

Doñ Sarmiento

R. 69
117

~~N. 3~~

~~lin 3~~

Est 206
n 41

~~H. n.° 94~~

~~A. N. 2~~

A. N. 3

F.

A. N. 3

BENEDICTI ARIÆ MONTANI HISPALENSIS

COMMENTARIA IN DVODECIM PROPHETAS.

ANTVVERPIÆ,
Ex officina Christophori Plantini,
Regii prototypographi,
M. D. LXXI.

Cum Priuilegio Regiæ cath. Maiestatis.

Huius libri pretium Regij consilij æstimatione præscriptum, sunt LXXII. stufferi.

Summma Priuilegiorum.

REGIÆ Catholicæ Ma^tis. Priuilegijs cautum est, ne quis cuiuscunque status aut condicionis, *Benedicti Ariæ Montani Hispalensis Commentaria in duodecim Prophetas*, citra Christophori Plantini voluntatem, intra sex annos imprimat, alicubíue impressa in eius ditionis fines importet, aut quouis modo distrahat. Qui secus faxit, confiscationis librorum, & pœna; vt latius in Regio diplomate expressum est; multabitur. Dat. Bruxellis in Consilio priuato 30. Ianuarij.

In Consilio verò Brabantiæ, 15. Februarij, M. D. L X I X.

Subsignat.

De Langhe.

Censura Doctoris Seb. Baer, ex collegio censorum Antuerpiæ Catholicæ Ma^tis. auctoritate, & Episcopi delectu institutorum.

COMMENTARIA *clariss. & doctiss. viri Benedicti Ariæ Montani in omnes Prophetas minores non solum commendanda sunt, quia pietatem & verum prophetæ sensum referunt, verum etiam quòd ad hæreticorum dogmata extirpanda, & ad pietatem promouendam omnibus concionatoribus plurimum conferant. quod attestor*

Sebastianus Baer Delphius insignis colleg. Ecclesiæ S. Mariæ Hantuerp. Plebanus, & Canonicus.

AD SANCTISSIMAM MATREM ECCLESIAM CATHOLICAM, ILLIVSQVE PONTIFICEM SVMMVM, ATQVE LEGITIMOS MINIstros omnes, Benedicti Ariæ Montani Hispalensis Epistola dedicatoria.

RIMOS *accepta, à te, disciplinæ, ac per quadraginta & amplius annos, cùm parentum & magistrorum cura meorum, tum aßidua opera & diuturna sacrorũ librorum lectione & meditatione exculta, fructus tibi, Mater sanctißima, nunc edo, satis quidem exspectato maturos tempore; quos si nõ proferentis ingenij natura & ope præstantes; at ipsa sinceri animi & studij propensione mei, argumentiq; dignitate tibi non ingratos fore spero.*

Etenim cùm ab ineunte ætate, ex parentum ac propinquorum voto, & propenso animi mei motu in literarũ studia incubuerim, & eas artes, quibus liberales doctrinæ atq. ingenuæ continentur, sub optimis ac doctißimis præceptoribus didicerim, Theologicæ doctrinæ studio iam tunc à primis annis flagrare cœpi, quòd illa mihi, vel nomine ipso audito, adeò placeret, vt præter cæteras omnes disciplinas, quibus animi imbui informariq; possunt, Christiano ac pio homine iudicaretur dignißima. nam cùm à Christianis parentibus, ad instituẽdam vitam in ipsa prima pueritia imbutus, inter prima domesticæ eruditionis initia duplici me parte constare cognouissem, corpore mortali, ad mortalium parentum naturam efficto, & animo immortali, ad immortalis Dei exẽplar expresso atque indito; quæque mortalia essent, omnia incerta, caduca, mobilia; quæ verò immortalia, eadem optima, æterna, beata, præstantißimaq; naturæ definitionem sortita cognoscerem, eorum quæ digniora & solidiora, præstantioraq; essent, rationem inprimis habendam duxi: cætera verò eatenus obeunda, tractanda, & tenenda, quoad dignioribus inseruire & ministrare posse viderentur. Nullam igitur exercendæ vitæ partem potiorem sum arbitratus, quàm eam, qua animi excolerentur humani, hoc est, scientiarum & sapientiæ studia: inter quæ ea maximè excellere intelligebam, quibus animus, ea præcipuè parte, iuuatur, qua ad principem auctoremq; suum refertur. Atque in eiusmodi ineundo ac tenendo instituto, felici me condicione in Christiano populo natũ esse, agnoscebam; cui totius præcipuæ disciplinæ præcepta & instituta nõ ex humani ac nunquam ferè sibi consentientis ingenij coniecturis, ratiocinationibus & obseruationibus, sed ex diuini verbi certißimis & locupletißimis the-

sauris apud amantißimam & benignißimam Matrem Ecclesiam, ad vsum cõmunicationemq́; depositis essent petenda: Audiebam enim sapientiæ olim professores, qui grauißimo cognomẽto philosophi vocati sunt, illud impensè summa cura ac diligẽtia, magno aßiduoq́; labore egisse, vt illam consequerentur doctrinæ formam, quæ humanos animos proximè attingeret, id est, vt certam diuinarum humanarumq́; rerum notionẽ haberent: ad eamq́; quærendam, duo sibi proposuisse tractanda genera; quorum alterum in ijs versaretur cognoscendis rebus, quæ inferiorem mundi naturam spectarent (quam illi Physicam partem vocabant) alterum in ijs, quæ ad præstantem naturæ dignitatem amplitudinemq́; referrentur (quæ ab ipsis τὰ μεταφυσικὰ dicebantur. Atque in vtroq. tractando genere, illos, vtpote humani sensus acie; sed quasi per caliginẽ multam perstricta vterentur; aut frequenter & nimiũ aberrasse, aut vehementer hallucinatos procul à veri statuendi fine substitiße, longißimeq́; ab ijs fuisse superatos; quorũ mentibus veri inueniendi vias indagantibus, certa & sancta religio, diuini verbi & ecclesiasticæ interpretationis lumen prætulisset. quam ob rem, vbi primum Romanæ linguæ notitia vsuq́; imbutus essem, (qui mihi primus ad sapientiam aditus fuit) alacri animo & contento studio, humanarum disciplinarũ castra, nobilißimos duces secutus miles nõ inexercitatus frequentaui; in qua militia, me etsi non strenuißimè, non tamen cæterorũ ætatis meæ ignauißimè geßi, tamdiuq́; versatus sum, quoad per disciplinæ consuetudinẽ & vsum, ac per ætatis peritiam magistrorúmq. meorum iudicium & cõsilium, in optatißimũ sacræ Theologiæ Gymnasium deductus sum, in quo per quinque iam & viginti versatus annos, quantum ipse perpetua excitatione profecerim, (cum ea ex re, nec plausum nec lucrum quæsierim) an alijs notum perspectumue sit, nec affirmare possum, nec indicare ipse curo: Quantum verò gratulatus ipse fuerim mihi, cui ex Dei beneficio hunc vitæ ordinem adipisci contigerit, nulla, quamuis longißima & disertißima, oratione explicare queo: Etenim cùm per scholasticas exercitationes primum deductus (quæ ad verbum Dei purè & doctè tractandum viam muniunt inoffensam) ad diuinorum librorũ sacraria sum admissus, atque in ipsis foribus, Deo mihi propitio, antiquarum linguarum subsidio, & quadam velut luce adiutus fui, visus mihi sum in illũ suauißimum & amœnißimum paradisum deduci, ex quo fons egreditur, qui in quatuor diuisus capita terrã omnẽ percurrit, atq. eas, quas perlabitur regiones, auro optimo, gemmis margaritisq́; ditat præstantißimis: Visus etiã mihi sum in editißimo positus monte, æternæ gloriæ Christi & regni

Dei, non quidem formam, amplitudinẽ & maiestatem ipsam, quã mortalis homo Adami filius adhuc, spectare potest nemo, sed specimen tamen quoddam intueri. cuius admirãda pulchritudine adeo captus fui, vt in eo vno loco tabernaculũ vitæ meæ collocare decreuerim, inq; his sedibus quiete, otio, & perpetua meditatione morum, animiq; mei excolẽdi facultatẽ & commoditatẽ, vt mihi ex diuina benignitate habere possem, optauerim. Atque equidẽ per id tempus mihi tantũ meoq; animo prospicere ac sapere cogitabã, ac per omnẽ prorsus vitam discipulũ agere constituebam; ob eamq; rem, ex hominum frequẽtia remotus, in solitudines discesseram, vbi sacrorum lectioni librorum assiduã & perpetuam operam darem; dumq; illic lateo, quantã nunquam vel labore & studio consequi, vel ingenij viribus æquare possem, singulari dei beneficio ac dono accepi: id quod ipse nõ rarò, tum infrequenti pientissimorum virorum colloquio, tum communi sermone testatus ac professus sum. Cùm verò postea, & propria mente, & multorũ optimorum & sapientissimorum virorum sententia atque auctoritate inductus, intelligerem non mei tantum causa natum, aut aliqua bonarum artiũ, nedum sacræ eruditionis facultate auctum fuisse me, sed quæ gratis acceperim, pietatis iure ac lege, cum fratribus meis cõmunicanda accepisse, ijsdemq; debere: tametsi doctoris, quod non mererer, nomen & munus recusare optarẽ, ingrati tamen ac desidis christiani & officiũ, vel pietatem potius negligentis notã, quam summi & maximi viri inurendã mihi minabãtur, turpiorem duxi & insigniorem, quàm vt contẽnere, aut ferre, aut iniustam dissimulare possem, præsertim cum à multis, de reddenda Deo, talenti mihi crediti, ratione, seuerissimè admonerer. Qua de re vtpote maxima, cogitanti mihi illud tandem consiliũ probatum fuit, vt vel ignorationis, temeritatis, ruditatis, inscitiæ, vel incultæ orationis, vel quodcunq. huiusmodi, quod aduersus personã, ingeniúmve meũ reperiri, à doctioribus & seuerioribus posset, nomen subirem potius, quàm deserti erga fratres officij, & impediti, aut subducti cõmodi (si quod exspectari ex labore meo posset) apud pientiores accusarer. Cùm diu igitur mecum deliberassem, quam potissimum sacrorum librorum deligerem partẽ, in qua primũ operæ meæ pensum conficerẽ, duodecim prophetarum explicationem oportunissimã existimaui, quòd ea iustum opus implere posset, & præter cætera diuinæ lectionis volumina visa esset raros Græcè & Latinè expositores habere; atque eos, qui extarent, liberius illud interpretandi genus, quod allegoricum vocant, plerunq. fuisse sequutos: quod quietis quidem Ecclesiæ temporibus iucundum cum primis ac suaue est;

turbata autem religionis tranquillitate, & dissidijs ac sectis in Christianum populum inductis, non perinde ad explicandã confirmandamq; veritatem expetitur, atque illa alia simplicior seuerioribusq; astricta legibus, quæ vulgato verbo literalis dicitur. quam verò in diuino explicando verbo rationẽ tenuerim, tibi sanctissima mater, quam breuissimè possim, reddere & exponere operæpretium duxi.

Cùm ante annos decem coacto postremũ Tridenti Concilio frequenti Patrũ omnium, Cardinalium, Patriarcharũ, Archiepiscoporum, Episcoporum, Archimandritarũ & Doctorum, cæterorumq; omniũ (quos tuos legitimos ministros agnoscimus & veneramur) Senatu de propositis argumentis sententiã ipse doctorum omnium minimus atque indignissimus, dicere quoque iuberer (quo die primum in illo celeberrimo consessu auditus sum) omnem argumentationis orationisq; meæ materiã, ex ipsis sacrorum librorũ promptuarijs, atq. ex manifesta diuini verbi veritate me expositurum esse, professus fui: non equidem, quod aliorũ vel institutum, vel rationem improbarem, qui de re proposita sanctorum doctorum, aliorumq; optimorum auctorũ recitatis sententijs diligenter ac doctè differerent; sed quod id disputãdi genus illius loci ac temporis cõmoditati minus videretur oportunũ, minusq; cum antiquis exẽplis cõueniens, atq. eorum dissidiorũ, quæ nostro seculo facta sunt, auctoribus & sectatoribus (quorum præcipuè informandorum & reuocandorũ causa Conciliũ celebraretur) omnino esset repudiatũ: cùm illi religionis causam à se stare, affirmare & contendere, ob eam rẽ, auderent, quòd à nostris non tam diuini verbi auctoritate, quàm doctorum & interpretum placitis & sententijs peti sese atque oppugnari causarentur: cũ tamen illi sibi visi essent firmissimum præsidium in diuinis libris constituisse, de quo sese nunquam deiectũ iri, sectatoribus suis, quos miserrimè deceperunt, magna ignoratione, vel stulta potius arrogantia iactare solent. Eiusmodi itaque opinionem & arrogatam sibi diuini verbi facultatem & gloriam, vt vanã omnino & mendacem ostenderẽ, simúlque vt loci illius, & grauissimarum, de quibus agebatur, rerum dignitati inseruirem, demandatum mihi argumentum, aduersus sectariorũ, & à disciplina tua desciscentium hominum sententiam, quanquam doctorum auctoritatem plurimum valuisse & valere oportere confirmarẽ; in eiusmodi tamen causa cũ eiusmodi aduersarijs, omissis auctoritatibus, ipsa re, & diuinorum librorum lectione, veritatem exquirere sum aggressus: quid autẽ & quàm feliciter in eo genere, non quidẽ proprij ingenij, sed diuini beneficij ope, tuoque Mater voto egerim, satis apertè

indicare potuit illa summo omnium nationum & virorum consensu, Deo significata gratulatio, illéq. plausus, quo perorata iam sententia, exceptus fui; non qui vel tantillum laudis mihi ingenioq́; meo tribui aut sentirem, aut paterer, sed qui manifestum & inoffensum Dei verbũ omni ex parte sibi consentiens & constans, atque ab omni sectarum & errorum confirmatione longè alienum cùm ostendissem, agnosci, probari, & summa lætitia publicè laudari gauderem. Videbam enim ministros illos tuos, quorum sanctissimo officio, sacrorum librorum cura, interpretatio, propugnatio, & dignitas per Deum patrem, per Christum filium, per sanctum Spiritum, pérque te Christi sponsam commissa est, thesaurum sanctissimum & pretiosissimum ipsisq́; charissimum, & obseruatione omni dignissimum, sacram inquam scripturam, veritatis aduersariorum audatia, inscitia & temeritate vsurpatum, contaminatum, direptum & pene conculcatum, à me atque ab alijs suarũ partium catholicis famulis, reuerentia summa, fide integra, & magna cum attendentium vtilitate obseruari, tractari, & coli; eiúsque verum ac legitimum vsum ab istorum arrogantia vindicatũ, nobis nostrisq́; asseri & confirmari. Optimorum igitur patrum ex illo concilio, atque sacrarum rerum cognitione præstantium, aliorũq́; doctissimorũ & pientissimorum virorum, quos magnos ego auctores habeo, consilijs & auctoritate inductus ac persuasus, hoc disserendi & interpretandi genus, iam olim & perpetuò, in Christiana schola probatissimum, non in disputationibus & actionibus modò, sed in sacris etiam explicandis libris, obseruare & persequi constitui, vt præcipuam & copiosiorem, ad id munus conficiendum, supellectilem ex diuini verbi inexhausta & ad omne argumentum oportunissima lectione pararem, & ijs, qui ex varia apud patres & doctos auctores collecta materia nostræ religionis atque doctrinæ tabernaculum communiunt, & sartum tectumq́; curant, vsum aliquem non ingratum nec incommodum offerrem, & ijs etiam quibus nostro seculo nullum, præter diuinum verbum, sanctum & efficax esse putatur, tergiuersationem impedirem, ac diuinorum etiam scriptorum veritatem, non ab illis, sed à nobis stare, demonstrarẽ. Cùm igitur vtriq. parti & nostræ & eorum, qui à nobis discesserunt, satisfacere studuerim, vt nostrorum causam, re ipsa, ratione, oratione, atque studio meliorem ego etiam, omnium minimus, pro mea parte excolerem & defenderem, & aliorum saluti quam ardentissimè cupio, Christiano animo & officio, consulerẽ; illud semel prædictum perpetuo, omnibus exceptum volui, me in nostrarum explicationũ statuenda fide, eam auctoritatem præcipuè appellare,

lare,

lare, quæ cunctis maxima & summa iure optimo habetur, hoc est, sacrorum librorum manifestum, apertum & irrefragabile testimonium. Si quas præterea copias ex varijs cæterorum auctorum classibus nō importunè, pro temporum argumentorumq́ ratione atq. vsu, produxerimus, eas, ijs fidei auctoritatisq́ partibus, quas profiteantur, valere & constare, & suum singulis dignitatis gradum asscribi tribuiq́ oportere, sicut iam pridem à te, sanctissima atq. integerrima veritatis assertrice, illustrissimis præceptis, legibus & institutis est definitum.

Accipe igitur mater sanctissima minimi ingenio atq. eruditionis, facultate ac dignitate, inter omnes non doctores modò, sed discipulos etiam, qui apud te sunt; at verò pietate & studio in te, eorum, quos hoc seculo alis, non postremi filij, munus primum: quod ex tua doctrina, cura & communicatione, ad fratrum meorum vtilitatem acceptum tibi refero. Cuius in primis integrum ac sincerum iudicium, cunctis studijs, actionibus, scriptis, orationibusq́ meis exspecto, ac subire cupio, & exspectandum subeundumq́ mihi summa reuerentia perpetuò profiteor, nihil vnquam, neque notati per te mihi erroris defensurus, neq. adhibitæ correctionis, vt pium & obsequentem filium decet, recusaturus. Quòd si labor studiumq́ meum tibi vni, ob diuinam, qua gubernaris & abundas, virtutē & sapientiam, notissimo isto & admirando omnibus erga tuos amore & materno affectu probetur: quidquid reliquum vitæ mihi fuerit, id omne, in sacris libris, in tuam filiorumq́ tuorum gratiam, & pro ea, quæ mihi ex diuino beneficio contigerit, ingenij & eruditionis facultate, explicandis consecro: Tibi autem mater sanctissima prosperum & perpetuū diuinæ gratiæ, pacis & tranquillitatis vsum, omnibus etiam filijs tuis magnū erga sacras disciplinas amorem, ardentissimum studium, pientissimamq́ erga te obedientiam cupio atq. opto. Antuerpiæ Brabantinorum, Lucæ Euangelistæ solenni die. cIↃ. IↃ. LXX.

BENEDICTI ARIÆ MONTANI IN HOSSEÆ VATICINIA COMMENTARIVM.

PRÆFATIO DE PROPHETICA LEGATIONE.

VANQVAM ſcelerati illius & callidiſſimi hoſtis, atque omnium malorum primi auctoris artes, conatus; & conſilia omnia in ea re conſumantur, vt omnes ad felicitatem aditus hominibus præcludantur: idque ille vt efficiat, denſiſſimas humanis mentibus tenebras afferre quotidie & cogitet, & moliatur; atque illud omnino curet, ne vlla cæleſtis illius luminis portio nobis eluceat, qua verum à falſo, ab honeſto turpe, diſcernere valeamus: quam quidem rem propter humanæ dignitatis inuidiam, & conceptam ſemel diuini honoris æmulationẽ, is ſemper agitat. Tamen illa, quæ maximo ſemper hominum amore diuina abundauit benignitas, hæc & huiuſmodi pericula propulſare nunquam ceſſat. nam quicquid conſilij, quicquid operæ, aduerſarius noſter in turbandis humanis rebus ponit, totum ſapientiſsimè diuina prouidentia eludit.

IGITVR cùm certa quædã ad felicitatem via ſit, eaque duabus partibus contineatur; fide in Deum; & mandatorũ, voluntatiſque eius obſeruatione: vtrãq. partẽ in humanis mentibus perturbare pertinaciſsimè diabolus ſtudet ac molitur. Atque fidei quidem puriſsimæ rationes omnes hoc vno negotio iugulari poſſe putat, ſi contrarias, aut abſurdas, aut ſaltem non veras, de Deo, deq; diuina natura opiniones inſerat: quibus aut humana opera à Deo omnino negligi, aut Deum humanis moribus libẽter accommodari, aut externo potius, quã interno delectari cultu, aut alia quauis ratione diuinam naturã pro libitu noſtro & varijs gentiũ cogitationibus vel diſtrahi vel definiri poſſe putetur: ita vt neq. ſimplex omnino, neq; adeo pura credatur eſſe; neque quicquam ex diuina dignitate per deorum multitudinem detrahi. His atque huius aliorumq; etiam generum, quamplurimis opinionibus humanas mentes calllidiſſimus ille ſerpens imbuere ſtudet, vt in ipſo ſtatim religionis limine impingatur, & prima errorum elementa concepta falſam omnino totius vitæ viã terere atq; abſoluere cogant. Alteram vero pietatis

partem non minore diligentia, atque artibus non dissimilibus corrumpere hostis non cessat, cùm hominũ mores quàm perditissimos esse curet, atque non rarò huius voti compos, magno hominum malo fiat. Nam cum humanus appetitus ad voluptatem & ambitionem, atque ad huiusmodi vitia iam inde ab adolescentia sua procliuis sit, eaque res hostem ipsum primum peruersitatis auctorem minimè lateat, neque eum decipiendorum hominum rationes fugiant, qui præstantissima olim capita hominumque omnium parentem vna cum vxore facilè in deceptionẽ erroremq. induxerit, indefessa opera, assiduoque studio, virtutis egentissimos, vitiis vehementer præditos homines reddere contendit: quod si præstare potest, vt vtroque animus morbo laboret, fidei defectu & morum corruptela, (id verò in primis sequitur & efficere studet) sin minus, tamẽ, vt vel altero afficiatur morbo saltẽ, vel vt non omnino neutro, enixe conatur. Nouit enim vtroq. morbo liberos esse oportere eos, qui ad æternam felicitatem viã affectant: contraq. in æternam miseriã vtriusuis ægritudinis languore corrui. Atq. harũ, quas cõmemorauimus, rerum exẽpla quãplurima, vel vna Israëlitarũ gens diuinos legentibus libros, facilè suppeditabit: cùm homines illos, qui apertiore diuinæ naturæ cognitione gaudebant, qui diuinorum cõsiliorum ipsius numinis beneficio præter cæteros mortales cõscii fuerant, qui Dei in se studium, benignitatẽ, prouidentiã, tam assidue fuerant experti, qui maximum de hominum ruina reparãda respõsum acceperant, qui in cæterarũ gẽtium lucẽ, & doctrinã constituti „ fuerant ab eo, qui annunciat verbũ suum Iacob, iustitias & iudicia „ sua Israël: non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. Tamen hos à syncera fidei ratione, & à recta morum via deductos, non rarò transuersos egit Sathanas. Quam quidẽ ob rem gentem & regionem illam, cuius initia augusta, atque felicissima fuisse cõstat, nõ paucis calamitatibus diuinæ iustitiæ sentẽtia affectã fuisse legimus. Verùm enimuero quod diuina misericordia omnem Sathanæ malitiã incõparabili superet interuallo, hos antiqui hostis conatus, atq. huiusmodi consilia vires suas integras habere, Deus nõ est passus. Nam cum maximè illius gentis perdendæ studio, & cupiditate cõmunis hostis arderet, tunc maximè eorum tẽporibus vitæ incolumitati, & rationibus omnibus Deus consulebat. In iis autem rebus & commoditatibus, quas ad hostis frangenda consilia diuina comparauit prouidentia, frequens illa oraculorum per diuinos vates fusio cumprimis censetur. Nam iis viris ad cõmunem hominũ vtilitatem sapientissimè Deus est vsus, per quos viros, vel Heroas potius,

Gen.7.

Esai.31.

potius, diuinæ naturæ ratio, arcana atque conſilia, quantũ fas eſſet, populo aperta ſunt: & quæ communis hoſtis artes, quæ fallaciæ, qui conatus, quibuſque rebus hæc vitari, & eludi poſſent, eſt patefactũ. Per hos eoſdem humana mens ad veritatem, atque homines ipſi ad morum & vitæ correctionẽ ſunt reuocati. Hi præterita cõmemorabant, præſentium temporum res, ſtatus, eorumque rationes veras docebant, & futura, ſiue fauſta, ſiue infeſta forent, à ſe præuiſa canebant: ne eo morbo humana mens laboraret, qui maxima pericula laborantibus procreare ſolet: videlicet rerum inſcitia, & veritatis ignoratione. Hi demũ fuêre, qui de diuina erga totius orbis ſalutem voluntate prolixe polliciti ſunt, & maximi illius Dei beneficii ſpem in hominum piorũ mentibus aluêre. Hos tantæ dignitatis, atque auctoritatis Deus eſſe voluit, vt nulli homini fidem haberi iuſſerit, qui diuerſam, aut alienam operum, & vitæ, negociorumq. rationẽ ab horũ reſponſis atq. ſententiis, ederet: ita, vt quicunq. ſe Meſsiam prophetã & orbis reſtitutorem profeſſus eſſet, nec tamen cum horum vatum definitionibus ad amuſſim quadraret, is, vt vanus ac mendax omnino exploderetur. Sed quia nos in cõmentando breuitatem ſequi cogitamus, longã de vatum & vaticiniorum rationibus diſputationẽ cõſulto prætermittimus, cõmodius id & prolixius illã, cum Deus annuerit, facturi. Inter eos vates, qui oracula atque reſponſa, & ſententias ſuas, literarum monumentis commẽdarunt, duodecim fuêre, qui vulgato veteriq. vocabulo Minores dicuntur: non quod ſententiarum auctoritate, rerum aut elocutionis ratione, cæteris poſtponantur; ſed quod horum ſinguli ſcripturæ modo, & breuitate, impares ſint iis, qui maiores vocantur; quorum quę extãt ſcripta iuſtum volumẽ implẽt. Hæc igitur vna res Minorum nomẽ non auctoribus, ſed libellis indidit, atque eadem res in cauſa fuit, vt in vnũ codicem omnes ſimul conferrentur, ne quid ex illis propter chartarũ periret breuitatem. In his autẽ duodecim, primũ lectionis ordine locum, antiqui ſacrorum librorum concinnatores Hoſſeæ vatis propterea eſſe voluerunt: quòd ille inter primos vates, quorum ſcripta extant, fuerit vaticinatus. Namq. certum quoddam vaticinandi genus à Samuele, vſq. ad poſterioris tẽpli ſecula frequentatũ fuiſſe legimus; cuius generis profeſſores, videntes ſunt appellati, duplici ad rem accommodato verbo Hhaza & Raa; quorum alterum חזה ראה videre, alterum verò intueri ſiue contẽplari, poſſis interpretari. Nam quibus in populi vtilitatem à numine donatum erat, vt præterita ac futura proſpicerent, & publicarum ac priuatarum rerum rationibus prouiderent, ij vno agnomine videntes nominati ſunt,

eorumq. munus videndi verbo fuerat explicatũ. Contigit autẽ non raro huius generis viris, vt oblatas rerum imagines, siue præteritarũ siue præsentium, siue futurarum, certis quibusdam modis & rationibus ad id à numine aptati, atque comparati, contemplarentur, & velut in theatro quodã constituti spectarent, siue per symbola quædam, siue per ipsarum rerum simulachra, acsi res ipsæ ad spectandũ obiectæ fuissent. Atque id videndi & vaticinandi genus, scriptura intuitionem vel contemplationẽ nominat; quam nostra versio frequẽtissimè visionẽ interpretatur. Cuius generis illa sunt: Visio Esaię filij Amos. & apud Ezechielem: & quærẽt, inquit, visionem à propheta. & multis alijs in locis; ex quibus visionis nomen certæ cuiusdam significationis esse intelligatur; quæ potius ad internã contemplationem, & ad rerum atque negociorum obseruationẽ, quam ad videndi sensum pertinere videtur. Nam hoc verbo diuinus vates vsus est, cum caneret, Lætabitur iustus cum viderit vindictam: hoc est, cum obseruauerit malorum vltorem esse Deum. At verò ex ijs vatibus, qui à Samuele & deinceps (vt D. Petrus inquit) fuerunt, quidam historia, quidam etiam propriis scriptis, atque editis libris, memoriã suam ad nostra vsque tempora propagarunt: neque enim Eliæ, neque eius discipuli, atq. sectatoris Elizæi, vllũ apud nos extat scriptum, sed neque Iesu Christi & Apostolorum tẽporibus extitisse accepimus. Quorum verò scripta nunc in manibus omnium sunt, eadem & nostræ ecclesiæ recentis etiam ætate vulgata atq. nota fuerunt. Igitur in iis qui vaticiniorum suorum scriptores primi fuêre, Hosseas & Amos, Michæas atque Esaias, omniũ primi commemorantur. Namq. eodem seculo quatuor illos fuisse ipsis voluminũ initiis declaratur; qui sub Ozia, Ioatham & Achaz regibus Iudæ suo munere functi fuisse dicuntur. Verùm enimuero quod inter primos prophetas Hosseã collocauimus, nõ eo dictũ accipi debet, quòd hos omniũ primos scripsisse affirmemus, sed quòd eorũ, quorum ad nos scripta permanarint, & qui simul munere functi suo sunt, Hosseas, Ioël, atque Amos cum Esaia, eodem seculo primi fuerunt. Hos verò Obadias & Michæas, quorum scripta extant, præcessisse dicuntur. Nam temporibus Achab Obadias floruit; Michæas verò ad decimum regni Iosaphat annum refertur; erat autem annus septimus & vigesimus supra ter millesimum, cum primum Achab rerum est potitus. Ne tamen ordinis & temporum rationem prætermisisse videamur, quæ plurimum ad prophetarum explanationem conferre solet, nonnulla de his aliisq. rationibus quambreuissime, & quamclarissime dicere fuerit operæprecium.

Esa.1. Ezech.7.

Ps.57.

COMMV-

COMMVNES PROPHETICORVM LIBRORVM DISPVTATIONES.

ANTE *igitur quam ipsum vaticiniorum explicationem aggrediamur, communes quasdam omnibus ferè eorū libris rationes & dubitationes idoneas, de quibus quæratur; & dignas, de quibus disseratur, duximus: quod eas ad temporum, nominum, generum, aliarumq́ue rerum oportunarum rationem considerandam, commoditatis plurimum allaturas arbitraremur. quas neque ij, qui ante nos cum summa laude de sacris rebus scripserunt, prætermittendas putauerunt: de quibus nos non commentantium, sed disputantium modo agemus, varijs in singula argumenta sententijs in vtramq́ue partem adductis, auctorum autem nominibus celatis, quòd nemini detrahere vnquam cogitemus; nostram verò sententiam disserendi magis, quam iudicandi consilio expositam existimari volumus. Primùm autem ipse ordo, seriésque librorum causam rationēq́ue sui inuestigari postulat: videlicet, quàobrem alij alijs præpositi fuerint. Id enim nec temerè, aut casu, nec sine certo consilio accidisse dicendum est, quando neque rerum dignitas, neque religio ipsa id dici permittat, neque cogitari diuinæ prouidentiæ patiatur ratio. quæ cùm in minimis rebus magna, certa, constansq. sit; in huiusmodi grauißimis & summis, maxima, constantißimaq. fuisse, dicenda necessario est. Sunt autem qui hunc librorum ordinem vaticinandi temporibus adscribant, & eum vnicuique locum obtineri dicant, quem auctor munere obeundo occupauerit. itaque ita primum Hoseam vaticinatum, deinde Ioëlem, atque consequenter alios omnes putant. Hanc verò sententiam, cum alia quædā, tum Abdias cumprimis infirmat; qui communi omnium antiquorum Hebræorum, qui de temporibus meminerint calculo, Achab regis temporibus fuisse existimatur, vt in eius vatis exponendo vaticinio docebimus. Quæ res hunc vatē Hoseæ, Ioëli, Amosóque, quibus tamen illius liber postponitur, ætate, & agenda legatione antecessisse ostendit. Atq; etiā ex libro ab Hebræis ZZEDERGHOLAM, hoc est seculorum series inscripto, & ex disputationibus institutis in tractatum de Pascha, Hoseam, Amosum & Michæam eodem seculo vaticinatos fuisse accepimus, quod ipsorum quoq. diligenter obseruata lectione indicatur.* *Quare si ex temporū serie ordinis ratio petenda foret; consequenter hos collocari; neque inter Hoseam & Amosum, Ioëlem; & inter Amosum & Michæam, Abdiam atque Ionam inseri, fuisset consentaneum. His accedit quod Iohel, Nahhum, & Habbakuq, Manassæ regis tempestate vaticinandi munere functi, ab iisdem antiquis Hebræis commemorātur. Quamobrem si ex temporibus cuiusque omnium ordo statuendus fuit, definiri hoc modo debuerat, vt Abdias primus, secundus Ionas, post hos Hoseas, Amos & Michæas, collocarentur: deinde Ioël, Nahhum & Habakuq qui fuerunt in diebus Manassæ, post quos Sephonias, qui Iosia regnante fuit: postremi verò Haggæus, Zacharias & Malachias, qui post transmigrationem Babylonis fuère vaticinati. Sunt verò qui dicant duodecim prophetas hos sic olim a septuaginta interpretibus dispositos in antiquis Græcorum libris aliquando fuisse, vt ordine Hosseas, Amos, Michæas; Ioël, Abdias, Ionas; Nahhum, Habbakuq, Sephonias; Haggæus, Zacharias, & Malachias enumerarentur; atq. his quatuor ternionibus eorū seriem fuisse indicatā cōfirment. quod quàuis certū exploratumq. esset: tamen cum ea, quam indicare volūt, temporū ratione & serie quibusdam non conuenire, ex ijs quæ disseruimus, deprehenditur. Fuere, qui Ioëlem, Nahhum, Ionam, Hosseam & Esaiam ad idem tēpus referrent: neque tamen aut sacrorum librorum, aut antiquorum auctorū auctoritate id statuerent: neque enim ea ratio*

סדר עולם
Misnaioth de
פסח

in Ioële & Nahhum satis perspicua ant cõstans est: præterea Amosum & Michæam ab his prætermissos miror, quos eorundem regum temporibus cum Esaia & Hosseavaticinatos fuisse scriptura indicat. Alia autem tum distribuendorũ, tum collocandorum, vatum ratio est, quæ minus dubitationis afferre videbitur, si eo modo res disponantur, quo tempora olim Iudaicarum rerum (quæ præcipua & constantissima ratio est) adnotata sunt. Solent enim Hebræi tres ætates aut rerum facies constituere, ante templum excisum, in ipsis excisionis temporibus, & post dirutum excisumque, ac iam denuo restitutum templum. Atque hoc modo quidam ex vatibus ad primam, alij ad secundam, reliqui ad tertiam (vt ita dicamus) ætatem referuntur. Etenim Esaiam ante excisionem fuisse, ipsis illius annotatis temporibus docemur, qui vidit in diebus Oziæ, Ioatham, Achaz & Ezechiæ regum Iuda, cuius tamen quod plura essent oracula, iustum volumen impleuere, separatimque à duodecim edita sunt, quos ob breuitatem minores dici, atque simul in vno corpore esse antiquis placuit: quorum primus, qui

In lib. cui titulus. *ijsdem cum Esaia temporibus fuerat, Hosseas collocatus est: proximum verò locum Ioël*

דְבָבָא *obtinuit, quòd Hosseam ætate & obeundo munere contigerit, Amosumque antecesserit.*

בְהָרָא *Namque Amosus ex vltimis ferè Ioëlis versibus vaticinio suo initium fecit: Dominus*

Hosseas, Ioel. *de Sion rugiet, & de Ierusalem dabit vocem suam. Atque hanc causam nonnulli ex Christianis auctoribus fuisse dicunt, quamobrem in Ioëlis libello agendi tempus minus indicatum sit, quoniam idem vtriusque fuerit, quod proximè sequutus Amosus ostenderit: quanquam Ioël vel diutius vixerit, vel vaticinandi munere fuerit diutius perfunctus, quippe qui ad Manassei tempora pertinuisse in seculorum serie traditur.*

Amos. *Amos autem tertium locum propterea sortitus est, quòd in diebus Oziæ vaticinatus fuit, qui tamen intra biennium, (vt in illius commentarijs docebimus) munus suum absoluit, cum Ioël vlterius etiam suum prorogauerit. namque vltimum illius vaticinium. Et erit post hæc, & effundam spiritum meum super omnem carnem, aut Manassis tempore, aut paulò antè editum esse putari potest. Atque ita horum trium vatum series cum temporum ratione aptè conuenire videtur.*

Abdias. *At verò Abdias, qui hos omnes tres ætate antecesserat, librorũ ordine, propterea secutus existimatur, quòd ipsos sententijs, oraculis, & dicendi genere instruxisse primus vt dux & antesignanus aliquis cognoscatur. Etenim eadem ferè non solum vaticinia, sed verba etiam in grauissimis argumentis apud Amosum, Ioëlem, & Hosseam, atque apud Abdiam obseruantur.*

Ioel. 3. *Namque Ioël in libri sui fine Idumæorum vastationem, & Israelis restitutionem prædixit:* » *AEgyptus in desolationem erit, & Idumæa in desertum perditio-* » *nis, pro eo quod inique egerint in filios Iuda, & effuderint sanguinem innocentem in* » *terra sua, & Iudæa in æternum habitabitur, & Ierusalem in generatione & genera-* » *tionem, & mundabo sanguinem eorum quem non mundaueram, & Dominus com-* » *morabitur in Sion.*

Amos 9. *Amos etiam eadem ferè sententia librum suum absoluit:* » *Vt possi-* » *deant reliquias Idumææ & omnes nationes: eò quòd inuocatum sit nomen meũ super* » *eos, dicit Dominus faciens hæc, &c.*

Abdias. *His autem duobus, quibus tamen tempore prior fuerat, quod de Idumæo excidio, atque de Israelitarum salute vaticinando antecesserit, proximus librorum ordine accessit, vt illud eorum qui distribuerint consilium fuisse videatur, ostendere nimirum Abdiam fuisse primum qui de illis rebus dixisset: cuius vaticinium alij etiam confirmauerint. Cumque in librorum serie Esaias propter operis magnitudinem atque temporis rationem ante Ieremiam, Ezechielem & Danielem collocatus fuerit, eodem modo Hosseam, vt longiori libro cæteris præeuntem, & tempore Esaiæ æqualem, primum inter duodecim esse, consentaneum visum fuit. Abdiæ verò quoniam propter eam rem, atque etiam quòd non Israëlita, sed Idumæus genere fuisset,*

cùm primus locus non concederetur, is tamen iure tributus est, quem argumenti, sententiarumque ratio postulabat. Nam, vt diximus, non solum vaticinia ipsa; sed orationes & verba ab his ex illo repetita sunt. Quippe vt apud Abdiã est: Propter iniquitatem in fratrem tuum Iacob, operiet te cõfusio. Abd.1. *Sic apud Ioële Hebraicè ad verbum: Propter iniquitatem in filios Iuda, &c.* Ioel. 3. *Apud Abdiam legimus, quoniam iuxta est dies Domini super omnes gentes.* Abd.1. *Et apud Ioëlem: Quia venit dies domini, quia prope est.* Ioel.3. *Et iterũ: Quia ibi sedebo vt iudicẽ omnes gentes, &c. Illud etiã quod Abdias dixerat: Et in monte Sion erit saluatio, & erit sanctus, & possidebit domus Iacob eos, qui se possederant, & hæreditabunt hi, qui ad Austrum sunt montem Esau, &c.* Abd.1. *iisdẽ ferè verbis imitatus Amos repetiuit: vt possideant reliquias Idumææ, & omnes nationes, eò quòd inuocatum sit nomen meum super eos, &c.* Amos.9. *Vbi verò Abdiæ vaticinia idoneo argumẽtis loco reposita sunt, cæterorum series ex temporum ratione, vt initio cœperat, deducitur: atq. ita post Abdiam Ionas primum locum obtinuit, qui in diebus Ieroboam filij Ioas vaticinatus dicitur, sicut scriptum est: Ipse restituit terminos Israel ab introitu Emath vsque ad mare solitudinis iuxta sermonẽ Domini Dei Israel, quẽ loquutus est per seruũ suum Ionã filiũ Amithai prophetam, qui erat de Geth, quæ est in Opher.* 4.Reg.14. *Ex hoc autem loco Ionam & Amosum eodem tempore fuisse docemur. Post Ionam verò est Michæas Morastites, cuius vaticinia post mortẽ Ieroboã filij Ioas edita fuisse cognouimus. namque Ieroboam in diebus Osiæ vita cessit. Michæas autem à temporibus Ioathan, qui Osiæ filius fuit, vsq. ad dies Ezechiæ vaticinatus est. Michææ autẽ Nahhum & Habakuq libri subiuncti sunt, quod vterq. ad dies Manasse filij Ezechiæ in libro de seculorũ serie referãtur.* סדר עולם *Atque horum vaticinia & sententia & argumento simillima inter se sunt. Etenim Nahhum, Niniues, & Niniuitici imperij excidiũ ob crudelitatẽ, cum in cæteras gentes, tum in decem tribus à se captas & abductas exercitã, prædixit. Habakuq verò de Babylonis & Chaldæorum excisione ob grauem & nefariam Iudæorum stragẽ templiq. prophanationẽ & incendiũ, atque ob cætera impietatis crimina. Idemq. de Nabugodonosoris familia penitus labefactanda perdendaq. egit. At verò Sophoniæ, quòd Iosiæ regis Iuda temporibus vaticinari contigit, locus etiam post Michæã & Habakuq certo ordine fuit adscriptus.* Sophonias. *Atque hæc classis eorũ est qui ante incensum templum vaticinati fuère. Ipso autem vastitatis tempore Ieremiam & Ezechielem munus suum obiisse, ipsa eorum scripta apertè docent: vt & Haggæum Zachariam atque Malachiam rebus iam restitutis, & secundi templi diebus, quos visitationis dies Hebræi vocant vaticinatos, ex ipsorummet libris accepimus. Atque Abdia eo quem significauimus modo posterioribus addito, cæterorum omnium ratio & series pulchrè iam constare videtur. Hactenus igitur prima nobis quæstio explicata sit.*

Existit autem secundo loco quæstio subdifficilis ex varia annotandi tẽporis in vatum initijs obseruatione. Etenim in sex libris ex his, regũ, quorũ ætatibus vates munus suum obierint, mẽtio fit apertissima, partim Iudæorũ, partim Israëlitarũ, aliquãdo etiã Medorũ & Persarũ. Vt in Hossea: Verbũ domini quod fuit ad Iosue filium Beeri in diebus Oziæ, Ioathan, Ahhaz, Ezechiæ, regũ Iuda, & in diebus Ieroboã filij Ioas regis Israël. Hoseas. *In Amos sic: Verba Amos qui fuit in pastoribus ex Thecoagh, qui vidit super Israel in diebus Oziæ regis Iuda, & in diebus Ieroboã filij Ioas regis Israel.* Amos. *In Michæa vero legimus: Verbum Domini quod fuit ad Michæã Morasthæũ in diebus Ioathã, Achaz, Ezechiæ regũ Iehuda.* Michæas. *Sophoniæ aũt initiũ illud est: Verbũ Domini quod fuit ad Sophoniã, &c. in diebus Iosiæ filij Amon regis Iuda.* Sophonias. *In Haggæi quoq. scriptis dicitur: In anno secundo Darij regis, in mense sexto, in die primo mensis factũ est verbũ Domini in manu Haggæi prophetæ.* Haggæus. *Huic simile Zachariæ initiũ est: In mẽse octauo in anno secũdo Darij factũ est verbũ Domini* Zacharias.

 ad Za-

ad Zachariam, &c. His itaque sex vatibus tempora, nomináque regũ, sub quibus vaticinati fuerint, adscribuntur. At verò Ioël, Abdias, Ionas, Nahhum, Habakuq & Malachias, sine vlla temporum aut regum notatione leguntur; cum tamen eorum temporibus reges qui indicari possent, nõ defuerint. Huius autem varietatis causa inuenienda est, quæ quocunque modo de horum initijs librorũ statuatur, tamẽ obseruationem, diligentiámque ad sui contemplationem postulat. Siue enim horum librorum initia & inscriptiones ab auctoribus ipsis olim, siue ab Esdra Scriba (vt nonnulli volunt) sint postea adiunctæ: eadem tamen vtrobique quærendi ratio manet; (cum nihil ab illis, neq; ab Esdra quicquam sine magno iudicio, imò sine diuino consilio in hoc genere factum credatur): quid causæ fuerit quamobrem in sex libris tempora atque nomina diligenter indicata; in alijs vero sex libris fuerint hæc omnino prætermissa. Ad hanc autem absoluendam quæstionem cum nulla apud commentatores ratio conscripta extet; illa tamen idonea satis esse videtur, si statuamus in vaticiniorum rationibus temporum aut regum notationes non esse necessario requirendas. Namque Prophetis tres fines constitutos fuisse obseruauimus; ad quorum aliquem vel omnes etiam actio omnis referenda esset. Ex quibus ille primus & maximè vaticinantibus proprius, vt futuræ res, vel quæ ad publicam hominum salutẽ, vel quæ ad alias regum, regnorũ, ciuitatũ, terrarum & singularum interdum personarum rationes pertinerent, antequam editæ essent, ex diuino hominibus vtilissimo consilio prædicerentur, sicut scriptum est: (Amos 5.) Quia nõ faciet dominus Deus verbũ, nisi reuelet secretum suum suis prophetis. Ex qua re illud efficitur, vt & Deum omnia ante etiam, quam sint, cognoscere intelligamus, & hominem mortalem diuini consilij & arcani compotẽ atq. indicẽ esse posse fateamur. Alter verò vaticinij finis est, vt hominum mores, studia atque actiones, Prophetarum consilio, admonitione, ac doctrina, vel componantur vel corrigantur. Nam ex eorũ, qui vaticiniorum consilia & reprehensiones olim vel secuti studiose fuerint, vel contempserint exemplis obseruato felici, aut duro exitu, posteri sibiipsis cauere ac prospicere, ex vatumque (Hebre. 2.) sententia vitam instituere potuerunt & debuerunt: sicut scriptum est: Si enim qui per Angelos dictus est sermo firmus factus est; & omnis præuaricatio & inobedientia, iustam accepit mercedis retributionem. Tertius autem Prophetarum finis fuit, de rebus maximis, arcanis atque spiritualibus diuinorum dictorũ ac promissorum rationem, veritatem, atque constantiam docere & confirmare. Nam quis vnquam mortalium quicquã cogitare, nedũ affirmare, de lapsi & perditi humani generis restitutione, de verbi Dei cũ humana natura coniunctione, de conceptu, de natiuitate, de morte eiusdẽ; quis de spirituali, quis de corporali resurrectione certum aliquid & exploratum dicere posset, nisi Deus id quõdam vatum officio indicasset, atque frequentibus testimonijs sperandam, exspectandamque liberationẽ proposuisset & confirmasset? Cùm autem nobis Propheticæ lectionis vtilitas perpetua sit, nec minus earum quæ gestæ sunt rerum exemplum, quam præsentiũ obseruatio, atque futurorum expectatio, documẽti, spei, atq; commoditatis ad vitam instituendam adferat: non magni retulerit, scire quo tempore is auctor scripserit, cuius scripta & certissima & vtilissima semper fore manifestũ sit. Nam quæ illis hominibus, quorum ætate vates agebant, præsens actio fuerat, eadem posteris præsenti perpetuò consilio, exemplo, aut documento esse potest. Quæ verò de futuris rebus antiquis proposita, fidem olim diuini verbi auctoritate & ministrorum grauitate atque constantia meruere, eadem si gesta iam sunt cæterorum quæ nondum fuerint edita, & spem facere certissimã, & exspectationem mouere, propinquioremq. ostendere valent. Itaq; ex prætermisso in vatum libris actionis tẽpore, nihil quatenus ad sententiam aut argumentũ de veritatis & fidei summa: quatenus verò ad finẽ & legentium

vsum

vsum pertinet, nihil de vtilitatis summa decedit. In quibus verò vatibus tempus indicatum est; in ijs non ætatis, qua ipsi vixerint aut egerint, adnotandæ, sed sententiæ & argumenti certi commodius explicandi rationem habitam fuisse arbitramur. Namque vbicunque aliquid dictum actúmve est, quod ad regem quempiam illiúsve regni res pertineret, consultissimum fuerat ea adnotari tempora, ex quorum historijs vaticiniorum illorum argumentum peti explicaríque posset. Hosseas enim futuram Iehu excisionem atque Israëlis absolutam abductionem, & Iudæorum ex Babyloniensi captiuitate liberationem singulariter prædixit. Quamobrem ea tẽpora indicata sunt, quæ vel certis sceleribus & quorundam regum culpa cladem illam commerita fuerant, vel aliorum etiam principum abstinentia, cura & studio, clementiam illam atque minus seueram in Iudaicum populum sententiam impetrauerant. Atque ad hanc rationẽ illa huius vatis vaticinia referenda sunt. Et visitabo sanguinem Iezraghel super domum Iehu, & quiescere faciam regnũ domus Israël. Et iterum: Quia non addam vltra misereri domus Israël, & domus Iuda miserebor. Opportunissima autẽ ad hanc rẽ mentio illa Ioathan, Achaz & Ezechiæ fuit. Quod & Ezechiæ pietati bonam clementiæ partem in Iudaicis rebus diutius conseruandis à Deo tributam fuisse existimandum sit. Nomen etiam Ieroboam filij Ioas propterea est appellatum, quod is ex familia Iehu fuerit, maiorumque suorum imitator, quam familiam extinguendam penitus fore vates prædixit. Amos etiam quod de Samariæ vastatione vaticinatus est; atque instructas sibi ab Amasëa sacerdote Bethel insidias, accusationemque apud regem factam narrauit, Ieroboam regis Israëlis nomine & tempore annotato est editus. Idem autem quædam etiam de Iudæis apertè & singulariter dixit, quæ vt melius exponerentur temporis significationem requirebant; vt in eius commentarijs latius docturi sumus. In Michææ vero lamentationibus multa nominatim loca ex tribu Iuda appellata sunt: atque vatis ipsius patria est etiam indicata. Vt illud: Quia venit vsque ad Iudam, tetigit vsque ad portam populi Mich. 1. *mei, vsque ad Ierusalem. Et illud: Quia infirmata est in bonum habitans Maroth, quia descendit malum à Domino in portam Ierusalem. Tumultus quadrigæ stuporis habitãti Lachis, &c. Idem etiam: domus Acrib & habitantes Maressah. Aliarum item Iudæ vrbium meminit, de quibus quæ dixit cùm priuatè ad Iudæorum gẽtem (cuius maxima cura vates ageretur) referenda essent, ipsis regum temporibus & rebus accommodari oportuit: quorum contemplatione sententiarum summa melius & commodius subduci posset. Ob eam itaque rem in inscriptione fuit: In diebus Ioathan, Achaz, Ezechiæ, regũ Iuda, quod vidit super Samariam & Ierusalem, &c. Sed & Sophonias multa singulariter de Ierosolymitanis dixit, quæ temporis rationem certam ad exponendum postula-* Sophon. 1. *rent, quam idcirco indicari consentaneum fuit. Dixerat enim: Et erit in tempore illo,* Cap. 3. *scrutabor Ierusalem in lucernis, & visitabo super viros defixos in fecibus suis, &c. Et totum ferè caput: Væ prouocatrix & redempta ciuitas, columba, &c. Et: Lauda filia Syon, &c. Quatuor igitur vatum horum vaticinia quòd regum tempora & historias aliqua ex parte spectarent, nominibus etiam & diebus adnotatis edita fuêre. Haggæus* Haggæus. *autem quòd de reædificando tẽplo, deque illius operis ratione & fine ageret, Darij regis tempora sine quibus vaticinij sententia constare non posset, ipsemet in scriptis suis annotauit. Zacharias quoque Darij temporum meminit, cuius ipse monarchiam ad Græcos* Zacharias. *migraturam certo sibi oraculo prædixerat. Atque hæc causa satis apertè reddita nobis videtur, quamobrem sex his vatibus temporum regumque nomina adscripta fuerint. At verò apud Ioëlem, Abdiam, Ionam, Nahhum, Habbakuq, & Malachiam nullius ad Iudææ vel Israëlis regna priuate spectantis rei singularis adnotatio, mentióve fit: quamobrem neque regũ nominibus explicationis causa appellandis, opus fuit. Namque*

Ioël siue de fame in Israëliticam regionẽ futura, vt interpretes putant, siue de quatuor orbis imperijs (vt suo loco videbitur) vaticinatus fuerit: tamen eius vaticinia nec ad Iudæ, nec ad Israëlis regnum singulari aliqua ratione referuntur: sed magis omnia illorũ regnorum tẽpora in vniuersum complectũtur. Abdias etiam Edom excidiũ, & Israëlitarum restitutionẽ nõ singulariter, sed generaliter prædixit. Ionæ autem & Nahhum, qui ambo de Niniues rebus egerunt, & Habbakuq, qui de Nabucodonosoris illiúsque familiæ exitio dixit, Iudæorũ & Israëlitarum regũ nomina adscribi, nulla ratio postulabat; vt neq. Malachiæ etiam vaticinijs, qui de omni populi & sacerdotaliũ rerum statu magis, quàm de priuato aliquo ad regnũ regemque pertinenti argumento verba fecit. Ex quibus rebus omnibus illud apparet non tam tẽporum, quibus vates vel dixerint, vel vaticinati fuerint, quam argumenti in opere ipso significandi causa, dies & annos, atq. nomina etiã regũ ad vaticinia vocari solere. Atq. hactenus secunda quæstio est discussa.

Illud aũt nobis tertio loco disputandũ occurrit, quidnã in causa videatur esse, quãobrem ex his duodecim vatibus quinq. tantum patrũ, aut etiam auorũ nomina expreßè indicata, reliquis verò septem fuerint omnino prætermissa. Sunt autem quinque illi, Hosseas filius Bocri, Ioël filius Pathuel, Ionas filius Amithai, Sophonias filius Cussi, & Zacharias filius Barachiæ. Cæteri vero sunt Amos, Abdias, Michæas, Nahhum, Habbakuq, Haggæus, Malachias; qui tamen non minus quam alij patres habuerunt. Huius autem differentiæ causam cùm ex sacris libris apertam reddere non possimus, ex diligẽti cõiectura inuestigare debemus. Dico igitur eos qui nominatim appellati sunt, patres celebres illustrésque illis temporibus, & gentibus suis notissimos fuisse: atque ideo & honoris & fidei etiam faciendæ confirmandæque causa vna cum filijs ad illas publicas actiones & partes esse appellatos, eodem ignominiæ periculo exponendos, si vana vaticinia euasisse vnquam accideret. Tantùm enim causæ actionisque suæ veritati atque auctoritati vates fidebant, vt sancta etiam parentũ nomina testimonij loco adhibere, & profiteri minimè dubitarent. Reliqui autem, quibus obscuriores aut minus noti patres contigerant appellare eos aut indicare, nec vaticinij rationibus necessarium, neque suæ ipsorum dignitati aut muneri tenendo, aut fidei confirmandæ, opportunũ sunt arbitrati. Etenim ad vaticinandi legationem legitimè obeundam, nihil generis aut familiæ ratio per se confert: neque enim vt in regio aut sacerdotali munere, sic in vaticinij aut legis ferendæ, vel docẽdæ officio certarum tribuum, aut familiarũ personæ optantur. Namq. in sacerdotẽ præterquam ex Leuitica tribu Aaronisque familia, in regem aũt præterquã ex Iudæ tribu vngi legitimè post Saulem nemini contigit: vaticinari autem & docere pluribus, nulla certa generis ratione habita, datum fuit: Etenim Moses, Samuel, Elias, Elizeus, Nathan, & alij multi nec eiusdem familiæ, nec tribus etiam eiusdẽ fuêre. Atque adeo huic assignando muneri personarũ magis animos morésq. congruos, quam certum genus à Deo deligi solere arbitramur; præsertim cùm ad futurarum rerum prædictionem, vitiorum etiam reprehensio adiuncta sit: nam futura solum prædicere etiam Balaamo, etiam Caiphæ, alijsque non adeo probatis hominibus oportunè aliquando conceditur: temporum autem scelera & crimina ex diuini spiritus instinctu accusare, & grauiter carpere, non nisi optimis & integerrimis viris datur.

Accidere etiam potest vt in ijs, quæ appellantur patrum nominibus, oportuna aliqua significatio fuerit, quæ cum filiorum ipsorũ munere officioque conueniat, dignáq. existimetur, quæ ad vatum ipsorum partes commendandas, etiam petatur: vt Hosseæ באֵרִי *pater Beeri, quod nomen puteũ, siue puteũ meum, siue puteale̅ latinè sonat, ex eo fortasse impositũ, quod legis & diuinæ doctrinæ vberrima copia apud ætatis suæ homines affluxerit. Ioël dictus filius Pethuel;* פתואל *vt ex nomine panis ac buccellæ Dei, vati ad annonæ*

& fru-

& frugũ desiderandarũ imaginẽ vaticiniũ editũ fuisse videatur. Ionas verò ob vaticiniorũ & dictorũ constantiã & veritatẽ, patris nomẽ Amithai, hoc est veracis, appellauerit. At verò Sophoniæ, cui nomẽ argumentis ab eodẽ tractatis congruum est (significat enim arcana absconditaq. Dei) quòd in patris nomine Chusi nihil magnũ, aut vehemẽter cõueniens obseruaretur: auorũ & maiorũ, nõ aliena nomina sunt addita, filij Gadalia, filij Amaria, filij Hhazakia; quod latine dicere possimus, filij magnitudinis Dei, filij dicti Dei, filij fortitudinis & apprehẽsionis Dei. Atq. ita Zachariæ nomen Barachiæ patris est adiunctũ, quod diuinã benedictionẽ, & affluentẽ vaticiniorũ de humana felicitate, & salute copiã suppeditatã ostẽderet. Itaq. ijs vatibus quorũ officijs paterna nomina respõderent; siue antiqua & vulgata cõmemoratione appellata fuerint, quẽadmodũ fieri sæpe solet; siue ab ipsis vatibus vsurpata; siue deniq. à librorũ inscriptoribus adiuncta; cõmode ꝓfecto & vtiliter annotata sunt. Atq. equidẽ nomina hæc pariter cũ filiorũ commemoratione vsurpari cõmuni sermone solere, multa in sacris libris loca indicãt. Etenim & historiæ ipsæ Ionã filiũ Amithai nominãt: & Christus Zachariã filiũ Barachiæ, ex vulgato iã cõmemorationis vsu, dixit. Quorũ verò paterna nomina indicata nõ sint, ea nihil huic rationi idoneũ, atq. opportunũ habuisse existimare possumus. Illud verò nec alienũ, nec creditu difficile esset, si hæc patrũ nomina distinctionis causa filijs imposita dicerẽtur, quòd eadẽ ætate alij atq; alij idẽ nomẽ sortiti, patrũ aut auorũ cognominib⁹ dignoscerẽtur; quod in antiquis linguis obseruatũ, in Hispana etiã ad nostra vsq. tempora factitatum videmus. vt apud Græcos Aiaces Telamonius & Oilæus: apud Latinos L. Tit. Sẽpronius L. F. Namq. huiusmodi certa & vulgata olim in personis distinguendis nota fuit. Itaq. nominibus ijs, quæ eodẽ tẽpore pluribus viris fuẽre, vsitatã paterni nominis cognominationẽ addere opus fuit: cæteris verò, quibus nihil ambigui ad cognoscendum, nomen ipsum solũ appellatũ reliquisset, paternũ cognomentũ sine vllo incõmodo est ꝑtermissum. Igitur inter ea, quæ ex coniectura afferri à nobis in hoc genere posse videntur, hæc visa sunt aptissima. Illa verò ex Hebræorum traditione & iamdiu celebris, & à nostris etiã Christianis scriptoribus ad hanc quæstionẽ expediendam relata ratio est. Eos qui in vatũ inscriptionibus patres aut aui appellantur, vates etiam, prophetico munere perfunctos fuisse: cæteros aũt propterea nõ appellari, quod vates nõ fuerint. Atq; huic sentẽtiæ fundamentũ ex illa Amosi expositione iactũ est, qui cũ se, aut instituto suo, aut paterni officij imitatione, vatẽ euasisse negaret; diuina tatũ præsentiq; iussione eã, qua fungeretur, legationẽ suscepisse profitebatur. Non sum, inquit, propheta, nec filius prophetæ. Qui verò huic sentẽtiæ subscripsẽre, illud etiã addiderũt. Pethuelẽ quẽ Ioëli patrẽ scriptura adiungit, eundẽ & Samuelem illum celeberrimum Israëlitarũ vatem, vltimum reipub. cõsulem iudicẽq; fuisse. Atq; hæc de patrum nominibus indicandis dixisse satis fuerit.

Ex hoc autẽ loco aditus nobis aperiri videtur, vt de patriæ nominibus apud quosdã vates expressis, apud alios verò prætermissis quærendũ sit. 4 Docemur nãq. Amosum ex pastoribus Thecuæ, Michæã Morastitẽ, Nahhum Elcussæũ fuisse: de cæteris verò nihil his simile legimus. Atq. in maiorũ etiã vatũ libris nulla de Iesaiæ & Iezechielis patria mẽtio est, de Ieremia aũt scribitur: Verba Hieremiæ filij Helchiæ de sacerdotibus qui fuerunt in Hier. 1. Anathoth, quæ fuit in terra Beniamin. Nã si ad indicandã tribũ & genus vniuscuiusq. ex vatibus patria adnotata est, adhuc noua quæstio existet; curnam quorundam tribus diligenter indicatæ; cæterorum verò neglectæ aut prætermissæ fuerint? Præterea eam patriæ adnotandæ causam nõ fuisse, Ieremiæ ratio ostendit; cui si ad significandã tribum adscribi quicquã opus esset, prætermisso omnino loci nomine, ex sacerdotibus genus deductum indicare, abunde satis fuisset. Vt etiã Ezechielis generi indicando patrẽ Chuzi sacerdotẽ appellare satis fuit. Præterea Nahhum cognomen illud additum Elcussi, quanquã patriæ esse dicatur, tamẽ neq. genus, neq. tribũ indicat, quãdo de loco ipso Elcus ad certã

tribus

tribus cuiuspiam ditionem referẽdo, nihil ex sacris literis compertũ habeamus. Tantum autem Maressam, vnde Michæas Morastites cognominatus est, in Iudæa vrbibus numeratã nouimus. Nec verò de Amos genere & tribu ex eo constat, quod Thecoë loci facta mentio est. Non enim ille Thecoi vel Thecoites fuisse dicitur, sed fuisse in pastoribus Thecoagh, hoc est, ex illa rusticæ vitæ exercitatione ad vaticinij munus obeundũ legatus. Thecoagh autem in Asseritarum agro sita dicitur.

Huius autem variæ adnotationis causam inuenire triplicem possumus ex ipsa rerum consentanea ratione profectam. Prima autẽ est personarum (vt in paternis nominibus diximus) distinctio. Accidere namque potuit, vt alij atque alij eodem tempore Amosi, Michææ, Nahhũmi vocarentur; quos si non per quòd patrũ, vel obscuri, vel ijsdẽ nominibus dicti essent, tamen per locorum nomina discernendos iudicarent; vt ferè in humilioris fortunæ hominibus accidit, quibus prõptius & facilius patriæ aut loci vnde venerint, quàm familiæ cognomenta adnotantur. Atq. hoc modo Iesus Christus vel Nazarenus, vel Galilæus ab inuidis & maleuolis humilitatis magis obijciẽdæ, quam laudis aut arcanæ significationis causa cognominabatur, cùm ab ijs qui illius virtutem atque excellentem dignitatem agnoscererent, filius Dauid audiret. Itaq. personæ distinguendæ notationẽ loci nomen apud hos, vt patris apud alios habere videtur: ex quo fit, vt quorũ locus adnotatur, eorundem paterni nominis mentio non fiat, præter vnum Hieremiam, cui certo & singulari, vt docebimus, consilio, & loci, & generis, & patris nomen est adscriptum. Secunda etiam adnotandi loci causa ex libris ipsius argumento, & sententiarum rationibus peti rectè potest. Namque illa inter Amaseã & Amosum disceptatio loci ad explicandum indicationẽ postulabat. Amaseas enim Bethel sacerdos dixit: Qui vides fuge tibi in terram Iehudah, & comede ibi panẽ, & ibi prophetabis. Cui Amos: Non sum, inquit, ego propheta, & nõ filius prophetæ ego, sed bubulcus ego, &c. Cuius dicti vt explicaretur sentẽtia, indicatũ nobis initio est: Qui fuit in pastoribus; *namq. ille dixit:* bubulcus ego, *&c. Deinde etiã & loci nomen addi opus fuit Thecoagh, quæ vrbs ad Asseritarũ ditionẽ pertinebat. Quamobrẽ cum dixit illi Amaseas; fuge tibi in terram Iehuda, vt in alterius ditionis & regni terram securitatis causa fugeret, suadere conabatur illi quem ex decem tribubus Israëliticis esse cognouerat. Nam si ex tribu Iuda fuisset, nihil opus erat dicere:* fuge tibi in terram Iuda, *sed, redito in terrã, &c. Quod si antiquorum quoque Hebræorum atque philosophorum placitis assentiendũ est; nonnihil etiam ad vatis argumentum explicandum loci hæc notatio significationis afferre videtur. Aiunt enim Thechoë homines prudentiores, dexterioresq. fuisse cùm ob simplicem & facilem victum, tum verò ob loci editiorem & montanum situm puriorem que cæli atque aëris vsum, quòd in montibus vrbs illa esset, sicut scriptum est: Et in Thecoagh clangite buccina; namque speculatores buccina aut cornu signũ edituri, editissima quæque loca vnde vox audiri longius possit, ascendere consueuerunt. Atque*

2.Reg.14.

hanc esse causam quidam putant. quamobrem Ioab Absalonis restitutionem cogitans, Thecoiten feminam sapientem appellatam ad persuadendum Regi asciuerit. Atque ita in hoc pastore Amos similem non ex disciplina aut educatione, sed ex loci ingenio innatã prudentiam, quam ille in responsione aduersus Amaseam ostendit, significare voluisse scriptura videtur. Neque enim ad tribum indicandam Thecoë nomen est inductũ, cum ea vrbs cuinam tribui adscripta fuerit ex sacris libris exploratum non sit, adeo vt Hebræis doctoribus illum in libris Regum locũ exponentibus in tribu Beniamin sita esse dicatur, eademque à D. Hieronimo sex à Bethlehem Iudæ milliaribus distare scribatur. Igitur non tribus indicandæ; sed sententiæ potius & argumenti explicandi causa loca adnotari videntur. Atque eodem quoque consilio Michææ vati patriæ cognomentum

additum

additum esse arbitramur. Nam cum ille lugubrē lamentationem pro multarū ex Iudaica tribu vrbium excidio fecisset, inter quas etiam suā ipsius patriā commemorasset, eamq; acerbiori esset gemitu prosequutus, quænam inter cæteras esset, initio indicare consultissimū duxit, vt tantus dolor ex pietate & naturali proborum hominum sensu profectus ostenderetur. At verò Nahhum nō ex eo Elcussi cognominatus videtur, quòd patriā sortitus fuerit Elcus dictam (nullū enim in omni sacra Chorographia huiusmodi loci nomē extat) sed potius ex significatione ipsa cognomenti rationem petendam putamus. Significat enim Elcussi posteriorem repetitorem, vel serotinum; ac verbum ipsum ad posteriorem aliquam ex duabus rebus, quæ serius edetur, indicandam vsurpari solet: ex quo fit, vt è duabus oportunis, in anno pluuijs, posterior Malkus dicta sit, quā Latini serotinā interpretātur. Quæ quidē ratio omnis eo pertinere videtur, vt doceamur Nahhum, qui idem cum Iona argumentum de Niniues excidio pertractauerit, posteriorem tamen vaticinatum fuisse; atque eandem diuinam sententiam instillasse, qua tandem vrbi illi exitium maturatum allatumque est. Hanc verò adnotationem præterq̄ quod Chaldæus paraphrastes apertè indicauit in ipsius vatis libro significatam obseruari cōtingit, vt nos suo loco ostendemus. Illa demum accurata parentum, generis ac patriæ adnotatio, quam Ieremiæ initio videmus, ad vatis sanctitatem, ac singularem electionem adornandam spectat: quòd ad tam graue atque seuerum vaticinij genus, quale Ieremiæ fidei & diligentiæ commissum creditumque fuit, virū deligi oportuerit, & paternæ virtutis exemplo disciplina, educatione & exercitatione probatissimum, cuius ad tantam rem satis apta natura ac persona foret. Igitur is electus esse dicitur, cuius pater Helkias fuerit sacerdos magnus, vir optimus & patientissimus, qui repertum inter templi supellectilē legis librum ad regem religiosissimè tulerat, populoque prælegendum curauerat: deinde etiam quòd idem ex sacerdotibus fuerit, qui in Anathoth habitarent; quos ob loci propinquitatem in sacris frequentandis atque procurandis rebus in templo colendo & celebrando præ cæteris exercitatissimos, atque in omni pietatis ratione spectatissimos fuisse consentaneum est; quippe cum Anathoth in sorte Beniamin sita omnium ex alijs tribubus sacerdotalium vrbium proxima Hierosolymis esset. Atque hæc omnia electionis argumenta diuinum illud responsum, quod illius vatis initio editum est, significabat. Priusquam egredereris ex vtero noui te, &c. Itaq. locorum & patriæ annotationem, non generis ac tribus indicandæ, sed significationis & argumenti explicandi causa, quibusdam vatibus additam esse existimamus. Hier.1.

Hebræi doct. in li מגילה

Tertiam autem huius rei rationem ex antiquorum doctorum atque interpretum sententia afferre possumus, qui eos vates quorum patria indicata non fuerit Ierosolymitanos fuisse omnes aiunt: idque ex eo adstruunt quod scriptum est, De Sion exibit lex, & verbum Domini de Hierusalem, *&c. Illam enim vrbē fuisse tradunt, quæ ob singulare Dei beneficium, ac templi illius amplitudinem, & regum sedes, & prophetarum communis patria fuerit; quod cum certum exploratumque esset, cæteros, qui ex alijs locis delecti fuissent, vt rarum exemplum indicari oportuisse dicant, nempe duos tantum Amosum & Michæam, nullum præterea alium. Neque verò hanc sententiam Hieremiæ nomine & loco opposito refutari, propterea quòd ille cùm sacerdos fuerit, & maximam temporis partem Hierosolymis, & in templo versatus, ibidemque vaticinandi spiritu auctus, ab Hierosolymitana ciuitate alienus non sit. Quòd si Hosseas & Ionas etiam obijciatur, quorum neuter Hierosolymis natus fuit; namque, vt ex ipsorum interpretum & doctorum traditione accepimus, Hosseas filius fuit Beeri, qui idem Beerah princeps in Reubenitide tribu. Ionas verò cuius etiam patria non adnotatur in libri initio, Hierosolymitanus non fuit, sed ex Gethhahhepher* Hebræi doct. in פסיקתא

in sorte Zabulon; responderi tamen ab illis possit, hos duos quanquam alijs locis natos, Hierosolymis tamen ciues adscriptos vixisse, atque ibidem prophetico munere fuisse perfunctos. Quibus ex rebus omnibus illud colligitur, quod initio proposueramus, nomina locorum vatibus ad indicandam tribum non fuisse adnotata; namq. ea res nihil ad prophetiæ rationem confert; quandoquidem vates omnes quocunque in loco nati fuerint, vnius Dei viuentis filij sunt. in quibus verò illa notata fuerint, in ijs certam argumenti & sententiæ habitam fuisse rationem.

5 Illud præterea quinto loco adnotatione & disputatione dignũ videtur; quod prophetæ cognomentum tribus tantum vatibus adiunctum, cæteris vero omnibus prætermissum obseruatur. Quibus autem adiũctum est, hi sunt: Habbakuq, cuius libri initiũ sic habet: Onus quod vidit Habbakuq propheta. Haggæus, apud quem legimus: In anno secundo Darij, &c. Fuit Verbum Domini in manu Haggai prophetæ: & Zacharias, qui ita scriptum reliquit. In mense octauo, in anno secundo Darij, fuit Verbum Domini ad Zachariam filium Barachiæ, filij Ghido prophetam. Cæterorum verò vatũ nullus in proprijs libris propheta cognominatus est: qua de re nihil ab antiquis doctoribus, neque ab interpretibus alijs scriptum extat. Nobis tamen quænam causa huius diligentis annotationis fuerit, inuestigandum. Principio igitur Habbakuq propterea propheta cognominatus fuiße videtur; quòd nonnullis fortasse in dubium venire potuisset, an prophetico spiritus dono auctus instructúsque esset, an sancti aliàs scriptoris munere, dignitateq. functus dicendus foret; vtpote cuius liber, & dicendi genere, & auctoritatis dictis & actionibus vatum conciliandæ consuetudine, longe ab alijs diuersam rationem sequutus videatur; atque ita quanquam à spiritu sancto dictatus existimari deberet; tamen ad prophetiæ gradum non peruenisse fortasse quibusdam putaretur. Nihil enim in eo libro illis orationibus simile auditur. Verbum Domini quod fuit ad Habbakuq: aut, & fuit Verbum Domini ad Habbakuq. Neque etiam illis: Sic dicit Dominus: vel dictum Domini, quibus dicendi formulis, vaticiniorum suorum auctoritatem diuinam, vaticiniaque ipsa non propria sententia edita, sed Deo dictante excepta atque relata asserere consueuere. Præterea cæteri vates, vt non suam sed diuinam planè causam, actionem atque orationem quam habent esse confirment, ipsam Dei personam sermonibus inducunt suis: vt, Non offeratis mihi sacrificium vltra incensum, &c. abominatio est mihi. Consolamini, consolamini populum meum dicit Dominus, &c. Cuius rei frequentissima apud omnes vates exẽpla sunt. At verò Habbakuq ita orationẽ instituit, vt suã solius plane esse professus videri fortasse possit. Vsquequo Domine clamabo, & nõ exaudies, vociferabor ad te vim patiens & non saluabis? Quare ostendisti mihi iniquitatem & laborem videre prædam & iniustitiam contra me. Et, Nunquid nõ tu à principio Domine Deus meus, sancte meus, & non moriemur? Et, Super custodiã meã stabo, & figam gradum super munitionẽ. Et, Domine audiui auditionẽ tuam & timui, &c. Ita vt de Nabugodonosoris impij prosperitate, & Israëliticis miserijs conquesturus hic auctor, non tam propheticum dicendi genus quàm psalmi Assaphici formulã secutus fuisse putetur. Quam bonus Israël Deus, ijs qui recto sunt corde; mei autem penè moti sunt pedes, pene effusi sunt greßus mei. Quia zelaui super iniquos, pacem peccatorum videns. Quanquam enim in secundo capite dixerit Habbakuq. Et respondit mihi Dominus, & dixit, scribe visum & explana sermonem, &c. tamen ea res propheticum dicendi genus, non planè demonstrat, cùm vates post querelas illas & disputationes de improborum prosperitate & successibus; tamen extremos illorum casus & ruinas diuinæ prouidentiæ cogitatis rationibus intellexiße & indicasse magis, quam prophetico aliquo, & præsenti responso accepto retulisse videatur. Vt illud etiam apud

Habb.1. Hagg.1. Habbakuq. Cap.2. Cap.3. Ps.73.

apud Psalmisten. Donec intrem in sanctuarium Dei, & intelligam in nouissimis eorũ. Ps.73. *Et quod Dauid eodem argumento acclamauit. Quàm magnificata sunt opera tua Domine, nimis profundæ factæ sunt cogitationes tuæ: vir insipiẽs non cognoscet, & stultus* Ps.91. *non intelliget hæc, &c. Cum exorti fuerint peccatores sicut fœnũ terræ, & apparuerint omnes operantes iniquitatem, vt intereant in seculum seculi, &c. Et illud: Et respexit oculus meus super inimicos meos, & de insurgentibus in me malignãtibus audiet auris mea. Iustus vt palma florebit, &c. Quæ omnia quanquã vera, certa, & spiritus sancti instinctu dicta sunt, tamen propheticum gradum & nomen non sunt sortita. Neque enim hi, quos citauimus ex Psalmo, versus ostendunt auctorẽ a Deo prophetico spiritu actum vidisse aut audiuisse, ea quæ de bonorum & malorum finibus disserebantur; sed ex legis & prophetarum oraculis obseruata, & cognita, diuino instinctu & consilio scripta esse. Vt illud etiam. Audiam quid loquatur in me Dominus, quoniam loquetur pacem in plebem suam, &c.* Ps.35. *Ad huiusmodi autem scripturæ genus Habbakuq librũ referri non alienum fortasse videretur, ad quod illud etiam facit, quod huius libri fini adnotatum sit: Oratio Habbakuq pro ignorantijs; vel vt Hebraicè habetur* על שגיונות, *cuius similis persæpe in Psalmis inscriptio obseruatur,* SIGAION LEDAVID, &c. *Igitur huius dubitationis tollendæ penitus causa, Habbakuq libro illam inscriptionem additam esse intelligimus.* ONVS QVOD VIDIT HABBAKVCQ PROPHETA. *Namque grauissima duo verba illa,* ONVS QVOD VIDIT, *solis vatibus, nulli præterea alij auctorum ordini tribuũtur: quamobrem oneris visioni prophetæ cognomentum addi consentaneum fuit; ita vt hac inscriptione apertè & quæstio ipsa indicetur, & indicata absoluatur: nimirum Habbakuq quanquã diuerso à cæteris vatibus dicendi genere vsum, conquerentis & disceptantis partes oratione agentem; tamen verè Prophetam fuisse, atque propheticum argumentum causæq. genus tractasse; idq. grauissimo etiam prophetiæ genere, nempe visione accepisse. Cæteros verò vates, quorum & genus dicendi, & rerum, de quibus agitur, argumenta, prophetiam manifestè ostendunt; huiusmodi prophetæ cognomento commendari, atque indicari non fuisse opus; atque ita illud quod hic sibi à Deo dictum & responsum expresserit, scribe visum, &c. veré visum, diuinitúsque dictatum fuisse confirmatur.*

Verùm aliam tamen causam esse arbitramur, quamobrem Haggæus fuerit propheta cognominatus: quod ex Hebræorum sententia vaticinium tantum in terra Israël, atque in ea regione, quæ à Deo in hæreditate Iacob definita fuerat, constare posse diceretur; atque adeo magni miraculi loco duci, si alibi quam in terra sancta appellata, aut propheta aliquis extaret, aut vaticinium ederetur; quòd illa regio gratissima præter cæteras & peculiariter delecta ad diuinarum virtutum edenda exempla, credatur, vt in disputationibus suis doctus quidam auctor dialogo inter sapientẽ & regem Chozar inducto, Lib. בקזר. *disseruit. Atque ea causa adductum Mosem, tanquam singularis beneficij, & miraculi exemplum illud cecinisse putabant antiqui: Inuenit eum in terra deserta, in loco erroris* Deut.32. *& vastæ solitudinis circunduxit eum, & docuit, & custodiuit quasi pupillam oculi sui. Etenim vaticinium, id est, futurarum rerum cognitio, Dei propria virtus esse affirmatur; quam ille cum certis hominibus communicet: ibi tamen communicare solum putetur, vbi peculiaribus argumentis maiestatem, præsentiam, prouidentiamque suam probare dignatus fuerit: hanc autem regionem illam præcipuè fuisse aiunt, in qua & templum sibi dicari, & sacra arca propitiatorio, atque incisis legum tabulis, cælestique igne ornari voluerit: interim enim dum horum ornamentorum omnium ratio integra constaret, prophetia vt comes indiuidua regioni ac genti non defutura esse credebatur; id quod illo loco significatum dicitur: Et loquar ad te desuper*

propitiatoriũ de-inter duo Cherubim, &c. Hinc enim & vaticinij, & sciẽtiæ, & intel-
» lectus dona ad idoneos homines permanare, illisq. rebus sublatis cessare existimãtur, adeò
Thren.cap.2. vt propter eã causam ab Hieremia vaticinij defectũ indicatũ, atq. deploratũ asserãt. Etiã prophetæ non inuenerunt visionẽ à Domino. Nam quanquam Ezechiel & Hieremias extra regionem illam vaticinati fuerint, tamen eius muneris ac virtutis, antequã Babylonem, aut alio migrarent, in vrbe ipsa Hierusalẽ cõpotes fuisse dicũtur; id quod de Hieremia exploratum est, de Ezechiele autem ex eo ostẽditur, quod in eius libri initio scriptũ sit, היו הָיָה דְבַר fuit, fuit, vel esse fuit, verbũ Domini ad Ezechielem, &c. quod sic interpretantur: Verbum quod fuerat ad Ezechielẽ ante, fuit etiã in terra Chaldæorum, &c. Atq. antiquissimos prophetas, qui in primis ætatibus fuerant, alio prophetiæ munere præditos, alio genere vsos tradunt, quod magis ad ipsorum dignitatẽ & sanctitatẽ efficiendã, atq. amplificandã, quã ad alios homines de futuris rebus erudiẽdos, atq. salutis rationẽ docẽdos pertineret; quales fuêre Noe, Sem, Eber, & Patriarchæ; qui quanquam prophetæ fuerint, non tamen certis legationibus acceptis missi dicũtur, nec illorũ vaticinia huius generis vsquã extant, neq. extitisse vnq̃ certa auctoritate compertũ est. Itaq. qua ratione vncti ad propriam ipsorum sanctitatem, eadem prophetæ etiã Deiq. familiaritate & alloquio vsi dicuntur.
Ps,105. Nolite tangere Christos meos, & in Prophetis
» meis nolite malignari. Altiorẽ aũt prophetiæ gradũ, & magis definitũ legationis munus
» sortitos fuisse cæteros existimamus, qui ab expugnata iã & culta per Israëlitas regione creati sunt, id est, oẽs quotquot à Samuele & deinceps vsq. ad templi excidiũ & sacrorum monumentorũ defectum fuisse cõmemorantur. Namq. his tẽporibus vates auctoritate summa de magnis, certis atq. apertis causis publicè priuateq. missi sunt, qui vel populũ omnẽ, vel reges, vel alias etiã personas diuini cõsilij, voluntatis ac iudicij facerent certiores. Adeo verò de hac re constans & cõmunis Israëlitarũ omnium opinio erat, vt secundi templi tẽporibus vaticiniũ propterea deficere putaretur, quod ad minorẽ multò, ac minus elegantẽ tẽpli structurã illius etiã sacri apparatus arcæ, propitiatorij, Cherubim, tabularum, &c. defectus desideriumq. accessisset; cum tamen alia huius desiderati vaticiniorum vsus causa fuerit, quam nos idoneo loco, si Deus cõcesserit, indicabimus. Verũ enimuero cum secundi templi tẽporibus Iudaicas res erigere, & restituere, atq. futurũ propediẽ Christi aduentũ adornare, apparare, orbiq. indicare Deus decreuisset; tres ad eã rẽ procurandã atq. cõmendandã vates, quos certis & idoneis mãdatis traditis legaret, delegit Haggæũ, Zachariã & Malachiam; eorũq. primũ (cuius præter hominũ opinionẽ & sententiã missi ratio, munus atq. auctoritas in dubiũ venire poterat) prophetæ titulo & cognomine signari, fidemq. hoc modo cæteris duobus & prophetici muneris, & certæ legationis fieri voluit. Atq. ea res, vt testata magis, constans, apertaque esset, multis in locis apud vatem ipsum significantissimis verbis fuit expressa: vt secundo primi capitis versu: Hæc ait Dominus exercituũ dicẽs: Et tertio versu: factũ est verbũ Domini in manu Haggæi Prophetæ. Et illud frequenter: Hæc dicit Dominus exercituũ. Illud etiam vt grauissimi testimonij, & publicæ agnitionis atq. cõfessionis additum est argumẽtum. Et auiduit Zorobabel filius Salathiel; & Iesus filius Iosedec sacerdos magnus, & oẽs reliquiæ populi vocẽ Dei sui, & verba Haggæi Prophetæ, sicut misit eũ Dominus Deus eorũ ad eos, & timuit omnis populus à facie domini. Illud porrò in hanc sententiã significantissimum est: Et dixit Haggęus nuncius Domini de nuncijs domini ad populum dicens: Ego vobiscũ dicit Dominus. Quæ quidẽ verba omnia accurate repetita eo tendunt, vt demõstret vaticinãdi spiritũ etiã illo tẽpore fuisse hominibus ad publicã vtilitatem atq. eruditionẽ impertitum. Eandẽ etiam in Zachariæ cognomẽto rationẽ reddere possumus,

cuius

cuius vatis actiones, paulò post Haggæū, vt suo loco demōstrabimus, cœptæ sunt. Atq. Malachiā, quanquā eiusmodi Prophetæ agnomen nō indicauerit, tamē nomē ipsum satis ad eam rem afferre auctoritatis iudicatum est. Nam Malachi, nuncium siue nuncium meum significat: nuncius autem maximorum prophetarum proprium officij cognomentū est: vt apud Haggæum vidimus, quem nuncium Domini de nuncijs domini scriptura appellauit. Apud eundē etiam Malachiā, Iohannes qui Prophetarum maximus Christi iudicio & sententia pronūciatus est, eodē vatis ipsius nomine cognominatur: Ecce ego mitto Malachi Angelū meum, *siue nunciū meum: ita vt nō defuerint qui hunc etiā locum de Malachia ipso interpretarētur. Hebræis itaq. aut Hebraicæ sciētibus nō necessarium fuit, hunc postremum vatē prophetā cognominari, quē nomen ipsum missum esse & nuncium satis apertè indicabat. Plus enim ad eam rem ostendēdam auctoritatis & efficientiæ nomen solum habere indicatum est, quàm si cognomento addito exponeretur; atque adeo ob eam rem ea huius vatis libro inscriptio præposita est, quæ cum nominis significatione aptissimè conueniret.* Onus verbi Domini in manu Malachi: *quam nos suo loco, si Deus annuerit, explicaturi sumus. Est ergo in nomine ipso Malachi antonomasia & dignitas quædam indicata, quæ nullo adiuncto cognomine augeri magis potuit. His etiam illud accedit, quòd quibusdam ex antiquis auctoribus Malachiam eundem & Esdram esse placuerit; alijs autem Mardocheum; ijs autem Malachi non iam nominis, sed cognomenti loco appellari potest, quòd ex munere & officio additum fuisse existimetur. Atque hactenus quidem quintæ quæstionis ratio nobis explicata est.*

Nunc verò deinceps causa est inquirēda, quamobrē vnicum Nahhum Prophetæ opus inter cætera aliorum vatum omnia, liber dictus sit. Neque enim cæterorum vatum scripta, quòd in vnum corpus vnà cum Nahhum coagmentata fuerunt, aut minus libri, aut breuiores quam hic sunt, eam ob causam hic solus libri nomen præ cæteris meruisse existimari debet. Atque huius singularis & propriæ in hoc vate obseruationis illa ratio ipsa operis inscriptione nobis indicari videtur. Cæteros vates omnes ea quæ in mandatis à Deo habuerint, propria ipsorum præsentiáq. actione & oratione fuisse executos, vt non solùm alij apud Israëlitas legationes vnusquisque suas præsentes obierint; sed & Ionas etiam apud Niniuitas, ad quos diuino iussu legatus venerat, munus suū voce, verbis, actioneque propria expleuerit. Nahhum verò nec Niniuem petere: nec Niniuitas præsentem alloqui, sed scripto & misso libro, sui exitij admonere iussum fuisse: quamobrem eundem, rationem suam ab alijs vatibus diuersam, certa inscriptionis formula indicasse adnotasseque arbitramur. Onus Niniue, liber visionis Nahhum Elchusæi, &c. *Namq. vt in huius & Malachiæ vatis commentarijs docebimus, libri & oneris nomina epistolam aut literas ad aliquem datas significant.*

Illud porrò vltimum & obseruatione & expositione dignissimum iudicauimus, quod in vatum initijs adnotandis, atque inter se conferendis animaduertimus. Etenim sex formulæ sunt, quibus prophetarum scripta, quæ extant inchoari consueuère: prima illa est quatuor vatibus cōmunis: Verbū Domini quod fuit ad Hossēā filium Beeri, *vel ad Ioëlem filium Pethuelis; vel ad Michæam Morastitem, vel ad Sophoniam, &c. Secunda verò est, quā totius Ionæ libri initio, & apud alios vates in priuatis vaticinijs, non in libri initio, sed in corpore ipso videmus hoc modo:* Et fuit, *siue,* Et factum est verbum Domini ad Ionam filium Amithai, &c. Et factum est verbum Domini ad N. *Tertia autem est visionis inscriptio, quæ quibusdam apponitur; vt* Visio Abdiæ; Visio Nahhum Elchusæi. Visio Isaiæ filii Amos. *Quarta inscriptionū siue initiorū formula à verborū plurali nomine alicui vati adiuncto pronūciatur: vt* verba Amos: verba Hieremiæ. *Quinta incipiendi formula nomine oneris exprimitur: vt*

Onus Niniue, Liber visionis Nahhum Elcussæi. Et onus quod vidit Habbakuq. Et onus verbi Domini ad Israël in manu Malachiæ. *Apud cæteros etiã vates sæpe verbum illud* Onus *ad priuata vaticinia exordienda vsurpatũ obseruatur. vt* Onus Babel: Onus Tyri: Onus Ægypti, &c. *Et apud Zachariã*, Onus verbi Domini ad Israel: *&*, Onus verbi Domini in terra Hhadrach. *Sexto demũ modo à regum nominibus & temporibus indicandis vatum scripta initium facere solent; vt Haggæi liber*: In anno secundo Darij. *Et Zachariæ prima pagina sic habet*: In mese quinto, in anno secundo Darij. *Quam etiam rationem, Iezechiel secutus, sic exorsus est*: Et fuit in trigesimo anno. *Quid igitur causæ est, quamobrẽ non idem omnibus vaticinijs initium, vel à diuina auctoritate ductum. vt* Verbum Domini, *&c. Quandoquidem communis omnibus illis ea ratio sit, vt à Deo dictata fuisse verè dicãtur: vel & fuit* Verbũ Domini: *vel denique aliunde, eodem tamen modo factum? neq. enim hanc incipiendi varietatem ratione & consilio vacare putandum est. Nihil enim adeò proprium cuipiam vel vati vel vaticinio indicatur in his exordijs, quod non idem commune etiam cæteris dici posse videatur: omnibus namque diuina ad dicendũ auctoritas cõstat; omnibus nomina propria, quibus appellarentur, fuère; omnibus verba facta; omnibus vel visione, vel spectro, vel somnio vaticinium ostensum, vel quo genere cuique ostenderetur, indicare integrum esset; sicut & ijs fuit qui visionem indicarunt. Dein de si nomen oneris, vt plerique ex interpretibus, & Chaldæus paraphrastes, volunt, ita definiendum est, vt prophetiam à vate ex Deo acceptam, vel grauẽ prophetiam intelligamus; nulla prophetia vel leuis, vel non ex Deo accepta fuit. Præterea cũ omnes vates alicuius vel Israëliticorum, vel Iudæorum, vel Persarum regis tempore fuerint, quare non idem omnes à temporum & regum notatione & nomine initium vaticinijs dederint, est inquirendum. Id autem vt magis clare ac distincte fiat, singulorum rationes considerandæ nobis fuerint. Igitur earum, quas indicauimus formulæ sententia & argumentum omne, ad tria tantum genera refertur; quorum primum est* Verbum Domini. *Secundum*, Visio. *Tertiũ verò* Onus. *Namq. primum genus illas cõplectitur formulas*: Verbum Domini quod fuit: Et fuit verbum Domini. *Quæ verborũ tantum situ & ordine, nõ autem sententia differunt. Idem enim significat verbum Domini quod fuit, & fuit verbum Domini; nisi quantum hæc posterior forma cum præcedenti aliqua narratione cõtexi & cõtinuari videtur: vt*, Et fuit sol ad intrandum. Et fuit cum illi sepelirent virũ, *&c. (vbi nos vertimus* & fuit: *vetus interpres habet, & factũ est: quod idẽ nobis significat) sed tamen illud*: Et fuit, *ad verbum redditum est pro* ויהי *Quod antiqui Hebræi calamitosi & grauis argumenti vaticinijs addi solere putauerũt. Volunt enim esse compositam vocem ex duabus interiectionibus* וי *&* הוי *quæ dolorem mœstitiamq. indicare solẽt; ita vt in Iona id etiã indicatum velint, quòd ab illo vate in naui, mare, & ceti ventre laboris exantlatum fuerit. Atq. ad hoc primum genus Verbum Domini, illa etiam sexta formula pertinet, qua regis atque ætatis mentio fit: vt in Haggæo & Zacharia videre est. Nam statim post regum nomina, subiungitur*, fuit Verbum Domini in manu Haggæi prophetæ. fuit Verbum Domini ad Zachariam. *Apparet itaque hanc formulam hoc genere*: Verbum Domini contineri. *Neque enim quamuis verborum situ & loco nonnihil discrepent, tamen sententia ab his quæ adnotauimus illa quicquam differunt*: Verbum Domini quod fuit ad Hosseã filium Beeri, in diebus Oziæ, Ioatham. *Cùm eadem omnibus & verbi domini inscriptio, & temporis ac regis mentio sit. Etenim liberum cuiq. homini & integrũ est, ijsdẽ verbis, modo sentẽtia sibi ipsi constet, pro suo arbitratu locatis vti. Sic enim Euãgelistæ eandẽ rem ijsdem verbis situ tantũ, & serie variãtibus narrare solẽt, vt, In diebus autem*

Isai.

Matt. 3.

autem illis venit Ioannes Baptista prædicans in deserto Iudææ, & dicens pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnum cælorum. Hic est enim qui dictus est per Isaiã prophetam dicentẽ: Vox clamantis in deserto, parate viam Domini, rectas facite semitas eius. Sic Matthæus. Marcus verò sic: Vox clamantis in deserto, parate viam Domini rectas Mar.1 facite semitas eius. Fuit Ioannes in deserto baptizans & prædicans baptismũ pœnitẽtiæ. Lucas autem: Et factum est Verbum Domini super Ioannẽ Zachariæ filium in deserto Luc.3. baptizans, & venit in omnem regionem Iordanis prædicãs baptismum pœnitentiæ, &c. Atq. ita primam, secundã, & sextam formulã ad primũ genus cõmodissimè referimus. Secundum verò genus, quod nomine visionis adnotauimus, tertiam formulam complectitur: vt Visio Isaæ, Visio Abdiæ, &c. quo in genere quarta quoq; formula continetur, in qua initiũ à verbo, vel verbis & persona ducitur; nisi alias aliud indicatum sit: vt verba Amos, &c. cõtinuo enim huic inscriptioni subiũgitur: Qui vidit super Israël in diebus Oziæ: qua oratione illud indicatũ est, verba illa sibi eo prophetici instinctus genere, qui visio dicitur, fuisse dictata. Illud verò apud Hieremiã: Verba Hieremiæ filij Helchiæ, ad primũ genus pertinere apposita narratione declaratur. Quod factum est Verbũ Domini ad eum. Idem enim hoc atq. illud est, Verbum Dñi quod factũ est ad Hieremiã. Verũ enimuero cum omniũ vatũ vaticinia nihilominus eorundẽ verba dici posse videãtur, quidnã priuatæ rationis fuerit in his quorum verbis personæ etiã nomen adiunctũ est, operæprecium fuerit cognoscere. Nam quod ab antiquis ad hanc rem affertur, id non satis cõmode hunc nodũ expedit: videlicet eos qui suũ nomẽ initio profitẽtur, asperã, grauẽ & obiurgatoriã orationẽ instituisse, in eaq. habenda nomen suũ libertatis & integritatis ostẽdendæ causa appellasse; ita vt cùm legimus verba Hieremiæ, verba Amos, reprehensionẽ culpæ & vitiorũ cõtineri intelligamus. Sed nullus ferè in cæteris vatibus est, apud quẽ reprehensiones, obiurgationes, atq. grauissimæ accusationes nõ sint. Etenim Isaias, Iesechiel, Hosseas, omnes deniq. cæteri vsq. ad extremum omniũ Malachiã, in temporũ suorũ vitia & mores grauissimè perorarunt: neque tamen eiusmodi inscriptionẽ habent: Verba Hosseæ, &c. Alia igitur huiusmodi inscriptionis causa & significatio est; Quod in his vatum libris præter vaticinia certæ quædã rerum, quas vates ipsi aut egerint, aut pertulerint, narrationes contineãtur; ita vt nõ solũ verborũ & orationũ argumenta & exẽpla, sed rerũ etiam gestarum historiæ sint, Vt quæ Hieremias sibi ex suscepto & diligentur facto officio apud regem, principes, sacerdotes, populũ, & Ghabedmelech Æthiopẽ accidisse narrat. Quodq. item Amoso cum Amasea negociũ fuit, quæ quòd ad historiã propriè pertinent, historiæ nomẽ inscriptionẽque in his duobus personis præter cæteros, quibus nihil tale inter vaticinandũ acciderat, meruerũt. Atq. ita verba Amos, Verba Hieremiæ, res ab his vatibus, tũ gestas tũ platas exponimus eadẽ significatione, qua exponi illa solẽt: Verba dierũ regum Israël. & palã: Factum Exod.7. est verbũ istud. Ego faciã verbũ in Israël, & reliquũ verborum Salomonis, & 1.Sam.3. omnia quæ fecit, &c. 3.Reg.1. Quibus in locis & multis alijs verba, res gestas, dictaq. & facta cuiuspiã significãt: qualia in Hieremiæ & Amosi libris obseruantur, vbi præter vaticinia ipsa & legationes quædam etiã propriæ ipsorũ res, actiones, orationesq. sunt, cuiusmodi nihil in cæterorũ vatũ libris offendimus; in ijs enim tantũ id quod acceptũ à Deo fuerit, relatũ explicatũq. legitur. Quamobrẽ vni Deo, vt auctori vnico ac ꝑprio, attribui adscribiq. solet ille titulus; Verbũ Dñi. Visio, vel Onus. Tertium aũt genus est, Onus, in quo quinta, quã indicauimꝰ, formula versatur. Illud demũ in hoc argumẽto obseruatiõe dignũ est, fieri nõnunq̃ vt singula genera, singulis, aliquãdo etiã vt duo simul vni vati adscribãtur; atq. hæc etiã cõiungendi ratio, varia in alijs atq. alijs sit. Alterius modi exẽpla illa sunt. Verbũ Dñi quod fuit ad Hosseagh. Verbũ Dñi quod fuit ad Ioël,

ad Ioël,&c. Viſio Iſaiæ, Viſio Abdiæ, Onus Ægypti, Onus Babel. *Poſterioris illa varia etiam exempla ſunt :* Fuit Verbum Domini ad Abraham in viſione. Et onus, Verbi Domini ad Iſraël in manu Malachiæ. Et Onus Niniue, Liber viſionis Nahhum Elcuſſæi. Onus Babel quod vidit Iſaias. Onus quod vidit Habbakuq. *Itaque vnum quidem ſimplex, vel duo varijs modis coniuncta, vni vati; ſed tamen tria omnia ſimul nulli vſquam adſcripta inuenimus.*

Exiſtit autem hoc loco non incommoda diſputatio, cuius argumentum ex antiquorũ expoſitorum obſeruationibus proficiſcitur. Legimus enim in expoſitione illius loci apud
Iſa.21. *Iſaiam.* Viſio dura nunciata eſt mihi: *decẽ verborum genera Vatibus familiaria, & veluti propria eſſe, quorum frequentiſſimus vſus apud eius ordinis auctores fuerit; ea ſunt.* PROPHETIA. Viſio. Stillatio. Verbum, ſiue Locutio. Dictum. Præceptum. Onus. Parabola. Ænigma, ſiue Propoſitio, Interpretatio. *Quæ ſua, id eſt, Hebraica lingua ſic ſonãt:* נבואה חזון הטפה דיבור אמירה ציווי משא משל חידה מליצה: *quorũ duriſſimum genus viſio eſſe perhibetur quod ſcriptum ſit,* Viſio dura nunciata eſt mihi, &c. *Hi gradus, vel vt aptius dicamus, hæc ſtatuũ diſcrimina & prophetiæ rationibus ab antiquis recenſentur: quæ ſi ita ſe habeant, videndum eſt primum an noſtra triplex generum partitio ſatis cõmode facta ſit; cùm poſuerimus vnum genus,* Verbum Domini. *Alterum* Viſio. *Tertium* Onus : *videntur enim ſeptem aliæ partes adhuc ſupereſſe. Deinde etiam illud videndum eſt, an decem illa verba ab antiquis obſeruata ſynonyma ſint, eidemque rei omnia cõueniant, an variam ſingula ſignificationem rationemque ſequantur. Namque ſi idem omnium pondus, eademque ratio eſt, illud minime ſtare poteſt, quod ab ijſdem aſſeritur, duriſſimum genus eſſe* Viſionem. *Sin verò differre inter ſe dicantur, quænam vniuſcuiuſque ratio propriè ſit, cognoſcere operæpreciũ fuerit. Tertio autem inquirere oportebit, quidnam antiqui auctores intereſſe putauerint inter* Verbum *ſiue* Locutionem & Dictum, *quæ ſeparata ab illis fuère: adeo vt illud ſæpiſſime in hoc genere expreſſum adnotetur.* Et locutus eſt Dominus ad Moſem dicens : *ſiue vt Hebraice habet, ad dicendum. Præterea quid differat* PARABOLA *ab* AENIGMATE *ſiue* propoſitione, *quæ ab antiquis diſtincta ſunt. Omne enim* Ænigma parabolam *dici, nihil, vt videtur, prohibet. Illud autem difficilius multò cæteris eſſe videtur, quod in decem illis prophetiæ formis ſiue verbis* Prophetia *numeretur, vt cæteræ nouem formæ à prophetia diſtinguantur. Quod ſi cæteræ etiam ad prophetiã pertineant, eiuſque formæ partéſve ſint, inerudita partitio fuiſſe videtur, quæ genus ipſum inter ſpecies, & totum inter partes collocet.*

Demum illud in hac ratione eſt quærendum, cur decem illis familiaribus & proprijs vatũ verbis alia, quæ non minus frequentia atque familiaria eſſe obſeruantur, adnumerata non fuerint. Ea autem decem altera ſunt, Manus Domini, *vt ſcriptum eſt,* fuit ſuper me manus domini. Nuntiatio : *vt,* Viſio dura nunciata eſt mihi . Vocatio : *vt* , Et vocauit Moſem , Et vocauit Samuelem . & Effatum; *quod hebraicé dicitur* נאום, *in vaticiniorum ſententijs claudendis frequentiſſimum, pro quo noſter interpres reddit.* Dicit dominus exercituum. Et Auditio, *vt* Et Audiui vocem Domini dicẽtis. Auditioné audiuimus à Domi-
Hos.12. no: & Inſpectio, *quæ Hebraicè* ראייה *diuerſum verbum à* Viſione, *vt ſcriptum eſt,* Vidi ſiue aſpexi Dominum. Vidi in nocte. & Similitudo, vt & in manu pro-
Num.12. phetarum aſſimilatus ſum. *Atque etiã* Somnium & Proſpectio, *quæ Hebraice* מראה: & Apparitio. *Quæ omnia prophetica verba ſunt, ſicut ſcriptum eſt* . Si quis fuerit propheta Domini, in viſione apparebo ei, vel per ſomnium loquar ad illum,

illum,&c. *ita vt cùm ab antiquis decẽ notata sunt, viginti notanda fuiße videantur.*

Verùm enimuero rebus omnibus diligenter examinatis, atq. perpensis, antiquorum accuratam obseruationem veram atq. certam esse, nihilque cum nostra triplici partitione pugnantem reperimus. Etenim prophetiæ ratio omnis, vel auctorem ipsum, vel suscipientem, vel tertiũ aliquem ad quem mandatur, spectat. Auctorem dicimus Deum vatũ mentibus cõsilia mandataque sua dantem, ad quem relata prophetia, dicitur Verbum Domini; *quocunq. modo illa suggesta fuerit, siue imaginibus, spectrisq. obiectis, siue expresse dictatis verbis; mandatũ enim ipsum consiliũ & sententia omnis,* Verbum Domini, *auctoritatemq. diuinam sortitũ est. Susceptorẽ verò appellamus personã ipsam, cui prophetia vel arcanũ Dei cõsilium creditur; qui cum vel futuri temporis, vel præsentis quidem, tamen absentes loco res diuino dono prospiciat,* videns & prospiciens, *hoc est* רוֹאֶה וְחוֹזֶה *appellatur, atque ex hac ratione prophetia ipsa* visio *vel* inspectio *dicitur. Nihil autẽ ad hãc rationẽ refert, quomodo illi prophetia suggesta sit, an verbis expressis, an imaginibus obiectis; vtcunq. enim res demonstratur, videri tamen & perspici vatis mente dicitur. Videt enim ille, & diuini sibi aperti consilij conscius est. Atq. ex hac ratione scriptũ est:* fuit verbũ Domini ad Abraham in visione dicens: Ne timeas Abraham, &c. Gen.
etenim verborum illorũ expreßa explicatio, in qua nulla imago, nullũ spectrum est obiectũ, tamen in visione facta fuiße dicitur. Neq. etiam, quantũ ad suscipientem ipsum pertinet, magno discrimine differt, an per quietẽ illi, an in vigilia prophetia contigerit: quanquã quæ dormientibus creditur, Somnium propheticum; quæ vero vigilantibus Visio & Prospectio *dicta sit, siue Hebraicè* מראה מחזה. *Namq. vtrunque modum vocat scriptura* חזון *vel* מראה *visionem vel inspectionem, sicut scriptũ est,* Per Somnium in visione noctis, *Hebraicè* בחלום בחזון לילה *& scriptum est,* Et dixit Deus ad Israël in visione noctis, *Hebraicè* במראה *Itaque vel vigilãtibus, vel dormientibus allatæ prophetiæ Visio & inspectio dicitur: neq. vllum in reipsa discrimẽ est; nisi quantũ vel noctu, vel interdiu accidat; id quod scriptura ipsa indicare aperte solet.* Iob.33. Gen.46.ver.2

At verò quoad prophetia personã eam spectat, aduersus quam edita est; siue illa priuatus aliquis, vel publicus homo, siue ciuitas, siue tota etiam regio sit, Onus *dicitur, Hebraicè* משא *à verbo* נשא *quod est ferre siue portare, quod ei, in quem allata fuerit, illa diuina sententia ferenda sit. Est enim verbum* נשא *cõmune tam ei, qui alteri rem imponit, quam ei, qui ab altero impositã fert; quod vel vno illo exẽplo ostenditur:* In die illa sumetur super vos parabola &c. *Hebraicè* ינשא. *Tolletur super vos, &c. Itaque omnis prophetiæ natura & ratio, ad três has personas tantùm refertur, ad eam vnde proficiscitur, ad eã cui creditur, demũq. ad eam aduersum quã editur: atq. vt ad primã personã relata, primum nostrum genus.* Verbum Domini: *ad secundam verò secundũ genus,* Visio. *ad tertiam autem tertium genus,* Onus *spectat: atq. adeo hæc ratio ipso sermonis vsu confirmatur. Solet namq. dici,* Verbum Domini, *sed* Visio Domini *dici nõ solet. Neq. enim Deus est ille, qui visionẽ accipit, sed propheta: Neq. etiã dici solet* Onus Domini. *Quod nõ obscurè fortassis ab Hieremia significatũ est.* Et propheta & sacerdos, & populus, *qui dicit,* Onus Domini visitabo super virũ illũ, & super domum eius: Hæc dicetis vnusquisque ad proximum suum, & ad fratrem suum. Quid respondit Dominus? & quid locutus est Dominus? & Onus Domini vltrà non memorabitur: quia onus erit vnicuiq. sermo eius, & peruertistis verba Dei viuentis, &c. *Atque ita* Onus *cum propriè vsurpatur, ad tertiam personam referri solet: vt,* Onus vallis Visionis, Onus Tyri, &c. *Illud etiam hoc loco animaduertendum est, cum duo ex his generibus coniuncta simul sunt, significatione certa non carere. Nam si legamus* Verbum Domini *cum* Visione, *aut*

videndi

Mich.2. Hier.23.

videndi verbo iunctum, intelligimus vati per visionem illud verbum fuisse creditum. Sin verò verbum cum onere fuerit, illud significatur consilium & verbum Domini vati creditum esse, eiusque rei periculum ad gentem vel hominem certũ, quem scriptura indicet præcipue pertinere. Visio autem & Onus cùm coniunguntur, Onus illud visione fuisse vati demonstratum docent. Cur autem huiusmodi verba nonnunquam separata & distincta, interdum verò coniuncta legantur, ex ipsa vaticiniorum ratione & sententia suis in locis erit sigillatim considerandum. Igitur quæ à nobis ad tria illa genera redacta sunt, eadem omnia ab antiquis specierum enumeratione sunt explicata, neque sibi inuicem vlla ex parte aduersantur.

At verò tria etiam genera antiqui constituerunt, ad quæ ea, quæ à nobis adnotata sunt, verba omnia referantur. Primum genus prophetæ siue excipientis; Secundum auctoris, id est, Dei; tertium personæ, cuius res agitur, rationes continet. Propheticam rationem tribus gradibus perfici dicunt: quorum primus est affectio & animatio prophetæ ipsius erga Deum, quæ non natura propriè, sed consilio, voluntateque definitur; ita vt probitate & diuinarum studio rerum constet. Namque his affectionibus acta humana mens, ad diuinarum contemplationem; cognitionem, laudemque rerum rapitur; quæ cùm eum gradum obtinuerit, spiritus sancti virtutem experta, maxima & diuina mysteria canit, ac iam tum prophetare dicitur, sicut scriptum est: Habebis ibi gregem prophetarũ descendentium de excelso, & ante eos psalterium, &

1.Sam.10. tympanum, & tybiam, & cytharam, ipsosque prophetantes, & insiliet in te Spiritus Domini, & prophetabis cum eis, &c. Secundus prophetici doni gradus est Visio. Etenim humana mens post illam priorẽ diuini spiritus insinuationẽ purgata, magis altiusq; elata, ad arcana consilia, resque futuras cognoscendas perducitur; quo in gradu cum fuerit, videre ac prospicere dicitur. Nihil autem interest ad visionis nomen obtinendum, an vaticiniorum argumenta obiectis spectris intellecta, an expressis & dictatis verbis excepta sint. Tertius deniq. prophetici muneris gradus, est exercitatio, siue perfunctio, cùm vates ea quæ viderit, in publicum edere iussus, refert & canit, cuiuscunque argumenti illa sint, siue ad futurarum enunciationem rerum, siue ad morũ doctrinam spectent: hoc autem genus antiqui vocant הטפה, Latinè Instillationẽ dici-

Iob.29. mus, nomine ex illis sententijs facto. Et super illos stillabat eloquium meum. &

Amos.7. Non prophetabis super domum Israël, & non instillabis super domũ idoli,

Michæ.2. &c. Et apud Michæam. Ne stilletis stillantes, ne stilletis super istos, &c. Ita fit, vt tria illa verba Prophetia, Visio, instillatio, ad vatem ipsum referantur, quatenus vaticiniorum gradus assequutus fuerit. Tria autem altera auctorẽ ipsum, id est, Deum vatum mentes informantem respiciunt: Locutio, Dictum, Iussio siue Præceptum. Nam quæ à Deo in vatem proficisci solent munera, nonnunquam alloquio & sermone expresse facto expediuntur, cuiusmodi ratio vni præter cæteros Mosi frequentissimè contigit, sicut sæpissimè scriptum est: Et locutus est Dominus ad Mosen. Neq. enim huic formæ similes illæ sunt: Et fuit Verbum Domini: & Verbum Domini quod fuit. His namq. orationibus alius minus, quàm prior ille familiaris allocutionis modus indicatur. Rursus etiam accidere sæpe solet, vt vates non alloquio, expressisque verbis audiant; sed mente & intellectu illustrati, exceptum diuinum consilium ac mysteria doceãtur: Atque hic modus Dictum vocatur; cuius significandi causa vates illud frequenter vsurpant. Sic dicit Dominus. Et dixit Dominus ad Hosseã: Et dixit Dominus ad Isaiam. Non vt illis res certis verbis expressæ aut dictatæ, vt Mosi leges & præcepta fuerint, sed quòd certa rerum notitia & copia facta, atq. vt propria deinde ipsorum oratione exponeretur, credita mandataque fuerit. At verò quoniam

Mosi vtrunque contigit, vt & alloquentis se Dei vox audiretur (sicut scriptum est, audiebat vocem loquentis ad se de propitiatorio) Num.7. *atque etiam vt intellectu & mente illustrata ratio rerum sibi creditarum & communicatarum perciperetur, ob eam rem vtrunque verbũ* Locutio *&* Dictio, *in Mosaicis narrationibus est frequẽtissimum.* Et locutus est Dominus ad Mosem dicens.

Demum tertium illud verbum Præceptio *siue* Iussio, *ad eos pertinet, qui quanquã Dei vocem, expressamq. orationem audierint; non tamen aliquem ex propheticis gradibus obtinere dicuntur: neque enim vt prophetæ omnes mente illustrati arcana rerũ percipiunt; neque vt Moses simul cum verbis & oratione animi etiam diuina illa illustratione afficiuntur; sed tantum quæ dicta sibi cælitus fuerint auribus & mente pro vniuscuiusq. captu accipiunt: in quo genere Israëlitæ fuerunt, qui in Sina monte decẽ præcepta è medio nubis, ignis & fumi pronunciata vna cum tubæ sonitu audière: atq. etiam discipuli tres in monte Thabor, quibus illud diuinum de Christo præconium &* Luc. 9. *præceptum est auditum:* Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui; ipsum audite. *Ad hoc etiam genus illa pertinet vox, quam cum multi de Christo audirent, alij tamen aliter interpretati sunt:* Clarificaui & iterum clarificabo. *Itaq.* Locutio *ad Mosis gradum propriè pertinet:* Dictum, *ad alios prophetas:* Iussio *autẽ siue* Præceptio *ad eos, qui prophetæ non sunt; sed eo tamẽ diuino beneficio sunt affecti, vt Dei vocem audire potuerint, sicut scriptum est:* Quid est omnis caro vt audiat Deut.5. vocem Dei viuentis, qui de medio ignis loquitur, sicut nos audiuimus? *Hæc igitur horum trium verborum diuinum influxum & effectum spectantium ratio est.*

Sed & tertium illud genus, quo eius aduersum quem diuina verba fiunt res & rationes contineri diximus, quatuor etiam verbis, veluti partibus & speciebus constituitur: ea sunt, Onus, Parabola, Propositio, Interpretatio. *Accidit enim nonnunquam vt propheta impositum sibi & decretum à Deo aduersus personam quampiã onus dicendo exponat, quod proprie* Onus *dicitur à* Parabola, Propositione *&* interpretatione *diuersum, quantum ad sententiam atque elocutionis formam attinet. Nonnunquã verò fit, vt quæ ipse viderit, similitudinibus & parabolis propositis eloquatur, quarum sententia tamen aut aperta sit, aut facilem explicationem habeat. Vt quæ apud Isaiam sunt:* Et vidi Dominum sedentem super solium, & Seraphim, *&c. Atque hæc forma propriè* משל *dicitur, quam Græcè* Parabolam *siue* Allegoriam *vocamus. Euenit etiam aliquando, vt oratio ex verbis & imaginibus quibusdã instituatur, quorum difficilis, abstrusa atque recondita significatio sit, & præcipuũ aliquem interpretem ad explicandum requirat: cuius generis sunt, Ezechielis currus, Zachariæ visiones, Danielis hebdomadæ, & Ioannis Theologi Apocalypsis. Hæc eloquendi abstrusa & captu difficilis forma, proprie* חידה *Hebraicè dicta, nobis* Ænigma, *siue* Propositio *vocatur. Est autem* חידה *nomen à verbo* חדד *factum, quod acuere significat: acutissimam enim eius mentis esse aciem oportet, quæ in huiusmodi dictorum sententiam penetrare possit. Non raro etiam accidere solet, vt propheta, quanquã nec* παραβολικῶς *nec* αἰνιγματικῶς *eloquatur, tamen sublimi & eleganti dicendi vtatur genere, resque omnes amplissimis prosequatur verbis; quorum sententia quanquam vulgaribus mentibus constet; elegantiæ tamen ratio sine docto interprete constare non possit. Hoc dicẽdi genus cùm cæterorum vatum omnium commune multis in locis, tum Dauidis in Psalmis, & Salomonis in sapientiæ libris, proprium est. Idque nobis* interpretatio *siue* elegantia, *Hebraicis autem* מליצה *dicitur, à verbo* מלץ, *quod Latinè dulcescere, vel suaue esse, reddere possumus; vt ex illo loco obseruare est:* Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, Ps.118. *&c. Igitur tria illa prima verba,* Prophetia, Visio, Stillatio, *prophetam propriè*

Tria

Tria verò altera Locutio, Dictum, Iussio, auctorem ipsum, id est, Deum: quatuor autem vltima, Onus, Parabola, Propositio, Interpretatio, personam spectat eam, ad quam oratio habenda est. Neque verò hic in eam partem disputare animus est; vt omnes has formas, aut certè complures ex his, in eodem vate obseruari negemus: sed illud tantum ostendere voluimus ad quodnam genus, ad quam personam, vnaquæque forma pertineat. Nam Onus propriè id est, quod decretum à Deo aduersus personam aliquam vates exponit. Parabola autem & Propositio, elocutionis genera sunt à vatibus ipsis pro rerum, temporum, ac personarum rationibus ad agendum, perorandúmque ex diuino tamen consilio vsurpata, sicut scriptum est apud Ezechielem: Et [Ezech. 17.] factum est Verbum Domini ad me dicens, Fili hominis, propone ænigma, & narra parabolam ad domum Israël. Hebraicè ad verbum sic est: ænigmatiza ænigma & paraboliza parabolam, &c. Hæc itaque species quod tribus illis generibus continerentur, ab antiquis in vniuersum indicatæ sunt, sigillatim autẽ non sunt notatæ: Quòd ad Visionis, Locutionis, & Oneris rationem cæteræ omnes referri putarẽtur. De illa verò re, de qua quærebamus, quodnam omnium generum grauissimum existimandum esset, in quo varias doctorum hominum sententias collegimus, si ad humanæ mentis captũ referatur, rectè ab antiquis statutũ traditumq. est, Visionem esse durissimam. Etenim futuras post longissima tempora, aut absentes locoque remotas res prospicere grauissimum, & humanæ mentis captu longè maius munus creditur. Nam vt [Hier. 23. Ioan. antiquus.] Hieremias inquit: Quis affuit in consilio Domini, & vidit & audiuit sermonẽ eius, &c. vel vt Hebraicè est, Quis stetit in arcano Domini, &c. fuére autem qui Locutionem grauissimam esse asseuerarent: quorum sententia nõ tam hominem ipsum consilij diuini participem, quàm Dei sublimitatem spectat. Maxima enim, atque omnem humanam dignitatem longe superans res existimatur, vt Deus ad humanũ colloquium descendere, atq. arcana sua consilia cum hominibus communicare velit, sicut scriptũ est: [Deut. 5.] Ecce ostendit nobis Dominus Deus noster maiestatem & magnitudinẽ suã, vocem enim eius audiuimus de medio ignis, & probauimus hodie quod loquitur Deus cum homine, &c. Alij verò sunt quibus Onus omnium generum grauissimum est indicatum. Quippe his non adeo mirabile videtur humanum animum, cuius origo cælestis credatur, diuinas influxiones atque illustrationes posse capere, neque etiam alienum à diuina benignitate & gratia existimatur, velle Deum consilia sua cum vatibus cõmunicare, vtpote quem nullius beneficij, quod poni in hominibus possit, [Ps. 8.] auarum esse constet; sicut scriptum est, Domine quid est homo quòd memor es eius, &c. Sed illud vehementer admirandum videretur, velle Deum tam exactam & minutam rationem singularum rerum, quæ ad aliquam gentem vel personam pertinent, [Cicero de diuinatione.] cum vatibus communicare; cùm ex Philosophiæ doctrina humanus intellectus ad vniuersalia tantum à separatis causis accipienda aptus idoneusque esse putetur; singulariũ verò rerum cognitionem ex sensibus habere dicatur. Quamobrem vt præter humanæ philosophiæ rationes nouum & insuetum, ita etiã grauissimum prophetiæ genus Onus nonnullis videtur. Illud autem commode adnotari operæ precium fuerit. Prophetare verbum, & Prophetia nomen ad primum illum vaticinij gradum significandũ vsurpari, ita vt raptus ille, quo homines sacris rebus intenti, aliquando ita afficiuntur, vt in diuinas laudes prorumpant, versus & hymnos ex tempore compositos canant; item conciones sacræ diuino spiritu rem & verba suggerente, præterea futurarum prædictiones rerũ, quæ propriè vaticinia sunt; deinde sententiæ grauissimæ & consilia diuinitus data aut relata, hæc inquam omnia prophetiæ, & qui hæc exerceant prophetare dicãtur, vt nos aliàs pluribus, modò Deo nostra consilia probentur, docebimus.

Itaque

Itaque prophetia ipsam primam mentium agitationem significat. Deinde etiam oportune est adnotandũ verba illa, (Locutio, Dictũ, & Iussio) gradibus inter se distare certis, qui non temere à quolibet compleantur. Etenim illud exploratum est omnẽ iussionem esse dictum, omne dictum quoque esse locutionem, quæ tamen ratio vice versa non recurrit; quamobrem huiusmodi verborũ expositio recto, vt constat, consequẽtiæ ordine ab antiquis explicata est. Atque hactenus tribus, quas proposueramus, quæstionibus fuerit à nobis satisfactum.

Quarta autem nostra quæstio, præter verborum interpretationem, nihil ad explicandum difficultatis habet. Namque Manus Domini vim illam diuinitus in prophetarum animos illapsam significat, quamobrẽ à Chaldæo paraphraste verba illa: Manus Domini, hoc modo semper explicãtur. Prophetia ab ante Dominum: quæ verba quòd communia omni diuinæ influxioni essent, inter augustiora genera poni non fuit necessarium. Neque etiam illa commemorari; Vocatio, Nunciatio, Auditio, quæ cum idem quod Verba & Dicta significent, in illis generibus, Locutio, Dictum, Iussio, comprehensa esse cognoscuntur. Sed illa quoque omnia: Inspectio, Aspectio, Somnium, Similitudo, continentur in Visionis nomine, quod omnibus, quæ vel interdiu vel noctu obijciuntur, spectris commune est. Neque enim quicquam aliud est Similitudo, quam species quæ visentibus ostenduntur, sicut scriptum est: Et Ego Visionem multiplicaui, & in manu Prophetarum assimilatus sum. (Ose. 12.) Denique Apparitio ad visionem quoque refertur. Nunquam enim Deus mortalibus vatibus, ita vt ipse est, sed aliqua specie inducta apparuit, sicut scriptum est, Deum nemo (Iohan. 1.) vidit vnquam, &c. Necesse ergo est aliquam rerum similitudinem intueatur is, cui apparere Deus vel angelus dicitur, vt suo loco exponẽdum nobis Deus dabit. Quæ igitur imaginibus & spectris videntur, ea omnia ad Visionem; quæ verò expressis verbis accipiuntur, ad Locutionem spectant. His igitur rebus omnibus quæ ad communem omnium prophetarum interpretationem oportunæ videbantur, hactenus explicatis, ad expositionis opus iam deinceps accessuris, Oseæ primi omnium vatis libri argumentum breuiter exponere consultissimum visum nobis fuit.

CVM POPVLVM ISRAELITICVM, ET IVDÆOrum gentem, reliquumque Solymorum vulgus omnium generum suscepta scelera; maximè autẽ simulachrorum superstitiosos cultus, ad diuinam indignationem frequenter adduxissent, atque ea res in caussa esse posset, vt Dei promissiones per hominum scelus aut impedirentur, aut saltem retardarentur, maximarum misericordiarum Deus non oblitus, arcano illi suo consilio deesse noluit, quod de hominum reparatione iam inde à principio instituerat. Sed quæ res huic negotio obstare poterant, quominus tandem explicaretur, eas res corrigere, componere, aut prorsus de medio tollere instituit. Quamobrem hanc prouinciam sacris vatibus tradidit, vt antiquorum Dei consiliorum populum admonerẽt, & quantum nefas, quanta ab illis flagitia admissa sint, commemorarent; atque decreta in impios grauissima supplicia (nisi peccare desinant, & diuinam misericordiam fide, supplicationibus, atque vitæ correctione captent) in illis consumenda esse asseuerarent. Namque Dei iustitiæ, vt non cedatur, fieri nõ potest: cum homines sceleribus obligati, tamen oportune sibi consulere, & inuenta in sacris libris remedia, quærere negligunt. Igitur Hosseas vnus ex sacro vatum collegio Israëlitarum scelera & Iudęorum cùm primis commemorat, & quas illos calamitates ob eam rem accipere sit necesse, exponit. Namque futurum esse prædicit, vt Israëlis frequentissima gens captiua, atque per totum orbem dispergenda abducatur. Iuda verò atque Ephraim vtraque tribus ex patria in Babyloniam victoris triumphum sequuta commigret. Sed Israëlitarum dispersionem atque exilia diuturna nimis fore prædicit, cùm Iudæorum tamen in patriam reditus ante peractum seculum sit expectandus. Nam & Hierosolymitanum restitui phanum, & illum totius orbis reparatorem ea in vrbe expectari oportebat; cuius promissionem certissimam esse, diuina voluit benignitas: tamen quæ inferni hostis, & humani ingenij malitia est; cùm is, qui à Deo in suæ gentis amplitudinem & salutem fuerat mittendus, ab ijs ingratissimè sit suscipiendus, à quibus gratissimè susceptum iri oportuit; Iudęos illud eius sceleris supplicium daturos ostendit, vt vrbe excisa, & templo diruto, omni prorsus honore, auctoritate, fortunis omnibus expoliati victorum hostium libidini expositi, à Dei gratia longè semoti, & libertatem & religionis honorem, atque denique omnem decorem amittant. Neque verò eam miseriam expuere illis integrum vnquam erit, donec inexhausta Dei misericordia affectæ omnes pariter duodecim tribus, tam ij qui ex Israëlitis reiecti, quàm qui ex Iudæis propria culpa fuerant repudiati, in gratiam tandem à Deo recipiantur; quam restitutionem integram atque stabilem fore præcinit; ita vt nunquam rursus in diuersa regna, aut in diuersas factionum partes dissoluantur; sed stabili in concòrdia constituti, vni regi, & populorum pastori Christo parentes præstantissimæ illius, ad quam homines comparati sunt, felicitatis compotes euadant. Hactenus totius libri argumentum à nobis est propositum.

ELOCVTIONIS autem & dicendi genus, quo vates hic vsus est, varium & multiplex esse cõstat: nam breuibus chartis, multas atque maximas res complectitur, & innumeris affectibus plenus eloquitur: quamobrẽ obscurius illum loqui interdum animaduertimus; solet enim affectibus concitati hominis concitatus etiam esse, atque varius sermo, qui rem fusius interdum, sæpissime contractius, atque breuius efferat. Sed quam animi affectionem refert Vates hic, ea nulla in humanis mentibus excogitari potest concitatior: Sustinet enim personam viri vxoris amantissimi, eiusdemque grauissima adulterij iniuria ab vxore affecti: cui dolori nullum humanæ leges modum inuenire potuerunt, neque vllum diuina lex imposuit modum, quominus animus vindictæ cupidus expleatur. ergo si quis propriam vxorem, quam is summo amore & maximis beneficijs sit prosequutus, in adulterio palam deprehenderit, quanto dolore quantaque ira ardere illum necesse sit, nemo plene existimare possit. Sed cùm maximus atque vehementissimus amor vltionis impetum & conatum retardet, quibus ille perturbatio-

nibus, quibus molestissimis cogitationibus agatur, quisnam valeat explicare? Enimuero vterq; affectus seorsum, neq; modú, neq; consilium certum aut habere, aut sequi potest, nempe amor, & violatæ cóiugalis fidei dolor; nedum, si pariter eundem animú infestent, modum aut rationem dicendi vel agendi certam sequantur: ea nimirum res huic vario atq; conciso dicédi generi, quo Hosseas vtitur, caussa est. Adde etiam quòd non suas, sed Dei partes Vates hoc in libro agit, qui cùm vxoris, hoc est plebis suæ sit amantissimus, idemque ob violati fœderis crimen nimis offensus, maxima ad vtramque rem explicandam argumenta, maximas atque appositas eloquendi figuras Vati suo suggerit, quibus & Dei erga plebem amor indicatur, & sceleris ab illa admissi grauitas expenditur. Has autem perturbationes amoris, gratiæ, iræ, atque doloris, & quæ huiusmodi animi impulsiones vocantur, Deo sacræ literæ non tam affectus quàm effectus ratione tribuunt. Etenim quæ in his rebus ad molestiam atque mentis imperfectionem pertinent, ea à Deo longissimè esse aliena, tum ipsa diuinæ naturæ consideratio, tum arcana volumina docent: quæ verò ad virtutem atque efficientiam ex his rebus pertinere videntur, ea Deo maximè conuenire constat. In amore igitur duo sunt, animi eius, qui amat, perturbatio, & maxima ad beneficentiam propensio; in violati connubij iniuria duo item sunt, grauissimus ob acceptam iniuriam dolor, atque iustæ pœnæ sumendæ consequentia. Ex his quatuor rebus priores duas diuinę negamus inesse naturę, animi perturbationem atque dolorem; alteras illi relinquimus, beneficentiam atque animaduersioné. Est etiam alia ratio, quamobrem Deus hoc dicendi genere apud homines vtatur, & has animi impulsiones non raro exprimat, nimirum vt homines intelligant, cuiusmodi eorum scelera sint, quæ ipsum Deum (si capere id eius natura posset) in eiusmodi perturbationes iram, odium, inimicitias, vltionis appetitum, & quæ huius sunt generis, impellere valerent. Præterea cùm diuina scripta ad hoc dictata à Spiritu sancto sint, vt ea re homines diuinarum atque humanarum rerum rationes doceantur, & ad virtutem atque officia, ad honestatem, ad salutem denique suam vocentur, eo eloquendi genere Deus vti consueuit, quo maximè homines ad has res impelli solent. Solent autem vehementissimè humani affectus similibus affectibus commoueri. Nam quæ à perturbationibus animi sunt, dolore, cupiditate, iracundia, metu, quia necessitatis vim quandam habent, afferunt auctoritatem & fidem: atque ea res efficit, vt hoc dicendi genus semper in grauissimis caussis ab oratoribus vsurpetur. Sed nunc de his satis, iam verò interpretationem ipsam aggrediamnr.

Verbum Domini quod factum est ad Hossee filium Beeri, In diebus Ozia, Ioathan, Achaz, Ezechiæ, Regum Iuda.

AVCTORITATEM atque fidem vaticinio hæc auctoris & Vatis & temporum ratio affert: attentionem etiam ipsa re, de qua dicendum est, dignam captat, atque legentium audientiumque animos dociliores reddit: namque cùm nihil vnquam frustra & sine maximo consilio à numine fiat, consequens est, attentos esse oportere homines, dum Deum verba facere parátem audiunt. Nunquam enim accidit, vt Deus aut temerè, aut iocosè, aut ociosè loqueretur; sed quotiescunque orationem quamuis breuissimam habere visus est, magni momenti res, atque negotia, hominibus vtilissima tractasse, semper fuit obseruatus. Quamobrem scriptum est: (Psal. 74.) „ Audiam quid loquatur in me Dominus „ Deus, quoniam loquetur pacem in plebem suam, & super sanctos suos, & in eos, qui con„ uertuntur ad cor. Atque hæc res caussa Mosi atque alijs scriptoribus fuit, vt diuinum aliquem sermonem relaturi, Dei verbum, illud esse præmonerent, his verbis: Et loquutus est Dominus ad Mosem dicens: Et loquutus est Dominus ad me dicens. Quibus verbis illud indicatur, magnam rem atque auribus animisq; attentis excipiendam esse, quam Deus oratione enuntiare instituerit; eamque rem non humana sed diuina auctoritate esse diffiniendam. Eodem igitur verbo vsus est Hosseas, quo Moses, atque alij vti consueuerunt, quanquá inflexione diuerso. Nam quòd alij hoc modo proferunt: Et loquutus est Dominus; Hosseas verbi tantùm in nomen mutatione protulit: loquutio Domini, siue verbum Domini; eadem namque omnibus in locis origo, idem thema est: (דבר) Dabar verbum & dabbar loqui, qua ex re illud efficitur, vt attentis animis hunc Vatem

Vatem audire oporteat diuinam orationem omni auctoritate præditam, nobis referre parantem. *Verbum Domini quod factum est ad Hosseam*, siue, *quod fuit ad Hosseam filium Beeri.* Voluit Deus, qui se humanis rebus prouidere sæpissimè testatus est, suorum erga homines consiliorum, & voluntatis suæ interpretes & testes vnum atque alterum, & interdum plures ex hominibus ipsis creare; vt quidquid ille siue fausti siue infausti in homines decreuisset, id non casu, sed diuino consilio accidere intelligeretur. Atq; cum is nihil agat, cuius aptissima ratio reddi non possit; omnium verò rationum, quæ Dei nomine reddi hominibus possunt, duplex caput, & duo veluti fontes sint, alterum misericordia & veritas, alterum verò iustitia: ex eo fieri videmus, vt per ministros suos & consilia sua aperire Deus, & quæ obtemperantibus præmia ex diuina misericordia, quæ rursus non obtemperantibus supplicia ex iustitia diuina comparentur, exponere consuerit. Qua de re Paulus: Multifariam, inquit, multisque modis loquutus est Deus in patribus per Prophetas, & in sacris annalibus legimus: Mittebatq; illis Dominus Prophetas, vt reuerterentur ad Dominum. quos protestantes illi audire nolebant. protestantes dicit, hoc est, diuinum illis consilium aperientes: quia non faciet Dominus Deus verbum, nisi reuelauerit secretum suum ad seruos suos prophetas. Namq; nihil est quòd homines perinde transuersos agat, quàm absentium & futurarum rerum ignoratio, atque impia de diuina prouidentia, opinio: tum demum ad omnium generum scelera & maleficia intemperatissimè homines accedunt, cùm illud sibi persuadent, signa nostra non vidimus iam non est Propheta, & nos non cognoscet amplius. Igitur ex pluribus, qui à Deo ad eas res, de quibus diximus creati fuerunt, prophetis, vnus hic est Hosseas, qui nomẽ suum consultò profitetur, ne liber hic fictus ac suppositius esse videatur: atque, vt omnis generis malitiæ his rationibus prouideatur. solet namq; nominis explicatio fidem rei facere, auctoritatemq; conciliare dicendis: quam rem à bonis auctoribus perpetuo obseruatam videmus, maximè verò ab ijs qui diuino dictáte spiritu de rebus sacris volumina conscripsère. Plenæ autem sunt huiusce rei exemplis antiquæ, plenæ etiam nouæ chartæ, vt illud: cæcus Barthimæus, filius Timei, Simon Cyreneus, pater Alexandri & Rufi.

Hebr. 1. 2.Par.24. Amos 3. Psal.75.

FILIVM BEERI ab antiquis & doctioribus Hebræis receptum est, & communis obseruationis lege traditum, si cui Vati patris nomen addatur, eum etiam patrem vatis munere fuisse functum; auum autem non tam muneris quam honoris caussa nominari. Cæterùm, si nulla patris mentio fiat, illum primum, non item patrem fuisse vaticinatum, cuius verò certa patria non explicatur, Hierosolymitanum eum ciuem fuisse arbitrantur; nisi ex tribus, vel generis ratione aliud intelligi possit. Hanc autem Hebræorum obseruationem diuus etiam Hieronymus se non ignorasse significauit. Ex qua verò tribu oriundus fuerit Hosseas, adhuc compertum nobis nõ est; nam quòd Isidorus eum Bethleemitem esse dicit, atque ad Isascaris tribum refert, cùm certum auctorẽ non proferat, etsi probabile ipsius auctoritate fiat; non tamen ad historiæ cogit certitudinem. Nec desunt qui dicant, *Beeri*, quem liber hic patrem Hosseæ facit, eandem esse Beera principem in Reubenitide tribu à Beaia eiusdem familiæ duce genitum, qui Beera à Tiglath Pelassar abductus fuisse in annalibus cõmemoratur. Quòd si aliunde certa hæc ratio est; ex diuersa tamen nominis cadentia non protinus incerta redditur: nam cùm multi in linguis Hebraica, Assyria, atque Arabica interdum duplici, nõnunquam multiplici nomine appellentur: & huius nominum varietatis non simplex, vt aliàs à nobis dicetur, ratio sit, vnum genus est, vltimæ literæ vel syllabæ mutatio, vt Iethro qui idem Iether nominatur; & Hananiahu, idem ab Ezechiele vate dictus Hanania.

1.Paral. 5. Exod.4.

In diebus Oziæ, Ioathan, Achaz, Ezechiæ regum Iuda, & in diebus Ieroboam filij Ioas Regis Israel.

AVCTORIS nomen temporum ratio aptè sequitur, quæ plurimũ ad res, de quibus in vaticinijs agitur, intelligẽdas confert: nam quæ res à vatibus vel innuuntur, vel verborum & sententiarum figuris significãtur, eas ab historijs expositas atque explicatas petere conuenit: historiarum verò exacta ratio, ætatum atq; temporum obseruationibus indicatur. Eorum porrò temporum, quę ad rerum narrationem pertinent, nulla commodior ratio consignari potest, quàm illa, quæ cum regum atque principum ætatibus coniungitur.

Historia & tempora. Principũ ætates.

iungitur. Siquidem rerum varietatem, non tam temporum natura, quàm hominum ingenia edunt, hominum autem ingenia, mores ipſos principum plerunq; ſequuntur: ferè enim fit vt aut gratia, aut metu, aut imitatione, atque adeo æmulatione, principum ſententiæ atque facta valeant: qualemq; ſeſe aut rex aut magiſtratus, præbuerit, talem ſe etiam populus exhibere ſoleat: quòd ſi negligentiores ſunt, qui præſunt, & nullam certam retineant ſententiam, tum verò inconſtantiſſimum & officij negligentiſſimum reliquum vulgus efficitur. Præterea regnorum atque regum memoriam & diutius & communius, quam temporum conſtare videmus; quoniam reges ipſi, atq; ipſorum geſta frequenti commemoratione repetuntur. Etenim promptius eſt quo rege, quàm quo anno, quoue tempore quid acciderit, meminiſſe. Adde, quod regum atq; principum mentio in vaticinijs propterea etiam fit, quod ea non priuata ſed publica fuiſſe atque manifeſta, eorumq; vaticiniorum rationes ad reges ipſos atque ad regnorum negocia pertinuiſſe intelligantur. Ex qua re diuina miſericordia plurimum commendatur, & diuina iuſtitia recta atque æquiſſima eſſe confirmatur: non ſolum enim priuatos aliquot homines, ſed totum populum cum ſuis regibus ſuarum rerum admonitos eſſe Deus voluit, vt reſipiſcentibus corrigendæ vitæ commoditas & occaſio daretur; negligentibus verò, atq; diuinum imperium detrectantibus, nulla excuſatio conſtare poſſet.

Pertinent ergo Hoſſeæ vaticinia ad eorum regum tempora, qui in ipſo libri initio nominatim citantur; quibus temporibus non hæc ſolum, quæ in hoc volumine continentur à vate dicta fuiſſe intelligimus, ſed alia quamplurima cùm priuata tum publica, vt ſui muneris ratio & rerum atq; negotiorum commoditas poſtulabat: quam rem alias commodius tractabimus. Sed quæ in hoc libello conſcripta ſunt, quædam velut capita eorum negotiorum eſſe conſtat, & quæ non ſolum ad illorum temporum correctionem, ſed ad ſequentes etiam ætates, atq; adeo ad noſtra tempora vtilia fore diuinus voluerit ſpiritus.

Vaticiniorum argumenta & præſenti tempore & perpetuò vtilia.

,, Quæcunque enim ſcripta ſunt, ad noſtram doctrinam ſcripta ſunt. Quòd verò quatuor ,, Regum Iudæorum temporibus Ieroboam etiam Regis Iſraëlitici tempora connumerantur, id non ob ea ſolummodo quæ ad decem tribus ſpectant, factum dicimus; nam ſi ea vnica cauſſa fuiſſet, cæterorum etiam regum, qui poſt Ieroboam ad Ezechiæ vſque tempora Iſraëlitis præfuerunt, meminiſſe oportuit; quoniam ſuorum etiam temporum hiſtoriæ à vaticiniorum atque prophetarum ſcriptis alienæ non ſunt. Fuerunt autem illis temporibus poſt Ieroboamum, Zacharias, Salum, Menahem, Phaceæ duo, atq; Hoſſeas filius Ela Iſraëlitarum vltimus regum, qui aut regnum in Samaria adminiſtrarunt aut tyrannidem exercuerunt. Sed Ieroboamum regem ob eam cauſſam hoc in loco nominatum fuiſſe arbitramur, vt Hoſſeæ tempus quo vaticinatus eſt, ab ipſo initio regni Oziæ conſtituatur. Namq; Ozias, qui idem Azarias dictus eſt, vigeſimo & ſeptimo anno regni Ieroboam ſuo iure regnare cœpit, eodem quo pater eius Amazias in Lachis eſt interfectus, is antea pro patre vndecim annis regnum adminiſtrauerat. Igitur Hoſſeam diuinus vaticinandi ſpiritus, primis Oziæ annis afflauit, cùm adhuc Ieroboam rerum apud Iſraëlitas potiretur, atque hæc res opinionem nonnullis hominibus doctis fecit, Hoſſeam primum omnium, qui ad ætatem ſuam referuntur, prophetarum vaticinij munus fuiſſe exequutum: namq; reliqui nimirum Eſaias, Amos & Micheas à diebus Oziæ tantum cœpiſſe commemoratur: & cùm Ozias annis regnauerit quinquaginta duobus, fieri potuit, vt in extrema illius ætate vaticinandi munus reliquis fuerit mandatum; quandoquidem & Iſaias eo anno, quo Ozias mortuus eſt, ſeſe ignito carbone diuinitùs tactum, atque ad legationem initiatum fuiſſe indicare videtur. Filium autem Ioas Ieroboam diſtinctionis cauſſa nominat, duo namq; eiuſdem nominis viri regnum apud Iſraëlitas obtinuerunt, quorum alter fuit Ieroboam filius Nabat primus Iſraëlitarum à Iudęis defectionis auctor & dux, qui æternum impietatis ſuæ exemplum ſucceſſoribus regibus, quicunque impij fuerunt, reliquit: alter verò hic, quem huius libri initio vates nominat, filius Ioas, qui in Iſraëlitarum regum ordine duodecimus numeratur. Quòd verò ad linguæ & ſtyli rationem attinet: dies hoc in loco pro temporibus atq; adeò pro ipſis eorum, de quibus mentio fit, ætate atque tempeſtate: vſurpatur, ea figura, quam Græci metonimiam dicunt: conſtant namq; tempora diebus potiſſimum, ex diebus enim menſes atque anni conficiuntur: Quoniam Sol qui maximus temporum eſt index ſui curſus rationem diebus potiſſimum aptat, ſingulis ſingula in ſignifero circulo ſpatia conficiens: atq; ob eam cauſſam

Iſraëlitarum rex cur Iudæis adnotatus.

Iſraëlitæ reges Hoſſeæ temporibus.

Ioſeph. lib. 9. cap. 10.

Prophetarum tempora.

Iſa. c. 6.

3. Reg. c. 11.

4. Reg. c. 13.

Dies.

Tempus.

Sol temporum index.

ſam frequens hæc in diuinis libris eſt lectio, vt tempora atq; ætates dierum nomine diffiniantur. Hunc vatem Hoſſeam ad longiſſimam vſq; ſenectam ætatem ſuam extendiſſe, Hebræi auctores arbitrantur.

Hoſſeas diu vixit.

Principium loquendi Dominum in Hoſſee.

NOuo & à cęterorum vatum conſuetudine alieno exordio vaticinium ſuum Hoſſeas inchoat, atq; ipſa nouitate obſeruationem à legentibus exigit; ea autem res nouam cum vate hoc agendi rationem à Deo ſuſcitatam indicat. Namq; ſi à Moſe ad Hoſſeam vſque, præteritorum temporum memoria repetatur, nemo ſanè Propheta in diuinis monumentis inuenietur, quem Deus hoc modo ad vaticinij munus cõparauerit, vt quæ ad populum, ac de populo dicenda eſſent, vates ipſe in ſe prius ſuaque actione repræſentaret, adeò vt mirabile fuerit vati, ſe hoc modo compellari, quo antea nemo alius à Deo fuerit compellatus, idque quod ipſi mirabile viſum fuerit, poſteris animaduertendum obſeruandumq; reliquerit; ſignum namq; id ſemper futurum eſſe intellexit, quo ea res, de qua in ſuis ille ſcriptis ageret, magna atque grauis ex diuina etiam ſententia fuiſſe argueretur: huius ergo hemiſtichij ſententia illa eſt. Attendite (inquit vates) quale principium orationi, apud me, ſuæ dederit Deus, atque rem ipſam grauiſſimam vtique eſſe animaduertite. Vt autem dictionis figuræ atque ſtylo, quantum rerum atque ſententiarum neceſſitas exigit, obſequamur, animaduerſione dignum viſum eſt, hanc conſtructionis formam, videlicet, *loqui in*, frequenter in ſacris literis vſurpari, cum de vaticinio, aut de diuino ſpiritu atque prophetico ſermo fit, vt illa, nunquid in Moſe duntaxat loquutus eſt Dominus, &c. non etiam in nobis eſt loquutus, &c. ſpiritus loquutus eſt in me, &c. audiam quid loquatur in me Dominus.

Exordium noui exempli.

Num. c. 12. Pſal. 74.

Et dixit Dominus ad Hoſſeam: Vade, ſume tibi vxorem fornicationum, & fac tibi filios fornicationum, quia fornicans fornicabitur terra à Domino.

NON raro contingere atque vſu venire videmus, vt cùm quis rem aliquam maximi momenti explicare alijs cupiat, non tam verbis & oratione, quàm rebus ipſis, vel earum rerum de quibus agitur imagine & repreſentatione negotium explicet atque oſtendat. Non enim tanta verborum atque orationis vis, nec tam efficax natura eſt, vt ad ſenſus atque animos permouendos, perinde ac res ipſæ valere poſſint. Nam *Segnius irritant animos demiſſa per aurem, Quàm quæ ſunt oculis ſubiecta fidelibus, & quæ Ipſe ſibi tradit ſpectator.* Si enim animi conceptibus tantum homines inter ſe agerent, aut ſi negotia ſua rebus in medium adductis atq; propoſitis explicare poſſent, verborum profecto rarus vſus eſſet: Nunc quoniam res pro voto tractare atq; proponere nõ poſſumus, verbis pro rebus vtimur. Sunt autẽ verba nõ tam rerum, quàm cogitationũ animi ſigna, cogitationes verò ipſæ rerũ imagines eſſe cognoſcuntur: Minus ergo verbis, quàm cogitationibus humanus animus permouetur, & cogitationibus minus quam rebus, ex qua re illud efficitur, vt cùm quis vel ſeipſum, vel alterum maximè cõmoueri cupiat, verarum aut veriſimilium rerum imaginibus & actionibus ipſis potius quam orationibus vtatur; nonnunquam etiam vtraque cõiungat atque componat, nimirum res & orationem. Atque hęc cauſſa fuit quamobrem Ahias Silonites Propheta diuiſionem Iſraëlitici regni Ieroboamo aſſeuerantiſſimè prædicturus, proprium pallium nouum in duodecim ſciderit partes, & duabus tantum apud ſe relictis, decem Ieroboamo tradiderit. eadem etiam cauſſa Heliſſeo fuit, vt arcum & ſagittas peteret, intenderet, atque in Syriam iaceret. Sed & noui Teſtamenti vatibus hoc etiam ſolenne fuiſſe cognouimus. Nam cùm quidam Paulo, & adſtantibus ſocijs, quæ vincula, & qualis carcer Apoſtolum ipſum Ieroſolymam petentem maneret, pronuntiare pararet, ſuas ipſius manus, pedeſq; Pauli baltheo ligauit, & ita futuræ rei exemplum atque imaginem propoſuit. Neque verò hoc apud eos homines ſolum de quibus in ſacris libris mentio fit, ſpectari conſueuit, ſed in cæterarum etiam gentium moribus atque actionibus obſeruatur. Alexander Macedo, cum tota iam Græcia in ſuum imperium redacta in Aſiam traieciſſet, vbi primum expoſitus terram contigit, iactis arcu ſagittis, ſolum ipſum Aſiæ petijſſe, & eius maximæ orbis partis imperium, atque ſummam ſibi promiſiſſe dicitur. Hoc eodem agẽdi modo Hoſſeas vates ex diuino

Actionis atque repreſentationis ratio & vſus.

Horat. de arte.

Ariſtot. de interpretat. lib. 1. c. 1.

Rerum cogitationum & verborum vſus.

Ahias. 3. Reg. 11.

Heliſſeus. 4. Reg. 13.

Act. 21.

Alexander.

imperio vsus est, vt vaticinio suo initium ex rebus atq; negocijs daret, & adiuncta etiam oratione prosequeretur. Quid verò illum agere iusserit Deus, audiamus; rem nimirum grauissimam, & quam nisi diuini imperij auctoritas imposuisset, non leuiter probus quis ferre posset. Namq; illi mulierem turpem atq; adulterijs notatam vxorem ducere imperatum est; cuius rei vel ex ipsa cogitatione maximis eum molestijs confligi, eum cuicunq; hoc contigerit, necesse est: namque huiusmodi moribus vxorem experiri, quam iam diu duxeris & bonam atq; fidelem antea credideris, molestissimũ quidem est, retinere verò grauissimum, vlcisci autem promptum, demum expellere vtcunque admittendum, (humani animi cogitationes & communem naturam describimus, non præcepta aut consilia damus.) At verò eius quam libidinibus atque fornicis fœtoribus infamem cognoueris, nuptias tibi conciliare velle nouas, mirabile quidem hoc fuerit, & maximi atque patientissimi animi opus, nec non & vehementissimi atq; omnino stupendi amoris indiciũ. Quòd si id etiam eo consilio agatur, vt mulieris illius deleantur notæ, sarciatur infamia, mores restituantur, atque ad frugem corrigantur, quis non ingẽtem in eo viro bonitatem & incomparabilem misericordiam probet atque admiretur? Igitur Deus vt vtrunque simul in se esse ostendat, maximam videlicet offensionem, quam ex Synagogæ sceleribus acceperit, quæ grauissimo dolore fortissimum quemque virum angere valeat, maximam etiam suam bonitatem & misericordiam, qua anteactæ vitæ scelera ferre, & ad bonam frugem reuocare, atque in amicitiam & gratiam vxorem, hoc est plebem recipere paratus sit; totum hoc negocium non tam oratione explicari quàm rebus ipsis repræsentari atque agi vatis sui ministerio curat. Nos verò qui explicandi, atque declarandi sacra volumina munus suscepimus, pium atque Christianum lectorem semel admonitum esse cupimus necessariæ, & ad rem nostram accõmodatæ obseruationis, quam fortasse suscepta breuitas sæpius repetere non patietur. Quòd autem admonemus, illud est, cùm de Deo

Sermo communis ad diuinas res accommodatur.

sermo habetur, illis iisdem verbis nobis esse agendum, quæ ad rem de qua agitur, & ad eos quibus cùm agitur, non ad Deum ipsum accommodari possunt. Etenim vt Dei perfectissima atque immensa natura ignota nobis & imperscrutabilis est, ita quibus verbis quaque oratione aptè de illo dicere possimus, non est compertum. Sed cùm Deus ipse sublimis humana atque diuina negotia cum hominibus tractare sua illa maxima bonitate fuerit dignatus, non suis illa verbis, quibus secum ipse agere potest, sed nostris, hoc est, quibus cum hominibus agere commodius erat, explicare voluit. Eiusmodi ergo & nos verborum genere in diuinis scripturis aperiendis vtemur, quo ipse in ipsis scripturis, vt sese nostris cogitationibus accommodet, vti voluit, qui cum natura sua atque omnium hominum concessione veracissimus omnino sit: tamen sæpe in promissionibus aut sermonibus suis humano more iurat; cùm iustissimus sit, & nihil non iustissimè agere putari possit: tamen rationem cum hominibus confert, accipit atque explicat. Quamobrem nullam alicui cordato atque sapienti viro admirationem mouere debet, si cum de Deo à nobis agitur, amoris, iræ, indignationis, vltionis, doloris, atque offensionis, alia præterea animorum motus atque affectus significantia verba Deo accommodari audiat. nam de rebus ipsis quæ his verbis indicantur, quatenus Deo diuinæque naturæ conueniant, aliàs sumus philosophati. P. In argumento

Et dixit Dominus ad Hossee.

IN superioribus diximus orationem illam, *Principium loquendi Dominum in Hossee:* perfectam non efficere sententiam; sed hemistichium, hoc est medium versum esse, quem subiuncta oratio compleat, *& dixit dominus.* Neque verò coniunctio, *Et,* nostræ reluctatur sententiæ, cùm variæ in sacris libris significationis, & non simplicis vsus hæc particula sit; nam præter alia ad quæ accommodari solet, sententiæ initiis absolutè coniungitur, sine vlla ad præcedẽtes orationes relatione: quòd & illa coniunctio, *igitur,* apud Latinos præstare cognoscitur. Huius obseruationis multa exempla diligenti lectori passim occurrunt;

Gen. 15. 2.Re.c.4.

ex quibus illa sunt: Et leuauit Abraham oculos suos, & dixit: & acceperunt farinam, conieceruntq; in ollam. Sic hoc in loco, *Et dixit Dominus,* eandem sentẽtiam cum illa oratione

Vade, verbum.

reddit. Dixit igitur Dominus, *Vade.* verbum hoc nonnunquã non tam corporis & pedum motum, atque incessum, quàm animi promptitudinem atque attentionem, & ad ea quæ

Prouer. 6.

subsequuntur præparationem imperat, vt, Vade ad formicam ô piger, hoc est, formicæ sedulitatem

Psal. 82. Esa. 2.

Fornicationes.

ſedulitatem attente cõtemplator atq; imitator. Venite diſperdamus eos de terra. Venite & ambulemus in luce Domini. Igitur Hoſſeas vxorem fornicationum ſibi accipere iubetur: fornicationum autem numero multitudinis dicit, vt negotij grauitas augeatur, & veritatis ſignificatio apertius referatur, atq; diuina miſericordia, ad quam tota hæc ratio ſpectat mirabili commendatione probetur. Neque enim vno tantum ac ſimplici ſcelere, ſed innumeris & multiplicibus ſeſe Iſraëliticæ & Iudææ gentes contaminauerant, poſtquam à ſimplici & vero Dei cultu ad ſuperſtitioné deſciuerunt. Quamobrem vxorem multis ſtuprorum & turpitudinis notis inſignem vt ducát, iubetur.

Diſputatio de actionibus propheticis.

QVANQVAM autem cùm diuinorum librorum interpretationem Chriſtianis atq; amiciſſimis viris id efflagitantibus ſuſciperemus, nó id nobis negotium credidimus dari, vt aliorum interpretũ, qui ante nos ſumma cum laude in hoc genere verſati ſunt, vel cõmentationes refelleremus, vel frágeremus ſentẽtias, aut iurati ſequeremur (ná ab omni inuidia atq; æmulatione alienos nos fore certum fuit, quoniam pietati atq; breuitati vna hac ratione conſuli poſſe putabamus:) tamen cùm in eiuſmodi nodum inciderimus, quẽ nó niſi appellatis ijs, à quibus fuerit nexus, explicare poſſimus, dáda opera eſt, vt quáta cũ facilitate & venia id fieri poſſit, & veritatis deſiderio & officio noſtro ſatisfaciamus. Multas enim ab interpretibus ex propria vniuſcuiuſq; ſententia erga ſacra ſcripta, quæſtiones inſtitutas accepimus, quas non inueniſſe cõmodius fortaſſe fuiſſet, inuentas autẽ prætermittere facilius quidẽ ac promptius, non tamẽ fuerit expeditius: vt in huius loci explicatione, quòd Hoſſeas vxorẽ fornicationis accipere iubeatur. In quo explicando interpretes in tres ſentẽtias diuiſos videmus. Primus enim omnium Ionathas Vzielis filius, qui ob ſacros libros à ſe Chaldaicè verſos interpretis cognomen inuenit, totũ hoc negotiũ ex parabolæ rationibus ac locis interpretatur, perinde ac ſi Deus, nihil eorũ quæ ſcripta in huius vaticinij initio ſunt, iuxta verborum ſignificationẽ agi aut intelligi, aut etiam repręſentari præceperit, ſed omnino per ænigmata atq; ſymbola conſilium ſuum Hoſſeæ propoſuerit. huius autem interpretis eiuſmodi legimus expoſitionem: *Dixit Dominus ad Hoſſeam: Vade vaticinare vaticinium contra habitatores ciuitatis inquinatæ, vt non addant peccare, nam rebellione rebellauerunt incolæ terræ à doctrina Domini: & abijt, & vaticinatus eſt aduerſus illos, vt ſi pœniterẽt, ignoſcẽdum eſſet illis, ſin minus, vt decidunt folia ficuum, decident.* Sic ille. atq; iuxta hanc rationẽ hiſtoriam totam producit. cuius ſanè viri interpretatio atq; auctoritas anſam doctiſſimo homini Moſi Ægyptio, atque alijs eius gentis non pœnitendis auctoribus, dedit, vt negotium hoc tametſi non omnino ſecundũ parabolam dictum, tamen non verè atque re ipſa, ſed viſione quadam prophetica tranſactum exiſtimarẽt. Nam cùm quædam in propheticis monumentis negotia velut aliarum rerum ſigna atque ſymbola nõnunquam inuenirentur, quæ natura ſua duriora attendentibus videri poſſent, cõſultum illis viſum eſt, ſi ea non reipſa exercita, ſed mentis atque animi cogitatione acta atq; repręſentata fuiſſe & crederentur, & docerentur. Ex quo quidem conſilio illud communis obſeruationis nomine ad arcanorum voluminum explicationem traditum ab illis eſt, velut præceptum; ſi quid durius, & à perſonarum decore atque dignitate abhorrens in ſacris offendatur libris, id non reipſa atque actu fuiſſe exercitum; ſed aut ſomnio aut viſione, atque mentis elatione repręſentatum definire oportere. Vt quòd Iſaias ad Vatem vxorem accedere iuſſus ſit, & procreato ex illo complexu filio nomen Selal Hazbaz imponere. Ieremias etiam ex diuino imperio lora ac neruos parauerit, & collo aptauerit ſuo, atque ea demum ad finitimarum gentium reges miſerit. Præterea Ezechielis vxorem è viuis ſublatam fuiſſe, dicente ad ipſum Deo: Ecce ego auferam à te deſiderium oculorum tuorum: & quęcunq; huius generis duriora aut indigniora viſa fuerint, ea non verè atque re ipſa, ſed prophetica, vt aiunt, viſione fuiſſe peracta. Addunt præterea nihilominus moueri potuiſſe vates ipſos harum rerum atque negotiorum imaginibus & ſpectaculis animi cogitatione & prophetica repræſentatione comparatis, quàm ſi rebus ipſis afficerentur. Nam quos diuinus Spiritus ad eam rem intuendam conformabat, omnino permotos atque vera animi affectione actos eſſe conſentaneum fuit. Antiquiores verò Hebræorum ſapientes totam rem hanc in aliam ſententiam diſputant, aiuntque re & veritate hoc nuptiarum & filiorum procreandi negotium, non imagine aut cogitatione fuiſſe peractum, multa tamen cùm hæc ab illis tractentur, non tam fortaſſis ex veritate, quàm

Chaldæus Paraphraſtes. *Moſes Ægyptius.* *Regula interpretum.* *Iſa. 64.* *Ierem. 27.* *Hebræi auctores antiqui.* *Milnaiot: de Paſſah. c. 8*

ex

ex verisimilitudine conficta legimus, vt quòd vates longum antea cum Deo sermonem contulerit, curauerítq; atq; orauerit Israëliticum populum, tot sceleribus cōtaminatum, permutari, aliamq; adoptari gentem, quæ pietatem atq; sanctitatē melius coleret & retineret: Quam rem adeò longe à cōficto sibi initio repetunt atq; protrahunt, vt quę prima in hoc libro legūtur verba vix totius sermonis medium, ne dum initium esse concedant.

Religionem maximam in librorum sacrorū expositione obseruandam esse.

NOBIS autem cùm in diuina atque arcana voluminum sanctitate, non ita ingeniosis esse fas fuerit, vt pro animi cogitatione & linguæ celeritate, aut addere aut detrahere ijs, quæ à diuino spiritu scripta atque tradita sunt, vel tantillum possimus; tutior quædam alia & rectior via est terenda, qua acceptum explicandi onus, quantum id à nobis ex diuino beneficio expectari possit, perferamus: Tantam esse, tamq; sanctam diuinorum verborum maiestatem, vt nulli hominum in illis quidquam temere statuere liceat, pręter quàm, quod ipsa ratio, atq. illorum series exigere videātur, innumeris ex ipso sacro thesauro depromptis argumentis probare ac confirmare possemus, si res ipsa non tam manifesta esset, vt nostram non desideraret sedulitatem: vnum tamē solum nobis diui Iacobi præceptum repetere non incommodum visum est, quo sacer ille Apostolus humanum in hoc genere licentiam demere, & luxuriantis linguæ impetum cohibere molitur. Nolite,

Iaco. 3.

inquit, plures magistri fieri fratres, scientes quoniam maius iudicium sumitis, in multis enim offendimus omnes: si quis in verbo non offendit, hic perfectus est. Quòd autem humanæ linguæ, si quis ei indulgere, quàm temperare maluerit, ingens malum atq; effrenatum sit, subiungit: omnis enim natura bestiarum & volucrum, & serpentium, & cæterorum domantur, & domita sunt à natura humana: linguam autem nullus domare potest, inquietū malum &c. Igitur in diuinis libris quidquid præter id, quod ratio ipsá diuina admittere videtur, pro nostro arbitratu statuere, omnibus hominibus religio est: præterquá ijs, quos certis signis & irrefragabili auctoritate probatos diuinus spiritus ad id munus creauerit, quales fuēre olim diuini Vates, quales Apostoli spiritu sancto imbuti, qualis Iesus Christus sapientiæ spiritu auctissimus, qui docebat tanquá potestatem habens, non sicut Scribæ aut Pharisæi. Nam quid facilius, quàm diuina oracula suscipere explicanda;

2. Pet.

si negotiū hoc priuatæ interpretationis (quod Petrus negat) esset? quid rursus obscurius, & à veritatis inueniēdæ via longius remotū esse potest, si non certá aliquá rationē cōsequi oporteat, si propriam cuilibet cogitationē suscipere & tueri integrum sit? Quam ob rem, cùm quis nulla sacrorū librorū auctoritate fultus, nullis diuinis signis aut sacri ministerij certa dignitate probatus, priuata tantum cogitatione aut familiari & domestico cōsensu siue receptione vsus de rebus ijs, quæ in sacris libris tractantur, statuere quidquam visus

Signorum ratio.

fuerit, cōtra quàm ipsa diuina verba aut indicare, aut innuere videantur, is profecto non maiorem quàm priuatá apud me auctoritatem obtinebit. Illud etiam his accedit, quòd huiusce generis actiones; quæ vatibus à numine præscribebátur, signa atq; admonitiones erant, quibus aut principes, aut populos, aut alios ad quos res pertinebat, præmonitos atq; edoctos, imò & maximè cōmotos Deus esse voluit. Quam verò admonitionē, quē animi motum excitare potuerunt signa illa, quæ ijs nunquá visa sint, quos maximè permoueri opus erat. sed vatibus tantū intraq; illorū mentes acta atq; repræsentata. Signorum cùm varia genera sint, atq; diuersæ rationes; omnium tamen hæc cōmunis natura ac vis est, vt sensibus primū aut intellectibus percepta aliud quidpiam à seipsis indicent atq; probent: quę si sensibus aut intellectibus nō percipiantur, signa esse non possunt: Namq; ex imagine siue ex re, sensibus primum oblata, & ex eą quę sequetur significatione, aut notatione, conficitur id, quod dicimus signum. consequens ergo est Hosseæ coniugium, & liberorū susceptionem, Isaiæ ad vatem vxorē accessus, Ieremiæ vincula, atq; Ezechieli desideratá coniugem, & quæcunq; huiusmodi in antiquis libris leguntur, vel reipsa & veritate fuisse edita, vel signa iure non debere vocari. Neq; verò leue apud nos argumentum illud est, quòd hæc signa hominibus duris ac pertinacibus, & qui verbis atq; oratione difficillime mouerētur, edi iubebantur: quibus cùm solenne & frequens esset, verba apud eos à vatibus facta refellere, aut si quid durius prędictum ab illis esset, vel negare futurū, vel mitius multò atq; minus durum, quàm prædictum aut descriptū sit, expectari posse, asseuerare: pronum etiam facillimumq; ijsdem fuisset, has res omnes atq; hæc portēta, quibus vates se visione prophetica admonitos fuisse, atq; ex ijs vaticinari iussos denunciarent, pro suis ipsorum sententijs & votis, non pro veritate interpretari, & consuetū consiliorum, ac vitæ institu-

institutum nihilominus seruare ac promouere: Nam si diceret Isaias se filio ex visione procreato nomé indidisse. *Accelera diuide spolia*, in promptu fuit, vt à suę ætatis hominibus ita res reciperetur; & etiam non reipsa, sed visione & imaginatione fore expoliandos. Ieremias etiá si nullos sibi laqueos, nullas cathenas verè indidit, neq. ad finitimos transmisit reges, neque publicè gestauit, neque his ab Hanania vate portentú pernegante in populi conspectu verè est exutus, sed tantú hæc sibi mentis cogitatione accidisse narrauit, atq; simili exéplo rem illis apud quos sermoné habebat, euenturá prædixit, audire & illud procul dubio potuit, vel ab illo sibi æmulo Hanania, sese portentorú significationé perinde admittere, atq. proposita ab illo fuerit; itaq. futurú esse, vt & populi, & principes ij, quibus ea mala portendebantur, eodé etiá modo quo ostensa fuerant, experirentur: Ostésa aút fuisse visione aut per somnium; nó aliter ergo quàm per visionẽ aut somnium illa mala fore expectanda. Adde quòd tam multa ac frequens circunstantiarum & totius apparatus explicatio rem visione peractam accipere non permittit. Namque in his narrandis negotijs testes adhibentur, describuntur loca, nomina etiam vel locorum vel rerum vel personarum appellantur, oportunitates ac momenta temporum constituuntur, & quæ plurima huius generis coniungi solét, quibus non ad cogitationes indicandas, sed ad res ipsas ostendendas, atque ad rei veritatem confirmandam homines vti consueuerunt: quanquam non inficiemur permultas res ab antiquis patribus atque à vatibus, aut per quietem, aut prophetica mentis agitatione, fuisse monstratas, ijsdemq́; spectris illos arcanarum aut futurarum rerum admonitos fuisse, & visionum suarum etiam rationes & significationes alijs tradidisse; tamen longè diuersam harum atq. illarum esse rerum rationem, vel ex earum comparatione, demonstrare non fuerit difficilè: cùm non omnino similis & narrandi modus in vtroque genere seruari, neque argumétorum & circunstantiarum par pondus, eodemq́; modo comparatum, afferri soleat.

De spectris propheticis.

vt Joseph ma- nipulos [illegible] pharaonis

Sed & ipsa nimirum sacra scripta quid in visione actum sit, quid in somnijs ostensum notis appositis, & nonnunquam manifestis verbis indicare obseruantur. Nobis enim qui vix obuia quæque, & sensibus exposita videmus, an quicquam prophetica visione conspici à viuentibus hominibus posset, planè fuisset ignotum, nisi vates ipsi, atque adeo diuinus spiritus, nos id fieri posse atque solere docuissent: & cùm hostes atq. præceptori suo infensum exercitum tantum conspiceret puer ille Helissæi vatis, nihil amplius illi cóspectum arbitraremur, nisi eodem ipso vate orante Deus puero innumeras curruum atque armatorum militú myriadas spectandas obijceret: itaq. ipsis illis in locis, in quibus de huiusmodi visis agitur, quam rationem ea sequantur, explicatur. Sic nimirum Abraham inter percussas ex fœdere cadauerum partes dormiens, quæ à numine tradita illi fuère vidisse atque audisse fertur: sic Iacob scalam angelorum frequentia celebratam per quietem vidisse dictus est: sic Isaias visione Dei thronú atq. seraphinorum ministeria, seq́; ignito carbone diuinitus tactum conspexisse ipse ait: sic Ezechiel longam de spectris & ædificationibus suis ipse exædificat historiam: sic Petrus quæ de gentium electione per visionem acceperat, eodem visus & mentis excessus nomine, narratione iterum atq. iterum repetita exponit: quæ verò non visione, sed diuino suggerente spiritu acceperat, ea proprijs signata notis ad collegas atque socios bis retulit: quæ demum reipsa sunt manifestè effecta; vt diuini spiritus in Cornelium eiusque familiam illapsus, productis ostendit testimonijs. Igitur cum diuinus ipse spiritus indicare atque docere res omnes & possit & soleat, & quid huiusmodi visis ostédatur, adnotare, nimium ingeniosi ac nescio, an perinde religiosi fuerit interpretis, si quæ res durior visa fuerit factu, eam rem non ex veritate, sed ex animi tantum agitatione, ex somnio, ex visu definire.

Reg.c.6

Illa verò ratio, qua quidam vt hoc statuerent adducti sunt, propheticam electionem non planè per spectam illis esse, probat. Aiunt enim si hæc quæ prophetis, vt agerétur, mandata sunt, reipsa & veritate sunt acta; consequens esset, Deum id agere vt vatum suorum honor atque dignitas deformetur: vtpote quos negotia humillima atq. abiectissima sustinere iussos populo spectandos atque ridédos exposuerit: quibus sic responsum esse volumus: Deum non vt reges, sic & prophetas dignitatis eorum causa creare solitum esse: nam regibus vnà cum populorum atque publicarum rerum cura, dignitatem etiam atque honorem defert, totamq́; eorum familiam in splendorem dat, sicut scriptum est: Nonne cum paruulus esses in oculis tuis caput, in tribubus Israël factus ,, 1.Samu.15

Ad arg. de honore vatum.

Electio regum & prophetarum.

es, vnxitq́;

es, vnxitq. te dominus in regem super Israël, At verò in vatibus creād:s, non tam eorũ honoris, quàm oneris habetur ratio; propterea quòd hi non suiipsorum, sed populorum causa mitti soleant: nimirum vt aberrantes à recta virtutis via homines ad meliorem frugem corrigant; quæ res, quòd propter morum atque ingeniorum varietatem, non vna aut simplici ratione parari possit, ex eo fit, vt alio atque alio modo prophetarum opera atque ministerio Deus vtatur. Itaq; nõ tam vatum, quàm populorum, quorum causa parantur Vates, rationes atque res agit Deus. Si quid autem durius illis fuerit imperatum, tamen parêre solent, vt qui se non sui, sed aliorum causa ad id officij vocatos agnoscát. Quam ob rem Ieremias, etsi grauiter illatas sibi iniurias cõqueratur, & inferendas expectet; tamen pergit, & diuina iussa forti animi constantia facessit, væ ,, mihi mater mea (inquit) quare genuisti me virum rixæ, virum discordiæ in vniuersa

Iere.15. ,, terra? non fœneraui, neque quisquam fœnerauit mihi, omnes tamẽ maledicunt mihi. Igitur si tempora, historias, & mundi fastus euoluamus, vates non tam sibi, quam alijs fuisse natos atque creatos, vel ex ipso eorum docebimur exitu. Ferè enim ab Isaia, vsq. ad Ioannem Baptistam nullus occurrit, quem non iniuriis ab hominibus lacessitum, & crudeli tandem morte affectum spectemus: qua ex re fit, vt neque nouum neq. mirandum videri debeat, si huiusmodi partium, quæ duræ atque eorum dignitati in hac vita aduersæ videntur, eos actores spectauerimus, quos sicut oues in medium luporum Deus miserit: Arbitramur igitur vxoris Ezechielis vatis obitum verè cõtigisse, vt ea re populo futurus ex proprijs malis dolor portenderetur: Neq. Isaiam nudum per Vrbem incessisse inficiamur: neque Hosseæ vatis humiles impudicæ feminæ nuptias admiramur; quæ si veræ non essent, atque adeò paratu durissimæ, non ita aptè vel humanam malitiam, vel diuinam patientiam atque bonitatem repræsentarent. Namq; ipso sui spectaculo huiusmodi res magis, quàm relatione hominum animos afficere, & commouere poterant: quibus autem modis id melius potuit præstari, ijs modis vt res ageretur, iubebat Deus; cui tanta corrigendi atq. restituendi homines cura semper fuit. Duxisse itaq. Hosseam his moribus vxorem, ratio ipsa, quamobrem id agere iussus fuerit, declarat, & simplex lectio atque consuetus ordo probant; in qua sententia antiquorũ auctorum maxima pars est, quos & diuus Hieronymus sacrorum librorum interpres, sequitur.

Hierony. IGITVR Vxorem fornicationum accipere iubetur Hosseas, hoc est, quam fornicatam fuisse, & libidinibus expositam omnibus esset conspicuum. Nec. enim quærẽda illi erat virgo aliqua, nec honestis moribus vidua, neque item mulier, cuius fama incertis rumoribus laboraret, nimirum quæ à nonnullis amaretur: an verò quicquam præterea turpe admisisset, foret incertum: sed eam quæ omnem pepulisse pudicitiam manifestis argumentis probaretur. Nulla autem maiora eius rei argumẽta esse possunt, quàm filiorum citra legitimum matrimonium procreatio atque susceptio; quo argu-

Gen.33. mento Thamaris fornicationem apud Iudam socerum suum delatam fuisse legimus: fornicata est Thamar nurus tua, atque etiam illa grauida est ex fornicationibus; ita vt scelus negari non posset, quòd vterus sine legitimo coniugio tumens argueret: huiusmodi impudicitiæ mulierem inuenire sibi iubetur Hosseas, quã vnà cum filijs maternæ improbitatis testibus acciperet, ferret, aleret, adoptaret, & ad frugem institueret: Nam quod verbum latinè legimus in nonnullis translationibus (*fac tibi filios fornitationum*) id præterquam quod nusquam in exemplaribus aut Hebraicis, aut Græcis, neque in emendationibus vulgatæ editionis latinis est, ipsa matrimonij ratio non necessarium esse docet: Etenim filios ex quacunque, modò ritè atque legitimè, accepta vxore procreatos: nec lex, nec ratio vlla, fornicationis nota inurit: sed ad manifestam stuprorum probationem, filijs auctam, prophetæ vxorem vult esse Deus: cuiusmodi stuprum Thamar filij probauerant, nisi aliunde productis argumentis, ex socero sibi fuisse conceptos illa redargueret. Sed hanc rem, & græca interpretatio significare videtur, quæ ex multis nominibus, quibus filij definiuntur, vnum elegit, quod ad matrẽ potius, quàm patrẽ pertinet Τέκνα πορνείας partus fornicationis, deinde, vt significationi imago responderet, hoc est curatum: Namq; Hebræorum synagogam multis superstitiosi cultus adulterijs esse contaminatam arguebat innumerabilis vatum sacrificulorum, atque aliorum hominum turba, quos aræ, templa, simulachra, ceremoniæ, & vanum gentilis religionis negotium omne pascebat, & fouebat. Vatem autem, cùm id de se specta-

spectaculum ederet,& vir alioqui sanctus atque honestatis,dignitatisq; suæ studiosus,huiusmodi coniugij conflictam molestijs conspiceret, admirationẽ & horrendam aliquam expectationem populo commouere necesse erat,& quorsum hæc tenderent,ab omnibus interrogari,quam interrogationem, quo ille responso exciperet,sic à Deo est admonitus:

Quia fornicans fornicabitur terra à Domino.

HOC EST, quia his moribus vxorem synagogam Dominus Deus fert, quæ cùm quondam illi legitimè coniuncta fuerit & multis cumulata beneficijs, tamen antiquos mores suos sibi renouauit; vtq; in adolescentia sua in Ægypto superstitioni operam dederat, atque à paterna veri Dei religione, ad insana Ægyptiorum monstra desciuerat, nunc demum in eodem, quem suxerat, errore versatur, & multis ex scelere procreatis filijs, tamen Dei sese vxorem appellitat, cùm mœcha, atque adulterijs multis notata sit, & tamen Dei patientia ac bonitate nondum est repudiata, imò ferre atque fouere illam parat Deus, & omnem operam nauat,vt illi consulat, si tamen ipsa sibi consultum esse velit. Verbum *fornicabitur* in futuro tempore consultò à Latino interprete est relictum, quod tamen non tam temporis quàm asseuerationis & certitudinis rationem tenet. Nam cùm quid aut certissimum esse, aut perpetuum, aut in communi vsu & consuetudine positum significare volunt Hebræi, id futuri temporis verbo enunciant: vt, opera quę non fient,fecisti mecum: hoc est,quę neque solent,neque debuêre fieri quam nos obseruationem pluribus alias explicuimus. Hoc igitur in loco, *fornicabitur*, asseuerationis, & affirmationis vim obtinet, & commune atque consuetum id malum esse indicat: Ad asseuerationem verò eiusdem verbi repetitio plurimum efficere solet: *Fornicans fornicabitur.* Terræ autem nomine homines terram incolentes significat, vt: Omnis terra adoret te,& psallat nomini tuo. namq; etsi communis omni animantium generi sedes terra sit, nullius tamen caussa præterquam hominis eam creatam esse constat. siquidem (vt scriptum est) Cælum cęli Domino,terram autem dedit filijs hominum: ex quo fit,vt hoc metonymiæ genus frequenter in sacris literis vsurpetur.

Futurū tempus. Gene.20. Comment.in Habbacuq. *Terre significatio.* Psal.63. Psal.113.

Et abijt & accepit Gomer filiam Diblaim, & concepit & peperit ei filium, & dixit Dominus ad eum: Voca nomen eius Iezraghel.

ET ABIIT: diuino dicto sedulò paruisse Prophetam verbum hoc significat, & qua diligentia pium hominem diuinis præceptis parere atque obedire oporteat, perdocet: neque enim quicquam cunctatus fuisse vates, neque de ea re quamuis durissima verbum vllum fecisse dicitur; sed continuò Dei præceptum facessentem inuenisse sibi vxorem ei negotio apprimè idoneam, notæ illa ætate impudicitiæ feminam, cuius nomen vna cum paterno pronunciat: *Gomer filiam Diblaim.* quorum nominum interpretationes sectatus Chaldęus interpres totum negotium ad allegoriam vt diximus,transtulit, atque ostium aliis patefecit,vt hanc etiam explicationis inirent viam, neque tamen illius persequerentur vestigia. Nam cùm *Gomer* à verbo consumationem significante deriuetur, *Diblaim* verò caricas,vel caricarum, hoc est, aridarum ficuum par significet; vtramq; significationem, pro sua cuiusque cogitatione singuli tractauêre: quorum omnes referre sententias præterquam quòd nostri instituti id non est,longa fuerit magis quàm benigna materia.Sed quoniam in eum locum incidimus, vt de nominibus proprijs dicendi nobis copia facta sit,quædã pro capitis huius ratione breuiter admonere visum est: nullus enim campus latius patere solet ijs, qui sacra atque arcana scripta omnia ad allegorias trãsferre solent, quàm hic in quo propria locorum aut personarum aut etiam rerum nomina continentur, cùm vnusquisque putet eam esse huiusmodi interpretationum naturam, ita flexibilem,vt sequatur, quocunque torqueas.

NON parum igitur refert, vtrum nominum interpretationem,atque imponẽdorum eorum caussam ex ipsis sacris libris proferamus, an aliundè quæramus. Quædam namq; nomina diuinitùs aut ex oraculo rebus atque personis facta esse; quædam etiam ex historia ab ipsis hominibus consultò indita fuisse constat: nam cùm res aut personas negotij alicuius signa & testimonia esse voluit Deus, quo nomine appellanda sint illa, præmonere ipse solet, ex quo genere illi Esaiæ vatis filij vnà cum nominibus suis fuerunt, quamobrem ipse vates ait: ecce ego & filij mei, quos dedit mihi Dominus in signum &,,

De nominum interpretatione.

D in por-

Isa.c.3.

in portentum Israël. Quæ verò ab hominibus ipsis facta nomina sunt, aut ob præsentium, aut ob præteritarum rerum recordationem, plerunque facta fuisse constat: cuiusmodi sunt Benoni, quem mater ob vehementem atque lethalem, quo in illius partu angebatur, dolorem, sic vocari iusserat, pater verò nomē in Beniamin, ne perpetuò vxoris luctum renouare cogeretur, mutauit. ob futurum autem rerum, aut personarum, aut negotiorum euentum, nulla vel rarissima nomina ab hominibus legimus imposita: eam namque auctoritatē solus sibi diuinus spiritus vendicat, iisq́. tantum vsum tribuit, quibus sese insinuare dignatur: vt Noë nomen, quē mater sic appellari voluit, quòd diuinitus admonita præuiderit eum fore piū, & Deo gratū hominē, & per quē orbis esset resarcienda iactura.

Locorū nomina.

Iericho.

Personarum nomina.

MVLTA præterea in sacris libris nomina sunt, quorum quamuis certa haberi possit interpretatio; caussa tamen, quamobrem indita huic vel illi personæ fuerint, nulla redditur. Eam verò caussam si quis inuenire paret, coniectura vtatur, necesse est: Atque in locorum quidem multorum appellationibus explicandis facilior multò coniectura est, vt Iericho, quod odorem siue fragrantiam significat, nomen ob balsamum in eo vico prouenientem factum fuisse videri possit: nam quod de luna dicitur, alienum est: in personarum verò ratione nominibus suis accommodanda, non ita facilem conijciendi modum experiere, si rem sapienter persequi velis. hoc autem illis in primis nominum possessoribus ita accidere dicimus: nam in ijs quæ secundo aut tertio loco, aut deinceps ita vocati fuerint, non est cur multum laboremus, cùm ea nomina aut ex parentum voto, aut ex imitatione aliqua, aut etiam ex nominum ipsorum gratia imposita esse credantur.

Io. Ioannis lu. 1.

IGITVR in ijs nominibus quorū interpretationē atq. caussam diuina scripta proferūt, ingeniosum esse quēpiam nefas est: in quibus verò nominibus nulla neq. interpretatio, neq. ratio redditur, maximè autē personarū: vtrunq. reddere incertum fuerit, magis quàm vtile. Quòd si cōijciendi genus aliquod sequi velimus, summa in hoc prudētia est, quodnā potissimū genus sequi oporteat. Sed quoniā latè patet ratio hęc, & maiorē locū occupat, quā qui nobis cōmentionis lege datur, eā in aliud tēpus differre cōsultius putamus.

CVM ergo in hoc loco duorum generū nomina sint, & quæ à Deo imponi iubentur, atque in signum & portentū imposita declarātur, qualia filiorum appellationes sunt, & quæ imposita iam inuenerit propheta, qualia sunt vxoris atque soceri nomina: illa cum rationibus suis cōsiderare atque religiose obseruare: in his certi nihil statuere est animus. nam an casu ita vocati fuerint pater & gnata, an consultò atq; ex futuræ rei expectatione, neq; scripturis docemur sacris, neque affirmare aut negare omnino integrum est. Sed ne tamen omnino nihil de his nominibus dicamus, illud quod commodissimum ex multis, quas reperire possumus, rationibus, & q. cum ipso de quo agitur negotio cōuenire aptius videtur, exponemus. *Gomer*, consumationem significat hæc vox, qua certum pœnarum & suppliciorum fore euētum, ita vt tandē perficiatur, quod tamdiu cōminatus fuerit Deus, indicari videtur. *Diblaim* verò ficus aridas duas significat, vt vtrunq; regnum Israëlitarum & Iudæorum debilem & viribus fractum, atque ob publica peccata arens ostenderet.

Et concepit, & peperit ei filium.

coniugium proles sequitur.

CONIVGIVM prolis susceptio sequitur, nisi aliūde impediatur, sed vxorē ex diuino imperio, sibi vates inuenerat, quam editi antea filij non sterilem esse arguebant. concepisse igitur ex Hossea dicitur, nō ex fornicatione, vt olim, quamobrem subiungit: *& peperit ei filium*, quòd verò additur *Ei*, interpretationem corroborat nostram. Marem autem primum filium fuisse ait, fortitudinis atq; roboris symbolo vsus, quòd ea, quæ eo nomine significabantur, supplicia nō leuiter, sed grauissimè atq; fortissimè à Deo essent irrogāda: siquidem masculorū corpus in omni animantium genere cùm calidius ac siccius natura sit, plenum est, & quasi pallium, vt Hippocrates ait, densum tum ad visum, tum ad tactū, & labor ipsius corroborat corpus, & ad quamcunque rem fortius reddit.

Hippocr. lib. de glandibus, & de dieta.

Et dixit Dominus ad eum: Voca nomē eius Iezraghel: quoniam adhuc modicum, & visitabo sanguinē Iezraghel super domū Iehu, & quiescere faciam regnū domus Israël.

NOMEN non nouum, sed tamen noua ratione accommodatum puero imponere iubetur Hosseas: namq. Iezraghel nomine duo loca vocata fuisse, ex diuinis constat historijs. Sæpe autem aut ex consilio, aut casu accidere solet, vt ad eam rem, quæ iam multo ante constabat, noui negotij fiat accessio, quòd cum re illa vel nomine vel ratione conue-

conueniat, vt quod prudentissima illa femina apud Dauid verba faciens de Nabal viro 1.Sam.25. suo dicebat: ne ponat dominus meus rex cor suum super virum istum iniquum Nabal; quia secundum nomen suum stultus est, & stultitia est cum eo. quo in loco significatur, Nabal nomē, quod sorte aut casu, aut aliam ob caussam à parentibus fuerat impositum, in hominis mores apte quadrasse. sic etiam nomen *Iezraghel*, quod diuini brachij fortitudinem significat, in ijs rebus vsurpari vult Deus, quæ iam verè cum diuino cōueniant brachio; hoc est, in supplicijs de sceleratis hominibus sumptis. nam vt olim dum innocentem Naboth sanguinem in valle, cui nomen erat *Iezraghel*, Deus Achab & Iezabel atque eorum liberis per Iehu trucidatis vlcisceretur, nomen *Iezraghel*, hoc est Dei brachium, commodè vsurpari appellarique poterat. sic etiam hoc tempore, cùm Iehu impij posteritatem omnem perdendam idem curet Deus, Futurū est, vt *Iezraghel* mentio frequentissima iurè fiat, & horrendum illud brachium Domini in publicis atque priuatis sermonibus versetur: nam diuinum brachium virtutem & vlciscendi facultatem significare non vno in loco accipimus, in brachio virtutis tuæ dispersisti omnes inimicos tuos, & Psal.88. illud tuum brachium cum potentia. Ibid. Itaque hoc in loco Deus iubet Vatem suum puero nomen *Iezraghel* facere, vt si quando id nomen iurè vsurpatum sit, nunc maximè vsurpari debeat, cùm Deus impium Iehu genus virtutis suæ brachio sit vlturus: eam verò nominis caussam Deus ipse profert.

Quoniam adhuc modicum & visitabo.] Visitaturum se dicit sanguinem Iezraghel; non quòd Deus vlcisci paret Achab, & vxoris eius necem, atque totius illorum domus interitum, quę Iehu vastante corruerat: siquidem id negotium & Deo ipso auctore à Iehu fuerat susceptum, atque eodem probante cōfectum: dixerat namque propheta Iehu à se in regem vncto: *Hæc dicit Dominus. Vnxi te regem super populum meum Israel, & percuties domum Achab domini tui, & vlciscar sanguinem seruorum meorum prophetarum: & sanguinem omnium* 2.Reg.9. *seruorum Domini:* eidem verò ab effecta iam cęde reuertenti, Dei verbis illud est relatum: *Quia studiosè egisti, quod rectum erat, & placebat in oculis meis, & omnia quæ erant in corde meo fecisti contra domum Achab, filij tui vsque ad quartam generationem sedebunt super thronum Israël:* nihil igitur sceleris hac in re ab Iehu admissum esse legimus, neque eam esse huius loci rationem arbitramur, vt impium Achab sanguinem suo imperio fusum Deus vlcisci pararet: sed illam huius versus sententiam esse dicimus: ex quo Achab eiusque familia ob impiam superstitionem atque homidum sanctorū necem Deo vltore in valle Iezraghel funditus perierunt, eius rei fama atque nomen illud non modò Samariæ, sed apud vniuersam Israëlitarum gentem omnium sermone percrebuit, vt cùm diuinam vltionem maximam significare vellent, & totius familiæ ac dignitatis Achab repentè extinctæ meminissent, nomen *Iezraghel*, hoc est brachij Dei, & diuinæ vltionis frequenti mentione audiretur, cùm iam ex antiquo linguæ vsu Domini brachium diuinam significare virtutem docuerimus.

IGITVR cùm brachium Domini extendi soleat in eos, qui impio vanorū deorum cultu flagrent, atque ob eam rem, & ob consequuta ex ea re scelera, tantas in valle Iezraghel pœnas Achab familia dederit, futurum esse Deus dicit, vt, non post multum tempus tota Iehu familia, eodem vltionis genere afficiatur, quo Achab in valle Iezraghel fuerat affectus, nimirum vt eius posteritas omnis funditus pereat, & Israëlitico regno priuetur: neque quisquam ex genere Iehu supersit, qui vltra teneat principatum. visitare, itaque sanguinem Iezraghel super domum Iehu, idem significat, quòd similem stragem in domo Iehu edere, atq. in valle Iezraghel in domo Achab fuerat edita: nam in Achab (qui fecerat secundum omnia opera Ieroboam filij Nabat) ita sententia fuerat pronuntiata: *Perdam omnem domum Achab, & interficiam de domo Achab mingentem ad parietem, & clausum & nouissimum in Israël* (ita vt nulla sit illis reliqua regni spes) *& dabo domum Achab sicut domum Ieroboam filij Nabat.* 2.Reg.10. atque adeò cùm Iehu regem ijsdem sceleribus diuina notet scriptura, quibus neque illius posteritatem absoluat, consequens est, vt ijsdem pœnis iure afficiendos pronuntiet, sicut scriptū est: *Veruntamen Iehu à peccatis Ieroboam filij Nabat, qui peccare fecit Israël, non recessit, nec dereliquit vitulos aureos, qui erant in Bethel & Dan, nec custodiuit, vt ambularet in lege Domini Israël in toto corde suo: non enim recessit à peccatis Ieroboam, qui peccare fecit Israël:* hæc culpæ summa fuit. sententiæ etiam summa illi alteri non dissimilis hæc fuit: *Visitabo sanguinem Iezraghel super domum Iehu, & quiescere faciam regnum domus Israël.*

Deut.11. Genes.50. Exod.5.

Verbum autem, visitare, cùm quadruplicem obtineat significationem, ad recordationis & memoriæ rationem frequentissimo vsu ducitur: vt, Visitauit Dominus Sarram, & dominus visitando visitabit nos: Et quod ad Mosen ipse dicit dominus, visitans visitaui vos. eadem nimirum significatione se Deus hoc in loco sanguinem Iezraghel visitaturum profitetur, quòd breui futurũ esset, vt par domus Iehu ob paria scelera strages Iezraghelitici casus memoriam renouaret. Eam autem ruinam non statim futurã prædicit, sed *adhuc modicum*: vt prædictionis mentio aliquanto ante peruulgata diuinam prouidentiam arguat, & rei diuturnior expectatio attentionem simul & religionem hominum animis afferat. Præterea vt diuinæ misericordiæ argumenta repetantur, cuius ea natura est, vt quoad fieri possit, impiorum differat supplicia: Solet enim Deus, etiam cum iram suam ostendere velit, & notam facere potentiam, atque brachium suum exerere, vasa iræ apta in interitum in multa patientia (vt Paulus inquit) sustinere; atque adeo ita euenit: nam Ieroboam annis quadraginta vno regnum administrauit, Syros vicit, terminos Israëlis ab introitu Emath vsque ad Asphaltitẽ lacum regno suo restituit.

4.Reg.14. Ioseph.li.9. c.10.

huius verò filius Zacharias sexto regni sui mense, & regno pulsus & vita priuatus est: in quo huic familiæ regnandi finis est factus. atq. eam sententiã habet id quod subditur: *Quiescere faciam regnum domus Israël*, hoc est, efficiam vt regnum domus Israël in ea familia cesset: non enim hoc in loco Samariæ vastatio & Israëlitarum ruina prædicitur, quæ interiecto aliquanto tempore accidit; sed id quod ad Zachariæ necem mox erat consequuturum: Iehu autem domum ob eam rem appellat, quòd Ieroboam ex eius posteris fuit: nam is primus ex gente sua Achabi domo deleta regnum annis duodetriginta obtinuit. huic filius Iehoiahhas successit, qui & ipse annis decẽ & septem rerum est potitus. post hunc Ioas sedecim annis regno præfuit, quem Ieroboã sequutus est, filiumq; regni hæredem reliquit Zachariam:

4.Reg.9.

promiserat autem Deus Iehu ob rem strenuè aduersus domum Achab gestam, perpetuum ac certum vsque ad quartum hæredem familiæ suæ fore regnum; quam spem & diutius ei prorogasset, nisi iam ab eius tempore Israëliticarum rerum tædere illum cœpisset, nam cùm Iehu Ieroboami exemplo religionem neglexisset, & impietatis suæ posteros suos habuisset imitatores, effectum est, vt huius tandem familiæ curam solueret Deus, eamque extingui & regni dignitate priuari curaret. Neque verò alienum videri poterit, si Iezraghelis & nomen & historia breuiter à nobis tractetur, quantum ex diuinis videlicet didicimus libris: Namque antiquius Hossea vate hoc nomen fuisse, & vnum ex posteris Iuda sic fuisse appellatum in sacris annalibus legimus, vbi inter Iudę filios Iezraghel quidã filius

1.Par.c.4.

Etham, qui idem Hur dictus fuit, commemoratur. Sed & occurrunt hoc nomine dictę duæ vrbes, Iosue chorographiam atque sacras historias legentibus; altera in tribu Iudæ,

Iosue.15.

quæ ex descriptionis ratione in editiore loco sita fuisse videtur; altera verò in ea terræ

Iosue.c.17.

parte, quæ filijs Ioseph bello occupanda cessit, in amœnissima valle (cui ab ipsa vrbe nomen factum est) posita, & Isacaris finitima, neque multum ab Israëlitarum regia Samaria distans, ita vt ob loci amœnitatem, & propinquitatem regiis hortis & pulcherrimo palatio fuisset ornata, atque hęc quidem res, impiæ Iezabelis dolo, Naboth necẽ

4.Reg.9.

& vineæ publicationem, in hanc vallem Ioram Achabi filius, vt ex acceptis in Syriaco prælio vulneribus recrearetur, secesserat; in ea valle à Iehu, cui curru vectus obuiam venerat, sagitta petitus perijt: ea vallis Iezabelem primùm Iehu iussu, præcipitem excepit, & deinde à canibus distractam atque dilaceratam tulit, ita vt is locus initium dicto dederit, quod de regina illa impia vulgò frequenter vsurpandum diuinus prædixerat vates,

2.Reg.2.

in agro Iezraghel comedent canes carnem Iezabel, & erit sicut stercus super faciem terrę in agro Iezraghel, ita vt prætereuntes dicant; hæccine est illa Iezabel. In hanc vallem septuaginta filiorum Achab capita ad Iehu à Samarię optimatibus sunt delata: neq. hos solũ, sed omnes qui erãt reliqui de domo Achab in hac valle Iehu

4.Reg.10.

percussit: itaq. vallis hæc totius domus Achab extinctæ testis fuit, & eius vltionis monumentum, vnà cum nomine suo ad æternam memoriã propagauit: atq. hanc memoriam in domũ Iehu à se excitandã eodem nomine (quod vatis filio imponi iubet) significat Deus. *In illa die conteram arcum Israël in Valle Iezraghel.* Triplicem fuisse rationem quamobrem puero nomen Iezraghel fieri voluerit Deus, ex ipsius verbis docemur, nimirum primum illud supplicium, quod domus Achab ob superstitionem in valle

Iezraghel

Iezraghel dederat, cuius exẽplo cæteros oẽs ab huiuſmodi culpa abſtinuiſſe oportebat, cũ ſcirẽt contaminatã religionẽ diuini brachij fortitudine expiari: Deinde Iehu domus interitum & ruinam, quæ & ipſa cum nihil minus in religione violanda peccauiſſet, Iezraghel hoc eſt diuinũ brachium vt experiretur neceſſe erat: cum autẽ ſcriptum ſit: & ponam in pondere iuſtitiã & iudicium in menſura, neq. diuina manus apprehenſam ſemel ſtateram abiecerit, ſed ſuum cuiq. tribuens iuſto pondere & integra vtatur menſura, conſequens fuit vniuerſum populum Iſraëliticum meritas pœnas daturum, neq. Iezraghelis vltionem effugere poſſe eos, qui in eadem culpa eſſent, ob quam culpam nomen Iezraghelis notiſſimum atque celeberrimum fuerat. Itaque Deus aliam cauſam etiam eſſe ait, quamobrẽ nomen Iezraghel vatis filio factum frequenti mẽtione appellaretur, quod futurum mox erat, vt per omnes Iſraëlitici generis partes, ad caput vſque ipſum, hoc eſt ad regnum Iuda, diuina vltio peruaderet. *Et erit*, inquit, *in illa die*. Ex quo tempore domus Iehu corruit, Iſraëlitarum res diminui ac labi cœperunt, atq. vſq. ad Iudaicam tranſmigrationem deficere: Zacharias enim ſexto regni menſe à Salum eſt occiſus: Salum à Menahem obſeſſus primũ poſt menſem in regia perijt: Menahem per annos decem occupatam tyrannidem, non ſine magnis populorum calamitatibus, protraxit, cum ipſe vſque ad pregnantium feminarum diruptionem in eos, qui ipſius imperium detrectabant, ſæuierit, & populo imperata maxima pecunia Therſam vrbem Aſſyriorum regis obſidione liberauerit: huius filius Phacea annos duos paternam tyrannidem vix ſuſtentauit, qui & ipſe à Phacea Remaliæ filio exercitus ſui duce inſidias paſſus, in Samaria non longè à valle Iezraghel perijt. Hinc autem ſecundi Phaceæ anno decimoquinto poſtquã is tyrannidem primum occuparat, Teglat Pelaſſar Aſſyriorum Rex totam Galaaditem regionem vaſtauit, cepit atque abduxit, quo in bello Rubenitis & Gaditis tribus & Manaſſe dimidia victorem hoſtem ſunt ſequutæ. Phaceas hic cùm vigeſimum iam annum rebus ita fractis regnaret, ab Hoſſea eſt interemptus, quem & ipſum Salmanaſſar tributarium fecit, ſeptimo occupatæ tyrannidis anno; deinde dum ille de defectione cogitaret, Zabulonis & Neptalim tribus Aſſyrijs abducentibus ceſſiſſe legimus, & tandem nono huius anno Samariam captam, & vniuerſam Iſraëlitarum gentem patrijs regionibus exulare coactã. Nec verò interea Iudęorum regibus atq. populis, aut quies aut tranquillitas erat, nec eos feliciter agere ſinebat Deus, quos violatæ etiam religionis & publicæ iniuriæ ſceleribus alligatos eſſe cõſtabat Igitur Iudæorum res ſi hiſtorias diligenter legeremus, nimis detritas fuiſſe cõperiemus, ab eo tempore quo Zacharias Iehu pronepos extinctus eſt, qui fuit ter milleſimus centeſimus ſexageſimus primus annus ab orbe condito, ad tempora vſque Nabugadnezeris Babilonici regis, qui ſanctam vrbem cum fano vaſtauit ſuo, atque omnem Iudæorum gentem Babylonem migrare iuſſit: Is autem annus quadrageſimus octauus à mundi initio erat, ſupra ter milleſimum atque tricenteſimum. Itaque Iſraëliticæ res, quæ tot per ſecula feliciter floruerant, exigui temporis ſpatio, nimirum intra cẽtum octoginta & ſeptem annos funditus corruêre, neque vlla interea regis ætas fuit, quæ ſtrage, cęde, inſidijs, cõiuratione & ruina vacaret; atq. hæc cauſa eſt, quam obrẽ Deus per vatẽ dicat, *in illa die*. Etenim in narrandis rebus geſtis, illa quæ ab vno inchoantur initio, ad idem tempus, atque adeo ad eum diem quo cœpta ſunt, referuntur. Præterea regnorum atq. ciuitatum ſuæ ætates ſunt, vt hominum atque aliorum animalium ſuæ etiam, vt autem hominum ætates diebus cõſtant, ſic publicarum rerum atq. regnorum certis annorum centurijs, quaſi diebus ſuis, conſtant. ferè igitur eadem centuria annorum, qua Iſraëliticum regum defecit, atque tota gens perpetuo eſt exilio abducta, eadem ferè & Iudaicum regnum fractum atque contritum fuit; interceſſère namq; inter Samariæ & Solymorum vaſtationem anni centum triginta & ſeptem, quam vnam diem regni ætatibus eſſe conſtat, Dei autem negotijs, non diem, ſed exiguam diei partem: quippe qui in pœnis, quas aduerſus gentem aliquam conſtituit, ſumendis, non tardet promiſſionem ſuam, ſed patienter agat, nolens aliquos perire, ſed omnes ad pœnitentiam reuerti: qua de re, hoc eſt, de diuina vltione verba faciens, Petrus ait. Vnum verò hoc nõ lateat „ nos chariſſimi, quòd vnus dies apud Dominum ſicut mille anni, & mille anni ſicut dies „ vnus. Neque vero inauditus eſt hic dicendi modus aliarum etiam linguarum ſcripto- „ ribus, qui totius actionis tempus ad vnum diem referre etiam ſolent, vt Vergilius:

Iſa. 26.

Iſraëlitarum rerum imminutiones.

Temporis ratio.

Aetatis hominum & regnorum.

1. Pet. 3.

Georg. 2. Messisq; diem, tempusq; serendi. ergo non cessaturam Israëlitarum calamitatẽ prædicit Deus, & vsque ad Iudæorum & Beniaminitarum vastationem duraturã, quæ extrema calamitatis illius linea futura erat. nã cum quis eorũ qui arcu vtuntur, ita in pugna vincitur, vt arcum amittat, atq. illum ante oculos ab hoste frangi cõspiciat, omnẽ salutis & victoriæ spẽ abiicit; quippe cui, quo se tueatur, quo propugnet, nihil sit reliquũ. Appellat autẽ duas has tribus arcum Israëliticũ, quãdo totius Israëliticæ gentis caput, robur atq. decus hæ fuerãt tribus, & quòd inter oẽs duodecim tribus, duæ hæ fortissimæ fuerãt, & quòd eædẽ præter cætera arma, quibus in bello vtebãtur, arcu etiã peritissimè vterẽtur: cuius exempli rationẽ erga Iudæos Dauid in illa Elegia, quã de Saulis & Ionathæ nece cõdidit, indicauit. Ad docendum, inquit, filios Iuda arcum. De Beniamin verò posteritate, sic scriptũ est; Fortissimi & egregij pugnatores tendẽtes arcũ dextra & sinistra, saxa iaciẽtes, atq. hastas arcu. Est & illud obseruatione nõ indignũ, cùm nomẽ Israël absolute appellatur, integrã Iacob familiã, hoc est, duodecim tribus significari: nã cũ decẽ tribus seorsum indicãtur, aut id fit appositione Iuda, aut regnum, aut domus Israël, proprijs notis nominatur. Sed cũ Israël appellatum audimus, Iacob ipsum secundũ oẽs, quæ ex illo natæ sunt, familias intelligi existimamus, vt, Qui regis Israël intende. Bos cognouit possessorẽ suum, & asinus præsepe domini sui, Israël autẽ non cognouit, populus meus nõ intellexit: atq. adeò secundum hanc rationem Iudaica gens arcus Israël appellatur.

Israëlis nomen. 1. Parali. 12. Psal. Esa. 10.

Quoniã verò triplex hæc clades domus Achab, & domus Iehu, & tãdem totius domus Israël ob eundẽ vanũ deorum cultũ cum scelere cõiunctum, eodẽ vindice atq. auctore Deo eiusdẽq; brachij fortitudine cõtigit: effectum est, vt oẽs ad vnã primã, quæ à domo Achab in valle Iezraghelis accepta est, referrẽtur; perinde ac si dicatur, stragẽ illã Iezragheliticæ vallis nouum sui exẽplum, iterum atq, tertio editurã: cùm perseueret eadem causa, quamobrẽ ipsa fuerit edita: vt qui earũ calamitatum formã & causam cognouerint, illud inter se iactent: Adhuc vallis Iezraghel cõsueta spectacula edere nõ cessat: nõ secus atq. nos, cùm populorũ christianorũ calamitosum vtrinq. cõflictũ significare exẽplo volumus, Rauenæ mentionẽ facimus. Igitur non hæc omnia in eodem loco, in eadẽ valle Iezraghelis contigisse (quoniã neq; illic omnia contigêre) sed vnius exẽpli omnia, vnius causæ atq. iudicij vnius fuisse, dicemus, & nomen Iezraghel, hoc est brachij diuini omnino omnibus apte conuenisse. Illud etiam hoc in loco prætermittendum non esse indicauimus, quod ad idẽ argumentũ & nomine & re facere existimamus; quandoquidẽ huius nominis rationem maximã haberi Deus ipse voluit. Nomen Iezraghel ex verbo, quod seminare significat, fieri; vt Iezraghel, seminabit Deus, interpretemur: Vallem autem hebraicè *Ghemeq*, dici, quod profunditatẽ indicat, propterea, quod vallium natura ea est, vt inter montes profundæ iaceant, sicut scriptum est: Ascendunt montes, & descendunt valles in locum quem fundasti eis; & illud Poëtæ:

Iezraghel nomẽ. Ps. 103.

Iussit & extendi campos, subsidere valles.

Quid meta. 1

Igitur cũ hæc oratio in valle Iezraghel alteri atq. alteri significationi respõdeat, vtraq. autẽ nihil à re, de qua sermo est, aliena sit: cumq; Deus prophetæ sui filium hoc nomẽ in signum atq. portentum habere iubeat, & assidua appellatione à parentibus audire, Iezraghel, Iezraghel: prȩterea & nominis vallis Iezraghel mentionẽ fieri frequentẽ velit, ab eadẽ etiã de nominibus his cogitatione nõ alienos hominum animos esse vult, quæ nobis Deũ profundè vltionẽ & pœnã seminaturũ reprȩsentare possit: cum eadẽ vtriusq. significationis ratio atque finis idem sit, quamobrẽ id puero nomen fuerit impositum.

Et concepit adhuc & peperit filiam, & dixit ei, voca nomẽ eius Lo-ruhhama, quia non addam vltra misereri domui Israël, sed obliuione obliuiscar eos.

CVM rebus magis quàm verbis hoc vaticinium cõstare voluerit Deus, atq. his imaginibus (quæ vehemẽtius quã oratio vlla animos mouere possunt) homines admouendos curauerit, effectum est, vt secundam prædictionẽ editurus, secũdo partu vatis vxorẽ fœcundam reddiderit; filiæ verò eam matrem esse fecit, vt omnino res & nomen futuræ rei, ad quam significandam hæc parabantur, conuenirent. Hactenus primo partu & filij nomine diuinæ vltionis imaginem sumus contemplati, qua Deus tam in Iudæos quàm in Israëlitas pro eorum sceleribus vsurus erat. Sed tamen quem exitum ea res habitura esset, celatum nobis illo primo spectaculo fuit, tantum pueri nomine

nomine identidem à parentibus, à necessariis, à populo omni appellato diuini Brachij robur atq. altā eius sationē audiuimus. Verùm quid tamē has res consequuturū esset, cùm expectari posset, hoc secundo explicatur partu. An videlicet misertuius tandē sit Deus populo suo, an non. Ostenditur autē Deum misericordia vsurum, nō tamē integra omnino & maxima illa sua vsurum esse misericordia, qua olim Mose appellante atque orāte apud Sinaim montē erga totū populū est vsus: cui cùm suppliciū atq. abolitionem pararet, pepercit tamen, & maximū illud violatæ religionis scelus remisit & cōdonauit. Nunc verò futurū esse prædicit, vt filijs Iuda misereatur, atque à babylonicæ seruitutis miserijs vindicatis, & patriā & possessionem restituat suā: At verò decem tribubus, quę à Senacheribo abductæ sunt, nunquam amplius reditus pateat, sed per vniuersum orbem lōgè lateq. dispersis, & regni spe, & religionis sanctitate, omnibusq; ijs, quę beatas facere Respub. possunt, carēdum sit. Itaq. cum ex diuino cōsilio vtriusq. populi res hoc modo sese habere deberent: ex eodem consilio & filiam vati ei nomen *Lo ruhhama* contigisse legimus: Nam vt femina debilior natura est, quàm mas (constat enim humidioribus & frigidioribus elementis) ex quo fit vt rara & laxa & velut fluida; tum ad visum, tum ad tactum sit, quamobrem infirmitudinis atque debilitatis symbolum esse solet, vt scriptum est: Gladius ad equos eius, & ad currus eius, & ad omne vulgus, quod est in medio eius, & erunt quasi mulieres: Ad huius autem infirmitudinis rationem non ad plenam quandam atque integram, sed ad debilem reparationem & salutē Israël conuertendus fore significatur: Quippe cuius, nō omnia mēbra, hoc est, non oēs familiæ, sed duæ tantum in antiquā dignitatem atq. in suum locum essent restituendæ. Voca, inquit Deus, nomē eius Lo-Ruhhama. Nulla re magis rerū aut gestarū, aut gerendarū memoriā, quàm nominibus impositis custodiri, argumēto imprimis sunt diuinę literę; deinde omnis aliorū scriptorū ac maximè historicorū & poëtarū turba: Ob hanc enim causam olī Segor nomē à Lot fuerat impositū: & Bethel loco à Iacob, & Phares ab obstetrice, &c.

Hippocrates de glandulis & dieta. — Ierem. 50. — Genes. 15.

Tu quoque littoribus nostris Æneia nutrix:
Æternam moriens famam Caieta dedisti: — Æneid. 7.

Causa autem est quod res nominibus frequenter appellatur· quoties verò aut rē, aut locum aut personam in sermonē adducimus, toties sese nobis nominis impositi ratio reprę̄sentat. vt oblatum nomen interim explicemus, duabus illud constare partibus, ijsdēq. integris, animaduerti oportet, atq. vtramq. partē proprio accentu insignitā, ita vt seorsim altera atq. altera sint pronuntiandæ; hoc modo *Lo Ruhhama;* quod Latinè interpretatū sonat, nō misericordiā cōsecuta, atq. eius rationis illa est significatio, cùm de vtroque populo Israëlitarum atq. Iudæorum seiunctas atq. discretas sentētias ex nominis Iezraghel allusione pronuntiare iusserit Deus, quæstionē ex ea re consequutam non simplicem sed duplicem esse oportuit: altera enim quærēdum fuit, quisnā Israëlitis tāti supplicij finis esset expectandus, num misericordiæ vsus aliquando sperari daretur, an prorsus misericordiæ spes omnis abiicienda esset? Et Iudæis etiam vter esset spectandus finis? vtramq; dubitationē breuissimo sententiæ complexu remouet Deus, quantum nominis breuitate cōtineri poterat, ad prius rogatum respōdet Deus: Non. ad posterius verò rogatum sic respondet, Misericordiā consecuta: ita vt & Israëlis regnum sine restitutionis spe abducendū fore; Iudæis verò salutis & reditus in patriam spem dari, fuerit responsum. in nomine itaque pronuntiando & commoratione aliqua ad primam syllabam est vtendum; ex reliquis autē, prima atq. altera breuium, aut potius semibreuiū more sunt percurrendæ; vltima verò circumflexo accentu atq. spiritus protractione, vt in longis fit, est efferenda, hoc modo *Lô Ruhhamâ*, huius autem sententiæ breuitatem, quam puellæ nomen continebat, subiuncta oratione explicat: Quia nō addam, inquit, vltra misereri domui Israël, sed obliuione obliuiscar eos. Nemo eorum, qui iusto supplicio diuinitus ob sua scelera afficiuntur, illud verè queri poterit, se diuinam irā aut iustitiā, non itē misericordiā fuisse expertum; cùm verissimum illud sit, Deum nō semel, sed sæpissimè misericordem omnibus se præbere, antequā repetitis pœnis iudicem declaret: Sicut scriptū est, Misericors Dominus & iustus, & Deus noster miseretur. misericordiam tamen antiquiorem apud Deum esse diuinus Psaltes canit, proprijque muneris & diuini ingenij esse vt misereatur: atque adeo misereri officium esse Dei; iustum quidē illum esse, sed iustitiam non tam ab ipso vltrò exerceri, quam à nostris — Psal. 114.

edi sceleribus: at verò misericordiam vltrò ab ipso tribui, quoniã Deus noster miseretur. [Ps.114.] Id autem ipsum aduersus Israëlis domum fuisse pręstitum; testes sunt tot vates diuini consilij interpretes & pœnitentiæ præcones, quot impijs Israëlitarum manibus extincti fuêre: Altaria, inquit Elias, tua Deus destruxerunt, prophetas tuos occiderunt, & ego remansi solus. Hæc causa est quamobrem Deus se domui Israël vlterius misereri nolle, dicat. [Diuinę misericordiæ opportunitas.] Quanquã enim verissimum illud sit, nullum diuinæ misericordiæ modum, nullum finem esse: certum tamen tempus, & suis terminis definitum esse constat, quo diuinam misericordiam mortalibus experiri licet: huius verò oblati sibi thesauri contemptores, terribilem quandam iudicij expectationem manere, & ignis æmulationem, quæ cõsumptura est aduersarios. [Heb.10.] Verùm enimuero hæc hoc in loco misericordiæ negatio, ad ea bona atque ad commoda ea pertinet, quæ filios Israël dum in patrijs regionibus agerent, sequebantur; quæ iisdem ab hoste abductis perpetuò clausa sunt, nunquã amplius capienda. [Misericordiæ beneficia duplicia.] Nam misericordia ea quæ circa animorum felicitatem versatur, non illis hoc in loco negatur, quibus vbicunque terrarum sint, modò ipsi non impediant, contingere potest: modò diuinis verbis & præceptis parêre, modo illius consilijs non deesse velint, quamobrem sanctum Iesu Christi euangelium ab Apostolis curatum est, illis quamuis disiectis atq. dispersis, annuntiari, Iacobus Dei & domini nostri Iesuchristi seruus, duodecim tribubus quæ sunt in dispersione salutem. [Iaco.1.] *Sed obliuione obliuiscar eorum.* Si nobis Hebraicè explicandus susceptus esset hic liber, quid verbum hoc in loco positum significaret, disputare liberet; latinam tamen versionem, eamq; vulgatam professis, nihil est ab oblatis verbis recedendum, nisi quid planè cum sentẽtia ipsa, atq. cum Hebraici exemplaris veritate pugnet, quòd rectè rem expendentibus, aut nunquam aut quã rarissimè acciderit: igitur siue obliuisci latinè, siue ἀντιτάσσεσθαι Grecè, hoc est, reniti atque aduersari, legamus; eandem rem vtraque indicat significatio, nimirum eos restituendi negationem. Hactenus ratio alterius partis, ex his quibus nomen puellæ constabat, est explicata, nempe Lo,: Nunc altera explicatur Ruhhama: [לא רוחמה] *Et domui Iuda miserebor, & saluabo eos in Domino Deo suo.* Quoniam totius orbis seruatorem atq. expiatorem, & cunctis gentibus expectandum ducem, ex Iudæ genere nasciturum esse olim prædictum fuerat, atque idem apud Dauidem iureiurando fuerat cõfirmatum. propterea vt verbum Dei maneret, Iudæ domum, simul cum Beniaminitica familia, quæ regni societate, & ciuitatis communione, eadem existimatur, diuina misericordia restituendam fore prædicit, illam verò restitutionem eiusmodi futuram, vt diuinæ misericordię omnino acceptam ferri oporteat, nullis hominum neque consilijs, neque armis, neque copijs, neque rebus denique gestis, tribui; sic, vt quicumque eam rẽ cogitauerit, diuinæ misericordiæ atque prouidentiæ opus illud esse statuat. Sic enim cõtigit, vt post septuagesimum annum trãsmigrationis, Zorobabel Iudæorum Dux, & Iosuah summus sacerdos cum Iudæis quadraginta quinque millibus atque trecentis & septuaginta à Cyro rege libertate donati, in patriã redirent, & templum quod secundum appellatum est, ædificarent. In anno, inquit, primo Cyri regis Persarum, vt compleretur verbũ Domini ex ore Ieremiæ (quo verbo id temporis spatium fuerat definitum) suscitauit dominus spiritum Cyri regis Persarum, & traduxit vocem in omni regno suo, etiã per scripturã dicens: [Esdr.1. Ioseph.li.11. cap.1.] Hæc dicit Cyrus Rex Persarum: Omnia regna terræ dedit mihi Deus cæli, & ipse pręcepit mihi vt ædificarem ei domum in terra Salem, quæ est in Iudæa. Igitur nullis hominum, aut consilijs, aut copijs, aut armis; sed diuini verbi firmitudine hæc Iudæis contigit liberatio: atque ita Caldaicè legimus, in Deo suo, in verbo Dei sui. *Non saluabo eos in arcu, & gladio, & bello, & in equis, & in equitibus.* Hæc enim omnia humana præsidia sunt, quæ diuino destitutis auxilio, impedimenta potius quàm copiæ aut præsidia fuerint appellãda, & quibus ij qui diuinæ misericordiæ curæ sunt, minimè omniũ [Ps.19.] egeant, sicut scriptum est: Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine domini sperauimus; ipsi obligati sunt, & ceciderunt, nos autem surreximus, & erecti sumus: Vtriusque populi salutem & misericordiam alteri negatam, alteri concessam ciuiliter definire oportet, quando iudaicarum rerum ratio, atq. restitutio, quæ ciuilis fuit alterius partis explicat rationem: *Et ablactauit Lo, Ruhhama, & concepit & peperit filiũ, & dixit ei, voca nomen eius Loghami, quia vos non populus meus, & ego non ero vester Deus.* Primi filij procreationem & nomen tantum descripserat; de ablactatione autem nihil dixerat.

Nunc

Nunc verò ante tertium partum ablactationis filiæ meminit. Huius autem loci sententiam significationibus eius verbi, quod Latinè ablactare est redditum, aperiri posse arbitramur. Gamal enim ablactare pariter, & rependere, ac retribuere significat. גמל Itaque cùm puellam ablactatam fuisse dicat, retributionem populo Israëlitico factam esse ostendit; quippe cum diuina sententia decretum sit, Iudæos in patriam restituendos fore; Israëlitas verò minimè fore: Quoniam hæc eorum retributio erat, vt qui prius à vera religione, à fidei atque Ecclesiæ societate, desciuerant, qui diutius in impietate perseuerauerant, qui maximis ob eam rem sceleribus sese contaminauerant, eas quas darent pœnas diutius sustinerent: Ablactatam esse Lo-Ruhhama propterea dicit, quòd illius ætatis homines, qui primi è Palestina atque è sedibus proprijs eiecti abductiq; sunt, sine vlla restitutionis spe, vitam in seruitute transegerunt, cùm tamen multi ex Iudæis qui Babylonem commigrauerant, in patriam tandé restituti redierint: Itaq; Iudæi tametsi cum Israëlitis Iezraghelis vltionem fuerint experti, tamen Israëlitica ablactatione, hoc est retributione, affecti non sunt. Tertium autem filium à vatis vxore editum fuisse, quem Deus *Loghami* iusserit appellari, nomine videlicet tribus ex partibus composito, quod tamen vno pronuntiatur accentu: Significat auté, *Non populus meus*: quo nomine ,, integram Israëlitarum & Iudæorum repudiationem, quæ tandem Euangelij tempore ,, erat futura; cùm Iudæorum atque Israëlitarum gens abiecto è vinea hærede, & regno, & ,, dignitate omni, ac demum diuina gratia fuerint expulsi. Nam cum totum Israëliticum Deutero. 32. genus appellatum fuerit à Deo Populus meus, sicut scriptum est: Pars autem domini » populus eius Israël funiculus hæreditatis eius: illi tamen officium nó ex dignitate præ- » stiterint, neque eius dignitatis atque honoris auctorem Deum agnouerint, atque adeo in ea re deteriores atque stupidiores iumentis sese præbuerint: Isai. 1. Cognouit; enim bos possessorem suum, & asinus præsepe Domini sui, Israël autem non cognouit, populus meus » non intellexit: » hac ingratitudine, atque hac culpa cómeriti sunt, vt nomen Populi mei deponentes, huic oppositum, Non populi mei nomen acciperent; & diuino auxilio atque cura orbati, illa nimirum quam priuatè à Deo experiebantur, & patria, & regno & sacerdotio, omni denique antiqua dignitate carerent: Quam quidem rem ita prædicit atque explicat Deus: Quia vos non populus meus, & ego non ero vester; Latinus interpres explicationis causa addidit, Deus. Est autem argumétum à relatiuis petitum: quorum alterum si negatur, & alterú negari necesse est. Cùm igitur sese Deus priuata atque familiari quadam prouidentia huius populi curam suscepisse, multis modis fuerit olim testatus, ipsumq; populum ad sanctitatem diuinæ similé vocarit, vt scriptum est: Sancti eritis, quoniam ego sanctus sum dominus Deus vester: consequens fuit, vt cum illi sanctitudine caruissent, diuina etiam illa cura, qua familiariter fouebantur, carerét. Leuit. 30. Atque hæc quidem res, vt ab illis caueretur, illud diuino præmonente spiritu audierát, » Date Deo vestro gloriam antequam cótenebrescere faciat & offendant pedes vestri ad » montes caliginosos, expectabitis lucem & ponet eam in tenebras, & in vmbrá mortis. ,, Ierem. 13.

Et erit numerus filiorum Israël quasi arena maris, quæ sine mensura est, & non numerabitur. Altissimi consilij atque incomparabilis sapientiæ Deus nullum bonum inchoauit, quin omni impedimento omniq; difficultate, superata, perficeret: atq. ita futuris rebus à se institutis, consuluit, vt quidquid aduersum accideret sua illa consilia nullo modo aut frági aut minui possent: sed certissimum semper haberent exitum. Pollicitus fuerat olim ille summus omnium gubernator, & totius misericordiæ pater, Abrahamo cultori suo pientissimo sobolem atque posteritatem stellis & maris arenæ mensura & numero paré esse facturum; quam rem iam præstare incœperat, dum ex vno Iacobo nepote tot hominú millia, quot in diuinis recésentur historijs, Abrahamo edidisset. Nunc verò cum populum hunc à se abdicandum per Vatem prædiceret, tamen consilium illud suum, quod primum proposuerat, minimè repudiandum esse dicit: Nam qui potés est ex lapidibus suscitare filios Abrahæ, idem ex gentibus alium populú sibi adoptare, & verum Abrahę semen ex illis suscitare potest. Neque verò si gentem eam, quæ ex Abrahamo iuxta carnem oriunda erat, abiecisset, promissionem diuinam protinus nullam, atq. frustratam suo exitu esse consequebatur; quando veri Abrahę filij, quibus tantum diuina scripta tribuunt, non ij propriè sint, quos ex illius semine cóstat fuisse ortos: Nam neq. Ismaël, qui verus atque certus Abrahami filius fuit, aut paternum nomen, aut hæreditatem obtinuit:

obtinuit: sed illo tantũ appellationis & promissæ hæreditatis iure uti oportuit, quicũq. Abrahami filij iuxta eam rationem, qua Isaac filius illi contigerat, futuri essent; sicut scriptũ est: in Isaac vocabitur tibi semen. (Gen. 21.) at verò Isaac non secundum naturã, sed secundum promissionem filius parentibus suis contigit, qui Abrahamo annum agenti centesimum ex vxore sterili, & iam longo etiam æuo ad conceptionem inepta promissus, & promissis credenti donatus est. Itaq. Isaac non tam humana opera Abrahamo natus, quàm diuina donatus fuisse existimatur. atque adeo potius promissioni atque fidei, quã naturali virtuti generatio illa fuit tribuenda: Igitur si ijs abiectis atq. abdicatis filijs, qui tantum humanam & carneam naturam sapiunt, qualis filius fuerat Ismaël, alios cultori suo Abrahamo Deus suffecerit, qui ad Isaac similitudinẽ promissi ac donati fuerint, & paternam illius fidem, vt Isaac fuerint imitati, ex ea re efficitur, vt nunquam Deus consiliũ suum aut repudiasse, aut trãstulisse, sed potius exequutus fuisse dicatur: Abraham non tam sibi natum, quã donatum filium agnouit. (Rom. 9.) Isaac filius suum ortum, nomẽ, » atque omne hæreditatis ius nõ naturæ sed diuinæ promissioni accepta retulit, igitur qui » ex fide fuerint, siue ex gentibus illi in familiam sint recepti, siue ex lapidibus ac saxis ad hæreditatem obeundã effecti, ij benedicentur cum fideli Abrahã & verè Israëlitæ erũt, (vt diuus inquit Paulus.) Totũ hũc locũ quoad caput ipsum definitur, ad gentiũ vocationẽ, quas Deus per Iesu Christi euangeliũ in filios adoptauit, pertinere à Spiritu Sãcto Paulo interprete docemur. (1. Pet 2.) Vsus est autem vates hoc in loco orationis figura, quæ Græcis Antipophora, Latinis verò occupatio dicitur: ea est cùm aduersarij redargutionẽ aut in- (Deut. 18.) » terrogationẽ cita responsione præuenimus, vt illud: Quòd si tacita cogitatione respon- » deris; quomodo possum scire verbũ, quod os Domini nõ est loquutũ: hoc habebis signũ &c. Igitur redargutionem omnẽ vates remouet, docens etiãsi filij Israël secundũ carnẽ ob violatã religionẽ, ob neglectã fidem & pietatẽ repudientur, tamen ingentẽ populum futurũ esse, qui Israëlis fidẽ, religionẽ nomenq; tueatur: ita vt diuina promissio nulla ex parte otiosa videri possit. namq; ea hominũ & populorũ multitudine Israëliticũ nomẽ & genus propagandum fore pollicetur, vt proposito Abrahæ innumerabili numero aptè respõdeant. Vt autẽ quã magna posteritatis multitudo illũ esset sequutura, Abrahę indi- (Gen.) » caretur, prædictũ fuerat: Erit semen tuũ vt arena quæ est in littore maris, atque vt stellæ cæli quæ numerari nõ possunt. Quantus aũt futurus fuerit Christianus populus, nimirũ ex omnibus hominũ nationibus, tam Iudæis, quã iis, quæ circũcisæ nõ fuerant, coactus, his arenarũ & stellarũ figuris vates declarat, alluditq; ad vtrũq. symbolum, quod olim Abrahæ fuerat explicatũ: nam si populũ in vnũ cumulũ colligas, nõ magis quam arenã maris metiri possis, si verò singulos oculis & digito numerare pares, numerãdi finis nullus profectò fuerit. *Et erit numerus filiorũ Israël sicut arena maris, quæ sine mensura est infinita.* sic populũ Christianæ religionis cultorẽ. latissimè per totũ orbem esse propagandũ, vt modus omnis humanus excedatur; quẽ si in numerũ redigere qs curet, *Et nõ numerabitur*, vt neq. stellę oẽs quæ in cælo sunt numerari possunt: illud hoc in loco admonere placuit, quod multum ad aliorũ locorũ explicationẽ contulerit; sæpe in diuinis libris accidere, vt cũ alicubi ad alterum locũ alludatur, non integra fiat allusio, sed vna parte explicata, aliæ tantũ indicentur partes. huius generis nullum aliud exemplũ præter id quod in prõptu est subiicere libet: plura verò attentius legentibus passim occurrent: quæ quoties cõtigerint, sic sunt explicanda, vt quid cuiq. parti accõmodari, aut natura aut cõsuetudine soleat, imprimis intelligatur, & ex accõmodationis ratione, si quid in allusionibus deerit, reponatur: vt in hoc exẽplo dũ mensurã atq. numerũ legimus, & rei natura & sermonis vsus atq, cõsuetudo fert, vt mẽsura ad arenã, numerus verò ad stellas referatur: vt scriptũ (Ierem. c. 33.) est: Queadmodum non numeratur militia cælestis, & nõ mensuratur arena maris; sic » multiplicabo semẽ Dauid serui mei & Leuitas ministrãtes mihi. Itaq. locus hic sic est ex- » plicãdus. Numerus filiorũ Israël erit copiosissimus, vt arena maris, quæ copiosa est adeo, vt mensurã omnẽ contẽnat, & non numerabitur numerus filiorũ Israël, vt neq. cælestis militia numerari potest. Nã tametsi neutrũ infinitũ sit, neq. altera natura numero, vel mensura careat altera; homini tamen aut alterã metiri, aut memorare alterã negatum (Psal. 146. Eccle. 1.) est, vtrũq. verò Deo est attributũ, qui numerat multitudinẽ stellarũ, & omnibus eis nomina vocat, idẽq; arenã maris metitur, & pluuiæ guttas numerat: Non solũ autem apud sacros auctores, sed etiã apud cęteros vtraq. natura ad immensitatẽ referri solet, sic poëta.

Quam

Quàm magnus numerus Libyssæ arenæ
Laserpiciferis iacet Cyrenis.
Aut quam sydera multa cum tacet nox &c.

Catullus li.1.

Et erit in loco vbi dicetur eis, non populus meus vos dicetur eis, Filij Dei viuentis. Magnam atq; admirabilem rerum permutationem, quæ diuina misericordia Christi Iesu opera facta est, hoc in loco Dei nomine vates prædicit, Neminem futurum esse, vt gentes, quæ ob veritatis inscitiam & religionis veræ defectum, nec populi etiam Dei nomen habebant, in ea dignitate sint locandæ, vt verè filij Dei, ne dum populus Dei audire possint. Quam quidem dignitatem Iesu Christi opera atque efficientia repererunt: namq; ille totius ecclesiæ caput constitutus effecit, vt filij ius, hæreditatem, & nomen, quod natura ipse sua, & iusto obedientiæ officio possidebat, cum suis omnibus membris communicaret: id quod ex illis membris vnū huiuscemodi sermone testatur. Videte qualē charitatem nobis dedit Pater, vt filij Dei nominemur & simus. Ad hanc salutem, ad hanc laudē vocatæ gentes, quæ quondá ab eo longè aberát, tamen venientes admissæ sunt, vt scriptū est: Quæsierunt me, qui antea nō interrogabant; inuenerūt me, qui nō quæsierūt me. Et dixi: Ecce ego, ecce ego ad gentē, quæ nesciebat me, & quæ nō inuocabat nomē meū: Quod ad linguam attinet, prius verbum, *Dicetur*, ad temporis rationē non est reuocandum: sed meminisse oportet obseruationis eius, quam nos semel explicatá, nunquá neglectá fore volumus, népè futurū verbum aliquando aut naturam rei, aut consuetudinem significare; idque vbi contigerit, temporis rationem haberi non oportere; sed vel rem de qua agitur, aut ad naturam aut ad consuetudinem esse referendam, vt in superioribus, *fornicans fornicabitur.* id est, manifestū est eam fornicari solere: sic etiá hoc in loco, *vbi dicetur non plebs mea vos*: idem cum illa oratione est *vbi dici solebat, non plebs mea vos.* ibidem dicetur *Populus Dei viuentis*, in quo vita est; vita verò lux hominū est. quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, non quidē ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, sed ex Deo natos & viuentes; nimirum quia filij Dei viuētis erunt, tunc cùm in vnum corpus cum Christo eorum capite coniuncti atque coöptati fuerint. *Et congregabuntur filij Iuda & filij Israël pariter, & ponent sibimet caput vnum & ascendent de terra.* Omnes homines quicunq. fidei cōfessione & obedientia præstiterint quacunq. ex gente sint, in numero filiorum Iuda, & Israëlis reponendos esse diuina scripta docent; quandoquidē vnū ouile, & vnus futurus erat pastor. Atq. huius quidē rei huiusmodi ordinem & rationē diuina statuerat sapientia, vt primi omnium Iudæi & Israëlitę in vnum consilium idemq; votum conuenientes, caput sibi vnum constituerent Christum: deinde verò ab his res adeo præclare gereretur, vt ex vniuerso hominum genere multarum copiarū accessio fieret, omnesq; in vnum gregē cum diuino spiritu ductum recipiendæ essent: hæc autē Patrem suum Iesus Christus vt efficerentur, orabat, Pater, inquit, sancte, sanctifica eos quos dedisti mihi in veritate: Sermo tuus veritas est, sicut tu me misisti in mundum, ita ego misi eos in mundum, & pro eis sanctifico meipsum, vt sint & ipsi sanctificati in veritate: Non pro eis autem rogo tantum, sed pro eis qui credituri sunt per verbum eorum nunc, vt omnes vnum sint, sicut tu Pater in me, & ego in te, & vt ipsi in nobis vnum sint, & credat mundus, quia tu me misisti: & ego claritatem quam dedisti mihi dedi eis, vt sint vnum, sicut & nos vnū sumus, ego in eis, & tu in me, vt sint consumati in vnum. Pater quos dedisti mihi, volo, vt vbi ego sum, & illic sint mecum, & notum faciam eis nomen meum, & notum faciam, vt dilectio qua dilexisti me, in eis sit, & ego in ipsis. Hac oratione pro sua reuerentia exauditus, illud impetrauit, vt post ascensum suum, dum discipuli ex Iudæis & Israëlitis numero centū & viginti pariter in eodem loco constituti ac vnanimi oratione perseuerarent, diuinū spiritus sancti donum acciperent, & diuinorū promissorum cōpotes efficerentur. Atq; adeo hi cæteros ex Iudæis & Israëlitis ad eandem dignitatem vocabant, in qua & alias etiá gentes locádas esse aiebant: Vobis, inquit est repromissio & filijs vestris, & omnibus qui longè sunt, quoscunq. aduocauerit Dominus Deus noster. Interim autē Dominus augebat, qui salui fiebát quotidie in idipsum, & multitudinis credentiū erat cor vnū & anima vna: Igitur huiusmodi arcanū, negotiū omne hoc in loco per vatē suū prædicit Deus: népè futurum vt discipuli ex Iudęis & Israëlitis diuini spiritus opera Christū sibi cōstituát caput, vt qui olim capti & peccati vinculis irretiti infernæ tyrannidi parebát, & dissi-

1.Ioan.3. Isa.c.65. Ioan.1. Ioan.17. Act.1. Act.2. Act.3.

& dissipati atque exules terram incolebant alienam, ascenderent tandé de terra captiuitatis suæ,& in terris adhuc agentes, tamen cælos animo menteq; conscenderent, ibidemq; maxima negotia obirent, quam rem ab ipsis testatam legimus. Nostra, inquiũt, cõuersatio in cælis est. *Quia magnus dies Iezraghel.* Dictum à nobis est Iezraghelis nomine Malach.3. maxima Dei gesta significari, & celeberrimam quamq; vltionem, qua scelera expiare, & hostibus suis terrorem iactare maximum Deus consueuerit: Magnus auté diuinæ Acto.4. vltionis dies ille fuit, quò Christi discipuli spiritus sancti igne expurgati, & peccatis soluti, Christi triumphum vel eius nominis hostibus inuitis prædicabant, & virtute Acto.2. magna, testimonium resurrectionis reddebant; eamque rem non nisi diuino brachio gestam esse asseuerabant. Dextera, inquit, Dei exaltatus Christus & promissione spiritus sancti à patre accepta effudit hoc donum, quod vos videtis & auditis,in discipulos suos.subiungit autem historia: Fiebat autem magnus omni animæ timor: Multa quoq. signa & prodigia per Apostolos in Ierusalem fiebant, & metus erat magnus vniuersis; *Quia magnus dies brachij Dei.*

CAPVT II.

Dicite fratribus vestris populus meus, & sorori vestræ misericordiam consecuta.

IN FREQVENTI vsu auctoribus omnibus est, vt cùm rem aliquã, quam facere certum est, etiam futuram prædicent, ea etiam quæ rem ipsam aut consequi, aut simul cum illa esse possint, acsi præsens iam esset,oratione admoneant atque suadeant, aut alio modo agitẽt ac persequãtur. Sic Propertius,cũ Athenas iter à se institutũ caneret; quanquam nondum domo exiisset, quia tamen proficisci statuerat: dicebat. *Nunc agite ò socij propellite in æquora nauem*, &c. Hac autem dicendi figura nulli frequentius quàm sacri vates vtuntur; qui cùm futura tanquam præsentia præuideant, eos animi affectus induunt, quos mouere illis ipsa rei ratio idonea esset: Itaq. absentes tanquam præsentes cõpellant,alloquũtur, hortãtur, deterrent, excitant, animant,atque adeò auditorũ animos sua oratione velut rei iamiam gerendæ Isa.40. spectatores reddunt: Sic Isaias: Consolamini consolamini,populum meũ,loquimini ad cor Ierusalem. Hanc eandem rationem secutus vates noster Hosseas, dum ex Dei persona, quam in hoc vaticinio suo sustinet, maximam atque admirabilem in humanis rebus mutationem Christi opera faciendam esse prædixerit: ita vt diuinam salutem nõ ad Iudæos solum, sed ad gentes etiam peruenturam caneret, perinde quasi in ipso iam negotio esset,miris affectibus actus, lætissimo salutis euangelio, gentes admonendas curat, nec minus certas reddere,quàm si ipsa earum iam salus adesset: Igitur alloquitur Diony. in hunc locum. Deus alterum populum Israëlitarum, vt benignitatem diuinam gentibus annuntient, atque ea re ipsi maximè lætentur, quòd qui singularis erat populus, nunc multarum gentium accessione auctus ac propagatus sit, atque innumeros fratres & sorores Acto.10. eiusdem secum dignitatis habeat. Neq. verò secus res ipsa sese habuit,cũ Petrus diuino oraculo & spectatę visionis significatione,certior factus,audierit: Quod ego sanctificaui, tu commune ne dixeris: quamobrem ipse apud suæ gentis consessum testatus est: Mihi Acto.c.15. ostendit Deus neminem immundum dicere hominem; nam in omni gente qui timet Deum, & operatur iustitiam, hic acceptus est illi: ex qua re effectum est, vt gentes ab Israëliticis discipulis & voce & scripto fratres appellarentur. Apostoli & seniores fratres ijs qui sunt Antiochiæ & Syriæ, & Siliciȩ fratribus saluté. Iubet itaq. Deus, vt à Iudæis gentes fratres atque sorores appellentur, & sese ad cælestis ciuitatis largitioné & communicationem diuina misericordia vocatas esse cognoscant: fratres autem & sorores multitudinis numero, propterea dicit, quod gentiũ populi & turbæ innumeræ variæq;, tum linguis, tum religionibus & sententiis, ac viuendi institutis essent; cùm tamen Israël vnus populus vnaq; synagoga tantum dicetur. Atq. adeo hanc ipsam rem Paulus Act.14. apud Lystrios significabat: Nos,inquit,annuntiamus vobis conuerti ad Deum,qui fecit cælum & terrã, mare & omnia,quæ in eis sunt: qui in præteritis generationibus dimisit omnes gentes ingredi vias suas. Atq. eadem hæc res in causa est, quamobré in Hebraica lingua,

linguâ atque in diuinis libris non nisi numero multitudinis gẽtes appellentur, quotiescunque aut in sermonem de Dei populo, aut de religione inciditur, vt, Simulachra gentium argentum &c. ,, Psal.113.

Iudicate matrem vestram, iudicate quoniam ipsa non vxor mea, & ego non vir eius.

SI dicendi artem in vatibus persequi velimus, illud in omnibus ferè illorum libris frequenti vsu obseruatum inueniemus, demonstratiuum genus simul cum deliberatiuo esse permistum, sic vt in principio propositio quædam statuatur, quę eos de quibus sermo est sceleribus contaminatos esse asseueret: hanc propositionẽ confirmatio sequitur, quæ tantum indicatione criminum, enumerationẽ cum rerum amplificatione coniunctam cõtinet: Deinde verò dehortatio atq. dissuasio accedit multis modis distincta atq. exornata, maximè autem pœnarum atque suppliciorũ prædictione: Vltimum locũ aduocatio tenet, quæ promissionibus diuinis plena, homines ad magnã spẽ vocat, & ad virtutis ac pietatis studium incitat. Igitur præter exordium quatuor partibus prophetica oratio constat, propositione, cõfirmatione per iudicationem siue narrationem, dissuasione, atque vltima ea, quam nos παράκλησιν siue aduocationem nominamus. Hactenus Propheta noster exordio, propositione atq. cõfirmationis parte vsus est, interiecta interim diuina sententia, quæ in illius seculi homines fuerat lata, nunc deinceps tertiam suscepit partẽ, cuius ratio omnis in dehortando siue dissuadendo versatur. Agit verò Hosseas Dei partes, cuius personam dicendo sustinet: alloquitur autẽ prophetas alios & viros bonos ac pios quicunque in populo illo erant, eosdemq. hortatur, vt communibus rationibus & saluti consulant. Nam cum boni viri non sibi solis nati sint, sed natalis quoq. eorum partẽ, eamq. maximã patria partim amici, partim etiã cæteri homines sibi vendicent, necesse est, vt cum res postulet, sese erga publicas res non negligentes, sed virtute sua dignos præbeant; atq. eo maximè si periculum imminere intelligatur, quod nisi declinetur, cõmunicari etiam ipsis necesse est. Quanto autẽ latius malũ peruagatur, tanto pluribus medicis vti cõuenit, vt cõmodius & maturius afflictæ, aut deficienti sanitati succurratur. Neq. verò locus vllus, aut negligentię, aut ambitioni, aut æmulationi ob eam causam relinquendus est, quod ea cura atq. labor pluribus imponitur; quoniã virum bonũ in ijs quæ ad Rempublicã & religionem pertinẽt, non tam quid à se laudis & cõmodi, q̃ quid à Repu. incõmodi accipi possit si solus ipse rẽ gerat, curare oportet. Quamobrẽ Iesus Christus, cui vni vt humanas res expedire posse datũ fuerat, magnã bonorũ ministrorũ copiam, qui cæteris hominibus laborarent, dari desiderabat: Messis quidẽ multa est, operarij aũt pauci; rogate ergo dominum messis, vt mittat operarios in messem suam. Sic Deus prophetas oẽs atq. optimos quosq., & integerrimos in populo viros ad eam curã, eumq. laborẽ capiendũ hortatur, vt matris propriæ animum ab impiæ superstitionis turpitudine auertant. *Iudicate matrẽ vestrã, iudicate.* Repetitio ipsa vehementiã habet & contentionẽ, atq. rei conficiẽdæ desiderium certissimũ arguit; vt, Benedictũ nomẽ maiestatis eius, & dicet omnis populus, fiat, fiat. Ducite ab vrbe domũ mea carmina, ducite Daphnim. Iudicare autẽ iubet matrem, nõ vt filios iudicis munus aduersus matrem propriam suscipere iubeat; id enim munus Dei ipsius est, qui reddit vnicuiq. iuxta opera sua, sed quod expostulare eos cum matre, eãq. multis modis initis acriter ipsorũ opera reuocari velit. Hoc enim significat verbũ Ribu Hebraicũ; pro quo interpres interdũ iudicare, interdum cõtendere & rixari vertit: vt, Iudica domine nocẽtes mihi, impugna impugnantes me. quẽ locum ex verborũ ratione reddere sic possumus; Iurga Domine iurgãtes me: namq. apud Hebræos Rib, id quod apud Latinos iurgiũ significat. Est autẽ iurgium cõiunctorum familiarium aut vicinorũ concertatio atq. dissensio; qualis fuit illa inter pastores Abraham & Lot, quæ Hebraicè Rib dicitur, Latinè etiam, *& fuit, inquit, iurgium inter pastores, &c.* Excitantur vates atque boni piique viri à Deo, vt matrem suam ob eam causam obiurgent, quod sacrum coniugij ius, quo cum Deo deuincta fuerat, vsque adeo apertè & impudenter violauerit, vt signis etiam atq. apertissimis argumentis suos mores impudicitiãque suam profiteri non erubescat, ac si nullum, quem metuat, quem reuereatur, cuius dignitatis atq. honoris rationem habeat, virum agnosceret: sed omni iam maritali iugo excusso, omni prorsus exẽplo, pudore neglecto (quæ duo feminarũ vincula & frena quædã esse solent,) quod in procliui

Demonstratiuũ genus cum deliberatiuo.

Orationis propheticæ partes.

Bonorũ officium.

Matt.9.

Psal. 71.

Virgi. Eclog.

רבו

Psal.34.

Fœminarum frena.

ei sexui est, ad omnē lasciuiā prolabatur, atq. libidinē suā, tū cultu, tum incessu, & totius oris corporisq. habitu præ se ferat. hanc verò turpitudinē femina cum cōpleuerit, nihil sibi metuendum putat, nisi forsan sollicitudine cognatorum & necessariorum ab errore aliqua ex parte reuocetur; qui cum videant illius feminæ vitia, & infamiā ad se quoque pertinere, & notam illorū generi etiā inuri, nihil nō tentant, quo ad meliorē frugē illam reuocent, vtq. sibi ea in re cōsulant, omnia experiri solent. Atq. adeo si quis his moribus mulierem corrigi desiderat, eam curam cognatis & necessarijs iniicit. sic Poeta quidam Catullus. olim; *Propinquis, quibus est puella curæ, Amicos medicosque conuocate*, &c. Itaq. quod frequenti more, & consuetudine fit, id hoc in loco à Deo representatur, vt corrigendæ synagogæ curā propinquis filiisq. illius, quorū nimirū id maximè interest, iniiciat. [*Quoniam ipsa non vxor mea, et ego nō vir eius.*] Caussam addit quamobrē ipsam à filijs obiurgari velit, scilicet quòd eo impudicitiæ venerit, vt propriū virum nō magis, quā si nullus esset, reuereatur: atq. hæc existimationi potius, quā ipsa re à Deo dicta sunt. neq. enim hactenus synagogam ille repudiauerat; nam & hæc & quæ sequūtur, nō repudiādi animo, sed admonēdi magis atq. deterrendi fuêre prædicta. Omni namq. cura repudiatæ vxoris vir solutus, quidquid illa deinceps agat, patiaturq., securus negligit: At verò Deus synagogā ad frugem redire, & futuris malis cauere peroptat: qui & apud Isaiā nondum se istorū matrē Isai. 50. repudiasse, testatur: Hæc dicit dominus: Quis est iste liber repudij matris vestræ, quo di- » misi eam? Huius itaq. loci sententia est: obiurgate matrem vestrā vos, nā me non magis » audit, quàm si nullo cōiugij iure existimet audiendum. vos ergo illā iurgijs assiduè prosequimini: fieri etenim sæpe solet, vt cum frustra potissimas in corrigendo rerum rationes, atque artes experti fuerimus, minores etiā adhibeamus; interdū verò alijs atq. alijs rem appellatis, nullū lapidem non moueamus, dum id, quod maximè fieri decuerit, effi- Indeclinabiles voces. ciatur. Sic Ofellus cùm alia ratione homines à ciborē luxuria deterrere non posset, ait;

Hora. serm. lib. 2. saty. 2. *At vos, Præsentes Austri coquite horum obsonia: quanuis putet aper, rhombusque recens*, &c.

Atque in omnibus auctoribus potissimum sacris indeclinabilium partium exactā percipere oportet cognitionem. Namq. ea non parum luminis ad sententiam purè, atque eleganter explicādam afferre solet: Est autē apud Hebræos vox, CHI, quæ ferè causalis כי coniunctionis vim obtinet, cum quadā tamen varietate pro rerum & sententiarū ratione distinctā, quam in loco obseruare operæpretium fuerit. vnum autē genus est, quod admirationem quandam simul cum indignatione habet, & triste nescio quid, atq. auribus puris indignū insinuat; dicentem vero iratum atque ægreferentem representat, vt apud Malachiam Deus: Magnum est nomen meum in gentibus, & vos polluistis illud, » quia dicitis mensa Domini cōtaminata est, & cibus eius vilis. Hoc est, quia ita apud nos Malach. 1. » cogitatis, atq. statuitis; Idem officium coniunctionis: QVONIAM hoc in loco est, quod & apud Latinos in dictione, NAM, nō ineleganter obseruatur: vt cum irati atq. stomachantis potius affectū, q̃ causę rationē explicat, vt, *Nam quis te iuuenis confidentissimè nostras* Georg. 4. *Impulit.* *Nam quid Sol te, inquit, rerum patremque Deumque Dicimus,* Tracastor. de Syphili. *Et sacras vulgus rude ponimus aras?* Illud interim hoc in loco docemur, quot quibusque modis Deus scelerosos atque flagitiosos homines ab errore reuocet, vtque omnia prius tentet, quàm damnet quemquam: Pręterea quibus artibus fratrum commodis & saluti à nobis quamuis iniuria lacessitis, quamuis offensis sit prospiciendum.

Auferat fornicationes suas à facie sua, & adulteria sua de medio huberū suorum.

MAXIMAM Dei misericordiam agnoscere oportet, qui tot sceleribus, tot adulterijs à synagoga offensus, tamen nondum repudij studio, sed eius corrigendę atque ad sanitatem & fidem reuocandæ flagret desiderio; quod si eueniat, præteritam culpā Isa. 30. » ignoscendā sibi esse pollicetur: sicut scriptū est: Propterea expectat dominus, vt misereatur vestri. si verò turpissimè susceptā à se illa viā perseuerare & transigere cogitet, futurū esse certissimè, vt non semper mariti sui patientia abutatur, dabit namq. pœnas scelere dignas. Itaq. totius obiurgationis filiorum aduersus matrem finis hic est, vt auferat fornicationes suas à facie sua. Solent enim aliquando mulieres impudicitiæ suæ notas sibi ipsis apponere, nimirū cultu vsæ nimio, & qui pudicam feminam honestoq. viro coniunctam dedecet; maximè autem hunc sexum studiosa faciei medicatio accusat: Nam quæ vno viro contenta est, & coniugalem fidem sanctè seruare cogitat, satis culta est, si moribus & vitæ sanctitate, ac totius corporis puritate hunc sibi retinere studeat.

Viri si qua placet, culta puella sat est, inquit ille. Quæ verò medicata facie foras prodit, quæ nimio studio ornari amat, & ea alijs quàm viro proprio placere malle creditur: Mœchis foliata parantur, inquit ille. Hæc res grauiter offendere solet virum probum, qui propriá vxorem à domestica cura, à labore ad huiusmodi studium translatam videat, hoc vt ingratissimum Deo vehementer exagitarunt vates, Apostoli vetuerūt, sancti & boni viri omnes sunt detestati. Dixit dominus Deus pro eo quod eleuatæ sunt filiæ Siō, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant & plaudebant, &c. in die illa auferet dominus ornamentum calciamentorū, & lunulas, & torques, & monilia, & armillas, & mitras, & discriminalia, & periscelidas, & murenulas, & olfactoria, & inaures, & annulos, & gēmas in fronte pendentes, &c. & erit pro suaui odore, fœtor, & pro zona funiculus, & pro crispanti crine, caluitium, & pro fascia pectorali, cilicium. Quoniam autem ab initio libri sub coniugij repręsentatione Dei cum Israëlitico populo negotium explicari cœptum est, ad hanc imaginem omnia nobis reuocanda sunt. Solent viri Hebræo more vxores sibi despondere, desponsas munere aliquo & testibus additis, quibusdam etiam verbis conceptis sibi sacrare, sacratis tabulas obsignare, atq. proferre, in quibus quid ab vxore afferatur, quid etiam viro dotis nomine vxori addatur, scriptum sit: deindè tandē vxor ad viri ædes cum pompa ducitur, vtriq. autem cum vita, & cura, res omnes communes sunt, & iura etiam communia: si verò ob malè conseruatam gratiá repudietur, causa imprimis est cognoscenda, quæ si de turpitudine allegatur, plenaq. nō adducitur probatio, vxor cū rebus suis, atq. ijs etiá quæ à viro dotis nomine fuerant addita, accepto libello reijcitur: sin verò de turpitudine certo cōuinci potuit, sine tabulis & mariti donis inanis excluditur: qua de re plura in Deuteroseō libro. Igitur cum Deus synagogá virtutibus & animi opibus omninò nudá sua maxima misericordia sibi spopondisset, tum multis in Ægypto editis signis, multis donis ex Ægypto abductá, multis in solitudine, collatis beneficijs, adhibitis grauissimis testibus cælo & terra sibi eandem sacrasset: eam præterea, agris, vrbibus, prouincijs, diuitijs, in promissa patribus terra auxisset; adhæc maxima & celeberrima pompa in ædes, hoc est, in sanctæ religionis locū deduxisset: illa tamen ingratè nimiū atque impiè coniugij fidē & nomen reiicit, & dereliquit Dominū factorē suum, & recessit á Deo salutari suo. Atqui nec eam fidē violare, nec eum cultum prodere, quē tanto Domino, marito suo præstari oportuit, erubuit: verum omne obsequium ad alienos Deos, à quibus nullum acceperat beneficium, transtulit: quin & illis templa innumera in sui mariti vrbibus exędificauit, aras consecrauit, signa composuit, & curauit, disciplinā atq. sacerdotia instituit, hostias produxit, sacra fecit, atque omni prorsus scelere quodcunq. ex his fontibus oriri solet, sese contaminauit; demum eousq. in hac rabie insaniaq. processit, vt libinis suæ notas publicè gestare verita non sit, omnia enim fora, cōpita, plateas, vias, agros, siluas, lucos signis, statuis atque delubris ornauit, & thure atq. vnguento loca omnia cōpleuit, seseq. dijs vel nolentibus venditauit & prostituit, à quibus tamen illa rebus commodis nullis, nisi tantum infamia & dedecore, aucta est. Vt igitur in matrona medicata facies & nimius ornatus libidinem prodit; ita in synagoga ornatus ille, atque vanorum Deorum cultus, quo ciuitates publicè ornabāt, manifesti adulterij certissima probatio erat. nam facies apertissima corporis totius pars est, cui quidquid patēs est & publicū similitudine respōdet. Atq. adeò hac etiá similitudine Ieremias vates vsus est, dū illis vanū atq. omni vtilitate carēs, huius rei studium exprobrat. Cùm te, inquit, vestieris coccino, cū donata fueris monili aureo, & pinxeris fuco faciē tuá frustra cōponeris. *Et adulteria sua de medio huberū suorū*. Per Metonymiam adulterij signa pro adulterijs ipsis dicit: Atq. hubera quidē nō sine nota à feminis nudantur, quoniá libidinis sedes quædá in ea corporis parte est, namq. venæ quædá & viæ sunt, quibus ab vtero, ad mamillas accessio fit, quáobrem quæcūq. pudorē, ac pudicitiá profitetur toti corpori atque ijs velandis maximè partibus curam adhibere debet, quæ decus atq. honestatē sui ostentione minuere possunt, vt ad talos stola demissa, & circundata palla sit: etenim quæ liberalius & dignius educata est, vel hominum conspectus fastidire, vel sui ipsius pudore cōfundi vehementer solet, vbi forte aliqua minus decoro habitu vti cogatur: id quod Babyloni illi gentium Reginæ euenturum prædixerat vates: Tolle molam & mole farinam, denuda turpitudinem tuam, discooperi humerum & reuela crura. Quod si cruribus atque humeris nudis conspici grauius ac turpius,

Propertius li. 1. eleg. 2.
Iuuena. sati. 6.
Isai. 3.
Connubiorū hebraeorum ritus.
Repudium.
Deuteroseon in tract. de libello & de sanctis tabulis.
Hippocrates de glandulis.
Horat. li. 1. Sermo. Stat.
Isa. c. 47.

ingenuæ mulieres putant, nedum fuerit ignominiosum, mammas, in quibus maius impudicitiæ momentũ est, nudas gestare: Atque adeò alia improbitatis in vxoribus signa potius, quam hæc maritis ferenda esse, docti & boni viri sunt arbitrati. Quæcunq. autẽ iis moribus sunt, vt quod venale habent, apertè gestent, atq. vbera nudent, solent vnguentorum alabastris, floribus, amuletis, atq. amatoria carmina continentibus tabellis eũ sinũ, qui inter mammas est complere, vt hoc modo insaniam suã manifestissimè prodant: quæ res & in iis Isaiæ versibus, quos paulò antè retulimus, describitur. Sic etiã hebræorum populus totus his magis abundabat, & in medio vberum suorum, hoc est doctorum atque magistrorum, à quibus doctrinæ succo alendus erat, & quodammodo imbuendus, superstitiosas religionis disciplinas carmina de Diis deorumq. pueris composita, & rationem ,, suffituum atque vnguentorum, quorum vsus in illis cultibus erat; multa denique atque ,, turpissima huius generis inquinamenta continebant, vt scriptum est: Qui populum istũ beatificant, seducentes sunt; & qui beatificantur, præcipitantur. Habuisse autem istos ,, suas doctrinæ & disciplinarum rationes, quibus munus suum ornarẽt, & populum varie- ,, tatis amatorem detinerẽt, vel ex illo loco constare potest. Clamabant ergo voce magna, & incidebant se iuxta ritum suum cultris, & lanceolis, donec perfunderentur sanguine.

Galen. de vsu partium.

3.Reg.18.

Ne forte expoliem eam nudam & statuam eam secundum diem natiuitatis suæ, & ponam eam quasi solitudinem.

QVAE pœnæ quãta animaduersio Iudęorũ gentem maneret, quę superstitionẽ quàm pietatẽ colere, & suscepti sceleris cursum tenere maluisset; deinceps exponit vates, vt quæ nec pudore (quæ loca hactenus cõsiderata sunt) reuocaretur, saltẽ pœnarũ metu (qui improbis hominibus ferè vnicus esse solet terror) de impietatis via deflecteret: agit quoq. vt ij, ad quos sermo est, hoc est boni & sancti viri maternæ saluti studiosius prospiciant, neq. vllis vel grauissimis minarũ rationibus parcãt, dũmodo matrẽ suam ad sanam mentẽ reuocare, atq. ab impendẽte subtrahere calamitate conẽtur. Non enim vel magis durus vel minus pius filius est, qui, quibus modis id fieri potest, insaniæ morbum à parentibus depelli curat. Ostenditur etiam ex hoc loco quàm iustè seuerũ iudicẽ Deus aduersus eos homines agat, qui misericordẽ patrẽ toties experiri neglexerint, qui toties pœnas minatum contempserint, sicut scriptum est: Quia reliquistis verbũ hoc idcirco erit vobis ,, iniquitas hæc, sicut interruptio cadens. Quod autẽ honestis mulieribus turpe esse debet, ,, quod maximè ignominiosum, hoc à Deo ad populum deterrendum prædicitur. Turpe enim est etiam ijs, quas docuimus legibus atque moribus illis vxorẽ repudiari, multò turpius si absq. tabulis exigi, omnium verò turpissimum nudã extrudi. Igitur Deus propter vnam suam misericordiam hanc Israëlitarum gentem, in cõmuni hominum humilitate iacentem, nihilq. præter cæteros mortales egregium olim sortitam, ab humillimis initijs, ad tantum euocauerit honoris gradum, vt eam magno beneficiorum cumulo auctam vxorem sibi acceperit, eidem voluntatem & consilia sua communicauerit mysteria crediderit, ita vt non fecerit taliter omni nationi & iudicia sua non manifestauerit eis. quoniam rem elegantissimè idem Deus apud Ezechielem commemorat: Hæc dicit Domi- ,, nus: Radix tua & generatio tua de terra Canaan: pater tuus Amorreus & mater tua ,, Chetæa: Et quando nata es in die ortus tui non est præcisus vmbilicus tuus, & aqua nõ es ,, lota in salutem, nec sale salita, neque inuoluta pannis: Non pepercit super te oculus, vt ,, faceret tibi vnum ex his, misertus tui, sed proiecta es super faciem terræ, in abiectione ,, animæ tuæ, in die quo nata es: Transiens autem per te, vidi te conculcatam in sanguine ,, tuo, & dixi tibi cùm esses in sanguine tuo, viue; dixi inquam in sanguine tuo viue, multi- ,, plicatam quasi germen agri dedi te, & multiplicata es, & grandis effecta: & ingressa es ,, & peruenisti ad mundum muliebrem, vbera tua intumuerunt, & pilus tuus germina- ,, uit, & eras nuda & confusione plena: Et transiui per te, & vidi te, & ecce tempus tuum, ,, tempus amantium, & expandi amictum meum, & operui ignominiam tuam, & ,, iuraui tibi, & ingressus sum pactum meum, ait Dominus Deus, & facta es mihi: Et ,, laui te aqua, & mundaui sanguinem tuum ex te, & vnxi te oleo: Et vestiui te discolo- ,, ribus, & calciaui te hyacintho, & cinxi te bysso, & indui te subtilibus: Et ornaui te orna- ,, mento & dedi armillas in manibus tuis, & torquem circa collum tuum: Et dedi inaurẽ ,, super os tuum, & circulos auribus tuis, & coronã decoris in capite tuo, & ornata es auro & argento,

Isa.30.

pag. 8c

Psalm.147.

Ezech.16.

argento, & vestita es bysso & polymito,& multis coloribus, similam & mel, & oleum comedisti,& decora facta es vehementer nimis,& profecisti in regnum: Et egressum est nomen tuũ in gentes propter speciẽ tuam, quia perfecta erat in decore meo,quẽ posueram super te,dicit dominus Deus: Et habens fiduciá in pulchritudine tua fornicata es in nomine tuo, & exposuisti fornicationẽ tuá omni transeunti, vt eius fieres, &c. Vniuersa hæc commemoratio, exprobratio quædá est gentis beneficij immemoris,in qua omnia, quæ nobis de legitimo coniugij more dicta sunt,percómodè indicantur. Cùm itaq. prouidentia vltra reliquas nationes egregia Deus erga gentem illam fuerit vsus(id quod historias & tẽpora ab Ægyptiaca seruitute ad Iesu Christi ætatẽ voluentibus facilè cõstare poterit)cumq; tantum illa gens ingratitudinis flagitiũ admiserit, vt proprij & veri Dei oblita,pietatẽ & cultũ ad eos Deos transferret; quibus nihil omnino acceptũ ferre poterat: hac culpa illud sibi cõmerita est, vt omni honore,dignitate, ornatu denudata,lege, prophetis & aliis huius generis exturbata bonis,diuiná illá erga se ꝓuidentiá desiderare omninò, & nihil egregiũ præter cæteras gentes experiri; imò sese vltra alienatissimam quáq. à Deo gentẽ longè inferius positá sentire cogeretur. quæ res ab eo demũ tempore illis euenit, cùm ab Apostolis audierunt: vobis oportebat, primũ loqui verbum Dei,sed quia repellitis illud,& indignos vos iudicatis Euangelij gloriæ Christi, ecce cõuertimur ad gentes, sic enim præcepit nobis Dominus. Ex illo enim tempore Deus huius seculi excæcauit mentes incredulorum, vt non fulgeat illis illuminatio Euangelij gloriæ Christi,vt indicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati: Hoc aũt est eam nudá ponere, videlicet omnibus ijs bonis, rebus omnibus, quibus singularẽ ob gratiá abundauerat,forè caritur á. *Secundum diẽ natiuitatis suæ.* Cùm apud Chaldæos agebat,inq. illa gentiũ ignobilitate atq. obscuro errore versabatur, antequã Abrahamo patre suo euocato, egregiam præter cęteras nationes Dei in se prouidentiá experiri cœpisset,sicut scriptum est: Trans fluuium habitarunt patres vestri ab initio, Thare pater Abrahá & Nachor,seruieruntq. dijs alienis. Tuli ergo patrẽ vestrum Abraham de Mesopotamiæ finibus,& adduxi eum ad terrá Chanaá, multiplicauiq. semen eius, &c. Igitur Iudæos,nisi ab illis moribus,ab illa mente desisterẽt,ad antiquam suam conditionem transferendos prædixerat Deus;& quoniá nõ destiterunt,translatos hactenus videmus, ita vt inter oẽs gentes dispersi sine lege, sine rege,sine prophetis,sine vlla ciuitatis aut reipublicæ specie, omnibus omniũ nationũ, linguarum, religionũ & sectarũ hominibus ludibrio expositi,exulem atq. miserrimá prorsus vitam agant.Extat enim libellus à Biniamino quodá Cantabrico Iudęo quadringẽtis ab hinc annis editus, cui titulus est, profectiones siue itinera Biniamin. is cum medicus atq. astrologus esset,cognoscendarũ rerum studio incensus & artis fretus præsidio,vniuersum penè terrarũ orbẽ, præter eam terræ partẽ, quæ nostris tẽporibus ad occidentẽ inuẽta est,peragrauit: ac nullũ ferè locũ adijt,in quo Iudęorũ siue Israëlitarum copiá nõ offenderet, quorũ summá quæ singulis in locis esset,subductá eodẽ in libello reddidit;quẽ,cùm essemus Tridenti Constantinopoli nobis allatũ cũ Martino Ayala dignissimo tũc Secobiensiũ nunc Valẽtinorũ Pontifice,& Ioanne Delgado apud Tydẽses Canonico, magna cũ voluptate legimus: ij aũt vt sunt publicæ vtilitatis studiosissimi,cũ latinis hominibus librũ(quoniá Hebraicè cõscriptus est,) cõmunicari desiderabát. *Et poná eam quasi solitudinẽ.* Ea terrarũ portio,solitudo in sacris libris dicitur,quæ ꝓpter solis aut cæli intemperiẽ,& propter aquarũ inopiá,quas spõtè natura aliàs proferre copiosè solet,omnẽ sui vsum hominibus, atq. à Deo cæteris animantibus negat, præterq̃ malefico serpẽtum generi,cuius naturæ frequẽs esse solet, sicut scriptũ est: Dominus ductor tuus fuit in solitudine,in qua erat serpẽs, flatu adurẽs, & scorpio & dypsas,& nullę omnino aquæ;qui eduxit riuos de petra durissima,& cibauit te mána in solitudine. Itaq. cũ minatur Deus atq. dicit,& Poná eá quasi solitudinẽ. eius cõditionis & miserię ratione eorũ memoriá renouat,ad quá conditionẽ & miseriá venerant, cũ olim in Arabiæ solitudinẽ sunt perducti; in qua nihil aut ad esum aut ad potũ, aut omnino ad vitá idoneũ nisi diuino beneficio & miraculo habere potuerunt. ná loci natura nihil illis ꝑter metus & terrores,nihil deniq. pręter exitiũ, aut ꝓmittere aut suppeditare poterat,sicut scriptũ est: Quadragita annis duxit te per desertũ,vt affligeret te, & afflixit te penuria; nimirũ earũ rerũ penuria, quæ in humanos vsus natura ꝓcreari solet. adeò ad huiusmodi cõditionẽ Iudæorũ populi venêre, vt omnibus celestibus bonis,

Acto.13.

2.Cor.4.

Iosu.24.

Profectiones Biniamin.

Deutero.8.

Vbi supra.

quibus per desideratũ Christũ affluere potuerát, carẽtes & veritatis cognoscẽdæ famę & siti laborát, & omni illa gratia cuius sese indignos reddidere deturbati, errabũdi atq. excæcati, pro pietate superstitioné, pro veritate figmẽta, pro sabbathismo atq. quiete labo- Thre. 2. ré, deniq. pro luce tenebras experiantur; quæ maxima eorũ calamitas à vate olim præ- » uisa atq. deplorata fuerat. fuerunt, inquit, principes eius in gentibus, nõ est lex, & prophetæ eius nõ inuenerunt visioné à Domino: Atque à Deo nihil illi, dum istá conditioné ferunt, sibi ipsis vel promittere, vel spectare magni, valent; vtpote qui iure in reprobum sensum dati, vsq. adeò sunt, vt in bonũ locũ nisi priuata prouidentia miraculoq; Tren. 5. restitui non possint; id quod sub istorũmet persona vates affirmat & precatur: Cõuerte, inquit, nos domine ad te, & conuertemur, innoua dies nostros sicut à principio: Verùm enimuero ea Dei benignitate, & maxima illa misericordia futurum speramus, vt in gratiam aliquando restituti, diuinis illis beneficijs atque honoribus fruantur, quibus in ea, qua nunc vagantur solitudine, carent: Namq; eos non ita offendere passus est Deus, vt Rom. 11. » irreparabili prorsus ruina caderent: Nolo enim vos ignorare fratres mysterium hoc (ait » Paulus) vt non sitis vobismetipsis sapientes, quòd cæcitas ex parte contigit Israël, donec Isa. 59. » plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israël saluus fieret, sicut scriptum est: Veniet » ex Sion qui eripiat & auertat impietaté à Iacob, & hoc illis à me testamentũ cùm abstulero peccata eorum. Quod liberalitatis diuinæ beneficium, vt quá certissimè illis contingat, idq; vt sine nostra inuidia fiat, optamus. Eheu conditioné tẽporis huius: *Et statuá eam velut terram inuiciam, & interficiam eam siti*: Earum quæ præcesserunt minarum expo- Siti. sitio hæc est, cuius figuræ vsus in sacris libris est frequentissimus: Sitis vero verbi Dei, & sacræ penuriam disciplinæ arcana adnotatione significat, namq; nulla sitis grauior, aut Amos 8. nocentior est, quàm æstuans diuinæ veritatis desiderium, quo humanus animus miser- » rimè moritur, sicut scriptum est: Ecce dies venient dicit dominus, & mittam famem in » terram, non famem panis neque sitim aquæ, sed audiendi verbum domini & cõmoue- » buntur à mari vsq. ad mare, & ab Aquilone vsq. ad orienté circuibunt, quærẽtes verbũ Domini, & non inueniẽt. In illa die deficient virgines pulchræ atq. adolescentes in siti.

Et filiorum eius non miserebor, quoniam filij fornicationum sunt. Quia fornicata est mater eorum; confusa est, quæ peperit eos.

NON solum in illam gentem, quæ scelus illud susceperat, nisi recipiscát, sed in filiorum etiam posteritatem, sese animaduersurum esse minatur Deus. Nam cũ filij paternam impietatem magis imitarentur, quam damnarent cõmeriti sunt & patrij & proprij ipsorum sceleris pœnas sustinere. Neque id tanquam iustitiæ diuinæ ignari perpessi sunt, namq; talé suam esse naturam, Deus apud Mosem fuerat testatus: Ego sum, Exod. 20. inquit, Dominus Deus tuus zelotes, visitans iniquitates patrum in filijs, in tertijs & in » quartis odientibus me. Propterea autem & in materno supplicio filiorum etiam pœnas meminisse Deus voluit, vt integram iustitiæ suæ imaginé exprimeret, & vel hac ratione matré ab insania & rabie, ad sanitatis cogitationem reuocaret: Etenim omnes etiá perditissimis moribus matres, si nõ suis, saltem filiorũ rebus consulere, & potiora illis, quá sibi Isai. 49. ipsis vota facere consueuerunt; id quod neglexisse extremæ omnino impietatis fuerit, » sicut scriptum est. Nunquid obliuisci poterit mulier infantem suum, vt non misereatur » filio vteri sui: Ob eam auté rem filios eius appellat: *Quoniam filij fornicationum sunt*: ij certè qui ab illa ex eo tempore quo Deo fuerat infensa ac deinceps procreati, ijsdemque morum & impietatis modis educati fuêre: eos namq; filios, qui impudicis complexibus procreantur, vt certo atque legitimo patre carentes, ad matrem tanquam ad certum caput, referre diuinæ atque humanæ leges solẽt. si quid preterea vitij, si quid probri filijs insit, eius rei culpam in matres potius, quàm in patres coniici videmus. Sic Saul Ionatham mulieris peruersę filium appellat, sic passim sacræ historię superstitionis, & impietatis filiorum, causam matribus adscribunt. Atque hæc profectò causa est, quamobrem horum ipsorum qui matris nomine hoc in loco appellantur posteritas, illud & à Ioanne, Mat 4. & à Iesu Christo, atq. à Stephano etiá audierit: Genimina viperarũ. quòd nimirũ paterná mensurá suis etiá illi sceleribus, & impietatis imitatione cõplebant: vnde & prophetarũ sanguiné omné super se venisse, & illi ipsi, & quę eos secuta sunt secula cognouerũt. Atq; adeò ad hác rationé pertinet quod in antiquis statutis suis Israëlitæ cauerẽt, ne quis filiũ

ex gen-

ex gentili femina, aut etiã ex serua susceptũ sibi, sed matri potius ascriberet: huius autẽ appellationis causam Deus addit: *Quia fornicata est mater eorũ, & genetrix eorum confusa est.* Quicunque autem illegitimè natus esset, ad eum neque patris hæreditas, neque nomen venire poterat, quamobrẽ huiusmodi homines à Synagoga exscindebantur. Confusam autem dicit, id est, adulterij criminibus notatã; cuiusmodi mulieres Romani damnatas appellabant, nimirum quæ adulteriorum multorum publicè conuictæ togam induere in manifestum impudicitiæ suæ signum legibus cogebantur, vt est apud Poëtam:

Misnaioth de sanctificatione nuptiarum cap. 3. Et Canh. in Zacha. c. 9. Misnaioth de sanct. nup. c. 4

Est mœcha Labulla
Damnetur si vis, etiam Carphinia, talem
Non sumet damnata togam, &c.

Iuuen. Saty. 2

Verùm enimuero alias venia digniores inuenias, vt sunt, quę accusatæ cùm sint, tamen defensione aliqua vtuntur, & crimen a se reijcere student. equidem harum miserabilis damnatio est, sed peiores multò sunt, quæ crimen vultu, incessu, & toto habitu professæ, verbis etiam atque oratione tueri & fouere student, & quæ caussas quærũt, quibus scelus possint defendere. Nam hoc duræ nimium ceruicis vtque incircuncisi cordis argumentum est maximum, vt scriptum est: Væ qui dicitis bono malum, & malo bonum, ponentes lucem tenebras, & tenebras lucem: & vt Paulus ait: Lætantur in confusione sua. Igitur maximè confusa horum genitrix:

Isa. 5. Philip. 3.

Quia dixit: Vadam post amatores meos, qui dant panes mihi, & aquas meas, lanam meam & linum meum, oleum meum, & potum meum.

DIVINAM naturam non ex otio, sed ex actione & vtilitate ab hominibus cognosci, & quoad eius fieri potest, definiri, sacræ imprimis literæ, & prophanæ docuêre. Namque bona sacrorum sermonum pars in diuinis beneficijs ostendendis consumitur, vt Dei certa natura ab hominibus cognoscatur, atque adeò quæ prima nobis de diuina natura inseritur cognitio, non nisi à beneficij enarratione inchoatur: In principio creauit Deus cælum & terram, &c. quamobrem & cùm verum Deum, ijs qui dij non sunt, esse tamen putantur, sacra carmina comparãt, quæ ab illo plurima, quæ nulla ab istis commoda capiantur, ostendere solent. Qui facit mirabilia magna solus. & iterum: Quoniam omnes dij gentium dæmonia, Dominus autem cælos fecit: Sed & imperitorum etiam gentilium vulgus, non ob aliam caussam dijs suis arcum, sagittã, hastam, clypeum, fuscinam, fulmen dabant, nisi quod naturæ vi nihil agentem Deum cogitare nequibant. Ipsi qui maximè omnium irridẽtur Ægyptij, nullam belluam nisi ob aliquam vtilitatem quam ex ea caperent, consecrauerunt. Tota autem opinionum peruersitas illa fuit, vt ijs potius rebus beneficia accepta referrentur, à quibus fuerant minimè accepta, atq; ij pro diis haberẽtur & agnoscerẽtur, qui aut nulla, aut non propria vi mortales iuuare poterãt: is autem cuius vera & immensa, atq. conspicua virtus ex collatis beneficijs fuerat ostensa paulatim in obliuionẽ tradit⁹, velut ignotus aliquis Deus iudicaretur, vt Paulus dicebat: Viri Athenienses, per omnia quasi superstitiosos vos video; Præteriens enim vidi simulachra horũ, & inueni aram in qua scriptum erat, Ignoto Deo. Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuntio vobis, Deum qui fecit mundum, & omnia quæ in eo sunt, qui non longè ab vnoquoq; nostrum est, in ipso enim viuimus & mouemur & sumus; sicut & quidam vestrorum poëtarum dixerunt. Hac peruersitate opinionũ errantem vxorem suam synagogam insanijsse Deus ait, ita vt gloriam, gratitudinem & laudem quam illi Deo attribuere debuit, cuius scilicet beneficio in illa locata fuit dignitatẽ, tamen in quas res fas non fuerat, transfunderet, in solem, lunam & stellas, in cæterasq. naturas, quæ à Deo ipso non vt numina, sed vt mundi mortaliumque ministrę habendæ, conditæ fuerunt, vt scriptum est: Sol & luna, omnes stellæ & lumen, Cæli cælorumq; & aquæ omnes, quæ super cęlos sunt laudent nomen Domini: Quia ipse dixit, & facta sunt, ipse mandauit & creata sunt, Ignis, grando, nix, glacies & spiritus procellarum, quæ faciunt verbũ eius. Quoniam autem in coniugij atque adulteriorum allegorijs in hac oratione Deus elegãtissimè vsus est, hactenus eandem rationẽ persecutus, amatores synagogæ eos vocat, quos illa pro dijs colebat, à quibus se beneficijs affectum putabat, nimirum Phœbum, Dianam, Bacchum & Mineruam, siue Solem & Lunam atque astra, siue quocunque nomine eadem appellarent: Nam cùm horum lumine & motu rerum earum, quæ in hoc inferiori mundo gignuntur, ortus, accretiones, copias, decretiones, & interitus fieri quidam viderẽt, primam

Diuina natura ex beneficiis cognoscitur. Gene. 1. Psalm. 71. Psalm. 95. Acto. 17. Psal. 48.

ipsis virtutem atque auctoritatem falsò tribuerunt. in qua re multum omnes quidẽ gentes, sed plurimum Israëlitæ peccauêre; quibus illud certum persuasumq; esse debuit, non ex huiusmodi astrorũ vi, sed ex singulari Dei benignitate & promissione sibi contingere, vt rerũ omnium præter cõmunem naturæ vsum, copia suppeditaretur assidua. Namq. is dixerat: Dabo vobis pluuias temporibus suis, & terra gignet germẽ suũ, & pomis arbores replebuntur, apprehendet messium tritura vindemiam, & vindemia occupabit sementem, & comedetis panem vestrum in saturitate. Solem verò & Lunam, quæ eadem Minerua olei inuentrix dicebatur eos esse, per quos, annonæ, atque frugum omnia genera hominibus contingerent, vulgaris fuit gentium persuasio.

Leuit.26.

Verg. lib. 1. Georgic.

——Vos o clarissima mundi.
Lumina, labentem cælo quæ ducitis annum
Liber & alma Ceres, vestro si munere Tellus
Chaoniam pingui glandem mutauit arista. & aliàs
Oleæque Minerua inuentrix, &c.

Hos amatores suos atque adeò adamatores Hebraicè gens illa vocabat, quòd sibi vt tot frugibus, tot fructibus abundaret, non nisi his amicis atque propitijs contingere posse putaret, quod & aliàs profiteri non erubescebat. Ex quo tempore, inquiunt, cessauimus sacrificare reginæ cæli, & libare ei libamina, indigemus omnibus, & gladio & fame consumpti sumus. Neque verò illud alienum videri cuiquam debet, quòd amatores suos nominet, & inter hos etiam Lunam reponat. namque harum naturarum quæ neque mares neque feminæ sunt, indiscretum genus esse antiqui voluerunt. Quamobrem & Lunæ duplex nomen apud Hebræos est alterum masculinum Iareah, alterum femininum Lebana. Sed & vanæ illius Theologiæ Antistites dijs suis non alterum tantum sexum, sed vtrunque attribuerunt, atque ex hoc fit, vt Venerem interdum marem, feminam nonnunquam effingerent. Atque hæc quidem res vel Orphei carminibus ab Apuleio citatis, explicari tota potest.

Ierem. c. 44.

Solis & Lunæ vis.

ירח
לבנה

Apul. lib. de Mundo.

Iupiter est caput & medium, Iouis omnia munus,
Iupiter est fundamen humi, ac stellantis Olympi,
Iupiter et mas est, & nescia femina mortis. &c.

Qui dant mihi panes meos & aquas meas, lanam meam & linum meum, oleum meum & potum meum.

NAM Luna montibus, siluis atque fontibus præesse credebatur, & terræ vim addere qua fructus proferret idoneos, ob attributam illi humidam naturam, ex quibus caussis tergeminæ nomen obtinuit:

Vergil. *Tergeminamque Hecatem, et triplicis ora Dianæ.* Sed & feminis in partu auxiliari credebatur, quòd humore atque calore suo vteros vehementer afficiat:

Catull.

O Latonia maximi.
Magna progenies Iouis,
Quam Mater propè Deliam
Deposuit oliuam:
Montium domina vt fores,
Siluarumque virentium,
Saltuumque reconditorum,
Amniumque sonantium.
Tu Lucina dolentibus,
Iuno dicta puerperis;
Tu potens Triuia et notho es
Dicta lumine Luna.

Vellera etiam pecudum huius virtute astri augeri dicuntur: ex qua re illa Endymionis pastoris manauit fabula, qui ob vellerum pulchritudinem adamatus, à luna fuisse confingitur

Ouidius. *Lathmius Endymion, non est tibi Luna pudori.*

Oleum meum & potum meum.

Potus.

POTVM non solũ pro vino dixit, sed pro omni quod ex quauis re paratur poculo, siue ex pomis, siue ex ordeo, vel quacunq. id natura humida efficiatur. conficiebatur enim potus apud Hebræos ex frumentis, piris, malis punicis, cornis, mespilis, sorbis, moris, nucleis pineis: ex herbis, asparago, cumila, origano: quæ omnia, quáuis vini nomen non propriè sortiantur, sicera tamen & potus in sacris libris dicũtur; de quibus passim in antiquis deuterosibus mentio fit. ijsdem verò rebus maximè præesse Sol credebatur, quòd varia caloris ac siccitatis efficientia res omnes ad temperatam naturæ perfectionem perducat; vnde & rerum omnium dictus est auctor, & varijs nominibus pro varia virtute fuit appellatus, namque idem Apollo Mercurius & Mars, atque aliud aliudque est.

Mishaioth de decimis.

Macrob. lib. 1. Saturnal.

Propter

Propter hoc ecce ego sepiam viam tuam spinis, & sepiam eam maceria, & semitas suas non inueniet:

OPTIMI atque diligentissimi medici munere fungitur Deus, quum homines vitijs & luxuria ob rerum abundantiam laborantes, penuria ob eam rem afficit, vt morbo liberet, nam quæ ex abundantia proficiscuntur mala, difficillimæ curationis sunt, neque alia re melius quam subductione sanantur: Huiusmodi morbos medici Plethorias siue repletiones vocant. (Hipp. Aphor. lib. 1. Plethoria.) Quanta ergo misericordia Deus erga homines vtatur, vel ex eo manifestum est, quòd grauissimè offensus, tamen non perdere, sed restituere cogitat. quam quidem ob rem ea se moliturum Deus prædicit, quibus hoc effici possit, vt ad saná mentem, atque ad officium tandem ægrotantes reuocétur: (Medicorum officium.) Igitur maximam illam bonorum copiam, quibus populus ille affluebat, subducet; ita vt & fame, & aliarum rerum penuria laborent, (Morbi ex prosperitate.) atq. cælestium influxuum effectus frustra expectent; deinde etiam ab hostibus abducti, (Misericordia.) omnem cultum, omnem operam quam dijs impenderant vanam fuisse intelligant, seque ad veri Dei atque Domini sui tantùm de se meriti voluntatem nutumque conuertant: vtitur autem pulcherrima semitarũ atque viæ translatione quæ frequens in diuinis literis est, atque adeò in ijs libris in quibus de moribus agitur. nam cùm omnibus animantibus & maximè hominibus motus ad hoc datus sit, (Semita via.) vt ea quæ sibi profutura putent motu quærant, & quæ nocitura videntur motu etiam declinent, atque ad eam rem viarum commoditas inuenta sit, qua certius atque expeditius moueri atque agi homines possint, (Animantium motus.) hanc similitudinem à corporis motibus ad animi affectus commodissimè tum sacri, tum cęteri auctores transtulerunt. Si quis verò alterius iter impedire cogitat, nullam neque promptiorem, neque magis certam viam sequi potest, quàm si vias corrumpat & dissipet: (Itineris impediendi ratio.) hoc autem plenius fieri solet macerie atque aggere extructo, & sentibus spinisq; inductis. Hanc eandem translationem, imò hanc eandem caussam, rationemque secutus vates dixit: Circumædificauit aduersum me, vt non egrediar: Conclusit vias meas lapidibus quadratis, semitas meas subuertit. (» Thren. 3.) Spinas auté pro omni impedimento & pro omni votorum difficultate sæpe vsurpari manifestum est: (Spinæ.) Maledicta terra in opere tuo, spinas & tribulos germinabit tibi. (» Gene. 3. ») Et apud Poëtam:

Pro molli viola, pro purpureo Narcisso
Carduus & spinis surgit Paliurus acutis. (Virg. Eclo. 5.)

Viam & semitas, expositione repetit, qua in figura diuinus sermo frequens esse solet, vt: Vias tuas Domine demonstra mihi, & semitas edoce me. (» Psal. 24. ») neque verò temerè hoc vsurpatur: namque non vnus solet esse propositi vrgendi in negotijs modus. Cùm ergo propter multarum rerum affluentiam, fructuum atque annonæ copiam, linum, lanam, oleum, pacem, & propter variarum rerum felicem successum insanierit populus, & his commoditatibus multos sibi amatores cumulauerit, omnia hæc minus prosperè illis cessura prædicit Deus. Illa verò personarum subita mutatio, viam tuam & semitas suas, non noua in sacris carminibus est; maximè cùm dicentis affectus in sermone iudicatur.

Et sequetur amatores suos, & non apprehendet eos, & quæret eos, & non inueniet, & dicet: Vadam & reuertar ad virum meum priorem, quia bene mihi erat, tunc magis quàm nunc.

NON aliàs magis homines religionem colere, & vota frequentare solent, quàm in miseris & afflictis rebus. nam cùm diuinam naturam benignam esse suis ipsius rationibus constet, atque ab afferendo malo alienam: ex eo fit, vt cùm homines in mala grauissima atque publica inciderint, ex propria ipsorum culpa magis, quàm ex numinis odio vel studio orta esse interpretentur. hanc cogitationem pœnitentia & votorũ atque supplicationum frequentatio sequitur; sed superuacaneum tamen interdũ experiuntur studium; nimirum cùm res non ex certo consilio atque scientia, sed ex errore geritur: nam si minus rectè, quà in re peccatum sit, perpendatur; nunquam profectò certa resipiscendi via iniri poterit, neque certus ad placandum Deum, atque ad malum depellendum aditus aperiri: eueniet que, vt cùm non absit culpa, pœnarum potius accessio, quàm detractio fiat. Magni ergo interest malorum caussam (qualis potissimum sit) perspectam habere, & pœnitendi officium ad diuini consilij artem normamq. dirigere, sicut in eum qui in

qui in laboriosissimis, sed superuacaneis rebus, curam omnem consumit, scriptum est: Isa.48. ,, Vtinam attendisses mandata mea, facta fuisset quasi flumen pax tua, & iustitia tua sicut gurgites maris. Hunc igitur errorum & scelerum morbum, quo populus ille laborabat, indicat Deus, & quæ ex his sequutura esset mendosa atq. inutilis pœnitentia: item quo pacto per diuinam iustitiam atque misericordiam, tanquam insani ad mentem atque sanitatem potius essent reuocandi, prædicit. Nam cùm se minus feliciter agere ex calamitatibus cognoscerent, protinus ad superstitionis cultum studiosius curam ferebant, & frequentiam Deorum, quam ex insania admiserant, hostijs cæsis, ceremonijs & ludis institutis curabant: hoc enim est curare amatores. Quanquam verò hoc pacto res deterius illis indies cederent, neque quicquam ex hac religione compendij, sed dispendij plurimum sese facere animaduerterent; non tamen preposteram religionem sibi susceptam damnarunt; sed perstare in eadem, & cum vanissimis Dijs verũ atque viuentem Deum cultus & sacrorum communicatione sociare moliti sunt. atque ob hanc caussam dixit: *vadam*, videlicet post amatores meos, quod primo consilio nondum desistat, sed nouo atque auctiori vtatur, nempè hoc, *& reuertar ad virum meum priorem*, quia bene erat mihi tunc magis quàm nunc: Ita se putabant plenissimè religionis totius momentis omnibus consulturos, si Deum illum antiquissimum, cuius propriam in seipsos prouidentiam iam inde à principio ab Ægyptijs temporibus fuerant experti, colerent; neque tamen astrorum & cælorum interim, quæ ab ipsis putabantur minima cultus rationesque negligerent: nam si maximè illi prouidentiam concedebant, his curam influxuum atque communem vtilitatem cum cæteris etiam gentibus tribuebant. quamobrem melius secum agi posse sperabant, si vtrisque & Deo antiquo ipsorum viro ac domino, & dijs terrarum dominis vota atque sacra facerent, quàm si dijs solis illo neglecto idem præstarent. nam neque nunc malè illis res cedere, cum dijs faciunt, dicunt; sed ex comparatione melius cessisse cùm virum suum olim colerent: fatentur ergo, & optimè cessuras cum vtrisque. is rebus hisque insaniæ erroribus illud optimè consonat, quod scriptum de hoc populo fuit. Et rememorati sunt, quia Deus adiutor eorũ est, & Deus excelsus redemptor eorum Psal. 77. est. Et dilexerunt eum in ore suo & lingua sua mentiti sunt ei. Cor autem eorum non erat rectum cum eo, neque fideles habiti sunt in testamento eius. quis autem error fuerit, quo ad tantum insaniæ redacti sunt, Deus ipse per Vatem exponit.

Et hæc nesciuit quia ego dedi ei frumentum, & vinum, & oleum & argentum multiplicaui ei & aurum, quæ fecerunt Baal.

NAM cùm à testamento diuinaque lege assidua meditatione recolenda ad gentium philosophiæ, astronomiæ, atque adeò ad eorum superstitionis, studium sese transtulissent, vanis opinionibus decepti, atque per istarum rerum antistites delusi maximum numen ad frugum & rerum omnium copiam gignendam Soli atque Lunæ, & astris, cæterisque naturis tribuerunt; quippe ea astra rebus omnibus, etiam metallis & mineralibus, quæ inter terræ viscera gignuntur, præesse omnino putantur: Quæ res quanquam ita se habere aliàs posset, vt ex cæli astrorumque momentis, rerum ortus atque interitus, in his quæ sub cælo sunt, efficerentur; nullo tamen numine, nullis diuinis honoribus ea colenda esse censeri oportuit, quæ non sponte sua, sed consilij, imperijque diuini efficientia, quidquid ab ipsis præstatur, efficiunt. si enim in testamento Dei fideles Gene. 1. ,, haberentur, agnouissent sanè quod scriptum est, verum esse: Et fecit Dominus luminaria magna, vt præessent diei & nocti, & vt essent in signa & tempora & momenta, & stellas etiam in eiusmodi ministeria comparauit. Quoniam & si maximè in annorum atque temporum ratione astrorum natura aliquid posset; non tamen tam exundantem, tam assiduam, & continuato successu felicem rerum copiam, quanta Hebræis contingebat, ex cæli astrorumque virtute, sed ex diuina potius prouidentia prouenire credi oportuerat. Nam in cælestibus vt motuum, & conuentionum atque concursionum, ita temporum & prouentuum varietas est; neque ab ijs luminibus sua mutari potest ratio, vt aliter atq. aliter pro diuerso concursionum genere in ijs, quæ infernè sunt, efficiatur, sicut scriptum Psalm.95. ,, est: Ipse dixit, & facta sunt, ipse mandauit, & creata sunt, statuit ea in æternum, & in seculum seculi, præceptum posuit, & non præteribit. Ergo quod perpetuo frumenti atque aliarum

aliarum rerum, quibus mortalis hæc vita carere non debet, successu fruerentur, non cælo, non cælestibus astris, non vanis numinibus, sed vero antiquoque Domino, à quo hæc promissa fuerant, accepta referri oportuit, & hoc beneficium oblatis decimis, primitijs, primogenitis, atque hostijs frequentatis, (vt in ipsis fœderis tabulis vtrinque pactum conuentumque fuerat) profiteri: at verò illi contra ius, contraque fas per summum scelus, quibus diuitijs opibusq. Dei ex benignitate florebát, in superstitione studiosissimè exercenda sunt abusi. hoc nimirum est, quod dicit, *Et argentum & aurum multiplicaui, quod fecerunt Baal.*] Baal nomen est genericum, non vnum aliquem certum Deum, vt Apollinem, aut Liberum, aut Mercurium significans; sed eam in vniuersum notionem comprehendit, quæ diuinæ naturæ conuenit, siue illa natura vnica sit, vt verè est, siue in plures partes (vt antiqua putauit vanitas) diffusa sit: Significat enim imperium, dominationemque, & nutum illum, quo ea, quæ infra se posita sunt, gubernátur, & aguntur; nam nomen Baghal à verbo Baghal, deducitur, quod præesse, dominari, atque subigere Latinè reddi potest. Hanc eandem rationem Latinus sermo explicare conatus, commune dijs vocabulum Numen, fecit à verbo Nuo, siue à nutu deriuatum, quod deorum nutu atque vultu, cuncta regi atque agi putarent, vt apud Poëtam est: בעל

Olli subridens diuum pater atque hominum Rex, Virg. Aen.1.
Vultu quo cælum tempestatesque serenat.

Itaque Baal siue numen, siue dominum vertamus, rem ipsam etsi non assequuti fuerimus ob Hebraicorum verborum maiestatem, tamen fortasse proprius cósequemur. Porrò deorum simulachra, ex quàm pretiosissima atque diutissimè duratura materia facere summa apud gentes religio fuit; sanctissima autem atque augustissima argenteæ aureaque putabantur.

Nunc te marmoreum pro tempore fecimus, at tu Virg. Eclo.3.
Si fœtura gregem suppleuerit, aureus esto.

Igitur in his insanijs aurum atque argentum, quorum parcissimi esse solent homines, profusius illi consumebant, sicut scriptum est: Argento & auro decorauit illud, clauis & malleis compegit, vt non dissoluatur. Itaque hoc in loco copiarum atque diuitiarum abusus damnatur: qua damnatione, vtinam nos Christiani immunes essemus, vt bonarum rerum vsum non ad libidines, non ad ambitionem, non denique ad prauissima & corruptissima, sed ad rectissima quæque haberemus, sed vt Eusebius ait: Rebus quæ bonæ factæ sunt, malus malè vtitur. Ierem.10. Eus. Emissen. de Epiph. dñi Homil. 4.

Idcirco conuertar, & sumam frumentum meum in tempore suo, & vinum meum in tempore suo, & liberabo lanam meam, & linum meum, quæ operiebant ignominiam eius.

CVM in omnibus quæ circa homines geruntur, diuinæ vestigia appareant prouidentiæ, tum maximè in ijs quæ aduersa videntur, elucét, quanquá aliquibus tunc latere existimentur. Nouit namq. Deus quale hominum ingenium sit, & quàm facile secundo rerum successu, ad insaniam atque ad scelera adigatur. Ex quo fit, vt cùm illi consultissimum esse velit Deus, vitiorum fomenta subducat; charior enim est Deo homo, quàm sibi.

——— *Nos animorum*
Impulsu, & cæca, magnaque cupidine ducti,
Diuitias petimus, rerum quoque plurima, at illi
Notum quis rerum secundus, qualis, & vsus.

Cùm ergo rerum copia, ad ingratitudinem atque adeò ad impietatem adegerit homines, ita vt alijs potius, quàm Deo bonorum omnium auctori, si quid illis boni contigerit, acceptum referant, maximæ prouidentiæ consilium est, vt earum rerum inopia & subtractione ad sanitatem reuocentur, atque (vt in medicorum præceptis est,) abundantiæ malum defectus curet. Aphor. lib.2. Quamobrem Deus ita hoc loco populum insania liberandum prædicit, nimirum annona illis & cæterarum rerum copia negata, vt cùm maximè se cæli, atque astrorum beneficio, rebus omnibus affluentes fore sperarent, tum maximè vanas suas spes, atque opiniones experirentur: & tandem (quod suo bono noluerunt) suo edocti malo, verum omnium bonorum auctorem solum Deum agnoscant: Qui producit ventos de thesauris suis, qui parat terræ pluuiam, qui dat iumentis escam illorum, & pullis coruorum inuocantibus eum, & hunc agnitum cæteris damnatis vanitatibus ament, colant, solumque venerentur, & adorent: Idcirco inquit Psal.134.

Deus,

Deus,quia hæc gens stultissima magni interesse putauit, si mecum etiam cæli astra, atq. alia falsò dicta numina componeret & coleret, neque mihi soli diuinos honores tribuendos esse censuit; sed & virum antiquum & amatores retinendos curauit, vt ego mihi honorem laudemque meam iure meo vendicem, curabo,vt cùm maximè illis omnia tempora fauere, astra omnia conducere, omnia denique commoda congruere videantur, & rerum omnium abundantia pleno cornu promitti, tum maximè omnia hæc vana mendacia atque totius efficientiæ expertia euadant; hoc est, sumere frumentum & vinum in tempore suo;siue vt Hebraicè legitur,in oportunitate atque maturitate sua: id est,cum aptissimus sese illis annus ostenderit atque præbuerit. [*Conuertar.*] Promiserat Deus se singualri & benignissima prouidentia genti huic consulturú, vt quanuis cæteris gentibus cæli atque astrorum & temporum constitutio annonam negarent; illis tamen nihil esset metuendum,quos non nisi ex sola diuina prouidentia pendere oportebat,sicut scri-
Ierem.10. ptum est: Audite verbum quod locutus est Dominus super vos domus Israël, iuxta vias gentium nolite discere, & à signis cæli nolite metuere,quæ timent gentes, quia leges populorum vanæ sunt. Igitur cùm Deus etiam inuitis & negantibus signis omnibus, huic populo omnia, quæ ad vitam necessaria esse putantur, suppeditaret: id non sine miraculo fieri manifestum erat, vt hac ratione Deus bonorum omnium auctor,probaretur,id cùm apud istos ob stultitiam parum valuerit,alio miraculo huic opposito se vsurum prędicit;nimirum quod omnibus astris, signis omnibus & temporibus plenam concedentibus copiam, solus tamen Deus illis inopiam moliatur summam; vt quod probari illis prosperitate non potuit; miseria rursus atque indigentia sentiatur. Conuertar igitur ab instituta ratione,ad eam,quæ huic opposita est; nam antea negantibus astris ego istis omnia donabam,nunc omnibus læta omnia promittentibus temporibus atque signis,ego tamen negabo: [*Linum meum & lanam meam, frumentum meum, & vinum meum.*] Quid enim habuêre, quod non acceperant, quod si acceperant, quare gloriabantur quasi non accepissent,aut alijs potius,quàm mihi accepta hæc referebát? Intelligent itaq. meum fuisse, cùm non ab alio accipere,quam à me possint,& intelligent quos in vsus ea conuerti oportuit,quæ à me accepissent; an in honestam vitæ suæ traductionem in cultum honoremq. meum,an in turpissimos Deorum amores exercendos,atque in vitæ luxus, & superstitionis libidinem obeundas, cùm res omnes non ad vtentium libidines, sed ad Domini voluntatem atque consilium referri debeant. [*Liberabo.*] auferam,hoc verbo sacræ literæ vtuntur,cùm quid ab aliquo tanquam ab iniusto possessore postliminio reuocatur, id quod iam in ijs quorum possessio aut vsus iniuria non vacat, plerunque accidere solet.
Gen.c.31. Sic Iacob ad vxores: Sed & Deus abstulit substantiam patris vestri, & dedit mihi. & ille rursus: Sed & Deus tulit opes patris nostri: & eas tradidit nobis,ac filijs nostris. vtrobique id verbum Hebraicè legimus, quod hoc in loco, *liberare*, interpres vertit: detinétur enim res huiusmodi dominis, velut inuitæ,& ad dignos transsferri sese optant, vt scriptum est:
Hab.c.2. Quia lapis de pariete clamabit,& lignú quod inter iuncturas ædificiorú est, respondebit.

Et nunc reuelabo stultitiam eius in oculis amatorum eius, & vir non eruet eam de manu mea; Et cessare faciam omne gaudium eius,solennitatem eius,neomeniam eius,Sabbathum, & omnia festa tempora eius.

CVM illis omnem calamitatem & futuram annonæ pecorum & cæterarum rerum defectum prædixerit; atque his modis suam in illos indignationem testatam fore ostenderit, quid ex his consequuturú sit, continuo subiungit,nimirum ineuitabile dedecus atque ignominiam, & totius lætitiæ antiquæ ingens desiderium. Meritò enim quis carere cogitur rebus ijs,quas à legitimo vsu ad summum nefas praue transtulerat. Hoc autem à Deo per translationem dicitur, etenim si quis maritus siue vir alius mulierem menstrui sanguinis fœditate laborantem, nudo corpore conspiciendam exponat, id efficiet, vt cùm à cæteris, tum verò ab amatoribus ijs, quibus ob speciem atque obfucatum mundum appetebatur, turpitudinis spectatæ detestatione deseratur. Hoc pacto, cùm gente ista actum iri prædicit Deus, vt ijs commoditatibus & bonis priuata, quæ in luxus, in libidines, in superstitionis vsum consumebat, protinus nihil habeat, quo suos illa amatores lactet, prouocet, atque rerum omnium copia sublata, nullum numen vanum colat, suamque tantùm stultitiam prodat, quæ à vero & vnico viro suo Deo, à quo

à quo vno tantis fuerat affecta beneficijs, ad eos desciuerit, quibus nunc in calamitate, atque in summa inopia constituta, non auxiliatoribus sed turpitudinis, atque stultitiæ suę spectatoribus tantum vti possit. neque enim si à Deo destituta, atque gratia, & prouidentia priuata, ad alios confugiet quicquam sibi apud eos emolumenti aut subsidij comperiet, sed hoc tantum efficiet, vt quid illi vero suo marito offenso acciderit, manifestet; & (quod summæ ignominiæ genus est) præter dedecoris sui manifestationem, nullius præterea voti compos fiat. huius rei caussam addit; neminem ex amatoribus futurum esse, qui huic malo ab ipsa gente ferendo, succurrere possit, aut obuiare. Nam cùm semel Deus illis tritico, vino, oleo, pecoribus, lino, rebusque aliis atque adeò gratia sua interdicere cœperit, nulla in astris, neque in cæteris falsò vocatis dijs virtus, nullum numen erit, nihil omnino quod obstet, quominus meritæ ab illis repetantur pœnæ. Quòd autem legimus, *& vir non eruet,* Latinè dici potest, neque quisquam eruet: nam vir interdum relatiuum nomen est ad distributionem accommodatum, quod etiam anima carentibus rebus adiungitur. frequentissima autem ea in Hebraico idiomate obseruatio est, vt: Posuit Abraham partes cadauerum, virum contra socium suum, id est, vnamquamque è regione alterius, (Genes. 15.) & non docebit vir fratrem suum, neque vir proximum suum, hoc est, neq. quisquam alium docebit. (Isa. 1.) Neque verò solùm futurum esse ait Deus, vt ex hac rerum penuria nullus superstitioni exercendæ locus relinquatur; sed neque vlla etiam illis ad legitimam lætitiam supersit commoditas. nam antea affluentiori copia, illis prouisum à Deo fuerat, vt & sibi requiem aliquam interdum parare, & diuinis rebus contemplãdis vacare factæ esset. Ex hoc namq. fonte sabbathorum & solennitatum, calendarum atque cæterorum festorum institutio manauerat, quibus diebus sibi iudulgere, honestè tamen, permittebantur, & diuinis beneficijs, laudum & sacrorum frequentatione meditandis, iubebantur vacare: Hæc omnia ab illis (quæ magna hominũ peruersitas est, corrupta fuêre, & ad scelus, ad iniuriam, ad impietatem atque superstitionem translata, sicut scriptũ est: (Isai. 43.) Neomeniam & Sabbathum, & festiuitates alias non quæram, iniqui sunt cœtus vestri: Calendas vestras & solennitates vestras odiuit anima mea: facta sunt mihi molesta, laboraui sustinens. Igitur æquum est, vt ijs solennitatibus & festis arceantur, quicunque pietatem atque fas in impietatem & nefas conuertunt. [*Omne gaudium eius.*] Genus est gaudium ad ea quæ sequuntur, [*Solennitatem.*] Tempora festa fuerunt illis tria, iam inde à principio instituta, triplici colligendorũ fructuum anni tempore, supplicationibus, atque gratiarum actionibus celebranda. Erant præterea alia, quę solennitates vocarentur, tum ex antiqua institutione susceptæ, vt Neomeniæ, annorum principia, & iubileorum hebdomades; tum etiam nouę, aut à populis, aut à familijs, à regibus, atque ab alijs etiam priuatis vocatæ: quæ omnes solennitatis nomine cõprehenduntur, quibus quiescere, & conuiuia agere fas fuerat, vt quæ à Solomone, propter sacri templi initiationem per dies quatuordecim sunt frequẽtata. Hæc omnia, & quæ cuiuscunq. modi essent, desitura esse Deus prædicit, quoniam rerum copia priuandis, & in exilium abducendis, nihil harum rerum præter desiderium superesse illis poterat.

Et corrumpam vineam eius & ficulneam eius, de quibus dixit, mercedes meæ sunt, quas dederunt mihi amatores mei, & ponam eam in saltum, & comedent eam bestiæ agri.

FVTVRAM illis ex religionis profanatione calamitatem vehementius amplificat, cùm non solum eos annonæ & vini & olei copia priuandos (quod sanè perquã miserũ fuerat) sed quod miserrimum omnino est ipsis agris, vinetis, atq. hortis fore mulctandos prædicat. nam si saluis plantis fructus pereant, tamen sequentis anni spes non protinus adimitur. at verò si cum fructibus arbores etiam ipse perdantur, nihil omnino spei reliquum fit. quoniam autem non modò fructus vanis illis dijs, & astrorum viribus acceptos Iudæorum gens referebat, sed agros etiam ipsos, vineas atque hortos deorum munere se possidere, profitebatur. nam vineæ Libero patri, oliuæ Mineruæ, ficus & cætera Pomonæ, & similibus nominibus, quæ diuerso nomine apud alias atque alias gentes colebantur, tutelæ esse credebantur; Vt ille canebat:

Populus Alcidæ gratissima, vitis Iacho, (Vergil.)
Formosæ myrthus Veneri, sua laurea Phœbo: (Eclog. 7.)

Consentaneum fuit, vt harũ etiam

rerum abdicatione suæ tantæ stultitię, imò potius impietatis pœnas luerent, & quàm falsa de ijs rebus, deque numinũ natura opinati essent, suo tandem malo discerent. [*Et corrumpam*, inquit, *vineam & ficulneam eius*,] quæ sibi non à Deo suo, sed à numinibus illis ob illorum curatas religiones donata esse, atque conseruata prædicabat; neque fidelis in viri sui fœdere fuerat, à quo hæc etiam dotis & spõsaliorum nomine acceperat, quę summis laudibus ob eam etiam rem prosequi par fuerat. Namq. in eiusdem fœderis tabulis scriptum erat: Dominus enim tuus introducet te in terram bonam, terram riuorũ, aquarúmque & fontium, in cuius campis & montibus erumpunt fluuiorum abyssi, terram frumenti, hordei, ac vinearum, in qua ficus & malogranata & olīueta nascuntur, terram olei ac mellis, vbi absq. vlla penuria comedes panẽ tuum, & rerum omnium abundantia perfrueris, cuius lapides ferrum sunt, & de montibus eius ęris metalla fodiuntur. Vt cùm comederis & satiatus fueris, benedicas Domino Deo tuo, pro terra optima quam dedit tibi: Sed tamen hæc omnia beneficia, gens illa peruersè omnino interpretabatur, cùm huiusmodi dona mercedem suam meretricis more diceret, quam ob turpem vsum ab amatoribus accepisset: Itaque sibi primam caussam quare acceperit, tribuebat; nempè numinũ cultum & religionem, deinde verò sibi ea iure vendicari asserebat, quæ non gratis, sed meretriciæ mercedis nomine data esse aiebat. vt enim meretricis quæstus quamuis turpis, proprius tamen esse censetur, neque tam donum, quam merces dici consueuit; ita hæc non donorum, sed propria opera, imò propria nequitia cõparatæ mercedis titulo, ea omnia sibi attribuenda esse prædicabat: Qua in re quanta peruersitas, quantum flagitium admitteretur, manifestũ est, cùm non sua opera, sed Dei beneficio, huiusmodi dona sibi accessisse in fœderis tabulis scriptum signatúmque cognoscere oportuisset. Illud autem interim obseruatione dignum est; in sacris libris vuarum & ficuum nominibus, fructus omnes alios, & poma præter frumentum, vinum, atque oleum contineri: Idq. adeò fit, ob pręstantiã qua cætera poma ab ijs fructibus superantur: Nam ficus & nuces quemadmodum inter fructus autumnales principatum obtinẽt, ita fugacibus omnibus magis nutriunt, minimúmque praui succi (vt à medicis traditur) habent; ita vt vtroque hoc genere, tutius quàm alijs omnibus satiari possis. Quamobrem cùm de fructibus agitur tam autumnalibus quàm fugacibus, hoc vtrunque genus in sacris commemoratur libris, quibus interdum mala punica, & palmę adduntur; quæ etiam naturæ & succus qualitate his proximè accedere videntur. vnde & Galeno de ficubus disputanti frequens caricarum siue cariotarum mentio iniecta est. Commodissimè autem terræ vastationẽ & gentis etiam abductionem vinetis & ficubus corrumpendis significauit: namque vbi hæc perduntur, siue ab hoste, siue ab aliqua alia caussa, pronum est, vt solum ab incolis vertatur. nunquam enim huiusmodi populatur hostis, nisi cùm extremum omnino vrbibus ac gentibus excidium animo meditetur, quod si agris, vineis, atque arboribus parcit, non perniciosissimum bellum ab eo parari, sed imperium propagandum curari interpretari possis. sic ille apud Isaiam dux cum populo agebat. Hæc dicit rex Assyriorum: Facite mecum benedictionem, & egredimini ad me, & comedite vnusquisque vineam suam, & vnusquisque ficum suam, & bibite vnusquisq. aquam cisternæ suæ: His autem omnibus carituros diuini iudicij sententia, & hostium opera nunc prædicitur: ita vt quæ illis charissima atque cultissima fuerant in saltus & siluas redigantur: nam cultoribus abductis siluescere etiam cultissima quæque videmus: si quis autem fructus nascatur, is degener atque rusticus redditur, & feris in vsum cedit: Quàm verò certũ hoc vaticinium fuerit, ipse ad hæc vsque tempora declarat euentus: Namque Israëlitica Regio quæ feracissima ac maximè felix diuino beneficio fuerat, dum populi sacra religio, dum regna manerent, nunc sterilis admodum atque effœta, fructus fert infelices; & quod Iudæis est inuidiosissimum, barbaris gentibus edendos; vt illud aptissimè lamentari possint.

Deute. 8. Galen. de facultatib. aliment. lib. 2. Isa. 36.

— En quo discordia ciues
Perduxit miseros, en quis conseuimus agros?
Consere nunc ô Iudæe *pyros, pone ordine vites.*

[*Bestiæ agri.*] Et de vineis ipsis, & feris, & de terræ atq. populi per hostes vastatione, sine vllo sententiæ dispendio pariter interpretari possumus. nam cum verborum sententia, ita translationi quadrat, vt nihilominus integra simplexque præter translationem constare posset, ad vtrumque referri, atq. literalem, vt appellant sensum, vtrinq. captari,

vtriq́ue enim rationi sententia consentire re ipsa & euentu intelligitur: Vt in agno Paschali verum fuit nullum os rumpi; idem etiam verum in sacro agno pro totius orbis sceleribus expiandis immolato fuisse planũ est: ita verũ fuit vineta cum ficetis hortorúmq. omni pulchritudine fuisse Iudæis per hostem vastata, in saltumq́ue redacta & ferarum etiam exposita pabulis & gentem ipsam eiusq́ue regionem hostium vastationi cessisse: gentem autem vineę nomine significari, & hostem feræ similitudine describi, non vno in loco legimus, vt: Exterminauit eam aper de silua, & singularis ferus depastus est eam. [Psal. 79.] Deus virtutum conuertere, respice de cælo, & vide, & visita vineam istam:

Et visitabo super eam dies Baalim, quibus accendebat incensum, & ornabatur in aure sua, & monili suo, & ibat post amatores suos, & mei obliuiscebatur dicit Dominus.

IN EA calamitate atque pœna, quam populus ob flagitia subiturus semel esset, eos hesituros prædicit, quantum diuturna insania, qua colendis simulachris flagrauerant, exigere videatur: Constat autẽ illos per omnia Iudicum tẽpora, & per Regũ Israëlitarum atque etiam Iudæorum ætates ad vsque Babylonicæ abductionis annos hanc culpam sustinuisse; eorum autem posteros, hoc est, qui restituti fani temporibus vixêre, varijs atq. innumeris flagitijs fuisse nobilitatos: quorum vnum illud omnium maximum fuit, quod ad omnium vatum à se suisq́ue maioribus occisorum sanguinem, etiam veri illorum ipsorum Regis & domini Christi necem addiderunt, & paternam mensuram tanto admisso in se crimine compleuerunt, quibus ex rebus omnibus effectum est, vt à Romanis victi atque abducti diuturnis cooperiantur miserijs, quas expuere illis omnino integrum non sit, & verissimum illud sibi à Deo prædictum, agnoscant. Quod si de illis aliqui remanserint, tabescent in iniquitatibus suis in terra inimicorum suorum, & propter peccata patrum suorum, & sua affligentur, donec confiteantur iniquitates suas, & maiorum suorũ recordentur, quibus præuaricati sunt in me, & ambulauerũt ex aduerso mihi. [Leuit. 26.] Accendere autem incensum, pro omni colendi & sacrificandi opere dictum est. namq́ue vnum ex iis negotiis, quæ cultus caussa aduersus Deum à mortalibus suscipiuntur, est thuris & odoriferarum resinarum suffitus: hæc enim sacris aris cremantur. Speciem ergo pro toto sacrorum genere posuit, quod & aliarum etiam linguarum auctoribus familiarissimum est. Quoniam autem vt Deorum sibi amorem & voluntatem conciliaret, omnibus vtebatur ornamentis, & tum maximè, cùm eorum numinũ quæ ab eo colebãtur, festi concelebrarentur dies (omni namq́ue pompa omniq́ue apparatu, diis colendis vacabat) propterea variis is populus miseriis affligendus esse diuino prædicitur oraculo, vt quantum quandiuq́ue veri Dei sui oblitus vanis cultibus multo cum molimine & vestium aliarumq. rerum preciosissimarum apparatu operam dederit, tandiu tantúmque eo habitu eoque viuendi genere vsurus sit, quæ captiuę & miserimæ genti conueniant, vt iusta rerum vicissitudine correcta atq. edocta gens ista quantum Deum qualémque sibi maritum neglexerit suo malo persentiscat. perstat autem diuina oratio in adulteræ feminæ allegoria, huiusmodi enim mulieres, quidquid ornatus monilium & delitiarũ comparare sibi potuêre, id omne in alliciendorum Deorum amatorum cura atq. studio consumunt:

Mœchis foliata parantur;
Emitur his quidquid graciles huc mittitis Indi. [Iuuen. sat. 6.]

Propter hoc, ecce ego lactabo eam, & ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor eius.

HABENT diuinæ comminationes suam catastrophen, quam inexhausta Dei misericordia sæpissimè profert; neque vnquam tam iratus est dominus in populum suum, quin natiuæ interim misericordiæ (vt Propheta cecinit) recordetur: [Habac. 3.] Etenim promptior & pronior multò ad hanc rem, quàm ad vltionem, quámque ad sumendas pœnas natura sua est: Qui supplicia publicè decerni in populos solet, non tam vt eos, perdat, quàm vt eorum tandem misereatur. interim verè iustitiæ diuinæ satisfiat: idq́ue efficiatur, vt qui secundis rebus abusi vsque ad impietatem insanierint aduersis correpti ad sanitatem reuocentur, ac demũ prosperioribus atq. magis secundis diuino beneficio tandẽ perfruantur, sicut scriptum est: Arguet te malitia tua, & auersio tua increpabit te: Scito & vide [Ierem. 2.]

quia malum & amarum est reliquisse te dominũ Deum tuum, & non esse timorem mei apud te, dicit dominus exercituum. (Ierem. 29.) Et iterum: Ecce ego cogito cogitationes pacis, quas ego cogito super vos, cogitationes pacis, & non afflictionis, vt dem vobis malorum finem & patientiam: Ergo post tristem illam, sed iustam tamen pœnarum & captiuitatis multiplicisque miseriæ prædictionem, quam Deus populo Iudaico exponendam Prophetæ mandauit, lętissimum ex misericordia sua exitum curauit etiam promittendum: Nempe futurum tandem esse, vt Iudæus imò totus Israëliticus populus antiquæ synagogæ filius ad Deum suum conuersus, maxima atq. pretiosissima dona, quorum causa electus olim fuerat, diuina ex liberalitate accipiat, hoc est, spirituali illa atque cælesti benedictione, & æterni consortio regni, cum maximo atque admirando potius quam explicando bonorum cumulo, quæ Deus iis qui se diligunt parauerat, fruatur: [*Propter hoc,*] quia ita insaniæ morbo victa est, vt non alia ratione quam pœnarum reuocari possit, ego tantum his pœnis efficiam, vt eam tandem mentis suæ, hoc est bonæ compotem esse, atque ab ea, quam nunc sibi per errorem finxerit, desistere faciam: hoc enim lactare est, quauis ratione quocunq. id modo fieri possit, aliquẽ, vt sentẽtiam mutet, pellicere, siue ex bona in malam, siue ex mala in bonam ea fiat commutatio. Cùm autem mala omnino sententia in huius gentis animis insederit, vt à Deo ad vanitatem ad superstitionẽq. conuersi viuant, lactaturum se eos prædicit Deus, & ad pœnitentiam reuocaturũ, vt euangelij lætissimo accepto nuntio, ad antiquum dignitatis locum multò etiam felicius restituãtur, quantum videlicet cælestibus bonis, quibus augendi ornandique sunt, terrena, quibus olim aucti fuerant, cedere natura sua solent. [*Et ducam eam in solitudinem.*] Vt olim primis recentis adhuc Ecclesiæ temporibus Iudæi in primis & Græci omnes, quotquot Euangelio credẽtes Spiritum sanctũ atq. filiorum adoptionem acceperant inter cæteros homines, tanquam inter siluestres feras, & noxia atque malefica animantium genera vitam agebant simplicissimam, sanctam atque innocentissimam (Philip. 2.) (sicut scriptum est: Vt sitis sine querela, & simplices filij Dei sine reprehẽsione, in medio nationis prauæ & peruersæ inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, verbum vitæ continentes) sic futurum esse Deus respondet, vt cum totus Israël ad pœnitentiam reuocatus, restituendus sit: parem porrò vitam illisque primis Christianis simillimam agat, verbum vitæ continens, cuius virtute molestissima quæque, quæ illi mundus & rectores tenebrarum harum offerre possint, constanter perferat; neque vllo incommodo à proposita sibi spe deiiciatur, quominus ad æternam, quo vocatur atque ducitur, patriam victor perueniat. quod autem Paulus verbum vitæ dixerat, id Deus hoc in loco ad cor loqui dixit: est enim hebraicæ linguæ tropus vt cum apud aliquem blandissimè, & pro voto verba fiunt, eiusmodi oratio hac phrasi significetur: *locutus est ad cor eius,* hoc est blandè, amicè commodè atque ex animi sui sententia eum cõpellauit, & si quid mœroris aut metus inerat, id totũ lenissima oratione prorsus ademit: (Esa. 40.) Sic Isaias: Consolamini, consolamini populũ meum, loquimini ad cor Ierusalem. At verò solitudinis nomine hoc in loco non tam sermonis simplicitate, quam translationis figura cæterarum gentium atque hominum frequentiam significari, inter quos pij perinde viuunt, ac si inter feras, & belluas versarentur, ex Iesechielis scriptis docemur, qui eandem ipsam rem planius, adiuncta videlicet atque præsenti nota exposuit: (Ezech. 20.) Et adducam vos de populis, & congregabo vos de terris in quibus dispersi estis in manu valida, & in brachio extento, & in furore effuso, regnabo super vos, & adducam vos in desertum populorũ, & iudicabor vobiscum ibi facie ad faciem. Et quoniam in eum locum incidimus, qui in vatum omnium sermone plurimus & celeberrimus est; operæ pretium facturi videmur, si de eo nunc breuiter & commodè dicamus, quantum ad vatum de ea re explicanda argumenta satis esse videatur, commodius & longius eandem rem aliàs si Deus annuerit tractaturi, vbi multa quæ iam parata nobis sunt sacrorum scriptorum testimonia producentur; quibus non solum doceri homines veritatem possint, sed ad diuinæ benignitatis admirationem, ad vitæ in melius mutationem, ad maximam immortalitatis atque felicitatis spem rapi atque impelli queant. Igitur vt olim cùm humanæ reparationis imago, & quædam quasi species à Deo præberetur Israëlis filij, quibus durissima quædam seruitus apud Ægyptios fuerat, præclaram & veram Dei virtute & beneficio libertatem recuperauerant, & antequam promissam atque paratam sibi in patria quietem viderẽt totos quadraginta annos in solitudinibus versati, diuinæ prouidentiæ

dentiæ ſemper addicti fuerunt, in eademque ſolitudine ingentibus Dei beneficijs ad omnes caſus peruincendos vſi, cæleſtibus paſti cibis vitam quãdam ſupra mortalem conſuetudinem traduxerunt, donec optatam requiem capientes omni prorſus eo labore, omni ſolicitudine, omni motu & vagatione, quibus in ſolitudine exercebantur, caruere: ſic & in ea liberatione, quæ Chriſto auctore hominum generi futura à vatibus prædicebatur, eandem prorſus imaginem veritate ipſa conſequendã eſſe, & ab antiquis expectatum fuit, & ab ijs, qui eius rei ſenſum experimẽto deguſtauerunt, fuit affirmatũ: Namq. hi poſtquam Chriſti opera & beneficio diuinum atque promiſſum ſpiritum acceperunt, 1. Pet. 4. ſeſe maxima illa, qua vitijs & peccatis ſeruiebant ſeruitute, vere liberatos experti ſunt, & quod reliquum vitæ in carne fuit, id totum Deo dicatum fuiſſe eorum ipſorum teſtimonijs conſtat; Philip. 4. ita vt per totam vitam nihil ab eis niſi diuinum & cogitaretur & ageretur; nihil tam graue, nihil tam inimicum aut infenſum eſſet, quod non diuina ope, qua Roma. 8. ſeſe nunquam defectos ſenſerat, peruinceretur. itaque nulla re impediti ſunt quominus æternam illam in cæleſti patria, qua nunc perpetuò cum Deo fruuntur, requiem caperẽt. Huius veritatis olim innumera argumenta atque innumera fuerunt prolata ſigna, quæ ſi nunc rariora oſtenduntur, id non diuinæ promiſſionis, aut veritatis infirmitate, ſed hominum vitio & culpa accidit, qui ab ijs legibus, & cõditionibus quibus hæc maxima Dei dona accipiuntur abalienati ſeſe tanto teſtimonio indignos reddiderunt. Eſt tamẽ abundè ſatis in diuinis libris teſtimoniorũ, quæ petere omnibus licebit, quicunque diuinam veritatem non ignorare cupiunt, ijsque veriſſimis & certiſſimis ad ſuam vtilitatem velut lucerna lucente, in loco caliginoſo vti, donec dies illuceſcat, & Lucifer in illorum cordibus oriatur. Ad hanc autem ſpem hoc in loco Iſraëlis filij à Deo vocantur, quos in gratiam tandem ſuam reſtituendos idem promittit.

Et dabo illis vinitores eius, ex eodem loco, & vallem Achor ad aperiendam ſpem, & canet ibi iuxta dies iuuentutis ſuæ, & iuxta dies aſcenſionis ſuæ de terra Aegypti.

QVANQVAM vulgatam editionem, quæ communis & frequens omnibus Eccleſiæ noſtræ hominibus eſt, ſequuturos nos profitemur; tamen vt res poſtulare videbitur exemplaria Hebraica, Chaldaica atque Græca, interdum conſulere & recitare non pigebit, ſaltem manifeſtioris explicationis cauſſa. Nobis enim dum hæc ſcribebamus, multis linguis ſacri libri conſcripti, ante oculos erant, quos omnes quoad eius fieri poterat, huic vni quam vulgatam appellamus, editioni ad explicationẽ ſeruire volebamus: Igitur quod hoc in verſu legimus, *Dabo illi vinitores eius, ex eodem loco*, Ex Chaldaica paraphraſi verſum videtur, in qua ſic ſcriptum: *Vaamani lah iath parnazzaha:* hoc eſt, Et parabo ei gubernatores eius: Namque Hebraica ſic habent: *Ve nathathi la eth cherameiha.* Græca verò huic conſonãt multum Καὶ δώσω αὐτῇ τὰ κτήματα αὐτῆς. Et dabo ei poſſeſſiones ſuas ſiue pignora ſua. Quod ſi vineæ & poſſeſſiones quid hoc in loco ſignificẽt, aperuerimus, quid vinitorum atq. gubernatorum ratio velit, fuerit etiam profectò manifeſtum: hæc enim relationem quandam inter ſe habere, ſeſeq. mutuò exponere videntur, poſſeſſio, & poſſeſſor, ſiue gubernator; Vinea & vinitor. Olim cùm Iſraëliticus populus Ægyptiaca ſeruitute liberatus eſt, non ſtatim in promiſſum atq. deſideratũ Regnum fuit admiſſus, nam quadraginta annis in Arabiæ ſolitudinibus angelum quendam, & Dei miniſtrum ſecuti ducem, vagati ſunt: interim potiundæ patriæ deſiderio & promiſſionis ſpe cõſolabantur: neque per totũ illud tempus promiſſam in requiem ingreſſi ſunt, ſed cùm iam & errandi & laborum ſtatutus adeſſet finis, & Iericho munitiſſima vrbe capta, primam regni poſſeſſionem, primos iam agros occupaſſent, viderunt cum maxima ſua calamitate impetus & conatus ſuos retardari, vt & parum abfuerit quin ſpe etiam poſſidẽdi regni deiicerentur: Namque ob ſacrilegum nefas Ghachani filij Carmi magna virorum multitudo à paucis Ghai vrbis incolis turpiſſimè fuſa & cæſa eſt, ita vt cor populi liquefieret factumq; eſſet quaſi aqua: neq. verò prius ſpẽ diuini verbi promiſſionibus redintegrare potuerunt, Iosue 7. quàm ſcelus ſumptis in auctorem eiuſq; familiam dignis ſupplicijs expiatum foret: ex quare nomen loco inditum fuit, nam vallis Ghacor appellari Ioſuæ iuſſu cœpta eſt. At verò in ea liberatione, quam Deus populo ſuo maximã parauit quamq. per omnes vates ſuos, atq. per noſtrũ Hoſſeam prędicendã curauit, ſecus omnia ſperanda pijs hominibus erant:

וְאַמְנֵי
לִיהּ יָת
פַּרְנָסַהָא
וְנָתַתִּי לָהּ
אֶת כְּרָמֶיהָ

Namque ij, quibus diuini spiritus donum in Christianæ testimonium veritatis contigit, primitias quasdã & arram atq. pignus æternæ hæreditatis, etiam dum hanc vitã agerent, dum mundus huius solitudines frequentarent, Dei beneficio acceperunt, & necdum ad cælum sublati, tamen cum Deo, cum beatissimis spiritibus conuersabantur, & maxima atque inenarrabili voluptate eademque diuina afficiebantur, & diuiuum regnum, cuius nouissima absoluta possessio in cælis futura erat, intra se non solũ spe, sed fruitione quadã possidebant: Namq. sacri spiritus virtute, quam in se experiebãtur supra omnẽ mortalem aleam constituti verè Dei filij & diuinarum rerum participes effecti fuerant: cuius rei quamplurima à nobis testimonia citari poterãt, nisi breuitatis studio auocaremur. vnum

Rom. 8. verò atque alterum confirmationis caussa attulisse non pigebit: Quicunque, inquit, spiritu Dei aguntur, ij filij Dei sunt. Non enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum Dei, in quo clamamus, Abba pater: Ipse

Ephe. 1. enim spiritus, testimonium reddit spiritui nostro, quòd sumus filij Dei: Si autem filij, & hæredes, hæredes quidem Dei, cohæredes autẽ Christi. & alio in loco: Signati estis, ait, spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ, in redemptionem acquisi-

Philip. 3. tionis in laudem gloriæ ipsius: & conuersatio nostra in cælis est. Hunc autem spiritum nõ per imputationẽ aut vana aliqua opinione, sed re ipsa sanctissimi illi discipuli obtinebãt. Atque ex ijs, quæ dicta à nobis sunt, illud planũ atque apertum esse videtur, quod Deus per hunc vatem promittit. [*Et dabo ei vineas suas*, vel *possessiones suas*, siue *pignora sua*, *ex eodem loco*:] nimirum ex deserto ipso gentium, in quo vitam degent antequã ad patriam perueniant; ex eo inquam loco diuinæ hæreditatis possessores erunt spiritu promissionis

מִשָּׁם sancto per Christũ accepto. Hebraicus codex habet MISAM, Chaldaicus MITHA-

מתמן MAN, Græcus ἐκεῖθεν, quod Latinè vertere possis, exinde, si linguæ id admittat vsus. Vineas autem dixit proprias se illi daturum, vt antitheton faceret eius rei quam superius dixerat, & corrumpam vineam eius, & ficum eius, namque omnia in melius vertenda, & multo auctius multóque augustius à numine vltro offerenda promittuntur. [*Et vallem Achor ad aperiendam spem.*] hoc est, vallis Ghacor desperationis olim caussam Israëlitis penè dederat, cùm optatæ atque desideratæ diu quietis primum limen iam tenerent: cõtra verò nunc ijs accidet, quos ego, inquit Deus, in requiem meam sum vocaturus, qui non desperationis, sed spei ianuam primo ingressu sibi aperiri cognoscent, sicut scriptum est: Nõ accepistis spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum Dei. Et iterum: Nihil igitur damnationis est ijs, qui sunt in Christo. Hæc sententia Hebraicè optimè explicatur sic: *Et vallem Achor in ianuam spei*, ita vt pro ea, quæ illis acciderat, perturbatione, quæque nominis loco imponendi caussa olim fuerat. Hi contra in maximam futuræ perfectæ possessionis regni spem ingrediantur. [*Et canet ibi iuxta dies iuuentutis suæ.*] Iuuentam illius gentis vocauit ætatẽ, eam in qua à Deo ex durissima seruitute in libertatem reconciliata est, & transmisso rubri maris vado in sponsam & coniugem accepta: illo namque tempore tanto Dei beneficio deuincti filij Israël, vnà cum Mose duce suo, celeberrimum illud carmen gratiarum actionis in diuinæ misericordiæ

Exod. 15. laudem cecinêre: Cantemus Domino, gloriosè enim magnificatus est, equum & ascensorem proiecit in mare, fortitudo mea, & laus mea Dominus, & factus est mihi in salutẽ, iste Deus meus, & glorificabo eum, Deus patris mei, & exaltabo eum, &c. Verè quidem hoc carmen ab Ægyptiaca seruitute liberatis, cantatum quondam fuerat; sed verissimè olim à Diaboli tyrannide liberandis cantandum fore diuinus prædicit spiritus. Námque hi maximo illo quod experturi in se fuerant beneficio obstricti totam vitam in diuinis laudibus illustrandis transacturi erant; quod profectò officium verè ab ijs præstitum fuisse legimus, qui Christo auctore tanti diuini beneficij compotes facti sunt, sicut scriptũ est:

1 Pet. 2. Qui vocauit vos è tenebris in admirabile lumẽ suum, vt simus in laudem gloriæ ipsius, & virtutes eius annuntietis. his itaque illud verissimè cantatum est: Fortitudo mea, laus mea Dominus, & factus est mihi in salutem. cuiusmodi carminibus meditandis atque canendis operam daturum esse populum à Deo liberatum, & diuino donatum beneficio prædixit Hosseas:

Et erit in die illa, ait Dominus: Vocabit me vir meus, & non vocabit me vltra Baalim, & auferam nomina Baalim de ore eius, & non recordabitur vltra nominis eorum.

Ex IIS

EX IIS locis quæ plurima passim in sacris libris occurrunt aduersus eos, qui linguarũ studium superuacaneum arguunt, vnus hic est, cuius integram atque germanam sententiam cum suis salibus & tropis nemo planè callere possit, nisi rem ipsam ad verborum hebraicæ linguæ vim atque rationem reuocauerit; atque à Deo si quispiam diuino spiritu illustrante sacras literas doceatur; tamen huiusmodi locorum vim, & significationem nõ sine linguæ, in qua scripta sunt, mentione & cognitione, eodem Spiritu aperiente, percipiet. sed hæc de linguarum necessitate disputatio longior est, quàm vt nobis commentationi intentis possit institui. Igitur in Hebraica lingua nomen *Baal* in eorum בַּעַל nominum genere continetur, quæ plurimis significandis rebus, siue causa, siue consulto siue ex pari, siue ex impari etiam ratione imposita sunt; cuius generis res homonymas Dialectici, vocant: Nam Baal nomen à verbo *Baal* factum est, quod verbum præesse dominari, subigere, & nuere etiam significat: Ipsum autem nomen ad dominium, siue בַּעַל ad nutum, cui parere oporteat, pertinere videtur; quamobrem & ad vxoris maritum, & seruorum, vel gentis dominum, aut cuiuscunque rei naturã accommodatur, ea ratione, qua homines atque alia regit, sibique subiicit: cui significationi Latinum Numen respondere iam docuimus: Cùm verò nullum nec latiuum nec græcum compertum hactenus nobis nomen sit, quod huic ad amussim respondeat; commodum fuerit, vt quacunque lingua id petere liceat, in huiusmodi vocibus explicandis, petamus. Est autem in lingua Hispanica nomen *Amo*, quod cum *Baghal* si non omnino quadrat, plurimum tamen conuenire, videtur. Namque hoc nomen persæpe in rerum & personarum dominiis vsurpatur. Præterea vxores etiam maritos hoc nomine dicunt: ita nomẽ *Amo* ad dominum, ad maritum, atque ad numen non inconcinnè accommodatur: Itaque *Baghal* dominum, maritum, atque numen significat. Est & aliud apud Hebræos nomen אִישׁ Iss, quod Latinè virum interpretamur: Id verò non solum hominem ea ratione qua mas est, & à femina distinctus, sed etiam qua animi virtutibus excellit. præterea qua feminæ alicuius maritus est, significat; quibus notionibus & viri nomen apud Latinos seruire solet; Virum enim hominem masculum vocamus, & eum qui aliqua animi virtute vtitur. ex qua re illud frequens est, vt virum bonum quempiam appellemus; atq; etiam qui mariti officio apud feminas funguntur, earum dicuntur esse viri. Vt, Vir gregis ipse Virg. Eclo.7. caper deerrauerat. Illud etiam non parum ad huius loci explicationem cõtulerit, quod de horum nominum Etymologia indicauimus: *Bacal* à verbo deduci, quod imperium quoddam & dominium significet, & metus nescio quid adferat; quemadmodum dominus apud Latinos odiosum nomen erat, & iis seruitutem quandam denunciabat, quibus aliquis dominus esset: quod quidam ex antiquis poetis eleganter significauit:

Sic mihi seruitium video, dominamque paratam
Iam mihi libertas illa paterna vale. Tibull. lib.2. Eleg.4.

Quamobrem Augustus dominum se vocari vetuit; quòd leuius suum imperium dominio esse voluerit. Alterum verò nomen Iss, quod latine vir vertitur, nihil omnino odii, sed commendationis plurimum continet: nam masculam excellentiam in eo, de quo dicitur, ostendit, vt Gedeon filius Ioas Iudic.7. vir Israël, hoc est princeps, & dignitatis eximiæ homo: & Nõnne vir tu es? quis similis 1.Sam.c.17 tui in Israel? Habet etiam nomen Iss, aliquid grati, & iucundi, quod animos tantum conciliet, quantum contrà *Baghal* alienat. Ab hoc autẽ eodem themate, oculi pupilla, qua nihil toto corpore charius esse solet, Isson dicitur: harum nostrarũ obseruationum summa hæc est: *Baghal* dominum maritum & numen significat, deductum à verbo, quod dominium & imperium sua significatione complectitur: Hispanicè dicimus Amo. Vir masculum & coniugem atque gratiosum significat hominem. Dicit itaque Deus, tale se ac tam sanctum, & magnum amicitiæ & coniugij fœdus cum sua gente initurum, vt deinceps nulla suspicio cadere, nullaque offensio atque ita irarum nihil intercedere possit. Nam durum illum spiritum, quo peruersè acta atque à viro suo aliena desciscebat, in nouum spiritum mutaturus, & renouaturus erat Deus, eundemq. spiri- Psalm. 51. tum ita confirmaturus in eorum visceribus, vt fidele semper sanctumque ac stabile Dei & Ecclesiæ coniugium perseueraret, sicut scriptũ est: Circuncidet dominus Deus tuus Deut.30. cor tuum, & cor seminis tui, vt diligas dominum Deum tuum in toto corde tuo, & in ,, tota anima tua, vt possis viuere. Atque adeo tantus huic genti erga Deum suum amor, ,, tam ab omni seruitutis metu alienus, tamque ab omni externo ac vano cultu & superstitione

ſtitione abhorrens animus, vt nominibus etiam & verbis deſueſcat, quæ illorum affectuum, quibus olim malè laborabat, recordationem aliquam afferre poſſint: & iis ſolum vtatur nominibus & verbis, quæ animi affectui, amori, fidei, reuerentiæ & pietati integræ, aptè reſpondeant: Quamobrem futurum, vt cùm de coniugij rationibus verba fiant, non nomine Baalim, ſed nomine ISS vtendum ſit: Nam cum Bagal, vt diximus, maritum, & numen, & ſubactorem, ſiue dominum ſignificet, nihil erit, cur vllum huius nominis vſum habere oporteat; ſed eius potius, quod cū præſentibus rebus magis conueniat, ita vt non Baghali, hoc eſt maritum meum, ſed ISSI, hoc eſt virum meum, verè præſtantiſſimum atque principem meum, & mihi chariſſimum, me deinceps appellet: Nam ſi iterum me Baghali appellaret; ſe iiſdem affectionibus teneri, neque ſui corruptorū adhuc eſſe oblitam, ſuſpicio eſſet, Vt aūt ea omnia, quibus me olim & offendere, & irritare ſolebat, damnata ſibi atque antiquata eſſe oſtendat; nullam omnino mentionem, vel nominum illorum, quibus olim vtebatur facere ęquum erit. Quàm autem aptè, quàm propriè coniugis affectus, hoc in loco exprimatur, qui vxorem à ſe ob adulteria abalienatam in gratiam reuocat, quis non videt? Namque huiuſmodi nullam omninò memoriam, nullam recordationem illorum amatorum, quibus vſæ fuerint, ſupereſſe in illis volunt: nam ſi quæ etiam maledicendo amatoris ſui nomen aliquando proferat, ab ea amorem non penitus eſſe exutum argumento eſſe ſolet; & qui hoc non vident mariti, fatui putantur.

Catul. de lesbiæ marito.

Mule, nihil ſentis; ſi noſtri oblita taceret,

Sana eſſet: Hunc penitus affectum è viſceribus gentis & coniugis ſuæ euellendum curaturus erat Deus; ita vt nulla omnino recordatio; ſed neque per contumeliam reliqua illis eſſet, propterea addit, & auferam nomina Baalim de ore eius, & non recordabitur, vltrà nominis eorum: Et quæ me nunc virum ſuum non putat eſſe, nec appellare vult (vt ante dixeram) me olim virum ſuum ſibi chariſſimum, qui tanta tamque præclara beneficia in eam auguſtiſſimè contulerim, ore pleno cantabit. Quòd autem nomina Baghalim dicit id ad propria vniuſcuiuſq. eorum, qui ab antiquis colebantur, Deorum nomina pertinet, nam ſuum cuiq. nomen erat præter Baghal, quod omnibus erat commune. Hoc in loco præter ea quæ explicata à nobis ſunt, multa erant obſeruanda; quæ breuitatis gratia prætermittimus; in quibus vnum illud eſt, quòd euangelio in gentibus propagando vanorū deorum, & mutorum, ſimulachrorum cultus erat abolendus: quæ res totis antiquæ legis temporibus non contigit. Namq. non ſolum ſuperſtitio apud exteras gentes non eſt imminuta; ſed & Hebræos ipſos, quibus maximè prohibita tunc erat, peruaſit, corrupit, & perdidit. ſeçus autem Euangelicis temporibus euenit: quippe quum, quocunque aliqua Ieſu Chriſti notitia perlata eſt; etiam ſi eius doctrina ab omnibus nō ſit recepta; antiqua tamē deorū ſuperſtitio omnino eſt exploſa. Etenim nullus huic vanitati cultus apud Chriſtianos, nullus apud Arabes, & Mauros, nullus apud Turcas; ſed neque apud eos Indos, qui ad Gangem fluuium habitant, vllus ſpectatur. Omnes hi quamuis non eundem Chriſtum Saluatorem agnoſcant; eundem tamen Deum, ſummum naturæ humanæ bonum colunt atque adorant, ſicut ſcriptum eſt: Et erit dominus in Regem ſuper omnem terram; in illa die erit Deus vnus, & nomen eius vnum: futurumque eſt Dei beneficio vt & Chriſtus vnus ab omnibus recipiatur, cùm omnes ad Deum verè conuerſi, atque verè Iraelitę facti, quærēt dominum,

Hoſſeæ.3.

Deum ſuum, & Dauid Regem ſuum, & pauebūt ad dominum, & ad bonum eius in nouiſſimis diebus, & alio in loco: Quia tunc reddam populis labium electum, vt inuocet nomen domini, & ſeruiant ei humero vno. Omnia autem hæc non tam humana opera & ſtudio, quàm Dei beneficio euentura eſſe dicuntur. namque hæc tanta rerum mutatio, tam præclara humani ſpiritus renouatio non noſtrū, ſed Dei opus eſſe poteſt: quamobrē dicit: *Auferam*: de quibus maximis, & præſtātiſſimis negotiis Apoſtolus dicebat:

Soph.3.

2.Cor.3.

Non ſumus ſufficientes cogitare aliquid ex nobis, tanquam ex nobis; ſed ſufficientia noſtra ex Deo eſt:

Et percutiam cum eis fœdus in die illa cum beſtia agri, & cū volucre cæli, & cum reptili terræ, & arcum & gladium, & bellum conteram de terra, & dormire eos faciam fiducialiter.

Summæ

SVMMAE tranquillitatis & quietis descriptio ad cæteras animantes, atque adeo ad inanimata vsq. producitur: sic enim Sibyllina folia, sic poëtarum carmina, cum aut ætatem auream desiderant, aut restituendam vaticinantur, omnia tranquilla; quieta, & mitissima fore prædicant, quæcunque aut hominibus nocere, aut hominum laboribus, conatibus, votisq. officere solent. maximã præterea frugum, & bonorum omnium copiam spontè ac diuino munere prouenturam promittunt:

Ipsæ lacte domum referent distenta capellæ
Vbera, nec magnos metuent armenta leones. Vergil. Eclog. 4.
Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.
Occidet & serpens, & fallax herba veneni
Occidet, assyrium vulgo nascetur amomum.

Huiusmodi tropis & symbolis omnium linguarũ poëtæ humanam felicitatem, pacẽ, & vitæ quietem describere consueuêre; siue natura (quæ prima poëtarum magistra est) id illis suggerat; siue sacræ & arcanæ literæ, quibus hæc ratio iam inde à principio familiarissima fuit, aliqua ex parte notæ fuerint. Nemo enim ferè ex vatibus est, qui felicitatem illam descripturus, quæ hominibus per diuinum Messiam fuerat afferenda non in his locis elegantissimè peruoluatur, vt: Quia cum lapidibus agri fœdus tuũ, & feras agri pacificas reddam tibi. Et apud Isaiam: Et habitabit lupus cum agno, & pardus cũ hœdo accubabit, vitulus & leo & ouis simul morabuntur, & puer paruulus minabit eos: vitulus & vrsus pascentur, simul requiescent catuli eorũ, & leo quasi bos comedet paleas, & delectabitur infans ab vbere super foramina aspidis, & in cauerna reguli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet: non nocebũt, & nõ occident in vniuerso monte sancto meo. Et quæ plurima in hanc sententiam in sacris libris passim occurrũt, eosdẽ etiam locos Deus apud vatem nostrum excitat, vbi futuram temporis Euangelij felicitatem describit, & promittit: nempè fore, vt cum in summa pace atque amicitia cũ numine agant ipso, ob adoptionem filiorum, ob spiritum sanctum acceptum: maximã etiam animorum tranquillitatem, quietem maximam in seipsis experiantur; vt iam peccatorum & scelerum mõstra, quibus antea miserrimè affligebantur, minus horreãt; atque alias etiã, quibus iusti in hac vita ab iniustis exercentur, calamitates & ærumnas constantissimè superent: vt ab ijsdem ipsis, qui hæc in se experti sunt, scriptum extat: Non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinẽ; sed aduersus principes, & potestates, aduersus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritualia nequitię in cælestibus, & alio in loco: Quis ergo nos separabit à charitate Christi? tribulatio? an angustia? an nuditas, an fames? an persecutio? an gladius? sed in his omnibus superamus, propter eum qui dilexit nos. Huius autem rei signum futurũ erat, quòd bestias omnes, serpentes, & monstra cætera, quæ hominibus infesta esse solent, contempturi essent. Cuius rei satis manifestum periculum Paulus apud Melitenses fecit, coniecta vipera, quæ illius digito hæserat, in ignem, maximo spectantium stupore, dum illæsus perseuerat: Quam etiam ob rem apostolis à Christo dictum est: Ecce dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes, & scorpiones, & super omnem virtutẽ inimici, & nihil vobis nocebit: Hoc ergo ingens Dei beneficium, hæc futura in suos, sibiq. charissimos cura atque prouidentia hoc in loco prædicitur: *& feriam eis pactum*: hoc est in eorum vtilitatem, & cõmodum, singulari ac propria prouidentia ferarum, aliorumq. noxiorũ animalium naturam ita tẽperabo, vt ijs, quos ego dilecturus sum, nocere nullo modo possint: hoc est ferire pactum cum his bestijs & reptilibus; nempè efficere vt quamuis naturæ suę malitiã & vim in cæteras gentes exprimant; tamẽ ab his, quos diuinus amor exceperit, vel omnino abstineãt, vel si quid contra conentur, nullam valeant experiri: *Feriam eis pactum cum bestia agri*; sic Hebraicè in datiuo legitur: vt pactum cum bestijs in gratiã piorum feriatur. Quod si cum brutis & sensus expertibus fœdus est feriendum, vt omninò ab ijs noceri non possit; nec ab hominibus etiam periculum expectandum esse consentaneum videtur; sed vt & in summa pace agatur, belloq. omnes fores claudantur, nec sit armorum vllus vsus: Cum Spiritus ille pacis & coniunctionis homines sit afflaturus, hoc pacto, vt dum nõ propriæ, sed aliorum vtilitati student, omnem belli ansam præcidant. Contingit autem hoc verissimè ijs, qui in hac Dei filiorum dignitate locantur: hi enim ob domitum diuino munere appetitum, ob sedatas animi perturbationes,

Isai. 43. Ephes. 6. Rom. 8. Acto. vlt. Luc. 10.

tiones,

tiones,pacem cum Deo, cum animis ſuis, cum cæteris hominibus ſeruant. Atque hæc quidem noua viuendi ratio primorū chriſtianorū temporibus apertè ſuſcitata fuit, qui in ſumma pace per totam vitam degerunt. & quanquam inter ſe, & locis diuerſi, & genere, & lingua eſſent; amoris tamen & pacis ſtudio coniunctiſſimi fuerunt. Hanc aūt Ioan.17. gratiam diuina illa oratione Chriſtus à patre ſuo impetrauit: Non pro eis, inquit, tantū rogo,ſed pro ijs qui crediturí ſunt, per verbum eorum in me, vt omnes vnum ſint,ſicut tū pater in me, & ego in te, vt ipſi in nobis vnum ſint, vt credat mundus, quia tu me miſiſti, qui auctor pacis,& animorū cōiunctionis futurus, tuis oraculis prædictus fuerá. Iſai.4. Quoniam apud Iſaiam legitur: Et iudicabit gentes, & arguet populos multos,& cōflabunt gladios ſuos in vomeres, & lanceas ſuas in falces. Non leuabit gens contra gentē gladium,neq. exercebuntur vltra ad prçliū.& apud Hoſſeam: Arcum & gladiū,& bellū conterá de terra. Quicunq. verò hoc pacto affecturus eſſet eos, qui in ſe crederent; vt animorū tranquillitaté, coniunctioné ac pacem veram illis afferret, hic verè is erat, qué à ſe mittendum Deus prædixerat. Huius autem veritatis argumentū ſatis manifeſtum in Apoſtolorum hiſtorijs reperire licet,vbi ſic legimus: Multitudinis credentiū erat cor Acto.4. vnum, & anima vna;nec quiſquā eorum quæ poſſidebat, aliquid ſuum eſſe dicebat.Sed & apud exteras etiam nationes huius rei teſtimoniū confirmatum eſt: nam quo tēpore Chriſtus Ieſus in terris Auguſto Cęſare imperāte cōuerſatus eſt in toto orbe belli tumultus ceſſauit. Et Neronis tēporibus cum Euangeliū per omnes nationes propagaretur, Senatus Popul. Q. R. pace terra mariq̃ue parta Ianum occluſiſſe in antiquis numiſmatibus legitur;vt ex his omnibus planum atq. manifeſtum eſſet, maximum pacis autoré addeſſe; cùm maximæ atq. diuinæ pacis, quam ille in ſuorū animis peperiſſet, ſcintillæ quædam redundarent, quæ cæteris etiam gentibus quietem dare poſſent. *Et dormire eos faciam fiducialiter.* Ex conſequenti antecedens confirmatur; nam ſomnus profundus & quietiſſimus non contigit, niſi ſecuris, nihil metuentibus, atq. ab omni ſolicitudine alienis. In pace in idipſum,dormiam & requieſcam,quoniam tu domine ſingulariter in Pſal.4. ſpe, conſtituiſti me: Latini in vtramq́. aurem dormire dicunt. Cuiuſmodi ſomno ſecuriſſimè fruebatur vinctus,& in carcere duriſſimo coniectus Petrus, nihil Herodis Regis Acto.12. iram & vim,nihil Iudæorum expectationé curans, cū ab Angelo excitatus, & liberatus eſt. *Beſtiæ agri, volucres cæli, & reptili terræ.* In triplex enim hoc genus infeſtas atque maleficas animantes, ſacra philoſophia diuidit; cuiuſmodi ſunt leones,lupi, & pardi, ac vrſi & aquilæ, & quæ ad hanc naturam referuntur multæ aues; locuſtæ etiam & quæcunq. agris nocere ſolent: ſerpentium verò natura ferè omnis pernitioſa eſt. *Arcum & gladiū.* Argumentum eſt à deſtinatis,ſine quibus res effici non poteſt: nam ſi hæc ſublata ſunt, bellum ſepultum eſſe conſequitur.

Et ſponſabo te mihi in ſempiternum, & ſponſabo te mihi in iuſtitia & iudicio, & in miſericordia & miſerationibus, & ſponſabo te mihi in fide, & ſcies quia ego Dominus.

HACTENVS reconciliationis initia,atq. præambula quædá ſcripta ſunt,nunc verò deinceps ipſam reconciliationem planam atq. integrá prædicens,addit; & quibus ea rationibus, quibus ceremonijs ſit celebranda, deſcribit. Quoniá verò locus diuinus planè eſt, & maxima atq. hominibus vtiliſſima myſteria continet, quæ commodè aperiri non poſſunt; niſi ipſa ſimplex ratio, ad quam hæc arcana referuntur, explicetur: nonnihil prius de ſponſalibus, repudijs & reconciliatione, quæ inter Iſraëlitas antiqua cōſuetudine fieri ſolent, altius repetere operæpretiū eſt. Iá diximus quod ſiqua mulier viro ſuo in dedecoris ſuſpicioné veniat, legū,& iudicū permiſſu repudiatur: verū ſi ſuſpicionis arguméta certa ſint,quæ iudicibus probari poſſint, ijs rebus omnibus eá expoliare licebat, quę ſponſaliū iure aut mariti liberalitate accepiſſet; vt ſine honore & ſine rebus ad vitá cōmodis eiiceretur.quòd ſi maritus vel tēporis interuallo longiore, vel cōceptæ Miſnaioth de libello c.6. & 7. de vxore opinionis mutatione,odiū atq. irá depoſuiſſet;neq, tamé illa alteri viro interim nupſiſſet,repudiatá reuocare poterat,atq. in antiquá gratiá,& vitę cōiugiiq. cōſortiū admittere.Hæc de repudio & reuocatione: de ſpōſalibus quá breuiſſimè deinceps.Coniu- Miſnaioth de ſanctis nuptiabus c.1. giorū ritus huiuſmodi erat: principio inter iuuenū parétes nuptiæ in certū dié cōſtituebátur; quòd ſi parétes alicui nó eſſent, res ad eos pertinebat, quibus iuuenes vel naturæ lege,

lege vel iure alio curæ esse debuere: post hos, consensus iuuenũ exigebatur, simul ac ij cõtensissent, puella arrabonis nomine, aut argentũ, aut tabulam aliquã publicè signatã accipiebat, quibus sese illi traditam, & velut venditam profiteretur. his acceptis muneribus, quæ prius libera & sui iuris, arrata, sponsata, atque sanctificata dicebatur: sanctificata, hoc est ei tantum in coniugium atque in omne iustum obsequiũ destinata, à quo ea munera accepisset; exinde vltro citroq. alter alterius esse dicebatur; tandem conueniebatur, vxorque à paterna in coniugis domum ducebatur. Hæc omnia recolenda nobis sunt, vtpote quæ in hoc capite significentur. nam & Synagoga virum suum ad iram suis adulteriis concitasse conuicta est; ob eamque rem, obq; obstinatam mentem, vt omnibus etiam acceptis à marito beneficiis expoliata repudiaretur, cõmerita fuerit. Verùm multa prius à Deo vehementer amante mouẽda fuerant, quò illa ad mentem atq. ad sanitatem reuocaretur, ac tandem abnegatam & depositam viri appellationem resumeret, & frequentaret; ita demum illa in gratiam recipienda, atq. in inuiolabile coniugij fœdus, reuocanda erat. quæ res in pręsenti versu pręDicitur: nam non semel, sed ter desponsandi verbũ repetitur: id quod mysterio non caret, cùm ternarius numerus certitudini in omni idiomate ferè apud omnes auctores seruiat. quamobrem certa atque firma desponsatio fore docetur. Præterea etiam adorandum arcanũ Trinitatis indicari hoc in loco asserimus; quoniam quæ despõsata Christo Ecclesia fuit, Patri etiã & Sancto Ioan.12. Spiritui desponsata fuisse dicitur. Hoc dicendi genere Christus apud Ioannem vsus est, cùm gregem suum Petro atque Apostolis pascendum commendaret: ter enim dixit, Pasce meas oues, meos agnos; vt eum gregem totius trinitatis propriũ esse affirmaret.

Sponsabo te mihi in sempiternum: Antea enim in diuina gratia nunquã permanserat Synagoga: nam cùm tabernaculũ illud frequentabatur, quod à Mose fabricatum in Sylo fixum est, & illi in fœdere, & testamento eius non permansissent, repulsi atque repudiati sunt, sicut scriptum est: In iram concitauerunt eum in collibus suis, & in sculpti- Psal.77. libus suis, ad æmulationem eum prouocauerunt: Audiuit Deus & spreuit, & ad nihilũ redegit valde Israël: Et repulit tabernaculum Sylo, tabernaculum suum vbi habitauit in hominibus. Sed neque in illo celeberrimo fano, quod Salomonis impensis & auspiciis ædificatum ac dedicatum fuit, diuina maiestas, & singularis in eum populum prouidentia permansit: Namque desiderata illis iustitia, desideratum iudicium, demũ desiderata sanctitas & misericordia est, quod & multis in locis ab Amos Propheta notatur. Amos c.2. Et tandẽ seculi vitio atq. hominũ culpa, secũdum illud templum ab Esdra restitutum, atque ab Herode magnificentissimè perfectũ cum suis cultoribus damnatum, perijt: sicut scriptum est: Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. Ex quibus manifestũ Luc.13. fit antiqua illa sponsalia cum synagoga eterna non fuisse: At verò quas nunc ter repetito verbo pollicetur nuptias, ita firmas ac stabiles fore prædicit, vt nullo tempore sui finem metuere possint; quippe quæ iis donis, iis arris, ineundæ, atq. celebrandæ sunt, quæ nulla ætate nullo tempore corrumpantur aut vitientur. Non enim pecunijs, non terrenis pollicitis, & donis, non legum tabulis in lapide incisis, & publicè signatis, vt olim peragenda res erat, sed cælestibus, & planè diuinis, quibus Deus sponsam suã ita ornaturus erat, vt nullo non tempore placere sibi, & gratissima esse posset: Nã quę ea esse debebãt? nẽpe Iustitia, Iudiciũ, Misericordia, & Miserationes, atq. Fides, quibus beneficiis semper illã honestã, semper pulchrã, semper omni vitio carentẽ, semper sibi amabilẽ redditurus erat: & quoniam sponsi erga nouam sponsam amor vehemens, ardens, & omni exparte dulcis est; semper eam sponsæ amore ab se amandam pollicetur. [*Sponsabo te, inquit,* Ierem.31. *mihi in sempiternum,*] Vt nullo tẽpore primus ille atque recens erga te amor tepescat. Hanc eandem rem alio in loco prædictam atque confirmatam videre est: Ecce dies veniunt dicit Dominus, & feriam domui Israël, & domui Iuda fœdus nouum: non secundum pactũ quod pepigi cum patribus vestris in die qua apprehendi manũ eorum, vt educerem eos de terra Ægypti: Pactum quod irritũ fecerunt, & ego dominatus sum eorum dicit Dominus: Sed hoc erit pactum, quod feriam cum domo Israël, post dies illos dicit Dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam: Et non docebit vltra vir proximum suum, & vir fratrem suum dicẽs: Cognosce dominum: Omnes enim cognoscent me, à minimo eorum vsq. ad maximum, ait Dominus: Quia propitiabor iniquitati eorum, & peccati eorũ non memorabor amplius: Hæ sunt arræ,

hæc est

hæc est dos à Deo, qua Ecclesia perpetuo atque stabilissimo coniugio deuincienda fuit: nempè iustitia, vt iustissimi viri iustissima coniux esset: Iudicium, vt nihil in ea, eiúsque actionibus deprehenderetur, cuius honesta ratio reddi non posset: Misericordia & miserationibus; quoniam non volentis neque currentis opera; sed Dei miserentis dono, hæc illi danda erant: nam vt sese illi traderet Deus, vt Spiritum Sanctum suum in illius sanctificationem donaret, vt eam maiestatis suæ templum atq. sedem perpetuam efficeret, misericordiæ ineffabilis amoris dona hæc fuerunt; quæ nullis humanis negotijs aut artibus comparari potuerunt: nedum à gente ob scelera, & violatam aduersus Deum suum fidem repudiata; sed Christi Iesu opera & conciliatione omnia hæc illi cótigerunt. quod quidem ipsum iam iam præstandú vates Zacharias agnoscens, miris laudibus efferebat: sicut scriptum est: Iusiurandum quod iurauit ad Abraham patrem nostrum daturum se nobis; Vt sine timore de manu inimicorum liberati, seruiamus illi in sanctitate & iustitia corá ipso omnibus diebus nostris, Per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitauit nos oriens ex alto. Idem præstitum & effectum testatur Paulus: Viri, inquit, diligite vxores vestras, sicut Christus dilexit Ecclesiam, & tradidit seipsum pro ea, vt illam sanctificaret, mundás eam lauacro aquæ, in verbo vitæ, vt exhiberet ipsam sibi gloriosam Ecclesiam non habentem maculam aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed vt sit sancta, & immaculata. Horum nominum iustitiæ, iudicij, quod Zacharias & Paulus sanctitaté dicút: Misericordiæ & miserationum definitiones longiores explicationes in alium locum consultò differimus. *Et sponsabo te mihi in fide.* Dictum à nobis superius est, hæc omnia quæ à sponso arrarum nomine dari consueuerunt, quibus sponsa Hebraico more sanctificata dicitur propriè sponsi dona esse, non sponsæ patrimonium, aut aliud quidpiam ab ea ex paterna domo allatum; sed quod omninò debeat illa spóso acceptum referre. Nam quæ ad matrimonij vsum res afferuntur, vt in triplici sunt genere, sic & triplici etiam nomine vocari consueuêre: quæcunq. enim ab illa ad vitæ atq. vsus communioné dotis nomine, aut hæreditatis iure, afferuntur, *Celub*, hoc est canistrum, siue canistratum dicuntur: Quę verò mariti propria fuerant, quocunq. modo ea sibi vendicare is possit, *Tzon Barzel*, hoc est pecus ferreum, siue peculium appellantur: Quæ autem à viro sponsalium ritu atque iure accepta in vxoris potestatem transeunt, ea proprio nomine sanctitates, siue sancta dicuntur; quòd eiusmodi earum rerum interuentu vxor viro sanctificata, in coniugij officiú atque obsequium cedat, tanquam ijs donis empta illi & proprii iuris effecta fuerit. Igitur Iustitia, & Sanctitas, siue Iudicium, Misericordia & Miserationes, non tam à sponsa Ecclesia allata, ad hoc sacrum coniugium, quàm accepta fore sacra acta definiunt. Est enim altera iustitiæ ratio, qua homines iusti; altera qua propriè iustificati dicuntur: sic etiá de iudicio, sic de misericordia, & miserationibus est sentiédum; de quibus aliàs nos plura, & exactius: núc autem quoniam hoc postulare locus videtur, de fide sanctificationis, siue sponsationis nonnihil; sed strictim tamen erit expediendú. Duplex est eius quæ in sacris libris traditur fidei ratio; vnum genus est, quod natura ipsa hominum Deo auctore omnibus commune fecit; cuius officium est, vt ijs sermonibus & verbis credatur, quæ verissima esse existimata fuerint: Namq. hominibus maximè autem sapientibus & bonis fidé habere solemus, cùm quippiam ab illis narratur, cuius aliàs certa à nobis noticia non est. Credimus autem ijs, quos & viros bonos & veraces esse intelleximus. Quoniam verò nihil neque naturæ bonitate, & præsentia, neque orationis veritate atq. integritate Deo comparari potest; fit vt ijs verbis maximè credamus, quæ à Deo manasse scimus. Verùm enimuerò cùm de maximis rebus, & ijs quæ ad hominum vitam instituendam, atque ad eorum ipsorum felicitatem explicandam pertinent, verba Deus facere soleat; vt eiusmodi verbis credamus, duabus rebus potissimum opus est; signo, quo verba Dei esse agnoscantur; & gratia, qua fides nostra ad credendum tam arcanis narrationibus & difficillimis enunciationibus promoueatur. Diuinorum autem sermonú, qui in totis sacris libris continentur, signa, quibus auctoritas obtinetur, miracula, & prodigia sunt: quæ cùm solus Deus efficere possit (sicut scriptum est: Qui facit mirabilia magna solus) suis verbis, & sermonibus solus etiam ipse autoritatem potest addere: Atque hoc argumento, tum alij sancti auctores, tum diuus Paulus sacros libros non ab humano, sed à diuino consilio profectos esse probat: contestante, inquit, Deo signis, portentis & miraculis, &c. gratiam autem nulli hominum negari, qui tamen admittere velit, tum ipsa

benignitatis

Rom. 9. Luc. 1. Ephes. 5. כלוב צאן ברזל קדושים Psal. 71. Ad Heb. c. 2.

benignitatis diuinæ ratio, tum sacræ literæ passim docent: namque oculus Domini super metuentes eum, & in eos qui sperāt super misericordia eius: Quia misericordiam & veritaté diligit Deus, gratiam & gloriam dabit Dominus: Non priuabit bonis eos, qui ambulant in innocētia. Hoc fidei genus, vt naturæ virtus est, fidem naturalem vocare solent Psalm. 48. Theologi, ita tamē naturalem, vt donum Dei esse definiant: Quid enim habes quod nō accepisti? vt verò gratia, & diuini oculi luce plurimū adiuta, auctaque est, fidem infusam appellant. Atque adeò hác fidem Deus ab omnibus exigit, quicunq. illum purè, & sanctè colere atque studiose sequi voluerint: namque sine hac fide impossibile est placere Deo. Huius autem fidei, quoad illa in hominū animis viuit, & rationes suas agit, indiuidua co- Iaco. 2. mes est charitas; qua homines Deo credentes, dicto etiam parent: & quicquid iussi fuerint, studiose ac diligēter facessunt. Hac fide & charitate quicunque probati sunt, fideles appellātur & iusti: Quòd si charitas absit, fides lāguidissima, ac potius mortua iacere creditur. Munere itaque huius fidei & dilectionis societate animati pij homines, attendunt credentes, vtque euentus ex Dei consilio, & sua ipsorum animi sententia succedat, omni pietate, omnique officio sese comparant, quo Deo se placituros credunt: atque ita rectè dispositi, diuinorum munerum & pollicitationum compotes fiunt; sicut scriptum est: Quicunque emundauerit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatum & vtile Domino 2.Timoth.2. ad omne opus bonum paratum: verùm enimuerò cùm in donorū, quæ à Deo promissa sunt, definitionibus diuinis etiam Spiritus connumeretur, quem Deus per suum verum Messiam omnibus credentibus & obedientibus donaturum sese non semel promiserat, efficitur, vt si quē Deus huius dono & vsu dignetur, is alio iam modo, alia efficaciore atq. illustriore dignitate diuinis verbis credat, quā antea credebat. quippe antea testimonium diuinum nō in se, sed extra se habebat: nimirū in miraculis, prodigijs & portentis, quorū ipse aut spectator, aut tantùm auditor fuerat: nūc verò accepto Spiritu testimonium Dei intra se habeat, credatq. firmissimè Dei verbis, promissionibus, & Iesum verū esse Christum, agnoscatq. eius veritatem & virtutem per quem fidelibus hæc danda dona fuerāt prædicta. Huiusmodi ergo testimonium in se habentes, altero etiam fidei modo vtuntur. quæ omnino ac maximè propriè infusa fides appellari debeat. nam prior fides partim naturalis est, partim verò infusa, in quātum scilicet diuini oculi lumine & virtute illustratur ac augetur. posterior autē hęc, quam diuinus spiritus in ijs, qui priori fide probati sunt, efficit, omnino supra communem naturæ vsum, & tota noua, nouumque Dei opus est: Ex fide inquit Paulus, in fidē: hoc est ex priore fidei genere in hoc alterū augustissimum Philip.2. genus vocati. & alio in loco: Vobis donatū est pro Christo, non solum vt in eum credatis; sed vt etiam pro illo patiamini: videlicet quod Spiritum sanctum in se possidebát, vel ab illo potius possidebantur. cuius cùm multa dona sunt, quibus ille donare solet eos, apud quos habitat. ex his donis etiam hæc sunt: Patientia, Māsuetudo & Fides. Itaq. qui harū Galat. 5. arrarum, id est, diuinæ huius fidei compos est, testimonium Dei in se habet, agnoscitque verbum diuinum esse, quo auctore promissiones diuinas efficacissimas atque certissimas experitur. quo testimonio vnus ex ijs, qui vsi sunt edoctus dicebat. Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quòd sumus filij Dei; non quòd ipsi hanc adoptionem sibi Galat. 5. persuaserint, vt quidam nunc falsò statuunt; sed quòd reuelatione diuina à spiritu traditum ita acceperint. Itaque hæc est illa fides, de qua dictum est *Desponsabo te mihi in fide, & scies quod ego Dominus*, vel vt Hebraicè & Græcè legitur, *& scies Dominum*: idem autem hoc cum illo est: Quia omnes agnoscēt me à minimo eorum vsq. ad maximum eorum. Ierem. 31.

Et erit in die illa, exaudiam dicit Dominus, exaudiam cælos, & illi exaudient terrā, & terra exaudiet triticum, & vinum, & oleum, & hæc exaudient Iezraghel.

SI à susceptæ breuitatis compendijs digredi animus esset; latissimus se nobis campus aperiebat ad disputandum de natura rerum, deq. iis quæ fiunt in sublimi, atq. de harum omnium gubernatrice prouidētia: quibus de rebus non minus iucundè ac suauiter, quàm verè ex diuinis arcanisque libris philosophari possemus. Sed dabit Deus & his quoque cōmoditatem & tempus. Nunc verò quàm elegāter, quàm poëticè res describatur; & si non persequi, indicare tamen cōmodissimum erit, ac mihi quidē natura ad poëticam facultatem comparato, & in antiquorum poëtarū libris non parum à puero olim versato,

(absit à consitente arrogantiæ suspicio) cætera omnia, quæcunq. Græcis,& Latinis auctoribus extant poëmata,omnẽ cum sacris scriptis cóparationem omnino formidare,& tanquam sidera reliqua solis aduentu , & luce obscurari visa sunt. Nam quid tam elegans in hác quæ nobis ante oculos posita sentẽtia est, afferri possit,quàm est illud apud Maronẽ:

Georg. 2. *Tum Pater omnipotens fœcundis imbribus æther*
Coniugis in gremium lætæ descendit, & omnes
Magnus alit, magno commixtus corpore fœtus.

Sed nihil hæc ad nostri vatis dignitatem,atque elegantiam; maximè si Hebraïcè suis numeris,& pedibus quibus constat,accõmodetur sententia. [*Exaudiam exaudiam cælos,& illi exaudient terram.*&c] Siue vt Hebraicè legitur: *Respondebo cælis,& illi respondebunt terræ.* Omnia igitur ad diuinã spectare prouidẽtiam,hoc loco,& multis alijs docemur: neq. quicquam in rerum natura esse,quod non egeat diuino consilio & nutu. Neq. verò de peccatis nobis sermo est, quæ vt huiuscemodi sunt,non in rerum natura numerari, sed contra rerum naturã existimari debent. cætera autem omnia & si maximè officium suum & munus pręstare insito appetitu cupiant: nihil tamen quicquã sine diuino,à quo pendẽt nutu,efficere possunt. Orant quidem illa omnia Deum vocibus & precibus propriis , quamuis eorum linguæ minus à nobis intelligãtur: orant, inquam, vt hominibus (in quorum vsum facta productaq. sunt) officio,& vtilitate prodesse,à Deo sinantur.Sed peruidet tamen Deus quid opus,sit,quid maximè humanis rebus conueniat : atque ita naturas rerum nutu & voluntate sua temperat,vt pro sui consilij ratione,non pro rerum ipsarum appetitu,& viribus gerantur. Homines igitur annonam & frumenta,aliáque telluris munera expectant: at illa desiderant temperiem & fœcunditatem: tellus verò ipsa cælestem vicissitudinem & temporũ opportunitatem requirit: cælum denique diuino consilio paret. Itaque vbi luxu & nimia prosperitate homines ab officio ad libidinem declinant,subductione opus est.tunc verò natura cessat & fructus quàm tenuissimos proferre aut omnino negare iubetur. Rursus verò vbi homines pietatis & liberalitatis diuinæ non indigni fiunt, prospera omnia ac felicissima in humanos vsus Dei cõsilio atque auspicio redduntur, sicut scriptum est: Posuit flumina in desertum , exitus aquarum in sitim: Terram fructiferam in salsuginem à malitia inhabitãtium in ea.Et rursus: Posuit desertum in stagna aquarũ, & terram sine aqua in exitus aquarum, & collocauit illic esurientes, & constituerunt ciuitatem habitationis, & seminauerunt agros & plantauerunt vineas,& fecerunt fructum natiuitatis. Vt verò in superioribus triticũ, oleum,vinum, & cæteras humanæ vitæ cõmoditates, quæ astrorum virtutibus & numinibus falsò tribuebantur, ad se reuocatum iri comminatus est; sic iam modo rebus & moribus hominum in melius mutatis , & diuini spiritus dono compositis abundè omnia in melius cessura,cælum,terram, fructus & annonam votis respõsura promittit . Illud autem maximè in mentem venire , & sæpius cogitatione repeti oportuerit; cùm de huiusmodi felicitatibus à vatibus sermo fit, non tam ad terrena, & corruptibilia respiciendum esse,quàm ad cęlestia,& incorruptibilia,quibus humanus animus ornatur, augetur, atque beatus efficitur.nam vt pictores,quas pulcherrimas esse volunt rerum aut hominum vel diuorum effigies; antequam suis coloribus ad viuum effingant,& splendoribus ornent;certis lineis,creta aut carbone describunt;neque tamen eas lineas perpetuò durare volunt,imò superinductis coloribus penitus delent atque occultant. sic Deus has terrenas,quas scripturę vocant benedictiones,velut vmbras quasdam,& primas lineas esse voluit earum rerum atque diuitiarum,quæ in futura tempora producendis ad perfectionem hominibus parabuntur. In qua allegoria cælum diuinum auxilium & gratiam; terra verò humanam naturam; fructus aũt hominũ officia, actiones & opera significare solent.

(Margin: Psal. 106.)

Psalm. 84. Atque hæc res elegantissimè Psalmis decantata explicataque est: vt,Benedixisti Domine terram tuam, auertisti captiuitatẽ Iacob ; remisisti iniquitatem plebis tuæ, operuisti omnia peccata eorum,& cùm hanc rationem persecutus fuerit vates, subiungit: Veritas de terra orta est,& Iustitia de cælo prospexit.Etenim Dominus dabit benignitatem, & terra nostra dabit fructum suum. Hanc rerum vicissitudinẽ hoc in loco Deus per vatem promittit, quam sæpe aliàs sub hac dicendi figura delineauerat : vt apud Ezechielem Deus, vaticinare, inquit, super humum Israël: Et dices montibus & collibus , iugis & vallibus: Hæc dicit dominus Deus: Ecce ego in zelo meo, & in furore meo locutus sum, eo quod confusionem gentium sustineretis,idcirco leuaui manũ meam, vt gentes quæ in circuitu vestro

(Margin: Ezech. 36.)

vestro sunt, ipsæ confusionem suam portent. Vos autem montes Israël ramos vestros germinetis,& fructum vestrum afferatis populo meo Israël. Atque adeò hác felicitatem cælestem cum omnium promissionũ successu euenisse ijs, quos sibi in filios adoptauit Deus, testatur Apostolus: Benedictus Deus qui benedixit nos in omni benedictione, non carnali, sed spirituali in cælestibus. Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionẽ, vt essemus sancti,& i mmaculati in conspectu eius in charitate. [*Et exaudiam dicit Dominus, exaudiam.*] Pulchra repetitio vnius verbi ad rem asseuerandam frequẽs est, Amen Amen dico vobis: & apud alios auctores: *Nescis temeraria, nescis Quem fugias.* Quamuis Chaldæus paraphrastes prius verbum ad homines referat sic, *Et respondebo precibus vestris.* &c. [*Et hæc exaudient* Iezraghel.] Omnia pro votis populo Dei euentura omnia in melius conuertenda atque verborum etiam ipsorum significationes & rationes commutandæ promittuntur: ita vt nihil triste, nihil non felix faustumq. eueniat ijs, qui in diuinam gratiam, in filiorum libertatem reconciliati fuerint. Vtitur autem Deus pulcherrima permutatione, quæ plurimũ ad sententias atq. ad orationes exornãdas valet. Ea est cùm aut verbum aliquod, aut tota oratio ab alia in aliam significationem mutatur. quod cum multis modis fiat, vnus ex ambiguo elegantissimus est modus. fit autẽ, verbo ex altera in alteram significationem permutatò, vt Cicero Verrem, verè Verrem appellare in orationibus solebat. Hoc itaq. in loco vt hactenus nominis Iezraghel durior fuerat obseruata significatio, quatenus brachium Dei,& diuinam vltionem referebat; dumq. ea significandi ratio maneret, nihil mitius, quàm fructuum & victus subductionem, quàm captiuitates & miserrimas seruitutes audiebamus; quarũ calamitatum ratio talis redebatur: [*Quia magnus est Iezraghel,*] hoc est brachij diuini *dies.* sic rursus pace iam atque amicitia conciliata, cùm omnium rerum optimarum maximam fore copiam, maximam felicitatem promittat, nomen etiam *Iezraghel*, ad rationem alteram reuocãdum prædicit; qua semen diuinum significari potest. nam qui olim calamitatibus vexati, & supplicijs affecti erant *Iezraghel*, hoc est, Brachium Domini maximo cum dolore audierant. rursum tot virtutibus, tot donis, tot dignitatibus cumulati,& aucti, *Iezreghel*, hoc est semen diuinum,& filij Dei maxima cum voluptate audient, vt scriptum est: Et vocabuntur in ea fortes iustitiæ, plantatio domini ad glorificandum: Et omnes qui viderint eos agnoscent illos, quòd isti sunt semen, cui benedixit Dominus: Par ergo est, vt triticum, oleum, vinũ,& quæ ijs rebus significantur, animorum virtutes; Ac deinde tellus alma parens, cælumque benignum, & Deus ipse Pater natorum vota secundet. Vt autem alteram *Iezraghel* significationem respiciendã esse doceret, eodem verbo vsus promissiones suas noua accessione cumulauit. pollicetur enim ex paruo pij generis & nominis initio ingentem sobolẽ,& maximã diuini nominis gloriam fore propagandam; neque verò intra eos tantum, qui secũdum carnem Israëlitæ essent arcẽdam fore hanc sponsam Ecclesiam, sed per omnes orbis partes maximo cum pij populi & diuinæ gloriæ incremẽto peruasuram esse, ita vt ex paucis Israëlitis, qui iuxta carnis & spiritus rationem, hoc nomine appellari meritò potuerũt, ingens Israëlitarum sit prouenturus numerus, qui spiritu verè Israëlitæ sint. Atque vt agricolis plures ex vno qui seminatur modij colligentibus proueniunt: sic ex paucis hominibus, qui ad Euangelium seminãdum in omnes terrarum regiones erant mittendi, maxima hominũ, qui ad cæleste regnũ pertineant, copia gignatur. Sic ille, cuius auspicio atque auxilio hæc seges serebatur, dicebat: Simile est regnum cælorum grano sinapis. quod accipiens homo seminauit in agro suo; quod minimum quidem est omnibus seminibus: cùm autem creuerit, maius est omnibus oleribus, & fit arbor, ita vt volucres cæli veniant & habitent in ramis eius. Huc etiam pertinent, quæ de fermẽto in tribus farinæ satis abscondito, sapientissimè ab illo diserta sunt. Huius rei caussa Deus hoc in loco addidit:

Ephes. 3.

Ouid. Metamorph. lib.

Et seminabo eam mihi in terra.

EAM, intelligo sementẽ siue semẽ, id quod *Iezraghel*, hoc est diuinũ semen appellatur. Neq. verò sperare debebãt Israëlitę, vt à locis & regionib⁹ ijs, quas dispersi icolebãt, ad eã Syriæ partẽ, q̃ olim illis diuinæ sortis dono cõtigerat, reducerẽtur: nã tã angustis spatijs tãta hoĩm multitudo quì capi posset? sed vbiuis gentiũ illi forẽt, ibidẽ diuina ciuitate donãdi atq. in filios & semẽ Dei adoptãdi, & suorũ, nec nõ & viciniarũ gẽtiũ accessione augẽdi erãt: Seminabo, inq̃t, eã in terra: nõ in terra Canaã, sed in vniuersũ in terra dixit, vt &

vnus ex ijs qui seminati ad hanc rem fuerunt, hunc eundem locum interpretatur: Vt ostenderet, inquit, diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ præparauit in gloriam, Rom. 9. ,, quos & vocauit, non solum ex Iudæis, sed etiam ex gentibus, sicut in Hossea dicit: Voca- ,, bo non plebem meam, plebem meam. Antiquissimi etiam Hebræorum, & qui circa salutis humanæ tempora fuerunt, hanc seminationis rationem hoc modo explicabant.

Et miserebor eius quæ fuit absque misericordia, & dicam non populo, populus meus es tu, & ipse dicet: Deus meus es tu.

NIHIL in humanis Rhetorum præceptis, ad faciendam in narrationibus fidem magis commendari solet, quàm vt rerum gestarum ordo seriésque seruetur: atque vt quidq. primùm gestum erit, ita primùm exponamus, & rerum ac temporum ordinem conseruemus, vt gestæ res erunt; aut vt potuisse geri videbuntur. In diuinæ autem eloquentiæ rationibus nihil minus hac obseruatione necessarium videtur. neq. enim Deus humanarum artium præceptis parêre cogitur; sed vt sapientia & consilio omnia superat, sic nostrarum obseruationum angustijs non cõtentus, liberiori campo exultat, atque contemptis etiam rursus humanarum viarum dispendijs, & circuitionibus, maxima atque artificiosissima compendia sibi ipse facit, eademque discipulis suis, ijs, inquam, quos ipse docendos suscepit, facillima reddit. Caussa autem quamobrẽ ad faciendam fidem temporum ratio & rerum ordo apud nos desideratur, nulla alia est quàm mentis nostræ tenuitas, & maxima ad cognoscendum ingenij imbecillitas; nec non & rerum ipsarum ac negotiorum fluxa & labens natura: quoniam apud nos res non simul omnes cõficiuntur, sed temporum momentis, quæ sequantur, indigent: cum tempore enim ipso nasci, produci, & confici obseruantur. Vt verò temporum partes inter se coniunguntur, præteritum præsenti, & futuro præsens, ita rerum partes inter se & antecedere, & cõiungi, & consequi solent. Nobis autem huiusmodi rerum series obseruare, omniáque ad hanc rationem reuocare assuetis, quicquid discrepauerit alienum prorsus, atque absurdum, & ad fidem faciendam ineptum, videtur: vtpote quibus multi temporum modi ob naturæ imbecillitatem præsentes esse nequeant, multarum etiam rerum coniuncta narratio tanquam angusto vase respuatur. Consequens ergo est, si quid iuxta humana præcepta & artes narrandum nobis sit, temporũ atque ordinis rationes expectari oportere: aliàs narrationem dilucidá minus videri. Verùm enimuero Deus qui omnem humaná rationem & cogitationem infinitè superat, tempora omnia, & rerum despicit series, extráque omnẽ mensurę modũ positus, cælum, terram, maria, mundũ; denique totum pugno comprehendit, neq. tamen manum cõplet. ex quo fit, vt nihil illi præteritum, nihil futurum, nihil detractum aut desideratum, nihil nouum esse possit; sed omnia præsentia sint, omnia viuant, omnia denique iam facta, atque certa sint; siue ea apud nos incerta, siue infecta, siue expectata, siue certa, facta atq. peracta fuerint. Igitur nobis, si de rebus, quę apud nos gerũtur, sermo habeatur; cum illis duobus generibus & rerum ipsarum, & nostræ cognitionis est temperandus. Deo verò sermonem suum ad suam illam, quæ humanas omnes definitiones transcendit, cognoscendi rationem transferre integrum est; ita vt ea quæ gesta iam sunt, cum ijs quę olim gerentur, & omnia cum pręsentibus rebus coniungat atque componat: Habac. 3. Act. 1. Quoniam, vt inquit Habbacuk, mundi ac æternitatis itinera eius solius sunt, illique soli manifesta, & in illius tantum potestate, vt à filio eius accepimus, cõstituta. Etenim poëtæ etiam qui facultatem suam, non tam arti, quàm Deo acceptam referri volunt; & sese diuino impetu ad canendũ excitari, agíque iactitát; huiusmodi Rhetorũ de narrationibus præceptiones contemnere solent, & diuinum quoddam dicendi genus vtcunque imitari Hor. in arte. conati, temporum ac rerum series prætermittunt: *Et iam nunc dicunt, iam nunc debentia dici Pleraq. differũt, & præsens in tẽpus omittunt*; & *In medias res non secus ac notas* auditorẽ *rapit, atq. Iam modò me Thebis modò iam me ponit Athenis.* De qua re dictum nobis fusius est in ijs libellis, quos nuper de Christianis Rhetoricis carmine componebamus. Omnis autẽ hæc, in quam incidimus disputatio, eò pertinet, vt quoties in diuinis libris, maximè autem in vatum oraculis rerum & temporũ series vel cõfusa, vel turbata, vel certè minus dilucida, videbitur, tenuitatem nostram agnoscentes, diuinæ artis modos, rationesq. admiremur, atque ad eam excellentiam, ad eumque sublimem cognoscendi gradum animis, studio & votis omnibus contendamus; vt doctrinæ huius partem aliquam Dei dono consequi possimus.

possimus. Hoc itaque in loco Deus omne Iudæorum æuum tribus ferè versibus explicat, omnemque eorum historiam vno, atque eo non longo capite complectitur: namque antiqua illorum status memoria ab Ægyptiis vsque temporibus repetita, quas ob caussas abiiciendi essent, cõmemorauit: deinde recõciliationis promissionẽ adiecit, quòd diuinæ misericordiæ beneficio in coniugij regniq. societatẽ, vnà cum gentibus aliis erant conuocandi: sed quia plerique illorum importuni, contumaces, atque diuinæ vocationi increduli futuri erant eosdẽ omni dignitate, omni tam diuino quàm humano splendore meritò carituros, atque interim gentes in eorum locum esse sufficiendas prædixit. Tandem verò (quæ maxima Dei benignitas, quæ ineffabilis misericordia est) vitæ ac regni aditus illis esse patefaciendos. neque tamen verendum posthac esse, ne de loco & de certa re ac possessione deturbentur. Hæc itaque omnia diuersis temporibus euentura; quoniam ad vnam hanc gentem, atque adeo ad vnum regnum pertinebant, quòd semel præuisa à Deo sunt, & præsentia illi semper fuêre, ideo paucissimis versibus comprehensa, & vna ferè periodo sunt coniuncta. Nomina autem *Loruhhama, & Loghami*, hoc est non misericordiam consecuta, & non populus meus, vnà cum rationibus & rebus ipsis Deus à se esse commutanda promittit, vt iam deinceps misericordiá cõsecuta, & populus meus appelletur. atq. Deus ipse vicissim, Deus meus, à populo suo audiat. [*Et ipsa dicet deus meus.*] Gubernatorem & præsidem consilio, studio, curaque prouidentem significat vox *Elohi*: itaque curæ se esse Deo suo agnoscit. Habet autem affectum Hebraicè nomen, *Deus meus*, eò quòd in vocandi casu positum acclamationem & amorem studiumq. maximũ indicat: nam longissimæ orationis, quam is, qui amore affectus maximo instituere vix posset, compendium quoddam vocandi casus, esse solet; maximè autẽ si non tam proprio nomine, quàm alio quopiam quod ad rem ad affectumq; pertineat, quis compelletur: sic Paulus: Accepistis, inquit, spiritum adoptionis filiorum in quo clamamus Abba Pater. Hactenus ergo totius Iudæorum historiæ summa quædam nobis præscripta est, atque ad hanc eandem diuus Paulus animo & cogitatione conuersus, plenam suæ gentis restitutionem prędixit: Nolo, inquit, vos ignorare fratres mysterium hoc, vt non sitis vobismetipsis sapientes; quòd cæcitas ex parte contigit Israël, donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israël saluus fieret, sicut scriptum est: Veniet ex Sion qui eripiat & auertat impietatem à Iacob. & hoc illis à me testamentum; cùm abstulero peccata eorum. secundum Euangelium quidem inimici propter vos. Secundum electionem autem charissimi, propter patres. Sine pœnitentia enim sunt dona & vocatio Dei. Sicut enim aliquando & vos non credidistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis propter incredulitatem illorum. Ita & isti nunc non crediderunt in vestram misericordiam, vt & ipsi misericordiam cõsequantur. Hæc Paulus. At verò nos hoc in loco pium lectorẽ admonendũ esse existimauimus, vt omni studio ardẽtibus votis, assiduisq. precibus à Deo misericordiam efflagitemus: atq. illud deprecemur, ne vt Iudæorũ rebellio occasionẽ nobis ad Euangelium atque ad regni societatem dedit; sic nostra impietas illis aditum ad reconciliationẽ aperiat. neque ea nos excludamur ianua, quæ illis ad misericordiam est cõcedenda. Amen. Scimus profectò quid vereamur, & quamobrem hoc prædixerimus, ea nobis neque leuis, neque incerta ratio est.

אלהי

Roma. 8.

Roma. 11.

CAPVT III.

ET DIXIT *Dominus ad me, adhuc vade, & dilige mulierem dilectam amico & adulteram, sicut diligit Dominus filios Israël, & ipsi respectant ad Deos alienos, & diligunt vinacia vuarum.*

NON POSSE non obscuram atque difficilem libri huius lectionẽ videri, demonstratũ nobis in superioribus est. Huius autem difficultatis inter alias caussas vnam illam coniecimus, quòd sub amantis viri, atq. eiusdem vehementer ob adulterium dolentis persona, sermo instituatur. namq. vtraque perturbatio, si quem corripiat inquietum diuersumque agitat, atq. in varia multipliciq. cura & cogitatione versari cogit. Eius autẽ rei index certissimus sermo est: videmus enim ab ijs, qui huiusmodi distinentur curis, nunc hunc, nunc illum sermonem & arripi & dimitti, sæpius accusari, interdũ dãnari, femineamq. impudicitiá exprobrari,

non raro inuidiam in riuales concitari, in amatam mulierem contemptum odiumque effundi: rursus hæc mitigari, & eam tandem affectioné, quæ antiquior fuerat, ad amoré nimirum plus cæteris omnibus valere. Quamobré de pace, de reconciliatione, de amore demum redintegrando cogitatur, atq; agitur; atq. vt tota hæc res ac ratio illustrior nobis fiat, exemplum aliquod habere non pigebit. Neque verò minimū referre puto, vnde illud petatur; quando illud nobis non ad vitæ documentū aliquod, sed ad rei, de qua loquimur, similitudinem est dirigendum. *Dum tu Lydia Telephi* &c. Tandem subiungitur,

Horat. lib. 1. od. 13.

Felices ter & amplius.
Quos irrupta tenet copula, nec malis.
Diuulsus querimonijs.
Suprema citius soluit amor die. &c. Igitur cum iam Deus per vatem suum, multas huiusmodi cogitationes & curas aptissimo sermone expresserit, tádem ira in omnem in pacé & gratiam vltrò offerédam sibi mutatá esse prædicat, sicut scriptū est: Ego enim scio cogitationes, quas cogito super vos, cogitationes pacis non afflictionis, vt dem vobis finem & patientiam, & inuocabitis me, & ibitis & orabitis me, & ego exaudiam vos, quæretis me, & iuuenietis, cum quæsieritis me in toto corde vestro, & iuueniar à vobis, ait dominus; & reducam captiuitatem, & congregabo vos de vniuersis gentibus, & de cunctis lócis, ad quæ expuli vos. De his autem cogitationibus totus hic sermo cum vate instituitur, prædiciturq. quid interim futurum sit, dum Israëlitica gens omnino in gratiam cum Deo reuertatur: Namque hactenus duo nobis tempora, duo gentis huius status descripti sunt, atque in altero quidem antiqua eius historia breuissimè fuit proposita, qua rudis ille populus disciplinæ ignarus, totius honoris inops egenúsq. fuerat, vt Dei beneficio repentè auctior extiterat, & a Deo ad maximū honorem fuerat euocatus: In altero verò eiusdem populi ingratitudinem atq. insaniam complexi sumus, & quas ob fidem atq. religionem violatam pœnas subiturus sit; & tádem eundé in gratiam diuina benignitate reuocandú cognouimus. Superest tertius ille ac medius gradus, quem ille, dum optatissimus malorum & calamitatum finis aderit, complebit. Hic demum gradus hoc in capite describitur atque prædicitur : Sed illa tamen causa imprimis repetitur, quare sic illis consultú esse velit Deus; nimirum quia nihil odit eorum quæ fecit: homines autem præcipuè quam uis indignos, amat; pro quibus vnicum & charissimum sibi filium ad mortem dedit. Verum enimuerò vt instituta semel sermonis & prędicédi ratio modusq. seruaretur, eam de qua agitur, rem magnam atq. diuturná futuram non verbis tantum, sed signis etiam expressam esse voluit Deus. Iubet itaq. vatem suum nouam aliam cum muliere rationem inire, vt ante oculos poneretur tanquam imago quædam & repræsentatio rationis eius, quæ ab ipso Deo aduersum Synagogam deinceps esset suscitanda : ideò autem alia ratione cum mulieris persona agi opus erat, dignitate, honore, regno, & ciuitatibus suis expulsa, ob antiqua & præsentia scelera; adeoque ob repulsam Messiæ suo ab ipsa illatam, quandiu diuina reconciliatio esset expectanda. Namque longè aliter actum iri oportebat, quàm antè abdicationem actum, aut post restitutionem esset agendum: Atque eæ partes vnius tantum rationis, & modi spectatione satis aptè agi, ac repræsentari commodè non poterant: siquidem antea cùm synagoga Deus, perinde ac vir cum amata sibi nō tamen integris moribus prædita vxore, se habuit. Tandem verò ad sanitatem bonáq. frugem restitutam sibi tanquam viro bono vxorem bonam, charissimam, atque gratissimam curæ esse futurá est pollicitus; vtraq. auté res à vatè nostro cum vna vxoris illius, quá duxerat, persona cómode repræsentata est. Sed quoniam aliud iam negotium non ex coniugij legibus & officiis gerendū est; aliud agendi genus, aliusq. modus obseruádus proponitur:

Ierem. c. 29.

Ioan. 3.

[*Et dixit dominus ad me: adhuc vade:*] Attentionem multam magnam futuræ rei expectationé initio statim molitur, cum verba denuò sibi à numine facta, nouumq. sermoné quasi de re noua & maxima institutum, referat: Porrò particula illa, *adhuc*, nouam deinceps agendi rationem suscitandam significat; eademque particula in simili sententia vti Deus ipse solet, vt Adhuc vna plaga tangam Pharaonem & Ægyptum: Sic hoc loco: Adhuc vade, atque aliam rationem inito. Ire autem imperandi modo positum agendi sedulitatem & maturitatem suadet, vt superius : Vade & sume tibi vxorem fornicationis.

Exod. 11.

Osee 2.

[*Et dilige mulierem dilectam amico & adulteram.*] Hæc totius negotij imago, & repræsentatio est : Nam cum Deus futuram sibi aduersus Israëliticam gentem abnegationem & ex-

& exclusionem esset comminatus; vel certam potius partim ob spectata iam, partim ob præuisa in ijs ipsis scelera prædixisset, & tandem futurú esse promitteret, vt in misericordiam atque in gratiam reciperentur: quo tamen pacto cum illis interim agendum esset, incertum & ignotum esse potuit. atque ea ignoratio, & incertitudo in causa fuit, vt multi ex illis spem omnem animumque despondentes, præcipites irent; multi rursus certæ pollicitæ spei non ritè sancteque innixi, vitijs & voluptatibus per totam vitam securi liquefierent, & molliti diffluerent: alij demú illud fieri omnino posse negarent, vt deserti ac destituti à Deo vel diem vnú peragerent, tum quòd filij Abrahæ Isaac & Iacob essent; quorum sobolem à Deo desertam esse non decebat: tum etiá quod omni naturæ prorsus videatur repugnare, vt res aliquæ à diuina prouidentia neglectæ atque dimissæ, durare valeant, sicut scriptum est: Psal. 103. Auertente te faciem tuam turbabuntur, auferes spiritú eorú, & deficient, & in puluerem suum reuertentur. Itaque vt huiusmodi hominum animis hæsitationes, dubitationesq́. remouerentur; hoc & agendi & dicendi genus institutú est, quo ostenderetur, non vt anteà feliciter, non vt futuris téporibus felicissimè illis esse prouidendú; sed prouidendum esse tamen, vt nec ipsi funditus perirent, nec omnino nullum Isai. c. 1 semen Abrahæ superesset; ex quo maxima illa iustorum, & piorum hominú soboles esset propaganda, sicut scriptum est: Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & Gomorræ similes essemus. Expendenda autem, imprimis singula verba sunt, & cum superioribus componenda; ex quorum cognitione, & comparatione, certa nobis constare possit interpretatio: Initio enim vates vxorem accipere feminá impudicam, atque ex eadem filios suscipere iussus est; nunc verò dilectam amanti viro mulierem, eandem libidinibus indulgentem, non accipere, sed amare imperatur. Vt ergo magnum inter vtramque actionem discrimen est, sic eorum negotiorum quæ his imaginibus significantur, alia atque alia omnino ratio obseruatur: Nam quam superius accipere iussus est vxorem, eam legitimá sibi certis coniugij legibus statisq́. ceremonijs (quæ ab Hebræis Lekahhim, hoc est, acceptiones dicuntur) duxit. לקחים Nunc verò amici affectu amare, nó vt vxorem aut accipere, aut habere imperatur; sed quod vsu sæpè venire videmus meretriculis, quæ corpore quæstum faciunt: vt vnus tamen præcipuus sibi deligatur, cuius sese nomini, & protectioni committant; hic autem amicus sociusque appellatur, cui ne qua amicæ iniuria fiat, prouidere cura est: Namque huiusmodi natura, & sexus viri consilio ac cura destituta, diu bene agere, & cóseruari haud quaquam potest, sicut scriptum est: Isai. c. 4. Mulieres septem apprehendent virum vnum dicentes: Panem nostrú comedemus, & vestimentis nostris operiemur, tantummodo inuocetur nomen tuum super nos, aufer opprobrium nostrum, &c. Huiusmodi præstantem hominem Hispanicè significantius quàm Latinè amicum dicere solemus, Græcè ἑταῖρον, Hebraicè vero Reagh, רע vtraque quidem posteriora nomina, multò quàm illud Latinum, aut Hispanum, aptiora sunt: Nam alios præter eum qui descriptus est, amatores & riuales appellari ferè apud omnes est consuetum. Hactenus quidem descripta nobis imago est, nunc verò deinceps res ipsa cum imagine est componenda: Olim Deus synagogam legitimis ceremonijs, & multis additis beneficijs in vxoré acceperat, illa verò officij immemor sui, & sceleribus multis, & turpissimis superstitionis adulterijs sese contaminauit. Quamobrem viri sui stomachum atque iracundiam non semel fuit experta: nondum illis temporibus rupto coniugio, nec vxoris nomine, neq. dignitate amissa, nam lex & sacerdotium & regnum, tametsi nonnihil interrupta & debilitata sunt, non tamen sunt omnino sublata; donec in Vide Iosippú vbi ex professo idem ostenditur. lapidé offensionis, atque in petram scandali impegêre: quo admisso scelere, & coniugij nomine, & viri officio meritò spoliati sunt, sicut scriptum est: In sceleribus vestris diuisi matrem vestram, quia veni, & non erat vir; vocaui, & nó erat qui mihi respódere vellet. Isai. 50. Quia verò cogitauerat Deus illam sibi in tempora illa felicia reponere, docet nunc interim quo officij genere erga eandé functurus sit: nimirú amore eo, quo quis feminam alijs amatoribus prostitutam in suam tutelam suscipit. Huiusmodi verò hominis sic amantis illa imprimis cura esse debet, ne quid desideretur, quod ad vitam alendam pertinet. Eam curam ita temperari ab eo necessum est, vt quoad fieri possit, suo consilio, & opera ad meliorem mentem & frugem redeat: Audiat illa sæpè eundé ornatus, & cultus, totiusq́. victus luxuriem vera atq. vehementi oratione arguentem: audiat amatorum turbas, hoc est, maximum feminarum dedecus damnanté. ad vnius auté id est, sui tantum amorem,

fidem consuetudinemque reuocantem percipiat; seseque illi demum, si resipiscat, perpetuò amantem ac vtilem non tam amatorem, quam maritum futurum esse promittentem sentiat: Hoc munus, hoc officium, hæc cura est amantis, siue socij: qualem se aduersus huiusmodi mulierculam præstare vates noster iubetur. Si quis verò huius curæ atque officij exemplum aliquod desideret; quando ad huiusmodi genus tota hæc ratio à numine ipso reuocatur, is primi Propertij libri elegiam secundam legat, in qua huius Proper. lib. 1. eleg. 2. rei imago absolutissimè depingitur. Hoc itaque modo synagogam, quamdiu in repudio permanserit, amatam à Deo esse constat. nam neq. ijs quibus ante vsa fuerat beneficijs, neque eadem dignitate vtitur, neque curas illas, & correptiones, & iurgia in se diuina experitur; sed promissæ tantum reuocationis spe alitur, & in diuinorum librorũ lectione versata, simulachrorum cultũ, & cætera impia scelera horrere & vitare discit; ac interim vitæ muneribus vtitur potius quàm fruitur, donec optata illa, felicissimaque dies adsit; cùm è tenebris, & vmbra mortis, in qua nunc iacebat, in lucem tandem atque in vitam prodeat. hic diuini amoris erga gentẽ illam modus, hæc ratio est. Ob eam verò causam, quòd ad hanc veritatem similitudo & imago ipsa reuocabatur, dictum est vati: Amato feminam amore amici, sic enim Deus amabit filios Israël; vt imago potius rem quàm res imaginem imitetur: [*Quia ipsi respectant ad deos alienos:*] Inter alia multa officia, quibus ו *vau* particula apud Hebræos fungi obseruatur, vnum est, quòd relatiua quandoque fit: quam particulam propter frequentem coniungendi vim, in nostram coniunctionem, ET, interpretes ferè semper vertere solent: sed tamen ad quod officium reuocari possit, ipsa sententiæ ratio, & contextus rerum facilè indicabit. Relatiuè autem Psal. 49. hic ponitur, & alibi non raro, vt Homo in honore, & non intellexit, comparatus est iumentis. ita enim ad verbum sonat ille versus. Huius autem loci hic contextus est: Amato tu feminam dilectam amico, & adulteram, sicut amat Dominus filios Israël; qui & ipsi ad alienos Deos respectant. Atqui cum hæc inter Deum & vatem agerentur, Israëlitæ ad deos alienos respectabant. & quoniam de hoc statu iam cogitabat Deus, eumq. quàuis futurum, tamen ante oculos vati suo præuidendum prædicendumque veluti præsentem ponebat: idcirco totus de præsenti sermo est; apud Deum enim nihil futurũ, nihil variũ aut permutatum esse potest; sed ille immensus amor quem natura habet, alia atque alia ratione, ad alias & alias res refertur; neque amorem ille suum, sed ego amandi mei rationem aliam atque aliam muto. namque vt sol radio suo, & calore omnia complet & fouet, & tamen pro varia rerũ natura, & aptitudine hoc minus illud magis, aut citius, aut tardius virtutem eius experitur; ita Dei immensa ac ineffabilis amoris erga homines vis, pro cuiusq. capacitate in singulos infunditur; & vt Paulus ait: Varia vasorum ratio 2. Tim. 2. atque natura est: alia enim lignea, alia fictilia, quædam argentea, & aurea quædam sunt; sed ad honorem partim, partim verò ad contumeliam apta esse cõstat. Qui ergo emundauerit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatũ, & vtile Domino ad omne opus bonũ paratum: Nam per Deum natura cùm bonum, tum supremum nõ stat; sed per vasa ipsa quò minus omnia magnam atque vtilissimam diuinæ beneficentiæ partem capiant. Respectare autem ad deos alienos dicuntur, vt hoc dicendi genere ac tropo vetiti amoris scelere flagrare arguantur: Etenim nullæ corporis nostri partes, amorẽ quamuis celatum apertius, quàm oculi indicant. Is enim sensus est, per quem maximè ea perturbatio con- Prou. 23. cipitur, & concepta foueri maximè solet, sicut scriptum est: Oculi tui videbũt extraneas. Ex quo fit, vt si quis amorem suum maximè dissimulare velit; tamen cùm id præsens est quod amatur, non possit sibi tẽperare, quin oculos animumq. subinde defigat. Proditur Psal. 118. autem hoc modo vel inuitis amantibus amor. Quamobrem sibi hac in parte consultum esse optabat vates, vt oculi sui ad verum Dei amorẽ & cultum, ab omni vana, & incommoda perturbatione reuocarentur: Auerte, inquit, oculos meos, ne videant vanitatem; in via tua viuifica me. [*Et diligunt vinacia vuarum:*] Pulcherimè aptissimeq. susceptam allegoriam persequitur: adeo quippè coniuncti esse solent, & mutuis officijs se iuuare Bacchus & Venus, hoc est ebrietas & libido, vt nunquam inter auctores alterius mẽtio fiat, quin altera continuò subiiciatur; est enim vtriq. & alliciendi & nocẽdi par potestas; nam vtraq. hominem de virtutis & sapientiæ gradu, de mente deniq. deturbat; vtraque alteri cùm aptè conueniat, vtraq. etiam alteri coniuncta in crimen vocatur, vt apud hũc eundem vatem Deus, inquit; [*Fornicatio & vinum. & ebrietas auferunt cor.*] Sic ille cum amoris

amoris atque fidei proditæ amicam insimularet, ebrietatem vt criminis huius argumentum satis idoneum obiiciebat.

Vror, seu tibi candidos Horat. li. 1. Od. 13.
Turparunt humeros immodicæ mero
Rixæ: &c.

Neque verò hoc in loco Iudæa gens à Deo, ebrietatis accusatur, namque aliàs, & eiusmodi vitij notabitur. sed cum maximum crimen (cuius causa hæc oratio habetur) sit vanorum deorum cultus, quod sub adulteriorum allegoria afferri cœptum est, vtitur hoc argumento tanquam certissimo, quod legis, & diuinorum mysteriorum ignara ebria, atque à sensu & mente aliena, nihil nisi superstitionem, & nefarios cultus amet, ac sequatur, sicut ij qui intemperanti sese vino atque ebrietati dediderunt, Veneri, & turpissimis voluptatibus indulgere solent, sicut scriptum est: Ne intuearis in vino, quando flauescit, cùm splenduerit in Prouer. 23. vitro color eius, ingreditur blandè, & in nouissimo mordebit, vt coluber, & sicut re- ,, gulus venena diffundet, ex qua re illud sequetur quod Oculi tui videbunt extraneas, & ,, cor tuum loquetur peruersa. quam etiam ob rem quidam dicebat:

At ne quis modici transiliat munera liberi, &c.
Monet Sithonijs non leuis Euius, Horat. li. 1. Od. 18.
Cùm fas, atque nefas exiguo fine libidinum
Discernunt auidi.

Vinacia vuarum. Pocula vini, siue lagenas potius, Hispanicè garrafas, vt eos vehemẽter ebrios ostenderet, qui non calices & pocula modò, sed totas lagenas exhauserint. Vuarũ autem pro vini dixit metonymia poëtica ad rem exaggerandam vsus, qui tropus non infrequens diuinis carminibus est, vt sanguinem vuæ bibere meracissimum, & in externis poëmatibus: Deut. 23.

Cæcubam, & prælo domitam Calœno. Horat. li. 1. Od. 20.
Tu bibes vuam: &c.

Et fodi eam mihi quindecim argenteis & coro hordei, & dimidio coro hordei.

IVSSVS vates eam rem agere, qua futurę aduersus Iudæos prouidẽtiæ imago quædã repræsentanda fuerat, continuò se diuina iussa facessisse ait, & in societatem accepisse mulierem, quam sibi quindecim argenteis, & homer hordei, & dimidio homer hordei pactam ostendit. *Fodere* hoc in loco idem quod mancipare significat, translatione ab illis sumpta, qui seruos libertatem negligentes perforata auricula sibi lege & cõsuetudine addicebant. Cùm autem argenteis quindecim & hordei homer atque Lethec (quod dimidium est homer) illam sibi obligatam dicat; non autem legitimis acceptionibus, & dote, & totius rei familiaris vitæ atque victus cõmunicatione, vt cum dilecta vxore fieri consueuit, ostendit iis rationibus à Deo, Israëlitico populo cõsulendũ fore, quæ cum eorum conditione in illo rerum statu aptissimè conuenirent, non illis præclaris & abundantibus rationibus, quibus olim eis fuerat prouisum, vt tritico, vino, oleo, lino & lana, & demum rerum omnium copia affluerent, sed vt victu eodemque tenui, nimirum hordei, nec tamen geminata mensura, atque cultu etiam penè seruili quindecim argenteis comparato non deficerentur; cæteris præterea quæcunque suauiorem & iucundiorem vitam faciunt, magistratibus, honoribus, prædijs & agris, regibus priuatis & publicis rebus, atque adeo ciuitatibus carerent. Atq. ad hunc locum Iudaicas res deuenisse, in eoque hactenus esse, nemo, qui & illorum historias legerit, eosdemq. vbicunque gentium vitam degunt, viderit, nescire potest. Et quoniam in hoc loco, vt Hierony. ferè in omnibus alijs, quibus numerorum aut mensurarum mentio intermittitur, variè Cambi Salo. tum Hebræi, tum Græci, tum etiam Latini interpretes omnes commẽtantur, atq. rem ad allegoram reuocantes, propriam quisque aut ex arte, aut excogitatione sua, diuina- Ambro. Epist 39. tionem in medium affert: non alienum erit, si nos aliquid etiam proferamus, quod tamen legentium iudicio sit permittendum. neque verò aliorũ sententias enumerare, aut in nostra commentaria transcribere animus fuit; ne vltra quã vellemus, voluminis magnitudo, & commentationis modus excresceret: Satis enim fuerit eos qui excellere hac in parte videntur, auctores in libri nostri margine indicasse. Imprimis illa nobis vsurpanda est cogitatio, multa verba in Hebraica, vt in aliis linguis esse quæ agnominationis

tionis

ab vna ad aliam rem transferri possint, atq. tionis figura, aut variæ significationis ratione, hac significationum deriuatione non infrequenter auctores vti solere, multamq. de hac re, atque de hoc elocutionis ornamento, longam esse apud dicendi artifices disputatio- nem, cuius generis illud est: *Asinaq. paternum. Cognomen vertas in risum & fabula fies.* Igitur conducta sibi mulier quindecim argenteis à vate narratur, quibus vitam inte- rim tueri posset, quoad illa in meliorem mentem mutata, redeuntis tandem ad se amorem & curam maiorē experiretur: Atque illud hac imagine indicari videtur, quibus potissimum rebus atque consilijs adiutus Israël, & ad diuturnam illam spem fortiter te- nendam, instructus esse possit: Nulla autem illis commodiora, & magis ad eam rem apta esse probantur, quam assidua sacrorum librorum lectio, in quibus certa loca sunt, quæ de hac re consulentibus satis idoneum suppeditarepossint ad sperandum materiam: Nam quod semel à Deo in hominum vtilitatē promissum est, id nisi nostra impediatur culpa, vt succedat necesse est: Atque ad eam spem alendam plurimum confert ingens & indefessa arcanorum voluminum lectio, sicut scriptum est: Quæcunque scripta sunt ad nostram doctrinam scripta sunt, vt per consolationem scripturarum spem habeamus: Quindecim itaque imprimis vates fuêre, apud quos oracula, de hac Israëlitica restitu- tione funduntur. ij autem sunt, Dauid Rex primus in quibusdam psalmis, secundus Isaias, Ieremias tertius, quartus Iezechiel, Hosseas quintus, sexto loco Ioël, septimus Amos, octauus Gobadias, nonus Michæas, decimus Habakuq, Sophonias, Daniel, Aggeus, Zacharias cum Malachia, quindenarium hi numerū complent, neq. quisquā alius præter hos vates est, qui de hac re verba faciat manifesta: Atque hanc sententiam conijciendi hæc simplicissima ratio est: Numerus quindenarius vt occurrit sine vlla alia diuinatione præsenti intentione conueniens admittitur: Argentum autem Hebraicè *Chezzeph* dicitur à verbo *Chazzaph*, quod concupiscere rem aliquam, ad eamque attētum esse significat, vt in psalmo: Concupiuit, & defecit anima mea in atria domini, quando veniam & apparebo, &c. Ita autem ad vatum lectionem Israëlitæ vehementer attenti, & earum rerum quæ illis prospera prædicuntur desiderio affecti sunt, vt vates illæ visendi diuini templi spe atq. desiderio affectus erat: Namq. in his præter multam & maximam sapientiam calamitatum suarum finem, & multa futuræ atque sperandæ felicitatis testi- monia contineri creduntur: Quamobrem mirum in modum illis attendunt: quo verbo etiam Diuus Petrus ad eosdem de ea re scribens, vsus est: Habemus, inquit, firmio- rem propheticum sermonem, cui bene facitis attendentes: Certè quindecim illis sunt, quibus attendere, quos assidua lectione versari expediat; ad quorum prædictiones & promissa tanquam ad lucem aliquam aspiciendum sit; vt Lucernæ, inquit Petrus, lucenti in caliginoso loco, donec dies elucescat, & Lucifer oriatur in cordibus vestris. Atque de quindecim argenteis hactenus: nunc verò de Ghomer hordei, & de Lethec, hoc est dimidio ghomer hordei erit deinceps dicendum. Homer mensuræ genus apud Hebræos erat, de qua nos in nostris de siclo disputationibus exactius Deo duce agemus. Nomen verò ipsum complementum siue cumulum significat, nam cum ranas Ægyptijs infestas, Mose perniciem illam deprecante, Deus extinxisset, in hammarim hammarim, hoc est in cumulos cumulos aceruatim à populo comportatas fuisse legi- mus. & apud Habbakuq cumulum aquarum multarum pro mari, dictum legimus. significat ergo homer cumulum: Lethech verò dimidium homer cum sit, eius etiam acerui, ad quem homer refertur, dimidium significabit. atqui & hordei nomen certæ cuiusdam significationis est, quæ ad hanc rationem non minus, quàm superiora aptè referre placet: nam turbo, procella, & tempestas, & maxima quæque calamitas no- mine, & verbo saghar significantur, quæ ad idem etymon cum hordei nomine refe- runtur: vt in Psalmo: Et in circuitu eius SAGHAR MEOD, id est tempestas valida & iterum dixit, & stetit spiritus Saghar, id est procellæ. Nomine igitur Seghorim, id est hordeorum in hac significatione vsurpato ipsa sese totius sententiæ ratio detegit atque aperit. nam vt ad longam istam seruitutis miseriam, restitutionis spe ferendam atque leniendam, quindecim vatum lectio illis proponitur, sic etiam ea scripta co- gnoscenda, atque animo versanda indicantur, quibus scriptis omnis futurarum illis calamitatum, & miseriarum summa præfinitur: Atq. duo præcipuè loca sunt, in quibus hac de re agitur: Alter est septimum supra vigesimum libri Deuteronomij caput: Alter

Marginal notes: Cic.lib.de orat. — Horat.li.1. epist. — Psal.84. — כסף — 2.Pet.1. — Exod.8. — Habacuq.3. — לתך — שעורים — Psal.58. — Psal.50. — Deutero.27.

Alter verò leuitici vigeſimum & ſextum, quibus locis imprecationes & diræ populo illi obnuntiantur, ſi legem, ſi fœdus diuinum neglexerit, atque ruperit. Sunt autem in Deuteronomio nonaginta octo numero quæ calamitatum aceruum, atque cumulũ, hoc eſt, homer, complent: In leuitico verò quadraginta quinque tantum ſunt, quæ lethec, hoc eſt dimidium homer abſoluunt. Hæc vates pronunciat haurienda illis eſſe prius quàm miſerijs, quibus ſcatent, extricari cõtingat; atq. ad eorũ in ſacris libris cognitioné adhortatur: namque ita fiet, vt ipſi non caſu, ſed diuino conſilio eò ſeſe veniſſe agnoſcant, & futuræ rurſus reſtitutionis pollicitis, atque ſpe alantur, quæ ex illis eiſdem locis, vbi diræ atque imprecationes continẽtur, petere licebit, ſunt enim hæc illis continuò ſubiectæ: Atque adeò ex hac cumuli atque dimidij dirarũ cumuli aſſidua cogitatione magnum illi fructum conſequentur: quippe & iuſtum Dei iudicium imprimis agnoſcent, malumq. ſuum prouidentiæ ſpe ac fide ſolabuntur, atque meliorum rerum deſiderio affecti diuinam miſericordiam aſſiduis precibus appellabunt, vt ijs tandem malis feliciorem finem atque exitum det. Leuit.26.

Et dixit ad eam, dies multos expectabis me.

PRo ratione conceptæ ſimilitudinis decorum omne, atque omnis œconomia à vate conſeruatur. namque hoc in loco vates eius partes agit, qui mulierculæ pluribus quondam amatoribus proſtitutæ, curam gerit, quique eam ad ſanitatem atque officiũ reuocare ſtudet: quod duabus rebus potiſſimum efficitur victu & cultu parcius ſuppeditato, & oratione ad hanc rem accommodata, qualem anteà apud poëtam indicauimus. Igitur cum vates priorem partem ſoluerit; hanc alteram breuibus quidẽ verbis, tamen idoneis ſententijs adiungit: Oſtendit enim ſe ira & dolore commotũ, quòd tot procos ſibi præferri, & addi videat. Cæterùm quia id non doloſè, verùm vt ira percitus cogitat, opus eſſe: vt quãdiu ipſe ſeceſſerit, illa quoq. conſilium mentemq. mutet: & vt frugi feminam ſeſe gerat: vt tandem mutatis vitæ moribus, habitu, & officio amantis ſopitum amorẽ excitet, ita fiet vt cũ eo in gratiam reuertatur, & in ſpem cõiugij veniat. [*Dies multos expectabis me.*] Hebraicè & Græcè, ſedebis mihi, quo verbo id vitæ & cultus genus ſignificatur, quo viduæ, aut quæ viros ſuos vel amiſſos deſiderant, vel diutius abſentes expectant, vel iratos atque diſſidentes ſibi reuocare ſtudent, vti conſueuêre: Gene.36. cuiuſmodi vitæ genus Thamar illa referre nobis poterit, quam ſedere apud patrẽ ſuum, donec futurus illi maritus creſceret, Iudas ſocer iubebat. Sedebis itaque mihi, hoc eſt nomini meo addicta, neque alium præter me appellabis. Quod ſi quis huiuſmodi conſilio, mente atque habitu mulieris exemplum ex alijs auctoribus deſideret, vnum ſatis profectò aptum ex Propertio petere licebit, libro 3. Elegia 6. Propert.lib. 3.eleg.6.

Non fornicaberis, neque eris viro: & ego expectabo te.

LEGES imponit mulieri, quibus teneri illa debeat, ſi modò reconciliatum ſibi virum velit, atque altera quidem honeſtiſſima lex illa eſt, vt à libidine omni abſtineat, & mœchorum cõſuetudine abiecta ad viri optimi deſiderium penitus reuocetur: quem tamen non ita citò facilem experietur; quippe diebus multis iucundiſſima illius conſuetudine caritura eſt, ſcilicet vt ſentiat, quanto priuata bono ſit: atque reditum ſibi, aliquando pro dignitate amplecti & conſeruare diſcat. [*Non eris viro.*] Hæc altera lex eſt, vt ferat viri proprij deſiderium, durum illud quidem, ferendum tamen: nam leuius fit patientia quidquid corrigere eſt nefas, inquit, ille. [*Et ego expectabo te.*] Hebraicè & Grecè Et ego tibi, ſubaudiendum, non ero, hoc eſt viri officio aduerſum te non fungar: Nam ſuperior negatio inferiorem etiam orationem negat: Eſt autẽ locus à relatiuis. Hæc verò vatis oratio atque prædictio eſt, qua apud eam, quam ſibi conduxerat mulierem, vſus ipſe fuit. At verò quoniam futuri Iſraëlitarum ſtatus imago, & repreſentatio quædam hæc fuerat, ne quis aliter rem interpretaretur, rationem ipſam atque interpretationem (vt nihil apertius) continuò ſubiecit: vt ſi quis cuius rei cauſa illa ab ipſo agerentur, rogaret, reſpondet idem, nempè fore vt Iſraëlitarum gens diu Reipublicæ, atque omnis religionis vſu, dignitate, atque luce careat, vt neque ſacrarum & prophanarum rerum ius, & morem antiquum retineat, neque eum qui per ſcelus inductus eſt, ſeruet: Vt autem hoc explicaret, argumenta à deſtinatis ſumpſit, ſine quibus res geri non conſueuêre, hoc modo.

Quia dies multos sedebunt filij Israël sine rege, & sine principe, & sine sacrificio, & sine altari, & sine ephod, & sine theraphim.

HÆc omnia enumerauit, quorum vel ad statam puramque Dei religionem, vel ad vanorum deorum cultum atque ad superstitionem vsus erat, quibus demptis, vsum quoque eorum demptum esse consequitur, vt illud: *nec turpem senectam degere, nec cithara carentem.* [*Sedebunt.*] Vt ad viduarum, atque relictarum mulierum rationem, sic ad obrutas vastatasque respublicas, aptissimè verbũ hoc transfertur, vt, Quomodo sedet sola ciuitas plena populo: Est enim miserorum sedere, cum præ ærumna, & animi dolore nihil agere, atq. adeò sese præ imbicillitate ægrè sustẽtare ipsi possint. *Sine Rege*; cuius cõsilio, & authoritate publicæ res administrentur. *Et sine principe* alio, quem illis ex propria gente, sibi adhibere liceat: namque olim quanquam apud Babylonem Iudæi exularẽt, principe tamen quodam Ierosolymitanæ vtebantur reliquiæ: nunc verò & aliarum gentium, apud quas miserè vitam agunt, legibus & regibus vel inuiti obtemperant, & neq. principis nomen inter se appellare audent, quamuis caput quoddam captiuitatis dictum, in quocumque loco sunt, sibi præficiant, quod tamen nullo principis fungatur officio. [*Et sine sacrificio, & sine altari,*] Hebraicè posterius hoc, *statua* dicitur, vt eos diuino prorsus cultui, tam proprio quàm alieno operam daturos esse neget: nam vt sacrificium ad purã, & concessam illis sacrorum rationem, sic statua ad vanum gẽtilium simulachrorum pertinet cultum. quòd si altare quis malit legere, vt Latina nostra versio habet, aliud esse existimet altare oportet à sacrificio concesso, neque enim geminarentur nomina, si res eadẽ vtrobique indicaretur. [*Et sine ephod & sine theraphim*:] Quoniam humanæ res sine diuino consilio, nec rectè administrantur, nec succedunt, oracula olim necessaria fuêre. Hæc autem aut vera certaque sunt, qualia quæ à Deo verò fundũtur, aut incerta, aut vana, qualia à dæmone vel fundebantur, vel ab eius ministris atque sacerdotibus fingebantur, quibus vulgus erroneam fidem habebat. Cùm igitur Israëlitæ ad impium sacrorum morem à verò cultu transierint, diuinandi etiam rationem & modum gẽtibus consuetum obseruabant: namq. Hebreis ex Ephod ex vrim & thunnim, vera & certa; Gentibus verò ex certis ad certam temporis horam, & syderum astrorumque coniunctionem aptatis signis atque imaginibus, ex auibus, extis, ex tripode, atque alijs ex rebus, prauana & incerta petebantur responsa: Vtroque genere destituendos Israëlitas vates prædicit: Singulas autem species in singulis generibus tantum dixit, consueta autoribus dicendi figura vsus, vt, conteres naues, Tharsis, pro quibuscumque nauibus: &, *quodcunque minabitur Eurus, Fluctibus Hesperijs*: Eurus pro vento dictum. Atque ad hunc locum „ Iudæorum res deuenisse, eumque hactenus tenere, certius est, quàm vt probationem „ nostram desideret. nam neque Ierosolymis, si qui ex ea gente degunt, sacra patrio more faciũt, cùm templum illud, in quo solo hæc exerceri fas fuerat, à barbaris sit occupatum, & Machometano ritu frequentetur: (Extra vrbem verò sacris operã dare nefas illis est:) Neque etiam prophanis gentium cultibus, & sacrificijs vacant, quæ ab Euangelicæ propagationis tempore per totum ferè orbem obsoleuerunt.

Horat. li. 1. Od. 31.
Threno 1.
Psal.
Horat. Od. 26.

Et post hæc reuertentur filij Israël, & quærunt dominum Deum suum, & David Regem suum, & pauebunt ad Dominum, & ad bonum eius in nouissimo dierum.

SVPERIORVM promissorum hæc confirmatio est, atque asseueratio, quæ eorum ad quos pertinet spem, iteratione, atque repetitione redintegrat: In precedenti autem capite res omnis propositionis forma prædicta fuerat: in hoc autem disposita, & vnicuiq. parti sua tempora sunt tributa; atque ita temporum & rerum distinctione vaticinij ratio certior atque explicatior apparet, & sperantium animi reuocantur, ex obseruata antecedentium, & præsentium rerum serie ad futuram tranquillitatem expectandam: *Et postea*, conuertentur vocati à Deo Israëlitæ, atq. Euangelij mutatione rursus inuitati emollitis iam diuina misericordia eorum cordibus, quæ hactenus ob propriam ipsorum culpam obdurauerant, reuertentur ab ista, in qua nunc iacent, miseria, ad nouam illam atq. desideratam felicitatem. [*Et quærent dominum Deum suum,*] cuius regnum intra ipsosmet futurũ est: quærẽt in toto corde & in tota anima, & mente, damnatis prioribus omnibus cogitatio-

cogitationibus & ſtudijs, quæcunque veritati, & conſilio diuino aduerſabantur. [*Et quærent etiam Dauid Regem eius,*] Ieſum Chriſtum verum Dei vnctum, cui Dauid ſolium perpetuo poſſidendum à Deo traditum eſt, cuiuſque regni finis futurus eſt nullus. Luc.1. Act.2. hunc eundem ipſum ſibi regem & iudicem vniuerſorum à Deo lectum, datumq́ue agnoſcēt: huius imperijs, vt planè diuinis obtemperabunt. nam vt Deo, ſic & Chriſto eius, & credere & optemperare oportet: „ Creditis in Deum, & in me credite, inquit ille: Ioan.12. 14. & Pater etiam, hic eſt, inquit, filius meus dilectus, in quo mihi benè complacui, ipſum audite. Matth.6. Vt autē diuinæ naturæ dignitatis, & imperij eiuſdē cōmunionem in Chriſto indicaret, zeugmate figura elegantiſſimè eſt vſus, vnoque verbo vtriuſque obſequium & cultum patris videlicet, & filij eſt complexus. [*Quærent Deum, & Dauid Regem eius.*] Sed quod Dauid antiqui ſecundum carnem patris nomine nepotem ipſum verum & certum atq. æternum regni hæredem appellaret, res ipſa, ius, & ratio poſtulabant: Quamobrem & eiuſmodi creber atque conſuetus vatibus eſt ſermo, vt apud Ezechielem: „ Ego dominus ero eis in Deum, & Dauid ſeruus meus princeps in medio eorum: Ezech.34. atque apud alias etiam gentes, qui eiuſdem imperij, aut dignitatis erant primi ſui imperij auctoris nomen gerebant; vt à primo Iulio Cæſare omnes, dicti ſunt Cæſares. Horum autem ſtudium atque cura omnis, cúm eum felicitatis compleuerint gradum, nulla alia erit, quàm vt ſummam erga ſe Dei benignitatem agnoſcētes, atq. in animo cogitātes Deum ipſum tantorum auctorem bonorum perpetuo cultu reuereantur, & bonum ipſum ſibi dono datum, hoc eſt ſpiritus diuini munus decentibus officijs, & totius vitæ integritate atque ſanctitate tueantur, ſicut ſcriptum eſt: „ Satagite vt certam veſtram vocationem & electionem faciatis, hæc enim facientes non peccabitis aliquando; 2.Pet.1. & iterum alio in loco. „ Nolite contriſtare ſpiritum ſanctum Dei, in quo ſignati eſtis in die redemptionis: Epheſ.4. Hæc erit vita ſolutorum iſtis, in quibus verſantur, miſerijs Iudæorum, ad quam vtinam diuino munere quàm citiſſimè traducantur, neque nos tamen tanta felicitate, & honoribus tantis excludamur. Amen.

CAPVT QVARTVM.

Audite verbum Domini filij Iſraël, quia iudicium domini cum habitatoribus terræ.

HACTENVS Iſraëliticarum rerum initia progreſſus, & incrementa, atque earum fines, diuino ex oraculo cognouimus: denique omnia quæ ad illos pertinebant negotia in breuem quandam ſummam redacta ſunt. tota autem res à Deo cum vate acta eſt, ita vt futuram in eam gentem, eiuſq́ue poſteros animaduerſionem, & totius cōſilij ſui rationem cum illo communicaret, & ſeſe iudicem integerrimum oſtenderet, & promiſſa miſericordia patrem pientiſſimum amantiſſimumq́ue virum probaret. nam Deus vt iuſtiſſimus atque ab omni iniquitate alieniſſimus eſt, ita ſuorum iudiciorum rationem hominibus bonis tamen, & ſapientibus (quales prophetæ ſunt) probandam aperire conſueuit, nequid horum aut caſu receptū, aut negligentis numinis, vel priuato odio agentis, libidine effuſum putetur, ſicut ſcriptum eſt: An eſt malum in ciuitate quod Dominus fecerit? Quia non faciet Dominus Deus verbum, niſi reuelauerit ſecretum ſuum ad ſeruos ſuos prophetas. Amos 3. Hactenus ergo ſe iudicem apud vatem geſſit, & conſilia aperuit ſua. nunc verò deinceps cum populo ipſo agit, cuius criminibus & ſceleribus irritatus, eam, quam audiuimus ſententiam pronunciauit, & ſtabiliuit, & ſermonem apud omnes, præcipuè verò apud Iſraëlitas habet; quo in ſermone primùm accuſatoris perſonam, deinde etiam iudicis ſuſtinet, atque vtrique officio propriæ partes, attributæ ſunt. Eſt autem totius orationis argumentum hoc: Imprimis quantum gens illa ab officio, à diuinę legis obſeruantia, ad vitia atque ad libidines degenerarit, oſtenditur. prætereà quemadmodum ex illis malis in impudentiam, & inde in grauiſſimum, atque turpiſſimum impietatis morbum delapſa ſit: eoque

morbo sacerdotes & principes obnoxios arguit; quamobrem captiuitatis & magnarum
miseriarũ pœnas omnibus primùm esse sustinẽdas cõfirmat, qui primi tantã sint culpam
commeriti: quin etiam easdem ad posteros suos, vt meritorum, ita suppliciorũ hæredes
esse redituras. Statim ergo in ipso accusationis initio exordio vtitur diuinis accusatio-
nibus familiari, quo & attentionem, & docilitatem parat, & rem ipsam cognitu neces-
sariam docet, & parata attentione quid acturus imprimis sit, proponit; nimirum se illius
seculi & gentis mores turpissimos accusaturum. quam eandem dum ille accusat, suorum
criminum cognitricem adesse vult, vsque adeò accusationem quam factitat, iustã atque
irrefragabilem esse profitetur: Deinde vero propositam confirmat causam, & demum
dicendo iure iudicis munus exequitur. [*Audite verbum Domini filij Israël:*] Ab accusa-
toris & à rei ipsius de qua agitur magnitudine, attentionem captat: quòd accusator
Deus sit, qui non odio, non ira, non proprijs commodis, non denique alio vllo vitio, sed
rei ipsius indignitate, ad accusandum moueatur; quòd filij Israël rei sint, quos præter
alios omnes homines, iustos atque integros esse oportuit, quoniam Israële patre gaude-
bant, in quem tanta beneficia Deus contulit, vt ob eorum beneficiorum recordationem
nomen illi Iacob in Israël mutauerit, vt assidua nominis appellatione, & dignitatis, &
officij sui admonerentur. Itaque non tam Iacob, quàm Israëlis filios in crimen vocat,
quibus hoc ipsum quòd à Deo in crimen vocari possint, grauior quædam culpa est.
Audite, autem simplex verbum protulit, neque verborum copia longum exordium esse
voluit; tum vt causæ se potius, & rebus ipsis, quàm verbis inniti ostenderet; tum quòd
verbũ ipsum longæ orationis vice seruire in diuinis sermonibus solet, neq. vnquã nisi in
re maxima atque grauissima vsurpatur, quam ipsorum, apud quos agitur cognoscere in-
Isai.c.1. tersit: vt, Audite verbum Domini principes Sodomæ: Audite hoc omnes gentes, auri-
Psal.8. bus percipite, qui habitatis orbem. vt autem, *verbum Domini*, dixit, rem consilio diuino
agitatam atq. putatam ostendit. nam DABBAR pro quo verbum vertimus animi im-
דבר primis cogitatum, deinde effatum ipsum significat, vnde & pro toto negotio aliquo
accipitur. Neminem præterea excipit cum filios Israël appellet, non plebem, non prin-
cipes, non etiã sacerdotes ipsos, quia Israëlis nomine omnis Iacobi posteritas habita di-
uinorum beneficiorum, atque promissorum ratione, appellatur. [*Quia iudicium domino
est cum habitatoribus terræ.*] Cuiusmodi causa, & quo in genere agenda sit, proponit:
Nam causam in iudicio dicturus est aduersus populum, qui conditioni & pacto non ste-
terint; quamobrem creditas ea conditione res, & iustas etiam pœnas ab illis esse repe-
tendas. Itaque hoc, hemistichium totius orationis propositionem & statum continet.
Iudicium hoc in loco litem interpretamur: nam quod Hebraicè est *Rib*, contentionem,
ריב litem, controuersiamq. vertere, ratio ipsa, & locorũ sententia docet; vt, Iudica Domine
Psal.34. nocentes mihi, Hebraicè *rib adonai ribeni*, id est Litiga domine cum litigantibus mecum,
Habac.1. ,, de quo verbo nos plura in Habbakuq disserebamus: Itaque lis est Domino aduersus eos,
qui Cananæam terram incolunt: quos omnes in ius, & iudicium Dominus ipse vocat,
quos cum nemo deserti officij arguat, Deus ipse suas partes agere, atque aduersarios
accusare cogitauit. [*Cum habitatoribus terræ.*] Articulus Hebraicè & Græcè nomini terræ
appositus, certam terram de qua sermo fiat, indicat; nimirum eam, quæ ab ijs, quorum
iudicium postulat, tenebatur. Totius autem actionis argumentum huiusmodi est. Deus
Israëlitis regionem, ex qua Cananæos expulit, cum omnibus rebus, & fortunis possi-
dendam ea conditione tradidit, vt impietate omni, iniuria, atque sceleribus alieni
(quamobrem primi possessores expulsi fuerant) pietatem, officium, atque vitæ inte-
Deut.11. gritatem colerent, id, quòd si ab illis purè sanctèque obseruaretur, sese ijsdem propitium,
dextrum atque faustum fore à principio ad finem vsque anni futurum receperat; sin
minus id præstarent, se prædixerat vltorem, & vindicem, assertoremque testibus cælo
Psal.104. ac terra, sicut scriptum est: Et dedit illis regiones gentium, & labores populorum posse-
derunt, vt custodiant iustificationes eius, & legem eius exquirant. At verò cùm isti con-
ditionibus, legibusque violatis animos suos ab hac pietatis atque virtutis cura ad summã
infamiam impietatemque traduxerint, & quemadmodum patres eorũ in arcum prauum
cõuersi fuerint, nõ solum Dei minus secundã in se prouidentiã, sed magnam indignatio-
nem, meritò sunt experti: Repetit ergò suum ius Deus, & ab iniustis possessoribus terram
vindicare

vindicare parat, ob eam cauſam quòd incolæ conditionibus acceptis, non permanſerint: namque hæc iuſtiſſima ad repetendum cauſa eſt. Sic apud Ieremiam eodem iure poſtulantem Deum audiuimus: Circumite vias, & aſpicite, & conſiderate, & quærite in plateis eius, an inueniatis virum facientem iudicium, & quærentem fidem, & propitius ero ei ciuitati. Igitur cum litem ſibi eſſe cum *habitatoribus terræ* propoſuerit, habitationis & terræ nominibus pactum violatum eſſe ſubindicauit: nã de habitatione, & aduerſus habitatores cauſa ſibi tractabatur. Propoſitionem autem hanc ſubiecta partitione confirmat, ita vt nullum officij genus fuerit, quod iſti non violauerint, nulla rurſus ſceleris forma, quam non ſtudio ſummo atque actionibus ſuis expreſſerint. Ierem. 5.

Non eſt enim veritas & non eſt miſericordia, & non eſt ſcientia Dei in terra.

CVM pietas, & virtus duobus officiorum generibus definiantur, quorum alterum ſit eorum quæ erga Deum, alterum verò eorum, quæ erga homines fieri oporteat; vtrumque genus ab Iſraëlitis proditum fuiſſe criminatur; & vtiná nos etiam chriſtiani, quibus maius donum iiſdem conditionibus creditum eſt, huiuſmodi crimen effugere poſſimus. Nobis autem ſingulæ ſeorſum formæ deſcribendæ ſunt, vt quid vnũquodq́. horũ ſit, & ad quod genus referri poſſit, intelligatur: Negationem verò propterea præmiſit, quod iis quæ deſiderantur, virtutum & officiorum conditionibus terram poſſidendam acceperant, vt ſcriptum eſt: Vt cuſtodiant iuſtificationes eius: Etenim iuſtificationes non tam præceptis negatiuis, quàm affirmatiuis continentur: Nam ſi quis non furetur, non peieret, non hominem occidat, non continuò iuſtus eſt, niſi idem & Deum ardentiſſimè amet, & eius cauſa in homines etiam ſit beneficentiſſimus. Itaque non ſolum nemini noceri, ſed nemini officium cùm opus eſt, nó præſtari oportet, quibus ex vtriſque rebus fit, vt diuinus ſermo cùm aliquem commendare vult, à malo declinantem, & bonum facientem teſtetur, vt Vir fuit in terra Hus, nomine Iob, ſimplex & rectus & timens Deum, & recedens à malo cunctis diebus vitæ ſuæ. Deſiderantur ergo imprimis officia in Iſraëlitica gente, ob quorum defectum de diuinorum poſſeſſione donorum meritò deturbandi erant. Atque tria imprimis commemorat virtutum genera, quorum ſtudium & aſſiduam exercitationem ab illis celebrari volens Deus perpetuam ipſe materiam, & certas occaſiones obtulerat. ſunt autem officiorum genera hæc, veritas, miſericordia & Dei ſcientia, quorum cauſa illis ad terram incolẽdam admiſſis, primitias, decimas agrorum requiem & iubileorum tributa imperauerat; quibus rebus omnibus, & ad veritatem & fidem, & ad miſericordiam, atque ad tantorum beneficiorum auctoris Dei cognitionem aſſuefactos eſſe voluit: Hæc autem omnia ipſius terræ poſſidendæ, legibus continebantur, quæ cum minus præſtita ab illis eſſent (quemadmodum ex alij locis manifeſtum eſt) deſiderari in terra dicuntur. Veritatem autem hoc in loco definimus eam virtutem quæ iuſtitiæ omnis fundamentum eſt, per quam damus operam, ne quid aliter, quàm confirmauerimus, fiat, aut factum aut futurum ſit. atque hæc ipſa in debitis numeratur officijs; illa verò altera quæ ſequitur, non tam ad debita, quàm ad ea, quæ vltro præſtantur officia pertinet: Miſericordia ea eſt animi virtus ad opem ferendam & hominum indignorum calamitates ſubleuandas. Quiſnam verò in eo cui veritas ſancta non eſt, requirat miſericordiam? ſed neque Dei ſcientiam, cùm hanc apud eos, qui à veritate atque à miſericordia deſciuêre, quàmminimam eſſe manifeſtum ſit: Neque enim vera atque integra Dei ſcientia conſtare omnino ſine officio poteſt, ſicut ſcriptum eſt. Pater tuus comedit, & bibit, & fecit iudicium & iuſtitias, tunc benè erat ei: Iudicauit cauſam pauperis & egeni, tunc benè erat ei, nunquid non hoc eſt cognoſcere me, dicit Dominus. Igitur diuina ſcientia religionem, pietatem, & virtutum officiorumque ſtudium continere videtur, ob eamque cauſam hunc locũ ſic explicat Chaldæus interpres: [*Neque ſunt qui ambulent in timore Dei in terra.*] Hæc itaque illis officia, hæc ſtudia, hi mores publicè fuerant priuateque colendi, ſed ceſſêre pietas fideſque: *In quorum ſubiere locum fraudeſque doliq́ue, Inſidiæque & vis, & amor ſceleratus habendi.*

Pſal. 104. Pſal. 36. Iob. 1. De inuēto. lib. 1. Tuſcul. 4. Ierem. 22. Ouid. metamor. lib. 1.

Maledictum & mendacium, & homicidium, & furtum, & adulterium inundauerunt, & sanguis sanguinem tetigit.

OMNES fraudum & scelerum partes in hæc velut genera actæ sunt, quibus non solùm terra infamis erat, sed homines ipsi vbicunq. essent, flagrabant. *Maledictum* iuramenta vana & irrita significat; & quia in varijs iurandi modis ille magis esse formidabilis videtur, qui per execrationes & imprecationes fit, hunc præ alijs omnibus protulit, qui si violetur atque rumpatur, cæterarum quoque omnium sanctitatem negligi, atque violari facilè arguit.

אלה Est autem Hebraicè *Alah* verbum infinitum, quod cum imprecationibus & detestationibus iurare significat, idque Græcus interpres rectè vertit

ἀρὰ Ara. eius iurandi modi initium tale apud Hebræos erat, Si feci, vel si non feci, siue facio, siue faciam, hæc atque hæc mala in caput descendant meum: quam rem iurare in

Iuuenal. saty. 13. caput græci dicebant: *Comedam, inquit, flebile nati Sinciput elixi Pharioque madentis aceto.* Huiusmodi iuramento vt grauissimo vsum Petrum euangelia indicant: Quod ge-

Matt. 26. Matt. 5. nus & inter alia Christus Dominus vetuit: Neque per caput, inquit, tuum iuraueris: Atque in hoc primo scelere, & religionis, & fidei publicæ proditionem intelligimus. [*Mendacium.*] primum illud nomen in quacunque re interpositum iusiurandum, atque idem neglectum, hoc secundum certæ rei & debitæ negationem significat, vt depositi vel crediti, vel officij, atque muneris cuiusuis, modo debitum sit. Nam mentiri verbum, pro eo quod est fidem datam fallere, & Hebræi & Latini frequenter vsurpant, vt, filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt, & si mentitus fuerit proximo suo depositum repetenti. [*Homicidium,*] scelerum numerum simul & grauitatem auget. est enim homicidium hominum generi imprimis perniciosissimum, & numini vehementer inuisum, cùm id animal vita priuatur, cuius vitæ causa totus hic inferior orbis productus sit. Omne autem iniuriarum genus, quæ ab aliis hominibus in alios perueniunt, vel in personis ipsis, vel in re, vel in honore atque dignitate versatur, nullum autem genus intactum, nullum non vehementer exercitum illis esse dicit, cùm homicidia & furta, atque stupra cõmemoret: sed & dicendi modus ipse scelerum numerum auget, & studium indicat, nam infinitiuo modo Hebraicè sic legimus, *imprecari*, & *mentiri*, & *occidere*, & *furari*, & *fornicari*: qua oratione communem omnibus, & maximè frequentatam iniuriarum esse exercitationem ostendit: Quam rem & sequenti hemistichio explicat: [*Inundauerunt & sanguis sanguinem tetigit:*] Hebraicè ruperunt, & sanguines in sanguines contigerunt; vt non priuatam, sed publicam peccandi licentiam demonstraret. rupisse legum ait & æquitatis pudoris & timoris etiam vallum, ita vt nullus locus, nullum tempus suscipiendis, admittendisque vacet flagitiis, neque quidquam obstet, quin omnia loca, tempora, & capita omnia sceleribus redundent: Nam

Iuuenal. saty. 13.
Quæ tam festa dies, vt cesset prodere furem,
Perfidiam, fraudes, atque omni ex crimine lucrum
Quæsitum, & partos gladio, vel pyxide nummos?

hoc est, sanguines sanguinibus cõtactos esse, vt effrenata nullis supplitiis, nullo exilio, vinculis aut damno coërcita, nulla religione cohibita humana libido, diuina omnia atq. humana iura nefariis polluerit sceleribus, ita vt completa videatur eorum esse malitia, quæ rupto omni prorsus obice, omni diruta macerie, continuis flagitijs omnia compleat. Verbum autem *ruperunt*, vel *inundauerunt*, quamuis ad præcedentia omnia referatur, cùm adulteriis proximum sit, in eo genere nullum libidinis modum prætermissum esse docet: *sanguines* verò iniuriarum significationem multis in locis vsurpare iam notius est, quàm vt exemplorum

Psal. 50. copia opus sit, vt, Libera me de sanguinibus Deus. hoc in loco sanguinis contactus, mutuas & continuas iniurias significat. ad hunc autem statum, vbi res hominum defluxerint, pronum est, vt diuinum iudicium atque vltionem expectent, qualem & Amorrhæi

Gene. 15. Leuit. 20. eiusdem regionis incolæ, vbi iam sua ipsorum completa fuit iniquitas, experti sunt sicut scriptum est: „ Custodite leges meas atque iudicia, & facite ea, ne & vos euomat „ terra, quam intraturi estis, & habitaturi: Nolite ambulare in legitimis nationum, quas „ ego expulsurus sum ante vos: omnia enim hæc fecerunt, & abominatus sum eas: nunc verò quando & ab istis omnia hæc admissa atque exercita sunt.

Propter

Propter hoc lugebit terra, & infirmabitur omnis qui habitat in ea: in bestia agri, & in volucre cæli: sed & pisces maris congregabuntur.

CVM terra animantium omnium, & hominũ præcipuè sedes sit, fieri persæpe solet, vt in lætis & in mœstis rebus ab habitatoribus ad ipsam sermo ratioq. transferatur, & ridere & lugere terra dicatur; nec id in sacris libris solum, sed etiã in externis auctoribus passim obseruatur: Vt, *Aret ager, vitio moriens sitit aëris herba*: Virg. Eclog. 7 Vt autem lætitia & risus felicitatis & nitoris, sic contra mœstitia atque luctus miseriæ sordium, atque vastationis est comes. Nihil autem ita lætum atq. iucundum, vt regio & hominibus, & vtilibus animantibus frequens est; nihil rursus ita horridum, aut ita triste, vt vastatos, & incultos terræ tractus videri, maximè si frequẽtiæ atq. culturæ relicta vestigia humanarum rerum vicissitudinem & ruinam testentur: Igitur propter peccata populi istius, terram vastandam, atque omni ornatu, omniq̃ue nitore spoliandam esse prædicit, & decernit, ita vt mœsta terra & lugens vtpote regibus viduata, & filijs orbata suis visatur; neque solum homines, sed quadrupedes etiam in ea, atq. aues esse desiderandas, quòd complura harum animantium genera hominum, vel cura, vel cultura, vel etiam opera ad viuendum indigeant: non solum enim pecora & armenta vitam sine humana cura tueri non possunt, sed & feræ plurimæ, vt leones, lupi, vrsi & vulpes, quibus nisi ex hominum rebus vnde rapiant, suppetant copiæ, non facilè est aut propagare, aut tueri genus suum. auium verò maxima pars, ex agris, hortis, & vinetis atq. siluis, ab homine cultis, alitur. quòd si homines terris atq. agris omninò cedant, illa etiam genera omnia cedere consequens est: sicut & Ieremias in eandem sententiam, dixit: Intuitus sum, & Ieremi. c. 4. non erat homo, & omne volatile cæli recessit: Inspexi & ecce locus pascuus & fertilis desertum erat. Atque hoc in loco bestiam agri, pro omni animantium genere, ex quo vsus aliquis hominibus percipitur, dixit iuxta figuram cunctis auctoribus notam; sicut Adria pro omni mari, & pecus, pro armentis etiam vsurpatur. huiusmodi etiã illud est: Hæc est bestia quam comedetis, cum aliàs nomen hoc ad feras tãtum accommodetur: Leuit. 10. quòd si propria significatione nomen vsurpari velis, erit argumentum ex contentione ductum, siue vt Dialectici loquuntur à maiori. nam si feris regionem ad viuendum incommodam fore prædicit, longè multò profectò incommodiorem pecoribus etiam futurarum significat. [*Sed & pisces maris congregabuntur.*] Neque enim solum ad terrarum tractus, sed ad stagna etiam, fluuios & lacus, atque adeò ad mare ipsum terris illis vicinum, ea calamitas pertinebit, adeò omnia effœta & sterilia Dei indignatione reddentur, Psal. 106. sicut scriptum est: Posuit flumina in desertum, exitus aquarum in sitim: Terram fructiferam in salsuginem à malitia inhabitantium in ea. Vt enim Dei cura atque prouidentia, quibus consulit vbertatem & felicitatem maximam affert, ita rursus, quas negligit ad maximam sterilitatem, atque adeo ad internetionem, vel eo ipso solũ quòd negligit, conuertit, Psal. 103. vt scriptum est: Omnia à te expectant, vt des illis escam in tempore, dante te illis colligent, aperiente te manum tuam omnia replebuntur benedictione, auferente autem te faciem turbabuntur, auferes spiritum eorũ & deficient, & in puluerem suum reuertentur. Congregari autem hoc in loco interire significat, & in pereũtium numerum, & gregem colligi, tum ex frequenti verbi usu, vt congregatus est ad patres suos; tum etiam ex rei pictura, & viua descriptione: nam cum pisces vagũ genus, dum viuunt casu aliquo in mari, aut fluminibus, aut in stagnis intereũt, magnam eorũ copiam ad littus aut ripas, siue ad margines, ab vndis ipsis proiectam videre est. Chaldæus & Græcus interpretes, alter *Iizagerun*, hoc est pauci fient; alter *Ecleipsusin*, Ἐκλείψουσιν. hoc est, deficient verbum vertêre, vt *congregari*, in numerum breuissimum redigi, exponerent. Diuinam profectò iram ad hæc vsque tẽpora Syriæ pars, quæ Israëlitis cesserat, testatur; quæ cum vbertate nulli olim cederet, post acceptam à Tito cladem nulli alij orbis regioni non inuidet. [*In volucre cæli.*] Cum volucre cæli, sic Græcè, & non incõmodè, Genes. 32. vt, In baculo meo transiui Iordanem istum.

Veruntamen vnusquisque non iudicet, & non arguatur vir: populus enim tuus sicut hi, qui contradicunt sacerdoti.

NVNQVAM alias peius Respub. habet, quam cum nullus in ipsa correctioni relinquitur locus: Nam etiam inter perditissimos mores, sperandum est, si vir bonus

quispiam extiterit, cuius oratio inter ciues valeat; sin nullus vitæ sanctitate, & oratione
id præstare possit, vt reliquorum mores arguat, vt virtutem doceat, atque suadeat, actum
conclamatumque est. Atque in religiosa diuinoque iure stabilita Republica, hoc sacer-
dotum munus officiumque est, vt etiam si reliqua plebs corruptissimis sit moribus, illi
tamen salubribus præceptis, oratione vitæque integritate monendo, hortandoque popu-
lum, ad mentem reuocent, & reducant, sicut scriptum est: Docebũt iuditia tua Iacob,
& alio in loco: Ibis inquit, ad sacerdotem. Quod si eò morbus processerit, vt in medi-
cos etiam ipsos, hoc est sacerdotes peruaserit, quænam salutis reliqua erit spes? quis ei
parebit, qui sibimet non cauerit? & quis ab eo consilium petet, qui sibi non sapiat?
maximè verò cùm insania laboretur, cuius curationem nemo nisi sanus suscipere possit.
Nihil igitur in huiusmodi rerum atque morum ruina ab hominibus expectandum, nisi
Deo nostri cura sit, vt ipse vel verbis, vel minis aut flagellis, & supplicijs, aut etiam alijs,
quibus ea insania curatur remediorum generibus, humanarum rerum saluti consulat.
Igitur cùm ad hunc locum Israëlitarũ Respublica deuenisset, & litem aduersus eos insti-
tuerat Deus, vt in superioribus vidimus: Quia iudicium cum habitatoribus terræ.
Nunc verò quam ob causam, his etiam accusatoris partibus vsus sit, exponit; quia nimi-
rum apud eos, quorum id agere intereat, nemo sit, cui ea tutò tradi possit prouincia:
Isai.c.1. nam à planta pedis vsque ad caput, non est in eo populo sanitas, sed à principe vsque ad
sacerdotem omnes student auaritiæ: nihil autem leuius sacerdotum vitia, & perditi
mores populo, quam nequiter viuendi, & liberius peccandi exemplum afferre solent, vt
Leuit.4. scriptum est: Si Sacerdos qui vnctus est, peccauerit, delinquere faciens populum: nihil
etiam huiusmodi sacerdotis reprehensio & admonitio, atque ad virtutem reuocatio in
impudente iam & propter turpe exemplum contemnente populo, efficere solet, nisi vt
multa accusans & maledicens totidem & ipse bona cum venia, audiat malefactaque
noscat sua: Hoc itaque est illud, quod à Deo per vatem dictum hoc sermone est: Nimi-
rum esse neminem qui peccantem arguere possit populum, quando iam sacerdoti turpi-
tudinem etiam suam obiicere populus ipse didicerit. Atque ob eam causam arguatur
frustra, id quod maximam in populo ipso impudentiam, & diuinæ apud eos legis con-
temptum, atque negligentiam arguit. Solet namque leuissimum hominum vulgus, non
tam legis grauitatem & pondus, quàm ministri auctoritatem, summo cum errore æsti-
mare; cuius erroris tollendi causa Dominus dicebat: In cathedra Mosis cum sederint
scribæ & pharisæi omnia quæcunque vobis dixerint facite, secundum autem opera illo-
Math.23. rum ne feceritis. [*Veruntamen*] Multam atque variam indeclinabilium partium vim
in omnibus linguis esse, nemo vel mediocriter eruditus est, qui nesciat. namque eadem
pars alium atque alium animi motum, diuersis in locis, & sermonibus indicat; & si quid
est in linguis, quod negotium interpretantibus faciat, cùm verbum verbo reddere fide-
liter curant, hoc vnum imprimis est: verborum enim & nominum constantem ratio-
nem, & par pondus plærumque reddere possis, particularum verò vt constans omninò
ratio sit, efficere non poteris. Quis in alia lingua vocem inueniat simplicem, quæ cum
voce latina, VT, paribus numeris conueniat: varijs profectò vocibus nobis fuerit vten-
dum, si exactè sententiam, & cogitationes, quæ sermonibus exprimuntur, consequi veli-
mus. ex rebus verò multis, quas ob res venustas, & decor, sermonisque puritas ex alia in
aliam linguam vertentibus, integra atque simplex non cõtingit, vnus est earum partium,
אך quas indeclinabiles vocant vsus. Igitur apud Hebræos vox est *Ach*, pro qua interpres
noster plerumque reddit, *verum* & *veruntamen*, quæ apud illos non semper aduersantis
fungitur officio, sed alio atque alio in genere animi motibus & conceptionibus inseruit:
Vnum genus est, cum is qui loquitur aliquid interea affirmare non sine indignatione
vult, non autem omnino imperare, quamuis imperatiuo modo sit vsus, verũ ita imperat,
vt non ex sua mente, sed ex rei more aliena culpa id euenisse affirmet; quale est illud
Catul. Argonau. Ariadnæ apud Catullum. [*Et iam nulla viro iuranti femina credat.*] sic hoc in loco acci-
piendum est, *veruntamen*, ac si dicat superuacaneam hoc tempore reprehensionem
fore, cum integer nemo reprehendere alios possit, nemoque rursus patienter se ab alio
viro notari ferat: licebit itaque, veruntamen, vocem ad Catulli imitationem, & iam ex-
plicare sic. Et iam nemo alium notabit, neque quisquam quempiam reprehendet, cum
id importunum omninò atque improbum apud istos iudicetur: Hispanicè sic sententia
hæc ef-

hæc efferri potest: *Ni avn hautra quien castigue ni quien sea reprehendido.* Italicè autem: *Pur gia non sara chi reprenda.* Gallicè, *Toutesfois on n'aura qui reprendre.* Græcus interpres vocem Veruntamen ὅπως reddidit, varia etiam vsus voce. [*Populus enim tuus.*] caussam profert, quamobrem reprehensionis inter eos nullus sit vsus: quoniam inquit sacerdos, cuius id intererat, si id agat, sua etiam delicta agnoscere timet; quippe qui nec ita sit vitæ integræ nec pudicæ, vt alienam corrigere possit impunè. [*sicut qui contradicit sacerdoti,*] *Sicut* non hic similitudini, sed asseuerationi atque affirmationi seruit, vt illud: Iura mihi sicut dies hæc: & illud: Facti sunt principes Iuda, sicut assumentes terminum, hoc est, vt reassumentes, Latinus sermo coniunctione V T eodem modo vtitur: Genes. 33. Oseæ 5.

Longa quibus facies ouis erit, illa memento,
Vt succi melioris, & vt magis alba rotundis
Ponere &c. Horat. lib. 2. serm. Saty. 4.

Omnino illud statuimus, eos qui linguarum peritiam negligunt, magno sese intelligendi vsu fructuque, vel ob vnam hanc indeclinabilium vocum rationem priuare. [*Populus tuus,*] ad secundam persona eleganter populum retulit, nam in ironijs, irrisionibus, & reprehensionibus cùm secunda persona tanquam ad eam rem inducta, sermo non inconcinnè instituitur, vt:

Omne in præcipiti stetit vitium vtere velis
Totos pande sinus. Iuue. Saty. 4.
Et tuus hic populus sapiens & iustus in vno. &c. Horat. Epist. lib. 2.

Potest etiam hoc in loco pronomen *tuus*, ad terram ipsam per apostrophen referri; nam de terræ iure hac in caussa agitur; quam expositionem nos aptiorem esse arbitramur, quasi ad Deum aut Israëlem patrem sermo referatur; Deus enim ipse verba per vatem facit; sed de Israële nulla hactenus in hac oratione facta mentio est: [*Contradicunt,*] propriè hic litigare significat, ita vt liceat litigantibus caussam suam vtrinque pari agere iure. Persuasit itaque sibi iam populus non ferendas esse sacerdotum reprehensiones, cùm ab illis non vitæ sanctitate, non caussa ipsa superari se credat. Itaque si quid acerbius à sacerdotibus audit, contumeliam inuriamque interpretatur, quamobrem inuectiuis, & ipse contra vtitur:

Et corrues hodie, & corruet etiam propheta tecum nocte:
tacere feci matrem tuam.

POPVLI aduersus sacerdotes sermonem refert, quo se carpentes excipere solitus ille erat. nam sacerdotes aut diuinæ legis atque præceptorum populum admonebant, aut prophetarum etiam dicta, & sermones proponebant, non pauci autem falsi vates inter illos erant, quorum aut mores & facta cum dictis discreparent, aut mendax omnino legatio & vaticinium esset, quippe qui non iussi aut missi à Deo, sed in populi gratiam ambitiose vaticinium profiterentur. idque à populo non vno argumento deprehensum fuerat: huiusmodi sermonibus ab eo sacerdotes excipiebantur, vt suorum etiam errorum atque scelerum admoniti, sibi interim cauerent, alioqui cum ipsis quos objciebant prophetis male & citissimè perituri. [*Et corrues.*] Præcessisse sermones aliquos apposita coniunctio indicat, quæ hoc loco sententias illatione connectit, vt illud: Dic ad eos qui linunt absq. temperatura. *Et corruet paries, &c.* Nam vt apud Arabes coniunctio *Phe,* ف & iuncturæ & consequentiæ nota est, sic etiam & apud Hebræos *Vau.* Quid, inquiunt, sacerdos populum accusas? quid legis prophanationē objcis? quid vates eorumque dicta, atque minas auribus nostris inculcas? Nam & tu nequior populo reprehensor ades, vt tuis vicissim moribus nos opponere, & æqua etiam aut maiora mala tibi prædicere nefas non fuerit, quos tu vitæ turpitudine & exemplo nihilominus offendis: Corrues tu igitur hodie, & paulò post propheta etiam, cuius nos minis & prædictionibus territas. nam tu hodie corrues, & illum non diu casus suus exspectabit, sed noctu corruet: Itaque oratio hæc, popularis ad sacerdotes reiectionis confirmatio quædam est. [*Nocte:*] punctum colon voci huic apponendum est, Sic [*Tu hodie, & propheta nocte: Tacere feci matrem tuam.*] Si versionis huius verbis singulis religiosè adhærendum nobis est, membri huius ratio sententiæ fuerit, vt Deus dicat nihil habere synagogam, quod Deo argumenti accusantiq. objcere possit: etenim si maximè sacerdotibus & prophetis possit objcere, illi inquit, sacerdotum maledicta, & reprehensionis tacitè, atq. æquo animo audire Ezech. 13.

dire non ſolent; quippe quos totidem maledictis,aut etiam pluribus proſequātur. at verò in accuſante, & in iudicium vocante tacere coguntur, vt qui veram ſui accuſationem eo auctore audiant cui nihil obijci poſſit. Ideo hoc accuſandi munus, ijs quorum id agere referebat prætermiſſis ipſe ſuſcepi, ego ipſe accuſo non ſacerdos quiſpiam, ego prædico non vates aliquis, qui aut ad populi gratiam,aut ad ſui admirationem comparatus acceſ-ſiſſe putetur. Hæc nobis de hac re ad verſionis huius rationem commoda viſa fuit interpretatio: ſimplicior verò quædam alia magiſque coherens Hebraicam phraſim, & ſermonis vim ſecutis, explicabitur: Nam cùm Hebraicè mater in recto potius, quàm in accuſandi caſu ſit,& verbum id pro quo, *tacere feci,* Latinè legimus, propriè ſimilari, aut ſimilem eſſe vertere poſſis,ſi rationem verbi,atq. coniugationis vniuerſam ſpectes,ita verti non incommodè poſſe putauimus, *Et ſimilis ero matri tuæ,* aut *referam matrem tuam,* aut, *videbor mater tua,* vt caſus ſcilicet caſui reddatur. etenim omnia hæc verſu vno comprehenduntur.

Et corrues hodie, & corruet etiam propheta tecum nocte: & videbor mater tua.

HÆc autem verſionis huius (ſiquidem illa alicui probabitur) ſententia eſt: Cùm iniquum videri alioqui poſſet, & nefas eſſe exiſtimari, vt vice rerū perturbata populus ſacerdotem ſuum corripere auderet; quippe cùm ius æquitaſque exigat,vt à ſacerdote populus, non à populo ſacerdos corripiatur: Inſinuatione vſus eſt populus, qua officium ſuum apud ſacerdotes tueretur, non enim quòd ſibi in ſacerdotes animaduertendi officium populus vt priuatus vſurparet, id à ſe tentatum dicit; ſed quòd totius Reipublicæ nomine,quaſi mater quędam erga ſacerdotes eſſet: vt enim ſingulos filios & dicto parentes ſacerdotibus eſſe oportet atque decet;ita totam ciuitatem ipſam, & Iſraëliticam vniuerſitatem matrem ſacerdotibus, eorumque rebus conſulentem eſſe non abſonum aut iniquum eſt. Igitur vt mater filios quos diligit,corripit: ſic ſacerdotes ſuos,à populo corripi,& maternis affectibus, atque durioribus increpationibus officij eos admoneri non dedecet;quamobrem dicit: [*Nam videbor mater tua.*] hoc eſt,quod mihi quidem priuato nomine non licebat,materno tamen (quòd iure profiteri poſſum) nomine licebit. atque huiuſmodi inſinuatione ſeruus ille vtebatur, quem herus ſe corripientē minus æquo animo ferebat: *Dauus ne? ita Dauus amicum Mancipium domino.* Hanc verò verſionem, præterquam quod Hebraicum exemplar poſtulat, Græca etiam adiuuat editio, ὁμοίωσα τὴν μητέρα σου.

Horat. lib.2. ſerm. ſat.7.

Conticuit populus meus, eò quòd non habuerit ſcientiam.

OSTENDIT quam ob cauſſam in vitia, in ſcelera, demum in impietatis morbum delapſus ſit populus; atq. huius labis reos ſacerdotes etiam facit, quos & vehemēter ob eam culpam accuſat, atque damnat. nam res ſic ſe habet vt populus niſi agendarum rerum admoneatur, cùm per ſe ipſe rudis & indoctus ſit, à propria libidine, atque à corrupta natura opinionibus acceptis, totum ſe aut in otium, aut in non probanda ſtudia tradat; quocirca ea prouincia ſacerdotum ordini decreta eſt, vt diuina lege, & ſapientia, atque idoneis conſilijs inſtructi ipſi alios doctrina,diſciplina, & vitæ etiam exemplo in officio continere ſtudeant; id ſi non præſtetur actum iri de populi ſalute. idque maximè ſi populus non ſolum ſacerdotum reprehenſionem non ferre, ſed vitæ etiam magiſtrum ſacerdotibus ſeſe iactare auſus fuerit; quòd certè temeritate, & quadām impatientia fit: nam ſi populo vitæ ſanctæ ac ſapienter agendæ rationē expectes,tacebunt profectò & obmuteſcent [*Eò quòd non habuerit ſcientiam.*] Si autem eadem ratio ad ſacerdotes reuocetur, atque periculum facere velis, an quis eorum officio reſpōdeat,nihilò magis ſapientes eos,quàm populum inuenies: ſed cùm morum atque vitæ iuxta diuinas leges & pręcepta inſtituendæ normā ab his expectari oporteat, ſicut ſcriptum eſt: Et ſcripſit Moſes legem
Deut.31.
» hanc,& tradidit eam ſacerdotibus filijs Leui. deprehendes eorum quamplurimos neque librum ipſum contigiſſe vnquam,& ſi qui ſint,quibus ea aliquando cura fuerit,vt diuinis libris voluendis operam darent;tamē id ſtudij genus iam diu ab illis nauari deſitum eſſe, ſiue eos ſocordia atque deſidia emarceſcētes,ſiue obſeruandæ à populo diſciplinæ deſperantes laboris eius iam olim tædere cœperit, ſiue quod omnibus commune fuerint augendæ rei & cupidis, & ad propria commoda atque ad voluptatem intentos ea diuinæ legis

legis, aut discendæ aut retinendæ cura fuerit abiecta. Itaque sacerdotes huius rei in culpa sunt, quia scientiam diuinam repulerunt, aut si quibus aliqua eius contigerat pars, tamen socordia & remissione omnino excidit. Minatur autem illis pœnas, quòd tam illi quàm eorum populus, apud quos id muneris & dignitatis sustinebant, Deo ipsi offenso negligendi repudiandique sint, vt quantum noceat diuinam neglexisse legem, vtrique suo magno malo sentiant.

Quia tu scientiam repulisti, repellam te ne sacerdotio fungaris mihi.

INDIGNVS enim munere & dignitate est, quisquis eas artes, quibus illa conciliatur dignitas, neglexerit. Huius verò dignitatis ars diuinæ legis scientia est, vt scriptum est: Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius, quia angelus Domini est. (Malach. 3.)

Et quia oblita es legis Dei tui, obliuiscar filiorum tuorum & ego.

NAM si id, quo tueri rempublicam oportet, reijciatur, ipsam etiam labefactari atque obrui necesse est. Diuinis autem legibus religiosa respublica temperatur, & conseruatur, talemque nunquam prouidentia destituit. at verò si ab officio recesserit, consequens est Deum illi minus propitium fore: [*Oblita,*] *Oblitus* Hebraicè, Chaldaicè, & Græcè. nam sacerdotes alloquitur, aut si genus femineum mauis ad sacerdotum congregationem referendum est: Filios tuos populares, qui omnes disciplinæ gratia sacerdotum filij sunt: aliàs autem mater populus appellari solet, cùm ratio ad vniuersam concionem reuocatur.

Secundum multitudinem eorum sic peccauerunt mihi: Gloriam eorum in ignominiam commutabo.

AMPLIFICATIO est, qua sacerdotum atque sacrorum ministrorum scelus immodicè auctum ostenditur. nescio quo malo hominum vitio fit, vt quæ parua in initio sunt, magnumque virtutis & probitatis documentum præ se ferunt, eadem tamen increscente hominum (quorum id curare interest) multitudine, cùm maximè amplificatum iri sperare oporteret, spem omnem contrario euentu fallant; & cùm nihil magis expetendum sit, quàm vt sacrorum ac religionis societates, summa hominum frequentia ornentur atque celebrentur, quod & Mosi in votis fuerat, cùm diceret: Dominus Deus patrum vestrorum addat ad hunc numerum multa millia, & benedicat vobis, sicut locutus est. (Deuter. 1.) tamen ab ipsa frequentia & multitudine peruertantur res alioqui natura sua & institutione sanctissimæ. Quid est per Deum immortalem in ijs, quæ ad instituendam, temperandam, conseruandamque Rempublicam necessaria sunt, sacerdotio dignius? sanctius? vtilius? quæ societas vt magis indies augeretur, & cresceret, exoptandum fuerat. nam si vnus vir Aaron in eo ordine tantum fructum cæteris hominibus ferebat, vt de eo scriptum extet: Lex veritatis fuit in ore eius, & iniquitas non est inuenta in labijs eius, in pace & æquitate ambulauit mecum, & multos auertit ab iniquitate; (Malach. 2.) quantum fructum sperari oportuit si plures eiusdem officij idem præstitissent munus? optandum profectò, expetendumque maximè, atque cum Mose dicendum fuerat: Quis tribuat vt omnes homines prophetent, & vt det eis Dominus spiritum suum? (Leuit. 11.) Verùm enimuerò hoc amplissimum collegium vbi summa frequentia auctum est, sic à Deo accusatur. [*Secundum multitudinem eorum, sic peccauerunt mihi.*]

Hoc est simul atque sacerdotes hi dignitatis, atque instituti sui obliuisci, & humana sapere cœperunt, (vt sunt res hominum) sua vnusquisque curauère, & religionis meæ studio neglecto, auaritia, & cupiditatibus exarserunt, & quo maior eorum numerus fuit, eò vehementius aut mutuo exemplo, aut contentione ingenium suum in eas artes intenderunt, quibus diuitiæ, ac res eæ quæ ab hominibus appetuntur, parari atque seruari solent. Hoc verò malum illorum multitudine atque frequentia mirum in modum auctum est. nam malitia atque morum peruersitas (quæ hominum sunt) ibi viuunt ac vigent maximè, vbi maximus est hominum conuentus, qualem caussam de eiusmodi

Gene. 6.

eiusmodi rebus atque ingenijs hominum diuinæ literæ indicare solent, sicut scriptũ est: Cumq. cœpissent homines multiplicari &c. subiungit autem: Vidensq. Dominus quod multa malitia esset in terra.

Sic peccauerunt mihi.

1.Sam.2. — Psal.51.

QVANQVAM nullum in legem peccatum sine legislatoris ipsius offensione sit, atque in hoc culpa est, quòd peccantem ipsum à Deo (vt à Theologis dicitur) auertat: tamen quodam modo, imò quodam insigni modo sacerdotum peccata, atque eorum, qui munere & officio ad Deum propius accedunt (quos propinquos suos Deus ipse appellat) offensione sua Deum propius attingere videntur, atque animaduersionem & pœnas ab auctoribus suis grauiores vehementioresque repetendas postulare: nam si ij qui præter cætera alios à peccatis reuocare debent, perfidia & iniquitate contaminentur, quid sani, quid puri atque integri in reliquo hominum genere fuerit? hoc nimirum significabat negligentissimus ille sacerdos Heli cum filios suos allocutus diceret: Nolite filij mei, non est bona fama, quam ego audio, vt transgredi faciatis populum Domini, Si peccauerit vir in virum, placari ei potest Deus, Si autem in Dominum peccauerit vir, quis orabit pro eo? Hac grauissima culpa, & maleficio sese implicant sacerdotes, atque reges, qui cùm ob dignitatis amplitudinem, reliquos homines minimè timeant, Deum ipsum, quem iudicem atque vindicem metuere obseruareque debent, contemnere etiam audent. atque hoc illud est, quod Dauid supplex confitebatur: Tibi soli peccaui, & malum coram te feci. Itaque illud Emphasim non paruam habet: *Peccauerunt mihi.*] Ergo cùm id quod illis vt muneris sui partem quàm rectissimè, atque expeditissimè vnusquisque curaret, adiumento esse debuisset, hoc est collegarum frequentia & celebritas, contra in negligentiæ occasionem, & in suorum cuiusque commodorum materiam & facultatem conuersa fuerint; meritò factum est, vt maiestas amplitudo & dignitas, quam ex collegij sui celebritate promittere sibi sperareque potuerũt, secus cessisse & in suum ipsorum dedecus atque ignominiam tandem versa & mutata omnia conspiciat.

Gloriam eorum in ignominiam commutabo.

כבוד — קלון — Hippoc. de arte lib.1. — Iob 29.30. — Psal.136.

GLORIA Hebraicè *Cabod* dicitur, quod nomen pondus, grauitatem magnitudinemque propriè significat. nam quos honore dignos existimamus, graues atque auctoritate sua grauiter à nobis suscipiendos iudicamus. Ignominia verò contraria omninò significatione Kalon, quod leuitatem significat nominatur: huic significationi nomen aptissimum Romani fecerunt, Vilipendium: Igitur quod Hippocrates de arte sua dolens, lugensque dixit: Medicina artium nobilissima redacta est in vilipendium malignitate vtentium. Hoc nos maximo cum animi dolore referre possumus, cùm in eum locum sacræ res deuenerint, vt vtentium malignitate, & negligentia amplissimus sacerdotum ordo à sua diuina illa grauitate, ad leuitatem fuerit deductus. Populi autem ac vulgi eiusmodi ingenium est, vt eos, quibus maximum honorem tribuere iure debeat, quamcunq. vel leuissimam occasionem nactus summa despicientia & contemptione prosequatur, vt est ille inhonestæ potius, quàm honestæ fabulæ auidissimus decantator; sicut scriptum est: Quando procedebã ad portas ciuitatis, & in platea parabant cathedram mihi: Auris audiens beatificabat me, oculus videns testimonium reddebat mihi. Et paulò post: Nunc in eorum canticum versus sum, & factus sum eis in prouerbium: Abominãtur me, & longè fugiunt à me, & faciem meam conspuere non verẽtur. Ergo sacerdotibus quibus maximos honores decreuerat Deus, his contrà maximã ignominiam ob desertum officium, decernit, vt adhuc Iudæorum Republica salua à populo ipso contemneretur, atq. eadem rursus vastata, atque exterminata ab hostibus capti, derisi & contempti à victoribus patrio more, cantare rogarentur, vt scriptum est: Quia illic interrogauerunt nos, qui captiuos duxerunt nos, verba cantionum, & qui abduxerunt nos, Hymnum cantate nobis de canticis Syon: Atque vtinam hoc Dei in sacerdotes testimonium, & iudicium non ad hæc vsque Christianorum secula pertineat. Quemadmodum verò officium omne à sacerdotibus peruersum fuerit, adiuncta oratione exponit Deus: Etenim illa magna in rebus peruersitas est, si nulla rerum pars in eodem loco, in quo primum instituta est, consistere sinatur; sed perturbata omnia, cõfusaque reddantur, & quod primum esse oportuit, id postremo

ſtremo loco ſit. Publicis verò muneribus & negotijs, maximè autem ſacris, quæ hominibus à Deo data ſunt, hic modus atque ordo eſt adhibitus, vt qui ea curarent, officio imprimis ſatisfacerent ſuo, hoc eſt communẽ populi rem ſtrenuè imprimis agerent; deinde ab ijs, quibus miniſtrabant, mercedẽ ſuam non tam cupidè, quàm iuſtè acciperent. Cùm autem ita humano ingenio corrupta omnia atque deprauata eſſe deprehenduntur, vt officio atque curæ nihil loci ſit, ſed ambitio atq. auaritia omnia occupauerint, & munus atque officium ſpe prædæ potius, quam præmium ipſum mercedis loco accipiatur; tum verò maxima labes atque pernicies rebus ipſis publicis infertur, tum iuſtiſſima in adminiſtratores ipſos accuſatio atque damnatio eſt. hanc verò in ſacerdotum moribus atque officijs peruerſitatem ſubiuncta oratione indicat accuſatque Deus.

Peccata, inquit, populi mei comedent, & ad iniquitatem eorum ſubleuabunt animas ſuas.

QVORSVM pertinuit tanta in eligendo ſacerdote, non ſolum morũ, verumetiam membrorum integritatis inquiſitio? quorſum tam exacta annorũ, ætatis, neceſſitudinum atque ſocietatis ratio? quorſum tam crebræ, ſanctæ, ſtatæ, ſolemneſq. in eodem initiando ceremoniæ? quorſum illi illa omnium aliarum rerum vacatio data eſt? Num omnia hæc ad id vnum comparata eſſe videri poſſunt, vt otio, inertia atque deſidia hebeſcentes ſacerdotes aliorum ſudoribus atque laboribus fruerentur; an ad id potius, vt quæ ad populum pertinent, diuina omnia diligenter, atque aſſiduè curãtes à populo ipſo cibaria, quibus alantur, accipiant: ita vt hoc illorũ ſtudium, hæ partes ſint, populorum ſuorum animis conſulere; hoc rurſus populi officium ea quæ ſuppeditent ad cultum, & ad victum ſacerdotibus ſuis parare, ſicut ſcriptum eſt: Præceptum ſempiternum eſt in generationes (Leuit. 10.) veſtras, vt habeatis ſcientiam diſcernendi inter ſanctum & prophanum, inter pollutum & immundũ: doceatiſque filios Iſraël omnia legitima mea, quæ locutus eſt Dominus ad eos per manum Moyſi. hoc fuerat præceptum ſempiternũ ſacerdotibus, hoc proprium illorum officium ac munus, hæc illis cura perpetuò ſuſtinenda fuit. At verò ne locata ſibi ex ſacrificiorum portionibus, cibaria, vt legem aliquam, ſibi inſtituta eſſe, ac non potius vt laborum mercedem tributa exiſtimarent alio interiecto ſermone, alio dicendi modo vſus legiſlator ſubiunxit: Locutuſque eſt Moſes ad Aaron, & ad Eleazar & Ithamar filios (Ibid.) eius, qui reſidui erant, dixit: Tollite ſacrificium quod remanſit de oblatione Domini, & comedite illud quod datum eſt tibi, & filijs tuis, de oblationibus Domini, pectuſculum quoque quod oblatum eſt, & armum qui ſeparatus eſt edetis, in loco mundiſſimo, tu & filij tui, & filiæ tuæ tecum: tibi enim ac liberis tuis repoſita ſunt de hoſtijs ſalutaribus filiorum Iſraël. cùm de officio agit, præceptum, inquit, eſt: vbi verò de mercede, datum & repoſitũ ait. Contra verò illi & officio & omni religionis atque populi cura abiecta, victũ, cultum, cibariaque ſua tantum curabant, perinde quaſi hoc vnum præcepti nomine traditum illis fuiſſet. Nullam, inquit Deus, aliam ſacerdotij partem tuentur, niſi tantum *peccata populi mei comedent*, hoc eſt, ad hanc rem ſe inſtitutos putant; ob hanc vnam ſacerdotia appetierunt, & conſecuti ſunt, vt peccata populi mei comedant: hoc eſt, hoſtias pro peccatis oblatas: namque victima ipſa quæ pro peccato mactatur, peccatum frequentiſſimè in ſacris libris dicitur, vt in eodem loco Moſes dixerat Aaroni: Quare non comediſtis peccatum in loco ſancto? quo in loco Latinus interpres nomen *hhata*, quod peccatum ſignificat, non ad verbi vim, ſed ad ſententiam potius, hoſtiam pro peccato, vertit. Cùm autem non ſolùm ex peccato, ſed ex alijs etiam victimis & hoſtijs, vt ex ijs quę *minha*, hoc eſt, oblationes propriè dicuntur, ex delicto, ex pacificis & ſpontaneis quædam partes ad ſacerdotum victum decretæ ſint, cur peccati magis, quàm aliarum victimarum hoc in loco meminerit, id cauſſæ fuit, quòd omnia alia genera præter delictum, non tam animi offerentium, obligatione, quàm ſponte & voluntate offerantur; delicti etiam victimam (quo ſacrificio grauiſſima ſcelera expiantur) rarius mactari contingat. Cùm verò peccati hoſtia peccantes religionis lege obliget, horumq. maxima multitudo, atque aſſidua peccandi frequentia ſit, fit vt in hoc genere frequentiora ſacrificia ſint. Atque hæc quæ dicta nobis de his generibus ſunt, ſacros diligentius libros euoluentibus facile patere poſſunt. His accedit quòd ex hoc genere quàm ex cæteris maior mactatæ victimæ portio ſacerdotibus ſorte obuenit. Quamobrem hoc genus apud eos, qui ſacerdotia ſpe

prædæ

prædæ ineunt maximi momenti est; nimirum quo magnos & vberes quæstus sibi proposuerint: Quantum verò in hoc à sacerdotibus peccatum sit, ex eo percipi potest, quòd quæ pars illis ex victimis, quæ pro peccato offeruntur, obtigit, ea lege destinata est, vt meminerint populi peccata sibi suscipienda atque sustinenda fore, curentque tum doctrina, atque etiam morum & vitæ exemplo, vt libidinum peccatorumque consuetudini resistant, & quantum in ipsis est totam caussam suscipiant, ac sese peccatis illis pro populo reos supponant, diuinamque misericordiam supplici precatione exorent. sic enim de hac re illis est indictum: Leuit.10. Cur non comedisti hostiam pro peccato in loco sancto? quæ sancta sanctorum est, & data vobis, vt portetis iniquitatem multitudinis, & rogetis pro ea in conspectu Domini. Magnum quidem omnia hæc mysterium habuêre, atque ad noui testamenti rationes accommodata præclaras nobis significationes portendunt; quas nos in communem Christianorum vtilitatem aliquádo obseruari, atque aperiri desideramus. Ergo cùm se ad hanc rem animo & cogitatione conuertere, atque frequentiam peccatorum populi potius formidare atque deprecari sacerdotes debuissent, illi contrà, perinde quasi nihil aliud in ea re quàm priuatæ eorum commoditates continerentur, optare, atque procurare sibi imperauerát, vt quàm maxima peccantium atque peccatorum esset copia, quæ suam illis mercem cum quæstu compendioque suppeditaret. Hinc illa tam supina negligétia erga diuinæ legis studia disciplinam atq. doctrinam; hinc in cumulandis rursus traditionū oneribus maxima solertia; hinc in tota illa captionum, legum, obseruationum, pollutionum, satisfactionum, oblationum (quibus miserè populorum animæ irretirentur) laqueorum tela ordienda maxima diligétia, de qua scriptum est: Væ filij desertores dicit Dominus, ordientes telam, & non ex me consulentes consilium; sed non per spiritum meum; nimirum quia diuina lege, disciplina & sacerdotio ipso, non vt Dei instrumento ad populi vtilitatem; sed vt ligone aliquo ad mercedes quàmplurimas sibi accipiendas, quæstu magis, quàm officio ipso ducti, cōtra ius & fas vsi fuerunt. atque hoc est quod addidit: [*Et ad iniquitatem eorum leuauerunt animam suam*]

Quemadmodum enim mercenarius, cui non aliunde victus suppetit quo alere vitam possit, suas operas, alijs, nō laboris studio (improbat enim vehemēter laborē) sed mercedis spe locat, sicut de mercenarijs scriptum est: Deut.24. Eadem die reddes ei precium suum ante solis occasum, quia pauper est, & ad illud leuauit animā suam, sic in exemplari legimus, hoc est, quia minimè ille tibi sese suamque operam locasset, nisi inopia coactus victum sibi ex ea re parare statuisset. ita isti, inquit Deus, animas suas ad populi iniquitatem locauerunt, cùm precij atque mercedis nomine & ratione omnem sacerdotij dignitatem, officiumque omne definierint. his etenim si sine humano præmio & emolumento officium esset faciendum, nihil minus, quàm sacerdotium in votis esset: Heu quisnam ista cogitádo animi dolore & lachrymis temperare valeat? Quod verò ad orationis rationem attinet vtrunq. verbum in hoc versu futuri temporis est, *comedent, subleuabunt,* quod tempus ex Hebraicæ linguæ vsu ad eorum rationem accommodari solet, quæ vel consuetudinis vel officij caussa perpetuò talia sint, aut esse cōsueuêre. itaque futurum hoc in loco non pro futuro tantum tempore, sed pro omnibus temporis partibus instanti præterito atque fururo vsurpatur, hoc modo, *comedent,* comedere solent, *subleuabunt,* subleuare solent, qua de re largè & copiosè nobis commentario in Habbakuq scribendum est. Habbak.2.

Et erit sicut populus sic sacerdos, & visitabo super eum vias eius, & cogitationes eius reddam ei.

HIC VERSUS formulam quandam concludit, qua diuinum iudicium in sacerdotes continetur: summa autē Dei æquitas nobis hoc in loco cognoscenda proponitur; Exod.32. qui nullam in iudicio personam agnoscat, sed æquissimum rerum æstimatorem & iudicem omnibus hominibus se præbeat, sicut scriptū est: Qui peccauerit mihi, delebo eum de libro meo, videlicet, ne quanuis summum & altissimum dignitatis gradum obtinuerit, pœnam & animaduersionem eo loci non ascensuram esse sibi persuadeat: namque Deute.31. diuina lex neminem excipit nominatim, sed vnumquemque officium proprium sequi & intueri iubet, quamobrem sacerdotibus ipsis in arca testimonij seruanda lex, atq. eadē coram omni populo recitanda & explicanda creditur & committitur, sicut scriptum est: Omnis autem populus, & omnes maiores natu, ducesque ac iudices stabant, ex vtraque parte

parte arcæ in conspectu sacerdotum: Nihilque ex ijs quę Moses iusserat reliquit intactũ, sed vniuersa replicauit corã omni multitudine Israël, mulieribus ac paruulis, & aduenis qui inter eos morabãtur. Vt verò diuina lex nullum nominatim excipit, ita nemo est, qui in officio violando culpæ pœnam possit effugere. [*Sed erit sicut populus, sic sacerdos.*]

Similitudo hæc non supplicij est, sed conditionis, ne videlicet aut sacerdos populi peccatum ob dignitatis suæ amplitudinem non ad se pertinere putaret, aut rursum populus omnem peccatorũ suorum pœnam in sacerdotes tanquam in auctores reijciendam absoluendamque arbitraretur, & illorum negligẽtiam excusaret. ob eam rem de diuini iudicij sententia pronuntiatum est, quicunque violatæ legis culpam sustinuerint, eosdem sceleris ac cõscientiæ pœnas, esse laturos. At verò supplicium tanto in quenquam grauius esse decretum, quanto quisque stultè minus, ac magis ambitiosè peccauerit, sicut scriptũ est: Fili hominis speculatorem dedi te domui Israël, & audies de ore meo verbum, & Ezech.3. annuntiabis eis ex me: Si dicente me ad impium, morte morieris, tu non annũtiaueris ei, neque locutus fueris, vt auertatur à via sua impia, & viuat, ipse impius in iniquitate sua morietur, sanguinẽ autem eius de manu tua requiram. Quod si à populo, vt à proprij interitus ministro; à sacerdote autem vel propheta ob negligẽtiam, vt ab auctore pœnæ repetuntur grauissimę, quantas illas à sacerdotibus & prophetis repetendas esse existimandum est, qui ijsdem aut maioribus etiam sceleribus obligati, populo non solùm ob negligentiam minimè profuerunt, sed ob pernitiosum exemplum vehementer etiam nocuerunt? Quamobrem subiungit: [*Et visitabo super eum vias eius, & cogitationes eius reddã ei.*]

Visitandi verbũ in iudiciorũ etiam ratione vsurpatur, atq. sic vertit Græcus interpres, & iudicabo. Propria autẽ huius verbi significatio est, quam Latini curandi siue procurãdi verbo enuntiant. Diligẽter igitur curandũ sibi esse Deus ait, vt rationes & cõsilia omnia quęcunque sacerdotes ad proprium cuiusque cõmodum inierunt, in suam calamitatẽ & perniciem recidisse sentiant. *cogitationes eius maghallelam* excogitata consilia, & ad curam מעללם ac meditationẽ reuocata hæc vox significat: Excogitauerãt enim modũ, atq. viam facilẽ sese inijsse putauerant, qua maximũ quæstũ minimo negotio facerent, scilicet, si per illos oscitantes, aut nihil agẽtes liberius peccare populo liceret. hanc itaq. munierant viam ei, quam Deus ipsis indicasset atq. tradidisset longè dissimilem. Consequẽs ergo fuit, vt qui à diuina via, diuinoq. consilio ad sua tantum cõmoda amplificãda deflexissent, suas illas rationes id maximũ malum tandẽ euasisse sentirent. namq. quo ad scelera patranda impudentior est ausus, eo maiorẽ perniciem suis auctoribus parit, sicut scriptũ est: Ecce parturit iniustitiã, & cõcepit dolorẽ, & peperit iniquitatem: Conuertetur dolor eius in caput Psalm. 5. eius, & in verticẽ ipsius iniquitas eius descendet. Itaq. cùm hęc peccandi populo licentia sacerdotũ negligẽtia vltrò procurata diuinã iram incitauerit; ira verò reos in iudicium seuerũ atq. æquũ vocauerit, grauissimarum pœnarũ eos omnes participes esse, necesse est, quicũq. scelerũ societate inter se fuerunt cõiuncti; cõuerteturq. cõceptus dolor populi in caput eius, & in sacerdotẽ tanq̃ populi verticẽ, iniquitas eius descẽdet: [*Et visitabo sup. r eum.*] Tam ad sacerdotes ipsos quã ad populũ oratio refertur, quoniã illi oẽs vnũ Reipub. corpus constituunt, & omnes scelere, & cõmuni inter se conscientia, & consequẽti iudicij periculo obnoxij sunt, vt scriptũ est: A planta pedis vsq. ad caput non est in eo sanitas, sed Isa.1. à principe vsq. ad sacerdotẽ, oẽs studẽt auaritiæ. Cæterùm, vt accusatio sacerdotes ipsos, tanq̃ principes & auctores delicti, premit; ita sentẽtia lata eosdẽ omnium primos attingit.

Et comedent, & non saturabuntur: fornicati sunt, & non cessabunt: quia Dominum dereliquerunt in non custodiendo.

IVSTISSIMÆ sententiæ, ac diuini iudicij formula hæc est, vt studijs, & malis cupiditatibus suis, cõtrarias omnino res vnusquisq. experiatur. sic illud in feminarum luxus pronuntiatum legimus: Et erit pro suaui odore fœtor, & pro zona, funiculus, pro crispanti Isa.3. crine, caluitium, &c. Sic in sacerdotes sententia fertur iustissima, vt qui huic vni tantùm auaritiæ studuerant, atque victimarum copia famem explere putauerant, contrà quantò plus victimarum, atque aliarum rerum congesserint, tanto vehementius esurire, & omnium commodorum inopia laborare se sentiant: & quoniam illud etiam cogitauerant, vt male partas ex prophanato sacerdotio res filijs suis, quos ex damnato concubitu susceperant, relinquerẽt, atq. hac ratione nomina sobolesque suas ad infinitam posteritatem

propagarent, omnia hæc contrà euentura Deus prædicit, vt neq. ipsi rebus partis fruãtur, neq. quam cogitabant posteritatem assequantur vnquam. Nam totam illam hæredum sobolem, quibus faciendis, locupletandis atq. stabiliendis operam dederant, cum rebus ipsis & diuitiis, vel non successuram, vel quàm citissimè perituram esse affirmat, quéadmodum iam superius dixerat: Oblita es legis Dei tui, obliuiscar filiorum tuorum & ego. Quòd ad versioné attinet pro verbo Latino, cessabunt, Hebraicum exéplar habet paraz, פרץ quod prorumpere, & propagare significat, atque ita in chaldaicis legimus. *Accipient vxores, & non gignent filios*; Græca autem interpretatio habet κατευθύνθωσι, non alienum à sententia verbum; significat enim dirigere & administrare. Illud etiam animaduersione dignum est, quod cum homines duplici causa rerum suarum satagere soleant, vt scilicet habeant vnde & ipsi alantur, & filijs prouideant suis, & quamuis maximis aucti diuitijs, atque fortunis locupletati, tamen victui suo consulere se dicant: vtriq. causæ diuina sententia accommodatur, vt comedentes nunquam saturentur, atque liberis indulgentes optata careant posteritate. Quàm verò ad viuum mores nostri hac oratione exprimãtur, maximo cum animi dolore pientissimo cuique obseruandum est. [*Quia dominum dereliquerunt in custodiendo.*] Pronuntiatæ sententiæ causam iustissimus æquissimusque iudex addit, atq. criminũ omniũ & totius culpæ summã explicat, hoc supplicij genere, eos subijciendos esse pronuntians, népe inedia & gloriæ ac posteritatis defectu, sic enim scriptũ est: Loquens locutus sum vt domus tua, & domus patris tui ministraret in cóspectu meo,

1.Samu.2. „ vsque in sempiternũ. Nunc autem absit hoc à me dicit Dominus, sed quicunq. honorifi- „ cabit me, glorificabo eum, qui autem contemnunt me, erunt ignobiles. [*Dominũ dereliquerunt in non custodiendo.*] Ne quis humanæ sapientiæ, vel potius imperitiæ locus relinquatur, neu quod ad effugiendũ crimen diuerticulum reperiatur, absoluta definitione causam suam confirmat Deus. Namq. vsque adeò callida hominum stultitia est, vt quæ separari natura non possunt, tamen ingenio separare contendat, sibiq. in ea re satisfaciat, in qua minimè Deo satisfieri certũ est. Nam si quis Deum esse, eundéq. summũ bonum confessus, nulla pietate, nullo officio, nullis virtutibus illum colat, & tamé nõ odio haberi, sed etiã amari sibi dicat, atque in ea re disputet; parũ hæc cognitio & amor à cognitione, & amore, quo mali dæmones erga Deum affecti sunt, distare videtur. Diuina verò sapientia simplicius multò de hac re statuens atque iudicans cognitionem amoremque erga Deum cũ ipsius cultu coniunctam esse definit. Nam si cognoscere & negare, si amore adhærere, & deserere idem sunt, eundem etiam animum imbuere vtraque hæc possunt.

Rom.1. Quicunq. enim Deum in notitia se habere atque amare profitetur, factis autem negat, ac deserit, perinde ferè in culpa est, atque is, qui diuinæ naturæ inscitia aut contéptione laborat. Quid vocatis me domine domine, & non facitis voluntatem patris mei? Hæc diuini filij vox est. Igitur vt omne fraudis & astutiæ ostium filijs desertoribus occludatur, simplicissima atq. verissima desertionis ratione argumentatio tota colligitur. [*Quia dominum dereliquerunt in non custodiendo.*] Quippè hic simplicissimus certissimusq. desertionis modus est, nempè pietaté nõ custodire; nam vt ipse alio in loco dicit: Si Pater ego, vbi est

Malach.2 „ cultus mei? si Dominus vbi est timor mei? Hebraicè hæc oratio negatione caret: *In custodiendo*, hoc est dum sibi suisque rebus consulentes, diuinis rebus minimè consultum esse voluerunt. *Custodiæ* auté nomen in sacris idé quod officiũ apud Latinos significat, népe id, quod vnũquemq. hominũ pro muneris, & cõditionis suę ratione facere oporteat, vt illud:

Habba.2. „ Super custodiã meã stabo, & figã gradum super stationem meã. cuius translationis rationé nos aliàs Deo annuente prosequemur: neq. verò satis Deo visum est, deserti officij crimé illis obiicere, nisi etiam id subiũcta oratione cõfirmaret. Quamobré ex suis illorũ studijs argumentum producit fortissimum, quo illos ab officio omni alienos esse demonstret.

Fornicatio & vinum & ebrietas auferunt cor.

QVI fieri potest, inquit Deus, vt apud eos, qui mente ipsi non cõstant, officiũ vllum stare possit? Et cùm isti se totos vino ac Veneri tradiderint, quidnam ab eis expectari oportuit? nisi id quod ea studia consequi natum est; nimirum dementia & furor, ex qua re nullum dedecoris, nullum probri, nullum impietatis genus oriri posse non creditur. Nam vino intemperantius hausto cordis regnum occupari testis est ille, qui periculum primus omnium fecit. Ita verò Veneri amicum esse vinum, vt ab eius consuetudine nul-

Gen.9. Gene.19. lis naturæ ac virtutis legibus nullo dedecore, nullo pudore absterreatur, testis etiam Lot

exemplo

exemplo suo nobis esse poterit. Quamobrem scriptum est: Ne intuearis vinum quando flauescit, cùm splenduerit in vitro color eius, ingreditur bládè, & in nouissimo mordebit vt coluber, & sicut regulus venena diffundet: Oculi tui videbunt extraneas, & cor tuum loquetur peruersa. Veneris autem sodalem propterea Bacchũ gentium poëtæ fecerunt, quòd ad humanos animos expugnandos atq. sibi subijciendos vterque simul conspirent. [*Fornicatio, vinum & mustum.*] Sic Hebraicè, vt ab eis ebriositas studiosius conquisita esse ostendatur. non enim solum vino veteri, sed & nouo indulgebant, vt mistione suauiora pocula parantes, ebrietatem & petulantiam copia atque arte grauiore sibi molirentur: namq́ue antiquum & nouum vinum simul commixtum, alterum vehementiores vires, alterum verò crebriores exhalationes suppetit; atque ita coniunctis viribus faciliorem & certiorem de corde victoriam vtrumq́ue simul reportat. Cor in sacris alteram hominis partem, hoc est animum, significat: namq́ue cùm duplex nostri pars sit, corpus & anima, alterum caro, alterum verò cor metonymicè dicitur, vt: Cor meum & caro mea exultauerunt in Deum viuum. Quòd verò ad disserendi & dicendi pertinet artem, confirmatio est, in qua argumentum ab eo ductum est, qui à repugnantibus dicitur: namq́ue pietatis & sapientiæ cultus, & ebrietatis atque Veneris studium, cùm vtrunque de occupando in humanis animis regno contendat, maximè inter se pugnant, quòd si alterũ obtinuerit, alterum expelli necesse est. Vę, inquit Isaias, qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam, & potandum vsque ad vesperá, vt vino æstuetis, cithara, & lyra & tympanum & tibia in conuiuijs vestris, & opus Domini non respicitis, neq. opera manuum eius consideratis: Est autem huiusmodi argumentum à repugnantibus firmissimum, vt illud:

Hæc opera, atque hæc sunt generosi principis artes &c.

Prouerb.23. Horat.lib.3. Od.18. Psalm.84. Isa.5. Aristot.lib.2. Topic. Iuuen. Sat.8.

Populus meus in ligno suo interrogauit, & baculus suus annuntiauit ei; Quia spiritus fornicationum decepit eos, & fornicati sunt à Deo suo.

ACCVSATIONIS alteram partẽ sequitur, in qua populum reum agit, & quoniam ex sacerdotum negligẽtia, & culpa, populi scelera nata atque aucta sunt, ideo vbi illorum crimen recensuit, ad huius impietatem atque scelera notanda sese deinceps conuertit. Totius autem caussæ, caput hoc est: Gentẽ vero Deo ac viuenti electam & dicatam maximis & innumeris beneficijs deuinctam, ac multis nominibus multisque modis Dei in se sui peculiarem curam expertam à cultu atque religione, suo scelere ad superstitionem & impietatem defecisse. Coniecturalis autẽ status in hac accusatione tractatur. namq́ue impietatis scelus animo conceptum, quamuis ipsorum malitia, & impudentia, Deo, qui corda hominum & renes scrutatur, absconditum non sit; tamen cùm publicè accusatur, suis argumentis & testimonijs agitari solet, ne humana audacia & malitia, quæ occultum scelus cogitatione abscondere & negare non potest, publicum accusantis crimen à se remouere contendat. Cùm autem ad coniecturalem cõstitutionem tractandam signa obseruentur, certissima euidentissimaq́ue flagitij signa hoc in loco proponuntur. nullum enim caussæ certius signum est, quàm ipse effectus: in effectus autem coniectura instrumenta, quæ ad efficiendum comparari solent, apponuntur. Vtroque ergo argumento in hac constitutione tractanda Deus est vsus: Quòd populus in ipso manifesto impietatis & perfidię facinore, cum armis, quibus illud committi soleat, deprehensus manifestè fuerit. [*Populus meus,* Emphasim habet: Indignissimum enim est id scelus à populo Dei viuentis esse cõceptum, quo etiam ab ijs qui à Deo alieni sunt, nullum grauius patratum sit; cuiusmodi superstitio, & vanus simulachrorũ cultus est. Et cùm iam olim sese suaq́ue omnia mihi tradiderit, & actionũ studiorumq́ue suorum rationes, & instituta, atque auspicia ex me vno cum maximis atque certissimis successuum exemplis petierit, cùm tot legibus, tot præceptis institutis, & oraculis abundarit, tamen nunc sui atque mei oblitus ad impietatem animũ suum traduxit, & mutas statuas consulit atque colit. [*In ligno suo.*]

Lignum hoc in loco simulachra, deorumq. signa atque instrumenta ad diuinationem comparata significat. Huius explicationis argumento est propositio *In*, quæ instrumẽtum in sacris indicare solet, vt: In chamo & freno maxillas eorum cõstringe. Multa autẽ apud gentes erant instrumenta, quibus sortes, oracula atq. auguria capiebantur, vt aues, ignes, aquæ, flatus, exta, tripodes, mensæ, delubra, atque alia, ex quibus vnum genus erát baculi, perticæ & virgę, certis ominibus & ceremonijs ad eam rem inauguratę, qualis in collegio

Psalm.31.

augurum lituus incuruus erat, cuius formã in numismatibus antiquis conspicimus. Quæ omnia suo in loco diligentius tractãda, nunc nobis percurrẽda sunt. Igitur cætera instrumentorum genera naturam rerum apud eos, qui sapienter considerant, vanissima ab hoc ligneorũ, & sensu motuque carẽtium instrumentorũ vanitate superari deprehenduntur. Quamobrẽ superstitionis, & impietatis summæ argumentũ est, quòd populus id tractat, quo maxima vanitas in eo ipso vanitatis negotio inest. *In ligno suo* à se facto atque parato, *baculus suus annunciauit ei*: non respondit; sed annuntiauit: nam ligni & baculi naturæ impossibile quidem est vt respondeat, tamen si consulentis ipsius manu moueatur, vertatur, aut conijciatur, casu vel agentis arte euenit, vt in hanc aut illam partẽ inclinet aut cadat, & quodam crepitu sonet, in certam cæli constitutionem dirigatur; ex quibus rebus non responsa, sed significationes atq. denuntiationes quasdam parari falsò sibi isti persuadẽt. In ligno suo quod ipse dolauit atque ad eam rem cõparauit, Et baculus suus ab ipso motus & tractatus annuntiauit ei. Summa autem peruersitas est, ab ea re duci posse putare, quam ipsam à te duci atq. agi oporteat. Baculus autem nullum hominem visu oculisque præditum ducere solet, neque quisquã est qui baculum suum quam viam tenere atque sequi oporteat, interroget: si quis autem baculo tentans iter agit, is planè cæcus est; qui si baculo suo fidem habens ire pergat, periculum sibi ipsi tandẽ creet, fuerit necesse. Locus ergo à factis destinatisq. est, & anthithetis atq. cõtentionibus res tota tractatur, & quod ad actionem atque pronuntiationem pertinet, indignantis habitu, gestu, & voce pronun-
Isa.1. tiata oratio est, quo maior rei fides & vehementior auditorũ vis adhibeatur, vt illud: Co-
» gnouit bos possessorem suum, & asinus præsepe Domini sui, Israël autem non cognouit,
» populus meus non intellexit. & illud apud exteros auctores.

Segmenta, & longos habitus, & flammea sumit
Iuuen.Sat.2. *Arcano qui sacra ferens nutantia loro*
Sudauit clypeis ancilibus.

Ex crimine autem facti oblato & demonstrato concepti à populo sceleris argumentationẽ concludit: [*Spiritus enim fornicationis decepit eos, & fornicati sunt à Deo suo.*] Scelus animo conceptum in facinus tandem erupit, vt negari non possit. Perseuerat autẽ in allegoria coniugij, quam instituerat, & populum coniugalis fidei pollutæ atque violatæ accusat. Amplificat verò crimen ab impudentia atq. audacia, quæ eo proruperat, vt non modò in cubiculis, aut intra domos, & tecta, sed in agris, siluis in montibus publicè prostituatur, & locorum oportunitates, non verecundiæ, sed voluptatis caussa sequatur: [*Spiritus fornicationis*] Spiritus cum possessiuo casu iunctus, vehementem ad agendum impetum ac vim humanos animos occupantem atq. agentem indicat, siue ea affectio bona, siue vitiosa sit, siue etiam diuinitùs delata, siue à malo dæmone excitata fuerit, siue diuturna sit, siue ex repentina caussa commutetur. Est autem translatio à ventis sumpta, qui cùm vehemẽtius in mare incumbunt, naues non pro nau-
Ecclesiast.3. tarum cõsilio, sed suo arbitrio pellunt. sic spiritus fortitudinis in Nabugodonosor, spiritus mendacij in falsis prophetis, & in populo spiritus erroris sæpissimè conspicitur. Hunc malum spiritum Latini furorem vocant: *His furor ipse*
Iuuen.Sat.2. *Dat veniam,* inquit ille. sed & in hac significatione regio spiritu aliquem esse Tullius dixit: Et quoniam à ventorum natura ad animum translata similitudo est, aptissimo verbo decipiendi est vsus [*Spiritus fornicationis decepit eos.*] Hebraicè planius, *errare fecit eos*, hoc est, pro tempestatis ritu, non quo lex & ratio, sed quo animi impetus volebat, impulit. atque hoc modo à Deo suo, in quem omne illorum iter dirigi oportuit, ad idolorum & vanitatis cultum studiumque cõuersi sunt, & quocunque illos animi impetus, errorque rapit, eò contendunt [*Fornicati sunt à Deo suo,*] Hebraicè de sub Deo suo: hoc est legitimo atque augusto viri sui Dei cubili, & puluinari tegetem & lupanaria per summum nefas atque audaciam prætulerunt.

Super capita montium sacrificabant, & super colles accendebant thymiama: Subtus quercum & populum, & therebynthum: Quia bona erat vmbra eius.

ACCVSATIONEM criminis per species confirmando amplificat, & impudentiam atq. audaciam oratione exaggerat, cùm nullus locus etiam publicus sit, quem non stupris atque adulterijs suis gens illa, hoc est, Dei vxor synagoga compleuerit, atque ea loca maximè frequentarit, à quibus longissimè abesse debuit; quod certè summam illorum

erga

erga Deum suum contemptionem arguit. nam vt gentium delusa antiquitas, locis quibusdam diuinitatem inesse putauit, ita ea loca numinibus suis dicata ad templorum ædificationem, ad sacrificiorum vsus, & ritus aptauit. Huius generis loca, montes erant & siluæ, atque arboribus frequentes luci; sed & arbores ipsas in Deorum tutela esse voluêre: Lactant. de vera relig.

Populus Alcidæ gratissima, vitis Iaccho, Virg. in Buc. Eclog. 7.
Formosæ myrthus Veneri, sua laurea Phœbo.

Hæc & huiusmodi loca omnia non solum vitata, sed penitus diruta atque excisa illis promissam terram occupátibus esse voluit Deus: Subuertite, inquit, omnia loca, in quibus coluerũt gentes, quas possessuri estis, Deute. 12. Deos suos super montes excelsos & colles, & subter omne lignũ frondosum. ›› Capita montium eadem à Latinis vertices vocantur editissimi, quos cælum ipsum propius attingere Vitruu. lib. 2. putabant, & ad numinum maiestatem adorandam liberiores, angustioresque esse iudicabant, in quibus quæ templa ædificabantur phana vocata sunt, propterea quod conspicua, atque omni ex parte patentia essent. [*Et super colles adolebant Thymiamata.*] Duo cultus genera, victimarum mactatio, & thuris suffitus fuêre, ad quæ ritus cæteri, & ceremoniæ omnes referuntur, vt illud:

Quid velint flores, & acerra thuris Horat. lib. 3. Od. 8.
Plena, miraris: positusque carbo in
Cespite viuo.

[*Sub quercu:*] Quæ Ioui sacra fuit, [*Populo*] quæ Herculi, & [*Terebyntho.*] sic vertit nomen *Ela*, vetus interpres. ex Hebræis verò quidá cum Chaldæo Ionatha *Buthma*, hoc est, castaneum; alij vlmum interpretantur. Nomen *Ela*, Græcus interpres δένδρου συσκιάζοντος, hoc est, arboris coadumbrantis reddidit, qua circuitione lucum significauit: vt cumque sit, has omnes arbores, quò frõdium pulchritudine & proceritate atque opacitate gratiores essent, eò diuinis honoribus frequentandis commodiores esse putabant, idcirco subiungit: [*Quia bona erat vmbra eius.*] Pronomen singulare ad singulas arbores refertur. De his ritibus sacrorum nos aliàs fortassis, quæ ad totam hanc rem in sacris libris elucidãdam facere possint, dicemus. *Sacrificabant, Adolebant.* Hebraicè, Sacrificabunt, adolebunt; nam hoc verbi tempore, consuetudo (vt in alio loco diximus) significatur, hoc est, sacrificare, & adolere solent; à qua ratione imperfectum præteritum apud Latinos & Græcos non est alienum.

Propterea fornicabuntur filiæ vestræ, & sponsæ vestræ adulteræ erunt.

PAVLVS Apostolus ad Romanos scribens aptissimum huius loci explicationi facit Roma. 1. sermonem: Quia commutauerunt veritatem Dei in mendacium, & coluerunt & seruie- ›› runt creaturæ potius quàm Creatori: Propterea tradidit illos in passiones ignominiæ &c. ›› Fieri enim nonnunquam solet, vt peccati pœna, peccatum etiam sit, diuino videlicet iudicio id permittente, in grauiorem damnationem eorum, qui impietate ac scelere sese vltro obligauerint: Ex idolorum auté cultu atq. ex superstitionibus (quam rem omnem animorum fornicationem sacri libri nominant) corporũ etiam turpissima stupra ac libidines oriri antiquas historias atq. monumenta legentibus manifestius est, quàm vt explicatione nostra indigeat: id imprimis diuina ex permissione fit: nam à Deo alienati homines, cupiditatibus suis, hoc est, malis & effrenatis libidinibus permittũtur. Tum id etiam iisdem ipsis rationibus, studijs, & actionibus, quibus in superstitione homines vtuntur, effici natum est. namq. idololatriæ varia genera, exquisita loca, certi dies, certę noctium aut dierũ horæ, certi ad eam rem ministri, iuuenes, puellæ, eunuchi, imberbes, tum præterea ritus, & ceremoniæ quibus hęc peraguntur, vt conuiuia, compotationes, lusus, cantus, decursiones, ludi, spectacula, fabularum actiones, & quæ eiusmodi sunt, omnia hęc non tam religionis quàm voluptatis atque animi caussa cõparata videntur; adde impias de Deorum natura & officijs opiniones, quod hi mares, illæ feminæ, amatores illi, virginum & puerorum raptores, & perditissimarum voluptatũ exempla, auctoresque narrẽtur. Quid vero ex his rebus sperari potest, nisi illud quod scriptum est: Sedit populus manducare & Num. 11. bibere, & surrexerunt ludere. ›› Igitur corruptam & contaminatam religionis puritatem, morum etiam consuetudinisque malæ corruptelam sequi necesse est. cùm maiores natu propria voluntate & studio, iuniores verò seniorum exemplo, omni sese sceleri contaminandos tradiderint, idcirco non mirandum esse Deus dicit, si filiæ, & nurus corruptorum

 & per-

& perditissimorum hominum corruptissimæ & perditissimæ etiam ipsæ euaserint, cùm ille sexus, atque illa ætas natura sua ad libidinem voluptatemque procliuis, eorum, quos reuereri, à quibus in officio contineri debuit, negligentia & exemplo ad omnem luxurię licentiam libera euadat.

Non visitabo super filias vestras, cùm fuerint fornicatæ, & super sponsas vestras cùm adulterauerint.

VSQVEADEO sanctum, & ab omni non solum facto, verum opprobrio quoq. turpi intactum Israëliticum populum esse, & seruari sibi Deus voluit, vt honestatis & decoris eius caussam ipse susceperit, atque promulgatis legibus, si quis aliqua ex parte Israëlis nomen, honorem sanctitatemque polluerit, sceleris se vindicem constituerit. [Leuit. 9.] Virginum autem, nuptarumque stupra & adulteria, maximam & diuturnam familijs infamiæ labem aspergunt. quamobrem maxima cura & studio vnusquisque suarum filiarũ, atque ad se pertinentium feminarum integritati & famæ in republica bene instituta, cauere atque prouidere solet. Summi autem vitij signum manifestũ est, si quo in populo hæc ratio negligatur. Idcirco huic rei editis legibus Deus prouidit, vt populi sui puritatem atq. sanctitatem publicè & priuatè tueretur. nam si qua filia, si qua nurus adulterij aut stupri scelere familiæ suæ splendorẽ maculasset, huic cum ignominia & dedecore mori, pœna & familiaris ac publicè maculæ expiatio erat. quibus de rebus in hunc modum scriptũ est: [Leuit. 10.] Nolite ambulare in legitimis nationum, quas expulsurus sum ante vos. Omnia enim hęc ,, fecerunt, & abominatus sum eas: Ego Dominus Deus vester qui separaui vos à cæteris ,, populis: Et ne prostituas filiam tuam, ne polluatur terra & contaminetur piaculo. & alio [Deuter. 22.] in loco: Si mœchatus fuerit quis cum vxore alterius, & adulterium perpetrauerit cum ,, coniuge proximi sui, morte moriatur & mœchus & adultera. De virgine autem sic: Si ,, verè fuit ei obiectũ, quòd virginitas in ea non sit inuenta, eijcient eam extra fores domus ,, patris sui, & lapidibus obruent eam viri ciuitatis illius, & morietur: Quia nefas fecit in ,, Israël vt fornicaretur in domo patris sui, & auferes malum de medio tui. Hæc est diuina ,, visitatio in eos, qui nefas in Israël faciũt. Quòd si Israël ipse, cuius famæ & splẽdori Deus priuatè cõsulebat, scelus publicè admittat, foueat ac probet, flagitijque atque dedecoris plenus sit, ipse profectò leges de filiarum honestate vindicanda repudiare, atque Deum ea cura liberare velle videtur. Quamobrem Deus qui publicam patrum honestatem requirebat, & priuatam filiarum conseruandam susceperat, ad parentes vt sceleris primos, ac maximos auctores supplicio afficiendos conuersus, filiarum, quæ minori in culpa sunt, pœnam interim negliget, ac dum ipsas libidinosè agere permittit, violati publicè officij pœnas à parentibus repetet: [*Non visitabo super filias vestras.*] Imò potius ad vestrum dedecus, in istarum flagitijs interim conniuebo. nam quid me vestris priuatis rebus intentum esse oportuit, ne qua vobis labes ac macula ab alijs fiat, cùm vos omni turpitudine atque nefario scelere vitam vestram omnem studiosè, imò ambitiosè fœdatam commaculatamque esse volueritis.

Quoniam ipsi cum meretricibus conuersabantur, & cùm effeminatis sacrificabant, & populus non intelligens vapulabit.

CVM VIRI ipsi parentes, mariti, & fratres, non solum animo superstitionibus, & vanis cultibus tradendo, sed corpore etiam omnibus flagitiorum libidinibus cõtaminando assiduam operam dent; nũquid his veniam censura mea dabit, & vexabit mulierculas & puellas, populum videlicet proprio consilio ex ætatis & naturæ imbecillitate carentẽ, atq. eorum, quorum id intererat, cura destitutum & mala disciplina deprauatum? [*Populum non intelligentem*] mulierculas vocat: namque vna Eua huius populi prima mater exemplo nobis esse potest, quàm facilè huiusmodi natura seducatur, & quàm cito voluptatum desiderio, nisi aliundè cohibeatur, exæstuare possit, sicut scriptum est: Videns igitur mu- [Gene. 3.] lier quod esset bonum lignum ad vescẽdum & pulchrum oculis aspectuque delectabile, ,, tulit de fructu illius & comedit: [*Et populus non intelligens vapulabit:*] Ironicôs, aut interrogatiuè potius, quàm cum asseueratione legendũ est: nam argumẽtatio hæc per contentionem, siue, vt Dialectici dicunt, per comparationem maioris & minoris cõcluditur, [Iuue. Saty. 2.] vt illud: *De nobis post hæc tristis sententia fertur:* Chaldaicè hic locus per interro-

interrogationem non inconcinnè legitur, hoc modo. [*Et populus generationis quæ non ſtudet legi an nõ collidetur?*] Videlicet exemplo, & conſuetudine maiorum ſuorum. Græcè autem totus hic locus ad ſpiritualis fornicationis rationẽ paraphraſticè tractatur ſic: Quia ipſi cum meretricibus cõmaculabãtur, & cũ initiatis ſacrificabant, & populus intelligẽs implicatus eſt cũ fornicatione. [*Cum meretricibus & cũ effeminatis*: Hebraicè, *& cũ ſcortis.*] Gentiũ atq. idola colentiũ celebritates & frequẽtię huiuſmodi impudico mulierũ genere refertæ erant: *Nam quo non proſtat femina templo?* vt aiebat ille. Omnium autẽ rerum Iuuen.ſaty.9 atq. negotiorũ, quæ ab hominibus inuenta & inſtituta ſunt, euentũ obſeruari oportere, atque an eiuſmodi res Deo probẽtur indicari poſſe, tum ex hoc loco, tum ex multis alijs docemur. Nam quæ res non ex diuino, ſed ex humano conſilio incœpta atque inſtituta improbandos, & turpes plerúque partus edere ſolet, eam rem Deo non probari planum eſt. ex qua re factum eſt, vt hypocriſis, & humanæ ſimulationis rationem ex operibus obſeruandam Chriſtus indicauerit. Cæterùm neque filiabus & nurubus propterea impunè peccare licebit, quòd ſuper eas ſe non viſitaturum dicat Deus. Namq. hoc in loco non de æterna animorum, ſed corporum temporali pœna agitur, quæ de auctoribus potiſſimum ſumi ſolet. & quanquam ij etiam, qui aliena auctoritate aut conſilio deliquerũt, eadem plectantur pœna: cauſa tamen in iudicio cum auctoribus ipſis agi ſolet, atq. hoc in loco iudicialis, vt diximus, cauſa tractatur. Idcirco dicit, *non viſitabo*, quod apud ſacros auctores in iudiciorum rationibus vſurpatur, vt apud Samuelẽ Deus, Viſitaui quæcũq. 1.Samu.15. fecit Amalec Iſraëli.

Si fornicaris tu Iſraël, non delinquat ſaltem Iuda.

MALORVM hominum & impiorum conſuetudines amicitiæ & familiaritates, quantum bonis etiam viris nocere ſoleant, non vno tantum exemplo compertum eſt. Nam ſi quis impiorum ſocietatibus aſſueſcat, conſuetudine & familiaritate inductus, in idem genus morbi delabitur: Quamobrem contagionem huiuſmodi ſæpiſſimè ſacri deprecantur auctores, vt: Non veniat mihi pes ſuperbiæ, & manus peccatoris non moueat me: Psal.36. Hæc res cùm vtriſque vehementer obeſt, tum ijs maximè, à quibus malorum contagiones proficiſcuntur, in alioſque manant. At verò Deus nihil omnino mali in hominibus eſſe vult, qui non ſolum legibus & præceptis ſingulorum peccata coërcet; ſed præcipua & maxima cura peccandi exemplis & contagionibus cauet, & priuatis legibus, grauioribus pœnis, atque alio expiationũ genere aduerſus eos vtitur, qui conſuetudine, familiaritate, aut alio modo pernicioſum exemplum prodidêre, vt ſcriptum eſt: Et facta Leui.c.4.&5 eſt ira domini contra Iudam & Ieruſalem propter delictum: nam de hoc genere in illo loco ſermo eſt. Igitur Iſraëlitæ, qui ſeſe ſuoſque filios omni ſcelerum genere contaminauerant, Paralip.c.24. ne etiam vicinis ſuis ſua contagione obſint, hoc in loco à Deo deterrentur; iubetque vt ſi minus ſuorum flagitiorum pœnas atque ſupplicia horreát, ſaltem alienarum culparum crimen ſuſcipere formident. Duplex ſceleris admittendi occaſio Iudæorum genti ab Iſraëlitico populo dabatur, altera locorum & viarum, altera verò ſacri ſermonis & vocum communio erat. & quoniam locus id exigere videtur, breuis quædam topographiæ ratio hic nobis habenda eſt. Cùm primum Ieroboam nouarũ rerum auctor & dux regnũ Iſraëliticũ occupauit, ſtabiliẽdi imperij rationẽ impiam quidem, callidam tamẽ & ad tẽpus idoneã excogitauerat. nam cum hominũ ſocietas atq. cõiunctio nulla re magis, quàm religionis communione ſeruetur; ne populus conſuetæ religionis colendæ deſiderio Ieroſolymitanũ templum frequentando familiaritatem & conſuetudinem cum Iudæis retineret, atque hoc pacto minus certa ipſe dominatione vteretur, ex duobus à ſe conflatis vitulis aureis, alterum in Dan, alterum verò in Bethel conſecrauit, atque horum ſacra per ſacerdotes à ſe ex popularibus creatos curauit. Hoc itaque pacto (vt res hominum ſunt) euenit, vt maiori plauſu atq. frequentia ſuperſtitio, quàm vera pietas coleretur. Præterea populus Gilgal locum religionis cauſa frequentare cœpit, eo nomine quòd ipſorum pater Iacob à Deo in eo loco admonitus, Iſraëlis etiam nomen accepiſſet. atq. hæc loci dignitas ad veterem religionem turpandam & permutandam multum apud illorum animos momenti habuit, vt ſcriptum eſt: Omnis malitia eorum in Gilgal, quia ibi exoſos habui eos. [*Propter malitiam adinuentionũ eorum.*] Adinuentionũ malitia & calliditas illa fuit, quòd ſeſe nõ aliũ quã verũ Deũ Iacob, & in eo loco, in quo eũ Iſraëli viſum Ose.9. fuiſſe apud oẽs cõſtabat, coli profiterẽtur; atq. hac ratione facilè vulgò perſuaderi potuit. "

Neque verò isti suis tantum popularibus, sed vicinis, etiam Iudæis imponere huiusmodi fraude potuerunt. Israëlitis autem vel templum Bethel, vel id etiam quod in Gilgal erat, aut supplicationum, aut sacrificiorum factitandi causa petentibus per Iudæorum & Biniaminitarum regionem iter necessariò faciendum fuit. namq. Bethel (quæ olim Luza dicta est) in sorte Biniaminiæ tribus sita erat, à qua non nimium distabat Gilgal. Igitur ex viarum atque itinerum cōmercijs, vocabulorumque & sermonis sacri communicatione effectum est, vt à Iudæis & Biniaminitis eadem loca atque eadem templa sancta quoque haberentur, & religiosè colerentur. Minus ergo grauiter ferendum esset, si Israëlitæ Deum ipsum à quo verè per summam impietatem desciuerant, prædicare etiam & nominare desinerent; nec non si templa, statuas, & sacra in Dan tantum, aut etiá in alijs locis, intra suos tamen limites instituentes, ab aliorum regionibus exemplo suo corrumpendis, abstinuissent. Hoc igitur est quod dicit: [*Si fornicaris tu Israël, non delinquat saltem Iuda.*] Namque isti falsis nominis mei appellationibus & prædicationibus, atque templorum celebritate, quæ templa per summum nefas in sua regione abs te sancta & effata habentur, eadem tecum implicati sunt scelerum societate: *Delinquat*, verbū Hebraicum *Assam* (pro quo sæpissimè interpres reddit delinquere,) de ea culpa dici solet, quæ ab alio profecta in alium etiam permanauit, vt si quis alteri vt peccet impulsor sit, de vtroq. *Assam* dicatur: vt Isaac à Rege Gerarę obiurgatus audijt: Quare imposuisti nobis? poterat quisque coire cum vxore tua, & induxeras super nos grande Assam. & illud clarius: Si sacerdos qui vnctus est, peccauerit, delinquere faciens populum: quo in loco vox Assam est. eadem significatione verbum, delinquere, latinum à Cicerone frequenter vsurpatur.

Iosu. 18.

אשם

Et ne ascenderitis in Bethauen.

LVZAM olim, postea Bethel à Iacob dictam in loco edito sitam fuisse ex Iosue descriptione accepimus: Cecidit inquit sors filiorum Ioseph, à Iordane contra Iericho, & » aquas eius, ab oriente solitudo, quæ ascendit de Iericho ad montem Bethel. à quo loco » oppidum nomine Bethauen, non procul aberat. vt autem Bethel Dei fortis domum, ita Bethauen domum vanitatis significat. namque *Auen*, res est vana, & cui nulla vtilitatis, sed incommodi potius ratio subest, ex qua iniquitatis operarij in sacris appellátur: ex vicinitate autem & euentu nomen *Bethel* in *Bethauen* per antiphrasim mutatur. qui enim locus olim ob diuinam visionem Israëli patri domus Dei dictus est, nepotibus eius in domum mendacij est commutatus, atque ita Amos vates censuit: Et Bethel erit inutilis: quo in loco pro inutilis Latine, *Auen* Hebraicè est.

Iosu. 16.

Amos 5.

Neque iuraueritis viuit Dominus.

HIS VERBIS apud eos, quibus nomen Dei sanctissimum erat, iusiurandum olim comprehendebatur. Huiusmodi verò iuramenta, quòd à religionis argumento deuenerant, auertenda Deus vehementer curat: itaque satius esset, si suo tantum nō aliorum etiam periculo peccarent. Propterea autem cùm eos à Bethel, & Gilgal reuocasset, nullá Danitici templi fecit mentionem, quòd is locus ab Israëlitis peti poterat, nullo Iudeæ termino obiter decurso.

Quia sicut vacca lasciuiens declinauit Israël.

ISRAELITARVM petulantiam vehementi oratione patefacit & arguit: Vsqueadeo, inquit, intemperanti & inuerecundo ingenio Israël est, vt effrenata mente omne scelus, atque nefas licenter percurrat; neque cogitet, num sibi malum, num alijs detrimentum, illa sua licentia & consuetudine afferat. Aptissima verò similitudine ad hanc rem explicandam Deus vsus est: nam Israëliticum populum iuuencæ indomitæ similem esse dicit, quæ vberiores pastus nacta, in eisque aliquandiu cōmorata, pinguior reddita, iugum aspernatur, dominum contemnit, ac iam suis pastibus, & locis non contenta, alienos agros pererrat, in vicinorum sata irrumpit, quæ petulantiæ magis, quàm famis explendæ causa, decerpit. Non secus Israël facit, cui cum felicioribus locis, & regionibus, etiam cum regno, regioque nomine vti contigerit, lasciuam superstitionis licentiam sibi ipsi proposuit; qua etiam dum nimium abutitur, aliena loca voluptatis atq. animi gratia peruagatur. etenim non contentus templa, & statuas in Dan erexisse, in Gilgal & in Bethel non diuinitatis alicuius, sed licentiæ suæ simulachra collocauit. Hoc autem animantium genus inter omnia quæ hominis ad vsum cicurari nata sunt, interim dum in-

dum indomitum perseuerat, petulantissimum est, non solùm enim sequentem dominũ fugere (vt indomiti equi faciunt) sed petere etiam vltrò, & cornu ferire solent. atque ob hanc naturæ similitudinem Christus apud Psaltem dicebat: Circundederunt me vituli multi. Cùm autem in omni animantium genere feminæ natura sua magis impotentes, & stultæ magis sint, ex eo fit, vt quouis impetu, & quouis appetitu vehemẽtius etiã, quàm mares agantur. & quoniam sub vxoris imagine Israëlitarum gens accusata à Deo est, percommode vitulæ similitudine res est explicata. Est præterea nescio quid elegantiæ ac decoris in femineis animantium nominibus; quamobrem ab antiquis auctoribus libentius ea nomina vsurpabantur, vt: Quemadmodum desiderat ceruа ad fontes aquarum: [Psal. 40.] Et Poëta. *Scilicet ante omnes furor est insignis equarum.* [Virgil. Geor. lib. 3.] Huiusmodi petulãtiam venustè satis, sed minus eleganter, quam à vate nostro Hossea ab Anacreonte & Horatio descriptam legimus; namque illi genus equorum petulans quidem expressêre; Hosseas verò vaccarum genus petulantissimum & procacissimum vsurpauit, [Anacreõ. od. strom. 64.]

Quæ velut latis equa trima campis
Ludit exultim, metuitque tangi, &c. [Horat. lib. 3. od. 11.]

Huiusmodi orationum, & sententiarum collationibus quantum à sacris auctoribus laudatissimi quique ex prophanis superentur, facilè intelligent ij, qui dicendi splendorem, & elegantiam in diuinis libris requirunt: de qua re nos in commentarijs nostris nonnunquam, sed proprio opere latius Deo annuente agemus. [*Quia sicut vacca.*] Quoniam hoc in loco non tam causam quàm explicationem atque asseuerationem cum dicentis animi impetu & vehementia continet, vt illud: Iucundus homo qui miseretur, & commodat disponit sermones suos in iudicio; hic est carminis finis: sequentis verò principium est: Quoniam in æternum non commouebitur. [Psal. 111.] quibus in locis vox, quoniam, vehementer affirmat, remque exaggerat, quod &, nam, apud latinos facit, vt nam me hercule, inquit, Antonius, &c. [Cice de orat. lib. 2.] [*Lasciuiens declinauit.*] Hebraicè *zzarera zzarar*, hoc est errans errauit, siue lasciuiens lasciuiuit. [סרר] nam verbum *zzarar* petulanter agere significat, vt: Si genuerit filium homo contumacem & proteruum. [Deute. 21.] & illud: Qui exasperant non exaltentur in semetipsis: in his locis & alijs verbum zzarar est. [Psal 66.]

Nunc pascet eos Dominus quasi agnum in latitudine.

EANDEM adhuc translationem vrgens huius petulantiæ exitum dignum prædicit, videlicet breui futurum esse, vt Israël, cui velut iuuẽcæ indomitæ proprius locus angustus videbatur; neque satis idoneus, in quo lasciuiæ suæ ludos cursusq. conficeret: atque ob id vicinos quoque agros temerè percurrebat, & corrumpebat, captiuus ductus per totum orbem dispergatur, ac non sine suo magno malo, latioribus, quã optauerat vtatur spatijs. id verò Deo auctore illis accidet, cuius prouidentia huiusmodi prædictionibus atque euentibus arguitur. Nam cum pœna scelerum, vel peccantium votis omninò contraria, vel similis etiam omninò sit, quanquã id vaticinio prædictum nõ fuerit; tamen nõ casu, sed certo consilio res euenire existimanda est: Casus enim nullam rationum, & consiliorum consequentiam habet: consilium verò vel maximam habet. Vt autem iuuencæ errantis descriptione petulantiæ & exultationis imago eleganter explicata est, sic etiam summa miseria atque calamitas, summa etiam animi ægritudo & vitæ perturbatio, & magna cõfusio agni in spatioso loco errantis similitudine exprimitur. Oues omnium animantium timidissimæ sunt, & si quod consilium, si qua cogitatio, aut his simile aliquid in aliorum naturis inesse putatur, ea re oues omninò carere videntur: ex eoque fit, vt humana cura, & diligẽtia hoc genus magis, quã cætera indigeat; vnde summa rerũ perturbatio & confusio huius generis imaginibus depingitur, vt scriptum est: Vidi vniuersum Israël dispersum in montibus sicut oues absq. pastore, & dixit Dominus: Non habẽt isti dominos, &c. [2. Paralip. 38] & illud: Eratis enim vt oues errãtes. [1. Pet. 2.] Illud verò hoc in loco miseriæ amplificationem habet, quòd in genere ouium agnus vsurpatus fuerit, cui præter eam quæ ex natura est, ætatis etiam imbecillitas accedit. Quæ verò magis apta erroris metus & perturbationis imago exprimi potuit, quàm si quis agnum solum in vasta solitudine relictum effingat? qui cùm nullo consilio sit, cursu parum, viribus nihil omnino valeat, herbarum & pastus immemor, erroribus & balatu loca omnia peruagatur & complet, & omnia metuit, omnia fugit, & tamen his rebus omnibus periculum sibi magis, quàm

salutem

salutem parit. Infelix profectò, & miserum spectaculum, & quod dolorem non solum ipsi, qui in ea miseria est, acerbissimum faciat, sed spectantium etiam animos commoueat, sicut scriptum est: Et videns turbas viscerum dolore tactus est super eas, erant enim Matth. 9. ,, dispersæ tanquam oues non habentes pastorem. In hac etiam similitudine exteri auctores à nostris longo interuallo superantur: illi enim hanc rem hinnuli aut damulę imagine describunt: quod genus, quanquam cæteris rebus agno par esset, tamen cursu ad fugam longè antecellit, quod vnum salutis presidium sæpe est, cùm contra & hoc etiam agni careant. *Nunc pascet*: Et temporis breuitatem & pœnæ comminationem indicat vox Isai. 5. ,, *Nunc*, vt illud: Et nunc quid faciam vineæ meæ.

Particeps idolorum Ephraim, dimitte eum. Separatum est conuiuium eorum, fornicatione fornicati sunt: dilexerunt afferre ignominiam protectores eius.

SINGVLAREM Israëlitarum insolentiam & contumaciam indicat hoc loco Deus, quos eò proteruitatis processisse dicit, vt disciplinam omnem & correctionem reiiciant. Namque cum bonorũ summam in voluptate, & idololatriæ scortatione sibi ipsi statuerint, atque in huiusmodi studia toto incumbat, nullum correctioni locum relinquunt. Vbi verò quis non errore, non ignoratione coactus, sed consultò suam ipse miseriam tuetur, quid facias illi? sinas miserum esse libẽter. Extremus autem infelicitatis gradus est, si cui ob culpam suam, ob contemptum suum, diuina correctio, castigatioq. negetur. Etenim dum castigationi locus est aliquis, nonnullum etiam spei superesse putandũ est. Quanta verò diuinorum iudiciorum sit æquitas, vel ex eo perspicitur, quòd antè quàm aliquis pœna damnetur, ad extremam vsque correctionem à malicia ad pœnitentiam reuocatur. Neque quisquam propterea destituitur, quòd ad hoc natus fuerit; sed quòd ipse vt iustissimè destitueretur, fuerit commeritus. Quamobrem ne quis suam damnationem diuinæ voluntati, sed propriæ malitiæ & contemptioni ascribat; Deus ipse in damnatissimis & reprobatissimis hominum caussis rationem, quamobrẽ damnati reprobatiq. sint, reddere solet: Prius enim quàm in Pharaonem horrendam indurationis sententiam ferret, Mosi prædixerat: Ego scio quod non dimittet vos Rex Ægypti, vt eatis; nisi Exod. 4. ,, per manum validam. Hanc ergò rationem hoc in loco persequitur Deus: Iubet enim vatem suum, ne iam plus operæ in Israëlitis corripiendis frustrà consumat, qui perinde superstitionis studio incumbunt, acsi necessitudine aliqua idolis coniuncti sint. hoc est quod dicit. [*Particeps idolorum Ephraim.*] Ieroboam, qui primus vitulorum & impietatis auctor Israëlitis fuit, ex Tribu Ephraim erat: ideo hanc superstitionem, vt partum quendam suum Ephraitæ fouebant, & tuebantur. Alludit autem ad vaccæ allegoriam, cui Israël similem dixerat: nam ita vitulos suos aureos Israël amat, vt vacca suos. Totũ verò indomitæ iuuencæ studium, vel pabulo consumitur, vel ludo & cursitatione absoluitur. Idcirco, ait, cùm sese ille coerceri non patiatur, [*Dimitte eum.*] Nullas enim alias res agere vult, quàm vel conuiuijs, vel idololatriæ fornicationi, intendere. itaq. nullũ tempus illi aut à voluptatis, aut à superstitionis studio vnquam vacat, sicut scriptum est ab Isaia: Isai. 5. ,, Væ qui consurgitis manè ad ebrietatem sectandam & potandum, vsque ad vesperam, vt ,, vino æstuetis, & opus domini non respicitis: hoc est quod dicit: [*Separatum est conuiuium eorum.*] id est, *Postquam exempta fames epulis, mensẽq. remotæ.* [*Fornicati fornicati sunt.*] חבור Quis igitur interea reprehensioni locus erit? *Particeps* Hebraicè *hhabur*, id est coniunctus, colligatus. [*Dilexerunt, afferre ignominiam protectores eius.*] Vnumquodque hominum studium, & ars vnaquæque, etiam inutilis, proprias quasdam orationes habet earũ sectatoribus familiares, quas illi libenter vsurpant: cuiuscemodi illud in ore omnium helluonum esse solet: Manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Solent verò sacri auctores cum de his rerum & studiorum generibus agunt, eiusmodi sermones & voces inducere, vt per eam orationis figuram, quæ Mimosis dicitur rem ipsam expressius effingant, & cùm hoc interdum fusius, interdum pressius, & vno tantum verbo fiat, accidit Marc. 7. sæpè, vt ea loca paulò obscuriora reddantur. qualis locùs est ille in Euangelio: Vos autem ,, dicitis corbam, hoc est munus &c. Quamobrem sacrorum scriptorũ interpretem suscepto officio satisfacere cupientem, nihil horum ignorare oportet. Igitur vt locus hic nobis commodius explicetur, meminisse oportet, voluptati deditos non solùm summum in ea re bonum sibi proposuisse, sed id quod ignominiosum verè est, & turpissimum, vt honestissimum

stissimum cæterisque rebus anteferendum iactare consueuisse, & cætera præ his studia damnare; adeò vt quod alijs summum dedecus & probrum videtur, illis contrà summum iudicetur decus, sicut scriptum est: Quorũ Deus venter est, & gloriantur in ignominia sua. Similes autem sermones, similesque voces ab istis vsurpari manifestum est, vt: Persfruere vino cum vxore quam diligis, cunctis diebus instabilitatis vitæ tuæ: Quodcunque facere potest manus tua, instanter operare, quia nec opus, nec ratio, neque sapientia, neque scientia erit apud inferos, quo tu properas? & illud Anacreontis: Eccle.c.9.

Religatus at papyro,
Tunicam Cupido collo
Mihi poculum ministret:
Rota nã velut curulis
Properat volucris ætas:
Roseas meo corollas,
Capiti ferasq. odores,
Mihi & voces amicã.
Etenim priusquam ad orci
Rapiar nigri choreas,
Volo dissipare curas.

Anacreon.

Ex hoc sermonũ genere est verbũ *Afferre*, quod à nostro vate interpretatione refertur: vox enim est vini cupidorũ, epulasq. petentiũ: vt Salomõ referẽs, inquit, Sanguisugæ duæ sunt filiæ dicentes, Affer, Affer, & apud Latinos, appone, funde, præbe, &c. Hæc studia atq. hi sermones cùm omnibus hominibus, tũ maximè principibus ignominiosa sunt, vt scriptum est: Beata terra cuius Rex nobilis est, & cuius principes vescuntur in tempore suo ad reficiẽdum, & nõ ad luxuriam. At verò Principes hi Ephraitæ, & vaccæ Israëliticæ defensores voluptatibus consumpti, summam ignominiam summum bonum ducentes, verbum illud frequentare dilexerunt, Affer, Affer. Prou.30. Eccle.10.

Ligauit eum spiritus in alis suis, & confundentur à sacrificijs suis.

DIVINÆ sententiæ decretum hoc est, quo Israëlitica dispersio futura prædicitur; qua pœna Hossea Rege afflicti sunt anno ab orbe condito ter millesimo, ducẽtesimo, decimo tertio; Regni verò Israëlitarũ ducentesimo quadragesimo tertio, vt ex libris Regũ, ex Iosephi historijs, atque ex aliis auctoribus accepimus. Vt autem hanc dispersionem longè lateq. dissipandam verissimè atque appositissimè significaret, dicit illos à Domino ventis per vniuersum orbem asportandos fuisse commissos. Nam cùm primum illi à vero Deo ad vanitatem desciuêre, ventis sese cõmittere visi sunt. Venti verò velocissimi esse, & omnia loca citissimè peruagari, atque mandata Dei diligentissimè perferre credũtur, vt scriptum est: Qui ponis nubem ascensum tuum, & ambulas super pennas ventorum, & qui facit angelos suos spiritus, &c. Cùm autem illos non certo alicui spiritui, sed spiritui traditos dicat, omnium ventorum potestati permissos, & in quatuor mundi plagas dissipandos esse indicat. Nam præter id, quod vehementes hi spiritus venti nomine dicuntur, qui vbi volunt spirant, & nescimus vnde veniant, aut quo vadant; plagæ etiam atque regiones mundi ventorum nominibus designantur, vt, Venient Angeli, & conuocabunt electos à quatuor ventis. Tum demum Israëlitas, quos nunc ludere & lasciuire vehementer delectat, lusisse, & idololatriæ indulsisse vehementissimè serò pudebit. Alligauit iam eum populum spiritus in alis suis.

4.Reg.17. Ioseph.li.9. c.vltimo. R.Cambi R.Salom. R.Leui Gersoni. Psal.103. Ioan.3. Mar.13.

CAPVT V.

VDITE *hoc sacerdotes, & attendite domus Israël, & domus Regis auscultate, quia vobis iudicium est.*

IVSTISSIMVS atque sanctissimus omnium iudex Deus, qui vt neminem damnet, neminem omninò in culpa esse cupit; cùm tandem diuinarum legum & æquitatis ratio postulat, vt hominũ causa in iudicium ducatur, æquissimum & diligentissimum sese iudicem & rerũ æstimatorem præbet. Et quoniam æquissimum iudicium neminem indicta causa damnari patitur, neque actorem solum, sed reum etiam ipsum, vel qui rei causam defendat, audiendum esse statuit; ideo in qualibet causa iudicanda, suo officio semper satisfacit Deus, qui neminem vnquam damnat, antequam in iudicium vocatus, aut nullam, aut vanam, aut ineptam criminis depulsionem habuisse conuincatur: Alioqui, inquit Paulus, quomodo iudicabit Deus hunc mundum? Igitur cum in his prophetæ nostri sermonibus dies Israëlitis dicta fuerit, & hactenus accusatione, & crimine inferendo transacta res sit; nunc altera iudicij tractatur pars, in qua si quid

quid pro reo dici possit, expectatum est; & cùm nulla criminis diluendi idonea constiterit ratio, tum demum exquisita damnationis sententia pronunciatur; atque accusationis præcedentis exordium fuerat: *Quia lis est domino cum habitatoribus terræ.* Defensionis autem subiectæ initium est: *Quia vobis iudicium est.* Accusationis autem formula postulat, vt omnes in crimen vocentur, quicunq. culpæ & sceleris participes sunt: Defensio autem eos ad dicendam causam admittit, qui maximè dicere & possunt, & debēt; quales sunt ij, quorum auctoritate & cōsilio præcipuum scelus est admissum, atq. idcirco omnibus in iudicium vocatis, defendēdi cùm ius tum auctoritas regiæ familiæ præcipuè tribuitur. Triplicem autē ordinem inter accusandū propheta appellauerat: in sacerdotes enim dixerat: *Quia repulisti tu me, repellā & ego te, ne sacerdotio fungaris mihi.* In populū verò: *Populus meus in ligno suo interrogauit.* In magistratum autem: *Dilexerunt afferre ignominiam principes eius.* Eosdem etiam ordines eadem serie ad defensionis suæ redargutionem audiendam compellat, ne quis videlicet iniquius secum actum causaretur, quòd non ad dicendam causam fuisset admissus. Atque ordines illi sic appellantur: *Audite hoc sacerdotes. Et attendite domus Israël, Et domus regis auscultate.* Causæ grauitatem & seueritatem hæc exquisita attentionis petitio arguit: Accusando quidem, semel omnibus dixerat, *Audite.* Nunc verò incremento vsus, *audite, attendite, & auscultate,* dicit. Nam Deo causam dicturo, cuius oratio simplex, pura, vera, atque omnis erroris, calliditatis, & simulationis expers est, satis fuerat dixisse, *Audite*; quippe qui criminum enumeratione, & explicatione, ac simplicissima probatione susceptum accusatoris munus expleturus erat. Nunc verò cùm causa ipsa hominum & defensio (si qua illis reliqua est) refellenda à vate suscipiatur, cùm negationibus criminum occurrendum, deriuationibus obuiandum, excusationi, translationi, tergiuersationi, dissimulationi, & denique his rebus omnibus, quas humana calliditas, non vt culpam, sed vt culpæ pœnam declinet, tentare solet, resistendū sit, ne quid suarum artium pretermissum, aut interclusum sibi esse homines causari possint, nunc cùm eorum causa pro ipsis, & aduersus eos, atque ipsorum artibus, & modis agenda est, attentissimis auribus atque animis esse iubentur. *Quia vobis iudicium est.* In superiori oratione dixerat *Rib*, quod iurgium significat. huiusmodi autem accusatorij sermonis ratio est: Namque accusator criminum & flagitiorum atrocitate cōmotus, concitato sermone in reum liberius inuehitur; cōtrà, reus sedatiore oratione, & rationibus magis, quàm perturbationibus vtitur. quanquam autem index vtranque partem audiat, sententiā tamē dicturus defensionis potius, quàm accusationis vim & pondus æstimat, quamobrē dicit: *Quia vobis iudicium est.* Nomen *Mispat*, iudicium à ratione profectum significat, vt primo capite Habbakuq à nobis dicitur, hoc est, quia siquid à vobis dici poterat, antequā sententia pronuncietur, ego ipse exquisitissimè dicere & refellere etiam paratus sum. Vos autem imprimis appello principes & magistratus populi, quoniam præcipuo quodā iure iudicium vobis est, atque ad vos maximè pertinet. Huius verò rei rationem reddens, ait.

ריב

מִשְׁפָּט

Quoniam laqueus facti estis speculationi, & sicut rete expansum super Thabor.

Midras Thanhuma volumine Thaganioth.

3.Reg.12.

TRADVNT Hebræi in libro qui Midras Thanhuma inscribitur, & in ieiuniorum volumine, Ieroboamum hortis arcibusque in montibus Thabor, & Mispa extructis, excubias collocasse, quibus populus impediretur, ne statis diebus festis Ierosolymam peteret, pœnamque capitis contra intentantibus indixisse; quod nō sine principum & magistratuum suorum consilio à Ieroboamo tātum esse credendū est, sic enim legimus: Et excogitato consilio fecit duos vitulos aureos, & dixit eis: Nolite ascendere vltrà in Ierusalem, &c. Hæc omnia excogitato consilio decreta, & edita esse historia indicat. Nullam ergo his defensionem superesse dicit, quorum consilio & opera populus in idololatriæ scelus fuit impulsus. Atque status hic coniecturalis est, in quo rei facultas & voluntas quærūtur. Atqui volūtatis facultas est index: facultatis verò multa indicia, aut ex antecedentibus rē ipsam, aut ex ijs quæ cum ea simul sunt, aut ex consequentibus sumuntur: cōsequentia autem indicia, maximè verò quæ diuturna sunt, rem ipsam certissimè arguunt. Igitur si domus regia hoc à se crimē depellere nitatur, nihil efficiet; nā testes horti sunt, & adhuc conspiciuntur in Thabor, & Mispat turres, & excubiæ positæ regis & Senatusconsulto; quibus tanquam feras & aues laqueis irretitas, miseros Ierosolymam tendentes trucidauerint, *In speculatione.* Nomen proprium & Græcus & Latinus interpres, vt appellatiuum verterunt;

verterunt; sic aliàs etiam facere solent, vt: Et factus est in Salem locus eius, & habitatio Psal. 75. eius in Syon; vbi nomen proprium Salē ex significatione reddidere. Et factus est in pace locus eius. Mispat autem & Thabor montes sunt editissimi, alter in confinijs Iuda, & Iosue 11. Iosu. 19. Biniamin non procul ab Ephraitis, alter verò in sorte Iscariotidis tribus. Cùm autem Psal. 75. commodissima ad venationem loca montes sint, sicut scriptū est: Montes excelsi ceruis: Appositissima venationis translatione vates in hac oratione est vsus.

Et victimas declinastis in profundum, & ego eruditor omnium eorum.

HEBRAICE sic: *Et mactare, inclinare profundauerunt*: Græcè verò, & *venatores indaginem fixêre*. Amplificat rem, & culpam auget à consilio, à certa & manifesta voluntate arguens: Nam coniecturæ, in quibus rebus voluntas & facultas ostenditur, nullam aliam probationem desiderant. Quæstio itaq. est, quisnā huic idololatriæ populo auctor fuerit, accusatur domus regia; hi crimen in populum deriuare conantur; occurritur; ab accusatore argumenta manifesta afferuntur; consilij & facultatis deinde testimonio res confirmatur. Primùm & grauissimum argumentum voluntatis & facultatis laquei Mispat, & Thabor rete sunt; deinde cædes in locis illis istorum consilio, auctoritate, atque etiam decretis frequenter patratæ: à quibus vehemēter, profundè, & imperiosè sancitum est, vt citra misericordiam quicunque in via quæ ducit Ierusalem secundum dies festos comprehensus esset, mactaretur atque iugularetur. Atque ita explicamus *mactare, inclinare profundauerunt*. Vehementi & profunda voluntatum inclinatione, atque omni studio ad necem eorum, qui suis de superstitione decretis non obtemperassent, incubuerunt. nam profundare, est vehementem alicui rei operam dare, vt: Conuertimini sicut profundastis discessionem domus Israël. Esa. 32. Sed cùm totam domum regiam, hoc est principes, & iudices omnes huius criminis reos fecerit, ne quis à se crimen depellere, & in socios & collegas transferre posset, asserens se ab eo consilio atque adeò à culpa alienum fuisse; eiusmodi translationē vates infringit, ostendens suo ipsius testimonio neminem eorū culpa vacare; cùm nullus ex iis sit, quem vates ipse non ob hanc rem arguerit, atque reprehenderit; & ab hac sententia, frustra tamen, deterruerit. Quamobrem subiungit: [*Et ego eruditor omnium eorum.*] Hebraicè ego *Muzzar*, מוסר id est increpatio & obiurgatio: Omnibus illis; non modò enim singulos obiurgaui, verùm illis omnibus, ego ipsa obiurgatio fui. Exaggeratione hac vsus vates, certissimum illorum consilium, & constantissimam in hoc scelere omnium voluntatem fuisse demonstrat, & cùm omnes dicit, neminem excipit iuxta sacrorum librorum dialecticam, quam regulam diuo Paulo præceptore didicimus. Hebr. 2. Atque ob hanc rem omnes initio compellauerat.

Ego scio Ephraim & Israël non est absconditus à me: Quia nunc fornicatus est Ephraim, contaminatus est Israël.

POPVLVM etiam redarguit vates, qui cùm vitium publicè concipere, & fouere maximè soleat, tamen crimen à se propulsare, & in principes suos conferre consueuit; idque maximè excusationi sibi fore existimat, si peccati conuictus, se non sua sponte, non suo exemplo, sed magnis auctoribus ad peccandum adductum fuisse dicat: cùm illud verissimum sit, nullam esse tantam principum potentiam, vt leges non solùm iniquas, sed neque etiam æquas sine populi consensu sancire, aut stabilire valeat. Namq. intercedente populo, neque Sauli in religiosa re aduersus proprium filium ex edicto, & iureiurando decernere integrum fuit, sicut scriptū est. Dixitque populus ad Saul, ergóne Laërtius in vita Agesilai. Ionathas morietur? qui fecit salutem hanc magnam in Israël? hoc nefas est: Viuit Dominus si ceciderit capillus de capite eius in terram. Itaque cùm Israëliticæ nouē tribus, 1. Reg. 14. in Ephraim regiam familiam, illa autem in principes ipsos & sacerdotes, hoc est in domū regiam culpam transferre conaretur: Criminis translationi vates occurrit, docetq. illos, à quibus iniquæ leges acceptæ sint, tam in vitio esse, quàm eos, à quibus propositæ, & latæ fuerint. In omni autem iniqua lege ferenda populus culpa non caret, maximè verò cùm de superstitione, & vano cultu leges edūtur, quod ex populi voto, & studio fieri planū est.

Vide Platonē in lib. de Republica.

Etenim & veteres olim legum latores, varias leges & ritus in populi gratiam tulêre; cùm videlicet probè cognouissent, nulla magis re vinciri populum posse, quàm religione; creduli enim animi facilè superstitioni credunt & concedunt, sicut scriptum est:

Ierem.5.

Prophetæ prophetabant mendacium, & sacerdotes applaudebant manibus suis, & populus meus dilexit talia. Ita cùm nefaria hæc superstitio, non tam studiosè à principibus edi, quàm à populo libenter suscipi cōsueuerit, idcirco in accusatione subiungit: [*Ego scio Ephraim & Israël, non est absconditus à me, quia nunc fornicatus est Ephraim.*] Cui nihil iucundius aut gratius fuit, quàm vt quod proprij ingenij insolentia vehemēter cupiebat, id sibi per leges atq. principū & sacerdotum placita liceret, eodē scelere contaminatus est Israël. Nam quod Rex optauerat, populū videlicet à Deo quàm maximè alienatum in suam gratiam pellicere, facilè obtinuit, id quod Deus reginæ per Ahhiam vatem testatus est:

1.Reg.14

Et tradet dominus Israël propter peccata Ieroboam, qui peccauit, & peccare fecit Israël. Neque verò solùm testimonio diuino & prophetico res asseueratur, sed voluntatis etiam declaratione, & certissimis indiciis demonstratur: Nam vbi iam superstitione populus imbutus fuerit, si quis extet princeps, qui eiusmodi studia restinguere moliatur, tamen frustra tentet; namque populus eandem voluntatem retinebit, & nouis excogitandis rebus concepti sceleris causam tuebitur. Etenim Hosseas Elæ filius Israëlitarū decimus septimus Rex, qui non perinde atque alij, qui antè eum regnauerant, malus fuisse in diuinis libris dicitur, lucos atque hortos à Ieroboamo vanæ religionis causa consitos, excidisse, in annalibus hebræorum commemoratur, & tamen nihil effecit: Nec enim idololatriam minuere, nec populum aliqua ex parte corrigere potuit, sicut scriptum est:

2.Reg.17. Lib. de serie mundi. 2.Reg.17.

Et irritauerunt filij Israël verbis non rectis dominum Deum suum, & ædificauerunt sibi excelsa in cunctis vrbibus suis, à turre custodum, vsque ad ciuitatem munitam, feceruntq. sibi statuas & lucos in omni colle sublimi, & subter omne lignum nemorosum. Itaque vitulis & delubris à Ieroboamo institutis, non contenti, excisorum etiam à Rege lucorum desiderio affecti, singuli sibi lucos & statuas faciebant: Hoc vulgi ingenium, hæc studia, cùm manifestè vates comperisset, & res non coniectura, sed oculis & manibus teneretur, dixit:

Non dabunt cogitationes suas, vt reuertantur ad Deum suum.

COGITATIONES dare in aliquam rem, est in eam studiosè intendere. Cùm autē quis animum ad certa studia, quibus nimium delectatur, contulit, nullis conditionibus dimoueri poterit, vt ad alias res agendas abducatur; quantum enim temporis atq. operæ studijs suis non impenderit, id totum sibi periisse ducit: Vide ergo quantū sibi bonum populus iste in vano cultu statuerit, vt vel animo de resipiscentia cogitare, & Dei sui meminisse id magno temporis dispendio, & cogitationum iacturæ asscribat. Tantū vitiosa & corrupta consuetudo valet, vt viam etiam ad pœnitentiam hominibus præcludat.

Quia spiritus fornicationum in medio eorum est.

Sic Aristo. lib de motu animantium. Gen.18. 1.Samuel.4.

QVID sit spiritus fornicationum, iam diximus. In medio autem esse, idem est quod principem locum obtinere & regnare, atq. cordis regnum & sedem occupare, vt: Risit Sarra in medio sui, & afferamus ad nos arcam fœderis domini de Silo, & veniat in medium nostri, vt saluet nos de manu inimicorum nostrorum. Atqui cum oportuerit hos Deum in medio sui habere, eundemque vnum sibi vt summum regem, & salutis auctorē præficere, sicut scriptum est:

Deut.40.

Neque est alia natio tam grandis, vt habeat Deos in medio sui, sicut Deus noster adest in cunctis obsecrationibus nostris: tamen adeò insanierunt, vt fornicationis spiritu agitati, Dei notitiam non habeant: Dei inquam, qui sese illis nomine illo ineffabili *Adonai*, cognoscendum tam multis argumentis ostenderat.

Et respondebit arrogantia Israël in facie eius.

NON solùm coniectura, argumētatione, & testimonijs, sed expresso etiā signo actionē suam cōfirmat in Israël: Quædā enim mulieres impudicæ sunt, quæ tamen animi morbū dissimulant, & honestatē ficto sermone & vultu prætexunt, sic vt ingenio ac diligētia in arguēdo opus sit: Aliæ verò cōtrà sic vultu & incessu sese produt, vt nihil horū sit necesse, imò adeò perfrictæ frontis sunt, vt impudicitiam suam palam iactent, vt scriptum est:

Ecce occurrit ei mulier ornatu meretricio garrula, & vaga. Prouer.7. Est autem vultus maximus simulationis, & dissimulationis artifex, vt quod animus non præstat, confingere vultus possit: At cum frontem ipsam atque oculos vitium occuparit, tum probitatis speciem omnem exulasse manifestum est. Sic igitur Israëlis nefarium scelus ab Hossea hoc expresso signo arguitur: Non enim solū idololatriam secretò, atque intra priuatos parietes coluerat, sed impotentissimę fornicationis spiritu actus, ebrietate, ludis, & ceremonijs, atque alijs huiusmodi factitandis, verbis etiam in verum Deum impudentibus effutiendis improbitatem suam palam profitebatur, vt scriptum est: Et irritauerunt filij Israël verbis non rectis dominum Deum suum, &c. Itaque nihil diligentię nec laboris in ostendenda Israëlitarum improbitate à nobis requiratur, ait vates, cùm ipse sese omni turpitudinis nota insignem præbeat, cùm summum dedecus, summum decorem putet, sicut scriptum est: Esai.28. Væ corona superbiæ ebrij Ephraim & flori decidenti, gloriæ exultationis eius, qui erant in vertice vallis pinguissimæ, errantes à vino. [*Et respondebit.*] Respondere in loco, testificari est, vt: Deut.5. Non respondebis contra proximum tuum falsum testimonium, & illud, quod huic sententiæ simillimum apud Isaiam est: Esai.3. Agnitio vultus eorum respondebit eis, & peccatum suum quasi Sodoma prædicauerunt, neque absconderunt. Atque hic extremus improbitatis gradus est, ad quem cùm quis peruenerit, proximum est, vt præceps ruat: propterea subiunxit:

Et Israël & Ephraim corruent in iniquitate sua.

NAM cum ipse amentissimus, & omnibus consilijs præceps, spontè euaserit, ipse sibi, atque imitatoribus suis exitio fuit, sicut scriptum est: Perditio tua ex te Israël. [*Iniquitate sua.*] Declinationem à recta, simplici & tuta via significat nomen iniquitas, à verbo *Ghauah*, quod declinationem, & peruersionem sonat, vt: עוה Iob.8. Nunquid Deus peruertit iudicium, & si omnipotens peruertit iustitiam.

Et Iudas etiam ruet cum eis.

NON solùm domus regia, qui primi scelus admisêre, atque Israël qui suscepêre, sed etiam Iuda, qui ob consuetudinem hos imitati sunt, corruent; hoc enim diuinæ iustitiæ est, vt anima quæ peccauerit, siue spontè sua, siue aliorum impulsu & auctoritate scelus admittat, ipsa moriatur: Est autem hæc argumentatio à minori. Etenim si is qui alterius impulsu scelus suscepit, criminis non est expers, nedum is erit cuius auctoritate, aut etiam exemplo peccatum est. Quod ad dicēdi artē pertinet, obliqua notatione vsus est vates: Ea fit cum in alterius accusatione, alter obliquè eadem aspergitur nota, vt: Psal.3. Flii hominis vsq. quo graui cordi, quo in loco Saul notatur, & in ethnicis auctoribus: Cicer. pro sext. Roscio. Amerino. Non quæro quis percusserit, nihil est Glaucia quod metuas, non excutio te si quid fortè ferri habuisti.

In gregibus suis, & in armentis suis vadent ad quærendum Dominum, & non inuenient: Ablatus est ab eis: in Dominum præuaricati sunt, quia filios alienos genuerunt: deuorabit eos mensis cum partibus suis.

ACCVSAVERAT Israëlem atque eodem in crimine Iudam etiam accersiuerat: cū autem nulla vtrisque purgationis ratio superesset, quod neque fortuna, neque necessitate, neque imprudentia factum excusari poterat, vna illis in hoc causæ genere reliqua fuerat pœnæ declinandi via, quam deprecationem Rhetores nominant: Ad Heren. lib.2. Eius vsus est, cùm fatebimur nos peccasse, neque imprudēter, aut necessariò, aut fortuitò fecisse dicemus, & tamen ignosci nobis postulabimus; Et hæc causa ante Deum sepissimè in sacris venit libris, vt: Psal.51. Miserere mei Deus secundum magnam misericordiam tuam, &c. Hanc verò deprecationis viam frustra istis tentandam esse dicit, qui in eum scelerum & culpæ locum peruenerint, vt veniam & impunitatem assequi ex iusto Dei iudicio non valeant: Nam vt in Habbakuq prophetæ commētariis disserimus, quanquam misericordia ditissimus in omnes inuocantes se Deus sit, existunt tamē aliquando tēpora, in quibus diuina misericordia, à sceleratissimis hominibus frustra ad effugiendam pœnā, imploretur. Ergo cum tanta insolentia tantaque impudētia fuerint, vt sceleribus & flagitijs nullū hactenus modum statuerent, & libidines suas nec fronte etiam vel supercilio contexerint, ac tamdiu reuocati, atque expectati, diuina tamen patiētia fuerint abusi; quando ad pœnæ deprecationē admittentur, qui nō antè à scelere desistere voluêre, quàm ad supplicium rapiantur?

rapiantur: tum verò etsi frequenti hostia diuinam effugere pœnam studeant, tamen su-
stinere cogendi sunt: Videmus enim quanto studio Iosias Rex publicam rem & religio-
2.Reg.23. nem correxerit, suosque ad officium reuocandos curauerit; cùm imminentem propter
impietatem populo suo ruinam magnopere timuisset, & tamen vt scriptum est: Non est
reuersus Dominus ab ira furoris sui magni, quo iratus est furor eius contra Iudá, propter
irritationes, quibus prouocauerat eum Manasses. Dixit itaque Dominus: Etiam Iudam
auferá à facie mea, sicut abstuli Israël. Atq. adeò hæc huius orationis sentétia est. [*In gre-
gibus suis.*] hoc est, Quanquam totos mihi greges, tota armenta, sua, nó aliunde rapta aut
male acquisita sacrificent, & tum demum veniam petant, cùm iam in promptu vltio sit,
tamen nó impetrabunt à Domino *qui ablatus est ab eis*, & sua ipsorú nefaria culpa repulsus.
frustra enim misericordiæ auxiliú implorat, qui cótra misericordiæ rationem facit. Cùm
autem Dominus sese misericordem, hoc est, nomine suo, *Adonai*, dignú hactenus in istos
præbuerit, fueritq́; per summam impudentiam & contéptionem reiectus, ipsi sibi vt mi-
sericordiá non consequerētur, cómeruêre; quia scilicet *in Dominum præuaricati sunt*. Hoc in
loco nomen tetragrámatum est; ad cuius nominis arcanam interpretationem omnis mi-
בגד sericordiæ ratio accommodatur. *Præuaricari, Bagad* Hebraicè debito officio aliqué frau-
Exod.8. dare est, quòd verbú sæpè interpres spernere reddit; vt: Non poterit vendere eam, cum
spreuerit eam, &c., Filios enutriui, & exaltaui, & ipsi spreuerunt me. Ita ergò indigni mise-
ricordia sunt, qui misericordem toties spreuerint: Nam in deprecatione, ignoscédi ratio,
ex tribus locis quæritur: Vnus est, si plura, aut maiora officia, quàm maleficia, videbútur
constare: Secundus, si qua virtus aut nobilitas erit, in eo qui supplicabit. Atque hos locos
Esai.38. „ Ezechias ægrotans tractabat: Obsecro, inquit, Domine, memento quæso quomodo am-
„ bulauerim corá te in veritate, & in corde perfecto, & quod bonú est in oculis tuis fecerim.
Tertius locus est, si qua spes erit vsui futura, si sine supplicio discesserit. Huius rei causa
Psal.50. Dauid dicebat: Docebo iniquos vias tuas, & impij ad te conuertétur: Libera me de san-
guinibus Deus Deus salutis meæ, & exultabit lingua mea iustitiam tuam, &c. Atque de
primo quidem loco populus hic à vate deiectus est, dicente: [*In Dominum præuaricati sunt.*]
Secundum verò & tertium obtinere non possunt, cùm adeò impia istorú vita, adeo flagi-
tiosa esse ostendatur, vt neque de ipsis, neque de ipsorum filijs quicquá boni sperari posse
credatur: Non modò enim hi omnem vitam flagitiosissimam vixerunt, sed gentiú con-
nubijs atque affinitatibus sese contra ius, contra fas deuinxerunt, ex quibus matrimonijs
filios suscepêre, qui maternæ ac paternæ impietatis discipuli, atque imitatores scelus &
superstitionem in ventura secula, nepotesq́ propagent, atque hoc est, quod dicit: *Genuerút
filios alienos*. A genere Israëlitico, & à vera religione alienos, cú hoc illis cautú esse lex vo-
Deut.7. luerit: Neq. sociabis cú eis cóiugia, filiá tuá nó dabis filio eius, neq. filiá illius accipies filio
„ tuo: Quia seducet filium tuú ne sequatur me, & vt magis seruiat dijs alienis, irascaturq́;
furor Domini, & delebit te cito. Et quoniam cito delendos esse, qui huiusmodi in se sce-
lus admisissent diuina lex prædixerat: Propterea in iudicij sententia dicitur: [*Et nunc de-
uorabit eos mensis cú partibus suis*:] *Nunc*, & proximum tempus significat, & illationé etiam
ex antecedentibus habet, ac si dicat proximum est, vt cito & breuissimi temporis spatio,
nimirum intra mensem absumantur, & in captiuitatem abductis magna partiú, generis,
familiarum, atque etiam hæreditatum, & locorú confusio & perturbatio accidat: Neq.
enim aliqua tribus integra in vnum aliquem certum locum migrabit, sed vt ipsi cum
gentibus per nefaria connubia sese miscuêre, ita sparsi atque commisti inter gentes cum
summa ignominia miseram vitam degent. *Deuorabit*, absumet, vt nomen eorú & partes,
atque hæreditatis rationes perturbétur & deleantur. *Mensis* autem spatio eam rem tran-
sigendam prædicit, vt pœnæ ratio legi respondeat; in qua legitur: *Et delebit te cito.* Magnæ
ergo prouidentiæ signum est, si pœna legi omnino quadret, magnam verò conficiendi
celeritaté significat, cùm tantus populus, tanta rerum, vrbium, agrorú, & regni felicitas
Zacha.11. intra menstruum tépus omninò funditus ruat, vt illud: Et succidi tres pastores in mense
vno. Quod si quis eú mensem, in quo hæc acta sint, curiosius inquirat, inueniet in libro
Ieiuni.5. ieiuniorú, & in alijs auctoribus mésem A B, qui nostro Iulio respódet, fuisse; in quo multas,
Camh. in Ier. 2. & magnas calamitates Israëlitæ acceperint. Scribunt enim nona die mensis A B, iudiciú
Abarbeliel in hunc locum. de exploratorú peccato fuisse editú; eadé die téplum primú & secundum ité fuisse diru-
tum; eadem die aliquot post annis tépli solum fuisse exaratum; duas ciuitates Israëlitico

populo

populo frequentissimas Cether & Alexandriam eadem eiusdem mensis die expugnatas. Deniq. cum ex Hispania migrare coacti sunt, qui fuit annus ab initio mundi 5252. extremam edicti diem nona eiusdem mensis terminauit. Eodem etiam mense Samariam fuisse captam Salomon Iarhius, atque hunc secutus Lyranus, tradunt: Vt hic mensis Israëlitis impiè agentibus fatalis fuisse videatur.

Clangite Buccina in Gabaa, Tuba in Rama: Vlulate in Bethauen.

POST accusationem & defensionem iudicij sententia pronuntiari solet: Atque hæc hoc in loco iudiciorum formula exprimitur. Solenne autem fuit, & diuinitus institutum, vt quoties de magnis & diuinis rebus cum populo agendum esset, buccina ac tuba certis in locis caneretur, vt eo cantu excitatus populus ad audiendum, id quod sua maximè intererat, conueniret; sicut scriptum est: Buccinate in Neomenia tuba in die solennitatis Psal.81. vestræ, quia ius in Israël est, & iudicium Deo Iacob. Testimoniũ in Ioseph posuit illud, &c. Causa verò quamobrem in his potissimum locis cani iubeatur, illa nimirũ fuit, quòd aduersus Israëlitas & Iudæos sententiam dicturus Deus, quam potissimum iudicij formã atque rationem initurus sit, ostendit, vt res non temerè, ac fortuitò, sed consultò acta, & transacta videatur: Atque hoc modo diuinæ iustitiæ æquitas, & populi culpa insignior, atque illustrior arguatur. Cæterùm vt locum hunc intelligamus, animum ad historiam reuocare, & nefarij illius stupri meminisse oportet, quod à nonnullis petulantissimis ex Iudic.21. Biniaminitica tribu Leuiticæ cuidam concubinæ Bethlehem venienti per vim est illatũ. Videmus enim vt communi cæterarum tribuum sententia, & non sine diuinis oraculis totus Israël in Biniaminiticæ tribus perniciem vrbisque exitium conspirauerit, & bello vtrinque suscepto in primo & secundo prælio, tametsi Biniaminitanos Israëlitæ numero & copijs superassent; tamen ex Israëlitis cæsos fuisse, & vltra triginta millia occubuisse, omnino incolumi aduersa acie, vt ne vnus ceciderit. Quæ res cùm non casu, sed consilio, atque responso diuino gesta esset, Deum Israëlitis plusquam Biniaminitis ob impietatem, & scelera infensum, arguere potuit: In tertio tandem conflictu Biniaminitæ etiã iusto supplicio perierunt, cùm ex viginti quinque millibus, & sexcentis solum sexcenti fuga euaserint. Atque adeò hanc rem imaginem quandam & quasi præludiũ instantis calamitatis fuisse ostendit Deus: nam vtrisque & Israëlitis & Biniaminitanis infensum se esse demonstrauerat; quamobrem vtrosque diuinam misericordiam pœnitentia, non iram scelere sibi conciliari oportuerat. Cùm autem illud correctionis velut documentum isti neglexerint, & contempserint, hoc integrum & iustum iudicium vt experiãtur necesse est. Quoniam verò antiquum hoc exemplum renouare decreuit, ad eandem imaginem contemplandam auditores reuocat. [*Clangite tuba in Gabaa.*] Mementote inquit antiquæ illius stragis Biniamin, qui cum scelus in Gabaa admisissent, omniũ Israëlitarum impetum primum semel atque iterum frangere, deinde cum sua summa pernicie demum excipere coacti sunt. *Rama* autem vrbs est in Biniaminitica tribu, in loco Iosue.18. excelso sita, quod & nomen ipsum declarat: Est & alia in sorte Neptali, sed hic de vtrãnã mentio fiat, locus ipse indicat. *Bethauen* etiam in eadem Biniaminitica tribu esse ex de- Iosu.19. scriptione Iosue accepimus: Et sors, inquit, tribus Biniamin contra occidentem ad montana conscendens habet exitus suos ad solitudinem Bethauen. Altissima autem loca ad Iosu.18. sonandum commodissima esse constat: Etenim ab his locis propter liberum aëris tractũ latius expanditur, atque longius auditur sonus. *Clangere, vlulare, Buccina & Tuba.* Canendi varios modos, atque instrumenta diuersa à Deo in lege ad celebrem & solennem Num.c.10. populi conuocationem instituta significant; quarum rerum rationes oportuno in loco Deo annuente explicabimus.

Post tergum tuum Biniamin.

VT CÆTERÆ omnes, inquit, tribus in tuam pernitiem coniuratæ, atq. in te irruentes, maiorem cladem prius pertulêre, quàm tibi attulerint; sic futurum nunc est, vt & Israëlitæ, & tu impietatis pœnas detis; illi tamen maiores, & maturiores subeant. Atque hoc est quod dicit:

Ephraim in desolatione erit.

VT DVAS tribus vno Biniamin nomine appellat, sic decem alias Ephraim appel-

latione Synecdochicῶs nominat: Namque Reges ex Ephraim erant; ergo vt olim, cùm te insequerentur Israëlitæ, citius & grauius sunt castigati: sic nunc non in correctionẽ, sed in desolationem eorum res deuenturæ sunt. Etenim quid nunc futurum esset, nisi resipuissent, iam tunc à me certissimis signis & imaginibus protendebatur; atque adeo

In die correctionis in tribubus Israël ostendi fidem.

Hoc est huius veræ pugnæ diuinæ illud antiquum iudicium, & quod quasi præludium fuit.

Facti sunt principes Iuda quasi assumentes terminum: super eos effundam quasi aquam iram meam.

Iam sententia per partes in singulos pronuntiatur. Est autem hæc diuinorum iudiciorum formula, vt notatæ cuiusque prius culpæ, & in caput atque summam redactæ, iusta deinceps pœna constituatur. Quod vel in prima illa trina sententia in Serpentem, in Euam, atque in Adamum lata, videre est: Quia fecisti hoc, maledictus eris: Quia hoc fecisti, multiplicabo ærumnas tuas: Quia audisti vocem vxoris tuæ, maledicta terra in opere tuo. Eandem hoc in loco formulam per singulas exprimit partes. Primum in Iudam sententia pronunciatur, qui vt dignitate, & acceptis beneficijs præstantissimus, sic deserti officii culpa obligatissimus fuerat. Culpa est, quòd facti sunt *quasi aßumentes terminum*. Maximum flagitium etiam ex legis edicto erat, si quis agrorum suorum terminis non contentus, alienos corrumpere tentaret: Huiusmodi enim nefarios ausus dira imprecatione lex prosequebatur. Maledictus, inquit, qui transfert termminos proximi sui. Atque hac diuina cautione non tantum agrorum limitibus religiosè custodiendis, sed multò etiam magis religionis ac pietatis definitionibus obseruandis est prouisum, vt præscriptis finibus vnusquisque contentus, ab alienis ritibus, legibus, ceremoniis, denique vniuerso cultu, mentem, oculos, & manus obstinerent. Principes autem Iuda primum pauperiorum agros cupidè appetierant, & limites nefariè tentauerant, vt apud Ezechielem legimus: Et non depopulabuntur vltrà principes populum meum, sed terram dabunt domui Israël, secundum tribus eorum: Deinde etiam ipsi in vicinorum impias leges & iura inuaserant, & definitum religionis limitem vlterius promouerant. Qui huiusmodi igitur fuerint, atque in dira, & talia viciosa inciderint, paribus noxiæ pœnis tenentur. Pœnæ autem sunt, [*Effundam super eos iram meam, quasi aquam.*] Vehementibus & varijs calamitatibus affligendos esse, hoc tropo prædicit: namque aquarum effusio, immoderatam profusionem significare solet: Etenim ex rebus ijs, quarum nobis assiduus & necessarius est vsus, nulli minus, quam aquæ parcitur: Vinum, lac, oleum, mel, & quidquid eiusmodi est, etiam si corruptiora, aut ad vsum ineptiora reddita sint, tamen non temerè effunduntur: Aquam verò etiam purissimam si quis in vase inueniat, quò ad alia opus sit, profundit. Itaque effundere sicut aquam iram, idem est, quòd iræ non parcere, quominus vniuersa in illos profundatur; quale & illud est: Effuderunt sanguinem eorum tanquam aquam in circuitu Ierusalem. Quod ad orationis vim pertinet, particula illa, *quasi*, non solum similitudinem, sed asseuerationem rei secum affert, vt illud in superioribus fuit: *Populus tuus sicut hi qui contradicunt sacerdoti*. Sic hoc in loco eandem vim obtinens, ostendit, principes ad id scelus studiosè incubuisse.

Gen. 3. — Deutero. 11. — Ezech. 45. — Psal. 78. — Superius. 4.

Calumniam patiens est Ephraim: fractus est iudicio: quoniam cœpit abire post sordes.

Israelitarum culpam versus hic continet, qui quanquam necessitatis excusationem habere videantur, nullá tamen habent, quominus iudicium subeant grauissimum: Nam principio quidem Ephraim, principum, magistratuum, & sacerdotum imperio, decretis & edictis, vt scelus admitteret, coactum se dicere potuit. Iam illa primũ animaduertenda in eo culpa est, quòd nullis præmiis, nullis minis, nullis quanuis iniquis conditionibus, vt sceleratissimo consentiret imperio, adduci debuerat: quòd si populus diuino timore imbutus, communi voluntate, legibus intercederet, nulla profectò regibus ad easdem stabiliendas reliqua fuit potestas. Oportuerat ergo vitam illis omnem potius, quàm vim & perseuerantiam ad principum improbitatem refringendá defuisse: Quamobrem nulla illis propterea excusatio est, quominus in iudicium vocatis, causa

eſſet cadendũ. Quòd ſi non modò impijs regũ conſilijs & imperijs nõ reſtitiſſe, ſed vltro etiam conſenſiſſe, cõuicti ſunt (vt ſuperius dicebatur: *Ego ſcio Ephraim, & Iſraël non eſt abſconditus à me.*) quonam patrocinio cauſſam ſuam tueri poſſunt: Etenim regia iuſſa tum rata & firma eſſe oportet, cùm diuinis præceptis & honeſtè viuendi inſtitutis non repugnant. quam rem Salomonis regis præcepto docemur. Ego, inquit, os regis obſeruo, iuxta [Eccleſiaſt. 8.] rationẽ iuramenti Dei: Ne feſtines recedere à facie eius, neq. permaneas in opere malo, quia omne quod voluerit, faciet. Quòd ſi maximè ſermo regius plenus poteſtate ſit, neq. dicere ei quiſquam poſſit, quare ita facis; tamen, inquit Salomõ, qui cuſtodit præceptum Dei, non experietur quidquam mali: Manifeſtum igitur eſt Ephraim fractũ iudicio eſſe, & cauſſa cecidiſſe, quoniam nõ ſolùm impias leges nõ reiecit, ſed quòd maximè flagitioſum eſt, ſceleratiſſima regis imperia ſciens & volens ipſe eſt exequutus. [*Quoniã cœpit,*] conſultò, & ſpontè: *Abire*, non trahi, nõ cogi, aut impelli; ſed *Abire poſt ſordes*, hoc eſt, poſt impuriſſimum & prophaniſſimum Ieroboami præceptum, ita vt Ieroboam non duras leges impoſuiſſe, ſed populi libidini largitus eſſe videri poſſit. [*Quoniam cœpit.*] Verbum hoc voluntatem & ſtudium ad rem agẽdam ſignificat, cùm quis non alieno impulſu, ſed ſuo conſilio & libidine rem aliquam aut actionem init, à qua non facile diuelli poſſit. Sic [Gene. 11.] Deus hominum pertinaciam olim etiam oſtendit: Ecce inquit, vnus eſt populus, & labij vnius; cœperuntque hoc facere, nec deſiſtent à cogitationibus ſuis, donec eas opere compleant. *Abire*, vltrò, non trahi, vt: Beatus vir qui non abijt in conſilio impiorum. *Sordes* Hebraicè *ſzaua* prçceptum propriè ſignificat; quanquam Latinus interpres aliam verbi originem ſecutus, non incommodè vertit ſordes, nam *ſzaua* ſordeſcere, *ſzauah* præcipere eſt. [צוה צוא]

Et ego quaſi tinea Ephraim, & quaſi putredo domui Iuda.

O DIVINÆ clementiæ infiniti atque inexhauſti theſauri, quæ tamdiu cunctatur, vt miſereatur noſtri: vt cùm homines ſceleribus obligati, debitas meritaſque pœnas, diuino iudicio perſoluere debeant, minus tamen graues, quàm iuſtas interim pendũt, & caſtigatorem potius, quàm vltorem Deum experiuntur, donec peccatorũ expleta & cumulata menſura diuinam tandem iuſtitiam in ſe prouocant, & inuitam cõcitant, ſicut ſcriptum eſt: Videns autem Deus, quòd multa malitia eſſet in terra, & quòd cuncta cogitatio ho- [Gen. 6.] minum eſſet intenta ad malum, tactus dolore cordis intrinſecus; delebo, inquit, hominẽ quem creaui &c. Non ſolùm ergo punire nollet, ſed cùm animaduerſio omninò neceſſaria eſt, tunc paulatim & leniter caſtigat, pungit, flagellat, corripit, ſi quo modo tandem ſentiant, & reſipiſcant. Et quanquam in ſententia, omnẽ iram profuſurum ſeſe prædixerit, ſenſim tamen prius inſtillat: quòd ſi omninò in vitijs perſeuerauerint, tunc demum profundit, ſicut ſcriptum eſt: Domine, oculi tui reſpiciunt fidem, percuſſiſti eos & nõ do- [Ierem. 5.] luerunt, attriuiſti eos, & renuerunt accipere diſciplinam, indurauerunt facies ſuas ſupra petram &c. Hoc temperamentum atq. hunc modum à ſe ſeruandũ eſſe, prædicit Deus, curaturumq. vt leuioribus calamitatibus paulatim deterantur atque erudiantur potius, quàm perdantur. Hanc verò rem appoſitiſſima ſimilitudine indicat, cùm illorũ res pau- [Iob 13.] latim à ſe opprimendas, & tanquam veſtem tinea, & ligna carie arrodendas: nam ſi quis ex ſacris annalibus harum rerum memoriam eruat, comperiet iam ab huius Prophetæ temporibus, ad vtriuſq. populi abductionem multas paulatim calamitates Iſraëlitis omnibus exhauſtas fuiſſe. In Iudaicis rebus Achaz anno ab ædificatione templi ducẽteſimo [4. Reg. 16.] quinquageſimo nono Aſſyriorũ regem adorauit: tertio poſt anno à Phacea & Raſin obſeſſus eſt: Ezechias iuſtus, patrẽ ſine honore ſepeliuit: magni etiam in ciuitate tumultus, dum hic religionis res corrigit, fuêre, anno ducenteſimo ſeptuageſimoquinto, qui primus huic regi annus regni fuit. Cumq. hic vſq. ad decimumquintũ annũ regnaſſet, Iudæa à Senacherib vaſtata, & Ieruſalem obſidionis periculo diuinitus liberata eſt. Manaſſes im- [2. Paral. 34.] pius horribiles ciuium ſuorũ cædes fecit: Iudæa à rege Babylonico magna manu fuit in- [Ioſeph. li. 10. cap. 4.] feſtata: rex dolo capt⁹ eſt: Ammõ decimus & octauus rex domeſticis inſidijs perijt: Ioſiæ [Miſnaioth de Meghila. 9.] regis tempore oleum ſacrum ſublatũ eſt, & ſacerdotes vngi deſiêre: Hic rex dum regnũ ſuperſtitione purgare ſtudet, in multos animaduertit. Iehoachim xx. Iudæorũ rex, tertio [4. Reg. 24.] regni menſe in Ægyptũ captiuus migrat, regioni tributũ eſt imperatũ. Poſt annũ v. Ioſias à Pharaone in Madin vulneratus, perijt. Iehoachin anno viij. regni ſui Nabugodonoſori [Ioſep. lib. 10. cap. 6.] tributum pepẽdit: tertio poſt anno ab eodẽ occiſus, & qui huic ſucceſſit Iehoachin intra tertiũ. Poſt hũc Sedechias primo anno Babylonẽ tributa cõferre eſt coactus: huius anno [2. Par. 33. 35.]

 nono

nono vrbs obſeſſa, vndecimo tandem vnà cum templo diruta eſt. Atque hæc & alia huiuſmodi Iudæis accidère. Iſraëlitæ verò interea non mitiora paſſi ſunt: namq. huius Prophetæ diebus Phul Terſam obſedit, cui Menahem tyrannus vt exercitū ſolueret, maximam pecuniam dedit. [4.Reg.15.] Phacea filius Menahem, Phacæ dolo perijt. Anno decimotertio Ioathan regis Iudæ; Phaceę verò Iſraëlitarū regis decimoquarto Theglath Pelaſſar totam Galaaditen regionē vaſtauit, cepit & abduxit. [4.Reg.15. Ioſeph. lib.9. cap.12.] Deinde Phacea rex ab Hoſſea per inſidias occiditur, anno regni ſui vigeſimo. Hūc Hoſſeam Salmanaſſar ſeptimo poſt anno tributo ſubiecit; vndecimo anno tributa negata ſunt. ex qua re cùm periculum timeretur, Suæ [Ioſeph.lib.9. cap.15.] Ægyptiorū regis auxilium imploratur. Poſt rebellionē demū anno nono Samaria capta fuit, decemque tribus abductæ. [4. Reg. 17. Ioſeph.lib.9. cap.vltimo.] Quoniam autem Iſraëlitarum res breuiori temporis ſpatio; videlicet intra quadraginta & nouem annos protritæ ſunt: Iudæorū verò calamitates maiori etiam cum tumultu vſq. ad centeſimum ac nonageſimū annum ſunt protractæ. idcirco dicit: [*Et ego quaſi tinea Ephraim, & quaſi caries domui Iuda.*] Etenim tinea veſtes [Iob 13.] corrodit, ſicut ſcriptum eſt: Sicut veſtimētum quod comeditur à tinea. Rekab verò, hoc [Iob 4.] eſt caries, quam putredinem nonnunquam vertit interpres, duriora, vt lignum atque oſſa [Prouerb.14.] tentat & perdit, iuxta illud: Exiſtimauit, vt lignum carie abſumptum, æs; & illud etiam: Vita carnium ſanitas cordis; & caries oſſium inuidia. Atque illæ illis vtriſque calamitates diuino conſilio venturæ eſſe ſignificantur; quamobrē dicit: [*Et ego ſicut tinea*] Quaſi dicat: Namque iſti (vt ſunt ingenia hominum) rem non conſilio, ſed caſu accidiſſe interpretaturi, atque ob id rebus ſuis non rectè cōſulturi erant: nam cùm ſibi ab hoſtibus bellum parantibus cauerent, arbitrati ea mala hominum odio potius, quàm Dei conſilio ſibi impendere, rebus ſic afflictis opem & auxilium, nō à Deo, ſed ab alijs hominibus iiſdemque impijs, petebant: atque ita omni ſcelerum genere cumulati, cōtrarios conſilijs ſuis, hoc eſt, exitiales exitus habuerunt. Quamobrem ait:

Et vidit Ephraim languorem ſuum, & Iudas vinculum ſuum, & abijt Ephraim ad Aſſur, & miſit ad regem vltorem.

Afflictas vtriuſque populi res, languoris & vulneris tranſlationibus deſcribit: namque vt morbus & vulnus corpus humanum labefactare & corrumpere etiam ſolent, [Vide Platonē in regno.] niſi curentur: ita Reſpublica aſſiduis calamitatibus labefactata, ad interitum tendit, niſi certo prēſidio foueatur: veruntamē iſti ſuæ ſalutis perfugium & prēſidium firmius ſibi in hominibus, hoc eſt, in carne & ſanguine, quàm in Deo, collocauerūt. [*Et abijt Ephraim ad* [4.Reg.17.] *Aſſur.*] Hoſſeas filius Ela tributo quotannis collato, pacē cum Aſſyriorum rege paciſcebatur, atque hoc modo quieti ac tranquillitati ſuæ conſuluiſſe arbitrabatur. [*Et miſit ad regem vltorem.* Hebraicè eſt, *ad regem Iareb*, & Græcè *Iarem*,] vt regionis aut vrbis nomen eſſe videatur, quod & Hebræis interpretibus receptū eſt, quibus *Iareb*, vrbs eſt in Aſſyria: namque Achaz à Raſim & Phacea oppreſſus, magno publici & ſacri auri atque argenti [4.Reg.16.] pondere, per legatos miſſo, Theglath Pelaſſar Aſſyrij regis auxilium ſibi iunxit: Vel ſi vltorem regem cum Chaldæo paraphraſte interpretari placet, agnomen eſſe Aſſyriorum regum intelligamus oportet, qui totius orbis vindices dicebātur. Rerum enim ſumma & imperium penes Aſſyrios illis tēporibus erat. Quod ad orationis rationē facit; ex duabus partibus, quas antea aſſumpſerat, alterā in conſequenti explicat, alterā indicat, hoc modo: Et vidit Ephraim: & Iudas. *ſ. vidit quoque*; & abijt Ephraim; & miſit, videlicet Iudas: eſt enim hic quidam Zeugmatis modus. [*Vinculum ſuum.*] Per Synecdochen vulnus ſuum: nam vt vulnerū curationis pars eſt ligatio, ita eadem & vulneris ſignū eſſe ſolet. vt apud [Iſa.1.] Iſaiam: Non ſunt ligata, & non ſunt fota oleo. Ligationum autem detractio, vulnera iam ſanata arguit. In eadem verò verborum tranſlatione permanens, auxilium humanum fruſtra illis petendum eſſe prēdicit, quamobrē eos incurabiles oſtendit, ita vt ad diuinam prouidentiam res ſit neceſſariò reuocanda. [Hippoc. de medic. & iure iurando.] Etenim medicorū huiuſmodi eſt ſacramentum, eos qui à morbis victi ſunt non curare, vtpote quorum ægritudines diuinæ potius, quàm naturali efficientiæ aſſcribi oportuerit, atque ob eam rem ſubiungit:

Et ipſe non poterit ſanare vos, nec ſoluere poterit à vobis vinculum.

Omnia hæc à vate ante prædicta, quàm acta atque ſpectata eſſent, diuinæ prouidentiæ argumenta illis eſſe potuerant & debuerant, vt cùm primum cædi cœpiſſent, ipſi

vel

vel diuinum implorarent, vel nullum aliud sperarent auxilium, & tamen illi contra fecerunt: namque fortuna magis quam culpa calamitosos se esse iudicantes. & singulas calamitates, vt humanam vicissitudinem, non vt diuinam castigationẽ, & paternam clementiam interpretati, tamen vincere & perfringere omnino nitebantur, cùm se nõ funditùs perdi, sed corrodi sensim & minui intelligerent. atque adeò his cogitationibus, consilijs, & studijs, Deum, quem castigatorem & patrem habebãt, iudicem atq. vltorem, experiri commeriti sunt. Hæc itaque res subiuncta oratione prædicitur:

Quoniam ego quasi leæna Ephraim, & quasi catulus leonis domui Iuda, ego capiam, vadam, & tollam, & non est qui eruat.

ITA FIET vt malis contra eorum consilia & conatus adauctis, atq. ad vltimum exitium productis, veritatem tandem agnoscãt. Magnam verò illorum pernitiem duorum eiusdẽ generis animalium similitudine describit. Duo Hebraica nomina sunt *Sahhal* & *Chephir*, quæ in leonum genere non raro vsurpantur, atque *Sahhal*, (pro quo Latinus interpres interdum leonem, sæpe autem leænam vertit; Græcus autem Pantheram,) fortissimum in eo genere animal, & truculentissimum esse constat, quod non solum viribus præstet, sed voce etiam magis terribili sit. vt apud Iob: Rugitus leonis, & vox *Sahhal*, & Iob 4.
vt Basiliscus inter serpentes nocentissimus, sic in ferarum genere *Sahhal* ferissimus esse Psal. 81.
vel ex illo versu arguitur: Super Sahhal & basiliscum ambulabis, & conculcabis leonem, & draconem. *Chephir* autem leunculus est catulo maior, qui iam rapere, & prædas capere didicit, atque solus sine matre audet, hic ob ætatis feruorem audacior est, atque hominem minus etiam, quàm maiores leones formidat; ex quo fit, vt impetum in eum faciat, & audaciam ferociamque suam, atque prædæ auiditatem, voce etiam truculentiore prodat, sicut scriptũ est: Mater tua leæna inter leones cubauit, & in medio leunculorum Ezech. 19.
enutriuit catulos suos, & eduxit vnũ de catulis suis, qui Chephir factus est, & didicit capere prædam, & hominẽ comedere. Et alio in loco: Sicut fremitus leunculi, ita regis ira: Prouerb. 26.
Latina lingua propter verborum inopiam omnes has differentias duobus tantum nominibus leonum & catulorum significat. Huiusmodi demũ regia atrocitate, atq. similibus viribus in Israëlem & Iudam vsurum se Deus prædicit, vt qui tineæ similem contempserant, iam regem fortissimum, potentissimum vltorem, denique *Sahhal* & leunculum sentiant. Quanquam verò præda & exitium vtroq. animali significetur, ratio tamen diuersa vtriusq. prædæ faciendæ indicatur: namq. *Sahhal* præda facta siluas petere, & desertiora loca penetrare consueuit. quamobrẽ Iob cùm abditissimum & nulli animantiũ peruium locum describeret, dixit: Non calcauerũt eam semitam filij struthionũ, nec transiuit per Iob 28.
eam *Sahhal*. Sic igitur abducendos Israëlitas esse prædicit, vt fusi atq. dissipati oẽs mundi plagas, atq. adeo ignotissimas orbis terræ partes exilio penetrent: atq. ita dispersi mutuo auxilio, vt restituantur, nunquam sibi esse possint. Filiorũ verò Iuda tametsi omnes simul atq. integras copias capiendas fore, & nõ longè à patria migraturas prædicat, tamẽ nullis viribus, nullis consilijs diuinæ virtuti obsistere posse, quominus id quod decretum in eos supplicium fuerit, omnino subeant: Siquidẽ leunculus eodem in loco rapere, & prædam Gen. 49.
deuoraturus cubare intrepidè solet; idemq. canum latratus, & pastorum minas ac voces ita contemnit, vt nunquam nisi expletus, & saturatus discedat. Hanc leonum naturã illo in vaticinio descripsit Iacob: Catulus leonis Iuda, ad prædã ascendisti fili mi requiescens accubuisti vt leo, & quasi leæna: quis suscitabit eum? Hanc ob caussam illud Deus dicit: [*Et ego*,] non casus aut fortuna [*capiam*] bello [*vadam*] abducendo [*& tollã*] migrare cogã [*& non est qui eripiat:*] namque vt ad expectãdum patientissimus est Deus, ita ad puniendum fortissimus, vt scriptum est: Deus iustus, iudex fortis & patiens. Psalm. 7.

Vadam & reuertar ad locum meum, donec deficiatis, & quæratis faciem meam.

HACTENVS officium suum ostenderat Deus, & se iudicem iustum fortemque esse declarauerat, cui officio cùm res, moresq. hominum postulant, vt non ab eo satisfiat, fieri non potest, quanuis hoc ipsum (si ita loqui liceat) inuitus faciat. nollet enim Deus vllam iudiciorum & pœnarum materiam in hominibus esse, nollet inquam, imò certissimo iureiurando obtestari solet, nulla re minus quam hominum pœnis, & exitio, nulla se magis quam eorundem salute delectari. Per memetipsum iuraui, ait Dominus, nolo mortẽ peccatoris, sed magis vt conuertatur & viuat. Nunc iam suam illam benefaciendi voluntatẽ, suum

ſuum miſericordiæ flagrantiſſimũ ſtudium aperit, nunc, vt ſolet, ad ſe homines allectare & inuitare incipit, vt nullus videlicet ſit, qui in perſpectiſſima Dei erga homines beneuolentia ſpem non habeat. Principio autem antipophoræ reſpõdet; nam quum Iſraëlitarum & Iudæorum loca habitatoribus vacua relinquenda eſſe prædixiſſet, & rogari à quopiam poſſet. Quid igitur facies nomini illi tuo magno? nonne te miſericordiſſimum, nonne hominum amantiſſimum prædicare ſoles? nonne ob miſericordiæ ſtudium templi anguſtias, & tabernaculorum humilitatem non es aſpernatus? nonne tu dixiſti, & erit 4.Reg.8. nomen meum ibi? Reſpondet Deus maieſtatis & præſentiæ argumẽta ab eo loco ad cælum ſibi interim reuocanda eſſe, ac tamdiu ſuſtinenda, dum iſti calamitatibus & miſerijs eruditi reſipuerint, & diuinam fidem & miſericordiam implorare didicerint; namque hoc modo atque hac ratione non ſolum in diuinam gratiam, atque in propriam patriam reſtituentur, ſed & maximi illius atq. immortalis beneficij cõſortes fient, quo totum ſibi hominum genus obligare parauerat Deus: & cuius beneficij proferendi cauſſa, Hebræi ex omnibus hominibus electi fuerant. [*Vadam & reuertar ad locum meum.*] Diuinæ maieſtatis ſedẽ cælum eſſe Salomon ipſe teſtatus fuerat, cùm illum ſupplicationibus & 3.Reg.8. votis ad templum vocaret ſuum. Vt exaudias, inquit, deprecationem ſerui tui, & populi tui Iſraël, quodcũque orauerit in loco iſto, & exaudies in loco habitaculi tui in cælo, ſicut Iſa. 61. ſcriptum eſt: Cælum eſt ſedes mea. Ad hunc locũ ſe reuerſurum dicit, non quòd omnia loca infinita illa ſua natura & virtute non compleat, ſed quod gratiæ & prouidentiæ, beneuolentiæque ſuæ argumenta manifeſtiora in eo loco, in eoque templo edere dignatus fuerat, ſicut ſcriptum eſt: Notus in Iudæa Deus, in Iſraël magnum nomen eius, & factus Pſal.75. eſt in Salem locus eius, & habitatio eius in Sion &c. [*Donec deficiatis.*] Hebraicè ad verbum *donec ad delinquant ſe*, hoc eſt, donec ſe delicti reos agnoſcant, & non ad caſum, non ad humanum odium, ſed ad diuinam caſtigationem calamitates referant ſuas. [*Et quærant faciem meam.*] Non quærant Aſſyrios, non humanum auxilium, quod vtile, & ſalutare illis eſſe non poteſt; Sed faciem meam. Quemadmodũ enim ex ſacræ philoſophiæ diſciplina, quibus rebus faciem ſuam auertit Deus, eas res turbari & interimi neceſſario Pſal.103. infertur, (vt ſcriptũ eſt: Auertente te faciem tuam turbabuntur;) ſic vultum illum, benignumque ſpiritum ſuum, referente, aperienteque Deo omnia rurſus recreantur & reſtituuntur: Emitte, inquit, ſpiritum tuum, & creabuntur, & renouabis faciem terræ. Atque Pſal.44. vt illi ſupplicantes querũtur, Quare faciem tuam abſcõdis, & obliuiſceris inopiæ noſtræ, ita orantes petunt: Faciem tuam illumina ſuper ſeruum tuum. Prædicit autem cõfeſſionem & ſupplicationem illam, qua Iudæi iam in patriam reſtituendi uſi ſunt: Deus meus Eſd.9. „ confundor, & erubeſco leuare faciem meam ad te, quoniam iniquitates noſtræ multipli„ catæ ſunt ſuper caput noſtrum, & delicta noſtra creuerunt vſq. ad cælum. Quam orationem totam ad hunc locum explanandum relegere, operæprecium fuerit.

CAPVT VI.

N *tribulatione ſua, mane conſurgent ad me.*

SI DEVS noſtris & piorum hominum votis annuerit, vt commẽtationis noſtræ opus ad optatum perferamus exitum, in commoda, oportunaque loca aliquando veniendum eſſe ſperamus, vt de diuina eloquentia, quæ omnem humanã ſuperat artem, aliqua ex parte diſſerendum ſit. Tunc inter frequẽtes, quibus vates vtuntur dicendi exornationes & figuras diuinarum Parecbaſeon ratio à nobis tradetur, quæ vaticiniorum ſermonibus propria quadam cõueniunt elegantia, cuiuſmodi figura hoc in loco vates, vel potius Deus apud vatem vſus eſt, qui à calamitate minori ad maiorem, ab exigua terrenę ſalutis mentione, ad maximam illam ſpiritualis ſalutis cõmemorationem eſt egreſſus, ad quam Act.3. omnis diuinarum ſcripturarum ratio, omnis vatum prædictio, omnis veteris teſtamenti pertinet apparatus, ſicut ſcriptum eſt: Vos eſtis filij prophetarum, & teſtamenti, quod diſpoſuit Deus ad Abraham. & quoniam de hac re hoc in loco varia, ſublimi, atq. prophetica & figuris referta oratione agitur, ſumma nobis prius totius rei tenenda eſt. Igitur vaticinium hoc Iſraëlitarum reſtitutionẽ non terrenam illam & carnalẽ, ſed ſpiritualem & cæleſtem continet; cuius auctorẽ Deum, pontificem autẽ atq. miniſtrum Chriſtum fore prædicit:

prædicit: eius verò eam futuram esse rationem, vt Hebræi qui propria culpa toto orbe dispersi miserè seruiebant deploratis & desperatis rebus Deum repetant, innocentque qui sua inexhausta misericordia præstò illis erit; quos & ad veram Christi notitiam adducet, qua vitæ æternæ ratio cõstat. Interim verò populum ipsum scelerum arguit, atque ad erroris sui cognitionẽ, & emẽdationem, sanitatemq. reuocat: deinde suam erga eosdem fidem semper sibi cõfirmatum esse affirmat, neq. vllam vnquam officij sui partem fuisse prætermissam, quominus aut illi suum dignitatis & gratiæ gradum tenerent, aut propria culpa deiecti suam ipsius benignitatem rursum obtinerent. [*In tribulatione sua.*] Hebraicè tribulatio siue angustia, emphasim & adnotationẽ articulo adiunctam habet, quæ cùm adest certam aliquam rem & notatu dignam esse indicat: Nulla autem Iudæis & Israëlitis maior, diuturnior, & grauior calamitas accidit, quàm ea in qua nunc sunt, postquam à Tito post Christi mortem & resurrectionem victi, oppressi atque abducti fuerũt, quam iam amplius mille & quingẽtis perferunt annis, in summa vitæ miseria, in maxima veri ignoratione, in maximis tenebris, & miserrima animorum cæcitate, æuum agentes.

[*Mane consurgent ad me:*] *Sahhar* verbum, pro quo Græcus vertit ὀρθρίσοι diligenter & solicitè quęrere aliquid est, quo verbo eorum animus & studium notatur, qui neglectam vtilissimam sibi rem, suo tandem periculo docti desiderant atque repetunt: cuiusmodi illud est, quod à Sapientia dicitur: Quum irruerit repentina calamitas, & interitus quasi Prouerb. 1. tempestas ingruerit: quãdo venerit super vos tribulatio & angustia, Tunc inuocabũt me, » & nõ exaudiam, manè consurgent, & non inuenient me. » Igitur Iudæi qui nunc ignorantiæ atq. erroris somno sepulti iacent, qui nunc reprobationis veterno affecti toto corpore dolentes non sentiunt, Hippocrat. aphor. lib. 2. vbi excitati, senserint quanto in periculo sint, cùm eos vitæ conditionisque suæ pudebit, & tædebit, tunc Dominum diligenter quærent, ita vt etiam quod nunc in his malis sint, misericordiæ fuerit adscribendum: namque his artibus prodigi Luc. 15. atque rebelles filij erudiri & reuocari à Deo solent.

Venite & reuertamur ad Dominum, quia ipse cepit & sanabit nos, percussit & curabit nos.

ELEGANTI Prosopopœia horum fides atque pœnitentia describitur, quandoquidem diuina dona non capiuntur, nisi ab ijs qui credentes, pœnitentiæ veræ operá dant, vt scriptum est: Pœnitemini, & credite Euangelio. Marc. 1. Itaq. cùm vulnera sua sentiunt, salutem sibi à Deo sperandam fide proponunt, atque ad eam petendam communi pœnitentiæ studio incumbunt. [*Venite.*] Hoc verbum studiorum excitationem magis, quàm corporis motum explicat, vt: Venite exultemus Domino, &c. Psalm. 94. Communis autem cura salutis & vitæ commendatur, dum vnusquisque non tam quæ sua, quàm quæ etiam aliorũ sunt, 1. Corint. 13. curat: Præterea mutua excitatio, & cómune studium ad agendas res, multum momenti, multum etiam ponderis ad diuiná misericordiam & prouidentiam nobis conciliandam habet; ex qua cogitatione illæ voces sunt: Laudate Dominũ omnes gentes: Psalm. 106. Omnes gentes plaudite manibus: Psalm. 46. Venite adoremus & procidamus ante Dominum, & alia huius generis quamplurima, vt ex multarum personis facierum eius, quæ in nobis est donationis, per multos gratiæ agantur, inquit Paulus: 2. Corint. 1. *Reuertamur ad Dominum*, animo, cogitatione, actionibus, studijsq. omnibus illum quæramus, ab ea viuendi ratione quam antehac tenuimus, & ab vsitata consuetudine recedentes. nam quę pœnitentia virtus dicitur his rationibus definitur, vt scriptum est: Declina à malo, & fac bonum, inquire pacem, & persequere eam. Psalm. 33. [*Dominum.*] Nomen illud ineffabile & arcanum, quod misericordiæ rationibus præcipuè explicatur, hoc in loco, & in omnibus alijs ab hoc Propheta appellatur, יהוה pro quo Latinus interpres Dominũ plerunque reddit. [*Quia ipse cepit & sanabit nos.*] Fidem hæc oratio indicat, quę in omnibus, quę ad pietatem pertinent, actionibus fundamentum iacit: namque accedẽtem ad Deum primum oportet credere quòd sit, & quòd inquirentibus se remunerator sit. Hebr. 10. Credunt ergo inflictas sibi à Deo plagas, non vt perirẽt, sed vt resipiscerent, atq. hoc non tam ad vltionem, quàm ad misericordiam pertinuisse. namque cùm illi, populus eius & oues pastionis eius fuissent, & pastorem contemnentes, septa & pastionum terminos corrumpentes, aberrassent: illum, quem pastorem contempserant, leonem experti sunt, qui non eò rapuit vt deuoraret penitus, sed vt captum pecus in suam ditionem potestatemq. redigeret: captas ergo & mitescere atq. parere volentes oues

oues non vorabit sed fouebit, pascet, & custodiet; & si quæ inter capiendum vulnus acceperint, sanabit & curabit; tanta est eius bonitas, & tam ardens benefaciendi studium. Quanquam autem fides priùs quàm pietatis actio animo concipiatur, opera tamen & actiones, quæ fidei comitis argumenta sunt, prius nobis, quã ipsa fides, ostenduntur, atq. hæc causa est, quamobrem maxima illa, & illustrissima opera à credentibus suscepta, fidei testimonium ab Apostolo nominetur, & hi, inquit, omnes testimonio fidei probati, & inuenti sunt. Ita fit, vt si quis diligenter ad opus accingatur, fidem suam probet. Ego ostendam tibi ex operibus fidem meam, Iacobus aiebat. Quamobrem cùm fidẽ suam profiteri volunt, orationem à certo fidei argumento, hoc est, ab actione & studio inchoant. Atque hic quidem arguendi ac demonstrandi modus maximum apud homines pondus habet, cùm ex signo causa reperitur. Huiusmodi verò argumentandi genere vti nos docebat summus ille ac diuinus præceptor: Ex operibus, inquit, eorum cognoscetis eos. Dicitur autem apud Peripateticos demonstratio à posteriori, apud antiquissimos verò auctores argumentatio à signo; in diuinis libris testimonium nominatur. *Cepit.* Venatorium verbum est, rapuit, vt superius dixerat, ego rapiam: Ipse, inquiunt, rapuit, non Assur, non Titus, sed ipse Dominus; ob eamque causam nobis non humanum auxilium, sed diuinum omnino est quærendum. [*Percußit & curabit nos.*] Hebraicè est, ligabit nos. Duobus modis nocere solent feræ dum prædas faciunt, aut enim dente vulnus inferunt, aut fugientem pecudem violentia atque impetu opprimunt & confringunt. vulneratis medicina, hoc est fomenta, confractis verò colligationes præcipuè remedio sunt, sicut scriptum est: Quod infirmum fuit non consolidastis, quod ægrotum non sanastis, quod confractum est non alligastis.

Heb.11. Iaco.2. Aristo. Poster.1. Hipocrat. Hebr.11. Ezech.34.

Viuificabit nos post duos dies, in die tertia suscitabit nos, & viuemus in conspectu eius.

MAGNVM hac oratione, atque his verbis mysterium enũtiatur: Etenim de maximo illo sacramento resurrectionis mortuorum Christi agitur, quod sacramentum vsque ad diuini spiritus aduentum celatum tacitumque fuit. Tunc verò reuelatum est sanctis, quibus voluit Deus notas facere diuitias sacramenti huius in gentibus. reuelabitur etiam publico multorum experimento, cùm venerit qui eripiat & auertat impietatem à Iacob. Nobis autem ipsa primum simplex verborum explicatio tractanda est, deinde si minus apertè mysterium explicetur, venia est danda, quando eiusmodi res hæc est, vt quicunq. Dei dono participes eius facti sunt, his vel vnius verbi significatione percipiatur; qui verò expertes adhuc sunt, his nisi longissima & perpetua oratione instituta, mysterij pars aliqua declarari non possit. Orandum itaque nobis, & assiduis precibus petendum cũ D. Paulo est, vt impleamur agnitione voluntatis eius in omni sapientia, & intellectu spirituali; interim nos officio nostro, prout res feret, satisfacere conabimur. [*Viuificabit.*] Sanitatem integram verbum hoc, cum de morbis & vulneribus agitur, significat, id est sanos incolumesq. reddet nos, vt: Ite & cõsulite Deum Acharon, vtrum viuere queam de infirmitate mea hac, & alio in loco: Dixitque Isaias afferte massam ficuum, quam cùm attulissent, & posuisset super vlcus eius, vixit, sic hebraicè. [*Post duos dies.*] Quamuis Israëlitarum plagæ & calamitates, si humanis rationibus considerentur, diuturniores fuisse videantur; tamen si cum illa salutis æternitate conferantur, breuissimæ sunt, sicut scriptũ est: Non sunt condignæ passiones temporis huius ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis. Temporis autem rationes in sacris libris sic percipiuntur, vt duorum dierũ spatio breuissimum, mensis verò nomine breue, dierum autem appellatione, longius tempus, hoc est annus, definiatur; vt illud: Si verò biduo, aut vnò mẽse, vel diebus, fuisset nubes super tabernaculum, &c. Itaque exhaustos dolores proximæ salutis, & æternæ vitæ spe consolantur. [*Et die tertia suscitabit nos:*] Hebraicè stabiliet nos: quod breui futurum esse, & credant, & dicant, vt acceptam Dei dono salutem perpetuò retineant. [*Et viuemus in conspectu eius.*] nunquam illius prouidentia destituti, sed faciem eius in nos semper attentam experti: Etenim in quemcunque Deus vultum suum & oculos intendit, huic stabilem felicitatem fore consentaneum est; quamobrẽ sacer ille vates orabat: Ne proiicias me à facie tua, & spiritum sanctum tuum ne auferas à me. Itaque animos iam erigunt, & promissionis diuinæ fide, in eam spem adducuntur, vt breuissimè futurum esse dicant,

Rom.1. Rom.11. Colos.1. 4.Reg.1. 4.Reg.2. Rom.8. Num.9. Psal.50.

dicant, cùm omnem erroris, ignorationis, peccatorum captiuitatis, pœnarũ ac durissimæ seruitutis miseriam expuentes, diuina ac perpetua felicitate fruantur. Verùm enimuerò cùm se tertia die stabiliendos, & perpetuò intentis Dei in se oculis vsuros affirment; non mundanam aliquam & fluxam felicitatem (qualem hactenus somniarunt) sed diuinam quandam stabilem ac certam sibi promittunt, qualemque illi assecuti sunt, quicunque à pristinæ vitæ conuersatione cum Christo cõmortui, tertia die consurrexerunt. At verò (Rom.8.) tertia illa salutis & resurrectionis dies iam orbi illuxit, perpetuò dum mundus manserit duratura, ac nos qui in hæc noui testamẽti tẽpora vehementer antiquis patribus optata, atq. sperata peruenimus, in hac die cõstituti sumus: si tamen diuino dono nobis eã illucere cõtingat, atq. per nostra scelera, per culpã nostram nõ stet, quominus diuina illa luce fruamur: Scio equidem, scio, quid dicam, quo modo autem me explicem, nescio; res est » planè diuina, quam tracto, quam neque humanus oculus vidit, neque auris audiuit, neq. » in cor hominis ascendisse compertum est. Norunt optimè filij Dei quicunq. spiritu Dei aguntur, quid ipse dicere vellem, si mihi quo modo dicendum esset diuinitus daretur: Norunt illi optimè, atque apertissimè, quæ huiusmodi vaticiniorũ sententia, quod argumentum sit. Et ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis; & rursus: Donec (Heb.4. 2.Pet.1.) hodie cognominatur, in nobis festinemus ingredi in requiẽ ipsius, & rursum: Donec dies elucescat, & lucifer oriatur in cordibus vestris. Hanc diẽ quæ lachrymas, fletum luctúq; » omnem leuatura, & gaudium atq. integrã lætitiam allatura sit, Israëlitæ hoc oraculo sperare iubentur, (Phil.3.) quæ vtinam illis citissimè, sine nostra tamen inuidia contingat, vt è tene- » bris & caligine in diuinam lucem euocati, cognoscant verum Deum, & quem misit, Iesum Christum filium suum; qua cognitione æternæ vitæ consortes fiant, sicut ipsi sibi ex diuinis promissionibus spondere possunt.

Sciemus sequemurque vt cognoscamus Dominum.

HIS verbis illa summa felicitas describitur, qua hi fruũtur, quibus voluit Deus notas facere diuitias sacramenti huius, cuius qui participes extitêre, omnia quæcunque antè nouerant, quæcunq. maximi fecerant, vt stercora reputant, ob eminentem in se Christi » scientiam ad cognoscendum eum & virtutẽ resurrectionis eius, & societatem passionum » illius. [*Sciemus sequemurque:*] Postquã enim veram Dei eiusq. filij notitiã quis habuerit, ac semel illuminatus est, & gustauit bonũ Dei verbum, nullis rebus, nullis viribus, nullis quamuis maximis periculis ab eius amore, & studio abstrahi potest, sicut scriptum est: Certus sum enim quod neq. mors, neque vita, neq. angeli, neque principatus, neq. vir- (Rom.8.) tutes, neque instãtia, neque futura &c. poterunt nos separare à charitate Dei, sed omnes » libenter sequuntur, postquam admissi sunt in penu illud ditissimum, omni suauitate re- » fertum: Trahe me post te, inquit, illa, & sequemur: (Cant.1.) [*Vt cognoscamus Dominum.*] Hoc enim inter diuinas promissiones expectandum proponebatur, futurum scilicet cùm desideratissima illa salus hominibus reddenda esset, vt impleatur terra scientia Domini. & (Esai.11.) apud Ieremiam pollicetur Deus: Non docebit vltra vir proximũ suum, sed omnes scient » me à minimo vsque ad maximum.

Quasi diluculum præparatus est egressus eius.

NOSTRA tempora describuntur, in quibus iam hæc diuina vitæ ac veritatis lux ex- (Ioan.1.) orta plurimis hominibus illuxit, qui virtute magna certissimum de Christo testimonium reddidere, & eum esse veram lucem dixêre, quæ illuminat omnem hominem. Verùm quia homines dilexerũt tenebras magis quàm lucẽ, nõ omnibus sese hæc lux manifestauit, & quoniã in prõptu est, vt ijs qui eã admiserint, luceat, sicut scriptũ est: Ego sto ad ostiũ (Apoc.3.) & pulso, si quis aperuerit mihi, intrabo ad eũ, & ostendã ei meipsum. Ob eam rẽ egressum » eius in promptu, proximumq. esse dicit, perinde atq. solis exortus auroræ est proximus; nãq. olim nox erat cùm huius lucis aduentus desiderabatur, nũc verò iã nox illa præcessit, dies autem appropinquauit. consequens itaq. est, vt ijs qui in tenebris & vmbra mortis iacere nõ amant, his sol iãiam sit exoriturus. Hanc rem atq. adeò hanc felicitatẽ Euangelij gloriæ Christi illuminatione Paulus nominat. qua incredulos huius seculi Iudæos iure (2.Cor.11.) caruisse dicit: sed cùm illi ea cæcitate, quæ ex parte contigit Israëli, tandem liberabuntur, tunc demum se illa maxima felicitate afficiendos sperant; nempe:

Et veniet quasi imber temporaneus & serotinus terræ.

PVLCHERRIMA atque appositissima similitudine futuram hominum in melius mutationem, & felicem statum prædicit: nam quemadmodum terræ natiua fœcunditas solis calore, & imbrium oportuna tempestate manifestatur, maiori scilicet frugum fructuumque vbertate & copia, vt apud poëtam est:

Virg.Geor.2. *Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther*
Coniugis in gremium lætæ descendit, & omnes
Magnus alit magno commixtus corpore fœtus.

De sole scriptum est: Neque
Psalm. 18. „ est qui se abscondat à calore eius: namque omnia fouet, omnia recreat. De pluuia verò
Esa. 55. scriptum est: Quomodo descendit imber de cælo, & inebriat terram, & germinare eam
» facit,& dat semen serenti, & panem comedéti. Sic etiam futurum esse dicit, vt ij quibus diuinus sol illuxerit, diuini etiam spiritus virtutibus irrigati, vberrimis bonorum operum
Psalm. 84. fructibus abundét, sicut scriptum est: Etenim Dominus dabit benignitatem, & terra no-
Malach.4. stra dabit fructum suum. De sole auté illo sic: Et orietur vobis timentibus nomen meum
» sol iustitiæ, & sanitas in pennis eius. [*Sicut pluuia temporanea & serotina.*] Tametsi vna atque altera in anno pluuia aliæ terrarum regiones contentæ non sint, sed assiduas potius irrigationes desiderent, vt Belgica; tamen ei regioni quam incolédam Deus Isrälitis donauit, ita se peculiari quadam cura consulturum promiserat, vt duobus tantum imbribus temporaneo & serotino ijsdemque certissimis irrigata, eximia frugum vbertate, & copia cultores iuuaret suos, & perpetuum diuinæ erga se prouidentiæ proferret argumentum.
Camhi.Ier.3. Erat autem alterius pluuiæ tempus oportunū in mense Marhhesuam, qui nostro Octobri respondet, quo mense sementem agricolæ faciunt: alterius verò in Nizzam primo solaris anni mense, cùm sol arietem occupat. Vterque verò imber & qui ex eorum virtute capiebantur, tempestiui atque vberrimi fructus à communis naturæ contemplatione, ad
Deuter.11. auctoris sui Dei agnitionem attédentium animos aduocabant, sicut scriptum est: Dabit
» pluuiam terræ vestræ temporaneam & serotinam, vt colligatis frumentum & vinum. Igitur cùm humanæ naturæ terram diuini spiritus vi fœcundat Deus, eiusmodi fructus adeò elegantes, adeò vberes redduntur, vt diuinam potius, quàm humanam virtutem
» redoleát, sicut ab ijs ipsis, qui eo modo affecti sunt, affirmari solet: Nō sumus sufficientes
» cogitare aliquid ex nobis, quasi ex nobis, sed sufficiétia nostra ex Deo est. Et alio in loco:
» Deus, inquit, est qui operatur in nobis & velle & perficere pro bona voluntate sua: nimirum de huiusmodi fructibus, illis in locis ab Apostolo agebatur.

Quid faciam tibi Ephraim? quid faciam tibi Iuda? misericordia vestra, quasi nubes matutina, & quasi ros manè pertransiens:

PROMISERAT Deus futurum aliquando esse vt Israëlitæ & Iudæi malis & calamitatibus eruditi, ad mentis sanitatem redirent, & diuinam misericordiam, & maximam illam benignitatem fide & pœnitentia consequerentur: His quippe hostijs, vt Paulus ait, promeretur Deus. Nunc caussam profert, quamobrem non alia ratione, quàm calamitatibus, & miseriarum diuturnitate eos à tenebris ad lucem, à mortis vmbra ad vitę vsum reuocare statuerit. Duplex modus est quo viri vxores suas, à quibus iniuria affecti sunt, & quas perdere nolunt quia amant, ab errore auertere consueuerūt: Primò enim consilijs & monitis res agitur, quod & primum & humanissimum officium est, adhibitis ad eam rem amicis necessarijs & optimis viris. Quòd si id frustrà se expertos cognouerint, tunc altera tentatur ars, quæ cótumacibus & duris ingenijs difficilior quidem & grauior, magis tamen apta esse multis periculis comprobatur. *Expellitur vxor*; minis, calamitatibus, & difficultatibus afficitur, donec sentiens illa, suamque summam improbitatem & perfidiam agnoscens ab optimo atque humanissimo cóiuge, & culpæ absolutionem, & errati veniam supplices manus tendés, impetret. Si verò ad hanc similitudiné cōmentationem nostrá referamus, Deum hoc loco videmus prioris modi omné arté, omnia mométa sibi obseruata esse, & cófirmare priusquá alterá experiri parté opus esset: namq. amicis omnibus, & bonis viris cóuocatis, eius corrigendæ studium & curam non solùm cómiserat, sed
Sup.2. etiam cómendauerat, sicut scriptú in superioribus est: Iudicate matré vestrá, iudicate, ne fortè &c. Cùm verò eum laboré frustra susceptú frustra tépus in ea re contritú esse cóstet, mirandum profectò non est, si altera illa difficilior quidé, magis tamé idonea adhibeatur

ars:

ars: [*Quid faciam tibi Ephraim?*] Primos sceleris auctores regiam Israëlitarum familiam & per metonymiam totum populum appellat, deinde horum imitatores. [*Quid faciam tibi Iuda?*] Nisi hoc facio, inquit, vt te durioribus pœnis & castigatione ab improbitate diuellam, quid faciam cùm te multis minus, & admonitionibus à sentētia non deterruerim: Nam si aliquando tandem post multam & meam diligentiam, & prophetarũ sedulitatem post leuiores intentatas minas, & impositas plagas nonnihil resipiscere visus es, id instabile fuit, quippe minimis momentis, maximæ tibi ad vitiosam consuetudinem mutationes factæ sunt. [*Et misericordia vestra, quasi nubes matutina.*] Si qua sanctitatis aut pietatis cogitatione, & cura vos aliquando tacti fuistis, ea repentè relaxata vt nubecula aliqua matutina solis calore discussa euanuit. [*Et quasi ros manè pertransiens.*] Cuius vim aura & calor prius consumpsit, quàm herbæ atque sata experirentur. [*Misericordia.*] Cùm ad Deum hoc nomē refertur, notum est quid significet: cùm verò ad homines, iustitiam & sanctitatem atque omne virtutis studium significare solet. Vt pro eo quod non Psalm. 108. est recordatus facere misericordiam: namq. vocabulum Hebraicũ *Hhezzed*, abundans חסד beneficium definitur. Si quis verò virtutem & pietatem profitetur, eum diligenter & flagranti studio in eam rem incumbere oportet, ita vt non imminuta sed aucta, atque abundanti virtute præditus esse dicatur, hinc fit, vt Hebræi *Hhazzidim* nominēt eosdem, quos חסיד Latini sanctos dicunt, quale illud est: Scitote quoniam mirificauit Dominus sanctũ suum. Psalm. 5. Hanc ob caussam Deus hoc in loco dicit: Cùm ego vt misericordiam vobis tribuam, non solùm virtutem, sed sanctitatē & misericordiam in vobis requiram, inuenio tamen non solùm misericordiam, sed omnem virtutis constantiam desiderari: Nam Iehu rex Israël, qui religionis & regni rebus corrigendis prospicere visus, Baal de Israël deturbasse 2. Reg. 10. dicitur, segniter tamē & negligēter, imò potius impiè rem gessit, cùm ipse sese impietatis scelere contaminauerit, pristinamq. consuetudinem in populi gratiam fouerit, sicut scriptum est: Veruntamen à peccatis Ieroboã filij Nabat, qui peccare fecit Israël nõ recessit: 2. Reg. 21. Apud Iudæos verò tamdiu res melius habuêre, quamdiu Ezechias & Iosias rerum potiti sunt, sed his successerunt Manasses & Ioachaz, quibus impietatem non modò tueri, sed 2. Reg. 23. propagare etiam studium fuit. Siquidem fecerunt malum in oculis Domini, & eos qui ante se regnauerant non modò impietate æquarunt, sed etiam superarunt.

Propter hoc dolaui in prophetis, & occidi eos in verbis oris mei.

SVAM diligentiam & sedulitatem testimonijs & irrefragabilibus argumentis ostendit, cùm non solùm eos admonēdos, sed omni officio & assiduitate erudiēdos, corrigendosq. curauerit: Testes, inquit, sunt tot vates, tot diuini homines, quorum sedulitate, diligentia, patientia, ego vsus, vos autē estis abusi, ita vt mãdata mea illis credita, nihil aliud quàm exitium ipsis peperisse videantur: Vsus ego ijs fui ad vestram eruditionem, vt latomus ferramētis ad cedendos lapides vti solet. Adeò verò difficiles, adeoq. duros vos præbuistis vt vestra asperitate ferramēta, partim detrita, partim retusa, aut cõfracta perierint, & nihil præterea aut boni, aut culti in vobis fuerit effectũ: [*Dolaui in Prophetis.*] Verbũ est lapicidarum dolare *Haszab*, & sæpè à sacris auctoribus in ea re vsurpatur, vt: Aspicite חצב ad rupem ex qua excisi estis. [*In prophetis.*] *In* particula ad instrumentum accommo- Esa. 51. datur, vt: Domine si percutimus in gladio? & in funda, in lapide. Animaduertendum autem est, quam rationem in prophetis mittendis Deus sequatur, nimirum eam quàm lapicida in ferreis instrumentis cõparandis sequitur: quæ conflantur, acuuntur, & probantur, vt dum lapides coluntur, ipsa interim attritiora atque imminuta reddantur. quòd si adeò duri lapides contingant, vt pręter instrumentorũ cõsumptionem nihil amplius pręstetur, tum verò merita lapidũ improbatio est, ita vates ad populi eruditionē electi à Deo sunt, vt non tam ipsorum honoris & commoditatis, quàm publicæ vtilitatis haberetur ratio. ferendum autē esset, si aliquo vatum incõmodo, tamen populus in disciplina proficeret: sed cum omni opera, omni labore in ea re cõsumpto, nihil eruditionis nihil culturæ, nihil aliud, quàm consumptorũ & à populo ipso occisorũ vatum desiderium relinquitur, consequens est populũ illum meritò repudiari. [*Et occidi eos in verbis oris mei.*] Sermones & mandata mea vatibus illis credita, nihil aliud in duritie vestra effecerunt, nisi quòd perdendorum atq. necandorum vatum occasionē vobis ingratissimis & crudelissimis hominibus attulerint: Dura ceruice & incircuncisi corde semper vos spiritui sancto restitistis, Act. 7.

sicut patres vestri & vos: Quem prophetarum non sunt persecuti patres vestri, & occi-
derunt eos: sic D.Stephanus. [*Et occidi.*] Cum affectu & dolore pronuntiatur, vt qui
charissimam & pretiosissimá rem, in inutilia & vana se impédisse frustra videat. Sic Deus
dum vates suos sanctissimos atq. integerrimos viros, quibus mundus dignus non erat, in
vilissimæ, & contumacissimę gentis correctione procuranda, à se frustra consumptos con-
queritur, & vehementem dolentis affectum, imitatur, & maximæ ingratitudinis ac scele-
ris populum ipsum arguit, iustissimamq. imminentis pœnæ sententiam fore comprobat.
atque hoc est quod dicit:

Et iudicia tua quasi lux egredientur.

Ex his quæ dicta & commemorata sunt, acre illud & seuerum iudicium in illos pro-
nuntiatum, vsq. adeò æquum & purum, hoc est, sine exceptione esse affirmatur, vt à ne-
mine possit improbari; quandoquidé illud non solùm legitimam, & maturam criminum
& caussæ cognitionem, sed longam etiam emendationis expectationem fuerit consecu-
tum, ita vt si quis huius iudicij manifestam æquitaté non videat, is eo modo solis lucem
Ezech. 13. redarguere & negare possit: hæc huius hemistichij sententia est. *Et*, coniunctio asseuerat
Hesichius & in Homerum Eustach. & infert, vt illud: Et dabo lapides prægrandes desuper irruentes. [*Iudicia tua.*] Rectis-
simè Græcus interpres κρῖμα vertit, & Chaldæus *denin*, vtrumque enim non tam caussæ
cognitionem, quàm ipsum iudicis calculum, & iudicij sententiam significat, hoc est, pro-
nuntiatæ à me in vnumquenque vestrum sententiæ; rationes solis luce clariores sunt. sic
Exod. 12. Deus apud Mosem iudiciorum nomen vsurpat: Percutiam omne primogenitũ in terra
Ægypti ab homine vsque ad pecus, & in cunctis dijs Ægypti faciam iudicia. [*Quasi lux
egredientur.*] Hebraicè *quasi lux egredietur*. Zeugma est, hoc est clara & manifesta prodi-
Psalm. 17. Psalm. 109. bunt, vt solet lux. in sacro sermone iudiciũ prodire, vel egredi, vel exire est caussa tractata
& cognita senté tiam proferri, vt illud: A facie tua iudicium meum prodeat, &, Cùm iu-
יצא dicatur exeat condemnatus: idem verbum iuridicum *Iasza*, omnibus illis in locis est.

Quia misericordiã volui, & non sacrificiũ, & scientiam Dei plus quam holocaustũ.

OMNEM si qua populus vti poterat exceptionem hoc pronuntiato præcidit Deus,
cùm nihil ab illis actum interea esse demonstrat, quod ad iram placandam diuinam aut
ad suam culpam redimendam esset idoneum. nam cùm religionis summa, & quoddam
caput hoc sit, vt homines diuinæ & humanæ naturæ cognitione, & sacro timore imbuti,
omni cogitatione, omnibus studijs, actionibus suis, pietatem atq. æquitatem comprimis
Luc. 10. colant, sicut scriptum est: Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, &c. Et pro-
ximum tuum sicut te ipsum. Et si quid interim per humanam fragilitatem peccatũ fue-
rit, id rursus correctum in posterum, ingenua confessione sacrificijsque oblatis expietur:
Cumque hanc pietatis colendæ rationem certam omnibus esse oportuerit, contra com-
missum est, vt homines pietatem ipsam, & officij studium, quod totius rei fundamétum
est, abijciant: Si quid tamen aut retinere, aut repetere statuant, eam partem eligát, in qua
difficultatis & operæ minimum, atque minus etiam vtilitatis sit, qualia sunt ceremoniæ
& sacrificia, quæ si ritè & sanctè facta non sint, vana & sine fructu illis, à quibus fiunt, red-
duntur, sicut scriptum est in huiusmodi principes Sodomorum & populum Gomorræ:
Isa. 1. Quo mihi multitudinem victimarũ vestrarum? plenus sum. &c. Atque sacrificia primum
» antiqua illa, quæ veteris testamenti tempore factitabantur, non natura sua, sed summæ
illius atq. maximæ victimæ, hoc est Christi agni Dei aliquando immolandi virtute grata
erant, & ijs, pro quibus offerebantur ad carnis emundationem interim proderát, si modo
Hebr. 10. pœnitentia præcesserat peccatorum, vt disertissimè hæc à Paulo in Epistola ad Hebræos
disputata sunt: Noui verò testamenti sacrificia, quoniam ipsam Iesu Christi oblationem
alio modo, quàm illa antiqua, hoc est perfectè repræsentát, grata quidem natura sua sunt
ob eam quæ in ipsis continetur rem, hoc est, ob Christi corpus, cuius mysterium maius
est, quàm vt nunc à nobis aperiri possit, tamen ijs pro quibus offeruntur, nisi fide, & pœ-
nitentia, atque pietate probati fuerint, iudicium potius afferunt, quàm auertant, sicut
1.Cor.11. idem Paulus ad Corinthios scribens, affirmat. Itaque sacrificiorum frequentatio ijs ad
salutem conducit, qui priorem pietatis partem, hoc est, misericordiam sectantur. Igitur
cùm duæ pietatis partes sint, quarum altera in recta atque exacta animorum institu-
tione, altera in sacrorum frequentatione posita est (de ea gente loquimur, quæ verè &
diuinitus

diuinitus traditę religionis est particeps) vtrique parti purè, simpliciter & sanctè incumbi oportuerat. sed potissima cura & studium priori est adhibēdum; ita vt si altera necessariò prætermittenda, vel alteri postponenda fuisset, priorē optare consultius esset, sicut scriptū est: Cùm offers munus tuum ante altare (quod ad posteriorē partem nempe sacrificiorū Matth. 5. pertinet) & ibi recordatus fueris, quòd frater tuus habet aliquid aduersum te (quod pertinet ad priorē, hoc est, ad misericordiam) relinque ibi munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo, & tunc veniens offer munus tuum. Quinimò & posteriorem partem aliquando desinere, priorem verò nunquam esse desituram, in sacris arcanisque literis est traditum. namque antiqua illa sacrificia iamdiu desiisse manifestum est; ex quo Euangelij lux vmbras illas discussit, cùm tamen pietatis & misericordiæ lex Euangelij aduentu non sublata, sed confirmata magis & stabilita fuerit, de qua lege scriptū est: Nolite putare quia veni soluere legem, sed adimplere: Matth. 4. 1. Corint. 13. Nostra verò sacrificia tunc frequētari etiam desinent, cùm prophetiæ euacuabuntur, cùm linguæ cessabunt, &c. sed charitas nunquā excidet. Igitur cùm ex his duabus partibus, priorē sibi delegerit Deus; eandemq. certam, perpetuamque, atque sanctam ab hominibus seruari voluerit, & sine hac alteram vel repudiandam, vel illis non vtilem forè prędixerit: tamen quæ maxima peruersitas est, vel vtraque ab hominibus corrumpitur, vel posterior tantùm, eademque nec integra, nec sancta retinetur. ita fit vt hoc modo nunquam illis cum Deo conueniat: namq. ille sacrificiorum frequentiam nunquam ab eis requisiuit; misericordiæ verò studium atque exercitationē semper exegit: Non in sacrificijs tuis arguam te, inquit, neq. in holocaustis Psalm. 49. tuis [*vt sint*] in conspectu meo semper, & alio in loco: Quum veneritis antè conspectum Iesa. 1. meum, quis quæsiuit hæc de manibus vestris? Quin potius lauamini, mūdi estote, auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis, quiescite peruersè agere, discite benefacere, subuenite oppresso, iudicate pupillum, defendite viduam &c. Hoc modo religionis res tractandas & considerandas docebat Christus, cùm hac sententia vsus, dixit: Euntes discite quid est, Misericordiam volui, & nō sacrificiū: *Volui* Hebraicè *Hhaphaszthi*, optaui, חפצ cuius verbi vsus est, cùm voluntas electionē sequitur, id est optio, non vobis, sed mihi est danda; ego autem semper ad vestram vtilitatem officium sacrificio prætuli, atq. iam inde à principio voluntatem hanc meam vobis aperui, vt misericordiam sine sacrificio magis, quàm sacrificium sine misericordia optarem: voces *&* *non*, non absolutam negationē, sed adiunctam etiam habēt cōparationem, ita vt à se non omninò respui sacrificia, sed misericordiam exposci dicat; nam & sacrificijs annuit ille quidē, quæ tamen à bonis, misericordibusque factitantur; ijs autem, quæ à malis & misericordia vacuis offeruntur, vt ad veram animorum salutem cedant, neque oculos quidem adijcit, sicut scriptum est: Aspexit Gene. 4. autem Dominus ad Abel, & ad munera eius, ad Cain autē & ad munera eius nō respexit, quia eius opera mala erant, ait Ioannes. 1. Ioan. 3. Quòd verò ex comparatione, nō autem absolutè negatio vsurpata sit, subiecto hemistichio declaratur. [*Et scientiam Dei magis quàm holocausta.*] Diximus in superioribus apertam Dei cognitionem maximam rem maximeq. esse expetendam, eamq. diuinum esse donum, quod nemo hominum propria opera sibi comparare valeat, accipere tamen à donante possit; primumque hoc esse eorum, qui fide & pœnitētia Deum quærunt. Nunc autem Dei cognitionē se in hominibus requiri Deus ipse ait, vt videri possit id non tam diuino dono, quàm humana opera posse contingere. Hanc difficultatem & dubitationem nominū distinctione tollemus, si prius de rebus his, nonnihil accuratè disseramus. Eorum quæ ad humanam felicitatem pertinent, quædam sunt quæ nostris viribus, nostroque negotio non efficiuntur, sed Deum habēt agnoscuntque auctorem; nimirum quæ diuina omninò sunt & spiritualia: cuius generis sunt, gratia, peccatorū remissio, realis ipsa (vt ita dicam) iustificatio, commortificatio cum Christo, & conresurrectio, diuini spiritus infusio, Christi in membris nostris arcana atq. admirabilis habitatio, & generis huius quæcunq. sunt, quæ ij quibus contigêre non viribus tribuunt suis, sed ipsi Deo penitus accepta referunt, sicut scriptum est: Nemo potest venire ad me, Ioan. 6. nisi pater meus traxerit eum. et illud: Gratia saluati estis per fidem, & hoc non ex vobis, donum enim Dei est. Sexcenta diuinarum scripturarum loca ad hanc rem sunt, quæ tamen breuitatis studio prætermittimus, cùm rem ipsam indicare satis esse arbitremur. Ex hoc genere cognitio illa Dei est, quam antea vates optandam & aliquando sperandam Hebræis prædixerat, de qua & nos nonnihil diximus, pluraque in mente animoque

nostro dici à diuino spiritu petiuimus. Cæterùm aliud etiam genus est rerum, quod tametsi sine diuina ope, gratia & auxilio effici pariterq; non possit, sicut scriptum est: [1.Corint.4.] Quid habes quod nó accepisti? tamen quodá modo illi virtuti, quæ à Deo donata est, humanæ naturæ, voluntati, studio, & conatibus non immeritò tribuuntur; quippe cùm propter hæc agenda atque exercenda homo ipse natura confirmatus est, tum à Deo necessario & oportuno auxilio nunquam fuerit destitutus. In hoc genere numerantur pœnitentia, fides, & scientia; non illa fides & scientia, quę infusæ à Theologis propriè appellantur, hoc est, quæ totæ à Deo omnino sunt, sed quæ naturæ virtutibus, humano studio & opera, Deo sese adiutorem præbente in nobis fiunt; de quibus plura aliàs oportunè ex diuino auxilio disseremus. Hæc verò atque alia quæcunque huius generis sunt, Deus ex ijs hominibus requirit, quibus illa alterius generis à se donanda seruantur: huiusmodi æquissimis [Dei cognitio duplex.] atque honestissimis postulationibus sæpè Deus erga homines vtitur, qualis illa est: Et nunc Israël quid Dominus Deus tuus petit à te, nisi vt timeas Dominum Deum tuum, [Deuter.10.] & ambules in vijs eius, & diligas eum, ac seruias ei in toto corde tuo, & in tota anima tua, custodiasque mandata Domini, & ceremonias eius, quas ego hodie pręcipio tibi, vt bene sit tibi. Verùm enimuerò scientia hæc, quam ad hoc posterius rerum genus spectare dicimus, vt non eadem cum illa altera priori est, sic non ijsdem verbis significatur: Duplex namque Dei cognitio est, altera, qua ipse in hominum mẽtes illapsus, imperscrutabilem hominibus sui, suarumq. rerum notitiam aperit, vt scriptum est: [Apocal. 2.] Dabo ei calculum candidum, & in calculo nomẽ meum nouum scriptum, quod nemo scit nisi qui accipit. Huiusmodi donum misericordię opus omnino est, atque ob eam rem cognitio Dei hæc, nomine illo arcano, quòd misericordiam maximè indicat, definitur; cuius nominis vis & efficientia tunc primum ostẽdi cœpit, cùm Deus liberandis ab Ægyptia seruitute Israëlitis operam dabat, in exemplum maximè illius misericordiæ, qua in animorum seruitute repellenda vsurus aliquando esset: Altera verò Dei est notitia, qua homines vel ex humanæ mentis virtute & cogitatione, vel ex rerum naturæ contemplatione, vel ex diuina per vocem aut sacras arcanasque literas, doctrina (atque hæc ratio cæteris huius generis præstat) in diuinæ naturæ cognitionem ita veniunt, vt si minus quid sit Deus assequi possint, quid tamen non sit, intelligere valeant, spiritumq. esse non ignorent, & quid ab hominibus velit, quid non velit, cognoscant. vtramque hanc Theologiam & naturalem videlicet, & (vt consueto verbo vtamur) reuelatam, tum apud multos eius disciplinæ professores discimus, tum in illo Psalmo breuissimè, atque elegantissimè docemur. Alterum [Psal.147.] quidem genus: Qui dat niuem sicut lanam, nebulam sicut cinerem spargit, mittit cristallum suũ sicut buccellas, ante faciem frigoris eius quis sustinebit? atque hoc modo notitiam sui gentibus omnibus aperire Deus dicitur: Alterum autẽ genus est, quòd scriptis libris, annuntiat verbum suum Iacob, iustitias & iudicia sua Israël, Non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. Hęc igitur illa Dei cognitio est, quæ ex omnibus hominibus requiritur, quam si quis ignorauerit, ignorabitur, vt ait Apostolus, sed notitia hæc non illo nomine arcano, sed alio nempe *Elohim*, definitur, quod nomen rectorem, gubernatorem atq. rebus hominum prouidentem significat, quibus notis cognosci ab hominibus quicunque rationis sunt compotes, vel ex naturæ animaduersione, vel ex sacrorum librorum lectione potest. atque adeò vtrunq. hoc sui cognoscendi genus Deus [Exod. 6.] Mosi indicabat, cùm diceret: Ego Dominus, qui apparui Abrahã, Isaac & Iacob, in Deo omnipotente, & nomẽ meum, Adonai, non indicaui eis. Igitur vt eò redeamus, vnde nostra deducta est oratio, hãc scientiam *Elohim magis quàm holocausta* ex hominibus à se exigi [Sic Porphyr. lib. de sacrif.] Deus affirmat; quam quisquis habuerit, non falsas de religione opiniones accipiet, atque primò Deum animum spiritumq. esse cognoscet, magisq. spiritu & veritate colendum, quàm externo tantùm eoq. odioso cultu adorãdum intelliget: neq. tamen interim hæc aut omittet, aut negliget, sed externa, & aspectabilia, ad interna atque spiritualia accommodabit, & misericordiam atque officium sacrificio anteponet, vel (quod præstantissimũ fuerit) vtraque ritè, legitimè, atque sanctè coniunget. Etenim quæ secus est, ea non recta cognitio Dei est, sed quæ homines ad impietatem impellat magis, quàm ad veram instituat pietatem, sicut scriptum est: [Esa.1.] Populus hic labijs me honoret, cor autem eorum longè est à me, sed frustra colunt me, docentes doctrinas & mandata hominum.

[Sill. Ital.] *Heu primæ scelerum caussæ mortalibus ægris, Naturam nescire Deûm,* inquit ille.

Israëlitæ

Iſraëlitæ & Iudæi ſeſe cauſſam ſuam in iudicio viciſſe putabant, quòd aliquam religionis imaginem aut reſtitutam ſibi aut retentam iactarent, vel ex eo ipſo quòd Hoſſeas filius Ela hortos ab Ieroboamo conſitos demolitus,copiam ipſis Ieroſolymitanũ templum pe- [4.Reg.81.] tendi fecerat,ſiue quod Ioſias vanorum Deorum phanis,ariſque dirutis,ceremonias atq. ſacrificia in templo curauerat inſtauranda; cùm tamen ea non modo imago, ſed neque vmbra quidem religionis ac pietatis verè dici poſſet,quòd nimirũ religionis virtus,pietas, miſericordia,ac denique officium omne proditum illis eſſet: quamobrem non ſolum in iudicio non liberari, ſed ſi illorum perfidiæ & contumaciæ ratio tantum habenda eſſet, [Iacob.2.] neque miſericordiam ſperare poterant, ſicut ſcriptum eſt: Iudiciũ ſine miſericordia illi, qui non facit miſericordiam.

Ipſi autem ſicut Adam tranſgreſſi ſunt pactum: ibi præuaricati ſunt in me.

CÆTERAS omnes criminis effugiendi vias vtrique populo iam Deus intercluſerat; vnum autem illis reliquum erat, ſcilicet, aſylum, quò ſe reciperent, vnum perfugium, à quo etiam excluduntur: Nam qui ſuam cauſam alia ratione defendere non valebant,in terræ, quam incolerent, ſanctitate & dignitate, ſalutis ſuæ præſidium collocabant; nimirum aſſerentes terram, quæ ab ipſis coleretur, ſanctam atque Deo gratá, ipſorum etiam maioribus promiſſam, deſertam, & cultoribus ſuis vacuam relinqui poſſe, nõ eſſe timendum. cuiuſmodi debiles ſpes ſibi ipſis proponere homines in rebus alienis ſolent, cùm nullas proprias ac domeſticas habent, quibus poſſint fidere. ſic Iudæi & apud Iſaiá tẽpli ſanctitatem & maieſtatem de omni alio præſidio deiecti appellabát, Templum domini, templum domini: Cælum, inquit Deus, eſt ſedes mea, & terra ſcabellũ pedum meorũ, [Eſai.66.] quæ eſt iſta domus, quam edificaſtis mihi, & quis locus requietionis meæ. Cùm ergo iſti regionem quam tenerent iam inde à principio ſibi paratam & deſtinatam intelligerent, [Deut.32.] ex quo diuidebat altiſſimus gentes, quando ſeparabat filios Adam; namque tunc conſtituit terminos populorum [*terræ Canaam*] iuxta numerum filiorum Iſraël, eademq. Abraham pollicitus fuerit: Semini, inquit, tuo dabo terrã hanc, & in illa die pepigit Dominus [Gen.12.] pactum cum Abraham dicens: Semini tuo dabo terram à fluuio Ægypti, vſque ad fluuiũ [Gen.15.] magnum Euphratem. tametſi omnibus alijs rationibus conuictos ſe intelligerent, tamen terram quam poſſidebant, ita ſanctam eſſe putabant, vt nunquam cultoribus, habitatoribuſque ſuis, quibus promiſſam acceperát, vacuã fore crederent; quaſi verò habitatores propter terrã, & nõ potius terra propter habitatores fuiſſet comparata, & quaſi vt Chriſtus ait ſabbatum non propter hominem inſtitutũ, ſed homo propter ſabbatum creatus exiſtimari debeat. Quamobrem eiuſmodi terræ rationem iſtam eſſe docet, in qua nulla ſtabilis permanendi poſſit eſſe fiducia: Nam quando Deus cum Abraham de ea re paciſcebatur, æquiſſima illa lex atque conditio inſtituta eſt, vt pietate atq. vitæ ſanctitate Deum ſemper colerent, & numen ipſum ſibi propitium ſemper eſſe officio faciédo curarent: Lege pactionem: Ambula coram me,& eſto perfectus, ponamq. fœdus meum [Gen.17.] inter me & te, & multiplicabo te vehementer nimis, Daboque tibi & ſemini tuo terram peregrinationis tuæ, & omnem terram Canaam in poſſeſſionem æternam. Ac ne Abrahamo tantum lex dicta & conditio propoſita videri poſſet, iterum atque iterum clarius etiam repetitur: Dixitque iterum Deus ad Abraham,& tu ergo cuſtodies pactũ meum, & ſemen tuum poſt te in generationibus tuis. His conditionibus Deus cum Abrahamo tranſegit, cùm promitteret; cùm verò pacta & promiſſa exoluêre illius filijs pararet, eaſdem conditiones longa oratione repetijt: Iuxta morem regionis Cananæorũ,ad quam ego introducturus ſum vos, non agetis, facietis iudicia mea, & præcepta mea ſeruabitis, [Leuit.18.] & ambulabitis in eis: Omnes execrationes iſtas fecerunt populi terræ, qui fuerunt antè vos, & polluerunt eam: Cauete ergò ne & vos ſimiliter euomat cum paria feceritis. Horum quidem pactorum conuentorumque conſtantia perpetuæ poſſeſſionis ius conſtare illis poſſet, & perſequi liceret, non autem terræ ſolummodo dignitate & promiſſionibus allegandis: Sed cum ipſi à pacto diſceſſerint, nihil magis loci ſanctitudine & diuinis pollicitationibus poſſeſſionem ſuam tueri poſſunt, quàm primus ille hominum parẽs Adam ſuam eſt tutatus: Nam nec cæli, nec aëris temperatione, nec ſoli vbertate, nec fructuum omnium copia, nec etiam dulciſſimarum limpidiſſimarumque aquarũ abundantia, nullis denique rebus, quæ locum aliquem felicem atque illuſtrem efficere

possunt, terra hæc cum illa delitiarum paradiso comparanda est, quam diuina manus in hominis gratiam plantauerat, atque inenarrabilibus ornauerat commodis, adeò vt arbores etiam essent, quorum fructibus vitam hominum ad æternam vsq. ætatem propagari possent. Hunc locum non solùm promissione, sed etiam donatione diuina possessionis iurisque sui Adamus fecerat, à quo tamen quia in conditione atque pacto non mansit, meritissimè expulsus atq. exturbatus, & omni redeũdi spe deiectus fuit; ita nulla loci ratio est à Deo habita, quominus ille humanis cultoribus & dominis vacuus relinqueretur: Etenim qui possessionis ius violat, quo iure de possessione agat, non habet. Cùm ergo Adam *ibi*, hoc est in paradiso leuissimum obseruantiæ onus à donante impositum abiecerit, possessionis iure meritò est priuatus: Quale verò possessionis ius experiri poterunt filij Israël, cũ Deus iustus iudex sit, qui paribus in causis simili iudicio vti consueuit, sicut scriptum est: Ego Deus, & non mutor. Atque adeò antiquum illud Dei de Adamo iudicium, huius rei suæ præiudicium fuisse, interpretari illos oportuerat, si saperent, maximè cùm sibi prædictum fuisse negare non possint: Cauete ergò, inquit, ne & vos similiter euomat cùm paria feceritis. [*Ibi præuaricati sunt in me:*] Cùm terra, quam incolerẽt, mea esset, meaque liberalitate illis in vsum cessisset, tamen in me dominum terræ præuaricati sunt. Quanquam autem terram non nominat, tamen de illa sermonem fieri aduerbium locale arguit, *ibi*, quod argumenti genus à coniugatis apud dialecticos dicitur. *Præuaricati sunt ibi.* Adam in suo loco & isti in suo; quamobrem inde vtriq. meritò sunt expulsi. Hunc locum expositores græcam fortasse versionem secuti, non ad Adam primũ, sed ad quẽlibet hominem referunt, præter Lyranum, qui interpretationem nostram breuibus indicat verbis: Aptissima autem hæc qua vsi sumus, expositio est:

Galaad ciuitas operantium idolum supplantata sanguine.

CVM de sacrificijs hactenus ageret oratio, ad Iudæos præcipuè pertinere videbatur, apud quos & templum stabat, & sacrificiorum rationes, tametsi nec integræ nec puræ, tamen aliquo modo constabant: Nunc verò deinceps Israëlitæ cæteri eodẽ inuoluuntur crimine, imprimisque Galaaditarum gens, qui vt loca occupauerant feliciora, ita proteruiores euaserant, perinde ac si loci amœnitas, & vbertas ad luxuriam, non autem ad officium præstandũ sortè illis obtigisset: Nam pastionis & frugũ vbertate eam (Mich.7. Zacha.10. 1.Paral.2.& 7) regionem fuisse fertilem & Michæas & Zacharias declarant. Ex libris Paralipomenon accepimus Esrielem quendam ex filijs Manasses ex Syra concubina Machir filium genuisse. Machiro prognatum Galaad nomen regioni dedisse, quæ inter Iordanem & Bassam & Libanum sita, & montis Libani ramentum, & campestrem etiam planiciem continet. (1. Parali.27. Psal.60.108.) Hanc autem regionem dimidiæ tribui Manasses sorte obtigisse, ex eodem accepimus libro, & in psalmis legimus: Meus est Galaad & meus est Manasses. Illud autem nescio quo malo hominũ genio, vel potius vitio, accidit, vt quò ditiora & magis amœna quisque populus incolit loca, eò magis sit vitijs obnoxius, quod inde fortasse manat, quòd rerum affluentia & opes libidini fomentum ac materiam suppeditent, sicut scriptum est: (Vide Hipparcum in etyma Arabiæ. Deuter.33.) Incrassatus est dilectus & recalcitrauit. Quam etiam causam diuina historia in nefarijs Sodomorum flagitijs significat: (Gen.13.) Antequam Dominus euerteret Sodomã & Gomorram vniuersa terra irrigabatur, sicut paradisus Domini: ita etiam accidit, vt Galaaditas secunda fortuna vehementer transuersos egerit, ac superbia corruperit, vt cùm Deum (2.Reg.10.) Israëliticarum rerum tædere cœpisset, in hos omnium primos calamitas peruaserit, percusseritque eos Azaël in vniuersis finibus Israël, à Iordane contra orientalẽ plagam omnẽ terram Galaad & Ruben & Manasse ab Aroer, vsque ad torrentem Arnon. (1.Paralip.6.) In hac regione vrbes quædam ex earũ numero erant, quas ad sacerdotum habitationem & homicidarum perfugium sanctas esse voluit lex, quarũ nomina erant Ramoth in Galaad & suburbana eius, Maanaim cum suburbanis suis, Hesbon & Iezer cum suburbanis suis. At verò cùm eam regionem propter sacerdotum frequentiam, & propter Asylorum religionem sanctissimis & innocentissimis cultoribus abundare oportuerit, cõtra deprehensum est eam esse ciuitatem operantium iniquitatem, & conciliabula hominum insidiatorum, qui sanguine & cæde viuerent. *Supplantata*. Idem significat supplantare in sacris quod insidias facere, atque supplantator dicitur, à quo cùm periculum nullum timeatur, maximum tamen offertur, (Psal.40.) vt Qui edebat panes meos magnificauit super me supplantationem: Vnde & meritò nomen fratri Iacob impositũ asserebat Esau, à quo bis supplantatus,

tatus, hoc eſt inſidias bis ipſe fuiſſet paſſus. Eſt autem ſynecdoche figura ſupplantata ſanguine, hoc eſt innocentum cædibus & inſidijs plena, cuius ſtudia omnia inſidijs, & cædibus conſumuntur. Sententiam autem hanc ſubiunctis verſibus aperit.

Et quaſi fauces virorum latronum, particeps ſacerdotum in via interficientium pergentes Sichem.

SVPERSTITIONEM & vanum cultum propter regni ſtabilitatem à regibus inſtituta, & legibus firmata fuiſſe iam vidimus, quæ res de communi principum atque ſacerdotum conſilij ſententia facta, & à populo ſuſcepta fuit: nam ſi cum principum imperijs & poteſtatibus ſacerdotū ſententia atq. auctoritas cōiungatur, facilè quælibet res populo perſuaderi poteſt. Non ſolum autem in hac re ſacerdotes ſuperſtitionis auctores, ſed vindices etiam ſeſe præbuerant, atque ijdem illi, quos pax, quos humanitas, quos miſericordia maximè decebat, crudeliſſimi ac pernicioſiſſimi poteſtatis adminiſtri, atque ſatellites erant: Nam ſi quis contra illorum ſententiam, vel agere, vel conari aliquid voluiſſet, proſcriptionis de capite, & bonis ſuis latam pœnam primis ſacerdotū ſententijs dánatus ſubire cogebatur; ex qua preda ac rapina, & res & numerus illorū indies augebatur: id quòd ſi quis earū rerū quæ Heliæ tépeſtate geſtæ ſunt, hiſtorias legerit, adeò clare & manifeſtè cognoſcet, vt noſtris nō indigeat probationibus: eò auté crudelitatis & ſęuitiæ ſacerdotes proceſſerant, vt cùm nequiſſimis, & ſceleratiſſimis hominibus fœdere, ac nefaria ſocietate coniuncti, latronum ritu palantes, vias aſſiduè infeſtarent, atque ex inſidijs homines occiderent. [*Et quaſi fauces virorum latronum.*] Quanquam hic locus clarius alio modo verti poterat, tamen ſic vt occurrit, erit nobis explicandus: Quoniam latrones loca opportuna ad graſſandum deligere ſolent, qualia ſunt anguſtiæ, & viarum aſperitates. Huiuſmodi ad inſidias innocentibus hominibus faciendas loca & ſtationes ab his Galaaditis hominibus vnà cum ſacerdotibus electa fuiſſe dicit: Ita fauces pro locis anguſtis accipiuntur, vt Corinthus in anguſtijs & faucibus Græciæ poſita eſſe dicta eſt, & Æmilius in faucibus macelli ſedebat. [*Particeps ſacerdotum.*] Nam vt ſacerdotes in illo Latrocinio principes erant, cæteri verò qui cum illis fuerant, ſocij & ſceleris atque prædæ participes dicuntur. [*Interficientium,*] Hebraicè propriè eſt *occident*; quod verbum mortem homini per iniuriam & vim oblatam ſignificat; cùm autem in futuro tempore ſit, ſtudium & aſſiduitatem homicidiorum indicat. Hi verò Galaaditæ eas præcipue vias ad ſcelus hoc occupauerant, quæ Sichem ab Ieruſalem, aut aliunde petétes ducerent. Erat auté Sechem vrbs Samariæ metropolis: (Nam hic non de altera Sichem, vbi oſſa Ioſeph repoſita ſunt, agitur:) Quamobrem multas & frequentes ad eam vrbem vias fuiſſe cōſentaneum eſt. In vulgata verſione præpoſitio, *de*, vacat, & nomen *Sichem* in accuſandi caſu eſt legendum; nam Hebraicè eſt *Sechemah*, quam deſinentiá locorū nomina habent; cùm ad illa eſt iter; vt Ieruſalaimah Mizraimah, idem eſt quod in Ieruſalé & in Mizraim. Maximam autem illorum iniuriam eſſe arguit, qui calūnia quadá & nimis callida interpretatione, quoſcunque in via qua itur Sichem offendiſſent, occidebant, non ſolum ab vrbe, ſed ad vrbem ipſam iter facientes. Quoniam autem hęc iniuria per ſummam calliditatem, fraudem, & dolum apud hos extiterat, propterea affirmando ſubiungit:

Cicer. orat.

Quia ſcelus operati ſunt.

HEBRAICE *zimah*, fecerunt. Eſt autem zimah excogitatæ malitiæ nefarium commentum, vt ne proſtituas filiam tuam, ne contaminetur terra, & impleatur zimah & alio in loco: Qui ſupra vxorem filiam duxerit, matrem eius, ſcelus operatus eſt; viuus ardebit cum eis, nec permanebit tantum nefas in medio veſtri. Vtrobique pro ſcelus & nefas eſt zimah: itaque portentoſum aliquod flagitium conſultò ſuſceptum ſignificat.

זמה Leuit. 19. Leuit. 20.

In domo Iſraël vidi horrenda, ibi fornicationes Ephraim, contaminatus eſt Iſraël.

EOS qui ſcelere & flagitio præexcelluiſſent, hactenus notauerat Deus, nimirum qui non vnum atque ſimplex peccatum ſuſceperant, ſed ſuperſtitioni dolum, calliditatem, auaritiamque addentes, non ſolum paricidijs ſeſe contaminauerant, ſed omni ſcelere cooperuerant. Nunc verò reliquis omnibus, hoc eſt vniuerſæ Iſraëli ſuperſtitionis

& violatæ coniugalis fidei notam inurit: Nullam enim esse tribum affirmat, quæ Ephraim sententiam atque exemplum vitulis colendis, lucis, aris, phanisque celebrandis secuta non fuerit. itaque nullam apud eos terræ partem hac religionis violatione vacuam atque puram esse ostendit: Nam quanquam primum apud Ephraitas scelus conceptū atque admissum, libenter tamen à cæteris susceptum atque perfectum est: Neque enim satis eis fuerat, vt ambularent in peccatis Ieroboam filij Nabat, nisi in

1.Reg.16. alijs atque alijs temporibus aliæ atque aliæ cultuum rationes impiæ, & regum consilio, & voluntate sua initæ essent. Igitur vt totum populum contaminatū, & turpitudinis nota insignem demonstraret, affirmat rem inditijs aut testimonijs aliunde productis nō egere, cùm ipsi Israëlitæ apertè ac palam in ore atque in oculis omnium sese flagitijs nobilitarent. *Vidi*, inquit, *vidi* ipse in domo tota Israël horrenda atque nefanda spectacula. Et quamuis Ephraim princeps atque auctor huius fornicationis & infamis superstitionis fuerit, atque ibi apud eos in Dan & Bethel prima huius morbi fuerint initia, corruptionis tamen vis, & contagio in totam Israëlis familiam permanauit: hoc est quod dicit. [*Ibi fornicationes Ephraim, contaminatus est Israël.*] Ephraim familiam regiam, reliquū verò populum Israël nominat: Hebraicè est, ibi fornicatio Ephraim, & repetendum erat aduerbium, ibi contaminatus est Israël, sed aposiopesi est vsus propter indignationē, nam familiaris hæc figura est ijs, qui ira aut alia perturbatione commoti, plura vultu indicant,

2.Reg.18. quàm verbis proferunt, vt illud: Seruate mihi in puero, in Absalon, deficit verbum. Vehementer autem sese scelere antè oculos posito irritatum ostendit: Nam quæ quis indignissima viderit, taceri & celari non oportere arbitratur, vt ille aiebat:

Persius saty.1 *Vidi, vidi, ipse libelle.* Nulla ergò Israëlitis sese defendendi ratio, nulla ad effugiendum via, nec locus relictus est: Ipsi enim propria audacia atque impudentia rationes omnes suas iugularunt, illi ipsi monstratam per vates misericordiæ viam inire noluerunt, ipsi locorum omnium sanctitatem prophanis cultibus, atque omni flagitio polluerunt, non solū in Iuda, sed in Gilgad atque in Ephraim, vnde & toti prouinciæ labes est illata. Quid igitur faciam tibi Ephraim? quid nisi illud alterum faciam, quod faciendum prædixi, & quod fieri oportere manifestum est: Et tibi Iuda quid faciam? qui non leuioribus sceleribus obligatus es?

Sed & Iuda pone messem tibi, cùm conuertero captiuitatem populi mei.

QVOMODO cùm diuina misericordia iustitiæ conueniat, docet hoc in loco vates: Nam quanquam misericordiæ promissiones firmissimas esse semper Deus voluerit, tamē cum hominum vitijs & peccatis id postulantibus iudiciorum ratio ineunda est, ita res temperatur, vt neque Deus iustitiæ non satisfaciat, neque suæ desit misericordiæ. Huius rationis ignoratio homines in maximum errorem inducere potest. Iudæi cùm ex diuino responso intellexissent, fore, vt ille totius orbis vindex, rex atque seruator, ex eorum familia esset oriturus, hanc promissionē sanctam & ratam esse credētes, aut nullas aut exiguas calamitates aduenturas, etiam si improbè vixissent, sibi persuadebant; cùm fieri nō posse arbitrarentur, vt repelleret Dominus plebem suam, in qua tantum opus edere moliebatur. Non solùm autem se non perdendos, sed neque patrium solum relicturos putabant, cùm tantæ Dei promissiones & præclara initia successu suo frustranda, non crederent. Atque hæc res admirabilis illis videbatur, quoties aliquo modo premerētur, atq. in ea re disputabant, quî fieri posset, vt Deus ruinam, aut calamitatē illis, & suum illud maximum opus, (quod non nisi se saluis edi cōueniret,) moliretur. atque hic locus diffusius à nobis in commentarijs Habbakuq tractatur. Verùm enimuerò ita res gerenda

Habbakuq.3 ac gubernanda erat, vt & in suscepto consilio Deus permaneret, & neque tamen interdum improborum sceleribus conueniret; verùm improbitatem & audaciam castigando comprimens, meritas opinionis suæ pœnas in certam diem reseruaret: Ea autem dies fu-

Psal.89. tura erat, vbi ille suum consilium absoluisset, missoque seruatore populū sibi varijs terræ partibus dispersum colligeret, qui diaboli, in quam abducti erant, seruitutem, illius virtute & opera repellentes, in diuini regni ciuitatem reciperentur; neque solum libertatis, sed adoptionis etiam filiorū perpetuæ possessionis ius haberent: Nam si filij & hæredes; hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi. Hæc itaque summa consilij diuini fuit, vt Iudæis interim clementer agens parceret, neq. tamen indulgeret Deus, dum ille sibi munda-

mundaret populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum. quòd si castigati atque admoniti interdũ non resipiscerent, tum verò cumulatæ improbitatis cumulatas tamdiu pœnas darent, quoad in diuturna seruitute, multis ærumnis & miserijs pressi, diuinam tandem misericordiam & fidem implorantes cum cæteris Israëlitis experirentur: Scriptũ Psal. 88. est enim: In æternum seruabo illi misericordiam meam, & testamentũ meum fidele ipsi, & ponam in seculum seculi semen eius, & Thronum eius sicut dies cæli: Si autem dereliquerint filij eius legem meam, & in iudicijs meis non ambulauerint: Si iustitias meas prophanauerint, & mandata mea non custodierint, visitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum; Misericordiam autem meam non dispergã ab eo, neque nocebo in veritate mea, neque prophanabo testamentum meum, & quæ procedunt de labijs meis non faciam irrita. Igitur cùm in idem impietatis crimen Iudæi cum Israëlitis vocati causam suam nihilo magis quàm illi obtinuerint; & tamẽ Israëlitis ex iudicij sententia maturior, longior ac grauior pœna, quàm Iudæis decreta videretur; ne aut diuina æquitas, aut Iudæorum crimen in dubium alicui venire posset, exceptionis ratio explicatur: Primùm quòd cũ Israël quasi vacca lasciuiens primus declinauerit, & admittẽdi sceleris auctor Iudæis fuerit, priorq. terram, in qua plantatus fuerat, polluerit, prior etiam pœnas subire & sustinere debuit, atque plantarum euulsionem inde primum incipere, vbi primùm labes est facta; namq. hoc modo & Iudiciorum æquitati, & promissæ misericordiæ negotio, optimè consuli visum est, hoc est quod dicit; *Etiam Iuda. Etiam*, posteriorem locum occupat hæc coniunctio. [*Pone messe tibi.*] Quoniam mentio de terræ dignitate facta est, cui plurimũ isti omnes fidebant, à qua se diuelli posse, ne inculta relinqueretur, non putabant, & tamen Israëlitis cùm constituta sit sua ad migrandum dies, sua etiam & Iudæis cõstituitur, qua de terra cedendũ illis, perinde atque segetibus certũ quo metantur tempus est. Id autem erit [*Cùm reduxero captiuitatem populi mei.*] Non potuit clariùs prædici tempus illud aureum, quo Deus Messiam suum missurus fuerat, vt filios Dei qui in dispersione erant, congregaret: Namq. hic est verus Dei populus, quẽ ipse sibi omnibus, ex gentibus elegit, quorum secundum fidem genus ex Abraham, secundum Ioan. 1. veterem hominẽ mortificatio, & noui hominis regeneratio à Deo per Christum, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt, per lauacrum regenerationis, & renouationis spiritus sancti in libertatem ab ea seruitute vindicati, cui per totam vitam fuerant obnoxij. Itaque iudaica messis, hoc est strages, in eam diem dilata est, cùm iam Deus non plebem suam, plebẽ suam vocasset, & non misericordiam consecutã, misericordiã consecutam; cùm Iudæi non solũ maiorũ suorum, sed suis etiã sceleribus obligati, impietatis implerent mensuram, & vltionem omnis sanguinis, qui effusus est à sanguine Abel, vsque ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ, sibi ipsi pararent: Eo enim tempore regnum Dei auferendum ab illis erat, & genti fructũ eius facienti concedendũ; ita euenit vt simul erga hos iudicium, erga gentes misericordia exerceretur. Atq. hoc modo neque iustitiæ suæ, neque misericordię consilio Deus vnquã defuit. Atque adeò hoc mysterium vatum tẽporibus enunciatũ anno mundi ferè quater millesimo trigesimo quarto, Christi verò trigesimo septimo explicatũ est, cùm Dominus vineæ missis exercitibus suis agricolas perdidit, septima die Septembris eius anni cũ iam Euangelium in vniuerso mundo esset auditũ; cuius mysterij causa: Paulus exclamabat: Rom. 11. O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quàm incomprehensibilia iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. [*Pone messem tibi.*] Eleganti translatione sermonem exornauit, quandoquidẽ hæc lis habitatoribus terræ intenta est, qui in terra illa tanquam seges aliqua seminati fuerant, hos omnino iam aridos demetendos esse dicit: atque messis nomine stragem illam significauit, qua Iudæi vel perdendi, vel penitus erant abducendi; qualis calamitas non fuit ab initio omnis creaturæ, ita vt nisi Deus abbreuiasset dies illos, non saluaretur vlla caro. Sic apud Ieremiam de Babylonis vastatione prædictum est: Adhuc modicum & veniet tempus messionis eius & Syllani temporis messem Ierem. 51. latini dixerunt. Cicer.

CAPVT VII.

Cvm sanare vellem Israël, reuelata est iniquitas Ephraim, & malitia Samariæ, quia operati sunt mendacium, quia fur ingressus est spolians, & latrunculus foris.

Divinorvm vatum libri multis & grauissimis de causis difficiles explicatus habent, ex quibus vna est eius quæ à vate sustinetur personæ ignoratio. consueuêre enim persæpè vates pro negotiorum, pro hominũ apud quos agitur, pro temporũ ratione, aliam atque aliam personam induere, quã si quis non agnouerit, frustra spectet agentem: Nam neque quid agatur, neque quàm rectè aut commodè agatur, intelliget. Quam quidem ob rem eum, qui sacros libros explicãdos suscipit, sapientem & plurimarũ rerum oportet esse peritum, siue ea facultas ex multarum facultatum disciplina, ex rerum tractatione & vsu, siue, quod maximè optandum esset, ex diuino spiritus sancti beneficio habeatur. Atque harum omnium facultatem rerum & copiam dono Dei oblatam, D. Paulus scientiam multis in locis nominat, cuius se non rudem neque expertẽ fuisse profitetur: Et si imperitus, inquit, sermone, non tamen scientia: quòd ad omnia sacrarũ literarum intelligenda mysteria diuino spiritu auctus esset. Ad hunc sapientiæ gradum vt perueniamus, contento pietatis & orandi studio, cursuque nobis omnibus est laborandum, vt scriptum est: Si quis vestrum indiget sapientia postulet à Deo, qui dat omnibus affluenter, & non improperat, & dabitur ei. Interest ergo diuinorum vatum interpretis, quæ quo in loco partes agantur, intelligere, vt referre ipse possit, & eos qui legẽt docere. Hactenus Hosseas Deum maritum vxori iratum, accusatorem & iudicem aptissimis orationibus expressit: Nunc verò hoc in loco vates ipse officium & nomen tuetur suũ: Nam vates non solum vt futura enuntient, creantur; sed etiam vt hominum mores integros, religiosos, iustosque esse assiduis orationibus, consilijs atque exhortationibus procurent. Hanc curam & alijs & vati nostro iniunctam fuisse iam intelleximus: Iudicate, iudicate matrem vestram, dicebat Deus, iudicate. Eam curam diligenter sustinuisse, nihil tamen se effecisse vates hoc in loco ostendit & dolet: Quòd verò in ea re tantæ operæ ac laboris consumpti nullus fuerit fructus, eos apud quos agebat in culpa esse dicit, qui vitæ & saluti suæ consultum esse noluerunt, atque in eo explicando, optimi & fidelissimi medici officio functum se esse ostendit; cuius imaginem quandam & similitudinem intueri oportet, vt orationis totius rationem possimus comprehendere. In primis autem commune illud medicorum præceptum est diligenter tenendum, quod totius artis caput & principium est: In morbis curandis non solum medici assiduitatem & curam, sed ægrotantis etiam, & eorum qui adsunt, officium & diligentiam esse requirendam, etenim ægrotanti frustra medicum quantumuis fidelẽ adduxeris, si curari sese ille non patiatur: Non enim solum seipsum opus est præstare oportuna facientem, sed & ægrotum, & eos qui adsunt, & quæ extra hæc sunt, inquit Hippocrates. Sicut igitur grauissimi morbi, & vulnera quædam sunt, quæ sua natura curari, nisi diuinitus non possunt; & alia, quæ non natura, sed ægroti negligentia & culpa insanabilia fiunt, ita vt neque diuinitus etiam curentur, atque eos qui huiusmodi fuerint, tanquam à morbis & à seipsis victos omnino deserere, in medicorum iuramentis præceptũ, & diuinis in libris est consultum: Curauimus, inquit, Babylonem, & non est curata, derelinquamus eam. Ostendit principio vates se, dum fidem officiumque suum his præstaret, eorum insolentiam & culpam ita apertè cognouisse, vt testari possit per eosdem commissum fuisse, quominus curentur: [*Cùm sanare vellem Israël.*] Hebraicè est curare: Nam vt corporum morbi & vulnera, ita animorum peccata & scelera, vitia ægritudinesque sunt, vt scriptum est. Ego dixi Domine miserere mei, sana animam meam, quia peccaui tibi. Atque vt illa fomentis, vnguentis, ligaturis, euacuationibus, & continentia; sic hæc diuinis sermonibus, consilijs, reuocationibus, exhortationibus, & pœnitentia curantur, si tamen maturè & oportunè fuerint quæsita remedia: Etenim neglectis & iam desperatis morbis vetat Hippocrates adhibere medicinã, ob eãq. rẽ scriptum est: Tempus occidendi & tẽpus sanandi. Itaque cùm oportunè remedijs subuenire vellet Israëli, singularem suam insolentiam & contumaciam ægrotantes ipsi medico atque omnibus medicinis neglectis prodiderunt: huius rei causa dicit: [*Reuelata est iniquitas Ephraim, & malitia Samariæ.*] Peruersitatem

Marginal notes: 2.Corint.11. — Iaco.1. — Supr.c.2. — Hip.Aphor. lib.1. — Hippo.lib.de acre aquis & focis. Gale. de Crisib.lib.100. — Hippoc. iusiurandum. Ierem.51. — Themist. in poster. Plato in Philosophia. Psal.40. — Ecclesiast.3.

ſitatem & contumaciam hæc nomina ſignificant: Iniquitas enim ex hebraico verbo reddita propriè peruerſitas & deuiatio eſt: Malitia verò quod græcũ μαλθεια aptè exprimit, ſingularem animi morbum, qui vultu etiam & corporis habitudine cognoſci manifeſtiſſime poſſit: ſic Pharao ſeptem boues à ſe per quietem viſas macilentas & malas viſu fuiſſe depingit: ſic Ioſeph duorum qui in carcere erant ſociorum animi morbum ex vultu indicans, rogauit cur malæ ſunt facies veſtræ? ſic etiam Hoſſeas morbum Iſraëlitarum intimas totius corporis venas peruaſiſſe, atque ægrotantem ipſum ita victum eſſe oſtendit, vt curationem tamen non admittat. Vt autem in corpore caput & facies principatũ obtinet, atque in ijs grauiſſimorum morborum primæ ad indicandum notæ, & indicia medici reperire conſueuêre, primaque eius artis præcepta à vultu & facie inchoant; [Hippoc. de de Prognoſt. lib. 1. c. 1.] ſic & noſter hic medicus cùm curare vellet Iſraëlis corpus, quod tota ipſa Iſraëlitarum ſocietas erat, caput ipſum & faciem regni primum contemplatus, magni, diuturni & deſperati morbi notas & manifeſta ſigna deprehendit: Corporis autem totius faciem Ephraim regiam tribum, Samariam verò vrbem regiam caput nominat, ex quibus totius corporis morbi & ægrotationes naſcantur. Eadem tranſlatione vſus eſt, & Iſaias: A planta, inquit, pedis vſque ad caput non eſt in eo ſanitas. [Iſai. 1.] Samariam autem caput fuiſſe illo teſtimonio comprobatur: Caput Syriæ Damaſcus, & caput Ephraim Samaria. [Iſai. 7.] O diuinorum ſcriptorum conuenientiam, atque rerum & ſentẽtiarum admirandum conſenſum? Quantò verò maiori ſtudio remedia adhibebat illis, tantò illi ſeſe rurſus nequiores, improbiores, tantò ſe magis perfidos præſtabant, ita vt morbus indies & augeretur, & per omnes corporis partes & venas omnes venenum permanaret; hoc eſt, dum vates diligentiſſimus [Aphor.] medicus increpationibus, obiurgationibus, conſiliis, & crebris, aſſiduiſque huiuſmodi exquiſitis remedijs apud eos vteretur, namque extremis morbis extrema remedia ſunt adhibenda, ſicut ſcriptum eſt: Liuorem & vlcus abſterges in malo, & plagas penetralium ventris; [Prouer. 20.] illi verò contrà eaſdem ipſas res auidiſſimè appetebant, quibus animi morbus augeretur, ſicut ſcriptum eſt: [Iſai. 1.] Super quo percutimini adhuc additis rebellionem, omne caput ad languorem, & omne cor infirmum. Qualibus verò appetendis, & communi impetu ſiue ratione requirendis rebus, morbum & furorem ſuum ipſi alerent, ſubiuncta partitione exponit: [*Operati ſunt mendaciũ, quia fur ingreſſus eſt ſpolians, & latrunculus foris.*] Tantum abeſt vt reſipiſcant, vt in ipſis curationis horis palam officium, omne & contemnant & prodant, atque leges diuinas quibus obſeruandis ſalutem ſperare poterant, violent atque euertant: [*Seker.*] Namque operari *Seker* pro quo mendacium vertimus, eſt debitum officium per ſummã iniuriam deſerere, vt illud: [Gen. 24.] Iura ergo ne mentiaris mihi, & poſteris meis. [2. Samuel. 18] & illud: Si feciſſem in animam meam audacter. Itaque *Seker* officij violationem ex ſingulari audacia interpretari poſſumus; & cùm iſti neque in Deum, neque in homines impiè agere deſiiſſent, ac non ſolum officium violarent, vt qui nec pactis aut conuentis ſtarent, ſed ad iniuriam faciendam vlterius etiam proruperant, vtpote furtis, rapinis ſeſe domi, foris verò letrocinijs exercentes, ob eam rem dicit: [*Fur ingreſſus eſt ſpolians, & latrunculus foris.*] Atque in hac re animaduertendum eſt, quanta mala publicè & priuatè ex violata religione oriri ſoleant: Etenim iis artibus exiguo & ad ſpeciem pio initio maximam labem & perniciem integris hominum rebus ac moribus communis ille hoſtis diabolus inferre conſueuit; cùm religionis nomine impietatem ſuadet, atque eam quæ verè licentia eſt, libertatem interpretatur; per licẽtiam verò amicorum & fratrum diſſidia facit: hinc autem maximum campum ad iniurias faciendas aperit. Qua quidem ego in re expreſſam noſtrorum temporum imaginem maximo cum animi mei dolore intueor, cùm prò Dei ſummi fidem, tot ac tanta chriſtianorum loca, poſtquã ſemel religionis, obtento nomine (quæ mera impietas eſt) diſſenſio facta eſt, per ſummã licentiã omni officio, iuſtitia & religione vacua, multis proditionibus, furtis, rapinus, cædibus, latrociniis, ſtupris, adulterijs, & omnibus iniuriarum atque ſcelerum generibus, omni infamia flagrare videam. Scilicet hæc nobis ſpectacula parabant, qui primi peruertendæ religionis, & diſſidij faciendi auctores fuerunt, qui dum libertatem promitterẽt, calumniæ iniuriæ, atque omnis luxuriæ licentiam dederunt. Præcipita domine, & diuide linguas eorum; ſana domine populum tuum, miſerere, miſerere rudis atque imperitæ multitudinis plebis tuæ, quæ duces ſecuta cæcos quantum periculum adierit, non peruidet. Sed vatem noſtrum audiamus.

Et ne fortè dicant in cordibus suis omnem malitiam eorum me recordatum: nunc circundederunt eos adinuentiones suæ, & coram facie mea factæ sunt.

CERTISSIMA argumenta atque indicia morbi à vate notantur, vt apertior eorum culpa sit, qui cum morbum suum celare non possint, tamen negare conentur, atque ideo curari se non patiantur, sed neque curatione indigere credant: Ea est enim hominum malitia, atque in seipsos indulgentia, vt alienorum vitiorum callidissimi, suorum verò negligentissimi æstimatores sint; quòd si ab aliquo liberè & verè arguantur, id non veritatis, sed maledicti studio fieri interpretentur, aut si maximè antiqua sua vitia fateantur, præsentia tamen dissimulent, & negent; huiusmodi rei à vate nostro occurritur iam: Cùm enim in promptu esset Israëlitis, vt sese valere dicerent, ob eamque rem neque medico neq. medicina egere illudq. adderet, Vatem odio atq. maledicendi studio antiqua illis vitia obseruata, nunc denuò repetere, atque obijcere; quorum iam obliuisci potius, quam meminisse oporteret, quòd illud humani & candidi, hoc morosi & callidi atque hominis exprobrandi, occasione ambitiosè magis, quàm iustè quærentis esset: cuiusmodi querimoniam Iob apud Deum humano quodam sensu habebat: Vt quæras, inquit, iniquitatem meam & peccatum meum scruteris. Hac demẽtia deprauatos Israëlitas Hosseas redarguit, ostenditque se nõ illis antiqua peccata repetere, sed noua & præsentia obiicere, quæ palam omnibus sint, quæque ipsi vultu atque incessu fateantur. [*Ne fortè dicant in cordibus.*] Hebraicè est cordibus in datiuo, hoc est ne sibi indulgentes, persuadeant, me odio potius, quàm eorum sanitatis desiderio flagrantem, omnem eorũ malitiam in memoriam reduxisse, atque præsentis ægritudinis nomine notasse. Ego præsentis morbi notas adeo manifestas esse affirmo, vt si se sanos affirmare velint, suã maximam insaniam prodant. [*Etenim nunc circundederunt eos adinuentiones suæ.*] Nunc antiquis vitijs, nouas ægrotandi causas adiunxerunt, quando vitulis Ieroboami parum contenti plurimis & assiduis adinuentionibus superstitionis rationem auxerant & ornauerant. [*Et coram facie mea factæ sunt:*] Vt non opus sit antiquis, & à nostra memoria remotis, sed præsentibus vti inditijs, vt præsens illorum morbus arguatur me præsente, me inquã curare studente, insaniunt.

Iob.10.

In malitia sua lætificauerunt regem, & in mendacijs principes.

TOTVM corpus iam malè habere, & à planta pedis vsque ad caput nullam in eo esse sanitatem ostendit: Namque caput primùm laborare incœpit, interim verò corpus, sine morbo esse videbatur, sed capite malè affecto, corpus ipsum mali expers non erat: latebat tamen virus & membrorum omnium venas occultè penetrabat, quas vbi occupauit totius corporis vitium & corruptionem patefecit. Cùm ergò Rex ambitionis & tyrannidis causa idololatriæ morbo ægrotare cœpisset, & principes atq. ea omnia quæ circa caput erant, malè haberẽt, cætera totius populi membra infirmiora quidẽ & magis, quàm caput ipsum imbecilla, idem vitij conceperunt, ita vt totum corpus æquali valetudinis habitu vsum morbi sensu iam careret, & cùm ad deprecandum & curandum morbum sensus, dolorque incitent, hi propterea incurabiles effecti sunt; quod non solum ægrotantes non sentiunt, sed etiam gaudent, & rident, atque suo gaudio caput ipsum exhilarant, vnde morbi initia facta sunt; consequens ergo est eos dementia affectos, atque mentis stupore oppressos esse: Quicunque enim aliqua parte corporis dolentes non sentiunt, signum est in his mentem ægrotare. [*In malitia sua lætificauerunt Regem.*] Mirum dictu est, quàm vehementer populus regum studijs & cupiditati morem gerat, in malis etiam moribus, quantum diligentia & imitatione præcurrat, ita vt principes viri tempestatum suarum venti esse videantur, qui vel leui flatu ac nutu suorum temporum mores aut agitare, aut turbare, aut contra feliciter etiam ducere possint, sicut scriptum est: Princeps qui libenter audit verba mendacij, omnes ministros habet impios; & iterum: Multi, inquit, quærunt faciem principis. Itaque hos adeo insanijsse superstitionibus dicit, vt caput ipsum superstitionis, hoc est regem non solum in dubium rei benè gestæ vocent, sed etiam oratione laudent, imitatione moribus & adinuentis rebus probent. [*Et in mendacijs:*] Hebraicè in negatione

Hippocra. Aphor. lib. 2.

Prouerb. 20.

negatione ſiue in defectione: Negare autẽ ſiue deficere in ſacris antiquum & certũ conſilium repudiare, & nouas res moliri eſt, & qui huiuſmodi ſunt, negatores dicuntur. hoc verbo vtitur Pſaltes cum dicit: Filij alieni mentiti ſunt mihi. Cùm ergo principum conſilio & edicto iſti vitulos colere iuberentur, & illud audirent, hi ſunt dij tui Iſraël, qui eduxerunt te de terra Ægypti: Hanc negationem populus auctis adinuentionibus, & nouis ſuperſtitionibus in ſuam libidinem & in principum gratiam repertis, ſuperauit.

Pſal. 18.

Omnes adulterantes quaſi clibanus ſuccenſus à coquente: quieuit paululum ciuitas à commiſtione fermenti, donec fermentaretur totum.

COMMVNEM idololatriæ morbum per omnes totius Reipublicæ partes, tanquam calamitoſam tempeſtatẽ, peſtemque peruaſiſſe demonſtrat, qua in re ſignis vtitur euidentibus, quod notarum genus in certiſſimis argumentis à medicis ponitur: nulla enim alia re magis morbus cognoſcitur, quàm ex vitalium aut animalium actionum impedimento, difficultate, vel peruerſitate, vt ſi quis non ſentiat, non intelligat, & non moneatur, vel ſecus quàm ſani ſolent, hæc & alia his conſentanea faciat. Cùm ergo iam omnium hominum tam plebeiorum quàm principum ſtudia & actiones corrupta eſſe videantur, conſequens eſt omnes ægrotare; quòd ſi initio morbi ſigna non niſi in capite, & in ijs quæ circa caput ſunt, apparuerant, tamen iam corpus capitis vitio laborare incœperat, ſed interim non deprehendebatur malum, dum ſenſim per venas & membra omnia permanabat; quæ poſtquam occupauit, tunc demum nulla corporis pars officio munereque ſuo rectè functa eſt. Igitur principio cœperunt reges & principes effrenata ſuperſtitionis libidine & cupiditate ardere; cuius incendij flamma tantum in ijs lucebat, tanquam ſi pectore ardentem furnum ferrent, ad quem omnes maſſæ percoquendæ referrerẽtur: Id verò tunc accidit cùm decreto principum pronuntiatum eſt: Hi ſunt Dij tui Iſraël, &c. Hac tranſlatione vates idololatriæ ſtudium notauit aptiſſimè; nam piſtoria ars triplici negotio & cura perficitur, imprimis quærendum eſt fermentum, quo maſſa vitietur omnis, fermento addito maſſa ſubigitur, & dum tota maſſa fermentatur, furnus incenditur, tunc demum panes coquuntur. Prima igitur maſſæ pars regia familia fuit, ex qua vitium ad omnem populum manauit, quod humana concupiſcentia, quæ corruptionis totius principium eſt, fouit, donec iam totum fermentatum, atque ſuperſtitionis amore incitati omnes fuère; tunc verò maximè idololatriæ ſtudio flagrare cœptum publicè ac paſſim fuit, tunc vnuſquiſque corruptas iam, & fermentatas erga vanum cultum cogitationes coquendas in medium protulit. Qua in re conſiderandum eſt, quàm ardẽti & propenſo animo homines ad vitia, & ſuperſtitiones prolabantur, quantumque mala illa cupiditate, quam concupiſcentiam Theologi vocant, ad eam libidinem procliues ſint, cùm ex paruis initiis maxima in ea re incendia concipiantur, ſic vt modico fermẽto grandes maſſæ corrumpi ſolent. Operæprecium autem fuerit videre, quàm eleganter acceptam à medicis tranſlationem vates perſequitur. Vt enim corporis humani corruptiones & vitia tametſi in membris regnent, non tantum tamen periculum creant, neq. tam manifeſta ſunt cùm membra peruadunt & penetrant, quantum cùm iam omnibus occupatis & victis humoribus, febres pariunt, & æſtus ardentiſſimos concitant: ſic hoc loco vates populum Iſraëliticum morbo ſuperſtitionis grauiſſimo cum æſtu febrique, hoc eſt cum manifeſtiſſima libidine iactari demonſtrat. *Omnes adulterantes quaſi clibanus ſuccenſus.* Adulterantes ſuperſtitione & idololatria, & ijs quæ hanc peruerſitatem ſequi nata ſunt ſtupris quaſi clibanus ſuccenſus à coquente: Reges & regum familiam coquentes, & primi auctores nominantur, qui ad ſuam vtilitatem, ad quæſtum ſuum primi furnum hunc ædificauerant & incenderant: reliquum verò vulgus panis conficiendi, ſubigendę maſſæ & coquendæ ſocietate & communicatione cum regibus ipſis coniũgit. Ardere autem in ſacris & prophanis libris, pro vehemẽti impetu, ſtudio alicuius rei vſurpatur, vt: Exardeſcet ſicut ignis zelus tuus; &, Cùm exarſerit in breui ira eius. Sic etiam apud Latinos, auaritia, amore, & ſtudio aliquis ardere dicitur, & in cupiditatibus ardere à Salluſtio dictum eſt. Fermenti autem nomine corruptelam & contagem, labemq. omnem ſignificari, totis antiquarum ceremoniarum libris eſt manifeſtum, & Chriſtus, Cauete, inquit, à fermento Phariſæorum.

Vt Galenus libro de natur. facult. 3. & de locis affec. primo.

1. Cor. 5.

Pſal. 1.
Pſal. 79.

Salluſt. 2.
Leuit. 23.

Dies regis nostri: cœperunt principes furere à vino, extendit manum suam cum illusoribus.

DIXIMVS ex actionibus perturbatis, naturalium facultatum læsionem & corporis morbum deprehendi, eodemque modo animorum corruptelam & internæ ęgritudinis ex operibus & studijs hominũ cognosci. Hanc aũt partẽ hoc in loco docet vates, ostẽdens eos in eam idololatriæ insaniã incidisse, vt vltra etiã regia vota fuerint debacchati, qui nõ solùm dijs illis qui à regibus cõsecrati fuerant, sed regibus ipsis festos dies atq. ludos instituerant, & natales principũ omni vitiorũ genere insignes effecerant. Respondet autẽ hic versus illi, quẽ superius cantauerat: In malicia sua lætificauerũt regem. Vtitur verò inductione personæ [*Dies regis nostri:*] Eo quòd populus ipse natalẽ regis sui, siue diẽ qui regni initiũ fuisset, annuis celebritatibus sanctũ esse voluerat, quẽ magna frequentia celebrandũ indixerit. Populi vox erat *Dies regis nostri.* Hac inductione studiũ & adulatio vulgi erga regem significatur. quibus autem rebus dies ille coleretur, sua, non populi oratione vsus continuò subiungit: Consueuêre olim dies natalitios regum solennibus, pompis, & laudatorijs orationibus celebrare, atque in his regum triũphos, victorias, & res rectè in bello & in pace gestas recolere, futuris temporibus bene ominari, Deo regem suum commendare. Isti verò nihil horum factitabant, sed voluptatibus, & delicijs omnibus celebritatẽ inchoantes; iniurijs & cædibus finiebant. cùm enim summa licentia bibebatur, tũ dicterijs & perniciosissimis salibus, imò & fellibus vnusquisque ab alijs aspergebatur; hinc probra, infamiæ, rixæ, hinc postremò cædes secutæ sunt: namq. eiusmodi licentiæ, tales solent exitus spectari: [*Cœperunt principes furere à vino:*] Hebraicè est, *Cœperunt principes vtrem ex vino,* hoc eorum studiũ fuit, hæc festi celebritas vino & vtribus positis, bibẽdo certare. Cùm verò vinum copiam dicendi maiorem fecerit, tunc nullius nomini, famæ

Horat. & æstimationi parcere, sed vnusquisque *Qualibet in quemuis opprobria fingere sæuus,*

Prouerb. 9. » vt ille aiebat. [*Extendit manũ suam cũ illusoribus.*] Illusores idẽ sunt qui irrisores, de quibus dictum est: Qui erudit illusorem, iniuriam sibi ipsi parit. Hi sunt quibus nihil sanctũ est,

Prouerb. 19. » nihil à detractione tutum; namque diuina pariter & humana derident, omnia contem» nunt, & neque leges, neque iudicia vlla verentur, sicut scriptum est: Testis illusor deridet

Prouer. 22. iudicium. Horum opera maximè atque frequentes iniuriæ, iurgia, rixæque & turbæ con» citantur: Eiice, inquit, derisorem, & exibit cum eo iurgium, & cessabunt causæ & contumeliæ. ab huiusmodi hominum genere cùm longè regum ratio voluntasque abhorrere debeat, tamen dum vino & voluptatibus simul indulgetur, non abalienantur; imò [*manum suam extendit rex cum illusoribus.*] ita vt omnes eandem agant rem, eodem irridendi studio delectentur: Et quidem in conuiuiis popularibus, & in ijs quæ voluptatis causa dantur cœnis, huiusmodi irrisionum maxima est frequentia, vt scriptum est:

Prouer. 20. Irrisio vini & tumultus sicerę. Atqui huiusmodi actionibus morbi vis manifestè arguitur; » verùm quid hæc præludia consequi possint, facilè conijcere est, nimirum à vino & scommate insidiæ & nocendi studia, quæ omnia Reipublicæ morbum ostendunt, & interitũ protendunt. Quòd si aliquandiu quiescat æger dum dormit, morbi tamen causæ & humorum corruptiones augentur, vt expergefactus vehementius crucietur; eam rem subiecta oratione vates explicat.

Quia applicauerunt quasi clibanum cor suum, cum insidiaretur eis: tota nocte dormiuit coquens eos, manè ipse succensus quasi ignis flammæ.

INITIA progressus & fines iniuriarum faciendarum appositissimè describũtur; Nam dum conuiuiis & cœnis vinoque coram regibus & principibus suis vacarent, dicacitate & irrisione sese excitabant, tantumque regis præsentia prohibebantur, ne res manu armisque gereretur. quòd si quiescere interea & abstinere visi erant, tamen odia & sorbebantur & coquebantur, insidiæq. tantisper parabãtur, dum nocendi cõmoditas atq. matura oportunitas haberi posset; ea cũ contingeret nullo scelere, nulla iniuria abstinebatur; ita vt per occasionem, neque iudicibus, neq. regibus etiam parceretur. Nam tametsi innumeræ regum & principum cædes, quæ apud Israëlitas factæ sunt. Diuini iudicij sententia fuerint factæ, occasionem tamen ex priuatis odijs habuêre. Hoc verò si quis illorũ annales euoluerit, facilè intelliget. Itaque populum omnem cum regibus & principibus suis

ſuis totam videlicet Rempublicam grauiſſimè ægrotare,& exitio proximam eſſe manifeſtum erat: Quemadmodum furnarij noctu fumos incenſos occludere ſolent, quibus conceptus ignis, tamdiu fouetur, donec mane furnarij manu excitatur; tunc verò ſcintillas, tunc flammas euomit. Itaque eleganti tranſlatione morbum, febrem, & animorũ furorẽ,atq. faciendæ iniuriæ appetitum depinxit; quem appetitum furnarij ſiue coquẽtis nomine ſignificauit. Eandem omnino rem,eandem ſententiam apertiore oratione vates alius dixit: Væ qui cogitatis iniquitatem & ad operandum malum, in cubilibus veſtris, (Michee 2.) in luce matutina faciunt illud, quoniã valet manus eorum. [*Cùm inſidiaretur eis.*] Verbũ impersonaliter accipimus: Namque Hebraicè eſt cùm inſidiantur ipſi, atque hoc modo clarior ſententia eſt.

Omnes calefacti ſunt, quaſi clibanus & deuorauerunt iudices ſuos, omnes reges eorum ceciderunt, non eſt qui clamet in eis ad me.

OMNI hominum ordini eundem impietatis & ſceleris ignem fuiſſe ſubiectum, ita vt nulla ætas, nulla conditio eſſet, quæ non flagraret, apertè oſtendit: Cùm populũ omnẽ clibano ſimilem dixerit, qui vbi flammas in ſe concepit, omnia incendit, & conſumpſit; namque vbi populus religionis & honeſtatis modum fineſque tranſiuit,omnes alios ordines, vel vi, vel imitatione & obſequio, ad ſua demum ſtudia transfert,vt ignis cùm vires ſumpſit, omnia incendere & conſumere ſolet, quæcunque aut corripit, aut extinguendi etiam cauſa excipit. quæ res vel in Moſe obſeruari poteſt, quem impius & incredulus populus incredulitate ſua penè implicuerat, ſicut ſcriptum eſt: Et vexatus eſt Moſes (Pſal. 105.) propter eos, quia exacerbauerunt ſpiritum eius. Ergo cùm omnis populus impietatis ſtudio, vt clibanus arderet, effectum eſt, vt iudices etiam & principes eaſdem flammas conciperent, ſicut ſcriptum etiam eſt: Prophetæ prophetabant mendacium & ſacerdotes applaudebant manibus ſuis,& populus meus dilexit talia. (Ierem. 5.) Conſequens autem erat,vt qui iiſdem ſceleribus implicati eſſent, periculis & pœnis communicarent, ſicut ſcriptum eſt: Quid igitur fiet in nouiſſimo eius? Omnes itaque eodẽ morbo laborabant, & multi ex illis ob eam cauſam interibant: maximè verò hæc calamitas in principibus ipſis & regibus ſpectabatur, qui partim ſuorum dolo, partim hoſtium armis peribant. At verò cum hic morbus ad extremum exitium tendere videretur, in eiuſmodi morbi conſtitutione multum preces & vota laborantium valere ſolent, cùm iam à medicis deſperatur ſalus. Sed cùm iſtorum intereſſet ad me in tanta calamitate & ægritudine clamare, vt ille cùm ægrotaret ſanitatem exoptans atque ſperans clamabat: Domine Deus ſalutis meæ in (Pſalm. 4.) die clamaui & nocte coram te,&c. tamen nemo iſtorum eſt qui clamet ad me. [*Deuorauerunt iudices ſuos.*] Tranſlationis ſermonem eleganter obſeruauit: Hebraicè eſt, comederunt ſiue conſumpſerunt iudices ſuos: Namque ignis comedere & cõſumere in dicitur, vt: Deus noſter ignis comedens eſt, & in igne zeli eius deuorabitur omnis terra: Et aſtrorum igni ætheriſque flamma conſumi, Cicero in Philoſophicis dixit. Vſque adeò igitur morbo inſaniuit hic populus, vt quamuis maximis periculis, & membrorum ſuorũ afflictionibus & reſolutionibus, tamen nunquam ſentiat, neque à medico, neque à Deo opem imploret. *Non eſt qui clamet ad me.* Dei oratio eſt, cuius perſonam interdũ vates ſuſtinet, vt hactenus medici ſuſtinuerat.

Ephraim in populis ipſe commiſcebatur, Ephraim factus eſt ſubcinericius panis qui non reuerſatur.

MORBI cauſæ & initia explicantur, & quamobrem æger curari non poſſit, oſtenditur: Nam ex actionibus (vt diximus) morbum cognouimus: Cùm enim populum antea ſanctum, ſobrium, caſtum, abſtinentẽ,& pium,epulis deinde vino,ſomno, iocis, & voluptatibus omnibus, itẽ auaritiæ,latrociniis, inſidiis deditum viderimus, atque ideo à Deo alienũ,ſic vt illũ repudiarit, nouaque numina inſtituerit, manifeſtum eſt in grauiſſimum morbũ & inſaniam incidiſſe populum eum, qui huiuſmodi ſtudiis teneatur. Morbi ergo quærenda eſt cauſa, atq. hæc imprimis abſcindenda, deinde vitioſæ affectiones ipſæ,quæ iã hęſerũt curandæ. (Galen. in methodo lib. 7. & lib. de conſtitutione artis medicæ.) Illud verò mirũ admodũ eſt,vnde tãta in Ephraim cõmutatio morũ; vt iis quibus ipſe maximè alienus erat, nũc ita vehementer deditus ſit. Inuenit tandẽ cauſam quã aperit manifeſtè, nimirũ quòd cõmiſti ſunt inter gẽtes,quibus cùm omnis vita &

consuetudo vitiosa & flagitiosa sit, geri non potuit, vt qui assueuerint non contaminarentur. quam quidem ob rem horum familiaritate & consuetudine interdictum illis esse lex voluit, qui selecti & separati à reliquis nationibus propterea sunt, vt ab earum studijs abhorrentes officium ipsi & pietatem virtutemque omnem inter se conseruarét, & religionis veræ sacrarium quoddam essent. Caue, inquit, ne cum habitatoribus terræ illius vnquam iungas amicitias, quæ sint tibi in ruinam: Ego dominus Deus vester, qui separaui vos à cæteris populis, vt essetis mei: Peruiderat namque Deus nihil hominum ingenio tam promptú esse, quàm à veteri & probata disciplina per familiaritatem & consuetudinem ad peregrinos mores vsumque transferri. Atque huic rei non solùm diuino iudicio, sed hominum etiam eorum qui sapientiam professi sunt, cautum atque prouisum est; nam & Lacedæmoniorum præceptis & institutis, neque ciues peregrinari, neq. hospites vltra tres dies in ciuitate manere permittebantur: maximam namque labem rebus integris hæc res infert. Hæc itaque malorú causa fuit, quod [*Ephraim in populis ipse commiscebatur:*] Ephraim pro Israële dixit; namque ex filijs Ioseph, alter hic fuit aui adoptione maior, & iure potior, quem Israëlis, hoc est suo nomine honorificè appellandú fore auus ipse prædixerat: Inuocetur, inquit, super illos nomen meum, & in te benedicetur Israël, & dicetur, faciat tibi dominus sicut Ephraim. Vtitur autem exornatione, quá antitheton vocant. Ephraim quem sanctiorem, atque à cæteris populis longius separatum esse oportuit, ipse tamen cum populis commiscebatur, ipse sibi turpitudinis, ac sceleris contagionem molitus est: *Aspice quid faciant commercia*, inquit ille. Cùm autem morbi causam abscindi primum, atque contrariis remedijs affectioné curari ipsam oportuerit; causa autem his mali fuerit, à Deo suo ad populos Deo inuisos desciuiisse; hi tamen neque causa auelli, neque remedijs vti idoneis volunt, sed adhuc populorum amicitias, & studia quærunt, ac mala sua ijsdem quibus orta sunt, contagijs augent. [*Ephraim factus est subcinericius panis qui non reuersatur.*] Antiquorum medicorum artis more similitudinibus rem explicat; quoniam ea ratio ad docendum aptior, atque ad memoriam est accommodatior. Ostendit autem quo in statu Israëlitarum res sint. Etenim cùm ex gentium consuetudine, & societate, ea, in quibus erat, mala, easque molestias contraxisset, neque etiam in duris rebus ab illa consuetudine recedere vellet, ægritudine indies acriore facta, ad exitium citato cursu ferebatur, atque in morbo consenescens salutis aditum præcludebat; sentiebat ille quidem malum, pericula experiebatur, insidias & bella quotidie patiebatur, & timebat, morbo tandem & malis omnibus vrgeri se videbat, & tantum remedia nó vbi inueniri possent, sed ab ipsis gentibus, vnde origo malorú fuerat, quærebat, atq. hoc modo calamitas tantum augebatur; nulla verò salutis spes erat, nihil enim aliud inuocatum gentium subsidium illis præstabat, nisi vt eorú absumptis opibus ruinam maturaret: namq. gentium societatem & auxilium nó sine maximo facultatum suarum detrimento habere poterant. Atque hæc res eleganti similitudine à Deo per vatem ostenditur. Vt enim libum super carbones coniectum, si non versetur, ea parte qua ignem accipit, exuritur, & perit; superiori verò parte qua humorem conseruat, non probè coquitur. eius verò libi hoc modo vsti atque exciccati, eam partem, qua vtile quicquam superest, comedi, cætera reiici solent. Sic Israëlitarum res habebant, qui malis & doloribus exusti, cùm in proposito perseuerarét, gentes sibi aduocabát vicinas, à quibus malum quidem, & suarum, quæ supererant, fortunarum damnum & iacturam, nullum verò aliud auxilium experiebátur; sed vt placenta siccior & aridior reddita est. sic istis malum inueterascere, & curatu difficillimum indies reddi, intelligi oportuit; ipsi tamen verum malorum remedium non quærebant; vnicum autem & certissimum remedium illud erat, vt Deum, qui vitæ & salutis origo ac fons est, cognoscerent, & appellarent.

Marginal notes: Exod. 34. Leuit. 20. — Vide Laertiú & Liuium. — Gen. 48. — Iuuen. sat. 2.

Comederunt alieni, (quorum fidem implorabant,) *robur eius, ipse nesciuit: sed & cani effusi sunt in eo, & ipse ignorauit.*

ITA vt morbo ad multam ætatem atque ad senectam vsque (quæ morti vicinissima est) producto, & vnà cum valetudinis detrimento, naturalium etiam virium defectu laboret: [*& tamen ipse ignorauit.*] In summa ignorátia non morbi malorumque suorum, sed veri & certi suę salutis auctoris Dei adhuc illum versari dicit, vt apud Isaiam: Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepe Domini sui, Israël non cognouit, populus meus non

Marginal note: Isa. 1.

non intellexit. Repetitio nominis *Ephraim Ephraim* affectum habet, & commiserationem (Horat. lib. 3. Od. 3.) ex præteritarum rerum recordatione, & præsentium comparatione mouet, vt:

Ilion, Ilion Fatalis, incestusque iudex, &c.

Et respondebit superbia Israël in facie eius: nec reuersi sunt ad dominum suum, & non quæsierunt eum in omnibus his.

OSTENDERAT quo in loco res Israëlitarum essent, & qualis morbi eorũ esset constitutio, nunc deinceps ostendit, quanam illi mente sint; nimirum insanissimo capite, & stultissimo corde, qui tot malis pressi, tamen gloriam Deo non dabant, nec se culpæ reos confitebantur, nec morbi causas eas, quæ relatæ sunt, esse concedebant, sed oportuna consulentem ac facientem medicum superbè insolenterque vrgebant, atque insolentiam suam vultu etiam ipso superciliisque palam proferebant, & perinde ac si nihil à Deo aut paterentur, aut sperarent, ita nulla Dei cura, nullo timore tacti auxilium sibi vnde solum venire poterat, non quærebant, sicut scriptum est: Auxilium meum à domino, qui fecit cælum & terram, (Psal. 120.) neque pœnitentiæ studijs, ad eum à quo desciuerant, reuertebantur, sed adhuc ad hominum opem, qui sanare non valerent, imò qui perdere magis, & nocere solummodo poterant, confugiebant: nam præter alios morbos, à mẽtis etiam sanitate alienissimi fuerant, adeò vt celeriter in suum malum, in suamque perniciem aduolarent. ac perinde atque columbis accidit, vt paleis in agro proiectis, escas subesse putantes, aucupis insidias non antè præuideant, quàm incidant, ita istis euenit, quibus in afflictis rebus auxilium à gentibus petitur, à quibus nullum subsidium, sed certissimum illis periculũ sit, sicut prædictum illis in lege fuerat: Non inibis cum eis fœdus, neque cum diis eorum, non habitent in terra tua, ne fortè peccare te faciant in me, & seruies dijs eorum, quod tibi certè erit in captionem. (Exod.) Hoc non semel Israëlitis prædictum fuerat, & tamen

Factus est Ephraim, quasi columba seducta non habens cor.

CÆTERA auium genera tametsi retibus & pedicis, aliisque capiantur dolis, tamen præuisas insidias fugiunt, & rete formidant; quamobrem cura aucupibus est, ne præsentibus auibus retia extendantur, sicut scriptum est: (Prouer. 1.) Quia frustra tenditur rete ante oculos pennatorum, fugiunt enim rete præuiso, & sese vocibus mutuis à periculo deterrent: Columba verò vt volatu velocissima, sic corde & cogitatione tardissima est, adeò vt venientem ad se aucupem minus caueat, & retia tendentem minimè sentiat, eumque aliquando in arboribus confidens, tamdiu expectet & maneat, quoad in circum missum rete exagitata decidat; ex quo fit, vt non tam aucupis arte, quàm sua stultitia videatur esse seducta. Sic etiam Israël toties præmonitus, qui vt à gentium etiam finitimarũ commercio, & consuetudine caueret, dolos & insidias retia, atque scãdala sibi apud eos certa esse, tamen non solum finitimas, sed remotiores etiã gentes vltrò ipse longo petit volatu, atque vtilitatem sibi eos allaturos sperat, apud quos incommodis multis semper est affectus, sic videlicet

Ægyptum inuocabant, & ad Assyrios abierunt, & cum profecti fuerint, expandam super eos rete meum, & quasi volucres cæli detraham eos.

NAM Ægyptij antiqui ipsorum hostes erant, Assyriorum verò potentia suspecta illis esse debuit: Eos autem ego (inquit Deus) periculi auctores eis reddã, quos ipsi sibi salutẽ opemque laturos sperabant. itaq. ijs gentibus, quibus ipsi pro auxilio, ego aduersus illos pro retibus vtar, & vt aues liberè per aërem vagantes aucupis arte decidunt, sic isti de dignitatis suæ gradu me castigatore Assyriorum opera deiicientur, & capti abducentur, sicut scriptum est: Si ponendo posueris in animo tuo vt reuertaris in Ægyptum, erit vt gladius, quẽ timueritis, ibi apprehendat vos, & alio in loco: Væ qui descendunt in Ægyptum ad auxilium, (Esai. 31.) in equis sperantes & habentes fiduciã in quadrigis, quia multæ sunt, & super equitibus, quia præualidi nimis, & non sunt confisi super sanctum Israël, & Dominum non requisiuerunt: Ipse autem sapiens [auceps & venator] adduxit malum, & verba sua non abstulit, & consurget contra domum impiorum, & contra auxilium

Mat. 10. Videtur consonum peripateticæ disciplinæ. Prouerb. 10. quòd cor omnium cogitationum fons statuat. Aristoteles: Galê. & Hippocrat. in cerebro statuũt. Galen. de locis affect. & de formatione fœtus li. 9. Martialis.

operantium iniquitatem. *Columba* Auium omnium simplicissima columba esse dicitur; in qua tamen omnis prudentię ratio desideratur, quamobrem huius simplicitatem cum serpentis prudentia coniunctam in suis discipulis Christus requirit. *Non habens cor* .Cor pro sapientia vsurpatur in sacris, eò quòd sapiẽtiæ sedes iuxta diuinã philosophiã in corde præcipuè sit, vt scriptum est: In labiis sapientis inuenitur sapientia, & virga in dorso eius qui indiget corde. Neq. verò hæc ratio Academicos Philosophos latuit, qui nõ vt quidã Peripatetici in cerebro, sed in corde sapientiam locarunt. Cordatos etiam homines latini hanc ob causam dicebant, & cor habere idem quod sapere apud eos significabat, vt: *Solus in cunctis animalibus hircus habet cor.* Columbam autem præter cæterarum auium naturam felle carere experimento videmus; ex quo fit vt illa simplicissima etiam aliarum omnium sit Israëlitæ corde & sapientia defecti, saluti suæ malè consulebant, nam communi sententia & studio, Deo qui opem solus ferre poterat, neglecto, auxilium ab eis est petitum, à quibus pernicies timenda fuit, & quia omnis populi vox & sententia fuerat, vt ad Assyrios atque Aegyptios subsidij causa iretur, eam rem illis contra cessuram Deus prædicit:

Cædam, inquit, *eos secundum auditionem cœtus eorum.*

Auditus est enim eorum cœtus decernere publicis impensis ad gentes eundum esse: vt ergo auditi sunt sic cædentur: Ipsi quidem cogitant & statuunt Assyrios & Ægyptios petere, vt calamitatem fugiant, ego verò per eosdem ipsos calamitatem illis afferã, ita vt quod voluêre, quod petiêre, id habeant. cupiêre Aegyptios, habebunt, sed quales antè experti fuerant: Assyriorum etiam potentiam atque vim perferent. Huius rei causa illud non sine affectu & amplificatione profert:

Væ eis quoniam recesserunt à me, vastabuntur quoniam præuaricati sunt in me, & ego redemi eos, & ipsi locuti sunt contra me mendacium.

Hoc in Iobe 13. — Ierem. 2. — Isai. 1. — 1. Reg. 12. — Deutronom. 33. — Psalm. 71.

Internetionem eis atq. exitiũ prædicit, eò quòd salutaria aspernati ægritudini sese vltrò ipsi dediderint: Etenim cùm vna tantum certa illis esset ad salutem via, hoc est, vt Deum, qui solus sanare & posset & vellet, supplici voto & pœnitentia atque continentia ad se reuocarent; tamen ab hac ratione se isti quàm longissimè abalienauerunt, & suũ interitum ipsi sibi attulerunt, sicut scriptum est: Perditio tua ex te Israël, salus autem ex me. Quamobrem & alio in loco ab eodem Deo ob hanc ipsam rem incusantur: Audite cæli & dirumpimini: Duo enim mala fecit populus meus, & me dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & foderunt sibi cisternas pertusas, quæ continere non valent aquas. Commoratur igitur in firmissimo argumento, ostendens eos non tam morbi natura, quàm propria culpa, stultitia, & vitio fore insanabiles; atque hoc totius orationis firmamentum, propositio, & commemoratio est, quam præcipuè à capitis huius initio tractat. [*Vastabuntur quoniam præuaricati sunt in me*] Hebraicè verbum est Passagh, quod est alicuius auctoritati & nomini detrahere, cui plurimum tribui debeatur, vt Filios enutriui, & exaltaui, & ipsi præuaricati sunt in me. & Israëlitæ præuaricati sunt in domum Dauid. sic etiam in Deum præuaricati sunt, quem nec plagarum nec salutis auctorem confessi sunt, nec gloriam illi dederunt, qui dixit: ego occidam, ego viuere faciam, percutiam & ego sanabo, & non est qui de manu mea possit eruere: Et cùm nullus alius sit à quo salutem sibi sperare aut potuissent, aut debuissent, tamen negauerunt me & mendacia locuti sunt in me, prouidentiam & humanarum rerum curam mihi detrahentes: Nunquid, inquiunt, scit Deus & si est scientia in excelso? [*Et ego redemi eos, & ipsi locuti sunt contra me mendacia*] Si verbum præteritum placet, sic locus est explicandus, Cùm nullum alium seruatorem in afflictis & desperatis rebus suis præter me fuerint vnquam experti, tamen peruersè de me & sentiunt & loquuntur. Sin verò futurum tempus, vt in Hebraico exemplari est, magis placeat sese paratum ad sanandum significat Deus, sed eos ipsos sibi suisque commodis officere: *Et ego redimam eos:* Hoc est & possum & cupio ex iis malis eos liberare, tamen repudior ab eis. hæc huius orationis sententia est, quam facilè agnoscet quisquis Hebraici futuri vim perspectam habeat.

Et

Et non clamauerunt ad me in corde suo, sed vlulabant in cubilibus suis: super triticum & vinum ruminabant, recesserunt à me.

ILLORVM insaniam adhuc exagitat, ostendens quàm auersi à sanitate sint, quibus cùm morbus vehementer ingrauescat, adeo, vt præ miseria & dolore gemere & vlulare cogantur; tamē Dei seruatoris auxilium ipsi non implorent & medicinā nullā admittant, sed tantum ciborum & voluptatum desiderio teneantur, quibus frui per morbum non liceat: Namque ægrotis insipientibus vehementius ciborum & potuum, quàm salutis desiderium est, neque tam grauè est quòd sanitate, quàm quod cibi appetentia, & gustus suauitate destituantur: Morbus enim vitiosa offensione & fastidio cibos ab ægrotantibus alienat. Hi verò obstinatis ægris similes, qui medicamenti nulla, cibi verò magna cura tangantur; nam cùm oportuerit me, qui origo & fons salutis sum, ab ijs animo totaque mente inuocari, tamen noctu de rebus suis, de annonæ penuria, de vini & frumenti defectu potiùs, quàm de me cum animo suo cogitant. [*Non reclamauerunt ad me in corde suo.*] Hoc est nunquam eis in mentem venit vt ad me clamarent, [*sed vlulabant in cubilibus suis:*] Translatio à grauissimo morbo sumpta est, quo qui correpti sunt, & in lecto cubare & vlulare solent. Est autem clamare implorantis auxilium; vlulare verò muliebriter tantum dolentis atque gementis, qui quid sentiat queritur & gemit; qua ratione miseriam expuat non cogitat. Israëlitæ temporum & rerum calamitatem deplorabant, atq. in cubilibus suis, quæ cogitationum officinæ sunt, illud tantum curabant, quibus rationibus famen frumenti atq. musti inopiam cauerent, neque me istorum damnorum sua ipsorum culpa auctorē agnoscebant, neque qui solus mederi, & resarcire possem inuocabant, sed *recesserunt à me*, fonte, vitæ, & salutis bonorumque omnium parente.

Et ego erudiui eos, & confortans brachia eorum, & in me cogitauerunt malitiam.

OPTIMI & solertissimi medici diligentiam, studium & curam, rursus ostendit; stultissimi verò ægroti negligentiam & culpam arguit: nam cùm medicus qui sese præstet oportuna facientem, & morbum arte curare instituat sanitatem ægroto promiserit, tamen neglectus fuerit & repudiatus, non iniuria, sed sua maxima culpa, & meritò ægrotus perire dicendus est. Exponit & cōprobat officium suum Deus, cùm non solùm ipse se præsto fuisse, vt opem ferret Israëli ægrotanti ostendat, sed etiam omnia meliora fuisse pollicitum, & prædixisse vt ille sanitatis spe concepta mente constaret, & ad omnia quàm rectissimè sese haberet: quæ res plurimum in curandis ægretudinibus valet. Itaq. Hippocrat. omni studio sanitati Israëlis consultum à se fuisse demonstrat, cui non solùm salutem afferre volebat, sed vltrò etiam promittens animum addere parabat, vt scriptum est: Con- Ezech. 18. uertimini ad me, & quare moriemini domus Israël per memetipsum iuraui, dicit Dominus, » nolo mortem peccatoris, sed magis vt conuertatur à via sua mala, & viuat. » Ego inquit, ipse admonui eos mali & reparationis suæ: Ego confortaui brachia eorum ne desponderent animum. Est enim hic habitus consolantis, & meliora omnia promittentis, vt illud? Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate, dicite, pusillanimes Isai. 35. confortamini, & nolite timere: Et tamen ipsi salutem à me promissam ita interpretabantur, vt crederent futuram, sed eam ab hominibus tamen potius, quàm ab ipso Deo & sperarent & peterent. Huius rei caussa & *cogitauerunt malitiam:* Ita vt promissione & exhortatione mea abuterentur, & cùm sanitatem cuperent, non legitimè eam quærerent.

Reuersi sunt vt essent absque iugo, facti sunt sicut arcus dolosus.

MEDICVS hac lege sanitatem promittit, si parêre medicinæ legibus ægrotus velit, si abstineat, si sustineat, si demum sese curantis consilio, & fidei potestatique permittat. At verò ægroti quidam adeo proterui esse deprehenduntur, vt medici promissiones admittant quidem, leges verò & consilia repudient, & ad alias remedij inueniēdi rationes, ab iis, quæ verissimæ & certissimæ sunt sese traducant. Israëli pœnitentia denuntiata promissa curatio est, ille salutem quidem sperare, sed quoniā ille iugum pœnitentiæ imponi sibi recusabat, ab hominibus potiùs, quàm Deo salutem accipere cogitauit, atque ita factus est, *sicut arcus dolosus*; qui cum non æquabili arte, neque materia apta confectus sit, sagittas aliò, quàm quò à sagittario dirigitur, mittit: Oportuerat enim eos peccatum suum agnoscentes anteactæ vitæ pœnituisse, & Deum quem confiterētur vitæ auctorem

omni

omni studio colere, & propitium sibi omni pietate, atque votis omnibus reddere. Illi verò cum periculo per Heliam vatem veri Dei facto cæterorum Deorum vanitatem [3. Reg. 8.] communi sententia damnassent, & Adonai veritatem frequétissimo theatro incredibili clamore & plausu comprobassent, tamen nec deinceps sicut Deum adorauerunt, sed falsa numina nihilominus colentes ad homines potius, quàm ad Deum auxilij caussa confugerunt: [*Facti enim sunt sicut arcus prauus.*] Quam quidem ob rem ostensa illis salutis spes præcidetur, vt ab iis hominibus à quibus auxilium petierint exitium atque ignominiam patiantur.

Cadent in gladio principes eius à furore linguæ suæ.

OMNIA illis secus, quàm sperata fuerint, cessura prædicit; ex ea enim ægritudine Rempublicam illorum leuandam non esse, sed principum exitio, populi etiam calamitatem esse coniungendam: Namque principes gladio perituros ait vt planè in regum libris periisse eos legimus. Huius autem rei causa fuit, quòd eorum linguam qua Deo detrahere ausi sunt, auxilium aliunde procurantes, detestatus fuerit Deus: quem verò ipse [Prouerb. 22.] detestatur, corruat necesse est, sicut scriptum est: Et quem detestatur Dominus corruet ibi. *Furorem* autem diuinam indignationem & detestationem hoc in loco definimus: Est [זעם] enim Hebraicè verbum Zagham quod detestari & execrari significat: quo verbo vsus est [Num. 23.] Balaam, de Aram adduxit me Balac Rex Moabitarum de montibus orientis: Veni, inquit, & maledic Iacob, & detestare Israël. Quanam (& excipit) ratione detester quem Deus non est detestatus? Huiusmodi autem detestatio linguam detrahentem meritò [Prouerb. 24.] insequitur, vt scriptum est: Ventus Aquilo dissipabit pluuias, & facies detestans linguam detrahentem. Ita demum eueniet, vt horum principes detrahentis linguæ vltricem detestationem diuinamque indignationem experti, non solum calamitatibus, sed probris omnibus & maledictis apud Ægyptios vexentur: Nam cùm Dei beneficio Ægyptiacam olim seruitutem repellentes Ægyptum remeare fuissent prohibiti; redeuntes tamen hoc effecêre, vt Ægyptiacum auxilium diuinæ anteponerent virtuti, & sese ludibrio Ægyptiorum exponerent, qui calamitatem illis exprobrabant præsentem, à qua non tam diuina, quàm sua ope defendi posse arbitrabantur, atque adeò ad miserrimas res huiusmodi irrisio, tanquam cumulus miseriarum accedit, quam Sarcasmon Rhetores [Marc. 15.] vocant, quo miseris & calamitosis hominibus insultatur, quale illud est, Alios saluos fecit, seipsum saluum facere non potest &c. Hanc itaque rem subiuncta oratione significat:

Ista subsannatio eorum in terra Ægypti.

TERRA enim Ægypti non ad suam vtilitatem, sed ad seruitutem, & calamitatem, qualia olim perpessi sunt, ad irrisionem denique sui paratam intelligere oportuit, sicut [Isai. 30.] scriptum est: Onus Iumentorum austri in terra tribulationis & angustiæ, leæna & leo ex „ eis vipera & regulus volans portantes super humeros iumentorum diuitias suas, & super „ gibbum camelorum thesauros suos ad populum qui eis prodesse non poterit. Non fuerunt in auxilium & in aliquam vtilitatem, sed in confusionem & in opprobrium.

CAPVT VIII.

N GVTTVRE *tuo sit tuba, quasi aquila super domum Domini, pro eo quod transgressi sunt fœdus meum, & legem meam præuaricati sunt.*

EX INNVMERIS ferè diuinorum scriptorum testimonijs atque exemplis accepimus, nihil ab humanarum caussarum iudice Deo fieri, cuius non rectissima atque iustissima ratio reddi possit, & quæ ijs ipsis in quos iudicium exercetur, debeat probari: cuiusmodi rationes non raro ab eodem Deo allatæ efficiunt, vt qui natura simplicissimus atque immutabilis sit, idem semper æquissimus iudex esse demonstretur, sicut scri- [Psalm. 118.] ptum est: Iustus es Domine, & rectum iudicium tuum: Mandasti iustitiam testimonia tua & veritatem tuam nimis. Huius maximæ veritatis exemplum à vate nobis hoc in capite ponitur, ita vt planè nullus locus ijs relinquatur, qui ad diuinam potius voluntaté, quàm

quàm ad veritatem & rationem quæstiones de damnatione hominum reuocant, cùm nunquam Dei voluntas ab æquitatis ratione in iudicio deflectere soleat. Nam tametsi in scelerum pœnis repetendis, non eadem cum omnibus hominibus formula agatur, quidam enim leuiores, quidã grauiores, alij serius, alij verò maturius pœnas subeunt; huiusmodi tamen iudiciorum dissimilitudo, varietates etiam iuris atq. æquitatis ipsi Deo perspectas habet. Cùm igitur hactenus Israëlitarum & Iudæorum tractata caussa, & sententia lata fuerit, iamq. pœnæ repetendæ tempus instat (cuius ratio modus atque series diuersa in Ephraitis atq. in Iudæis futura est) & appropinquantis pœnæ periculum per Vatem denuntiari, & totius rei, vt gerẽda est, rationem reddi curat, Deus. Est autem totius rei argumentum hoc: Deus per Assyriorum reges ab Israëlitis & Iudęis pœnas paulò post huius Vatis tempora repetiuit, sed ita actum est, vt Israëlitarũ res ab hoste labefactatæ perirent; Iudæorum verò ita afflictæ essent, vt penè deficerent: in caussa autẽ fuit quod Iudæorum neque tam nefaria, neq. tam antiqua scelera fecerint, neque tanta in errore futura esset, quanta Israëlitarum contumacia. Hanc autem rationẽ publico præconio omnibus hominibus notam, manifestam, testatamq. esse voluit Deus; quamobrem contentissima voce Vatem proclamare, & totius negotij seriem atque caussam exponere iubet. [*In gutture tuo sit tuba.*] Quoniam eiusmodi res est, quam nulli hominum ignoratam aut incertam esse oportuerit, cùm homines iudicia, decretasque in eos pœnas, non tam suæ ipsorum culpę, quàm meæ voluntati asscribere, atque adeo hanc totam rem ad prædestinationis (quam ipsi non satis sapienter intelligunt) rationes referre soleant; propterea non modò humana voce, sed tubæ sono tibi contẽdendum est, vt mandatũ hoc meum quàm fieri possit manifestissimè exponas. Igitur gutture tuo pro tuba vtere, & dicito: [*Quasi aquila super domum Domini.*] Conficiendæ rei celeritatẽ hac similitudine & dicẽdi tropo indicat: Cùm post Israëlitarum expugnationem & abductionem Iudæorum res ita a Senacherib inuadendas esse prædicat: vt penè expugnẽtur, adeò vt re in Samaria strenuissimè & celerrimè gesta ab Assyrijs Ierusalem atque domus Domini velocissimè & fortissimè petantur. namque Aquila præterquam quòd imperij & regni maximè autem Assyrij imaginem refert fortitudinis etiam atque celeritatis rationibus accommodatur, vt apud Ieremiam: Ecce quasi Aquila ascendet, & auolabit, & expandet alas suas super Bosram, Ierem. 49. & erit cor fortium Idumææ in die illa quasi cor mulieris parturientis. Verùm de hac similitudine plura à nobis in Habbakuq commentarijs disseruntur: Quin & in numismatibus antiquis, tum Græcis, tum Latinis aquila imperium significat, hodieque Romanus Imperator id insigne refert. [*Pro eo quod transgreßi sunt fœdus meum, & in legem meam præuaricati sunt.*] Quo tempore Samaritanorum res delendæ erant: mala etiam Ierosolymitanis impendere oportebat; quoniam & ipsi in culpa fuerant, cuius illa summa est, quod ijs quamuis templi religio erat sancta, tamen diuinum fœdus violatum, & multa contra legem per summum nefas fuerant admissa: sed quoniam hi nec sceleribus hactenus nec deinceps contumacia & proteruitate cum Ephraitis æquabantur, ex eo factum est, vt neque ita vt Israëlitæ maturè abducerentur, nec tantam rerum suaruma cciperent calamitatem: namque Israëlitæ non modò nefariè susceptum scelus constanter perseuerare, & transigere instituerunt, sed neque in ipsis miserrimis rebus diuinam opem implorauêre, vt superius dictum est: Et me non inuocabunt in corde suo. Contrà verò Iudæi & Supr. 7. Ierosolymitani ciues à Senacherib vexati ad diuinum auxilium precibus, & publicè susceptis votis confugerunt: Illa enim tẽpestate rex optimus Ezechias Ierosolymitanis contigerat, qui sacris & publicis rebus restitutis, quãtum efficere ipse potuit Deum fusis precibus, hostijs, atque alijs legitimis rationibus placandum procurauit. Qua re illud consecuti sunt, vt non tam maturè pœnas darent: quòd si in officio perseuerassent, nunquam profectò illos optimi incœpti pœnituisset. Hæc misericordiæ captandæ ratio à Deo præuisa atque à vate hoc in loco ob eam rem prædicta est, vt summa cum æquitate omnia facta esse probentur.

Me inuocabunt, Deus meus cognouimus te Israël.

ORATIONIS à Iudæis habendæ argumentum explicat, ea dicendi figura vsus, quę oratoribus inductio dicitur, cuius generis alia iam in hoc vate exempla habuimus. nõ solùm autem actionẽ ipsam atq. supplicationẽ prædicit, sed quibus è locis futuræ orationis argumenta

argumenta petenda sint, prædocet, videlicet oratione supplici vsuros eos, non qui officia, non qui merita propria commemorarent (quæ nulla erant) sed tantum qui miseriam suã exponerent, & qui se tametsi non rectos Dei cultores esse agnoscerent, tamen illius habere notitiam profiterentur, Deumque Israëlis esse eundem solum atque vnicum agnoscerent, à quo cum Israël iam inde ab initio multis & diuinis beneficiis fuisset ornatus (quod & ipsum Israëlis nomen indicat) sperandum esse vt pluribus etiam deinceps afficiatur, quæ illius erga Israëlem maxima misericordia est. Igitur cùm illi nomen Israël tuerentur, qui & Deum agnoscerent, cuius & fidem implorarent, & misericordiam sperarent, æquum esse ab eo impetrare, vt quam summam gratiam & benignitatem hactenus, experti in omnibus rebus sunt, eandem etiam nunc in miserrimis experiantur. Hoc itaque verborum compendio futurarum apud Iudæos orationum, supplicationum & actionum erga Deum sententia colligitur. huius autem generis exemplum vnũ & alterum ab Ezechia Rege editũ in sacris historiis habemus: Domine Deus Israël qui [2.Reg.19.] sedes super cherubin, tu es Deus solus regum omnium terræ, tu fecisti cælum & terram, inclina aurem tuam & audi, aperi Domine oculos tuos, & vide omnia verba Senacherib, quæ misit vt exprobraret nobis Deum viuentem. Verè domine dissipauerunt Reges Assyriorum gentes & terras omnium, & miserunt Deos eorum in ignem; non enim erãt Dij, sed opera manuum hominum ex ligno & lapide, & perdiderũt eos: Nunc igitur Domine Deus noster saluos nos fac de manu eorum, vt sciant omnia regna terræ, quod tu es Dominus Deus solus. Est & eiusdẽ sententiæ grauissima, & gratissima illa cõcio ad populũ de salute diuinitus speranda, ab eodem Ezechia habita: Viriliter agite, & confortamini, [2. Paralit.33.] nolite timere, nec paueritis Regem Assyriorum, & vniuersam multitudinem quæ est cũ eo, plures enim nobiscum sunt, quàm cum illo: Cum illo enim est brachium carneum, nobiscum Dominus Deus noster, qui auxiliator est noster, pugnatque pro nobis: Confortatusque est, (narrat historia) populus huiuscemodi verbis Ezechiæ regis Iuda. Atq. hoc modo Iudæi sese, cùm affligerentur, gesserunt, quem quidem modũ felici euentu cõprobauere: Israël verò qui eandem rationem inire posset, vt cũ rege suo diuinam misericordiã imploraret, contẽpsit tamen, quamobrẽ meritissimas tum impietatis, tum etiam cõtemptus pœnas, maturius multò quàm Iuda dedit. Vt verò æquitatis manifestetur ratio, comprobatione rem ipsam vates colligit.

Proiecit Israël bonum inimicus persequetur eum.

[Isai.1.] SICVT & alio in loco scriptum est: Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequam, filijs sceleratis, dereliquerunt dominũ, blasphemauerunt sanctum Israël, abalienati sunt retrorsum. Cùm ergo sese à bono, hoc est à Deo suo, ab eiusque consilio [Psal.108.] alienauerunt, pronum fuit, vt in summam miseriam deciderent, sicut scriptum est: Et dilexit maledictionem & veniet ei, & noluit benedictionẽ, & elongabitur ab eo. Ne verò Israël culpam in reges suos deriuaret, quorũ legibus ille inuitus paruisset. quòd Iudæis Ezechias optimus Rex præesset, Israëlitis verò Hosseas filius Ela impius, & non pientiores alij antè præfuissent, hanc defensionem sic infringit Deus, vt vel huius etiã rei, quòd impiis regibus vsi sint culpam populus ipse sustineat. Iam enim hoc primum animaduertendum in eis est scelus, quod ipsi sibi ex ambitiosa festinatione, & populari tumultu ac ciuili discordia non autem ex diuino consilio reges creauerũt: Nam tametsi Ieroboamo per Ahiã Silonitẽ pallij discisi imagine futura in Israëlitis dissensio, & regni diuisio prædicta fuerit; non tamen id populus in creando rege peruidebat, aut curabat, vt ea ratione diuinum sequeretur consilium; non enim Deus illi consultus fuit, sed temeritate potius quàm pietate res acta est: Neque verò promissio certa & perpetua obtinendi princi- [3.Reg.11.] patus Ieroboamo fuerat, sed ea duntaxat lege: Si audieris, inquit, Deus omnia quæ præcepero tibi, & ambulaueris in vijs meis, & feceris quod rectum est coram me, &c. Itaq. nec regni stabilitas Ieroboamo promissa simpliciter, nec de eo perficiendo Israëlitæ ex diuina promissione cogitabant, nunquã enim vt oraculum cõsulerent, curauerunt: quòd si maximè Ieroboamus ex Dei sententia principatum obtinuit, ea tamen nunquam ab ijs est sciscitata; quisnam præter vnum Iehu filium Namsi ex diuina sententia, ac nõ potius propria libidine rex est constitutus? Nulla itaque ratione illi crimen in reges translatum, à se depellere possunt. huius rei causa dicit Deus:

Ipsi

Ipsi regnauerunt, & non ex me principes extiterunt, & non cognoui.

HEBRAICE est, *ipsi regnare fecerunt, principes instituerũt, quos ego non cognoui*, hoc est, *non probaui.* Sed quid opus est regum impietatem obijcere, quãdo impijs legibus non solùm populus intercedere, sed obsistere etiam publicè & potuerit & debuerit. Neque enim regis imperio ita parère populum oportet, vt æquitati diuinarum legum, atque religionis auctoritati detrahatur: quemadmodum illi decreto, quod de Ionata deuouẽdo factum à rege fuerat, quanquam regijs iurisiurandi sacramentis firmato, sapienter à populo est intercessum. Ergo cum Ieroboamo impietatem suadenti, atque etiam imperanti intercedere & resistere debuissent, & regibus etiam alijs, à quibus ad huiusmodi nefaria scelera impellebantur, si tamen impelli ad eas res populus potest; tantum àbfuit vt id populus faceret, vt vltrò etiam ipse proprio studio, & sumptu impietatem auxerit & propagauerit: Neque enim satis visum fuit vitulos à Ieroboamo positos colere, nisi populus ipse tributim ad suam voluptatem & libidinem plures nouos deos de suis sumptibus sibi consecraret. Itaque neque coacti neque inuiti, sed spontè ac libenter grandem pecuniam ad statuas publicè contulerunt.

Aurum suum, & argentum suum fecerunt sibi idola, vt interirent.

NVLLA re magis populi voluntas erga superstitiosum simulachrorum cultum argui potuit, quàm quod aurum suum & argentũ suum alioqui auarus ad eam rem contulerit. Etenim quòd argento comparatur charum atque expetitum ei qui cõparat esse oportet. Hoc etiam argumẽto eos qui in solitudine erant inflãmato ad idololatriam studio raptos fuisse ab Aarone apud Mosen probatum est. Ne indignetur, inquit, Dominus meus, tu enim nosti populum hunc, quòd pronus sit ad malum: Dixerunt mihi fac nobis Deos qui nos præcedant &c. Quibus ego dixi: Quis vestrum habet aurum? Tulerunt & dederunt mihi, & proieci illud in ignem, egressusq. est hic vitulus. Nullam ergo Israëlitę nefarij sceleris sui excusationem habẽt, qui non solùm impietatẽ admiserunt, sed auro etiam atque argento non regio, sed suo vltrò emerunt. Maximum autem auri atq. argenti pondus in eam vanissimam rem illis fuisse impensum subiuncto testimonio ostendit. Exod. 32. [*Vt interirent.*] Verbum ad aurum & argentum refertur. tantam inquit auri atq. argenti vim ad statuas contulerũt, vt multũ suis fortunis detraxerint, quod certæ summè rem sibi desideratam, summeque gratam arguit. Quoniam autem vitulorum simulachra non diuinitatis alicuius, sed impietatis populi certum signũ fuerat, cuius cultu nullum auxilium, sed maximum potius exitium sibi procurauerãt: huius rei caussa dicit illos sibi damnum & malum proprio sumptu & labore quæsiisse, qui vitulum conflauerint, à quo profligati fuerint; cumque diu in eo scelere perseuerauerint, maturam ipsi sibi atque etiam diuturnam calamitatem importauerunt: atque ob hanc rem dicit:

Proiectus est vitulus tuus Samaria, iratus est furor meus in eis, vsquequo non poterunt emundari?

HEBRAICE est, *Proiecit vitulus tuus Samaria*, significatq. Israëlem cuius regia Samaria fuit, cornu petitum & proiectũ esse ab eo vitulo, quem ipse sibi aluerat, translatione ad rem accõmodata pulcherrimè vsus: Nam ipsi sibi exitium & pepererũt & aluerũt, quamobrem iratum se illis Deus ostendit. Significat autẽ abductionẽ & captiuitatem Israëlitarũ, qui propria idolomaniæ culpa à suis sedibus eiecti sunt, tãquam cornibus vituli, quem ipsi enutrierant, expulsi & exturbati fuerint. Quoniam autem hæc maxima in illis culpa fuerat diuturna, à qua nulla sese defendere excusatione potuerant, propterea infert: [*Vsquequo non poterunt emundari?*] Hoc est, tanta illorum culpa tam turpis caussa est, vt quæri meritò possit, non solùm quomodo sese excusare poterũt: sed etiam quãdo scelus expiare tandẽ valeant? nam in quo nullus culpæ modus fuerit, in eo nullum pœnæ & expiationis modũ statui æquum est. Quoniam vituli mẽtio facta est, quem à Ieroboamo in Samaria conflatũ legimus, cuius sceleris crimẽ regi fortasse suo referre populus cõtenderet, vt qui aliorũ crimina sustineret, hanc saltem partẽ depelleret, ostendit Deus hanc etiam culpæ notam ita populo esse inustam, vt abluere ipsi non possint: Namq. alios Deos, quos colendos susceperant, à finitimis gentibus consuetudinis commercio auectos fuisse dici posset, ita vt gentiũ auctoritate cõsuetudine atque impulsu Israël peccasse videatur: Vitulorum

verò cultum in Iſraël natum atq. auctum fuiſſe, quem à nullis finitimarũ gentium acceperint, ſed tanquam propria ſuæ gentis numina ipſi proprio conſilio atq. auctoritate conſecrauerint, ſicut in decreto edictum fuit: Hi ſunt dij tui Iſraël. Dij tui, inquit: atque ea res à Ieroboamo neque occultè facta, neque aliunde aſportata eſt, ſed in Iſraël in media Samaria publicè vitulus eſt conflatus, atque à Deo ab artifice Iſraëlita ita vt figuram, conſecrationem, & omnem ſuæ diuinitatis opinionem ſolis debeat Iſraëlitis: Neque alio nomine quàm Iſraëlis, aut Samariæ vitulus appelletur, namque in Samaria natus atque ex ea vrbe in Dan & delatus & ſacratus fuerat:

Quia ex Iſraël ipſe eſt, & artifex fecit illum, & non eſt Deus.

NAM ALIORVM deorum ſimulachra cùm diuinitatis opinione ab alijs gentibus accipere potuerunt, & minus fortaſſe culpæ eſſe in ea re videri poſſet, ſi aliorum ſententijs & conſilijs acquieſcerent, & eorum fidei, à quibus cultum ceremoniasq. accipiebant ſeſe committerent. poterat hæc quidem vtcumque deceptio videri, ſi ita exiſtimarent gentes à quibus eam religionis rationem ſuſceperint non fieri veriſimile errorem ſuum tamdiu fouiſſe, ſi in errore ſe eſſe crederent; denique hæc atque his ſimilia falſò quidem, vt cumque tamen cogitari de alienis religionibus potuêre. at verò in vituli ratione nullus planè locus huiuſmodi erroribus aut exceptionibus relictus eſt, cùm ipſi conſilio inito hunc potius, quàm alium Deum ſuum eſſe voluerint, hæc illis figura magis placuerit, & ad eam rem artificem parauerint, à quo vbi fuſus vitulus eſſet, qui antea nihil aliud quàm aurum vel argẽtum erat, Deus renuntiaretur, nouus Deus recenter intra ipſorum vrbem natus, imò potius factus, cui homo artifex figuram pro diuinitate dederit, cùm nunquam apud alias vicinas gentes vituli imagini niſi apud has olim in deſerto, & nunc Samariæ diuini honores fuerint decreti, ſicut ſcriptum eſt: Ipſi me prouocauerunt in eo qui non erat Deus, & irritauerunt in vanitatibus ſuis, hoc eſt, in vanis inuentis ſuis, quæ nulla neq. veritatis neque deceptionis ratione tueri poſſint. [*Et non eſt Deus:*] ſed nouum ipſorum figmentum & excogitatum monſtrum artificis opera factum, & communi totius populi furore acceptũ, itaque cum de illo inſtituendo à rege & principibus conſuleretur cùm decerneretur, cùm ad artificẽ deferreretur aurum, cùm in fornace cõflaretur, cùm denique ſtatueretur & conſecraretur, populus aderat, qui non ſolùm aduerſari, ſed etiam maximo cum applauſu excipere deprehenſus eſt. Eſt autem adeò proprium ipſorum inuentum hoc, vt neque à gentibus vllis finitimis antea traditum ſit, neq. ab vllis deinceps ſit admittendum: Conſueuêre enim duces & ſummi Imperatores deorũ ſimulachra, & ſtatuas, quæ in expugnatis vrbibus colerentur integras ſeruare, & ad vrbes ſuas, tum religionis, tum etiam monumenti cauſſa traducere, & in proprijs templis vel in publicis & celeberrimis locis ſtatuere. cuius rei exempla multa in hiſtorijs paſſim occurrunt: Verùm enimuerò erga Samariæ vitulum nulla neque diuinitatis, neque artificij, neq. alterius rei præterquam vtilitatis ratio ab hoſte habebitur, qui capta vrbe & collecta præda vitulos in auri ſolúmodo vſum cõminuet; tantùm abeſt, vt diuinis honoribus proſequatur. Planè manifeſtum eſt, vitulorum colendorum errorem proprium Iſraëlitarum eſſe, neque illos cum gentibus vllis hoc ſcelus communicaſſe: Nam quòd de Api Ægyptiorum Deo à quibuſdam dicitur, longè aliud eſt, cùm Apis bos grandior ſit, iſque viuus, & certis maculis inſignitus atque alio nomine ab Ægyptijs, quàm vitulus iſte fuſilis Iſraëlitarum colatur. quibus de rebus aliàs plura dicenda ſunt; neq. enim longas de ſingulis argumentis diſputationes commentationis noſtræ anguſtiæ capere poſſunt:

Deuter. 32. 21

Quia in aranearum telas erit vitulus Samariæ.

QVI nullis gentibus antea dedicatus aut notus ſolis verò Iſraelitis cultus, atque pecuniæ ſuæ detrimento conſecratus in nullum tandem vſum, ſed in contemptũ erit & deſpectionẽ, Hebraicè eſt, *in Sciſsilia erit vitulus.* Eſt appoſitiſſima ad ſententiam lectio, ſignificans ea parte tantum vſui forè hoſtibus, qua cultoribus ſuis detrimento & damno fuerit; nam qua aurum eſt, vtile eſſe potuit, ſi in nummos cuderetur, hac verò inutilis fuit Iſraëlitis qui aurum in eo conflando conſumpſerant. ſapientiores itaque multo hoſtes qui vitulum in laminas atque fragmenta redigent; nimirum quis verus eius vſus ſit, intelligentes; contra verò ſtultiſſimi Iſraëlitæ, qui materiæ vtilitate neglecta figuræ conformatæ diuinum

uinum vſum ſperauerant,atque in hac re multum conſilij, operæ, induſtriæ ac ſpei collocauerant; ſed omnia vana hæc illis atque inutilia fore, imò in magnum malum euaſura prædicuntur.

Qui ventum ſeminabunt, & turbinem metent, culmus ſtans non eſt in eo, germen non faciet farinam,quòd ſi fecerit alieni comedent eum.

QVI ſeminat & laborem ſuſcipit & ſumptum facit, & tempus etiam in ea re conſumit,ſed tamen hæc omnia ſpe fructus, vt Paulus inquit, perferuntur. (1.Corint.9.) peruidere autem vnumquemque oportet, quid ſeminauerit: neque enim aliud ex ſemente ſperare licet, quàm id quod ſeminis natura producere poteſt. atque ex hoc errore, & huius rei ignoratione multorum labores non ſolum vanos,ſed etiam inutiles euadere diuina ſapientia docet, cùm quiuis ex quacunque re quam ſeminauerit, maximas ſibi maximorum fructuum ſpes pollicetur, etiamſi iacti ſeminis natura eiuſmodi fructus non ferat: Cæterùm cùm fructus tandem non pro opinione, ſed pro rerum quæ ſeminatæ ſunt natura colligantur,tum verò ſors hominibus ac non potius imprudentia ſtultitiaque accuſatur.Heu heu quantus & quamplurimus error humanis in mentibus verſatur. Cùm itaque Iſraëlitæ ventum ſeminauerint, & maximo labore & ſumptu vanitatis ſtudijs operam dederint,turbinem metant neceſſe eſt. Ventus intra terrã conceptus cùm eruperit,puluerem ſecum excitat,& turbinem efficit,turbo autem occurrentium oculos, aures & nares atq. os infeſtat,totum denique corpus turbat atque circumagit,vt ſcriptum eſt: Ita perſequeris eos in ira tua,& in turbine tuo turbabis eos. Quemadmodũ autem ventus vanitatem cum maximo apparatu ac impetu in ſacris ſignificat, vt apud Iob: Vſque quò loqueris talia,& ventus multiplex ſermo oris tui? (Iob 8.) Sic turbo vltionem grauem & celerrimam refert, quale illud eſt: Dominus in tempeſtate, & turbine via eius. (Nahum 1.) Talem profectò ſuorum ſtudiorum exitum ab iſtis eſſe expectandũ prædicit Vates,vt fuſi, perturbati, & ea in quam incubuerant, impietate inuoluti rapiantur, deijciantur, & diſſipentur: vt in eo ipſo in quo quis peccauit ex diuini iudicij ſentẽtia puniatur: (Sapien. 11.) Cùm autem ex vanitate nihil præter vanitatem ſperari poſſit, tranſlationẽ ſumptam perſecutus non ſolùm veris fructibus, ſed etiam iucunditate omni & voluptate fruſtrandos eos eſſe pręcinit,cùm illa ſeges non ad ſpicam,ſed neque ad culmum ſit peruentura.atque hoc eſt quod dicit: Culmus ſtans non eſt in eo. Eſt autem culmus canna in ſegete cùm iam ad nodos vſque creuerit, nodorum enim vi continetur vt conſiſtere rectus poſſit. vt illud:

Et venerata Ceres, vt culmo ſurgeret alto. (Horat. ſerm. lib. 2. ſaty. 2.)

Et illud: Septem ſpicæ pullulabant in culmo vno. (Gen. 14.) Illud enim veriſſimum eſt omnis humanę infelicitatis initium & caput religionis prophanationẽ eſſe,& idolorum cultu maxima rebus publicis eſſe inuecta mala, ſicut ſcriptum eſt: Infandorum enim idolorum cultura omnis mali cauſſa eſt, & initium & finis. (Sapient. 14.) Aut enim filios ſuos ſacrificantes, aut obſcura ſacrificia facientes, aut inſaniæ plenas vigilias habentes, neque vitam, neque nuptias mundas iam cuſtodiunt, ſed & alius alium per inuidiam occidit, aut adulterans contriſtat, & omnia commixta ſunt, Sanguis,homicidium,furtum & fictio,corruptio & infidelitas, turbatio & periurium, tumultus bonorum, & cætera mala quæ in eodem loco à ſapiente commemorantur, quibus malis quæ abundauerit Reſpublica,quemnam non dico bonum fructum,ſed neque culmum ſperare à Deo poſſit: profectò neque animorum vllis internis, neque externis etiam bonis cumulabitur? [*Germen non faciens farinam.*] Vt vano & inutili labore conſumpto omnis vtilitatis ſpe fruſtrentur. Quòd ſi fortè aliquid farinæ confici poſſit, id erit quàm exiguum & tenuiſſimum,neque in ſuum tamen,ſed in hoſtium vſum cedet,à quibus & libertate ſimul, & fortunis omnibus exturbentur. [*Quod ſi fecerit alieni comedent eam.*] Perſiſtit adhuc in tranſlatione,quam deinceps porrò explicat:

Deuoratus eſt Iſraël,nunc factus eſt in nationibus quaſi vas immundum.

QVAM ipſis calamitoſus fuerit error,oſtendit,qui in aduerſis rebus amicitias & ſocietates cum gentibus inire cupierunt, quas maximis damnis & ſumptibus, ſuarumque fortunarum diſpendio initas ſine vllo ſuo emolumẽto tamdiu retineant,quoad nihil illis quod ſocijs donaretur iam ſupereſſet: Namque huiuſmodi hominum fœdera, quæ non religione aut officio, ſed commodis tantùm atque vtilitate ſancita ſunt, facilè rebus aduerſis frangũtur,ſicut ſcriptũ eſt: Ecce non eſt auxilium meum in me, & neceſſarij quoq. (Iob 6.)

 mei

mei recesserunt à me; fratres mei præterierunt me sicut torrens qui raptim transit in conuallibus. Hanc etiam sociorum fidem expertus est Israël, quos interim dum sine vllo ipsorum dispendio aut periculo donis datis, muneribusque onerare potuit, retinuit. Postquam verò inexhaustus iam ipse fidei ac præsidij periculũ in eis facere voluit, vel nullos inuenit, vel derisores in se expertus est: Ægyptijs munera missa fuerant, Assyrij sæpe auro & argento fuerant aucti, Phul à Menahem argẽti rudis & cælati mille talenta acceperat, atque cùm sic funditus exhaustus atq. deuoratus fuerat Israël, tum demum [*Factus est in nationibus quasi vas immundum:*] Quod cùm cibis quibus plenum fuerat inane à cœnantibus est relictum, reijci atque ob sordes fastidiri solet: sic Israël communi odio & fastidio repudiatus est à nationibus, quibus se plenum non seruandum sed absumendum præbuerat. *Deuoratus est Israël.* Rem futuram præterito tempore prophetica certitudine dicit, nunc, postquam deuoratus est, fastiditur ab omnibus, cum nihil in eo vtilitatis, sed tantùm sordium & miseriarum feces fuerint residuæ, sic rem igitur vti futura est præsenti facundia atque oratione depingit, vt iam agi dicere possis quod paulò post re ipsa fuerat spectandum.

Quia ipsi ascenderunt ad Assur: onager solitarius sibi Ephraim munera dederunt amatoribus suis.

REM, quam sub translatione dixerat, narratione explicat, & similitudine exornat: Ostendit autem quam ob caussam fortunis & diuitijs primũ exhausti, deinde ab ijs quos socios putabant fuerint reiecti, Quoniam, inquit, cùm diuinę disciplinæ iugum detrectarent, & libertatẽ siue potius licentiam illam, quam ipsi sibi largiti fuerãt, retinere vellent, perinde atque onager aliquis qui nullo hominis imperio sed suo ipsius impetu in solitudine agitur, nunc hos, nunc illos amicitiæ atque societatis caussa petebant. Itaq. ad Assyrios muneribus missis, ac tributo collato ascẽderunt, quibus nõ officij, sed vtilitatis gratia admissi, vbi inutiles esse cœperunt, fastiditi cõtinuò fuêre. Cæterùm, hos ego, inquit Deus, qui sese homines, & in seruitutem meam natos esse obliti, onagri libertatẽ affectauêre, eò deducam vt multis venatoribus circundati, & capti frena & capistra ore accipiant, & grauissima onera, atque importunum equitem dorso ferant. Onager licentiæ & libertatis imaginem in sacris exprimit: Namque id animal hominis imperia, præter cæteras belluas, auersatũ solitudine delectatur, sicut scriptũ est: Quis dimisit onagrum liberum

Iob.39. & vincula eius quis soluit? Cui dedi in solitudine domũ & tabernacula eius in terra salsuginis: Contemnit multitudinem ciuitatis & clamorem exactoris nõ audit. Circumspicit montes pascuæ suæ, & virentia quæque perquirit. Huius ergo animantis imaginem per summã insolentiam sibi induerat Ephraim, qui non quò vocabatur, sed quò liberet eundum sibi esse in animum induxerat, sicut scriptum est: Vir vanus in superbiam erigitur,

Iob 11. & tanquam onager se liberum natum putat.

Sed & cum mercede conduxerint nationes, nunc congregabo eos, & quiescent paulisper ab onere regis & principum.

Isai.8. HVMANAM sapientiam, studia, & conatus nihil aduersus diuina consilia valere ostendit, sicut scriptum est: Inite consilium, & dissipabitur: loquimini verbum, & non fiet: imò proprijs artibus, consilijs decepti homines, capi & perire solent: namque fatuos

Prouerb.11. vt Salomon ait, sua ipsorum interficit auersatio: Incolumia omnia ac salua perpetua fore sibi promiserat Israël, si cum Assyrijs & Ægyptijs fœdus quacunque conditione sanciret. quamobrem illorum societates & amicitias magno sibi precio comparauit, quo factum est, vt minoris ab hoste, quem socium putabant, fierent, ipsiq. stipendio soluto inimicum exercitum aduersum seipsos conducerent. Ait itaque Deus, efficiam vt illi non gratis mercedem accepisse videantur, sed cum auro atque argento meo vsi fuerint, ego rursus illorum opera contra Israëlitas vtar, qui se his muneribus saluos beatosque fore putauerant. [*Congregabo eos.*] populos videlicet & gentes, qui iam stipendio accepto conducti sunt, & quoniam tædere iam cœperat Israëlitas munerum & tributorum quæ in annum regibus & principibus Assyrijs conferebantur, grauissimumque illud onus putabant, & quod cùm sustinere ipsi non possent, negare cogitauerant, eueniet vt congregati contra se exercitus tantum pondus perferre cogantur, vt leuissimum eis illud onus meritò existimetur, quod saluis rebus suis deposuerant: Namque sæpe vsu venire videmus, vt

quæ

quæ grauiſſima mala hominibus iudicari ſolent, eadem poſteriorum calamitatum comparatione, optabiliora iudicentur, ſicut ſcriptum in hoc genere eſt: Et erunt poſteriora hominis illius peiora prioribus. [*Et quieſcent pauliſper.*] Hebraicè eſt, & dolebunt parum ab onere regis & principum, dolore illo, ad eum dolorem collato videlicet, quem ex bello abductione, & miſerijs ærumniſq. illis, quibus denuò prementur, accipient: Quod ſi Latinè vulgatæ editionis ſententiam quis aſſequi cupiat, eos interim à tributi penſione quieturos eſſe ſignificat, dum Deus Aſſyriorum exercitus aduerſus eos colligeret: namq. hac occaſione Aſſyrius rex arrepta bellū Iſraëlitis intulit, cùm illi tributa intolerabilia eſſe arbitrati, conferre deſtiterunt, vt in Iſraëlitarum regum libris legimus, ita *quieſcent pauliſper ab onere*: Aliquantulam quietem iudicari poſſe onus regis dicit, ſi cum futuris laboribus comparetur, qui quietem illam conſequentur; atque hæc eadem cum ſuperiori expoſitione fere eſt, ſed quàm ex Hebraica veritate explicuimus ſententiam, ea cum re ipſa & oratione aptius & commodius cohærere videtur. Retulimus verò pronomen illud ad nationes, quoniam nationum nomen Hebraicè maſculinū eſt. Quàm ſit autem verum leuiora onera tributorum quam belli & captiuitatis videri, res ipſa comprobat; nam tributis exoluendis regū tantùm & principum onera ſuſtinentur. Cæterùm, in bello & captiuitate, non ſolùm regum, ſed multò etiam magis populorum & vulgi iniurias, opprobria, oppreſſionis, atque intolerabiles moleſtias, victi, patiuntur, dum abiectiſſimus quiſq. ex plebe quidlibet in victos, & miſeros licere ſibi putat & audet crudeliter: Atque ideo Iſraëlitæ præ omnibus miſerrimis hominibus his miſerijs & ærumnis premuntur, qui per totum orbē diſperſi, omnibus ferè hominibus ludibrio & deſpectui ſunt, & vitam varijs nocentium libidinibus atque moribus expoſitam habent. huius tanti mali cauſſam repetit Deus:

Luc.11.
2.Reg.17.

Quia multiplicauit Iſraël altaria ad peccandum, facta ſunt ei altaria ad peccādum: ſcribam ei multiplices leges meas, quæ alienæ reputatæ ſunt.

ELEGANTISSIMA antitheſi ſumma Iſraëlitarum peruerſitas notatur, cuius antitheſeos huiuſmodi ſententia eſt: Iſraël genus ad diuinos cultus electum, ad ſanctitudinem vocatum rationem omnem officij commutauit, quibus non ſatis fuit peccatis & ſceleribus parentum pollui, niſi etiam ipſi plura ſibi ſcelera adinuenirentur atque accumularentur: Nam parentes eorum altaria vitulis erexerant, quibus filij non contenti, nouas aras, templa, lucos nouos, alioſque cultus addiderūt, ſcilicet vt nulla vitæ aut temporis pars peccato illis & turpitudine vacaret, quemadmodum de Achab ſcriptum eſt: Qui addidit Baal, & lucos &c. Hoc ergo eſt quod dicit, *Facta fuerūt Iſraël altaria ad peccandum*: Satis altarium fuerat, & ſatis ſuperque ad peccandum inſtructorum, & tamen ipſe *multiplicauit altaria ad peccandum*. Perinde quaſi Iſraël ad hāc vnam rem ab initio inſtitutus eſſet, nempe ad peccandum: Ita omni ſtudio, omni conatu ſumma ope curauit, vt quamplurimas peccandi commoditates haberet, & propter eam cauſſam multiplicauit, prouexit atque auxit: Nam quod quiſque ſua intereſſe credat, id auctum atque abundans eſſe maximè cupit, contrà verò quod alienum & ſuperuacaneum putet, id quantò abundantius, tantò etiam moleſtius ducit, & vehemētius faſtidit. Ita Iſraëlitæ peccatorū oportunitates quamplurimas eſſe ſibi voluerunt, atque ob eam cauſſam primis maiorum ſuorum altaribus, noua etiam altaria addiderunt, quaſi hæreditatem impietatis ampliaturi: leges autem à me ſcriptas, illiſque traditas, in quibus ſeſe per totam vitam exercerēt, tanquam alienas à ſe reiecerunt: [*Scribam ei multiplices leges meas.*] Oratio cum affectu pronuntiata eſt, quali vti homines ſolent, cùm magnā curam & operam aliqua in re ſibi conſumptam, quæ tamen non ex ſententia ceſſerit, indicare volunt, vt illud:

——En quis conſeuimus agros? Virg. Eclog.

Inſere nunc Melibœe pyros, pone ordine vites. Huiuſmodi & illud eſt: Ego autem cùm illi in moleſtia eſſent, induebar cilicio, humiliabam in ieiunio animam &c. [*Multiplicauit altaria ad peccatum, Facta ſunt ei altaria ad delictum.*] Hebraicæ, *Et erant ei altaria ad peccatum.* ita eadem vtrobique Latinarum vocum ſignificatio eſt peccati & delicti. Ergo æquiſſima rerum viciſſitudo erit, vt cùm Iſraël magno apparatu à me traditam legem repudiarit (cuius obſeruatione & cultu ſanctum illum eſſe oportuit) atque ſanctitatem peccato cumulauerit, ad eamque rem multò altarium vſus fuerit numero, ſic miſſa ab illo Pſalm.34.

ad Assyrios amicitiæ & fœderis caussa, pecunia à me in conducendi aduersus eum militis mercedem, atque stipendium conuertatur. [*Scribam ei.*] Futurum pro imperatiuo sæpe in sacris vsurpatur, vt: Altaria eorum destruetis, & lucos succidetis: Cùm autem prima persona imperatiuus careat, commodissimus certis in locis futuri vsus est.

Hostias muneris mei offerent, & immolabunt carnes, & comedent, & Dominus non suscipiet eas, nunc recordabitur iniquitatis eorum.

QVÆ modo dicta sunt de multiplici altarium vsu ad peccandum, de diuinarum legum repudio ad omnem Israël pertinebant tam ad Iudæos quàm ad Ephraitas, namq. in eadem superstitionis & impietatis culpa vtrosq. fuisse manifestũ est, atque vtrosq. etiam pœna dignos, sed cum Iudæis mitius fuit agendũ nõ propter merita, sed propter orationẽ supplicem, atque in regis gratiam: neq. enim aliquam egregiam virtutem in Iudæorum populo experiri possis, quamobrem illis esset parcendum. ideo futurum erat, vt cùm Israëlitas Assyrij perderent quasi Aquila super domum Domini aduolarent: Iam si qua virtus, si qua pietatis species obijci à Iudæis posse videbatur, eam nullam esse demõstrat. Quippe qui religionis imagine proposita non officio, non pietati, sed suis tantùm commodis seruiebant: Ferè enim fit vt in rebus quæ pietatem & diuinum cultum cum vsu aliquo coniuncta habent, homines eam partem accipiant, quam vsui sibi esse intelligant in eandemque vsque ad vitium incumbant: eam verò quæ pietatem propius attingat, & quæ præcipua est, omnino deserant; vt quod Christus in Euangelio summa reprehẽsione & stomacho verbis atque etiam verberibus est insectatus, sacram ædem, quæ ad pietatis studium ad supplicationum frequentiam fuerat consecrata, in latronum speluncam, sa- Luc.19. cerdotum & populi auaritia fuisse mutatam. Huiusmodi exemplum hoc in loco à Deo damnatur, quòd Iudæi tametsi sacrificia in templo diuini honoris nomen prætendentes facerent, tamen ea non ad pietatem, sed ad suam ipsorum vtilitatem atque voluptatem factitarent: Cùm enim hostiarum maximè pacificarum magnis portionibus vesci sacrificantibus ipsis liceret, significat eos non religionis sed voluptatis & cœnarum studio, nulla interim pietate, nullo diuino timore tactos, sacrificia frequentare. [*Hostias muneris mei offerent.*] Hoc est, si quas hostias sese nomini meo mactare iactent, eiusmodi munere me sibi propitium necessariò fore dicant, quòd nõ deceat hostias mihi ingratas sine ipsorum vlla vtilitate cædere, imò, inquit Deus, ipsi sibi immolant non mihi ipsi mactatis carnibus vescuntur, & Dominus non suscipiet eas. neque enim aut sale conditæ aut ritè & sanctè immolatæ sunt, vt Deo gratæ, & in eorum à quibus præbentur pietatis memoriam acceptæ esse possent: Etenim in ijs sacrificijs, quæ purè sanctèque fiebant, illa hostiarum pars quæ Deo separabatur, in odorẽ suauitatis concremata ascendebat, & in iucundam com- Leuit. 2. memorationem pietatis eorum à quibus offerebantur, sicut scriptum est: De qua adolebit sacerdos memoriale muneris partẽ farris fracti, & olei, ac totum thus. Et alio in loco: Leuit.6. Odor, inquit suauissimus monumentum Domino. Itaque victimæ piorum hominum pietatis monumenta erant, quibus Deus ad gratiam atque beneficentiam illorum religionis atque virtutis, à quibus offeruntur recordatus excitaretur; contrà verò impurorum sacrificiorum odores memoriam impietatis eorum, à quibus oblata sunt Deo excitabát, Prouerb. 15. sicut scriptum est: Victimæ impiorum abominabiles sunt apud Deum: Vt quid mihi, ait Ierem.7. Deus, thus de Saba affertis, & calamum de terra longinqua? holocaustomata vestra non sunt accepta, & victimæ non placuerũt mihi. quid ergo suis illis sacrificijs sibi litauerint, docet Deus; nimirum quòd scelerum huius populi recordatio, & digna sceleribus pœna sibi fuerit repetenda.

Nunc recordabitur iniquitatis eorum, & peccata eorum visitabit, ipsi in Ægyptum conuertentur.

CVM DEVS iniquitatis recordatur, pœnas repetere parat. idem etiam fit cùm pec- Psal.109. cata visitat, vt illud: In memoriam redeat iniquitas patrum eius, & peccatum matris Num.14. eius non deleatur, & illud: Visitans peccata patrum in filios &c. Quòd verò periculo illo quod vtrique populo intendebatur, liberatus fuerit Iuda, non est quòd ipse securè agat, cùm tanta eius populi iniquitas, tanta impietas sit, vt pœnas effugere non possit; sua eis dies est etiam constituta, cùm iniquitatis eorum recordatio, & peccatorum etiam erit visitatio. vniuersus enim Israël impiè egit, vniuersus ergo pœnas pensurus

surus est. Itaque vtriusque populi vastationem prædicit, hoc est Samariæ & Ierosolymitani templi excidium: id autem suo tempore futurum esse docet: Nam visitandi verbum ad eas res accommodatur, quæ cùm neglectæ esse viderentur, tamen euenit vt diligenter à Deo curari iudicentur, vt: Visitauit Dominus Sarã, & visitauit Dominus filios Israël, & audierunt quòd visitauerit eos Dominus: Quoniam verò multi ex Israëlitis Samaria capta, & ex Iudæis vrbe diruta in Ægyptũ migrauêre, contrà quàm præceptum illis fuerat, tantum nefas silentio preterire non oportere Deus iudicauit: Quòd in tempore visitationis peccatorum & iniquitatis, non ad pietatem, non ad officiũ conuertẽdi, sed impio animo in Ægyptum fuerint commigraturi. quæ res maiorem illis calamitatem allatura fuit, sicut etiam à Ieremia prædictum est: Et assumam reliquias Iudæ, qui posuerunt facies suas, vt ingrederentur terrã Ægypti, & habitarent ibi, & consumentur omnes ibi in terra Ægypti, & cadent in gladio & fame, & consumentur, à minimo vsque ad maximum in gladio & fame morientur, & erunt in iusiurandum, & miraculum, & in maledictionem, & in opprobrium. Hanc etiam rem noster hoc in loco significat vates, quis tandem sit vtriusque populi impietatis futurus exitus: Neque verò in his solum rebus peccauerunt illi quod exterarum nationum auxilia atque amicitias exoptauerint, & carnem & sanguinem sibi præsidio fore arbitrarẽtur, sed quod neque cùm iam vanum hoc consilium sibi esse intelligerent, cumque viderent eos quos socios arbitrabantur hostes esse, cùm nullum iam præsidium in hominibus collocarent, tamen nec his rebus eruditi, nec periculis admoniti Dei factoris sui meminerunt, & perinde ac si nullus esset, ac si nunquam in eos beneficus fuisset, ita nunquam de ipso cogitauerunt; sed quoniam tutela atque præsidio hominum destituti erant, ad locorum munitiones sese conuertebant, vt locorum atque ædificiorum operibus munitionibusque septi, in tuto esse sibi viderentur: ijs autem rationibus, his consilijs effectum est, vt non solum homines, sed Deũ etiam ipsum, quem omnino contempserant, sibi hostem redderent. Porrò qui hominum omnium in se odium concitauerint, qui Deum sibi infensum reddiderint, quonam loci aut operosæ molis præsidio, saluti suæ consulere possint? homines ne implorent? at vel nullos, vel omnes inuidos experientur? an locorum vrbiumque munitione sese ab hostiũ incursione armorumque impetu tueantur? rursum illis infensus est Deus, qui funestos ignes eorum vrbibus, arcibus, templisque inferre possit. nullo ergo pacto effugere poterunt, quibus cùm homines feri & immanissimi tũ Deus fortissimus in cælo & in terra hostes fuerunt: Tota adeò hæc res subiunctis versibus à Vate prædicitur.

Gen.21.
Exod.4.
Ierem.4.

Et oblitus est Israël factoris sui, & ædificauit delubra.

HEBRAICE pro delubra Hecal legimus, quæ vox arcem regiam palatiumque significat, vt illud: Et erunt filij tui Eunuchi in hecal regis Babyloniæ. & illud: Simia manibus vtitur, & moratur in Hecal regis. Cùm autem nonnulla templa, & ad religionis cultum, & ad loci atque vrbis præsidium magna mole ædificari soleant, euenit vt ea etiam Hecal nominentur: cuius generis ædificia, basilicas hoc tempore nonnulli dicunt. Huiusmodi verò delubra & basilicas multas ædificabat Israël, quæ ad & deorũ cultum, & ad populi in rebus aduersis perfugium aptæ accommodatæque essent, vt Veri Dei sui obliti à quo facti, hoc est amplificati, ornatique fuerant, ad vanorum deorum tutelas, & caduca ædificia confugerent. Non alienum profectò fuerit hoc in loco architectorũ præceptum commemorare, qui arte sua & consilio vanorum numium religiones augebãt: Nam præcipere illi solent, vt is locus ad deorum templa seligatur, qui fontium aëris cælique natura opportunus ad salubritatem sit, vel ad perfugium tutus; idque artis industria adiuuari volunt, vt his commoditatibus maiores (inquit Vitruuius) de diuinitate concipiantur opiniones. Hanc rem etiam Vates noster innuit, ostendens templa munitissima ab Israëlitis ad populorum tutelam exædificari.

2.Reg.20.
Prouer.30.
היכל
Vitruuius li. 1

Sed & Iuda etiam multiplicauit ciuitates munitas.

CVM locorum situ oportuniores ad defensionem vrbes haberet (nam montes in Iudæa frequentiores sunt) adhæc operum etiam moles addidit, sed frustra: Namq. Deus vltor, qui è cælo posset ignẽ immittere militibus suis, hoc est Assyriis vrbes, oppida, munitiones, templa, palatia & regias incendendi copiam facturus erat, hoc est quod dicit:

Et mittam ignem in ciuitates eius: Ad Iudam refertur: *Et deuorabit ædes illius:*

HEBRAICE palatia illius: quod pronomen ad regnũ Ephraim pertinet: Solet autem ignis in scripturis pro hostili vastatione vsurpari, vt: Ignis comedit speciosa deserti, & flamma succendit omnia ligna regionis. Hoc autem in loco vtrumque prædicit, hostilem manum, qua velut igni omnia erant consumenda, & ignem, quem templo & alijs munitissimis locis verè fuerant hostes subiecturi, sicut scriptum est: Et succendit domum Domini, & domum regis, & domus Ierusalem, omnemque domum munitam extra Ierusalem combussit igni. *Factoris sui:* facere hoc in loco pro amplificare & ornare accipimus, vt illud apud Samuelem: Dominus qui fecit Mosen & Aaron.

2.Reg.25.

Samu.2.

CAPVT IX.

NOLI *lætari Israël, noli exultare sicut populi, quia fornicatus es à Deo tuo, dilexisti mercedem super omnes areas tritici.*

NON rarò accidere solet, vt qui suis studijs proprioq. negotio calamitatem sibi creasse videantur, præter cæterarum miseriarum sensum, inimicorum hominum insultationem excipiát, à quibus & elapsæ felicitatis memoria repetita, præsentiq. obiecto euẽtu susceptorum consiliorum ratio irrideatur. Hoc genus Sarcasmos à Græcis dicitur, de qua in oratorijs etiam institutionibus mentio à nobis fit: Huius generis exempla in multis auctoribus plurima sunt, quale est illud: Alios saluos fecit, seipsum saluum facere non potuit, Vah qui destruis templum Dei, & in triduo reædificas, & quæ his adiuncta sunt, & illud: Ecce homo qui non posuit Deum adiutorem suũ, sed sperauit in vanitate sua, &c. atque etiam apud exteros.

Matt.27.

En agros & quam bello Troiane petisti, Hesperiam metire iacens.

ÆEneid.11.

Israëlitarum ergo improba consilia, operosa negotia, & ardẽtissima impietatis studia diuinam etiam insultationem præter pœnas & supplicia subire commerita sunt, quæ res vt insontibus indigna est, ita contrà his, qui digna sceleribus atque insolentissimis ausis supplicia pendunt, est dignissima: æquum enim est stultum stultitiæ suæ non solum pœnas dare, sed opprobrium etiam audire: quemadmodum illum qui magno sumptu exiguo consilio ædificare cœperat, neque tamen perfecit, non modo damnum sed stulstitiæ etiá opprobrium meritò pati debere Christus dixit. Igitur in imaginem Israëlis è summo honoris & felicitatis gradu deiecti, quam animo fuerat vates intuitus, hoc loco insultat, vt non solum ærumnis, sed obiurgationibus & opprobrijs tardus populi huius animus excitatus, aliquando tandem sentiat & resipiscat. Oratio verò ipsa à comparatione exordium ducit: Olim cùm Israël rebus suis integris frueretur, non solùm præ cæteris gentibus sapientia & veræ religionis cultu, sed etiam fortunarũ plenissima copia beatissimus fuerat, sicut scriptum est: Et obseruabitis & implebitis opere; hæc enim est sapientia vestra & intellectus, vt audientes vniuersi præcepta hæc dicant: En populus sapiens & intelligens, gens magna, &c. Nunc verò postquam illum splendorem & dignitatẽ amisit, inter gẽtes dispersus nullis nationibus non inuidet, cùm non solùm religione & diuina tutela destitutus sit, sed earum etiam rerum commoditatibus, quibus regna, vrbes, hominumq. conuentus florere solent, (idque iure optimo) careat: vt qui rebus omnibus fuerit abusus, omnia deinceps desideret, omniaque hominibus cæteris inuideat. Ostendit itaque Deus Israëlitis toto orbe dispersis, nullam fore publicæ lætitiæ causam, quemadmodum multa accidere solent populis & ciuitatibus, quorum vsu hilaritas & lætitia publicè percipitur, vt annonæ copia, pacis commoda, triumphi atque id genus alia. [*Noli lætari Israël, noli exultare.*] Vt lætitia animi gaudium est, ita exultatio lætitiæ est index, quæ alacritate quadam in hominibus deprehenditur, vtrumque Israëlitis negatur, qui nec exultare, nec lætitia qua exultent, frui poterunt. *Sicut populi.* Cùm iam tu populus esse desieris, atq. in gentibus dispersus nullam populi aut rei publicæ formam tuearis, ex quo fit, vt nullius publicæ lætitiæ particeps esse possis, sed in medio exultãtium populorũ aliorum lætitiæ miser atque inuidens spectator fias: Huius autem rei causa affertur. [*Quia fornicatus*

Luc.14.

Deut.4.

fornicatus es à Deo tuo:] Cuius populus tu fueras, à quo in populi & regni formá florentissimi fueras cóparatus: Hunc vbi tu per summũ idololatrię scelus adulteriũq. excluseris, in cum locũ deuenies, vt amplius populus non sis, sicut scriptum est: Ipsi me prouocauerũt in eo qui nó erat Deus, & irritauerunt in vanitatibus suis, & ego prouocabo eos in eo, qui non est populus, & in gente stulta irritabo illos. Deuter. 32. » » Neque verò ob hanc rem solùm notantur, quòd Reipublicæ statum ipsi sua culpa labefactauerint, quámobrem reipublicæ nomine & dignitate meritò caruêre; sed quod iis rebus quæ publicæ lætitiæ populis causa esse solent, nefariè fuerint abusi, sicut scriptum est: Incrassatus est dilectus, & recalcitrauit, incrassatus, impinguatus & dilatatus. » [*Dilexisti mercedem super omnes areas tritici.*] Iam illa maxima rerum peruersio, maximum illud scelus fuit, quòd frumenti atque annonę copiam non eò quò maximè relatam oportuit, retuleris: Namque vt eius rei promissionem olim, sic copiam quocumque tempore mihi acceptam referre, nec non & decimis primitiisque exoluendis gratias agere debuerunt. tu verò contrà non Dei dona, sed amatorũ, hoc est, deorũ vanorũ à te cultorum tui mercedé interpretatus, summum pretiũ existimasti, ac debitam Deo gratitudinem in festos ludosq. nefarios mutauisti, & in singulis areis lætitiæ, atque exultationi in amatorum tuorũ gratiá vacabas: tantæ tibi voluptati fuit, quòd te à dijs amatũ credideras. Ex multis autem occasionibus, & popularis lætitiæ temporibus vnum messis & trituræ tempus est, sicut scriptum est: Et lætabuntur coram te, sicut qui lętantur in messe multa: Isai. 9. Quam messem non diuini muneris, sed meretriciæ mercedis loco Israëlitæ duxerunt: Vadam dicebant, post amatores meos qui dant panes mihi, &c. Supr. c. 2. » Meritò ergo carere debuerunt ijs commodis quibus ad suam libidinem abusi sunt. [*Area & torcular non pascet eos.*] Primùm in patrio solo fruges deficient, vt quæ vicinis etiam suppeditarent, iam illis non sufficiant; adeò vt proprio agro ali nequeant, & cum maximè vites vuarum vbertatem promiserint, nullam tamen vini vtilitatem prębeant: Nam vbi multa cura nimio labore vindemia facta fuerit, ex magna vuarum copia, qualé illa regio proferre solebat, (quę vno botro duos milites onerauerat) Num. 13. exigua admodum musti proueniet uis, idque etiam seruatum & conditũ corrumpetur, ita vt spem omnem cultori mentiatur suo, hoc est quod ait:

Et vinum mentietur eis.

EX QVA re grauiori dáño afficiẽdi sunt, quàm si omnino fuisset negatũ. [*Mentietur:*] Verbum aptissime ad agricolarum spes translatum, vt: Mentietur opus oliuę; & illud: Habac. 3. *Spem mentita seges*. Horat. Illa etiam lætitiæ publicæ non parua causa est, cũ populo per quietem & tranquillitaté lautò & eleganti victu & cultu, cæterisq. pacis commodis frui in patria licet. id licuerat aliquando Israëli, dum Deum pietatemque colebat, cui ab ipso legislatore omnia etiam quæ ad victum cultumque pertinerent pręcepta tradita fuerant, quibus præceptis præter arcanam significationem etiam humanę munditiæ, elegátiæ, ac sanitati consulebatur, cui hæc omnis felicitas sanctissimis auspiciis fuerat promissa, sicut scriptum est: Benedictus eris ingrediens, & benedictus eris egrediens: Deutero. 28. Emittet dominus benedictionem super omnia opera manuum tuarum, benedicetque tibi in terra quam » acceperis: Suscitabit te dominus sibi in populum sanctum, sicut iurauit tibi si custodieris mandata Dei tui: » Huiusmodi autem rerum munditia atque vsu carituros esse prædicit eos, qui suis sceleribus commeruerunt vt domo, & patria exules, aut apud Assyrios captiui, aut apud Ægyptios profugi agerent, apud quos non eleganti ac mundo victu, vt in patria, sed sordido & impuro, qualis in illis regionibus prophanis & hostilibus contingere potuerat, vterentur. Hæc adeo subiuncti carminis sententia est:

Non habitabunt in terra Domini, reuersus est Ephraim in Ægyptum & in Assyrijs pollutum comedit.

TERRAM Domini, terram Israëlis vocat, quam ille sanctam præ cæteris regionibus, sibique singulari prouidentia fouendam susceperat, quam sceleribus diu contaminatam esse minimè patiebatur: Eius namque non se dominos, sed inquilinos putare oportuit Israëlitas; Dominum autem terræ Deum agnoscere, cętera verò numina vana, & à terræ possessione aliena existimare, sicut scriptum est: Populus iste ibit post deos alienos à terra, Deuter. quam ingredientur, vt habitent in ea. » [*Reuersus est Ephraim in AEgyptum.*] Cùm Samaritanæ res affligerentur, & nec Iudaicæ in tuto essent, multi ex Ephraitis contrà quàm præceptum

præceptum illis fuerat Ægyptum petiêre: Verùm enimuerò hoc etiam veram pietatem atque diuina instituta deserentes cõmeruere, vt malorum pondere oppressi, Ægyptũq. subsidij causa petentes, tamen hostilem potius, quàm salutarem regionem experirentur, sicut scriptum est: Et reducet te Dominus in Ægyptũ per viam, de qua dixi tibi, vt eam

Deut.28. » amplius non videres, ibi venderis inimicis tuis in seruos & ancillas, & non erit qui emat: [*Et in assyrijs pollutũ comedet.*] Captis enim & abductis nõ qualis expetitur, sed qualis contingit victus & vita colitur. Sic apud Ezechielem legimus. Hæc dixit Dominus: Sic

Ezech.4. » comedent filij Israel panem pollutum inter gentes, ad quas eijciam eos. Porrò autem festis diebus agitandis, & sacris ritè peragendis non leuis populorum exultatio esse solet. Atque hoc etiam fructu Iudæos in captiuitate priuatum iri prædicit, quibus antiqua illa festorum, victimarum & sacrorum epulorum consuetudo in sordes atque luctũ conuertenda sit, nemoque apud eos erit, qui huius miseriæ particeps non fiat, nam neq. apud exteras nationes, apud quas captiui detinẽtur, festis, epulis atque hostiis operam dare poterunt, neq. ijs qui in Iudæa reliqui fuerint, id integrum erit, quibus nullum in quo hæc fiant, templum extabit: quamobrem

Non libabunt Domino vinum, & non placebunt ei.

In victimis enim vina libabant domino, atque ea re Deum ad sua cõuiuia vocatum significantes, placandum sibi sperabant: Cæterùm iam deinceps non placebunt ei. Quoniam autem omnis hæc lætitia & nitor ille, elegantiaque sacrorum & publica sanctarum epularum professio cessatura, & memoriam sui cum luctu & sordibus fuerat relictura, subiungit.

Sacrificia eorum quasi panis lugentiũ, omnes qui comedent eum cõtaminabuntur.

Per certos quosdam dies, dum mortuorũ funus curabatur, dum lachrymis & mœrori apud necessarios vacabatur, tota familia polluta iudicari solebat, quorum cibos sordibus & luctu contaminatos, quicunque comederet, immundus erat. Igitur Iudæis per totam vitam apud hostes agentibus in squallore, sordibus & luctu, non alia epularia sacrificia, non alia sacra, quàm assiduam quandam feralem cœnam factitandam esse præcinit; vt quemadmodum nullus calamitatis expers erit, ita nemo sit qui pollutum & luctu lachrymisque contaminatum panem non comedat. Neque verò eos apud gentes sacrificijs vacaturos pollutis, sed horum loco lachrymis, luctuque conficiendos esse ait.

Quia panis eorum animæ ipsorum non intrabit in domum domini.

Panis cùm ex vocabulo Hebraico *Lehhem* transfertur, omnem cibum significat,

לחם vt: Sederunt ad comedendum panem. Vsuros itaque eos cibis qualibuscunque vt vitam

Gen. tantum alere in tantis miserijs possint, non vt gaudere, aut alijs voluptatibus, commoditatibusque frui queant; quippe cùm ea res in domo Domini (quæ non extabit) peragenda non fuerit: [*Sed panis eorum animæ ipsorum:*] Animam pro vita hoc in loco accipimus, ex nomine hebraico Nephes, sicut & in Euangelio: Nonne anima plus est quàm

נפש esca? Non ergo sacris cibis, nõ mundis, sed communi atque adeo polluto victu vitã sibi

Math.5. propagabunt, atque ea causa vescentur, vt viuant, non etiam vt fruantur: Neq. verò loci solum cõmoditate carituros, sed temporum etiam occasionibus atque spatijs fore excludendos dicit, vt neque assiduè, neque certis diebus etiam repetere solemnia, lætitiamq. publicè obseruare possint. Quandiu enim sedes suas tenuêre, certos dies lege sibi traditos, atque institutos obseruarunt, quibus saltem Ierosolymam conuenire & sacra factitare potuerunt & debuerunt: Nunc verò quãdo ex Iudæis alij in Babylone detenti, alij apud Ægyptios profugi erant, si maximè illis adhuc templum staret, tamen ea erit locorum distantia, ea viarum incommoditas, ea libertatis carẽtia, vt nulla neque ad dies festos redeundi spes sit reliqua. huius rei causa dicit:

Quid facietis in die solemni, in die festiuitatis domini:

QVO videlicet tempore olim frequens oblationum spontanearum, additorum, pacificorum festi, & pacificorum lætitiæ, aliorumque sacrorum operum celebritas erat, quam ad rem vocari admittique solebatis. quid ergo nunc facietis tantis interuallis disiuncti, tot

viarum, negotiorum difficultatibus, & eorum, apud quos agetis, tyrannorũ imperijs præpediti quid facietis, nulla profectò ſpes vobis eſt reliqua, non ſolum ſingulis annis Ieroſolymam petendi, ſed neque amplius quoad vixeritis redeundi: namque vobis vaſtitatem terrarũ veſtrarum fugientibus, & ad frequentes populos commigraturis, iterũ in patriam remigrare integrum non erit, ſed quæ loca vobis ad vitæ præſidium optaueritis, eadem morituris ad ſcpulchrum deſignata exiſtimatote. Hoc eſt quod dicit:

Ecce enim protecti ſunt à vaſtitate, Ægyptus congregabit eos, Memphis ſepeliet eos.

MEMPHIS celeberrima illis temporibus Ægypti vrbs fuit, quæ olim Noph, ſiue Moph, dicta, nomen in Memphim mutauit, namque Chaldæus interpres pro Noph [Iſai.19. Ezech.30.] & Moph, Mephis reddit, hanc Herodotus à Meui Rege, Euſebius verò ab Epapho Iũs [Herod. lib.2.] filio conditam fuiſſe ſcribit. In populo itaque alieno miſerè vitam acturi Iſraëlitæ prædicuntur, atque adeo frequentiſſimo populo, vt loci celebritate magis offendantur, vbi hoſpitibus & fugitiuis pauperibus & miſerrimis in tanta frequẽtia anguſtè habitare neceſſe ſit, eoque grauius erit exilium, quòd nulla ſpes reditus, neque poſt mortem reliqua erit, vt etiam ſepulturæ honore, funere & iuſtis exequiis carendum illis ſit; quibus neque ſuo more ſuauiter viuere, neque honeſtè etiam mori liceat, & tamen interea in tanta inopia, & in tantis ſordibus vitam colentes, antiquæ patriæ & cõmoditatum ac vitæ delitiarum totiuſque illius vitæ cultus recordatione cruciabuntur, ſuamq; & patriæ vicem dolebũt, quam olim cultiſſimam tenuerunt; nunc verò incultam atque horrentem eſſe audient, & miſerabiliter lamentabuntur.

Deſiderabile argentum eorum vrtica hæreditabit.

LAVTITIAM omnem & delitias reique familiaris nitorem ſacræ literę hoc verbo *deſiderare*, & vocibus ab eo deductis ſignificat, vt apud Iſaiam: Et omnia deſiderabilia noſtra verſa ſunt in vaſtationem. & illud: Recordata eſt Ieruſalem dierum afflictionis ſuę, [Iſai.64.] & præuaricationis omnium deſiderabilium ſuorum, quæ habuerat à diebus antiquis. Ex comparatione ergo miſeriæ dolorem auget, cùm futurum eſſe prædicat, vt domus illorũ [Threno.1.] maximæ & ſumptuoſiſſimę domus, in quibus magna olim nituerat res, horridæ, incultęq; & vrticis plenæ reddantur. [*Deſiderabile argentũ eorum.*] Hoc eſt delitioſas illas ædes, in quibus nullum fictile erat, ſed omnia argento tum fuſo, tum cœlato plena, vbi multorum vaſorum Deliacorum & Tyriorum vſus erat, nullus tandẽ argenti modus, ſicut ſcriptum [Iſai.2.] eſt: Repleta eſt terra argento & auro, & non eſt finis theſaurorum eius, hęc omnia ruina & vaſtatio perdidit, vrticaſque in eorum locum repoſuit: Eſt enim vrtica aſpera herba, [Dioſcor. li.4. c.89.] igneo pruritu vrens, quæ in incultis prouenit agris, maximè autem in ruinarũ ruderibus, [Iſai.34.] ſicut ſcriptum eſt: Et orientur in domibus eius ſpinæ & vrticæ, & illud: Per agrum pigri [Prouerb.24.] tranſiui, & vidi eum vrticis plenum. Herba hæc vulgo notiſſima eſt, & nudis corporibus auerſanda. Vide ergo in quẽ errorẽ delitiæ illæ deuenerint, vt qui nuper argẽto in omne miniſterium fuerãt vſi, iam cophinis & fictilibus (neque id ſatis oportunè) vtantur, & domus ipſæ etiam quæ auro atque argento nituerant, quæ totæ maximis delitijs affluebant, nunc ſpinis atque vrticis horreant. Locus ex cõparatione oratoria eſt, ex quo loco commodiſſima in miſerrimis rebus argumenta ad dolorem ducuntur, vt: Quomodo ſedet [Threno.1. Ecclog.5.] ſola ciuitas plena populo, &c. & illud:

Pro molli viola, pro purpureo narciſſo
Carduus & ſpinis ſurgit paliurus acutis.

Lappa in tabernaculis eorum.

EXPOLITIONE res augetur, & amplificatur; vt quũ nihil magis deſiderabile quàm illæ domus, fuerit; rurſus nihil magis horridum incultumque ſit. Quod latinè verſum eſt *Lappa*, Hebraicè eſt *Hhuahh*, quod noſtra ſententia paliurum ſignificat, nam eo nomine [חוח] propriè hamus piſcatoris dicitur, & in aculeatorum arbuſtorum generibus, illud quod vncis in hami modum ſpinis, qualis paliurus, eſt, de quo ſcriptũ eſt: Carduus Libani quæ eſt in Libano miſit ad cedrum dicens, &c. eſt in eo loco *Hhuahh*: Namque lappa quæ [2.Reg.14.] xanthion græcis eſt, neque ſpinis horret, neque in ruinis ita copioſè prouenit, quanquam [Dioſcor. li.4. c.122.] ſecundum oppida plurimum naſcatur, læto tamen & pingui ſolo, atque lacubus exciccatis, vt à Dioſcoride traditum; à nobiſque eſt ſæpè obſeruatum.

Venerunt

Venerunt dies visitationis, venerunt dies retributionis, scitote Israël stultum prophetam, insanum virum spiritualem, propter multitudinem iniquitatis tuæ, & multitudinem amentiæ.

HABET Sarcasmos sua incrementa & suos insultationis augendæ gradus, suasque
commoditates ad victoriam quærit. Optima autem commoditas est, cùm ad consiliorũ
& sententiarum comparationem ventum fuerit; & quæ potior sententia & plausibilior
visa fuerat, inanis atq. leuissima euentu ipso arguitur, tũc enim melioris consilij auctores
Psal.57. meritò in stultam opinionem insultant; huiusmodi illud est: Lætabitur iustus cùm vide-
» rit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris, & dicet: Vtique si est fructus
iusto, vtique est Deus iudicans eos in terra. Hunc ergo etiam locum ad insultandũ Deus
occupat, & stultam impiorum sententiam euentu irridet, atque veritatis & sapiẽtiæ præ-
dicat victoriam. Vsque adeò insanierant Israëlitæ, vt non solùm officium, sed officij con-
silium omne repudiarent, impietatemque suam sapientiam vocarẽt, repertis in ea re mi-
nistris, qui ad gratiam non ad veritatem loquerentur. Huius generis multa atq. manife-
stissima exempla quotidie in hominũ moribus edũtur. Mittebantur à Deo assiduè vates,
per quos populus impietatis admoneretur, & ad sanã mentẽ promissionibus, minis, pœ-
nis prædictis reuocaretur. At verò illis non solùm impietas retinebatur; sed pientissimorũ
hominum, imò potiùs Dei fidelissima repudiabantur consilia; præterea falsi quæreban-
tur vates, qui pro mendacio aduersus veritatem, pro stultitia contra prudentiam, contra
consiliũ ab opinione stantes, sanctorũ virorũ negabant prædictiones. atque de hac quidẽ
Ierem.28. re Ieremias cum Hannania sapienter disserebat: Veruntamen, inquit, audi verbum hoc
» quod ego loquor in auribus tuis, & in auribus vniuersi populi, prophetæ qui fuerunt ante
» me ab initio & ante te, & prophetauerunt super terras multas, & super regna magna de
» prælio & de afflictione, & de fame: Propheta qui vaticinatus est pacem cum venerit ver-
» bum eius, tunc scietur propheta quem miserit Dominus in veritate. Quoniam autem
Israël hanc erga prophetarum rationes institerat viam, non qui potiorem & grauiorem,
sed qui leuiorem, & ad suam libidinem magis accommodatam sententiam sequeretur,
cùm venerit verbum, tunc scietur vter verè propheta fuerit. Hæc autẽ scientia stultorum
hominum est, qui consilio & rationibus erudiri cùm nolint, tandem suo malo magno &
periculo docentur. Huius ergo futurarum rerum imaginis præsens spectator Hosseas, di-
uinis verbis in Israëlitarum stultitiam insultat, quo populum illum inepti ac stulti consilij
sui, vel ipso euentu pudeat ac pigeat. [*Venerunt, inquit, dies visitationis, venerunt dies
retributionis domini*:] qui redet tandem vnicuique iuxta opera sua inquit Paulus: *Visitatio-
nis*, hoc est cùm Deus se humanarum rerum cura tangi testatur, quam veritatem homi-
nes opinione, sententia, consilijs, studiisque suis negantes, pœna tandem & sensu docen-
Hebr.2. » tur, sicut scriptum est: Qui per angelos factus est sermo firmus factus est, & omnis præ-
» uaricatio & inobedientia iustam accepit mercedis retributionẽ. De visitatione, quid sit,
iam diximus. Retributionis verbum iustitiam atque æquitatem, non iram, non temeri-
tatem, non casum aut fortunã cõfirmat, non denique figmenta alia, quibus impij impie-
tatem suam tuentur. [*Venerunt dies, venerunt*.] Repetitio certitudinẽ habet hoc in loco,
quæ insultantibus peroportuna est, vt: Cecidit cecidit Babylõ illa magna; & apud pere-
grinos auctores: *Audiuêre Lyce dij mea vota, dij Audiuêre Lyce*. [*Dies*: Dierum nomine
Apoca.18. Horat.li.4. Od.13. certũ ad vltionẽ tẽpus, docemur autẽ impunitatẽ improborũ non infinitudine temporis,
sed certo breuissimoq. spatio definiri. siue enim tẽpus finitum, siue infinitũ existimetur,
dies tamen certam temporis partẽ sibi vendicant, eamq;, quæ signari præscribique possit.
O stultissimum hominum consilium, qui in rebus agendis in pœnitentia, in omni deniq.
vitæ studio, nullam dierum rationem habent, temporis autem nescio quam habẽt; cùm
Deus tamẽ illis dies nõ tempus ad cogitandũ proponat. frequẽs enim apud vates omnes
dierum mentio est, propterea quòd quæcunque à Deo dicta sunt, ea certissima & cer-
tissimo consilio tractata, firmataque interpretari oporteat. Et quoniam ij dies verorum &
mendacium prophetarum periculum faciunt, ita vt qui antea falsò sententiam dicerent,
mutare suo malo cogantur, ob eam rem dicit: [*Scitote Israël stultum prophetam*:] Hebraicè
est: [*Cognoscent Israël stultum prophetam*.] Atque hæc lectio planiorem sententiam reddit.
stultum autem prophetã vocat, non solùm quòd mendax sit, sed quòd vaticinãdo nullam

sapientiæ

sapientiæ aut consilij speciem & formam adumbret; namque summa stultitia est, si quis homines ingenio suo ad vitia procliues securos esse, & nihil timere iubeat; atque hoc modo ad voluptatem instituere vitam doceat. namque ad eam rem, quam homines suo ingenio libenter agunt, & sequuntur, quid opus est diuinum oraculum addere? ergo ex ipso prophetiarum argumento prophetę vanitas argui posset, etiam si maximè vates ille se diuinitus missum & signorum auctoritate probatum prædicaret, sicut scriptum est: Si surrexerit in medio tui prophetes, aut qui somniũ se vidisse dicat, & prædixerit signum atque portentum, & euenerit quod locutus est, & tamẽ dixerit tibi, eamus & sequamur deos alienos, quos ignoras, & seruiamus eis: non audies verba prophetæ illius, aut somniatoris, &c. Hac lance, his ponderibus examinari oportuit eos, quicunque se prophetas, & Dei nuntios profiterẽtur: atque adeò hæc causa à nobis in Tridentino Concilio publicè perorata est aduersus eos, qui pietatis speciẽ, non vita fortasse, sed vitæ institutione offerentes, christianam morum disciplinam restitui non oportere publicè affirmarent. huiusmodi homines diuina sapientia [*Prophetas stultos & insanos viros spirituales appellat: Virum spiritualem*, Hebraicè est *virum spiritus*:] Estque elegantissimum atque ad eam rem accommodatum schema verbi, quod græcè ἀντανάκλασις dicitur, cùm eiusdem verbi contraria significatio petitur, vt illud apud Ciceronem. Verrem à populo verrentem esse appellatum, quod omnia verreret. sic hoc loco cùm spiritus & ventum significet, & naturam quandam corporis expertem, cuius naturæ illapsu aut ductu, & agitatione animi hominum excitari solent: atque hoc modo affecti, viri spirituales dicuntur. Vates ad contrariam significationem alludit, & viros venti, hoc est vento ac vanitate mendacioq. plenos ait; cuiusmodi significatio vento in sacris imaginibus tribuitur, vt apud Ieremiam de huiusmodi spiritualibus viris, qui populo fucum faciunt, scriptum est: Negauerunt dominũ, & dixerunt, non est ipse, neque veniet super nos malum; gladium & tamem nõ videbimus. Prophetæ fuerunt in ventum locuti, & responsum non fuit in eis, hæc ergo euenient illis, &c. Sic Cicero Imperium extraordinarium, populare, ac ventosum esse dixit. Igitur viri isti spirituales, qui populi gratiam venãtur, spirituales ita appellantur, vt ventosos interpretari conueniat. Ergo euentu ipso declarabitur populo, quales viri sui spirituales fuerint, quorum furores ille tantis plausibus persecutus est. id verò quamobrem acciderit explicatur: *Ob multitudinem iniquitatis tuæ, & multitudinem amentiæ*:] Tanta enim fuit amentia tua, tantum virtutis odium, vt pro verò falsum, pro vaticinio vanitatem probaueris, vt hæc etiam pars ad tuæ culpæ cumulum accesserit. Hebraicè est *super multitudinem*.

Deut. 13. — Quintil. li. 11 c. 2. — In Ver. Orat. 7. — Ierem. 5.

Speculator Ephraim cum Deo meo: propterea laqueus ruinæ factus est super omnes vias eius.

EXPOSITIONE atque interpretatione culpam amplificat, & insaniam populi manifestat, atque rem totam explicat: docet enim Ephraim, hoc est Israëlitas sibi infelicitatem comparasse, qui non solùm à Deo vero desciuerunt, (quod pessimum est, vt nullo alio egerent indice, quo se Deo inuisos esse agnoscerent) sed etiam Dei benignitate & misericordia abusi sunt: nam cùm prophetas veros habuerint, à quibus impietatis admoniti ad officium reuocarentur, horum autem dicta & sermones, horum consilia, horum prædictiones reapse cum veritate, cum diuinis legibus & verbis maximè constarent; ita adeò contra se rationem ipsam & diuinam legem, & multorum grauissimorumque vatũ testimonia habebãt. his autem omnibus repudiatis ipsi sibi prophetas creabant, quos cõsulerent, à quibus, quænam Dei erga eos voluntas esset, docerentur, perinde quasi Deus sibi non constaret, atque per alios atque alios vates, alia atque alia dissimilia sibique dissentanea dicturus esset; & tamen cùm ab istiusmodi vatibus nihil verum, sed popularia omnia, atque ad gratiam effecta afferrentur, istorum potius noui exempli vatum, quàm illorum probatæ auctoritatis testimonio & verbis fidem habebant: ex qua re effectũ est, vt ipsi sibi periculum molirentur, ipsi sibi causa essent cur perirent. [*Speculator Ephraim cũ Deo meo*:] Titulus falsorum prophetarum hic erat: namque propheta speculator constitutus est, qui mentis impulsu, atque toto officij sui genere, tanquam ex specula aliqua futuram tempestatem, & pericula omnia obseruet, atque prospiciat, nec vnquam speculator, nisi periculi causa est. Sic Deus apud Ezechielem: Filij hominis, inquit, specula- Ezechi. 3. 33.

,, torem dedi te domui Israël, & audies verbum de ore meo, & annuntiabis eis. Igitur cũ à veris vatibus Israëlitæ ad bonam frugem vocarentur, cùm venturę calamitatis (nisi insanire destitissent) admonerentur, huiusmodi seuerioribus viris ipsi non credentes, alios sibi instituebant, qui nunquid mali à Deo metuendum esset, specularentur. vt autem impia res pietatis nomine honestaretur, insigni & pulchro titulo eiusmodi prophetæ appellabantur. [*Speculator Ephraim cum Deo meo.*] Ita vt Deum à se non repudiatum, sed retentum potius atque consultum esse profiterentur. Vtitur autem ea exornatione in di- Matt. 5. cendo vates, quæ Græcis Mimosis, Latinis Imitatio dicitur, vt Quicunque soluerit vnũ de mandatis istis minimis, minimus vocabitur, &c. Atque hæc ad sarcasmon aptè perti- Virg. Eclo. 3. net, vt *Cantando tu illum?* Quam vtile porrò fuerit illis hoc inuentum pulcherrima antithesi vates noster docet: [*Laqueus ruinæ factus est super omnes vias eius:*] Qui speculandi causa institutus erat, vt rationibus Israëlitarum prospiceret & consuleret, ipse verborum suorum laqueo auctores suos, hoc est populum irretiuit & cepit; namque huius speculatoris consilijs, exhortationibus, huius vanis prædictionibus omnes quas inierũt errorum vias secuti, perierunt. Hic qui pacem & familiaritatem diuinam promiserat, hic idem securitate illa quam promittebat, diuinum odium suis in populum obsequijs struxit, hoc est quod dicit:

Insania in domo Dei mei:

HEBRAICE odium & furor in domo Dei mei. Perstat autem in Mimosi & antithesi: Estque hæc sententia. Quem isti speculatorem Dei sui instituerant, is ruinæ atque odij auctor euasit. Præterea Deum suum, quem isti non sibi iratũ huius verbis credebãt, hunc sibi infensum Deum suum, hunc inimicum experientur, vt videant qua ratione Deum suum appellent, longè profectò alia quàm ipsi existimauerant: sic verborũ inanes apud istos vsurpationes, & sine vlla re & veritate fuisse à Vate arguuntur, & meritò irridentur. [*In domo Dei mei.*] Ducta oratio est ex similitudine eorum, qui in magna familia apud Dominum plurimum posse videntur, qui se cæteros familiares in gratia domini retinere professi, tamen committunt, vt tum sibi ipsis imprimis, tum sua causa cæteris inuidiam parent: Ita qui denuntiandi atque declinãdi periculi causa in speculis collocatus erat; idem ipse laqueus ad capiendum populum factus est. Ex qua quidem re Israël studiosè & pertinaciter peccasse arguitur, qui non solùm præmonitus diuinis consilijs non acquieuerit, sed post admissum scelus ad pœnitentiam & ad sanitatem per nuntios speculatores, & prophetas suos reuocantem Deum non audierit, imò consilio aduersus eum per mendaces vates inito, officium repetentem contempserit. Manifestum ergo est hos in sceleribus & flagitijs suscipiendis altissimas egisse radices, atque ad Gabaitarum exemplum insaniisse. vt enim illi olim, neque rogati obsecratiq. à maleficio, neq. postea admoniti, & postulati de sententia desistere voluerũt, quæ res illis pernities & exitiũ fuit, Iudic. 19. sicut scriptum est: Et noluerunt fratrum suorum filiorum Israël audire mãdatum, sed ex ,, cunctis vrbibus, quæ sortis suæ erant, conuenerunt in Gabaa, vt illis ferrent auxilium, & ,, contra vniuersum populum Israël dimicarent. Eodem modo Ephraitæ nunc contra fas communi studio impietatem suscepêre, neq. se vllis rationibus de eo cursu reuocari passi sunt, sed additis etiam impiorũ vatum consilijs, in sententia permanserũt; Quamobrẽ ait:

Profundè peccauerunt sicut in diebus Gabaa:

QVÆ res exitio eis, sicut & illis futura est: nam Deus vltor

Recordabitur iniquitatis eorum, & visitabit peccata eorum.

QVID sit, recordari & visitare, in diuinis sermonibus, vtque vtrumque verbũ ad prouidentiam referatur, dictum iam à nobis est. Similè verò seueritatis exemplum, quod in eis, vt in Gabaitis edendum fore superius prædictum fuerat. ex sceleris similitudine Supra 5. etiam æquissimum fore nunc porrò ostenditur; dixerat enim vates: Clangite tubã in Gabaa, &c.

Quasi vuas in deserto inueni Israël, & quasi prima poma ficulneæ in cacumine eius vidi patres eorum, ipsi autẽ intrauerunt ad Baal Peghor, & abalienati sunt in confusionem, & facti sunt abominabiles sicut ea quæ dilexerunt.

IN nullum sceleratorum hominum genus iustior vltio, & insultatio est, quàm in eos qui &

qui & scelerati & ingrati etiam sunt: Namque in nocentem & iniurium seuerius proferre iudicium ęquũ est: in ijs verò qui accepti beneficij immemores, aduersus eũ, à quo humanè amiceq. tractati fuerint, ingratè, iniustè, & cõtumeliosè se gesserint, omnia cum summis exprobrationibus cõsumere supplicia fuerit æquissimum, sicut scriptum est: Qui reddit malum pro bono, non recedet malum de domo eius. Huius quidem argumenti hæc lectio est, qua Deus non solum Israëli ad supplicium damnato insultat quòd sceleratus, sed etiam quòd ingratissimus fuerit: Namque à Deo suo à quo maximis beneficiis præter cæteros omnes mortales affectus fuerat, per summum nefas sese abalienauit. Duplex autem scelus fuisse, quo sese Israël cõtaminauerat, iam superiori huius vatis lectione edocti sumus; vnum genus fuit illegitimum stupri atque adulterij studium, in quo populus ille vehementissimè exarsit; alterum fuit superstitionis impia ac temeraria cupiditas, quam spiritualem fornicationem vocant, qua incredibilem etiam in modum flagrauit. Hæc flagitiorum genera adeò antiqua esse apud Israëlitas docet Deus, vt ob eam causam sæpissimè ab ipsis fuerit reiectus. Commemorat autem suum in illos studium, quod vbi cum illorum impietate confert, quàm iustè damnatæ fuerint comparatione intelligitur. Quoniam verò in omni & officij & iniuriæ genere animus imprimis agentis spectatur, neque tantum quid actum, quàm quo studio & voluntate sit actũ quæritur; ob eam rem quo ipse animo in illos, & qua rursus voluntate illi in se fuerint ostendit: Profitetur autem illos ab initio gratissimè à se fuisse susceptos, quam rem aptissimis similitudinibus explicat. Nam si quis dum per solitudinem iter agit esuriens vuas in vite fortè maturas præter opinionẽ inueniat, aut primas & præcoces in summis ficulneæ ramis videat ficus, vehementer delectatur ob insperatam temporis & loci commoditatem, cùm propter opportunitatem, tum propter desiderium etiam, atque ob fructuum ipsorũ præstantiam, cùm in omni fructuum genere hæc duo plurimum excellant, quemadmodũ alio in loco dissérimus. Ad eundem modum Israël in solitudine inuentus, cùm aliquẽ pietatis fructũ afferre videretur, Deo gratus fuerat, vt in tanto veræ religionis desiderio, cũ totus orbis in veri Dei ignoratione, atque in errore versaretur, hic vnus populus qui præ cæteris diuinam erga se prouidentiam & curam fuerat expertus, verum Deum sanctè casteque coleret. [*Quasi vuas in deserto.*] Res omnes vehementer gratas esse cùm maximè desiderantur, si tunc suppetant, ex hoc loco docemur, sicut & Poëta cecinit:

Prouerb. 17. » (margin)

Virgil. Eclo. 5 (margin)

Tale tuum carmen nobis diuine poëta,
Quale sopor fessis in gramine, quale per æstum
Dulcis aquæ saliente sitim restinguere riuo.

Quanquam autem Israël primo in Ægypto inuentus, indeque fuerat eductus; tamen cùm seductus à cæteris gentibus fuit, & in deserto populi ac Reipublicæ formam præceptis, legibus atque institutis diuinis cepit; tunc verò gratissimus, & Deo charissimus est habitus. atque vt desideratus & primus quidã fructus cum gaudio exceptus, quemadmodum apud Ieremiam Deus ipse ait: Recordatus sum tui miserans adolescentiam tuam, & charitatem desponsationis tuæ, quando secuta es me in deserto in terra quæ non seminatur: Sanctus Israël domino, primitiæ frugum eius, &c. Cùm verò ad ea vsq. tempora suam prouidentiam & studium nulli totius orbis nationi præter cæteras adhibuisset (neque enim aliquem antea populum habuerat peculiarem) ob eam causam totum orbem arbori, Israëlem verò primis fructibus similem dicit; cùm tandem futurum esset, vt ex eo populo veri Dei notitia, & humanæ salutis semen per vniuersum orbem spargeretur, sicut scriptum est: Posui te in lucem gentium, vt sit salus mea vsque ad extremum terræ; interim autem dum hæc parabantur, Israël primus ficulneæ fructus & præcox erat; atque vt Ieremias dicit: Primitiæ frugum Domini. Ficus inter omnes arbores bifera præcipuè est, quæ cùm autumno copiosissimum fructum ferat, æstate etiam non ita abundanter, ficus tamen suaues profert, quas præcoces vocãt: sic Israëlis illa tẽpestiua vocatio gentiũ vocationem tẽpore & maturitate præcucurrit. [*Quasi prima poma ficulneæ in cacumine eius, vidi patres eorum:*] Non de Abraham, Isaac & Iacob primis huius gentis parentibus, sed de ijs qui in deserto fuerant, sermo est, quos patres hoc est maiores horum, qui vatis huius tempore erant, vocat; illi autem primi defectionis & scelerum auctores, & domestica ad imitandum exẽpla posteris suis fuerunt. quã rẽ

Ierem. 2. » » (margin)

Isai. 49. » » (margin)

Christus persæpe, & D. Stephanus celeberrima illa oratione sua aliquãdo persecutus est. [Ieremi.2.] de quibus patribus & in eodẽ loco Ieremias ait: Hæc dicit Dominus, quid inuenerũt patres vestri in me iniquitatis, quia elõgauerunt à me & ambulauerũt post vanitatẽ, & vani facti sunt? hoc ingratitudinis scelus, hoc loco illis exprobratur: Nam pro summo amore, pro maximis officijs sese maximè leues atque ingratos, & si id commodè dici potest iniurios prębuêre. [*Ipsi autem intrauerunt ad Baal Phegor, & abalienati sunt in confusionem*:] In variorum numinũ penè infinitis nominibus explicandis, magnus quidem neq. nimis tamẽ vtilis labor est suscipiendus, si quis animũ ad eam rem appulerit, & tamen non planè certã de omnibus rationẽ assequetur. de hoc Deo atque eius nomine, nobis aliorum sentẽtias legentibus, nihil affirmatione dignum visum est; sed ex ipsa tamẽ verbi significatione secundũ diuinorũ librorum rationẽ petita Baghal Phegor desiderij Deum interpretari libuit, cuius simulachrũ aperto ore auentiũ desiderantiumque habitu fuisse coniicimus: quam quidem interpretationem suo in loco, si nos eò Deus deduxerit disputabimus. [Numer.22.] Hic fuit Moabitarum Deus, cuius sacris filij Israël in gratiã Madianitidarũ initiati sunt. Quoniam autẽ libidines & adulteriorũ studia eis hoc loco præcipuè exprobrãtur, quibus studijs in idololatriam prolapsi sunt, ob eam rem neque vituli, neq. aliorũ scelerũ, quibus sese in solitudine contaminauerant, sed huius tantum meminit, in quo summum nefas flagransq. libido fuit; nam cũ feminæ amatorũ obsequio & comitate valde delectẽtur, illi vt muliercularum voluntati morẽ gererent, pollutarũ epularũ participes vltrò fuêre, [Numer.22.] sicut scriptum est: Morabatur autem eo tempore Israël in Setim, & fornicatus est populus cum filiabus Moab, quæ vocauerunt eos ad sacrificia sua, at illi comederunt & adorauerunt deos earum. hoc est quod dicit eos eò insaniæ propter libidinẽ processisse, vt ad nefarij etiam cultus communicationem deuenirent, & à Dei sui cultu atque amore alienarentur: [*In confusionem*] Hoc est in dedecus & turpitudinem, qua sanctitatem illã suam, atque amoris erga se mei dignitatem fœdarũt: Etenim cuiusquis vehementi amore tenetur, ad id animum studiumq. suum conuertit, atque aliud horrens huic sese penitus insinuat, ita vt de quouis homine ex iis rebus, quibus affectus, atque animo affinis est, existimare consentaneum sit. Igitur cùm sese Israëlitæ turpissimarum & prophanissimarum mulierum amori tradiderint, pari se odio dignos prebuêre: [*Et facti sunt abominabiles sicut ea quæ dilexerunt.*] Iam huius loci sententia explicata est.

Ephraim quasi auis auolabit gloria eorum à partu & ab vtero & à conceptu.

INTER alias populi felicitates primas tenet sobolis multitudo: Namque ex ea familiarum ciuitatum & gentium origo, propagatio, ac non vulgaris parentum, atque progenitorum splendor & amplitudo est, sicut scriptum est: [Prouerb.17.] Gloria senum filij filiorum. Atque hacquidem gloria in qua excelluisse Israëlem aliquãdo legimus, simul cum alijs frustrandum prædicit, vt non minus in hac, quàm in aliis rebus illi sit cæteris populis inuidendum: Etenim malè atque illegitimè suscepti filij exitiales exitus habere solent, siquidem vel in lucem non veniunt, vel non crescunt, vel nati & adulti quàm citissimè abolentur, sicut scriptum est: [Sapi.4.] Multigena autem impiorum multitudo non erit vtilis, & spuriæ plantationes non dabunt radices altas, neque stabile firmamentum collocabunt, & in ramis in tempore germinabunt, infirmiter posita à vento cõmouebũtur, & à nimietate ventorum eradicabuntur, &c. In eundem itaq. exitum Ephraitarum familiaris atq. paterni exempli imitatricem libidinem spectare prædicit, eamque infelicitatem incredibili festinatione properaturam: Maxima enim sobolis pars varijs casibus, antequã vitæ commodis fruatur, peribit; reliqua verò quæ superfuerit, tamen immaturos sortietur interitus: Atque hoc modo eorum gloria & generis splẽdor celerrimè quasi auis auolabit: [*A partu*] Simul ac in lucem æditi fuerint, antequam in primum circuncisionis & nominis honorem adducantur. Alij verò *ab vtero*, ante legittimum nascendi tẽpus abortibus extinguentur: Alij autem *à conceptu* qui quo minus generari possint vterorum sterilitate impedientur; si qui verò illis nati cum ætate adoleuerint, ex his malis hæc euadent deteriora, quòd immaturè alij, alij verò intempestiuè rapti, dolorem etiam parentibus cum desiderio relinquent. atque hæc res sic prædicitur:

Quod & si enutrierint filios, absque liberis eos faciam in hominibus:

HEBRAICE sterilificabo eos ab homine: Vt quãuis homines ipsi sint, tamẽ ex turpi atque

atque illegitimo complexu geniti, gignẽdis hominibus sibi similibus inhabiles, & inepti fiant: Vt muli & vt cæteræ ex malè mixtis generibus natæ animantes, quæ tametsi viuere & superesse possint, gignere tamen & procreare haud quaquam valent. [Vide Aristot. in historia animantium.] Neque verò gloria solùm & splendore, atque illis ornamentis, sine quibus neque vita ipsa chara est, eos spoliandos atque sobolis successione carituros, sed multis etiam incommodis & difficultatibus afficiendos esse prædicit, ita vt vitæ illos tædere iam possit, quam in tantis malis miserrimam acerbissimamque ducent. In causa autem erit, quòd Deum à se alienatum sentient, à quo ipsi se vltrò abalienauerant: Nam qui vitæ bonorumque omnium auctorem repudiarint, eos maximis malis onerari necesse est; sic enim legimus: Et abscondam faciem meam ab eo, & erit in deuorationem; Inuenient eũ omnia mala & afflictiones; ita vt dicat, in illo die verè quia non est Deus mecum, inuenerunt me hæc mala. [Deuter. 31. »] atque ob hanc causam additur:

Væ eis cum recessero ab eis.

QVO in loco illud obseruatione dignum est Deum nobis, neque vltrò, neq. temerè vnquam, sed nostris sceleribus reiectum repudiatumque abesse: Qui cùm Israëlitas tãtis reprehensionibus, tot minis fuerit prosecutus, tamen nondum se abesse dicit, sed postremò tandem abfuturum, cùm modis & rationibus omnibus tentatis, minimè tamen fuerit admissus; tunc væ illis cùm recesserit ab eis, neq. vnquam veriùs væ, quàm quum recesserit: recedet autem ab ijs, qui priores sese alienauerint, sicut scriptum est: Et ego abscondam & celabo faciem meam in die illo, propter omnia mala quæ fecit, quia secutus est deos alienos; [Deuter. 31. »] non modo propter mala, sed propter omnia mala quæ fecit; quia tãdiu expectat Deus, vt misereatur nostri, quoad aucto malorum cumulo, ipse omninò fuerit exclusus. O diuinam misericordiam, ô maximam hominum in hac re culpam, atque maximum eorum errorem, qui diuinam voluntatẽ primã huius infelicitatis causam esse volunt, cui nihil eorum quæ ab ipso facta sunt, odio esse sacra sapientia confirmat. Verùm huius breuis hemistichij, grauissimam sententiam colliget, qui attentè considerauerit, quo in loco Israëlitarum res hoc tempore sint, ex quo illi ob repulsum Christum animorum cæcitate mulctandi fuerunt. Quam quidem rem, quoniam nunc persequi opportunum non est, indicasse satis fuerit. Maxima porrò Israëlis calamitas, & maxima in eo Dei indignatio, comparatione ostenditur: Quod reliquæ huic vicinæ gentes in summa pacis & otij tranquillitate vitam placidè ducant: Israël verò cõtinuis bellis vexatus, ad exitium properare videatur. Atque hoc non ad casum, vel fortunam, non ad hostium imperandi libidinem, qui & cæteris etiam vicinis negotium facere possent; sed ad diuinam prouidentiam & illorum maximam culpam spectare interpretari oportuit. atque adeo ad hãc comparationem faciendam Tyrum produxit florentissimam illis temporibus vrbem, & Israëlitis omnium maximè vicinam: fuit enim Palæstinæ regionis insula, Phœnicum populo refertissima, in mari secundum continentem sita, & loci natura & industria munita, nullisque rebus, quæ opulentas beatasque Respub. facere possunt, destituta. cuius situm & fortitudinem si quis intelligere desideret. Q. Curtium post Ezechielem legat. [Q. Curtius.] Hanc ab Assyrijs Agenoris socijs fundatam inter Chananæorum vrbes maximam antiquissimamque fuisse apud Isaiam legimus: quæ cùm multis nominibus felicissima fuisse à vatibus atque alijs scriptoribus tradatur, nulla re magis, quàm partu (vt Plinius inquit) clara fuit: [Isai. 23.] Namq. eã Tharsis genitricẽ, hoc est celeberrimorũ Africæ populorũ ex sacris literis accepimus: Vrbibus genitis Lepti Vtica, & illa Imperij Romani ęmula terrarũ orbis auida Carthagine etiam Gadibus extra orbem conditis. [Plin. li. 2.] Hæc Plinius. Quæ quidem apud Ieremiam & Ezechielem non obscurè sunt tradita. [Ieremi. 47. Ezech. 26. 27] Ex hac autem re felicitatis & fortunarum contentionem vates noster facit: Cùm finitimã Ephraitis vrbem Tyrum à se prophetico sensu in summa pace & tranquillitate florentem videri dicat; adeo, vt sobole maximas etiam vrbes & frequentes populos compleat, atque multiplici partu gloriam & splendorem suum augeat. Cùm tamen Israël contrà vel filios non procreet, vel quos procrearit assiduis bellis vexatus, quotidie hostibus ad necem producat; Tyro lætandum & exultandum est, Israëli autem vehementer fuerit eiulandum. hanc verò contentionem his verbis tractat:

Ephraim (vidi) Tyrus erat fundata in pulchritudine, & Ephraim educet ad interfectorem filios suos.

Horat. lib. 3. Od. 27. APPELLAT Ephraim ob commiserationem; nam vocandi casus absolutè positus
affectum dicentis indicat, vt: *Pater ô relictum Filiæ nomen.* [*Vidi*] Orationē amplificat,
& rem vehementer asseuerat; habet namque magnam ad affectus eōcitandos vim, cùm
sese quis rei, quam aut docet, aut laudat, aut lamentatur, spectatorem fuisse ait, vt: Præ-
Psal. 54. cipita domine, & diuide linguas eorum, quoniam vidi iniquitatem, & contradictionem
Horat. lib. 3. Od. 5. in ciuitate. quod & ille: *-Signa ego Punicis Affixa delubris, & arma Militibus sine
cæde (dixit) Direpta vidi: vidi ego ciuium*, &c. [*Tyrus erat fundata in pulchritudine:*] He-
נוה braicè est in *Naueh*; quod nomen ad habitationis felicitatem & quietē refertur; namq.
à verbo *Nauah* deducitur, quod habitare significat. Ex ea itaque re fortunarum contētio
est, quòd Tyrus in summa tranquillitate constituta, felici partus abundantia vtatur ad
habitandum, & incolendum terras: Ephraim verò filios suos ab hostibus interficiendos
quotidie producat. Et quoniam in miserrimis rebus id quod minus est miserum est eli-
gendum, satius esse putat vates, vt nulli illis nascantur liberi, quàm vt ad necem atque
stragem, maximo cum parentum dolore, & summa hostium gloria nascantur: atque ob
eam rem miseratione commotus Deum orat, vt liberorum procreationē illis impediat,
quò pœnam, qua ex diuino iudicio mulctandi erant, leuiorem tamen subirent, Namq.
æquiore ferrent animo, infantes ab ortu præripi, aut debilitata virtute perire, quàm gran-
diores adultosque crudeliter ab hostibus trucidari, propterea dicit:

Da eis domine quod daturus es:

NAM quis non malit diuina potius, quàm humana manu castigari. aut quis Dauidis
exemplo non dicat? Coarctor nimis, sed melius est vt incidam in manus domini (multæ
enim misericordiæ eius sunt) quàm in manus hominum. Quid ergo eligit Vates:

2. Reg. 24.

Da eis vuluam sine liberis:

HEBRAICE est vuluam orbantem, hoc est vterum vel non concipientem, vel fœtus minimè fouentem.

Et vbera arentia:

VT SI qui nati fuerint, tamen lactis defectu pereant, id enim & minus miserum, & parentibus minus molestum fuerit. atque ea res cùm ad naturæ rationem attingat, ad tuam potius prouidentiam, quàm ad humanam referri poterit voluntatem.

Omnes nequitiæ eorum in Galgal, quia ibi exosos habui eos propter malitiam adinuentionum eorum, de domo mea eijciam eos, non addam vt diligam eos.

DETESTABILE illud antiquorum Israëlitarum exemplum nuper accusauerat, qui communi consensu & populari impetu alienæ atque prophanæ consuetudinis causa Deum repudiauerant, quod scelus nisi Phinees expiandum curasset, parum abfuit quin funditus perirent, Deo eam sui repulsam vlcisci iam incipiente. Nunc verò ostendit filios parentum exemplum imitatos, diuinum in se odium iterum publicè concitasse, cùm in terram promissam deducti, legibus, imperio, atque præsidio diuino iam diu vsi, & beatæ ac liberæ Reipub. commodis omnibus florentes, tamen nouarum rerū cupiditate flagrantes ex finitimarum nationum æmulatione Regem hominem appetiuerant, nimirum quòd per superbiam & ambitionem illos simplicis illius tranquillæ, fastuque carentis Reipublicæ tęderet: ita dum regum nomen & splendorem affectant, dum humana superbia turgent, dignitatem illam nulli rei comparandam atque omnibus gentibus inuidendam aspernantur ac respuunt; qua se resque suas diuino consilio & cura, gubernari, tueri, atque agi Deoque maximò & immortali, vt proprio Rege vti ac frui
Deut. 4. gloriari poterant; quemadmodum admoniti aliquando fuerant ab ipso: Quæ est, inquit,
„ alia gens, aut tam grandis natio, vt habeat Deos appropinquantes sibi sicut & vos?
Euenit autem vt qui Deo rege à sua Republica eiecto, hominem appetissent, cæteras omnes, quæ hanc consequi natæ sunt, res susciperent, vt adulationem, gratiam, obsequium, atque alia omnia quibus homines reges suos non tam officio sape, quam vitio

vitio prosequuntur. Hæc autem regni cupiditas nunquã in illis extincta fuit, neque rebus præter sentẽtiam cedentibus, ad antiquum Reipublicæ, & diuinæ gubernationis statum animo sese atque studio conuerterunt: imò humani regis tædio ob iniuriam affecti, non diuinum, sed humanum etiam regis præsidium quæsierunt, nouosque sibi constituerunt principes, quorum libidini parentes vsque ad idololatriam insanirent. Quamobrem iam diu esse Deus ait, quòd illos meritò oderit, suspectosque habuerit, ex quo tanta voluntatis inclinatione ad humanam pompam & regium nomen propensos, atque in sententia perstituros prospexerit, ita vt rebus ea caussa afflictis, tamen de reuocando Deo, quo tam benigno, amico, atq. vt ita dicam, officioso vsi fuerant, nunquam amplius in mentem illis venerit cogitare. Quoniam verò hæc Dei regis repudiatio primum in Galgalis fuit, quo in loco per Samuelem Dei verbis & nomine, quid sua ipsorum referret, admoniti, tamen à proposito non sunt deterriti. ob eam rem dicit: [*Omnis malitia eorum in Galgal.*] Quòd studium eorum in eo loco perspectum fuit, atque ob eam rem [*exosos habui eos,*] ex illo tempore, quo ab illis sum repudiatus; quã rem signis editis, ac Samuele interprete testatus sum: Nunquid, inquit, non messis tritici est hodie? inuocabo Dominum, & dabit (1. Sam. 12.) voces & pluuias, & scietis & videbitis, quia grande malum feceritis in conspectu Domini petentes vobis regem. Hoc studium atque adeò hoc exquisitũ consilium contra fas, contraque ius firmatum sacræ literæ adinuentionem vocant, vt: Da eis secundum opera eorum, (Psalm. 18.) & secũdum nequitiam adinuentionũ ipsorum retribue illis. Meritò autem à domo regia exulant, meritò regis gratiam & voluntatem à se alienatam experiuntur, qui tãtùm aduersus regem scelus admisère, vt priores repudiarint, & eam sententiam pertinaciter imprudentissimeq. fuerint persecuti. ob hanc autẽ rem addit: [*E domo mea eijciam eos.*] Domum suam terram Israëlis appellat, quam ipse præ cæteris orbis regionibus magna tutela fouebat, in qua vrbem sibi sanctã elegerat, & ædem illam toto orbe celeberrimam optauerat, vbi regijs fungeretur officijs, sicut scriptum est: Notus in Iudæa Deus, in (Psalm. 75.) Israël magnum nomẽ eius, & factus est in Salem locus eius, & habitatio eius in Sion, &c. Hoc in loco sese regem, illos autem regiam familiam instituerat: Et viderunt, inquit, ingressus (Psalm. 67.) tuos, ingressus Dei mei, & regis mei, qui est in sancto. Futurum autem propediem erat, vt partim suis vrbibus extorres, partim aut pulsi aut profugi, locum illum, & ædem antiquam & celeberrimam, quæ nulla iam esset, atque quod maximè miserum est, antiquam illam regis sui gratiam desiderarent; frustra tamen: [*Quia non addam vltrà, vt diligam eos:*] Hoc est, non vltrà in eundem aut patriæ, aut gratiæ meæ locum reuertentur. Etenim ea Reipublicæ & religionis facie & forma qua illis temporibus vtebantur, perpetuò, caruêre: Cùm verò reuocãdi in gratiam in nouissimis (vt scriptũ est) diebus fuerint, non ad illam vmbram, sed ad nostram Christianorum lucem, admittendi sunt. Ratio autem quamobrem amplius diligendi non sint, ea affertur, quod hactenus patienter egerit, & quanquam offensus, tamẽ expectauerit, quoad animum & studium à se alienatum reducerent, & quoniam regiarum potius, quàm suarum partium esse omnes voluerant, obseruatum à se fuisse, an aliquis aliquando extaret princeps, à quo ad officium reuocarentur, cùm illis liberum fuisset populi studia & animos in quãuis partem flectere, & tamen nullus princeps fuit, qui diuinarum rerum cura tangeretur: Quinimò

Omnes principes eorum recedentes:

ID QVOD Israëlitarum regum historias legentibus, planum fiet.

Percussus est Ephraim, radix eius exciccata est, fructum nequaquam faciet, quòd et si genuerit, interficiam amantissima vteri eorum.

QVIS non in sacris libris maximam eloquentiam cum summa sapientia cõiunctam obseruat, & miratur? Pudet profectò ingenij & iudicij eorum, qui cùm sanctos libros sententiarum & sapientiæ fructibus refertos fateantur, elocutionis tamen ornamẽtis steriles esse arbitrentur, & quod inani quadam præter rerum naturam verborũ luxuria diffluentes non videant, illud quod veræ eloquentiæ proprium est copiosissimè & elegantissimè cum maximo splendore, & grauitate dicere in illis non agnoscant: sed redarguendi hos aliquando locum spero nancisci, vt qui in auctoribus legendis præter vtilitatis rationem, suauitatem etiam & dictionis splendorẽ venãtur, vel hoc etiam nomine, studium omne,

omnemque operam in sacris arcanisque voluminibus occupent, quòd in ijs præter summam vtilitatem, summam etiam eloquentiæ iucunditatem esse certò sciant. Nunc verò vt, quod institutum est, agamus, orationis totius, quæ in hoc capite habita est, Epilogum breuiter explicabimus. Est enim hic elegans dictorum peroratio, quæ summa capita continet & repetit. Quoniam in demonstratiuo genere hæc insultantis Dei oratio instituta fuit, quæ comparatione alienæ felicitatis in miserias insultaret Israëlitici populi, neq. iam verè populi; quippe qui nullis populi commodis aut splendoribus esset vsurus, sed per terrarum orbem dispersus cum magna inuidia, & animi dolore, cæterorũ populorum tranquillitatem, ipse in maxima tempestate positus, spectaturus esset. Perorationẽ ergo commodissimè collocatam, miro artificio Vates construxit: namque res non vt orata est, sed vt gerenda fuerat, est disposita. atque oratio quidem à præuisione futuri temporis, dum inter populos Israël detineretur, ad caussas ipsas rectè suis gradibus processit, quòd inter gentes nec fructibus terræ, nec liberis & sobole feliciter essent vsuri, imò verò antequam dissiparentur, in patria adhuc manentes sobole destituendi & adultis etiam filijs orbandi erant; adeò vt orauerit Vates, filios aut nondum natos, aut quàm primum natos, potius extingui. Sed quoniam diuinã sententiam stare intellexerat, rem conuerso ordine repetit, & ab eo quod primum futurum erat, ad postremum vsque recurrit, quo primis ipsis rebus, paulò post futuris vaticinij veritas intelligeretur, & sequentium expectaretur euentus; atque illi quibus posteriores res acciderent diuinam prouidentiam & iustitiam ad se etiam pertinere cognoscerent, vt ad patres maioresque suos planè pertinuisse compertum est. Ne autem Epilogus dicendi figura atque exornatione destitutus esset, aptissima arboris similitudine est compositus, qua Vates rem magis explicuit, & vehementiore impulsu legentium animos mouit: Ait enim Ephraim à Deo percussi radices aruisse, vt arbor quæ ramis resectis, tamen viuit, aliósq. profert ramos, eadem si trunco securim grauiter patiatur, tametsi non omnino cadat, tamen ex vulnere solis atque aëris iniuriam sentit, quæ cùm ad radices vsque permanat, caussa est vt arescat; radicum verò vitium toti arbori interitum affert. sic regni Israëlitici truncus Ephraim fuit, radices verò reges atque principes, rami & folia reliquæ tribus: Impetus in truncũ factus est, principes victi, capti, occisi, & abducti sunt, rami ergo fructum nequaquam facient. Contigit autem arefacta radice, flores aliquando & fructus quosdam prorumpere, qui tamen citissimè cum totius arboris interitu decidunt. Hæc res manifestior apud agricolas est, quàm vt nostra indigeat asseueratione, ob quàm similitudinem ait: [*Etsi genuerit, interficiam amantissima vteri eorum.*] Iam hoc superius est explicatum. Post hæc autem illa eos diuturna calamitas expectat:

Abijciet eos Dominus Deus meus.

DEVM suum appellat vates, non autem Deum illorum:

Quia non audierunt eum, & erunt vagi in nationibus.

HACTENVS peroratio. nunc quando prima illa omnia euenisse diuina ex sententia legimus, exilium hoc, in quo adhuc sunt, illis eodem consilio cõtigisse agnoscamus; nam & hæc perinde, atque illa prædicta certissimè fuerant. Timeamus ergo & nos, ne fortè simile quid patiamur: Etenim & nobis annuntiatum est, quemadmodum & illis: Qui habet aures audiendi, audiat.

CAPVT X.

ITIS *frondosa Israël, fructus adequatus est ei: secundum multitudinem fructus sui multiplicauit altaria, iuxta vbertatem terræ suæ, exuberauit simulachris:*

DVPLICEM à Vate caussam afferri diximus, quamobrem Israëlitæ liberorũ iactura mulctarentur; altera fuit libidinosa & intemperans alieni thori appetentia, qua iam à principio flagrauêre; eam verò Vates fuerat hactenus persecutus: Altera verò fuit ardens superstitiosæ simulachrorũ culturæ studium, quod genus etiam spirituale adulterium sacræ literæ nominant; atque hæc quoque pars à Vate vrgetur, qui non leuius hoc libidinis

libidinis genere, quàm altero Israëlem flagrasse affirmat: Namque olim cùm Amonitidarum amore arsissent horum patres, impio etiam idololatriæ scelere sese polluerunt. Quamobrem non mirandum est, si filios vtriusque flagitij habuerint imitatores. Res autem allegoria inducta peroratur, hæc verò à vite sumitur, cuius plantæ imagine potissimū Israëlitæ in sacris libris depinguntur: Namque vt hæc si generosa sit, omnes arbores alias non proceritate, non figura & specie, sed fructu antecellit: sic Israëlem præ cæteris populis felicem esse voluerat Deus, nō tam belli, virium, & rerum gestarum gloria, quàm Reipublicæ tranquillitate, quiete, & veritate rerum omnium quæ ad virtutem veram referri possunt. Secundum quam similitudinem dictum est: Vineam de Ægypto transtulisti, eiecisti gentes, & plantasti eam, dux itineris fuisti in conspectu eius &c. (Psalm.) & illud: Vinea Domini exercituum Israël domus est, & delectatio plantationum eius viri Iuda. (Isa. 5.) Hæc vinea optimo solo consita, summa cura atque arte culta, quòd fructus vel nullos, vel malos reddiderit, solo plantarū vitio accidere manifestū est, sicut scriptum est: Quid enim debui facere vineæ meæ, quod non feci? sed expectaui vt faceret vuas, & fecit labruscas. Igitur ex fructu arboris natura arguitur: Etenim si cætera optimè sese habeant, & tamen infelices proueniant fructus ad arboris vitium res est referenda, sicut scriptum est: Non potest (Matth. 7.) arbor bona malos, neque mala bonos fructus facere. Itaque ex arbore fructus, ex fructu etiam arboris natura, vt ex caussis euenta, atque ex euentis caussæ considerantur. Cùm ergo Israël iam pridem degeneris naturæ vitem moribus expresserit, nihil mirū si partus suo ingenio simillimos ediderit. Hæc est illius versus sententia: [*Vitis frondosa Israël, fructus adæquatus est ei.*] (Isa. 24.) Frondosam hoc in loco interpres vertit pro vacua, & oportunis fructibus carente, ac si frondibus tantùm exuberaret: Hebraicè autē propriè est *Boqueq*, quod vacuum significat atq. inane: nam quo in loco Latinè legimus: Ecce Dominus dissipabit terram, & nudabit eam, Hebraicè est *Boqueq*, dissipans & nudans. [*Et fructus adæquatus est ei.*] Cùm vitis vacua omnique bono & generoso succo carens fuerit, fructus quales natura sua fert, producit, & cùm Israëlitarum patres labruscas olim pro vuis fecerint, & similes sibi partus, hoc est, similes propagines ediderint, atque harū omnium plantarum tam patrum, quàm filiorum idem studiorum, morum atque operum fructus, eiusdemque naturæ fuerit; patres autem ad idololatriam denegauerint; consequens fuit vt filij qui non meliori studiorum atque operum fructu, sed maiori luxurie perfluebant, paternam impietatem propagarēt, atque iam non vno vitulo, neq. vno Baalphegor, vt olim patres, contenti plures vitulos & innumera simulachra atque altaria in Bethel, in Dan, & in omnibus quas incolebant ciuitatibus adderent. Propterea dicit: [*Secundum multitudinem fructus sui, multiplicauit altaria.*] Terræ & felicissimi soli fœcunditate, in quo sita, plantataque fuerat, hæc vitis abusa est: Nam opes omnes, omnemque rerum copiam quibus diuina benignitate fruebatur à diuino & vero cultu ad prophana mysteria, atq. ad superstitiosas vanorum simulachrorum ceremonias transtulit; & quo maiore felicitate vtebatur, eò vehementius in illud superstitionis studium incumbebat, in eaq. re magnas consumebat diuitias. itaq. succo & alimento felicissimæ terræ ad improbissimorū fructuum copiam augendam est abusa; ob eam rem addidit: [*Iuxta vbertatem terræ suæ, exuberauit simulachris.*] Ita quod ad diuinum cultum illis fuerat suppeditatum, id ad impios vsus relatum est. Hæc autem oratio Hebraicè & elegantiam & significationem certam habet: namque sic legimus: [*Secundum bonitatem terræ suæ, benefecerunt simulachra.*] Est enim in Dialectica locus à coniugatis, hoc est, tantum studium, tantum sumptum & curam simulachris & statuis optimè, artificiosissimeque faciendis impenderunt, quantum terræ vbertate, & commodis iuuabantur: Namque olim qui pauperem fortunam sortiti erant, ligneos aut luteos, aut ad summū lapideos sibi deos faciebant; quibus verò abundantia & rerum suppeteret copia, ijs eburnei, argentei, atq. etiam aurei summa arte, & sculptorum ingenio dij ponebantur, quemadmodum ille canebat:

Nunc te marmoreum pro tempore fecimus, at tu (Virg. Eclo. 7.)
Si fœtura gregem suppleuerit, aureus esto.

Atque hæc res subtiliter & copiosè à Sapiente, decimotertio libri capite dissēritur. (Sapien. 13.) Ergo Israël ingenio ad superstitionem & vanum cultum procliuis suarum rerum cōmoditates omnes, occasionem nactus, in suam libidinem conuertit. Quando autem huius libidinis explendæ, exercendique ingenij occasionem primum habuerit, sequentibus indicatur carminibus; ostenditurq. id fuisse, ex quo

ex quo ciuilis discordia & seditio illa concitata est, atque ob regni diuisionem varijs vti legibus & Reipublicæ formis licuit: eiusmodi enim tempus oportunũ cuiq. esse solet ad propria studia, cupiditatesq. sequendũ, cùm & principes & factionũ duces populis, quorum animos sibi deuincire parant, nihil non permittant, imò & vltrò offerãt, aut legibus ad popularem libidinem factis sanciant. Cùm itaq. regnum inter Roboam & Ieroboam populari seditione & tumultu diuisum est, tunc & religionẽ violare, tunc aras & statuas multiplicare licuit, id quod ab ipsis serò tamen intelligetur, cùm ærumna & malo eruditis priora vota omnia damnabuntur. hoc est quod inquit:

Diuisum est cor eorum, nunc interibunt.

HEBRAICE est, *Nunc se in culpa esse dicent,* hoc est, iam nunc cùm malis oppressi fuerint, culpam sibi adscribent, atque tantorum malorum initium ad illam diuisionem cordium referent, qua olim laborauerunt, cùm reges sibi non iure sed libidine instituerent. Hæc autem diuisio atque animorũ dissensio præter idololatriæ crimen, exitium illis grauissimum atq. certissimũ attulit, quod in religionis & regni concordia perseuerantibus, non fuerat metuendum. Vide ergo quò reciderint res Israël, & quò discordia ciues deduxit miseros, vt tandem stultitiam suam agnoscentes, facta infecta optarint; atque hæc dissensio, quam isti idololatriæ cõmoditatem interpretati fuerãt, in qua re suas opes & terræ fructus copiasque insumpserãt, eadem dissensio efficiet tandem, vt aris & statuis suis confractis & excisis intelligant & fateantur nihil horum illis aut legitimũ aut vtile, aut omnino commodum certumq. fuisse: Non Deos, non Reges, non Principes, non quidquid denique insolenter & stultè agentibus, aut vtile, aut magnum, aut pulchrum fuerat iudicatum: namque hæc illorum verborum sententia est:

Ipse confringet simulachra eorum, & depopulabitur aras eorum.

IPSE nimirum tumultus, ipse animorum dissensus, quo à legitimo rege desciuerant, ipse idem regis illis fastidium & nauseam pariet, & factio etiam, quæ erigẽdi simulachra caussa fuerat, eadem illa abijciendi & deserendi caussa erit; adeò vt neque regum imperium, neq. nomen obseruent, aut metuant, imò se illegitimis regibus hactenus vsos fuisse fateantur, ex quo diuisionẽ & dissidium meditari, & à religionis & regni concordia atque à Domino Deo suo animos abalienare cœperunt.

Quia nunc dicent, non est rex nobis: non enim timemus Dominum: & rex quid faciet nobis?

QVAMVIS seram, tamen nonnullam sententiæ mutationẽ, hæc oratio indicat, quæ si nihil illis boni efficiat, illud tamen præstiterit, quòd proprio dicto confessionibusq. conuicti diuini iudicij æquitatem vel inuiti prædicabunt. [*Quia nunc,*] rebus iam mutatis, [*dicent, Non est nobis rex:*] Regem vt diximus olim singulari stultitia, & cupiditate sibi

1.Samu.8. postulauerant, cùm ad Samuelem huiusmodi orationẽ habuerunt: Da nobis regem qui " exeat ante facies nostras, & pugnet prælia nostra. Hac oratione regẽ ab irato Deo, tamen

Acto.13. regem extorserant virum Iemini Saulem, cuius vel ipsa species imperio digna videbatur, bellandi gnarum & ad rem gerendam sanè strenuum; sed quem hominem tandem non Deum, & regni administratio, & exitus ipse arguerit, ita vt postulati regis pœnitere illos oportuerit. deinde regibus bonis vsi sunt Dauide & Salomone, nihil tamen egregium horum temporibus experti sunt, quod vincere, imò nec æquare posset illam Reipublicè formam, qua Deo gubernante sine vllis sumptibus fuerant vsi. successit Ieroboam, cuius imperium durius esse, quàm vt ferri posset, arbitrati; non tamen animum aut studium ad Deum conuerterunt, sed nouos reges vltrò sibi magis adeò ex sua voluntate & populari tumultu, quàm ex diuino consilio, aut quæsito oraculo instituerunt: Tantum nimirum à Deo Deique timore abalienati & ad regni ambitionem procliues fuerãt, vt tota res iam libidine gereretur. Verùm enimuerò quàm malè illis hoc cesserit, singulorũ regum tempora, simulque totius regni exitus docuêre: Tum verò tot inutilium regum pertæsi suam dementiam accusabunt, qui & religione, & timore Dei relicto, cuius in tutela ac præsidio illi atque illorum omnes res latebant, reges sibi instituerint, qui verè reges non fuerunt, neque legitimè instituti. [*Non est rex nobis:*] neque verè rex, neque qui nos vllo regio iuuerit officio. Quid enim diuinum timorem deserẽtibus nobis rex caro & sanguis præstare posset? cùm enim Deum regem haberemus, cuius imperium obseruantes salui & incolumes

incolumes esse potuimus, quid nobis præstare rex posset. [*Quia non timuimus Dominum, & rex quid faciet nobis?*] Argumentum ex comparatione est, idque duplex: hoc modo: Qui timet Dominum regem sibi, & tutorem præficit Dominum, hoc præsidio vsis nihil timendum aliud est; ergo qui Dominum non timet, huius tutela caret. hoc autem præsidio si quis depulsus est, nulla alia re tutius esse potest, sicut scriptum est: In timore Domini fiducia fortitudinis, & filijs eius erit spes. Prouerb. 14. Igitur timentibus nobis Deum, superuacaneus erat rex, non timentibus omnino inutilis. nullus itaq. rex nobis, qui vel nihil omnino prodesse, vel multum etiam nocere possit, nullus, inquam, censendus est. [*Et rex quid faciet nobis?*] Quid faciet, pro eo quod est, quid præstiterit, vsurpatur, vt: Quid facietis in die tribulationis & calamitatis? Isa. 10. Quòd si nihil nobis rex profuit, nihil profectò nisi nostrarum rerum detrimētum & populorum calamitatē illa dissensio attulit; ideoq. oportuerat regem non legitimum iam diu exactum fuisse, neq. regio nomine, neque fœdere, aut iureiurando deuinctis: namque id iusiurandum quo in repudiando Dauidis regni hærede, atque in adoptando nobis non legitimo rege vsi sumus impium nefariumq. fuisse & quod non conseruare præstitisset, res ipsa declarat. Etenim quas res suscipere non decet, eas iureiurando firmari nefarium sit: nam si impio negotio iurandi religionem addideris, id efficies vt cumulatiorem & grauiorem tibi pœnam pares: quemadmodū qui venenatas herbas seminaturus terræ solum prius diligenti cultu parat, ex quo vberior veneni messis sit expectanda. ex hoc autem loco docemur malis negotijs malitiam iureiurando non firmitudinem addi & scelus & pœnæ etiam cumulum, si iusiurandum seruetur, augeri. quale detestandum exemplum ab Herode rege in illo nefario conuiuio proditum quondam est. Marc. 6. quamobrē huiusmodi iuramenta, vel negligi vel publica auctoritate infringi, quàm conseruari præstiterit. cui rei rectissimè olim ab Israëlitis cōcilio aduersus Saulis votū de Ionathæ nece consultū est; atq. adeò ob hanc rem ab Hossea subiungitur:

Loquimini verba visionis inutilis, & ferietis fœdus, & germinabit quasi amaritudo iudicium super sulcos agri.

TOTIVS versus sententiam explicuisse iam nobis videmur, sed verborum quædam in vulgata editione, & in Hebraico exemplari varietas est; namque Hebraicè sic legimus: [*Loquuti sunt verba maledictionis vanæ, ferire fœdus, & germinabit &c.*] Vt ostendat conceptis verbis, & imprecationibus certis firmatum illis fuisse pactum cum regibus suis, ne Ierosolymam aut regis, aut religionis caussa repeterent, neue ab instituto sibi rege descisscerent. hæc omnia cùm impiè & nefariè acta, atque transacta summo consilio, & singulari cura fuerint, maius iudicium illis, hoc est plus pœnarum, grauiusque supplicium peperêre, vt quibus nocentes herbæ sua natura fœcundæ in culto & arato agro seruntur, abundantior multò, & vberior veneni colligitur copia; hoc enim cultura efficit, sicut scriptum est: Qui colit terram, inaltabit aceruum. Eccli. 20. *Maledictio* quid sit, iam in superioribus diximus. Supr. 4. *Amaritudinis* autem vocabulum ad impietatem, ad praua studia, ad quæcunque etiam mala quæ hominibus accidunt, transfertur, vt illud: Ne sit in vobis radix germinās fel & amaritudinem. Deuter. 29.

Ad vaccas Bethauen coluerunt habitatores Samariæ.

ISRAELITÆ non solùm in crimine fuerunt, quòd regem sibi per tumultum & dissidium cōstituissent, sed quòd ea etiam commoditate vsi idolorum cultum, ad quem ingenio procliui fuerant, commodè susceperunt. Vtriusque autem rei, regni videlicet & superstitionis curam & patrocinium Samaritana ciuitas suscepit; quæ reges quorū regia ipsa erat tuebatur, & vitulum Bethel qui proximus fuit, magna celebritate frequētabat. Cùm ergo vtriusque culpæ pœnas Israëlitæ cōmeriti & daturi essent, supplicium illud cōmune omnibus fore prædicit, totumque Israëlitici regni corpus esse plectendum, ita tamen vt primum cętera membra, ipsum autem caput postremum petatur, quo supplicij perpessio grauior & diuturnior sit, & pœnæ caussa culpaque intelligatur, cùm ad ipsa vsque regni & idololatriæ capita pertineat: nam cùm Bethel capta, vitulus deiectus & cōminutus in frusta fuerit, religionis eius auctoritatē & fidem labefactari, eamque Deo vltori odio esse intelligi consentaneum fuit: idem autem ipsum de regno existimari oportuerit, quòd penitus tolli atque radicitus extrahi compertum sit. Rem ergo hoc ordine gerēdam esse docet, vt primum cæteræ Israëlitarum vrbes, deinde Bethel vitulorū religione celebris, postrema

postrema Samaria expugnetur, diripiatur & dirruatur. Cùm autem à cæteris locis ad Bethel hostis peruenerit, tum verò Samaria vicina sibi metuet vehementer: namque si nulla virtus in Deo suo boue illo fuit, vt resistere, hostibus, pro suaque vrbe atque æde propugnare posset, quonam modo Samaritanos qui in eius tutela fuerant, defendet? eorum qui sequuntur versuum hæc, quam exposuimus sententia est; verba tamen in vulgata editione, atque in Hebraico exemplari nonnihil variant; sic Hebraicè: [*Ad vitulas Bethauen pauebunt vicina Samariæ. quando duxerit super eum populus eius, &c.*] Vitulas numero multitudinis vocat, cùm vnus tantùm vitulus à Ieroboamo in Bethel positus fuerit; siue quòd, vt ferè in templis fieri solebat, ad illius vituli instar plures alij ex priuatis votis fusi, sculptique fuissent; siue quòd ex linguæ & orationis elegãtia eum numerum ad contemptum & ludibrium vsurpet, quemadmodum cõtemptus caussa vitulas femineo genere dixit, cùm infirmum numen & imbelle, abiectæq. conditionis significare voluisset. est autem hoc & alijs linguis in vsu, vt plurali numero res singulares maximè cùm concitatior & feruentior oratio est, efferatur, vt:

Ouid. Meta. *Præmia magna petis, quæ si tibi magna videntur,*
Ex illis scopulis vbi erant affixa, petisses.

Sed & feminei generis per contemptum vsus in nostris linguis est, vt apud Persium:

Pers. Saty. 1. *Ne mihi Polydamas, & Troiades Labeonem*
Prætulerint.

Placet autem omnia verba hæc per irrisionem dicta accipere, cùm de vno tantùm vitulo sermo fiat, quod & ex adiunctis pronominibus conijcimus. [*Quando luxerit super eum.*] Aut si duos vitulos malis intelligere, ad alterum qui in Dan fuerat, referenda oratio est: namque ambo Samariæ fusi fuerant, & alter prior in Bethel dicatus, deinde alter in Dan fuerat delatus, sed non tam moueri Samaria potuit & pauere vitulo qui in Dan, quàm eo qui erat in Bethel ablato. Etenim non perinde longinquiorum vt proximorum calamitatibus homines mouentur, cùm ea quæ longè accidunt, nunquam ad se peruentura plerunque putent. quæ quidem negligentia multos populos decipere solet.

Iuue. Sat. 13. *Si curant igitur cunctos punire nocentes,*
Quando ad me venient?

aiebat ille. id quod etiam à sapiente inductum est: Ne

Eccli. 16. dicas, inquit, in populo magno non agnoscar, quæ est enim anima mea in tam immensa

Horat. creatura? *Cùm verò paries ardet proximus, iam tua res agitur.* Nominat autem

Sup. c. 2. Bethauen, eam quæ Bethel dicebatur, vt nominis inuidia in locum etiam ipsum deriuetur, & præcepto diuino satisfiat, quo non amplius Bethel, sed Bethauen eam appellari necesse fuerat. Cùm ergo populus Bethauen vituli sui ruinam & calamitatẽ magno & publico planctu & luctu prosequentur, cùm sacrificuli vlulabunt, tunc Samariæ vicina proximaque ciuitas maximo pauore perhorrescet:

Et æditui super eum exultauerunt.

QVANDO, inquit, sacrificuli vitulum lugebunt, quem antea ludo, cantu, & lætitiæ plenis sacris celebrabant; lugebunt autem,

Ob gloriam eius, quia migrauit ab eo.

כומרים ÆDITVOS Latinus interpres vertit quos Hebræi *Comarim* vocant: Erant autem homines varijs collegijs ad aliam atque aliam numinum & sacrorum rationem cõparati, vestibus etiam à cæteris hominibus distincti, quales fuerant Isidis, Cibelis & Anubis famuli, & apud Siculos Venerij; cuius generis hominum maxima multitudo in Israël & Ierusalem etiam est inducta. atq. hoc genus illud est quod à Iosia rege extinctum in Iudæa

2. Reg. 23. fuit, quos Aruspices in eo loco vertit interpres: Et deleuit, inquit, aruspices, quos posuerat
» reges Iuda ad sacrificandum in excelsis per ciuitates Iuda in circuitu Ierusalem, & eos
» qui adolebant incensum Baal, & Soli, & Lunæ, & duodecim signis & omni militiæ cæli.

Latini verò hos omnes, qui sancto & legitimo ritu sacerdotes non erant, aut sacrificulos communi verbo, aut famulos adiuncta nota vocant, vt famulos Isidis, Lunæ, Solis, &c. Hos autẽ certis saltationibus & choreis sacra sua peragere puto; quam rem nomen ipsum *Comar*, quod reuolutionem significat, indicare videtur. [*Et æditui super eum exultauerunt.*]

Psalm. Deest relatiuum, qui, qui super eum exultauerant, vt illud: Iudica me Domine secũdum iustitiam meam, & secundum innocentiam meam super me, hoc est, quæ super me est.

Siquidem

Siquidem & ipse in Assur delatus est, munus regi vltori.

CAVSSAM publici luctus Bethauenitarum maximè autem sacerdotũ reddiderat, nimirum quòd vituli gloria migrauisset, quòd diuinis honoribus priuatus vitulus fuisset; hanc caussam expositione aperit, quòd non solùm Israël salua vituli religione, sed etiam vitulus ipse, cum Danitico etiam simulachro, cumque omnibus alijs ciuitatum atque ædium ornamentis, & omni pretiosa supellectili prædæ & spoliorum nomine sublatus, ad regem non vituli forma, imò confractus, & auri tantùm æstimatione deferendus esset. [*Munus regi vltori* Hebraicè, *Munus regi Iareb.*] quod cognomen Assyriorum regum vel ex ciuitate, vel ex officio fuisse iam diximus: Hoc autem nouæ ac tanto studio excogitatæ religionis pudendo exitu necesse erit, vt Ephraitas suorum consiliorum iam pudere incipiat: Namque illa re sublata & euulsa in qua totum regni sui firmamentum atque robur sese habere putauerant, cætera omnia quæcunque huic rei innitebantur, corruere consequens fuit. Cùm verò Ephraitæ vt populi erga se studia conseruarent atq. retinerent, vitulorum cultum & religionem à se excogitatam tuerentur: cumque hæc illis diuino consilio & hostium opera corruisset, iam à se populi animos abalienatos, imò in sui odium inuidiamque conuersos, ob deprehensam fallaciam, intelligere debuere, id propterea ait:

Confusio Ephraim capiet, & confundetur Israël in voluntate sua:

QVONIAM vtrosque Ephraim, hoc est regiam familiam, & Israël populum, consilium spesque sua frustra essent: [*In voluntate sua*: Hebraicè, *In consilio suo,*] quod ad rem atque ad regnum stabiliendum fuerant secuti. Atque res quidem hoc ordine gesta est, vt primum omnes Israëliticæ vrbes, oppida omnia celerrimè victa & capta fuerint: Deinde verò Bethel vanæ illius religionis caput, postremo loco Samaria cum rege suo fuerit expugnata. Igitur Israëlis calamitas & sibi ipsis, & Ephraim pudori fuit, multò autem magis Bethel cum vitulo suo exciso, quæ omnibus Israëlitis qui iam abducti fuerant pudorem maximum, Ephraitis autem & Samariam incolentibus cum maximo pudore, maximum etiam metum attulit. At verò quoniam Samaria non statim vt obsessa fuit, in hostium potestatem venit, sed bellum atque obsidionem per triennium tollerauit; ne hac tam diuturna patientia aliquid prosperi promittere sibi possent, præmonentur à Vate huiusmodi longam moram ad calamitatis, atque miseriæ incrementũ potius, quàm ad aliquam salutis spem pertinere: Namque tandem longæ obsidionis malis oppressi, & fracti, hostibus succumbent, tantò demũ crudelioribus, quantò deditionis desperatione & contentione vehementius irritatis, eò quippe miseriarum & calamitatum redigendi à victoribus sunt, vt optandum potius fuerit viuos se montibus operiendos, obruendosq. obijcere, quàm crudelissimis hostibus manus dare. Atque eleganti profectò similitudine tota hæc res explicatur. Ait enim Samariæ in obsidione constantiam spumis in rapidissimo flumine actis, persimilem fore, quæ quamuis defluentibus velocissimè maximoque impetu aquis; aliquandiu extare, & crescere in altum videantur, tandem subitò commotæ vehementi aquarum cursu, & vi dissipantur, vt breui omnes omnino euanescant; sic adeò Samaria cum rege suo, cæteris Israëlitarum populis hostium cedentibus potestati, obsistere tamen ipsa, atque manere videbatur, sed tandem spuma fuit: Siquidem & ipsa etiam corruit, & fusa dissipataque adeò est, vt nullus superesset cultor, quinimò loca omnia vastata atque deserta redderentur, & in frequentibus olim maximaque celebritate claris templis, arisque solitudo esset. Hæc adeò tota sententia duobus illis versibus continetur:

Transire fecit Samaria regem suum quasi spumam super faciem aquæ. Et disperdentur excelsa idoli, peccatum Israël: Lappa & tribulus ascẽdet super aras eorum: Et dicent montibus operite nos, & collibus cadite super nos.

EXPLICATA iam sententia verborum nobis ratio habenda est: [*Transire fecit Samaria regem suum*: Hebraicè sic legimus: *Similis est Samaria rex suus:*] Hoc est, Samaria cum rege suo similis erit spumæ super faciem aquæ, cuius natura est non vt permaneat, sed vt eadem, qua sublata aliquandiu fuerit leuitate deferatur, atque euanescat. [*Et disperdentur excelsa idoli:* Hebraicè est, *excelsa Auen,* hoc est *Bethel,*] vt Chaldæus interpres exponit. Interim enim dum Samaria obsidebatur, Bethel locus reddebatur vastior, cùm

loci solitudine ipsa, tum etiam hostium manu, qui in Samaritanorum odium & contumeliam, nouas Bethel ruinas quotidie edebant; idque non præter diuinum consilium, vt videlicet longo ac diuturno opprobrij sui spectaculo Israëlitæ magnum ea superstitione in se Dei odium concitasse intelligerēt, quòd non nisi tam longa vltione satiari posset. ob eam autem rem illud appositum est: [*Peccatum Israël:*] Namque Samariæ vitulus crimini nefario Israëlitis fuerat. [*Lappa & tribulus ascendet super aras eorum.*] Vastationem & solitudinem maximam hac descriptione depingit, cuius rationem, vnà cum nominibus ipsis plantarum iam antea sumus persequuti. [*Et dicent montibus operite nos.*] Non in salutem, sed in grauissimam, miserrimamque calamitatem, ex illa longę obsidionis tollerantia euasuros significat, cùm quotidiano Bethelicæ ruinæ spectaculo hosti in se crudelitatem atque sæuitiam conijcere liceat, qui si in immeritos parietes & lapides tantum insolescit, quantū in seipsos quorum odio hæc fiunt, sæuiendū esse existimari oportuerit? Præ metu ergo hostilis crudelitatis minus miserum, potiusque optandum videbitur, idque omnibus votis poscent, vt irruentibus in se montibus absorbeantur: Namque si nihil aliud contigerit leuius, tamen & citò perire, & sepulchro non carere licebit. [*Et collibus cadite super nos.*] Explicatio est, quā & votum, & calamitatis metus amplificatur, & verbum, dicent, idipsum significat, cùm tanto eos eius rei desiderio teneri ostendat, vt quamuis surdas atque inanimes res, tamen voce & clamore appellent. Simili oratione horribilē illam per Romanum exercitum Iudaico in populo edendam stragem, Christus seruator noster Ierosolymitanis feminis, dum ad supplicium pro nobis produceretur, præcinebat. atque vt hoc in loco, ita etiam in illo argumentum à comparatione ductum est, hoc modo: Si in lapides & parietes Bethel tantùm furiunt Assyrij, quantum in Samaritas, quos maximè inuisos habent, debacchabuntur? Et Christus: Si in viridi ligno hoc fit, in arido quid fiet? Luc.22.

Ex diebus Gabaa peccauit Israël.

NVLLAM omnino virtutem, nullam honestam probabilemque rationem in hominibus esse, quæ eadem excellentissima in Deo, tanquam in fonte non sit, ipsa diuinæ naturæ ratio manifestè docet & ostendit: Quid enim in homine egregium commendari potest, quod non idem illius immensæ lucis vmbra, & veluti quædam imago sit: Iob 10. Nunquid sicut dies hominis dies tui, aut anni tui sicut humana sunt tempora? dicebat Iob, vt hominem nulla ex parte Deo comparādum esse significaret. vnde illud omnium Theologorum commune axioma est, quæcunque creaturis insunt bona, in Deo eadem eminentissima esse: namque vt probata in homine misericordia, iustitia, sapientia, virtus, & quæcunque alia honesti ratio in Deo excellentissimis modis non probetur, à diuinæ naturæ consideratione longè est alienum. hoc argumento misericordiæ in Deo excellentiam vltra omnem humanam comparationem Christus probabat: Luc.11. Si ergo vos cùm sitis mali, nostis bona data dare filijs vestris, quantò magis pater vester qui in cælis est, dabit spiritum bonum petentibus se. Hanc eandem argumētationem Deus hoc in loco apud Israëlitas tractat, quos æquitatis cōtentione vrget: Ostendit se non minus æquum, atque incorruptum iudicem & vindicem caussa grauissima id exigēte futurum, qnàm illi ipsi, apud quos verba facit, aliquando sese iudices & vindices præbuerint, peccati quidem magni, quod tamen si cùm hoc quòd in crimen nunc vocatum est, conferatur, leuius multò fuerit iudicandū. Itaque nō esse cogitandū Deum seuerissimè atq. iustissimè non esse iudicaturū, si sanctè & iustè iudicare laus etiam in hominibus est. Gene.15. Absit à te Domine (dicebat Abraham) vt hoc facias, an qui iudicas omnē terrā, non facies iudicium? namq. iudicium non tam hominum, quàm Dei proprium est, atque ab ipso iuris & æquitatis normam præceptaque homines habent, sicut scriptum est: Deuter.1. Ne timeatis à facie cuiusquā, quia iudiciū Domini est. Quoniam verò hæc quā diximus sentētia sequētibus versibus inuoluta est, ipsum argumentū Dialectico modo prius nobis erit disponendum: Si Israël, inquit Deus, in nefario crimine seuerū se atq. integrū iudicem præbuit, & vt ego ipsum in grauiore scelere acrem diligentemq. iudicē agam, æquum consentaneumq. est; sed in Gabaitarū caussa Israëlitę seuero vsi sunt iudicio. cōsequitur ergo eorū caussam à me iustè & seuerè iudicari oportere, atq. eò magis quò leuius Gabaitarū, quàm hoc ipsorū piaculū est. hæc argumētationis summa est, quæ quidem nō simplex est, sed duplex: Nam & duas res

res probandas suscipit, illos incorruptos & integros iudices olim fuisse, & Gabaitarum crimen leuius fuisse. ex quo consequitur, diuinum in hos ipsos iudicium acre & seuerum esse oportere: iam singulas argumentationis partes tractemus. [*A diebus Gabaa peccauit Israël.*] Grauiori, inquit, crimine nunc Israël tenetur, quàm olim Biniaminitæ, cùm in Gabaa vltionis caussa concursum est, tenebantur. propositio ex ijs quæ perorata iam superius sunt, manifesta est: Illic enim libidine & stupro à paucis hominibus peccatum est, & iniuria vir vnus, vnaque mulier sunt affecti; hic verò præterquam quòd pluribus stupris omnis Israël sese contaminauit, & regni populique societas atque concordia dissipata, & diuina religio inductis superstitionibus, & nefario cultu violata est. [*Ergo à diebus Gabaa peccauit Israël:*] Particula à, aut ex, non temporis nota, sed comparationis est coniunctio, Vt: Et iustificata est sapientia à filijs suis; Et, Descendit hic in domum suam iusti- Matth.11. Luc.18.
ficatus ab illo. Atque alia passim huiusmodi exempla sunt: Igitur cùm Israël maiori crimine obligatus sit, maiori pœna dignus erit, sed ipse facto impetu crimen Gabaitarum seuerè est vltus. ergo iustè agetur, si sceleris ipse sui me iudice pœnas luat. Quòd verò Israëlitæ, hoc est Samaria & Ephraim iustum & incorruptum iudicem tunc egerint, & rei indignitatem ferre non potuerint, ipsiusmet & consilijs & factis probatur: Nam re cognita communi consilio bellum Gabaitis denuntiarunt, simulatque intulerunt.

Ibi steterunt.

Cùm scelus illud grauissimè, & iniquo ad modum animo tulissent, vtpote qui eo tempore alieniores à scelere erant, multoq. quàm Beniaminitæ, iustiores: Nam nisi illi tunc innocétia, & sceleris odio Biniaminitis non præstitissent, nunquá profectò tam audacter tamque impudenter facerent, vt propriorum delictorum conscientia stimulati, in fratres animaduerterent, liceretque Benianimitis admisso scelere securè agere, neq. à fratribus suis timere, quos ipsi reprehensi redarguere ac reprehendere vicissim poterant. hoc est quod ait:

Non comprehendet eos in Gabaa prælium super filios iniquitatis:

HEBRAICE sic: *non continget eos prælium super filios peruersitatis*, Hoc est, nunquam illis susceptú fuisset bellum in Gabaa contra Biniaminitas, qui maximi & nefarij sceleris damnati erant. nemo enim tanta impudentia, tamque singulari audacia præditus est, vt criminosum alterius maleficium accusandum, nedum vindicandum suscipiat, cuius maleficij ipse expers non sit. Constat ergo Biniaminitas illa tempestate in noxa fuisse, Israëlitas verò multò fuisse innocentiores, & propterea hos in illorum vita iustitiæ, æquitatis & seueritatis laudem sibi quæsisse, ac tanto studio, tantaque coniuratione meritas debitasque pœnas fuisse prosequutos. Qua ergo ratione fieri potest, inquit Deus, vt ego qui æquissimus rerum æstimator, sanctissimusque & iustissimus iudex sum, æquitatis & iustitiæ cupiditate atque studio non tenear? præsertim cùm grauior magisque damnata caussa hæc quàm illa sit? imò hoc mihi vehementer desiderandum est, neque antea cessandum, quàm desiderio meo satisfiat.

Itaque iuxta desiderium meum corripiam eos, congregabuntur super eos populi.

VT ILLI olim communi consensu ad bellum Biniaminitis inferendum conspirantes in Gabaam conuenerunt, ita etiam me auctore & impulsore multorum populorum in eos concursus fiet. hoc autem his continget

Propter duas iniquitates eorum:

GEMINVM scelus alterum effrenatæ libidinis, qua vltra quàm dici possit exarserunt; alterum verò idque longè grauissimum idolorum culturæ & superstitionis, qua geminatis etiam vitulorum simulachris sese contaminauerunt; cùm illi ob vnum libidinis scelus, idque paucorum hominum audacia ac temeritate admissum, tanto studio & conspiratione in totam tribum animaduerterint.

Ephraim vitula docta diligere trituram, & ego transiui super pulchritudinem colli eius, ascendam super Ephraim, arabit Iudas, confringet sibi sulcos Iacob.

REM QVAM hactenus simplici oratione tractauerat, nunc deinceps perpetua translatione (quàm allegoriam dicunt) amplificat, atque imprimis quæ fuerint Israë-

litarum studia, quæ opera & artes, deinde qui illis harum rerum exitus futuri sint, docet. Est autem hæc sententia: Humanum ingenium cessare non potest, quòd si honestis studijs non teneatur, procliue est, vt vitiositatem sectetur: Quamobrem Deus homines ad honestatem atque ad officium instruit & docet, vt his animus occupatus, aditum vitio præcludat. Hæc diuina religio agit, in eoque versatur, vt honestam ac veram homini voluptatem, tanquàm optimum finem proponat; viamque qua ad hæc perueniatur, muniat atque demóstret; quam qui fuerit persequutus, propositis tandem fructibus præmijsque fruetur, sicut scriptum est: Declina à malo, & fac bonum, & inhabita terram, & pasceris in diuitijs eius. Itaque studia & exercitationes præscribit vera religio, quibus vera bona, atque ea quæ maximè ab hominibus expetitur felicitas, Dei dono percipitur. At verò & falsa & superstitiosa, humanos animos non ad virtutem, sed ad libidinem instruit: nam prætermissis fidei ac officij præceptis, vitiosa sacrificia, ludos & saltationes, aliaque huiusmodi præcipit, in quibus homines non ad virtutem, non ad futuri pręmij spem, sed ad præsentes tantùm voluptates exercentur. Itaque neutri cessant, sed altera pars honestum laborem amplissimæ mercedis spe suscipit, altera verò futurum negligens, in ipso laboris articulo fructum suum percipere studet. Atque eius quam nunc disseruimus, rei imago arationis & trituræ similitudine à Vate describitur: nam bos qui arat, non præsenti fructu vtitur, sed futuræ vtilitatis studio laborem fert; qui verò triturat, præsente fruitur mercede, sicut scriptum est: Qui arat, debet in spe arare. Et: Non alligabis os boui trituranti. & apud Ieremiam: Impinguati estis sicut vitula triturans. Ergo vt ad Vatis lectionem nostra accommodetur oratio, Ephraim in hoc loco reprehenditur, quem vitulæ & iuuencæ similem sæpè aliàs fecit, quæ cùm in diuinæ legis verę que religionis agro arare potuisset & debuisset, tamen iugi impatiens, superstitionis potius optauit trituram, in eaque sese exercuit, vt ijs delicijs, quas tritura illa suppeditat, libidinem suam expleret. qua quidem re Iuda etiam adduci potuit, vt Ephraim fortunis inuidens, studijs quoque æmularetur, atque ab aratro ad trituram transiliret; quemadmodum re vera factum est: Quippe Israëlitarum exemplo Iudæi ab officio ad superstitionis studia sunt traducti. ait igitur: [*Ephraim vitula docta diligere trituram.*] Quam ego ad arandum legibus conditis & propositis instituerām, tamen ipsa trituram studiosè amauit, in eaque sese exercuit, ob hanc rem doctam fuisse dicit: Quoniã vero hac licentia atq. petulantia diuinam in se iram prouocauerat, & duram sibi commerita fuerat seruitutem, in quam citò à Deo tradenda erat: ideo ait nihil aliud eam sibi illa licentia parasse, quàm vt ceruicem suam crassam, nouo iugo idoneam redderet; iamque tempus esse oportunum, vt sub hostium iugum mittatur, quando ceruix eius Dei manu contrectata, & ad iugum idque durissimum satis apta visa fuerit. [*Ego transiui super pulchritudinem colli eius.*] Ego, inquit, manu collum eius tractaui, quod & tolerandi iugi dissuetudine, & delitiarum vsu satis obesum, satisque forte, & ad seruitutis labores sustinendos satis idoneum inueni. vnde intelligimus non solùm iudicandi caussam à Deo obseruari, verumetiam sumendę pœnæ oportunitatem; sicut scriptum est: Deiecisti eos dum alienarentur. Quoniam verò oportunum erat iam, vt hostibus domanda, frangendaque hæc vitula traderetur, subiungit: [*Ascendam super Ephraim*: Hebraicè est, *Gestare faciam Ephraim.*] quòd ab Assyrijs populis, quos supra memorauit, circundatus, capiendus, frangendus, & sub iugum mittendus ita esset, vt non modò iugum & aratrum, sed sessorem etiam ferre cogeretur: quod quidem seruitutis genus vitularum naturæ durissimum incommodissimumq. est, cùm tantùm equos, asinos, mulos & camelos sustinendo oneri, boues autem trahendo aptos esse ex sacra philosophia constet. Ex hac autem re illud euenturum esse dicit, vt Iudæi, & cæteri Israelitæ qui à dissensionis tépore apud Iudæos permanserant, atq. studiorum Ephraim æmuli iam erant, spectato alterius populi periculo sibi caueant, & in desertas iam à se arationes, de integro incumbant. hoc est quod dicit, [*Arabit Iudas, confringet sibi sulcos Iacob.*] Sic enim factitatum in libris regum legimus; nam Ezechiæ & Iosiæ filij eius temporibus, tam Iudæi quàm Israelitæ cæteri, & qui ab extrema illa calamitate Samariæ fuerant reliqui consiliorum vitæque rationem in melius mutauerunt. At verò aliarum tribuum reliquiæ, non iam illo Israëlitis splendore clari, sed ad Iacob humilitatem redacti hi penè sequentes glebam confringent, hoc est arationem legis atque religionis obseruantia eo quo poterunt modo iuuabunt: Totus enim religionis cultus arationis

Psalm. 37. Ierem. 50. Psalm. 72. Nehemiæ 7. 1. Paral. 11.

arationis translatione describitur, sed boues arare solent; hominum autem cùm non pares vires sint, cura est, vt glebas quæ arantibus bobus relictæ sunt, ligonibus obfringant, aruum æquent & complanent. Sua ergo ex parte Israëlitarum reliquiæ, quoad poterunt in religionis negotio agent. [*Confringet sibi sulcos.*] Hebraicè est, *Complanabit sibi*, aptè autem dictum est, *Iacob confringet sibi glebas.* Quod cùm illi iam ob conditionis suæ humilitatem, ob afflictas & labefactatas res, integram religionis formam & rationem tractare non liceat, tamen id quod vel pauperrimo cuiquam integrum est, cordis sui duritiem emolire, atque hominis pœnitentis partes corrigendis moribus agere curabit.

Seminate vobis ad iustitiam, & metite in ore misericordiæ, innouate vobis nouale: tempus autem requirendi Dominum, cùm venerit qui docebit vos iustitiam.

OPORTVNO admodum loco commune Prophetarum omnium argumentum vrget, atque quorum interest audire, auribus inculcat: Nam cùm de virtutis & pietatis studijs sub arationis translatione mentionem fecisset, & vtrunque populum Iudaicum & Israëliticum vitularum nomine appellasset, nunc eidem translationi insistens, totius Israëlitici negotij erga Deum, atque Dei rursus erga ipsos consilij summam explicat, & quodnam sibi in hac re cum alijs vatibus commune desiderium fuerit, addit; deinde ab illis aut officio proprio, aut consilio diuino, & vatum desiderio satisfactum fuisse negat. id quò facilius intelligatur, summa paulò altius nobis repetenda est. Humanum genus summum illum originalis iustitiæ gradum, de quo primorum parentum scelere deiectum fuerat, nullis suis nec conatibus, nec aut studijs aut actionibus obtinere iterum potuisset, nisi diuinæ misericordiæ & liberalitatis infinitæ consilio, restitutio atque salus illi expediretur: Huius verò magni consilij interpretem ac ministrum proprium filium vnicum esse voluit Deus, qui sua illa inenarrabili ad mortem vsque obedientia efficere potuit, vt humano generi propter corruptam naturam superis inuiso, diuina iustitia & gratia restitueretur. quomodo autem hoc negotium gerendum esset, nec non vtrum in eodem dignitatis loco, in quo fuerat collocatus, an altiore ac meliore statuendus homo esset, nunc disputare non laboremus, quando neque res, neque commentationis breuitas id capere videtur: illud tamen statuere operæprecium est, hominem sua opera & studio ex illis inimicitijs in oportunam iustitiam diuinamque gratiam nunquam redire potuisse, nisi pacis & amicitiæ auspex atque internuntius adesset, qui generis scelere expiato, amicitiæ & gratiæ rationes procuraret. huius verò rei promissio ex diuina liberalitate misericordiaque fuit, nullis in homine, vt Theologi aiunt, præcedentibus meritis, quamobrem id à Deo promitteretur. Verùm enimuerò tantum hoc tamque admirabile donum non quibuslibet, sed dignis tantum paratum esse voluerat Deus; dignos autem esse eos definiuit, qui fide erga promissionem, & bonis operibus; ijsque virtutibus prædìti essent, quæ virtutes maximè hominem decent, quarumque exercitatio in nostra potestate diuina adiuuante gratia est. Ob harum autem virtutum stabilem & certam possessionem homo iustus nominatur, non quidem iustitia illa diuina, quæ saluos restitutosque facit, atque in antiquum statum, ac dignitatem maximam restituit; namq. hoc vnius Dei donum, & Christi eius opus est, sicut scriptum est: Non ex Tit. 3.
operibus iustitiæ quæ fecimus nos, sed per suam misericordiam saluos fecit per lauacrum regenerationis, & renouationis sancti spiritus, &c. Igitur duas iustitiæ rationes statui oportet; alteram diuinam prorsus, hominibus Dei dono atq. misericordia contingentem, cuius qui participes sunt, Dei filij diuinæque consortes naturæ dicuntur esse; alteram verò quæ humana cura, studio & exercitatione vnà cum Dei auxilio & gratia constat, atq. adeò posteriorẽ hanc vnà cum fide ab eis requiri, qui priorẽ illam diuinam expetunt, si modo habiles & idonei ad eam præstandam sint, totis sacris libris est manifestum: Pœnitemini & credite Euangelio, diuinæ huius iustitiæ nuncius ac procurator Marc.1.
dicebat. Quicunque verò hanc rationem in Theologica disciplina non considerarunt, Luc.10.
circa eam quam profitebantur fidem naufragauerunt; in quo errore multos nostro tem- Acto.3.
pore versari video, qui vtinam aliquando ad veritatem dirigantur. Huius olim promissionis nuntios Vates, conscium verò populum Israeliticum esse Deus voluerat, vt ij apud quos orbis redemptor nasciturus erat, huius etiam prærogatiuæ sorte cæteris gen-

Roma. 9. tibus, nationibusque præstarent, ſicut ſcriptum eſt: Qui ſunt Iſraëlitæ quorum adoptio „ eſt filiorum, & gloria, & teſtamentum, & legiſlatio, & obſequium, quorum patres, ex „ quibus eſt Chriſtus ſecundum carnem. Nullam igitur occaſionem Vates prætermittere ſolent, quin oportunè, importunè hanc rem inculcantes, vrgeant atque inſtent, admoneantque maximi illius diuini doni ab eis ſperandi, officijque faciendi, vt eam ſtabiliant ſpem; vt hoc in loco Hoſſeas, cùm de religionis ſtudijs virtutisque exercitationibus ſub arationis imagine verba feciſſet, aptè ſuum erga illos animum aperit, & quanto illorum vtilitatis deſiderio teneatur, exponit: Vtinam, inquit, veſtri officij recordaremini, vtinam rationem, parteſque veſtras cogitaretis; exiguo enim atque breui labore maximum quæſtum, emolumentumq. faceretis: namq. ea virtutis exercitatione quæ diuinis præceptis præſcripta eſt, iuſtitiam illam conſequeremini; quam qui fidem Dei promiſſis habent, ex illius benignitate ſunt accepturi. Atque hæc illorum verſuum ſententia eſt: [*Seminate vobis ad iuſtitiam.*] Date operam humanis ſanctiſſimisq. virtutibus; huiuſmodi namq. ſeges diuina virtute & miſericordia vobis ſuo tempore iuſtitiam feret illá, quam eius auctor Deus Chriſto procurante eſt largiturus; ad quá iuſtitiæ meſſem pertinebunt, quæcunque à vobis rectè, piè, ſanctèque geſta, & acta fuerint, ſicut ſcriptum eſt: Credi-
Gene. 15. dit Abraham Deo, & reputatum eſt ei ad iuſtitiam, videlicet per Chriſtum ſuo tempore afferendam. [*Et metite in ore miſericordiæ.*] Imperatiuus pro futuro Hebraico more ad futuræ rei certitudinem, quaſi certam illis metendi copiam faciat: Metetis profectò, inquit, metetis non quantum ſeminaueritis (id enim perexiguum eſt ad meſſis magnitudinem atque excellentiam) ſed in ore miſericordiæ, hoc eſt pluſquam petere, aut etiam intelligere poteſtis. ea enim miſericordiæ ratio eſt,) vt vltro donet, & vltra quàm cogitari poſſit donum adaugeat, ſicut ſcriptum eſt: Quoniam magna eſt, vſque ad cælos mi-
Pſalm. 56. ſericordia tua. [*In ore miſericordiæ.*] Os pro ratione & menſura non raro in Hebraico ſermone vſurpatur, vt Ioſeph dictus eſt dediſſe pané patri fratribusq. ſuis in ore paruuli, hoc eſt, quantum pueris, qui ſepe panem petunt, petere libuiſſet. Pulcherrima ergo comparatione, quanto incremento ſparſum ſemen meſſis ſuperatura ſit, ſignificauit: nam qui ſeminat, iuxta ſuam & agri ſui menſuram ſeminat; ſeminat enim ad os modij, aut ad ſummum ad os ſacci, neque æſtimandus eſt ager qui ſeminatur vltra menſuram ſeminis,
Leuit. 27. vt in Leuitico ſcriptum eſt: Igitur vos, inquit Deus, iuxta menſuram veſtram, & in ore ſaccorum veſtrorum ſeminabitis: colligetis autem in ore miſericordiæ, quæ vt iam diximus ad vſque cælos magna eſt. O admirandam Dei noſtri benignitatem, beati qui illius miſericordiæ & fidei res actioneſque ſuas credunt, quibus tantus ex tam exiguo ſemine percipitur fructus: Quoniam autem his ſtudijs eos intentos eſſe oportuit; quicunque tanti diuini beneficij conſortes eſſe vellent, neque ſemel tantum aut bis, ſed aſſiduè vir-
Matth. 10. tuti operam dare, ſicut ſcriptum eſt: Non qui incœperit, ſed qui perſeuerauerit vſque in finem, hic ſaluus erit. ob eam rem addit: [*Nouate vobis nouale.*] Hoc eſt, ſingulis annis arate, voſque in diuinæ legis præceptis exercete; neque enim id nunc incommodum eſt, aut importunum, quinimò vobis integrum eſt, vt omni conſilio, ſtudio, atque conatibus omnibus Deum quæratis. [*Tempus autem requirendi Dominum.*] Hebraicè eſt, *Oportunitas eſt inquirendi Dominum.* Futurum enim eſt, vt veniat iuſtitiam & felicitatem maximam ijs allaturus, quos, quantum in aratione profecerint, non pœnitebit. [*Cùm venerit & qui docebit vos iuſtitiam.*] Hebraicè eſt, *Donec veniat & doceat vos, vel influat in vos iuſtitiam.* Iuſtitiam illam diuinam, quàm qui eſuriunt & ſitiunt, ſaturabútur, de qua
Matth. 5. Pſalm. 84. Iſa. 45. ſcriptú eſt: Veritas de terra orta eſt, & iuſtitia de cælo proſpexit. Hanc auté ipſe idem qui allaturus erat, docturus etiam fuit, ſicut ſcriptú eſt: Rorate cæli deſuper, & nubes pluant iuſtum, aperiatur terra & germinet ſaluatorem, & iuſtitia exoriatur ſimul, Ego Dominus creaui eum. Hæc erat officij ratio, ad quam ſæpiſſimè vates hic noſter atq. alij omnes Iſraëliticum populum reuocare conati ſunt; neq. vlla temporis aut rerum oportunitas fuit, in qua illorum hac in parte cura, ac diligentia deſideraretur: cùm tamen Iſraëlitæ negligentium & diſſolutorum hominum partes importunè, atque impiè ſemper agerent; nam quo magis à vatibus amicè & ſtudioſe admonebantur, eo ſe illi ad virtutem ſegniores, ad vitia autem & ad impietatem promptiores præbebant. atque ea quidem res ſæpè illis à vatibus exprobrata eſt, vt hoc in loco:

Araſtis

Arastis impietatem, iniquitatem messuistis, comedistis frugem mendacij: confisus es in vijs tuis, & in multitudine fortium tuorum.

EXPROBRATIO est ex antithesi, docens, quantum illi à vocatione officioque suo sese abalienauerint, ego, inquit, admonui, hortatusque sum vos sæpissimè, vt seminaretis ad iustitiam metendam, vos autem arastis impietatem, in eaque re plurimum studij, laboris, operæque multum consumpsistis: iuxta hanc verò sementem & culturã messuistis vobis iniquitatem; namque ex superstitioso simulachrorum cultu non alios mores sperari licuit, quàm quos illa disciplina instituit: tales enim euasère cultores, quales de dijs, quos colebant, opiniones acceperant. sicut scriptum est: similes illis fiant qui faciunt ea, & omnes qui cõfidunt in eis. Psal. 134. Tales autem à vobis percipi fructus oportuit, qualẽ messem habuistis. Messis fuit iniquitas, ergò cùm ad vsum ventum est, mendacium comedistis. Mendacium comedere, est frustrari spe sperati fructus, inaniaque omnia vota experiri, quemadmodum dictum est: Et mustum mentietur in ea. Significat autem hac oratione, totum illud impietatis & superstitionis simulachrorumque colendorum studium, omnes opiniones, omnes spes quas de dijs conceperant, omnia deniq. quæ sibi vel proprio errore, vel futilium aruspicum atque vatum responsis pollicebantur, vana & inania fore. Atque ex tanto apparatu, labore, studio, impensa, mendacium solummodò esse colligendum. Ipsam autem stultitiam eorum ostẽdere volẽs subiungit: [*Quia confisus es in via tua in multitudine fortium tuorum.*] Quantò simplicior, tutior, magisque cõpendiosa sit vera religio, quàm falsa colentibus, non rarò in sacris libris docemur: Nam qui verùm Deum purè & sanctè colunt, ipsa religione & pietate sese contra omnem aduersum euentum muniunt, ipsaque lege docentur, neque in equis neque in equitibus, neq. in vllis humanis opibus, sed in sola Dei virtute sibi collocare prӕsidium. Hi in curribus & hi in equis, nos autem in nomine domini sperabimus: Ipsi obligati sunt, & ceciderunt, nos autem surreximus, & erecti sumus. Psal. 19. Hæc veræ religionis riteque obseruatę ratio, hæc certa via est. Qui verò aliã viam pietatis & religionis, imò potius superstitionis & erroris insistunt, magnam spẽ collocant in hominum consilio, ope ac præsidio, in quo nulla stabilis potest esse fiducia, Sicut scriptum est: Maledictus homo qui confidit in homine, & ponit carnem brachiũ suum. Ierem. 17. Israëlitæ hac via & suis & sociorum, quos vocabant opibus fidebant & nitebãtur; vbi verò ad periculum est ventum, non auxilium, sed maturius atque grauius exitium sibi comparari iustè sentiunt. idcirco horum improbat consilium, aitque: [*Quia confisus es in via tua, & in multitudine fortium tuorum:*] Coniunctio illa *& in multitudine* in exemplari non est; expositionis autem causa ab interprete, vel librario est addita. Nam sensus est: in ista via, quam tibi per errorem muniuisti, confisus es in multitudine fortium tuorum. Quòd verò multitudinis numerum subitò in singularem mutat, id solenni Hebraicæ linguæ exemplo fit.

Consurget tumultus in populo tuo, & omnes munitiones tuæ vastabuntur, sicut vastatus est Salmana à domo eius, qui iudicauit Baal in die prælij matre super filios allisa:

OSTENDIT quid illis hoc, quod excogitarant, præsidium præstiterit, nimirũ vt maiori impetu, ac tumultu & grauiori ruina perirẽt; maior enim moles grauiori casu corruit: Quo enim magis muris, turriumque extructione detentus & retardatus est hostis; quo magis vi, & præsidijs impeditus, eo ad vltionem crudelior est effectus. Itaque nec hominibus, nec opibus atque ædificiis defendi poterunt; imò vt non simpliciter perire liceat, ipse ruinæ & tumultus maximi sonitus & pauor efficiet. consurget ergo tumultus, cùm dicit: *consurget*, maximum fore significat tumultum, qui misto populi pereuntis clamore & corruentium ædificiorum sonitu vehementer excrescens consurgat, vt illud apud poëtam:

Auditumque Mœdis Hesperiæ sonitum ruinæ.

[*Et omnes munitiones tuæ vastabuntur.*] Quoniam verò præcedentium temporum futurarum rerum euentus credibiles magis efficere, atque ante oculos proponere solent, historiam illis temporibus notam, nostris verò non planè compertam citat, quo similis exitus fidem, imaginem, terroremq. inijciat. Historia verò huiusmodi fuit: Salmam quidam

bello armisque potens, Arbelam locum virorum murorumque præsidijs (vt huius vatis oratione & similitudinis ratione indicatur) munitissimum, obsessam tandem expugnauit: qua victoria, ita in victos sæuitum est, vt nulli vel ætati, vel sexui parceretur, sed vsque eò grassaretur hostis, vt etiam pueros atque infantes in conspectu matrum, deinde matres saxis & muris collisas crudelissimo mortis genere necaret. Ad huiusmodi itaque euentum atque spectaculum præparari se Samaritas suis artibus, munitionibus & propugnaculis prædicit, vt post filios matres etiam muris & lapidibus, quibus magnifica illa constiterant ædificia, illidantur; vt durissimo spectaculo matres primum crudeliter animo, deinde corpore etiam cruciatæ quò serius, hoc pereant miserius. [*Sicut vastatus est Salmana à domo eius qui iudicauit Baal in die prælij*. Vulgatæ latinæ versionis auctor sic trāstulit chaldaicam magis & græcam, quàm hebraicam lectionem secutus; putoque illum dum hæc legeret & verteret, ad Gædeonis historiam animum conuertisse, reliquisseque nobis lectionem, quæ ad eam rem, quam octauo iudicum capite legimus, referri vtcūq. posset. Sed hebraicū exemplar sic habet. [*Sicut vastauit Salman, domum Arbeel in die prælij:*] Qua in lectione Salman belli imperator & dux proponitur. Domus verò Arbeel locus & populus cui bellum illatum est. Quòd autem quidam ad Salmanasar referunt, quem primo Oseæ filij Ela regis Israël anno Arbelam trans Iordané crudelissimè vastasse dicūt, Id si temporum ratio pateretur, facilè nominum similitudo admitteret; namq. Salman, & Salamanazer, vt Hebraicè vocatur, eiusdem hominis nomine esse nihil prohibet, cùm vox Nezer principum Assyriorum agnomen esse videatur, quòd & Nabugodonosor nomen indicat, qui sua lingua Nabugodonezer dicebatur. Sed vates hoc loco præsentis, vel præteriti temporis historiam ad futuram rei similitudinem explicandam citat: cùm verò vates hic vsque ad Ezechiam Iuda regem munus suum propheticū fuerit executus, fieri potuit vt hoc vaticinium in illo primo Oseæ anno, quo Arbela vastata est, ederetur. & vates præsenti, & adhuc in oculis sermoneque omnium recenti imagine timendam cla-
2.Reg.17. dem proponeret. Quandoquidem Oseas filius Ela anno duodecimo Achas regis Iuda regnare cœpit, cuius primis annis vexata bello Samaria & tributo promisso soluta, tandē nono capta est. Atque nomen etiam ipsum Domus Arbeel, non ab re visum nobis est considerare, quod & ad sequentis versus explicationem conducere iudicabitur. Ex Etymologia autem nominis locum fuisse conijcimus, in quo numen aliquod religiosè coleretur; nanque Hebraicè vocatur Beth arbeel, quod Latinè domum Dei Insidiatoris interpretari possumus: Etenim *Beth*, domum significat, quod nomen alij adiunctum vel familiam, vel populum, vel locum aliquem notat: vt, Bethel, Bethlehem, Beth Saon; interdum etiam locum numini cuipiam sacrum describit. vt Beth Dagon, quo in loco
Iosue 15. Deus aliquis marinus præcipuè colebatur. Est ergo huiusmodi versus sentētia, hominum pereuntium gemitus, clamor, tumultus; & munitionū vastatio talis erit, qualis in Domo Arbeel fuit in die prælij, cùm præter vastationem crudelissimè in populum ab hostibus sæuitum adeò est, vt infantes etiam ante oculos matrum, deinde & matres ipsæ colliderentur; neque quicquam illis aut populi frequentia, aut loci munitiones, aut numinis etiam sui superbum & terribile nomen profecêre. quî, cùm Deus insidiator diceretur, hostibus timori esse potuit, ne Dei illius insidijs perirent: sed tamen ciues cultoresque eius potius, quàm hostes insidias passos expertosque dicere potueris. ita & Israëlitis euentu rum prædicitur, quos eæ quibus confidebant res, virorum copiæ, bellandi peritia, operū munitiones, maximè autem nomen illud magnum Bethel, quod Dei fortis domū significat, ingenti cum clade & tumultu vastare magis quàm periculo liberare poterunt. huius ergo rei causa subiunxit.

Sic faciet vobis Bethel, à facie malitiæ iniquitatum vestrarum.

HEBRAICE sic: *Propter malitiam malitiæ vestræ.* qua verbi repetitione sceleris genus non errore aut stultitia, sed consilio, studio, pertinacia atque malitia Israëlitis susceptum significat. qualis apud illos vituli cultus fuerat: Namq. illud flagitium non nouo cōsilio, sed antiquo, ac iam damnato exemplo repetitū atq. admissum est: olim enim in deserto, cùm vitulum coluissent, quid ea res illis profuisset, imo quantum obfuisset, intellexerāt; nunc autem quo supplicij genere, qua pœna digni erant, qui ad vomitum reuersi improbitaté non celare, sed impudenter atque constanter profiteri videbantur. quam ob ré ait:

propter

[*propter malitiam malitiæ vestræ.*] Hoc est malitiosam malitiam vestram: nam præterquàm quòd adiectiuum (quo Hebraica lingua caret) possessiuus casus explet, sententiam & rẽ quoq. hic dicendi modus auget: minus enim quid innuit, filius diuinitatis eius, quàm filius diuinus eius, vt apud latinos scelus plus est quàm scelestus. Terent. in Heauto. act. 2. scen. 3. Quoniam verò cura vatibus est rem gerendam certis notis describere, vt maior vaticinio fides habeatur, siue ea descriptio proprijs, siue translatis verbis, aut similitudinibus explicetur. Propterea hoc in loco Israëlitici regis exitus, ita vt fuit, adiuncta similitudine prædicitur: Nanque Oseas filius Ela, qui euersionis Samariæ tempestate Israëlitis præerat, etiam inter maximas angustias, & calamitates positus: tamen pertinax obsidionem sustinebat, & belli vim præferebat spe diei, id est, melioris euentus, cui tamen eundem obsidionis & regni finẽ constitutum esse vates prædicit. & id est quod ait:

Sicut mane transit, pertransit rex Israël:

HEBRAICE: [*Sicut aurora transit:*] Aurora enim cùm media inter noctem & diem sit, breuissima est, neutrum tamen appellari potest, vt ex illo Iob: expectet lucem, & non Iob. 3. videat eam, neque ortum surgentis auroræ. itaque qui post eas tenebras diem expectabat, auroram vidit, id est, obsidionis finem: diem verò, id est pacem & quietem non vidit, quia cum regno amisit.

CAPVT XI.

QVIA *puer Israël, & dilexi eum: & ex Ægypto vocaui filium meum.*

INGRATO atque immemori animo nihil esse improbius, nihilque perpetuo dignius supplicio omnium, qui rectè de officio senserunt, communis sententia est, sicut scriptũ est: qui reddit malum pro bono, non auferetur malum à domo eius. Prou. 17. is tamen flagitiosissimus est, quicunque ingratitudinem irrisione & contumelia cumulat; atque ijs rebus quas beneficij & gratiæ loco acceperit, in eius, à quo humanè tractatus sit, iniuriam, atq. incommodum abutitur; de quo ingratorum hominum genere scriptũ est: Ne des panes Eccle. 12. tuos peccatori, ne ipse sit te potentior. Hoc flagitium Deus optimus maximus & natura sua beneficentissimus hoc in loco verbis exagitat, exprobratq. populo illi paterna officia, quibus illi per nefas in contemptum Dei impietatemque est abusus. vt res autẽ planior fiat, cogitandus nobis altera parte pater est amantissimus, qui filio omnibus in rebus, omnibus in locis prospiciat & caueat, ne aut ille lædatur, aut fatigetur; & ætatis imbecillitati semper consulat. rursus altera parte filius rusticis moribus & maligno ingenio statuendus est, qui paternæ humanitatis & officij immemor, ijs se dedat, quæ patri maximè displicent; sic vt iam illum pæniteat; qui sua lenitate: & educandi liberalitate, maiora filio ad libidinem & temeritatẽ fomenta auxisse videatur: nam pro amore & reuerentia negligentiam & contemptum filius reponit. An verò patrẽ illum, & tam degeneris filij & tanto erga eum officio iurè non tædeat? an non filio pœnam castigationemque tantò paret duriorem, quantò illum cura diligentiaque sua, improbiorem deterioremque euasisse intellexerit? Huiusmodi ergo orationis eius, quæ hoc capite continetur, argumentum est: vt Deus se ab Israële, quem summo amore, omni officio, omni cura filij loco tractauerit, ingratissimè atque impiissimè exceptum fuisse queratur. quod iniuriæ genus tantò grauius est, quantò maiorem secum contemptum affert, maiorem consilij diuini improbandi occasionem cæteris gentibus præbet: Quippè cùm hic solus populus qui prę omnibus alijs dilectus & susceptus sit omnium euaserit ingratissimus. Primùm enim sententiam diuinam & cõsilium, deinde studiũ & officium huic populo neglecta fuisse constabit: Namque Deus peculiari amore & prouidentia Israëlitas prosecutum sese fuissẽ dicit, quòd ea gens præ omnibus alijs misera atque afflicta, & consilij auxiliique egens videbatur, tanquàm paruulus aliquis puer parentibus orbatus, & omni humana cura destitutus, quem si quispiã humanissimo animo in hac fortuna offenderit, misericordia motus ad se alliciat, foueat, & curet, proque filio habeat cum magna spectantium admiratione, qui illius benignitatem & pueri sortem laudare & prædicare non cessant. ita etiã Deus maxima illa sua misericordia Israëlem apud Ægyptios in summa miseria agentem

à se su-

à se susceptum fuisse dicit: [*Quia puer Israël & dilexi eum*:] Erat enim tanquam puer viribus consilioque egens, omni humano auxilio curaque destitutus, omnium hominum ludibrio & iniurijs expositus. huiusmodi pueri cùm nemo hominũ misereretur, ego mi- (Exod. 2.) sertus sum, & dixi clamor filiorum Israël venit ad me, vidique afflictionem eorum, qua » ab Ægyptijs opprimuntur, & sciens dolorem eius descendi, vt liberem de manu Ægy- » ptiorum, hoc est, & dilexi eum, quo miseriorem vidi, eo vehementiore erga eum amore (Malach. 1.) » sum affectus, adeò vt hæredem illum mihi instituendum curauerim, sicut scriptum est: » Dilexi vos, ait Dominus, & si dixeritis, qua in re dilexisti nos? Nonne frater fuit Esau » Iacob, & Iacob dilexi, &c. Vsque adeò autem à se dilectum fuisse ait Israëlem, tantoq. studio susceptum, vt statim pro filio & habuerit & prædicauerit; quod excelsi, magnificentissimi & planè regij animi opus sit, humillimo atq. miserrimo loco iacentem quempiam ad summum splendoris gradum extollere. itaque diuina misericordia & benignitas, populum omnium abiectissimum, ad eam lucem vocare voluit, vt filium sibi adoptare, atque appellare publicè non fuerit dedignatus. sic enim per legatos suos apud Pha- (Exod. 4.) raonem egit: Hæc dicit dominus, filius meus primogenitus Israël: Dixi tibi dimitte filiũ » meum, vt seruiat mihi, non modò filium suum, sed primogenitum appellauit, quòd cùm omnes gentes Deo curæ sint, ipsúmque omnium patrem, autorem, gubernatorémque esse constet, tamen huic genti omnium tum temporis abiectissimæ primogeniti prærogatiuum ius dare voluit, ob hanc rem dicit: [*Ex Ægypto vocaui filium meum*:] vocare duo in sacris, vt etiam in latino sermone significat, videlicet appellare, & ex aliquo loco (Isai. 49.) adducere atque inuitare, vt: de ventre matris meæ vocauit me nomine meo, & vocauit (Cicer. in Rhet.) Iacob filios suos. Sic latinè septem fuisse dicuntur, vno tempore qui sapientes & haberentur & vocarentur. ad vtramque autem significationem locus hic pertinet, nam & filij (Horat. li. 2. saty. 3.) appellati sunt, cùm diceretur: Filius meus primogenitus Israël, & vt filij inuitati atque educti: Dimitte (inquit) filium meum vt seruiat mihi. Quanquam autem hic locus de (Matt. 2.) Israële in eam quam diximus sententiam explicatur, tamen de Iesu Christi ab Ægypto euocatione rectissimè intelligi Euangelista citante docemur. sed quoniam hæc res maiorem diligentiam, longioremque moram desiderat, quàm quæ prophetiam hác breuiter commentátibus conceditur, consultò ad suum tẽpus integra reseruabitur, vt vel cùm ad eum Euangelij locum ventum Deo duce fuerit, vel commodius aliquod spatium nacti illud exponamus, videlicet quid ab Euangelistis significetur, cùm dicitur: vt impleretur quod dictum est per prophetam, &; vt scriptura impleretur. Est enim ea res, vt cognitu dignissima, ita non cuiuis planè aperta. nunc verò de Israële hoc dictum exponimus: Hunc (Isai. 1.) enim Deus à se filium appellatũ, & ex Ægypto euocatum, quem pro filio haberet, aleret, liberaliterque educaret & cõfirmaret, apud hunc & apud alios etiam vates professus est: Filios (inquit) enutriui & exultaui, & ipsi spreuerunt me.

Vocauerunt eos: sic abierunt à facie eorum. Baalim immolabant & simulachris sacrificabant.

STVDIORVM comparatione Israëlis arguitur flagitium: Ostenderat namque Deus quo animo, quo studio erga eos fuerit, quos in maxima miseria atque inopia constitutos non solùm auxilio iuuerat, sed nominis honore filios appellando decorauerat; pro quibus beneficijs illi contra non ipsum patrem vocauerunt, neque vocati paruerunt, sed deos potius quos ignorabant, à quibus minimè vocabantur, vltrò ipsi vocauerũt, vltroq. secuti sunt; & non solùm voto atque animo, sed rerum suarum sumptu & dispẽdio coluerunt, (Deut. 32.) sicut scriptum est: Dereliquit Deum factorem suum & recessit à Deo salutari suo: prouocauerunt eum in alienis dijs, & in abominationibus ad iracundiam concitauerũt, im- » molauerunt dæmonijs & non Deo, dijs quos ignorabant: Deum qui te genuit, dereli- » quisti, & oblitus est domini creatoris tui, vidit Dominus, & ad iracundiam concitatus est. » quia prouocauerunt eum filij sui & filię. Hanc paternam iracundiam, hanc suam à filijs irritationem, his rebus procuratã Deus exponit dicens: [*ipsi vero vocauerunt eos*,] nempè (Sup. 2.) deos alienos: namque tota oratio per Zeugma ad nomen Baghalim pertinet, quod deos gentium, vt diximus, numero multitudinis significat. ego, inquit, vocaui eos, ipsi autem vocauerunt, non me, sed illos. sic enim & in obtestatione illa dictum erat: Noui recentesque venerunt; venerunt quia vocati, hoc est, inducti ab illis sunt. Ego vocaueram eos vt ser-

vt seruirent mihi, ipsi vocauerunt deos, quibus seruirent, deos inquam à quorum facie abierant, abductique fuerant per me: Namque eos ego ab omnium aliorum deorum vanitate & superstitione, ab omnium populorum familiaritate, atque impia consuetudine deductos ad meum cultum reuocaueram; quibus dixeram ego dominus qui separaui te Deuter.10. de omnibus populis vt seruias mihi. hanc rem atque adeò hanc auocationem ita illi seruauerunt, vt ascitos & inuitatos sibi deos frequentibus sacrificiis prosequerétur: [*Sic abierunt à facie eorum,*] si scilicet hoc abire & recedere est, si hoc est recedere à dijs. sed quomodo abierunt? non solum vocauerunt deos, sed etiam *Baalim immolabant, & simulachris thura adolebant,* vt eos odoris suauitate sibi conciliarent, & propitios atque amicos redderent. Neque verò ea re solùm me prouocauerunt, quòd vocantem me deserétes, alienos sibi deos vocauerint, sed quòd indulgentia, cura, diligentiaq. mea illa paterna erga eos, contra me honoremque meum abusi sunt: Namque eo tempore quo ego Israëlem ex Ægypto eduxi, ita tractaui vt puerum mihi charissimum tenerum exiguis viribus. Ierem.31. propterea autem illius imbecillitati parcere atque indulgere, quàm labori instare malui. igitur illum deducendum manu apprehendens, breuissimis itineribus agebam, esurientem ac sitientem cibo potuque abundè vt puerum, explebam, curabamque, ne qua illis aut victus aut cultus cura esset, & ne illis cibos sibi non solùm parare, verùm ne ferre quidẽ opus esset, hoc etiam ipse agebam; Nam & perpetuum flumen illos sequentẽ deducens, cibi singulis diebus quantum satis esset; idque suauissimum & delicatissimum, suppeditabam, tum etiam breuibus interuallis certa ad cessandum quiescendumq. loca, in quibus diutius commorarentur, præuidebam, Prospiciebamq. ne aut interdiu æstuaret, aut noctu algeret, ne calceus, neue vestis illi vnquã deterior inutiliorque esset. Denique nihil earum rerum desideratum illis fuit, quibus amantissimi patres diligentissimæque nutrices suis solent pueris prospicere, ita vt paterni maternique officij atq. studij munus erga Israëlem diligenter à me obitum, abundeque fuerit expletum. cæterùm ea omnia à me curata propter eam causam sunt, vt saluus & incolumis, integrisque viribus in promissas paratasque à me illi sedes perductus, me patrem ac dominum coleret, quemadmodum illi meo nomine prædictum obtestatumq. fuerat: Recordaberis cuncti itineris per quod Deut.8. adduxit te dominus Deus tuus quadraginta annis per desertum: Dedit tibi cibũ manna quod ignorabas tu & patres tui, vestimentum tuum quo operiebaris nequaquã vetustate defecit, & pes tuus non est subtritus: cùm quadragesimus annus est, vt recogites in corde tuo, quia sicut deducit filium suum homo, sic dominus Deus tuus deduxit te, vt custodias mandata Domini Dei tui, & ambules in vijs eius: Dominus enim Deus tuus intro- Deut.32. ducit te in terram bonam, &c. Hæc itaque ratio, hic modus, atq. hæc causa diuinæ erga Israëlem curæ fuit, vt quàm molliter, quàm clementer tractaret, nunc apprehensa manu sensim peditentimque deducens, nunc humeris baiulans, omnibusque modis fouens & recreans illius vires, vt cùm satis ætatis ac roboris iam haberet, vires laboremq. suum ad cultum meum impenderet, non ad impietatem insumeret. At verò ille contra omnia fecit, nam me cultuque meo neglecto virium roborisq. sui firmitudine ad Deos alienos, ligneos, lapideos, aureos, & ex omni materia factos ex alijs locis in regionem domumq. meam asportandos est vsus. hoc est quod dicit.

Et ego quasi nutritius Ephraim: portabam eos in brachijs meis,

HEBRAICE est: *Et ego pedetentim deduxi Ephraim: accepit eos super brachia sua: & nescierunt quod curauerim eos.* atque hoc modo planior sententia & apertior antithetorum collatio est. Ego, inquit, Ephraim deduxi, ego illi indulsi, ego vires eius recreaui, vt ille Deos alienos in brachijs suis gestaret, meorum videlicet in se beneficiorum, tantæq. paternæ clementiæ atque indulgentiæ immemor. Mihi incolumitatem omnem vires roburque suum acceptum referri oportuit. [*Et nescierunt quod curauerim eos,*] cùm nullum aliũ sanitatis firmitudinisque suæ auctorem agnoscere debuerint; atq. ea re sibi timere ne male impensæ cõsumptæq. in alieno cultu vires aliquando essent desiderãdæ, quibus per me refectis augeri expediret, vt videlicet contra meam voluntatem, atque adeo in meã inuidiam de integrò vterentur. Nam recreationem & sanitatem, viresque hac lege atq. hoc pacto illis ego promiseram, si mihi morem gerere, & in meo cultu sese exercere vellent, sicut scriptum est: Ibi constituit eis præcepta atq. iudicia dicens: Si audieris vocem Exod.15.

Domini Dei tui, & quod rectum est coram eo feceris & obedieris mandatis eius custodierisq. omnia præcepta illius, cunctum languorem quem posui in Ægypto, non inducam super te: Ego enim sum dominus Deus tuus curans te. illi autem cum recreati, sani & incolumes in terram ducti essent, vt mihi commodius seruirent, & terrę possessione in meum obsequium fruerentur, perinde quasi omnia hæc suæ virtuti referenda essent, ita immemores beneficij, vires operamq. suam simulachris asportandis & colendis cõsumpserunt, cùm prædictum illis antea fuisset: Ne dixeris in corde tuo, fortitudo mea, & robur manus meæ, hæc mihi omnia præstiterunt: sed recordaberis Domini Dei tui, quòd ipse vires tibi præbuerit, vt impleret pactum suum super quo iurauit patribus tuis, vt præsens indicat dies. Sin autem oblitus Domini Dei tui secutus fueris deos alienos, coluerisque illos & adoraueris, ecce nunc prædico tibi quòd omnino dispereas. Vrgetur autẽ hoc in loco Ephraim præcipuè, quia ipse seditionis & instituendæ superstitionis princeps auctorque fuerat.

In funiculis Adam traham eos in vinculis charitatis; & fui eis quasi exaltans iugum super maxillas eorum, & declinaui ad eos vt vescerentur.

ALIORVM etiam beneficiorũ memoria rem amplificat & persequitur, simul ostendens, quam constanter ipse in paterna misericordia humanitateque perseuerauerit, cùm illi contrà omniũ immemores beneficiorũ nunquã suis partibus satisfecerint. Hactenus quidẽ quo in loco illorũ res in Ægypto fuerant, antequam diuinam misericordiã experirentur, exposuit, & deinde, in quo gradu fuerint ab ipso positi declarauit, vtque decorati, quibus modis in itinere tractati, donec in felicissimam illam regionem deducti sunt; nunc verò vbi optatas sedes nacti sunt, (eò enim ducti fuerant) deinceps illud ostendit, qualis illis conditio fuerit, vt domino Deo suo seruirent & morem gererent, sicut scriptum est: & dedit illis regiones gentium, & labores populorum possederunt, vt custodiãt iustificationes eius, & legem eius exquirant. Quoniam autem seruitus Hebraicè culturæ nomine dicitur, ex eo nomine & vitulæ imagine, quæ nõ semel apud hunc vatẽ expressa est, cõmoda ac non obscura translatione vsus ostendit Deus, quàm iusta ac clemẽs Israëlitis apud se fuerit seruitus, qui non perpetuo labore vexati sint, vt antea apud Ægyptios, vbi assiduè sine fructu diu noctuque duriter seruiebant: immò humanissimè tractati & suæ imbecillitati consulere & indulgere iubebantur, ita vt in facili labore exercerentur potius, quàm frangerentur. [*In funiculis Adam traham eos:*] Futurum verbum à tempore aliquando absolui, & consuetudinem adsignificare, iam sæpe aliàs diximus. Igitur quomodo à se tractari exercerique consueuerint, exponit. Summa, inquit, humanitate erga eos semper ego fui, quos non duris funibus iugo aut aratro alligatos intollerabilem laborem cogebam subire, nec vt boues iumentaque, sed vt homines tractabam: nam quemadmodum homo humanitate atque orationis lenitate facilius ac melius, quàm funibus, & verbis, quàm neruis commodius trahitur, ita ego eos ad iugum cultumque meum trahendos, immò potius alliciendos curabam *in vinculis charitatis*. seipsum expolitione declarat: Neque enim imperio & virga, vel clamore & terrore vt iumenta in seruitutem redactos, sed benignitate, amore & orationis lenitate ad obsequium inuitatos & allectos voluit, quam ad rem huiusmodi funiculis vsus est Deus: Et nũc Israël quid Dominus Deus tuus petit à te: nisi vt timeas dominum Deum tuum & ambules in vijs eius, & diligas eum, ac seruias domino Deo tuo in toto corde tuo, & in tota anima tua, custodiasque mandata Domini, & ceremonias quas ego hodie præcipio tibi, vt benè sit tibi. En domini Dei tui cælum est, & cælum cæli, terra, & omnia quæ in ea sunt; & tamẽ patribus tuis conglutinatus est Dominus & amauit eos, elegitque semen eorum post eos, id est, vos, de cunctis gentibus, sicut hodie comprobatur. Hæc sunt vincula charitatis & amoris, quibus nõ vt boues, sed vt homines ad se suũq. cultũ trahendos curauerat Deus. Atq. adeo in ipso cultu exercitationeq. cõstitutis, quanta clementia, quantaq. cura consuleret, adiuncta oratione docet. [*Et fui eis quasi exaltans iugum super maxillas eorum & declinaui ad eos vt vescerentur.*] Ita, inquit, eorum imbecillitati consulebam, vt boni & clementes aratores facere solent, qui boues suos non vsque ad lassitudinẽ exercent, sed etiã ante operarum terminum detracto iugo pabuloq. oblato recreant, & bis aut ter etiam per diem requiescere permittunt, sicut scriptum est: nouit iustus iumentorum suorum animas.

Psal. 104.

Deut. 10.

Prouer. 12.

animas. huiusmodi consilio & clementia se erga Israëlitas Deus fuisse testatur, quos non contento cursu semper exerceri laborareque voluit, sed quosdam illis dies, quædam solennia sacra, denique certas horas constituit, quibus diuino cultui, sacrificijs, hostijs, alijsque oblationibus vacarent; cuius generis fuere Sabbatha, anniuersariaque illa tria festa; Calendæ, & messis ac vindemiæ tempora, nec non & tertius atque septimus annus: Namque his temporibus suam operam certam suorumque fructuum portione in diuinæ legis obsequium in publica vota & supplicationes in sacerdotum, in pauperum, in suosque ipsorum vsus impendere debuerunt; reliquo autem tempore sibiipsis prospicere & consulere permissi sunt. Cumque hos omnes ab Ægyptiaca seruitute emptas, Dei opera & beneficio liberatos, cùm primogenitis familiarumque principibus viris liberatori emptorique suo perpetuo seruire oportuisset, tamen (quæ illius summa fuit clementia) leuitica tribu perpetuo sibi pro cæteris omnibus tribubus addicta contentus fuit, sicut diuinis verbis testatum, scriptumque est: Ego tuli Leuitas à filijs Israël, pro omni primogenito qui aperit vuluam in filijs Israël, eruntque Leuitæ mei; meum enim est omne primogenitum, ex quo percussi primogenitos in terra Ægypti, sanctificaui mihi quidquid primum nascitur in Israël ab homine vsque ad pecus, mei sunt. Ego Dominus. Atque hæc illorum verborum sententia est: [*Sicut exaltans iugum super maxillas eorum.*] Hoc est. Et ego sustuli interim iugum quod super maxillas eorum erat. Hoc autem in earum regionum morem refertur, vbi boues non in fronte, vt apud hispanos, sed in ceruicibus iuga sustinent, namque eo modo iugum maxillis imminet. est autem Hebraici sermonis obseruatio, vt relatiuus in antecedente interdum lateat; vt secundum innocentiam meam super me, quæ est super me, sic iugum super maxillas eorum quod erat super maxillas. [*Et inclinaui ad eos vt vescerentur:*] Et nolui, vt mihi tantùm laborarent & sudarent, sed meorum agrorum fructus partem maximam illis in vsum permisi, imò vltrò concessi, vt ij faciunt, qui solutis à labore iuuencis fœnum, aliasque commodas escas manu porrigunt; sic ego illis pastum largè & copiosè suppeditaui; quamobrem oportuit illos tantorum beneficiorum nunquam fuisse oblitos, sicut scriptum est: Dominus Deus tuus introducet te in terram bonam, terram riuorum, aquarum & fontium, in cuius campis & montibus erumpunt fluuiorum abyssi. Terram frumenti, hordei ac vinearum, in qua ficus & malogranata, & olieta nascuntur, terram olei ac mellis, vbi absque vlla penuria comedes panem tuum & rerum omnium abundantia perfrueris, cuius lapides ferrum sunt, & de montibus eius metalla fodiuntur. Obserua & caue nequando obliuiscaris Domini Dei tui, & negligas mandata eius, atque iudicia & ceremonias, quas ego præcipio tibi hodie.

Num. 3. — Psal. 7. — Deut. 7.

Non reuertetur in terram Ægypti, & Assur rex eius: quoniam noluerunt conuerti:

IAM crimen culpamque coarguit, quòd earum quæ commemoratæ sunt rerum immemores, imò & dignitatem decoremque suum negligentes, id appetiuerint, quod maximè erat detestandum: Nam cùm tam diuturno tamque manifesto periculo & incommodo Ægyptiorum in se animum & voluntatem (cuiusmodi esset) perspexissent, nullum tantum periculum esse potuit, cui non se potius quàm Ægyptijs iterum committere debuissent; maximè verò cùm vetitum hoc illis non semel in lege esset. Antiquorum enim malorum auctores Ægyptios, Deum autem beneficentissimum fuerant experti; quo auctore è seruis filij facti sunt, mutataque suprema seruitus in maximam libertatem, & inopia in copiam fuerat. ad quem igitur in aduersis erat confugiendum? an ne ad Deum qui semper salutaris ac præsens inuentus fuerat, an ad Ægyptios, quorum nusquam fuit præsidium cognitum. [*Igitur non reuertetur in terram Ægypti:*] Non decuit eum reuerti in terram Ægypti; hæc enim est vis futuri temporis apud Hebræos, vt illa Abimelech ad Abraham obiurgatio declarat: quod non fiet fecisti nobis. Non solum autem illis Ægyptus non fuerat petendus, sed neque Assur etiam; nam quamuis hunc inimicum anteà non sensissent, non tamen vtilem

Gen. 20.

nouerant, & cùm periculum fidei atque auxilij facerent, certè intellexerunt inutilem, is enim præter intolerabilis tributi exactionem, nihil apud illos profecit. Non igitur Ægyptus illis auxilij causa petendus; quippe qui antiquus & capitalis hostis erat. non etiam Assyrius, qui tametsi apertus inimicus non esset, tamen neque rex erat, qui eorum res & in bello & in pace tueretur, seque pro illorum & Reipublicæ salute dubijs casibus committeret; vt facere reges solent, quò eos qui in eorum fide sunt tueantur: vt fecit Dauid qui pugnas Domini atque Israël pugnauit. Quid ergo aut hostem illum, aut hunc nec regem, nec amicum adire oportuit? cùm Deus adesset, cùm præsens esset, cuius in se misericordiam, cuius fidem & in aduersis & in secundis semper perspexerant; quem vnum patrem, regem, tutorem, creatoremque agnoscere & decuit & oportuit. cur non potius ad hunc, quàm ad istos sese oculis animoque conuerterent. cum interrogatione admirationeque legendum est, nunquid inquit Assur rex horum fuit, *Quoniam noluerunt conuerti?* ad me videlicet commune illorum perfugium & singulare præsidium? Quamobrem cùm illi à certa salute ad certum malum, atque ad incertum auxilium transfugerent, sequitur vt certam calamitatem sibi struxerint.

Et cepit gladius in ciuitatibus eorum, & consumet electos eius & comedet capita eorum.

Cepit non à cœpi, sed à capio præteritum est, quod cum coniunctione, &, in futurum mutatur, vt à nobis & diuo Hieronymo pluribus in locis est adnotatum. Hebraicè autem est, cadet gladius in ciuitatibus eorum, &c. populi & principum calamitatem stragemque prædicit; sed vt melius intelligatur oratio, sic distinguenda est, vt hemistichium vsque ad verbum, *comedet*, pertineat, & in eo loco sit comma: deinde vero sequatur *capita eorum*. quod Hebraicè sic est: *Ob consiliarios eius*. Est autem hæc sententia: non solùm populum ore gladij periturum, sed principes, electosque etiam & fortissimos quosque, qui aut ipsi consilio præfuerint, aut illorum consilio paruerint, qui statuerant satis præsidij populo in suis rebus, in dijs, in AEgyptiis atque Assyriis futurum. itaque, *capita*, in nostra versione auctores consiliariosque significat.

Populus meus pendebit ad reditum meum, iugum autem imponetur eis simul, quod non auferetur.

Sic nostra versio habet: sed quoniam nonnihil inter versionem hanc, & Hebraicum exemplar variatur, Hebraicam subiicere placuit interpretationem, quam vbi commentati fuerimus, si quid varietatis in vulgata relictum sit, quod non attigerimus, id non erit nimis obscurum. [*Et populus meus pendent ad reditum meum, & ad excelsum vocauerunt eum, in vniuersum non est qui exaltet.*] Importunam quandam improbitatem & singularem Israëlitarum insolentiam accusat, qui non ratione, non æquitate, sed æmulatione atque contentione cum Deo agant, & ij qui AEgyptijs, qui Assyrijs inimicissimis & inutilibus hominibus fracto animo atque humili supplicant; vsque adeo aduersus Deum insolescant & superbiant, vt nemo illum imploret, nemo supplicet, sed illum potius sibi, quàm se illi cedere contendant. O maximam insaniam & singularem hominum improbitatem: O nostrorum morum detestandam imaginem. Vt autem hæc res planior, intellectuque facilior reddatur, prius nominum quorundam, quæ ad hanc sententiam pertinent, ratio nobis explicanda est: Duo nomina Hebraica sunt, alterum thessuba, quod latinus sæpe vertit pœnitentiam; alterum verò Messuba, quod reditum siue reditionem, sæpe autem auersionem latinus interpretatur. Pœnitentiæ verò, hoc est, Thessuba, nota omnibus significatio est; Messuba verò siue reditus, siue auersio dicatur, contumacia & propositi tenacitas, atque id quod pœnitentiæ & consilio mutando opponitur, est. vtraque autem res in sacris arcanisque libris non solùm hominibus, sed Deo etiam tribuitur: namque vt homines

תשובה
משובה

homines anteactæ vitæ, improborumque studiorum pœnitere, consiliumque mutare dicuntur, sic Deus decretæ in peccatores pœnæ ac minarum, pœnitere, atque ab eo consilio ad salutis & pacis cogitationes dicitur conuerti, sicut scriptum est: Repente loquar ad populum & ad gentem aliquam, vt perdam & destruam illam, si conuersa fuerit gens illa & egerit pœnitentiam à via sua mala, agam & ego pœnitentiam de malo, quod cogitaui facere aduersus eam. (Ierem.18.) Hominum verò messuba, hoc est auersio, non semel in diuinis voluminibus notatur, qui in peccandi proposito manentes diuinam iram in se magis ac magis prouocant, atque augent, extremamque sibi hac re moliuntur perniciem, sicut scriptum est. Auersio paruulorum interficiet eos. (Prouer.1.) cuiusmodi autem ea sit, Deus ipse apud Ieremiam sic declarat: Nunquid vidisti quæ fecerit auersatrix Israël? abijt sibimet super omnem montem excelsum, & sub omni ligno frondoso: & fornicata est ibi. Et dixi cùm fecisset hæc omnia, ad me reuertere, & non est reuersa. (Ierem.3.) Hæc hominum auersionis notatio est, vt non solùm peccato sese contaminauerit, sed etiam vt meliora monentis consilio parere, atq. de sententia desistere noluerit. Huic quidem diuina auersio similis est, causa verò vtriusque omnino est dissimilis: Homini enim mala mens & animus malus, impietas corruptaque studia auersionem pariunt & fouent; Deo autem æquitate, iudicio & iustitia ducto, pœnarum, suppliciorum atque vltionis sententia firma cõstatur, eaq. non antea mutatur, quàm sua hominibus legitimè oportuneque mutata sit, sicut scriptum est: Super hoc accingite vos saccis, & vlulate, quia non est conuersa ira furoris Domini à vobis. (Ierem.4.) & iterum: Non conuertet iram indignationis Dominus: donec faciat & compleat cogitationem cordis sui, in nouissimo dierum intelligetis ea. (Ierem.30.) Huiusmodi diuina auersio est. Nunc ergo rerum ac nominum ratione expedita locus nobis est explicandus. Cùm inter aliquos dissidia apertæque simultates exercentur; solent boni viri vtriusque partis studiosi de reconciliatione diligenter agere; ea res perfici non potest, nisi altera pars alteri aliqua in re concedat, aut prior satisfaciat; quòd si dissidium inter dispares sit, ius, æquitas, ac ratio ipsa postulat, vt maiori minor cedat; contrà summa est improbitas minorem contendere, vt sibi à maioribus cedatur. deinde & illud est æquissimum, vt qui prior lacesserit, idem prior satisfaciat; iniquissimum verò, ab eo qui iniuriam, aut offensionem exceperit, vt iram prior deponat contentionemque remittat, postulare. cæterùm cùm hoc neq. lex, neque ratio vlla ferat, illud maximi excelsique animi & summæ clementiæ opus est, si à potentiori eodemque prius lacessito nuntij curatoresque ad eum qui in noxa est, mittantur, qui admoneant, hortentur & prædicent, atque omni consilio & studio laborent, vt quàm maturè ad gratiam fiat reconciliatio; qui testentur maiorem facilem paratumque esse ad inimicitiam deponendam, & quàm optimè de minori promerendum; modò is prior, vt æquum est, sententiam mutare suumque facere velit officium; admoneantque interim dignitatis atque amplitudinis, in qua is sit constitutus, qui offensus ab eis fuerit, qui vltrò inuitet & roget. Quonam verò supplicio dignum eum esse existimemus, qui deteriorem causam partesque obtinens, tamen rogatus atque admonitus, neque cedat, neque cessurum sese esse dicat, nisi maior idemque potentior, & qui iustissimam causam tuetur, ab ira prius & odio, atque à pœna maloque inferendo desistat. Hoc modo suam Israëlitarumque rem sese habere Deus testatur: Quos cùm offensus iratusque per vates suos sæpe vtriusque causæ admonuerit, ad gratiamque inuitauerit, perducendæ tamen sententiæ æmulos se etiam habere intelligat, nolle enim eos contentionem auersionis prius remittere, quàm ipse remittat. Quanquam ipse rex ac Deus sit, & altissimum diuinumque solium teneat, illi verò populus eius, homines terram incolentes, terram non suam, sed Dei ipsius. Iam verò versuum sententia patere omnibus videtur. [*Populus meus pendebit ad reditum meum,*] quid sit reditus, vtque eadem auersio sit, diximus. Ergo cùm mea auersio expectare debeat, quoad isti suam deponant, atque ad me conuertantur, sicut scriptum est: Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos, tamen isti cùm sint populus meus, mecum auersione contendunt, perguntque auersi esse, quamdiu ego ab eis auersus fuero, cùm ipsi me vltrò sceleribus admissis prouocarint, cùm ipsi primi inimicitias prouocauerint, me non solùm relicto, sed etiam dijs alienis, immò & po-

pulis, principibus & mihi infensis & sibi hostibus postposito? *& ad excelsum vocauerunt eum*. quamuis à meis ministris vocatus hic populus, quamuis dignitatis amplitudinisque meæ sæpe fuerit admonitus, quamuis excelsi appellatio, quæ mihi vni conuenit, grauissima apud illos esse debuerit, vt cederent, vt priores conuerterentur, vt gloriam Deo suo darent, tamen omnino nemo est qui honorem gloriamque, nemo qui primas mihi tribuat. hic illorum verborum sensus est, [*In vniuersum non est qui exaltet*.] me dominum ac principem, cui cedendum sit, agnoscat & officio faciendo fateatur.

Quomodo dabo te Ephraim? protegam te Israel? quomodo dabo te sicut Adama? ponam te sicut Seboim? Conuersum est in me cor meum: pariter conturbata est pœnitudo mea.

INNVMERA profectò sunt in sacris vatibus loca, quæ non solùm breuem commentationem, sed iusta volumina ad sui contemplationem explicandam postulabant; inter quæ ea præcipue sunt, vbi de diuinis virtutibus, siue, vt Theologi vocant, à tributis mentio fit: cuius generis potestas, iustitia, sapientia, & misericordia sunt. sed nos tum ingenij, tum commentationis angustia coacti, maximarum huiusmodi rerum tractationem breuiter attingentes, cætera in aliud tempus felicioribus ingenijs cogitanda tractandaque seruamus; nam quæ tam beata eruditionis copia, quæ tanta eloquentia, vt huic loco pro dignitate tractando satis esse possit? in quo Deus tum misericordia, tum æquitate iustitiaque sua in eas angustias adductus esse videatur, vt num ingrato æmuloque populo cedat & parcat, an meritum exitium paret, illi sit deliberandum: nam cùm illi propositam sibi reconciliationis gratiæ æquissimam conditionem respuissent, omnem indignationem subire, plenumque diuini furoris calicem exhaurire, commeriti fuerant, hoc iustitia, hoc ratio postulabat. Rursus cùm tanta in Deo misericordia sit, vt super omnia opera eius esse prædicetur, tantæque
Exod. extent populo huic, tamque graues apud maiores eorum promissiones, quid faciat nomini illi suo magno Deus? remittat ne omnino Israëli contentionem, cedat, parcat,
Psalm. » adeat ne vltrò eorum improbis moribus, & corruptæ assentetur voluntati? Absit, Quoniam non Deus volens iniquitatem tu es, neque habitabit iuxta te malignus, neque permanebũt iniusti ante oculos tuos. Igitur inter tanta hæc diuinæ iustitiæ & misericordiæ momenta, inuenienda atque ineunda ratio est, qua vtrique parti satisfiat, & iustitiæ videlicet & misericordiæ; atque adeo in ea re spectanda sapientia est. Huiusmodi argumentum toto hoc capite ad finem vsque continetur: Principio enim Dei vox atque oratio, clementia misericordiaque plenissima auditur, illud cogitantis & deliberantis, num populus ille meritis supplicijs afficiendus sibi misericordissimo Israëlisque amantissimo sit. Deinde iusti principis suamque dignitatem tuentis sententia enuntiatur: Non decere Deum hominibus cedere, neque impunè improbis & sibi æmulis esse permittere. Postremò loco modus inuenitur, quomodo nec iudicio liberentur, nec misericordia excludantur. Duorum autem nominum quibus in hoc loco appellatur, Deus videlicet & sanctus, indicanda prius significatio est, deinde Elegia ipsa est explicanda: Est enim verè Elegia lugubri carmine Hebraicè conscripta. Multa apud Hebræos nomina esse constat, pro quibus omnibus latinè vel Deus, vel Dominus redditur; quorum nominum non eadem ratio, neque eadem significationis nota est. harum verò differentiarum negligentia magnum profectò detrimentum non solùm orationis nitori, sed etiam rerum atque sententiarum ponderi afferet: siquidem nunquam temere primo quoque oblato nomine quibuslibet in locis appellatur Deus, sed alio atque alio iuxta rerum & sententiarum argumenta maximo cum delectu dicitur. atque hæc res proprium sibi tempus maiusque ad differendum dari postulat. Hoc autem in loco vbi legimus: Quia Deus ego sum, & non homo,
אל Hebraicè est, quia *El* ego sum? *El* autem fortem maximaque virtute præditum significat; atque eum quem Hispani, Itali & Galli vno nomine valentem appellant. Itaque hoc nomen ad id diuinum attributum pertinet, quod à Theologis potentia, fortitudo

fortitudo, siue virtus dicitur. Ideoque nobis diuina explicantibus, cùm hoc nomen occurrerit, fortis siue fortissimus reddetur. Sed & *sanctus* nomen certæ cuiusdam significationis est: Nam separationem à communibus vulgaribusque rebus indicat, & grauitatem auctoritatemque præ cæteris eximiam dicit. eiusque nominis vim, si quis breuiter intelligere cupiat, ex opposito nomine facilè arguet: *sancto* enim in sacris, *commune*, opponitur. quidquid itaque à communi & vulgari distinguitur, sanctum dicitur; idq. esse definitur, quòd cæteras res cum quibus comparatur grauitate, pondere atq. dignitate longissimo superat interuallo, ita sancta vasa sanctæq. vestes dicuntur, quæ nec in prophanos vsus, nec vulgo omnibus exposita sunt. Ita Deus sanctus appellatur, quòd illius vel nomen ipsum apud homines non leue, non cuiuis temere adeundum, sed grauissimũ augustissimumque esse oporteat, neque fas cuiquam sit illum illiusque rationes & res, vel contemnere, vel temere & pro libidine arbitrioque tractare. maiestatis itaque nomẽ hoc est, quam semper si quis minuere tẽtaret, seuerissimis pœnarum exemplis, editis Deus conseruauit; id quod Nadab & Abiud in seipsis publico spectatoque supplicio probauêre. Quamobrem Moses dixit: Sanctificabor in ijs qui appropinquant mihi, & in conspectu populi glorificabor. Iam ad Threnum explicandum accedamus. Primùm illa lugubris vox bis repetita auditur: qua vehemẽs ex aliena calamitate dolor acceptus indicari solet. Quomodò? sic Ieremias lamenta gemitusque suos incipiebat: Quomodo sedet sola ciuitas? quomodo obscuratum est aurum. Igitur cùm Ephraitæ, &, qui horum studia sequuti fuerãt, Israëlitæ, nõ solum sceleribus impietateque, sed sua illa pertinacia & diuinæ auersionis æmulatione commeriti fuissent, vt ex humanæ naturæ finibus exterminarentur. atque ea res durissima diuinæ benignitati paternæque clementiæ videretur, in hos gemitus, in hæc doloris & luctus plena verba proruptum est: [*Quomodo te dabo Ephraim? protegam te Israël?* Hebraicè est: *tradam te Israël? Quomodo te dabo sicut Adama? ponam te sicut Seboim?*] Adama & Seboim duæ vrbes ex quatuor illis quæ cælo tactæ funditusque euersæ olim ob incolentiũ scelus impietatẽq. fuerũt; in eo agro sitæ quẽ Iordanis fluuius irrigebat. His vt scelere atque impietate, ita & pœna supplicioque Ephraitas pares fore dixit Deus, nisi id misericordia intercessisset, vt cum illis mitius clementiusqe ageretur. Ephraim autem præpositus est, vt princeps tribus & sceleris atq. impietatis apud cæteras auctor, *Ephraim sicut Adama* dandum, & *Israël sicut Seboim* ponendum præcinit, neque verò Sodomæ & Gomorrę meminit, quoniam illarum vrbium imaginem, vt dignitate atque auctoritate, sic flagitio, sic etiam pæna Iudæorum senatus populusque exprimebat, sicut scriptum est: Audite principes Sodomæ, auribus percipite populus Gomorræ. Hoc ex culpæ; ex pœnæ verò similitudine illud est dictum: Nisi Dominus exercituũ reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & Gomorræ similes essemus. *Quomodo te dabo, & tradam*, iudicis decretas pœnas iamiam repetituri hæc verba sunt: sed illa interrogationis repetitio dolorem maximum affectumque indicat iudicis Dei non vltrò, sed eorum sceleribus adducti, vt capitis pronuntiet sententiam. Est autem huiusmodi nonnunquã repetiti verbi vis, vt miserationem doloremque augeat, vt illud, *occidit, occidit,*

Spes omnis & fortuna nostri Nominis Hasdrubale interempto.

Quoniam autem non solùm quid dicatur, sed quomodo, qua arte dicatur, interdum obseruare consilium est, (namque & dicendi ratio plurimum ad dicentis affectus exprimẽdos momenti habet) Meminisse oportet eam Elegiarum legem, eam dicendi agendique artẽ esse, vt nullam legem certam, nullam artem sequi videantur; atque illam in his summã cõstantiam esse, nulla perpetua ordinis rerum ratione, aut serie sibi constare: id autẽ ex lugentium dolentiumque more fieri, qui nunc hoc, nunc illud cogitant, aliud interdum, rursus aliud cõsilium capiũt. si quis huius rei exemplum satis elegãs habere in alienis libris cupiat, Ianni Panonij episcopi Threnum de morte matris legat, aut hispanam antiquã illam sententiæ & carminis sono lugubrem næniam, cuius initium est: *O pino pino, ô pino florido.* In nostris autẽ legat, Dauidis de Saulis & Ionathæ nece lamentationẽ, vel ea quæ modo citauimus Ieremiæ carmina, vbi modò alia, modò alia res agi petique videtur: Namque vates iam Dei iram, suarum populique calamitatum causam citat, iam se suosque ciues, iam patres suos in culpam vocat; & quæ eiusmodi apud optimos auctores maxima in hoc dicendi genere, & concors discrepantia est. Atque hæc oratio optimè in his Oseæ, siue Dei potius carminibus obseruatur: Quippe nunc Deus misericordem dolentemq. agit, & de dissimulanda

Leuit.10. Thren.2. Isai.1. Horat. lib.4. Od.4. 2.Reg.4.

mulanda pœna cogitare videtur, qui iudicem nuper clementem, æquum tamen egerat. inquit autem: [*Conuersum est in me cor meum: pariter conturbata est pœnitudo mea:*] tanta mea est misericordia, tamque inuitus pœnas repeto, vt nunc mihi cor dolore conuellatur, visceraque commoueantur. & parum abest, quin me consilij, quod aduersum vos inierim, pœniteat. *Pariter conturbata est pœnitudo mea*; commota est, ad misericordiam indulgentiamque inclinare & propendere videtur. Hactenus clementis patris oratio lamentatioque pertinuit, nunc deinceps Dei fortis & sancti neque vnquam hominum moribus & temeritati cedentis sermo subiungitur:

Non faciam furorem iræ meæ? non conuertar vt disperdam Ephraim? quia Deus ego & nō homo: in medio tui sanctus & non ingrediar ciuitatem.

ORATIO concisa est nonnullis quidem vocibus deficiens, alijs vero abundans; quales eorum sunt, qui commoto sunt animo, quorum magis vox ipsa & spiritus, quàm oratio mentem sententiamque exprimit. vt

AEneid.1. *Menè incœpto posse desistere victam? Nec posse Italia Teucrorum auertere gentem?*

Non faciam, inquit, non faciam vt cedam hominibus istis, eorumque succumbam voluntati, atque illorum arbitratu temperem furorem iræ meæ. Non desistam de sententia, neque iustum æquumque consilium mutabo quod de Ephraim perdēdo cepi: [*Non conuertar vt disperdam Ephraim?*] Obseruanda imprimis distinctionum & punctorū ratio est, quam nos ex Hebraico exemplari correximus, deinde singulis membris vsque ad carminis medium, interrogatio est apponēda. Carminis autem medium in Ephraim est. Deliberat ergo Deus num ob misericordiā cessandum sibi sit, & in promissionibus propositoque antiquo manendum, ita vt ab eo proposito ad vltionem exitiumque Ephraim non conuertatur, liceatque Ephraim impunè peccasse, quem Deus ob suam misericordiam, non solùm ad amicitiam & reconciliationē sponte sua vocauerit, sed prior remissa contentione vltro obierit, & ingratum, aliàs nolentem receperit, cùm Ephraim cedere hactenus, Deumque suum & admonitus & inuitatus adire, priorque auersionem deponere pertinaciter recusauerit, tamen ea re sumptuosius insolentiusque sese iactare possit; quòd Deum pertinacia, æmulatione, contentioneque vicerit, atque ob misericordiam cedere priorem coegerit? Hoc verò abuti diuina misericordia & patientia, non vti, est, & quodnam magis perniciosum hominibus edi potest exemplum, vel ad humanam impietatem fouendam atque augendam, vel ad diuinam maiestatem minuendam & contēnendam, quàm vt minori maior cedat, vt bona causa à mala, vt misericordia ab impietate, vt ab indignissima atque leuissima humilitate maxima & grauissima maiestas non submissione, non supplicationibus, non ijs quibus decuit, artibus & modis, sed pertinacia, superbia, atque æmulatione superetur? Ergo quid diuina fortitudine, quid sanctitate illa tremenda adorandaque fiet? Rei profectò æquitas iusque postulant, vt diuinæ dignitati & maiestati potius consulatur, quàm vt humanæ impietati & superbiæ succūbatur. ob eam autem rem, atque ob eam cogitationem ait: [*Quia Deus ego sum, & non homo, in medio tui sanctus & non ingrediar ciuitatem.*] *Quia*. Hęc vox auersatiua nonnunquam cum vehementi asseueratione in sacris sermonibus est, vt: Iucundus homo qui miseretur & commodat, disponit sermones suos in iudicio. hactenus alterum hemistichium,

Psal.112. subiungitur alterum: Quia in æternum non commouebitur. sic hoc in loco asseuerationem propositique certitudinem simul cum causa indicat: *Quia ego fortis sum & nō homo*, quispiam ignauissimus & imbellis, cui ob ignauiam & metum cedendum sit, *& sanctus in medio tui*, qui ingenium naturamque meam à vulgari consuetudine abhorrentem, nec vilem, aut quorumlibet importunitati aut temeritati cedentem, neque in impietate atque sceleribus conniuentem, iam sæpe vobis testatus fuerim, non sine magno eorum qui contra moliti fuerint, malo, qui maiestatem meam semper illæsam intactāq. esse voluerim & conseruauerim. Nunc verò tibi Ephraim tam grauiter offensus, tam audacter, tam superbè irritatus, tam insolenter exceptus, non me submittam, ciuitatem tuam, cuius ego rex fueram, à qua per summam impietatem singularemque tuam audaciam exclusus, neque vnquam abs te reuocatus sum, non repetam, non ingrediar vltrò: Exclusisti, non reuocas, non supplicas, redeam? *non ingrediar ciuitatem*: Hebraicè, *& non veniam in ciuitate*. habet egregiam significationem oratio, namque distinctio est

& non

& non veniam: in ciuitate: non inquit adibo te, neque vltrò excipiam tē in ciuitate ipsa: satis tibi enim fuerat missos à me nuntios habuisse qui voluntatem meam declararent, satis etiam fuerat illud intellexisse, me si modo vltrò adires & supplicares, obuiam tibi venturum, excepturumque libenter, noluisti tamen auersionem tuam deponere, quoad deponerem ipse meam. noluisti procedere ad supplicãdum, illud expectasti, vt ego vltrò venirem vsque ad vrbem, atque in ipsa vrbe tibi pacem gratiamque offerrem, & confirmarem; non veniam profectò ad te in ciuitate.

Post Dominum ambulabunt: quasi leo rugiet, quia ipse rugiet & formidabunt filij maris Hebraicè, *filij à mari.*

CERTVM fixumque ex deliberatione consilium plenum prudentiæ & ad vtramque partem, id est, ad iustitiam & misericordiam aptissimum nobis hoc in disticho aperitur; & quam raionem diuina sapientia inierit, vt Israëlitæ nec meritarum pœnarum, nec maximæ illius atque inexhaustæ misericordiæ expertes essent, ostenditur: Nam cùm illis vt omnino in tantis sceleribus atque impietate ignosceretur, nec ius, nec ratio, nec futurorum temporum patiebantur exempla; rursus vt non penitus noceretur, diuina intercedebat clementia. Consilium igitur est eos, quos malis potius & miserijs, quàm indulgentia & obsequio erudiri oporteat, in abductionem atque captiuitatem tamdiu vexandos tradere, quoad maturum tempus adueniat; cùm diuina voce, hoc est, Christi Euangelio reuocati, tandem illam expuant miseriam, atque in perpetuam gratiam reducantur. exclamare profectò atque diuinæ sapientiæ ineffabiles artes arcanaq. consilia admirari hoc in loco libet: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei: Quàm incomprehẽsibilia sunt iudicia illius, & inuestigabiles viæ eius. Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit? quos constituit modos, quas vias munit, quibus summa quæ ab ipso parata est felicitas, hominibus tandem perferatur. visus est nobis Israël à Deo ita alienatus vt neque admonitus neque inuitatus resipiscere & redire voluerit. visus Deus propriæ maiestati atque sanctitudini consulens furoris sui iram in eos effundere decreuisse, & tamen in hac tam calamitosa re maximam Israëli ipsi commoditatem contineri intelligimus: Nimirum quòd qui illius antiquæ per vates vocationis repulsam, tanto sibi damno maloque fuisse senserint, vbi ipsum Deum per filium perque Euangelium suum denuo vocantem audierint. aduolent vndique omnes, & summo studio vocantem sequantur, maiorem grauioremque sibi calamitatem timentes nisi nunc obsequantur, quàm fuerit ea, quam ob violatas vatum legationes sunt hactenus perpessi. Si enim, inquient, qui per nuntios dictus est sermo, factus est firmus, & omnis præuaricatio & inobedientia iustam accepit mercedis retributionem, quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem, quæ non per nuntios, sed per Dominum narrandi initium acceperit? [Hebr.2.] [*Igitur post Dominum ambulabunt.*] Conuersionem integram Israëlitarum Euangelij tempore futuram præcinit, & quo studio, qua mente redeundum illis sit, describit simul, & Euangelij dignitatem, auctoritatem, & duplicem illius actionem indicat. Qui ante, inquit, æmuli rebellesque erant, qui dura ceruice & incircunciso corde sese prębuerant, Dominumque ad se, non se ad Dominum venturos esse contendebant, tunc supplices & parentes Dominum sequentur. Euangelij autem auctoritatem ita declarat, vt Domini ipsius verbum ab eodem Domino publicè pronuntiatum esse dicat, & Christum Euangelij auctorem & ministrum verè Deum confirmet. Ita etiam Paulus in hanc sententiam disserebat: Nouissimè, inquit, locutus est nobis in filio, quem constituit hęredem vniuersorũ, per quẽ fecit & secula, qui cùm sit splendor patris & figura substãtiæ eius, &c. [Hebr.1.] [*Quasi leo rugiet: quia ipse rugiet.*] Diuinam Euangelij vocationem leonis rugitui assimilauit: Nam quemadmodum ad leonis in siluis rugitum animalia cætera, maximæ autem feræ metu territæ contremiscunt, leonũ autem filij ad escas procurrunt (Siquidem certa leoni rugienti præda est, sicut scriptũ est: Nunquid rugiet leo in silua, nisi habuerit prædam? nunquid dabit catulus leonis vocem de cubili suo, nisi aliquid apprehenderit?) [Amos 4.] Sic etiam Euangelij vox à Christo missa magna omnium qui audierint commotio est: illa enim vox spem, lætitiam, & felicitatem filijs, feris autem alienisque & incredulis hominibus metum, horrorem, & exitium affert, sicut scriptum est: Deo autem gratias, qui odorẽ notitiæ suæ manifestat per nos. Nam Christi bonus odor sumus in ijs qui pereunt, [2.Corinth.2.]

» & in ijs qui salui fiunt, alijs quidem odor mortis in mortem, alijs odor vitæ in vitam. De » qua genuini Euangelij virtute grandis nobis & interpretabilis ad dicendum sermo est, quem suo tempore Deo adiuuante persequemur. Ob hanc autem rem dixit: [*Quasi leo rugiet.*] Et vt rem expolitione confirmaret, addidit: [*Quia ipse rugiet.*] Ipse Deus per filium suum diuinæ suæ naturæ consorté vocem & terroris & consolationis plená mittet, eademque vox in Apostolis audietur, qui Christi spiritu verè præditi atque aucti erunt. [*Et formidabunt filij à mari.* Hebraicè propriè est, *Et trepidabunt filij à mari.*] Verbum enim trepidare quàm formidare cõmodius ad sentẽtiam est. Integram quidẽ Israëlitis restitutionem & salutẽ Euãgelij virtute & efficientia futurá præscribit; quæ tamen non eodem tempore omnibus, qui in dispersione per totum diffusi sunt orbem, continget. Nam ex duabus mundi partibus oriente & occasu illi cæteros præcurrẽt, qui occidentalẽ plagam incoluerint, deinde verò alij suo tempore exiguo autem interuallo reliqui omnes quoscunque orientalis pars tenebit, tanta celeritate ad salutem suam properabunt, vt columbinis alis volasse videantur. [*Et trepidabunt filij à mari.*] Israëlitæ cùm ab Assyrijs abducerentur, partim ad occidẽtem relegati, partim per orientales regiones sunt dissipati. horum omnium plenam vocationem integramque restitutionem futuram sacri vates, alij apertis votibus, alij obscuris orationibus præcinuerunt. Abdias autem omnium cla-

Abdias. rissimè, & transmigratio exercitus huius filiorum Israël, quæ cum Cananæis est vsque ad » Galliam, & captiuitas Ierusalem quæ fuerit in Hispania, hæreditabuut vrbes Australes. » Magnam verò occidentalium Israëlitarum trepidationem futuram prædicit, quoniam ea pars prima omnium vocanda extimulandaque ad salutem est. sed id tamen non sine turba & tumultu fiet: Namque ex ijs alij Euangelij salute cognita, alij metu acti & nouarũ rerum tumultu trepidantes ad Euangelij lucem è tenebris venient, alij autem fugient, & solum vertent, atque occidentalia loca omnino destituent. Quæ res cùm nostris temporibus iam acta atque impleta sit, argumentum atque spem nobis facit, prope- diem futurum vt cætera etiam quę reliqua sunt perspiciantur. Plena fuit superioribus annis populo Israëlitico Germania, Gallia, frequentissima etiam Hispania vsque ad nostra ferè tempora fuit. Sed nunc rari admodum in Germania, nullus in Gallia; in Hispania nullus est omnino, qui Israëliticum nomen illud carnale tueatur. omnes vel Euangelicæ lucis sole illorum animi exorto vel principum consilio & diligentia Christianam religionem iamdiu professi sunt. & si qui adhuc in tenebris manere voluerunt, certè regionibus his cessere. Namque Gallia iam ante annos 250. Hebræorum gente vacua est, Hispaniæ autem finibus anno à Christo nato 1490. ex Castellæ regno, ex Lusitaniæ verò prouincia vltimi omnium migrauerunt; cùm multi interim ex eis Christianum nomen essent professi. Cæterùm qui nunc ex eo genere reliqui sunt, pauci certis in Italiæ oppidis agunt, alij autem omnes aut Asiam & Turcarum terras, aut Africam & Ægyptum incolunt. Igitur eorum qui à mari, hoc est, ab occidentali mundi plaga erant, res vt sese essent habituræ illo verbo aptissimè expressum est: [*Et trepidabunt filij à mari.*] namque vt apud Hebræos HARAD, sic apud Latinos trepidare huius est significationis, vt agendæ rei sollicitudinem cum turba & tumultu indicet, vt illud

Horat. lib. 2. Ode. 4. & 11.

Cuius octauum trepidauit ætas
Claudere lustrum. Et illud:
Nec trepides in vsum poscentis æui pauca.

Filios verò nominat Israëlitas,

Roma. 9. quorum est adoptio filiorũ, qui olim etiam filij dicti publicè in Ægypto fuerant. perstat autem in proposito, ostenditque qua ratione, quomodo cum filijs quos indulgentia arripuit, agi oporteat.

Et auolabunt quasi auis ex Ægypto & quasi columba de terra Assyriorum, & collocabo eum in domibus suis dicit Dominus:

EXTREMAM illam Israëlitarum restitutionem celerrimam fore non solùm hoc volandi verbo, sed auis & columbæ nominibus significat: Siquidem columbam maxima atque constanti volandi pernicitate valere, & Noe nuntio, & alijs etiam experimentis est demonstratum. quamobrem Dauid optabat: Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, &

Psalm. 10. » volabo. Ecce elongaui fugiens. Iam verò Israëlitas omnes quicunque reliqui nunc sunt, vel ad Ægyptios, vel ad Assyrios pertinere diximus: Etenim qui nunc apud Turcas rerum potitur,

potitur, idem Babylonis Assyriorumque Tyrannus, atque idem Ægypti princeps est. in huius autem ditione & potestate ferè omnes Israëlitæ sunt; alij enim Asiam, Ægyptum & Africam alij incolunt. Totam autē Africam eamque præsertim, quæ nostro mari abluitur, ad Ægypti genus in sacris referri Mose auctore didicimus, ait enim: At verò Misraim [qui Ægypto nomē dedit] genuit Ludim & Anamim & Iaabim, & Nepthium, &c. (Gene.10.) At verò oratio ipsa volandi comparatione augescit: Est autem huiusmodi auium, & maximè minorum, genus omnium maximè præpes. Hebræis Ziphor dicuntur, vt hirundines, alaudæ, cardueles, aliæque huiusmodi sunt. de quibus scriptum est: sicut aues volantes, sic descendet Dominus vt liberet populum suum. (Isai.) sed omnes & celeritate & contentione columba vincit. [*Et collocabo eos in domibus suis dicit Dominus.*] Stabilem & firmam eorum felicitatem fore confirmat, vtpote qui diuina manu collocandi in domibus suis & in æternis tabernaculis constituendi essent; neque enim solum incomparabili magnitudine, sed æternitate etiam atque stabilitate noui Testamenti felicitas antiquum illum veteris Testamenti statum & faciem erat superatura, sicut scriptum est: Ecce dies veniet dicit Dominus, & feriam domui Israël & domui Iuda pactum meum, non secundum pactum quod pepigi cum patribus vestris in die qua apprehendi manum eorum; vt educerem eos de terra Ægypti, pactum quod irritum fecerunt, & ego dominatus sum eorū dicit Dominus. Sed hoc est pactum, quod feriam cum domo Israël post dies illos, dicit Dominus: Dabo legem meam in visceribus eorum & in corde eorum scribam eam, & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum, &c. (Ierem.31.)

CAPVT XII.

CIRCVMDEDIT *me in negatione Ephraim, & in dolo domus Israël; Iudas autem testis descendit cum Deo, & cum sanctis fidelibus.*

EX REBVS ijs quæ grauissimorum librorum lectionem obscuram difficilemq. reddere possunt, vna est, cùm ea quæ ab auctore perpetua oratione fuerant conscripta, in diuersa capita ab alijs diuisa distinctaque sunt: Accidit enim nonnunquam eo in loco intercipi orationem, vbi magnæ sententiæ disiunctio hiatusque fiat, vel aliàs alijs partibus ita assui, vt neque sermo neque sensus cohæreat. Huiusmodi vitia nos in antiquorum auctorum libris non rarò deprehendimus, ac præcipuè in Lactantij Firmiani scriptis, quæ perpetua oratione dictata fuisse multa loca importunè interrupta declarant; in quibus capita non ad sententiæ rationem, sed ad legentis patientiam & ad spiritus cōtentionem intercisa fuisse videntur. Ex sacris autem libris plerosque integros nullisque capitibus distinctos ab auctoribus suis emanasse exemplaria ipsa tum Hebraica & Chaldaica, tum Græca docent. Facta autem est capitum distinctio, ex quibus nonnulla vel cum antecedentibus vel cum sequentibus periodis cognationē habent; quod vt sententia atq. oratio liberè fluat, diligenter obseruare oportuerit. vt in hoc loco qui apud vulgatam editionem vltimus vndecimi capitis versus est, ex sententiæ obseruatione atq. ex Hebraicæ lectionis nota duodecimi initium esse apparet. Hęc breuiter de hac re semel adnotasse atq. admonuisse operæpretium duximus. Iam verò nos ad nostrum munus pensumq. reuocemus.

ACCVSAVERAT antehac Deus Israëlem maximi illius & nefarij piaculi superstitionis atque simulachrorū cultus, idq. facinus multis exagitauerat nominibus, videlicet adulterij, insaniæ, & flagitij; post hæc ingratitudinis & cæterorum quæ audita iam nobis fuêre. Sæpè enim cōtingit vt in vna atq. eadē re plura contineantur crimina, quæ omnia siquis vnū tantum esse arbitretur, nunquam profectò dispositè accusare tractareq. possit: opus igitur est, non solùm ingenio, verumetiam iudicio & artificio quodam singulari, vt ea quæ plura in vno coniuncta sunt crimina distingui ac separari diligenter possint. In vno Mercurij Tyndaritani signo quod à Verre fuerat sublatum, multa Tullius crimina, pecuniarum captarū, peculatus, maiestatis, sceleris, crudelitatisq. notauit, (Cice. in Ver. acti.6.) ne cui mirum videri debeat, quod eadē res, idem Israëlitarū flagitiū, tam sepe à Vate nostro repetatur, tantisq. agitetur vrgeaturq. modis. Imò ne quod nobis peccatū simplex & leue esse existimetur, vel ob consuetudinē, vel ob nominū definitionumq. ignorationē. cùm Deo accusatori & iudici

iudici omnium rerum genera, omnes formæ partesque singulæ notissimæ sint, qui quo quidque nomine sit appellandum proprio certissimoque pondere expendere solus sciat: Psalm. 146. Vtpote qui numerat multitudinem stellarũ, & omnibus eis nomina vocat. Nunc igitur Israël tantis nominibus à Deo ob vnum facinus accusatus in doli proditionisque crimen denuo vocatur. vt qui principi regique suo insidias pararit, atque ad illius regiam vsque hostes oportunè induxerit. Quoniam verò oratio in definitiuo statu versatur, primũ omnium dolus est nobis definiendus. Est autem dolus malum studij simulatione aduersus immerentem paratum; quod si aduersus benemerentem fit, omnis flagitij superat inuidiam. Hanc definitioné nobis diuina indicat sapientia. Prouerb. 2. Qui relinquunt, ait, iter rectum, & ambulant per vias tenebrosas. Et, ne machineris proximo tuo malum, & ille tibi fidit. Prouerb. 6. Igitur criminis propositio est: quòd cùm sese Israëlitis crediderit, regemq. apud eos egerit, & optimum & clementissimũ, vltroque in medium eorum ad habitandum commigrauerit, inter quos sanctus omnino atque ab aliarum gentium vulgaribus & prophanis dijs separatus esse & haberi voluerit, tamen ab Israëlitis ita fuerit acceptus, vt per eos ad ipsum alienis dijs aditus sit patefactus; & hoc modo sese erga Deum Israël gesserit, quòd gentibus separatum atque inaccessum Dominũ non fidelis populi studio custodiendum, sed perfidorũ dolo prodendum circumsepierit: [*Circumdedit me in negatione Ephraim; & in dolo domus Israël.*] Cùm ad me, inquit Deus, sanctissimũ nulli vnquam Deorum vanorum accessus, neque diuinorum honorum communicatio mecum esse potuerit, cumq. ego huius maiestatis apud homines conseruandæ caussa meipsum Israëlitis crediderim, Isa. 42. sicut scriptum est: Ego Dominus, hoc est nomen meum, gloriam meam alteri non dabo, & laudem meam sculptilibus. nihil tamen tantum sibi sculptilia aut petere aut etiam cupere potuerunt, quantũ ipsis ab Israële vltrò est oblatum; non enim solùm meorum honorum partem, sed summam ipsam integram, mihi detractam illis concedere ausi sunt. Prior autem Ephraim, hoc est Israëlitarum regia familia circumdedit me negatione, me prior negauit, prior dixit: Hi sunt Dij tui Israël qui eduxerunt te de terra Ægypti; domus verò Israël, hoc est reliquæ nouem tribus dolo & fraude me circumdedit, illi enim cùm primum Ephraim me negauit, statim diuinos honores nouis sacratis Dijs decreuit & tribuit, 3. Reg. 12. sicut scriptum est: Et fuit verbum hoc in peccatum, ibat enim populus ad adorandum vitulum in Dan. idque illis ex cõmoditate admissum est, postquam tabernaculum apud eos fixi atque domum mihi ædificãdam locaui, in qua regio more adeundus, salutandus, colendusque ipsis fueram, circumdederunt me, non quem veneratione & cultu, sed quem dolo atq. proditione prosequerentur. At verò Iuda etsi offensionibus quidem multis, non tamen negatione aut dolo meam minuit maiestaté, sed frequentando templo atq. sacrificijs faciendis adhuc officium retinet. [*Iudas autem testis descendit cum Deo.* Hebraicè sic: *Iudas autem adhuc descendit cum Deo.*] Iudæorum in hac re constantiam probat, qui quanquam numero & copijs imminuti debilitatique fuerint, tamen religionem fidemque retineant. descendisse autem dicuntur ab illo splendore & frequentia. qua illorum vrbs celebrabatur, quo tempore omnes tribus rege ex Iudæorum familia vtebantur. nunc verò ex quo dissidium factum est, descendit quidem Iuda, de illo splendoris gradu, sed tamen cum Deo & cum sanctis fidelibus permansit: Neque enim à Deo desciuit, neque paternam religionem & pietatem deseruit, sed cum sanctis qui sunt in terra eius, & cum antiquis patribus voce & mente de retinenda religione fideq. seruanda consensit: Psalm. [*Et cum sanctis fidelibus.*] Sanctos appellat scriptura eos qui sanctissimum verum atque vnicum Deum purè sancteque colunt, sicut scriptũ est: Leuit. 20. Sancti eritis mihi quoniam ego sanctus sum Dominus Deus vester. quanquã verò longè alia in nouo atque in veteri testamento sanctitudinis ratio multoque illustrior sit, tamen sanctos olim fuisse & à prophano gentium more remotos Deoque gratissimos homines nulli non constat. Psalm. 9. Sanctis, inquit, qui sunt in terra eius, mirificaui voluntates meas in eis. Neque verò totam Iudæorum gentem sanctam esse confirmat, cùm illis temporibus multis etiam sceleribus contaminatam fuisse cõstet, sed quod sanctorũ partes & religionem non deseruerint, neque Deum suum quemadmodũ Israëlitæ, prodiderit, hoc asserit & probat Deus. hanc adeo rem Iudæorum rex Abias apud Ieroboamũ est professus: Leuit. 13. Vos, inquit, habetis grandem populi multitudinem, & vitulos aureos quos fecit Ieroboam in Deos, & eiecistis sacerdotes Domini filios Aaron atque Leuitas, & fecistis vobis sacerdotes sicut omnes populi terrarum:

terrarum: Noster autem Dominus Deus est, quem nõ relinquimus: sacerdotesq. ministrant Domino de filijs Aaron, Leuitæ sunt, in ordine suo. Holocausta quoque offerunt domino per singulos dies mane & vesperi & thymiama iuxta legis pręcepta cõfectum,& proponuntur panes in mensa mundissima; estque apud nos candelabrum aureum & lucernæ eius, vt accendantur semper ad vesperam: nos quippe custodimus præcepta Domini Dei nostri quẽ vos dereliquistis. Hæc nobis longius recitata ideo sunt, vt illud quod dictũ est manifestum fiat: *Iudas autem descendit, adhuc cum Deo & cum sanctis fidelibus*, vt sanctorum appellatione, non solùm pij iustique viri, sed sacerdotes sacrificia, legitimæ ceremoniæ & quæcunq. ad diuinam maiestatẽ purè & sanctè colendam pertinent, intelligamus, quorum omnium ratio apud Iudæos adhuc integra perseuerabat. itaque hac ex parte longo interuallo Israëlitis antecedebant Iudæi.

Ephraim pascit ventum & sequitur æstum, tota die mendacium & vastitatem multiplicat & fœdus cum Assyrijs iniJt, & oleum in Ægyptum ferebat.

CONSTANTIAM & pertinaciam in scelere Israëlitarum esse docet, vt criminis grauitas & turpitudo culpę magis etiam hoc argumento augeatur. ait autem Ephraim adhuc in proposito susceptoque consilio permanere, & nefarium illud scelus quo se obstrinxerat magis indies ac magis fouere, neque suorum studiorum vanitatem damnarẽ, sed vanioribus adhuc consilijs cumulare: Non solùm enim Deum suum eiusque religionem dijs alijs prodidit, quos regni rerumque suarum firmamentum fore sperauerat, sed nunc etiam non semel ea opinione deceptus ad Deum officiumque suũ non redit; quin potius ad homines confugit, quorum nõ magis certum, quàm eorum quos Deos esse opinabantur, auxilium erit; periculum verò & detrimentum fuerit certissimum, nãque vel dij veri vel falsi sunt; si veri & liberare periculo nõ valẽt, quorũ nã hominũ auxiliũ diuino maius expectari potest? si falsi & vani dei sunt, qui nec iuuare possunt, nec nocere, quorsum attinet homines aut inuidia, aut odio flagrantes implorare, quorum nullæ aduersus Deum à quo ipsi sic defecerant, vires esse possunt ad iuuandũ; ad nocendũ autẽ non erunt ineptę. Ergo ad priorem insaniam hanc etiam addidit posteriorẽ, vt non solùm Dei sui studiũ in vanorũ deorũ, sed in imbecilliũ, aut etiam inimicissimorum hominum mutauerit; eamq. adeo rẽ vrgeat atq. instet. Hanc verò causam trãslationibus, aut prouerbiali sermone pronũtiat: *Ephraim pascet ventos*. Ventũ pascere, est inania atq. inutilia sequi studiã, nã siquis se ventorũ pastorẽ profiteatur, eosq. regere & cõpescere certa ratione instituat, is profectò magno labore maximã sibi pariet vanitatẽ; neque enim venti aut regi, aut certis in locis cõtineri se patiuntur, sed vbi volunt spirant, & audis vocẽ eorũ, & nescis vnde veniãt, aut quo vadant; namq. omniũ linguarũ cõmuni sermone ventus aliquãdo vanitatis exprimit imaginẽ. Quod autẽ additur: *& sequitur æstũ*, Hebraicè autẽ *& sequitur Subsolanũ*. id significationẽ etiã auget; nã Subsolanus præterq̃ quod vẽtus est, omniũ ventorũ in Asiæ regionibus est nocẽtissimus: sunt enim quibusdã terræ partibus quidã venti præter cæteros infesti, vt Italis Auster, qui idẽ Mytilenẽsibus ęgritudines, Corus tussim affert: ita Subsolanus oriẽtalibus & meridianis regionibus nocet, sicut scriptũ est: Sicut ventus Subsolanus disperdã eos. Et iterũ: Ecce plantata est, ergone prosperabitur? nonne cũ tetigerit eã Subsolanus siccabitur? & in areis germinis sui arescet? Huiusmodi rebus & studijs intentus Ephraim: [*tota die mendacium & vastitatem multiplicat*,] quoniam videlicet superstitionis vanitatem hominum imbecillium, atque etiam inimicissimorum auxilium petẽdo, non sine suarum rerum sumptu & intertrimento auxisset; nam *Fœdus cum Assyrijs iniJt, & oleũ in AEgyptum ferebat*. posterius hemistichiũ priores allegorias & prouerbia explicuit: Nãq. deorum vanorũ cultus ventus quidã & vanitas est, Ægyptiorum verò Assyriorumq. amicitiæ & fœdera, pręterquam quod damnosæ illis essent, nocentes etiã erant & pestiferæ: *oleum* pro muneribus omnibus quæ ex Israële in AEgyptũ asportabãtur, positum est: nãq. vt aliarũ rerum, olei etiam optimi Israëlitarum regio feracissima fuit, sicut scriptum est: Iuda & terra Israël ipsi institutores tui in frumento primo: Balsamum, & mel, & oleum, & resinam proposuerunt in nundinis tuis. Hactenus quidem criminis totius argumentũ & propositio est. Nunc porrò crimen ipsum accusatioque sequitur, quã beneficijs cõmemoratis fidei olim receptæ, nũc verò lata postulatione perorat. Argumẽtatur autẽ ex cõparatione, hoc modò: Si Iudæorum gens quæ religionis fidem nunquã violauit, in crimen

Ioan. Horat. lib. 2. od. 14. Vitruuius lib. 2. c. 7. Ierem. 17. Ezech. 17. Ezech. 27.

à Deo

à Deo vocatur.eo nomine,quòd officio non satisfecerit,quomodo Israël crimen effugiet, qui simul & religionem deseruit & officium? Hæc huius versus sententia est.

Et iudicium Domini cum Iuda, & visitatio super Iacob: iuxta vias eius & iuxta adinuentiones eius reddet ei.

IUDICIUM hoc in loco pro lite accipitur & contentione: nam Hebraicè est RIB, cuius verbi significatio cùm alibi, tum in Habbakuq cōmentarijs longius nobis explicata est: Lis, inquit, est Domino cum Iuda,ergo visitatio est super Iacob iuxta vias eius & iuxta studia,quæ sequutus est,postquam nouas res moliri cœpit.hoc enim adinuentionis Latinè redditum nomen significare hoc in loco debet: namque *Maghalal* Hebraicè est, quod ad fraudem,dolum,atque ad nouarum rerum cupiditatem pertinet,de quo & nos iam diximus superius. Neque verò quid visitatio diuina in hoc loco sic latere poterit, si quæ iam in hunc vatem sunt à nobis conscripta, teneantur: Namq́ue idem fere visitare, quod caussam alicuius cognoscere est; cognita autem Israëlis fraude, doloq́ue malo,atq. perfidia, æquum seuerumq́ue de factis iudicium faciendum est. Sed quòd Iacob nominauit certa notatione non caret: Nam cùm duo eidem nomina fuerint Iacob & Israël, prius illud priuatum eius statum, eamq́ue conditionem significat, in qua fuerat ante quàm diuinis promissionibus & beneficijs auctus cumulatusq́ue esset, dum adhuc illo nomine tantum vt Isaac filius, atque Esau frater, non vt Deo gratus acceptusq́ue appellaretur. In eo agitur statu reus Iacob constituitur, vt quo pluribus maioribusq. beneficijs affectus fuisse doceatur,eo grauiorem culpam arguatur sustinere. Ad orationis autem rationem illud obseruandum non incōmodè est, Coniunctionem & in sacris argumentationibus, (maximè autem cùm ex contentione argumentū ducitur,) illationem innuere consueuisse,vt in ipso eodem Iacob negotio cùm nomen illud humile mutare iuberetur,
Gene. 32. hac argumentandi figura angelum visum fuisse legimus. Nequaquam, inquit, appellaberis Iacob,sed Israël: quoniam si contra Deum fortis fuisti,& contra homines prævalebis: sic Hebraicè,vbi Latinus interpres pro, &, reddidit, *quanto magis*, idq́ue quam optimè.sic etiam hoc in loco comparationis vim habet: [*Et visitatio super Iacob.*] Id est, quanto magis Iacob iudicij cognitione dignus est?

In vtero supplantauit fratrem suum, & in fortitudine sua directus est cum angelo.

PROPOSITIONEM confirmatio sequitur, cuius ratio & modus est vt primo loco diuina beneficia,secundo, pacta & fœderis conditiones exponantur, postremo officium desideretur: & illud in scelus & definitionem mutatum deprehendatur. Beneficiorum verò expositio ordine ab exordio repetitur: Namq́ue peculiari Dei prouidentia iam inde ab ortu suo Iacob nondum fuisse constat. Primum enim cùm gemini vtero gererentur, alterq́ue natura maior & maturior,cumq́ue suo vterque loculo separati,inuoluti,inclusiq́ue essent,neque membrorum vllus adhuc motus aut vllus esse secundū naturam posset vsus,vt alter alterum aut apprehēderet,aut teneret; tamen Iacob Esau fratris apprehenso atque contento calcari diuinam sui curam testabatur,seq́ue Deo tantùm non fratri natu maiori nec hominibus cessurum esse prædicebat. Iam verò simile istud prouidentiæ erga se argumentum erat,atque excellentius longè portētum,quod qua nocte illi cum angelo luctæ virtutisq́ue certamen contigit,fortissimè sustinuit atque vicit, [*In fortitudine sua directus est cum Dijs.*] Sic Hebraicè, Hoc est nunquam cessit, sed fortissimè restitit non modò hominibus, sed Dijs. Erat etiam signum hoc futurum, si in officio Iacob manere & perseuerare vellet. Nemini nec hominibus nec dijs cessurum esse, vnico duntaxat excepto Deo, cuius prouidentia & beneficio hæc ab eo vincebantur; namq. omnibus gentium dijs natura & virtute angeli præstant. Quando gentium dij aut dæmonia aut muta & virtutis expertia simulachra sint. Indecorum autem erat angeli victorem dijs virtute minoribus succumbere. quòd autem vicerit angelum confirmat vates:

Inualuit, inquit, *ad Angelum, & confortatus est.*

ITA vno Deo minorem sese hactenus exhibuerat Iacob; id verò cum secundum naturam fieri in homine non possit,Deo acceptū referri oportuit, cuius beneficio superior
Gene. 32. euaserat ijs,quibus sese imparē cognouerat, vt apud Deum cuius fidē implorabat,fuerat professus. Minor tamen, inquit, sum omnibus miserationibus tuis & veritate tua quam expleuisti seruo tuo.Erue me de manu fratris mei Esau,quia valde eum timeo,&c.sic ille

supplex

ſupplex adoranſque petebat non hominem, nõ Deum alium præter Deum, quem patris ſui Abraham, patris ſui Iſaac Deum appellauit, Deum ſibi perpetua tutela conſulentem, quem ſibi hoc modo præcipientem audierat: Reuertere in terram tuam, & in locum natiuitatis tuæ, & benefaciam tibi. Hæc eſt eius hemiſtichij ſententia:

Fleuit & rogauit eum.

HEBRAICE: & ſupplicauit ei. tantis ergo beneficijs affectus Iacob ad ſanctiſſimam religionis & fœderis cum Deo conditionẽ deſcendit ſeque & filios nepoteſq. ſuos Deo perpetua fide & cultu obſeruando addixit, quæ res vt facilior teſtatiorq. fiat, pacti totius nobis recitanda ſumma eſt. Interea locutus eſt Deus ad Iacob: ſurge & deſcende Bethel, Gene. 35. & habita ibi, facq. altaria Deo, qui apparuit tibi quando fugiebas Eſau fratrẽ tuum (non vlli alij inquam Deo) Iacob verò cõuocata omni domo ſua ait: Abijcite deos alienos qui in medio veſtri ſunt, & mundamini ac mutate veſtimenta veſtra. apparuit autem iterum Deus Iacob poſtquam reuerſus eſt de Meſopotamia Syrię, & venit in Bethel, benedixitq. ei dicens: Non vocaberis vltra Iacob, ſed Iſraël erit nomẽ tuum, & appellauit eum Iſraël, dixitque ei: Ego Deus omnnipotens. Creſce & multiplicare: gentes & populi nationum ex te erunt, reges de lumbis tuis egredientur, terramque quam dedi Abraham & Iſaac dabo tibi & ſemini tuo poſt te. Et receſſit ab eo. Ille verò erexit titulum lapideum in loco quo locutus fuerat ei Deus, libans ſuper eum libamina, & effundens oleum. vocanſque nomen loci illius Bethel. Quoniam verò hæc omnia non cum Iacob ſolùm, verùm cum tota eius poſteritate acta & tranſacta ſunt, atque ob eam rem altare poſitũ ſacrificia facta & lapis ad perpetuum monimentum eſt fixus; ideo addidit:

In Bethel inuenit eum, & ibi locutus eſt nobiſcum.

ERGO Iſraël nomen ab angelo impoſitum à Deo confirmatum eſt, propterea quòd ab illa prioris conditionis humilitate ad eum auguſti diuinique nominis ſplendorem vocatus eſt, vt potens cum dijs appellaretur: illam verò vim illamq. fortitudinem, illud denique nomen ita interpretari oportuit, vt vni viuenti veroq. Deo cui nomen Adonai eſt, nulli præterea alij cederet & pareret, nulli ſeſe permitteret & crederet. hic enim Deus ſolus fortiſſimus eſt, cuius virtute prouidẽtiæ, omnia pericula ſuperauerat, Deus videlicet Abraham & Iſaac patrum ſuorum, ac ne fortè filijs Iacob commune Dei nomẽ aliquem errorem pareret, illiq. Deo ſuam felicitatem adſcriberent, à quo non acceperant. ob eam rem teſtatiſſima nominis appellatione admoniti doctique fuère, ſicut ſcriptũ eſt: Dixitq. Exod. 3. Deus ad Moyſen: Ego ſum Adonai, Deus patrum veſtrorũ, Deus Abraham, Deus Iſaac, Deus Iacob miſit me ad vos: hoc nomen mihi eſt in æternũ, & hoc memoriale meum in generatione & in generationẽ. Itaq. non potuerunt verum Deum ignorare vt inſcientes cultum alio traducerent; cùm ſatis illis apertum teſtatumque fuiſſet, cui Deo maiores ſui felicitatem ſuam, cui etiam ipſi ſuam deberẽt: & quibus ille modis, quo cultu atq. officio obſeruandus, retinendusq. ſibi perpetuò eſſet; ſi modò Iſraëlis ſplendorem, dignitatem, & nomen tueri ſtuderent. hoc eſt quod Vates noſter ait:

Et Dominus Deus exercituum Adonai memoriale eius.

NOMEN Hebraicum quatuor literis conſtans IHVH, quod propriũ Dei veri nomẽ eſt, cùm ſuas, quibus pronuncietur, vocales in ſacris libris non habeat. alterum ex duobus diuinis nominibus ADONAI. vel ELOHIM ſui dat in lectione vicariũ, pro quibus vel DOMINVS vel DEVS Latinus reddit interpres. Huius igitur verſus illa breuiter ſententia eſt; Ille nimirum Deus Iacob colendus ſemper atq. omni officio retinẽdus fuit, cuius virtutem, curam, atque prouidentiam ipſe patreſq. ſui vbique fuerant experti. nullũ autẽ alium illis fuiſſe cõſtabat præter ADONAI fortiſſimum Deum exercituum, cuius nutu omnia gubernãtur, cuius maximos & fortiſſimos exercitus in cælo, in terra, atque adeò in ipſo aëre eſſe rebus vbique pro voluntate ſua geſtis, ipſius etiam Iacobi cauſſa probauit; quamobrem hoc illis nomen ſanctiſſimũ perpetuò eſſe debuit, [*Adonai memoriale eius.*] Quo autem officio coli illum retineriq. oportuiſſet, nempe fide & virtutis obſeruatione perpetua, ſequenti verſu declaratur:

Et tu ad Dominum Deum tuum conuerteris: miſericordiam & iudicium cuſtodies, & ſpera in Deo tuo ſemper.

MEMINISSE oportet futurum tempus verborũ ad officium perpetuò faciendum

accõmodari. docet autẽ Israëlis officiũ fuisse Dei sui partẽ perpetuo sequi,& quẽ semper sibi prouidentem optarent, semper ijs quæ maximè illi gratæ sunt artibus,fide, ac pietate colere, atque hoc modo semper illius sibi tutelã promittere. [*Ad Deum tuum*, quẽ scires esse ADONAI, *conuerteris*:] omni studio,inquit,ad illius colendam religionem intentus esse,fidemq. illi integrã inuiolatamq. seruare debuisti. [*Misericordiam & iudicium.*] *Misericordia*, pro omni erga proximum pietatis genere posita est. *Iudicium*, æquitatem & totius officij significat rationẽ.hoc vobis erat præstandũ; namq. his rebus vera pietas cõstat, fide & misericordia, ita vt qui alteram ab altera separarit, & magnum religionis detrimẽtum & totius verę vtilitatis iacturam faciat,sicut scriptũ est: In hoc glorietur qui gloriatur scire & nosse me quia ego sum Dominus qui facio misericordiã & iudiciũ & iustitiã in terra: hæc enim placent mihi,ait Dominus. (Ierem.9.) Hactenus prima & secunda cõfirmationis pars,hoc est, beneficiorũ cõmemoratio, fœderis atq. cõditionũ recitatio; nũc deinceps iniquitatis ac perfidiæ exprobratio est: nam qui iudiciũ obseruare iubebatur, pietatẽ pro tãtis beneficijs reddere debuit,idq. sedulò & diligenter summoq. studio præstare, siquidẽ hæc iudicij & iustitiæ vis & ratio est,vt in omnibus pactis,& cõmercijs integritas semper & veritas obseruetur,omnisq. fraus,imò omnis fraudis absit suspicio.Si ergo Iacob iustè cũ Deo agere iudiciumq. obseruare voluisset, qua fide, qua religione teneretur? Si verò tunc demum beneficijs à Deo collatis sese non dignũ præbuisset,hoc est,rerũ omniũ copia,pace, & incolumitate: at verò ille vbi hęc omnia accepisset,tamen eum à quo acceperat debito palam fraudauit obsequio,& eo impudentiæ atq. audaciæ processit,vt nihilominus iustũ se rerũ suarũ possessorẽ iactet, & prædicet, nihilq. sibi suisq. rebus ea parte metuat quòd malè sint partæ. Itaque in hoc commercio maxima iniquitas maxima fraus est admissa:

Canaam in manu eius statera dolosa calumniam dilexit.

EXEMPLO proposito ostẽdit Deus Ephraitas,hoc est Israëlis filios non regis optimi fidelem populũ,non patroni & tutoris præstantissimi optimũ clientem, vel pupillũ egisse sed mercenariũ & venalitium mercatorẽ eumque fraudulentũ,qui magnas sibi copias ex maxima fraude sperarit,cui consuetudo religionẽ & metũ ademit, atq. audaciam impudentiæ etiam coniunxit. [*Canaam*] mercatorẽ significat,vt Sindonem fecit & vendidit,& cingulum tradidit Cananæo. (Prouerb.31.) Quoniam Cananæorũ natio præ cæteris maximè ex mercatura quæstum faciebãt; ideoq. vafra magis & callida, orti enim à Cham Noahi filio paternam impietatem quasi hæreditariam imitabãtur. Ergo Israëlis filius Ephraim mutatus est in Canaam mercatorem filium Cham,in cuius manu bilanx dolosa est. [*Calumniam dilexit.*] ita fraudis studiosus est,vt dum sibi cõsulat,quemuis fraudare pro nihilo ducat:

Et dixit Ephraim: Veruntamen diues effectus sum, inueni idolum mihi,omnes labores mei non inuenient mihi iniquitatem: quam peccaui.

SVMMA Israëlitarum impudentia notatur, qui non solùm antiquis beneficijs immemores, sed præsentibus ac perpetuis ingrati fuerunt, perinde enim & se & rem gerebant, iactabant & prædicabant, ac si nulla fraude aut iniuria, sed iusto labore partæ fuissent, nec diuino beneficio essent acceptæ referendæ. [*Veruntamen.*] Affirmationem habet, vt: (Psalm.) Veruntamen in diluuio aquarum multarum ad eum non approximabunt: [*Diues effectus sum.*] Mea diligentia & industria non alicuius alterius auxilio, aut beneficio. Hæc sententia verbo Hebraico indicatur,quod non ditari,sed ditescere significat. Atque sic vertendum clarius esset: *contigit mihi ditescere*, quãdo huiusmodi Latina verba præteritis destituuntur temporibus. [*Inueni mihi idolum*. Hebraicè, *Inueni vim mihi.*] *Vim*, pro facultatibus & copijs positum. vt apud Latinos ingens auri atque argenti vis dicitur. [*Omnes labores mei non inuenient iniquitatem quam peccaui.*] Hic duplex crimen est, alterum,quòd suo labore suaque industria diuitias opesque partas affirmat,quod sanè ad perfidiam spectat,cùm ea sibi ex diuino beneficio contigissent: alterum, quòd non modò ijs corradendis: verùm conseruandis fraudem abesse, affirmabãt;cùm iam in dictis etiam fraus & impietas deprehendatur. Etenim agros,& prædia,domos ac villas,cæterasq. opes & vires etiam,& industriam, quibus hæc ab illis culta & tractata sunt Deo à se deberi fateri oportuit,sicut scriptũ est: (Deut.7.) Ne postquam comederis & satiatus fueris,domos pulchras ædificaueris, & habitaueris in eis, habuerisq. armenta boum & ouium & greges argenti

& auri, cunctarumque rerum copiam. Eleuetur cor tuum & non reminiſcaris Domini » Dei tui, qui eduxit te de terra Ægypti, de domo ſeruitutis, & ductor tuus fuit in ſolitu- » dine magna atque terribili, &c. Ne dicas in corde tuo: Fortitudo mea, & robur manus » meæ, hæc mihi omnia præſtiterunt, ſed recorderis Domini Dei tui, quòd ipſe vires tibi » præbuerit, vt impleret pactum ſuum ſuper quo iurauit patribus tuis, ſicut præſens indicat » dies. [*Non inuenient iniquitatem.*] nihil mihi in rebus ſtudijsque meis aut fraudis, aut peccati obijci poteſt, quippe omnia iuſto labore parta honeſto etiam vſu tractata ſint, itaque nihil ex me iure quiſpiam requirat, cùm nemini quicquam debeatur.

Et ego Dominus Deus tuus de terra Ægypti, adhuc ſedere te faciam in tabernaculis, ſicut in diebus feſtiuitatis.

ANTIQVORVM beneficiorũ immemores fuiſſe cõmemoratione ipſa confirmauit; nũc etiam præſentibus beneficijs ingratos re ipſa & ſuarũ rerũ memoria renouata arguit: namq. non ſolũ Iacob tantis beneficijs affecti, quẽ Deus tot caſibus ſuperiorẽ fecerat, ſed ſui etiã ipſorũ obliti; quos omnibus rebus egẽtes è ſumma miſeria & ærumna liberauerat, atque ad eam quã ſibi mendoſè adiudicabãt regionẽ propria virtute magnis miraculis & prodigijs emptos traduxerat. hoc eſt quod dicit: *Ego Dominus Deus tuus de terra Aegypti.*] vbi nulli tibi agri, nullæ diuitiæ, ſed extrema fuerat inopia; nũc aũt de his regionibus abductũ te ad antiqua tabernacula tua cõuertã, vt noris an tuis laborib⁹ ſine vlla iniuria aut iniquitate parta & conſeruata fuerint ea, quæ abs te poſſidebãtur. [*Adhuc ſedere faciam te in tabernaculis ſicut dies ſtatos.*] Sic Hebraice eſt: Significat autẽ his verbis eum ſtatũ, & eam quam nunc Iſraëlitæ ferunt conditionem: cùm per totum orbem diſperſi nullos agros, nulla prędia, nullas omnino ſtabiles ſedes habent: ſicubi verò maximè quieſcere videtur, domos tantũ easq. vel conductas, vel ſi proprias, nõ magnificè tamẽ extructas poſſident, vt qui ſibi migrandũ eſſe perſuaſum habeant. hoc verò viuere in tẽtorijs eſt. tabernaculis aũt numero multitudinis dixit, cùm ſermo cum vno Ephraim eſſet, eo quòd ſępe illi mutanda forẽt, nulla ſtabilis ſedes, nullũ certum habendũ domicilium. neq. verò maiorem explicationẽ locũ hunc deſiderare arbitramur, quàm euentũ ipſum, & præſentẽ Iſraëliticarũ rerum ſtatũ. tãdiu autẽ hanc illis pœnã ferendã ſuſtinendamq. eſſe prædicit, quoad præfixæ conſtituteq. dies fuerint peractæ, quarũ certus numerus quibuſdã vatibus prędictus fuit, quibuſdã etiam erat prædicendus. [*Sicut dies ſtatos.*] Hebraicè *Moghed*, certũ præfinitũ tempus ad aliquid faciendum ſignificat, quod Hiſpanicè propriè *Plazo* dicitur. Latinus interpres ob linguæ inopiam nunquã ſimplici verbo reddit, ſed interdũ certum tẽpus, nõnunquam verò hoc tẽpus, vel feſtũ tẽpus, vel feſtũ, hoc eſt, obſeruandũ diem. vt, Secundũ hoc tẽpus veniã, & erit Saræ filius, id eſt, legitimo pariendi tẽpore cùm rediero erit Saræ filius. Cõcepit & peperit filium in ſenectute ſua tẽpore, quo prædixerat ei Deus. & illud: Cõſtituit eis tẽpus dicẽs, cras faciet Dominus verbũ illud. In omnib⁹ his locis eſt *Moghed*. Cùm autẽ nihil eorũ, quę ad homines pertinẽt temerè vel caſu fiat, aut maneat, ſed diuina omnia gubernentur prouidentia, non ſolùm hæc Iſraëliticæ calamitatis tempora ab eo prouiſa, ſed prædicta conſtitutaque eſſe docet Deus.

Iuriſconſulti diem dicere Alciatus in Parergis. Gene. 17. Gene. 21. Exod. 9. מועד

[*Sicut dies ſtatos.*] *Sicut*, non ſimilitudinis ſed quantitatis cõiunctio hoc in loco eſt; namq. Hebraicè CH particula & ad qualitatis ſimilitudines & ad quantitatis æqualitates & rationes accõmodatur, vt illud: Et fuit ſicut retrahere manũ ſuam egreſſus eſt alter. hoc eſt, vbi ille manum retraxit. Gene. 38. Tamdiu ergo tabernacula habitabis, tãdiu vagus domo patriaq. exul eris, quoad præſcriptorũ dierũ adſit finis. quos dies non ſolùm à ſe præſcriptos, ſed vatibus etiã prædictos expoſitosq. fuiſſe docet, ſicut ſcriptũ eſt: Quia nõ faciet Dominus Deus verbũ, niſi reuelauerit ſecretũ ſuum ad ſeruos ſuos prophetas. Amos 3. Certè ergo dies (ſiue ſolemnitates, ſiue tem- » pus maturum & iuſtum, ſiue quouis nomine Latino appelles id quod *Moghed* Hebraicè) nominati à Deo ſunt, quibus Iſraëlitæ in ærumna atque miſeria eſſent. id quod factum eſſe Ieremias teſtatur: Vocauit, inquit, aduerſum me tempus vt contereret electos meos. Thren. 1. non ſolùm autem ijs vatibus qui illa tempeſtate & ante fuerunt, communicatum hoc temporis certi conſilium fuiſſe, ſed alijs etiam communicandum fore pollicetur, quibus ſolis calamitatis finis & Iſraëliticæ reſtitutionis ſacramẽtum notũ eſſe voluit Deus; cuius in poteſtate tẽpora & momẽta ſunt. ex multis verò modis quibus prophetæ futurorũque conſcij viri à Deo agi ſolent celeberrimi ſunt allocutio, viſio, ſimilitudo. Atque allocutio

quidem in somniis fit, qualis ea qua Abraham, Iacob, Samuel Laban, Abimelech, & Ioseph etiam vir Mariæ moniti doctiq. fuerunt. de qua propriè scriptum est: [Nume.12.] Si quis fuerit inter vos propheta Domini in visione apparebo ei, vel per somnium loquar ad illũ. itaque Deus vt apparet visione sic in somnio alloquitur. Similitudo autẽ est, cùm certis prouerbijs & ænigmatibus aut aliter ostẽtis res futura repræsentatur; quorum ratio nisi aliunde aperiatur, ijsdem ipsis vatibus obscura & intellectu difficillima esse solet. cuius generis multa apud omnes vates, apud Danielem verò atque apud Ioannẽ Theologum plurima leguntur. Israëliticarũ ergo calamitatum rationem ex visione quibusdã vatibus iam Deus ostenderat: imaginẽ verò & similitudines futurũ erat vt vatibus ostenderet, Iccirco dicit:

Et locutus sum super prophetas & ego visionem multiplicaui.

VT QVAM testatissima omnibus res esset, nec ad casum, neque ad fortunam referri à quoquam posset. de futuro autem dicit:

In manu prophetarum assimilabo:

NAMQVE Hebraicè cætera in præterito, hoc in futuro dicitur. Significat itaq. tempus hoc nõnullis vatum certa ratione fuisse declaratum, vt ex illo loco patet: [Thren.1.] Vocauit aduersum me tempus, alijs in visione ostẽsum. quemadmodũ ex visione doctus Isaias dixit: [Isai.1.] Nisi Dominus exercituũ reliquisset nobis semẽ, quasi Sodoma fuissemus & Gomorræ similes essemus: Danieli autẽ & Ioanni Theologo futuris post illa tẽpora vatibus rem hãc per similitudines creditam fuisse legimus: Tu aũt Daniel claude sermones & signa librũ [Dan.12.] vsque ad tempus statutum, plurimi pertransibunt, & multiplex erit sententia. & paulò inferius: Et dixi viro qui erat indutus lino, qui stabat super aquas fluminis; vsq. quo finis horum mirabilium? & audiui virum qui indutus erat lino, qui stabat super aquas fluminis, cùm eleuasset dextram & sinistram suam in cælum, & iurasset per viuẽtem in æternum, quia in tempus & tempora & dimidium tẽporis, & cùm cõpleta fuerit dispersio manus populi sancti complebuntur vniuersa hæc. Subiungit autem Vates: Et ego audiui & non intellexi. Plenæ etiam sunt Apocalypsis chartæ huiuscemodi similitudinibus & imaginibus, vt illud: Et hic sapientia est, qui habet intellectum computet numerum bestiæ; numerus enim hominis est, & numerus eius sexcenti sexaginta sex, qua similitudine nihil obscurius dici posse arbitror.

Si in Galaad idôlum: ergo frustra erant in Galgad bobus immolantes. nam & altaria eorum quasi acerui super sulcos agri.

DEFENDEBAT Ephraim nihil sibi vitio dari, nullamque in rebus suis iniquitatem inueniri posse, cùm plena tamen eorum loca superstitionibus, plena fanis & altaribus nefarijs essent, quibus nominibus maxima ipsorũ erga Deum perfidia augebatur. quoniam verò sua quisq. non perinde ac alterius vitia perspicit, horum exemplo & præiudicio suæ impietatis Ephraitæ atq. Israëlitæ cæteri redarguuntur. Duo autẽ exẽpla citantur, quorũ ob similem culpam simile est iudicium, indeque argumentũ à minori depromitur, cuius illa sententia est: Ij qui Galaad habitabant, ex Israëlitarum genere & familia fuerunt. hos autem iniquitatis reos fuisse & diuina sententia & supplicij euentus declarauit. Sententia superius hæc fuit: Galaad ciuitas operantium iniquitatem. Euẽtus autem quod illa gens cum ijs tribubus, quæ trans Iordanem fuerant, abducta in captiuitatem fuit, hoc est, cum Ruben & Gad, & dimidia tribu Manasses. Neque verò solùm Galaaditis nocuit superstitio, sed vicinis etiam & finitimis eorum Gilgalitis qui & pari culpæ obnoxij pari pœna affecti fuerunt, id quod altaria eorum deserta & vacua testabantur. Consequens ergo est Ephraitas qui eadem studia sequantur similem culpam sustinere, similemq. pœnam esse subituros. Erãt verò Galaaditis Galgalenses vicini, Iordanis solùm alueo vtrorumq. agros dirimente. facile autem Galaaditarum vicinitate superstitionis pestis Galgalim attingere potuit; atque ex ea caussa certa & continuata fuit vtriusque ruina; namque vtrique simul abducti in captiuitatem fuerunt, & si qui reliqui fuerant, tamen cum Zabulone & Neptalim, qui proximi illis etiam erant, funditùs è suis sedibus euersi sunt. [*Si in Gilgad idôlum.* Hebraicè: *Si in Gilgad iniquitas.*] Nam respondet illi orationi Ephraitarum: Omnes labores mei non inuenient iniquitatẽ mihi, quam peccauerim. Quod si in Gilgad iniquitas est. & vlterius: si Galgal culpa non vacat. qua ratione sese Ephraim extra omnem culpam causamq. ponet? cùm ijsdem studijs teneatur atq. eadẽ quæ illis admissa fuerant

fuerant,admittat. Atque in argumẽtationis propoſitione duplex pars eſt;altera quidẽ eſt, Iniquitas eſt in Galaad,altera verò,& vanitas eſt in Galgal. priorem hypotheticæ partem ſuperius cõfirmarat,alteram oportunè confirmat, nempe Galgal vanitatis reum eſſe. probat autem ex facto ſic: [*Erant in Galgal bobus immolantes*] probat etiam à deſtinatis, cum aras commemoret fabricatas, in quibus ſacrificia fierent. Probat ex euentis eorum vaſtatione demõſtrata,cùm altaria plurima extare dicat,quæ ab hoſtibus diruta non fuerint, & tanquam terminorum acerui in agris, ſic impietatis & ſuperſtitionis teſtes atque iudices aræ illæ in Galgalis viſantur. eſt autem verſus hic aliquanto difficilior, propterea quòd indeclinabiles dictiones & puncta Hebraicam proprietatem nõ omnino reddunt: nam Hebraicè ſic legimus: [*Si Gilgad iniquitas, certè vanæ fuerunt,in Galgal boues immolauerunt:etiam altaria eorum vt acerui ſuper ſulcos.*] Si ergo in Gilgad iniquitas fuit, neque illic ſolùm, ſed etiam apud Galgalas vanè actũ eſt, cùm boues immolatæ fuerint; id quod altarium frequentia vt aceruorum in agris multitudo relicta docet. conſequitur Ephraim integritatem innocentiamque ſuam falſò iactare atque defendere. in hoc autem enthymemate concluſio omiſſa eſt,quoniam ea in antecedẽtibus orationibus fuerat explicata, vbi dictum eſt: Canaam in manu eius ſtatera doloſa,dilexit calumniam. Namque in illo loco propoſitio collocata eſt, quæ in ſequentibus argumentationibus concluſio fieret. Oportet autem ſacrorũ librorum interpretem in his argumentandi rationibus eſſe exercitatiſſimum; quãdoquidem magna verborum breuitate maxima argumentationũ momenta continentur [*Bobus immolantes.*] non datiui ſed effectiui caſus eſt: namque Hebraice eſt accuſatiui. cùm dicit autem boues immolaſſe magno ſumptu maximum incommodum ſibi ipſis quæſitum reprehendit.

Fugit Iacob in regionem Syriæ & ſeruiuit Iſraël in vxorẽ, & in vxorem ſeruauit. In propheta aũt eduxit Dominus Iſraël de Ægypto, & in propheta ſeruatus eſt.

ALIO argumento iniquitatem & perfidiam Ephraitarũ ac totius Iſraëlis confirmat, ita vt Iſraëlem ſuo ipſius præiudicio, ſuoque gladio iugulet: namque exemplum non ex aliena,ſed ex propria cauſſa petit,ita vt criminis vim ſubterfugere non valeat,neq. etiam iudicij periculum declinare,cuius iudicij auctor idem ipſe fuerat,qui reus eſt conſtitutus. Igitur Iacob patris iudicio Ephraim damnatur: Quippe cùm domeſticũ exemplum legis loco eſt habendum. Tota autem oratio hanc habet ſententiam, Iacob, cùm nondum honore aut dignitate aliqua functus eſſet, nondũ aliud, quàm priuatum nomẽ tueretur, imò dum in miſera eſſet cõditione, vtpote patria profugus in aliena regione degens atq. ob inopiam ſeruire coactus, tamen non gratis hoſpiti Laban & non malè de ſe merenti ſeruire voluit, ſed mercedis nomine id quod habuit ſummũ pretium pactus eſt: nõ enim aurum,aut argẽtum,non oues,nec armenta, ſed incõparabilis formæ & virtutis puellam patri chariſſimã popoſcit,ita vt ſeruitutẽ & gregum cuſtodiã magno,non pretio, ſed præmio redemerit, tanto ſe,& ſtudiumque operamque ſuam fieri,æſtimarique voluit Iſraël: & tamen Iſraëlis filij ſummam Dei erga ſe curam,ſtudium,cuſtodiam nullo pretio, nullo obſequio aut gratitudine dignam putarũt; cùm Deus non coactus,non inuitus, ſed vltrò ac ſpontè de illis curam ſuſceperit, atque alijs ſibi chariſſimis miniſtris mandauerit, dum pro maiori beneficio liberius impenſo diutius atque accuratius dato maior eſſet referẽda gratia,quòd ſi nõ gratia ſaltẽ merces aliqua,qua iuſtitię & rerũ æquitati ſatisfieret.vt verò facilior ad iudicandũ res eſſet cõparatione argumentatio tractata eſt,perſona cũ perſona, tempore cum tẽpore, rebus cum rebus cõparatis, cuius forma huiuſmodi eſt: Iacob fratrem ſuum fugiens, inops & miſer, qui tantum in baculo ſuo traiecerat Iordanem, venit in agrum Aram,vbi hoſpitio à Laban exceptus eſt homine quanquam ſanguinis neceſſitudine cõiuncto, tamen ſuorũ non profuſo rerum neq. admodum etiam liberali, & cùm ibi vnde viueret nõ haberet niſi operas locaſſet ſuas, ille pro mercede heri filiã popoſcit, atq. adeò vxorem obtinuit, ſi non eam,tamen neq. genere neq. dignitate minorẽ eiuſdẽ Laban filiam maiorẽ natu atq. iure prælatã: tum verò ſeruitute innouata, & eodẽ tẽporis ſpatio iterato,alteram vxorẽ quam amabat,ſimili pactione accepit,ita vt duas chariſſimas filias pater paſtori operarioque ſuo tradere pacto cogeretur; tanti ſuã operã Iacob æſtimauerat. Hactenus altera cõparationis pars breuiter tractata eſt;altera aũt ſic habet: At verò Dominus Deus quinihil cuiquam debet, cùm omnibus abũdet; qui non iure aliquo aut

pacto, sed propria solùm misericordia & benignitate Israëlẽ durissimæ seruitutis ergastulis solutis in libertatem asseruit, missoq. Propheta, qui suas partes ageret, vt id negotium diuinũ esse constaret, eductusq. est Israël ex Ægypti longa seruitute. quantã autem huius beneficij gratiam esse oportuit, cùm breuem septem annorum seruitutem tanti æstimauerit Iacob? Præterea si ouium custodia septem alijs annis nõ minori, quàm alterius vxoris præmio fuerit redempta, quánam æstimatione dignũ fuit, quòd Israël ipse non à quocunque, sed à Deo, nec id vulgari modò sed per prophetam tantis signis, portentis, tanta beneficiorum magnitudine & assiduitate pastus seruatusque quadraginta annos in solitudine, tandemque in patriam deductus vsus est perpetua prouidentia atque prophetarum procuratione, per quos diuina in illos cura & studium testatissimum erat: namque prophetica administratio non humana, non vulgaris, sed planè diuina est, cùm nihil à vatibus aut agatur, aut dicatur, quod non ex oraculo petitum acceptumque sit, sicut scriptum apud Ieremiam est.

Vnde & Deus ipse apud Samuelem confirmat se exactum & repudiatum fuisse, quòd Vatis sui administrationis illos tædere cœperat. iam verò huius cõparationis sententiam quantum licuit breuiter explicuisse videmur; porrò orationẽ ipsam contexamus: [*Fugit Iacob in regionem Syriæ.*] in alienam regionem priuatus profugusq. commigrauit, & tamen in ea fortuna & conditione dignitatẽ quandam habere & futurã amplissimam sibi promittere visus est, ita vt iam Israëlem illum quẽ postea egit, meditaretur, & cum seruitute locataq. opera victum quærere ob inopiam cogeretur, [*tamen seruiuit Israël in vxorẽ.*] qualem autem optauerit vxorem historia docet. iam cùm ob seruitutem vxorem mercedis loco accepisset. rei atque verbi duritatem, magnitudine præmij & coniugij nominis iucunditate compensaret, etiam in leuiori nomine pastionis non minori pro dignitate se gessit: quippe qui non iam Domini, sed soceri sui oues [*In vxorem seruauit & pauit.*] hæc autem omnia si cum Dei erga Israëlem beneficijs conferantur, tanto iudicabuntur minora, quanto persona personam, res rem, tempus tempora, conditio superat conditionẽ: Etenim Dominus ipse Israëlem è seruitute in qua constitutus erat, & non ex Syria vbi minus male agere potuit, qui etsi profugus, tamen apud sui generis & cognationis homines versabatur, sed [*Ex Aegypto*] manu excelsa & prophetæ ministerio certo ac manifesto diuinæ curæ & tutelæ argumento [*eduxit.*] & post hæc Israël ipse non oues, non boues eius, non armenta, sed ipse Israël in quam seruatus custoditusque fuit, totque annos inenarrabilibus mirisque modis pastus & educatus. At verò Israël, qui maximam seruitutis curæque suæ rationem haberi voluit, diuinæ erga se curæ, benignitatis & beneficentiæ nullam ipse habuit. quantis ergo supplicijs, quantis execrationibus dignus pro ista iniquitate atque ingratitudine est? qui dum suas opellas tanti faciat, mea tanta beneficia vel recordatione putet indigna. vehementer profectò acerba beneficentissimo cuique hæc cogitatio est, & quæ non solum beneficentiam tardare, sed pœnam atque vltionem parare accelerareque valeat. Quamobrem subiungit:

Ad iracundiam me prouocauit Ephraim in amaritudinibus suis, & sanguis eius super eum veniet, & opprobrium eius restituet ei Dominus suus.

DEI IRATI & ob contemptum offensi oratio hæc est: Namque maximi excelsiq. animi grauissimè contemptionem tollerãt; neque enim leuiter ferri potest, eorũ nullam, vel leuissimam haberi rationem, quæ summo studio, maxima cura, assidua opera, multa etiam cum rei ipsius grauitate collata collocataq. apud aliquem fuerint; qui tamen bene de se merẽtem summa & illiberali excipiat obliuione. Hanc autem acerbitatem, amaritudinem Deus vocat, & huius sceleris reos nõ minus, quàm ob homicidium vel aliud indignissimũ facinus admissum grauissima pœna dignos censet, vt qui iniurij in beneficos fuerint; quod grauissimum genus iniuriæ est. ob eam autem rem ait: [*Et sanguis eius super eum veniet.*] Hebraico tropo vsus, significat eius quo se astrinxerant, sceleris pœnas esse illis soluendas. [*Et opprobrium eius restituet eis Dominus suus.*] Quemadmodum ille Dominum suum intra se ductũ contempsit, sic ipse in ignominiam, opprobrium & contemptionem à Domino suo adduceretur. quæ res tanto erit æquior atque iustior, quanto in omni officij & dignitatis caussa herus melior, quàm seruus iure est. [*Dominus suus,*] à quo emptus & redemptus, atque hactenus summa clementia & cura tractatus est.

CAPVT XIII.

OQVENTE *Ephraim horror inuasit Israël: & deliquit in Baal, & mortuus est.*

DIVINORVM iudiciorum æquitatem cogitatione admirari, quàm verbis & oratione consequi ijs, qui arcanos legũt libros, multo profectò fuerit facilius: Nam cùm Deus qui omnium cælestium, terrestrium & infernorum rector & iudex est, dicto tantũ & placito sententiam in quemuis proferre posset, tantam tamen in iudicio exercendo æquitatis rationem à se obseruari testatum omnibus esse vult, vt ab ijs quos in iudicium vocat sententiæ ferendæ normam rationemque nonnunquam petat, atque iudicijs vtatur, quibus vel in pari, vel in minori causa illi fuerint vsi, vt omnis impijs & temerarijs effugiẽdi, vel elabãdi occasio præcludatur. Sic olim Dauid regem in Vriæ & Bethsabees causa propria ipsius Dauidis dãnauit sentẽtia. sic diuinus eius filius versutorũ Pharisæorũ & scribarum collegia, vt iustissimam in seipsos sententiam pronuntiarent, sapienter effecit. ita hoc in loco Ephraitas Israëlemque omnem temeritatis & stultitiæ suæ pœnas sibi ipsis suo iudicio statuisse demonstrat; atque horum omnium iudicia & sententias in leuiori causa prolatas ad illorũ grauissimã causam transfert: Nam Dauid de oue per fraudem iniuriamque rapta sibi tulerat sententiam. Pharisæi de vinea per seruorum & hæredis cædem occupata, sese eidem calculo obnoxios reddiderũt. Ephraim verò ob Salomonis ædificia maximas excitauerat tragœdias. Sed in diuino iudicio Dauid reus constituitur, & pro oue rapta Vriæ vxor atque ipsius vriæ nex profertur. in Pharisæorum iudicio pro vinea religio, pro seruis prophetæ, pro hærede Dei filius occisus, ad crimẽ referũtur. atq. in hac Ephraitarũ causa pro sumptuosis Salomonis regis operibus simulachrorũ obiicitur cultus. Deinde verò temeritatis atque improbitatis arguitur Israël, qui ea quæ sibi improbata damnataque fuerant, tamen ipse admiserit, & nouarũ semper rerum studio arserit. Principio itaque à Ieroboam historia sermo inchoatur, qui maximos in Israëlem tumultus concitauit; quorum hanc prætexuit causam, quòd Rex in ædificia superuacanea nimiũ operæ atque impensæ collocarit, qua in re publicæ priuatæq. populorum facultates vehementer vexarentur, sicut scriptum est: Ieroboam quoque filius Nabat Ephratheus, de Sareda seruus Salomonis (cuius mater erat nomine Serua, mulier vidua) leuauit manum contra Regem. & hæc est causa rebellionis aduersus eum, quia Salomõ ædificauit Mello, & impleuit voraginem ciuitatis patris sui Dauid. Hæc causa cùm popularis admodum esset, applausu excepta fuit, ita vt leuis populi facilior esset aucupatio, publicæ vtilitatis & priuatorum cõmoditatis studium professo: Nam cùm vectigal apud suos colligeret, ipse tributorum & sumptuum grauitatem in regis inuidiam accusabat: Contrà ac alij, qui dum regum videntur ærario consulere inuenta noua exactione populum & ærarium depopulantur. Ieroboamus verò ambitionẽ simulato publico bono occultabat, atque ita populi animos sibi deuinxit, vt cùm adeundus illis & conueniendus de ea re Roboam esset, hic & consilij dux & sermonis interpres eligeretur, atque defectionem à rege molientibus, ex Ægypto vbi profugus erat reuocatus, idẽ potissimè illis præficeretur, qui non proprijs, sed priuatorum commoditatibus & consulturus credebatur, sicut scriptum est: Miserunt ergo & vocauerunt eum, venit ergo Ieroboam & omnis multitudo Israël, & locuti sunt ad Roboam, dicentes: Pater tuus durissimum nobis iugũ imposuit, &c. & paulò inferius. Factum est autem cùm audisset omnis Israël quòd reuersus esset Ieroboam, miserunt & vocauerunt eum congregato cœtu, & constituerũt eum regem super omnem Israël. Huius itaque sententiæ versus ille primus quamlibet verbis concisus & breuissimus est. *Loquente Ephraim Horror*, sic dispungenda membra sunt. Ephraim autem vocat domum Ioseph, in qua tributis exigendis præerat Ieroboam: is primùm tribum suam omnem oratione & regis accusatione mouit, hæc deinde tribus alias excitauit, atque ita nouarum rerum cupiditas ex regis inuidia, & ex gratia aduersus Ieroboamum, excitata est. quem quidem popularem primùm obscurum motũ, deinde apertum tumultum, ac demum publicam inuidiam, vates noster nominat horrorem. *Loquente* (inquit) *Ephraim* horror & tremor animorumque turbatio & tumultus excitata sunt. His autẽ ille rationibus populi ad se animos, nõ tam cõciliauit, quàm rapuit. ob eam

3.Reg.11.

1.Reg.12.

1.Reg.12.

rem dicit : *Inuasit Israël*, Hebraicè clarius dicitur, *præfuit ipse in Israël.* At verò Ieroboam ita malè populo consuluit, vt idololatriam impietatemque summam institueret & confirmaret, quæ res multo grauior multoque sumptuosior Israëlitis fuit, quàm Salomonis fuerant ædificia; namque illa ad publicam vrbis vtilitatem & ornamentum pertinebant, quæ semel perfecta longo tempore integra sine sumptu durare poterant. Baalim autem cultus præterquam quòd ipso conflandi & sculpendi opere, atque etiá materia maximi pretij fuisse constant, sine magna etiam & assidua impensa magnoque instrumento procurari non potuit. Quoniam autem id quod alijs vitio & culpæ dederat Ephraim ipse multo grauius admisit, atque eiusdem rei improbandæ simul & admittendæ auctor cæteris Israëlitis fuerat; nam qui Salomonis filium ob sumptus metum repudiauerát, Ieroboamum cum maiori & turpiori damno receperunt, ideo ait: [*& deliquit in Baal, & mortuus est*, ob eam rem regno pariter & vita priuatus, quam rem ipse iam in alio iudicauerat, satisque idoneam duxerat, ob quam regnum is cuius proprium erat amitteret. Vsus est autem verbo, deliquerat, quod, vt iam dictum nobis est, non solùm peccare, sed alijs peccandi auctorem esse significat. Atque hæc res in sententia oraculoque diuino expressa 1.Reg.14. fuit: Propter peccata Ieroboam, qui peccauit & peccare fecit Israël. Hactenus Ieroboami iniquitas, & Israëlis stultitia atque temeritas ostensa est. At verò populi culpa fuit, quòd non iudicio, sed temeritate dissidium Iudæ & Beniamin fecerit, atq. à Roboamo defecerit (Namque ea quam prætexuerat, dissensionis causa, nulla fuit; quippè cùm multò grauiora tributa sub nouo rege libenter tolerauerit. Itaque populari magis impetu & nouitatis studio (quo vitio vulgus vehementer laborat) quàm vel ratione vel necessitate res acta fuit. Neque verò se Israëlitæ Ieroboami fuco deceptos primùm dicere possunt, atque in eam spem venisse, vt cuius orationem popularem audiebant, eius vtile experirentur imperium; postea tamen quàm regiũ subiêre iugum, potentia & vi coactos id quod exigebatur contulisse: Namque eam excusationem inanem stultamq. esse res ipsa docet, cùm mortuo Ieroboamo atque omni eius familia extincta, integrum illis fuerit, vel ad legitimum regem redire, vel nouum sibi honestis & vtilibus conditionibus instituere, vel certè illud nefarium ac maximo sumptu susceptum idololatriæ scelus de medio tollere pœnitentiaque expiare: Iam enim qui deliquerat in Baal, mortuus fuerat, sed in ea re id quod populus appeteret regem potius peruidisse, quàm imperasse quod refugeret, ipsa populi voluntas atque ardens post extinctum regem studium declarauit, cùm multò turpiora in eo genere flagitia cum maiori suarum rerum detrimẽto admissa porrò fuerint: Nam præter Ieroboami vitulos, alia etiam simulachra & signa communi ac priuata pecunia à populo posita & sacrificia constituta nefaria, atque ad eam rem, leges & instituta ceremoniæque inuentæ & additæ. ob eam autem rem dicit,

Et nunc addiderunt ad peccandum: feceruntq. sibi conflatile de argento suo: quasi similitudinem Idolorum, factura artificum totum est: his ipsi dicunt, immolate homines vitulos adorantes.

HEBRAICA proprietas nonnihil variat sic: [*Et nunc addiderunt ad peccandum, fecerunt sibi statuam ex argento suo iuxta prudentiam suam, simulachra opus artificum totum id, his ipsi dicunt, sacrificantes hominem vitulos osculabuntur.*] Hanc lectionem si explicabimus, nihil in vulgata interpretatione obscuri relinquetur. Totius autem orationis sententia ex superiori argumento manifesta est; singula porrò verba sunt nobis expendenda. *Nunc*, postquam Ieroboam mortuus est, ipsi scelus auxerunt; nõ modò enim vitulos impiè conflatos non abiecerunt, sed etiam stabilierunt, atque omne id superstitionis genus nouis additis & consecratis statuis adauxerunt, posteriorumque cultuum inuentione priores sanctos ratosque esse voluerunt. [*Et fecerunt sibi statuam.*] Singularis pro plurali hebraico more, vt ouem, capram, pro ouibus & capris. & apud Latinos, Hor.lib.1. Od.4. *flore, terræ quẽ ferunt solutæ.* plures enim statuas fecisse, & in superioribus, & in hoc versu dicuntur. [*ex argento suo.*] vltro factas esse statuas docet, cùm dicat, suo, vltroque ad eam rem collatam suam à singulis pecuniam. Argenti nomine apud Hebræos, Chaldæos & Arabes omnem pecuniam totumque diuitiarum genus significari, cuicunque harum linguarum peritia est, assiduo vsu fit manifestũ, sed & Latinè id obseruatur cùm Horatius de recto diuitiarũ Horat.li.2. Od.2. vsu illud cátauerit. *Nullus argento color est auaris, &c.* Gallicè etiam pro omni nummorum & pecu-

& pecuniæ genere ſolum hoc nomen *argent*, vſurpatur. Ergo voluntatem & peccãdi ſtudium declarat, quòd non gratis, ſed pecunia, eaque non aliena non coacta ſed ſua, neque ab alio quoquam potentiori vel adacti vel adducti, ſed *iuxta prudentiam ſuam*, hoc eſt, proprio ſtudio & cura propria cogitatione ſimulachra facienda populus ipſe Iſraëliticus artificibus locauerit. prudentiam autem ſuam non ſolùm ob voluntatem & conſilium poſitum eſt, ſed ob ſignorum & ſimulachrorum formas habitus & ſitus, quæ à colentibus & ſacrificantibus effingi ſolebant. Alius enim Iouem feretrium, alius ſeruatorem ponebat, alijs Neptunus tridenti innitens, alijs Phocis & Hyppopotamis vectus placebat. Si quis autem orationis & verborum rationem diligenter obſeruet, inſcriptionum profectò characterem & dicendi genus deprehendet, quali huiuſmodi ſtatuæ olim inſcribi ſolebant, quibus ſimul eorum qui conſecrauerant nomina, religio, & ſtudium memoriæ proditum atque poſteritati teſtatum eſſe voluerunt. Huiuſmodi inſcriptionum verba à Vate referuntur, vt ipſorum verborum ſententia peccatum voluntatis Iſraëlitarum arguatur. tametſi verò verba ipſa nonnihil Græcis & Latinis figura diſcrepent, ſententiæ tamen ponderibus æqualia omnino ſunt. idem enim in his Hebraicis ſignificatur: STATVAM EX ARGENTO SVO SECVNDVM PRVDENTIAM SVAM FECERVNT. atque in illis Latinis: STATVAM DE SVA PECVNIA FACIENDAM CVRAVERVNT, quod Latini dicunt, faciendum curauit, id Hebraicè, ex ſua prouidẽtia facere. Neque commodius aliquod argumentum ad probandum populi in ea re ſtudium & voluntatem produci potuit, quàm ſi ex ipſis inſcriptionibus lapidea aut ærea baſi inciſis, verba propria referrentur. Sunt autem loci ex quibus arguit Vates à deſtinatis, à ſequentibus ſignis, à ſcripto, & ſententia. O Deum immortalem, quanta eruditione, quãta ſapientia, quibus argumentorum neruis, quibus eloquentiæ luminibus omnia tractantur, quæcunque ad noſtram vtilitatem ſcripta ſunt! Igitur argenti expenſæ, inſcriptioneſque ipſæ rem conſilio & voluntate factam teſtantur, & peccatũ manifeſtè arguũt, quod tantò grauius eſſe conſtabit, quantò plura in hoc genere fuerunt deprehenſa. propterea addit *Simulachra*: plura non vnum tantùm ſimulachrum: Quanquam autem magna argenti atque auri vis in ſignorum materia conſumebatur, non minor tamen impenſa in opus ipſum atque ſculptorum artem fiebat. Namque ad eam rem maximi deligebantur artifices, quos non niſi maximo pretio conducere contigit: creſcebat enim ſimulachrorum maieſtas & diuinitas ex artificum opinione & fama, vt Myronis hoc, illud Phidiæ, Parhaſij illud opus eſſet, ſicut ſcriptum eſt: Prouexit autem ad horum culturam & hos qui Sap.14.
ignorabant, artificis eximia diligentia: Ille autem volens plus placere ei, qui ſe aſſumpſit, „
elaborauit arte ſua vt ſimilitudinem in melius figuraret, quantò demũ pretio huiuſmodi „
artificia conſtarent, vnum ſat nobis erit ex ipſis gentibus teſtimonium recitare: audiamus Tullium. Veruntamen à vobis arbitror ſpectari oportere, quanti hæc eorum iudicio qui ſtudioſi harum rerum ſunt æſtimentur, quanti venire ſolent: in auctione ſignum æneum Cic. in Ver. act. 6.
non magnũ HS CXX. millibus vænire nõ vidimus? Simulachrorum igitur ingens multitudo maximum ipſorum flagitium arguit, qui à proprio rege ob ſumptus ad regem non minus ſumptuoſum defecerint, atque eo mortuo plura ſibi ſimulachra cũ maximis etiam impenſis & in materia & in opere conſumendis addiderint, operibus non ſolùm ſuperuacuis, ſed etiam turpiſſimis & impijs, quorum ratio non ſine magno etiam rerum ſuarum intertrimento retineri poterat. Quod autem addit: [*Opus artificum totum illud*,] ad id pertinet quod illi Salomonis diebus res ſuas, publicam & priuatam pecuniam in operibus faciundis, & in artificibus alendis conſumi querebantur, & opus illud quo vrbis ſuperior pars inferiori coæquata eſt, melo appellabant, quod impletionem ſignificat, atque alio modo acceptum vox eſt ſuperuacuum aliquid accuſantis ac indicãtis; quod verti ad verbum poteſt, *Quid id*? eſt itaque argumentum ex ſimili dicto ad ſimile dictum. exornationes autem in verbis ſunt, quæ eſocolon & homioptoton dicuntur. id eſt, par membrũ & ſimilis verborum cadentia. MELO, ſignificat, quid id: huic aliam vocem noſter Vates opponit COVLO totidem ſyllabis atque eadem deſinentia dictum; quod verti poteſt: *totum id*. fuerat autem populi & Ieroboami dum Salomonis ſtructuras improbarent, illa vox prouerbialiter vſurpata, præter artificum & fabrorum alimenta & paſtus Melo? *quid id*? ad hoc Deus reſpondet, & in veſtris ſimulachris num minora dãna; num minus graues ſumptus ſunt, num hæc impenſæ alij cuique præter artifices vtiles ſunt? atqui opus artificum.

artificum. *coulo*, totum id. [*His sacrificantes hominum vitulos osculabuntur.*] vt qui institutum à Ieroboamo vitulorum cultum augustissimum esse, & maximum velint, eosque inter Deos suos præstantissimos definiant, quibus etiam illud gratissimum esse confirment, si cæteris etiam simulachris honores diuini decernantur. *Sacrificantes hominum*, hoc est quicunque hominum his rem diuinam fecerint, perinde vitulis grati erunt, ac si oscula figerent; quod genus in antiquis deorum obsequijs numerabatur. vnde & Herculis simula-

Cic. in Verr. act.6. chro æneo rictus & mentum paulò attritius fuisse, Tul. Cicero ait, quòd in precibus & gratulationibus non solùm id venerari, sed etiam osculari deberent. Verùm enimuerò omnia hæc impetu magis & libidine, quàm prudenti consilio acta ab Israëlitis sunt; qui dum rebus suis consulere se dicerent, minimè consulebant: Nam & hæc maxima rerum profusio & dilapidatio erat, atque hac quidem re Deum bonorum suorum vnicũ auctorem & præsidium iratum magis indies irritauerant. Quamobrem quis sit expectandus exitus prædicit: nimirum illos illorumque res, opes, dignitaté, conatus & consilia omnia in fumum atque in summam inanitatem esse vertenda.

Iccirco erunt quasi nubes matutina & sicut ros matutinus præteriens, & sicut puluis turbine raptus ex area, & sicut fumus de fumario.

ILLOS cum facilitate sua subito & cito perituros his similitudinibus docet: namque nubes matutina, quæ noctu vaporibus coaluit solis orientis radijs facilè dissipatur. Nec

Arist.3. Met. verò ros mane pertransiens diuturnior multo est, vtpote qui à noctis frigiditate ortus, similem cum nube materiam habet: & ab eadem etiam causa facilè absumitur: nam qui tota nocte descendit ros terræ superficiẽ nonnihil humectat, atq. herbis & pastionibus

Virg. Geor.2. succũ, vnde alantur aliquantulũ suggerit, *Et quantum longis carpunt armenta diebus Exigua tantùm gelidus ros nocte reponit.* qui vero sub auroræ aduentum decidit antequã plantis aut terræ incumbat præsente sole consumitur. quamobrem eadem hæc similitudo ad eandem euanescendi celeritatem exprimendam bis à vate nostro vsurpata

Sup.c.6. est, vt superius: Quia misericordia vestra vt nubes matutina, & sicut ros manè pertransiens. [*Et sicut puluis turbine raptus ex area:*] quisquilias illas & ramenta significat, quæ paleis ventilatis dissipantur. Hispani *tamo* nominant, quas si violentior venti aut turbinis vis impulerit longè lateque dissipat. similis omnino fumi è fumario erumpentis diiectio est. singula autem similitudinum membra & sui contemplatione, & rei cui apponuntur imagine propriam ad considerandum causam habent: Namque nubes matutina & ros eodem ipso in loco, eodem spacio vbi decidunt sola caloris vi pereunt, quisquilijs verò ventorum impetu actis area ipsa, quæ prius referta erat, purgatur, & circumiacentia loca, nonnunquam etiam & remota sordescunt. Sed & fumi densissima nubes, quam foci fenestræ euomunt, in altum tolli atque inde longè lateque disijci solet. Similes autem omnino exitus Israëlitarum res habituras esse, & ipsa similitudinum ratio significauerant, & euentus docuit. Namque ex ijs alij cum omnibus bonis fortunisque suis in suis locis & vrbibus vel fame, vel peste, vel bello, perierunt: alij in captiuitatem abducti per Syriam, Armeniam, Mediam & finitimas gentes dispersi sunt; magnæ præterea illorum turbæ in vltimos vsque terrarum orbis fines exulauerunt. Vt autem rerum cognitionis & antiquitatis studiosis, aliqua etiam parte inseruiamus, illud admonendum duximus, vbi de fumo mentio fit, Hebraicè esse: [*Et sicut fumus de fenestra.*] Ex quo loco intelligimus caminorũ vsum, quo fumus ex focis liberè prodiret Hebręis olim fuisse, quorum & vsus & nomen apud Græcos & Latinos auctores à nostri temporis architectis desideratur. erant autem illis tales extra tectum aut muros formæ, quales columbarum in turribus fenestra, & quales aquæductuum cataractæ; namque idem nomen *aruba* columbariam fenestram, cataractam, & camini ora significat. Igitur similes omnino Israëlitis expectari oportuit euentus, nimirum quibus maximus suarum rerum abusus fuerat, & maxima à Deo bonorum omnium paréte ac fonte abalienatio; à quo quicunque remotus est, nullis bonis, nulli omnino saluti affinis esse valet. sicut scriptum est: Sine

Ioan.1. ipso factum est nihil, quod factum est. Eius rei causa ait:

Ego autem Dominus Deus tuus de terra Ægypti, & Deum absque me nescies: & saluator non est præter me.

PRIMVM illud crimini tibi fuit, quòd compendij causa regem tuum abieceris, iam legitimum

legitimũ,iã regni & regiæ familiæ hæredẽ. Deinde quòd maiora rerũ tuarũ feceris dispẽdia, demũ quòd si maximè angustæ & miseræ tibi res sub illis regibus fuissent, salus à me vno & remedia erant quærenda; quem salutis vnicũ auctorẽ iam inde, ex quo ab Ægypto eductus es, fueras expertus: Tu tamen contrà me contempto & despecto, aliorum deorũ auxilijs & tuis legibus atq. cõsilijs tibi prouidendũ putasti, idq. vanissimè; namq. eo præditus ingenio es, vt nunquam tibi rectè consulere possis; Iam diu est quòd neq. me in aduersis rebus petere, neq. in secundis agnoscere cõsueuisti: Cùm in solitudine ageres, me quanquã illius maximæ libertatis vnicũ auctorem tantis signis testatũ & cognitũ; si quid tamen tibi minus ex sentẽtia, vel paulũ accidisset, me inquã meosq. ministros probris & detractionibus prosequebaris; vbi verò tibi benè & pro votis erat, tum verò tui meiq. maximè nulla memoria, nulla habebatur ratio, sed perinde me curabas, quasi vel tibi nullus, vel tui fuissem negligentissimus.

Ego noui te in deserto, in terra solitudinis.

VBI animum mentemque tuam non vno tantum periculo perspexi, vbi vel leui siti & vnius diei fame, vel fastidio, contra Dominum & contra Mosem murmurabas.

Iuxta pascua sua impleti sunt & saturati sunt, & eleuauerunt cor suum & obliti sunt mei.

SICVT scriptum: Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere. Igitur Exod. 32.
neque tibi nouũ aut insuetum, neque mihi mirandũ aut dissimulandũ est, quòd antiquũ „
tuum morem & exemplum, quo iam inde à principio vixeris, nunc retineas & reuoces:
nãq. benè prophetauerat de vobis Moses dicẽs: Impingnatus est dilectus & recalcitrauit, Deut. 32.
incrassatus, impinguatus & dilatatus dereliquit Deũ factorẽ suũ & recessit à Deo salutari „
suo, &c. ipsi me prouocauerũt in eo qui nõ erat Deus, & ego prouocabo illos in eo qui nõ „
est populus, quia ignis succensus est in furore meo, &c. Æquissimũ ergo fuerit, si eos qui, „
me in aduersis rebus negligunt, in secundis despiciunt & produnt, vindici ipse prosequar animo. Et in hostium manus traditos modis omnibus infestem.

Et ego ero eis quasi leena & sicut pardus in via Assyriorum:

TRADENDOS illos in hostium potestatem & suo studio & inuentis perdendos ait, quemadmodũ enim leena & pardus iter facientibus hominibus secundũ vias insidiãtur, sic ex eorum institutis, vijs, & rationibus pericula illis creanda diuina sapientia & iustitia decreuit: [*In via aßyriorum*. Hebraicè est in via insidiabor.

Occurram eis quasi vrsa raptis catulis & dirumpam interiora iecoris eorum, & consumam eos quasi leo, bestia agri scindet eos.

VRSA fera est magis viribus valẽs, quàm sæuitia nocẽs, fugit enim hominis conspectũ & vocẽ in siluis formidat, nec nisi vel coacta & inclusa, vel lacessita nocet: nullo verò tẽpore magis sęuit, quàm cũ venatorũ aut pastorũ industria catellis orbata est. Namq. dolor viribus & fortitudini stimulos addit, quãobrem non sine maximo illi tũc occurritur periculo. hoc autẽ feminæ præcipuè propriũ est, quarum natura nõ minus fera ad ægritudinẽ perferendam est impotens. Transfertur verò similitudo hæc ad fortissimũ quẽq., sed nõ tam Arist. in problem.
animi natura & ingenio, quàm grauissimæ iniuriæ dolore ferocẽ; his enim tardius incẽsa
ira difficilius extinguitur, & non nisi multa vltione sedatur. quamobrem eadem à Chusai 2. Samu. 17.
in illa Absalonis deliberatione vsurpata similitudo est. Tu nosti patrem tuum, inquit, & eos qui cum illo sunt, viros esse fortissimos & amaro animo, veluti si vrsa raptis catulis in saltu sæuiat. Causam autem quamobrem catulorum desideriũ hoc animal præ cæteris impotentius ferat, vel apud alios auctores legere continget, & vel à nobis, si Deus id etiã annuerit aliàs expectare licebit. Atque huiusmodi naturã sese imitaturũ Deus pręducit, vt quò magis innitus atq. grauioribus offensionibus ad nocendũ fuerit irritatus, eò magis horribilem & diuturniorem edat stragem. [*Et dirumpam interiora iecoris eorum*, Hebraicè, *& abscindam clausuram cordis eorum:*] vt sæuissimæ feræ raptæ animantis pectus vsque ad præcordia diffindere, & cor ipsum primum deuorare solent, sic istorũ cordis penetralia aperienda curabo, quo turpissima & impiissima consilia excogitari & celari consueuerant. atque hac similitudine nihil Deum latere posse docemur, qui corda, renes, atque præcordia omnia rimatur, [*& comedam eos ibi quasi leo, bestia agri scindet eos:*] Non solùm

solùm aliena manu, sed sua etiam Deus ad vltioné vtitur: Etenim quibus grauissimè infensus est, ijs corporis atque animi pœnas decernere, etiam in hac vita solet: sed à corpore pœnas per ministros exercitusque suos sumit per famen, pestem, gladium, ac bellū; animorum autem cùm nulla eis potestas esse possit, vltionem & supplicium ipse sibi vendicat, ipse sumit; namque grauissimis & molestissimis cogitationibus immissis cor exedit, & perpetua criminatione, terrore ac dolore consumit. cuius rei testis vnus nobis Cain esse potuit, quem exagitatæ conscientiæ tumultus perpetuò incertum, vagum atq. instabilem habuit, cogitationibus inter se inuicem accusantibus.

Iuue. Sat. 13

Pœna tamen vehemens, ac multo sæuior illis,
Quas & Cæditius grauis inuenit, aut Rhadamantus,
Nocte dieque suum gestare in pectore testem.

Hanc adeò vltionis partem sibi diuina vendicat vis, corpori autem cruciatus & tormenta per alios quibus id aut mandatum aut permissum est, adhibet. atque vtramque hác rem hoc hemistichio significauit: [*& comedam eos ibi in corde cordisque clausura quasi leo:*] Qui cor potissimùm petere sanguinemque qui circum præcordia diffunditur, exugere consueuit; cæteras verò corporis partes lupis, canibus, vulpibus, atque alijs feris lacerandas relinquere. Igitur ego corda illorum absumam; reliquum verò *bestia agri scindet eos*, namque hostibus immanissimis cædendi, trahendi, abducendique tradentur; atque hæc omnia partim simplici, partim figurata atque translata oratione dicuntur, vt illa in execrationibus & minis dicta sunt.

Leuit. 26. „ Et mittam in vos bestias agri, quæ consument vos & pecora vestra, & ad paucitaté cuncta redigam, & desertæ viæ vestræ fient. Ex his autem illud colligitur, Israëlem nunquá bene, semper malè sibi consuluisse, Deumque solum esse, qui semper illis quàm optimè consultum esse voluerit & curauerit, atque præstare potuerit; eosque stultissimos quos propria temeritas à diuina tutela auxilioque expetendo ad alia consilia traduxerit: namque Deo non propitio nihil boni, irato atque infenso plurimum omnino mali sibi promittere, atque expectare necesse fuerat. Hanc adeo conclusionem huiusmodi epiphonêmate colligit Deus:

Perditio tua Israël: tantummodo in me auxilium tuum.

HEBRAICE, *Corruptio tua Israël.* nam si à principio consilia omnia, conatus, actionesque tuas animo ac mente recolas, inuenies profectò maximarum calamitatum & miseriarum totiusque infelicitatis te fuisse tibi auctorem. rursus verò, si mearum erga te rerum gestarum monimenta repetere memoria voles, vnicum & certissimum tibi in afflictis rebus subsidium, in obrutis & perditis remedium, in recuperatis præsidium, vnicum denique salutis perfugium, me tibi semper fuisse comperies. Hoc est quod ait: *modò in me auxilium tuum.*

Vbi est rex tuus? maximè nunc saluet te in omnibus vrbibus tuis, & iudices tui de quibus dixisti: Da mihi regem & principes. Dabo tibi regem in furore meo, & auferam in indignatione mea.

CONFIRMATIO superiorum est cum amplificatione: Est enim duplex in propositione membrum, alterum Israëlem semper sibi malè consuluisse, alterū verò solum Deū benè illis semper prospexisse. prior pars iam probata ex superioribus est; posterior porrò superioris etiam confirmatione probatur: namq. non solùm sibi Israëlitas nō rectè vnquá consuluisse, sed neque alios qui consulerent, perspexisse aut cōmodè optasse cōfirmat, ita quocunque modo curam sui aut ipsi sustinuerint, aut alij præterquam Deo suscipiendam commendauerint, vehementer opinione speque falsi sunt. Nam cùm ob violatam religionem, atque ob negligenter præstitam pietatem malè secum olim ageretur, nō placati Dei auxilio, sed propria opera & consilio saluti rebusq. suis succurrere voluerunt. Id cùm minus successisset, aliam parum etiam vtilem cogitationem ambitiosè magis quàm sapienter suscepêre; neque enim reuersis Deum suum repetere & reuocare consilium fuit, sed abijcere omnino, humanúq. regem, qui Deo succederet, postulare. Congregati ergo

1. Sam. 7. „ vniuersi maiores natu Israël venerunt ad Samuelem in Ramatha, dixeruntque ei: Ecce „ tu senuisti & filij tui non ambulant in vijs tuis, constitue nobis regem vt iudicet nos, sicut „ & vniuersæ habent nationes. Hoc etiam illis vitio & culpæ datur, quòd regem & principes sibi postulauerint, quos maiorum etiam turbarum grauiorumq. sumptuū auctores

experti

experti sunt: Nam postquam Saul regno inauguratus est, plurima tributa, impensæ, seditiones, odia, dissidia, ciuilia bella, innumera denique mala atque damna addita illis sunt, & quoniam exterorum bellorum causa sibi regem optasse dixerunt, neque melioris aut felicioris conditionis in exteris bellis fuêre, nonne exiguo tẽpore quo Saul regnauit, suas res domesticis malis vexatas & externis multò etiam magis quàm antea protritas fuisse senserunt? nonne tandem regis ipsius exitus cum maxima suorum strage suffragij & desiderij temeritatem & stultitiam illis declarauit? huius igitur rei causa ait: *Vbi est rex tuus*, vbi ista regis tui gesta, vbi non modò vlla per regem imperij propagatio, sed vel rerum & fortunarum tuarum tutela, aut salus vlla fuit? nonne domesticæ & bellicæ administrationis causa regem vobis petieratis, nonne illa communis omnium vox fuit: Rex erit super nos, & erimus nos quoque sicut omnes gentes, & iudicabit nos rex noster, & egredietur ante nos & pugnabit bella nostra pro nobis, quæ ergo ista post acceptum regem aut publicarum aut priuatarum pacis, aut belli egregia commoditas est? quam vobis salutem attulit tanta regis & iudicũ copia, qui ex vestra vobis sententia contigerant? [*Saluent te in omnibus vrbibus tuis.*] proferte, inquit, vnum aliquod mihi, aut publicum in toto regno, aut priuatum in aliqua vrbium vestrarum egregiæ salutis atq. vtilitatis exemplum? quippe hoc sibi promittebat & persuasum habere videbatur, illa communis omnium sententia & publica vox: [*Da mihi regem & principes.*] Hæc omnia insultando dicta à Deo sunt; est enim vsus grauissima illa dicendi exornatione, quam sarcasmon nominant: Namque interrogatio idonea ad insultationem est, vt quid habet illius illius, &c. Mimosis etiam figuræ commodus in exprobrationibus est vsus. [*Dabo tibi regem in furore meo.*] quamquam res præterita iam facta sit, tamen futuro tempore ideo enuntiatur, quòd inductione figura vsus sit auctor, in qua res & negotia ad suum statum cogitatione referuntur; qui enim volunt vel culpam, vel alienam stultitiam exprobrare, rem ipsam & personarum habitum ante oculos ponunt, vt inde melius totum negotium percipiatur. Itaque post Mimosim da mihi, da mihi, aptè collocatur inductio: *Dabo tibi*, ac si diceret: cùm tu à me meoque propheta temerariè & tumultuosè regem efflagitares, neque admonitus ineptam remitteres contentionem, inuitus atque iratus magis quàm lubens illud dixi: [*Dabo tibi regem in furore meo.*] Etenim sic Samueli dixerat Deus: Audi vocem populi in omnibus, quæ loquuntur tibi, non enim te abiecerunt, sed me, ne regnem super eos. quoniam verò non exorato, sed irato Deo rex illis ex sententia cõtigerat, eius incommodissimæ commoditatis breuissimus vsus, fore prædicitur: Nam quod quis inuitus dat, idem breui indignatus rursus auferre solet. velut si pater filio ob improbitatem & importunitatem id quod minimè expedire intellexerat & prædixerat, tamen concedat, vbi inutilem eius vsum aliquantisper permiserit, tollerare tamen diutius non potest, quin iratus tandem castigatione etiam addita auferat: ita à Deo rex Israëlitis in furore datus, in indignatione sublatus est. Vtraque autem res testimonio non caruit furoris diuini; namque in concedendo rege testes fuerunt voces, tonitrua, & pluuiæ in media æstate serenissimo die ad prophetæ vocem repente immissæ, ita vt populus maximo terrore commotus Samuelem rogauerit: Ora pro seruis tuis ad Dominũ Deum tuum ne moriamur: addidimus enim peccatis nostris malum, hoc vt peteremus nobis regem. Indignationis verò in auferendo argumentũ fuit ipse regis exitus cum grauissima etiam populi calamitate & pernicie, sicut scriptum est: Videntes autem filij Israël, qui erant trans vallem & trans Iordanem, quòd fugissent viri Israëlitæ, & quòd mortuus esset Saul, & tres filij eius, reliquerunt ciuitates suas & fugierunt; tantum abfuit, vt à rege & principibus defenderentur. Manifestum itaque ex his omnibus rebus est, stultè & temerariè semper Israëlitas egisse, qui neque sibi prospicerent, neque quomodo prospiciendum esset vnquam intelligerent.

1.Reg.8. — Horat.li. 3. od. — 1.Sam.9. — 1.Samü. 12. — 1.Samu. 13.

Colligata est iniquitas Ephraim, absconditum peccatum eius. Dolores parturientis venient ei, ipse filius non sapiens: nunc enim non stabit in contritione filiorum.

PERTINAX Ephraitarum stultitia atque improbitas notatur, qui tantis testimonijs & argumentis conuicti, tamen iniquitatem scelusque suum occultare, atque dissimulare contendant: Nam cùm toties iam inde ab antiquo in maximis sceleribus & flagitijs deprehensus Israël, & redargutus fuerit, tamen in omni periculo se sui similẽ semper præ-

buit, semper eadem consilia & studia secutus, semper eandem proteruitatem, eandem audaciam, eandem stultitiam perfidiam retinuit & tractauit. neque vnquam nisi maximis malis tortus culpam suam professus gloriam Deo dedit. hoc exemplum secutus Ephraim tantorum flagitiorum culpam occultare hactenus & dissimulare imò & negare studuit. Dixerat enim: Cuncti labores mei non inuenient mihi iniquitatem quam peccaui, sed tamen futurum esse prædicit vt malis & ærumnis pressus iniquitatem suam vel inuitus confiteatur, atq. id scelus, quod tanto studio suppressum & impudentia negatum est, tandem in lucem prodatur, vt stultis puellis accidere aliquando solet, quæ cùm in paterna domo vitiatæ vtrum gerant, reprehensæ à patre, aut ab ijs quibus curæ sunt, id tamen pernegant & iuramento addito, & diris atque imprecationibus etiam in se, imò conuitijs in eos qui admonent, vtuntur. at verò dies facinus prodit, & alienis etiam detegit: ita dum famæ ineptè tacendo prospiciunt eidem maiori pudicitiæ dispendio officiunt: non secus Ephraim qui peccatum suum occultare studuerat tum cùm fateri consultius esset, imò cùm minus fuisset ignominiosum illi indicare, qui ignoscere & restaurare posset, aduentante calamitate inimicis profitebuntur, ob propria facinora illos in has coniectos esse ærumnas, quo facto apud eos suam ignominiam testabuntur: vtpote qui doloris partusque impatientia gloriam Deo dederint. [*Nunc enim non stabit in contritione.*] non perferet neque dissimulabit dolorem.

Supra 12.

De manu mortis liberabo eos, de morte redimam eos: ero mors tua ô mors, & morsus tuus ô inferne, consolatio abscondita est ab oculis meis.

ADHVC in proposito susceptoque argumento perseuerat Deus, ostenditque Israëlitas nullam rationem aut viam vnquam ad suam felicitatem tentasse, quin laboriosam inutilemq. offenderit, nullá etiam esse experturos quæ succedat; atque in omnibus illorum consilijs & cœptis maxima latere pericula, ac funditus eos perditum iri, nisi perpetuo Deo curæ foret, quemadmodum illorum res aut casuræ retinerentur, aut iam labefactatæ restituerentur: namq. toties ante à miserijs & spontaneo casu reuocati nunquam cauere didicerunt, quousque omni felicitate deiecti in summo mortis, doloris & inferni periculo cõstituti sunt, vbi solùm doloris impotẽtia, clamorẽ & eiulationẽ, nihil præterea aut consilij, aut facultatis, quò sibi opem salutemque ferre possent, habuere, sed ad antiquæ illius Ægypti seruitutis imaginem maiori ærumna pressi, seruatorẽ aliquẽ denuo desiderent, qui propria misericordia & virtute solùm restituendi curá subeat. Verùm enimuerò seruator nemo alius esse præter Deum potest, (solius náq. Dei munus id est) qui quamuis diu offensus & indignissimè lacessitus, tamẽ prius impietates illorũ, quibus obnoxij erát, quàm propriæ naturę & misericordiæ obliuiscetur, eosq. à morte & inferno liberabit, sicut scriptũ est: Ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas propter me. Hæc horũ versuũ sentẽtia est. [*De manu mortis liberabo eos.*] Hebraicè, *de manu inferni.* cùm enim illi propria culpa sese morti & inferno addixerint, neq. aut spẽ aut rationẽ vllá salutis suo cõsilio aut virtute inuenirẽt, hoc munus & negotiũ mihi vni suscipiendũ & transigendũ est; atq. ratio quædá & via est munienda, vt morte & inferno superatis, expugnatis & expoliatis, nationes aliæ & etiam Israëlitæ ad salutẽ, atq. ad vitá reuocentur. Hoc autẽ illis gratiæ munere continget, vbi enim abundabit delictum, abundabit & gratia; quoniam cũ essemus filij iræ, Deus autẽ qui diues est in misericordia, propter nimiá charitatẽ suá qua dilexit nos, & cũ essemus mortui peccatis, cõuiuificauit nos in Christo, cuius gratia (ait Apostolus) saluati estis. Huius gratiæ & salutis largitione Israëlitas etiam aliquádo vsuros, & in hoc & in alijs locis vates prædixerunt. [*Ero mors tua ô mors & morsus tuus ô inferne.*] Causam non nobis, sed sibiipsi cũ morte & cũ inferno agendá esse Deus cõfirmat: Nemo enim hominũ esse posset, qui aut se, aut alios mortis & inferni ore & faucibus eriperet, nisi Deus ipse filius veniret & saluaret nos, & mortẽ morte extingueret, ac de peccato dánaret peccatũ, vt eriperet nos qui per totá vitá obnoxij eramus seruituti. Sed hunc locum significantius magisque ad verbum diuus Paulus sic vertit: Absorpta est mors in victoria; vbi est mors victoria tua? Vbi est mors stimulus tuus? atq. hæc quidẽ versio causam omnẽ & iudicium morti & inferno eripit, vbi iustitiæ rationẽ, atq. ius vni Deo tribuit, qui in illa expeditiõe quá cõpleturus erat in Ierusalẽ peccato de medio sublato victoriá de hostibus erat reportaturus triũphans, nos palá in semetipso & expolians principatus & potestates, ita vt

Isaiæ.

Ephes.

Matth. 6.

ita vt victrici morti omnis victoria è manibus erepta sit, omniaque arma detracta: [1.Cor.15.] nam peccato expiato, & peccati corpore deleto atque extincto nullum telum, nullus est morti stimulus relictus. Stimulus autem mortis peccatum est. Deo autem gratias qui dedit nobis victoriam per Iesum Christum Dominum nostrum. Interrogationes autem, *vbi vbi*, ad sarcasmon pertinent, atque ad eam orationem, qua victi à victoribus [Isaiæ 36.] compellari solent, aut ab alijs qui subitum & grauissimum eorum qui victi sunt casum admiratione excipiunt, vt, Vbi est Deus Emath & Arphat, vbi est Deus Sepharnaim? & quoniam hæc voluntas, hoc diuinæ misericordiæ consilium immutabile, omnino hac in re fuit, perpetuum etiam porrò fore dicitur, neque metuendum esse, vt consilij huius Deum vnquam pœniteat. Qui constantia sua quod semel hoc in genere proposuerit perficiendum omnino recipit, ob eam rem ait: [*Consolatio abscondita est ab oculis meis.* Hebraicè est: *& pœnitudo abscondita est, &c.*] Est enim idem verbum quod in illo loco Exodi: Et pœnituit Dominum ne faceret malum, quod locutus erat ad populum suum. [Exod.32.] Nunquam ergo maximum hoc consilium Israëliticæ salutis sibi abijciendum esse, quoniam vt Apostolus, ait, sine pœnitentia sunt dona Dei & vocationes. Totius igitur lectionis huius hæc sententia fuit, Israëlitas semper sibi exitium & calamitatem fuisse molitos. [Rom.11.] De eis autem tuendis & seruandis solum Deum perpetua cura & solicitudine tangi, interim tamen Ephraitas præsentis temeritatis pœnas daturos, vt proprijs tandē malis eruditi, quàm vtiles ipsi sibi fuerint, iam aliquando intelligant.

20 *Quia ipse inter fratres diuidet, adducet vrentem ventum Dominus de deserto ascendentem: & siccabit venas eius & desolabit fontem eius: & ipse diripiet thesaurum, omnis vasis desiderabilis.*

[*Quia ipse inter fratres diuidet:*] Ephraim nomen habuit à PARA verbo, quod diuidere & multiplicare significat, estq. propriū vel arborū ramorū brachia producentiū, vel fontium etiá multiplici riuulo diductorum. Vtriusq. autē translationis similitudinibus huic tribui sortes olim fuerant datæ, Sicut scriptum est: Filius accrescēs, filius accrescens & eximius fons. & de Ephraim Ioseph filio sic prædictum fuerat: Frater eius minor maior erit illo, & semen illius crescet in gentes. Hæc familiæ Iosephi, hæc Ephraitarum accretio, hæc maxima propagatio & ramorum riuorumque diductio fuit, qua ipsi tamen abusi cùm fuerint, vt aliquando priuarentur, meruêre; namque dum ipsis cum fratribus suis Iuda Beniamin, & cæteris animorum & studiorum consensio concordiaque esset, tum magna etiam & ramorum & rerum fuit felicitas, vbi verò seditio & discordia ambitiosè concitata est, omnis felicitatis detrimentum suo merito est consecutum. Quia ergo ipse superbia & ambitione elatus inter fratres suos diuortium fecerat, quos confirmata potius concordia seruare & propagare oportuerat: [*ideo adducet Dominus vētum vrentem,*] Regem Assur in spiritu furoris sui. Hac verò venti translatione propterea vsus est, quòd fontis & arborum allegoriam antè vsurpauisset, vt autem felicitatem & propagationem illis nominibus & imaginibus expresserat, sic calamitatem & dissipationem Subsolani venti, quem propriè Hebraicè nominat, appellatione indicauit. Quoniam Subsolanus ventus, vt iam ex superioribus edocti fuimus, eiusmodi stragem in satis, arboribus & fontibus edere soleat, sicut scriptum est: Flante vento subsolano & vrente tota nocte qui vertit in siccum, &c. [Exod.14.] Naturæ verò ratio ac rerum œconomia obseruatur in eo quod dicitur, *de deserto*. Nam venti in solitudinibus vehementer assidueque versantur & sæuiunt. Tota autem hæc allegoria ad historiam pertinet: Etenim Assyrij per quos calamitatem Deus Israëlitis moliebatur & struebat, his regionibus oriuntur: inter Israëlis autem & Assyriorum vrbes magna vastitas & solitudo esse dicitur. At huius venti auctor & [Cambiin hūc locum.] excitator Deus fore prædicitur, ne videlicet casu, sed summo consilio res geri existimetur, & ita in ipsius rei euentu scriptum est: Et excitauit Dominus Deus Israël spiritum Phul regis Assyriorum & spiritum Theglath Phalnesser regis Assur, & de Regis Menahem temporibus scriptū est: Venit Phul contra Israël. sub Phacea verò venit Theglath Phalnesser rex Assur. Tandē sub Hossea Elæ filio. Ascēdit Salmasar rex Assur, & obsedit Samariam, &c. Hi autē omnes Israëliticæ ruinæ auctores fuêre, atq. hoc modo exsiccatæ, venæ, & fontis vbertas exhausta est, omnisq. ramorum & fructuum copia ac pulchritudo defecit; non enim solùm tribus omnes abductæ, diductæ, ac dissipatæ fuerunt, sed [2.Paralip.5. 2.Reg.15. Ibid. 2.Re.17.&18]

omnes etiam opes & thesauri direpti, & ipse ventus, inquit, diripiet [*thesaurum omnis vasis desiderabilis.*] Vasis nomine instrumentum omne omnisque supellex Hebraicè significatur. Sic bellica, musica, & rustica vasa dicuntur. ita omnibus opibus & diuitijs quibus delectabatur, quibus se semper vsurum iactabat, erit Ephraim spoliandus. dixerat enim : ,, Veruntamen diues effectus sum, inueni facultates mihi, &c.

Sup.12.

CAPVT XIIII.

PEREAT *Samaria, quoniam ad amaritudinem concitauit Deum suum in gladio pereant, paruuli eorum elidantur, & fœtæ eius discindantur.*

HIC versus cum superiori sententia cohęrens, continuusq. est, quo in versu vehementissima Dei erga scelerum auctores & duces indignatio ostenditur, quos non pari cum cæteris supplicio, sed multò etiam grauiori afficiendos pronũtiet. Atque in hoc quidem loco postquã suæ Israëlitis atq. Ephraitis pœnæ & calamitates fuerant decretæ, grauissima & acerbissima in Samariam sententia pronunciatur, quæ cùm Israëlitarum regum regia esset, totius impietatis caput & fons fuerat, quòd illius auctoritate & consilio idolorum cultus institutus, conseruatusque fuit. Atq. hæc in qua huiusmodi pronunciatur sententia acerbitatis & doloris plenissima oratio, caput ipsum tantorum malorum petit, & diris atque imprecationibus excipit: Dolet enim vehementer Deus quòd Samaria & sibi ipsi & omnibus decem tribubus summo studio & constantia tantum malum seminarit & fouerit. quemadmodum autem in culparum & pœnarũ societate fieri, solet, vt primum de sceleris ministris & socijs pœnæ sumantur, alijque alio tempore producantur; postremus autem omnium ipse coniurationis princeps atque auctor ad supplicium postulatus rapiatur, quod eò maiores dabit pœnas, quò maiori omnium odio inuidiaque flagrat; sic apud Israëlitas res acta est: Siquidem primi omnium Ruben, Gad, ,, & dimidia tribus Manasses à Phul Assyriorum Rege abducti sunt in Lahela & in Habor, ,, & in Ara, & in fluuium Gozan vsque ad diem hanc. deinde Aion & Abel domus, ,, Maacha & Ianoë Cedes & Assor, & Galaad & Galilæam, & vniuersam terrã Neptalim. ,, Theglath Phalnesser in Assyrios transtulit, & ita alij alio tempore pœnas dedere, donec tandem postrema omnium capta Samaria ac omni crudelitatis exemplo vastata est: nulli enim aut ætati aut sexui hostes pepercerunt, quin conceptam ex deditionis desperatione iram sæuitia in captos vsi explerent; & quoniam eius crudelitatis duo manifestissima argumenta sunt infantium illisio & grauidarum excisio, sicut scriptum est: Tunc percussit Menahem Thapsam & omnes qui erant in ea, & terminos eius de Thersa, noluerant enim aperire ei, & interfecit omnes prægnantes & scidit eas. Sic etiam in Samariam ,, sæuitum est, quæ vt maximè omnium exacerbauit Dominum Deum suum, ita postre- ,, ma omnium miserrimum atque crudelissimum tulit supplicium.

1.Paralip.5.

2.Reg.15.

Conuertere Israël ad Dominum Deum tuum, quoniam corruisti iniquitate tua.

HABENT durissimę & acerbissimæ vatum orationes suam catastrophen, grauissimaq. dicẽdi initia, & progressiones leuissimo ac placidissimo absoluũt exitu: Nam cùm præcipuũ horum consilium sit, homines ab errore, à tenebris, à morte, ad veritatem, ad lucem atque ad vitam reuocare, & difficillimum opus sit, malam vitæ & morum consuetudinem, quæ radicibus altissimæ actis in naturam penè versa fuerit, orationis & verborum vi euellere, necesse est, vt multo verborũ & sententiarum apparatu, multo dicẽdi etiam impetu res agatur, excitandi homines à vitiorum veterno sunt, qui suum morbum non sentientes, nec periculũ metuentes omni arte atque studio iuuandi reuocãdiq; sunt: Difficillimum enim est eos, qui dolentes non sentiant curare, quamobrẽ adhibẽda in loco difficillima etiam remedia sunt, quippe qui mẽte iuxta Hyppocratẽ laborant. Iam verò vbi ægrotus suum malum sentire, & periculum metuere, & sibi cauere ac parcere potuerit, meliora omnia sperare & promittere, & leuioribus medicamentis interdum etiam & fomentis vti licebit; iam sanitatis cõmoda præsentiũ incommodorũ cõparatione prædicare atq. ostẽdere, tum etiam qua ratione sanitas quæri & inueniri possit præcipere. Omnes

Hippocrat. Aphor.sect.1.

Omnes autem ferè prophetæ, quorum scripta & monumenta extant, cōmune hoc argumentum habent, vt prius homines suorum malorū admoneant, eorum inquam quæ suo studio atque opera sibiipsi pepererunt; deinde diuinam misericordiam restitutionem & salutem offerant & promittant; & quibus rebus hæc peti haberiqúe possint deinceps doceant. Est autem huius totius rationis summa illa, Hominum res Deo auctore integras, ipsorum verò culpa labefactatas & perditas vnius Dei beneficio corrigi, atque in melius etiā posse restitui, necesse autem ad eam rem esse, vt ipsi sese fide & pœnitentia vitæque in melius mutatione præparent: Nam quibus in animis altera ex his rebus desideretur, fides aut pœnitentia, ijs negatum omnino est diuina ciuitate, vita, pace, & summo bono frui, sicut scriptum est: Nisi pœnitentiam egeritis, omnes simul peribitis. Luc.13. Hactenus ergo priores prophetici muneris partes actæ atque transactæ ab Hossea sunt: Nunc deinceps posteriores atque iucundiores pro dignitate peraguntur; namque in summa miseria & in extremo calamitatum gradu constitutis, & iam sua mala sentientibus vaticinij officio pœnitentiæ lex indicitur, & maxima illa salus promittitur & offertur, cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est; ille enim Christo auspice atque curatore, non solùm eos qui ex gentibus, sed eos etiam qui ex Israël in tenebris & vmbra mortis sedebant è potestate tenebrarum in admirabilem lucem suam eductos & sanctorum consortes fideiq. domesticos reddidit, superædificatos supra fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide in Christo Iesu Domino nostro. Atque hæc quidem communis omnium vatum ad agendum causa est. Hic omnis officij eorum finis, hoc initium à Deo alienatos homines fide & pœnitentiæ legibus & cōditionibus proponēdis & persuadendis in summam gratiam per Christum reducere. Igitur Israëlitas eo quem descripsimus statu, atque in qua nunc sunt conditione tamdiu vsos, ardenti studio cōpellat, atq. ad salutem reuocat Hosseas, hortaturque vt pœnitudine atq. ijs quæ necessaria sunt artibus præparatis oblatum vltrò à Deo promereantur beneficium. cuius tanta dignitas & magnitudo futura est, vt continuis laudibus & gratijs agēdis vacent. Vtitur autem Vates iuris atque æquitatis rationibus in huius orationis initio: Etenim Israëlitæ in hæc mala propterea inciderant, quòd sceleribus suis irritatum atque vltrò prouocatū Deum conuersione placare noluerunt, sed ipsi potius decreuerunt auersione cum illo contendere; quamobrem iam suis malis & periculis doctos, & quid sua ipsorum intersit satis intelligentes, hortatur, vt priores ad dominum suum pœnitudine, animo, cogitatione atque studijs conuertantur; quandoquidem illis nunquam Deus iniuriam aut malum attulerit, sed ipsi primum Deo ingrati, iniurijque & sibiipsis nocentes & ruinæ causa fuerint. huius autem sententiæ hic versus est: [*Conuertere Israël ad Dominum Deum tuum, quoniā corruisti in iniquitate tua.*] Æquissimum namque est, vt minor ad maiorem, Israël ad Dominum Deum suum, à quo ex humili Iacob sublimis Israël factus est, conuertatur; atque id eò maximè, quòd tu tuis studijs offensionem illi, tibi autem ruinam fueris molitus; neque enim te ille deiecit, sed te ipsum tu cùm ab eo deficeres deiecisti; ita adeò cū tu semper tibi tuorum incommodorum auctor extiteris, ille solus restitutor & seruator fuit & esse semper potest. Quando itaque non tibi aliunde salus est, qua salute tute ipsum priuasti, si viuere, si seruari cupis, tu prior ad Dominum, hoc est ad salutem vitamque tuam conuertere.

Tollite vobiscum verba: & conuertimini ad Dominum, & dicite ei, omnem aufer iniquitatem & accipe bonū, & reddemus vitulos labiorū nostrorū.

OMNIS oratio hæc in suasorio genere versatur; cuius loci sunt, honestas, necessitas & facilitas. Primus versus ad necessitatem & honestatem pertinuit; non solùm enim honestum erat vt conuerterentur, sed illis etiam maximè necessarium. Hoc verò carmen facilitatis continet argumenta: Nullus enim hoc in genere modus magis ad persuadēndum esse potest idoneus, quàm vt quæ honesta atque vtilissima probaueris, eadem actu paratuque facillima esse ostendas. Igitur difficillima conuersionis ratio Israëlitis fieret; qui è proprijs locis eiecti, exules, patria, templo, sacrificiorum copia, & ceremoniarum commoditate carentes conuersionis suæ sibi argumenta & signa ostendi non posse putarent; hoc metu à Vate liberantur, qui eam illorum professionem satis idoneam esse confirmet, quam supplicis orationis certa ac simplex confessio significet & probet, nec

ab illis in eo gradu constitutis, holocausta, nec victimas nec alias res nisi animi cogitationes & corrigendæ vitæ conatus, & apertam culparum confessionem suarum exigit: His enim sacrificiis, his donis & diuinæ placantur iræ, & maxima beneficia contingunt, sicut Ioel.2. scriptum est: Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, fletu & planctu, scindite corda vestra & non vestimenta. Huius autem rei causa ait: *Tollite vobiscum verba*. non „ enim sacrificia alia, non victimæ, non holocausta illa antiqua exiguntur, quæ nec præstari à vobis tunc poterunt, nec si maximè possent, tamen aliquid ea iam conferrent, Psalm.51. sicut scriptum est: Quoniam si voluisses sacrificium, dedissem vtique, holocaustis nō delectaberis. Sed sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritū & humiliatū Deus nō despicies. Huiusmodi sacrificij professionem eos docet Hosseas, atq. instituendæ orationis rationem formulamque præscribit, vt communi consilio & sentētia conuersi ad Dominum, dicant: [*Omnem iniquitatē aufer: & accipe bonum:*] id quod nos præstare possumus, fidé, conuersioné & orationé. Supplicis orationis hæc formula est, & animi verè pœnitētis professio, atque diuinam misericordiam implorantis vox: Principio enim iniquitatem & peccata confitentur sua, quibus se manifestè teneri fatētur, neq. alia ratione sese expedire posse, nisi sola diuina misericordia, & remissione; tamen se ita animatos esse, vt omni studio & consilio, atq. omnibus conatibus cōuersioni incumbant, & vota pro liberatione nuncupent, quæ liberati sanctè tandē exoluant. Vota autē hymnorum & laudum diuinarum, quæ iam nunc Deo grata esse percupiant. [*Omnem iniquitatem* (inquiunt) *aufer*.] Non vno aut simplici scelere, sed multis & varijs sese alligatos esse hac oratione confitentur, qui nullā in omnibus laboribus suis inuenire posse iniquitatē olim defendebāt, nunc iam nulla negatio, nulla excusatio est, quin in omni se iniquitate esse fateantur, agnoscantq. sibi nullā aliam defendendi aut liberandi rationem, vel iniri posse vel placere, nisi deprecationem & diuinæ appellationem misericordiæ. Hanc itaq. suam omnium esse vocem communem, hanc perpetuo retinendam orationis sententiam: *Omnem iniquitatem aufer*.] Ibid. Ne respicias peccata nostra, sed secundum magnam misericordiam tuam „ dele iniquitatem nostram, vtere illo magnæ misericordiæ exemplo, vt omnis iniquitatis nostræ cuiuscunque generis ea fuerit, siue adulterij, siue perfidiæ, siue repulsæ & insaniæ, siue proditionis, omnis denique sceleris obliuiscaris, ac tantum animi supplicis & sua antiqua facta damnantis ac te tuamque fidem appellantis, professionem & orationé, atque vota intuearis & probes; hoc enim probari tibi placereque, hoc in bonorum ratione numerari solet, sicut scriptum est: Ezech.33. Conuertimini ad me & quare moriemini Domus Israël? & in quacunq. hora ingemuerit peccator omnium iniquitatum, eius am- Ierem. plius non recordabor. Aufer ergo omnem iniquitatem, vt fidei tuæ constantiam veritate probes. dixisti omnium iniquitatum recordationem tibi deponendam, nostra est omnis iniquitas; proposita tibi ergo est tuæ maximæ misericordiæ ostendendæ materia. Ne ergo respicias peccata, sed animum supplicem tibi sese dedentem tuam fidem implorantem, quidquid mali in nobis fuit detestamur & damnamus, quod præstare boni possumus, vltrò præstamus & profitemur, cor contritum & humiliatum, veram sententiæ & voluntatis mutationem: *accipe bonum*, Fidem & pœnitentiam nostram: Neque enim ista facilitate & misericordia honori nominique tuo quicquam detrahi, imò verò plurimum apud homines, apud superos, atque etiam apud inferos laudis addi accumularique potest; cùm non solùm alios omnes misericordiæ admiratores, sed nos etiam perpetuos benignitatis & clementiæ tuæ præcones sis habiturus, qui qualis nobis olim erga te mens, quàm iniqua, quàm impia voluntas, qualis tua erga nos semper, atque nunc maximè fuerit misericordia, toti orbi manifestemus; quid ergo ex maiori beneficio, nisi maiorem tui nominis laudem & prædicationem tibi paraueris? hoc autem nos præstituros recipimus, vt perpetuis te laudibus prosequamur, hoc commune omnium, nec tibi ingratum votum est, nec hominibus inutile exemplum; nam doce- Psal.51. bimus iniquos vias tuas, & impij ad te conuertentur. [*Reddemus vitulos labiorum nostro-* Psal.68. *rum*,] qui placebunt tibi plusquam vituli nouelli cornua producentes & vngulas. Hæc summa & argumentum supplicis orationis est. Sed quoniam perfecta pœnitentia non solùm futuræ vitæ in melius correctione, sed prioris corruptæ detestatione definitur, Psal.36. sicut scriptum est: Declina à malo & fac bonum. Ob eam rem inter deprecatoriæ orationis membra præteritorum etiam consiliorum, actionumq. confessioné & damnationem

tionem præcipit ijs, qui suis cogitationibus & conatibus perniciem potius sibi, quàm salutem fuerant moliti; quippe cùm vnica ad salutem via diuinæ veræque religionis pusillum studium sit, atque salus ipsa omnium & incolumitas in vno Dei præsidio sit collocata. Dolent ergo quòd ad Assyrios atque ad Ægyptios auxilij causa desciuerint, à quibus nulla auxilia, multa verò & maxima incommoda, mala, dolores, luctusque perceperint: Etenim in secundis rebus nulla ab hominibus auxilia expectari, in aduersis nulla sperari debent, cum felicibus & potentibus hominibus homines alij superuacui videantur; imbecillis autem & miserrimis omnino inutiles sint. Solius itaque Dei salus est, qui & felices tueri & humillimos tollere potest & solet; qui se ob hanc rem pupillorum tutorem legitimum est professus, vt miserrimo cuique, quò se in patronum adoptaret aditum, aperiret.

Assur non saluabit nos: super equum non ascendemus, nec dicemus vltra: Dij nostri opera manuum nostrarum: quia eius qui in te est misereberis pupilli.

DVPLEX peruersitatis genus, sed species triplex Israëlitis fuerat, ex quibus multa manauerant scelera; alterum genus quòd simulachra pro dijs coluerant: alterũ quòd diuino auxilio neglecto, humanum implorarant, & Assyrios ob militum virtutem, Ægyptios verò ob equorum ferociam in societatem vocauerant; verùm à Dijs quos putabant, nihil vtilitatis, ab hominibus verò multum etiam mali & damni acceperunt: eaq. societas impietatem illis auxit, salutis verò rationes minuit. Huiusmodi autem errorem & scelus detestati confitentur. [*Assur non saluabit nos.*] neque vlla amplius nobis Ægyptiorum equorum habebitur ratio. [*Super equum non ascendemus,*] ex contento continens intelligitur, nam equorum præcipua laus apud Ægyptios est, sicut scriptum est: Væ descendentibus in Ægyptum, in auxilium & in equis sperauerunt quia præualidi sunt. Isai.31. [*Neque dicemus vltra. Dij nostri opera manuum nostrarum.*] Stultissimũ enim fuisse fatemur, eos Deos nostros appellasse, ab ijsque auxilium expetisse, quos nos deos fecerimus, quiq. seipsos à nobis, si perdere vellemus liberare nõ possent. [*Quia eius qui in te est misereberis pupilli.* Hebraicè est: *Quia in te misericordiam consequetur pupillus.* [Significat in vno Deo omnium præsidium & salutem esse, argumento à minori ducto atque enthymemate conuerso, hoc modo: cùm ij qui in extrema miseria & consilij atque auxilij inopia sunt, te vnum suarum rerum præsidium, & salutis perfugium paratum habeant (quales pupilli sunt) manifestum est te omnibus afflictis salutarem fore, sicut scriptum est: Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adiutor, Psal.10. & tuo ergo ipsius testimonio & frequenti multorum nostroque experimento cognitum est, te vnicum miseris omnibus esse salutis perfugium. Nos ergo te vnum cognoscimus, vnumque appellamus seruatorem. Atq. in hoc loco diuinæ illius salutis imaginem intueri mihi videor, quæ perfectissima per Christum verè fidelibus & pœnitentibus contingebat, qui omni iugo & circunstanti peccato deposito perpetuis laudibus vacabant, sicut scriptum est: Vt simus in laudem gloriæ gratiæ Colos.1. ipsius, qui eripuit nos de potestate tenebrarum, & traduxit in admirabilem lucẽ suam, vt simus initium aliquod creaturæ eius in laudem ipsius. De qua salute inferius nõnulla, in alio loco plura à nobis dicenda sunt. Hactenus Israëlis conuersionem, pœnitentiæ studium & supplicationem, ac prophetam ad eam rem adhortantem audiuimus: nunc deinceps Dei facilitatem benignitatemque admirari operæpretium fuerit.

Sanabo contritiones eorum: diligam eos spontaneè: quia auersus est furor meus ab eis.

O MAXIMAM Dei misericordiam & ad ignoscendum promptissimam naturam, qui quo tempore illius inimicos ad conuersionem vates vocabat & hortabatur, imò & rogabat, ipse nondum rogatus aut postulatus, gratiam tamen suam, pacem & conciliationem vltro pollicetur; neque hoc tantum se præstiturum, sed prius amaturum promittit, tantamque deinde felicitatem prædicit futuram, quantam neque oculus vidit, 1.Cor.2. neque auris audiuit, neque humana assequi potuit cogitatio. Quo animo autem, qua mente, & quanta alacritate hæc à Deo promissa, atque prædicta fuerint, ipsa Hebraicorum carminum ratio, atque orationis structura indicat, ipsa etiam lætissimorum verborũ congeries manifestat: Namque oratio hæc animi lætitia gestientis est, atque eius

qui maximis & diuinis beneficijs Israëlem afficere, iam tum tenditque fouetque. Hactenus enim duriori carminis genere, verbisque est vsus grauissimis, quæ non tam ex animi dicentis cupiditate, quàm ex necessitate rei prolata videri possent; nunc verò non pronuntiata, sed erumpens oratio est, mentem ad beneficentiam procliuem, ac maximè promptam arguens. Huiusmodi autem mensuris Hebraicum carmen constat: *Vocantibus medebor, Amaboq. hos libenter, Procul iam ira abesto, &c.* Ex quibus omnibus intelligimus diuinam naturã ad beneficentiæ, misericordiæ & gratiæ effectũ, multò quàm ad minas, ad odia, atq. ad pœnas esse promptiorẽ, iræq. suæ magis tẽperare, quàm benignitati parcere solitam esse, sicut scriptum est: Ipse autem misericors & propitius fiet peccatis eorum. Et abundauit vt auerteret iram suam, & non effudit omnem indignationem suam. Igitur cùm primum hortantem Israëlitas Vatem, & ad meliorem mentem reuocantem Deus audiuit, antequam illi sese persuasos ostenderent, ipse sese placandum propitiumque pollicetur, atque omnes odij & iræ suæ causas illis penitus præcisurum, ait ita vt semel in gratiam reductis, nulla amplius amicitiæ infringendæ, aut causa aut occasio offeratur: Namque perfectam atque integram, ait, omnino fore eis reconciliationis rationem, ad se conuersis: neque enim solùm vulnera sananda, sed omnium vulnerum & malorum fontem ipsum & causam ipsam extirpandam esse. Quippe auersio ipsa omnino tollenda ab illis ita est, vt nunquam amplius à Deo auersi alienatique sint; eo verò clauso & obturato fonte perpetuum illis & certum, veræ religionis studium perpetua pax & perpetua erit felicitas. Hoc autem diuini spiritus & ignis baptismate efficietur, quo diuinæ leges in illorum cordibus dandæ, & mentibus conscribendæ sunt. atque hoc quidem beneficium Christi virtute & opera constabit. [*Sanabo contritiones eorum*. Hebraicè est: *Sanabo auersionem eorum.*] Ita omnem peccati & iniquitatum vim & efficientiam sibi ex illorum cordibus radicitus tollendam & euellendam Deus ipse in se recipit. Neque verò aliam huius eximij beneficij causam indicat, nisi vnum tantum amorem suum, quo eos diliget. *Amabo eos spontaneè*. Etenim si quis eum à quo læsus atque iniuria affectus sit, quem perdere etiam potuerit, seruare malit & securum esse iubeat, laudatur quidem maximè ea viri humanitas, tamen idem vt amet, cogi, rogari, aut postulari non solet, quòd si vltrò amauerit, maximæ admirandæque benignitatis argumentum præbuerit. Deus autem non solùm Israëlem sibi sanandum omino, sed etiam vltrò & sponte amandum suscipit: *spontaneè*, non coactè, non vllo legis iure, sed vltrò, quo maximæ meæ misericordiæ inenarrabilis vis ex his appareat rebus. Quem quidem diuinum erga homines amorem supereminentem scientiæ charitatem Dei Apostolus nominat. de quo alio in loco: Commendat, inquit, charitatem suam Deus erga nos, quoniam cùm adhuc peccatores essemus secundum tempus Christus pro nobis mortuus est, & cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem filij eius. Oportunitatem autem huius amoris, vnam illam esse dicit, quòd iram omnem deposuerit, & auersionem suam abstulerit. Atque in hoc loco diuinæ sapiẽtiæ studiosis illud cogitandum obseruandumque proponitur, Dei perpetuum esse amorem; eius vero effectum aliquando iusta ira intermitti; nec enim diuina natura amoris expers aliquando est, cùm ipse Deus charitas sit; nec etiam neutra in Deo affectionis est vis, ita vt neque amet, neque oderit; nihil enim odit eorum quæ fecerit; amat autem semper, & solem suum oriri facit super bonos & malos; si quando verò iratum se præbet, ea patris vel iudicis magis, quàm hostis indignatio est. Ob eam rem ait: [*Amabo eos quoniam auersus est furor meus àb eis.*] amorem spontaneum, hoc est, proprium, appellat: furorem verò auersione mutabilem declarat. Hanc autem reconciliationem, quæ sit secutura felicitas, subiunctis versibus describit.

Psal. — Ephes. 3. — Rom. 5.

Ero quasi ros Israël germinabit sicut lilium & erumpet radix eius vt Libani.

QVICVNQVE nascentis Ecclesiæ Christianæ, & diuini spiritus largissimo influxu irrigatæ imaginem aliquam ex noui testamenti libris expressam animo fuerit contemplatus, ac mutationem illam admirandam hominum siue regenerationem cæteris hominibus stupendam aliqua ex parte cognouerit, is profectò earum similitudinum, quibus hæc felicitas significatur, vmbram aliquam sequi poterit: Namque propriam & expres-

expreſſam ipſius rei effigiem intueri illis tantummodo contingit, quibus notas facere voluit Deus diuitias myſterij huius, vt in ſe diuini ſpiritus vim & virtutem experiri poſſent. In eundem ergo locum Iſraëlitarum res peruenturas oſtendit, in quo primorum Chriſtianorum res olim fuère. Hoc autem diuinæ virtutis opus & donum fore docet. [*Ero quaſi ros Iſraël: germinabit ſicut lilium.*] Antitheſis eſt eorum quæ dicta fuerant, venas ſcilicet Iſraël fore exiccandas: Nunc diuino vitalique ſpiritu augendos atque propagandos ſtabiliendosq. eſſe prædicit. vt ros perpetuò deſcẽdens non matutinus, ſed qualis ille eſt, de quo ſcriptum eſt: Quomodo deſcendit imber & nix de cælo & illuc vltra non reuertitur, ſed inebriat terram & germinare eam facit, & dat ſemen ſerẽtibus & panem comedentibus, &c. Isaiæ 55. Solet autem felicitas varijs ex agricultura ſimilitudinibus ſignificari apud vates. In omni verò herbarum natura nullum genus eſt quod propagationis copia lilia vincat; maximè autem cùm pingue ſolum nacta ſunt, & aſſiduis commodis roribus irrigatum: etenim ex ſingulis eius bulbi ſectionbus ſingula etiam interdum bina aut terna capita naſcuntur; eius autem floris odor fragrãtiſſimus omnium eſt, & longè lateque diffunditur. Magnam imago hæc Iſraëlitarũ futuram copiam eamque feliciſſimam deoq. imprimis gratiſſimam ſignificat; namq. illi fragrantiſſimi illius veſtitus pars futuri ſunt, cuius odorem præſagiẽtis Iſaac pater dixerat: Ecce odor filij mei, ſicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus. Gene. 27. Cuius quidem veſtitus myſterium ſuo loco aperiendum nobis eſt. Igitur felicem Iſraëlitarũ propagationem ſanctiſſimas eorum rationes Deo quàm gratiſſimas futuras liliorũ nomine docuit; deinde verò huius tanti honoris ſtabilitatem & conſtantiam adiuncta etiam ſimilitudine oſtendit: namque liliorum quanquam copioſa ſoboles, non tamen conſtans & perpetua natura eſt, cùm ex herbarũ genere ſit earum quæ & molles & breues radicum fibras habent. Theophr. lib. 1. de ſtirpib. quamobrem, totius naturæ auctor atque maximus cultor Deus, magnum in hac re efficienda opus moliturum ſeſe dicit, & pluribus ex naturis compacturũ, quò admiranda illa felicitas perfecta, firma, ſtabiliſque ſit: quemadmodum ſi quis maximus effingendi artifex pulcherrimam quandam feminea forma ſtatuam facere cogitans plures virginum formas ſimul intueatur, atque ex ſingulis ea quę incœpto operi conueniant obſeruet & imitetur, quale opus Græcum illum ſculptorem expreſſiſſe dicunt. Cice. de inuentione. Multarum itaque plantarum genera ad tantæ felicitatis exprimẽdam imaginem Deus componit. vt liliorum odorem & fœcunditatem cum cedrinarũ radicum firmitate, cum perpetuo oliuæ virore, cum tritici fructu, vitis propagine & ſucco coniungat: quibus omnibus ex rebus id quod dicimus perpetuæ felicitatis ſimulachrum conflatur. [*Erumpet radix eius vt Libani.*] ex continente contentum arguitur; nam ex multis arborum etiam fructiferarum generibus in Libano ſpontè prouenientibus nulla natura magis quàm cedrorum in eo monte celebratur, quòd ramorum pulchritudine & ſtipitis proceritate atque duranti firmitudine omnibus aliorum locorum cedris antecellat, ſicut ſcriptum eſt: Et diſputauit Salomon de lignis à Cedro quæ eſt in Libano vſque ad hyſſopum quæ egreditur è pariete. 4. Reg. 4. Igitur vt Anticyræ nomine Helleborum intelligimus; quanquam aliæ etiam in ea inſula herbæ naſcantur, ſic Libanus proprias Cedros arborum omnium præſtantiſſimas ſui commemoratione commendat. Itaque felicitas illa ſtabilis fore ſignificatur, quæ radicibus plurimis & altiſſimis vt cedrus Libani defigenda erat. Quanto autem altiores radices arbor egerit, tantò ramis pluribus & productioribus ornabitur; ſic Iſraëlis per Chriſtum in gratiam recepti pulchritudo omnibus gentibus conſpicua longè lateq. erit, ſicut ſcriptum eſt: Omnes qui viderint eos, cognoſcent illos, quia iſti ſunt ſemen cui benedixit Dominus. Iſaiæ 61. hoc eſt quod ait:

Ibunt rami eius. Hebraicè, *Ibunt virgulta eius.*

VT PAREM patribus filiorum dignitatem futuram ſignificet; eam autem non terrenam aliquam, ſed planè cæleſtem definire oportet, ſicut ſcriptum eſt: Ecce dies venient dicit Dominus, & effundam de ſpiritu meo ſuper omnem carnem, & prophetabunt filij veſtri & filiæ veſtræ, & iuuenes veſtri & ſenes veſtri ſomnia ſeminabunt. Ioel 2. Huius autem eximij ſplendoris nitorem perpetuum fore ait nullis aut temporum aut rerum vel caſibus vel viciſſitudinibus expoſitum, ſed magis oliuæ inſtar ſemper virentem.

Et quaſi

Et quasi oliua erit gloria eius, & odor eius vt Libani.

OLIVÆ enim proprium Epitheton in sacris est Raghaná, quod virens & speciosum interpretes vertunt apud Ieremiam: (Ierem. 11.) Oliuam speciosam, vberem, pulchram, vocauit Dominus nomen tuum. & illud: (Psalm. 52.) Ego auté sicut oliua speciosa in domo Dei. Erit itaq. quasi (Psalm. 1.) oliua gloria eius, quæ perpetuo diuinæ gratiæ rore irrigata fructũ suum dabit in tempore suo, & folium eius non decidet. Virtutem autem omnium luminibus & ornamentis sic illustrandos eos docet, vt suauissimos odores incendant suimet, hoc est, dignitatis atque amplitudinis argumenta & testimonia omnibus probent hominibus: Etenim iucundus odor opinionis atque honestæ famæ symbolum est, vt: (Cantic. 1.) Oleum effusum est nomen tuum, adolescentulæ dilexerunt te nimis. [*Et odor eius vt Libani.*] Omnium qui à scriptoribus celebrantur montiũ Libanus in Syria felicissimus atq. amœnissimus esse perhibetur, qué non solùm siluestrium, sed earũ etiam, quæ humano cultu aliàs indigere solent, plantarũ generibus multis copia vestit & ornat. Aiunt quippe (id quod & nos ab eius regionis hominibus accepimus) etiam medica mala limonũ & citronũ genera varia eo in loco spóte gigni & herbarũ atq. florum eximiam copiam, ex quibus gratissimus odor misceatur, & loci cõmendetur amœnitas. vt etiam ex pluribus sacrorũ librorũ lectionibus docemur; (Cantic. 4.) ex quibus illa est: Odor vestimentorũ tuorum sicut odor Libani. & illud: Nardus crocus fistula cinamomum cum vniuersis lignis Libani, quam ob caussam mons bonus à Mose (Deuter. 4.) ,,antonomaticôs dicitur: Transibo, inquit, & videbo montem istum egregium Libanum. In huiusmodi autem dignitate in hoc floréti & iucundo rerum statu eos semper acturos versaturosque præcinit vates, ita vt Libani vmbram nunquam sint relicturi.

Conuertentur sedentes in vmbra eius.

SEMPER inquit in Libani vmbra versabũtur, semper eundem vitæ & dignitatis statum retinebunt. Hanc verò spiritualium rerum imaginem ad antiquum illud Israëliticæ pacis & quietis exemplum terrenum reuocare licet, cùm propria illis regio quæ Libano monti adiacet, habitaretur: eorum verò felicitaté nũquam intermorituram, sed assiduis Dei beneficijs perpetuò renouandam cõfirmat Vates, vt quibus tritici vsus optimus assiduusque est, videlicet ijs qui pingue & fertile terræ solum sortiti annonæ caritatem non timent. Atque triticum inter frumẽtorum genera alia & sapore alendi virtute longè præstat, sicut scriptum est: (Psal. 103.) Et panis cor hominis confirmat. ergo pane illo quotidiano cælesti (Matth. 6.) alentur, quod vtinam nobis hodie diuino munere & beneficio contingat:

Et viuent tritico.

EX HIS autem rebus suauissimum & generosissimum fructum expectandum esse consequitur: Non enim potest arbor bona malos fructus facere. Erit ergo tanta tamque insignis studiorum & actionum suarum commendatio, tanta vbertas, quanta generosissimæ vitis esse solet, quæ in optimo plãtata solo & palmitum multitudine & suauissimi vini copia cultorem iuuat. Huiusmodi naturæ similitudiné gerent & moribus exprimẽt, qui in vite vera Christo manentes palmites Dei cura & beneficio culti, suauissimũ bonorum operum fructum reddent; ita vt dicere iure possint: sufficientia nostra ex Deo est.

Et memoriale eius sicut vinum Libani.

(Georg. lib. 2.) MONTIVM & iugorum situs vineis optimis maximè sunt idonei. *Denique apertos* (Psalm. 80.) *Bacchus amat colles:* sicut scriptũ est: Operuit montes vmbra eius. Quamobrem Libanus mons vt alijs etiam plantis, ita & vitibus etiam generosissimis abũdat, & illius oræ vinum (Assaph.) nunquam sine laude cõmemoratur. In libris Assaph medici Hebræi hæc imprimis cùm odoris atq. saporis elegantia, tum etiam præstanti ad medicinam virtute cõmendantur. Imprimis Libaniticum, Hermoniticum Carmelitense, & Israëliticorum montium Ierosolymitanum, id præterea quod in Samaritanis & Cappadocia montibus nascitur, atque vltimo loco Ægyptium, huiusmodi vini genera, cùm optima & suauissima sint olfactuq. præstãtissima, semper cum laude cõmemorantur. vt enim apud Latinos auctores Chyi, Setini, & Falerni nomina semper in vini laudibus vsurpantur, sic etiam apud Syrios Libaniticum. Hoc autem dicto significatur tantam fore in restitutis Israëlitis operum & studiorum actionumque omnium gratiam, vt nunquam de eis mentio nisi honoris ac laudis plena fiat.

Ephraim quid mihi vltra idola? ego exaudiam, & dirigam eum ego vt abietem virentem: ex me fructus tuus inuentus est. Hebraicè sic: *Ephraim quid mihi vltra ad idola: ego respondi & direxi eum, ego vt buxus virens. ex me fructus tuus inuentus est.*

INTER alia plurima argumenta, quibus diuina iustitia & misericordia commendatur, & humana damnatur peruersitas, vnum est, quòd nemo hominum qui in iudicium vocandi & scelerum atque auersionis rei faciendi sunt, vel se officij sui admonitum atq. à peccato deterritum, vel vbi peccauerit reprehensum & reuocatum non fuisse caussari iure possit: Etenim ijs qui sacros antiquosque libros vtilitatis caussa relegunt & obseruant, vel ex vno arcano Geneseos volumine, in quo vniuersa humanorum morum ratio, & omnis ferè quæ de Deo haberi ab hominibus meditatione potest notitia, continetur; huius de quo nobis sermo est argumenti insignè illud petitur exemplum: cùm Deus Gene. 4.
Cainum à concepti parricidij admissione deterrebat, & post commissum ad confessionem & pœnitentiam vocabat, vt iustificetur Deus in sermonibus suis, & vincat cùm Psalm. 51.
iudicatur; qui neminem hominem perire vellet, sed omnes ad pœnitentiam reuerti; cui nemo dicere possit sibi virtutis & vitij viam atque vtriusque fines & exitum non fuisse monstratos ac prædictos: Nihil enim quod ad docendos, instituendos, admonendos, retinendos, tuendos, restituendosq. homines facto opus esset, à Deo vnquam est prætermissum, sicut scriptum est: Quid debui facere vineæ meæ quod non feci? Huius argumenti Isaiæ 5.
versus hi sunt, quibus totius libri peroratio continetur, in qua se Deus officio suo satis superque fecisse dicit; cùm non solùm iudicis, sed aduocati, sed monitoris etiam partes sic egerit vt nihil requiri, nihil omnino possit desiderari: namq. cùm Ephraim de idolorum vanitate, de sua ad ignoscendum promptitudine ad beneficentiam certa & immobili voluntate, & fide denique ad sumendas de pertinacibus pœnas immobili sentētia satis iam diu sese disseruisse egisseque confirmat; reliquum autem esse, vt sapientissimus quisq. hæc cogitet, & quid sua intersit, præuideat, sibique consulat, atque diuinæ caussæ rationibus omnibus probatis omnem iniquitatem, malum, culpam, cunctam denique calamitatem & pœnas omnes humanis moribus & improbitati adscribat. Nominat autem præcipuè Ephraim, quòd is eius culpæ potissimus auctor fuerit & idolorum cultum ille imprimis coactus fuerit sustinere. in qua caussa cùm nihil prætermissum fuerit quod dici possit, cùm nulla defensio vel excusatio, vel alia etiam effugiendi aut deriuandi criminis relicta ratio sit, reliquum est, vt ipse Ephraim rebus suis oportunè prouideat: sin minus vbi grauissimis supplicijs fuerit affectus suam improbitatē, non Dei aut iram incuset aut negligentiam. [*Ephraim,*] appellandi casus est, quo reus rogatur, num aliquid in idolorum crimine vel negare vel reprehendere, vel desiderare possit. [*Quid mihi vltra ad idola?*] quid inquit pluribus iam agendum mihi de idolis est, quod non cumulatè dixerim, & egerim? ego respondi, quidquid in hac caussa responderi potuit aut oportuit. Respondere autem hoc in loco pro verba facere vsurpatur, vt: Respondens Iesus dixit: Confiteor tibi pater. &c. Hanc caussam omnino cùm vicerim, tamen tibi quo modo liberari & restitui posses prædixi & præcepi, ita eadem opera & maximam meam tibi & omnibus misericordiam & maximam etiam probaui iustitiam, meque qualis sim ostendi, nimirum in criminibus afferendis veracem & integerrimū, in condonandis verò vehementer propitium. [*Et ego direxi eum.*] Quemadmodum caussam quam defendere & tueri non poterat, tamen deprecari valeret. Quòd si tibi aut mali aut incommodi aliquid omnino præter animi sententiam euenerit, id tuis moribus, culpę & inconstantiæ non meæ aut iræ aut inimicitiæ assignari oportuerit; namque nulla apud me aut naturæ aut ingenij voluntatisue inconstantia & mutatio est, & quem me semel esse declaraui, eum semper forè profiteor; perinde atque buxus quæ nullo tempore natiuam ligni soliditatem, aut colorem aut frondium ramorumque viriditatem amittit. Hoc est quod dicit: [*Ego vt buxus virens.*] vt diuinam naturam & voluntatem perpetuam, sibiq. constantem certamque esse significet; illos autem sibi prospicere & consulere oportere, namquē sese erga illos præstiterit, eundē erga se experturos & percepturos perpetuo prædicit, Sicut scriptum est: Si volueritis & audieritis, bona terræ comedetis, quòd si nolueritis & Isaiæ 1.
me ad iracundiam prouocaueritis, gladius deuorabit vos, quia os Domini locutum est.

atque

atque hæc huius orationis sententia est. [*Ex me fructus tuus inuentus est.*] Fructum nominat fidei & pœnitentiæ & probatorũ operum præmium, quod Dei promissione, fide, atque beneficio contigit; ijs quidem, qui secundũ propositum gratiæ Dei, gloriam & immortalitatem quærũt, quibus bonorũ omnium auctor Deus, malorũ autem sibi homines fabri sunt, Deus verò iudex: Neq. enim ille vt bonorum ita etiam malorum est auctor & principiũ, sed præmio afficiẽdos sua ipsius manu proprioq. munere ornat: Supplicio verò dignos cùm iudicauerit tortoribus ad eam rem destinatis & satellitibus, nonnunquam etiam humani generis hostibus permittit, sicut scriptum est: Esto consentiens aduersario

Matth, 5. „ tuo dum es in via, ne deferat te ante iudicem, & iudex tradat te ministro, & minister tor-„ tori, & in carcerem mittaris, &c. Scito igitur Ephraim omnem rationem tibi expositam esse, teque sceleris tui cõuictum curare oportere ne pereas. Caue ergo tibi, vt qualem tibi expedit, te prestes: namque si tibi tu quidem dissimillimus fueris, ego tamen mei semper ero simillimus, à quo vno honestorum laborum tuorum fructum percipias, ab alijs autem vel dijs vel hominibus fructum nullum, sed damni malique plurimum tibi paratum esse prædico.

Quis sapiens & intelliget ista? intelligens & sciet hæc? quia rectæ viæ Domini, & iusti ambulabunt in eis, & præuaricatores corruent in eis.

QVÆCVNQVE diuini spiritus consilio literarum monumentis ad posteritatem tradita sunt, ea perpetuam, certam, atque vtilem omnibus doctrinam continent; neque enim quæ apud Israëlitas atque alias etiam gentes gesta olim fuêre, tanta cura nobis tradi obseruarique mandasset Deus, nisi eadem maximè ad nos attinere peruidisset. atque in ea re non solùm illustria instituendæ vitæ exempla, sed maximas etiam totius sapientiæ rationes propositas esse intellexisset. Quam quidem ob rem sapiẽter simul & commodè hunc libro suo finem Hosseas esse voluit, vt ad eorum quæ dicta & perorata sunt cõtemplationem sapientissimum quemque inuitaret, quòd ea magnam diuinarum humanarumque rerum notitiam accuratè considerantibus aperire valeant. Igitur quicunque sapientia præditus huius totius libri partes momentaque omnia intelliget, & omnium quę in ea narrantur origines, progressiones & consequẽtia obseruabit, is profectò rationes omnes diuinas probabit, nihilq. in illis offendet. Namque Deum hominum amantissimum

Exod. & dissimulantem peccata propter pœnitentiam, cognoscet, nihilque magis ex eis requirentem, quàm vt aut integris moribus perseuerent; aut si corruerint, tamen fidei & pœnitentiæ rationibus reuocati, ei sese restituendos credant & committant: Neq. enim sibi impiorum casum placere, neque iudicij in eos exercendi auidum natura, imò misericordiæ omnibus hominibus, impartiendæ esse desiderãtissimum; atque ei rei illum semper studere, vt quamplurimis salutem afferat & vitam, cuius si qui expertes fuerint. id suaipsorum culpa, non diuino studio aut voluntate accidere. Atq. hæc quidem ratio bonis & sapientibus viris adeò manifesta, adeo certa est, vt ad eam normã vitam instituant suam, cùm diuinam voluntatem immutabilem, constantem & sui semper similem esse certò sciant. ex eo fit vt à vero atque honesto vel latum vnguem nunquam discedant, vel si labi contigerit, erratum pœnitentia corrigant, fideque ac spe Dei implorent misericordiam, sibiq. meliora omnia ex diuini verbi promissionibus promittant. Contrà verò quibus nec veritas nec honestas cordi est, ijs obscuræ & difficiles diuinæ rationes videntur; demum hos non vnus error cæcos agit. alij enim nullam prouidentiam esse dicunt; alij verò iustitiæ nomine iniquitatem Deo attribuunt, cuiusmodi sunt illi, qui quorundam hominum casus & interitum infernamque damnationem non tam ipsorum culpæ, quàm diuinæ asscribunt voluntati, nullamque esse aut intelligi in Deo iustitiam putant, nisi aliquos hominum tanquam materiam seueritatis suæ ad interitum & necem iam inde à principio destinauerit; quasi verò iustus iudex esse non possit cui exercendæ seueritatis & supplicij decernendi desit occasio. Sunt etiam quibus nullam operum & pœnitentiæ rationem à Deo haberi asserant, solamque hominum fidem nihil pręterea aliud expectari & credant & doceant. atque ob eam insaniam delitijs, somno & voluptatibus indulgentes, nullum sceleris, nullum flagitij genus perhorrescunt. Alia præterea complura peruersorum hominum genera sunt, quos aut memoria complecti aut dicendo enumerare non est, vtpote de veritatis & honesti simplici via varijs & innumerabilibus actos erroribus. horum

omnium infelicissimus exitus propterea est, quòd ipsi à vero & felicissimo bonorum fine, atque à recta & certa via vltro exorbitarint: Certa enim via est, sapienter vitam instituere, vitia fugere, casum emédatione corrigere, Dei implorare misericordiam, hæc qui non peruidet, vt offendat, sibique ruinam moliatur necesse est, sicut scriptum apud Ezechielem extat: [Ezech. 18.] Nunquid voluntatis meæ est vt pereat impius, & non potius vt conuertatur à vijs suis & viuat? Et dixistis: non est æqua via via Domini. Audite nunc domus Israël: nunquid via mea non est æqua, & non magis viæ vestræ prauæ sunt? Vbi verò docere viæ suæ rationes vellet, subiunxit: Cùm enim se auerterit iustus à iustitia sua, & fecerit iniquitatem, & in iniustitia quam operatus est, morietur. Et cùm auerterit se impius ab impietate sua quam operatus est, & fecerit iudicium & iustitiam ipse, animam suam viuificabit, vita viuet & non morietur. Vbi ergo liberi arbitrij negatio? vbi illa nimis parca, nimis iniqua, imò nimium angusta de diuina misericordia disputatio? dignissimum profectò Ezechielis vaticinij caput illud est, quod humanis in mentibus perpetua recordatione figatur. Igitur cùm de magnis rebus magna veritatis mysteria & multa arguméta proferuntur, solet diuinus spiritus sapientibus viris hoc modo examináda & probanda proponere. [Psalm. 51.] Quis sapiens, & obseruabit hæc, & intelliget misericordias Domini? Quo dicendi modo & figura diuinæ rationes optimæ æquissimæque esse docentur; solis tamen bonis & sapientibus viris cognitu faciles esse, sed eiusmodi tamen virorum non ita magnam inueniri frequentiam hoc interrogatio illa siue potius desideratio indicat. [*Quis ergo sapiens, & intelliget ista?*] Is qui cuiusque rei naturam cognoscere & distinguere potest, neque vlla in parte fallitur sapiens in sacris dicitur libris; qui verò ea quæ intellexerit & cognouerit, ad aliarum rationes & occasiones accómodare, atque ex alio exemplo aliud explicare nouit, proprio vocabulo intelligens seu potius prudens appellatur. Hebraicè enim nomen HHACHAM [חכם] sapientem, NABON [נבון] verò prudentem significat, namque sapiens sic in sacra philosophia definitur: Cor sapientis quæret doctrinam, & lingua sapientis componet scientiam. [Prouerb. 15.] Prudentis autem hæc descriptio est: Qui sapiens est corde, vocabitur prudens. Quicunque igitur his artibus instructus hæc intellexerit, atque cum his aliarum rerum similitudines & exempla contulerit, vt ei diuinæ viæ & rationes omnes rectissimæ atque æquissimę non indicentur, fieri non potest, id quod iustorum testimonio comprobabitur, quibus nunquam illæ viæ vt planę, rectissimæ & certissimæ deferuntur; si quibus autem nó virtus sed flagitium cordi est, iisdem eæ viæ difficiles offensionumque plenæ vidétur, quoniam improbis illorum studijs incœptis & conatibus perducendis aptę non sunt? Nam quæ simplicibus atque innocentibus dum iter agunt, rectę regiæque viæ maximè placent, & libentissimè frequentantur, eædem latronibus, grassatoribus, atque aliorum generú sceleratis vehementer displicent, & vitantur; calles autem deuij, vt studijs suis oportuniores, quæ (vt in Debora cautio est) petuntur. Hactenus propitius nobis Dominus fuit, vt Vatem suum diuinum non pro dignitate, sed pro ingenij nostri tenuitate & breuitatis ratione explicaremus, cui nostra etiam ad reliquos vatum libros vota vt probentur supplicamus. AMEN.

NAVIS IN AGRO ABVLENSI APVD DIVI LAVRENTII SACELLVM MENSE AVGVSTO 1567.

CHRISTOPHORVS PLANTINVS
PIO LECTORI.

OETICÆ dictionis iucunditatem ARIAS MONTANVS ad res diuinas & sacrorum mysteriorum arguméta canenda transfert ita temperatam, vt Ioue, Phœbo, Mercurio, Marte, Vulcano, Baccho, Iunone, Venere, atque illis alijs innumeris monstrosæ ac sacrilegæ vanitatis nominibus, (sine quibus doctum & gratum carmen constare non posse quidam falsò autumant) penitus relegatis, & cæteris prophanis ornamentis, qualia sunt Parnasus, Aganippe, Phocis, Elis, Peneus, Arethusa & Olympus, prætermissis, ex diuinorum librorũ vera & inexhausta sapientia, vtilissima sententiarum pondera, & gratissima verborum etiam poëticorum variarumque ornamenta rerum proferat, quæ delectationis multum, vtilitatis atque eruditionis plurimum auditoribus afferre possunt. Hoc itaque consilio singulas varij generis odas singulis vatum libris à se hoc in opere explicatis adiungit: in quibus præter debitam Deo pro absoluto commentario gratulationem oportuna quoque ex vaticinij vniuscuiusq. argumento doctrinæ præcepta exemplaque exponit; atque eadem opera multorum ex sacris libris locorum vel sententiam aperit, vel notitiam indicat. Orandus verò nobis Deus est, vt quæ ille ad sacrosanctæ religionis cultum & Catholicæ Ecclesiæ vsum cogitat & meditatur efficere ac præstare possit. Nam preter alia plurima, poëticã artem Dei dono magis, quàm humanæ disciplinæ præceptis cõstantem in suum locum, hoc est in veræ pietatis templa & sacraria restitutam diuinis mysterijs canendis consecrare & instaurare exoptat.

IN HOSSEAM VATEM
CARMEN EX VOTO.

QVI SACRIS *vatum veterum receptus*
Nuper arcanis cupido piorum
Fidus interpres populo reponens
Vera canebam,
Quid modò gratus celebrem poëta?
Quid prius laudum referam canoris
Versibus, vel quæ resonent Nauarum
Carmina rupes.
Te Deum nostri & generis parentem
Vnde rerum sunt elementa, & ipse
Orbis, & quicquid super est decori
Mœnia mundi
Quem neque æterni metuenda fati
Impulit primas posuisse formas,
Nec satas longum retinere in æuum
Vlla iubet vis.
Libera ast solum sapientis vltro
Consili mens hæc voluit benignè
Esse, distinctis numerisq́ue, dixit,
Omnia sunto.

Idem

Idem & humanum genus esse magni
Particeps regni dedit, id sed astu
(Prò dolor) vafri colubri ruinam
Sensit inertem.
Tu tamen tetri miseratus ictum
Dentis, humanos reparare casus,
Et mali occultam rabiem veneni ex-
tinguere tendis.
Te redemptorem miserisq; rerum
Cursibus tandem profugus salutem
Sperat Israël, cupit atque anhelo
Postulat ore.
Qui tibi charus coluit beatas
Iebusum sedes, vbi mella quercus
Sudat, & lactis liquidi pererrant
Oppida riui.
Nunc in ignotis regionibus, nunc
Inter inuisas vaga turba gentes
Ingemit culpas memoratq; priscæ
Tempora sortis.
Sed dabis duro pater ô labori
Exitum? qualem recolenda vatum
Credere, & summis petere in periclis
Certa iubet vox
Annue, & finem properare damnis
Præcipe, ac duris meliora rebus
Ponito, ad nostros pecora hæc reducens
Deuia pastus.
Tu quoque æterni soboles parentis
Vnica, æquales tibi prisca honores
Dat fides, cultu celebratq; eodem
Cum patre natum
Namq; te seclis socium creandis,
Teq; seruandis sapiente dextra,
Te reponendis voluit ministrum
Esse ruinis
Vatibus præsens neque te silebo
Spiritus nati & genitoris ardens
Charitas, quando neque tu minori
Numine gaudes.

Qui

Qui mare & terras reficisq́ꝫ, olympi
Et foues oras bonus & frequentas,
Qui probas quicquid pater atque natus
Consilij dant.

Virginum præstans iuuenumq́ꝫ doctor
Qui colis mentes placidus modestas
Dexter ô laudum cupidum tuarum
Proripe vatem.

Pectoris puri penetrator adsis
Igne marcentes renouare sensus
(Nam potes) nostræ tenebrasq́ꝫ mentis
Discute certus.

Fallor? an motu trepidat superno
Mens, & excelsas videor per auras
Tollier? iam, iam, procul vsque terris
Euehor ardens.

Raptus in cæli radiantis oras
Audiam voces, quibus ipse reddam
Magna priscorum monumenta vatum
Ore Latino.

Hinc procul curæ tenues abeste
Quidquid infrenis petit aut voluptas,
Vana spes, mendax honor & cupido
Suadet habendi.

Tuq́ꝫ Laurenti decus ô canendum
Hesperis altum medios per ignes
Qui petis cælum populo stupente &
Judice sæuo.

Nunc in excelsa spatiaris aula,
Igne nunc felix recrearis almo,
Vnde sunt vitæ ac aliena tristi
Munera letho

Nos tuis præsens precibus iuuato,
Si tibi nostri placuêre nuper
(Hoſeæ vatis colo dum sacerdos
Dicta) labores.

FINIS.

BENEDICTI ARIÆ MONTANI IN IOELIS VATICINIORVM COMMENTARIA PRÆFATIO.

INTER alia grauissima argumenta quibus vera ac solida religio à falsa atque vana discernitur & probatur, vnum apprimè aptum ac firmum certa & constans futurarũ rerum cognitio est. Namq. hominũ mortalium animis non solùm quædam præteritorum temporũ & præsentium etiam rerum cognoscendi cupiditas insita atq. innata est, sed multò etiam magis futurorũ euentuum præsciendi anxia cura & solicitudo inhæret. Atq. hæc quidẽ tam ardens, tam cõstans secundũ naturam appetitio cælestem humani animi originem & perpetuam sine fine durationem esse arguit. Etenim inter hominem & belluam hoc maximè interest, quòd hæc tantum quantum sensu mouetur ad id solùm quod adest, quodq́. præsens est se accommodat: ac præteriti vix memor futura paulùm admodum sentit. & cum nulla illis suarum etiam animarum ratio habeatur, vtpote quæ vna cũ corpore extinguuntur. ea tantùm curãtur & parãtur quibus corporis vitã præsenti tempore alere & tueri possint, atq. vbi instanti succurrerint necessitati futura tẽpora aut nulla, aut præsentibus simillima fore, neq. sibi quidquã diem allaturã adẽpturámue putant. Quamobrem maxima eorum generum pars neq. serunt, neq. metunt, neq. congregant in horrea. si quæ verò sunt quæ sibi in posterũ cauere visa sint, vt apes, vt formicæ eæ breuissimæ tempestatis vnius hyemis tantum præsensione mouẽtur. Homo autem quoniam rationis & diuini luminis est particeps, temporũ omnium affinitates & consequentias cernit, & preteritorum ac presentium cognitione non contentus (quoniam illa iam non sunt, hæc etiã mox non erunt) futura curiosius & anxius inquirit, vt qui futurarum rerum rationem & prudẽtiam ad se intelligat pertinere. Atq. ex hoc fonte illud ardens famæ & nominis propagandi studium, illa vehemens posteritatis cura est, hinc de rebus ad futura tempora pertinentibus deliberatio & consultatio, hinc præclara illa vni inter cæteras animantes homini adscripta viuendi ars atq. agendarum rerum ratio, quæ virtus ex prouidendo est appellata prudentia; hinc demum illa anxietas, cura & solicitudo, quid tandem futurũ sit, quærẽdi atq. animo agitandi, quæ etiam cessantes etiam otiosos occupat & exercet. Neq. verò ea solùm quæ sibi vni & cõtingere & euenire possunt vnusquisq. cogitat & cauet, sed cõmunia suorum, sed ciuitatũ, sed publicarũ rerum atq. regnorũ, imò etiam & quæ ad totum humanũ genus pertinẽt euenta singulorum animos cura & cogitatione mouent. Etenim natura eadem rationis vi hominẽ non solitarium esse sinit, sed hominẽ alijs cõciliat, & ad vitæ societatẽ natum esse docet, suasq. res & rationes ita definire cogit, vt humani nihil à se alienũ putet, & cuiusq. publici casus aut euẽtus rationẽ ad se etiã iudicet pertinere. Atq. adeò non ad hominũ solũ res cogitãdas cura ab hominibus suscipitur, sed ad ipsam totius mundi molem cognoscendã, ad mundi partes, cælum, maria & terras inuestigandas, & quid in his rebus factũ olim, quid nunc fiat, quid tandẽ futurũ sit, inquirendum incitat: vel quòd totius orbis partem & ciuem, vel quòd dominum sese quisq. esse putet, vnde tanta singularum etiam minimarũ rerum cognoscendi curiositas est. Quę enim sua quisq. putet vt ea cognitu sibi digna iudicet, omnino est cõsentaneum. Sed quanquam hæc ita sese habeant, tamẽ hominũ generi obscura nimium & densissimis tenebris inuoluta futurarũ rerũ cognitio est, siue id membrorũ materies & grauis totius corporis moles efficiat, siue in illo potius primorũ parentum naufragio huius etiã maximi cõmodi facta iactura est. Etenim illud quod inter alia preclara munera Dei dono homini cõtigerat, vt saluti quoq. suę in æternũ cõsulere posset, vbi debitũ obsequium officiumq́ue deseruit. præter cætera etiam multa extremum deponere est coactus, atq. de amænissimorũ hortorũ finibus ea caussa pulsus, ne certã sibi munire viam posset, qua futuris incõmodis caueret & saluti in posterũ suę cõsuleret. Ne fortè inquit, mittat manũ suam & sumat etiam de ligno vitæ, & comedat, & viuat in æternũ.

Aristot. Metaph. 1. — Tull. offic. 1. Psalm. — Matth. 6. — Prouerb. — Gen. 1. — Gene. 3.

CVM ergo homini futurorũ prænoscendi appetitum quidem maximũ relictum, copiã verò & facultatẽ omnẽ ademptã fuisse constet, consequẽs est ad vnius diuinæ naturæ fidẽ & sub-

sidia illi esse recurrendū: nāq. hoc etiā genere sese à Deo superari homo intelligit & iuuari posse
credit & sperat, sicut scriptum est: Nunquid non populus à Deo suo requirit visionem? atq.
Isaiæ 8. *hęc caussa est, quamobrē tot tam varia & frequētia diuinationū genera excogitata olim sunt,*
tot augurū, aruspicum, pontificū, antistitū instituta collegia, tanta auium, viscerū, extorum,
ignium, aquarū inspiciēdi disciplina, & tripodes, puluinaria atq. delubra cōsulendi cupiditas:
quæ quidē genera omnia diuinam naturā petere & solicitare videntur. verùm enimuero hæc
omnia & quæcunq. huiusmodi sunt non tā se certa veraq. quàm diuini cōsilij & oraculorū
vim opemq. necessariā esse hominibus probauēre. Siquidē hæc vana & incertissima fuisse, cùm
ipsæ rerū species quibus ea expediebātur, tum agendi ratio omnis quæ sorte, cōiectura & hu-
manis præceptis ac humanis obseruationibus & præceptionibus cōstabat & ambiguis etiam
verbis pronūtiabatur, tū præcipuè exitus ipsi probauerūt. Neq. tamē propterea quòd hæc via
atq. huiusmodi ratio minimè succedat, finē ipsum & consilium vanū incertumq. existimari
oportet, neq. ex eo quòd hæc à dijs petita, nō tamē relata fuerint, Deum consuli superuacaneū
esse cōcluditur, siquidē ipsa humanæ naturæ vis contineri non potest, quin huiusmodi futuras
res cogitet & nosse cupiat, id autē cùm sibi ipsa præstare nō valeat, à numine diuinaq. natura
petat necesse est. Si qua ergo falsitas, si qua deceptio subsit, ea nō in eius, quę id appetit, naturę
motu & conatu, neq. in eo, vnde hæc petūtur, genere, sed in huius omnino generis ignoratione
& inepto aut etiā peruerso petēdi modo cōsistit. Diuina enim natura cùm simplicissima sit, iam
illa prima errādi & fallēdi caussa est vt multiplex esse putetur. deinde & si maximè vna esse
intelligatur, & quęnā ea sit planè fuerit exploratū, quomodo tamen hanc rem procurari, qua
ratione impetrari conueniat, id diligenter est peruidendū. Cùm autē futurorum certa cognitio
& prędictio vni tantum diuinę naturæ tribuatur, eos qui futura neq. ex se prænoscere neq.
prædicere possunt, quāuis & dij habeātur & appellētur, à diuina tamē natura longè alienos
esse cōsequitur: ac proinde illum qui solus hoc præstare possit verū Deum, solumq. diuinis ho-
noribus iurè esse dignissimū. Atq. hoc quidē diuinitatis suę egregium argumentū semper inuio-
latū & syncerū ille qui verè Deus est sibi habere tueriq. voluit, neq. cū vlla alia natura com-
municari passus est: vt futura non modò quæ proxima iam essent, quæq. instarent, sed etiam
quæ lōge à pręsentibus remota forēt solus ille pręsciret & pręcidēda mādaret. Nam miracula,
prodigia & portenta atq. alia diuinæ virtutis signa vel ad naturę rationes aliqua ex parte re-
ferri possunt, vt subiti ignes, fulgura, tonitrua, pluuiæ, præsentissimę morborū curationes, quę
si non ijs modis quibus diuinitus accidūt, certè alijs rationibus cōtingere naturaliter possunt,
vel certè dęmonū naturę & incantatorū artibus alijsq. hominū præstigijs saltē in specie per-
missa aliquando sunt edita; vt quod harū artium & naturarū opera spectra quædā & cor-
porū animaliumq. aut hominū aut etiam diuorū imagines subitò extare videantur: cuiusmodi
spectacula Ægyptos olim incantatores Mose etiā præsente edidisse legimus. At verò earū rerū
quæ futuræ sunt, & qui in humanis rebus olim erūt euētuum certa notio, nullis dæmonibus,
nullis hominibus natura aut arte aut disciplina aliqua concessa aut permissa est. Quæcunque
enim cōtingere possunt naturæ certis cursibus aut terminis definire atq. arte tradere & præ-
scribere non est (quidquid vanorū astrologorū disciplina in diuinæ prouidentiæ rationibus sibi
studeat vsurpare) huiusmodi enim res solùm diuina natura sibi vēdicat & assumit, sicut scri-
ptū est: Vbi nunc sunt sapientes tui: Annuntient tibi & indicent quid cogitauerit Dominus
Isa. 12. *» exercituum super Ægyptum, quæ sese harum disciplinarū genitricem & magistram iactabat.*
Igitur quæcunq. diuina prouidētia nullis conscijs adhibitis in humanis rebus cognouit &
statuit, eorū exitus atq. euenta omnibus hominibus, pręterquā ijs, quibus vera Dei colitur re-
ligio aut qui ex eodem Deo aut eius vatibus acceperint in obscuro incertoq. latēt, sicut scriptū
est: Ego sum Dominus faciēs omnia, extēdens cælos solus, stabiliens terrā, & nullus mecum:
Isa. 44. *» irrita faciens signa diuinorum & ariolos in furorem vertens, conuertēs sapientes retrorsum,*
» & scientiam eorū stultā faciēs. Hoc enim sola diuina natura, quæ vna ac simplex est, præstare
Psal. *potest, in cuius manu sunt oēs fines terræ, in cuius potestate omniū rerum tēpora & momenta*
Act. 1. *sunt*

sunt posita, is vnus quid futurum & quãdo sit peruidet, cui nihil aut præteritũ aut futurũ, nihil nõ viuens & præsens est. hoc sibi ille solus assumit & vẽdicat, hoc iuris aut dignitatis, cùm nulla alia natura aut arte, non cum dæmonibus, non cum hominibus, nõ cum Ægyptijs aut Chaldæis communicat disciplinis, cuius illa de hac re vox est: Recordamini prioris seculi, Isaiæ 46.
quoniam ego sum Deus & non est vltrà Deus, neq. est similis mei: annuntians ab exordio „
nouissimũ & à principio quę nondũ facta sunt sciens: Consiliũ meũ stabit, & omnis voluntas „
mea fiet. Atq. ita religionem suam cõmendat Deus, & ab alijs quæ veræ non sunt secernit, „
ita etiam eos solos quibus ea purè sancteq. colitur hoc singulari beneficio decreuit ornare, & dignos facere, quibus cum primis consilia sua diuina & futurarũ rerũ rationes cõmunicaret, atq. ijs auctoribus & ministris alias etiam nationes arcana sua suamq. veram religionem doceret; sicut scriptum est: Quid est omnis caro vt audiat vocem Dei viuentis qui de medio ignis Deuter. 5.
loquitur, sicut nos audiuimus, quibus Dominus maiestatem & magnitudinem suam ostẽdit? „

DIVINIS porrò arcanisq. libris auctoritatẽ & fidem tum alia multa tum certa futurarum rerum expositio imprimis conciliat, ex quibus non solùm illius religionis familiares & domestici, sed aliarũ etiam nationũ homines grauissima & constãtissima de rebus suis oracula petere possunt, qui neq. ex alijs aut disciplinarũ aut religionũ libris quicquã veri ac comperti habere potuerunt: Nam quod de Sibyllinis folijs traditum & memoriæ mandatum est nihil omnino cum ijs, quæ dicta nobis sunt, pugnat, quãdo planũ manifestumq. sit scripta illa non ita vulgata, non ita omnibus fuisse exposita vt nullã nobis vanitatis darent suspicionẽ: aut si quid in illis veri continebatur, quod ad publicas vel priuatas rationes pertineret, ab his nostris accepta ac compilata & pro suis vendita fuisse crediderim. quam nos rem vel alijs diligenter expendendam relinquimus, vel præsenti sermone copiosius disputandã reseruamus.

PLVRA autem futurarum rerum prædicendi genera, plures modos apud suæ religionis homines Deus esse voluit; quos oẽs enumerare & pro dignitate tractare lõgius & maius est, quàm vt præfationis angustiæ capere & cõtinere valeant. ex quibus vnũ illud genus est præclarũ quod vatũ ministerio præstatur, quòd ij viri delecti digniq. habiti fuerint, quibus diuina cõmunicarentur consilia, atq. alijs aperienda crederẽtur: qui prouidẽtiæ testes & veræ probatissimæq. religionis assertores oblatæ etiam mortis tolerantia, essent, qui nõ priuatarũ modò sed publicarũ etiam rerum imagines animo contẽplati certa & constãti oratione prædixerũt, quorum dicta atq. oracula adeò firma rataq. semper fuêre, vt abrogatam omnino alijs fidem, his solum veritatis suæ præconibus Deus habendam curauerit, eamq. ipso rerum euentu liberauerit; sicut scriptum est: Suscitans verbum serui sui, & cõsilium nuntiorũ suorum cõplens. Isaiæ 44.
Qui dico Ierusalem habitaberis & ciuitatibus Iudæ ædificabimini, & deserta eius suscitabo. „
Qui dico profundo desolare & flumina tua arefaciã. Qui dico Cyro pastor meus es: & omnẽ „
voluntatẽ meam cõplebis. Qui dico Ierusalem ædificaberis, & templo, fundaberis etc. Vt autẽ „
certius ac firmius veritatis haberetur testimoniũ & diuinę prouidẽtię fides esset constãtior, nõ singulæ modò res singulis vatibus, sed interdũ etiam eædem pluribus ad cognoscendum atq. ad prædicendũ creditæ & cõmissæ fuêre, eæ maximæ quę ad magna & pręclara negotia siue diuinitus siue humanitus gerenda petinebãt. ex quo genere illę pręcipuæ sunt, quę cõmunem orbis restitutionẽ & salutẽ, quę sacrosanctũ Iesu Christi Euãgelium, quæq. extremũ in oẽs homines iudicij diẽ attingũt. quæ omnia planè diuina sunt, & humanæ felicitatis veras in se continent rationes. Sed ex ijs etiã quæ diuino consilio constitui, hominũ tamen opera geri explicariq. solent, quędã publica negotia nõ vni tantũ ex vatibus pręuisa atq. præcãtata fuêre, sed interdũ duobus nonnunquã & pluribus vt in ore duorũ vel trium staret omne verbũ. huiusmodi aũt sunt Israëlitarum bella, bellorũq. successus, captiuitas, priuatæ & publicæ liberationes, totius orbis imperij mutationes atque vices, & quæ similia his plurima in diuinis oraculis legũtur: quorũ rationes ideo vatibus suis perspectas cõpertas atq. multò antè quã explicari cõtingeret prædictas voluit Deus, ne (quæ hominũ stultitia est) aut ex incerto casu, aut ex hominũ populorúmue fortuna, aut ex necessaria & fatali felicitate, sed potius ex diuino cõsilio & volũtate

omnia hæc accidisse crederentur. atque hoc modo iniectus hominũ animis timor ac religio augeretur, & omnis superbia, omnisque fugaretur insolentia: quòd non sibi genioq. suo felicitatem, sed diuinæ voluntati ac cõsilio quenquam ascribere, atq. ad diuinas rationes ad honestatem, ad ius æquitatemque omnia non ad priuata commoda, neque ad suum cuiusque arbitrium reuocare oporteret. Igitur ex his publicis mandatis, duo præcipuè diuino Vati Ioëli, quem nunc interpretari aggredimur, de duabus maximis rebus data sunt: alterum quod ad Israëliticarum rerum euentum atque obiter quatuor orbis terrarum imperij tempora & seriem spectat. alterum verò quo publica & communis hominum salus, ac vera animorum continetur felicitas. qua legatione nulla nec grauior potest obiri, nec dignior. Eius autem argumenti summa breuiter nobis repetenda est.

ARGVMENTVM.

DIVINO spiritu auctus excitatusque Ioël, futuram quatuor orbis imperiorum Assyrij videlicet, & Persici, Græci etiam & vltimi omnium Romani seriem præuidet & canit; miseram porrò stragem atque extremum excidium, quæ horum regnorum temporibus Israëlitico populo parata erant cõmunis & patrij casus dolore cõmotus deplorat: Namq. maximas Israëlitæ calamitates, primũ ex Assyrijs, deinde ex Persis, tum etiam ex Græcis, tandemq. ex Romanis acceperunt. cuius rei in sacris Regum & regnorum libris, & apud Danielem, Iosephum, Aegesippum, & Tacitum, atque alios satis longa narratio est. Demum post harum miseriarum prædictionem, futura hominum per Christũ redemptio & salus, ac maxima illa de peccato ac morte victoria & triumphus, summaque eorum qui restituti erunt felicitas præcinitur: Quis autem vates, hic cuiusque familiæ, & quo tempore fuerit in cõmuni de duodecim Vatibus disputatione dictum à nobis est. Orationis verò ac dicendi genere tum obscuro, tum graui atque sublimi vtitur: quoniam res ipsæ ex se magnæ, grauesque valde sunt, & perpetuis translationibus atque allegorijs pronuntiantur: quod genus inter omnes elocutionis formas longè est difficillimum. Nam calamitates populis Israëliticis venturas horrendæ famis atque annonæ defectus imagine describit; ipsos autem à quibus venturæ essent quatuor locustarum generibus, numero, multitudine, & nocendi ingenio atque studio dissimilibus comparat, atque adeò hanc imaginem omnibus suis coloribus, & membris ita aptè, ita diligenter, ac minutè depingit & ornat, vt ad eam tantum rem omnem suam operam omneque studium contulisse nonnullis videatur: qui picturæ admiratione ducti quam rem, aut personam ea referat, nihil curandum putent, neque quicquam sub illis locustarũ, famis & penuriæ depictis spectaculis, præter ea quæ sese oculis primum obiecêre, aut subesse credant, aut desiderent; adeò pulchrè, adeò artificiosè hæc posita tractataque sunt. Nos autem tabulam ipsam ita vt recto obtutu conspici potest primum singulis notatis partibus spectandam proponemus; Deinde quomodo vertenda, dirigendaq. sit docebimus, vt maius pulchriusq. multò opus maximo artificio perfectũ inspiciatur; cuius operis perficiendi caussa omnis agendi ratio ab auctore est instituta. Atque prius quidẽ vaticinium hoc dicendi genere absoluitur. Posterius verò genus etsi non ita crebris translationibus, sed planioribus & magis ad sermonem accedentibus verbis, tamen maximis, tamen grauissimis propterea constat, quòd res ipsæ de quibus sermo fit, grauissimæ, & maximæ sua natura sunt. cuiusmodi humana salus & redemptio, diuina sanctificatio, & cælestia dona atque prophetiæ spiritus, & euangelici ministerij virtus & efficientia est. ex quibus rebus si quæ simpliciter, aut breuiter, nulla tamen aut tenuiter dici potest, aut humiliter. Vt ergo tantæ à nobis susceptæ caussæ, & commentandi officio aliqua ex parte satisfacere diuino contingat dono, ipsum in primis diuinum spiritum precari, venerari atque implorare vehementer expediet.

Qui maria & terras, qui cælum numine comples
Spiritus, ô certum vatibus auxilium,
Sis felix, nostræq; potens illabere menti
Et defer vatem per tua sacra tuum.
Si tibi noster & est animus studiumq; probatum
Doctorem & populis annuis esse pijs.

Capvt I.

Erbvm *Domini quod factum est ad Ioël filium Pathuel.*

Totivs libri inscriptio hæc est, quæ in ipso dicendorum limine præfixa Hebraico more magnas & grauissimas res his, qui in sacraria vsq. penetrauerint, cognoscẽdas promittit. nam nihil aliud in toto opere, quàm verbum Domini, oraculaque diuina contineri docet, quorum maiestas & grauitas, diligentissimos attentissimosque ad audiendũ animos desideret; neque quicquam esse quod non solidum, non maximi ponderis sit; vtpote Domini verbum ad mortales homines factum, vnde eorum pedibus lucerna, & semitis lumen clarissimum accendatur. [Psalm. 118.] Diuini ergo verbi appellatione dicẽdis auctoritas, nominis verò & familiæ eius à quo relatum est certitudo, & testimonium orationi tribuitur. Quo in loco illud considerandum est, Vatum nomina in librorum initijs appellata, dicendis auctoritatem & fidem duplici periculo conciliare; altero quidem quod huiusmodi initia dicendis, aut scribẽdis rebus, vanè aut mendosè facere, magna semper fuerit religio: Nemo enim hominum est qui verbum Domini vsurparit, nemo qui se diuinum vatem appellarit, quin se grauissimum capitis, animæque suæ periculum subire, si id aut falsò aut simulatè dixerit, intelligat: quamuis ea quæ dicantur grauissima, quamuis sanctissima, quamuis miraculorum specie aliqua contestata sint; id tamen Vatis nomen falsò aut temerè vsurpare nulli contigit impunè, sicut scriptum est: Ecce ego ad prophetas [Ierem. 23.] ait Dominus, qui assumunt linguas suas & aiunt: Dicit Dominus. Ecce ego ad prophetas somniantes mendacium, ait Dominus, qui narrauerunt ea, & seduxerunt populum in mendacio suo & in miraculis suis, cùm ego non misissem eos, neque mandassem eis. Atque hæc res seuerissimis exemplis, & animaduersionis iudicio confirmata fuit: ex quibus illud vnum est, quod præcone Ieremia fuit olim editum: Audi Hanania, nõ misit te Dominus, & confidere fecisti populũ istum in mendacio: Idcirco hæc dicit Dominus, Ecce ego mittam te à facie terræ, hoc anno morieris, aduersus enim Dominum locutus es. & mortuus est (subiungit Historia) Hananias in anno illo, mense septimo. Alterũ verò periculum certa honoris, nominis ac dignitatis apud homines iactura est. Nullus enim vaticinandi munus & officiũ, nisi aut à Deo iussus, aut ambitione & gloriæ studio ductus suscipit. sed qui populi auram grauissimo nomine captare cogitauit, magnã nomini suo infamiam & æternum dedecus molitur, si id quod prædixerit non eueniat. neque verò hæc incerta alea est, sed certissima omnino vt eorum qui Dei nomine futura prænuntiarint dicta omnia certus exitus confirmet. quorum verò dicta aut prædictiones sua ipsorum temeritas atque ambitiosa cogitatio propriúmue regat consilium, eorum vanitatem tempus ipsum aut nullis aut contrarijs euentibus prodit: hac enim perpetua etiam vanitatis infamia & probro mulctari eos voluit Deus, qui verissimi ac sanctissimi officij nomẽ & titulum suis ambitionibus suisque mendacijs prætenderẽt. atque adeò hanc rem omnibus testatam esse idem voluit Deus, vt verum à falso propheta dignoscendi ratio omnibus esset exposita. ea autem ratio perpetuo constans ac planè diuina est, qua multorum hominum mendacia, illusiones, & propria somnia, vt Lydio aliquo lapide semper solent explorari. cuiusmodi sunt qui prophetiarũ inscriptione vulgo circumferũtur libri, & quæ Græci quidam Danielis & Ioannis Theologi interpretes de certis annorũ millibus commenti sunt (quos ob eam rem Chiliastas vocant) quorum omnium somnia perinde vt ægrotantium vana fuisse dies ipse demonstrauit. nam quod tempus ab eis ad suarũ commentationũ fidem citatũ fuerat id vbi affuit, eorũ fictionis & vanitatis certissimo fuit testimonio. [Hierem. 28.] sicut scriptũ est: Veruntamẽ audi verbum hoc quod ego loquor in auribus tuis, & in auribus vniuersi populi. Prophetæ qui fuerunt ante me & ante te ab initio, & prophetauerũt super terras multas, & super regna magna de prȩlio, de afflictione, & de fame; propheta qui vaticinatus est pacem; cùm venerit verbũ eius, tũc scietur propheta quem miserit Dominus in veritate. Ergo quicunque non solùm dicendo, sed etiam scribendo in diuinis vatibus nomen profitetur suum; id aut stabili veritatis fiducia, aut summo suo periculo & æterna infamia se facere intelligat necesse est. Quamobrem quibus vera atq. legitima eius muneris functio fuit, ijs non modò suum, sed patris etiam & patriæ interdũ nomen testimonij & fidei caussa appellare nunquam est dubitatũ. Id quod Vates noster

Ioël non minus, quàm cæteri diligenter præstitit. qui & diuini verbi inscriptione & sui paternique nominis appellatione, attentionem sibi atq. fidem parauit. seque scripto ad posteritatem opere probatissimorum vatum ponderibus examinandum toti orbi præbuit, qui non solùm Israëliticarum rerum, sed omnium etiam gentium rationes tractandas susciperet. sed de eius & patris nomine aliàs à nobis est dictum.

Audite hoc senes, & auribus percipite omnes habitatores terræ: si factum est istud in diebus vestris aut in diebus patrum vestrorum. super hoc filijs vestris narrate & filij vestri filijs suis & filij eorum generationi alteræ.

VATICINII sui grauitatem in ipso dicẽdi exordio docturus non quosuis homines appellat, sed eos, qui sapientia & præteritorum temporum notitia vsuque præstabant: senes nimirum, quibus cùm suam rationem probauerit cæteris omnibus probatum iri non dubitat, vel non opus esse intelligit: huiusmodi enim res à senibus magis, quàm à iunioribus curari obseruarique solent: namque hi ætatis robur & florem ob minorem rerum vsum communium calamitatum cogitatione & metu minus aguntur. contrà verò senes ob multorum temporum & casuum exempla atque virium imbecillitatẽ & diligentius res considerare & commodius sibi atque alijs consulere norunt; sicut scriptum est: Pulchritudo iuuenum robur eorum, & decor senum canities. & in antiquis est sapientia, & in multo tempore prudentia. Cùm ergo inauditam admirandamq. rem & à nemine vatum hactenus hoc modo atq. ordine prædictá non solùm prædicere, sed lamentari etiam pararet, senes sui temporis appellauit, quibus testibus ad vaticinij sui grauitatem probandam vteretur. eandem etiam attentionem cęteris hominibus parat, quos non tam testes, quàm orationis suæ auditores atque admiratores esse vult, siquidem magnum atque admirandũ aliquid à se afferri indicat, cui par exẽplum cunctis ante seculis fuerit inauditũ; idem autem futuris, obseruandum vehementissimeque stupendum sit. olim historiæ & præteritarum monumenta rerum pluribus quàm nunc nota erant, propterea quòd non tam libris (quos rari legunt,) quàm liberis à patribus traditæ posteritatis memoriæ prodebantur, atque ea quæ in tenera ætate domestica parentum narratione filij imbiberant multò fidelius retineri & ad rem atque ad caussam præsentem sapientius poterant accommodari, ex qua re illa frequentia in ore omnium verba fuerant memoriæ proditum est; & accepimus. nam quæ audimus multo facilius animo percipiuntur & memoria custodiuntur quàm quæ legimus. quamobrem illud frequentissimè in diuina lege patribus inculcatur: & narrabis ea filijs tuis: & quando interrogauerit te cras filius tuus, dices ei &c. & illud etiam: Deus auribus nostris audiuimus, & patres nostri narrauerũt nobis opus quod operatus es in diebus eorum, & in diebus antiquis &c. Quoniam ergo maximũ & inauditũ hactenus vaticinium afferebat quod omnium imperiorũ res & rationes Israëliticarũ calamitatum seriem cõtineret quàm breuissimè, ait: [*Si factum est hoc in diebus vestris, aut in diebus patrum vestrorum.*] Vaticinium huic simile inauditum hactenus fuisse seniorum & omnium terræ sanctæ habitatorum testimonio confirmat, idemque vtpote maximum, cunctis obseruandum & posteris suis in sequẽtes seculorum ætates narrandum proponit, tantùm dicendorum veritate & constantia nititur, tantumque id scire omnium interesse iudicat. [*Super hoc filijs vestris narrate.*] Iam diu est quod hæc tam vtilis consuetudo desit, atque hic paternæ disciplinæ mos exoleuit. Nemo pater est, qui quos liberos genuerit propria doctrina sapientiores reddat, namque aut parentes ipsi præter auaritiam & ambitionem omnium artium expertes ignarique sunt, aut si quibus aliqua bonarum disciplinarum notitia est, nihil minus curant quàm vt filios suos doceant si quos verò peritissimos esse volunt ad publica gymnasia, ad scholas relegant, vbi libera plerunque & vaga iuuentus plus in moribus detrimenti, atque in argento dispendij, quàm in disciplinis emolumenti compendijque facit. Nam quæso per Deum immortalem inter tot nostræ memoriæ scholasticorum millia quotusquisque est qui vir bonus & sapiens euaserit? nonne viri numeri omnes illi sunt, & paruulus puer eos numerare potest? Inter omnes verò disciplinas diuinarum atque humanarum

Prouerb. 20.
Iob 12.
Psalm. 77.

narum rerum historia honestissimum locum sortita est, nihil enim post sacrorũ librorum studia homini ad sapientiam, ad rerum vsum, atq. ad humanarũ rerum perspiciendam & despiciendam vanitatem, plus quàm certa præteritorum temporum notitia potest conducere. quæ res multis in scripturæ locis nobis præcepta & commendata est, vt Deut. 32. illud: Interroga patrem tuum, & dicet tibi, maiores tuos, & narrabũt tibi. Huiusmodi igitur historias ad publicam & priuatam vtilitatem, multo magis mentibus, quàm libris inscriptas esse oportet, cùm ex earum cognitione atq. obseruatione diuina, imprimis prouidentia, & mortalium vices, casus atque infelicissimi ambitionis exitus intelligantur, & multa ad res gerendas comparetur prudentia. [*Et filij vestri filijs suis, & filij eorum generationi alteræ,*] Hac dicendi figura perpetua posteritas describitur. namque vnius seculi spatium, quod quibusdam octoginta, nonnullis centum annorũ esse placet, generationis nomine in sacris dicitur; quòd eo curriculo singulorum hominum vita peragitur, neque enim quemque ex tot militum millibus, quos ad Græciæ ruinã Xerxes conduxerat, post centesimum annum superstitem fore credidit. itaque vnius ætatis homines ad vnum seculum pertinent, ob eamque causam quatuordecim filiorum successione, quatuordecim generationes Matthæus definiebat. Perpetua igitur traditione rem hanc omnibus suæ Matt. 1. gentis hominibus ad æternam memoriam notam esse cupit, quæ diuinam simul prouidentiam agnoscere, & suis ipsorum rebus discant consulere. [*Generationi alteræ.*] Non de duobus alter hoc in loco, sed de sequentibus potius dicitur. nam Hebraicè est ahher, אחר quod propriè sequelam posteritatemque significat. Atque hactenus exordium fuit, quo rem grandem & cognitu necessariam sibi dicendam Vates docuit, communemque esse omnium hominum caussam, quam non sine iactura quisque posset ignorare. propterea enim præteritorum seculorum memoriam reuocauit, & præsentes suæ tempestatis homines, & posteritatem omnem ad audiendum appellauit. Est autem hæc, vt diximus, lamentatio quædam & magnæ atque extremæ calamitatis deploratio, quam sic deinceps inchoat:

Residuum erucæ comedit locusta, & residuum locustæ comedet bruchus, & residuum bruchi comedit rubigo.

SOLENT qui pingẽdi artis peritissimi sunt, cùm alia multa oculorum oblectamẽta, atque artis spectacula edere, tum mirandas quasdam depingere tabellas, quæ ex aduerso ac directe spectantibus aliam rem, aliam verò si ex obliquo inspiciantur, eamque multò pulchriorem, & quamobrem pictura ipsa ab artifice sit instituta ostendant. atq. hic modus magnã perspectiuæ artis exigit peritiam. vt spectator recto obtutu considerans, aut nauem, aut lucum, aut fluuium aliquem sibi videre videatur. aliter autem attente perspiciens Cæsaris equestrẽ imaginem ad viuum effictã, aut Adami, Euæ, atque serpentis historiam, aut aliquid aliud artificiose & propriè expressum videat, cuiusmodi nos miracula apud Petrũ Villegam optimum virũ præstantissimumq. pictorẽ aliquando vidimus. Hanc similitudinem à pictura ad dicendi artem auctores transferẽtes, multa sæpe dicere solent, quæ primùm audita aliam rem, propius verò atq. attentius cõsiderata, aliã multò elegantiorẽ atque magis ex dicentis sententia contineant. cuius generis illa sunt: Non alligabis os boui trituranti, & non arabis in boue & asino; & illud apud exteros. Deut. 25.

Circa virenteis est animus tuæ Campos iuuencæ, &c. Atq. hæc frequens sacris auctoribus Horat. li. 2. od. 5. aliisq. nõ infrequẽs exornatio græco vulgatoq. vocabulo allegoria dicitur, quæ hoc à metaphora translationeque differt, quòd hæc in vno aut altero verbo residet, illa verò integram sibi orationẽ vsurpat, atque meritò ob eam rẽ perpetua metaphora à Quintiliano dicta est. Hoc dicẽdi genus in toto hoc priori vaticinio secutus Ioël, rem, de qua sermonẽ instituit obscuriorem, attentiorique consideratione excipiendã reddidit. nam cum quatuor orbis imperia diligenti spectatori depingere instituisset, quatuor bestiolarum, ex ijs quibus agri atque fruges infestari nimium solent, effigies ita graphicè depinxit, ita ad viuum earum notamenta expressit, vt multi ex commentatoribus id sibi solum negotij dari crediderint, vt quã optimè has, quæ primo occulis oblatæ sunt, immagines lectoribus indicarent, & rem ipsam ad simplicem famem & sitim, atque adeo ad illum ab Helisæo prædictum famis septenniũ referrent, qua de re nos alias plenius disputabimus.

Nunc verò antequam rem ipsam explicemus,nominum ratio ipsa aperienda est,quá (cũ
nos latina nomina ad singulas res accõmodata fugiant) descriptione potius & efficientiæ
notis quàm verbis reddemus, quæ ratio ab hebraicis verbis, ex quibus nomina singulis
generibus facta sunt nobis est petenda. Igitur quatuor insectorum naturas,hoc in loco ap-
pellat, Gazam, Arbe, Ieleq, Hhazzil, quorũ nomina nõ tam figuras, quàm efficientiá, &
nocendi vim explicant. omnia autem in locustarum genere contineri constans omnium
Hebræorum sententia est. Commune auté id omnium locustarum ingeniũ est,vt motu
suo vlterius semper procedant,& obuia quæque pascendo deuastent,sed nocendi tamen
genere singula inter se differunt. nam gazam durioribus dentibus valet, ita vt arbores
etiam corrodere possit,sicut scriptum apud Amos est: Et oliuas vestras comedet gazam.
» Arbe verò,pro quo,locusta,vertit Latinus,id genus est,quod in Ægiptios agros Mosis té-
pestate immissum fuit, quod & multitudine innumerabile est, segetesque depascitur,
atque radicibus & calamis ipsis maximè insidiatur; nam ipsa vox tum insidiatricem,tum
multitudinem copiamque sonat. iuxta quam rationem scriptum est: Instar locustarum
Iudic. 6. vniuersa complebant, innumera multitudo hominum & camelorũ,quicquid tetigerant
» deuastantes. Ieleq auté ex eodem genere cùm sit,præter copiam & numerum volatu etiá
» præstat celeriore, & latius hoc genus quàm cætera extenditur, pluresque agros celerius
Ierem. 57. conficit. sic enim apud Ieremiam legimus: Adducite equos quasi Ieleq aculeatum, &
Nahum. 3. apud Nahú: Ieleq expásus est,& volauit. Porrò hhazzil à verbo hhazzal deducitur,quod
יחסילו deuorare significat, sicut scriptum in lege est: Sementem multam sparges in terra,& mo-
Deut. 38. dicum congregabis, quia locustæ iehhazzilu omnia,hoc est, deuorabunt. ex quo verbo
hhazzil locustę genus voracissimũ interpretamur; quod nõ solùm obuias quasque præ-
scindat plantas,sed deuoret & absumat. de qua etiam legimus: Fames in terra si oborta
2. Reg. 8. fuerit,& locusta & hhazzil. Quare magnam ac diuturná famem & annonæ difficultaté,
summamque rei frumentariæ inopiam ab his locustarum generibus afferendam præ-
dicit, quæ sibi ordine succedentes omnes agrorum fructus funditus erant perdituræ.
Atque hactenus imago est, quæ his nominibus latinis notatur, eruca, locusta, bruchus &
rubigo. hanc autem imaginem ea parte qua exactam sui rationem ostendere potest con-
templati, quatuor orbis imperia, quæ sese continuato successu secuta sunt, breuissimè &
summo cum artificio continere videmus. quorum singula calamitates non exiguas,ac
tandem exitium Israëliticis rebus attulerunt. Ac primum quidem imperium Assyrio-
rum fuit: quorum reges totum orbem in suam ditionem redegerunt. secundum verò
Persarum, qui Babylonio rege interfecto, rerum etiam potiti sunt. hos Alexander Ma-
cedo deuicit, atque imperij diadema in Græciam transtulit. vltimi fuerunt Romani:
quorum imperio Oceanus terminum statuit. Primam ergo calamitatem Israëlitæ ab As-
syrijs; eamque maximam accepêre: hi enim Babylonijs hostibus Sennacheribo, Salma-
nassari & Nabugodonosori prædæ & triũphi materia nõ semel fuerunt: à quibus primũ
Israëlis, regnum omne victum, captum, direptũ & abductum est: inde Iudæa omnis de-
bellata,atq. vrbe ipsa Ierusalem expugnata,vnaque cum templo incensa,gens ipsa etiam
Babylonem migrare est coacta. horum reliquias Persæ etiam hostilem in modum vehe-
menter vexauêre, dum apud eos Iudæi detinebantur, antequam per regem Ieroso-
lymam redire licuisset, multis iniurijs affecti atque publicè & priuatè cæsi peribant, vt
in Regum,Danielis, Esdræ, Nehemiæ, & in Tobiæ etiam libris, nec non in Hester volu-
mine legimus. & dum iam restituti à templi ædificatione retardarentur, quid non malo-
rum passi sunt? Prius autem imperium gazam propterea nominauit, quòd Assyrij
Hab. 2. totum orbem vi, armis, & iniurijs subegerant, sicut scriptum est: Et ipse quasi mors
& nõ adimpletur, & cõgregauit ad se omnes gentes,& coaceruauit ad se omnes populos.
totum in hamo subleuauit, traxit illum in sagenam suam, & congregauit in rete suum,
ob eam itaque rem excisionis nomen Assyrio indidit imperio; Persarum autem reges,etsi
multitudine & copijs maximis floruêre; dominationem tamen in orbe terrarum insidijs
potius, quàm prælijs sunt adepti: Nam quo tempore Medi & Persæ Dario rege bellum
Babylonio regi afferebant, in nefario illo conuiuio,literarum in muro diuinitus scriptarũ
interpretationem fatalem sibi Balsazar rex edoctus est: eademq. nocte extinctus certam
Daniel. 5. esse comprobauit; eadem nocte, inquit, occisus est Balsazar Rex Chaldæus & Darius
Medus successit in regnũ annos natus sexaginta duos. in hebraicis auté hystorijs legimus:

Balsazari,

Balsazari, à quodam ex custodibus suis, qui in illa Danielis actione interfuerat, caput abscisum ad hostéque delatú fuisse. huius rei auctor est Iosephus Gorionides, in eo libro qui Hebraicè ab eo conscriptus extat; Saadias etiá non ignobilis apud Hebræos scriptor. hæc auté gens quamuis multitudine maxima atque ingenti manu imperium tueri conata est, non tamen tantum virtute aut industria valuit, vt diu dominationem propagaret: Ioseph. Saad. Dani.

Credimus (iniquit ille) *altos* *Defecisse amnes epotaque flumina Medo* Iuue.sat.10.
Prandente, & madidis cantat quæ Sostratus alis.

Horum tyrannidem breuissimo tempore Alexander Macedo deleuít, qui & ipse gentium omnium regnú occupauit: atque hic tanta celeritate rem confecit, vt duodecim annorú spatio ad extremos vsque Indos penetrauerit. quem ob eam causam Ioël Vates ieleq nominauit, quòd id locustarum genus longè lateque expansum, multa loca celerrimè vastet. Hanc etiam Græcorum gentem post restitutum templum excidio Iudæis fuisse, Machabæorum hystoriæ, & Iosephus, & nonnulli etiam ex græcis scriptoribus testantur. Sed nullo nomine, nulla imagine vltimi Romanorum Imperij dominandi libido, & inexplebilis alienarú rerum cupiditas, rapina & auaritia exprimi potuit significantius, quàm hhazzil, hoc est deuorátis appellatione. Fuit semper & ob hác causam omnibus orbis nationibus inuisum Romanum nomen, & hac inuidia atque infamia laborauit, quòd nullis hominum fortunis, nullis opibus, nullis denique rebus pepercerit. Neque enim aurú, argentú, vestem, & vasa atque gemmas tantùm; sed lapides etiá & ligna vndique direpta in suos luxus transtulit: vt non tam dominatio ac tyrannis, quàm communis toti orbi pestis fuisse videatur. Atque per hos primum Pompeio deinde Tito, Iuliano deniq. impio duce, omnis Iudæa, (quæ reliqua tantum de toto Israël fuerat) vexata, direpta, capta, ac tandem templo illo totius orbis celeberrimo diruto vastata, omnisque ea gens prorsus dissipata est. Eadem omnino significatione, alijs tamen imaginibus leonis, vrsæ, pardi, & innominatæ bestiæ à Daniele vate, quatuor imperia hæc depicta fuerút, quarum animantiú rationes suo loco si Deus annuerit indicabimus. Machab. Ioseph. Euseb.

Expergiscimini ebrij ac flete, & vlulatæ omnes qui bibitis vinum in dulcedine, quia perijt de ore vestro.

SI IPSA tantum imago, vt primo aspectu obiecta est, notanda esset, facilis huius versus & plana foret explicatio; nam quòd eos, qui vino delectantur, omnium primos ad luctum atque lamentá appellauerit, in causa fuit, quòd eiusmodi hominú genus qui mane consurgunt ad bibendum, & vinum non tantum ad naturæ vsum, quantum ad voluptatem sectantur, cùm omnis agrorum sterilitas, & frugum omnium penuria accidit, multò grauius vini, quàm panis, & cæterorum fructuum defectum ferút; nam qua re quisque maximè delectabatur, priuatus vbi fuerit, consequitur vt vehemēter doleat, & quas horas vino, lætitiæ & cantibus impédebat, easdem vicissim in luctu, vlulatu & lamentis consumat. Hos igitur qui vini non vsu, sed suauitate capiuntur, vocat [*Bibentes vinum in dulcedine.*] Quibus nulla arbor præ vite placet. vt in antiquis horú hominú cantiunculis est.

Nullam Vare sacra vite prius seueris arborem. Horat. lib.1. od.

Bibere autem vinum in dulcedine est, generosissimum sibi inuenire, & mists etiam alijs rebus, vt melle, aromatibus odoramétisque condire. cuiusmodi multa ab antiquis inuenta, & in agricultorum & medicorum libris plura tradita & nonnulla nostris etiam temporibus in vsu apud quosdam sunt. Ob eam rem ait: [*Quia defecit ghaßiß de ore vestro.*] Hæc vox ghassiss atq. eius significatum in vulgatæ editionis libris desideratur. significat autem omnium rerum humidarum succú ad potum idoneum, vt quæ ex malis aut pomis, aut caricis, aut alijs rebus pocula parátur; quæ aut seorsum bibuntur, aut vino permista suauiores reddunt potiones. Omnia hæc defecisse, ait, *ex ore vestro,* nam quamuis hæc alijs terris negata non fuerint, tamen ex ijs, quas incolebant, regionibus penitus erant excindenda, vt eorum illis nulla esset futura copia. hæc ipsius allegoriæ, & verború prior sententia est, quam imaginis simplex offert prospectus. sed quod reconditiori ratione ex auctoris mente percipimus, illud est: Permultos in Iudæa atque Israëlitica regione fuisse, quibus loca illa voluptatis potius, quá religionis nomine placerent; siquidem cum illa illis regio olim à Deo ad habitandum, ad veram religionem certo atque sanctissimo cultu conseruandam, & propagandam, atque ad veræ virtutis & sapientiæ studiú exercendú concessa esset. eademq. cum soli cælique natura,

natura,tum maximè diuina prouidentia & benignitate, omnium quæ hominibus incoluntur terrarum contigisset felicissima,tamen ex humana malitia euenit, vt loci cõmoditatem à virtute ad voluptatem,& vitia,à religione ad impietatem,à temperantia ad lasciuiam & luxus incolæ transferrent, qui annonæ vini cæterarumque rerum copia ad summam licentiã abusi diuinum cultũ, (cuius obseruãdi aliqua mercedis pars hæc fuerant,) aut omnino negligerent,aut proderẽt & polluerent. His igitur hominibus qui summam sibi in voluptatis vsu felicitatem statuerant, summam miseriã Vates indicit,nempe cedendum esse loco omnibusque ijs delitiis, quibus indignè fruebantur,esse carendum, & suauissimi vini quo maximè illi delectabantur, atq. earũ quæ studiũ hoc sequuntur rerum & iucunditatum vsum nunquam illis amplius fore, dum sedibus suis eiecti,abducti, dispersi, inter hostes,inter inimicos & inuidos vix ferino victu vitã sibi prorogare queant, nedũ suauissimo vino,voluptatibus alijs, & luxu ex animi sententia frui possint, ac cæteris quidem hominibus in quorum regionibus & ciuitatibus illi peregrinabuntur,annuis fructibus & rerum copia abundè vti licebit, illis non licebit, quibus nullæ agrorum commoditates,nullæ festorum celebritates relinquuntur,quibusque vilissimo artiũ & minimùm quæstuoso genere victus est quæritandus. Neque enim si aliqui ex illis mercaturam exercuerint, in luxu propterea & voluptate agent, siquidem id vitæ studium auaros potius & miseros, quàm beatos splendidos efficit. itaque ob eam rem maximum illis luctus & eiulatus terrorem denuntiat,quibus tantum amatæ voluptatis futurum est desiderium, vt dum alij inter quos versabuntur commoditatibus omnibus, & delitijs abundent & fruantur, ipsi tamen careant, sordido victu & cultu vsi, non dulci ac suaui vt antè vino, quia de ore eorum perijt. Certissimum autem vaticinium esse præteritum tempus, quo hæc pronũtiata sunt docet: quod enim à se prædicitur, factum iam putare oportuerit, atque hoc ipsum frequens præteritorum temporum vsurpatio apud vates indicat. Quod verò orationem hanc translationis rationibus explicari conueniat, hic qui mox sequitur versus indicat.

Gens enim ascendit super terram meam fortis & innumerabilis, dentes eius sicut dentes leonis; & molares eius vt catuli leonis.

GENTIS nomen non locustarum multitudinem, sed magnos hostium exercitus si-
Matth. 21. gnificat, quos Deus ad recuperandum vineã suam ab ijs quibus colenda tradita, iniustè tamen occupata, & pessimè culta est, missurus erat. Non enim domino, sed sibi ipsis fructum facere cultores voluerunt. quare alijs quàm acceperant legibus colentes effecerũt,
Isaiæ 5. vt plantæ à natiuo bonoque succo degenerarent, sicut scriptum est: Expectaui vt faceret „ vuas & fecit labruscas. hoc cùm vehementer domino vineæ displicuisset, qui missis identidem qui officium iusque ab agricolis repeterent, nihil tamen profecisset, tandemq. filij legatione contempta, insolentissimos atque nimium iniurios fuerit expertus, missis exer-
Luc. 20. citibus suis perdidit homicidas illos, & vineam suam alijs locauit agricolis. Hos autem exercitus suis certis temporibus missos, atque eos præsertim, qui primi omnium impetũ in vineam fecerunt, animis viribusque præstantissimos,& copijs frequentissimos & armis apparatuq. bellico maximè instructos fore prædicit, *gens* Chaldęa primum *ascendit super terram meam.* Palæstina regio nostri hemisphærij media est, atq. vt in ventris tumore vmbilicus, maximè eminens, quam qui petunt vndecunque veniant, ascendere dicuntur, vt
Math. Isai. 11. Ecce ascendimus Ierosolymam, & in die quo ascendere vos feci de terra Ægypti. volantium etiam & saltantium locustarum translatione est vsus. Significanter verò dixit *super terram meam*, quod iã suum ius repetere videatur ab ijs, qui creditam & cõmissam sibi ad religionis cultum regionem, proprijs tantùm ipsorum cõmodis vtilitatique seruire coegerant. habet autem affectum vox *meam* & dolentem indicat dicentis animum, vt illud:
Cant. Et ego vineam meam non custodiui. nollet quidem Dominus ad eum locum rem deuenisse, vt alienis hominibus crudelissimis & insolentissimis vtendum illi ad recuperationem esset, sed cùm quis iure æquitateque expertus, nihil tamen effecit, vel inuitus vim atque impetum adhibet. [*Fortis & innumerabilis.*] Non solum animo ac viribus & bellicis studijs, sed numero etiam & copiis præstantissimum exercitum fore docet, armorum etiam & bellici instrumenti apparatu egregiè instructum, *dentes enim eius, vt dentes leonis & molares eius, vt Lebi.* Est autem lebi eiusdem generis fera, sed corporis mole & viribus

ribus leone præstantior, vt inter canes molossi, quos Hispani *lebreles* vocant, & maximi sunt & acerrimi, Latinis autem, in quorum regionibus hæc ferarum genera non nascuntur vnum ad omnia nomen Leonis satis aptum fuit. Hebræi autem, Chaldei & Arabes, apud quos hæc natura frequens est, singula nomina singulis indidêre generibus, vt *Arieh* minorem, *Lebi* maiorem & proceriorem vocarent. namque non esse eum catulum leonis cùm suũ catulorũ nomẽ gur, tum ille apud Iob locus arguit: Et filij lebi dissipabuntur. Iob. 4. Duplex autem in vniuersum armorum genus est quibus bella expediri conficiq. solent; alterum quod ad feriendi & cędẽdi hostis rationẽ, alterum vero quod ad vastandi, expugnandi & diruendi pertinet vsum. Prioris generis sunt gladij, arcus, hastæ & missilia omnia; posterioris vero Arietes, testudines & cætera quæ olim excogitata aut hoc tempore adinuenta sunt tormẽta. atque illud genus, dentium, hoc molarium imagine Vates indicauit: Dentes enim ad mordendũ & lacerandum, molæ verò ad contundendum & molendum natura comparatæ sunt, vtroq; genere paratissimum atque instructissimum hostium exercitum fore ostendit, vt nõ solùm hominibus, sed vrbibus, muris & munitionibus omnibus superior sit.

Posuit vineam meam in desertum, & ficum meam decorticauit: nudans expoliauit eam & proiecit: albi facti sunt rami eius.

LOCVSTARVM genera cùm plura sint, & multis noceant modis, non solũ fructus decerpere & corrodere, sed frondibus etiam arbores, imò & corticibus despoliare solent, siue quod sagaci gustu varium humoris saporem, tum in fructibus, tum in folijs, atq. in corticibus sectentur, siue quod maleficũ, & vastans id animal natura sit. quale ingeniũ in muribus, in picis, atque in psytacis deprehendimus. non dissimili autem calamitate, omnia loca vbicunque locusta incubuerit afficiuntur, quàm si igne res acta esset, neque solùm fructu, sed frondium etiam decore, & corticũ necessario vsu omnes plantæ expoliantur: detracto autem cortice ligni color candidus apparet, maximè in ficibus quarum lactea magis natura est. Vbi Latinè est vinea mea, Hebraicè vitis mea legitur. aduertendũ verò est omnia vastationis genera ad vtrunque plantæ genus referri vitem & ficum, quæ à locusta & fructu, & folijs, & cortice etiam expoliata sunt. *Nudans expoliauit eam, & proiecit.* detractum corticem proiecit nocendi cupiditate: neque enim tantum comedunt, quantum deuastant & perdunt. Vinea autem domini exercituũ domus Israël est, & germen delectabile eius vir Iuda. Isaiæ 5. sic iam nobis Isaias vineam definiuit, & ficulneam etiam Christus præceptor noster populum illum quondam suum Iudaicum esse ostendit, quo tempore ficui, quam fructu vacuã inuenit, maledixit: Nunquam amplius, inquit, fructus Marc. 11. ex te nascatur. Atqui non cum arbore illa, sed cum Iudaico populo rem & causam sibi esse, eodem in loco declaratum est, non erat (ait Euangelista) tempus ficuũ: indignè ergo intempestiua pœna ficus affecta fuisset, nisi alterius rei repræsentaret imaginẽ. quod & ipsum alio in loco apertius etiam est expositum, cum de ficu omnibus modis culta, semper tamen sterili, longum atque grauissimum Iesus habuit sermonem. Quanto autẽ furore in vitem ficumque Domini, illa hostium examina bacchatura essent, his verbis aptè demonstrauit, conculcandum, vastandum, abducendum esse populum, & deserta loca solitariaque relinquenda, omnem eorum reipublicæ ornatum, splendorem, omnem felicitatem, imò omnem etiam vitæ commoditatem detrahendam, sicut scriptum est: Egressus est omnis decor à filia Syon. Præcipitauit Dominus, nec pepercit omnia speciosa Thren. 2. Iacob: destruxit in furore suo munitiones virginis Iuda, & deiecit in terrã: polluit regnũ & principes eius: confregit in ira furoris omne cornu Israël: auertit retrorsum dexteram suam à facie inimici: succendit in Iacob quasi ignem flammæ deuorantis in gyro. Hæc fructuum consumptio, hæc deiectio frondium, atque hæc corticum detractio est, totius videlicet antiqui status, omniumque fortunarum & dignitatis iactura: meritò enim eò miseriarum deiicitur, qui diuinis beneficijs pro suis delitijs fuerit abusus. Cuiusmodi illi fuerunt qui ad vitæ voluptatem omnia retulerunt, à quibus vitis & ficus commoditas detracta est. neque verò feliciores exitus habuêre, qui non tam voluptatibus, quàm rei augendæ cumulandisque per fas atque nefas diuitijs operam dabant, & terræ vbertatem suis tantùm commodis, non religioni, non pietati, non misericordiæ exercendæ seruire volebant, de quibus scriptum est: Vę qui coniungitis domum ad domum & agrũ Isai.

agro

agro copulatis, an vos soli habitabitis terram? Crediderat enim illis Deus terram, incolendamque hac lege locarat, vt sacerdotes honesto victu contenti, auaritiam omnem & humanarum rerum cupiditatem exuerent, reliquus populus, cui agri, prædia & fundi erant, & sibi quod satis esset pararent, & diuinæ in se benignitatis memores, pauperiorũ etiam turbæ consulerent, vnde illis & primæ & secundæ primũ, deinde & tertij cuiusq. anni decimæ; primitiæ etiam & primogenita imperata sunt; & septimo quoque anno liber omnibus agrorum vsus & fructus est permissus. Hæc verò omnia temporum atq. hominum malitia perturbata fuêre, & ab antiquo instituto & simplicitate sua ad humanos mores, cupiditatem, auaritiam, ambitionem & libidinem traducta. quæ res passim in diuinis libris notatur. Quamobrem digni fuerunt inquilini, qui de loco & possessione, in qua iurè retineri non poterant, vi atque tumultu deturbarentur, cogerenturque ea, quibus olim abundauerant, miserrimè desiderare.

Plange sicut virgo accincta sacco super virum pubertatis suæ.

NVLLI luctus aut grauior, aut acerbior lamẽtatio, quàm nouæ nuptæ sponso necato cõtingit: etenim illa ætas natura florens, quæ primos amores sine vlla adhuc domestica solicitudine, sine vllis rixis, aut discordijs dulcissimos experta fuerat, quæ ornatus & cõptus commoditatem (qua is sexus vehementer delectatur) oportunam sponsi etiam cura atq. impensis fuerat nacta, & primi ac maximè iucundi sponsi desiderium, & vestium ornatuumque in saccum, & viduitatis habitum, atque incultæ vitę repentinam mutationem, grauissimè & impatientissimè ferre solet. vnde miserandus omnino luctus & lamentatio penè insana auditur, & fortunæ ac sortis grauissima accusatio, miseraque omnino instituitur elegia· neque enim ea natura modum aut pudorem in luctu sibi statuit, tũ ob vehementẽ animi dolorem, tum ob sexus & ætatis imprudentiam. ad hanc ergo imaginẽ Israëlitica plebs, atque in hanc conditionem vocatur, cui omnis illa felicitas, omnis splẽdor, omnis dignitas, omnis denique vitæ commoditas erat propediẽ adimenda, futurus autem miserrimus status, velut iam præsens proponitur, vt rem ipsam iam iam ante oculos habentes grauius ferant, suamque calamitatem antè doleant, quàm omnino acceperint; si quomodo ad sese redire, atque ad mentem bonam se recipere possint, & pœnitentia, precibus, ac votis leniores saltem breuioresque ærumnæ dies impetrare. Vocat autem virginem siue puellam Synagogá, quæ hactenus libera & nulli genti fuerat subiecta, sed diuino sponso pacta, omnibus delitijs, iucundissimis amoribus & incomparabilibus ornamentis afficiebatur. Illa verò vbi sublato à se iam sponso, & proprijs culpis excluso vidua facta, & in hostium venerit potestatem, calamitosam & perpetuo luctu plená vitam trahat necesse est: duplici miseria circũdata, altera quòd sponso dulcissimo careat, altera quòd hostibus seruire suis cogatur; qua miseria nulla potuit describi maior.
Horat. li. 1. od. 29. Sic ille poeta: *Quæ tibi virginum Sponso necato barbara seruiet?* Detracta autem atque interturbata per hostem religione diuino sponso omnino caruit Israëlitica turba, & eidem hosti cedens, miserrimam ac sordidá seruitutem tolerauit. Neque verò meliori, quàm populus, conditione sacerdotes fuerunt, qui totius eius calamitatis exemplo, ac negligentia sua populo auctores fuerant: namque officij sui dignitate, auctoritate, & cura posthabitis, se totos ad quæstus, & auaritiæ studium transtulerant, sicut scriptum est:
Oseæ 4. Peccata populi mei comedunt, & ad iniquitatem eorum subleuabunt animas suas. Similem ergo huic ordini lamentationem indicit Vates, quem omni dignitate omniq. commoditate, citò etiam cariturum prædicit. Quoniam dominum dereliquerunt, in nõ custodiendo. ob eam rem ait:

Perijt sacrificium & libatio de domo Domini, luxerunt sacerdotes ministri Domini.

VATICINIVM est de excisione & ruina templi, quæ assyriorum igne & ferro edita fuit. cuius causa & quòd deserta regio, agriq. vastati & aratoribus vacui essent, totis illis annis libatio cessauit. Sacrificium autem & libationem vocamus assiduum cultũ, quem antemeridianis & pomeridianis horis Deo patri tribuebant, quod matutinum & vespertinum sacrificium vocant: id ex terræ fructibus tritico & vino parabatur, hoc pereunte sacerdotũ luctũ cõsequi necesse est, si non diuina, at sua ipsorum causa, quibus cũ hæc sacrificia de-

ficia deficerent, vnde alerentur, nihil reliquum erat. Sacerdotes autem nō quoslibet nominat, non illegitimos illos ab Israëlitis post veræ religionis desertionem institutos, sed quos appellet, ipse definit, ministros domini, qui verè legitimeque fuerant instituti, sed tamen dereliquerunt dominum in non custodiendo. Huius autē rei occasione Vates ipse Threnum componit, & singulas res lamentatione persequitur.

Depopulata est regio, luxit humus, quoniam deuastatum est triticum, Confusum est vinū, elanguit oleum. Confusi sunt agricolæ, vlulauerunt vinitores super frumento, vino & hordeo, quia perijt messis agri. vinea confusa est, & ficus elanguit: malo granatum & palma, & malus, & omnia ligna agri aruerunt: quia confusum est gaudium à filijs hominum.

TERRAM debellatam, gentem abductam, templum excisum proposuerat; singulas nunc res, suis partibus distribuit; atq. eas verbis deplorat, ad elegiam accōmodatissimis. Terræ vastationem sic luget: [*Depopulata est regio*, Hebraicè *vastatus est ager, luxit humus.*] Lugere dicuntur agri, qui cultorem desiderant, vt contrà prata rident, quæ gramine & floribus ornatissima sunt. atq. hac translatione Cicero aliquando vsus est. Neq. verò terroris tantū augendi causa hæc Vates dixit, sed quē ipse mēte animoq. sensum prophetica visione ceperat, hunc verè in elegia & planissimè exposuit; namq. sic illi affecta Israëlitica regio visa est; vt hæ terræ solent, in quibus bellū acerbū diuturnumq. versatum fuit. quos enim ille cāpos antea collesq. nitidissimos ac viridissimos viderat, segetibus, vineis, siluis hortisque & pomarijs cultissimos, hos ita vastatos, iá ac desertos animo præuidet, vt ager ipse cultorem desiderare ac lugere dominum videretur: namque ex agricolis permulti occisi fuerant, alij capti atque abducti non solū arationes, sed etiam sedes suas patrias reliquerāt. tribus autē cōmoditatibus, quæ ad vitam humanam oportunè alendam imprimis probantur, terra ipsa priuata fuit tritico, vino & oleo, triticum vastatum, mustū confusum, hoc est arens fuit, *oleum elanguit*: Siquidem illa arborum & baccarum vis, quę anteà fuerat, penitus defecit. hanc autē penuriā cultores ipsi luctu maximo prosequantur necesse est. quamobrē ad lamentum inuitantur: [*Confundimini agricolæ vlulate vinitores.*] ita imperatiuè in hebraicis est, [*Super frumento, vino & hordeo,*] Quarum rerum studio vtriq. tenebantur. agricolæ quidē super frumēto & hordeo. [*Quia perijt messis agri:*] ex quo enim hostis in regionem impetū fecit, & quæ sata erant depopulatus est, & agros colere, ac restituere non amplius sinit luctus. vinitoribus verò qui vineas cæterasque arbores colunt, satis copiosa luctus materia datur: [*Quia vinea confusa est & ficus elanguit.*] & omnia in vniuersum arborū genera, quibus illa regio maximè ornabatur & celebrabatur, hostili igne & cultorū defectu periēre. Aptissimè verò rem disposuit; nam duplex agri colendi cura est, altera in frumentaria re, altera verò in arborea consumitur natura: in illa frumētum primas tenet, in hac vites, quas omnis aliarū arborū sequitur ratio; quamobrē triticum & hordeū ad agricolas, hoc est, aratores retulit, omnia verò arborū genera ad vinitores. sic antiqui etiam rem partiti sunt, vt Poeta:

Hactenus aruorum cultus, & sidera cæli:
Nunc te Bacche canam, necnō siluestria tecum,
Virgulta, & prolem tardè crescentis oliuæ. Georg.li.2.

Etenim pastio tametsi in agris tractetur, non tamen propriè agricultura est, neque tantum agris cultis, quantū siluis & pratis, greges & armēta delectantur, neq. tantū hostilis manus pastionibus, quantū satis & vinetis nocere solet. propriè ergò elegit eā agri partē, quæ hominū cura & cultu maximè indiget, cui belli tēpora calamitatē præcipuè afferre solēt. In arborū autē natura eorū præcipuè generū mentionē fecit, quæ vel ad vitam, vel ad delitias maximè oportuna sunt, & fructus etiā faciunt diuturniores, quarumq. in illa regione maior copia & laus est: vt ficus, mala punica, poma & palma, horum generū frequēs mentio in lege & prophetis est, quæ non solū toti regioni cōmunia erant, sed quibusdā etiam locis ob elegantiā & præcipuā laudem nomina fecerant. vt Ghenthamar, Ghenrimon, Ghentaphuah. hoc est fons palmarum, fons granati, fons malorum, cæteros autem fructus quos medici fugaces vocant, vno nomine oēs collegit. [*& omnia* inquit *ligna agri aruerunt.*] vt pruni, cerasi, & cætera baccarū genera. Glandiū verò & nucis natura, omnis ad siluas potius, quàm ad agros pertinet, hoc genus minorem curam desiderat, & fructu est deteriore ac bellici temporis incommoditates diutius perferre valet. Atque de his arborum & plantarum generibus, quibus ea regio abundabat, vt aliàs copiosius agamus, Deū

Cic in ver. act.5.p.597.

V mihi

mihi propitium esse vellem. Neque verò ad agricolas tantùm, sed ad vniuersos homines quicunque terrã illam incolerent, hanc miseriam pertinere confirmat. Etenim vbi omni frugum & fructuum copia agricolæ destituti sunt, cæteros homines vel qui vitam in otio agunt, vel qui ciuiles exercent artes, vel qui res administrant publicas, (quorum turba omnis agricolarum labore & industria alitur,) maxima vexari inopia necesse est, vnde is luctus communis est omnium hominũ, quibus in felicibus & fertilissimis annis, communis etiam & publica lætitia est, sicut scriptum est: Exultabunt & lætabũtur in te, Isa. 9. sicut qui lætantur in messe multa. atque agricolarum luctum commune malum, omnibusque aliis plangendum significare, ex illo etiam loco docemur. Propterea sic dicit Dominus; in omnibus plateis planctus, & in cunctis quæ foris sunt, dicetur vę, væ, & vocabũt Amos 5. agricolam ad luctum & ad planctum omnes qui sciunt plangere. atque ob eam rem in vniuersum conclusit affirmans. [*Quia confusum est gaudium à filijs hominum.*] cessauit inquit & defecit gaudium. Nam sic Hebraicè est, *exaruit gaudium.* hæc ad verborum rationem accommodata huius loci sententia est, quæ facillimè ad allegoriam transfertur, cum vineam Domini exercituum, & ficum Israëlis gentem intelligamus, triticum verò & hordeum omnem reipublicè vsum & commodum, arborum verò cæterarum nomina principes viros & magistratus interpretemur; quos non minus quàm agros, vineas & plantas, veras belli perdidit calamitas; qua etiam calamitate, nec sacerdotes domini sese liberare potuerunt, neque luctus & lamenti expertes manere. Quamobrem vbi cæteri ordines ad lamentum fuerint excitati, ad sacerdotum collegium sese elegia vertit.

Accingite vos & plangite sacerdotes, vlulate ministri altaris: ingredimini, cubate in sacco ministri Dei mei: quoniam interijt de domo Dei vestri sacrificium & libatio.

OB priuatam illorum, tum dignitatis, tum etiam culpæ & exempli rationem, propriũ etiam luctum sacerdotibus indicit, quibus præter communẽ calamitatẽ, maximũ quoddam doloris argumentum proponit templi illius celeberrimi excidium; cuius rei causa diuinis rebus faciendis illis est interdicendum. quare hos etiam appellat Vates, & in grauiori calamitate ad maiorem luctum inuitat, quẽ omni studio, omni lugendi apparatu, hoc est, omni miseriæ & tristitiæ argumento illis suscipiendũ curat: Namque & actu, & Threno. 2. habitu, & mora, lugentes esse vult: saccus enim miserorum & lugentium antiquus habitus fuit, sicut scriptum est: sederunt in terra, conticuerunt senes, filiæ Sion consperserũt cinere capita sua, accincti sunt cilicijs. [*Accingite vos & plangite sacerdotes.*] Monet vt in sordibus, lamentis luctuque iacentes, lugubri elegia publicam priuatamque miseriam ספדו deplorent, *plangite* enim, Hebraice *zzipedu*, non ad vocis sonum, sed ad elegiæ rationẽ & sentẽtiam pertinet. nam quod nos elegiam Hebræi Mizzpad dicunt. verùm quod ad vocis sonum attinet verbum *vlulate* declarat, vt & mœsta omnino verba & mœstis accentibus prolata audiantur, [*ingredimini, cubate in sacco.*] *ingredimini* verbum motum hoc loco significat, hoc est venite, neque tam ad locum aliquem, quàm ad opus, ad luctus societa- Cicero in Rhetor. tem ineundam vocantur, vt apud Latinos rationem studiorum ingredi aliquis dicitur in eo verò luctu, non interdiu solum, sed noctu etiam perdurare iubet. [*Cubate inquit in sacco ministri Dei mei.*] Ministros altaris Dei ministros vocat. namque hic hominũ ordo præter cæteros diuino ministerio addictus erat, sicut scriptum est: Et ponent omnia vasa, Numer. 4. quibus ministrant Domino, &c. his vt maxima honoris & dignitatis cõseruandæ opportunitas in ministerij exercitatione erat, sic maxima lugendi materies, imò & necessitas cessante ministerio erit. [*Quoniam interijt de domo Dei vestri sacrificium & libatio.*] Quid sacrificium iuge, quid libatio sit, iam diximus; hæc omnia non antè interiere, quàm templum excisum incensumq. fuit. Quòd autẽ hæc templi ruina communẽ atque extremã omni populo calamitatẽ allatura erat, diuinæq. in eos indignationis & iræ certissimũ futura argumentũ, ob eam rem cõmunem omnibus luctum, commune lamentũ, & perpetuo monumẽto quotannis, quóad in eo statu vixerint, recolendũ indicit: fuit enim tẽpli incensi dies omnibus illius gentis hominibus, imprimis funesta & luctuosa: quæ integrã labẽ atq. ruinã Israëlitarũ rebus attulit. quã ab eo tẽpore quo accidit solenni luctu, hactenus Hebręi quotãnis ieiunij etiã indicto prosequũtur: siquidẽ hanc diẽ sceleris & culpæ eorum testem, & pœnæ atque opprobrij perpetuum monumentũ esse Deus voluit. eam autem

autem diem iam animo videbat Ioël, iam ipse communes suorum casus luctusque dolens meditabatur. propterea ait:

Sanctificate ieiunium, vocate cœtum, congregate senes, omnes habitatores terræ in domum domini Dei vestri: & clamate ad dominum aha diei, quia prope est dies Domini, & quasi vastitas à potente veniet.

IEIVNIVM præter alia multa quorũ causa institutum est, ad diuinam iram pœnitentia placandam valet. atque ad eam rem certa quædam dies olim lege constituta fuit. est & illa ieiunij indicendi occasio, alicuius publicæ calamitatis & mali denuntiatio, cuius lugendi & expiandi causa ieiunium publicè indicebatur. cui ieiunio certam diem nulla lex, sed ipsa rerum occasio præscripsit, eaque cura & ad indicendum auctoritas ad sacerdotalem & senatorium ordinem deferebatur, vt pro mali præsentis ratione populo & operis & cibis interdicerent, atque de ea re concionem aduocarent, cuiusmodi exemplũ in nefario illo & funesto Reginæ decreto, de Naboth damnatione legimus: Prædicate, 1.Reg.21.
inquit, ieiunium, & sedere facite Naboth inter primos populi, &c. Funestam ergo atq. exitialẽ diem, quæ integrã cladem & labem Israëlitis erat allatura, præuidẽs iam & prædicens Ioël, populũ suũ ad ieiuniũ, ad lachrymas, ad communẽ casum vel pœnitentia & supplicatione deprecandũ, vel acerbissimo luctu prosequendum hortatur. [*Sanctificate ieiunium:*] quoniam eam rem omnibus notam esse oportet, quæ publicæ calamitati futura est. diem igitur ieiunio publico & solenni præscribite, vt in maximis & grauissimis casibus publicè facere moris est. Sanctificare, est separare, atque à communi vsu segregare, diẽ ergo certã dici ad hanc rem vult. [*Vocate cœtum.* Hebraicè est, *clamate cessationẽ.*] quid nam hoc sit, iam diximus. Illud porrò obiter hoc in loco est obseruandũ, non esse præter diuinorũ institutorũ rationem, si quid publicè ab Ecclesia pro temporum atque rerũ occasione instituatur, cuius tamen vsus à diuinorum librorum sententia non abhorreat, vt ieiunij vsus in sacris & pijs cõmendatur exercitationibus, sicut scriptum est: & affligetis animas vestras. quo tempore autem ieiunandum sit præter vnum expiationis diem, nihil præterea certi est constitutũ, sed omnia ecclesiasticæ sapientiæ autoritatique permissa, vt pro tẽporũ & rerũ vsu, quibus cõmodissimum videatur diebus, ieiunium modò ritè sanctèque fiat, indicatur. huiusmodi autem res suis in locis obseruare, à diuina philosophia non fuerit alienum, & ad ecclesiasticã auctoritatẽ defendendã fuerit inprimis cõmodũ. [*Congregate senes, omnes habitatores terræ.*] Senum nomine omnes magistratus senatoriũq. ordinem, penes quos Reip. gerendę auctoritas iusque erat, quorũ in nostra ecclesia locũ episcopi tenent, & qui publicã aut populorum, aut tribuum curam sustinent presbyteri. hos ergo vno nomine senes appellat, quos ad suum munus diligenter curandum hortatur; namque publica totius populi solicitudo, siue in lætis & felicibus, siue in luctuosis & miserrimis rebus, quæcunque instent, eos imprimis vrgeri oportet. ab his autẽ in domum domini concionem conuocari, & populo luctum & planctũ, & publicam deprecationem indici Vates iubet. [*In domo domini.*] solenne enim erat & semper in more apud omnes gentes fuit, in calamitosis & miserrimis rebus ad templa confugere, ibique publicè malũ deprecari, & diuinam iram placandam curare. hoc in illo præcipuè tẽplo ab Israëlitis agi Vates curat; cuius templi sanctitas & maiestas tanta habebatur, vt quondam in terris regium penè Dei domicilium crederetur, atq. ob eam rẽ domus Domini appellaretur. quo diuino atque sanctissimo nomine tamdiu eam celebrari, applellarique voluit Deus, quamdiu qui purè sanctèque frequentarent, in populo illo non defuêre: vbi autem latronum spelunca, semel atq. iterum facta est, semel atque iterum etiam hostibus est ad diripiendum euertendumq. permissa, [*Clamate ad Dominum aha diei.*] Clamoris & luctus argumentum proponit diei illius miserandi, tum timorem, tum futuram lugubrẽ commemorationem. *Aha* Hebraica interiectio est, non tam dolentis, quàm præ mœstitia aut consilij inopia animum penè dispondentis: sic Hebraicè scriptum, sic etiam Latinè pronuntiari potest, aha. vt illud apud Ieremiam, Aha domine nescio loqui, lugentium enim & dolentium illa vox est *hoi*, quæ latinis sonat heu. sed Aha hunc quem diximus mentis indicat motum. *Aha diei.* O diem mœstam & calamitosam, ò lugubrẽ & miseriarum plenam diem? sed Vates argumentũ tantum, & affectum indicauit, non autem totum luctum & clamorem persecutus est: Nam die nominato grauissimam rem &

ærumnam maximam impendere significauit; cuius memoriam nulla vnquam obliuio delere possit, sed inter nefastos fatalesque dies, nigro calculo sit semper numeranda; magnam enim atque insignem calamitatem esse cõstat, cuius certus in qua accidit dies, certa & misera commemoratione quotannis notatur. *Aha* verò interiectione pronunciata grauissimum, & impotentem illis dolorem, & lamenti genus acerbissimum denuntiat, & cui non heu, sed Aha initium faciat. [*Quia prope est dies Domini, & quasi vastitas à potente veniet.*] Diem Domini diem vltionis & supplicij nominat, quo die se iudicem & dignitatis maiestatisque suæ vindicem esse demonstrabit, & qui sese hactenus misericordem, immeritis præbuerit, vltorem tandem commerentibus præbeat. hæc dies Domini fortis & potentis est, & iustitiæ, virtutis atque seueritatis diuinæ testis. qua de re scriptũ est: & propter hanc in altum regredere, Dominus iudicat populos. Cuiusmodi dies etiam apud Isaiam dicitur: Quia dies Domini exercituum super omnes colles & montes, &c. sic etiã apud Latinos: *Iracunda diem proferet Ilio, Matronisque Phrygũ classis Achillei.* *Et sicut vastitas à potente veniet.* Hebraicè: *sicut vastare à potente veniet.*] Sicut, tempus potius quam similitudinẽ indicat. significat autẽ diem illã cum maxima & terribili vastatione & calamitate esse venturam à potente, à forti. itaque diuinæ potentiæ potius quàm misericordiæ commemoratione hæc dies referenda est. in qua Deus tremendum egit vltorẽ. Hæc autem dies nona mensis Ab, fuit, quæ perpetuo & solenni Hebræis luctu repetitur, quo templum dirutum, & religionis ac reipublicæ decus & splendor omnis sublatus est. Quam diem inter infaustas publico ieiunio & luctu miseri Israelitæ singulis annis prosequuntur, hanc autem sententiam copiosius explicuimus apud Hosseam in illo loco: & nunc comedet mensis partem eorum. Postquam autem ad publicum luctum Vates populum vocauit, inchoatam ipse elegiam persequitur: Hæc enim est elegiarum lex, vt multa ac varia à lugente moueantur, & ab initio ad finem vsque, nunc hoc, nunc illud petatur. quam rem etiam apud Hosseam docuimus.

Horat. lib. 1. od. 15.

Nunquid non coram oculis nostris alimenta perierunt de domo Dei nostri, lætitia & exultatio. Computruerunt iumenta in stercore suo: demolita sunt horrea, dissipatæ sunt apothecæ: quoniam confusũ est triticum.

VASTITATEM illam bellicam quam in genere proposuit, per singulas partes deplorat: neque in agris, neque in vrbibus, neque in siluis quicquam relictum esse, quod ad vitam hominũque vsum esset idoneum: Nam quæ in agro fuerant, partim ab hoste consumpta, partim dissipata sunt, vnde nihil colligere, nihil domum asportare contigerit. Neque hanc rem modò, sed armenta etiam & pastionem omnẽ defecisse. maximè autẽ hoc lugendum esse hominibus illis, quibus harum rerum abundantia diuinam gratiam, inopia verò & detractio diuinam iram & indignationem argueret, vt in Deuteronomij precationibus atque imprecationibus est obseruatum. Nam temporales illis repromissiones apertæ imprimis, deinde spirituales vmbra quadam & imagine factæ fuerant. nobis verò contrà primæ spirituales, eæque maximæ, postremæ verò temporales, vt appendices, eæque non ita cumulatæ, sed quantum satis sit, propositæ sunt, sicut scriptum est: Quærite primum regnum Dei & iustitiam eius, & hæc omnia adiicientur vobis. vtitur autem interrogatione ad rem certitudine arguendam, & ad miseriæ augendum dolorem. [*Nonne ante oculos nostros.*] Ad miseriarum cumulũ accedit, suæ calamitatis quemq. fuisse spectatorem, sicut & ille dixit: *Quæque ipse miserrima vidi.* & apud Isaiam: Regionẽ vestrã coram vobis alieni deuorant. Deplorat ergo primum omnem illam frugũ & annonæ copiam, quæ tum ad vitę, tum ad lætitiæ vsum contingere illis solebat, in maximam inopiã fuisse mutatã: Nam solenne illis & legitimum fuit, dum suam regionem tenerent, vt singulis annis post nouarum frugum collectionem, ciuitatem sanctam & templum cum nouis fructibus lætitiæ gratulationisq. causa inuiserent, ibique festos agerent dies diuinam benignitatem celebrantes, cuius beneficio felix securusque annus sibi contigisset. Ex quo autem hostis regionem occupauit, non solùm lætitiæ, sed victus etiam vsu caruerunt: Neque enim quod ad templum, sed neque quod domum deferrent, habuerunt; quidquid enim in regione vtile fuerat, & ad vsum idoneum, hostis ipse comedit, si quid supererat, nulli vsui esse potuit: nam aut pedibus conculcatum, aut igni, aut nocendi alacritate vastatum funditus perijt. *Alimenta perierunt*, quæ ad victum necessaria fuerant, & quæ ad

Deut. 28.

Matt. 6.

A Eneid. 2.

Isai. 1.

quæ ad lætitiam & feſtorum celebritatem, etiam perierunt. [*De domo Dei noſtri lætitia & exultatio. Computruerunt iumenta in ſtercore*: Hebraicè ſic : *putruerunt grana in glebis ſuis.*] nam quod tranſlatum eſt iumenta, Hebraicè legimus, Perudoth, quod propriè grana diſperſa ſignificat. פְּרוּדוֹת Qua oratione non ſolùm nullum fructum, ſed nullam ſemētis ſpem reliquam fuiſſe confirmat. Nam ſi quid forſan comedentibus hoſtibus, imò deuorantibus ſuperfuit, diſperſum pedibus, conculcatum & protritum in ipſis illis locis intempeſtiuè & temerè iacebat, ita vt putreſceret potius, quàm herbam, aut quid ſimile ex ſe produceret. Neque verò commodius aliquid domi, aut in ipſis vrbibus & oppidis inueniri poſſit, quo vitæ tuendæ ſpes alatur, vbi non modò triticum aut hordeum, ſed neque aut horrea, aut granaria vlla ſunt relicta; omnia enim in communi illa vaſtitate, & ruina perierunt; partim hoſtis vacua hæc à ſe inuenta diſſipauit, partim negligentia & habitatorũ defectu vitium rimaſque fecerunt. qualis exitus citiſſimus eſt huiuſmodi ædificiorũ, quæ annua cura & vſu conſeruari & refici ſolent, vt horreorum, apothecarum, granarij, cellarum & reliquorum, quibus tamdiu cura impenditur, quamdiu quid in eis ſeruari poſſit, ſupereſt. *vbi verò triticum confuſum eſt, horrea etiam demolita ſunt, diſſipatæ ſunt apothecæ.* Apotheca hoc in loco idem cum granario eſt. At verò frumētaria re & copia omni deſtitutis & agri colendi difficultate, affectis vna reliqua viuendi commoditas, & ars eſſe potuit, ſi quam optimè paſcere & pecuariam rem exercere licuiſſet; namque hæc minori labore & pauciore inſtrumento eget, & incultis aſperiſque etiam in locis, non incommodè tractatur. Verùm enimuerò tanta loco calamitas, tanta contigit vaſtitas, vt nihil ex hac etiam parte ſperare liceat: Siquidem vbi neque paſtoribus parcitum eſt, ſed æqua & vrbanis & ruſticis dominis, & villicis ſors eſt ducta, nihil minus miſerum vtrouis ex loco fuerit ſperandũ. paſtorum autem pars metu perterrita aduentante hoſte agris ſiluiſq. & pecori ceſſit; pars verò in hoſtilem prædam venit; multi etiam militũ vi & iniuria, vt fieri ſolet, necati ſunt, ita vt deſerti armenti mugitus aut pecoris balatus loci teſtaretur ſolitudinem : ea namq. animantium genera, quæ humana cura tractari alique ſolent, vbi deſerta relicta ſunt, funditus pereunt, vel quòd minus quã cætera ſibi proſpicere & cauere poſſint, vel quòd minus fortia, minuſque aſtuta ad ſeſe defendendum ſint; vnde leonum, luporum, aliarumque ferarum ſæuitiæ expoſita ſunt, aut fame & incuria, aut cæli iniuria, aut ferarum vi & rapina conſumuntur, ſicut ſcriptum eſt : Percutiam paſtorem & diſpergentur oues Zach. gregis, atque ita quæ omnibus modis fuerat regio feliciſſima, nunc contrà nullis modis non horrida, inculta, deſerta, atque infelix eſt. hoc autem deplorans etiam Vates ait:

Quid ingemuit animal? mugierunt greges armenti, quia non eſt paſcua eis:
ſed & greges pecorum diſperierunt.

REM prius genere, deinde ſpecie tractat : duo enim animantium, ex quibus vſum homines percipiunt, genera ſunt; alterum Latinè armentum; pecus alterum dicitur. his nullum commune ſupereſt genus præter animal, quod tamen feras etiam ſub ſe continet; Hebraicè verò omnia hæc quæ mitiore natura ſunt, hominibuſque ad בְּהֵמָה vſum parent & gregatim paſci ſolent, genus habent *Behema*, pro quo noſter interpres vertit animal. hæc vbi humana cura & diligentia deſtituta ſunt, nulli rei magis, quàm balatibus & mugitibus vacant, quo & ſuam ſolitudinem indicant, & vitam feris produnt. eſſe autem hoc proprium his animantibus, vt vocibus tantum dolorem ſuum & miſeriam indicent, ex illo etiam apud Ionam loco arguitur : Homines, inquit, & iu- Ionæ. 3. menta, & boues & pecora, non guſtent quicquam, neque paſcantur, & aquam nõ bibãt, & iumenta clament ad dominum in fortitudine, &c. Solitudini ergo & deſertioni teſtimonium dant animalium voces, armentorum videlicet mugitus & pecorum balatus, quandoquidem huiuſmodi voces querelam magis, quàm alium animæ motũ ſignificãt, quamobrem ait : *Quid ingemuit animal?* Quid inquit aliud lamentabiles hæ animantium voces, armentorum mugitus, pecorumque balatus, niſi miſeram ſolitudinem ſignificãt. [*Mugiérunt armenta boum*, ſic Hebraicè eſt. *quia non paſcua eis*:] Namq. hoc genus vberiori pabulo & maiori gramine indiget, tum ob maiorem corporis molem, tum quòd humi ſerpentes & breuiores herbas ob labrorũ craſſitudinẽ minus commodè depaſcitur. mutare ergo identidem paſtiones amat, quæ res oportuna paſtoris cura indiget. *& etiam greges pecorũ diſperierunt.* Hebraicè *neſſa* verbum eſt, quod alterius aut culpa, aut negli-

gentia, aut defectu vtcunque aliena causa perire significat. Iam ex hoc loco lamentatio crescit, & à miserarũ rerum spectaculo ad diuinam opem clamore confugit, cùm nihil in humanis non miserũ, non perditũ atq. desperatum esse videatur: nam quò te cunq. vertas, omnia vasta, omnia deserta sunt; neque hominibus, neq. iumentis vlla est commoditas relicta: vnum enim superesse potuit maioribus armentis refugium, & capris etiam si siluæ & nemora, quibus sese aliquo modo tuerétur & alerent relictæ forent, sed heu nihil omnino horũ est; namq. hostis populabundus agros, neq. siluis etiam pepercit. sed omnia incendio flammisque vastauit. quid ergo superest, nisi diuinum auxiliũ implorare, nisi Deum ipsum tam duri spectaculi commemoratione ad misericordiam prouocare.

Ad te Domine clamabo, quia ignis comedit speciosa deserti & flamma succendit omnia ligna regionis.

In desperatis rebus vnum quò confugiamus diuinum superest auxiliũ. id à Vate populi sui vicem dolente cum primis imploratur. [*Speciosa deserti.* Hebraicè est *habitacula deserti.*] vt pastorum tentoria, tuguria etiam ab oppidis remotissima. & arbores omnes quæ in agro sunt, cultas & incultas; omnia ligna, omnia denique loca hostilis ignis peruasit. Lignum arborem etiam virentem Hebraicè & Latinè dicit; vt apud Poetam:

Horat. lib. 2. od. 13.

Te triste lignum, te caducum, In domini caput immerentis. Hactenus ergo Israëlitæ gentis excidium, & tota illa per Nabugodonosorem & Assyrium imperium tam hominibus, quàm agris allata calamitas, & proprijs & translatis verbis prædicta & deplorata est. & quoniam dum suo vaticinandi munere fungeretur Ioël, nõ solùm quid domesticis suis, sed quid etiam exteris mali ab eodem hoste esset apportandum spectauit. Cæterarum etiam gentium ruinam sub translatione lamentatur: benignus enim est diuinus spiritus, omnesque eos, quoscunq. sua afflauit aura humanissimos atque alieni etiam casus dolentes efficit, sicut scriptum est: Debitores sumus omnibus, &c. Communem autem fuisse illam ab Assyrijs in gentes omnes pestem & diuinam vltionem, cùm Græcorum & Phœnicũ historiæ testatæ sunt, tum maximè Ieremias vates distinctè prædixit: Quia sic dicit Dominus exercituum Deus Israël: Sume calicem vini furoris huius de manu

Ierem. 25.

„ mea, & propinabis de illo cunctis gentibus, ad quas ego mittam te, & bibent, & turba-
„ buntur, & insanient à facie gladij, quem ego mittam inter eos, &c. quo in loco omnis fere habitabilis terræ orbis à Vate describitur, cuius cultores omnes Assyrij imperij Tyrannidem sensêre. Hos omnes Vates noster *Agri bestias* appellat, Hebraicè *Behamoth agri*, vt non feras, sed eas intelligamus animantes, quæ si non humana indigeant cura, tamen & victus & pastus ratione plurimum cum armentis pecoribusque cõueniunt; cuiusmodi sunt cerui, damæ, siluestres asini, & alia id genus, quæ nõ cædibus & rapinis, sed herbis fructibusque viuunt. vt autem familiares & fidei domestici gregum & pecorum appellatione definiuntur, sic gentes etiam harum animantium agri generibus componi assimilarique solent. Quibus omnibus grauissimam calamitatẽ & exitium allatum à se præuideri dicit, hoc modo:

Sed & bestiæ agri quasi area sitiens imbrem suspexerunt ad te: quoniam exiccati sunt fontes aquarum: & ignis deuorauit speciosa deserti.

[*Sed & bestiæ agri.*] Ipsa dicendi figura de re alia sermonem haberi indicat: iam enim omnia confusa turbataque videt, nullique genti, nulli nationi suas fortunas, imò neque proprias sedes integras esse, hoste illo, atque totius orbis tyranno vincente, expugnante, diripiente, vastanteque omnia, cui etiam illud solenne fuit, vt alias gentes suis locis & sedibus radicitus conuulsas, aliò cogeret migrare. Hoc autẽ totum, *bestiæ agri*, hoc est animantium earum, quas diximus, similitudine producta perorat: quibus cùm pascua, cùm aquæ defecissent, cùm omnis viuendi cõmoditas sublata impedita interceptaque fuisset: cum fontes obturati, fluuijque essent deriuati, & omnia alia belli incommoda tolerata, vnum illud extremum fuit Deum vltorem inuocare miserrimorum omnium commune perfugium, sicut de hac eadem re & cõmuni omnium hominum querela scriptum est:

Haba. 2.

Laborabunt enim populi in multo igne & gentes in vacuum deficient. Quia replebitur terra vt cognoscat gloriam Domini quasi aquæ operientes mare &c.

CAPVT II.

CANITE *tuba in Sion, vlulate in monte sancto meo; & conturbentur omnes habitatores terræ.*

COMMVNE Iſraëliticę regionis excidium & ruinam hactenus Vates prædicens deplorauerat, Iudaicarum rerum mentione interim facta tantum, vt ſacrificiorum ceſſatione prædicta euentũ rei non rem ipſam depingeret: Nunc verò deinceps priorem illam Iudææ Solymorum & templi vaſtationem quæ Aſſyriorum armis & ignibus edita fuit, atque miſeram illam terræ ſolitudinem, ſeptuaginta annos duraturã prædicit, rem videlicet duriſſimam & vel auditu terribilem. hanc rem quia ad regnum Iuda pertinebat, atq. adeò ad totius religionis caput Ieruſalem, Vates ita accuratè & plenè tractat, vt ob eam ſolam cauſſam vaticinandi munus illi ſuſceptum eſſe videatur. ex quo factum eſt vt inter eos vates numeraretur, qui propius ad Iuda regnum pertinerent: Namque cætera quæ Iſraëlitas attingebát, omnia ſimul cum Iudaicis permixta in ſuperioribus decantauit. nunc verò duplicẽ Iudaici populi ruinã duplex etiam ſacri illius fani incẽdium diſtinctis ſermonibus perſequitur. vtrique autem vaſtationi dicendæ ſimile omnino fecit initium: [*Canite tuba in Sion, &c.*] Meminiſſe autem ad hanc rem oportuerit rei & inſtituti illius, quod quinquageſimo quoque anno publicè ex more atque ex veteri religionis diſciplina obſeruabatur; cùm omnium prędiorum & hæreditatum reſtitutio, cùm vnicuiq. ad propria reditus erat. Prima illa quinquageſimi anni dies Iobel ſiue Iubilæus vocabatur, quam arietini cornu ſonus magna cum pompa & ceremonia nuntiabat. erat autem illo tempore magna rerũ mutatio cum emptores emptis poſſeſſionibus cederent; venditores verò recuperatione legis in integrum reſtituerentur. ea res cum omnium vrbium & populorum rationes contractusque tractaret ad omnes in vniuerſum ſpectabat; nunc verò ſimili apparatu & ceremonia diem dici Vates iubet, qua Iudæis patria natiuoque ſolo cedendum ſit, & terra ipſa proprio Domino, Deo inquam, liberè reſtituenda & relinquenda, quam malo dolo & ſumma fraude cultores iam tenebant, ex quo officium facere ſuum deſtiterunt: Nam præterquã quòd vitijs & ſceleribus terram ipſam ſanctam polluerũt; Iubileorũ & ſepteniorũ etiam ratio, quibus terra vſibus pauperũ vacare debebat iam apud illos quadringẽtis & triginta ferè annis obſoleuerat. quę ſumma per ſeptem diuiſa ſeptuaginta annos in quotiente efficit; quibus annis ſolum vertere & terram quieti permittere coacti ſunt. quam rem & apud vates legimus, & reſtituendo in patriã populo in cõditionibus poſitam videmus. ſi quis verò harum rerum ſummam intelligere cupiat decimum Nehemiæ caput conſulat. Ergo vt olim Iubilæi anno cornu ſonabatur, quo vnuſquiſque alienis poſſeſſionibus ſibi cedendum intelligeret, at dominis ipſis reſtitutio nuntiaretur (erat enim dies illa menſis decima maximè expectata ijs qui ſuorum fundorum deſiderio tenebantur) ſic nunc cornu ſonari & vlulatu maximo diem quandam expectari Vates iubet, qua Iudæi omnes malẽ retentis poſſeſſionibus deturbandi eſſent; & in captiuitatem abducẽdi: Dominus verò ipſe in integrum reſtituendus. ſonus ergo Iubilæi atque tubæ Domino ius ſuum, terræ verò incolis deiectionem parari denuntiabat. Quamobrem vlulare & ſuam calamitatem lugere iubentur. [*Canite tuba in Sion.*] Hebraicè cornu pro tuba eſt, vt ad id, quod de Iubileo diximus, res videatur eſſe relata.

Camhi. Ezech. 4.

Nehem. 10.

[*Vlulate in monte ſancto meo.*] Mons Sion idem mons ſanctus Dei dicitur. eſt autem repetitio ſiue heteroſis numeri, quæ rem expolitione declarat: namq. Siona mõtem ſanctum ſuum propterea Deus appellat, quòd rem ſuam malo dolo ab alijs retentam repetere adornet. [*Montem ſanctum meum,*] à vobis iamdiu prophanatũ & multis pollutum ſceleribus. vlulate ergo, vt qui malè retentis poſſeſſionibus citiſſimè eſtis deturbandi. Eam verò calamitatem non Ieroſolymitanis ſolùm, qui Sionis nomine continentur, ſed Iudęis omnibus quicunque eam regionẽ, quæ Iudę & Beniamin ſorte obtigit, incolebant, communem fore declarat; atque ob eam rem addit: [*Conturbentur omnes habitatores terræ.*] Magnum illis metum & curam inijcit, quorũ res propediem ita turbandæ, ita miſcendæ eſſent, vt inferiora ſummis paria fierent, atque omnibus eodem crimine inuolutis par iudicium eſſet expectandum.

Quia venit dies Domini, quia prope est dies tenebrarum & caliginis, dies nubis & turbinis: quasi manè expansum super montes.

DIEM Domini aduentare ait, quo res suas repetat. Aduentare autem hoc est, propè iam esse, vt magis ab auditoribus timeatur. & qualis sit is dies, quàm calamitosus, & quãtum omnibus terræ incolis formidandus ijs rebus describitur, quæ maximo horrori & perturbationi hominibus esse solét. vt sunt tenebræ & caligo. hæ res suo etiam tempore si veniant, hoc est, noctu, horrorem tamen & mœstitiam atq. timoré hominum animis incutiunt, nedum si die veniant, atque ipsam horis debitam lucem eripiant: ea summa hominum tristitia, is metus, ea maxima turbatio est: neq. enim per densissimas tenebras saltem effugiendi periculi vlla aut ratio, aut via ostenditur. quare non solùm salutis, sed consilij impotes homines redduntur. eam autem diem perpetuò obscuram nullo lucis interuentu saltem breuissimo illustrandam fore, sed ad noctem vsque caliginem & tenebras producẽdas esse dicit, vt nocti caligo, caligini nox vicissim succedat. Nam quo tempore in captiuitate perdurarunt, nox illis fuit mœstissima & obscurissima; quamdiu auté hostilem impetum sustinuerunt, dies quidem (adhuc enim in suis sedibus morabantur) caliginosa tamen & acerbissima dies nihilo nocte leuior acta est. [*Quasi manè expansum super montes.* Hebraicè, *quasi sahhur expansum.*] habet manè hoc nomen ex obscuritate deductum: estq. illud tempus quod antelucanum Latini nominant, idq. sub auroræ ascensum est: nam mane iam aduentante montesque summos occupante (siquidem montes primi lucem accipiunt, postremi amittunt) tenebræ fugientes densari magis & cogi in vallibus humilioribusque locis videntur, & maiori etiam, quàm per totam noctem caligine hominum oculos interturbant. similem autem huic caliginem toto die illo Domini perseueraturam Vates dicit, quæ non tam oculos, quam animos perturbet & inuoluat. hoc tropo maximas calamitates infelicitatemque summam describere auctores solent; vt illud apud Iob: Pereat dies in qua natus sum, & nox in qua dictum est, conceptus est
Iob 3. homo: Dies ille vertatur in tenebras, non requirat eum Deus desuper, & non illustretur lumine: obscurent eum tenebræ & vmbra mortis, occupet eum caligo & inuoluatur amaritudine. Atque omnibus etiam nationibus eandem rem hæc oratio significat.
Horat. lib. 4. od. 4. *Et pulcher fugatis Ille dies Latio tenebris*, inquit Poëta. Quales hominum animi forent cuiusmodi affecti perturbationibus, cùm hostili terrore tum propriarũ culparum conscientia & metu, tum etiam diuinæ iræ atque vltionis formidine cogitare potius quàm dicere est, neque alia melius ratione explicare, quàm vt omnia ad tenebras & caliginem reuocentur: venit enim dies Domini terribilis, cum singuli suis locis turbandi sunt. nam quod anteà cùm iure & moribus deducere tentaret Deus, tamen ob obstinatam hominum improbitatem non effecit: nunc armata manu vi transigere & efficere parat. quamobrem qui per vates suos cum his populis ex æquo & bono egerat, summo iure experiri instituit & vim denuntiat.

Populus multus & fortis: similis ei non fuit à principio, & post eum non erit vsque in annos generationis & generationis.

ASSYRIORVM exercitus describit, qui copia & fortitudine cum nullo alio vnquã
Habbak. 1. comparandi fuerũt. de quibus scriptum apud Habbakuq est: Quia ego suscitabo Chaldæos gentem amaram & velocem ambulanté super latitudinem terræ. Nunquam antea ab initio orbis par hominum armatorum manus illi, quam Nabugodonosor in vrbis & templi excidium produxit, visa est: neq. etiam post illam tempestatem vsque ad Vespasiani & Titi tẽpora tantus in Iudæam est deductus exercitus. [*Et post eum non erit vsque in annos generationis & generationis.*] Aliud est dicere vsque in generationẽ & generationem, aliud vsque in annos generationis & generationis. prior ratio seculis, posterior annis transigitur. si quid in generationẽ & generationem futurũ dicitur, id nullum habet cer-
Luc. 1. tum terminũ; si verò ad annos res referatur, eam annis certis finiri posse intelligimus. Et misericordia eius à progenie & in progeniem timentibus eum. æternũ apud Deum esse misericordiæ vsum erga eos qui se coluerint, significat, certamq. esse hanc & nullo tem-
Exod. pore reuocãdam sententiam: Visitans peccata patrum in filios vsque ad tertiam & quartam generationem. certum pœnæ & vltionis temporalis spatium hæc oratio præscribit. Neque

Neque his dissimile est, quod Ioël certis seculorum, nempe vnius atq. alterius annis, tot militum copias in Iudæa non esse conspiciendas dicit; nec tamen nunquam maiores fore confirmat: Nam copioso magis exercitu in Palæstinam Titus Ierusalem expugnaturus inuasit quingentis ferè annis postquam à Babilonijs res fuerat confecta. ne ergo sibi parem aliquando exercitus impetum nunquam metuendum esse putarent Iudæi certũ annorum numerũ non incerta secula hoc in loco audiunt: [*Vsque in annos generationis & generationis.*] Generatio idem quod seculum hic est, quod octoginta, aut ad summum centum annorum spatio continetur. ducentis ergo post annis parem exercitum non esse cogendum, hoc certum illis statumque fuit; nunquam verò amplius esse timendum, hoc non fuit certum: Nam si quis cum hoste triginta annorum inducias paciscitur, is non quadragesimum, non quinquagesimum, non denique quotquot postea sequantur excludit annos, sed integrum reliquum sibi tempus ad caussam suam, cum sibi commodum visum erit, denuo tractandam reseruat.

Ante faciem eius ignis vorax, & post eum exurens flamma.

NVLLA earum quæ sub cælo sunt rerum natura ignis aut celerior aut efficientior est: cætera enim corpora vt aqua, vt aër & quę ex his componi dicuntur, quæcunque sunt non ita citò penetrant, neque tam vehementem sui sensum in animantium corporibus efficiunt, neque earum in vniuersum vires ita plenè materiam omnem in qua versantur conficiunt. Ignis verò efficentia tum fortissima, tum celerrima est, & quæ antè etiam quã accedat, vim infert. quamobrem citissimis atque insuperabilibus potentijs similitudine accommodatur: Nam & Deus, cui nihil resistere, cui nihil obstare potest, ignis consumẽs dicitur: & magni etiam ac fortissimi exercitus à Deo in impiorum perniciem missi igni similes esse solent. cuiusmodi nobis hoc in loco Assyriorum exercitus vim Ioël ostendit; cui qui obsistere cogitauerit frustrà conabitur; antè enim quàm accesserit, iam omnia loca partim obsistẽtis metu, partim venientis impetu vasta & ferè inania erunt. Etenim maximis agrorum & siluarum incendijs vbi nulla reprimendi flammæ impetus spes reliqua est, solent homines quæ salua esse maximè cupiunt, antè quàm ignis eo pertingat auferre & flammis eripere: cætera verò quæ pabulum incendio ferre possunt, vt ligna arida vt tabulas materiemque omnem Vulcano venienti deuoranda obijcere, ne si temerè sparsa offenderit, quàm latissimè se extẽdat. Itaq. ad vastationem minuẽdam præuastatio atque excidium remedio est. Similem autem impetum & pares vẽturi in Iudæam exercitus vires fore dicit; cuius aduenientis metui non obsistendo, non defendendo, sed fugiendo pretiosissima quæque auferendo, demoliendo, præripiendoque prospici posse videatur. ex quo fiet vt antequam accedat, iam solitaria & penè vasta omnia loca sint, maximè autem agri & siluæ, quæ ab agricolis & pastoribus à montanis vicorumque & pagorum inhabitatoribus deserentur. itaque iam aduentans quamuis nondum accesserit, nocebit tamen & perdet; nedum cùm iam loca tenuerit & occuparit: tunc enim nihil omnino saluum, nihil quod vastationẽ effugerit, reliquum erit, non villæ, non pagi, non plantæ, non fluuij, non fontes, non oppida, aut vrbes, non lapides & muri denique ipsi. omnia prædæ & rapinæ, omnia excisioni & demolitioni erunt; nam quo veniente nihil tutũ esse potuit, eodem abeunte nihil omnino fuerit saluum. propterea ait: [*Et post eum exurens flamma.*] hoc est: nihil post eum nisi mera vastitas, nisi irreparabilis demolitio relinquetur. his ignis & flammæ similitudinibus frequentes in hanc sententiam auctores sunt, vt: Et erit domus Iacob ignis, & domus Ioseph flamma, & domus Esau stipula, & succẽdentur in eis, & deuorabunt eos, & non erunt reliqui domus Esau, & apud alienos auctores, Abdi

Post certas hyemes vret Achaicus Ignis Iliacas domos. In omni autem agenda re eius qui agit tum voluntas tum etiam facultas spectari solet ad rei ipsius quæ agitur, magnitudinẽ arguendam. Atque hæc quæ modo explicata ratio est, ad facultatem pertinet, ex eo Dialecticorum loco, qui à similitudine dicitur, producta. nunc verò facultatẽ ipsam & damnum potius atque nocumentum effectu demonstrato arguit; vt enim caussa effectum indicat, sic quod effectum est, quæ & quanta fuerit caussa demonstrat. Atque effectus ipse comparatione ostenditur, comparantur enim varius loci ipsius status & facies, qualis ante hostis aduentum, & qualis post eius abitum fuerit. Horat. lib. 1. od. 15.

Quaſi hortus voluptatis terra coram eo, & poſt eum ſolitudo deſerti.

AMOENISSIMAM & cultiſſimam Iudæam regionem quondam fuiſſe diuinæ nobis & humanæ hiſtoriæ imprimis tradunt, atque ipſa nũc vrbium, oppidorũ, pagorumq́; veſtigia indicant: nam quæ plurimas poſſit alere ciuitates & populum multum, fertiliſſimam eſſe terram neceſſe eſt. Si autem Ioſepho Iudæo ſcriptori credẽdum eſt, ſolam Iudæ tribum ad decem millia vrbium illis temporibus continuiſſe accepimus, & Solymorum ſuburbana, vt idem auctor tradit, hortis & pomarijs conſita paradiſi voluptatis ſpeciem (eius verbis vtimur) habuêre; tametſi Ieroſolymis non tanta vt in alijs locis, aquarum copia fuiſſet. Hanc ergo rem cõparatione depingit Vates, & quantum Aſſyrius exercitus regioni nociturus eſſet, docet. [*Poſt eum ſolitudo.*] Ad homines & armenta atque pecora hoc nomen ſolitudo: *Deſerti* verò vox ad culturam & loci amœnitatem fertilitatemq́ue pertinet. Id autem quod additum eſt,

Ioſeph. Hebraicè lib. 1.

Neque eſt qui effugiat eum, & Hebraicè dicitur, *Euaſio non eſt ei,*

NVLLAM ſalutis publicæ aut priuatæ vel minimã ſpem fore ſignificat: nullus enim locus in tota terra erit, quo vel ſe vel ſuas res quiſquam tueri & defendere poſſit; omnia enim loca ignis ille pertinget, omnia occupabit, omnia vaſtabit, quòd ſi ſedes relinquere, & in aliam regionem aufugere conſilium ſit, eò tandem huius dominationem & tyrannidem, huius impetum & vim eſſe peruenturam. cum verò iam ex facultate effectum, atque ex effectu facultatem oſtenderit; deinde porrò ipſam vim & copiam expoſitione & partitione declarat, ſimul & nocendi arguens voluntatem.

Quaſi aſpectus equorum, aſpectus eorum: & quaſi equites ſic current.

CORPORIS & membrorum magnitudinem, animiq́ue ferociam & dexteritatem in bello, necnon & pugnandi cupiditatem, quanta hæc in Aſſyrio milite futura eſſent, deſcribit. eam autem rem equorum imagine propoſita oſtendit, quibus perſimilis hoſtis futurus eſt. namq́ue id animal natura magnum & promptum atque intrepidum eſt, & ad bella ac pugnas committendum imprimis aptum atque auidum; quamobrem belli ſymbolum apud antiquos fuit; nam vt oliua pacem, ſic equus bellum hominum generi nocentiſſimum ſignificabat, ſicut ſcriptum eſt: Nunquid præbebis equo fortitudinem, aut circundabis collo eius hinnitum. Nunquid ſuſcitabis eum quaſi locuſtas, gloriam narium eius terror. Terrã vngula fodit, exultat audacter, in occurſum pergit armatis. Contemnit pauorẽ, nec cedit gladio. Super ipſum ſonabit pharetra, vibrabit haſta & clypeus. Feruẽs & fremens ſorbet terram, nec reputat tubæ ſonare clangorem. Vbi audierit buccinam, dicit vah: Procul odoratur bellum, exhortationẽ ducum & vlulatum exercitus. Talem autem ſeſe animo viribus & celeritate Babylonicum hoſtẽ aduerſus Iudæos præſtituturum eſſe Ioël docet:

Iob 39.

Sicut ſonitus quadrigarum ſuper capita montium exilient: ſicut ſonitus flammæ ignis deuorantis ſtipulam, velut populus fortis præparatus ad prælium.

OMNIA hæc ad voluntatis argumentum & indicium pertinent: nam peditum velocitatem & curſus contentionem ſimilem equitibus fore prædixerat, ita vt effugere ſequentem nulli, neque equiti, neque pediti poſſet contingere; nunc terrorem & metum quem ipſo impetu & celeritate, aut vocibus incutient, oſtendit: nam contento curſu etiam montes ſuperabunt, eoque fragore & ſtrepitu, vt non pedites aut equites, ſed totidem armati currus eſſe credantur: tanto autem fortius ſonabunt, quanto fortior ex montibus quam ex vallibus ſonus & voces audiri conſueuêre. Hæc in ſingulis eorum ratio vocis & motus & curſus erit; omnium autẽ ſimul terribilis & permiſtus ſtrepitus venientium, ei perſimilis, quem flãmæ, vbi aridas ſtipulas, paleas & ſpinas cõprehenderint, edere ſolent, vt vel ipſo ſtrepitu, fremitu & clamore maximus metus & vehemẽtiſſimus terror ijs quibus ea peſtis imminet, incutiatur. hoc eſt quod ait:

A facie eius cruciabuntur populi, omnes vultus redigentur in ollam.

METVS ſanguine primum ad cor refugiente principio pallidos, deinde verò eodem conturbato atque refuſo nigros efficit vultus. Eſt autem niger color omnium teterrimus, & ad miſeriam atque calamitatem plerunque refertur, vt apud Iob: Qui ponit humiles in ſublimi, & obſcuratos erigit ſoſpitate ſed & Pindarus nigredinẽ, triſtitiam & miſeriam appellauit. Rem autem ipſam noſter vates naturæ ordine deſcripſit: nam cauſſam prius, deinde

Iob 5.11.
Pindar. fragmen. 30.

deinde cauſſæ oſtendit effectum: ipſo enim tanti mali ſpectaculo tantum timorem humanos animos peruaſurũ eſſe dicit, vt vultus ollis fumo denigratis perſimiles reddantur.

Sicut fortes current quaſi viri bellatores aſcendent murum viri in vijs ſuis gradientur, & non declinabunt à ſemitis ſuis.

QVANTVM terrorem quantum expectantibus metum Aſſyriorum acies vel ipſo ſui ſpectaculo incuſſuræ eſſent, docuerat Vates: Sed vſu tamen aliquando venire ſolet, vt ex maximo & copioſiſſimo exercitu non tantum mali ac damni, quãtum metueris, accipias, neque res geſtæ minis & terroribus pares reſpondeant: vel quòd vulgaris militum copia & clamore, quàm manu promptior ſit, vel quòd bellici vſus & diſciplinæ ignara, neque ordinem aut modum in prælio tenere nouerit. quare & ipſa ſibi multitudo impedimẽto potius, quàm adiumẽto eſt: vel tandem quòd non tam patientes laborũ omnes in tanto numero ſint, vt diuturni belli moleſtiam perferre poſſint; namque hæc omnia animi potius fortitudine, diſciplina, vſu atque exercitatione, quàm multitudine & copia conſtant. Legimus autem in antiquis hiſtorijs, & noſtra etiam memoria vidimus, ſummos quoſdã & ſapientes duces fuiſſe qui paucis & bene inſtructis militibus maximorum exercituum impetus virtute atque arte ſuſtinuerint & perfregerint. Sed ne quid his ſimile ſibi perſuadere aut ſperare Iſraëlitica gens, & cæteræ etiam, quibus hoc malum imminebat, nationes poſſent, diligẽti hoſtilium rationum deſcriptione huic cogitationi Vates occurrit, oſtenditque qualibus animis, cuiuſmodi diſciplina, qua dexteritate & vſu inſtructi Aſſyrij bellum capeſſent. Singulas verò res diligenter enumerat atq. appoſitis notis demonſtrat. Primum autem in bellis gerendis curſu valere laus eſt, non vt victorem fugias, ſed vt victum & cedentem perſecutus comprehendas. currendi itaque facultatem virilem & gyganteam illis adſcribit. [*Sicut fortes current.* Hebraicè eſt, *Sicut gygantes current.*] Alluditque ad illud, Exultauit vt gygas ad currendam viam. Curſus ergo illis victoriæ, non ti- Pſalm. 18. miditatis, non fugæ turbatus, ſed conſtans & exultans, qualis equorum, non qualis ceruorum eſt: idemque ad bellicam rem exercitatiſſimus vt nullo obice valeat impediri: Eſt autem illud artis & bellicæ prudentiæ conſilium, copioſum hoſtium exercitũ in anguſtis expectare locis, vbi commodius à paucis & ſtrenuis, quàm à multitudine res expeditur: tamen ad eam quoq. rationem ita comparati Babylonici erant, vt nullis anguſtijs premi, nullis poſſint montium aut rupium difficultatibus impediri: quippe qui nõ ſolùm montes & colles decliuiaque loca, ſed muros etiam ad perpẽdiculum extructos ſtrenuè aſcendere & ſuperare poſſint: Etenim manibus pedibusque vti pro rerum & temporum oportunitate atque quocunque loco hærentem victoriam petere, conſequi & reportare didicêre. hoc eſt quod dicit: [*Quaſi viri bellatores aſcendens murum.*] nõ nudi, nõ inermes, ſed armati etiam & clypeo & gladio aſtricto, ita vt aſcendentes etiam pugnare poſſint. Quod verò ad multitudinem attinet, tunc inutilis copia eſſe ſolet, cùm in ordinẽ redigi non potuit, ita vt alij alijs, quò minus rem ſtrenuè agant, impedimẽto ſint. Quamobrem qui bellandi peritiſſimi fuerunt, ordines certos excogitauere, quibus acies, cuneoſque diſponerent. eamq. rationem religioſiſſimè & ſeueriſſimè obſeruari voluerũt, ne quis ſuum deſereret, neue alterius locum occuparet. Si cui autem huius rei imaginẽ intueri libeat, Vegetium, Tulliumque & alios ex antiquis & nouis auctoribus de re militari ſcribentes Vege. adeat. maximam enim partem in quacunque agenda re ordo & ſeries ſibi vendicat, ſed Tull de re milit. id in bello præcipuè cognoſcitur, vbi niſi ordo adſit, ipſi ſibi mutuò cõmilitones non impedimẽto ſolùm, ſed exitio etiam ſunt. Aſſyrij ergo duces ſic inſtruere acies, ſic inſtructos ordines deducere nouerant; ipſi autem milites ſuum quiſque locum ſic tueri, vt ſi animũ & virtutem ſpectes ſinguli milites integrum exercitum referre; ſi verò ordinem, ſingulæ acies ſingulis tantum militibus conſtare viderentur; ita cuique ſuus, cuique commodus atque oportunus conſtabat locus. ex quo fit, vt nec multitudine ſuperari, nec virtute vinci, nec arte aut conſilio frangi aut impediri poſſint. perinde enim liberi & expediti omnes, & commodiſſimis ſpatijs diſtincti incedẽt, vt ſuam ſingulis viam ſeorſum munitam eſſe putes. Igitur [*viri in vijs ſuis gradientur: & non declinabunt à ſemitis ſuis.*] nec metu, nec alio quouis impetu aut caſu deterriti, tanta illis in ordine ſeruando peritia, tanta religio, tanta in deſerendo pœnæ ſeueritas eſt. Vbi Latinè legimus *viri*, Hebraicè eſt *vir*, quod nomen in loco diſtributionem, quam dialectici ſingularem vocant, ſignificat; idem quod

quod apud nos vnusquisque, vel singuli. idem autem nomen in sequenti versu est:

Vnusquisque fratrem suum non coarctabit.

SED singulis rei gerendæ sua integra erit commoditas. Neque vero singuli inter se milites stationem ordinemq́ue tenebunt, sed cunei etiam ipsi, acies & alæ & vnaquæque exercitus pars suum nomen, suam figuram & munus suum vt fortita fuerit, rectè conseruabit, hoc est quod dicit:

Singuli in calle suo ambulabunt.

QVÒD si ad huiusmodi artes & disciplinas vnam apprime necessariā rem secū miles afferat, nihil est quod in eo desiderari, nihil quod aduersus eum possit sperari. Id autē est animus ab omni metu atque ab omni cupiditate alienus; vtraque enim res metus & cupiditas tum menti consilium, & libertatem, tum robur corporibus detrahere imminuereque solet. vt ob certum periculum, aut ob præsentem prædæ aut lucri oportunitatem, statio deserta officium proditum, & res infecta demum reddatur. nec minus his animi perturbationibus Assyrius miles carebit, quàm cæteris virtutibus & bellicis artibus atque institutis abundabit; namq́ue non solum pericula non expauescet, sed vltrò ipsæ gloriæ victoriæque studio adibit. ad prædæ autem & spoliorum contemptionem ita erit animatus vt nihil omnino cupiat, nihili lucrum aut quæstum faciat.

Per fenestram cadent, & non demolientur. sic Latinè. Hebraicè autem sic:

Super gladium irruent: & non concupiscent.

PRIOR pars obiecti periculi, posterior verò lucri contemptionē significat: ipse enim hostilem gladium ita contemnet, vt vltrò etiam petat, & viuēti etiam hosti detrahat; tam intrepidus animus, tanta dexteritas, tanta in conficiendo celeritas & felicitas erit. Si verò vulgata spectetur editio, ad dexteritatem & felicitatem res est reuocāda; cùm è fenestris saltu aut casu deiectos læsum non iri confirmet. Quoniam verò bellica laus nō in victoria solùm, sed magis etiam in victoriæ vsu posita est: Namq́. nonnulli duces fuerunt, qui vincere scirent, victoria vti nescirent. Quod & Hannibali Carthaginensi obiectū aliquando fuit. Ea res plerunq. aut consilij inopia aut militū lassitudine, aut etiam prædæ & spoliorum cupiditate retardante, accidit. Tum verò maximè consilio & virtute opus est, quod minimum hæc si abundent, si autem deficiant plurimum incommodi possint afferre; vbi hostis in prælio victus, & intra mœnia coactus est; namq. tunc desperatis extrema omnia tentari, tunc artes & doli intendi, tunc vires ad sui vltionem ex ipsa etiam mortis certitudine peti addique solent. pars è muris propugnare & portarum claustra munire, pars ianuis occlusis sibi intra domos consulere, alij vias occupare atq. defendere: sed ijs tamen omnibus superiorem se Assyrius miles præbebit. namq́ue non spoliorum & prædæ, sed victoriæ cupiditate, nō sparsi aut temerario impetu, sed certis cuneis & copijs coactis plures simul partim effractis foribus vrbem inuadent; partim muros ipsos cum maxima propugnantium pernicie occupabunt; alij clausarum domorū tecta conscēdent, vnde subiectis custodibus impunè nocere possint; quidam etiam per fenestras subeuntes reductos intra domum homines & ad portas defendendas constitutos neque opinantes subitò oppriment, hoc est quod ait, *tanquam fur*, quem nescias vnde, aut qua hora venturum expectes. atque ita singuli omnesq́ue simul suas partes agent, vt ad victoriam, ad gloriam, ad hominum aliorum perniciem, non ad sua cuiusque cōmoda comparati esse videantur. quibus ex rebus fiet, vt neque foris, neque domi, neque virtute, neque arte, neque cōsilio, neque dolo aut alio quouis modo superari aut effugi possint. Namq́ue

Vrbem ingredientur & in muro current: domos conscendent & per fenestras intrabunt quasi fur.

Tantam autem calamitatem & humanarum rerum ruinam signa etiam quædam & prodigia tum in cælo, tum in terra præcedent; qualia ante maximas & nobilissimas rerum mutationes in antiquis historijs cōtigisse legimus, vt vel his signis testatum esse possit rem non fortuna, non casu accidere, sed Dei cælum, terram ac maria temperatis consilio euenire; neque enim casus aut temeritas hoc efficere potest, vt ex eodem hominum genere pars quædam subitò vires atq. animos fortissimos induat, cæterisq́ue vim inferat omnibus & iugum imponat seruitutis grauissimū, atq. hęc rursus victrix pars victæ subitò succūmbat, illis viribus, illis animis, quos ante habuerat, penitus destituta; hæc omnia

præterquam

præterquam quòd ratio ipsa diuino consilio & nutu agi regiq́. arguit, signa etiam & prodigia opportunè edita declarant, sed multò etiam magis vaticinia diuinaque probant oracula. Prodigia autem tum in cælo, tum in terra, tum in vniuersa natura fieri solent. cuiusmodi terræ tremor, cælorum concussio, luminariumque obscuratio est, & marinæ etiam insuetæ procellæ, atque terribilis fluctuum cum exundatione sonitus, fluuiorum etiam recursus, petrarumq. concussiones & motus. huiusmodi prodigia Christi redemptoris mortem secuta diuinitatem illius gentibus etiam à religione alienis testata sunt. Matth. 24.

A facie eius contremuit terra, moti sunt cæli Sol & Luna obtenebrati sunt, & stellæ retraxerunt splendorem suum.

HÆC NOS NON hyperbolicè dicta interpretamur, nec ad homines tantùm relata volumus, vt aduentante hoste Iudæi in eum terrorem, in eam sint trepidationem venturi quasi terra tremeret, cæli concuterentur, & splendorem sol & luna negarent. qualia multa à poëtis componi solent, magnum hominum metum, magnam rerum trepidationem significantibus. nam quales hominibus futuri essent perturbationes, quanti pauores, quam impotens metus, iam Vates noster dixerat: A facie eius cruciabuntur populi, omnes vultus redigentur in ollam. sed quæ hic dicuntur simpliciter expectanda accipimus, quemadmodum & illa à Christo diuino verbo prædicta: Erunt signa in sole & luna & in stellis, &c. quarum prædictionum ipsa res & veritas, non autem hyperbolica ratio expectanda est: Namque, vt diximus, hæc cælo terraque edita signa diuinam prouidentiam & consilium præsens etiam impijs hominibus, etiam prouidentiam negantibus testantur. legimus enim quosdã qui Deos esse negarẽt, & omnia casu & temerario concursu constare dicerent, tamen tonitruis fulminibus subitisque cæli tempestatibus perterrefactos diuinæ vltionis metu tactos fuisse, sicut scriptum est: Vox Domini super montes, Dominus super aquas multas, vox Domini confringentis cedros, vox Domini commouentis desertum cades, & confringet Dominus cedros Libani, vox Domini reuelantis condensa & in templo eius omnes dicent gloriam. & vnus quispiam ex his impijs in hanc etiam sententiam tandem confitetur. Psalm. 28. Horat. lib. 1. ode. 34.

Parcus Deorum cultor, & infrequens,
Insanientis dum sapientiæ
Consultus erro, nunc retrorsum
Vela dare, atque iterare cursus
Cogor relictos. namque Diespiter
Igni corrusco nubila diuidens,
Plerunque per purum tonanteis
Egit equos, volucremque currum, &c.

tandem subdit:

Valet ima summis
Mutare, & insignem attenuat Deus
Obscura promens. &c.

Magnum profectò prouidentiæ testimonium vnà cum terrore & metu hæc prodigia & signa hominibus etiam impijs parant, sed tamen vaticiniorum oracula & prædictiones omnium testium longè grauissimæ & certissimæ sunt: cùm res verbis & oratione prædictæ, cùm rerum caussæ & euenta, antecedentia & consequentia demonstrata nullum impietati, nullum stultitiæ, malitiæ denique humanę nullum ad rem secus interpretandam locum relinquunt. Quamobrem non solùm prodigijs & portentis, sed oraculis & propria diuinaq. voce sese consilium suum testaturum esse Deus ait, vt nulla ex his maximis & grauissimis rebus antè eueniat, quàm ab ipso per vates suos excitata atque vocata fuerit; neque cuiquam hominum moliri aliquid sine eius consilio aut permissu liceat; & quò maiori mole aliquid incœptum factumq. fuerit, eò magis probabile est Deo id auctore contigisse; nam quod reliquas omnes humanas superat vires, id non tam humanum, quàm diuinum esse ratio ipsa euincit. ob eam autem rem Vates ait:

Et Dominus dedit vocem suam ante faciem exercitus sui: Quia multa sunt nimis castra eius: quia fortia: facientia verbum eius: magnus enim est dies Domini & terribilis valde, & quis sustinebit eum?

QVEMADMODVM maximi Imperatores penes quos rerum summa est, exercitus suos quocunque volunt, vocant & dirigunt, neque quicquam sine eorũ imperio aut consilio à cæteris ducibus fit, alias enim neque certa atque integra ad agendum ratio esset, neque res ex administrantium sententia succederet. sic tantum, tam fortissimum, tamq; omnibus rebus & artibus instructum exercitum comparare colligere atque in perniciem orbis, maximè autem Israëlitici populi ducere, non nisi diuino contingere potest consilio. huius autem consilij index vox diuina est, multo antè tempore per vates pronuntiata, qua impijs & sceleratis hominibus bellum indicitur, & duces ipsi, per quos agẽda res est, ad conducendos milites, atque ad expeditionem parandam animantur. hoc enim consilio & verbo diuino, hac diuinæ voluntatis vi & efficientia, numerus & vires exercitibus adduntur, ac bellicæ disciplinæ instituta facilius & melius capiunt & tenentur. ergo ipsa exercitus magnitudo, robur & constans virtus ac disciplina summum imperatorem præesse arguit & probat: nam maximè & optimi instructi exercitus optimum & maximum esse conuenit Imperatorem. Multa esse castra nimis, ad numerum pertinet, fortia verò ad virtutem & disciplinam, ad quam etiam illud: [*Et facientia verbum eius.*] ad hoc enim comparatus tantus exercitus, ad hoc instructus & tanto robore ac dexteritate auctus est, [*Vt faciat verbum Domini,*] atque prompta manu in omnes sceleratas & impias nationes,
[Habbak. 2.] maximè autem Iudæos diuinæ vltionis ministrum se præbeat, sicut scriptum est: Domine in iudicium posuisti eum, & fortem vt corriperes fundasti eum. Duas autem magni momenti res hic locus nos docet; altera est, humanam potentiam, copias, felicitatemque omnem non casui, non fortunæ, non proprijs, sed diuinis consilijs accepta referenda esse, atque ad eam normam gerendarũ rationes rerum esse dirigendas. Altera verò res est; non licere hominibus diuina consilia cõtemnere, aut pietatẽ deserere, neq. ijs qui hæc admiserint securis agere & sine metu; nam vt lenta sit, tamẽ maxima & grauissima diuina ira & vltio est. id quod ex ipso apparatu arguitur: quò enim tardius res agitur & paratur, eò grauiori crescit & perficitur mole. quantus autem & quàm instructus Babyloniorũ exercitus à Deo vocatus, & ad totius orbis impietatem & scelera vlciscenda ductus fuerit, ille
[Isaiæ 5.] eiusdem sentẽtię apud Isaiam, locus declarat: Et eleuabit signum in nationibus procul & sibilabit ad eum de finibus terræ: & ecce festinus velociter veniet. Non est deficiens neque laborans in eo; non dormitabit neque dormiet, neque soluetur cingulum renũ eius, nec rumpetur corrigia calciamenti eius. Sagittæ eius acutæ, & omnes arcus eius extenti. vngulæ equorum eius vt silex, & rotæ eius quasi impetus tempestatis. rugitus eius vt leonis, rugiet vt catuli leonum, & frẽdet & tenebit prædam, & amplexabitur, & non erit qui eruat. & sonabit super eum in die illa sicut sonitus maris: aspiciemus in terram, & ecce tenebræ tribulationis & lux obtenebrata est in caligine eius. hic locus planè cum hac Ioëlis sententia conuenit, deque eadem re omnino est. atque hæc vox etiam est quam Dominus dedit à facie exercitus sui. [*Quia magna dies Domini.*] diem vltionis significat, cùm Deus qui se misericordem, qui patientem & dissimulantem peccata hominum propter pœnitentiam eousque præbuerat, se tandem iudicem præbebit. [*Et quis sustinebit eum?*] magnitudinem & difficultatem inenarrabilem hæc dicendi figura ostendit; nam cùm Vates interrogat, [*Quis sustinebit eum?*] se id nescire confirmat. sed quæ res vatum diuinam mentem fugiat, eam rem nemini alij certam esse constat. sic apud Psal-
[Psalm. 89.] tem: Quis nouit potestatem iræ tuæ & præ timore tuo iram tuam dinumerare?

Nunc ergo dicit Dominus, conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, & in fletu, & in planctu.

[Psalm.] [NVNC ERGO, Hebraicè *Etiam nunc.*] Misericors & miserator, & iustus Dominus, qui non in perpetuum irascitur, neque in æternum comminabitur, non secundum peccata hominum faciet eis, sed secundum suam misericordiam saluos facit sperantes in se. Ipse inuitus punit, ipse vltrò misericordem sese promittit & præstat: iam nunc in ipsa calamitatum prædictione, iam inter minas ipsas misericordiam cogitat, iam res restituẽdas vltrò ipse parat, & quibus rebus hoc præstari possit, eas res iam adornari & instrui iubet. Atq. in hoc loco diuina illa Iudaicarũ rerum restitutio prędicitur, quæ post certos annos, hoc est, septuaginta, contigit: quam Deus, vt illi maximo suo consilio de humani generis salute non deesset, effecit: Noluit enim eam gentem, ex qua maximus ille totius orbis redem-

redemptor oriturus erat, omnino perire, sed eousque conseruare & fouere, quoad res illa tam præclara, tam omnium maximè necessaria procuretur. Quoniam autem diuinæ misericordiæ maxima beneficia sine fide & pœnitentia planè vt hominibus contingant, non conuenit, ob eam rem ad pœnitentiæ studium etiam in hoc tépore & in hac conditione constitutos Iudæos diuino verbo Vates hortatur. eam auté veram esse pœnitentiam non simulatam vult, quæ internis animi virtutibus & veritate magis quàm externa aliqua specie & vmbra paretur. Eam verò rem diuini ingenij descriptione & consilij etiam demonstratione suadet, Cùm Deus misericordem se & sui similem semper professus fuerit & præstiterit. Conuersionem in corde primum desiderat, deinde huius conuersionis argumenta publicè ostendi iubet: [*in ieiunio, fletu & planctu*] hæc enim si purè sancteq. fiant, non quidem conuersio ipsa, sed laudatissima conuersionis sunt argumenta. atque hæc pœnitentium hominum exercitationes & studia hominem ipsum propius, quàm cæteræ res & species attingunt. propterea ait:

Scindite corda vestra, & non vestimenta vestra. Misnaioth de volumine

VESTES in magnis doloribus, à collo ad pectus secundum humeros scindere moris paruo. c. 3. fuit antiquis. sed ieiunium, fletus & planctus ex animi magis studio & voluntate orta videntur, & eius apud quem agitur animum vehementius mouent: veram ergo esse cordium, hoc est, voluntatum scissionem, veram consiliorum, studiorũ & totius vitæ emendationem vult, non quæ externa vmbra aliqua sine vlla veritate præstetur. Cuiusmodi illud est: Cùm ieiunatis, nolite fieri sicut hypocritæ tristes, exterminant enim facies suas, Math. 7. vt appareat hominibus ieiunantes: namque vera & commodissima pœnitentia Deo potius, quam hominibus sese probare amat, sicut scriptũ est: Cor contritum & humiliatum Psalm. 51. Deus non despicies. huiusmodi ergo conuersionem Deo probãdam suadet Vates, quam si vera & probata fuerit, nunquã fore vanam, nunquam fructu carituram confirmat; agitur enim res cum Deo natura sua ad misericordiam propenso, ad benignitaté facillimo, ad iram tardissimo: neque enim per singulos dies irascitur, consequens ergo est si ab eis res recte procurata sit, per Deum non esse repugnandum, quominus aliqua illis salus restituatur. Igitur,

Conuertimini ad Dominum Deum vestrum.

DVO nomina hic sunt, Dominus, quod Hebraicè est quatuor literis constans nomen, יהוה alias ineffabile, cuius nominis ea quæ frequentius obseruatur ratio, ad misericordiam spectat; Alterum nomen est ELOHIM, quod ad mundi gubernationem propriè pertinet. אלהים est autem huiusmodi sententia: Cogitate quemadmodum paranda atque agenda vobis pœnitentia sit, & ad quem vobis tota hæc ratio referenda est, [*Ad Dominum*,] scilicet misericordem & benignum gubernatorem & principem vestrum, cui vos olim in proprium peculium fuistis egregiè præter cæteros homines delecti. quàm certa verò vobis hæc merces futura sit, quàm magnum quæstum factura ipsum Dei vestri ingenium cogitare & sperare iubet.

Quia benignus & misericors est, patiens & multæ misericordiæ, & præstabilis super malitia.

SINGVLA verba vt ad amussim expenderentur, maiori tum spatio tum ingenio opus erat: Sunt enim hæc ex his quæ Dei mores (vt ab Hebræis dicitur) explicant, quorũ perpetuam cogitationé hominibus esse oportebat. sed breuiter singulorũ indicabimus originem, vt pijs animis ad significationis & sententiarum cum magna delectatione atq; vtilitate vestigandam magnitudiné aditus aperiatur. Prima vox est HANNVN, pro qua חנון interpres præ Latinæ linguæ inopia non incómodè reddit benignus. sed vox ipsa gratiam propriè sonat, hoc est, naturam & voluntatem ad beneficentiam vltrò propensam. & quę antequam petatur, quid opus alijs sit & intelligat & donare cogitet. huic rei nó dissimilis Hora. Serm. lib. i. Sat. 2. benignitas significatio apud Latinos est. vt illud: *Quippe benignus erat.* Potest Cicer. in Philosoph. lib. 2. pag. 195. etiam nomen HANNVN Latinè verti Gratuitus, cui mercenarius & conductus opponuntur: nam liberalitatem gratuitam, hoc est, sine præmio sine mercede benignam, & Orat. lib. 2. pag. 270. gratuita etiam suffragia Cicero dixit. Secunda verò vox est RAHHVM, quod grauiore רחום

 etiam

etiam habet significationem: Quippe ex eodem fonte hoc nomen deriuatur, ex quo REHHEM, quod viscera materna significat. quòd si nobis vocabula Latinè fingere liceret, quemadmodũ Theologis illis Ortuino atque socijs licebat, libenter pro RAHHVM redderemus visceratissimũ, hoc enim vocabulo illi inter alia vsi sunt. Hispanus quidem sermo congruens huic verbo, verbum habet, *entrañable* & *desentrañarse*: quibus vocibus amorem internum vehementissimũ ex ipsis visceribus emanantem indicat; Latinæ tamẽ linguę religio huiusmodi etiam fingendi cõpescit audaciam, sed circumloquijs & descriptionibus hæc simplicium verborum egestas sustentanda est. Tertium verbum est, *Patiens*. Hebraicè ERECH APPAIM, quod ad verbum latis naribus hominem significat: nam qui angustioribus naribus sunt, citissimè irarum fumos concipere, & tardissimè ac difficillimè efflare deponereq; iram solent: Iræ enim sedes & origo in iecore præcipuè est: argumentum verò in naribus. contra qui latiores narium fenestras habent, & tardius irascuntur, & facilius ac citius placantur. huic rei similem naturam Deo asscribit Vates: non cui nares, aut membra alia sint, sed cui eminẽter ea virtute atque patientia longa sit dissimulatio, quæ in ijs, quibus lentissima ira & latissimæ nares sunt, laudari solet: nam quidquid in creaturis boni est, in Deo eminenter esse cõmunis omnium Theologorum sententia & oratio est. Quartum autem verbũ est, [*Multæ misericordiæ*. Hebraicè verò *Multus misericordia*.] estque id quod diuus Paulus diues in misericordia interpretatur, qui non parcè, non coactè misericordiam impartiri soleat, sed plus etiam quàm petimus aut intelligimus, namq. in ea re se maximè diuitem ostẽdit: si enim sapientiam eius consideres, si virtutem, si harum rerum singula genera & argumenta expendas, omnino infinitum atque immensum pelagus tentaueris: si verò misericordiam eius à generatione in generationẽ erga timẽtes eum cogitare velis, profectò in illud prorũpes: Suauis Dominus in vniuersis, & misericordia eius super omnia opera eius. Vltimum porrò verbum est, [*Præstabilis super malitia*.] hic dicendi modus frequens in sacris libris est, quem non perpetuò ijsdem verbis Latinus reddit interpres. Hebraicæ voces propriè significãt, consolabilis super malum. significat autem animũ placatu facillimũ, & qui facilè odium, minas & nocendi cogitationem deponat. cui vel malum iam inferenti, tamen verbera & virgas aliaque omnia arma è manibus orando & supplicando eripere non sit prorsus difficillimum. Eodẽ dicẽdi modo vsus est Moses, vbi Latinus vertit: Esto placabilis super malitia populi tui. & paulò inferius. Placatus, inquit, est Dominus, ne faceret malum, quod locutus fuerat aduersus populũ suum. & apud Ieremiam: Agam, inquit Deus, ego pœnitentiam de malo, quod cogitaui facere ei. idem verbum NAHHAM est, pro quo nunc placabilis, nunc placatus, nunc verò pœnitẽs, atque hoc in loco præstabilis Latinus interpres reddit. *Malitia* autem in his omnibus locis pœnas & supplicia intelligimus à Deo iustè in sceleratos illata, cui nomini si casus genitiuus adiungitur eum casum passiuè accipi conuenit. *Malitia* populi tui. hoc est malo & pœnis à populo tuo sustinendis. Iam verò hæc omnia simul iuncta, Domini Dei nostri ingenium nobis cogitandum proponunt: nempe naturam spontè ad gratiam, ad gratuitum beneficium propensam, visceribus amantissimis præditam, ad iram lentam, & ad placandum facillimam, quæ peccata hominum diu propter pœnitentiam dissimulet, cui nullus misericordiarum numerus est, sed qui affluenter omnibus dat, atque in ea re suas maximè diuitias spectandas proponere gaudet, atque adeò ab ira, à nocendi & puniendi cupiditate sese præbeat alienum, vt vel in ipso iustæ animaduersionis articulo & supplicium de hominibus sumere doleat, & se exorari libenter sinat, si modò ea res rectè & legitimè procurata sit. Cùm ergo talem se semper Deus professus omnibus argumẽtis præbuerit, quis tam suæ salutis negligẽs, quis tam huius veritatis ignarus est, qui hanc tam certam artem non esse experiendam existimet. aut quis certum exploratumque habeat vel Dei iram hac in re non placatum iri, vel humanam malitiam vt non sibi placatus Deus sit, fuisse commeritam.

[Margin: רחם — אֶרֶךְ אַפַּיִם — Psalm.144. — Exod. 32. — Ierem. 18. — נחם — 1.Corint. 12. Roma.10.]

Quis scit si conuertatur, & ignoscat Deus, & relinquat post se benedictionem, sacrificium & libamen Domino Deo nostro?

NON ambigit Vates an Deus placari possit, quem placandum ipse statim confirmat, sed eius rei in dubium vocandæ audaciam in hominibus refrenare vult, vt nemini videlicet liceat profiteri, se id scire quod Deus prædicendum per vates curarit, nunquam esse reuo-

reuocandum,latamque sententiam certam,quæ infringi non possit: Nam quis id iactare audeat?quis vias Domini,quis sapientiæ & misericordię rationes numeratas exploratasq. habet? Nouit enim Deus & suæ iustitiæ satisfacere, & misericordiã pariter præstandam, (qua ipse re plurimum delectatur) vias inuenire aditusq. patefacere multò plures,quàm ab vllo hominum aut angelorum cogitari possint: quantum enim distat ortus ab occidente, tantum illius vias ab hominum vijs distare ipso eodem docente didicimus. quis igitur scit?vt affirmare possit super vacuã esse pœnitentiam. imo verò vates ait, hoc vobis promittere ego possum, nunquã eum misericordiæ hac in re obliuisci, etiam cùm iratus fuerit,sed pacis,interim dum punit,dum pœnas de Iudaico populo sumit, pacis inquam cogitationes esse cogitaturũ, dummodo homo officiũ faciat suum, cætera Deo cogitãda atq. agenda permittãtur,cui humana salus charior quàm ipsis hominibus est,& parandæ salutis viæ omnes illi soli cognitæ & exploratæ sunt. Animaduersione dignũ est,Hebraicè nullam hoc in loco conditionalem esse vocẽ,sed hoc modo ad verbum legi: [*Quis scit*,] hic punctus coma est,& statim subiungitur: [*Conuertetur & pœnitebit, & relinquet post se benedictionem,&c.*] Ita *Quis scit*,non affert,sed prohibet dubitationẽ. cætera verò verba à Vate dicta bonam restituendæ rei, ijs apud quos agitur inijciunt spem. Quanquam autem communis hæc sententia & Catholicum axioma est, nulli veram pœnitentiam inutilem fore, neque Dei misericordiam exhaustam esse posse vnquam atque ad omnes homines hæc ratio pertineat, tamen ad Iudæorum res & ad Ierosolymitanæ reipublicæ restitutionẽ de qua vati nostro sermo est, cõmodè hic est referenda. Namq. Iudaicarum rerum restitutio illa,quæ Zorobabele duce contigit hoc in loco promittitur & prædicitur: Post septuaginta enim annos ex quo Babylone seruitutem seruierant, Diuino cõsilio in patriam veteresq. domos remigrare permissi sunt. Verùm enimuerò cùm nõ ad eum nitorẽ, ad eam felicitatẽ, in qua antea eorum res fuerant, redierint; quippe bona eorum pars bello occisa & extincta fuerat; ex ijs autem qui captiui abducti sunt, partim in ipsa seruitute periêre,partim alio migrare coacti,alij ab exilio reduci noluerunt;ex quibus rebus omnibus factum est, vt reliquiæ quædam tantùm ex illa maxima copia, ex illa felicitate redirent. ob eam rem ait: [*Relinquet post se benedictionem.*Hebraicè,*Reliquam faciet post se benedictionem.*] Huic rei non dissimile illud est: Nisi Dominus Deus exercituum reliquisset nobis semen hoc velut exiguum, quasi Sodoma fuissemus, & Gomorrhæ similes essemus: Nam præterquã quòd tanta ciuium multitudo desiderata est,religionis & ceremoniarum sacrificiorumque maiestas illa multum est imminuta. ita benedictio hoc in loco partem aliquam tum gentis, tum sacrorum significat, qualem ipse Vates indicat: [*Sacrificium & libamen Domino Deo nostro?*] Quippe ad conseruandam eam Rempub. Interim dum Christus nasceretur & suũ negotium in ea vrbe perageret, aliquo sacrorũ vsu opus fuit,sine quo ciuitas hominumque societas contineri non possunt. Ac tantum quidem illis sacrificiorum & libaminum cultus restitutus est; cætera verò omnia vt prophetiæ & oraculorum frequentia, VRIM & THVMIM, sacra arca,aliaq. maiestatis & præsentiæ diuinæ argumenta omnino sublata sunt. Hactenus ergo prioris templi & Iudaicarum rerum comes ruina & restitutio prædicta est: Nunc porrò posterioris illud extremumque templi totiusque gentis excidium prædicentem Vatem audiamus.

Isaiæ 4.

Cice. lib 1. de natura Deorum.

Canite tuba in Sion, sanctificate ieiunium, vocate cœtum.

TOTIVS temporis ex quo Romani Ierosolymam inuasere & cepere vsque ad vltimam Israëlitarum restitutionem,turbas,tumultus,calamitates,omnem denique tempestatem breuissimè Vates describit & nuntiat, namque vrbis & templi excidium primis duobus versibus indicatur. deinde longa hæc & luctuosa tempora, quibus captiui & dispersi inter nationes detinentur, & maximum hoc libertatis desiderium quo semper aguntur. vltimo autem loco vera illis felicitas animorum & vitæ lux qua diuino beneficio donandi sint, præcinitur. vt autem in præcedenti vaticinio tubarum & cornuum sonitu ad nouam & calamitosam rem expectandam populos conuocari & indicto ieiunio conuenire iusserat; sic nunc eodem signo dato maximam belli perniciem timeri & summo cum luctu atque eiulatu iubet expectari quæ communis omni ætati, sexui, omni denique ordini futura est. Cornu autem signum datum præter ea quæ iam dicta à nobis sunt, bellum proximum, imò, instantem pugnam significabat, sicut scriptum est:

Amos 3. Si canet tuba in ciuitate & populus non expauescet? magnum itaque periculum imminens hæc quæ indicit, significare solent, tubæ sonitus & cœtus congregatio, quam cessationem publicam esse iam diximus: Quando autem communis omnibus formido, imò communis impendebat tempestas, omnibus indicendam esse cessationem, ieiunium & luctum declarat. [*Sanctificate ieiunium, vocate cœtum.*]

Congregate populum, sanctificate Ecclesiam.

POPVLVS prius è suis quisque locis vocatur; hæc populi congregatio est, deinde in vnum coactis conciones pro rerum occasione fiunt. hoc est sanctificare Ecclesiam. sanctificare idem quod separare esse iam in hoc vate & in Hossea diximus; namque aduocatæ conciones ad quas de grauissimis rebus referendum est, Ecclesiæ sanctificatæ dicuntur, vnde & nomen Ecclesiastes Græcè factum est, quod Latinis concionatorem significat. Quoniam autem illa ærumna passim omnibus fereda erat, ideo omnes ad luctum planctumque vocantur, namq. hoc modo & singulorum dolor communicato sensu augetur, & diuinæ misericordiæ viscera publicis nocentium simul & innocentium lachrymis & clamoribus citius commouentur.

Coadunate senes: congregate paruulos & sugentes vbera: egrediatur sponsus de cubili suo, & sponsa de thalamo suo.

MISERANDVM omnino spectaculum dum senes malorum sensu & ætatis imbecillitate, infantes fame, sponsi & sponsæ, quibus læti dies esse debuerũt, præsentis miseriæ dolore oppressi omnes pariter lachrymis, clamoribus & luctui concedunt: Sponsis enim quietem & immunitatẽ munerum omnium lex in nuptialis lętitiæ gratiam dabat, quam præsens tamẽ dolor negabit omnibus, quibus par ærumna & æqua simul imminet ruina. quibus & Christus ob eam rem dixit: Filiæ Ierusalẽ nolite flere super me, sed potius flete Luc. 23. super vos & super filios vestros: Quoniam ecce dies venient, in quibus dicetis: Beati steriles & ventres qui non genuerunt, & vbera quæ non lactauerunt. Neque solum populũ, sed sacerdotes maximè ipsos hæc tanget miseria: Quippe extremus eorum officij dignitatibus, atque demum vniuersæ illius gentis gloriæ & felicitatis dies futurus est, vbi tota illa Iudaicæ rei facies obscurãda, & synagoga ipsa à Deo tandem repudiabitur, sicut scriptum est: Isaiæ 1. In sceleribus vestris dimisi matrem vestram, quia veni & non erat vir; vocaui, & non erat qui audiret.

Inter vestibulum & altare plorabunt sacerdotes ministri Domini:

NOS vbi hoc interpretandi munus suscepimus, ita Deum propitium nobis esse cupimus, vt quarundam rerum, quę in sacrorum librorum rationibus frequentes sunt, tractationẽ explicare possemus, quò semel intellecta res omnibus in locis vbi opus fuerit iuuare lectorem posset. ex his vnum est prioris & posterioris templi exacta descriptio, quæ nisi planè fuerit intellecta, longũ & inutile negotium, vbi mentio aliqua de eius partibus incidit, exponentibus facessit. Interim dum id quod optamus contingit, locum hunc inter vestibulum & altare, quẽ Christus inter templum & altare nominat, eam in templo partẽ quam sacerdotalis ordo frequentabat, fuisse dicimus. quo in loco lugere nefas fuit, neq. enim in magni regis domo ministros mœstos aut plorantes esse decuit. cùm autem luctibus & clamoribus eam etiam partẽ implendam esse prædicat, atque ab ijs maximè, quibus loci sanctitas custodienda seruandaque fuerat, signum est eam rem non ad ipsorum modò, sed ad loci etiam ruinam, ad maiestatem & sanctitatem violatam pertinere, ita vt sacerdotes sese suaque sacra & templi pollutam sanctitatem, atque omne iam deficiens decus deplorent. cuiusmodi autem ea deploratio futura sit exponit:

Et dicent, Parce Domine, parce populo tuo: & ne des hæreditatem tuam in opprobrium, vt dominentur eis nationes. quare dicent in populis, vbi est Deus tuus?

ORATIONIS ac deprecationis argumentum præscribit, cuius sentẽtia perpetua in orationibus deprecationibusque frequentandis Iudaico populo futura est, quamdiu miseri, abiecti & repudiati inter gentes detinebuntur: Etenim quanta qualisque miseria, quanta illos maneret ignominia, iam ex eo peruidebant, quòd templi sui ruinam & abominationem in loco sancto conspicerẽt, & eam omnino faciem, eum rerum suarũ statum deficere

deficere & labefactari intelligerent. nullum ergo in tanta miseria orationis genus deprecatione aptius commodiúsue fuit. Constat autem deprecatio duobus potissimum generibus, misericordiæ imploratione, in qua rei cõfessio simplicissima est; & eius apud quem agitur dignitatis & nominis ratione, cui rationi magis misericordia, quam vltione consuli posse ostẽdatur. Populus ergo in hac oratione suam culpã confitetur, & supplex se in noxa esse manifestat, neque aliud pro se vsurpandum verbum ducit quam illud, *Parce domine.* Domini autẽ nomen illud Hebraicè ineffabile quod ad misericordiam maximè pertinet, appellatur. Qui autem vt sibi ignoscatur, petit, is nullas suas virtutes, nullas artes, nullas commemoratione dignas res allegat, sed diuinam tantum misericordiam & fidem implorat. si quid autẽ est quam ob rẽ id quod petitur impetrari deceat, id ad eius qui oratur dignitatem & gloriam pertinet, vt quod dicitur, *populo tuo.* Namque diuinæ sapientiæ & bonitatis est, prouidere ne is populus pereat funditus, quem ipse sibi singulari gratia adoptauerit, quem tantis beneficijs affecerit, quem statuerit præter cæteros populos egregiè fouere, cum multorum inuidia & omnium admiratione. neque id tantum in populi gratiam, quantum diuini consilij perficiendi, & misericordiæ propagandæ causa, fieri cõuenire, ne de diuina volũtate erga populum dubitetur, nec sua in omnes misericordia in dubium vocetur. Igitur qui alijs etiam populis parcis, qui misericordiæ largissimos fontes omnibus nationibus aperis, qui gentes ad lucem tuam admirabilẽ vocas, parce etiã antiquo illi populo tuo, & misereat te oro tantæ calamitatis, ne hæreditas illa tua, quæ tibi solùm grata fuit, quam frequentare colereque iuuabat, in opprobrium atq. ignominiam dedatur, & imprimis illa digna est, quam restituas, quam ab opprobrio tuearis saltem, eò quod tua fuerit, quòd tuum nomen super eam inuocatum sit: etenim indignum est, vt quisquam tui nominis maiestatem tentare aut prophanè tractare audeat. tui ergo nominis rationem & memoriam sanctam esse omnibus oportet, hoc abs te prouideri oramus, ne quibus tu gloriosè imperaueris, ijdem aliarum nationum hominibus ad contumeliam subijciantur: nam quid facies nomini illi tuo magno? ita ne alienus à nobis atque à laude tua eris, vt omnino desertos nos esse patiaris, sic vt alij nos tanquam gentem eam æstiment, cuius tibi nulla sit cura, nulla prouidentiæ ratio? atque ideo omnia sibi licere putent, & petulanter propterea in nos grassentur, quòd te nostrum vindicẽ non timeant. Ne igitur nullum Deum nobis esse credant & affirment. [*Quare dicunt in populis vbi est Deus tuus?*] Omnis autẽ hæc oratio allegoricè dicta est: namque translationẽ quam de locustis incœperat, adhuc persequitur, & in sequentibus etiã vrget. ad huius verò quã modò legimus, orationis exemplum, omnia publica & priuata de hac re vota, omnesq. solẽnes Israëlitarum precationes, etiam hoc tempore fieri consueuêre. cuiusmodi frequẽtia exempla in eorũ libris, quos cidurim, hoc est ordinarios vocant, leguntur.

Ieremi. — Ierem. 31. — Ordinatij Hebræorũ libri.

Zelatus est Dominus terram suam, & pepercit populo suo.

NVNQVAM assiduæ & constantis orationis nullus fructus fuit, si modò ea ab animo fideli & contrito corde humiliatoque spiritu profecta fuerit; maximè cùm oratio misericordiam illam nunquam exhaustã imploret, & diuino nomini & gloriæ nitatur, si propriã orantis miseriam, non virtutem, non res benè gestas, sed ærumnas exponat. Neque peccatorum pœnas & supplicia cũ sui nominis & gloriæ detrimẽto augeri Deus patitur. quãobrẽ vbi iam Israëlitas vehementer ab alijs nationibus oppressas, vbi vsq. ad diuini etiam nominis violationẽ contumelia vexatos viderit, misericordiæ suæ antiquæ & dignitatis memor vindicabit, profectò hæreditatẽ suam, indignissimisq. iam modis vexatam respiciet, & parcet populo suo. *pepercit* verbum Hebraicum commotionem & humanitatem maximam indicat. præteritum autem tempus propheticæ visionis habet certitudinem, Vati enim perinde, ac si gesta res iam esset, spectanda obiiciebatur.

Et respondit Dominus & dixit populo suo: Ecce ego mittam vobis frumentum, & vinum & oleum, & replebimini eis: & non dabo vos vltra in opprobrium in gentibus.

FVTVRAM post tempora nostra Israëlitarum restitutionem, cuius rationem apud Hosseam longius persequuti sumus, hoc in loco eandem adhuc imaginem exprimendo Vates depingit & promittit: namque vt antè locustis nocentibus, nullus neque tritici,

neque vini aut olei, neque ficuum etiam fructus fuerat relictus, sed horrida tantum in terra solitudo, & in agris vastitas visebatur. atque his imaginibus extremam eius populi perniciem, & totius felicitatis desiderium contēplabamur, sic hoc in loco ductis rursus in tabulam coloribus, quibus agrorum amœnitas & frugum copia omnium effingitur, felicia illa tempora Israëlitis expectanda significantur, cùm nō ad antiquam illam terrenā, sed ad spiritualē planè & cælestem vitæ prosperitatē, ex ea qua nunc detinentur miseria Dei beneficio recipiendi sunt. ea autem res atque significatio, (præterquā quòd in Chaldaicis biblijs expressa est, hoc modo, Ecce ego benedicā vobis, &c.) his verbis indicatur: [*Et nō dabo vos vltrà in opprobrium in Gentibus:*] Namque in gratiam recipiendos, in eaque stabiliendos promittit, vt nemini dubium de ea re esse possit, neminique illos aut diuina tutela destitutos arbitrari, aut quietos impunè turbare liceat: sed vbicunque terrarū fuerint, summa admiratione & plausu cunctis nationibus excipiantur, quibus antè ludibrio & despectui fuerant: Etenim ad veritatis lumen & christiani nominis professionem ad ecclesiæ etiam societatem diuinis illis Spiritus sancti muneribus reducendi sunt, quæ munera Iesu Christi virtutem & veritatem omnium maximè testantur. de quibus scriptum

Heb.2. est: Contestāte Deo signis, miraculis & portentis & varijs Spiritus sancti distributionibus. In hac ergo maxima felicitate in hoc loco constituendi sunt, vt sine timore de manu ini-

Luc.1. micorum suorum liberati, seruiant Deo in sanctitate & iustitia coram ipso omnibus diebus vitæ suæ. Neque verò ab hostibus & inimicis externis, sed ab internis etiam tutos fore, & Ioël & Zacharias prædixêre: nā qui populo Dei maximo impedimento ad purè sanctèque Deum colendum esse solent, non tantum externi hostes, quantū interni sunt,

Rom.8. sicut scriptum est: non quod volo bonum hoc ago, sed quod odi malum illud facio: in-

„ uenio enim aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ & captiuum

„ me ducentem in legem peccati & mortis: Hæc vbi conquestus ille esset, cum ingenti dolore & salutis desiderio aiebat: Infelix ego homo quis me liberabit à corpore mortis huius? cui respondit Apostolus: Gratia Dei per Iesum Christū. hæc potest liberare à corpore mortis & liberabit. vt sine timore liberatus seruias illi in sanctitate & iustitia omnibus diebus vitæ tuæ. Atque hanc plenam & integram ex vtroque hostium genere libertatem hoc versu Vates significauit:

Et eum qui ab Aquilone est, procul faciam à vobis: & expellam eum in terram inuiam & desertam: faciem eius contra mare oriētale, & extremum eius vsque ad mare nouissimum: & ascendet fœtor eius, & ascendet putredo eius, quia superbè egit.

Cvm antè duos annos Aluarus Lugus meus, & ego Ioannem Bouiū Compluti intra priuatos parietes, procul omni ambitione delitescentem vnà adiremus, quē ego absentem multò antea fama & virtutis nomine notum & amatum, tunc primum præsentem salutabam. Est autem hic Bouius nostras Hispanus non ille Bononiensis nuper Asuniensium Episcopus, nunc verò Brundusiensium Archiepiscopus, qui Clementis institutiones nobis e tenebris eruit & latinas fecit, quamuis neq. virtutis & religionis studijs, neq. sacrarū disciplinarū peritia alter alteri impar sit: vtrumque enim nouimus, atq. vtriusque consuetudine vsi iam sumus familiariter. sed ad nostratem redeo; cùm post Christianæ amicitiæ mutuam salutationem de varijs rebus amici tres sermones misceremus, atq. in ijs de Hebraicæ linguæ mysterijs mentio etiam oportuna incidisset, memini Ioannem dixisse, meritò illā linguā à Deo ad sacros arcanosque libros primū scribendos fuisse vsurpatā. Quandoquidē (aiebat ille) diuinæ cogitationes grauissimæ & prægnantes sunt, ea verba diligenda fuêre, quæ grauissima omniū significantissimaq. inueniri possunt. qualis Hebraicorum verborum natura est, quæ vno etymo plures res ad eandem rationem accommodatas significare solent, neque id æquiuocè aut confusè, sed (si modò sapienter discutiantur) satis pro singularum rerum natura distinctè. addebat ille etiam optandum esse, vt quicunq. sanctissimū Theologiæ sacerdotiū appeterent, huius primum linguæ sacris initiaretur, vt maximos illos sapientiæ fontes, qui in diuinis scatēt libris, facilius adire & copiosius bibere valerent. Hæc docti & pij viri sententia, sæpè aliàs & hoc etiā in loco nobis in mentē subitò venit, vbi in nomē illud Septentrio, siue septētrionale, incidimus. sic enim Hebraicè est: [*Et septentrionalē elongabo à vobis.*] Habet autē certæ notæ articulū

nomen

nomen *ſeptentrionalem*, cuius ſignificatio Latinis ignota eſt, quoniam toto eo articulorũ genere Romanus ſermo caret, quo Græca & Hebraica, aliæq. etiã barbaræ linguæ abundãt, ἡ ἀπὸ βορρᾶ Græcè eſt. Eſt autem & illud ad huius loci expoſitionẽ animaduertendum, quod quatuor mundi partibus, quas angulos diuina ſcripta dicunt, quatuor vẽti nomina & notas Hebraicè faciunt; qui ſubſolanus fauonius, circius & Africus à noſtris nominantur. At Chriſtus à quatuor, inquit, ventis à ſummo cælorũ, &c. ex his ventis vnus eſt Circius, qui Græcis Boreas, Hebręis autem Szaphon eſt. quæ vox abſconditum & abſconſionem Latinè ſonat; quòd eius venti certa origo & locus vbi primum ſpiret, ignotus ſit: Namque aliorum ventorum certæ vnde oriuntur partes ſunt, quas ſuperare & retrò linquere, nauigando atque itinere agendo contingit, ſeptentrionalem autem ventum, quã uis directo & contento in eam mundi partem curſu præteruadere non eſt. Flat autẽ adeò ab alto, vt non in terra, ſed in ſublimi concipi credatur, & in quamlibet orbis plagam temon à nautiș dirigatur, eò incumbit & impellit nauem, ita vt quatuor ſimul naues oppoſitis curſibus hoc vento ſpirante ferantur; nubes etiam ita vi ſua diſſipat & fugat, vt penitus abſcondere atque occultare videatur. ex his omnibus rebus nomen ei vento factum fuiſſe creditur. In Hebraicis verò myſterijs huius etiam venti nomine lethalis illa & venenoſa vis nominatur, quæ in mortalibus hominum membris poſt primi parentis labem innata, deliteſcit & feruet, qua quies illa animorum turbari, & maximè vitiorum tempeſtates commoueri & concitari in hominibus conſueuêre. Quam latina theologia aut cõcupiſcentiam, aut peccati fomitem, aut alijs nominibus vocat. Paulus autem corpus peccati & circunſtans peccatum nominat: de quo domeſtico & perpetuo hoſte nemini poſt homines natos alia ratione, quàm ſola chriſti virtute & efficientia victoriam glorioſam conſequi contigit. eius autem communicatione totum huius hoſtis exercitum, cum ſuis actibus & concupiſcẽtijs vincere, fundere & fugare pijſſimis hominibus datur, ijs quibus voluit Deus notas facere diuitias, ſacramenti & myſterij huius, de quo nobis grandis eſt ſermo, & ad dicendum interpretabilis. hic adeo latens in mortalibus membris hoſtis manifeſtas ac perpetuas nobiſcum inimicitias gerit, & mille modis de victoria cõtendit, cuius pernicioſiſſimi hoſtis perpetuum metum, cuius artes & vires Vates ille deprecabatur. Delicta, inquiens, quis intelligit, ab occultis meis munda me Domine. atq. Pſal.18. de inuiſibili hoſte illo, qui nos palam oppugnat, hæc me dixiſſe ſit ſatis. quem Szaphon nomine ſignificari indicauimus, quo nomine ventus qui à ſeptentrione ſpirat dictus etiã eſt. Quod verò ad viſibiles populi huius Iſraëlitici hoſtes attinet, ſi quis coſmographiæ non ignarus, rem ipſam locorumq. ſitus exactè perſpexerit, huic profectò planũ fuerit, & manifeſtum, omnes qui in Iſraëlitarum & Iudæorum regiones bellum fecère, ex ijs locis veniſſe, qui Ieruſalem & Samariæ primarijs harum regionũ vrbibus à ſeptentrione ſunt: Namque Aſſyrij à quibus decem tribus vaſtatæ abductæque ſunt, ipſo ſitu & diuini oraculi teſtimonio ad eum cæli angulum propius accedunt, ſicut ſcriptum eſt: Et extendet Sophoni.2. manum ſuam ſuper Aquilonem, & perdet Aſſur. Babylon verò cuius rex templum prius euertit, latitudinis gradum 35. obtinet, id quod & Ieremias indicat: Leuate oculos Ierem.13. veſtros, & videte qui venitis ab Aquilone. Roma autẽ cuius copijs & manu Iudæa demũ capta & vaſtata eſt ſub 41.gr. & 40 m. eſt ſita, cùm Ieruſalem Ptolomæo auctore non plus quam 31. gradibus, & 40.m. ab æquatore diſtet. adeo cum his omnibus locis illud Ieremiæ conuenit: Ab Aquilone pandetur omne malum. ſunt ergo omnes huius gẽtis hoſtes aquilonares, alij quidem ad orientem, alij verò ad occaſum habitantes, & ille etiam occultus hoſtis Szaphoni, hoc eſt, latens abdituſque, vt ſeptentrio vẽtus eſt, nec minores inuita tempeſtates mouet. à quibus omnibus ſummam pacem & quietem ſecuritatemque promittit, non ſolùm à viſibilibus hoſtibus, ſed ab inuiſibili illo liberandos, qui domeſticas cum hominibus & perpetuas gerit inimicitias, à quo cum liberati fuerint, illud canere & iactare ſumma cum lætitia poterunt: Non eſt nobis colluctatio aduerſus carnẽ & ſanguinem. hæc omnia nobis illa oratio ſignificauit. [*Et eum, qui ab Aquilone eſt, procul à vobis faciam,*] ne quid ab hoc toto hoſtium genere, qui à Szaphon ſunt, mali vobis inferatur: nam quo tempore à Deo in gratiam Iſraëlitæ reconciliabuntur, præterquam quòd ſpiritus ſancti beneficio & virtutis Chriſti beneficientia grauiſſimum illud miſeræ ſeruitutis iugum excutient, quo peccato ſeruiebant, ſicut ſcriptum eſt: Veritas Chriſti eſt deponere de ſuis veterem hominẽ cum actibus & concupiſcentijs ſuis. præter hanc, inquã, Ephe.4. libera-

Prolo.lib.3. Prolo.li.5. Ierem.1. Sic Strabo li. 16. arab.

liberationem, nullus iam illis aut ab Assyrijs, aut à Babylonijs aut à Romanis hostibus erit metus, quorum omnium potentia ac vis, quorum denique nomen funditus euersum extinctumq. iam fuerit, iam nulli Assyrij, Chaldæi nulli, nulla Romanæ tyrannidis erũt vestigia; namque infelices exitus horum omniũ habuit superbia. alteros enim hoc est septentrionales orientales, partim in suis locis ab hostibus trucidatos, partim eiectos orientẽ versus diuina vltio dissipauit. alteros verò qui ab occiduo septentrione erant, hoc est Romanos & Italos diuinæ iræ flumina & bellorum tempestates vel interemêre, vel ad occidentalis Oceani fines vsque profugos adegêre, hoc est quod dicit. [*Et expellam in terram inuiam & desertam, faciem eius contra mare orientale, & extremum eius vsque ad mare nouissimũ: & ascendet fœtor eius & ascendet putredo eius, quia superbè egit.*] Locustarum natura est, vt perpetuo motu procedat; & vbicunque insederit, omnia vastet, neque antea quiescat, quàm aut in vastam solitudinem, aut in obiectum mare deuenerit, vbi aut fame pereat, aut aquis demersa intereat. vidimus nostro tempore huius rei exempla, cùm superioribus diebus harum bestiarum copia ingens Bethicam nostram summa cùm agrorum pernicie inuasisset, annis à Christo nato 1547. 1548. quæ tandem Deo iam hominibus placato in occidentali perijt Oceano, sed bona etiam pars agricolarum diligentia & ciuitatum industria capta flammisque exusta fuit, quemadmodum & paulò antè in Africa & Fessę regno accidisse, ex Clenardi qui tunc Fessæ agebat, literis & aliorum relatu accepimus. hanc imaginem Vates hoc in loco persequitur, qui Assyrios Chaldæos Romanosq. exercitus locustarum nominibus depinxerat. Igitur quibus orbis notus est situs, ijs terram oceano ambiri est compertum, qui vt partibus, sic etiam nominibus apud nos est distinctus; ab ortu Orientalis dicitur; Hebræis verò anterior; ab occasu verò occidentalis, in sacris autem voluminibus nouissimus; à meridie Indicus, à septentrione Scythicus. quibus alia etiam nomina Hebraicè sunt, vt suo in loco commodius dicetur: quanquam autem quatuor illa imperia quæ commemorata nobis sunt, Israëlitas læserint: duo tamen tantum ex ijs fuere, quæ patria proprijsque sedibus expulêre, Assyrium & Romanũ, quæ vt diximus, septentrionales ei prouinciæ sunt. vtrumque ob superbiam & insolentiam ita iam perdidit Deus, vt penitus deleta & dissipata esse agnoscantur: [*Quia superbè egit:*] non enim victis vlla in re pepercêre, sed insolenter & contumeliosè victoria abusi sunt. maximè autẽ Romani & qui ab illis oriundi sunt illorumq. leges obseruant. qui adeo arroganter, adeò superbè aduersus Israëlitarum genus se gesserunt, vt neque cum ijs, qui ex eo genere Christiani facti sunt, æquè & verecundè egerint, sed eos etiam ignominia perpetuaque infamia dignos existimauerint. qua de re lõga satis apud D. Paulum oratio est. & satis etiam acerba nostro tempore durat querimonia. Totum autem hoc septentrionalium hostium genus partibus duplex, vt vnum locustarum genus specie duplex, composuit Vates, vt altera pars Assyriorum videlicet Orientem versus dissipata, altera verò Romanorum ad occasum disiecta periret. quoniam autem multi ex his gladio, fame pesteque perierunt, ait: [*& fœtor eius ascendet, & putredo eius:*] nam eorum qui bello pereunt cadauerum magna pars insepulta iacere solet, canibus & vulturibus esca, sicut scriptum est: Interfecti eorum proijcientur, & de cadaueribus eorum ascendet fœtor: tabescent montes à sanguine eorum. de Romæ autem ruinis ita prædictũ fuerat: & oriẽtur in domibus eius spinæ, paliurus & vrticæ. Propterea hoc in loco dixit, [*in terram inuiam & desertam.*] & quoniam Assyriorum & Chaldeorum, neque nomen iam vllum reliquũ est, omnia enim bello & nouarũ gentium aduentu turbata sunt, dixit de his [*& longè faciam.*] meminerimus autem nunquam deseri à Vate locustarũ & agrorum translationem. Sed & absconditum illum domesticum hostem, qui tam superbè cum illis egerat, vt causa etiam fuerit, quamobrem ab alijs hostibus perderentur. hunc hostem ita fugabit Deus Israëlitarum rebus restituendis, vt illud meritò iactare possint. Quantum distat ortus ab occidente, longè fecit à nobis iniquitates nostras: Delẽs quod aduersus nos erat Chirographum decreti, hoc est peccatum, & ipsum tollens de medio & affigens cruci. Hæc summa futurę Israëlitarum felicitatis, atquę hoc argumentum est; cùm è tenebris & vmbra mortis liberati Christi virtute atq. efficiẽtia & lucis veræ radios, & meliora omnia experientur. [*Quia superbè egit.* Hebraicè ad verbum sic est: *Quia magnificauit vt faceret.*] Atque hac dicendi figura, vti Hebraicus sermo solet, cùm quis nullum cogendis rebus modum, aut statuit aut tenet, sed omnia vltra præscriptum, vltra expectationem agit, & maius

Clenard. epist. lib. 2.

Lib. de mũdo Arist. & Plin. lib. 5.

Rom. 11.

Isaiæ. 34.

Psal.

maius opinione ac vehementius adhibet studium. Assyriorum autem & Romanorũ petulantia, & furor commodè ad hanc pertinent sententiam, qui delatum sibi à Deo corripiendarum gentium munus ad suam ipsorum ambitionem, ad suam superbiam transferentes proprijs tantum commodis seruire voluerũt, vnde factum est vt insatiabilẽ auaritiam crudelitatemque exercerent, sicut scriptum est: Væ qui prædaris, nonne & ipse prædaberis? (Isai. 33.) & qui spernis, nonne & ipse sperneris, cùm cõsummaueris deprædationem deprædaberis, & cum fatigatus desieris contemnere, contemneris. & illa etiã quæ de hac re apud Habakuq dicta sunt commoda hui sententiæ esse arbitramur. (Habak. 2.) Sed longè omnium petulantissimè, longè superbissimè sese in humanis rebus ille latẽs hostis, cuius antea meminimus, gessit, cuius passiones & perturbationes in membris nostris cum summa strage & calamitate militare solent. Prò Deum immortalem quantam labem, quantam perniciem rebus hominum integris hæc pestis attulit, quæ ex vno primi omnium parentis scelere orta innumerabilium postea vitiorum & scelerum, quibus aduersus animam pugnaret, instruxit copias, sicut scriptũ est: Multiplicati sunt super capillos capitis mei qui oderunt me gratis. (Psal. 68.) & iterum. Si mei (inquit) non fuerint dominati, tunc immaculatus ero & mundabor à delicto maximo. (Psal. 18.) multò igitur magis hic Szaphonius hostis magnificauit vt faceret, multò vehementius & acrius humanæ naturę agros terramque vastauit atque incendit, ita nisi diuina succurreret cura & benignitas, actũ profectò de humana omni fuerat felicitate. quia hostis Szaphonius magnificauit vt faceret. sed quomodo his malis occurrendum esset, Vatem præcinentem audiamus.

Noli timere terra, exulta & lætare: quoniam magnificauit Dominus vt faceret.

HIC locus ille est, in quẽ cùm vates diuino spiritu acti deuenêre seipsos, suasque rationes & consuetudinem omnem superare solent; maiori enim spiritus influxu aucti altius extolluntur, & plura vident, quàm intelligant, plura intelligunt, quàm dicant, plura etiã dicunt, quàm humana audientium mens capere & sustinere valeat, sicut scriptum est: Domine quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui reuelatum est? (Isaiæ 53.) Agitur enim hoc in loco de diuina illa humani generis redẽptiõne. cuius rei arcanum antiquis hominum seculis & angelicis atque humanis generationibus ita fuit absconditum, vt quamuis multis prædictum, atque vmbra quadam & primis lineamentis depictum, nemini tamen eo tempore fuit penitus patefactum. Hæc omnia Paulus affirmat. confirmat autem & Petrus etiam apostolus diuinusque sacrorum voluminũ interpres his verbis: De qua salute exquisierunt, atque scrutati sunt prophetæ, qui de futura in vobis gratia prophetauerunt. (1. Pet. 1.) Scrutantes quod vel quale tempus significaret in eis spiritus Christi, &c. Singula autẽ huius Apostoli verba considerare, & cum nostræ commentationis sententia conferre operæpretium profectò fuerit. Atq. ipsa quidem rei de qua dicitur magnitudo. efficit, vt vario & sublimi orationis genere dicendum opus sit, figurisque & imaginibus vtendum, quibus constantissima perpetuò vatum sententia, ac mens ita rapi agique solet, vt cùm maximè constet, nobis tamen è terra prospectantibus sibi non constare videatur. perinde ac ijs, quibus saltantes homines longo interiecto spatio prospiciuntur, qui cum musici instrumenti sonum, cuius ad numeros motus fit, non sentiãt, furere & temere agi putant, quos maximè composito & numerato, ac certo membrorum motu concitari manifestũ est. Nobis ergo cum in huiusmodi sermones inciderimus, ea cura semper, idq. negotium erit, vt vnum aut alterum huius diuini concentus modum, numerumque pro ingenij tenuitate notantes, totius rationis intelligendæ desiderium hominibus commoueamus, id quod à diuino spiritu illi impetrare summo studio contendent, cuius consilio, arte atque opera, cuius occinentis numeris & modis totus hic vatum agitur chorus: Nam sicut poëtas intelligere, aut pro facultatis dignitate enarrare nemini, qui poëticæ naturæ & ingenij expers fuerit, contingit, sic nulla acies humani ingenij tanta est, quæ ad diuini spiritus sensum mentemque, nisi ab eodem spiritu acuatur, penetrare possit. Igitur id mente recolere & cogitare oportuerit, quod à nobis in huius libelli initio obseruatum est, totam hanc Ioëlis Vatis rationem duplici imagine constare; altera quæ se priorem spectantium oculis obijcit, quamuis exacta omnique arte depicta, in crassioris tamẽ naturæ figuram habitumq. formata; altera verò quã maximè animo artifex ipse cõcepit,

tenuiorem

tenuiorem tamen & multò delicatiorem exprimens rem. vt ergo in superioribus locustarum genera illa quatuor orbis imperia significabant, vt vitis & ficus homines referebant, sic hoc in loco terra humanam naturam, vt familiaribus scripturarũ verbis vtamur maledictam, Dei demum beneficio benedicẽdam indicat, cuius benedictionis rationes fertilitatis fructuum & frondium imaginibus adumbrantur. Duplex autem terræ nomẽ apud Hebræos est; alterũ ARESZ. quod nomen ex eo factũ est, quod diuersam ab aquis naturam sortita firmitudinem & grauitatem habet, animantiumque habitationi est habilis, sicut scriptũ est: Et vocauit Deus aridam Aresz. Alterũ verò est illi nomẽ ADAMA quod ad eam naturam spectat, secundum quam varios in se sopores & humores (vt sapiẽter à Victruuio disputatur, continet, & pro cæli solique ratione varios fœtus fructusque progignit. vnde & cum ad agricolandi & rei rusticæ rationem oratio pertinet, huius potissimum nominis mentio atque vsurpatio est. vt: Emisit dominus Adam de paradiso voluptatis, vt operaretur Adamah de qua sumptus est. Iá ergo nomẽ homini ex hoc etymo factum Adam, non inutilem eum futurum, sed varijs virtutum fructibus augendũ significauerat, nisi serpentini morsus venenum omnem humanam naturam, succi bonitatem pertentans, corrupisset, *&, pro molli viola, pro purpureo narcisso*, carduos & paliuros produxisset, sicut scriptũ est: Maledicta Adamah in opere tuo, spinas & tribulos germinabit tibi, Arcana quidem tota hæc res & mysterijs plenissima est, tátum qui legerit intelligat. Huius autem terræ maledictio in diuinam benedictionem mutanda erat illius sacri seminis communicata virtute. de quo sic in oraculis habueramus: In semine tuo benedicẽtur omnes familiæ Adamah. Hanc ergo lætitiam vates noster iam tunc terræ nuntiat, terræ inquam natura fertili, sed casu sterili, aut vitio corruptæ & improbas plantas alenti. quod cum de solo aruoque Israëlitico dici videatur, de vniuersa Adam natura verè dicitur: terra enim muta & bruta ista altera cùm sit, sensuque omni careat, nec timere, nec exultare potest. altera verò terra hæc nostra sensu motuque prædita, & timere semper nouit, dum spiritui seruitutis in timore obnoxia fuerit, & timorem deponere, & magis exultare poterit: & faciet cùm acceperit spiritum libertatis filiorum, vt sine timore de manu inimicorum liberati seruiant Deo in sanctitate & iustitia coram ipso. ad hanc ergo lætitiam in animo meditandam, iamq. spe concipiendam terra nostra à Vate excitatur, atque ad tanti diuini beneficij expectationem vocatur: Nam si Szaphonius hostis nimium nocendo magnificauerat vt faceret, multò equidem magis Domini Dei nostri benignitas corrigendo, restituendo & commodando etiam magnificabit. Non enim sicut delictum, ita & donum: Nam delictum quidem ex vno vnius hominis peccato in condemnationem totam humanam naturam protrusit; donum verò ex multis multorum hominum vitijs & sceleribus in iustificationem vindicauit, & euexit. atque hactenus hæc ratio ita ad totam terrá humaná pertinuit, vt Israëlitarum familiá propius tangere videretur. sed vt omnis tollatur dubitatio, etiam ad gentes omnes alias rem hanc spectare subiecta expositione confirmat.

Margin: ארץ / ארמה — Gen. 1. — Victru. lib. 8. — Gen. 3. — Ibidem. — Gen. 15. — Luc. 1. — Rom. 5.

Nolite timere animalia regionis: quia germinauerunt speciosa deserti, quia lignum attulit fructum suũ, ficus & vua dederunt virtutem suam.

PRIORVM temporum calamitatem ad omne hominum genus pertinuisse vidimus tam gentilium, quàm Israëlitarũ. omnium enim communes culpæ cõmunem in se Dei iram concitarant & similibus scelerum ac vitiorum pœnis vexabantur; quidam enim æterna suplicia, quidam etiam & temporalia subierant, potentissimorumque tyrannorum libidini & auaritiæ cesserant, vt nulla orbis pars tam remota fuerit, ad quam ea pestis non peruaserit. quod vates noster in superioris capitis threno deplorauerat his verbis: Sed & bestiæ agri suspexerunt ad te, quoniam exiccati sunt fontes aquarum, & ignis deuorauit speciosa deserti. Sed tamen ita Deus omnia sub peccato conclusit, vt omnium misereretur, & in illo sacratissimo semine omnes familiæ terræ benedicerentur. neque verò ad Iudæorum gentem solùm, sed ad totius orbis regiones & homines diuina illa redemptio restitutioque pertinuit, sicut scriptum est: Christus mortuus est pro peccatis nostris, & non pro nostris tantum, sed pro totius etiam mundi. Bestiarum autem agri nomine gentes alias ab Israëlitarum religione alienas significari, iam in illo eodem loco docuimus, & desertũ appellari cæteras habitabilis terræ partes, cuius incolæ, vt bruta pecus vagum,

Margin: Sup. 1. — Gen. 15. — 1. Ioan.

vagum, quò impetus, aut error, aut opinio impelleret, agebatur. quam rem sic explicat Apostolus & vos gentes, aliquando eratis in carne qui dicebamini in præputiũ ab ea quæ Ephes.2. dicitur circuncisio manu facta, qui eratis in illo tempore sine Christo alienati. Iisdẽ autẽ nominibus bestiarũ agri & deserti Vates hoc in loco vsus est, sed interpres vertendo nonnihil verba variauit. His ergo etiam metum adimit Vates, quorum etiam miseriam præuidens deplorauerat, quãdo ad hos etiã diuina salus pax & securitas sit peruentura, quos Rom.15. & vocauit non solùm ex Iudæis, sed etiam ex gentibus. Dico enim Christum ministrũ fuisse circuncisionis ad confirmandas promissiones patrum. Gentes autem super misericordia honorare Deum, sicut scriptum est: Propterea confitebor tibi in gẽtibus Domine & nomini tuo cantabo, & quæ de hac re multa à D. Paulo referuntur. his etiam bonum salutis nuntium affert Ioël: [*Quia germinauerunt speciosa deserti.*] Quæ antea diuinæ iræ & vltionis ignibus deuorata præuiderat, & luxerat, nunc summæ pacis & constantis felicitatis argumẽtis adductis restituenda confirmat: Agrorum enim fertilitas & frugũ fructuumque copia eximia cõmuni & antiquo sermonis vsu beatam & quietam vitã significat. Ezech.34. Sic enim id nostris describitur: Et, dabit lignum agri fructum suum, & terra dabit germen suum, & erunt in terra sua absque timore. ab exteris verò sic: Horat. li. 4. od. 15.

Tua Cæsar ætas *Fruges & agri, rettulit vberes.*

Sed cum maxima felicitas atque omni opinione maior ea sit, quam vates à Christo hominum rebus afferendam decantant, ad eam præcipuè hæc imago in sacris oraculis refertur, sicut scriptũ Zach.8. est: Sed semen pacis erit: vinea dabit fructum suum, & terra dabit germen suum, & cæli dabunt rorem suum, & possidere faciam reliquias populi huius vniuersa hæc. Et erit sicut eratis maledictio in gentibus domus Iuda & domus Israël, sic saluabo vos & eritis benedictio, nolite timere, & confortẽtur manus vestræ. Quia hæc dicit dominus Deus exercituum: Sicut cogitaui vt affligerẽ vos cum ad iracundiã prouocassent patres vestri me, dicit Dominus, & nõ sum misertus; sic conuersus cogitaui in diebus istis, vt benefacerem domui Iuda & Ierusalẽ: Nolite timere. Et veniẽt populi multi & gentes robustæ ad quærendũ Dominum exercituũ in Ierusalẽ, & deprecandum faciem Domini. En nobis vtriusque populi prædictam decantatamque salutem. verùm hoc, vt diximus, dignũ obseruatu est, vt vitis & ficus nominibus Israëlitas homines religionis cultura iam domitos & curatos sic arboris aut ligni appellatione rudem gentiũ sobolem teneri: quippe arborum natura ferax si neglecta culturam desideret, sterilescit, atque eadẽ rursus culta restituitur. quoniam ergo gentes diuini seminis in se conceptam virtutem experturæ erant, atq. euãgelicæ pietatis præceptis & institutis abundaturæ, vnde generosissimi & planè diuini fructus producerentur, quorum sufficientia ex Deo esset. ob eam rem à Vate dictum est: [*Quia lignum attulit fructum suum.*] Atqui diuina Christiani euangelij doctrina maximæ pacis commoda hominibus non solùm curanda commendat, sed pacis etiã semina vltro ipsa suggerit, spiritu sancto cultoribus suis dato. ex eo fit, vt pia quædam & æterna pax inter eos sit, qui Christi virtute prædití sunt, illiusque disciplinam planè profitentur, ex quacunque gente, ex quacunque orbis parte ad eam sanctitudinis communionem socie- Actor.2. tatemque conuenerint, sicut scriptum est: Multitudinis credentium erat cor vnum & anima vna. Atque huius pacis & diuinæ tranquillitatis felicitas, in primis illis recentis ecclesiæ Christianæ temporibus spectata fuit, dum Christiana illa nobis nunc desiderata simplicitas manebat, cùm sine vllo generis, linguæ, ætatis ordinisve discrimine, sine vlla omnino ambitione omnes se inuicem mutua charitate & assiduis officijs prosequebantur: dum maiores minoribus verè, & ex animo ministrabant, minores maioribus tanquam Deo obediebant, alijque alios inuicem honore præueniebant; sed iam eheu in quam dura, in quam ferrea planè secula deuenimus; pudet equidem, pudet his moribus homines Christianos vocari à vera Christianaque disciplina longè alienos. Verùm enimuero integra illa & communis omnium gentium, omnium populorum pax à vatibus celebrata adhuc futura expectatur; neque enim statim Christi tempora se cuturam oracula docuere, sed certo quodam illius argumento & signo expresso, corpus ipsum rei & plenam rationem in sua tempora reseruandam; cùm vnum commune ouile & pastor idẽ omnibus erit. quam rem contentis precibus, & summo studio à patre Iesus Ioan.17. Christus pro sua reuerentia exauditus postulabat: Non pro eis, inquit, rogo tantũ, sed pro eis qui credituri sunt per verbum eorum in me, vt omnes vnum sint, sicut tu pater in

 me &

me & ego in te, vt & ipsi in nobis vnum sint. Cùm ergo reliquiæ Israël reducentur, & sedentes in tenebris & vmbra mortis lucem illam magnam videbunt, tunc pia illa & æterna pax omnibus colenda est, tum eadem gentibus, eadē in Israëlitis fructuum spes, eadem copia continget, tunc lignum fructum suum afferet, quādo ficus & vitis dederint virtutē suā, sicut scriptum est: Hæc dicit Dominus exercituum. in diebus illis in quibus

Zach.8. » apprehendent decem homines ex omnibus linguis gentium, & apprehendent fimbriam » viri Iudæi dicentes, ibimus vobiscum; audiuimus enim quoniam Deus vobiscum est.

Rom.11. Nolo enim vos ignorare fratres, (quicunque inane generis vestri nomen insolentius intolerantiusque iactatis) quoniam cæcitas ex parte contigit in Israël, donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israël saluus fieret, sicut scriptum est: Veniet ex Sion qui eripiat & auertat impietatem à Iacob.

Isaiæ 59. At verò quando hæc res, hæc maxima rerum felicitas primas in Ierusalem radices actura, atque in cæteris gentibus propaganda certam sui restituendi spē facere Israëlitis valet, eo præcipue argumento ad eorum confirmandos animos Vates vtitur, non enim dubitandum esse ait, quæ salus inter eos primum nata atq. alijs inde allata fuerit, ijs ipsis vnde orta est, vtilis tandem salutarisque sit. Quam ob rem præsenti sermone Israëlitæ à Vate in maximam & verissimam spem adducuntur:

Et filij Sion exultate, & lætamini in Domino Deo vestro: quia dedit vobis doctorem iustitiæ, & descendere faciet vobis imbrem matutinum & serotinum sicut in principio.

OMNEM illam veram felicitatem, omnem veram & solidam virtutem, ex quo certa voluptas & integra capi potest lætitia, Deo vni acceptam ferendam esse, omnibus diuinorum scriptorum ferè paginis docemur, vt qui gloriatur, tantum in Domino glorietur.

Rom.8. qui proprio filio suo non pepercit, sed pro nobis tradidit, vt exhiberet sibi & mundaret » populum acceptabilem, & sectatorem bonorum operum, vt simus sancti & immaculati in conspectu eius. Huius autem diuini beneficij specimen filij Sion habuerunt, cùm

Acto.2. primum Spiritus sancti in se illapsu quidam ex eis virtute magna Christi testimonium omnibus gentibus dedêre. Quando autem accidit iam, vt huius magni iustitiæ doctoris & diuinæ pacis interpretis aduentus omnium salutem suam expectantium desiderio satisfacere posset, quando certa huius rei prolata iam argumenta sunt, non est dubitandum, quin quod iam in illis incœperit, tandem perficiat. [*Et descendere faciat imbrem matutinum & serotinum.*] Hoc est vtrisque gratiæ tam præuenientis, quàm subsequentis opportunitatem. *Sicut in principio* Christianæ religionis effecerat. Doctoris nomen hoc in loco certæ cuiusdam ad eam, quam diximus rem, significationis est: namque Hebraicè

מוֹרֶה MOREH nominatur, quod influentem vel instillantem etiam significat: estque eius

Isai.55. pluuiæ nomen, quæ primo autumno veniens terram inebriat, & germinare facit, & dat semen serenti & panem comedenti,

Verg.Geor. lib.2.

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Coniugis in gremium læta descendit, & omnes
Magnus alit, magno commistus corpore, fœtus.

Operæpretium autē videre est, quàm expressè Christi virtus hoc vno verbo effingatur, qui doctrinam legemque suā non manu scriptam in tabulis lapideis vt olim, sed in tabulis cordis carnis inscissurus erat, sicut scriptum est: Ecce dies venient dicit Dominus, & confirmabo super domum Israël & super domum Iuda testamentum nouum, non sicut testamentum, quod dedi patribus eorum in die qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Ægypti, quia ipsi in testamento meo non permanserunt, neque præcepta mea custodierunt, sed hoc erit testamentum, quod feriam illis, Dabo leges meas in mente eorum, & in corde eorum scribam illas, & ero illis in Deum, & ipsi erunt mihi in populū. Huiusmodi in Christo virtutem & efficientiam agnoscens Apostolus, sic probauit: Epistola nostra vos estis

2.Cor.3. » scripta, non atramento neque in tabulis lapideis. fiduciam autem talem habemus per » Christū, à quo non tam iustitiæ præcepta tradenda, quàm ipsam iustitiā instillandā, & humanis pectoribus imbuendā esse hoc in loco Deus per Vatem promittit. Huius raram

Ioan.1. nostris diebus virtutem frequētissimam & copiosissimam futuris tēporibus tam Iudæi, quàm alij omnes quotquot Christum receperint, experientur.

Et imple

vagum, quò impetus, aut error, aut opinio impelleret, agebatur. quam rem sic explicat Apostolus & vos gentes, aliquando eratis in carne qui dicebamini in præputiū ab ea quæ dicitur circuncisio manu facta, qui eratis in illo tempore sine Christo alienati. (Ephes.2.) Iisdē autē nominibus bestiarū agri & deserti Vates hoc in loco vsus est, sed interpres vertendo nonnihil verba variauit. His ergo etiam metum adimit Vates, quorum etiam miseriam præuidens deplorauerat, quādo ad hos etiā diuina salus pax & securitas sit peruentura, quos & vocauit non solùm ex Iudæis, sed etiam ex gentibus. (Rom.15.) Dico enim Christum ministrū fuisse circuncisionis ad confirmandas promissiones patrum. Gentes autem super misericordia honorare Deum, sicut scriptum est: Propterea confitebor tibi in gētibus Domine & nomini tuo cantabo, & quæ de hac re multa à D. Paulo referuntur. his etiam bonum salutis nuntium affert Ioël: [*Quia germinauerunt speciosa deserti.*] Quæ antea diuinæ iræ & vltionis ignibus deuorata præuiderat, & luxerat, nunc summæ pacis & constantis felicitatis argumētis adductis restituenda confirmat: Agrorum enim fertilitas & frugū fructuumque copia eximia cōmuni & antiquo sermonis vsu beatam & quietam vitā significat. (Ezech.32.) Sic enim id nostris describitur: Et, dabit lignum agri fructum suum, & terra dabit germen suum, & erunt in terra sua absque timore. ab exteris verò sic: (Horat. li. 4. od. 15.)

Tua Cæsar ætas Fruges & agri, retulit vberes.

Sed cum maxima felicitas atque omni opinione maior ea sit, quam vates à Christo hominum rebus afferendam decantant, ad eam præcipuè hæc imago in sacris oraculis refertur, sicut scriptū est: (Zach.8.) Sed semen pacis erit: vinea dabit fructum suum, & terra dabit germen suum, & cæli dabunt rorem suum, & possidere faciam reliquias populi huius vniuersa hæc. Et erit sicut eratis maledictio in gentibus domus Iuda & domus Israël, sic saluabo vos & eritis benedictio, nolite timere, & confortētur manus vestræ. Quia hæc dicit dominus Deus exercituum: Sicut cogitaui vt affligerē vos cum ad iracundiā prouocassent patres vestri me, dicit Dominus, & nō sum misertus; sic conuersus cogitaui in diebus istis, vt benefacerem domui Iuda & Ierusalē: Nolite timere. Et veniēt populi multi & gentes robustæ ad quærendū Dominum exercituū in Ierusalē, & deprecandum faciem Domini. En nobis vtriusque populi prædictam decantatamque salutem verùm hoc, vt diximus, dignū obseruatu est, vt vitis & ficus nominibus Israëlitas homines religionis cultura iam domitos & curatos sic arboris aut ligni appellatione rudem gentiū sobolem teneri: quippe arborum natura ferax si neglecta culturam desideret, sterilescit, atque eadē rursus culta restituitur. quoniam ergo gentes diuini seminis in se conceptam virtutem experturæ erant, atq. euāgelicæ pietatis præceptis & institutis abundaturæ, vnde generosissimi & planè diuini fructus producerentur, quorum sufficientia ex Deo esset. ob eam rem à Vate dictum est: [*Quia lignum attulit fructum suum.*] Atqui diuina Christiani euangelij doctrina maximæ pacis commoda hominibus non solùm curanda commendat, sed pacis etiā semina vltro ipsa suggerit, spiritu sancto cultoribus suis dato. ex eo fit, vt pia quædam & æterna pax inter eos sit, qui Christi virtute præditi sunt, illiusque disciplinam plenè profitentur, ex quacunque gente, ex quacunque orbis parte ad eam sanctitudinis communionem societatemque conuenerint, sicut scriptum est: (Actor.2.) Multitudinis credentium erat cor vnum & anima vna. Atque huius pacis & diuinæ tranquillitatis felicitas, in primis illis recentis ecclesiæ Christianæ temporibus spectata fuit, dum Christiana illa nobis nunc desiderata simplicitas manebat, cùm sine vllo generis, linguæ, ætatis ordinisve discrimine, sine vlla omnino ambitione omnes se inuicem mutua charitate & assiduis officijs prosequebantur: dum maiores minoribus verè, & ex animo ministrabant, minores maioribus tanquam Deo obediebant, alijque alios inuicem honore preueniebant; sed iam eheu in quam dura, in quam ferrea planè secula deuenimus; pudet equidem, pudet his moribus homines Christianos vocari à vera Christianaque disciplina longè alienos. Verùm enimuero integra illa & communis omnium gentium, omnium populorum pax à vatibus celebrata adhuc futura expectatur; neque enim statim Christi tempora se exituram oracula docuere, sed certo quodam illius argumento & signo expresso, corpus ipsum rei & plenam rationem in sua tempora reseruandam; cùm vnum commune ouile & pastor idē omnibus erit. quam rem contentis precibus, & summo studio à patre Iesus Christus pro sua reuerentia exauditus postulabat: (Ioan.17.) Non pro eis, inquit, rogo tantū, sed pro eis qui credituri sunt per verbum eorum in me, vt omnes vnum sint, sicut tu pater in

me & ego in te, vt & ipsi in nobis vnum sint. Cùm ergo reliquiæ Israël reducentur, & sedentes in tenebris & vmbra mortis lucem illam magnam videbunt, tunc pia illa & æterna pax omnibus colenda est, tum eadem gentibus, eadẽ in Israëlitis fructuum spes, eadem copia continget, tunc lignum fructum suum afferet, quádo ficus & vitis dederint virtuté suá, sicut scriptum est: (Zach. 8.) Hæc dicit Dominus exercituum. in diebus illis in quibus „ apprehendent decem homines ex omnibus linguis gentium, & apprehendent fimbriam „ viri Iudæi dicentes, ibimus vobiscum; audiuimus enim quoniam Deus vobiscum est. (Rom. 11.) Nolo enim vos ignorare fratres, (quicunque inane generis vestri nomen insolentius intolerantiusque iactatis) quoniam cæcitas ex parte contigit in Israël, donec plenitudo gen- „ tium intraret, & sic omnis Israël saluus fieret, sicut scriptum est: (Isaiæ 59.) Veniet ex Sion qui eripiat & auertat impietatem à Iacob. At verò quando hæc res, hæc maxima rerum felicitas primas in Ierusalem radices actura, atque in cæteris gentibus propaganda certam sui restituendi spẽ facere Israëlitis valet, eo præcipuè argumento ad eorum confirmandos animos Vates vtitur, non enim dubitandum esse ait, quæ salus inter eos primum nata atq. alijs inde allata fuerit, ijs ipsis vnde orta est, vtilis tandem salutarisque sit. Quam ob rem præsenti sermone Israëlitæ à Vate in maximam & verissimam spem adducuntur:

Et filij Sion exultate, & lætamini in Domino Deo vestro: quia dedit vobis doctorem iustitiæ, & descendere faciet vobis imbrem matutinum & serotinum sicut in principio.

OMNEM illam veram felicitatem, omnem veram & solidam virtutem, ex quo certa voluptas & integra capi potest lætitia, Deo vni acceptam ferendam esse, omnibus diuinorum scriptorum fere paginis docemur, vt qui gloriatur, tantum in Domino glorietur. (Rom. 8.) qui proprio filio suo non pepercit, sed pro nobis tradidit, vt exhiberet sibi & mundaret „ populum acceptabilem, & sectatorem bonorum operum, vt simus sancti & immaculati in conspectu eius. Huius autem diuini beneficij specimen filij Sion habuerunt, cùm (Acto. 2.) primum Spiritus sancti in se illapsu quidam ex eis virtute magna Christi testimonium omnibus gentibus dedere. Quando autem accidit iam, vt huius magni iustitiæ doctoris & diuinæ pacis interpretis aduentus omnium salutem suam expectantium desiderio satisfacere posset, quando certa huius rei prolata iam argumenta sunt, non est dubitandum, quin quod iam in illis incœperit, tandem perficiat. [*Et descendere faciat imbrem matutinum & serotinum.*] Hoc est vtrisque gratiæ tam præuenientis, quàm subsequentis opportunitatem. *Sicut in principio* Christianæ religionis effecerat. Doctoris nomen hoc in loco certæ cuiusdam ad eam, quam diximus rem, significationis est: namque Hebraicè (מורה) MOREH nominatur, quod influentem vel instillantem etiam significat: estque eius (Isai. 55.) pluuiæ nomen, quæ primo autumno veniens terram inebriat, & germinare facit, & dat semen serenti & panem comedenti,

(Verg. Geor. lib. 2.)
Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Coniugis in gremium lætæ descendit, & omnes
Magnus alit, magno commistus corpore, fœtus.

Operæpretium autẽ videre est, quàm expresse Christi virtus hoc vno verbo effingatur, qui doctrinam legemque suá non manu scriptam in tabulis lapideis vt olim, sed in tabulis cordis carnis inscissurus erat, sicut scriptum est: Ecce dies venient dicit Dominus, & confirmabo super domum Israël & super domum Iuda testamentum nouum, non sicut testamentum, quod dedi patribus eorum in die qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Ægypti, quia ipsi in testamento meo non permanserunt, neque præcepta mea custodierunt, sed hoc erit testamentum, quod feriam illis, Dabo leges meas in mente eorum, & in corde eorum scribam illas, & ero illis in Deum, & ipsi erunt mihi in populú. Huiusmodi in Christo virtutem & efficientiam agnoscens Apostolus, sic probauit: (2. Cor. 3.) Epistola nostra vos estis „ scripta, non atramento neque in tabulis lapideis. fiduciam autem talem habemus per „ Christú, à quo non tam iustitiæ præcepta tradenda, quàm ipsam iustitiá instillandá, & humanis pectoribus imbuendá esse hoc in loco Deus per Vatem promittit. Huius raram (Ioan. 1.) nostris diebus virtutem freq̃uẽtissimam & copiosissimam futuris tẽporibus tam Iudæi, quàm alij omnes quotquot Christum receperint, experientur.

Et imple

Et implebuntur areæ frumento, & redundabunt torcularia vino & oleo.

HAEC bonorum (quæ vulgò temporalia dicuntur) larga & abundans copia, antiquis illis hominibus suppeditata, maximarum rerum aliarum (quæ spirituales nominantur) abundantiam nobis expectandam sperandamque significabat, quarum magnitudinem, 1.Cor.2. numerum atque præstantiæ exactam rationem, neque oculus vidit, neque auris audiuit, ” neque in cor hominis ascendisse contigit. ” harum ergo rerum omnium abundantiam & saturitatem frumenti vini atque olei vbertas & copia hic nobis declarat. Neque enim istarum frugum copia tantæ curæ esse Christianis, verè inquam Christianis hominibus debebit, quibus quod satis ad degendam vitam sit, nihil vnquam deerit; quòd verò ad virtutis & diuinæ libertatis rationes impedimento, quod ad luxuriam fomento esse possit, nihil fuerit expetendum. Sed locustarum allegoriam perpetuam esse Vates voluit, vt crassiori imagine & sensibus magis accommodata animalis adhuc homo ad illam perfectam speciem desiderandam parari aptius posset.

Et reddam vobis annos quos comedit locusta, & bruchus, & rubigo, & eruca.

PENVRIAM ignominiamque omnem, anteactos labores & pericula præsentis felicitatis cumulo cõpensanda esse pollicetur, ita vt qui omnium gentiũ ludibrio & libidini expositi, maximisque & assiduis iniurijs affecti, miserrimam hactenus vitam duxerunt, nunc in summa felicitate, tranquillitate maximoque in honore constituti præteritorum temporum memoriam, cum summa erga Deum gratulatione teneant, illudq. frequenter canant: Lætati sumus pro diebus quibus nos humiliasti, annis quibus vidimus mala. Psal. 89. atque iisdem illis gentibus admirationi sint, quibus olim despectui & ludibrio fuerant, ” Isai.16. sicut scriptum est: Omnes qui viderint eos cognoscent eos, quia isti sunt semẽ cui benè dixit Dominus. Et cùm de animorum felicitate, de fructibus illis cælestibus ac planè diuinis, quos humanæ naturæ terra Christi semine & virtute aucta profert, hoc in loco tractetur, illud præsenti sermone disputandum reseruamus, an minor, an æqua, an maior felicitatis sors sit homini Christi opera, & virtute redempto, quàm fuerit antè primi parentis casum, si pristinum adhuc illum statum retinuisset. Atqui vides vt non solùm succedentium annorum plenam abundantiam se daturum, sed amplius etiam præteritorũ temporum damna resarcienda, eosque in integrum restituendos Deus recipiat, vltroque polliceatur, sed de his nunc satis. Quantum autem Chaldaica paraphrasis cum nostra expositione conueniat, hic idem versus docet, qui sic Chaldaicè habet: [*Et reddam vobis annos bonos pro annis quibus vexarunt vos, populi, gentes & linguæ, & principes & reges*. quos Lucæ.1 omnes scelerum vltionis ministros & satellites Deus esse voluerat. cùm autẽ nihil damnationis fuerit ijs, qui erunt in Christo, qui non secundum carnem viuent, sed spiritu in sanctitate & iustitia omnibus diebus suis, nihil etiam metus, nihil pœnæ, sed contrà, pacis quietis & tranquillitatis erit plurimum.

Fortitudo mea magna quam misi in vos.

ID quod dixerat confirmat, exercitus illos qui totum orbem turbauerunt, & res humanas olim miscuerunt, diuino consilio missos deductosque rem gessisse, neque rem aggredi aut conficere tantam, nisi Deo vires & ingenium suppeditante potuisse. illam verò felicitatem plenam, perpetuam stabilemque illis fore diuinum verbum pollicetur, à quo perpetuo amore curaque fouendi ita sunt, cui fide, charitate & pietate ita illi sunt coniungendi, vt nullis aut hominum aut malorum dæmonum viribus disiungi queant; non morte, non vita, non gladio, non vllis deniq. aut instantibus, aut futuris periculis. Quod sequentibus versibus Vates indicat.

Et comedetis vescentes, & saturabimini, & laudabitis nomen Domini Dei vestri, qui fecit mirabilia vobiscum, & non confundetur populus meus in sempiternum, & scietis quia in medio Israël ego sum, & ego Dominus Deus vester, & non est amplius: & non confundetur populus meus in æternum.

[*Et comedetis comedere* :] Sic Hebraicè. Iam tunc Vati nostro mensa illa extrui videbatur, iam magnificentissimum conuiuium illud institui, quod multi ab oriente & occidéte vocati cum Abraham & Isaac & Iacob inituri erant, cuius qui participes fuerint, & panem comederint, beati meritò nuncupantur. id autem conuiuium maxima cum conuiuarum hilaritate, cantibus & musicis instructoris laudes semper personabit, tunc enim Psal. 117. illa omnium communis vox audietur: Hæc est dies quam fecit Dominus, exultemus & Psal. 84. lætemur in ea. nunc rursus illa: Benedixisti Domine terram tuam, auertisti captiuitatem Iacob. nunc alia atque alia carmina canentur, quæ veteres illi huius conuiuij præcones iam olim in conuiuarum gratiam meditabantur. Et cùm ad has epulas, ad perpetuam hanc diuinæ mensæ felicitatem vocati admissiq́. ab vno Deo sunt (neq. enim id quisquã sua virtute & natura, suis actibus aut conatibus sine Dei consilio & vocatione auxilioque assequi potuit, sicut scriptum est: Gratia saluati estis per fidem, & hoc videlicet quod saluati sitis, non ex vobis: donum enim Dei est) cùm ergo Dei beneficio hæc illis constiterit dignitas, eam rem imprimis agnoscere oportuit. ideo addit: [*Laudabitis nomen Dei vestri qui fecit mirabilia vobiscum*, Hebraicè, *quia fecit vobiscum ad mirificandum*, hoc est, rem mirandam omni humana opinione, imò & cogitatione maiorem. *Et scietis quia ego in medio Israël, & non est alius qui seruare possit præter me*, eaque salus & felicitas perpetua erit, *& non pudefiet populus meus in sempiternum*. peccatum enim nuditas & pudor turpis consequitur. iam verò ex eo magna illis copia illius auri futura est, de quo scriptum est: Gen. 3. Apoc. 1. Suadebo tibi emere à me aurum, vt locuples fias, & vestimentis albis induaris, vt non appareat vltra confusio nuditatis tuæ.

Et erit post hæc: effundam de spiritu meo super omnem carnem: & prophetabunt filij vestri & filiæ vestræ: senes vestri somnia somniabunt, & iuuenes vestri visiones videbunt.

IAM sese nobis illa maxima seculorum mutatio, iam mundi renouatio, iam aurea illa ætas olim à Deo promissa, à vatibus decantata, à pijssimis hominibus tot desiderata seculis, à Christo tandem Dei filio gentium spe, orbis totius redemptore allata; iam sese hæc inquam felicissima ætas certis signis cognoscendam spectandáq́. exhibet, atque adeò, ita clarè manifesteque exponit, vt omnes aliorum argumentorum rationes & momenta omnia, quæcunque de Christi aduentu præter hæc sunt, vna hæc res aut constituta & comparata confirmare, aut desiderata vel repudiata valeat infirmare. Atq. equidem nobis omnium prophetarum rationes & orationes inter se cõparantibus (quidquid alij indicent) cui quem pręferamus incertũ est; illud tamen ex ea comparatione cõstat, vnum Ioëlem esse qui aliorum omnium dicendo rerum copiam & maiestatem, verborum orationisq́ elegantiam mysteriorum grauitatem, diuinitatis abstrusas rationes, oraculorum & vaticiniorum impetus raptusque omnes admirandos, vno in libello summa breuitate, carminibus vtpote septuaginta tribus complexus esse, atque expressisse videatur. Pœnitetque profectò nos tum ingenij in scribendo tarditatis, tum delicatissimi nostrorũ hominũ in legendo fastidij. quę res impedimento sunt, quominus magna & admiranda volumina de huius libelli cõmentationibus edere conemur. Quis det vt christiani homines suam tandem dignitatem agnoscentes, ab ambitione, & cupiditate, ab istis humillimis curis ad maxima illa & incomparabilia pietatis, & sacrarum disciplinarum studia, atque ad eas artes, totos se transferant, quę maximè christiano & diuini spiritus participi homine dignę sunt? in eisque diu noctuque meditetur, Psal. 1. vberrimos & certissimos laborum & culturæ fructus tempestiuè percepturi, cum iucundissimo etiam frondium & foliorum spectaculo, quibus vbi assueuerit humanus animus, omne tempus illi periturum, quod ijs non impenderit, iudicaret. verùm vt eò oratio nostra redeat, vnde ob vaticiniorum admirationem, & christianæ charitatis studiũ deflexit; quid hæc velut nouæ orationis initia sibi velint, breuiter expectemus. est enim hoc cõmune & vsitatum in re noua & magna apud vates exordiũ: Et erit in nouissimis diebus. Et erit in illlis diebus. Et erit post hæc, dicit dominus. Nouũ profectò id de quo Vates agit, & quod vetusta omnia vt Apostolus inquit, veterat, quod omniũ antiquarũ ceremoniarũ, rituũ, figurarũ spiritũ & veritaté in se cõtinet, quod vnũ omniũ maiorũ nostrorũ desiderio satisfacere potuisset. est inquã summa, ac veluti caput quoddam omnium beneficiorum, quæ virtute Christi Iesu

Ieſu Nazaræni crucifixi, & reſuſcitati atque ad cælum ſublati, pijs hominibus ſibiq. chariſſimis contingere ſolent. Eſt diuina illa paracleti ſpiritus promiſſio, quem qui cæleſtis patris dono Chriſto rogante ſortiti ſunt, cæleſti regni hæredes & diuinæ conſortes naturæ efficiuntur, regnumque ipſum Dei intra ſe habentes, eius quæ in mundo eſt concupiſcentiæ corruptionem fugere conſueuêre. Inter cætera ſigna quibus de vẽturo redemptore Deus teſtatur, quinque præcipue obſeruanda traduntur, quæ omnium ſpiritualiũ ſignorum, veluti quædam ſunt capita, ad quæ cætera referantur. Atque hæc omnia non tam externa aliqua ſpecie, quàm interna animorum virtute in hominibus ſpectanda fuerant, ita vt ſuo ipſorũ ſenſu & experimento, viuoque teſtimonio ac cæleſti quadam certitudine & fide, quæ omnem ſenſum, omnem humanam ſcientiam ſuperaret, ea diuini verbi veritas probaretur, ſicut ſcriptum de illis teſtibus & teſtimonijs eſt: Vos teſtes mei Iſa.43.
dicit Dominus & ſeruus meus quem elegi, vt ſciatis & credatis mihi, & intelligatis, quia »
ego ipſe ſum, qui loquebar, ecce adſum. Atque hæc ſigna ſi referẽda nunc nobis forent, »
longiorẽ ſuppeditarent materiã, q̃ vt capere hic locus poſſet. quorũ cõmoda & oportuniſſima ſedes in D. Pauli epiſtolis collocata eſt. vnũ tamen ex his hoc in loco pro dignitate tractare tenuitas noſtra recuſat; pro neceſſitate verò perſtringere ratio ipſa poſtulat, ea aũt vna ex ijs rebus eſt, quas Diuinus ille Meſſias in his qui ſe verè colerent, pro virtutis ſuæ & promiſſionum ratione efficere debuit & potuit. id fuit, vt diuinum, hoc eſt, ſuum patriſque ſpiritum ſuis omnibus communicaret, atque eo modo nouam & ab humanis ſenſibus remotam Dei notitiam impartiret. Vnde id euenturum fuit, vt illi in nouã vitam in nouoſque homines mutati, præſtantiſſimo virtutis & integritatis exemplo, & grauiſſimo Chriſti efficientiæ & veritatis teſtimonio cæteris hominibus eſſe poſſent. Atque ita diuinitus decretum fuit, vt ad primum alia etiam planè diuina conſequerentur ſigna, vt ſunt vaticinia, multarum linguarum ſine diſciplina aut exercitatione peritia, ſanandi & docendi diuinitus comparata facultas, & quæcunque ſunt eius generis, quas gratiarũ diuiſiones Apoſtolus nominat. atque hoc totum ſignorum præcedentium & conſequentium genus à Ioele hoc in loco indicatur, qui quo tempore, quibuſque modis diuinã veritatem inquirere, veſtigare & probare oporteret, hoc oraculo prædicens docuit: [*Et erit poſt hæc.*] quando hæc futura eſſent, initio indicauit; nempe poſt ſecula illa ferrea, quibus Deus humano generi infenſus adhuc erat, poſtquã illa vmbra & nox lucis aduentu euaneſceret, cum iam ille rerum ſtatus qui vatis temporibus vigebat, in hunc felicem quem noſtra tenent ſecula, conuertendus eſſet: itaque verba illa, *poſt hæc*, non ſignificant conſequentiam omnium quæ dicta ſunt, nam ſimul cum quibuſdam alijs ex rebus illis diuinis, quas adnotauimus, hoc etiam erat euenturum; vt cum reconciliatione hominum in diuinam gratiam, ſed, *poſt hæc*, præſentium rerum ſignificat ſtatum, quod ſignificaret, ſi, poſt hos dies, dixiſſet. atque hæc diſputatio Hebraicè ſcientibus eſſet omnino ſuperuacua quippe Hebraica verba id quod adnotauimus planè exponunt. [*Et erit poſt ſic.*] quem locum à nobis noſtraque ſententia diuus Petrus publicè eſt interpretatus. In nouiſſimis, inquit illis diebus [*Effundam de ſpiritu meo ſuper omnem carnem.*] Hoc maximo & præſtantiſſimo Dei dono Chriſti efficientia donandi erant, quicunque illi crederent & dicto obedientes eſſent, vt diuini ſpiritus abundantia imbuti & renouati, filij Dei homines in terris planè diuini redderentur. atque huiuſmodi beneficium non ſolùm Iſraëlitico populo, ſed omnibus, quicunque Domini nomen purè ſancteque inuocaturi eſſent, commune erat futurum; carnis enim appellatione in ſacra lingua non omnia animantium genera, ſed tantum humanum continetur, id autem veriſſimum eſt, cum adiuncta verba rem ad viuentem carnem pertinere declarent, cuiuſmodi verba ſunt, adorare, ingemiſcere, bene dicere, iactari, gloriari, & quæ ex hoc verborum genere deducta ſunt nomina, vt gloria, pulchritudo, ſuperbia, concupiſcen- Iſai.40.
tia, &c. vt, Omnis caro fœnum. &, Benedicat omnis caro nomen ſanctum eius. atque Pſal.144.
ſexcenta alia id genus exempla. ſi verò ad mortuam carnem ſpectat oratio, aliorum etiam animalium genera, etiam piſcium ea res comprehendit. vt, Carnem cum ſanguine non comedetis. Largam autem & copioſam eius ſpiritus abundantiam fore verbum illud, Gen.9.
effundere, declarat; nam effuſionis ratio certum ipſa ſibi modum nec præſcribit, nec eius qui effundit animo & largitati ponit, quacunque in re effuſio conſideretur. vt, Effunde iram tuam in gentes quæ te non nouerunt. &, Non effudit omnem iram ſuam. & Pſal.78.

Effudit

Effudit super nos misericordiam suam. Est itaque effusio parcitati omnino aduersa. Huiusmodi figura exteri auctores in largitate, & profusione describenda vsi sunt.

Horat. li.2. od.14. *Absumet hæres Cæcuba dignior Seruata centũ clauibus: & mero Tinget pauimentũ superbo.*

Abundantem ergo spiritus sui copiam se facturum promittit Deus, atque id ante Christi mortem, resurrectionem, & in cælos cum triumpho ascensum, omnis quidem caro desiderauit, nulla tamen obtinuit, nondũ enim spiritus sanctus erat datus; quia nondũ Christus fuerat clarificatus. (Ioan. 7.) Est autem duplex diuini spiritus in ijs, qui eo fruuntur, efficientiæ genus, alterum quidem vitæ renouatio, ac nouæ Cuiusdã respirationis planè diuinæ vsus, quem nemo scit, nisi qui accipit; magnã nimirũ in hominibus mutationem ab omni humana humilitate longè remotã. (Philip. 3.) Quippe omnia alia vt stercora reputabat. propter eminentem in se Christi scientiam, ad cognoscendum eum & virtutem resurrectionis eius & societatem passionum i lius. Itaque hoc genus ad eius ipsius, in quo est vtilitatem, sanctificationem & cælestem felicitatem propriè pertinet. Alterum autem genus est eorum, quos hic spiritus corripuerit ad res publicè gerendas effictio, & diuina quædam conformatio; eaque contingit ijs, quos Deus non tam sui ipsorum, quàm aliorum causã publicorum munerũ & gerendarum rerum administratores creat; cuiusmodi sunt reges, vates, sacerdotes, pontifices, apostoli, doctores, belli duces, & peritissimi etiam artifices. atque harum rerum distinguendi causã, alterum genus nos sanctificationis spiritum, alterum verò officij, siue ministerij nominare consueuimus. quæ verba perpetua nobis in commentando esse placet, vt non semper descriptionibus annotationibusque sit opus. vtrunque verò hoc in loco à Vate indicatur; prius illud omnibus seculis ad Christi vsque tempora exoptatissimum quidem, ignotum tamen, atque hoc posterius antiquis etiam temporibus celebratum ac frequens. Alterius verò virtus & vis similis esse debuit ille virtuti spiritus, quo Christus repletus à patre fuit, de quo scriptum est. (Esai. 11.) Et impleuit eum Dominus spiritu sapientiæ & prudentiæ, spiritu scientiæ & intellectus. hoc spiritu præcipuè imbuendos esse homines, qui ad diuinam gratiam Christi opera & virtute reconciliarentur; hoc inquam spiritu implendos omnium nobis prophetarum arcana folia promittunt. deinde etiam alia præsentis reconciliationis signa Christianæ veritatis fidem apud omnes homines factura prædicuntur. Triplex autem in vniuersum diuinæ gratiæ signorum genus illis temporibus desiderari, quibus Deus maximè orbi infensus fuerit, diuinus Psaltes querebatur: (Psal. 73.) Signa nostra non vidimus, iam non est propheta, & Deum non est cognoscens vsquequo? omnia hæc argumenta renouanda instaurandaque esse prædicit, „ cum ætas illa felicissima humanæ redemptionis continget. atque ita diuinæ cognitionis „ vaticiniorum & signorum abundantiam futuram. spiritum autem cognitionis Dei super omnem carnem effundendum & promissum fuerat, & in ipso veritatis argumento ostẽsum demonstratumque est, & tandem futuris temporibus abundantissimè demonstrabitur: non enim solùm Iudęos Israëliticamque gentem hoc beneficio affectos fuisse, sed etiam gentes Cornelij Centurionis familia & Samaritanorũ Ecclesia declarauit. Quam rem sapientissimè diuus Petrus ex hoc ipso Ioëlis loco ad Christi virtutem, veritatem & gloriam pertinuisse disseruit: (Acto. 10.) Hoc est, inquit, quod dictum est per prophetã Ioël. Et erit in nouissimis diebus dicit Dominus, effundã de spiritu meo super omnẽ carnẽ. (Acto. 2.) Abundè aũt „ effusum esse D. Paulus testatur, quẽ, inquit, effudit super nos abundè, ac spiritum quidẽ „ hunc cognitionis multis tum prophetis, tum alijs effundendum communicandumque esse, sed ministerij spiritum certis hominibus esse impartiendum, nullo tamẽ aut ætatis, aut sexus delectu. sed illud ad hanc rem considerandum est, somnia visionesque prophetiam dici, prophetiam verò cum his generibus non necessariò cõnecti: quanquam enim omne oraculum, omnis visio & somnium omne diuinitus immissum, prophetia aut vaticinium sit, non tamen omnis prophetia, visio, aut oraculum, aut somnium est. Nam qui diuino spiritu correpti de magnis ac diuinis rebus canunt, aut disserunt, aut etiam concionantur, aut ad diuinam aliquam poësim rapti choreas agunt, deique prædicant laudes, hi omnes & si futura non præuideant, tamen vaticinari siue prophetare dicuntur. (1. Reg. 11.) atque in eorum Vatum grege Saul olim semel atque iterum enumeratus est, & illi etiam postea, qui varijs linguis locuti magnalia Dei cum summa spectantium admiratione prædicabant. erat autem illud tam viris, quàm mulieribus frequens collegium. Nm præter vndecim apostolos alij etiam optimi viri erant cum mulieribus, &

Maria

Maria matre Iesu, & fratribus eius perseuerantes vnanimiter in oratione. qui omnes Iudæorum & Israëlis quidem filij & filiæ vbi diuino spiritu imbuti fuêre, prophetare cœperunt, vt adimpleretur hoc quod dictum est: [*Et prophetabunt filij vestri & filiæ vestræ.*] [Acto.1.] Omnibus ergo gentibus spiritum diuinæ cognitionis abundanter esse cõmunicandum, vt in veritate compertum sit apud Deum personarum acceptionem nõ esse, sed in omni gente qui timet Dominum, eum illi esse acceptum. [Acto.10.] eum à tenebris ad diuini nominis cognitionem, ad salutis suæ vsum, ad diuinarũ rerum prędicationem esse admittendum, sicut scriptum est: Tunc conuertam populo meo labium clarum, vt inuocent omnes in nomine Domini, ineffabili. [Sophon.3.] Illud etiam quod additum hoc in loco est.

Et etiam super seruos & ancillas effundam spiritum meum.

AD IDEM effusionis spectat genus, de quo dictum hactenus est, sed certas tamen personas hoc loco appellari ratio ipsa arguit, quę propriè serui & ancillæ dicentur: nam de seruis & ancillis Hebræorum qui ex alijs gentibus aut orti, aut oriundi essent, sermonem haberi nihil opus fuerat, cùm eiusmodi omnes nomine omnis carnis continerentur, sed ita hæc ratio sese habet. Prior illa sententiæ & promissionis pars ad omnem auream noui Testamenti ætatem pertinet, in qua diuini spiritus effusio per euangelij prædicationem omnibus omnium nationum hominibus cõmunicanda erat, atque alij quidẽ alios tempore antecessuros, donec tandem omnes in vnum ouile reducti manifesto labio diuinum nomen summis laudibus prosequantur. sed tamen vt huius rei veritas constaret, atq. hæc spes omnes homines vt ad illam felicitatem rectis studijs contenderent, incitare posset, hanc ob caussam primis illis diebus, quo hæc promissio suum euentum habere cœpisset, multis ex omni gente testimonijs cõprobatam cõfirmatamq. huius sui dicti & conuenti veritatem atque constantiam esse voluit Deus, multosq. de ea re in mundum testes produci, quibus certissima diuini Messiæ caussa esse confirmaretur; sed inter hos præcipuè eos esse voluit, qui vnà cum diuino illo suo Messia à principio prædicationis Euangelij fuissent versati & testes fuissent omnium quæ in nobis factæ sunt rerum, & ministri fuerint sermonis. [Luc. 1.] horum certus numerus fuit, quos ad eam rem delectos, vt eidem etiam Euangelium annuntiandi ministerio operam nauarent, atque in id studium quisque pro sui muneris ratione incumberent, huius maximi doni expertes esse non est passus, sed eorum imprimis laborem his diuini spiritus honoribus, præmijs atque splendore decorandos instituit. Hi autẽ duodecim Apostoli & septuaginta duo discipuli fuerunt cum Maria matre Iesu & mulieribus, quæ Iesum à Galilæa fuerant secutæ, & ministrabant ei de facultatibus suis & Euangelij ministros ipsos pro sua parte iuuanbát hos seruos antea vocatos ad amicitiam demum diuinique regni consortium admittẽdos Christus ipse fuerat pollicitus. [Ioan.15.] iam non dicam vos seruos, sed amicos, seruus enim nescit quid faciat Dominus eius. Vos autem dixi amicos, quia omnia quæcunque audiui à patre meo nota feci vobis; vbi enim spiritũ sanctum acceperunt, tunc cognouerunt quòd de ijs rebus locutus illis Magister fuerat, antea omnia maxima illa mysteria quidem ex eo audita illis fuerát, tamen in obscuro incertoque latebant quoad spiritus ille veritatis venit, à quo omnem veritatem sunt edocti. Igitur Apostoli atq. discipuli & mulieres illæ piæ hoc in loco tum præcipui cuiusdam honoris, tum maioris certitudinis caussa appellantur: æquum enim fuit, & ad Christi veritatem firmandam cõmodissimum, vt ea primum dignitas ad eius discipulos & asseclas deferreretur qui illius impartiendæ auctor antistesq. esse dicendus esset. Itaque illud etiam priuatam quandam & præcipuam honoris habet notationem; quamobrem non quoscunque seruos & ancillas, sed Dei tantum seruos & ancillas, qui eidem Euangelij prædicãdi ministerio operá darent, hoc in loco interpretari, præterquá quod res ipsa atq. ratio postulat, diuinus etiá interpres Petrus nos docuit, dicẽs: Et quidẽ super seruos meos & ancillas meas effundam de spiritu meo in diebus illis, & prophetabunt. [Acto.2.] quod verò addidit, prophetabunt, illud intelligere voluit, seruos & ancillas eius quidem spiritus effusione decorãdos augendosq. esse, cuius virtute Deum cognoscerét, & admirandis modis, vt à nobis explicatũ est, prædicarent. neque minorẽ suam ipsorum rationem hac in re futuram, quam fuerit omni carni promissa ratio. Atque hæc quanta potuimus breuitate de primo illo signo dicta nobis sunt, de spiritu inquam sanctificationis & agnitionis Dei, quod signum à Psalte requirebatur dicẽte: Et non est nobiscum

cognoſcens vſquequo? in illis enim diebus cùm ſeſe primum diuina hæc explicare cœpit ratio, multi fuêre qui cognoſcerent; in primis autem ſerui & ancillæ, qui virtute magna reddebant teſtimonium reſurrectionis & virtutis Chriſti Ieſu. Secundum verò diuinæ viſæ gratiæ ſignum, quod ab antiquis illis deſiderabatur, illud fuit: Iam non eſt propheta. huic ſigno ſeſe cumulatè ſatisfacturum Deus promiſit: [*Et ſenes veſtri ſomnia ſomniabunt, & iuuenes veſtri viſiones videbunt.*] Quanquã omne prophetiæ genus diuinũ planè ſit, & longè ab humana facultate remotũ, quod & illi intellexerunt, qui dicebant:

Acto.

Horat.

Prudens futuri temporis exitum
Caliginoſa nocte premit Deus.

Tamen in prophetiarum modo & ordine gradus quidam ſunt: aliud enim eſt genus quod vigilantibus quidẽ & ſentientibus; aliud quod dormientibus per quietem viſere datur. atque id quod vigilantes monet prius quidem atque dignius eſſe nonnullæ rationes probant: vtrumque autem diuinum certiſſimumque eſſe conſtat. Plerunque autem vſuuenire ſolet vt hæc genera hominibus accommodentur pro naturali cuiuſque modo idoneaque ratione. ita vt dicendæ res paſtoribus & ruſticioris vitæ hominibus earum quibus aſſueuêre rerum ſimilitudinibus oſtendantur & pronũtientur, qui verò ad vrbanas & ciuiles rationes vitam inſtituerint ij aliud & ſpectaculorum genus intueantur & ciuili magis vtantur ſermone. Iſaias & Amos huius rei argumento nobis eſſe poſſunt: ſed hæc ratio longior eſt & proprium ſibi ſermonem ad diſſerendum poſtulat. Breuiter verò dicimus ſenes homines ſecundum naturæ habitum ad ſomnia, iuuenes verò ad viſionẽ magis eſſe idoneos: Nam ſenibus ob eam, quæ ætate colligitur humiditatem, & ob longum rerum experimentum atque vſum maior cogitationum & imaginum copia ineſt, & firmius hæret, ex quibus viſendarum rerum ſimilitudines & ſpectra commiſceri atque componi cõmodius poſſint. his autem imaginibus permotis & certo ordine collocatis ſomnia illis grata veriſſimaque à numine mittuntur. At verò iuueni tum ætatis ipſius imprudẽtia, tum feruor ipſe calorq. iuuentæ & minorem rerum vſum paucioreſque cogitationes ſuppeditant & quas ſuppeditarunt, facilius diſſipant: declarant autem & hoc quæ ſecundum naturam fiunt in ipſis ſomnia, quæ rariora quidẽ multò, quàm in ſenibus ſunt, eaque de leuiſſimis rebus, quales ipſi nimirum cogitare & commentari interdiu ſolent, quorum euigilantes non recordantur. horum ergo & ætati & habilitati viſionis ratio multò aptiùs conuenit; vt ſi his vaticinij munus deferendum ſit, vigilantibus non ſolùm rerum & imaginum miſtiones & compoſitiones, ſed res etiam ipſæ atq. imagines, quarum illi penuria laborant, ſuppeditẽtur. facile ergò locus hic explicari poteſt, ſi res ad eam, quam diximus, rationem referatur. Neque verò omnes quotquot ſpiritum ſanctum acceperint, his modis vaticinaturos eſſe præcinit, ſed ſpiritum in omnem carnem eſſe effundendum, prophetas autem non omnes, ſed certos quoſdam omnis ætatis, tum ſenes, tum etiam iuuenes eſſe futuros: Nam cùm ſpiritus ſanctificationis ſingulis ad propriam ſalutem neceſſarius ſit, ſingulis etiam promittitur: ſpiritus autem miniſteriorum & diuiſiones gratiarum nõ tam ipſorum quibus contingunt, quàm aliorum hominum cauſſa datur; cùm autem non neceſſarium ſit omnes miniſtros eſſe, ſed quoſdam qui miniſtrẽt, multò autem plures quibus miniſtrandum ſit, res ipſa reique ratio poſtulat, vt ex tanta multitudine certi quidam deligantur, quibus aliorum cura ſtudium & miniſterium credi committique poſſit, ſicut ſcriptum eſt: Vnicuique autem datur manifeſtatio ſpiritus ad vtilitatem aliorum: alij quidem, per ſpiritum datur ſermo ſapientiæ, alij autem ſermo ſcientiæ, ſecundum eundem ſpiritum, alteri fides in eodem ſpiritu, alteri gratia ſanitatum in vno ſpiritu, alij operatio virtutum, alij prophetia &c. hæc autem omnia operatur vnus atque idem ſpiritus diuidens ſingulis prout vult. Quoſdam ergo vates qui futura prædicerent, aut abſentes perſpicerent res illis diebus quibus ſpiritus dandus eſſet, futuros, diuinum verbum prædixit, & re ipſa præſtitit: nam multi Apoſtolorũ temporibus huius ordinis homines fuerunt, vt Antiochenſe collegiũ illud in quo Barnabas & Simon qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrænenſis, & Menahen, & Saulus, atque alij; Agabus etiam ille qui famem futuram prædicit & Chriſtianorum rebus conſulendum curauit, Iudas præterea & Silas qui Chriſtianos ad laborum & ſuppliciorum tolerantiam prædicentes hortabantur; nec non & tres illæ virgines Philippi Cæſarienſis Euangeliſtæ ſorores: atque hi alijque omnes tum iuuenes, tum ſenes huius promiſſionis veritatem & conſtantiam re ipſa comprobarunt.

Gale. 3. & 2. de temper. Ariſto. lib. 2. de anima.

1. Corint. 12. » » »

Actor. 13. » »

Actor. 15.

Tertium

Tertium porrò argumentum quod Psaltes eorum nomine requirebat qui Israëlitarum res iacentes & à numine desertas querebantur SIGNA erát. Signa inquit nostra non vidimus, huic rei suas etiam prædictiones asscribit Vates, certis tamen rationibus distinctas; vt intelligi facilè possit ab ijs, qui diligenter attenderint ad quam partē vnaquæq. pertinere possit ratio. Ac in signorum & prodigiorum ratione cōsideranda illud obseruandum est, omnia in vniuersum signa & prodigia, miraculorum duplicem portendere significationem vt duplici etiam naturæ suæ genere constare; atque vnum quidem genus signorum est, quod siue in cælo, siue in terra, siue in mari fluminibúsue editum sit, terrorem & metum hominibus incutit, & diuinam indicat iram, vltionemq. portendit futuram. cuius generis sunt, serpentium & draconum visæ species, aquarum in sanguinem mutati colores, imminentium imbrium grandinumque procellæ, fulgura etiam & tonitrua, volantesque ignes & maris fremitus, aut fluuiorum recursus, & quęcunq. aut in sublimi, aut humi fieri præter naturæ ordinem rationemque accidet: Namque hæc diuinæ iræ indicia sunt, & paratū à superis aduersus mortales bellum veluti tubarū signa quædā præcinere solent. in his etiam prælia aduersus alias gētes facta sint, atque hæc omnia humanos animos sibi metuentes turbare & vehementi pauore afficere consueuêre, sicut scriptum est: Etenim irruit in nos terror vester, & languerunt omnes habitatores terræ. Iosue 2. Audiuimus quod siccauerit Dominus aquas maris rubri ad vestrum introitum, quando egressi estis ex Ægypto, & quæ feceritis duobus Amorrhæorum regibus, qui erant trans Iordanem. & hæc audientes pertimuimus, & elanguit cor nostrū, nec remansit in nobis spiritus. & illud etiam Gabaonitarum ad hanc rem facit. Venerunt, inquiunt, serui tui in nomine Domini Dei tui. Audiuimus enim famam potentiæ eius cuncta quæ fecit in Ægypto &c. Iosue 9. & illud: Postquam ergo audierunt omnes reges Amorrhæorum qui habitabant trans Iordanem ad occidētalem plagam, Iosue 5. & cuncti reges Chananæorum qui propinqua possidebant magni maris loca quòd siccasset Dominus fluenta Iordanis coram filijs Israël donec transirent, dissolutum est cor eorum, & non remansit in eis spiritus timentium introitum filiorum Israël. Itaque huiusmodi miracula & signa quæ terrorem natura sua humanis animis inijciunt, & quæ naturam rerū sic mutare solent, vt corrumpere videantur, irati & vltionem parantis numinis indicia portentaque sunt. Alterum verò genus signorum est, non minus quàm illud superius admirandum, mite tamen & placidum, & ad hominum vtilitatem proprius pertinens, quod non diuinæ iræ timorem, sed gratiæ potius spem fidemque faciat. qualia sunt ventorum procellarum ac tempestatum in melius permutatio, morborum & difficillimarū ægritudinum subita curatio, deperditorum membrorum aut sensuum restitutio & mortuorum etiam excitatio, & quæcunque ad commodum potius atque ad naturæ salutem referri possunt. huiusmodi enim quæ sunt, Deum propitium præsentemque, & eorum apud quos hæc edūtur signa, saluti consulentem probant, sicut scriptum est: Deus ipse veniet & saluabit nos, tunc aperientur oculi cæcorum, Isaiæ.35. & aures surdorum patebunt, tunc saliet sicut ceruus, claudus, & aperta erit lingua mutorum. Ex quibus rebus illud consequitur, ipsa diuinorum signorum genera inditio hominibus esse, cuiusmodi erga se Dei mentem & consilium interpretari, expectareque conueniat: nam si ex illo priori genere prodigia sint, iratum & vltorem: si verò ex posteriori hoc, placatum, propitium & salutarem experiri est. Duplex autem Christi in orbem aduentus à sacris olim vatibus prædictus atque hominibus expectandus fuit: alter quidem omni hominum generi suauissimus optatissimusque cùm totius orbis redemptor atque seruator venturus erat, diuinæque pacis, gratiæ & reconciliationis interpres & procurator, nemini malum aut damnum, sed omnibus quicunque se reciperent, salutem, libertatem & diuini regni deferens hæreditatem, Ioan 3. sicut scriptum est: Non misit Deus filium suum, vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsum. huius autem aduentus & felicissimi nuntij atque negotij posterioris illius generis signa & miracula argumento fore, & à vatibus (vt iam citauimus) prædictum fuerat, & ab ipso veniente præstitum firmatumque est, atque ab ijs, qui rem sapientissimè examinarunt, est approbatum. Euntes, inquit, renuntiate Ioanni quæ vidistis Matth.11. & audistis, cæci vident, surdi audiunt, claudi ambulant, læprosi mundantur, mortui resurgunt, pauperes euangelizantur, & beatus est qui in me non fuerit scandalizatus.

Alter

Alter autem Christi aduentus vt pijs & sanctis hominibus, quorum rarior copia est, desiderandus potius, quàm timendus, sic cæteris mortalibus omnibus, imò & dæmonum etiam generi vehementer metuendus horribilisque est; cùm eum quem homines seruatorem agnoscere ac recipere noluerunt, neque mansuetum asina vectum regem salutare, iudicem tandem & vltorem experturi erunt, venientemque in nubibus cæli, & in flamma ignis, dantem vindictá ijs qui non nouerũt Deum, & qui non obedierunt Euangelio gloriæ Christi, qui pœnas dabunt æternas, cùm venerit iudicare impios & admirabilis fieri in sanctis suis. [2.Thess.1.] Atque hunc alterum aduentũ horrenda illa prioris generis signa certis temporibus præcessura esse diuinis oraculis accepimus, ex quibus vnum hoc apud Ioëlem est:

Et dabo prodigia in cælo, & in terra, sanguinem, & ignem, & vaporem fumi. Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem: antequam veniat dies Domini magnus & horribilis.

ATQVE equidem non satis illam tantam Pharisæorum aut insipientiam mirari, aut malitiam accusare queo, qui vtrunque hoc signorum genus ita confundebant & perturbabant, vt vtrumnam ad vtra tempora pertineret non cernerent, aut si maximè perspexissent, tamen eam rationem omnem rudi & simplici populo inuidebant, vt Christi Iesu dignitatem & splendorem obscurarent, signum de cælo petentes. quamobrem meritò à Christo generatio praua & peruersa audierunt. Pertinet ergo hoc signorum & prodigiorum genus ad eam quæ primum Christi seruatoris aduentum secutura erat vltioné, quæ impijs & sceleratissimis hominibus æternũ allatura esset exitium. Etenim cùm ab initio mundi ad extrema vsque tempora ita dæmonis astu ac dolo, atque hominũ malitia comparatum sit, vt impij & scelerati homines non solùm virtutis viam deserentes vitio & voluptatibus incumberent, sed eos etiam qui diuersa studia & arduum virtutis iter sequerentur, magnis clamoribus, conuitijs, probris atque iniurijs agitarẽt & probrosa interdum etiam morte afficerent, eam rem aliquando à Deo vindicatũ iri fuit æquissimum. Dicta igitur dies impijs hominibus, & æterna diuini consilij mente præfixa est omnibus mortalibus incerta, vni tantùm Deo constans & certissima; cuius tamen reipsa futura & sine vlla dubitatione expectanda certissima quædam eius generis signa Deus esse voluit; quibus magnam suam ad puniendum vim & potentiam ostendere probareque solet. ea autem erunt partim in cælo, partim in terra: in terra quidem horrenda cruentaque bella, quibus humano sanguine terra ipsa inundet præter aquarum, fluuiorum sanguineum ruborem, cælitus verò coruscus ignis & fulgura fulminaque terram incendent, ex eoque incendio vapor fumi ascendet solis etiam eclipses, quæ secũdum naturam suam metum & tristitiam hominibus afferre solent, nedum si præter naturæ ordinem huiusmodi accidant. vt si sol ipse lumine priuetur, nullo, cur id fiat, lunæ interiectu. Luna aũt eum quem ostendere solet candorem, in sanguineum ruborem mutet, tum verò maximus homines pauor terrorque arripiet: namque irati Dei & vltoris signa sunt, iamque diuinorum bellorum horrenda dari signa incipiunt, quæ tantò vehementius hominũ corda terrebunt, quantò certius ex præcedentibus vaticinijs non casu, sed consilio euenire constabit. Eam autem extremam diuini iudicij diem non æquam omnibus hominibus sortem edet, sed pijs quidem extremam æternamque felicitatem & quietem, omniumq́. tandẽ laborum finem virtutumque præmia; impijs verò miserrimum & lamentabilem voluptatum & vitiorum afferet exitum, & æternas scelerum atque iniuriarum pœnas denuntiabit. hæc ergo signa alijs spem, alijs verò metum afferant necesse est. propterea ait: [*Antequam veniat dies ille Domini magnus & horribilis.*] Pijs quidem magnus, impijs autem & sceleratis, horribilis. [2.Thess.1.] Si tamen, inquit, iustum est apud Deum retributionem ijs qui vos tribulant; & vobis qui tribulamini requiem nobiscũ in reuelatione Domini nostri Iesu Christi de cælo, cum angelis virtutis eius. Quoniam autẽ totus hic locus grauissimo illo Christi de eadem re sermone explicatur, eum sermonem referre non pigebit. [Marc. 13.] In illis diebus, sol contenebrabitur, & luna non dabit splendorem suum, & stellæ cæli erunt decidentes, & virtutes quæ in cælo sunt, cõmouebuntur. Et tunc videbunt filium hominis venientem cum virtute multa & gloria. Et tunc mittet angelos suos, & cõgregabit electos suos à quatuor ventis, à summo terræ vsque ad summum cæli. His autem fieri incipientibus, leuate capita

capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra. A ficu autem discite parabolam &c. Poterant hunc in locum & quæ apud Isaiam, & quæ apud Ezechielem leguntur, afferri, nisi id & breuitatis spacium & lectorum vinceret patientiam. Isaiæ 13. Ezech. 13.

Et erit, omnis qui inuocauerit nomen Domini saluus erit, quia in monte Sion & in Ierusalem erit saluatio & in residuis quos Dominus vocauerit.

IVDICII diem impijs terribilem formidabilemque maximè, pijs verò hominibus magnum, sanctum, omnique auiditate expectandum; vtpote quibus tamdiu desiderata redemptio aduenit. Erit enim dies ille in quo maxima hæc quæ videtur rerũ rationumq. confusio, perturbatio, distinguenda cõponendaque sit. Nunc enim quamdiu hæc mundi humanarum rerum facies durat, quamdiu princeps huius mundi conari molirique aliquid potest, & agni & hœdi & zizania & probata semina permixta sunt, & potior malorũ quàm bonorum hominum sors nonnullis esse videtur. illo autem die exacta iustorum & iniustorum distinctio seiunctioque futura est, atque agnis à dextra constitutis diuersa felicissimaque sors erit; contrà verò hœdis à sinistra locatis erit infelicissima: illi enim iucundissimam illam dicentis vocẽ audituri sunt: Venite benedicti patris mei. isti verò contrà durissimam illam: Ite maledicti patris mei in ignem æternum. Igitur non omnibus terribilis & calamitosa exitialisq. dies illa erit, sed impijs tantum & sceleratis qui non cognouerunt Deum nec obedierunt Euangelio gloriæ eius; pijs verò & iustis hominibus qui veræ religionis studio ardentes honestè laudateque vixerunt, quique ad iustorum ciuitatem societatemq. pertinuerunt, ijs iucundissima dies & serenissima erit. quod autem genus id sit quos æterna hæc felicitas maneat, quibus rebus atque artibus instructos esse oporteat vt ad hoc idonei esse iudicentur, subiunctis carminibus Vates declarat: nimirum eos qui veræ religionis colentes fuerint quique in sanctam ciuitatem recepti à Deo fuerint, & inter ciues sanctorum & domesticos fidei annumerati. Neque enim in illam æternam cælestem Ierusalem migrantibus locus vllus erit, nisi ijs tantùm qui eius quæ in terris est sanctæ ciuitatis ciues verè fuerint; hoc est, nisi ijs qui ad veram catholicamq. piorum Ecclesiam pertinuerint. in illá enim cum triumpho nemo suscipietur qui idẽ in hac probatus miles nõ fuerit. triplici ergo lege & pacto diuina in cælis ciuitate quis donatur si nomẽ Domini inuocauerit, si eius quæ in terris est ciuitatis Ierusalẽ legitimus ciues fuerit (quocunque ortu secundũ carnẽ is extiterit) modo ciuitate Ierosolymitanus, si in hanc ciuitatem diuino consilio & approbatione electus vocatusque sit. Neque enim satis est nomen Domini vtcunq. inuocare & se ad Dei familiam pertinuisse cõtendere, nisi & paterfamilias suum esse agnoscat, & cæterorũ familiariũ moribus & legibus vsum approbet: Non enim omnis qui dicit Domine Domine, intrabit in regnum cęlorum, sed tantùm is qui facit voluntatẽ patris. Quanquam autem omnes ad cõuiuium vocati fuerint, quanquá omnibus promissa ciuitas, non omnibus tamen aut certa aut constans permanensque fuit. Alij namque quoniam non legitimè petierunt repulsam passi exclusiq. sunt; alij verò quoniam abusi tãto honore sunt ciuitate amissa in exteriores tenebras sunt relegati, quibus effectum est, vt ex multis vocatis rari fuerint electi. Nouit autẽ Dominus qui sui sunt, & discedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomẽ Domini: Namq. signatũ esse oportet militem militaribusq. sacramẽtis obligatum, atq. ijs artibus instructum, quæ militiæ imperatori maximè fuerint probatæ. [*Quia in monte Sion & in Ierusalẽ erit saluatio.*] Ecclesiam nobis repræsentauit Ierusalẽ illa olim ab Iudaico populo frequentata & culta; cuius arx & regia in Sion mõte fuerat sita, Ecclesiam inquam Christianã & sanctorũ ciuitatẽ, cuius rex Deus, pontifex autẽ & procurator Christus Dei est, sicut scriptum est: Accessistis ad Sion montẽ, & ciuitatẽ Dei viuentis Ierusalem cælestẽ, & multorum millium angelorum frequentiam, Ecclesiam primitiuorum qui conscripti sunt in cælis, & iudicẽ omnium Deum, & spiritum iustorum perfectorũ, & Testamenti noui mediatorẽ Iesum. Neque verò de nihilo est quòd duæ ciuitates Ierusalaim cõmuni omnium Theologorũ sermone celebrãtur: duplex enim omnino Ierusalẽ est & duplex semper hæc ciuitas fuit, tam ea quæ terrena dicta est, quàm ea quæ cælestis nominatur. Atq. adeò viri Christiani aures nobis integras & apertas vos admouere cupimus, nam ecce mysterium vobis dicimus: Nomen Ierusalaim semper bina terminatione dictum Hebraicè est, quòd semper gemina huius nominis vrbs fuerit. Namq. antiquum quondam ei vrbi, quę in Iudæa sita fuit,

Matth. 10. 1. Corint. 1. Hebr. 12.

Gene. 14. fuit, nomen erat Salem, cuius rex olim Melchisédech in Mosaicis historijs celebratur. Altera verò erat Salem in terra Canaan prope Siloën, apud quam aliquando Iacob pater est versatus. Hebraicæ autem linguæ ratio vsusque habet, vt res quas geminas natura, aut casu, aut consilio esse contigerit dualis numeri nomine appellentur. ea terminatio in aim est. sic oznaim, duas aures; iadaim, manus duas, & reglaim duos pedes significat. sic etiã Iosue 10. quoniam duo oppida Horon nomine erant, Horon superior & Horon inferior, Hornaim vtrunque appellatum est. atque adeò huiusmodi nominis cadentiæ rem, cuius id nomen est, geminam esse arguit. Vt autem inter vtrunque Salaim certa ad distinguendum nota esset, placuit ei quæ in alto sita erat, atque ad Iudæorum & Biniaminitarũ sortem pertinebat nomen facere Ierusalaim, quod propriè ad verbũ, Salem conspicuam & excelsam liceat interpretari. Salem autem simplex nomen ipsum pacis & perfectionis rationem significationemque in se habet. atque ita Ierusalaim cõspicuam & spectabilem pacem ac perfectionem significanter verterimus. Quanquam autem & ea quæ in plano humiliq. loco sita fuit, pacis nomine & perfectionis significatione insignis fuerat, non tamen conspicua pax appellata est, quòd locum teneret humilem, neque se ipsa longè prospicientibus posset ostendere. Hæc adeò omnia nobis cogitantibus præclara quædam & diuina arcana sese aperienda offerunt, quorum rationem ipsum nomen indicat Ierusalaim, quod ad noui Testamenti Ecclesiam significandam fuit vsurpatum. Geminam ergo esse Ierusalaim hoc est geminam Ecclesiam alteram militantem, alteram triumphantem appellatam, nemo ferè eorum qui sacras literas attigerunt, ignorat, & qui in alteram hanc recepti verè fuerint, eos etiam ad illam super cælestem iurè admitti ipsius diuini pontificis decreto accepimus, qui cum Petro regni claues se crediturum polliceretur, Quodcun-
» que, inquit, ligaueris super terram, erit ligatum in cælis, & quodcunque solueris super
» terram, erit solutum in cælis. Huius autem ciuitatis ius & ratio omnis planè cælestis est, nihilque terreni aut humani in se habet; neque enim vlla tanta vis aut virtus in terris esse potuit, vt cælestem & diuinam ciuitatem hic constitueret, nisi diuina virtus & efficientia cælitus missa eam rem pararet & efficeret, nisi pontifex & minister aliquis diuinus, esset, qui cælestem ciuitatem in terris institueret atque adornaret, idque ius hominibus in eam suscipiendis communicaret, sine quo iure nemo homo diuina ciuitate, aut dignitate donari potuit. hoc autem ius spiritus sanctus est, quem dedit Deus omni-
Ephe. 1. bus obedientibus sibi, qui est pignus & arra, & certitudo hæreditatis eorum, qui acce-
» perint. cuius quidem spiritus qui participes fuerint, filij Dei nominantur. & sunt; atque
» ij iam pace, iam perfectione diuina, iam diuinæ ciuitatis commodis hic etiam in terris fruuntur. sunt & alij qui ad hanc ciuitatem aspirant, eamque dignitatem, eam felicitatem omnibus votis expetunt atque ad eam pro sua facultate promerendam omnibus studijs contendunt. hi etiam nomen Domini inuocant. sed hi vel ad antiqua tempora, vel ad nostra pertinent, qui antiquis temporibus fuêre antequam constituta in terris hæc ciuitas esset, antequam de cælo descendisset, viuentes illi quidẽ ciuitatis diuinæ sperandę promissionem habuêre, nunquam tamen admissi sunt dum viuerent; postquam verò vita hac functi sunt, vbi iam constituta ciuitas est, donati sunt ciuitate non hac Ierusalem in terris militante, quam mirum in modum expetierant, sed illa triumphante, quæ pro sui ordinis ratione contingere illis potuit. neque verò illa super cælestis vlli hominum patuit
Ioan. 3. donec cælestis hęc in terra constituta fundataque fuit, sicut scriptum est: Nemo ascendit
» in cælum, nisi qui descendit de cęlo, filius hominis qui est ad dexteram patris. Atqui eius
» quem diximus ordinis antiqui illi viri fuerunt, vt Abraham, Isaac, & Iacob, & cæteri qui
Heb. 11. nullam sibi certam in terris sedem esse arbitrati sunt, sed expectabant fundamentum habentem ciuitatẽ. Nostræ verò aureæ ætatis, hoc est, noui testamenti homines pij hac præter alia multa hoc etiam honore, hac dignitate, hoc admirabili beneficio affecti sunt, vt multi ex eis paratæ iam & constitutæ ciuitatis non solùm iure & nomine, sed libertate etiam atque immunitate viuentes sentientesque fruerentur. Præclara equidem atque antiquis etiam sanctis inuidenda felicitas, vt qui postremi ad laborem vineæque culturam vocati fuerint, primi omnium tantæ dignitatis vsum fructumque capiant, de qui-
1. Pet. 2. bus scriptum est. Vos genus electũ, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis. quos non hospites & aduenas vt antiquos illos, sed ciues sanctorum & domesticos Dei
Ephe. 2. iam Apostolus gratulando appellat, superædificatos supra fundamentũ apostolorum & prophe-

prophetarum. Huius ciuitatis ius in fide tantũ & ſpe huius noſtrę tempeſtatis hominibus iam fere ab hinc mille annis contingit; paucis verò reipſa & vſu; noſtra enim culpa fit, vt minus frequens modò ciuiũ copia ſit eorũ qui ſpiritũ ſanctũ in ſe habeant, quam Apoſtolorũ temporibus fuit. ſed futurũ aliquãdo diuino beneficio eſt, vt cæleſtis illa ciuitas iterũ reſtituatur, magnaq. tum eorũ qui in cælo, tum eorũ etiam qui in terra degent frequẽtia gemina hæc Ieruſalẽ celebretur, vt impleatur quod dictũ eſt per myſteriographũ dicẽtẽ: Et ego Ioannes vidi ſanctã Ieruſalaim nouã deſcendentẽ de cælo à Deo paratã ſicut ſpon- Apoc. 21. ſam ornatã viro ſuo: Et audiui vocẽ magnã de Throno dicẽtem: Ecce tabernaculum Dei » cum hominibus, & habitabit cũ eis, & ipſi populus eius erũt, & ipſe Deus cũ eis erit eorũ » Deus. & iterũ inquit: Et ſuſtulit me in ſpiritu in montẽ magnũ & altũ, & oſtẽdit mihi ci- » uitatẽ ſanctã Ieruſalẽ deſcendentẽ de cælo, habentẽ claritatẽ Dei, & lumẽ eius. & cætera » quæ ſequuntur. Qui legit intelligat, aut vt intelligat illud, quod in eodẽ capite ſcriptũ eſt, agat: Qui vicerit poſſidebit hæc, & ego ero illi Deus, & ille erit mihi filius. itaq. quicunq. » huius cæleſtis Ieruſalẽ ciues iam & domeſtici ſunt, ciuitatis libertate & immunitate vtũtur. pacẽ illi quidẽ & perfectionẽ etiam in hoc humili terræ loco cõſtituti habẽt, ſed non ita conſpicuã, non ita apertã, vt illi qui ſuperiorẽ incolunt Ieruſalẽ, quibus loci ipſe ſitus, & natura perpetuã, ſtabilẽ & omnibus manifeſtã felicitatẽ reddit: Etenim cælũ ipſum ſua natura ſecuritatẽ incolentibus promittit, quo nihil earũ quæ in inferiori loco cõtingunt, calamitatũ, perturbationũ tenebrarũ, nihil deniq mutationis pertingit. hanc autẽ rem ſic Apoſtolus exponit: Propter hoc mundus non nouit nos, quia non nouit Deũ. Chariſſimi, 1. Ioan. 3. nunc filij Dei ſumus, & ſi nondũ apparuit quod erimus, Scimus quoniam cùm apparuerit » ſimiles ei erimus. Quicunq. igitur vel ex antiquis qui nomen Domini verè inuocantes ad » diuinæ ciuitatis ius nomenq. pertinuerint, vel ex noſtris qui iã in ipſam ciuitatẽ cõſcripti receptiq. fuerint, quos reſiduos Vates hoc in loco nominat, oẽs ij ſalui erunt: namque eos ſolos, quibus ciuitatis & ſocietatis huius ius & nomen ratioq. cõmunis fuerit, eius ſalutis conſortes eſſe voluit Deus. ac propterea ait: [*Quia in monte Sion & in Ieruſalem erit ſaluatio ſicut dixit Dominus, & in reſiduis quos Dominus vocauerit.*] In Hebraico exemplari verbũ eſt KARA, quod vocare, appellare & legere etiam ſignificat. atq. eo quidẽ verbo elegãtiſſimè קרא hoc in loco Vates eſt vſus. nam quamuis vniuerſum hominũ genus in libro vitę deſcriptũ fuerit, à multis tamen eſt commiſſum vt eorum nomina de eo libro delerentur, ſicut ſcriptum eſt: Qui peccauerit mihi, delebo eum de libro vitæ, & alio in loco: Si quis dimi- Exod. nuerit de verbis libri prophetię huius, auferet Deus partẽ eius de libro vitę, & de ciuitate Apoc. 22. ſancta. Et qui vicerit ſic, veſtietur veſtimẽtis albis, & non delebo nomẽ eius de libro vitæ. Faciam illum columnã in templo Dei mei, & foras nõ egredietur amplius, & ſcribã ſuper Apoc. 3. eum nomen Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei nouæ Ieruſalẽ, quæ deſcendit de cælo, à Deo meo. Atq. adeò qui electionis rationem hoc modo non intelligit, is planè eam rem totam ignorat, & ſacrarũ de ea re literarũ argumenta non aſſequitur, in quibus quidam aberrantes naufragiũ fecerũt. Igitur quo tempore hęc agnorũ ab hœdis ſeparatio futura eſt, Deus librũ vitæ leget, & ſingulorũ quæ in eo ſcripta permanſerint nominibus appellatis ciuium ſcilicet & peregrinorũ ſuorum atque alienorũ militum habebit delectum, ſicut ſcriptum eſt: Et erit omnis qui relictus fuerit in Ieruſalem, ſanctus vocabitur omnis Isaiæ 4. ſcriptus ad vitam in Ieruſalem, & apud Danielem: Et in tempore illo ſaluabitur populus » tuus omnis qui inuentus fuerit ſcriptus in libro vitæ. »

CAPVT III.

*Q*VIA *ecce in diebus illis, & in tempore illo cùm conuertero captiuitatẽ Iudã & Ieruſalem: Congregabo omnes Gentes, & deducã eas in vallem Ioſaphat: & diſceptabo cum eis ibi ſuper populo meo & hæreditate mea Iſraël, quam diſperdiderunt in nationibus, & terram meam diuiſerunt.*

EX HIS quæ à vatibus olim decantata & prædicta fuêre, multa quidem ſuis temporibus exitus habuêre ſuos, qui reſponſis & oraculis ipſis aptiſſime reſpõderunt, atque hæc vna res & præſentibus, & futuris hominibus fidem ac ſpem facere potuit fore, vt cætera quæ nondum finem habuerant, certiſſima tandẽ euaderent. Hoc enim argumento Christus dictorum à ſe vaticiniorum veritatem & conſtantiam diſcipulis probauit, cum

Gene. 14. fuit, nomen erat Salem, cuius rex olim Melchisedech in Mosaicis historijs celebratur. Altera verò erat Salem in terra Canaan prope Siloën, apud quam aliquando Iacob pater est versatus. Hebraicæ autem linguæ ratio vsúsque habet, vt res quas geminas natura, aut casu, aut consilio esse contigerit dualis numeri nomine appellentur. ea terminatio in aim est. sic oznaim, duas aures; iadaim, manus duas, & reglaim duos pedes significat. sic etiá Iosue 10. quoniam duo oppida Horón nomine erant, Horon superior & Horon inferior, Hornaim vtrunque appellatum est. atque adeò huiusmodi nominis cadentiæ rem, cuius id nomen est, geminam esse arguit. Vt autem inter vtrunque Salaim certa ad distinguendum nota esset, placuit ei quæ in alto sita erat, atque ad Iudæorum & Biniaminitarũ sortem pertinebat nomen facere Ierusalaim, quod propriè ad verbũ, Salem conspicuam & excelsam liceat interpretari. Salem autem simplex nomen ipsum pacis & perfectionis rationem significationemque in se habet. atque ita Ierusalaim cõspicuam & spectabilem pacem ac perfectionem significanter verterimus. Quanquam autem & ea quæ in plano humiliq; loco sita fuit, pacis nomine & perfectionis significatione insignis fuerat, non tamen conspicua pax appellata est, quòd locum teneret humilem, neque se ipsa longè prospicientibus posset ostendere. Hæc adeò omnia nobis cogitantibus præclara quædam & diuina arcana sese aperienda offerunt, quorum rationem ipsum nomen indicat Ierusalaim, quod ad noui Testamenti Ecclesiam significandam fuit vsurpatum. Geminam ergo esse Ierusalaim hoc est geminam Ecclesiam alteram militantem, alteram triumphantem appellatam, nemo ferè eorum qui sacras literas attigerunt, ignorat, & qui in alteram hanc recepti verè fuerint, eos etiam ad illam super cælestem iurè admitti ipsius diuini pontificis decreto accepimus, qui cum Petro regni claues se crediturum polliceretur, Quodcun- » que, inquit, ligaueris super terram, erit ligatum in cælis, & quodcunque solueris super » terram, erit solutum in cælis. Huius autem ciuitatis ius & ratio omnis planè cælestis est, nihilque terreni aut humani in se habet; neque enim vlla tanta vis aut virtus in terris esse potuit, vt cælestem & diuinam ciuitatem hic constitueret, nisi diuina virtus & efficientia cælitus missa eam rem pararet & efficeret, nisi pontifex & minister aliquis diuinus, esset, qui cælestem ciuitatem in terris institueret atque adornaret, idque ius hominibus in eam suscipiendis communicaret, sine quo iure nemo homo diuina ciuitate, aut dignitate donari potuit. hoc autem ius spiritus sanctus est, quem dedit Deus omni- Ephe. 1. bus obedientibus sibi, qui est pignus & arra, & certitudo hæreditatis eorum, qui acce- » perint. cuius quidem spiritus qui participes fuerint, filij Dei nominantur. & sunt; atque » ij iam pace, iam perfectione diuina, iam diuinæ ciuitatis commodis hic etiam in terris fruuntur. sunt & alij qui ad hanc ciuitatem aspirant, eamque dignitatem, eam felicitatem omnibus votis expetunt atque ad eam pro sua facultate promerendam omnibus studijs contendunt. hi etiam nomen Domini inuocant. sed hi vel ad antiqua tempora, vel ad nostra pertinent, qui antiquis temporibus fuère antequam constituta in terris hæc ciuitas esset, antequam de cælo descendisset, viuentes illi quidẽ ciuitatis diuinæ sperandę promissionem habuère, nunquam tamen admissi sunt dum viuerent; postquam verò vita hac functi sunt, vbi iam constituta ciuitas est, donati sunt ciuitate non hac Ierusalem in terris militante, quam mirum in modum expetierant, sed illa triumphante, quæ pro sui ordinis ratione contingere illis potuit. neque verò illa super cælestis vlli hominum patuit Ioan. 3. donec cælestis hęc in terra constituta fundataque fuit, sicut scriptum est: Nemo ascendit » in cælum, nisi qui descendit de cęlo, filius hominis qui est ad dexteram patris. Atqui eius » quem diximus ordinis antiqui illi viri fuerunt, vt Abraham, Isaac, & Iacob, & cæteri qui Heb. 11. nullam sibi certam in terris sedem esse arbitrati sunt, sed expectabant fundamentum habentem ciuitatẽ. Nostræ verò aureæ ætatis, hoc est, noui testamenti homines pij hac præter alia multa hoc etiam honore, hac dignitate, hoc admirabili beneficio affecti sunt, vt multi ex eis paratæ iam & constitutæ ciuitatis non solùm iure & nomine, sed libertate etiam atque immunitate viuentes sentientesque fruerentur. Præclara equidem atque antiquis etiam sanctis inuidenda felicitas, vt qui postremi ad laborem vineæque culturam vocati fuerint, primi omnium tantæ dignitatis vsum fructumque capiant, de qui- 1. Pet. 2. bus scriptum est: Vos genus electũ, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis. quos non hospites & aduenas vt antiquos illos, sed ciues sanctorum & domesticos Dei Ephe. 2. iam Apostolus gratulando appellat, superædificatos supra fundamentũ apostolorum & prophe-

capita veſtra, quoniam appropinquat redemptio veſtra. A ficu autem diſcite parabolam &c. Poterant hunc in locum & quæ apud Iſaiam, & quæ apud Ezechielem leguntur, afferri, niſi id & breuitatis ſpacium & lectorum vinceret patientiam. Iſaiæ 13. Ezech. 23.

Et erit, omnis qui inuocauerit nomen Domini ſaluus erit, quia in monte Sion & in Ieruſalem erit ſaluatio & in reſiduis quos Dominus vocauerit.

IVDICII diem impijs terribilem formidabilemque maximè, pijs verò hominibus magnum, ſanctum, omniq́ue auiditate expectandum, vtpote quibus tamdiu deſiderata redemptio aduenit. Erit enim dies ille in quo maxima hæc quæ videtur rerũ rationumq́. confuſio, perturbatio, diſtinguenda cõponendaque ſit. Nunc enim quamdiu hæc mundi humanarum rerum facies durat, quamdiu princeps huius mundi conari moliriq́ue aliquid poteſt, & agni & hœdi & zizania & probata ſemina permixta ſunt, & potior malorũ quàm bonorum hominum ſors nonnullis eſſe videtur. illo autem die exacta iuſtorum & iniuſtorum diſtinctio ſeiunctioque futura eſt, atque agnis à dextra conſtitutis diuerſa feliciſſimaque ſors erit; contrà verò hœdis à ſiniſtra locatis erit infeliciſſima: illi enim iucundiſſimam illam dicentis vocẽ audituri ſunt: Venite benedicti patris mei. iſti verò contrà duriſſimam illam: Ite maledicti patris mei in ignem æternum. Igitur non omnibus terribilis & calamitoſa exitialiſq́. dies illa erit, ſed impijs tantum & ſceleratis qui non cognouerunt Deum nec obedierunt Euangelio gloriæ eius; pijs verò & iuſtis hominibus qui veræ religionis ſtudio ardentes honeſtè laudateque vixerunt, quique ad iuſtorum ciuitatem ſocietatemq́. pertinuerunt, ijs iucundiſſima dies & sereniſſima erit. quod autem genus id ſit quos æterna hæc felicitas maneat, quibus rebus atque artibus inſtructos eſſe oporteat vt ad hoc idonei eſſe iudicentur, ſubiunctis carminibus Vates declarat: nimirum eos qui veræ religionis colentes fuerint quique in ſanctam ciuitatem recepti à Deo fuerint, & inter ciues ſanctorum & domeſticos fidei annumerati. Neque enim in illam æternam cæleſtem Ieruſalem migrantibus locus vllus erit, niſi ijs tantùm qui eius quæ in terris eſt ſanctæ ciuitatis ciues verè fuerint; hoc eſt, niſi ijs qui ad veram catholicamq́. piorum Eccleſiam pertinuerint. in illã enim cum triumpho nemo ſuſcipietur qui idẽ in hac probatus miles nõ fuerit. triplici ergo lege & pacto diuina in cælis ciuitate quis donatur ſi nomẽ Domini inuocauerit, ſi eius quæ in terris eſt ciuitatis Ieruſalẽ legitimus ciues fuerit (quocunque ortu ſecundũ carnẽ is extiterit) modo ciuitate Ieroſolymitanus, ſi in hanc ciuitatem diuino conſilio & approbatione electus vocatusque ſit. Neque enim ſatis eſt nomen Domini vtcunq. inuocare & ſe ad Dei familiam pertinuiſſe cõtendere, niſi & paterfamilias ſuum eſſe agnoſcat, & cæterorũ familiariũ moribus & legibus vſum approbet: Non enim omnis qui dicit Domine Domine, intrabit in regnum cęlorum, ſed tantùm is qui facit voluntatẽ patris. Quanquam autem omnes ad cõuiuium vocati fuerint, quanquã omnibus promiſſa ciuitas, non omnibus tamen aut certa aut conſtans permanensq́ue fuit. Alij namque quoniam non legitimè petierunt repulſam paſſi excluſiq́. ſunt; alij verò quoniam abuſi tãto honore ſunt ciuitate amiſſa in exteriores tenebras ſunt relegati, quibus effectum eſt, vt ex multis vocatis rari fuerint electi. Nouit autẽ Dominus qui ſui ſunt, & diſcedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomẽ Domini: Namq́. ſignatũ eſſe oportet militem militaribuſq́. ſacramẽtis obligatum, atq. ijs artibus inſtructum, quæ militiæ imperatori maximè fuerint probatæ. [*Quia in monte Sion & in Ieruſalẽ erit ſaluatio.*] Eccleſiam nobis repræſentauit Ieruſalẽ illa olim ab Iudaico populo frequentata & culta; cuius arx & regia in Sion mõte fuerat ſita, Eccleſiam inquam Chriſtianã & ſanctorũ ciuitatẽ, cuius rex Deus, pontifex autẽ & procurator Chriſtus Dei eſt, ſicut ſcriptum eſt: Acceſſiſtis ad Sion montẽ, & ciuitatẽ Dei viuentis Ieruſalem cæleſtẽ, & multorum millium angelorum frequentiam, Eccleſiam primitiuorum qui conſcripti ſunt in cælis, & iudicẽ omnium Deum, & ſpiritum iuſtorum perfectorũ, & Teſtamenti noui mediatorẽ Ieſum. Neque verò de nihilo eſt quòd duæ ciuitates Ieruſalaim cõmuni omnium Theologorũ ſermone celebrãtur: duplex enim omnino Ieruſalẽ eſt & duplex ſemper hæc ciuitas fuit, tam ea quæ terrena dicta eſt, quàm ea quæ cæleſtis nominatur. Atq. adeò viri Chriſtiani aures nobis integras & apertas vos admouere cupimus, nam ecce myſterium vobis dicimus: Nomen Ieruſalaim ſemper bina terminatione dictum Hebraicè eſt, quòd ſemper gemina huius nominis vrbs fuerit. Namq́. antiquum quondam ei vrbi, quę in Iudæa ſita fuit,

Matth. 10. 1. Corint. 1. Hebr. 12.

de mundi fine & iudicij die rogatus quomodo ea futura essent, descripsit, atq. obiter Ierosolymitanum excidium prædixit, quod ipso iam prisco seculo futurũ affirmauit, vt eius rei certus euentus cæterarũ quæ ab eo antè dictæ erant, certũ etiam exitum expectandũ statueret. Atq. ita de Ierosolymitanis rebus dixit: Amen dico vobis, non præteribit generatio hæc donec omnia hæc fiat. de alijs aũt futuri iudicij rationibus à se relatis ait. Cælũ & terra transibunt, verba autẽ mea non transibunt. Atque hæc propheticę veritatis asserendæ probadæque vetus iam & visitata ratio est: nam qui spiritus vera & certa vatibus in longa posteraque tempora dictauit, idem non solum negotiorum rerumque ipsarum, sed fidei etiam atq. auctoritatis causa in priora atque proxima tempora quoq. dictare voluit.

Apocal. 1. idcirco illa oratione iure vates vtũtur: Et reuelabuntur in tẽpore suo, hoc est, non omnia vno tempore, sed alia alijs fient temporibus; ita tamẽ, vt priora posterioribus fidẽ faciant. Ex his igitur quę hactenus à Ioele prædicta sunt, multa euẽtus ipse iam spectatus re comprobauit: cætera verò quorũ edendi occasio nondũ data est, expectáda certaq. nobis reddidêre. cuiusmodi sunt Israëlitarũ restitutio, iudicij cõmunis omnibus dies, & quę hoc in capite prædicuntur, diuini nominis hostiũ strages & futura ecclesiæ sanctæ tráquillitas & pax. Atq. de cõmuni iudicio actũ iam in superiori capite est. nunc deinceps vltionẽ illam spectemus, quá populi sui hostibus, id est, suis Deus parauit, quæ ante iudicij diem futura est; quo tempore Israëlitæ à tenebris, à caligine in qua iacent, ad lucem veram reuocandi sunt, quando vnus omnibus gregibus pastor, vnum commune omnibus ouile erit. quádo omnes verè Iudæi erũt, hoc est, deposita illa carnis mole, & cordis præputio diuinitus abscisso, omnium in ore vera cõmunisque confessio & diuinorum beneficiorũ prædicatio versabitur. Atq. ad hunc modũ Iudaicas & Israëliticas rationes statuere oportet, vt verũ Israëlitam, verumque Iudæum, verum Abrahę semen, non carne, sed spiritu, definiamus, eosque Abrahæ filios dicamus qui Abrahæ fidem, studia atque opera fuerint imitati, ex quacunque gente sint, modò ad Abrahæ, Isaac & Israël spiritualem familiam pertineant,

Roma. 9. sicut scriptũ est: Non enim omnes qui ex circũcisione sunt Israël hi sunt Israëlitæ: neque » qui semen sunt Abrahæ omnes filij. sed in Isaac vocabitur tibi semen: id est, non qui filij carnis, hi filij Dei: sed qui filij sunt promissionis. Igitur populum Dei piorum hominũ ecclesiam societatemq. esse statuimus, eosque verè Iudæos, hoc est, diuinarũ laudum prędicatores, & verè Israëlitas, in quibus dolus non est, esse diciq. arbitramur, siue Israëlitæ secũdum carnẽ sint, siue Idumæi, siue Ismaëlitæ siue ex Parthis & Elamitis, & qui habitant Mesopotamiam, Capadociam, Pontum & Asiam, Phrygiam, Pamphiliam, Ægyptum & Lybiam, & ex aduenis Romanis Cretensibus & Arabũ de gente remota: Namque ex his omnibus quicunque fide & pietate vera Deum coluerit, ille ad id decretũ promissumq. pertinet diuinum: In semine tuo benedicentur omnes familiæ terræ. omnes enim vnum corpus sunt, vna omnibus fides, vna cõmunis societas & ecclesia, vnum virtutis & pietatis studium, eadẽ in honestissimis rebus voluntas, atque æternæ illis salutis spes vna est. Neq. verò locorum regionumq. tantum, sed temporũ etiam hæc societas, coniunctio & communicatio esse censetur: Nam & qui ante Christum fuêre pij sanctique viri, & qui post Christum idem societatis & ciuitatis ius rationesque participant, atque inter se omnes communicant, tametsi eius rei fructum non eodem tempore, & modo omnes æqualiter (vt antè diximus) perceperint. Iam verò omnium horum societatem & cõmunem rem populumq. vnũ integrum animo cogitationeq. altera ex parte statuamus: ex altera verò cæteros omnes quotquot in orbe aut sint, aut fuerint, aut futuri sint homines, his, quos modò descripsimus, omnino moribus & vita fideque dissimiles, atque inter seipsos varij nimium ac dispares, quos nec certa lex regit, nec religio gubernat, nec opinio ducit, quorumque mores, studia, instituta, ac potius errores omnes persequi longa esset magis, quàm benigna materia, quorũ quamuis in cæteris rebus sententię variæ discrepantesque sint, vnum hoc tamen omnibus commune & constans est, vt populum Dei à quo singuli longe distant, oderint, vexent & multis exagitent modis: Namque si quis à diluuij seculo ad sua vsq. tempora hominũ historias, annales & mundi fastos euoluat, apud seque cum rebus res componat, inueniet profectò vnum idemque iudicium, consilium & conatum filiorum hominum aduersus filios Dei per omnem ætatem fuisse, vt eos contemptione, probris, inimicitijs & iniurijs omnibus prosequerẽtur. & omnis Dei plebẽ tanquam cibũ panis deuorarent. semper autem populus Dei calamitatem hanc timuit & expertus est.

Huius

Huius igitur tã antiquæ, tã longæ, tamq. grauis iniuriæ pœnas Deũ aliquando repetiturũ, vicemq; suorũ vlturũ, vates prædixêre. Neq. verò solum id futurũ esse, vt ex ijs qui malè, impieq; in vita se gesserint propriorũ vnusquisq. scelerũ supplicia apud inferos exoluat, à qua lege & sẽtẽtia nemo hominũ immunis ex istis ac liber erit (oẽs enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi, & reddere rationẽ prout quisque in corpore suo gessit, siue bonũ siue malũ) sed etiam ante illa vltima tẽpora diem quendã dici, quo ij qui eo seculo deprehensi fuerint mali peruersique homines aliorũ omniũ qui ante se fuerint iudicium personamque sustinẽtes, pœnas luant, & cõmunis vitæ status ac cõditionis damnationem ipsi suo repræsentẽt supplicio. Hoc enim diuina æquitas interdũ & iustitiæ ratio postulat, vt dũ alij ob propria scelera puniũtur, aliorũ etiã similia studia eodẽ crimine inuoluta dãnentur, & qui posteriores fuerint, vbi ad maiorũ suorũ mensurã malefaciẽdo addiderint, ipsi tandẽ diruẽdi cumuli occasio fiãt, sicut scriptũ est: Implete vos mẽsurã patrũ vestrorũ (Luc. 11.) vt veniat super vos omnis sanguis qui effusus est à sanguine Abel iusti, vsq. ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ, quẽ occidistis inter tẽplum & altare. Occidistis, inquit, nõ ꝙ ipsi ijdẽ eius necis auctores extiterint, sed quòd eius sẽtẽtiæ, studij atq. odij in pios homines imitatores atq. asseclæ fuerint: Nã prouidẽtiã quidẽ, quæ vna ex maximis Dei virtutibus est, vna res sæpe in dubitationẽ quæstionẽq. vocat, quòd iniqua vtriusq. generis hominũ & bonorũ & malorũ sors esse videatur. ea lis & caussa priuatè sæpe à Deo cõtra oppugnãtes iudicata atq. dãnata est. siquidẽ frequẽtia Deus à pietate, à virtute aduersus sceleratos & impios homines iudicij sẽtẽtiæq. suæ exẽpla edidit; ea tamẽ quoniã multos impios & scelestos effugere accidit, diuinã prouidẽtiam nõ ita publicè omni hominũ generi probaûere, vt publicè probari solet, cùm nullᵘ qui in culpa est culpæ pœnã effugerit, cùm innocẽtia & integritas à scelere & malitia supplicio aut præmio distinguitur: cuiusmodi acre & seuerũ iudiciũ cõmunis illa totius orbis inundatio ostẽdit, in qua pauci, id est, octo animæ saluæ factæ sunt, (1. Pet.) cùm cæteros oẽs in noxa & culpa esse diuina sẽtẽtia pronuntiasset: Ingredere, inquit, in arcã tu & domus tua, te enim vidi iustũ corã me in generatione hac. (Gene. 7.) Igitur cùm Deus sese impijs omnibᵘ scelerũ & iniuriarũ vltorẽ, pijs verò & integris salutis auctorẽ præbuit, tunc maximè suæ se prouidentiæ exhibet assertorẽ, sicut scriptũ est: Dedisti metuẽtibus te significationẽ, (Psal.) vt fugiant à facie arcus, vt liberẽtur dilecti tui. Atq. huiusmodi cõmune & publicũ iudiciũ olim faciendũ Deus denuntiat, tempusq. fore cùm oẽs omniũ gentiũ, sectarũ & partiũ impij homines, quibus populũ Dei vexare & affligere studiũ fuit, publicè pœnas dent, cùm summa piorũ hominũ & sacrorũ ciuiũ trãquillitate & salute. Hos autẽ oẽs populo Dei infensos homines varijs nominibus & studijs opinionibusq. distinctos nũc gẽtes, nũc Gog & Magog imperia & exercitus, nonnunquã alijs modis diuina scripta nominãt. Magnã profectò atq. horribilẽ calamitatẽ orbi superuẽturam timere oẽs viuentes, & quemq. sibi cauere oportet, diuinãq. iram sibi atq. suis pœnitẽtia & supplicationibus assiduis deprecari: neq. enim eos solùm, qui à Christiano nomine & religione alieni sunt, sed ex ijs etiã, qui in Christianis nomẽ profitẽtur suũ, multos hęc strages cõtinget: oẽs nimirũ quotquot nõ Christianè vixerint, quorũ pars cũ hypocritis & sceleratis posita est: maximè autẽ eos qui charitatẽ fraternitatis nõ fuerint sectati. Qui habet aures audiendi audiat. Hactenus huius vaticinij & prædictionis argumentũ explicatũ est; nũc verò deinceps dictionẽ ipsam explicemus, quæ iã ferme ex ijs quæ à nobis dicta sunt, aperta est. [*Quia ecce in diebus illis.*] Quoniã superioris vaticinij orationẽ illa sẽtẽtia vates clauserat, ijs solùm æternã salutẽ sperandã expectãdamq. fore, qui diuinæ ac nouæ ciuitatis Ierusalẽ ciues essent cõscripti; cæteros autẽ terribilẽ quandã æterni ignis expectationẽ, vt Apostolus inquit, manere, quòd eã gentẽ omnẽ in hostiũ numero Deus vnà cum Lucifero & angelis eius habuerit, nũc ostẽdit publico etiã testimonio eã rẽ esse cõfirmandã, hoc est, oẽs, quicũq. alieni à ciuitate Ierosolymitana (de qua nobis sermo habitus est,) fuerint, eos oẽs hostes haberi & esse: futurũ enim esse, vt eius lõgi ac diuturni belli pertinacia, quod à diluuij tẽpore, siue à mũdi potius initio inter Deum Deiq. humanos hostes gestũ est, finẽ habeat, atq. tota ea caussa & hominũ de ea re iudiciũ vno tandẽ prælio definiatur. hæc autẽ res consulto ad ea vsque tempora deferetur [*Cùm conuertero captiuitatem Iuda & Ierusalem,*] Eo quem superius iam cõmemorauimus modo. Vox autẽ illa *Ecce* rem grandem & nouam indicare in vatum sermonibus consueuit, rem, inquam, quæ auditoribus, nedum spectatoribus magnam mouere possit admirationem. Ierosolymitanæ

verò & Iudaicæ tantùm restitutionis ideo meminit, quòd maxima huius vaticinij pars in Iudaicis calamitatibus referendis & prædicendis consumatur: Namque Vates hic ad eam tribum & gentē proximè pertinebat, obiter autem cæteras attingit. Deinde etiam quòd Iacobææ gentis dux & princeps Iuda, atque eius regni regia ciuitas Ierusalem olim fuerit: cùm verò reducendi sunt, non amplius diuisæ separatęque familiæ, sed vna ex omnibus familia, vna verè Iudæorum, hoc est laudantium Ecclesia futura est, vna ciuitas Ierusalem erit, cui princeps vnus & caput vnum Iesus Christus Dauidis filius præsit. Ad eam ciuitatem & Dei hæreditatem omnes verè Israëlitæ pertinebant, qui cum alijs gentibus vno nomine omnes populus Dei & ciuitas sancta vocabuntur. Vt ergo Romani nominis appellatione non solùm illa vrbs, sed omnes omnium gentium homines illius ciuitatis iure & immunitate vsi, continentur. sic Ierosolymorum nomine Iudæi Israëlitæque omnes, omnesque eiusdem ciuitatis conciues appellantur. [*Et congregabo omnes gentes & deducam eas in vallem Iosaphat.*] Cupiditatem quandam terræ sanctæ, hoc est, populi sancti in suam ditionem redigendi singularum gentium animos incensuram vaticinium hoc indicare videtur, atque ea occasione magnus omnium gentium & nationum motus atque in certum quendam locum concursus esse faciendos, qui de sacræ ciuitatis imperio certantes ipsi sibi mutuo exitio sint. Neque enim hos nunc bellum Israëli illaturos prædicit, sed congregandos tantum esse in vallem Iosaphat, vt, omnium malorum, iniuriarum & calamitatum quas ante id tempus illa cōmunis hominum factio pijs hominibus & religiosis attulerit, pœnas Deo iudici exoluant. quo in supplicio sumendo mutuis ipsorū manibus & gladijs Deus vtetur. Nominat aūt locum in quo præliū vtrinq. cōmittendum est vallem Iosaphat: quem si ex Topographiæ ratione notare libeat, iuxta Ierusalem Olearum mōtis radicis vallem quandam esse dicemus, quam Iosaphat hodie etiam incolę vocant, siue quod ille olim Solymorum rex eum agrum possederit, siue ædificio aliquo aut opere ornauerit, siue alia aliqua caussa fuerit, quamobrem id loco nomen sit factū, cuiusmodi incertæ caussæ nominibus multa loca appellari geographiæ studiosis est manifestum. Si verò (quod nobis vehemēter probatur) nomen non ex loco, sed locum ex nomine & interpretatione definire placeat, illi vbicunque terrarum is sit, nomen non ex præterita sed ex futura re factum prophetico more est intelligēdum. Nam *Iehosaphat*, iudicium futurum propriè significat, quòd is locus à Deo delectus definitusque fuerit, in quo iudicium aduersus impios & populi sui hostes exerceat. quamobrē conuenienter gerendæ rei nomen multò antequàm gesta esset, fuit impositū. Quæ dicēdi figura anticipatio ab artificibus dicitur, cuius nō rarus apud diuinos vates est vsus. sic Isaias ruiturū aliquando sibi præuisum murum ruinam multò ante vocauit. hanc loci & nominis explicationem præterquam quòd ratio ipsa arguere videtur, subiectū etiam hemistichium confirmat. [*Et disceptabo cum eis ibi.* Hebraicè autem verbum ex verbo sic: *Et iudicabor cum eis ibi.*] Hoc est iudicium illud quod tamdiu dilatum est, de mea erga populum meum prouidentia tutela & cura ibi tandem definietur, & vtra caussa prouidentiamne meam accusantiū, an defendentium certior sit, re ipsa demōstrabitur. hanc etiam vallis Iosaphat expositionem Chaldaica Biblia apertè docent. sic enim Chaldaicè hoc in loco legimus: [*In planitiem manifestationis iudicij:*] Vallis autē nomen Hebraicè GHEMEQ est, quod profundum significat, vt id Dei de impijs hominibus iudicium non leue, non vulgare, non etiam priuati alicuius & obscuri exempli, sed publicum, grauissimum, profundissimumque fore ostenderetur; iuxta eam rationem quæ apud Hosseam de valle Iezraghel reddita nobis iam est: [*Super populo meo, & hæreditate mea Israël, quos disperdiderunt in nationibus & terram meam diuiserunt.*] Præteritarum iniuriarum rationes in crimen vocandas & fatali quodam prælio iudicandas fore diximus, aliarum gentium gladijs in alias cōuersis. Iam si quis Apostolorum res gestas historiasque diligenter legat, quid hæc pij populi dispersio significet, facilè intelliget. nam præterquam quòd pijssimi quique ab impijs vbique terrarū exagitari vexariq. solent, illis recentis Ecclesiæ temporibus quanta aduersus Christi discipulos exorta fuerit tempestas, nemo est qui ignoret, ita vt aliæ vitæ periculum & capitis insidias subierint, alij dignitate & fortunis omnibus expoliati patria cedere & solum vertere coacti sint, & partim profugi, partim etiam Euāgelij prædicandi caussa in varia atque longinqua terrarum loca dispersi fuerint, quibus etiam in locis securè & quietè agere permissi non sunt: nam & ab ijs ipsis gentibus inter quas versabantur & exu-

Paulus Iurisconsult. lib. 1. de verborum signific.

Iosaphat Hebraicè Iehosaphath profertur.

Isaiæ 30.

& exulabant multa quoque crudelia paſſi ſunt, ita vt ſeipſos illi mundi ludibria & peripſemata ob eam rem appellarent. Huiuſmodi pios homines vbicunque terrarum ſint dilectos aduenas qui ſunt in diſperſione Apoſtolus etiam nominat. Horum iniurias ſe vlturum Deus minatur.

Super populum meum miſerunt ſortem, & poſuerunt puerum in proſtibulo, & puellam vendiderunt pro vino, vt biberent.

TRANSLATIONE à bello & hoſtibus ſumpta vſus Deus, omnes omnium generũ iniurias & contumelias ad certa quædam capita reuocat. nihil enim eſt quod victori in victum non liceat. Verùm quędam iniuriæ probroſæ admodum ſunt, quæ ſimul cum malo & damno ludibrium etiam adiunctum habẽt. hæ grauiſſimę acerbiſſimæque eſſe ſolent; videlicet cùm non perſona tantùm, ſed dignitas, ſed vitæ ſtatus & inſtitutum ludibrio exponũtur, adeò vt vel illatis ſibi manibus fugiendũ hoc Saul rex iudicauerit: Eua- 1.Samuel.31. gina gladium tuũ & percute me, ne fortè veniant incircuncisi iſti & interficiãt me illudentes mihi. Huius generis iniuriæ ſunt, quòd puer meretrici ſtupri merces ſit, & virgo puella vini poculo permutetur; quorũ vel ætas miſericordiam vel religio metũ vel fletus & clamor terrorem mouere debuerũt. Magnum hæc contemptum intolerabilẽq. totius ſtatus & ordinis deſpicientiam habent, & quæ ab eo qui eius inſtituti princeps (qualis Deus populo ſuo) eſt, vindicari oporteat. illud verò obſeruatione dignum eſt, cùm bellũ in gentẽ aut populum aliquẽ moueatur, vſu ſępe venire, vt quidam apertè hoſtili animo & nomine bellum inferant; alij autem qui non apertè oderint, obſcurè tamen noceant, quibus videlicet nulla manifeſta odij cauſa ſit, odium autem & inuidia maxima in corde lateat: hi cùm palam nocere non poſſint, cùm per occaſionem aut tempeſtatum turbulentiam latere ſe poſſe ſperant, neque damnis parcunt, neque iniuria inferenda abſtinẽt. cuiuſmodi animo, ſtudio & conatu filios Edom aduerſus Iudæos fuiſſe elegia illa eleganriſſimè cõqueſta eſt, qui Babyloniis bellum Ieruſalẽ offerentibus dicebãt: Exinanite, vſque ad fundamẽtum in ea. Huiuſmodi etiam occultas ſimultates Tyrus & Sidon duæ Palæſtinorũ celeberrimæ quondã ciuitates, quæ nulla iniuria, nec vi vlla à Iudæis laceſſitę, imò contrà adiutæ ab ijs frumento & alio commeatu, tamen illarũ fortunis præ belli occaſione inſidiabantur; aurum & argentum & veſtem cæteraque diripiebant, pueros etiam puellaſque furto aut excurſione abductas vendebant, ita populus ille religioſus non minus à finitimo occulto hoſte, quàm à longinquo atq. aperto infeſtatus eſt: nec leuiori incommodo aut maiori iniuria affectus. horum autem cauſam Deus in hoc iudicio dicit, eoſq. in crimen etiam vocat, quibus meritas etiam pœnas decernit.

Verùm quid mihi & vobis Tyrus & Sidon, & omnis terminus Palæſtinorum? nunquid vltionẽ vos reddetis mihi? & ſi vlciſcimini vos cõtra me, cito velociter reddam viciſſitudinem vobis ſuper caput veſtrum.

VLTIONIS nomen (quæ eadẽ retributio in ſacris eſt) nõ ſolùm ad eum pertinet qui laceſſitus iniuria aut beneficio prouocatus paria paribus referre conatur, ſed ad eum etiã qui primus vltro laceſſiuerit, malumque intulerit, vel etiam prouocauerit beneficio, vt in Psal. pſalmo: Filia Babylonis miſera, beatus qui retribuet tibi retributionẽ tuã, quam retribuiſti nobis. & illud: Tu enim retribuiſti mihi bona, & ego retribui tibi mala. Eadem vox Gamula in hoc & in illo loco eſt. Latinus ſermo huius ſignificationis nomine (vicẽ) 1.Samue.24 vtitur quod ad parẽ ſortẽ vltro citroq. refertur. Accuſantur ergo Tyrus & Sidon & omnis terminus Palæſtinorũ, quòd nullis laceſſiti malis, tamen vltrò malum Dei populo, hoc eſt, Deo ipſi inferre parauerint atque intulerint: populi enim cauſam ſuam ducit Deus & actorẽ ipſe hoc in loco repræſentat, perinde ac ſi ipſe iniuria fuerit affectus; vnde & initio Iſai. ſe cum omnibus gentibus iudicandum propoſuit. huic ſimile illud eſt: Eheu vindicabor " de hoſtibus meis. Tyrios igitur & Sidonios & finitimos omnes Palæſtinæ terminos vocat, qui non in hoſtium numero ducti, tamen hoſtiliter ſe erga Dei populum geſſerint. hoſque accuſat, quòd nunquam prouocati nocuerint, tamen & ita ſæuierint, ac ſi ſuas perſequerentur iniurias. quòd ſi non prouocatos ſe dicant, ſed prouocare vltro voluiſſe, expectandam illis eſſe ſuam vicem Deo cum auctore, tum vltore, quos ille eadem, quam moliti ſunt, ruina obruet. Interrogatione autem primum vſus eſt, quòd ea loquẽdi figura

aptiſſima ijs ſit, qui iuſtiſſimam cauſſam tuentur, cuius probationẽ ex aduerſarij reſponſione parant: Quidquid enim aduerſarius reſponderit à ſe ſtare, ſuumque ius firmare, arbitrantur. vt, Tu ſi tribunus eſſes iſtud feciſſes? Si miles, iſtud tuliſſes? vtrum reſponderit aduerſarius incluſus teneatur neceſſe eſt. Hoc modo Deus inquit: vos etiam in crimen voco *Tyrus & Sidon, & omnis terminus Palæſtinorum.* quos ego iniuriarum accuſo, ſed quo nomine audacia veſtra appellanda ſit, vos cogitate & dicite: qualis nam hæc ſit quæ inter nos cauſſa interceſſerit; quoniam enim in iudicanda re non tam factum ipſum, quàm conſilium expectari oportet, vobis reddenda ratio eſt, quo conſilio id feceritis. Anne retributionis vltionisque cauſſa ſed quam vltionem vos mihi reddendam dicetis, qua ratione ſic nominabitis nunquam à me antea vllis bellis aut iniurijs prouocati. digni ergo vos ob hanc rem eſtis, quos ego grauiſſimis proſequar pœnis. Si verò non retributio, ſed prouocatio iſta veſtra fuit, atque vltro vos Deo inſidias intendiſtis inimicitiasque paraſtis. [*Si vlciſcimini vos contra me, cito velociter reddam viciſſitudinem vobis ſuper caput veſtrum.*] Subito, inquit Deus, & celeriter ſe illis meritam calamitatem allaturum, vt planè neque capiendo cõſilio, neq. effugiendo malo vllus illis locus relinquatur: Nam præter alia multa hoc etiam diuinæ rationes ab humanis differunt, quòd homines nihil alij aduerſus alios ſine longo atque maturo conſilio efficere poſſunt, atque ita interdum res agitur, vt aduerſarij etiam interim ſibi conſulant. atque hoc modo aduerſariorum etiam ſtudia impediant. quòd ſi maximè alterius partis conſilium alterá fugiat aut lateat, tamen non tanta in re gerẽda celeritas eſſe poteſt, vt nullum ab altera parte exhiberi poſſit negotium, quo minus res ex animi ſententia conficiatur. At verò diuinæ rerum gerendarum rationes multò aliter ſeſe habent: nam ſumma in conſilijs Deo ſapientia hominibus abſcondita, & in re etiam conficienda celeritas ſumma eſt. [*Cito velociter.*] *Cito*, ad inſperatum pertinet caſum, quòd nec opinantes opprimat, [*Velociter,*] verò ad agendi celeritatem quæ conſilij capiendi locum omnem, atque omnem ſalutis ſpem, viam & cogitationem præoccupet & claudat. Atque eorum quos accuſat conſilium ita oſtendit, vt animos iniuriarum & iniquæ cogitationis ſtudijque reos arguerit & probauerit nunc factum ipſum narratione exponit & partibus diſtribuit, vt ex facto conſilij, ex conſilio facti grauitas & indignitas confirmetur.

Quintil. Declam.

Argentum enim meum & aurum tuliſtis: & deſiderabilia mea & pulcherrima intuliſtis in delubra veſtra.

NON ſolùm auarè & iniquè, ſed etiam inſolenter & contumelioſè aduerſum ſe egiſſe illos oſtẽdit: namque ſummæ auaritiæ & damnatæ cupiditatis eſt eum, à quo nihil defraudatus fueris aut mali damniue acceperis fortunis ſuis ſpoliare, ad tuaq. cõmoda abuti, ſed maximæ etiam contumeliæ eſt, ſi quis detracta ex alienæ religionis populis atq. vrbibus ornamenta ad ſua templa transferat, & in perpetuam ſpoliatorum notam & gloriæ ſuæ monumentum ſtatuenda curet. ſic Tyrij & Sidonij & qui cum his erant populi aurum & argentum, & vaſa etiam magnificè & pretioſè cælata, cæteraque ornamenta (quæ in ſacris deſiderabilia nominantur) ex Ieruſalem atque ex alijs Iudæ vrbibus per ſummam fraudem & iniuriam detracta in ſuis phanis ſtatuebant. quæ diuinæ virtuti & gloriæ eius religionis vnde hæc ablata fuerant perpetuæ ignominiæ notam apponerent. Quamobrem non alienum hoc à ſe, ſed ſuum eſſe aſſerit Deus, ſuamque cauſſam hoc in iudicio agi, ſuam gloriam in his incurijs tentatam eſſe oſtendit. [*Aurum inquit meum, & argentum meum:*] neque enim populus meus alio nomine vobis odio erat, non quòd vicinus, non quòd finitimus, nõ quòd multus, ſed quòd meam religionem à veſtra ſuperſtitione alienam colerent: nam & finitimi etiam vobis Græci ſunt, & multò etiam frequentioribus multis & maximis vrbibus & oppidis abundantes, tamen nihil huiuſmodi perpeſſi à vobis ſunt; imò potius

Filios Iuda, & filios Ieruſalem vendidiſtis filiis Græcorum, vt longè faceretis eos à finibus ſuis.

A IVDÆA Septentrionem verſus tendentibus Cilicia, Lytia, Pamphilia, Aſia, atque aliæ prouinciæ erant, quæ Græcis hominibus habitabantur: Namque ex Athenis in Aſiá, atque Epheſum colonias olim deductas fuiſſe apud antiquos ſcriptores legimus; atque eorum

Vitruuius.

eorum qui regiones illas frequentabant Græcum sermonem Asiaticũ dixêre, qui redundans fuit & plus nimio etiam diffusus, qualem in Galeni & Chrysostomi libris videmus. Quanquam auté regiones illæ non propriè Græcia dicerentur. est enim Græcia quã primi olim Græci dicti occuparunt, trans Mediterraneum mare ad occasum Iudææ sita. tamen incolæ ipsi Asiæ atque aliarum finitimarum regionum Græci dicũtur, siue vt propriè eos Vates hoc in loco nominat, Græcorum filij, qui si non patriam antiquam illam teneant, mores tamen patrios, linguam religionesque retinent, & genus vnde oriundi sunt, omnino referunt. his autem filijs abductos filios Israël Tyrij vendebant; quos in Græciam atque in Italiam & in alias regiones quæ à Græcis generis linguæ communione & negotiorum commercio frequentabantur asportarent, hoc est quod dicit: [*Vt longè faceretis eos de finibus suis,*] atque hoc modo & vestræ res crescerent, & Iudæorum res irreparabiliter detererentur. Qualem autem vicem eos expectare oporteat, quam æquam sortem metuere, sententia lata atque exposita ostendit.

Ecce ego suscitabo eos de loco in quo vendidistis eos: & conuertam retributionem vestrã in caput vestrum, & vendam filios vestros & filias vestras in manu filiorum Iuda, & venundabunt eos Sabeis genti longinquæ, quia Dominus locutus est.

RESTITVTIONEM eorum qui abducti venditique fuêre, & vltionem futuram prædicit, vt meritas ob eam rem pœnas illi tandé luant, & par relatum pari experiantur, quos nec innocentia nec religio, nec diuinus timor ab impio consilio & crudeli ausu vel deterruerant, vel retardarant. Atque hic vnus modus eorum, quibus filij parentum scelera pœnis suis luunt cùm parentes eodem modo mulctantur, quo ipsi alios affecerant; ita non tã filiorum quã parentum pœna illa est. Cùm autem diuinæ vltionis & retributionis dies illa constituta aduenerit, non solùm qui sese apertè populi Dei hostes fuerint professi, sed qui obscurius etiam aut dissimulanter fuerint infensi, suis quisque supplicijs punientur, eritque integra populo Dei restitutio; nam & captis, & afflictis, & venditis, & quocunq. modo malè affectis, suum cuique ius suaque pristina dignitas, imò & multò illustrior & stabilis Deo auctore constabit. & quoniam antithesi rerum & sententiarum hoc in loco Deus vsus est, vt par pari cum cumulatiore etiam mensura referatur, ait eos, qui venditi ab illis sunt, vt quàm longissimè asportarentur, in patriam redituros ex omnibus locis quo abducti fuerant, & Tyriorum Sidoniorũq. filios à se pari sorte, maiori vi, meliori iure captos venditũ ire. [*Sabæis genti longinquæ.* Hebraicè sic est: *Sabæis ad gentem longinquam:*] nam vt Tyrijs & Palæstinis Iudææ regioni finitimis proximi Græcorum filij erant, qui à Tyrijs & Palæstinis Iudæorum filios longè asportandos emebant. sic ex altero latere, hoc est, australi Sabæa natio proxima ac penè finitima Iudæis erat, ad quam ex remotis etiam orbis partibus conueniebatur, earum rerum euehendi causa, quæ in ea regione celebrãtur, vt auri optimi, gemmarum, aromatũ & thuris, quod in ijs locis omniũ probatissimum est, vt ex regum & prophetarum libris accepimus. Et cum Iudæorũ filij 1. Reg. 10. Ierem. 6. Sidoniorum filios Sabæis venderent, illi iterum mercatoribus qui eam regionem frequẽ- Ezech. 27. tabant, vendituri erant. à quibus in remotas orbis terræ partes traducerentur: non enim apponenda sunt nomina longinquæ gentis Sabęis, sed alterum in tertio casu, alterum in quarto cum præpositione est legendum. Verùm enimuero hunc Vatis locum nobis sic explicantibus, & Tyrij ac Sidonis Palæstinorum finium rationes & causam perse- Allegoria. cutis, alia interim ratio cogitanda indicandaque est, quam & locus ipse desiderare, & Vatis mens apertè intellexisse videtur: Namque vt diximus, vtque res ipsa docet, hoc in loco nõ eorum Iudæorũ qui sanguine, sed qui spiritu & veritate verè Iudæi Deoq. probati sunt, res agitur; ex quo etiam consequitur, vt neque Tyri & Sidonis & Palæstinorum (quatenus illa gens certa erat) nomina simpliciter vsurpentur, sed aliam tamen subesse his nominibus rationem, aliudque hominum genus vocari, quibus ea nomina ex re ipsa, moribus atque notis magis, quàm ex loco & patria conueniant: Nam neq. celeberrima illa Phœnicum vrbs Tyrus nunc iam extat, neque vllum Sidonis vestigiũ apparet, neq. ad quodnã eorum hominũ, qui nunc in orbe viuunt genus, natio illa referenda modò sit, vlli homini satis certum cõpertúmue est, vt nõ in Tyrios qui iam non sunt, neq. tunc erunt, sed in aliam gentem Tyrios moribus & crimine referentem dicta hæc esse arbitremur.

bitremur. Quòd si res ipsa quæ exposita nobis est, mente & cogitatione recolatur, facilè ad quos homines hæc pertineant, intelligi poterit; nimirum ad eos, qui secundũ populi Dei fines habitantes cum eo amicitia & societate sese coniunctos esse palá profitebátur, dissimulato tamen & oculto consilio suis tantum cõmodis cum maximo pij populi incõmodo seruiebant, subductis ijs quæ pretiosissima ac vtilissima erant, & à populo superbè, atque insolenter ablatis. cuiusmodi aurum, argentum & lapides pretiosi sunt, quibus ad suam gloriam, ad suam quisque sectam ornandam amplificandamq. abusi fuêre. aurum autem, argentum & gemmas nos hoc loco doctrinam & veram sapientiæ rationem interpretamur, de quibus scriptum est: Quomodo obscuratum est aurum, mutatus est color

Thren.4. „ optimus, dispersi sunt lapides sanctuarij in capite omnium platearum. Filij Sion incliti & „ amicti auro primo, quomodo reputati sunt in vasa testea, opus manuum figuli. quicunq. ergo diuinę doctrinæ thesauros de populi commodis subtraxerunt, & in suam rem, in sua studia conuerterunt, hi à Deo hoc in loco notantur. his etiam sua dies dicta, atque constituta est; nam præterquam quòd populum pretiosissimis rebus expoliarẽt, filios etiam Iuda, hoc est, simplices, imperitos & iuueniles animos ex populo Dei partim vi, partim dolo subductos à veræ pietatis vsu & consuetudine abalienauerunt, atq. ad remotissima studia transtulerunt, hoc est filijs græcorum vendidisse, vt longè fierẽt à populo Dei. Hos autem audaciæ illatæque iniuriæ pœnas aliquando daturos Deus etiam prædicit, ita vt si non illi, qui primi harum iniuriarum auctores inuentoresque fuerunt, tamen filij eorum, hoc est, posteri qui illos imitati secutique fuerint, malè cum suis inuentis pereant, & à populo Dei eiusque confinijs quàm longissimè ablegentur cum summa auctorum suorũ ignominia. Atque Christiano quidem & pietatis studioso interpreti satis esse visum est, rem ipsam explicuisse, & mores notasse, ad quos hæc tota ratio pertinet; personas autem ipsas quos hæc ratio tangat, aut indicare, aut prodere non placuit; cùm id studium potissimum nobis sit, vt neminé quoad fieri potest, offendamus & quam multis prodesse possimus. si qui ergo huius quam indicauimus notæ fuerint, qui ex nobis cùm essent à nobis exierunt, neque permanere nobiscum voluêre, vt quàm maturè sibi consulant, monemus hortamurque sedulo, antequam veniat dies Domini. Qui habet aures audiendi audiat. Quod verò additum est: [*Quia Dominus locutus est:*] certam sentẽtiam & firmum decretum significat euentu tandem suo comprobandum; nam quidquid Deus dixerit, maximi id consilij est, & quod nulla alia natura aut virtute impediri possit. Quòd si hominibus sua consilia aliquando exequi licet, cur non & diuina sibi semper constent, & euentu firmentur.

Clamate hoc in Gentibus, sanctificate bellum, suscitate robustos, ascendãt, ascendant omnes viri bellatores. Concidite aratra vestra in gladios, & ligones vestros in lanceas. infirmus dicat, quia fortis ego sum.

SOLENNE sacris vatibus est, vbi rem aliquam maximam animo peruiderunt quam prędicerent in ea re diutius cõmorari, idéq. propositũ amplificãdo vrgere, vt eum quem ipsi animi motum ex eo spectaculo conceperint, in auditorum etiam animis incitẽt, siue lætitiam, siue dolorem, siue spem, siue horrorem & metum, siue etiam admirationem, remque ipsam adhuc remotam absentemque descriptione & oratione præsentẽ faciãt, spectandamq. exhibeant. huius generis multa apud Isaiam aliosque vates exempla sunt. vt: Quis est iste qui venit de Edom tinctis vestibus de Bosra, iste formosus in stola sua

Nah. Isai. gradiens in multitudine virtutis suæ? &c. Est autem prophetici raptus quidã sublimior gradus hic, quem modo vates noster obtinet, ex quo non solùm futura intelligit, sed rẽ omnem, vt futura est, cum suis partibus, & momentis animo contẽplatur, metitur & peruidet, & quo quidque modo fiat discernit, ac quẽadmodum Vates ipse, ita etiam prophetica oratio maiori impetu & cõtentione in sublime ferri videtur. Cui dicẽdi exornationi Græci nomen enthusiasmon fecêre; cuius generis exẽpla apud antiquos poetas prophe-

Horat.lib.3. od.4. tici sermonis æmulatores studiosissimos reperies, vt, *Visam Britannos hospitibus feros, Et lætũ equino sanguine Concanũ.* Igitur maximã illam futurã stragẽ à spiritu edoctus Vates, quæ in pij populi & cælestis ciuitatis hostibus edenda est, vbi sese ipsi mutuis sunt cædibus confecturi, quemadmodum ea molienda parandaque sit exponit; quòd videlicet oẽs illi tanquam bellico aliquo signo vocati, bellum sponte capessent, & quodã veluti furore acti in

acti in eum concurrent locum,in quo fatale illis ſupplicium & carnificina parata eſt; ſiue quòd feroci aliqua cogitatione excitati, alij in alios inſurgant, ſiue quòd Deus ad ſuá perniciem eum illis animum cogitationemq. immiſerit, vt maiori quàm vnquam antea impetu, ardentiore ſtudio ad bellum ſibiipſis exitiale fataleque properent; Namque Dei voluntas & conſilium fatum hominibus eſt. *quia os Domini locutum eſt.* Hanc rem vt certam, Seneca. vt diuino conſilio firmatam,imperando prædicit Ioël, omneſque gentes tum fortiſſimas quaſque, tum etiam imbelles ad bellum currentes, vt aiunt, incitat. [*Clamate hoc in gentibus, ſuſcitate robuſtos, aſcendant, aſcendant omnes viri bellatores:*] quàm aptè generatio filiorum hominum, vt à filijs Dei diſtingui ſolent, hoc in loco notetur cuiuis rem rectè exiſtimanti planum facileque intellectu eſt; nam filij huius ſeculi fortes gygátes,viri bellatores, robuſtique venatores, & ſimilibus nominibus propterea appellantur, quòd illorum voluntas & conatus ad omnium humanarum rerum ſummam per fraudem, per inſidias, denique per vim intentata ſunt. cùm contrà filij Dei puſillus grex à Chriſto nominentur, qui in humanis rebus prudentia, viribus & artibus, multitudine ab altero genere vincátur, in diuinis verò rationibus à nullo ſuperétur: ná elegit Deus infirma, vt fortia confundat. Iam verò illorum omnia molimina & ſtudia, & ad ea quæ cupierunt paranda commoditatem apparatumque omnem hac imagine deſcribit: [*Concidite aratra veſtra in gladios, & ligones veſtros in lanceas:*] nam cú illi omné ſpem in vi,& in armis,poſuerint,animos ab omni alia pacis aut æquitatis cogitatione ad vim,ad iniuriam, ad belli & contentionis ſtudium traducent. cùm autem à Vatè excitantur, tum eorum certum & commune conſilium atque ſtudium ſignificatur, tum etiá grauius diuinæ virtutis argumentum paratur, qui hoſtes ſuos, tum maximè conténere & ridere ſolet, cùm maximè illi ad rem gerendam parati & inſtructi eſſe videntur, ſicut ſcriptú eſt: Dirumpamus vin- Pſal. 2. cula eorum & proijciamus à nobis iugum ipſorum. Sed qui habitat in cælis irridebit eos, & dominus ſubſanabit eos. tunc loquetur ad eos in ira ſua, & in furore ſuo conturbabit eos. Hic Babylonis magnæ & meretricis illius futurus eſt exitus, quæ totum orbem ſibi potentia & vi ſubiecerat, & quæ cunctis regibus terræ calicem fornicationú ſuarum propinauerat, Quod verò vſus eſt verbo, *aſcendant, aſcendant*, id ex eo dixit, quòd ex omnibus orbis terræ partibus, in certum quendam locum velut medium aliquem ſitum conuenturi ſunt: atq. ſi quis eú concurſum in magno aliquo globo cogitet, aſcenſum quendam vndique deprehendet. erit itaque ille in vallem Iehoſaphat, omnium vndique gentium aſcenſus, atque adeò cótento ſtudio, adeò obfirmato ad eam ré animo ſinguli erút, vt cùm ſua quiſque intereſſe arbitretur, nemo ſit qui ei expeditioni deeſſe velit, ſed fortiſſimus quiſque ſuo robori innixus ſuis viribus fidens vltro ad id bellum procurret; neque tamen imbelles, aut infirmi cedent, ſed vel ſpe prædæ, vel contentione atq. æmulatione vel prodendæ ignauiæ pudore ſinguli dicent: [*Quia fortis ego ſum.*] Atque hoc modo ſeſe omnes vltrò ad inſtanté cladem parabunt, & contento curſu in diuinæ vltionis locú confluent. quanta verò frequentia futura ſit, ex eo arguitur, quòd nulla ferri copia ſatis ad armorum officinas explendas erit, niſi etiam arationis & cætera ruſtici operis inſtruméta in gladios & lanceas conflentur.

Erumpite, & conuenite omnes gentes de circuitu: & congregamini: ibi occumbere faciet dominus robuſtos tuos.

NVMERO ſingulari dixit, tuos, propterea quòd vnum commune omnium aduerſus Dominum & aduerſus Chriſtum eius ſtudium, aduerſus populum & ciuitatem ſanctam, vt eam quiſque ſibi diriperet, vnam gentem, vnumque regnum antichriſti & principis mundi huius conſtituit. & meminiſſe oportuerit ſemper illius diſtinctionis, qua filij hominum à filijs Dei ſeparantur.

Conſurgant & aſcendant gentes in vallem Iehoſaphat: quia ibi ſedebo, vt iudicem omnes gentes in circuitu.

EXPOSITIO eſt eorum quæ dicta iam & explicata ſunt, omné autem certitudinem & conſilij conſtantiam hæc repetitio continet. Quoniam autem ea res certo & diuino conſilio decreta eſt, & certa ad eam gerendam dies certumque tempus præſcriptú, atq. hactenus ſpatium locuſque ſingulis ad pœnitentiam conceſſus, donec præſcripti temporis ter-

Deute.32. poris terminus cõtigerit, sicut scriptũ est: Nonne hæc abscõdita sunt apud me, & signata in thesauris meis? huius rei causa vbi finem illum contigisse ostendit, vbi completam esse hominum malitiam cognouit, ad rem iam gerendam hortatur Deus eos, per quos ea strages fuerat edenda, hoc est, eos ipsos qui sibi & pereundi causæ auctores & ministri futuri sunt.

Mitite, inquit, *falces quia maturauit messis, venite & descendite, quia plenum est torcular, exuberant torcularia: quia multiplicata est malitia eorum.*

DVABVS ex rustica re translationibus futurum impiorum excidium elegantissimè significauit, altera messis, altera verò vindemiæ: vtramque enim idoneo tempore vbi fructus iam maturuerint, fieri oportet, quæ si negligantur, aut deferantur, abuti temporũ cõmoditatibus & iure, non vti est. Messis autem & vindemia non priuatam aliquam personæ aut familiæ calamitatem, sed communem stragem publicum significat excidium, Osee 6. vt: Iuda pone messem tibi, & torcular calcauit dominus virgini filiæ Iuda. ergo iam ma-Thren.1. turum tempus extitisse ait, quo diuina illa impijs parata vltio edatur; quamobrẽ ad opus ministri incitantur. maturitatis autem argumentũ erit, [*Quia multiplicata est malitia eorũ.*] Gene. sicut & alio in loco de huiusmodi maturitate expectanda dictum est: Quia nondũ completa est iniquitas Amorrhæorum. Quem verò exitum hæc res habitura sit, quid sibi expectare possit tanta hominum bellatorum multitudo, quas res sibi aut parare, aut promittere ex ea expeditione possit, adiuncto carmine declarat: nempe suæ impietatis & assiduarum in innocentes homines iniuriarum pœnas daturos, ita vt vallis illa quæ diuini iudicij monumentum nunc obtinet, vallis concisionis ex euentu appellanda sit, quòd diuinæ ciuitatis hostes funditus in ea valle concisi perierint.

Populi populi in valle concisionis: quia iuxtà est dies Domini in Valle concisionis.

NON priuatè, aut sigillatim, sed tributim, sed populariter, sed omnes in vniuersum Dei hostes casuros significat, familiari Hebraicis dicendi figura vsus, quæ repetitio dici-Gene.24. tur: nam cùm alicuius frequentiam significare volunt, plurali numero pronuntiatam geminant. vt vallis illa putei putei bituminis, hoc est, puteis bituminis frequẽtissima erat, sic [*Populi populi*] frequentes populos perituros ait. verbum autem propterea desideratur, quòd ea figura frequens sit ijs, qui aut asseuerantes nimis, aut dolentes, aut irati & comminati aut alio quouis vehementi impetu acti loquuntur. est autẽ ecclipsis à Græcis dicta exornatio, sed verbum ex proxima oratione adiunctisque vocabulis est petendum, nempe ab illis: [*in valle concisionis.*] hoc modo populi populi in valle concisionis concidentur, quia hoc certissimum est, paratam scilicet esse populis à Domino diem in vallem concisionis. Ea autem dies adeò certa est, vt non etiam longè absit, propè enim est, parata atque perscripta, quæ subitò conuenientes in eam vallẽ populos opprimet. Qualis autem ea dies futura sit, calamitatis & miseriæ plena, magna & amara valdè ijs, quos tam dirus maneat exitus, exponit. nempe cælum & terram ipsaque elementa aduersus eos esse pugnatura, vt partim tantis tenebris, terroribus, & horroribus conturbati exanimentur, partim sese mutuis gladijs & vulneribus conficiant.

Sol & luna obtenebrati sunt, & stellæ retraxerunt splendorem suum.

RES certissima præterito tempore à vatibus enuntiari solet, atque nos quidem rem hanc simpliciter explicandam arbitramur, vt non solùm calamitatem, metum, terrorem & perturbationem tenebras illas significaturas, sed etiam allaturas esse interpretemur; nam vt minorem leuiore vltione ignem & grandinem in populi sui hostes aliquando immisit, vt tenebris totam Ægyptum obduxit, ita in grauiori casu luminaribus suis lucem adimet, & ad eam rem pro tempore subtrahet; denique tota rerum natura in auctoris sui indignatione, in iudicio & vltione ministrã sese præbebit, vt facilè argui intelliq. possit, nihil casu aut temerè, aut certo & insuperabili naturæ cursu in humanis fieri rebus, sed omnia diuino & consilio & nutu agi & moueri, & quatenus à Deo aut iussum, aut permissum fuerit. hactenus meliorem hominum partem à maiori agitari atque exerceri, atque ad eam rem cælum & terram, elementaq. etiam obedire, non quòd eorum vis his necessariò felix, his verò infausta sit, sed quòd ea Dei sit benignitas, vt solem suum oriri faciat

faciat ſuper bonos & malos & pluat ſuper iuſtos & iniuſtos. vbi verò placuerit Deo, prouidentiæ ſuæ felicitatem omnem in filios adoptionis conuertere, tum verò maximè omnis rerum natura toto ſeſe impetu in eam partem inclinabit, quo diuinum conſilium contenderit. atque ea res certiſſimo teſtimonio diuinæ erga pios homines cultoresq. ſuos prouidentiæ erit. totum hoc argumentum ſubiectis verſibus continetur: dictum namq. fuerat ſolem, & lunam, & ſtellas ſplendorem vimque ſuam illo die negaturas eſſe, ita vt dici non poſſit priuatè illas fauere & prodeſſe, quibuſdam hominibus ſua ſponte ſolere; quibuſdam verò aut obeſſe, aut nocere, cùm omnium vires, omnium lux dicto & nutui diuino tunc obediet, quando

Dominus à Sion rugiet, & à Ieruſalem dabit vocem ſuam:

HOC eſt, quando cauſam pro ciuitate ſua iudicabit, ſententiamque à ſuis contra impios dicet. namque præpoſitionem, de vel à, intelligimus, vt cauſam non locum indicet; eius enim dictionis vſus in hanc ſententiam apud Hebræos, & apud Latinos etiam eſt, vt à Domino exiuit verbum &c. Vtitur autem tranſlatione à leonibus ſumpta, namque id animal nunquam temerè in ſiluis rugit, quin eius quam cupierit, prædæ compos euadat; terribilis autem vox eſt, & quæ pauorem audiendo omnibus alijs animantibus incutiat, ſicut ſcriptum eſt: Leo rugit & quis non timebit. ad hunc etiam modum vbi Deus Amos.4.
à populo ciuibuſque ſuis aduerſus hoſtes ſententiam iratus pronuntiauerit,

Mouebuntur cæli & terra.

OMNIS in vniuerſum natura trepidabit, & Dei aduerſus impios voluntatẽ & ſententiam exequetur. Populus tamen Dei & ciuitas omnis ſancta, nihil his rebus pauebit: vt enim leonis vox cęteris animãtibus terrori, proprijs verò catulis & leonũ filijs ſecuritati & iucunditati eſſe ſolet, quippe qui eam vocem victoriã prædamque ſibi promittere intelligant; ſic filij Dei ſibi nihil à natura aut timendum, aut ſperandũ eſſe cognoſcentes, ſeque in diuina tutela & cuſtodia latere intelligentes, tunc maxima ſpe & ſecuritate erũt, cum maxima in calamitate & turbatione cæteros eſſe cognoſcent: namq. ſigna illa bellica diuinæ victoriæ illis erunt, quæ alijs cædis & excidij ſigna fuerint. Ob eam ergo rem ait:

Et Dominus ſpes populi ſui & fortitudo filiorum Iſraël.

HVIVS rei cauſa hæc decreta, prædicta & parata ac tandem expedita fuerunt, vt omnibus hoſtibus metu ſublato, pace vbique parta in ſumma quiete & ſecuritate cũ principe rege ſuo degant, & regno potiantur cælorum, atque adhuc in terris agentes diuinis muneribus, atque inenarrabilibus fruantur beneficiis.

Et ſcietis quia ego Dominus Deus veſter habitans in Sion in monte ſancto meo: & erit Ieruſalem ſancta, & alieni non tranſibunt per eam amplius.

HANC adeò felicitatem atq. has regni cæleſtis primitias etiam in terris expectandas, illis fore qui feliciſſimum illud tempus ſortiti fuerint, quum purgabit Dominus & permundabit areã ſuam. Si quis autem decimũ octauum vſque ad vigeſimum primũ Apocalypſeos caput legerit, & quid in illis prædictũ deſcriptũq. ſit intellexerit, agnoſcet quid hoc in loco dicatur, & ad quænam tempora tota hæc res pertineat, planè intelliget. namque in eo loco longus de his rebus Apoſtolo inſtitutus ſermo eſt, in quo Babylonis caſum narrat, & populi Dei liberationem & ſecuritatem regnique diuini ac ciuitatis ſanctę felicitatem, in quam non intrabit aliquid coinquinatum, aut abominationem faciens, Apoca.21.
aut mendacium, niſi qui ſcripti ſunt in libro vitæ agni. hæc Iohannes: atque hæc huius hemiſtichij ſententia eſt: [*Et erit Ieruſalem ſancta & alieni non tranſibunt per eam amplius.*] Sanctum enim id quod ſeparatum, atque à vulgari & profano vſu & conſuetudine diſtinctum eſt, ſcriptura vocat.

Et erit in die illa: ſtillabunt montes dulcedinem, & colles fluent lacte: & per omnes riuos Iudæ ibunt aquæ: & fons de domo Domini egredietur, & irrigabit torrentem ſpinarum.

SI ſcires donum Dei, Chriſtus Samaritanæ mulieri dicebat. Si nobis ſanctiſſima illa Ioan.4.
Chriſti virtus quam per ſpiritum ſanctum ſuum cum pijs ſuis cultoribus cõmunicat, nota eſſet,

esset, planè tantæ suauitatis & copiæ excellentiam sentire, alijsque expetendam indicare possemus; sed quisnam in ea docenda satisfacere alijs cumulatè possit, quam neq. oculus vidit, neque auris audiuit, neque vlla humani cordis cogitatio assecuta vnquã fuit? quam nemo scit, nisi qui acceperit. quam qui acceperunt, suis nunquam coloribus depinxerũt, neque vllo verborum aut orationis artificio propriè descripsère, propterea quod res planè diuina est, & ab omni humano vsu alienissima, ad hominum communem sermonis vsum accommodari non potest. Igitur diuinis verbis & à sapientia impositis opus fuerit; diuina verò verba, quibus nihil cum humano sermone commune sit, vt ab homine humanaque ratione intelligantur, fieri non potest; Animalis enim homo non percipit quæ 1. Cor. 2. Dei sunt. Quamobrem quicunque etiam hac diuina virtute donati præditique fuere, de ea re apud vulgares animalesque homines nullum apertum habuère sermonem, sed, Ibid. vt illi aiunt, sapiẽtiam inter perfectos locuti sunt, qui eius sermones & rationes soli capere possunt; apud cæteros verò homines translationibus & parabolis res ipsa non vt intelligi, sed vt desiderari & quæri posset, proposita tractataque est. & quoniam ab humano sensu ad hominum rem hanc transferre oportuit, eas res eaque verba vsurpata sunt, quibus maximè sensus nostri delectari solent; cuiusmodi sunt, larga rerum omnium ad victum, vitam & honestam voluptatem pertinentium abundantia & copia. huius generis sunt terræ & arborum fructus largissimi, frumenti, vini & olei prouentus, vestium pulcherrimarum, auri, argenti, & gẽmarum margaritarumque vsus, & quæ his similia sunt, quarum omnium rerum summam quandam addere videtur mellis & lactis redũdans copia & vbertas: Namque lac animalis naturæ alimentum primũ & idoneum ac summe vtile esse omnium animantium nutritio satis euidenter probat. mel verò dulcedinis & suauitatis omnis principium atque summam continet; nihil enim melle dulcius in omni suc- Iud. 14. corum sensu inuenitur, aquarum verò copia præter quàm quòd ad sitim (quæ grauissima in animantibus est affectio) sedandam commodissima & idonea est. multa etiam alia in terris efficit, quorum causa maximam sibi in naturalibus rebus vendicat laudem, adeò vt antiqui omni eam rerum naturæ prætulerint,

Pindar. od. 1. *Optima lympha quidem,* aiebat Poëta Nam omnis cuiuscunque rei ortus, Aristot. 4. Meteo. siue generatio succum requirit & humiditatem, quod eius penuria & defectus apertè in corruptione ostendit. Igitur cùm à sapientissimis auctoribus de maxima aliqua temporũ felicitate & de aurea ætate sermo instituitur, nulla verba cõmodius vsurpari solent, quàm rusticarum rerum prosperitas &, fructuum omnium redundans copia, quarum caput & quoddam quasi præstantissimum argumentum mellis & lactis spontanea affluentia est.

Ouid Metamorph. lib. 1. Vt: *Flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant.* Hanc naturæ humanis sensibus accommodatam rationem Vates noster secutus, summam illam diuinæ prouidẽtiæ donorum & bonorum copiam, qua pientissimi illi homines qui spiritu Dei aguntur, perfrui solent, his imaginibus descripsit, [*Et erit in die illa: stillabunt montes dulcedinem, & colles fluẽt lacte.*] Vt maximam redundantiam significaret, non mella ex apiũ aluearibus, aut lac ex pecorum vberibus quærenda, sed abundè per agros, per valles è collibus & montibus defluxu assiduo inuenienda esse dicit; atque ea res non parca, sed benignissima manu diuina dona sanctis hominibus, qui in illa ætate erunt, communicanda esse declarat.

[*Et per omnes riuos Iuda ibunt aquæ.*] Si felicitas hæc humana ac terrena futura solùm esset, tamen maior quàm vnquam antea fuerit eo tempore quo restituendi essent Iudæi, fore probaretur vel ex eo, quòd per omnes riuos Iuda aquæ fluent, atque in Ierusalem ex tẽplo Domini fons viuus erupturus erit. Namque olim etiã cum Iudæa regio beatissimè coleretur, tamen aquarum viuarum penuria laborabat; maximè autem vrbs ipsa in qua pluuiæ aquæ collectionibus & piscinis fontium & puteorum defectum supplere incolæ coacti sunt. Verùm aliò profectò tota ratio hæc spectat; nempe ad diuinæ illius virtutis affluentiam, quam spiritus sanctus per Christum datus in suis charissimis efficit hominibus: hos enim nulla sitis infestat, sed perpetua aquarum scaturigo intra ipsorum viscera emergens saturos, & diuinis fructibus fœcundos reddit, sicut scriptũ est: Omnis qui Ioan. 4. » bibit ex hac aqua sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua quam ego dabo, non sitiet iterum, sed fiet in eo fons aquæ viuæ salientis in vitam æternam. Est autem hæc quidã perpetuus diuinæ gratiæ influxus, quo humani animi per Christũ affecti diuinæ legis notitia valent, studijs incumbunt, & virtutibus exercendis operam nauant, efficiente id diuino

ſpiritu,qui in medio eorum templũ domiciliumq́. tenet.qua de re alij etiã vates maxima myſteria decantarunt. Et erit in diebus illis, inquit Iſaias, præparatus erit mons domus Domini in capite montiũ,& venient eò populi multi ad accipiẽdam legem,& dicẽt,quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Ieruſalem. His itaque aquis viuẽtibus humana natura irrigata,quæ prius ſpinas & tribulos ob natiuam ariditatem atque acerbitatẽ produxerat, fructus proferet pulcherrimos,atque ideo dicit: [*Et fons de domo Domini egredietur,& irrigabit torrentem ſpinarum.*] Domum Domini ipſum piorum ſanctorumq́ue hominum populum vocat, quem Diuus etiam Paulus templum Domini ſanctum appellat. Torrens autem ſpinarum Hebraice fluuius Sitim dicitur, qui in Topographiæ ratione pars quædam Iordanis eſſe dicitur, ſiue torrẽs in Iordanem influens, cui Setim oppidum adiacet. Auctor huius rei Saadias antiquus ſcriptor eſt. ſed quoniam non tam nomina quàm nominũ rationem & ſignificationem conſiderandam nobis Vates proponit, Sitim ſpinas & errores ſignificat. Fluuius autem errorum & ſpinarum mundus eſt, qui ex illo maledicto ſpinas & tribulos ſpontè abundeq́ue profert; inter quæ ſi qua vel exigua virtutis fruges expectanda ſit,magnis laboribus,maximis ſudoribus ea cõſtet neceſſe eſt: arida enim ſoli natura ſpinas potius,quàm alias molliores herbas aut plantas gignit,quòd ſpina natiua ariditate & acerbitate ſuccus polleat, quem facilè eiuſmodi terra ſuppeditat. Naturam ergo humanam hoc diuini ſpiritus fluuio abundè irrigatum iri prædicit, quo non tam ſpinas, ſed pro concepti humoris ratione dulces & laudatos fructus facili cultu, nullo ſudore pariat.atque in hunc modum de eadẽ re Zacharias ſcripſit: Et erit in die illa exibunt aquæ viuæ de Ieruſalem, dimidium earum ad mare orientale, & dimidium earum ad mare poſterius in æſtu, & in calore erit.

Iſai. 2.

Saadias in hunc locum.

Gen. 3.

Zachar.

Ægyptus in deſolationem erit, & idumæa in deſertum perditionis: pro eo quòd iniquè egerunt in filios Iuda, & effuderunt ſanguinem innocentem in terra ſua.

DVAS vicinas & ferè finitimas Iudææ regioni gentes, à quibus olim diu infeſtatus,& odio atque maleuolentia iudaicus populus agitatus fuit,Ægyptios & idumæos tandem vaſtandos perdendoſq́ue eſſe prædicit, vt nulla ex parte Iudæa regio non quieta ſit, vt nullos hoſtes metuat,nulliſq́ue terreri poſſit incommodis.Hoc verò omnium eorum qui populo ſancto militantiq́ue eccleſiæ hoſtes inimiciq́ue ſunt,atque hactenus fuerunt,interitum nobis ſignificat futurum, vt quæ principatus, poteſtates & rectores tenebrarum harum timebat, nullos deinceps iam timeat, ſed diu læta atque ſecura pacem colat diuinam.Hos autem duos populos Ægyptiorum & Idumæorum pro omnibus eccleſiæ hoſtibus propoſuit, ea figura vſus, quæ ſynecdoche à Rhetoribus dicitur, in qua ſpecies nonnunquam pro genere vſurpatur, velut Arabem pro paſtore dixit Iſaias. & poëta: *Quis Parthum paueat? quis gelidum Scythen?* pro quocunq. hoſte hoc dixit. Hos ergo populi Dei hoſtes diuini iudicij ſententia pœnas iniuriarum & ſceleris daturos, quòd tandiu ac tam grauiter populo Dei eccleſiæq́ue ſanctæ nocuerint. Atque in his duobus populis, ſi rem propius ſpectare placeat, omnes Chriſtianæ & ſanctæ eccleſiæ hoſtes contineri perſpicimus; quotquot enim hodie cum Chriſtiano & verè pio populo ſimultates inimicitiaſq́ue exercent,ad duo in vniuerſum genera Iſmaëlitarum & Idumæorũ referri poſſunt.Iſmaëlitæ ſunt qui Mahometi viam & ſectam habent quam ſequantur; qui ab Iſmaële oriũdi ſunt: Namq́ue Iſmaël ex Agar Ægyptia ancilla ortus vxorem etiam Ægyptiam duxit, ſicut ſcriptum eſt: Et accepit illi mater ſua vxorem de terra Ægypti. Cæteri verò præter hos quicunque aut idololatriam,aut ſuperſtitionem, aut impietatem ſequuntur, omnes ad Idumæos gentem idololatram & gentilitatis principem pertinent.

Horat. lib. 4. od. 5.

Gen. 21.

Et Iudæa in æternum habitabitur, & Ieruſalem in generationem & generationem.

QVEMADMODVM Iudæum verè definiri oporteat, & quiſnam Iudæus rectè dici poſſit, iam explicuimus: is videlicet,qui diuinorum beneficiorum perpetuò memor aſſiduis laudibus, confeſſionibus, & gratulationibus vacat. huiuſmodi hominum ſocietas Iudæa vera eſt, quam Deus probat perpetuaq́ue prouidentia tuetur & fouet; Ieruſalem

etiam, cuius hoc in loco mentio facta est, iam quænam esset, ostendimus. Hic autem Iudæorum idemque Ierosolymitanorum cælestium populos æternam hoc in loco fœlicitatis promissionem habet: namque ab eo tempore quo Deus reconciliata Iudæorum gente vnum ex pijs omnibus & sui cultoribus populum coniunget, magnã illis tranquillitatem & pacem confirmabit: quippe quibus cum visibili hoste qui iam nõ extabit nihil metuendum erit; ab inuisibili verò diuino etiam munere & gratia erunt semper defendendi. Iudæam autem & Ierusalem pro populo & ecclesia populi matre ac principe nominauit, & in æternum, *atque in generationẽ & generationem* idem diuerso dicendi modo significat per heterosin familiarem vatibus figuram. Quoniam autem hæc recens restituta vrbs solidissimo muro Iaspideo, & quadrata, vt Ioannes Apostolus ait, mensura figuraque constabit, deumque protectorem semper habebit, ex his rebus efficietur, vt perpetua stabilique mansione habitetur, sine vllo pauore aut terrore; namq. ob id portas eius semper apertas fore idem Apostolus prædicit.

Et mundabo sanguinem eorum, quos non mundaueram: & Dominus commorabitur in Sion.

ETENIM in illam sanctam ciuitatem, in illud regnum cæleste, cuius primitias in terra visas aliquando & visendas etiam esse penè omnis diuina tam veterum quàm nouorum temporum scriptura docet, nihil coinquinatum, nihil prophanum admittendum est; si quid autem tale antea fuerit, tamen prius mundandum expiandumque est, quàm in ea castra vbi diuinum tabernaculum cum hominibus erit, admittatur. Iam verò mũdationem & fides, & eorum qui mundandi sunt, pœnitẽtia præcedet, sicut scriptum est: Acto.2. pœnitentiam agite, & baptizetur vnusquisque vestrum baptismo pœnitentiæ & accipietis virtutem spiritus sancti superuenientis in vos. Nam neq. fornicarij, neq. periuri, neq. auari, neque mendaces, neque rapaces &c. regnum Dei possidere possunt. & hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed iustificati estis, sed sanctificati estis, huiusmodi hominibus gratulabundus Apostolus dicebat. In hac ergo ciuitate sancta Dominus libenter habitabit, eam enim sibi templum & domicilium super omnia tabernacula Iacob delegit & dilexit. atque gloriosa profectò de te dicta sunt, ciuitas Dei. quæ omnia explicuisse & atramento atque calamo descripsisse nostrum non est. Ei autem, qui nobis hactenus propitius fuit, vt Ioëlem vatem suum Christiano populo suo enarraremus, immortali, inuisibili soli Deo honor & gloria per infinita seculorum secula, Amen.

FINIS.

HYMNVS

Descende cælo, & curribus igneis
Vatem remotis nubibus ô tuum
Vulgo procul raptum prophano
Spiritus alme supra polum fer.
Qui regna puri felicia temperas
Cæli, & beatas luce fouens domos
Fluctus maris compescis, almum
Dasq; diem recreator orbi,
Orbem regentis tu sapientiæ
Consultus almis vatibus intima
Committis arcana, & futuris
Temporibus facis interesse.
Felix & ampla sorte beatior,
Quem tu docendum suscipis, altaq; ad
Decreta diuinasq; leges
Assiduè meditanda tollis.
Illi sacrarum mystica mentium &
Natura rerum tota subest, neque
Intacta latet huic vis profundi; hic
Cuncta oculis animoq; lustrat.
Jam quæ sit orbis cursibus aut via
Calcanda, rerum aut quis pateat status,
Quid voluat axis, quod serenum,
Quæue homines maneat procella
Discernit, omnes præuidet eminus
Causas, momenta & quid paret impijs
Diuina vis, quæ misceantur
Pocula gentibus ebibenda.
Non regna fluxæ continuant opes,
Non cura, duri militis aut labor
Immensus argentíve aceruus,
Nec populi numero carentes:
Sed mens probati consilij potens,
Et vita puris prædita moribus,
Jurisq; legum & vis sacrarum,
Auxilioq; Deus benigno.
Namq; ille summo præcipites gradu
Vindex tyrannos fulmine deijcit,
Sedesq; deturbat superbas,
Et Stygijs tenebris recondit.

Præsens item imo ſumere de loco
Cui credat altè ſceptra nitentia,
Muti & ducem armenti gregíſve
Tollere nobilibus triumphis.
Hic regna tandem, hîc perpetuum decus,
Hîc hic beatis imperijs frui,
Hîc pace gaudere & quietas
Diuitias datur, hîc tenere,
Si quis miniſter dicitur impiger
Seruire ritè numinis in domo
Charus Deo, & dignus diſerto
Iudicio ſuperum probari.

FINIS.

BENEDICTI ARIÆ MONTANI IN AMOS PROPHETAM COMMENTARIA.

Præfatio de publicorum ministrorum creatione.

QVAM acre ac diligens iudicium, quantamq. in publicis ministris & magistratibus creandis curam adhiberi oporteat, vel vnum Amos vatis à Deo electi exẽplum satis idoneũ est, quod nos doceat, quodq. peruersum in ea re hominum morem & consilium ostendat & damnet. Etenim iam diu est, quòd hoc errore homines tenentur, vt quod ad munera publica rectè obeunda & administrãda maximè expedit, non peruideant, atque in viris ad eam rem eligendis longè aliam, quàm deceat, rationẽ ineant: Nam cùm ex pietatis & religionis testimonio, atq. ex publica vtilitate omnia definiri & potuissent & debuissent, si recta intelligẽtia & moderatione animi gubernarentur, contrà ferè fit, vt ex priuatis paucorũ hominum cõmodis, & ex sola quorundã libidine omnia tractentur. Equidẽ arbitror si res suum, quẽ oportuerat, rectum cursum teneret, longè melius cum Christianæ professionis populis actum iri, si ad magistratus, ad publica omnia munera & ministeria gerenda, non obuius quilibet, aut de media candidatorum turba gratiosissimus quisq. aut potentissimus admitteretur, sed repulsis indignis, qui sese vltro, importunè, improbeq. inferunt & intrudunt, qui aut famem, aut cupiditatem, aut ambitionẽ suam publico damno ac detrimento alere instituũt & contendunt, illis summo studio atq. omni diligentia conquisitis & electis publica onera, vel inuitis vel reluctantibus imponerentur, qui necessarijs ad eam artibus spectatissimaque instructi virtute idonei iudicati essent, quocũq. ex genere, quacũq. ex familia, fortuna, ordineq. fuissent, modò vtiles oportuniq. esse censerentur. Et si in deligendis ad Domini vineã cultorib. hæc ratio atq. hic obseruaretur modus, nunquã in tãta operariorũ copia tanta esset probatorũ inopia; neq. sani vtilesque fructus Deo tempestiuè repetenti tam anxiè desiderarentur, vt scriptũ est: Expectaui vt faceret vuas & fecit labruscas; expectaui vt faceret iudicium, & ecce iniquitas: & iustitiam, & ecce clamor. Nunc verò longè secus fit; etenim in eum morem, in eamque consuetudinem ventum est, vt plerumq. non viri boni, fideles, & idonei quærantur, rogentur, aut cogantur; sed ijs contemptis & despectis, qui quò longius à cupiditate atque ambitione absunt, eò propius ad virtutis vitæq. integritatem accedũt, atq. ad rem strenuè gerendã expeditiores sunt, ij scilicet ad pleraq. munera obeunda cooptantur aut deliguntur, qui non artibus, nõ virtutibus, sed summa vel audacia, vel improbitate, vel ambitu, vel inani generis iactatione, vel gratia etiã plurimum valere, atque omnia sibi ipsis promittere possunt. Namque harum, (quas dicimus rerũ) maxima laus & cõmendatio est, quæ res quoniã vel ab ignauissimo quoq. præstari possunt, tantũ istorum hominũ auxêre numerũ, tantaq. vt istis vnde viuant sit, ministeria publica aliàs superuacua addi adinuenirique coëgerunt, vt quod cõmodo rebus publicis fuisset multos esse in vinea operarios, id iam incõmodo atq. detrimento potius sit: Conculcantur enim loca omnia & premuntur tanta operariorũ frequentia potius quàm colãtur & curentur. His etiam illa iniquitas accedit, quòd ad eum locum res iam deuenêre, vt non tam ipsorũ hominum, quàm certorum ordinũ & nominum appellationum & generum ratio habeatur, atq. ad quasdam veluti familias & negotiũ sit redactum, in quas vbi cooptatus quis fuerit, primum & certissimũ ad omnes honores ad quamcunq. dignitatẽ gradum obtinuisse sibi facilè persuadeat, neque vllum virtutis aut studiorũ, sed appellationis tantũ & familiæ æmulum sibi esse putet, cum quibus audacia, ambitu, contemptione, muneribus & largitionibus assiduis obsequioque erga eos, quorum gratiã aucupari parat, contendendũ esse existimet. Quanquã verò in tanta publicorum ministrorũ frequentia nonnullos probatissimos atque eo quem

obtinent gradu, aut etiam altiore dignissimos esse videamus, tamẽ ex quo publicis administrationibus obeundis propria etiam eorũ qui gererent cõmoda addita sunt, ex quo datus locus ambitioni & delectus illi antiqui haberi desiti sunt, omnis hæc turbata & plerumq. ad indignissimos relata ratio est. Illud præterea accessit, vt cùm quæ vnus bonus atq. integer vir præstare facilè potuisset, plures alij efficere nõ valeant, omnibus publicorum munerũ generibus ministrorũ numerus adauctus sit, quotidieque adaugeatur, & plus publicis & priuatis pecunijs & rebus detrimenti, plus molestiæ afferatur, neque tamẽ rẽ aut cõmodius, aut melius ꝑ plures, quã per pauciores geri cõtingat. Atq. vtinã hãc labem aut nullibi in Christiano populo, aut solũ iam ciuilibus & secularibus quæ vocantur negotijs illatã esse deleremus; grauissimũ quidẽ illud & molestissimè ferendũ esset, videlicet aliquod publici magistratus aut officij genus his miserijs ærumnisq. premi, cùm omnibus cõmuniter persuasum esse deberet, se nõ suorũ curatores esse, nõ regũ aut principũ, aut summorũ consiliorũ senatuúmve à quibus creantur, sed Dei potius ministros esse, ad quẽ gestarũ gerendarũq. rerũ ratio deferenda necessariò sit, sicut scriptũ est: Videte quid faciatis: nõ enim hominis exercetis iudicium, sed Domini: & quodcunq. iudicaueritis, in vos redundabit. hæc optimi principis ad magistratus oratio est. Dolendũ equidem vehementer est tam præclarã omniũ magistratuũ religionẽ cõtaminatã & propè iã extinctã esse: tamen si nõ extra illud forũ pestis & pernicies hæc exiluisset, si prophanos tantũ & laicos homines oppetisset, vtcunq. esset ferendũ, si nõ etiã sacerdotũ Leuitarumq. collegia attigisset, & penè totũ eum ordinẽ iam oppreßisset, quando & illis qui secularẽ & prophanã vitã profitentur, adeo familiaris hic morbus iam factus est, vt cùm maximè laborant, maximè sani esse videantur: siquidẽ persuasum habent, nõ exigendã esse eam morũ, studiorũ vitæq. integritatẽ & perfectionem, quæ ab ecclesiasticis hominibus exigitur, liceréque, imò potius expedire, vt honoribus gloriæ & dignitatibus (quas vocãt) cõsulãt, ac proprijs & filiorũ totiusq. posteritatis splẽdori, fortunis & opibus cõparãdis atq. augẽdis operã nauẽt, siue id iure, siue iniuria præstari possit: id verò, nisi quẽadmodũ ab illis fit, fieri aliter nõ posse putant. Atq. adeò hac opinione sua illi studia suasq. rationes probare & tueri cõtendunt, quę opinio quantũ valeat, omnibus est manifestũ, quã verò firma & certa futura in posterũ sit, ignis (vt D. Paulus inquit) probabit. Sed iã pró pudor fœda hec scabies atq. lepra omnia Israëlitica castra peruasit, & ad sanctissimũ vsq. ipsum Dei tabernaculũ penetrauit, eosq. maximè & fœdissimè corripuit tẽpli, altaris & sacrorum omniũ ministros, quorũ erat cæterorũ hominũ cõtaminationes auersari, lepras dignoscere, iudicare, sanãdasq. atq. expiandas procurare. Sanè si nullis in sacris rebus minister esset, qui idẽ nõ ad id quod habet operis ac muneris summa cura summoq. iudicio quęsitus delectusq. fuisset, si illi imprimis deligerẽtur, qui tũ maximè essent idonei, minus ipsi superbè de se sentirẽt, minꝰ ambirẽt. hęc profectò seges certissima foret, & quę vberes nobis largiret fruges, ac si vno fortasse culmo spẽ opinionẽq. nostrã falleret, at vndecim tamẽ reliquis cõfirmaret: lõgè aũt secus his tẽporibꝰ euenit; nã si sanctus ꝓbatusq. atq. integer vnus cõtigit minister, reliqui vndecim inanes indigniq. eo, quẽ obtinẽt, nomine locoq. se prębẽt.

Hęc adeò diuina atq. Christianis hominibus imitãda ratio, hic mos est, nõ vt obuium quẽlibet nõ aliena gratia cõmendatum ad humani generis & ecclesiæ suæ vtilitatem admittat & inferat, sed vt ipse Deus ex magna hominũ multitudine diligẽter quærat & deligat, quos munerũ atq. mãdatorũ suorũ ministros potissimũ creet, delectos aũt probet, & probatos instruat spirituq. suo afflatos ad eam rẽ ornet: quæ res apud Isaiã manifesta est, quẽ nõ temerè oblatũ, sed quæsitũ, sed visione tentatũ atq. obsequentẽ quidẽ, rei tamẽ magnitudine perturbatũ trepidantẽq. ac penè recusantẽ & probauerit & virtute spirituq. imbuerit suo. Quẽ mittã (inquit Deus) aut quis ibit nobis? Quærit & rogat Deus solicitusq. esse in eligendo videtur; & tamen adeò negligenter in ea re sese homines habẽt, vt in publicis sacrorũ ministris deligendis penè nulla ratio & cura haberi videatur, vt liceat

2.Par.19.

liceat cuiuis sese ipsum prædicare, idoneũq. ministrũ venditare, atq. sese potius ipsum eligere, q̃ eligi ad ministeria curare, cũ magis diuinã aut ecclesiasticã legitimã diuinæ æmulatricẽ electionẽ vnũquemq. expectare oporteret, & suã interim scapham tenere, sua retia reficere; nihil maius de se quàm piscatoriam conditionem aut sentire, aut iactare, vt illud quod amplissimum certissimumq́. esset, dicere possent, se non sua, sed diuina probatione cõmendatos vocatosq́ue fuisse, atque in eos rectè iudicium illud quadraret, Non vos me elegistis, sed ego elegi vos, vt eatis & fructum afferatis, & fructus vester maneat.

Ad hanc adeò regulã atq. normã totius ecclesiasticæ electionis ratio dirigẽda fuerit, atq. eã rationẽ solidã constantẽq. esse oportuit, quã nullus ad certa nomina, genera, personas, aut respectus nullus vulgariũ opinionũ error, nulla gratia posset cõmutare, sed rectissima ad hãc rẽ via, eidẽq. insistendũ esset, vt vltra animorũ virtutẽ & pietatẽ eas experiemur artes, quæ ecclesiastici magistratus administræ comitesq. virtutis sunt, maximè aũt sacrarum literarũ peritiam, quæ, vt Paulus ait, vtiles sunt ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia; denique vt perfectus sit homo Dei ad omne 2.Timot.3. opus bonum instructus. Nam cæterarum disciplinarum scientia, præterquam quòd inflat, non admodum ad hanc quam paramus, rem vtilis est, quod & ipsa diuina vocatio electióque facilè docet & probat: Videte, inquit, vocationem vestram fratres, quia non multi 1.Cor.1. sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles, sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus, vt confundat sapientes & infirma mundi elegit vt cõfundat fortia.

Neq. verò difficilis nimium hæc eligendi ratio, neq. magni admodũ negotij plena esset, quãdo nõ adeò nulla bonorũ virorũ nũc copia est: Nãq. in omni ciuitate, modò cura diligẽtiáq. adhibeatur, certos inuenire sit probos homines & virtutis splẽdore præditos, ac sicut luminaria in mũdo inter cæteros lucẽtes, quorũ curę, diligentiæ ac fidei sacra munera tutò credi cõmittiq. possent; nec solũ humanũ iudiciũ, sed diuinũ etiã hac in re expectandũ erat: Etenim Deus, cuius res agitur, piè sanctéq. rogatus facilè suos sibique ad ministeria probatos indicaret, ac latentes proderet; nõ enim minus nunc aut potest, aut cupit, quàm olim nouæ & recentis adhuc ecclesiæ tẽporibus, quibus hæc via munita & peruulgata fuerat, cùm ea cura fuit, vt homines ad sacra ministeria idonei inuestigarentur, quorũ spectata virtus & integritas, ac per omnẽ vitã cõseruatus splendor primũ, deinde officij suscepti nunquã deserta fides, sed pietatis summa custodia, sed præclara etiã morte cõseruatum religionis decus certã vocationẽ ostendit: Nunquã enim adeò populũ suum neglexit aut repudiauit Deus, vt nõ illi ministros aliquot idonei pararit, & interdũ creauerit, si nõ omnes in aula aut in freqũeti ciuitate populóq. inuentos, at ex agro aratróq. abductos ex ouiũ, ex armentorum caulis petitos, si non doctissimos ac dignos sibi iudicatos, quibus quãto humani splendoris, dignitatis & opũ minus fuerat, tãtò maior diuinæ auctoritatis splẽdor accessit: Nã quòd humana vi, opibus & facultatibus maximis præstari nõ possit, id in summa simplicitate & humilitate efficere planè diuinæ virtutis & pouidẽtiæ est.

Huius aũt rei illustria exẽpla nobis per omnẽ ætatem proposita sunt, ex quibus vnum Amosi vatis est, qui vt humanis opibus atq. earũ artiũ facultate, quę illustres reddere hoĩes solẽt, vt omni deniq. humano splẽdore nemini cõparãdus, ita diuinæ sapiẽtiæ auctoritate, officij dignitate & in munere administrando integritate, fide atq. constantia nulli cedens fuit, vt planè intelligi possit opus diuinum esse, quidquid ab eo homine actum gestúmve sit, qui ad eam quam tractauit rem, nihil ipse suum, suáue industria paratũ præter probatam Deo animi virtutẽ & pietatẽ, præter obsequiũ fidemq. contulerit. Quo tẽpore Israëlitarum & Iudæorũ mores corruptissimi iam erant, eo tempore Deus, qui nunquã hominum rebus & verè animorũ cõmodis non consultũ esse voluit, prophetas identidẽ suos creabat, q̃bus pœnitẽtiæ & salutis ac pacis, vel belli rursus & necis legationẽ ad populũ daret: eos aũt vnde cõmodissimè haberi posse cognosceret, sibi legebat. In his ergo Amos vnꝰ fuit armentarius Thecoites, quem ex bobus pascendis Deus de magnis, præteritis, præ-

sentibus futurisq. rebus legatum, & consilij sui interpretem misit, cuiq. non solùm quæ ad Israëlē Iudæamq. sed quæ ad alias etiam finitimas gentes pertinerent seuera mandata dedit. Fuerat autē is vir integris ac probatis moribus, vitæ autē consuetudine & genere simplici atq. horrido, minus culto ingenio, atq. omni sciētia aut ciuili facultate destituto, lingua etiam tardus & sermonis elegantia carens (quod ipsum Amos nomen indicat.) virtutis tamen præstantia & legationis veritate prophetiæq. auctoritate & diuino spiritu vel maximè auctus & officij fideiq. integritate, vsq. ad necis & suppliciorū tolerantiam probatus. Huius vaticinij quoniā non vnum ac simplex, sed quadruplex caput est, & singulorum capitū sua etiam varia membra sunt, quadruplex quoq. argumentū suis locis distinctū à nobis proponi oportet, id quò cōmodius & sanctius explicari possit; ipse imprimis Deus ex more adeundus, & voto humiliq. prece implorandus est.

Nam quid ego sine te facere, aut quid dicere gratum
Summe Deus possim, quæ mea cœpta sequi?
Ergo age, nil opis hic nostræ superesse docendo,
Neu patere humanis artibus esse locum.
Vtque tuum, quidquid Vates dixêre probamus,
Interpres si quid dixerit, esto tuum.
Iam tu custodique ouium, tardisque bubulcis
Quæque forent cunctis, dicere, mira dabas.
Hæc nobis referenda bonus da, splendida dictu
Nolumus exigui scribere, certa tamen.

VATICINII PRIMI ARGVMENTVM.

NON *nouum, à vulgi tamē opinione alienum miraculū in ipso statim vaticinij principio narratur, nimirum Deum non ea obseruare, quæ ab hominibus maxima & præstantissima esse iudicantur, dignissimaq. quibus omnis tribuatur honos, vt sunt genus, diuitiæ, opes, potentia, facundia, & quæcunq. aut facultates, aut artes his simillimæ sunt; neq. diuinā veritatem auctoritateq. huiusmodi rebus niti, sed sola Dei voluntate & nutu, & spiritus sancti virtute, qua qui præditus est, is planè sapiens, is fortis, is princeps, is ad maxima & præclara munera strenuè obeunda est idoneus, quæ res huius vatis Amos exēplo probatur. Qui cū nulla sua dignitate, nullis opibus, nullis etiā artibus auctoritatéue apud populum valeret, vtpote pastor alieni etiā armenti custos, tamen repente diuino spiritu auctus, adeò magnā consecutus est auctoritatem, vt diuinorum aduersus Israëlem aliasq. gentes cōsiliorum grauissimus & certissimus nuntius fuerit, cum summa regum & populorū admiratione, à quibus tamen nunquā repelli, aut impediri potuit, quò minus suam diligenter obiret legationē. Principio autem Israëlitarū populis, hoc est, decē tribubus dura prænuntiat, & futurum ipsis excidium, extremamque captiuitatē venturasq. antea miserias calamitatesq. docet, propterea quòd diuina religio violata ab illis fuerit, & per idololatriæ scelus omnino polluta: Nam si aliarū gentiū scelera Deus impunita nō patitur, & si certa atque grauissima vltio alias etiam nationes manet, ob illatam aliquando Israëlitis iniuram. quod nam iudicium quàm graue ac seuerum experiri eos æquum est, qui quantum in ipsis fuit diuinam maiestatē per summum nefas minuerint, & sanctissimum illud numen, cui se totos sacratos esse oportuit, iniuria contumeliaq. affecerint? Argumentatur autē Vates ex contentione, octo enim finitimarum gentium sceleribus enarratis, & pœnis constitutis, Israëlitarū, qui ijsdem aut etiā pluribus maioribusq. flagitijs nobilitati erant, caussam persequitur & perorat: addit autē & Iudæorū etiam, hoc est duarū tribuum caussam, quos tamē ijsdē cum alijs gentibus criminibus, ijsdem suppliciorū sententijs inuoluit. Cùm aūt omnium istorū malè gestæ res & grauissimæ caussæ cū Israëlitarum impietate & sacrilegis negotijs cōparatæ leues esse videātur, res ipsa postulat, vt nō vno eodem, ac pari iudicio omniū caussa inuoluatur, sed suus certus locus certūq. tempus ad pronuntiandā de Israële sententiā, eamq. rebus & verbis pleniorē, constituatur: cuiusmodi exēplum in capitaliū scelerum socijs spectari sæpe solet; nam cū alij alio tēpore ad suppliciū producantur, dux & princeps ipse sceleris seorsum cum maiori apparatu & frequentiori hominū conuentu, vt maius etiā supplicio suo spectaculū præbeat, producitur. Breuis ergo sententia & cōmunis omnibus eadēq. formula de singulis alijs fertur: Et mittam ignē in domum Gazæ & deuorabit ædes eius. De Israël verò longior multo & explicatior, & suis tum criminum notationibus, tū pœnarum generibus distincta pronuntiatur. Atque in hac Israëliticarum rerum ratione, vbi iam cœpta fuerit, totus ferè liber consumitur.*

CAPVT I.

VERBA *Amos, qui fuit in pastoribus Thecuæ: quæ vidit super Israël in diebus Oziæ Regis Iuda, & in diebus Ieroboam filij Ioas regis Israël, duobus annis ante terræmotum.*

FVERE olim & nunc sunt nonnulli sacrorum librorum expositores doctissimi, qui dicerent vaticinij munus & officiũ ijs tantũ deferri, quos ad eam rẽ aptos idoneosq́; natura genuerit, & conformauerit, decepti fortasse oratione illa qua Deus Ieremiam vatem est allocutus: Priusquam te formarem in vtero, noui te, & antequam exires de vulua, sanctificaui te. eam autem illi rem ad certã naturalium humorum & facultatum in humanis corporibus mixtionem & constitutionem retulère, ita vt nihil in ea signi, nihil miraculi esse putarent, sed vt natura alij ad liberales disciplinas, alij verò ad alias humiles artes habiles aptiq́. sunt, sic vaticinium naturalẽ quandã facultatẽ crediderunt, quæ natura ingenioq́. iniri, vsu autẽ & exercitatione perfici in ijs, qui ad eam apti fuerint, possit; atq. hanc quidẽ opinionẽ à Peripateticorum philosophia imprimis animo insitã eius viæ sectatores cõquisitis, diuinarũ scripturarũ sententijs alere confirmareq́. conati sunt. Sed eam tamen à diuinæ legis & sapientiæ rationibus alienã esse, vates hic noster Amos manifestè ostẽdit, qui muneris sui facultatẽ non natura, sed miraculo cõtigisse in ipso statim dicendi initio docet, atq. ex eo auctoritatẽ orationi sermonibusq́. suis adiungit, quòd nõ spõtè sua, non naturæ & ingenij impetu, non certis disciplinis aut facultatibus præparatus, sed subitò à Deo iussus, doctus, legatusq́. ad Israëlẽ sit, ad quẽ diuina mandata perferret. Atq. adeò hanc rẽ philosophicis etiã rationibus tractare & disputare possemus, si per cõmentariorum legẽ breuitatẽq́. liceret. sed nunc quantũ ad Vatẽ explicandũ satis esse possit, percurrentes integrã rei ipsius disputationẽ præsenti sermoni reseruabimus, atq. prophetiæ munus ita munus esse, vt diuinũ donum interpretari possit, statuemus: diuinum quidẽ donũ cui defertur, miraculũ verò atq. diuinitus ostensum signum illis ad quos Vates legatur ac mittitur, quamobrẽ dictũ est Mosi apud Rubũ: Et hoc habebis signũ, quòd miserim te, vt res diuina diuinitusq́. procurata & nõ naturali facultate parata signo dato ostẽderetur, id quod populus ipse atq. omnis tã sapientũ, quàm imperitorũ multitudo satis apertè testatur, qui de Mosis prophetia & officio tanquã de re maxima & miraculosa diu multumq́. inter se cogitauerãt ac disputauerant, cũ hoc diuinũ & extra humanos sensus ac naturæ vires positũ intelligerẽt, & quo nã modo id saluis hominibus cõtingere posset quærerẽt, donec lex diuino ore cunctis audiẽtibus pronuntiata fuit, & tandẽ fides periculo ipso facta est, posse homini cõtingere, vt diuinã vocẽ sermonẽq́. audiat saluus atq. incolumis, sicut scriptũ est: Hodie vidimus quòd loquatur Deus cũ homine & viuat. Hodie inquiunt se tandẽ intellexisse, quod diu multumq́. dubitauerant: quòd si id natura fieri cõtingere posse iudicassent, nõ id hodie primũ vidissent. Opus autẽ Dei esse id sciebant, vt Deus cũ homine loqueretur, an verò tanta res incolumi homini accidere posset, dubitauerant, & tandẽ fieri posse intellexêre, atq. ea res miraculũ grande illis declarat, mirãdumq́. reddit hominẽ cui id contingat, quod hominũ opinionẽ fidẽq́. ante excesserat. Ex his autẽ planè colligitur ad vaticinij munus nihil opus esse, aut naturali aliqua facultate, aut maximarũ artium disciplinarũq́. peritia, tantùm autẽ vt qui eo donandus munere fuerit, vir bonus sit, à vitijs & voluptatibus, ab omni inhonesto studio alienus, & qui vbi delectus ad hoc sit, officiũ suum summo obsequio, fide & seueritate tueatur. Quod apertè ab Amos vate docemur, qui vaticinio suo non naturali aliqua virtute, nõ sapiẽtia & artibus maximis, non genere aut alia re, quàm miraculo & diuina auctoritate fidẽ facit: Namq́. artẽ suã & vitæ genus rusticũ atq. horridũ imprimis profitetur: [*Verba*, inquit, *Amos, qui fuit in pastoribus Thecuæ.*] Studiũ suum hoc dicendi modo indicat, *in pastoribus*, nõ enim aut propheta, aut sapientiæ & humanarũ artium studiosus antè fuerat, neq. cũ eius generis hominibus, qui eas res profiterẽtur, fuerat vnquã vsu aut cõsuetudine cõiunctus, sed inter *Thecuæ* oppidi pastores, in eoq́. ministerio semper versatus, vt neq. aliud quàm pastoralis vitæ studia & exercitationes, neq. id alibi quàm in Thecuæ oppidi agris coluerit. Quod & ipse de se aliàs apud Amaziam Pontificẽ Bethel profitetur: Non sum, inquit, propheta, neq. filius prophetæ, hoc est, neq. prophetarum discipulus aut assecla, sed armentarius ego sum vellicãs sicomoros, Et tulit me Dominus cùm sequerer gregẽ, & dixit ad me Dominus: Vade & propheta ad populum meũ Israël. Pastor igitur fuit, neq. diues aliquis pastor, qui alijs conductis

Moses Aliqui prius [illegible] sectatores.

Iere. 3.

Arist. lib. de diuinatione.

Exod. 3.

Deut. 2[illegible]

conductis pastoribus ad armentū suum alendum vteretur, sed cōductus ipse fortasse qui
alienos boues custodiret & pasceret, cui à sycomoris vellicandis otium nullū ad aliā exer-
cēdam artem superesset, gregē enim semper sequebatur. Hanc autē sententiam omnem
oratio illa continet: [*Verba Amos qui fuit in pastoribus Thecuæ.*] Hoc est, dicta factaq. Amosi
prophetæ, cuius vita studium & cōsuetudo fuit inter pastores semper versari, idq. nō alibi,
quàm in Thecuæ montibus, vt neque vitæ genere neque hominum quibúscum viuebat
familiaritate, neq. locorū in quibus degit ratione, neque peregrinatione aliqua nobilis
extiterat, sed omne tēpus in gregibus pascendis, idque apud Thecuam cum alijs, quos
testes adhibere potest, pastoribus cōsumpserat. Cuius verò sententiæ sit, quòd sermonem
suum sic incœperit: [*Verba Amos,*] in cōmunibus de prophetico sermone quæstionibus à
nobis est dictū. [*Qui fuit in pastoribus.*] Duo, quæ ad pecuariā rē spectant, nomina ab hoc
2.Reg. vate vsurpantur, alterū quidē est *Noqued*, quod gregum armentorúmve possidentē homi-
נקד nē significat, siue idē ipse pascat, siue cōductis vtatur pastoribus, vt illud & Missagh rex
רעה Moab fuit Noqued; alterū verò est *Roghe*, quod pascendi officiū propriè indicat, siue pro-
priū gregē, siue alienū custodiat, quē Latinè pastorē nominamus. Amos autē cū Amaziæ
sacerdoti rationē suam exponit, pastorē se indicat fuisse, non Noqued, sed custodē boum
& curatorē tantū. neq. verò hoc in loco ditiorē eum fuisse intelligere possis; nam quáuis
vtatur nomine NOQVED, nō se talē fuisse, sed inter eos qui tales essent, versatum dicit;
Ob eam rē nō ait, fuit Noqued, hoc est, pecoris Dominus, sed fuit in Noquedim, inter
eos enim armenta pascere cōsueuit. Atq. ita vates noster nō genus, nō patriam, nō cæli aë-
ris aut soli felicitatem, nō vitæ studium, nō fortunas diuitiasq. nobis, sed diuini tantùm
cōsilij auctoritatem religionemq. sermoni, atque orationibus suis interponit. Neq. verò
loci & patriæ nomen ad dignitatem splendorémve, sed ad artis potius & cōditionis argu-
mentū appellatur: quando Thecua oppidum montosum & inculti atq. ad fruges minus
idonei agri pastoribus alendis tantū esset cōmodum, nihilq. illustre peperisset præter Hirā
1.Paral.17 filiū Aces sextæ regiæ cohortis Dauid ætate ducē. Fuit autē in sorte tribus Iudæ Beniami-
Ierem.6. tis propinquum, vt ex Ieremiæ scriptis intelligimus: Confortamini filij Beniamin Ierusa-
lem, & in Thecuah clangite buccina. neq. verò nimis antiquum oppidū, sed postquam
terra ab Israëlitis occupata fuerat cōditum, populo iam crescenti, & cōmoda loca oportu-
naq. ad nouas sedes deligendas quærenti visa est ea regio apta, quæ armenta arbustis sil-
uisq. aleret, nomen antè loco à Thecoa Esrom nepti factum videtur, quæ cum pagū pri-
1.Paral.2. ma cum filijs suis occupauerit, vt in Annalibus legimus: Habuit quoq. Esrom vxorē no-
» mine Abia quæ peperit ei Asshur patrem Thecuæ. Sed Roboam Salomonis filius vrbē in
eo loco cōdidit, quæ tamen antiquum nomen retineret, ædificijs ipse tantum & populo
auxit ornauitque, sicut scriptum est: Habitauitq. Roboam in Ierusalem & ædificauit ci-
2.Paral.11. uitates muratas in Iuda. Extruxitq. Bethleem & Etham & Thecuæ. Porrò agrum deser-
» tum incultumq. esse & pastionis tantùm cōmoditate vtilem locus ille in ijsdem annali-
2.Paral.20. bus indicat: Cumq. manè surrexissent egressi sunt per desertum Thecuæ. Hoc oppidum
Diui Hieronymi temporibus adhuc extitisse videtur. Igitur patriæ nomen ipsum & ap-
» pellatio hominis nobis humilitatem & artis genus etiam prodit. [*Quæ vidit super Israël.*]
Hieron.prolog.in Amos. Quo vaticinij genere vsus fuerit, & quam ob causam, imprimis docet: nempe nō somnio
aut alia quapiam forma, sed diuina visione, idq. Israëlitarum causa, se fuisse impulsum. Est
autē visio futurarum aut absentium rerum certum quoddā quasi præsentium spectrum,
quo vel vatis oculi, vel animi feriuntur, vt quod Samuel Saulis asinas inuentas ipsumque
Saulis patrem suspenso animo & solicito esse de filio vidit. Quòd Habbakuq Assyriorum
exercitum contra Iudam tam multo antè comparari; quòd quatuor imperiorum orbis
seriem rationesque omnes Ioël vates præsentit. Ex qua re, qui nunc prophetæ dicuntur,
1.Samuel. videntes olim (vt sacer historicus ait) dicebantur. Huiusmodi autem prophetiæ genus
ad Amos attinuisse accepimus; nam absens, quæ res priuatè, quæ publicè apud Israëlitas
Habbac.1. gererentur, præuidebat, & quid tandem illis futurum esset, multo antè animo contem-
plabatur. Vaticinij autem sui legationem ad Israëlitas tantùm pertinere ait; nam eorū
Inferius 7. causa potissimū creatus est Vates, sicut ipse de se testatur: Et dixit mihi, vade & propheta
ad populum meum Israël. quanquam de alijs etiam gentibus, & de Iuda quoque men-
tionem fecerit, earum tamen causas breuiter atque obiter tractauit, ex quibus argumen-
tationes ad propositam sibi causam perorandam repeteret: Etenim contentione siue
comparatione vsus argumentando est, quam rem nos paulò antè in huius vaticinij argu-
mento

mento fuſius explicuimus. Quo tempore aũtem vates hic munere functus ſuo ſit, ſubiunctis verbis docemur, vt ex temporum ratione negotiorum quoque de quibus agitur, argumenta lectis hiſtorijs petere poſſimus. [*In diebus Oziæ Regis Iuda, & in diebus Ieroboam filij Ioas Regis Iſraël.*] In quorundam vatum libris certum tempus propterea dicitur, quòd præterquam ad fidem faciendam plurimum poteſt, vehementer etiam ad vatis intelligendam ſententiam conferre exiſtimatur; etenim de rebus ijs plerumque vates verba faciunt, quæ ſua tempeſtate geſtæ ſunt: Quas cùm illi ferè ſemper aut indicent tantùm, aut percurrant, lectorem ad ſuorum temporum hiſtorias tempore tantùm indicato viſi ſunt reuocare. Quæ verò ratio ſit, quamobrem regum potius quàm annorum ipſorum mentionem facere vates ſoleant, iam aliàs à nobis eſt explicatum. Igitur Amos temporibus Oziæ Regis Iuda & Ieroboam filij Ioas regis Iſraël vaticinatus eſt. Azarias autem 4.Reg.15. qui idẽ Ozias anno vigeſimo nono regno Patris ſui Amaziæ ſolus regnare & ſuo nomine cœpit, cùm vndecim iam annis antè regnum pro patre adminiſtraſſet. quo anno autem Ioſeph. li. 9. Amazias in Lachis eſt interfectus, eodem Ozias rex ſuo ipſius nomine eſt appellatus; is ca.10. annus fuit ab orbe condito ter milleſimus centeſimus trigeſimus quartus, à templo verò Ieroſolymitano ædificato ducenteſimus primus. At verò Ieroboam quindecim iam antè annis Iſraëlitarũ regnũ obtinebat, vt ex ſecundo Regũ libro accepimus, quo in libro quidam in annorũ rationibus nodus eſt, quem aliàs oportunè Deo duce abſoluemus. Accidit autẽ illis tẽporibus, vt Ozias rex ſacerdotale officium ambitioſè ſibi arrogans in aureo Lib.temporum. altari ſacrũ facere attentaret, ſed diuinitus tactus lepraq. percuſſus, atq. à ſacerdotibus repulſus eſt. Mox etiam terribili & multis ſeculis memorabili terræmotu Iudæa regio eſt 2.Paral.27. conquaſſata. Cuius rei tum alij, tũ Zacharias vates mentionẽ fecit: Et fugietis, inquit, Zachar.14. quemadmodũ fugiſtis à facie terræmotus, qui fuit in diebus Oziæ regis Iuda. Hunc eadẽ die factũ fuiſſe, qua Iſaias diuino ſpiritu auctus vateſque eſt creatus, antiquę Hebræorum hiſtoriæ tradunt, quòd ab ipſo Iſaia literis mandata ea res ſit. ſic enim legimus: Et com- Iſai.1. mota ſunt ſeperluminaria cardinũ à voce clamantis. Nam & Iſaias Oziæ etiã regis tẽpeſtate vaticiniũ inchoauit. ex qua re colligimus Amos duobus annis ante Iſaiam vaticinari cœpiſſe; atq. ita id quod ab Iſaia dictum eſt, & adhuc ſexaginta quinque anni, & ceſſabit Ephraim eſſe populus, cuius numeri initium ab anno terræmotus, tanquã à re notiſſima duci auctores doctiſſimi voluerunt. De hac verò ratione omni apud Iſaiã ipſum diſputabimus. Sed quòd in hoc loco bienniũ ante terræmotũ notatur, id non tam ex cauſa dictũ videri debet, quòd vates eam rem futurã vaticinari voluerit, (cùm ipſe Iſraëliticas res tractandas potiſſimũ ſuſceperit) quàm quòd certum tẽpus indicauerit, quo tempore vatis officio fuerit functus, ita vt bienniũ tantùm ei muneri vacauerit, idq. diebus Ozię ante terræmotũ, cùm Iſaiã eiuſdẽ etiam Oziæ tẽpeſtate, poſt terræmotũ tamẽ pluribus annis vaticinari cõtigerit. Hanc autẽ ſententiã ſermo ipſe & dicendi ratio nobis indicat. Qui vidit ſuper Iſraël in diebus Oziæ biennium, idque ante terræmotum, cùm Iſaias viderit in iiſdem diebus, ſed poſt terræmotum, atque adeò pluribus annis. Itaq. Amos ſic duobus annis vaticinatum eſſe intelligimus, vt biẽnio peracto defunctum munere ſuo fuiſſe interpretemur, neque antea aut poſtea vnquam viſionibus fuiſſe impulſum.

Et dixit Dominus de Sion rugiet, & de Ieruſalem dabit vocem ſuam: & luxerunt ſpecioſa paſtorum, & exiccatus eſt vertex Carmeli.

HACTENVS operis inſcriptio & temporum notatio, vatis inſuper vita indicata eſt, magis quàm opus ipſum ſit incœptum; atque ea quæ ſcripta ſunt, aut à Vate ipſo, aut ab alio ſacrorum librorum concinnatore conſcribi potuiſſe nihil obſtat, ita vt breuis quædã totius operis præfatio ſit, quàm quis fuerit vates, quo tempore & quamdiu vaticinatus & quas potiſſimũ res tractauerit, oſtendatur: Etenim ſoluta oratione ſuperiora omnia conſtant, cùm ea quæ ſequuntur carminibus conſcripta ſint, & ipſius cæleſtis ſpiritus impetũ iam propius referant, id ipſum etiam illo verbo indicatur: *Et dixit*, quod à carmine ipſo ſeiunctum eſt, attentioneq̃. & ſilentium ad audiẽdum parat. [*Et dixit Dominus de Sion rugiet.*] Hoc primũ carmen Amoſum noſtrum poſt Ioëlẽ munus ſuum vaticinando obiiſſe indicat, quòd eodem integro carmine fuerit Ioël vſus. quã ob rem rectè huius vatis liber poſt illius vaticinia ordine ſecundo eſt collocatus, cùm illius verſum hic vſurpauerit, quò ſermonibus ſuis faceret initium, atq. de eadem re ſe dicturũ præcipuè doceret, de qua ille alter ferè vltimo dixerat loco: [*Dominus de Sion rugiet.*] Totius futuri ſermonis propoſitio quædam,

quædá,& accuſationis cauſæque argumentũ hoc eſt: Nam in iudiciali genere omnis ferè huius vatis verſatur oratio; ſiquidẽ hunc paſtorẽ ſimplicẽ atq. probũ virũ cauſarum ſuarũ actorẽ eſſe Deus voluit,qui nõ tã arte,q̃ veritate ipſa agẽdo niteretur Eſt ergo hæc carminis huius ſentẽtia: Deũ cauſam Sionis & Hieroſolymorũ agere, parare,quòd etiã ciuitatẽ ſuã,quã ſanctã, quã puriſſimam religioſiſſimãq. omnibus eſſe oportuit,vario ac multiplici iniuriarũ & probrorũ genere tã à domeſticis ,quã ab alienis hoſtibus oneratã eſſe cõſtat; maximè aũt ab ijs indignè illius res tractatas, qui liberaliſſimè atq. honorificẽtiſſimè tractare debuerunt,videlicet ab Iſraëlitis Iudæiſq. ipſis qui cũ ſibi rebuſq. ſuis ſanctè & legitimè cõſulere poſſent,atq. ſuã publicã rẽ ex diuinæ legis præceptis,inſtitutiſq. gubernare, cũq. religionẽ purã illæſamq. tueri deberent,omnia tamẽ diuina humanaq. iura violãtes, odijs,diſſidijs,diſcordijs primũ laborare cœperũt,ac deinde cęde,furto,rapina,ſtupris atq. alijs multis iniurijs ſeſe mutuò affecerũt, adeò vt maxima ſanctiſſimæ reipublicæ labes & pernicies ab ijſdẽ ipſius ciuibus fuerit illata,quorũ eã integrã incorruptãq. ſeruare intererat. Igitur tota hæc iniuriarũ actio eſt,quæ quoniã grauiter ſeuereq. tractãda,atq. irati numinis oratione pronuntiãda eſt, idcirco leonis & rugitus atq. clamoris tranſlatione Vates eſt vſus: [*Dominus de Siõ rugiet.*] de nõ locũ,ſed cauſam,vt apud Ioëlẽ docuimus, indicat, apud quẽ totũ hoc carmẽ eſt à nobis fuſius explicatũ. Eſt aũt hæc ſentẽtia : Deũ grauiter & ſeuerè religionis ſuę & gẽtis cauſam acturũ vlturũq. vicẽ populi ac regni ſui,cuius caput Ieruſalẽ,arx verò & regia Sion erat, eãq. vltionẽ omnibus quicũq. Ieruſalẽ & Siõ, hoc eſt regno ſuo nocẽtes,inutiles,iniuriive fuerint parari,ſiue illi domeſtici , ſiue exteri fuerint, ac primũ leuiores quidẽ iniurias,deinde & grauiores multò etiã ſeuerius eſſe animaduertẽdas: Nã queadmodum leo nunquã fruſtra rugit,neq. eã vocem animãtibus alijs ſecurè audire licet: ſic vbi Deus rugitũ ediderit, hoc eſt,vbi cauſam ſuã grauiter ſeuereq. egerit, acre in eos qui in culpa fuerint,iudiciũ ſequatur neceſſe eſt,ſicut ſcriptũ eſt ab eodẽ: Nun-
Infer.10. quid rugiet leo in ſilua & nõ habebit prædã? exordio aũt tũ dicẽtis artibus,tũ rei ipſi maxi-
» mè idoneo vſus eſt, qua oratione ſe à Deo cuius voces referret,miſſum legatũq. fuiſſe ſignificauit; nã cùm Deũ rugientẽ & grauiter cauſam populi ſui proclamantẽ audierit, non
Inf.cap.3. obſequi & mandata faceſſere nõ potuit,ſicut & alio in loco ipſe ait. Leo rugit,& quis non
» timebit? Dominus locutus eſt,& quis nõ prophetabit? Quodnã porrò & quale iudiciũ in eos,qui dãnati fuerint,ſit exercendũ,ſubiuncto hemiſtichio declarat.eandẽ autem quam ſumpſerat vrget tranſlationẽ: [*Et luxerunt ſpecioſa paſtorũ* Repetitio illa,*rugiet,& dabit vocẽ ſuam*,[præterquam quòd familiaris vatibus eſt,ſemper ſuam habet ſignificationẽ. vt etiã in hoc loco habet ; nam cũ duas gentes reos hic cõſtituat vates, qui populũ Dei iniuria & cõtumelia affecerãt; nẽpe finitimas nationes,& Iſraëlitas Iudæoſque ipſos domeſticos hoſtes, vox *rugiet*, ad alteram,*& dabit vocem*,ad alterã partẽ refertur . Quẽadmodum & geminum etiam iudiciũ vtriq. parti ſuaq. pœnas luendas proponit. Namq. ſpecioſa atque amœna paſtorũ loca luctu cõplenda , & Carmeli verticẽ exiccandũ eſſe prædicit. Lugere autẽ ager dicitur,cũ aut ob pluuiarũ defectũ,aut ob bellicam depopulationẽ horridus,incultus atq. aridus eſt ; vt cõtra ridere omnia dicimus,quæ culta,virẽtia amœnaq. ſunt. Sic
Hoſſ.4. apud Hoſeã: Propterea lugebit terra.&,viæ Sion lugent, eò quòd nõ ſit qui veniat ad ſo-
Thren. 4. lennitatẽ. Apud latinos etiã ager lugere,& cultorẽ deſiderare dicitur. Atq. prioris huius
Cicer.in Ver. act.5. ſententiæ mẽbri tranſlatio à poſteriori indicata eſt, [*& exiccatus eſt vertex Carmeli. Specioſa paſtorũ* , dicuntur ad paſcendos greges oportuniſſima quæq. loca,in quibus ob paſtionum fertilitatẽ & magnitudinem diutius cõmorari, & tentoria figere paſtores poſſunt; namq.
Iſai.c.10. Hebræa vox N A O T H ſpecioſa habitacula paſtorum ſignificat. Carmelus autem tametſi mons quidam ſit, qui eo nomine dicatur, tamen locum quemlibet ſignificat, modò fertiliſſimum & vineis agriſque cultiſſimum, qui vicinis locis laudem præripiat . qua ſignifi-
Iſai 29. catione ab Iſaia vſurpatur: Et vertetur Libanus in Carmelum, & Carmelus in ſiluam reputabitur ; propriè enim hoc nomine ſpica viridis & plena ſignificatur , vt & panis & toſta ſpica & carmel , hoc eſt,viridis ſpica & vnde ad fertiliſſima & amœniſſima quęq. loca ſignificanda tranſlatum eſt verbum : ſic etiam & Hebraicè carmel fundum ſignificat optimum . quę vox Bethicis hominibus in Granatæ regno notiſſima eſt. Vſus eſt autem Vates antitheto , cùm verticem ſiue caput Carmeli exiccandum dicat , qua in re illud intelligit optimam & amœniſſimam loci partem eſſe etiam vaſtandam , nedum quæ minus amœnæ minúſue cultæ ſunt, pereant : Caput enim præſtantiſſimam in vnoquoq.
Iſai.7. genere partem notare ſolet , vt caput Ephr aim Samaria , & caput Syriæ Damaſcus.

Pindarus

Pindarus etiam eadem significatione aureum possessionũ verticem nominauit. Hacte- [Pindarus olymp.od.7.] nus tráslatio tractata nobis est, vt leonis rugitum magna pascuorum solitudo, ingens præstantissimorum agrorum vastitas consecutura sit, sed quoniam locus ipse rem non simpliciter intelligendam indicat, & quemadmodum rugitum nõ leonis, sed Dei vocem & prophetiá intelligimus, sic alia etiam verba explicanda esse docemur. operæpretiũ autẽ erit propriam dictorum sententiam breuiter aperire. Deum religionis et regni sui causa iratum Vates ostendit, atque iniuriarum actionem aduersus eos qui iniqui molestiq. populo suo fuerint molientem, & rugitus & vocis nominibus vtrisque diem dixit, qui vel ex domesticis, vel ex alienis in culpa fuerint. nunc vtrisq. supplicium minatur & cladem portendit, & gentibus & Iudæis atque Israëlitis. Vocat autem [*speciosa pastorum*] palatia sedesq. regum, et Ierosolymam atque Samariam Carmeli caput appellat; namque totius terræ Asiæ optima portio Israëlitis cesserat, quam Carmeli nomine significauit, cuius capita Ierusalem & Samaria fuerãt, sicut scriptum est: Diligit Dominus portas Syon super [Psal. 86.] omnia tabernacula Iacob. & rursus, caput: inquit, Ephraim Samaria: omnibus enim suá [Isai.7.] excisionem prædicit, atque inter agendũ singulis suam de ea re pronuntiabit sententiá illa formula: Et mittam ignem in domum Hazaëlis, & deuorabit palatia Ben-Adad. Pastorum verò nomine principes & reges significari omnibus omnium linguarum sermonibus commune est, vt de Chaldæis principibus eorumq. exercitu scriptum est: Ad eam [Isai.6.] venient pastores et greges eorum, fixerunt tentoria in circuitu, pascet vnusquisque eos, qui sub manu sua sunt. Et Homerus Atridas duos populorum pastores sæpe nominat. [Iliad.lib.j.] Ergo cùm de Damasci, Edom, & aliarum etiam gentium regibus mentionem facturus Vates sit, eos omnes eorumq. regias vrbes pastores & speciosa habitacula nominauit. atque ita Chaldæus interpres vertit: [*Et euertentur habitacula regum, & excissetur fortitudo arcium eorum.*] Atque hæc totius futuræ orationis propositio est.

Sic dicit Dominus, super tribus sceleribus Damasci, & super quartum non conuertam eum, eò quòd triturauerunt in tribulis ferreis Galaad.

ANTEQVAM Israëlitis dies dicatur (hoc enim Vatis consilium præcipuum in hoc opere est) sex vicinæ finitimæq. gentes in crimen vocantur, Syri, quorum caput Damascus erat, & Palestini, quorũ Metropolis Gaza fuit, Tyrij, Idumæi, Ammonitę atque Moabitæ, quas omnes gentes iudicium suppliciumque grauissimum subituras prædicit, vtpote Israëlitis nimirum semper infestas. Cùm autem aliæ etiam nationes bellum excidiumque Israëli attulerint, vt Assyrij, vt Græci & Itali, cur harum potissimum sex hic meminerit Vates, duplicẽ causam fuisse arbitramur. Altera quidem quòd hoc vaticinium Ioëlis prophetiæ coniunctum & quasi annexum esse ostendimus, quamobrem quæcunq; ab Ioële aut breuiter tractata, aut etiam prætermissa sunt, ea Amosus sibi proposuit & persecutus est. Atque Ioël quidem eorum excidium prædixerat, qui Israëliticas & Ierosolymitanas res funditus euerterunt, siue prioris templi, siue posterioris tempora recolamus. atque ea res ad Ecclesiæ etiam Christianæ calamitates pertinuit, vt cùm eum locum explicaremus dictum à nobis est, sicut scriptum est: Et congregabo omnes gentes [Ioël.3.] ad vallem Iosaphat, & iudicabor ibi cum eis super populum meum & super hæreditatẽ meam Israël, quam dispersérunt inter gẽtes, & terram meam partiti sunt. Præterea etiam & ille dixit, & Ægyptus in desolationem erit, Et Edom in desertum depopulationis. quo in loco nos ad Ægyptum, Israëliticas omnes & Babylonios Assyriosq. retulimus; etenim Ismaëlitæ nunc partim ex Aegyptijs, partim ex Assyrijs oriundi sunt; Idumæi autem qui tandem iudicandi sunt à Deo iuxta Ioëlis oraculum, non illi quidem sunt, qui primi id nomen fuerunt sortiti, quiq. Seir montes incolebant, sed ex horũ ortu sati cùm orientalem, tum etiam occidentalem plagam tenentes homines quicunque Dei populum & antiquum & nouum præcipuè odio, iniuria, atque inimicitijs sunt prosequuti. hos igitur, quorum causa satis plenè fuerat à Ioële tractata, Amos prætermisit, atq. eos, quos ille nõ appellauerat sigillatim nominauit, sed Tyrum & Edom quorũ Ioël mẽtionem fecerat, ob eam causam Amos ad partes suas etiam vocauit, quòd Tyrus bis ob sua scelera diruta fuerit, sed primum Nabuchodonosoris manu, vt ab Isaia fuerat prædictum, iterum autem Alexandri Macedonis opera sic penitus excisa, vt nunquam deinceps fuerit restituta. ad hanc autem posteriorem ruinam Ioël, Amos verò ad priorẽ illam sermones suos

b retulêre;

Ioel.3 retulêre; Edom autem cladem illam futuram, quam Ioël præcinit de iis, quos ab Idumæis oriundos esse diximus, interpretamur, sicut scriptum est: Et Edō erit in desertū desolationis. Sed Amos eos Idumæos insectatur, qui vicini Israëlitis finitimique atque infestissimi fuerunt, quorum vrbs nobilissima Theman ab hostibus vastata, huius Vatis oraculum certissimum ostēdit. Atque hęc altera causa est, quam ob rem Amos harū gentium potissimum & non aliarum etiam meminerit. Altera verò est, quòd, vt iam in superioribus docuimus, Amos vt Israëlitas supplicio dignissimos ostendat, aliarum gentium exempla & quasi præiudicia protulit, quæ similium, sed imparium scelerum grauissimas tamen pœnas erant laturæ. nam si Deus gentes à lege sua, à religione alienas, & minoribus etiam paucioribusque beneficiis affectas, tamen impunè peccare non permittit; nedum & Israëlitas pœnis supplicioque mulctet durissimo, ne dum in eos animaduertat, qui populi regnique ciues cùm essent, suisque legibus instituti, religione & disciplinis imbuti, maximis donis ornati, tamen officij & pietatis proditores fuerunt, sanctamq. atque sacram hæreditatem iisdem & grauioribus etiam sceleribus flagitiisque polluerunt. ad hanc ergo comparationem nihil opus erat aliarum gentium exempla adducere, quæ remotiora his loca tenentes obscuriorem suarum rerum & incertiorem notitiam ac famam ad Israëlitas transmittere potuerunt, sed finitimarum potius, quarum rationes vulgò omnibus iis, quos propheta accusat, notæ erant. Namque iisdem sceleribus, iisdem flagitiis nobilitatos Israëlitas, iisdem etiam criminibus inuolui, eadem culpa, lege, ac pœna teneri demonstrat. In accusatione autē Israëlitarum docebimus, quemadmodum in omnia harum gentium & Iudæorum crimina Israëlitæ etiam vocentur, vtque etiam grauiori iudicio sit cùm illis agendum; quam ob rem neq. aliorum scelerum mentionem fecit, quibus hæ ipsæ quas insectatur gentes affluebant, sed horum tantùm, quibus Israëlitæ fuerant vel maximè notati. [*Super tribus sceleribus.*] Varias in hoc loco videmus expositorum sententias, aliasque atque alias secundùm vniuscuiusque interpretationem de diuina misericordia, de peccatorum numero, quatenus dimitti possint, opiniones esse: quibus omnibus nos idem quod semper consilium sequuti, supersedebimus, Christianoque lectori autores ipsos, si libeat, audiēdos censendosque permittimus. Interim nostram tantùm sententiam exponemus: nam ab omni contentione, ab inuidiosa obtrectatione longè esse volumus alieni: neque quidquam cum aliis disceptare (nisi cum id sine certa veritatis aut pietatis iactura omitti non possit) iam inde à principio sumus professi. Principio autem vt horum trium scelerum, à quibus singulæ gentes notantur, rationem aperiamus, verbi ipsius natura & certa significatio est obseruanda. Namque ad rem ipsam nisi verborum, maximè autem diuinorum, ratione perspecta, penetrare legendo difficile est. Igitur inter multa variaque verba Hebræa, pro quibus Latinus Interpres peccare, aut iniquè agere, aut errare aliàs atque aliàs reddit, vnum est PASSAGH verbum, ex quo etiam nomen PESSAGH deriuatur, quæ propriè deficere & defectionem Latinè significant. Defectionem autem appellamus voluntariam animi à certa debitaque fide, aut à lege, aut ab officio abalienationem. quo quidem scelere illi propriè inuruntur, qui à rege principeque suo, aut à Deo cui sese dediderant, consultò desciscunt, aut iustam viuendi legem reiiciunt, aut fidem constantiamque vltrò deserunt. tota autem ratio hæc productis sacrorum librorum testimoniis tenebitur. In libris Regum legimus: Moab rebellauit in me. Et apud Isaiam, Deus, filios, inquit, enutriui, & exaltaui, & spreuerunt me. Et illud: In diebus eius rebellauit Edom à potestate Iudæ. In depositi autem fide seruanda dicitur ad perpetrandam fraudem, &c. quibus omnibus in locis verbum illud PASSAGH, aut nomen PESSAGH est. Igitur PESSAGH, pro quo nobis hoc in loco scelus interpres reddit, grauissimum fidei, legis, officiiúe deserti flagitium interpretabimur. Atque vtinam hanc prouinciam doctissimus aliquis Theologus, & linguarum peritissimus obiret, vt omnium virtutū, vitiorum, iuris, legisque diuinæ, omnium etiam artium atque disciplinarum vocabula ex sacris libris obseruata, distinguenda, declaranda atque definienda susciperet: is profectò vtilissimus labor esset, & ad sacra scripta intelligenda, & ad scholasticas disputationes certissimè instituendas imprimis commodus. Neque verò id aut nouū, aut ab scholastica consuetudine alienum foret. namque vt ex Græcis etymis quædam rectè, quædam etiam minus aptè philosophari licet; sic etiam ex Hebraicis, aptissima atque certissima quæque petere,

[Margin notes: פשע (beside "PASSAGH verbum"); 2.Reg.3. Isaiæ 1. 2.Reg.8. Exod.22. (beside "libris Regum legimus … state Iudæ.")]

petere, atque in diſputationibus non inconcinnè vſurpare liceret: & qui libenter diſcendo latriam, duliam, hyperduliam, hypoſtaſin, deſpoticam, politicam, ethicam audiunt; iucundè etiam ghauon, zadon, peſſagh, hhatah, thorah, miſpat, & alia huiuſmodi ſonitus verba potuiſſent audire. Sed ad rem noſtram explicandam redeamus, & quæ ſint hæc terna Peſſaghim, hoc eſt terna ſcelera, quæ de ſingulis gẽtibus indicantur, conſideremus: quæ cùm hic non explicentur, eadem omnium communia, & notiſſima etiam atque publica fuiſſe videntur; ob quæ digni omnes ſupplicio ſint, quòd legem, aut officium, aut fidem deſeruerint. Neque enim ſic ait: Super tribus ſceleribus Damaſci conuertam eum, & ſuper quartum non conuertam eum, ſed ſic: [*Super tribus ſceleribus Damaſci, & ſuper quartum non conuertam eum?*] ita vt tertio etiam quartum addatur; ob quæ immunitas & venia Damaſco danda non ſit. totidem etiam flagitijs & aliæ nationes nobilitatæ ſunt; quarti tamen cuiuſque alia atque alia in vnoquoque ſeorſim ratio eſt. Tribus ſcelerum grauiſſimis generibus gentes omnes maculatæ imprimis fuêre, quæ ſcelera contra naturæ, quam vocant, legem commiſſa ſunt: Namque ex ſeptem illuſtribus præceptis quæ Noë, illiuſque poſteris tradita ſunt, ea conſtabat lex, ex quibus tria grauiſſima erant: vnum quod varium alienorum Deorum cultum vetaret; alterum quod inceſta, ſtupra connubiaque fœda; tertium quod homicidia prohiberet: ea his nominibus in ſacris dicuntur idolorum cultura, turpitudinum reuelatio, ſanguinis effuſio, de quibus ſcriptum eſt: Deuter. 8 Hæc omnia faciebant gentes quas Dominus expulit ante faciem tuam. Namque antiqui illius ſerpentis opera & fraude tantis humanæ mentes imbutæ prauitatis erroribus fuerant, vt omnis ille naturæ legis ſplendor corruptiſſimis moribus obſoleuiſſet, ſicut ſcriptum Pſalm. 13. eſt: Dominus de cælo proſpexit ſuper filios Adam, vt videat an ſit timens, aut requirens Deum. Omnes declinauerunt, vnà omnes inutiles facti ſunt, non eſt qui faciat, bonus non eſt neque vnus. Maximè autem his flagitijs omnes gentes coopertæ erant, vano cultu, inceſtu atque homicidio; quamobrem Deum ſibi vehementer infenſum iratumque habuêre; atque hæc ſcelera excæcationis ſiue inſipientiæ, ignominiæ & homicidij nominibus, Paulus ad Romanos ſcribens, notat. Rom. 1. Tribus ergo his ſceleribus & à naturæ lege, atque à diuinæ mentis ratione defectionibus, eæ etiam gentes tenebantur, quas Amos in culpam crimenque vocat, ob quæ grauiſſimis dignæ fuerant ſupplicijs, quibus ſceleribus cùm quartum extremæ inhumanitatis, & pluſquam ferinæ crudelitatis tanquam cumulus acceſſiſſet, patientiſſimi diu, æquiſſimi tamen & ſeueriſſimi Dei iudicium expertæ ſunt. Prima autem omnium in crimen Damaſcus venit opulentiſſima Syriæ vrbs, regnique ſedes, cui ſi non principium, at certè nomen ab Eleazaro Abrahami procuratore ductum fuiſſe videtur; namque is Damaſcus e- Geneſ. 15. tiam dictus fuit. Ea igitur natio vt antiquiſſima & nobiliſſima, ita prima omnium in capitis vocatur periculum, quod tribus illis communibus & publicis ſceleribus, quibus fuerat contaminatiſſima, quartum etiam crudelitatis & extremæ erga Iſraëlem iniuriæ addiderit. [*Super tribus & ſuper quartum non conuertam eum?*] Interrogatione oratio pronuntianda eſt: ſic enim & vehementior dictio, & ſententia fuerit explicatior. Conuertere, autem verbo vſus eſt, quod vel alterius, vel ſuam vicem vlciſci eſt; Nehemi. 4. vt: & ignominiam eorum in caput eorum conuertet, & conuertetur dolor eius in ca- Pſalm. put eius. Et illud: exaltare qui iudicas terram, conuerte retributionem ſuperbis. Pſalm. 94. Idem verbum in his omnibus locis hebraicè eſt. Interrogatione autem vtitur, quòd ea elocutionis figura in manifeſtiſſimis & irrefragabilibus argumentationibus locum habeat, hoc modo: Nunquid ego non conuertam Damaſci ignominiam in caput eius, ob tria ſcelera, quibus ſeſe aduerſus ius & fas tamdiu contaminauêre, & ob quartum etiam, quo manifeſtius me, religionemque meam, iniuria & ignominia notare atque afficere ſtatuerunt? & profectò digniſſimi ſunt, quibus ego tantundem rependam: Namque ea Deum propius attingere videntur, quæcunque aduerſus Dei populum non hoſtiliter modò, ſed crudeliſſimè etiam, & contumelioſè commiſſa ſunt. Qualia de iſtis propheta noſter Dei verbis atque accuſatione commemorat. [*Eò quòd triturauerunt in tribulis ferreis Galaad.*] Cùm iam Iſraëliticarum rerum tædere Deum cœpiſſet, à vicinis & finitimis nationibus vexari eam gentem paſſus eſt, vt eo velut paterno ſtimulo punctam, ad bonam frugem officiumque reuocaret. Primi autem Sy-

ri Damasceni fuère, qui in Israëlem impetum facerent; sed tamen qui humanitatem
omnem exuentes, non suas iniurias persequuti fuerint, sed insatiabilem crudelita-
tem in victis exercuerint: [*ferreis* enim *tribulis*] subiectos homines passim contriue-
runt atque lacerauerunt, quod genus non nisi inimicissimis, & diu infestissimis ho-
stibus, atque maximis vlciscendis iniurijs adhiberi solitum fuit; cuiusmodi stragem
à Dauid Rege in Ammonitas editam legimus: Populumque eius adducens serrauit,
2.Sam.12. & circumegit super eos ferrata carpenta. Hanc autem à Damascenis Israëli illatam
cladem diuinæ historiæ narrant: quibus ea parte qua finitimi erant aggressis, tota
ferme illa regio vastata est. sic enim legimus: In diebus illis cœpit Dominus tædere
4.Reg.10. „ super Israël, percussitque eos Hazaël in vniuersis finibus Israël; à Iordane contra O-
„ rientalem plagam omnem terram Galaad, & Gad, & Ruben, & Manasse, & Aroër
„ quæ est super torrentem Arnon, & Galaad, & Bassan. Has quidem omnes regiones
Damascenus rex Hazaël vexauit, ac perdidit; maximè autem in Gaaladitas sæuijt, id
quod & locus ipse ex historia indicat, cùm Galaad bis in ea clade commemoretur.
Hactenus crimen peroratum est, quòd Damasceni tribus illis grauissimis defectionis
sceleribus hoc etiam quartum addiderint; & qui victi olim à Dauide nihil tam imma-
nè passi essent, nunc eius humanitatis obliti, tantùm in Israëlitas sæuijssent, diuinum
iudicium experiri commeruerunt, idq. grauissimum: ob eam rem damnationis etiam
sententia extremæque calamitatis iudicium subiungitur:

Et mittam ignem in domum Azaël, & deuorabit palatia Benhadar. Et conteram vectem Damasci: & disperdam habitatorem de campo Idoli, & tenentem sceptrum de domo voluptatis: & transferetur populus Syriæ Cyrenem, ait Dominus.

MAXIMA clade atque exitiali calamitate Syros afficiendos esse prædicit, quæ ta-
men non ad fortunam, non ad victoris felicitatem, sed ad diuinum consilium refe-
renda sit: quam vltionem à Deo mittendam verbum [*mittam,*] facile docet. [*Ignis*]
autem nomen extremam stragem cædemque indicat: namque vt ignis omnia qua-
cunque vadit absumens vastissima reddit (quamobrem comedens & consumens in sa-
Ioel.2. cris libris ea natura cognominatur) sic futurum esse Amos dicit, vt hostis Syriam ita
vastet, maximè autem regiam eius gentes familiam, vt igne absumptam credas. Ignis
enim nomen non semper naturæ, sed efficientiæ aliquando rationem indicat;
Num.21. vnde & pro hoste vrbes agrosque populante id nomen vsurpatur. vt illud: Ignis
„ egressus est de hesebon, & flamma de oppido Sehon, & deuorabit Ar Moabitarum,
„ & habitatores excelsorum Arnon. Appellat autem Vates potissimum Azaël, vt defe-
ctionis eius quam quartam dixit, auctorem; atque totius huius familiæ ac generis in-
teritum & occasum prænuntiat. [*Domum Azaël.*] Domus idem quod genus & fami-
lia, vt: Domus Iacob. fuit autem ignis hic Assyrius Rex, à quo Damascus capta, & Recin
4.Reg.15. illius princeps interfectus fuit, eratque Recin ex posteris Azaëlis. Damascenum autem
palatium, & Syrorum regia, nomen ex Benhadar acceperat, quòd eius ædificandæ
auctor is fuisset, quam diruendam nunc Vates præcinit. Namque is etiam Benhadar,
aliàs Benhadab dictus, Israëli se infensum hostem diu præbuerat; cùm ab Assa Iudæo-
rum Rege ingentem ob eam rem auri, argentique vim accepisset, quos ille thesauros
in Damasco magnificentissimè extruenda consumere potuit. Itaque exitium ad Re-
giam familiam, calamitas verò ad populum vsque ipsum peruentura fuit. Erat autem
Damascus totius Syriæ caput, & vrbs non tam natura, quàm opere munitissima: ob
eamque rem palatia Benhadar, siue arces Vates noster nominat, quòd regio opere
magnificè fuerit constructa, portasque habuerit humana arte inexpugnabiles. at-
que id etiam diuinam arguet vltionem, cùm nihil murorum & operum moles, ni-
hil aheneæ portæ, nihil vectium & repagulorum magnitudo copiaque valebit:
Omnia enim hæc sibi conterenda Deus suscipit, vt facillimus hosti pateat aditus.
Quoniam, nisi Dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilat qui custodit eam. Hoc
est quod dicit, [*& conteram vectem Damasci.*] Palatia & vectes ex Metonymia vsurpauit,
vt vrbem ædificijs & custodia munitissimam esse ostenderet: atque ita Chaldaica biblia
habent;

habent; [*& confringam firmitudinem Damasci.*] Damascus autem quamuis situ ipso fortissima non sit, est tamen vrbium nostri orbis amœnissima, ad Libani montis radicem in valle constructa, quam & cæli, & soli temperies adeò fęcundam, adeo pulchram efficit, vt nihil vltrà in humanis possit rebus desiderari. eam autem pręter natiuũ nitorẽ hominũ etiam cultura illustrat: Siquidem magnificentissimis & ornatissimis villis, hortis atque vinetis, alijsq. ad aspectus iucunditatem, & habitandi cõmoditatem operibus innumeris frequens est; vt cultores non solùm vtilitate, sed voluptate etiam iuuet; atq. hanc cõmoditatem duo celebratissimi amnes, Amnam & Parpar sua etiam pro parte creant. ambo enim ex Libano monte prodeuntes, perlucidis & dulcissimis liquoribus abundant: alter autẽ Damascum influẽs, totus potu & vrbanis hortis irrigãdis intra mœnia ipsa & suburbana consumitur; alter verò præterfluens eam quã diximus vallẽ, deductis canalibus totã irrigat: atque hæc vallis & cultorum & villicorũ semper esse solet refertissima. Mediam autem vallem vrbs ipsa tenet, quę pulcherrimis extructa ædificijs, genialium quarundam ædium regia magnificentia in medijs hortis positarum speciem præbet; cuiusmodi imaginem intueri sibi videtur, qui Mediolanum in Cisalpinis, aut Hispalim in Bethica longius prospicit; hanc oliuetis, illam vinetis, & populis, quercubusque cinctam. Atque adeò tanta Damasci amœnitas, tam præclarus est prospectus, vt apud Ismaëlitas cõstanti fama & voce vulgatum sit, eorum sectę principem Mahumetũ, primum ex editiori colle regione illa prospecta, subito pedem retulisse; dicentem, nolle se diuturnum futuri paradisi fructum, cum eius quem videbat breuitate permutare: fieri enim non posse, vt duplici quis voluptatis paradiso fruatur; si cui autem præsentis vsus placuerit, futuri felicitate esse interdicendum; se verò iam cognouisse vbinam terrarum præsentis vitæ paradisus esset; nempe apud Damascum: quaobrem sibi hunc negligendum esse, vt illo altero tandem potiri liceret. Hæc nos & in ijs qui de Mahumeti historia conscripti sunt libris legimus, & à plerisq. eorum, qui ea loca peragrauerunt, cùm Iudæis, & Turcis, tum etiam Christianis grauissimis viris audiuimus, qui loci amœnitatem, fœcunditatem, atque splendorem nunquam satis admirari se posse putãt. In his Leo Medicus Florentinus est, plantarum, & totius stirpium naturæ diligentissimus indagator, qui eius studij causa bonam orbis nostri partem pedibus obijt, nuper apud nos erat Philippo Regi ob eam rem gratus, qui regio stipendio affectus, Hispaniæ agros, campos, montes, & nemora certis temporibus peragraret; is nobis nullã orbis terrarum regionem æquali portione cum Damascena comparari posse affirmabat; quam rem & à grauissimo sanctoque viro Iacobo Vasquio Matamoro, nostrate sacerdote, & egregio pictore, sæpius audire meminimus, qui pietatis ergo in Syriam nauigauerat, omnemque eam lustrauerat regionem. Eam igitur vallem, atque eam vrbem Damascum, hoc in loco Vates intelligit; quas vallem Auen, & domum voluptatis vocat: vallem quidem Auen, hoc est vanitatis, ex euentu per anticipationem nominat, quòd à cultoribus hostium aduentu perterritis vacuam relinquẽdam pręuideret. Sic etiam petra auxilij locus quidã à Samuële vocatur. Sic Poëta, miserrimã dixit Dido, cum nondũ de illius miserijs quicquam meminisset. Domũ autem voluptatis, regiam Damascum esse, ex adiunctis verbis intelligimus: [*Tenentem sceptrum:*] est enim periphrasis regis: Namque regium gestamẽ, & proprij muneris insigne, sceptrũ est; quo se populos regere, & gentibus iura dare significant: atq. ita in Hester historia legimus: Et extendit rex sceptrũ quod manu tenebat. Et illud: Nõ auferetur sceptrũ de Iuda. Cùm autẽ Damascus caput Syriæ esset, eademq. regũ sceptrũ tenentiũ sedes; cõstat eandem esse, quę ob natiuam amœnitatẽ, voluptatis domus appellaretur. Etenim domus etiam nomen cum alio adiuncto multis vrbibus & oppidis cõmune erat; vt Beth Semes, hoc est, domus Solis: Bethel, domus Dei: quæ quidem nomina, aut ex illustri aliqua loci notatione, aut ex euentu aliquo, aut ex rei cuiuspiã insigni copia indebantur: erantq. nõnulla loca duplici etiam nomine; antiquo altero, atq. à cõditoribus fortasse dato; altero verò ex insigni aliqua nota accepto: vt Ephrata, eadem Bethlehem, hoc est, domus panis dicta: sic Damascus, Beth Ghedem, hoc est, voluptatis domus appellata est. Quoniam verò futurum erat vt Assyrius Rex, tum Damascenorum Regum familiam perderet, tum vrbem ipsam, vallemq. omnem, agrumque popularetur; placuit numini rem omnem per Vatem esse prædictam, ne quis quicquam casu aut fortuna fieri posse putaret. Neque verò solúm regiam familiam, aut Damascenos ciues supplicio afficiendos

Isaac Hispanus in Amos.
1. Samuel.
Aenei. 4.
Hest.
Gen. 49.

esse prædicit: sed omnẽ eam Syrorum gẽtem, quæ præterquã quod tribus illis sceleribus contaminata erat, regem etiam suum in clade Galaad secuta est, abducendam, perpetuoque esse exilio multandam canit. *Et transferetur populus Syriæ Cyrenem, dicit Dominus.* Solent qui hostem fundunt, plerumque eundem alio deducere; sic enim spe redeundi interuallo intercepta, imperium stabiliri credunt. Hanc autem miseriam Syros omnes subituros esse, Amos prænuntiat: omnesq. in Cyrenẽ ab Assyrijs fore abducendos. Duas autem hoc nomine, Quir, vrbes in sacris libris legimus; alteram in Moabitarum regione, in Assyriorum verò regno alteram: quas tamen Chaldaica Biblia sic distinguunt; vt Assyriam Quirne, Moabitidẽ verò Quirtha nominẽt. Atq. vtriusq. quidem Isaias meminit, (Isa.15.&22.) sed vtram hoc in loco intelligere conueniat, res ipsa & Chaldaica interpretatio docet; nempe Quirnem, siue Cyrenẽ Assyriam: eo enim potius Syros ab Assyrio victore superatos, quam ad Moabitidem Quirthan traductos fuisse, putandum est. Nam ad Cyrenem Aphricanam Ægypto conterminam, Callimachi Poëtæ, & Eratosthenis historici patriã, vt hanc rem referendam credamus, nulla nos ratio euincere videtur. Quod verò ab hoc Vate prædictum est, id porrò euenisse ex sacris historijs docemur. Ascendit, inquit, Rex Assyriorum in Damascũ, & vastauit eam, & transtulit habitatores eius Cyrenem, Racin (4.Reg.16.) autẽ interfecit. At verò hic Damasceni regni ignis Theglath-pelassar Assyriorũ Rex fuit. Quod autem addit Vates, [*dicit Dominus,*] dictorum, prædictionisque veritatem & constantiam spectat. Etenim Dominus quæcunque dixerit, eadem euentu ipso, & re præstare, firmareque potest, & faciet; quoniam impossibile est mentiri Deum. Et non Deus vo- (Psalm.9.) lens iniquitatẽ est, neque habitabit iuxta eum malignus, neque permanebunt ante oculos illius iniusti. Sed ex multis Dei nominibus id hoc in loco vsurpatum à Vate est, quod Dei proprium magis esse cæteris constat, cuius præcipua quam interpretari possumus ratio, ad misericordiam spectat. de quo dictum iam alias à nobis est: vt doceret nos Vates à Syris in Israëlitas impetum, Deo quidem ob correctionem permittente, factum fuisse, eodem tamen minimè probante, extremè fuisse sæuitum; sed misericordiæ viscera tam immani crudelitate commota, atque ad vltionem fuisse excitata.

Hæc dicit Dominus, Super tribus sceleribus Gazæ, & super quatuor non conuertam eum: Eo quod transtulerit captiuitatem perfectam, vt concluderet eam in Idumæa. Et mittam ignem in murum Gazæ, & consumet palatia eius.

PALESTINI præter tria illa omnibus gentibus communia scelera, quartum etiam contra ius admiserant, quo sibi supplicium accelerarent. Hi ergo communis honestatis atque officij, & Israëliticæ iniuriæ causa, in crimen hoc in loco vocantur. Prima autẽ omnium ciuitas accersitur [*Gaza,*] ingens & munita admodum in Palæstina vrbs, cui Persicum diuitiarũ nomẽ ex eo factũ, antiqui auctores tradunt; quòd Cambyses cum Ægyptum armis peteret, huc belli opes & pecuniã intulerat. (Mela lib.1. Cap.11.) Persarũ autẽ lingua diuitię [*Gaza*] dicuntur, quod nomẽ & à Latinis etiam Poëtis est vsurpatum. (Aeneid.) eam autẽ vrbem omniũ in Palæstina aliarũ principem, munitissimamq. fuisse, frequẽti sui nominis in sacris libris mentione arguitur. (Gen.20. Iosu.10.11.&c) Vt autem quartum hoc scelus intelligamus, nomen ipsum sceleris ad eam rationẽ reuocandum est, quam nos in superioribus criminibus reddidimus, nempe defectionem eam esse à debita fide, aut ab ea quæ secundum naturam est æquitate. Igitur in diuini iuris præceptis vnum illud sanctum, & summæ clementiæ plenum est; (atque hoc in loco diuinum ius dicimus id quod in sacris iudiciũ nominatur; quod nomen rationem ęquitatẽque significat, atq. ob eam rem ad omnes homines qui iure atq. æquitate ducũtur, pertinet) ne quis seruũ, qui ex hostili, vbi captus detineretur, regno ad se, suumq. populum, atque fidem cõfugerit, receptum, per fraudem dominis iterum tradat. Etenim cũ seruitus, nõ ex naturæ lege, sed ex gentiũ more sit, natura ipsa ad libertatis amorem, studiũ atq. curam, vnumquemq. ducit, vel rapit potius. Vbi autem quis ab hoste captus miseræ seruitutis iugum, durumque dominum ferre non potest, & sese profugiens magno cõmittit periculo, si interim dum per hostilẽ regionem vagatur, fuerit comprehensus; ius, æquitasque postulare videtur, vt cum in amicam & sociam gentem euaserit,

serit, benignè & clementer susceptus conseruetur potiùs quàm prodatur, & cedatur magis loco, quàm obsistatur eunti. Miserrimam enim eius vitæ conditionem fuisse arguere possis, quam tantis periculis commutare quispiam quàm ferre maluerit. Hanc rationem, atque hoc ius nonnullæ olim nationes tenuerunt, atque nunc quædam etiam tenent; vt Galliæ regnũ inter Christianos, & inter diuersæ religionis homines regna omnia; vt profugientes ad se ex alia ditione seruos tueantur, liberæq. cõditionis esse sinant. Hoc inquã vnum ex diuinis præceptis, quæ iure, æquitateque definiebantur, erat: Non trades seruũ domino suo qui ad te confugerit: habitabit tecum in loco qui ei placuerit, & in vna vrbiũ tuarum requiescet, & ne contristes eum. Deut.23. At verò dum Israëlitæ cum Idumæis bellum gererent, quorum frequens mentio est, vt alij ab aliis in pugna caperentur (vt leui certamine sæpe accidit) euenerat; atque ita nonnulli ex Israëlitis qui ab Idumæo hoste capti fuerant, & miseræ seruitutis tædio, & patriæ religionis atque consuetudinis desiderio affecti, ad Palæstinos, qui inter Idumæam Iudæamque erant, confugiebant, quibuscum vtrique populo communis eo tempore pax & amicitia erat: Palæstini tamen occulto odio, & barbara crudelitate incensi, à duris & inimicis dominis profugientes Israëlitas ad se receptos tenebant, Idumæisque magis iam damno atque ira furiosis miserrima deinceps seruitute opprimendos tradebant: qua in re non solum naturæ, sed etiam gentium ius violabatur: Namque iure, moreque gentium factum est, vt in prælio atque in bello captis seruis vti liceret. at vero vt alio modo, siue vi, siue dolo, quisquam capiatur, hoc nullũ fas nullaque iura omnino permittunt. Maximam autem iniuriam esse, & omni graui supplicio vindicandam, si quis hominem, qui sibi legitimè seruus non sit, seruire coëgerit. Iustam etiam illato bello pœnas repetendi causam esse, vbi nullum aut bellum, aut prælium intercesserit, homines interclusos & captos fuisse: id si in vno atque altero cõmissum fuerit, dolus & flagitium est; quod illis fraudi esse possit, qui commiserint. Si verò publicè ac passim fiat, publica atque manifesta iniuria est. Perinde ergo in culpa est, qui confugientem ad se seruum capiat, & teneat, ac si nullo illato bello captiuos abduceret. Nam quicum tibi nulla communis ad capiendum causa, ratioque fuerit, eum capere nullo iure possis; cepisse tamen maximum fuerit piaculum. atque hoc nomine graue Palæstinorum scelus erat, quòd eos in seruitutem redigerent, in quos nullum ius illis erat: deinde verò grauissimum, quòd profugientes, suamque fidem implorantes homines, quos ceperant, hostibus non redderent, sed traderent. Atque ob eam rem dixit: [*Eò quòd ceperit captiuitatem perfectam*:] sic enim Hebraicè. Perfectam autem captiuitatem non iure, sed re intelligimus; hoc est, meram captiuitatem, apertam atque manifestam, quod apertè ceperint eos, quos capere non licuisset; captos autem & comprehensos Idumæis prodiderint. [*Vt concluderet eam in Idumæa.*] Idem verbum hoc in loco est atque in illo, Non trades seruum domino suo. Verbum autem est SAGAR, quod concludere, tradere, prodereque significat. Accusatione verò peracta pœnam scelere dignam in Palæstinos constituit, & Gazam primam vt munitissimam totius regionis vrbem, & regni etiam robur; deinde & alias illustres etiam vrbes proscribit, in quibus Ascalona Palæstinorum regiam. Erant autem vrbes hæ imprimis illustres, & celebratissimæ Palæstinis, quæ sequenti versu commemorantur.

Et perdam habitatorem de Azoto, & tenentem sceptrum de Ascalone: & conuertam manum meam super Accaron, & peribunt reliquiæ Philisthinorum, dicit Dominus Deus.

PALÆSTINI ex genere Enachim erant, quos diuina historia sæpe cõmemorat: & Iosu.11. quæ propriæ Palæstina dicebatur, quinq. maximis vrbibus, earumq. agris diuisa, quinque etiam Satrapis olim gubernanda cesserat; quo nomine magni illius gentis Principes dicebantur. Erant autem vrbes illæ, quas Deus ipse Iosue recensebat: A fluuio, inquit, Sihhor, qui est super facies Ægypti, vsque ad terminũ Acharon, Boreã versus, Iosu.13. Cananeæ stirpi adscribes; quinque regulos Palæstinorũ, Gazathæũ, Asdodæum, Ascalonitem, Ghethæũ & Acaronitem: hanc eandẽ descriptionẽ breuibus Mela coëgit. Mela.lib.1. cap.11. Hinc, inquit, Palæstina est, qua tangit Arabas cũ Phœnice. Enachim quoq. ex antiquo giganteo Cananæorũ genere erat, qui totam illã terram possederant, quæ ab Hebron vsque ad mare pertinebat.

tinebat. Hos Iosue dux olim perdiderat, nullosq. reliquos fecerat, præter eos qui Gazam,
Gath & Asdoth vrbes habitabant; namque his bellum illa tempestate nõ est illatum, si-
Iosu.11. cut scriptum est: In illo tempore venit Iosue, & interfecit Enachim de montanis He-
„ bron, & Dabir, & Anab, & de omni monte Iuda & Israël, vrbesque eorum deleuit.
„ Non relinquit vllũ de stirpe Enachim in terra filorum Israël, præter ciuitates Gaza, Ghet
„ & Azotha: in quibus solum relicti sunt. Hi verò qui reliqui in his vrbibus fuerant, in Iu-
Iosu.15. dæorum potestatem post mortem Iosue deuenêre, ab Othoniële Calebi genero supera-
Iudic.1. ti. Sed Samsonis temporibus cùm Israëlitarum res ob scelera atque impietatem deteri
Iudic 14. atque à Palæstinis affligi cœpissent; Gaza, Ascalon, & Accaron recuperatæ iam erant.
1.Samu.7. Quo verò tempore Samuel rem gerebat, multas Palæstini vrbes ab Israële abstulerant,
ex quibus eæ redditæ sunt, quæ ab Accarone vsque ad Gazam erant; quas postea aliis at-
que aliis bellis Israëlitæ amiserunt, præter vnam Ghat, quæ in Iudæorum ditione per-
mansit, cuius etiam gentis bona pars religionem suscepisse dicitur. Cæteræ autem om-
nes vrbes semper aut aperto, aut occulto odio Israëlitas prosecutæ sunt, etiam quo tem-
pere publicè pacem cum illis haberent; vt dum inter Idumæos atque Israëlitas bellum
esset. hanc autem gratiam illis pro seruato genere Palæstini referebant, vt aufugien-
tes ad se pacis & salutis nomine caperent, captosque traderent Idumæis. Quam verò
vrbem Azotum interpres nominat, non ea est, quam in Arabia secundùm mare sitam,
portum Arabibus celeberrimum fuisse, ex Geographis accepimus; sed Palæstinæ vrbs
Mela.lib.1. cap.11. est Asdod dicta, quam aliàs suo nomine et literis Latinè etiam legimus. Ascalonem
porrò non minorem Gaza fuisse (quippe sedes regia erat) multis sacris & prophanis te-
stimoniis compertum est. Hanc verò quæ à Vate Palæstinis prædicta est ruina, quidam
ex Ægyptiis Pharaonibus secundùm Ieremiæ vatis tempora parauit atque edidit, cuius
in sacris literis mentio quidem fit; plena tamen narratio, vt & multæ aliæ de gentium
rebus historiæ, desideratur. Desunt enim Aegyptij, desunt Persici, atque Assyrij &
Medi libri, desunt etiam & Phœnices plurimi, quibus huiusmodi rerum rationes opor-
tuit contineri. Nobis verò vt Vatis veritatem tueamur, certumque oraculum fuisse as-
seramus, satis superque erit, Vatem ipsum aliàs veracissimum fuisse expertos, & aliorum
etiam Vatum prædictionibus rem esse confirmatam. Namque de eadem hac calami-
tate, & causa tota Sophonias dixit: Verbum Domini super vos Canaan terra Palæstino-
Sopho.2. „ rum, &c. Satis inquam superque hæc essent; & illud etiam abundantissimè vaticinij ve-
ritatem probaret, quod omne hoc Palæstinorum genus iam perierit, nullumq. eius no-
minis extet in ea regione vestigium. Verũ si tantę calamitatis auctorem addiderimus, cu-
mulatè etiam nobis, officioq. nostro satisfecisse videbimur. Igitur hæc Palæstinis clades à
Psamitico Aegyptiorum rege allata est, cui in sacris libris, & apud Iosephum nomen est
Herod.lib.2. Pharao Necao, qui sic fortasse dictus est, quòd patrem habuit Necum, vt Herodotus scri-
bit: vel quod, vt multi alij, binomius fuerit, vel cognomẽ potius ex euẽtu sit sortitus Clau
di; namque sic à Chaldæis interpretibus, hoc cognomentum redditur, quæ ratio magis
placet. Ab hoc quinquaginta & quatuor annis regni habenas tenẽte, multa præclarè ge-
sta sunt: Nam præterquã quod respublica incolis, & literis Græcis est aucta, bello etiã re-
gnum strenuè est defensum, atq. Assyrij apud Magdalum, secundùm Arabicum sinum
superati sunt. Ab eodẽ etiam & Gaza Palæstinorũ princeps vrbs oppressa est, sicut scriptũ
Iere.47. est: Et factum est verbũ Domini contra Palæstinos, antequã percuteret Pharao Gazam.
„ Iniit autẽ hic Pharao regnũ anno mundi circiter ter millesimo ducentesimo octogesimo
Euseb. quinto, quo tẽpore Atticorum reges defecêre, inter vigesimã quintam & sextam Olym-
piadas; septuagesimo verò & quinto à condita vrbe anno cũ Locri oppidum in Italia ędi-
ficaretur. At verò excidium hoc Gazæ ab Amos Vate centum atque vndecim annis antè
fuerat prædictum: Nam quod Zacharias de Gazæ, Ascalonis & Accaronis calamitate
canebat, ad Alexandri pertinet historiam. Quòd verò Vates noster ait, [*& peribunt reliquiæ Palæstinorum,*] ad illud referendum est, quod superius à nobis est dictum, Palæsti-
nos omnes à Iosue primum, deinde verò à Caleb & Othoniel fuisse deletos, præter eos
qui in Gaza, Geth, & Azodo relicti sunt, qui tamen ingratissimi, imò potiùs mole-
stissimi adeò beneficiorumque immemores fuerunt, vt funditus perire sint commeri-
ti. Itaque hos antiquorum illorum Palæstinorum, & filiorum Enach reliquias nominat,
(vt & alij etiam Vates) in contemptum. Nam & Ieremias acerbum calicem terræ Phi-
listhiim,

listhiim, & Gazæ, & Accaron, & reliquiis Azoti propinabat. Huic porrò sententiæ huiuscemodi finem Vates facit, [*dicit Dominus Deus,*] propterea quòd causa in iudiciũ dicta, & iure gentium atque æquitatis ponderibus æstimata est; in qua non solùm misericordem, sed seuerum etiam iudicem sese Deus præbuit, eamque iniuriam vlcisci voluit, quam non modò Israël, sed nulli etiam barbarissimæ genti impunè esse illatam pati oportuit. Quamobrem & nomina Adonai, & Elohim, quorum alterum misericordiam, alterũ iustitiam indicat, appellauit. Namque grauissimorum facinorum & sceleris quamcumque in gentem ea admittantur, vindicem se Deus præbere consueuit, sicut scriptum est: Psalm. Neque permanebunt iniusti ante oculos tuos.

Sic dicit Dominus, super tribus sceleribus Tyri, & super quartum non conuertam eum? eò quòd concluserint captiuitatem perfectam in Idumæa, & non sint recordati fœderis fratrum. Et mittam ignem in murum Tyri, & deuorabit palatia eius.

PHOENICIAM olim illustrauere Phœnices, solers hominum genus, & ad belli, pa- Isai.23. cisque munia eximium: in ea Tyros antiqua vrbs aliquando insula fuit, postea terra con- Mela.lib.1. cap.12. tinens, quando ab impugnante quondam Alexandro iacta sunt opera; nunc præter portum & antiquum nomen Sur nihil reliquum in ea est. Ter enim vastatam legimus: à Nabuchodonosore primùm; secundò ab Alexandro; postremò autem dum Christiani tenerent, à Turcis capta; & seruato portu diruta est. Eius vrbis situm, firmitatem, & splen- Isai.23. Hier. 27.47. dorem omnem apud prophetas legere & cognoscere est. Inter Phœnices autẽ & Israëli- Ezech.26. tas summa concordia & pax Regibus Salomone & Hirano fuerat olim conciliata, quam vtrimque mutuo seruare semper, fouereque oportuit: Non enim solùm pacis, sed societatis, & fraternæ etiam necessitudinis, fideique testes dextras sibi inuicem tetenderant. Isti tamen tribus illis communibus omnium gentiũ sceleribus quartum id etiã addiderunt, quo Palæstini notati sunt; tanto tamen grauius, quantò sanctiora necessitudinis vincula violarunt, quòd Israëlitas dolo malo & fraude captos, Idumæis partim tradiderunt, & filiis etiam Græcorum in Italiam asportandos vendiderunt. Diuersa enim in hoc loco & in superiori oratio, variã nobis etiam indicat sententiam. Nam Palæstini captiuabant captiuitatem perfectam quã traderent Idumæis. Phœnices verò non solùm hoc modo, sed furto etiam & dolo nocebant, venientesque ad se Israëlitas, cõmercij etiam causa securos ac nihil tale opinantes opprimebant, celabant, & non captiuos, sed pro captiuis vendebant; idque Græcis finitimis, à quibus in Italiam, ad Idumæos traducebantur. Constans enim omnibus Hebraicis historiis traditio est, magnã Italicæ gentis partem, maximè autem eos qui Romæ habitabant, ex Idumæis fuisse oriundos. Huius autem loci sententiam quam nos reconditiori sensu explicabamus, Ioël simpliciter exposuit: Et nunc Ioël.3. quid vobis & mihi Tyrus & Sidon omnis terminus Palæstinorum? Nunquid vltionem vos reddetis mihi? & si vlciscimini vos contra me cito velociter reddam vicissitudinẽ vestram super caput vestrum. Argentum enim meum & aurum abstulistis, & desiderabilia mea & pulcherrima intulistis in delubra vestra, & filios Iuda, & filios Hierusalem vendidistis filiis Græcorum, vt longè faceretis eos à finibus suis. Hoc igitur grauissimum in se scelus Tyri admiserunt, non vt aperta manu captiuarent captiuitatem perfectam, sed vt dolo, & pacis atque securitatis simulatione comprehensos & occultatos, pro perfectè captiuis traderent & venderent Idumæis, cùm iis qui prope finitimi erant, tum illis qui interiecto mari longiùs habitabant. Hebraicè enim sic legimus: [*eò quòd tradere fecerunt captiuitatem perfectam Edom: & non meminerunt fœderis fratrum.*] Non modò enim naturæ & gentium iura, sed sancta etiam societatis, & fraternæ necessitudinis fœdera, iam olim inter se icta, nefariè violata ab eis sunt, sicut scriptum est: Et erat pax inter Hiram & Sa- 1.Reg.5. lomonem, & percusserunt ambo fœdus. fraternum autem illud fuisse fœdus alia item scripta testantur: Et dixit Hiram ad Salomonem: Hæcine sunt ciuitates quas dedisti mihi frater mi? Ex tribus autem illis Tyri cladibus superius relatis, quam Vates prædicit ea est quæ à Nabuchodonosore fuit allata: Nam quam Alexander attulit, eam planè Isaias prædixit; Ieremias autem hanc de qua nunc sermo est: Namque legatis, Iere.27. quos etiam ad Tyri regem Vates cũ fatalibus, portentosisq́; vinculis miserat huiusmodi

Iere. 27. seuera mandata tradidit. Et nunc itaque, dicit Dominus, ego dedi terras istas omnes in manu Nabuchodonosoris regis Babylonis serui mei. Et apud Ezechiëlem: Et dissipa- Ezech. 26. bunt muros Tyri, & destruent turres eius, & radam puluerem eius de ea, & dabo eam in limpidissimam petram. Quia hæc dicit Dominus: ecce ego adducam ad Tyrum Nabuchodonosor regem Babylonis, ab Aquilone regem regum, &c. Tyrij igitur & Palæstini hactenus in communia crimina, & in quarti etiam criminis similem quidem, disparem tamen culpam vocati sunt.

Hæc dicit Dominus, super tribus sceleribus Edom, & super quartum non conuertam eum? eò quòd gladio persecutus sit fratrem suum, & violauerit misericordiam eius, Et tenuerit vltra furorem suum, & indignationem suam seruauerit vsque in finem.

Genes. 25. EDOM Iacobi frater fuit, à parentibus Esau dictus, à fratre autem ob primogenituræ iuris venditi monumentum cognominatus Edom. is contra parentũ consilium atque sententiam Seghiritarum gentiũ connubiis atque affinitatibus deuinctus filios nepotesque suos religionis & veræ pietatis expertes effecit; odium autem quod aduersus Israëlem fratrem conceperat, posteris suis reliquit hæreditarium; à quibus (quacunque id occasione fieri potuit) expromptum semper fuit. Igitur præter communia illa tria scelera, quartò etiam Idumæi sese validissimè alligauerunt, quòd semper Israëlitis fratribus suis, ex eodem prognatis genere, animis, armisque infesti fuerint, [*& gladio persecutus est fratrem suum.*] Cùm Israëliticæ per desertum peregrinationi finis iam & modus Dei beneficio accederet, iamq. propè optatas & promissas oraculo sedes deuẽtum esset, via autem per Idumæam esset commodissima, legati à Mose ad Idumæos de libero atque innocenti transitu mittuntur: quibus huiusmodi æquitatis, humanitatis, religionisque plena, atque ad fraternam misericordiam commouendam satis idonea mandatur oratio: quam, Num. 20. quia huic loco explicando planè conuenire arbitramur, referre non piguit: Hæc mandat frater tuus Israël: nosti omnem laborẽ qui apprehendit nos, quomodo descenderint patres nostri in Ægyptũ, & habitauerimus ibi multo tempore, afflixerintq. nos Ægyptij, & patres nostros; & quomodo clamauerimus ad Dominum, & exaudierit nos, miseritque angelum qui eduxerit nos de Ægypto. Ecce in vrbe Cades, quæ est in extremis finibus tuis, positi: obsecramus vt nobis transire liceat per terram tuam, non ibimus per agros, neque per vineas, non bibemus aquas de puteis tuis, sed gradiemur de via publica neque ad dexteram, neque ad sinistram declinantes, donec transeamus terminos tuos. Sed planè Edom nullum nec pietati, nec misericordiæ, nec religioni, neque precibus vllis locum reliquit: Nam & responso reddendo, & studio ipso, atque conatu omni ita rem fratris egit, vt non maiori quisquam hostis inimicitia agere potuerit. Non transibis per me, alioqui, inquit, armatus occurram tibi. Neque verò secundò etiam rogantes, omnemque innocentiam pollicitos, incommoda omnia & damna abiurantes, mitius aut humanius excepit, imò vltro armis belloque obuius factus conuertere iter coëgit. Non transibis, inquit, statimque egressus est obuius cum infinita multitudine et manu forti; nec voluit acquiescere deprecanti, vt daret transitum per fines suos: quamobrem diuertit ab eo Israël. Hoc grauissimum scelus sese Deus non dissimulaturum prædicit; flagitiosissimum enim est naturæ iura violasse, & omnis necessitudinis sanctitatem polluisse. Ob eam rem subdit, [*& violauerit misericordiam eius.*] Debitam fratri misericordiam, quam is non solùm naturæ legibus promerebatur, sed supplici oratione atque repetita obsecratione captauerat; tamen crudelitatem odiumq. diuturnum, quod in Israël Esau iam inueteratum habebat, saturare semper cupiuit; idque indies auctum commodissimo quoque tempore depromsit. Caussa autem odij fuerat, quòd Israël emptam sibi à fratre pri- Gene. 27. mogenituræ dignitatem, à patre confirmandam curauisset, sicut scriptum est: Oderat ergo semper Esau Iacob pro benedictione qua benedixerat ei pater. Illud semper etiam à filiis posterisque eius protractum est, qui non minore odio, inuidia, & crudelitate Israëlitas prosecuti sunt, quàm olim Esau Iacobum, cùm diceret: Venient dies luctus patris mei, & occidam Iacob fratrem meum, hoc est quod dicit: [*& tenuerit vltra furorem suum, & indignationem suam seruauerit vsque in finem.*] Nam si maxima doloris caussa esset, quòd sibi eam dignitatem amissam intelligeret, nulla tamen erat tam diuturni

diuturni in fratrem odij, qui à se despectam emisset, emptamq. iure suo curasset tuendá. Cùm ergo furor, qui breuissimus esse debuit, tamdiu altus atque auctus, nunquá consedisset; diuinam etiam in se iram conciuit, & pœnas grauissimas est molitus.

Mittam ignem in Theman, & deuorabit ædes Bosræ.

THEMAN & Bosra maximæ in Idumæorú regione vrbes erant. Hęc Esau antiquior, & regum qui ante ipsum fuerant, nobilis patria: illa verò à Theman, Esau ex Eliphaz ne- Genes.36. pote, cuius dux ipse fuit, nomen accepit: his prædictum incendium ad omnem pertinet Idumæam. Ad regem etiam Edom vincula à Hieremia missa sunt, quæ venturam illis à Hier.27. Nabuchodonosore calamitatem, miseramque seruitutem portenderent. Huius ergo incendij auctorem Assyriorum regem fuisse intelligimus; qui diuini consilij ad perdendas puniendasq. gentes minister fuit, sicut scriptum est: Fortem vt corriperes, fundasti eum. Habac.2. De Theman vero & Bosra frequens apud vates mentio est.

Hæc dicit Dominus, Super tribus sceleribus filiorum Amon, & super quartum non conuertam eum: eo quod dissecuerit prægnantes Galaad, ad dilatandum terminum suum.

AMMONITÆ ab Ammon Lothi ex gnata filio orti, vicinas, finitimasque Gaditis Iosue.13. & Galaaditis sedes habuerunt. Nam ab Arabiæ vrbe Amon, vsque ad montes Galaad, loca omnia occupauerant. Hos præter alia scelera, proiecta quædá & insatiabilis habendi cupiditas ad alienas res appetédas, tentandasq; impulerat: adeò vt suis agrorú, regionisq; finibus non contenti, vicinorú Galaaditarú terminos dissiparét, & obiectos etiam montes abrumpétes, agros contra ius, contraq; fas occuparent. Etenim ex his quæ Moses nefasta, vitiosa, diraq; deuinxit, vnum hoc scelus est: Maledictus, inquit, qui transfert termi- Deuter.27. nos proximi sui. In huiusmodi igitur dira & vitiosa cum Ammonitæ incidissent, supplicium tribus alijs sceleribus debitum sibi ipsi maturauerunt. [*Eò quod dissecuerint prægnantes Galaad.*] Hebraicè vox est HAROTH, quæ & montes & prægnantes significat: atque verbum quidem HARA propriè & concipere & grauidam esse interpretamur: ex hoc הרה verbo nomen HARA pro femina vterum gerente deductú est; & nomen etiam HAR pro monte. Quoniam vt feminæ fœtubus, sic etiam montes saxis, lapidibus, mineralibus, aquis, & alijs humoribus grauidi, prægnantesque sunt. Itaque nomen, [*prægnantes,*] montes interpretamur: quos operibus magnis Amonitę ruperant, vt in alienos Galaaditarum agros, qui montibus illis seiungebantur, nullo iure inuaderent; ac si illis solis terra omnis habitanda cessisset; neque essent quibus ea pars quam occupabant, legitimè coli posset. Iesai. hanc eandem causam Hieremias Vates sic egit: Ad filios Ammon hæc dicit Dominus: Hier.49. Nunquid non filij sunt Israel? aut hæres non est ei? Cur igitur hæreditate possedit Rex » eorum Gad, & populus eius in vrbibus eius habitauit? At vero Gad & Galaad ad eun- » dem pertinent situm: Namque Galaadites regio vltra Iordanem est, in qua Gaditæ, & » Reubenitæ consederant. Quòd si *prægnantes* simpliciter accipere pro feminis placeat, dicendum est, Ammonitas bello in Galaaditas irrupisse, & victos à se crudelissimè necasse, ruptis etiam feminarum vteris, ne quis superstes, & agrorum, pro quibus bellum gesserant, hæres relinqueretur; sed tamen reliquis Israelitarum tribubus superstites erant hæredes, quibus vacua cultoribus Gaditis possessio iure cederet, vt ait Hieremias: Locus tamen ipse, & Hieremiæ oratio, ad montiú magis quam ad feminarum interpretationem spectare videtur. Declaratur enim ingens Ammonitarum cupiditas, & ardentissimum aliena occupandi studium, quod etiam impedientium montium obices magna mole, maximisque operibus diruerint, vt agros dilatarent suos. Neque quicquam obstat, quo minus vtrumque possimus intelligere, & montes videlicet ruptos, & bello illato grauidas etiam feminas fuisse dissectas.

Et succendam ignem in muro Rabbath, & deuorabit ædes eius in vlulatu in die belli, & in turbine in die commotionis.

RABBA Ammonitarum vrbs, quam nomen ipsum amplam frequentemq; fuisse indicat,

dicat, finitima Gaditis fuit, qui Galaaditem regionem à Mose acceperāt, sicut scriptum Iosu.13. est: Deditque Moses tribui Gad & filijs eius per cognationes suas possessionem, cuius hæc est diuisio: Terminos Iazer, & omnes ciuitates Galaad, & dimidiam partem terræ filiorum Ammon vsque ad Aroër quæ est contra Rabba. Ex hac ergo ciuitate impetus in Galaaditidem agrum, vt ex finitima, fieri solebat: quamobrem huic vt infestissimæ, in regno atque in bello Principi ruinam minatur Vates. Ruinam autem tumultuosam, calamitosiq. & subiti æstus plenam, quòd hostes magno impetu, & insano tumultu per summam crudelitatem rem essent acturi, nulli neque ordini, neque ætati aut sexui parcentes, quemadmodum & Hieremias ait: Hier.49. Ideo ecce dies venient in te, dicit Dominus, & auditum faciam super Rabba filiorum Ammon fremitum prælij, & erit in tumultu dissipata, filiæque eius in igne succendentur: & possidebit Israël possessores suos, ait Dominus: [*& in turbine in die commotionis.*] Expositio est qua bellicus ille tumultus, & calamitosa strages exaggeratur: namque magnæ ac turbulentæ in mari tempestati persimilem fore dicit, in qua nullus artis, nullus consilij, nullus fugæ vsus, sed clamoris tantùm, & miserabilis, parumque virilis eiulatus horror est, sicut scriptum est: Psal.106. Turbati sunt, & moti sunt sicut ebrius, & omnis sapientia eorum deuorata est. Et clamauerunt ad Dominum cùm tribularentur, &c. Commotionem autem idem quod procellam interpretamur; nam hæc verbi vis genuina est.

Et ibit Melchom in captiuitatem, ipse & Principes eius simul, dicit Dominus.

CONSVEVERE nonnunqvam vates cùm exitium, migrationem, atque extremam captiuitatem gentibus populisque minantur, Deos etiam, quorum tutela et patrocinio illi fiderent, eadem calamitate inuoluere, vt vna Deorum vanitas, & populorum arguatur stultitia. Sic Isaias: Isai.47. Contritus est Bel, contritus est Nabo: facta sunt simulachra eorū bestijs. Hunc autem eundem locum & Amos tractat, qui parem exitum Ammonitarum dijs, sacerdotibus, populoq. prædicit. Neque verò ex nihilo est quòd Latinus interpres nomen, vt hebraicè erat, reliquit. Melchom, cuius nominis gemina significatio est: aut enim regem, aut angelum, siue nūtium significat. Ex quo factum est vt quidam regem eorum interpretarentur, neque tamen regem hominem intelligerent, sed Deum quempiam esse suspicarentur. Huius sententiæ D. Hieronymus fuisse nobis videtur: qui nisi huiusmodi quiddam sentiret, sacerdotes pro Principibus non posuisset, quod rectissimè quidem fecit. Nos igitur rem ipsam aperientes Melchom angelum siue nuntium eorum dicimus; quòd sanctissimū apud Ammonitas numen Mercurius, Stephanus. Stephano Geographo auctore, haberetur; quem Malech, vel Malcho appellabāt, quòd animarum ductorem esse crederent, immortaliumque Deorum nuntium. Id verò numen his nominibus non solùm Græciæ, sed barbaris etiam gentibus celebre erat. Quamobrem Diuus Paulus à Lycaonibus pro Mercurio Deorum interprete, verbique & orationis duce est Acto.14. habitus. Dijs autem nomina non eadem apud omnes gentes erant, sed alia apud alias, pro linguarum, sermonumque, & pro numinis etiam rationibus habebantur: vt ei quem Latini Mercurium à mercibus, mercatoribusq. tuendis vocabant, Græcum nomē Hermes, hoc est interpres fuit: quem aliàs etiam Angelum, siue nuntium Homerus, Pindarusque cognominant, eandem omnino cum Ammonitis rationem secuti. Huius Dei, Horat.lib.j. siue Dæmō is, siue potius nihili, numina omnia Latinus Poeta hymno edita significabat.

Te canam magni Iouis & Deorum
Nuntium &c.

Et paulo inferius:

Tu pias lætis animas reponis
Sedibus, virgaque leuem coërces
Aurea turbam, superis Deorum
Gratus & imis.

IBIT igitur in captiuitatem eorum Angelus, Deorumque interpres Mercurius, [*& Principes eius;*] hoc est, vt Hieronymus dicit, sacerdotes: Nam verbum hebraicum ministros significat: & populus eius, quod nec Deus populo suo, nec populus Deo suo auxilio esse potuerint; sed ne pientissimi etiam erga propria numina sacerdotes periculum, aut

aut prædicendo canere, aut sacrificando, supplicandóve, valuerint deprecari. Idē ipsum & Hieremias prædicit: Accingite vos cilicijs, plangite & circuite per sepes: Quoniam Melchum in transmigrationē ducetur; sacerdotes eius & principes, hoc est ministri eius, simul. Satis autem scita irrisio in Melchum; quod qui deorum, hominumque nuntius sit, tamen capiendus, abducendusq. fuerit, cùm naturæ lege, gentiumq. more, nuntijs & interpretibus liberum semper ius, immunisque ratio, atque legatio sit: tamen quē pacis interpretē, & nuntiū, curatoreq. ex officij & numinis ratione esse oportuit, is primus captiuus ducatur, vt nulla populis, qui in eius tutela fuerant salutis reliqua spes sit. Antiquū autem fuit cum eorum qui victi fuerant spolijs deorum, etiam quæ ab ipsis colerentur simulachra à victoribus in perpetuū ignominiæ monumentū deportari. Ita Pœni quibusdam Siciliæ oppidis captis atq. delectis, omnia quæ ornamento vrbibus esse possent Carthaginē deportauerunt, in quibus Dianæ ex ære simulachrum, summa apud Segostanos atq. antiquissima præditū religione; & Mercurij etiam signum, qui sacris aduersarijs à Tindaritanis, ac summa religione coleretur; aliasq. plurimas deorū statuas, quas P. Africanus, capta demum Carthagine, suis vrbibus restituit. Ita numina illa calamitatibus, tumultibusq. bellicis obnoxia erant, vt & à victoribus deportarentur, & redemptorem aliquem, à quo restitui in antiquas sedes possent, desiderarent.

Hier. 49. „ „ „ „

Cice. in verr. act. 6.

CAPVT II.

HAEC dicit Dominus, super tribus sceleribus Moab, & super quartum non conuertam eum? eò quòd incenderit ossa regis Idumææ vsque ad cinerem.

MOABITÆ ab eodem cum Ammonitis patre, altera verò matre, Lothi etiā natu maiore filia oriundi fuerunt. Fuit autē his Moab pater, à quo vrbs primū, deinde & regio tota nomen accepit, solo ipso vinearū feracissimo terra fuit, Amorrhæorū antea possessio. Eusebij temporibus vrbs Moab Areopolis dicta fuerat: vicinas autem Ammonitis Moabitæ sedes habuerunt. Hos ob tria illa communia gentium scelera, vanū cultū, incestum, & homicidiū grauissimo supplicio dignos ob quartum tandē afficiendos prædicit Vates. Quarti verò expositionem, quòd paulò difficilior inuentu sit, certis quibusdā rationibus inuestigabimus. Causa autem huiusmodi est: [*eò quod incenderit ossa regis Idumææ vsq. ad cinerem*, vel, *vsque ad calcem*:] nomen enim Hebraicum calcē magis, quam cinerē significat. Dictum nobis in superioribus fuit, oēs has gentes in crimen fuisse à Deo vocatas, quòd à singulis quartum aliquod scelus insigne, indignumq. facinus aduersus Israëlem fuerit admissum, ita vt quicunq. ex finitimis populis vel nocuerunt, vel vt Israëli noceretur effecerunt, in iudiciū fuerint vocati: atq. prima Damascus rea constituta est, quòd infestissimū atq. ignominiosum bellū attulerit Galaaditis. Secunda Gaza; & tertia simul Tyrum, quòd icti cum Israël fœderis iura violauerint, atq. Idumæis captos Israëlitas prodiderint. Deinde verò Idumæorū facta mentio, & causa exposita quamobrē Israëlitas promissam regionē occupaturos impedire fuerint conati; nimirum quòd mala mēte maloq. aduersum fratrē suum animo iam olim fuissent, occultoq. semper, & sæpe etiam aperto flagrarēt odio. Itaq. Damascenos & Idumæos bellū cum Israëlitis grauissimū gessisse intelligimus; cæteras verò gentes his bellis causæ, vel occasioni, vel etiam auxilio fomentoq. fuisse: Ammonitæ enim in Israëlitarū agros inuadentes, exēplo cōmoditatique Damascenis fuerūt, vt impetus in finitimos Galaaditas fieret, quorū res ipsi primū detriuerant montibus abruptis, & prægnantibus etiam feminis dissectis. Bellum autem ab Idumæis allatum Gazitis & Tyrijs, facillimum ad captiuos Israëlitas abducendos atq. tradendos patefecit aditum. namque turbatis ea tempestate rebus, minus caueri ea iniuria, minus vnde illata esset, cognosci, & minus ab ijs quibus inferebatur, declinari aut vindicari poterat. Nunc verò quæ occasio Idumæis fuerit, quæ causa, vt initum cum Israëlitis fœdus violauerint, atque ad antiqua odia depromenda denuo redierint, hanc occasionem Vates persequitur. Ea autem res sic habet: Idumæi & Israëlitæ atque Iudæi fœdus inierant, dextrasque sibi mutui auxilij atque societatis tetenderant: idque Elizæi vatis temporibus, cum Iosaphat Iudæis, Ioram verò Israëlitis imperarent. namq. ea tem-

Iosu. 15. Camhi. Euseb.

ea tempestate tres hi reges simul coactis in vnum copijs, bellum cum Moabitis ob negata Israëli tributa susceperunt, resque illis ex sententia gesta erat, nisi Moabitarum rex iam desperata salute in Idumæos irrumpens grauissimam cõmentus esset rem. Nam regis Idumæorum filium eo congressu arreptum, abductumque super murũ paterno in conspectu combussit: quòd hoc modo vel deos placari, vel patris impetum frangi, vel suam iram satiari posse putaret. Neque verò opinionẽ fefellit euentus: Etenim Idumæorum rex durissimo ac nefariò perturbatus spectaculo (vehementissimum enim huiusmodi dolorem esse diuina Philosophia docet, sicut scriptum est: vt qui sacrificat filiũ in conspectu patris, &c.) & Moabitarum penè iam captam obsidione vrbem reliquit, & animum ab omni alia cogitatione ad antiquas erga Israëlem inimicitias, atq. odia, bello & armis persequenda traduxit: detestabile sibi id omen interpretatus, regnoque suo exitiale, quod quibuscum antiquas gessisset inimicitias, cum ijs modò societatem in auspicato fœdere confirmasset, sicut scriptum est: Quòd cum vidisset rex Moab præualuisse, scilicet hostes, tulit secum septingentos viros educentes gladium, vt irrumperent ad regem Edom, & non potuerunt. arripiensque filium eius primogenitum, qui regnaturus erat pro eo, incendit eum holocaustum super murum; & facta est indignatio magna in Israëlem, statimq. recesserunt ab eo, & reuersi sunt in terram. Quoniam autem non solùm pueri caro, sed ossa etiam contumeliosissimè combusta, in cinerem calcemque redacta sunt, vt nomen holocausti indicat, ait Vates: [*Vsque ad calcem.*] Chaldæus verò interpres antiquæ auctoritatis scriptor, iniuriam etiam vlterius processisse ait: Nam quòd calcem potius, quàm cinerem Vates dixerit, sic ille interpretatus est: vt cinere ex ossibus pueri facto, qui ob materiæ duritiem tenacior esse, calcisque subire vsum potuit, tectorium muris induci, Moabitarum curauerit rex. Sic enim ille interpretatur: [*eo quod incenderit Ossa regis Edom, & extenderit ea in tectorium in ædibus.*] hæc igitur societatis dirimendæ, incendendæque inimicitiæ causa Idumæis fuit: quam causam Moabitarum Rex crudelissimo commento excogitauerat. Itaque Moabitæ Idumæis violandi erga Israëlem fœderis auctores fuerunt. Idumæi verò Phœnicibus & Palæstinis abducendi, vendendique Israëlitas occasionem, commoditatemque crearunt. Hanc igitur Moabitarum grauissimam culpam, grauissima etiam pœna secutura fuit.

Eccle. 34.

2. Reg. 4.

Et mittam ignem in Moab, & deuorabit ædes Carioth: & morietur in sonitu Moab, in clãgore tubæ & disperdam iudicem de medio eius, & omnes Principes eius interficiam cum eo, dicit Dominus.

CARIOTH regia Moabitarum ciuitas, calamitatem bellique cladẽ cum iudice suo hoc est rege, (cui ab officio iudicis fuerat cognomen) & cum toto magistratu acceptura cùm sit, cæteras minores, minusque munitas vrbes periculum non esse euasuras confirmabit: qua in re diuinum iudicium & consilium spectare oportet, quo humanæ cogitationes, commenta atque studia excidi, impedirique persæpe solent. Nam qui exusto Idumæorũ regis filio, securitate perpetua frui sperauerát, & nec ab Israële, nec ab Edom sibi timendũ quicquã putauerát, cõmento eodem maiorẽ sibi & grauiorem cladẽ moliti sunt; imo etiã mortem acerbissimã: Nam bello ac militari strepitu & crudelitate Moabitæ cũ rege magistratibusq. suis peribunt. Sic etiã Ieremias: Iudicium venit in terram campestrẽ, & super Helon, &c. & super Carioth, & super Bosra, & super omnes ciuitatẽs Moab, quæ longè & propè sunt. Carioth autẽ multitudinis numero vrbes significat: Sic enim quibusdã locis plurale nomen est, vt Athenæ, Thebæ & Burgi. Ex his autẽ Amosi vatis sermonibus, vt ex alijs etiam diuinorum librorum locis didicimus, præter tria illa communia gentium omniũ nefaria scelera, vani cultus, incestus & homicidij, quæ spontè & summo studio suscepta ab eis sunt; hæc etiam sex grauissima flagitiosissimaque esse, & quæ diuinam vltionem in gentibus, atq. ex legibus, nationibus moliantur: nempè inhumanam in eos qui victi illegitimo bello fuerint, sæuitiam, fœderis violationem, captiuorum sine bello abductionem atque proditionem, iniquam fraternæ necessitudinis & coniunctionis proditionem, iniquam inimicitiarum inter eos qui naturæ & voluntatis coniunctione inter se conueniunt, procurationem. quibus in rebus magnus se ad

Ierem. 43.

dicendum

dicendum campus, eloquentissimo cuique Theologo, magnus inquam ad communem vitam instituendam aperit, quē percurrere nostri nunc instituti non est; sed tempus est, vt relictis gentibus Vatem ad suos se recipientem, verbaque facientem audiamus.

Sic dicit Dominus, super tribus sceleribus Iuda, & super quartum non conuertam eum? eò quòd abiecerit legem Domini & mandata eius non custodierit.

NE suam cum aliarum gentium causa Israël conferendam non esse defenderet; quòd aliæ nationes indignæ essent, quæ cum eo cōpararentur, vtpote incircuncisæ, obscuræ, dignitateque minores, quòd si paria maximè sibi & illis scelera fuissent, longè tamen disparem personarum esse rationem. Quamobrem non idem criminis atque iudicij genus omnes fore subituros: Multum enim refert an priuatus aliquis, obscurusque homo, an illustris, nobilissimusque in idem vocetur crimen. Huic propter personæ dignitatem magis esse ignoscendum; illi verò ob vilitatem & obscuritatem non esse parcendum. Nihil igitur ad se pertinere, quæ de alijs gentibus ab Amos prædicerentur; se enim populum esse præ omnibus alijs orbis nationibus electum, maximisque honoribus illustratum; cuius res tanta mole, tanto olim consilio, iudicioque firmatæ, non ita facilè, vt cæterarum gentium perire possent. Ne ergo Israël hac ratione iudicium sibi effugiendū putaret, Iudaicarum etiam rerum, culpæ, criminis & pœnæ futurum exemplum Vates apposuit, vt hoc argumento diuini iudicij probaretur æquitas: Nullam namque Deus in iudicio personam respicit, neque humanis illis rationibus, genere, nobilitate, opibus, potentijs, & antiquitate ducitur, sed si paria omnino scelera, disparesque personæ sint, eum grauius punit, quem minus vt puniretur commisisse decuerat, sicut scriptum est: Qui peccauerit mihi delebo enim de libro vitæ, & rursum: Potentes, inquit, potenter tormenta patientur. Producitur autem Iuda in iudicium populus non obscuriori quidem quàm Israël genere; multis autem & maximis honoribus longè illustrior: namque ex eodem patre cùm omnes duodecim tribus ortæ essent, tamen Iudæ primogenituræ ius, & princeps in fratribus sors, regiaque dignitas cesserat: adde vrbis maximæ dignitatem, templi, sacrorumque honorem, & legis custodiā: quibus in rebus omnibus Iudaica tribus cæteris præfecta, prælataque fuerat. Cùm autem omnia hæc Iudæ, officium religionemque deserēti, nihil obstitissent, quò minus grauissimum violatæ pietatis suppliciū esset subeundū; inde consequitur, nulla aut pari, aut maiori, aut minori ratione æquissimum iudicem Deum euadere Israël posse: Nam si tribus illis communibus omniū gentium sceleribus Iuda contaminatus, pares aut etiam maiores pœnas commeruerat, quas quartò etiam facinore adiuncto iam iam proximè daturus accelerauit; vt ijsdem, atque etiam grauioribus flagitijs coopertus Israël, similes quidem, sed grauiores multo pendat æquissimum est. Itaque hoc quod Iuda etiam in crimen, iudiciumque vocatus sit, vatis argumentationem contentionemque amplificat & confirmat. Tribus ergo sceleribus communibus Iudam etiam fuisse notatum, nempè idolorum seruitute, homicidio & incestu, historiarum & vaticiniorum omnes ferè paginæ testantur: Manus vestræ, ait Deus, sanguine plenę sunt, & apud Hieremiā: Quia adulterijs repleta est terra. De vano autem & impio cultu scriptum est: Quia fornicans fornicata est terra à Domino Deo suo. His autem quartum omnino flagitiosissimum addidisse, quod cùm primis erroris temporibus quando simulachrorum, vanorumq. numinum cultus susceptus illis fuisset; tamen ex diuinis legibus & institutis Respublica administrabatur: & quanquam alia etiam numina recepta essent, Deum tamen patrum suorum coli profitebantur, eiusque legem sacram, perpetuamque fore prædicabant; donec paulatim crescente impietate error penitus exuctus, omnisque veræ pietatis ratio reiecta est: Nam qui simulachrorum causam procurabant, atque ex eo ministerio & rebus, & honoribus suis consuli melius posse putabant, summo studio, cura & diligentia effecēre, vt superstitione deceptus populus suis potius placitis & institutis, quàm diuinis legibus obtemperaret; atq. ita paruis initijs insinuata vanitas, à veritate tandem deficere penitus coëgit, vt pro lege diuina, humanis & impijs præceptis vsi, omnem antiquæ religionis, omnem Reipublicæ faciem, statum atque ordinem inuerterent; neque integri aut sani aliquid, aut quod eum quem olim tenuerat locum tueretur, reliquum fuit; adeò hoc malum inualue-

Exod. Sapien. 6. Isai. 1. Hier. 23. Oseæ. 2.

inualuerat, vt præter vnum legis librum, qui inter templi supellectilem ab Helchia sacerdote inuentus fortè est, nullus alius extaret; cuius tamen lectionis, vt ab illis moribus & præsenti disciplina vehementer dissentientis, admiratione atque stupore Rex & regij ministri, veluti portento aliquo oppressi fuerint, eamque rem expiatione dignam esse censuerint: tanti est errorem semel admisisse, & ab antiquo instituto alienæ disciplinæ partem aliquam ad communem morem vsumque transferri. Hoc ergo quartum scelus est, non solùm quòd superstitionem admisisset, sed quòd Dei cultus, diuinaque lex omnino iam repudiata, antiquata, atque obsoleta apud eos fuerit, vt nō Deus, vel cum alijs numinibus vnà coleretur, sed numina tantùm vana, contempto repudiatoque Deo, in honore essent. Legem autem abiectam, & mandata non custodita dicit: vtroque autem nomine ea præcepta atque ea instituta significantur, quæ ad priuatos mores componendos, atque ad publicas ciuilesque res gerendas spectant. Lex enim Hebraicè Thora, hoc est, doctrina timenda præcipiens dicitur: Mandatum verò hhoq, decisionem propriè Latinè sonat, Hispanè *fuero* nuncupatur; eaque complectitur, quæ ad ciuiles res rectè gubernandas referuntur. Huius autē sceleris causam, eam quam diximus esse indicat, quod specie quadam recti & pietatis decepti, falsis doctrinis, & mendacibus vatibus audiendis, vanisque cultibus animos quotidiana exercitatione assueuerint.

2 Reg. 22.

Deceperunt enim eos mendacia sua, post quæ abierant patres eorum.

QVAM difficile genitus semel in animis hominum error, maximè autem superstitionis, deponatur, ex hoc loco docemur; quantumque caueri oporteat ne quid praui aut falsi admittatur, eadem opera à Vate monemur. Namque superstitionis vanitatem a parentibus semel susceptam, & vanam etiam nulliusque momenti ab ijsdem cognitam, tamen filij non dimiserunt, sed planè fouere, & cum veræ etiam religionis ruina prouehere studuerunt.

Et mittam ignem in Iudam, & deuorabit ædes Hierusalem.

NABVCHODONOSORIS gladium Iudæam vastaturum, ignisq. habiturum instar ignem appellat; quem funestū etiam, ac templo ab eo inferendū prædicit, qui regia Hierosolymorum palatia, hoc est, templum illud toto orbe celeberrimū, absumpturus erat: Namque cōmuni nomine illud templum HECHAL, hoc est palatium dicebatur, quòd ea ciuitas regis magni Dei esset, in qua illi ara & focus fuerit, sicut scriptū est: Hæc dicit Dominus cuius ignis in Sion, & caminus in Hierusalem. Stragem ergo Iudaico populo à Chaldæis venturam, & horrendum templi incendium præcinit: Hæc enim sors est eorū, qui legem abiecerint diuinam, seseque à Deo Rege abalienauerint: neq. enim si corrupti animi & impietate perditi fuerint, vlla alia templi maiestas, aut ædificiorū structura Deū morari potest, quò minus eo populo cuius causa templum sacratum est repudiato, cætera etiam ruere & perire sinantur. Vides, inquiunt Apostoli, hos lapides atq. templi magnificam structuram? Amen (respondit Iesus) dico vobis non relinquetur lapis super lapidē qui non diruatur. Hactenus quæ essent terna illa scelera singulis in gentibus accusandis repetita diximus, & quartum etiam vnicuique genti in Israëlitas admissum. quamobrem diuinum in se iudiciū maturaretur, intelleximus; atq. ostendimus crudelitatem, perfidiam, communis iuris violationem, alienorum agrorum inuasionem, antiqui odij atque inimicitiarum obseruationem, fraterni fœderis, pacisque violandæ procurationem, maxima esse & flagitiosissima scelera, quæque Deum postulent vltorem & vindicem. ex quibus omnibus consurgit illa quā Vates in Israëlitarum accusanda causa instituit cōparatio. Nā si Damasceni, Gazethęi, Tyrij, Idumæi, Ammonitæ & Moabitæ, quòd huiusmodi iniurias Israëlitis intulerint, pœnas dabunt, qui fieri potest vt seuerum eorundem flagitiorū Israël ipse non experiatur iudicium? quamuis antiquitate, quamuis nobilitate, quāuis illustribus alijs & maximis honoribus nitatur, quòd neque Iuda his omnibus rebus illustrior potuerit effugere? Nunc verò deinceps contentionis & totius argumentationis complexionem Propheta parat; atq. ipsos Israëlitas, ad quos legatus erat, in crimen vocat, imprimisq. rem illorum omnem breuibus proponit, quam longa deinceps oratione persequitur.

Isai.

Luc. 21.

Hæc dicit

Hæc dicit Dominus super tribus sceleribus Israëlis, & super quartum non conuertam eum? pro eo quòd vendiderit pro argento iustum, & pauperem pro calceamentis.

QVANQVAM scelera & peccata omnia, quæ ab hominibus priuatè aut publicè suscipiuntur, iustissimè (nisi corrigátur, & grauissimè punire soleant; eorũ tamen quoddã est, quod Dei irã differri non patitur: id nimirũ quod nõ solùm priuatos singulorum hominũ mores corrũpit, sed quod ius, æquitatemque, & publicã fidem prodit, quodq. homines ad eam insaniam adigit, vt in sese inuicem iniurij sint. Hoc autẽ genus Latini non satis apto vocabulo iniquitatem vocant, fortasse aptius iniuriã diceres; Hebræi verò aptissimo hhamacz dicunt; de quo nomine apud Habbakuq plenius à nobis dicitur. Hispani hoc genus Aggrauio, Itali Torto dicunt. חמס Namq. in alijs sceleribus, quibus sese homines cõtaminare possunt, diuina patientia maximè ostenditur, quæ diutius dissimulare atque expectare solet, si quando conuertantur & sanet eos, vt in superstitione, in erroribus, impietate, in honestate violata, in nimio voluptatis studio, quorum supplicio si multi in hac vita caruêre, æternas tamẽ gehẽnæ pœnas, quæ impios omnes, & sceleratos, post mortem manẽt, subierunt. Hos autem quoad viuerent expectabat Deus, vt pœnitentia aliquando Exod.20. ductos & resipiscentes, misericordia afficeret, sicut scriptũ est: Dissimulans peccata hominum propter pœnitentiam, &, Propterea expectat vos Dominus vt misereatur vestri. Isai.30. Hinc est quod nec à Deo abalienatæ gentes, nec errantes veritatis ignoratione nationes, nec errorẽ, hæresimque fouentes prouinciæ, adeò celeres peccatorum suorũ pœnas publicè dant, vt in vnum atque alterum, & interdum in plura secula, huiusmodi publica differatur animaduersio. Quia nondum, inquit Deus, cõpletæ sunt iniquitates Amorrhæorum. Gen.15. Verùm enimuerò cùm alijs priuatis sceleribus, illud etiam publicum iniquitatis accessit (iniquitatẽ autem hoc loco iniuriam alteri quocunque modo illatam definimus) tum verò certæ scelerum omnium pœnæ parantur atque instant: Namque ea iniuriæ natura est, vt dilatam animaduersionem, vltionemq. maturet atq. acceleret: atq. ita in diebus Noë, nullam aliam grauiorem diluuij in terras inducendi, nullam accelerandi certiorem causam, quàm iniuriam fuisse legimus. Et vidit Deus terrã, & ecce corrupta erat; corruperat enim omnis caro viam suam super terram: Gen.6. Et Dixit Deus ad Noë, finis omnis carnis venit coram me, quia repleta est terra hhamacz à facie eorum, & ego delebo eos cum terra. Sodomorum finitimarumque vrbium euersionem, addita flagitio iniuria intulit. Singularum porrò nationum quas Amos hactenus notauit terna scelera, quartum quoque, idque iniuriæ Israëlitis publicè illatæ, auxerat & cumulauerat, certamq. ac maturam parauerat vltionem. Iuda etiam in crimen iudiciumq. vocatus, capitis sententiam subijt, propterea quòd præter tria illa communia, quartum quoq. iniuriæ in Deum admisisset: repudiauerat enim legem, Deiq. dignitatem violauerat, fidem prodiderat, diuinũq. omne creditum abiurauerat. Igitur omnium horum scelerum reus factus Israël, seuerum etiam iudicium subeat oportet. Id autem Amos sigillatim probat, nullũ esse iniuriæ genus ex ijs, quibus aliæ gentes notatæ sunt, quo Israëlitæ non teneãtur: Namq. superstitione, incesto & homicidio illos etiam flagrare, manifestum per omnes historias est; quarto autem quoque iniuriarum etiã nobilitari, id sigillatim docet. Namq. vt Gaza & Tyrus prodebant, & vendebant Idumæis eos, qui salutis causa ad se cõfugerãt, quosq. seruandos curari oportuerat; sic filij Israël iustorum hominum causam in iudicio prodebant, atq. a duersarijs argento accepto vendebant: ita vt si is, à quo iura, legesque starẽt, diues esset; ditioris tamẽ aduersarij largis muneribus premeretur. Sin verò pauper, vili etiam pretio, nimirum duorum calceorum, proderetur; adeò omnium iura, dignitas, salus, & æstimatio venalia illis, seu testibus, seu iudicibus erant; vt facilè victoriam sibi iniquissimus quisq. promittere de innocentissimo quoq. posset, dummodo pro personarũ ratione pretiũ etiam impenderetur. [*Pro argento iustum, & pauperem pro calceamentis:*] Hebaice, *calceis duobus* est: Namque duali numero nomen pronuntiatur; vt vilissimũ prætiũ significaret: quo argumento Israëlitæ vltra Tyrios & Gazitas sceleris grauissimi tenẽtur; quòd illi Israëlitã virum, siue iustũ, siue iniustũ, Idumæis: hi verò proprios fratres, iure superiores, fortuna miserabiles, iniquissimis proderent, & traderẽt aduersarijs. Neq. verò minoris inhumanitatis & crudelitatis eos insimulari, quàm Damascenos; siquidem

illi in tribulis ferreis triturauerant Galaad: apud Iſraëlitas verò pauperes omnes magno contemptu, magnaque ignominia à potentioribus, ditioribuſque afficiebantur, atque indigniſſimis modis, leui de cauſa, vexati peſſundabantur; id quod habitus ipſe ſordidus atque ſorditatus arguebat: pauperum enim capita puluere conſperſa conſpiciebantur, quòd oppreſſi atque iactati à potentioribus terram vertice ſæpe ferire cogerentur, atque raptatos pulueres in capillis combiberent, & ſordes contraherent. Hoc enim maximæ oppreſſionis ſignum eſſe ſolet. Igitur & damaſcenos hoc etiam iniuriarum genere Iſraëlitæ ſuperabant: id adeo ſic Vates ait:

Qui conterunt ſuper puluerem terræ capita pauperum, & viam humilium declinant.

MAXIMA enim iniuria, & expiandum nefas eſt, natura pares, æqualeſq. homines, quòd fortuna impares ſint, contemptui, deriſioni, & contumeliæ expoſitos ſibi eſſe exiſtimare: calumniæ hoc inuiſum genus, & diuinarum legum ac publicæ libertatis op- Psal.72. preſſio Deo vltori vindicanda ſuſcipitur, ſicut ſcriptum eſt: Iudicabit pauperes populi, & ſaluos faciet filios pauperum, & humiliabit calumniatorem. Viam autem humilium declinare, eſt commune ius libertatemque prodere; ita vt in omni re inferior ſemper pauperiorum cauſa ſit, eò ſolùm nomine quòd pauperes ſint. Atque ita hunc locum explicat Chaldæus, *& iuri obſcuriorum aduerſatur*. Puluerem autem ſordidationis, oppreſſioniſque ſignum eſſe, & noſtri, & exteri auctores docent. Quoniam humiliata eſt in puluere anima noſtra. Sic Homerus Dolonis oppreſſionem & caſum pulueris vertice Hom.Ilia II. collecti, imagine ſignificauit. Quòd autem filij Iſraëlis naturæ neceſſitudinem, & iura omnia, officiumque ſanguinis atque generis, magis etiam quàm Idumæi prodiderint, ex eo manifeſtum fit, quòd Idumæi naturalem tantùm fratrum concordiam neceſſitudinemque violauêre, & miſericordiæ, quæ ſancta illis eſſe debuit, obliti, fratres gladio perſequerentur. At verò Iſraëli, nullum neque diuinum, neq. humanum ius, aut officiũ, ſanctum, integrumque relictum eſt, ſed omnis omnino & fraterna & paterna obſeruãtia, omnis totius honeſtatis colendæ ratio derelicta, reiectaque eſt; non ſolùm vt frater fratrem non erubeſcat, & obſeruet, ſed neque pater filium, filius patrem moretur, quo commune omnibus ſanctitudinis ius violetur & prophanetur: ſiquidem

Filius & pater eius ierunt ad puellam, vt violarent nomen ſanctum meum.

GRAVISSIMVM enim & flagitioſiſſimum ſcelus eſſet, ſi frater puellã fratris ſponſam corrũperet: Namq. hoc piaculum diuina lege vetitum eſt, vt quòd ſanguinis generiſq. ſanctitudinem polluat, ſed multò etiã grauius eſt, eandem puellam, aut filio deſponſatam à patre, aut patri etiã à filio pollui. Cuiuſmodi portentoſus inceſtus diuinæ, ſacræque religionis maieſtatem, dignitatẽ atq. decus obſcurat & extinguit: Namq. religionis neceſſitudine fratres omnes eſſe oportuit vnius communis omnium parentis & legiſlatoris filios: naturæ autem lege, & patres filijs obſeruandi, & filij patribus honeſtatis exemplo inſtituendi fuerunt. Atq. hæc ſanctitudo inuiolabilis illis eſſe debuit, qui præter omnes alias gentes ſegregati, delectique fuerant, vt naturæ pietatiſque decus conſeruarent, ſicut Leuit.19. ſcriptum eſt: Sancti eritis mihi, quoniam ego ſanctus ſum Dominus Deus veſter. & rur- Deut.7. » ſum: Vocati eſtis in nomine meo, quia populus ſanctus tu Domino Deo tuo. Puellam » autem non meretricem intelligimus, ſed viro ſponſam, aut certè nubilem, & in paterna » domo coniugio dedicatam. Naghara enim hoc in diuina lege ſignificat; quo nomine & Dina, & Rebecca, & Rachel dicuntur. Zona autem meretricem ſiue quæſtuariam Latinè ſonat: neque verò ad meretricem, ſed ad puellam dixit propheta. Igitur aut pater propriã filiam domi ſedentem vnà cum filio vitiabat, aut nurum pater, aut nouercam filius, aut vterque alienæ filiæ pudicitiam ſimul expugnabant, aut ſingula hæc ſcelera ab alijs atque alijs admiſſa, diuinæ religionis ſplendorem polluebant, & quòd ijs modis legis violaretur ſanctitudo, & Dei ſanctiſſimum nomen pollueretur: Namque populum his moribus Dei populum appellare, diuinum nomen polluere eſt: quaſi verò tam nefarijs flagitijs nobilitatus populus, puriſſimo ſanctiſſimoq. numini gratus eſſe poſſit. Omnia autem ſcelera illa quæ à nobis indicata ſunt, hoc vno genere contineri res ipſa docet. [*Filius & Pater eius ierunt ad puellam*:] ita vt flagitioſiſſimo inceſtus genere, & gentibus etiam ignoto, Iſraëli-

Iſraëlitæ flagrarent. Omnino auditur inter vos fornicatio,& talis fornicatio,qualis neque inter gentes; ita vt vxorem patris ſui quis habeat. Ex qua Apoſtoli oratione manifeſte apparet, huiuſmodi ſtupra nefaria omnino gentibus exiſtimata, & pro portento, ſi quando extitiſſent, habita fuiſſe: *Quem patitur dormire nurus corruptor auaræ?* aiebat Satyricus. Ammonitarum autem ſceleri non diſſimile, diſpar tamen, & grauius multò, aliud Iſraëlitarum flagitium fuit: Ammonitæ enim montibus multo opere ac labore ruptis, vicinorum terminos violare, agroſque alienos coarctare, ſuos dilatare conati ſunt: Iſraëlitæ verò fratrum etiam ſuorum pauperrimorum fortunas per fraudem, per dolum & iniuriam, per calumniam inuadebant, miſeroſque & argento, & veſtibus expoliabant, atque ijs rebus nullo ſibi labore partis fruebantur, & ad nefariam voluptatem abutebantur, quæ fratribus ſuis non ſine magno ſudore comparata fuiſſent: Etenim aut vſura & fœnore, aut calumnia à ditioribus, vt nunc fit, tenuioris fortunæ homines oppreſſi, & iniquo iudicio damnati, quicquid pecuniæ domi eſſet imprimis exoluere, deinde cùm id pro mulctæ ratione non ſatis eſſet, indumenta & ſtragulæ veſtes pignori tradere cogebantur. Hæc autem res, vt nullo negotio parari, ita nefario otio illis profundi ſolebant: Namque in ſacrilegis illorum epulis & conuiuijs adornandis, quæ frequentiſſima in vanorum deorum honorem agitabantur, argentum conſumere, veſtes autem pro culcitris ſubſternere conſueuerant, ita vt alterius nudi & egentis fratris rebus & ſuppellectili, alter profuſè, impiè, & luxurioſe abuteretur. Hoc eſt quod dicit:

1.Cor.5.

Iuuen.Saty.1

Et ſuper veſtimentis pignoratis accubuerunt iuxta omne altare; & vinum damnatorum bibebant in domo Dei ſui.

VESTIMENTA non ſolùm quibus induimur, ſed quibus in lectis & cubilibus vtimur, imò & aulæa etiam dicuntur; accumbere autem olim comedentes, in conuiuijs præſertim, conſueuêre. Hoc verò ab iſtis iuxta omne altare factitatum ait, vt frequens luxuriæ & delitiarũ ſtudiũ cum ſuperſtitione coniunctum ſignificaret; rerum autem profuſio exiguũ in pariendo, aut nullũ laborẽ cõſumptum fuiſſe arguit. At verò cõnexa hæc eſſe, & alia alijs cognata videtur, vt ſuperſtitionẽ, voluptates & delitias luxuria pariat atq. alat; luxuriam verò calumnia & iniuria ſuſtentet: Neque enim quis & voluptati, & diuitijs comparandis, niſi alienis rebus inſidiatus fuerit, operam dare poſſit. quam quidem rem antiquus ille vates Pindarus eleganter docuit, iniuriam enim, ſaturitatis matrem audaciloquam nuncupauit: *Vinum damnatorum* Hebraicè *oppreſſorum* dicitur, vt iniuſtè mulctatos eos fuiſſe oſtendatur, [*in domo Dei ſui,*] quod ipſi ſibi adoptauerant numen; non veri quidem Dei, ſed falſo nomine Dei ſui appellati; qui qualis eſſet, ipſa colendi ratio arguebat. Atque hac etiam in re Iſraëlitarum ſcelus, Moabitici regis indignum facinus vincit: Namque ille vnum tantùm hoſtis ſui filium ſuper murum ſacrificauit: Iſraëlitæ verò epularia ſacrificia, vino atque libaminibus ex multorum fratrum ſuorum oppreſſione comparatis, frequenter factitant; neque ſuper murum, ſed ſuper miſerorum veſtibus in omni deorum ſuorum altari res agitur, vt præter acceptam iniuriam indigniſſimo etiam ſpectaculo miſerrimi homines aſſiduè vexentur. Id autem facinus non minus flagitioſum eſt, quàm ſi totidem homines quotidie mactentur atque ſacrificẽtur: Etenim qui ex rebus iniuria & calumnia partis ſacrificat, perinde nefariè & crudeliter agit, atque qui hominem ipſum, vnde hæc ablata fuerint, mactandum, ſacrificandumq. procuret, ſicut ſcriptum eſt: Qui offert ſacrificium ex ſubſtantia pauperum, quaſi qui victimat filiũ in conſpectu patris ſui. Ex quibus omnibus rebus conſequitur Iſraëlitas vltra tria illa omnibus gentibus communia, grauiora etiam quàm cæteræ nationes facinora, multoque indigniora quarto quoque in genere admiſiſſe. Quòd ſi eorundem grauiſſimum, ſeueriſſimumque iudicium gentibus à cultu meo alienis ſubeundum tandem eſt, quonam pacto ab Iſraëlitis effugi poſſit, penes quos maiorem diuini nominis, iudicij, ſanctitudiniſque notitiam eſſe oportuit. Deum enim huiuſmodi ſcelerum & facinorum vindicem & vltorem, etiam apud exteras ac barbaras nationes eſſe, & diuina quã acceperant lege, & exempli, manifeſtum illis eſſe, & debuit, & potuit. Neque enim cauſari poterunt diuinum de his rebus conſilium & iudicium ignotum ſibi fuiſſe, quando nullum hactenus exemplum aut in ſe, aut in alienis gentibus habuerint; quo exemplo eiuſmodi facinora numini adeò inuiſa eſſe agnoſcerent, vt eorum cauſa gentes euerterentur

ὕβριν κόρου ματέρα θρασύμυθον.

Eccle.34.

 & peri-

& perirent: Nam quæ exempla nunc illis à Deo per Vatem proposita sunt, futurorum, non præteritorum sunt iudiciorum. Siquidem Damasceni, Tyrij, Palæstini, alijque quos perituros prædixerat, futuris non autem præteritis temporibus diuinorum iudiciorum exemplo esse potuerunt. quòd si admonendi Israëlitæ suorum scelerum, atque diuini iudicij fuissent, præteritis potius exemplis fuisset vtendum; quibus edocti, cauere sibi illi melius quam futuris potuissent. Hanc adeò translationem, qua sese vtcunque defendere Israëlitæ cogitarent, vanam inutilemque esse Deus demonstrat; ne qua illis latebra, quò se conijciant, reliqua esse possit. Etenim quæ hactenus aliarum gentium crimina perorata sunt, iudicij in ipsos confirmationem, non præiudicij rationem habuêre: neque ad ostendendum diuinum de ijs rebus aduersus gentes consilium, sed ad firmandá in Israëlitas sententiam, proposita sunt. Satis enim illis, & ad huiusmodi scelera fugienda, præceptorum in diuina lege, & ad cauendum sibi, exemplorum in alijs gentibus iam olim fuerat: Siquidem antequam eam regionem, quam diuino beneficio incolebát, occuparent, de huiusmodi sceleribus fugiendis, sanctissimas planè & apertissimas acceperant leges, & præsenti etiam exemplo confirmatas perspexerant, sicut scriptum est: Nolite am-
Leuit.20. ›› bulare in legitimis nationum, quas ego expulsurus sum ante vos: Omnia enim hæc fece-
›› runt, & abominatus sum eas. Vobis autem loquor, possidete terram eorum, quam dabo
›› vobis in hæreditatem. Custodite leges meas atque iudicia, ne & vos euomat terra, quam intraturi estis, & habitaturi. Ne videlicet se Israël ex hoc iudicio vlla ratione euasurum speret: Namque diuina natura cùm simplex sit, immutabilis etiam suis in consilijs est; ita vt quæ facinora semel improbauerit, nunquam amplius probet. Ego Deus, inquit, & nó
›› mutor. Igitur secunda hęc seueritatis exempla à Deo in finitimas Israëlitis gentes edéda,
›› nó modò ad diuini aduersum Israël iudicij ostensionem, sed etiam ad confirmationem, atque ad inferendorum quoque criminum comprobationem pertinent; cùm ad iudicandum satis in lege, satis superque in antiquis fuisset exemplis: Namque

Ego exterminaui Amorrhæum à facie eorum: cuius altitudo quasi Cedrorum altitudo eius & fortis ipse quasi quercus: & contriui fructus eius desuper, & radices eius desubter.

AMORRHÆVM potissimum appellat, quòd ea gens cæteris omnibus, quæcunque eiectæ sunt, & multitudine, & copijs atque potentia excelluerit, princepsq. tum re gesta, tum admisso scelere fuerit. Quamobrem cùm de earum gentium casu Deus Abraham certiorem faceret, Amorrhæos tantum nominauerat: Quia nondum, inquit, completæ
Gene.15. sunt iniquitates Amorrhæorum. Eius auté populi præter cæteros præstantia, Cedrorum altitudine, & quercus firmitudine significatur: Cedrus enim vbicunque fuerit, alijs ar-
Canti.5. boribus longè lateque conspicua præeminet, sicut scriptum est: Species eius vt Libani, electus vt Cedri. Quercus autem fortissima, firmissimaque ligni materia constant; vnde
Isai.2. & humanam gloriam, & potentiam vtriusque arboris nominibus Isaias significauit: Et dies, inquit, Domino exercituũ est super omnes Cedros Libani, & super omnes quercus Bassam. Hanc igitur & gloria & fortitudine maximam gentem, cum socijs suis omnibus funditus deleuerat, ob eadem quæ nunc Israëli in crimine posita scelera sunt. Ita autem penitus euersa est, vt nullus, qui id nomen tueri posset, relictus omnino sit. Namque & filij, & patres excisi, & radicitus sublati sunt. fructus ergo & radices, omnem eiusdem gentis familiam, posteritatemque omnem intelligimus. perstitit enim Vates in ea similitudine, quam ex arboribus transtulerat. *Contriui*, euerti & perdidi. Deus autem se eius rei auctorem facit, ne gentes illas temporum vicissitudine, & seculorum mutatione, sed diuino consilio, ob nefaria facinora pulsas, existimare aliquis posset: atque in eius rei argumentum, splendorem & fortitudinem produxit. Neque enim paulatim ea gens corruit & detrita est, quod téporum vicissitudine adscribi solet, sed in ipso potentiæ robore, in ipsa splendoris gloria subitò euulsa, extinctaque fuit; vt non ad aliam, quàm ad diuinam virtutem referri res potuerit. Hactenus quidem Israëlitarum & gentium comparatio est: nunc verò vtriusque regni, & Israëlitici & Iudaici, res etiam inter se conferuntur; ostenditque Vates Israëlitas ijsdem beneficijs cum Iudæis olim affectos, non minoribus, nunc flagitijs quàm illos fuisse inuolutos.

Et ego

Et ego sum, qui ascendere vos feci de terra Ægypti, & duxi vos in desertum quadraginta annis, vt poßideretis terram Amorrhæi.

MAXIMA sibi in Israëlitis beneficia collocata, maximam in his ipsis erudiendis curam diligentiamque adhibitam cōmemorat Deus, vt grauius multò deserti officij crimē ostendatur. Iudæi ab Ægypto, de domo seruitutis in libertatē asserti, quadraginta annis per Arabiæ solitudines ducti, beneficentissimum Deum experti sunt, nullius quidem rei, quæ ad vitæ vsum & suauitatem esse vtilis posset, inopia laborantes: præterea diuinas leges edocti, & sacris præceptis institutisque, quibus rerum suarum felicitatem perpetuā facere, augereque possent, in promissas sedes, felicissimamque regionem adducti sunt, quas expulsis hostibus cum maximis diuitijs occuparunt. Hi autem superstitione paulatim admissa, diuinam legem immemores abiecerunt, seseque ob eam rem, earum quas superius commemorauimus pœnarum reos, dignosque reddiderunt. Nullis quidem beneficijs inferiores Iudæis Israëlitæ fuerant: Namque & ij ex eadem seruitutis miseria liberati, nihilominus in deserto quadraginta annis, sicut Aquilæ filij, in humeris portati fuerant, eandem disciplinam edocti, ijsdem omnino præceptis, institutisque abundabāt Ammorrhæorum, ad quorum regionem peruenturi fuerāt, mores quales essent, quamq. illis execrandi, admoniti sæpissime sunt: ad eandem legem, ad idem commune cum Iudæis ius vocati atque relati, nihil omnino, quod aut ad vitam suauiter agendam, aut ad pietatem conseruandam pertineret, desiderare potuerunt. Nam fertilissima Ammorrhæorum regione potiti sunt, & multis sæpe pientissimis, & sapientissimis viris abundauerunt, à quibus & oratione, & vitæ exemplo in officio continerentur. Hoc enim vt nunquam illis deesset curauerat Deus, cuius curam, & prouidentiam, semper præsentē sibi experti fuerant. Quòd si legis volumen illud sanctissimum Iudæis custodiendū creditum fuerat neque hac commoditate caruerant Israëlitæ, apud quos sanctissimorum virorum & vatum non rara frequentia fuerat: ita nihil sibi subductum, nihil omnino desideratum fuisse, affirmare verè possint, id quod ipsorum testimonio probādum permittit Deus. [*Vt poßideretis terram Amorrhæi.*] hoc ad vitæ vsum & felicitatem; ad pietatis autem custodiam & propagationem illud spectat:

Et suscitaui de filijs vestris in Prophetas, & de iuuenibus vestris Nazaræos.

VIROS à quibus & doctrina & vitæ exemplo instrueremini: Namque vtrumque genus, non naturæ, sed diuini spiritus virtuti adscribitur: Vaticinium enim maius donū est, quàm vt humanis artibus parari possit, atque ad aliorum hominum vtilitatem à Deo comparatum est: quemadmodum etiam & summa vitiorum fuga, eximiumque virtutis studium, ad imitationem cæteris hominibus propositum, diuinum planè opus est, atque à vulgari consuetudine longè semotum. Vtrosque autem Deus populo suppeditabat, vt aliorum oratione & doctrina, aliorum spectata maxima virtute, cæteri ad eandem pietatis laudem contenderent, & quantum in ipsis esset conati orationibus & precibus summoque studio, & omnibus votis, reliqua à benignissimo numine impetrarent. Prophetæ autem, qui, & quales, & quamobrem fuerint, sæpe aliàs dictum est. Nazaræos verò præclarum hominum genus esse intelligimus, humanarum rerum despicientia, & diuinarum amore atque studio insignes, qui voluptates & vitia, quàm indigna humana dignitate essent, suo exemplo docerent, atque ad altiora sublimioraque expetenda cæteros mortales allicerent. Eius generis Samuel, Hieremias, Ioannes Baptista, multiq. alij fuerunt, quorum admiranda vitæ probitas, animique magnitudo, vel frigidissimum quēque ad virtutis studium incendere potuerunt. horum velut legis cuiusdam viuentis, atque ad se animos hominum allicientis, non exiguam copiā Israëlitis esse Deus curauerat. Complures enim, ex iunioribus etiam, ad eum virtutis gradū euexit, quòd & virtutis admiratio maior, & imitatio, atque contentio facilior esse cæteris posset: Nam si illa ætas à labore ad libidinem procliuis, tamen eam amplitudinem, eamque maximam dignitatem consequi poterat, nihil impedit, quò minus cæteræ etiam, & maturiores ætates, idem quoque conari, atque ex diuini spiritus benignitate sperare potuissent. Ob id ergo ex filijs Prophetas, & ex iuuenibus Nazaræos perpetuos excitabat Israëlitis Deus, vt perpetua illis ad pietatis studium causa, materia, commoditasque esset.

Nunquid

Nunquid non ita est filij Israël, dicit Dominus?

DOMINVS affirmat : & quanquam ad veritatem firmandá satis superq́ue sit Dominum dixisse; tamen liberam vobis defensionem, negationemq́ue permittit, si vlla vnquam aut esse, aut excogitari possit. Quæ cùm nulla sit, manifestum est vos non minoribus, non paucioribus beneficijs quàm Iudæos deuinctos; non minori etiam officij obligatione, legeq. teneri : vtrum verò pari, an etiam maiori culpa teneamini, facinore recensito ostendetur.

Et propinabatis Nazaræis vinum, & Prophetis mandabatis, ne prophetetis.

VESTRVM quidem fuerat legem meam religiosissimè obseruare, quos ego & in solitudine tam diu erudieram, & institueram, atque à gentium moribus deterrueram; & in concessa etiam regione agentes, quotidiana vatum, & Nazaræorum frequentia ornaueram; quorum alteri doctrina cælesti augere vos poterant, alteri virtutum & continentiæ exemplis : sed planè vos nullum neque legi, neque doctrinæ, neque exemplis locum reliquistis; imò omnia quæ à me vobis ad pietatem, aut colendam, aut propagandam oblata sunt, malis moribus, summo studio, atque omni diligentia euertistis : Namq. Nazaræos quos ego egregiæ continentiæ exemplum proposueram, ad vestri imitationem traduxistis, effecistisq. vt in vestram inciderent vinolentiam : indignam rem, atque eorum instituto, vestræque vtilitati prorsus inimicam. Vates verò quos maior diuini spiritus vis agebat, cùm ad eandem insaniam vobiscum adigere non possetis (neque enim diuini afflatum spiritus impedire poteratis) tamen minis, & terroribus, aliisq; modis, ne vaticinarentur prohibebatis : quodq́ue in hoc ipso vate Amoso, & in Helia, Helisæo, atque aliis Israëlitæ conati etiam sunt. Veracium namque vatum reprehensionibus offensi, & principes & populi aduersabantur, quantumq́ue in ipsis erat illorum præsentiam vitare, monitaq́ue atq. consilia abijcere studebant : Etenim Israëlitarum rex Achab à Iosaphat rogatus, an quispiam verus Domini propheta adesset, vnum tantùm apud se reliquū esse
1.Reg.22. Michæam respondit, sibiq́ue molestissimum, quòd infausta semper & suis votis aliena responsa redderet; qui etiam accersitus à nuntio rogabatur, ne tam vera quàm regibus grata atque iucunda prædiceret. Plura etiam alia in sacris libris testimonia sunt, quibus hoc Israëlitarum de reprimendis vatibus consilium studiumque arguitur; ex quibus omnibus manifestum fit, grauius etiam Israëlitas, quàm Iudæos quarto illo in scelere deliquisse. namq́ue Iudæi & falsis vatibus decepti, diuinam legem paulatim negligentes abiecerunt : Israëlitæ verò impetu facto legem rumpere, & veros vates opprimere, atque sanctissimos quosq. probati exempli viros corrumpere moliti sunt. O facinus execrandū, ò præsentem nostrorum temporum imaginem, & quis est, qui non planè videat egregios probosq́ue viros, qui alijs virtutis & continentiæ exemplo esse debuerunt & potuerunt, perditissimorum hominum, inter quos versantur, consuetudine corrumpi? Quis hodie verus Domini propheta aut apostolus extat, cui cùm de Christianorū moribus oratione arguendis, atque corrigendis ministerium creditum sit, tamē quod sentiat verè & apertè dicere liceat? Desunt ne fortasse hodie in Christiano populo aut Achabi, aut eius eunuchi, aut etiam Amaseæ? Miror equidem tantū hodie esse fiduciæ pijs atque probis viris, diuinæq. legis, & virtutum studiosissimis, vt aut nulla, aut incerta fructus spe, certissimo autem periculo, frequentibus & celeberrimis huius temporis hominum conuentibus & populis sese credere & cōmittere audeant : Nam si id exēpli causa fiat, nullum istis moribus, nisi sibi simile petitur exēplum : si suę in medijs æstubus cōstantię probādæ cōsilio; atqui tanta vitiorum, tamq́ue turbulenta tempestas est, vt penè dicere possim, cælestes spiritus si in hoc pelago nobiscū illi nauigarint, iactare possit, nedum hominibus carni & sanguini naufragium parent. Quamobrem quicunque sibi melius & tutius consultum esse voluerint, ijs huius temporis procellam deuitare suadebo; atque per eam qua Christianos omnes prosequimur charitatem rogabimus, vt communibus nos etiā votis, precibusq́ue adiuuent, quo & ipsi colūbinis alis, has procellas, in quibus, dum hæc scribimus, versamur, effugere valeamus. Quis sibi aliud sperare inter Israëlitas possit, nisi aut si Nazaræus est vinolentiam exercere, aut si propheta, silentium agere cogatur? Iam verò omnium scelerum conuictos Israëlitas, quænam pœnæ maneant, audiamus.

Ecce ego stridebo subter vos sicut stridet plaustrum onustum fœno.

SINGVLARVM gentium quas hactenus produxerat, & Iudæorum suppliciū communi quadā & generali oratione decreuerat; Israëlitarum verò pœnas sigillatim, & partibus suis distinctas persequitur, quoniam aliarum causas ad Israëlitarum crimen probandum, perorandumque citauerat: Horum enim vatem Amos agebat; illorum autem tantum res in exemplum adducendas susceperat. illa ergo breuiter & in genere, hæc autem fusius & per partes singulas tractauit; quamobrem oratione illa, & sententiæ formula non est vsus, & mittam ignem in Israël, &c. sed calamitatem, excidium, captiuitatemque ipsis futuram apertè descripsit. Pœnarum autem genus grauissimum, & molestissimum, communeque omnibus ferendum esse prædicit, quarum pondere omnes pariter pressi, cōmunes, miserrimosq. gemitus edere cogantur: namque suarum vanitatū, scelerum, impietatis, & vitiorum fascem, & pœnarum his facinoribus dignarum tantū illis onus Dei iudicio est imponendum, vt nullo pacto abijci, perferri autem vix, & non sine multo atque diuturno gemitu queat; quemadmodū plaustri rotæ cùm graue fœni, aut manipulorum onus vehunt, magis etiam quàm alio quouis pondere stridere solent: aliarum enim rerum solidior materia premit quidem, tamen consīdet, eodemq. semper modo immobilis incumbit. fœni autem & manipulorum rarior atque tenuior natura ventum, aëremque admittit, & continua agitatione plaustrum, plaustrique rotas assiduè vexat, atque illa motus frequentia, eum quem audimus sonitum atque stridorem acuit, auget, vehementioremque reddit. Currus igitur rotæ Israëlitæ erunt, plaustrum ipsa scelera; pœnæ verò quas ipse sibi sceleribus & flagitijs parauerunt, onus fœnique fasces, & manipuli fuerint: ita vt nihil sibi nisi paleas, fœnumque comparasse intelligant. Id verò grauissimum eis molestissimumque erit, sicut scriptum est: Ecce parturit Psal. 7. dolorem, concepit mendacium, & peperit iniquitatem; conuertetur dolor eius in caput eius, & in verticem ipsius iniquitas eius descendet. Voces autem, eiulatus atque gemitus omnibus communiter fundendi, communem omnibus calamitatem fore arguūt, ita vt totus populus, velut plaustrum quoddam compactum & concinnatum, miserrimus & ærumnis pressus, nihil præter communem gemitum, & muliebrem eiulatum præstare possit, nihil sibi ipsi vlla ex parte consulere: nam quæ in bellicis euentibus esse solent aut præsidia, aut auxilia, aut ad salutem artes, & facultates, nullæ Israëlitis reliquæ erunt, non communis aut priuata virtus, non celeritas cursusque velocitas, non armorum tutela; nihil denique erit, quod eos à periculo tutos, ab onere ferendo immunes, à gemitu alienos efficere possit. Hanc autem rem Vates argumento ex contentione ducto sibi familiarissimo ostendit hoc modo: Si quibus minus proprium est in bello gemere & eiulare, illi gement & eiulabunt, profectò nullum expertem gemitus futurum esse consequitur. atqui neque robustissimum quemque, neque fortissimum, neque velocissimum, artes, facultatesue suæ à gemitu liberabunt, multò igitur minus & cæteros. Assumptionem autem singularum partium declaratione probat, prædicitq. quid vnicuique parti futurum est, vt accidat.

Peribit fuga à veloce, & fortis non obtinebit virtutem suam, & robustus non saluabit animam suam.

HÆC tria hominum genera, dum in bello aut propriæ, aut etiam communi saluti consulunt, suis artibus, aut viribus fidentia, neque clamare præ dolore aut metu, neque eiulare solent. Velox dum desperatis aliàs rebus in fugam se conijcit, silētio potius quàm clamore vtitur. *Fortis* verò, hoc est, qui suam virtutem & sibi, & alijs præsidio fore putat, armorum pondere sese ita impedit, vt leuis ad fugam esse non possit; hic ad rem strenuè gerendam intentus, clamorem vt parum virilem aspernatur. *Robustus* autem est is qui non adeo fortis est, vt multorum hostium impetum sustinere, pluresque ex suis ciuibus seruare possit, sed qui sese, vitamque suam tueri suis viribus, & dexteritate posse speret: neq. hic etiam in pugna clamat, aut eiulat, ne hosti cedere videri possit. Verùm enimuerò quo tempore illis ex diuini iudicij consilio Assyriorum exercitus bellum illaturus erat, omni huiusmodi salutis præsidio destitutis, nulla nisi gemendi facultas reliqua futura erat: Peritura enim erat fuga à veloce, & fortis, strenuusque virtutem suam vanam experturus erat: & robustus, qui animæ suæ defendendæ præsto esse alias posset,

posset, deficiet omnino. Et quoniam miserrimis & desperatissimis rebus in velocitate, ad salutem fuga sibi consulendam, vna reliqua esse solet spes, hæc etiam pars omnino negata illis fore prædicitur. Agilitas autem ad cursum, aut natura, aut expeditione, aut arte comparatur. Sunt enim qui tanta pedum celeritate valeant, vt equites etiam præeuntes consequantur: hi stadijs insignes, coronari, honorique haberi consueuêre. Sunt & leuis armaturæ milites qui arcu sagittas strenuè iaculentur, eaque re & ad pugnam, & ad fugam expeditiores sunt. Alij autem ex equis pugnare, atque eorum celeritate, & hostem sequi & fugere didicerunt: nihil autem horum tunc Israëlitas iuuabit. Namq.

Et tenens arcum non stabit, & velox pedibus non saluabitur, & ascensor equi non saluabit animam suam.

QVEMADMODVM quisque arte facultateque sua vtatur, indicat Vates: Nam qui sagittas mittendi peritia & celeritate præditus est, is dum fugit interdum consistere, & insequentem hostem sagittis petere, atq. ita euadere periculum nouit: qui verò cursu, pedumq. valent velocitate, ijs quoad in tuto sint nulla quies aut cessatio est. At verò qui equo fugam parauerit, tantùm vitæ, salutisque suæ rationem habendam sibi esse ducit; ac dum sese periculo eripiat, quid equo fiat non laborat. Nulla autem Israëlitis in his rebus ad salutem esse poterit via. namque & tenens arcum non stabit, vt sagittis hostem moretur, sicut scriptum est: Non enim in arcu meo sperabo; & velox pedibus non effugiet tamen, & qui equo vtitur, neque etiam cum equi pernicie animam suam, hoc est, vitam tuebitur. Fallax enim equus ad salutem. Sed si maximè vna salus victis est, nullam sperare salutem. atque hoc consilio nonnulli pericula obfirmato animo superauêre, tamé nihil horum istis continget: Si quis enim consistere, omniq. pertinacia dimicare paret, in abundantia tamen virtutis suæ non saluabitur; quia traditi à Deo suo omnino, hostiumq. manibus permissi erunt. Itaque quicunq. fugam turpem, victoriam verò aut morté honestam sibi esse persuaserit, is turpissimam in fugam sese dare metu & terrore cogetur: namque non solùm armis abiectis, sed vestibus omnibus depositis aufugiet: is autem in fuga occisus, aut captus, & vitam pariter, aut libertatem, & fortitudinis gloriá amittet.

Psal. 43.
Psal. 32.
Ibidem.

Et robustus corde inter fortes nudus fugiet in die illa dicit Dominus:

[*Robustus corde*, Hebraicè dicitur: *Et fortificatus in corde suo in heroibus.*] hoc est, qui inter fortissimos duces gloriæ causa animum suum maximè obfirmauerit. Id enim præstantissimum & insuperabile robur est, si ad maximam virtutem & incredibiles vires, summa etiam animi constantia accedat; atque adeo ad hanc laudem fortissimi viri vocari in sacris exhortationibus consueuêre, sicut scriptum est: Confortare & esto robustus. Atque hactenus quidem calamitates Israëli venturas sub tráslatione, & in genere Vates prędixit; iudiciumque eadem ferè formula, qua aduersus alias gentes pronuntiatum fuerat, pronútiauit: nunc verò deinceps hæc eadem fusius apertiusq. persequitur.

Iosu. 1.

CAPVT III.

VDITE *verbum quod locutus est Dominus super vos, filij Israël: super omnem cognationem quam eduxi de terra Ægypti, dicens.*

VT VATICINII huius non sententiam modò, sed dispositionem quoque atque cohærentiam teneamus, eius rationis atque instituti meminisse imprimis oportuerit, quod à Vate seruari, in superioribus diximus: nempe arguendi formam libenter ab eo tractatam, quæ contentio, aut comparatio à Dialecticis & Rhetoribus nuncupatur: vt cùm gentium aliarum scelera, & scelerum pœnas ostenderit, Israëlitas, quorum causa Vates ipse est legatus, ijsdé atq. grauioribus etiam criminibus accersitos, seueriori quoq. destinet supplicio. Igitur quæ singulis gentibus flagitia fuerint, quæ etiá pœnæ decretæ, iam exposuerat, atq. in genere etiá Israëlitarum proposuerat causam, nunc verò eandé plenius tractaturus, eos, quorum res agenda est, in crimen vocatos, attentos esse vult, eosdemque ad orationis suæ veritatem probandam testes & iudices admittit. Vocat autem imprimis Israëlitas, quos reos præcipuè ipse facit; sed probandæ veritatis, & testimonij causa Iudæos etiam appellat, quorum de diuina lege & religione communes omnino

rationes fuêre, ac propterea etiam communis officij, fideique seruandæ vtrisque fuerat obligatio. Ob eam rem ait, *filij Israël*. hos enim imprimis reos facit: deinde verò: *super omnem cognationē quam eduxi de terra Ægypti*. Cognationem pro tota Israëlis familia dixit; est enim Mispahhat nomen totam vnam nationem significans, vt apud Zachariam: Et si cognatio Ægypti non ascenderit, & illud: Cognatio eorum simul. Dominum autem Zacha.14. Psal.73. accusatorem facit dicens, [*Verbum quod loquutus est Dominus super vos*:] hoc est orationem quam contra vos suscepit Dominus; quam orationem Vates ipse non tam agit, quàm refert: sustinet enim Dei accusantis in agendo personam. Principiò autem rationem affert quamobrem eorum causa grauius, & vehementius, pleniusque multò quàm aliarum gentium tractetur; cur etiam singula in eos scelera, atque omnium gentium flagitia obseruet, animaduertatque, cùm aliarum gentium non nisi grauissimas tantùm iniurias persequi consueuerit: Nam quamuis nullum vlli genti facinus aut scelus admittatur impunè (erit enim quando singulorum ratio, pœnæque dandæ singulis sint) tamen exactiori quodam iudicio Israëlitarum res agi, inquiri atque tractari etiam in hac vita videntur. Id autem haud iniuria fit: nam qui pluribus & maioribus beneficijs affecti apertioribus fœderis & fidei legibus astricti sunt, pluribus etiam officijs tenentur, & exactiori, acriorique subiacent iudicio, sicut scriptum est: Seruus qui non nouit volun- Luc.12. tatem domini sui, neque facit eam, vapulabit: qui verò nouit & non facit, vapulabit pluribus. Quoniam autem Israël præ omnibus terrę nationibus in familiarem populum adoptatus, & à seruitute redemptus, libertate & ciuitate donatus, perque desertum antea, & deinde in regione ipsa quam incolebat innumeris semper muneribus atque honoribus affectus fuerat, ex ea re argui manifestè poterat maiori prouidentia & cura illis, illorumque rebus à Deo prospectum esse, actionibus etiam omnibus tam bonis quàm malis obseruandis & inspiciendis, maiorē adhibitam esse diligentiam. Non quòd cæterarū gentiū res à numine ignorentur, sed quòd vt in hoc populo præ cæteris ornādo, beneficentissimum se Deus exhibuit: sic repetendo ab eis officio, æquissimum iudicem, acerrimumque sese præbeat exactorem. Veluti si quispiam aut princeps, aut rex, alias quidem ciuitates, quas plurimas possidet, necessarijs legibus, beneficijsque prosequatur; quam autem sibi proprius in regiam optet, cuius se imprimis ciuem, patronum, tutoremque profiteatur, eandemque magis præsentia sua illustrare, muneribus ornare, frequentibus etiam beneficijs cumulare studeat; illam profectò vel ob eam rem quòd assiduus in ea ciuitate sit, singulorumque ciuium rebus ipse augendis, prosperandisque prouideat, maiori singulorum hominum negotiorum, gestarumque rerum notitia & obseruatione abundare oportet. Hanc eandem omnino similitudinem ad se transferens Deus, causam exponit quamobrem acrius sibi cum eis quàm cum cæteris agendum sit: namque ex antiqua, assiduaque erga eos beneficiorum consuetudine & cura, exploratissimas iam singulorum res, rationesque habet. Hæc autem non ad diuinam & ineffabilem rationem, sed ad humanam, & nostris sensibus accommodatam, vt aliàs diximus, referenda sunt, ac nobis profectò huiusmodi Dei cum hominibus sermones suauissimi gratissimique sunt.

Tantummodo vos cognoui ex omnibus cognationibus terræ: idcirco visitabo super vos omnes iniquitates vestras.

ALIARVM, inquit, gentium grauissima scelera, & quæ publicam in se continent iniuriam, visitare ego soleo; quorum res & si curæ mihi sunt, tamen vt longius sepositorum, non nisi grauissimæ & diffamatissimæ causæ publicè iudicantur, quæ multis nuntijs atque testimonijs iam ad me sunt perlatæ, sicut scriptum est: Clamor Sodomorum & Gomorrhæorum multiplicatus est, & peccatum eorum aggrauatum est nimis: de- Gen.17. scendam, & videbo vtrum clamorem, qui venerit ad me, opere compleuerint, an non, est ita vt sciam. Vide quàm longè à cæteris nationibus sese abesse Deus ostendat, vt publica in eos iudicia non nisi de publicis & maximis sceleribus exerceat, qui tamen singulis hominibus priuatè iudicandis est præsentissimus, sicut scriptum est: Quia tu red- Psal.61. des vnicuique iuxta opera sua. Vestra verò negotia atque res omnes notissimæ mihi sunt, vtpote quibus præsentia mea, maximoque munerum cumulo ornandis, assiduus semper fui; ideo cunctarum iniquitatum vestrarum rationes in iudicium reuocandæ

Leui.10. mihi, atque animaduertendæ in vobis sunt, sicut lege iam, & iustissima sanctione constitutum fuerat; Scriptum namque est: Sanctificabor in ijs qui appropinquant mihi. Visitationem autem hoc in loco, idem quod Latinis, animaduersionem esse dicimus, atque ad easdem referri res. Videndum autem est quanta diligentia Deus vel tenuissima quæque populi sui peccata obseruet: quanta etiam seueritate puniat, quantumque sibi hac in re cauere eos oporteat, qui præcipuam quandam Dei erga se curam esse intelligunt & prædicant; quo in gradu Christianus hodie populus est collocatus. Quoniam verò Israëlitis in crimen vocatis Iudæos etiam adiunxerat, atque vtrisque simul easdem excidij & abductionis constituerat pœnas, velut eodem sceleris genere obligatis reis, cùm diuersæ tamen vterque ab altero sententiæ, dissentientisque consilij populus esse videretur; ostendit Deus cum maxima regni dissensione, maximam impietatis inter illos esse consensionem, illudque ab vtrisque fuisse admissum, vt cùm maximè de regno, de regibus dissideretur, in idem tamen impietatis studium vehementer vtrimq. incumberetur. Itaque ex illa discordia hanc in superstitione concordiam ortam esse affirmare possis. Consentaneum igitur est eosdem pœnarum socios esse, qui & sceleris etiam fuerint. Magnam autem vtriusque populi conspirationem & concordiam ad superstitionis studium defendendum esse, similitudine proposita demonstat:

Nunquid ambulabunt duo pariter nisi conuenerit eis?

FIERI non posse, ait, vt duo pariter eandem insistant viam, alterque alterum impediat, nisi eodem studio vterque teneatur. Quanquam ergo ab alterius rege alter desciuerit populus, vterque tamen à diuina lege pariter desciuit; atque vterque superstitionis viam affectauit, alterque alteri muniuit. Et de regno quidem inter illos magnæ simultates & factiones; de superstitione verò & simulachrorum cultu, nulla prorsus dissensio, sed magnus in hac causa animorum, studiorumque consensus fuit: ac perinde re ipsa inter eos conuenit, ac si communicato consilio eandem fouendam, confirmandamque susciperent. Vt igitur eiusdem sceleris idem consilium fuit; sic idem etiam erit eijsdem supplicium. Vtque hic & ille populus animum pariter ad superstitionem, diuinæque legis contemptum appulit, sic & vterque hostis idem prorsus de his perdendis inibit consilium: Namque Senacherib decem tribus ob nefarium superstitionis scelus; ob idem etiam & Nabuchodonosor Iudæos Deo impulsore vastauit. Quoniam verò grauissimum hoc vtrique populo impendebat malum, quale ipsi depellere omnino non valerent; etenim cum maximis, & potentissimis, & cælitus etiam instructis hostibus futura illis erat res, propterea addidit:

Nunquid rugiet leo in saltu, & non habebit prædam? Nunquid dabit catulus leonis vocem de cubili suo, nisi aliquid apprehenderit?

DVRISSIMAM calamitatem ab hostibus venturam his similitudinibus docet: Namque leone nullum animal aut fortius, aut ferocius est. Igitur cuicunque siue animanti, siue aliæ etiam feræ similes esse Israëlitæ, Iudæique voluerint, tamen cum leonibus sibi pugnam paratam intelligant oportet: Namq. vt aliarum animantium principatú leoni natura cócessit; ita omnium gentiú imperium Deus Assyrijs decreuerat. Vt ergo leo fame impulsus, nunquam impetum frustra in alias animantes facit, eademque omnino Chephiro, hoc est leoni iuniori felicitas est: sic neque Senacheribis, neque Nabuchodonosoris bellicum impetum aut frangere, aut sustinere integrum vobis erit, sed neque periculum effugere dabitur. Quicunque enim ab his hostibus in regionibus vestris inuentus fuerit, perinde victoris virtuti & voluntati cedet, perinde manus ligandas tradet, atqui auiculæ, quotquot in terram cadunt, aucupi laqueos tendenti cedere solent: & quemadmodum laquei pertica à terra quò inclinata est, nunquam nisi capta iam auicula resilit; sic nec hostis cùm semel vobis bellum attulerit, re vnquam infecta in patriam redibit.

Nunquid cadet auis in terra absque aucupe? Nunquid auferetur laqueus de terra antequam quid ceperit?

SIMILITVDINES propterea geminat, quòd cum gemino populo à geminis etiã hostibus perdẽdo sermonem instituit: Nam neq. Israëlitica regio Senacheribis insidias, obsidionem, vimque repellere aut effugere, neque Iudæa Nabuchodonosoris aut conatum retardare, aut spem frustrare potuit, quo minus victoria potitus captam secum gentem in triumpho abduceret. Atque hæc quæ dicta sunt, quæq. sequũtur, eo omnia pertinent, vt diuinum de hac gente iudicium certissimum esse cognoscatur, eiusdemque gentis pertinax arguatur malitia. Nam vt vnam, communemque impietatis & superstitionis causam non casu, sed deliberato consilio vtrique populo susceptam defensam esse constabat, ita futuram vtrique à duobus regibus similem vltionem, non casu, sed consilio etiam diuino parari manifestum erat, atque eo maximè quod quæ casu fiunt, cum incertos exitus habeant, prædici rectè non possunt: hæc verò quæ prædicta sunt certissima esse, constans & consentiens prædictionibus ipse euentus probabit: Si enim hostiũ alter voto suo potiretur, alter verò frustraretur, ea res ab imperitis, vt ferè fit, fortunæ adscribi poterat. Sed cùm vterque rex eiusdem consilij eundem sit exitum habiturus, id non nisi certa ratione, iudicioque diuino parari, manifestum omnino est; maximè autem quod prædictum antea per vates; atque vt certum de scelere testimonium ab illis dictum fuerat, sic certam etiam supplicij sententiam ab ijsdem pronuntiatam interpretari, atque ob eam rem sibi populum cauisse, non autem neglexisse, securéve egisse oportuit, cùm toties eadem res, idem illis esset decantatum vaticinium, vt non nisi maximè insanientis esset, malum tanta constantia prædictum, affirmatumque non timere: neque enim de nihilo esse poterat, tot homines grauissimos atque sanctissimos tanta sollicitudine, tanto cum salutis & proprij honoris periculo futura illis mala prædicenda curasse, ideoq. non propria aliqua, stultaque cogitatione profectum, sed diuino consilio paratum esse putandum erat: Namque nulla maxima publicis rebus calamitas ex priuata cuiusque cogitatione, sed ex diuino consilio atque iudicio incidere solet. vtque ea res à nemine priuatim parari, sic neque priuata cogitatione aut prænosci, aut prædici potest, nisi ab eo cum quo Deus arcana consilia sua communicare voluerit, sicut scriptum est: Nunquid celare potero Abraham seruo meo quæ gesturus sum? perditurus autem erat quinque illas totius regionis nobilissimas vrbes. Id verò non cum vanis, aut stultis, impiísue hominibus, imò potius cum ijs quos fidelissimos, atque ad rem gerendam strenuissimos, diligentissimosque esse cognoscit, agere solet; illi verò creditam sibi legationem, & mandatum munus diligenter imprimis exequuntur: Quid enim contra faciant pij, & diuino timore, religione atque fide præditi viri? quid, nisi tradita sibi à Deo mandata diligenter curare, atque ad eos quorum causa data fuerint, perferre? Et tamen duræ ceruicis, & incircuncisi cordis populus, tanta causarum, criminum, legationum, personarum consonantia, tanta mole, tantaque diuina auctoritate non mouetur, cum nulla tam felix, tamque securè agens ciuitas sit, quæ si militare signum tuba datum audierit, non moueatur & timeat, rebusque suis publicè & priuatè prospiciendum putet. Israël tamen nihil horum cogitat, & nec prædictionibus, atque vatùm responsis fidem habendam, nec rebus consulendum, neque hostibus certum euentum fore posse arbitratur; sed hæc omnia vana incertaque esse: quę vt certissima, constantissimaque sint, ab ipsis est commissum, quotidieque magis ac magis, vel ista eorum negligentia committitur.

Gen. 18.

Si clanget tuba in ciuitate, & populus non expauescet? Chaldæus interpres sic vertit: *Si clanget buccina in ciuitate importuno tempore, & populus, &c.*

NAM si festis & statis tẽporibus tuba canitur, nihil populũ turbat sonus, ex cõsuetudine & certa iã causa cognitus. Sin verò præter consuetudinẽ id accidat, tũc suspicione, metuq. plenus vnusquisq. sibi suisq. cauet rebus. At verò vatũ voces assiduæ atq. importunæ futura mala, euentusq. prædicentes, audiuntur, & tamen nihil populus hic timendum sibi esse ducit; quasi verò malum publicè impendere soleat ex humano consilio quod infringi, aut minui possit, & non ex diuina potius sententia, quæ legitima tantùm deprecatione in melius commutare potest. Atqui illud perniciem rebus publicis adferre

interpretari oportuit, non eo quòd ab homine dictum, sed quòd à Deo paratum fuerit. Quod verò ab hominibus prædicatur, neque id etiam humanum esse, sed planè diuinũ, quando arcanum, diuinumque consilium tantùm sacris vatibus cognoscere contingit, quibus Deus consilia sua, & iustitiæ, æquitatisque probandæ, & populi, orbisque monẽdi causa communicat, & aperienda ac publicanda committit.

Si erit malum in ciuitate quod Dominus non fecerit?

MALVM in ciuitate publicæ calamitates dicuntur; cuius generis sunt bella, fames, pestes: horũ nihil casu, aut fortuna, sed diuino omnia constant cõsilio, quocunq. modo, quibuscunq. ex rebus eueniant, siue cælitus immissa hæc mala, siue à malis spiritibus, siue ab hominibus allata fuerint, sicut scriptum est: Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, quæ faciunt verbum eius, & alio in loco: Sunt spiritus qui ad vindictã creati sunt, & in furore suo confirmauerunt tormenta sua, &c. Ignis, grando, fames, & mors, omnia hæc ad vindictam creata sunt. Bestiarum dentes, & scorpij, & serpentes, & gladius vindicans in exterminium impios; In mandatis eius gaudebunt, & super terram in necessitatẽ præparabuntur, & in temporibus suis non præteribunt verbum. Theologi hoc loco rectè quidem diuidunt; namque aliud malum culpæ, aliud pœnæ esse dicunt: hoc à Deo parari; illud hominum sola malitia effici docent. Sed miror aliam illis oportunam in hac re partitionem fuisse prætermissam, qua malum pœnæ, siue damni, vulgo dictũ, in publicum & priuatum diducitur: publicum malum ciuitatis dici, hoc semper Deo auctore, sceleris expiandi causa, venire: priuatum verò, neque ob scelus semper, neque ex diuina auctoritate effici, quamuis non præter illius accidat permissionem. Sed de his aliàs: nũc enim vaticiniorũ interpretationem, nõ theologicarũ rerum disputationem tractamus. Si ergo signo buccina dato turbari ciuitas solet, diuinumque signum vatum vocibus frequenter datur, metuere sibi Israëlitas vehementer oportuit: Namque signum diuinitus datum, malum etiam diuinitus impendere arguit. Vt autem publica calamitas nunquã nisi Deo auctore accidit; ita etiam non nisi Deo monitore prædicitur; qui id per vates suos agendum curat, vt iudiciorum suorum populus admoneatur.

Psal.148.

Eccle.39.

Quia non faciet Dominus Deus verbum, nisi reuelauerit secretum suum ad seruos suos prophetas.

DVM breuiter & absolutè totius sermonis sententiam complecti studemus, singulorum verborum rationem habere non possumus, quorum tamen, vtpote diuinorum, summa & eximia ratio est: sed id opus, & nostri ingenij vires, & huius temporis legentium patientiam tentaret potius, quàm probaret. Hoc tamen compertum affirmare, alijsque excogitandum relinquere possumus, nullum in vniuersis diuinorum sermonum paginis esse verbum, quod non summo consilio, elegantique significatione sit positum, aliamque atque aliam rationem esse, quamobrem interdum à vatibus Deus, interdum Dominus, interdum etiam Dominus Deus, & Dominus Deus exercituum, alijsque ac alijs nominibus appelletur. Nihil enim aut temere positum, aut sine magno momento repetitũ, geminatumq. in sacris eloquijs esse potest, neq. quicquam ad orationis ornatum addi, quin idem ad sententiæ cumulum, accessionemque faciat: vt illas ex his quinque rebus petitas similitudines, quas nonnulli vnam eandemque rem significare putauerunt, magno singulas pondere, suaque ratione non carere, ostensum à nobis est. aliud enim significabant, duo iter agentes; aliud Leo rugiens, &c. At verò futurarum rerum cognitio, secretum diuinum à vate appellatur, cuius nullus Astrologus, nullus Magus, aut Chaldæus; sed tantùm sacri, atque Dei ministri, vates participes primum sint; ac deinde eorum obnuntiatione alij etiam esse possunt; non ex scientia quidem, aut disciplina aliqua, sed ex fide diuinis illorum oraculis habenda. His autem vbi apertum arcanum fuerit, facilè & pronum est obnuntiare, maximè cum populo suo malum, calamitatemque impendere iudicatũ sit: quam vt significent, non modò diuina iussione, sed humanitate etiam ipsa impelluntur.

Leo rugit

CAPVT. III.

EO *rugit, quis non timebit? Dominus Deus loquutus est, quis non prophetabit?*

NIHIL omnino esse quod ab Israëlitis in tota hac causa præter seipsos, suamque insaniam reprehendi possit, ostendit; nihil enim fuisse quod ad eos docendos, monendosq. defuerit, nisi ipsi sibi omnino deesse voluissent. Primũ enim grauissima scelera, magno studio, summaque consensione ab ijs admissa sunt: deinde scelerum pœnæ à Deo decretæ, magno & constanti apparatu, eademq. omnino formula exactè diuinum iudicium ostendere planè possent; maximè autem quòd vtraque ratio, & scelerum, & pœnarum, cummunicata à Deo cum vatibus sit, ab eisque diligenter procurata, & magnis etiã clamoribus fuerit denuntiata: Neque enim quicquam aut prætermissum, aut occultatũ à vatibus fuit, quod dictum, expositumque fuisse oportuerit. Non magis illi tacere à Deo mandata potuerunt, quàm is qui leonem in saltu rugientem audierit, non timere, trepidareq. potest; id quod suo ipsius exemplo Amos probat, qui traditam sibi ad eos legationem instituta denuo accusatione plenè est obiturus. Itaque Deum officio suo satisfecisse ostendit; & vates omnes suo, hostes etiam suo satisfacturos, solos autem Israëlitas planè insanisse, qui sceleribus admissis, tamen nec se dignos pœna existimauerint, nec à Deo timendum, nec vatibus credendum, neque accusationes, aut ab alijs, aut à se factitatas, curandas duxerint; quas ij, quibus ea demandata prouincia est, non negligenter tractabunt, sed summa cura & diligentia peragent. Nam si illi buccinæ signum maximè contemnant, ab ipsis tamen leonis rugitus vehementer timetur. Hactenus totius orationis propositio, partitioque suis locis & membris distincta, atque etiam exordio aptis ornamentis illustrata: nunc verò deinceps confirmatio est, eaque maximis orationis luminibus distincta, & rerum, sententiarumque pondere locupletata. Singulas namque partes Dei nomine vates persequitur, & nunc actoris, nunc verò iudicis personã sustinet.

Auditum facite in ædibus Azothi, & in ædibus terræ Ægypti, & dicite: Congregamini super montes Samariæ, & videte insanias multas in medio eius, & calumniam patientes in penetralibus eius.

IVDICIVM prolaturus Deus aduersus Israëlitas, ad spectaculum vicinas gentes vocat, à quibus accusationem, ferendamque sententiam probandam esse, certum exploratumque est. Eas autem potissimum nationes appellat, quæ præteritorum Dei erga eum populum beneficiorum testes, non sine suo magno malo, fuêre. Namque Ægyptij, qui Israëlem seruitute oppressum retinere conarentur, ingenti accepta clade, & magna rerũ suarum calamitate ac iactura, contentionem remittere coacti sunt deique aduersus oppressores iudicium experiri: Palæstini verò multis sceleribus nobilitata gens, dum eosdẽ à suis locis & finibus arcent, fere omnes periêre; tantumque generis sui tenues reliquias in Azotho, Gaza, & Ascalone conseruarunt. Quoniam autem vtrisque magna, ex Israëliticarũ rerum felicitate, suscepta inuidia erat, manifestum est, ex earundem detrimento & calamitate, maximã nuntio etiam accepto, nedum spectaculo ipso, percipiendã esse voluptatem, sicut scriptum est: Fecit Dominus quæ cogitauit, compleuit sermonẽ suum quem præceperat à diebus antiquis; destruxit & non pepercit, & lætificauit super te inimicum, & exaltauit cornu hostium tuorum. In miseris autem rebus illud miserrimum omnino est, cùm quis accepta calamitate, suorum inuidorum auxerit voluptatem. quamobrẽ ne publica Israëlitarum clades ad hostes perferreretur, Dauid vehementer metuebat: Ne annuntietis in Geth, neque annuntietis in compitis Ascalonis, ne forte lætẽtur filiæ Philistinorum, ne exultent filiæ incircuncisorum. His vero inuidis atque æmulis, iudicando, damnando & producendo Israëlitarum populo, spectaculum præbere Deus vult; atque eosdem suæ iustitiæ, seueritatisque erga Israëlem parat, quos olim misericordiæ testes & spectatores effecerat. Magna enim ex eo voluptatem percepturæ erant hæ gentes, quòd se ab Israëlitis sceleribus vinci, & ferendo supplicio etiam anteiri intelligerent. rem verò ipsam ad earum gentium reges perferri iubet, quòd ab ijs reliquus populus ad spectandum facilè possit educi. Iubet autẽ id per vates Deique nuntios curari,

Thren. 2.

2. Sam. 1.

vt in regijs illorum populorum ædibus negotij huius præconium fiat: namque & certior, & crebrior fama à regia domo in vulgus manare solet. Præconij autem formulam præscribens ait: [*Congregamini super montes Samariæ.*] Samaria in cliuo sita erat, sicut scriptum est. Emitque Amri montem Samariæ à Somer duobus talentis argenti, & ædificauit eum, & vocauit nomen ciuitatis, quam extruxerat, nomine Somer domini montis Samariæ. Erant autem montes continui ad eam pertinentes vrbem. In hos verò, quasi in theatrum aliquod Palæstini & Ægyptij Israëlitarum tragœdiam spectaturi conuocantur: Namque ex editioribus montibus, quæ inferius aguntur commodius spectari claresque audiri melius solent, sicut scriptum est: Vox in Rama audita est, ploratus & vlulatus multus. Rama autem celsum, editumque locum significat. Quæ autem & qualia spectanda, audiendaque sint, statim exponit: nimirum ingentes ciuium, tum alios vi opprimentium, tum etiam ab hostibus oppressorum tumultus. Hoc autem ad ipsum vsque tragœdiæ pertinet exitum: magnus enim furor, & ingens tumultus spectádus illis erat, cùm aliorum ciuium alios opprimentium, tum eorum qui ab hoste oppressi essent Israëlitarum. Vtitur autem Vates Euthusiasmo figura, qua absentem futurámve rem ante oculos statuere, præsentemq. facere, auctores solent: quod enim certũ, proximumq. est, id vt præsens affirmari facilè potest. Huius figuræ frequentissimus apud prophetas vsus est, vt: Ecce elongaui fugiens, & mansi in solitudine. Et apud exteros etiam vates nõ est infrequens: vt, *Iam iam residunt cruribus asperæ. Pelles: & album mutor in alitẽ.* *Calumniam patientes*, Hebraicè & Chaldaicè, *oppressos.* Namque, vt diximus, ad illorum exitum hoc respicit, indicatq. quemadmodum Israëlitæ ab Assyrijs paulò post erunt tractandi; nimirum magna vi, ingentique oppressione in captos sæuituris. Culpam verò, causamque ipsam quamobrem huiusmodi oppressionem perlaturi Israëlitæ essent, ante oculos statim ponit.

1.Reg.16. — Matth.2. — Psal.54. — Horat. lib 2. od.20.

Et nescierunt facere rectum, dicit Dominus, thesaurizantes iniquitatem & rapinam in ædibus suis.

CAVSAM quamobrem in ædibus, atque intra domorum penetralia, tumultu & trepidatione loca omnia complẽda essent, exponit: Nimirum quòd ea omnia, etiam secretissima loca, rapina, vi, iniuriaq. habitantiũ referta, diuini iudicij seueritate essent expianda: cuius se testem profert Deus, vt quem nulla, neque aperta, neque occulta hominũ facta, aut consilia fallant, sicut scriptum est: Qui plantauit aurem non audiet? qui finxit oculum non considerat? Dominus scit cogitationes hominum: nedum quæ in cubiculis & penetralibus ædium aguntur, cognoscat. Diuinum autem testimonium verissimum, certissimũq. est: iuxta quod impossibile est, Deum mentiri, vt ait Apostolus. Igitur culpa est, quod rectũ facere non nouerunt. huius culpæ probatio, ex studijs, atque ex euentu ipso petitur. Omne, inquit, populi huius studium in diuitijs parandis consumitur: eas autem per fraudem, calumniam, iniuriamque parari. harum verò artium, malarumque rationum nullam apud eos esse intermissioné, maxima atq. affluens diuitiarum copia declarat, quam illis huiusmodi artes suppeditant: non enim vtcunq. diuites esse, aut lautè viuere ex rapina satis illis fuit, nisi eorum domus thesauris etiam obrutis defossisq. abundarent. Atqui cum malè parta, malè cum domino dilabantur, sicut scriptum est: Omne munus & iniquitas delebitur; consentaneum est, vt easdem sibi factas insidias experiantur, quas ipsi aliorum saluti, fortunisque fecerint.

Psal.93. — Eccle.40.

Propterea hæc dicit Dominus: tribulabitur, & circuietur terra, & extrahetur ex te fortitudo tua, & diripientur ædes tuæ.

VT PAR pari referatur, tanto hostium impetu & trepidatione, Israëliticas res opprimendas, diripiendasque esse dicit, quanta ab illis cupiditate, quanta insolentia, & iniuria quæsitas & partas cõstàt. Nam ne quid earũ rerum, imò nequis eorum qui possederint, oculos, manusq. hostiũ fallere, aut effugere possit; cũ vrbs obsidebitur, in ædes irruetur, & palatij abdita penetrabuntur. Idem auté Dominus, qui certissimus iniuriarum accusator est, integerrimum se iudicé præbet. *Propterea.* vox hæc in sacris peroratá causam indicat, quá iudiciũ statim sequitur seuerum. *Sic dicit Dominus.* Dicere apud Prophetas, consilium certum, certáq. significat sententiam: Namque hoc verbũ rationis, cogitationisq. magis quàm

Exod.33.

quam verborum vim exprimit, vt: Et loquutus est Dominus ad Mosen dicens. [*Tribulabitur, & circuietur terra*. Hebraicè sic: *Arctator qui circuat terram:*] sic etiam Chaldaicè est. Arctatorem vocat hostẽ terram capitali odio, animoq. incenso inuasurum. Est autẽ eclyptica oratio, quæ certo verbi defectu, grauẽ in animo dicentis indignationẽ ex rei, de qua fit sermo, indignitate ortam indicat, vt, Ibi fornicationes Ephraim, contaminatus Israël. Atq. eò vehementior dicentis vis, impetusq. arguitur, quò breuioribus ac paucioribus Hosee.6. verbis sententia effertur: vt in hoc loco sic Hebraicè est; *Szar*; vnius syllabæ, vnoq. graui צר accentu pronuntiata vox. Vt si quis iratus Hispanè pronunciet, *fuègo, ràyo, làndre*; & statim hæc addat, *que loqueme, quelo parta, que le venga*. Simili impetu hæc pronuntianda sunt: *Tribulator, qui circuat terram.* Ita animatus tribulator veniet, & terram obsidebit, vt nõ modò effugium, sed nec morã quidem mortis aut abductionis assequi aliquis possit, nedũ res suas, quas tanto studio & iniuriæ festinatione partas coaceruauerat, eripere. [*Et extrahetur ex te fortitudo tua.*] sermo ad Samariam refertur, cuius neq. situ, neq. munitione, hostium impetũ retardabitur, quo minus ad ipsa vsq. regia & munitissima penetret, quo aditum illi iam rapina iniuriaque patefecerat: eaque omnia diripientur, quæ malè parta & in thesauros fuerant coacta: nihil ex his reliquũ erit. Verùm ex hominibus, siqui fuerint reliqui, ij nimirum erunt, qui præ valetudine atq. imbecillitate, neque alijs damno aut malo fuerunt, neque hostibus aut timori, si prætermittantur, aut vsui, si abducantur, esse possint. Hoc est quod dicit.

Sic dicit Dominus, quomodo seruat pastor de ore leonis duo crura, aut extremum auriculæ, sic eruentur filij Israël, qui habitant in Samaria, in plaga lectuli, & in damasci grabato.

ASSYRIVM hostem leonis nomine dici, in superioribus similitudinibus est obseruatũ. Pulcherrima autẽ similitudine ostendit, quatenus totius Israëliticę gentis ab hoste reliquiæ sinendæ fuerint: nonnullis enim hominibus consultum esse voluit Deus, qui diuini iudicij seueritatem testari possent; rarissimos tamen, eosdéq. imbecillimos quosq. fore, ait, quibus Deus ob innocentiam; hostis verò ob contẽptum, parcẽdum esse ducat. Perstitit autem Vates in accepta semel leonis translatione: Sicut enim id animal famem suam primùm corde & visceribus, deinde aliorum etiam membrorum carne explet; siquid verò saturo relinquitur, id aut tibiæ, aut extremæ auriculæ cartilago est, quæ neq. carnis vsu, neque sanguinis gustu iuuare comedentem possunt. Atque huiusmodi reliquiæ à pastore inuentæ, ad gregis dominum deferri consueuerunt, ex quibus legitimũ raptus iudicium fiat, sicut scriptum est: Si comesta bestia, deferat ad eum rapturam, & Exod.22. non restituet, ita etiam Deus in toto Samariæ corpore, quæ omnium Israëliticarum vr- » bium postrema hostilem famem explebit, vnum atq. alterum à cæde eruẽdos curabit, eosque aut diuturnis morbis affectos, aut longa valetudine debilitatos, qui in lectis iam diu sint, & præ macie atque solitudine sese ab angulo lecti mouere & reuoluere non possint, nec ab altera sponda in alteram conuertere. *Damasci grabato.* Aliud latinum vulgatæ versionis exemplar habet *Damasco grabati*. Non vrbem hoc loco nomen *Damasci* significat, sed grabati partẽ, in qua moueri & reuolui is qui cubat potest. Vox enim deriuata est à verbo Massag, quod moueri & agitari significat: ex qua significatione nos cunę genus fuisse putamus, longo & diuturno morbo laborantibus ægrotis olim factitatũ; in qua sibi ipsis exercitationẽ & somnum, motioni principio leniter dato, procurare possint. Itaque lectum pensilem, aut cunæ genus interpretamur: quo tropo non nisi debilissimos quosque, & bello ineptissimos, nullique vsui hostibus, si caperentur, futuros significauit. hos velut extremam & ignobilissimam eius populi partem, ab hoste relinquendos ait. Hi autem quibus in Samaria parcẽdum erat, pars fuêre eorum septem milliũ, quos Deus sibi relinquendos prædixerat Heliæ, quòd genua ante Baal non curuauissent. Non esse autem idem nomen Damasci vrbis, atque hoc quod in hoc loco legimus, ijs quidem qui Hebraicè sciunt, exploratũ est. Namque Damascus vrbs habet *sciboleth* punctum in littera Sin: hoc verò Damascus habet *sibolet*; diuisaque omnino alterius ab altero pronũtiatio est; vt ex sacrorum etiam librorum narrationibus constat.

Audite & contestamini in domo Iacob dicit Dominus Deus exercituum; quia in die cùm visitare cœpero præuaricationes Israël super eum, visitabo & super altaria Bethel. Et amputabuntur cornua altaris, & cadent in terram.

OMNIVM scelerum culpas merito supplicio expiandas esse prædicit vates; quo diuini iudicij æquitas integritasque probetur. Namque vt nullum Deo ab hominibus admissum peccatum probari; sic neque impunitum euadere potest, nisi legitima pœnitentia, deprecationeque cautum oportune fuerit. Contigit autem aliquádo multa hominum delicta à Deo diutius sustineri atque dissimulari; non quidẽ quòd eiusmodi res aut Exod. probetur, aut quasi leuis negligatur; quoniá nõ Deus volens iniquitatẽ ille est: sed quòd Psal. 5. lenta ira diuinus spiritus sit, atque ad expectandam ignoscendi causa pœnitentiã, quàm Ioel. 2. ad repetendas festinanter pœnas, multo procliuior, sicut scriptum est: Dissimulans peccata hominum propter pœnitentiam. & illud: Quia benignus & misericors est, patiens, & multæ misericordiæ, & præstabilis super malitia. Verùm enimuerò cùm præfixum diuino consilio expectationis præterijt tempus, tunc se maturo iam & grauissimo supplicio illato non negligentem fuisse, Deus ostendit, atque antiquorum, nouorumq́ue simul scelerum repetitis pœnis seuerum atque integerrimum iudicem probat, sicut scriptum Psal. 49. est: Hæc fecisti & tacui, existimasti iniquè quod ero similis tui; arguam te, & ordinabo contra faciem tuam: Adde etiam quædam scelera esse, quæ quamuis turpissima grauissimaque natura sint, dissimulari tamen diutius, atque diuinam patientiam longius tentare solent; cuius generis est idolorum cultus, atque ea fere omnia quæ sacram Dei maiestatem lædunt; vt impietas auguriorum, incantationúque studium, hæreses, blasphemiæ in Deum, ceremoniarum, legitimorumq́ue sacrorum prophanationes, & quæcunque huiusmodi censentur. admiranda enim Dei in his omnibus, quæ ad se proprius pertinẽt, criminibus, iniuriisq. ferendis patientia; admiranda pœnitentiæ spectatio est. Quæ verò in hominum societate, fide, atq. iustitia violanda versantur scelera, ea iudicium, suppliciumq́ue maturare, ac nescio quo modo efficacissimis clamoribus diuinum animũ ad Gen. 4. vltionem solicitare solent, sicut scriptum est: Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Nunc igitur maledictus eris, &c. Verùm enimuero si prioris illius generis sua natura grauissimis criminibus horum etiam alterius generis quidam quasi cumulus accedat, ea res impositum Deo onus adeo auget, vt abiiciendũ celerrimè esse iudicetur. atq. Isai. 1. hoc totum argumentum duobus illis aut tribus apud Isaiá versibus explicatur: Ne offeratis frustra sacrificium: incẽsum abominatio est mihi. Neomenia, & sabbathum, & festiuitates alias non feram: iniqui sunt cœtus vestri, Calendas vestras, & solennitates vestras odiuit anima mea, facta sunt mihi molesta, laboraui sustinens. Hactenus prophanatæ religionis causa dicta à Deo apud Isaiam est: sequenti autem carmine, fidei, iustitiæque violatæ crimen infertur, atque ob eam rem frustra ipsis supplicium deprecari ostenditur: Et cùm extenderitis, inquit, manus vestras, auertam oculos meos à vobis, & cum multiplicaueritis orationem, non exandiam; manus enim vestræ sanguine plenæ sunt. Igitur hoc idem argumentum à vate nostro hoc in loco tractatur. Namq́ue Israëlitas iniuriarũ accersitos, & damnatos, tandemq́ue ad supplicium producendos, aliorum etiam impietatis & superstitionis scelerum pœnas daturos esse, ait: Quamuis enim vano, alienoque cultui diu operam dantes, impunitate hactenus vsi fuerint; tamen ea res diuiuinam potius patientiam, quàm facti probationem arguebat. Nunc verò cùm quarti etiam flagitij pœnas dederint, simul etiam & primi, secundi, ac tertij, atque propterea grauissimas dabunt. Ne vero huic rei aliquo modo inficias iri possit, certis signis & coniecturis diuinum de ea re consilium atq. iudiciũ edendũ esse ait: Nam quo tempore Deus in Israëlitas animaduertendũ curauerit, eodem etiá tempore Bethelici templi aras funestádas, altariaq. ipsa euertenda hostibus committet, vt præsentibus hominibus testimonium, futuris verò seculis monimentum sit, eas aras, totumq́ue illum cultum execrationi esse deuinctum. Quæ res vt certo, constanti, & diuinæ prudentiæ pleno consilio, ac non casu gesta esse videatur, futurũ esse vt omnes singulorum altarium anguli exscindantur. Quoniá sacrorum altarium pręcipuæ, augustissimæq. partes anguli sunt, quibus tota arę figura terminatur, atque binaquæq. latera altaris non sine mysterio vtrinq. cómittuntur: ob eamq. rẽ

præcipuè

præcipuè illa pars cæsarum victimarum cruore, & cùm initiarentur ipsa, & cùm immolandis hostijs frequentarentur, imbui consueuerat. Igitur per vates, piosq. homines publicè proclamari iubet Deus, & præteritorum & recentium criminum à Deo iudicium edi, eorumque eodem tempore pœnis inflictis, suppliciisque sumptis sententiam probari: cuius rei argumentum erit nefariorum altarium, & locorum, in quibus illa perpetrata sunt, excisio & ruina. eam autem certo modo, & execrationi idoneo Deus curabit edendam, vt non tota altaria cum templo, velut hostili quadam temeritate, euertantur, sed ipsa omnium altarium cornua, in quibus præcipua sanctitudinis ratio esse putaretur, consultò petita excindantur. Vt proditorum domus & loca, vnà etiam cum ipsis proditoribus, in æterni opprobrij monimētum, publicari, & solo æquari solent: ita etiam Dominus Deus exercituum, quo die in Iacob proditæ fidei facinora animaduertet, eodem etiam die & in Bethel altaria, in quibus commenta scelera admittebantur, nouaque etiam cōcipiebantur, excinderet. In eo enim loco celeberrimo cōuentu impiè atq. nefariè agebatur, ibidē fides ac religio diuina polluebatur. Vt igitur olim vani cultus, atq. à Deo execrati signum, altaris scissio, & cineris dissipatio, fuerat à 1.Reg.13. vate datum; sic nunc certum ab Amoso signum publico testimonio confirmatum præscribitur, quòd singulorum altariū (nam plures iam aras hominū superstitio cōstruxerat) omnes anguli excindendi, inq. terrā deijciendi sint. Verba ipsa breuiter expendamus. Cùm Iacob nomen vates appellant, priuati adhuc Iacob, & fœdus cum Deo ineuntis meminisse oportet. cùm verò Israëlis appellationē vsurpant, eundem hominem fœdere iam inito, diuinis beneficijs ornatum honoribus auctum intelligunt, officijque faciendi admonent, aut proditi accusant. atque adeò hanc Theologis viris vtriusq. nominis rationem obseruari esse operæpretiū est, sicut scriptū est: Docere Iacob fœdus, & in lege sua Eccle.45. lucē dare Israël. Ita alterum nomen, & alterum, diuersum, non eundem eiusdem gentis ordinem significat. Atque hoc in loco Israël de officij proditi causa appellatur, atque ob eam rem dicitur *Præuaricationes*, quod nomen, iuris ab inferiore per summum nefas violati, rationem habet: Namq. Hebraicè PESSAGH, legitur, de quo iam est à nobis aliàs dictum. פשע Illa porrò appellatio Dei exercituum, cùm de paranda à Deo vltione sermo est, vsurpari à vatibus atq. ab alijs sacris scriptoribus solet, vt: Propter hoc ait Dominus exercituū Deus Israël: Heu cōsolabor super hostibus meis, & vindicabor de inimicis meis. Isai.1. Sed vt hæc omnia persequi longū est, sic & omnino prætermittere fuerit incōmodum. Quoniā autem non solùm præsentium iniuriarum culpæ, sed veteris etiam violatæ fidei præuaricationes, & scelera animaduertenda in Israële à Deo eadem opera erāt: & in his sceleribus puniendis, non solùm familiæ ipsæ proditorum ac sceleratorum hominum, quicunq. consilij & facinoris participes fuerint, perdi, atque extingui; sed domus etiā ipsæ, publica quoq. ac priuata loca, in quibus hæc excogitata, acta, atq. exercita fuerunt, dirui atque euerti solent. Hanc eandem in supplicio sumēdo rationē sequuturū se Deus ait. Primum publicus atq. cōmunis omnium locus Bethel; deinde quæ his dignitate & frequentia secundæ sunt regum atq. principum ædes: tum porrò & priuatorum hominum plurimæ domus; vt quisq. maiori culpa notatus fuerit, diruantur: eaque res perpetuam & sceleris & supplicij memoriam conseruet.

Et percutiam domum hyemalem cum domo æstiua: Et peribunt domus eburneæ, & dissipabuntur ædes multæ, dicit Dominus.

ET regiarum opum, & principum magnificentiæ, atque exquisitæ architecturæ est, commodissimas ad habitandum pro anni temporum rationibus ædes fabricare: atq. hoc genus in delicijs Asiaticos olim reges imprimis habuisse, multis vtriusque partis scriptorum lectionibus compertum est, sicut scriptum: Et rex sedebat in domo hyemali in mense nono. Hier.36. Et de Ægla rege Moab etiam legimus: & is sedebat in æstiuo cœnaculo solus. Iudic.3. Totum hoc genus Persicos apparatus Græci & Latini auctores nominant. Vsque adeo autem in his rebus aucta luxuria est, vt commoditate non contenti, Horat.li.1. od.vlt. pulchritudini etiam studentes, exquisitis, & pretiosissimis materijs longè conportatis ædes construerent, quibus dominorum diuitiæ atque opes ostentarentur.

Igitur

Igitur relictis cedris & cupressis, aliaque omni satis alioqui apta, grata, æternaque materia, quòd ea etiam inferioris ordinis hominibus suppetere posset, ebore vti cœptum est, atque ex pretioso, minus tamen natura sua commodo, elephantis dente, admirabile tabularum & trabium opus arte concinnari. huiusmodi domum ab Achabo superstitionis cultore rege ædificatam fuisse, memoriæ proditum est. In ijs ergo magnificẽtissimis, & delitiosissimis ædibus commodissimè & suauissimè habitantes, illa præcipuè curabãt & agebant, quæ otiosi, & voluptate diffluentes homines commentari, tractareque solẽt; in quibus rebus superstitio est, sicut scriptum est: Incrassatus est dilectus, & recalcitrauit: incrassatus, impinguatus, & dilatatus dereliquit Deum factorem suum, & recessit à Deo salutari suo: noui recentesque venerunt, &c. Qui architecturæ peritiam assecuti sunt, nostram etiam in hoc loco de diuinis scripturis sententiam facilè probabũt: nempe nullã esse disciplinam, cuius optimæ & maximę rationes diuinis in libris non contineantur. Triplex Architecti finis, & in agendo intentio est; vtilitas, commoditas, & pulchritudo: quæ omnia in hoc loco apertè sunt à vate indicata. Communem igitur totius populi, celeberrimumque conuentum, Bethel; deinde regias ipsas, principumque domos; ita vt nulli, aut propter artis, aut propter materiæ pulchritudinem, & magnificentiam parcatur, aliorum etiam priuatorum ædificiorum plurima diruenda esse, diuina decreuerat sententia. neque verò hostium solùm voluntate, qui pulchritudine, specie & arte, atque materia fortasse moti, clementes esse potuissent, sed ex diuini consilij sententia curandum, faciendumque erat. Namque rex proditorum res omnes perosas habet; quoque maiores, magnificentioresque sunt, eò vehementius perdendas curat, ne vllum nisi ad infamiam vestigium relinqui sinit. *Dicit Dominus*. Stabit sententia. Atque hactenus vaticinij primi explicatio est.

1.Reg.22.

Deut.32.

SECVNDI VATICINII ARGVMENTVM.

ACCVSAVERAT *Vates Israëlitas in primo suo vaticinio; eodemque in crimine Iudæos etiam inuoluerat: atque ea quidem prima fuerat actio, qua vtrumque populum eodem superstitionis scelere contaminatum ostendens, eidem vltimi supplicij genere destinauerat. Nunc verò in hac secunda actione contra vtrumque populum seorsum, & Ephraitas videlicet, & Iudæos, causam dicit; grauiq. rerum partitione vsus, alia etiam superioribus criminibus crimina accumulat; eademque tum rerum, & personarum, tum consiliorum circunstantijs amplificat. Primò enim loco Samaritanas feminas accusat, quòd illarum consilio, & hortatu, magnæ tenuioris fortunæ hominibus iniuriæ, atque damna fiant; quas grauibus ob eam rem pœnis, captiuitate videlicet publica, & turpissima, mulctandas esse prædicit. Deinde in harum inuehitur viros, quòd non solùm feminarum impulsu ad iniuriam faciẽdam sese dimiserint, sed vltro etiam à Deo suo ad vanum superstitionis studium transtulerint. Vtque pauperum rebus, per summam iniuriam fraudatis, ad feminarum luxum abutebantur, ita debitis Deo honoribus, & sacrificijs, ad vanos deos colendos vnà cum suis feminis nefariè fuissent abusi. Quintuplici autẽ propterea pœna mulctandos præcinit, fame videlicet, tribus de causis sese consequentibus, oborta; tum quod hostis in agros populabundus impetum facturus esset; tum quòd oportunæ pluuiæ cælitus negandæ; tum etiam quòd locusta immissa, perdendæ segetes essent: Quartum verò pœnæ genus pestem: quintum autẽ cruentum bellum denuntiat; quo bello illorum res vexandæ, atque vehementer affligendæ deterendæque, non tamen funditus euertendæ forent. Atque hæc omnia & denuntiata & prædicta, tamen ab illis contempta esse intelligens, acerbo dolore affectus, atque ardentissimo pietatis studio incensus, miserabiles illis decantat elegos, grauissimoque luctu extremam totius Israëlis miseriam, cladem que denuntiat: ad quam porrò deprecandam omni eos cura, omnique diligentia adhortari non desistit; atque vtriusque partis ad eam rem comparatione facta, Dei videlicet, atque aliorum qui pro dijs colerentur, docet hos nihil præstare posse cultos, nihil nocere neglectos. Contra verò Deum summæ esse virtutis, & infinitæ etiam potentiæ, qui omnium rerum vim, naturamque, sua voluntate creauerit, & imperio moderetur: itaque & luce eos perfundere, & cõtrà, nisi resipiscant, tenebris & misera calamitate inuoluere possit, acerboque ac diuturno luctu afficere; vt totis Samariæ vijs & triuijs nihil nisi quæstus & eiulatio audiatur.*

Hæc vbi aduersus Ephraitas perorata sunt, ad Iudæos sermo conuertitur; à quibus, inuidiæ & obtrectationis causa, Israëlitarum calamitas vehementi studio expectabatur: eosque non minus Deo inuisos esse affirmat, quorum nulla iam grata, acceptaque sacrificia sunt: Neque enim vlla cæsarum hostiarum frequentia grata esse potest, vbi iudicium, misericordia, & iustitia, totum denique officium desideratur.

vbi cum

vbi cum Dei cultu vanorum etiam Deorum cultus coniungendus esse creditur. Quamobrem eosdem vltra Damascum, Babylonem vsque abducendos esse ait; quosdam etiam ex illis inter Palæstinos, & Ammonitas esse dispergendos, quod contra omnem eorum expectationem & sententiam erat, qui præsentium rerum voluptate & vsu decepti, futuris malis neque prospexerint, neque per vates prænuntiatis, animum auerterint: quamobrem pestem sibi, bellumque paratum experiantur necesse est. Tandem autem vtriusque populi coniungenda causa, orationem suam vates absoluit.

CAPVT IIII.

AVDITE *verbum hoc vaccæ pingues, quæ estis in monte Samariæ, quæ calumniam facitis egenis, & confringitis pauperes: quæ dicitis dominis vestris afferte, & bibemus, &c.*

PERORATA in genere iam Israëlitarum crimina, nunc deinceps in actione hac partitur & distribuit Vates, atque vnamquamque partem suis personis diligentiori iudiciorum forma refert: aliæ enim in eodem crimine alijs rationibus accersiri & possunt & debent. Nam quidam sceleris auctores; quidam mali consilij ministri; quidam etiam tutores, propugnatoresque se præbent. Huiusmodi igitur rationes Amos, qui Dei causam agit, hoc in loco persequitur; atque grauissimam illam culpam attribuit feminis Israëliticis, tanquam primis auctoribus, quarum impulsu commissa ea fuerit. Deinde & in viros ipsos inuehitur, qui harum dicto & studio morem gesserint, & hoc antiquis idolatriæ sceleribus etiam tanquam cumulum addiderint: ita neminem qui culpa communicauerit, aut criminis, aut pœnæ expertem fore, diuino decretum iudicio est. Aptissima verò similitudine mulieres illas Israëlitarum Principum & magistratuum vxores, vaccas appellat, easque pingues, siue Bassanitides cognominat, tum naturam, tum rationem dicendi antiquam, & elegantem sequutus: Namque in boum genere vaccæ natura inferiores, imbecillioresque sunt, & ad procreandam sobolem magis quàm ad aratri, currúsue laborem comparatæ; & qui magna armenta possident, hanc rationem plerumque sequuntur, vt maribus ad rusticas operas productis, feminis ad prolem sufficiendam indulgeant. Illæ verò vbi pinguiores factæ sunt, & petulantius agere, & cornu etiam petere, & mares afficere, sibique præter omnes alias animantes allicere consueuerunt. Atque adeo hanc rem, & à scriptoribus traditam, nos ipsi, quòd rei rusticæ studiosi semper fuerimus, sæpe obseruauimus: hæ taurorum pugnas arbitræ spectant, victoremque libentius sequuntur, & nescio quomodo ad muliebre ingenium propius quàm cæteræ in animantibus femellæ accedunt. Quæ verò ex hoc genere pauperiores dominos sortitæ sunt, & fœtibus pariundis alendisque, & arationibus addictæ, confractiore animo, & corpore tenuiore atque imbecilliore sunt, tantumque aut herbis, aut fœno, dum otium suppetit, saturæ esse desiderant: ergo & mansuetiores multo sunt, & minus etiam quàm aliæ lasciuiunt. Et quis hoc in muliebri sexu ingenium non facile agnoscat? Namq. id genus tenuioris fortunæ, & durioris, parciorisque vitæ viris addictũ, modestiam, pudicitiam melius colit, præcipuamque in alenda familia, liberisque educandis curam ponit. Contra verò si melioris conditionis & fortunæ viros nanciscatur, animum ab omni alia re ad luxus, & cultus, atque deliciarum studium traducunt, (mulierem fortem semper excipimus, nec Sarras, aut Rebeccas, sed Hæuæ imitatrices, Iezabeles & Attalias in has partes vocamus) imperant primum istæ viris suis; deinde & alijs omnibus inferioribus hominibus virorum suorum opera, & obsequio, atque indulgentia sunt infestissimæ: Namque cùm omnis earum cogitatio ad voluptatis studium intenta sit, cui nullum modum, & ob naturalem stultitiam, & ob ipsarum inter se de fastu & luxu contentionem atque æmulationem, statuere ipsæ nouerunt, fit vt nihil satis domi esse possit, alienaque appetenda, & per summam etiam iniuriam inuadenda sint; id quòd cùm per se ipsæ præstare nequeunt, maritorum opera efficiunt, quos sibi obsequentissimos, aut blandis & mollibus artibus, aut summa etiam importunitate reddiderunt. Itaque varijs miserorum, reorum, clientum, consultorum, aut alijs rationibus oppressorum hominum spolijs, harum refertæ domus sunt,

sunt, & suppellectili aurea, argentea, muliebri etiam ornatu ad fastidium vsque profluentes. Namq. & vestium his, stolarum, ac pallarum nullus modus, nullus certus est numerus: nouis enim & quotidie recentibus materiæ & artis excogitationibus veteres presentibus cedunt, antiquiores improbantur, & futuræ etiã expectantur. Atque ita nil satis rapinæ esse potest, quod huiusmodi harpyarum articulos expleat. Non inconcinnè ergo feminei ingenij, totiusque naturæ vaccæ imagines & quasi quædam simulachra sunt: neque tantùm ab Amoso pastore effictæ, sed ab alijs etiam antiquissimis scriptoribus Pind.pyth. od.4. expressæ sunt. Namque Iason apud Pindarum sese ex eadem vacca prognatum, ex qua Creteus, & Salmoneus nati fuerant, affirmat. Igitur mulieres luxuriæ & petulantiæ matres, ditissimas quasque, & potentissimas feminas Samariæ ciuitatis totius regni principis, cui alia omnia oppida tributaria essent, vaccas Bassan Vates nominat. vt enim Bassan pastionum magnitudine & fertilitate, præter omnia alia totius regionis loca, nobilis, armenta alebat pinguissima, sicut scriptum est: Reducam Israël ad habitaculum suum & pascetur Carmelus & Basan. Est autẽ hoc Metonymiæ genus, cùm vocabulum non propriè, sed propter præcipuã quandam rationẽ vsurpatur. Sic Arabã pro pastore Isaias dixit: Isai.13. Horat. Saty. 2.li.2. sic, *aper vmber*, Latinus dixit poeta. Vetus autem interpres nomen Bassan nõ ex loci nota, sed ex significationis rationibus reddidit, *Vaccæ pingues quæ habitatis in monte Samariæ.* Montana loca, si modò fertile solum sortita sunt, ob aquarum & arborum etiam rusticarum copiam, alendis bobus cõmodiora habentur: id enim animal & fœno, ac herbis, arborũ frondibus libenter pascitur: montes autem & æstate herbas, & hyeme frondes suppeditant. atque hæc res Bassan montem imprimis commendat; in quo præter pastionum fertilitatem, ingens generosissimarum quercuum, vt apud Isaiam legimus, copia est. Sunt etiam quæ in montibus crescunt animalia, natura feriora, ac robustiora: vt etiam mon- Isai.13. tani homines. Ob eam rem non solùm dixit, quæ habitatis in Samaria, sed in monte Samariæ: vt mulierum ingenium delicijs diffluens, in regia ciuitate educatum, petulãtius ostenderet, & impotentioris sæuitiæ nota inureret. Atque his moribus idonea verba adiunxit: [*Quæ calumniam facitis egenis, & confringitis pauperes.*] Hebraica verba sonant, opprimere tenues, & conterere egenos. Neque enim vaccæ ferociores factæ quos petierint, ventilare vt tauri; sed prosternere, & conculcare consueuerunt. Calumniam autem & oppressionem fraude aut vi factam tenuioris fortunę hominibus, qui obsistere nequeant, hac translatione significat; eamq. præsentibus verbis declarat. [*Quæ dicitis dominis vestris afferte & bibemus.*] Namq. illæ impulsu, hortatuq. suo, & assidua efflagitatione auctores viris suis sunt, vt pauperiores opprimant homines, *Nec per conuentus, & cuncta per* Iuuen.saty.8. *oppida curuis Vnguibus ire parat nummos raptura Celæno.* *Dicitis*: Femineam „ orationem hoc verbo significat, ex cogitatione, & libidinoso illarum consilio profectam: „ nam dicere apud Hebræos iubere est, vt: Ipse dixit & facta sunt: ita illæ, vbi iam sibi viros suos blandis, aut etiam importunis deuinxerint moribus, cupiditatibus obtemperare cogunt: quod imperatiui verbi inductione Vates eleganter exprimit. *Afferte & bibemus:* Hebraicè in singulari *Affer*; ea vox vehementius imperiũ indicat. *Dominis vestris.* Armentorum possessores domini vocantur: hi sobolis procreandæ, reique augendæ causa, vaccis nimium etiam indulgent; ita viri feminis ex quibus liberos suscipiũt, nimium etiam obtemperare solent. Namque illæ ob eam rem quòd vtero gestant, quòd lactè infantes alãt, nihil nõ sibi licere putant. Dicitis ergo tauris vestris *Affer & bibemus.* Ambo simul verba parandarum rerum rationem malam, & turpem vsum significant; Non enim dicunt quære; sed affer. Illud enim rationem, moramque aliquam cogitandi, & inueniendi commoditatem, indulgere posset; hoc non possit, semper auferre iubent, vnde auferri possit, nõ laborant; tantũ vt afferat imperant. Neque volunt domũ aut quæstu, aut præda, aut spolijs vacuos redisse vnquam, sed vt rem facias, si possis rectè; si non, quocunque modo rem. Coguntur ergo viri domini stupidissimi auaris & libidinosis vxoribus parère, nisi iratis sibi, semperque infensis vti maluerint. Illis autem vt nihil vnquam ad libidinẽ, fastum, cupiditatemque explendam satis est, sic nunquam illud verbum intermittitur *Affer.* Ea verò quæ afferri sibi iubent, non ad necessarios vitæ vsus, quibus quiduis satis esse possit, sed ad delicias, ad voluptatem, eamque non simplicem vnius hominis, cui multa etiam non sufficiant, sed totius familiæ, ac aliorum etiam quibuscum luxuriæ societas & cõmunicatio est. *Et bibemus.* Sicut vno vini vocabulo omnem luxuriã contineri, Ephe.5. sic bi-

sic bibendi verbo omnem voluptatis vsum,& sacri,& prophani auctores significarũt. vt: Ephe. 5. Isai. 5. væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam, & potandum vsque ad vesperam. [Et illud: *Nunc est bibendum, nunc pede libero pulsanda tellus, &c.*] Horat. lib. 1. Omnium igitur voluptatum & deliciarum flagrans & assiduum studium, vox *bibemus* in futuro dicta significat: Namque eo verborum tempore assiduitatem in Hebraico sermone indicari, sæpe aliàs diximus. Itaque illa maxima cura istis nostris principibus, & ditissimis mulieribus est, illud tantum negotium viris suis dandi cogitatio, scilicet, vt pauperiores & tenuiores hominum familias suis redditibus & diuitijs alant, tueantur, auctoritateque defendant, vel potius vi opprimant, superbia & inhumanitate pessundent, calumnia, & malitiosa iuris interpretatione defraudent, exhaustisque per summam iniuriam, rebus omnibus spolient: & duobus quidem tantùm verbis auaritia & luxuria iniuriam omnem, earumque causas amplexus est vates: Ex feminarum namque consuetudine, luxuries plerumque in vrbe creatur; ex luxuria, auaritia, ex auaritia, erumpit audacia. Atque hunc locum sic Chaldaicè legimus: *Regna, & expoliabimus.* Pulcherrimè profectò interpres ille rem nihil à vatis sententia alienam expressit: quo videlicet consilio feminæ viros suos ad ambiendos magistratus impellant, vt scilicet per regnandi potentiam aliena appetere atque auferre impunè possint. Huiusmodi verò flagitia, & luxuriosa auaritiæ crimina natura sua grauissima, cùm vehementer diuinam maiestatem offendant, grauissimos habere solent pœnarum exitus, atque ijs simillimos, quos statim minatur Deus:

Iurauit Dominus Deus in sancto suo, quia ecce dies venient super vos: & leuabunt vos in contis, & reliquias vestras in ollis feruentibus.

CERTISSIMAM sententiam diuinum iuramentum arguit, & rem vt consilio deliberatam, sic etiam iurisiurandi sanctitate confirmatam: [*In sancto suo:*] Idem est ac si diceret: *in sanctitate sua*: Namque Hebraicè sic est. Sanctitas autem eximiam quandam rationem ab omni vulgari re alienam significat; qua Deus omnibus alijs rebus infinita præstat virtute; vt iustitia, sapientia, misericordia, & alijs maximarum virtutum generibus; ad quæ genera etiam dictorum, conuentorumque constantia & veritas pertinet. Ex quo fit vt cùm præstantissimum aliquod harum virtutum exemplum Deus ediderit, sanctificari in sacro sermone dicatur; hoc est, suam maximam præstantiam, amplitudinemque testari. Atque huius sententiæ multa à nobis loca in sacris literis notari posserit, vt: in exitu Israël de Ægypto domus Iacob de populo barbaro, Psal. facta est Iudæa sanctificatio eius, Israël potestas eius. hoc exemplum virtutis & misericordiæ suæ Deus edidit: iustitiæ autem & seueritatis illud Nadab, & Abiud igne cælitus tactis, sicut scriptum est: hoc est quod loquutus est Dominus, sanctificabor in ijs qui approximant mihi. Huiusmodi igitur exemplum quo se sanctificet, seuerumque & integerrimum iudicem, nec non maximi atque constantissimi consilij esse testetur, editurum se iurat Deus. Itaque iusiurandum hoc ad officij diuini maiestatem auctoritatemq. pertinet, ac si dicat: & fuerim ego ipse meæ amplissimæ dignitatis immemor, & prophanator, nisi hæc quæ modò comminatus proponam, propediem re ipsa præstitero. Sic Reges coronæ suæ iusiurandum in grauissimis rebus interponere consueuere. Alia verò ratio est cùm Deus per semetipsum iurat; cui quidem explicandæ minimè hoc in loco vacamus. [*Quia ecce dies venient super vos.*] Nihil est quod homines de mentis statu grauius deturbet, quàm humanarum rerum ex sententia successus: Sæpe enim vsu venire videmus, vt qui præsentium rerum prosperitate, vitæq. commoditate vtuntur, ebrietate & dementia deprauati, neque præteritorum recordentur, neque futuris vnquam rebus cauendum sibi esse arbitrentur; atque ita secundis rebus, & præsenti tranquillitati fidant, ac si in ipso iam portu constituti nullam tempestatis mutationem pertimescerent. qua quidem in re similes omnino beluis sese exhibent, quibus præsentium temporum tantùm vsus, nulla futurorum cogitatio, nulla prouidentia est, sicut scriptum est: Homo cùm in honore esset, non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis. huiusmodi autem hominibus quo mi-

nus credita, atque expectata periculi tempeſtas fuit, eo grauius cùm fuerit oblata, ſentitur, & capiendi conſilij tempus, locumque omnem occupat. Huius generis exitum feminarum Iſraëlitidum delicijs, & ſtultitiæ prædicit vates: venturos videlicet eſſe dies iis quos agunt lætiſſimos omnino diſſimiles, ſuper eas autem, ait, vt imparatas, nihilque tale cogitantes, ſubitò oppreſſuram procellam ſignificet: non enim penè paulatim ſecutura illas, ſed repente inuaſura calamitas fuerat. Aſſyriorum namque Rex bellum ſecuriſſimis Iſraëlitis attulit: quis autem eos exitus maneret? nimirum præſentibus omnino delicijs, mollitudinique vitæ contrarius. atque eo grauior, quo magis à conſuetudine eſſet alienus. [*Leuabunt*, inquit, *vos in contis, & reliquias veſtras in ollis feruentibus.*] Niſi nobis Hebraica veritas, vnde primum verborum ratio petatur, præſto eſſet; huiuſmodi hoc loco ſententiæ ratio reddi poſſet: vaccarum carnes in vectibus eſſe aſportandas; minoribus verò carnium portionibus paratas forè ollas, per milites iter agentes in coquendis: quando huiuſmodi interpretatio magis cum vaccarum ſimilitudine conuenire videretur, quàm aliæ, quæ plures huius loci ſunt; quanquam neque illa quidem cum re ipſa aptè cohærere potuiſſet. Omnes enim huiuſmodi rationes vaccas illas à militibus occidendas & dilaniandas, atque earum carnes aſportandas fuiſſe arguerent. nihil verò tale accidiſſe legimus, ſed viuentes feminas, cum iis qui ex bello reliqui fuerant viris, captiuas abductas eſſe. Ergo vaticiniorum rationem & ſententiam à rei ipſius veritate ad aliam cogitationem atque ſenſum commentando transferre, religio eſt: Quam quidem ob rem locum ipſum, vt Hebraicè eſt, diligenter expendentes, ſic reddimus: [*Et auferet vos in frigoribus: & nouiſſima veſtra in ollis piſcium.* Atque hæc aptiſſima quidem, facileque cohærens cum re ipſa ſententia eſt; nihilque à vaccarum pinguium ſimilitudine diſſentit: Namque in ſuperioribus, dum feminarum delicias & luxuriem deſcriberet Vates, vaccas Baſſan pingues in Samariæ montibus habitantes appellauit: deinde à ſimilitudine ad rem ipſam rediit, & earum ſtudium omne indicauit, & orationem retulit. Afferte & bibamus. Atque hoc modo mulieres illas eſſe delicatiſſimas, quibus votorum omnium ſumma in voluptate poſita eſſet, declarauit. Iam verò quàm graues illis ob eam rem ſubeundæ miſeriæ ſunt, ex comparatione docet: captiuas enim illas, atque longè à patria abducendas fore prædicit. ex qua re duo grauiſſima ſibi delicatiſſimis incommoda conſequantur neceſſe eſt; alterum viarum, itinerumque labores erunt; alterum, victus ratio ab illis deliciis & voluptatibus longè aliena: Nam quæ in amœniſſimis Samariæ montibus delicatè & molliter viuentes, temperato & ſalubri cęlo fruebantur, nunc deinceps in varias regiones abductæ, grauiſſimos viarum labores, & temporum iniurias, maximè frigorum hyemiſq. vim pinguibus & mollibus vehementer inimicam, perferre cogentur; atque horum laborum & perferendarum finis miſeriarum nihilo fuerit aut gratior aut felicior, quippe quas vt vitæ atque fortunæ infima condicio, ſic etiam victus manet ſordidiſſimus: vbi enim à dominis ſatis in diurno opere faciendo exercitæ fuerint, tandem non ornatis apparatiſque conuiuiis, ſed piſcium ollis viliſſimo & grauiſsimo omnium cibo famem pellent: neque verò piſcibus aut generoſis, aut ſuaui aliquo condimenti modo paratis, ſed viliſſimis, & in olla temerè atque incultè etiam elixis, qualibus ſeruorum ergaſtula paſci conſueuerunt, eas vſuras eſſe affirmat. Atque ob eam rem & piſces, non vt Latinè ſonat, in plurali numero, & maſculino genere; ſed feminino, & ſingulari dixit. hanc adeo rem Hiſpanus ſermo exprimere apte valet, hoc modo: *Y vueſtro paradero en ollas de peſcado.* Nouiſſima, inquit, veſtra; hoc eſt, omnium laborum recreatio, & votorum ſumma piſcis olla tandem erit, quali victu ſerui vtuntur, & quali etiam Iſraëlitæ, dum in ergaſtulo apud Ægyptios eſſent, vtebantur, ſicut ſcriptum eſt: Recordamur piſ-
Num.11. „ cium quos comedebamus in Ægypto gratis. Gratis inquiunt, eo quòd viliſſimis, & abiectiſſimis, atque nullius pretij vti conſueuiſſent. Huiuſmodi ergo tandem vitam & victum ab Iſraëliticis feminis colendá eſſe vates prædicit: qua oratione miſeram illis & laborioſam captiuitatem denuntiat, qualem antea neque timuerint, neque oblatam ob diuerſum anteactæ vitæ vſum tolerare, niſi grauiſſimè, & iniquo animo, queant. Atque hi loci qui à Vate noſtro in prædicenda Samaritidis feminis ſeruitutis miſeria

ex

ex comparatione tractantur, oportunè etiam ab alijs vatibus in eadem sentētia occupari solent. Nam & Hieremias sic: Descende de gloria, & sede in siti, habitatio filiæ Dibon. Hier.48. Et Ezechiel: hæc dicit Dominus, & comedent filij Israël panem pollutum inter gentes Ezech.4. ad quas eijciam eos. Et Oseas: Et in Assyrijs, inquit, pollutum comedent. De viarum verò difficultatibus, & durissimo à patria exilio, deque præteritæ mollitudinis recordatione sic Isaias aduersus Tyrum prædixit: Ducent eas pedes sui longè ad peregrinandū. Isa.22. Quis cogitauit hoc super Tyrum quondam coronatam? Idem etiam Babyloniorum futuram captiuitatem præcinens, hanc eandem rem plenissimè tractauit: Denuda, inquit, Isa.47. filia Babylonis, denuda turpitudinem, discoperi humerum, reuela crura, transi flumina. Et paulò inferius: Nunc audi hæc delicata habitans confidenter, &c. Igitur vtraque res ad illius summæ luxuriæ contrarium durissimum exitum pertinet: ad ignominiosam verò abductionem illud:

Et per aperturas exibitis altera contra alteram.

SVMMAM illis in ipsa calamitate solitudinē fore significat, quas olim frequentia & celebritas vehementer delectabat, quæ vt vaccarum armenta gregatim agentes, delicijs & voluptatibus diffluebant, dominisque vtebantur obsequentissimis, atque ex vrbe ad cœnas, conuiuia, in hortis, in siluis, lucisque passim & tributim celebranda magno cum apparatu prodibant, tum hominum cateruis, tum ancillarum & pedissequarum gregibus comitantibus: cuiusmodi splendida pompa diuites feminæ maximè delectantur. At verò cùm calamitas illis accesserit, omnia hæc contra experientur; non enim solum abducendas, sed singulas etiam seorsum, separatimque sine vllo honore producendas esse prædicit: Namq. domorū & vrbis mœnibus ruptis, atque vrbe expugnata, vt quæq. prima militi atque hosti domos penetranti occurret, ita sola capta abducetur, non per portam aut ædium, aut vrbis, sed per rupturas ipsas murorum; vt alia parte mater, alia filia, alia etiam soror exire coacta, alia frater productus, alia maritus abductus, desiderio, solitudine, metu atque cura distineantur: Vnaquæque enim non modò suam miseriam, sed eorum quos charissimos habuit, desiderium grauiter & iniquè feret: tum suspenso incertoque animo semper erit quid illis acciderit, nesciens; atq. in ijs cogitationibus miserrima atq. infelicissima omnia suspicari & timere cogetur. Hæc adeò ex illa superbia, ex illa pompa, ex illa rerum felicitate mutatio Samaritides vaccas manebat. *Altera contra alteram*, hoc est, singulæ per singulas aperturas: Namque Hebraicè sic est: *Vnaquæque è regione sui*. Sic in libro Iosue in eadem sententia est: Et muri Hiericho corruent, & ingredietur populus vnusquisque per locum contra quem steterit; Iosue 6. vt neque simul per portas abductæ, aliæ alias qua parte abducantur, videre possint, neque quò tandem peruenturæ sint; & an sibi iterum occurrere contingat certi aliquid sibi promittere: quàm autem acerbus hic dolor, quàm anxia solicitudo, quàm perpetua sit, vel ex ipsarum exemplo vaccarum intelligi facilè potest; quas cùm à vitulis suis, atque ab aliorum boum quibuscum pascebantur, consuetudine abductæ fuerint, magno dolore, solicitudineque affici solere, perpetuus mugitus declarat, sicut scriptum 1.Sam.6. est: Et tulerunt duas vaccas quæ lactabant vitulos, & iunxerunt ad plaustrum; vitulos autem concluserunt domi. Ibant autem in directum vaccæ per viam quæ ducit Bethsames, & itinere vno gradiebantur per gentes, & mugientes, &c. Summum ergo dolorem, maximam suorum solicitudinem, cum suarum etiam miseriarum sensu, & cum summa ignominia & dedecore subeunda illis esse ostendit Vates. Quasdam ergo, ait, ex Samaritide gente feminas abducendas sine honore esse, quæ non per domorum, aut vrbis portas, sed per oblatam primum murorum rupturam essent extrahendæ: alias verò metu perterritas, & suæ tantùm saluti consulentes, consilij, animique inopes, per domorum & murorum aperturas effugientes, neglectaque domo & familia, omnibusque alijs rebus saluti posthabitis, qua parte commodissimè possent, sese in regiam arcem summa cum trepidatione coniecturas, eam rem effugio sibi esse posse putantes. Quod in desperatis iam belli tumultibus, & hostium irruptionibus vsu venire videmus, vt imbellis ætatis & sexus turba aut ad templa, si minutoria sint, aut ad regias, numinis fidem, vel regiam protectionem, vel loci firmitudinem præsidio vitæ sibi fore sperans, c onfugiat. Consueuêre autem olim reges,

maximè verò qui Asiam incolebant, arces, regiasque suas extra vrbem secundũ muros, in commodissima tamen & tutissima loci ipsius parte ædificare; quòd eam rem ad regiæ maiestatis decus pertinere arbitrarentur, ne ipsi communi cum cæteris ciuibus portarum & murorum custodia, & clauibus ijsdem tenerentur conclusi, sed se potius, aliorũ protectores & propugnatores professi, seorsum tuto in loco collocarent, vt gregum armentorumque pastores non intra ouium caulas, sed secundum ipsas figere tentoria solent. Hunc morẽ in tota Syria & Arabia Regibus & principibus seruatum, in Aphrica, & in nostra etiam regione ab Ismaëlitis, qui hæc loca occupauêre, retentum fuisse, ipsa illorum opera, & operum quæ extant, vestigia declarant: atque etiam nonnullis in locis cuniculi, & specus visuntur ab vrbe ipsa ad arcem vsque pertinentes, per quos vtrimque in alterum locum aditus in rerũ turbatione & periculo esse posset. Ad huiusmodi aperturas & cuniculos ciuibus tantùm notos, hostibus verò ignotos, hæc etiam vatis oratio pertinet, quas à mulieribus subeundas esse prædicit, vt ad arcem confugerent: Namque per portas aut publicè effugiendi copia nulla illis tẽporibus esse posset, cùm arces clausæ, & portæ vrbium ab hostibus essent obsessæ. hoc est quod dicit:

Et proijciemini in Armon dicit Dominus.

ARMON vox hebræa est, & palatium, arcémue significat. Verbum autem *proijciemini*, Hebraicè est, *conijcietis vos*: Coniunctio verò *&* aperturarũ nomen ad hanc rem significandam, pertinere etiam facit: Namque aperturarũ nomine cuniculos illos, & specus arte apertos intelligimus. Quoniam verò harum, quæ Samaritanis feminis aduenturæ erant, calamitatum causa, non solùm iniuriarum, sed superstitionis etiam studium erat: ad quam etiam rem feminarum ingenium & animus vehementer propensus est; atq. eum errorem tueri studiosissimè solet, vt ex multis sacrorum librorum locis obseruauimus. Huius rei causa & hoc illis crimen refert, & apertissimis argumentis perorat: Namque conceptum animo scelus nulla alia re melius arguitur, quàm si operum, studiorum, actionumque erga eam rem assiduitas demonstretur. Illarum ergo feminarum, atque etiam virorum Samaritanorum in hac re flagitium, ex ipso communi omnium & perpetuo studio ostenditur; vt futuri iudicij æquitas ipsis illorum actionibus manifesta probabilisque omnibus fiat; quippe cùm in ipso scelere à quo iam sæpe deterriti fuerant, tamen occupatos atque alligatos pœna ipsa oppressura sit: Quamobrem eos vt propositi tenacissimos homines, atque studij sui vrgentissimos, ironica permissione alloquitur, tam viros quàm feminas, iubetque vt studiũ suum, quando sic stat sententia, diligenter exequantur: namque ea res certius & maturius illis exitium, vaticinij autem sui certiorem parabit euentum.

Venite ad Bethel, & impiè agite; & ad Galgalam: & multiplicate, & offerte mane victimas vestras, tribus diebus decimas vestras: Et sacrificate de fermento laudem, & vocate voluntarias oblationes; & annuntiate: sic enim voluistis filij Israël, dicit Dominus Deus.

MAXIMA hominum insania, & constans exucti semel erroris studium, affectatique sceleris exemplum hoc in loco à vate notatur & proditur: Eiusmodi enim hominum ingenium est, vt cùm à suscepta impietate & superstitione, meliori consilio ad saniorem mentem reuocari sese sentiant, tum maiori conatu atque impetu in eandem curam & cogitationem incumbant; neque sese ab eo errore deduci patiãtur, sed tanquam aspides surdæ aures suas, ne sapiente incantatione feritatem & amentiam deponere possint, obturent, atque veritati, sapientis consilij rationibus impetu & tumultu facto, obsistant; in eoque vehementius neruos omnes contendant, vnde maiorem sibi errorem, & grauius periculum creari audierint. Prædicabat Paulus apud Ephesum, atque homines ad veræ diuinitatis rationes cognoscẽdas vocabat; qui cùm intelligerẽt Dianæ numẽ illa oratione in dubiũ incertumq. reuocari, paucorum hominũ (quibus ea res in commodo esse poterat) consilio & opera effectum est, vt populari motu ac tumultu veritati obstreperetur, & Dianæ numen, & sanctitas, Ephesiorumq. celebritas, insano vulgi clamore assereretur. Huiusmodi autem insaniæ Israëlitæ à Vate notantur, quos quo maiori

Acto. 19.

vates

vates cura atque sapientiori consilio à superstitione ad sanam mentem reuocandos curarent, eo ardentioribus animis & studijs, frequentioribusque commentis, atq. assidua magis opera insaniam suam fouere, defendereque solitos ait. Quam ob rem insanabiles sese effecisse, omnemque salutis viam sibi præclusisse dicit; tantumque ex auditis vatũ orationibus euenire, vt grauiori supplicio tandẽ sese dignos reddiderint, & decantatas aduersum se prædictiones certissimas sua temeritate, & erroris pertinacia effecerint. Vtitur ergo vates permissione, non illa quidem quæ consilium, sed quæ Ironiam dicentis significet; cùm id permittitur quod minus ex dicentis sententia, magis autem ex eius ad quem sermo fit, libidine & voluntate est; sed tamen aliàs certam eius, qui dicit, rationem reddat. Cuiusmodi illud est: Lætare iuuenis in adolescentia tua. Et illud: Eccle.11.

I nunc, & ventis animam committe. Concedit ergo illis interim vt studijs & consilijs suis eo studiosius vtātur, quo diligentius à vatibus deterrentur; non quidem qui suadeat aut hortetur, sed qui deserti officij grauius illos insimulet: Nam cùm se magis ac magis à superstitionis studio ad veræ pietatis cultum reuocari intelligebant, tunc magis illi quasi remis & velis in eam partem, quæ fugienda fuerat, contendebant: frequentibus enim sacrificijs, ritibus, & ceremonijs superstitionem colere & tueri nitebantur. Hoc est quod ait: *Venite ad Bethel, & impiè agite.* Bethel, Luza olim dicta, nomen hoc à Iacob accepit; qui eo in loco diuino oraculo de arcanis ad se, atque ad totum hominum genus pertinentibus rebus per quietem fuerat edoctus. Is quidem locus sacer tam diu fuit, quàm diu ad eius beneficij memoriam est frequentatus, domusque Dei appellabatur. Postquã autẽ ab Iraëlitis regibus vt impiæ superstitioni seruiret, oportunus visus est, ex eo prophanus, execrabilisque redditus nomen Bethel in Bethauem ex diuino consilio & vatum procuratione mutauit: quòd in illa æde impietas & superstitio coleretur. Hoc vates antithesi vsus Israëlitis obiicit: Ite, inquit, in domum Dei, & impiè agite: quasi verò olim dominus Dei dicta ex eo fuerit, quòd illis in impietatis vsum cessura esset. Hæc humani ingenij peruersitas est. *Et ad Galgalam.* Galgal locus fuit, in quo à filijs Israël Cananæorum regionem primum occupantibus, sacrum Dei tabernaculum fixum, atque religionis causa frequentatum est, Vbi verò regum, regnorumq. dissidia facta sunt, hic locus à falsis vatibus, qui Israëlis partes susceperant, Hierosolymitano templo ad religionis cultum præferebatur, sicut apud Hosseam legimus: Omnis malitia eorũ in Galgala. Ad eum igitur locum frequentandũ Israëlitas ironicè Amos hortatur, vt ad Bethel: quibus in locis ab illis impiè & superstitiosè agebatur, atque eo ardẽtius & studiosius, quo magis à sanctissimis & veracissimis vatibus deterrebantur. Hose.9.

[*Et multiplicate præuaricationem, & offerte mane victimas vestras.*] Hoc est, si non satis vobis est Bethel ad impiè agẽdum, addite etiam, vt facitis, & Galgalam; in qua præuaricationis & defectionis studijs liberius etiam commodiusque vacetis. Id autem sacrorum faciendorum frequentia, atque assidua celebritate fiet; singulis diebus mane victimas offerendo, & tertio quoque anno decimas, ad leuitarum & pauperum vsum in lege paratas, ad sacrarum epularum vsum in ea loca comportando: Namque hæc omnia in sancto atque electo loco agi, curarique lex præceperat, quæ ab illis ad alia loca per summam impietatem translata sunt. *Tribus diebus decimas vestras*, tribus annis nam dies pro anno in loco vsurpari obseruatum est, Vt: Qui vendiderit domum intra vrbis muros, habebit licentiam redimendi, donec vnus impleatur annus. Hebraicè est, *Dies erunt redemptio eius*. De decima verò anni tertij sic scriptum in lege est; Anno tertio separabis, aliam decimam ex omnibus quæ nascuntur tibi eo tempore, & repones intra ianuas tuas, venietque Leuites, qui aliam non habet partẽ, nec possessionem tecum, & peregrinus, ac pupillus, & vidua, qui intra portas tuas sunt; & comedent, & saturabuntur, &c. Leuit.25. Deut.14.

[*Et sacrificate de fermento laudem.*] Sacrorum omnia genera hæc ad Deum certo in loco purè sancteque colendum instituta olim fuerant, quæ ab istis impiè contaminata, atque ad superstitionis vsum translata fuẽre: Panes quoque fermentatos cum hostia gratiarum, quæ immolatur pro pacificis, ait lex: [*Et vocate voluntarias oblationes.*] Vota quæ religionis causa nuncupari, & in sacro templo solui consueuerant, ab istis prophanata etiam, & ad Deorum cultũ traducta sunt. Vocare voluntarias oblationes, idem quod Latinis nuncupare vota est. Sed quid inter votum & voluntariam oblationem intersit, aliàs à nobis Deo duce dicetur. [*Et annuntiate.*] vota nuncupata facite, & pronuntiate, vt astrictiori eorum religione teneamini. [*quoniam sic voluistis*

filij Israel. Exhortatione hac non tam consilium, quàm apud quos dicitur studium proferentis declarari hæc cumprimis oratio indicat. Hebraicè est: [*Sic amauistis:*] ac si diceret, agite, agite, nunc maximè in id studium, in quo estis, incumbite, cùm maximè reuocamini ab ijs qui vobis optimè consultum esse voluere, quando ea insania laborare cœpistis, vt libenter infelices esse optetis. *Ait dominus Deus:* Ipse Deus iudex integerrimus, qui occultarum etiam cogitationum testis, arbiterque est, sic vobis placuisse confirmat. Quæ verò, ac quantæ vos miseriæ maneant, quæ istis studijs occupatos oppressuræ sint, auditote:

Vnde & ego dedi vobis stuporem dentium in cunctis vrbibus vestris; & indigentiam panum in omnibus locis vestris; & non estis reuersi ad me, dicit Dominus.

PLVRA interdum pœnarum genera à Deo in hominibus consumi, non perdendi, sed corripiendi, atque ad bonam frugem, sanitatemque reuocandi causa, diuina scripta passim, & hoc in loco testantur: quæ tamen illi, aut casuum & temporum vicissitudines, aut priuatum saltem de quibusdam, non commune Dei de omnibus iudicium interpretentur: in quo Israëlitas quinquies etiã verberibus stimulatos, ac cæsos, tamen nunquã resipuisse videmus; neque impiè agere antè destitisse, quàm cumulata, expletaq. mensura, extremum sibi consciuerint excidium. Magnum hoc & manifestum humani stuporis, atque affectatæ insaniæ argumentum est. Primum verò stimulum quo illos Deus ex pluribus ad resipiscentiã incitaret, carnium, annonæque penuriam fuisse, vates declarat; quam non ex pluuiarum cessatione, sed ex hostilibus excursionibus contigisse interpretamur, quibus per singulos annos è vicinis regionibus infestabantur, ita vt agrorum populatione, & armentorum crebra abactione affecti, omni annona destituerentur. Hoc autem iusto Dei iudicio illis accidit; qui per nefas frumento & carnibus diuino munere concessis, ad superstitiosum vanumque cultum abusi fuerant, eaque à veræ religionis rationibus ad impietatem traduxerant. Meritò igitur earum rerum vsu priuati sunt, quas illi nefario consumebant abusu. *Vnde & ego,* Illationis vim habet & contentionis oratio hæc: contendit enim cum superiori sententia, & rem nõ casu, sed certo, consilio gestam probat. [*Stuporem dentium.* Hebraicè, *munditiem dentium.* Carnium autem desiderium hæc significat figura; ex consequenti enim ducta est: Nullius enim alius escarum generis reliquiæ dentibus inhærere magis solent, quàm carnium: fibris quidem & tenuibus filis iuncturas ipsas molarium; & caninorum cauitates subeuntibus; quæ nisi instrumento aliquo à prandio extrusæ expurgentur, molestiam imprimis grauemque ori halitum afferunt. Acutos ergo ex apta materia paxillos ad eam rem ministrare ijs qui elegantius viuere voluere, cura est. Itaque dentibus magis adhærescens cibus, carnes sunt, sicut scriptum est: Adhuc carnes erant in dentibus eorum, &c. [*Et indigentiam panum in omnibus locis vestris.*] Hæc hostium excursionibus, populationibus, & latrocinijs accidisse diximus: Nullum enim malum in ciuitate est, quod non faciat Dominus, & per vates suos à se factum esse testetur, vt in superioribus iam cognouimus. Hoc autem idem est atque illud quod ab Isaia dictum fuit: Aram ab Oriente & Palæstini à tergo, & comederunt Israël in toto ore, & in omnibus his non est conuersus ad percutientem se. Quamobrem & apud hunc Vatem subiungit Deus: [*Et non estis reuersi ad me dicit Dominus:*] qui non vt perderet, sed vt corrigeret, cædebat. Igitur & secundo stimulos admouere oportuit.

Num. 11.

Amos 3.

Isai. 9.

Eo ego quoque prohibui à vobis imbrem cùm adhuc tres menses superessent ad messem.

MAGNÆ Dei prouidentiæ est efficere, ne quid aut secũdum, aut aduersum casu accidisse videatur: Nam qui ea quæ eueniunt, non tam consilio, quàm naturæ, aut temporum ratione definiunt, scelerum conscientia, & diuinorum suppliciorum metu minus terreri solent. vt ergo huiusmodi occurratur insaniæ, certis quibusdam notis vtramque rem & præmia videlicet & pœnas insignire Deus solet: quæ, nisi planè cæci & stupidi esse velimus, consilio & prouidentiæ adscribi debeant: Nam cùm miraculorum multa genera sint, ex his autem vnum in naturæ materia edi soleat, vt in pluuijs, ignibus,

ignibus, fulgetris, niuibus, grandine, & alijs quæ in sublimi fiunt; huiusmodi aliquid vbi ad miraculum vsurpatur, præsenti nota signari ita solet, vt diuinum potius, atque ad certam rem significandam paratum, quàm naturale opus esse intelligatur: vt quod certis horis, locis, temporibus, occasionibus ea fiant, quibus aliàs fieri non soleant: quæ omnia obseruantibus hominibus diuinæ prouidentiæ, & certi consilij argumento esse possint. Hæc autem nos aliàs longius, si Deus annuet, persequemur. Nunc verò oblatum de hac re locum explicabimus. Cùm hostium excursiones, & latrocinia, humano potius & hostili odio, quàm diuino consilio populus adscriberet, alius lapis mouendus fuit, alio flagello plebs cædenda: cuius vim nemo humanam, sed vel diuinam, vel naturalem dicere posset. Ea verò fames etiam fuit ex annonæ penuria allata, quæ vt grauior, certiorq; esset, hoc modo parata à numine est, vt primo anni tempore ante sementem oportuna pluuia inuitati aratores, messis spe concepta, in serendis agris & operę plurimum, & frumenti ponerent: quod aliàs, si priores illæ autumni tempore pluuię defecissent, non seminatum, ad famis partem subleuandam vsui esse potuisset. Sed vbi iam terræ sulcisque creditum, ac natum in herbam creuisset, eorum imbrium, quibus oportuno succo impleri, & fœcunda reddi sata solent, penuria & defectu corrupta sunt, vt neque fructu, neque culmo cultores suos iuuarent. Huius autem sententiæ hic versus est: [*Et ego quoque prohibui à vobis imbrem, cùm adhuc superessent tres menses vsque ad messem.*] Hæc pluuia serotina in sacris, illi regioni familiaris, diuinisque promissionibus certa fuit. Hæc diuini consilij ratio, hæc parata pœna, & ad correctionem munita via est; quam ne naturæ, aut temporum vicissitudinibus adscriberent, sic est prouisum:

Et plui super vnam ciuitatem, & super alteram ciuitatem non plui:

NAM si communis pluuiarum defectus esset, iam ab ijs qui diuinum auersarentur consilium ad certam anni rationem, ad syderum concursum (qualia somniare interdum Astrologi solent) reuocari facile posset. Nunc verò ita rem parabat Deus, vt aliter interpretari atque illud erat, hoc est, miraculum non definire, extremæ prorsus esset dementiæ, cùm non in agris, sed in vrbibus, idque non in omnibus, sed in quibusdam tantùm pluuia esset demittenda. *Et plui.* & coniunctio, rerum inter se comparationem postulat: nam magis multa simul, quàm singula seorsum mouere possunt. *Et plui*, Hebraicè est, *Pluere feci*: vt suo imperio omnem rerum naturam, causam, atque efficientiam subesse declaret Deus: Namque parata aliàs natura communibus imbribus omnia complere, Dei tamen dicto paret, & cohibetur, aut in hunc, aut in illum locum, quo primi auctoris voluntas tulerit, incumbit. Ita ergo effectum est, vt pluuia descenderet, non quæ agros fœcundos redderet, sed quæ anni aliàs abundantiam, nisi Deus cohibuisset, probaret: in vrbibus autem plueret, quod ad docendum de ea re homines qui in vrbibus habitarent pararetur: neque verò in omnibus, sed in quibusdam tantùm interiectis imbribus plueret, vt ijs, qui collectas ex pluuijs aquas bibere solerent (nam cisternis multæ Israëlitarum vrbes vtebantur) cùm non satis abūdans potus omnibus suppeteret, necesse fuisset aliarum vrbium incolis, alias sibi vicinas aquarum hauriendæ causa petere: quod non sine miraculi cogitatione, non sine frequenti tantæ nouitatis in hominibus ipsis mentione, atque admiratione agi potuit. Vt autem miraculum omni accessione auctissimum fieret, & certis magis ac priuatis signis notabilissimum, in eadem ciuitate futurum erat, vt pars imbribus irrigata, pars omnino arida, atque caloribus, & siccitate exucta, infestataque esset, adeo vt neque ex alia parte humectans aër aliam posset refrigerare.

Pars vna compluta est, & pars super quam non plui, aruit.

ITA vt eodem tempore diuersas temporum, aëris, cæli, soli, corporum, morborum, & valetudinum constitutiones in eadem vrbe experiri coacti homines, nihil earum rerum casui, nihil naturæ, sed omnia Deo illis irato tribuere possint, atque alij alijs ad miraculi obseruationem, ad frequentia de ea re colloquia, ad celebrationem incitamento esse: Namque:

> Sic Hippocrates perquirere docet, an in morbis quid diuinū sit. li. de aere, & li. prognost. 1.

Et venerunt duæ & tres ciuitates ad vnam ciuitatem vt biberent aquam, & non sunt satiatæ.

CVM non solùm annonæ caritate, sed aquarum etiam ad bibendum penuria communiter laboraretur, publicum id malum, & communem miseriam sentire, experirique omnibus necesse fuit. Cùm autem sitis extinguendæ causa frequenti hominum concursu ex alijs alia loca peterentur, quibus in conuẽtibus celeberrimi & crebri de publica miseria sermones misceri solent, vbi alij alios propter hauriendarum aquarum auiditatem molestia, oppressioneque atque iniuria etiam afficiunt: in tanto tumultu quis non moueretur? quis tanto miseriæ spectaculo diuinam non imploraret misericordiam? quis malum non deprecaretur? quis priuata atque publica scelera non accusaret, non damnaret, non expianda prædicaret, quorum offensione Deum ad ea miracula, ad ea prodigia in publicam pœnam edenda commotum esse constaret? & tamen [*Vos non rediįstis ad me dicit Dominus.*] Hanc adeo famis & sitis extremæ calamitatem, quæ populum ad iniuriam sibi mutuò faciendam impellere potuit (cuius causa pluuiarum defectus & nimius solis æstus erat futurus.) sic etiam Isaias prædixit: In ira Domini exercituum conturbata „ est terra, & fuit populus quasi esca ignis: vir fratri suo non parcet, & declinabit ad dextrã, „ & esuriet, & comedet ad sinistram, & non saturabitur, &c. in omnibus his non est auer- „ sus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Quamobrem tertius etiam ad increpandum stimulus admotus est, vt impleretur id quod scriptum est: Multa flagella peccatoris. Patris autem, & pientissimi patris rationem hactenus Deus persequitur, qui filios quos diligit, corripit.

Vide Platonem in ciuil. seu de regno.

Isai. 9.

Percussi vos in vento vrente, & in aurigine: multitudinem hortorum vestrorum, & vinearum vestrarum, olueta vestra, & ficeta vestra comedit Eruca.

VT grauior stimulus certiori etiã diuinæ iræ nota insignis esset, atq. omnis casus & fortunæ vitaretur suspicio, semper à numine est prouisum. Minus hæ quidẽ agrorũ, fundorumque calamitates secundum naturam, atque ideo rarius incidere solent, quæ nullam vnquam commoditatem, sed vitium semper, incommoditatemque afferant: Pluuiarum enim interdum defectus, interdum copia, vsui aliquando esse potuerunt, vt altera res alterius vitium corrigeret: id quòd ijs, qui temporum rationes obseruauere, facilè fuerit probabile. Vredo autem, & aurigo, locusta, & bruchus, vt rariora, sic præter naturam magis, & semper infesta, semper calamitosa sunt. Atque vredo quidem spicis iam tumescentibus accidit, quas omni penitus succo priuat, effætasque reddit: quales spicas septẽ Ægyptius rex per quietem viserat. Aurigo verò, culmum ipsum frumenti tẽtat, & armentorum etiam pabulo ineptum reddit: Hebraicè *Ieracon* dicta calamitas hæc, quòd calamos in ipso incocto viriditatis humore corrumpat, talemque satis faciem relinquit, qualis hominum esse solet, qui formidine, metuque grauissimo subiti & inopinati mali corripiuntur, sicut scriptum est: Et conuersæ sunt vniuersæ facies in auruginem. Atque adeò vtramque hanc agrorum perniciem, non tam natura, quàm diuina indignatione populis „ contingere, illa imprimis imprecatio, & diræ illæ impijs & sceleratis iam olim obnuntiatæ declarant. Percutiat te Dominus aëre corrupto, & rubigine: Hebraicè duo nomina sunt. SEDAPHON & IERACHON: quæ à vate etiã hoc in loco vsurpantur. Ita res ipsæ natura sua diuinæ in eos indignationis argumento esse potuêre. Neque verò ad sata solũ, sed ad omnia etiam plantationum genera malum pertingit, idque malum quod diuinã iram apertè etiam declararet. Rusticæ rei summa duabus partibus constat: altera ad vtilitatem, ad voluptatem verò altera spectat. Vtilitati, præter frumentorum genera, vineta, olíueta, ficetaque in sacris libris adscribuntur; his etiam & malogranatorum genus additur: cætera omnia plantarum & fructuum nomina ad voluptatem relata, hortorum nomine definiuntur: Horti namque deliciarum magis & iucunditatis, quàm diuitiarum causa comparantur, quorum fructus diutius seruari non possunt. Communis autẽ omnium plantarum pernicies Eruca est, maximè verò ea quæ hebraicè ab excidendi vi Gazam dicta est, de qua iam apud Ioëlem sumus commentati. Quantis verò diuitijs, quantisque propterea delicijs Israëlitæ diffluerent, hortorum ingens copia declarabat: Huius-

Gen. 41.

ירקון

Hier. 30.

Deut. 28.

Ioel. 1.

huiusmodi enim non nisi à diuitibus coluntur. Obiter igitur eorum luxuriam Vates, vel Deus per Vatem potius notat: [*multitudinem hortorum vestrorum.*] grauiorem autem fore stimuli ictum innuit, ita delicatis & deliciosis hominibus factum, quibus non minus grauiter breuissimæ etiam voluptatis carentia, quàm alij maximarum vtilitatum desideriũ ferri solet. [*Tibi habe frumentum Aledius inquit O Libye, disiunge boues, dum tubera mittas.*] Iuuen. saty. 5. Igitur hos non solùm hortis multis magna impensa ad vtilitatem comparatis, sed omni etiam rustica vtilitate & commoditate mulctandos ad correctionem prædicit: qua in re non naturalem aliquam & casu accedentem calamitatẽ, sed diras illas diuinitus obnunciatas experiri, definireq. oportuit, sicut scriptũ est: Vineam plantabis, & fodies, & vinũ non bibes, nec colliges ex ea quippiam; quoniam vastabitur vermibus. Oliuas habebis in omnibus terminis tuis, & non vngeris oleo, quia defluent & peribũt. Huiusmodi autem hortos & prædia, pauperiorum oppressione aucta atque extructa, infausta & perniciosa Brucho excidenda significare visus est Isaias eodem illo in loco: Væ qui condunt leges iniquas, & scribentes, iniustitiam scripserunt. Subiungit autẽ: Quid facietis in die visitationis, ad cuius confugietis auxilium? Et deinde: in omnibus his, inquit, non est auersus furor eius, & adhuc manus eius extenta. id quod & vates hic dicit:

Deut. 28. » » » Isai. 10. » » »

Et non rediistis ad me dicit Dominus.

HIS etiam additus quartus stimulus, vt aliquando puncti resipiscerent: nam cùm tribus illis affecti tamen non resipuissent, neque Dei in se indignationem agnoscerẽt, quem deprecationibus & supplicibus votis exorasse oportuerat; sed humanis rationibus confidendum esse putassent, Ægyptum frumentatum ire cœptum est, iuuentute ad hoc delecta, quæ peregrinationis fastidia facilè toleraret, & omnia pericula superaret, atque argentum aut frumentum, cuius magnam summam fuisse consentaneum est, à latronibus defenderet. Hos autem Deus partim peste immissa, partim latronum excursionibus perdendos decreuit; atque nõ solùm pecuniam, sed equos etiam illorum hisce permisit. Israëlitæ verò fame pressi & coacti, secundò in Ægyptum mittebant, nõ solùm iuuenes, sed & maiores natu; vt sic consilio & viribus iunctis firmius & certius esset collecto agmine præsidium: Qui autem posteriores descendebant, priorum cadauera insepulta passim, temereq. iacentia conspicientes, & fætore etiam multo antequam ad locum deuenirent tentati, tamen neque eo spectaculo, neque fœtore illo grauissimo, quod vel longius distantes impellebat, ita commoti sunt, vt de diuina ira placanda, atque de salute tandem sua cogitarent. hoc est quod dicit:

Misi in vos mortem in via Ægypti: percussi gladio iuuenes vestros vsque ad captiuitatem equorum vestrorum: & ascẽdere feci putredinem castrorum vestrorum in nares vestras; & non rediistis ad me, dicit Dominus.

MISI *in vos mortem*: Hebraicè est, *pestem*. *Putredinem castrorum vestrorum*: Hebraicè & Chaldaicè, *fœtorem turmarum vestrarum.* Ea autem re vehementius motos impulsósque esse oportuit, quando nullus in humano corpore sensus est, qui importunius graui aliquo sensili lædatur, quàm olfactus, quem vel inuitum fœtor afficit; quandoquidẽ eius sensus instrumentum patens semper & apertum est, neque sine respirationis detrimẽto claudi, obturaríve potest: adde quod sensile ipsum ad cerebrum vsque penetrat nõ specie aliqua tenuissima, & per communicationem multiplicata, vt in visu, & in auditu fit; verùm suo ipso genere, suaque integra natura, capitis meatus omnes cum magno totius corporis detrimento subit: quamobrem abominationis atque auersandæ rei naturam referre grauis atque teter odor solet. In ea namque significatione à sacris auctoribus frequenter vsurpatur, Vt Iacob: fœtere me fecistis, inquit, Cananæis & Phærezæis habitatoribus terræ huius. Et tamen illos nunquam permotos fuisse ait; vt Deus suorum scelerum fœtore grauissimè tentatum fuisse intelligerent. Hoc etiam Isaias significauit. Nisi incuruentur sub vinculo, & cum interfectis cadant: & in omnibus his non est auersus furor eius, & adhuc manus eius extenta. Reliquus igitur est quintus stimulus, quẽ tardissimo populo Deus admoueret, quo se prius vsurum dicit, quàm extrema omnia mouenda essent. Is autem stimulus fuit, vt hostium exercitui bona totius regionis pars perdenda, capienda, expolianda, & incolarum frequentia priuanda traderetur, vt vel tanta calamitate commoti qui

Arist. lib. 2. de anima. Gen. 34. » Isai. 10.

moti qui reliqui fuissent, sibi rebusque suis tandem consulerent, pietatemque, & diuinum cultum, iam malis expergefacti, repeterent. Igitur Israëlitæ Teglath Pelassar Assyrio bellum inferente, vehementer afflicti, & penè omnes contriti sunt: Namque Reubenitæ, & Gaditæ, & dimidia tribus Manasses primum victi, abductique sunt: deinde vrbes Ghium, & Maghaca, Ianoah, Cades, Hassor, & Gilead, & Galilææ regio, omnisq. terra Nephthalim in hostium ditionem venêre, habitatoresque ipsi in Assyriam migrare coacti sunt; ac vix Samaria ipsa illius tantæ stragis expers, & quasi torris de medio incendio erepta fuit: cætera autem omnia funditus euersa deletaq. sunt. Hoc est quod dicit:

Subuerti vos, sicut subuertit Deus Sodomam & Gomorrham; & facti estis sicut torris raptus ab incendio, & non rediistis ad me, dicit Dominus.

CÆTERIS omnibus locis destructis, populis abductis, sola Samaria cum agro suo libera relicta est, & Assyrij regis manus atque impetum, Deo id prouidente, declinauit. Potuit ergo vel ea re populus ille reliquus moueri, & pœnitudinis officio, precibus & obsequijs hostis aduersum se reditum deprecari, & tamen nec tantis malis excitati, veternum illud exuêre. Euersionem autem hanc similem Sodomæ & Gomorrhæ dixit, quòd regiones atque vrbes illæ perinde cultoribus suis vacuæ & excisæ relinquerentur, atque olim Sodoma & Gomorrha: non quòd perdendi modus, sed quòd similis euersio in his atque in illis olim, esset futura. Neque verò ad se illam calamitatem peruenturam esse Samaria ciuitas arbitrata aut verita est; sed vt apud Esaiā est: (Esai. 9.) Et sciet omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam in superbia & magnitudine cordis dicentes, lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus ædificabimus, Sycomoros succiderunt, sed cedros immutabimus. Namque hæc humanæ dementiæ persuasio, hæc fiducia est; vt cùm alij aliorum parietes etiam proximos ardere videant, suam tamen rem agi non putent, sed integram securitatem sibi promittant: Quòd si maximè sibi aliquid prouidendum esse arbitrentur, id non ad diuinas, sed ad humanas potius prudentiæ & consiliorum rationes reuocent; pecuniā enim sibi comparant, & bello aptas machinas ædificant; animos corrigere, & Deum sibi conciliare non parant; cum humanorum hostium viribus suas comparant, nihil sibi cum diuinis exercitibus pugnandum esse putantes, neque summum, æternumque Imperatorem dominum Deum Sabaoth sibi infensum infestumque intelligentes, cùm se aut multitudine, aut copia, aut potentia, aut opibus & diuitijs, aut disciplina, pugnandique dexteritate hostibus pares, vel etiam superiores fore sperent, securitatem sibi, aut victoriam promittunt; sociorum, vicinorumq. casus, & exitus, imprudentiæ atque imperitiæ, timiditati, & huiusmodi rebus potius, (Exod. 30.) quàm diuinæ iræ abscribunt. Sed quomodo persequeretur vnus mille, & duo fugarent decem millia? nonne ideo quia Deus suus vendidit eos, & dominus conclusit illos? Atq. hoc semper cogitandum, hoc putandum fuit, his potius quàm humanis rationibus omnia definire sapientes homines oportuit: Neque aliam quàm diuinam sibi aut pro- (Psal. 126.) mittere aut sperare securitatem: Nisi enim Dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilat, qui custodit eam. O Christiani reges & principes, vtinam aliquando iam maturè vestris rationibus melius & sapientius consulatis; vtinam ijs qui fausta vobis omnia & felicia augurantur, credere iam desinatis; vtinam periculum inde timere incipiatis, vnde verè est timendum: hæc enim prima ad securitatem via est & certissima, vobisque imprimis munienda, vt calamitatem omnem publicam diuinitus aduenire interpretati, ad religionis res componendas omni primum studio omne consilium & diligentiam adhibentes, populum his armis artibusque instructum securum fore putetis, atque minori quidem pecuniæ sumptu, & minori apparatu facilè fore ho- (Psal. 43.) stibus superiorem, sicut scriptum est: Non enim in arcu meo sperabo, & gladius meus non saluabit me; sed dextera tua & brachium tuū, & illuminatio vultus tui, quoniā complacuisti in eis. Namq. humanis consilijs & artibus fidendum non esse, præter aliorum antiqua, saltem nostrorū noua exempla satis idonea sunt, quæ nos facilè docere possint: Ferè enim nostra omnium qui nunc viuimus memoria maximam totius christianæ ditionis partem in hostium barbarorum potestatem cum maxima propugnatorum pernicie redactam esse videmus; mare ipsum, nostrū olim dictum, nemini præterquā illis solis, peruium aut tutum. Quid præterea ab illis tentatum frustra fuit, quod optato successu caruerit?

Iam quæ hoc annò cùm hæc scribimus, loca occupata, expugnataque sunt, nónne apertè diuinam in nos indignationem testantur? vt vno impetu facto minima suorũ, maxima autem nostrorum hominum iactura Imperij fines ad centesimum vsq. milliare propagauerint tanta celeritate, vt maior adeundo, quàm conficiendo mora facta fuisse videatur? Nihil igitur obstat, quo minus hos cõmunes religionis nostræ hostes diuinitus ad nostrã, eorum qui reliqui sumus, eruditionẽ & correptionẽ excitatos esse interpretemur: quòd si intelligere noluerimus, tandem (auertat Deus omen) sentiemus. Neq. verò illud putandum est, fieri non posse vt Deus Ecclesiam suam omnino desertam esse patiatur: hoc certè dubitari non conuenit non accidere posse, vt publica scelera & iniuriæ in eos qui admiserint, non animaduertantur: Ecclesiæ autem suæ rationem à Deo ita haberi posse, vt in captis & fugatis, exulibus atque afflictis hominibus religionis & pietatis studium conseruetur; Et Ecclesiæ, si non illustris aliqua, nitida atque læta, tamen afflicta & calamitosa atque mœsta facies perseueret. Cuiusmodi exempla multa ex antiquis libris, vnum autem illustre ex Machabeorum historia petere licebit, sicut scriptum est: Et effugauerunt populum Israël in abditis, & in absconditis fugitiuorum locis, &c. [1. Mach. 1.] Sed ad nostrum commentandi munus redeamus; illud interim ad ea quæ digressi diximus, addentes, omnia hæc & quæcunque alia diuinitus scripta sunt, ad nostram Christianorum magis, quàm ad Hebræorum doctrinam esse scripta: Omnium enim sæculorum fines in nos peruenerunt; quamobrem omnia ad nostrũ vtilitatem interpretari, & facile, & pronũ est. Igitur quinque has plagas quas à Deo Israëlitis imponendas esse Vates dixit, prophetico spiritu prædictas subiuncta declarat oratio: quæ ideo prædictæ sunt, vt quibus potissimum fieri posset rationibus, vitari curarentur. maximam alioqui atque grauissimam in se diuinam indignationem, & integram suarum rerum perniciem & cladem experturis. Quòd autem prętérito tempore futuræ res enuntiatæ fuerint, id ad vaticiniorum certitudinem atque constantiam vt sæpe aliàs diximus, facit.

Quapropter hæc faciam tibi Israël: postquam autem hæc fecero tibi, præparare in occursum Dei tui Israël.

Ex more eorum Imperatorũ loquitur, qui cum maxima fortitudine & virtute maximam etiam sapientiã, æquitatem, atque innocentiã coniunctã esse voluerunt: Namq. illi non antè extrema & grauissima quæque experiri statuunt, quàm mitia & leuia omnia tentauerint, summamque clementiã maximæ potentiæ, quoad id fieri posset, præponere optauere. Quòd si hâc non successerit, alia aggrediuntur via, & qui se clementissimos probauerant, fortissimos etiam & in re gerenda, & suo repetendo iure præstant. [Deut. 20.] Hæc iusti belli æquitas & ratio est: Si quando (inquit Deus) accesseris ad expugnandam ciuitatem, offeres ei primum pacem; si receperit & aperuerit tibi portas, cunctus populus qui in ea est, saluabitur, & seruiet tibi sub tributo: Sin autem fœdus inire noluerit, & ceperit contra te bellum, oppugnabis eam, &c. His legibus atque moribus decidere potius cum populo tentat Deus, quàm extrema iudicia experiri: experturus tandem, nisi transigatur secum prius. Igitur cùm suum ius hactenus per vates repetierit Deus frustraque mitissima quæque tentauerit, iudicio tandem agendum statuit, quinque illis plagis impositis, quæ graues quidem, tamen pro meritorum ratione leuissimæ sint: quòd si illis non resipuerint, neque ad pacis conditionem hoc modo etiam descendere velint, bellum sibi extremum paratum sciant à Deo Imperatore, cuius fortitudinem, & in re gerenda sapientiam, atque dexteritatem & virtutem subiunctis describit carminibus: hoc est quod dicit: *Quapropter hæc faciam tibi Israël: Postquam autem hæc fecero tibi,*] neque tamen rebus tuis melius & sapientius consultum esse volueris; [*Præparare in occursum Dei tui Israël*: metire, inquit, vires tuas, copiasque omnes expende, & an par illi ad sustinendam pugnam esse possis, tecum reputa: quibus artibus tu instructus, quibus rebus, qua virtute præditus sis, non laboro, inquit vates, & cum quanto hoste tibi res futura sit, id ego te docebo. Nominis autem Israël appellatio elegantiam in loco habet: Namque Israël potens cum Deo significat, quod Iacobo illi antiquo, generis & nominis auctori, magna olim & illustris cum Deo fuerit luctatio: sed is tunc fide contendentem secum vicerat, qua ratione se vinci facilè Deus patitur.

Nunc verò hic Israël non fide, sed perfidia & humana malitia vincere studet, atque ad eam rem aliis artibus, quàm olim Iacob vsus fuerat, vti cogitat; aliis etiam viribus nititur, nimirum munitione, militum virtute, & consilio. quam minimi autem momenti huiusmodi res ad resistendum Deo sint, comparatione vates declarat:

Quia ecce formans montes, & creans spiritum, & annuntians homini eloquium suum.

COMMVNI omnium iudicio in summo aliquo Imperatore quatuor has res inesse Cicer. pro lege manil. oportere existimatur: Scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem & felicitatem: atque cum militaris rei peritia maximam etiam prudentiam coniunctam esse oportet; qua non solùm oportuna consilia capere, sed aliena etiam præueniri possint: Plurimum enim in bello consilium valere, maximumque gerendarum rerum momentum in ea re Prouer. 20. esse, manifestum omnibus est, quicunque eam artem profitentur, sicut scriptum est: » Cogitationes in consilio para, & in stratagematis tractanda sunt bella. Virtutem autem tum Imperatoris, tum militum etiam ipsorum apprimè ad rem gerendam necessariam esse omnibus etiam barbarissimis in confesso est. Quamobrem vbi de magno aliquo opere, & insigni expeditione in sacris libris agitur, præclara ducum, aut militum, aut Iudic. 11. vtrorumque virtutis mentio fit. Vt: spiritus Domini super Iephte. Et excitauit Domi- Hier. 51. nus spiritum Medorum in Chaldæos. Spiritum autem his in locis bellicam virtutem interpretamur, atq. humanis pectoribus diuinitus obtentam vim. Auctoritas autem ad proprium exercitum gubernandum; fœlicitas verò ad suorum animos spe & audacia, hostium verò metu & consternatione afficiendos plurimum valet. Harum igitur rerum comparatio inter hostes ipsos vtrinque fit: & illis victoria certior expectatur, apud quos harum quatuor rerum momenta maiora esse cognoscuntur. Sed ex his rebus quæ extrinsecus accedunt, loci commoditas imprimis commendatur: Nam qui in celso & munito loco sunt constituti, ij ad expugnandum, & ad propugnandum superiores esse vi- 1. Mach. 4. dentur. Vnde Sion montem, ne iterum à gentibus conculcaretur, muro alto instructum, & turribus munitum fuisse, in sacris historijs legimus. His autem rebus Samariæ incolæ maximè niti videbantur, quando Deum minas intendentem nihil metuebant, nimirum vrbis suæ in monte exædificatæ munitione propria, ducum & militum virtute, consiliisque, & stratagematum inuentione acuta, auctoritate & felicitate nominis atque vrbis suæ, quæ omnibus aliis totius regionis locis vexatis, afflictis & perditis, tamen ipsa firma atque inuicta perdurasset: eam felicitatem perpetuam, fatalemque illi fore interpretati, seque solos ad totius regionis reponendam propagandamq. rem à for- Isai. 9. tuna seruari: hæc enim illorum insana iactatio, vt Isaias refert, fuerat in superbia, & » magnitudine cordis dicentium: Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus ædificabi- » mus, &c. Igitur cùm horum rebus suas etiam res comparat Deus, tantoq. se superiorem omnibus esse ostendit, quanto auctor, artifexq. ipse suis operibus præstantior est: Nullus enim locus ita natura aut arte munitus esse potest, qui non peruius, accessibilisque Deo Hier. 49. vero, ac solo illius auctori, opificique sit, sicut scriptum est: Cùm exaltaueris quasi Aqui- » la nidum tuum, inde detraham te dicit Dominus. Hoc autem est quod hoc in loco ait: » [*Quia ecce formans montes.*] Ecce, vox rem verissimam & conspicuam hoc in loco indicat, eamque attentius considerandam proponit. Iam verò quod ad virtutem, fortitudinem, dexteritatéq. spectat, quisnã mortalis tanta fortitudine & virtute præditus esse possit, imò potius tanta, tamque insana laboret arrogantia, vt aduersus eum stare posse putet, qui non solùm infinita virtute suapte natura polleat, sed aliorum omnium, quicunque fortes Num. 16. censentur, virtutem ipse creet, atque efficiat, sicut scriptum est: fortissime Deus, Deus » spirituum vniuersæ carnis, &c. Huius sententiæ est id quod hoc in loco legimus. [*Creans spiritum:*] sic ex Hebraico interpretamur, non venti, sed spiritus rationem sequuti: Chaldaicè sic est [*Creans spiritum qui sit in hominibus.*] Vnde & durissimum & insuperabile omnino sit, aduersus eum contendere, qui omnem virtutem, etiam vim eam qua conten- Hier. 50. dendum est, pro suo arbitratu aut faciat, aut frangat, sicut scriptum est: Illaqueaui te & » capta es Babylon & nesciebas; inuenta es & apprehensa; quoniam Dominum prouocasti. » Quæ verò consilia capi, aut iniri, atque iis qui ceperint prodesse queant; cùm nihil ab homine cogitari possit, quod non à Deo multo antè præuentum fuerit, atque eidem ipsi

præuentum fuerit, atque eidem ipsi qui cogitauit, indicatum; vt intelligat sua consilia antè cognita, fractaque esse, quàm aut obita fuerint, aut instituta: Namque Dominus Psal.32. dissipat consilia gentium, reprobat autem cogitationes populorum, & reprobat consilia principum: consilium autem Domini in æternum permanet, &c. hanc sententiam illud habet: [*Et annuntians homini eloquium suum*. Hebraicè est: *& annuntians homini quæ cogitatio eius.*] Reliquum est de felicitate, quam præstare de se ipso nemo potest; cuius ratio omnis in Dei potestate est: Nam felicitatis suæ non solùm possessor ipse sibi, sed alienæ etiam auctor, aut mutator Deus esse probatur; vtpote qui diem temperare, & lucẽ proferre, vel adimere, obscurareque potest, & tenebras in lucem, lucem in tenebras mutare, atq. omnem horum inferiorum, quæ in terra sunt, locorum rationem, vim, affectionemque ipse superat, nullo loco, nullo termino, nulla naturæ, aut vicissitudinis lege, nulla deniq. causa cohibetur. Ipse enim cùm nullam vnde sit causam habeat, aliorum quæcunque aut sunt, aut fiũt, aut esse possunt, causas & principia omnia moderatur ac regit. Quæcunque igitur in terrarum orbe fiunt, aut accidunt, siue fausta, siue infausta sunt, longè quidem inferiora sunt, quàm vt ipsum attingere, cõprehendereque possint, editissima quæque & maximè celsa terrarum curru suo præteruolantem, & despicientem. Igitur qui tenebras, & temporum caliginem experiri ipse non potest, cùm longè ab his rebus semotus lucem inhabitet inaccessibilem, clarissimis tamen hominum rebus, si id negotium postulet, densissimas repente tenebras obducere potest. Quam quidem ob rem meritò illi soli fortissimi & maximi in bello ducis cognomen non aliunde tractum, sed per se partum est; qui præter tantam sapientiam, virtutem tantam, strenuitatem, & propriam æternamque suam felicitatem innumeras inferiorum & superiorum exercituum copias omni ad victoriam arte instructissimas, dicto audientes habet. Hoc sensu vltimum illum capitis versum interpretamur.

Faciens matutinam nebulam, & gradiens super excelsa terræ, Dominus Deus exercituum nomen eius. Hebraicè sic est: *Faciens auroram caliginem, iter faciens super celsitudines terræ.*

AD ILLVD alludere videtur, quòd Deus nubium curru à celerrimis ventis tracto vti à sacris vatibus canitur: Qui ponis nubem ascensum tuum, qui ambulas super pennas ventorum. Psal 103. [*Dominus Deus exercituum nomen eius.*] Misericors quidem ille est, atque humani generis, maximè autem Israël beneficentissimus patronus; sed cùm causa postulat iudex tamen integerrimus, qui exercitus multos, & ad scelerum vltionem promptissimos habeat. Hunc locum sic Chaldæus Paraphrastes explicuit: [*Constituens lucem iustis sicut auroræ lucem, quæ procedit & augescit afferens tenebras impijs, confringens impios terræ, Dominus Deus exercituum nomen eius.*

CAPVT V.

AVDITE *verbum istud quod ego leuo super vos, planctum domus Israël.*

MAGNA misericordia motus Vates, præuisum à se Samariæ excidium, omniumq. decem tribuum diuturnam dispersionem, quæ temporibus Hosseæ filij Ela per Assyrios effecta est, hoc in capite deplorat; grauitatemque illius calamitatis maximam sensu ipso fore ostendit, quam ipse animo solùm agitans, luctu & lachrymis, atque mœstissima elegia non excipere non possit. Eos ergo ipsos quibus tanta parata miseria erat, ad lamentationem suam audiendam vocat, vt quid illis sua in scelere pertinacia pepererit, vel ex oratione cognoscentes, iustissimũ tandem Dei agnoscant iudiciũ, qui omnibus modis & rebus, hortatu, orationibus, minis, terroribus, repræsentationibus, & mœstissimis etiam venientiũ malorum à vatibus susceptis lamentis, tamẽ moueri, atq. à suscepto scelere deterreri noluerint; nec antè desinere, quã malis ipsis oppressi & impediti, procedere iã vlterius, atq. in sua studia incũbere amplius nõ possent. Igitur cùm quinq. plagis

impositis, quas superiori capite ad correptioné infligandas prædixerat, tamé illos negligéter acturos præuidisset, non iam corripienté, sed vltoré illis Deum magno cú exercitu, maximis ad pugnandum rebus paratum instructúmque denuntiauit: quæ omnia vbi ab illis contempta intellexit, tum animi in eos indignatione, tum humanitate & commiseratione impulsus, quas illis lachrymas excire, in propriorum malorum representatione atque obnuntiatione non potuit ipse eorundem sensus expers, cogitatione tátum particeps, copiosas cum lamento profudit. Causam autem, quamobrem tantum ipse alieno malo moueatur, vt luctui & lamentis, lachrymísque se dederit, pietatem esse dicit, & communis rei studium: nempe nomen ipsum Israëlis quod sanctissimum sibi erat, vt cæteris etiam omnibus esse debuit & potuit, nisi illi sibi ipsis, suísque rebus deesse, quàm consulere maluissent. Cùm autem totius Israëliticæ domus ruinam, horribilemque casum imminere intelligeret, non sine affectu atque mœrore domum Israëlis appellauit, honoris antea, nunc verò posthac commiserationis causa commemorandum nomen: ac si diceret, domus Israël tanto nunc impetu & strepitu diruenda, quanto olim molimine, quantoque diuinorum beneficiorum apparatu fueras olim ædificata. Audi quo planctu, quo luctu, tuam illam extremam prosequar miseriam:

Cecidit, & non adijciet vt resurgat virgo Israël; proiecta est in terram suam, non est qui suscitet eam.

CALAMITOSAM decem tribuum abductionem, atque adeo diuturnam captiuitatem paulò post futuram, præterito tempore vt certissimam prædicit, atque vt miserrimam deplorat: carmen autem lugubre, & lamentis idoneú de ea re noster vates pastor ille rusticus condit, quo nullum aliud elegantius, aut ad commiserationem mouendam oportunius me audire memini: Nam præterquam quòd grauissimis verbis Hebraicè constat, numeris & mensuris ei quam ipse induerat affectioni aptissimis compositum est, Plures enim longas syllabas raris breuibus & semibreuibus miscet, vt non voces, sed singultus audire videaris, musicæ genus Latinis versibus imitatu difficillimum. *Cecidit*, Omnis miseriæ & calamitatis cumulum verbum hoc, quacunque lingua pronuntietur, significat: Namque & summam pristinam felicitatem, & extremam præsentem mise-

Virg. 2. ænei. riam ante oculos veluti spectandam exponit: vt enim quæ erecta, stantiaque sunt, vim, decus, splendoremque suum proferre atque indicare videntur; sic quæcunque iacent, ipso situ atque habitu suam ipsa miseriam calamitatemque indicant: sed cadere grauius verbum, quàm iacere est: Fieri enim potest, vt quædam semper iaceant quæ nunquam steterint; quæ verò cadunt, stetisse antea manifestum est: vt Cecidit, cecidit Babylon

Apoc. 18. illa magna. Et illud:

Barbaræ postquam cecidêre turmæ Thessalo victore. Igitur splendorem illum,

Horat. dignitatem, decus, omnem Israëlitarum gentis & regni, atque totius Reipublicæ maiestatem, totam denique gloriam penitus delendam esse, vno hoc verbo Vates declarauit. Neque verò omnis modo amplitudinis, sed salutis etiam extinctionem illorum rebus afferri docuit: eoque grauiorem fore ruinam, & tanto magis horribilé casum, quanto imparatis magis, delicatis, atque inexpertis contigerit. Eam ré hoc nomine Vates significat *Virgo Israël*. Omnem Israëlitarum Rempublicam virginis nomine appellat: quippe virgo nulli antea viro; sic Israël nullis alienis dominis hactenus addictus, nouum ac propterea grauissimum seruitutis iugum experiatur necesse est: grauius enim insuetos atque inopinantes noua mala, quàm antiquo incommodorum vsu exercitatos premunt. Virginis autem nomine huiusmodi liberam & teneram, núllísque seruitutis ferendo iugo assue-

Isai. 23. tam gentem significare ex illo alijsque locis arguitur: Non adiicies vltra vt glorieris

» oppressionem sustinens virgo filia Sidonis. Grauissimam ergo Israëlitarum ruinam, abductionem & dispersionem, diuturnúmque à patria, à gloria, atque à diuina gratia exilium, hac cadendi similitudine ostendit Vates. *Et non adijciet vt resurgat.* Cùm omniú ferè vatú oraculis, & vaticinationibus, atque adeo Apostolorum prædictionibus declaratum sit, fore aliquando vt Israël omnis (quo nomine imprimis vltrà Iudam & Beniamin decem tribus dicuntur) in antiquum, immò potius in ampliorem, magísque illustrem statum restituatur, hoc Amosi vatis dictum maius negotiú interpretibus fecit, quàm vt à nobis (qui vatum propriam sententiam indicare, non alienas enumerare instituimus) explicari

explicari possit: longum enim nimium est videre, quemadmodum ex Hebræis & Chaldæis scriptoribus, atque ex Græcis & Latinis doctissimi quique hunc alijs oraculis iniectum nodum explicare conentur. qua in re doctorum virorum diligentiam & sedulitatem vehementer commendandam esse censemus, atque eorum vtilem dubitationem probamus, quæ ad veritatis inuentionem munita via est. Sed nos eruditum lectorem ad illorum disputationes acutas sanè atque elegantes, si per otium licuerit, legendas hortati, loci ipsius simplicem sententiam breuissimè docebimus. Significat autē Vates adeo grauem, adeoque horribilem Israëlitarum casum fore, vt quibus olim nondum lapsis, adhuc labentibus continere, conseruareque sese facilè esset, si reuocanti Deo interdum, atque interdum minitanti, nec omnino deserenti, neque manū subtrahenti auscultare potius quàm auersari placuisset, ijsdem ab eo, cuius oblatum auxilium spreuêre, destitutis & corruentibus, neque conatibus, neq. viribus suis resurgere per se, atque in pristinum statum restitui integrum ita fore; nisi Deus ipse sua sponte, suaque misericordia excitatus, manum porrigat, iacentibusque auxilium & opem ferat. Neq. enim Israëlitis, post casum illum æqua saltem aut similis aliarum gentiū statui, sed multò inferior relicta conditio est: aliæ namque gentis generalis, quam vocant, gratiæ vsus, multò quàm Israëlitis commodior ad veritatem Dei, Euangelijque lucem admittendam est; siquidem gentes non vt increduli & contumaces Israëlitæ excæcatæ sunt, horum enim mentes Deus excæcauit, vt non fulgeat illis illuminatio euangelij gloriæ Christi, vt iudicentur 2.Cor.4. omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. Multis autem scripturarum testimoniis docemur Israëlitarum, iam tandem euersas, inferiori loco, quàm gentium esse res: vnde minus illorum deprecationes, minus preces audiuntur: quam rem & ille etiam vates graui est lamento prosequutus: Operuisti in furore, percussisti, Thren.3. occidisti, nec pepercisti. Opposuisti nubem tibi, ne transiret oratio, eradicationem & abiectionem posuisti me in medio populorum. Huius etiam sortis hominum illa oratio est: Quare in perpetuum obliuisceris nostri, derelinques nos in longitudinem dierum? Thren.5. Conuerte nos Domine, & conuertemur; innoua dies nostros, sicut à principio. Qua de re, videlicet de iustissima incrassationis atque excæcationis contumacium hominum pœna maius ad dicendū otium nobis dari optamus: Namque id argumentū & ad disputandū grauissimū, & ad hominū peccandi pertinaciam frangendam commodissimum arbitramur. Igitur virginē Israël à Deo sustentatore sic deserendam, ruinæque permittendam fore Vates prædicebat, vt resurgere ipsa per se non posset: non qui restituendam omnino esse negaret, sed qui grauissimum, horribilem atque diuturnum casum fore describeret: cuius damna & incommoda à nemine alio quàm Deo possent resarciri. Hunc tamen illi redemptorem diutius esse desiderandum, qui antea rogans & inuitans vltro esset neglectus. Nihil igitur illis aut studium, aut conatus profuturos, nihil volūtatem, Rom.10. aut desiderium, nihil cursum iacenti virgini opitulaturum, quamdiu illa miserentis Dei auxilio atque ope destituta esset. Propterea addit: [*Proiecta est in terram suam, non est qui suscitet eam.* Hebraicè est: *Derelicta est super terra sua, non est suscitans eius.*] Qua oratione imbecillæ, & deiecto animo virginis imaginem nobis Vates pingit; quæ cùm in terram impetu corruerit, à sponso, quem solum subleuatorem desideret, offensione irato negligatur, atque interim in terra, puluere, sordibus & luctu iaceat, dum maximam sponsi misericordiam de integro detur experiri: atque hoc modo & verissima, & nullo modo vel cum aliis, vel secum pugnans Vatis sententia est. Namque futuram Israëlitarum & Iudæorum integram restitutionem, quemadmodum alij vates, sic etiam & Amos ipse Infra.9. præcinit; ita tamen vt non humana, sed cælesti Dei miserentis virtute restitutum eos iri docuerit. In diebus illis suscitabo tabernaculum Dauid quod cecidit, &c. Subiungit autem: Et conuertam captiuitatem populi mei Israël. Quo in loco eadem duo verba cadere & sustentare, vsurpata sunt. Ita tamen Hebraicè distincta res est, vt de vtriusque populi restitutione dictum esse constet. Namque tabernaculū Dauid Iudæ regnum fuit cum Israëlitica familia coniunctum: deinde vbi res discordia dilabi cœperunt, & Iudæ regnum desijt, & Israëlitarum omnis respublica corruit. Futurum autem esse vates Ioel.3. omnes prædixerunt, vt integra Israëlis familia tam Iudæi, quàm Israëlitæ in gratiam cum Deo restituta vnius Regis Christi imperio consentiat, cui dedit Dominus sedem Dauid Luc.1. patris sui in domo Iacob vsque in æternum regnaturo, Hæc verò omnia ita Vates

noster in libri fine aperuit, vt nihil aut apertius dici posset aut proprius. Suscitabo tabernaculum Dauid, Iudæorum gentem significat. Feminino autem genere addidit, eam quæ cecidit; vt ad hanc iacentem virginem oratio referenda esse videatur. Vtramque porrò partẽ statim multitudinis numero indicauit dicens: Et ædificabo aperturas earũ, tam Iudæorum, quàm Israëlitarũ res significat. Deinde & rem omnẽ Dauidicæ familiæ restituendam esse dicit: Et demolitiones eius instaurabo. hic rursus masculino genere vtitur, vt ad Dauidem oratio referatur. Postremò rem ipsam aperit ac manifestat: Et reædificabo eum sicut in diebus antiquis: tandem ne quis ab hac salute Israëlitas exclusos esse interpretaretur, subiunxit: Conuertam captiuitatem populi mei Israël: cuius quidem nullum alium præter se auctorem futurum esse Deus declarat. Ita idem & in hoc, & in illo loco iacentis Israëlis suscitator appellatur; qui nunc nondum adest suscitans siue erigens, tum suscitabit. Hæc huius loci sententia, & consonans explicatio est. Verborum autem rationem aliquam habere oportuerit. Derelicta est. Prætermissionem & despicientiam hoc verbum Hebraicè significat, quo Samuel cum Saule colloquutus vtebatur; Pater, inquit, tuus dimissa asinarum cura solicitus est pro vobis, & illud: Dereliquit Deum factorem suum. *In terra sua*: Humilitatem & miseriam humanam tropus hic significare solet. Nihil enim homini proprium natura est præter lutum, terramque, quod elementorum omnium ignobilissimum ignauissimumque est: Nam ignis, aër & aqua spiritum sortita esse videntur, mouerique & agi ipsa, atque ab ipsis alia agitari conspiciuntur; vnde mechanica illa quæ videntur miracula, ab ijs qui eam artem callent, eduntur. Extat Hieronis liber Græcè, quem de elementorum spiritibus inscripsit. Terra verò omnis motus & efficientiæ expers, deorsum non tam mouetur quàm cadit, atque in infimo loco segnis desidet, neque inde nisi aliena vi & opera attollitur. Hæc terræ consideratio iuxta motuum & spirituum rationem est, atque vt ille canebat,

1.Sam.10.

Deutero.

Plato in Timæo idem sentit.

Hieron. περὶ πνευματικῶν.

Ouid.1. metamor.

Densior his tellus, elementaque grandia traxit,
Et pressa est grauitate sui.

Iuxta quam rationem Hebraicè ADAMA dicitur: namque de eius ad rerum generationem vi & habilitate, vt aliud nomen, sic alia disputatio est. Igitur virgo Israël super terra sua iacens, in summa miseria & ignobilitate fore significatur: sic enim qualis hominum, qui tantum homines sunt exitus esse soleat; eadem etiam oratione describitur: Exibit spiritus eius, & reuertetur in terram suam. *Non est suscitans eius*. Hoc est, Is qui solus eam suscitare potest, non adest illi; quod eam iam non pari, vt antea gratia iacentem prosequitur, quoad tempus illud maximæ erga eam misericordiæ redierit, sicut scriptum est: Veniet ex Sion qui deleat iniquitatem Israël; & hoc signum eis cùm auertero captiuitatem, &c. Threni autem siue Elegiæ sententia, & totius argumenti summa primo hoc carmine continetur; sequentibus autem versibus fusius explicatur, atque elegantem elegiarum artem hoc exemplo cognoscere est: Solent enim lugentes homines compressi doloris, & mœstæ cogitationis totius rationes primo lugendi impetu proferre; & varijs deinde verborum & cogitationum additis membris amplificare & producere. vt:

Psal.143.

Isa.52

Rom.11.

Ergo ne supremis potuit vox improba verbis,
Tam dirum mandare nefas?
Ergo solicitæ tu causa pecunia vitæ es? &c.

Augusti carmen.

Propert.l.3.

Duas autem res Vates initio proposuit: altera fuit, Israëlem virginem in terra sua iacere: altera verò excitatorem eius desiderari. Vtramque verò subiunctis explicat dictis; priorem quidem sic:

Quia hæc dicit Dominus Deus, vrbs de qua egrediebantur mille, relinquentur in ea centum, & de qua egrediebantur centum, relinquentur in ea decem in domo Israël.

MAGNAM sub ipsum etiam vltionis & pœnarum tempus Dei erga Israëlem fuisse misericordiam Vates docet, qui populum subito perdere & deserere noluerit, neque manu sua sustentatum ruinæ antè permittere, quàm extrema omnia ad reuocandum tentata essent, si fortè sibi consulere ille voluisset, quominus funditus euerteretur: Náq. ab hoste nondum abductis, quamuis paucis & rarissimis, quamuis nimium debilitatis; nonnulla tamen restitutionis & salutis spes reliqua erat, dum fundamentum aliquod,

dum ra-

dum radices adhuc in ipsa patria terra habuissent. Duras igitur atque inutiles plantas, quæ luxurie ramorum diffluentes, aut in rusticam naturam degenerantes, nullum cultori suo fructum redderent, amputare, abscindere, & intersecare Deus instituit; paucis admodum ad reponendæ restituendæque vineæ spem relictis: hasque superesse voluit; quas nisi idoneum redderent fructum, radicitus euellere atque tollere decreuit. Igitur fame & pestilētia in Samaria, & toto eius agro res ita fractæ, protritæ, & debilitatæ sunt, vt ijs qui ex hac calamitate superessent, si bellum præterea impenderet, nulla omnino salutis spes, nisi in vno diuino præsidio reliqua esse posset: Adeo enim rari ex peste atque ex fame euasère, vt vix decimus quisque superesset, qui bello esset idoneus. *Vrbs*, inquit, *de qua egrediebantur mille, relinquentur in ea centum, &c.* Hebraicè, *Vrbs egrediens mille*. Verbum hoc in loco *militare est*: significat enim armatorum hominum copiam, quam vniuscuiusque vrbium portæ effundere soleant: Hæc peste & fame adeo diminuenda esse dicitur, vt nullius belli impetum valeat sustinere: Nihilominus tamē vigore Israël nondum esse deserta, nondū diuina manu derelicta affirmatur, si retineri se illa magis, quàm prorsus desertam esse curauisset. Quoniam autem optimum hoc consilium erat, sustentatore potius suo, quàm aliis rebus vanissimis niti velle; ob eam rem auxilij, curæque suæ promissione Deus vltro eam allicit, atque ab inutilibus studiis ad veras salutis rationes ineundas auocat.

Quia hæc dicit Dominus domui Israël, quærite me & viuetis, & nolite quærere Bethel, & in Galgalam nolite intrare, & in Bersabee non transibitis.

FIERI persæpe videmus vt in angustissimis & miserrimis rebus religionis studium incendatur, & quæ humanitus salus desperata sit à diuina natura, vnde verū hominibus præsidium auxiliumque est, petatur. Neque vlla natio tam barbara aut impia est, quæ in maximis calamitatibus diuinum numen adeundum, placandumque sibi esse non arbitretur. Verùm enimuero totius huius consilij summa & maximum momentū illud est, quænam verè diuina natura sit, qua ratione placanda, compertum atque exploratum habere: Namq. ijs rebus fidere, quæ à Dei natura longissimè distant, vanissima omnino fiducia, & maximorum incommodorum efficiens fallacia est. Neque enim natura propriæ salutis expers, saluti alijs esse vllo modo potest: quamobrem quicunque huiusmodi mentito & falso, plenoq. erroris religionū studio, quibus gentes incumbere solent, operā dederunt cum maximo labore & sumptu, cum maximo molimine maximam sibi vanitatem peperere, sicut scriptum est: Similes illis fiant qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in eis. Contrà verò quicunque verum Deum, cuius exploratam certamque rationem tenerent, ritè petere, placareque instituissent, certissimum semper auxiliatorem experti sunt, sicut scriptum est: Qui timent Dominum sperauerunt in Domino, adiutor eorum & protector eorum est. Igitur Israëlitæ tantis miserijs & calamitatibus afflicti numen sibi placandum esse iudicauerunt; sed summa in eo fallacia, maximaque dementia fuit, quòd à vero Deo abalienati, ad Bethel vitulos, & ad Galgalorum simulachra omni studio & cura confugiendum sibi esse putauerunt: dumque publicum malum hac ratione auertere, declinareque student, tamen augent verius & accelerant, quàm declinent: Eam enim rem, quæ malorum illis causa caputque fuerat, magis ac magis colendo & tractando, malum sibi fouebant atque augebant. Hunc autem illis errorem eripere curat Deus, vt ad sanè mentis, veræque religionis rationem reuocatis salutem ipse vltro offerat & promittat. [*Quia hæc dicit Dominus domui Israël.*] Dominus nomen illud ineffabile, Hebraicè est: cuius rationem & virtutem, atque ad salutis afferendæ certam vim Israëli potissimum iam olim notam exploratamque esse oportuit, ex quo Mosi in Sina dictum est: Qui apparui Abraham, & Isaac & Iacob, in Deo omnipotente, & nomen meum Adonai non reuelaui eis: Ego audiui gemitum filiorum Israël quo Ægyptij oppresserunt eos, &c. Ex illo autem tempore Domus Israël sperauit in Domino, adiutor eorum & protector eorum est. Itaque ad hanc rationem ineundam tenendamque, & persequendam domus Israël vocatur. *& viuetis*: in eo enim vno, veroq. Deo certa illis & firma salutis spes esse debet, in quacūq. alia re præter ipsum nulla esse omnino potest. Abiicienda ergo illis deponendaq. omnis alia cura, & totū superstitionis studium relinquendum est, atque verus Deus, qui in altis habitat, & Hierosolymis

Hinc deorū cognitionem hominibus insitā principiū traxisse Plato ait.

Psal. 113. »

Ibid.

Exod. 6. » »

solymis sibi ædem ad orationem & supplicationem optauit, sana mente, pio studio, & legitimo cultu est adeundus. [*Et nolite quærere Bethel.*] In Bethel, quæ prius Luza vocabatur, fanum fuisse ab Hieroboamo populi ab Hierusalé auertendi causa extructũ, iam sæpius vidimus. In Galgalis etiam aras, lucosq́ue vanorum Deorum simulachris dicata accepimus. Vtrumque autem locum magna frequentia celebrádum & reges curauerunt, & populus ipse susceperat. Ea verò loca vltra superstitionis flagitium, multis etiam alijs Israëlitarum sceleribus contaminata, & Deo vehementer inuisa, atque cultoribus ipsis fatalia reddita fuerant. Ab his igitur locis non inutilibus modò, sed etiam perniciosissimis Israëlitæ diuino consilio deterrentur, ne magno labore & dispendio magnum sibi malum parent. Vtitur autem dictorum antithesi elegantissima: *Quærite*, inquit, *me*, quem semper auxiliatorem experti estis, verumq́ue ac certum Deum, & *nolite quærere Bethel*, cui præter Dei inane iam nomen, nihil præterea adest: Nam Bethel domum Dei, siue domum fortis significat: quòd si vobis verus Deus *Adonai*, vbi vbi ille sit, quærendus ad salutem est, quid iuuat inane tantùm nomen sequutos, domum Dei, Deo tamen vacuam, imò potius inuisam, auxilij causa quærere? [*Nolite quærere Bethel;*] in qua nihil iam fortè, nihil solidum, nihil diuinum, sed vanitatem meram, & inanem quandam nuditatem, ac nudum errorem esse, exitus ipse demonstrabit. [*Et in Galgala nolite intrare*. Eleganti significationis allusione de Galgalæ existimatione detrahit: Nam quem locum sacrum & diuinum illi putarent, eum locum importunum, funestum, atque vitandum esse vel nomen ipsum arguebat; quando Galgal rotam, volubilemq́ue rem significat; vt mali ominis notationem potius, quàm religionem significatio doceret: Nam quæ felicitas, quæ constans auxilij ratio in volubilitate esse potest? quam sibi is bonorum constantiam, stabilitatemq́ue aut speret, aut promittat, qui sese rotæ volubilitatique commiserit? Quamobrem vel ab aditu ipso infausti, atque horribilis loci deterret; quem locum suo nomine infamatum, notatumq́ue esse indicat. Quòd si ab his locis frequentandis, imò & adeundis, animum & studium ad verum Deum seruatorem petendum traduxerint, nihil illis esse metuendum, vt extra propriæ regionis fines abductis alio migrandum sit; sed res potius suas diuino beneficio restitutum, confirmatumq́ue iri sperandum est. [*& in Bersabee non transibitis.*] Quibusdam huius vaticinij expositoribus placuit, Bersabee locum esse in quo vituli etiam ab Hieroboamo adorandi causa consecrati fuissent: idq́ue ex illo Vatis dicto arguunt: *Viuit Deus tuus Dan, & viuit via Bersabee*. Vetari igitur eos atque reuocari ne Bersabee locum petant. Sed tamen orationis ipsius diuersa ratio aliam nobis exponit sententiam: Neque enim ait, Nolite quærere Bersabaa; neque hoc modo, In Beersebaa non intretis, sed Bersabee non transibitis. Præterea vtrique loco Bethel & Galgalæ, atque eorum cultoribus instantem calamitatem prędixit, [*Bethel erit inutilis, & Galgala captiua ducetur:*] Bersabee verò nihil huiusmodi adiecit. Itaque alia loci huius sententia est; quam nos iam superius indicabamus. significat enim, Israëlitas si relictis prophanis locis petendi studio ad verum Deum quærendum se totos conuerterent, quamuis afflictos, quamuis varijs modis hactenus labefactatos, non tamen radicitus eruendos, aut à patria regione abducendos fore. Promissum ergo potius quàm iussum hoc est, [*& Bersabee non transibitis.*] Namque tota Israëlitarum regio duobus insignibus terminis continebatur: Dan à Septentrione, & Bersabee à meridie, sicut scriptum est: Et congregetur ad te vniuersus populus Israël à Dan vsque ad Bersabee. Certas itaque & stabiles fore sedes affirmat, si modò consilijs acquiescere diuinis velint. Quòd si stultum & impium propositum vrgentes religionis causa Bethel & Galgalam petere perseuerarint, ijsdem illos sententiæ periculis illaqueatos, eandem supplicij expectatione implicatos, eundem cum locis ipsis exitum fore habituros.

Infra 8.

2.Sam.17.

Quia Galgala captiua ducetur, & Bethel erit inutilis.

Elegantibus paronomasijs sententia hæc pronuntiatur, cuius vis Latina versione ex-
גלגל גלה plicari non potuit: sed nos eam Latinis literis indicabimus. Galgal rotam propriè signifi-
Thren.1. cat, & à verbo Gala, hoc est migrare, deducitur. Nomen verò eiusdem verbi geminati-
Gen.51. one constat, Gal, gal, migrare, migrare. Repetitio auté eiusdé verbi Hebraico sermone,
גלגל גלה rem negotiúq. ipsum asseuerat & confirmat: vt plorans plorauit in nocte, &c. Visitare
יגלה visitabit vos Dominus. Hebraicè sic legimus. Galgal, gala ijgale, hoc est, Galgal migrare migrabit:

migrabit. non tam locum ipsum, quàm qui in eo fuerint homines migraturos dicit; Me-
tonymiaque vsus figura est. *& Bethel*; quod nomen domum fortis significat, *erit inutilis.*
Hebraicè propriè est, *erit in vanitatem*: Alludit enim ex antitheto oratio, vanumque ac
nudum cultoribus & habitatoribus suis inanem locum fore portendit, cuius loci colendi
studium, inanitatem tandem omnium rerum pariturum sit. Cùm itaque nihil ex his
locis præter malum reportare possint, ad salutem vnde solum accipere est, petendum de-
nuo vocantur.

*Quærite Dominum & viuite, ne forte comburat vt ignis domus Ioseph, & de-
uorabit, & non erit qui extinguat Bethel.*

TOTVS hic locus misericordiæ & iustitiæ est, in quo omnis pœnarum & calamita-
tum, omnis damnationis causa in hominum culpã & negligentiam transfertur; qui obla-
tam sibi à Deo, & sæpius, promissam saluté negligunt, & tenebras magis quam lucé pro-
pterea diligunt, quòd eorũ opera & studia mala sint. facessat ergo incerta omnis de præ-
destinatione disputatio, & vanæ ac fallẽtis philosophiæ cõmenta sileant, quando nullum
in vniuersa diuinorum librorum doctrina, aut prædestinationis, aut præscientiæ impedi-
mentum hominibus ad saluté infertur: sed quare salui illi non sint, omnis culpa in eorũ
voluntate atque negligentia & malitia residet. siquidem neminẽ hominem Deus peri- 1.Pet.2.
re vult, sed omnes ad pœnitentiã reuerti, quos ipse vltro semper adit, rogat, & quoad id ,,
res ratioq. pati potest hortari & monere, & iã vehementius accusare non desistit, vt ma-
gnum ipsi sibi malum parare fugiant, sed planè ij nec adeuntem admittunt, nec rogan-
tem audiunt; neque vllum hortationibus aut admonitionibus diuinæ misericordiæ locũ
relinquere volunt; quam qui neglexerint, diuinæ iustitiæ cedant necesse est: Namq. mi- Psal.88.
sericordia & veritas venientis Dei faciem præcedunt; iustitia verò ponè sequitur, quæ ,,
alteram illam diuinam virtuté respuentes, meritis scelerum suppliciis prosequatur. Semel Psal.61.
loquutus est Deus, duo hęc audiui: quia potestas Dei est, & tibi Domine misericordia, quia
tu reddes vnicuiq iuxta opera sua. Potest quidem vtrumq. Deus, sed tamẽ illi antiquior
misericordia est. Ad hanc verò normã omnis hæc de salute hominum ratio reuocanda, ,,
exigendaq. est, nisi multa nobis ipsis, atq. adeo diuinorũ librorũ veritati dissentanea di- ,,
cere libeat. Sperate in eo omnis cõgregatio populi, effundite corã illo corda vestra, Deus ,,
adiutor noster in æternũ; sic idẽ Psaltes canebat. Nemini ergo homini benignitas diuina Ibidem.
deest, nisi iis tantũ qui sibi ipsi deesse voluêre. Ob eam rẽ sæpius iã rogatos rursum adit,
eosdéq. iterũ ad saluté vltro inuitat & hortatur; noméq. illud suum misericordiæ myste-
riis plenissimũ prætẽdit. [*Quærite Adonai, & viuite.*] Viuite, vox Dei est in quo vita erat, &
vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet. Quod verò de supplicio & pœnis inferen
dis subiungit, eò pertinet, vt vel promissionibus ad vitã vocatos alliciat, vel à morte proxi-
mi instantisq. mali metu deterreat. [*Ne forte comburat vt ignis domus Ioseph.*] Ne fortè, in-
quit, hostilis manus Ephraim, Samariæque relictũ populum ita vastet, vt igni actum credi
possit. Vocat autem Samariæ populum domum Ioseph, quod Ephraim, cuius caput Sa-
mariam esse Isaias dixit, ex Ioseph filiis erat, adnumeratus tamẽ filiis Israël, sicut scriptum Gen.48.
est: Duo ergo filij qui nati sunt tibi in terra Ægypti antequam venirem ad te, mei erunt, ,,
Ephraim & Manasses, sicut Ruben, & Simeon reputabuntur mihi: Reliquos autem quos ,,
genueris post eos, tui erunt. Ad hanc verò rationem Ephraim res hoc in loco reuoca-
tur: cui, si dignitatem suam, antiquumque locum Israëlis nomen tueri placeat, præ-
stò est Dominus Deus Israël, qui se protectorem, tutoremque eius domus semper fo-
re iam olim est professus. Non vocaberis, inquit, vltra Iacob, sed Israël erit nomen
tuum, & appellauit eum Israël. Dixitque ei: Ego Dominus omnipotens, cresce & multi- Gen.35.
plicare, &c. Quamdiu autem in iisdem conditionibus manere vellent, tamdiu ,,
Dei omnipotentis gratiam, tutelam & beneficentiam poterant experiri: vbi verò ,,
nominis vim atque fœderis conditiones respuerent, nomen ipsum Israëlis proditum
deponere, & Iosephi tantum nomen captare videri possent. Atqui de Iosepho aut Iose-
phi filiis nulla promissio diuina nulla priuatè suscepta cura est, nisi quatenus in pa-
tritiam Israëlis familiam venientes, obscurius nomen amitterent, sicut scriptum Gen.48.
est: Deus qui pauit me ab adolescentia mea, & angelus qui eruit me, benedicat pueris ,,
istis, & inuocetur nomen meum super eos, & crescant in multitudinem super terram. ,,

Quod si Israëlis nomen virtute & re ipsa tueri nolueritis, sed domus potius Ioseph esse optaueritis, ardebit vt igni domus Ioseph; & Bethel, quam colendæ vobis religioni priuatè consecrastis, vnà cũ suis cultoribus igne absumetur, qui cum à Deo nó extinguatur, à nemine alio extingui poterit, neq. prohiberi quo minus omnia vasta atq. deserta reddat: *& deuorabit, & non erit qui extinguat Bethel*: tantum abest vt eius loci religio, vel potius superstitio prodesse vobis possit, vt maximè etiá noceat. Hic locus sic Chaldaicè legitur: [*Et incendet, & non erit extinguens in culpatis, qui colentes fuerint abominationem in Bethel.*] Vt aũt Metonymiam suam explicaret, & quidnam nomine Bethel significauisset, exponeret; statim subiecit:

Qui conuertitis in Absynthium iudicium, & iustitiam in terra relinquitis.

REGES potissimum & principes atque magistratus hac oratione significari, ipsum eorum officium declarat: Namque eius ordinis homines exercendi iudicij, iurisque dicundi muneri ac officio præsunt: horum studia reliquus populus imitatur ac sequitur: hi ad gubernacula reipublicæ sedentes, aut rectam nauim tenere, aut euertere pro arbitrio possunt. His nihil antiquius, nihil sanctius, nihil iucundius iustitia atque æquitate esse debuit; quarum maximarum ad rempublicam gubernandam artium, si tanta illis cura fuisset, quantam esse oportuit, nihil publicè laboraretur: nam & suum religioni obsequium, suum vnicuique hominum ordini ius tribueretur, omniaque ex æquo & bono, ex ratione, non ex libidine gererentur: iusti autem & æqui ratio, non ex priuata cuiusque sententia, sed ex diuina lege petenda fuerat. Porrò diuina lex nullam aliam, quam antiquam illam & exploratam religionis & pietatis viam muniri permitteret; nullum alium quàm verùm Deum pateretur coli; ita adeo & religionis ratio cum publicarum rerum rationibus, & publicarum rationes rerum cum religione conuenirent. Omnia autem hæc contrà quàm par erat, atque decuerat, curata ab his sunt: qui cùm intelligerẽt nulla re magis ambitioni, cupiditatibusq. suis, quàm diuina lege obsisti posse, ipsam imprimis legem abiecerunt: deinde religionis rationes turbarũt, & Deum ipsum deniq. repudiarunt; aliamque pietatis viam inierunt; cuius viæ affectandæ duces populo facti, voti sui compotes euasère: Nam cùm nulla veræ religionis facies, nullum diuinum caput, ad quod cætera referrentur, esset reliquum; facilè ipsis, pronumque fuit diuina atque humana iura omnia peruertere, & omnes iustitiæ atque æquitatis iugulare rationes; nec quod publicis rebus commodissimum, sed quod suis ipsorum priuatis tantùm commodis compendiosissimum foret statuere. Namque vbi diuinum timorem exuere, maximè autem ij quos ad gubernacula sedentes cupiditas atque ambitio transuersos agit, nihil propriis commoditatibus iucundius, ac suauius, nihil iudicio & æquitate insuauius, acerbiusque esse putant. Quamobrem non solùm cogitatione & animi sententia, sed re ipsa & studio: [*Conuertunt in Absynthium iudicium, & iustitiam in terra relinquunt:*] Sic Hebraicè in præsenti tempore pronuntiatur: cùm nihil iudicio & æquitate suauius experiri possint ij, qui sana mente, sensibusque integris sunt, sicut scriptum est:
Psal. 118. A iudicijs tuis non declinaui, quia tu legẽ posuisti mihi. Quàm dulcia faucibus meis elo-
,, quia tua, super mel ori meo. Et quia eloquia tua iucunda, ecce concupiui mandata tua,
,, in æquitate tua viuifica me. Absynthium autem herbarum omnium amarissima est, cui
Dioscor. li. 3. cap. 24. ab amaritudinis grauitate nomen Bathypricon à quibusdam factũ esse Dioscorides ait. Huius autem plantæ nomen in quocunque aut naturæ, aut sortis tristi acerboque sensu, à sacris vsurpatur auctoribus. Ædificauit in gyro meo, & circundedit me Absynthio &
Thren. 3. ,, labore. Huius enim amaritudinis vim Romanus Poëta indicauit cùm cecinit:

Lucretius. *Nam veluti pueris Absynthia tetra medentes* *Cùm dare conantur, &c.*

[*Et iustitiam in terra relinquunt.*] Iudicium in sacris idem quod apud Latinos ius: iustitia verò hic id quod æquitas significat. In æquitate autem misericordia animique moderatio est: vnde & pro misericordia iustitia vsurpatur, vt: Attendite ne iustitiam vestram
Matth. 7. faciatis coram hominibus, &c. Ab ijs ergo ius violatũ æquitatemq. desertã esse, à quibus vtraque ars religiosè culta, sanctissimaque esse & potuit & debuit. [*In terra relinquunt;*] Iacere in terra sinunt iustitiam quam in benè constituta republica stare & vigere oportuit. Igitur populum Israëliticum ab horum principium studio ad se hac elegia reuocandum curat Deus, ostenditque eos, qui sibi ad pietatem & salutem duces, & publicæ vtilitatis procuratores esse debuerant, quòd sublatis de medio æquitate & iudicio, religionis rationibus

nibus extinctis, ad impietatem potius duces, atque ad malum impulsores fuerint. Vbi verò iam significauit quos à quibus sequendis ducibus potissimum deterruerit, ad quem, quantumq. salutis auctorem reuocet nunc iam deinceps subiungit:

Facientem Arcturum & Orionem, & conuertentem in mane tenebras, & diem in noctem mutantem.

NVLLAM maiorem à regibus, principibus & magistratibus vtilitatem capi aut experiri posse, quàm vt iudicium æquitatemque in publicis & priuatis rebus exerceatur. Iniquos verò non principes, verùm tyrannos, hostesque vocandos Vates superius docuit: atque ab huiusmodi principum obsequio ad veri Dei cultum Israëlitas vocauit. Quis autem & qualis, quantusque Deus hic, vt toto terrarum orbi, maximè verò iis qui illum colunt, beneficentissimus; vt contrà ad impietatem, sacrilegia, sceleraque omnia vlciscenda potentissimus sit, tribus grauissimis de prouidentia argumentis docet. Maximi enim momenti & ponderis ad virtutem, pietatemque hominibus persuadendam, certa prouidentiæ cognitio est. Hanc autem Dei virtutem, & de rebus humanis curam, omnibus populis certam exploratamque esse in illo elegantissimo hymno Psaltes petebat? Exurge Domine in præcepto quod mandasti, & synagoga populorum circundabit te: & propter hanc in altum regredere: Dominus indicat populos, &c. Tria autem potissimum ad prouidentiam probandam argumenta, ex perpetuis & publicis naturæ rationibus sacri auctores afferre solent; quæ cum omnibus hominibus quicunque sensum aliquem rerum habent captu facilia sunt, tum doctissimis etiam, & ab intelligentia sensuque imperitorum longissimè disiunctis mentibus, animum ad eam rem credendam permouent. Primum quidem argumentum ex stellarum natura, situ, cursibus, progressionibusque sumitur; quorum omnium ratio atque constantia certam rectoris prouidentiam arguit. atque ita Isaias: Leuate in excelsum oculos vestros, & videte quis creauit hæc: qui educit in numero militiam eorum, & omnes ex nomine vocat, &c. Atq. alterū verò argumentū, noctiū, dierūq. vicissitudines, vnde commutationes temporum quadripartitæ suppeditant, sicut scriptum est: Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam. Tertium porrò argumentum, ex pluuiarum & imbrium generatione oportunitate atque vtilitate petitur: quòd vapores qui à Sole ex agris tepefactis, & ex aquis excitantur, in densiorem naturam concrescentes, certis pro diuini imperij ratione temporibus terræ faciem irrigent, & fœcundam reddant. Qui dat pluuiam super faciem terræ & irrigat aquis vniuersa. Quoniam autem imbres, non tam certis naturæ rationibus, quam diuinæ voluntati & arbitrio parantur, propterea Zacharias dicebat: Petite à Domino pluuias in tempore serotino: &, Dominus faciet niues, & pluuiam imbris dabit eis, singulis herbam in agro. Omnia porrò hæc diuinam erga terrarum orbem prouidentiam & commoditatis atque vtilitatis humanæ curam arguunt: namq. stellarū cursus, & constitutiones, & lucis noctisq. vicissitudines, pluuiarum oportunitates, magno ad hominum, cæterarumque animantium vitam afferendam, atque alendam vsui sunt: ita vt inferiora hæc à superioribus regantur & gubernentur, vt etiam Philosophi tenēt. Igitur quę apud alios auctores sparsa separataq. argumentorum capita sunt, ea Amosus noster in vnam coacta orationem explicuit; docuitque Israëlitas ad eum colendum Deum & principem sibi vocari, qui totius mundi gubernaculum teneat, & pro humanarum rerum vsu atque vtilitate sapientissimè moderetur & tractet; non qui iudicium in Absynthium, vt alij, conuertat; sed qui res vtilissimas & necessarias terris paret; atque alioqui molestissimas, nisi temperentur, ita gubernet, vt maximas simul orbi commoditates, maximam auctori ipsi gloriam laudéq. ex illis afferat. Est autē eiusmodi Dei virtus & sapientia, vt [*faciat Arcturum & Orionē.*] Atq. hæc potissimum astra ex omnibus aliis vsurpauit; quorū dissimilis omnino natura & efficientia est, cùm alterum calore, alterū frigiditate abundet, & tamen vtriusq. vi fructus & crescunt, & maturescunt: de quibus suo in loco, si Deus id nobis benignè concesserit, dicemus; præsens siquidē ac propria de his astris disputatio apud Iob est, ex quo loco à vatibus citari solent. Vtrumque autem horū vehementer agris atque animantibus noceret, infestumque esset, nisi certis diuinæ sapientiæ rationibus & modis temperaretur. Idem etiam Deus noctium dierumq. vicissitudinibus, & temporū rationibus sapientissimè consulit:

Psal.7.
,,
,,
Vide Iustinū mart. lib. de Monarchia.
Macrob. in somni. Scipionis.
Vide Arist. I Metaphysi. 2 & in Eutidemo Platonis.
& Cicer. de Nat. Deo li. I
Isa.40.
Psal.18.
Aristot. I. Metheororū
Hippocrat. de locis aëre & aqua.
Iob.5.
Zach.10.

sulit: conuertit enim mane in tenebras, hoc est, diem in noctem, sicut scriptum est: Et factum est vespere & mane dies vnus. [*& diem in noctem mutantem:*] dierum ac noctium quantitates variæ ad hanc etiam rationem referuntur: Hæc enim & vsum etiam sui humanis rebus præbent, & diuinæ sapientiæ atque virtutis admirationem mouent, atque omnia hæc auctorem suum Deum commendant, sicut scriptum est: Sol cognouit occasum suum. Posuisti tenebras & facta est nox. &c. Ortus est Sol, & congregabuntur, & in cubilibus suis collocabuntur, exibit homo ad opus suum & ad operationem suam vsque ad vesperá. Pluuiarum verò imbriumq. naturam, descensum & vsum sic describit:

Gen. 1.

Psal. 103.

Qui vocat aquas maris, & effundit eas super faciem terræ, Dominus nomen est eius.

MAXIMAM totius imbrium & pluuiarum materiæ partem mare suppeditat: namq. humoris proprius ac maximus, abundantissimusque locus ille est, diuina prouidentia ad terrarum orbis commoditatem potissimum definitus, sicut scriptum est: Congregentur aquæ in locum vnum, & appareat arida: & appellauit Deus aridam terram, & congregationes aquarum appellauit maria. Ex illo salsissimo loco solis vi vapores excitantur, qui Deo rem temperante in dulcissimam, terræque oportunam aquam conuertuntur: qua in re egregium imprimis artificium admirari est, quòd grauissimum natura sua elementum ad leuitatem redactum, atque in sublime latum, in nubes densari, & à ventis impelli; deinde in guttas coactum terræ superficiem irrigare deprehendatur. Tota autem huius artificij ratio hoc Amosi versu continetur: [*Qui vocat aquas maris. &c.* Quam rationem quoniam diffusius explicare non vacat, satis fuerit indicasse. Hactenus Dei prouidentiam, & benignitatem, atque publicæ vtilitatis curam ostendit, quam rem nomine etiam ipso appellato declarat: *Adonai nomen eius*, quod nomen ineffabile cùm sit, tamen in misericordiæ & beneficentiæ rationibus plerunque vsurpatur. Neque verò alium quenquam esse Deorum, vel eorum potius qui pro diis habentur, cui hæc rerum natura subsit, dictoq. obediens sit, præter hunc beneficentissimú & benignissimú, cui nomen est *Adonai*; qui sese Israëlitarum tutorem, protectoremq. tantis iam olim exemplis professus præstitit, atque hæc quidem omnia Deum natura ad misericordiam facilem, ad inferendam pœnam, ad vltionem etiam parádam potentissimum arguunt: Nam qui stellarum cursus & constitutiones temperare, dierum noctiumque vicissitudines componere, aquarum vim in sublime ferre, & terris oportunè immittere & nouit, & potest; idem etiam harum rerum naturis vti ad vltionem potest, & perpetuam cui voluerit noctem parare, grauemque hominibus, hominumque rebus aut astrorum vi et efficientia, aut aquarum diluuio afferre calamitatem, sicut scriptum est: Hunc humiliat, & hunc exaltat, quia calix in manu Domini. &c. Cùm autem ille, vt natura misericordissimus est, ita etiam sit iustissimus, eos qui priorem illam eius virtutem repudiarint, & neglexerint, hanc alteram vt ostendat consentaneum est. ea verò huiusmodi est:

Gen. 1.

Psal. 74.

Qui subridet vastitatem super robustum, & depopulationem super potentem affert.

MVTIPLICES esse Dei exercitus sacræ literæ passim ostendunt; sunt enim superiores, quorum natura quanquam ad orbis vtilitatem plerumque Deus vtatur, tamen ad impiorum vltionem parandam vti etiam potest & solet, id quod diluuij tempora & Ægyptiorum calamitates testantur. Sunt etiam inferiores, cùm ex cæteris animantibus, tum ex hominum genere coactæ copiæ, per quas rem ille cùm vult, pro arbitrio atq. sententia agit: His enim spiritus atque animos addit ad omné aliorum hominum contemnédam frangendamq. vim, quibus neq. hostium expectata virtus, neque militaris scientia, neq. armorum aut propugnaculorum moles, neq. locorum munitio, impedimento esse potest, quo minus omnia demoliantur & vastent. quam rem omnium ferè hactenus regnorum & magnarum vrbium exitus, arguit, & Senacherib ille Israëliticarum rerum vastator satis apertè docet. Hic ergo Deus Adonai dictus, vastationem potentissimis hominibus & robustissimis affert, atque munitissimis etiam vrbibus excidium per homines parat; quos & viribus animisq. auget, & calliditate atque scientia ad eam rem instruit. Hebraicè locus hic sic habet: [*Qui fortificat vastationé super robustum, & depopulans super munitioné adueniet.*

niet. Chaldaicè autem ſic: *Qui fortificat debiles aduerſum fortiſsimos, & prædatorem ſuper vrbes eorum munitiſsimas immittit.*] Cùm autem tanta vltio, tanta ac tam certa, iuſtiſſimaq. adeo calamitas Iſraëlitas, atque omnes quicunque eos impietate & iniuria fuerint imitati maneat; oporteatq. eos admonitos & correptos, ſibi metuentes ad Deum conuerti atque ad bonam frugem ſeſe recipere, gratosque eſſe iis qui honeſtiora atque vtiliora ſuadent, tamen vt hic etiam cæteris eorum flagitijs cumulus accedat:

Odio habuerunt corripientem in porta, & loquentem perfecta abominati ſunt.

HAEC maxima hominũ malitia, hęc inſolentia eſt, vt, cùm publicè ab illis committantur ſcelera, quæ cùm palam ſummo ſtudio aperta iniuria fiant, neq. corrigere ſe ipſi velint, neque priuatè reuocari, neque publicè reprehendi patiantur, ſeorſum & ſecretè moneri arguiq; contemnát, publicè peccare non vereantur: peccatorum publicè argui, grauiter & iniquo ferant animo. Singulorum ſcelera & flagita occultè & in facie reprehenſa eſſe oportuit. Atque hoc quidem diuini verbi miniſtrorum officium erat, ſicut ſcriptum eſt: Si me dicente ad impium, impie morte morieris: non fueris loquutus vt ſe cuſtodiat impius à via ſua, ipſe impius in iniquitate ſua morietur, ſanguinem autem eius de manu tua requiram. Sed quia tyrannide atque inſolentia hominum effectum eſt, vt vnuſquiſq. aditum ad ſe reprehendendum, arguendumq; ſuperbè præcluſerit, atque quod charitate & ſtudio fit, odio & maleuolentia factum eſſe interpretetur; aliam etiá viam munire Deo placuit, vt nominibus celatis vitia publica publicè notentur; atque officiorum rationes palam exigantur & tractentur: eoque modo cùm quiſque ſibi aut cauere, aut conſulere poſſit, nemo priuatam in ſe maledicentiam aut interpretari poſſet, aut queri. Quamobrem idem in eodem loco Deus, quæ ſingulis priuatè obijcienda erant, publicè agi per Vatem curat: Tu ergo fili hominis dic ad Domum Iſraël &c. & tamen tantum hominum, peccandi ſtudium, tanta pertinacia, tam immoderata libertas, viuendique licentia eſt, vt in ea re tantùm non laudari moleſtè ferant, moneri iniquiſſimè patiantur, reprehendi odio, inuidiaque dignum putent. Olim apud Iſraëlitas hominum conuentus in vrbium portis celebrari ſolebant: namque is locus faciendis iudiciis idoneus viſus eſt, & tum ciuibus, tum maximè hoſpiti ius ſuum perſequenti commodus, ſicut ſcriptum eſt: veritatem & iudicium pacis iudicate in portis veſtris. In eo loco vates, qui neminem hominem priuatè læſum volebant, publica peccata diuinis verbis publicè arguebant; ibibem de religionis rebus componendis perorabant; & quòd iudicibus, magiſtratibus & ſcribis is locus frequens erat, de horum etiam officiis verba à vatibus fieri conſueuêre. Hi verò Dei miniſtros vera & manifeſta locutos, indigniſſimis modis exceptos, ſumma inuidia atque odio perſequebantur: [*& loquentem perfectè abominati ſunt.*] Vbi Latinè, *perfectè* legimus. Hebraicè vox eſt, quæ perfectionem & ſimplicitatem ſignificat, quo verbo vatum & piorum hominũ ingenium maximè indicatur, qui non odio, non mauolentia, non gratia ducti, ſed ſummo religionis, & publicæ vtilitatis ſtudio incenſi, imò à numine incitati, rem candidiſſimè & ſimpliciſſimè agerent; & tamen illud præmij atq. mercedis loco accipiebant, quòd ſe abominatione affectos experiebantur. Verbum etiam *Abominandi* religioſum apud Hæbræos eſt, atque ad eas res pertinet, quæ impiæ, prophanæ, execrabileſque cenſentur. Vt illud: Abominatio eſt Ægyptiis omnis paſtor ouium. Multæ autem de huiuſmodi nefariis rebus definitiones, multa earum rerum genera, exemplaque in ſacris legum libris ſunt, in quibus nullum reperire poſſis quo ſimplex atque innocens dicendi arguendiq. libertas notetur: & tamen ea eſt hominum malitia, vt ſacris religioſis verbis ad ſuam libidinem, ſuamque corrupta ſtudia defendenda abutatur: Nam vbi quis vel ex ſuperiori, vel ex æquo loco de publicis moribus, imò de publicis ſceleribus paulo ſimplicius, liberiusq. dixerit, maximè auté ſi principes homines & magiſtratus illa perſtringat oratio, eum non ſolùm ſummam omnium ordinũ & populi inuidiam, ſed deteſtabile etiam nomen ſibi paraſſe videmus, atq. illud is leuiſſimum ſibi putare, lucroq. apponere poſſit, ſi ſtultus aut inſanus tantùm, ſi non ſacrilegus & prophanus, ſi non etiam aut ſchiſmaticus, aut hæreticus audiat: huiuſmodi namq. verbis ad alias omnino rerum rationes inuentis, ad liberam bonorum & ſapientum virorum ſimplicitatem expugnandam & frangendam quorundam hominũ malitia atq. peruerſitas abuti ſolet. *Loquentem perfectè*, id eſt ſimpliciter, *abominati ſunt.* Locus hic Chaldaicè ſic habet, *Odio habent eum, qui*

obijcit

Ezech. 33.

Zach. 8.

Gen. 43.
Leuit.
Deuter.

obijcit illis in domo iudicij verba legis, & loquentē candida circūueniunt. Sed quę amentia, quę peruersitas illa magna est, nolle pati vt eorum publica scelera publicè celatis etiā nominibus, cādidè ac simpliciter arguantur, dignosq. odio atq. inuidia iudicare eos, qui & pietatis & publicæ vtilitatis studio incensi, vnumquemque ordinem officij admoneant sui; & tamen eas insignes iniurias, quarum arguuntur, atque eadem scelera palam admittere, eorumq. scelerum atq. iniuriarum memoriam amplissimis monumētis consecrare, posterisq. testatam iri curare? Nam etsi maximè boni simplices viri tacerēt, tamen ipsa quæ ab eis quotidie iniuriarum exēpla eduntur, ipsa assidua pauperiorum hominum expoliatio, & oppressio, pietatis causam aduersum eos summis ac maximis clamoribus agit. Ipsa tanta ædificiorum moles, tanta villarum, prædiorum, & vinearum copia & magnitudo ex pauperum spolijs parata, manifesto iniuriarum præsentibus testimonio venientibus sunt etiam seculis, atque aliis gentibus perpetuo futura: Namq. vsus fructusq. tum magnarū ædium, tum fundorum & prædiorum tot ac tam pulchrorum, quæ illis ex iniuria atq. calumnia parabantur & colebantur, nullus sibi, sed aut nullis, aut alienis colonis erit, tantùm ignominia, & iniuria monumentum sibi erit perpetuum. Itaq. dum isti iniuriarum argui nolunt, æternum sibi ipsis iniuriæ simulachrum in ædibus, in portis, in agris suis collocant. hæc illorum, qui subijciuntur, versuum sententia & consequentia est.

Idcirco pro eo quòd diripiebatis pauperem; & prædam electam tollebatis ab eo, domos quadro lapide ædificabitis, & non habitabitis in eis: vineas plantabitis amantissimas, & non bibetis vinum earum.

OSTENDIT frustra illos bonis viris silentium imponere velle, cùm vndequaque in sese testimonia comparent, & iudicium etiam damnationem certam sibi moliantur; quippe qui præter alias quas subituri sunt pœnas, rebus etiam per iniuriam partis erant mulctandi: Nam vitia hominum atque fraudes, dāno, ignominia, exilio, morte, mulctantur, sicut scriptum est: Thesaurizat, & ignorat cui cōgregabit ea. &: Quomodo facti sunt in desolationem? subitò defecerunt, perierunt propter iniquitatem suam &c. Idcirco quamuis maledicentiam (quam vocatis) auertere conemini, nihil tamen efficietis: namque vestra vobis vita, vestri mores, & studia vestra, non maledictionem solùm, sed perpetuam vnà cum damno contumeliam pariēt. [*Pro eo quod diripiebatis pauperem.*] Hebraicè verbum *diripiebatis*, direptionem cum cōculcatione coniunctam significat. [*& prædam electam tollebatis ab eo*, Hebraicè, *& onus tritici tollebatis ab eo.*] Quantum frumenti ille miser atque inops summò labore metere, & humeris suis domum asportare vix poterat, quo suam vxoris, atque liberorum vitam aleret, nil habuit pauper; quis enim negat, & tamen illud perdidit infelix, totum nil idque calumnia & iniuria eorum, quorum officium fuerat pauperum egenorumq. rebus & fortunis consulere potius, quàm insidiari, sicut scriptum est: Quomodo facta est in meretricem ciuitas fidelis, plena iudicij; Iustitia habitauit in ea, nunc homicidæ. Cùm autem id quod à singulis aufertur exiguū admodum, magna verò & insatiabilis eorum qui auferunt & expoliant cupiditas atque auaritia sit, ad multos eam iniuriam & calamitatem pertinere necesse est: Nam si tantum frumenti pauperi quantum humeris portare possit, ad suam suorumque vitam tuendā contingit, atque id tam exiguum pro electa præda ipsi habetur, cui neq. suppetit vnde iumentum emat aut pascat, quo se onere leuet; rursus etiā si diuiti ac potenti nihil satis ad ambitionē atque libidinem explēdam sit; non enim quocunq. ille domicilio contentus est, nisi ædes & materia, & opere magnificentissimas extruat: neq. quocunq. fundo, nisi vineas ædificijs & pulchritudine omni ornatissimas instituat: quænam aut quot pauperum fortunæ satis esse ad eam rem possint? [*domos quadro lapide ædificabitis:*] Hebraicè est in præterito ædificauistis, & plantastis, quod iam incœptum opus & penè absolutum sit. *quadro lapide:* & materiæ, & artificij excellentiam hæc oratio indicat: Consequitur enim portas, fenestras, prostyla, & vestibula, partesq. omnes ædium certa mensura, proportione, & pulchritudine nō caruisse, quarū vel ipsi muri quadro & operoso lapide constarēt. [*Vineas amantissimas*, Hebraicè est, *vineas desiderij:*] quas nō solū vtilitatis, sed animi etiā causa instituistis & plantastis: hæ autē quibus ornamentis caruēre? Dolendū maximè est quantis multorū laboribus & sudoribus paucorū hominū cōmoditates, deliciæq. cōstent. Væ vobis diuitibus, qui habetis consolationē vestrā: ecce clamor eorū, qui à vobis oppressi sunt, introiuit in aures

Psal.38.
Psal.72.
Isai.1.
Luc.
Iacob.

aures Domini Dei Sabaoth. [*& non habitabitis in eis, & non bibetis vinum earum.*] Citissimam maturamque admodum illis fore pœnam & calamitatem significat, atque antea venturam, quam aut constructæ iam ædes, recentis operis atq. humoris incommoditate & cruditate exhalata, habitationi oportunæ sint, aut plantatæ, cultæque vineæ fructum vino idoneum ferant. Vtramque autem rem non multo ad vsum temporis spacio egere, & architecturæ, & agriculturæ ratio, & ipsa experientia docet: atque adeo huiusmodi malè partorum, cum dominis suis, exitus esse solent, quales Ephaitarum fuere, quos Assyrius hostis paulò post quàm prædicta hæc sunt, alios vita, alios fortunis omnibus, & patria priuauit. Illud ex Hebraicis mysteriis non visum est prætermittendū. Quod vbi Latinè legimus [*vineas amantissimas,*] in exemplari est, [*vineas concupiscentiæ,*] atque id verbum; non solùm animi causa plantatas, sed auaritia & cupiditate cōparatas fuisse significat; iuxta illud: Et concupierunt agros, & tulerunt eos, & rapuerunt domos, & calumniabantur virum & domum eius, virum & hæreditatem eius. Neque enim suis sudoribus & laboribus hæc sibi parauerant, sed aliorum operis & labore parta, propria illi calumnia, fraude, dolo malo, ac vi, aut saltem nimis callida iuris interpretatione vsurpabant: id quòd si maximè à vatibus atque à bonis & sapientibus viris sileretur, res ipsa palam accusabat; eaque accusatio diuinas aures, oculosque tentabat, & ad vltionem atque vindicationem incitabat; hoc est quod subiungit:

Mich. 2.

Quia cognoui multa scelera vestra, & fortia peccata vestra.

NEQVE enim adeo aut rara sunt aut leuia, quæ à vobis iniustissimè perpetrata fuerunt, vt vel hominū, nedū Dei occulta cognoscētis oculos & scientiā fugiāt. Sed nequis eorum crimen depellere posset, iniuriamq. aut vim à se factam vlli fuisse inficiari, quando nihil aut armata manu, aut aperta vi, aut impetu factum esse constaret. Eam defensionem Deus per vatem infirmat, diuisione, definitioneque vsus; qua quid sit oppressio, quid vis, docetur, & arguitur. Est autem argumentatio in statu definitiuo constituta: dixerat namque se multas rebelliones eorum, & grauissima peccata cognoscere, quod aduersum ius atque fas non minus fratres, conciuesq. suos vexassent, ac diripuissent; quam si capitales hostes essent: neque leuiorem direptionem esse, quæ fraude & calumnia, acerrimaque ministra prætorum, ac iudicum auaritia fiat, quàm quæ bello & hostili manu paretur; immò eo esse grauiorem, quòd innocentioribus, quòd amicis hominibus, quòd fratribus, quòd tenuioribus denique fiat; idque nullo inuadentium periculo, sed maiori iniuria, maxima iuris fraude, iudiciorumque corruptione, & pacis communisque societatis incommodo; adde etiam quòd iuris nomē aduersus eos vsurpatur & torquetur, qui præter ius ipsum nihil aliud quo se tueantur habent. His cùm hoc vnum salutis & fortunarum præsidium, vi, fraude, & calliditate fuerit expugnatū, nihil præterquàm vt direptionem tacitè patiantur, est reliquum: Nam contrà vel mutire ausis simile salutis & capitis periculum est subeundum, atque iam subitum fuerat fortunarum. Verè ergo vis maior, ac manifesta magisque calamitosa est, quæ iuris nomine, calumnia & fraude, quàm quæ bello hostilique manu affertur: Nam præter ea quę dicta sunt, & mitius hostes quàm insidiatores isti cum miserrimis hominibus agere solent: hostis enim ea tātum diripit, quæ ablatu, asportatuq. facillima sunt: vt aurum, argentum, vasa, pecunias, & pretiosissimam, si fortè contigit, vestem. Isti verò qui iudicio circumuentos miseros opprimunt homines, nullis omnino rebus vel leuissimis aut exiguis parcere nouerunt, non domibus, non prædiis, non vestibus, non supellectili, non denique tritici oneribus. Igitur quid vis, quid direptio propriè sit, definitum à Deo est, dicente: Ego noui, &c. Nunc verò partitione, definitio ipsa declaratur atque ostenditur.

Hostes iusti accipientes munus, & pauperes deprimentes in porta.

HOSTES *iusti*] Illi homini hostes se per calumniam præbētes, quem iustum, & iniuria ac damno indignum esse, palàm intellexerunt. Iustum autem hoc in loco definimus, à quo in ciuili, iudicio causa, iusq. stat; hūc muneribus corruptus iudex, iure fraudatum suo, aduersariis expugnandum, ac de possessione deturbandum prodit: atque hoc modo iudices ipsi, causarumque actores, & reliqui magistratus, forique satellites,

munere accepto,& iustitiam imprimis,iusque ipsum, fidemque produnt,& miseros innocentes etiam causa cadere cogunt. Quid hostilius quàm iura vendere aliena? Nam qui bello hostes dicuntur, non iustis hominibus, sed iniustis (si modò legitimum sit) bellum afferunt, hoc est, ijs à quibus sese iniuria affectos arguere possint. Quòd si innocentibus hominibus, & quibus huiusmodi obiicere nihil possint, manus violenter inferre parent, tyrannicum & nefarium id bellum est; cuiusmodi etiam hoc iudicũ, & magistratuum est, qui miseros homines calumnia opprimunt; atque id ipsum duobus modis agunt: aut enim superiorem iure, causaque hominem aduersario ob munera atque largitionem produnt: aut si nullus aduersarius sit, ipsi vltro excogitata ac malitiosa aliqua fraude in iudicium vocatum, circumuentumque diripiunt; atque eo vehementius in miseros homines sæuiunt, quo ob paupertatem & imperitiam imbecilliores, omnique humano auxilio destitutos esse cognouere. Hoc est quod dicit: [*Et pauperes deprimentes in porta;*] iuxta id quod alio in loco scriptum est: Isaiæ. 1. Principes tui infideles, socij furum, omnes diligunt munera, sequuntur retributiones, pupillo non iudicant, & causa viduæ non ingreditur ad illos. In huiusmodi autem infelici & turbulento Reipublicæ statu, atque in miserrimis & perditissimis rebus, id quod miserum minus est, eligendum esse sapientiores duxerunt. Minus autem miserum est, vel nihil omnino iure experiri, vel si semel expertus expoliatus fueris, & pati, & tacere; ne si aduersus eam tempestatem, & iniuriarum procellam, vel verbo contendatur, grauiùs salutis etiam quàm fortunarum periculum subeundũ, maior etiam non solùm rerum (si quid reliquum fortè fuerit) sed honoris, dignitatis, ac famæ sit facienda iactura.

Ideo prudens in tempore illo tacebit, quia tempus malum est.

Prudens. Hebraica vox eam virtutem significat, quæ in rerum & negotiorum cognitione, obseruatione, & comparatione inter se, versatur. Huiusmodi cordati viri, vbi eam formidolosissimi temporis tempestatem oblatam esse cognouerunt, vt neque verum dicere, neque ius suum petere alicui integrum sit; de ea autem re verba facere, aut sermonem priuatè habere, nulli vtile, sibijpsis incommodum futurum credant, consultissimum ducunt in silentio & spe latere; quoad melior affulgeat & oportunior seculi & temporis conditio. Est autem huiusmodi silentium quale Æschylus poëta in calamitoso Reipublicæ statu imperat; vt ea quæ corrigere non possumus, patientia & meliorum rerum expectatione toleremus: cuiusmodi illud apud Hieremiam est: Ierem. 5. Quare sedemus? Conuenite, & ingrediamur ciuitatem munitam, & sileamus ibi: quia Dominus Deus noster silere nos fecit, & potum dedit nobis aquam fellis. & apud eundem: Ierem. 48. Non est vltra exultatio in Moab: contra Hesebon cogitauerunt malũ. Venite & disperdamus eam. Ergo silens conticesces, sequeturque te gladius. Non dissimile his illud Horatius. Poëtæ est:

Durum, sed leuius fit patientia, quidquid Corrigere est nefas.

Illud ergo prudentiorum hominum silentium orationem quandam imitatur eorum, qui cùm publica mala corrigere nequeant, Deo penitus corrigenda permittunt, & fieri non posse credunt, quin corrigantur: Psalmus. Quoniam nõ Deus volens iniquitatem est, neque permanebũt iniusti ante oculos eius. Quoniam ergo huiusmodi taciturnitas diuini iudicij expectatio quædam certa est, quæ in calamitosissimis & perditissimis rebus vnicũ piis hominibus subsidium est, vt vel ea res Deum ad vltionem, iudiciumq. faciendum mouere, incitareque possit, sicut scriptum est: Desiderium pauperũ audiuit Dominus, præparationẽ cordis eius audiuit auris tua. Propterea quasi iam dies Domini instet, pœnitentia, vitæ emendatione, precibus, atq. omni oportuno studio & negotio, vt malum auertatur & declinetur, procurandum illis esse Vates, censet & suadet.

Quærite bonum & non malum, vt viuatis: & erit Dominus Deus exercituum vobiscum, sicut dixistis.

DEMENTES homines, & iam pridem ad pœnam exitiumq. præcipites, ad salutis viam & spem reuocare Vates conatur; docetq. veræ religionis cognitionem, studium & cultum, certissimam atque vnicam viam esse ad salutem: quam quibus modis muniri oporteat

oporteat, statim præcipit. Bonum autem hoc loco diuinum cultum & pietatem : malum verò idolorum & impietatis studium esse dicit: hoc abijciendum, illud quærendū esse ait: [*Quærite*, Hebraicè est, *dirsu:*] idque verbum alicuius rei studium significat, & ad felicitatis rationes & fines pertinet, vt illud: Quærite Dominum & confirmamini; quærite faciem eius semper: & illud: Terra quam Dominus Deus tuus semper inuisit, & oculi illius in ea sunt à principio anni vsque ad finem eius. Quo in loco vbi nos inuisit, Hebræi *dores* legunt. Ergo perpetuam curam, constans, assiduumq́. studium id verbum significat. Quoniam autem vnica ad vitam, atque æternam felicitatem via Dei cultus, & veræ pietatis studium est (apud illum enim vitæ fontem esse diuinus Psaltes dixerat) ideo ab omni alio inani, vano, atque inutili cultu, ad huius tantùm veræ pietatis assiduam curam, studium omne transferri oportere ait, si modò sibi consulere, si viuere ament: id quod & illis olim prædictum, & susceptum etiam fuerat. Cùm quæsieris ibi Dominum Deum tuum, inuenies eum; si tamen toto corde quæsieris, &c. & in eodem loco : Caue ne imiteris gentes istas postquam te fuerint introeunte subuersæ; & ne requiras Deos eorum, dicens : Sicut coluerunt gentes istæ Deos suos; ita & ego colam, &c. In his locis omnibus idem verbum, & adhortando & deterrendo est *Darás.*

Deuter. 11. ,, ,, דורש Psalm. Deuter. 12. ,, ,, ,, דרש

Hanc adeo rationem Amos persequitur: Quærite, inquit, id quod bonum, quod certū, Deoque probatum esse intellexeratis, atque in id studium diligenter incumbite; id verò quod malum nefasq́. esse & olim didiceratis, & iam sæpius estis admoniti, prorsus relinquite, & viuetis. [*Et erit Dominus, &c.* Hebraicè sic est: *Et erit sic Dominus deus exercitū vobiscum sicut dixistis.*] Verbū *erit* non tam futuri, quàm imperatiui rationem habet: [*Et sit*, inquit, *Dominus Deus exercituum à vobis.*] nō alius vllus Deus, nisi solus Adonai, Deus misericors, & iustus etiam atque potētissimus, cui exercitus omnes dicto obedientes sunt. sit ille vobiscum, sit à vobis, non solùm vt edocti & admoniti, iussiq. estis, sed sicut à vobis ipsis cognitus, dataq. fide susceptus est, cùm olim religionis sanciretur fœdus, & possidendæ diuino beneficio regionis leges præscriberentur, sicut scriptum est: Omnia quæ locutus est Dominus, faciemus; & erimus obedientes. & rursus dum regionem tenentibus optio, Iosue referente, daretur; populusque his rogaretur verbis: Nunc ergo timete Dominum, & seruite ei in perfecto corde atq. verissimo, & auferte Deos quibus seruierunt patres vestri in Mesopotamia, & in Ægypto; ac seruite Domino. Sin autem malum vobis videtur, vt Domino seruiatis, optio vobis datur: eligite hodie quod placet, cui seruire potissimum debeatis, vtrū ne diis quibus seruierunt patres vestri in Mesopotamia, an diis Amorrhæorum, in quorū terra habitatis, &c. Huiusmodi autē de ea re promulgata rogatio est. Respondit populus & ait: Absit à nobis vt relinquamus Dominum, & seruiamus diis alienis. Dominus Deus noster ipse eduxit nos, &c. Subiungitur tandem : Seruiemus igitur Adonai, quia ipse est Deus noster. Dixitq. Iosue ad populum: Nō poteritis seruire Adonai: Deus enim sanctus & fortis, & æmulator est: nec ignoscet sceleribus vestris atq. peccatis. Si dimiseritis Dominum, & seruieritis dijs alienis, conuertet se & affliget vos atq. subuertet postquam vobis præstiterit bona. Dixitq. populus ad Iosue: Nequaquam ita vt loqueris erit; sed Domino seruiemus. Et Iosue : Testes, inquit, vos estis, quod ipsi elegeritis vobis Dominū vt seruiatis ei. Responderuntque, Testes. Hunc ad longum sermonem propterea referre placuit, quòd ad explicandum locum necessarium arbitraremur: namque obscurior aliquanto locus ijs qui ante nos cum laude diuinis scriptis commentandis incubuêre, iudicatus est. Ex hac autem Iosue rogatione planū fit, cultum diuinum veri vniusque Dei Adonai bonum à populo fuisse iudicatum : contrà verò deos colere malū. diuinum verò Adonai ingeniū illis deinde à Iosue fuisse prædictum; eius tamen religionem vltro ac libenter: ab ijsdem non solùm data fide, sed adhibito etiam testimonio fuisse susceptam, sicut scriptum est: Tulit Iosue lapidē grandem, posuitq. eum subter quercum quæ erat in sanctuario Domini. Et dixit ad omnem populum: En lapis iste erit vobis in testimonium, &c. Quod autem dixerat Iosue: Sin autem malum vobis uidetur vt Domino seruiatis, &c. quodq. ab illis non malum, sed bonum Domino seruire fuerat iudicatum, cùm diceretur, absit à nobis vt relinquamus Dominum Deum, & seruiamus diis alienis: Hoc nunc Vates in illis requirit, dicēs: [*Quærite bonum & non malum.*] Quod verò Iosue addiderat Adonai, Deus sanctus & fortis est, id Vates hoc modo refert: [*Dominus Deus exercituum.*] Igitur vt vobis dictum, pactum

Exod. 24. ,, Iosue 24. ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,,

pactum & conuentum est, ita præstitum esse oportebit. Hęc huius hemistichij sententia est. [*Et erit sic Dominus Deus exercituum vobiscum, sicut dixistis.*] *Erit*, idem valet quod esto, vt: Sancti eritis mihi quoniã ego sanctus sum Dominus Deus vester. (Leuit. 11) Cùm autem recta atque integra pietatis ratio duabus potissimum partibus constet, vera ac certa diuinæ naturæ cognitione, eiusdemque legitimo cultu & hominum inter se fide, communitate atque societate legitimè, sancteque seruanda: quarum altera pars timor, altera iustitia dicta est, vt: Vir fuit in terra Hus, simplex & rectus, & timens Deum, & recedens à malo cunctis diebus vitæ suæ, &c. (Iob 1.) Vtrumque genus Vates in Israëlitis requirit, vt à diuinæ indignationis, ad misericordiæ statum traducãtur: atque superiori quidem versu ea, quę ad priorem legis tabulam pertinebant, indicauit, cultumque verum & legitimum exegit. [*Quærite bonum & non malum, &c.*] In hoc verò carmine secundæ tabulæ officia desiderat:

Odite malum & diligite bonum: & constituite in porta iudicium; si forte misereatur Dominus Deus exercituum reliquiis domus Ioseph.

VT IN altera tabula alium quàm verum ac vnum Adonai Deum exercituum colere malũ definitur, sic etiã malũ ex altera tabula iudicatur, iustitiam, æquitatem & fidem violare; quæ totius humanæ societatis fundamentum sunt: quæ si negligantur, vitæ perturbatio sequitur & confusio; tolliturque omnis societas generis humani. (Vide Ciceronem primo de natura Deorum.) atque ita meritò politiam religionis vmbram dixit Plotinus: Vtrumque enim genus ita sibi cohæret, vt alterum sine altero stare non possit: Neque enim si quis alterius tabulæ pręceptis incumbens, alterius vel partem aliquam negligat, aut obtinere gratiam apud Deum, aut in veterem reduci potest, sicut scriptum est: Nam qui peccat in vno, factus est omnium reus. Idem enim qui dixit, &c. (Iaco. 2.) Igitur cùm hominis erga Deum officium prius suaserit, nunc hominum aliorum erga alios officia suadet: [*Odite malum, & diligite bonum.*] Hoc autem ipsum explicat, dicens: [*Constituite in porta iudicium.*] Iudicij nomine, quod rationem verius appellare Latinè possumus (vt in Commentariis Habbakuq definitum à nobis est) (Habbak. 1.) omne humanum officium, omnisque fides continetur. Huius rationes sacris legum voluminibus explicantur: has verò magistratuum cura, studio atque auctoritate stabiliri oportet. Locus autem iudiciorum in vrbium portis erat: suadet Amos vt deturbatũ iam atque ex subselliis exclusum ius restituant, suumq́. cuique ex diuinarum legum rationibus tribuant: namque hoc modo diuinam misericordiam prouocari spes esse potest. [*Si fortè misereatur.*] Anceps illud verbum, *Si fortè*, non diuinæ misericordiæ immensitatem, sed humanæ pœnitentiæ rectitudinem & sufficientiam (vt ita dicam) in dubium reuocat: neque enim quatenus misereri Deus possit, sed quatenus hominem pœnitere possit, incertum est. nam Deus ille secundum altitudinem cæli & terræ corroborauit misericordiam suam super timentes: & quantum distat ortus ab occidente longè fecit à nobis iniquitates nostras. (Psal. 101.) Summa ergo difficultas non in diuinæ benignitatis, sed in humani officij defectu est. Itaque suas tantũ vires, non diuinam misericordiam experiri atque tentare iubet; imò ad eam consequendam omni studio, & conatu omni contendere suadet: fortasse elaborabunt & efficient, vt irati nunc aduersum se Dei misericordiam beneuolentiamque concilient; quemadmodum & Niniuitis Iona prædicante contigit: Vidit enim Deus opera eorum quòd conuersi sunt à via sua mala, & misertus est. (Ionæ 3.) [*Si fortè misereatur Dominus Deus exercituum reliquiis Ioseph.*] Ille inquit Dominus Adonai natura sua beneficentissimus & misericors, qui tamen vestris sceleribus offensus exercitus suos aduersum vos instruit, fortè vobis placatus, miserrimis, & iam penè consumptis, rebus vestris parcendum ducet; ne funditus domus ista Ioseph corruat, quam sanctissimam, felicissimamq́. esse, iam inde à principio voluerit; effecissetque nisi id vestris foret sceleribus impeditum. [*Reliquiis Ioseph.*] Samariam significat, quæ cum agro suo & vicis sola ex tanta clade fuerat reliqua: Nam Samaria caput Ephraim; Ephraim verò Iosephi filius fuit. (3. Reg.) Habet verò oratio ipsa elegantem cum Antitheto affectum. Ioseph, augendi & crescendi, reliquiæ verò diminutionis & interitus significationem habent. Si forte misereatur is, qui ex tanta

tamque

tamque aucta generis, rerumque suarum felicitate maiori etiam futura, nisi per vos impediretur, quo minus cresceret; in tantam diminutionem, & tenuitatem, miseriamque redacti sunt, vt non auctus, sed vix relictus dici possit. Namq. cætera præter Samariam omnia, iam aut gladio, aut fame, aut peste fuerant absumpta. Has verò reliquias ad salutis spem faciendam residuas fecerat, si tamen illi sibi consulere voluissent, sicut scriptum est: Vidit enim Dominus afflictionem Israël amaram nimis, quòd consumpti essent vsque ad clausos carceris, & extremos, & non esset qui auxiliaretur Israël. Nec loquutus est Dominus vt deleret nomen Israëlis de sub cælo. (2. Regum. 14) Salutis autem spem pœnitentibus non omnino incertam esse, etiam post tot suscepta scelera docuerat, certamq. illis fieri posse commoda & legitima pœnitentia Deum adeuntibus: contrà vero pœnam, supplicium, & calamitosissimam cladem certissimam, negligentibus esse: consultissimum itaque illis fore certũ malum atque periculum declinantibus non incertum bonum & salutem asciscere. Quòd si, vt hactenus fecêre, neglexerint; paratum instansque iam illis imminere supplicium,

Propterea hæc dicit Dominus exercituum dominator, in omnibus plateis planctus: & in cunctis quæ foris sunt dicetur væ, væ: & vocabunt agricolam ad luctum, & ad planctum eos qui sciunt plangere. & in omnibus vineis erit planctus: quia pertransibo in medio tui, dicit Dominus.

EXTREMAM in vrbe, oppidis, agrisque omnibus vastitatem, Deo scelerum vltore & auctore, futuram prædicit; quæ ad omnes omnis ordinis homines spectet, cuius impetus & vis à nemine sustineri, nec nisi luctu & planctu excipi possit; quá omnia simul loca peruasuram esse, vt maxima conficiendi celeritate clades augeatur, & communi omnium dolore vndique accrescat. Propterea quòd instantia mala legitimè & iustè deprecari neglexeritis. [*Hæc dicit Dominus:*] Pœnarum & suppliciorum causam & culpam omnem nulli alij rei quàm hominum sceleribus primum; deinde pertinaciæ, atq. pœnitentiæ defectui diuina attribuit sapientia, sicut scriptum est: In sceleribus vestris dimisi matrem vestram, quia veni, & non erat vir; vocaui, & nõ erat qui audiret. (Esa. 50.) Meritò autem durissima in eos, qui oblatam salutem fide & pœnitentia admittere neglexerũt. [*Hæc dicit Dominus Deus exercituum dominator.*] Tribus nominibus Deum appellat, ex quibus primum proprium illud ineffabile est: duo verò reliqua diuinarum virtutum notationes continent. Nam Deum exercituum, iustissimum, integerrimumque iudicem, & potentissimum dici, iam sæpius apud hunc atque alios vates obseruauimus: Adonai verò quod vltimo loco appellatur, quod Latinè Dominum propriè vertimus, plenissimum ad res gerendas ius, potestatem, summamque auctoritatem indicat; qualis dominis in seruos, qualis creatori in ea quæ creata à se fuerint, qualis denique principi in rebelles sceleratosque populos est: namque ad hæc nomen ADONAI in sacris arcanisque libris sæpissimè refertur. Est etiam ijsdem literis apud Hebræos nomẽ, quod basin columnarumque sustentaculum significat: atque ea significatio nihil à diuinis rationibus aliena est. Igitur Domini iudicis, exercituumque omnium Imperatoris potentissimi, nec non & totius orbis sustentatoris, hominumque omnium summo iure summaque auctoritate Domini hæc sententia est. [*In omnibus plateis planctus, & in cunctis quæ foris sunt,* Hebraicè, *in cunctis vicis siue vijs oppidi. En plaças y calles* dicimus Hispanè. [*Væ, væ*] Ex consequenti antecedens arguitur. Namque communis omnibus luctus & gemitus, communem omnium calamitatẽ arguit, vox Hebræa, *Hu, hu*: gemitum interceptum magis, quàm plenam lugentis vocem significat, eaq. acerbissimi & impotentis animi doloris est index. Neque verò in vrbibus, oppidisque tantùm, sed in agris etiam omnibus illam vastationem futuram esse ostendit; quando nec segetibus, nec vinetis, nec hortis parcendum sit: omnia enim à Deo ductis copijs perdenda sunt. Communis ergo tum ciuibus, tum agricolis calamitas, vrbana & rustica loca omnia gemitu atque luctu complebit. [*Et vocabunt agricolam ad luctum, & ad planctum eos, qui sciunt plangere:*] vt nullus qui sensus particeps fuerit, doloris expers esse possit: [*Et in omnibus vineis erit planctus.*] Agriculturæ ratio duabus potissimum rebus constat, satione & plantatione. Sationem aratio; plantationem verò vinea significat: Omnium siquidem

quidem quæ ad fructus percipiendos plantantur arborum, vitis vtilissima & frequentissima est; primaque & antiquissima omnium quas humana industria, atque agriculturæ arte cultas esse legimus. (Genesis 9.) Namque Noë vir agricola cœpit exercere terram, & plantauit vineam. Commune autem & publicum malum Deum vltorem auctoremque sui testatur, sicut scriptum est: Si est malum in ciuitate quod non fecerit Dominus. quamobrem nihil mirum esse potest, si qui misericordem recipere noluerint Dominum Deum exercituum dominatorem, sustinere coacti, tanta clade & vastitate affecti sint; ob eam enim rem dixerat: Præparare in occursum Dei tui Israël. Namq. vt Deum ducem, Imperatoremq. sequi tutissimũ felicissimumq. est, sic irruentẽ atq. occurrentẽ sustinere velle durissimum & exitialissimũ est. Huius autẽ rei iam olim docti, atque admoniti fuerant, sicut scriptum est: (Deut. 4.) Quoniam Dominus Deus tuus qui præcedit te, ignis consumens est. Ignis autem quâcunq. peruadit, omnia consumit & vastat. Hoc est quod subiungitur: [*Quia pertransibo per medium tui, dicit Dominus.*] Quam verò aliam rerum faciem, quem euentũ expectare oporteat vbi Deus pertransierit, atq. olim spectatum apud Ægyptios eodem transeunte fuisse accepimus, sicut scriptum est: (Exod. 12.) Et transibo per terrã Ægypti nocte illa, percutiamque omne primogenitum in terra Aegypti ab homine vsque ad pecus, & in cunctis diis Aegypti faciam iudicia ego Dominus. Hactenus Israëlis Samariticarum rerum deploratio est: nunc deinceps ad Iudæorum & Hierosolymitanorum cladem elegia conuertitur.

Væ desiderantibus diem Domini; ad quid eam vobis? dies Domini ista tenebræ, & non lux.

IMPIVM nefariumque eorum desiderium esse, qui quoscunq, odio & dissidio prosequuntur, diuinitus perditos cupiunt, quos potius emendatos & seruatos exoptare oportuisset. Maximè autem ad eos sententia hæc pertinet, qui nõ minori culpa, quàm ij, quibus malè cupiunt alligati tenentur: quibus cùm dira atq. infausta accidere percupiunt, paria sibi obnuntiant. Consultissimũ autem, & diuinis præceptis pietatisq. rationibus conuenientissimum est, in varietate ac dissensione constitutos, atq. à veræ religionis societate abalienatos homines, ad communem concordiam, ad pristinam virtutem consuetudinemq. reuocatos potius, quàm funditus perditos, atq. ad internecionẽ deletos esse optare. (Lucæ 9.) Nescitis, inquit Christus, cuius spiritus estis. Quamobrem bene & sapienter illud in more institutisq. maiorum est positũ, atq. assiduo Christianæ Ecclesiæ vsu obseruatum, vt eorum animos, qui aut prauę opinionis errore, aut aduersæ factionis studio à catholica veritate, simplicitate, & concordia dissideant, ad communem virtutum religionisq. consensum reuocandos assiduis precibus atq. sacrificiis procuremus. Quod certè cùm ex aliis multis, tum ex hoc etiã Amosi vatis sermone docemur. Is namque hanc lamentationis partem in Iudæis reprehendendis, ac suarum calamitatum admonendis consumit. Illi enim cùm regni causa apertas cùm decem tribubus simultates gererent, prædictiones malorum, obnuntiationesque à vatibus in aduersarios decantatas, euentu ipso certas ratasq. esse cupiebant, quasi fratrum pernicies ipsis ac rebus ipsorum felicitatem aut salutem esset allatura. Sed tua res agitur paries cum proximus ardet. (Hieronym.) Ostendit autem Vates hos in hac re vehementer peccare, neque hoc pacto certiorem, melioremúe ipsis salutis spem fore, imo plurium atque grauiorum etiam calamitatũ ac miseriarum impetum esse sustinendum. [*Væ desiderantibus diem Domini*]. Væ, inquit, vobis Iudæis, qui non tam religionis studio, quàm odio & dissidio acti (quæ perturbationes facillimè humanos animos occupant) Israëlitis obnuntiata mala maturè euenire, certissimaque esse cupitis, quæ tamen nulli vobis vsui esse possunt. [*Ad quid eam vobis?*] Namque si nihil aliud vobis Israëlitarum vicinitas præstaret, tamen illud magni referret, fieri posse vt non ita facilè ad vos ex Babylone perueniret calamitas, quæ interiectos primum populos esset oppressura; quibus de medio sublatis, nihil impedimenti in terris erit, quo minus integrum hostium impetum sustinere cogamini. (Isaias 2.) Diem Domini, vltionis tempus oportunum significare in sacris, ille Isaiæ locus apertè indicat. Quia dies Domini exercituum super omnem superbum & excelsum, & super omnem arrogantem, & humiliabitur, &c. Ergo ad quid eam vobis, quæ nullo vestro cõmodo, maximum aliis incommodum latura sit? [*Nam dies Domini ista tenebræ & non lux.*]

Duo

Duo eodem tropo Vates significauit: & Israeliticarum rerum diuturnã fore calamitatem, & nullũ ex ea vsum Iudæis fore. Tenebræ, inquit, perpetuæ illis dies Domini erit, & non lux, vel illis vel vobis. Lucis ac tenebrarum nominibus felicitatem & miseriam sacræ, arcanæq. literæ significant: vt enim in tenebris nullus rerum aut color aut ordo percipitur, sed omnia cæca, confusa metu ac perturbatione plena sunt; sic rursus in luce suis omnia coloribus, locis, ordinibusque constare videntur. Nec defuêre inter Philosophos qui omnẽ colorem rebus his sensibilibus detraherent; solaq. luce adueniente illis accommodari, illaque absente auferri existimarent. Quamobrem miseriarum altera res, altera felicitatis explicat imaginem, qua de re sic Isaias dixit: Aspiciemus in terram, & ecce tenebræ tribulationis: & lux obtenebrata est in caligine eius. Qualis autẽ futura Israëlitis dies illa Domini esset, indicauit; vt verò nihil Iudæorũ rebus lucis esset allatura, nunc explicat.

Lucretius Aben-pace.

Isai. 5.

Quomodo si effugiat vir à facie leonis, & occurrat ei vrsus, & ingrediatur domum, & innitatur manu sua super parietem, & mordeat eum coluber.

ISRAELITAS semel à patria regione abductos, eodẽ miseriæ genere perpetuo donec tandẽ restituantur vsuros, allata tenebrarũ sine luce similitudo significauit. Verùm enimuero Iudæorum multiplices ærumnas, multiplex etiã periculorũ imago declarat. Namq. vt destinatum periculis hominẽ vnius fuga vel declinatio à cæteris securum nõ esse sinit, imò lassum & defatigatum ad cætera perferenda debiliorẽ atq. infirmũ magis reddit, adeo vt primo omnino succubuisse satius fuerit iudicatum; sic Iudæos variis & multiplicibus ærumnis ob sua scelera atq. impietatem premendos, Israëlitici captiuitatis inuidia magis afficiendos, quàm spectaculo ipso iuuandos esse confirmat. Nam illos vnà tantùm ab Assyriis Aquilonaribus eademq. perpetua expectabat nox: Iudæos verò secunda, & tertia, & quarta etiam manebat procella. Neq. enim satis illis malorum in Babylonica captiuitate ferendum erat, sed à Persis etiam, & Medis, & tandẽ à Græcis fuerat metuendum. Vix enim Babylonici leonis vngues & dentes vehementer lacerati effugerant, cùm Persarum & Medorum insidiis appetiti atq. attenuati sunt. Hoc nondum euaso periculo duram Alexandri, aliorumq. Græcorum tyrãnidem sunt perpessi. Ex imaginibus autem, quæ per quietem Danieli vati visere contigit, leonem Assyriorũ; Vrsum verò Medorum & Persarũ imperium interpretari licet. Colubrum porrò Græcorum regnum, quod ab Alexandro Macedone initiũ cepit: Hic enim Iouis Ammonis filius aliquando salutatus, Olympiam matrem ab illo Deo in serpentẽ mutato compressam, grauidamq. factam fuisse prædicabat: cuius fabulæ memoria, nõ literarum solùm, sed numismatum etiã monumentis consecrata est. Serpentis enim puerum euomentis imago ab eodem Imperatore in clypeo olim gestata, in Græcis argẽteis monetis apud nos est. Iam verò Iudæorum & Hierosolymitanorum res, quantum sub Babyloniorum tyrannide oppressæ, quantum etiam à Persis rerum potitis exagitatæ, ac demum vbi iam templo, sacrisq. restitutis, pacem & securitatem habituræ credebantur, quantũ à Græcis post Alexandrum regibus & tyrannis labefactatæ fuerint; atq. hæc omnia ante Christi Seruatoris aduentum, eorum qui sacras regum, annalium, & Machabæorũ historias legerunt, nemo est qui nesciat: apertiora autem hæc & longiora sunt, quàm à nobis referri aut debeant, aut possint. Leonem ergo Babylonium, primum post hominum memoriam, & maximum totius orbis imperium, primumq. post diluuij tempora bellorum & cædis inuentore Nembroto auctorem, vbi Iudæi vix effugerant; in Medos & Persas, qui non virtute, sed insidiis, vrsorum more, imperium ceperant, inciderent: sed cùm ab his, vt sacrum templum restitueretur, impetrarent; idq. preteritis calamitatibus solatium, futuris verò præsidium vnicum sibi fore sperarent, vehementer ab Alexandro colubro, atq. ab ijs qui in illius regnis successere Græcis regibus & principibus, ab Antiochis, Demetriis, Tryphonibus, Apollonijs, aliisq. cõpluribus vexati sunt. Hæc autem diuturna atq. assidua calamitas hac orationis figura à Vate nostro præcantata est. [*Et ingrediatur domum, et innitatur manu sua super parietẽ, et mordeat eum coluber.*] Igitur quid iuuat diẽ Domini aduersus alios vt maturè existat cupere, quẽ publicè potius deprecari oportuit? cùm alteris magni mali, alteris verò nullius boni, sed suarum etiam non simplicium neque leuium ærumnarum initium dies illa futura sit? hoc est quod dicit:

Esdr.

Neem.

Dan. 2.

Arrianus lib. 10.

Nunquid non tenebræ dies Domini, & non lux, & caligo, & non splendor in ea?

QVAMOBREM insani atque impij animi est illi, qui in eodẽ tecum pelago nauigat, æstum, tempestatemq. cupere, cuius fluctibus te etiam iactari necesse est. Atque ea quidem quæ de leone, vrso, & colubro dicta nobis, explicataq. sunt, præterquàm quòd ad Iudæos propriè referenda esse res ipsa docet, illud quod sequitur nostram etiam interpretationem confirmat:

Odi & proieci festiuitates vestras, & non capiam odorem cœtuum vestrorum. Quod si obtuleritis mihi holocaustomata, & munera vestra non suscipiam, & vota pinguium vestrorum non respiciam.

NON ad Israëlitas, quibus nulla iam festorum aut sacrificiorum ratio antiquo ac legitimo ritu constabat, sed ad Iudæos, quibus præter nudam atque ieiunam ceremoniarum & rituum curationem, nihil præterea veræ atque antiquæ pietatis erat reliquum, orationem hanc referendam esse res ipsa docet. Huiusmodi autem res inutiles omnino ac inanes esse sine aliis potioribus, hoc est, sine recta animorum institutione, morum integritate, atque officiorum obseruatione piorum (quæ maiora atque magis perpetua Psalm. 49. mandata sunt) non vno diuino testimonio docemur. Audi popule meus, & loquar « Israël, & testificabor tibi, quia Deus tuus ego sum. Non in sacrificiis tuis arguam te, « neq. verò in holocaustis tuis, quæ in cõspectu meo sunt semper, &c. Immola Deo sacrifi- « cium laudis, & redde altissimo vota tua, &c. &: Quare tu enarras iustitiã meã, & assumis « testamentũ meum per os tuũ? Tu verò odisti disciplinã, &c. Longũ esset ea omnia quæ de hac re scripta sunt loca recensere, aut omnes cuiusq. loci partes velle explicare. Tantũ hoc dixisse satis fuerit, ceremonias, ritus, externumq. omnẽ cultum, si cum his interior animi religio ac pietas, & morum integritas consentiat, vehementer Deo grata; atque ijs qui agunt, agendáue curant, cùm ad alia multa, tum præcipuè ad felicitatem maximè Psalm. 49. esse vtilia, sicut scriptum est: Sacrificium laudis honorificabit me, & qui ordinat iter, « ostendam illi salutare meum. Contrà verò hæc omnia, si inani tantùm consuetudine atque vsu, aut ambitione etiam & contentione, nullis aliis animi virtutibus, nullis veræ religionis radicibus nitantur, quamuis natura sua pulcherrima præstantissimaque sint, Deo spiritui, atque in spiritu & veritate imprimis adorando, non ipsarum rerum ratione, sed hominum ipsorum culpa ingrata, atque ijs à quibus ea curantur, Genesis 4. ad salutem esse inutilia, sicut scriptum est de vtroque genere: Et respexit Dominus ad « Abel, & ad munera eius; ad Caim autẽ, & ad munera eius non respexit, quia opera illius 1. Ioan. 3. mala erant, fratris autem sui iusta, sacer Apostolus, diuinusque interpres addidit. Hanc autem sententiam sæpe aliàs repetitam Deus in Iudæos pronũtiat, quibus omni officio, omni pietate abalienatis, sua causa integra adhuc esse videbatur, ob eam solũ rem, quòd sacrificiorum & ceremoniarum ratio, vsus & procuratio magnificẽtissima & sumptuosissima, si vnquam aliàs, constabat: Namque & huiusmodi ceremoniarum & rituum sacrorum rationes & obseruationes, crescentibus in populo diuitiis, opibusque auctis, ex gloriosa quadam & populari ostentatione magis, quàm ex vera agentium animorũ pietate, vehementer crescere atque augeri nonnunquam solent. Huiusmodi verò spiritus vacua & populari sacrorũ ostẽtaione, assiduitatem & frequẽtiam ab impiis & sceleratis hominibus, retento adhuc scelerum & impietatis studio, procuratam, molestam magis sibi quàm gratam, & nullius ad suam iram placandam, aut ad pœnarum declinandum periculum, efficientiæ vsusque esse, Deus Iudæis (ne sibi nõ prædictum dicerent) ostendit. [*Odi, inquit, & proieci festiuitates vestras.*] Solennes illos dies festos ter singulis annis celebrari solitos, quòd non iam sanctè & puriter, sed aut nudè & ieiunè, aut ambitiosè Hieron. in Psal. 49. consuetudinis retinendæ, magisque pietatis colendæ causa agitarẽtur, inuisos sibi repudiatosque Deus ait, illamq. maximam & exquisitam, cum magna pompa sacrificiorum frequentiam vitiosæ offensionis, fastidijque plenam, nihil omnino sibi placere. Hiero. & alij in Malach. 1. & 2. [*Et non capiam odorem cœtuum vestrorum.*] vt enim boni ac pij viri sacrificiũ purè & castè factum, suaue numini gratumque esse, vel vnius Noë exemplo docemur: Odoratus enim

enim eſt Dominus odorem ſuauitatis. Ita etiam cõtra multiplex hoſtia igne tandẽ conſumpta, non animi immolãtis ſale condita, ingrata, faſtiditaque, atq. eo grauior quo frequentior eſt: de qua re multa in vaticiniorũ ſuorũ principio Iſaias perorauit. Hæc autẽ Iſai. 1. omnia cùm non legitimè ſancteq. fiunt, à ſe repudiata atque reiecta, non ſua, ſed hominum ipſorũ eſſe Deus ait: Veſtra, veſtra, veſtra à vobis ſuperbia, inſolentia, atq. moribus veſtris corrupta, quæ nihil diuinũ aut ſapiant, aut oleant, ſed humana impuritate fœtida atq. putida omnia ſunt. [*Quòd ſi obtuleritis mihi holocauſtomata, & munera veſtra non ſuſcipiã.*] Irenæus aduerſus hæreſes Valentini lib. 4. Holocauſta enim pro peccato fiunt, quæ niſi ex pœnitentis, atq. ſcelus omnino auerſantis animi ſtudio proficiſcantur, grata, acceptaq. habenda non ſunt. Quoniã ſi voluiſſes Pſalm. 51. ſacrificium dediſſem, vtique holocauſtis (nudis) non delectaberis. Sacrificium Deo ſpiritus contribulatus, cor cõtritum & humiliatum Deus non deſpicies. In ſolennibus autem feſtiſque diebus magna populi frequentia & holocauſta pro totius populi peccatis primum, deinde pro reconciliatione, diuinaq. gratia celebranda ſacrificabantur pacifica, quarum rerum rationes ſuo in loco Deo duce perſequemur (namque hæc ad legis interpretationem magis pertinent) Huiuſmodi nihil ſibi gratum, acceptumq. fore, propterea quod malis offerentium procurantiumq. moribus corrupta omnia fuerint. [*Et vota pinguium veſtrorum non reſpiciam*, Hebraicè eſt: *Et pacifica pinguium veſtrorum.*] Quantumuis, inquit, pingui pecore, & ſaginatis pecudibus pacifica & reconciliationem gratiamq. ſignificantia ſacrificia procuretis; quòd huiuſmodi cum re & veritate ipſa nõ cõſentiant, nihil vobis vſus, fructuſq. ſunt allatura. Holocauſtis autem, verbum accipiam, conuenit; pacificis verò, reſpiciam: Holocauſtum enim ad ſatisfactionis & debiti rationem; pacificum verò ad munus & amicitiam refertur. Ea autem quæ redduntur, accipi; quæ verò honoris & amicitiæ cauſa donantur, reſpici, admittiq. ſolent. Holocauſtum vt debitum totum igni abſumebatur, vnde & nomẽ habuit: pacificorum verò partem ignis, partem ſacerdotes, partem ipſi qui offerebant comedere ſoliti erant, vt ea ceremonia conuiuij referret imaginem, ad cuius epulum Deus euocari, grateque deſcẽdere videretur. Quoniam verò tota hæc ſacrificiorum ſine vera pietate cum ſuis ceremoniis, atque omni apparatu, vana & ſterilis ratio erat, omnia hęc ſibi odioſa, faſtidioſaque eſſe Deus declarat: maxima autem muſicorum inſtrumentorum & canentium vocum clamorem ſtrepitumque notat; quorum temperatus, honeſtus, & cum veritate ipſa, atque eorum quæ canuntur intelligentia & ſenſu conſonans vſus, tum Deo gratiſſimus, tum ijs ipſis qui agunt, atque adſtantibus etiam iucundiſſimus, & ad pietatis incendendum ſtudium commodiſſimus eſt; ſic enim legimus: Immola Deo ſacrificium laudis, & alio Pſalm. 49. in loco: Laudabo nomen Dei cum cantico, & magnificabo eum in laude; & placebit ei Pſalm. 68. ſuper vitulum nouellum cornua producentem & vngulas. Quamobrem hic mos tum ab antiquiſſimis patribus, tum ab Apoſtolis, & recẽtis Chriſtianæ Eccleſiæ piis viris, tum etiam noſtris temporibus diligenter in templis eſt obſeruatus. Verùm enimuero quæ antiqui hoſtis noſtri calliditas & verſutia eſt, vt optima & nobis vtiliſſima quæque aut iniecto veneno corrumpantur, aut virtutis ſucco omni detracto caſſa & inania reddantur, vt in aliis omnibus penè rebus, ſic etiam & in hoc genere nonnunquam efficitur, vt homines carminum, hymnorum cõcentu auribus tantum percipiendo contenti, præcipuo eius exercitationis vſu & fructu negligentes fraudentur; nec plus ex frequenti vocum, cantionum & muſici inſtrumenti auditione vtilitatis percipiant, quàm ſi totaut cygnorum, aut aliarum auicularum querelas & cantus audirentur; quæ auribus quidẽ & corporis ſenſibus voluptatem aliquam, animi verò virtutibus augendis, aut nullam vel exiguam afferre commoditatem poſſent, aut quòd earum quæ canuntur ſententia & virtus non percipiatur; vel quòd non ideo agatur, ſed magis vt audientium ſenſus vocibus & concentibus deliniti, nihil vlterius aut admirentur, aut petant. qua de re multa tum alibi, tum in ſacris Dauidicis libris, atque etiam in D. Pauli Epiſtolis plu- 1. Cor. 14. rima videre agnoſcereque eſt. Vbi Apoſtolus ille rem tantam, tamque præclaram fructu vtilitateque ſua non defraudari exoptat: Orabo, inquit, ſpiritu, orabo & mente, pſallam in ſpiritu, pſallam & mente, & cæt. Huius autem ſententiæ hic qui ſequitur, Amoſi verſus eſt.

Auſer

Aufer à me tumultum carminum tuorum, & canticum Lyræ tuæ non audiam.

NAMQVE vt vana sacrificiorum sine sale suo, hoc est, sine vero pietatis studio, mactatione non placor aut afficior: sic etiam neque inani vocum strepitu sine vllo canentium aut audientium animorum sensu, sine vlla cum ijs quæ canuntur virtutis consonantia delector, sicut scriptum est: (Isai. 6.) Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè est à me: sed & frustra colunt me, &c. [*tumultum carminum;*] propterea dicit, quòd magna canentium in templo Leuitarum interim dum sacra fierent, frequentia erat, à quibus sacrificium laudibus, carminibusque exornabatur. Hanc verò, tumultum & turbam potius dicendam, quæ præter inanem vocum & sonorum strepitum nihil præterea egregium, aut ad pietaté accommodatum præstaret. [*Et canticum Lyræ.*] Musica ratio aut vocibus aut instrumentorum sonis constat, ex instrumentis quę spiritu accepto sonant, quòd ad humanarum vocum similitudinem accedant, ad easdem referuntur: quæ verò neruorum pulsatione exercentur, cuiusmodi Cytharæ & Lyræ sunt; (נבל) omnia hæc ad vnum genus *Nebel* Vates retulit. Est & aliud instrumentorum genus, quod non tantum ad harmoniam atque concentum, quantum ad numerorum rationem comparatum est: cuius generis Systra & Tympana sunt: de quibus omnibus generibus nos quod ad sacrarũ scripturarum rationé facere possit, aliàs Deo annuente disseremus. Inutilé igitur huiusmodi sacrorum faciendorum frequentationem, si vera his absit pietas, iam dixerat: si verò adsit, vtilem omnino gratamque fore dicit, ac propter eam rem subiungit:

Et reuelabatur quasi aqua iudicium, & iustitia quasi torrens fortis.

NON tenuem aut exiguam aliquam, sed plenam atque abundantem virtutis veræ & pietatis exercitationem à nobis Deum exigere, tum aliorum omnium, tum huius etiam vatis oraculo docemur: adeo vt si qua in re modus nullus habendus est, hæc præcipuè ea res sit. namque perperam fit, cùm neglecto aut relicto maioris momenti negotio in leuiorem causam totis neruis, omnique contentione incumbitur. Hæc, inquit Christus, oportuit facere, & illa non omittere: maiora autem minoribus anteposuit. In superioribus verò iustitiam & iudicium in populo desiderauit, vel eas potius maximas virtutes ab eorum ciuitatibus, & locis extorres & profligatas esse conquestus est: nunc verò eas abundantissimè & cumulatissimè restitui & præstari oportere confirmat, si modò Deum sibi verè placatum, reconciliatumque; si modò cætera quæ ad pietatis professionem instituta sunt exercitia, vtilia sibi esse cupiant. Iudicij nomine politicas omnes; iustitiæ verò ethicas virtutes contineri iam sæpe docuimus. Has autem virtutes plenè, abundanter, assidueque præstari Deus vult, quas ideo ad maris & fluuiorum abundantiæ similitudinem exigit; atque in his multum studij operæque consumi vult. [*Quasi aquæ:*] in plurali marinas intelligit, vt Reipublicæ rectè administrandæ, atq. omnis iudiciorum ratio abundans omnino, atque inexhausta sit. Namque vt mare fluuios omnes, sic Respublica communes omnium rationes in se recepit: singulorum verò mores optimos, cumuloque omni auctos, & assiduitate perpetuos etiam desiderat, atque ob eam rem ait: [*Iustitia quasi torrens fortis:*] ita singulorum probata atque abundás virtus ad commune Reipublicæ commodum velut fluuij ad mare, permanabit. Igitur sacrificia & totum huiusmodi generis cultum sine pietate, & vera animi virtute sibi nunquam aut exigi, aut ad curantium vtilitatem probari (vtilitatem inquam animorum) pietatem verò & officium omne (quæ iudicij & iustitiæ nominibus continentur) perpetuò in hominibus requiri docet: eamque rem illustri & manifesto omnibus exemplo confirmat, ostendens illos per totos quadraginta annos, quibus in solitudine commorati sunt, omnium huius generis rerum vacationem habuisse, neque tamen eam rationem vnquam per Deum fuisse in illis desideratam, morum verò & studiorum, atque officiorum sanctitatem requisitam fuisse semper.

Nunquid hostias & sacrificia obtulistis mihi in deserto quadraginta annis domus Israel?

PRIMA primi mensis die anno ab exitu ex Ægypto secundo, tabernaculũ ad Sinæ montis radices fixum est; atque ab eo die ad vigesimum vsque secundi mensis eiusdem anni (quo tempore in eodẽ loco commorati sunt) iugi sacrificio per totos eos ferè quinquaginta dies vacatum est: Namque habitatæ regionis vicinitas, & carnium, & vini illis abundantiam ad sacrorum vsum suppeditare potuit. Verùm ex quo illum relinquentes locum per solitudinis vastitatem errare cœperunt ad promissam sibi, & traditam diuino beneficio regionem, oportunarum rerum copia destitutis, sacrificandi vsus est intermissus. in ea autem vagatione quadraginta anni consumpti sunt: namque à secundo anno profectionis ex Ægypto, quoad in Palæstinam regionem ingressi sunt, triginta nouem integri fluxêre; neque tamen primo, quo ingressi sunt die, statim sacra facienda curarunt; vnus autem dies anni ad annum ipsum refertur. Quadraginta igitur annis sacrificia intermissa illis, neque tamen à Deo exacta sunt: at virtus, & pietas, & officiorum plena ratio requisita ex illis assiduè est, sicut & apud Hieremiam idẽ Deus testatur: Quia non sum loquutus cum patribus vestris, & non præcepi eis in die qua eduxi eos de terra Ægypti, de verbo holocaustomatum & victimarum, sed hoc verbo præcepi eis, dicens: Audite vocem meam, & ero vobis Deus, & vos eritis mihi populus, & ambulate in via, in qua mandaui vobis, &c. Neque verò vllum de priuatis sacrificiis præceptum in lege est; sed sacrificandi libertate singulis permissa, quemadmodum purè sancteque sacrificandum sit, præcipitur hæc formula: Vir si fecerit, si obtulerit, &c. Virtus autem, & vera pietas, atque officium, & quemadmodum exercenda sunt docentur, & omnino exerceri iubentur. Diliges Dominum Deum tuum, &c. Non mœchaberis: Non furtum facies, &c. Consequitur ergo virtutum præcepta semper necessaria ac perpetua esse; sacrificiorum autem rationem neque necessariam omnino esse, neque perpetuam. Nam si quis non peccarit, sacrificio idem non indigebit: vt autem non peccet, perpetua vtatur virtute necesse est. Ac de sacrificio quidem Christi nobis in hoc loco nec sermo nec disputatio est; sed de ijs tantum quæ priuatè olim à Iudæis fiebant; quorum vis & efficientia illi sanctissimo Christi sacrificio innitebatur: illis tamen, qui pietate vera destitutis purè ac sanctè non agerent, nulla erat.

Ieremiæ 7.

Et portastis tabernaculum Moloch vestro, & imaginem idolorum vestrorũ: sydus Dei vestri Remphã: figuras quas fecistis vobis adorare eas: quæ fecistis vobis.

IVDÆOS non solùm priuatorum & publicorum scelerum, ac desertæ pietatis, sed etiam prophanatæ religionis pœnas daturos prædicit: vtpote qui si non ijsdem, non tamen minoribus in eo genere quàm decem tribus culpis alligati tenerentur. Namque vt Samaritæ præter ius, æquitatemque violatam regis obsequio dediti, religionem etiã violauerant, atque omnino polluerant: sic Iudæi etiam omni animi virtute, omni pietate profligata, regum insana commenta sequuti, syderum ac simulachrorum cultum libenter admiserunt, [*Et portastis tabernaculum Moloch vestro,*] Hebraicè est, *Sicuth, Malchechem*. Auscultationem regis vestri. Quod si tabernaculum & auscultationem idẽ esse velimus, Græcam vocẽ, ex qua hic locus versus est, obseruare oportuerit, vt Scinin. Scœnam vmbram, vmbram verò protectionem, & familiaritatem, domesticamque cõsuetudinem interpretemur; cuius consuetudinis causa, illi simulachrorum & syderum cultum, ea re morem regibus gerere studentes admiserunt. [*Et portastis*] familiaritatem siue obsequium regis vestri; feretis, inquit, supplicium eius maximi sceleris quod regum vestrorum studio admisistis; & luetis etiam. [*Imaginem idolorum vestrorum, sydus Dei, vestri quod fecistis vobis:*] Consecrastis enim vobis Deos, quos regi vestro sacros, cultosq. esse intellexeratis; ita non minoribus quàm Israëlitæ culpis alligati, non leuiori etiam pœna afficiemini: Decretum enim diuino consilio ac iudicio est, vt à patria procul abducti, commoditatibus priuati omnibus miseram in seruitute vitam agere cogamini; idque per Dei exercitus efficiendum curetur. Hoc est quod sequenti versu decernitur.

סכות מלככם σκηνὴν

Etmi-

Et migrare vos faciam trans Damascum, dicit Dominus, Deus exercituum nomen eius.

HACTENVS enim cum Damascenis, & Syris, siue Aramæis bellum Iudæi gesserant, à quibus si quando oppressi aut vexati fuissent, minus grauè tamen id esse ducebant, quod vicina illis & finitima regio esset, neque multum à patrio cælo, soloque aliena, & facilis etiam si quando abducerentur restitutio in patriá futura credebatur: nunc verò maius illis, grauiusq. exilium paratum erat, quod vltra Damascum captiui ducêdi essent, regionemque longè à sua totis videlicet interiectis Syriis remotam incolere cogendi. Ea autem res captiuorum miseriam vehementer augere solet. Sic ab Isaia, longè remota migratio Tyriis prædicitur: Et apud alios etiam auctores:

Virg. in Eclog. 1.

At nos nunc alij sitienteis ibimus Afros,
Pars Scythiam. &c.

Inter Iudæam autem & Babylonem, Aram Damasci, & Aram Soba, & Aram Nabaraim sunt. [*Dicit Dominus,*] &c. Certam decretamque sententiam significat, quæ non aut hominum cõsilio reuocari, aut virtute frangi queat: namque ea Domini Dei exercituum sententia est. De verborum autem Latinorum ratione pauca dicamus. [*Et portastis tabernaculum:*] præteritum pro futuro à vatibus, adiuncta coniunctione &; & contra futurum pro pręterito eodem modo vsurpari, iam sæpe aliàs diximus. [*Et imaginem idolorum vestrorum;*] appositione additum illud est, [*Sydus Dei vestri,*] quem fecistis vobis, qui Deus cùm non sit, à vobis tamen est consecratus. Hoc autem sydus, ea quæ à nobis Saturni stella dicitur, esse videtur. namque vbi in nostra versione legimus imaginem, Hebraicè est *Chium*: quibus literis nomen eius stellæ Arabicè constat. Porrò nomen *Rempham* in Hebraico non est, sed in Græca versione, vnde hæc Latina translata est, legitur. Illa autem verborum repetitio, [*Figuras quas fecistis vobis adorare eas: quæ fecistis vobis,*] vnde in nostram versionẽ inducta fuerit, satis diuinare non possumus: Namque ea, nec in Hebraicis & Chaldaicis exemplaribus, nec in Græcis translationibus, nec in correctis Latinis, aut in ea quæ ordinaria glossa vulgo dicitur, est: sed neque ad sententiæ constitutionem est necessaria.

CAPVT VI.

VÆ vobis qui opulenti estis in Sion, & confiditis in monte Samariæ: Optimates capita populorum, ingredientes pompaticè domum Israel.

INSANVM Iudæorum errorem hoc Capite vates arguit, quos nullæ vatum prædictiones, nulla consilia, nullæ reprehẽsiones, à vitiosa & flagitiosa vita auocarant: imò quo magis reprehensi ad bonam frugem reuocabantur, eo illi impensius operam delitiis & voluptatibus dabant, vatum minis & prædictionibus contemptis; quæ omnia aut nunquam euentura, aut eius quam incolebant vrbis munitione & felicitate facilè superanda esse sperabant. Neque Samaritani casus & excidij exemplo eam stultam securitatem, atque spem deponebant, cuius vrbis & fortissimæ, & laudatissimæ ruina illud doceri potuerant, & debuerát; nihil in humanis, & terrenis opibus, aut artibus, aut munitionibus firmitudinis esse posse, vbi Dei auxilio & cura destituti simus, cum fortissima quæque & robustissima hominum regna ab infirmioribus superari, expugnari, & funditus deleri, experimento ipso compertum ac manifestum sit. Quò magis autem homines huius rei immemores securis animis in ea studia incumbunt, vnde illis malorum occasio atque origo est; eò grauiorem suis rebus casum ruinamque parant. Et quoniam huiusmodi periculum sibijpsis stulta securitate Hierosolymitani Iudæi creabant. à Vate hac oratione arguuntur. [*Væ qui opulenti estis in Sion, et qui confiditis in monte Samariæ.* Hebraicè sic legimus: *Væ Opulentos in Sion, et confidentes in monte Samariæ.*] ET, hoc in loco sicut & in aliis, similitudinis potius, quàm copulationis coniunctio est: vt illud. Aqua frigida animæ sitienti, & nuntius bonus de terra longinqua. Et illud: Spina in manu temulenti, & parabola more stultorum. Plura huius generis exempla sunt, in quibus & similitudinem indicat. Sic Pindarus, *Optima quidem aqua, & aurum inter possessiones.* Ait igitur non minorem calamitatem & casum expectare opulentos in Sion, quàm confidentes in monte Samarię; quibus susæ vrbis & situs munitione & fortuna perpetuam quandam

Prouerb. 25.

Pind. Olym. Od. 1.

dam felicitatem atque æternam sibi (vt iam in superioribus cognouimus) promittebant. Quanquam autem & situ, & opere a Deo munita Samaria fuerit, vt eius incolæ omnium mortalium tutissimi esse cæteris nationibus viderentur, tamen ab ipsis, quæ impares esse videbantur, nationibus superati & expugnati sunt. Hoc est quod subiungit: [*Optimates capita populorum ingredientes pompaticè domum Israël*. Hebraicè planius & explicatius: *Notatissimi primitiæ gentium, & venerunt sibi domum Israël.*] Israëlitas qui Samariam habitabant, non modò sua ipsorum opinione, sed omnium etiam aliarum gentium æstimatione fortissimos & felicissimos iudicatos, tamen gentes ipsæ bello à se superatos adiêre, atque de illis ipsis munitissimis locis deturbatos secum captiuos abduxêre. Hoc exemplo Iudæi nihilo sapientiores effecti, vrgere tamen propositum & nihil omnino de vitiosæ ac sceleratæ vitæ studiis remittere voluerunt; id quod Vates præuidens similem Samariticæ securitatis præcinit euentum, asserens nihil illis in Sionis arcis & Hierosolymorum vrbis firmitudine præsidij futurum quo minus tandem Babylonem captiui abducantur, vbi miseram & seruilem vitam tanto duriorem experturi sunt, quanto à longo ac diuturno præsentium voluptatum deliciarumque vsu magis diuersam. Hoc est quod ait:

Transite in Chalanne, & videte, & ite inde in Emath magnam: & descendite in Geth Palæstinorum, num meliora quoque regna horum si latior terminus eorum termino vestro est.

IVDÆORVM, qui à Nabuchodonosore abducti sunt, maximam partem Babylonem commigrasse, alios verò aliò fuisse translatos testis nobis imprimis Iosephus historicus est, aliorumque scriptorum libri, in quibus de ea gente variis in locis dispersa agitur. Hanc autem rem hoc loco Vates significauit, ostenditque fore vt qui Sionis arcis præsidio & firmitudine nitebantur, atque adeo à patrio natalique solo nunquam se commigraturos confidebant, aliena loca inuiti adire, peragrare & experiri cogantur. Ad eam adeo explicandam rem tria maximarum vrbium, quæ in diuersis regionibus sitæ essent, nomina vsurpauit, earumque potissimum mentionem fecit quòd amplitudine illustrissimæ & nominibus etiam ad Iudæorum casum accommodatissimis appellatæ essent. Prima est Chalanne antiquissima vrbs, & inter primi etiam orbis imperij principes numerata: Namque à Nimroti Babylonici Saturni temporibus celebratissima fuit, sicut scriptum est: Fuit autem principium regni eius Babylon, & Arach, & Achad, & Chalanne in terra Sennaar. Nomen verò à consumptione sortita est: quamobrem nominis ipsius appellatione consumptionis suarum rerum imaginem ante oculos Iudæis proposuit. Hanc Hieronymus in Hebraicis quæstionibus Cthesiphontem postea dictam fuisse testatus est. Secunda verò quam appellat vrbs est Emath magna, in Ammonitarum regione sita, iræ siue furoris nomen obtinens: ex ipsa verò ædificiorum & incolarum frequentia magna est nominata, vt ab alia Emath diuideretur, quæ Iosue terram distribuente Nephthalitij tribui sorte obtigit, quæ eadem Emath dor nomine in Leuitarum habitationem atque asylorum iura cessit. Ad illam itaque Emath cognomento magnam, Ammonitarum vrbem, quæ postea aliis Epiphania, alijs Antiochia dicta est, magno diuino furore quosdam ex Iudæis transferendos prædixit; quosdam etiam in Geth Palæstinorum celeberrimam vrbem cui torcularis nomen est, relegat, quòd apud eam gentem miserrimis essent modis premendi. Eam vrbem Gettam Plinius, alij Anthedonem; Agrippiam alij dixerunt. Ad has autem atque ad alias regiones translatos Iudæos quantum id quod incoluerant à Deo sibi concessum regnum felicitate atque amplitudine omnibus aliis antecelluisset, periculo atque vsu ipso facilè cognituros ait: & an tantum Dei in se beneficium dignum fuerit, quod omnibus officijs ac pietate retineretur atque conseruaretur potius quàm sceleribus impietate & negligentia amitteretur. hoc est quod ait: [*Videte si meliora regna horum* cæli temperie, solique felicitate & natura; & *an latior terminus eorum*, quod ad magnitudinem attinet, *termino vestro est*.] Quandoquidem adeo fertilis agri adeo commodi ad habitandum soli Iudæorum, & Beniaminitarum regio fuit, vt vna Iudæa decem mille vrbes aliquando continuisse à Iosepho Gorionis filio in Hebraicis historiis dicatur, atque eis, qui Hierosolymam am-

Gen. 10.
Hieron. Hebraic. quæst.
Euseb. R. Selom. arbi.
Plini. Volater. li. 14.
Ioseph.

biebat ager deliciarum hortis amœnitate & pulchritudine æqualis fuisse, ab eodem commemoretur. Ex locorum ergo inter se comparatione prædicit fore, vt earum rerum quibus nunc vitiosè abutuntur, maiore desiderio affecti, duriorem etiam mutatæ vitæ vsum ac sensum habeant: Namque vt lucis vsus & vtilitas tenebrarum collatione rectè æstimatur; sic præsentium malorum comparatione absentia bona quanta fuerint, facilè cognoscuntur. Eiusmodi autem sensus humanos animos vehementer mouere solet, sicut scriptum est: (Psal. 41.) Hæc recordatus sum, & effudi in me animam meam &c. At verò quoniam res certa iam decretaque erat, Imperatiuo modo vsus est, *Transite in Chalanne.* &c. Maximè quòd eam calamitatem, id malum atq. periculum præteritis impietatis & scelerum studijs sibi ipsis illi creauerant, quæ quantumuis voto morari impedireque optarent ne ederentur, tamen mala eorundem studiorum pertinacia fouentes maturabant, atque ad exitum accelerabant: cupiunt quidem homines malum à se auertere, properantis verò atque aduentantis mali causas præcidere nolunt: atque hoc modo maius sibi & grauius exitium moliuntur, thesaurizantque sibi iram in diem iræ, (Rom. 2.) & tardam ac cunctantem diuinam in se vltionem malis moribus vrgent & sollicitant. Huius sententiæ versus hic est:

Qui separati estis in diem malum, & appropinquatis solio iniquitatis.

(מְנֻדִּים) HEBRAICE vbi nos legimus *separati estis*, verbum est MENADIM, quod & vouere, & instabilem esse significat: idemque in actiua voce legitur. Ex quibus huiusmodi hæc oratio sententiam habet, vt Iudæos diem malum à se deprecari & separare votis & deprecationibus studerent, & tamen iniquitatis, & iniuriarum studiis auctis ipsi vltro ad diem malum festinarent, propiusq. in dies accederent. Nam cùm diem malum iniquitas & ea quam appellamus iniuria, pariat & afferat, quicunque iniquitatis studia remittere nolunt, ijdem sponte ad malum diem properant. [*Et appropinquatis solio inquitatis.*] (חמש) Solium pro sede positum Latinè est; iniquitatem aut id quod Hebraicè HAMAZZ, Hispanè *agrauio*, Italicè *Torto* dicitur: Id verò maximum & perniciosissimum in ciuitatibus vitium, non modò non vitari ab illis, sed in sede collocatum atq. confirmatum coli & foueri dicit, id quod studiorum & circunstantiarum omnium explicatione confirmat: ostendens id cui nimium dediti sint, nimirum delicias & voluptates iniuriarum & totius iniquitatis comites & ministras esse easdemq. vltionis diem maturare potius quàm auertere: Namq. pœnę, decretaque in homines ob scelera supplicia, non iniquitate, sed pietatis studio & pœnitentiæ exercitationibus effugi ac leuari debent. alterius generis sunt pecuniarum erogationes in egenorum subsidia, atque in alios sacros & pios vsus. (Dan. 4.) de quo genere scriptum illud oraculum est: Eleemosynis peccata tua redime. Alterius vero generis sunt deliciarum, voluptatumq. contemptio, & durioris ac continentis vitæ exercitia, qualia sunt ieiunia, asperiorum vestium, & horridioris victus atque indumenti vsus, assiduæ preces, lacrhymarum cum veris & intimis gemitibus satis larga copia: quæ omnia, & corruptæ prioris vitæ morumq. depositionem, & emédatioris præsentis ac futuræ studium profiteri, atque numinis iram placare legitimè possunt, sicut scriptum est: (Ioel. 3.) Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, fletu & planctu. At verò ab istis adeo huiusmodi nihil curatum esse Vates ait, vt contraria omnino studia sint retenta & exercita.

Qui dormitis in cubilibus eburneis, & Lasciuitis in stratis vestris; qui comeditis agnum de grege, & vitulos de medio armenti.

NIMIA vitæ luxuries cùm semper aliàs Deo inuisa, & hominibus ipsis inutilis ac perniciosa, tum maximè iis qui pietatem profitentur indecentissima & pestifera est. Notantur autem hoc in loco Hierosolymitani, vt qui religionis & pietatis ac temperantiæ exemplo cæteris hominibus esse debuissent, eo præsertim tempore quo sociorum fratrumque suorum res perditæ atque profligatæ suæ ipsorum in summo periculo essent, cùm eadem vitiorum atque scelerum tempestate iactarentur; tamen omnis voluptatis & perditæ vitæ vsu, nullis effeminatissimis & deliciosissimis nationibus cederent: tantum aberat vt aut aliena incommoda, fratrumque vicem dolerent, aut suis ipsorum iam aduentantibus malis sapienter occurrerent. deliciarum autem duo genera sunt; aliæ enim sensibus ipsis corporis quos permouent, percipiuntur: cuius

generis

generis sunt conuiuia, cantus, & cætera eiusmodi: alia verò ad opinionem magis & ambitionem, quàm ad sensum pertinent; vt vasorum & supellectilium pretiosus quidam nitor, & superflua magis quàm necessaria, redundantia. Huiusmodi plurimas res sibi ipsi suisque cupiditatibus hominum luxuria ad pompam tantùm adinuenit & accumulauit, non contenta illis voluptatum terminis, quos aut natura præscribit, aut ipsa sensuum vitiosa etiam appetitio capere ac ferre potest: ab hoc genere vt maximè improbato accusationem Vates instituit suam, & deinde aliud etiam tractat certis vtriusque speciebus productis. [*Qui dormitis in lectis eburneis.*] Ex hoc fonte illa insatiabilis habendi cupiditas nascitur, quòd ad voluptatem corporis, quæ ipsa per se insa- Seneca. tiabilis est, opinione & pompa ab hominibus addita fuerit, cui explendæ nihil vnquam satis esse possit. Hæc enim immanis harpya non solum varijs excogitatis artibus simplicitatem illam victus & cultus expulit, sed conquisita vndique materia, & commixtis rerum generibus impensas atque sumptus ad infinitum effudit. ,, Persius. Sat. 2.

Hæc sibi corrupto casiam dissoluit oliuo:
Hæc Calabrum coxit vitiato murice vellus. ,, Iuuen.

Hæc Græcis longeque petitis marmoribus alta parauit culmina villarum, terrarum quoque molibus auxit. Atque ad hoc genus pertinet lectorum tum materia, tum opere sumptuosa & ambitiosa comparatio. Ab illa enim simplicitate satis ad naturæ vsum oportuna. Vide de hac re Plinium.

Siluestrem montana torum cùm sterneret vxor. Iuuen. Sat. 6.
Frondibus & culmo vicinarumque ferarum *Pellibus*. Ad hanc luxuriem deuentum est, vt ad lectorum structuram & ornamentum peregrina materie vestibusq. pretiosissimis sit opus: quasi suauiter dormiri non possit, nisi in aureis eburneisue lectis stratis pulcherrimo textili stragulo. Maximæ vero luxuriæ fuit tam incommodam atque exiguam rem qualis elephantinus est dens, ex quo gladiorum manubria ad magnificentiam olim parata esse Poëtæ celebrabant ad lectorum, mensarum, sedium, soliorum, & tectorum structuram concinnauisse: Alcæus. Iuuen. Sat. 11

Hos lignum stabat in vsus. 1. Reg. 22.

Annosam si forte nucem deiecerat Eurus; & tamen Asiaticæ deliciæ hucusq. progressæ 2. Para. cap. 9 sunt: Nàq. Achab eburneã sibi domum fecit, & Salomõ solium eburneum auro textum extruxit. Verùm hæc regum tantùm deliciæ fuisse olim videntur; nunc eadem iam in ,, communi vsu omnibus opulentis in Sion posita Vates reprehendit, atque eo præcipuè tempore cùm ob fraternæ vicinorum calamitatis commiserationem, & propriæ deprecationem humi potius esset cubandum. Ebur Hebraicè, SEN hoc est dens dicitur; שן ex quo nomine res ipsa melius notatur: Maximam enim luxuriam esse oportet, quæ lectos, opus magnum, ex curuo dente, exigua & inepta materia, tamen aptet. Neque vero in ipsis lectis solùm, sed in stragulorum etiam magnitudine & pretio luxuriam spectari atque notari ait: non enim iam communibus & facilè parabilibus vestibus lectos sternebant, sed sericis, sed purpureis, iisdemque maximis atque omni arte ornatissimis vtebantur. [*Et lasciuitis in cubilibus vestris*: Hebraicè est: *Superfluitis super cubilia vestra.*] Verbum est vitibus & arboribus luxuriantibus ramosque suos Ezec. 16. nimium dilatantibus aptum, & in tabernaculi velis dilatandis huius verbi vsus est. Exod. 26. Vestium igitur stragularum luxuriem tum in magnitudine, tum in materia & artis pretio notat Vates; atque hac vna parte omnes huius generis species coniunxit. Alterũ Luc. verò genus ita notauit: [*Qui comeditis agnum de grege, & vitulum de armento*: Hebraicè est, *& vitulum de medio saginarij.*] Vituli olim oportunis in locis sagina tenebantur atque ad conuiuia paranda suauiores fiebant, cuiusmodi epulas incantatrix illa femina Sauli Sam. 28. parauit, sicut scriptum est: Mulier autem illa habebat vitulum pascualem in domo. in hoc Amosi, & in illo apud Samuelem loco, idem nomen MARBEQ est, quod מַרְבֵּק saginarium locum significat. His agnis & vitulis rustici homines & pastores in nuptialibus fortè conuiuiis, aut aliàs rarissimè vescuntur. Sed quæcunque huius generis cum magna cura & studio ali solent, ea diuitibus & opulentis in Sion parantur. Nam quæ vix sunt reliquo vulgo solennes epulæ, his quotidianus victus est; neque verò magno his pretio constant hæc; munera enim plerumque esse diuitibus solent, maximè autem ijs qui in regijs habitant vrbibus, aut in alijs etiam celebrioribus locis, modò istius quæ dominatur in ciuitate potentiæ participes aliquo nomine sint. Etenim hi so-

lio iniquitatis quàm proximè accedentes totam huius mundi consolationem sibi solis natam putant: & quoniam conuiuiorum cœnarumque apparatus & nitor quotidianus victus his est, ob eam rem præsenti verbo Vates est vsus, *Comedentes agnum, &c.* Quid si vidisset, imò præuidit nostram, quæ hodie est, luxuriam ac pompam, & cœnarum atque totius voluptatis perditissimum studium, non vitulo, aut hœdo, sed piscibus vsque petitis, vt omnis auium, altilium, marinorum, terrenorumque animantium natura penè defectura esse videatur; vt vna istorum cœna tot generum res absumat, quot multis viris bonis, aut egenis, aut malè valentibus, & pascendis, & recreandis satis esse possent: Quid nimius & plusquam regalis ille vestitus, cui ab omnibus fere hodie indulgetur? quid ille in fuso atque cælato auro, argento; in murorum, æquorum & mulorum veste, supellectilique omni immoderatus sumptus? Quid ea omnia, quæ ad vtrumque hoc genus referuntur, commemorem, quanta reprehensione in Christiano populo nostris temporibus digna esse iudicaret Vates, qui eadem minora fortasse in opulentis Sion tam accuset acriter. Atque in hoc etiam genere aliam deliciarum speciem indicat, quæ aurium sensu percepta, nisi purè & legitimè tractetur, magnam vim ad lasciuiam & petulantiam in hominibus alendam habet. Ea autem est cantionum, saltationum, & totius rei musicæ vsus: quæ arte quidem optima atq. probatissima cùm sint, vtentium tamen malignitate sæpissime corrumpuntur. Namq. eæ res ad diuinas laudes, ad sapientiæ disciplinas suauius & facilius tractádas & meditádas inuentæ, ad luxuriæ & sensuum tantùm voluptatem fouendam atque augendam traductæ sunt. [*Qui canitis ad vocem Psalterij. &c.*] Cui nam voluptatis generi dediti esse soleant, qui mollibus cubilibus, & pretiosissimis stragulis parandis student, res ipsa arguit; atq. ob eam causam ex continenti per honestissimam notationem id quod contentum est significauit Vates. quod vt explicaret ea etiam genera, quibus illud inhonestissimum voluptatis vitium fouetur (vt sunt nimius & delicatissimus cibi & vini, cantionum atq. saltationum minus honestarum vsus) adiunxit; vt totius vitæ incontinentiam ostenderet. Musicæ autem diuinam rationem atque inuentionem esse ex Geneseos libro accepimus, inter eas artes numeratamque repente vno aliquo inuentore & extiterunt, & ab eodem repertæ perfectæque sunt; id quod non nisi Deo auctore contigisse, suo in loco, si idem nobis Deus concesserit, demonstrabimus. Huius artis studio sapientissimi sanctissimique viri delectati sunt, quo in genere Dauid imprimis celebratur. Sed hoc genus ad diuinas laudes canendas, ad sapientiæ atque antiquę philosophiæ docendas, & memoriæ commodius tradendas rationes, ad malorum dæmonum impetus & tumultus sedandos, ad alias huiusmodi honestissimas, & humanæ vitæ vtilissimas commoditates inuentũ, ad luxum & vitium, atque ad libidinum fomenta paranda ab hominibus traductum est, & honestissima res inhonestè corrupta atque deprauata, honestis tamen nominibus tunc, cùm indecentissimè tractatur, defendi mendosè solet: Nam musicæ exercitatio à proborum & sapientum hominum genere, quibus olim familiaris fuit, ad scurras plerumque, & parasitos, atque aliàs vitiosissima capita deuenit; a quibus nihil ferè canitur, quod aut sapientiam, aut virtutem sapiat

Vide Platonē in conuiuio.

Sed conuiuia, & prælia virginum Sectis in iuuenes vnguibus acrium Cantamus vacui; siue quid vrimur, Non præter solitum leues, aiebat ille. Atque huiusmodi vsus non minus hominum animos corrumpunt, & vitio cumulant, quàm ille alter virtute & sapientia auget: imò (quæ hominum prauitas, & ad libidinem procliuitas est) plus hoc detrimenti, quàm illud ad vitutem adiumenti affert. Namque vitio quàm virtute facilius homines deducuntur: sensum enim & cogitationem hominis in malum prona ab adolescentia sua esse testatus est Deus. Igitur optima re, & ad diuinum cultum hominumque vtilitatem idonea, ad lusum & luxum, atque turpes delicias abusi homines sunt, videlicet sonandi & canendi facultate, in qua non solúm probatum vsum, sed honestissimam etiam formam corrupêre, quod & Vates noster oratione notat sua; & tamen propria malitia, atque in malis studiis defendendis calliditate, id quod malè agunt magnis auctoribus defendere, & honestissimis nominbus commendare student. Videas enim tum musicos ipsos, tum eos qui horum impura consuetudine delectantur, diuinam musicam, angelicam exercitationem, & Dauidicum studium frequenter iactitare; cùm nihil ab illis aut diuinum, aut angelicum, aut

Horat. lib. 1. Od. 6.

Gen. 6.
Gen. 8.
Idē in Adelphis Comicus Terētius

Dauidicis

Dauidicis meditationibus simile cogitetur. Ea enim quæ canuntur turpia imprimis sunt, & ipsum harmoniæ genus, quibus hæc aptantur, petulans lasciuumque est. huiusmodi musicæ & cantionum atq. saltationum studiis deditos Hierosolymitanos ciues opulentos illos Vates notat; quod genus non ad diuinas laudes, sed ad suas mensas, ad conuiuia atque ebrietates maximè esset oportunum. *Diuitum mensis & amica templis. Lyra*, à Horat. lib. 2. Od. 11. quodam Poëta dicta est. alteram partem sibi vsurpabant, quam alterius honesto nomine defenderent: aiebant enim se in hac re Dauidem regem ac vatem imitari, cui semper cythara familiaris gratissimaque fuisset; cùm multum inter se, illorum ac Dauidis in ea re studia distarent, longeq́ue essent diuersa atque seiuncta. Ille enim ad sacras res diuinumq́ue cultum omnem suam artem retulit; isti verò ad vina, & conuiuia, cæteraq́ue libidinum & vitiorum fomenta referebant. atque ob eam rem dicit:

Qui cantatis ad vocem psalterij sicut Dauid, putauerunt se habere vasa cantici.

QVI *cantatis*] hebraicè est, *Qui diminuitis*, siue *particularizatis*. Plurimum ad mores hominum cōponendos vel corrumpendos referre antiqui sapientes censuêre, quo musicæ genere ciuitas vtatur, atque ex cantuum tonorumq́ue rationibus hominum mores argui posse Plato arbitratur. Plato. Nam quo tempore, quibúsue in locis, sedati atque compositi cantationum modi sunt, similes esse ciuium cogitationes, similes exercitationes comperiuntur: contrà verò lasciui & petulantes modi eiusdem notæ mores arguunt. Musicorum autem rationem vniuersam antiqui artifices in tria genera partiti sunt: Enharmonicum, Chromaticum, diatonicum. Plinius. Boëtius. Prima duo, ad hominum mouendos affectus aptiora sunt, quòd canēdi grauior modus, & humanæ in sermone vocis similior, numerisq. constet ad verba proferenda aptissimis. huius autem generis rara admodum atque obscura ex antiquis vestigia apparent; tametsi Itali Chromatici vsum nonnihil restituere conantur: qua de re nos cum Daniele Barbaro Aquileiensi Patriarcha electo harum artium omnium nostro tempore antistite clarissimo longum & eruditum sermonem contulimus. Tertium autem genus illud Diatonicum dictum ad voluptatem magis atque ad permulcendas aures natum esse videtur; quòd minutis temporum sectionibus, & modulis crebrioribus præter vocum consonantiam, cætera auium garritus imitetur. in quo genere non tam canendarum rerum sententiæ, quàm ipsius cantus habetur ratio, maximè autem in hoc genere versiculi & rithmi placent, qui aut res iocosas, aut amatorias contineant. Horum generum exempla adiungere, nec nostri instituti nunc est, nec rationem longius persequi huius est loci: Satis enim fuerit rem ipsam indicare, quoniam ad Vatis nostri explicandam sententiam oportuna visa est. Namque hoc Diatonicum genus vltimum subnotare mihi Amos illo verbo videtur, *qui diminuitis*: quod eo genere musicæ potissimum vterentur, quod fouere hominum sensus, delinire animos, & voluptates adhibere potest. Illud autem ex hoc loco consequitur, honestum musices vsum nusquam, abusum verò vbiq. in sacris libris vbiq. reprehendi: atque hæc ratio satis afferre lucis poterit, vt ea, quæ in eius artis vel laudem vel vituperationem tractantur, intelligi possint. Neque enim qua parte templis, sed qua diuitum mensis amica Lyra est, vituperatur. Porrò ex multis vasis hoc est instrumentis musicis Nablum solum nominauit, quam noster interpres cytharam vertit, quòd in eorum genere quæ neruis & testudine concinnata sunt, hoc fuerit antiquissimum & celeberrimum: Eius enim inuentorem Iubalem fuisse Moses scribit, qui fuit Pater canentium cythara & organo. Gen. 4. Ac de hac tota arte, quæ plurima in sacris libris aguntur, nos aliàs (annuat votis Deus) plura & fusius dicemus. Quod verò hoc musicæ studium non ad sapientiam, aut ad virtutem, sed ad voluptatem Iudæis fuerat paratum, subiuncta oratione confirmat: Namque Dauid gratissimis & ad pietatem idoneis rebus musicæ exornationem adhibebat; isti verò inter pocula & vina Venerem potius & Bacchum, quàm Deum, colentes cantabant. Hoc est quod dicit:

Bibentes vinum in Phialis & optimo vnguento delibuti, &c.

HÆC opera atque exercitamenta pœnitentiúmne & diem Domini deprecantium, an magis perditissiimorum hominum, & luxu diffluentium dici possunt? Namq. illius

generis cinis capiti inspersus, & supplicum velamenta, saccus & cilicia, lachrymæ & gemitus, ieiuniorumque frequentia est. His enim artibus & modis sociorum & fratrum casus & ærumnas excipere, & sibi ipsis timere ac prospicere sapientes viri consueuerunt, sicut scriptum est: [Psal.] Ego autem cùm in angustijs essent, induebar cilicio, humiliabam in ieiunio animam meam, & oratio mea in sinu meo conuertetur, &c. Musicis autem & poculis ij solùm indulgent qui omnia postposuêre, dummodo cutem curauerint, risusque & iocos vndiq. sibi quæsierint, sicut scriptum est: [Eccle. 40.] Vinum & musica lætificant cor. namque altera res curarum obliuione allata, alteri locum ad voluptatem parat. Vnde & [Alcæus.] λαθικηδέα vinum Græcus Poëta, [Horat.] obliuiosum Latinus cognominauit. huius generis hominum illa oratio est. *I, pete vnguentum puer, & coronas, Et cadum Marsi memorem duelli, &c. Dic & argutè properet Neeræ*, &c. [*In phialis.*] Vasorũ nomine certo nimiũ vini vsum arguit. nã ex multis vasorũ nominibus quæ apud Hebræos sunt MAZRAQ, vnũ est quod magnitudinis, capacitatisq. ratione habet; quod Latinè craterẽ vel phialã rectè vertas. [*Et optimo vnguẽto*, Hebraicè est, *Et primitijs olei inungentur.*] Verbũ futurũ à tẽpore absolutũ assiduitatẽ, vsum, consuetudineq; significat. Fuerũt olim in delicijs vnguenta, quorũ vsus ab ijs qui Asiã incolebant ad Romanos vsq. defluxit. Eorum autẽ multiplex natura & compositio fuit, sed omnem aliam naturam balsamum suauitate & virtute vincebat, quod [Cant. 1.] vni tantum Iudææ solo certis in vicis, nempe apud Hierichunta generosissimum contigit: Namque Ægyptium minori omnino laude celebratum est. In eo genere, quod [Dioscor. Plinius.] triplex erat, Opobalsamum excellebat, idque est quod primitias olei Vates noster nominat. Vt enim Latinis vnguenti, sic Hebraicis olei nomine omnia hæc genera dicuntur; quòd præter sordes atque inficiendi facultatem cætera olei referãt naturam. Non solùm autem vino & cibis suauissimis, sed cuti etiam & capillis curandis indulsisse Iudæos arguit Vates. quæ res molles animos, & parum virile vitæ genus, atque ijs qui virtutem profiteri debent turpissimum declarat, si tamen assidua, studioseque procurata sit: quod & Laronia illa hypocritis quibusdam philosophastris obijciebat. [Iuuen. Sat. 2.] *Tertius*, inquit, *è cælo cecidit Cato. sed tamen vnde Hæc emis? hirsuto spirant Opobalsama collo Quæ tibi*, &c. Quicunque autem his delicijs operam dederint, nullis neque suarum, neque alienarum rerum curis angi, sed animum solicitudine omni liberare student. [Horat. lib. 2. od. 7.] *Huc vina & vnguenta & nimium breuis flores amœnæ ferre iube rosæ*, &c. aiebat ille. Delicatissimi igitur & voluptatibus liquefacti Iudæi fratrum suorum Israëlitarum, quorum res vehementer detritæ erant, minimè dolebant vicem, neque animum ad illorum calamitatem adiungere volebant, ne vel minimus susceptus dolor voluptates aliqua ex parte minueret.

Et nihil patiebantur super contritione Ioseph:

NAMQVE eo tempore maximum Israëliticæ res ab Assyrijs hostibus detrimentum acceperant, antequam Ieroboam filius Ioas regnaret. Israëlitas autem Ioseph nomine appellat, quod Ephraitæ, ex quibus primus Israëlis rex fuit, ex Ephraim tribu fuisset; & quòd Iosephi amplitudo illa etiam dignitate à patre ex testamento aucta est, vt Israëlis nomine illius familia; & Iosephi nomine omnis etiam Israël appellaretur. Sic enim [Gen. 48.] senex moribundus dixerat: Et inuocetur super eos nomen meum, & nomen patrum meorum. quamobrem in Psalmo Vates canebat: [Psal. 70.] Qui regis Israël intende; qui deducis velut ouem Ioseph. Ioseph autem augmentum siue additionem significat, atque eius nominis rationem faustam, felicem, & perpetuam esse, optandum maximè fuerat; imminutam verò & fractam videre, fuit vehementer dolendum. Vocatus enim erat à [Gen. 30.] matre Ioseph, atque illud nomini additum votum: Addat mihi Dominus filium alterum, &c. Cùm autem Iosephi felicitas ad omnem Israëlem ex paterno etiam voto & testamento pertineret, omnes Israëlis filios in contritione Ioseph dolere oportuit; quando illa ærumna magnum generis totius portẽderet periculum. Istis autem delicijs, & negligentia, animorumque securitate grauius illis & maturius atque certius malum afferendum esse prædicit:

Quapropter nunc migrabunt in capite transmigrationis, & auferetur factio lasciuientium.

OMNES

OMNES vniuersi Israëlis ærumnas hoc versu complexus est Vates, tum quas Samaritæ, tum eas etiam quas Hierosolymitani pertulere: namque in Israëlitas iam superius decretam ob scelera & impietatem sententiam denuo repetit, & consequuturũ etiam, Iudæos non minoribus sceleribus alligatos, iudicium pronuntiat: ita vt neutram partem merito supplicio carituram confirmet. namque Israëlitæ primi omnium migrabunt, idque maturè; ac propterea dixit: [*Nunc in capite transmigrationis,*] & deinde paulò post: *auferetur factio* illa Iudæorum *lasciuientium* in Sion, qui lusibus & voluptatibus dediti, nec suis malis cauebant, neque alienis mouebantur. Id autem tanto illis certius; quanto minus credentibus, nec opinantibus adueniet: quoniam quas illi vanas esse vatum de ea re prædictiones putant, interposito etiam iuramento certas, constantesque fore Deus asseuerauit.

Iurauit Dominus Deus in anima sua dicit Dominus Deus exercituum: detestor ego superbiam Iacob, & domos eius odi, & tradam ciuitatem cum habitatoribus suis.

QVANQVAM Deum, qui mentiri nunquam potest, quicquid dixerit, satis fuerit dixisse; tamen in grauissimis rebus iureiurando sua dicta firmasse videmus, atque id iuramentum non certitudiné & veritatem atque dictorum constantiá solùm, sed affectum & voluntatem indicat. Eam enim ré magna cura esse susceptá interpretamur, cui iuraméti etiam sanctitatem Deus adiunxerit. Vt: per memetipsum iuraui, nolo morté morientis, Ezech. &c. Illud etiam grauitaté & pondus iuramento addit, quod non priuato sed publico iudicis nomine iuratur. Nam primum nomen *Adonai* est, quod proprium cùm sit, misericordiæ & constantiæ rationem explicat. Alterum verò est ELOHIM, quod in iudiciali causa vsurpari plerunque solet. Iurisiurandi autem formula grauissima est, *in anima sua*; hoc est in vita sua, idem quod per seipsum. Deo enim nihil se maius (vt D. Paulus ait,) quo iuret, est: quam ob rem per semetipsum iurare solet. In anima autem iurare, idem quod Græcis in caput iurare est, vt: Qui non accepit in vano animam suam. Quòd si ho- Psal.15. minibus propriam animam in vano accipere religio est, quantá diuino iureiurando sanctitatem futuram credere par est? Grauissimam itaque & certissimam sententiam esse cõsequitur, quam Deus iudex & mundi rector capitis sui, hoc est, propriæ diuinitatis & maiestatis iuramento pronuntiando confirmet; subiuncta etiam ad id præstandũ quod dixerit potentiæ ac facultatis appellatione: [*Dominus Deus exercituum.*] quibus omnibus verbis certam agendi voluntaté, cum maxima quoque facultate coniunctam ostendit. Iurisiurandi aũt sententia illa est: [*Detestor ego superbiam Iacob.*] Illud ad huius loci explicandam sententiam meminisse oportuerit, quod iam aliàs est à nobis indicatum, nomen Iacob filium illum Isaac & Rebeccæ, non cum vlla publica dignitate, aut opibus, aut imperio aliquo, sed priuatum & communis vitæ conditionis hominem significare; qualem ordinem & gradum ille tenebat, cùm fratris metu paternam domum fugiens, & quænã eum sors exulem maneret incertus, diuinæ sese misericordiæ & fidei huiusmodi voto & supplici oratione credebat. Si fuerit Dominus mecum, & custodierit me in via per quam Gen.28. ego ambulo, & dederit mihi panem ad vescendum, & vestimentũ ad induendum; reuersusque fuero in pace ad domum patris mei, erit mihi Dominus in Deum, &c. Hunc aũt hominem tam humilem, tamque demisso animo supplicantem, & pacem sibi tantùm, tenuemque victum & vestitum petentem, quod ad magnas diuitias, atque adeo ad opulentiam euexerit is cui supplicabat, non decuit suæ humilitatis, & propriæ obscuritatis oblitũ sese insolenter efferre, si secundarũ rerum cursum eodé Deo auctore & conseruatore perpetuũ sibi esse voluisset. Sed eá felicitaté & dignitaté ijsdé illis artibus quibus cõsecutus fuerat, submissione, modestia, obsequio, orationeq. supplici, atq. eius voti cuius religione sese obstrinxerat, perpetua solutione retinendam curari, & re ipsa præstari oportuit. Deus patris mei Abrahá, Deus patris mei Isaac: Domine qui dixisti mihi, reuertere Gen.32. in terrá tuá & in locũ natiuitatis tuæ, & benefaciá tibi. Minor sum cũctis miserationibus tuis, & veritate tua quá expleuisti seruo tuo. In baculo meo transiui Iordané istũ, & nunc cũ duabus turmis regredior, &c. Itaq. Iacob nomen & appellatio propriá illius hominis paupertatem, ignobilitatem, humilitatemque repræsentat: Israëlis verò cognominatio, eam quam auctore Deo dignitatem consequutus est, ijsdem rationibus, scilicet fide

& obsequio, retinendam significat. Neque enim id ipse sibi nomen aut fecerat, aut à parentibus acceperat suis, sed à diuino nuntio nomen suum rogatus, & se Iacob appellari professus, audierat; Nequaquam Iacob appellabitur nomen tuum, sed Israël. Cùm autem Israëlis posteritas, quæ nisi concessæ dignitatis gloriæ & amplitudini deesse voluisset, perpetuis pietatis officijs, vti debuit, ab illa paterna virtute per nefaria scelera degenerasset, ad Iacobi humilitatem & paupertatem, quæ propria illi fuit, redacta est. Nihil aũt molestius & iniquius ferendum, quàm pauperum & obscurissimorum hominum superbia atque insolentia, est. Tres species, ait Sapiens, odiuit anima mea, & aggrauor valde animæ illorum: Pauperem superbum, & diuitem mendacem, &c. Eam autem ipsam rem Deus hoc loco persequitur, & vt grauissimam atque molestissimam abiurat, sese Iacobi fastum & insolentiam nec ferre, nec dissimulare posse, nedum permittere aut fouere velle. [*Detestor ego superbiam Iacob.*] *Ego* pronomen significantissimum in loco est, atque ex vtraque persona amplificatio crescit. Ego, cui nihil tædiosum magis quàm superbia est, sicut scriptum est: Abominatio Domino omnis altitudo cordis, manus ad manum non absoluetur. [*Superbiam Iacob.*] Humillimi illius olim & pauperrimi, atque exulis hominis, cui fugienti vix baculus ad viam suppeditabat. *Detestor.* Verbum Hebraicè in graui coniugatione est; quod eam rem Deo vehementer odiosam esse indicat. [*Et domos eius odi* Hebraicè est, *Et palatia eius:*] Nam vnde Iacobo palatia ad habitandum, qui cùm fratrem fugeret suum, neque vile quidem stragulum in quo cubaret habuit: sed cùm venisset ad quendam locum, & vellet in eo requiescere post Solis occubitum, tulit de lapidibus qui iacebant, & supponens capiti suo dormiuit in eodem loco. Vnde ergo palatia Iacobo? Cui si ex diuinis muneribus & diuitijs, atque ex terræ in qua habitabat opulentia contigit, vt non domos solùm, sed ædes & palatia ædificare posset, iam illa primum iniuria est, quòd ea non Iacobo, sed Israëli fuerant donata. Ita, quæ malè possessa, atque iniustè retenta sunt, meritò ab illis sunt repetenda. [*Et tradam ciuitatem cum habitatoribus suis.* Hebraicè est, *ciuitatem, & plenitudinem eius:*] atque ita etiam Chaldaicè: vt non tantùm habitatores intelligamus, sed & vrbem ipsam cum diuitijs atque omni supellectili, quibus referta erat, quibusque Iacob ille obscurus & ignobilis homo iniustè possessis luxuriosissimè abutebatur. ea autem Deus cùm non Iacobi essent, sed sua, repetere ab eo, atque alijs gentibus in vsum tradere iureiurando decreuit: indignum enim est & odiosissimum, imò & molestissimum, vt pauper, obscurus atque ignobilis homo, maximè nullis bonis artibus, nullis virtutibus præditus, sed innumeris potius flagitijs & sceleribus contaminatissimus magnificentissimis ædibus opulentissima vrbe tot commodis & voluptatibus maxima cum insolentia fruatur. Quod ad sermonis vsum facit coniunctio, *&*, illationis vim obtinet, *& tradam*, hoc est, *Tradam itaque.* Namque argumentationis totius conclusio hæc est: id quod maximè displicet, molestumque est, non est ferendum. Iacobi autem superbia vehementer displicet: Ea igitur non est ferenda; sed omnis fastus & superbiæ materia auferenda illi est. Quàm autem seuerè & quàm grauiter decretum hoc suum exequi cogitarit Deus, vt vrbem & plenituddinem eius excindendam, expoliendam, atque hominibus & rebus omnibus exhauriendam tradat, subiuncta oratione exponitur:

Eccle. 25. — Prou. 16. — Gen. 28.

Quod si reliqui fuerint decem viri in domo vna, & ipsi morientur, & tollet eum propinquus suus, & comburet eum, vt efferat ossa de domo.

NVLLO modo diuinum vltionis iudicium effugiendum illis esse, quin certissimo supplicio subeatur, confirmat Propheta: neque vllum studium aut conatum, aut consilium profuturum, quo minus ad solitudinem illam & ignobilitatem atq. paupertatem suam redeundum sit. Ita vt si vel decẽ, aut alioqui maior aliqua hominum copia mutuũ sibi auxilium promittentium in munitissimam & firmissimam domum sese recipiant, in qua hostis impetum declinare cogitent; tamen fame & peste pereant: perituri autem sunt in tanta ignobilitate & obscuritate, vt nec funeris pompa, nec vllis sepulchri ceremonijs efferantur; sed ab illo qui fortè reliquus fuerit, singuli concremati, humili & obscura sepultura afficiantur; quòd in agrum efferri hostili obsidione prohibebuntur, quibus pestis ipsa atque hominum ex bello raritas funeris ritum omnino neget,

neget, quo cum funere prodirent aliàs amici. Hoc autem genus in miserrimis etiam ærumnis antiqui ponebant, si quis sepultura, & iustis exequijs careret, sicut scriptum est: Posuerunt cadauera mortuorum in circuitu Hierusalem, & non erat qui sepeliret. Denarium autem numerum ideo notauit, quòd is sit cunctis perfectior, quo cæteros numeros sigillatim includimus, (supra decem enim non tam numeratio, quam eorundem numerorum replicatio est,) naturæque constet rationibus potissimum, atque illud hoc nomine significare voluit, vt res non casu, sed certo consilio euētura intelligeretur: Nam si decem, qui sese in vnam domum recepissent, omnes perirent; eorum interitus certa ratione constare probabatur. Si enim id casu, aut aliquo alio morbo eueniret, cur magis decem, quàm nouem, aut cur nam decem extinctis, vnus à quo cremarentur superesset? Sed certissimam rem, & consilio decretam certus numerus probatura erat. Quo tempore autem ciuitatum res neque confusæ, neque turbatæ sunt, si quando mori aliquem contingat, propinquis in lachrymis, & luctu occupatis cæteri amici, aut etiam vicini funus curant. Vbi verò magna ac turbulenta tempestate publica iactatur res, vt in bello, peste, atque fame, priuata salutis suæ vnusquisque solicitudine vrgetur, aliena omnino curare negligit. Ex quo fit, vt ea cura propinquum aliquem & necessarium attingat, quę tranquillis in rebus ab alio suscipienda fuit. Hic ergo ita propinquorū corpora cremāda, & ossa efferenda curat, vt omni luctu solutus, omni fletu immunis, nullis lachrymis perfusus, pietatem omnem exuat, & non tam necessariorum suorum, quàm hostium cadauera cremare videatur. Propinqui autem nomen hoc in loco ex Hebraicis patruum significat.

Psal. 78.

Fuit etiam à Pythagora decas obseruata; vt recitat Porphyrius lib. de Sacrificijs.

Simile à Thucydide est annotatum in magna illa Peloponēsiacos peste.

Et dicet ei qui in penetralibus domus est, nunquid aliquis est penes te? & respondebit finis est.

VSQVE ADEO se præbebit patruus alienum, vt neq. ipse domum penetrare velit; tantum eum qui domi reliquus fuerit rogabit, nunquid cadauer vllum cremandum relictum fuerit; num quis illi viuus adhuc, qui nondum perierit, supersit. Ille verò aut viuum, aut mortuum aliquid omnino superesse negabit, suamque calamitatem & solitudinem deplorare incipiens, ab altero omnino lugere vetabitur, quòd adeo turbata & calamitosa tempora sint, vt neque diuini nominis meminisse, aliàs non nimium assuetis vacet, nedum mortuos luctu & lamentis prosequi vacabit. [*Nunquid aliquis penes te est?* Hebraicè: *Nunquis præterea tecum?*] vt non solùm de mortuis, sed de viuis etiam roget: & *respondebit finis est.* Hebraicè verbum APHES, necessariæ & oportunissimæ rei defectū, desideriumque significat; idque in calamitosissimis & miserrimis temporibus vsurpatur, vt: Vidit Dominus afflictionem Israël amaram nimis, quòd consumptus est clausus carcere, & consumptus est etiam derelictus & extremus, & non essent qui auxiliatur Israël, & apud Iob: Dies mei consumpti sunt cum defectu spei. Sic etiam apud Isaiam: Nobiles eius non erunt ibi. regem potius inuocabunt, & omnes principes eius erunt in nihilum. In his atque alijs non dissimillimis locis verbum APHAS est; ex quibus illud ad luctus & lamentationes aptum esse intelligimus; vt apud Latinos illa vox, ergo: Nam similes his syllabarum quidem numero breues, pronuntiatione verò graues voces humanus animus in acerbo aliquo luctu inchoando commodè vsurpat; atque primo quidem verbo, siue interiectio illa, siue aliqua alia sermonis pars sit, concepti doloris caussam, quàm fieri potest aptissimè, exprimit. Namque vt apud Latinos ergo, plura significat, quàm vt nos hic referre possimus; sic apud Hebræos illa prima dolentium vox APHES, hoc est desijt aut defecit; omnis felicitatis, salutis, dignitatis, fortunarumq. omnium defectum indicare videtur. Eum verò luctum patruus ita excepturus erat, vt non leuaret, sed reprimeret omnino, diceretque ei, *Tace.* Hic tantæ superbiæ, tantarum deliciarum, & totius luxuriosæ vitæ exitus fuerat, vt omnibus tandem commoditatibus priuati, bello, aut peste, sine sepulturæ honore, nullis neque propinquis etiam flebiles perirent.

2. Reg. 14.

Iob. 7.

Isai. 34.

אפס

Et non recorderis nominis Domini. Hebraicè sic est: *Et non ad recordandum in nomine Domini.*

ET SIC hunc locū Nicolaus, & Ordinaria quā vocant, glossa reddidit: tanta malorū turba,

turba, tanta trepidatione ac tumultu laborandum esse, tanto metu & solicitudine eorum mentem impediendam opprimendamque fore ostendit, vt quod vnum in miseris rebus esse solet refugium diuini nominis inuocatio, id illis vitam tranquillá & delitiosam aliàs agere assuetis (quo in statu, vt nulla pietas, sic rara diuini nominis mentio est) id inquá perfugium petere in mentem non veniat: I nunc, & vitam in sceleribus & vitijs securus traduc, & pœnitentiam atque pietatis studium ad finem vsque ad ipsum mortis articulum differto: cùm neque tuorum quos charissimos habueras, neque Dei quem abs te omnino abalienaueras, recordari fortasse valeas. Quoniam verò in superioribus suam in vtraque regna, Israëlitarum & Iudæorum decretam sententiam longa oratione sigillatim pronuntiarat; easdem nunc breuiter confirmatas repetit, atque hostibus exequendas mandat.

Quia ecce Dominus mandauit, & percutiet domum maiorem ruinis, & domum minorem scissionibus.

DIVINÆ potestatis ministros & satellites, per quos res gerenda, suppliciumque de vtraque Israëlitarum domo sumendum foret, paratos iam esse illa indicat oratio; [*Dominus mandauit.*] Quemadmodum autem impositum illis negotium expediendum sit, translatione proposita declaratur. Namque Israëlitarum regnum, totamq. illam decem tribuum gentem penitus ruituram; Iudæorum verò & Beniaminitarum publicam rem vehementer esse proterendam Propheta significat. Domus Israëlis, quæ vnica olim fuerat, populari dissensione in duas partes studio dissidentes à Roboami regni initio diuisa est: atque ex eo tempore, alteri Domus Israël, & alteri domus Iuda factum est nomen: hisque nominibus vtraque pars est frequenter appellata, tametsi tota ipsa natio Israël diceretur; domus tamen nomine adiuncto, altera pars ab altera diuidebatur. Vt: Ecce dies venient, & seminabo super domum Israël, & domum Iuda semine bono, &c. Igitur

Ierem. 31. domum maioré Israëlis domum cognominat; quæ copia & hominum multitudine domum Iuda longè superabat. hæc enim duas tantùm; illa verò decem tribus continuit: Ex Iacobi autem prædictionibus, atque ex ipsa re, & euentu Israëlitarum turbam maioré quàm Iudæorũ semper fuisse intelleximus. Nam paulò antè dissidij tépora, cùm

2. Sam. 24. Dauid vtramq. gentem enumerare iussisset, summis in codicem relatis, inuenti sunt de Israël octingenta millia virorum fortium, qui educerent gladium; & de Iuda quingenta millia pugnatorum. Domum autem magnam quæ omnino diruenda, neque vnquá præterea in eum locum restituenda erat, ruinis percutiendam prædicit. Minoré verò Iudæ domum labefactandam quidem, non tamen restitutionis spe destituendam (vtpote post septuaginta annos in proprium solum remigraturam,) scissuris affectum iri præcinit. Hunc locum Chaldaica biblia sic interpretantur: [*Quoniam ecce Deus mandauit, & delebit regnum magnum deletione forti, & regnum paruum deletione debili.*] Quoniam autem fieri omnino non posse vtraque gens credebat, vt ab hostibus superati perderentur, quod & propria virtute, & locorum in quibus habitabant situ, & munitione fiderent; alteri enim populo Samaria; alteri Hierusalem regia erat; vtraque autem vrbs & natura loci, & operibus munitissima fuit; nulla earum rerum stabilem illis fiduciam esse posse Vates ostendit. Quandoquidem vrbium, & ciuitatum, regnorumque felicitas, non armis, non viribus, non muris, aut alijs propugnaculis; sed iustitia, innocentia, æquitate, atque pietate retineri, augerique soleat: quibus artibus & virtutibus sublatis res omnes publicas, quamuis maximas & felicissimas, corruere necesse est. Ipsa enim iniuria, ipsa fraus, ipsa etiam tyrannica potentia, ciuitates, in quibus versantur perdere, hostibusq. euertédas prodere; ipsa inter ciues discordiá florentibus rebus calamitaté maximam, maximorum operum & consiliorum mirificam molé conuellere & labefactare

Psal. 54. solent, sicut scriptum est: Præcipita Domine, & diuide linguas eorum, quoniam vidi iniquitatem & contradictionem in ciuitate, die ac nocte circundabit eam super muros eius iniquitas, & dolor, & labor in medio eius, & iniustitia. Itaque nullum aliud præsidium, nulla propugnacula firma ijs locis esse possint, in quibus ius, æquitas, atque pietas, satis ad defendendam & stabiliendam libertatem idonea præsidia desiderantur. Igitur vanam vtriusque populi orationem & iactationem Vates redarguit, quibus vrbes suæ expugnatu non minus difficiles credebãtur, quàm si quis in rupe equis currere, aut bobus arare

arare pararet: quòd vtrique rei expediendæ loci ipsius tum inaccessibilitas, tum durities
& firmitudo obsisteret. Est autem hæc ab artificibus conformatio, siue mimosis dicta figura,
cùm quis aduersarij orationem ad redarguendum vsurpat. Erat verò Iudæorum
& Israëlitarum oratio huiusmodi:

Nunquid currere queunt in petris equi, aut arari potest in bubalis?

QVÆ vati conformatio est, aduersarijs similitudo ab impossibili erat, qua illi sibi,
rebusq́. suis securitatem promittebant. Atque hoc argumenti genus in grauissima atq.
impossibili re à sacris & prophanis auctoribus vsurpatur. vt: Si mutare potest Æthyops Iere.13.
pellem suam, & Pardus varietates suas, & vos poteritis benefacere cùm malefacere
didiceritis. Et illud: *Si pugnat extricata densis cerua plagis, erit ille fortis*, &c. Vtraque autem Horat. lib.2.
similitudine & belli, & victoriæ copiam hostibus negabant, & confidentiam sibi atque
securitatem maximam vterque populus promittebant. Nam qui equis ineptum locum
aliquem esse demonstat; idem ad pugnam incommodum esse arguit: Siquidē equus ad Prou.21.
pugnam bellique diem, vt sapiens ait, paratur. in quo autem loco equestris pugna, qua
plurimum Assyrij valuere, committi non possit, eum locum expugnari posse timendum
non est. Vt autem equus pugnæ; sic aratio expugnationis & victoriæ argumentum est.
Olim enim victores expugnatas à se & captas vrbes in subactionis signū muro aliqua ex
parte diruto arare consueuerunt. quam rem ex illo Poëtæ loco docemur:
Imprimeretq́. muris hostile aratrū Exercitus insolens. Huiusmodi difficillimā imò desperandā Hor. lib.1. od.17.
potius de se victoriam illi quondā Alexandro Macedonico proponebant; qui cùm rupē
quandā editissimā tenerent, legatos rogabant, num Alexandri milites alis essent præditi?
Nullum autē locum inaccessum esse, aut venienti hosti difficillimū, quem Deus nō tueatur
& propugnet, frequentibus sacrorum librorū testimonijs, atq. vsu ipso, & temporū
rerumq. exemplis intelleximus: Nisi enim Dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilat Psal.126.
qui custodit eam. Vbi enim ille vrbem ob incolentium nefaria scelera tradendā decreuerit,
& vires, & celeritatē, & ingeniū hostibus addere, & opes alias victoriæ causa concedere
consueuit; quibus rebus aduersum Iudaicū & Israëliticū populum Deo auctore
instructos, eosdem ipsos Assyrios, de quibus nunc agimus, Ioël docebat. Quasi aspectus Ioël.2.
equorum aspectus eorum, & quasi equites sic current, sicut sonitus quadrigarum super
capita montium exiliunt. Ita vt nihil omnino difficillimum illis sit, quos Deus ad pœnas
de sceleratissimis hominibus repetendas parauerit & instruxerit. Namque ille est formans Superius c.4.
montes, & creans spiritum, & annuntians homini eloquium suum. *in bubalis*, Hebraicè
in bobus, est. atq. vtraque pars ad rupem referenda est; vt sic ratio ex Zeugmate
connectatur: [*Nunquid currere poterunt in petris equi; aut arari bobus in rupe poterit?*] *In petris*,
vertimus in rupe; namque eiusmodi nomen Hebraicè est. Probat autē vates nō esse iam
difficile factu, vt *in rupe* equis curratur, aut aretur bobus: hoc est, nihil mirandum esse
si tanti hostibus animi addantur, tantis viribus, tanta felicitate augeantur, vt Israëlitarū
& Iudæorum munitiones contemnere & ridere possint, quando maiora miracula, immò
maiora potius monstra à Iudæis & Israëlitis edita sint; qui & ipsi suis sceleribus viam hostibus
aperuerint, & munierint. Nec enim cuiusquam rei effectus mirabilis videri debet
ei qui causam dederit quamobrem efficiatur, quæ causa maiora in se monstra atque
prodigia contineat. Cùm verò iustitia & iudicium, duæ maximæ virtutes ad publicas
res conseruandas idoneæ, ab ijs conturbatæ & pessundatæ sunt; nihil mirandum fuerit
si illud tantum, tamque horrendum monstrum alia minora, atque editu faciliora sequantur;
præsertim cùm illa vitia ab humana solùm malitia edantur, atque hæc rerum
gerendarum facultas hostibus auctore Deo contingat.

Quoniam conuertistis in amaritudinem iudicium, & fructum iustitiæ in Absynthium.

RERVM publicarū ratio omnis, felicitas, atq. hominū societas, inter se nulla alia re Cicer.2.Off.
magis quàm æquitate & iustitia conseruatur & alitur: neq. vllum aliud aut certius, aut
præsentius venenum ciuitatibus comparari potest, quàm si virtutes hæ corrumpantur.
Iudicij nomine in sacra Philosophia idem quod æquitas; iustitia verò ius Latinis significare, Habba.1.
aliàs est à nobis disputatum. Ex quibus rectè sancteque excultis, & dulcissimi
& op-

& oportuni fructus ad res publicas alendas percipiuntur, sicut scriptum est: Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis. Iudicare populum tuum in iustitia, & pauperes tuos in iudicio. Suscipiant montes pacem populo, &c. His etiam corruptis aut perditis, ipsam publicam rem marcescere & perire necesse est. Sic enim legimus: Hæc dicit Dominus Deus: Ciuitas effundens sanguinem in medio sui vt veniat tempus eius. In sanguine tuo, qui à te effusus est, deliquisti; & in idolis quæ fecisti polluta es, & appropinquare fecisti dies tuos, & adduxisti tempus annorum tuorum. Propterea dedi te opprobrium gentibus, & irrisionem vniuersis terris. Quæ iuxta sunt, & quæ procul à te, triumphabunt de te, sordida, nobilis, grandis interitu. [*In amaritudinem*, Hebraicè est, *in fel, & fructum iustitiæ in absynthium.*] Duo extrema amaritudinis capita protulit, fel & Absynthium; quibus nulla res amarior. atque in hac similitudine naturæ ordinem sequutus est: etenim iudicium in iuris & æquitatis cogitatione; iustitia in ipso opere officioque præstando est. ita altera pars animum & consilium; altera verò studium & officium ipsum significat. Quo autem animo, qua mentis perturbatione res geratur, fellis nomen declarat: quod ea corporis pars in iecore (vbi affectuum & perturbationum fons est) constituta; si nimium abundet, morosum hominem, iracundumque efficiat. Ex qua animi perturbatione, nullum sincerum ac sanctum officium, sed Absynthium expectari potest. atque ex sincero ac puro animo integra ac sancta iuris meditatio, ex meditatione iustitia oritur, ex iustitia autem pax, publicaque salus & tranquillitas, vt ex arbore fructus, nascitur, sicut scriptũ est: Et erit opus iustitiæ pax; sic rursus ex felle amaritudinis, animorum perturbatio. Ex hac officij, iustitiæq. omnis prophanatio, corruptioque proficiscitur. Quod ad argumentandi rationem attinet, ex contentione Vatem argumentatum esse dicimus, vt maiori absurdo proposito facilè minus absurdum inferatur. Estque hoc grauissimum arguendi genus, atque in præposteris negotijs amplificandis frequenter ab auctoribus tractatum, Vt:

Psal. 71. — Ezech. 22. — Aristo. 2. de anima. Et Galen. li. de nat. facult. Hipp. lib. de humoribus. — Esai. 32.

Miraris cùm tu argento post omnia ponas:
Si nemo præstet, quem non merearis amorem? Et illud:
Mopso Nisa datur. quid non speremus amantes?
Iungentur iam gryphes, &c.

Horat. — Ver. eclo. 8.

Igitur cùm duas maximas virtutes iudicium & iustitiã, quibus rem vestram retinere conseruareque possitis, corruptas esse constet, nulla vobis alia certa, & stabilis fiducia, aut in vrbium situ, aut in munitione, aut in vestra etiam fortitudine esse potest.

Qui lætamini in nihilo: qui dicitis, nunquid non in fortitudine nostra assumpsimus nobis cornua?

CORNVA animantes armorum loco habent, quibus propugnare & se defendere valeant: maximè autem rhinoceros hoc propugnaculo vtitur, & valet; cuius belluæ diuinis in literis illustris & frequens mentio est: Surge, inquit, & tritura filia Siõ, quia cornu tuum ponam ferreum, &c. Huiusmodi fortitudinem sibi ipsis parasse Israëlitæ iactabant, quòd duobus munitissimis locis Samaria & Hierosolymis tanquam cornibus fiderent; eiusmodique animos induerant, vt resistendo atque obsistendo cuilibet hosti non modò pares, sed superiores etiam se fore sperarent; cùm nullæ omnino vires illis suppeditari possent diuino auxilio ob sua scelera destitutis, sicut scriptum est: In te inimicos nostros ventilabimus cornu, & in nomine tuo spernemus insurgentes in nos. Huic præsidio qui non innititur, in nihilo omnino lætabitur; quod sequentibus versibus Vates confirmat, qui vniuerso Israëlitarũ generi tam Hierosolymitis, quàm Samaritis nihil profutura esse cornua denuntiat, quo minus ab hoste exagitatis & superatis tota ea regione, quam ipsi sibi felicissimam, tutissimamque promittebant, cedendum sit: Sic enim tauri & rhinocerotes à venatoribus acti, aut vita, aut siluis suis excedunt.

Arist. de hist. animal. cap. proprio. — Mich. 4. — Psal. 43.

Ecce enim ego suscitabo super vos domus Israël, dicit Dominus Deus exercituũ gentem, & conteret vos ab introitu Emath, vsq. ad torrentẽ deserti.

TRANSLATIONEM à feris sumptam persecutus est: Solẽt enim venatores coactis hominũ & canum agminibus feras in siluis latitantes, seque locorum natura, & proprijs viribus atque armis tuentes primum solicitare, deinde agitare, ac tandem superatas partim

partim occidere, partim retibus viuas capere, atq. ad ludos & spectacula in caueas inferre, sicut scriptum est: Et conuenerunt aduersus eum gentes vndiq. de prouinciis, & expanderunt super eum rete suum; in vulneribus earum captus est, & miserunt eum in caueam, in cathenis adduxerũt eum, &c. Huiusmodi se venatione aduersus Israëlitas vsurum Deus denuntiat, quos ipse coacto ex Assyriis exercitu, in omni loco, quà latè eorum regio patebat, exagitabit & capiet. Venationis autẽ translationẽ ad bella pertinere, ille in libro Geneseos locus nos docet de Nimrot, qui fuit robustus venator coram Domino. Genes.10.
Tota autem Israëlitarũ regio duobus illustribus finibus, introitu Hemath à Septentrione, & torrente deserti à meridie, claudebatur. Introitus Hemath, porta in Libano mõte est, quâ ab Israëlitico in Damascenum agrum transitur. Torrens autẽ deserti, is fluuius est, qui Israëlitas ab Arabibus dirimit. At verò Hemath vnà ex munitissimis vrbibus fuit quæ Nephthalinicæ tribui sorte cõtigerat, vt ex Iosue descriptione accepimus. Hæc Eusebio, Epiphania, aliis verò Antiochia dicta est. vtrumq. nomen illustriss. fuisse arguit. 2.Reg.25.
Ab ea autem finitimã regionẽ nomẽ accepisse, ex illo loco intelligimus: "Et percussit eos rex Babylonis, & interfecit eos in Rablatha in terra Emath." Porrò Torrens deserti, idem est quem apud Isaiã fluuiũ salicũ legimus: Namq. hic fluuius Gharab, & in illo loco fluuius Gharabim dicitur. Quem hic Arabiæ, illic verò Arabum fluuium clarius vertere possis; quod inter Arabum, & Ammonitarum, atque Israëlitarum agros fluens, in mare nostrum defluat. Isai.15.

TERTII VATICINII ARGVMENTVM.

QVANTA *primum, quamq. admiranda Dei misericordia sit, hoc vaticinio declaratur: qui sceleratos homines non antè grauibus supplicijs afficit, quã leuioribus pœnis expertus, ad meliorem frugem studeat reuocare. Deinde etiam quàm acre ac seuerum in eos iudicium exerceatur, qui diuina patientia, atque admonitione, & reuocatione abusi fuerint. Ac demum quanta æquitas, quàm constans Deo erga humanam felicitatem consilium sit, cui nunquam illum, sed eosdem ipsos, quorum res agitur, deesse constet. Omnia hæc tertio Amosi sermone docemur: Namq. huiusmodi rerum, quæ in eo cõtinentur, subducta summa est; Propheticis spectris Vatis animum Deus feriens, duas primum calamitates, famem & pestem, quibus populum ad correptionẽ afficere instituerat, docuit: à quo exoratus, tamẽ ne funditus perdat, annuit. Qua in re & diuina ad parcẽdum facilitas declaratur, & Vatum de populis cura & solicitudo ostenditur. deinde contumacium & contemptorum quorundam hominum, maximè autem principum (qui alijs scelerum & impietatis auctores fuerant) captiuitas spectanda certis imaginibus Vati offertur. qua occasione Amasias sacerdos Bethel Vatem, ne prophetaret, prohibere conatus est; cuius impetum maxima fortitudine Vates excipit, & domesticæ calamitatis prænuntiatione infringit, atque ita constanter & intrepidè impositam sibi à Deo personam pro dignitate agit, vt grauißimum etiam omnium visum sibi ostensum exponat; quo integram ac plenam totius Israëlis abductionem præcantat: atque in eodem sermone suæ ætatis hominum mores impuros & sceleratos acriter reprehendit, quibus ob eam rem, & quòd meliora suadentibus vatibus audire non placuerit, adeo dura tempora instare dicit, vt nõ solùm cæteris commodis omnibus, sed, quod grauißimum omnium est, omni diuini sermonis commoditate, & vsu carendum sit. Vbi autem in his quæ ad Israëlem pertinebant, suo officio abundè satisfecerit, ad Iudaicam excisionem & captiuitatem prædicendam atque affirmandam digreditur. In ipsa autẽ totius sermonis peroratione, diuinam naturam immutabilem omnino, & simplicißimam, suique semper simillimam esse confirmat: quæ susceptum de ornanda gente aliqua consilium, non propterea abijcere soleat, quòd varij, inconstantisq. ingenij atque studij sit, sed quòd gens ipsa suis sceleribus, & impietate, tanto se honore reddat indignißimam. Itaque si qua calamitas, si qua miseria, si qua omnino infelicitas florentibus & felicibus olim rebus publicis inciderit, in ijs ipsis earum malorum culpam omnem residere necesse est, qui Iudicem Deum, quàm misericordem experiri maluerunt. Iudicium autem (vt ex lege docemur) Dei est.*

CAPVT VII.

HÆC *ostendit mihi Deus, & ecce fictor locustæ in principio germinantium serotini imbris, & ecce serotinus post tonsionem regis.*

TRIA publica calamitatum temporalium genera esse, quibus populos scelere & impietate obnoxios Deus afficere soleat, in superioribus docuimus, cùm illum

Supra cap. 4. interpretaremur locum: Audite hoc vaccæ pingues,&c. Eas autem eſſe famem, peſtem, & gladium; qui Dei exercitus à vatibus dicuntur, quòd præter alia quæ immittere in orbem poteſt, his plerumque ad publicas vlciſcendas iniurias vti conſueuerit. Atqui horum generum Dauid regi optio data eſt; vt quod minus graue exiſtimaret, id eligeret:

2. Sam. 24. « Aut ſeptem annis veniet fames in terra tua; aut tribus mẽſibus fugies aduerſarios tuos, « & illi te perſequentur; aut certè tribus diebus erit peſtilentia in terra tua. Nunc ergo « delibera, & vide quem reſpondeam ei, qui miſit me, ſermonem. Igitur præuidet Vates tria hæc calamitatum genera Iſraëlitis deſuper imminere, ante vltimam per Aſſyrios euerſionem, niſi ab eis oratione & prece tantum malum auertatur: ne populus ſcilicet omnibus his ærumnis fractus, ad deploratam internecionis miſeriam perueniret. Quoniam verò, fames non vno, ſed pluribus accidit modis; aut enim hoſtili populatione, aut pluuiarum defectu, aut vredine, rubigine, locuſta, aliiſque agrorum peſtibus: quibus omnibus modis eos afficiendos ſuperius prædixerat, totum genus hoc, quibuſcunque modis id eſſet, primo loco ſignificauit: [*Hæc oſtendit mihi Dominus: & ecce fictor locuſtæ in principio germinantium ſerotini imbris.*] Quod verbum hoc in loco *locuſtæ* nomine ab interpretibus redditum eſt, id verbum Hebraicè eſt GOBEI: quod ſi ex Hebrææ linguæ ratione vertẽdum eſt, vel eleuatores, vel exactores ſignificabit. Namque GABAH verbum, extollere, exaltare, atque etiam debitum exigere ſignificat. Neque verò inficias ibimus ſimilem huic vocem *Gobai*, locuſtam ſignificare; verùm id nomen in ea ſignificatione non Hebraicum, ſed Aramæum eſt: cuius vſus Vati Hebræo paſtori cætera omnia Hebraicè apud Hebræos locuto ſuperuacuus fuiſſet, cùm illi nomen ARBE, quod Locuſtam ſua lingua ſignificat, familiariſſimum eſſet, quod etiam idem ipſe in ſuperioribus ſermonibus vſurpauerat. Igitur vocem ipſam, non vt Chaldæa, ſed vt Hebræa eſt, ex ſua propria ratione, atque ex re, de qua ſermo eſt, interpretati; ſic vertimus clarius: [*Sic oſtendit mihi Dominus, & ecce fingens exactores.*] Quibus vocabulum *Locuſtæ* magis probabitur, metaphoricὼs definiendum fuerit, vt:

Horat. in arte. *Non miſſura cutem niſi plena cruoris hirudo.* Hanc rem viſione ſibi acceptã Vates confirmat: namq. hoc vaticinandi modo vſum fuiſſe in ipſo totius operis initio docuimus. Fictorem verò exactorũ ſibi viſum eſſe, quòd Deus famẽ terris inducere parãs, non vnũ, ſed plures exactores, quibus ea res expediretur, crearet. Famẽ autẽ ex hoſtili incurſione, ex aquarũ penuria, ex inſectorũ vaſtatione (vt bruchi, vt locuſtarum) atq. ex vredine & rubigine euenire iã docuimus. Huiuſmodi autẽ exactores parabat Deus, idq. eo anni tempore, quo tota agrorũ ſpes aut cõfirmari, aut peruerti ſolet. [*In principio germinantiũ ſerotini imbris*, Hebraicè eſt, *In principio aſcẽdere ſerotini.*] Duo Iſraëliticæ terræ opportuniſſima pluuiarũ tẽpora fuiſſe iã aliàs docuimus; Alterũ temporaneum ſiue inebriãs; alterũ ſerotinũ dictũ: quibus tẽporibus diuino beneficio illi regioni certiſſimis, anni, annonæq. paratur fertilitas, ſicut ſcriptũ eſt: Et nõ dixerũt metuamus Dominũ, qui dat nobis pluuiã temporaneã & ſerotinã in tẽpore ſuo, plenitudinẽ annuę meſſis cuſtodientẽ nobis, &c Ex his autẽ altera inebriat terrã, & germinare eã facit, vt ait Iſaias; altera verò ſegetẽ herbã in culmũ cõfirmat, & percipiendi fructus rationẽ cõponit. Turgeſcũt enim eius pluuiæ virtute ſata, & ſemina ferenda cõcupiunt; quæ ante hac ſi depaſta, aut aliquo alio caſu præciſa ſint, aliquam tamen; ſi verò poſthac, nullã ſui ſpem relinquunt. Hoc igitur tempore cùm iam ſerotino imbre aſcenderant, & creuerant, cùm iam aſſurgerent culmo, exactores creati ſunt, qui publicam à populo penſionem ob ſcelera exigerent; atque eo grauiorem, quòd importuniori tẽpore, & exhauſtis intolerabili regum tributo populis ſoluenda ſit: Namque illa tempeſtate grauiſſ. atque intolerabilia tributa vel publicæ defenſionis nomine, vel vrbiũ muniendarũ cauſa, vel inſatiabili quadã auaritia, vt fit, reges à populo exigebãt; idq. paulò ante ſerotini imbris tẽpus, quod vernũ tempus & ad ædificandum, & ad bellũ gerendũ plurimas & maximas commoditates continere credatur. Quamobrẽ præter annua vectigalia & tributa, quæcunq. aut bellorum, aut operum publicorum nomine exactiones fiunt, inſtãte vere iniri ſolent. Atq. huiuſmodi acerbas exactiones eo tẽpore factas, tonſionẽ regiam Vates noſter nominat: Nam quemadmodum greges quicquid lanæ & velleris toto anno aluerint, ineunte vere deponere coguntur (id autẽ aduentantis caloris ſpe, & nouarũ herbarũ vſu permiſſo, vtcunq. ferendum eſt) Sic etiam eadẽ lege quicquid ex totius anni labore & induſtria populo parcenti ſuperfuerit, id totum

Ioel.

Ierem. 5.

Catanæus Senenſis de Architect.

Veget. de re milit.

Ezech. 43.

id totũ nouis exactionibus aufertur, sicut scriptũ est. Lac comedebatis, & lanis operiebamini, &c. Quòd si post tot, tamq. acerbas exactiones aliqua futuri anni fertilitatis superesset spes, qua vitæ sibi securitatẽ promittere populus posset, tametsi grauissimũ id & molestissimum foret, eadẽ certè spe ferẽdum, quòd agrorum vbertas, & annonæ certa facultas vitam, si non nimis suauiter, at certè frugaliter propagari posse promitteret. Sed tamen omnem huiusmodi facultatem, atque spem omnem populo præcisum iri, diuino spiritu auctus Vates viderat; quemadmodum postquam regiis tributis & exactionibus quicquid pecuniæ domi foret ablatũ fuisset, noui exactores accederent, à quibus quicquid in agris supererat futuræ spei eriperetur: ita vt nihil neque domi, neque foris esset reliquum quo vita conseruari propagarique posset. [*Et ecce serotinus post tonsionem regis.*] vt pastorum & gregis nomine, reges, principes, atque populos intelligimus; sic quæ ad hæc nomina verba referri possunt, ad eandem similitudinem transferimus; vt pascere, regere, & gubernare: tondere, mulgere, tributis & exactionibus afficere interpretemur, Nahum 1. vt illud apud Nahum: Si perfecti fuerint: & ita plures, sic quoque attondentur. Oportunitatem igitur extremæ exactionis quam Deus parabat, tempore serotini germinis, hoc est, tempore quo iam herba in culmum assurgebat, futuram Vates vidit: serotinum verò post tonsionem regiam, post cõpletas regias exactiones esse declarauit. Quàm verò afflictæ, quamque penè ad internecionem vsque perditæ Israëliticæ res, illis tantis calamitatibus futuræ essent, præuidens Vates, summo studio & supplici oratione diuinam iram placandam curat; ne tanto, tamque acerbo malo populus ille funditus pereat.

Et factum est cùm consummasset comedere herbam terræ, dixi; Domine Deus propitius esto obsecro: Quis suscitabit Iacob, quia paruulus est?

Quàm bene meriti de populis vates, & sancti homines sint, tum ex multis aliis, tum ex hoc loco docemur: qui cùm scelerum & impietatis expertes sint, in periculoso & calamitoso reipublicæ tempore, cæteris omnibus negligẽtibus, ipsi vehementer sunt soliciti: & quanto studio fieri ab ipsis præstarique possit, placando numini maloque auertendo, aut etiam minuendo dant operam. Quòd si certa & fixa omnino sententia est, tamen vt restituantur res, Deum multis & pientissimis precibus exorãt. Accidit, inquit, vt cum visione herbam omnem, omnemque agrorum spem consumptam esse cognoscerem, maxima cura & metu angerer, ne Iacobi res sic funditus vna illa calamitate euerterentur; vt nulla reliqua de cætero spes esset, posse amplius illum populum consistere, aut venturi tandem hostis impetum, quo minus funditus perderentur, sustinere. [*Et dixi; Domine Deus propitius esto obsecro.*] Hæc duo nomina in hominum supplicibus erga Deum precationibus solenni vsu vsurpari à sacris auctoribus videmus, *Domine Deus*: alterum ad virtutem & potestatem; alterum verò ad misericordiam pertinet: atque hoc posterius, nomen illud ineffabile est; cuius rationem indicare sæpius, explicare verò nunquam satis possumus. Sic enim Abraham Deum appellabat: Domine Deus quid dabis mihi, & cæt. [*Propitius esto obsecro.*] Genes. 15. Eadem breui quidem, sed fidei & pietatis significationibus insigni oratione vsus est, qua olim Moses Deum in Israëlitas iratum exorauerat, atq. equidem illud breue verbum propitiare, à pio & fideli Dei ministro dictũ, magnum quoddam momentum ad Deum exorandum habere arbitror, si studiosè atq. summa cum dicentis fide vsurpatum sit: Etenim nescio quo modo diuinam misericordiam, ad quam verbum illud proprius pertinet, vt sui ipsius meminerit excitare; atq. ad sese publicè ostendendam incitare videtur: cuius rei illustrissima exempla sacras historias, arcanaq. scripta legentibus passim occurrunt. Propitiare obsecro, inquit Moses, Num. 14. peccato populi huius, secundum magnitudinem misericordiæ tuæ, sicut propitius fuisti egredientibus de Ægypto vsq. ad locũ istum. Dixitq. Dominus: Propitiatus sum sicut dixisti. Atque adeo hanc præstantissimam admirandamque Dei virtutem Psaltes in suas partes vocabat, quod eam & diuinæ naturæ propriam & imprimis commodam Psalm. 130. esse fide intelligeret: Quia apud te, inquit, propitiatio est. & alio in loco: Quo- Psalm. 86. niam tu Domine bonus & propitiator, & cæt. Maxima igitur cura, & publicæ rei solicitudine vrgebatur Amos, cùm hanc breuissimam apud Deum haberet orationem, atque ad diuinæ misericordiæ permouenda viscera Israëlitarum statum, ex amplissimo in infimum redactum ostenderet: cui rei ægrotæ ac penè desperatæ nullum præter

diuinum tantum remedium atque alleuamẽtum inueniri poterat: Neque enim ab eorum regibus qui incommodo potius ipsis fuerant, neque à Iudæis fratribus, quos prætерquam quòd sua etiam maneret miseria, inuidos & infensos illis esse perspexerat: neq. ab ipsomet Israële vllam spem esse intelligebat, quando is non iam Israëlis dignitatem amplius retineret, sed ad Iacobi humilitatem atque imbecillitatem fuisset redactus: ex quo loco ad aliquam spem vocari non nisi diuino beneficio poterat. [*Quis suscitabit Iacob, quia paruulus est.*] Suscitare iacentem, erigere atque statuere est, vbicunque hoc verbum

Prouerb. 30. Exod. 40. transitiuè vsurpatur, vt illud: Quis suscitauit omnes terminos terræ? Et suscitauit Moses tabernaculum: & suscitauit columnas eius. Quis ergo suscitabit, non rex, non fratres, non vicini, non Iacob ipse se suscitare potest. Quoniam ex quo Israëlitica dignitate deposita ad Iacobi humilitatem redactus est, nisi tu fueris misertus, nihil est quod ipse sibi de se promittere aut sperare possit: quemadmodum paruulus infans matris aut nutricis cura destitutus, omnia timere atque obire pericula potest; sibi ipsi cauere & consulere non potest. Id quod idem ipse Iacob olim antequam Israëlis nomen atque dignitatem te auctore obtineret, de sua humilitate, deq. tua benignitate professus est: Minor sum cũctis miserationibus tuis, & veritate tua quã expleuisti seruo tuo. Quo in loco eadem vox nomen *Katan*, quæ hic ab Amoso vsurpata est. Qui quòd nullis humanis artibus, officiis, aut virtutibus præstari posse intellexerat, ad diuinam misericordiã ferendũ putauit. Neq. id frustra expertus est: namq. supplicem deprecationem atq. pientissima vota euentu ipso vtilia esse probabit.

Genes. 32. קָטֹן

Misertus est Dominus super hoc: non erit dicit Dominus Deus.

NON vanas aut inutiles piorũ hominum de aliorũ etiam hominum rebus & salute apud Deum preces esse, nemo qui hunc & alia innumera omniũ diuinorũ librorũ loca considerauerit, nisi planè cæcus est, nõ peruidet: Tantũ enim Vatis huius studiosam orationẽ valuisse intelligimus, vt Deum extremam famis miseriã Israëlitis moliturum, qua in id discrimẽ adduci illi poterant, vel vt funditus perirẽt, vel vt omnino debilitarentur, tamẽ ad clementiã, & mitiorẽ cogitationẽ & curationẽ, penè dicã, coëgerit. [*Misertus est Dominus super hoc.* Hebraicè est: *Et pœnituit Dominũ super hoc,*] sicut scriptum est: Agam & ego pœnitentiã super malũ quod cogito facere populo huic. qua de re plura apud Ioëlẽ dicta nobis sunt, dum illum locum exponeremus: Præstabilis super malitia. Super hoc autẽ Deum pœnituisse Vates ait: nempe ne Iacobi res ita vexarentur, vt omni etiã salutis spe essent destitutæ. [*Non erit dicit Dominus,*] apud quem propitiatio est. atque adeo primam hanc calamitatẽ non ad internecionẽ, sed ad correctionẽ potius referendã sibi fore recipit Deus: qua si resipiscere, sibiq. prospicere neglexissent, alia rursus secunda, atq. eadẽ grauiori, afficiendi erant. nam cùm in agris, segetibusq. vastandis clementem se Deus hactenus præbuerit, vt non tantùm exactores illi absumerent, quantum visione prius Vates intellexerat; vt ipse dixit: [*Et factum est cùm consummasset comedere herbam terræ; & dixi, &c.*] Nunc illo modo, atq. illa prima plaga accepta, tamen non sentientibus, grauiorẽ alteram esse infligendam videt: quã tamen & ipse ardenti studio, & oratione non exitialem fore impetrauit.

Ierem. 18. Ioël. 2.

Hæc ostendit mihi Dominus Deus: & ecce vocabat iudicium ad ignem Dominus Deus: & deuorauit abyssum multam, & comedit simul partem.

IN eos quos primi exercitus vim atq. impetum diuinæ misericordiæ ope euasisse cognouerat, neq. tamen ob id ad frugẽ restitutos intellexerat, nunc secundo Dei exercitu inuadẽdum esse præuidet, hoc est vastitate, pestilentiaq. grauissima; cuius tanta vis esse solet, vt quoscunq. attigerit, breuissimè atq. acerbissimè conficiat. Quamobrẽ id malũ cũ celerrimo atq. efficacissimo igni confertur. [*Hæc ostendit,* Hebraica lingua hoc modo enũtiat: *Sic videre me fecit,*] Primum vt prophetiæ genus significaret, quo ipse actus hæc prouideret; nempe rei ante oculos repræsentatione, quali genere ille Elizei Vatis minister quondam actus est, cùm tot propugnatorum myriades præceptoris sui tuendi caussa missas, apertis oculis, & plusquã mortale intuentibus, vibebat: & deinde vt oblatũ sibi visum & spectrum referret, addit: [*Et ecce vocans ad iurgium.*] Nam vocabulũ RIB, pro quo nonnunquam iudicium vulgatæ editionis interpres vertit, iurgium propriè atque rixã significare in Habbakuq commẽtariis docuimus: aliud enim nomẽ est MISPAT, quod

1. Regum רִב

quod etiam iudicium verti solet; nos ius, æquitatem, & à ratione profectum iudiciũ exponimus: cùm iurgium iræ impulsu sæpè existat: cuius perturbationis vitium quanquã Deo verissimè negemus, nomen tamen, atque eam, quæ sine vitio esse potest vim planè concedimus. [*Ecce.*] Verbum hoc rem grauem, atque attentione excipiendã plerumq. indicat. [*Et ecce vocans ad iudicium.*] Angelum ministrum aliquem cui datum est nocere terræ & mari, Amoso ostensum intelligere licebit, vt non ipse Deus, sed Dei auctoritate spiritus aliquis esset, per quem id expediretur. namque ipsa orationis simplicitas Deum ostensorem & iudicem, cæterum alium quempiam rei ministrum fuisse significare videtur: quo etiam dicendi modo Vates in superiore visione est vsus. Nam quod statim subiungit, *Dominus Deus*, non tantum eò pertinere videtur vt Deum ipsum ministrũ, quàm vt auctorem rei esse affirmet, cuius cõsilio & voluntate hæc fiant; Namq. hæc omnia antiquis patribus, ac vatibus per angelos expedita fuisse, Diui Pauli auctoritate accepimus. Multifariam multisque modis, inquit, olim Deus loquens patribus in prophetis, &c. & paulò inferiùs: Si enim qui per angelos dictus est sermo firmus factus est, &c. Hoc verò iurgiũ quàm graue, quibusq. potissimũ pararetur, vno verbo explicuit Vates, [*Adignem*, Hebraicè, *in igne.*] Nõ puram ignis naturam, qualem Sodomis immissam fuisse legimus; sed, quam secundum Dei satellitũ exercitum esse iam definiuimus, pestilentiam: cui vt ignis celerrima atque efficacissima vis inest: sic etiam nomen ipsum aptissime conuenit; atque in eadem significatione, similique omnino ratione (vbi pestis grassaretur) à Mose vsurparur. Quod cũ audisset Dominus, iratus est, & accẽsus in eos ignis Domini deuorauit castrorum partem. Qui locus ijsdem penè verbis eiusdem omnino sententiæ cum hoc Amosi est, atque in illo eodem numerorum capite ad finem, quo pacto ignis ratio intelligenda sit, explicatur. Et ecce, inquit, furor Domini concitatus in populum, percussit eum plaga magna nimis; nam castrorum non exigua pars eo pestilentiæ igne fuerat consumpta: atque eum locum quo hac plaga affecti sunt, funesto nomine notatum esse legimus, appellatumq́ue Sepulchra concupiscentiæ. Atque ad eo tota castra ignis illius vis incendebat, nisi Mosis precibus repressa extinctaque fuisset. Propterea ignẽ Domini in illo loco legimus, quod maximũ & vehemẽtissimũ maximę efficaciæ esse intelligamus; cui nullũ humanũ præsidium adhiberi possit: etenim quæ à Deo certo iudicio immittũtur calamitates, illæ naturæ vi mederi non possunt omnino; sicut scriptum est: Ego occidam, ego viuere faciam; percutiam, et ego sanabo, & non est qui de manu mea possit eripere. Eodem etiam aut simili certè modo malum Israelitis præuidebat Amos, quod ipse supplici prece auertendũ, vel saltẽ minuendũ curat. Nãque maximã ignis vim incensam conspexerat, adeo vt primo mare ipsum magnũ, quod vocant, consumeret: deinde in terras inuadens Israëlitarum reliquias exusserit, nulla nisi tantũ diuini remedij relicta spe. [*Et deuorauit abyssum magnam, et comedit simul partem.*] Pestis naturam quandam igneam esse, et medicorum antiquissimi tradiderunt, & nobilissimi etiã Poëtarum suis depinxere carminibus. Namque eiusmodi publicos morbos ab Apolline irato immissos, canere consueuerunt: hoc est ab ignea Solis natura, quę immodico nonnunquam calore aërem corrumpat, atq. animalium corpora ad interitum vsque perturbet. Atque illud huic rei argumento est, quod hi morbi vere & æstate plerumque sæuire, hyeme vero sedari sopirique soleant. Quamuis autem pestis, quæ proprie à medicis definitur, humida et calida causa corpora hominũ corrumpenti, fieri plerumque soleat; atque hæc plurimos interimat; tamen quę diuinitus immittuntur ad iurgium mala, dissimili causa, simili omnino efficientia, & celeriori, multo esse solent. Grauissima enim aliquando febris & feruentissima immittitur, qua breui spatio corpora velut igne incensa pereũt. cuiusmodi illud in deserto malum fuit, & hoc quod à Vate nunc describitur. Igitur quæ secũdum naturam remedia atque alleuamenta inueniri huic morbo possunt; ea humido & frigido temperamento prædita esse oportet. Febris enim ardens intus atque extra refrigeranda, & sorbitiones frigidissimas atque frequentes petit, ait Hippocrates: quæ si nulla tanta tamque efficacia fuerint quæ morbi vim sustinere, nedum vincere possent; ea omnia vana, et perinde atque si nulla essent, iudicanda sunt. Cùm verò huiusmodi insuperabiles vires morbis inesse medici intellexêre, iurisiurandi etiam sacramento à curatione abstinent: quòd si commune id malum & publicum sit ad diuinam potius voluntatem, quàm ad naturæ rationem

Apoc.

Hebr. 1.

Num. 11.

Ita Hippocr. in Epidimicis primo, vbi pestilentis & ardẽtis febris mentio est, sic ait: πυρελαβεῖ. i. ignis apprehendens.

Deut. 32. Cant. Mose.

Homer. Iliad lib. 1.

Hippoc. lib. 2. de morbis. Et lib. de affectionibus: & 4. acut. feb.

Hippocratis iusiurãdum.

tionem referre ſolent. Vt autem huiuſmodi inſuperabilẽ peſtilentiã ſignificaret Amos, omnem primum remediorũ ſpem præciſam, ademptamque eſſe oſtendit. Namque totius humoris et frigoris fontem ipſum atque caput abſumptum principio fuiſſe ait, nedum cætera omnia humida & frigida facillime vinci, conſumique poſſe putandum eſt. [*Et deuorauit abyſſum multam*, Hebraicè eſt, *abyſſum magnam.*] Eſtque maris periphraſis, vnde omnium fontium, & fluuiorum, totiuſque naturalis aquarum copiæ origo eſt. Namque ſic in ſacra philoſophia edocti ſumus: Anno ſexcenteſimo vitæ Noẽ, menſe ſecundo, ſeptimo decimo die menſis rupti ſunt omnes fontes abyſſi magnæ. vbi verò in ipſa remedia primum impetum peſtillentia feciſſet, in partem deinde hominũ inuadere & ſęuire cœpit, omnem illam gẽtem confectura, niſi Vates clemẽtem à Deo caſtigationem impetraſſet. [*Et comedit ſimul partem.*] Non agri partem igni crematam, ſed gentis partem peſte conſumptam interpretamur: namque de ſimili re eadem omnino oratio cum illa eſt, quam ex Numerorum libro retulimus: & deuorauit caſtrorum partem. Ita partem Ioſephi reliquias vates nominat peſtilentiæ incendio deuorandas: ſicut etiam Hoſſeas dixerat, & nunc comedet ignis partes eorum. Huius extremi mali metu ſolicitus Vates ad illuſtres illas prophetici officij partes animũ ſtudiũque ſuũ conuertit, quæ humanarũ rerum procuratio eſt: hanc verò ſupplicibus precibus exequitur.

Seneca lib. de natural. quæſtionib. Geneſ. 7.

Numer. 11.

Et dixi: Domine Deus quieſce obſecro; quis ſuſcitabit Iacob, quia paruulus eſt? Miſertus eſt Dominus ſuper hoc, ſed & iſtud non erit dicit Dominus Deus.

Et ſtudium ſuum erga publicam rem, & diuinæ miſericordiæ magnitudinem hac orationis & precum repetitione Vates probat, de qua breuiter quæ dici nobis potuêre, dicta ſunt. Sed illud verbum nouum eſt, *quieſce obſecro;* quod propriam ſibi vendicat conſideratioẽ: Nam de diuina miſericordia & prompta ad clementiam voluntate, certior iam ſeperiori exẽplo, atq. oratione factus, cõfirmato animo familiarius etiã agit, atq. inceptæ iã caſtigationi ne illa ad exitiũ vſq. producatur intercedit. *Quieſce obſecro*: deſiſte. inquit, obſecro: namq. huius ſignificationis verbum Hebraicè eſt. Mirum dictu quãta fiducia, quantaq. familiaritate ſanctiſſ. viri fide & charitate firmati, cum Deo de aliena ſalute agant. Sic Moſes breuiſſima oratione, & fidentiſſima etiam voce ſorori lepra diuinitus tactę reſtitutionem impetrauit, Et clamauit Moſes ad Dominũ dicẽs: Deus ſana eam. [*Et iam hoc non erit dixit Dominus Deus.*] Tantũ ardẽs, & charitate incenſa, fideq. armata, piorũ hominũ oratio apud Deũ valet: Miſeratorẽ, & miſericordẽ, patientẽ, & multũ miſericordẽ. Qui ſua illa inenarrabili clemẽtia ſceleratos & peccatores homines ad pœnitentiã prouocat, miſerturus omnino, atq. benigniſſ. excepturus, niſi illi tanta diuina patientia abuſi, theſaurizauerint ſibi iram in diẽ iræ, & reuelationis iuſti iudicij Dei, qui reddet vnicuiq. iuxta opera ſua. Ita adeo Vates noſter Deũ quãuis iratũ, quãuis rem iam igne, & humanis artibus inextinguibili incendio agentẽ, tamen vt modũ ei caſtigationi ſtatuat, exorat. Sed tertio etiam viſu edoctus, Iſraëlitici populi ſuperbiam, ac non ferendam contumaciam intelligit primũ; & tertiã ex ea re paratam illis calamitatẽ, à tertio illo conſueto Dei exercitu; hoc eſt, à gladio & bello præuidet: atq. hæc omnia malorum initia eſſe, ſed nondum ſtatim finem. Nam nec fame, nec peſte, neque gladio conſumptos, ſed caſtigatos, correctosq. Deus voluit; ſi quo modo ad ſeſe illi, ad mentem, atque ad bonam frugem reſtituerentur, antequam extrema illa tandem contumacibus & obdurato animo perſeuerantibus futura captiuitate penitus eſſent euertendi.

Numer. 12.

Pſalm. 144.
Roman. 2.

Hæc oſtendit mihi Dominus Deus, & ecce Dominus ſtans ſuper murum litum, & in manu eius trulla cæmentarij. Et dixit Dominus ad me, quid tu vides Amos? & dixi, trullam cæmentarij. Et dixit Dominus; ecce ego ponã trullam in medio populi mei Iſraël, non adijciam vltra ſuperinducere eum.

Insignes illas ſtrages quas diuino conſilio Phul Aſſyriorũ rex, & Theglath Pelaſſer in Iſraëlitarũ tribubus aliquot, & partibus edidêre, tertia hac viſione Vates præuidit: quorũ alter quæcunq. vltra Iordanẽ erant: alter verò quæ ad Zabulonem & Nephthalim pertinebãt, omnia vaſtauit. atq. adeo hanc rem non aperta adeo & manifeſta ratione, ita vt gerenda erat, ſed arcana magis imagine intuitus eſt: Namque exactorum ingens copia, quam creari viderat, & maxima etiam ignis vis, quam conſpexerat, ipſæ ſtatim

statim quamobrem pararentur indicauerant. Altera enim natura herbam omnem, atque omnem adeo agrorum & segetum commoditatē & spem ablatura erat: altera verò remedia primum ipsa, deinde & homines oppressisse visa est; atque vtraque quidem res iratum Deū & corripientē vel obiurgantē potius ostēdebat. Nunc verò res ipsa obscuriori, & arcana magis imagine portenditur: & diuini iudicij æquitas apertius declaratur. [*Stans super murum litum*; Hebraicè est, *Super murum perpendiculi*;] murū ad amussim extructum significat, cuius examinator & probator Deus ipse esset. atq. hac quidē imagine populū Israëliticum, ciuitatemq. suā omnibus iustitiæ, æquitatis & virtutis rationibus à se institutā fuisse Deus declarabat, sed tamē ea Respublica quæ religionis veræ ac sanctæ auspiciis cōstituta fuerat, iisdē sublatis peruersa est: quod quidem huiusmodi oratione Isaias notauerat: Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis, plena iudicij; iustitia habitauit in ea, nunc autē homicidę. Hoc Vates ille pluribus etiam & grauioribus persequitur; quæ si legantur, huic explicando loco apprimè fuerint oportuna. Igitur simili trutinæ examine in iudicādo populo Deū vsurum Vates videbat, atq. in eodem populo instituēdo fuerat quondā vsus. Hoc est quod ait: *Et in manu eius trulla cæmentarij*. Perpendiculū significare voluit hæc trāslatio: namq. in superiori parte vbi nos explicuimus murū perpendiculi, atq. in hoc etiā loco, eadem Hebraica vox *Anach* est, quę Hebraicè & Arabice stannum significat, ex qua materia, aut etiam plumbea ædificatoribus perpendicula, (quibus murorum rectitudo probari solet,) parantur. atque adeo hoc signo rem omnem diuinum ad iudicium reuocandam iam esse Vates edoctus est: Nam perpendiculum vt trutina, regula & amussis, atque huius generis quæcunque sunt, iudiciū, æquitatem, atque iustitię seueritatem referunt. Neque id apud nostros solùm, sed apud exteros etiam auctores passim obseruare est. Qua de re quæ diuersis partibus ad vnum genus omnis reducitur, nos aliàs Deo duce proprio opere pluribus agemus. Hunc adeò locū Chaldaicè sic versum legimus: [*Ecce Dominus stans super murum iudicij, et coram ipso iudicium erat.*] Quoniā vtrumq. eorū spectrorū quę antehac Vati fuerant ostensa, non tam signo aliquo, quàm simplici rei prout gerenda erāt imagine, propositū ante oculos fuit: propterea nulla ostentis addita interrogatio est. Nunc verò quoniā nō manifestum aliquod spectaculū, sed agendæ ratio rei, & modus significatus est; nēpe perpendiculū; murus, & examinator ostensus, opus fuit vt Vates interrogaretur, num quod sibi ostēderetur, intelligeret? [*Et dixit Dominus ad me: quid tu vides Amos? et dixi trullā cæmentarij.*] Etenim hoc modo cum sacris vatibus Deū agere consueuisse, pluribus exemplis apud Danielē, atque alios, & in Apocalypsis libro obseruauimus: vt quæ manifesta, intellectuq. facilia sunt, ostendantur tantū: quæ verò obscuriora quadā figura proponuntur, ea interrogationibus, cōsultationibusq., atq. etiā interpretationibus spectatori Vati exponātur. Præterea etiā cùm superiores duæ visiones diuinā irā atque obiurgationē præferrent, quibus extrema ferè populo calamitas ad internecionē vsque parāda esset, nulla interrogatione opus esse videbatur: neque enim qui irati nimium sunt, de eo quod iis quibus infensi sunt afferre cogitant malo, inquirendum, consultandumque esse putant. Nam si de illis rebus ingenti videlicet fame & pestilentia interrogatus esset Amos, protinus durissimū & grauissimum, atque omnibus modis, omni studio & cura deprecandum malum videri sibi respondisset; id quod nec rogatus, aut consultus, tamē respōdit: & quis, inquit, suscitabit Iacob, quia paruulus est? Verùm enimuero cum non integram & extremam populi totius perniciem; sed certarū partium & tribuū abductionem; eamq. non irati, atque vltoris Dei, sed integerrimi atque æquissimi iudicis sententia paratam, tertio hoc spectro videret, cōmodè rogatus æquitatē sibi agnosci respōdit, nec tam iustè atq. æquè sentētiæ intercedendū fore existimauit. [*Quid tu vides Amos?*] Appellādo Vatis nomine illius etiā sentētiā rogare visus est. Quidnā hoc, inquit, tibi videtur Amos? Nihil ęquius, nihil clemētius eo iudice inueniri, aut predicari potest, qui de eo quod exercere paret iudicio, pientissimi ac simplicissimi viri, atq. ardētissimo in populi salutē studio flagrātis, censurā petat, eidemq. suā omnino sententiam probet; quem de rei periculo minuendo solicitum esse intellexit. [*Et dixi trullam cæmētarij.*] Summā, ait, ęquitatem ego cognosco cuius rationibus vt nō assentiar, nulla omnino re adduci possum. Quo in loco illud obseruatione dignū est, iratū Deū, atque obiurgare grauius etiam parantē; quo minus extremam in populos effundat iram; supplicibus tamen precibus adiri fas esse, & sanctè

Isai. 1.
,,
,,
אנך

atque legitimè placari posse: eundem verò cùm ad iudicium atque æquitatem populorum causas reuocare instituit, iudicemq́. agere cogitat, quo minus officio satisfaciat suo aut impediri, aut precibus detineri non posse, tantumq́. illud præstari, vt exercendi à se iudicij rationem hominibus ipsis, qui intercedere studuerint, probandá, examinadamq́. permittat. Ita adeo fieri interdum, vt quibus grauius malum instás deprecari, atq. auertere licuerit, leuius etiam aliquod auertendum procurare, integrum non sit: quam rem Deus ipse apud Vatem hac oratione declarat. [*Ecce ego ponam trullam in medio populi mei Israël: & non adijciam vltra superinducere eum.*] Non extremam aliquam cladem sibi irato in omnes parari, sed pœnas tamẽ & supplicia, eaq́. recto atque integro iudicio in quosdam decerni, ait, qui primi omnium producẽdi erunt, seueri etiam iudicij exemplo cæteris futuri. Atque adeo hanc sententiam certam definitamque sibi esse, ideoque minimè rescindendam: satis enim fuerit semel atq. iterum extrema omnia comminatum, tamen Vatis precibus atque intercessione cessisse: nunc verò populo neque tantis malis perterrito, neque tanta clementia ab impietatis consuetudine reuocato, cùm fortunarũ penè omnium, tum multorum capitũ ab hostibus abducendorũ mulctá esse irrogandá. [*Ponam trullam in medio.*] Verbum *in medio*, nõ omnibus, sed certis quibusdá gladiũ captiuitatemq́. parari significat, quo etiá modo in superioribus dixerat: & subuertá in vobis.

Supra. [*Et non adijciam vltra super inducere eum*, Hebraicè, *transire illi.*] Id quod Latinus dicit omittere, aut missum facere. Atque aliàs in sacris libris, dissimulare propter pœnitẽtiam dicitur. Ita nondum intercedentem aut deprecantem alioqui Vatem excipit, vt ab aditu etiam intercessionis excludere videatur. Hæc enim diuinorum consiliorum ratio est, vt qui iam semel ac sæpe etiam facilem sese, exorandumq́. præbuerit Deus, idẽ causa ad certũ iudiciũ, legitimamq́. sentẽtiæ, normá reuocata, inexorabilẽ se difficileq́. ostendat,

Ezech.14. sicut scriptũ est: Vel si gladiũ induxero super terrá illá, & dixero gladio transi per terrá, “ & interfecero de ea hominẽ & iumentũ, & tres viri, Noë, Daniel, & Iob, fuerint in medio “ eius viuo ego dicit Dominus, nõ liberabũt filios neq. filias, sed ipsi soli liberabuntur, &c. Et quoniá antiqua Israëlis religio adeo iá polluta, & prophanata fuerat, vt nõ solùm in Bethel, Dan, & Galgalis, sed in singulis etiam eius gentis oppidis, aræ ac templa vanorum deorum cultibus dicata, passim viserentur: quemadmodum & apud Iudæos visebantur, sicut scriptum est: Quia secundum numerum vrbium tuarũ fuerunt dij tui. Atque adeò huius tantæ superstitionis studium aditum illis ad omnia scelera patefecerat. Propterea non in populos solùm, & priuatorum domos, sed in huiusmodi etiam sacras, vel execrandas potius ædes, atque deinde in regiam quoque ipsam ex diuini iudicij sententia calamitatem peruenturam confirmat, vt videlicet certam ob scelus pœnam, non populi solùm, sed principum strages, qui populo auctores fuerant: atque etiam locorum ipsorum, in quibus nefaria illa scelera admittebantur, demolitio testetur. Namque certa hæc atque constans personarum, rerum, locorumque notatio, malũ non casu, sed consilio, sed certo atque puro, seueroque iudicio paratum arguit. Atque hoc est quòd ait:

Et demolientur excelsa idoli, & sanctificationes Israël desolabuntur: & consurgam super domum Ieroboam in gladio.

LATINVS vulgatæ editiõnis interpres melius & commodius vertit [*excelsa idoli,*] quàm alij qui *excelsa Isaac* verterunt. Namque nouus quidam appellandi Israëlitas modus fuisset, si Isaaci nomine appellarentur, cùm nunquam aliàs nisi tantùm Israelis aut Iacobi, aut Iosephi, aut Ephraim nominibus appellentur. Atque hæc res negotium quibusdam ex Latinis & Hebræis commentatoribus exhibebat, quòd Hebraicè legerent *Excelsa Ishaq*. Et quemadmodum noua hæc appellatio Israëlitis conuenire posset, id explicare vehementer laborabant: Quando Israëliticum populum Vates nunquam ad filios Abraham, aut ad Isaac referre soleant, sed ad Iacob, aut Israëlem, vt diximus; quod huius filij omnes ad promissionem pertinuisse sciamus; Abrahami verò & Isaaci nõ omnes;

Genes. sicut scriptum est: In Isaac vocabitur tibi nomen, & maior seruiet minori. Sed tamen hic nodus nomen ipsum Hebraicè accuratè legentibus nullus est. Namque *Ishaq*

ישחק per literam *Sin* scriptum hoc in loco est, cum Isaaci viri nomen per *Tzadi* scribatur: ita

יצחק nomen ipsum non de Isaaco sermonem haberi docuit. Nam quod verbum *Ishaq* hoc in loco

loco vsurpauit Vates, derisionem significat, vt illud: Qui habitat in cælis, deridebit eos. „ Quamobrem fana illa prophanissima atque polluta, impia vanorum Deorum templa, excelsa derisionis ex veritate ipsa atque ex eo, qui mox futurus erat, euentu Deus appellauit, vt quas illi ædes ad risum, ad festos agendos dies, ad oppidorum ornamentum construxerant, propediem in ludibrium & contemptum vertendas fundituśque euertendas esse significaret. Igitur interpres noster aptiori atque ad rem ipsam oportuniori verbo vsus est idoli quàm Isaac. Namque idoli nomen ipsum detestabile in sacris est, & variis nominibus ad ludibrium & vanitatem pertinentibus dici solet. [*Et sanctificationes Israël*, Hebraicè, *sanctuaria Israël*:] non quòd verè sanctuaria, sed ab Israëlitis consecrata dedicataque essent, cùm verum sanctuarium à Deo sacratum atque ornatum Dei, non Israëlis appellatione, celebre esset, sicut scriptum est: Sanctuarium tuum Domine quod firmauerunt manus tuæ. Igitur sanctuaria hæc quæ non à Deo, sed ab Israële parata, dicata, firmataque sunt, simul cum auctore ipso peritura esse ostendit; non sanctuarium Dei, sed Israëlis vocabat: namque Bethel regis sanctuarium ab Amasia pontifice inferius appellatur. Præterea etiam & Ieroboami familiæ clades his quæ prædicta sunt calamitatibus additur, quòd prima huius tantæ impietatis culpa in ea familia vt duce atque auctore resedisset. quam rem nos in hoc, & in ijs qui presserunt vatibus explicandis, latius (Christo gratia) explicuimus. [*Et consurgam super domum Ierobo͠a.*] Ieroboami filij Ioas Zachariam filium Salum Iabes filius interfecit, cuius occasu tota Iehu familia fuit extincta. Ob eam igitur rem in Ieroboami domum tanquam in sceleris & impietatis arcem inuasurum se Deus minatur, quam magno impetu euertendam esse ostendit, cùm dicat: [*Et consurgam.*] Omnem porrò hanc stragem quam postremo loco perpẽdiculi imagine edendam Vati Deus ostenderat, ad tertium illud suorum iudiciorum siue exercituum genus pertinere ipse apertè exposuit, [*in gladio*:] Nam in Dei exercitibus gladium tertium esse docuimus.

Exod.15.

2.Reg.15.

Et misit Amasias sacerdos Bethel ad Ieroboam regem Israël, dicens:

QVAM ardenti, quamque acri humani generis hostis expugnandæ veritatis studio teneatur, quibusq. maximis & potentissimis rationibus in eam rem incumbere soleat, cùm multis aliis, tum hoc etiam exemplo docemur: namque ille diuinæ gloriæ, atque hominum salutis & felicitatis antiquus æmulator, noctes atque dies hoc insomnis agit, huic vni rei intentissimus semper est, vt prouideat & curet quemadmodũ humana animorum salus extinguatur, & diuina ex hominum salute gloria infringatur, aut saltem impediatur. Quam quidem ad rem sibi præstandam efficiendamque, iisdem ipsis quos vehementer odit, quos perditos maximè cupit, hominibus per summam fraudem deceptis vtitur: Etenim terrenorum commodorum leuissima ac vilissima proposita spe, quorundam animos tanta dementia deprauat, vt maxima illis, augustissima & oportunissima diuina, inquam, bona, aut nulla, aut minora, ac posthabenda, aut minori etiam studio atque cura petenda persuadeat. Hanc adeo ille rem duabus potissimum artibus, duobusque suorum consiliorum certissimis & oportunissimis administris vitiis parat, ambitione & auaritia: quorum tantam esse vim suo ipse periculo intellexit; vt qui iis tentati superatique fuerint, nullam neque pietatis, neque fidei, neque virtutis, nullã totius denique officij rationem præ suis commoditatibus habendam esse arbitrentur: ex quo fonte tanta scelerum, facinorum, iniuriarum in orbem inundatio, tanta publicarum rerum orta perturbatio est. Et profectò difficilis nimium, & desperanda virtutis sequendæ via optimo & pientissimo cuique esse videri posset, si tantùm hoc examine, atque his momentis existimanda res esset. Nam qui ad pietatis normam vitam instituere parat, hoc primum secum cogitet necesse est, magnum bellum inter virtutes & vitia iam inde ab instituti mundi initio esse; atque alterius quidem partis Deum simplicissimum & veracissimum; alterius verò antiquum illum omnium animantium terræ callidissimum serpentem Luciferum olim, nunc Sathanam dictum, imperatorem esse. Verùm enimuero rem ipsam per dissimiles atque omninò dispares milites, belliique duces agi; hinc enim pusillum virorum gregem esse natura imbecilliorem, arte & opibus longè minorem, industria simplicissimum, à nocendi studio atque vsu abhorrẽtem: illinc verò numerosum filiorum hominum exercitum ferox atque crudele giganteum genus

Matth.

genus in generatione sua prudentissimũ, opibus, potentiaq. maximũ, studiis feruẽtissimum, & ad gerendam rem promptissimum, atque adeo ad suum locum, dignitatẽ, cõmoditatemq. retinendã, atque vlterius etiã augẽdam & propagandã vehementer animatum, quodq. minoribus, & imbecillioribus, suoq. iudicio cõtemptibilibus, abiectissimis, & stultissimis, omnique inopia affectis aduersariis cedere turpissimũ ducat. Igitur cum huiusmodi sibi aduersariis rem esse cogitare oportet eũ, quicunq. à vitiis alienissimum, & virtuti coniunctissimũ vitę genus sequi in animo statuerit suo, sicut scriptũ est:

Ephes.6. Induite vos armaturã Dei, vt possitis stare aduersus insidias diaboli. Hi vtriusque partes Imperatores sunt; milites verò ex altera acie ij, quos fratres Apostolus nominat, simplicissima gẽs, atq. modestissima, nihil inter se maius, quàm fraternitatis familiaritatẽ, coęqualitatemq. necessitudinis affectans. ex altera verò, qui contra pugnent, quales quantiq. hostes sint, ipse exponit: Quoniã non est nobis, inquit, colluctatio aduersus carnẽ & sanguinẽ, sed aduersus principes & potestates, aduersus mũdi rectores tenebrarũ harũ, spiritualia nequitiæ in cælestibus. Cum huiusmodi porrò aduersariis hac ratione gerẽdam rem esse statuere oportet, vt intelligatur inopia contra copiam; humilitate contra mundi splendorem; imbecillitate contra vim & potentiam; raritate contra multitudinem & frequentiam; summa inuidia contra maximam gratiam; denique simplicitate & veritate contra calliditatem, astum atque dolum esse pugnandum. Atque huius rei periculum in se factum posteritatis memoriæ ad ęternum piorum exemplum mandatũ esse voluit Amos, quo hostiles impetus & conatus omnes, nihil aduersus verã piẽtissimi hominis fortitudinẽ, & vitæ, officiiq. integritatẽ valere ostenderet; neq. verã animorum libertatẽ quorundam hominum studiis, & maximis conatibus præcidi posse, quo minus susceptum sibi diuino imperio prædicandæ veritatis munus expleat, sicut scriptum

Matt.10. est: Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem occidere non possunt: sed potius timete eum, qui cùm corpus occiderit, animam etiam in gehennam mittere potest. Ex quo consequitur nullam rem esse, quæ fortitudinem, magnitudinemq. animi, grauitatem, patientiam, & humanarum rerum despicientiam magis confirmet & stabiliat, quàm Dei timor, antiquis tẽporibus nunquã satis prædicata, nostris autem diebus

Isai.51. vehementer desiderata virtus, de qua scriptum est: Ego ipse consolabor vos: quis tu, vt timeres ab homine mortali, & filio hominis, qui quasi fœnum ita arescet? & oblitus es Domini factoris tui: qui tetendit cælos & fundauit terram. Hunc adeò longiùs, quàm pro Commentarij ratione, sermonem repetere visum est; quòd ipsa Vatis oratio repẽte ex vaticinio in historiam mutata id postulare videretur: in qua operæpretiũ cognoscere est, quemadmodum malitiosum & fraudulẽtum hominum genus, quibus veritas odio & quibus potior priuata commoditas, quàm publica salus atque vtilitas est, simplicissimis & sanctissimis viris, quorum actiones suis studiis impedimento esse crediderit, insidiari soleat; eorumque res omnes, dicta atque facta obseruare, tempusque callidè aucupari, quo minori sui nota, minori populi tumultu, honestiori legum, religionis aut iuris, aut maiestatis conseruandæ prætextu, iniustè lædere, aperteque possit impugnare. Atque id quidem cum causæ ipsius simplicitate & veritate obtenturos se sperare non

Matth.26. possint, calumnia tamen & malitiosa quadam rerum ac verborum interpretatione aggrediuntur, cuiusmodi illud est: Hic dixit, possum destruere templum hoc manufactũ, & in triduo reædificare illud. Ille autem (sacer historicus ait) de templo corporis sui dixerat. Igitur cùm Amasiæ pontificis Bethel atque aliorum hominum animi, quibus tota illa superstitionis & cultus ratio commoda ad ambitionem fouendam existimabatur, simplici illa Amosi Vatis libertate atque actionibus offenderentur, sanctissimi & integerrimi viri aut vi, aut iudicio euertendi occasionem captabant: cui vt primum data est, vel leuissimæ occurrentes, quanta sedulitate id fieri potuit, maleuolentissimam obtrectationem, odiumque suum, si non euẽtu ipso, at tamen conatu atque diligenti opera patefecerunt: Namque regio Ieroboami nomine in Vatis oratione audito, repente illa tam diu desiderata commoditas exorta est; qua regiæ maiestatis causam suis odiis & commodis prætenderent. Quamobrem quæ priuatis sui ipsorum nominibus agere hactenus dubitauerant, nunc publico regis nomine apertè atque diligentissimè agere incipiunt, quo melius & commodius rebus suis consulerent, & studium, diligentiamque suam regi ac populo probarent. Cumque maximè propria commoda, & dignita-

dignitatem conseruassent, optimè de rege, de principibus, atque de tota republica meriti esse putarentur. Itaque rem ficto officio & maxima cum diligentia Amasias pontifex agit, vt nuntiis & literis missis, Vatis nomen apud regem de nouarum rerum studio, de læsæ maiestatis perfidia deque insidiis deferat: atq. idem ipse interim Vatem quàm tumultuosissimè adortus, regis metu perterrere, & loco cedere, atque officio repellere, ac fugare conetur. quam profecto rem si is effecisset, totam causam obtinuisse videretur: namque Vatis fuga vaticinio fidem, auctoritatemque adimeret, suisq; studiis & delationibus, simulatęque sedulitati vel maximam afferret. [*Et misit Amasias sacerdos Bethel ad Ieroboam regem.*] Ipsa res & narrationis ratio Amos Vatem apud Bethel vaticinatum fuisse indicare videtur: quòd eum locum potissimum ad munus suum explendium delegerit, qui maximo ad impietatem conseruandam Israëlitis momento esset; quiq. maxima eius gentis hominum frequẽtia quotidie celebraretur: atque ita vaticinij & diuinarum reprehensionũ atq. minarum notitia plurimis hominum, imò vniuersæ regioni, communis atque aperta esse potuit. Sed illud mirandum est, cur tam diu Amasias, atq. illud sacrificulorũ collegium Vatem aduersus superstitionem vna atque altera, & tertia etiam actione orantem passus fuerit, cùm verissimilè sit eos statim primo etiam illius verbo offensos, quòd ea res ad suam ipsorum dignitatem, commodaq. mniuenda pertinuisset: Non enim puto si quis temporibus his Vates, aut sanctissimus aliàs vir, vel de corruptis moribus apud nostros, vel de violata religionis societate & fide apud eos qui à nobis diffident tanto studio, tam acri, vehementi atque incitata oratione cum multorũ qui in culpa essent, quorumq. res ageretur, offensione diceret, tam diuturna quorundã hominum patientia vteretur; quibus non tantum quid effici tandem, quantum quid contra eam libertatem moliri tentarique posse experiundum esse existimaretur. Sed nos præter diuinam prouidentiam quæ sanctissimorum hominum rationibus, actionibusque omnibus semper adest, quorum vel capilli omnes munerati sunt, neque vnus in terram nisi oportunè & commodè defluere sinitur. illud etiam arbitramur consilium quidem & voluntatem Amasiæ sacerdoti & sociis euertendi Vatem nunquam defuisse; oportunitatem verò & occasionem, qua id suo maximè commodo fieri posset, humana quadam prudentia fuisse expectatam; eamque vbi ex sentẽtia nacti essent, vt regio nomine, & auctoritate suam ipsi rem, suamque causam tueri & defendere possent, diligenter esse captam. Neq. verò interim vulgi animos ad superstitionẽ cõfirmare desistebãt, cùm ea causa imperitæ multitudini plausibilis popularisq. magis, quàm vera religio esset, & multo plures sui propugnatores, quàm expugnatores haberet. Aberat autẽ ab eo loco Ieroboã rex; quæ res maiori cõmoditati Amasiæ sacerdoti fuit, vt suspicionẽ, indignationemq. regiã aduersus Vatẽ cõmoueret: Namq, & sacerdotalis auctoritas, & absentia, quæ grauiores multo res fingere sibi solet, & primi, tametsi falsi rumores, & nũtij ipsius (quem cõmodè ad eam rem instructum fuisse res ipsa docet) oratio persuadere regi facilè poterant. Magno itaq. studio, & excogitato consilio nuntium à pontifice, cui plurimum tribuebat rex, missum esse intelligimus; literarum autem, atq. allati ad regem nuntij argumentum hoc fuit:

Rebellauit contra te Amos in medio domus Israël. non poterit terra sustinere vniuersos sermones eius.

HÆC iam iniquissimo cuiq. homini ad calumniã peruulgata & satis munita via est; innocẽtis & boni viri negotia, sermones, & omnẽ consiliorũ rationẽ peruersè inuertere, atque aliter quã res ipsa habet, interpretari. Omniũ quidẽ quos Amos hactenus habuerat sermonũ, illa breuiter summa, atque illud argumentum fuerat: Deum ob violatam religionem officiumq. desertum Israëlitis esse iratum; quibus nisi ad bonã frugem sese recipere studẽtibus, graues ad correctionẽ, deinde grauissimę ad animaduersionẽ pœnę essent paratæ. propterea illos à se admoneri, & iam liberius etiam accusari, vt magnum malum vitæ emendatione fugerent; alioqui Deum tandem seuerum iudicem experturi, quem clementem interim, vltroque rogantem, misericordem patrem excipere nollent. eã autẽ calamitatẽ omnibus & summis & infimis hominibus, & populo et principibus atque regiæ etiã familiæ, quicunq. in culpa fuissent, cõmunem fore. Hanc adeò totã rationẽ ita Amasias mutauit; ita rectã Vatis dispositionẽ peruersè benè dicta malè interpretatus est, vt bonũ et simplicem virũ, nihil minus cogitantẽ, seditionis argueret: Nam

Nam neque de religionis instauratione, neque de moribus, officioque restituendo, quæ plurima & optima dicta, perorataque illi fuerant, vllum verbum, sed de regis maiestate, nomineque violato, de populari tumultu & seditione quędam falsa narrauit & affirmauit, eaq. tragicis amplificauit verbis. [*Rebellauit*, Hebraicè est, *Colligauit contra te*.] Coniurationem verbum hoc significat; vt doceret sceleratissimam conspirationē ab Amoso pastore pauperrimo, sed rei familiaris inopia, & nouarum rerum cupiditate, ac spe audacissimo fuisse conflatam: quæ nisi quàm celerrimè extinguatur, magnū publicis rebus, sed primū & maximum regi ipsi periculum paritura sit. namque res neque occultè iā, neque priuatè agitur, *Sed in medio domus Israël, in Bethel*, publico maximè & frequentissimo totius regionis loco, ita vt malum ipsum, cuius stirpes adeo altæ cōspicuæque essent, fundamentum & radices altiores habere videretur: at ne vniuersa ea regio seditionibus & tumultibus turbaretur, vehementer esse metuendum. [*Non poterit terra sustinere vniuersos sermones eius.*] Adeo, inquit, graues, frequentes, duros, & maleuolos de te sermones tota Israëlitica regio dissipat, vt fieri non possit, quin multorum aduersum te animi irritentur, & quod malum ille populo tua culpa ferendum prædicit, aliàs eiusdem sententia, aliàs ineuitabili tui nece expiandum auertendumque curent: namq. tibi imprimis cædem, deinde populo captiuitatem minatur; id commune periculum, si qui sunt, qui aut tibi malè velint, qui nonnulli fortassis erunt, aut qui sibi populoque consultum cupiant, quos plurimos esse necesse est, vbi primum turbari res cœperint, tuo vnius capite obiecto vitare cogitabunt.

Hæc enim dicit Amos: in gladio morietur Ieroboam; & Israël captiuus migrabit de terra sua.

VEHEMENTEM regi metum incutere hac ratione Amasias conatur, vt grauius in Vatem odium struat, & perturbati regis iussu celerem, temerariaque sententia decretam necem innocenti afferat: Nulla enim re magis perturbari potuit rex, quàm intentatæ & procuratæ sibi mortis nuntio audito; graue enim fuerat populum concitare, grauiùs maleuolis sermonibus, & ad nouandas res idoneis terram dissipare; grauissimum autem regi ipsi mortem & ferrum apertè minitari: atque ad eam accelerandam publicæ calamitatis metum populo inijcere. Ita omnis ea quæ ab Amasia impiissimo relata ratio est, eò pertinuit, vt regis animum ab omni alia religionis, aut publicæ rei cogitatione ad suæ salutis curam, atque ad Amosi odium conuerteret. Tota autem hęc res mendacio, calumnia & dolo nitebatur: neque enim Vates Ieroboamum filium Ioas gladio periturum aut visione acceperat, aut prædixerat vnquam, sed tantùm id sibi ostensum affirmauerat, idololatriæ cultores quosdam cum templis ipsis fore euertendos, atque in Ieroboami domum, non in Ieroboamum ipsum ferro esse inuadendum. O execrādam hominum malitiam, quos aduersus nudam atque apertam veritatem falsitate contendere non pudeat; quam tamen in omnibus locis parum firmamenti, & parum virium habere intelligunt. [*Et Israël captiuus ducetur de terra sua*, Hebraicè est, *Et Israël migrare migrabit de humo sua.*] ita vt funditus euellendos abducendosq́. Israëlitas omnes referret: Namque illa vox ADAMA, pro qua nos humum vertimus, natiuum cuiuspiam solum significat. quod tamen non hactenus Amos prædixerat, aut affirmauerat, sed Israëlitarum partem gladio ab hoste feriendam ad cæterorum correctionem sibi visam esse docuerat; idque non vna tantùm expeditione, sed altera atque altera hostes facturos indicauerat: atque ea res perpendiculi imagine ostensa est. Cùm verò rex sententiam de hac re suam pronuntiare, & Amasiæ transmittere diuitius cunctaretur, quod fortasse causa ipsa sapiente iudice, atque ęquo quæsitore indigere visa est (neque enim quicquā ad eum quem acceperant nuntiū, à Ieroboamo responsum fuisse legimus) interea pontifex nouam prohibendi à vaticinio Prophetæ viam munit, non minus illa altera dolosi consilij plenam: nam qui mittendo ad regem nuntio, ardens regiæ dignitatis & communis populi salutis atque pacis studium, fictumque officium simulauerat; idem amicè & beneuolè Vatem adortus, loco cedere, officiumq. suū deserere suadet; vt dissimulato odio non tā suā causam agere, quā Vati prospicere atq. cōsulere putaretur; & cui vna regis salus curę esse in altero negotio visa est; in hoc nulla neq. regię dignitatis, neq. salutis, neq. publicę rei cōmodi, sed Vatis tātùm incolumitatis & officij ratio haberi simulatur.

Et di-

Et dixit Amasias ad Amos: Qui vides, gradere, fuge in terram Iuda: & comede ibi panem, & prophetabis ibi.

IN MISSIS ad regem literis nomen tantùm Amos contemptus causa auditur, quod ignominiæ genus & ignobilitatis indiciū antiquis fuit nomine tātū suo quemquā dicere. Vt: non est hic filius Ioseph, &c. & mater eius vocatur Maria, & fratres eius. &c. namque infimus ignobilitatis gradus est, cùm quis nomen solum tuetur suum, neque præterquam quòd homo sit, & ruffus dicatur, aliud quippiam splendoris aut à maioribus accepit suis, aut ipse sibi sua industria peperit. Itaque ad regiam indignationem augendam pertinuit, quòd in illa delatione Amos diceretur. Nunc verò quòd non suo, sed muneris & personæ quam agebat nomine appelletur, ad fictum honorem, atq. dolosam pertinet adulationem. Omnia hæc mysteriis plena, & notatione animaduersioneq. dignissima sunt, si tantum ingenij & otij nobis esset, vt explicare singula pro dignitate daretur; sed doctissimis atque piētissimis Christianis viris legenda nostra scripta fore speramus, quibus nos plurimarum rerum non explicatores, sed iudices præbere satis duximus. [*Qui vides.*] Grauissimum, magnæque apud se auctoritatis prophetę munus officiumque esse profitetur; quodq. ille pro sua parte omni studio, opera, atque consilio iuuare & fouere cogitet. Quamobrē cùm per principū potentiā, atq loci importunitatē suū munus & diuinū plane & certissimū constanter & liberè exequi non possit, consultissimū sibi videri vt mutato tātùm loco, & salutē suā, & officij auctoritatē tueatur: fieri enim non posse, vt in tanta rerum & temporū turbatione, in tanta principum vi atque potentia perseuerare ipse, atque susceptum negotium transigere valeat: quippe quem vel in instantē iam Israëlitis à se prædictam famem, vel in regis iram cadere necesse sit. Vtrumuis autem quo minus ille negotio officioque suo satisfaciat, magno esse impedimento. Non ergo se illi ne vaticinetur, ne mores hominum reprehendat, suadere, sed vt eò se conferat, vbi id quàm commodissimè, & maiori cum vtilitatis spe fieri præstarique posset. Commodissimum verò ad eam rem locum Iudæorum terram esse, vbi antiquum adhuc templum magna hominum frequentia celebraretur; vbi maior prophetarum copia, maior & studiosior discipulorum, qui hos libenter audirent, assidueq. sequerentur, esset numerus; à quibus communis atque antiquæ religionis officium repetere integrum foret, quod illa religionis ratio nondum plenè esset extincta, quando verum Dei nomen iisdem quibus antea ritibus & cęremoniis coleretur; & si nonnulla nouè inuecta fuissent, quæ dignitatem, officium, moderationem in priuatis, ciuilibus & sacris rebus, splendorem in publicis nonnihil maculassent, spem tamē esse eam vitiosam consuetudinē prophetica diligentia & sedulitate corrigi & emendari posse. Apud Israëlitas verò, inutilem superuacaneumque fore, quicunque à vate vno susciperetur, laborem; quando in eum iam locum deducta esset res, vt corrigi omnino restituique nequiret, quæ non vulgi solùm opinionibus corruptis, sed regia magis potentia atque auctoritate niteretur. namque eam, quæ in Bethel religionis causa frequentabatur ædes, in quam Vates ipse acerbius inuehebatur, regis voto & certo consilio sacratā, auctam, & magnis operibus, atque regia etiam arce ornatam esse constabat; quòd ea maxima & certissima fundandi & stabiliendi imperij sit visa ratio, quam commutare velle, nisi dominandi omnino voluntate primum deposita, longe sit difficillimum; neque verò regibus persuaderi facilè posse, vt priuatæ vitæ studio coronam deponant, quam ipsi summum sibi bonum omnibus artibus, rationibus, compendiis & dispendiis, omni etiam nefaria humani atque diuini iuris violatione appetēdum existimant. Indignum igitur esse tantum operæ, studij, sedulitatis & negotij aduersus stultum atque obsequentem regi suo populum, aduersusque potentissimum, & propositi tenacissimum regem, frustra à Vate consumi, quæ minori labore, certiori exitu ac successu, maiori sui commodo, Iudæis impendi potuissent. Hoc argumento, atque his rationibus excogitatum & fucatū sermonē Amasias pōtifex apud Amos Vatem habebat: [*Qui vides*, Hebraicè, *Videns*,] Beneuolentiam primum à suo de Vatis officij ac muneris dignitate atque integritate, iudicio simulatè captat; vt ficto sese studio insinuans, commodius virum decipiat. sic enim dolosi fraudulentique homines eos quorum consiliis, saluti, & dignitati maximè insidiantur, aggredi sæpe solent. cuiusmodi illud est: Magister scimus „ Matth. 22.

k quia

quia verax es,& viam Dei in veritate doces, & non est tibi cura de aliquo,&c. Simulat autem Amasias dolere vehementer se,quòd tantus,tam grauis,tantaq. auctoritate prædirus Vates,qui non quocunque modo, sed interna visione à Deo doctus, de magnis rebus verba faciat, indignam dignitate officioque suo ciuitatem, & duram nimium prouinciam susceperit: quæ regis potius voluntati & arbitrio, quàm propheticis illius consiliis & præceptis paritura obedituraque sit. hortari propterea illum vt facilem officiosamque magis sibi prouinciam deposcat & habeat, vbi munere, laboribusque suis commodius atque vtilius perfungatur. [*Gradere, fuge in terram Iuda: gradere,* Hebraicè, *Veni.*] Hortationem,excitationemque verbum hoc sæpissime significat,vt: Venite exultemus Domino,&c. Studium autem suum vehementer illi probare atque persuadere intendit,hortatus vt sese in fugam daret; quòd eadem opera,vnoque consilio & magnũ vitæ periculum declinare,& id quod profitebatur studium ac munus exequi cõmodius posset. namq. si in suscepta causa,propositaque Israëlis reprehendendi consilio permanere vellet,incertissimo aut nullo potius publicæ vtilitatis, & restituendæ religionis, ac morum euentu certissimũ sibi periculum esset creaturus. Quòd si sese ad terram Iuda transferret,minorẽ illic hominũ pertinaciam,minorẽ principum iracundiam, maiorẽ dictis suis fidem,certiore etiã suo cõmodo experiri posset. [*Et comede ibi panem, et prophetabis ibi.*] Quoniam proximã esse Israëlitis famẽ annonæq. caritatẽ prædixerat Amos, eam rem vt certã à se exceptã Amasias arripit, qua vati fugã etiã persuadeat: quòd nihil aliud præstãdum illi foret,si in Bethel permanere decreuisset,quàm vt magno totis diebus reprehendendi atque vaticinandi labore consumpto,si non regis gladio,fame tamẽ & inedia esset periturus. Neque enim à gente tantæ inopiæ tempore cibum ei esse suppeditandum,quem omni populo tum ob regis odium,tum ob prædictum & denuntiatum malum inuisum fore necesse esset. Solet enim vulgus hominum eos qui certissima mala publicè denuntiarint,perinde quasi ipsi vltro attulerint,graui odio,summaq. inuidia prosequi. ex qua re factum est,vt Achab rex Heliam Vatem inimicissimè insectaretur, sicut scriptum est: Viuit Dominus Deus tuus,quòd non est gens,aut regnum,
3.Reg.18.
“ quò non miserit Dominus meus te requirens; & respondentibus omnibus non est hic,
“ adurauit regna singula & gentes,&c. Quamobrem si hac in qua tibi nihil proficiendũ est relicta ciuitate & gente,imò toto regno, in Iudam te contuleris; & viuere commodius,& munus tuum liberius,maiorique cum fructu & certiori euentu exequi poteris.

Et in Bethel non adiicies vltrà vt prophetes, quoniam sanctificatio regis est, & domus regni est.

NAM cum tanto,tamque assiduo ad vaticinãdum labore insumpto nihil hactenus profeceris; quantum porrò si institeris & contenderis sis effecturus, ex hoc cõiecturam facere licebit;te nimirum duriores hominum ad officium faciendum grauiores & infestos magis in te animos,maiorẽ principum atq. regis inuidiã esse experturũ. Quoniã rex eam sibi rem acerrimè defendendã iudicabit,quam ipse tanto ad imperiũ suũ fundandũ atque firmandũ studio, tantoq. molimine instituerit. namque primũ Bethelicę ædis religionem sua ipse auctoritate auxit, & regio nomine & voto sanctissimam atque augustissimã populo esse voluit: at verò alteram illam ædem, quæ apud Dan consecrata est,populi magis,quàm suũ monumentũ,aut regia appellatione notandum fore curauit: hanc autẽ cùm ipse sibi adoptauerit,magnaq. frequentia assiduè sibi supplicationis causa instituerit,nõ solùm aris,donis & simulachris ornauit; sed regia arce constructa illustrauit; quod hunc locum & religionis sibi, & regij solij principem esse voluerit. Iam verò cùm te non apud Dan,sed apud Bethel à principio rem gessisse viderit, non iã populi causam,sed suam agi interpretabitur rex,neq. tam in publicos mores,quàm in sua vota,instituta,imperia,rationesque omnes inuectum esse, sibique hac arte insidiari putabit: Qui enim Betheli ceremonias,religionemq. reprehẽdit,is regia consilia,regemq. ipsum impugnare videtur. [*Quoniam sanctificatio regis est, et domus regni est.*] Priuatis votis & consiliis regi magis,quàm populo destinata: quanquam autem regia Israëlitarum vrbs Samaria fuit munitissima arce illustris,tamen apud Bethel regiam etiam domum constructam à Ieroboamo fuisse ex hoc loco docemur, quòd rex hac ratione maiorem religionem atque admirationem loco apud populum parauerit, & frequentiorẽ ædem curauerit,

curauerit, facilè enim populus, quæ regibus & principibus gratissima esse intelligit, admiratur, sicut scriptum est: In luce facierum regis vita, & voluntas eius sicut nubes serotina. (Prou. 15.) Porrò Bethelis ædem priuato studio, & regia auctoritate consecratã à Ieroboamo fuisse in historiis regum legimus. Altare similiter fecit in Bethel, vt immolaret vitulis quos fabricatus fuerat, constituitque in Bethel sacerdotes excelsorum quæ fecerat. Et ascendit super altare quod extruxerat in Bethel, &c. (1. Reg. 12.) Itaque Bethel totius religionis, seu potius superstitionis principem locum, & regio nomine dedicatum, regiaque præsentia & frequẽtia celebrem esse voluit. Hactenus Amasiæ oratio est, quæ vafrum hominem & astutum, callidiq. consilij artificem egregium planè arguit; cuius hæc breuiter summa est: Probari sibi, admirationique esse Amosi vaticinandi studium & officium; molestum tamen vehementer esse, quòd homo publicæ vtilitatis cupidissimus & acerrimus vitiorum insectator eam nactus fuerit prouinciã, quam liberè atque ex sententia administrare non queat. hortari se propterea illum, vt officiosiorem aliam sibi deposcat; in qua officio voluntatique suæ melius satisfacere, & saluti suæ possit consulere. Ita adeo Amosi officium non tam ad diuinum imperium, quàm ad Vatis institutum consilium & voluntatem refert, quòd ille quanquam diuinitus cõparatus ad eam rem fuerit, vt vaticinetur, vt tamen in hoc aut in illo loco munus administret suum, id porrò arbitrij proprij fuerit. Hanc adeo doli & astus plenam orationem sic Amos excepit, atque refellit, vt Amasiæ consilium sibi esse perspectum ostendat, doceatque neque sibi aliter quàm hactenus egerit, agere integrum esse; neq. ab Amasia ipso, aut ab alio quopiam homine vlla vi, aut dolo, aut consilio obstari posse, quo minus intrepidè & constanter impositum sibi onus, quò Deus iusserit, perferatur.

Responditque Amos, & dixit ad Amasiam: Non sum propheta, & non sum filius prophetæ: sed armentarius ego sum, vellicans sycomoros.

QVANQVAM Amosi officium apertè probare Amasias videbatur, tamen nimiam prophetandi cupiditatem occultè subnotabat, eamq. ad ambitionem potius, quàm ad populi corrigendi studium referre visus est; quòd à Vate id negotiũ quod transigi prorsum non posse videret, vrgeri tamen & importunè instari reprehenderet; idque adeo in Bethel regia maximè ciuitate & regio loco ab illo fieri, propterea quòd nomini sibi parando, & aucupandæ gloriæ operã nauari intellexisset. nam qui huic inhiant, frequentissima & celeberrima loca petere plerumque ad eam venandam consueuêre: cuiusmodi consilio cognati atque propinqui Christo nominis sibi & gloriæ popularis parandæ auctores esse studebant: Ostende, inquiunt, teipsum mundo. Ita eadem opera, eadẽ (Luc.) oratione Amasias officium suum simulare, & gloriæ cupiditatem obiicere, atque exprobrare Amoso intendebat: vsqueadeo omnis versutorum & fallacium hominum fucata & malitiosa oratio veneno plena est. Verùm enimuero omnem eam calumniam probè perspectam sapientissimè diluit Amos; cùm neque ambitione, neque cupiditate sua, neque vlla plane cupiditate partes illas vltro susceptas, sed à Deo cuius imperium detrectare nefas sit, impositas fuisse confirmet: namque verisimile non esse aliquem hominẽ id negotium aggredi velle, ad quod nulla arte, nullis opibus instructus fuerit: quòd si repente aggressus strennuè gerere videatur, non ad hominis ipsius facultatem, aut studium, sed ad diuinum potius consilium referendum esse; ita adeo se publicè vaticinari, & vitia hominum reprehendere nunquam in animum inducere potuisse, hominem nimirum ab huiusmodi rationibus, natura, arte, vitæque instituto longè alienissimum. Neque enim ipse propheticum munus professus ab ineunte ætate est, vt Samuel, atque alij; neque à maioribus suis accepit, aut à præceptore aliquo Vate didicit, quemadmodum cæteri qui prophetarum filij & discipuli dicebantur, quos magistri diuinam legis interpretationem docentes, ad virtutis studium, atque ad vitia accusanda & dissuadenda, pietatemque suadendam instituebant, eosdemque plerumque diuinus spiritus ad futura, absentiaque videnda excitabat; vt Heliseus, atque Helisei puer ille in regum historiis celebratus. Itaque prophetici muneris auctoritatem & facultatem non sibi studio, aut institutione, aut alio antiquo nomine fuisse cõparatam: qui vitæ studio armentarius hactenus fuerit, eaque innocentissima arte tenuem victum, qui tamen satis ad viuendum

Vxor tua in ciuitate fornicabitur, & filij tui & filiæ tuæ in gladio cadent; & humus tua funiculo metietur: & in terra polluta morieris: & Israël captiuus migrabit de terra sua.

Quæ hactenus prædictæ sunt calamitates, non omni in vniuersum populo aduentu-ræ, sed partibus tantùm quibusdam ad cæteros ad bonam frugem reuocandos afferendæ fuerant. nunc quoniam populi pertinacia, atque eorum fraude & malitia, quorum fuerat publicæ potius quàm priuatæ rei prospicere, effectum est, vt diuino de correctione consilio, non modò non pareretur, sed vehementer etiam obsisteretur: vltima tandẽ extremæ atque communis omni populo calamitatis sentẽtia per Vatem pronuntiatur: sic tamen vt priuatum, grauissimumque iudicium is primus subeat, qui perficiendi sceleris impietatisque auctor atque dux cæteris fuerit; cuius certissimæ pœnæ certissimum etiam Dei iudicium & Vatis sermonem esse probabunt. Quatuor autem omnium quę à Vate nostro pertractatæ sunt rerum, & generũ, & totius consilij cõmunes summæ fuêre; imprimis vt populus ab illo nefario idolorum colendorum scelere (quod adulterium in sacris dicitur libris) ad mentis puritatem, ad veram pietatem, religionisq. diuinę fidẽ reuocaretur: deinde vt hostilis gladius, bellumque Israëlitis impendens prestringeretur; & regio etiam ipsa ne in hostilem veniret potestatem defenderetur, ac demum ne Israël omnis hosti victori cederet, captiuusque abduceretur: namque hæc omniũ calamitatum vltima, populum illum malitia & scelere obduratum expectabat. Hęc autem omnia quæ Amos actionibus orationibusque suis populo auertẽda procurauerat, Amasias contrà, studiis, fraudibus intercessionibusque suis maturanda curauit; singula autem ipse in sua salute, fortunis & dignitate, priuato & manifesto Dei iudicio expertus, Amosi prædictionem, & diuinum de iis rebus consilium certissimum esse intellexit. ob defensam namque populi publicam superstitionem vxorem ipse suam in vrbe ipsa, antequam abduceretur, publicè adulterorum libidini obsequẽtem aspexit: id quod grauissimum & turpissimũ viro fuit: nam si ab hoste abducta corrũperetur, ignominia cum cõmunis ferè omnibus captiuis mulieribus sit, minus grauis singulis illarum maritis videri posset. Huius verò sacerdotis vxor in vrbe ipsa, libera adhuc & suæ spontis, hac virũ suum contumelia affecit, vt adultero morem vltro gerens succumberet, siue is ex hostibus aliquis, siue potius ciuis fuisset. Non enim ait, vxor tua in vrbe affligetur, sicut & alias Vates ille deplorabat: Mulieres in Sion humiliauerunt, & virgines in ciuitatibus

Thren. 5.

» Iuda: sed vxor, inquit, tua in ciuitate fornicabitur, vt non coactum, sed admissum stuprũ
» significaret. Quoniam verò instantia Israëlitis mala hostilis gladius, regionis occupatio, & plena atque integra totius gentis abductio leuiora visa Amasiæ sunt, quàm vt ea suo- rum etiam commodorum iactura auertere & deprecari statuisset; ob eam rem similia in se, familia rebus, quę suis diuina iudicia priuatè experturus ipse est: namque filios suos & filias hostili gladio confossos viuens ipse, & durissimo perturbatus spectaculo videbit, nec non terram, agros & fundos quibus filiorum patrimonium confirmatum iri sperauerat, alienis occupatos gentibus, in potestatem vsumque cessisse intelliget. Quandoquidem omnis Israëlitarum ager gentibus iis, quas Assyrius rex vt Samariam incolerent deduxit, distribuendus fuerat: Ipse autem Amasias ignominia primum; deinde orbitate, ac præterea egestate summa affectus, æterna captiuitate mulctandus erat, vt in molestissima suarum rerum, fortunarum, & familiarium omnium recordatione & desiderio perpetua suorum maleficiorum consciẽtia oppressus, fœdissimam ac miserrimam vitam ageret; quam nec honesta morte commutare, nec honesto loco finire licebit; sed in terra polluta morituro patria & funeris pompa carendum est. Itaque omnibus in vniuersum miseriis, in quas vt citius & certius populus incideret, auctor ipse ferè & impulsor fuerit, coopertum, seseque obrutum sentiet: atq. id demum accipit quod ipse ad inuidiam Vati facienda confinxerat (non ob id quod Vates voluerit, sed quod ipse vt eueniret commiserit) certissimum fore: nimirum Israël de terra sua migraturũ, id quod nunquã ab Amoso prolatum ad regem ille falsò detulerat; atque hoc commento ne Israël ad pœnitentiam reuocaretur, laborauerat. Vnde efficiendum erat vt certa & communis captiuitatis calamitas, omnem Israëlitarum rempublicam iustissimo Dei iudicio oppressura esset: ita adeo quod nondum ab Amoso

visum

visum aut prædictum fuerat; à pontifice ipso populo sinistrè inauguratum, & nō solùm consiliis, sed studiis procuratum populo malum, à Vate tandem inaugurantis culpa certum fore confirmatur. [*Et Israël captiuus migrabit de terra sua*] Tu dixisti falsò, procurasti seriò; eueniet igitur. Quæ res vt non minori quàm cæteræ auctoritate firmaretur, visione sibi præcepta à Vate ostenditur: quam subiecto sermone & capite explicat.

CAPVT. VIII.

HÆC ostendit mihi Dominus; & ecce vncinus pomorum; & dixit: Quid tu vides Amos? & dixi, vncinum pomorum.

QVARTA demum visione, atq. illius diuina interpretatione totius populi repudiationē sibi monstratū docet Amos; quæ vt quàm certissima & celerrima esset, peruersis populi studiis & præposteris pontificis Amasiæ consiliis, atq. omnium deniq. culpa effectum fuerat. Ea verò admiranda quadā imagine, & quę Deo interprete indigeret, ostensa est: namq. id, præterquā quod trāslationibus & imaginibus transigitur, vt illud quod superius de perpendiculo & muro monstratū fuit, diuina etiam interrogatio non ad imaginem ipsam, sed ad aliam significationē referendum esse declarat. Etenim prioribus duobus spectris fames & pestis ipsa forma, atque ipsa tantum imagine à Vate cognitæ, suis etiam nominibus dictæ, prænūtiatæq. sunt. posterioribus verò duobus alia cōspecta, alia autem sunt significata: namq. in altero quorundā tantùm populorū captiuitates hostili gladio parandæ, atq. eædem iusto Dei iudicio decretę, vati fuerant demonstratæ: quæ omnia eò pertinebant, vt qui reliquus esset populus, tot tādem periculis resipisceret, atq. sibi cauere inciperet. Nunc verò altero hoc spectro contumaci, & superbæ genti cōmunis belli atq. captiuitatis dies, isque certa sententia destinatus denuntiatur: quē ita breuem fore visio ipsa docet, vt nullo quærēdę euasionis, aut capiendi consilij relicto spacio, serò etiā sapientes opprimat. Hanc adeo rem omnē Vates Amasiæ exposuit, vt prædictam Israëlis è terra sua migrationē confirmaret. [*Et ecce vncinus pomorum.*] Vncinum vasis genus fructibus continendis idoneum interpretemur oportet; & poma non omnia, sed æstiua tantùm Amoso visa esse definiamus: namq. id ipsa tum verborum ratio, tum diuina interpretatio declarat. Hic locus Hebraicè sic legitur ad verbū, [*& ecce canistrum æstiuorum;* Chaldaicè sic: *& ecce vas plenum fructibus æstiuis.*] vt autem plenius ac melius visionis nobis tractari significatio possit, earum quæ ostensæ sunt rerum, breuiter primum ex verbis ipsis reddenda ratio est. Igitur vas illud quod à Chaldæo interprete *Maan*; à Græco ἄγγος; à veteri Latino vncinus; à recentioribus canistrum dictū est, Hebraicè dicitur *Chelub*. Est autem Chelub (vt ex plurium locorum notatione obseruabimus) vasis genus, angustiori superius; latiori inferius spacio constans, quacunq. ex materia id, siue viminea, vt plurimum, siue lignea, siue linea sit: namq. ex omnibus his rebus fieri olim solêre obseruauimus, & nostra etiam ætate factum vidimus. Ea autē vasis forma commodè excipiendis, & fideliter retinendis rebus apta, aucupis & piscatoris fiscellæ, pastorum etiam mulctræ, nec non & rusticorum canistra ad excerptos fructus excipiendos constabant: nam & Ieremias Chelub auibus plenum dixit: & Amos Chelub æstiuis plenum bis dixit. Quoniam verò pastorum mulctra, huius etiam formæ erat: propterea à Græco interprete vtramque vasis partem, & figuram, & materiam significare volente translatum est ἄγγος ἰξευτοῦ, aucupis mulctra. Huiusmodi vasa ex lineis funiculis reticulato opere contexta, rustici in Italia zonis appensa gestant; quibus quas ceperunt auiculas viuas, aut ex arboribus decerptos fructus, excipiunt. Atque hæc nunc quidem de canistro nobis dixisse satisfuerit, fusius aliàs de toto hoc vasorum genere, si Deus annuerit, disserturis. De pomis verò ipsis nonnihil explicemus. Fructuum qui ex arboribus percipiuntur, duo genera ex temporum ratione sunt; alterum quod æstate; alterum verò quod Autumno maturescit. Ex autumnalibus nonnulli citò pereunt; quidam autem diutius asseruantur: vt vuæ pensiles; poma & pyra quædam, & nucum varia genera; maximè autem quæ iuglandes dicuntur. præter quos fructus qui seruari recondique in hyemem possunt, cæteri omnes à medicis fugaces vocantur, quibus humidior, minusque probe coctus est succus

כְּלוּב

Ierem. 5.

Inter fugaces verò ij, qui æstate proueniũt, celerrimi, fugacissimique sunt; cuius generis ficus præcox, & cerasum; & ex prunis plurima esse videmus. Atque ij fructus cumprimũ maturescere incipiunt, rari admodum decerpi, cariusque vendi solent; sed exiguo temporis spacio (quoniam festini sunt nimium & plenè simul vnumquodque genus maturescit) & copiosissimè decerpuntur, & vilissimo venæunt pretio: adeo vt tanti maturimorum canistrum, quanti antea ex ijs, quæ tum primum maturescebant, libra vna æstimetur: quæ si diutius in arbore sua hærere sinantur, celerrimè computrescunt & pereunt. Id adeo nimio æstatis calore & immodico fructuum ipsorum humore efficitur: quòd vtraque hæc natura, si modum excesserit, facilè corruptionem rebus afferat. Ita qui primum rari fructus, carè vendebantur, mox vili passim venduntur; atq. breui deinde tempore planè desiderãtur. nulli enim in arboribus relinquũtur, quin aut decerpti,

Mich. 7. „ aut auibus deuorati, aut citissimè sint corrupti. qua de re & Michæas dixit: Hei mihi, „ quia factus sum vt fructus æstiui. Atq. adeo hoc genus festinorum fructuũ omne, æstiuũ Hebraicè dicitur. Est autem Hebraicè nomen *Kaisz*, quod æstatẽ significat, à verbo de-

קיץ ductum quod finire, metere & intercipere significat. Vnde pro Æstate *Kaisz*: pro fine verò alicuius rei *Kesz* dicimus; ex eodem vt videtur themate vtraque vox deducta est. meminisse autem vtriusque verbi *Kaisz* & *Kesz* propterea refert, quòd præter naturam ipsam rerum, diuina etiam interpretatio vocum annominatione explicatur: neque ad orationis modò suauitatem, sed ad sententiam explicandam Hebraicę linguæ cognitio hoc in loco, quemadmodum & in plurimis aliis, necessaria est. Igitur plena atq. integra totius populi abductio Vati hoc spectro ostẽsa est: quam cito admodũ futuram ipsa verbi appellatione Deus docuit: Nam quos in superiori proximo ostento, non omnes, sed quosdam hostili gladio feriendos, perpendiculi imagine viderat, eosdẽ vt æstiuos fructus maturos iam nimiũ, festinanterq. ne putrescerent decerptos, pleno angusti oris canistro, vt neq. vnus exilire possit, conclusos, vendendos esse, tradendosq. videt. Id autẽ quàm citò futurũ esset, quod visione percipere non poterat, sed nomine appellato doceri, edoctus à Deo est. Visionis ergo imaginem rursus ante oculos constituamus.

Ecce canistrum æstiui. & dixit: Quid tu vides Amos? & dixi: Canistrum Kaisz: Et dixit mihi: Venit Kesz *super populum meum Israël: non adijciam vltra vt pertranseam eum.*

Quintilian. lib.9.cap.3. VT *Ecce* apud Latinos sic & quæ huic apud Hebræos respõdet vox rem admiratione excipiendã indicat. [*Canistrũ Kaisz: & dixit mihi, venit Kesz super populũ meum Israël.*] Quę ex nominibus & verbis similitudine aliqua deducuntur figuræ, & aures in se vertere, & animos excitare solent; & ad rerum memoriã conseruandã plurimũ valent: atq. ex hoc aliisq. locis docemur, maximã, grauissimamq. diuinorũ verborũ rationẽ esse oportere; nullumq. temerè dictũ existimari fas esse: sed cùm aliter dici fortasse posset, cur nõ aliter dictũ sit, magnã aliquam causam subesse, ne quis diuina verba pro arbitrio aut libidine mutanda, inuertenda, aut incõstanter explicanda esse putet; alioquin magnũ iudicium subiturus: id quòd Moses & Aaron non intellexêre modò, sed sensêre etiã quibus quòd apud aquas contradictionis diuina verba inuertere, minus religiosa res visa fuit, promissam in patriã, felicissimamq. illam in regionẽ ingressio negata est. Magnã ergo in diuinis suscipiendis, explicandisq verbis oportet esse religionẽ: multum enim ad rerũ mysteria cognoscẽda verborũ etiam cognitio cõfert; atq. interdũ quæ in rebus nõ satis plenè ostẽditur res, certo addito verbo explicatur. Viderat quidẽ Amos populũ plenè abducendũ, & in canistra iam cõiectum. quàm citò autẽ id futurũ esset, vocis interpretatione doctus à Deo est: Nam fructus *kaisz* cognouerat qnidem, sed *kaisz* ad *kesz*, hoc est finẽ, pertinere minus fortasse nisi Deus explicuisset animaduertebat. Ex hoc ergo finẽ populo adesse iãq. instare intellexit, certãq. Dei de populo repudiãdo esse sententiã. cuiusmodi verò finis futurus ille esset, & cui potissimum rei exitum esset allaturus, ipse exponit Deus: [*Finis super populum meum Israël.*] Non quòd Israël defecturus sic omnino sit, vt gens esse desinat; sed ne Dei populus amplius sit: Namq. Israëlitæ ex quo Samaria capta, abducti fuerunt, præter paucos qui apostolorum prædicatione Euangelio obedierunt, & nõnullos etiam qui ad hæc vsq. tempora rari, ad Christianã pietatem colendam accedunt; cæteri omnes, quorum incredibilis numerus est, à Deo reprobati, repudiatiq. ob propria ipsorum

ipsorum scelera,atq. incredulitatem fuêre;non antea diuina misericordia in gratiã plenè restituendi,quàm plenitudo gentium fuerit admissa. Atque Israëlitarum populus multò antè quàm Iudęorum repudiatus est,quòd maioribus multò,& diuturnioribus sceleribus esset alligatus. Iudæorũ verò gẽs quòd grauissimis culpis, longè verò minoribus teneretur,castigata quidẽ Babylonica illa septuaginta annorũ captiuitate fuit:exclusa autẽ & repudiata ne populus Dei esset nõ prius fuit,quàm dixerit: nolumus hunc regnare sũper nos,&: non habemus regem nisi Cæsarem. Tunc enim adimpletum est quod scriptum fuerat per Prophetam, dicẽtem: Reliqui domum meam: dimisi hæreditatẽ meã: dedi dilectam animæ meæ in manũ inimicorũ eius: facta est mihi hæreditas mea quasi ” leo in silua; dedit contra me vocem suam,dicens: tolle,tolle,crucifige eum : Ideo odiui ” eam. Hæc de Iudæorum reprobatione prædicta,& tandem præstita sunt. sed quæ à Vate nostro hoc in loco diuinis verbis referuntur,ad decem tribuum captiuitatẽ in reprobationem pertinent: [*Non adijciã vltra vt pertranseam eum,* Hebraicè est, *vt transeam illi;*] hoc est,vt antè diximus,vt tot illi scelera,tãtamq. pertinaciã impunè susceptã fuisse dissimulem;atq. vrgeri hæc ab illis vlteriusq. promoueri permittam: sed quem tantæ impietati & superstitionibus prouehendis finẽ, illi dum in regione sua essent facere noluerunt, eũ ego,inquit Deus,cum maximo suo malo faciã: ita vt omnia quæ iucunda istis in hac re fuerint; in contrarium omnino vsum commutentur. nam pro maxima voluptate, pro ludis,& festiuis cantibus,pro summa lætitia,summum illi dolorẽ,luctũ,& gemitu,atque eiulatum,& summam experientur mœstitiam.

Rom. 11.

Ierem. 12.

Et stridebunt cardines templi in die illa dicit Dominus Deus.

QVID cardines templi hoc in loco Latinè significare velint, Hebraicum exemplar atq. Chaldaica interpretatio apertè docet,hoc modo: [*Et vlulabũt cantica templi.* Chaldaicè sic: *et vlulabunt pro cantico in ædibus suis.* Græca verò versio nõ longè ab hac ratione abest: *et eiulabunt laquearia templi.*] Hæc adeo oratio seram pœnitudinẽ, & priorũ studiorũ damnationem,atq. importunam nimis rerum mutationem significat: Namq. gemitibus & muliebri eiulatu omnia loca implẽda esse,& canticis quibus nefaria illa fana strepere solebant luctũ & lamentationẽ successurã prædicit. neq. verò priuatè quibusdã tantùm, sed omnibus in vniuersum per omnia loca calamitatẽ futurã: nullum enim angulũ tam reconditũ fore,quò non captiuitas & cædes penetratura sit;in illa die quę populo abducendo & repudiando constituta est; ita vt certus euentus certæ diuinæ conueniat sententiæ, [*dicit Dominus Deus*]. Qui quod Deus sit dictis conuentisque constare: quòd verò Dominus, quæ dixerit efficere plenè solet,neque vlla aliena ratione, aut vlla vi detineri potest, quò minus amplitudinẽ atq. dignitatem suam,& promissorum euentu, & iudiciorũ exercitatione atq. editione tueatur. Quàm verò communis omnibus illa clades futura esset,quę integram populi à Deo abdicationem & reprobationem testaretur, certò atque horrendo ad eam diem dato signo prædixit:

ὀλολύξεται φατνώματα τοῦ ναοῦ.

Multi morientur, in omni loco proijcientur. Silentium. Hebraicè clariùs: *Multum cadaueris in omni loco proijciet. Tace.*

Nullum locum à cęde immunem,aut cadaueribus vacuum futurum esse,sed omnia passim proiectis & temerè iacentibus esse cõplenda, quæ Deus ille ac Dominus qui hæc prædixerit,efficiet. Illius namque consilium & iudicium inhumata frequentia corpora vbique testabuntur. Idem etenim in æstiuis fructibus euenit, vt dum canistra implẽtur, multi etiam decerpentium tumultu, & ramorum concussione & motione decidãt,qui maturrimi omnium erant, atque ij neglecti passim sub arbore iaceant,& computrescãt, neque in vsum aut esum à quopiam legantur: sic etiam multa passim bello occisorum corpora ab hoste prostrata iacebunt;idque adeo in omni loco, neq. à suis, neq. ab hostibus sepelienda. Id verò non casu aliquo,sed certo prædicentis Dei consilio cũ euenerit: certum Prophetæ vaticinium confirmabit,atque eo euentu rationes suas omnes, officijquesui auctoritatem constituendã fore confirmat Amos, neque vllum alium disputandi locum Amasiæ pontifici maleuolentissimo & astutissimo rerum suarum obtrectatori relinquit, sed silentium eatenus indicit, quoad euentus ipse malorum suas partes rationesque consolidet. *Silentium.* Taceto, inquit, tu, & prædictionum meatum finem expe-

expectato, quando hoc solùm apud te, atq. apud populum mea oratio valuit, vt euentu ipso probanda esset, cùm quæ à me dicta antehac fuerant, non eò pertinebant vt re ipsa atque euentu malũ populo prædictũ firmaretur, sed vt expiaretur potius, atq. pœnitentia, precibus, votis, & veræ pietatis instaurato studio auerteretur. *Tace*, vox est eorũ qui quæ comminati sunt, certissima fore confirmant, atque ad expectandos rerum exitus commodè vsurpatur, vt: Zachar. 2. Sileat omnis caro à facie Domini, quia surrexit de habitaculo sancto suo. Atque hoc quidem verbo grauissimum illud auctoritatis genus Vates indicauit, quo dictis suis fidem aliquando facere Deus solet: Diuinorum namque vatum apud populum probandorum auctoritas antiquioris testamenti ætate ad tres potissimũ rationes reuocata est; ex quibus duæ vaticinium præcedebant; tertia autem interdum subsequebatur. Vnum quidem genus miracula & signa fuerunt, quæ à Vate dicẽdis grauissimo testimonio esse potuêre: alterum verò genus rerum quæ dicerentur ratio fuit; quæ, si cum diuina lege planè conueniret, grauissima populo & diuina prorsus esse, haberiq. debuit. de quibus generibus scriptũ est: Deuter. 13. Si surrexerit in medio tui Prophetes, aut qui somniũ vidisse se dicat & prædixerit signum atque portentũ; & euenerit quod loquutus est, & dixerit tibi: Eamus & sequamur Deos alienos (quos ignoras) & seruiamus eis: non audies verba Prophetæ illius, &c. Quo præcepto boni atque veracis prophetæ auctoritatem & signis, & orationis ad pietatem pertinentis rationibus definire docemur. Verùm enimuero si quis fortasse fuerit, apud quẽ vtraq. hæc probandorum vatũ ratio minus momenti habuisse visa sit (quæ quorundam hominum malitia & pertinacia est) alia durior multo ad firmandam vatibus auctoritatem via est munita. pœnis enim & suppliciis res agi solet, vt qui monentem & ad officium reuocantem Dei legatum legitimè suscipere noluerint, suo magno malo non vanum fuisse sentiant, sicut scriptum est: Hebr. 2. Si enim qui per angelos dictus est sermo firmus factus est, & omnis præuaricatio & inobedientia accepit iustam mercedis retributionem, & cæt. Igitur quarta hæc visio tribus illis quæ præcesserunt propterea coniuncta non est, quòd illę ad certam quandam correctionem; hæc verò ad communem extremam stragem pertineat; quam propterea edere & explicare Vates voluit, quòd Amasiæ calumniis, & inuidiosis atque dolosis orationibus respondere illi necessariò ad suam legationem confirmandam debuit. Atque adeo hoc quartæ visionis oraculum, quo fidem, auctoritatemque suam contumacibus & impiissimis hominibus probatũ iri Vates prædixerat, non apud Israëlitas modò, sed apud Iudæos etiam notum peruulgatumque fuit; vt Isaiæ vati ad eandẽ prædicendam iecerit fundamentum. namque ab eo anno quo Amos vaticinatus est, Lib. de serie mundi. numerum illum confici cœptum esse in Hebræis annalibus legimus. De quo numero sic scriptum est: Isai. 7. Adhuc enim quinque & sexaginta anni, & desinet Ephraim esse populus. Eam annorum rationem à vaticiniis Amos, qui vidit duobus annis ante terræmotũ, ducendam esse, eius libri qui Seder-Gholam inscribitur auctores tradidêre, cùm dictũ huic vati sit: Et Israël captiuus ducetur de terra sua.

Audite hoc qui conteritis pauperem, & deficere facitis egenos, dicentes:

RVRSVS eam ad populum orationem quam Amasias interruperat, Amos continuat, & grauissimis sententiis exaggerat; causamq. ostendit quamobrem extrema in omnem populum, etiam in plebem sententia decreta sit: quòd scilicet omnes ad iniuriam faciendam omni studio atque opera sint intenti; neque solùm principes, & magistratus, sed priuati etiam homines sese iniuriarum allegauerint. Namque omnes eadẽ auaritia & cupiditate eousque flagrant, vt pietatem, æquitatem, fidemque omnem tum priuatè, tum publicè prodant & violent. neque minus ardenti & incenso studio fraudem atque fallaciam in communi vitæ consuetudine, & à popularibus, quàm à potentioribus iniuriam suscipi solêre: sed vnumquemq. rem suam per fas & nefas augendi cupidũ, in eos, qui aut opibus, aut dignitate sunt inferiores, iniquè grassari. Etenim ad hominũ inter se coniunctionẽ societatemq. seruandam duplex iustitiæ pars accommodatur; altera, qua ab omnibus passim, & ab vnoquoq. iniuriam propulsamus, salutemq. defendimus; Cic. lib. 2. offic. altera, qua fortunæ, & vniuscuiusq. res conseruantur. Vtraq. autem pars tum naturali iure, tum quibusdam legibus constitutis, quemadmodũ fieri rectè possit, explicatur. Ac de priori quidẽ parte tractãda, curanda & vindicanda, auctoritas & potestas summa regibus,

bus, principibus & magistratibus tradita est. posterioris verò exercendę, plebi etiam ipsi, & priuatis hominibus propria cura officiumq. demandatum est. Suam igitur vtrisque & magistratui & populo partem, sanctè, piè atq. sincerè coli consentaneum est, quá quocunque modo violasse maximum flagitium fuerit. Summum autem publicæ æquitatis ius, auaritiæ & priuatorum cuiusque commodorum causa, tum à magistratu, tum à populo violari sæpe solet, quæ res diuinis præceptis diligentissimè cauetur. Hæc enim dicit Dominus Deus: Sufficiat vobis principes Israel, iniquitatem & rapinas intermittite, & iudicium & iustitiam facite; separate confinia vestra à populo meo, ait Dominus Deus. Statera iusta, & ephi iustum, & batus iustus erit vobis. Siclus autem viginti obolos habet, &c. Quo in loco suum vtrique parti, & magistratibus & populo commendatur officium. Igitur noster Amos communem populo Israëlitico calamitatem fore prædicit; propterea quòd non minori studio, neq. leuiori flagitio sua populo fides & causa, quàm magistratibus sua prodita fuerit. Omnes enim à minimo vsque ad maximum cum summa pauperiorum iniuria & oppressione auaritiæ student: atque magistratus quidem & Reip. ministros iam in primis actionibus iniuriarum damnauerat Amos: nunc verò populum ipsum in idem crimen vocat; quem suæ causæ audiendæ interesse attendereq. vult, quando nõ priuato odio, aut occulta calumnia, sed æquissimo iure causam sibi aduersus illos agendã diuino iussu susceperit. [*Audite hæc qui conteritis pauperẽ.*] Attentionẽ populo parat, atq. eadẽ opera actionis suæ aduersus illos æquitatem probat. [*qui conteritis pauperem.*] Non secus atque imbecilli à victoribus hostes, à ditioribus pauperiores homines in malè gubernata Repub. tractãtur: namq. & fortunis omnibus per calumniam vel fraudem expoliati, aut libertatem interdum amittere, aut deserta patria migrare cogũtur. Nam qui cupiendi nullum finem faciunt; ijdem fallendi & lædendi modum nullũ habent.

Ezech. 45.
,,
,,

Quid quod vsque proximos
Reuellis agri terminos? & vltra
Limites clientum
Salis auarus? pellitur paternos
In sinu ferens Deos
Et vxor, & vir, sordidosq. natos.

Horat. lib. 2. Od. 18.

Sic ille hominum in pauperiorum fortunas accusabat insidias, quòd scilicet quidam nullum aliis locum superesse, sed totam omnino terram sibi non ad vsum, sed ad delicias, ad immoderatæ cupiditatis abusum cedere velint. Væ, inquit, qui coniungitis domum ad domum, & agrum agro copulatis: an vos soli habitabitis terram? hoc est quod hoc in loco dicit: [*Conteritis et deficere facitis:*] Namq. assidua deceptione tenues alioqui pauperiorum res ita atteruntur, vt tandem absumptæ dominum tantis miseriis cedere, migrareque cogant. [*Egenos terræ.*] Affectum habet oratio, miseriarumque rationem atque indignitatem amplificat, Hebraicè est, *afflictos terræ*: eosque significat, qui neminẽ suarum fortunarum propugnatorem habent; quos multis modis, multisque impugnatoribus infestari indignissimum sit. Terræ verò possessionem illis adscribit: namque ea communis incolarum omnium mater est, si qui dignitate & opibus careant, miserum ducunt: sed terræ etiam vsu carere, ea extrema miseria est. Quibus autem modis à ditioribus pauperiores opprimerentur, subiecta narratione exponit; in qua voluntatem & facultatem ad id non magis illis in suo prodendo officio, quàm magistratibus in suo defuisse arguit.

Dicentes: quando transibit mensis, & venundabimus merces, & Sabbathum, & aperiemus frumentum.

STVDIVM & voluntatem illorum erga pauperes auaritiæ causa opprimendos hac inductione Vates ostendit, quòd nihil illis magis in votis esset, quàm vt nulla alia vitæ victusque commoditas pauperibus esset, nisi quantum ab illis suppeditari potuisset; idque carissimo pretio: quoniam hoc modo exigua frumenti mensura pauperũ pecunias omnes, artificia, & operas facilè sibi ditiores cõparabant. Cùm enim pauperibus nihil frumenti ad viuendum esset, ab ijs quibus esset, emere necesse erat; idq. eo pretio quod illi statuissent. Ex ea re cõsequebatur vt quicquid supellectilis in pauperũ domibus esset, aut pignoris, aut pretij nomine ad ditiores transferretur. Deinde si quid artis & operæ superesset, id totũ pro frumẽto diuitibus locaretur: atq. eo modo locupletũ diuitiæ assidua accessione quotidie augebantur; pauperũ verò res magis indies detritæ, tandem assumebantur. Est autẽ diuitibus adeò iucunda quotidiani lucri accessio, etiã cum pauperũ detrimento

trimento, vt si qua intermissio fiat, id damno seu iacturæ potius sibi esse ducant, atque omni etiam fraude resarciendum putent; ad eamq. expediendam commoditatẽ tempus sibi dari cupiant, atq. interea quemadmodum id vel leue cõpendium maxima etiã fraude committetur, diligẽter studio & cura excogitent. Huius verò tam peruersi hominũ ob auaritiã studij exemplum, in Israëlitis exprimit Amos, qui vehementer cauebant, ne qua frumẽti copia pauperiori populo aliunde, quàm ex se esset, vt eũ facilius & cõmodius expilare expoliareque possent. quoniã verò messis tempore nonnihil frumenti pauperibus suppetebat; quod temerè iacentes spicas, aut quæ messoris manũ fugissent, aut finire opus cupientis, & festinantis oculos fefellissent, in alieno agro diuina lege & moribus sibi legere cuilibet liceret, qua vel eius mensis inopiæ succurretur; id tẽpus à ditioribus, fœneratoribus, vsurariis, & ijs qui frumentũ vẽdere solebãt inuisum, importunumq. & suæ cupiditati impedimentũ nimis etiã longum, quáuis breuissimũ esset, videbatur, adeo vt cũ mensis esset, annus illis præ cupiditate & tædio iudicaretur. cuius affectionis illa oratio erat: [*quando transibit mensis, & venundabimus merces*; Hebraicè sentẽtia clarissima est sic: *& frangemus fractionem.*] Quo tropo summã annonæ caritatẽ sacri libri significãt; eoq. vtuntur vbi magna frumenti, aut cuiusuis necessariæ ad victum rei laboratur inopia: quem sic aliàs Latinus verteret interpres. Omnesq. prouinciæ ve- Gene.41.
“ niebant in Ægyptum vt emerent escas, & malum inopiæ temperarent. cuius nos tropi
“ rationem elegantẽ alio in loco, si Deus annuerit, explicabimus. Ac præter eum quidem messis mensem, qui tam pauperibus expectatus & breuis, quàm longus atque inuisus diuitibus erat, aliud etiam tempus Deus esse voluit, quo ex agrorum fructibus pauperes sibi, domibusque suis possent prouidere: isque septimus quisque annus fuerat; in quo quidquid inarati incultique agri sponte sua protulissent, commune omnibus legentibus fiebat. Isq. annus vulgari & Syriaco vocabulo cessatio; in arcanis verò libris ex re ipsa Sabbathum, hoc est quies terræ nominatur; quod & fatigatis assiduo cultu agris laxamento, & pauperioribus etiam hominibus tanti rerum desiderij vel paruo leuamento foret. Eum annum non minus ingratum diuitibus fluxisse, quàm gratum pauperibus percurrisse ex ipso ditiorum studio, atq. oratione arguit Amos: [*& Sabbathũ & aperiemus frumentũ*: Chaldaicè sic: *& cessatio, & aperiemus horrea*:] namq. triticũ vendentium domus messis tẽpore, & septimo anno minus frequentabantur; atq. horrea clausa erant, quæ cumprimũ, vbi illa tempora præteriissent, aperiebantur; magnum lucrum & quæstũ domino factura: Iuuenalis.

Nam diues qui fieri vult,
Et cito vult fieri. sed quæ reuerentia legum?
Quis metus aut pudor est semper properantis auari?

In quæstu autem compendioq. versatis hominibus, si quid præter animi sententiã damni acciderit, id vt resarciatur proxima & breuissima via in fraude facienda est. ea verò tũ rebus quæ venduntur adulterandis; tum ponderibus & trutinis deprauandis; tum etiã pretio vehementer augendo munitur. hoc est quòd dicit:

Vt minuamus mensuram & augeamus siclum, & supponamus stateras dolosas.

SVMMVM auaritiæ studium, & multiplicem faciendæ fraudis excogitationẽ oratione inducta Vates explicat. his enim potissimum generibus cõmerciorum fides corrumpitur & proditur, qua dederis, minuenda; qua acceperis, augenda mensura. Ita nimirum non vno & simplici inopum damno ditiorum res vehementer crescunt, magna eius iustitiæ partis, quæ commutatiua à philosophis dicitur, proditione. Vox, *vt*, non causam, sed modum explicat, quonammodo illi cum multis aliorum imcommodis sua amplificent commoda. [*Augeamus siclum.*] Olim appensi potius quàm numerati argenti vsus erat: vnde & antiquissimo Hebræorum, Chaldeorum, & Cananæorum nummo nomen sicli factum est; quod Latinè redditum pondus significat. Aderat autem ijs qui vendebant aurificum statera, qua recipiendum probaretur argentum: quæ res cùm multis aliis ex locis, tum ex illo clarissimè obseruatur: Terra quam postulas, quadringen-
“ tos siclos argenti valet, &c. Quod cùm audisset Abraham, appendit pecuniam quam
“ Ephron postulauerat audientibus filiis Heth. Qua in re duplex esse potuit fraus, vt stateræ & lances inæquales essent, & pondus ipsum, quo probandum argentum fuit, auctius iusto foret. Neque verò semper argento signato vtebantur, cùm satis esset rudo & in-

Aristot. 5. Ethicorum, & Aspasius in illum locũ.

Budæus lib. de asse.

Genes. 23.

& incussum, si modò suo pondere redderetur: namque siclus ille signatus, quẽ Atticæ semunciæ æqualem, & Iosepho teste, & ipso etiam nummo Israëlitico (qui nobis diuino certè beneficio contigit) probauimus; cùm publicè atque legitimè cudi soleret, neque à priuatis hominibus augeri, neque auctior exigi poterat. Sed cùm minorum etiam argentearum monetarum vsus, isque varius esset (nam aliæ quadræ, rotundæ, aliæ nonnullæ excussæ, rudes quædam fuerunt) id genus omne emendis rebus expendebatur. Hodie etiam Barbari, maximè autem Afri argentum expensum à nostris mercatoribus pro captiuis redimendis exigunt: sed & in Italia & Gallia hic mos inualuit, vt tabernarij etiam argenteos & aureos nummos non nisi expensos recipiant; vbi nobis non leue negotium publicani aliquando faciebant, aureos coronatos quamplurimos suis stateris improbantes, adeò vt, quia aliud monetæ genus quod redderemus nõ suppetebat, certum quoddam singulis nummis damnũ pati cogeremur. Ad hunc igitur modum pauperes, dum minutiores monetas emendo frumento insumerent, aucto pondere, & deprauata statera defraudabantur. Atque de omni hoc sicli & mensurarum, quæ ad diuina scripta intelligenda faciunt, genere, multa à nobis quæ diligenter obseruata sunt, Deo nostro approbante aliquando differentur: nam pro commentariorum lege hæc nunc satis esse visa sunt. [*Supponamus stateras dolosas*. Hebraicè est: *Vt deprauemus bilances doli.*] Bilances doli vocat arte industriaque excogitatam trutinæ formam, quæ pro appendentis calliditate & vsu fraudem nunc facere, nunc celare possit: id qua ratione fieret, ex Chaldaicarum & Hebraicarum antiqua & recondita lectione accepimus, dum eam ponderum & mensurarum rationem diligenter exquireremus: veruntamen hoc in loco referre consilium non fuit. Antiquum autem fuisse lancis & libræ vsum, & non à Græcis, sed ab Assyrijs inuentum, huiusmodi obseruationibus sæpe docemur. Quantum verò scelus hæc ponderum & mensurarum corruptio sit, illa sententia apertè declarat: Pondus & pondus; mensura & mensura; vtrumque abominabile est apud Deum. His autẽ modis, non modò fortunis pauperum, sed libertati etiam parantur insidiæ: namq. illorũ primum supellex; deinde agri & domus, si quid eiusmodi superest; ac demum filiorum & totius familiæ, atque ipsæ etiam parentum operæ, in ditiorum vsum, idque vilissimo pretio, cedunt. hoc est quod dicit:

Ioseph. Prou. 20. »

Vt possideamus in argento egenos, & pauperes pro calceamentis.

MVLTOS non tam rerũ defectu, aut propria negligentia, aut diuina sententia; quam aliorum hominũ fraude atque auaritia ad summam egestatem inopiamq. redactos semper fuisse, vtinam non perinde nostris moribus compertum, atque antiquis historijs notum esset. Sed dicere vix possis quàm multi talia plorent, & quam minimo pretio carissimæ alijs res, prædiola, domunculæ, & dulcissima etiam pignora, virgunculæ filiæ, & suæ etiam ipsorum operæ ac sudores alijs hominibus constent. Etenim cùm ex aliorum inopia & indigentia omnem sibi voluptatem & commoditatem alij nasci posse arbitrentur; huic vni operam dant, vt miserrimos quosq. omnibus exhaustis rebus fame & egestate coactos, in suos vsus, imò in seruitia redigant: idque pro argento, nempe exiguo admodum; & quo ille nihil sibi consulere possit, nisi vt vitam ferino victu ad horam tantùm propaget, atque ea re perpetuam seruitutem seruire cogatur. Alterum autem membrum alterius rationem explicat: namque non multò argento pauperes sibi addicendos putant, sed penè gratis, aut binorum ad summum calceorum pretio singulos cõstituros. [*Et pauperem pro calceamentis.*] Hebraicè *egenus* in singulari, *calceamentis* in duali numero est. Huius autem comparandę rei causa nullum illi lapidem non mouent: neq. enim ad suam augendam aliorum exhauriendas res properantibus vendendi necessarij frumenti mensuram minuere, pretium adaugere, libram deprauare satis esse visum est; nisi etiam merces ipsę fuco fallaciaque affectæ corrumperentur.

Et quisquilias frumenti vendamus. Hebraicè est, *& deciduum frumenti frangemus.*

DECIDVVM frumenti id est, quod messis tempore dum triticũ expurgatur cribro

decidit: nempè puluere, lolio, nigella, & quisquilijs alijs confusæ sordes: quod cùm nullius alioqui hominibus vsus sit; isti tamen pauperibus egestate coactis tritico commixtum vendunt. ac propterea ait: *frangemus*: quod verbum nos superius explicuimus. Iam verò quot in vno vitij genere scelera admittantur, quotuplicibusque iniurijs alij ob aliorum auaritiam afficiantnr videre est: Namque illa prima culpa est, quo tibi commodè eueniat aliorum desiderare incommodum: deinde scelus est alterius rebus afflictis humanè ac piè succurrere nolle, sed in ea re maximum sibi quæstum statuere. Demum flagitium est, & merce, & pretio, & libra alium defraudare studere: tum verò illud omnium iniquissimum & immanissimum suas res viles natura ipsa, & leues, maximo pretio in alienos; alterius verò maxima commoda & pretiosissimas res, prædia, domos, supellectilem omnem, denique libertatem ipsam in proprios vsus vilissima æstimatione conuertere: tot adeo, tantaque ex vno cupiditatis fonte incommoda & flagitia fluunt, vt meritò id vitium malorum omnium radix esse dicatur. Hanc adeo multiplicem potentiorum & ditiorum aduersus minores & pauperiores iniuriam Deus semper vindicandam suscepit, grauissimeque solet vlcisci, sicut scriptum est: Tibi derelictus est
Psal.9. pauper, &c. Horum enim miserrimorum hominum, quibus nihil præter desiderium, & suspiria, mœstasque voces, ab alijs relinquitur; quamuis occultæ, tamen vehementes
Iacob. querelæ sunt, & earum querelarum clamor ad aures vsque Domini Dei Sabaoth pertingit, quos in suam fidem atque clientelam grauissimis olim verbis receperat. Si cla-
Exod.23. mauerit, inquit, ad me, exaudiam eum, quia misericors sum. Atque adeo huic fidei & promisso abundè se satisfacturum hoc in loco prædicit.

Iurauit Dominus in superbiam Iacob, si oblitus fuero omnia opera eorum.

HEBRAICE est [*per amplitudinem Iacob*:] atque locus ipse iuramenti rationem explicat: Etenim Iacob humilem & inopem, atque à patria domo profugum, fraternisque insidijs appetitum, quòd sese suæ fidei commisisset, ad eam dignitatem atque amplitudinem euehendum Deus susceperat, vt Israël dictus, fratrem opibus, diuitijs, & generis posteritate, atque omni splendore superaret; quod in gente ipsa à se præstitum, cùm fouere, atque vlterius prouehere vrgereque instituisset; tamen ab horum peruersorum hominum iniquitate & iniuria, quo minus in singulis etiam pauperibus perfici cōmodè posset, impediebatur: namq. isti multo quàm Esau inhumaniores, fratres suos quos misericordia, officio, ac potius pietate adiuuare debuissent & potuissent; tamen non solùm negligentia, sed iniuria etiam & fraude, circumuentioneque oppressos, ad inopiam, ad fugam, ad extremum miseriæ gradum redire cogunt. Eam verò rem non inultam fore Deus iurauit, sed seuerè in eos animaduertendam, qui per summum nefas suo illi de ornando atque amplificando Iacob consilio, tantis iniurijs & fraudibus obsistere conati sunt: eius autem perfidiæ, atq. impietatis memoriam nulla vnquam obliuione delendam, sed quoad in eo reprobationis statu fuerint, assiduis pœnis renouandam, vt nullo in loco securi, eandem semper calamitatem quam fratribus suis attulerint, experiantur. [*Si oblitus fuero vsque in finem, omnia opera eorum*.] Nam cùm ea publicæ iniuriæ vis sit, vt hominum res euertere, atque vrbes ipsas, immò totū orbem funditus perdere possit, quod & diluuij & Sodomorum tempora planè testantur, quem tātarum in fratres etiam ipsos, in miserrimos, in eos quos Deus ornatos, amplificatosque esse voluit, iniuriarum exitum expectari par est?

Nunquid super isto non commouebitur terra & lugebit omnis habitator eius: & ascendet quasi fluuius vniuersus, & eiicietur, & defluet quasi fluuius Ægypti.

EXCLAMATIONE facinus amplificatur, & meriti supplicij expositione magis etiā ostenditur.

Quis, inquit, *cælum terræ non misceat, ac mare cælo?* Quis homines tantis sceleribus alligatos, vrbibus, agrisque suis exterminari debere non iudicet? quis terram tantis flagitiis pollutam, inundatione aliqua maxima expiari non procuret? Atque hæc diuina exclamatio & amplificatio asseuerationem & sententiam in se certam continet. Ad So-

Ad Sodomorum autem & Gomorrhæorum, atque adeo ad antiqui diluuij exemplum omnis relata res est: Eiusmodi namque communi & publico supplicio publicæ iniuriæ diuinitus vindicari solent. Sed si maxima communis illa totius orbis inundatio ob diuinum ad Noë factum promissum repeti iterum non potest: Nequaquã, inquit, vltra maledicam terræ propter homines; nec percutiam vltra omnem animam viuentem, sicut feci: non ideo tamen nonnullas terræ partes, nonnullas gentes ob sua scelera pœnarum fluuio delere integrum Deo non est. nam qui se nec omnem terram amplius inundaturum, nec omnem animam viuentem perditurum recepit; nullam terrarum partem, nullamque gentem exceptam noluit: sed nunc hanc, nunc illam hominum nationem, cùm res, ratioque atq. diuini iudicij æquitas, id postulare videatur, vel funditus perdi, vel deleri, vel euerti, atque proprio loco pelli posse duobus maximis ac perpetuis exemplis testatus est: altero quidem Sodomorum, quorum loca, vrbes, agrique, cælitus igne tacta, & sulphureis imbribus euersa sunt, sicut scriptum est: Igitur Dominus pluit super Sodomam & Gomorrham sulphur & ignem à Domino de cælo; & subuertit ciuitates has, & omnem circà regionem; vniuersos habitatores vrbium, & cuncta virentia terræ. Id autem diuinæ iustitiæ & seueritatis exemplum Asphaltites lacus tetris ac perpetuis exhalationibus conseruat, quas summo mane quotidie remittit, sicut scriptum est: Surgens mane Abraham vbi steterat prius cum Domino, intuitus est Sodomã, & Gomorrham, & vniuersam terram regionis illius; viditque ascendentem fauillam de terra, quasi fumum fornacis. Eandem etiam priuatè in certas regiones exercendi iudicij facultatem, communis diluuij abiuratione sibi exceptam non esse, altero etiam illustri atque pepetuo testatur exemplo Nili amnium in nostrum mare permeantium maximi; qui Ægypti terram non pererrat tantùm, sed certo anni tempore, hoc est æstiuo sydere exuberans, vehementer inundat; atque non exiguum in modum tumẽs, vniuersam diluit; sarmenta, paleas, stipulam, & maiora etiam ligna, quicquid denique leuioris naturæ offenderit conuellens, ac verrens, in proximum deuoluit mare: arque ita superficiem terræ omnem à se expiatam immutat. Sic etiam fieri posse docet, vt si id ratio atque res postulauerit, certæ quædam regiones incolarum sceleribus pollutæ, diuini iudicij inundatione expientur. Neque enim id quo minus facere integrũ Deo sit, illo antiquo facto promisso fuerat exceptum; vt neque totius orbis à communi diluuio securitas, terræ partem celeberrimam Ægyptum annua inundatione defendit. Atque hic locus, hæc Amosi oratio eos qui audierint, in magnam potest traducere admirationem, quod Nili exundationem, de qua multa à philosophis & poëtis olim disputata sunt, ad certæ cuiusdam prouidentiæ rationes, atque adeò ad diuinæ seueritatis perpetuum argumentum relatam esse doceamur. quam rem nemo vnquam ex maximis philosophis excogitare potuit. atque vtinam vt alijs philosophorum & humani ingenij de natura rerũ cõmentationibus; sic etiam diuinorũ librorũ mysterijs explicandis animum intenderemus; in plura certè atque maiora rerum omnium arcana penetrare, & horũ veras causas cognoscere potuissemus. Equidem Deum vsque eò propitium mihi esse opto, vt sacros Mosis libros Christianis hominibus interpretari fas sit: in quibus, quemadmodum verissimè & suauissimè philosophari posset; quemadmodum non humilem Theologum agere contingeret; si non plenè doceri, certè iudicari à nobis posse, iam animus præsagit. Sed nunc propositum nobis vrgeamus institutum. Igitur Israëlitas ob communis iniuriæ, & totius iuris publicè priuateque violati scelus, communi vltioni destinatos à Deo esse ostendit Amos: eamque vltionem per maximum Assyriorum Imperatorẽ maximo cum exercitu in eos irrupturum esse parandam: à quo, velut Ægypti regio Nili exundatione, eluitur atq. expiatur, terra ipsa Israëlitica sceleratissimis habitatoribus expurgetur. Hoc est quod dicit: [*Et deijcietur, & defluet quasi fluuius AEgypti.*] Illud etiam ad huius orationis aperiendam sententiam commodissimè obseruabimus, aliam in sacris libris diluuij, aliam defluuij esse rationem. Diluuium Hebraicè MABVL ex euentu dictum est. Vox autem confusionem permixtionemque significat: propterea quòd terræ orbis illis aquis non tam ablutus, quàm conuolutus fuerit; atque ipsa soli superficies, hominibus, animalibusque extinctis, commixta & confusa penè immutatum orbẽ reddiderit: Neq. enim mortua animaliũ corpora in mare deuoluta, sed cũ omnem orbẽ aquæ inundassent, sine vllo penè defluxu iisdem locis quibus animalia peribant, aut cæno lutoque detenta, aut

Gen. 9. — Gen. 19. — Mela. li. 1. c. 9 — Vide Herod. Vitruuiũ, Aristotelem.

domorũ, vrbiũq. suarũ ruina opressa, aut speluncarũ, antrorũq. obturationibus cõclusa, putrescere & absumi potuerũt. atq. hoc modo rerũ omniũ confusio illo diluuio effecta Gen. 6. fuit, sicut scriptũest: Finis vniuersæ carnis venit corã me: repleta est terra iniquitate à facie eorũ, & ego disperdã eos cum terra: Et ecce ego adducã aquas diluuij super terrã, vt interficiã omnem carnẽ, in qua spiritus vitæ est subter cælũ, & vniuersa, quæ in terra sunt, Gen. 7. consumentur. Et de re ipsa cùm iam præstita esset, sic legimus: Et Noë filius erat sexcentorum annorum quando diluuium fuit aquæ super terram, & paulò inferius: Quindecim cubitis altior fuit aqua super montes, quos operuerant, consumptaq. est omnis caro. Igitur cùm Noë sacrificio placatus Deus, se omnem carnem non amplius eodem modo consumpturum esse recepit; & de communi orbis inundatione, & simili hominum & animalium omnium excidio, terræ atq. habitatorum confusione illo verbo canit; sed de defluuio omni & alluuie nõ canit. Alluuiẽ verò defluuiũq. vocamus, priuatã terræ cuiuspiã expiationẽ, cuius incolæ vel fame, vel peste, vel bello maximè, solũ vertere & migrare, patriãq. regionẽ expiationis causa inanẽ, vacuãq. cogantur relinquere: quemadmodum neq. in illa firma communis diluuij cautione Nili amnis ad Ægyptũ alluendã exundatio & defluxio comprehensa est: Neque enim Nili inundationes diluuij, sed irrigationis atque allutionis potius nominibus, verbisque dicuntur; quòd eius vis ea sit, vt terræ veterem superficiem eluat, rursusq. nouam ac penè alteram fructibus ferendis commodissimam reddat, annuatimque renouet. Vnde & fluuio ipsi, qui pluribus nominibus à Lege Pomponium. sua gente appellatur, Hebraicum nomen est IOR, quod lucem, pluuiam, descensumq. significat: quas omnes rationes ei fluuio aptissimè conuenire docere possemus, si id optata, atque toties nobis promissa breuitas pateretur: sed dabit Deus his quoque tempus. Denique hac vndarum, & exundationis similitudine Assyrium regem, & exercitum significari, præterquam quod res ipsa euentusque docuit, Chaldaica etiam Biblia confirmant, hoc modo: [*Et irruet in eam rex cum exercitu suo maximo sicut aquæ fluuij, & eluet eam omnem, expelletque habitatores eius vt fluuius Ægypti.*] Quàm verò miserrima illa vltionis tempora Israëlitis futura, quanto pauore expectanda essent, adiuncta descriptione declarat:

Et erit in die illa dicit Dominus Deus, occidet Sol in meridie, & tenebrescere faciam terram in die luminis.

GRAVISSIMORVM malorum sensu, magnorum laborum experimento, & futurorum periculorum cogitatione & metu, in maximas perturbationes & exanimationes incidere homines solent; adeo vt in media luce obstupescentes & cæci, non magis quàm si obscura caligine inuoluerentur, pauidi, incerti, trementes & consilij impotes reddantur. Vidimus persæpe quosdam, qui cùm ad supplicium producerentur, non magis obuios quosque agnoscerent, aut attenderent, quàm si totidem rudes atque confusos lapides conspicerent: vsqueadeo nullus animis metu, dolore, & malorum expectatione confusis, ac perturbatis, aut sensus, aut consilii, aut iudicij est vsus. Huiusmodi autem affectionem tenebrarum & caliginis imaginibus depingere sacri & prophani etiam auctores solent; non quòd lumen ipsum, sed quòd lucis atque luminis vsus perturbatos, Michæ. 3. atque examinatos homines dicatur deficere. Et obscurabitur super eos lux, ait Michæas; & tenebras publicam miseriam atque communem calamitatem Lyricus Poëta dixit. Hor. lib. 4. od. 4. [*Occidet sol in meridie;*] cùm in meridie occidere vere non possit, quòd in ipso cursus ac luminis sui supremo gradu tunc sit, tamen ad videntium sensum referenda ratio est, quod & alterius mẽbri subiectione exponitur: [*Et tenebrescere faciam terram in die luminis.*] Quod cùm dies ipse non obscurus, non nubilus, sed purus & serenus sit, atq. adeo in ipso luminis vigore, nempe in meridie, terra hominibus calamitate perturbatis, non magis opportuna ad ambulandũ, aut ad fugiendum; quàm si media noctis caligine premeretur, videnda esset: ita adeo tanta perturbatione detentis, nulla ad salutem euasionis spes, hostibus verò ipsis magna ad victoriam, atque ad rem gerendam facultas, commoditas & auctoritas erat futura. Tantam autem animorum perturbationem, tam subitam locorum occupationem, rerum omnium, atque libertatis oppressionem, cùm nullo consilio, nullis humanis viribus effugere liceat, luctu, lamẽtis & muliebri eiulatu excipi consequens, consentaneumque est.

Et con-

Et conuertam festiuitates vestras in luctum, & omnia cantica in planctum.

Hic humanæ voluptatis, hic publicæ lætitiæ, quæcunque honestis & pijs causis non percipitur est exitus, sicut scriptum est: Est via quæ videtur homini iusta, nouissima Prouerb.14. autem eius deducunt ad mortem. Risus dolore miscebitur, & extrema gaudij luctus occupat. Sic adeo impiam illam lætitiam & festos dies, ludos & cantica, quæ ab Israëlitis in vanorum deorum cultum celebrari maxima cum voluptate consueuerant, hoc quem prædicit miserrimo die in publicum mœrorem & luctum repente esse mutanda, eamque miseriam atque tristitiam omnibus fore communem; quam non solùm luctu, lachrymis & lamentis, sed sordido etiam atque horrido cultu vnusquisque subire cogatur. Hoc est quod subiungit:

Et inducam super omnẽ dorsum vestrum saccũ, & super omne caput caluitium, & ponam eam quasi luctum vnigeniti, & nouissima eius quasi diẽ amarum.

Captivitas simul & luctus maximus, terræque vastitas huiusmodi descriptionibus & tropis prædicuntur: namque saccus, & capitis caluitium, & maximo animi dolore affectorum, & captiuorũ habitus est. Solent enim victores captos à se in bello hostes, proprijs detractis vestibus vili sacco induere: tum impositis oneribus actos ex comatis caluos reddere. qua de re sic apud Ieremiam scriptum est: Vasa transmigrationis fac tibi Ier.46. habitatrix filia Ægypti. Vasa autem transmigrationis vestes viles, calceamenta & baculi dicuntur. De caluitio autem apud Ezechielem sic: Nabuchodonosor seruire fecit exer- Ezech.29. citum suum seruitutem magnam aduersus Tyrum: omne caput decaluatum, & omnis humerus depilatus est, &c. Præterea & qui lugẽt, si vehemens aliqua grauissimaq. luctus causa sit, capillum sibi ipsis euellũt; vel quòd capitis detracto honore miseriã suam magis profiteantur, vel quòd sibi facto dolore, mœrorem leuari putent. sic apud Esdram capillorum & barbæ laceratio vehementem animi dolorem indicat. Vtrumque & publicum, communemq. cunctis luctum, & captiuitatẽ omnibus simul hoc dicendi modo indicit; siquidẽ vel nolentes & inuiti saccum induere, & capillorũ euulsionem pati ab hostibus cogentur. vnde eam miseriam se auctore illis subeundã esse confirmat: *Inducam*, inquit, *saccum*, &c. Iam verò lætitia publica, & communis omnium vitæ iucunditas his præcipuè rebus ostenditur; vestium luxurie & splendore, capitis comptu, & cantuum, ludorum, festorumque dierum agitatione: quibus diebus vt quisque maximè potest sic vnguentis nitet, vesteque & purpura fulget elegantissimè; ita adeo omnis Israëlitarum regio his rebus intentissima, in repentinam & inopinatam, atque adeo grauissimã acerbissimamque luctus & mœroris frequentationem erat mutanda: vt cunctus populus lachrymis, lamentis & luctui vacans parentum vnigeniti raptu dolentium imaginem referat; quo luctu & planctu nihil potest acerbius esse. [*Et ponam eam* regionem Israëlitarum *quasi luctum vnigeniti.*] Grauissimus primogenitorum raptus parentibus esse solet; sed multo etiam grauior dolor, si quis vnicum sibi natum amiserit; multoque acerbiori luctu excipiendus. Totam autem regionem communi miseria, luctuque plenam, ac si vna familia esset, cui vnicus natus acerba morte ereptus desideraretur, lachrymis & lamentis vacaturam prædicit; multo etiam grauius quam Ægyptus olim, cùm raptos sibi omnium familiarum primogenitos doleret: qui dolor omnes superiores calamitates acceptaque damna, superauit; adeò vt pertinacissimè susceptam sibi contentionem Ægyptius remittere cogeretur, sicut scriptum est: Surrexitque Pharao nocte, & omnes serui Exod.12. eius, cunctaque Ægyptus; & ortus est clamor magnus in Ægypto; neque enim erat domus in qua non iaceret mortuus, &cæ. Hic adeò extremus Israëlitis dies; post illum verò diem grauissima & miserrima perpetuò tempora expectabantur, neque enim eum diem miseriarum aliquis finis statim sequuturus, sed perpetuus quidam seruitutis, exilij & acerbissimæ vitæ vsus (in quo nunc etiam sunt) erat excepturus. hoc est quod ait: [*Et nouissima eius quasi diem amarum.*] cui nulla vel nocturna quies, vel mitior futuræ lucis aurora; sed perpetuus malorum & miseriarum vsus atque sensus succedat; quem sensum ne deponere ita citò possint, longa quædam diuini verbi ignoratio ipsis meritò subeunda confirmabit. nam qui vaticinijs & diuinis consilijs tanto studio non solùm deesse, sed obsistere conati fuerint, digni profectò sunt

quibus huiusmodi ad salutem & ad suas restituendas res, atque ad libertatem via præoccupetur; & quantum bonum neglectum, repudiatúq. nefarie fuerit, longo & grauissimo desiderio probetur: & qui tantis artibus, consilijs, calliditate, cum diuino verbo, eiusq. interpretibus prophetis contendere conati sunt, & publicè obsistere non erubuerunt; sed non minus impudenter, quàm dolosè huiusmodi orationibus aduersabantur. (Sup.7.) Non prophetes contra Israël, & non stillabis super domum idoli; & illud audire, & periculo suo discere commeriti sunt.

Ecce dies veniunt dicit Dominus, & mittam famem in terra; non famē panis, neque sitim aquæ: sed audiendi verbum Domini & commouebuntur à mari vsque ad mare; & ab Aquilone vsque ad Orientem circuibunt quærentes verbum Domini, & non inuenient.

HVMANÆ animorum miseriæ illa vna potissimum, si non causa, tamē occasio est, si magna diuini verbi penuria, magnum desideriū in terra sit. Quam diu enim eius excellentis boni affluens copia, atque oportuna commoditas hominibus suppetit, tamdiu humanæ res stant, & prosperæ æquabilesque sunt, sicut scriptum est: (Psal.118.) Pax multa diligentibus legem tuam, & non est illis scandalum. Etenim hæc vnica hominibus sapientia est, quæ eorum publicis ac priuatis rebus, maximè autem ijs quæ ad animorum pertinent felicitatem, & consilij, & certarum rationum lumen porrigere atq. tendere potest, quā pedibus suis lucernam, & semitis lucem, diuinus Psaltes vocare solebat. Hoc autem lumine de medio sublato, aut diuino iudicio negato, vel hominum peruersitate repudiato, humanæ res in medijs tenebris positæ vt labefactentur, vel præcipitentur etiam necesse est, quamuis summo consilio stabilitæ, & opibus, vel industria vallatæ esse videantur: Omnia enim errore plena, & à vera sapientia alienissima sunt, quæcūq. sine diuini verbi lumine, maxima & ad felicitatem spectantia negotia suscipiuntur, sicut scriptum est: Maledicti qui declinant à mandatis tuis. Vnde illud est, quod quibus temporibus respublicæ maculatæ, ac penè exterminatæ fuisse narrantur, ijsdem magna diuini verbi penuria laboratum publicè fuisse tradatur. (1. Sam.3.) Puer, inquit, Samuel ministrabat Domino coram Heli, & sermo Domini erat pretiosus; in diebus illis non erat visio manifesta. Cùm autem homines tantum peruersitate, malitia, & veritatis odio deliquerunt, vt grauissimè mulctari sunt commeriti; tum hæc bonorum fundamenta diuini verbi & luminis copia, & vera sacrorum librorum explicatio, cognitioque subducuntur, vt mētis cæcitate affectis, amentissimis, atque omni honesto cōsilio deuijs, præceps progressus, & calamitosus exitus sit expectandus, sicut scriptū est: (Isai.28.) Et erit eis verbū Domini, manda remanda, māda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta; modicum ibi, modicum ibi; vt vadant, & cadant retrorsum, & conterantur, & illaqueentur, & capiantur. Hunc adeo locū Israëlitarum res tenere cœperunt, postquam illi sceleribus obligati, à diuini verbi, atq. à propheticarū exhortationum obseruantia abhorrentes, reprobati à Deo repudiatique sunt. Sed hoc illorum malum tum demum auctum, confirmatumque est, cùm diuinum Iesu Christi euangelium, optatissimumque patribus de publica salute nuntium, sibi ab ipso salutis auctore, atque ab illius fidelissimis Apostolis allatum repulerunt. Ex eo enim in hunc vsque diem excæcati publicè, obduratiq. omni diuini verbi commoditate caruerunt; atque in assiduam diuinorum librorum lectionem & interpretationem incumbentes, certa & oportuna maximorum atque vtilissimorum mysteriorum cognitione priuati sunt, sicut scriptum est: (2.Thessal.2.) Eo quod charitatem veritatis non receperunt vt salui fierent, misit illis Deus operationem erroris vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. Atque adeo hæc res huius perpetuæ, in qua detinentur, miseriæ Israëlitis causa est, quòd nimirum magna mentis cæcitate laborent, ne fulgeat illis illuminatio euangelij gloriæ Christi, vt ait Apostolus. (2.Cor.4.) Hæc adeo miserrima & grauissima tempora, in quæ iam diu Israëlitarum res hactenus etiam perdurantes inciderunt, à Vate nostro hoc in loco prædicta sunt, non statim vt ipse denuntiauit, sed post certos annos incœptura; hoc est, postquam in captiuitate Israëlitæ essent: Nam ante captiuitatem neque diuini verbi copia, neque monitoribus vatibus destituti sunt, sicut scriptum est: (2.Paralip.36) Mittebat autem Dominus patrum suorum ad illos per manum nuntiorum suorum, de nocte consurgens, & quotidie

tidie commonens; eo quod parceret populo, & habitaculo suo. At illi subsannabant nuntios Dei, & paruipendebant sermones eius, illudebantque prophetis; donec ascenderet furor Domini in populum eius, & esset nulla curatio. Igitur ea miseriarum miserrima, durissimaque dies à Vate prædicta, non statim, sed Israëlitarum rebus perditis & labefactatis, quò restitui non valerent, peruentura esse hoc dicendi tropo ostenditur: *Ecce dies veniunt.* Dies nunc plurali numero, sicut sæpe aliàs, annos significat, vt: Ecce dies venient dicit Dominus & confirmabo super domum Israël, & domũ Iuda testamentum nouum, &c. Lætati sumus pro diebus quibus nos humiliasti; annis quibus vidimus mala. [*Et mittam super terram famem.*] Intolerabile animantibus malum fames est; cuius depellendæ causa nihil non agi & perferri soleat: quibusdá enim non animus solùm, & natiua feritas deponitur; sed libertatis propriæ, atque vitæ etiam pericula adeuntur. In hominibus verò tanto grauior is sensus existit, quanto defectus & inopiæ cogitatio, quæ fame augetur, maior in his quàm in bruto est. Vnde & grauiora facinora ad depellendam famem ab hominibus, quàm animantibus aliis admittuntur: neque enim in alienum modò genus, sed in suum, in sua etiam viscera, in proprios natos sæuitũ aliquando fuisse, sacræ atq. prophanæ nobis historiæ tradiderũt. Tanto verò grauiorem famẽ perpessuros homines, tanto maiori damno ac molestia afficiendos esse consentaneũ est, quãto ea quæ ab his desiderabitur res, excellẽtioris naturæ ac præstantis magis fuerit virtutis. at verò diuinũ verbum verus animorum pastus, corporis cibos & alimenta tantùm superat; quantum salutaria, diuina, æterna corruptibilibus fluxis & caducis præexcellunt, sicut & ipsius verissimi bonorum omnium auctoris, atque sapientissimi æstimatoris iudicio edocti sumus. Operamini, inquit, non cibum qui perit, sed qui permanet in vitam æternam. Igitur ex diuini iudicij seuera & iustissima sententia, huius maximæ & vtilissimæ rei fame atque siti premendos homines, qui vitiosa offensione atque fastidio alienati aliquando fuissent, Vates noster obnuntiat: [*Non famen panis neque sitim aquæ, sed audiendi verbum Domini.*] Grauissimam esse famis affectionem docuimus, sed sitim multo impotentiorem, & toleratu difficiliorem esse, tum ipsius, vnde fit, causæ consideratio, tum experimentum arguit: Ipsa enim cùm frigido & humido reprimatur, ignea est; atque ob id efficacior, celeriorque censenda videtur. Vnde & animalia quæ huiusmodi affecta fuerint, vehementius etiam, importuniusque vrgentur, atque ad restinguendum procurrunt. Sicut cerua desiderat ad fontes aquarum, sitiuit anima mea ad te Deus, canebat Psaltes. Quæ verò fame premuntur non tam procurrere, quàm discurrere conspicimus: quoniam sitis nõ nisi certis quibusdam in locis, nẽpe in fontibus & fluuiis; famis verò leuandæ copiam pluribus in locis dari posse putant, sicut scriptum est: Conuertentur ad vesperam, & famem patientur vt canes; dispergentur ad manducandum, & circuibunt ciuitatem. Quòd si vtraque affectio simul premat, tum verò omnia tẽtari, tum loca omnia procurri, tũ discurri videas. Quamobrem quæ vehementissimè atque auxiè nimis desiderãtur & expetuntur, sitis & famis verbis dici aptissimè solent; vt: Beati qui esuriunt & sitiũt iustitiam. Hanc autẽ solicitudinem ex tantæ rei desiderio natam, cùm maximo negotio, frustra tamen habendam esse ostendit Propheta: obduratis nãmq. & excæcatis, quandiu diuinæ gratiæ inopia iustissimè pressi, extremum miseriæ gradum tenebũt, in multa & assidua veri inquisitione nulla inueniendi copia futura est. hoc est quod ait: [*Et commouebuntur à mari vsque ad mare, ab Aquilone ad Orientem circuibunt: quærentes verbũ Domini, & non inuenient.*] Diuiná & veram doctriná fastidientes, aut negligentes auersantesque hac iustissima pœna afficiuntur, vt magno postea atque assiduo labore quæsitam (quæ facilis antea, vltroque fuerat oblata) nullam tamen inuenire possent, sicut scriptum est: Habenti dabitur, & ei qui non habet, etiam id quod habere videtur, auferetur ab eo. Illa verò commotio, *à mari vsque ad mare, &c.* ingentem curam, & ardens studium, operosissimumque negotium significat; idque, variis modis, tum frequenti disputatione & controuersia ineunda, tum scribendis libris, tum publicis concionibus, tum etiam traditionibus & peregrinationibus susceptum; ex quo tamen maximo labore nulli veri percipiantur fructus: vt dici meritò de huiusmodi studiosis possit, semper addiscentes, & nunquá ad scientiá veritatis peruenientes. *A mari vsque ad mare.* In toto terrarum gentiumq. omnium orbe, hanc diuini verbi penuriam, atque hoc maximum desiderium futurum prædicit, quod tamen

Psal.

2. Reg. Ioseph. de bel. Iuda.

Gal. de natur. facul. lib. 3.

Psal. 41.

Psal. 58.

2. Timo. 3

nullibi satis expleri possit, obscuratis mentibus, ita vt pro vera & simplici doctrina turbulentissimæ interpretationum & humanarum cogitationũ aquæ bibantur. Atqui ex hoc fonte hæreses omnes, ac pugnantia inter se consilia, atque studia, & publica non solùm de religione, sed de cæteris etiam rebus dissidia fluunt; cùm non omnibus eadem de diuinis mysterijs & verbis consensio sit. Vt contrà, summa pax & concordia ex eodem [Rom.15.] de sacris rebus vero ac certo sensu iudicioque gignitur, sicut scriptum est: Deus autem patientiæ & solatij det vobis id ipsum sapere in alterutrum secundum Iesum Christum, vt vnanimes vno ore honorificetis Deum, & patrem Domini nostri Iesu Christi. At verò totius terrarum orbis quatuor constitutis terminis ipsam habitabilem terram maritimis & mediterraneis partibus definiuit: namq. Oriente, & Septentrione, & duobus Oceani partibus, Meridiana & Occidua, omnis terra continetur. Cùm autem toto terrarum orbe tanta diuini verbi penuria laborandum esset, præcipuè verò Israëlitarum & Iudæorum gens, in eo se inquirendi veri labore fractura erat: quæ quamobrem id pateretur, suis impietatibus & superstitionibus maximè fuerat commerita: cuius gentis non solùm seniores & maturioris ætatis homines, sed iuuenes etiam ipsi & puellæ, quibus maior voluptatis & formæ, quam scientiæ & sapientiæ cura esse consueuit, ex longo ac diuturno diuini verbi desiderio, ex assiduo & irrito studio animi atque virium defectione afficientur. hoc est quod dicit:

In die illa deficient virgines pulchræ, & adolescentes in siti.

DIEM illam, hoc est totum id tempus indicat; cũ in magna doctrinarum & opinionum atque sententiarum varietate nihil aut parum admodum certi, definitique sit, in quo sine vlla dubitatione atque hæsitatione conquiescere animus discentis, & ijs quæ ex veri cognitione capiuntur voluptatibus maximis perfundi possit. de quibus scriptũ est: [Psal.118.] Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo. Id autem interea bibatur, quòd aut erroris amaritudine mixtum, aut sordidis, vanis, & futilibus commentitijsque sententijs, & inutilibus quæstionibus turbatum, confusumque sit, & quòd lassos atque defatigatos quærẽdo homines affligat & perdat magis, quàm erigat & recreet Hic adeò exitus eorum est, qui diuinam & simplicem veritatẽ auersati, vanitate, aut adulatione, aut superstitione, aut alia falsa ratione commutauêre, sicut scriptum est: Cui dixit, hæc [Isai.28.] est requies mea, reficite lassum, & hoc est meum refrigerium, & noluerunt audire. Et erit eis verbum Domini, manda remanda, &c. Et quoniam hæc denuntiationis pars ad Israëlitas & Iudæos pertinebat, quorum animi magis prauitatis erroribus capti erant, propterea quòd contaminata superstitione essent imbuti, explicandi atq. notandi causa illud est subiunctum:

Qui iurant in delicto Samariæ, & dicunt: viuit Deus tuus Dan, & viuit via Bersabeæ.

SVPERSTITIONIS & vanorum Deorum studium iurandi rationibus & verbis significat Vates: namque religionis obseruantiam atque sanctitatem seria iusiurãdi ratio propria quadam & certa cognatione attingit. Neque enim quis id quod vile ac negligendum, sed quæ sancta, carissima, & rebus omnibus sibi præponenda iudicantur, iureiurando appellat; cùm purè legitimeque iurare cogitauit. [Heb.6.] Homines, inquit Paulus, per maiorem sui iurant; & omnis controuersiæ eorum finis ad confirmationem est iuramentum, &c. Igitur quæ apud Bethel & Dan templa ab Israëlitis dedicata fuerant, cum [Hoseas.] suis aureis simulachris adeo sancta, adeo diuina Iudæis etiam credebantur, vt iurisiurandi quoque religione ac metu colerentur: neque ipsa modò templa, sed omnis quæ eò duceret via, sancta atque augusta existimaretur. Maximam autem eius loci maiestatem putari necesse est, ad quem ductæ directæque viç vel initium ipsum non sine magna reuerentia, & votorum iurandique obseruantia appellatur. Cum verò aliæ alijs gentibus pro varia linguæ & religionũ ratione iurandi formulæ, certaq. singulis verba sint, illa Hebræis maximè solennis & stata erat, quç viuẽdi verbo pronũtiabatur, vt: [1.Sam.14. 1.Sam.17.] Viuit Dominus, & viuit anima tua ô rex. Viuit Dominus Deus Israël. Vt aũt locus hic explicari nobis apertius & planius possit, quidnã Samariæ delictũ dicatur, prius est breuiter aperiendũ. atque [Hoseæ 4.] de verbis ipsis delinquere & delictũ, iã sæpe aliàs diximus: Hebraicè ASSAM, scelus significare, quod aliorũ exemplo, opera, aut consilio, aut dolo ab alijs imitãdo suscipiatur.

Igitur

Igitur quo tempore ab Israëlitis regibus, qui Samariam incoluêre, auertẽdi à Ierosolymis populi causâ, templa atque aræ apud Bethel consecratæ sunt, diuino nomine vsurpando, pronuntiando atque appellando confirmata est res. namque & vituli similachrum in illa æde collocatum his verbis consecratum est: Hi sunt dij tui Israël qui eduxerunt 1.Reg.12. te de terra Ægypti: cuius etiam exempli alterum in Dan est consecratum. sed quoniam augustissima ineffabilis illius diuini nominis, & sanctissima apud Israëlitas mentio erat; quòd is Deus esset, a quo è seruitute illa fuissent redempti, & eius vituli rationem, nomen, & numen nec re, nec loci maiestate; & sanctitate ab illo ADONAI aliena esse doceri curatum est; & quod idem ille locus Israëli generis auctori, ob accepta ibidem diuinitus beneficia & responsa sacer fuisset, maiori religione atque augustiore sanctitate, quàm Ierosolymæ, dignus esse prædicabatur. Ioan. Quæ verò iurisiurandi religione firmanda erant; iisdem quibus anteà verbis comprehensa sunt. *Viuit Dominus. &c.* Ita sane effectum est, vt nominibus & verbis retentis & conseruatis, res ipsa omnino immutata, versuta, & fallaci nocendi ratione religionem totam pollueret, atque animos non Israëlitarum modò, sed & Iudæorum etiam à vero cultu ad impietatem superstitionemque traduceret. hoc tam callidè ab Israëlitarum regibus excogitatum consilium Hebraicè ASSAM; Latine in sacris libris delinquere & delictum dicitur: quam nos, quòd aliud proprius non succurrerit verbum, sceleris contagionẽ pro loci ratione dicemus. Eam verò rẽ longius apud Hosseam sumus persequuti, cùm illius loci sententiam exponeremus: Hosseæ 4. Si fornicaris tu Israël, non delinquat saltem Iuda; & nolite ingredi in Galgala, & ne ascenderitis in Bethauen; & ne iuraueritis, viuit Dominus. Huic autem iurandi formulæ paulatim alia atque alia (vt ferè in quocunque hominum errore fit) adiuncta est, quò diuina veri Dei maiestate, sacrosanctoque numine, cum aliis etiam rebus contra ius atque fas communicata, religionis rationes omnes peruerterentur. Ita non solùm viuit Dominus iurabatur; quam antiquam iurisiurandi formam ab Israëlitis retentam *Samariæ delictum* Vates noster nominat: sed etiam dicebatur, [*Viuit Deus tuus Dan*:] vt loci etiam sanctitas huiusmodi Apostrophe indicaretur, & vitulo numen esse ostenderetur: quem non Deum Israël illum antiquum, sed nouum, atque recenter apud Dan consecratum prædicarent, quem locum, Deus ille terris magis omnibus vnum; vt Iupiter Olympum; Iuno Samium; Venus Cyprum; Dagon Accaronem; Belus Babylonem, gratum sibi esse ostenderet, in tutelamque delegisset. Neque verò minus sacrum, santumque illis iam iusirandum erat; qui viam publicam & stratam, quæ Dan ab omni Israëlis regione petentibus certissima & peruulgata fuerat, iurando appellarent. Erant autem, Dan in altero Israëliticæ regionis fine ad Septentrionem: Bersabeæ verò in altero ad Austrum sita. atque vterque locus, quòd totam terram clauderet, illustri & frequenti mentione vsurpabatur. Et conueniunt, inquit, omnis Israël à Dan vsque ad Bersabeæ. Sed quæ hoc nomine celebris olim fuerat via, ab altero ad alterum locum pertingens, postquam statis solennibusque superstitionis ceremonijs Dan consecrata, vel potius polluta est, via illa magna vouentium, supplicantium, locumque visentium assiduitate celebris euaserat, nomenque repererat illustrissimum; vt apud nos via Gallicana dicta est, quæ ex Gallijs Compostellam apud Callaicos ducit; quæ apostoli Iacobi sepulchrum, & monumenta visendi causa non à Gallis modò, & Germanis, & Italis, sed à nostris etiam, magna hominum celebritate frequentatur: quamuis his miserrimis temporibus, in quibus veræ pietatis & religionis cultura nimium refriguit, via Gallicana luget; eò quòd non sit qui veniat ad solennitatem: sicut & huius etiam Vatis tempestate viæ Sion lugebant quod distractis in Dan & Bethel cultoribus minori multò quàm olim frequentia Hierosolymitana anniuersaria sacrâ colerentur. Hanc itaque vanissimæ superstitionis studiosissimam gentem diuini verbi penuria diu afficiendam, mulctandamque iustissimo Dei iudicio esse propheta ait: in qua ignoratione quandiu essent, neque miseriam expuere grauissimam neq. vllum perditis rebus modum aut remedium inuenire suo consilio, & sua industria poterant. Atque ob eam rem subiungit:

Et cadent, & non resurgent vltra.

Isai.28.
CADENT inquit; vt etiã Isaias dixit: vt vadant & cadant retrorsum, & conterãtur, &

Prouerb.29. illaqueentur & capiantur, sicut scriptum est: Cùm prophetia defecerit, dissipabitur populus, & custodiens legẽ beatus est. Neq. verò integrum illis fore ait, ita iam protritas res suas restituere, quas tunc retinere & etiam corrigere ante extremam ruinam non nimis difficilè esset, diuino dicto audientibus videlicet & pœnitentibus. nunc verò has ærũnas perpessuros esse, quamdiu in summa rerũ diuinarũ ignoratione versabũtur: tamdiu autem versaturos ait, quoad certa quadam gratia & misericordia Deus instaurator. & redemptor salutaris reuocatos sanandos recipiat atque ob eam rem non ait: non restituentur, sed, [*non resurgent vltra,*] sua virtute, studio & industria. Etenim Israëlis perditio à seipso profecta est; salus autem à diuina misericordia est expectanda, sicut scriptũ Esai.59. est: Veniet ex Sion qui eripiat & auertat impietatem à Iacob; & hoc illis à me testamentum, cùm abstulero peccata eorum.

CAPVT IX.

VIDI *Dominum stantem super altare.*

ISRAELITARVM, quicunque in decem tribuum censum venerant, causa perorata atque iudicio iam pronuntiato; nunc in Iudæorum & Hierosolymitanorum gentem, quã interim dũ alios accusaret, impietatis etiam insimulando appellauerat, sententiã subijcit quorum euersionem, ita vt inferenda erat, à se præuisam denuntiat. Namq. magna illius iacturæ quàm superius explicuimus, hoc est diuini verbi penuriæ communione eos eos etiam Israëlitis coniungendos; vtpote eisdem sceleribus, & impietate obnoxios. Id verò prophetico spectro sibi visum esse dicit, quòd Deum super altare aureum in templo stantem viderit, atque iudicis & maximi principis munere & auctoritate vsum, iubere exterminatorem angelum, & ministrum quempiam (qui ei rei præsto sunt) signo dato atq. opere inchoato, regionis, vrbis, & gentis inuadendæ atq. euertendæ potestatẽ hostibus permittere. Huiusmodi verò aliquid parari & adornari tũ nomine appellando, tum ipso etiam habitu, situ, atq. loco notãdo significat namq. Domini appellatione auctoritatem, ius summamq. agendi atque imperandi potestatem declarat; quòd is omnium rerum potestatem & ius habeat, sicut scriptum est: Quia dominus Deus vester, ipse Deut.10. est Deus deorum, & Dominus dominantium, Deus magnus, potens & terribilis; qui personam non accipit, nec munera. Idem etiam alio in loco totius terræ Dominus appellatur. Hanc autem auctoritatem situ atque habitu ipso conseruatam se vidisse, simul & consilij atque incœpti rationem intellexisse Vates ait: [*stantem super altare.*] Primũ habitus ipse corporis instantem operi attenteque studentem arguit. Attentius & grauius multo ea & iuberi, & agi, & ab alijs excipi solent, quæ à grauissimis personis stãtibus agenda aut imperanda curantur. sic Deus Hieremiam vatem negotium munusque susce- Hiere.1. ptum exequi iubebat: Tu ergo accinge lumbos tuos, & erectus loquere ad eos omnia quę Iuuen.Sat.11 ego præcipio tibi. Sic etiam Satyricus: *Vox Domini fremit instantis, virgamque tenentis;* Super altare verò stantem vidit: quòd superiore loco, atque eodem sacrosancto augustissimoque constitutum operi faciendo non tam adesse, quàm præesse intelligeret. Namq. is gradus & locus principibus summis, & regibus præcipuè aptus est, ad quem Psaltes filium suum Salomonem, vel potius Christum regem maximum futurum hortabatur: Ascende, prosperè procede, & regna. vnde & Isaias eam sibi diuinæ maiestatis sedẽ visam Psal.44. Isa.6. esse dicit: Vidi Dominum sedẽtem super solium excelsum & eleuatum. sed breuitatem per omnia professi, aliis huius mysterij partibus non solùm pro rei maiestate, sed pro nostro etiam captu satisfacere modò non possumus; aliàs fortasse de his & plenius & melius, Deo nobis propitio, disserturi. Hæc igitur auctoritas & maiestas hoc rei agendæ studium sibi visum esse: quid autem negotij & rei institueretur, quoniam imagine ipsa perspici non poterat, diuina est oratione declaratum.

Et dixit: percute cardinem, & commoueantur superliminaria.

QVÆ certissimè conficienda negotia & constanti voluntate suscepta sunt, certa quadam actione, gestu & motu, quæ confectam penè rem declarare, & promittere possint, ab auctore ipso repræsentari solent. Atque huiusmodi actio magnam gerendis rebus non modò auctoritatem, sed fidem & certitudinem conciliare potest. cuiusmodi multa exempla & sacros & prophanos antiquorum libros legentibus occurrunt. Vt, quòd Iosue, Iosu.8.

vt,

vt expugnaretur Hiericho, sublatam manu hastam vrbem versus tendere iussus sit: Iosu.8. Idemque deuictorum & captorum à se regum ceruicibus pedem imponere milites Iosu.10. suos iusserit: qua re veluti diuino quodam præsagio cæteros omnes hostium reges pari victoriæ felicitate superandos fore confirmabat. De quo genere multa à nobis in Hosseæ Hosseæ 1. Vatis expositionibus dicta; plura etiam proprio & iusto volumine (annuat tantùm cælestis spiritus) dicenda sunt. Hanc modò rationem sequutus Deus, totius publicæ Israëliticæ & Iudaicæ rei præcipitandæ vastationem Vati nostro significauit. namque stans, atque operi instans, visus est ministrum quempiam suum vastatorem angelum iubere, vt ianuæ templi superliminare vehementi concuteret ictu, quo permotæ antes etiam ipsæ quatefierent. Verùm vt res ipsa planius intelligi possit, verborum rationem tum ex Hæbraica lingua, tum ex architecturæ arte petere oportuerit; quòd hæc latina versio difficiliorem paulo sententiam reddat: Locus hic sic Hæbraice est: [*Percute florarium, & commoueantur antæ.*] Ex architecturæ artis disciplina tria præcipua portarum lapidea membra esse didicimus: duo à pauimento dextra, leuaque, ad perpendiculum erecta, singulis tantùm lapidibus constantia; & quod iis superincumbit: tertium, quibus tribus ianuæ cauitas & apertura definitur. Hæc & alia ædificiorum membra, aliis atque aliis nominibus in aliis linguis dicta, obscuriorem artis tractationem iis, qui peritissimi non fuerint, efficiunt, & interpretationem etiam difficilem reddunt: vt nos (cùm de his artibus fusius, Deo volente, agemus) explicaturi aliquando sumus: nunc quibus nominibus hæc ab artificibus dicantur, breuiter exponentes interpretationi explicandæ satisfaceremus. Duos illos lapides ad perpendiculum constitutos, qui tertium transuersum sustinent, Græci *Parastadas*; Latini verò Antas vocarunt: Itali nunc *Gambas*; Hispani *Iambas*; Germani verò *Thüjleistain* dicunt: Hebræi autem *Zzaphim* nominant. Tertium porrò illum superincumbentem (si ianua quadrangulæ figuræ sit) nostri & Itali, *Lintel*; Germani *Thürschwell*: Græci *Hyperthyron*; Latini limen (quod Neoterici superliminare) Hebræi verò *Mascuph* superius interdum, nonnunquam etiam, vt in hoc loco *Capthor*, hoc est, pomarium dicunt. Quòd vt superema & prominentissima eius lapidis pars, quam artifices cornicem dicere solent, vt in Dorico ædificio, ouis quibusdam insculpta erat; atque ob eam rem ouolum dicebatur: sic apud Hæbreos florum & pomorum sculpturis erat distincta; vnde ex accidenti ornamento nomen accepit. Igitur si limen ipsum superius graui aliquo & impetuoso ictu tangatur, antas vehementer commoueri & concuti necesse est: quòd liminis vtroque capite, velut brachijs quibusdam antæ immotæ contineantur; atque ex ipsa architecturæ & ædificiorum naturæ cognitione obseruabimus fieri non posse, vt limen diruatur, quin antæ priores corruant. Atque ex hac huius rei imagine Iudæorum & Israëlitarum ruinam Vati præmonstratam esse cognoscimus. Namque vterque populus concordia & veræ religionis communione, olim vt ianuæ lapides sibi mutuo officio connexi continebantur: sed postquam discordia primum, deinde impietate, ac postremò scelerum & flagitiorum omnium illuuie, vitium facere cœperunt; tumdemum grauissimo & iustissimo ex diuina seueritate motu labefactati conciderunt: ita tamen vt Israëlitæ, qui & numero & dignitate Iudæis inferiores, & motu ciuili discordiæque studio priores fuerant, priores etiam corruerent: deinde verò Iudæi sequerentur, quòd in illa prima clade, quæ per Assyrios reges allata vtrisque fuit, & in hac quam communiter alter atque alter populus perfert, sic vt scriptum est, euenisse, historijs legendis accepimus. Quemadmodum autem totius templi & diuinæ domus, Israëliticus & Iudaicus populus ianua esset, nunc explicare non vacat: sed diruendam esse portam templi satis fuerit intelligere. Eam autem rem sublimibus, & visioni idoneis, atque solennibus verbis Deus ipse declarat: namque hoc dicendi genus huius vaticiniorum partis est proprium; Num.24. cuius generis illud inter alia illustre exemplum est: Dixit auditor sermonum Dei, qui visionem omnipotentis intuitus est, qui cadit, & sic aperiuntur oculi eius. Quàm pulchra tabernacula tua Iacob, & tentoria tua Israël: vt vallis nemorosa, &c. Huius orationis instar, & illud quod in hoc loco subiungitur, obtinet.

Auaritia

Auaritia enim in capite omnium; & nouissimum eorum in capite omnium; & nouißmum eorum in gladio interficiam.

HEBRAICE sic est. [*concisio eorum in capite omnium eorum.* Concisionis nomine Hebraicus sermo multa significat, quæ ad eandem omnia rationem referuntur. Imprimis autem id quod Græcis schisma, latinis dissidium dicitur. Et id etiam quod auaritia atque nimia quædam propriorum cōmodorum cupiditas est. Latinus interpres noster rem ipsam de qua sermo esset, expositoribus cogitandam explicandamque relinquens, alteram tantùm ex Latinis vocibus arripuit: cùm vtramque simul significationem vnico verbo reddere Latinè non posset. Nos ergo explicationis causa concisionem vertimus, eaque voce Israëlitas significari interpretamur, qui communis illius dissidij, cuius causa omnis religionis & publicæ rei societas labefactata est, auctores primi fuerunt. Appellantur autem primitiuo nomine concisio, siue schisma, quòd hæc figura familiaris sacris auctoribus sæpe, & nonnunquam etiam prophanis sit, vt à Paulo Iudæorum natio circuncisio, Gentium verò genus omne præputium, à Terentio scelus, & carcer quidam dicitur. à nostris Hispanis illa hominum factio quæ superioribus annis Carolo Quinto regnum ineunte, nouas res molita est, vulgato nomine communitas appellatur. Igitur concisione eorum in capite omnium Israëlitas primos omnium demoliendos, euertendosque esse significat; ita vt qui duces malorum fuerint, priores etiam supplicium subeant. *in capite omnium eorum.* Duplicem sententiam hic tropus, præsenti etiam rei accommodatam indicat; & primos omnium Israëlitas esse abducendos, vt caput pro principio sumatur, vt: In capite libri scriptum est de me. Et omnes etiam tam Israëlitas quàm Iudæos illius dissidij & communis discordiæ, atq. priuatarum, publicarumque inimicitiarum pœnas daturas sceleri ipso non dissimiles, vt ab hoste capti & abducti, imò diducti & disiecti, alij aliò migrare, & à propriis familijs & necessarijs suis disiungi & separari cogantur. Id etiam significat schisma eorum in capite eorum. vt de homicida in lege scriptum est: Sanguis eius in capite illius: hoc est, quale fecerit, tale expectet. [*& nouißimum eorum in gladio interficiam.* Hebraicè, *& postremitatem eorum.* Iudæos significat & Israëlitas: nam qui capti ex his non fuerunt ferè omnes hostili gladio periêre, ita vt nulli diuinam vltionem effugere potuerint: quicunque enim libertatis studio fuga sibi consulere instituerant, impediti comprehensique vitam & libertatem morte mutarunt; vt nemo communium pœnarum expers esset, qui impietatis & scelerum socius fuisset. hoc est quod subiungit:

Non erit fuga eis: fugient & non saluabitur qui fugerit ex eis.

NEMINEM fore ait, qui aut viribus, aut cursu, aut latebris periculum euadere possit, aut vitare quo minus aut hosti captus cedat, aut victus succumbat, aut occisus, vulneratúsue vitam atque salutem tradat; quippe cū hæc omnia non humano, sed diuino iudicio agenda essent; quòd effugere, aut latere nullus homo omnino possit, sicut scri-
Psal. 132. ptum est: Quò ibo à spiritu tuo, & quò à facie tua fugiam? Si ascendero in cælum, tu
» illic es: si descendero in infernum, ades. Si sumpsero pennas meas diluculo, & habita-
» uero in extremis maris; etenim illuc manus tua deducet me, & tenebit me mirabiliter
» dextra tua. Omnia autem euasionum, aut latibulorum & perfugiorum genera, quæ à victis timidisque peti solent, complexus, precludenda sibi atque obstruenda, vana denique fore prædicit: nam vel antra & speluncæ, quanta inueniri possint altitudine sub-
Psal. 102. euntur; vel montes editissimi & auij prærupti & densissimi ascenduntur, de quibus scriptum est: Montes excelsi refugium ceruis. Erant autem huiusmodi montes in Israël, & in circuitu Hierusalem, vt Psaltes cecinit: aut in munita opere & natura loca cōfugitur; qualis Carmelus mons turres habuit, aut traiecto mari insulæ, atque transmarinæ regiones petuntur quò hostis difficultate, & maris, & viarum odio affectus persequi negligat. Hæc omnia autem periculorum perfugia atque latibula multo labore, multo metu & sumptu etiam, atque suarum rerum iactura empta, nihil illis tandem profutura esse prædicit: nam si infinita penè altitudine speluncas subierint:

Et si

Et si descenderint vsque ad infernum; inde manus mea educet eos. Et si ædi-tissimos & densissimè vestitos montes occupauerint, *& ascenderint vsque in cælum, inde detraham eos.*

Neque verò vllis quantumuis difficillimis locis, operibus, molibus, ac munitionibus tuti diuisi ac muniti; contra diuinum consilium & virtutem esse poterunt.

Quanquam enim absconditi fuerint in vertice Carmeli, inde scrutans auferam eos.

Quibus neq. etiam insulas, quæ vndiq. exitus marinos habent, petentibus & obtinentibus in tuto esse licebit; eorum ipsorum ad quos perfugerint, incolarum insidiis & manu perituris; atque in ijsdem ipsis locis creata sibi pericula experturis.

Si celauerint se ab oculis meis in profundo maris, mandabo serpenti; & mordebit eos.

NVLLA enim mundi tam remota, retrusa atq. abdita in tenebris est pars, quò diuini consilij atque imperij vis non penetret. nulla, quæ diuini iudicij & voluntatis publicis ac priuatis ex omni naturæ genere ministris vacet. Id adeo verissimum certissimumque esse Ionas ingentis illius ceti ventre cõclusus probauit & docuit. Idcirco nemo putet se Dei oculos alicubi agendo, aut manus latendo, aut diligentiá effugiendo fallere posse; quandoquidem terra marique conquisitus, tardiores fortasse, grauiores tamen sceleris, impietatis & temeritatis pœnas tandem ferens, illustriori prouidentiæ exemplo futurus est. Igitur nullam victis & timidis in fuga, aut latebra salutis spem fore prædicit; sed neque in humana prudentia, aut consilio aliquam libertatis aut restituendæ rei meliorem rationem experiundam esse ait: Etenim nullam rem ex consilij aut animi sententia successuram confirmat. namque illud maximè apud homines receptũ esse solet & peruulgatum, rebus afflictis, quod minus est miserum, eligendum esse. vnde consultissimum esse quidam existimarunt in grauissimis tempestatibus tẽpori cedere, & vitam conseruare libertate amissa & perdita; etenim viuentibus aliqua de restitutione spes est, mortuis verò nulla. Fuere quidem aliquando quibus hæc tentata ratio successerit: nam aut temporum rerumq. vicissitudine, quæ omnia variare ac mutare putatur; aut gratia apud dominos inita; aut pretio, & redemptione; aut fuga, dolo, arte, alióue modo pristina libertas & dignitas fuerit restituta. qua de re illustres sententię ac prouerbia in omni lingua decantata & obseruata sunt, vt illud in Hispano sermone celeberrimum: *años y vida componen villa.* Sed nullum huiusmodi consilium illis profuturũ esse Deus prædicit, quos ipse certis scelerum suorum pœnis destinauerit: namq. his ademptam semel libertatem nunquam fore restituẽdam; sed vitę in durissima seruitute productæ calamitosum etiam & ignobilissimum exitum futurum, quoad tandem ei genti Deus vltro misertus, veram animorum libertatem & dignitatem afferat; interim tamẽ miserè inter hostes, atque inuisas sibi infestasque nationes perituris. Hoc est quod ait:

Et si abierint in captiuitatem coram hostibus suis, ibi mandabo gladio, & occidet eos.

MODVS ipse dicendi deliberatum consilium & electionem cum meliorum rerum spe indicat. Gladiũ aut afflictioné, vitæq. durissimę & calamitosissimę genus omne interpretamur, quo consumpti in eadẽ seruitute, præter spem atq. animi sententiam diem claudant; ita vt assiduo miseriarum sensu & vsu exerciti, diuinæ prouidentiæ, quæ in sceleribus vindicandis spectari etiam solet, perpetuo argumento exemploq. sint.

Et ponam oculos meos super eos in malum, & non in bonum.

OCVLI Dei rerum omnium cognitionem, prospicientiamq. significant; quam prouidentiam Latini vocant. Hæc in humanis rebus duplici potissimum modo spectatur, piorum hominum felicitate, ac prosperitate, & secundis rebus, & pręcipuè improborum vlciscendis sceleribus, sicut scriptũ est: Oculi Domini super iustos, & aures eius in preces eorum. Igitur perpetuo miseriarum, ærumnarum & calamitatum timore illorum res fluentes, diuinam prouidentiam, vt in maleficiis puniendis spectatur, probatum iri

confirmat. [*In malum & non in bonum* ait.] In hunc adeo locum, quemadmodum à Vate nostro prædictum fuit, Israëlitarum & Iudæorum res peruenisse; quem etiam nunc teneant, nemini qui eas quæ de illis sunt, historias legerit, vel præsentes rationes cognouerit, obscurum esse potest. Ita certè iudicij sui seueritatem horum exemplo omnibus hominibus testatam esse Deus voluit, vt nos alieno malo saperemus: propter quos omnia hæc scripta sunt, in quos seculorum fines, vt Apostolus ait, deuenerunt. Atque illud quidem ad hunc locũ pertinet, quòd multi ex Iudæis Babylonicæ captiuitatis odio, & belli metu in Aegyptum transfugêre, ibi potius seruitutem seruire eligentes, quá apud Assyrios: quibus tamen cùm certa, & diuina, destinataq. sentẽtia addicti, & quasi consecrati essent, tandem non eripi potuerunt: nam quorum seruitutẽ metuentes effugisse, aliaq. seruitute mutasse putauerant, eorundẽ gladium & sæuitiam subiere; & huius Vatis atq. Ieremiæ etiam, quem eam rem dissuadentem, consiliumque improbantem audire neglexerant, orationem & prædictionem verissimá esse, exitu ipso, hoc est, suo magno malo, probauere. Ita qui Deum sibi prospecturum aliquádo fore contra diuini consilij sententiam sperabant, prospicientem quidem, at nõ in bonum, sed in malum experti sunt. neque enim descendentium in Aegyptum aut exilij, aut præsidij, & perfugij causa, eam rationem quam olim dum in Aegypto agerẽt, habiturus est Deus; tunc vidit Dominus afflictionem populi sui, & recordatus est eorum, vt in sacris libris est: sed aliam longè viá est initurus, vt illis consilium suum diuinum, quod falli, aut frangi, aut mutari posse putabatur, firmum fixumque semper fore in eos omnes qui conari contra studuerint, ostendat, sicut prædictum illis à Ieremia est: Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israël. Si posueritis faciem vestram vt ingrediamini Aegyptum, & intraueritis vt ibi habitetis, gladius quem vos formidatis, ibi comprehendet vos in terra Aegypti. Ita adeo Deus ponet oculos suos in eos in malum, & non in bonum, vt perpetuò malorum sensu Deum infensum agnoscant. neque verò hanc rem alienam à diuinis rationibus putari debere ait; quando diuinam prouidẽtiam in vtroq. genere versari res ipsa & quotidianũ exemplum doceat, vt orbis partibus, sic etiam orbis partium habitatoribus interdum prosperitas & incrementa; interdum verò, cùm res, ratioque exigit, detrimenta & vastatio afferantur. Id autem quo minus efficiat (cùm vt fiat certi ac magni consilij fuerit) nulla vi impediri Deus potest: quippe qui rerum omnium, & mundi ipsius vno omnia ambitu continentis auctor, & summus moderator sit. Atq. ita sæpe vsu venire videmus, vt eandem terram, quam aliàs in hominum gratiam tanta benignitate prosequitur, tanto tamque pulchro plantarum & florum vestitu ornat, tanta frugum & fructuum vbertate, & omnium rerum affluentibus copiis ditat, (sicut scriptũ est: Germinet terra herbam virentem, & lignum pomiferum, &c. & producat terra animam viuentem in genere suo, &c.) eandem, inquam, motu concutiat, fulminis ictu incendat, & aliis atque aliis modis in hominum perniciem & pœnam, inhabitabilem atque incultam reddat, sicut scriptum est: Posuit flumina in desertum, & exitus aquarum in sitim; terram fructiferá in salsuginem, à malitia habitantium in ea. Id adeo illi infinita, tum sapientia, tum virtute pollenti liberum integrumq. omnino est. huius sententiæ est id quod subiungitur:

Exod. · Ierem. 42. · Genes. 1. · Psalm. 106.

Dominus Deus exercituum, qui tangit terram & tabescit, & lugebunt omnes habitantes in ea.

EXERCITVVM nomen appellatum, diuinam virtutem & potestatẽ ad quácunq. rem gerendam indicare, iam sæpe aliàs diximus: Dominationes verò, aut Domini vocẽ, ad vim auctoritatemque pertinere. Igitur qua ratione diuina prouidentia & virtus in ipsis mundi & terræ partibus, nunc benignitate, nunc etiam calamitate afficiendis spectatur; sic in terræ habitantium hominum rebus tum prosperè augendis, tum etiam vbi opus sit, funditus euertendis, eandem spectari posse consequitur: namque & tactam terram contabuisse, sterilemque esse relictam, & habitantes in ea è summa vitæ iucunditate in maximam & luctuosissimam extremamque vastationem deuenisse accepimus. Hoc autem & altero etiam exemplo amplificatur. Nili amnis quem interdum intumescere, & magna atque altissima exuberatione inundare, & rursus residere, atque intra suum sese alueum continere facit, vt & hominum res magno

nonnun-

nonnunquam impetu conuelli & labefactari; nonnunquam placido & secundo cursu fluere posse (prout diuini iudicij consilio & sententia decretum fuerit) ostendatur. Hoc est quod addit:

Et ascendit sicut riuus omnis, & defluet sicut fluuius Aegypti.

VNVM idemque nomen in vtroque loco est. *Riuus & fluuius Aegypti*, IOR Hebraicè, quem Nilum propriè esse in superioribus docuimus: sed vbi nos *defluet* legimus, in exéplari est *absorbetur*: quod verbum fluuij est proprium. Qui postquam iam altius exuberauerit, natiuo rursus recipit se leuior alueo. Igitur diuina virtus, & illa maxima tot tantorumque exercituum vis, in ijs qui diuinæ misericordiæ consilio, aut ob impietatem, aut ob scelera deesse volút, otiosa non est. [*Et ascendet sicut riuus omnis*, Hebraicè, *Omnis ea:*] Terram Israëlis significat; & metonymice eos qui eam regionem incolerét. Verùm enimuero cùm hominum insipientia & stultitia hanc Israëliticarum rerum euersionem perperam interpretari, & ad Dei potius inconstantiam, quàm ad humanam culpam nó vereatur forsitan referre, ostendit Vates nullam vnquam magnorum consiliorum mutationem Deo adscribi posse, sed culpam in hominibus residere. Quamobrem bonis & felicibus initiis eorum res orsæ, contrarios interdum exitus habeant: quòd nimirum eas rationes atque artes quibus felicitatis suæ certum, perpetuum, constantemque cursum tenere potuissent, repudiare potius quàm persequi voluerint: atque ita fit, vt Deus nunquam sibi non constet, nunquam hominibus desit: homines verò per summam inconstantiam diuino de se consilio, atque sibimetipsis sæpissime desint. Neque verò quòd Deus ad beneficentiam vltro propensus semper sit, impediri potest, quo minus etiam pœnam & supplicium de sceleratis sumat: etenim id rerum omnium moderatori liberum est, vt & iudicandi seuerè, & benefaciendi potestatem voluntatique retineat. Quamobré idem Deus supplicium & pœnas ab impiis & sceleratis Israëlitis repetens, eandem erga Israëlem ornandum, atque omnium rerum cumulo augendum, voluntatem retinere potest. Propterea enim Dominus, omniumque moderator est, vt & suæ voluntati atq. consilio non deesse, & officio etiam abundè satisfacere posse intelligatur. Igitur cùm maiestatem illam suam, decus & splendorem maximum serena cæli facie & temperatura præcipuè spectanda præbere opus est (cuius rei causa cælum ipsum conditum est, vt: Cælum cæli Domino Vates canebat) tunc puro lumine omnis hæc superiorum corporum machina interdiu, & vnumquodq. stellarum corpus noctu fulgens, magnifica & admirabili ostentatione diuinarum laudum præconia, & præclara testimonia confirmant, sicut scriptum est: Domine Deus meus magnificatus es vehemétet, confessio- Psalm. 103.
nem & decorem induisti, amictus lumine sicut vestimento. Cùm verò iustitiæ seueritatisque in eos qui contra ius fasque commiserint, exempla grauissima edi, res ratioque postulat; tum verò & nubibus cælú obducere, & terrá ventis quatere, atq. aquis obruere; hisque rebus se Dominum summa libertate, auctoritate, atque virtute pollentem testari solet, vt scriptum est: Vox Domini concutientis desertum: & commouebit Domi- Psalm. 28.
nus desertum Cades. Vox Domini præparantis ceruos, & reuelabit condensa, & in templo eius omnes dicent gloriam. Dominus diluuium inhabitare facit: & sedebit Dominus rex in æternum. Hi versus eius quem diximus sensus rationem sequuntur; eandemque etiam sententiam subiecta oratio explicat.

Quæ ædificat in cælo ascensionem suam, & fasciculum suum super terram fundauit.

PRONOMEN (*suam*) & ad Deum ipsum, & ad Israëlem nulla sententiæ pugnantia referri potest: namque vt suam ipsius amplitudinem in cælis (quæ eadem vbiq. est) præcipuè Deus collocauit; sic etiam Israëlis dignitatem summum splendoris gradum præ cunctis filiis Adam compleri voluit; idq. indito nomine, virtutem diuinam illi adscribens, declarauit. Atque vt hominum omnium generi, concordia, pace, iustitia, & fide mutua inter se vtenti, terram tot bonis, tot diuitiis, tanta rerum varietate atque vbertate refertam, tanta pulchritudine distinctam & ornatam in vsum cedere decreuit: sic & celeberrimam illam omnium terræ orbis partium Palæstinam, Israëlis posteritati, eadem religionis, virtutis & fidei concordia, quasi fasciculo quodam inter se

Deuter.32. coniunctæ fuissent, propriam fore statuit, sicut scriptum est: Quando diuidebat Dominus gentes, quando separabat filios Adam; constituit terminos populorum, iuxta numerum filiorum Israël: pars autem Domini populus eius, &c. Existunt autem persæpe tempora, quibus Deum, qui sese dignitate & gloria præstantissimum, maiestate sua admirandum, qui benignum atque misericordem erga homines præbuerit; rursum seuerum se iudicem, liberrimum atque potētissimum rerum omnium Dominum prębere, suasque leges & iura, quibus illa alia & sibi, & hominibus conseruare decreuerat, vindicare oporteat. Neque verò id tum agitur, vt contra suum illud antiquum & præclarum consilium decernatur aliquid noui, (quoniam immutabilis, constantisque omnino sententiæ diuina sua natura est) sed nequid noui, & præter antiquum consiliū decerni videri aut putari possit; & vt consultis ac legibus suis defendendis eadem sibi semper conditio maneat, qua transactum olim cum hominibus fuerit; ita verò trāsactum erat, vt nulla antiqua diuinorum beneficiorum possessione, nullo diuturno vsu, nullis verbis, nullis promissionibus, quicquam diuinæ dominationi, dignitati, atque auctoritati derogari posset: sed tam diu ipse in beneficio hominibus collocando perseueraret, quàm diu ipsi in fide atque pietate sanctè & purè colenda manerent: alioqui verum rerum omnium dominum, & liberrimum rectorem atque seuerum iudicem, suarumque rerum assertorem experturi; cuius diuino beneficio fuissent abusi. Id quod communi diluuio terris inducto semel, & priuatis terrarū inundationibus, aliisque euersionibus, & rerum publicarum calamitatibus allatis sæpe etiam testatus est. hoc est quod ait:

Qui vocat aquas maris, & effundit eas super faciem terræ, Dominus nomen eius.

DILVVIVM & nubium densitate in pluuiam coacta, & marinarum aquarum eruptionibus fieri, sacra nos docet philosophia. Rupti sunt omnes fontes abyssi magnæ, & cataractæ cæli apertæ sunt, inquit Moses. Hæc verò Dei consilio, auctoritateque accidere Vates noster ait: namque nomen pro officio vsurpari in sacris literis persæpe videmus, vt: Qui enumerat multitudinem stellarum, & omnibus eis nomina vocat. Appellatur autem hoc in loco nomen illud ineffabile, Græcis Tetragrammaton dictum: quod præter alias innumeras rationes misericordiam, & naturæ constantiam significare aliàs diximus. Hoc nomen etiam inducto in terras diluuio, & turbatis mundi rebus, non mutari, aut minui, sed conseruari & defendi, Vates confirmat. namque idem qui humanarum rerum statum, publica orbi allata salute, restitutum aliquando atque etiam auctum iri promiserat; idem ipse Dominus, primos hominum parentes à deliciarum hortis, in quibus vitæ arbor erat, relegauit, & longè abesse iussit: atque in vtraque narranda re diuinum illud nomen appellatur, quod ad verborum proprietatem, sententiæque rationē attinet. Vox illa [*ascensionem*, Hebraicè est *gradus*] numero multitudinis: vt diuinæ maiestatis miro ordine distinctam regiam in cælis esse ostenderet. Hoc in loco multa & acutè sanè ab aliis interpretibus ex Philosophiæ & Astronomiæ disciplina tractari, maximè autem ab Hebræis, non ignoramus: sed nos eam potissimum rationem sequuti, quæ cum re ipsa, de qua sermo est, conuenire videatur: reliqua cōsultò prætermittimus, commodè in locis suis, & propriis tractationibus accuratius disserenda. Superest vt hunc locum quemadmodum Chaldaicè legatur exponamus. [*Et Dominus Deus exercituum qui increpat terram, & turbat eam, & vastantur omnes habitantes in ea; et abducit super eam regem cum exercitu suo qui plurimus est, vt aquæ fluuij, & obtegit eam omnem, & absorbetur vt fluuius Aegypti. Qui ponit in fortitudine altitudinis maiestatem gloriæ suæ, & cōgregationem suam super terram colligat. Qui dicit cœtui exercituum plurimorum vt aquæ fluuij, & dispergit eos super facies terræ. Dominus nomen eius.*] Atque hactenus tertij vaticinij commentationem sumus persecuti; nunc deinceps quartum atque vltimum explicandum aggrediamur, eodem diuino spiritu auctore, cui vni quicquid à nobis rectè dictum sit, acceptum referimus.

Psal.118.

Gen.7.

Genes.2.

VATICINII QVARTI ARGVMENTVM.

QVARTVM vaticinium difficiliorem sententiarum consequentiam habere videtur; quòd nō simplici, sed multiplici argumento constet: ex qua re effectū est vt tam ex nostris, quàm ex Hebræis, Chaldæis, et Græcis expositoribus alij in alias cogitationes distracti sint, quas enumerare & referre, neq. cōsentaneum consilio, institutoq. nostro, neq. ipsi etiā cognoscendæ rei necessariū esse duximus; satis officio nostro facturi, si ei vni insisteremus viæ, quæ maximè cum orationis connexione, & rerum inter se consequutione conuenire visa est. Igitur totius quæ in hoc vaticinio tractatur causæ caput, & rerum omniū summa huiusmodi est: Principio filios Israëlis omnes, vniuersamque Iacobi familiam, sibi in seruitutem adiudicat Deus, vt ære suo emptos quosque magna manu & virtute solutis ergastulis ex Aegypto eduxerat: partim verò vernas eadem cum parentibus conditione generatos. Eosdem verò ob eam rem maximo iùre sibi præter alias omnes orbis nationes deditißimos esse oportere; quòd propria quadam atq. priuata cura suscepti, domestici atq. familiares effecti, cum magni & opulenti peculij vsu clemētißimæ seruitutis conditione à parentibus accepta, qua posteri nati essent, viuere deberent; id quod nullis alijs totius orbis gentibus contigerat, vt à durißima seruitute redemptis, in diuinam familiam receptis, egregius quidam præ cæteris diuinæ in se tutelæ curæ, ac prouidentiæ, maximorumque beneficiorum, vltra quàm dici posset, maximus & perpetuus esset vsus. Eam igitur sibi præ cunctis alijs in suam familiam, & in proprios seruos, tot tantisque impensis rebus adoptatam, quamuis maximis sceleribus offenso, quamuis summæ impietatis flagitio, atque fidei proditione vehementer irritato, funditus tamen perdere & delere aut à se in æternum abdicare, consilium non fuit; cùm aliæ nationes, ob paria aut etiam minora scelera, euulsæ radicitus, suisque locis excussæ, nulla restitutionis spe, fuerint. Verùm enimuero vt vitia & peccata neque Deo vnquam placere, aut probari, aut penitus dißimulari, aut alicui impunè admitti quisquam existimare poßit, illam in Israëlitarum causa sentētiam latam esse, vt captis, exulibus, totoque orbe dispersis, patria, honoribus, lege, religionis splendore, atque omni vitæ ornamento & cultu, diuinæ deniq. familiæ, & domestico illo magnæ prouidentiæ vsu carendum sit atq. in eo miseriarū & molestiæ sensu tam diu manendum, quoad sceleratißimi & perditißimi quiq. ex illis, qui eiusdem sceleratæ culpæ, consilij, sententiæ & opinionis participes fuerint, extinguantur; reliquis verò qui residui ex tanta clade fuerint, ignoscendi proposita venia, aditus ad diuinam gratiam aperiatur, & postliminio redeuntibus, atque in familiam denuo tanquam adoptatis, non iam seruorum, vt antea, sed filiorum obtineatur ius, cælesti etiam ciuitate diuino beneficio donatis, optimi maximiq. illius regis Dauid, Iesu Christi, inquam, Nazareni summum, felicißimum atq. æternum imperium omni offensionis, aut antiquæ renouandæ miseriæ deposito metu, sanctißimè obseruetur. Hoc autem argumētum totius orationis explicandæ eodem duce persequemur

NVNQVID *non vt filij Aethyopum vos estis mihi filij Israël? ait Dominus.*

POSTQVAM Amoso interprete Dei aduersus Israëlitas actio facta & perorata, iudicis etiam vltima pronuntiata sententia & tota demum causa iudicata atque damnata est: postquā quantum homines suis consiliis, & studiis, atq. actionibus sibimet ipsis malorum parare atq. moliri soleant, satis est explicatum; rursus quantum beneficiorū habere ab eodem Deo possent, nisi sese planè indignos præstare voluerint, ostenditur. qua in re antiqua illa & propria Dei erga homines summis beneficiis ornandos voluntas maximè declaratur; qui neminem vellet perire, neq. humanis pœnis vnquā delectatur, sed magis hominū salute, & vera tum corporū, tum animorū felicitate, cuius auctor ipse est, afficitur. Hactenus ergo quibus modis diuino consilio Israëlitæ deessent, ostensum est: nunc verò qua sapientia Deus vtatur, vt consilio nunquā desistat suo, explicabitur. Qua in re solenne illud suū seruat, vt ne quem vatē, quāuis durissima & seuerissima aliàs mandata perferentē, tamen sine consolatoriis promissionibus & lętissimis de hominū salute, ac reconciliatione, & de harum rerum procuratore Christo nuntiis dimittat. Ostendit ergo nullā inferni, hominū & Dei hostis, antiqui illius serpētis astutiam, nullam calliditatem, nullam tantā versutiam esse posse, quæ diuinū de Israëlitarum salute & dignitate consilium vel frangere, vel minuere valeat. Ipsos autem Israëlitas ad eius rei spem & studium exhortatur, affirmans fieri non posse, vt quorum parentes in Dei familiam & seruitutem tot tantisque sumptibus empti; & tanta vi abducti olim fuerint; & ipsi illorum parentum posteri nascendi conditione & nexu, eiusdem Domini serui facti, vlla

vi, aut iniuria, aut fraude in alienam potestatem ita redigátur, vt nunquam sibi, hoc est, vero ac iusto Domino restituendi sint. Principio autem ait Israëlitas omnes seruos sui iuris, & ditionis, ac perpetuæ seruitutis legibus vltra omnes alias orbis nationes deuinctos: quippe quos ex miserrima & durissima Ægyptiaca seruitute, in qua tam diu detenti fuerant, maximo aduersus hostes suscepto bello & exhausto ereptos suique iuris factos esse constet, sicut scriptum est: Dominus pugnabit pro vobis, & vos tacebitis. Et iterum: Ego, inquit, Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Ægypti de domo seruorum. Quæ verò iusto & legitimo bello ex hostibus detrahuntur, aut auferuntur res, in victoris ius, potestatem atque vsum cedunt. Ita adeo Israëlitæ ex Ægyptiis à Deo erepti, non seruitutis conditionem, sed modum rationemque mutauêre: ab impiis enim & crudelissimis dominis, ab iniquissimis seruiendi legibus, ad clementissimum Dominum, atque ad æquissimas & honestissimas leges, ad iucundioris vitæ vsum, ad maioris & elegantioris multo peculij spem & possessionem traducti sunt. Cætera autem non meliori quàm Æthiopum filij (qui cum parentibus suis serui ipsi perpetui, & seruituti nati sunt) conditione erant. Filios autem Æthiopum iam inde à principio in seruos abduci, emi, atque vendi solitos esse, eorumq. seruitutem perpetuam pro dominorum arbitrio semper fuisse, omnibus historiis & poëtarum libris, ac perpetua vsque ad nostram ætatem & consuetudine compertum exploratumque est. namque ea conditione, atque eo fato Chami posteritatem nascituram, antiquus ille Noë ob proditum aduersum se pietatis officium filio dira imprecatus, prædixerat: Maledictus, inquit, puer Chanaan, seruus seruorum erit fratribus suis. Hoc autem fatum & pœna Chami improbitati debita, non ad Chanaan solùm, qui Syrorum pater fuit, sed ad cæteros fratres, quorum ipse minimus natu erat, pertinuit: Vnde & Syrorum, & Assyriorum, & Armeniorum nomina sæpe in seruorum rationibus atque appellationibus vsurpantur. Æthiopum porrò genus nunquam hanc conditionis rationem, sicut neque atrum colorem hactenus mutauit: ex eo enim genere serui plurimi fiunt, eorumque soboles eadem cum parentibus conditione nascitur; quin & seruitutis nota præter omnes mortales inusti sunt; nimirum colore ipso, qui vel fugitiuos prodit & indicat, vel manumissos tamen extra propriam ciuitatem securos agere non sinit: seruitutis enim & fugæ suspicionem, nisi vbi planè noti fuerint, declinare nequeunt. Quamobrem pro manifestis seruis id genus præter cæteras nationes habetur. Eiusmodi ergo seruitutis manifestæ & perpetuæ iure Israëlitas Deus sibi asserit, quod gestarum à se rerum narratione confirmat, & duabus illustribus comparationibus amplificat; altera præteritorum, altera verò futurorum: ostenditque nullam fuisse antea nationem, nullam porrò futuram, quæ simili diuino beneficio affecta sit, vt ex longa & dura captiuitate atque seruitute redempti, ad certam & liberam regionem, meliori quàm antea vitæ vsu, & seruitutis legibus & pactis clementissimis incolendá traducti fuerint; quemadmodum Israelitis diuino munere & misericordia contigit. Ait enim:

Deut. 3. · Exod. 20. · Genes. 9.

Nunquid non Israël ascendere feci de terra Aegypti.

TRIBUS inter se collatis exemplis præcipua quadam seruitutis lege Israëlitas teneri confirmat: quòd cæteris qui vicini eorum regioni aut incolæ fuerant, ab hoste abductis, & in perpetua captiuitate detentis, nullus vnquam ad restitutionem & libertatem patefactus, aut patefaciendus fuerit aditus. Illis verò ex longa & grauissima seruitute, quam ex quo gens esse cœperant, miserè tolerauerant, redemptis aliena regio rebus omnibus quæ ad vitam bene beateque degendam oportunæ sunt, referta, occupanda sit tradita; in qua illis Deo vindici & redemptori seruiendum perpetuò foret. Hanc verò rationem interrogatione vsus eloquitur, quæ manifestam habet responsionem, cuius magna ad probandum vis & efficientia est, hoc modo: Nunquid pari neglectu, & simili omnino ratione Israelitarum & Palæstinorum, atque Syrorum res tractatæ sunt, & tractabuntur? vt nulla ex his tribus gentibus meam erga se diligentiam, curam, & magis ardens studium, quàm reliquæ, experta fuerit? Sed pari omnes captiuitate, pari etiam captiuitatis euentu vsas se esse affirmare possunt. id profectò non ita est: nam si maximè Palæstinij Capthoræis; Syri Assyriis; Israëlitæ

raëlitæ ab Ægyptiis in seruitutem dati sint; tamen Israëlitæ sunt à me non captiuitate solùm liberati, sed ergastulis etiam solutis educti, & magna atque poteti manu ad hanc quam tenent regionem, pulsis antiquis cultoribus, deducti: Sic adeo illa oratio comparationis rationibus examinanda est; atque argumentatio hoc modo tractanda: Quicunque è durissima seruitute bello & præliis commissis liberati, & ad victoris familiam traducti sunt, seruitutis legibus victori tenentur. Ex tribus autem gentibus apud alias nationes captiuis, soli Israëlitæ durissimè omnium crudelibus dominis seruientes, valida Dei manu liberati & educti sunt. Igitur Israëlitas ex tribus eiusdem conditionis gentibus hoc beneficio affectos, præ reliquis hac lege singulariter teneri cōsequitur. Argumentatio perfecta & plena est: Propositio gentium iure est manifesta. Assumptio autē aut ex historia petenda, aut ipsorum aduersum quos agitur confessione patefacienda est. Neque enim Israëlitæ dicere possunt se ex Ægypto; & Palæstinos ex Capthor; & Syros ex Quir non fuisse eductos; sit verum licet Palæstinos & Syros perpetua captiuitate detineri, tamen verum non est, Israëlitas perpetua captiuitate esse detétos. Sic adeo hæc propositio tribus membris ex parte subiecti cōstans, quamuis vno atque altero vera sit, tertio tamen falsa est, ac proinde tota falsa, atque ad arguentis sententiam confirmandam satis idonea est: namque hypotheticam propositionem copulatiuam vt verá totam statuamus, omnibus veris partibus constare necesse est. Igitur hæc non est vera, Israëlitæ, Palæstini, & Syri liberati non sunt: namque Israëlitas liberatos fuisse constat, & diuinis prodigiis, & maximis signis; quibus res ipsa gesta in Aegypto, & per totam viam omnibus itineribus, quoad in Cananæorum regionem peruentum est omnino, confecta fuit. Illud igitur in complexionem infertur; quod initio vt probaretur fuerat propositum. Israëlitas Deo perpetuæ seruitutis legibus non secus atque Aethiopum filios propriis dominis teneri. Argumentatio autem Euthymemate potius, quàm integro syllogismo tractata est, in quo propositio tantùm, assumptioque positę sunt, atque ex assumptione propositio ipsa in complexionem est illata. Maior autem propositio, quòd tum arguendo, tum probando manifesta sit, consultò est prætermissa. Atque hoc argumentandi genus in veris orandis causis frequenter vsurpatur. Libuit autem in hac distribuenda argumentatione aliquantisper commorari, quam ad sententiam aperiendam probandamque rem ipsam apprimè conducere arbitrabamur. atque hactenus argumentatio ipsa distributa, & assumptionis illa pars quæ ad probandam causam pertinebat, vel vno Aegypti appellato nomine est confirmata: Quod notum omnibus exploratumque esset Israëlitas ab Aegypto eductos atque deductos fuisse. Nunc verò quemadmodum tantum à Deo beneficium nec Palæstinis, nec Syris contigerit, explicemus: qua in re Israëlitæ prę cæteris gentibus, quas huiusmodi beneficio affectas non esse constat, seruitutis pactionibus, & religione sempiterna obligati esse conuincentur. Est autem hæc propositio: non vt Palæstinos ex Capthor, & Syros ex Quir; sic Israëlitas ex Aegypto non fuisse eductos. Alterum verò exemplum ex pręteritarum; alterum autem ex futurarum rerum historia petitum, illud nimirum probat Israëlitas maiori in hac re beneficio affectos fuisse, quàm aut alia olim natio affecta fuerit, aut deinceps sit afficienda. Quamobrem mirandum non esse quòd cum eis seruitutis iure agatur, cùm aliis non item, sicut scriptum est: Ego Dominus Deus vester qui eduxi vos [Leuit.26.] de terra Aegyptiorum, de seruitute eorum: & qui confregi cathenas ceruicum vestrarum vt incederetis recti. Quòd si non audieritis me, & non feceritis omnia præcepta mea, &c. Palæstini & Capthoræi qui in Chaldaicis bibliis semper Caputhcaæ, & in nostris Latinis Cappadoces dicuntur; quanquam sedibus olim disiuncti, ex Mizraim posteritate, hoc est, ex Aegyptiorū genere fuisse Moses in summa illa orbis terrarū descriptione testatur. At verò, inquit, Mizraim genuit Ludim, & Ananim, & Iaabim, & Nephthuim, & Phetrusim, & Chasluim, de quib. egressi sunt Philistim & Capthorim. [Genes.10.] Porrò Philisthæi siue Palæstini loca illa tenuerūt maritima, quæ inter Sidoniorū & Cananæorū fines media sunt: quorū metropolim Gazam fuisse sæpè legimus, sicut scriptū est: Factiq. sunt termini Canaan venientibus à Sidone Geraram vsque Gazam, donec ingrediaris Sodomam & Gomorrhā Adamam & Seboim vsque Luza. Ex Palæstinorū etiam genere Heuæi fuêre, qui plurima eius regionis castella ad Gazam vsque pertinentes occupauerát. horum autem loca à Cappadocibus, generis quidē cōmunione cōiunctis, sed

studiorum fortasse contentione aut inuidia, aliáue simultate dissentientibus inuasa, debellata atque occupata fuerunt, ipsique locorum habitatores Heuæi, partim extincti, partim à victoribus præsidia & colonias suæ gentis ibidem collocantibus abducti ita sunt, vt nunquam postea in suas sedes, vel propria virtute, vel Dei omnia gubernantis consilio fuerint restituti. Hęc autem res sic à Mose narratur: Heuęos quoque, qui habitabant in castellis vsq. ad Gazam, Caphtorim expulerũt: qui egressi de Caphtor, deleuerunt eos, & habitauerunt pro illis. Hoc autem multo ante quàm Israëlitæ ex Ægypto educerentur, accidisse, ex eadem historia constat: namque eodem fere tépore gesta narrantur, quo ab Ammonitis Zonzomæi, & ab Idumæis horręi victi pulsi, atque deleti fuerunt. Ita exemplum hoc ex præteritis rebus; illud vero alterum ex futuris petitum est: At cùm nihil in toto terrarum orbe sit quod diuinæ prouidentiæ leges & rationes fugiat, futurũ esse ait Amos vt Syris, quos ab Assyriis superandos, atque captiuos ducendos antè prędixerat, nunquam amplius ex ea seruitute, quam apud Quirnã Assyriorum regionem toleraturi erant, liberatis; ad suas antiquas sedes esset remigrandum. Hanc autem Syrorum captiuitatem & migrationem, à Vate nostro primo huius libri capite denuntiatam, euentuque ipso confirmatá fuisse, iam abũde suo docuimus loco. Verùm enimuero ne aliqua non modò probabilis, aut verisimilis; sed neque ficta, & humano ingenio ad subterfugiendum iudicium, atque ad argumentationem infirmandam excogitata Israëlitis superesset ratio, diuinæ & catholicæ sententiæ auctoritate occurrit Amos, ostenditque nihil in rebus humanis accidere posse, quod diuinæ prouidentiæ consilia, & fixa decreta fugere, frangere, vel irritare valeat. Persæpe enim quorundam hominum peruersum ingenium, & à diuinæ religionis, & veræ sapientiæ rationibus, studio, vel negligentia, vel errore deuium, multarum rerum euentus & exitus, à veris & certis causis, ad obscuras, incertas, & commentitias fabulas, & ad stultas, & interdum impias sententias traducit. Atque hoc modo maximarum rerum publicarum, & imperiorum mutationes, gentium calamitates grauissimæ aliarum felicitates, beatus & florens status temporum potius varietatibus fortunæque vicissitudinibus, quàm consilio decretisque diuinis attribuuntur: atque earundem rerum restitutio ab eadem etiam causa, hoc est, à tempore, nõ à numine expectáda proponitur, & docetur. Ita adeo huius generis sentétiæ vulgo celebres sunt: Omniũ rerum vicissitudo est, &c. Quæ quamuis ea parte veræ sunt, quod nihil in humanis rebus stabile & firmum necessariò esse doceant; si tamen vt plerumque vsurpari solent, vsurpantur, vt temporum potius vicissitudini, quàm diuino consilio, atque hominum ipsorum causis aut culpis, maximæ illæ rerum mutationes adscribantur; stultæ omnino, impiæque sunt: quibus homines non ad vitæ melioris correctionem, sed ad restituendarum rursus sibi rerum spem atque studium, iisdem retentis erroribus, eademq. impietate conseruata (quamobrem de supremo gradu deiecti fuerant) excitantur. Aduersus autem huiusmodi stultas errorisque plenas sententias scriptum est: Si dixerit Idumæa, destructi sumus; sed reuertentes ædificabimus quæ destructa sunt. hæc dicit Dominus exercituum: Isti ędificabunt, & ego destruam. Igitur vt neque Israëlitæ, neque alius quispiam horribilem Palæstinorum & Syrorum casum, antiquam filiorum Iacob libertatem, præsentem in qua detinentur dispersionem, aut futuram horum omnium restitutionem, ad temporum, & vicissitudinum rationes impiè reuocaret; hanc disputationem breuiter illustrat Deus, verbisque definit certissimis: confirmans multorum regnorum & gentium à se ob impietatem, & nefaria scelera, editas ruinas perpetuas, æternasque esse, nullamque iis restitutionis vicissitudinem fore expectandam: vtpote, quorum causa seuera diuini consilij sententia extremæ pœnę supplicio damnata sit. Rursus verò quosdam esse, quibus etiam ob scelera & impietates pœna grauis subeunda sit; nunquam tamen pereundum; sed diuinæ tandem misericordiæ & veniam, & clementem castigationem experiundá: vt pote quos priuata quadá cura, & magnis promissionibus sibi olim susceptos, nõ perditos; sed tamdiu iure castigatos esse Deus voluerit, quoad sceleratissimis & impiissimis, qui inter ipsos fuerint, cõsumptis; cæteri qui minus in culpa fuerint, idonei efficiantur: quibus data venia, diuinæ gratiæ beneficiũ accipiatur. Vt enim olim Israëlitæ ob minorem tributam diuinis verbis & promissis fidem, tam diu oblata, ac penè tradita requie carere, atque in solitudinibus vagari, habitareque iussi sunt; quoad maiores natu omnes

Deut.2.

Sup. c.1. 2.Reg.16.

Malach.1.

omnes qui vigesimũ excesserant annũ, vita de functi essent; atq. reliqui deinde in promissam regionem inducti, sanctæ & diuinæ familiæ iure, dignitate, aliisq. beneficiis affecti sunt: nimirum quòd Deo serui essent tantis rebus gestis, tantaque cura certo quodam iure eidem vendicati. Sic etiam futurũ esse dicit, vt cæteris gentibus & regnis funditus ad internecionem deletis; Israëlis tamen posteritas, nomen, & memoria non deleatur: quòd illi in seruos empti, ad diuinam familiam proprio quodam iure pertineat. Nemo autem hominum est, qui quos ære suo emerit seruos, aut horum filios domi sibi natos atque educatos, etiam sceleribus & perfidia irritatus, perditos omnino velit; sed in ergastula, aut aliò extra domum eiectos, tam diu affligi atque vexari patiatur, quoad sceleris ducibus & auctoribus cõsumptis, reliqui quamuis in culpa fuerint, partim aliorum exẽplo cauti, partim propriæ pœnæ sensu & castigatione resipiscentes atque ad sanitatem redeuntes, herilem benignitatem experiri, atque in domum recipi possint. Igitur non à casu, aut à fortuna, aut à tempore aliis ruinam metuendam; aliis restitutionẽ & salutem sperandam. Sed hæc omnia ad suas, hoc est, prouidentiæ & consilij rationes referenda esse definit Deus.

Ecce oculi Domini super regnum peccans, & conteram illud à facie terræ.

Ecce, rem obseruatione, animaduersioneq. dignam, & ex diuini cõsilij sententia certam indicat, vt: Ecce virgo concipiet. *Oculi*, diuinam curam, consilium atque accuratã consideratonem significant, vt: Qui plantauit aurem non audit, aut qui fecit oculũ non considerat? Hos autẽ oculos humana non solum facta, sed neq. cogitata latere possunt, neque eius qui horũ nutu oculorũ, hoc est, consilio, omnia gubernat, decreta & sententiam effugere, aut fallere, aut frãgere vis vlla valet. Horum verò oculorũ virtus, tum impiis, & superbis, & contumacibus pœna & supplicio afficiẽdis; tum pientioribus, aut miserioribus, & diuinam agnoscentibus virtutem, implorantibus misericordiam, ex miseriarum tenebris in misericordiæ lucem proferendis spectatur; sicut scriptum est. Hunc humiliat, & hunc exaltat; quia calix in manu Domini vini meri plenus mixto, & inclinauit ex hoc in hoc: veruntamen fex eius non est exinanita, bibent omnes peccatores terræ. [*Super regnum peccans.*] Hæc oratio publicã regnorũ ruinam non ad casum, non ad tẽpus; sed ad publica cõmuniterq. suscepta scelera, vt verã causam referri debere docet. Non ait peccantes in regno; namq. priuata quorundã peccata internecionẽ vniuersi regni societati non moliuntur, nisi regnũ totũ ipsum, aut magnorũ scelerũ cõmunione, aut licentia, impunitateq. data in crimine etiam fuerit: imò & propter paucos viros toti interdum ciuitati ignoscendi veniã, & ad resipiscendum tẽpus concedi, diuina illa Dei cũ Abrahamo deliberatione docemur. Priuatorũ igitur hominũ priuata scelera priuatè puniũtur, sicut scriptũ est: Anima quæ peccauerit, ipsa morietur. Publica verò omnium peccata, publicè ad gentis totius internecionẽ animaduertuntur. [*Vt euertam*, Hebraicè est, *vt deleam.*] Quod nullũ eius regni & gentis nõ modò monumentũ, sed neq. vestigiũ appareat. neq. enim quispiã ex Sodomorũ, sed neq. ex Hæueorum, aut Syrorum gente hodie extat, qui antiquũ nomẽ retinere, aut originũ monimentũ cõseruare possit; adeo certa diuina consilia, adeo vera à diuinis vatibus effata sunt oracula. Subita autẽ personę in oratione à tertia in primã mutatio, præsentem consiliis suis, vatumq. prædictionibus Deũ arguit: eandemq. esse prophetarũ & Dei orationẽ indicat. Oĩa enim quæ à vatibus enuntiata sunt, non hominũ, sed Dei verba definire oportet: Qui locutus est per os sanctorũ qui à seculo sunt prophetarũ eius. Hoc autẽ verissimũ & manifestissimũ esse, cõtra omnẽ humanã & stultã sententiã, ex diuinæ legis, & sacrarũ historiarũ lectione cognoscimus. Multa olim regna, magnas & florẽtissimas Respub. fuisse; quarũ vel nomen vix hodie, idq. ad æternũ potius dedecus & opprobriũ, quàm ad laudem conseruatũ sit. quam labem & ruinã, hominũ ipsorũ malitia & culpa paratam, diuini iudicij sententia fuisse legimus allatã. Quosdam autem esse, nempe Israëlitas, quos in multis periculis, magnis laboribus, & difficultatibus innumeris, tamen diuinæ prouidentiæ cura, nomine etiam & genere retento, conseruatos voluerit misericordiæ, & benignitatis, atque æternæ tandem salutis consortes nobiscum futuros; non omnes, sed qui reliqui ex diuina castigatione fuerint, sicut scriptum est: Si fuerit numerus filiorum Israël quasi arena maris, reliquiæ saluabuntur, & apud Michæam: Ne læteris, inquit, inimica mea quia cecidi;

Psalm. 93. vide supra. — Gen. 18. — Luc. 1. — Isai. 1. — Mich. 7.

[Rom. 11.] cecidi; consurgam cùm sedero in tenebris; Dominus lux mea est. Qui tamen ex illis interim perierint, dum illuminatio euangelij gloriæ Christi obsistentibus & repellentibus non refulget, grauissimum præter cæteras quæ olim extinctæ fuere nationes, supplicium, in vltimo illo & cōmuni omnibus iudicij die subibunt, quod diuturniori Dei benignitate & patientia abusi, atque maiori diligentia, maiorique opera ad pœnitentiá reuocati, tamen neglexerint, sicut scriptū est: Væ tibi Corozaim, væ tibi Bethseda: quia [Luc. 10.] si in Tyro & Sidone factæ fuissent virtutes quæ in te factæ sunt, vsque in hodiernū diem extarent, &c. Veruntamen dico vobis, &c. Qua in re arcana diuinæ sapientiæ cōsilia admirari, & cum tremore & timore venerari oportuerit. Nam cùm sciret Deus illas gentes tandem sese ad bonam frugem recepturas fuisse, si tot & tātis signis, tot sermonibus atque rebus, quantis Iudæi rogati, moniti, accusati atque prouocati sunt, illæ etiam prouocarentur: tamen vbi id quod satis ad eas reuocandas fuerat, actū est, vlteriora & maiora moliri non cōstituit: atq. adeo hæc res maturiorem multo illis præsentis vitæ pœnam, leuiorem verò futuri seculi, quàm aut Iudæis, aut nobis Christianis, tantam salutem negligentibus, parauit. Igitur quanquam regna peccantia & scelerata penitus deleantur

Veruntamen cōterens non conterā domū Iacob, Hebraicè est, *delens non delebo.*

NON, inquit, omnino delendum mihi est genus Iacob illius antiqui, cui, quòd sese fidei mei totum crediderat, perpetuò à me consultum fore dixi, atque vltro pollicitus [Gen. 48.] sum, sicut scriptum est: Deus omnipotens apparuit mihi in Luza, quæ est in terra Chanaan, benedixitque mihi, & ait. Ego te augebo & multiplicabo, &c. Tamen quæ Dei sapientia est, vt cum maximæ misericordiæ consilio diuinæ etiam iustitiæ satis fiat: quænam ratio ad eam perficiendam rem, quis modus sibi ineatur, subiuncta oratione declarat:

Ecce enim mandabo ego, & concutiam in omnibus gentibus domum Israël, sicut concutitur in cribro, & non cadet lapillus super terram.

VTINAM tanto erga diuina scripta amore, tanto studio Christiani & studiosi viri incendantur, vt non sententię modò, sed singulorum etiam verborū, & apicum quoque expendendorū cupiditate, ac veræ & reconditissimæ sapiētiæ, & eloquētissimæ eloquētiæ intelligendas rationes adducātur. Equidē fateor me in probatissimorū Philosophorum, Oratorū, & Poëtarū lectione à pueritia ad vigesimū vsque & quintū ætatis annum cum summa voluptate, & maximorū ingeniorū (qualia antiquis tū Græcis, tum Latinis viris fuerunt) admiratione versatum; & cùm nonnulla meorum in ea re laborum apud meæ notitiæ eruditissimos quosque viros laude; tamen vbi animum ad sacrarum literarum studia appuli, & eius disciplinæ partē aliquā, diuino & beneficio & munere percepi, non solùm rerum ipsarum maiestate stupefactum, sed verborum, & dicendi generis diuina elegantia in admirationem raptum, cætera omnia vt stercora reputasse præ eminenti, & absoluta omnibus numeris horum librorum perfectione, atque plane diuino [Psal. 118.] Vati assentientē illud sæpe vsurpasse: Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo. Quòd si hæc maxima tum rerum tum verborū diuinorum pulchritudo & dignitas omnibus hominibus vt sese habet, spectandā præberet; mirabiles profectò sui amores excitaret. Nunc quoniam tot tantæque diuitiæ non nisi auidissimis & diligentissimis conceduntur, ad earū diligens & contentū studium maximorū fructuū promissione, & nonnullarū partium degustatione oblata humani animi nobis incitādi sunt: namque hoc in verborū & elocutionis nonnunquā iudicanda ratione consilium semper sequemur: sed iam ad nostrū munus reuertamur. Israëliticarū igitur rerū rationem sibi ita habendā esse Deus affirmat, vt cum iustitiæ seueritate, misericordiæ etiam erga eos benignitatē spectatoribus omnibus probet: idemq. qui se cęterarū gētiū edenda ruina orbis rectorē ostenderit, suá etiam admirandam erga Israëlitas testetur prouidentiā. Ob eam autem rem, ait: [*Ecce ego*] quod suo consilio & auctoritate efficiendum esset, vt Israëlitæ toto orbe disperderentur, quoad vilissimis & nequissimis quibusq. cōsumptis, cæteri ad æternā salutem reuocarentur. Id autem quoniam diuino consilio, sed Assyriorū atque aliarum gentiū opera conficiendum erat, addit: *Mandabo & concutiam.*

Ita

Ita adeo humano ministerio & opera Deus, vt instrumento artifex vtitur: vbi maxima in agendo vis & auctoritas artifici mouenti tribuitur. [*Et concutiam in omnibus gentibus domum Israël.*] Israëlitarum per totum orbem dispersionem & errores pulcherrima similitudine significauit, qua nulla vnquam aut aptior, aut elegantior visa mihi apud alios auctores fuerit: sed latini sermonis tenuitate, & verborum inopia effectum est, vt pro rei ipsius dignitate sentẽtiæ & elegantiæ plenè à nobis satisfieri non possit. Vt verò id quod licet persequamur, primum imago ipsa ex Architecturæ & ædificiorum rationibus illustranda: deinde ad rem de qua sermo instituitur, referenda est. Totius ædificij præcipua pars lapides sunt, ex quibus muri fiunt: qui quoniam integri solido opere poni non possunt, vt vno tantùm eoque maximo totum ædificium constet: plures simul arte, atq. ordine certo commissi & collocati, vnum constituunt ædificium. Iis verò, vt cõmodius & tenacius hæreant, intritum interiectum, ex apta ad eam rem oportunaque materia additur: ita adeo totus murus lapidibus vt potiori parte, intrito vt minus nobili, sed tamen necessaria compingitur & coagmentatur. Quòd si lapidum & intriti copia non adsit; lateres, & alia quę oportunè pro locorum rationibus comparari possunt, illarum rerum vice sufficiuntur, sicut scriptum est: Habuerunt lateres pro saxis, & bitumen pro cæmento. (Genes. 11.) Atque domorum & ędificiorum omnium ruina, & quę sponte vitia fiunt, non tam lapidibus, qui solidiori & durabili magis natura sunt, quàm intriti ipsius infirmitati, & solubilioribus tenuioribusque elementis adscribitur: tanto enim diutius temporum iniurias, atque etiam bellicorum tormentorum impetus sustinere murus potest, quanto firmiori tenacique magis intriti genere lapidum structuræ coaluerint. Quamobrem huic solertes Architecti incommoditati diligenti cura & inuentione, quàm fieri potest optimè, prouidere solent: aut enim naturas ei rei commodissimas inueniunt; vt Asphaltum, & bituminum genera alia, de quibus apud auctores mentio fit; aut res natura minus idoneas commiscentes & coagmentantes arte corrigunt: vt qui arenam calce commixtam probè subigunt; lapideam ferè duritiem quibusdam in locis parant. Omnium autem huiusmodi generum lutum planè deterrimum est: vt pote quod natiua infirmitate, & segni admodum præ cæteris elemento, nempe terra, constans, nouis ædificationibus producendis minus vtile est: antiquis verò operibus continendis longè ineptissimum. quamobrem huius potissimum materiæ culpa vitium facere ædificia solent: vnde lutea opera, pro caducis, & certissimæ ruinæ subiectis negotiis, prouerbialiter est vsurpatum, vt: væ qui congregat non sua: vsquequò agglomerat contra se densum lutum. Igitur si ædes ex se corruerint, vitiúmue fecerint, vt ex iisdẽ rursus lapidibus reædificentur, terrã omnino secernere oportuerit, & ne quid pulueris hæreat peruidere: namq. puluis ariditate sua, quo minus nouo intrito lapides cõmitti possint, impedimẽto est. Ea verò res lotis aqua lapidibus lateribusúe paratur; sed multo aptius & melius iisdẽ excussis & abstersis fit, nisi quòd prolixiori opera, & lõgiori tempore, si hoc modo faciendum sit, opus fuerit. Atqui singularum huius generis rerũ cùm causas persequi longum nimis foret; efficientias tantùm ad institutum nostrũ accommodatas indicare satis fuerit. Iam igitur similitudinem ipsam à natura, atque ab arte, ad eam rem de qua nobis institutus sermo fuit, transferamus. Quam Latini familiã dicunt, Hebræi eleganti, neque Latinis etiam inaudita translatione, domum vocant. Vt verò domorum ædificia lapidibus; sic familiæ filiis nepotibus, atque omni deinceps posteritate coagmentantur: ita adeo sumptam semel similitudinẽ Hebraicus sermo persecutus vtramque rem propinquis verbis enuntiat. nam lapides illa lingua ABANIM; (אבנים) filij verò vnius tantùm literæ detractione dicuntur BANIM. (בנים) Iacobi autem siue Israëlis domus optimis & selectis lapidibus constructa fuerat; sed quorundam vitio & culpa, qui tanquã lutum interiecti ædificio erãt, tota familia de pristino illo suo nitoris, & optimè fabricato religionis & Reipublicæ statu conuulsa, tum corruit, cùm ab Assyriis atque à Romanis tandem labefactata est: ad quam tamen reædificandam optimum à Deo initum consilium Vates noster aperit. Tam diu enim Israëlitas vagatione & instabilitate omnibus exilij & errorum incommoditatibus toto orbe velut cribro quodam excutiendos esse, quoad omne illud quicquid inesset pulueris decuteretur: lapides verò ipsi, hoc est, optimi quique ex ea familia multis laboribus afflicti & exercitati, ad reponendum ædificium familiamque, multo quàm antea illustrius & fir-

& firmius reponendam apti habilesque essent redditi. Atque hac pulcherrima similitudine explicata, facilis iam nobis & consequens huius loci sententia est. [*Et concutiam in omnibus gentibus.*] Hebraicè verbum est quod instabilitatem & vagationem significat. Latinè coagitare: Hispanè propriè *mecer* dicimus: quod verbum Deus Caino fata dicens, vsurpauerat; vbi scriptum est: Vagus & profugus eris super terram. [Genes.4.] Quo dicendi tropo Cainum loca omnia peruagatum, nusquam tamen non solicitum fore significauit. Simili ergo legis pœna, simili periculo districtam atque obligatam Israëlis familiá adhuc teneri videmus: quanquam enim nonnulli ex illis in Christianæ, hoc est veræ Israeliticæ familiæ ædificium admissi fuerint; maxima tamen pars adhuc vagationis & instabilitatis cribro agitatur, quoad iis omnino abiectis quibus lutea & puluerulenta ratio est: cæteri qui veri lapides ædificio idonei fuerint, nulla omnino vel humillima iactura facta, in diuina gratia admissi, in fabricam cooptētur. [*Et non cadet lapillus super terram.*] Puluis quidem ipse, & lutum aridum coagitatione decussum omne decidat: lapilli verò omnes agitentur quidem, non tamen decidant. Sicut & apud Ezechielē prædictum est: [Ezech.20.] Et eligam de vobis transgressores & impios, & de terra incolatus eorum eiiciam eos, & in terram Israel non ingredientur, & scietis quia ego Dominus. Hæc maioris Israelitarum partis sors est. Eorum verò qui non solùm impietate sua supplicium sibi commeruerant, sed etiam fide diuinis verbis detrahenda scelus cumulauerant, cuiusmodi futurus esset exitus, subiecto obnuntiat carmine:

In gladio morientur omnes peccatores populi mei, qui dicunt non appropinquabit, & non veniet super nos malum.

De illis hæc sententia lata est, qui sceleribus obligati, tamen neque iis quæ in diuinæ legis libro opponuntur formidinibus, minis, & terroribus, neque præsentibus & certissimis Vatum obnuntiationibus commouebantur; quin omnia hæc contemnētes, peccandi nihilominus vrgebant propositum. Huiusmodi autem impios & sceleratos homines certioribus & grauioribus pœnis affectum iri, diuina est sententia definitum. [Leuit.26.] Quòd si nolueritis, inquit, recipere disciplinam, sed ambulaueritis ex aduerso mihi, ego quoque contra vos aduersus incedam, & percutiam vos septies propter peccata vestra, inducamque super vos gladium vltorem fœderis mei, &c. Quemadmodum verò hæc omnia quæ ab eo loco, Nonne vt filij Æthiopum, &c. huc vsque acta atq. tractata sunt, ad Christianorum gentem maxima Dei virtute, admirandoque negotio, & stupenda opera redemptam, referri aptissimè possint, & debeant; id cùm cuilibet apertum sit, vt à nobis latius tractetur, tantùm rem ipsam indicare contentis, opus esse non videbatur.

In die illa suscitabo tabernaculum Dauid, quod ceciderat.

Legis, psalmorum & vaticiniorum omnium finem, & ad quam omnia tandem diuinorum librorum mysteria referuntur, felicissimam causam Christum esse, plurimis oraculis, multis signis, apertissimis testimoniis, & rerum etiá ipsarum euētibus est comprobatum. Lex, inquit, & prophetæ vsque ad Ioannem: à diebus autem Ioannis Baptistę regnum cælorum vim patitur. [Luc.16.] Ab Abrahamo autem vsque ad Ioannis tempora nullus publicè apud Hebræos Vates extitit, cui non aliqua de diuino illo & arcano publicæ salutis per Christum afferendæ consilio, antiquis magno cum desiderio expectanda, nobis verò maxima cum lætitia recipienda mandata traderentur. De qua salute Petrus [1.Pet.1.] inquit: scrutati sunt prophetæ; qui de futura in vobis gratia prophetauerunt; scrutantes in quod vel quale tempus significaret in eis spiritus Christi, prænuntians eas quæ in Christo sunt passiones, & posteriores glorias. Quibus reuelatum est, quia non sibimetipsis, vobis autem ministrabant ea quæ nunc nuntiata sunt vobis, &c. Huius autem diuini consilij, huius tantæ promittendæ salutis nuntius etiam fuit Amos; atque eam rem ad extremam totius tractandæ sibi causæ per partem distulit, vt (quæ diuini spiritus benignitas est) duriorum ac seueriorum actionum comprehensiones mitissimo & blandissimo, atque ad subministrandam spem idoneo fine clauderet. Hanc verò rem magnifico & illustri principio exorditur: In die illa. Notú enim & certú, planeq. exploratum omnibus antiquis vatibus & patribus fuerat, tempus quoddam diuino consilio

præfixum affuturū,quo mundus ipse,atq. hominum collapsæ res renouandæ,instaurādæ vehementerq. essent illustrandæ.hoc autem tempus faustæ felicissimæq. diei nomine ab [Isai. 11.] illis decantabatur. In die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, &c. Et erit in die illa adijciet Dominus secundò manum suam,vt possideat reliquias populi sui.&c. Hæc verò tam celebrata,tantoque desiderio antiquis optata dies , felicissimum tempus nostrum est,in quo diuini consilij arcana & promissa communicata, & promissorum om- [1.Pet.1.] nium munus confectum est : quod tempus cum ingenti gratulatione nuntiatum nobis, indicatumq. est per eos qui euangelizauerunt nobis Spiritu sancto misso de cælo,in quē desiderant angeli prospicere ; atque illorum Euangelizantium huiusmodi lætissimi nuntij sunt.Ecce nunc tempus acceptabile,ecce nunc dies salutis . Hanc verò salutem ab omnium hominum potestate & virtute longè remotam , quam nemo sibi de se aut promittere,aut inuenire,aut etiam cogitare potuisset , diuinum planè donum fore,Deoque ipsi auctori acceptū referendum esse , omnia omnino sacrorum librorum testimonia osten- [Deus.] dunt . Neque enim quisquam hominum ascendere in cælum potuit , indeque Dei filiū huius salutis ministrum, interpretē, & procuratorem,auctorem denique deuocare: neq. humano vnquam aut ingenio , aut negotio , quemadmodū hoc fieret, inueniri potuisset, nisi sese ille, patris obsecutus consiliis,ad eam perficiendam rem vltro demitteret, & promissæ salutis rationes admirādo& arcano modo explicaret,seseq. ipse humano cordi atq. ori habendum,prædicandumque insinuaret, sicut scriptum est: Ne dixeris in corde tuo, [Rom.10.] quis ascendet in c ælum? Id est Christum deducere: aut quis descendet in abyssum? hoc est Christum à mortuis reuocare.Sed quid dicit scriptura ? Prope est verbum in ore tuo, & in corde tuo ; vt facias illud, &c. Igitur quòd illa maxima & felicissima humanarū rerum mutatio, illa sacrosancta & fausta renouatio sibi vni auctori tribuenda esset,affirmat Deus. [*In die illa suscitabo tabernaculum Dauid quod cecidit.*] Hebraicè ante nomen *tabernaculum* est particula ETH ; quæ accusatiuo plerumq. sed elegantissimè etiam ablatiuo iuncta,idem quod apud nos CVM præpositio significat . Ita sensus erit : [*In die illa suscitabo cum tabernaculo Dauid*, [id etiam] *quod cecidit*. Primum omnium tabernaculum Dauid sibi reponendum, figendum, atque constabiliendum esse recipit. Hæc enim omnia Hebraicum verbum AKIM significat ; deinde cum tabernaculo ipso eam etiam par- [אקים] tem quæ ceciderat,& nunquam amplius sua virtute restituēda erat, nisi à Deo restitueretur, hoc est, Israëliticam decem tribuum familiam. Quoniam verò salus primum ex Iu- [sup.] dæis facta est , apud quos Deus filium suum Iesum Christum suscitauit; cui & solium Dauid patris sui donaret , in Iacobi domo in æternum regnaturo. [Luc.1.] Primum etiam eius rei mentionem eodem ordine fieri à prædicente Vate oportuit . Iam verò ab eo tempore solutis inferni & mortis vinculis,à mortuis resurgens,viuus,incorruptus , atq. immortalis omnino Christus extitit,mysterij huius negotium felicissimè & magno incremento [Psal.2.] geritur, sicut scriptum est:Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, prædicans præceptum eius. Dominus dixit ad me,filius meus es tu,& ego hodie genui te. Postula à me.&c Iam ergo tabernaculo Dauid erecto ac fixo reliquæ quæcunque ad eius ditionem pertinent Israëlitarum ruinæ paulatim resarciuntur ; quæ tandem collato consilio & adhibita opera omnino restituenda sunt: ita vt vnius communis omnium regis & ducis vnus omnino populus , atque vnum vnius pastoris ouile sit . namque hæc diuina instauratio multis Vatum prædictionibus & certissimis oraculis annun- [Ioan.] tiata & arcanis etiam imaginibus quondam est repræsentata . [Psal.131.] Iurauit enim Dominus Dauid veritatem,& non frustrabitur eum; de fructu ventris tui ponam super sedē tuam: si custodierint filij tui testamentum meum, (nouum, inquā, testamentum,) & testimonia mea; (non tantùm ea quę olim docti fuerant,)sed etiam ea quæ docebo eos. Dauidis autem regnum dissensionibus primum & diuortiis dissipatum: deinde aliarum familiarum irruptionibus omnino deiectum , atque à pristino illo & illustri statu dimotum veteribus colonijs renouatis & nouis deductis ad maiestatem,amplitudinem , splendoremque maximum , sub rege Christo reuocandum esse vates noster præcinebat : idque translationis perpetua obseruatione eloquutus est.

Et reædificabo aperturas murorum eius , & ea quæ corruerant instaurabo.

DAVIDICVM temporale regnū vitium facere & corruere cœpit à temporibus Ie-

roboam vsque ad Hosseam Elæ filium, dum primum adhuc templum staret: namque toto decem tribuum latere labefactum corruit; secundi verò templi seculis, hoc est, post Babylonicam transmigrationem Hasmonæorum (qui Machabæi cognominati sunt) occupatione, & Herodum tyrannide irrumpente à Dauidis regia & illustri familia abalienatum est. Hæc omnia regnante Christo instauranda, atque in integrum restituenda cũ maxima dignitatis & splendoris accessione prædicit Vates; eamq. felicitatẽ certam, stabilem, perpetuam, & planè diuinam fore confirmat: Mirabiliter enim populi Israël vniuersus, & omniũ tribuum ordinũq. cõsensus, ad cõseruandam cõmunem inter se fidẽ, & mutuam charitatem conspiraturus esse prædicitur: cuius rei exemplum argumentũq. certissimum in ijs, quæ de hac re conscriptæ sunt, historijs obseruauimus. Multitudinis, Acto.3. „ inquit, credentium erat cor vnum, & anima vna. nam quemadmodũ in bene fundato atque fabricato ædificio omnium lapidum mirabilis quidam ordo, & certa vniuscuiusq. collocatio communi & mutuo officio opus totum conseruat: sic in sacrosancta Iesu Christi ecclesia multorum generum & ordinum, officiorum munerumque consensus communi fide, & mutua dilectione compactus, sacri Deo templi ædificium construit: sicut scriptum est: Templum sanctum Domini quod estis vos. Quoniam verò Dauidis regnum non solùm vtriusque lateris, hoc est, Israëliticarum & Iudaicæ tribuum ruinis oppressum fuerat, sed alienorum etiam irruptionibus occupatum, alteri atque alteri rei alterum atque alterum orationis huius membrum adaptandum est: [*Et reædificabo aperturas murorum eius.* Hebraicè est *rupturas eorum*:] Vt vtraque & Iudaica & Israëlitica comprehendatur pars: atque vt hoc vnum quondam regnum, vnum etiam in posterum fore significet; subiungit: [*Et ea quæ corruerant instaurabo*: Hebraicè, *& destructiones eius erigam.*] Sed tamen nouam hanc Dauidici tabernaculi instaurationem magnificentissimis cælestium beneficiorũ accessionibus locupletandã, augendam, diuinoq. cõsilio exædificandã esse; vt non antiquũ ædificium restitutũ, sed ad illius instar aliud tãto elegantius, tantoq. illustrius, & firmius reponendũ; vt planè nouũ noua & admiranda arte fabrefactum, ac planè diuinum opus esse intelligatur; ideq. æternũ probetur futurũ. namq. illa ædificatio nõ ad præsentiũ imaginẽ, sed ad seculi dies à vate refertur: vt si quãdo humanarũ rerum status florentissimus fuit, ad eum statum cum multa tamen accessione Dauidicũ tabernaculum sit denuo ædificandum: quod opus illustrissimum fore vel ipsa Dei auctoris mentione & prædicatione declaratur. In eo enim faciendo opere Deus ipse vltro nomen profitetur suum; necesse est ergo magnificentissimum atque ornatissimum esse ædificium, cuius se Deus auctorem & opificem prædicet:

Et reædificabo eum sicut in diebus antiquis: Hebraicè, *& ædificabo eum sicut in diebus seculi.*

NVLLVM in his carminibus verbum est quod non sit diuinis mysterijs refertissimũ, & noui testamẽti sacramẽtis plenissimũ: quibus omnibus aperiẽdis neq. ingeniũ suppetit, neq. otiũ: nõnulla tamẽ ex his perquã breuiter perstringere atque attingere curabimus. namq. hęc propria noui testamenti tractatio est, cuius multa adoranda, atq. omni plausu excipiẽda arcana nostris tẽporibus in obscuro latent; quorũ ignoratio magnos in multorũ animis creauit errores, maximaq. in Christiano populo dissidia, atq. maximas turbas cõcitauit. Quamobrẽ instanter orandus, assiduisque precibus exorãdus nobis fuerit Deus, vt tantis pulsis nebulis lumen vultus sui super omnẽ terrarũ orbem omnibus mortalibus porrigat atq. tendat, quò ea quæ ad verã salutẽ pertinet, veritas cunctis affulgeat, Amen. Sed nos interim ad nostrũ pensum, munusq. reuocemus: *Seculum*, Hebraicè GHOLAM dicitur: quod verbum absconsionẽ propriè significat. Transfertur autẽ nomen ad longũ tempus significandum, quòd ea longi temporis natura sit, vt præteritas quæ in eo gestæ fuerint, res partim consumendo, partim mutando abscondat, atque ab hominũ notitia longè disiungat, aut omnino obliuione sepeliat, futuras verò incerta obscuritate inuoluat. Ad nascentis autẽ mundi initium, & ad futurum finem indicandum vox hæc etiã vsurpatur: atq. hic modus frequentissimus in sacris est; à seculo vsq. in seculum. Vtriusq. autẽ partis rationes difficillimæ omnino cognitu mortalibus hominibus sunt: neq. enim quisquam est, cui qualis humanarum rerũ facies, qualis status nascentis orbis initio fuerit; aut qualis tandem erit, vel ingenio, vel cura, vel alia humana cogitatione planè fuerit explora-

exploratum. Fatemur quidem nos fide & diuinis oraculis intelligere florentissimum & beatum planè primorum hominum atque vniuersi generis (si tamen res illo in loco permansissent,) statum fuisse: sed earum quibus illa beatitudo constabat rerum, quotusquisque est qui rationem subductam habeat? Speramus etiam felicissimum & diuinum, æternumque piorum hominum, quicunque sese illo diuino beneficio non indignos reddiderint, futurum exitum: sed nondum apparuit quod erunt, ait Ioannes. Quamobrem vtriusque seculi, & primi illius præteriti, & extremi illius perpetuò duraturi res, fide quidem & spe nobis conceptas, aperta verò cognitione (nisi cui priuatè id reuelatum fuerit) nulli cõditionis nostræ hominis ingenio manifestas esse putamus. Quanquã nõ inficias ibimus multa atque admiranda, tum diuinarũ rerum mysteria & consilia, tum humanæ felicitatis momenta & ornamenta cognitione atque sensu, experimentoq. etiam ipso cũ ijs esse cõmunicata, qui diuino spiritu per Christum aucti, hæredes, consortesque regni cælestis, etiam viuentes atque sentiẽtes, effecti sunt: cuiusmodi sacratissima virgo mater, Apostolique, atque plurimi alij ex Christianis etiã fuere, quibus voluit Deus notas facere Coloss. 1. diuitias sacramenti huius, quod absconditum fuerat à seculis & generationibus tam angelicis quàm humanis: neque enim oculus vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis ascendit, quanta illis eorumq. simillimis à Deo præparata sunt, & communicata: sed tamen multa illis in futurum seculum & amplissima munera atque ornamẽta esse asseruata, idem ipsi fatentur: expectantes beatam spem & aduentum magni Dei, qui reformabit Philip. 3. corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ, vnus ex his, idemq. diuinorum mysteriorum peritissimus Paulus aiebat. Igitur hoc ædificium tãtis accessionibus amplificandum, tantis ornamentis augendum, tanta dignitate illustrandum, vt cũ antiquæ beatitudinis, & humani maximi quondam splendoris, atque futuræ felicitatis, denique cum dictorum absconditorum rationibus omnibus; vt ædificium cum exẽplari suo conueniat, per Christum Iesum eius operis redemptorem perficiendum sibi Deus suscipiens, ait: [*Et ædificabo eum sicut in diebus gholam.*] Tanto verò amplius, tantoq. capacius sibi reponendum esse docet, quanto maiori hominum & numerosiori populorum celebritate frequentandum erat. Neque enim solùm Iudæis, Israëlitis, & Idumæarum gẽtium parti cuidã, vt olim Dauidis terrena aula; sic hæc cælestis Dauidis regia adeunda celebrandaque fuerat; sed omnium totius orbis nationum & familiarium (quæ omnes in Christi ditionem redigendæ erant) hominibus, commune tẽplum, & capacissimum tutissimumque præsidium; quod vltro atq. libenter petatur, futurum est: [*Sicut in diebus gholam;*] cùm vnus omnibus hominibus Paradisus ad honestam voluptatem constaret: atque etiam in diebus gholam, cùm vnum commune omnibus regni filijs cælum possidebitur: sic etiam præsentis vitæ ecclesiam in omnium gentium commune domicilium construendam sibi fore Deus per Vatem docuit.

Vt possideant reliquias Idumææ, & omnes nationes: eo quòd inuocatum sit nomen meum super eos: dicit Dominus faciens hæc.

PVBLICAM per Christum hominibus allatam salutem, & regni cælorum eidem ob maximas virtutes & res iuxta diuinum consilium gestas iure delati, non Iudæis modò, sed omnibus etiam totius orbis gentibus communem fore, ex diuino decreto publicis Vatum præconijs proclamatum sæpe est: nullumq. in terris locum adeo esse remotum, qui non tandem imperio, ditionique Christi subiugetur. Et dominabitur, inquit, à mari Psal. 71. vsq. ad mare, à flumine vsq. ad terminos orbis terrarum, &c. Hanc autem rem non tam hominibus ipsis, quã hominũ vitijs & sceleribus, horumq. Principi Diabolo, eiusq. ministris, per Euangelij verbum allato bello gerendam esse ijdem Vates cecinerunt. Diffusa Psal. 44. est gratia in labijs tuis, propterea benedixit te Deus in æternum. Specie tua & pulchritudine tua, ascende, prosperè procede & regna. Propter veritatem & mansuetudinem, & iustitiam: & deducet te mirabiliter dextera tua. hæc adeo omnia quæ ad prosperũ & faustũ Christi in oẽs gentes imperiũ, terribili illo apud Hierosolymas completo Luc. 9. excessu, atq. expeditione perfecta, fundandum, & euangelica prædicatione in gentibus propagandum, pertinebant: & prædicta antea fuisse, & quemadmodum prædicta fuerant, expedienda esse, vtriusq. testamenti grauissimis probatur testimonijs. Atque adeo hanc eandẽ rem noster agit Vates, affirmatq. vtrũq. & Israëlitarũ, & gentium populum

diuini regni consortium inter se esse communicaturos. Duobus autem illustribus nominibus Israëlis & Edom, omnium totius orbis hominum vniuersitas, in religionis & diuinorum beneficiorum rationibus significatur: namq. aut Israëliticum vnius Dei cultum, aut ad Idumæũ apud quos alij colebantur dij, omnes orbis referũtur nationes. Hæc autem sententia ad hunc etiam locum accommodata, ex illo oraculo obseruata est. Duæ gentes sunt in vtero tuo; & duo populi ex ventre tuo diuidentur, populusq. populum superabit; & maior seruiet minori. Ad alterutrũ autem populum cæteræ omnes orbis nationes viuendi consuetudine, & morum atq. religionum opinionumq. similitudine referuntur. Sed tamen vt res clarior explicatiorque esset; neque de Idumæorum reliquijs tantùm agi videri posset, subiunxit Vates *Et omnes nationes*: quæ Euangelio Christi credentes, spiritu promissionis sancto signati sunt, qui est pignus hęreditatis eorum in redemptionem acquisitionis, in laudem gloriæ ipsius. Libet autem verba ipsa ex Hebraici sermonis libra expendere; quorum ita explicatiorem atque apertiorem sententiam fore intelligimus. [*Vt possideant cùm reliquijs Edom, & omnibus gentibus super quas inuocatum est nomen meum.* Non Israëlitis modò, sed Idumæorum reliquias, & cum illis cæteras etiam orbis nationes diuino nomine & virtute Christi imperium obseruaturas, atque in eiusdem regni possessionem societatemq. cooptandas esse prædicit. Ita verò eam communẽ omnium felicitatem certam manifestamq. forè, vt vna eademque omnibus diuini nominis professio, appellatio, atque tantæ dignitatis gratulatio sit, sicut scriptum est: Et vocabunt eos populus sanctus redemptos à Domino; & omnes qui viderint eos, quia isti sunt semẽ cui benedixit Dominus. Atque adeo hoc totum opus Deo acceptum referendũ esse, nominis inuocatio significat: quòd partim ex offensionibus, partim verò ex antiquo odio in gratiam Dei recepti vltro fuerint. *Reliquias Edom.* Propterea dixit quòd Idumæis per hunc eundem Vatem ob quatuor illa insignia scelera magna quædam clades fuerat denuntiata: & mittam ignẽ in Theman, & deuorabit ædes Bosræ. Verum enimuero cùm mirum videri alicui posset, qui causam ignoraret quã ob rem gentibus inimicis sensu, vt Paulus ait, atque iam inde à principio repudiatis & spretis, tamen ad tãtam gratiam ineũdam aditus sit patefactus. quæ res multos ex Iudæis, quibus audita est, in magnã admirationem traduxit; eam omnem rem ad voluntatem, virtutem, sapientiam, misericordiamq. suam reuocat Deus; atq. eadem oratione certam fore confirmat, quod deliberato consilio, & constanti proposito, certaq. sententia, quanquã hominibus ignota ratione decreta fuerit, neque enim diuina misericordia nostris rationibus & cogitationibus, sed suis tantùm consilijs vt sese conspiciendã præbeat: innititur. Hominum namq. vt cæteræ virtutes, sic etiam misericordia angustis quibusdam spacijs, & certis suorum consiliorum ijsdemq. breuibus terminis definitur: diuinæ verò tum cæteræ rationes, tum maximè misericordia sua natura infinitæ, humana omnia consilia, cogitationes, atque omnem denique captum infinito superant interuallo. Deus, inquit, noster multus ad ignoscendum. Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestræ, nec viæ vestræ, viæ meæ dicit Dominus. Quia sicut exaltantur cęli a terra; sic exaltatæ sunt viæ meæ à vijs vestris; & cogitationes meæ à cogitationibus vestris. Eam igitur rem, hoc est, Israëlitarum qui reiecti abdicatiq. fuerant, restitutionem; gẽtium verò quæ spretæ, repudiatæ, & pro inimicis habebantur, admissionem & conculcationem non ad humanas aliquas cogitationes, sed ad suũ consiliũ, auctoritateq. referendã esse docet Deus: cuius vt sapientissima, sic certissima & cõstantissima sẽtẽtia est. Ne verò cuiquã huius vaticinij euẽtus ex causarũ & rationum ignoratione incertus esse videretur, omnem ad dubitandum aditum auctoritatis & nominis sui appellatione & promissionis diuinæ interposita fide præcludit. *Dicit Dominus faciens hoc.* Auctoritatis, & certitudinis atque facultatis fidem prędictis & promissis rebus hęc oratio conciliat. Hanc verò certam & legitimam huius loci interpretationem, & singulorum verborum æstimationem esse, D. Iacobus in sacris historijs nos docuit; qui de recipiendis in gratiam gentibus, atque cum Israëlitarum populo in vnam Christianæ religionis societatẽ & communionẽ coniungendis, eo tẽpore quo iam geri incipiebat res, verba faciẽs; hanc vatis huius de eadẽ re ex antiquis vaticiniis recitauit sententiã. Simon, inquit, narrauit, quẽadmodũ primum Deus visitauit sumere ex gentibus populũ nomini suo. Et huic cõcordant verba prophetarum, sicut scriptum est: Post hęc reuertar, & ædificabo tabernaculum Dauid quod decidit, & diruta eius reędificabo, & erigam illũ, vt requirãt cæteri hominũ Dominũ, & omnes gẽtes, super quas inuocatũ est nomen

Gen.25. Ephes.1. Isa. Sup.1. Isai.55. Acto.15.

nomen meum; dicit Dominus faciens hæc. Quam rem diuino consilio & virtuti adscribens, idem Iacobus subiungit: Notum à seculo est Domino opus suum. *Iacob.* Atque adeo ob eandẽ rem maxima admiratione stupefactus Paulus, in ingẽtes diuinæ sapientię laudes prorupit. *Rom. 11.* O altitudo diuitiarũ sapientiæ & scientiæ Dei: quàm incõprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius? Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit; aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei? Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia: ipsi honor & gloria in secula seculorum, Amen. Summam autem tranquillitatem, summam felicitatem, piam atque æternam pacem, omnium verorum & spiritualium commodorum perpetuum quendam vsum, humano generi in illam admirabilem gratiam recepto, hoc est populo Dei futura porrò esse, eleganti carmine atq. maximę vbertatis descriptione Vates præcinit quod aurea illa Christi ætas, Spiritu sancto in suos effuso, suauissimos atq. vberrimos & tempestiuos omniũ virtutum fructus semper esset redditura. hoc autem de hac re arcanum & faustũ est oraculum:

Ecce dies veniunt dicit Dominus, & cõprehendet arator messorem; & calcator vuæ mittentem semen: & stillabunt montes dulcedinem, & omnes colles culti erunt. *Dies post illam diem.*

COMMVNIS & publica lætitia atque felicitas nulla alia exterarum, & in medio positarum rerum imagine, commodius quam felicis multiplicisque annonæ descriptione exprimitur. Hoc enim hominum animos famis metu, & magna solicitudine liberans, ad otium, ad festos agendos dies, ad conuiuia, ad hilaritatem, atque ad alia iucundæ & mortalibus expetitæ vitæ oblectamenta maximas commoditates creat: vnde non nostris modò, sed exteris etiam auctoribus hæc summæ & publicæ felicitatis describendæ forma sæpius expressa est; vt illud: *Tutus bos etenim rura perambulat,* *Horat. lib. 4. Od. 5.* *Nutrit rura Ceres, almaque Faustitas. &c.* Et apud Vates: Lætabuntur & exultabunt coram te, sicut qui lætantur in messe multa. *Isai. 26.* Huiusmodi plena atque abundans felicitas, antiquæ legis & pietatis assiduis & certis cultoribus promissa est: Si in præceptis meis ambulaueritis, & mandata mea custodieritis, & feceritis ea, dabo vobis pluuias temporibus suis, & terra gignet germen suum, & pomis arbores replebuntur. *Leuit. 26.* Apprehendet messium tritura vindemiam; & vindemia occupabit sementẽ, & comedetis panem vestrum in saturitate, & absq. pauore habitabitis in terra vestra, dabo pacem in finibus vestris. Hæc antiquis prioris testamenti hominibus & promissa, & tam diu præstita fuêre, quãdiu lex illa, quæ in tabulis lapideis incisa fuerat (quatenus ab illius ætatis hominibus præstari poterat) purè, sancteque culta est. nobiscum verò longè aliter actum est; quicunq. aureæ huius ætatis vsum sortiti fuerimus (modò nostra culpa tãto beneficio, tãtæq. dignitatis honore indigni non reddamur.) Non enim ad terrenã aliquam felicitatẽ, vt ad certum & maximum optandumq. virtutis præmium, sed ad diuinã planè beatitudinẽ, ad cælestis regni consortium, ad æternos spiritualis vitæ percipiendos fructus inuitati, vocatiq. sumus: cuius maximi & diuini beneficij non modica parte, etiam viuentibus & sentientibus ante extremũ vitæ huius mortalis diẽ pluribus pientissimis hominibus frui ex diuino beneficio contigit, sicut scriptũ est: Quomodo omnia nobis diuinæ virtutis suæ, quæ ad vitam & pietatem pertinent, donata sunt per cognitionem eius qui vocauit nos propria gloria, & virtute: per quem maxima & pretiosa nobis promissa donauit, vt per hoc efficiamur diuinæ consortes naturæ, &c. *2. Pet. 1.* id quod nunquam prioris testamenti etiam pientissimis cultoribus contigit, quibus terrenarum, non autem cælestium rerum in hac vita fuerat vsus promissus, idemq. præstitus fuit. Sancti enim per fidem vicerunt regna; adepti sunt repromissiones, terrenas videlicet: cælestes verò promissiones illis diu expectatæ nostræ verò ætatis cultoribus vndecima diei hora ad vineæ cultum vocatis, præstitæ sunt: adeo vt matura alterorum felicitas alteris magnitudine sua admirationẽ atque inuidiam mouere potuerit. Sed huius rei absoluta & plena tractatio alterius sanè loci, hoc est noui testamenti librorum, propria est; ad quem locum nos Christianum lectorẽ inuitamus vt communibus conceptis votis Deum propitiũ habentes sacrosancta huius tractationis mysteria si non pro rei dignitate, tamẽ pro nostra tenuitate venerari primũ, deinde aperire indicareq. possimus. Interim verò cũ hæc in promissionibus obscuris & allegoricis imaginibus descripta sunt, imaginis tantũ ipsius partes, lineas & colores, atq. vmbras notare, & breuiter sequi cõtenti, significationẽ ipsam, quæ semper maior quã oratio

est, perstringentes obseruabimus. Igitur humanæ naturæ terra ob primorum parentum culpam à sua illa prima & opima fertilitate, quam ex diuino beneficio sortita fuerat, ad horridá quandam, sordidá & miserrimam sterilitatē degenerauit, sicut scriptū est: Gen.3. Maledicta terra in opere tuo, in laboribus comedes ex ea cunctis diebus vitę tuæ. Spinas & tribulos germinabit tibi, & comedes herbas terræ: in sudore vultus tui vesceris pane tuo, donec &c. Hoc adeo horroris & sterilitatis vitio humana natura vsq. laborauit, dum Christi opera & efficiētia sanata, restituta, & ad diuinæ felicitatis atq ad maximorum & Philip.2. suauissimorum fructuū ferendorū facultatem immutata est, sicut scriptū est: Deus est qui operatur in vobis, & velle, & perficere pro bona voluntate: & nō quòd sufficiētes simus cogitare aliquid ex nobis, tanquam ex nobis; sed sufficientia nostra ex Deo est. Hæc diui Pauli testimonia ad hanc, de qua nobis sermo est, rem propriè & commodissimè pertinent, vt suis in locis Deo duce ostēdemus. Atq. ideo huiusmodi diuinam omnibus votis expetendam humanæ terræ permutationem sacer Vates incredibili lætitia gestiens ele- Psal.84. gantissimè canebat: Benedixisti Domine terram tuam, auertisti captiuitatem Iacob. Mitigasti omnem iram tuam: auertisti ab ira indignationis tuæ. Totus Psalmus huius argumenti est; in quo tandem subiungitur: Etenim Dominus dabit benignitatem, & terra nostra dabit fructum suū. Iustitia ante eum ambulabit, & ponet in via gressus suos: Quàm verò perpetua, quàm plena atque abundans, quàm varia & eximia hæc spiritualium fructuum ferendorum copia & felicitas futura sit, quàm omnium generum & conditionum hominibus communis, eius elegāti susceptæ imaginis & translationis amplificatione declaratur. [*Et comprehendet arator messorem.*] Exiguo labore & cultu, nullo sudore, maximorum spiritualium fructuum & perpetuorum copia effundendam esse docet. ita vt nō vno tantum mense metendum sit, sed ad ipsum arationis tempus frugum collectio perceptioque pertineat; vini verò tāta copia sit, vt vindemia sementem ipsam attingat, ita totum tempus in percipiendis & conseruandis fructibus ponetur. nimirum quibus perpetua atque assidua diuinæ legis in corde scriptæ meditatio, cogitatio atque exercitatio est: nam si in lapidibus incisæ legis assiduum studium, tamen fœcunditatem & facul- Psal.1. tatem ad copiosissimos & suauissimos ferendos fructus parat: quid ex eius legis felicitate spectare oportuit, quæ non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carneis diuini spiritus efficientia inscripta est? nonne fructum suum dabit in tempore suo; & folium eius non defluet, & omnia quæcunque faciet prosperabuntur? Nullum porrò hominum genus, nullam conditionem fore, cui non hæc ferendorum fructuum & spiritualium commodorum facultas diuino beneficio contingat, hoc hemistichium confirmat: [*Et stillabunt montes dulcedinem, & omnes colles culti erunt.*] Ita vt neque in summorum hominum neque in infimorum ordinibus hæc maximarum & diuinarum virtutum facultas, hæc operum faciendorum & officiorum ratio desideretur; sed in omnibus his multa propter diuini spiritus fœcunditatem gigni opera possint: quæ non (vt à quibusdam falsò dici- Heb.6. tur) ingrata & inuidiosa: sed gratissima & probatissima Deo ipsi sint. Terra enim sępe venientem super se bibens imbrem, & germinans herbam oportunā illis, à quibus colitur, accipit benedictionem à Deo. Non enim iniustus est Deus, vt obliuiscatur operis vestri & dilectionis, quam ostendistis in nomine ipsius: qui ministrastis sanctis, & ministratis. Montes & colles, principes & potentes homines arcana translatione significare, in libro de arcano sermone docebimus: cuius rei multa exempla sunt; atque ex ijs vnum illud: Esai.41. Triturabis montes & comminues, & colles quasi puluerem pones. Quod id hominum genus fortunæ flatu tumens, superbumque præ cæteris esse soleat, cui ad diuinæ felicitatis vsum & oportunitatem conformando Ioannes Baptista, modestiæ & pœnitentiæ Luc.3. culturam indicebat. Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur. &c. Ex huiusmodi verò antea superbis & insolentioribus animis omnis virtutis, humanitatis & modestiæ, suauitatisq. vsum expectandum esse Vates præcinit. nihilque in moribus difficile ac durum, sed omnia facillima ac mitissima esse experiunda. Hoc etiam tropo maximam felicis cuiusdam seculi modestiam & æquabilitatem sibi antiqui auctores grauissimi promittebant:

Virg.Eclog.4 *Molli paulatim flauescet campus arista,*
Incultisque rubens pendebit sentibus vua,
Et duræ quercus sudabunt roscida mella.

Totius

Totius verò orbis, & omnium gentium & ordinum, voluntatum, studiorum & sententiarum summam de Christianæ religionis causa consensionem prædicturus Vates; & quo ordine hæc res paranda, adornanda, gerenda, denique perficienda fuerit indicaturus; Dauidicum primum tabernaculum repositum: deinde salutem & felicitatem toti orbi omnibus locis, tum vallibus, tum montibus & collibus communicatum iri, atq. tandem Israëlitis omnibus aditum ad gratiam esse aperiendum: eamque certam & perpetuam felicitatem illis fore significat.

Et conuertam captiuitatem populi mei Israël: & ædificabunt vrbes desertas, & inhabitabunt, & plantabunt vineas, & bibent vinum earum: & facient hortos, & comedent fructus eorum.

ISRAELITIS nunc toto orbe dispersis & vagantibus nulla certa, & fixa, aut propria sedes, nullum quietum & tranquillum vitæ genus est. quamobrem nulli proprij agri, aut vineæ, aut horti; & quibusdam vix paruæ & humiles domus sunt. Illi namque propter aliorum hominum, apud quos degunt, odia, & inuidiam, in metu semper atq. suspicione, & noui exilij atque migrationis expectatione sunt. Si quid autem ijs aut negotij, aut artis, aut rei est, totum in nummis & vendibili supellectile ponitur, vt ad oblatam migrationem quàm expeditissimi esse possint His verò vbi ad publicæ salutis & diuinæ gratiæ communionem admissi fuerint, stabilem, perpetuum, & certum atque tutum vitæ genus & vsum fore Deus pollicetur; eaque res aptissimis ostenditur argumentis. Summæ namque pacis, securitatis, tranquillitatisque, in vrbibus & regionibus nullum maius atque efficacius argumentum, quàm agriculturæ exercitatio vsusque est, sicut scriptum est: Hæc dicit Rex Assyriorum; facite mecum benedictionem, & egredimini ad me, & comedite vnusquisq. vineam suam, vnusquisque ficum suam, & bibite vnusquisque aquam cisternæ suæ. Apud exteros etiam auctores agriculturæ vsus securitatem significat. sic M. Attilius apud Horatium:

Isai. 36.

Portasque non clausas, & arua
Marte coli populata nostro.

Horat. lib. 3. Od. 5.

Quamobrem in antiquis numismatibus Securitas altera manu aratrum, altera cornucopiæ tenens pingebatur. Magnæ ergo securitatis est, vineas, hortosque plantare, maioris, fructuum percipiendorum spem facere: maximæ verò, perpetuam atque certissimam pacem fore promittere, fixasque sedes, & omni metu atque solicitudine vacuam vitam in summo & honestissimo otio polliceri.

Et plantabo eos super humum suam, & non euellam eos vltra de terra sua quam dedi eis.

NAMQVE noui testamenti promissa hæreditas, æterna atque perpetua ijs, quibus diuino beneficio contigerit, est. neque enim facilè de eo statu conuelli possunt, quem spiritus sancti in eos immissi opera & efficientia tenuerint. Quis enim nos separabit à charitate Christi, quæ diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis; vnus ex felicitatis huiusmodi consortibus aiebat. namque illos in hæreditatem incorruptibilem, incontaminatam & immarcessibilem huiusmodi vocatos esse Petrus affirmat. [*Et Plantabo eos super humum suam.*] Requiem quandam diuinam hominibus à Deo promissam esse accepimus, qua, qui ex diuino beneficio fruuntur, maximis laboribus, maximis animi & corporis solicitudinibus liberantur; & perpetuò illo timore, quem peccatorum conscientia facere solet, atque duræ illius animorum seruitutis vinculis leuantur. Ad hanc adeò libertatem, ad hanc requiem, ex magnis peccati occupationibus quærendam; tum à Deo ipso in Psalmis, tum à fidelissimo & sapientissimo antiquorum mysteriorum interprete Paulo inuitamur. hæc namque requies antiquis patribus exoptata, nostra felicissima ætate, hoc est seculorum fine, per Christum parata & quærentibus proposita est. neque enim hæc de qua loquimur, requies antiquis hominibus vnquã cõtigit, quã tãtopere nobis Apostolus cõmendat, atq. omni conatu, & studio omni quærere suadet. Nam si eis Iesus requiẽ præstitisset, nunq̃ de alia loqueretur post hac die.

1 Pet. 1.

Heb. 4.

Itaque relinquitur Sabbathismus populo Dei: Qui enim ingressus est in requiem eius, etiam ipse requieuit ab operibus suis, sicut & à suis Deus. Festinemus ergo ingredi in illā requiem: & cætera, quæ de hac re plurima ab Apostolo in illo tractantur loco. Quam rem vates noster hic oratione significauit: atque adeo Apostrophe & diuini nominis appellatione vsus, suum opus absoluit; vt cùm maxima auctoritate huius tantæ felicitatis spem, illis non solùm faceret, sed abundè etiam confirmaret.

Dicit Dominus Deus tuus.

Alterum nomen *Dominus* tetragrammaton illud est, quod in magnæ misericordiæ; alterum verò *Deus*, quod in prouidentiæ rationibus appellatur. Cùm enim Deus Israëlitas ex Ægyptiaca seruitute educere, atque in promissam patribus eorum requiem deducere parauit; insigne hoc nomen protulit; cuius virtutem & efficiētiam antiquis illis patribus non satis perspectam, nunc demum perspici incœptum iri confirmauit. Ego, inquit, Dominus qui apparui Abraham, Isaac & Iacob in Deo omnipotente, & nomen meum ADONAI non indicaui eis. Pepigiq. fœdus cum eis, vt darem eis terram Canaan, terrā peregrinationis eorum; in qua fuerunt aduenæ, &c. Idem autem hoc nomen quod de vera requie præstanda sermo esset, nunc à Vate vsurpatur. Namque Deo misericordi & benigno mira promissorum fides & constantia est. Eos autem apud quos res agitur, conuerso sermone compellat, quod ad fidem, spemque faciendam, ad recreandos, expectatione & consolatione sustentandos animos idoneus hic eloquendi modus est. [*Dicit dominus Deus tuus,*] cuius certa cum cætera promissa omnia, tunc præcipuè quæ de misericordiæ magnæ rationibus sunt, certissima semper expertus es. Quemadmodum autem hic vates dicendi initium ab vltimis ferè Ioëlis verbis fecit. Dominus de Sion rugiet, & de Hierusalem dabit vocem suam. Sic etiam totius orationis suæ comprehensionē, iisdē promissionibus, iisdem sententiis, iisdē penè verbis & numeris clausit. Ille enim dixerat: Et erit in die illa, & stillabunt montes dulcedinem, & colles fluent lacte. hic verò Ecce, inquit, dies veniunt, &c. & stillabunt montes dulcedinem, & omnes colles culti erunt. Ille huiusmodi ad finem clausula vsus est: Et Iudæa in æternum habitabitur, & Hierusalem in generatione & generationem. Hic in simillima sententia, non dissimili est vsus periodo: & non euellam eos vltra de terra sua quam dedi eis. Quamobrem meritò secundum post Ioel locum, & tempore & librorum ordine, tenet Amos.

Exod.6.

Ioel.3.

CARMEN

CARMEN EX VOTO.

CONSVETIS *iuuat & modis,*
Et mixto fidibus carmine reddere
Votiuum superis sacrum:
Quale & Iessiadæ barbytos aurea
Bethlehhmi sonuit iugis,
Permulcens numeris pectora dulcibus,
Placans & patrium Deum,
Atque in vota magis vocibus aduocans,
Quàm si quotquot eunt dies,
Cultros aut vituli sanguine bimuli,
Aut centum imbueret capris,
Aris multa ferens thura calentibus.
Nam me per nemus auium
(Quà non ire leuis cura, metus, neque
Spes vanæ aut humiles queant)
Arreptum fateor, menteq; in æthera,
Humanæ immemorem vicis,
Deductum, sacra tum consilia & Dei
Arcanum generi pio
Mirandum memori pectore discere:
Quò gentem doceam meam
Quæ magnis fuerant prodita vatibus,
Vt nullum aut hominum genus
Diuinos oculos, nec, latet impium,
Quicquid concipitur, nefas,
Iras vt valeat fallere vindices,
Aut latè validam manum
Quæ mōtes premit, & quæ mare cōcutit:
Namq; id fortius incitat,
Et lentum grauius sollicitat gradum
Pœnæ præcipitis scelus,
Quod quis vel dubio composuit dolo,
Vel damno nocuus graui,
Vel si fraude mala fratribus inuidet.
O quisquis volet arduis
Occurrisse malis, tollere & vrbibus
Instantes & agris minas,
Seuera vt manibus Iudicis auferat
Et fatalia fulmina,

Luxum

Stultior effigies timeret.
Vocatus almæ lucis ad aureos
Cognouit vsus, ac sapientiæ
Sacrariis primis receptus
Emicuit pius atq; doctus.
Regum deinde obscura negotia, &
Aulæ repellens vincula principis:
Quæ nectit ardens aut cupido, aut
Ambitio malè sana iungit.
Iam mente celsum transuolat & polum, &
Ignota rerum peruidet abditis
Admissus arcanis, tenetq;
Secula temporibus remota.
Sermone doctus dicere grandia
Angusto, apertis vocibus explicat
Causas, & euentus malorum, ac
Fata suis populis tremenda.
Et quantus instet manibus ac viris
Horror, negato & subsidio labor,
Vt semper infestos tyrannos
Præcipites maneant ruinæ.
Non tantus altis montibus it fragor
Findente nubes fulmine turbidas
Ardens nec ignis tot fauillas,
Dum segetem populatur, edit.
Quantum impiarum crimina mentium
Momenta rerum plurima conterunt
Molesq; cælo minitantes
Concutit inuidiæ procella.
Liuor beatis insidias parat
Rebus, quietos nec patitur dies,
Fratrem petitum dolis vnà &
Artificem ruit ille suum.
Testis Cainus perfidus impio
Ausu & nefandi progenies Nodi
Cùm pœnæ tellus intabescit
Temporibus, viduata iustis.
Sed quid furenti barbite concitus
Culpas nocentum perueheris pede?
Quôcunq; producit serenus
Spiritus, hinc potius sequamur.

BENEDICTI

Luxum & femineam fortiter & citò
Refrenet petulantiam,
Exstinctæ & studeat relliquias breuis
Conseruare modestiæ,
Exuratq́ue mali semina publici.
Nequicquam querimur grauem
Magnas inter opes pauperiem pati.
Frustra tempora seculi
Culpantur, pretijs omnia maximis
Angustæ nimium rei
Obstare: hæc proprijs insita moribus
Aucta vsu nimis improbo
Euellenda prius, si volumus nouos
Et vitæ faciles dies
Duxisse, ac placidis viuere commodis.
Nam summus pater omnium
Maiora indomitis & cupidis parat
Pœnæ pondera gentibus,
Postquam veridicis vocibus excitæ
Rectas ire negant vias,
Et turpis studij insistere callibus,
Spreto numine, gestiunt:
Dum per fasq́ue nefas femineos parant
(Nec moris pudet absoni)
Luxus, mollitiem atque imperium pati.
Heu heu quantus adest viro
Vxoriq́ue dolor, vincula, carceres
Ferre, & seruitium graue,
Insuetumq́ue humeris pondus inertibus!
Hinc pestis misera, & fames,
Hostilisq́ue manus, ensis & igneus
Instans mœnibus impetus,
Et quidquid patimur vindice numine:
Sed tu desine mollibus
Humanum scelus & facta nocentium,
O mens carminibus sequi.
Quin sacri potius munera spiritus
Æternumq́ue Dei decus,
Atque optanda viris præmia fortibus
Pergis dulcisono dicere carmine?

O mundi

O mundi decus & maxima cælitum
Sanctorumq́ beata spes,
Æterniq́ etiam consilij potens,
Et qui cuncta foues amor,
Terras qui recreas, qui mare temperas,
Qui motum fluuijs iugem,
Qui vitam liquidis fontibus efficis:
Afflictis hominum potes
Tu rebus requiem reddere, & efferos
Mores vertere mitibus.
Tegens cara tibi iam meritis patrum
Iacobi genus optimi:
(Sed nunc ob scelus & dura rebellium
Olim crimina mentium,
Diris acta modis, sordida, & omnibus
Iam dudum excita casibus)
Expertura bonum denique & infimis
Promentem è tenebris ducem
Numen perpetuis carminibus tuum
Cantabit pede libero,
Euasiq́ iugi & seruitij memor.
Ergo & me bonus ac potens
Nunc iam casta precor per tua sacra fer,
Plenum numinis ac tui
Nil mortale sinas aut sapere aut loqui,
Sed vel qualia Thecois
Quondã saltubus, aut montibus Ephrata
Pastorumq́ animos rudes,
Indoctumq́ virûm pectus agrestium,
Et spectanda bonus dabas,
Et dicenda nouis credita sensibus,
Per brutas quoque belluas,
Certum consilium (cùm placet) exprimis.

FINIS.

BENEDICTI ARIÆ MONTANI HISPALENSIS IN ABDIAM PROPHETAM PRÆFATIO,

DE INVIDIA.

INTER omnes, quibus humanæ mentes ad maxima & grauissima suscipienda scelera impelluntur, perturbationes, acerrimum & nocentissimum, atque maximè pestiferum motum inuidiam esse, non modò antiquis atque nouis grauissimorum & sanctissimorum auctorum testimonijs, sed innumeris & continuis fere exemplis compertum exploratumque est: atque adeo hoc vnum ex nocentissimis Sathanæ inuentis fuisse, idque non postremum, non incertum, sed post primum illud ad humanæ naturæ edendam ruinam callidè excogitatũ consilium, ad homines etiam ipsos vniuersumque eorum genus turbandum & perdendum, cæterorum omnium longè certissimum, atque primò etiam post corruptam hominum naturam, & flagitiosissimo periculo facto cognitum. cuius periculi horribilem narrationem primæ illi communis omnium malis causæ subiectam atque annexam, diuinæ nobis exponunt historiæ. nam cum antiquus ille coluber ingenti & diuinæ gloriæ, & humanæ dignitatis inuidia exæstuaret, & vtriusque impediendæ rei gloriationem sibi arrogare studeret, principio diuinas res & rationes in inuidiam apud homines adducere tentauit: scit enim, inquit, Deus quod in quocunque die comederitis, aperientur oculi vestri, & eritis similes Dijs. Atque hoc modo prima illa & communis totius humanæ rei pernicies & labes facta est: Deinde verò vbi iam homines Deo inuisos reddidisset, atque à fonte vitæ & luminis abalienasset, vt non solùm diuino, sed humano ac mutuo inter se odio funditus perderet, conceptum in ipsis inuidiæ semen ad immanissimum quàm maturrimè ferendum fructum maximo studio maximaque adhibita opera fouit, excoluit & promouit, eiusque perniciosissimi inter homines mali nefarium exemplum fraterno illo Caini parricidio editum est: ita cùm suo ille periculo, suoque malo, quantum hoc inuidiæ vitium scelerum & flagitiorum concipere admittereque posset, intellexisset, homines quorum felicitati semper insidiatur, in eandem malitiam & fraudem impulit, nullo enim modo ijs, quos vehementer oderat, nocentius atque certius ad interitum vulnus, quàm id quo ipse perijsset, infligi posse putauit. Neque verò conceptam opinionem euentus fefellit, nam primum post homines natos fratrum par hoc periculo implicans, atque alterum ex illis in alterius necem impellens, toti orbi exitium, & generi hominum cladem parabat certissimam: cùm quòd omnem sanctæ sobolis spem vno Abel extincto peruertisset, tum quòd Caini posteritatem omnem, ex paterna imitatione & exemplo, inuidentia, obtrectatione, contentioneq. mutua perniciem sibi ipsi molituram fore facilis esset diuinatio. Id quod exitus ipse manifestè demonstrauit, cùm non modò impij Cain genus vniuersum, sed omnis etiam Seth sancta olim progenies, præter vnã Noë familiam, mutuis dissidijs, obtrectationibus, & omnibus iniuriarum generibus, quas parere inuidia solet, flagrantes extremum sibi diuinæ vltionis exitium moliti sunt, Genes. 6.
sicut scriptum est: Corrupta est autem terra coram Deo & impleta est hamasz. Cumque vidisset Deus terram esse corruptam, omnis quippe caro corruperat viam suam super terram, dixit Dominus ad Noë: Finis vniuersæ carnis venit coram me, repleta est terra hamasz à facie eorum, & ego disperdam eos cum terra. Illud autem primum fraternæ charitatis violatæ nefarium exemplum certissimo argumento fuerat, nullum aut fore societatis fœdus aut necessitatis vinculum, nullam naturæ, studiorum, voluntatum

atq. beneuolentiæ coniunctionem, nullum deniq. adeo sanctum fœdus aut officium primi hominis generi & posteritati esse, quod terrarum orbem ab huius furiæ insidijs tutum aut publicè, aut priuatè præstare posset. Id verò malum eo ad nocendum promptius, & ad cauendum esse difficilius, quòd non grauibus momentis, non offensis vllis neque iniurijs, sed leuissimis in eo, cui inuidia suscipitur, causis & occasionibus, imò & maximis interdum virtutibus, ac denique innocentia, ad summam inuidiam nonnullorum animi incenduntur. Quidam enim sunt quibus ob nullam ipsorum culpam, ob nullum vitium, sed ob singularem & eximiam quandam virtutem inuidetur, vt Abel iusto in sacris libris appellato, & vitæ & morum simplicitas, & probata Deo sanctitas inuidiam apud impium & sceleratissimum fratrem fecit. Sunt etiam quorum non tam virtus, quàm virtutem consequens gloria & debita laus, inuidia & obtrectatione impediatur, vt Dauid, quem non officijs modò omnibus sed maximis etiam beneficijs affectus socer, tamen summo odio atque inuidentia ob gloriæ æmulationem prosequutus est: Alij præterea sunt quibus neque ob propriam culpam, virtutem aut gloriam, neque ob quæsitam aut partam, sed tantùm diuinitus oblatam felicitatem, maleuolentia & liuore suffusus aduersarius quispiam æmuletur. cuiusmodi Israëlitarum & Idumæorum causa fuit: namque Idumæi Esau genus, quos propria sorte, & oblatis abundè à Deo vitę commodis, atque dignitate contentos essa oportuit, neque alienis, quæ sine sui iniuria aut damno contigissent, fortunis inuidere æquum fuit, tamen contra Israëlitas, quibus cùm generis necessitudine coniunctissimi erant, propter dignitatem & felicitatem, atque diuino beneficio, non humano negotio comparatas res, diuturno odio, contento studio, grauissimas inimicitias nunc occultè, nunc verò apertè exercuerunt, sicut scriptum est: Amos 1. *„ Super tribus sceleribus Edom, & super quartum non „ conuertam eum, eo quòd persequutus est in gladio fratrem suum, & violauerit mi„sericordias eius, & tenuerit vltra furorem suum, & indignationem suam vsque in „ finem seruauerit. Id verò inuidiæ venenum ab illis primis principijs in hominum animos infusum ad omnes orbis partes vsque adeò permanauit, vt non singuli modò priuatim homines, sed integræ sæpe familiæ, frequentes interdum ciuitates, totæ etiam persæpe nationes, & plenissima regna, huius pestilentiæ eluuione atque vi vastatæ funditus perierint.*

Neque verò hoc scelus eorum ipsorum tantùm, à quibus primum suscipitur, proprium est, neque cum primis illis contentionis & inuidiæ possessoribus extinguitur, sed aut domestico exemplo & deprauata disciplina, aut malæ & longæ consuetudinis causa, aut corruptarum communicatione opinionum, ad omnem posteritatem, tanquam hæreditarius quidam morbus, atque ad societatem omnem tanquam contages & labes, quæ neque diuturnitate euanescere, neque vllis artibus elui possit plerumque pertinet: ex quo malorum fonte antiquissimæ & latè permanantes diuersarum nationum, religionum, sectarum & studiorum, atque opinionum contentiones, simultates, æmulationes, dissidia fluunt: dum ab alijs hominibus aliorum dignitati & fortunis, vel potentiæ & opibus, vel generis splendori, vel virtuti etiam & sapientiæ, vel honestis artibus aut industriæ, vel alijs rebus, quæ natura sua aut laude dignissimæ, aut saltem inuidia indignissimæ sunt, per summum nefas inuidetur. Ita (si recto iudicio res expendatur) comperiemus nos nulla alia causa, nisi quòd eum errorem aut à vulgi opinione, aut à parentibus, aut ab alijs quibus cum vixerimus temere accepimus, aut simul cum lacte matris suximus, in perpetuo animorum tumultu & perturbatione, atque adeo in manifesto scelere, & flagitio-

flagitiosissimo studio imprudenter fortasse viuere: imprudenter, inquam, quoniam huiusmodi animorum contentiones, atque opinionum dissensiones, non ad inuidiam, quæ vnica & certissima causa est, sed ad alias commentitias futilesque sententias, atque ad fictas plerumque rationes reuocari solent. ex quo fit, vt quo magis hoc malũ visceribus inhæret, quo antiquius & inueteratum magis est, eo minus sentiatur & timeatur, aut etiam bonæ habitudinis & sanitatis nominibus dissimuletur, vel potiùs foueatur. proptereaque non facilè modò, sed libentissimè etiam quibusdam ferendum esse videatur.

Quòd si diuersarum atque adeo alienarum sectarum homines tantùm detestabilis hæc pestis teneret, eosque solùm occuparet, qui longissimo interuallo à veritate atque à nobis discedunt, minus id timendum esset & dolendum. Sed heu pudor & dolor, vix cogitari, nedum dici sine multis lachrymis potest, quàm multi ex Israëlitis olim apud quos religionis veritas erat, quàm plurimi ex Christianis nunc, in quos omnium seculorum fines deuenerunt, inter quos æternum sibi domicilium diuina veritas collocauit, crudeli hoc atque pestifero concepto vitio omnes cùm officij atque humanitatis, tum etiam pietatis rationes, cum maxima sui ipsorum atque aliorum pernicie turbauerint, & quo minus veri illi & expectatissimi virtutis & pietatis fructus percipi cõmodè possint, impediuerint. Neque enim vlla quantumuis præclara vel humanitatis vel pietatis officia sine charitate (quæ latenti inuidiæ veneno aut vehementer corrumpitur aut omnino extinguitur) vtilia ijs qui fecerint ex Diui Pauli sententia esse possunt. Inuidiæ autem vnico malo multorum maximorumque bonorum vsum atque decus demi Ioannes Apostolus cum primis confirmat: Qui odit, inquit, fratrem suum in tenebris est & in tenebris ambulat, & nescit quo eat, quia tenebræ obcæcauerunt oculos eius.

Verùm enimuero hæc cõmunis societatis labes atque eluuies Christianæ ecclesiæ rebus iam olim integerrimis, si vnquam aliàs, nunc maximè nostra tempestate illata, tot tantaque dissidia, tot à vera atque antiqua pietate alienissimas, multorum publicè atque priuatè malorum effectrices opiniones inseruit, vt ab occidentalibus Christianis ij, qui Græciam Asiamque incolunt, vehementer, quasi natura & genere, atque religione disiuncti sint, ita animo ac voluntate dissideant. Atq. occidentales ipsi in magna varietate ac dissensione sint constituti. nam qui septentrioni subiectiora loca tenent, à Romanæ ecclesiæ totius orbis principis instituto & obsequio, idque non propter veritatis defendẽdæ studium, sed propter splendoris & dignitatis obtrectationem, atq. viuẽdi libertatem ac licentiam desciscunt. Ac ne vlla pars hac culpa vacaret, sedulò cõmunis ille hostis curauit & effecit, vt inter eos etiam, quibus eadem societatis & institutorum communio est, nullus locus sit, qui non vel ex opinionum varietate, aut superba & inani generum & familiarum iactatione, aut alijs ex leuissimis causis odio & dissidij, atque inuidiæ incendijs conflagret: ita vt vera & sanctissima, simplicissimaque pax, quæ communis ac propria Christianorum omnium esse debuit, & publicè desideretur, & priuatim rara admodum inueniatur. Quotus enim quisque eo animi candore est, qui cùm sibi ipsi nihil altum sapiat, nihil in hoc mundo appetat sublime, cæterorum omnium secundis rebus lætetur, aduersis doleat, atque omnia denique vitæ huius commoda non sui, sed aliorum causa cupiat? namque solùm candidi & nihil sibi appetentes animi ab hoc retro inuidiæ & liuoris vitio alieni sunt, sicut scriptum est: Vnde 1.Iacob.4.
bella & lites in vobis? nonne ex concupiscentijs vestris, quæ militant in membris vestris. Huius autem perniciosissimi mali, quod meritò malorum omnium fontem sanctissimus atque sapientissimus vir Cyprianus appellauit, huius pestis & publici incẽdij Cypr.pag.341
causa

causa ex professo agenda, atque Dei iudicis nomine iudicata & damnata, pronuntianda diuini consilij auctoritate, & spiritus facultate ad Abdiam prophetam delata est: quam nos, eodem spiritu suppeditante ingenium, pro contentæ rei & historiarum narratione, explicabimus, & ad communem & perpetuam nostrorum hominum (quorum causa scriptum vaticinium ad hęc vsque tempora perdurauit) vtilitatem exemplumque exponemus. Sed antequam opus ipsum aggredimur, idem spiritus de more adeundus adorandusque nobis est.

Patris amor natiq́; Deus, pacemq́; per orbem
Qui fundis placidam Spiritus alme veni.
Spiritus alme veni, nostræq́; illabere menti,
Atque imis bonus ô sensibus insideas.
Ut vacuum inuidiáque omni cæcóque tumultu
Ire sinas Vatem per tua sacra tuum.

ARGVMENTVM VATICINII.

VNIVERSVM gentilitatis nomen, omniaque nominis illius momenta, ita, vt neque vestigium quidem vllum appareat, per orbis seruatorem Christum funditus esse diruenda præcinit Abdias. Imprimis autem ostendit, quemadmodum exiguis initijs ortus populus ille ad innumeram creuerit multitudinem, atque omnem ferè orbem tum gente genereque, tum moribus atque institutis suis occupauerit, & summa rerum fuerit potitus. Qui quanquam multis antehac modis fuerit afflictus, nunquam tamen perditus adeo est, vt non multa magnaque & nominis & studiorum suorum monumenta & retinere & propagare contenderit, idque fuerit vsque assequutus, quoad sacrosancto Euangelio omni tandem orbi publicè annuntiato & Israëlitarum sitæ & dissipatæ reliquiæ rursus collectæ ad salutem restituantur, & vnus Christo populus, vnum Deo & patri suo regnum ex omnibus nationibus comparetur, vna omnium generum atque ordinum coniunctio & conspiratio in Christiana suscipienda religione, ea denique iucundissima vitæ atque officiorum omnium coëat societas, quò tempore quicunque pientissimo Dei populo inimici infensique fuerint, impietatatis & scelerum pœnas daturi sunt; & omnes tandem quotque ex Idumæorum gente fuerint reliqui, veræ Christi Iesu religioni, cui antea repugnauerant, submissis fascibus cessuri concessurique sunt. Pia autem quædam atque æterna pax, & tuta animorum quies eius felicis temporis homines secutura est.

ISIO *Abdiæ. Hæc dicit Dominus ad Edom. Auditum audiuimus à Domino, & legatum ad gentes misit.*

VISIO *Abdiæ*. Totius operis inscriptio & propositio hæc est, quæ auctoritatem primum dicendis rebus, deinde fidem conciliat: cũ neq. obscuro nomine neq. incerto auctore vaticinium sit editum. neq. enim quispiá est qui inter vates nomen profiteatur suum, idq́. æternis memoriæ monumentis consecratũ rectè velit, nisi quod iecerit prius fundamentũ certa fide, & suscepti muneris auctoritate niti posse intellexerit, seuerũ alioqui sibi ipsi Dei iudicium conflaturus, insignemq́. mortuo etiá notá ad ignominiá sempiterná inusturus. Atq. de appellandi nominis causa hæc nunc breuiter dicta nobis satis sint. De Vate autem ipso quisnam & quo tempore fuerit, in prooemialibus totius operis disputationibus commodè tractatum est. Visionis autem verbum, quo vaticinij modus significatur, tantisper excutiendum nobis est, quoad de toto hoc genere disserendi locus cõmoditasq́. creetur, vbi de visione multa, quæ ex sacris libris obseruabimus, exponẽtur. Cùm plura Hebraica verba sint, quæ latini interpretes ob linguæ inopiam omnia vnico videndi vocabulo confundunt, magna tamen in rebus ipsis distinctio est. Ex illis igitur verbis vnum est, HHAZA, quod nos videre siue prospicere, à quo nomen HHAZON, deriuatur, pro quo latinè visionem legimus. חזא חזון Id autem non ad corporis sensum aliquem, sed ad insignem quendam atque illustrem mentis visum refertur, quò vel ex humano certo atque maturo iudicio, vel ex diuino lumine, certissimæ & apertissimæ præsentis temporis rerum, vel futurarum maximè suscipiuntur cogitationes, atque illas res huiusmodi cogitationibus comprehensas ad quamcunque pertineant rationẽ, siue diuina siue humana causa sit, maximi momẽti ac põderis esse, necesse est. Id autẽ cũ modò oratione illustrare nõ vacet, vno atq. altero exẽplo cõmodè indicabitur. Cùm maximũ illud diuinum consiliũ de vniuerso hominũ genere à Diaboli seruitute vindicando, deq. rebus à Christo Iesu gerendis, atq. de publica orbis felicitate & salute, Abrahamo antiquo patriarchæ, quatenus id aperiri fas fuit, aperiretur, sanctissimi viri mentem huiusmodi illustratam lumine fuisse legimus. Et factũ est verbũ Domini ad Abrahã in visione dicens, &c. de qua etiam Genes. 15. visione & futurarũ rerũ prospicientia scriptũ est: Abraham pater vester exultauit vt videret diẽ meũ, vidit & gauisus est. Ioan. Septuaginta etiá illi selecti patres, qui diuinæ maiestatis spectatores admissi, reliquæ Israëlitarũ multitudini testes viui præsentesq́. deinde fuêre, hac præter mortalẽ sortẽ clarissima luce vsi sunt. Et viderunt Deũ Israël, sub pedibus eius Deuter. 25. quasi opus lapidis saphirini, & quasi cælũ cùm serenũ est; nec super eos qui procul recesserant de filijs Israël misit manum suá, & viderunt, inquit, Deum & comederunt & biberunt. hoc posterius verbũ, viderunt, Hebraicè IAHHAZV, tantæ significationis est, vt miraculi loco ducatur, eos quibus tanta, tam diuina contigisset lux, tamẽ mortales fuisse, atq. cũ cæteris etiá mortalibus cõuictu & cõsuetudine fuisse versatos. Hanc adeò rẽ antiquissimus etiá ille diuinator Balaam proprio experimẽto viuus præsensq́. testatus est. Et irruente in se spiritu Domini ait: Dixit auditor sermonũ Dei, qui visionẽ omnipotẽtis intuitus est, qui cadit: & sic aperientur oculi eius. Num. 24. Quibus omnibus ex locis illud intelligimus visionẽ, quæ HHAZON Hebraicè dicitur, ad grauissimas & maximi momẽti res, lõgeq́. à cõmuni sensu & vsu sepositas pertinere: neq. solũ ad ea quę aut præsenti tẽpore absentia, aut futuro proxima sunt, sed multo etiá magis ad longá aliquá rerũ gerendarum, & lõgo pòst tẽpore futuram seriẽ, & consequentiá cernendá referri. Quamobrẽ si nobis verbum à significatione, si nõ prope distans, tamen nõ longissimè remotum, inueniendum latinè optandũque sit, nullum cõmodius quá prospicere prospicientiaq́. succurrit. Est enim prospicientia vtilium, aut inutiliũ rerum futurarũ longè in posterum præsensio atq. præuisio, quá videndi & in posterum prospiciendi rationem Balaam idẽ apertè significauit. Dixit auditor sermonum Dei, qui nouit doctriná altissimi, & visiones omnipotentis videt, qui cadens apertos habet oculos. Videbo illum sed nõ modò, intuebor illum, sed non propè, Quá rem subiunctis cõtinuò oraculis exposuit. Vnde & nos audito visionis nomine, in eá statim partẽ animo & cogitatione cõuertimur, vt non ad præsentia modò tẽpora, sed ad ea magis, quæ longè in posterũ futura sunt, rem de qua sermo fit, referendam esse arbitremur, aut etiá cum præsentium rerum animaduersione futurarum quoq. rationẽ præcipuè esse habendá. Ex quo fit, vt quæ huius generis oracula in vatum libris leguntur, nisi hæc ratio diligenter consideretur, explicatus difficillimos habeant. Cuius generis Isaiæ visiones

visiones sunt, de quibus suo loco, si Deus annuerit, exponemus. huiusmodi igitur visionis nomen Abdiæ vaticinio præfixum, rem ipsam, de qua oratio instituitur, ad longè in posterũ futura tẽpora pertinere docet. Voluit enim Deus Opt.max. Abdiæ genere Idumæo, religione tamẽ Israëlitæ, & pietatis officijs probatissimo viro, totã gentis suæ, ex qua ortus fuerat, causam explicare: & quid futurũ tandẽ illis esset, ostẽdere; vt res nõ odio aut inuidia, sed veritate ipsa niti videri posset; quòd huic viro, cui gentẽ suã maximè curæ esse oportuit, & diuinũ aperiretur cõsilium, & ob insitũ à natura erga proprium genus studiũ, cum nulla inuidiæ suspicione maxima fides haberetur: simul etiã vt diuinarũ rationum æquitas quanta sit intelligatur, quòd Deus personarum acceptor nõ sit, sed in omni gẽte, qui timet Deũ & operatur iustitiã, acceptus est illi. Huic ergo vati suæ gentis causam perorandã, atq. exitiũ vltimũ prædicendũ credidit Deus, vt ex suo etiã genere gentes ipsæ testẽ & prophetam grauissimum haberent, qui, quæ futura illis forent, nõ fortuna, casu, aut tẽporum vicissitudine, sed diuino cõsilio certaq. ratione multo antè definita, tandem euentura doceret. Neq. verò hunc solũ Idumęis ex gentiũ familijs suarũ rerũ prædicentẽ Num.24. Deus esse voluit, sed lõgè etiã ante eum sexcentis ferè annis eadẽ, quæ hic Vates copiosè » tractauit, Balamo pronuntianda mandauerat: Et erit, inquit, Idumæa possessio eius: hære» ditas Seir cedet inimicis suis, Israël verò fortiter aget. De Iacob erit qui dominetur, & » perdat reliquias ciuitatis. Visionis igitur verbo admoniti arbitramur hãc Idumęi nominis abolitionẽ nõ tam ad eam cladẽ, quæ per Assyrios Idumæis allata est, aut ad eam quam Hircanũ attulisse in sacris Machabæorum libris, & in Iosephi historia legimus, quàm ad Christi de omnibus gentibus victoriã, & reportandũ de omni barbaro, & euangelicæ doctrinę repugnãte instituto, aut errore triũphum esse referendã. Quanquã enim Christus & morte & resurrectione sua immanissimũ hostem vicit & ligauit, & eo quòd in totius orbis imperio exercebat iure, siue tyrannide potius priuauit, atq. his rebus gestis in cælum triũphator sublatus est: nondum tamen hactenus hostẽ omnibus errorũ & fallaciarum technis, omnibus machinamẽtis, omnibus deniq. vasis, in quibus fidebat, expoliauit; neq. oẽs quotquot illius tyrannidi subiectæ erant orbis partes, sub Euãgelij iugũ misit. plurimi enim adhuc, vel in gentiũ errore versantur, vel in sectarũ & falsarum opinionũ mẽdacio detinentur, vel in Iudaicarũ traditionũ vmbra, & in tenebris multis sedent. quos omnes in sanctissimã Christiani nominis & veræ pietatis ditionẽ venturos esse, & rerũ à Christo Psal.109. gestarũ magnitudo iusq. postulãt, & paternis Dei oraculis certissimis est promissum: Dixit » Dominus Domino meo, sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pe» dum tuorum. Virgã virtutis tuæ mittet Dominus ex Sion, dominare in medio inimicorũ » tuorum. Oportet enim ante mundi finẽ regnum integrum & plenũ Deo patri à Christo 1.Cor.15. tradi, id autẽ fiet cum euacuauerit omnẽ principatũ & potestatem & virtutem. Omnem itaq. gentilitatis rem, memoriã omnẽ, omnia deniq. eius factionis studia, ac cætera quæcumq. ex eo genere fuerint, penitus abolenda, & sub Christi ius imperiumq. redigenda esse, & cæteri vates cecinêre, & hic imprimis est persequutus. Cùm autẽ oẽs, quæ per totũ orbem sunt nationes, in duas potissimũ partes, & quasi factiones à sacrorũ librorũ auctoribus distribuantur: alterã quidẽ piorum hominum apud quos vnius veri Dei notitia, & pura pietas ac religio est: alterã verò impiorũ, aut falsis opinionibus seductorũ, quibus aut nulla religio, aut falsa aliqua & stulta est superstitio. Vtramq. partẽ duobus nominibus (vt iam aliàs diximus) diuina scripta significãt, aut enim circuncisi & præputium dicũtur, vt apud Paulũ sæpius, aut Israël & Edom nuncupãtur, vt in antiquis libris sæpissimè. nãq. ex illo Rebeccæ matri prægnanti, ac geminos in aluo continenti populorũ principes futuros, oraculo fuso euenit, vt piorum omne genus ad Israëlitas, quibus sanctæ religionis rationes, & leges certæ scriptæ primũ & creditæ traditæq. fuerunt, referrẽtur: cæteræ autẽ oẽs nationes in Idumæorum partes atq. numerum asscriberentur. tum quòd hi ab illis & opinionum dissensione, & animorum cõtentione vehementer dissentirent, tum etiam quòd tẽporibus & seculis magnas rerum & gentiũ mutationes ex diuino cõsilio afferentibus, Esau posteritatem & gente ipsa, & studiorũ imitatione in maximã ferè orbis partẽ disseminatam fuisse, constans hebræorum omnium traditio est. Ænæam enim ex quo Romanus populus, gens quæ totũ orbem imperio & gente atque legibus institutisq. suis occupauit, sese oriundũ prædicat, vnũ ex Esau posteris fuisse, longa satis & eleganti apud Iosephũ in Hebraicis eius auctoris libris narratur historia. Idq. etiã ab antiquis sacrorum librorũ cõmentatoribus, & doctrinæ veteris auctoribus traditur: quòd is ex Idumæa in

Ægyptum

Ægyptum,ex Ægypto in Lybiá & Carthaginé, inde in Italiá venerit: quē tamē Romani poëtæ & historici Troianū fuisse aiunt. Vtcunq. autē hæc se habeat res, Idumæorum tamen nomé & rationé non vnis Seir montibus,& ijs regionibus, quæ Cananææ finitimæ sunt,circumscribi multis ex sacrarum scripturarum locis arguitur: quorum partem, quátum huic probandæ rei satis esse posset,in Amosi & Ioëlis cōmentarijs indicauimus. reliquis verò argumentis ob breuitatis studium cōsultò supersedemus. Atq. de operis inscriptione,de auctoris appellādo nomine,& de ea,ad quàm oratio pertinet, gēte indicanda satis hactenus diximus: nūc deinceps orationē ipsam explicabimus. [*Hæc dicit Dominus ad Edom.*] Cōsilium auctoritatēq. diuinā legationi suę Vates asscribit,& ad quē populum,ad quá gentē legatus sit exponit. Quòd pleriq. omnes Vates ad Israëlitas præcipuè,deinde ad Idumæos,aut ad gentes alias mādata obiter attulerint; ipse autē ad solam Idumæorū gentē fuerit ex professo legatus,quē Deus in suá familiá receptum, ad eá,vnde ipse ortus esset,nationē, de maximis & grauissimis rebus remiserit. Cuius legationis exordiū illud est: [*Auditū audiuimus à Domino.*] Ex omni vaticinantiū collegio nouē præcipuè viri fuêre, qui de Idumæorū rebus vaticinati sunt, quorū nomina vt temporibus distincta. ita in ordinem digesta hæc sunt. Primus omniū & antiquissimus Balaá, secundus Dauid Psaltes, tertius Abdias, Esaias quartus, quintus vero Ioel quem Amos sequutus est,septimus Ieremias.Ezechiel etiá octauus, atq. vltimus omniū qui in antiquis tēporibus de hac re dixêre, Malachias est;illud tamē animaduertēdum est,nonnunquá vsu venire,vt qui tēpore posteriores vates fuerint, eorum qui ante se vaticinati de eadem re fuerint non solòm verba,sed integras etiā sententias vsurpēt. nulli enim ex antiquis prophetis, præter vnū Mosen,cōtigit,vt quæ sibi credita essent mādata, totidē verbis & literis à Deo acciperet atq. iis,ad quos legatus fuisset, deinde redderet. Solus nāq. Moses ex omnibus hūc propheticæ dignitatis gradū obtinere,diuinorū librorum testimonio prædicatus est. Cùmq. ingrederetur,inquit,Moses tabernaculū fœderis,vt cōsuleret oraculū,audiebat vocē loquentis ad se propitiatorio, quod super arcā testimonij inter duos Cherubin,vnde & loquebatur ei. Num.7. Ita omnes ministerij huius gradus cōpleuit Moses,cùm cæteris non nisi aut in visione, aut in parabolis, aut alijs modis rerū consiliorūq. suorū rationes,suggesturū se se Deus receperit,quas tamē illi suis verbis, iuxta cōcessum singulis mēsuræ modū, & referrēt,& pronuntiarēt. Ex qua re factū est,vt cū plures de ea re dicerēt,pauca quædā ex iis qui antecesserāt verba,aut etiā integras sentētias ij,qui posteriores fuerāt,vsurparēt,quibus de eadē re se dicere testarentur;cætera verò suo quisq. modo eloqueretur. Sic Amosum, quē proximè sumus interpretati,ex vltimis ferè Ioëlis verbis vaticinio suo exordiū fecisse vidimus. sic etiā Dauid plena sentētia Mosis rationē retulisse,deinde verò orationē & verba variasse legimus. Iudicabit (inquit Moses) populū suū,& in seruis suis miserebitur, videbit quòd infirmata sit manus.&c. Cantic. Mosis. & Dauid: Iudicabit Dn̄s populū suū,& in seruis suis miserebitur. Simulachra gentiū argentū & aurū. Psal.135. Sic etiā accidit vt cū eandē rē per plures vates prædictā esse Deus voluerit,quo testatius suū apud oēs consiliū esset,sicut scriptū est Isai.45. nō in occulto loco terrę tenebroso loquutus sum tamē aliud atq. aliud eloquendi genus, prout ipse etiā suggessisset,singulis permiserit,ita,vt quod alius breui' & pressius,alius longius & abundātius dicere videatur, ita cū res eadē omnibus,nō autē eadem omnino suppeditētur verba,posterioribus anteriorū nōnulla referuntur & vsurpātur,ac deinde liber cuiq. & sibi familiaris,aut diuinitus nō tā acceptus,quā suggestus sermo producitur,vt Ieremię,qui nōnulla Abdiæ,quē aliquāto pòst tēpore sequutus, est suis de Idumęorū re sermonibus, qualia suo loco iudicabimus,immiscuit. Eius autē rei causa quòd hoc diuinū de Idumæorū rebus consiliū,cū pluribus vatibus cōmunicaretur (ante se enim cū Balaá, deinde verè secū,ac post se fortasse cū alijs communicandū fore cognouerat) visionis suæ rationē hoc modo inchoauit: [*Auditū audiuimus à Domino.*] Quoniā verò hic locus, vt latinè redditus est, paulo difficiliorem explicatum habet,ad verbum ex Hebraico exēplari nobis reddi oportere iudicauimus. *Visio Abdiæ. Sic dicit Dominus Deus Edomo (auditionē audiuimus de cum Domino,& legatum in gētibus missum: Surgite & cōsurgamus aduersus eam in prælium.*

Ecce paruulum dedi te, &c.

IAM verò magis emolietur difficultas omnis, si oratio ipsa suis quibus constat, membris dispungatur. igitur *visio Abdiæ*, membro suo definitur;& interiecta etiam oratio, [*Sic dicit Dominus Deus,*] suō etiam pūcto clauditur, deinde eā,quæ subiecta oratio est, [*Auditū audi-*

audiuimus vsq. ad in prælium, parenthesi concludimus. namq. hęc oratio tota cum operis inscriptione sententiæ cõsequenti copulatur, [*Et sic dicit Dominus*, ad illud refertur, *Ecce paruulum in gentibus dedi te*.] Quòd si relicta carminis connexione & numerorũ obseruatione soluto sermone legẽdum sit, hoc modo rem ipsam ordinabimus: *Visio Abdiæ. Auditum audiuimus à Domino; & legatum in gentibus missum: surgite & consurgamus aduersus eam in prælium: Sic dicit Dominus Edomo, Ecce paruulum dedi te, &c.*] Vtrumque enim propheticum munus Abdias executus est, vt futura Idumæis tempora prospiceret, & legatione apud eosdem fungeretur: Alteri igitur parti hoc initium fecit: [*Visio Abdiæ*,] alteri verò illud. [*Sic dicit Dominus Edomo*.] Lectionis autem ordine nobis explicato, aperienda etiam sententia est. Diuino spiritu afflatus Abdias, & prophetico illo visionis genere affectus, quid in posterum Idumæis futurum prospexerit, in principio narrat, deinde accepta diuinitus ad eosdem mandata exponit. Præuiderat autem imprimis totum ferè terrarum orbem turbari & gentes omnes, quibus Idumæi fuerant olim infesti, ad suas aliorũq. iniurias vlciscendas excitari atq. inflammari: idq. legatorũ ministerio agi, vt aliæ alijs gentibus conspirantes, mutuis sibi auxilijs & operis promissis, communi ad eam rem studio societatem inirent, vt hæc tanta diuersarum nationum conspiratio, tam vehemens omnium inflãmatio, & diuinũ argueret consiliũ, & certum malũ iis, aduersum quos hæc pararentur portenderet. Fieri enim nequit vt diuersarũ opinionum, factionum & studiorũ partes de re aliqua inter se communi sensu & voluntate coëant, nisi id diuino consilio & prouidẽtia decretũ prius statutũq. fuerit. Vt enim concors omnium generum & ordinum cõsensus propositam rem atq. opus certũ præstare, sic rursus opinionũ & studiorum cogitationumq. discors varietas præclarorum incœptiones operũ non modò nõ perficere, sed demoliri etiam diruereq. solet, sicut scriptum est: Ecce vnus est populus, & vnum est labiũ omnibus, & hoc est initium faciẽdi eis, nec desistent à cogitationibus suis donec eas opere compleát. venite igitur descẽdamus, & cõfundamus ibi linguã eorum, vt non audiat vnusquisq. vocẽ proximi sui. Quòd si omniũ hominum cõspiratio, & con iuncta inter se societas incœptum etiã præter Dei cõsilium & voluntatẽ opus quantumuis difficile (nisi alioquin diuinitus impediatur) certũ absolutumq. promittere atq. efficere potest, nec desistent (inquit) à cogitationibus suis donec eas opere compleant: quã tam certitudinem, quã plenum absolutumque exitum promitere, atq. expectare oportet eius operis, quod diuini consilij sententia decretũ & institutum, & cõmuni omnium gentium & nationũ studio concordiq. volũtate adornatum atq. apparatũ fuerit, quá ob rem significanter à Vate nostro dictum est, [*Auditionem audiuimus de cum Domino*.] nãq. magnum illud bellum, quod cõmuni gentium omnium voluntate instrui apparariq. pręuiderat, diuino consilio decerni excitariq. intellexerat; quod quanto studio, quantaq. cupiditate esset ab hominibus suscipiendum, & rerum idonearum indicatione & verborũ communisq. omnium sententiæ expositione declarat. [*Legatum in gentibus missum*.] mutuò ab alijs nationibus ad alias legatos mitti præuiderat, qui non nisi de re magna, atque maximi momenti causis mitti solent omnium verò vnam communemq. vt sententiam & voluntatem, sic orationem orationisq. explicationem fore præuidit, eius argumenti, quo se mutuò ad bellum Idumæis inferendum hortarentur. omnium verò, quæ per legatos agenda erant, mandatorũ huiusmodi tandẽ peroratio est: [*Surgite et consurgamus aduersus eum in præliũ*] Variarum nationum variã fore contra idumæos orationẽ verisimile est: vnusquisq. enim illatas sibi iniurias, aut causas alias atq. alias, quã ob rem inimicitias susceperit, dicẽdo persequetur. Ea omnia cũ referre nimis longum fuisset, id ex omniũ oratione potissimũ propheta arripuit & retulit, quod communẽ omnium sententiã studium animorũq. voluntatẽ breuissimè, & cõmodissimè declararet: & cuius persuadendi causa omnes omniũ orationes essent institutæ. Persuasionis autẽ proprius locus in epilogo atq. peroratione præcipuè est, vbi cõmemoratis & repetitis breuiter argumentis vehemẽti & cõcitato sermone eorum animi, apud quos agitur, ad dicentis sententiam probandã voluntatẽq. opera & diligentia consequendã excitantur. huiusmodi autẽ affectibus, excitationibus, atq. inflãmatis verbis cõstantem epilogũ retulit Vates. *Surgite*, Vox est quæ quietos & negligentes aliâs animos incendit, & vehementer ad aliquid agendũ excitat, neq. otiosos agere permittit, sed aut metu, aut spe maxima proposita, aut segnitie, inertia tarditateq. omni reprehẽsa stimulos ad opus viriliter suscipiẽdum adhibet, vt: Surge Domine & dissipẽtur inimici tui. Surgite & transite torrentẽ Arnõ, ecce tradidi in manu tua Sebõ regem

Gen. 11.

Num. 10. Deute. 2.

regem Hesebon & apud exteros: *Surge, quæ dixit iuueni marito,* Horat.
Surge, ne longus tibi somnus
Vnde non times detur,
Socerum & scelestas Falle sorores. Vbi verò animi excitati paratique iam sunt, quid agendum sit, statim breui oratione docẽtur. verbum igitur, *surgite*, ad excitationem, cætera verò ad agendæ rei rationem docendam pertinent. vt in iis, quæ modò citauimus, facile obseruare est. Habet enim magnam in persuadendo vim agendi negotij ostensa facultas & commoditas, vt si à pluribus aduersus paucos, à paratis in imparatos, communi societate & studio, atque mutuis auxiliis bellum iniri posse ostendatur. quam rem omnẽ eleganter hæc à Vate relata peroratio cõtinet. Verbum enim *cõsurgamus*, cõmunem societatem, multas & maximas omniũ copias opesq. cõiunctum iri significat, *aduersus eam*, femineo genere, vrbem quandá quæ Idumeæ gentis caputprincepsq. fuerit indicat, siue ea Bosra, siue Theman, siue alia quædá, quam alij interpretes indicant, sit. Facillimam autẽ hoc modo victoriá sibi promittere legati possunt, quòd multi ad bellũ vni vrbi inferendũ consurgãt, in qua maxima illius gentis, quá hostili animo aggrediũtur, præsidia, maximaq. dignitas fuerit collocata. cùm verò dicat, cõsurgamus, siue insurgamus, imparatam, sedẽtem, neq. opinãtem, neq. sibi in rerum & temporũ angustiis prouidere valentẽ, opprimendá esse ostendit. Hæc itaq. visionis, & omnium orbis nationũ aduersus Idumæos cõmotarum, præsensionis propheticæ breuis atq. summa explicatio est: nũc ipsum Vatẽ, mandati legationes apud suos agentẽ, audiamus. [*Hæc dicit Dominus ad Edõ,*] Non suá sed diuiná causam sibi agẽdam esse principio profitetur, atq. hoc modo auctoritatem & fidẽ orationi cõciliat, & inuidiá omnẽ à se depellit, cui tradita mandata ad Idumeos nõ perferre minimè fas fuerit. [*Ecce paruulũ dedi te in gentibus, contẽptibilis tu valde.*] Exiguis sæpè & obscuris initiis in magná & innumerosam, atque illustrẽ multitudinem quasdam gentes creuisse, antiquas euoluẽtibus historias cõpertum est, quasdá tamẽ postea suę originis, atq. humilitatis oblitas, & secundo rerũ successu superbientes, insolentia sese extulisse, vt qui superbissimorũ humana arte operum certissimus exitus est, mole tãdem sua corruerint. Namq. Dominus scit cogitationes hominũ, quia vanæ sunt, Qui exasperãt, non exaltentur in semetipsis, Dominus dissipat cõsilia gentium, & reprobat cogitationem populorũ, &c. Huiusmodi initia atque huiusmodi progressus Deus exprobrat Idumæis, atq. huiusmodi tandem exitum denuntiat. Quòd is populus angustis olim inclusus spatiis & terminis, exigui admodum inter gẽtes nominis fuerit; sed postquam disseminata sobole Italiæ & Græciæ regiones tenere, alijsq. præesse, & leges institutaq. sua longè lateque propagare cœpit, superbia elatus, summam omniũ rerum sibi arroganter promittens, dignũ tanta insolentia exitum molitus est. [*Ecce paruulum dedi te in gentibus.*] Esau Isaaci filio diuino beneficio mõtes Seir habitandi cõcessi sunt, sicut scriptum est: Transibitis per terminos fratrũ vestrorum filiorũ Esau: qui habitant in Seir, & timebunt vos: Videte ergo diligẽter, ne moueamini cõtra eos: neq. enim dabo vobis de terra eorũ quantũ potest vnius pedis calcare vestigium. Quia in possessionẽ Esau dedi mõtes Seir. His terminis Edomũ sese cõtinere, atq. sine vlla aliorũ mortalium iniuria agere voluit Deus, dura atq. infausta superbientibus, insolenterq. agentibus minatus, sicut scriptũ est: Et posui Seir montes eius in solitudinem, & hæreditatẽ eius in dracones deserti. Quòd si dixerit Idumæa destructi sumus, sed reuertẽtes ædificabimus quæ destructa sunt. Hæc dicit Dominus: Isti ædificabunt, & ego destruá, & vocabuntur termini impietatis, & populus cui iratus est Dominus vsq. in sempiternũ. Ex his ergo tã angustis terminis, suarum rerũ initia Idumæi primùm duxẽre: ita vt nullis metuendi, nullis non contemptibiles essent. namque non solũ ab Assyriis superati disiectique sunt, sed à Iudææ regibus primùm, deinde à Machabæis, atq. demum ab Herodum familia sunt vehementer vexati. huius rei causa dicit: [*Cõtemptibilis tu valde.*] Sed postquá ab hostibus afflicti, atq. propriis è sedibus plurimi ex illis eiecti in alia loca, maxime autem Italiam & Græciam deuenẽre, atq. paulatim aliis gentibus cõmixti nomen genusque suum longè lateque propagare cœperũt, secundo rerum successu elati atq. inflati, superbissimè atq. insolentissimè aduersus alias nationes, maximè autem aduersum Israëlitas sese gesserunt: alios enim nimio imperio, alios nimio odio prosequuti sunt. eò insolentiæ & arrogantiæ homines secundis rebus deuenire solent.

Psalm. 65. Deut. 2. Malach. 1.

Superbia cordis tui extulit te. HIC verus & certissimus humanæ superbiæ, & inso- 1. Iacob. 4.

insolentiæ omnis fons, hoc caput est nimirū cor ipsum humanū, naq. hoc malum illa prima generis sui culpa cōtraxit, quo malo omnis animi ægritudo acrior multò fit. Neque enim vlla vnquam res propria hominibus esse potest, quæ superbiæ illis atque fastidij, insolentiæque certa & legitima causa sit. Nam actiones resque omnes à nobis gestæ, & omnis industria atq. ars & studia, aut bona, aut non bona sunt. Quæ posterioris generis sunt arrogātiæ & gloriationis expertia esse oportet; prioris verò generis quæcunq. sunt, cū non tā hominibus tribuēda, quā Deo accepta referenda sint, iactari importunū & temerariū est: 1.Cor.4. siue enim facta ipsa & actiones, siue animi corporisq. vires: quibus hęc efficiūtur, siue etiā vtraq. simul, Dei dona sunt, sicut scriptū est: Quid habes quod non accepisti? Si accepisti, quid gloriaris quasi nō acceperis? ita adeo fit, vt nulla alia ad superbiendū causa sit, præter propriū ipsius vitiū & cordis inflationē. Quam ob rem superbię humanæ nulla alia certior causa, quā cordis ipsius vitiū in sacris libris inuenitur. Visitabo, inquit, super fru- Isai.10. ctum magnifici cordis regis Assur, & super gloriā altitudinis oculorū eius. Dixit enim in » fortitudine manus meæ feci, & in sapientia mea intellexi. &c. Hæc autē res cū non natu- » ræ ipsi, sed vanæ tātùm humani cordis cogitationi opinioniq. innitatur, neque altius aut » solidum magis fundamentū, quā inflatam quandam persuasionem habeat, ex præstigiis, fallaciis, mendaciisque constans, suo ipsius auctori & possessori fraudi maximè esse solet. Hoc est quod Vates Idumæis hoc in loco, aptissimo verbo vsus exprobat. [*Superbia cordis* Gen.3. *tui extulit te.* Hebraicè est: *seduxit.*] Idem quod à prima illa & communi omnium viuen- » tium matre est vsurpatum, verbum. Serpens (inquit) seduxit me. Sed quod huiusmodi fallaciæ certis quibusdam speciebus, atque simulationibus rerum, quæ inanes atque inutiles reuera sunt, sese tueri & defendere solent, vt illud: Eritis sicut Dij scientes bonum & malum, & aperientur oculi vestri, & non morte moriminі. eam rem omnē cōmodissimè Vates noster Idumæis exprobrās, describit; quod locorum, quibus olim habitauerant, natura, situ & munitione fiderent, atq. huiusmodi rebus, quæ vanæ profectò sunt, nisi pietas diuinina, prouidentia & tutela adsit, æternitatis & perpetuæ felicitatis sibi spem facerent. hoc est quod dicit.

Habitantem in scissuris petrarum exaltantem solium tuum.

IDVMÆI, qui Israëlitis finitima loca habuerunt, in montibus Seir natura tutissimis habitauêre, sicut scriptum est: Habitauitque Esau in mōte Seir ipse est Edō, & apud Ieremiam: Qui habitas in cauernis petræ, & apprehendere niteris altitudinem collis. Huiusmodi enim æditissima & firmissima loca olim occupabātur ab iis, qui diuturnas, tutas, stabilesq. sibi sedes parabāt, quę etiam arte & opere aucta maiorē securitatem habitatoribus promittebant. sic Romani septē colles occupauere, quos quantū auxerint, ipsa ruina docet. sic Athenæ; sic aliæ innumeræ vrbes, & situ & opere munitissimæ Idumæis, hoc est, simulachrorum cultricibus gentibus cōstitutæ fuerunt, quæ postea diuino iudicio excisæ & euersæ, gētium suarum nullum monumentū, ædificiorum verò vix exigua vestigia retinuerunt. Hanc autē his gentibus excisionem impietas imprimis & scelus publicaq. iniuria parauit: cuiusmodi superbiæ humanæ solet esse exitus. Igitur aduersus Edom instituta oratio, ad eas omnes gētium familias, quæ aut generis origine, aut morum imitatione, aut cultus & superstitionis studio Idumæis asscribuntur, referenda est, quibus omnibus vt idem scelus, ita etiam par supplicium, & exitium diuini consilij sententia parabatur, atque à Vate nostro prædicebatur, quibusq. eo grauius & certius procreabatur periculum, quo maior credebatur futura esse securitas.

Qui dicis in corde tuo, quis detrahet me in terram?

FALLACIAM & eam, quam frustrationem dicimus, non rebus ipsis, sed humana cogitatione oriri, ratio ipsa & diuina sapientia docet: etenim naturas rerum rectè considerantibus & expēdentibus, nihil in humanis adeo solidum & firmū reperietur, vt ex sede statuq. suo nunquā dimoueri posse credendū sit. nā nisi à Deo qui natura firmissimus æternusq. est, res aliæ firmētur, & contineātur breuissimè & facillimè intereunt. Nisi Do- Psal. minus ædificauerit domum in vanum laborauerunt qui ædificant eam, & nisi Dominus » custodirit ciuitatē &c. Igitur qui æternitatem, constātiam durationemq. non rebus ipsis, » sed sua tantū cogitatione definit, (vt pleriq. omnes homines faciunt) huius animus inaniter & effusè exultans, repentina rerum ruina exitioq. summæ stultitiæ cōuincitur. Ob eam autem rem quòd hæc fallacia cogitatione ipsa & opinione concipitur, ait Vates: [*Dicis*

dicis in corde tuo, quis detrahet me in terram?] Hanc autem interrogationem superbiæ arrogantiæque plenissimam idem ipse, qui secreta cordium rimatur Deus verissima & dignissima responsione occupat, nihil humanam omnem superbiam aduersus sua consilia, nihil humanos conatus aduersus diuinam vim ostendit.

Si exaltatus fueris vt aquila, & si inter sydera posueris nidum tuum, inde detraham te, dicit Dominus.

ELEGANTI hyperbole ostēditur nullum adeo difficilem & arduum locum esse, ad quē nō humana stultitia & ambitio, atq. insolentia cōtendat, vbi semel suis hoc est rationis religionisq. finibus excedere cœperit. atq. his omnibus studiis & conatibus altiorem sibi grauioremq. ruinā moliri. homini enim terra infima totius mundi pars habitanda & colenda cōcessa est: cælum verò & alia cælo simillima loca adire, suisq. artibus, studijs & conatibus insolenter vsurpare velle, est negatum; ex quo tempore iis rebus maximis potius, quæ diuino beneficio contigerant, non modestè & legitimè vti, sed temerè & superbè abuti voluntas consiliumq. fuit. iam enim ne quis, nisi à Deo ipso admissus receptusq. fuerit, in diuina illa & augustissima loca irruere, aut penetrare possit, cautū prouisumq. est. Emisit enim hominē Deus de paradiso voluptatis, vt operaretur terram de qua assumptus est, eiecitq. Adam & collocauit ante paradisum voluptatis Cherubin, & flammeū gladium atq. versatilē, ad custodiendā viam ligni vitæ. (Gen. 3.) Quoniā autem hæc via, qua ad summā æternamq. cælorū felicitatē itur, præclusa hominibus fuit, nefas omnino est eam, nisi ijs modis & artibus, quæ à Deo ipso institutę præscriptęq. sunt, repetere velle. Eas autem artes ad cultū terræ, de qua homo ipse assumptus est, spectare, ipsum diuinum oraculū indicat; cuius longiorē aliquā explicationē & desideramus, & Deo votis annuente promittimus. quibus artibus qui sese exercuerit, viam, veritatē & vitā sese vltro offerentem inueniet: qui verò secus aut tētare aut experiri studuerint, vt ad maximas & præstantissimas res nō pietate, modestia, & virtute, sed insolētia & stultitia, sicut Idumæi, cōtenderint, ij certissimum sibi præcipitium Deo vltore atq. auctore moliūtur. Cuius rei exemplo satis manifesto, vel quatuor illa orbis illustrissima imperia, Assyrium, Persicum Græcum, & Romanum (cuius pars quædā ad Idumęos refertur) nobis esse possunt, quorū consilia rationesq. omnes, omnes deniq. insolētes conatus, diuinitus fracta dissipataq. sunt. (Horat. lib. 1. Od. 3.) *Nil mortalibus arduum est Cælum ipsum petimus stultitia, neque Per nostrum patimur scelus Iracunda Deum ponere fulmina.* Summæ autem superbiæ & arrogantiæ rationes, duabus rebus, aquilæ auis imagine & cæli excelsissimi locorum omnium situ Vates explicuit, vt Idumæorū & superbarum quarumq. gentium cōsilia conatusq. infringendos esse demonstraret. Aquila namq. cæterarum auium regina & princeps esse, tum alias ob causas, tum ob celerrimum, altissimū, contentissimumq. volatum creditur. Illa enim neq. aëris densitate retardata, neq. solis vi aut calore, aut luce detenta, nubes volatu transcendit, quam ob rem velocitatis atq. inaccessibilitatis, fortitudinis & strenuitatis in agēdo imaginē repræsentat, sicut scriptū est: Velociores fuerunt persecutores nostri aquilis cæli, super montes persequuti sunt nos, &c. (Thren. 4.) Cælum verò omniū totius mūdi locorū natura & situ editissimū est. Cælum, inquit, in altitudinē, & terra in profunditatem. &c. Summæ autē ambitionis, & superbissimi ad potentiam & securitatē sibi parandam consilij conatusq. imaginem aquilæ volatu & cæli situ expressit Deus, quæ si maximè ex animi sententia Idumæis contingerent, tamen certa propriaq. esse non possent, vtpote quæ per iniuriam atque impietatem parata essent, diuinæ vltioni & præcipiti ruinæ obnoxia. Igitur si tantùm consilio, studio & industria, operaque omni contenderis, vt pennas tibi aptasse, nidumq., hoc est, regiam aliquam arcē, non in terra, non in montibus, sed inter sydera ipsa collocasse dicaris, attamen me auctore, qui astris omnibus superiora loca, cęli, videlicet, teneo, certam tibi & grauissimam fore ruinam denuntio. Hunc enim totius superbiæ & humanæ insolentiæ exitum esse, iam illa antiqua apud Senagkareum campum incœpta turris, quæ cælum cacumine attingere affectabat, abundè docuit. Atque in verbis etiam ipsis grauis quædam significatio est, quòd Edom eandem vocabuli originem cum Adam habet, atque ad terram, vnde assumptus Adam est, refertur: homini autem post primum illum casum sublimiora appetere aut humano negotio, consilio, studio, præter Dei voluntatem, & impositas leges tentare velle, vetitum fuit. sed id tantùm concessum est, vt coleret terram de qua assumptus est. Summæ ergo dementię & pręcipitis consilij est,

aliter

aliter quàm à Deo præscriptũ ostensumq. fuerit, alas sibi quenquã aptare, & cælestia tentare. namq. si id maximè quod appetitũ fuerit, Deo permittente aut conniuente contigerit, Luc.1. tamen grauissimus casus expectandus metuendusq. est. Inde detrahã te dicit Dominus, qui potentes de sede deponere atq. ad inferos deducere potest & solet. Maximarum autẽ rerum mutationes & conuersiones Deo auctore contingere hic locus nos docet; ac ne quis humanis rebus, in quibus nihil certũ, tutum ac firmum esse potest, stultè fidat, 1.Re.2. commodè suadet: quandoquidem nihil est quod diuinæ virtutis sustinere impetum possit. Domini enim sunt cardines terræ, & posuit super eos orbẽ. Pedes sanctorum suorum seruabit, & impij in tenebris conticescẽt. quia non in fortitudine sua roborabitur vir: Dominum formidabunt auersarij eius, & super ipsos in cælis tonabit. Iisdem ferè verbis, eadẽ omnino sententia, vaticiniũ hoc vt certissimo constantiq. consilio pronuntiatum, Ieremiæ 4. sic etiã repetitum est. Arrogantia tua decepit te, & superbia cordis tui, qui habitas in cauernis petræ, & cõprehendere niteris altitudinẽ collis. cùm exaltaueris quasi aquila nidum tuum, inde detrahã te dicit Dominus. Hoc autem à se prædictum Idumææ gentis excidium integrũ ac plenum tandem fore significat, ita vt nullum illius rerum aut nominis etiam monumentum relinquendũ sit. nam quãuis Idumæi, tam ij qui Seir mõtes tenebant (vnde huius gẽtis & nominis origo fuit) quã ij qui toto ferè orbe maximè occidentẽ versus occupato, instituta, nomina resq. suas plurimũ dilatauerãt, sæpe ab hostibus petiti atq. vexati fuerint, vt à Dauid & ab alijs Iudææ regibus, prioris templi seculis atque à Machabæorũ familia & Herodum gente etiam, cùm posterius tẽplum extaret, Seghirenses Idumæi appetiti ferro vexatiq. sunt. & qui ex his aut gẽte, aut institutorum imitatione oriundi esse dicuntur, à barbaris nationibus identidem sunt afflicti: nulla tamen tanta clades, tantaq. calamitas allata est, quantã afferendam tandem esse Vates hic denuntiat, vt nullum eius nominis vestigium, nullum omnino reliquum esse possit monumentum. Quo quidẽ in loco Idumæorũ res nostro iam tempore sunt, nõ enim apud Seir modò mõtes, sed neq. in alia iam orbis parte vllæ ferè eius gẽtis reliquiæ extant, si quæ autẽ supersunt, tenuissimæ atque admodum obscuræ sunt, & omnino tandẽ lacerandæ ac perdendæ. Hunc igitur extremũ Idumæarum rerũ casum Vates prænuntiat, aliarum omnium, quascunq. perpessi fuerint, calamitatũ longè grauissimum. nãq. in aliis omnibus, quas antea sustinuerint, incursionibus, lacerati quidẽ, vexati, damno maloq. affecti, sed nunquã tamẽ penitus excisi sunt. Vnusquisq. enim ex ijs, qui hostili manu atq. animo agressi antea eos sunt, priuatas iniurias vlcisci parans, quãtum sibi satis esset, furũ more abstulit. Sed vbi cõmuni omniũ consilio & vi, aliæ atq. aliæ nationes impetum in eam gentem fecêre, nihil quisq. sibi satis fecisse visus est, nisi cum Idumææ rebus omnibus & nomen ipsum etiam penitus aboleretur. hanc adeo rem sic Vates noster ostendit:

Si fures introïssent ad te, si latrones per noctem quomodo conticuisses, nónne furati essent sufficientia sibi? Si vindemiatores introissent ad te, nunquid saltem racemum reliquissent tibi?

LOCVS hic modi tantùm mutatione conuersus, clarior explicatuq. facilior redderur. namque sic Hebraicè propriè legimus: [*Si fures venerunt ad te. &c. nonne furabuntur sufficientiam suã, si vindemiatores venerunt tibi, nunquid nõ relinquent racemos.*] Omnes quæ ante illã extremam, de qua sermo nobis est, stragem, ab hostibus incursiones factæ fuerant dãno quidem ac malo, non tamen excidio Idumæis fuisse ostendit. dum enim vnusquisq. ex gentibus priuatas iniurias aut odia, aut inuidiã persequitur, quantum sibi ad explendum animum satis esse potuit, tantum nocuit. Id autẽ duabus similitudinibus eleganter Deus per vatẽ explicat. Eorum hominum, qui alienis fortunis & rebus insidiãtur, varia genera diuersis nominibus Hebraicè significantur. vnũ genus eorum est, quos illa lingua Ganabim, Latina verò fures dicimus, qui inopia tantùm coacti, cũ nullam aliam artem, qua egestatẽ leuent, commodiorem arbitrentur, leue atq. turpe compendium maximo deprehensionis periculo cõmutant, neq, enim omnia auferunt, sed quæ ad vsum sibi commodissima, asportandumq. facillima cognouere, surripiunt. Prouerb.6. Quam rem Salomon sapienter, vt omnia, definit, non grandis est culpa, cùm quis furatus fuerit, furatur enim vt esurientem impleat animam: deprehensus quoque reddet septuplum & omnem substantiam domus suæ tradet, & liberabit se. hæc de furibus ad hunc locũ oportuna annotasse visum est. Vindemiatorum autem legitima & bene instituta ratio est, vt quas maturrimas vuarum

vuarum, & vino faciendo idoneas cognouerint, eas colligant: acerbiores verò & sibi minus vtiles racemos pauperioribus in aliquem vsum permittant. hoc omnis recta rusticæ rei disciplina docet, & diuina etiam lex benignè ac sapienter præcipit. Si vindemiaueris vineam tuam, non colliges remanentes racemos, sed cedent in vsum aduenæ, pupilli ac viduæ. Harum ergo rerum instar habituros, quicumque aut clàm & dolo, aut aperto marte & impetu ante illam exitialem, quam ipse modò denuntiat, cladem, Idumæorum res inuasuri erant, vt sibi quisque suisque rationibus prospiciens, quantum ad animi sui libidinem explendam satis esset, vel hostium perderet & abduceret, vel spoliorũ auferret, reliquiis verò parcendum sibi esse putaret. Sed tamen in illa communi & extrema calamitate, omnium gentium conspiratione & communi odio, atque studio allata, nihil satis cuiquam ex nationibus esse malorũ & damni inferendi videri poterat, nisi alij aliorum sitas reliquias omnino dissiparēt. Vbi nos legimus, [*Quomodo conticuisses*, Hebraice passiuo verbo legitur, *quomodo aßimilareris*,] hoc est, quonam modo affectus relinquendus esses, nonne reliquiæ aliquæ tibi superessent, vbi singuli rationibus satisfecissent suis? atqui non fures, non vindemiatores, sed populabundi prædones expectandi tibi sunt. Neque verò Edom clementiores in ea re eos, quos amicos & socios sibi habere putauerat: quàm eos, qui certi manifestique hostes haberentur, experturus erat, quę res cùm præter communem hominum opinionem & consuetudinem, cùm præter mores sit, diuinum planè consilium, atque iudicium arguit: vnde & cum admiratione à Vate excepta pronuntiatur. Cuius exornationis ea in sacris orationibus vis est, vt auditorum animos in grauissimis rebus ad remotiores causas, diuinumque cõsilium, & prouidentiam cognoscendam excitet, vt: Quomodo persequebatur vnus mille & duo fugarent decem millia. nonne quia Deus suus vendidit eos, &c. Sic etiam hoc in loco non minus periculi Idumææ à sociis, quàm ab hostibus procreati præuisa cogitatio, ad diuinum iudicium, vt ad veram certissimamque causam reuocatur.

Leuit. 19. Deut. 24.

Deuter.

Quomodo scrutati sunt Esau, inuestigauerunt abscondita eius? vsque ad terminum emiserunt te omnes viri fœderis tui: illuserunt tibi.

NON solùm hostium & inimicorum suorum sæuitia, sed multo etiam magis sociorum amicorumque perfidia & dolo perditum iri Idumæos coniectura facta Vates docet. Neque enim apertorum tantùm hostium impetu, studio, atque opera, vsque adeo penetrari, diripi, vastari loca omnia etiam reconditissima possent, nisi etiam amicorum & sociorum, à quibus minus sibi cauendum Idumæi putauerant, iudiciis omnia patefacta ostensaque essent, ita vt facilè inuasuris, & bellum malumque allaturis, atque direpturis, quicquid illi celatum esse rebantur, aperiretur; ex quo cõsequitur illam calamitatem diuino imprimis, deinde communi omniũ, tum qui se amicos profiterẽtur, tum eorum, qui apertè hostes essent, consilio fore afferendam; idque vt minus Idumæi ipsi cauere, intelligere atque effugere possent, quod sanis alioquin cognitu fuerat facillimũ, inconsideratissima & dementissima stultitia affecti sunt, & qui sibi maximè sapientes, atque gerendæ, augendæ conseruandæque rei optimè consulentes & prouidentes videbantur, exitu ipso stultissimi arguerentur. quam verò rem illi sibi firmo præsidio fore putauerant, nempe vt quàm multos socios confœderatosque ex finitimis haberẽt, quorum opera & in bello & in pace vterẽtur; eandem ipsam maturiori & grauiori exitio futuram tandem esse ostendit. Quippe nihil aliud sibi amici sociique profuere, nisi vt simulata amicitia, qua parte inuadi, perdi & diripi commodius possent inuestigãtes, hostibus indicarent, ipsique pulsos & migrantes dissimulato odio, & ficto officio deducerent. namque alioqui quomodo scrutati sunt hostes penetralia & recõdita quæque, quomodo etiam abditissima omnia populabundi & perdituri inuestigauerunt? Sed illa certa & vera huiusce rei causa deprehenditur, nimirum te à viris omnibus fœderis tui, per simulationem amicitiæ nõ solùm relictum, sed proditum etiam fuisse; quos nihilo magis officiosos expertus fueris. atque hi sunt, qui hospites apud se commorantes, non amicitia, sed odio occultaque maleuolentia prosecuti, decedẽtes autem lætè & gratanter bene dissimulato animo, ad vrbis aut domus vsque suę terminos deducunt, valeque dicentes omnem redeundi oportunitatem & spem tacitis deprecantur votis; aut qui damnatum à se exilio hominem, simulata misericordia vsque ad agrorum, vnde exulare

lare iubetur, terminos proficiſcentem comitantur: ita vt hoc prouerbij quibuſdam nationibus & linguis locum dederit, *Lahonra del açotado.* Huius prouerbij vſurpatione oſtendit conſilia etiam pacis & fœderis cum quibuſdam aliis nationibus ineundi, quæ maximè conſtabilire rempublicam exiſtimantur, niſi Dominus ciuitatem cuſtodierit, exitio grauiori eſſe.

Qui comedunt tecum ponunt inſidias ſubter te.

MAGNÆ conſuetudinis, & bene fidæ familiaritatis pignus communis menſa & conuictus apud omnes gentes olim fuit, & apud Orientales quoque nationes idẽ etiam nunc manet mos, vt communi conſilio & ope eorum ſaluti proſpiciendum putauerint, quibuſcum familiariter vixiſſent, menſæque & conuictus vſu communicaſſent. cuius fidei & officij violatio nefaria & prodigioſa cenſebatur. huius ſentẽtiæ illud eſt: Tu vero homo vnanimis dux meus & notus meus, qui ſimul mecum dulces capiebas cibos. (Pſalm.) & alio in loco: Qui edebat, inquit, panes meos magnificauit ſuper me ſupplãtationem. Huiuſmodi verò ſociorum & amicorum fidem in ſua ſalute experturos Idumæos Vates prædicit, vt pro cõſilio & auxilio occultam fraudem & inſidias paratas ſibi fuiſſe iam demum periculo functi intelligant. Oratio illa, *ſubter te*, occultas inſidias, & dolo atque fraude tenſos laqueos ſignificat, quales auium & ferarum genera, vbi minus metuere, vbi eſcas ſibi paratas ſperauêre, experiri ſolent. Quibus ex rebus omnibus illud conſequitur, ibi maximè deſipere & errare homines, vbi maximè ſibi ſapere, & conſulere videantur. nonne ſtultam fecit Deus huius mundi ſapientiam? Hoc autem eſt, quod ſtatim confirmatur & concluditur.

Non eſt prudentia in eo.

Prudentia, quæ Hebraicè, *Bina* dicitur, virtus animi eſt, qua conſilio & cogitatione, rerumque inter ſe comparatione, quid futurum tandem eſſe poſſit, quid maximè fieri expediat, intelligitur. ea virtute qui præditus eſt, Hebraicè *Nabon*, latinè prudens appellatur, ſicut ſcriptum eſt: (Prouerb. 16.) Qui ſapiens eſt corde, appellabitur prudens: Duę autẽ maximę virtutes eſſe exiſtimantur, & ad maxima imperia propaganda, atque ad res gerendas, conſeruandas, & tutandas imprimis Idoneæ. Altera, quæ priorem in conſiliis capiendis locum occupat, ſapientia & prudentia dicitur. altera huic comes, quæ ſapienter deliberatas & decretas res aggreditur & exequitur, fortitudo eſt: quibus virtutibus quæcunque humanæ actiones, quæcunque res innituntur, firmiſſimum fundamentum poſuiſſe, & maximum etiam ad abſolutam in vnoquoque genere felicitatem momentũ habere exiſtimantur. namque ad bellum bellique oportunitates & euentus, prudentiæ & ſapientiæ conſilia plurimum valere, huiuſmodi ſacris ſentẽtiis docemur: (Prouerb. 20.) Cogitationes conſilij roborantur, & gubernaculis tractanda ſunt bella. Et ipſa de ſe prudentia verè prædicat: (Prouerb. 7.) Ego prudentia, mihi fortitudo eſt. Ad rempublicam etiam in pace legibus adminiſtrandam maximum prudentiæ vſum eſſe idem auctor confirmat: Cuſtodiens legem filius prudens eſt. Fortitudinem verò ad rem in bello ſtrenuè gerẽdam, vbi coniuncta cum prudentia fuerit, vehementer probari, vel barbariſſimorum hominum ſententiis omnibus oſtenditur, nedum diuinæ ſapientiæ, quæ quamuis hoc in ſuis hominibus non requirat, quibus Deus ipſe propugnator eſt, tamen reipſa, & natura ſua plurimum poſſe oſtendit. quamobrem fortes viros vaſa belli appellat: (2. Samu.) Quomodo ceciderunt robuſti, & perierunt vaſa bellica. & Rapſaces ille vtramq. rem complexus, Quo conſilio, inquit, vel fortitudine rebellare diſponis. (Iſaiæ 36.) Vtraque autem hac commoditate, atque vtroque virtutum genere, quibus ſe maximè abundare, & pollere putabant, deficiendos eſſe Idumæos, vt minimò negotio ab hoſtibus diuino cõſilio perdi deleriq. poſſint, Vates noſter obnuntiat.

Nunquid non in die illa dicit Dominus, perdam ſapientes de Idumæa, & prudentiam de monte Eſau?

SIVE Idumæos eos tantùm definiamus, qui Iſraëlitis finitimi fuerint, ſiue eos etiam qui ex his oriundi alia loca, quemadmodum dictum eſt, occupauêre, omnes ſapientes & conſilij ad rem gerendam multi fuiſſe, & antiquis Machabæorum hiſtoriis, & aliorum auctorum teſtimoniis accepimus. Hanc autem ſapientiam,

tiam, & maximam in generatione sua prudentiam, stultitia & dementia mutandum esse, & Vates hic, & Ieremias etiam prædicit, siue id immissa insania, siue apertis & proditis consiliis, siue callidioribus etiam hostium stratagematis accidat. Id autem Deo vltore, qui mundi sapientiam stultam facit, euenturum fuisse intelligimus: ne quis sibi aut cogitatus aut conatus vllos, aut vim & potentiam contra certam Dei voluntatem & decretam sententiam valitura fore iactare possit. De hac autem re sic apud Ieremiam legimus: Ad Ieremiam hæc dicit Dominus exercituum; Ierem. 49. nunquid non vltra est sapientia in Theman, periit consilium à filiis, inutilis facta est sapientia eorum. Quo in loco non solùm Themanites ipsi, hoc est Esau posteri qui Seir montes incolebant, sed etiam filij, hoc est, ab eis oriundi appellantur. quibus neque prudentissima consilia, neque bellica virtus, & disciplina, assiduaque in præliis exercitatio, & tantis antea victoriis parta fortitudinis opinio, quo minus funditus pereant, profutura est. hoc est quod subiungit:

Et timebunt fortes tui à meridie, vt intereat vir de monte Esau propter interfectionem.

VBI nos legimus, *meridie*, Hebraicè est *Theman*. Quo nomine quendam ex Esau nepotibus dictum fuisse, & ab eo etiam regionem metonymicè appellatam, sacris docemur historiis: nam Eliphas primogenitus Esau fuit, qui & primum omnium Theman filium habuit. Quoniam verò illius regionis situs meridionalis Israëlitis erat, Genes. 36. accidit, vt ei mundi parti & vento nomen idem fuerit impositum, quod ferè apud alias etiam nationes fit, sicut Africam & Africum ventum pro meridie, Hesperiam pro occidente latini dixerunt. Sed planè locus hic non de mundi plaga, sed de Idumæis ipsis nomen accipiendum esse arguit. neque verò minus inutilem fore illis fortitudinem, quàm sapientiam ostendit; quoniam qui fortissimi & robustissimi in ea gente fuerint, nihil sibi præter timorem & trepidationem aut promittere aut præstare poterunt, ita vt nullo neque consilio obsisti, neque robore resisti possit, quo minus ea clades & calamitas Idumæis afferatur, vt neque vir vnus ex omni genere & familia Theman reliquus sit, qui aut nomen, aut institutum, aut rationem eius gentis aliquam conseruare tuerique possit. *Propter interfectionem*, quæ maxima & extrema omnibus illis, quicunque oppugnare voluerint futura est, ita vt nulla tanta cuipiam virtus sit, quæ aut aliis subsidio, aut sibi ipsi saluti esse valeat. *Propter interfectionem*. Acclamationis vim hæc dicendi figura obtinet, vt: Propter mansuetudinem & iustitiam, & deducet te mirabiliter dextera tua. Sic ex diuino consilio Idumæorum, & omnis impij & superstitiosi hominum generis futurus fuerat exitus. Atque hæc de ea re lata & pronuntiata sententia est. Nihil autem in diuinis iudiciis tam graue tamque seuerum esse potest, quod non iustissimum sanctissimumque idem sit, & quod, si suis diligenter ponderibus examinatum fuerit, diuinæ iustitiæ admirandam æquitatem non vehementer probet, id quod vno aut altero etiam exemplo ostensum, certissimam & perpetuam cæterorum omnium diuinorum iudiciorum ratione͂ confirmare valet. Quoniam non Psalm. Deus aut mutabilis, aut volens iniquitatem ille est. Atque ex ea re effectum est, vt persæpe in iudiciis, atque in sententiis ferendis, causæ ipsæ & crimina, culpæque notatæ perorentur, ne cui impio atque nefario homini, vel in propria vel in aliena causa, vllus diuini iudicij atque consilij reprehendendi locus relinquatur. Eandem ergo hanc rem Vates noster hoc tametsi breuissimo, tamen elegantissimo sermone prosequitur, non qui Idumæorum iudicium & damnationem, publiceque futurum excidium, ad diuinum odium, aut ad nullis conceptam offensionibus iram; sed qui ad maximam & grauissimam illatarum publicè iniuriarum culpam & crimen referat, vt Deus omni ex parte iustissimus sanctissimusque probetur; humana verò malitia, & peruersa contumacia, vt vera certaque malorum & pœnarũ causa arguatur. Priuatis autem iudiciis, & singulis hominibus, aut temporali, aut æterno supplicio damnãdis alias atque alias pro varia susceptorum scelerum ratione culpas subesse, publicè verò allati iudicij & communis vniuersæ alicui genti supplicij decernendi causam, publicarũ iniuriarum rationibus plerumq. definiri, abundè satis in cõmentariis Amos ostensum à nobis est. quòd ea vna res tanquã cumulus quidã sceleribus aliis accedẽs, lento aliàs gradu

venientem pœnam, certam & maturiorem reddat. Huiusmodi autem iniuriæ publicè immeritis & miseris illatæ Esau posteritati, hoc est Idumæorum géti in crimine ponuntur, cui ob eam rem grauissima pœna & mulcta irrogata est.

Propter iniquitatem in fratrem tuum Iacob operiet te confusio: peribis in æternum.

DVAS Idumæorum generi calamitates, & duo supplicia decreta diuinitus fuisse, quæ ad certam rerum accipiendam sententiam distingui potius, quàm confundi oporteat in Ieremiæ vaticiniis obseruauimus. namque & semel ab Assyriis superandi in seruitutemque dandi Idumæi, cum aliis etiam totius ferè orbis gentibus prædicuntur in Ierem.21. eo loco, qui calix vini iræ inscribitur. Sic autem locus habet: Ecce ego mittam & assumam vniuersas cognationes Aquilonis ait Dominus, & Nabuchodonosorem regem Babylonis ait Dominus, & adducam eos super terram istam, & super habitatores eius, & super omnes nationes quæ in circuitu illius sunt, & interficiam eos & ponam eos in stuporem, & in sibilum, & in solitudines seculi. In hac autem seruitutis miseria, vsque ad septuagesimum annum eas gentes, quibus obnuntiatur, futuras esse idem Vates describit. Et erit, inquit, vniuersa terra hæc in solitudinem, & in stuporem, & seruient omnes gentes istæ regi Babylonis septuaginta annis, quo tempore Nabuchodonosoris filij nepotisque vita & regnum definitum fuit, vt & alio in loco idem Vates exposuit: Et seruient ei omnes gentes, & filio eius, & filio filij eius, donec veniat tempus terræ eius, &c. Veruntamen non eandem calamitatem esse, quam in hoc loco Abdias Vates prædicat, multa nobis imprimis confirmant, quæ consultò altero de eadem gente Ieremiæ oraculo, & huic collato constabunt. Idem enim Vates prope libri finem, vbi diem funestam & calamitosam Ægyptiis, Moabitis, & Ammonitis, aliisque gentibus dixerat, quam Nabuchodonosoris manus, his tandem tamen restituendis populis, allatura erat, quibus omnibus huiusmodi verbis spem facit, & conuertam captiuitaté Moab, &c. Tandem ad Idumęos conuerso sermone, inquit: Ad Idumæam hæc dicit Dominus Ierem.49. exercituum: Nunquid non vltra est sapientia in Theman, periit consilium à filiis: inutilis facta est sapientia eorum, &c. Quia perditionem Esau adduxi super eum tempus visitationis eius. Si vindemiatores venissent, super te nó reliquissent racemum. Si fures in nocte rapuissent, quod sufficeret sibi. Ego verò discooperui Esau, reuelaui abscondita eius, & celari non poterit, &c. Quia per memetipsum iuraui (dicit Dominus) quod in solitudinem & in opprobrium & in maledictionem erit Bosra, & omnes ciuitates eius erunt in solitudines sempiternas. Auditum audiuimus à Domino, & legatum ad gentes missum. Congregamini & venite contra eam, & consurgamus in prælium. Ecce enim paruulum dedi te in gentibus contemptibilem. Arrogantia tua decepit te, & superbia cordis tui, qui habitas in cauernis petræ, & apprehendere niteris altitudinem collis. Quum exaltaueris quasi aquila nidum tuum, inde detraham te, dicit Dominus: Et erit Idumæa deserta, & omnis qui transibit per eam stupebit, & sibilabit super omnes plagas eius. Sicut subuersa est Sodoma & Gomorrha & vicinæ eius, ait Dominus, non habitabit ibi vir, & non incolet eam filius hominis, &c. Propterea audite consilium Domini quod iniit de Edom, & cogitationes eius, quas cogitauit de habitatoribus Theman. Si non eiecerint eos paruuli gregis, nisi dissipauerint cùm eis habitaculum eorum, &c. Quem locum non modò indicari, sed prolixius etiam à nobis recitari & transcribi ratio ipsa, & sententiæ aperiendæ lex postulare visa est. Quibus ex locis duplicem Idumæis à Ieremia Vate cladem prædictam fuisse intelleximus, atque alterius afferendæ ministrum Nabuchodonosorem fuisse; alterius verò, quæ & obnuntiatione, & re ipsa posterior fuerat, non Babyloniis, sed aliis nationibus legationem mittendam fore. atque hoc inter priorem quidem & posteriorem cladem præterea interesse, quòd certum illi & definitum tempus, quoad seruitus, & miseria duratura fuerat, sit constitutum, septuaginta videlicet annorum, aut tota illius regis filij ac nepotis ætas. Huic verò posteriori, quæ absoluta plenaque fuit, nullum certum tempus, sed æternitas quædam est assignata. Præterea in priori illo excidio aliquæ Idumæis gentis fortunarumque suarum reliquiæ fore non negantur, quibus præter belli exitum nihil seruitute durius denuntiatum est. Seruitus autem seruos, qui seruiant arguit; nulla enim alioqui futura

futura esset, nisi qui fuerint, quibus imperantium & victorum dominatio fuerit feren-
da. in posteriori verò hoc omnis omnino, non solùm relinquendæ stirpis, sed restituen-
dæ etiam spes præciditur, Sodomæ & Gomorrhæ instar funditus euertendis. Non ha-
bitabit, inquit, in ea vir, & non incolet eam filius hominis. In priori etiam clade nulla
Bosræ vrbis eius gentis principis mentio est. in posteriori verò sic legimus: In solitudi-
nem & in opprobrium, & in maledictionem erit Bosra, & omnes ciuitates eius in soli-
tudines sempiternas. Bosra autem munitionem, & inexpugnabilem quandam vrbem
significat, qua Idumæorum gloria, dignitas & magnitudo niteretur. Neque enim vlla
hoc nomine dicta vrbs Idumæis fuit, qui Israëli finitimam terram incolebant, sed ad
significationem potius, quàm ad nomen referenda res est. Idem nomen Bosra quod va-
lentia seu constantia significat. Omnem verò eius gentis vim, splendorem, dignitatem
& potentiam, demoliendam esse prædicit. nam quæ proprio vocabulo dicta est Bosra,
Moabitis regionis vrbs, non Idumææ fuit. atque de eadem hac Idumæorum Valentia
illud apud Isaiam accipitur vaticinium. Congregamini gentes ad audiendum, &c. quo- Isai. 34.
niam sacrificium Domino in Bosra, & mactatio ingens in terra Edom, &c. Et conuer-
tentur torrentes eius in picem & humus eius in sulphur: & erit terra eius in picem ar-
dentem, nocte & die non extinguetur, in sempiternum ascendet fumus eius in gene-
ratione & generationem, desolabitur in secula seculorum, non erit transiens per eam.
Deinde illud annotatione dignum est, hanc extremam cladem Idumæis prædictá, non
per Babylonios, sed per alias nationes afferendam esse significari. hoc enim consilium
Domini de Edom initum audiendum nobis Vates proposuit: Si non eiecerint, inquit,
eos paruuli gregis. Paruulos autem gregis alias gentes potius, quàm aut Israëlitas, aut
Babylonios dici, argumento est ille alter locus in quo Babyloniis malum & calamitas Ierem. 50.
à Persis afferenda iisdem omnino verbis prænuntiatur. Propterea audite consilium
Domini, quod mente concepit aduersus Babylonem, & cogitationes eius quas cogita
uit super terram Chaldæorum. nisi detraxerint eos paruuli gregis, nisi dissipatum fue-
rit cum ipsis habitaculum eorum, &c. Quæ verò postea gentes ad paruulos gregis, &
ad Persas, quos hic Ieremiæ locus indicat, relatæ sint, in commentariis de gentium ori-
gine, si Deus annuerit, docebimus. Denique & illud argumento est non vnam tantùm
simplicem calamitatem Idumæis prædictam, sed alteram grauem quidem illam, bre-
uem tamen ab Assyriis afferendam, alteram verò penitus exitialem. Cuius rationes
Ieremias Vates fuerit persequutus, quòd futuram pacem & Israëliticarum rerum saluté
atque restitutionem post id tempus futuram Abdias præcinit, quæ nunquam hactenus
contigerit: nondum enim Israëlitæ omnes è tenebris in lucem vocati, atque ad ec-
clesiæ Christianæ communionem admissi sunt. Id quod statim à destructi & perditi
Edomi tempore sperandum vates omnes, & apertissimè omnium Abdias, docuêre.
Igitur septem his grauissimis testimoniis productis illud manifestè confirmatur, prio- Ierem. 21.
rem à Ieremia Vate denuntiatam Idumæis cladem, & tempore & ministris & ratio-
nibus cæteris, longè aliam à posteriori illa esse quæ sub ipsum libri finem diffusè satis
descripta prædictaque est. Atque hanc eandem cum Abdiæ vaticinio, & re ipsa, &
rationibus partibusque omnibus conuenire, cui non solùm auctor atque attestator,
sed etiam explicator Ieremias (qui tempore posterior fuit) accesserit. nam qui
vtriusuis prophetæ de hac re vaticinium nouerit, ambo procul dubio nouerit, ita eo-
dem argumento nec dissimili oratione aut stylo sunt. Atque huius pœnæ & grauissimi
casus, ruinæque Idumæorum primum proposita causa est. [*Propter iniquitatem in fratrem tuum Iacob*, Hebraicè, *propter Hhamacs.*] de quo genere iam abundè alias disseruimus. De-
inde pœnæ grauitas explicata. [*Operiet te confusio, & peribis in æternum.*] Hoc diuinæ legis
ius æquitasq. postulat, vt in suo vitio quisq. plectatur, vis capite, auaritia mulcta, honoris
cupiditas ignominia sanciatur. non modò autē capite, rebus, fortunisq. suis, sed animo
imprimis vitij sui pœnas daturum Edom Vates noster prædicit, vt qui ob inuidentiá &
obtrectationé, fratris sui Iacob rebus, dignitati & saluti sæpe insidiatus sit, & honoribus
atque famæ persæpe detraxerit, ignominia, probris omnibus, maledictisque in miseria
positú vexauerit, tam malè volentis primú animi, atq; perditi consilij, deinde verò ne-
fariorú incoeptuum, conatuú, & pessimorú interdú criminú, suppliciú luat. Id autem in
sacra philosophia confusioné dicimus, quod latinis auctoribus propriè erubescētia, atq.
etiá conscientia est, quæ aut vitium ipsa esse, aut ex vitio oriri plerunq. solet. Ea accidit

 quoties

quoties initũ magno studio consiliũ, aut opus aliquod, aut sententiã, aut spem re ipsa & exitu magis, quàm ratione improbare, aut dãnare, atq. deponere cogimur, vel quod irrita vanaq. omnia, ac frustra nobis tẽtata, vel quòd stultè cogitata iudicataq. inuitè etiã 2.Esd.9. dephehẽderimus. Huius definitionis multa passim apud sacros auctores exẽpla sunt, vt: Deus meus confundor, & erubesco leuare faciẽ meam ad te, quoniã iniquitates nostræ multiplicatæ sunt super caput nostrum, &c. & illud: Confundantur, & reuereantur qui Psalm.3. quærunt animã meã. &: Qui cõgregat in messe, filius sapiẽs est: qui autẽ stertit æstate, Prou.10. filius confusionis. Sapientes abscõdunt scientiã, os autẽ stulti cõfusioni proximum est. „ Quoniã verò Edom magno cõsilio & ardenti studio Israëlis fratris sui dignitati, aucto- „ ritati, atq. cõmodis omnibus detrahere conatus fuerat, idq. sibi maximæ gloriæ & laudi „ fore statuerat, si quàm maximè aut fratrẽ suũ affligeret, aut in illius ab aliis afflicti calamitatẽ quàm insolẽtissimè insultaret, sicut scriptũ est: Qui dicunt, exinanite, exinanite vsq. ad fundamẽtũ in ea. futurũ propterea dicit, vt ob propriȩ calamitatis, & ignominiæ sensum, rubore & turpi cõfusione suffusus, totoq. iam impetu in præceps delatus, sentẽtiam mutare cogatur, atq. ita stultitiæ redargutus turpius pereat. [*Operiet te confusio.*] Vt consiliũ tuũ improbans diuinũ iustissimũ agnoscas, causamq. fratrum tuorũ vel inuitus probes, atq. huiusmodi erubescẽtia primũ pro ista tanta ambitione affectus, cum ignominia tandẽ & dedecore moriare. [*& peribis in æternũ.*] Iã vero illud semper meminisse oportet, vaticiniũ hoc nõ ad Seirenses modò Idumæos pertinere, sed ad eos etiã omnes, quotquot cõsilio instituto & vitæ genere Idumæorũ partes habuêre, a quibus impugnari solent Israëlitarũ res, hoc est, eorũ qui religionẽ verã atq. diuinã purè sanctèq. colendã susceperint, siue illi olim Israëlitæ secundũ carnẽ, siue postea Christiani, qui verè Israëlitæ spiritu sunt, fuerint; apud quos certa quædã & noua Israëliticæ rei diuinitus suscitata ratio est. Hi enim eos quos consiliorũ socios & adiutores, & fratres habere oportuit, adulatores, & nihilo mitiores inimicos experti sunt, quàm Iacob olim Edomũ fratrẽ. ita vt in breue ratio omnis cogatur, causam Deo iudice agi dicimus: atque hinc simplicis piorum hominum populi, Iacobum humilem & afflictum in hac vita, Deo tamen gratum virum. illinc verò gentilitatis & huius seculi filiorum, atque eius sapientiæ & gloriæ, quæ in mundo est, sectatorum hominum, Esau feris moribus, & insolentiori natura hominem partes sustinere, reumque factum capitis & honoris iudicium pro omni factionis suæ gente accipere. nam qualem sese Edom eiusq. posteritas erga finitimũ sibi Israëlem fratrem prȩbuit, tales pari insolentia, non minori odio, maiori etiam vi & contentiori studio, filij isti Edomi, hoc est terreni & carnales homines sese Iacobi filiis, hoc est, piæ & fideli ecclesiæ humilitatem & nihil altum sapienti, inimicos pertinaciterque infensos præbuere. atque huius à se accusati & redarguti animi, consilij & conatus, ab idumæis olim perniciosè proditum, à cæteris verò imitatione expressum exemplum narratione vsus Vates adhibet, quo ad maleuolẽtiam, inimicitiam, æmulationemque ostendendam nullum certius aut apertius argumentum depromi potest.

In die cùm stares aduersus eum, quando capiebant alieni exercitum eius, & extranei ingrediebantur portas eius, & super Ierusalem mittebant sortem. tu quoque eras quasi vnus ex eis.

Augusti. Cvm sceleris vitij & flagitij omnis caput & fons in animi sententia, consilio & vo- Matt.15. luntate præcipue sit; de corde enim exeunt iniquitates malȩ, homicidia, &c. Voluntas „ ipsa & consilia imprimis, deinde conatus, postremò etiam actiones, diuino iudicio se- Psal.27. uerissimè censentur, sicut scriptum est: Qui loquuntur pacem cùm proximo suo, „ mala autem in cordibus eorum, da illis secundum opera eorum, & secundum nequi- „ tiam adinuentionum ipsorum, secundum opera manuum eorum tribue illis, redde re- „ tributionem eorum ipsis. nulla autem re magis animorũ simultas, & maleuolentia perspicitur, quàm si quis alteri non à se, sed ab aliis allata calamitate & malo delectetur: extremæ enim crudelitatis est aliena opera animi cupiditatem explere conceptum- Tull. officio. lib.1. que odium satiare. Si enim is qui illatam alteri iniuriam cùm propulsare possit, non propulsat, tam in culpa est, quàm is qui infert, quantum eius crimen esse oportet, qui non solùm non propulsat, sed studio plausu atque incitamento etiam inferenti adest. Idumæos autem & iniuriam Iacobo vltro illaturos, & illatam ab aliis omni plausu

plausu excepturos, & contento studio perpetuas inimicitias gesturos Vates hic multo antè videns prædixit, atq. omnia tempora vno velut futurarũ rerum spectaculo intuitus: vno etiam sermone complexus est. Primum verò omnium Babylonicam illam stragem indicat, qua Ierosolyma Assyriorum impetu, & Idumæorum applausu atque adhortatione vastata est. De qua illa grauis piorum extat querela: Memor esto Domine filiorũ Edom in die Ierusalem, qui dicunt, exinanite, exinanite, &c. Psalm. 136. Hoc verò grauissimum iniuriæ genus, aduersus afflictum ac miserum quemlibet; maximè autem aduersus fratrem, quem omnibus potius officiis, omni misericordia prosequi oportuerat: atque hanc primam iniquitatem, primumq. iniuriarum siue hhamazz scelus, suis personarũ, temporis, loci & situs, atque habitus circũstantiis, vt grauissimum iudicari possit, amplificat. quæ ratio in maximis criminibus plerũq. obseruatur. [*In die cùm stares aduersus eũ, &c.*] Atque eius calamitatis non minorum culpam Idumæos, qui adessent, etiam si nihil nocuerint, quã hostes ipsos, qui malum damnumque intulissent, sustinere, ait: [*Tu quoque eras quasi vnus ex eis.*] Neque enim damni malique illati leuius quàm illi teneris, quando eorum qui consilio aut opera nocentes iuuerint, par ratio eademque mulcta est: Non enim solùm qui talia agunt, sed qui facientibus consentiunt, supplicio digni sunt; Rom. 1. maximè autem cùm illi alieni & hostes aperti essent, tu verò frater necessitudine coniunctissimus, officiorumque legibus obligatissimus esses. Indignum enim erat afflictis & miseris non succurrere. indignius multo apud hostem, ne nimium in victos captosque sæuiretur, non intercedere. longè autem indignissimum, non solùm otiosum, sed etiam vltro infensum, atque plaudentem spectatorem in fraterna calamitate sese præbere. Id enim extremæ inhumanitatis & sæuitiæ est, quos charissimos habere oportuerit; non solùm non tristi vultu, sed etiã importuno pereuntes videre, sicut scriptum est: Et abiit Genes. 21. seditque è regione procul, quantum potest arcus iacere. Dixit enim, nõ videbo morientem puerum, sedensque contra leuauit vocem suam, & fleuit. Hoc vultu atque animo, hac humanitate necessariorum miserias, quas leuare non possis, prosequi oportuerit.

Et non despicies in die fratris tui, in die peregrinationis eius, & non lætaberis super filios Iuda, in die perditionis eorum, & non magnificabis os tuum in die angustiæ.

INIVRIÆ & contumeliæ indignitatem multis simul elocutionis figuris coniunctis amplificat: namque & vetatione siue prohibitione primùm vtitur, quæ rebus actionibusque inhonestissimis explicandis adhiberi solet, vt: Noli æmulari vt maligneris: Psalm. 63. Noli esse amicus homini irato, Prouerb. 22. &: Ne facias quod olim Gargilius quidam, &c. Horat. lib. 1. Satyr. 1. Huius figuræ vsus est rerum indignitatẽ & turpitudinem dedecusq. ostẽdere, quò magis illæ damnabiles iudicari possint. Meminerimus etiam id quod sæpe aliàs obseruauimus, elegantem esse futuri temporis vsum ad huiusmodi orationes, quæ aut rerum decus, aut perpetuitatem certa quadam significatione explicant, vt: Os habent & non loquentur, &c. Psalm. & illud: Quæ non debuisti facere, fecisti nobis, Genes. 20. quem locum Hebraicè legimus, Quæ non fient, fecisti nobis: quorum alterum exemplum rem fieri nunquam posse; alterum verò non decere significat. sic apud exteros: *Frustra cruento Marte carebimus.* & illud: Horat. lib. 2. Ode. 14. & lib. 3. Od. 3. *Non hoc iocosæ conueniet lyræ.* sic etiam hoc in loco: [*Et non despicies, & non lætaberis, &c.*] Præterea & verborũ sententiarũq. incremento rei indignitatẽ amplificat: nam si alienã calamitatem videre inhumanum est, fraternam verò inhumanissimum, quibusnã verbis notari is possit, qui super filios Iudæ in die perditionis eorum lætatus fuerit, sed neq. hoc contentus, contumelia, os etiam suum in die angustiæ insultando magnificauerit? Hoc enim huiusmodi oris habitus & gestus significat, in miseras & afflictas aliorum res insultare, & ex euentu atque fortuna consilia omnia definiri, notari & iudicari. id quod vulgus hominum, qui fortunam semper sequutus damnatos odit, facere solet, vt illud: Alios saluos fecit, seipsum saluum facere non potest: si filius Dei est, descendat nunc de Matt. 27. cruce & credimus ei. hoc est, *magnificare os*, stultè & temerè aliorum consilia, resq. gestas, non ex ratione, sed ex odio iudicare: atque res etiam honestissimas crebris & longis sermonibus turpiter exagitare, vt illud: Aperuerũt super te os suum, omnes inimici tui, Thren. 2. sibilauerunt & frenduerunt dentibus suis, & dixerunt: deuorabimus. En ista est dies quã expectauimus, inuenimus, vidimus. Exornatur etiam oratio, reiq. indignitas amplificatur appositis verbis & sententiis, cuiusmodi illa sunt, frater, alienus, dies fratris tui, dies

peregrinationis eius, lætari in perditione, aperire os in die angustiæ. Sed quid nos singula verba & exornationes persequimur, quod tametsi iucundissimum vtilissimumq́. opus; tamen propè esset infinitũ. Quod verò dicit dies peregrinationis eius, Hebraice est dies alienationis eius, hoc est, cum dignitate, salute, fortunisq́. suis abdicatus abalienatusq́ue est, & ab illo qui fuerat, vehementer mutatus. Hispanè id significãter dicitur: *enel dia de su estrañeza.* Hactenus iniuriã illã persequutus est, quã Israëlitæ à finitimus Idumæis, qui fratres nominantur. fuêre perpessi. quòd ea necessitudo naturæ, originis, atque generis monumentis, locorum vicinitate & frequenti nominis appellatione illustris ac manifesta fuerat. cuius rei multa adhuc in sacris libris testimonia extant, vt: Hæc mandat frater tuus Israël, & illud: Transibitis per terminos fratrũ vestrorum filiorũ Esau, qui habitant in Seir. nunc deinceps aliã iniuriã crimini dat, quam nõ tam illa natio, quàm ex ea oriundi, aut eorum partes, sectã, moresq́. imitati, Gẽtiles, alij Græci, atq. Itali, calamitosè Israëlitis attulerũt, & cum Iudaicæ res à Græcis, & cũ à Romanis, vt à Pompeio afflictæ vehemẽter vexatæq. sunt: quos propterea non iam vt antea fratres appellat, cùm studio potius, & cõmuni in Israëlitas odio, quã toto genere, & omniũ familiarũ origine Idumæis asscriberẽtur. atq. his eadẽ cũfusio, idẽ exitij periculũ denũtiatur, qui grauius etiã quã illi, quorũ in ea re mores imitati sunt, nocuisse arguuntur. quandoquidẽ Idumæi illi non tam illato à se Israëlitis malo, quàm cupito probatoq. inhumanitatis notam subiêre: hi verò mali damniq. atque calamitatis auctores & ministri fuerunt, variis bellis, insidiis, dolis, incursionibus factis, quibus vehementer nimium sæuierunt, & non hostiliter modò, sed ferissimè sese gesserunt. Quæ res Machabæorum libros, & Iosephi, Aegesippi, aliorũq. auctorũ historias legẽtibus facilis agnitu est. Quãquã verò id nõ sine diuino numine, nec citra magni cõsilij sententiã acciderit; tamẽ parcius, mitius, & humanius cùm miseris & afflictis hominibus agi oportuit, neq. sceleratorũ (quorum causa id diuinitus erat decretũ) pœnas ad iustorũ etiã & piorũ virorũ afflictionẽ ludibrium, & ad religionis etiã ignominiã producere. quòd ea res crudelissima omnino, & inuisa, im probataq. Deo sit, sicut scriptũ de eo inhumanitatis genere est: » Quoniã quẽ tu pcussisti, persecuti sunt, » & super dolorẽ vulnerũ meorũ addiderunt. atq. hanc calamitatẽ à gentibus istis insolenter nimiũ afferendã, diuinus Psaltes grauissima querimonia est prosecutus: Deus vene- » runt gẽtes in hæreditatẽ tuã, polluerũt tẽplum sanctũ tuũ, posuerũt Ierusalẽ in pomorũ » custodiam. Posuerunt morticinia seruorum tuorum escas volatilibus cæli, carnes san- » ctorum tuorum bestiis terræ. hoc autem crimen sic Vates agit:

Nume. 20. Deuteron. 2. Machab. 1. Ioseph. Psalm. Psalm.

Neque ingredieris portam populi mei in die ruinæ eorum.

Itaque hanc iniuriam non solùm studio, voto, volũtate, plausuq. inferentibus dato, sed re ipsa atq. propria opera illatã, Idumęorũ factioni Vates obijcit; qua de re illud etiã apud Ezechielẽ legimus: Pro eo quòd fecit Idumęa vltionẽ, vt se vindicaret de filiis Iuda, peccauitq́, delinquens, & vindictam expetiuit de eis; idcirco, &c. Neq. ab hac sentẽtia alienum est, quod apud Ioëlem sumus interpretati: Idumæa erit in desertũ perditionis pro eo quòd iniquè egerint in filios Iuda, & effuderint sanguinem innocentẽ in terra sua.

Ezechiel. 25. Ioël. 3.

Neque despicies tu in malis eius, in die vastitatis illius.

SCRIBIT Iosephus Idumæos, qui finitima Israëlitis loca tenuêre, Tito atque eius exercitibus, quo tempore impetum in Ierosolymam fecerunt, sese socios in illius ciuitatis perniciem adiunxisse, atque spoliorũ & prædæ spe non solùm in prælio pugnantibus, sed fugientibus etiam & periculum euadentibus, ne quis superesset, vehementer fuisse infestos. deinde verò, qui reliqui ex illa clade, quàm miserè vexati, afflicti atque exagitati, & in summas omnium rerum angustias adducti hactenus fuerint, nemo est qui ignoret, cùm gentes omnes nationesq́ue aliæ, quotquot ex illo genere sint, siue sua adhuc instituta, & vmbratilem religionem tueantur, siue ad nostram lucem diuino beneficio euaserint, grauissimo odio, & discordia plusquã ciuili prosequãtur; atque quanto plurimorum & maximorum nominum studio & plausu id inter Christianos fiat, planè video: quãta verò pietatẽ, alij fortasse clariùs, nos verò nõ sanè possumus perspicere. itaq. ad hanc imaginẽ omne hoc ab Abdia Idumæis factum crimẽ alludere videtur. Sed nos imaginem ipsam ad duos populos (quorum causa instituta oratio est) reuocantes; alterũ piorum (qui non vt causa, ita semper rerũ vsu potiores in hoc seculo sunt) alterũ verò impiorum, & eorum qui homines tantũ esse probantur, à quibus illi plerumq. patiũtur, crimen referimus; quòd illorum isti semper felicitati inuideant, honoribus detrahant,

De bello Iudaico.

consiliis aduersentur, rebus omnibus, saluti, incolumitati, dignitatique insidiari soleát, & quo minori numero fuerint, hoc magis sint infesti. Ea autem res quemadmodú olim inter carnales Israëlitas & Idumæos intercessit; sic inter eos qui vere Israëlitæ sunt, Iudæique spirituales, hoc est, inter veros pietatis cultores, & inter eos qui morem ac vitæ genere Idumæos ambitione, superbia, & insolentia imitantur, intercedit; quorum alteris per laborum tolerantiam, & patientiam, æternæ salutis spes; alteris verò per insolentiam atque in agendo pertinaciam, certa quædam turpis erubescentiæ, atque exitialis pœnæ expectatio est reliqua.

Neque despicies & tu in malis eius, in die vastitatis illius, & non emitteris aduersus exercitum eius in die vastitatis illius, neque stabis in exitibus, vt interficias eos qui aufugerint, & non concludes reliquos eius in die tribulationis.

NEQVE æquum fuerat, inquit, te testem, socium, & spectatoré præbere vastátibus, cùm vastatus hic populus est, neque vim & manus illis in die prælij, vt citius perirent, inferre; neque fuga sibi consulentibus oppositum obuiamque factum omné salutis spem, omnes misericordiæ aditus, omnes exitus præcludere; neque eos qui reliqui ex ea clade fuerint, miseris modis afflictos vexare. Hæc enim & huiusmodi omnia nefaria atque inhumana facinora, diuina vltio grauissima atque certissima expectat, sicut scriptú est: Væ qui prædaris, nonne & ipse prædaberis. Neque enim alius inuidiæ, odij, & maleuouolentiæ exitus esse potest. Constat autem te non diuinum cósilium, sed tuum odium sequutum, tanta insolentia & furore in eos, quibus pepercisse magis oportuerat, fuisse debacchatum. Quantum autem tibi ipsi his rebus malum, quàm acre atque seuerum iudicium paraueris, non longè abest vt intelligas.

Quoniam iuxtà est dies Domini super omnes gentes, sicut fecisti, sic fiet tibi; retributionem tuam conuertam in caput tuum, &c

EVANGELII virtute, atque Christi nomine bellú gentibus omnibus cum summa aduersantium & oppugnantium pernicie inferendum esse prædicit; quo in bello diuinitus instructo cum cæteris, quæ pio populo infestæ hactenus fuerint gentibus, cum Assyriorum, Aegyptiorum, Ismaelitarum exercitibus, Idumæorum etiam genus funditus esse periturum, denuntiat. Eam autem spiritualem Euangelij, & eorum qui non crediderint Deo, neque obediuerint Euangelio, virtutis eius pugnam non solùm animis, sed corporibus etiam rebusq. multorum exitialem fore; contrà verò ijs, qui crediderint & obediuerint, magnam & æternam salutem fore allaturam: id quod à quodam ex his diuinis militibus verissimè, & summa cum gloria prædicari audiuimus. Deo autem gratia 2. Corinth. 2.
qui semper triumphat nos in Christo Iesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco. Quia Christi bonus odor sumus Deo in ijs qui salui fiunt, & in ijs qui pereút, aliis quidem odor mortis in mortem, aliis odor vitæ in vitá: & ad hæc quis tam idoneus? Atque hoc bellum Christi auspiciis incœptú & gestum tam diu duraturum est (qui sedet ad dexterá patris) donec tradat ille regnum Deo & Patri, cùm euacuauerit omnem 1. Cor. 15.
principatum, & potestatem & virtutem; oportet enim eum regnare, donec ponat inimicos omnes sub pedibus eius. Igitur hunc diem Domini & verè Domini diem, cùm nó humanis artibus aut copiis, sed diuino consilio & virtute gerenda sit res: namq. ad hæc quis tam idoneus? hunc salutarem aliis, aliis verò exitialem diem iam dictum decretumque esse cùm cæteris gentibus, tum Idumæorum factioni, qui plurimum & impietate & iniuria fratribus inferenda commeruêre, denuntiat. Oratio autem sic contexitur. Non æquum fuit te hæc omnia aduersus immerétes, & tibi minimè infestos fratres: sceleris & perfidiæ facinora commisisse. [*Quoniam iuxtà est dies Domini super omnes gentes, & super te etiam;* Hebraicè, *Propè est dies Domini.*] Propè autem illum esse confirmat, vel quòd temporis cursus natura sua velocissimus apud Deú, cui omnia præsentia sunt, multo sit velocior, atq. adeo etiá acceleratu facilis, vt securos, & imparatos homines, neq. opinantes repente soleat opprimere. Quod autem diuino consilio certum decretumque est, id 2. Petr. 3.
longum nimis fore putare non conuenit. falsa enim omnino, & perniciosę deceptionis plena vox illa est: Vbi est promissio aut aduentus eius? ex quo enim patres dormierunt, omnia sic perseuerant ab initio creaturæ. Vnú verò non lateat vos charissimi, quia vnus dies apud Dominum sicut mille anni, & anni mille sicut dies vnus. Itaque vox *iuxtà*, vel instare

instare non longeq. abesse rem significat, vt iuxtà est dies perditionis, & adesse festiuant tempora, vel illud significat rem certã, integram facilemq. actu esse, quæ quo minus efficiatur, impediri non possit; vtpote Dei consilio decreta, virtute & imperio in lucẽ, cùm Deuter. 30. placuerit, proferenda. huiusmodi illud est: Iuxtà est sermo valde in ore tuo, & in corde tuo, vt facias illũ. tum ergo expeditionis facilitate, tũ expectationis breuitate [*Iuxta est dies Domini super omnes gentes, inter quas etiam sicut fecisti, sic fiet tibi.*] Neque enim est acceptio Act. personarum apud Deum, sed quemadmodũ in omni gente qui timet Deũ & operatur iustitiã, acceptus est illi; sic quicunq. ex contentione impietate iniuriaq. inferẽda viuũt, grauissimũ diuinæ vltionis iudiciũ subituri sunt: atq. æquè gẽtes omnes, quæcunq. hoc nomine censebuntur, perituræ. Vnicuiq. enim secundũ opera sua rependendum est.

Quomodo enim bibistis super montem sanctum meum, bibent omnes gentes iugiter, & bibent, & absorbebunt, & erunt quasi non sint.

OMNES quicunq. vno crimine inuoluti sunt, vna iudicij & sentẽtiæ formula comprehenduntur, ne quis vllo nomine, aut genere, aut priuilegio diuinum iudicium sibi effugiendum fore arbitretur. perinde enim vobis omnibus exitialis calamitas afferenda est. vt à vobis populo meo inhumanè, atq. in religionis opprobrium & cõtemptũ fuerit allata. Conuertitur autẽ sermo ad eos, qui dura nimis perpessi à gentibus fuerãt, hoc est, ad piorum populũ, quos vltionis certa spe atq. expectatione cõsolatur. Quemadmodũ, inquit, qui in monte sancto meo nomẽ meum religionẽq. colitis sanctissimam, vexati ab his afflictiq. estis vehementer, sic isti me vltore, sacrosancti Euangelij vi, virtute & efficẽtia, atq. sequenti rebelles & contumaces vltione funditus euertẽtur. Calicis verò, & bibendi propinandiq. verbis suppliciorũ aut pœnarũ, aut etiã vltionis acerbitatẽ significari sæpe aliàs docuimus, vt: Hunc humiliat, & hũc exaltat, quia calix in manu Domini, vini meri plenus mixto, &, inclinauit ex hoc in hoc; verũtamẽ fex eius nõ est exinanita, bibẽt omnes peccatores terræ. Atq. eadẽ ferè significatione in grauissimis & molestissimis rebus deuorare verbũ à Latinis vsurpari solet. adeo autẽ copiosum atq. abundantẽ amaritudinis calicem gentibus omnibus esse propinandum ait, vt ebriis factis, funditus sit tandem pereundum. Iam verò ex quo Christus ad dexteram Dei regnaturus ascendit; mysterium hoc in filios iniquitatis operatur. quòd si nondum omnibus poculum hoc exhibitum fuerit, non adhuc tamen est exhaustum. [*Bibent, bibent omnes peccatores terræ, & erunt quasi non sint*, Hebraicè est, *quasi non fuerint.*] Atque hæc quidem impiis & sceleratis hominibus in vniuersum, cum studiis, factionibus, potentia, copiisq. suis diuino iudicio edita est sors. Piis verò & religiosis, atq. per patientiam boni operis Domini diem expectantibus, illa diuinis promissionibus parata est felicitas.

In monte Sion erit saluatio & erit sanctus, & possidebit domus Iacob eos, qui se possederant.

MAXIMVM illud publicæ salutis sacramentũ, cuius causa antiqua omnia dicta factaq; sunt, cuius rationes nulli vatũ ad promittendũ nõ sunt diuinitus cõmissæ, hoc iam in loco Abdias de more significat. id verò prædicandũ magis illis & optandũ, quàm penitus cognoscendũ & creditũ. nobis autem huius felicissimæ atq. aureæ ætatis hominibus, nisi tanta hæc dignitas aliũde ob nostrã culpã impediatur, cognoscendũ tractandumq. re ipsa, & experimento proprio, viuaque efficientia sentiendum donatũ diuini- Lucæ 10. 1. Petr. 1. tus est. Amen quippe dico vobis, multi reges & prophetæ cupierũt videre, & audire, quę „ vos videtis & auditis, & non potuerunt. namque de hac salute exquisierũt, atque scru- „ tati sunt prophetæ, qui de futura in vobis (noui Testamẽti cultoribus) gratia propheta- „ uerunt. scrutãtes in quod vel quale tẽpus significaret eis spiritus Christi, prænuntiãs eas, „ quæ in Christo sunt, passiones & posteriores glorias. Quib. reuelatũ est, quia nõ sibimet- „ ipsis vobis autẽ ministrabãt ea, quæ nũc nũtiata sunt vobis per eos qui euãgelizauerũt vo- „ bis, Spiritu S. misso de cælo, in quẽ desiderãt angeli prospicere, &c. Equidẽ vereor ne ratio hæc vniuersa, quã nobis oĩbus perspicuã, apertãq. esse oportuit, maximę Christianorũ hominũ parti suo vitio diuinoq. iudicio obscura difficilisq. fuerit reddita. nã profecto si perspecta oĩbus certaq. esset, melius multo nobiscũ ageretur, q̃ agitur; neq. solũ publicæ priuatęq. res. sed singulorũ mores consilia etiã cõmuniter separatimq. suscepta, eum, quẽ decuit, cursum tenerent. Sed quoniã nobis, dum Vatum scripta enarramus, indicãdi potius, quàm explicãdi mysterij huius cõmoditas est, satis officio nostro fecisse videbimur, si Chri-

si Christianos interim homines adhortati, vt omnibus votis atq. assiduis precibus huius sacrosanctæ rationis abundantẽ sibiipsis explicationem à Deo impetrent. interim breui argumẽto contẽti rem ipsam, vt à Vate nostro indicatur, breuissimè exponamus. In tanta rerum humanarũ perturbatione, in tanto hominũ periculo, in tantis miseriis à communi omniũ hoste diabolo per primi parẽtis scelus, & per propria singulorũ vitia & peccata allatis, vnã tantũ ad salutẽ viam sibi munitã Deus declarauit, si quem ipse missurus erat totius orbis seruatorẽ, publicæ salutis assertorẽ, & vindicẽ, homines libẽter & gratẽ reciperent. namq. ille eam, qua præditus erat, virtutẽ, eumq. quo ipse abundabat, diuinum spiritũ cum suis omnibus fuerat cõmunicaturus. cuius maximi doni, qui participes essent, vt cælestes planeq. diuini, maximũ ad salutẽ & victoriam ex cõmuni hoste, eiusq. exercitibus reportandam, momentũ haberent, sicut scriptum est: Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatẽ filios Dei fieri, his qui credunt in nomine eius; qui non ex sanguinibus, &c. sed ex Deo nati sunt. Ioan. 1. Hunc verò Seruatorem fide & obsequio suscipi ab iis oportuit, quicunque illius salutis diuinæq. dignitatis participes esse expetiuissent. namque vtramque hanc rem ille ipse publicè exigebat: Pœnitemini & credite Euangelio, & appropinquabit in vos regnum Dei. At verò hunc tantum salutis & diuinæ dignitatis auctorem, & procuratorem à se mittendum, & gratis hominũ generi donandum, variis iisdemq. maximis nominibus, pro aliis atque aliis huius maximi mysterii rationibus appellari placuit, quæ omnia neq. nostri ingenii tenuitate, neq. his tẽporis & loci angustiis explicari sese patiuntur, ex quibus vnũ est Sion, qui cùm editissimus Ierosolymorũ mons fuerit, & Dauidi regi præcipuè ad regiã ædificandam optatus, huius, de quo nobis sermo est, Iesu Christi instar obtinuit, quem totius cælestis ciuitatis suæ, hoc est, Catholicæ Ecclesiæ, in qua regnaturus ipse fuit, principẽ & firmissimũ certissimũq caput esse decreuit; sicut & de imagine ipsa, & de ea, quã imago referebat, significatione scriptũ est: fundatur exultatione vniuersæ terræ. Mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas regis magni. Deus in domibus eius cognoscetur, cùm suscipiet eam. igitur hoc cõmune & certissimũ omnibus ad salutem perfugiũ, hoc asylum, hoc maximum & firmissimũ piis omnibus præsidium à Deo per Vatẽ proponitur & indicatur; à quo credentibus & obtemperãtibus certa salus; oppugnantibus verò & impiis, aut ad hostis castra deficientibus, certa pernicies exitiumq. est. Act. 4. neq. enim vllũ aliud nomẽ hominibus datum est sub cælo, in quo oporteat nos saluos fieri, & nõ est in aliquo alio salus, aiebat Petrus. [*In monte Sion erit saluatio.*] Ecclesiã Catholicã, cuius caput Christus est, vnicum certissimũ & cõmune salutis perfugiũ & domiciliũ fore significat. nam quòd hic saluationem legimus, ex Hebraico clariùs euasionẽ interpretari possumus. [*Et erit sanctus*, Hebraicè est, *sanctitudo siue sanctum.*] Sanctificationẽ illam significat, cuius apud noui Testamenti auctores frequẽtissima mentio est. eo autẽ diuino puritatis & sanctitudinis dono, cum aliis maximis muneribus à Christo datis perficiẽdos esse homines, antiqua & sacrosancta Vatũ carmina prædixêre, vt: Leuit. 19. Sancti eritis mihi, quoniã ego sanctus sum Dominus Deus vester, & dabo sanctificationẽ meã in medio eorũ in perpetuũ. Ezech. 37. Et erit omnis, qui ,, relictus fuerit in Sion, & residuus in Ierusalẽ sanctus vocabitur, omnis qui scriptus est in ,, vita in Ierusalẽ, & vocabunt eum populum sanctum redẽptos à Domino. Isa. 4. & 62. Sanctitudinẽ verò Hebraicè separationẽ, & sepositionem à vulgari & cõmuni consuetudine atq. vsu, preterea inuiolabilẽ quandã, intactamq. maiestatẽ significari, longè lateq. ab hominum vulgo remotã, iam aliàs docuimus. huiusmodi autem ciuitatẽ quandã sibi per Christũ instituendã Deus multò antè receperat. Et erit ibi semita & via, & via sancta vocabitur: non transibit per eã pollutus, & hæc erit vobis directa via, ita vt stulti non errent per eã. Ita locus hic de sanctificatione per Christũ suis donata est accipiendus; quod Chaldaica Biblia manifestè indicant, [*& erunt*, inquit, *sancti.*] Quã profectò rem abundè satis fuisse à Christo nostro suis cultoribus præstitam multa confirmant testimonia. Sed abluti ,, estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis, in nomine Domini nostri Iesu Christi, & in ,, spiritu Dei nostri. [*Et possidebit domus Iacob eos, qui se possederant.*]

Et erit domus Iacob ignis, & domus Ioseph flamma, & domus Esau stipula, & succendentur in eis, & deuorabunt eos, & non erunt reliquiæ domus Esau, quia Dominus locutus est.

QVANQVAM magnum, acerbum, & diuturnũ bellũ Idumæorũ factioni aduersus exiguum & simplicem populum susceptum sit, in quo maior pars minorem vehemẽter affligere

affligere semper visa sit, tamẽ ab hac illá omnino tandẽ superandá esse, & huius virtute illius nomẽ esse deniq. extinguendũ, præter verissima diuinarũ promissionũ oracula, ipsa iá huius rei pericula certá nobis fecêre spẽ. quoniá nõ multitudine, aut copiis, aut humana potẽtia & facultate, sed diuina virtute & efficiẽtia melior pars aduersus maiorem nititur. cuius virtutis præter hominum opinionẽ certissimá semper victori fuisse, non solùm Ægyptij à Mose Dei ministro superati, sed & Græci, & Latini, & Barbari, penes quos aut humanæ virtutis, aut sapientiæ, aut vtriusq. rei summa fuerat, testari possunt, qui omnes paucorum & infirmorum (vt videbantur) virorum tandem virtuti & sapientiæ cedentes, Euangelij veritati succubuerunt. Act. « neq. enim veritati & spiritui, qui loquebatur, vt suum errorem tuerentur, resistere valebant. sed quoniá hæc Christiani nominis & religionis nostræ victoria. hic triumphus, nondum de vniuersis gentibus plenè reportatus est; multi etiam ex Idumæorum factione supersunt, qui piis & religiosis hominibus molesti esse pergant: omnes tamen peruictum, perditum, atque in seruitutem redactum, nomenque ipsum & studium Idumæorum penitus extinctum iri Deus & apud Vatem hunc, & apud cæteros etiam sæpe est pollicitus, summamque pacem toto orbe Christiani nominis cultoribus sperandam spectandamque proposuit. etenim hoc ipsum ex antiquo illo de vtrisque partibus responso dato relatum est: Maior seruiet minori. namq. tametsi Iacob hactenus insidias ab Esau passus, afflictus agitatusque fuerit, tamen cùm duabus turmis ex Mesopotamia rediens, & magna equitum peditumque turma appetitus, deductus potius, quàm vexatus est; tandem autem Imperator & dominus suscipiendus, ita vt domus Iacob possideat eos, qui se hactenus possederant. Quanta autem sapientia, quanta obseruatione res hæc prædicatur, vtque prædictiones cum euentu ipso conueniant. non ita apertè & planè explicare possumus, vt nobis ipsi satisfaciamus: sed ne omnino nihil dicamus, perangustè saltem in breuissima oratione maxima hæc infarcienda ratio est. Iacob natu minor, & promissionis spe prior Esau fuit; tamen post emptum sibi primogenituræ ius vehementer afflictus, insidiisque petitus atque exagitatus, patria cedere coactus est. Deinde ab exilio & fuga diuinitus reuocatus, diuitiis liberisque auctus dum rediret, fratrem, cuius vim, potentiam, opesque formidabat, tamen ob fidem & animi constantiá, humanitate & comitate superauit, & ne noceret, retinuit. Non multo pòst tempore Iacob in Ægyptum descendit, vbi à Iosepho filio duobus nepotibus auctus est, quos tametsi ex alieni populi matre susceptos, tamen nominis, generis, dignitatis, iurisque sui hæredes adoptatos, propriis liberis testamento asscripsit. atque hæc ex diuinis historiis manifesta sunt. Ex Hebraicis autem traditionibus, historiis & interpretationibus illud accepimus, Iacobi filios, quo tempore parentis corpus ex Ægypto sepeliendi causa extulissent, dum funeri operam darent, bello ab Esau posteris Sapho quodam duce fuisse tentatos, quos tamẽ Iosephus deuicto atque capto abductoque in Ægytum duce, represserit. Ad quam historiam illud spectare videtur, quod funeris negotio, officioque narrando Moses adiecit. Quod cùm Genes. 50. vidissent habitatores terrę Chanaan, dixerunt: Planctus magnus est iste Ægyptiis, idcirco, &c. « Hanc verò omnem imaginem ad hunc explicandum locum, intueri conueniet; ita vt fidelium & piorum Ecclesia, exiguus primùm ac pusillus grex humilem nobis Iacobum exprimat; quem alter impiorum & superstitiosorum hominum populus hactenus diuexauerit atque afflixerit: quoad aucto iam discipulorum numero, securius atque Act. 16. « suauius agere cœpisset. Et Ecclesiæ quidem confirmabantur fide, & augebantur numero quotidie. deinde verò non solùm ex Iudæis, hoc est, ex propria gente, sed ex Aegyptiis, hoc est, vanæ gentium superstitionis cultoribus, liberorum soboles addita Iacobi familia est: atque ex vtroque populo vna Ecclesia, vnum baptisma, vnum corpus est conflatum. Vtriusq. huius corporis partis opera efficiendum esse diuina oracula prodidêre, vt Esau factionis memoria tollatur funditusque deleatur; quòd ex vtraque parte delectis ministris Euangelij danda legatio sit; cuius Euangelij diuina virtute gerenda conficiendaque est res. namque ita diuini consilij sententia ad publicam piorum vtilitatẽ, ad impietatis excidium, ad humani hostis Sathanæ perniciem, & ignominiam decretum est. [*Et erit domus Iacob ignis, & domus Ioseph flamma, & domus Esau stipula, & succendentur in eis, & deuorabunt eos, & non erunt reliquiæ domus Esau.*] Non solùm eos qui secundũ carnem ab his maioribus Iacob & Esau orti sunt, sed vtrarumq. partium studiosos omnes, & quicunque familiæ nomine censentur significari, nomen ipsum *domus* bis terque re-

repetitum declarat. *Ioseph* autem nomen non sine mysterio appellatum est, quod cùm augmentum significet, eam quam modò annotauimus rem, planè indicat; cuiusmodi arcanum & ipso nomine imponendo, & deinde à Iacobo vaticinante explicando significatum esse videtur. Et vocabit nomen eius, dicens: Addat mihi Dominus filium alterum. (Genes. 30.) Iacob verò ingresso ad se Ioseph ait: Deus omnipotens apparuit mihi in Luza, quę est in terra Chanaan: benedixitq. mihi, & ait. Ego te augebo, & multiplicabo, & faciã te in turbas populorum, daboque tibi terram hanc & semini tuo in possessionem sempiternam. (Gene. 48.) Duo ego filij tui qui nati sunt tibi in terra Ægypti, antequam huc veniré ad te, mei erunt. Ephraim & Manasses sicut Ruben & Simeon reputabuntur mihi, tametsi neque in terra Chanaan, neque Hebræa matre procreati, neq. Hebraicis ritibus & moribus fuerant educati, tamen in familiam populumque asscripti sunt. Vtramque autem familiam diuini Euangelij, à se asserendi virtute ignis instar habituram esse prædicit, atque vniuersam Esau, hoc est impiorum, superstitiosorumq. factionem facilè ac breui absumpturam. Quibus nulla maior ad resistendum & repugnandum contra Euangelicam veritatem futura est vis, quàm aridæ stipulæ, vt igni resistat. Id verò non humana aliqua facultate, virtute, arte, aut potentia, sed diuinæ sententiæ & consilij auctoritate atque efficientia peragendum est.

Quia Dominus locutus est.

CVIVS verbũ tanta vi & efficientia est, vt nulla re impediri possit, quo minus quicquid dixerit, efficiatur. Ipse enim dixit: & facta sunt, ipse mandauit, & creata sunt. Statuit ea in æternum, præceptum posuit, & non præteribit. (Psalm. 148.) Hanc sententiam Chaldaicè sic legimus: [*Quia Dominus sic decreuit.*] Ignem porrò Euangelij virtutem diuinam dici, quæ omnia veteris hominis membra absumens, nouorum hominum genus purgatum atque purum relinquat, in arcanis verbis à nobis docetur. quem ignem vehemẽter incendi lateque ardere Christus gestiebat. Ignem, inquit, veni mittere in terram, & quid volo nisi vt ardeat? (Luc. 12.) Magnam porrò futuram Ecclesiæ felicitatem, magnam copiarum & gentis accessionem, magnam Israëlitarum & Ierosolymitarum restitutionem; ita vt nõ Israëlitic ę terræ, vt olim angustiis religio teneatur, sed vt gentibus & nationibus, sic etiã locis auctissima sit, ex illis Chananeæ regionis finibus ad orbis terrarum terminos dilatata. Et dominabitur Christus à mari vsque ad mare, & à flumine vsque ad terminos orbis terrarum.

Et hæreditabunt hi qui ad austrum sunt, montem Esau, & qui iu campestribus Philistijm: & possidebunt regionem Ephraim, & regionem Samariæ, & Beniamin possidebit Galaad.

ISRAELITICA regio à meridie Idumæos, ab occasu Palæstinos, ab ortu verò Galaad, & Moabitarum atque Ammonitarum agros finitimos habuit. igitur dilatationẽ illam maximam, quę Christiani nominis imperio ab Israëlitica regione proficiscenti futura erat, descripturus Vates, obseruato geographiæ ordine disponit. vndique enim loca dilatanda sunt, & nomen ipsum Ecclesiæ Christianæ propagandum. & quemadmodum olim hostibus circunsepti Israëlitæ habitabant, ita summotis vndique hostibus, laxè & magnificè ij, qui verè Israëlitæ fuerint, habitabunt. Erant autem illis ab ortu hostes infesti Ammonitæ & Moabitæ, ab occasu Palæstini, à meridie verò Idumæi. hi omnium Ecclesiæ hostium imaginem exprimũt, quos vbi Christiani à se summouerint, totum orbem facilè occupabunt: neque verò hos tam perdendos, quàm in suum ius studiaque sua traducendos Euangelij virtute intelligere oportuerit, quemadmodũ sæpius iam est à nobis declaratum. Sed quoniam latinè aliquantulum confusè hæc describuntur, cùm Hebraicè distincta omnia & clara sint, singulas partes dispungere, & distinguere operæpretium fuerit. [*Et hæreditabunt hi qui ad austrum sunt, montem Esau.*] Tota oratio hoc carmine contenta tribus partibus absoluitur, singulæ autem partes recto casu & accusatiuo constant hoc modo: [*Et hæreditabit Auster montem Esau, & planities Philistæos, & hi etiam qui in planitie sunt, poßidebunt agrum Ephraim, & agrum Samariæ, latiorem videlicet multo, quàm habuerint regionem & Beniamin*, quibus olim cis Iordanem sedes fuerat, transmisso flumine, *poßidebit Galaad,*] atque ita alij aliis dilatatis locis genus, nomen, gloriamque religionis suæ longè lateque propagabunt. Constat autem oratio hæc metonymiis non

inelegantibus figuris, & zeugmis etiam distincta est. atque hæc omnia, quæ de imperio per finitimas & infestas gentes dilatando dicta à Vate sunt, eò pertinent, vt Ecclesiam ex omnibus gentibus, quibus veritas olim ignota erat, componendã primum & coagmentandam esse intelligamus. deinde verò Israëlitarum & Iudæorum dissipatas, multisque locis dispersas reliquias, & iusto atque seuero Dei iudicio vexatas, & obcæcatas restitutũ iri, spẽ nobis facit Vates hic, queãdmodũ & alij vates fecêre, & noui etiã testamenti oraculis est confirmatum. (Rom. 11.) Nolo enim vos ignorare fratres mysterium (vt nõ sitis vobismet» ipsis sapientes) quòd cæcitas ex parte contigit Israël, donec plenitudo gentium intraret, » & sic omnis Israel saluus fieret. hoc autẽ mysterium subiecto carmine Abdias enuntiat.

Et transmigratio exercitus huius filiorum Israël, omnia loca Chananæorum, vsq. ad Sareptam, & transmigratio Ierusalem, quæ in Bosphoro est, possidebit ciuitates Austri.

QVONIAM in locorũ nominibus vertendis sæpe inter eos, qui libros ex Hebraico vertunt, variari solet, hunc locum, vt Hebraicè est, nominibus ipsis retentis, simpliciter reddere placuit: [*Et trãsmigratio exercitus huius filiorum Israël, qui, vt Chananæi, vsq. ad Tsarpath, & transmigratio Ierusalẽ, quæ in Sepharad, poßidebunt vrbes Austri.*] Chananæos de suis sedibus & locis Israëlitarum quondam aduentu eiectos varieq. dispersos fuisse, antiquarum historiarũ lectione docemur. alios enim Africam & Hispaniam, Illirin alios, & quosdam etiã septentrionalia, & alia Germaniæ loca petiisse accepimus. huic dispersioni persimi- (2.Reg.17.) lis illa fuit, quæ Israelitis Assyriorum rege victore cõtigit, quos per omnia ferè loca, quæ imperio illi parebant, dissipatos legimus; ex quo effectum est, vt dispersionis nomine de- (Ioan.7. 2.Mach.1.) inde dicerentur, vt: Congrega dispersionem nostrã, libera eos qui seruiunt gentibus, &c. & Iacobus Catholicam Epistolam tribubus duodecim, quæ sunt in dispersione conscripsit. Hos autẽ ad Tsarpath vsq. dissipatos fuisse ex hoc intelligimus loco. At verò cuinã regioni nomen Tsarpath cõueniat, non facilè ex diuinis libris constat. namq. duobus in locis tantũ antiquorũ scriptorũ id nomẽ appellatur, apud hunc videlicet Vatem & in re- (1.Reg.17.) gum etiã historiis, vbi Tsarpath Sidoniorum, quò Helias famem declinaturus secedere iussus est. quem locum nostra biblia, vbicunque meminerunt, Sareptam Sidoniorum nominant. Fuisse autẽ alium quempiam locum, cui idem Tsarpath nomen esset adiunctum, illud Sidoniorũ, arguit; vt Aram Naharaim regionis nomini adiectũ, ab Aram Soba regione etiam alia distinguit. Itaq. alij cuipiã nomen Tsarpath, quàm Sareptæ Sidoniorum conuenire intelligimus. Sed quo terrarum orbis sita Tsarpath hæc fuerit, non facilè ex sacris libris diuinare est. ex Hebræorũ autem traditionibus, & retento hactenus apud eam gentẽ nomine Galliã prouinciã esse, hanc accepimus; vt illa Galatis aliquãdo (Berosus.) & Gallogræcis, ab Ephesinis; sic etiã à Sareptanis occupata atq. habitata fuerit, siue quacunque alia de causã nomen hoc obtinuerit. Constat enim seculorum vi & impulsu hu- (Cicero pro M. Fonteio.) manarum rerum, regnorum, & prouinciarum nõ solùm facies & status, sed nomina etiã mutari, turbari, atq. sæpe etiã penitus extingui. Esse autẽ huiusmodi remotã longeque à Syria distantẽ regionẽ aliquã, quousq. Israëlitarũ dispersio pertineret, nota illa *Vsque* significatur, cuius vsus in rei, loci, aut tẽporis termino definiendo plerunq. est. neque verò hæc expositionis ratio, cùm ipsa re pugnare videtur: constat enim Galliæ complura loca maximè eã parte, quæ Narbonensis dicitur, & Britanniæ, quæ Gallijs olim ascripta fuit, magna Israelitarum copia vsq. ad nostrã ferè ætatẽ fuisse frequẽtata, à quibus etiã gymnasia tum alibi, tũ Narbonæ, & Massiliæ publicè sunt instituta. floruit autẽ in ea prouincia imprimis Salomõ quidã Iarchius celebris apud illos Hebraicorum librorũ interpres, (Isaac Hispa. in Ioël. ca. 3.) quo tempore Galli Gotfredo duce Ierosolymã à Saracenis cepêre. Circa annum verò à condito orbe 4555. Iudæi omnes publico edicto ex Gallia relegati, in Germaniã cõmi- (Helias Leuites in Thesbite.) grarũt. nihil tamẽ hoc obstat, quo minus illa migratio à Gallia, quò primũ olim ex propria regione deuenerant, agnomẽ sortita retinuerit, vt semper Gallica migratio dicatur. queãdmodum & qui apud Hispaniã Iudæi cõmorati sunt, quanquã nunc pulsi aliis atq. aliis regionibus vagentur. Hispani omnes dicuntur, neq. solùm cognomen, sed Hispanã etiã linguã, vt maternã retinẽt. Vt autẽ extrema olim terrarũ continentis orbis loca occasum versus Gallia & Hispania, quas Oceanus occidẽtalis abluit, existimata sunt; sic etiã cum locorũ ipsorũ finibus dispersionis ratio optimè definita est: nã antiqui aut nullã (Mela. lib. 1. cap. 1.) præter Asiam, Africã, & Europã in nostro hemispherio terram habitabilẽ esse putauêre, aut

aut si quid vlterius esset, Asiæ asseribendum censuerunt. Igitur Israëlitarum dispersio, quibuscunque in locis ad ortum Austrum & meridiem dissipata fuerit, tamen occasum versus Galliæ & Hispaniæ terminis est definita. Vbi autem de Gallica transinigratione (quæ prima Assyriorum regum iussu contigerat) meminit, Hispaniensem etiam Iudæorum transinigrationem commemorat; quæ & tempore & loco posterior illi Gallicanæ Israëlitarum fuit. Vtramque autem multo ante præuidens, obiter prædicit. nam qui restituendos, atque in Ecclesiam diuinamque tutelam recipiendos Israëlitas, qui in Gallia & qui in Hispania fuerint, præcinit; exules eos in illis locis fore subindicat. cur autem de Hispania ea quæ subiunguntur, accipiamus, ipsa locorum vicinitas & terminorum orbis communis vtrique ratio; ijs, quæ de Gallia dicta nobis, & ab auctoribus tradita sunt, conijciendis accedere videtur. [*Et transmigratio Ierusalem quæ in Bosphoro est, possidebit ciuitates austri.*] Diximus quo in loco Latinè *Bosphorus* legitur, Hebraice legi *Sepharad*. Cui autem terrarum orbis regioni nomen id fuerit olim impositum, & Chaldaica Biblia apertè docent; & nos etiam excogitata quadam nominum ex aliis ad alias linguas reducendorum ratione indicabimus. Chaldęus interpres sic hunc locum vertit: [*Et trasmigratio Ierusalem quæ in Spamia.*] *Spamia* à Chaldæis eadem quæ à Latinis Hispania dicta fuit, quæ terrarum orbis continentis vltima Athlantico siue Occidentali Oceano alluitur & terminatur; atque Europæ nomen & fines Herculeis columnis ad Calpé terminat, qua Gaditanus Bosphorus permeat, omnium quæ in mari nostro sunt celeberrimum fretum. ex quo factum est, vt Latinus interpres extremitatẽ & terminum ipsum orbis, & sententiæ rationẽ affineq́. vocẽ secutus, Sepharad Bosphorũ verterit: quẽ Herculeum Bosphorum siue fretũ intelligi accipiq́. voluit. Eandẽ autem esse Hispaniá, quæ Sepharad olim dicta fuerit, illud argumento nobis est, quòd antiqui Græcorum auctores prouinciam hanc antiquo atq. illustri vocabulo *Sperida* nominarunt. Illud autem ex variis linguis, quarum cognitio atque vsus nobis diuino beneficio contigit, obseruauimus, propriorum nominum variam pronuntiationem, non tam consonantium literarũ, quàm vocalium corruptione aut mutatione in alia atque in alia, & persæpe in eadem lingua accidere: quam rem exactè considerantibus varia quæ videntur nomina componere inter se, atque ad antiquissimá & certam rationẽ reuocare, nõ magni negotij esset. Exemplis autem hác rem indicabimus, quoniam iusta disputatione explicare nunc non possumus. In huiusmodi igitur nominibus reductio semotis omnibus vocalibus atque consonantibus etiam ijs, quæ certum in vnaquaque lingua pronuntiandi modum statuere solent, & cæteris consonantibus relictis fit. vt à nomine MITRIDATES, primùm finitionem, ES, quæ Græcæ terminationis nota est, abscindimus; deinde verò vocalibus omnibus expũctis, reliquæ sunt nobis M T H R D T H, quæ eędẽ sunt in Hebraico & Chaldaico, atq. etiam Pontico siue Scythico eiusdẽ viri nomine, MATHREDATH, cui, ablatis vocalibus, eædẽ omnino literæ, quæ MITHRIDATH, relinquuntur. Sic nomen ARTAHAXTA, idẽ ARTAXAS. sic ATHASVEROS, idem ASSVERVS est. Eandem itaq. rationẽ secuti SPRIDA ad SPARAD, nobis hoc loco oblatum nomen facilè reducemus, cùm ijsdem vtrimq. consonantibus constet literis. atq. de omni hac nominũ ratione nos aliàs fortasse pluribus agemus & exactius, tantũ votis studiisq́. erga Christianam rempub. nostris Deus annuat. Nunc iam historiam ipsam breuiter tractemus. Hispaniam Iudæorũ innumera multitudine fuisse habitatam, nostræ etiam ætatis testimonio cognouimus. namq. non multis ab hinc annis Catholicorum regum edicto primũ ex Bethica atq. ex Tarraconensi, postremò Emanuëlis Portugalliæ regis iussu ex Lusitania decedere coacti sunt; quorũ omniũ non exigua religioni nostræ interim accessio facta est, sanctissimum Iesu Christi filij Dei Euangelium agnoscentium, atque vltro suscipientium. qui verò suam religionis vmbram sectari optauère, solo tantum mutato, prouinciæ, vnde exulauerunt, cognomen, linguam, & viuendi etiam morem retinent, facileque à cæteris vel vno familiaris & domesticæ rei nitore & apparatu dignoscuntur. ex his multi nunc in Thracia, plurimi etiam in Africa exulant, in Italia nonnulli degunt. Omnem verò hanc multitudinem ex Iudæorum, qui Ierosolymam Iudæque tribum coluerant, familijs, non ex aliis tribubus fuisse, constans omnium eius gentis scriptorum opinio est. Narrát enim quo tẽpore sacrũ Ierosolymorum fanum ad Assyriis primum dirutum est, multos ex ea gente in Hispaniá, à Piro quodá duce, qui Assyriorũ imperiũ obseruabat, fuisse traductos, qui duobus primũ

locis consedisse dicuntur: alteri quidem nomen Lucina, frequentissimo illis seculis in Bethica prouincia oppido, quod nos vel Lucenam nunc dictam; vel, quæ non longè ab hac in Illiberitana regione est, Lucentiam olim, nunc Sesam esse arbitramur: alteri verò Toleto regiæ Carpentanorum vrbi nomen fuit, quam quidam ex illis Hebraico nomine Tholedum dictam ex eo putant, quòd in ea vrbe Iudaicarum familiarum distinctio maximè fuerit obseruata. Id ipsum autem Tholedoth nomen significat generationes siue familias. Atque ab ijs qui ea loca incoluêre Iudæis nomina quibusdam vicinis oppidis, ex relictorum in Syria locorum desiderio, aut etiam similitudine indidisse, vt Ascalonię, & Maquedæ & aliis. [2. Regũ cap. vltimo.] Hæc ex illorum antiquis receptionibus, & ex commentariis in posteriorem regum librum habuimus. In libro etiam qui de ieiuniorum causis & rationibus apud illos inscribitur, legimus Titum Vespasiani filiũ, quo tempore triumphum ex Iudæa capta reportauit, persuasum à præfecto quodam, qui in Lusitania prouincia erat, vt si quos ex his, quos Ierosolymis abduxerat, aliò traducendos decerneret, ad se in Hispaniam transmitteret. esse enim oportunum illis & commodum in Lusitania locum Emeritam Augustam, Romanorum coloniam, tum primum restitutam operibusque maximis auctam, atque ab hac gente, quæ posteriore fano diruto abducta fuit, omnes illas, quæ Emeritæ primum; deinde in Lusitania omni, & finitima Bethicæ parte fuêre, familias fuisse proseminatas. Vtramque ergo gentem, & quæ prioris, & quæ posterioris fani tempore abducta fuit, Ierosolymitanam migrationem Vates nominat. Cui in diuinam gratiam restitutæ, eas, quæ meridiem versus sitæ sunt, hoc est Hispaniæ, quæ & Ierosolymis & Gallia meridionalior est; & Africæ, Libiæ, Ægyptique vrbes habitandas asscribit; ita vt in vnum iam cum ijs terræ incolis, qui Christianam religionem susceperint, populum eiusdem religionis interuentu: imò in vnum corpus, cuius caput vnicum Christus sit, coniuncti, compacti, atque coaugmentati, quietam, tranquillam & beatam vitam sine vllo fugæ aut migrationis metu, sine insidiarum suspicione, communi diuina tutela vsi peragant. Tantam verò tamque illustrem rerum mutationem & totius Idumææ factionis interitum, publico & celeberrimo sanctissimorum & fortissimorum virorum, qui diuinas Christianæ religionis partes habeant, conuentu de communi omnium sententia & iudicio probatum firmatumque iri prædicit. Ita fiet vt Idumæorum causa seuerissimè iudicata atque damnata, Deus omnibus suffragiis, vna vniuersorum voce, communis, legitimus, atque æternus orbis totius rex declaretur; & ius regnumque suum, omnibus maiestatis & dignitatis, nominisq. sui hostibus deuictis & perditis, tam in terra, quàm in cælo obtineat: idque regnum & imperium plena, constanti, atque perpetua [Math. 15] totius terræ orbis fide obseruetur; perinde atque in cælis obseruatur. Neque enim frustra id assiduis præcibus exorádum huius regni particeps & hæres Christus præceperat, imò certam eo præcepto spem fecit, fore vt id quod communibus votis publicè & priuatim instanter petendum præciperet, aliquando impetraretur. Sanctificetur nomen tuum, adueniat regnum tuum, fiat voluntas tua sicut in cælo & in terra.

Et ascendent saluatores in montem Sion, iudicare montem Esau.

VT olim Apostolis & Christi discipulis sacrorum ministeriorum & munerum; sic etiam nominum & appellationum communio & honor diuino beneficio, & præconio tributus est: Vos estis lux mundi; vos estis sal terræ. Vos qui secuti estis me in regeneratione, cùm sederit filius hominis in maiestate sua, sedebitis & vos super duodecim sedes iudicantes tribus Israël. Huiusmodi dignitatis & potestatis communio, diuini spiritus illis donati virtute ac iure contigit, atque in legitimos etiam Ecclesiæ ministros traducta permanauit. Sicut misit, inquit, me pater, ita & ego mitto vos, hoc dicens insufflauit in eos dicens: Accipite spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remissa erunt, & quorum retinueritis, retenta erunt, Ego autem vobiscum sum vsque ad consummationem seculi, & cæt. Quibus ex omnibus, atque aliis quampluribus locis accepimus, antiquis Apostolis, atque eorum vice, vsque ad mundi finem, functis Ecclesiæ legitimis ministris, cum Euangelij munere diuinarum Christi dignitatum ministeria, potestatem, dignitatum etiam & honorum communicationem diuinitus contigisse. neque mirum videri alicui debet, si qui iudicium, amicorum,

lucis,

lucis,salis,aliisque illustribus & dignissimis nominibus appellantur,ij dem ob Euangelici muneris dignitatem,potestatem,atque efficientiam,saluatores etiam salutentur; vt qui viam salutis nobis annunciant,per quos bonus Christi notitiæ odor in mortem & in vitã manifestatur,quorũ fidei oratio ægrotos ab interitu seruat,quorũ etiã sermone atq. exẽ- Iacob.5. plo reuocati ab errore peccatoris anima à morte per Christum liberatur. Si enim Assur, Nabuchodonosor & Cyrus, nõ ob sancti cõmunionẽ spiritus, sed ob diuinitus delatorũ munerum functionẽ, alius furoris virga,alius seruus,alius Christus Dei appellatur; quid obstat,quo minus, qui diuino spiritu ad eam rem vncti , & sacrosancta Euangelicæ veritatis,atque virtutis propagandæ potestate præditi sunt , Saluatores etiam possint appellari? Huiusmodi autem saluatorum collegio,& conuocato concilio, Idumęorum studia, conatus,causam denique omnem grauissimè & seuerissimè iudicãdam, atque sacrosanctum Dei Christique eius imperium publicè obseruandum esse confirmat. Neque verò mysterio illud vacat,quòd tantã rem his potius, quàm aliis verbis enuntiauerit. [*Saluatores in montem Sion,iudicare montẽ Esau.*] Nõ enim idem est dicere Sion & Esau, & montẽ Sion, & montẽ Esau, quod montis nomine vtriusq. partis cœtus, consilia, voluntates,& studia significat. nam ex pluribus Hebraicis nominibus,quibus montis natura significatur,vnũ est HAR,quod à verbo cõcipiendi & pariendi deducitur, atq. eo nomine montes aliquando dicuntur,quòd eiusmodi natura,variis humorũ, metallorum, aliorumq. הר mineraliũ,& seminum etiã generibus grauida refertaq. sit. Rectè itaq. ex montis verbo conceptum & partum Sionis, conceptum, atque partum Esau possumus interpretari. Cumque Christiana Ecclesia ex Sione illo antiquo profecta sit; impiorum autem & superstitiosorum cœtus atque concilia ad Esau , tanquam ad communem partium illarum principem & ducem referantur , diuinos illos saluatores alterius arcem obtentum es,ex eaque Esau partes,hoc est cœtum & consilia,acta, gesta, rationesque omnes & iustissimè & sapiẽtissimè , secundum Christi veritatem iudicatum ire denuntiat . neque tantùm de extremo illo omni orbi,postquam homines à mortuis extiterint,dicendo iudicio , hæc accipienda sunt in quo sedebunt super sedes duodecim , iudicantes duodecim tribus Israël, & cæt. sed etiam de causa impiorum,& totius superstitionis rebus diuino iudicio, & illorum seruatorum communi atque Euangelica sententia, exterminandis præcipitandisque sermo hic nobis est exponendus. Futurum enim esse Vates omnes, & ipse vatum omnium princeps atq. pontifex Iesus prædixère, vt ante diem extremum vnus omnium orbis hominum & ordinum consensus,vna conspiratio de sacro Dei & Christi eius imperio sit. Et erit,inquit, vnum ouile,& vnus pastor. Et Ioannes etiã Apocal. vidit sedes, & sederunt super eas, & iudicium datum est illis ; & animas decollatorum propter testimonium Iesu, & propter uerbum Dei, & qui non adorauerunt bestiam, neque imaginem eius, neque acceperunt characterem eius in frontibus eorum, & vixerũt & regnauerunt cum Christo mille annis. Hęc omnia & plurima alia futurorum temporum mysteria Abdias Vates magna breuitate, sed maxima atque sanctissima cum veritate inuoluit,suo tempore,cùm Deus id effici voluerit, tandem aperienda atque explicanda. Porrò autem post illud tempus quid sit expectandum docet.

Et erit Domino regnum.

AB vniuerso orbe, communi omnium voluntate,studio,atque consensu delatum,sicut & apud Zachariam scriptum est: Et erit Dominus rex super omnem terram, in die illa erit Dominus vnus,& erit nomen eius vnum. Cui sit laus,gloria,decus & imperium per infinita seculorum secula. Amen.

Madriti 13. Kalend. Iulias. 1567.

FINIS.

CARMEN EX VOTO.

QVI nuper amplis nobilis & placens
Donis, seueri laudeq; iudicis,
Lauro & noua primaq; felix
Hesperiæ in populis nitebam:
Vnus quòd inter nomina plurium
Vatum, Fenarus quos recreat pater,
De more festos & dies, &
Sacra canens melius placerem.
Hinc iam virenti fronde superbiens
Ac mentem honesto nomine principem
Indutus, aut reges parabam
Ponere belligeros, ducesq;:
Aut nuper adiectum imperiis nouum
Orbem, vias & perdomito mari,
Leges, iugum latum & catenas
Cæsaris auspicio potentis.
Sed gestientem grandia maximis
Struxisse rerum versibus & modis
Tentata nullis ac poëtis
Lintre noua vada permeare.
Christus sopitum luminis & noui
Visis pauentem corripuit vocans,
Iussitq; terrenis relictis
Quærere præmia sanctiora.
Et dexter altas sollicito dedit
Curas, decorum munus, & arduas
Virtutis atque angustiores
Mente vias cupida tenere.
Non Vatis artem, non mihi spiritum
Doctiq. frustra carminis additum
Nomen, calenti dum iuuenta
Susciperem superos canendos.
Sed vt Latino maxima discerem
Sermône nostris edere gentibus
Arcana quæ secretiore
Inuoluit Deus ipse libro.
Hîc mihi pulchrum munus & optimos
Rerum labores gentibus hîc meis
Dulcemq. fructum esse, hîc legenti
Commoda magna ait, & canenti.
Ergo morantem præceleri fuga

Atque incitato sustulit impetu,
Et nocte subductum silenti
Vrbibus & mediis remouit.
Longeq́ turbis seposuit breui
Raptu, meorum, nec memorem mei
In rupis altæ nec profano
Culmine, nec populis patente,
Matris dicatum virginis ad nemus
Præruptum, vt alto sydera vertice
Ferire, sedes & propinquas
Crederer obtinuisse cælo.
Tum rore puro fontis & integri
Limphis lauat queis Helicrenia
Antro resurgens ex opaco
Supposita & rigat arua & hortos.
Huc me reductum lucis amabilis
Et noctis horis ardua numinis
Responsa, & humanæ salutis
Consilium docet vsque magnum:
Mortalium quæ cognita mentibus
Amoris ignes iniiciant sacri, &
Spreuisse cogant res caducas
Ac tenues posuisse curas.
Hîc linguam & aures (credite posteri)
Referre voces vt valeam sacras
Syrè Deus solus magister
Assyriè & mihi temperauit.
Te Christe dux, ô te sequor arduis
In rebus, & me muneribus tuis
Contestor auctum, vni tibi me,
Quidquid ero, referam benigno.
Ac iam perennes quid sine te mei
Possent labores? quid iuuet integros
Dies, quid annos inquietos
Ponere consiliis profundis?
Nam sic & amplis flaminis Abdias
Eductus olim muneribus tui
Fertur & è cæcis tenebris
Insano & patriæ stupore.
Hic cum Seiri saltubus ac iugis
Mentita læui marmore numina,
Vel ære fallaces Deorum

Stultior effigies timeret.

Vocatus almæ lucis ad aureos
Cognouit vsus, ac sapientiæ
Sacrariis primis receptus
Emicuit pius atq; doctus.

Regum deinde obscura negotia, &
Aulæ repellens vincula principis:
Quæ nectit ardens aut cupido, aut
Ambitio malè sana iungit.

Iam mente celsum transuolat & polum, &
Ignota rerum peruidet abditis
Admissus arcanis, tenetq;
Secula temporibus remota.

Sermone doctus dicere grandia
Angusto, apertis vocibus explicat
Causas, & euentus malorum, ac
Fata suis populis tremenda.

Et quantus instet manibus ac viris
Horror, negato & subsidio labor,
Ut semper infestos tyrannos
Præcipites maneant ruinæ.

Non tantus altis montibus it fragor
Findente nubes fulmine turbidas
Ardens nec ignis tot fauillas,
Dum segetem populatur, edit.

Quantum impiarum crimina mentium
Momenta rerum plurima conterunt
Molesq; cælo minitantes
Concutit inuidiæ procella.

Liuor beatis insidias parat
Rebus, quietos nec patitur dies,
Fratrem petitum dolis vnà &
Artificem ruit ille suum.

Testis Cainus perfidus impio
Ausu & nefandi progenies Nodi
Cùm pœnæ tellus intabescit
Temporibus, viduata iustis.

Sed quid furenti barbite concitus
Culpas nocentum perueheris pede?
Quôcunq; producit serenus
Spiritus, hinc potius sequamur.

BENEDICTI

BENEDICTI ARIÆ MONTANI IN IONÆ VATICINIVM PRAEFATIO, DE MISERICORDIA.

QVICVNQVE de diuina natura disserendi negotium ex sacris & veris oraculis piè & sapienter obière, adorata imprimis tantæ maiestatis sanctitudine, & humanis in hoc mortali corpore mẽtibus inaccessibili luce procul salutata, quantum exacta, explorata & limata iisdem oraculis & validissimis naturæ rationibus veritas sese illis permisit tractanda, præter alia, quæ ad eandem diuinæ naturæ contemplationem pertinent, omnes in eam sententiam disputauêre, vt diuinam naturam vnam, simplicissimam, immensam, omniq. ex considerationis parte infinitam esse affirmarent, cui nihil aliũde accedere aut inhærere, nihil detrahi aut abesse possit, nihil inesse, quod aut nouum, aut à seipsa alienum, aut denique non ipsa eadem diuina natura sit. Cùm autem omnis naturæ rerum ratio in duo prima genera à philosophis sit distributa, quorũ alterũ substãtia, alterũ accidẽs dicitur, prioris illius rationes optimas, posterioris verò nullam Deo asscripsêre. Itaque Deum substantiam simplicissimam, cui nullum possit accidens inesse, dixêre, sicut scriptum est: Audi Israël, Dominus Deus tuus vnus est. Cùm verò Deus substantiæ & non accidentis nomen sit, vnam esse eam naturam ita vnam, vt Deus est, hoc est, tanta perfectione vnam esse, quanta Deus sit, cui quod personis distincta tribus est, nihil obstet, quo minus vna, purissima simplicissimaque natura & substãtia sit. Neque verò vllum earum, quæ ei naturæ attribuuntur, virtutum accidens ipsi inesse, neque incrementa admitti, aut detrimenta accedere posse, neque aliam magis, quàm aliã adscribi virtutẽ. quando hæc res cum diuina atq. infinita natura, & cum excellentioris substantiæ, quæ proprie substantia est, rationibus pugnet. fieri autem posse, vt omnes aliarum rerum simplicium, & purissimarum etiam substantiarum naturæ, quales cæli & astra sunt, confusæ & dissipatæ immutentur & pereant, vt verò Deus aliqua ratione immutetur, fieri non posse, quoniam cæteris naturis omnibus aliquid accedere accidereque potuerit, & si nihil aliud, tamẽ quòd ortæ creatæque fuerint, quòd annos temporaque quandiu sint certa habuerint, quod vt sint, vtque maneãt non à seipsis, sed ab auctore opificeque suo habeant. Deo verò nihil horum conuenire, qui solus à se ipso cùm sit, principio fineque careat, & ætatem suam non ad tempora, sed ad immensam referat æternitatem. Initio tu Domine terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cæli, ipsi peribunt, tu autem permanes, & omnes sicut vestimentum veterascent, & sicut opertorium mutabis eos & mutabuntur. Tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient. Verùm enimuerò, quanquam spectati in aliis rebus Deo auctore effectus varias in eo virtutes vt causas nobis indicauerint, quæ aliis atque aliis nominibus humano cogitandi & loquendi modo dictæ; varias de eo rationes sensu & cogitatione nobis comprehendendas incitare videntur; tamen eorum effectorum, quos varius nobis vsus, & multiformis perceptio indicat, vna simplicissima causa & existendi ratio ipsum numen diuinaque natura est, quatenus infinita, quatenus simplicissima, deniq. quatenus diuina est. Vt autem plurima alia, quæ ad diuinæ contemplationẽ naturæ spectant, non tam propriis, hoc est diuinis, quàm nostro ingenio accommodatis rationibus & nominibus cogitare & appellare contingit, sic etiam ea, quæ non nisi accidentium imaginibus & verbis percipi à nobis enuntiarique commodè potuêre, ad easdem imagines & formas dicendique figuras referri nefas non fuit. Ex qua re factum est, vt rationes de Deo omnes, quæ re ipsa vna natura, nẽpe Deus ipse sunt, cogitatione

vero si ad obseruandos effectus referatur munerus, infinitæ atq. incomprehensæ, tamen disciplinæ & comprehensionis causa ad tria velut generum capita sint reuocatæ, sapientiam & potentiam (siue eam virtutẽ siue efficaciã appellare magis placeat) & bonitatẽ. quorũ singula, quemadmodum certis ex rationibus ad singulas trinitatis personas (in quibus diuinã simplicißimamque naturã salutantes adoramus) referantur, non huius modi, aut loci, aut cõsilij disserere est. Sed cùm æquales omnino & pares huiusmodi virtutes in Deo ipso sint, vt ipse sibi æqualis, par, simillimus, idemq. semper est, ex ea tamẽ ratione & parte, qua nobis vsui sunt, alias aliis maiores iudicari, argui prædicariq. voluit, eas nimirũ, quarũ cõmoda magis & oportuna nobis cognitio, frequẽtior & crebrior vsus, atq. ad percipiendũ nostro in hac mortali vita ingenio maior facultas, & ad optimè de nobis merendũ propior & certior exercitatio est. Ex qua re illud vsu euenit, vt diuinæ potẽtiæ (quam dicimus) iudicia atq. argumẽta illustria nobis magis & nota, quã sapientiæ sint. Nulla enim vel maxima, vel minima est earũ, quæ factæ sunt, rerũ, quæ non auctorẽ suũ ipsa testetur et prædicet, illiusq. ad efficiendũ virtutẽ planè arguat: quemadmodũ verò facta, aptata, editaq. vnaquæq. sit, in paucis admodũ est exploratũ, ipsa quidẽ rerũ spectacula omniũ artificem suũ manifestè probant, neq. enim præter primã causam vlla res est, quæ causa caruisse affirmari possit; sed quo modo, quo consilio et ratione singula seorsum, atque omnia simul instituta à Deo profecta, cœpta perfectaque fuerint, cur his potius, quàm aliis partibus, modulis & ponderibus cõstiterint; cùm tamen, vt valde bona omnia essent, his constitisse oportuerit, quotusquisq. est, qui id planè perspectũ exploratumq. habeat? nunquid scis, inquit, quãdo præcipit Deus pluuiis, vt ostenderẽt lucẽ nubiũ eius? nunquid semitas nubiũ magnas & perfectas sciẽtias? nonne vestimẽta tua calida sunt, cùm perflata fuerit terra austro? Tu forsitan cũ eo fabricatus es cælos, qui solidissimi quasi ære fusi sunt? Ostende nobis, quid dicamus illi; nos quippe inuoluimur in tenebris. ita adeo potẽtiæ, quã sapiẽtiæ suæ apertiores multo nobis rationes esse Deus voluit. rarissimi quippe in terrarum orbe homines sunt, quibus Deus sese totius mundi opificem, vel rebus ipsis auditis nõ arguat; ad eius verò sapientiæ sacraria, nisi ab eodẽ admissus, qui penetrauerit, nullus omnino est. nãq. ad potentiã cognoscendã affectus ipsi spectati satis esse possunt, ad sapientiã verò perspiciendã non satis id fuerit, nisi causæ etiã & elemẽta, momẽta, initia & fines, rationesq. omnes explorentur, quæ omnia non sensu vt effectus, sed maxima ingenij animiq. intelligentia contineri possunt. Hoc autẽ ex eo euenire arbitramur, quòd sapientiæ, quàm potentiæ ratio ipsam diuinam naturã, qua ipsa sibi ipsi maxima est, spectare proprius videtur, cæteræ verò orationes ad ea, quæ extra sunt, effectu ipso magis referuntur, vt potentia, vt misericordia; neque enim vllus misericordiæ vsus erga seipsum esse ostenditur, & potẽtiæ etiã non ita perspicuus, si ad eum referatur, indicatur vsus. Misericordiæ enim exercitatio ad pietatis cultores pertinet, potẽtiæ autẽ in omniũ aliarũ rerũ naturis edendis conseruandisq. spectatur. Et misericordia eius ab æterno vsq. in æternũ super timẽtes eum. Potentia etiã accinctũ Deũ sacra carmina describũt. Præparans mõtes in virtute tua, accinctus potẽtia qui conturbas profundũ maris, motũ etiã fluctuũ eius tu mitigas. At verò præter cætera genera omnia, præter sapientiã & virtutẽ siue potentiã, misericordiæ suæ rationes maximas & illustrissimas, longè pluribus, maioribus et apertioribus argumẽtis testatas Deus nobis esse voluit, quòd ea diuina virtus mortalibus omnibus, imò rebus, quæ creatæ sunt cunctis maximo & aßiduo vsui sit; quaq. non solùm maximo & præstãtissimo ingenio virtuteq. pollens, sed humillimus, infimus atq. miserrimus quisq. plurimũ indigeat, oportuneq. vti atque frui possit. Etenim aliæ partes diuinã naturã in se ipsa admirandã: hæc verò nobis adorandã, colendã, assiduis continuisque laudibus suscipiendam probat,

Iob 37.

Psalm. 64.

probat, illæ præstantiã excellentiamq. suã prædicãt, hæc inopiæ nostræ subleuandæ studium voluntatémq. confirmat: demiq. hæc ea pars est, quam maximè nobis notã perspectamqúe esse expediat, cuius maximè multas expeditißimas esse rationes cõducat: atque vt ad certã cogitationẽ vniuersa reuocetur res, cùm Deus ex omni naturæ suæ contẽplatione bonus esse intelligatur, præcipuo quodã tamen iure bonitatis ratio & appellatio huic parti attributa est, ita adeo cùm sæpe maximus et optimus appelletur, duobus illis generibus sapiẽtia et virtute siue potentia maximus, hoc verò tertio, quã bonitatem nominamus, optimus dicitur: duobus illis in altis habitare perhibetur, hoc tertio humillima quæq. in cælo & in terra respicere prædicatur. Quis sicut Dominus Deus noster, qui in altis habitat, & humilia respicit in cælo & in terra? Huius verò Psalm. partis exẽpla et momẽta maxima hominũ generi frequẽtibus, oportunis atq. illustrissimis consiliis, rebus, actionibus, sermonibus, et testimoniis probata confirmataq. esse Deus voluit, cui generi à se vehementer, præter cæteras, quæ conditæ sunt, rerum naturas, amato partem hanc maximè necessariam esse intellexit; atq. in cæteris quidem rebus suis omnem aliam naturam infinito interuallo superare; in hac sua verò de misericordia declaranda, atque præstanda voluntate seipsum vincere existimari & decantari gaudet, sicut scriptum est: Suauis Dominus in vniuersis, & misericordia eius super omnia opera eius. Quicquid autem de cæteris duabus partibus hominibus cog- Psal. 144. noscere contingat, siue id magnũ, seu paruum sit, non adeo refert, dummodo vtilißima & expedientißima hæc pars, in qua bonitas & misericordia elucet, in qua naturæ omnis, maximè autem humanæ, vtilitas & salus posita parataqúe est, notißima omnibus, & præter alia egregiè explorata sit. Cæteris enim partibus vel adoratione vel admiratione excipiendis satisfieri à mortalibus posse; huic verò vni, nisi magnitudinis iudicio & præconio, non videtur posse satisfieri. Ex qua re euenit, vt cum à sacris auctoribus hæc genera tractentur, prima illa duo honorifica & admirationis plena mentione, hoc verò tertium illustri aliqua commemoratione, & explicatiori magnitudinis aut multitudinis, aut diuitiarum præconio celebretur. Domine in cælo Psalm. 35. misericordia tua, & veritas tua vsque ad nubes. Iustitia tua sicut montes Dei, iudicia tua abyssus multa: homines & iumenta saluabis Domine, quemadmodum multiplicasti misericordiam tuam. Diuus etiam Paulus hoc genus benignitatem, longa- Rom. 2. nimitatem, diuitiasqúe diuinas appellat. Denique de illis duobus aut pauca à mortalibus sciri, aut plurima ignorari, neque mirum, neque incommodum valde, imò fortasse etiam expediens aliquando est, de hoc verò non plurimas atque maximas rationes tenere longè fuerit incommodißimum. Atque huius generis non solùm frequentissima atque illustria exempla aßiduè re ipsa & vsu edi, sed sanctorum etiam virorum, maximè autem vatum, quibus humanæ salutis prædicandæ & annuntiandæ legatio data fuit, plurima & grauissima testimonia constare diuino consilio decretum est. namque diuinorum huiusmodi ministrorum præcipuæ partes fuerunt, abundantem diuinæ misericordiæ rationem mortalibus explicare & petendam proponere. cætera autem omnia, quæ ab illis tractata sunt, vel ad hanc commendandam & probandam partem, vel ad eandem defendendam & propugnandam, atque à peruicacissimorum hominum dubitatione, aut accusatione vindicandam pertinent: siquidem horum ferè omnium illud vnum commune argumentum & studium est, homines ab errore & tenebris ad fidei & pietatis obsequium & studium, misericordiæ obtinendæ causa, reuocare, in eaqúe diuinæ misericor-

misericordiæ virtute & benignitate prædicanda plurimum operæ & diligẽtiæ præstare; tardiores verò & negligentiores grauibus minis, non tam ob ante obiectum terrorem, quàm ob diuinæ misericordiæ neglectum beneficium terrere: superbos autem & contumaces iis suppliciis dignißimos declarare, quæcunque eos, qui oblatam vltro misericordiam repulerint, maneant; ita vt non Dei odio, maleuolentia, aut negligentia, sed sua ipsorum culpa damnati arguantur. nam qui maximum & certißimum salutis, quod ipse sibi molitus fuerit, periculum certißima proposita spe admonitus & reuocatus inire magis, quàm declinare et perrumpere optat, eum sibi ipsi exitium attulisse constat. atque huc illud pertinet, quod ab ipso humanæ salutis pontifice maximo prædictum est. Ioan.12. *"Ego lux in mundum veni, vt omnis, qui credit in me in tenebris " non maneat: & si quis audierit verba mea & nõ custodierit, ego non iudico eum, non " enim veni vt iudicem mundum, sed vt saluificem mundum. Qui spernit me & non " accipit verba mea, habet qui iudicet eum, sermo quem locutus sum, ille iudicabit eum " in nouissimo die, certissimus & grauissimus illius negligẽtiæ & contumaciæ testis futurus. Illud igitur ex diuinis oraculis compertum nobis exploratumq. est, diuinã misericordiam ad cogitãdum, optandum, atque admittendũ vltra omnem aliam rem mortalibus esse propositam. illudque etiam ex iisdem diuinis oraculis est obseruatum, iustitiæ & iudiciorum exercitationem secundum in diuinis consiliis & decretis post misericordiam locum obtinere, ita vt quo loco illius rationes aut non admissæ, aut fuerint reiectæ, eo huius grauissima auctoritas & potentia succedat. neq. eius voluntatis & consilij Deum esse, qui quenquã quãuis impiißimũ hominẽ perditum iri velit, sed cõmunem omnibus salutis viam, fidem obsequiumque muniat & cõmonstret: quam salutẽ nulli se negaturũ, (modò iis, quas ipse statuerit, legibus petitã), fuerit professus. atque ob eã rem iudicia sibi quàm sæpißimè differri, maturius quidẽ edenda, nisi hæc prior & antiquior apud se beneficij publicè conferendi, & misericordiæ tribuẽdæ cogitatio intercederet, sicut scriptũ est:* Psalm.7. *Deus iudex iustus, fortis & patiẽs, nũquid irascitur per singulos dies? & alio in loco.* Isai.30. *" Propterea, inquit, expectat Dominus, vt misereatur vestri: neque verò hæc res sacris tantũ responsis cõperta atque declarata est, " sed sacrosancto etiã appellandæ diuinitatis iureiurando cõfirmata. Viuo ego dicit Do" minus Deus, nolo mortẽ impij, sed vt cõuertatur impius à via sua mala, et viuat. Con" uertimini à viis vestris peßimis, & quare moriemini domus Israel? Ita Deus ex sua volũtate misericordiã se omnibus tribuere velle declarauit; quòd vero seuera nonnunquam in quosdã iudicia exerceat, id posteriori loco consequi eos, videlicet, qui ex diuina liberalitate promissam et ostentatã misericordiã contempserint. Atq. hinc est, quòd sese prius misericordẽ, quã iudicem publicè præbuerit, quòd salutis prius pontificem, præconẽ & ministrũ Iesum Christũ filiũ suũ omni orbi præfecerit, eundẽ verò viuorũ & mortuorũ iudicẽ à se constitutũ, non nisi extremo tandẽ tẽpore publicè daturus sit, sicut scriptũ est:* Act.10. *" & præcepit nobis prædicare populo et testificari, quia ipse est, qui con" stitutus est à Deo iudex viuorũ & mortuorũ, huic omnes prophetæ testimoniũ perhi" bent, remißionem peccatorũ accipere per nomen eius, omnes qui credunt in eũ. Huius autẽ à nobis disputatæ rationis argumenta & illustria admodũ exẽpla vel vnus Ionæ vatis libellus suppeditare potest, qui non in aliorũ modò, sed in suo etiã periculo maxima & inexhausta diuinæ misericordiæ beneficia omnibus aliis diuinarũ rerum cogitationibus præponenda esse docuit: quod huiusmodi diuinã benignitatem, & in tribuenda misericordia opes atq. fidem Niniuitarũ reipub. omni, cui pronuntiata excisionis sen-*

nis sententia certusq́ ad interitũ præscriptus fuerat dies, ob pœnitẽtiæ & mutatæ vitæ studium experiri licuit. atq. etiam ipsimet Vati ad suppliciũ ob violatam officij fidẽ producto, imò in mortis angustias, in horrendum etiam sepulchrum illato, tamen è medio periculo resipiscenti & supplicanti salus restituta est. Quibus profectò cognitis, & sapienter tota diuinorũ librorum veritate perpensis rebus, omnis de præscientia & prædestinatione temere disputãdi licentia & immoderata audacia cõprimitur. Quoniã in diuina philosophia non solùm nullo prædestinationis aut præscientiæ obiecto impedimẽto, misericordia & salus omnibus eam in veritate implorantibus promissa & ostẽtata est, sed præter pronũtiatam à Deo per grauissimum magnæque auctoritatis vatẽ sententiã, præter certam constitutæ diei expectationem, tamen populo ad bonam frugem sese recipiẽti, & in diuinam fidem & misericordiam confugienti Dominus Deus noster misertus est, idemq. misericordiæ suæ iam olim omnibus sese inuocãtibus promissæ potius, quàm Vatis fidei & auctoritatis rationẽ haberi se velle euentu ipso declarauit. nam quemadmodum & quatenus Vatis auctoritati & fidei consulendũ esset, id ad ea genera spectabat, quorum abstrusæ & arcanæ rationes adorãdæ hominibus & suspiciendæ, nõ autem temere adeũdæ tractandæq. sunt. Misericordiæ verò sibi etiã post dictã pronuntiatamq. sententiã tribuẽdæ ratio & modus, & quatenus id fieri præstariq. posset, & quæcunq. huc pertinerent omnia ad id potissimum genus referebantur, cuius plurimas & maximas rationes publicè spectatas, cõpertas exploratasq. hominibus esse decreuerat, ita vt cùm de diuinis rebus nobis cogitandũ esset, ex misericordiæ primũ iucundissima & vtilissima tractatione, & immenso atq. amœnissimo cãpo in exiguũ deinde cæterarum disputationũ gyrum religione cõpelleremur. etenim dum hæc pars, quæ vtilissima & facillima est, bene & diligẽter (vt pars est) nobis exculta splendescat, cæteras, quæ recõditæ nimis abstrusæq. sunt, maximè autem sapientiã & iustitiã Deo ipsi, à quo nihil non sapienter, non prudẽter fit, permittere conueniet. Atq. illud semper in diuinis rebus inuestigandis tractandis, dicendis & canendis velut primum totius negotij fundamentũ ponere, quod à sacro Vate eleganti carmine quondam est traditum. Iustitia & iudicium præparatio sedis tuæ: Misericordia & veritas præcedent faciem tuam. Beatus igitur populus, qui scit iubilationem.

Rupert. in Ioan. lib. 9. in principio.

Psal. 77.

IVBILATIO ET VOTVM.

Immensa bonitate pater, te fulgida cælo
Testantur placidum sydera, te facilem.
Si tua dona pios pariter, si fraude nocentes
Sol, imberq́ alto ex æthere sæpe iuuant.
Communem populisq́ tuam certamq́ salutem
Esse cupis, magna & sedulitate foues.
Mortales reuocare graui ex errore benignus
Diceris, & cæcis eruere è tenebris.
Da veniam, pacisq́ piæ tua munera vati,
Dicentiq́ tuas annue diuitias.

PRIORIS ARGVMENTVM VATICINII.

DVO Vaticinia hoc libello contenta suis argumentis distinguere placuit, quorũ alterum eò vsq. pertinet, Et factum est verbum Domini ad Ionam secundo. Ex eo verò loco ad finem vsq. libri alterum vaticinium est. Prioris igitur argumentũ illud est, diuinũ consilium certum fixumq. esse, neq. cuiusquam vel vi, vel tergiuersatione, quo minus efficiatur, frangi aut minui posse, atq. id propterea à sacris vatibus vehementissimè & fidentissimè prædicãdum suscipi, qui de futuris longum post tempus rebus,

Num. 23. *non minus, quàm si præsentes essent, certissima & constantissima dicunt, illud verissimè intelligētes, quòd non est vir Deus, qui mentiri possit, neq. filius hominis, vt mutetur. Hæc enim recepta vatibus omnibus & planè explorata sentētia, vt officij susceptū munus maxima cū fide, atq. animi constantia exequantur, efficit. Huius verò rei exēplum tum alijs ex locis, tum ex Ionæ Amithaitæ historia, euētu ipso fuisse editum. qui ad alienā à populo suo gentem legationem sibi à Deo datam accipere & obire vehementer recusauerat, quòd fore suspicaretur, vt diuino sermone resipiscentibus Niniuitis facilè venia & impunitas à Deo clementissimo daretur, quòd ille non saluos, sed perditos vehementer cuperet, ex eo animi motu, qui iustos & integros viros seueriores tamē, qualis Helias fuit interdū tenet, quo dicere solent, deficiant peccatores à terra, & iniqui, ita vt nō sint, & ex priuato etiā odio, quo Assyriorū gentem, cuius princeps ciuitas Niniue erat, Ionas prosequeretur, quā Israëlitis exitium aliquando allaturā, vel eorum vatum, qui suo tēpore fuère, prædictionibus, vel suo etiā functus officio cognouerat: quā ob rem & humano quodam affectu, & gentis suæ studio cōmotus, hostium principē & regiā vrbē suo in scelere perire, antequam malum suis inferretur, optauerat. His igitur atq. alijs de causis, diuinū imperiū subterfugiens, procul à patria lōga nauigatione transmittere, atq. in exilio vitā agere cogitabat. Deus autē cuius cōsilio frustra humani incœptus & conatus obnituntur, excitata in mari tēpestate Vatē altero atq. altero defunctū periculo ad consilium mutandū officiumq́. faciendum impulit, quòd nihil Deo propositū difficile effectu sit, cuius ad nutum & arbitriū vt figuli lutum fingi accommodarique omnia cognoscuntur.* *Ezech.*

CAPVT I.

T *factum est verbum Domini ad Ionam filium Amithai dicens.*

NON de leui aliquo aut humano negotio in hoc libro agi, sed de grauissima re & planè diuino consilio, quod nulla vi aut impetu, nulla fraude, nulla deniq. hominū tergiuersatione, aut minui, aut frangi, aut impediri possit, quo minus efficiatur, ipso statim initio docemur: cùm diuini verbi mentione Vates libellum suū exordiatur: namq. *verbum Domini* rē iudicio diuino probatā & decretā ministrisq. & legatis suis mandatā significat. quæ res vt secundū certā Dei sentētiam nō succedat, fieri nō potest, sicut scriptū est: Verbum autē Domini manet in æternū. Itaq. graué aliquā rem initio nobis Vates proponi, tdiuinū nimirū consiliū, cuius progressus & exitus spectari vehemēter expediat. Vatis autē nomen ad rei fidē faciendā & ad diuini cōsilij certitudinē firmitudinéq. ostendendā appellatū est. quippe non minorē fidem Deus rebus negotijsq. suis ex eorū, qui auersati, quā ex eorum etiā, qui obsecuti fuerint, testimonijs & cōfessionibus adiungit. Neq. enim Pauli Christiani olim nominis acerrimi insectatoris minus graue, quā Iacobi fratris appellati, de Christi virtute & veritate testimoniū est; imò illustri admodū elogio ob eam rē illius fides probata cōmendataq. fuit. Vas electionis est mihi, vt portet nomē meū corā regibus & gētibus, & principibus Israël. Illud igitur huiusmodi initium significat, diuini verbi facti ad Ionam vatem recusantē & imperium detrectantem, atq. exitus pro sua parte impedire molitum historiam hoc in loco cōtexi, qua ostendatur eiusdem verbi tanto illustriorem constare victoriā, quāto maioribus & callidioribus humani consilij cōmentis impediri posse putetur. quod verò à coniunctione oratio fuerit incœpta illud in causa esse arbitramur, quòd aliud etiā huius Vatis fuerit vaticiniū nō apud gētes, sed apud Israëlitas peroratum, cui exitus ipse fidē fecerit certissimā. Id autē vaticinij munus felix faustumq́. gēti suæ futurū libenter ipse susceperat & obierat. hoc autē, quod exteris gētibus saluti suis tandé graui exéplo fore intellexerat, omnino recusabat. Sed inter alia quæ in sacris libris citantur, antiquorū temporū monumēta, hoc etiā Ionæ prius vaticiniū desideratur. Cuius vaticinij illustris in regū libris mentio fit: Ipse restituit terminos Israël ab introitu Emat, vsq. ad mare solitudinis, iuxta sermonē Domini Dei Israël, quē locutus est per seruū suū Ionā filiū Amithai prophetā, qui erat de Geth, quæ est in Opher. Cur autē quorundā vatum certi patres in vaticinijs, quorundā verò nulli appellētur, in prooemialibus disputationibus causam exposuimus. Sed ex qua tribu & quo tēpore Vates hic fuerit facilè ex sacris libris docere est. Cū enim apud Ieroboamū filiū Ioas vaticinij munere functus fuerit, circa annū prioris tēpli centesimū octogesimū septimum floruisse constat, paulo post Helisæi Vatis obitum, quo tēpore Amasias duodecimus rex Ierosolymis præerat. Eodē tempore, quantum nobis exterorū historiæ fidem faciunt, *Tonos Concoleros* trigesimus octauus rex imperiū apud Assyrios gerebat, quē Græci Sardanapalum nominant. Hinc enim millesimo trecentesimo trigesimo septimo Assyrij imperij anno rerum potiri cœpit. forsitan verò

verò eius principis vitio, libidine, socordia & negligentia Niniuitarū ciuitas fuerat corrupta, cuius ad sanam mentē & ad bonam frugem recipiendæ causa Ionas à Deo legabatur. Ex Zabulonis verò tribu Ionam fuisse appellatum patrij loci nomē declarat. nam Geth quod latinè torcular sonat, pluribus vrbibus commune nomen fuit, adiunctis autem regionis aut conditorum aut aliarum rerum nominibus, singulis propriū fit, vt Geth Philistijm, Geth Opher. Atq. ea vrbs, quā Ionæ patriā sacræ historiæ describūt, cuiusdā ex iis regibus, quos Iosue à se victos interfecit, regia fuerat, quæ in hæreditatū partitione Zabulonitarū familiæ Orientalis terminus fuit, sicut scriptum est: Et inde pertransit vsq. ad orientalem plagam ad Geth Opher, & Geth Cesin. Fuêre tamen nonnulli ex nostris interpretibus, qui quorundā Hebræorum sententiā secuti Ionam viduæ Sareptanæ, cuius hospitio Helias famis tempore vsus est, filium esse traderent ex tribu Aser, ad quam Sarepta opidum pertinebat, eiusq. patrē Amithai ex Geth Zabulonitem, matrē verò ex Sarepta Asseritidem fuisse aiunt, qui ob locorū vicinitatē matrimonio coniungi potuerunt. Ad id verò asserendū, quædam nominis Amithai interpretatio ingeniosa magis quā certa affertur. Nos verò quibus sacras arcanasque literas priuatè hoc est, præter ipsarum apertam aliàs simplicemq. sententiam interpretari religio est, cùm nullum certum vnde produci hęc possint, locum habeamus, ingeniosi esse aut videri nolumus: sed patrem Ionæ Amithai bis appellatum, & patriam vbi natus educatusq. fuerit Geth Hhopher asscribimus. Nam si natus & educatus in Sarepta fuisset, Sareptanum potius, quam ex Geth sacra scripta dixissent. Igitur qua matre fuerit, non laboramus, tantùm patris & patriæ certis nominibus contenti. quam verò rem diuinum hoc verbum adornarit, grauem videlicet Niniuitis accusationem subiuncta oratione exponit:

Euseb. lib. 2. Diod. lib. 1. Iust. lib. 1. Oros. lib. 2. cap. 2.
Iosue. 12.
Iosue. 19.

Surge & vade in Niniuem ciuitatem grandem, & prædica in ea quia ascendit malitia eius coram me.

NINIVE quā Eusebius Nisibin, Herodotus verò & Gręci, latiniq. auctores alij Ninum dicūt, antiquissima vrbs Assyriæ est, à Nino, qui idē Assur dictus est, cōdita Tygri fluuio ad solis occasum imposita. Eam autē maximā Assyriarū & totius fortasse orbis terræ vrbium fuisse, & sacri & prophani auctores tradunt. nāq. Moses huic magnæ cognomen asscribit. De terra, inquit, illa exiuit Assur, & ędificauit Niniuem & Rahoboth ciuitatem & Chale, Resen quoq. inter Niniuē & Chale, hæc est ciuitas magna. In ea ciuitate numē quoddā Nisroc nomine cultū fuisse ex sacris regū libris accepimus. Assur autē eundem, qui & Ninus dictus est, fuisse & nomen ipsum apud Mosen indicare videtur, & Plinius ex Zenophoræ testimonio tradit. Atq. eam etiā à Sardanapalo cultam, magnisq opibus locupletatam Herodotus indicat. Surgere autē iubetur Vates, vt eo tropo impositum sibi munus strenuè obeundum & maturè incipiendū esse intelligeret, neque quo minus imperia exequeretur diuina, aut negotiū quodpiā, aut moram aliquā aliam, & cunctationē sibi esse interponendā putaret, cuiusmodi illud est: Surge & ascēde Bethel & habita ibi &c. Prædicare autē iubetur *in ea*, siue vt Hebraicè legimus, *in eam*. quæ verò fuerit impositæ legationis sententia, facilè nobis cognoscere est, nimirū pœnitentiā & morū atq. vitæ correctionē persuadere, graui alioqui excidio & certissimo quā maturrimè perituris, propterea quòd suscepta publicè scelera magnū in modū aucta auctores suos ad pœnā suppliciumq. postulabant. Hanc autē fuisse prædicationis imperatæ sententiā re ipsa & diuini consilij rationibus intelligimus. nam misericordiæ prius & pacis cogitationes cogitare, quàm pœnarum inferendarum decretum figere solet Deus. Cui rei Noë & Loth testimonium præclarissimū & grauissimum tribuere possint, quorū alter vniuerso orbi, alter regioni, in qua hospes fuit, grauissimus de diuina primum misericordia, deinde etiam contumacibus de seueritate fuerat concionator. Atque ex ipso etiam diuino iussu, quo Ionas, vbi periculum euasisset, iterum eandem omnino prouinciam suscipere iussus est, res ipsa & legationis datæ sententia aperitur. Surge, inquit, & vade in Niniuem vrbem magnam, & prædica ei prædicationem eam, quam ego loquor ad te. quo in loco idem atque eodem modo quo antea facere obireq. iubetur. sed & Christus diuinorū consiliorū angelus & interpres certissimus, Ionam eodē ad Niniuitas, quo ipse ad Israëlitas, legationis genere & tenore, tametsi nō pari dignitate auctoritateq. & negotio missum fuisse aiebat; se enim pœnitentiæ ad salutem, quā ipse adferebat, præconē apud suos esse grauissimo excidio, ni paruissent, perituros. Huius autē formæ legationē Ionæ fuisse regio-

Herodot. lib. 1. & 2. Euseb. Plinius lib. 6. cap. 13. Genes. 10.
2. Reg. 19.
Gen 35.

Matth. datam legimus. Viri, inquit, Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione ista & condemnabunt eam, quia pœnitentiá egerunt in prædicatione Ionæ. Ex quo fit vt eum pœnitentiam exigere, contumacibus verò excidiũ denuntiare iussum dicamus. nam verbum clamare seu prædicare, quod idẽ Hebraicè est, huiusmodi sententiá hoc in loco indicat, vt: Isai. 57. Clama in gutture, ne cesses &c. Locus ille docet planè quo consilio clamare vates iubeátur. quæ verò addita huic legationi oratio est, nõ tam prædicationis argumentum, quàm legationis causam & orationẽ indicat. [*Quia ascendit malitia eius corã me.*] Quid causę fuerit quamobrẽ vati legatio à Deo orbis & gentium omnium gubernatore summo ad Niniuem vrbem Assyriorũ principem atque maximá data sit, hac oratione explicatur. omniũ רעה autẽ generũ sceleribus & flagitiis Niniuitas coopertos fuisse, vno malitiæ nomine significatum est. Est enim malitia Hebraicè RAGHA, quo verbo quicquid humanæ mẽtes primorum parentũ vitio corruptæ mali sceleris & doli concipere atq. admittere solent, definitur. quæ res plurimis testimoniis doceri cũ possit vno & altero à nobis breuitatis causa indicabitur. Gen. 7. Sensus enim & cogitatio humani cordis in RAGH prona sunt ab adolescentia sua. atque oppositum omnino hoc nomen esse bono omni, illa diuina ad Laban Genes. 31. oratio declarat: Caue, inquit, ne loquaris contra Iacob à bono ad malum. denique quicquid præter fas, præter diuinum timorem, præter sapientiæ præscripta ab impiis admittitur, ad hoc genus atque nomen refertur, sicut scriptum est: Prouer. c. 7. 14. 14. Timor Domini odit RAGH. & Sapiẽs timet & declinat à RAGH. Abominatio domini cogitationes RAGH. & mens iusti meditabitur obedientiam, os autem impiorum redundat malitijs. Quod verò ascendisse malitiam ait, eam sententiam habet, adeo scelera aucta ab illis esse, vt modum omnem & diuinæ etiam expectationis rationes superauerint, ita vt non vltra expectandum patientissimo & iustissimo iudici fuerit, quo minus aut pœnitentiá & vitæ correctionem indiceret, aut seuerissimũ in pertinaciter impios exerceretur iudicium, Psal. 7. sicut scriptum est: Deus iustus iudex fortis & patiens, nunquid irascitur per singulos dies. Nisi conuersi fueritis gladium suum vibrabit, arcum suum tetendit & parauit illum, & in eo parauit vasa mortis &c. namq. ascẽdere verbum huius significationis in loco est, vt: Isai. 34. Interfecti eorum proijcientur, & de cadaueribus eorum ascendet fœtor, & 2. Reg. 19. illud: Insanisti in me & superbia tua ascendit in aures meas. itaque ascẽdere idem quod apud latinos maximo exuperantiæ incremẽto auctum esse significat: qua significationis translatione, & à Latinis scriptoribus, vt à Cicerone in Rhetoricis, vsurpatur, & orationem & sententiam, & inimicitias crescere legimus. sic adeo omniũ generum sceleribus vltra omnem modum affluentes Niniuitæ notati sunt, ita vt malitia eorum ascenderet coram Deo. Quid autem hæc dicendi forma *coram me*, siue, vt Hebraicè legimus, *ad facies meas*, significet, breuibus exponemus; quamquam sententiæ ipsius magnitudo longius multo spatium desiderabat. Imprimis in magna eos offensa apud Deum esse, qui tantis sceleribus & flagitijs ius, fas, honestatemque & pietatis rationes omnes peruertissent. namq. siue in bonum, siue in malum, siue in gratiam, siue in inuidiam hæc oratio *ad facies Domini*, seu, *coram Domino* vsurpetur, rem ipsam vehementer auctam significat: quicquid enim vsq. adeo creuerit, vt ad cælum ascẽderit, atq. ad diuinũ conspectũ vsq. peruenerit, quò vlterius ascendat, non videtur habere. atque hac significatione Nimrot venator robustus coram Domino & Noë iustus etiam coram Domino dicitur. deinde Psal. 9. etiam Dei erga orbẽ vniuersum curam & prouidentiá hæc oratio manifestè arguit; cuius oculos nihil aut fugere, aut fallere, aut latere possit, sicut scriptum est: Iudicentur gentes Psal. 33. in conspectu tuo, & vultus Domini super facientes mala, & huiusmodi sexcẽta. Illud autem maximam præter cætera significationem habet, quod ex rerum vsu & sacrorum librorum lectione obseruauimus. quemadmodum à Deo hominum res actionesque omnes suis libris & ponderibus examinentur & perpendantur, atque iusta æquitatis sententia iudicentur, neque aut vsu, consuetudine, aut auctoritate, aut dignitate, aut metu, odio, gratia, aut inuidia, stultáue aliqua opinione diuinum de rebus iudicium corrumpatur. velut humanum persæpe corrumpitur. Etenim non raro accidere videmus, vt quæ in priuatis & publicis hominum moribus dubio procul mala, inhonesta, atq. iniuriosa sunt, vel quòd assiduo iam vsu peruulgata & cõmunia omnibus sunt, vel quòd à principibus & potẽtissimis hominibus admissa, tamẽ honestis aut leuibus nominibus dissimulẽtur, aut etiá legibus latis & pœnis propositis defendátur, ita vt cõsuetudinis nomine vitiũ decoris & vis atq. iniuria iuris appellatione dicátur. contrà etiam simplicitas-

plicitas & virtus vera atque probitas humillimis, aut etiam turpibus nominibus notetur, neque cuiquam qui de rebus sapienter iudicauerit, quicquam contra receptas vulgo opiniones, aut contra ea quæ edicto & legibus & consuetudinis cautione firmata fuerint, mutire liceat. nihil autem omnino huiusmodi peruersitatis diuino iudicio purissimo, naturaque sua rectissimo atque simplicissimo accidere potest, sicut scriptum est: Sedisti super thronum, qui iudicas iustitiam & iudicia domini veritas iustificata in semetipsa. Psal. 9. Psal. 19. Hoc modo cùm vniuersus orbis quondam hominum sceleribus & flagitijs opertus esset, atque ea res potentia, tyrannide, atque cõsuetudine minus molestè publicè ferretur, aut etiam iucundis, aut honestis, aut præclaris magnitudinis & dignitatis & gloriæ speciebus cõmendaretur: Erant enim homines comedẽtes & bibentes, & nubentes, & nuptui tradentes. quæ verò propter huiusmodi causas admitti soleant scelera quis ignorat? aut admissa his nominibus quotusquisque est qui improbet, & seuerè coërcenda vindicandaq. esse iudicet? sed tamen hæc & quæ ab huiusmodi initijs profecta sunt omnia à censore & iusto iudice Deo grauissimo illo ignominiæ nomine hhamaz notata sunt, sicut scriptũ est: Corrupta est autem terra coram Domino & repleta est iniquitate, ita autem suis nominibus & censuris singula vt notentur, non ad humanam opinionem aut gratiam, sed ad diuinum potius iudicium reuocanda esse sacris sapientiæ institutis & exemplis docemur. Quamobrem sapientissimus ille Dauid leuitatis & futilitatis summæ ab vxore notatus causæ suæ cognitionem à mulierculis, quas illa iudices constituerat, ad Dei æquissimi rerum æstimatoris conspectũ & faciẽ transtulit. Quàm gloriosus (inquit illa) hodie fuit rex Israël discooperiens se ante ancillas seruorũ, &c. quam accusationẽ huiusmodi grauissimo principio Rex debilitare exorsus est. Ad facies Domini, qui elegit me potius, quã patrem tuum & quàm domum eius omnem &c. Itaq. illa oratio, *coram Deo*, siue *ad facies Dei*, rei magnitudinem & diuinam prouidentiam, æquamq. atque exactam rerum æstimationem significat: quam ob rem Niniuitarum scelera & si minus fortasse ipsis, à quibus admissa essent, grauia viderẽtur; diuino tamẽ iudicio grauissima erãt, & quæ vel maturã pœnitentiã, vel celerẽ pœnã postularẽt. namq. à Zamci Ninia Semiramidis filio triginta quatuor Assyriorum reges ad Ionæ ætatẽ vsq. numerantur, quos Niniæ exemplo molles, & præter regiã dignitatẽ multarũ deliciarum fuisse, historici scribunt, sed vltimũ Sardanapalum virum muliere corruptiorẽ dicunt, cuius regiam Niniuẽ fuisse Herodotus est auctor. facilè autẽ populus, maximè verò is in quo rex habitat regis & principum luxuria, aut segnitie & socordia, aut studiorũ imitatione ad maxima flagitia corruptus dilabitur. Terram enim cõmoueri & tremere regnante seruo in sacris & antiquis prouerbijs est. neq. vllã esse certiorẽ aut magis propriã regij officij peruertendi causam, quàm si rex vino, & libidinibus luxurijsque diffluat. Igitur Ionas cùm Deum pœnitentibus placatũ facilẽ cognosceret, atq. se non perdendi sed reuocandi atq. corrigendi causa mitti intelligeret, Israëliticarũ rerum studio impositũ munus subterfugere. atq. diuinum consilium morari cupiens, animo & cogitatione, atq. omni conatu & opera locũ ad exulandũ sibi cõmodissimum & remotũ delegit, eamq. rẽ protinus adornabat, neq. quid retro fieret, laborabat, & dũmodo se huic Niniuitarũ salutis negotio subtraheret, an alter præficiẽdus esset, minimè curabat. Qua in re illud considerare operæpretiũ est, facilè à vatibus intelligi gẽtes ad resipiscendũ, atq. ad fidẽ diuinis legationibus habendã, multò esse quàm Israëlitas animo prõptiores, facillimeq. illis de diuino iudicio persuadendũ esse, sicut & reipsa euenit; vna enim vix plenè obita legatione Niniuitæ scelerum pœnitẽtia ducti ad bonã frugẽ sese recepêre. quã rẽ & Christus Iudæis exprobat: Viri Niniuitæ surgẽt in iudicio cũ generatione ista, & cõdemnabũt eã: quia pœnitentiã egerũt in prędicatione Ionę, &c. Hanc aũt rem animo à Vate cogitatã fuisse, ipse tandẽ suo loco manifestè declarabit.

Marginal references: 2. Reg. 6. (line 20); Prouer 30. (line 32); Prouerb. 21. (line 34); Matth. 12 (line 46)

Et surrexit Ionas vt fugeret in Tharsis à facie Domini, & descendit in Ioppem, & inuenit nauem euntem in Tharsis, & dedit naulum eius, & descendit in eam, vt iret cum eis in Tharsis à facie Domini.

CELEBERRIMA quondã atq. omniũ aliarum nationũ frequẽtissima & felicissima Phœnicibus nauigatio fuit, quos & primos & antiquissimos eius artis inuẽtores fuisse, ab vniuersis ferè auctoribus traditur. hi enim maritima loca incolẽtes & cõmoditate & assiduo vsu atq. studio trãsmarina negotia cõficere & mercaturã quæstuosissimã hoc modo facere potuêre, atq. hac oportunitate & suarũ gẽtiũ colonias in Gręciã, in Italiã, & Africã deduxêre,

deduxêre, sicut scriptum est: Filij Iauá Elissa & Tharsis & Chetim & Dodanim, de quibus coloniis alio in loco dicemus. Tharsis autem eam Africæ partẽ vbi Carthago olim fuit, portu & maximo emporio celeberrimam, atq. inde ad Oceanum vsque porrectam mediterranei maris oram dici, productis ex sacra & peregrina lectione argumentis aliàs docebimus Deo votis nostris annuente. Igitur in Africam commigrare dum cogitaret Ionas, Ioppem Hebraicè IAPHO, nostro tempore Iaffa dictam vrbem Syriæ antiquissimam & tutissimo portu celebrem adiuit, de quo sæpe in sacris & in prophanis scriptoribus mentio fit, ad quem portum quæ restituendo templo commoda lingna à Tyris cæsa aduehebantur, appellebant. Omnis autem hæc omnium sigillatim rerum narratio quòd Vates surrexerit, quòd fugere in Tharsis constituerit, quòd in Ioppen descendens oblatam sibi oportunè nauẽ cõscenderit, quòd mercedẽ pro vectura atq. pro omni cõmeatu, ante etiã, quàm absoluta esset nauigatio, persoluerit, eò pertinet, vt certo deliberatoq. cõsilio & magno etiã studio ea Vati fuga parata fuisse intelligatur, quẽ neq. in via, dũ in Ioppem descenderet, neq. dum maris difficultatẽ cognosceret, quæ nemini non formidolosa est, aut temerè adiri solet, neq. dum sumptũ sibi ad eã rem faceret, neq. dum naui cõscensa nauigare inciperet, propositi pœnituit, sed neq. dũ periculum etiã illi esset necessariò adeundum, vt statim res ipsa declarabit. Operæpretiũ autẽ erit locum hunc diligentius excutere, & Vatis in hac re consilium atq. instituti rationẽ exquirere. nã neq. vir hic tam rudis tamq. ignarus rerũ, tam expers consilij aut ingenij erat, qui vllas in toto orbe latebras esse putaret, in quibus sese diuino è conspectu euolans occultare posset. siquidẽ Psal 71. prophetico spiritu auctus ignorare minimè id potuit, quod ex sacris carminibus vel sæpe in tẽplo decãtatis vel imperitissimo cuiq. de media plebe peruulgatũ fuerat. Benedictum nomen maiestatis eius, & replebitur maiestate eius omnis terra; & dicat omnis populus, Psalm. 138. Amen. & quod à Psalte est elegãtissimè dictum, cuinã Israëlitarum esse potuit ignotum. Quò ibo à spiritu tuo, & quò à facie tua fugiã? si ascẽdero in cælum tu illic es, & si descendero in infernũ ades, si sumpsero pẽnas diluculo, & habitauero in extremis maris, etenim illuc manus tua deducet me, & tenebit me mirabiliter dextera tua. nedum celeberrima & hominibus frequentissima loca, qualis Tharsis fuerat, Vatẽ, neq. homines ipsos latentẽ occultare credãtur. Igitur nõ diuinũ conspectum, hoc est prouidentiã Ionas fugere cogi- Psal.73. tasse dicẽdus est. Quoniã verò interpretes quosdã in hoc loco explicãdo nimiũ ingeniosos esse video, quosdã verò difficultatis laqueos declinãtes, nihil omnino de hac re dicere, neque horũ silentiũ neq. illorũ cõpositam in speciẽ orationẽ, sed nostrũ planè propositũ vrgere placuit: vt ex ipsis sacris literis explicandarũ rerũ rationes petamus; id autẽ quo simplicius & breuius, eo cõmodius factum iri arbitramur. Igitur ex multis significationibus, quas nõ sine certa quadã similitudine hæc oratio ante conspectũ aut faciẽ Domini habet, vna est, quæ ad prophetas atq. huius generis diuini consilij ministros refertur, qui quãdiu officio funguntur suo, stare ante conspectum domini dicuntur, quòd diuino numini & spiritu sese illis insinuanti fidem promptam expositamq. præbeant, faciliq. ac libenti obsequantur animo, ita in suscipiendis & transigendis negotijs diuini consilij & voluntatis egregiè fideles sese ministros præbeãt. atque hanc sententiam non solùm re ipsa, sed ora- 2.Reg. 5. tione etiam nobis Helisæus exposuit: Viuit Dominus ante cuius faciem sto, quòd nõ accipiam &c. Ad hanc etiam sententiã illud pertinet quod de Cain scriptum est: Et egressus est Cain à facie Domini, quã suo loco Deo deducente explicabimus. atq. hæc res hũc Ionæ locum facilè apertum exploratumque reddit. quem locum Chaldaicè sic legimus. [*vt fugeret ad mare potius, quàm prophetaret in nomine Domini.*] Namq. in hoc negotio atq. in N. Niniuitarũ causa Vatem Dei voluntati & officio suo deesse voluisse ostendit, atq. hoc consilio non modò solum vertere, sed ad aliud etiã studiũ vehementer à vaticinj rationibus alienum sese transferrè cogitauit. Mercaturm enim facere, atq. eam negotiorum & rerum consuetudinem exercitationemq. capere, non cum prophetico solùm munere, sed cum omni sapiẽtiæ studio, cũ omni liberali arte vehementer pugnat, cùm cupiditas, cui nihil satis est eorum qui huiusmodi vitę genus sequuntur, animos occupet totos, vt neq. Ezech.27. bello etiã ad res suas defendẽdas habiles esse sinat, vt apud Ezechielẽ de Tyrijs est. Quòd verò hoc ageret Ionas, argumẽto est nomẽ Tharsis statim principio cõsilij indicati appellatum, ad quẽ locum cõmigrare in animo statuerat suo: nãq. Tharsis, vt diximus, mercatorum & negotiatorũ celeberrimus cõuentus, & maximũ totius Affricæ emporium erat. Ierem.10. quam ob rem naues Tarsis in ea significatione antonomaticè appellantur, quòd pretiosissi-

sissimarum rerum commercium eo in loco esset, sicut scriptum est: Argentum inuolutum de Tharsis affertur,&apud Ezechielé: Carthaginéses negotiatores tui à multitudine cunctarum diuitiarum argento, ferro, stanno repleuerunt nundinas tuas.& sicut nostra ætate quicunque Ophiren siue Perienta naui aduehi dicitur, is aurum petere solo nauigationis & loci nomine audito arguitur, ita olim Tharsensis nauigatio quam ob rem susciperetur facile cognoscebatur. Eius autem nauigationis & causæ frequens in sacris libris métio est. namq. classem Salomonis regis vna cú Hyrá Tyrij classe tertio quoq. anno cum mercibus & oneribus eò commeantem aurum,argentum, ebur & simias & pauos asportare solitam legimus. Neq. verò incredibile videri debet huiusmodi consilium Ionæ in mentem venisse, vt à facie Domini fugere apud se statuens,hoc est iniúcto sibi muneri & officio deesse, hæc omnia fuerit molitus. namq. diuinus vaticinij spiritus non ita humanos animos afficit,vt cogat etiam inuitos & repugnantes velut iumenta qua velit impellat & agat,sed vel si maximè illis mentem aliquam inijciat,vel oratione aut monito imperet, liberas tamen homini cogitationes & conatus relinquit, ita vt si non perficere,tamen velle & cogitare,& conari aliquid contra diuinum consilium possint: atque in ea re Vatis obsequium spectari & meritum constare potest, quamuis durum,quamuis viribus suis impar impositum onus, tamen neque inuitus, neque coactus, sed obsequutus tandem summa religione & fide subeat, & cum diuino auxilio perferat. Itaque quam in seruitutem vates veniunt, non obedientia fracti animi & abiecti,& arbitrio carentis suo est, sed qualis à pio, fideli, & constanti animo prestari possit; cui tamen si collibitum fuerit, deesse possint. Libera igitur voluntate diuina imperia vel reuereri & exequi, vel auersari possunt. Cùm enim Baalam sese ab ea sententia non esse dimouendum, cuius rationes numen suggereret, professus esset, tamen auaritia corruptus aliam tandem rem egit. Possunt igitur vates, quorum liberæ (vt diximus) cogitationes sunt, Dei voluntati obedire & parêre, aut rursus etiam deesse, si velint. neque enim ita afficiuntur,vt brutorum more impellantur, sed vt libertatis retento iure iubeantur. qua in re & obsequium & religionem & fidem animique constantiam & fortitudinem, aut etiam inobedientiam, infidelitatem, timiditatem & pertinaciam experiri est: ita fit vt vaticinandi spiritus sine libero & certo ipsius Vatis motu agere non consuescat, sicut scriptum est: Dominus Deus aperuit mihi aurem, & ego non contradico; retrorsum non abij. cuius planè sententiæ illud est: Et spiritus prophetarum prophetis subiecti sunt. Potest quidem Deus infidelem ministrum, negligenté atq. onus detractantem aut ab ordine recedétem officiumq. deserenté suum vel oratione & monitis,vel minis,aut terroribus, vel pœnis etiá ad sanitatem,atq. officij fidé reuocare,& ad sententiá conditionesq. suas aliis modis perducere. cuius rei exépla in Mose, Helia, Ieremia & Paulo exposita sunt. Potest obstinato animo aut stulta mente ab officij fide & dignitate deficientes punire atque etiam perdere: cuiusmodi Balaamus, & ille alter quem à legatione ex Bethel redeútem leo dilaniauit,exitus habuerunt: vt verò nolente & repugnáte animo à Vate res agatur,nullum huiusmodi aut diuini consilij aut facti nobis hactenus exemplum cótigit. etenim vox illa diuina, Durum est tibi contra stimulum calcitrare,illam in electi & correpti etiam ministri orationem obedientiæ religionis officijq. testem desiderat, Domine quid me vis facere. Atq. de Ionæ consilio & sententia, de vatum libera cogitatione, de diuina in eo onere imponendo voluntate,& agendi aut impellendi ratione & modo,& de toto hoc genere satis pro interpretandi angustiis dixisse videmur. Nunc verò deinceps quemadmodum Deus consilia sua ad destinatos exitus prouehere soleat,illustre admodum exéplum intueamur,vtq. nulla rerum natura pręter hominum genus sit, quæ Dei dicto & nutu parenté promptissimamq. sese non præbeat, cùm tamen homines hoc genere cæteris omnibus rebus præstare anteireq. oportuisset.

Ezech. 27.
1. Reg. 10.
2. Paral. 9.
Isai. 50.
1. Corinth.
Acto. 9.

Dominus autem misit ventum magnum in mare, & facta est tempestas magna in mari, & nauis periclitabatur conteri.

MAGNA & copiosa est de diuinis miraculis,de signis,portentis & prodigiis,de omni huius generis natura & ratione disputatio, & quæ pars hunc locum attingit,integram profecto tractationé,iustumq. opus desiderat,quam nos in aliud cómodius tépus consultò differimus,illud ad hanc rem tantú dixisse contéti,solere sępenumero Deum ijsdé illis rebus in mirabilium ostentorú,& prodigiorum edenda ratione vti,quæ res secundú naturá aliàs sine miraculo esse consueuere,vt pluuijs,fulgetris,tonitruis,solis,luminariúq. obscurationibus

rationibus & affectionibus, alijsq. plurimis huiusmodi tēpestatibus, quarū tametsi genus secundum naturam est, existendi tamen ratio, oportunitas, cōmoditas & modus præter certam naturæ obseruationem mirabilē aliquod ostētum prodigiūq. arguit. cuiusmodi nobis exemplū hoc in loco proponitur, quo diuina præsentia nō solū Ionæ fugiēti, qui diuinas res probè edoctus erat, sed nautis etiā atq; alijs vectoribus declarata est, & Vates ipse correpť a sentētia & proposito deterritus, atq. ad religionis obedientiā est reuocatus. Multas esse secundū naturā causas, quamobrem procellæ tempestatesque in mari concitētur, & qui de his rebus scribūt, docuēre, & nauigādi peritissimi, quales olim Phœnices dicti sunt, cognouēre: aut enim conceptus intra maris penetralia aër, dum exitum quærit, liquidam & mobilem naturam, quoad eruperit, conturbat; atque etiam donec totus efflauerit, exagitat; aut à terra incumbens ventus, aut temporis importunitate immoderatè excitatus vi atque impetu mare agitat & turbat. huiusmodi aliæ causæ sæpe à peritis spectatæ sunt: quarum certæ etiam præsagitiones & præsensiones nautis sunt, quibusdam multo, quibusdam paulo antequam tempestas veniat. namque imbres, nimbos, procellas, cæterasque tempestates, vel temporum varietates, cælique mutationes, vel quarundam animantium voces, aut obseruati motus, vel huiusmodi aliæ indicant res. quæ omnia in nauticarum rerum scientia continētur, & præcaueri nonnunquam posse, & effugi, ratio ipsa, & assiduum experimentum docet. nemo enim ferè est, qui tutam hyeme nauigationem non esse nesciat, certis etiam tēporum & cæli mutationibus futuram Acto.27. tempestatem quidam præsentiunt, sicut scriptum est: Multo autem tempore peracto, & " cùm iam nō esset tuta nauigatio, eo quòd ieiunium iam præterijsset &c. Quæ verò præter omnes eas causas, quas communes & exploratas dicimus, atque etiam præter omnem signorum & iudiciorum obseruationem; præter temporum etiam & cæli rationes, repentina aliqua vis & tempestas immoderata mare perculerit, eam diuinitus atque secretiori alia & mirabili causa venire facilis cōiectura est. Huiusmodi autem ineuitabilem omnino pręsensione procellam, quæ Deum certum auctorem indicaret, in eam maris partē, qua Ionas nauigabat, incubuisse, hæc oratio indicat. [*Dominus autem misit ventum magnum in mari.*] Vel ipsa inexpectata & repentina venti vis, quanquam modica fuisset, tamē diuinam causam arguere potuit, nedum quę immoderato atque nimio impetu subitò inopinātes oppresserit. quod autē ab irato numine illa procella esset, præterquam quòd nulla certa secundum naturam vel causa, vel præsagitione esset excepta, illud etiam confirmabat, quòd neque cæli mutatione, neque nubium aut imbrium, neque temporum vicissitudine aliqua, sed vnius tantùm venti repentina & immoderata vi premerentur, qui non solum mare agitaret & vehementissimè turbaret, sed multo etiam fortius & certius nauē ipsam iactatā vexaret, vt eorum qui veherentur, noxam & culpā vlcisci velle ostenderet. [*Et facta est tempestas magna in mari, & nauis periclitabatur conteri.* Hebraicè est. *Et nauis putabat sese rumpendam.*] Eleganti metonymia maximum & certissimum naui periculum & metum iniectum fuisse ostēditur. Etenim optimè instructa & ornata nauis, qualē esse oportuit, quæ à Phœnicibus ad Pœnos, magnis & pretiosis mercibus onusta, nauigaret, cùm nullis adhuc scopulis aut littori vicina esset, vnde periculum timeret, nondū longa & diuturna tempestate fatigata, non solùm maris æstu absorberi & mergi, sed vel vna tantū instantis venti vi frangi metuebat: quę res præcipuam quādam & in numine iram, & in vectoribus culpam, quamobrem hæc paterentur, indicabat. Eam enim esse aliquādo sceleratorum & impiorū diuinitus petitam pœnam, non solum diuinæ, sed humanæ etiam sapientię documentis didicimus, vt horribili naufragio vnà cum ijs, qui simul nauigant, pereant, atque à terra producti, seuerissimis Dei satellitibus, mari, procellæ, turbini, ventis, tempestatique traditi, horrendo prius timore acti, rebus omnibus suis, atque terribili mortis genere, nisi oportuna ratione numen placauerint, mulctētur, sicut scriptum Psalm.106. apud nostros est: Qui descendunt mare in nauibus, facientes operationem in aquis mul" tis, Ipsi viderūt opera Domini, & mirabilia eius in profundo. Dixit & surrexit spiritus pro" cellæ, & exaltati sunt fluctus eius, ascēdunt vsque ad cęlos, & descēdunt vsque ad abyssos, " anima eorū in malis tabescebat. Turbati sunt et moti sunt sicut ebrius, & omnis sapientia eorum deuorata est, &c. & apud exteros: *Vetabo qui Cereris sacrū Vulgarit arcanæ sub* Hor.lib.3. od.2. *ijsdem Sit trabibus, fragilemque mecum Soluat phasellum, Sæpe Diespiter Neglectus incesto addidit integrū, Raro antecedentem scelestum Deserit pede pœna claudo.* Igitur tēpestatis repentinus atque immodicus impetus, nullis ante notis atque indicijs factus, diuina causa facilè

nautis

nautis arguere potuit, quæ graui supplicio ipsos ob commune omniũ, vel cuiuspiá priuatũ scelus afficere pararet. quòd auté hanc cogitationẽ continuò consequitur, singuli vel maleficiorũ conscientia vel proprio periculo stimulati numinis, cuius certa & præsens agnoscebatur vis, timore atque religione perterriti contremere cœperunt, atque ad eam vim & naturá precibus & votis placandam, quæ vnica & maxima ad salutem via credita est, omnẽ curá, solicitudinẽ, & studiũ contulêre. Hæc aũt res illa breui oratione significatur:

Et timuerunt nautæ.

NVLLA res impiorum & eorum qui diuinam naturam negant, & sceleratorũ hominum animos vehementius mouet & terret, quàm repentinus ventorum, tempestatũ & turbinum fragor, qui vel in terra, nedum in mari versatos, non solùm metu & pauore exanimat, sed impias de Deo sententias mutare atq. consilia omnia vitæq. instituta, & peruersas rationes improbare cogit, quòd qui toto hoc pulcherrimo mundi spectaculo optimi Dei præsentiam & numen aut non cognoscunt, aut parum piè interpretantur, his quæ in sublimi fiunt, rebus perterriti seueritatem & vim vel inuiti fateantur. Quamobrem super pennas ventorũ Deus ambulare à Vate dictus est. atque huiusmodi multa exempla & in sacris & prophanis auctoribus obseruantur, multæ etiá & grauissimæ de hac re sententiæ extant, quæ grauissimum de diuina natura & virtute testimonium tempestatibus asscribunt, vt, Vox Domini in virtute, Vox Domini in magnificentia. Vox Domini super aquas, Deus maiestatis intonuit, Dominus super aquas multas. Vox Domini confringentis cedros: & confringet Dominus cedros libani. Vox Domini concutientis desertum, commouebit Dominus desertum Cades, & reuelabit cõdensa, & in tẽplo eius omnes dicent gloriam. hæc à vate pijssimo de hac re decantata sunt; ab impiæ autem quondá sectæ professore, sed consiliũ sententiáq. oportunè mutáte illud est celebratum.

Psal. 104. — Psal. 28. »» »» »»

Parcus Deorum cultor & infrequens,
Insanientis dum sapientiæ
Consultus erro, nunc retrorsum
Vela dare, atque iterare cursus
Cogor relictos. namque Diespiter
Igni corusco nubila diuidens,
Plerumque per purum tonantes.
Egit equos, volucremque currum;
Quo bruta tellus, & vaga flumina
Quo styx, & inuisi horrida Tænari
Sedes, Athlanteusq. finus
Concutitur. valet ima summis
Mutare, &c.

Hor. lib. 1. od. 34.

Huius autem generis timorem, hoc est, religionem quandam erga diuinam naturam supplici mente susceptam illud verbum significat, *& timuerunt*. Namque verbum Hebraicũ, cui latinum hoc respondet, id quod diximus frequẽtissimè indicat, vt: Timuerunt obstetrices Deum &c. &: Qui timuit verbũ Domini de seruis Pharaonis fecit cõfugere seruos suos, &c. Nautas verò timuisse ait, quò magnam & certam timendi causam ostenderet. namque vt vectores alij, aut qui tum primũ mare tentauissent, aut qui minus tẽpestatibus essent assueti timerẽt, nõ perinde magnũ aut nouũ procellæ genus argueretur, ac si timor & religio eorũ animos occuparet, qui nauigandi scientia & assiduo vsu, qualis ac quanta illa tẽpestas esset, & ad quam causam pertineret probè intelligere potuerũt, cùm nullum aliunde aut ab arte, aut à propria virtute & industria certũ iam subsidiũ sperari posset, ad supplices preces atque ad vota ad placandum Deum cõfugere, certissimũ consilium fuit, vt in huiusmodi maximis rerũ, tẽporumq. angustijs semper fieri à mortalibus solet, sicut scriptum est: Turbati sunt & moti sunt sicut ebrius, & omnis sapientia eorũ deuorata est. Et clamauerunt ad Dominum cùm tribularentur, &c. & apud exteros. *Non est meum si mugiat Africis, Malus procellis, ad miseras preces Recurrere, & votis pacisci, &c.* Sed quanquá sapientissimum consilium in desperatissimis rebus sit ad preces atq. religionis rationes recurrere, & vltra humanam industriá, quantacunq. illa esse possit, diuino potissimum præsidio & ope niti; tamen certa veri numinis, cuius auxilium imploretur, notitia carere, maxima in eo genere frustratio est, & maxima fallacia pro vero Deo falsa & mendosa Deorum nomina inuocanda & colenda suscipere, quæ quamuis cõtinuis horis & diebus appellentur, tamen non magis exauditura sint, quàm Baalim illi à toto sacerdotum collegio à mane vsq. ad meridiem inuocati, de quibus scriptum est: Et non erat vox, nec qui responderet. De huiusmodi inani suscepta religione illustris illa à diuino Vate celebratur sententia: Dominum nõ inuocauerunt, illic trepidauerunt timore vbi non erat timor: hoc est quod subiuncto ijs, quæ dicta sunt, versu narratur.

Exod 1. — Psal. 106. — 1. Reg. 17. »» »» Psal. 13.

Et cla-

Et clamauerunt viri ad Deum suum. Hebraicè est. *Et clamauerunt vir ad Deum suum.*

NOMEN *vir* Hebraicè aliquando pro latino distributiuo, singuli, aut vnusquisq. vsurpatur, vt in illo exéplo etiam docemur: Nunquid Sion dicet, vir & vir natus est in ea: & in doctrina sua cognoscitur vir. Ex varijs autem gentium nationumque exterarum familijs fuisse eos, qui in naui erant, quibus sese Ionas solus ex Israëlitarum religione socium addidisset, hæc oratio arguit. Varia enim Deorum nomina publicè & priuatè ab alijs atque alijs nationibus culta olim fuisse, nemo est qui ignoret. Vnusquisque igitur aut patrij aut familiaris sibi, aut certi ad rem quampiam numine & tutela valere crediti Dei fidem & opem implorabat, vt Tyrij Herculem suum, Palæstini Dagonem marinum Deum, Pœni si qui in naui essent, Solem, Lunam, aut etiam Neptunum inuocarét, aut quempiam aliú qué priuata religione vnusquisque coluisset. Hæc autem in tanta angustia miserorum & afflictorum nautarum prima cura fuit; deinde etiam illa altera, vt instanti procellæ, cùm contendere non valerent, quanto possent minori incommodo cederent, hoc est, vt mercium & rerum suarum iactura facta animas saltem eriperent, & conseruarent. namque in miserrimis rebus id quod miserum minus fuerit, est eligendum.

Prouerb.12. — 1.Paralip.10. — Syll.Italicus, Herod.li.4.

Et miserunt vasa, quæ erant in naui, in mari, vt alleuiaretur ab eis.

VASORVM nomine omnis supellex, atq. omnia arma & instruméta, ad quemcunq. pertineant vsum, Hebraicè dicuntur, vt vasa belli, vasa nauis, vasa domus, &c. Antiquum autem & vetus nauigantibus est, in maximis & turbulentissimis tempestatibus rerum, quæ vehuntur, iacturam facere. Cuius consilij duplicé fuisse causam intelligimus, alterá quæ ad naturæ rerú, alteram verò quæ ad religionis rationé spectet. Namq. alleuata onere nauis ventorú vim diutius & cómodius ferre, & vt maris fluctibus quominus absorbeatur, superare posse putatur. pondus enim si nimiú fuerit, & mole sua premit, & allidentes fluctus ventique impetum aut ad frangendum, aut ad mergendum adiuuat. quamobrem commodè alleuata nauis, & impellenti vento cedens procellam facilius decurrit, & efferuescentibus æstu vndis leuius innatat, ac velut suspensa rapitur, sicut scriptum est: Cumque arrepta esset nauis & non posset conari in ventum, data naui flatibus ferebamur. Valida autem tempestate iactati, sequenti die iactum fecerunt, & tertia die suis manibus armamenta nauis proiecerunt, &c. Illud etiam huic causæ accedit, quòd cùm huiusmodi calamitates sibi diuinitus allatas mortales intelligant, quéadmodum minori incómodo id periculum effugi possit, consulere solent, & qui plures esse deos putauère, atque similes illis cum nostris animorum perturbationes, iram, cupiditatem, & huius generis alia asscripsère: in huiusmodi temporú procellis & magnis periculis Deos muneribus placandos aut donis demulcendos, aut votis conciliandos, aut ad rerum communicationé inuitandos esse arbitrati sunt, quòd ab illis huiusmodi quippiam tantis periculis exigi & postulari interpretarentur. alij verò qui de diuina natura sapientius sentirent, maximum hominibus à Deo malum non sine ipsorum culpa infligi credidère: eam verò culpá, qua possit commodiori ratione, expiádam esse statuère. nulla auté facilior & commodior, nulla minus misera ratio visa est, quàm si vltra preces & vota, res etiá & merces iactarentur, vt quamuis grauissimo damno grauissimum malum, hoc est acerrimú mortis genus commutare contingeret. deinde si quid in rebus ipsis malè partum aut furto, aut sacrilegio, aut dolo ac fraude, aut alia denique mala ratione constaret, quod non solùm res alias, sed dominos & vectores ipsos, impsumque locum nefaria contagione contaminare posset, id totum de medio sublatum, & diuinæ iræ & cómuni malo modú statueret. Sunt autem plurima huius vniuersi generis apud antiquos & exteros auctores exempla, multæq. sententiæ, ex quibus hanc rationé explicare liceat, vt illud:

Act.27.

Non est meum si mugiat Africis malus procellis, *Ad miseras preces decurrere & votis pacisci,*
Ne Tyriæ Cypriæque merces Addant auaro diuitias mari, *Tum me biremis præsidio scaphæ,*
Tutum per AEgeos tumultus Aura ferat geminusque pollux. & illud etiam:

Cùm plenus fluctu medius foret alueus, & iam
Alternum puppis latus euertentibus vndis
Arboris incertæ, nullam prudentia cani
Rectoris conferret opem, decidere iactu
Cœpit cum ventis.

Hæc eadem cogitatio, hoc consilium quicquid in se sapientiæ

sapientiæ habeat, ad nostrā vsque ætatē permanauit, vt in turbulēta tēpestate non solùm oneribus & grauissimis quibusq. mercibus iactis nauis alleuetur, sed iniecto etiam auro, aut annulis, aut gēmis, aut alijs exigui ponderis, magni tamē pretij rebus procella sedāda procuretur, vtramq. verò hanc cogitationem cùm eam quę ad naturæ, tum eam, quæ ad religionis rationem refertur, in nautarum animis versatam fuisse, hæc oratio indicat. [*Vt alleuiaretur ab eis*. Hebraicè sic: *ad alleuiandum desuper illis.*] non modò enim nauim onere, sed se etiam culpa & noxa, aut huiusmodi mala ratione pressos in periculum venisse credebant, quòd nisi rerū ipsarum deuotione & deprecatione vitarēt, subire necessum foret. At verò Ionas, cui periculis omnibus & morte etiam potius, quàm delato sibi legationis ad Assyrios munere fungi certum deliberatumq. erat, aliam omninò rem agebat: neq. enim aut suarum rerum, aut suæ sociorumque saluti vel industria, vel consilio, vel precibus & votis consulebat, sed quorsum ea tempestas euaderet securus

Descendit ad interiora nauis & dormiebat sopore graui.

ITER, quod non tam diuitiarum & mercaturæ cupiditate, quàm fugiendi studio cōstiterat, insistere & cōficere aut perire cupiens, ingenti animi mœrore oppressus ab omni aliorum hominū consortio & cōspectu sese subtraxerat, atque in penetralia nauis descendens eorū more, quibus graui aliqua cogitatione affectis languidi artus sopore obruūtur, *dormiebat*. neq. enim leui somno, sed grauissimo sopore vsum eum intelligimus, quali & Abrahamum somno oppressum legimus, cuius sopito corpore animus vigilabat. Huiusmodi à nobis descriptus & indicatus sopor, Hebraicè dicitur *Thardema*, quo in loco operæpretiū cogitare est, quantū certus, deliberatus, aut potius obstinatus hominis animus progredi possit, vt neq. vlla suæ aut sociorū salutis cura ab instituto reuocetur, & qui sibi ipsi non cōsulit, quam cæterorum habere soleat rationem: atq. etiam boni gubernatoris imaginem intueri licet, qui de se, atque de suis, quos vehendos susceperit, solicitus omnia tentat, omnia curat & peruidet, omnia experitur, ne qua aut negligentia, aut culpa in cōmuni periculo laboretur. Huius enim, qua Ionas vtebatur, nauis & nautarū magister, siue dum eius viri etiam operam inter alios requisitam desideraret, siue dum omnibus nauis partibus solicitus consuleret, cùm vnum ex omni vectorum numero stertētem offendisset, homini languorem & soporem exprobrans in commune consulere suadet.

Genes.15. רדם

Et accessit ad eum gubernator, & dixit ei, quid tu sopore deprimeris?

ADMIRANTIS hominis & importunam securitatem accusantis oratio est. Quid, inquit, vel tantæ præ aliis securitatis vel segnitiæ es, qui solus in tanta temporum rerumq. perturbatione, in communi omnium periculo, alijs & de se & de te etiam solicitis, tamē grauiter dormias; siue enim securus istud agas, negligentiæ est, quæ virum bonū minimè deceat; siue mœrore & timore oppressus dormias, nihil tamen ex isto somno commodi experiri poteris. etenim grauissimis & turbulentissimis temporibus vigiles obniti, non segnes & fracto animo cedere oportet, quin potius omnia experiri, nam industriam & diligentiam felicitas comes sequitur, maximè cùm nobis res non cum ventis & mari, sed cum numinibus ipsis est, quorum ira magis, quàm temporum tempestate vexamur. Oportet autem te omnem etiam operam in placando numine ponere: neq. enim aliam ad salutem viam nobis muniri posse existimamus. ergo Psal.77.

Surge & inuoca Deum tuum, si fortè recogitet Deus de nobis, & non pereamus.

CREDIDERAT gubernator aut Dei, quem Ionas colebat, virtute & numine præ cæteris præstanti, aut ipsius hominis etiam gratia & magno merito fieri posse, vt cōmune omnium periculum deprecarentur, si verò illius precibus impetrari contingeret, tamen Vatis negotium & diuinum cōsilium non ita apertum expositumque cæteris esset: neq. enim hac in re Vatis, sed suam causam à Vate desertā Deus tueri voluerat. qanquam aūt plures esse dij gentibus putabantur, non tamen pari oēs vbiq. virtute & facultate pollere credebantur: etenim ei plurimū deferri solebat, cuius præsentissimam & maximā iuuādis mortalibus vim experiri contigisset. Hanc autē gloriam sibi semper Deus cæli, & terræ in omni de diuinitatis rationibus certamine & periculo hanc laudem vendicauit, vt cæteris omnibus & si diuinum nomen falsò asscriberetur, nullum tamen certæ virtutis aut facultatis numen attribui iure posset. cuius sententiæ illud est: Quia ego cognoui quòd „ magnus est Dominus & Deus noster præ omnibus dijs, omnia quæcūq. voluit Dominus „

fecit

fecit in cælo, & in terra, in mari & in omnibus abyssis. Præterea illa etiam omniũ gentium quæcunq. sapienter & cõsideratè de rerũ natura existimauêre, firma & constans assensio fuit, quosdã esse homines qui præ cæteris ob pietatẽ & virtutem apud Deum merito & gratia valerent, vt Noë omniũ gentiũ pater, qui gratiam apud Deum inuenisse dicitur, cuius merito omni familiæ in communi diluuione fuerit. Et Lot Moabitarum & Ammonitarũ parens patrui Abrahami gratia à Sodomorum incendio vnà cum filiabus est liberatus. Eandẽ aũt salutis conditionẽ virginum sponsis, nisi resipuissent, manere potuisse ex sacris oraculis accepimus. Paulo etiam nauiganti omnium vectorum & sociorũ animæ condonatæ sunt. Hanc etiã sententiã sibi ex antiquo receptã exteri etiã auctores retulêre.

Hinc bellum lachrymosum, & miseram famem,
Vestemque à populo & principe Cæsare in
Persas atq. Britannos Vestra motus aget prece.

Huiusmodi quiddã experiri gubernator cupiebat, videlicet egregiã quandã in Iona pietatẽ & innocentiã, quæ propitiũ sibi Deũ reddere posset, vel eximiã atq. summã in Deo, quem ille coleret, virtutẽ, vt quæ alij vel præstare nollent vel nequirent, solus ipse præstaret, vel vtriusq. etiam rei simul & hominis innocentiæ, & Dei illius præstantiæ periculum in tanta calamitate facere, vbi cæterorum neque hominũ preces valebant, neq. deorum voluntatis aut virtutis, aut misericordiæ argumentum vllum apparebat. Deus tamen in hac re numen imprimis suum, prouidentiam, virtutẽ, & iustitiam nautis probare, & Ionæ etiam contumaciam publicè arguere & consilium frangere suumque efficere parabat. Igitur vbi nautæ nullum neque in precibus & nuncupatis votis, neque in arte & industria atque opera sua tempestati, quam diuinitus venisse intellexerant, remedium inuenissent, maius aliquid & grauius esse, quamobrem vexarentur, suspicati sunt; cùm neque precibus neque rerum suarum deuotione numen illis placaretur, sacrilegum quempiam aut scelestum in ea naui esse putauerunt, cuius non res, sed anima in statera postulata tanto omnium periculo efflagitaretur. quod quemadmodum declinarent, prouidendum esse certissimè alioqui perituris, nisi vnius deuotione & supplicio nauis à sceleris vestigijs expiaretur. namque nocentis & scelesti hominis causam contubernalibus cæteris infestam & periculosam esse, & secretioris sapientiæ documentis, & doctrina institutisque atque opinionibus gentium est peruulgatum, sicut scriptum est: Et corruent fulcientes Ægyptum, & apud exteros:

Ezech.

Vetabo qui cereris sacrũ vulgarit arcanæ sub ijsdem Sit trabibus, fragilemq. mecũ soluat Phasellum,
Sæpe Diespiter neglectus incesto addidit integrum,

Et illud:

Pallas ne exurere classem
Argiuûm, atque ipsos potuit submergere ponto
Vnius ob noxam & furias Aiacis Oilei?

Eius verò rei indicium & iudicium sorte iacta diuino consilio permittendum esse arbitrati sunt, quod illorum nemini magis certum aliud neq. de seipso, neq. de alio quopiã in ea causa testimoniũ habere aut sequi cõtingeret. fieri etiam posse putabant, vt exitij dies & modus cuipiam ex illis non tam culpa, quàm fato quodam præfixus esset, siue quòd diuino consilio, siue cælorũ, syderũq. ratione accideret. cuiusmodi multa ex gentium disciplina vulgò credebantur: eius autẽ quicunque ille esset, causa aut culpa malum cæteris immineret, quod eiusdem quem fata postularent, solo periculo deuitandum esse statuerunt.

Et dixit vir ad collegam suũ, venite & mittamus sortes, & sciamus quare hoc malum sit nobis. Hebraicè est, *In cuiusnam hoc malum nobis.*

In *cuiusnam* subaudiendum fato aut culpa. namque turbinem miraculo potius, quã natura aut casu extitisse ex ijs quæ à nobis indicata sunt, argumentis intellexerant. siue enim naues aliæ simul nauigarent, eas summæ tranquillitatis cursum tenere videbãt, siue nullæ etiam aliæ essent, tamen tẽpestatis & ventorum vim in eam maris partẽ, atque in nauim ipsam, qua veherentur, potissimum incumbere sentiebant. Ex quo effectum est, vt cùm neque precibus, neque industria, neque prudentia & arte quicquam sibi profecissent, cuiuspiã ex contubernalibus causa sese vexatos interpretarentur. At verò siue id culpa, siue fato accideret, neutrum sanè affirmare ausi, illud dixerunt, & videamus *in cuiusnam hoc malum nobis*. Quod verò ait, [*Et dixit vir ad collegam suum,*] communi omnium consilio & sententia rem constitutam esse significat. *Vir* idem quod vnusquisq. in loco significare, iam diximus. illud verò pronomen *nobis* certum illis, præter alios nauigantes, atque

atque naui eorum periculum arguit, id quod & Ionas ipse eadem oratione vsus docuit, cùm enim rogaretur, Quid faciemus tibi & cessabit mare à nobis? respõdit, Tollite me & mittite in mari, & cessabit mare à vobis: scio enim ego quòd propter me hęc tempestas grandis venit super vos. Ex quibus locis omnibus eam nauim vehemẽtissimo & certissimo quodã impetu iactatam & petitã fuisse intelligimus. neque verò ad eam rem semel tantũ sortiri contenti sunt, verùm vt non casu, sed certo iudicio & consilio diuino illis hoc negotium expediretur, sortes sæpius repetere decreuerunt, quòd si omnes vni cuipiam ex ipsis ductæ essent, ad diuinum consiliũ, non ad casum reuocanda sententia erat. fieri enim casu non potest vt repetita sæpius sors eidem semper vni edatur. hoc igitur certum sibi nautæ iudicium præscripsere, *Mittamus sortes.* Singulis autem sortitionibus Ionam assignatum appellatumque fuisse scriptura ait, atque ea re permotos nautas rem diuino consilio, non casu constare intellexisse.

Et miserunt sortes, & cecidit sors super Ionam.

PLVRES sortes eductas, singulas autem Ionæ editas fuisse significat. sed neq. iudicio huiusmodi sibi satisfecisse videbantur nautæ, nisi diligẽti aliqua inquisitione & veri inuestigatione causa constans certaque redderetur. quanquam enim sortibus eductis certa illis persona esset, cuius causa tẽpestas & malum atque calamitas afferretur; tamẽ an illius culpa, an merito aliquo, an illata, an accepta ab eo iniuria, an aliqua alia re id cõtingeret, ignorabant; neq. hominem deuouere statim voluere, nisi rem ipsam & causam probè docti, quid potissimũ fieri oporteret, statuerint. neq. enim certum exploratumq. erat, an huius viri iniuriam acceptam, an illatam numinis sentẽtia & prouidentia persequeretur, an fatum aliquod, an genus aliud esset, quod quomodo expiato opus esset, nisi perspecta causa, diuinare aut cõiicere rectè nequierunt. Id verò non alio modo commodius, quàm hominis ipsius indicatione doceri posse intellexere.

Et dixerunt ad eum: Indica nobis cuius causa malum istud sit nobis. Hebraicè sic, *Indica nobis in quo, cuinam malum istud nobis.*

DVPLICEM quæstionem latam hæc oratio significat, alteram de facto, alteram de persona. namq. facinoris cuiuspiam causa sibi malum afferri putabant, id facinus prius inquirere & cognoscere, deinde hominem, quisnam eius facinoris reus esset doceri studebant, vt re & causa, aut culpa, aut merito cognitis, quid fieri potissimũ oportuisset, deliberaretur. Itaque latina nostra versio vtramque partem complexa est, *cuius causa*, facti, aut hominis: vt autem aut facti, aut personæ notæ & argumẽta certiora reperiri possent, quæstio ipsa partitione explicatur.

Quod est opus tuum? quæ terra tua? quò vadis, vel ex quo populo es tu?

EX ANTE ACTÆ vitæ consuetudine, ex arte & exercitiis, ex patria & eorum, quibuscum vixerimus, familiaritate argumẽta facilè ad coniecturã petuntur, ex quibus iudicium fit, qualìsnam vnusquisq. esse potuerit. [*Quod est opus tuum?*] Quædã enim artes sunt, quæ vix sine magno flagitio tractari possint, vt fœneratorum, quorum quæstus plerumq. improbãtur; quædã natura ipsa nefaria, vt magorum, sagarum, prædonum, & quæ aut ad superstitionẽ, aut ad hominũ perniciem referuntur. huiusmodi aliquid de Iona inquirebatur, quidnã illi artis esset, quæ numina sibi infesta reddidisset. [*Quæ terra tua?*] Hebraicè omnis hæc quæstio hoc ordine constituta est: [*Quod est opus tuum, et vnde venis? quæ terra tua, & ex quo populo tu es?*] Ad priorem quæstionem de facto priora duo membra referuntur, [*Quod est opus tuum, & vnde venis?*] vt ex opere & societate aut eorum, quibus cum vixeris, consuetudine turpem culpam sustineas. duo autem posteriora membra ad personã referuntur, de qua etiam quæstio & inquisitio instituta est? [*Quæ terra tua?*] vt ex scelerata aliqua regione, cui dij marini, ventique, aut cælum ipsum, aut sydera pertinaciter infesta sint, atque ita tu diuino erga regionẽ odio labores, aut forsan patriã diis charam & gratam improbè deserueris, aut alioqui violaueris, aut si neque officij, neque consuetudinis aut generis tui, neque patriæ crimine teneris, num gẽtis & populi tui culpa, aut nefario scelere astringeris? aut honestũ alioqui populũ, quem summo amore & pietate, sanctitate religioneque omni prosequi oportuit, impiè & nefariè prodideris, cuius sceleris à te pœnas superi exigunt? vel populi tui fato vexaris, cui cælum aduersam nauigationem & difficillimas tempestates semper paret? [*Ex quo populo tu es?*] vt eius populi aut odio aut crimine, aut fortuna tu primum & nos tui causa premamur? Itaque omnis

inquisitio eò spectat, vt maximo aliquo scelere aut priuato aut publico hominem obligatum esse suspicarentur, aut sibi aut à se illata iniuria notari, siue illa patriæ siue genti populoque suo accepta fuerit, quam ea tempestas vlciscatur. Ille verò rem ipsam, confessus est, & quonam iudicio, qua culpa teneretur apertè exposuit: non enim se vllius vel hominis, vel loci, vel gentis scelere angi, non alicui illatarum iniuriarum alligari, sed pietatis officiique deserti crimine accersiri, idq. non à cælo, non à mari, neq. à terra, sed à Deo maximo & summo omnium rerum opifice & gubernatore, quem sibi iratum maximè formidet, quòd omnium aliarum rerum præstantissimum & potentissimum vltra omnem comparationem agnoscat.

Et dixit ad eos: Hebræus ego sum: & Dominum Deum cæli ego timeo, qui fecit mare & aridam.

QVOD nomen latinè est *Hebræus*, Hebraica origine prætereuntem prætergressorem sonat, hoc enim nomen Hebræis impositum est à Semo Noë filio, cuius familia Euphrate fluuio traiecto nouas sedes sibi quæsiuerat, ipse enim est pater omnium filiorum Genes.10. Genes.4. Heber. Ex qua etiá ratione Abraham, quòd à Chaldęa natione ad Chananęá transmisso flumine commigrasset, dictus est Hebræus. Igitur Ionas nó tam genus suum, quàm culpam hoc nomine indicare voluit, & diuinum mandatum à se studiosè præteritum esse ostendit. nam præterire verbum non semel ad diuinarum legum, iussionum & præceptionum cótemptores & desertores in sacro sermone trásfertur, vt: Iosue 22. Nonne Achá filius ,, Zaræ præteriit mandatum Domini, & super omnem populum Israël ira eius incubuit? ,, & ille erat vnus homo, atque vtiná solus periisset in scelere suo, & apud Jeremiá Deus: ,, Incrassati, inquit, sunt & impinguati: præterierunt sermones meos pessimè. Ierem.5. Huiusmodi mandatorum Hebræum, hoc est, prætereuntem sese confessus est Ionas, non qui hominem quenquam læsisset, aut læsus à quoquam fuisset, nó qui patriæ malum aut tulisset, aut intulisset, sed qui mandatú, (vt ita latinè dicamus) præterierit. atque hac responsione alteri de facto quæstioni satisfecit, interrogatus enim fuerat, [*Indica nobis in quo*? Alteri verò de persona à se læsa, aut sibi infesta, de loci, de terræ gentisúe cuiuspiam integritate aut sanctitate violata, cuius imprecationibus ageretur, aut fato premeretur, oportunissimè occurrit.

Dominum Deum cæli ego timeo, qui fecit mare & aridam.

NVLLA alia vi aut fato, nullius alterius personæ vel gétis merito, imprecatione aut deuotione se agi, neq. alterius criminis conscientia stimulari aut metu terreri, pręterquá vnius Adonai veri Dei, cuius suo facto offensionem incurrerit, cuius virtute & efficientia cùm omnis orbis constet, nutu etiam atque arbitrio gubernatur: itaq. eum solum esse, quem ipse timeat, atque eius in se excitatæ tempestatis auctorem agnoscat. itaque sibi nihil à cælis, à mari, aut à terra mali metuendum esse, sed ab eo, cuius voluntati cælum, mare, & terra obediat & pareat. si quid autem à cælo importunum aut violentú, si quid à mari turbulentum, si quid à terra impetuosum patiantur, totum id sua culpæ & diuino imperio accidere. Qua oratione veri Dei à se culti nomen, virtutem, auctoritatem, iudicium, consilium, seueritatem, prouidentiæ denique rationes præstantissimas, simul & factum culpamque docuit suam. Deum igitur cæli & terræ ego timeo, cuius à me imperio neglecto vobis hæc calamitas cælo, mari & arida allata est. Deum auté cæli appellat, vt cælorum virtuté, qua omnis aliarum rerú natura gubernari putabatur, diuino subesse & parere arbitrio doceret. Si quid verò præterea virium in aquarú & terræ naturis, si quid mométi inesset, id omne Deo auctori asscriberetur. [*Deum cæli*, cuius pręcipua sedes cælum est, *qui fecit mare & aridam.*] Naturæ ordinem obseruauit, namque conditi orbis initio terra non prius extitisse dicitur, quàm in vnum locú aquę congregarentur, atq. ita mari & terræ pręscriptis sedibus ac legibus, sese continere, vt nihil, neq. tantillum quidé fuerit contra tentatú, sicut scriptú est: Psalm.103. Terminum posuisti, quem non transgredientur, neque cóuertentur operire terram. Huiusmodi autem cófessione cùm ,, Vatis culpa patefieret, culpæque summa esset, quòd diuinum mandatum pręteriisset, continuò omnes qui aderant, magno timore perculsi sunt, quòd sibi quisque non semel deliquisse, & diuinum imperium voluntatemque violasse conscius esset.

Et ti-

Et timuerunt viri timore magno.

NECESSE enim fuit quemque delicto suo vehementer commoueri, cùm Ionam ob vnam violatæ diuinæ voluntatis culpam tanto timore affectum esse intellexissent.

Et dixerunt ad eum: Quid hoc fecisti? Cognouerunt enim viri, quòd à facie Domini fugeret, quia indicauerat eis Ionas.

EX EIVS confessione didicerant eum fugere à facie Domini, quòd se prætereuntē confessus esset, prætereuntē autē & violantē voluntatē Dei, quem cæli, terræ, marisque auctorē ipse crederet. quæ res vnà cū timore admirationē viris mouit non paruā, quòd is, qui tāta de Dei virtute, prouidētia, maiestate & seueritate cognosceret, tamen cū suo atq. aliorū maximo & certissimo periculo eam fugā adornasset, atq. in eū sese timorem vltro iniecisset. neq. satis mirari poterant quæ tāta res esset, quæ eum in eā mentē impulisset. neq. enim illis consiliū suū Ionas aperuerat, tantū quam culpam sustineret, & cuiusnā iudicis iudiciū experietur & perhorresceret, indicauerat. [*Quid hoc fecisti?*] Admirantis oratio magis, quàm interrogatio est. qui conuenit, inquiunt, vt tu ista notitia, ista de diuinis rebus cognitione præditus, tamen mari fugere eum Deū, quē maris auctorē agnoscas & prædices, cogitaueris? Interea verò cùm causa ipsa apertior esset, & diuinū iudiciū manifestū, vt omnis ea res cumulatis indiciis & notis, atque periculorum signis illustris magis & cōfirmata redderetur, mare ipsum, quod diuino arbitrio parêre Ionas docuerat, vehemētius turbari atq. intumescere horribili fluctuum sonitu pergebat, perinde ac si causa examinata conuictum & damnatū iam hominē ad pœnā postularet atq. efflagitaret, maximo omnibus aliis si recusarent, oblato periculo. Quanquam verò illis terribile & instans admodū cōmune malū immineret, tamen in ea re nihil temere statuere placuit, sed ab ipso Deo, qui rem indicauerat, aut ab eius interprete & totius causæ oratore Iona sententiā requirere, & quemadmodū cōmune illud periculum auerti posset, doceri. etenim Dei cæli & terræ & maris, cuius consiliū agnoscerēt, numē placari oportere satis manifestè intelligebant. at verò quemadmodū id purè sancteque fieri posset, non sanè perspectū illis erat. hominē igitur ipsum, qui culpæ suæ & religionis etiam rationes optimè nosset, & quibus potissimū rebus & modis expiāda ea esset, melius, quàm ipsi, cognosceret, de ea re consulunt.

Et dixerunt ad eum: Quid faciemus tibi & cessabit mare à nobis? quia mare ibat & intumescebat super eos.

PRVDENTIS & pietatis ac religionis pleni consilij imaginē intueri licet: nō enim nautæ & cæteri, qui cum Iona erant, hominem, cuius causa periculū sibi creatū intelligebant, inuidia prosecuti populari tumultu, vt fit, præcipitem dare cogitabant, sed religione potius interposita sapiētiori cōsilio opus sibi esse duxere, ne aut maius sibi crimē, si non expiassent aut maximū, nisi purè, sanctè ac rectè expiādū curauissent, conflaretur. Consulitur igitur Ionas, quanā ratione commodius & certius ac melius ea res expediri posit, num reduci eum atq. ad terrā reuehi opus esset, num votis pro illius salute communiter nuncupatis & solutis, num precibus & sacrificiis numen placandū sibi esse intelligeret. [*Et cessabit mare à nobis.*] quod in horas magis sæuire & vehementius fremere, atque sibi, nisi maturè consuluerint, minari instareq. sentirent. Quod autē dicit: [*A nobis, &, super eos,*] ad id, quod antè significabamus, refertur, certiori impetu in eos tempestatem sæuire, vt res non casu, sed consilio agi intelligeretur. [*Quia mare ibat & intumescebat super eos.*] *Ibat*, continuum incrementū hic dicendi modus indicat, vt aquæ ibant & decrescebant. neq. tamen Ionas ab instituto propositoq. suo deterritus est, sed perire potius, quàm legatione sua ad Niniuitas fungi cogitauit, ne inimicę nationi via ad salutē muniretur, quam gentis suæ studio perditam cupiebat: cōtubernales vt se in mare coniicerent hortari & suadere cœpit. hac vna re & curis suis finem & hostium rebus exitiū, & tempestati sociorumque calamitati modum offerri posse arbitratus. etenim sui vnius causa illam tempestatem cæteris, quibus cum erat, venisse iam inde ab initio intellexerat, cum sese mœstum curaq. confectū sopori dediderat. Ita cùm præ suorū studio nullā rem aut sibi optandam aut formidandam duxisset, deliberato ad mortem animo Genes. 7.

Dixit ad eos: Tollite me & mittite in mare, & cessabit mare à vobis: scio enim ego, quoniam propter me tempestas hæc grandis venit super vos.

FACILE persuaderi potuerūt nautæ verum esse id quod à Iona diceretur, sui vnius

causa eam tempestatem illis venisse, quam ad diuinum consilium & miraculum referendam esse & magnitudo ipsa, & certus in eam nauem impetus arguebat. namque id iudicium, sortes non semel vni eidem homini editæ, & procellæ post sortes & post confessionem incrementum & vehementior semper vis confirmauerant. accedit etiã ad hoc deliberatæ ab homine mortis optio, quam vt terribilium omnium vltimum nunquã ille nisi re planè perspecta & cognita depacisceretur. quamobrẽ ait: [*Scio ego quòd propter me*, Hebraicè, *quod in eo quod mihi.*] hoc est, mea vnius culpa & causa. nullius quippe vestrum tempestate hac aut officium requiritur, aut obstinatio accusatur aut vita appetitur. hac autem vna re & mihi & vobis consuli & Deo meo satisfieri à vobis posse intelligo, si quamprimum sublatus in mare coniiciar, nihil amplius molestiæ ex hac, quæ nunc maxima procella est, habituris. Neque verò aut mirum aut incredibile videri alicui debet, tantam esse potuisse Vati sententiæ obstinationem, vt nec religione, nec etiam periculis deterrito, à proposito declinare potius quam mortem pacifici optaretur. quandoquidem multi olim & maximi viri fuerint, qui populi gentisq. suæ studio non modò se & caput suum, sed ad æternam felicitatem pertinentes sibi res

Exod 32. Num. 11. 2.Sam.24.

» deuouere non recusauerint, vt Moses, Aut dimitte, inquit, eis hanc noxam, aut si non » facis, dele me de libro tuo, quem scripsisti. & alio in loco: Sin aliter, inquit, tibi videtur » obsecro, vt interficias me. & Dauid dixit ad Dominum: Ego sum qui peccaui & ego » iniquè egi: isti, qui oues sunt, quid fecerunt? vertatur obsecro manus tua contra me & » contra domum patris mei. huiusmodi consilio & studio incensus Ionas mortem depacisci potius, quàm eius, quam suæ genti exitio futuram cognouerat, nationis causa diuinum mandatum agere cupiebat. Studiosissimè autem & diligentissimè à Ionæ contubernalibus prouisum est, ne quid aut in procuranda religione prætermissum, aut in expianda præter ius fasque commissum esse videretur. quamobrem vt omnia prius experirentur, quàm aut ipsi perirent, aut hominem temerario aliquo iudicio perderent, cùm nullam præter hominis ipsius certissimam adhuc de ea re sententiam habuissent, qua quid facto opus esset manifestè intelligerent, diuinam sibi voluntatem aliis tentatis rebus declarari cupiebant, ne fortasse vir ille aut animi obstinatione, aut vitæ tædio nefariè sibi mortem ipsorum ministerio & opera consisceret potius, quàm diuinis mandatis parere vellet. Præter ea igitur, quæ curata ab illis & tẽtata hactenus fuerant, aliud etiã ad numen placandum, & ad salutem sibi parandã elaboratum est, quod vbi frustra tentatum fuit, ad preces & sceleris deprecationem est deuentum.

Et remigabant viri vt reuerterentur ad aridam, & non potuerunt, quia mare ibat & intumescebat super eos.

DEVM cæli marisque auctorem quemadmodum placare sibi possent, omni studio curabant, quem ob Ionæ fugam iratum infensumq. esse cognouerãt: experiuntur igitur conuerso cursu nauim ad terram appellere, vt exponentes hominem & diuina mandata & salutem suam procurarent. contractis igitur velis remorũ impulsu terram contentissimè repetere conati sunt, [*Vt reuerterentur ad aridam.*] Fieri enim forsitan posse putabant, vt quorũ fuga mari numẽ infensum experta esset, reditus rursus in aridã eorundẽ Deo probãte succederet. Sed cum omni vi & impetu omniq. studio nauẽ remis propulsare contendissent, *non valebant*, quòd maioribus semper fluctibus iactati, minus etiã obniti poterant, & grauiori maris impetu repellebantur, vt ea res contrariam Dei illorum consiliis voluntatem facilè significare posset, quando nec antea velis altum, neque nunc remis terram petere valerent. Olim naues omnes, ad quencunque nauigandi vsum pararentur, & velis & remis instructæ fuere; pro temporum autem & oportunitatem rationibus nunc alterum, nunc vtrumque genus tractabatur. *Super eos*, certo quodam maximoque impetu & fremitu, qui diuinam voluntatẽ illis planè indicabat. Vbi autem rebus consiliis, atque omni contentione, omni diligẽtia & industria consumptis, nihil tamen sibi profecisse intellexissent, vnius capitis periculo & diuinæ voluntati parendum & communi saluti cauendum putauere. Id autem vt tutius & sapientius fieret, à supplicatione & sceleris deprecatione auspicandum duxerunt.

Et clamauerunt ad Dominum & dixerunt.

VEHEMENTEM animorum impetum & motum, grauemq. cogitationẽ clamor prodebat,

prodebat, nec leuem ipsis rem, nec facilem parari agique indicabat, sed quam non oratione modò, verùm vocibus & clamoribus etiam declararent. Quod verò additur, *Et dixerunt*, non leuis, sed grauissimæ sententiæ orationem illis institutam habitamque fuisse significat; cuius hoc exemplum fuit:

Quæsumus Domine ne pereamus in anima viri istius, & ne des super nos sanguinem innocentem: quia tu Domine sicut voluisti, fecisti.

MAXIMÆ religionis & non vulgaris sapientiæ argumenta, de diuina virtute & prouidentia reconditas exquisitasque sententias hæc oratio continet; cuius omnes partes expendere & pro dignitate tractare, & ad suas in oratoria arte præceptiones reuocare, alterius loci & temporis nobis erit, nunc sententiæ tantùm significatione contentis. Eius igitur non simplex argumentũ ac genus est, namq. translatione primũ, deinde deprecatione constat, & æquitatis ac misericordiæ definitionibus & rationibus nititur; cuius artificiosa argumentatio ex dilemmate nascitur; hoc modo: Aut homo hic supplicio morteque dignus est, aut non; si vnus ex omni contubernio capitali culpa tenetur, id vni ipsi exitio fraudique esto, cæterorum verò, qui sceleris expertes sunt innocentiæ parcatur: si verò & innocens atque integer hic est, vt nostra opera pereat, nefas habendum est, igitur quid potissimum fieri oporteat, quid maxime expediat diuino consilio iudicio & virtuti potius permittere & credere, quàm temere aut nefarie statuere & suscipere certum adhuc est, nisi alioqui diuinitus certa aliqua magis significatione doceamur. Igitur orationis explicatio huiusmodi est: O Adonai, cuius nutu & arbitrio cælum, mare & arida gubernatur, cui nihil aut ignotum, aut incertum, aut factu difficilè est, si tibi inuisus vir hic præter cæteros fuit, facilè ipse solus perdi à te vel peste, vel morbo, vel alio mortis & supplicij genere potest; namque etiam si tempestate non pereat, multæ reliquæ ad mortem viæ sunt. Vnius verò hominis morte digni causa tempestatem & commune etiam innocentibus mortis periculum allatum, & nostrum deprecari, & æquitatis ac clementiæ tuæ propulsare est. Igitur si nulla nostra culpa in tempestate perire commeriti sumus, præterquam quòd huius viri, quem tu perdere decreueris, anima nobiscum in eadem naui est, ne (quæso) pereamus & nos omnes cum illo. quòd si integer is vitæ & sceleris purus est, ne nos tanto scelere astringi sinas, vt perdendi in mari hominis auctores & ministri temerarij & nefarij dicamur. [*Et ne des super nos sanguinem innocentem.*] Cuius vel innocentia sedata tempestate aut alio quouis signo tibi indicatu, vel culpa & impietas quouis alio mortis genere præter commune omnium nostrum & nauis periculum punitu facillima est; nihil enim vel consilium prouidentiamque tuam latere, vel virtutem potentiamque atque efficientiam fugere potest. atque vt hactenus quicquid volueris cælo, mari, ac terra effectum est, ita etiam quidquid quocunque modo expediri volueris, sine vlla mora explicabitur. [*Quia tu Domine sicut voluisti, fecisti,*] siue hoc natura sua facillimum, siue difficillimum factu sit, tuo tamen consilio ac nutum abiecta omni cunctatione fiet, sicut scriptum est: Omnia quæcunq. voluit Dominus fecit in cælo & in terra, in mari & in omnibus abyssis. Sed cùm rebus omnibus tentatis, & feruentissima oratione ac precibus maximo clamore fusis, non minore tamen tẽpestatis impetu & violentia sese opprimi sentirent, postremi apud se consilij remedium experiri decreuerunt.

Et tulerũt Ionam, & miserunt in mare, & stetit mare à feruore suo.

VERBVM, *tulerunt* id hoc in loco significat, quod sustulerunt. Est autem dispunctio in oratione, *sustulerũt Ionã*, quæ sentẽtia integra clauditur, & certa quædã actio significatur: quã ab antiquissimis Hebræorũ annotatã videmus, quibus linguæ suæ rationes maximè exploratæ fuerũt. namq. nõ modò singulas orationes, sed verba etiã ipsa & clausulas, & interpuncta verborũ in diuinis libris obseruanda & expendẽda esse, vt neque iota, neque apex vnus prætermittatur, & à Christo præceptore, & ab omnibus aliis, qui hæc studia sapienter tractauere, docemur. Igitur, *Tulerunt Ionam*, illud significat, Ionam rei tentandæ causa sublimem fuisse sublatum; mare autem perinde ac si hominẽ expeteret

aliquantulum conquieuisse, quod antehac semper vehementius intumuerat. Hac autẽ diuini cõsilij significatione, & sedandæ tẽpestatis ostensa spe tandẽ in mare fuisse cõiectũ. In Eleazari autẽ antiquissimi diuinorũ librorũ interpretis tractatu, qui circa Christi ætatem scripsisse dicitur, quintũ hoc periculũ à viris illis factum traditur, quo diuinũ de ea re consiliũ diligẽtius exquireretur. nam post priuatas Deorum inuocationes, post iacturam factam, post eductas sortes, post orationem & deprecatiõnẽ communiter susceptam, illud postremum sæpius tentauerunt, vt sublatum hominem in mare vsq. ad collũ demitterẽt, rursusq. ad sese in nauim reciperent; euenisse verò ait, vt quoties demissus esset, mare conquiescere, cùm autem receptus, rursus fremere & intumescere sentiretur, quo signo diuinæ voluntatis certiores sæpius facti Ionã tandẽ in mare coniectum penitus demisere. [*Et stetit mare à feruore suo.*] Nouus etiam repente sedatæ tempestatis modus diuinũ consiliũ & prouidẽtiã manifestè probat, sicut & excitatæ primũ improuisus impetus, & in ipsos potissimũ furẽtis aucta vis probauerat. nam cæteræ quæ ventorum vi secũdùm naturã excitantur tẽpestates, & paulatim crescere, & sensim pedetentimque mutationem facere solent. Quanquam enim venti posuerint, *Sed tamen à vento, qui fuit, vnda furit,* ait poeta : Hanc autem tempestatem non modò subitò extitisse, sed repente etiam penitus sedatam fuisse satis argumenti fuit, rem omnem diuino consilio fuisse confectam. [*Stetit mare;*] non remisisse, sed stetisse suumq. æstum repente continuisse ait: Hebraicè verbum est GHAMAD, quod latinè resistere Terentius dicit. Est autem sistere siue resistere, id quod in motu est firmum facere. Vnde Ghamud columnam & firmitudinẽ significat: mirabile autem fuit mare in ipso æstu in ipso fluctuum medio feruore fuisse firmatum. Sed & illud ad miraculum & prodigiũ arguendum confirmandumq. plurimũ contulit, quod verborũ ratione ipsa significatur, id autẽ est, ventorũ vim à Deo immissam, quæ mare primũ excitauerat, statim euanuisse, neq. tamen fluctus semel cõmotos antè sedatos fuisse, quàm Ionas in mare coniectus esset. Itaque mare ipsum nouo impetu semper obnitentibus nautis institisse. Etenim vento semel commotio fluctuum asscribitur; cætera autem omnia mari attributa sunt. Quid faciemus, inquiunt, tibi & cessabit mare à nobis? quia mare ibat & intumescebat, & non valebant viri contra remigare, quia mare ibat & intumescebat super eos. Hactenus diuini consilij & pertinacis aduersum hoc humani propositi comparatio facta est, & non modò vlla re impediri, sed quo magis repugnatum sit, multo etiam magis diuina negotia prouehi & illustrari planè compertũ est. cui rei certissimum & illustrissimum exemplum hoc in loco est adiunctum, quòd diuina gloria ex Ionæ fuga non solùm non imminuta, sed aucta etiam apud homines fuerit.

Ouidius.

Et timuerunt viri timore magno Dominum, & immolauerunt hostias Domino & vouerunt vota.

MAGNAM viris illis omnibus religionem hoc miraculo & diuinæ prouidentiæ manifesto testimonio fuisse susceptam, maximumque sibi Ionæ Deum habitũ, illiq. diligentem cultum esse tributum hac oratione docemur: namque timor cùm ad diuinas res refertur, religionis & pietatis rationibus explicatur. Igitur vehementissimo & pientissimo erga eum Deum, cuius tantam, tam præsentem virtutem, tam certam in officij desertores seueritatem experti fuissent, timore affecti sunt, quem omni consilio atque studio sibi placatum propitiumque esse optauêre, id verò studium, eamq. voluntatem non verbis & oratione tantùm, sed rebus etiam & actionibus professi sunt. namque & legitima sacrificia sese Ierosolymis facturos recepêre, & alia præterea vota nũcupauêre, quæ commodè persoluta sunt: cuiusmodi multa fieri ab iis solẽt, qui descendunt mare in nauibus facientes operationem in aquis multis. omnibus igitur Deus ille Ionæ maximus & optimus est habitus, & votis nuncupatis & solutis, sacrificiis factis, & donis ac muneribus delatis est prædicatus. Hæc autem res quanquam oratione non narretur, ratione tamen ipsa arguitur, neque enim in naui sacrificia fieri Adonai, neque solui vota potuêre, qui neque alibi quam Ierosolymis sacrificia eo tempore sibi fieri, aut vota solui voluit. Quamobrem rectè locus hic à Chaldæo interprete est explicatus. [*Et dixerunt se sacrificia facturos Domino.*] Vota autem pro reditu & salute pro diuina in se gratia & misericordia nuncupauerunt. Oportuit autem hos omnes vbicunq. postea fuerint, sedulos atque diligentes huius diuini facti testes & prædicatores fuisse.

Psal. 103.

CAPVT

ET præparauit Dominus piscem grandem vt deglutiret Ionam. & erat Ionas in ventre piscis tribus diebus & tribus noctibus.

NVLLVM esse adeò certum & extremum periculum, quod vel præsentissimo Dei auxilio, si res ipsa ferat, perrumpi subitò non possit, nullam præterea tantam esse posse aut rerum aut locorum difficultatem, in quam certa ad diuinum efficiendum consilium via nō facilè muniatur, hæc imprimis narratio docet. Quòd nulla ratione, nullo modo Ionas, neque mortis etiam pactione, quæ vltima rerum linea visa etiā sapientibus huius mundi est, impositū sibi onus abijcere aut deponere potuerit, quo minus tandem perferret. codē enim auctore Deo, cui pertinax ad mortē vsq. Ionæ consiliū perspectum fuerat, & tēpestas excitata, & piscis quidā, cui coniectus in mare homo antequā ab aquis occuparetur, excipi posset, præparatus est; vt è naui in bestię viscera translatus, non conditionem, sed vehiculum mutasse dici potuerit. Præterea diuinæ patientiæ & clementiæ imaginem in huius viri negotio expressam intueri licet, quemadmodum contumaces homines, quos consilio suo studiosè deesse Deus intelligat; tamen omnibus commodis & incommodis ab insania reuocatos, ad sanitatem conuertere studeat. perinde atque facere sapientes medici solent, qui de mentis statu & loco dimotos homines primum consiliis & suasionibus; deinde vinculis iniectis, & nouis semper difficultatibus excogitatis ad se tandem redire cogunt. Igitur diuinum consilium & certam erga se curam interpretari oportet; si quis ab officio & recta viuendi via vltra aberrans ex alia in aliam difficultatem delabatur. Quem autem piscem hic liber nominat, Christus ex cetorum genere fuisse dicit. Matth. 12. Ea enim bestiarum natura nullam in mari aut corpore aut figura vastiorem esse, ex sacra philosophia didicimus, sicut scriptum est: ,, Creauit Deus cete grandia. Genes. 1. Iam verò rem ipsam intueamur, & quantis miraculis illustrata, quantis prouidentiæ rationibus ornata fuerit, animaduertamus. Primùm illud mirabile est, quemadmodum omnis quæcunque in mundo natura est, diuinum consilium & voluntatem omni diligentia & opera consequatur. Ventis repente extantibus mare agitatur & turbatur; neque tamen remittentibus sedatur, sed vehementius etiam vrget, nauigumque multis premit modis, atque obnitentes nautas obsidet & occupat, quos iacto & tradito Iona subitò obsidione & periculo liberat. Adest piscis diuinę potestatis satelles diligentissimus, qui eiectum hominem, quò Deus iusserit perferendum excipiat. deinde verò miracula ipsa & numero & magnitudine crescunt. nam cùm fieri secundum naturā non queat, vt conclusus in calidissimo piscis ventre homo quispiam, vel ad horam viuus duret, quòd animæ partem, quæ ducendo spiritu cordis ventriculo concipitur, frigidam esse oporteat, Ionam totum triduum in illis olidissimis & calidissimis ceti visceribus vixisse, præcipuo cuidam numinis eius muneri est asscribendum, qui cōclusum in materna aluo fœtum tot mensibus sine cibo aut potu, sine gestionis, sine frigidæ respirationis vsu continet. Quam rem, quamuis frequentissimam, tamen admirabili Dei prouidentiæ acceptam esse referendam Dauid asserebat: In te confirmatus sum ex vtero, & de ventre matris meæ susceptor meus es tu. ,, Qui tres illos clarissimos & fortissimos viros Ananiam, Misaëlem & Azariam viuos & Daniel. 3. integros atque omnino incolumes in ardentissima fornace conseruauit. Sed id magis etiam admirabile est, non solùm animæ Ionam in angusto illo & incommodissimo carcere, sed mentis etiam suæ compotem adeò fuisse, vt grauissimam & cultissimam orationem carmine etiam conficere & habere agereque potuerit. Quæ verò de significantissima illa arcanaque imagine Christi Iesu in corde tribus diebus & noctibus conclusi, quam Ionas in signū Niniuitis datus expresserat, dici potuissent, maiora & grauiora sunt, quàm aut hic locus capere, aut hoc ingenium sustinere valeat. Quamobrem vel in aliud tempus differenda, vt si non pro dignitate tractari, pro tenuitate saltem indicari nobis possint, vel sapientiori post nos interpreti relinquenda, vel ex sanctissimorum hominū, qui ante nos scripsēre, libris petenda duximus.

Et orauit Ionas ad Dominum Deum suum de ventre piscis, & dixit:

VERBVM, *orauit*, in vltima Hebræorum coniugatione constitutam illius linguæ vsu & consuetudine reciprocationem habet, atq. ad eam personam de qua sermo est, certo quodā modo refertur, ita vt IITHPALEL, quod Latinè vno verbo dici non potest, pluribus

ribus vix explicari potest, hominem iam consilium & propositum mutātem, & ab omni alia cogitatione ad supplices preces sese conuertentē arguat, vt qui nullo alio modo, nullo periculo ante hac fuerit de sententia deterritus, nunc iam tandē in tantas angustias adductus resipiscat, & mutato consilio pœnitens nihil aliud potius sequatur, quàm vt Domino Deo suo sese prosternens fracto atque humiliato animo supplicet. atque huius sententiæ est, quod Dominum Deum suum appellet. Prius nomen *Dominum* illud tetragrammaton est, quod misericordiæ rationes præcipuas continet. Posterius verò nomē *Deum suum* prouidentem & gubernatorem significat. Itaque orasse Ionam ad Dominum Deum suum, Vatem sese supplicem misericordi & prouidenti atque totius orbis gubernatori, sui autem præcipuè curanti Deo, qui tot tantisque rebus, actionibus & periculis eum ad sanam mentem officiumque reuocare studuerit, præbuisse. [*De ventre piscis.*] Præpositio nō locum, sed afflictionem & miseriam indicat. namque in hac significatione frequēter apud sacros auctores vsurpatur, vt: de tribulatione inuocaui Dominum, &: De profundis clamaui ad te Domine. Itaque Ionam in hoc extremo periculo constitutū, ad sese atq. ad Dominum Deū suum reuersum tandem fuisse significat. orationem autem grauissimæ sententiæ fuisse illud verbum arguit, *& dixit:* namque in certa ratione & sapienti cogitatione verbi IAMAR, apud Hebræos, vt: *dicere*, apud Latinos, vsurpatio est, vt: Et respondit Iob & dixit, &: Respōdit Eliphaz Thenamites, & dixit. Quod autem quidam hanc orationem post euasum periculum à Iona habitā esse putauerunt: præterquam quòd implorandi numinis oportunitate redarguitur, quæ in ipso semper difficultatis articulo esse debet (intēpestiuè enim postquā periculo functus fueris instituitur oratio; namque eo tēpore supplicationes potius, siue gratiarū actiones dicere maluerimus, cōmodè decerni solent) id etiam ipsa narratione refellitur. Neque enim Ionas postquā eiectus ad terrā fuerit, sed de ventre piscis, hoc est, eas maximas angustias, in quibus erat, deprecatus orauisse dicitur. Id verò quod in hác opinionē adducere huiusmodi interpretes potuit; nēpe omnia ferè orationis huius verba præterito tempore fuisse pronuntiata, nihil omnino apud eos ponderis habet: quibus prophetici sermonis ratio perspecta est, in quo sermone præsentia & futura præterito tempore, vt certissima dicentibus enuntiari solent. atque hoc modo satisfecisse huic dubitationi non incommodè sapientes quidam interpretes sibi visi sunt, sed & nos obseruatis etiā temporum rationibus commodius fortasse satisfaciemus, illud præfati hæc non solùm prophetica oratione dicta, sed poëtica etiam sublimitate fuisse decantata: vtraq. autem de causa, vt à communi sermone longè remota sunt, paulò esse ad interpretandum difficiliora; accedit carminum & pedum lex, quæ orationem non vagari permittit, sed compedibus astrictam, certis numeris moueri iubet. Est autem Lyricum carmen tricolon tetrastrophón, non multum ab eo genere distans, quod à Græcis & Latinis poëtis huius exempli receptum est:

Psalm. 111. Psal. 130. Iob 6. Horat. lib. 1. Od. 36.

Et thure & fidibus iuuat
Placare, & vituli sanguine debito
Custodes Numidæ deos.

Nisi quòd quartus versus breuior est, in hunc modum:

Angustis nimium mihi rebus *Te Dominum carmine supplici*
Imis de baratris voco, & *Audieras vocem.*

Iam verò orationis sententiam explicemus.

Clamaui de tribulatione mea ad Dominum & exaudiuit me, de ventre inferi clamaui, & exaudisti vocem meam.

HVIVSMODI autem orationis argumentum est. Ionas cùm sese nec in mare coniectum periisse, nec à pisce deuoratum aut vitam aut sensum amisisse viderit, intellexit diuino hæc sibi beneficio contingere. quamobrem in maximam futuræ tandem salutis spem ingressus mutato iam consilio Deum supplex adorat, & quibus cooperiatur miseriis, quibusque ad salutem nitatur misericordiis, exponit; rem autē, ipsam omnē suo, vt gesta est, ordine narrat. Atque imprimis magna se pressum necessitate, dum turbulenta tempestate in naui esset abreptus, Deum suum inuocasse ait, à quo etiā ne in naui aut in mari periret, se esse seruatum, tamen intra vastissimæ belluæ viscera conclusum, nouis-

nouisque difficultatibus & angustiis affectum eandem clementiam implorasse, fuisseq. etiam expertum incolumitate totum triduum habita. namque hanc orationem tertia iam die conditam Vati, & peroratam fuisse, res ipsa ratioque docere videtur [*Clamaui de tribulatione mea,*] cum tempestatibus affligerer in mari, [*& exaudiuit me.*] Est autem in verbis certa quædam & cum rebus ipsis conueniens significatio; alterum enim verbum, clamare, vociferatione vsum fuisse Ionam arguit, quali, qui magna & turbulenta tempestate in alto iactantur, vti solent, sicut scriptum est: Et clamauerunt ad Dominum cùm tribularentur. ,,Psal. 106. Huius rei significandæ causa verbum *Kara* vsurpauit. ,, קרא At verò quoniam eius vociferationis ratio à Deo habita etiam in naui fuerat, ne tempestatis vi, aut aquis periret Vates, clamandi verbo adiunctum est, *exaudisti*; quod Hebraice respondere siue rationem habere alicuius petitionis significat; Hebraice verbum est GHANAH. ענה cuius illud exemplum est: Cùm inuocarem exaudisti me Deus iustitiæ meæ. & dixisti: ,,Psalm. 4. quid respondit Dominus. alterum verò verbum, quod clamaui etiam latinè redditur; apud Hebræos est *Sauagh*, quod ad eos, qui afflicti atque in angustiis positi sunt, aptè שוע refertur. Cùm autem Ionas in ventre inferi esset, clamare commodè non potuit, gemitum & fremitum edere potuit obscuriorem etiam, quàm illi, qui in iuuenco æneo conclusi igne supposito vituli mugitum gementes & eiulantes imitabantur. Huiusmodi grauissimum quendam atque miserrimum gemitum sibi de ventre inferi, hoc est, ceti visceribus editum quamuis obscurum, tamen diuinis auribus, quæ vbiq. adsunt, fuisse perceptum ait Propheta. Inferus autem hoc in loco idem quod sepulchrum apud Latinos est, vt illud: Deducetis canos meos cum mœrore ad inferos. Genes. 42. neque verò incommodè piscis venter sepulchrum à Vate dictum est, quod sepulchralis fornicis non speciē solùm, sed vsum sibi locus ille præbuisset. Neque enim aliare ab iis, qui in sepulchro conditi sunt, differebat; nisi quòd cum cæteri mortui eo inferantur, ipse viuens & sentiens illatus conditusque esset. atque hæc profectò imago cum Christi in corde terræ conclusi mysterio reconditissimo aptè cohæret; cuius grauissima & interpretabilis ad dicendum ratio est:

Et proiecisti me in profundum in corde maris; & flumen circundedit me: omnes gurgites tui & fluctus tui super me transierunt.

BIS sibi Dominum inuocatum in hac oratione retulit, semel dum tempestate iactaretur, iterum autem cùm in piscis ventre subito viuum se adhuc esse sentiret. Vtroque autem in loco clamorem vocemque suam exauditam diuinitus affirmat. Sed quæ post vtramque inuocationem pericula obire experirique iussus fuerit, distinctè & ordinatè narrat. nam cùm Deum pro tempestate sedanda auertendoque naufragio orasset, maximis tamen sese fluctibus & sæuis turbinibus iactatum, marisque æstibus abreptum fuisse ait: [*In profundum in corde maris.*] *Cor* cuiuscunque loci abstrusa penetralia in sacris libris significat, vt: Conuertentur montes in Psalm. 36. cor maris; & Christus se triduo in corde terræ, hoc est, in generis humani totius intimis penetralibus futurum prædixit. [*& flumen circundedit me.*] Turbati maris rapidissimum æstum poëticè *flumen* vocauit, Hebraico verbo vsus NAHAR, נהר quod æstuare & inundare significat. namque vt Latinè à fluo fluuius, & flumen fluctus deducitur; sic Hebraicè à NAHAR, quod decurrere & confluere est. NAHAR pro torrenti & flumine & pro vndarum æstu deriuatur. Igitur hæc huius orationis significatio est. vel mare ipsum, quo fluuij omnes confluunt, metonymicè fluuius dicitur, vel quod in eo loco vbi tempestas excitata est, fluuij in mare ingredientis ostium erat; quo loco vehementius aquæ feruent. [*Omnes gurgites tui & fluctus tui super me transierunt.*] Hemistichium hoc de Dauidicis Psalmis translatum omnem sæuientis maris æstum describit: namque tempestas maris turbinibus, voraginibus & gurgitibus, atque exaltato fluctuum cumulo, harumque turbarum vicissitudinibus fit, sicut scriptum est: Ascendunt vsque ad cælos, & descendunt ,, Psal. 106. vsque ad abyssos, & cætera. Vbi verò post clamores, post inuocatum diuinum auxilium, tantam sibi procellam allatam sensisset, sese omnino neglectum à Deo, imò abiectum esse secum reputasse ait, atque in hac opinione ad hoc vsque tempus, cùm sese triduo ferè iam peracto viuum videret, fuisse. Nunc verò tandem in eam

in eam spem esse adductum, vt qui tam diu incolumis seruatus fuerit, in gratiam restitutus sacrum fanum pietatis & voti soluendi causa sit aditurus.

Ego dixi, Abiectus sum à conspectu oculorum tuorum, veruntamen rursus videbo templum sanctum tuum.

TEMPORVM distinguenda ratione orationis sententia rectè explicatur: nam quòd se dixisse, hoc est, secum tacitum reputasse ait, ab infenso & irato numine se esse neglectum, atque diuina prouidentia & cura destitutum, id ad tempestatis & periculi bellua deuorante subiti tempora; quòd verò rursus templum sanctum sibi visendum esse dicit, ad id tempus cùm hæc oratio composita illi fuit, est referendum. quibus autem ad id credendum signis, quibus argumentis nitatur, statim exponit, scilicet non frustra esse, quòd tot tantasque euaserit difficultates, tanta perruperit pericula, quæ exitium minata certum afferre cuiuis poterant, nisi de cælo, seruandus certeque saluti destinatus foret.

Circunderunt me aquæ vsque ad animam, abyssus vallauit me pelagus operuit caput meum.

HACTENVS quidem difficultates, quibus in tempestate affectus fuerit, commemorauerat; nunc verò quibus etiam periculis, & quanta mortis expectatione in ventre piscis fuerit implicatus, subiũgit. extremum enim periculum est cùm in vndis tantùm quis altè demergitur, quoad os aquæ pertingãt, respirandique facultatem penè adimãt, sicut scriptum est: Salua me Domine, quoniam venerunt aquæ vsque ad animam meã. (Psalm.64.) » Sed illud omniũ difficillimum & penè desperatissimum est, vbi non solùm os, sed caput totum aquæ superauerũt. cuiusmodi periculo sese functum Ionas ait: etenim in marinæ belluæ ventre incluso, cùm nulla alia ad respirandum via pateret, quàm quà piscis respiraret, pisces autem aqua exorbenda & respuenda animalis respirationis vice funguntur, eundem aut nullum sibi vitalis actionis vsum esse sensit; namque aëris respirandi & animæ ducendæ facultatẽ aquarũ immensa altitudo adimebat. Hac itaque tanta difficultate sese affectum dicit, vt non solùm vndis vsq. ad animam peteretur, sed vltra etiã caput inuolueretur. (נפש) [*Circundederunt*, Hebraicè est, *inuoluerũt, vsque ad animam.*] NEPHES, eam animæ vim significat, quæ communis omnibus animantibus est, in qua respirationis & totius animalis motus facultas est, sicut scriptum est: Et factus est homo in animã viuentem. (Genes.2.) [*Abyssus vallauit me.*] Incremento calamitas exaggeratur: namque piscis vbi Ionam deuorauisset, non summis aquis innatauit, sed profunda quæque loca vsque ad maris etiam pauimentum petiit, ita vt hærentem humi algam capite ipso euelleret, hoc est quod ait: [*Pelagus operuit caput meum*, Hebraicè, *Alga* vel *calamus* est.] Crescit enim duplex hæc natura plerunque in marino solo; altera quæ calamus dicitur, solidior est, & in littoribus plerunque crescit, cuius immensa copia Arabico mari nomen Hebraicum fecit; altera verò quæ debilior multo & vilior est, *alga* vocatur, atque in intimo maris solo nata natantium piscium rostris facilè discerpitur, capitibusque inuoluitur, quæ ob leuitatem nimiam supernatans vndis ad littus abijcitur, nulli ferè vsui apta, nisi aut ruderibus parandis, aut tomentis ad vitrea & fictilia vasa asportanda. adeo igitur altè demersum se fuisse Ionas dicit, vt non solùm animam aquis occupatam, sed caput etiam alga impeditum more piscium senserit; quidquid enim pisci, in cuius ventre ille erat, accideret, id sibi etiam asscribere potuit, qui profundius etiam, quàm piscis, agebatur. difficultatum porrò magnitudine amplificata maiora suæ spei & fidei argumẽta se reperisse ait, & diuini beneficij atque miraculorum incrementa allata docet.

Ad extrema montium descendi, terræ vectes concluserunt me in æternum.

MVLTIS se difficultatibus affectum esse dicit, quas secundum naturam nullo modo perrumpi posse existimaret, nisi quòd vbi se tantis malis superesse adhuc conspexerit, diuinæ planè erga se prouidentiæ beneficium agnoscens, magna futuræ tandem sibi à Deo salutis spe ductus fuerit. namq. à terra, quam mare ingressus fugerat, ita se pulsum viderat, vt recipiendum nunquam existimaret, sed repagulis & vectibus abiectis penitus exclusum in vndis periturum. Hæc verò omnia poëtica sermonis sublimitate dicta sunt, & rerum etiam veritate nituntur. Mare nostrum plerunque montibus à terra arcetur

arcetur, quales in maritima Italiæ ora & in Illyrico, atq. etiam in Palæstina & in Africa sunt, promontoriis multis in pelagus excurrentibus, rursusque curuatis sinubus, qui nonnunquam portus efficiunt. Huiusmodi montes in imo maris fundo radices habēt, easque plerumque præruptas nudis & præcipitibus saxis exesa iam ob continuam alluuionem terra, vt appulsos fortè excludat potius, quàm admittat. hoc est, quod ad montiū extrema se delatū, atque à terra vectibus & machinis oppositis prorsus dicit exclusum, ita vt amplius redeundi in aridam facultas negari videretur. Eas autem montium præruptas difficultates & præcipitia saxa, quibus mare in illis locis arcetur, quibusq. se in æternum exclusum putabat, vectes terræ nominat; nam vt vectibus & ferramentis vrbium portæ, ne hostibus aditus sit, firmantur (de quibus frequens in sacro libro mentio est) sic montibus obiectis mare, ne certis locis terram inundet, impeditur. Tamen his omnibus incommodis cùm superesset Vates, Dei tandem beneficio, cuius in ea re prouidentiam experiebatur, nixus, salutem sibi promisit futuram.

Subleuabis de corruptione vitam meam Domine Deus meus.

VITÆ suæ in tantis malis retentæ Deum tandem, consulturum sperat & credit. Afflictam quidem nimis sibi esse posse vitam, tamen non deserendam à Deo; neque sibi iam illo in discrimine dimittendam. Multis, inquit, modis pressus, tamen, ne omnino peream, tibi tandem ero subleuandus. hoc est, subleuare de corruptione, subleuare ne corrumpatur. [*Domine Deus meus.*] iam quid hoc significet, docuimus. Igitur ex conseruata sibi hactenus vita salutem sperat, id autem non naturæ, non propriæ virtuti, sed Deo acceptum refert, quem sibi in angustissimis rebus inuocatum præsentem agnouerit: neque enim in tantis aliam ad salutē viam sibi ipse muniendā statuit, nisi vt Deū, cuius omnipotens virtus à cælo ad omnes mundi partes pertinet, inuocaret.

Cùm angustiaretur in me anima mea, Domini recordatus sum.

IN miserrimis & extremis temporum articulis, atque durissimis omnino rebus vbi iam vita penè labefactata est, mente & animo cōstare, & ad diuini auxilij opem & misericordiam confugere, optimum omnium remedium est; sed id tamen, nisi ijs, qui totā vitam piè instituerint, atque assidua diuinarum rerum meditatione exercuerint, est difficillimum, ferè enim in huiusmodi articulis hominum mens præsenti & subito periculo perturbata; aliò, quàm operæpretium erat, cogitationē intendit, & extremo impetu occupata aut sese, aut suos, aut res suas cogitat potius, quàm diuinas, vel subita demētia affecta; neque locum, neq. spatium ad quicquam commodè cogitandum habet. Huius rei exempla assidua ab ijs, qui subito animi deliquio afficiuntur, aut qui repente in aquis demerguntur, petere licet. quicunque enim ex ijs parum piè vixerint, & pietatis studiis paulò negligentius incubuerint, subito malo oppressi & perturbati, nullius neque consilij, neque rectæ rationis compotes sunt. hoc autem idem ipsi aliquando restituti fatentur. Aiunt enim sese aut nihil, aut minimum Dei, vix tandem sui ipsorum in illo discrimine fuisse recordatos, sed subita vi impulsos & penitus fuisse absorptos. Contra verò qui piè & sapienter vitam instituere, atque omnes & secundas & aduersas sibi res cum priuatè, tum publicè ad diuini consilij & auctoritatis, ac virtutis rationem referre consueuêre, si quā forte subitam difficultatem incurrerint, eo quò assiduo vsu & meditatione docti promptique fuerant, id est, ad diuinum auxilium cogitandum & petendum oportunè confugiunt. Id enim adhibitum assiduè pietati studium à negligentia differt, quòd alterum certam in omni euentu ad bonum reperiendum exitum viam munit & tradit; alterum verò consilij oportunè capiendi, aut commodè quippiam firmum ac certum apprehendendi facultatem adimit, sicut scriptum est: Et erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo: & folium eius non defluet, & omnia quæcunque faciet, prosperabuntur. non sic impij, sed tanquam puluis, quem proijcit ventus à facie terræ. Quamobrem pietatis rationes, quas in omni re, in omni loco, in secundis & aduersis rebus tenere doctus atque assuefactus fuerat Ionas, in hoc maximo & turbulentissimo discrimine non deseruit, sed quamuis grauissima & periculosissima calamitatum vi oppressus, omnem ferè salutem, imò animum omnem extingui sibi sensisset,

Psalm. 1.

Dei

Dei tamen inuocandi memoriam nunquam extinctam ſenſit. [*Sed Domini*, inquit, *recordatus ſum.*] *Domini*, maximum illud Dei nomen hoc in loco appellatur, cuius, quæ in ſacris libris referuntur, rationes ad miſericordiam plerunque ſpectant. [*Cùm anguſtiaretur in me anima mea*, Hebraicè eſt, *cùm cooperiretur in me anima mea.*] עטף Hoc tropo animi defectio, quá deliquium medici vocát, & mentis inopia Hebraicè ſignificatur. cuiuſmodi affectioné ij pati ſolent, qui diuturno labore tolerato grauiſſima fame & ſiti enecátur, ſicut ſcriptú eſt: Errauerunt in ſolitudine, viá ciuitatis habitaculi nó inuenerút, Eſurientes & ſitiétes: Pſalm.106. anima eorú in ipſis cooperta eſt. Latinus ſermo vertit in illo loco, defecit; Hiſpanè ſimili " tropo dicitur, *Cubrir ſe le el coraçon.* Igitur oportunè à Vate inuocatus Deus ſeſe præſenté præbuit, ſicut ſcriptum eſt: Propè eſt Dominus omnibus inuocátibus eum in veritate. " Voluntatem timentium ſe faciet, & deprecationé eorum exaudiet, vt ſaluos faciat eos. Sedem autem, ex qua ſeſe benignum exhibuit, hoc eſt cælum, indicat, qui locus, vt omnium digniſſimus, diuinæ naturæ omnia complenti præcipuè tribuitur. ſed cùm de magnitudine, virtute, & beneficétia, de auxilio ferendo ſermo inſtituitur, is locus præcipuè notatur, vnde omnem virtutem & efficientiam in hæc inferiora elementa experimur.

Ut veniat ad te oratio mea, ad templum ſanctum tuum.

Vt, non cauſam, ſed affirmationem hoc in loco habet, Hebraicè enim ſic, *Et veniet ad te, &c.* Templum autem ſanctum Dei, cælum dicitur, ſicut ſcriptum eſt: Dominus in templo ſancto ſuo: Dominus in cælo ſedes eius: Dominus in cælo parauit ſedem ſuam. & : Peruenit oratio in habitaculum ſanctum cæli.

Pſalm.11. Pſalm.103. 2.Paral.30.

Qui cuſtodiunt vanitates fruſtra, miſericordiam ſuam delinquent.

POENITENTIS & conſilium mutantis oratio & votum hoc eſt, id enim maximis illis periculis effectum fuit, vt à Iona mutata mente deſerto iam officio & diuinæ dignitati & laudi cumulatius etiam conſuleretur. hunc miſericordiæ ſibi à Deo tribuendæ euentum fore affirmat, ſeque eo erga officium ſuum animo, eo erga diuinam gloriá ſtudio inncedendum pollicetur, vt plus ex fuga & temerario conſilio, quod ſibi antea initú fuerat diuinis rebus additum, quàm detractum eſſe exiſtimetur. namque legationi magna ſedulitate, ſumma fide & diligentia ſibi obeundæ, tantú ex ijs, in quas delapſus eſt, difficultatibus auctoritatis afferendum eſſe ait; vt facilè ijs, ad quos legatus fuerit, diuinam cauſam probet. etenim cùm his rem ſuam atque omne negotium expoſuerit, & quantis ob recuſatam legationem incommodis & difficultatibus fuerit affectus, narrauerit; vel miraculo ipſo & prodigio ſtupentibus, facilè pœnitentiam & vitæ atq; vitioſæ conſuetudinis emendationem perſuadebit, & à vana ſuperſtitione reuocatis, ad veram pietatem commonſtrabit viam. Niniuitas autem vanæ & cótaminatæ ſuperſtitionis obſeruatores, quos ipſe officio ſuo ad ſanam menté reuocaturus eſſet, vanitatis cuſtodientes appellat. [*Qui cuſtodiunt funes vanitatis,*] ſic Hebraicè. *Vanitatis funes*, idem quod vana religio ſignificat: nam religio omnis certis præceptis & inſtitutis hominum animos alligat (vnde etiam apud Latinos dicta religio eſt) quæ ſi impia ſunt, ſi falſas de Deo deque pietate omni opiniones inſerant, ſuperſtitio à Latinis, à Vate noſtro eleganti tranſlatione vanitatis funes dicuntur. Illud igitur votum Vates hoc in loco nuncupat futurum, vt officio diligentia, & ſedulitate ſua Niniuitæ, qui certa præcepta & inſtituta hactenus ſuperſtitioſè obſeruantes, & vitioſè ſceleratéque viuentes, tanquam diis chari gratique eſſent, ſecurè agebant, repente mutato conſilio ſeſe ex impietate ad ſanam mentem & bonam frugem recipiant. [*Miſericordiam ſuam derelinquent.*] Hebraicè futurum verbú eſt, quod ſententiam ipſam commodius explicat. Sed miſericordiæ nomen Hebraicú hoc in loco ſcriptum, & miſericordiam & ſacrilegium ſiue flagitium ſignificat. Ad vtramque autem ſignificationem ſententię rationibus accommodandam re ipſa ducimur, ſacrilegam quandam pietatem, qua ſimulachrorum cultores fungerentur, prædicatione ſua tanto ſtudio ſuis deſerendam eſſe, quanto maiori apparatu & auctoritate legatio hæc ageretur. Etenim Niniuitarum mentes ijs, quibus agitatus Ionas fuerat, caſibus cognitis, ut prodigio quodam & certiſſimo diuinæ voluntatis ſigno, permoueri potuerút magis, quàm ſi ſimplex legatio nullo huiuſmodi admirádo ſigno cóprobata apud eos ageretur, ita vt nihil hactenus legationis rationibus detractum, ſed multum etiam auctoritatis & momenti ad perſuadendú additum fuiſſe videatur. Et profectò res ipſa ſic habuit,

vt Ionas,

vt Ionas, qui si primum mandatum sine vlla tergiuersatione accepisset, legatum tantum apud Niniuitas ageret, his, quas perpessus est, rebus ad legationé additis, expressum auctoritatis & voluntatis diuinæ signum etiam fuerit, sicut scriptum est: Nam sicut Ionas fuit signum Niniuitis, &c. Vtiliorem itaque suam operam deinceps & maioris ad diuiná apud homines gloriam ponderis ac momenti: seseq. ipsum diuinæ prouidentiæ, iustitię, & misericordiæ studiosissimum atq. fidelissimum prædicatorem ac testem futurú pollicetur: non solú enim officio suo diligenter & fideliter apud eos, ad quos legatur, functurum; sed vbi in patriam ex legatione redierit, sacrificiis faciédis, & votorum, quæ in tantis periculis sibi facta sunt, solutione perpetuò gratum memoremq. animum in beneficentissimum Deum præstiturum.

Ego autem in voce laudis immolabo tibi: & quæcunque voui reddam pro salute mea Domino.

Ex plurimis & illustrissimis rationibus, quæ de diuinæ Rhetoricę arte nobis obseruata sunt, vna est, quá deprecationem Latini vocant; cuius frequentissimus apud Latinos auctores vsus est. Ea constat peccati confessione primum, & propria miseriæ atq. calamitatis expositione; deinde diuinæ misericordiæ commendatione, & ardentissima imploratione, fideiq. ac spei eius, qui orat, professione: demum maioris ex venia, quá ex pœna vtilitatis & maioris ad diuinam gloriam accessionis promissione. Ex huiusmodi locis argumenta ab ijs petita sunt, quicunque in hoc genere optimè dixerunt. Plurimú quippe momenti ad impetrandú oratio habet, si nos, qui antea inutiles aut infesti fuerimus officiosos atq. vtiles in posterú futuros profiteamur, si ostendamus, plus ex venia & misericordia dignitatis, honoris & gloriæ Deo ipsi, apud quem sermo habetur, accessurú, plus etiam ad illius de publica hominum salute consilium emolumenti futurum, quá in ipso deprecantis errore aut scelere detrimenti fuerit. Huius generis egregium exemplum ex Psalmo 51. ponemus: Redde mihi lætitiá salutaris tui, & spiritu principali confirma me. Psal. 51.
Docebo iniquos vias tuas, & impij ad te conuertentur. Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meæ, & exultauit lingua mea iustitiam tuam. Domine labia mea aperies, & os meum annuntiabit laudem tuam. Hanc adeo omnem rationem Ionas elegantissimè in oratione sua est persecutus. sese enim fidelem posthac diuini consilij ministrum in Assyria legatione futurum pollicetur & vouet, atque votum cú summa Dei laude & beneficentiæ perpetua prædicatione persoluturum, ita vt ex ijs omnibus rebus Deus salutis auctor publicè probetur & prædicetur. neq. sese vlterius suæ gétis studio, quo minus imperata exequatur, retinendum esse; quandoquidem sua ex tot tantisq. periculis liberatione didicerit Deum salutarem omnibus esse, qui & sibi salutem & Niniuitis dederit, quiq. genti suæ ab Assyriis perdendæ dare tandé etiam possit. cuius propterea consilio parêre, & sese omniaq. alia credere, quá deesse in posterum malit. qualé verò, quàm felicem huius viri pœnitentia & oratio fidei, spei, & pietatis, & professionis officij plena exitum habuerit, subiuncta narratione docemur. namq. vt ad sanioré mentem receptum & spe constantem, misericordiamque implorantem atq. officium diligentiam, fidemq. suam pollicentem, Deus conspexit, statim triduo iam peracto, condonatis præteritis criminibus, incolumitate, saluteq. donata ad instaurandam legationem imperio auctoritate atq. omni commoda facultate instruxit.

Et dixit Dominus pisci, & euomuit Ionam in aridam.

PRÆSENS diuinum auxilium omnibus in rebus atque locis hæc oratio arguit, & promptam atque expositam omnium naturarum obediétiam & fidem, quæ ad Dei nutum & arbitrium totas se fingant & accommodent. [*Dixit Dominus pisci.*] Illius belluæ sensus Dei consilio ad euomendum Ionam excitatus est, quem oportuno terræ loco petito incolumem exposuit, sicut scriptum est: Laudate Dominum de terra dracones & Psalm. 148
omnes abyssi: Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, quæ faciunt verbum eius. [*In aridam.*] Ad commodum locum euasisse Ionam enatanté vltro bellua ex euomente hoc nomine aridæ significatur. Omnia miraculis ornata & mysteriis grauissimis referta sunt. Hactenus prioris vaticinij argumentum persecuti sumus; nunc verò posterius alterum nobis proponendum nobis est, quod Deo duce deinceps explicabimus.

POSTERIORIS VATICINII ARGVMENTVM.

DIVINI consilij de hominum salute constantiam vaticinium hoc continet, & quemadmodum sancti viri vbi semel correpti fuerint, consilium in melius mutent, & quamuis duram prouinciam suscipere non amplius recusent, quantumque diuini verbi nuntius apud eos efficere possit, qui vitæ suæ rationem ad veritatis & virtutis normam, naturæque præscriptionem dirigere velint. Præterea quantum ponderis ac momenti vera hominum pœnitentia ad diuinam iram placandam habeat, & qua cura ac sapientia Deus misericordiæ suæ rationes, & immensa beneficia non solùm certa stabilitaque, sed vt sibi gratissima, ita omnibus hominibus exploratissima probatissimaq. esse studeat.

CAPVT TERTIVM.

T factum est verbum Domini ad Jonam secundò, dicens,

CONIVNCTIO & res ipsas, quo ordine gestæ fuerint, docet. Cùm primum Ionas in terrá expositus est, datá sibi & recusatá antea legationẽ denuo sumere iussus, summa fide, diligentia & sedulitate obit & agit. qua in re diuini consilij cõstantiá & Vatis obedientiá agnoscere licet, quòd imminens Niniuitis ob scelera exitium quammaturrimè pœnitentia & vitę emendatione declinari Deus curaret, neque sese huic rei agendæ Ionas negligentẽ, aut cunctatorem præberet, sed ab eo loco, in quem expositus est, Niniuẽ rectà contenderit, officiumq. suum sedulo fecerit; quanquam ea re eorum, apud quos agebat, incolumitati consuli sciebat, quos tamen ille suæ gentis studio perditos potius, quàm saluos cupiisset. Quod autem, *Secundò*, legimus, id significat legationem, quanquam ijsdem verbis, ijsdem omnino, vt prius rationibus Vati datá, tamen sine vlla cunctatione fuisse obitam. Quid autẽ legatio contineret, suo tempore explicatur; nimirum certũ & decretum illius vrbis intra quadraginta dies exitium; cuius non tam dandi, quàm auertendi causa legaretur: & tamen quo maiores ad pœnitentiam stimuli durissimo nuntio perterritis incolis adderentur, sententiam diuinam pronuntiare potius & affirmare, quàm minari, legatus iubetur.

Surge, & vade in Niniuen ciuitatem magnam, & prædica in ea prædicationem, quam ego loquor ad te.

FIDEI & sedulitatis periculum hæc oratio continet. quòd surgere, hoc est studiosè sine vlla mora rem agere, quòd vnus idemque priuatus homo atque hospes ex inimica etiam gente ad vrbem regiam & maximam grauissimum & horrendum nimis nuntiũ perferre iubetur, eumque non priuatis aut publicis quibusdam personis, vt regi, aut senatui, aut sapientioribus quibusque nuntiare, sed publicè & tributim in medium populum proclamare, varia in se vulgi iudicia, varios etiam animos experturus, iubetur. [*Prædicationem quam ego loquor ad te.*] Præsens tempus constantem consilij confirmationem habet. idem enim illud, quod antea audierat, audire nunc & referre iubetur. namq. præsens in diuinis sermonibus præteritæ rei cõtinet affirmationẽ, vt: Quod præcipio tibi, hoc tantùm facito Domino Deo tuo, &: Ecce præcipio tibi, confortare & esto robustus: id ipsum autem antea præceperat. nõ solùm autem diuinam sententiam referre, sed totidem verbis referre, neque quemadmodum æstimationi suæ, & auditorũ auribus consulere, atque iucunda & blanda seueris miscere, & artificiosè rem ipsam insinuare possit, prospicere iussus est; sed summa libertate & seueritate apertè rem ipsam, sibi mandatá, referre: namque hæc ratio etsi minus fortasse populis & principibus gratum sermonem, persæpe tamen magis vtilem & semper Deo magis probatum reddit, neque enim quicquam diuini verbi oratoribus veritate & simplicitate, atque ipsa sacrorum eloquiorum inuiolata sanctitate antiquius & sanctius esse debet, si modò sese fideles ministros præstitisse velint. Sed, heu pudor, iam omnis hæc ratio nostris temporibus, nostris moribus & opinionibus penitus commutata, & à rei ipsius simplicitate & grauitate ad inanem ostentationem, ad vulgi libidinem, ad popularis auræ arbitrium reuocata est.

Et surrexit Ionas, & abiit in Niniuem iuxta verbum Domini.

NEQVE maturam celeritatem, neque fidem sedulitatemque Vatiin re gerenda desuisse significat. neque verò illi aut ipsius rei, quam aggrederetur, magnitudine cogitata & existimata; neque etiam visa & cognita, vllum, quo minus strenue ageret, terrorem fuisse iniectum.

Et Niniue erat ciuitas magna Hebraicè est, *Ciuitas magna Deo.*

EXIMIAM quandam rei cuiuspiam in genere suo excellentiá nomen Dei adiunctũ arguit ex Hebraici sermonis vsu. nam si qua res Deo opt. & max. ad vsum, vel ad cultum, vel ad laudem tribuenda est, eam optimam & maximá in suo genere esse oportet, quemadmodum cælum illi vt præcipua sedes tribuitur, quo loco nullus alius in rerum natura dignior esse cognoscitur: cùm tamen omnis & superior & inferior locus immẽsa illius magnitudine non impleatur modò, sed infinito etiam interuallo superetur, sicut scriptum est: Cælum est sedes mea, & terra scabellum pedum meorum. Necesse Isai. 65. ergo est totum in cælo sedentis corpus vltra cælum ipsum eminere: quantum verò id corpus esse oportet, quod in cælo sedens terrá pedibus occupet! Igitur cùm nulla earum quæ finem habent rerum, Deo fine caréti aut æquari, aut conuenire aptè possit, tamen in vno quoque genere quæ maximæ & præstantissimæ sunt, illi tribuuntur. cuius magnitudo cùm æquari hac ratione non possit, significari tamen arguique potest. Atque hoc modo dictum est, Iustitia tua sicut montes Dei, & cedri Dei, & flamma Dei. Eodem etiam tropo, si quid latino sermone verbis extollere vehementer velimus, diuinum appellamus: *Et diuina opici rodebant carmina mures.*

Sed Hispanum idioma hunc Hebraicum morem proprius refert possessiuo etiam casu: *Es vna cosa de Dios, vna tierra de Dios.* Quòd verò Niniue iam sæpius ciuitate magna appellata illud denuo commemoretur, [*Et Niniue erat ciuitas magna Deo, &c.*] Id nimirum significat maiorem etiam fama & opinione sua Iona vrbem fuisse inuentam; neque tamen eam prouinciam aliàs homini nouo, solo, & hospiti, atque omni humana ope & auctoritate destituto longè durissimam & difficillimam fuisse depositam, sed ex diuino imperio atque auctoritate administratam. Hanc adeo in hoc loco sententiæ rationem ipsa orationis consequentia & verborum connexio indicat. [*Et surrexit Ionas & abijt in Niniuem iuxtà verbum Domini, & Niniue erat ciuitas magna itinere trium dierum.*] Omnium, quæ in toto terrarum orbe conditæ fuere, vrbium Niniuem longè maximam fuisse, & Architectorum obseruationibus & antiquorum scriptorum testimoniis didicimus, ex quibus vnum Diodori Siculi petere & referre placuit. Is vbi Nini Assyriorum regis res Diodor. li. 3. gestas narrat, Ipse, inquit, coactis vndique viribus, & ijs, quæ ad totum opus spectarent, paratis, supra Euphratẽ vrbem condidit non æqua laterum dimensione: nam duæ muri partes longiores erant reliquis. horum latus quodlibet longitudine est stadiorum centum quinquaginta, breuiores verò stadiis nonaginta, qua muri dimẽsione ambitus stadia complectitur quadringenta octoginta. Et sanè spe sua nequaquam frustratus est: nulla enim postmodum vrbs tanto ambitu, tantáue mœnium magnificentia constructa est. altitudo murorum pedum est centum; latitudo, qua tres currus simul perambularent. turres mille & quingentæ: quarum altitudo pedum est ducentorum. habitare eam coëgit maiori ex parte Assyrios, & quidem potentiores ex reliquis nationibus voluntarios assumpsit, à nomine suo vrbem Ninam appellans. agros propinquos habitatoribus diuisit. hæc Diodorus. Redactis igitur in miliaria stadiis sexaginta geometricorum miliariorum summam conficimus. hæ viginti leucas gallicas reddunt, quod iter, si pedibus ingrediaris, tridui communiter est. Neq. verò breuius confici ab eo potest, qui præconium vt Ionas facturus vrbem vicatim ambire statuat. necesse enim est locum ob viarum & compitorum anfractus & difficultates tardiori lustratione peragrari. Ad hanc autem rationem huius loci sententia reuocanda est. [*Ciuitas magna itinere trium dierum.*] Intellexit enim Ionas non vnius tantùm diei, sed tridui iter sibi & laborem atque operá sumendam esse, vt officio suo deique imperio satisfaceret, à quo illud in mandatis habuerat: [*Vade in Niniuem ciuitatem magnam, & prædica in ea* ciuitate magna, *prædicationem quam ego loquor ad te*; siue, vt Hebraicè est, *proclama*, præconis more, *proclamationem, quam ego loquor ad te.*] intellexerat quippe Vates diuinum consilium omni populo à se patefieri oportere. Neque verò aut laboris, aut vrbis magnitudine, aut populi frequentia, quo

quo minus opus munusque suum sedulò exequeretur, retardatus est, sed forti & deliberato animo

Cœpit Jonas introire ciuitatem itinere diei vnius.

Ex hoc loco vrbem vicatim à diuino præcone ambitam fuisse docemur, quam ille, si recta via obiisset, ea etiã parte qua longior erat, vno die peruadere posset, non amplius, quàm stadiis sex supra decimum & octauum miliare, extensam. Prædicationis verò siue præconij formula huiusmodi fuit:

Hæc dicit Deus: Adhuc quadraginta dies & Niniue subuertetur.

DIVINVM nomen Vati imprimis appellatum fuisse, quòd præconio auctoritas & fides adiungeretur, ex antecedentibus & consequentibus arguitur. dixerat namq. illi Deus, [*Prædicationem quam ego loquor ad te.*] simul enim cum præconio ipso principis & auctoris nomen appellatum esse oportuit. & posthæc etiam subiungitur. Et crediderunt viri Niniuitæ Deo, & cæt. Iam verò præconium ipsum explicemus. [*Adhuc quadraginta dies & Niniue subuertetur*, Hebraicè sic est, *Adhuc quadraginta dies & Niniue versa.*] Sapientem præconij formulam spectare & considerare operæpretium est. Nam breuissima periodo diuinũ erga populi salutem consiliũ, si resipiscere populus velit, aperitur, atque etiam decreta in eundem sententia, nisi sibi prospexerit, denuntiatur, diuinæque misericordiæ & seueritatis etiam rationes certissimæ eadem opera explicantur. Solenne enim Deo iam inde à conditi orbis initio est, cum ijs hominibus, quos scelera & flagitia reos fecêre, pœnitentiæ proposita cõditione prius experiri, quàm seueritatis summo iure agatur. Genes.4. Sic enim & Caini & totius orbis in crimen vocati, & Sodomorum causa tractata est, vt certum ad pœnitentiam tempus sibi consulere volentibus, aut ad suppliciũ obstinatis fuerit constitutum, atque diuina de ea re voluntas certis legationibus & publicis actionibus ijs, quorum causa agebatur, fuerit declarata. namque illa ad Cainum vox, Genes.6. Vbi est Abel frater tuus? hominem reuocantis ad sanam mentem Dei oratio magis, quam seueri iudicis sententia est: & illa per centum viginti annos fabricandæ arcæ Noë sanctissimo & integerrimo viro suscepta cura, quid aliud, nisi perpetuum diuini erga orbis salutem consilij aut seueri iudicij præconiũ fuisse, Pet. diuus Petrus interpretatur? Quòd etiam Lotus ab Abrahamo discedens in Sodomorum vrbes commigrauerit, quid nisi diuinam tot dierum legationem apud eam gentem actam definire possumus? Eandem omnino sententiæ rationem hoc Ionæ præconium ostendit. neque enim Niniuen sicut Sodomam quadragesimo pòst die euertendam definitè denuntiauit; sed fore vt post quadraginta dies Niniue versa sit, Hebraico verbo vsus HHAPHACH, quod rerum in alteram faciem mutationem significat. (הפך) quo verbo vti à Deo iussus est, vt necessariã omnino eius ciuitatis rerum mutationẽ eo tẽpore fore significaret, vel vt ille corruptissimus morũ & consuetudinis Sodomorũ non dissimilis status in meliorẽ faciem pœnitẽtia & consiliorũ studiorumq. mutatione, vel diuini iudicij sententia in æternã ruinam mutandus esset. Id autẽ vel ad vitam in melius mutandam, vel ad certam communis excisionis pœnã subeundam deliberandi illis spatiũ dari; ita vt quadragesimo transacto die eã ciuitatem mutatã esse necesse foret, vt vel alia omnino moribus & studiis & toto ciuitatis statu vel nulla dici posset. Id autẽ dierũ quadraginta spatiũ satis ad vtrãuis rem idoneum diuinæ misericordiæ & iustitiæ decretis fuit iudicatũ, ne aut ij, qui saluti propriæ prospicere vellent, vel nimia tẽporis lõgitudine in securitatẽ & segnitiẽ, vel nimia etiã breuitate in perturbationes exanimationesq. inciderent. Grauissimis autẽ & breuissimis verbis pronuntiata oratio est: [*Adhuc quadraginta dies & Niniue versa.*] Significat enim ciuitatẽ illã, cuius magnitudinis, antiquitatis, & nominis ratio habita diuinitus sit, vt ad eũ potentiæ atq. opum gradũ, qui totius orbis supremus erat, peruenerit, tamẽ sceleribus & flagitiis publicè priuateq. susceptis nimiũ diu contaminatã, atq. diuina patiẽtia hactenus fuisse abusam, vt ferri iam amplius & tolerari tanta illa insolentia, superbia, & cõtumacia non possit. Quamobrẽ cùm satis superq. expectatũ fuerit, an regũ & principũ cõsilij, an cæterorũ hominũ vel publica vel priuata cura illa res ad rationẽ, ad naturę leges, & ad iustitię & honestatis calculos reuocata corrigetur; neq. tamẽ aliquid hactenus melioris spei aut cõsilij in illa tota ciuitate extitisset, causam omnẽ diuino iudicio actã damnatãq. iam fuisse, intercedente verò misericordia quadraginta dierũ spatium, vel ad morum vel ad rerum totiusque status mutationem & Sodomæ similem versionem fuisse datum.

Interim

Interim autem auctoritatis legationi suæ conciliandæ causa, rem omnẽ quemadmodũ illi contigisset, & totius itineris sui rationem à Iona fuisse expositam, argumento nobis illud Iesu Christi veri diuinorũ librorũ interpretis testimonium est. sicut Ionas fuit signum Niniuitis, ita erit filius hominis generationi huic. [Luc.11.] Signũ autẽ Ionæ ipse idẽ, quod nam fuerit, patefecit. Sicut Ionas fuit in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, ita erit filius hominis in corde terræ, & cæt. Libet autem de re ipsa, hoc est de Niniuitarum denuntiata à Vate euersione, an fato, an astrorum vi, an diuino consilio parata fuerit, breuibus hoc in loco disserere, id quod ad præsentem rationem cognoscendam, & ad plura huius generis exempla examinanda fortasse non fuerit incommodum. Non singulis nationibus & vrbibus modò, sed singulis etiam hominibus sua astra, suaque in cælorum dispositione momenta certa esse, quæ præsint, atque horum astrorum & constitutionum rationibus omnia, quæcunque aut secunda aut aduersa eueniant, gubernari ex Chaldæorum disciplina omnis ferè orbis accepit. Hæc autem ratio, veráne omnino atq. certissima sit, modò nõ examinabitur à nobis; illud verò statuetur, in bene ac sapiẽter gubernata republica, & veræ pietatis præceptis instituta huiusmodi quippiã nõ esse obseruandũ: nam si maximè omnibus aliis gẽtibus & populis singula astra & fatalia momẽta præfecta fuerint, tamẽ pio atque sanctè instituto populo Dei optimi maximi rerum opificis infinita, certa, ac præsens virtus, pro cultæ vel neglectæ pietatis ratione vel fouendo vel consulendo, vel rursus affligendo adest, sicut scriptum est: [Deut.32.] Quando diuidebat Altissimus gentes, quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israël. Pars autem Domini populus eius Israël funiculus hæredidatis eius. Quamobrem huiusmodi Chaldaicam disciplinam à pij ac sapientis populi ratione & vitæ totius institutis longè alienam esse oportere sacra imprimis oracula monuerunt. Audite verbum, quod locutus est Dominus super vos [Ierem.10.] domus Israël. Hæc dicit Dominus: Iuxta vias gentium nolite discere, & à signis cæli nolite metuere, quæ timent gentes: Quia leges populorum vanæ sunt, & cæt. Neque verò in pia & veræ religionis præceptis instituta gente solùm, sed in aliis etiam nationibus diuinæ prouidentiæ argumenta maxima obseruata sunt, tametsi non ita frequentibus, neque leuioribus etiam, sed grauissimis & raris causis diuinæ virtutis momenta ad calamitatem afferendam lentiora quidem, sed grauissima tamen experiri licuerit, vt communis diluuij & Sodomorum euersionis temporibus, quæ ob publicum iniuriæ siue HHAMACZ scelus diuinitus allata sunt, sicut scriptũ est: [Ezech.32.] Qui in sanguine comeditis, & oculos vestros leuatis ad immunditias vestras, & sanguinem funditis; nunquid terram hæreditate possidebitis? Cùm tamen ijsdem assidua eiusdem prouidentiæ beneficia, minus tamen agnita & intellecta, quæ auctorem suum satis commodè & apertè testari possent, nisi omnino astrorum efficientiæ & virtuti falsò attribuerentur, nunquam defuerint, sicut scriptum est: Annuntiantes vobis conuerti ab his vanis ad Deum viuum, qui fecit cælum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt. [Act.14.] Qui in præteritis generationibus dimisit omnes gentes ingredi vias suas. & quidem non sine testimonio semetipsum reliquit, benefaciens de cælo, dans pluuias & tẽpora fructifera, implens cibo & lætitia corda eorum. neque verò si ratione & disciplinæ ipsius institutis res expendatur, astrorum motibus, concursionibus, & efficientiæ poterit asscribi. quanquam enim omnia astra omnesque cælorum constitutiones de vrbis excidio & euersione consentirent; multos tamen priuatorum hominum, siue ciuium, siue hospitum felices horoscopos esse necesse erat, quorum vis vel salutem ipsis, vel communi exitio impedimentũ promittere & præstare potuissent. nam quæ aliis infelix ac fatalis hora est, eadẽ & aliis integra atq. fortunata ducitur, vt quæ pariẽti feminæ interitum, infanti verò ipsi maturo ac vegeto nascendi facultatem attulerit; ita adeo indocti & à disciplinę suæ rationibus longè aberrantis astronomi sententia illa fuisset, quæ euersionen nõ Niniuitis solùm, sed Niniue vrbi in vniuersum denuntiaret, quæ vox non ciuitatem modò, sed omnes etiã ciues & hospites, omnes deniq. cùm priuatas, tum publicas comprehenderet res, quibus communis ac certa tempestas intra quadragesimum diem exitium allatura impenderet. Quamobrem Niniuitæ ciues factum apud se à Iona hospite præconium de communi excidio, diuinum magis vaticinium, quàm astrologam prædictionẽ interpretati legitimis supplicationibus atque expiationibus purè ac sanctè susceptis deprecandum esse decreuerunt. Vanum autem & superuacaneum id consilium videretur

calamitatem illam astrorum vi afferri credentibus. quod enim naturæ cursu & cælorũ syderumque efficientia euenturum est, an aliis modis caueri possit, modò non disputamus; precibus tamen & supplicationibus auerti arceriq. posse, nullus Chaldęus docuisse commemoratur. Igitur Niniuitæ acerbissimi sibi interitus & vrbi suæ exitij suis sceleribus allati non aliunde nisi à Deo, quem & sententiæ & prædictionis auctorem agnoscerent & crederent, medicinam & remedium quęrendũ esse intellexêre. Ex qua re effectũ est, vt neque salute omnino desperata aut vrbẽ deseruerint, aut animos deiecerint. neq. ad suam quisq. genesim consulendam confugerint, sed quibus rebus commune id malum expiari auertiq. potissimum poterat, hoc est vitæ, morum, totiusq. veteris ac malę consuetudinis & corruptissimorum consiliorũ mutatione eas res sibi procurandas communi consilio & publico decreto statuerint.

Et crediderunt viri Niniuitæ in Domino.

IN grauissimis & communibus ac repẽtinis periculis declinandis, & in cõsiliis de publica salute capiẽdis omnẽ cunctationẽ nimis incommodam esse res ipsa & Niniuitarũ exemplum docet, multaq. interdum tempora existere, quibus celeritate magis, quàm regia auctoritate & magno molimine cõsuli conueniat. In hoc autem genere ea maximè ponenda esse arbitramur, quæ diuini consilij auctoritate nituntur, quibus oportunè ac maturè suscipiendis atq. studiosè exequendis nullam humanæ potẽtiæ obseruationẽ, aut regiæ dignitatis atque auctoritatis expectationẽ obstare, sed diuinã potius perspectã voluntatẽ præesse atq. instare oporteat. Niniuitæ quã primũ præcone Iona certum atq. maturrimum sibi rebusq. suis exitium palã prædicari audierunt, illam prædictionẽ diuinam interpretati, procurari & expiari potius, quàm ad regiã maiestatẽ referri oportere intellexêre. neq. enim facti ipsis vicatim præconij rationem & curam minus ad se, quàm ad regem spectare putauerant, & cùm causa communis omnium esset, iis primũ suscipi debere, ad quos primũ præconis voce fuisset delata. neque verò in communi omnium periculo & causa vnius tantùm voluntatẽ expectandã esse, quę aut intercessione certissimum. aut mora & cunctatione repentinum & ineuitabile periculum reddere posset. Satis igitur ad procurandam, gerendamq. rem auctoritatis & momenti in ipsa diuina sententia esse, quã ea causa populo primum denuntiatam esse intelligebant, quòd eius maximè expiare referret. Igitur per eorũ virorũ tribunos & minores magistratus, apud quos prima die proclamatum præconiũ fuerat, res ipsa procurari cœpta est. satis enim in communi causa, quæ cuique vel priuato curæ esse debuerat, horũ virorum auctoritas & imperium esse debuit. Hebraicus autẽ sermo primarios viros & populorũ magistratus, quos certa munerũ cuiusq. notatione non appellat, virorũ nomine significat, vt: Et interrogauerunt illum viri loci illius de vxore sua. [Genes. 27.] Sic etiam apud Romanos virorũ nomine multi ex magistratibus dicebantur, vt duumuiri, triumuiri, centumuiri. Igitur viri Niniuitæ, penes quos tribuum cura erat, [*crediderunt in Domino*, Hebraicè est, *in Elohim*,] quod nomen diuinum propria ad hunc locũ significatione vsurpatum est. namq. ad eam rationẽ spectat, qua Deus totius orbis iudex, rector, & gubernator est: quo nomine non Israëlitis solùm, sed aliis etiã gentibus obseruatus cultusq. & mundi rebus omnibus hominumq. actionibus prouidere, omnisq. fraudis & sceleris vindex esse creditus fuit. quamobrem à Labano Iacobi socero in feriendo fœdere hoc nomẽ est appellatũ: [Genes. 31.] Si afflixeris, inquit, filias meas, & si introduxeris alias vxores super eas, nullus sermonis nostri testis est absq. Elohim, qui præsens respicit. Quòd si ego tumulum trãsiero pergens ad te, aut tu prætérieris malũ mihi cogitans, Deus Abraham & Deus Nachor iudicet inter nos. Iob etiã [Iob 1.] hominis Armenij virtus & pietas hoc nomine cõmendatur, quod Elohim timuerit, & à malo recesserit omnibus diebus vitæ suæ. Ab Ægyptiis etiã qui magna & monstrosa numinum superstitione imbuti erant, tamen Deũ mundi opificẽ & humanarũ rerũ iudicẽ [Genes. 42.] ac vindicem hoc nomine fuisse cultum, illa Iosephi Ægyptiũ sese apud fratres simulãtis oratio arguit. Facite, inquit, quæ dico & viuetis, quia Elohim ego timeo. Sexcentis aliis testimoniis eadem res, nisi satis aperta esse videretur, doceri nobis potuisset, hoc est Dei nomen Elohim gentibus omnibus fuisse olim communiter obseruatum & cultum, qua ratione mundi opifex, rector, iudex, atque fraudum scelerumque vindex crederetur. Atque hoc nomine, si quid non apud Israëlitas modò, sed apud alias etiam nationes indictum aut edictum esset, sine vlla de religione controuersia, aut de verbi

auctoritate dubitatione, aut exceptione audiebatur. Id nomen verò tetragrammaton Israëlitis tantummodo familiarissimum, non nihil repulsæ ab aliis gentibus, antequam signis & prodidiis illustratum esset, ferebat. Sic enim Ægyptio regi eius nominis nouitas dubitationem iniecit, fidemque legationi minuit: Quis est Dominus vt audiam vocem eius, & Israël dimittam? nescio Dominum & Israël non dimittam. quippe non nationibus aliis eius nominis auctoritas fuit, quæ Abrahami posteritati antiqua & grauissima augustissimaq. fuerat: Notus enim in Iudæa Dominus, & in Israël magnũ nomen eius, &c. Igitur nomen Elohim gẽtibus omnibus sanctissimum fuisse à Iona hac in legatione appellatum, ipsa rei & orationis consequentia arguitur. [*Et crediderunt viri Niniuitæ in Elohim.*] Idẽ porrò nomen omnibus deinceps in locis appellatur. quo autem signo, quo ostento fides Ionæ legationi & præconio adiuncta fuerit, quæsitũ ab antiquis est, & commenta potius, quàm certa historia respõsum: sed nobis præter simplicẽ rerũ, quæ sibi contigissent, narrationẽ, nihil à Vate signi aut ostenti adhibitum fuisse legimus. Itineris verò sui rationẽ omnem, & legationis à Deo datæ sibique recusatæ, ac tandẽ periculis defuncto sumptæ atque obitæ redditam esse, iam illa veracissimi doctoris nostri Christi auctoritate abundè satis docti sumus: Sicut Ionas fuit signum Niniuitis, &c. Sed neque huiusmodi signi causam ipsam eguisse (quod tamen editum magnum momentum, nõ tã ad fidẽ faciendã, quàm ad metum religionemq. audientiũ animis iniiciendã attulit) cõmodè ac breuiter docere operæpretiũ videtur. igitur nõ omnia vaticiniorum genera miraculis & prodigiis indigẽt, vt fidẽ sibi vatibusq. cõcilient, sed ea tantũ, quorũ ratio circa præcepti alicuius diuini aut veteris consuetudinis, aut ritus, aut ceremoniarũ aut alterius cuiuspiã antiquæ, certæ, ac probatæ sanctæq. iudicatæ rei & rationis cõmutationẽ versatur; vt si quis sabbathi celebritatẽ aut omittendã, aut in aliã diẽ transferendã esse doceret, seq. ad eã referendã rem diuinitus legatũ esse prædicaret, eã legationem signo edito contestatã esse oporteret. ita Moses ꝙ leges viuendiq. instituta populo laturus præscripturusque, quòd libertatem ex antiqua seruitute prædicaturus esset, certam muneri suo fidẽ miraculorũ auctoritate adiunxit: vt credant, inquit, Deus, quod apparuerit tibi Deus patrũ suorũ, Deus Abrahã, & Deus Isaac, & Deus Iacob. Sic Christus Iesus magni cõsilij nuntius veteris disciplinæ vmbras, quæ ad ritus ceremoniasq. pertinerẽt, nouæ legis luce & corpore succedente abolendas esse docuit, cõtestante Deo signis, portentis & miraculis, & spiritus sancti distributionibus. Vna tamẽ in omni hoc genere causa & ratio excepta est, ne cuiquã homini, qui impię superstitionis & vanorũ Deorum colendi rationẽ nouã suscitaret, quãuis maximis & prodigiosissimis miraculis, quamuis multis & certis signis datis vlla fides haberetur. nam quę in ea re miracula eduntur, non tam adiungendæ rebus fidei, quàm periculi hominũ fidei & constantiæ faciendi causa à Deo permitti. Atq. de hac quidẽ re huiusmodi præscripta est lex: Propheta qui arrogãtia deprauatus voluerit loqui in nomine meo, quæ ego nõ præcepi illi, vt diceret, aut ex nomine alienorũ Deorũ, interficietur. Quòd si tacita cogitatione responderis. quomodo possum intelligere verbum, quòd Dominus non est locutus, hoc habebis signũ. quod in nomine Domini propheta ille prædixerit, & nõ euenerit, hoc Dominus nõ est locutus, sed per tumorẽ animi sui propheta cõfinxit, idcirco nõ timebis eũ. Exceptio autẽ illa est: Si surrexit in medio tui prophetes, aut qui somniũ vidisse se dicat, & prædixerit signum atque portentum, & euenerit, quod locutus est, & dixerit tibi, Eamus & sequamur deos alienos, quos ignoras & seruiamus eis. nõ audies verba prophetæ illius aut somniatoris, quia tẽtat vos Dñs Deus vester, vt palam fiat, vtrũ diligatis eũ an non, in toto corde & in tota anima vestra. Itaque in grauissimis causis & antiquis aut receptis honesto nomine rebus commutandis signũ ab auctore exigitur, modò nihil vel impium, vel superstitiosum aut sonet aut oleat: in honestis verò & æquissimis rebus perorandis nullum exigitur signum. Satis enim æquitas per se ipsa lucis auctoritatisque habet; cuius prædicandæ atque asserendæ non solùm prophetes, sed quicunque sapiens atque probus vir satis idoneus minister atque auctor esse potest. sicut in eodẽ, quẽ modò citauimus, loco scriptum est: Dominum deum vestrum sequimini & ipsum timete, & mandata illis custodite, & audite vocem eius. Ionæ niniuitarum scelera accusantis & vltionem prædicentis honestissima ratio & probabilis re ipsa sine vllo alio signo causa fuerat. certis enim veritatis rationibus nitebatur, quòd diuinum numen maximis & manifestissimis illorum sceleribus offensum pœnas debitas propediem exacturum esse denũtiaret, hoc

Deut. 17.

Deut. 13.

" enim totum argumentum simul cum præconio à Vate esse tractatum,& res ipsa & oratio etiam indicat. [*Et crediderunt viri Niniuitæ in Eloim,*] hoc est in Deo iudice & vindice: namque hoc nomine denuntiata illis fuerat sententia. quoniam verò quicunque optimas de diuina natura sententias secuti sunt,non solùm iudicij atque æquitatis, sed misericordiæ & bonitatis rationes optimas & maximas illi asscribunt,atque vt maximá ad vltioné auctoritaté,ita ad deprecationé maximá etiam facilitaté tribuût, locumq. precibus & supplicationibus persæpe relinqui intelligunt. huiusmodi sententiis probe instructi Niniuitæ viri,vrbi ciuibusq. suis sapienter cósuluerunt:ná quibus rebus, rationibus,modis atque actionibus diuinam erga homines misericordiam cómoueri maximè posse intellexere , hoc est , prauorum studiorum mutatione & ieiuniis, supplicibusque precibus & clamoribus,ea omnia ad scelus expiandum,Deumque sibi placandum ac leniendum studiosissimè diligentissimeque curauere.

אלהים

Et prædicauerunt ieiunium, & vestiti sunt saccis à maiori vsque ad minorem.

MAGNVM apud diuiná misericordiá momentú,ieiunia,asperiorq. habitus & omnia supplicú mentiú arguméta habere, non modò antiqui, sed noui etiá testamenti testimoniis exemplisq. innumerabilibus ostédere probareq. possemus,nisi perspicua esset res,& inter omnes,qui sacros libros attentè legunt , constaret. nam cùm Deus natura misericors & benignus vehementer humanis precibus & votis,si purè & sanctè fiant,vel ad parcendum supplicibus,vel ad succurrendum miseris,vel ad consulendum piis moueri adducique soleat (sicut scriptum est: Prope est Dominus omnibus inuocantibus " eum in veritate,voluntatem timentium se faciet,& deprecationem eorum exaudiet,vt " saluos faciat eos) iis omnibus rebus eundem duci etiam consequitur , quæ vouentis & supplicantis mentis studium vel incendunt magis & adiuuant , vel non solùm significant , sed apertè etiam declarant. cuius generis ieiunia purè sancteque suscepta sunt: quorum legitimus vsus tum ad virtutes promouendas non paruo adiumento est, tum ad cupiditatum licentiam & libidinem refrenandam magnum pondus habet,tum etiá ad decretam certamque iam iudici castigationem clementiorem reddendam plurimú valet. de quibus omnibus rebus ac de præstáti ieiuniorum vsu plenius ac commodius in libro de sacris significationibus disserimus.Igitur Niniuitæ viri preces & publica vota curaturi ieiunium de more indixere. namque publicè indicta ieiunia vel grauem culpam & commune scelus,vel loci aut temporis alicuius religionem, vel violatú numen, vel sacrum publicè expiari oportere significabant. quorú exempla in Iudicú & Regum libris & in Apostolorum historiis & apud Vates illustria satis sunt. Eius verò ratio non solum Israëlitis propria,sed aliis etiam gentibus communis fuit. magni enim momenti sobrietas ad orandum placandumque numen esse putabatur. Sic Ioui certo statoq. die ieiunia apud Romanos sacrabantur. *Illo Manè die quo tu indicis ieiunia, &c.* sic publicè suscipienda vota sobriis commodius & sanctius nuncupari credebantur.

Psalm 144.

1.Reg.25. Ierem.14. Ioel.3.

Horat. lib.2. serm. Sat.3. Horat.lib.4. od.5.

Longas ô vtinam dux bone ferias
Præstes Hesperiæ,dicimus integro
Sicci manè die,&c.

Sed tamen legitimè instituta ieiunia vt purè sancteque peragantur, malorum studiorum auersatione & melioris vitæ cura coniuncta esse oportet,sicut scriptum est: Nonne " hoc est magis ieiuniú,quod elegi?dissolue colligationes impietatis,solue fasciculos de" primentes. ea autem res vt recte intellecta,sic diligenter curata à Niniuitis est.namque " paulo pòst hoc dicitur,& vidit Dominus opera eorum,quòd conuersi sunt à via sua mala.Itaque sanctum & Deo gratum , & iis à quibus initur, commodissimú ieiunium est, quod certá mentiú ad melioré frugem conuersioné cósequitur & contestatur. *Prædicauerunt.* Publicè indicere hoc in loco prædicare est. [*Et vestiti sunt saccis à maiori vsque ad minorem,* Hebraicè pluraliter est, *A magnis vsque ad paruos.*] Inter ea,quę non solùm Dei,qui natura misericors,clemens & multæ patientiæ est,sed hominú etiam inimicorú,& immanium atque capitalium hostiú misericordiá cómouere solent,habitus miserorú supplices non exiguú pondus & momentú habent.namq. vt vestiú elegantia & nitidus ac pretiosus cultus lætitiæ, superbiæ, & fastus significationé habet , & admirationem aliis atque aliis inuidiam mouet,sic neglectus,horridus,& sordidatus habitus humilitatis & mœstitiæ spectaculum præbet, spectantiumque oculos & animos vehementer ad misericordiæ

Isai.57.

ricordiæ cogitationem impellit. quamobrem in miserrimis & calamitosissimis bellorum temporibus, ea pars, quæ vel in deditionem hostium, vel in salutis desparationem redacta est, ducem, quem sibi pugnando infensum reddiderit, innumerabili multitudine supplex ac sordida adit. Cuiusmodi multa exempla apud nostros et externos etiam scriptores passim legentibus occurrũt: in qua re significãda frequẽs habituũ supplicum mentio est. Quo autẽ maior & frequentior sordidatorũ multitudo est, eo vehementius spectatorum animi mouentur & impelluntur; grauius enim & plenius alienæ miseriæ spectaculum humanarum rerum vicissitudinis admonet, magnitudineque ac mole sua impensius vrget, atque eo maximè, quòd in tanta multitudine feminæ, pueri puellæ, senesque sint, quorũ vel innocentia, vel imbecillitas eiusmodi cõditioni impar & calamitati ferendæ inferior esse iudicetur. Ea autem communis omnium & spontanea, tam eorum qui in culpa sunt, quàm qui culpa & noxa carẽt, deditio ducis misericordiam vehementer tentat, mentemque ab omni alia cogitatione ad clemẽtiam & leuitatem reuocat. Saccus autem ex omni vestium materia huic adornãdæ rei idoneus maxime est, quippe non sordes modò, sed horrorem etiam & durum ac miserũ vitæ vsum sua asperitate ostentat. Eadem verò homines erga Deũ vindicem & scelerum vltorem potentissimum placãdum, quæ miseros diuturno & grauissimo bello oppressos ciues erga victoris misericordiam commouendam cogitatio tãgit. vtrique enim humili & supplici deditione & deprecatione veniam sibi petendã esse putãt. Sed quibus cum Deo res est, vt maxima & bonitate & clementia eius, apud quem agitur, spe inductis, ita de integritate, seueritate & sapientia infinita, quæ vel internos animorum affectus calleat, solicitis, ne quid fictè aut simulatè, ne quid impurè aut indecorè, ne quid non studiosissimè agatur, cura maxima est. Sapienter igitur à Niniuitis cõsultum est, ne cui vel ætati, vel sexui, vel cõditioni parceretur, quo minus supplex habitus, sordidatio, ieiuniũ, & deprecatio indiceretur, vt si quid aliorũ vel culpa, vel negligẽtia, vel indignitas fellisset, aliorũ innocẽtia, diligentia, pietate, studio, & labori impari imbecillitate suppleretur. [*A maioribus vsq. ad minores.*] sexũ, ætatẽ, conditionemq. omnẽ hæc oratio significat. Hæc igitur à viris & populo, antequã ad regẽ referretur res, studiosissimè & maturrimè curata sunt, quæ publicæ calamitatis expiandæ causa, curari ab ijs etiam incõsulto rege & potuerunt & debuerunt. Virorum autem illorum in consilio capiendo celeritatem & diligentiam maximã admirari operæpretium est, qui cùm eadem in ciuitate essent, tamen prouideri magis communi & instanti calamitati, quâm regiam de ea re voluntatem magno molimine expectari oportere intellexerunt. sed nõ minori cura aut studio, neq. minus cõmodo negotio à rege ipso consultum, prouisum, attentumq. eidem rei, sed nouis etiã & maximis decretis, virorum & populi consiliis accessionem factã fuisse diuina historia narrat.

Et peruenit verbum ad regem Niniue.

TOTIVS rei ratio ad regem delata est, quemadmodũ vir ille diuino nomine futurũ propẽdiẽ vrbis exitium denũtiare cœpisset, eoq. præconio populum cõmotum, ieiunia, supplicesq. preces ex tribunorum plebis decreto inijsse. quo quidem nuntio vehemẽter commotus rex, atque de publica salute, tum spe, tum etiam metu solicitus, coacto principum concilio diligentius etiam & grauius de ea re statuit & decreuit, suoque imprimis exẽplo, quid agi maximè expediret, docuit. [*Peruenit verbũ.*] Grauissimi negotij & magni momẽti rei narratio & fama, quæ admirationem audientibus adferat, vno verbi vocabulo in sacris sermonibus significatur, vt: Trãseamus in Bethleẽ, & videamus hoc verbum, quod factum est, &c. Quanta verò sedulitate & celeritate publicę salutis curã omni cunctatione, omni regiæ maiestatis cogitatione remota suscipere regem oporteat, hoc exemplo declaratur. Regem enim Niniue notãter appellauit. qui quamuis omnium totius orbis regum maximis haberetur & esset, nulla tamen de splendore, magnitudine dignitateque sua cogitatione retardatus est, quo minus ipse supplex ad diuinam misericordiam confugeret, aliosque suo exemplo ad idem studium incitaret.

Et surrexit de solio suo, & abiecit vestimentum suum à se, & indutus est sacco, & sedit in cinere.

SVRGERE, studium, diligentiam & festinationẽ significat, vt: Surge, vade in Niniuẽ. Magnum barbaris regibus ad maiestatẽ dignitatẽq. conseruandã in vestium splẽdore & cultu

cultu & studium ac sumptum poni consueuisse, omnibus cùm prophanis, tum etiá sacris libris obseruare licet, nobisque etiam de vestium ratione scribentibus annotare Deo aspirante licebit. adeo enim ea res è regum ac principú dignitate & magnitudine esse ducebatur, vt neque mortuis & vel tumulo condendis, aut pira extructa cremádis negligenda esse putaretur. Sed Niniuitarum rex sibi populoque suo sapienter prospiciens, non tam splendoris sui, quàm publicæ salutis rationem habendam sibi esse intellexit. neque verò de ea re disputari oportere, deceretne tantum populum, tantum populi principem & regem, vnius hominis hospitis & ex hostili gente voce & præconio adeò commoueri & turbari, vt à iucundo & splendido vitæ vsu non probè perspecta & examinata re, ad mœrorem, sordes, luctum squaloremque traduci; sed causæ ipsi, quæ probabilis esse esset, & diuino nomine perorareturr, sine vlla cunctatione cedendum, & oportuno consilio rebusque commodissimis procuratis, quàm maturrimè esse succurrendum. [*Et indutus est sacco, & sedit in cinere.*] Purpuram, aurum, & gemmas simplici & horrido sordidoque sacco, solium autem cinere abiectissimo & humillima re commutauit, inferioremque humilitatis gradum rex ipse quàm populus, cóplesse narratur. quod verò de regali vestimenti ornatu exposuimus, vno Hebraico nomine significatur, ADERETH, à potentia, decore, fortitudineq. ducto. Eiusmodi autem vestium genus hoc erat, quod materiæ atque artificij rationibus regiam maiestatem, potentiam & splendorem prætenderet. Saccus autem & cinis humillimus pœnitentium habitus & situs esse in sacris significationibus ostendimus. Quia si in Tyro & Sidone factæ fuissent virtutes, quæ factæ sunt in te, olim in cilicio & cinere pœnitentiam egissent. In regio autem munere auctoritatem magis, quàm splendorem exigi oportet. Porrò auctoritas vtilibus & honestis decernendis & curandis exequendisque rebus magis, quàm pompa, aut cultu conseruando spectatur.

Et clamauit, & dixit in Niniue ex ore regis & principum eius, dicens.

COACTO consilio quid maximè facto opus esset, deliberatum & consultatum à rege & principibus, & tandem decretum atque curatum esse intelligimus: id verò quod decretum fuerit non tam præconio, nedum potentia imperatum, sed consultò & sponte suasum susceptum libentius, vt maiori cum vtilitatis spe ageretur, quem suasionis clamorem in vulgus omne delatum esse, verbum Hebraicum ZAGHAK declarauit, quod popularem clamorem, qualis in incendiis & publicis periculis excitari solet significat. id verò vt non incerto, aut insipienti, aut obscuro auctore fieret, [*Ex ore regis*, aut vt Hebraicè est, *ex sensu*, vel *sententia regis:*] ex sensu autem regis & principum, propterea quòd illud concilium communiter expedire intelligentes, & sibi ipsis faciendum, & populo, vt fieret, suadendum esse censuerunt. Magnam autem principum & nobilium Assyriorum copiá in illa ciuitate fuisse, & hic locus indicat, & illud ex Diodoro nobis superius allatum testimonium apertè docuit. Igitur publica per pœnitétiam scelerum expiatio, & calamitatis deprecatio ab omni illius ciuitatis ordine procurata est, & magno omniú ordinú, ætatum conditionumq. consensu ac studio cómuniter suscepta. qualis verò regia & principium de hac re sententia clamoribus declarata fuerit, statim exponitur.

ויזעק

Homines, & iumenta, & boues & pecora non gustent quicquam, neque pascantur, & aquam non bibant; & operientur saccis homines, & iuméta, & clament ad Dominum in fortitudiné.

COMMVNI nocentum & innocentium miseriæ & doloris sensu & clamore, atque supplici miserabilique spectaculo diuinam misericordiam commodius implorari, & vehementius commoueri posse, indicatum est, idque vt purè sanctèq. fieret, omnio studio est curatum. Simul etiam eodem consilio eademque opera Dei clementiam ad parcendum miseris & supplicibus excitatum, & hominum animos aucto & communicato doloris sensu, & confuso atque miserabili animantium omnium clamore ad supplicem deprecationé auctú iri publicè sperabatur, neq. verò ea opinio regé principesque fefellit, sed euentus ipse ex sententia procedés stabiliuit. neque quòd hominibus supplicantibus animantium, ex quibus vsus homini percipitur, ieiunium accedere curatum sit, suis sapientiæ rationibus caret: nam præterquam quòd Dei clementia & misericordia tanto

tanto ac tam miserabili spectaculo, & confusis hominum clamoribus, iumẽtorum vocibus, pecudum atq. armentorũ balatibus & mugitibus commoueri ad ignoscendũ posse credidêre; eiusdem etiam Dei curã, qua rebus omnibus à se conditis cõsultum esse vult, erga insontes & sceleris expertes animas abijciendã non esse, intellexêre. Quòd si hominum clamoribus & precibus ob ipsorũ scelera nõ satis oportunus locus esset, tamen animantium & brutorum, quæ hominum causa genita sunt, & quibus diuina prouidentia oportunè consulit, desiderio eum, cuius beneficentiam omnia expectant, petunt, atque experiuntur, satisfacturum esse sperare licuit. Non enim futurum esse putauerunt, vt qui terræ plenitudinem semper incolumen auctamque esse velit, aliarum rerum culpa alias perire pateretur; sed potius hominibus nocentibus cum innocentibus parceret, quàm vno omnes tam insontes, quàm sontes animas supplicio inuolueret; maximè autem si alterius partis supplici, alterius verò æqua deprecatione inuocaretur, sicut scriptum est: Homines & iumenta saluabis Domine, quemadmodum multiplicasti misericordiam tuam. Psal.35. Igitur vt hominum animi vehementius ad pœnitentiam doloremque moueantur, ac Dei erga nocentes atque innocentes animas prouidentia & misericordia impensius concitetur, homines ieiunio, cæteras verò mansuetas animantes inedia affici, rex principesque suadent, & omnia quæ splendidè vestiri sternique solent, vt homines, vt equi, muli, & cætera. quorum ad vecturã aut ad pompã vsus est, sacco sordidaq. veste indui; idq. non decenter aut artificiose, sed temerè: [*Operiantur*, inquit, *saccis homines & iumenta, & clament ad Dominum in fortitudine.*] Maximis igitur & contentissimis clamoribus diuinam misericordiã tum ab hominibus rationis compotibus, tum etiam à brutis implorari cupiunt; quorum quanquam animę sensus & motus plerique, ac vocum significatio & vsus obscurus hominibus sit, desiderium tamẽ clamor & expectatio diuinam sapientiam atque prouidentiam minimè fugit, sicut scriptum est: Omnia à te expectant, vt des illis escam in tempore, dante te illis colligẽt, &c. Psalm.103 Verùm enimuero quanquam brutis & ratione sermoneq. carentibus animantibus desiderium ipsum & clamor ad diuinam misericordiam mouendam, satis sit, in hominibus tamen, qui à brutorum natura longè abesse possent & debent, neque clamor, neque sermo, neque oratio, neque vestium sordidus vsus, neque ieiunium, nisi hæc omnia animorum consensione, honesto studio & morum atque vitæ, correctione & emendatione nitantur, satis roboris & virium ad diuinam misericordiam commouendam habere possunt. Constat namque homo & animi & corporis naturis; sed vt princeps in eo pars animus est, sic omnium agendarum rerum rationes, ad animi cogitatus appetitiones & conatus referri oportet: maximè verò in ijs consiliis, studiis, ac rebus omnibus, quæcunque aduersus Deum suscipiuntur; qui cùm spiritus sit, eas primum & potissimum rationes expendit, quæ ex animorum vi & facultate proficiscuntur, sicut scriptum est: Scrutans corda & renes Deus. Psalm.7. Quamobrẽ in sacrificiis & victimis mactandis atq. incendendis viscera & exta magis, quàm cætera membra expetuntur. Quòd si ieiunio, preces, clamores, cæteraque huius generis omnia, quæcunque piè, sancteque instituta sunt, purè ac sanctè non suscipiantur & curentur, ad placandum Deum atque ad veram accipiendam salutem inania prorsus inutiliaq. redduntur; quippe cum ijs virtutibus vacua & nuda sint, quæ Dei à nobis culpa atq. offensione nostra alienatam voluntatem reconciliare & inclinare solent, eæ autem sunt, viuens atque firma fides, & vitiorum fugiens virtutumq. appetens pœnitentia; quibus maxima pietatis ratio continetur. quæcunque verò pietatis formæ obijciuntur, si his neruis & artubus destituta sint, speciem quidem offerre possunt, re ipsa tamen aut nullæ, aut vanæ & inanes inutilesq. omnino ad salutem sunt, atque ad hypocritarum & histrionum rationem à diuina sapientia referuntur, sicut scriptum est: Me etenim in diem quærunt, & scire vias meas Isa.57. volunt; quasi gens, quę iustitiã fecerit, & iudiciũ Dei sui non dereliquerit. rogant me iudicia iustitiæ, & appropinquare Deo volũt. Quare ieiunauimus & non aspexsti? Ecce in die ieiunij vestri inuenietur voluntas vestra, &c. Huic ergo rationi vt quæ plurimum ad eam, quæ expetebatur, rem momenti ac ponderis habere iudicaretur, omni sedulitate studio & diligentia cautum consultumque esse Niniuitarum rex voluit & curauit; nempe vt ieiunia, preces, cætereque supplicis ciuitatis formæ suis venis, neruis & ossibus, hoc est, veræ pœnitentiæ & pietatis rationibus certissimis & solidissimis continerentur.

rentur. Vera autem & legitima pœnitentia vitiorum declinatione ac fuga, & ardenti virtutum amore studioque constat, sicut scriptum est: Declina a malo & fac bonũ, &c. Atque prior quidem pars omni tempore, occasione, & articulo curari præstarique potest & debet; posterior verò suas, quibus commodè curetur, oportunitates habet: alterius tamen altera principium est. namque vitium fugere primum ad virtutis & officij exerci- Horat. Epist. 1. tationem, gradum & quasi aditum facit, primamq́. ad sapientiam patefecerit ianuam, quisquis stultitia caruerit. Hinc autem est, quod negatiuis diuinæ legis præceptis perpetua cura & obseruatio; affirmatiuis verò cura quidem perpetua, sed certa atque oportuna obseruatio à Theologis asscribitur, sicut scriptũ est: Quod fructum suum dabit in tempore suo. Iam verò hác rem quemadmodum procurari & geri Niniuitarũ rex præceperit, audiamus:

Et conuertatur vir à via sua mala & ab iniquitate, quæ est in manibus eorum.

OMNIS in vniuersum omnium, quæ ab hominibus suscipiuntur, vitiorum & flagitiorum natura duobus maximè generibus cernitur: vnũ est, quo dedecoris ratio ad vnũ quempiam refertur, quatenus de honesta virtutis deflectit via, & priuatis sese solũ vitiis corrumpit & contaminat, vt desidia, luxuria & libidine, quæ aliæ huius generis multæ sunt formæ. alterum verò est, quo non solum priuatæ vitæ macula inuritur, sed alienis rebus & saluti aut inuidia suscipitur, aut insidiæ tenduntur, aut iniuria deniq. infertur, quæ si priuatè admittantur, quamuis seras aliquando, certissimas tamen & grauissimas auctori suo, nisi alias vera & legitima pœnitentia expiẽtur, pœnas cõparant; si verò publice suscipiãtur, maturrimũ atq. seuerissimũ communeq́. omnibus qui in culpa sunt, & eorum etiam rebus atque fortunis supplicium atque exitium moliuntur, sicut scriptum Genes. est: Et ego disperdam eos cum terra. Prius illud genus via mala, hoc verò posterius HHAMAZZ Hebraicè dicitur, à latino interprete iniquitas sæpe vertitur, quod quoniam non animi tantum cogitatione admittitur, sed studio etiam & opera ad nocendũ suscipitur, in manibus esse dicitur. namque concepta animo in alterum inuidia, aut alia quæcunque lædendi mediata ac suscepta cogitatio, tametsi sceleris & culpę effugiat notam, tamen quoad perpetrato opere explicata nondum fuerit HHAMAZZ vel iniquitas, siue iniuria non dicitur. manus autem explicandæ & efficiendæ rei significatione, in arcanis sermonibus vsurpatur. namque id membrum vni hominum generi præ- Galenus de vsu partium. cipuè à natura tributum humani cordis proprium & commodissimum instrumentum est, vt à medicis sapienter est obseruatum, sicut scriptum est: Omne cor conta- Isai. 13. » bescet & omnis manus dissoluetur. Igitur ab vtroque scelerum & vitiorum genere hoc est à priuatis flagitiis & ab iniuria inferẽda populum ciuesque suos acriter reuocare, huiusmodi consilio & oratione Niniuitarum rex studuit. Omnibus autem eam curam iniici voluit, vt suam quisque vitam, suos mores & studia, omnia æstimaret, & si quid correctione dignum in se offenderet, omni diligentia & sedulitate corrigeretur. Hanc verò communem omnibus indictam legem, nomen vir, apud Hebræos in distributionibus vsurpatum significat, idem namque est, [*Et conuertatur vir,*] quod latino sermone, Exod. 11. & conuertatur vnusquisque, vt illud: Dic ergo omni plebi vt postulet vir ab amico suo » vasa argentea & aurea. Quoniam autem ad publicam calamitatem deprecandam, per- » fectam absolutáque per pœnitentiam expiationem esse oportebat, eam rem illa potissimum ratione procurari rex voluit, quæ in hoc genere omnium certissima & exactissima esse potest, vt vnicuique homini mores, studia, atque opera sua examinandi & iudicandi negotium daretur: quod nulla nec diligentior, nec certior, neque grauior, quàm propriæ cuiusque conscientiæ censura sit, cuius & testimoniorum fides & iudiciorum integritas est. aliorum enim humanorum iudiciorum omnium, de alterius factis, moribus & studiis ratio & diligentia falli & refelli potest, sui verò vniuscuiusque exploratio & cognitio nõ potest. Quis enim hominũ scit quæ sunt hominis, 1. Cor. 2. nisi spiritus hominis qui in ipso est? Ex qua re illud persæpe obseruatum in sacris libris » est, vt cum superbam aliquorum hominum insolentiam & fastidium diuina sapiẽtia retundere velit, ad propriam vniuscuiusque conscientiam prouocet, vt: Irascimini & no- Psalm. 4. lite peccare, dicite in cordibus vestris, & in cubilibus vestris cõpungimini, & illud: Hyp- » Matth. 7. pocrita primum eiice trabem de oculo tuo, &c. Igitur cum ad cõmune periculũ declinandum

nandum integram omnium diligentemque pœnitentiam desideraret rex, neque facilè esset in tanta hominum multitudine, & tam difficillima humanorum cordium cognitione aut exactam cuiusq. mores notandi rationem inuenire, aut certum singulis correctionis & emendationis modũ statuere æqua omnibus salutis conditione proposita, hoc est, pœnitentia vera suã cuiq. causam suscipiendã suisq. ponderibus examinandã & quid cuiq. debeatur, cognoscẽdum atque expediendum decreuit. quanquam enim ieiunia, sordidi ac duri habitus, & supplicis deprecationis cura & studium omnibus tam integris, quàm nocẽtibus indiceretur, tamẽ pœnitentiæ & correctionis consiliũ eorũ tantum fuerat, qui sibi aut priuati vitij & flagitij, aut illatæ iniuriæ, aut aliàs culpæ alicuius conscij essent. Igitur hæc illorum verborum, quæ proximè subijciuntur, sententia est.

Quis scit si conuertatur & ignoscat Dominus: & reuertatur à furore iræ suæ, & non peribimus.

INNVMERÆ, grauissimæ, & satis aliàs exploratæ de humanæ pœnitentiæ vsu & fructu, de inexhausto diuinæ misericordię beneficio rationes ex Latina huius loci versione, quã nos interpretãdo sequimur, in disceptationẽ quæstionẽq. vocãtur, quas omnes indicata exẽplaris veritate magno cũ sentẽtiæ cõpendio explicare & cõsolidare, quã persequi, & cũ temporis ac patiẽtię dispendio ad ipsam rei naturã quò tandẽ deueniẽdum erat, accommodare, vti facilius, ita cõsultius multo esse arbitrati sumus. igitur locus hic, qui Latinè ex Græcò versus sic, vt legimus, habet, Hebraicè sic est. *Qui scit, conuertatur:* & cõmate puncto interposito, alia sentẽtia inchoatur: *& placabitur Elohim, & reuertetur à furore iræ suæ & non peribimus.* Pœnitẽtiæ conditionẽ non omnibus, sed iis tantũ, quos certa suorum facinorum, delictorũ & maleficiorũ conscientia stimularet, impositã esse oratio declarauit. *Qui scit, conuertatur,* hoc est, qui sibi conscius culpæ est, ad bonam frugem sese recipiat; atque hoc pacto orbis rectorẽ & gubernatorẽ Deum natura benignum & misericordem placatum iri sibi sperandũ credendumq. est, à quo quadraginta dierum spatium non frustra datum fuisse interpretari oportet; id enim tempus & ad sibi consulendum, & ad diuinam irã placandã satis fuit idoneũ. nemo enim est cui excitatus irę ardor nisi aliàs nouatum offensionũ accessione, aut veterũ contumacia & cõtentione auctus fuerit, intra quadragesimum diem non sedetur, nedũ Deo pœnitentia & offensionũ detestatione atq. supplici nocentium & innocentum deprecatione placato, iræ furorem nõ modò cõpressum, sed omnino depositum iri sperari possit, qui non vt homo est, vt irascatur, aut vt filius hominis, vt in æternum oderit, sed natura benignus, longanimis & misericors, dissimulans peccata hominũ propter pœnitentiã, & præstabilis super malitia. Nunquid in æternum proijciet Deus? aut non apponet vt complacitior sit adhuc, aut in finem misericordiam ,, suam abscindet à generatione, in generationẽ? aut obliuiscetur misereri Deus, aut continebit in ira sua misericordias suas? ,, Itaq. omnis illa *Ignoscet Deus, & reuertetur à furore iræ suæ,* Psal. 76. *& non peribimus,* non dubitãtis, sed spem facientis regis oratio est, qui diuinæ iræ indicationem & conuertendæ siue euertendæ ciuitatis denuntationẽ, & quadraginta dierum inducias factas, cæteraq. omnia, quorsum pertinere atque euadere possent si rectè aut minus rectè prouiderẽtur & curarentur, optimè intellexerat. Sanè hoc loco Chaldaica interpretatio huius explicationis nostræ sententiam dilucidè confirmat; cuius integra verborum versio huiusmodi est: *Qui scit quòd in manibus suis culpæ sint, conuertatur ab eis: & miseratum erit super eũ à facie Domini.* Quã verò sapiẽter Ionæ præconiũ rex & Niniuitę viri intellexerint, operepretiũ cognoscere est. non enim verbũ euertẽdi aut vertendi quadraginta dierũ spatio dato ad exitium vrbis tãtum retulêre, sed illud interpretati sunt tantũ modò futurum esse, vt vel tota ciuitatis facies quadragesimo pòst die ad meliora studia cõuersa, vel si id aut negligeretur, aut non diligenter curaretur, diuino iudicio funditus esset euersa. Illud etiam silentio non præterire visum est, à Niniuitis hoc tempore vanorum Deorum cultum & inueteratum iam apud se superstitionis errorem non fuisse depositum. siquidem ea res maioribus & antiquioribus stultitiæ stirpibus, & paternarum traditionum & sophisticarum disciplinarum radicibus altissimis defixa, sapientiæ rationibus & miraculorum ac portentorum virtute, & aliis spiritus sancti demonstrationibus euellenda potius ex hominum mentibus erat, quàm publica pœna & cultorum exitio exscindenda. Heb. 2. Quanquam enim Idololatriæ nefarius error & omnibus stultitiæ ac turpitudinis notis insigne peccatum sit, non tamen ex eo maleficiorum genere est, quæ communi

muni pœna & accelerato supplicio vindicari publicè soleant, quemadmodum cóscriptis per nos in Amosum commentarijs explicatum est. (Amos.1.) Neq. verò ob eam rem Niniuitis periculum fuerat denuntiatum; neque vlla diuini nominis *Adonai*, quod vanorũ numinũ cultu comtaminatur, mentio facta est; sed tantum *Elohim*, hoc est, orbis rectoris & gubernatoris Dei, cuius imperium & dignitas corruptis hominum moribus vltro citroq. illatis iniurijs violatur. Quam ob rem illud tantum, cuius causa periculum publicè vrbi & ciuibus crearetur purè ac sanctè per pœnitentiam expiari oportere & expedire ex regij cósilij decreto proclamatũ est. *Et conuertatur vnusquisque à via sua mala & ab iniquitate, quæ est in manibus suis. Qui scit, conuertatur.* Horum enim flagitiorum culpa non tantum paterno & hęreditario errore aut stulta persuasione, vt superstitione & idololatria, sed propria cuiusq. malitia & scelerato consilio prudentibus ac scientibus contracta erat. siquidem nemo homo humani sensus & rationis compos est, qui turpe & honestum in moribus, maximè autẽ in cõmunis vitæ societate colenda rectum & prauum, æquum & iniquum non discernat. qua de re illud verissimè dictum ab Apostolo est: (Rom.1.) Cùm enim gentes quæ legem non habent, ea, quæ legis sunt, faciunt, huiusmodi legem non habentes ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum, & cogitationibus inter se inuicem accusantibus, aut etiam defendentibus, atq. ob eam rem cócilij Regij edicto declaratum fuerat. [*A via sua mala, & ab iniquitate, quæ est in manibus suis,* quòd sua singulorum vitia & scelera, vt nota & explorata esse cuiq. poterant, ita singulis expianda committerẽtur. Ea verò res rectè ac sanctè apteque ad diuinam iram placandam procurata fuisse narratur, & quale de ea Dei iudicium & consilium tandem fuerit, ostenditur.

Et vidit Deus opera eorum, quia conuersi sunt à via sua mala, & misertus est Deus super malitia, quam locutus erat, vt faceret eis, & non fecit.

NON de idololatriæ & superstitionis, cuius extinguẽdę ac delẽdę alia ratio futura erat, sed de peruersis ac deprauatissimis moribus, & de publicis atque priuatis iniurijs Niniuitas Ionæ præconio fuisse postulatos, euentus ipse declarauit, quibus ad meliorem frugem & officij studium sese recipientibus benignissimè Deus pepercit. illud autem diligẽter obseruandum est, non tantam ieiuniorum & supplicis habitus & clamorũ atq. deprecationum, quantá mutatæ in melius vitæ studij rationé, sine qua cætera inania & inutilia ad verá salutem creduntur, à Deo fuisse habitá. Etenim vera atq. vtilis hominibus futura pœnitentia his ponderibus primũ expensa, atq. rationibus his æstimata, cæteris omnibus actionũ generibus, vt ieiunijs, supplici & sordidato habitui, vt clamorib⁹ & deprecationibus ad culpæ atq. delicti veniá maximá cum spe petendá, momentũ & auctoritaté affert; aliàs si tanta ac tá efficax virtus desit, inanibus ac cassis futuris, sicut scriptũ est: (Isai.1.) Et cú extẽderitis manus vestras auertá oculos meos à vobis, & cú multiplicaueritis orationé nó exaudiá: manus enim vestræ sanguine plenę sunt. Lauamini mundi estote, &c. Igitur misericordiæ erga supplices cõsilium initurus Deus veræ ac solidæ pœnitentię rationes imprimis expendit, atq. de ea re certo iudicio probata, pro clementiæ suæ dignitate statuit. *Et vidit Deus.* videndi verbo diuinũ iudiciũ significatur, *opera eorũ.* Vt cordis cõtritio & præteriti peccati detestatio mentisq. mutatio veræ ac legitimæ pœnitentiæ virtutis anima & spiritus est; sic studiorũ quoq. & actionum mutatá ac emẽdatá rationẽ corpus ipsum esse sacris vtriusq, testamenti librorũ institutis docemur. Neq. enim mentẽ voluntatéq. mutare satis est, nisi probatis Deo & pijs actionibus, atque omni officio pro temporum & rerum cõmoditate eam vitæ mutationẽ testemur, sicut scriptũ est: (Ibidem.) Auferte malũ cogitationum vestrarũ ab oculis meis, quiescite peruerse agere, discite benefacere, &c. Ea verò humanorum operũ ratio, natura & dignitas est, vt fidei in Deũ nostræ & veræ pœnitentiæ, & omni deniq. pietati testimonio sint. (Hebr.11.) Et hi omnes testimonio fidei probati & inuẽti sunt, inquit Paulus; mortuá quippe fidem & omné aliam virtutem sine cõmodo operũ actionum atque officiorum fructu inanem esse euangelica & apostolica oratione docemur. Quam ob rem huiusmodi opera & à pœnitentibus præstanda officia dignos pœnitentię fructus, D. Ioannes appellat. (Matth.3.) Huius itaq. generis testimonij Niniuitarum pœnitentia Deo solidissimarum rerum ac rationum seuero æstimatori probata est. Is vidit opera eorum, quod conuersi essent à via sua mala. Magnam eius ciuitatis mutationem fuisse, Deo etiam iudice docemur: ab illa enim tanta infamia & nequitia diuini in se iudicij & sententiæ commemorationem illorum animos omni studio, fide & diligentia in aliam

aliam partẽ fuiſſe traductos. Conuerti, aut reuerti à mala via, veram legitimamq́ue pœnitentiam in ſacris libris ſignificat; cuius ratio non mentis mutationẽ modò, ſed operũ atq. ſtudiorũ & directũ ad laudem morum actionũq. iter cõtinet: Latinè etiã morum via dicitur, in qua plurimos errare ille nõ malus moralis diſciplinæ præceptor animaduertit. [*Et miſertus eſt Deus*, Hebraicè eſt, NIHHAM, quod verbum latinè non ſatis aptè reddere poſſumus, quanquã non lõgè aliena ſignificatione vertamus, cõſolatus eſt. Id autem propriè נחם verbũ adaptari ijs ſolet, qui graue aliquã animi affectionẽ, vt irã, deſideriũ, odium, amorẽ, nouaatq. idonea re accedẽte in contrariũ motũ cõmutant. Sic Iſaac Saræ matris deſideriũ Rebeccæ cõſuetudine leniuit. Sic Deum hominũ genus, quos libenter creauerat, ob publicè corruptam & ſceleratam totius orbis viuendi conſuetudinem, feciſſe pœnituit. ſic Iſraëlitarum tribus cæteras exciſæ ac penè deletæ à ſe Beniaminitarum tribus vehemẽter miſertum eſt: quibus omnibus atque alijs locis verbum NIHHAM eſt Simili his ſignificatione verbum hic accipiendum eſſe ratio ipſa oſtendit, vt accedente Niniuitarũ mutatione, Vatis præconio à ſe in illos enuntiatã ſententiã commutaret. Neque verò dicit, quòd cogitauerat, *vt faceret*, ſed quòd *loquutus erat, vt faceret*. Vt calamitatẽ & periculum illis, non tam ex diuino ſtudio, quã ex iuſtitiæ rationibus denuntiatũ imminere, & facilè (ſi illi ſibi proſpexiſſent) diuina clemẽtia propulſari potuiſſe intelligatur, quòd verò diuinis verbis eſſet declaratum, prædictum magis vt ſibi cauerent, quàm dictum, vt deſperarent interpretari oportere. quamobrem loqui verbum potius, quàm dicere vſurpatũ eſt. *Super malitia.* nomen malitia hoc in loco latinæ ſignificationis nõ eſt, vt fallax nocedi ratio, ac certi cuiuſdã vitij nota ſit, ſed ſcelerum vltionis ſiue punitionis rationibus cõmodè explicabitur, quod aliàs in ſacris libris latinus interpres malũ vertit, vt: An eſt malũ in ciuitate, quod nõ faciat Dominus, &: Agam & ego pœnitentiam ſuper malo, quod cogitaui, vt facerẽ eis. huiuſmodi malũ pœnæ diſertiſſimè Theologi dicunt, cùm aliud culpæ, aliud pœnæ malum eſſe docẽt. *& non fecit.* Quadrageſimus dies diuinam clementiã illis teſtatus eſt, quo nihil mali aut damni (quæ niſi ſibi cauiſſent, certiſſima erant) ſenſerunt. Quã rem Dei ſupplicationibus ab illa ciuitate celebratã fuiſſe facilis coniectura eſt. Id verò ex hac ſententia vtiliſſimè obſeruatur, nõ omnes malorum & pœnarũ à Deo prædictiones & obnuntiationes neceſſarias omnino & quaſi fatales hominibus eſſe, ſed plurimarũ ex his euentũ ex eorum, aduerſum quos factæ ſint, arbitrio atq. ſtudio accidere, neque tam quid prædictum à ſe, quã quid ab hominibus actum, geſtũ, curatũq. fuerit, Deum in hac re ſpectare ſolere, qui cum benigniſſimus clementiſſimuſq. natura ſit, neminem vellet perire, ſed oẽs ad pœnitentiã & ſalutis viã reuerti. Repente, inquit, loquar aduerſus gentẽ Pet. & aduerſus regnum, vt eradicem & deſtruã & diſperdã illud. Si pœnitentiam egerit gẽs „ illa à malo ſuo, quod locutus ſum aduerſus eam, agam & ego pœnitentiam à malo, quod Ierem. 18. cogitaui, vt facerẽ ei & apud Ezechielẽ idem Deus: Si impius, inquit, egerit pœnitentiã „ Ezech. 8. ab omnibus peccatis ſuis, quæ operatus eſt, & cuſtodierit præcepta mea, vita viuet & nõ morietur, & omnium iniquitatum eius, quas operatus eſt, non recordabor, in iuſtitia ſua, „ quam operatus eſt, viuet. „ Neq. verò ſubtilẽ illam de hac re inter ſigni & beneplaciti, ſiue antecedentiæ & conſequentiæ voluntates diſtinctionẽ perſequi, aut cõmodum, aut inſtituto noſtro conueniens eſſe duximus, quòd ſimplicius ſine huiuſmodi acutiſſimis rationibus res ipſa commode, ac non minus fortaſſe vtiliter teneri poſſe videatur.

CAPVT. IIII.

ET *afflictus eſt Ionas afflictione magna, & iratus eſt.*

OFFICIO ac munere ſuo iam functus Ionas, rei euentum expectabat, qui vbi cognita populi illius pœnitentia, diuinæ miſericordiæ conſilium prophetico ſpiritu intellexit, grauiter accepit, adeo vt præ mœrore doloreq. animi vitã morte cõmutare optauerit: quibus autẽ cauſis eam triſtitiã ſubierit, facilè ex lectione, atq. ex ipſarum ratione rerum conijcere eſt. Non enim tantum ille fidei dignitatiq. ſuæ, quantum ſaluti ſuæ metuebat. nemo enim ex vatibus eſt, qui niſi aliàs rem ſuam ageret, legationis ſuæ exitum ijs, apud quos egerit, felicem potius, quàm exitialẽ eſſe nõ optet. maximè cùm eã diuini conſilij ſententiã eſſe intelligat, vt non tam ſalutis deſperandæ, quàm pœnitentiæ ad miſericordiã implorandã ſuſcipiendæ in propheticis denũtiationibus ratio habeatur. namq. ea res legitimè procurata, atque euentu felici probata vaticiniorũ fidem potius confirmat,

quàm derogat. satis enim fidei prædicenti vati habere ij existimantur, qui obnuntiationis rationem sapienter interpretati expiare & deprecari procurant. Neq. verò auctoritatem fidemque vaticinio suo ab ijs abrogari Ionas dolere potuit, qui primis legationis suæ actionibus, sine vllo aut petito aut addito miraculo, tantũ publicè & priuatè tribuissent, vt omni voluptatis & deliciarum vsu, omnibus omnium cõmoditatibus atq. vtilitatibus, & priuatis rerum suarum studijs depositis, omni cogitatione, consilio, cura & diligentia ad supplices deprecationes, ad durum vitæ vsum, denique ad nouos & minus fortasse iucundos publicè ac priuatè introducendos mores conuersi sunt. quam rem & lectio ipsa testatur, & Iesu Christi cõfirmat auctoritas: Et crediderunt, inquit, viri Niniuitæ Deo, & prædicauerunt ieiunium, &c. &: Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione ista, & condemnabunt eam, quia pœnitentiã egerũt in prædicatione Ionæ. (Luc. 11.) Quo in loco magnã fidem magnamque auctoritatem vnius hospitis & nullis maximis miraculis ornati Ionæ prædicationi tributam fuisse, Christus idem confirmat, cùm ex personarum, officiorum & euentuum comparatione Iudæos pertinaciæ reos agit: Et ecce, inquit, plusquã Ionas hic. Igitur non tantum fidei auctoritatisque suæ, quantum Israëliticæ gentis, cuius ille studiosissimus erat, causam animo & cogitatione tractans dolẽter & grauiter suscipiebat Ionas, quòd multa illi in mentem venirent, quamobrẽ molestia & angore cruciaretur; tum quòd populo superstitionis & vani cultus fœditate turpificato dignam sceleribus & corruptissimis moribus pœnã suscepturo ob pœnitentiæ & morum correctionẽ, retento etiam superstitionis errore, impunitatis venia data esset, cum ijsdẽ Assyrijs ministris gẽti suæ, hoc est Israëlitis ob idẽ superstitionis flagitium grauissimũ periculũ creari cognouisset, tũ etiã quòd ea res Israëlitarũ culpã vehementius coarguebat, & causam omnẽ manifestius dãnabat. quòd Niniuitæ vna à se nondũ plenè absoluta legatione & obnũtiatione suscepta, tamen cũ suorũ cõmodorũ iactura, morũ mutatione & vitæ emendatione, omni deniq. earũ rerũ, quarũ rei agebãtur, renuntiatione atq. detestatione, supplices cum Deo iudice & accusatore decidentes veniã & impunitatẽ fuerint assecuti, & sibi ipsis, vrbi, rebusq. suis salutẽ acceperint, cũ Israëlitæ tot quotidie legationibus, tot diuinis nũtijs, tot tãtisq. miraculis, prodigijs & ostentis, prædictionibusq. assiduis, tot deniq. rebus inuitati, obiurgati, postulati, atq. tot dãnationis & pœnarũ minis & terroribus petiti, imò & interdum ipso pœnarũ & malorũ sensu & vsu nõ leuiter tentati, tamẽ neq. sceleribus abesse voluerint, neq. ab insano vani & superstitiosi cultus errore auerti, neq. à proposito impietatis studio, vel tãtillũ dimoueri, nedũ deterreri sese passi sunt. vnde nõ solũ maturo & grauissimo sui rerũq. suarum exitio multari, sed horũ etiam hominum ministerio & opera perdi & dissipari cõmeriti sunt, quorũ exemplũ illorũ pertinaciæ cõparatum iure cõmendari poterat. Hæc igitur rerum & rationũ acerrima & attentissima cogitatio magnum & acerbum Ionæ dolorẽ cõmouit, & præ gentis suæ studio vitæ etiam tædiũ iniecit. Sperauerat namq. fortasse fore, vt vel Niniuitæ legationẽ suam minori fide, vel minus etiam integra pœnitentia exciperent, vel retento idolorũ cultu minus digni essent, quibus parceretur, sed cognitum rei totius euentum ad inexhaustas diuinæ misericordiæ rationes, quæ plus etiam quàm optamus aut intelligimus, dare solet, retulit, hanc enim misericordiã gentibus in antiquo etiam errore versatis, morũ tantùm & ciuilis vitæ in melius mutatione spectata tribui solere; Israëlitis verò, quibus maior & illustrior diuinarũ rerũ notitia erat, maius suppliciũ atq. plura omni ex causa verbera esse subeunda intellexit namq. seruus, qui scit voluntatem Domini sui & non facit, vapulabit pluribus. *Afflictus est Ionas afflictione magna.* Ingentem animi dolorem & angorem Hebraica oratio exprimit hac sentẽtia. [*& male habuit Ionas malo magno,*] ita vt non tristitia quædam leuis, sed animi morbus & lãguor ex mæstitudine indicari posset, sicut scriptũ est: Spiritus tristis exsiccat ossa. *& iratus est,* Hebraicè *Iratus est sibi.* hoc est dolore & impatientia affectus vitæ suæ odium & tædium concepit, quòd tantùm gentibus suis ex ea re culpæ conflari, & grauioris supplicij comparari intellexisset. vsque adeo autem grauiter & molestè eam rem tulit, vt vitæ suæ finem breuissimum precibus à Deo petierit.

Et orauit ad Dominum & dixit.

Hoc in loco nomen illud ineffabile est, quod magnum in Israël erat, & familiaribus misericordiæ beneficijs notissimum, *& dixit,* Irati & dolentis hominis, omniaque affectu suo definientis orationem obseruare operæpretium est.

Obsecro

Obsecro Domine, nunquid non hoc verbum meum, cùm adhuc essem in terra mea? propter hoc præoccupaui vt fugerem in Tharsis.

GENTIS & patriæ suæ studio incensus ex ira potius & impetu, quàm ex ratione orationē instituit, nō qui diuinæ misericordiæ erga Assyrios Israëli hostes immanes futuros beneficium laudibus, sed magis inuidia prosequatur, & sui illius cōsilij, quod de fuga ceperat, probabilē sibi rationē reddere videatur. Vbi nos legimus *cùm essem in terra mea*, hebraicè est, *super terram meam*, Quæ oratio illum de patria, in qua erat, cogitasse indicat, vt: super hoc lætabitur & exultabit, & immolabit sagenæ suæ, Habba 1. *Propter hoc præoccupaui, vt fugerē in Tharsis*; quòd huius rei exitum, cuiusmodi tandem acciderit, pertimuerim, futurum enim agnoscebam, vt in gentis meæ ignominiam & excidium Assyrijs parceres, tametsi illos, nisi omne omnino scelus omnemq. errorem deponerent, indignos ego esse putabā, quibus ignosceres. sed tamen tuam naturam & benignitatem cogitanti mihi magna suspicio erat, salutis magis horum, quàm exitij causa legationem dari, quòd natura ad ignoscendum, quàm ad vlciscendum te semper promptiorem præstiteris.

Scio enim quòd tu Deus clemens & misericors es, patiens & multæ miserationis, & ignoscens super malitia.

IDEOQVE haud iniuria legationem salutis potius, quàm vltionis parandæ causa dari interpretabar. hic autem locus eius consilij, quod de Ionæ fuga in superioribus indicauimus, satis manifesta, si diligenter cōsideretur, argumēta habet; sed quòd illic explicata nō fuerint, in causa est hebraicæ orationis breuitas, & summo iudicio collocandis rebus & narrationis partibus præuisa oportunitas, quā qui rectè obseruauerit, magnū etiam ad explicandā sacrorū librorū sententiā cōpendiū fecerit. *Scio enim* Hebraicè est in præterito *sciui* siue *noui*. Cæterorū verò omniū, quæ ad diuinæ misericordiæ rationes referūtur, verborū significationes nobis iam indicatas ex Ioëlis cōmentarijs petere operæpretium erit.

Et nunc Domine tolle animam meam à me, quia melior mihi est mors, quàm vita.

IRATI & perturbati hominis sermo affectibus magis, quàm verbis abundat. nam si orationis & sententiarū cohærentia spectetur, nulla ferè est; si verò dicentis animi motus cōsideretur, maxima & vehemētissima dicēdi vis omnino deprehēditur. non tam officij deferendi cōsilio, quā populi sui studio spontaneū exilium sibi olim susceptū fuisse Ionas ostenderat. nunc verò diuinum consilium executo suæ gentis solicitudinem & curam eo grauiorem accessisse, quòd certius & maturius exitium, atque adeo maius crimen suo ministerio conflatum illis esse intelligit. cuius rei cogitationem & sensum multo, quàm antea grauiorem non exilio solùm, sed morte vitare optauerit. *& nunc*: Iam, inquit, ego tibi officio facto & legatione fideliter obita satisfeci, sed tamē animo meo tanti mali expectatione perturbato nulla alia re, quàm breui vitæ fine satisfacere possum: igitur & tu tolle animā meam à me, atq. extremū vitæ diē accelera; quod ego præmij loco ducam. Homini miserrimo ac tædio vitę affecto matura mors potior, quàm vita iudicatur, vtpote quæ omnium præsentium miseriarum sensum omnemq. dolorem adimere creditur. Is autem affectus communis eorum omnium esse solet, qui suis aut aliorum ærumnis & calamitatibus grauius premuntur, vt mortem potius, quàm vitam optem. Sufficit mihi 1.Reg.19. (inquit Helias) tolle animam meam, neque enim melior sum, quàm patres mei.

Et dixit Dominus.

NIHIL à Deo fieri, cuius recta ac valde probanda ratio reddi non possit, hæc prōpta responsio significat: nam cùm irato & oranti homini statim responderit, nihil per solam potentiam & vim fieri, sed quæcunq. ab eo geruntur, omnia ex summa sapientia, ratione & virtute semper proficisci declarauit. Id autē intellexisse nostra maximè referre, Psal.17 sicut scriptum est: Æquitas testimonia tua in æternum, intellectum da mihi & viuam. quid autem responderit audiamus:

Putásne bene irasceris tu? Hebraicè, *num bene irasceris tu?*

SIGNIFICAT ex suorū studio magis, ratione profectā irā nimiæ perturbatiōis nota nō carere, vt ipse forsan putabat; quòd piorū hominū aliquādo iusta & ꝓbabilis ira esse possit: ea aūt est, quā certa ratio cōmendat, qualis Mosem fœderis tabulas olim cōminuentem incessit.

incessit. Quòd ergo ingenti, quod minus probabili ira percitus Ionas fuerit, quòd vehementi perturbatione affectus minus rectè sibi, officio, æstimationiq. ac dignitati suæ consuluerit, notatur. Illud aduerbium *benè* & qualitatem & quantitatem significat, vt veheméter nimiũ ac iustè iratus sibi esse videatur necne, rogetur. Nam hæc est huius aduerbij significatio, vt: Bene psallite ei in vociferatione, & apud latinos bene numatus, bene doctus dicitur. Interrogatio aũt commoda ad redarguendũ figura est, vt: Si offers pollutũ, nonne malum? propria ad verbum huius interrogationis versio hispano sermone redditur *hate pesado bien?* Quoniam autem qui vehementer perturbati sunt, rebus magis, quã oratione ad aliam sententiã perduci possunt, huius redargutionis cõfirmationem illustris cuiusdã rei exemplo Deus adornauit. nam quamuis Ionas sola etiam interrogatione redargutus adeo fuerit, vt nihil responderit, tamen vt re ipsa & manifestis etiam rationibus vrgeretur & teneretur, Deus effecit.

Psal. 32. Hora. lib. 1. epist. 3. Malach. 1.

Et egressus est Ionas de ciuitate, & sedit contra orientem ciuitatis, & fecit sibimet vmbraculum ibi: & sedebat subter illud in vmbra, donec videret quid accideret ciuitati.

Ionas vbi præconio suo commotæ & turbatæ, atque adeò scelus publica & priuata pœnitentia expianti ciuitati veniam dari diuina inspiratione intellexisset, ob eas, quas cõmemorauimus, causas doluit vehementer, sed tamen nõ omnino impunitis ac liberis opinione sua futuris quid tandẽ fieret, expectare atq. obseruare in animo statuit suo, atque ab impiorum & sibi inimicorũ hominum cõsuetudine recedens, futuri periculi spectator, quàm socius esse malebat: intellexerat quippe Deum misertum fuisse super malitia, quã locutus fuerat, vt faceret eis, hoc est super plena & absoluta ciuitatis euersione, nõ tamen ex eo cõsequi, omni prorsus pœna & periculo liberos esse voluisse. namq. & in illius nefarij & famosissimi Israëlitarũ, qui vituli simulachrum coluerant, flagitij historia, Mosis deprecatione Deus placatus fuisse, ijsdẽ omnino verbis, simili huic, quæ Vati aperta fuit sententia narratur. (Exod. 32.) Placatusq. est Dominus ne faceret malum, quod locutus fuerat ad-
» uersus populũ suum. Et tamen post quadraginta dies, quibus Moses in mõtẽ secedens magno studio & continuis deprecationibus populo castigato à se impetrata venia impunitatem etiam petebat; (Ibidem.) non tamen plena & absoluta data est, sed percussit Dominus po-
» pulũ pro reatu vituli, quẽ fecerat Aaron, inquit scriptura. Huius rei simile aliquod exemplum renouandũ fore arbitratus Ionas expectare constituit, atq. eo cõsilio ex vrbe in locũ euentui spectando idoneũ secedẽs, vmbraculũ sibi solis arcendi & frangẽdi caloris causa, herbis, vel calamis, vel aliqua alia oportunissima re cõstruxit (Isai. 1.) *Vmbraculũ*, Hebraicè *Tugurium*; cuiusmodi à vinitoribus & cucumerũ custodibus ex oportuna materia fieri solent. quòd verò ab ea parte, quæ ortũ spectabat, considẽre voluerit, illã causam subesse arbitramur, nimirum putauisse Vatẽ fore, vt si calamitas diuinitus afferẽda vrbi esset, ab occasu & meridie veniret, quòd ab ea mundi plaga Israëlitica regio esset, cuius optimus atque maximus ille communis totius orbis Elohim esset.

Et præparauit Dominus hederam, & ascendit super caput Ionæ, vt esset vmbra super caput eius (laborauerat enim) & lætatus est Ionas super hedera lætitia magna.

Illvstri atque mirabili beneficio à se affectum Ionã ad tempus foueri & consilij sui oportunè doceri Deus voluit. Namq. vbi calo ris vi vmbraculi stramina exaruerãt æstu nimio laborantẽ hominẽ producto atq. ad vmbræ cõmoditatẽ repente aucto frutice leuauit, quo ille vehementer delectatus est, tum quòd præcipuam quandam in se Dei curã expertus esset, tum quòd resarciendi sæpius tugurij molestia liberaretur, ac præterea etiã quòd natiua ac viua arbusculæ viriditate, atque admittendæ auræ commoditate cõmodius iuuaretur. itaq. vmbram & salubriorem & cõmodiorem & iucundiorem viriditatis specie, atq. liberiorem temperati aëris vsum percipere potuit. Id verò eo gratũ sibi magis accidit, quòd diuino beneficio & prompto miraculo contigisset. [*Laborauerat enim.* Hebraicè est, *Et ad protegendũ illũ à malo suo.*] Significat illũ nimio calore laborantẽ ferme iam morbo fuisse affectum. Quoniam verò certa mali causa erat remedio etiã certo vsus, refrigeratione atque aura, & viriditatis aspectu, atque etiam ipso plantæ halitu & spiritu delectabatur. namq. arbores, herbæ ac cætera plantarum genera suos quæque spiritus, (Vitru. lib. 2.) quibus aërem inficiant, aut salutares aut noxios, pro singulorũ natura, remittunt, id quod odor

odor ipse sensibus etiam perceptus arguit. atque ob eam rem Chaldaicè locus hic sic explicatur, [*ad hortificandum ei à malo suo:*] Sed quodnam hoc futicis genus fuerit, quod alij hederam, alij cucurbitã, alij aliter vertũt, veri inueniẽdi studio actos, neq. nos breuitatem aliàs professos inquirere, neq. pium lectorẽ attẽdere pigebit. Nulla gentibus nominũ certa eadem lex fuit, sed quæ pariter à cunctis intelliguntur, alijs atq. aliis vocibus deinceps indicata sunt: neq. est vbi magis variemus, aut vbi tempora, regiones & vitæ nostræ non vna semper & vbique ratio plura, quàm in naturæ rerum, maximè verò plantarum nominibus mutauerit, quæ res ijs, qui cõscriptos de hac ratione in omnibus linguis libros euoluunt, manifesta est. Quædã tamen in his sunt, quæ præter communẽ figurę & vsus descriptionem antiqui Hebraiçi nominis vestigia etiã in alijs linguis reliquêre, vt hæc quæ ad vatis delicias, vtilitatem, atq. demũ perfectam eruditionẽ ex prompto & mirabili Dei beneficio repente nata atq. aucta est. Cuius Hebraicũ & Chaldaicũ nomen est *kikaion*, eiusdẽ ex antiquis naturæ rerũ Hebraicis & Assyrijs scriptoribus huiusmodi descriptio est. *kikaion* [Camhi in Ionam.] frutex est latis foliis & vmbræ parandæ cõmodissimus. & alio in loco vbi de oleorũ natu- [Misnaioth.] ra & eorũ sacris aut prophanis vsibus agitur, nõ licet, inquiũt, in ea re; vti oleo *kiki* & in ex- [Gamar.] plicationũ libro quid, inquit, est *kik*. doctissimus Laris ait eandẽ esse Ionæ *kikaion*, & in descriptionibus filij Hhanæ legimus, *kikaion* maximus inter frutices est, quẽ pro tabernarum foribus seri solere videmus vmbræ causa, semẽ proferens oleo faciendo oportunum. eandẽ verò plantam Arabicè, *kerugha* dici auctores sunt, Samuel Hhophnites, & Gaones celeberrimi quondã in Hispania scriptores. Eius verò magnã in Bethica copiã esse, ex cuius semine oleum ad lucernas, & ad quosdã in medicina vsus oportunũ exprimatur, ijsdẽ Gaonibus est peruulgatum. hactenus ex Hebræis, Chaldæis & Syris quã breuissimè hæc à nobis prolata sunt: nunc verò deinceps Græca & Latina cum his collata rem ipsam, quęnam apud nos sit, commonstrabunt. Neq. enim alium esse huiusmodi fruticẽ opinamur ab eo qui latinis Ricinus dicitur. Cui nomen à notissimi canibusq. infestissimi insecti figura seminbus expressa inditũ fuisse omnes, qui de ea re scripsêre, auctores tradunt. nãq. eam plantam antiquo ijsdemque consonantibus elemẽtis cum Hebraico & Chaldaico constanti nomine Græci *κικι* dixêre, ex qua oleũ efficitur, quod Romanis pariterq. Græ- [Dioscorid. lib. 1. cap. 30. & lib. 4. c. 107] cis cicinum & ricinum etiam dictum esse Dioscorides, Apuleiusq. docet. Atq. Platanus quidem arbor cùm sterilis sit, vmbræ tamen & foliorum pulchritudinis causa amabilis [Apuleius de plantis.] & expetita omnibus olim, atque in hortis magno etiam sumptu & cultu nutrita fuit. nul- [Plin. lib. 24. c. 7. & lib. 23. c. 5.] lam verò aliam plantam foliorum figura & magnitudine platano similiorem esse quàm ricinum, & antiqui auctores affirmauêre, & nos qui vtrãq. cognouimus, testari possumus. At verò vt ex ricino, quæ platani speciem habeat, vmbræ etiam cõmoditas percipi possit, magnitudo efficit; nã oleæ altitudine in Ægypto & Hispania prouenire Plinius ait. Qui- [Plin. 15. c. 7.] bus ex rebus intelligimus eam plantam, cuius platano proxima species gratissimã vmbrã haberet; natura verò celerrimum incremẽtum, atq. vermiculi dentibus magis peruiã infirmitudinẽ in Ionæ vsum & consilij sui exẽplum fuisse à Deo productã. Arbitramur autem illã diuina virtute vna nocte exortam ad iustã altitudinẽ creuisse, & euigilanti summo mane Vati repente visam, specie & cõmoditate sua eum vehemẽter exhilarasse. atq. hæc res verbis ipsis, quibus narratur, in dicata est. *Et præparauit Dominus kikaion*. huiusmodi nãq. verbum in ijs rebus vsurpatur, quæ prõpta & parata celeritate in ipso temporis articulo, cùm maximè oportuna sunt, suppeditantur, vt illud: Et præparauit Dominus pis- [Sup. c. 2.] cem grandem. &c. hæc ex Hebraica verbi ratione ad creandi & producendi fruticis celeritatem, & illud etiam: *Et lætatus est Ionas lætitia magna super kikaion*. Quam quidem lætitiam repentinus & gratus plantæ conspectus atque vsus attulit. neque verò simplici miraculo asscribendũ est, quòd is frutex vna nocte ad iustũ modũ sic excreuerit, vt esset vmbra super caput illius. Namq. ad crescendi celeritatem foliorum varia inter crescendum mutatio & transformatio accessit, quæ ricino præter alia plantarũ genera contingit, in quo nihil æquè Theoprastus admiratus est: quã rem auctor ille *ἀνομοιότητα καὶ μετασχημάτισμον* nominat. Cuius de hac re verba latinè versa subscribere placuit: Eius, inquit, [Theophrast.] qui ricinus nominatur, nascentia folia à principio rotunda & circinata sunt; tẽpore deinde angulosa fiunt, quasi dearticulentur. est autem mirè distincta ricino articulatio vltra vitis & ficus similitudinem, & magis etiam quã platano. quæ verò planta Hebræis *kik*, siue *kikaion*, Arabicis *keruagh*, Gręcis *κικι*, Latinis ricinus dicitur; ea est, quam officinæ catapotiam maiorẽ, Hetrusci phasiolum Romanũ, Hispani *higuera del infierno*, Galli ob foliorum articula-

culationem, *palme de Christ*; Germani verò tum ob ea, quæ à Theophrasto adnotata sunt, tum ob admirabilē plantæ altitudinē, quę in suo genere maxima est, *wonder boome*, hoc est mirabilem arborem vocant: hæc de *kikaion* prolixius fortasse tractata, tamen non ingrata futura speramus. De ipsius verò nominis Græci ad Hebraicum reducendi ratione, pluribus aliàs cùm de hoc genere agendū sit, disseremus. Igitur quo beneficio & miraculo diuinitus affectus fotusque fuerit Ionas, iam explicatum est. quo verò exemplo diuinum consilium fuerit edoctus, deinceps explicabitur.

Et parauit Deus vermē in ascensu diluculi in crastinū, & percussit hederā, et exaruit.

V N O tantùm integro die fruticis commoditatē percepisse Ionam ex eo intelligimus, quòd postero, postquā produceretur, die vermis dente corrosus, repente exaruerit. Eum verò vermem ex eo genere fuisse, quòd cùm molle ad tactū sit, dentibus tamen pro naturæ suæ ratione durissimis & acutissimis valet, ita vt arborū etiam truncos perforare possit, Hebraicum nomen T H O L A G H A T H, docet. Huiusmodi genus rustici nostri Terebellam vocant. paulo verò ante solis exortum paratus à Deo vermis fuit, vt in ipso futuri statim caloris articulo plantæ commoditas grauius etiam Vati desideraretur, [*Percussit hederam & exaruit.*] Imbecillioris naturæ plantas si perceptus à terra humor deficiat, repente arescunt, id quod minori etiam labore à vermibus in eiusmodi genere efficitur, quòd caudice & ramis, arundinis modo, cōcauis est, qualem ricino naturam esse Dioscorides ait. nam & solis & intemperati aëris vis interius atq. exterius subeundo humorem omnem facilius exugit. satis igitur ad eam rem fruticē percussum esse fuit. Neq. verò solùm vmbræ commoditatē desiderare coactus est Ionas, sed vehementiori etiam æstu ad vitæ vsque tędium afflictus est. Nam

Et cùm ortus fuisset sol, præcepit Dominus vento calido & vrenti: & percussit sol super caput Ionæ, & æstuabat.

V E H E M E N T I solis & venti vi & ricinus facilè perijt, & Ionas grauissimè afflictus est, Deo id ad hominis eruditionem prouidente & curante. quæ res & grauissima molestia, & maiori plantæ desiderio eū laborare coëgit. *Æstuabat* enim vehementissimè, & ad portas mortis præ nimio cordis incendio & membrorum debilitate penè delatus

Petiuit animæ suæ vt moretur.

O P T I O N E M & cupiditatē hęc oratio significat. Allocutus enim est animā suam Vates more eorū, quos ob grauissimum miseriarū sensum, vitæ suæ pertædet, & qui ob rem tamdiu viuát, secum dolētes queruntur, cū earū miseriarū finē in morte esse credát: ideo

Dixit, melius est mihi mori, quàm viuere.

V T homini grauissimis animi curis & vitæ molestiis affecto, cui breui morte perire, quàm lento malo diu excruciari & suæ gētis cura angi, potius multo ducitur. *Vento calido*, Hebraicè subsolanus ventus propriè notatur, qui in orientalioribus regionibus animatis omnibus rebus vehementer nocet, calidissimus enim & vrentissimus omnium est, quod vel ex Pharaonis somnio obseruatur.

Gen.

Et dixit Dominus ad Ionam. Putásne bene Irasceris tu super hederam?

M O R T E M vita meliorem sibi ac potiorem esse Ionas dixerat. Eam sentētiam Deus argumentis ex rerum natura atque indicato ipsius affectu redarguit. namq. Ionas fruticem cuius iucundo cōspectu & commoditate delectabatur, amauerat; amissum autē vehementer & sui causa dolebat, & miseratione quadā prosequebatur, quòd tam pulchra, tam breui tempore nata & aucta arbuscula, tam cito perijsset, digna sibi longiori tempore iudicata, quando rebus omnibus florentibus ac pulchris vita & duratio potius, quàm interitus & mors optanda esse videatur. Hominis igitur oratio primum à Deo redarguitur, ac deinde omnis illa vnde eiusmodi affectiones ortæ fuerant, cogitatio vincitur. Nunquid æquū est, inquit Deus, hominem, cui mors potior, quā vita ducatur, tam grauiter & iniquo animo ricini vnius plantulæ interitum & desiderium ferre? nam si præ vita optanda mors omnino est, pereuntem arbusculam miseratione prosequi, ob eamq. rem irasci minimè oportet: si verò tibi vni interitus expetitur, quorsum attinet plantæ commoditatem amissam tam iniquo ferre, cùm homini vitæ suæ pertæso ad vitam & salutem conseruandam commoda res grata esse non possit. Igitur vel te viuere non (vt dicis) tædet.

Et dixit: Bene irascor ego vsque ad mortem.

S I G N I F I C A T se non vitæ cupiditate aut mortis odio, sed miseriæ lōgitudine vehementer

menter esse commotum, neq. iniuria plantæ desiderium tam iniquo animo ferre, qua nō mortem, quam nihilominus expetebat, sed ipsa morte grauiorem molestiæ diuturnitatē se vitare posse sperauerat. Iram itaq. sibi non ex mortis cogitatione esse, sed ex ea afflictione, quā esset vsq. ad mortē perpessurus: cuius molestiæ odio, & maximæ de gente sua curæ & doloris deponendi causā mortē præoptauerit. Itaq. & plantæ ipsius miseratione & diutius capiendæ miseriæ odio, in eadem expetēdæ mortis sententia permanentē sese satis benè iratum fuisse affirmat, qui statim suis ipsius orationibus sapiētissimè redargutis à Deo conuincitur, argumento ex contentione deprompto.

Et dixit Dominus, qui nihil vnquam non summo iudicio & maxima æquitate à se factum ostendit. *Tu* homo, cuius imperfectior & negligentior ac minus clemens natura est, *doles super hederam* siue *ricinum*.

VVLGAREM natura sua plantā ex earū genere, quarum iactura leuissima aliàs, ijs etiā hominibus, quorū industria & cultura natæ & auctæ fuerint, leuis esse solet, & tamē *tu doles*, Hebraicè est, HHAZZTHA, *clemens fuisti*, plantæ, cui colendæ nullū laborē impenderas.

Non laborasti, neque fecisti vt cresceret.

SPONTE enim sua me auctore & nata & aucta fuerat.

Quæ sub vna nocte nata est, & sub vna nocte perijt:

VT neque diuturno vsu & consuetudine tibi gratior & carior esse potuerit, neque propterea magnæ miserationi esse, quòd citissimè perierit, quando repente etiam extiterit, nō magis quàm ramus aliquis ex arbore excisus, & ante domus limina per noctē affixus sequenti die vsum viriditatis præbet, at proxima nocte nullo sui desiderio relicto arescit. Hactenus altera contentionis pars, hoc est minor, nunc verò altera, maior videlicet subiungitur. est autem contentio à personis & rebus facta.

Et ego non parcam Niniue ciuitati magnæ, in qua sunt plusquam centū viginti millia hominum, qui nesciunt, quid sit inter dextrā & sinistram suā, & iumēta multa?

IAM primum illa maxima personarū contentio est, *Et ego.* Non enim Deus vt homo est, neq. vt filius hominis ad iniquitatē & iracundiā magis, quàm ad clementiā & misericordiam procliuis, sed miserator & misericors, patiens & multæ misericordiæ, & præstabilis super malitia. Quòd si Ionas ricinū sui causa amauerat, vt filij parentes amare solēt, Deus cōditas à se res parentū erga liberos amore, qui multo ardentior & certior est, prosequitur. Deinde verò si res rebus cōferantur, iniqua cogitatio est hominis suā in herbæ vilis excisione dementiā probantis, eiusdēq. ob eam rē dolētis, quòd ciuitati illustrissimæ & antiquissimæ omniumq. maximæ Deus pepercerit: cuius vrbis frequentia suæ maiestati & gloriæ decori sit, sicut scriptū est: Pleni sunt cæli & terra maiestatis gloriæ eius, vt- Isai.6.
pote quæ Deū sui auctorem cultoremq. testentur, quibus cōsulere potius, quā obesse vt editis à se operibus velit. Quòd si Niniuitæ ob peruersam religionis rationē & inueteratū superstitionis errorē minus digni essent, quibus parceretur, supererat tamē ingens quædā puerorū & infantū multitudo, qui ob ætatis innocentiā & imbecillitatē nullius criminis socij, neq. superstitionis sibi esse cōscij poterant: hos verò cū seruatos omnino oportuerit, parentū opera & cura, vt seruarētur egere, cōsequens fuit, quippe quos ętatis imbecillitas, neq: cōsilij, neq. auxilij sibi cōpotes esse, aut quisnā dextræ aut sinistrę vsus esset, nondum planè cognoscere sinebat. Adde etiā innumerā pecorū, iumentorū, armentorūq. copiam, quibus vt nulla boni & mali cognitio, sic nullū vitæ crimen, nulla superstitionis ratio, quo minus cōsulendū sit, obesse possit. id autē genus sine hominū cura & cultu nō magis, quā infantes seruari potest. Vt igitur nō solū innocentū puerorū, sed vtiliū animantiū genus, omne nō naturæ dignitate modò, sed vsu etiā plantis omnibus præstat, sic ricino parci cupientē hominē velle vt Niniue parceretur, etiam si qui in culpa essent pœnitentiam non egissent, multo magis decuit & oportuit. Quanq̄ verò vanorū deorū cultoribus suæ pœnę vel in præsenti vel in futura vita luendæ sint, tamen excisionis publicæ pœna iniquitatis suæ HHAMAZZ crimini cōstituta his, qui pœnitentia & correctione atq. deprecatione legitimè sibi prouiderint, ferenda non est, quæ tamen pœnitentiā negligentibus vnà cū paruulis & iumentis & gregibus ferenda esset. quandoquidē ea est ratio HHAMAZZ, vt & auctores suos, & auctorum res omnes secum in calamitatē & pœnam trahat, sicut scriptum est: Repleta est terra iniquitate à facie eorum, & ego disperdam eos cum terra. Gen.6.
hoc adeo diuinæ misericordiæ hominum, ob pœnitentiam, peccata dissimulantis omnibus gentibus illustre exemplum propositum est.

IN IO-

IN IONAM PROPHETAM
HYMNVS EX VOTO.

DVLCIVS si quid lyra sacra, si quid
Et potes magnum, & cecinisse gratum,
Excipe argutis socianda vati
Carmina neruis.
Quæ velim cunctis celebrata fastis,
Quà solet flexi peragrator orbis
Sol reuertentes variare puro
Lumine faces.
Non vt æternum decus aut canenti
Gratia accedat, populiq; blandis
Plausibus vatem celebrent, vel auctam
Versibus artem.
Ast vt ardenti studio perennes
Orbis immensus colat vsque magni
Nominis laudes, referatq; auenti
Pectore grates.
Nam licet vultu propior benigno
Is piæ gentis populum suisq;
Legibus doctum fouet, atque donis
Auget apertis.
Nullus est amplo tamen orbe quantum
Circuit cælum locus inquietis
Cursibus, quem non pater ille certo
Numine curet.
Testis est grato paritura nubes
Imbre fœcundis alimenta glebis,
Testis & nunquam reprobis, pijsue,
Deficiens lux.
Ille seu magni spatiosa cæli
Templa, seu terras iubeat iacentes,
Siue piscosi pelagi supinas
Voluier vndas.
Fit, & ad nutum superis tremendum
Cuncta recurrunt, proprium benignè
Singula & cursum, studiumq; ponunt,
Votaq; prima.

Ille

Ille mortales sobolemq́; prisci,
Quem luto molli sapiens, Adami,
Finxerat, paulo superis minorem
Curat, amatque.
Hos in horrendas erebi tenebras
Fraude maiorum proprijsq́; noxis
Semper addictos reuocare lucis
Tendit ad vsum.
Si quid his prauo studio malisq́;
Artibus diri videat pericli
Sponte conceptum, dolet & salutem
Prouidus offert.
Et vocat magnis operis modisq́;,
Et manum lapso bonus ac petenti
Porrigit, nunquam auxilio piè vo-
cantibus absens.
Ille & errorum dubijs vagantem,
Casibus quærens miseratus, agnam
Excipit lætus humeris, refertq́; ad
Pascua vitæ.
Quantus inuenta pecude ò beatis
Ciuibus plausus, celebrisq́; toto
Is dies cælo, ac superûm parenti
Gaudia quanta?
Commodè nam si fuerit rogatus
Lenit vltrices patienter iras
Duraq; ardentum facilis minarum
Verba remittit.
Diceris fortis sapiensq; princeps
Nec tibi his quidq̃ simile aut secundũ:
Sed magis patris titulo ac benigni
Nomine gaudes.
Huius immensi monumenta honoris
Regna cum totis populis, & vrbes,
Multaq; infantum, pecorumq. multa
Secla tulêre.
Ergo iactatum medijs laborum
Fluctibus dudum, teneræ & iuuentæ
Jam tuo ereptum auxilio procellis
Respice vatem.

Vnda

Unda quem nuper rapidè resorbens
Faucibus vulgi dedit auferendum:
Unde nil præter tenebras metumq;
Sentit inertem.
Da pater tuti tenuisse portus
Otia, & mentis placidum quietæ
Tempus; ac votis facilem benignus
Annue sedem.
Siue me excelsum ad scopulum referre:
Qui locus nobis sacer, ac beatæ
Conscius vitæ cupidis latendi
Contigerat iam:
Seu velis longè spatijs remotis
Abdere, vt semper tua sacra præsens
Vsq; in extremæ celebrem sacerdos
Stamina telæ.

BENEDICTI ARIÆ MONTANI IN MICHAEAM PROPHETAM PRÆFATIO DE ECCLESIÆ RERVM TREPIDATIONE.

ECCLESIAM *Dei iam inde à primis constituti mundi temporibus nimis sæpe & vehementer diuexatam & afflictam, ac non apertis modò bellis, sed grauissimis persæpe insidijs tentatam concussamq́ue fuisse, omnis ferè sacrorum librorum docet historia. Etenim illa astutissimi serpentis hominum generi primum suscepta inuidia, miserabili illa prima ac cõmuni Adami ruina oppresso, nõ modò nõ extincta, sed etiam vehemẽtius accensa est, quanto dignitatis suæ amplitudo hostilibus insidijs & dolis præter opinionẽ auctior & illustrior tandẽ futura esse credebatur. nã qui scelerato illo perdendi hominis consilio appetitũ sibi mundi huius regnũ occupandum & constabiliendum, ac tyrannidẽ sine vllo vindice aut interturbatore in victos atq. deditos exercendam fore sperauerat, re tandem confecta comperit æternas sibi cum hominum genere inimicitias, perpetuũ negotium, & incertum vel omnino aduersum consiliorum exitũ, atq. regni cum summa ignominia amittendi periculum fuisse procreatum. eius autem auctoritatem & curam Deo optimo, fortissimo, ac sapientissimo receptam cõfirmatamq́. fuisse. Supra pectus, inquit, tuũ gradieris omnibus diebus vitæ tuæ, & inimicitias ponam inter te & mulierẽ, & semen tuum & semen illius, & ipsum conteret caput tuũ, & tu insidiaberis calcaneo eius.* Gen. 3. *Hæc verò fatalis sibi diuini oraculi sentẽtia eo maiori solicitudini ac timori fuit, quòd expediendæ atq. efficiẽdæ rei ratio cognosci apprehendiq́. minimè poterat. namq. Dei potentiã tametsi planè infinitam, minus tamen sibi metuẽdam hostis ille putabat, quòd eam à iustitiæ & æquitatis rationibus nulla in re discessuram intelligeret. Quòd si non vi, sed iure fundato in homines imperio sese remouendum & expoliandum eße suspicaretur, quonam pacto ea res à diuina sapientia & iustitia confici posset; hoc verò dubitabat, hoc laborabat vehementissimè. Neq. verò fieri non omnino posse arbitrabatur, vt omnis sapienter à Deo hominis in terris restituendi & ornandi instituta ratio, sapientia sua, vel potius astu turbaretur, aut saltem impediretur, atque eam illi opinionem primus ille humanæ dignitatis & prosperitatis frangendæ successus aluerat. Quoniam verò ad eam rem, cuius ipse planè rationẽ ignorabat, efficiendam humanæ sobolis opera & ministerio vsurum esse Deum, tum ex oraculo illo, tum ex ipso personarum atque rerum apparatu cognouerat, cogitationem, studium, conatumq́ue omnem suum in hominibus ijs, qui diuinas partes sequerentur turbandis, auertendis atque perdendis consumendum sibi esse duxit: atque id quidem cùm ex altera parte hominum videlicet, quorum ingenium, vires & facultates primo illo periculo expertus perspexerat, non magni sibi negotij fore existimaret, ex altera etiam parte, hoc est Dei, quanquam difficillimum indicaret, tamen vt omnibus neruis tentaret & conaretur, propria audacia & superbia, insolentissimaq́ue diuinorum honorum contentione impellebatur, ac primo illo de homine euertendo consilij euentu alliciebatur. Hinc igitur acerbum illud atque diuturnum contra Dei Ecclesiam bellum susceptum fuit, quod ab innocentis Abelis cæde vehementer incensum, nunquam postea aut extinctum, aut saltem intermissum est. Hinc furibunda illa optimos quosque viros perdendi rabies magis, quàm libido extitit; hinc illa insomnis cura & contumax studium; hinc assidua illa variarum artium & operarum ad sanctam ciuitatem expugnandam & penitus delendam nouis quotidiè consilijs excitata ratio. Quis enim vel animo & cogitatione comprehendere, nedum oratione commemorare valeat, quot & quàm varia ab infestissimo hoste nocendi genera inuenta ad eam rem fuerint? qui visibilium non modò*

militum, hoc est, pessimorum hominum, sed inuisibilium etiam cateruarum, hoc est, suæ factionis spirituum innumerabilibus comparatis & productis copijs, diuinos homines multis vexatos modis vel ad deditionem & turpissimam seruitutem redigere, vel conditionem respuentes omnibus ignominijs appetitos, omni etiam carnificina & crudelitate lacerandos curauit, sicut scriptum est: Alij autem distenti sunt nō suscipientes redemptionem, vt meliorem inuenirent resurrectionem. alij verò ludibria experti insuper & carceres, lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladij mortui sunt, circuierunt in melotis & in pellibus caprinis egentes, angustiati & afflicti, quibus dignus non erat mundus, in solitudinibus errantes, in montibus, in speluncis & in cauernis terræ. Verùm enimuero cùm his omnibus modis Dei gloriam, & Ecclesiæ vtilitatem atque decus magis conseruari & augeri, quàm rem suam, persæpe comperisset (namque apertis malis & externo bello sanctissimorum hominum vehementius incendi & illustrari, diuinamq. ad protegendum curā ardentius excitari, Ecclesiamq. ipsam virtutis constantia & perseuerantia grauius etiam confirmari cognouerat) maximam sibi ac durissimam huius generis prouinciam exiguo fructu susceptam intelligens, callidius aliquanto & certius minori negotio ac maiori successu iniuit consilium. Cognouerat namq. sese frustra aduersus eam gentem neruos intendere omnes, quæ, quo magis affligeretur, eo magis fide, spe ac fortitudine, omnibus deniq. virtutum generibus instructa, firmiori indies Dei præsidio vsura esset, cuius tutelæ & præsidij virtute quamdiu ipse arceretur, non modò totius ciuitatis, sed vnius tantùm ciuis compotem se fieri

Iob.1. *posse desperabat. nunquid, aiebat ille, Iob frustra timet Deum? nónne tu vallasti eum,*
" *ac domum eius? vniuersamq. substantiam eius per circuitum? Quam quidem ob rem al-*
" *tero illo pacis & tranquillitatis exterius turbandæ non repudiato interim consilio illud alterum astu, opera atque studio exorsus agitauit, vt eorum ipsorum, qui intra ciuitatem continetentur, corruptis animis & rationibus commutatis ac turbatis, ad certiorem & facilorem illius ruinam vteretur. nulla enim re certius aut commodius, quàm intestinis bellis, dissidijs, dolis ac pestibus Ecclesiæ res labefactari posse iudicauit. cætera namq. omnia quæcunq. à se afferrentur externa mala, populo sancto molestiam quidem exhibere poterant, firmissimum tamen præsidij diuini fundamentum subducere non poterant. Hæc verò vna res cùm ab ipsius perturbata reipub. facie decus omne omneq. splendorē adimere, tum Deū ipsum abalienare valebat, quod à turpi vitiorū & scelerum cōsuetudine & cōsortio diuina longissimè ratio voluntasq. abhorreat, sicut scriptum est:*
" *Quoniā non Deus volēs inquitatē tu es, neq. habitabit iuxta te malignus, neq. perma-*
" *nebūt iniusti ante oculos tuos: odisti omnes, qui operantur iniquitatē, perdes omnes, qui*
" *loquuntur mendacium. Virum sanguinum & dolosum abominabitur Dominus, &c.*

Illud itaq. omni studio atq. opera enixè hostis ille persæpe tentauit vt sacrosanctæ in primis reipub. capitibus, & populi ducibus, regibus nimirum, sacerdotibus, magistris atq. cæteris principibus corruptis, reliqui eodem exēplo, vel metu, vel inscitia vel negligentia quoq. cedentes corrumperentur. Quæ res nō raro ex animi sentētia successit: sæpius namq. euenit, vt si non omnibus, tamen maxima ac potentissima parte, vel stultitia
" *obcæcata, vel superstitione contaminata, vel alijs lethalibus contagionibus affecta pu-*
" *blicam rem intestina grauius multo, quam externa bellorum vi pessundaret.*

Et profectò nisi maxima illa diuina bonitas sui ipsius magis, quā hominū ratione habita, tantis inferni hostis machinationibus & maximis conatibus oportunè occurrisset, actū planè de tota generis humani re nō raris neq. leuibus occasionibus fuisset. Verū propositi imprimis ac maximorū à se promissorū nunquā immemor Deus humanæ salutis tandē afferendæ & cōmunis hostis sapiētissimè euertendi causa, ecclesiā suā tametsi nōnunquam maximo illo munerū beneficiorūq. suorū atq. omnis prosperitatis cumulo nō

fuerit

fuerit prosequutus; nunquã tamen aut omnino dereliquit aut certa cura & prouidentia sic destituit, vt non aliquã virorum copiã exiguam aliquando fortasse, sed sua tamen tutela non indignam sibi conseruaret; quorum gratia cæteris vel parceret, vel clementius consuleret, atque eorundem etiam opera & exemplo in cæteris ab insania & scelere reuocandis ac soluendis vteretur: atq. hoc modo in perditissimis Israëliticarum rerum Achabo rege tẽporibus, vltra septẽ probatissimorũ virorum millia, qui suas partes haberent Heliæ vati vel vnũ desideráti relicta & conseruata esse indicauerat. Hoc etiam cõsilio omnibus pessimorũ vel principum vel sacerdotũ turbulentissimis tempestatibus certi quidã sanctissimi ac fortissimi diuina auctoritate viri creati sunt; quibus cæteros admonendi, reprehendẽdi, ac liberius etiam accusandi, omnibusq́. modis ad veræ pietatis rationes reuocandi curatio suscepta est. Mittebat enim Dominus Deus patrum suorum ad illos per manum nuntiorum suorum de nocte consurgens, & quotidie commonens, eo quòd parceret populo suo & habitaculo suo, &c. ait scriptura. namq. huiusmodi ministrorum opera, studio ac diligentia susceptum sibi humanæ salutis expediendæ, & victoriæ ex hoste reportandæ negotium, quoad tandem omnino per Christum conficeretur, moliri, vrgere, ac sapienter explicare statuerat: horum autem præcipuæ partes fuerunt, populum defectionis imprimis, & admissorum in se scelerũ arguere, & diuinæ iræ decretæq́. in ipsos pœnæ, nisi resipiscentes legitimis pœnitẽtiæ rationibus sibi oportunè consulerent, admonere; demum contumacibus & sani consilij negligentibus supplicium ex diuina sententia publicè vel priuatè subeũdum obnuntiare, sicut scriptum est: Noli subtrahere verbum si forte audiant, & conuertatur vnusquisque à via sua mala, & pæniteat me mali, quod cogito facere eis propter malitiam studiorum eorum, et dices ad eos. Hæc dicit Dominus, Si non audieritis me vt ambuletis in lege mea, quam dedi vobis, vt audiatis sermones seruorum meorum prophetarum, quos ego misi ad vos de nocte cõsurgens & dirigens, & nõ audijstis. Dabo vobis, &c. Atq. Ecclesiæ quidẽ res ab Abelis iusti tẽporibus ad Christiani vsq. euãgelij prædicationem, his quibus diximus modis, habebat, vt nunc externis, nunc verò intestinis, interdum etiam vtrisq. malis laborãs, varijs etiam rationibus pro rerum oportunitate curaretur. Huiusmodi igitur causa turbulentis ac perditis Ioathan, Achaz & duris Ezechiæ temporibus Michæa tradita est, vt contaminatum omni impietatis, vitiorum & superstitionum genere Israëliticum & Iudaicum populum admonendo, accusando & exhortando ad sanitatem quamdiligentissimè reuocaret, qui impositas sibi partes, quas fidelissimè transegerat, breui libello complexus diuino consilio ac maxima cum vtilitatis publicæ spe posteritatis memoriæ mandauit. Eum nobis, quantum ingenij tenuitate promittere ac præstare possimus, breuiter explicaturis Deus humili prece est imprimis optandus.

Gregor. lib. 3 Dialog. c. 27. Origen. in Ezech. homil. 4.

1. Reg. 19.

Paral. 36.

Ierem. 26.

Omnipotens sapiensq́. Deus, qui numine dextro
Ipse tuum æterno tempore ducis opus:
Quem non vlla mali vis perturbare, nec astus,
Nec valet vlla hominum sistere nequitia.
Sed bonus atque potens iustos, populumq́; piorum
Ad tua non frustra maxima dona vocas:
Præsidio afflictis rebus, pereuntibus astas
Auxilio, atque graues detegis insidias.
Da pater ô nostros collustrans lumine sensus,
Aethereo arcanis dicere digna tuis.

VATICINII PRIMI ARGVMENTVM.

OMNIS libelli huius ratio tribus vaticinijs distinguitur, quorum primi huiusmodi argumentū est. Omni diligentia, studio atq. fide Israëlitarū & Iudæorum rebus prospiciens Vates omnia in vtroque populo quæ possunt in perdita nefariaq. gente esse vitia, reprehēdit & vituperat, docetq. diuini auxilij & maximè illius prouidētia, tutela, qua tam diu fuerint vsi, nisi legitima pœnitentia sibi cauerint, fore propediem deserendos. Eam verò desertionem communem regibus & populis summis & infimis futuram, ita tamē vt primo omniū & grauißimo ictu Samaritanū regnum ad casum detur: deinde verò & Ierosolymitanum, cuius excidium miserabili ipse elegia, quibusdam eiusdem tribus ac patriæ suæ vicinis vrbibus grauioris luctus causa appellatis, deplorat. Oratione verò deinde distincta sua vtrique regno crimina seorsum inferuntur, atque Israëlitis prius impietatis & scelerum consilia ac pertinacißima obijciuntur studia. nec non & dignißima flagitijs prædicuntur supplicia, similem hostium vim experturis, ei, quam ipsi miserrimis & ope carentibus ciuibus suis opprimendis & expoliandis ne farie intulerint. ita, vt qui superiores semper hostibus fuissent, impares omnino deinceps turpißimè succumbentes & domibus patria & fortunis omnibus cedere cogantur. Eam verò miseriam licet diuturnam, & perpetuam non tamen (quæ diuina est benignitas) fore omnino æternam, sed collectis afflictißimæ gentis reliquijs esse tandem aliquando expuendam. Reges autem & principes non solum negligentiæ, sed culpæ etiam grauioris nomine eodem cum populo crimine inuoluuntur. Postremò autem sermo ad Iudaicum populum transfertur, cuius temeritate & culpa nefandum illud, quod tantorum vtriusque partis flagitiorum prima radix fuerit, dißidium factum fuisse arguitur; atque eiusdem etiam gentis innumera & grauißima deinde scelera, quibus subeundas tandem Sioni excisionis & totius publici decoris amissionis pœnas fuerint commeriti, reprehenduntur.

CAPVT I.

VERBVM *Domini quod factum est ad Michæam Morasthitem.*

NON leuem neque exiguæ auctoritatis causam hoc in libro agi personarum & rerum commemoratione indicatur: namq. ineffabile illud Dei nomen initio ipso appellatū rem grauem & ad pietatis rationes pertinētem apud eos tractandam esse ostendit, quibus vera religio sanctissima & cultissima esse potuit & debuit; nimirum apud Israëlitas, quos sacrosancta nominis illius interpretatione instructos maximam quandam Dei notitiā habere oportuerit, sicut scriptum est: Notus in Iudæa Deus in Israël magnū
Psal.15. nomē eius. *Verbum* autem, præter ea, quæ aliâs vel tractata vel indicata à nobis sunt, causam etiam significat, qualis in iudicio aut in senatu agi solet. cuius exemplū illud est: Ve-
Exod.17. nit ad me populus quærens sententiam Dei, cumq. acciderit eis verbum aliquod, veniūt
» ad me vt iudicem inter eos, & illud: Munera excæcant oculos sapientum, & subuertunt
Exod.23. » verba iustorum. Itaq. verbum Domini factum ad Michæam, causam Dei nomine, cuius rationes & argumēta omnia diuinitus suppeditata sint, huic Vati esse agendā significat. Vatis autem nomen & patria, præterquam quòd ad fidem faciendam, vt aliàs diximus, spectat, ad orantis ipsius fidē studiumq. probandum plurimum facit. namq. non solùm summa erga diuinum mandatum religione, sed omni etiam officio ac potius pietate erga patriam defunctum, si minus ad persuadendam diuinam causam satisfacere potuisse, tamen ad strenuè & fideliter agendā certè satis esse facturum, credi par fuerat. Erat enim & probus vir & ex illustri Iudæorum tribu, quod patriæ ipsius nomen facilè arguit. Morasthites enim patronymicum Hebraica ratione nomē à Maressa Iudaicæ sortis vrbe deductum est. Id enim, præterquā quod & ipsa eadē consonantium literarū obseruatio docet, Chaldaica etiam biblia apertè demonstrant, hoc modo: [*Verbum prophetæ à Domino, quod fuit cum Micha ex Maressa.*] Hanc autē vnā ex nouē vrbibus, quæ agrorū vsu in Iudai-
Iosue 15. ca tribu cōmunicarent, fuisse, ex Iosue descriptionibus didicimus, Labna, Ether & Asan, Iephta, & Esua, & Nesib, Ceila, & Achzib, & Maressa, ciuitates nouem & villę earū. Ex ciuitatis verò nomine tribuum & familiarum vniuscuiusq. hominis certa coniectura est.

In diebus Ioathan, Achaz, Ezechiæ regum Iuda.

IPSA temporū notatio totius agēdæ causæ argumentū explicari potest. namq. vel suæ tēpestatis turbulentū statū & pręsentes hominū mores, vel paulo superioribus tēporibus incli-

inclinatas atq. suis iam labẽtes & prope iacẽtes res oratione prosequi singuli vates solẽt; quarum rationẽ non aliũde cõmodius, quàm ex ipsa regũ historia peti oportuerit. neque enim à vatibus summa criminum & causarum capita indicantibus omnis omnium rerũ diffusa narratio exigenda, sed ex indicatorũ temporum historiis exponẽda est. Igitur Michæas noster susceptũ sibi propheticũ munus toto ferè trium illorum Iudææ regum Ioathan, Achaz & Ezechiæ tẽpore, hoc est annis ferè quinquaginta strenuè exsecutus expleuit. nam Ioathan quatuordecim, Achaz sedecim, Ezechias verò viginti nouẽ annis rerũ summa apud Iudęos est potitus intra ducentesimũ quadragesimũ tertiũ & trecentesimũ quartum ædificati prioris tẽpli annum, vndecim ante primã Olympiada annis, ad secundum vsq. decimæ quartæ annum: quo tẽpore Azarias, Vrias, Nerias continua successione pontificum sacerdotio præfuêre. Primus autẽ Ioathan regni annus trigesimus sextus ferè ante vrbem conditã Romanis est, quo Amulius Numitore fratre vi expulso Latinis imperabat. Illud etiã & hæc regum appellatio indicat, magnã vatibus in dicẽdo libertatem fuisse, quos neq. tẽporum turbulẽtissimæ tẽpestates, neq. veritate offensa principum maiestas, neq. vlla summorum hominum frequẽtia de integritatis statu deterruerit. Id quod de Michæa etiã nostro publico concilij testimonio est indicatum. Surrexerũt enim viri de senioribus terræ, & dixerũt ad omnem cœtum populi loquẽtes: Michæas de Morasthi fuit propheta in diebus Ezechiæ regis Iuda, & ait ad omnem populum Iudæ dicẽs: Hæc dicit Dominus exercituũ, Sion quasi ager arabitur, &c. nunquid morte condemnauerunt eum Ezechias rex Iuda & omnis Iuda, &c. Quã verò ob rem Iudææ tãtum regum nomina, nõ Israëlis etiã, vt à vatibus alijs appellata sint, præter ea quæ in cõmunibus quæstionibus dicta sunt, illud etiã in causa esse arbitramur, quòd nemo ex vatibus ijs, qui ad Iudæ tribum pertinerẽt, vel regnũ vel regni potestatem & nomẽ alijs, quã Iudæ & Dauidis posteritati iure deferenda esse duxerit, quando & antiquis & recentioribus oraculis Iudaicæ familiæ ea dignitas propria esset, cuius maximã partem qui tyrannicè occuparant, nunquã reges aut salutati, aut appellati, aut vllo signo probati ab alterius partis vatibus fuêre. Quanquã autem cæteri vates, quorum genus ad aliquã ex decẽ tribubus refertur, regum suorum atque Iudæorum simul meminerint, vt Hosseas & Amos, alter ex Rubenitide tribu; alter verò ex Asseritide, qui eos populorum suorũ reges si minus probarent, tamen vtcũq. sortiti ferẽdos & ad populi, apud quẽ præcipuè muneri suo prophetico præerant annales & tẽpora obseruanda, appellandos indicarunt, non prætermissa tamẽ Iudæ regum mẽtione, ad quos vt proprium regni ius, sic etiã omnium tẽporum ratio referenda fuit. Atq. ita Hosseas in diebus Vziæ Ioathã & Ahaz regum Iuda & in diebus Ieroboam filij Ioas regis Israël. Amos verò in diebus Osiæ regis Iuda, & in diebus Ieroboã filij Ioas vaticinatus dicitur. Verũ neq. Michæas, quẽ Iudæũ fuisse patriæ nomẽ arguit, neq. Isaias Ierosolymitanus ciuis ex regia etiam familia, quanquã ad vtrumq. populum amborum rationes pertineant, tamen præter Iudæ regum nomina, nulla alia Israëlitarum ad partes suas vocanda putauêre, sicut scriptum est: Non congregabo cõuenticula eorum, nec memor ero nominum eorum per labia mea. Atq. ita Isaias in diebus Ioathan & Ezechiæ regum Iuda munere suo functus scribitur.

Plutarchus in vita Romuli. Liuius lib. 1. ab vrbe cõdita. Halicarnas. de antiquit. Rom. lib. 1.
Ierem. 26.
Hosseæ. 1.
Amos. 1
Psal. 15.

Quod vidit super Samariam & Ierusalem.

LOCORVM cõmemoratione rerum, & causæ grauitas docetur. nãq. hæ duæ vrbes cæterarum omniũ vtriusq. partis principes ac regiæ erãt, sicut scriptum est: Caput Ephraim Samaria, & mons Sion latera aquilonis, ciuitas regis magni. Causam igitur sibi diuinitus susceptam ad regna regesque ipsos & vtriusq. partis principes spectare, quo omnis cæterarum vrbium & populorũ ratio referretur, atq. non leuis argumenti, sed quibus totus reipub. vtriusq. summa cõtineretur, actiones futuræ significãtur. Auctoritas verò legationi prophetiæ genere iudicato adiungitur. *Quod vidit.* Etenim visio vnus ex iis vaticinandi modis est, qui iam olim à Deo definiti & auctoritatis suæ rationibus probati fuerant, sicut scriptum est: Si quis fuerit propheta inter vos, in visione apparebo ei, vel per somniũ loquar ad illum, &c. Hactenus ergo totius operis inscriptio & rerum ac personarum modorumq. expositio & causæ cõmendatio, nunc deinceps ipsa dicentis oratio est.

Isai. 7.
Psal. 47.
Num. 12.

Audite populi omnes, & attendat terra & plenitudo eius.

OMNES tam Iudaicæ, quã Israëliticæ factionis tribus in causam & crimen imprimis vo-

vocátur,reiq. à Vate diuino nomine constituútur,& ne indicta causa iudiciú suum factum esse excusare possint,audire atq. attédere iubétur: tâta diuina ęquitas est, vt ipsos etiá reos causę suæ auditores & cognitores nó admittere modò,verú vltro vocare soleat. Atqui singulæ per se tribus populi in sacris libris dicútur, quòd eiusmodi nomé & dignitaté faustis auspicijs & oraculis fuerint olim cósequuti,sicut scriptú est: Lætare Zabulon in exitu tuo & Issachar in tabernaculis tuis. Populos vocabunt ad monté &c. ita omnes populi tribus omnes núcupantur. sic etiá & alter ille Michæas suæ orationis & causæ testes faciens decé tribus olim appellauerat, Audite populi omnes. Itaq. singulæ tribus populorú nomine dicuntur,quibus cú cómunis causa hæc sit: cómunis etiam denútiatio subiúcta est. [*& attendat terra & plenitudo eius.*] Terra omnis Israël,tá ea quæ duabus,quá quæ decé tribubus incoleretur. *Et plenitudo eius*,nó singulæ tribus modò,sed singuli vniuscuiusq. tribus homines, adeò res ad omnes omniú ætatú & ordinú personas pertinet, vt ab hac causa audienda nemo iure excipiatur. Plenitudinem hominum intelligere oportet,nó cæterarum animátium,quæ sceleris & impietatis crimini accersiri nó possunt. sic illud: Domini est terra & plenitudo eius,orbis terrarú & vniuersi qui habitant in eo. Illud ad dialecticá rationem est obseruandú, distributiuum nomen esse *omnes populi*,sed tamen incóplete distribuens, illud verò cóplete, *terra & plenitudo eius*. atque huiusmodi dialecticis & rhetoricis obseruandis rationibus assuescere operæpretium nonnunquam fuerit. Maximum autem orationi suæ, atq. omni à se agédæ causæ fidem diuino testimonio interposito facit. nam qui de grauissimis rebus verba apud populum Dei nomine facturus erat, certioris fidei causa futuro aliquo signo Dei voluntaté testabatur. Propheta, inquit lex,cùm venerit & dixerit signum aliquod futurum,&signum illud non venerit,verbum illud Dominus nó est loquutus. Igitur Samuel prophanæ à Deo defectionis populum accusaturus orationi suæ signo lingua nuncupato, voluntatis diuinæ auctoritatem interposuit. Nunquid non messis tritici est hodie? inuocabo Dominum & dabit voces & pluuias,& scietis & videbitis,quòd grande malum feceritis in conspectu Domini petentes super vos regem. Ad eandem etiam rationem sua hæc à Michæa oratio dirigitur,qui se non suo, sed diuino consilio & voluntate causam aduersus populos agere professus, eius rei testimonium & auctoritatem grauissimi signi proposita obseruatione vendicat. fore enim ait, vt Deus iram & offensionem suam, quam suæ fidei denuntiandam mandauerat, re ipsa testaretur,hoc est,quod dicit:

Deut.33. 2.Reg.22. Psal.23. 1.Samuel 12.

Et sit Dominus Deus vobis in testem.

PRIVS nomen *Dominus* auctoritatis rationibus definitur. namq. Hebraicè est proprie *Adonai*,quòd dominiú imperiumq. significat. Posterius verò nomen illud ineffabile illi olim nationi, & nunc maximè Christiano populo sanctissimum est. Ille, inquit,omni rationi orationique meæ fidem,quam vos habere nolueritis, maxima nominis sui auctoritate faciet;non qui dominationem priuatamque erga vos prouidentiam beneficijs augendis,sed subducendis magis ostendat, imò qui se ipsum offensus de medio vestri subducens vos omnes ærumnis & calamitatibus multis relinquat peruios.

Quia ecce Dominus egredietur de loco suo, & descendet, & calcabit super excelsa terræ.

VTRIVSQVE partis tribuum omnium cladem à se obnuntiatam Deum ex templo suo, qué locum ad priuatam in illos prouidentiam delegerat, testaturum esse ait namque templú in diuinæ illius maiestatis non capacem quidem, gratam tamen quandam sedem dicatum fuerat, sicut scriptum est: Vt sint oculi tui aperti super domú hanc nocte ac die,super domú de qua dixisti,& erit nomen meú ibi,vt exaudias deprecationé serui tui & populi tui Israël,quodcunq. orauerint in loco isto. Ex quo etiam illud à Dauide votum nuncupatum est. Donec inueniam locum Domino, tabernaculú Deo Iacob. Cùm autem diuina prophetarum lege satis esset cautum ea præstari, quæ essent lingua nuncupata, testimonij à Deo suæ orationi dandi rationem hoc modo Vates definiuit. *Egredietur de loco suo*. offensus, inquit, sceleribus vestris locum suum,in quo placidè vobis aderat,deseret,atq. obiter,(quòd à tanta maiestate & virtute offensa timeri & expectari par est [*Descendet & calcabit super excelsa terræ.*] Susceptæ translationis rationem apta oratione persequitur. namque Ierusalem, vbi templum erat,omnium totius terræ locorum editissimum esse, pluribus sacrorum librorum testimoniis constat, sicut scriptum est: Illuc

1.Reg.7. Psal.132.

Illuc enim ascenderunt tribus tribus &c. Ob eã autẽ rem de loco suo excessurus, descensurus, atq. omnẽ terrę regum ac principum superbiam, fastũ, insolẽtiam fuerat obiter pessundaturus. *Excelsa terræ.* Reges & principes & humanæ superbiæ atque ambitionis ministros ac satellites omnes hæc verba allegoricῶs sæpe significant. ex quo genere illa sunt: Desertos faciã montes & colles, & omne gramen eorum exsiccabo. & apud Poëtas: Horat. lib.2. *Feriuntque summos Fulgura montes.* Itaq. principes imprimis ipsos & superba omniũ scelerum atq. impietatũ capita, vehemens illa Deo descendente calamitas oppressura fuerat: Od.10. deinde verò & populos tam Israëliticum quàm Iudaicum vehementer fuerat afflictura.

Et consumentur montes subtus eum, & valles scindentur sicut cera à facie ignis, sicut aquæ, quæ decurrunt in præceps,

REGVM & regnorum fines & defectiones montiũ cõsumptio significat, quibus neq. Dei irati vim sustinere, neq. vbi semel perierint, rursus sese instaurare integrũ futurũ est. *subtus eum.* hoc est, à facie iræ indignationis eius. Populorũ verò affligendorũ ratio valliũ Psal. imagine describitur, qui recedẽtis Dei impetũ & vim nõ magis quã cera ignis vim sustinere poterũt: valles abũdabunt frumẽto, eadẽ populi & humilioris cõditionis hominũ translatione dictũ est. Ignis verò hostẽ diuina ira immissum atq. omnia loca vastantẽ significat Ierem.47. vt illud: Quia ignis egressus est de Hesebon & flãma de medio Siõ, & deuorabit partem Moab. Quo verò impetu quãta celeritate, quibus modis populorũ res affligendæ ac profligandæ essent, elegãti similitudine exponit. Populos mobilitate, instabilitate & perpetua tum opinionum & iudiciorum, tum rerũ etiam agitatione & fluxu aquarũ instar habentes non semel eo nomine, vel angelo interprete, in sacris dici, nulli fere in sacris literis versato dubium esse arbitramur, Aquæ quas vidisti populi sunt &c. Aquæ verò si quæ plano æquabiliq. alueo aut molliter decliui fluãt, cõiunctis partibus atq. vno veluti corpore decurrũt; quæ verò ex editiore loco demissæ in præceps ferũtur, præterquã quòd celerrimè descedũt, multis etiã partibus deduci ac dissipari solent, & partim in alia atq. alia loca deriuari, partĩ verò guttis exsiliẽtibus perire atq. cõsumi. Nulla igitur similitudine Israëlitičorũ populorũ celerrima clades & calamitas cõmodius exprimi potuit, qua partĩ fame, peste, ac bello perditũ, partĩ à victore hoste abductũ iri significarẽtur. Huiusmodi autẽ Dei irati ac prætereuntis impetũ experiri homines scelestos solere, nõ modò hoc Micheæ, sed Psal.17. illo etiã Psalmographi testimonio declaratur: Inclinauit cælos & descẽdit, & caligo sub pedibus eius &c. Cõmota est & cõtremuit terra, & fundamenta montiũ dissipata sunt, & commota sunt quia Dominus iratus est eis. Hoc igitur diuinæ indignationis & iræ à se denuntiatæ testimoniũ futurũ Vates notauit: eius verò indignationis causam facile reperit, nimirum grauissimũ scelerũ & flagitiorũ culpam, quã Israëlitæ & Iudæi præstitissent. non quòd Deus ipse populum & locũ suum vltro oderit ac fastidiosè reliquerit, sed quòd populus ipse per summam impietatem & scelus à se ipso atq. à diuino defecerit imperio.

In scelere Iacob omne istud, & in peccatis domus Israël.

IACOB nomen cõmune est, & Iudæos simul Israëlitasq. cõplectitur. decẽ verò tribus non rarò Israëlis nomine cẽsentur. Igitur omnes in vniuersum tribus diuinæ defectionis crimine primũ accersit, ac deinde grauioris culpæ Israëlitas vt præcipuos omnis impię superstitionis auctores insimulat. *In scelere Iacob*, Hebraicè, *in Pessag*, rebelliõe siue defectiõe; de quo genere iã aliàs diximus. Id verò omnibus Iacobi familijs cõmune crimẽ erat: mul- פשע tiplex verò scelus & peccatorũ varia genera Israëlitas imprimis premebãt. At verò res ita habuit, vt illa superstitionis ac scelerũ labes & pestis apud Israëlitarũ regiam Samariã primũ orta radices ageret, deinde cõtage sua totã prouinciã vsq. ad Solymos corrũperet; à Solymis verò Iudææ omnis rebus integris inferretur. nãq. Samaritani reges primi omniũ vani & superstitiosi cultus morẽ legibus etiã atq. institutis factis induxẽre, quorum exẽplum impij quidã ex Iudæorũ regibus imitati Ierosolymæ vrbis sanctitatẽ adiecto vanorũ Deorum cultu polluerũt. regiæ autẽ ac principis omniũ ciuitatis æmulatione vel imitatione, aut gratia, vt ferè in moribus hominũ fit, cæteris Iudææ omnis vrbibus & opidis eiusdem rei flagitiũ admissum est. Quãobrem omnis imprimis horũ criminũ culpa in regias ipsas ciuitates conijcitur, tanquam in primos & certissimos fontes, vnde deriuata & cũ cæteris etiam comunicata est. Et irritauerunt filij Israël verbis non rectis Dominum &c. Iratusq. 2.Reg.17. est Dominus vehementer in Israël, &c. sed neq. ipse Iudas custodiuit mandata Domini Dei sui, sed ambulauit in erroribus Israël, quos operatus fuerat &c.

Et quod scelus Iacob, nónne Samaria? & quæ excelsa Iudæ, nónne Ierusalem?

INTERROGATIO respósione subiecta magnam asseuerationis atq. explicationis habet vim, de qua in Rhetoricis plenius disserimus. sed illud ad certá quandá significationẽ facit, quòd Hebraicè masculino genere hæc dicta sunt *& quis scelus, & quis excelsa. &c.* Itaq. verbum ob dicentis excádescentiam & indignationẽ deficit, facilè ex sententiæ ratione diuinádum. *& quis primus inuenit scelus Iacob, nónne Samaria?* hoc est reges ipsi, quorũ voluntatẽ & morẽ vel gratia vel metu actus vulgus omni opera & diligẽtia facile consequitur: & quisná tot fana in Iudæa nisi Ierusalem exẽplo suo cõstruxit: nescio enim quo pacto, aut quo cursu cõsuetudinis malæ corruptela à regijs ciuitatibus per omnes prouinciæ partes tanquam calamitosa tẽpestas pestisq. citissimè peruadat. Id vtiná in nostrorum temporũ moribus non ita certum exploratumq́. esset. Quæ verò dicta à nobis de hac re sunt, omnia ex sacris regum & regnorum historiis patẽt, quæ referre longum magis esset, quàm in tanta claritate necessarium, regiarũ autẽ ciuitatũ nomina reges ipsos metonymicè significant. quæ res non semel tantũ apud vates obseruata est. Itaq. primo omniũ à Samaritanis regibus hæc tanta labes integris Iacob rebus allata est, atque hoc tantum crimen conflatum. ex qua re commeriti sunt, vt prima omnium Samaria diuini seueritatem iudicij experiretur.

Et ponam Samariam quasi aceruum lapidum in agro cum plantatur vinia.

SIGNIFICANTIVS hebraicè, *in aceruos lapidũ in agro ad plantationes vinearum.* Ex consequenti antecedens facilè arguitur, atq. ex vltimo rerum euentu mediæ actiones ostenduntur. Igitur quàm graues impietatis pœnas Israëlitæ atq. Samaritani imprimis, qui culpam primi sustinuissent, daturi essent, quantis calamitatibus, quantis bellorũ stragibus affligendi ac profligandi prædicto breuitatis causa extremo euentu denuntiat. nam quæ tunc Samaria erat, tanto principũ splendore, tanta cæterorum frequẽtia hominũ celebrata, tantis ædificiorum molibus munita, tantis signis & statuis aliisq. operibus ornata, ita mutanda ab hostibus erat, vt nulli prorsus alij rei, quã conserendarum vinearum vsui seruiret. Id verò vt cõmodius fieret pro rusticæ disciplinæ ratione ipsis etiam ædificiorũ lapidibus in aceruos passim congregandis denudanda erat. Neq. verò ad arationes aut segetum vsus illud solum idoneũ esse potuit, tum ob loci altitudinẽ & difficultatẽ, tum ob superficiei ex calcis & arenæ mistione sterilitatẽ, quæ neq. aratris rumpi, neq. culura corrigi posset, sed vtraq. res ad vineas potius plantandas maiores multo commoditates habebat, quòd vineæ cõmodius in collibus proueniat, sicut scriptũ est: Operuit mõtes vmbra eius,
Deut. 32. Geor. 1. &. *Deniq. apertos Bacchus amat colles*, inquit ille, & quod solutiori solo gaudeant mixta arenæ crassioris terræ vi, id quod facilè præstari potuit apertis altius ad plantationem foueis, vt à sapientibus agricolis obseruatur. propterea subiungitur:

Et detraham in vallem lapides eius, & fundamenta eius reuelabo.

DVPLEX agricultoribus pro soli ac situs ratione vineas plantandi ratio & modus est. náq. in plano & æquabili arbustisq. ac saxis vacuo solo foueis tantũ & scrobibus in singulas vites apertis; in lapidoso verò & mõtoso atq. arbustis vestito loco noualibus omnino ruptis plãtatur. Priorẽ modum rustici nostri *a hoya*, posteriorẽ verò *a taio abierto* dicunt. Igitur Samariæ solum & natura asperũ & ædificiorum atq. ruinarũ accessione impeditũ detractis primũ lapidibus, apertisq́. deinde altiusq́. defossis noualibus excoli parariq́. oportuit, vt commodè vineæ plantarentur. Lapides verò, qui aut maceriæ construendæ, aut aceruis ad vmbram relinquendis superfuissent, vt inutiles in subiectã vallem deuoluere pronum ac facilè plantatoribus fuit. Quæ res restituendæ vrbis spem multo etiam magis præcidebat. Quòd verò sibi omnia hæc Deus curanda ac facienda asscribat, prouidentiã & consiliũ suum probare & asserere velle intelligitur. Nam quæ per immissos à se duces & exercitus gesta sunt, per se gesta esse interpretari cõueniet sicut scriptũ de eadẽ
2. Par. 1. re exstat: Et suscitauit Dominus spiritum Phul regis Assyriorum, & spiritum Theglath Phalnesser. &c. Quòd autem omnis Samariæ restituendæ spes Israëlitis adempta hoc in vaticinio sit, eò pertinet vt neque ab Israëlitis ipsis, neque ab ijs etiam, qui deductis regum edicto coloniis eam regionem tenuere, Samariam vrbem rursus ædificatam fuisse intelligamus, tantùm sibi illa ciuitas impietate & superstitione atque à cæteris admissi sce-

sceleris auctoritate commeruerat. quam ob rem scriptum est: Adduxit autem rex Assyriorum viros de Babylone,& de Cutha,& de Ahaiath,& de Emath,& de Sepharuaim,& collocauit eos in ciuitatibus Samariæ pro filijs Israël: qui possederunt Samariam ,& habitauerunt in vrbibus eius. (2.Reg.17.) Non ait, in Samaria,neq. rursus, in ea,sed in vrbibus,&c. Quoniam verò Israëlitæ,ac Samaritana ciuitas imprimis vanorum deorum, quorum cultum à vicinis gẽtibus acceperant,innumera ferè copia & numine vehementer fidebant; idque nó solum præsidio, sed maximo etiam ciuitati suæ ornamento esse arbitrabantur ob ingentem auri & argenti vim, atq. donorum multitudinem, quæ tum simulachris faciendis,tum ornandis superstitiosè ædibus ac delubris impendebantur. Id quod,præterquam quòd Idololatriæ rationibus & cõsuetudinibus constat,ab omnibus ferè vatibus & historicis proditum memoriæ est. propterea igitur quem ea res exitum habitura esset Vates noster exposuit.

Et omnia sculptilia eius concidentur, & omnes mercedes eius comburentur igne, & omnia idola eius ponam in perditionem.

LONGÆ, hoc est, trium annorum obsidionis tædio & hostiũ pertinacia vehemẽter iratos Assyrios captã tandẽ vrbẽ nimio furore perdituros esse Vates docet,atq. ita euersuros,vt habitationi in posterũ omnino inhabilis relinqueretur: id verò cũ ligonibus & tormẽtis irato & cõcitato hosti nimis longũ efficere esset, igne etiam agendũ erat,neq. cuiq̃ aut tẽplo,aut aræ,aut delubro,aut ciuitatis & templorũ ornamento parcendũ,quo minus omnia ferro,atq. igne vastata perirent,præter ea deorum simulachra, quæ auro argẽtóue constarent; illa namq. numinibus etiam ab hoste contẽptis in magnum colentiũ opprobriũ ad metalli vsum omnia concidentur: cætera verò minus asportatu facilia ornamẽta, vt vestes, aulæa, vasa, anathemata, tabulæ pictæ, ac votiua monumenta, omnia deniq. dona,quæ latinus interpres *mercedes* vertit,*comburentur igne* . omnia etiam simulachra,quibus tota vndiq. vrbs plena erat, vt vituli in Samaria ad illorum,qui in Bethel & Dan fuerant, instar facti,de quibus meminit Amos,& de quibus scriptum est : Et adolebant incensum super aras in morem gentium, quas trãstulerat Dominus à facie eorum,& secuti sunt gentes, quæ erant per circuitum eorum: & adorauerunt vniuersam militiã cæli, seruieruntq. Baal &c. (4.Reg.21.) Igitur *omnia* hæc *ponam in perditionem*, vt quorum nullum numen,nulla diuina vtilitas esse possit, nullum etiam vestigium sed maxima cultoribus erubescentia relinquatur. At verò neque ablati ex simulachris auri & argenti vllum sacrũ aut honestũ vsum fore subiũgit, quẽadmodũ neq. sacra aliqua æstimatio fuerat. namq. ea à militibus non religionis, sed cupiditatis causa auferenda atque asportanda fore, vsus ipse, in quo consumenda erant, indicabit, quòd nimirum in meretricum, quas milites amare solent, ornamenta ac luxus essent impendenda.

Quia de mercedibus meretricis congregata sunt, & vsque ad mercedem meretricis conuertentur.

QVÆCVNQVE sacra verè existimantur,etiã si ab hostibus inuenta ablataq. fuerint magna etiam obseruantia tractata & culta ad sanctiores vsus referri solent. Sic diuorum reliquię,ossa,cineres,monumentaq. cætera ab alijs in alia loca victorum cura translata nõ minori obseruantia coluntur. Sic domini Dei Israël arca à Palæstinis capta, quantũ præstari ab idololatris potuit, religiosè ac reuerenter,quia sacrosancta existimabatur,in tẽplo consecrata est.neq. tantũ cupiditas, quantũ diuini nominis apud victores ratio valuit. (Samuel.4.) At verò quoniam auri & argenti, quibus Samaritana simulachra cõstiterant, nulla sacra æstimatio aut re ipsa,aut militum opinione fuit,ideo nulla etiã sanctioris vsus habita ratio est; sed quo nomine partũ id fuerat, eodem etiam erat cõsumendum . Atqui vanorum deorũ cultum siue Idololatriã cum meretricia re omnino cõponere vates oẽs cõsueuêre, quòd flagitiosissima quædam & prophana cum illis vanis nominibus magis, quàm numinibus scortatio hæc sit. Atq. ipsam ciuitatem scortum,simulachra verò deorum ac vanos deos ipsos amatores dicere solent, vt hoc in loco Samaria meretricis personã sustinet,quę amatores suos magnis donis ac muneribus auro etiã & argento in cõsuetudinis mercedẽ & præmiũ fuerit prosequuta. Id quod nõ semel Israëliticæ synagogæ in vatũ sermonibus exprobratur,quę ob eã rẽ tributaria meretrix aliquãdo dicta est. Factũ est,inquit Ezechiel, (Ezech.16.) in te

in te contra consuetudinem mulierum in fornicationibus tuis, in eo enim quod dedisti
" mercedes, & mercedes non accepisti, factum est in te contrarium. Nullum igitur mere-
" triciæ mercedis sanctiorem vsum, quàm meretricium expectari oportuit, namq. lex etiá
meretricium donum à sacris vsibus arcebat. [*Et vsque ad mercedem meretricis conuertnetur.*]
Assidua cum meretricibus militum maximè autem gentilium consuetudo est, quam ob
rem veneri Marté poëtæ addixère. At verò meretrices auarissimæ sunt, assiduisque effla-
Ezech 16. " gitationibus quæstum faciunt, sicut scriptum est: Omnibus meretricibus dátur merce-
des. Huiusmodi ergo vsus, quá honesta fuerit eorum olim donorú ratio, indicabit. Talis
turpissimarum diuitiarum esse exitus solet, qui sapiéti viro semper ad suam vtilitatem est
obseruandus. Præuisum autem Samariæ & omniú tribuum horribilem ac graué casum
lugubri lamentatione deplorans prosequitur, vt qui communis generis certissimam cala-
mitatem maximo animi dolore anxius confirmet.

Super hoc plangam & vlulabo, vadam spoliatus & nudus, faciam planctum velut draconum & luctum quasi struthionum.

FVTVRÆ Israëlitis calamitatis & miseriæ grauissimæ imaginem in se ipso præsentiés
Vates expressit, qui relicta domo & rebus suis, vestibus depositis omniú rerú inopiá & de-
siderium significauit, quòd nulla alia re, nisi grauissima lamétatione leuari posse ostédit:
atq. hic habitus & luctú ipsum vehementer accendebat, & grauius signú ac testimoniú
asseueratæ obnuntiationis spectatoribus dabat. Sic & Isaias nudus per vrbé in signum iu-
dæis incessit. Est auté nuditas animi vehementer cómoti index certissimus, si honestus
Amos. 5. aliàs & probus vir nudus in publicú processerit, vt illud: Et robustus corde nudus fugiet
Victruu. in die illa, & quod apud Victruuiú & alios auctores de Archimede legimus. *Spoliatus* re-
Deut. 14. Iob 3. bus & fortunis omnibus, *& nudus*, corpore vestibus exuto. Luctus verò ac laméti sui graui-
Esa. 13. & 19. taté duorú animalium imaginibus existimandá proposuit, quæ præter omne aliud genus
Ierem. 14. Thren. 4. siti & aquæ desiderio æstuare & grauissimè gemere solent. Ea sunt ex serpentum natura
תנים THANIM, ex auium verò IAGHANA, alterum draconem, alterum verò struthioné latina
יענה versio reddit, græca verò posterius hoc Syrenas interpretatur, sed aptius latina. de quibus
generibus nos in sacrorum verború libris cómodius ac fusius (modo Deus incœptis ad-
sit) disseremus. Sed hic obseruationis de hac re nostræ loca in margine interim indicare
placuit. Doloris igitur sui & lamenti grauitate indicata, elegiam Vates inchoat:

Quia desperata est plaga eius, quia venit vsque ad Iudam. Tetigit portam populi mei vsque ad Ierusalem.

DVPLICEM imprimis causam affert, quam ob ré in maximos & acerbissimos luctus
inciderit, alteram quidé, quòd præuisa Israëlitarum tempora adeo dura sese ostenderant,
vt nó Vatem modò sanctissimum ac pientissimú virum, sed quélibet humanitatis tantú
non experté hominé commouere possent: alterá verò, quòd illa clades ad Iudæam vsque
peruentura se patriæ ac gentis suæ studiosissimú angeret ac cruciaret. Sunt quædá in sin-
gulis linguis voces lamentis repente incipiendis idoneæ, quæ grauioré de rebus susceptá
cogitationé produnt magis, quá explicant. vt apud Latinos ERGO Chaldæis ARE, Italis
DVNQVE, Hebræis etiam CHI, quam Latinè quia, vel quòd vertimus. [*Quia desperata est
plaga eius*, Hebraicè, *quia impotens plagæ eius*.] Multas plagas tribubus decem imponendas
כי significat, singulas verò impotentes, hoc est perniciosas & mortiferas ac penè insanabiles
fore docet, quales erunt fames, pestis, gladius & captiuitas, quæ nisi diuinitus prouide-
antur, humano studio & consilio sanari nó poterunt. namq. omnia hæc in Israëlitas ve-
hementer inuasisse, maximè auté omnium captiuitaté, ex qua nunquam hactenus sunt
restituti, multis & maximis diuinorum librorú testimonijs, de quibus iam sæpe aliàs dixi-
mus, confirmatur. [*Quia venit vsque ad Iudam, &c.*] Plagam illam desperatá siue impoten-
tem Samariæ inflictam, illam, inquá, extremæ captiuitatis plagam Israëlitarum terminis
non contentam ad Iudæam vsq. pertinuisse præuidens luget acerbissimè, quòd eodé cri-
mine cú Israëlitis inuoluti Iudæi pari etiam tandé supplicio plectédi essent. At verò hæc,
quam Vates hic lamentatur, plaga non illa calamitas fuit, quam Sennacherib decimo
quarto Ezechiæ regis anno Iudæis attulit, qui ascendens ad omnes ciuitates Iuda muni-
2.Reg.17. tas, cepit eas. nam præterquam quòd hæc plaga neque impotens, neque Samaritanæ vlla
ex parte similis fuerat, quando argento & auro appenso curari malum potuit, illud etiam
nostram

nostram confirmat sententiá, quòd in elegiæ fine ad planctum & capillorú euulsionem Iudæa incitatur, ob maximum dolorem ex filiorú abductione acceptum. Quam ob rem ad illam captiuitatem, quam Iudæi Nabuchodonosore victore perferre coacti sunt, oratio referenda est. [*Quæ venit vsque ad Iudam, tetigit portam populi mei vsque ad Ierusalem.*] Translatio à pestilentiæ peruagante populos morbo desumpta est, quòd plaga etiam pesté Hebraicè significet. Eam autem cladem tanquam tempestatem quandam à primis Iudææ finibus per omnes prouinciæ partes permanátem Maressam Vatis patriam contigisse, ac tandem ad Ierusalé principé vrbé pertinuisse dicit, in quo obiter suá tribú indicat: Tetigit portá populi mei Maressam, quæ in Iudæ tribu censebatur, nó ruptis & dirutis muris, sed per portam ipsam nemine prohibéte ingressa est, indeq. ad Ierosolymam vsq. perlata.

In Geth nolite annuntiare, lachrymis ne ploretis.

IMPOTENTEM Iudaicæ plagæ grauitatem pluribus elegiarum ornamentis amplificat, quòd illa neq. proprio, neq. aliunde petito cósilio aut præsidio repelli possit. nam quæ à Deo per hostes allata erat calamitas, ferenda potius, quàm tentatis frustra remedijs augenda fuit: etenim in tam subito & graui malo auxilium à vicinis negandum fracto animo & humili prece petere turpius omnino atq. ipsa captiuitate grauius esset, quádo ex ea re ignominiosam magis insultationem, quàm salutem vllam expectari consequebatur. Igitur qui grauissimis bellorum aut calamitatis alterius malis vrgentur, miserias suas vicinis magno cum gemitu & multis lachrymis auxilij petendi causa narrare consueuêre: atq. ea res inimicissimorum hominum animos ad insultandum magis & irridendum, quàm ad succurrendum incitare solet. Id verò Iudæis, si à Palæstinis opem implorarent, euenturum Vates præuidens, minimè esse faciendum aut tentandum consulit. *Nolite*, inquit, necessitate & vi coacti atque inuiti calamitatis vestræ nuntium sordido habitu, & mœsto vultu, ac lugubri sermone *in Geth* finitimá Palæstinorum vrbé mittere, cuius hostiles animos magis, quàm vicinorum officia experturi estis; sed potius vestras lachrymas & luctus intra priuatos parietes soli vobiscú fundite ac ferte potius, quá hostibus & inimicissimis hominibus sordium atque luctus, & tanti vestri squaloris notitiam præbeatis. hoc est quod dicit:

In domo pulueris puluere vos conspergite.

Mos lugentium & lamentis vacantium est lamentationes suas certis quibusdá ad miseriam amplificandam idoneis figuris distinguere: Cuius generis sunt annominationes præcipuè & oppositiones nominum, quæ vel mutatæ vel aduersæ fortunæ rationibus indicatis commiserationé maximè moueát, vt: Quomodo sedet sola ciuitas plena populo, Thren. 1. facta est quasi vidua maxima in gentibus, quæ Hebraicè magnam habent elegantiam. Sic hoc in loco Michæas dum Iudææ omnis calamitatem deplorat, quædam vrbium nomina vsurpauit, quorum annominatione vel oppositione rei miseriam cómodius explicaret, & quæ de ijs vrbibus dixerit, de cæteris etiam eiusdé calamitatis consortibus dicta deplorataq. esse voluit. Ex his autem nominibus Latinus interpres nónulla, quæ cómodè ad eam rationem facere etiam possent, Latinè est interpretatus; quædam etiá hebraicè protulit, ea nos breuiter indicabimus. [*In domo pulueris.*] Dixerat non oportere plagas suas cum lachrymis inimico populo ad irrisionem magis, quàm ad subsidium turpiter ostendere, sed consultius multo esse subiungit intra priuatos parietes dolorem, miseriam, luctumque perferre. Genes. 6. *In domo.* quod latinus sermo dicit intra & extra, Hebraicus dicere solet, in domo & foris, vt: » Bituminabis eá in domo & foris, & illud: Isai. 50. Dabo eis in domo mea » & intra muros meos locum, &c. Igitur ne mœsti & lachrymabundi in hostium conspectú miserias frustra narrandi & auxilij petendi causa prodeatis, sed intra priuatos parietes in regione vestra vestram calamitaté prosequimini. [*Pulueris puluere vos cóspergite.* GHOPRA עפרה vnam ex Iudææ vrbibus fuisse legimus, quod nomen plumbosam siue puluerulentam sonat. Commodè autem Latinus interpres eádem ferè hebraicam paranomasiam nobis reddidit, vrbis illius ciues atque alios etiam ad luctum & sordidationem vocans. namq. puluis capiti inspersus ad sordidatorum habitum refertur, de quo aliàs. Est vobis, inquit, in regione vestra Gaphra vrbs, vbi in luctu & sordibus iacere consultius sit, quam apud hostes turpiter & muliebriter lugere.

Et tran-

Et transite vobis habitatio pulchra, confusa ignominia.

IVDÆAM habitationem pulchram & ornatissimá vocat, quam captiuarum more & habitu transituram prædicit, atque etiá ignominia confusam nudatis turpiter membris & partibus, quas honestæ & ornatæ feminæ celare solent. sic apud Isaiam: Denuda turpitudiné tuam, discooperi humerum, reuela crura, transi flumina, &c. [Isai.47.]

Non est egressa, quæ habitat in exitu: planctum domus vicinæ accipiet ex vobis, quæ stetit sibimet.

LINGVARVM vsus obtinuit, vt ad locorum vel personarum nomina allusiones aliquando non incómodè fierent, ex quibus orationi vis quædam & dignitas accederet; neq. in singulis tantùm vocabulis, sed in pluribus etiam coniunctis nonnunquam obseruare contigit: cuius vulgare exemplum huic loco non ineptum nobis ex tempore succurrit. In Bethicæ prouinciæ Hispalensi agro ad extrema ferè Marianorum montium ramenta, quinq. oppida sibi inuicem vicina his nominibus sunt, Aracena, Cortegana, Almonester, Suffre, Cala, quibus situs ordine appellatis, atque pronuntiatione nonnihil immutata hæc ab accolis prouerbij loco non sine sale vsurpatur oratio. [*Almenester sufre y Calla y Ara y cena, y Corta de gana.*] Hęc si Latinè, aut alia lingua pronuntiētur, significatio quidé manet, gratia verò omnis perit, hoc modo: In inopia ferto & taceto, arato & cęnabis, secabisque libenter. non dissimilis hoc in loco à Vate ex locorum nominibus in Iudæ lamentationé contexta oratio est. nam tria vrbiú sibi inuicem vicinarum nomina cum cæteris notata sunt, quæ ad hác rem non incócinnè vsurparentur. SZEENAN, BETH-HAAS ZAEL, GHEMDATHO. Primum nomen exitum siue egressionem, secundum domum propinquitatis siue vicinitatis, tertium stationem seu stabilitaté suam significat. Horú igitur vsurpatione & coniunctione nominum Iudaicæ olim tranquillitatis & suauis vitæ vsum mutatum fore indicat. nam quæ ita iucundè vitá degebat natio, ita perpetua & continente voluptate fruebatur, vt neq. ad proximá sibi domú, in qua mœror & luctus esset, tráfiret, sed minimè interruptas iucunditatis horas trásigere studeret, illá perpetuæ tranquillitatis constantiam hoste abducente penitus amisit. Contexenda imprimis nobis ex ipsis nominibus oratio, ac deinde latinè vtcunque reddenda est: *Non egressa est sedens* SEENAN *ad luctum* BEHTH-HASZAEL, *accepit à vobis* GHEMDATHO. *Non exijt quæ habitat in exitu ad planctú domus propinquæ: accipiet ex vobis* (hostis) *stabilitaté eius.* In huiusmodi explicandis locis breuiores nos esse rei difficultas non patitur, ita adeo rerú comparationibus calamitatis grauitas manifestior fit, vt quod Iudæa summam quietem & tranquillitatem, cui tam diu assueuerat, instabilitate & mutatione victoris opera mutatura sit. Et quoniam elegiarum certa sententiæ ratio est, vt variato sensu dicentis dolorem maximum arguat, ex alia in aliam cogitationem Vates dolore impellente repente transfertur.

Quia infirmata est in bonum, quæ habitat in amaritudinibus, quia descendit malum à Domino in portam Ierusalem.

Ex Iudææ vrbibus cuidam Maroth nomen fuisse accepimus. Id autem *amaritudines* significat, cui nomini conuenientem casum Vates deplorat; prouinciam scilicet omnem duriori iam rerú vsu ad secundarum rerum atq. omnis iucunditatis sensum ineptam futuram. Sumitur autem translatio ab ijs, quibus diuturno aliquo aut vehementi naturalium temperamentorum vitio gustandi sensus corruptus, atque in amaritudiné mutatus est, quibus nulla vel suauissimos cibos capiendi voluptas, aut etiam appetentia est. superuacuá tamé in ea re diligentiam omnem esse experiaris. At verò cùm ea sensus corruptio maius ac grauius totius corporis, vnde oriatur, vitium arguat, cuiusmodi nam eius affectionis Iudææ regioni causa fuerit, facilè Vates reperit & profert. [*Quia descendit malum à Domino in portam Ierusalem.*] namq. ex ea vrbe, quæ totius prouinciæ caput & princeps fuerat, diuinæ prouidentiæ ac pręcipuæ cuiusdam curæ virtus in cæteras regionis partes cómodè diffusa pertinebat, sicut scriptum est: Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. [Psal. 86.] Hac virtute & gratia subducta, hoc est, Deo è loco suo, vt superius dixerat, egresso, omnia prouinciæ membra malorum sensu laborare necesse est. *Descendit malum à domino.* Bonorum à Deo subductioné malorum sensus natura consequitur. hæc itaq. oratio morbú nó casu, sed Dei sese de Ierusalé subducentis cósilio euenisse arguit. Tumul-

Tumultus quadrigæ ſtuporis habitandi Lachis, Principium peccati eſt filiæ Sion, quia in te inuenta ſunt ſcelera Iſrael.

LACHIS Iudææ vrbs florentiſſima equorum atque curruum copia & exercitatione nobilis fuit, in quam ob vicinitatem & commercium atque exercitationis ſtudiũ vani cultus imitatio primum ab Iſraëlitis delata totam deinceps Iudæam corruperat. Huic vrbi vanum & inutile equorum ſtudium à Vate lugente exprobatur. cui nihil ea res profuerit, quo minus ſceleris, cuius auctor ipſa prima cæteris Iudææ vrbibus fuerat, pœnas daret grauiſſimas. Oratio autem irriſionis figuris conſtat. namque affirmando & concedendo vehemẽter negat & detrahit. illa, inquit, maxima & celeberrima equorum & quadrigarum frequentia, illa admiranda & ſtupenda exercitatio & in arte dexteritas, qua Lachiſina ciuitas pollebat, illa eadẽ porrò etiã erit illi vtilis, imò nulla prorſus [*quæ principium peccati fuerit filiæ Sion,*] In eam vrbem ſpectandi cauſa ſæpius venienti.

Prima huius carminis pars Hebraicè ſic habet: [*Iunge currus ad equos*] ac ſi diceret, ſequere idem equorũ & quadrigarum ſtudiũ ſi potes, ex quo eam gloriã adepta es, vt prima Iſraëlitarum impietatem imitata & edocta cæteris magiſtra fuiſſe dicaris. Huiuſmodi figuræ exempla multa apud noſtros & exteros auctores ſunt, vt clamoris plena vrbs frequens, ciuitas exultans, &c. & illud: Iſai. 22.

Inſere nunc Melibee pyros, pone ordine vites. Virgilius Eclog. 1.

Quod verò à tertia perſona in ſecundam repẽte mutetur, indignantis oratio magis expreſſa eſt, qua perinde ac præſens ſit, ciuitas ipſa flagitij accuſatur: vt: Tu verò homo vnanimis, dux meus & notus meus, &c. &: Pſalm.

Túne etiam, quem ſextus & octogeſimus annus Pulſat, &c. Iuue. Sat. 6.

Propterea dabit emiſſarios ſuper hæreditatem Geth.

IVDAICARVM rerum inclinationem ob ſcelera temporũ comparatione oſtẽdit. quòd ab inimicorũ populis, quibus olim imperatũ fuerit, muneribus porrò miſſis, fruſtra tamen imploranda fides auxiliumq. ſit. namque *Geth*, ſiue *Gath* vnam ex nobilibus Palæſtinæ vrbibus à Dauide captam & hæreditati adiunctam ſuæ, Iudæi olim poſſederant, quam ſuo poſtea vitio vnà cum aliis amiſere: hanc verò tẽporibus calamitoſiſſimis cum munere & legationibus auxilij cauſa fruſtra petendam eſſe dicit. Vtitur autem in dicendo antitheto ſiue verborũ contentione vehementi: ſic *Propterea* in eum locum Iudaica res deducta eſt, vt nũtij cum muneribus auxilij cauſa mittẽdi ſint in Geth, quã non modò tributariam, ſed hæreditariã olim ſibi Iudæa fecerat. *ſuper hereditatem*. ad hæreditatem. ſicut & illud: & venit Elcana in Ramatha ſuper domum ſuam. neque verò vllam vel in externis inimicorũ ſubſidiis, vel in propriis atque domeſticis præſidiis aut ſalutem aut fidem experiri licebit, quãdo & ACZIB etiam operibus munitiſſima vrbe nomine magis ſuo, quàm ſpecie & promiſſis digna nuntianda ſit ſpes.

Domos mendacij in deceptionem regibus Iſrael.

HEBRAICE, domos ACZIB: Fuit autem ACZIB ex Iudææ vrbibus vna munitiſſimis domorum ædificiis conſtructa, quas cùm Iſraëlitarum, hoc eſt Iudæorum reges præſidij cauſa peterent, vanas profectò & nomine ſuo dignas reperturi erant. namque ACZIB mentiri faciam ſignificat, atque ita *domos mendacij in deceptionem regibus Iſraël* inuentum iri credere conueniet. Quoniam niſi Dominus cuſtodierit ciuitatem, fruſtra vigilat, &c. Appellat autem hoc in loco reges Iſraël, quibus omni ex parte auxilium negatum iri affirmat, non ſolùm Iudæ reges, ſed & aliarum tribuum. nam de omnibus inſtituta lamentatio eſt. Pſalm. 126.

Adhuc hæredem adducam tibi, quæ habitas in Mareßa, vſque ad Odollam veniet gloria Iſrael.

MARESSA Vatis patria ex Iudæ ſorte vrbs expulſionem & hæreditatẽ ſignificans nomen ſortita eſt. namque in alienam hæreditatem niſi priori Domino expulſo venire nemo poteſt, ſicut ille aiebat, *Nos expulit ille:*

Illum aut nequities, aut vafri inſcitia iuris, Poſtremum expellet certè viuacior hæres. Horat. lib. 2. Satyr. 2.

Atque ita ſcriptum eſt: Vineam de Ægypto transtuliſti, eieciſti gentes, & plantaſti eam. Pſal.

Ita nomini *Mareſſa* vtramque ſignificanti rem nomen etiam Hebraicum *Iores* appoſuit, quod expulſorem & hæredem quoque ſignificat. Videtur autem ad antiquam hiſtoriã

allusisse; qua Iudæa tribus prima in præliũ progressa & hostibus etiam pulsis prima hæreditatis ordiné adepta narratur, cui metonymicè eadẽ etiã expulsionis & successionis sors futura denuntiatur. namq. antiqua & prima possessione atq. sorte hæreditatem sibi ירש stabiliisse putabat. *Iores* expulsorem & hæredé alium nimirum Assyriũ hostẽ latura erat. [*vsque ad Odollam veniet gloria Israël.*] Eandẽ rem quã initio deplorauerat, mutatis tantũ nominibus, vt grauissimam repetit. huiusmodi enim commorationum in lamentationibus vsus esse solet. Sic Dauid in elegia de Saulis & Ionathæ nece bis illud repetiuit: 2.Reg.1. ,, Quomodo ceciderunt fortes & perierunt,&c. Initio autẽ Vates hic in calamitate Israëlitica, cui Iudaica etiam coniungenda erat, causam & materiã grauissimã lamentationi ,, repererat: Quia desperata est plaga eius, quia venit vsq. ad Iudæam,&c. Eandẽ quoque ,, rem sub ipsum elegiæ finem refert. quòd grauissima Israëlitarum miseria totam Iudæã peruadens *ad Odollam vsque* peruenerit, quæ & ipsa Iudææ vrbs primo illo Iudæ patris coniugio illustris fuerat. Hæc huius hemistichij sententia est. quæ tamen, vt melius ex- כבד plicetur, verbi cuiusdam excussionem à nobis requirit. Id apud Hebræos CABBOD est, quod propriè grauitatẽ siue grauitudinẽ, deinde etiam analogicè gloriã significat. Id nomen cùm vno latino verbo simpliciter reddi non posset, alterutro reddendum fuit; redditum autem in nostra versione, illo, quod frequentissimũ in sacris libris est. vis verò ipsa verbi ad sententię rationẽ existimanda & referenda relinquitur. nãque hoc cõsilio commentaria admissa institutaq. sunt; vt sententiæ vim vndecũque siue ex ipsarũ, de quibus agitur, rerum natura, siue ex verborũ examinatione compleamus. Quanquã autẽ prior ratio, hoc est, theologicarum rerum exacta cognitio plurimum ad interpretationẽ momenti habeat, tamen originalium linguarum peritia magnum profectò ad eam rẽ adiumentum afferre, & plus in recessu habere, quàm in fronte promittat, à sapientissimis & pientissimis viris iudicata est. Igitur CABBOD si grauitatẽ interpretemur perpetuum sententiæ cursum tenebimus, quod ea calamitas, quam grauissimã Israël tulerit, Iudææ quoque vrbibus, & inter eas Odollamo etiam ferenda sit. Si verò gloriã, vt latinè est, retinere malimus, antiphrasi nobis vtendum necessariò est, & gloria pro dedecore & ignominia accipienda, vt apud latinos bellum pro non bella re, hoc est, pro duello sæpissimè vsurpatum est, ita & Israëlitica ignominia gloriæ illi antiquæ contraria ad Odollamum vsq. pertinẽs, grauissimũ vatis fletum vehemẽter auxerit, adeo vt vtrũque regnũ ad miseriam suam secũ grauissimè deplorandã, & mœstissimè plangendã excitare statuerit.

Decaluare & tondere super filios deliciarum tuarum: dilata caluitium tuum sicut aquila: quoniam captiui ducti sunt ex te.

VT vtrũque regnum initio lamentatio complexa fuerat, sic fine etiam ipso concludit. prioréque ad planctum Israëlem vocat, cui prior calamitas accipienda fuit. eam verò reipublicæ omniũ matris imaginem exprimit, quæ cùm amissorũ filiorũ desiderio nullum modum possit statuere, capillis præ dolore animi auulsis grauissimum luctum suscipiat. [*Decaluare & tondere.*] Mulieribus prolixior capillus decori, breuior autẽ dedecori olim ducebatur. Igitur in summo dolore & mœrore, quòd se miseras & decori omni indignas ostenderent, tum euulsis capillis caluitium, tum detonsis deformitatem sibi pa- Isaiæ 3. rabant. atq. vtraq. res ab Isaia vate breuiter indicatur: Et erit filiabus Sion pro crispanti ,, crine caluitium. [*Super filios deliciarum tuarum,*] quos in maximis deliciis alueras & voluptatis summæ vsu educaueras. quibus quo insolentior miseriarũ vsus accidet, eo acerbior est futurus. hæc ad Israëlem. ad Iudam etiam illud additum est: [*Dilata caluitiũ tuũ sicut aquila.*] Aquila certis ætatis suæ annis altissimè volare, & vehementi superni caloris vi ta- Isaac Hispanus in Mich. cta plumas amittere & nouas deinde reficere scribitur. huic similem quendam miseriarum sensu luctum Iudææ regioni Vates indicẽs, similẽ etiã restitutionis proponit spẽ. namq. Iudæos captiuos Babylonẽ abducendos rursus etiã restituendos fore subindicat. [*Quia captiui ducti sunt ex te.*] Israëlis filiis nullũ certum calamitatis genus præscribitur, nullum nõ experturis. Iudæis verò illud certissimũ Babylonicæ captiuitatis assignatur, vltra quod nihil temporibus illis durius, perpessi fuère. Vsus est autẽ zeugmate figura vatibus familiarissima, vt filiorum nomen semel appellatũ ad vtrumq. populũ referret. femineo autem genere vtramq. rempublicã dixit, quòd cõmunio & societas ipsa hominum matris imaginem exprimere videatur. hoc enim omnium ferè linguarum vsus obtinuit, vt sic à Græcis πατρὶς, à Latinis patria, ab aliis vniuersitas femineis nominibus diceretur.

CAPVT

Æ qui cogitatis inutile, & operamini malum.

ILLVD in iis, quæ hactenus, conscripsimus præcedentium Vatum commentariis docuimus, meritas impietatis, superstitionis & multorum etiam flagitioru̅ pœnas non antè publicè dari solere, quàm iniquitatis siue HAMASZ scelus fuerit publicè grassatu̅. namque cætera flagitia omnia etiamsi aduersum diuinam maiestate̅ admissa fuerint, auctores quidem suos vitio captos, supplicio tandem carere non sinuit; siue id in hac vita, siue in futura dandum sit. Vna verò fraudum & iniuriarum publicè ac communiter contracta culpa, communiter etiam ac publicè constitutam pœnam quammaturrimè subeundam in sacris libris habet. Hactenus ergo superstitionis & impietatis erga Deum pollutæque religionis crimen Israëlitis pariter & Iudæis intulit, qui sibi adeo infensum & iratum Deum reddiderant, vt loco propediem cedentem non sine magno suo malo experturi essent. namque superstitio & vani cultus admissio peculiarem illam Dei prouidentiam & beneuolentiam abalienat ab iis, quibus vera pietas non est, quos tamen non antè publico supplicio & vastitati addicit, quàm HAMASZ sceleribus quasi cumulo quodam affluere sit deprehensum. sed quonia̅ præter Dei irati abalienatione̅, publica etiam famis, pestis, ac gladij calamitas vtrique genti fuerat obnuntiata, neque præter impietatis & superstitionis scelus vllu̅ aliud HAMASZ fuerat hactenus crimini datum, satisq. sibi, ob ea̅ tantu̅ culpa̅, pœnaru̅ ex Dei abalienatione sustinere videri posset; altera̅ hanc parte̅, quamobre̅ grauissimis malis publicè ferendis addicerentur, vates persequitur, & non leuioribus iniuriaru̅ & HAMASZ, qua̅ violatæ religionis sceleribus alligatos; atq. vbi à legitimo Dei obsequio & certa religionis fide desciuere, id quod in procliui statim fuit, ad iniurias publicè inferendas veheme̅ti animi impulsu & omni studio deductos illos fuisse demo̅strat. namq. iis duabus partibus flagitiu̅ vnumquodq. constat, consilio videlicet & conatu, atq. in co̅silio quide̅ peccatu̅ est, in conatu verò ipso flagitiu̅; in opere deniq. capitale ia̅ scelus spectatur, sicut scriptu̅ est: Vnusquisq. vero te̅tatur co̅- Iacob 1.
„ cupiscentia sua abstractus & illectus, deinde co̅cupiscentia cu̅ conceperit, parit peccatu̅,
„ peccatu̅ verò cùm consummatu̅ fuerit, generat morte̅. Igitur omnem iniuriaru̅ sceleris gradum ab Israëlitis & Iudæis completu̅ fuisse, animi co̅silij & conatus atq. exercitationis argumentis confirmat. oratione̅ autem à grauissimo & fatali verbo incipit. [*Væ qui cogitatis inutile, & operamini malum.*] Non solùm mentis impulsum veheme̅tem, sed opus etiam ipsum exprobat. *Væ*, inquit, vobis qui conceptum animo scelus, omni consilio & conatu, tum opera omni conflatu̅ tandem admittitis. *Inutile*, actiuæ significationis verbu̅ hoc in loco est. Inutilia, inquit, & inco̅moda, imò & perniciosa aliis co̅silia vobiscu̅ agitatis, quæ demum exequamini. Vt aute̅ admittendi cum summa fraude sceleris deliberationem & studium argueret, illud subiunxit:

In cubilibus vestris.

COGITATIONIBVS liberè suscipiendis commodissimus locus cubile est, cùm omni externo impedime̅to amoto & quietiori corporis habitu, silenti nocte, sine arbitris, sine contentione libera cuique cogitatio est, vt: dicite in cordibus vestris, & in cubili- „ Psalm. 4.
bus vestris compungimini Selah; sceleris verò admittendi vehementer deliberata voluntas hac oratione ostenditur, conatus autem & studium illis etiam verbis arguitur.

In luce matutina faciunt illud.

ITAQVE admittendi sceleris consilium commodissimè & deliberatissimè capitur, vbi autem certum iam est, quammaturrimè efficitur. namque summo manè consurgentibus scelus initur, vt quantum ad nocendum illis & consilij & commoditatis superfuerit, tantum iis, quibus iniuria fit, ad propulsa̅du̅ aut caue̅dum desit. Alterum ergo orationis membrum alteri respondet hoc modo, [*Cogitatis inutile in cubilibus vestris, & operamini illud in luce matutina, faciunt illud.*] id quod dummodo exequi possint, an legibus liceat, an deceat, nihil omnino laborant.

Quoniam est contra Deum manus eorum.

POTENTIAM nimia̅ & facultate̅ ad nocendu̅ hæc oratio significat, Hebraicè tro

pus hic sic pronũtiatur: [*Quoniam est Deo manus eorum.*] Quo tropo Laban Iacobo genero
Genes.31. succensens Hebraicè vsus est, quẽ Latinus interpres sic vertit: Valet manus mea redde-
" re tibi malum. Igitur alienas hæreditates vel fortunas vbi semel appetiuerint, & cõsilio, calliditate atque iniuria adire posse sperauerint, neque legibus agere, neque moribus decidere, sed vi inuadere & obtinere; facinus verò ipsum, vbi admissum fuerit calumnia tueri statuunt.

Et concupierunt agros, & violenter tulerunt, & rapuerunt domos.

Ex malorum omnium fonte, ex cupiditate, inquam, iniuriarum & fraudum innumera genera promanant. hæc furia leges & iura omnia diuina humanaque violat. hæc vbi semel in pectoribus hominum insedit, & sociam sibi vim addere potuit, alienis maximè fortunis & saluti insidiari solet; neque verò in alienam modò supellectilem fertur, (namque id minoris facultatis & ignauioris cuiusdam animi est) sed in ipsos pauperiorum & imbecilliorum agros atq. domos omni impetu inuadit, ita vt non expoliare, sed fortunis omnibus & possessione miseros homines deturbare triumphi loco ducatur. Agrorum igitur suorum terminos alieni fundi occupatione dilatant, & ædificandarum ædium areas vicinarum domorum deiectione protendunt; vendere enim etiam inuitos dominos vel vilissimo pretio cogunt: si quem verò pertinaciter suas res tueri velle intellexerint, tamen damno, iniuria assidua, vt tandẽ cupiditatibus suis cedatur, efficiunt.

Iuuen.14 *Quorum si pretio Dominus non vincitur vllo,*
Nocte boues macri, lassoque famelica collo,
Armenta ad virides huius mittuntur aristas.

Isai. Væ qui coniungitis domum ad domum, & agrum agro copulatis, an vos soli habitabitis
" terram, ita adeo cupiisse iniquum est; quacunque vero ratione ab inuitis abstulisse, lõgè
" iniquissimum: auaritiæ autem & fraudi contumeliam addere, omnino detestabile est. Sunt enim, qui cùm cupiditatibus & fraudibus suis pauperiorum conatu obsisti intellexerint, lædi se putent, idque adeo indignè ferant, vt vel calumnia occulta, vel manifesta vi oppressis hæreditatem pariter & vitam appetant.

Et calumniabantur virum & domum eius, virum & hæreditatem eius.

HVIVS immanissimi sceleris vtinam nullum aliud exemplum occurreret, quàm illud Nabothi Israëlitæ ob Achabi cupiditatẽ Iezabelis reginæ consilio & auctoritate non modò appetita vinea defraudati, sed ignominiosissima morte & omnium proscriptione bonorum pariter affecti, sed, vt ille ait, *Dicere vix posses, quàm multi talia plorent, Et quot*
עשק *venales iniuria fecerit agros.* [*Et calumniabantur,*] Hebraicè verbum est GHASSAC, quod vi vel calumnia opprimere significat. Ex hoc loco illud principibus viris obseruandum cauendumque est, ne quid vnquam agatur, quod potentiæ magis, quàm iuris & æquitatis rationibus definiri possit; neque illud verbum vnquam vsurpetur, possum, licet, est ad Deum manus mea, atque huius generis alia, quæ rarò iniuriæ suspicione carere possunt. Cuiusmodi autem huius generis consilia & conatus ac scelera iudicium diuinum maneat, statuto in Israëlitis exemplo snbiungitur.

Ecce ego cogito super familiam istam malum, vnde non auferetis colla vestra.

VT isti magna deliberatione & diligenti consilio cogitatas à se iniurias & grauissima mala tenuioribus maturè & strenuè afferebant, sic cogitatum in se & deliberatũ à Deo supplicium grauissimè subibunt; neque sibi rem cum incautis & imbecillis hominibus, sed cum sapientissimo & fortissimo Deo tandem fuisse comperient. grauitatem autem & seueritatem pœnarum ex diuina cogitatione siue meditatione arguit. Inferendi verò strenuitatem insuperabilem illis verbis indicat: [*Vnde non auferetis colla vestra.*] Sumpta autem translatio ab æneo & ferreo iugo captiuitatẽ Israëlitarum durissimam & longissimam futuram esse docet, atque mutatio personarum à tertia in secundam ob dicendi vehementiam & sententiæ grauitatem in vatum orationibus frequentissima est.

Et non ambulabitis superbi, quia tempus malum est.

INSOLENTIAM omnem potentiorum, quæ rerũ ex animi sententia successu nimium processerat, malorũ & miseriarũ vsu reprimendá esse demõstrat, quando humana superbia

superbia nulla magis re, quã incommodorũ temporũ interuentu dimittatur, sicut scriptũ est: vt cognoscãt, quòd homines sunt. Psal.9. Ambulare superbè, est gestu, habitu & incessu, animi insolentiam proferre: Hebraicè est, [*Et nõ ambulabitis elati.*] namque huiusmodi superbientium habitus est, erecto collo, elatis oculis & despicientibus incedere, sicut scriptum est: Generatio cuius excelsi sunt oculi, & palpebræ eius in altum erectæ. Prou.30. [*Quia tempus malum est.*] Hebraicè tempus pro certa rerum oportunitate, quam Græci καιρὸς, Hispani *Sazon*, dicunt, accipitur, vt: tempus messis, tẽpus sationis, &c. hoc est, quia matura illis & certa incommodorum & pœnarũ hora accesserit, qua bellum primum, deinde captiuitatis incommoda ferenda sunt.

In illa die sumetur super vos parabola, & cantabitur canticum cum suauitate dicentium.

IPSA sermonis simplex ratio & sententia, quisnam huiusmodi elegiarum auctor futurus sit, docet: neque enim eiusmodi parabolæ & lamentationis ratio vel falsis prophetis, vel cuilibet pro arbitrio, sed illis tantùm, qui à diuitioribus & potentioribus agris & domibus deturbati fuerant asscribenda est, quibus ex citissimo exitu diuinæ iustitiæ edoctis lugubri quodam instituto & cantato carmine calamitatis suæ solamen quæretur. Elegia autẽ ipsa parabolæ, hoc est, similitudinis & exemplorum nomine definitur, quòd variis rerum contentionibus & similitudinibus exemplo aliis de eadem re futura sit. omnia hæc parabolæ nomen indicat. *Super vos* spoliatores & calumniatores, quibus per potentiam omnia licere videbantur, neque quisquam vel verbo vno sese opponere tutò audebat. [*Et cantabitur canticum cum suauitate*, Hebraicè est, *lamentabitur lamentationem cum solamine.*] non quòd miserias suas huiusmodi carmine sedari omnino, sed aliquãtulum leniri posse speret, Hebraicè est, NEHI, Hispanè *Aliuio*. Cuiusmodi verò sententiæ elegia futura sit, statim exponitur.

Depopulatione vastati sumus: pars populi mei commutata est, Hebraicè, *depopulari depopulati sumus nos.*

CVIVSMODI verborum repetitio grauitatem & vehementiam, asseuerationemq. coniunctam habet. Calamitatẽ igitur suã primum commemorat, deinde à quibus allata fuerit, ostendit, quod à potentioribus & ditioribus hæreditate & fortunis omnibus deturbati fuerint, idq. non ab hostibus, sed à conciuibus suis, ita vt ipsimet sibi iniurij fuisse videantur. nam qui patriæ propriæ cõciuibus manus affert, suis ipsius membris & visceribus attulisse meritò dici possit. Igitur nosmet nobis damnum malumq. attulimus, Hispanè *Hauemonos destruido.* Et nunc *pars populi mei commutata est.*] Quid pauperiorum parti accidisset, iam dixit, quid verò ditiorum tandem parti euenerit, subiungit, quòd illi à potentioribus eiecti & vastati fuerint, hi verò ab hostibus etiã eiecti, malè partis possessionibus deturbati commutari & transmigrare cogantur. Sunt autem huiusmodi lamentationes, si linguæ & sermonis ratio tantùm consideretur, explicatu difficiliores, quòd perturbati animi orationibus & crebris figuris constent. Quamobrem dicentis cogitatio & affectus potius, quàm orationis consequentia obseruanda est.

Quomodo recedet à me? cùm reuertatur, qui regiones nostras diuidat? Hebraicè, *Quomodo abstulit à me.*

CVM admiratione insultat illi, qui se expoliauerat, quòd ad paucorum dierum vsum tantum scelus admisisset, cùm propediem venturus esset hostis, qui quam ille sibi ablatã suæ adiunxisset hæreditatẽ militibus suis diuideret. Quid profuit, inquit, illi me à fundo expulisse meo? cùm breui hostis accessurus esset, qui quæ ab illo cõiuncta prædia fuissent diuideret. nonne satius suis limitibus contentũ permanere, quàm omnibus carere, fuerat? deinde oportunè commemorat diram imprecationem eorum, qui spoliati & oppressi fuerãt, in expoliatores ipsos: quam quidem imprecationem nulla victima expiatã consequens euentus certissimè firmauerit.

Propter hoc non erit tibi mittens funiculum sortis in cœtum Domini Israel.

APTISSIMA in huiusmodi iniurios homines & familiarissima miserorum imprecatio est vnica vltionis relicta ratio, quam exitu suo non carere innumera passim ac quotidiana fere exempla arguunt, vt rebus iis, quæ in posteritatis gratiã vi, calumnia, & aliis rationibus malis partæ fuerint, optatus hæres non potiatur, sed is potius, quem minimè

omnium ille voluisset, fruatur. Huius diræ imprecationis vulgatissima quotidie exempla sunt, vt: (Psalm. 108.) Nutantes transferantur filij eius, & mendicent: & eiiciantur de habitationibus suis. Scrutetur fœnerator omnem substantiam eius: & deripiant alieni labores eius, &c. Propter hoc igitur cùm tu legitima hæreditatis & totius rei possessione me deturbaueris, illud tibi imprecatus tandem euenisse gaudeo, vt nullus tibi legitimus hæres supersit, ad quem ex diuina lege & sacris Israëlitarum moribus hæreditas redeat, sed illud cũ summa ignominia tibi vsurpandum relinquatur. (Thren. 5.) Hæreditas nostra versa est ad alienos, domus nostra ad extraneos.

Ne loquamini loquentes, non stillabit super istos, non comprehendet confusio.

PROSOPOPEIA adhuc eadẽ ostendit nulla alia ratione potuisse violentorũ illorũ alienarum rerum appetentiũ consiliũ frangi, quàm ipso extremo supplicio atque exitio. namq. cætera omnia, nimirũ vatum reprehensiones, reuocationes, accusationes, dehortamenta superuacanea illis erat, qui neq. metu, neq. ratione, neq. pudore vllo moueri, aut à sententia deterreri sese sinerent. Est autẽ ipsorum oppressorum & iniuria affectorũ hominũ ad vates oratio monentium, ne duris & obstinatis atq. disciplinam omnẽ contemnentibus hominibus ab iniuria inferenda reuocandis frustra operã impendãt, quando neq. vllo Dei, neque hominum timore ad ius, æquitatem atque innocentiam adduci possint. Ne, inquit, assiduis sermonibus apud eos habendis laborẽ nimiũ cõsumitote. [*Quia non stillabit super istos.*] hoc est, nullus planè locus illis relictus, quò diuinum verbũ in eorum mentes penetrare possit, neq. vlla etiã erubescentia afficiuntur, adeo obstinata ac dura mens vitio & potentia reddita est, vt consultius esse putetur diuinum verbũ illis subducere, quàm contemptui atque irrisioni exponere sine vlla vtilitatis spe. Hæc adeo causa esse interdum solet, vt in perditissimis tẽporibus magna diuini verbi penuria sit: ex qua quidem re suspicio quædam imperito vulgo exoriri potest, Deum vel huiusmodi res latere, aut iam tandem delassatum, ne persequatur, impedire, vel adeo delectare, vt impunè abire sinat.

Dicit domus Iacob, nunquid abbreuiatus est spiritus Domini, aut tales sunt cogitationes eius?

PRIVATI & infimi ac vulgares homines Domus Iacob dicuntur, quòd Iacob, antequam nomen Israëlis obtineret, eius cõdicionis sese fuisse profiteretur. Cùm ergo huiusmodi rerum imperiti homines tantam potentiam & insolentiam non solùm impunè grassari, sed sine reprehensione, sine prophetica obiurgatione abire viderent, vtranam eius rei causa esset, dubitabant, an quòd spiritus Domini, quo vates excitãtur, abreuiatus esset; neque tantæ hominum potentiæ & insolentiæ sustinendæ par esset, an quòd Dei cogitationes & studia his similia essent, neque eas res reprehendendas duceret, quibus ipse afficeretur. Ad vtramq. autem dubitationis partem remouendam sapientissimè per Vatem satisfecit Deus.

Nónne verba mea bona sunt cum eo qui rectè graditur?

NEQVE abbreuiatus est spiritus meus, neque tales sunt cogitationes meæ, sed propterea subductum illis verbum est, quòd tantùm apud eos vtile & commodum sit, qui rectè & honestè viuere statuerint: itaque feliciter illis succedit, vt quibus ad rectum vitę cursum tenendum gratissima diuinæ veritatis lux sit. cõtra verò ijs, qui impiè agere decreuerint, vehementer odiosum longeque est incommodissimum, vtpote quibus irrisioni & contemptui magis, quàm correctioni sit, sicut scriptum est: (Psalm. 118.) Spreuisti omnes discedentes à iudiciis tuis, quia iniusta cogitatio eorum. præuaricantes reputaui omnes peccatores terræ: ideo dilexi testimonia tua, & longè à peccatoribus salus, quia iustificationes tuas non exquisierunt. Hæc erga vtramq. partẽ diuini verbi ratio est, vt non sit abbreuiatus spiritus Domini, sed diuinorum verborum ijs abundè effundatur, quibus vtilia & commoda fore creduntur; ijs verò maximè interdum desint, qui veritati, qui recto consilio, qui sibi denique ipsis defuturi esse putentur.

Et econtrario populus meus in aduersarium consurrexit, Hebraicè est: *& heri populus meus in hostem consurrexit.*

TEM-

TEMPORVM & rerum cōparatione ostendit, quàm optimè cum ijs agatur, quibus diuinū verbum cómodè suppetat, rursus quàm pessimè cum ijs, quorum culpa diuinum verbum subtrahitur. & quemadmodū publicę & priuatę res, ob publicū ac priuatum iniuriæ inferendæ studium funditus pereant, quas innocentia & iustitia maximè tueri & augere soleát. Hoc autē ipsorū Israëlitarum exemplo docetur, qui non adeo pridē cùm populus Dei essent, hoc est, cùm pietatē verām colētes legibus institutisque diuinis vterentur, non solū quietè & tranquillè agebant, sed omnibus & finitimis & remotis hostibus superiores erát, sicut scriptū est: In te inimicos nostros ventilabimus cornu, & in nomine tuo spernemus insurgentes in nobis. Nunc verò ijdem postquā à Deo, à pietate, à iustitiæ & innocētiæ obseruatione & cultura ad auaritiā, ad iniuriā inferēdam desciuere, diuini verbi auxilio & cōmoditate destituti ignauissimi & tumidissimi redditi sunt, adeo vt non solùm vero, sed vano etiam hostium metu exanimati terreantur, ac turpissimè etiam fugiant. »»

Desuper tunicam pallium sustulistis: & eos qui transibant simpliciter conuertistis in bellum, Hebraicè sic: *E regione vestis exuistis pallium: & prætereuntes securè redeuntes bello.*

EO ignauiæ & timiditatis eos rediisse ait, vt prospectam è regione vestem, quam viator quispiam baculo (vt fit) suspensam ferat, militare signum ac vexillum putantes, deposito etiam celerioris fugæ causa pallio, turpiter fugiant. namque pallij in pugna aut in pugnæ opinione denudatio impotentis fugæ studium significat, vt illud: Et robustus corde nudus fugiet in die illa. non solùm vero, sed vano etiam hostium metu perterriti vitam nuditate paciscuntur, vestemque, quamuis elegantem, viatori auferendam relinquunt, quem illi iter securè & simpliciter conficientem inuentis in via spoliis, non secus ac si è prælio victor rediret, onustum & auctum reddunt. *Et prætereuntes simpliciter* putastis & reddidistis *redeuntes bello*. Huius verò tantæ trepidationis & tantæ etiam rerum mutationis causam iniuriæ studium fuisse ait, quòd miserabiles pauperiorum hominū vxores domorum suarum commoditate, atque earum etiam liberos perpetua hæreditatum successione priuauerint. Amos.

Mulieres populi mei eiecistis de domo deliciarum suarum, & à paruulis earum tulistis laudem meam in perpetuum.

FEMINAE quietori & imbecilli magis natura cùm sint, domi diutius quàm viri manere consueuêre; eius autem consuetudinis causā ædes ipsas præter cæteras omnes res amant, quas etiam ad inopiam redactæ non nisi omnium hęreditatum postremas distrahi patiuntur, distractas verò omnium rerum maximè & frequentissimè suspirát; præsertim cùm conductas deinde domos subindè mutare cogantur, tum se miserrimas, tum calamitosissimas vocant, tum eos, quorum causa proprias ædes amiserint, diris omnibus prosequuntur. Atque pauperiorum hominum turbam populum suum Deus appellat, id quod non semel in sacris sermonibus suis ore nuncupauit, vt: Tibi derelictus est pauper, Psalm. orphano tu eris adiutor. Has à potentioribus istis *de domo deliciarum suarum*, hoc est, »» de domibus, in quibus maximè delectabantur, eiectas fuisse criminatur. Earum verò filios fundorum & vinearum agrorumq. possessionibus perpetuò deturbatos, quæ à nullis familiis abalienari, sed in perpetuam laudis suæ materiam certis legibus & institutis ac moribus apud suos quæque dominos perpetua successione conseruari Deus voluerat. namque ille Chanamitidis regionis perpetuum Dominum sibi cùm iure suo vēdicasset, vsum tantum familiis ipsis Israëlitarum tanquam inquilinis perpetua posteritatis successione percipiendum concessit. Eam verò laudis suæ æternam materiam parabat, quòd vnumquemq. portionem suam Deo acceptam referre, atque omni pietate & obseruatione retinere oportuerat, sicut scriptum est: Et dedit illis regiones gentium, & labores Psal. populorū possiderunt, vt custodiant iustificationes eius, & legem eius exquirant. Igitur »» cōtra ius & fas est, laudem meā in perpetuū deturbatis possessione hęredibus impedire, sicut scriptū est: Terra quoq. nō vēdatur in perpetuū, quia mea est, & vos aduenę & colo- Leuit.25. ni mei estis. Itaq. cùm populi sui iniuriis suū etiā ius sibi nefaria fraude imminutū Deus »» persequitur; dignū autē tātis sceleribus iudiciū est, vt qui quietos, & tranquillè atq. innocenter agētes solicitauerint & domibus fundisq. priuauerint, eius terræ, quā immodicè

 appeti-

appetiuerint,& per ſummã iniuriã occupatã polluerint,vſu in perpetuum porrò abdicẽtur,cuius iudicij & ſeueræ ſententiæ formula ſequenti verſu pronuntiatur:

Surgite & ite, quia non habebitis hic requiem: propter immunditiam eius corrumpetur putredine peßima.

Surgite, Imperatiuo vſus eſt,propterea quòd certa iam & deſtinata res eſſet, adeò vt ſe iam exorari non ſineret; eſt enim is modus inſtando & exequendo idoneus, atque ab omni cunctatione longè alienus: adeo verò certam & maturam fore migrationem oſtendit,vt conſidere vlterius non permittat, vt qui inimicum, à quo vehementer læſus ſit, domi offenſum iniquo animo ferens, grauiſſimeq. compellans,exire foras feſtinè iubeat. Quid tibi, inquiens, apud domum meam eſt? nonne pudet? abi cito, feſtina,&c. ite, in captiuitatem videlicet; non enim hæc vobis apta ſedes eſt, quam tantis flagitijs contaminaſtis: neque enim fieri poteſt,vt vitiis & turpitudinibus veſtris polluta terra hæc non graui nauſea,quoad vos euomat, vehementer laboret, ſicut ſcriptum eſt. Cùm verò huiuſmodi grauibus alioqui tamen vtilibus vaticiniis offenſi principes & populi,ac vatibus ipſis infenſi obſiſterent, atque omni cura & diligentia cauerent, ne quid graue aut durũ audirent, dum tamen interea populares concionatores & ad aſſentationem magis aptè dicentes probarent; & illud temeritatis vel impudentiæ, vel improbitatis ac licétię; hoc verò prudentiæ,ſapientiæ,atque elegantię in dicendo nominibus definiretur (vt iudicia hominum de ſimplici veritate & de populari aſſentatione etiam hodie ſunt) eam rem oportunè Micheas expreſſit, & quales hominum in ſe animos,cuiuſmodi de officio ſuo iudicia & ſententias expertus fuerit, alterius partis comparatione ſignificauit.

Vtinam non eſſem vir habens ſpiritum, & mendacium potius loquerer: ſtillabo tibi in vinum & in ebrietatem, & erit ſuper quem ſtillatur populus iſte.

QVID hæc latina verſio ſibi velit, Hebraica ſimplicitate appoſita declarabitur. [*Si forſan vir ambulans poſt ventum & falſitatem mendacij.*] hoc eſt, ſi quis popularem auram ſequutus mendacia ſibi ad gratiam confingeret, atque ea quæ delicatis principum & vulgi auribus blanda ac iucunda ſunt,diceret;cuiuſmodi de certo voluptatis fructu,de vino & ebrietate,de deliciarum non vetãdo principibus & diuitibus vſu,de frugum & annonæ non fruſtra à Deo hominibus facta copia; ſi quis, inquã, huiuſmodi argumẽta dicenda tractaret, is omniũ calculo probatus legitimus populi magiſter cõmunibus ſuffragiis ſalutaretur. Is facilè cauſam rationeſque ſuas docili populo perſuaderet,hoc eſt,ſtillaret in vinum & in ebrietatem.namque laſciua licentia à falſis miniſtris religionis prætextu & adulteratis ſententiis facilè hominibus á labore ad libidinem procliuibus inſinuatur. & quicunque hæc ad gratiam aſtutè & apparatè tractare nouit, [*erit ſuper quem ſtillatur populus iſte,*] hoc eſt maximo plauſu à populo iſto excipietur,& populi ſtillator,hoc eſt,efficax concionator appellabitur, iſque populo iſti,& populus iſte illi aptiſſimus erit, ſimileſque habebunt labra lactucas.

Congregatione congregabo Iacob totum te: in vnum reducam reliquias Iſrael.

ILLVD ſemper Deus Iſraëlitis obteſtatus eſt,illorum culpa euenire, vt perirent; ſuo autem ipſius miſericordiæ conſtanti propoſito effici, vt non funditus perderentur, ſed vt aliquando in gratiam reconciliati reſtituerentur,ſicut ſcriptum eſt: Perditio tua ex te „ Iſraël, ſalus autem ex me. qua quidem in re diuina erga homines bonitas maximè lucet, & humana culpa apertè cognoſcitur; hinc enim eſt quicquid mali, illinc verò quicquid boni eueniat.nos nobis atque Deo deſumus,Deus nunquam ſibi deeſt; nos officiũ omne peruertimus, ille ſemper officio ſuo ſatisfacit; nos neceſſariam noſtrimet curam abijcimus, ex nobis verò illum duplex afficit ſolicitudo,& quemadmodum non pereamus,& quemadmodum perditi recipi ac recuperari poſſimus. Atque hæc omnia incredibilem noſtram peruerſitatem & immenſam illius arguunt miſericordiam. Neque verò hic locus exiguam huius rei admirationem habet, quòd in ipſo pronuntiandæ ſententiæ feruore tantis criminibus offenſus Deus,tamen orationis ſtylum miſericordiæ commemoratione interrumpat,ſicut ſcriptum eſt: Cùm iratus fueris,miſericordiæ recordaberis. (Habbak. 3.) Habet verò affectum oratio ipſa,[*Congregatione congregabo totum te:*] Vide,inquit,quanta meorum in te beneficiorum magnitudo, quanta tua in his cogitandis negligentia eſt. namque iam nunc cùm te tua culpa & tantis ſceleribus obligatum, ijs captiuitatis & diſperſionis pœnis,quibus dignus fueris,addico; tamẽ cogitationes pacis cogitãs quemadmodum

admodum restituendus tādem mihi sis & mecum cogito,& tibi,ne desperes, enuntiari curo. atq. repetitio quidem verbi asseuerationē & certitudinē habet. Iacob verò nomen humilitatis & exilij atq. captiuitatis rationē indicat; neq. enim melioris condicionis populus ille dispersus futurus erat,quàm fuerit olim Iacob, cùm à patria domo fratris metu profugus ingratam Labano seruitutem nouis subinde mutatis cōdicionibus iniquísque impositis legibus seruiret, tamen vt ille diuina misericordia ex illo inquieto rerum statu,& quodam quasi seruitutis genere redemptus,congregata vxorum,liberorū & seruorum familia ad patriam domum reductus Israëlis nomen obtinuit, maximè dicente sibi Domino, Reuertere in terrā patrum tuorum,& ad generationem tuam,eroq. tecū. Sic etiam populum hunc filiorum Iacobi, cui dispersionis calamitas obnuntiata est, cui dura inter gentes & ignominiosa vitæ lex statuenda & ferenda prædicitur,tandē diuina misericordia sibi redimendum restituendumque,atq. in vnius Ecclesiæ Christianę communionem admittendum recipit; idq. non in totius iam Israëlis secundum carnem celebri illa frequētia; sed in reliquiis tantùm,quæ ex tam longa & diuturna calamitate superfuerint,fore præstandum,sicut scriptum est: Si fuerit numerus filiorum Israël, quasi arena maris,reliquiæ saluabuntur. In vnum reducam reliquias Israël toto iam terrarum orbe dissipatas.

[Margin notes: Genes. — Isai. 10.]

Pariter ponam illum quasi gregem in ouili, Hebraicè, *quasi oues Bosra.*

VTRO modo vertatur,nihil sententiæ repugnat,sed posterioris versionis illustrior & certior nobis explicatio est: namq. ad vnum ouile vnamq. ecclesiæ communionem recipiendi Israëlitæ prædicuntur, idq. adeò diuino beneficio. Quódnā autē id ouile futurū esset,nomine *Bosra* significauit; nimirum ad idem ouile,in quo ex gentilitatis tenebris ad Euangelij lucem conuersæ gentes & diuinæ familiæ asscriptæ conuersarentur. Iam verò aliàs diximus nomen Bosra nulli in montibus Seir antiqua Idumæorum sede, vrbi esse, sed cuidā; quæ omnis gentilitatis caput olim fuerit, id quod significatio ipsa apertè doceret. Bosra etiam constantiam siue valentiam significare dicebamus. Valētiam verò Romam vrbem totius orbis quondam principem dictā prius fuisse antiqui auctores memoriæ prodiderunt. Idem namq. ῥώμη græcè, quod valentia latinè est. Atq. in hac quidem parte antiquorum Hebræorum traditionem hactenus recipimus,qui Bosram eandem Romam esse dixêre. Habet autem Romana res maximam atque huic rationi accōmodatissimam narrationem. namque paruis initiis, hoc est, ab ouium pascuis & caulis, à pastorum casulis ad totius orbis imperium in gentilitate excreuit: deinde verò primis & firmissimis apud gentes fundamentis in ea vrbe iactis, Christiana pietas totum ferè orbem in Euangelij ditionem redegit,atq. exiguis initiis ad innumeram multitudinem propagata est. In ea autē primus gregis huius pastor Petrus Christi Domini vice functus est,succedentibusq̃ longa temporū serie pastoribus Christianæ disciplinę ratio ita aucta & illustrata est, vt prima omniū mater Ecclesia meritò appelletur, ad quam totius orbis & gentium omnium catholica cōmunio referenda sit; in cuius tandem collegiū Israëlitas cooptandos esse Vates hîc prædicit: vnam enim omnium Ecclesiæ communionem & integram sanctitatem esse oportêre,& vates omnes & ipse summus omnium atq. vnicus diuinus pastor (vnde cæteris pastoribus legitimum ius est) testati sunt. Igitur Israëlis populum in gratiam tandem à se receptum, ad eundem modum, pari. ratione ac iure cum ijs,qui ex gentibus in ouile vnum admissi sunt,coniungendū esse Deus pollicetur. [*Ponam*,inquit,*eum sicut oues* (quæ illo tempore futuræ sunt) *in ouili*,siue,*Bosra.*] Idē enim esse dicere ouile & Bosra,res ipsa declarat, cùm ouile non nisi vnum legitimè esse possit, sicut vnus pastor, vna fides, vnum baptisma est;ita episcopatum vnum omnium episcoporum esse D. Cyprianus confirmat. Hoc autem ouile,quo primum ex gentilitate congregatus est grex, ad quem Israëliticus populus tandē est agēdus, Bosra hoc est, valentia siue Roma est, vbi superstitionis & idololatriæ totius maxima quondā sedes fuerat. Deinde verò Christianæ omnium gentium pietatis arx constructa est.

[Margin note: Cyprianus.]

Quasi pecus in medio caularum tumultuabuntur à multitudine hominum.

MAXIMA venientiū ad Christianā pietatē Israëlitarū frequētia Ecclesiā ornandam celebrandáq. fore præcinit,quos frequētissima celebritatte & clarissima luce lętari oportuerit. Id adeo ouiū in ouiliū suorū caulis cōfertorū similitudinē persecutus significauit, quas exultare, cōprimi, tumultuariq. præ multitudine videmus. quòd verò ad idē ouile

vterque populus reducendus ſit, atque tam diuerſum pecorum genus, quales Iſraëlitę & gentes fuerint in eandem ſtudiorum & vitæ ſocietaté ſit coniungédum, id Chriſti opera
Epheſ.2. & virtute effectum iri docet; à quo, vt Paulus ait, ij qui gentes aliquando erant in carne,
» qui dicebantur præputium ab ea, quæ dicitur circuncilio in carne manu facta, qui erant
» in illo tempore ſine Chriſto, abalienati à conuerſatione Iſraël, & hoſpites teſtamentorũ
» promiſſionis ſpem non habentes, & ſine Deo in hoc mundo. nunc autem in Chriſto
» Ieſu, qui aliquando erant longè, facti ſunt propè in ſanguine Chriſti. huius autem ope-
» ra & efficientia in vnam ſanctorum ciuitatem & Dei familiam aſcribendus populus vterque eſt.

Aſcendet enim pandens iter ante eos: diuidet, & tranſibunt portam, & egredientur per eam.

HIC Ieſus Chriſtus publicè vtriuſque populi pacis & concordiæ auctor, & diuinæ ciuitatis regendæ dux eſt, quem qui ſequitur, non ambulat in tenebris, [*qui pandẽs iter ante eos*, qui ſe ſequentur *diuidet*, ſiue vt in Hebraico eſt, *perruptor ante eos perrumpet*,] & latè patefacta porta in vnius ciuitatis communione & ſocietate tam eos, qui vocati iam olim ex gentibus fuerint, quàm eos, qui in diuinam gratiam reſtituendi ſunt, Iſraëlitas coniun-
Epheſ.2. get. Ipſe enim eſt pax noſtra, qui fecit vtraque vnum, & medium parietem maceriæ ſol-
» uens inimicitias in carne ſua legem mandatorum decretis euacuans, vt duos condat in
» ſemetipſo in vno nouo homine faciẽs pacem, vt reconciliet ambos in vno corpore Deo
» per crucem, interficiens inimicitias in ſemetipſo, & veniens euangelizauit pacem ijs, qui
» longè fuerant, & pacem ijs, qui propè, quoniam per ipſum habemus acceſſum ambo in
» vno ſpiritu ad Patrem. hæc D. Paulus. Idem autem qui viæ & vitæ dux datus à Deo eſt,
Ioan.12. rex etiã vnctuſq. Domini meritò ſalutatus eſt. Benedictus qui venit in nomine Domini
» rex Iſraël.

Et tranſibit rex eorum coram eis, & Dominus in capite eorum.

VT enim Eccleſiæ omnis, ſic & recipiendorum in gratiam Iſraëlitarum, rex & Pontifex maximus apud ipſum Deum Ieſus eſt, ad vtriuſque dignitatis rationes & res gerendas vnctus, à quo regnum ex vtroque populo factum & Deo Patri conciliatum eſt. namque is publico cantu & communis cæleſtis ſenatus acclamatione audit: Dignus es
Apoc. 5. Domine accipere librum & aperire ſignacula eius, quoniam occiſus es, & redemiſti nos
» Deo in ſanguine tuo ex omni tribu, lingua, populo & natione, & feciſti nos Deo noſtro
» regnum, &c. Quòd verò regem hunc coram eis tranſiturum pollicetur, eò pertinet, vt
1.Corint.12 diuino Chriſti ſpiritu in viſceribus eorum habitante, quocunque intenderint, agendos eſſe ſignificet. Huius namque virtute ſpiritus corpus Chriſti, & membra de membro facti, magna diuinarum virtutum facultate afficiũtur. Dominum verò in capite eorum
Ephes. 1.Corint.11 proditurum eſſe ait, quòd caput Eccleſiæ Chriſtus, Chriſti verò caput Deus ſit, à quo omnia & per quem omnia. Huic autẽ vaticinio illud omnino conſonat, quod ab Hoſſea
» decantatum eſt: Et poſt hæc reuertentur filij Iſraël, & quærẽt Dominum Deum ſuum,
Oſe.3. » & Dauid regem ſuum, &c.

CAPVT TERTIVM.

ET dixi, audite principes Iacob, & duces domus Iſrael:

OMNIVM iniuriarum & publicè graſſantis vis crimen & culpa prima ac maxima in principes & iudices transfertur, vtpote qui ferendarum populo iniuriarum periculum non modò non propulſauerint, ſed vltrò etiam ſtudioſè creauerint & fouerint. Atque hæc profecto Dei aduerſus principes & magiſtratus cauſa ſeueriſſima, ſed certiſſima tamen & perpetua eſt, quòd ipſorum negligentia atque etiam culpa vis & iniuria ſæuiſſima populorum peſtis ac pernicies publicè graſſetur. Etenim ſunt aliquando principes ac magiſtratus, qui admiſſorum in populo ſcelerum ignorationem excuſent, vel quòd iniuria callidè nimis & aſtutè fiat, adeo ut ſcriptarum legum verbis neque cõprehendi, neque notari poſſe videatur; cuiuſmodi multa perſæpe exiſtunt iniuriarum excogitata aduerſus legum formulas genera, quas magiſtratus propterea non vlciſcuntur, quòd

quòd contra nullam legem commissa esse à reo defendantur; cùm tamen manifestam iuris & æquitatis violationem contineant, vel quòd paucorum de iniuria ac vi nomina ad ipsos ab ijs, qui passi fuissent, delata sint, qui propterea impunita libertate vsi fuerint, non alioqui vsuri si ipsi resciuissent. Hos duplici ratione redargutos sibi esse, & eodem cum cæteris imò grauiori crimine inuolutos Michæas ait: tum quòd principum & magistratuum negligentia ignorationis excusationem non habeat, cùm eorum maximè intersit, ne qua in populo iniuria fiat, prouidere, an facta alicubi sit, diligentissima animaduersione conquirere, sicut scriptum est: Gloria Dei abscondere verbum, gloria autem regis inquirere verbum; tum etiam quòd non solùm negligentiæ in animaduertendis, sed maximæ etiam diligentiæ in inferendis iniuriis damnatos ipsos statim arguat & confirmet. [*Et dixi*] ad principes & magistratus, qui se nominatim à crimine exceptos ignorationis causa aut alia tergiuersatione volebat. [*Principes Iacob.*] Populi humilioris & totius reipub. magistratus, quorum alterum nomen humanitatem, alterum verò officium in vobis requirendum arguit. Prouerb. 25.

Nunquid non vestrum est noße iudicium.

NAMQVE ob eam rem principes capita Iacob Hebraicè dicti sunt; quod hos ipsos quomodo cum cæteris membris & toto reipub. corpore agatur, peruidere imprimis & prospicere oporteat. omnium namq. sensuū vis in capite vt in præcipua mentis arce est. Vestrū igitur erat, prospicere, audire, olfacere, gustare, omnibus deniq. modis intelligere, vbinam ius, vbi iniuria vigeat, & res omnes à calumnia & dolo ab hominum & temporum perfidia & iniquitate ad iustitiæ atque æquitatis rationes reuocare, id quod neglexisse prius vobis atq. adeo grauissimum crimen est. namque vbi principes & magistratus muneri officioque suo diligenter præsunt, iudicium & iustitia in terra, vt Isaias inquit, pernoctant. *Iudicium*, Hebraicè *Mispat*, idem quod ius æquitatemq. significare in cōmentariis Habbakuq abundè docemus. Igitur in exquirenda animaduertendaq. iniuria negligentem fuisse in nefario crimine & fraude capitali magistratibus ponēdum primum est; deinde & illud grauioris etiam culpæ nomine sustinendum, quòd nō alienarum iniuriarum negligentes, sed grauissimos auctores etiam sese præbuerint. Isai. 2.

Qui odio habetis bonum, & diligitis malum.

NVLLVM aut turpius aut perniciosum magis exemplum est, quàm si principes & magistratus, quos summa integritate, continentia & innocentia præditos esse oportet, morum imprimis turpitudine & auaritia laborēt. nam qualis in rempublicam & in miseros à calumnia & iniuria defendēdos, quantus peccatorum, scelerum, publicæ libertatis, & æris alieni vindex is esse potest, qui virtutis odio atq. vitiorū studio ipse flagrat, qui luxuria, cupiditate & auaritia feruet ferturque? atqui illæ boni principis & magistratus partes fuerant, sicut scriptum est: Prouide autem de omni plebe viros sapientes ac timētes Deum, in quibus sit veritas, & qui oderint auaritiam, &c. & tamen quemadmodum hæc ab istis obseruata ratio sit, audiamus. Exod. 18.

Qui violenter tollitis pelles eorum desuper eis, & carnē eorum desuper oßibus eorū: qui comederūt carnē populi mei, & pellem eorū desuper excoriauerunt, & ossa eorum confregerunt, & conciderunt sicut in lebete, & quasi carnem in medio ollæ.

DVÆ rationes pecuniæ ex aliorum laboribus conficiendæ sunt, aut vsura, aut tributum; illa semper damnata; hęc cùm modū excesserit, perniciosissima est. Aliis igitur diuitibus & potentioribus in superiori capite vis & vsuræ crimen obiectum est: nunc verò omnis oratio hæc ad intolerabilia tributa & vectigalia, ad acerbißimas, capitum, ostiorum, & aliis nominibus pecuniarum exactiones significandas translata est; quibus populi & ciuitates à magistratibus & principibus nonnunquam expilantur & diripiuntur. cuiusmodi grauißimo scelere & culpa Israëlitas principes teneri Vates confirmat: id quod oportunißimis ouium & pecorum atque laniorum, neque aliis etiam linguis ignotis trāslationibus pronuntiat, quòd oues non pastorum officium, sed laniorum crudelitatem expertæ sunt. miseros autem & iniuria affectos populum suum commiserationis & indignitatis causa Deus appellat. Ipsam autem verborum translationem, cùm longius explicare non vacet, nulla ratione aut breuius, aut cōmodius, quàm Chaldaicæ paraphraseos versione doceri posse arbitrati sumus. Sic autem Chaldaica habent.

[*Diri-*

[*Diripientes substantias populi ab eis, & diuitias pretiosas eorum auferentes. Qui expoliant facultates populi mei, & pecuniam pretiosam eorum ab eis auferunt, & reliquias eorum consumentes & reddentes & comminuentes sicut comminuũtur membra intra ollam, & particulæ* (carnium) *intra lebetem.*] hactenus Chaldaica. Harum autem rerum & acerbissimarum populo iniuriarum, vt inuestigatorem diligentissimum, sic vltorem sese profitetur Deus, & seuerissimo iudicio examinata re par pari relaturum fore vltro confirmat.

Tunc clamabunt ad Dominum & non exaudiet eos, & abscondet faciem suam ab eis in tempore illo, sicut nequiter egerunt in adiuuentionibus suis.

CLAMOR oppressorum atque vi affectorum plerumque est, maximè qui verbo Hebraico SZAGHAK, respondet, Qua de re iam aliàs diximus. In qua igitur mensura צעק principes & magistratus mensi fuerint, in eadem ipsis remensum iri dicitur. Ipsi autem sese propulsandæ iniuriæ & resarciendi damni causa adeuntes, ac fidem officiumque ipsorum implorantes ciues non solùm neglectione, sed illata atque aucta iniuria damnoque maiori affectos contentione maxima malisque modis excipiebant, sicut scriptum est: Principes tui infideles, socij furum, omnes diligunt munera, sequuntur retributio- Esaiæ 1. „nes, pupillo non iudicant, causa viduæ non ingreditur ad illos. Propter hoc, ait Domi- „nus Deus exercituum Deus Israël: Heu, ego consolabor de hostibus meis, & vindictam „sumam de inimicis meis. Similia igitur his Israëlitis principibus & magistratui futura tempora minatus, omnem in magna calamitate salutis spem auxilio negata aufert, [*Sicut ipsi nequiter egerunt in adinuentionibus suis.*] Cùm ipsi miseros & supplices ad se confugientes, aut non audirent, aut indignis modis exciperent, aut omnino auersati negligerent; sic etiam ipsi ab hostibus oppressi, & magna inter gẽtes vi & contumelia affecti nequicquam negligentem meritò Deum implorabũt. Verùm enimuero cum reprehensæ à bonis & sapientibus viris, atque à veris Dei ministris iniquitati principum & magistratuũ, mendaces contrà prophetæ, qui assententur, non desint, & cupiditati etiam indulgẽtes securitatem promittant: eaque res dubios aliàs principum animos maximè firmet, atq. etiam ad augendam iniuriam excitet; non minus perniciosum causæ huius, quàm cæterorum etiam exemplum apud Israëlitas à se spectatum Vates noster oratione & diuini etiam iudicij sententia persequitur.

Hæc dicit Dominus super prophetas, qui seducunt populum meum: qui mordent dentibus suis, & prædicant pacem: & si quis non dederit in ore eorum quippiam, sanctificant super eum prælium.

NVLLA magis idonea verum à falso ministro dignoscendi ratio est, quàm vtilitatis & commoditatis eorum obseruatio. nam qui nulla commoditatum suarum ratione habita, nullo personarum delectu, sed veritate tantùm & æquitate ad agẽdum constanter ducitur; is planè integro & proprio fungitur officio. eum verò qui commodis, vtilitatiq. suæ tantùm seruiat, aut prophetæ nomen falsò sibi vendicare, aut officium prodere constabit, sicut & hi, quos Vates noster arguit, faciebant; qui promerentibus tantùm omnia bona atque fausta, ijs verò, à quibus nihil accepissent, infausta & calamitosa omnia obnuntiabant: cuiusmodi doctrina & ministerio nihil aut nocentius, aut perniciosum magis esse potest. Præterquam enim, quòd veritatis & simplicis pietatis, ac religionis proditio grauissimam reipub. fraudem perferre solet, illud etiam accedit, quòd eiusmodi ratio quæstus & commodi causa, & pietatis honesta specie ambitiosè inita, frequẽtes sui spectatores parere soleat. Hæc igitur huius orationis sententia est, in falsos fictosque prophetas, ac diuini verbi simulatos ministros, quorum falsam simulationem propriorum commodorum perpetuò obseruata ratio prodit, quando non ipsi cæterorum hominum & populi Dei vtilitati, sed contra populum omnem suis commodis inseruire & studiis obsequi velint. Iis enim, à quibus vel ad cœnam vocati, vel datis vltro cibariis, quæ dente mordeant, aucti fuerint, pacem prædicant; rursus, si quis non dederit in os eorũ, quod satis ad ingluuiei & voluptatis vsum sit, ei impietatis nota inusto, atque in summã apud reliquum populum inuidiam rapto, nõ pericula modò & pœnas, sed tanquam Dei atq. hominum hosti legitimo iamiam sustinendum cęlo, mari & pręlium indicunt. Huic persimile illud est, quod de Meuio quodam Satyricus memoriæ prodidit:

Scurra vagus non qui certum persæpe teneret, *Impransus non qui ciuem dignosceret hoste.*

Sed

sed grauius multò, quod ille vrbanitatis, hi verò pietatis specie victum maledicentia aut adulatione quæritabant. Explicata iam sententia, verborum quorundam ratio breuiter explicanda est. *Seducũt populum meum,* non sui, non vllius principis, nõ ignobilem aliquem, sed meũ (Deus inquit) populum: *Qui mordent dentibus & prædicant pacem* apud quos hilarè & bene accepti conuiuæ fuerint, securitatẽ & felicitatem plenam prædicant: nũc mordere dentibus, non translatitiè, sed propriè ac simpliciter accipimus. *In ore eorum,* duo significat, & cibaria dare, & pro ipsorum arbitrio ac libidine assiduè ac multum dare: namque os pro appetitu & arbitrio vsurpatur, vt illud: Dilata os tuum, & implebo illud. Itaque horum vaticinia donorum tantùm rationibus, & modis, non veritate ipsa æstimare est: id quod paulò etiam inferius explicatur. [*Et prophetæ eius in pecunia diuinabant. Sanctificant prælium.*] Sanctificare Hebraicè, certam rem publicè ac legitimè exponere & significare est: vt sanctificare ieiunium, sanctificare prælium, iustum ac legitimum prælium idemque certissimum denuntiare. Qualem porrò exitum istorum diuinatio habitura esset, nimirum ipsa qua vterentur diuinandi arte, dignissimum Vates obnuntiat.

Propterea nox vobis pro visione erit, & tenebræ vobis pro diuinatione, & occumbet Sol super prophetas, & obtenebrabitur super eos dies.

GEMINVM legitimorũ vatum officium fuit; alterum futura aut absentia prædicere, vel indicare; alterum quæ ad mores publicè & priuatè pertinerent, perorare. vtrumque autem à fictis falsisq. propheris vsurpabatur, qui propterea, quòd ea, quæ faciebãt, quęque dicebant ad sua commoda referentes, multitudini iucunda esse volebãt, populares habebantur. atque ea quidem, quæ ad publicos mores referrentur, ipsi quidem sibi pro temporum ratione, plausibili oratione, ac fucata religionis specie confingebant: quæ verò ad prædictiones & obnũtiationes spectarent, cùm diuinæ prorsus rationis expertes essent, augurijs, & cæli atq. syderum obseruationibus, quibusdam etiam coniecturis componebant: quæ diuinandi forma, quòd in temporum tempestatumq. rationibus, & in nonnullis etiã secundum naturam rebus, vt in morbis & salubritate indicandis, nõnunquam congruere videatur, facilè imperitæ, & falsorum magis credulæ multitudini eximiam quandam & omnino constantem vaticinandi vim probat. De hac autem re aliâs commodius & plenius dicere nobis Deus aliquãdo concedet. nunc verò loci huius sententia aperienda est; qua non modò grauissimarum ac diuinarum rerum cognitionem, & prædicendi vim, quæ nulla istiusmodi præstigiatoribus fuerat, sed omnem etiam ex augurijs & coniecturis, leuiores res, & temporum rationes cognoscendi, & diuinandi cõmoditatem & facultatem turbato luminum ac syderum prospectu adimendam esse Vates obnuntiat. namq. vel isti ex astrorum ordinibus, & motu præsensiones comparatas, pro nocturnis visionibus venditabãt; vel ex Solis, & lucis atq. nubium calore & qualitate coniecturam facientes, vaticinium profitebantur, sicut scriptum est: Facto vespere Matth. 16.
dicitis, Serenum erit, rubicundum enim est cælum: & mane, hodie tempestas, rutilat enim triste cælum. &c. Has igitur omnes rationes in suam ipsorum atque populi perniciem, maximeq. etiam in proditæ simulationis æternum dedecus turbandas esse ait. namq. nox illis non vllo astrorum prospectu & ordine distincta, sed caliginoso & nubiloso cælo erit, & densissimis nubibus omnis diuinandi facultas adimetur, quæq. interdiu capi solerent coniecturæ, nebulis & tenebris soli obductis nullæ prorsus erunt. Iam verò verborum ipsorum vim breuiter examinemus: *Propterea,* sententiis iudicum pronuntiandis idoneum verbum est: [*Nox vobis pro visione erit:*] Hebraicè, [*Nox vobis visio erit.*] Id quod nocturni visi nomine populo venditabatis, quod tamẽ ex astris & cæli facie obseruare consueueritis, idipsum vobis nox mœstissima & erroribus atque timoribus opportunissima erit. [*Visio*] hic MAHHAZON est, quæ propriè ad nocturna visa, & sõnia refertur: sic apud Iob, visiones noctis dicuntur: [*& tenebræ pro diuinatione,* Hebraicè, [*& tenebræ diuinatio.*] Nomẽ *Miqzzom* diuinationem, non qualis verorum vatum, sed qualis Chaldæorum augurum, ariolorumq. est, significat, huiusmodi illorũ artem fuisse indicat. Ita adeò omnibus his rebus & rationibus perturbatis, neque sibi neque alijs in calamitosa tempestate consulere valebunt.

Et confundentur qui vident visiones, & confundentur diuini: & operient omnes vultus suos, quia non est responsum Dei.

DEPREHENSAM consiliorum & studiorum vanitatẽ erubescentia, quam confusionem sacra lingua vocat, consequitur, vt de ea re & voce iam aliàs docuimus. Vehementi igitur huiusmodi erubescentia diuinatores istos, & fictos religiosæ disciplinæ professores, vbi iam detecta fraus fuerit, affectum iri significat; adeo verò grauiter id passuros, vt præ erubescentia vultus suos manu & pallio oppositis obuelare studeant. namq. is magno & subito animi dolore atque ingenti malo oppressorum, & lugẽtium habitus

Ezech. 24. est. nec amictu ora velabis, neq. cibos lugentiũ comedes, &c. Patefacta igitur re, cũ vanitatem exprobrantibus respondere nihil possint, manu & veste ori admota, defixisque in terram oculis, scelus suũ vel hoc gestu & habitu confiteri cogentur: nẽpe quicquid hactenus actũ, dictum, prædictumq. ab ipsis fuerit, fraude, fallaciis, mendaciisque constare, nõ autẽ diuinum oraculum fuisse. [*Quia non est responsum Dei*:] ita eueniet, vt quod manifestę veritatis cognoscendæ iudicio, hoc est, commodi atq. incommodi rationibus, ad quas omnia ab istis referebãtur, populus minus perspexerit, ipsa calamitatis die, imò ipsa potius caliginosa durissimorum temporũ nocte edoctus, nõ sine suo magno malo tandẽ intelligat, & quisnam verus, quis fictus & simulatus minister fuerit, certissimo examine deprehendat & arguat. ex qua re legitimæ muneris sui auctoritati apud eos, quos veritas ipsa & integra simplicitas non mouerat, fidem faciendam esse Vates noster confirmat.

Veruntamen ego repletus sum fortitudine spiritus Domini, iudicio & virtute, vt annuntiem Iacob scelus suum, & Israel peccatum suum.

SI quispiam est, qui susceptũ diuina auctoritate munus strenuè & fortiter ac summa cum fide gerat, in his Propheta nomen profitetur suum; non qui commodorũ suorum rationem habens, aut spem, vel metum, aut odium, vel gratiam, sed qui in omni consilio & actione, æquitatem solùm atq. integritatem sequatur, id nimirum efficiente diuino spiritu, cuius virtute se plenum esse prædicat: nihil alioqui præter cæteros mortales, quos vel humana potentia terrere, vel sapientia turbare, vel gratia allicere solet, egregium præstiturus. namq. hoc præter alia etiam inter eos ministros, qui verè diuino ducũtur spiritu, eosq. & quos sua tantũ ambitio & auaritia agit, distat, quòd hi quidem suarum inprimis rerum; illi verò alienarum potius & veritatis officiique sui in agendo rationem habeant: & dummodo susceptum sibi munus summa fide & integritate exequantur, dum populo & principibus nuda & simplici veritate prodesse cupiunt, placerẽne an displicere possint, id nõ laborant, sed vni ei student rei, *vt annuntient Iacob scelus suum, & Israel peccatum suum*: Quod ad verba attinet, *Veruntamen*, contentionem dignitatis, auctoritatis, & in officio faciendo integritatis comparationem molitur hæc vox. *Fortitudine spiritus*, Hebraicè, *vi spiritus*, cui nulla humana vis resistere valeat. *Iudicio*, æquitate, integritate ac veritate: quibus maximè rebus veri vates in agenda causa inniti solent. hæc enim omnia Hebraicum nomen, *Mispat*, pro quo Latinè iudicium legimus, significat: de quo in cõmentariis Habbakuq latius. *Iacob & Israel*, summos & infimos illius gentis homines significat, atq. omnes in vniuersum ordines vtrumq. nomen comprehendit: nam Iacob humilitatis antiquæ & datæ Deo de perpetuo cultu & obsequio fidei meminisse operæpretium est, cuius fidei violatio defectionis & sceleris nomen habet. quamobrem *scelus* Iacob dixit, Hebraicè, *defectionem Iacob & peccatum Israel*, cui cùm splendidum nomen ex fortitudine inditum foret quod cum Deo potens fuisset, idque

חטא nomen magnam virtutis constantiam promitteret; tamen non præstiterit, sed peccauerit. Est autem Hebraicè nomen *Hhata*, quod fortitudini contrarium est, cui non ineptè Latinum nomen, nequitia respondet, Monstri enim simile est, vt qui potens cum Deo fuerit: tamen impotenti vitio declinatus nequiter egerit. Eadem autem omnino sententia, apud Iosue dictũ est: Peccauit Israël. *& virtute vt annuntiẽ, &c.* cõstantia, grauitate, &

גבורה perseuerãtia, Hebraicè, *Geburah*. Eũ verò vatẽ qui his virtutibus prędictus, his artibus instructus fuerit, nõ ad promerẽtiũ gratiã, sed ad diuini spiritus imperiũ oratiões actionesq. suas

suas relaturum esse, consentaneum est: id cùm Vates noster hactenus re ipsa præstiterit, nunc deinceps summo cum studio vrget atque instat.

Audite hoc principes domus Jacob, & iudices domus Jsraël, qui abominamini iudicium, & omnia recta peruertitis.

ORATIONEM omnem ab Ephraitis traducit, & ad increpandum Iudæorum principum, sacerdotum & magistratuũ prodita officia cõuertit, quos nõ honoris, sed probri magis causa *principes domus Iacob & iudices domus Israel* nominat: neque enim ad generis originẽ Iacobũ, ex quo duodecim tribus ortæ & propagatæ fuerũt, sentẽtia hæc referẽda est, sed ad superiorẽ potius sermonẽ reuocanda, in quo Samariæ principes & iudices, quos principes domus Iacob, & iudices domus Israël appellauerat; impietatis & iniuriarũ, atque grauissimę fraudis accusatos, diuina sentẽtia dãnauit. Cùm verò Iudęi & Ierosolymitani omne nefas, ac vitium turpissimum ex Israëlis imitatione expressissent, vt iisdem etiam nominibus, probri & criminis causa, appellarentur, commeruerunt: sicut iidem Iudæorũ populi ac principes, & magistratus, ob turpissimi exempli imitationem, principes Sodomæ, & populus Gomorrhæ ab Isaia audiêre. ita adeò in his liberè increpandis, & accusandis sese fortem virum & integerrimum ministrum, verumq. vatem præstat; vt non minori, quàm Israëlitæ, vitio vsis, idem nomen meritò imponat. Criminis verò istis inferendi huiusmodi initio summam faciat: *Qui abominamini Iudicium, & omnia recta peruertitis*, non minus quã Israëlitæ illi principes ac iudices, à quibus animorũ simultate & dissensione dissidetis, turpissimarum verò rerum, ambitionis & auaritiæ studio nihil omnino estis alieni: namq. illi odio habent bonum, & diligũt malum: vos autem non bonum ipsum modò odio habetis, sed iudicium, æquitatẽ, integritatem, & omnem iuris rationem abominamini: neque vllum iuris atque iudicij nomen apud vos appellari passi, rerum omnium ad iudicandũ præstantissimã rationem inprimis exosi, manifestam etiam diuinarum legum sententiã, & legislatoris consiliũ, importuna quadam & callida iuris interpretatione peruertitis. Itaq. cùm duæ in vniuersum res sint, quibus omnis causa commodissimè iudicatur, ratio siue æquitas, & lex; alteram vos abominati, nec audire quidẽ vultis, alteram ad arbitrium, imò ad libidinem vestram impiè flectentes, verbo ac littera ius omne torquetis; cumq. vobis neq. lex, neque ratio ad auaritiam auxiliari possit, calumnia & fraus (maxima corruptissimorum hominũ ad summas diuitias compendia) admittuntur: atq. ita breui ex alienis laboribus magna pecunia publicè & priuatè per summam iniuriã confecta, vrbem vestram publicis & priuatis ædificiis atq. aliis ornamentis augetis.

Qui ædificatis Sion in sanguinibus, & Jerusalem in iniquitate.

ILLVD inter cætera principibus & iudicibus in administranda republica caueri oportet, ne quid vitij aut iniuriæ contra publicam aut priuatam rem, publicæ etiam rei, aut religionis siue pietatis nomine admittatur: namque bonorum spe mali quicquam Rom.3.
fieri D. Paulus vetat. Persæpe enim aduersarius iste noster Sathã, vel summos & prudentissimos viros falsa visione & specie virtutis atque splendoris fallit, & ad multa ac grauissima scelera, aut priuati aut publici commodi studio impellit. hinc euenit, vt excogitatis mulctarum generibus, & publicæ fisci & priuatę iudicũ, magistratuum, & delatorum pecuniæ per summam nonnunquam fraudem augeantur. neq. enim ea solùm, quæ verè commissa sunt, luuntur: sed delatorum malitia & iudicum auaritia fit, vt multorum innocentum res insidiis & fraude direptæ pereant, quando causæ non æquitatis rationibus, sed malitiosis legum interpretationibus & extensionibus definiuntur: ex qua pecunia pars quædam delatori, quædam iudici, quædã etiã fisco, aut publicis operibus adiudicatur. Huiusmodi mulctas ac pœnas cũ iure interdũ certis nominibus statui posse nõ negetur: non rarò tamen iniuriosè irrogari atq. exigi deprehensum est. His autem modis confecta pecunia magnoperè in publicis & priuatis ædificiis Ierusalẽ per summũ nefas auctã atq. adornatam à principibus & magistratibus fuisse Vates arguit. [*In sanguinibus.*] Pauperibus & innocentibus illatas iniurias, & acerbissimas capitum, ostiorum, aliorumq. nominũ exactiones, quibus victus ac vitæ cõmodus cibus miseræ tributariorum plebi subducitur, sanguines nominat: nam victu & vitæ subsidio quempiam fraudasse, proximũ homicidio scelus est, quod diuina sententia confirmatur: Ipsi quoq. contra sanguinem eorum insidiantur, & moliuntur fraudes contra animas suas, sic sunt semitæ Prou.1.

omnis auarè rapientis, animas possidentium rapiunt. *Iniquitate*, Hebraicè *Ghauah*, in peruersitate & deprauatione, quòd auaritiæ & pecuniæ conficiendæ causa, iura, legum interpretationes, consuetudinesq. deprauarentur. *Sion* celeberrimus in ipsa vrbe mõs fuit regia arce & operibus magnificis munitus: *Ierusalem* verò tota vrbs publicis & priuatis ædificiis constructa erat. Igitur vt regiæ & principum ædes, & publica etiam loca, necnon & muri ipsi magnificè ex direptis miserorum & innocentum fortunis, tum tributorum, tum mulctarum nomine augebantur; si quid enim non solùm commissum, sed falsò etiam delatum foret, vel publicis operibus, vel priuatis magistratuum ædibus & commodis mulcta erat: eiusmodi verò pecuniæ communi studio singuli ordines pro sua quisque parte instabant.

עול

Principes eius in muneribus iudicabant, & sacerdotes eius in mercede docebant, & prophetæ eius in pecunia diuinabant.

O AVRI sacra fames, ô sacrarum & prophanarum rerum interturbatrix auaritia, quam tu vitę & officij partem non tentas, & tentatam non violas, violatamque nõ prodis? & quæ in ipsam sanctissimorum in repub. munerum arcem inuadens, prima ordinum omnium capita, principes, sacerdotesque expugnas, quid in inferioribus rebus & ordinibus intactum nefasta linquis? Tria præstãtissima & summa in repub. munera sunt, Iuris dicendi potestas, sacerdotium & vaticinium, quæ ad societatem hominum inter se conseruandam, ad mores componendos, ad collocandas in tuto futuræ ac perpetuæ felicitatis rationes pertinent: hæc eos, qui purè ac summa fide & integritate administrare apud se cõstituerint, aliorũ omnibus cõmodis & publica vtilitate, nõ sua priuatè duci oportuerit, sicut scriptum est: Eliges tibi viros, &c. in quibus sit veritas, & qui oderint auaritiam: Sed tamen principes eius non iure, non veritate, sed muneribus iudicabant. Hebraicè, *Szhohhad*, Hispanè, *cohecho*: apud Romanos repetũdarum iudicium de hac re datur. Sacerdotes verò, quos diuinæ legis præceptis & sacris mysteriis docendis, idque gratis, præesse voluerat Deus, sicut scriptum est: Hi custodierunt eloquiũ tuũ & pactum tuũ seruauerunt, docebunt iudicia tua Iacob, & legẽ tuã Iraël; idque non mercede, sed gratis, vt acceperint: namque statutis à Deo cibariis cõtenti, mercedes disciplinæ sectari non debuerunt; sed & hi mercede docentes doctrinæ rationes non ad veritatẽ & integritatem, sed ad priuatam vtilitatem referebant: deniq. cùm propheticum munus diuinum planè sit, neq. eius sanctitatem vllo pretio corrumpi aut pollui sit fas. Si dederit, inquit Balac, domum suã plenam argenti & auri, non potero immutare verbum Domini Dei mei, vt vel plus vel minus loquar, nihilominus isti verum vaticinium professi, sed mera somnia & fallacias confingentes in pecunia diuinabant. non ait vaticinabãtur, sed *diuinabant*: de quo genere iam diximus. Hæ principum, sacerdotũ & prophetarum spectatæ virtutes, hæc studia & artes, Vates inquit, sunt, qui tamen, si superis placet, vana & simulata conseruatæ religionis iactatione tantùm sibi assentantur & indulgẽt, vt nihil mali metuendũ esse confirment, vtpote Dei principis maximi & potentissimi consecratam in vrbe sua ædem colentis præsidio tutis: quam tanti ab eo fieri existimant, vt deserendam nunquam fore metuant. eum verò templo assistentem suo, eorũ vitam, res & fortunas omnes firmissimis certæ prouidẽtiæ propugnaculis esse defensurũ: ita adeò, quem isti Deum opt. max. & fortissimum vltorem agnoscentes prædicant, nouis indies sceleribus ex ea cogitatione susceptis infensum sibi magisque iratum faciunt.

Exod. 17.

Deut. 33.

Et super Dominum requiescebant dicentes: nunquid non Dominus in medio nostri est? non venient super nos mala, Hebraicè, *super Dominũ nitebantur.*

NON modò factu, sed dictu etiam nefas est ad grauissima suscipienda scelera eius ope gratia atq. auctoritate niti, qui vitia & scelera omnia acerbissimè odit & auersatur. *Nunquid non Dominus in medio nostri?* Cõciuem & principem Dominum prædicant, quem inter tot tantaq. nefaria flagitia, tamen loci & templi (quo ipsum maximè delectari putabant) fouendi & colendi gratia quiduis potius passurum, quàm abiturum stultissimè iactant, quasi Dei cultum & religionem nusquam gentium, præterquam Ierosolymis conseruari dicerent, quod à gentibus aliis atq. à vicinis Israëlitis ob idololatriam & superstitionem semotus inter angustos Iudææ fines sese contineret, vnde discedenti nullus, quò se reciperet, locus in omni terrarum orbe superesset. *In medio populi* alicuius esse, idem

idem quod tranquillè & placidè quieteque habitare est, Hispanè, *Estar de asiento*. Sic matrona illa Sunamitis Heliseo studij, gratiæ, auctoritatisque suæ opem omnem & diligentiam, si quo in negotio experiri vellet, expectare iubenti respondit: In medio populi mei ego habito. Itaque isti principem & conciuem Deum, cuius auctoritatis & virtu- [4. Reg. 4.] tis præsidia periculo opposito exponunt, tamen assiduis sceleribus à se abalienant. Huiusmodi autem stultam & perniciosam confidentiam illis sæpe dissuadendam Deus [Ierem. 7.] ipse per vates curauit. Nolite confidere in verbis mendacij dicentes: Templum Domini, templum Domini est: Quoniam si bene direxeritis vias vestras & studia vestra, si feceritis iudicium inter virum & proximum eius, aduenæ, pupillo, & viduæ non feceritis calumniam, & sanguinem innocentem non effuderitis in loco hoc, & post deos alienos non abieritis, in malū vobismetipsis: Habitabo vobiscum in loco isto, &c. Sed cùm loci illius sanctitudo & maiestas innumeris omnium generum sceleribus contaminata, ad latronum præsidium & asylum, (vt apud eundem vatem Deus dicebat) redacta sit, parem Silo ruinam magis quàm certam aliquam & perpetuam à Deo propugnationem, sicut & idem vates obtestatus prædixit, expectari necesse est. Ite ad locum meum Silo, vbi habitauit nomen meum à principio, & videte quæ fecerim ei propter malitiam populi mei Israël. Quantæ verò fraudi huiusmodi stulta fiducia Israëlitis futura esset, subiuncto versu Michæas prædicit:

Propter hoc, causa vestri Sion quasi ager arabitur, & Jerusalem quasi aceruus lapidum erit, & mons templi in excelsa siluarum.

MAGNA in iudicandis rebus peruersitas est, minora maioribus, deterioraque dignioribus anteferre; diuinum præterea iudicium eadem peruersitate definire, insipientissimæ ac nefariæ prorsus cogitationis est: nam res ita distinctæ sunt, vt alia aliā naturæ rationibus longè excellat. Quamobrē suis eas ponderibus examinari æstimarique, æquū, consentaneūq. est. Ab hoc autem recto æstimādi sensu & modo Deū omniū rerum auctorem disiunctum esse velle, insipientissimum & stultissimum, atq; à diuinitate alienissimum asserere est. Constat autem homines non materialis templi causa, sed tēplum hominum causa esse constructum: idque tam diu Deo gratum atque cultum auctumq; fore, dum hominibus sacrum sanctumque ritè conseruetur: vbi verò omni flagitio & scelere pollutum ab ijsdem fuerit, huius rei causa ingratissimum fore necesse est. Neque enim diuina & sapientissima virtus vlla re in terris, præterquam hominum consuetudine delectatur, qua, si sua ipsorum culpa indigni reddantur; nihil præterea in terris est, quod magnoperè foueat & diligat, sicut scriptū est: Et deliciæ meæ esse cum filiis hominum. [Prou. 8.] Igitur quæ causa hominū amantur & curātur, eadem eorundē rursus culpa negliguntur. Cuius rei exemplum in Ierosolymitanorum & Iudæorum euertendis rebus duplici periculo Deus statuit. namque illi dum templi atque externi cultus maiestate fidentes, pietatis rationes peruertunt, & iura omnia diuina humanaque violant, funestos ignes vrbi temploque suo ex diuini consilij sententia à Babylonico hoste inferendos incitant. Id autem quod rebus primùm integris experti fuerant, postea demum non plenè restitutis, æterno exitio post Christi tempora pertulêre. [*Causa vestri Sion quasi ager arabitur.*] namque is mons causa vestri à Deo quodam propugnatus & vehementer illustratus, nunc deinceps, postquam in sanguinibus ædificatus est, excidio addictus destinatusque fuit: vt quæ debellatæ & dirutæ vrbes ab hostibus perferre solent, ipse etiam perferat. Consueuêre autem duces dirutis à se vrbibus, aratro impresso & tracto, perpetuam solitudinem asscribere, atque restitutione interdicere. Sic Poeta de æterno Troiæ aliarumque excidio mentionem faciens, dixit: *Imprimeretque muris Hostile aratrum exercitus insolens*. [Horat. lib. 1. od. 16.] Et *Ierusalem* in iniquitate constructa, *quasi aceruus lapidum erit*, magnificis domibus, muris, atq. ædibus euersis & dirutis. *& mons templi in excelsa siluarum*. Templū in monte Moria maximis lapidibus primū à Salomone ædificatū, deinde etiā a Zorobabelis sociis restitutum, ac demum ab Herode est instauratum. Eius autem diruti ruinas tantis lapidibus temerè deiectis eminentium in siluis rupium instar habituras esse Vates præcinit, id quod rei ipsi consentaneū est. Vtrumq. verò Ierosolymæ vrbis & templi excidiū, & quod à Nabuchodonosore, & quod à Deo editū, simile ob culpam & confidentiā fuit, Michæas vno vaticinio significauit. namq. Caldæorū primùm exercitu vastatā, atq. incensam vrbē, templumq. ipsum dirutū per integrū ferè seculum mansisse,

[Psal. 77.] mansisse in sacris annalibus legimus. Qua de re illa decantata elegia est: Deus venerunt gentes in hereditatẽ tuã, polluerunt templũ sanctum tuũ, posuerunt Ierusalẽ in pomorum custodiam, hoc est, in aceruum lapidum. namq. idẽ vtroq. in loco nomẽ Hebraicè est: deinde verò à Romanis ita destructam, vt nihil omnino antiquorum ædificiorum retẽtum, neq. in tanta tẽpli illius mole lapis lapidi cõmodè impositus, vt Christus prædixerat, cõseruatus fuerit. Nã quæ nunc Ierosolyma dicitur, ab Aelio Adriano Aeliæ nomine cõstructa, neq. antiquã faciẽ, neq. situm etiam retinet. [Ioseph. de bello Iudaic.] Quod & obscura quædã illius quæ extant vestigia, & descriptio ipsa manifestè arguunt: quippe maxima nunc oppidi & frequentissima pars ad Caluarij montis, & Iesu Christi seruatoris sepulchrũ pertinet; qui locus olim à muris nonnullo distabat interuallo. [Isaac Hisp. in Mich.] Atq. hanc vaticinij partẽ ad Iudæos tantũ principes, & populũ spectasse apud Ieremiã accepimus: [Ierem. 26.] Michæas de Morasthi fuit propheta in diebus Ezechiæ regis Iuda, & ait ad omnem populũ Iudę dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: Sion quasi ager arabitur, & Ierusalem in aceruum lapidum erit, & mons domus Domini in excelsa siluarum, &c.

VATICINII SECVNDI ARGVMENTVM.

ISRAELITARVM & Iudæorũ stragem, exilia, necnõ Samariæ & Ierusalẽ excisiones atq. incẽdia, nihil omnino impeditura esse affirmãtur, quo minus Deus maximis rebus, quas iã olim promiserat, præstandis sibi ipsi cõstet. Nouũ enim montẽ multis & illustrissimis ornamentis parandum augendumq. esse, in quo noua & pulcherrima gratissimaq. cõstructa æde Deus optimus Max. stabilem sibi sedem & certum domicilium collocet: cuius maiestatem & sanctitatem admiratæ gentes, nationesq. omnes vndique petentes & confluentes, magna celebrent frequentia. Neque verò odio vt olim montem illum Sion terrestrem vastabundi, sed summo diuinæ legis perdiscendæ studio impulsi, obseruabundi conscendent. Illo autem aureo seculo bella omnia & prælia, turbas, inimicitias & simultates toto orbe terrarum moderato & concordi communis religionis statu compositum iri, prædicit Vates. Ea verò felicitate non gentes & nationes modò, sed Israelitas & Iudæos, qui hactenus toto orbe dispersi disiectique fuerint, vsuros, qui ab illa longæ captiuitatis miseria, ab illis animorum simultatibus & inimicitiis de liberatoris misericordia in gratiam & concordiam secum, atque cum alijs gentibus, ita reducendi sunt, vt vni Christo legitimo ex Dauidis posteritate regi protinus pareant. magnum tamen inprimis à gentibus omnibus conflictum, & magnam sanctissimæ ecclesiæ oppugnationem suscipiendam, quæ tamen propugnatore Deo extinguetur, Israelitis atq. alijs gentibus (à quibus Euangelium coletur) in vnum coniunctis; quibus omnibus Rex ille Christus præficiendus sit: cuius regnum & imperium ad fines orbis terræ propagatum iri dicit. Salutem autem illam piorum & impietatis totius expugnationem, non ferro, non armis, non equis aut curribus, sed diuini spiritus efficientia & virtute fore expediendam, quam summa spiritualis pacis & honestissimi otij nullo metu aut suspicione interturbata tranquillitas, & nullis armis, aut equis, aut muris indigens securitas consecutura sit. Atque hæc profectò omnis ratio, & à Vate nostro expressa rerum & seculorum imago amplissimum & felicissimum Christianæ ecclesiæ statum, in quo adeo per spiritum sanctum Christi virtute, & diuino atq. immortali merito collocanda fuerat, significat. Hactenus argumentum.

CAPVT QVARTVM.

ET in nouissimo dierum erit mons domus Domini præparatus in vertice montium, & sublimis super colles.

AD ROMANOS scribens D. Paulus diuinorum promissorum constantiam & fidem persubtili de ea re oratione habita manifestè probat, quòd tametsi homines sibi ipsis salutique suæ sæpenumero desint, Deus tamen nunquam sibi promissisq. suis præstandis defuerit; idque sapientissimè curauerit, atque egerit, vt proposita hominum generi de publica salute spes, quo magis cõmunis aduersarij dolo & fraude debilitata esse aliquando videretur; eo firmioribus & amplioribus consiliorum fundamentis ad euentum vsq. ipsum fuerit administrata. [Greg. in Ezech. hom. 13. Hieron. in Isai. c. 2. Leo Papa de nat. serm. 10.] Effecerat quidem publicus ille humani generis hostis, vt mons ille terrestris Sion & Ierusalẽ cũ tẽplo illo suo materiali incolentiũ vitio & culpa repudiaretur; vt autẽ consiliũ illud de cęlesti regno stabiliẽdo repudiaretur, efficere nõ potuit: nãq. templi mons in excelsa siluarum redactus nunquam impediit, quo minus ille ecclesiæ mons, in quo ciuitatem suam instituere Deus cogitauerat & magnis [Rupert. in Mich. lib. 2.] Dei promissis & dignissimis tandem ac certissimis fundamentis stabilitum, & maximis orna-

ornamentis auctum sit. hanc igitur rem vates grauissimo prædicit oraculo. Quáquam mons ille terrenæ & lapideæ ac ligneæ domus Domini ob cultorũ flagitia ruinis & excisionibus horridus incultæque ac saxosæ siluæ similis tandem euaserit, tamen statuto à Deo tẽpore futurũ erat, vt mons sanctæ ac legitimæ domus Domini, in qua ille sibi æternam sedem collocaturus esset (ea autẽ Christistianæ ecclesię religio est) omnes alios montes, omnem alium siue veræ siue falsę religionis cultum tanto excelleret interuallo, quanto vanitatem veritas, luxque vmbram excellit. Neq; vero obscura nimis significatione religionibus omnibus montium nomen à Vate est inditum, quòd non modò superstitiosa gentium templa, sed sacella etiam, quibus Dij illi vanissimi colerentur, in mõtibus editioribusq. locis sita esse, ad diuinitatis & maiestatis rationẽ pertinere putabatur, quæ ex ea re fana dicta fuisse nemo eruditus est qui nesciat. Igitur veritate & sanctitate Christianæ ecclesiæ religio cùm Iudaicã vmbram, tum aliarum superstitionum tenebras adeo superatura esse dicitur, vt illa spreta aliisq; dãnatis, hęc vna, velut vnicũ salutis publicæ præsidiũ, communi omnium gentium consilio & studio petenda esset. Domum autem Domini homines ipsos ecclesiæq. membra appellat, sicut scriptum est: Tẽplum Domini, sanctũ est, quod estis vos. Hoc autem vaticinium eodem planè visu & non dissimili oratione ab Isaia & Michæa vatibus exceptum decantatumque est, non quòd hinc ab illo mutuata verba in suam orationem translata sint, sed quòd præuisam eandẽ rem, vt propriè diceret, iisdẽ ferè verbis dicere fuerit consentaneũ. Isai. 2. *In nouissimo dierum*, acceptabili tempore & diebus salutis nostræ Christianorum aurea & felicissima ætate, in quos fines seculorũ deuenerunt. *Præparatus*, hebraicæ NACHON. non solùm præparationem, sed erectionem & firmitudinem etiam significat; ita adeo firmum ac stabile in perpetuũq. sibi domiciliũ in Christiana catholica ecclesia collocaturũ Deũ Vates promisẽre. Excellentiã autẽ illam non mole & magnitudine lapidũ, & cacuminis altitudine inacessibili præter montes cæteros, sed virtute atque spiritus diuini efficientia vt spiritualis mons spirituali dignitate & amplitudine excellat; quam omnes vndique gentes agnoscentes maximo studio petant.

Et fluent ad eum populi & properabunt gentes multæ & dicent; venite ascendamus ad montem Domini & ad montem Dei Iacob, & docebit nos de viis suis & ibimus in semitis eius.

MAGNA & assidua cultorum frequentia Christianam religionem celebrandam esse canit, quos sacrosancti euangelij notitia ad communis religionis & vitæ societatem ineundam vocatura esset. Frequentia verò & assiduitas atque studium duobus commodissimis verbis significata sunt, *& fluent & properabunt.* communitas verò studiorum, & animorum de ea re consensio illa adhortatione ostenditur, *Venite & ascendamus*. Ad terrestrem Ierusalem verbum, *Ascendamus*, referendum est, quòd ab illius imagine omnis hæc vera cælestis ciuitatis ratio in sacris libris translata sit. consonant enim altissimi mõtis nomen, & ascendere eo verbum. Quod autẽ ad domum Dei Iacob additur, eò pertinet, vt antiqui in Iacob collocati beneficij memoria ad eandem & maiorẽ dignitatis spem sese mutuò aduocent. Nam ab eo, qui ex humili Iacob illustrem Israëlem reddiderat, se etiam ab illa infima seruitutis condicione ad diuinam libertatem, ab errorum cæcis tenebris ad veram lucem reuocatos traductum iri credere & sperarare par erat. Itaq. huius mõtis expetitio aliarũ omnium religionum & superstitionũ, à quibus gẽtes imbutæ fuerãt, repudiationẽ arguit. Ob quod verò emolumentũ id consilij cõmuniter à gẽtibus capiendũ esset, statim declaratur: *& docebit nos de viis suis, & ibimus in semitis eius.* Vanæ & stultæ sapientiæ professionẽ omnibus gentibus fuisse Christianę doctrinæ virtutis & efficiẽtię cõparatione Vates docet. Gentes ambulãt in vanitate sensus sui tenebris Ephes. 4. obscuratum habentes intellectum, alienati à vita Dei per ignorationẽ, quę est in illis &c. Hunc autem errorem agnoscentes populos, Christũ Dei virtutẽ & sapientiã petituros Ierem. 16. vates oraculis prędixerũt. Ad te gẽtes veniẽt ab extremis terrę, & dicent: Verè mendacium possederunt patres nostri, & vanitatẽ, quę eis nõ profuit &c. Quas verò doceri cupient vias, diuinæ sapientiæ rationes & honestissima viuendi instituta erunt; non philosophicæ cogitationes aliquæ, quales multos olim variarum sectarum homines adumbrata magis specie virtutis mouerunt, quàm vera & præstantissima aliqua virtute iuuerint. Verùm enimuero vniuersæ viæ Domini misericordia & Psal. 102.

veritas

veritas his qui seruant testamentum eius. huius verò maximæ rationis summa Christus est, Dei sapientia & Dei virtus, de quo nobis grandis & interpretabilis ad dicendũ sermo est. Neque verò sterilem & ieiunam aliquam aut tepidam disciplinam fore vates prędicat, sed viuã atque efficacem, quæ cultores suos vehementi honestatis amore affectos ad assiduam veræ & diuinæ virtutis exercitationem vltro impellat, non vt antiquæ legis temporibus cũ accepta Deo in Sina monte lex cultores suos terrebat magis Ierem.31. quàm ad veram ac solidam pietatẽ alliceret, sicut scriptum est: Ecce dies venient dicit » Dominus, & feriam domui Israel & domui Iuda fœdus nouum, non secundũ pactum » quod pepigi cum patribus eorum in die, qua apprehendi manum eorum, vt educerem » eos de terra Ægypti, pactum quod irritum fecerunt, & ego dominatus sum eorum di- » cit Dominus. Sed hoc erit pactum, quod feriam cum eis, &c. dabo legem meam in vis- » ceribus eorum, & in corde eorum scribam eã, &c. Huius nouæ & in corde scribendæ legis participes populi etiam illi futuri erant qui ad montem Dei Iacob euangelica legatione vocati concurrerent. *Et docebit nos de viis suis, & ibimus in semitis eius.* Omnem virtu-Psalm. 11. tis rationem & minima etiam præcepta obseruaturos sese profitentur, non vt antiqui illi Israëlitæ, quibus, ob viarum Domini ignorationem, diuina requies iureiurando etiã negata est. Illam igitur legẽ, quæ in Arabiæ mõtibus lata est, vt quippe quę nihil ad perfectum adduxerit, antiquatam & nouam quandam efficacissimã non hebræis modò, sed populis omnibus promulgandã diuinitus latum iri vates prædixerunt. cuius prædicandæ initium Ierosolymis factum ministrorum officio & consequentibus signis per Marc. vlt. omnem terrarum orbem propagaretur: namq. publicæ salutis præconiũ & lætissimũ euangelium a Sion in cæteras orbis nationes perferendũ esse diuinis oraculis est prodi-Hebr.2. Isai.49. b. tum. Dedi te in lucem gentium, vt sit salus mea vsque ad extremum terræ. Hanc diui- » næ noui testamenti in cordibus scribendæ legis perfectionẽ longè antiqua illa præstantiorem agnoscentes vates cum vera gloria prædicauerunt. cuiusmodi prædicatio à vate nostro asseueranter initur.

Quia de Sion egredietur lex & verbum Domini de Ierusalem: & iudicabit inter populos multos, & corripiet gentes fortes vsque in longinquum.

Quia Vox hæc præter alia multa, asseuerationis vim in sacris obtinet, vt: Quia Psalm. 112. non repellet Dominus plebem suam. Huiusmodi autem hoc in loco significationem » habet, vt antiquata repudiatæ iam prioris legis, vt parum efficacis, ratione, posterioris vim & efficientiam anteponat. *Verbum Domini*, verbum abbreuiatum, Verbum consummans in æquitate, quod Dominus facturum se pollicitus fuerat. Verbum fidei, quod ab Rom.9. Apostolis prædicatum est. cuius ea vis erit, vt *iudicet inter populos multos, & corripiet gentes fortes vsque in longinquum,* spiritu sancto in discipulos immisso, à quo mundus de peccato, de iustitia & iudicio arguẽdus fuerat, stultis de auaritia, de ambitione, de gloria, de rerum summa, de vitæ huius felicitate opinionibus euolutis & sublatis: nouisq; de modestia, de paupertate, de concordia, de mutua charitate & pace, iisdéque verissimis in eorum mentibus confixis sententiis.

Et concident gladios suos in vomeres, & hastas suas in ligones: non sumet gens aduersus gentem gladium, & non discent vltra belligerare.

ELEGANTISSIMA & poëtica periphrasi diuinam animorũ pacem & tranquillitatem Christianis omniũ gentium hominibus futuram describit, non pacem qualem mundus falsò promittit & habet, sed piam quãdam & æternam pacem maximo animorum consensu & vera charitate (quæ non quærit quæ sua sunt, neque æmulatur). conciliandam felicitatem præterea & rerum omnium copiam, communemque omnibus vtilitatem consecuturam subiungit. Id verò argumento à destinatis producto cõfirmat. namque belli metusque depositionem comparati ferri atque æris à bellicis ad rusticos vsus translatio, & militaris disciplinæ dissuetudo, agriculturæque studium manifestè arguent. namque arma in vomeres conflare quid aliud quàm belli cessationẽ & agricul-Isa.2. turæ ac pacis cõmodissima studia, & militarẽ disciplinam negligere, ac securitatẽ per- » petuam significat? sic apud Isaiã: Et conflabunt gladios suos in vomeres, & lanceas suas » in falces; non leuabit gens contra gentem, neque exercebuntur vltra ad prælium. Atq; hoc modo Christi imperium Ierosolymis in monte domus Domini initio fundatum non

non ferro & cæde, ſed diuini ſpiritus vi, ſummaq. in pace toto orbe dilatandum erat, ac tanta etiã iuſtitia, æquitate & innocentia gerendum, vt nullius rapinę, nullius iniuriæ, nullius deniq. violentiæ metu cõmunis & publica pax interturbari poſſet.

Et ſedebit vir ſubtus vineam ſuam & ſubtus ficum ſuam, & non erit qui deterreat, quia os Domini exercituum locutum eſt.

SECVRITATEM tranquillitatemq. publicam ruſticę rei cura ſtudiumque ſignificat. Sedere autẽ in arborum vmbraculis, honeſto otio & quiete abundantis, vitamq. ſine graui vllo labore, ſine ſuſpicione vel contentione traducentis eſt. Hinc illud ſpectat quod Rabſaces Ieroſolymitanos allocutus dicebat: Egredimini ad me & comedite vnuſquiſque vineam ſuam, & vnuſquiſq. ficum ſuam, &c. & apud exteros eædem res iiſdem imaginibus ſignificantur, vt: *Portaſq. non clauſas & arua Marte coli populata noſtro.* & illud: *Recubãs ſub tegmine fagi.* At verò diuino præſidio & tutela efficiẽdũ eſſe ait, vt nulli qui ad illud Chriſti regnum pertineant, vlla pœna aut metu, vlla periculi denuntiatione vel terreantur, vel tranquillo animo eſſe & conſiſtere vetentur: *Quia os Domini exercituum locutum eſt.* Diuinorum promiſſorum cõſtantia & certitudo illuſtri potentiæ mẽtione confirmatur. Verba enim *Domini* veritatem, *exercituum* verò ad id quod promiſſum fuerit, præſtandum facultatem arguit: quam rem & aliàs annotauimus: Igitur ſecuritatem, animorumq. tranquillitatem certiſſimam illis ex eo arguit, quòd à potẽtiſſimo & fortiſſimo & conſtantiſſimæ fidei Deo in proprium gregem recipiẽdos eſſe ſponſum confirmatumque ſit. Oues autem Chriſti nemo tollere, nemo à charitate Dei ſeparare poterit. *Os Domini locutum eſt.* vehementem aſſeuerationem oratio habet; non enim confictо ab homine aliquo, ſed certo Dei ipſius ſermone & viuæ vocis oraculo de ea re receptum eſſe. At verò eccleſiam tam ex omnium gentium populis, quàm ex Iſraëlitis conflatam vna pietatis & diuini cultus conſpiratione, vna iucundiſſima vitæ & officiorum omnium ſocietate coniungendam eſſe, ita vt (quemadmodum Paulus ait) idem omnes ſapiant, idem ſentiant. hoc etiam Vates noſter gratulabundus canit:

Iſai. 36.
Horat. lib. 3. od. 5.
Virg. eclog. 1
Ioan. 10.
Rom. 8.

Quia omnes populi ambulabunt vnuſquiſq. in nomine Dei ſui, nos autem ambulabimus in nomine Domini noſtri in æternum & vltra.

LOCVS hic vt Latinè redditur, difficilior aliquanto eſt, qui tamen ſeutentia ipſa commodè explicabitur, quorundam tantùm verborum rationibus annotatis. *Quia*, affirmationis magis, quàm cauſæ ſignificationem hoc loco habet. Verbum futurũ, *ambulabunt*, non ad rationem futuri, ſed ad conſuetudinem referendum eſt. Abſoluitur namque à temporis notatione verbum hoc in loco, ſicut & ſæpe obſeruandum docuimus. Itaq. ambulabunt, ambulant vel ambulare ſolent: explicandum eſt, præterea inciſum punctum poſt coniunctionem, *autem*, figendũ eſt, atq. oratio ipſa hoc modo eſt legenda. *Quia omnes populi ambulantes vnuſquiſq. in nomine Dei ſui, & nos ambulabimus in nomine Dei noſtri in æternũ & vltra.* Ita adeò ex omniũ nationũ ad veritatẽ & lucẽ reuocatis hominibus, & ex Iſraëlitis etiam in gratiam reſtitutis vná communem & catholicam eccleſiam, vnum baptiſma, vnum Dei vnius nomen colendum, vnum euangelij & fidei obſequium futurum eſſe confirmat: neq. varias antè opinionum, ſuperſtitionum, religionumque contentiones impedituras fore, quominus in eundem tantùm pietatis veræ ac ſanctiſſimæ religionis conſenſum conueniatur. Eam autẽ rem iã diuinitus præſtitam, & cumulatiſſimè tandem præſtandam apoſtoli omnes multis in locis prædicant: Tunc quidem ignorantes Deum, iis, qui natura non ſunt dij, ſeruiebatis; nunc autem cũ cognoueritis Deũ, imò cogniti ſitis à Deo, &c. & ad Epheſios: Memores eſtote, quod aliquando vos, qui eratis gentes in carne, qui dicebamini præputium ab ea quæ dicitur circuncifio in carne, manu facta, qui eratis illo tempore ſine Chriſto, alienati à conuerſatione Iſraël, & hoſpites teſtamentorum, promiſſionis ſpem non habentes, & ſine Deo in hoc mundo: nunc autem in Chriſto Ieſu vos qui aliquando eratis longè, facti eſtis propè in ſanguine Chriſti: Ipſe enim eſt pax noſtra, vt reconciliet ambos in vno corpore Deo per crucẽ, interficiens inimicitias in ſemetipſo, & veniẽs euangelizauit pacẽ vobis, qui lõgè fuiſtis, & & pacẽ iis, qui propè, quoniã per ipſũ habemus acceſſũ ambo in vno ſpiritu ad patrẽ, &c.

Galat. 4.
Epheſ. 2.

Oportuno

Oportuno autem Zeugmate Vates hic vsus fuit, vt communem gentium & Israëlitarũ ad perpetuum Dei vnius cultũ, conspirationem & concordiam significaret: *Omnes populi &c. & nos ambulauimus in nomine*; quanquam multitudinis numero vna tantùm persona eaq. prima (quæ consensum magis ostendit) pronuntiata est. sic Paulus: Habemus, inquit, accessum ambo in vno spiritu ad patrem. Quod ad verba attinet, vox, *autem*, non aduersanter sed coniunctiuè siue adiunctiuè ponitur, vt: Abraham autem genuit Isaac, Isaac autem &c. namq. si ex hebraico ad verbum vertas, vertendum profectò est, *& nos*. Quoniam verò diuino consilio res ita decreta constitutaque fuerat, vt cùm pauci primũ ex Israëlitis, per quos initio gerenda esset, ad ecclesiæ sacræ ciuitatem receptis, ceterisque ob incredulitatẽ repulsis plenitudo gentium admissa esset, Israëlis tandem reliquiis gratia salusque afferretur, causæ ipsius ratio postulare videbatur, vt eodẽ, quo expediendum esset ordine negotium à vatibus prænũtiaretur; simul vt admiranda Dei sapientia & veritatis ratio cõstaret, & ex iis quæ transactæ primum fuissent, rebus, earum etiam, quas sperari oportuerat, certa daretur expectatio,

Ephes. 2.

In die illa dicit Dominus: congregabo claudicantem, & eam quam eieceram colligam, & quam afflixeram, consolabor: & ponam claudicantem, in reliquias: & eam quæ laborauerat, in gentem robustam: & regnabit Dominus super eos in monte Sion, ex hoc nunc & vsque in æternum.

MISERATIONIS & misericordię diuinæ rationibus oportuna ouium & pecudum translatio est: quæ libenter ac sæpe à sacris auctoribus vsurpatur. Huic imagini, si qua miseriæ accessio adpingatur, misericordiæ rationes impensius excitat & commouet, vt si claudam vel infirmam, vel aberrantem, vel perditam ouem dicas, cuiusmodi frequens in sacris libris mentio est. Igitur de restituendis in gratiam Israëlitarum sitis dissipatisque reliquiis receptum sponsumque à Deo esse Vates commemorat. appellat namque claudicantem Israëlitarum familiam tribubus duabus minorem allusione ad Iacobum olim claudicantem facta. Iudæorum verò gentem eiectam vocat, quòd ea postremum ex patriis finibus, atq. ex diuina maximè gratia procul eiecta fuerit. nam postrema & iustissima Iudæorum ob pulsum è propria vinea hæredem, id est, ob repudiatum Christum reprobatio fuit, sicut scriptum fuerat: Quia repulistis verbum hoc
» idcirco erit vobis iniquitas hæc sicut interruptio cadens. eiusdem autem gentis causa ait, *& quam afflixeram, consolabor*, Hebraicè *& aspere tractaueram*. Vehementer enim ab eo tempore quo discedentibus apostolis derelicti desertique fuerant, vexati, obcęcati afflictique sunt, vt pœnas dederint sanguinis etiam õnis, qui effusus fuerat ab Abel iusto vsque ad Zachariam filium Barachiæ &c. atque Israëlitarum quidem qui semel tantùm capti & abducti sunt, quòd variè fuerint dispersi, res omnes afflictæ magis debilitatæq. sunt. Iudæorum verò quanquam Babylonica prius & Romana posterius captiuitate fuerint profligatæ, tamen quòd commodiores migrationi suæ regiones nacti fuerint, minus imminutæ minusque attenuatæ fuêre. Quamobrem Israëlitarum futuram salutem reliquiarum nomine significat. *& ponam claudicantem in reliquias.* Nam diuina misericordia effectum est, vt Israëlitæ tot malis tot miseriis, tot rerum & temporũ casibus, incõmodis & difficultatibus affecti nõ funditus perierint, sicut scriptum est: Mi-
» sericordia Domini, quòd nõ sumus cõsumpti, quia non defecerũt miserationes eius. Hebraica autẽ lingua reliquiarũ nomine duo significat, id quod ex miseris & afflictis rebus relictum est, & quod ad futuræ restitutionis spem quoq. fuerit residuũ. Atq. vtramque ad rẽ promissionis huius referenda sententia est, vt tantarũ miseriarũ sitæ reliquiæ diuino demum beneficio collectæ in futuræ deinde sanctæ sobolis spem repositæ foueãtur, sicut quondã à Vate scriptum, & ab Apostolo cõmodè relatũ fuit: Si fuerit numerus fi-
» liorum Israël quasi arena maris, reliquiæ saluæ erunt. Iudæorum verò res, quæ minus imminutæ permanserint, celerius & validius restitutum iri promittit. *& eam quæ laborauerat in gentem robustam.* Æqualem autem vtrisq; & Iudæis & Israëlitis & communem gratiam, eandemq. cælestis regni communionẽ, & nulla, vt olim, dissensione, nullo dissidio interturbatã societatẽ, eundem vnius Dei cultum, eandẽ pietatis veræ muniendam viam fore ait. *Et regnabit Dominus super eos in monte Sion ex hoc nunc & vsque in seculum.* Christi Iesu legitimi ex Dauidis familia regis opera & virtute regnum hoc æterno Deo & patri stabiliendum & conseruandum esse docet, spiritu sancto in suos immisso per quem

Isa. 30.

Tren. 3.

per quem in gratia illa stent & gloriētur in gloria filiorū Dei. Id quod & diuinus ille legatus ad virginem verba faciēs explicuit: Et dabit illi Dominus Deus sedem Dauid patris » sui, & regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis. » [Luc.1.] Sion ecclesiam catholicam intelligimus montem, quem præ aliis omnibus dilexit Dominus, fundatū exultatione vniuersæ terræ in ciuitatem regis magni. Hæc vbi sigillatim de vtraque gēte vaticinatus est, sermonem ad ecclesiam gratulabundus conuertit, quam ad magnæ felicitatis & celeberrimæ frequentiæ spem vocat.

Et tu turris gregis, nebulosa filia Sion vsque ad te veniet; veniet potestas prima regnum filiæ Jerusalem.

ILLVSTRIA persæpe & notissima nomina ad diuinas res similitudine quadā trāsferūtur, vt paradisus, qui locus in terra amœnissimus & beatissimus fuit, cælum quādoque & piis paratam sedem significat. Sic & *Turris gregis* celeberrimus & antiquissimus iuxta Ierosolymam locus, & Iacobi olim ibidem cum familia habitantis monumento illustris, ad catholicam ecclesiam significandam cōmodissimè transfertur, quòd ab exigua eo loci primum orta & constituta familia amplissima soboles proseminata est. Vniuersum verò piorum populum ad principis & pastoris sui rationem relatum gregis nomine dici, clarius est, quàm vt expositione egeat, vt: Percutiam pastorem, & dispergētur » oues gregis, &: Nolite timere pusillus grex. [Marc.14.] Ecclesiam igitur cōmunem piorum omniū » matrē appellat, quā numerosissimæ sobolis & æterni ac diuini regni spe cōsolatur. Huius initia parua quidē, illustria tamē apud terrestrē illā Ierosolymam facta in amplissimum tandē & maximis populi & dignitatis incrementis illustrissimū statum perferenda esse canit. *Nebulosa filia Sion.* excelsa admodū turris, vt nebulis cacumen abscōdas Hebraicè GHOPHEL, excelsum & munitissimū pręsidiū arceq́. significat, quā ob æternā & inexpugnabilē futuræ felicitatis stabilitatē, hoc nomine appellauit, cui dignitas illa inchoati [עפל] olim apud synagogā regni perfecta tandem & absoluta deferēda erat. Affirmationē autē & gratulationē repetitio illa habet, *ad te veniet, veniet potestas.* ita adeo ecclesiā cōmunē quandā omnibus Israëlitarū & gentiū familiis ciuitatem & regni sedē, in quo suum singulis eodē iure, hoc est, diuinæ misericordię beneficio domiciliū sit. [Ezech.47.] Quā rē & Ezechiel Vates à se pręuisam eleganti imagine descripsit. Cōmunem enim gētibus omnibus ciuitatem fore dicit, in qua suæ vnicuiq. tribui portæ, quas maxima frequentia celebrēt, futurę sint. Hūc verò locū nōnihil variatis personis eadē omnino sententia sic Paraphrastes Chaldæus vertit: *Et tu Meßias, Israëlis: qui absconditus es à facie congregationis Sion, tibi futurum regnum est, vt adueniat, et veniet potestas pristina regno cōgregationis Ierusalē*, sic Chaldaice.

Nunc quare mœrore contraheris? nunquid rex non est tibi, aut consiliarius tuus perijt, quia comprehendit te dolor sicut parturientem.

ISRAELITAS velut instanti iam calamitate perturbatos atque metu doloreque dilatos ad aduersarum rerum tolerantiam afferendæq. per Deum salutis spem atq. expectationem adhortatur primum, ne diuturni mali sensu debilitati & dolore fracti, se restituēdos esse desperarent. Igitur salutis spem diuinæ cōmemoratione prouidentiæ redintegrauit, ac nō oportere, inquit, animū perpetuis lamentis addictū despōdere eos, qui regem consulemq. suum nō deficere, sed semper viuere manereq. intelligāt; quam ob rem ferendas quidē interim esse iustè cōstitutas sibi pœnas, sed postremū rerū suarū euentum, Deo opt. max. regi, cōsiliario auctoriq. suo permittendum; ex cuius misericordia certā salutem, vt ex sua ipsorū noxia certā calamitatē, expectare cōsentaneū est, maximè cum vtraq. res prædicta & prænuntiata sit ab eo, qui salutem quidem vltrò, calamitatem verò non nisi inuitus, id est, impietate & scelere irritatus adferre solet. Igitur denuntiati mali sensu & vsu promissi sibi boni certam spem ostendi oportuerit. *Nunc*, illationem non tempus hoc in loco significat. Igitur cùm hæc à me dicta & prænuntiata sint. *Quare mœrore contraheris?* Alloquitur enim Israëlitarum societatem velut præsente calamitate in futurarum semper miseriarum metu positam. *Nunquid rex non est tibi, aut consiliarius tuus periit?* neque enim tibi desperandum est, quandiu rex tuus, qui tibi semper optimè consultum esse voluit, vixerit, viuet autem in æternum. Quamobrem in ipso miseriarum vsu diuinū cōsilium etiā agnoscendū est, idemq. futuro rerū exitu expectandum. Neque enim præsenti dolore succumbere debes, cui modū tandē & finē accedere posse intellexeris. Exigui nāq. consilij & abiectissimi animi

fœmina illa eſſet, quæ incidente partus tempore dolorum difficultatibus affecta, ita animo concideret, vt ſibi & fœtui lucis & vitæ vſum adimeret. *Quia comprehendit te dolor ſicut parturiens*, atque ob eam rem contraheris, cùm contrà potius forti & conſtanti animo, ad diuinam fidem & miſericordiam, ad diuinam opem, auxiliumque petendum omni cogitatione, conatu ac ſtudio conuerti debueris. Ita adeò longæ ac diuturnæ Iſraëlitarum miſeriæ ſenſum & antiquæ felicitatis deſiderium, diuinæ prouidentiæ & miſericordiæ commemoratione, & futuræ tandem ampliſſimæ reſtitutionis ſpe conſolatur. Contrà verò Iudæorum inſolentiam breuioris quidem grauiſſimæ, tamẽ calamitatis obnuntiatione, & furentem peccandi impetum cohibere conatur, quos ad reddendæ etiam priuatè ipſis & pubicè omnibus ſalutis expectationẽ tandem excitat.

Dole, & ſatage filia Sion quaſi parturiens, quia nunc egredieris de ciuitate, & habitabis in regione: & venies vſque ad Babylonem, ibi liberaberis: ibi redimet te Dominus de manu inimicorum tuorum

SAPIENTISSIMIS & commodiſſimis alteri atq; alteri populo rationibus & orationibus vates egit. Illius enim miſerrimis rebus, propoſita ſpe, ſuccurrerat, hic inſolẽtia elatis & perturbatis, magno adiuncto metu, occurrit, cũ ſubeundas propediẽ Iudæis pœnas grauitatis potius exiſtimatione metuere, quàm breuitatis cogitatione contemnere oporteat. Pariendi enim tempus illis appropinquare, non ludendi: quod quamquã breue ſit, non leue, non doloribus maximis & miſerijs vacuum eſſe poſſit, quibus ea mala & ſcelera admiſſa fuerint, à quibus non niſi datis & ſolutis pœnis liberari poſſe putandũ ſit: *Quia nunc egredieris de ciuitate*, Ieruſalem capta & abducta migrabis, & forma iſta ciuitatis extincta *habitabis in regione*. Hebraicè, *habitabis in agro*: tedioſiſſima & duriſſima iis, qui vrbanæ vitę aſſueuerint, habitatione: qualis olim captis & abductis victoris

Pſal. 136. lege contingebat, non intra vrbes ipſas, ſed in ſuburbanis, & pagis, anguſto & incommodo domicilio, ſuper flumina Babylonis, vbi ſedentes patriæ ciuitatis memoriã, luctu & gemitu aſſiduo, grauiſſimiſq. ſuſpiriis proſequerentur. Sic etiam Romæ habitabant,

Iuuen. Sat. 4. qui ad eam vrbem à victoribus fuerant deducti: *Nunc ſacri fontis nemus & delubra locantur Iudæis, quorum cophinus, fœnumque ſupellex*. Igitur non in vrbe, ſed in regione, atq. agris aliarum vrbiũ, non paucorũ dierum, neq. cõmoda ſedes tibi collocanda eſt; neq. id prope patriam vrbẽ tibi cõtinget, vt vel facilè viſendi ſpe, vel aſſiduis nuntiis recreari poſſis, *ſed venies vſque ad Babylonem*. Quòd ſi redemptionẽ & liberationem tandẽ tibi à Deo impetrandã eſſe ſperes: interim tamẽ dolẽdum tibi, & grauẽ miſeriam ferendã eſſe memento: *ibi liberaberis* non prius, quàm tibi conſtituto tẽpore inſolẽtiæ, flagitij, atq; impietatis pœnas dederis: *ibi redimet te Dominus de manu inimicorum tuorũ* Inter infeſtam tibi & inimicam gentem interim agentem: ita adeò ſupplicij grauitatem à re ipſa, à locorum & cõmodorum cõparatiõne, ab interuallo, & perſonis Vates arguit. Quamquã autem Iudæa gens à Babyloniis afflicta, & miſerè diu fuerit vexata: tamen vt diuina, pura, ac ſancta religio extingueretur, ex ea re non euenit. Diuini enim conſilij fuerat, vt, contaminata à gente ſua religio pœnis illis expiaretur, non autem perderetur: neq; enim ea vnius gentis conſiliis, & conatibus extingui poterat, quam Deus illuſtriſſimã, & omnibus totius orbis gentibus ad expugnandum congregatis, ſuperiorẽ fore ſtatuerat: Imò ex illius apud Babylonios afflictæ ſynagogæ reliquiis pulcherrimam, & frequentiſſimam, atque illuſtriſſimam eccleſiam ſibi proſeminandam ſuſceperat: aduerſus quam neq; principes & poteſtates, neque altitudo, neque profundum, neq; omnes denique inferi præualebunt.

Et nunc congregatæ ſunt ſuper te gentes multæ, quæ dicunt, lapidetur, & aſpiciat in Sion oculus noſter.

Et nunc: Parandam porrò ab omnibus gentibus Chriſtianæ eccleſiæ, hoc eſt, Sionis filiæ impugnationem, & diuinam propugnationem, celeberrimamque de hoſtibus victoriam breuibus prædicit: quo ſermone omnis antiquæ ſynagogæ, & præſentis eccleſiæ ſtatus præſcribitur: mirum enim dictu eſt, quantæ ex gentibus, & populis omnibus copiæ ſanctum Ieſu Chriſti euangelium ad impugnationem ſibi ſumpſerint, quantumq;

Arnobius. Lactantius. Plinius Iunior. in cæleſtem hanc diſciplinam, tanquam in contaminatiſſimã aliquam ſuperſtitionem, tanquã in communem orbis peſtem odium ſtruxerint: hinc illa barbara & effera in ſanctiſſimos & fortiſſimos martyres ſæuitia. De qua illud verè à D. Paulo decantatum eſt: Quo-

Quoniam propter te mortificamur tota die, existimati sumus tanquam oues occisionis. „ namque princeps ille mundi huius cùm diuinum & arcanum salutis publicæ negotiũ „ se frustra contendente expeditum transactumque cognouisset, illud omnibus consiliis, studiis & conatibus curabat, scilicet ne præclarus atque exoptandus de tanta felicitate nuntius publicè in omnes gentes perlatus audiretur. Sed id consiliis & impugnationibus suis effecit, vt ipsa morientium & cæsorum propter Christianam pietatem cæde, diuina causa verior, clarior & illustrior euaderet, sicut scriptum est: Sed in his omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos. Itaque non dubitandum synagogæ esse ait, vt nõ ex paucorum hostium, hoc est, Babyloniorum manibus tandem liberetur; siquidem futurum est, vt eius filia Ecclesia furentes & violentissimos gentium omnium exceptos in se impetus tandem cohibeat, atque illustri victoria superet. Quæ dicunt lapidetur, tanquam superstitiosa & nouorum dæmoniorum assertrix (sicut illi dicebant.) Hebraicè verbum est THEHHENAPH, Latinè superstitietur, expietur vt impia. [*Et aspiciat in Siõ oculus noster.*] Vltionis studium & cupiditatem maximam hæc significat oratio, vt illud: Et super inimicos meos aspexit oculus meus. &: Euge, euge viderunt oculi nostri, nempe id, quod cupieramus. illud autem ex istorum Ecclesiæ hostium cõsilio, conspiratione & studio euenturũ esse, ait vt quò frequentior impugnantium numerus fuerit, eò illustrior victoria, eò certior & manifestior Dei erga ecclesiã prouidẽtia consiliũque agnoscatur.

August de ciuit. Dei.

Rom. 8.

תנף

Ipsi autem non cognouerunt cogitationes Domini, & non cognouerũt consilium eius, quia congregauit eos, quasi fœnum areæ.

ADVERSARIORVM cõsiliis & conatibus ad suam ipsorũ perniciem sapientissimè Deum vti solere frequentibus diuinorum librorum testimoniis atq. exemplis docemur, sicut scriptũ est: Et cum peruerso peruerteris, quia tu populũ humilem saluum facies, & oculos superborum humiliabis, &c. Igitur illum aduersariorum omniũ vltro aduersus euangelium & ecclesiam concursum, illum maximũ consiliorum, moliminum, armorũ & rerum omnium apparatum illustrioris Iesu Christi & ecclesiæ victoriæ materiam fore prædicit, vt maxima manipulorum in aream coaceruatio maiorem trituram & cumulatiores asseruandi frumenti aceruos promittit. Iam verò præuisa à se & certa victoria gestiens, ecclesiam ad magnam spem & rem strennuè gerendam, ac veluti negotio ipsi iam præsentem alloquitur:

Surge & tritura filia Sion, quia cornu tuum ponam ferreum, & vngulas tuas ponam æreas.

QVANTO virtutis & dignitatis diuinæ atq. gratiæ interuallo noui testamenti ecclesia veterem synagogam ex diuino beneficio excellat, insignis contentionis imagine significatur. namq. illi oui claudicãti & eiectæ, quæ ferarum incursionibus facile exposita esset: hanc verò robustissimo & ad trituram expediendam valentissimo tauro, qui vltra proprium robur ferreis cornibus & æreis vngulis præditus sit, persimilẽ esse dixit; id adeo cùm à natura esse non possit, diuino beneficio contingere Vates declarat. [*Ponam cornu tuum ferreum.*] Taurus in pugna validissimus est, quòd non dente modò, sed cornu magis & pedibus rem agat. Eã rationem sacri auctores à natura ad animũ trãsferentes, diuinæ virtuti oportunissimè accõmodant, vt: Cornu eius exaltabitur in gloria: In te inimicos „ nostros ventilabimus cornu. Sed ad maximas aduersariorũ pugnas, siue illę visibiles, siue inuisibiles fuerint, strenuè exercendas, hæc similitudo præcipuè transfertur. Hæc autẽ omnia diuini spiritus, quo Christiana religio gubernanda erat, virtutem significant; virtutem autem illustrissimam quondam, nunc autem quanquam non omnino desideratam; temporum tamen atq. hominum vitio minus fortasse, quàm expediret, manifestã: de cuius rationibus vt aliquando commodius & fusius disseramus, propitium mihi Deũ esse velim. Huius ergo diuini spiritus virtute & magnitudine omnes ecclesiæ hostes superandos, omniaq. illorũ pretiosissima spolia, sapientiã, scientiã, nobilitatem, potentiam, opes, diuitias, quicquid deniq. pulchrum præclarumque huius mundi cultoribus existimatur, victoriæ iure detracta, Deo victori dedicanda esse præcinit.

Psalm. 111.
Psalm. 43.

Et comminues populos multos & interficies Domino rapinas eorum.

QVÆNAM eorum, qui verbo Euãgelij victi fuerunt, res apostolorum voluntati permissæ non sunt; quæ diuitiæ non in cõmunes, tum ecclesiarũ, tum pauperum vsus vltrò

oblatæ, qui libri curiosi non exusti? quæ arma tandem non deposita? quæ humanarum scientiarum contra diuinam sapientiam rationes non damnatæ fuerunt? demum nihil adeo magnum, adeo dignum, adeo probatum antea hominibus fuerat, quod in obsequium fidei non traderetur.

Et fortitudinem eorum Domino vniuersæ terræ.

SOLENNE olim magnis ducibus & imperatoribus fuit, parta ex hostibus victoria, ex eorum, qui victi essent, armis & spoliis, Deo quemq. suo clara exornataq. trophæa cũ huiusmodi inscriptione statuere: *Ioui seruatori. Marti vltori. Neptuno libero patri.* Igitur in hac diuina de euangelij hostibus victoria illud sacris pugnæ ministris & magistratibus solenne, sanctius tamen seruandum esse significat, vt detracta victis spolia non ficto alicui & vano numini, sed vero vniuersæ terræ Deo humanæ salutis auctori maximo, statuto trophæo, dedicentur. [*Domino vniuersæ terræ.*] Epigrammatis formula ex antiquarum inscriptionum imitatione descripta est.

CAPVT V.

NVNC *vastaberis filia latronis: obsidionem posuerunt super nos in virga percutient in maxilla iudicem Israel.*

HACTENVS caput quartum in Hebræo. Immanẽ, ferum & capitalem ecclesiæ & euangelij hostem gentilitatem fuisse omnibus antiquis historiis compertum exploratumque est; quòd illa plurimarum religionum, imò superstitionum immensa varietas de sacrosancto Christi euangelio impediendo cõiurata, magno impetu, communi studio, omnibus opibus & copiis in eius verbi præcones & ministros irruerit. eá adeo rẽ certioris sibi ruinæ & exitij causam futurã esse Vates præuidẽs obnũtiauit, sermone à victoribus ad victos ipsos conuerso, quibus eiusmodi dicendi figura nõ minore vastationis, quàm alteris victoriæ fidem facit. [*Nunc vastaberis filia latronis.*] Elegans in Hebraico exẽplari eiusdem verbi variæ significationis est vsus, qui latinè planè reddi non possit. *Nunc Thitgodedi, filia Gelud*; vbi nomen *Gelud* congregationem siue exercitum vel cœtum. *Gadad* verbum congregare & incidere, atque capillos vsq. ad caluitium euellere significat. Gentilitas autẽ quòd nõ vni certæ familiæ asscribi possit, filia cœtus dicitur. contrà verò ecclesia filia Sion & filia Israël appellatur. Vtriusque autem significationis sententiam continet, vt variæ superstitionis cultorum cœtum magnis copiis congregatum & sensim minuendum. tandem caluitij modo vastandum esse doceat. Eiusq. à Deo excisionis duplex causa & culpa profertur; altera quòd communi studio, conatu & impetu ad expugnandam vrbem sanctam, hoc est ecclesiam, eiusq. ministros; quorum numero sese Vates asscribit, coniũgere cogitauerint: altera quòd cõprehensos à se iudices & magistratus Israëlis nimis asperè & contumeliosè tractauerint, & ipsum præcipuè maximum Israëlis ducem Christum calamo in maxilla ad ignominiam percussum, probris omnibus affecerint. cuius infandi facinoris ministri milites imprimis ex gentilitate fuère; qui expuentes in eum accipiebant arundinem & illudentes percutiebant caput eius, & dabant ei alapas. Vnam autem Christi & Ecclesiæ ministrorumque eius causam esse totis sacrorum librorum foliis docemur, vt: Saule, Saule, quid me persequeris? Ego, inquit, Iesus Nazarenus, quem tu persequeris: cùm tamen ille sacros euangelij ministros & pios Christiani nominis professores esset insecutus. Igitur magnum rerum omniũ mutatione illustrem, & perpetuã pietatis de impietate & superstitione victoriam sua auctoritate & Christi virtute vbi futurã Deus promiserat, commodè ad tanti ducis celebrandã patriã & locum sermonem conuertit: quo in loco non minora prouidentię & auctoritatis suæ argumenta, quàm in ipsa gerendæ rei expeditione inuenienda esse dicit, cùm ex tam humili & exiguo oppidulo tantum ducem sibi, imò tantam omni orbi lucem & salutem producturus sit.

Matth. 27.
Ioan. 19.
Act. 9.

Et tu Bethlehem Ephrata, paruulus es in millibus Iuda, ex te mihi egredietur qui sit dominator in Israel, & egressus eius ab initio à diebus æternitatis.

MAGNVM Christi Iesu in publicã hominũ salutẽ mittendi, & diuini generis & humani ortus humilitatis sacramentũ hoc vaticinio cõtineri publici aduersariorũ nostrorũ concilij interpretatione docti sumus: quã sacri euangelistæ veram & certam agnoscẽtes, narratione

narratione tantùm retulerunt. Sed quoniam ex illorum gente excæcati quidã & tantis mysteriis indigni interpretes, maiorum ſuorũ ſententiã cauilloſa quadam argutia frãgere conati ſunt: quanquam nobis interpretem profeſſis diſputationẽ agere cõſilium non fuerit; tamen quòd ad veritatẽ propugnandã cõmodè fieri poſſit, explicata primùm orationis ſententia, cauillatorũ iſtorũ conatus leui oppugnatione infringere operæpretium viſum eſt. Igitur tãtæ totius orbis ſalutis, & ſacræ eccleſiæ conſtituendæ à ſe præcantatæ occaſione futuræ ſeruatoris illius patriæ Bethlehẽ gratulatur, ſimul & magna ac certiſſima de illo obſeruãda oracula pronũciat, cùm quòd illum ex Dauidis familia oriundũ eodẽ cum Dauide loco ortũ, tum quòd duabus cum naturis diuina pariter & humana cõſtare ſubindicat. [*Et tu Bethlehem Ephrata.*] Ad vaticinij certitudinẽ loci etiam notatio pertinet, cùm Meſſiã ſuũ Bethlehemitẽ fore ex Iudæ tribu, atq. adeo ex Dauidis domo, quæ olim Bethlehẽ fuit, cuius præcipuus ciuis Ieſſe ſiue Iſai Dauidis pater cõmemoratur ex antiqua Iudęorũ familia Booza patre ortus vir. Cũ verò duo opida Bethlehẽ nomine in terra Iſraëlis fuerint, alterũ in Zabulonitide ſorte, vnum ex duodecim in illius tribus valle conſcriptis opidis ſecundum Semerona & Iedabã, ſicut ſcriptum eſt: Et Catheth, Ioſu.19. & Naom, & Semeron, & Iedaba, & Bethlehẽ: alterum vero frequẽti memoria celebratũ in Iudæ hæreditate, cui Ephrata prius nomẽ fuerat, Rachelis vicino ſepulchro inſigne. ſic enim ex Moſis hiſtoria accepimus: Mortua eſt ergo Rachel & ſepulta eſt in via, quæ Geneſ.35. ducit Ephrata, hęc eſt Bethlehẽ. certæ igitur notationis cauſa Bethlehẽ Ephrata hoc vaticinio eſt appellata. Cuius quidẽ opidi ratio ſi ad militum copiam & conſcribendũ numerum referatur, perexigua profectò erit, quòd tam paruũ opidum cũ cæteris Iudæ vrbibus, ex quibus multæ myriades hominũ cõſcribi poſſunt, cõparandũ non ſit. ſi verò ad ipſam cõficiendæ rei ſummã relata ratio ſit, nequaquã minimũ opidum, ſed omniũ maximum & digniſſimũ cenſebitur, vtpote quod expectatiſſimi illius diuini ducis, qui totius populi gubernationi, ſaluti atq. cęleſtis regni procurationi diuino cõſilio præficiẽdus erit, natalibus deſtinatũ ſit. Ex hac adeo explicatione, quæ à nobis deſcripta eſt, locũ hũc nihil cum illo, quẽ apud D. Matthæũ legimus, pugnare cõſtiterit, quãdo eadẽ argumenti vis, eadẽ excepta vtrobiq. ſentẽtia eſt. nam Vates hic argumentationis propoſitionem pronuntiauit, ſapientes verò illi deductam rationis ipſius concluſionẽ protulerũt; quæ ad præſentis cauſæ quæſtionẽ cõmodiſſimè faciebat; hæc ad loci & patriæ prædicationẽ: ad perſonæ verò ipſius dignitatẽ & amplitudinẽ illud magno quodã diuini ſpiritus impetu raptus arcanũ planè & diuinũ Vates edidit nõ ſine ſublimi voce & vehemẽti oris manuſque geſtu & habitu, tanquã admirabile quiddã pronuntiandũ. [*Et egreſſus eius ab initio à diebus æternitatis.*] *Egreſſus*, Hebraicè *Mozzah* rei vel negotij cuiuſpiã initiũ, vnde primum מוצה inſtituitur atq. oritur, ſignificat; vt Solis primũ Arietis gradũ tenentis primus ab oriente motus hoc nomine hebraicè; latinè verò egreſſus ſiue egreſſio dicitur, vt: A ſummo cęlo egreſſio eius, &c. Qua quidẽ ex obſeruatione Meſſiæ originẽ in hoc loco ſignificari docemur. Nõ eſſe autẽ vnã tantũ in hoc Meſſia naturã nomẽ ipſum multitudinis numero hebraicè pronuntiatũ arguit, cùm in ſolis egreſſione ſingulari numero dictũ ſit: hîc autẽ multitudinis numero egreſſus dicãtur. Igitur duas naturas in Chriſto fore pręcinuit Vates, quarũ rationes & deſcriptiones ex varia tẽporum notatione arguẽdas docuit. nam quæ prior nobis & cognoſcẽtibus natura ſeſe offert, hoc eſt humana, ab initio rerũ cõditarum, hoc eſt, à prima hominũ origine initiũ ducere dicta eſt. ſiquidẽ initium, quod Hebraicè KEDEM dicitur, temporis & mundi principium eſt; atq. ita locus ille, In prin- קדם cipio creauit Deus cælum & terram, Chaldaicè, ad temporis initiũ relatus, ſic verſus eſt, BE KADMIN, voce à KEDEM deducta. Igitur alterũ egreſſum alteramque Chriſti naturam & originẽ ac negotij eius inſtitutam rationẽ, ab illo, qui primus hominũ omnium extitit, Adamo fuiſſe ait, atq. ad illius res & rationes cõponendas promiſſum olim fuiſſe Chriſtum, ex illoq. temporis initio iam myſterium hoc cœpiſſe, ſubindicatur. atque hæc quidẽ explicatio cum diuina illa ſententia conuenit: Inimicitias ponam inter te & mu- Geneſ.3. lierem, ſemen illius & ſemẽ tuum, & ipſum conteret caput tuũ, & tu dominaberis illius. ” Alterum verò Meſsiæ & ducis magni in Bethlehẽ naſcituri egreſſum *à diebus æternitatis* ” eſſe ait. Atq. hac oratione nulla alia, diuinam in Chriſto naturam, vt non planè diceret, ſed prophetico dicendi genere ſignificaret, aut certius aut melius probare & cõfirmare potuit. namque æternitatis dies vnius Dei, non aliarum item rerum ſunt. Cæteræ namque omnes, præter vnum Deum, naturæ mundi initio aut poſteriores, aut certè coæuæ

[Psalm.89.] sunt,& seculorum originem nullæ excedũt. Deus autẽ noster ante secula & priusquam » montes fierent,aut formaretur terra & orbis, à seculo est. Quibus ex rebus omnibus & rationibus illud consequitur; diuinum hunc ducẽ Messiam,qua homo est,ab initio atq. à primo hominum parente Adamo, qua verò Deus est, à diebus æternitatis egressum habere. Illud verò silentio prætereundum non est, quod humana in Christo natura terreno & humano patre carere subindicatur. quandoquidem eius egressus ad mundi initium relatus,illum secundum hominem non humano semine, sed diuinæ plane virtutis opera productum declarat, quemadmodum primus homo nullo ab homine satus solum sui auctorem & satorem Deum agnoscit. Vt igitur Adam primus diuina virtute ex terra factus purus quidem & innocens primum extitit, atque ad imaginem & similitudinem Dei prodiisse dictus est(cùm cæteri ab hoc iam corrupto homine orti nõ ad Dei, sed ad parentis ipsorum imaginem geniti dicantur)sic posterior hic Adam ex san- [Lucæ. 1.] ctissimæ virginis purissimo sanguine altissimi virtute & spiritus sancti obumbratione cõceptus sanctusque natus; huius etiam humanæ naturæ ratione Dei filius appellatus est. Constat igitur illum vtroque egressu ad diuinam virtutem esse referendum, qui quòd Deus sit,à diebus æternitatis habet;quòd verò homo est, quanquam in fine temporum ex humana matre sit natus,tamen paternum initium non ab homine, aut humano gignendi homines modo,sed à Deo atque diuina producendi hominem & ineffabili atque adoranda magis,quàm inuestiganda virtute habet. Hæcadeo ratio Christum vtraq. ex parte ad patrem relatum cælestem planè,& qua homo est,ad Dei imaginẽ magis etiam, [1.Corint.15] quàm antiquum illũ factũ esse probat,sicut scriptum est: Primus Adã de terra terrenus, » secundus homo de cælo cælestis;verus quidẽ homo ex humana carne & anima rationali constans,sed quo verior homo est, hoc propius ad diuinam imaginem & similitudinem accedẽs,vt propius quidẽ Adã primus accedebat, antequã natura sua vitio & culpa de- [Genes. 4.] formata filios ad imaginẽ suã genuisse dici posset. Atq. adeo ad hoc mysteriũ & ad hanc vtriusq. Iesu Christi egressus rationẽ considerandã D. Lucas longam illam suam seriem [Lucæ 3.] reuocabat,cùm sic scriberet: Vt putabatur filius Ioseph;vt putabatur,inquit,sed nõ erat. nam ex diuina natura patrem habebat Deum, ex humana verò neq. patris Ioseph filius erat,sed matris virginis,cuius legalis pater Ioseph,virginis verò naturalis & legitimus parens Heli erat, qui fuit Mathath, qui fuit Leui,&c. qui fuit Enos, qui fuit Seth;qui fuit Adam qui fuit Dei. Hactenus de principis ac ducis nostri Christi Iesu egressibus: nunc verò deinceps aduersariorũ in veritatẽ coniecta tela quã celerrimè retundamus. Iesum, inquiunt, Nazarenum,quãquam in Bethlehẽ natum admittamus;tamẽ Christum fuisse ex eo negamus,quòd scriptum sit: Qui potestatem habeat in populo meo Israël,quem tamen Israëlitarum potestati paruisse magis, quam præfuisse constat. Præterea Messia quicunque ille sit, Deus non fore ex eo arguitur, quòd ab initio progressum eius esse Vates affirmet, sed Deum ab initio esse dicere nefas est, qui ante omne temporis initiũ [Psalm. 70.] æternus fuerit,sicut scriptum est. Antequam montes fierent,&c.

RESPONSIO.

REGNVM Christi nõ esse de hoc mundo, vt ipse idẽ professus est,sic libẽter fatemur, atque ita etiam cæleste & diuinum planè regnum omni diuina virtute & potestate auctoritateq. præditum, ab omni vana pompa atq. ambitione omni auaritia & crudelitate atque inhumanitate alienum illi tribuimus. hæc enim omnia hominum mundana & vana, momẽtanea, fluxa, caduca,& perturbationibus plena sunt, cùm cęlestis regni auctoritas non his rebus, sed diuini verbi virtute & sacrarũ viarũ cognitione nitatur,sicut [Michææ.4.] scriptum est: Et docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis eius. quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem. Quòd verò Deus principio careat, summa fide excipientes, Christi quidem egressum alterum quatenus homo est,ab initio esse affirmamus: alterũ verò quatenus Deus est, à diebus æternitatis,(quæ pars cõsulto à vobis prætermissa est) deduci asserimus. Quòd si Hebraicum nomen *Gholam*, nõ æternitatẽ, sed seculũ vertere oportere Iudæi cõtendant, nihil de ea re laborandũ nobis est, quando diuinã æternitatẽ nõ minus eodẽ seculi nomine atq. eodẽ dicẽdi tropo, quàm æternita- [Psalm.40.] tis expresso vocabulo dici constet,sicut scriptum est: A seculo & vsque in seculum tu es [Psalm.79.] Deus, & iterũ: Priusquã formaretur terra & orbis, à seculo tu es. Iam verò Chaldaicam antiquæ auctoritatis in hunc locum interpretationem latinè ad verbum reddamus:

[Et tu

[*Et tu Bethleem Ephrata, sicut paruula es ad numerandum in millibus domus Iuda, ex te à facie mea exibit Christus, vt sit faciens regnum super Israël, cuius nomen præparatum à principio à diebus seculi.*] Versio hæc & antiquam synagogæ à Matthæo relatam, & nostram etiam interpretationem confirmat. Atque vt incœptum de Messia sermonem Vates absolueret, gerendę ab ipso rei rationem notato temporum ordine sapientissimè & certissimè explicuit: quemadmodum ex durioribus & angustioribus primum temporibus ad maximam & præclarissimam felicitatem apostoli ac discipuli Christi euasuri essent.

Propter hoc dabit eos vsque ad tempus, in quo parturiens pariet: & reliquiæ fratrum eius conuertentur ad filios Israel, Hebraicè, *Super filios Israel.*

Propter hoc] non efficientem, sed finalem causam aut rationem Hebraica vox habet. Huius autem loci hæc sententia est, Christum Dei filium & humanæ salutis interpretē, nuntium & auctorem, vt opus negotiumq. suum non humano apparatu, sed diuino consilio & virtute confectum probet, plurima primum & durissima ab hominibus perpessurum; adeo vt ea res discipulos apostolosq. suos in solicitudine ac metu, propter salutem etiam suam, ponat, donec periculis & difficultatibus illis, quasi partu quodam laborumque functione euasis, & regnum suum sibi & perpetuam illis & stabilem felicitatem ac securitatem spiritu sancto immisso cōfirmaret. [*Propter hoc dabit eos vsque ad tempus, in quo parturiens pariet.*] Graues quidem, sed breues tamen turbas, metus, dolores, atque curas discipulorum fore, lætissimum autem tádem exitum habitura hæc parturientis & partus imagine significauit. (Luc. 22. Matth. 24.) nam qui læti prius sub custode & præceptore duceq. suo securi nulliusque rei egentes agebant, eiusdem in gentium & inimicorum manus traditi absentia & desiderio, sibi ipsis auxiè timere & solicitè cauere cœperunt, quibus ob eam rem dictum fuit: Omnes vos scandalum patiemini in me in nocte ista, scriptū est enim: percutiam pastorem & dispergētur oues gregis. Sed postquam spiritu sancto in discipulos immisso dextera Dei exaltatus ac filius publicè declaratus est, ex virtute sanctificationis Christus Iesus appositis in dies & additis discipulis, [*reliquiæ fratrum eius conuersæ sunt super filios Israël.*] Multi enim ex fratribus Iudæis, qui secundum carnem ex genere Christi erant, apostolis veris Israëlis filiis, in quibus dolus non erat (qui in tentationibus permanentes cum Deo potentes audire meritò potuerunt) additi sunt, sicut scriptum est: Vos qui permansistis mecū in tentationibus meis, ego dispono vobis, sicut disposuit mihi pater meus regnum, &c. (Luc. 22.) Totum illum locum mente recolere operæpretium erit, necnon & primum, secundum, tertiumque ex historiis apostolicis caput: Qui receperūt, inquit, sermonem eius baptizati sunt, & appositę sunt in illa die animæ circiter tria millia, &c. (Act. 1 2. 3.) Quanta autē quàm firma & constans felicitas, quanta hominum & discipulorum frequentia ac celeritas hæc turbata primum tempora secutura sit, statim subiungit:

Et stabit & pascet in fortitudine Domini in sublimitate nominis Dei sui & conuertentur, quia nunc magnificabitur vsque ad terminos terræ.

Et stabit.] Firmam sibi sedem & domicilium in cælorum regno collocabit, cuius nullus finis futurus erit. (Luc. 1.) [*Et pascet in fortitudine Domini.*] Susceptum semel sibi gregē & parēre atque obsequi studentem omni cura studio tutelaque prosequutus securum tutum incolumemque seruabit. Oues, inquit, meæ, vocem meam audiunt, & ego cognosco eas, (Ioan. 10.) & sequuntur me, & ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & nō rapiet eas quisquam de manu mea: Pater meus quod dedit mihi, maius omnibus est, & nemo potest rapere de manu patris mei, & ego & pater vnum sumus. namq. suo & patris nomine ac virtute commissum & creditum sibi populum maximis diuini spiritus muneribus recturum esse iam olim diuinis oraculis apud sanctissimos vates verbum ipsum Dei receperat. huius rei causa ait: [*In fortitudine Domini, in sublimitate nominis Dei sui.*] Ex qua re illud eueniet, vt qui antè summa contentione nomen illius oppugnauerant, illustre & grauissimum cæteris statuentes exemplum, conuertantur, & tandem illius regnum & nomen ad orbis vsque terrarum fines propagetur. Huius adeò loci integram sentētiam,

vt res ipsa cum oraculo aptissimè cõueniret, sub ipsis iam diuinæ suæ expeditionis initiis Christus apostolos allocutus referebat: Amen dico vobis, quia plorabitis vos & flebitis, mundus autem gaudebit: vos auté cõtristabimini, sed tristitia vestra vertetur in gaudiũ. Mulier cùm parit, tristitiá habet, quia venit hora eius, cùm auté pepererit puerũ, iam nõ meminit pressuræ, quia natus est homo in mundũ, & vos igitur nunc quidé tristitiá habetis: iterũ auté videbo vos & gaudebit cor vestrũ, & gaudiũ vestrum nemo tollet à vobis, &c. nam totus ille locus ad hunc cõmodissimè refertur. [*Quia nũc magnificabitur.*] Vaticinio rem præsenté facit. significat auté *nunc* idé, quod de cætero. [*Magnificabitur vsque ad terminos terræ.*] sicut scriptum est: Et dominabitur à mari vsque ad mare, à flumine vsq. ad terminos orbis terræ. coram illo procident Æthiopes, & inimici eius terram lingent. Reges Tharsis & insulæ munera offerent, reges Arabum & Sabba dona adducent, &c. nullum enim euangelicæ rei hosté adeo ferum, adeo barbarum futurum esse, qui non tandem victus se Christo dedat, id quod in certis generibus vates olim promittẽtes eleganti synecdoche communiter intelligi voluêre, maximè autem cùm alij alios nominantes vniuersos ferè comprehenderent.

Ioan.16. Psalm.

Et erit pax.

HABITABIT enim lupus cum agno, & communi in vnũ Christi regnũ cõspiratione multitudinis credentium erit cor vnum & anima vna, & erũt quotidie vnanimiter perseuerátes in oratione in tẽplis, quibus nihil omnes vel domestici vel externi vel visibiles vel inuisibiles hostes sub tanti custodis tutela & præsidio latentibus nocebit. Hebraicè, *& erit hæc pax.* Pax Christi vera & vehementer expetenda, nõ quam mundus infidá inutilemq. pacem dat, sed certa & diuina pax omné formidiné & turbas omnes à suorum cordibus expulsura, quod in perpetua principis sui Iesu custodia & tutela se latere intelligant. non turbetur cor vestrum neque formidet, &c. Cuiusmodi autem pax iustitię & iudicij rationibus munita futura sit, statim declarat.

Isa.7. Act.2. 3.

Assyrius cùm venerit in terram nostrã, & quando calcauerit in domibus nostris: & suscitabimus super eum septem pastores, & octo primates homines, & pascent terram Assur in gladio, & terram Nimrod in lanceis.

ET erit, inquit, hoc modo certa & iudicio atq. ęquitate confirmata pax, vt Assyrij, qui maximi olim antiquæ Ecclesiæ & infestissimi hostes, pertinacique odio à vera religione alieni fuerát, tum demũ societate & religionis ac pietatis cõmunione nobiscũ iuncti diuinis legibus pareát, & apostolis atq. ecclesiasticis magistratibus dicto obtẽperent, à quibus validissimo Euágelij verbo & diuina virtute gubernẽtur. Assyriũ auté certissimũ & maximum quondá hosté præcipuè appellatũ, cæterorũ omniũ personas gerere Deus voluit. Hic, inquit, cùm cõposita iam pace terrá nostrá petierit, & domos etiá nostras familiaris cõsuetudinis causa frequẽtauerit, præfectos sibi ex ritu moreq. nostro principes, iudices, episcopos & presbyteros etiá multos suscipiet, qui quondá solus imperare neminiq. parẽre volebat. Ij auté pastores & primates homines regent *Assur in gladio*, qualé magistratus & vindices in irá ei, qui malè agit, gestare solẽt. Hic autem spiritus gladius (quod est verbũ Dei) futurus fuit; neq. solũ Assyrij terrá in oẽs alias regiones tyrannidé exercenté, sed Babyloné ipsam antiquũ & primũ eius tyrannidis caput, & bellorum ac cædis omni orbi magistrá in lanceis & fascibus, aliisq. magistratuum & potestatis insignibus regent. Eadem autem sententia est, siue, vt latina versio habet, *lanceis*, siue, vt Hebraica habet, *apertionibus*, legamus. namque magnam pacem & securitaté, magnamq. iustitiæ & æquitatis significationem portarum apertio habet, vt illud:

Rom. 13. Ephes.6.

Portasque non clausas & arua Marte coli populata nostro.

Horat.lib.3. od.5.

Huius loci interpretatio, qua pacis imago & argumentũ proponitur, tum ob eá rem belli rationes nõ admittit, tum etiá quòd nõ duces, nõ præfecti militũ, sed pastores & primates hominũ, siue, vt latinè est, *primates homines*, nominentur. Nullũ auté maius & certius pacis argumentũ est, quàm vt milites exarmati, iudices verò armati, & portæ vrbiũ patentes visantur. Atq. ob eam rem septé & octo tantùm futuros dixit gubernatores, qui gladiũ gestarẽt, quibusq. cæteri omnes obtẽperarent; eumq. gladiũ non ad bellũ, sed ad innocentiæ tutelá & priuatarũ iniuriarũ propulsationé fore, ita vt patentibus portis, nullius aut publici & externi hostis metu, aut priuati inimici suspicione securis agere liceat. [*Septẽ & octo*] certum numerum neq. eum magnum, satis tamé pro negotij rationibus idoneum

idoneum significat, à qua significatione illud alienū non est: Da partes septē nec non & Eccl.11. octo, &c. In nostris vulgaribus linguis septem & octo numerum in eadem significatione Genes.10. vsurpamus. *Nimrod* primus post diluuium orbis tyrannus & belli gerendi auctor fuit, robustissimus venator ob eā rem appellatus. Fuit autem principium regni eius Babylon & Arach & Chalanne in terra Sennaar. Magnā porrò ab inimicis & hostibus atque omni suspicione carentē securitatē per Christū fore cōfirmat, quòd ea diuini verbi vis, ea euangelij virtus sit, vt pacem veram & firmam nulla insidiarum opinione interturbatam, denique non qualem mundus dare solet, sed ex vero animorum consensu, & communi in vnam Christi fidem conspiratione profectam tribuat. namque spiritus ille diuinus pacis omnem sensum exsuperātis auctor, securos agere iubebit. itaque quorum olim perfidiæ & insidiis nihil credebatur, eorum porrò deinceps cōsuetudini nihil diffident, Christo id efficiente, qui

Et liberabit ab Assur cùm venerit in terram nostram, & cùm calcauerit in finibus nostris.

CALCARE verbum frequentationem & celebritatē, familiaremq. consuetudinem significat, vt illud: Dùm veneritis ante conspectum meum, quis quæsiuit hæc de mani- Isai.1. bus vestris, vt calcetis in atriis meis? » Omni autem belli & insidiarum suspicione atque metu amisso, tranquillitatis, quietis, felicitatisque maximæ fidelibus futuræ imago amplificatis rationibus appingitur.

Et erunt reliquiæ Iacob in medio populorū multorū, quasi ros à Domino, & quasi stilla super herbā, quæ non expectāt virū, & non præstolātur filios hominum.

NON eadem quidem gētium omniū erga se iudicia, non paria studia ecclesiā Christianam primis suarū rerum initiis habituram; nihilominus tamē eodem prospero semper diuini spiritus flatu vsurā esse, sacris oraculis est decantatum. quanquā enim diuini euangelij à simplicioribus omniū gentiū hominibus magno plausu suscepta causa est, tamen ab huius mundi auctoribus magno conatu, ingenti studio & graui contentione fuit oppugnata. Verùm enimuero & suscipientium & oppugnatorum partes eiusdem diuinæ virtutis, dissimilem tamē in se effectū experturas esse Deus & promissione olim declarauit, & re atque euentu ipso demum præstitit: nam quibus euangelium susceptū fuit, diuina salus; quibus verò repulsum, horrēda cæcitas, & iustissima pernicies allata est, vtrumq. rege temperante cælitum. Quam rem non minori auctoritate quā veritate D. Paulus cęteriq. Apostoli prędicauerūt. nō erubesco, inquit, Euangeliū: Virtus enim Dei Rom.1. est in salutē omni credenti, &c. » Reuelatur enim ira Dei de cælo super omnē impietatē & iniustitiā hominū eorū, qui veritatē Dei iniustitia detinēt. » Atque de hoc duplici euāgelij in credentibus & in repellētibus effectu grandis nobis & interptetabilis ad dicendū sermo est; quē cū hoc in loco breuitatis causa explicare non possemus, sentētiæ tamē cognoscēdæ gratia annotare certè debemus. Igitur quòd maximæ ac diuinæ virtutis gratia paucorū hominū ministerio, hoc est, euangelio ab apostolis & discipulis annuntiato, in magnā gentiū copiā effundenda esset, priori hoc versu Vates significauit, nimirū paucorum & humana opinione humillimorū atq. imbecilliū hominū, (qualis Iacob habebatur antequā Israël dict⁹ esset) cōsuetudinē & ministeriū magno vsui multis gētibus, quibuscū versarētur, futurū, idq. adeo diuinæ tantū virtuti & auctoritati, non autē humanis negotiis aut opibus aut facultatibus asscribi oportere, quēadmodum matutinus ros & pluuiæ stillæ solo Dei beneficio, nō hominis vllo studio aut opera è nubibus & cælo diffusa herbarum generi gratissima vtilissimaq. sunt, sicut & à vatibus est decantatum: Et descendet sicut pluuia in vellus, & sicut stillicidia stillantia super terram.

Et ros in tenera pecori gratissimus herba est, inquit ille. Bucol.

In medio populorum multorum. Tranquillū, quietum, ac felix vitæ genus hoc tropo significari iam superius diximus. *Populorum* autem absolutè dictum est, vt populos iam suos ac familiares significaret, quibuscum optimè ac felicissimè actum iri promisit; contra verò, cum iis, qui repulsam euangelio attulerunt, durè admodum ac seuerè esse agendum: illos enim summa gratia, maximis ac diuinis beneficiis, hos verò graui vltione & debitis pœnis affici diuinum consilium fuerat; ita vt euangelij cursus beneficentia, gratia & salute, alteros verò summa animaduersionis seueritate perseuerans conficiatur. hoc est quòd subiungitur:

Et erunt reliquiæ Iacob in gentibus, in medio populorum multorum, quasi leo in iumentis siluarum, & quasi catulus leonis in gregibus pecorum, qui cùm transierit & conculcauerit, & ceperit, non est, qui eruat; & exaltabitur manus tua super hostes tuos, & omnes inimici tui interibunt.

In gentibus, in medio populorum, &c.] Aliæ atque aliæ partes, alio atq. alio dicendi modo significantur. Gentes namque in Hebraici sermonis de religione rationibus, iidem Rom.1. » qui apud nos infideles dicuntur. Gentes, inquit Paulus, quæ legem non habent, &c. Ita adeo, qui à vera religione alieni, superstitionis errorem tuentur, gentes nuncupatur. Horum igitur Euangelio obnitentium conatum, & violentum in ministros & professores impetum summa constantia & virtute contemnendum comprimendumque esse confirmat. Rom.8. Quis enim eos separabit à charitate Christi, quæ in cordibus eorum diffusa est? » tribulatio, an angustia? Leonis autem fortissimi animantium omnium principis imagine sacrorum ministrorum constantiam, atque in re gerenda strenuitatem insuperabiléque virtutem describit, atque eadem imagine omne negotium Deo ipsi acceptum refert. diuina enim virtus leonis nomine & ratione non rarò in sacris enuntiatur, vt: Ne 2.Corint.2. quando rapiat, & non sit, qui eripiat, &c. Deo autem gratias, qui semper triumphat nos » in semetipso, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco. » maiores verò & minores oppugnãtium conatus, ita infringere potuerant, [*quasi leo in iumentis siluarum, & quasi catulus leonis in gregibus pecorum.*] Huius verò maximæ victoriæ spem Ecclesiæ ipsi facit, [*& exaltabitur, &c. & omnes inimici tui interibunt.*] Neque verò ad eam victoriam de hostibus reportandam, vel ad eandem porrò feliciter conseruandam armis, aut bellico apparatu aliquo (quibus homines fidere solent) opus fuerit; quinimo diuinam tantùm virtutem diuinamque tutelam professis & expertis cætera arma omnia damnata despi-1.Sam.17. cientur. cuius rei illustre exemplum Dauid olim in seipso edidit, qui non in armis, sed in » nomine Domini Dei Israël aduersariorum superbiam, & violentiæ impetum repressit.

Et erit in die illa, dicit Dominus: auferam equos tuos de medio tui, & disperdam quadrigas tuas: & perdam ciuitates terræ tuæ, & destruam omnes munitiones tuas.

ARMORVM vsum crudelitas, munitionum verò rationem metus ac suspicio inuenêre. hæc, que non sine magnis parantur sumptibus, non sine labore etiam & valetudinis detrimento, & salutis etiam periculo tractantur. namque armorum gestatio, equorum & curruum quotidiana exercitatio, præterquam quòd belli meditationem habet, corporibus nocere & animis nimium obesse compertum est; quippe quę ad cæteras paci & humanæ vitæ vtiles disciplinas capessendas inutiles homines ignauósque plerumque reddat. Igitur in illa die vbi Dominus pro nobis tacentibus pugnauerit ac vicerit, futuramque de cætero quietem ac pacem perpetuò constituerit, superuacaneus iam equorũ quadrigarumque demendus est vsus, Domino id efficiente; cuius tantùm consilio, studio gratiaque nitemur. Ciuitates verò, quæ metus & suspicionis causa, muris, operibusque olim munitæ fuerant, metu iam deinceps amoto omnino ait esse perdendas; non quòd delendæ etiam domus ædesque, & solum vertendũ sit, sed quòd illis tantùm operibus, quæ obsidionis ac belli vitandi vel sustentãdi causa constructa fuerãt, partim neglectu, partim etiam dedita opera in salubriores vsus dirutis, loci ipsi non vrbium, sed opidorum nomine habitandi essent, ac maiori etiam incolarum numero ob pacem fre-Abraham. in Zachar. Vitruui. lib. 1. quentandi, ædificiorum etiam situ pro vitæ, rerum & personarum commoditatibus dilatato. namque salubriorem multo opidis, quàm vrbibus habitationem liberum aëris meatum efficere ex architectorum & medicorum præceptis docemur. Vrbes namque metus causa constructas, munitas & custoditas, vel ille primus vrbium ædificator Cain Genes. 4. neminem non timens testabitur, & ille:

Iuuenalis Saty. 15.
Communi dare signa tuba, tutarier iisdem
Mœnibus, atque vna portarum claue teneri.

Securitati verò & paci vrbes humiles magis conuenire, atq. eam rem felicis & tranquillæ vitæ testimonio esse Isaias ostendit: Et securitas vsque in sempiternum, & sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiduciæ, & in requie opulenta, in humilitate

humilitate humiliabitur ciuitas,&c. Atque pacis, commoditatis & sanitatis causa muri ac munitissima quæque opera peribunt, & vt Zacharias ait: Absque muro habitabitur Ierusalem præ multitudine hominum & iumentorum in medio eius,&c.neque verò tantum armorum,turrium,munitionum ac bellici totius apparatus nullus vsus erit, sed omnis etiam superstitio,auguria omnia,omnis vanorum Deorum cultus,quę aut ad belli,aut aliàs ad vitæ commoditates valere olim existimabantur,sublato iam diuini spiritus beneficio errore, composita perpetua pace, quiete & remissione ab vno solo vero Deo parta,extinguenda penitus delendaque sunt,vt neque iis, qui ex gentilitate euangelio credentes in societatem sanctorum venerint,neque iis etiã, qui ex imperfecta Iudæorum in perfectissimam vitæ & spiritus Christianã legem deuenerint, vlla iam priorum superstitionum & vanorum cultuum ratio habeatur.

Zach.2.

Et auferam maleficia de manu tua, & diuinationes non erunt in te.

QVAE omnia ad belli ac pacis euentus valere Iudæi aliquando,& gentes sæpissimè arbitrati sunt. namque & Saul pythonissam feminam,quem exitum futuri prælij expectare posset, consuluit.& idem etiam aliquando complures alij impiè & stultè nimium factitarunt,qui & belli causas aliis atque aliis rebus,euentus verò fortunæ atque aliis vanis numinibus asscribentes,vota vanissima pro victoria,pro salute,pro felicitate, frustra tamen, nuncupabant. Nisi enim Dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilat, qui custodit eam.

1.Samuel.28

Et perire faciam sculptilia tua, & statuas tuas de medio tui: & non adorabis vltra opera manuum tuarum, & euellam lucos tuos de medio tui: & conteram ciuitates tuas.

NEQVE enim adorabis Deos alienos præter me,cui vni perpetuo semper cultu, vt vero salutis tuæ auctori obedies,ac tandem stultitiã agnoscens tuam,& antiquo veterni morbo solutus eas res colere desines,quæ præter humani artificis ingenium, nihil præterea numinis,nihil vtilitatis aut efficientiæ in se habent; qua enim dij appellentur,nulla certa ratio est, cùm nullus olim Iupiter,nullus Bacchus deus fuerit, sed aut hi mortales, aut nulli extiterint. Igitur horum simulachra ficta planè & mentita sunt ita adeo inutiles statuę illæ omnes luci,fana,delubra,& cętera superstitionis impedimenta magis,quã religionis monumenta vnius veri Dei cultu suscepto,peribunt. Si qui verò fuerint, quibus veritas hæc euangelica impugnanda repellandaque esse videatur,quibusque diuinæ virtuti repugnare consilium sit,iis ego grauissimæ vltionis diem adesse denuntio.

Et faciam in furore & indignatione vltionem, in omnibus gentibus, quæ non audierint?

GRAVITER in eos animaduertendum esse ait,qui antiquum gentilitatis errorem tuentes,sacrosancto Christi verbo,hoc est, salutis eorum euangelio audire noluerint, si tamen iustum est apud Deum retribuere retributionem iis, qui vos tribulant, & vobis, qui tribulamini,requiem nobiscũ in reuelatione Domini Iesu de cælo cum angelis virtutis eius in flamma ignis datis vindictam iis, qui non nouerunt Deum,& qui non obediunt euangeliæ gloriæ Christi,&c. Audire pro obedire hoc in loco est,vt illud: Qui vos audit,me audit,& qui vos spernit,me spernit,&c. Illud autem obscurius aliquanto est, quod latinè legimus: *& conterã ciuitates tuas.* nam cũ superius dictũ semel sit,non videtur eadem sententia repetitum. Quamobrem ad inimicas & infensas hominum societates, quæ contra piorum populum de superstitione defendenda coniurauerint,referẽda sententia est. hanc autem expositionem, præterquàm quòd nomen ipsum Hebraicum & vrbes, & destructiones, & inimicos significans docet,subiectę statim sentẽtiæ ratio confirmat. *Et faciam in furore,&c.* His etiam Chaldaica versio manifestè accedit: [*Et euellam plantationes populorum de medio tui, & perdam auctores inimicitiæ tuæ.*] *Inimicitiæ tuæ*, passiua significatione accipiendum est. Addit autem & paraphrastes: [*Et faciam in furore & in indignatione vltiones iudicij de populis, qui non susceperint doctrinam legis diuinæ.*]

2.Thess.1.

VATI-

VATICINII TERTII ARGVMENTVM.

CVM IAM primi & antiquissimi illius de humana salute promissi constantiam & fidem noua receptione Deus firmasset, docuissetque Israëlitarum & Iudæorum corrupta ac deprauata studia impedimento non fore, quo minus ex eorum gente totius orbis seruator ac diuinus præceptor ille nasceretur, cùm tamen interim multorum scelerum pœnæ ab eis essent repetendæ: grauissima nūc porrò deinceps oratione stultas vtriusq. generis de diuinis & humanis rebus cogitationes redarguit, quòd videlicet variorum sibi nunc iucundissimorum, nunc verò durissimorum temporum vsum ad diuinam solum voluntatem & rerum omnium mutationem atque inconstantiā magis, quàm ad suam culpam aliquam, aut commeritam noxiam reuocarent. Principio igitur grauissimis & simplicissimis testibus verissimisq. ætatum omniū narratis historiis institutū sibi ab initio de beneficentia & cura erga eos consiliū cōstans fixumq. semper fuisse Deus ostendit, nihilq. aliud, quàm pacem, salutem, & felicitatē sibi vltro cogitatū vnquā esse ait. Id quod maximis collocati assiduè in eos beneficij argumētis confirmat: quòd ex Aegyptiaca seruitute redemptos legatorū suorum magnæ auctoritatis virorum, pacisque atque felicitatis interpretū opera & diligentia deduxerit; quòd ex illa tanta primogenitorum & Aegyptiorum communi clade incolumes seruauerit; quòd non iniquis aut duris condicionibus, sed æquissimis legibus in suam tutelam familiamq. receperit, quòd pietatē veram officiumq. prodentes assiduis vatum legationibus obtestatus reuocandos curauerit, atq. ad declinãda commeritarum pœnarū pericula sæpissimè fuerit adhortatus: sua tamen ipsos illa singulari insolentia, superbia & contumacia in ea mala, quæ à se euertendi causa indicata, prædicta dilataque diu essent, præcipites fuisse delatos, cùm nullum nequitiæ, iniuriæ, impietatis ac sceleris genus sit, quo se illi non vehementissimè & pertinacissimè alligauerint. Quamobrem ne publicè tandem ac communiter punirentur, priuatis & velut censoriis animaduersionibus hactenus affecti fuerant. sed cùm nihilominus deprauatam illam suam consuetudinem, quam persequi decreuerant, vi mordicus tenerent, publicum illud, quod iam laturi erant, supplicium sibi vltro ipsos exquisiuisse. Itaq. non Dei odium, aut consilij mutationem, sed suam ipsorum superbiam, contumaciam & impietatem his omnibus rebus & rationibus argui posse confirmat Vates; maximè autem, quòd inter animaduersionis & repetendarū pœnarum iudicia ipsa de futura restitutione & reconciliatione in gratiam Deus etiam cogitet, atque huius beneficij spem illis oraculorum responsis faciat, quæ omnia vehementem magis amorem & certam atque constantem in eos ornandos voluntatem & studium, quàm odium aliquod diuinum, aut humanarū rerum vicissitudinem probant. Atque adeo omnis humani mali causam & culpam non Deo, qui benignus cùm sit, consilio suo nunquam defuit, sed hominibus ipsis, qui sibi deesse voluerunt, asscribendam esse ex hac diuina disputatione docemur.

CAPVT SEXTVM.

Vdite quæ Dominus loquitur.

SVPERIORIBVS duobus vaticiniis Samariæ vastatio & Solymorum expugnatio, & vtriusque tandem populi restitutio prædicta est. Hæc autē res illam Israëlitis opinionem forsan attulerat, nimirum diuinum erga ipsos consilium & voluntatē interdū mutari, & nunc ad gratiā, nunc verò ad inuidiam odiumq. vltro inclinãdo aliquando prospera æquabiliaq. secundo vitæ sine vlla offensione cursu, aliquando rursus aduersissima illis omnia prouideri, siue ꝙ humanarū natura rerū, vel Deo inuito, id necessariò ferat, siue (quod impiū magis cogitatu est) diuina ex sese mutabilis natura sit, atq. vt principes homines diis simillimi vulgo habiti, ab iisdē, quas ante amauerāt, rebus & personis vel delicato vel vitioso fastidio & satietate aliquando soleant abalienari, atque ex ea re eueniat, vt ex eorudē vatū prædictionibus, quædā bonæ ac faustæ, quædā verò malæ horribilesq. existant, quòd eę mutatū Dei sępius renouatumq. interdum, rursusq. repudiatū consiliū interpretatione consequātur. Hæc adeo falsa ratio in Israëlitarū & Iudæorū cogitationē venire incidereq. potuit, vt iudicia hominū sunt temerè plerumq. ac perperā de diuinis humanisq, rebus existimantiū, sicut scriptū est: Psalm.61. Veruntamē vani filij hominū sunt, mendaces filij hominū in stateris suis, vt decipiant ipsi in vanitate in idipsum. Huiusmodi igitur falsa ratione deducendos sibi Israëlitas, atq. in veram certamq. de diuini ac salutaris consilij cōstantia sententiā adducendos Dei partes acturus Propheta suscipit, ostenditq. plurimū semper boni, nihil vnquā mali vltro ipsis à Deo fuisse allatum: si quid verò interea odij, iniuriæ vel periculi aliunde immineret, magna cura & grauissimis propugnationis

tionis ac prouidentiæ argumentis diuinitus fuisse propulsatum. nihil præterea durũ, difficile, aut iniquũ, nihil damnosum aut sumptuosum fuisse illis imperatum, vt laqueum sibi ad offensionem, atque ad salutis fortunarumúe appetentiam paratum sibi suspicari aut dicere possent; nihil denique ex occulto, nihil cum populo hoc ex insidiis actum, populo, inquam, iustum, propitium, prospicientem æquabilemque semper sibi ac beneficũ Deum experto. Quibus omnibus ex rebus, excidij, captiuitatis, cæterorumque periculorum atque calamitatũ causam, culpamq. omnem ab ipso populo sustineri consequitur, vtpote qui à pertinaci inferendæ iniuriæ studio nullis neq. admonitionibus, neq. accusationibus, neque minis, sed neque animaduersionibus quidẽ fuerit vnquã deterritus. [*Audite quæso quæ Dominus loquitur.*] Vatis populum alloquentis, attentionemque ac docilitatem magno ipsorum vtilitatis studio captantis oratio est. Verbum autem, *quæso*, siue *nunc*, Hebraice, N A, vehementem Vatis erga eos affectum significat, magnamque ab eis נא attentionem & studium postulat ad eam causam cognoscendam quam vehementissimè perorandam Deus sibi crediderit. Vt autem ipsius, de qua acturus erat, rei grauitatẽ argueret, quanam voce, quo gestu, quo habitu, qua denique pronuntiatione & spiritu orare iubeatur, exponit. Audite, inquit, quo imperio, quanto studio me nunc repente Dominus, qui suam causam suscipere iubet, alloquitur.

Surge, contende iudicio aduersum montes, & audiant colles vocem tuam.

DILIGENTIAM, studium & fidelitatem, atque in agendis rebus vehementẽ operam verbum, *surge*, vt iam aliàs docuimus, requirit. Tantum autem in hac causa grauitatis, ponderis ac momenti est, vt non oscitantem, aut ignauum, aut sedentem aliquem, sed sedulum & fidelem operique instantem actorem postulet. Cur autem ex omni natura montes potissimum aduocati ad partes fuerint, cum aliàs pro rerum rationibus, nũc cælum & terra, nunc mare & aliæ mundi partes appellari soleant, illud in causa est, quòd Deut.32. Isai.1. de consiliorum & studiorum suorum constantia sermonẽ habere Deus parauerit. Quãobrem contentionis & comparationis causa eas potissimum naturas appellari voluit, quę cæterarum omnium firmissimæ constantissimæq. sunt, vt montes & colles, qui non modò cælum natura mobilem, sed terram ipsam in medio orbis loco contentam & permanentem stabilitate firmitudineque vincunt, vtpote qui robore, vallo & situ suo terrã, ne vel ventorum impetu, vel caloris vi, vel aquarũ inundatione dissipentur contineant. Itaq. Psalm.64. magnæ in rerum natura virtutis & constantiæ nomen obtinent, sicut scriptum est: Præparans montes in virtute tua, accinctus potentia, &c. Igitur vt suam maximam virtutem & consiliorũ actionumq. in beneficio faciẽdo constantiã Deus probaret, non cum montibus modò, qui ab ipso, nimirum eorum præparatore, virtutem & constantiam habere cognoscuntur, sed cum ipsis etiam terræ fundamentis, quibus montes cæteraq. innituntur, constantiã firmitudinemque suã in contentione poni iubet. [*Contende iudicio aduersum montes.*] Non quòd præcipua causæ disceptatio, non quòd reprehensio ipsa ad mõtes pertineat, qui cum rationis sermonisque, imò & sensus expertes sint, extra omnem culpam causamq. ponantur necesse est, sed quòd firmitudinis & constantiæ comparationẽ cùm habeant, ad eam contentionem appellari oportunè possint. Itaque *aduersus* idem hoc in loco, quod ad, vel cum, significat, vt apud Ciceronẽ, contendere aduersus aliquẽ, hoc est, in contentionem venire, legimus. [*Contende iudicio aduersus montes*, Hebraicè, *cum montibus*.] Cicero ad Atticum 217. Contendere autem iudicio, Dei & montium constantiam diligenti iudicio examinare est, ita Hebraicè hæc vnico verbo R I B disceptandi & contendendi significantur. Eã verò ריב causam vt grauissimam non segniter aut frigidè, non vulgari, non sedata aliqua, sed vehementi actione, & maxima contentissimaque voce orari iubet, ita vt montibus etiam ipsis ad partes vocatis tanto clamore permotis, diuina causa probetur, atque his ipsis testibus & arbitris Israëlitæ & Iudæi temerarij iudicij, corruptarumque omnino opinionum & impietatis etiam conuincantur, hoc est quod ait: [*Audiant colles vocem tuam*,] quod ad vocis & actionis vehementiam refertur; ad causæ autem argumentum illud:

Audiant montes vocem Domini, & fortia fundamenta terræ?

QVIBVSCVM de propositi constantia & perseuerantia contendendũ est. Id quod tandem ad populi huius audaciam & temeritatẽ confutandã, quo omnis hæc causa pertinet, plurimum valebit. namque lis ipsa & iudicium non cum montibus præcipuè est,

Sed iudicium Domino cum populo suo, & cum Israel diiudicabitur.

HOC sermone totius causæ finis manifestè proponitur,& quisnam in ea reus futurus sit,quo etiam genere agendum sit,nempe iudiciali, & quo potissimum actionis modo,hoc est,culpæ reprehensione & incusatione vtẽdum fuerit,explicatur. Quòd autem iudiciũ Domino cum populo suo esse dicit, de vtriusque, videlicet,Domini erga populum,& populi erga Dominum officio,atque de officij constantia certamẽ Domino cum populo suo esse docet,atque adeo potẽtia, maiestate,auctoritateque omni prætermissa, rem æquitate agi atque diiudicari Deum velle illa oratione profitetur, [*& cum Israël diiudicabitur.*] Israeli potenti cum Deo appellato secum disputare & disceptare,atque illius etiam,si quid querelæ habeat,incusare, integrum omnino esse vult; atque ob eam rem verbum diiudicare vsurpauit, quo ex Hebraico ITHVACHAHH æquo iure & legibus cum aliquo de aliqua re disceptando decertare significat, vt ex illo præcipuè loco doceri apertè possumus: Pone hic coram fratribus meis & fratribus tuis, & iudicent inter me & te;vbi idem verbum est.Igitur falsò asscriptæ sibi à populo inconstantiæ causam in iudicium Deus afferri vult,atque ipse prior causam dicit,quod grauissimũ etiam in eo genere est, vt is de cuius nomine & præclarissima fama nefarie detractum fuerit, tamen causam prior dicat,cùm eum potius,qui notam indicare velit, priorem dicere & legibus sit & moribus constitutum. sed hæc nouata agendi ratio diuinæ causæ integritatem arguit, quæ quocunque modo agatur, semper tamen obtinenda est. Atque status quidem causæ coniecturalis primum,in definitiuum tandem desinit. Principio enim illud in controuersiam disceptationemque vocatur, an diuinum de beneficentia consiliũ & studium semper apud Israëlitas constiterit,necne. Affirmat autem Deus constitisse & propositionem ipsam temporũ omniũ,quibus perpetuo illis æquissimi regis,propugnatoris ac patris officiũ beneuolentiamq. præstiterit,narratis historiis cõfirmat,hoc modo:

יתוכח Genes.31.

Popule meus,quid feci tibi,aut quid molestus fui tibi? responde mihi.

INTERROGATIONIS vsus ad veritatem ex aduersarij responsione confirmandam accõmodissimus est,atque adeo familiarissimus iis,qui causæ suæ integritate nituntur. Atque hæc totius actionis propositio duabus partibus constat;alteram quidem is,qui agit,sibi suscipit;alteram aduersario disputandam permittit. Est autem huiusmodi propositionis sententia: Ego te maximis & innumeris beneficiis à me acceptis nullo vnquã damno aut incommodo affectũ fuisse aio. atque beneficia quidem, quòd à me data tibi affirmem,referens percurram;incommoda autem & damna,quòd data negem, vt ostẽdas tuæ liberę partes sunto. *Populе meus.* Iure summo se cum illis experiri populo suo appellando profitetur. namque suum peculiarem populum multis & maximis rebus gestis redemptum, atque seruitutis etiam nomine comparatum sibi fuisse, iam sæpe alias probatum & nemini vnquam dubium est. Apud hunc tamen populum non modò iustę & clementis semper seruitutis rationes, sed omnia summa æquissimi regis, beneuolentissimique patris officia constitisse ait. *Quid feci tibi?* Hebraicè, *Quid?* admirationem simul cum interrogatione habet. Quid,quantumque boni atque beneficiorum feci tibi, vt illud: Attendite & videte quid vobis Dominus facturus hodie est,& illud: Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ. quibus eadem Hebraicè lectionis & pronuntiationis forma est. Hæc ego referam,inquit,tu verò,quid molestus fuerim tibi, responde mihi. Hebraicum verbum molestiam, defatigationem lassitudinemque significat, vt non modò grauiori aliqua molestia,sed fatigatione aut lassitudine illos à se affectos neget, quin potius æquissimis legibus salutaribusque præceptis instructos summa lenitate & clementia deuinctos fuisse confirmet,qui tamen ingrato ac beneficiorum immemori ingenio semper fuerint. Iam verò prior propositionis pars narratione probatur, argumentis non à suspicione aut coniectura,aut probabili alia ratione,sed à manifesto facto ductis.

Exod.14. Psal.31.

Quia eduxi te de terra Aegypti, & de domo seruientium liberaui te.

MAXIMORVM Dei beneficiorum capita quædam exponuntur, quæ tamen breuitatis causa non explicantur,quòd illustriora sint, quàm vt explicatione indigeant; sed quæ rerum tamen ipsarum notatione intelligantur: nam de terra Aegypti cum dicit, illud significat,neminem seruum illinc liberum euasisse, neque vllam tantam seruorum

copiam & vim apud Ægyptios extitisse, quæ sese in libertatem vindicare posset; id quod suo ipsorum periculo arguitur: quibus quo maior numerus accedebat, eo grauior & desperatior seruitutis molestia indies augebatur perpetuo opprimendis, nisi diuina virtute & misericordia consultum subuentumque esset. *et de domo seruientium*, Latinè ergastulú, Hispanè & Arabicè *Mazmorra* hęc dicitur, quę ipsa durissimę seruitutis & incommodissimæ vitæ angustissimæque habitationis significationem habet. Atque huius capitis mentione facta, cætera, quæ in ea re contenta longum esset commemorare, cogitanda reliquit: cuiusmodi sunt signa illa in Ægyptiorum rebus & filiis edita. dum verò addit, [*de domo seruientium liberaui te.*] exitialem illam Ægyptiis in mari acceptam cladem, qua tandem redempti liberatique omnino fuerant, subindicauit. Neque enim ante illam diuinam victoriam vrgentium se, atque in seruitutis deditionem redigere gestientium dominorum metu liberati Israëlitæ sunt; sicut scriptum est: Immutatumque est cor Pharaonis & seruorum eius super populum, & dixerunt: Quid voluimus facere, vt Exod. dimitteremus Israël ne seruiret nobis? &c. liberauitque Dominus Israël in die illa (marinæ cladis) de manu Ægyptiorum, & viderunt Ægyptios mortuos super littus maris, & manum magnam, quam exercuerat Dominus contra eos, timuitq. populus Dominum & crediderunt Domino & Mosi seruo eius, &c. Magnum mysterium nobis hoc est. Appellat autem Ægyptiorum regionem domum seruientium, vel seruorum, quòd in ea sub iniquissimis & vilissimis dominis duram Israëlitæ seruitutem seruierint. Constat enim Ægyptios infimæ præ cæteris hominibus, hoc est seruilis conditionis hæreditario Chami progenitoris fato fuisse, in quem illud decretum fuerat fixum: Seruus Genes. seruorum erit fratribus suis. Itaque non solùm à seruitutis domo, sed à seruorum vilissimorum ac proinde crudelissimorum hominum superba dominatione sibi liberatos Israëlitas fuisse asserit. ex domo autem seruientium, vbi seruorum serui fuerant. Totum autem hunc locum Chaldæus interpres hoc modo verterat: *Popule meus, quid boni dixi faciendum tibi et non feci, aut qua in re durius me tecum gessi, cõtestare aduersum me.* Iam verò redemptos & à durissimis dominis vindicatos, quanto honore ac dignitate augendos, quàm liberalibus modis instruendos, quanta custodiendos diligentia, quàm denique admirabili commoditate per solitudinem deducendos curauerit, eius negotij ministris & illustribus procuratoribus appellatis ostendit.

Et misi ante faciem tuam Mosen, & Aaron, & Mariam.

A QVIBVS ministris quicquid vel ad animorum institutionem, atque ad diuinam gratiam conciliandam, ad prosperam æquabilemque publicæ atque priuatæ etiam rei felicitatem commodissimum esset, prouisum procuratumque fuit. Etenim Mose legato & diuinæ benignitatis internuntio suauissimus ille cibus illis suppeditatus fuit; eodem etiam interprete, lex lata, & maxima atque illustrissima veræ sapientiæ & purissimæ pietatis ac sanctissimæ fidei fundamenta iacta sunt. Aarone verò antistite erratorum & religionis expiatio procurabatur, & diuinę legis disciplina eodem assiduo atque peritissimo doctore percipiebatur. ne quid verò ex plena atque integra totius rei publicæ felicitate desiderari posset, & nulla non ex parte optimè cum populo ageretur, eorundem virorum dignissima soror Maria diuino vaticinandi spiritu aucta, feminarum ad pietatem dux & exemplar proposita est. Ita adeo horum ministrorum nominibus appellatis plurimas & maximas commoditates populo illi in solitudine perceptas contineri videmus, quas, vtpote certas atque notas explicare necessarium non fuit. Chaldaicè hæc sic habent: [*Et misi coram te tres prophetas Mosen, & Aaron, & Mariam: Mosen ad docendum traditionem iudicij: Aaron ad propitiandum super populum: Mariam ad illuminationem feminarum.*] Satis autem fuerat earum rerum & beneficiorum memoriam populo refricasse, quarú commemoratione historiam omnem contentam recoli necesse erat. Quamobrem narratione prætermissa, recordationis tantùm rationibus & verbis est vsus hoc modo:

Popule meus memento quæso quid cogitauerit contra te Balac rex Moab, & quid responderit ei Balaam filius Beor.

NEQVE verò bonorum atque felicitatis modò auctorem, sed malorum ac periculorum omnium propulsatorem & interruptorem sese illis præbuisse Deus affirmat,

quando nihil adeo sinistri & aduersi, nihil periculi vel hostium consilio & conatu oblatum, vel sua ipsorum culpa illis in itinere procreatum initumque est, quod diuina cura & misericordia vel omnino propulsatum, vel auersum perruptumque non fuerit. [*Populus meus memento, et cat.*] Manifestum erga eos studium, & singularem curam non solùm apertè in eos videntes & sentientes, sed in absentes etiam collocatis beneficiis arguit: idque adeo non sua commemoratione, sed hostium ipsorum & maleuolorum testimonio confirmat, vt non ostentationis præsentibus, sed amoris & studij causa absentibus ac ignorantibus & prouidisse & consuluisse probetur. nam cùm Balac rex Moab Balaami magi incantationibus & diris paratam populo huic felicitatem perturbare & contaminare studuisset, ad eamque expediendam rem nulli aut sumptui aut operæ parcere in animum induxisset, non modò tamen conatus suos Dei omnipotentis consilio & virtute comprimi & refutari, sed præsentium futurorumque seculorum vtriusque generis commoditates prosperitatesque vitæ prædictas confirmatum iri, renouatis atque explicatis ab eodē Balaamo responsis, intellexit. Quid autē cogitauerit Balac, & quid responderit illi Balaam, breuiter recitare commodissimum duximus. Primum Balac mandatum ad Balaamum allatum huiusmodi est: Ecce egressus est populus ex Ægypto, qui operuit faciem terræ sedens contra me. Veni igitur & maledic populo huic, quia fortior me est, si quo modo possum percutere & eiicere eum de terra mea: noui enim quòd benedictus sit, cui benedixeris, & maledictus, in quem maledicta congesseris. Responsum verò à Balaamo relatum illud est: Ite in terram vestrā, quia prohibuit me Dominus venire vobiscum. illud etiam alterum denuo missis & magna omnia promittentibus nouis legatis dictum est: Si dederit mihi Balaac plenam domum suam argenti & auri, non potero immutare verba Domini Dei mei, vt vel plus, vel minus loquar, &c. Cùm verò vrgente atque instante rege, & magno apparatu ac sumptu negotium ipsum cōficiente, Israëlitarum res nefastæ & vitiosæ ab augure definiēdæ expectarentur, illud est datum responsum: Quomodo maledicam, cui non maledixit Deus? qua ratione detester, quem Dominus non detestatur? & illud: Moriatur anima mea in morte iustorum, &c. & illud: Num aliud possum loqui, nisi quod iusserit Dominus, &c. Multa prȩterea responsa breuitatis causa prætermittimus, quibus Israëliticæ gentis defendendæ tutelam, amplificandæ & ornandæ studium curamq. Deo susceptā fuisse diuinator ille testatus est. & tamē hæc omnia ignaris nec opinantibus insciisque Israëlitis gesta commemorari operæpretium fuit, vt Deus non solùm felicitatis auctor studiosissimus, sed alexicacos etiam, hoc est, malorum expulsor vigilantissimus probaretur. Verùm enimuero ex maximis & plurimis periculis, quæ propulsatore monitoreque Deo declinata populo huic fuerant, vnū tantùm commemoratur; cætera verò totius itineris facta summa indicantur.

Num.22.

De Setim.

CALLIDVM & periculosum illud Balaami consiliū & inceptū, de prostituendis populo Moabitis mulieribus, huius mentione nominis indicauit, quòd, nisi iam latius serpens maturrimè rescisum esset, actum profectò de omni Israëlitarum re atque gente fuisset. Memento igitur quid responderit toties Balaam regi, & quid demum eidem impensius & pertinacius etiam solicitanti de exitiali illo apud *Setim* consilio respondit. Hæc inquā, te meminisse, & cætera, quæcunque ab Ægypto, vnde liber eductus fueras, quoad Galgalam vsque perueneris, tibi vel optata vel non optata contigerint, in memoriam reuocare oportuerit, vt in hac controuersia à mendacio contra verum stare desineres, &

Vt cognosceres iustitias Domini,

ET IVSTAM Dei omni ex parte victoriam hac in causa agnosceres. *Iustitias* ob eam rem pronuntiauit, quòd & in beneficio faciendo & in malo ac periculo propulsando diuinas rationes omnes inter se consentire confirmaret: Quod ad orationem attinet, verbum *Responderit*, Zeugmate figura ad omnia responsa primum, atque ad illud *De Setim* relatum à nobis est; quod quanquam cōiunctione careat, tamen coniungēdum superioribus duximus. neque verò hoc in sacris sermonibus rarò euenit, vt sol, luna, pro sol & luna. Ruben, Gad. Atque hæc loci huius lectio & explicatio præ cæteris, quas Latinè, Hebraicè & Græcè legimus, magis placuit, quòd cum gestarum rerum ratione consentire visa est.

Cambhi. 1.Reg.5. Iudic.10. 2.Sam.7.

Vsque

Vsque ad Galgalam.

TOTIVS longi itineris illius finis Galgala fuit, ex quo loco promissa regio capi & debellari cœpta est. Cur autem Canaanitidis terræ, hoste diuina virtute pulso, ab illis occupatæ nõ etiam meminerit, illud in causa esse arbitramur, quod ab illa possessione propediem deturbandis, atque ob eam rem diuinum studium & constantiam in dubium vocantibus ea potissimum beneficia commemorari commodum fuerat, quæ nulla mutatione interrupta, sed certa rataque in eos constitissent. ex quibus illud infertur: Iustitias Domini manifestas esse; atque ex eo fieri, vt futurum exilium non ad diuinæ voluntatis mutationem, sed ad eorum ipsorum culpam & perfidiam referri deberet, qui diuinis & commodissimis conditionibus, quibus cum Deo de retinenda possessione transegissent, minus steterant: quos enim tot tantisque beneficiis obstrictos, tantis honoribus auctos, tot modis ornatos, tanta denique cura & studio defensos, quascunque etiam grauiores & sumptuosiores condiciones & leges impositas perferre oportuisset, tamẽ ęquissimas, mitissimas, vtilissimasque negligere & perrumpere non puduit. Quarum legum & conditionum liberam, æquabilem honestamque rationem & sententiam, inducta aduersarij ipsius ad recitandum & disserẽdum persona, arguit, vt causæ æquitas aduersarij eiusdem confessione conuincatur.

Quid dignum offeram Domino? Curuabo genu Deo excelso? nunquid offeram ei holocaustomata & vitulos anniculos?

NON difficilem, neq. fastidiosam, neque etiam sumptuosam Deî dominationem, sed æquam, diuinam iustissimamque potestatem & gubernationem Israëlitas expertos fuisse, argumentis à remotione & subiuncta expositione ductis probat. Inducit autem ipsum tot nominibus deuinctum Deo populum de iusto atque æquo cultu obsequioq. præstando deliberãtem, cui cum diuinis meritis & rerum ratione ac iure nulla seruitus, nulla tributa, nulla munera satis magna esse, videri posset, tamen clementissima & iustissima, imò sibi ipsis potiùs vtilissima conditio proposita est. [*Quid dignum offeram Domino?* Hebraicè, *in quo occurram Domino? ineffabilis nominis principi.* Cùm enim aduenientes principes, præter vectigalium pensionem muneribus etiam allatis à populis genu minoribus excipi soleant, quidnam potissimum tanto tamque excelso Deo gubernatorique meo pergratum aut iucundum adferri possit? Est autem prima deliberatio, an exquisito nimis munerũ genere & elegantia, an multitudine magis delectetur. [*Nunquid offeram ei holocaustomata?*] Cùm nullum munus diuinę natura à mortalibus commodius, quàm sacrificium cõcinnari posse videatur, quòd hoc obsequij genus nulli, præterquam Deo, conueniat; illa interim consultatio atque deliberatio accidit, num integris magis atque omnino incendendis adolendisque victimis, quæ holocaustomata dicũtur, iisdemque selecta hostia, hoc est anniculis iuuencis cornua producẽtibus & vngulas, qui maximè omnium idonei putantur; an maxima potius frequentia & feriendarum victimarum assiduitate delectetur. an etiam pretiosiores hominibus res, nempe charissima filiorum capita deuoueri sibi expetat? nulli enim rei, quæ grata modò illi fore existimetur, parcendum esse, maximorum debitorum ratio docet. Neque enim Abraham filio suo vnigenito sacrificare iussus, pepercerat, hoc est, quod dicit:

Nunquid placari potest Dominus in millibus arietum, aut in multis millibus hircorum pinguium? nunquid dabo primogenitum meum pro scelere meo? fructum ventris mei pro peccato animæ meæ?

MAGNA consultatio inducta est, quibus maximè rebus expiato scelere, Dei mortalibus placati gratia iniri possit: quæ si difficillimæ & charissimæ essent, tantæ tamẽ maiestatis, tantæ potestatis, tantæ denique gratiæ conciliandæ causa essent nihilominus ferendæ. Verùm enimuero grauissimam huiusmodi deliberationem æquissima atque sapientissima interpositi à Deo decreti sententia Deus absoluit.

Indicabo tibi (ô homo) quid sit bonum, & quid Dominus requirat à te.

BENIGNITATEM, lenitatem, suamq. erga mortales ineffabilẽ misericordiã, rerũ, quæ arduæ scopulosæq. iudicantur, & difficillimos ipsis explicatus habere cognoscũtur, duritie mollita, & difficultate omni à se cõposita vehemẽter cõmẽdat. Vt autẽ eiusmodi

ratio omnis commodius ac melius accipiatur, personarum, & deliberantis & statuentis inductione oratio ipsa distingui solet. Cuiusmodi illustre illud non satis hactenus pro dignitate explicatum exemplum apud D. Paulum extat: Quid ergo dicemus: lex peccatum est? absit, & tandem subiungitur: Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? atque eam dubitationem sapientissimo responso Apostolus ipse tollit: Gratia, inquit, Dei per Iesum Christum, quid sit bonum, quid optimum probatissimumque Deo sit; diuinum & certissimum de re tanta responsum, & clementissimæ seruitutis, atque suauis iugi argumentum audiamus:

Rom. 7.

Vtique facere iudicium & diligere misericordiam, & solicitum ambulare cum Deo tuo.

SI EX rerum quidem ratione, si ex diuinorũ beneficiorũ magnitudine, atq. ex principis Dei dignitate existimandũ esset negotium, nihil vnquã harum, quæ cõmemoratæ sunt, rerum, neq. omniũ simul cumulata & iuncta ratio satis ad diuinum cultum facere posse videatur. sed tanta tamen diuina benignitas, tanta æquitas & clementia est, vt eam potissimum sui piè sanctèque ab hominibus colendi rationem optauerit, & iam inde ab initio instituerit, quæ ex hominum ipsorum re atque vtilitate maximè esset, quæque homini ipsi, qua homo est, longè omnium facillima cõmodissimaque iudicaretur. ob eam verò rem dixit: [*Indicabo tibi ô homo*, siue, vt Hebraicè est, *indicauit tibi.*] quòd iam pridem certa de hac re voluntas in sacrarum legum libris à Deo ipso indicata expositaq. fuerit, sicut scriptũ est: Et nũc Israël audi iudicia, quę ego doceo te, vt facias ea & viuas. &: Melior est obedientia, quàm victima. Omnis verò hæc à Vate cõmemorata ratio pietatis terminis definitur. Est autẽ pietas vniuscuiusq. erga Deũ & homines officiũ. id tribus maximè partibus distribuitur, æquitate, beneficentia, & sanctitudine. prima & secunda in hominum inter se fide, societate, vitæq. cõmunitate legitimè honesteq. cõseruanda; tertia in Dei veneratione, inuocatione, ac supplicatione spectatur. ęæ autem nominibus his iudicio, misericordia & solicitudine, siue submissione erga Deũ appellantur. atque æquitatis quidẽ & misericordiæ certæ iam nobis atq. aliàs explicatæ descriptiones sunt: Quæ vero solicitudinis ratio sit, paucis aperire operepretium fuerit. Hebraicè verbum est HASZNEACH, quod solicitũ & submissum esse significat. Is verò animi habitus fidelium seruorũ proprius est, qui tametsi liberaliter seruiant, nihil sibi tamẽ magnũ ob eam rem arrogantes, dominorũ gratiã reuerentia & modestia, perpetuaq. obseruãtia promereri student: nam si maximè ad impositæ seruitutis onera ferenda satisfecisse videantur, tamen ad referendã pro debito & officio, pro Domini dignitate, & beneficiorũ atq. clementiæ erga se magnitudine, gratiã, nunquã se satisfacturos esse arbitrentur. Huiusmodi se colentis modestũ animũ & nihil altũ sapientẽ, atque salutem suã cum timore & tremore, vt Paulus præcipit, operantẽ Deus requirit, sicut scriptũ est: Cùm hæc omnia feceritis, dicite, serui inutiles sumus: quod debuimus facere fecimus, &c. & illud: Captiuãtes intellectum in obsequiũ Christi. Iam verò quàm aptè verba ipsa cum rebus conueniunt? namq. iudicio, quòd ea pietatis pars ad debitionẽ magis, quàm ad liberalitatẽ referatur, verbum, facere, hoc est præstare & soluere: misericordiæ autem, quòd hæc studio magis, quàm debito constet, verbum, diligere, hoc est, vltro animũ ad eam capessendã inducere, coniunctũ est. Igitur populi tot tantisque beneficiis à tanto principe rege, & patre affecti, hoc, quod pietatis terminis definitum est, officium honestissimum, æquissimum ac præstitu commodissimum fuerat. quanta verò negligentia, imò quanta impietate & quantis flagitiis proditum id fuerit, subiuncta expositione arguitur:

Deuter. 4.
1. Sam. 15.
הצנע
Luc. 17.

Vox Domini ad ciuitatem clamat: & salus timentibus nomen eius.

QVICVNQVE non audacia aut confidentia, non suspicionibus, non alienis, sed propriis rationibus, vel facti potius demonstrationibus causam suã confirmauerint, seq. officio abundasse ostenderint, vbi ad docendas ingrati atq. etiã scelerati aduersarij fraudes oratione fuerit peruentũ, causæ victoria & fiducia, atque aduersarij factorum & rerũ demonstrandarũ indignitate concitati, & ad suũ explendũ, & ad audientiũ animos excitandos & permouendos contentissima voce clamare. atq. huiusmodi clamoribus & insultatione manifestè sceleratorũ hominũ nomina, facta, resq. prosequi solent, sicut scriptũ est: Fuit ergo tibi in derisum & clamorẽ Israël, quasi inter fures reperisses eũ. & illud: Clama, ne ces-

Ierem. 37.

ne cesses, & annuntia populo meo peccata eorum, & domui Iacob scelera eorum: & apud exteros etiam illud: „ Ierem. 47. Isai. 1. „ Iuuenal. Sat. 1.

Quis cælum terræ non misceat, & mare cælo?
Si fur displiceat Verri, &c.

Huiusmodi autem indignationis & victricis causæ, atque deprehensi aduersariorum sceleris ac fraudis iudicem Dei ad ciuitatẽ clamantis vocẽ Vates indicat, non consuetam aliã aut officiosam admonitionẽ & hortationẽ, qualis in quotidianis sermonibus assiduè à vatibus ageretur. Sed vox indignantis Domini maxima & contentissima ad ciuitatẽ clamabit, vt omnẽ iudicij misericordiæ & solicitudinis rationẽ, omne ius officiumq. proditum & pollutũ esse demõstret, id quod paucorũ piorũ sanctorumq. virorũ pace dictum actumq. fuerit, quos intentata publicè in omnem ciuitatem crimina neque honore suo neque præmio fraudandos semper excipiũt, [*Et salus timentibus nomen eius*, siue, *nomen tuũ.*] תּוּשִׁיָּה *Nomen* Hebraicum THOSSIAGH, quod latinè *salus* redditũ est, intelligentiã significat, hoc est, exceptionem; sed vtro modo vertas, constans sibi sententia est. Atque exceptione quidem piis & nominis diuini cultoribus data ciuitates omnes tributim impietatis, iniuriæ & sceleris manifesta factorum & signorum expositione notantur.

Audite tribus & quis approbabit illud.

NOMEN Hebraicum MATEH & virgã propriè & tribũ metaphoricè significat, q מַטֶּה ex duodecim tribubus, tanquã virgis fasciculus ille domus Iacob cõpactus & colligatus fuerit, vnde singulæ olim tribus cùm sacerdotij pontificatusq. dignitatẽ ambiẽtes sese in sortẽ cõiecissent, singulas virgas contulisse traduntur: actandem sors illa leuiticæ tribui Aaroniq, edita est. Igitur cùm iã sortẽ suã in causa eduxerit Deus, tribuũ ipsarũ virgam hoc est sortẽ coniicere educereq. parat, quam adeo durã, adeo grauẽ fore ostendit, vt nõ vulgari aliquo & cõmuni præcone, sed vocalissimo integerrimoq. ad proclamandũ denuntiatore egere confirmet. Hebraico verbo Latini nostri significatio percipitur. *Quis*, inquit, IAGIDAH, *denuntiabit illud*: Interrogatio ipsa difficultatem magnitudinemq. rei ostendit, non triuiali alicui denuntiatori, sed fortissimo & integerrimo, atque in agendis diuinis partibus & causis strenuo Vati ad annuntiandum & approbandũ credendã. quis igitur grauissimã & nefandã istorũ impietatẽ & totius officij proditionẽ effari possit? quũ non solũ antiquis & præteritis, sed nouis etiã & præsentibus cupiditatibus & manifestis auaritiæ, iniuriæ & rapinæ flagitiis vniuersæ istorũ domus tanquã incẽdio aliquo flagrẽt.

Adhuc ignis in domo impij thesauri iniquitatis, & mensura minor iræ plena.

PRIMAM illam officij partem, hoc est, iudiciũ flagitio oculis magis, quàm opinione, manibus, quàm suspicione deprehenso, proditam arguit, quòd impiorum hominum domus ipsæ iniuriarum, & fraudum igne adhuc flagrent, & diuitiis mala ratione partis refertæ conspiciantur, & mẽsuræ dolosæ in commerciorũ fraudẽ comparatæ passim offendantur. quæ res diuino iudicio cumprimis abominanda damnatissimaque est, & apud Amosum etiã notatissima, vt: Minuamus, inquit, mensuram, & augeamus siclum: hoc „ est, quòd mensurã minorem iræ plenam dicit, quòd ad maximas diuitias breuissimè augendas nulla commodior visa via sit, quàm vt compendium fraude cõmutetur. Amos 8. Id verò quo commodius fiat, adhibita etiã vi & contumelia promouetur, cùm in eos, qui mensuræ dolum notauerint, irasci & debacchari venditores soleant, & vel ad emendum vel ad agendum coactos, direptiones demum & vexationes exercere. huiusmodi verò iræ plenæ mensuræ diuinam etiam iram in venditores ipsos cumulatius concire valent.

Nunquid iustificabo stateram impiam, & saccelli pondera dolosa?

NEFARIVM capitalis fraudis crimen contentione & incremẽto amplificatur: quarundam enim rerũ ea natura est, vt non exerceri modò, sed neq. possideri sine crimine possint. Atque eæ nimirũ sunt, quæ nullius probati, sed aut noxij, aut damnosi vsus esse possint, vt venena, quę tantũ ad inferendã mortem parantur. huius generis dolosi nũmi, mensuræ & stateræ sunt, quæ quicunque parauerit sceleris suspicione, vel potius crimine sese liberare iure non possit, hoc est, quod latinè legimus: [*Nunquid iustificabo stateram dolosam & saccelli pondera dolosa?*] cùm scriptum legeq. cautum sit, Non habebis in sacculo diuersa pondera maius & minus; neque erit in domo tua modius maior & minor. Deut. 25. Hebraicè hæc passiuè eadem omnino sententia leguntur: Num immunis ero cum bilance

iniqua,cum saccello,&c. *Saccelli*, sacculi,nam diminutum à sacco nomen est. ita adeo certissima quædam iniuriæ & flagitij argumenta sunt, quæ nunquam interpretari ipsa possis,nedum si ad signa ipsa & instrumenta factum etiã & facinus vsusq. accedat. Omnis autem commercij & cõsuetudinis hominum inter se ratio rebus & verbis, dictis concinentisque constat. Vtriusque autem partis inconstantia & falsitas in manifesto fraudis crimine ponitur. Quantum autem populus iste & ciuitatum illarũ ciues vtraq. æquitatis & iudicij parte prodita fraudis suscepissent,docet.

In quibus diuites eius repleti sunt iniquitate, & habitantes in ea loquebantur mendacium, & lingua eorum fraudulenta in ore eorum.

CVIVS iudicij violatione misericordiæ etiam proditionẽ imò & odiũ quoq. arguit, quod nõ solùm latrones & fures,prędones & id genus maligni homines,qui iniuria,cõtumelia,vel fraude & mendacio viuere instituunt,sed diuites illius ciuitates, quos cum nulla premeret inopia, tamen iniquitate repleti, & simulationis, mendacij, fictionis, atque omni denique faciendæ fraudis arte & vitio contaminatissimi essent, neq. præter mendacium & fallaciam quicquam loqui ex diuturna iam nocendi & fallendi cõsuetudine possent. Cùm autẽ ex abundãtia cordis os loquatur,eiusmodi perpetuo mẽdax oratio misericordiæ non amorẽ,sed odium manifestè arguit. [*Repleti sunt iniquitate,*] iniuriæ contumeliæ,fraudis,doliq. scelere,namque Hebraicè HHAMAZZ est; de quo genere iam aliàs disseruimus. [*Fraudulenta in ore eorum.*] Dolosæ & fraudulentæ orationis cõsuetudinẽ,& natiuum iam ferè vitiũ hic tropus significat,quòd nulla,nisi fraudulenta & dolosa verba aut pronuntiare,aut in ore etiã concipere didicissent, ita vt verum & simplicẽ sermonẽ proferre conatis,prę desuetudine verba nõ succurrerẽt. Tertiũ illud pietatis officiũ requirẽdũ restabat,quod optimas de Deo,de Dei beneficiis & virtutibus,deq. omni humana ad diuinã relata ratione sententias continet. sed quonã modo præstari hoc ab iis potuit,qui nihil verè cogitare aut loqui consueuerunt? quin potius diuinas res perperam interpretati aiebant humana sese vicissitudine atq. mutatione,& diuino odio vel saltem tędio agitari & vrgeri,& homines (vt Comicus inquit) à Diis pro ludibrio vt pilas haberi,& quo velint verti solere. & huiusmodi stultas de Deo sentẽtias,quę à veritatis ignaro ac negligenti passim vsurpantur, de quibus scriptum est: Væ eis, quoniam recesserunt à me;vastabuntur,quia præuaricati sunt in me,& ego redemi eos,& ipsi locuti sunt contra me mendacia. Ita adeo neque vlla ex parte officium præstiterunt, neque pietatis & cultus veri rationibus atque admonitionibus vllum planè locum reliquère,neque vllis sermonibus,neque minis,neque castigationibus animum,vt sibi ipsis melius consulerent,aduertere voluerunt. hoc est,quod subiungit:

חמס

Plautus.

Hose. 7.

Et ego ergo cœpi percutere te perditione pro peccatis tuis.

TOTIVS peroratæ causæ propositio,siue vt rhetores vocant,intẽtio,oportuna expositione confirmatur,quòd videlicet allatæ illis hactenus calamitates non mali ex odio illati,sed pœnarũ,ob culpã, ad correptionẽ repetẽdarũ rationibus definiri debeãt. Id verò multis argumẽtis confirmat,cùm quòd nõ plena & absoluta animaduersione, sed certo animaduersionis modo,& quasi principio quodã aduersum illos vsus fuerit. [*Et ego cœpi te percutere perditione,*] Tum etiã q certũ multarũ genus ad peccatorũ & scelerũ rationem relatũ iudicij ęquitatẽ simul indicare,& peccandi modũ iã dissuadere,nisi planè vitiosis, cæcis & obstinatis,facilè posset. [*super peccatis tuis.*] ita vt fraudis & auaritię atq. insatiabilis cupiditatis,malè partarũ rerũ defectio,subductio,incõmoditas,desideriũq. mulcta esset.

Tu comedes, & non saturaberis: & humiliaberis in medio tui: apprehendes, & non saluabis: & quos saluaueris, in gladium dabo. tu seminabis & non metes: tu calcabis oliuam, & non vngeris oleo: & mustũ, & non bibes vinum.

SENTENTIAE & contextus ratio facilis iudicatu est. Quòd Isrælitas iis potissimũ mulctis & pœnis mulctatos ostẽdat,quę auaritię criminũ iudices pariter & vindices sint, vt non casu,nõ odio, sed certo iudicio ad suã vtilitatẽ tandẽ resipiscẽtibus,cõtumacibus verò in magnũ malũ extremamq. perniciẽ euasuræ irrogatæ esse iudicari possunt. [*Tu comedes,et non saturaberis.*] Extremam rerum & diuitiarũ malis rationibus comparatam copiam extrema inopia & incommoditas comes sequitur. atque hoc qui nostris moribus & temporibus non videt,is planè cæcus est. nulla enim ætate tantum auri argentique,& tantum

caute lege que dicunt de nõ damnatis antiquis philosophis [illegible]

tantum incommoditatis indigentiæq. extitisse, vnquã legimus, vt verissimũ illud Christi Iesu dictum in nos præcipuè conscriptum esse videatur: Videte, quòd non in abundãtia cuiusquã est sufficientia illius ex iis, quę possidet. Huius autem incommoditatis causam non ad rerum defectum, quando innumerabiles & immensæ sint, sed ad infelicem earum vsum, quæ cùm Deo inuisæ fuerint, aut nullo, aut exiguo imminutoq. emolumento consumuntur. hoc est quod dicit: [*Humiliaberis in medio tui.*] Magnas, vt ille inquit, inter opes inops eris. namque humiliari hoc in loco, idẽ quod apud Latinos extrema miseria premi significat, vt: Quia humiliata est in puluere anima nostra, conglutinatus est in terra venter noster. *In medio tui*, inter opes diuitiasq. tuas, quibus tute tibi beatus videris, tamen miserrimus eris. Huiusmodi significationẽ habet tropus hîc, *in medio*, vt aliàs docuimus. Et quoniã ob filiorũ & hæredũ curã pecuniis quærẽdis inhiare, ijsdẽque expendendis nimiũ parcere homines plerũq. solẽt, sicut scriptũ est: Saturati sunt filiis, & dimiserunt reliquias suas paruulis suis. hac etiã infelicitatis parte mulctãdos esse dicit, vt aut desiderata filiorũ sobole nõ augeantur, aut procreata miserè orbentur. [*Apprehẽdes et nõ saluabis.*] Apprehẽdere idẽ quod concipere est, eadẽq. apud Hebræos & Græcos significatione verba vsurpãtur. Immaturos igitur partus, qui superesse nõ valeant, vel abortus potius horũ vxoribus edendos esse, si quos tamẽ edi cõtigerit, ex his angustiis in ista eua serint deteriora, vt ad hostilẽ gladiũ & crudelitatẽ explendã, magno labore & cura, magnoq. sumptu eductos nutriãt. Itaq. falsa sobolis propagandæ atq. diuitiis & fortunis locupletãdę spe frustrãdos esse denũtiat. malè partarũ autẽ rerũ curã & laborẽ suũ; vsum verò fructus aliorũ, atq. adeo inimicorum hostiũq. suorũ diuina sentẽtia fore confirmat: [*Tu seminabis & non metes: tu calcabis oliuam, & non vngeris oleo: mustum, & non bibes vinum.*]

Luc.12.

Psalm.26.

NON modò res, quæ malis rationibus auctæ fuerint, sed earum etiam labore cura, atque industria consumpta infelices exitus habere diuina sapientia docet. idque adeo tribus ex agricultura exemplis ostendit: cuius ratio laboris plurimũ, fraudis minimum, vtilitatis verò non parũ habere, plerũq. iudicatur. hæc autem si minus prosperè cesserint, cætera in quibus apertior iniuriæ & fraudis suspicio est, infelicissimè cessura esse putandũ est. In his autẽ tribus generibus tantisper vanã fructus percipiendi spe ductum iri homines significat, dum cura omni cõsumpta, oportunis ad eã rem exantlatis laboribus, vsum voluptatẽmue capiẽdi proxima iam cõmoditate priuati, vehementiori desiderio, grauioriq. dolore cõtabescant. [*Tu seminabis & non metes.*] In ipsa messis abundantia & copia voluptatẽ quandam esse, antiqui obseruarunt, sicut scriptũ est: Lætabũtur & exultabũt in te, sicut qui lætãtur in messe multa. [*Calcabis oliuã.*] Hactenus improbus tantũ labor, & sordida quædã curatio est arãdi, putandi, legendi, decerpendiq. intẽta cura, tum fumosa, olida, infectaq. præli & vasorũ tractatio. *Et nõ vngeris oleo.*] Hîc ex antiquorum sententia optimus est olei vsus, vt cutẽ, ossa, neruosque exterius inunctũ curet, caputq atq. faciẽ in vnguẽta compositũ exhilaret, sicut scriptũ est: Vt exhilaret faciẽ in oleo. *Mustum.* verbum *calcabis*, per zeugma subauditur. Poeticè autem & metonymicè, mustũ pro vua ei, sicut Isaias, molẽtes farinã dixit. [*Et non bibes vinũ.*] qui vnus & iucundissimus eius naturæ est. nã vinũ lætificat cor hominis. Quã verò hæc pœnarũ genera & formæ cũ notatis antea vitiis cõueniant, vt par pari referri videatur, diuinũq. consiliũ eo ipso agnoscatur, breuiter doceamus. Pietatis partes violatæ fuerant, iudiciũ, misericordia & solicitudo ambulãdi cum Deo, atq. hac postrema fides & religio, diuinæq. naturæ obseruãtia cõtinetur, quã isti mendaciis & falsis opinionibus atq. assertionibus polluerant, dicentes terrã desertã esse à Deo, &c. Huic illa pœna respõdet, Cœpi percutere vos perditione, vt terrã deseratis. Quòd verò non fecerint iudiciũ, sed cõmercia imminutis mẽsuris, & omni fraudis genere violauerint, illud subière: [*tu comedes, & nõ saturaberis,*] quòd imminuto victu & inopi copia vsuri essent. quod autẽ misericordiã nõ amauerint, illorum filios aut abortu, aut cæde, illos verò miserrima cõparatorũ iã fructuũ subductione afficiendos esse. Illud autẽ postremo Deus in hac causa ostendit, tanta hunc populũ dementia deprauatũ fuisse, vt his tam manifestis diuini de beneficẽtia, de iustitia & æquitate, de correptione consilij, atq. ipsorũ vitij & culpæ argumentis, his admonitionibus, his deniq. ictibus pulsi non resipuerint, aut euigilauerint, sed cũ sceleris & vitij consuetudine in superstitionis studium impijssimorum principum exemplo excitati, impensiusque incumbentes, extremi exitij periculum fuerint sibijpsis moliti.

Isai.9.

Psalm.113.

Et custodisti præcepta Amri, & omne opus domus Achab, & ambulasti in voluntatibus eorum, vt darem te in perditionem, & habitatores eius in sibilum, & opprobrium populi mei portabitis.

Amri Israëlitarũ v. rex quadragesimo sexto dissensionis anno regnum obiit, impiæ superstitionis instaurator atque studiosissimus assertor & vindex. nam fecit Amri malũ in 3.Reg.16. cõspectu Domini, & operatus est nequiter super omnes, qui fuerunt ante eũ: Ambulauitq. in omni via Ieroboam filij Nabat, & in peccatis eius, quibus peccare fecerat Israël, vt irritaret Dominum Deum Israël in vanitatibus suis. huic filius Achab maximus paternæ impietatis imitator successit. Horum auté præcepta & instituta cæteri non solùm Israëlitæ, sed Iudæi etiam reges & populi studiosissimè seruauerunt, sicut in vtrorumque regum historiis traditum est: quæ res exitio vtriusq regibus & populis tandé fuit. Vtrúque auté populũ hac oratione cóplexus est Deus; alterũ quidé exépli, alterũ imitationis nomine detestatus. At verò sermo ipse cum Iudæa gente & Ierosolymorũ vrbe atq. regibus habetur, qui eos, à quibus animo & voluntate dissidebát, superstitionis studio imitati sunt. Quamobré extremũ sibijpsis vrbiq. suæ exitiũ, ciuibus verò turpé captiuitatis seruituté attulerũt, quibus pro gloria ac fama æterná ignominia, vt tanti mali auctoribus reportandá denuntiat. Verba iam expendamus. [*Custodisti.*] Hebraicè verbũ hoc præter propriá significationé diligentiá studiumq indicat. [*In voluntatibus eorũ.* Sic habet eméndata latina lectio, *non voluptatibus.*] namq. Hebraicũ nomen cõsilia studiosè inita significat. [*vt darem te in perditioné.*] Ad regiam domum, senatũ, magistratũq. pronomé masculinũ Hebraicè refertur, quòd domus, masculino genere in illa lingua dicuntur. [*Et habitatores eius in sibilum.*] *Habitatores* Ierusalé. namq. Hebraicè, *Eius*, fœmininum ad vrbé pertinet. *In sibilum.* Imperatoribus in victoria & triumpho datum plausum victorum & captiuorum irrisio cõsequitur. Sibilus verò popularé irrisioné atq. insultationé in miseros indicare solet, vt illud: Omnis qui transit per eam sibilabit & mouebit manum suam. [*Et opprobrium populi mei portabitis.*] quod tantis calamitatibus, tantis miseriis coopertus populus, regũ & principũ suorũ, qui & sceleris & mali auctores fuerint, nomina assidua recordatione, & consequenti imprecatione, probro, atque ignominia vsurpaturus sit.

CAPVT VII.

Æ mihi quia factus sum sicut qui colligit in autumno racemos vindemiæ: non est botrus ad comedendum, præcoquas ficus desiderauit anima mea.

CVM Vates Dei nomine Israëliticum & Iudaicum populos & reges in crimen vocaret, optimũ quemq. & pientissimum excipiendum curauerat, atq. in suas partes eandemq. causam susceptũ & cooptatũ voluerat; arbitratus fieri nõ posse, vt in tanto populo nõ multi superessent, qui sinceræ religionis & pietatis fidem tuerentur. ob eá auté rem dixerat: Et salus timétibus nomé eius, & rursus: Quis, inquit, approbabit illud? atq. adeo hac ratione & opinione officium munusq. suum libentius administrabat, aduocatos sibi ad eá rem optimos viros nõ deesse ratus. nũc verò diuino ac prophetico spiritu rarissimos aut nullos ferè harum partiũ extare edoctus, desiderium hoc suũ mœsto carmine & lugubri admodũ elegia prosecutus, vicem suá imprimis dolet, cui antiquis potius ætatibus natum fuisse cupienti, turbulenta ac grauis formidolosissimi téporis tempestas oblata sit, vt in tanta sceleratorum hominum consuetudine probos & pios viros, quorum societate animum suum alere reficereq. possit, desiderare cogatur. Eam autem lamentationé aptissima cũprimis similitudine exorsus, expositione deinde persequitur. *Væ mihi,* Hebraice mœstissima interiectio est, quam latinè satis exprimere non possumus. [*Quia factus sum sicut qui colligit.*] hoc in loco punctus figendus est, & æstatis nomen latinè subaudiendũ. Illud auté *qui colligit,* datiuo casu est explicandũ. Accidit, inquit, mihi sicut colligenti in æstate relictas à messoribus spicas; quarũ, quòd nimio æstu hiantium grana omnia deciderint, nullus omnino vsus est. nõ minus auté laboris bonis viris in hac ætate conquirendis frustra mihi animo ac mente susceptũ est, cùm aliquos ex anteactis ætatibus pietatis cultores superesse arbitratus, nullos tandé inuenerim. Æstatis auté nomen, quod latinè subaudiendum dicimus, & Hebraicè expressum est, & ex verbo *colligere,* propriè ad spicas refertur. [*In autũno racemos vindemiæ.* Hebraicè, *sicut racemos in vindemia,*]

verbum

verbum quærens, ex sententiæ ratione addendum est. Significat autẽ rarissimos ex antiqua disciplina viros inueniri posse, quibus pietatis ille incorruptus succus adhuc maneat: seq. nimium serò natum esse cõqueritur, quãdo & ex maturæ ætatis viris, & ex senibus vel studij, vel partium suarũ hominẽ vix quẽquam integrum & incorruptum inuenire possit; hos enim vt racemos seruis iam quęsitos & raros, & vino aut cibo ineptos reperiri. [*Nõ est botrus ad comedendum*] Autumno iam cedente si qua forsan racemuli viti inhærent, aut ob tardum ortum acerbissimi, aut ob nimiã maturitatẽ & imbriũ superuentũ eluti corruptique offenduntur. Ita etiã hos tẽporum suorũ homines, etiã eos, qui pietatẽ aliquo modo profitẽtur, aut tẽpestatis grauissimæ impetu languidos & tumidos, aut nimia superstitione imbutos, nihil præterea maturæ aut cõmodæ virtutis expertum sese fuisse dicit. Quibus rebus adductũ se Vates ait, vt simplicẽ illã & antiquã primorũ suæ gentis parentum pietatem, & integrã maturamq. virtutẽ desideraret. hoc est quod inquit: *Præcoces ficus desiderauit anima mea.*] Antiquos enim illius gentis patres eximia in Deũ pietate, & in homines fide & virtute præditos fuisse legimus, quales post Abrahamum, Isaacum & Iacobũ, primi etiã illi regionis possessores, qui sub Iosue vixere, extitisse dicuntur, sicut scriptũ est: Seruiuitque Israël Domino cunctis diebus Iosue & seniorum, qui longo vixerunt tẽpore post Iosue, & qui nouerant omnia opera Domini, quæ fecerat in Israël. Hos præcoces ficus translationẽ suã persecutus appellat, quòd vt prima æstate maturescẽtes ficus, gratissimi & suauissimi fuerint. Inter quos natum se fuisse optare ait. nam cùm succedẽtia sibi tempora hominũ vitio semper deteriora sint, quicũque mẽtis cõpotes ab intelligẽtia sensuque vulgi longissimè disiuncti sunt, auream antiquorũ hominũ ætatẽ desiderare solent, sic ille aiebat: *Hos vtinam inter Heroas natum tellus me prima tulisset.* (Iosue.24. Horat. lib. 2. serm. Sat. 2.)

Sic Isaias ætatis suæ proborũ hominũ penuriã lamentatur: Iustus periit & non est, qui recogitet, &c. Sic etiã Poëta: *Damnosa quid non minuit dies. Aetas parentum peior auis tulit Nos nequiores, mox daturos Progeniem vitiosiorem.* Iam verò trãslationem suam explicaturus Vates, cùm antiquam illã in vita simplicitatẽ & solidã virtutẽ nõ sine graui suspirio requisierit, in quales hominũ mores, in quam vel occultã hypocrisim, vel apertã impietatem, in quæ demum turbulentissima tẽpora inciderit, expositione vsus docet; ostenditq. nullũ temporibus suis ius, nullum officium, nullũ deniq. naturæ, necessitudinis aut pietatis nomẽ tam sanctum esse, quod non aut occulta fraude, aut aperto flagitio maxima cum impudentia violetur.

Periit sanctus de terra, & rectus in hominibus non est: omnes in sanguine insidiantur, vir fratrem suum ad mortem venatur.

ÆTATIS aureæ desiderio affectus ferream suã (cuius metalli nostra hæc, in qua viuimus, aut etiã deterioris est) partitione describit. [*Periit sanctus de terra*, Hebraicè, *sanctus misericors.*] Nullam hominibus humanitatem esse conqueritur. nam qui humanitate aliqua præditi fuerant, iam pridem de vita migrantes in terris esse desiere. neque verò humanitatem solũ, sed æquitatẽ etiam desiderari ait, quòd humanitas benignitate & ęquitas iure & debito definiatur. denique [*rectus in hominibus non est.*] Sunt enim qui misericordia ducantur: atq. hi optimi omniũ censentur. sunt qui seueriorem viam secuti, sese iustitiæ tantùm, fidei & æquitatis vindices & sectatores profiteantur. sed vtriusque virtutis rationes omnes abolitas iam esse ait. (Iuuenalis. Sat. 13.)

In quarum subiere locum fraudesque dolique, Insidiæque, et vis, et amor sceleratus habendi. (Ouid. Meta. lib. 1.)

[*Omnes in sanguine insidiantur.*] Vltionis & iniuriæ inferendæ, atq. violentię studium, & excogitatas ad eam rem truculentas & impias leges, conflatas perditissimorum hominum societates, exitiosasq coniurationes, atq. id genus alia oratio hæc significat. Omnis autẽ hæc misericordiæ, illa verò æquitati opposita ratio est. [*Vir fratrem suum ad mortem venatur.*] Hyperbolicus quidem, sed verissimus sermo, quo nullus humanæ societatis locus tam firmum aut naturæ aut alterius necessitudinis præsidium habere dicitur, vt cõtra auaritiæ insidias tutus sit. *Viuitur ex rapto, non hospes ab hospite tutus, Non socer à genero: fratrũ quoq. gratia rara est.* Quid enim tutum esse possit, quãdo fratris germani res frater sibi in prædã ponẽs, tanquã venator ferarũ carnes omni arte, dolo, circumuẽtione, machinis, telis, & si aliter haberi non possint, tamẽ vel vi vel calũnia oppresso morteq. affecto fratre, auferẽdas proponit. Rem, quocũq. modo, rem, inquit ille. [*venatur ad mortem.*] Eadẽ, sed grauiori etiã significatione & translatione, (Ouid Meta. lib. 1.)

qua

qua circũuenire & opprimere à Latinis dicitur, Hebraicè hoc in loco *Rete* est. [*Venatur ad mortem.*] *rete*, omnesque insidias & dolos significat. Atque hoc commune totius populi & summorum & infimorum studium, hæc cura est, alienas fortunas & vitá etiam per summum nefas appetere. Illud autem principum & potentiorum proprium flagitium est, extrema scelera & vim iniuriamque inferẽdam legum auctoritate & iuris ac maiestatis nomine tueri atque honestare velle.

Malum manuum suarum dicunt bonũ: princeps postulat, & iudex in reddendo est: & magnus locutus est desiderium animæ suæ, & conturbauerunt eam.

PRINCIPVM, iudicum, iurisconsultorũ, vt priuatis cõmodis vtilitatique, omni etiã iniuria seruiát, & iuris nominibus aut malitiosa potius iuris interpretatione prospiciant, consilia, rationes, atque mores plurimum conuenire ait. namq. vbi semel alienæ res appetitæ fuerint, quo iure, quáue iniuria inuadi possint, causa protinus inuenitur; atq. adeo negotiũ ipsum tanto artificio, tantaq. auctoritate conditur & trãsigitur, tanta maiestate cõfirmatur, vt à nemine vel sanctissimo homine, iniuriæ, iniquitatis, vel aliquo alio fraudis nomine notari, nedũ impediri tutò possit. Res autẽ hoc modo adornatur & expeditur. Imprimis princeps ipse magnas res, & bello & pace gerẽdi causas prætexens postulat. de quibus ad magistratũ & cõsiliũ refertur, q verò deliberát, id maximè sequũtur, quod principẽ maximè cupere intellexerint. [*Iudex in reddendo est.*] In ea totus sententia est, vt principis cupiditatibus morem gerat, sed vt honestiori etiá nomine adornata, nullus ijs, qui opprimũtur, vel qui indignitate rei offendũtur, locus relinquatur, religionis etiá & pietatis professor sacerdos quispiam summæ & venerãdæ auctoritatis ad causam adhibitus responsa non ex diuinæ ratione legis, vel publicæ rei, sed ex cupiditatis & ambitionis suæ commodis & rationibus dat. quibus nullo pacto melius, quàm regis ingenio & libidini obsequendo, consuli posse arbitratur. hoc est, quod dicit: [*Et magnus locutus est desiderium animæ suæ*, Hebraicè & Chaldaicè, *desiderium corruptum animæ suæ ipse.*] Animá autem hoc loco appetitum significare, nomen NEPHESS Hebraicum docet. נפש Magni autẽ appellatione sacerdotẽ aliquem summũ, vel eius vice fungentẽ quempiá, qui religionis rebus interpretandis, administrandis docendisq. præsit, antonomaticè indicari, & ratio ipsa rei & vox etiam confirmat. namq. magnus summi sacerdotis cognomẽ est, & in magistrorum atq. pharisæorũ salutationibus eiusdẽ auctoritatis nomẽ vsurpatur, sicut scriptum est: „ Et amant primas cathedras, &c. & salutari ab hominibus, & appellari Rabbi. quæ vox magnũ siue magnũ meum significat. atque in Iudæa quidẽ summi sacerdotes erant à Deo olim instituti: apud Israëlitas verò alij etiá à regibus infimæ sortis homines creati sunt, qui in religionis consiliis & rebus gerẽdis magnorũ sacerdotũ officio fungerentur; quorum sententia ad principũ gratiá venalis erat, sicut scriptũ est: Constituitq. 1. Reg. 12. sacerdotes de extremis populi, qui non erant de filiis Leui, &c. Igitur horũ trium ordinum, videlicet principum, iudicum & sacerdotum potẽtia, sentẽtia, approbatione trãsacta res, insolubili nodo colligatur. hoc est, quod Vates cõcludendo subiungit: [*& conturbauerunt eam.*] Fraudulentas istorum & implicatas ad diripiendũ rationes, atq. iniqua, calumniosa, & iuris nominibus intertexta decreta breui aptissimæ similitudinis descriptione expressit. namque verbũ Hebraicum, pro quo Latinus (quá cõmodissimè potuit) conturbare reddidit, GHABATH est, quod in impeditissimis ramorum, funiculorum, vel aliarum huiusmodi rerum tricis vsurpatur. Hispanè propriè, *em marañar*, Italicè, *inuiluppare* dicitur. Igitur nodos quosdá, tricas, & legum, rationum, decretorum, scriptorũq. gryppos ab istis auaritiæ satellitibus & iniuriæ consultis communi consilio parari solere ait, vt si minus diuino & humano iuri satisfieri possit; tamen sibijpsis suisq. commodis, cum maxima obtrectantium pernicie, seruiatur. Femineũ autẽ pronomẽ *eam*, pro neutro latino aut græco, hispano & italico articulis ex hebraico idiomatè accipiendum est, vel si nomen addere placeat, *rem* addendum arbitramur: *Conturbauerunt eam (rem.)* namque omnia duo ad cohærendũ tertiũ aliquid requirunt, & quasi nodum vinculumque desiderant. Vbi igitur ad principum cupiditatẽ & iudicis decreta magni cuiuspiam approbatio accedit, æqui atq. iniqui rationes omnes tantæ auctoritatis fiducia sine vlla dissoluendi spe conturbantur. Hispanè hoc sic pronuntiatur, *y emmerañam la*. Italicè, *& feli inuiluppano dumque*. Ita adeo triplex hic funiculus ruptu difficillimus cõtorquetur. Quantum autẽ huiusmodi principes, magistratus & religionis ministri dignitate, officio, atq. opera sua abusi publicis & priuatis rebus detrimẽti afferant, ostẽdit Vates: quos, quoniá

vtiles

viles interdum & reipub. commodi esse dicuntur, comparatione facta examinat: & cũ aliquid boni & commodi agere curauerint, plus in ea re detrimenti, quàm emolumenti esse affirmat. nam cùm nullam præcipuè diuinę legis & veræ pietatis atq. communis societatis rationẽ habeant, ne omnino nihil in communẽ rem conferre iudicati, totius populi in se odium & dissensionem concitent, iure dicundo & gubernando & docendo, nonnulla publica & priuata negotia tractant, ita tamẽ, vt eos, quorum intersit, nõ potius inter se transegisse, quàm horum operã expectasse, vehementer pœniteat. adeo omnia extimationibus, dilationibus, tædiis, transactionibus, intolerabili sumptu actionũ & iudiciorum implicamentis, innumerisq. aliis incõmodis corrũpuntur. Præterea quãta istorum in gubernãdo superbia & insolẽtia, in iudicãdo morositas, in docendo peruersitas & vanitas fuerit, antiquos legentibus libros perspicuũ est. hoc est quod Vates noster dicit: *Qui optimus in eis est, quasi paliurus: & qui rectus, quasi spina de sepe*, Hebraicè, *optimum eorum, &c. & rectum præ sepimento.*

VTRO modo legamus, eadẽ sententiæ vis, sed explicatior tamen hebraicè est. nimirũ illud significat oratio. Istorum principum, iudicum, & magnorum (vbi semel diuinus timor sit depositus) probatissimam etiam operã plus aloës, quàm mellis habere: eiq. qui experiri voluerit, quemadmodũ si quis spinas tractauerit, obesse magis, quàm prodesse cõfirmat. Si quid verò recti atq. æqui nomine ab istis expediendũ susciperetur, pluribus & maioribus difficultatibus, quàm spinis intexta septa ijs, quorũ agebatur res, constitisse ait. neque verò quenquam horum esse, qui officij partem aliquam pollicitus gratis præstiterit, sed eo duntaxat tempore curauerit, cùm præsenti allato munere fuerit solicitatus: statim verò cùm nihil pretij abs te acceperit, causam tuam neglecturus.

In die speculationis tuæ visitatio tua venit: nunc erit vastitas eorum.

COMMVNI fere linguarum omnium more ad propositæ rei exemplũ explicandũ secundam aliquam personam tanquam prẹsentem alloquitur, vt: Nõ accedet ad te malum, &c. & Horatius: *dixeris experiar*, &c. Quo die iniqui principes, iudices, & magni isti te munere onustũ contemplati fuerint, eo die tantum negotij tui meminerunt; quũ verò munere vacuum conspexerint, nihil minus agunt, omnem alienarum rerũ memoriam abijciunt, conturbantq. res omnes. quos vtinam debita sors viresq. superbæ cõturbent. Commode autem Vates conturbationem illis imprecatur, qui aliorum res conturbare & confundere parui pẹdant. [*Nunc erit vastitas eorum.*] Imprecatio vaticinio coniuncta est futuro tempore ex more prọnuntiata, vt: Fiat habitatio eorum deserta. cæteræque illius psalmi imprecationes, quæ futuro tempore hebraicè dicuntur, & latinè etiã Thyestææ preces eodẽ tempore mittuntur, vt:

Psalm. 90.
Horat. serm. lib. 2. Sat. 5.
Psalm. 107.

Et inquietis assidens præcordiis, Pauore somnos auferam, &c.

Hora. Epod. Od. 5.

Coniunctionis autẽ defectus, & *nunc*, particula futuri propediem mali imprecationẽ arguunt. nam si absolute vaticiniũ esset, cõiunctio *&*, vel autẽ, adderetur, vt: Et erit tanquã lignum, &c. [*Vastitas eorũ*, Hebraicè *conturbatio et perplexitas eorum.*] ab illo hebraico verbo deductum nomen est, pro quo latinus interpres reddidit, *coacti sunt in terra.* Conclusit autem in summas angustias illorũ res adducẽdas, queãdmodũ alienæ sunt ab ipsis adductẹ. Quòd ad verba attinet, visitationẽ pro alieni negotij memoria & recordatione accipimus, vt: Visitauit Dominus Saram, &c. Visitás visitabit vos Dominus, &c. Cùm verò maximum ab istis nocumentum allatum cum exiguo emolumento comparauerit, deducta argumentatione docet, nihil in vniuersum præcipui aut egregij officij à malis & pietate carentibus principibus, iudicibus, & magnis esse exspectandum: neq. verò propterea de illis aut palam, aut obscurius detrahendum, quòd ea res insidiis omnium etiam necessariorum & coniunctissimorum hominum exposita, certissimum periculum, si quis imprudenter egerit, creare soleat.

Psalm. 1.
Exod. 14.
Gene. 12.
Exod. 3.

Nolite credere amico: & nolite confidere in duce.

DVO illa posteriora officia iudicis, & magni, nomine amici, siue, vt Hebraicè est, socij conclusit, quòd ad humanam societatem conseruandam, & ad communes & priuatas res summa cum æquitate & facilitate componendas instituta sint. Vnde in sacris sermonibus huiusmodi ministri cæterorum fratres appellantur. his igitur amicis, qui diuino timore deposito, commoditatibus suis seruire deprehensi fuerint, vel omnia bona promittentibus sancteque iurantibus non est credendum. nam si quid

quid præstetur, quale illud euadat, iam superius est explicatum. Principẽ autem qui potentia & maiestate præ cæteris valet, ducem appellauit. Atq. horum quidem omnium, si mali sint, amicitiam & consuetudinẽ commodi paululum, offensionem verò incommodi & mali plurimũ honestis & simplicibus viris afferre posse ait. Ita adeo fit, vt neq. huiusmodi amicis neq. inimicis vti expediat. namq. horũ cùm facta & mores probare turpissimũ sit, contra etiam improbare, vehementer periculosum est; ijs maximè temporibus, cùm rara hominũ fides, nulla misericordia, nulla aut necessitudinis aut officij sanctitas, nulla arcani relligio est; sed ab iis maximè simplicitas proditur, quibus tutò sese credere præcipuè oportuerit. Igitur de huiusmodi potentiorum hominum peruersis rebus & rationibus tacere magis, quàm detrahere commodum tutumq. est. Quòd ita vel natura, vel moribus, vel fato quodam comparatum sit, vt nihil aduersum hos agas, nihil assequaris, nihil moliaris, nihil denique dicas, quod latere eos valeat in tépore, sicut
Eccles. 10. scriptum est: In cogitatione tua regi ne detrahas, & in secreto cubiculi tui ne maledi-
„ xeris diuiti, quia & aues cæli portabunt vocem tuam, & qui habent pennas, annuntia-
„ bunt sententiam.

Ab ea quæ dormit in sinu tuo custodi claustra oris tui.

Vt nullorum amicitia quàm coniugum coniunctior est, ita nullã cómunis salutis & commodi curam attentiorẽ esse oportuerat. Primũ enim & antiquissimũ atq. ob id
Genes. 2. sanctissimũ amicitiæ & mutuæ fidei vinculũ, thorus immaculatus est; Erunt enim duo
„ in carne vna; & tamen rara etiã vxoris fides in huiusmodi, quæ ad potẽtiores pertinet, causa est, vel Vate nostro docẽte, vel Christo etiam veritatis doctore maximo referẽte, qui hunc Michææ locum ad eandem explicandam sententiam in suum transtulit euangelium. Illud autem maximam significationem habet, quòd vxor hoc modo indicata sit. [*Quæ dormit in sinu tuo.*] vt neq. dulcis amoris, neq. honestarum deliciarum consueta familiaritas proditionis & perfidiæ suspicionem fugere & vetare valeat. neque verò de his rebus aut miseris temporibus sermonem apud quenquam etiam familiarissimũ & necessarium habere, sed neque hiscere quidẽ tutum est, quãdo oris atq. vultus, gestibus & nutibus malignus interpres & arbiter nõ desit. Quamobrẽ ait, [*Custodi claustra oris tui.*]

Quia filius contumeliam facit patri, & filia consurgit aduersum matrem suam, nurus aduersum socrum suam: & inimici hominis domestici eius.

Nvllvm æqualiũ amorem, nullã minorũ erga maiores, aut bene merẽtes tum obseruantiã, tum fidem, nullũ deniq. familiaritatis aut necessitudinis officiũ sanctũ constare, sed omnia proditionibus, insidiis, suspicionibus & dolis referta corruptaque esse, omni honestæ cõiunctionis genere exposito & notato arguit. [*Quia filius contumeliam facit patri.*] Nõ modò vxor viro æquali infida est, sed & filius patri, cuius obseruãtissimus esse debuit, ignominiã gratiarũ loco refert. *Contumeliã facit patri*, Hebraicè, cõtumeliã & ignominiã idẽ vocabulũ significat, illi nimirũ præcepto oppositã vocem, Honora patrẽ tuũ, &c. [*Filia consurgit.*] quã nõ modò matri suæ obseruantẽ, sed obsequiis omnibus addictã
Eccli. 7. penitusq. subiectã metuentẽq. esse oportuit, sicut scriptũ est: Et hilarẽ faciẽ tuã ad illos.
„ [*Et nurus aduersum socrum suam.*] Nurũ nouãnuptam vox Hebraica significat, quo tẽpore nurus à socru & benignissimè excipi, & gratissimè in filiarũ gregẽ recipi plerumq. solet. namq. antiquioris cõsuetudinis nuruũ mores socrubus nõ conuenire mirũ admodũ nõ fuisset. Quid autem à cæteris vel amicis, vel necessariis, vel familiaribus exspectare oporteat, ex horũ sanctorũ nominũ cõparatione cõsequitur; nimirũ nõ fidẽ aut beneuolen-
„ tiam, sed apertas etiã inimicitias & odia. Quãdoquidẽ sanctus de terra periit, & rectus
„ in hominibus nõ est. Quibus omnibus ex rebus illud cõsequitur & cõfirmatur, Israeliticam synagogã non ex diuinæ in se beneficẽtiæ cõsilij mutatione, sed ex intestino suorum cuiusq. ordinis & cõdicionis hominũ morbo & vitio laborare. è quibus nullã vnquam salutis proponere sibi possit spem, vtpote grauioris impietatis, flagitij & vitij morbo implicatis, tum infimis, tum summis in ea hominibus, vt à planta pedis vsq. ad caput sanitas in ea non sit, sed à principe vsq. ad sacerdotẽ oẽs auaritię studeant. Ita adeo si istorum ratio & virtus spectãda esset, à quibus semper malum synagoga acceperit, desperãda profectò salus foret: sed tamen sapientiori iam cogitatione suscepta, maximã salutis & vitæ spem ex sanctissimis Dei promissis, quem semper beneficentissimum ac malorum prædictorem & propulsatorem fuerit experta, spem sibi proponendam intelligit.

Cuius

cuius personam suscipiens Vates orationem etiam de hac re maxima ex diuinis promissis, redintegrata spe, renouat.

Ego autem ad dominum aspiciam : exspectabo Deum saluatorem meum, audiet me Deus meus.

NEQVE ad principes, neq. ad iudices, neq. ad magnos etiã, à quibus miserrimis semper modis afflicta, vexata & profligata sit, sicut scriptũ est: nõ est qui consoletur eã ex omnibus charis eius, omnes inimici eius spreuerunt eam, & facti sunt ei inimici, sed ad vnicum salutis auctorem Deum, & ad ipsam salutem Iesum Christum Dei filium sese animo & cogitatione omnique spe & multa prece conuersam tandem exaudiendam esse ait. *Ad Dominum aspiciam.* Hebraicum verbum attentissimam exspectationem significat, Psal. cuiusmodi illud est: Attenuati sunt oculi mei suspicientes in cælum, & mane astabo tibi » & videbo, siue aspiciam. & illud: Leuabo oculos meos in montes vnde venit auxilium » mihi. Omnia hæc ad eundem sperantium & exspectantium habitum referuntur. *Exspectabo Deum saluatorem meum.* nomẽ Hebraicum saluatoris eandẽ, quã Iesus seruatoris nostri nomen, originem habet. *Audiet me Deus meus.* Nomen Dei Hebraicũ gubernatorem significat; cuius in se prouidentiam & prospicientiam semper fuerit experta, eiusdem tandem in gratiam redire sperat. Hanc verò tantæ gratiæ sibi propositam spem gẽtilitati in suas miserias insultanti denuntiare studet, cui & arcanam diuinorum iudiciorũ, & apertam misericordiarũ rationem probans religione iniecta superbiã & insolentiã dissuadeat.

Ne læteris inimica mea, quia cecidi, consurgam cùm sedero in tenebris : Dominus lux mea est.

FVTVRIS grauibus sibi miserijs per Enthusiasmon iam præsens synagoga modum tandem ex diuina misericordia statuendum esse sperat; atque iustitiæ interim rationibus probatis fortem sibi ad tolerationem animum comparare studet, *Ne læteris inimica mea.* Psal.73. Synagogam gentibus omnibus inuisam semper fuisse clarius est, quàm vt expositione indigeat, » sicut scriptum est: Leua manus tuas in superbias eorum in finẽ, quanta malignatus » est inimicus in sancto, &c. Huius inimici populi superbã in suas miserias insultationem diuini iudicij & misericordiæ futuræque sibi gratiæ commemoratione, atque ipsius rei indignitate proposita cohibere studet. *Quia cecidi.* Indigna fortibus & honestis animis vltionis ratio est, inimici casu sine vlla sua victoria exultare, maximè cùm nõ ad æternũ exitium & ruinã, sed ad felicioris conditionis restitutionem sperãdam, præsentiũq. temporũ animaduersionem & correctionem tolerandam id accidisse intelligatur. *Consurgam cùm sedero in tenebris.* non inquit, *Iacuero, sed sedero*: neque enim mortua sine vitæ spe, sed sedens mœstarum viduarum more situ tamen viuentis & resurrectionem exspectantis mansura sum. *In tenebris*, obscuro loco, sedentibus, quanquam ij viuant; nullæ tamen commodæ actiones, nulla officia sunt, quoad lucis gratissimo beneficio auctis oportunus tum membrorum, tum aliarum rerum vsus concedatur, sicut scriptum est: Nemo vidit fra- Exod.10. trem suum; nec mouit se de loco, in quo erat. At verò non vulgarem aliquam aut corru- » ptibilem lucem, non solem aut lunam mundi hæc luminaria, quæ vt aliquando non fue- » runt, ita vt aliquando non sint, acidere possit, sed æternam lucem indeficientem sibi sæpissimè promissam, tum promissionis, tum sempiternæ & indeficientis inexhaustæ naturæ rationibus sperandam sibi exspectandamque fore ait. *Dominus lux mea est.* sicut Isaias dixit: Super te autem orietur Dominus. Isai.60. Hanc autem ruinam atque inertem in tenebris vitam, otiosaque & ingrata tempora ab Israëlitarum & Iudæorum gente traducenda, præsentem illorum conditionem omnibus miserijs & perturbationibus animorum præsertim maximis populo illi ob ipsorum culpam oblatam interpretari conuenit, quæ nunc induratio, nunc excæcatio, interdum etiam casus ab apostolis appellatur, quæ miserrimis hominibus eousque perferenda est, quoad tantis exantlatis laboribus & suam culpam plenè fateri, & Dei in se misericordiam cumulatè contingat experiri.

Iram Domini portabo, quoniam peccaui ei: donec causam meam iudicet & faciat iudicium meum: educet me in lucem, & videbo iustitiam eius.

NON diuino odio, sed ira & paterna, seueriore tamen, indignatione sese agi affirmat. quamobrem eam miseriam non ad æternũ gentis suæ exitium fore interpretatur, sicut Psal. scriptum est: Nũquid in perpetuum comminabitur. Quam ob rem hunc laboris iugum

sibi constanti animo ferre certum est, quod & futuræ gratiæ spe leuius quidem, quã pro culpæ suæ magnitudine, & errorum atq. scelerum suorum ratione iustissimũ intellexerit. *Quoniam peccaui ei.* Atq. hæc ferendæ pœnæ vnica & certissima causa est, sicut scriptú est: In sceleribus vestris dimisi matrẽ vestram, &c. Hanc autem miseriam eousq. sibi ferendã fore ait, quoad placatum sibi Deum & tantorum malorum atque iniuriæ vehementius etiam vrgentis indignitate cõmotum, libertatis tandem suæ vindicem experiri cõtingat, (Hab. 3.) sicut scriptum est: Cum iratus fueris, misericordiæ recordaberis. [*Donec causam meam iudicet, & faciat iudicium meum.*] Verbum iudicare, Hebraicum non solùm iudiciũ, sed (Cice. in) vindicationem etiam significat. Est autem vindicatio, per quam vim & contumeliã defendendo aut vlciscendo propulsamus à nobis, & à nostris, qui nobis chari sunt, & per quam peccata puniuntur. Huius verbi significatio & ratio abũdè illo psalmo explicatur: Iudica (Psal. 34.) Domine nocentes me, expugna impugnantes me, &c. Vtramque autẽ rem, sua ipsorum peccata, & hostiũ sæuitiam, Deo iudicandam esse ait. grauius autem laturum & seuerius etiam vindicaturum esse Deum nimium malorum & molestiarum, ac contumeliç onus, quo Israëliticus populus à diabolo, qui his cæcitatis & indurationis atque tenebrarũ temporibus istos in sua potestate tenuerit, atque ab eius ministris vexatus fuerit, hoc diuinæ libertatis vaticinio explicatur. At verò quod huiusmodi non volentis neq. currentis, sed Dei miserentis opus & beneficium futurũ est, à quo è tantis culparum cæcitatis & indurationis tenebris in veniæ lucem atque in diuinæ iustitiæ cõmunionem sese vocãdos credere & sperare iubeantur, additum illud est: (1. Ioh. 2.) [*Educet me in lucem, & videbo iustitiam eius.*] Lucem euangelij significat, de qua scriptum est: Quia tenebræ transierunt, & verũ lumẽ (1. Pet. 2.) iam lucet. & iterum alia scriptura dicit: Vt virtutes eius annuntietis, qui eduxit vos de tenebris in admirabile lumen suum. Iustitiam verò Dei eam indicat, quæ eiusdem Euangelij virtute hominibus cõtingit. (Rom. 1.) Namq. euangeliũ virtus Dei est ad salutẽ omni credẽti. Iudæo primum & Græco. Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem, hoc est, per illud communicatur ijs, qui credunt & obediunt verbo filij Dei. Quoniam autem ob religionis causam, & ob diuinæ prouidentiæ priuatè in Israëlitas constantis beneficiũ, inuidia illa & cõtentio gentilitatis aduersus Israëlitas orta est, quæ dum Israëliticæ res afflictæ & vexatæ essent, vicisse sibi videbatur, & inanẽ olim diuinæ erga se prouidentiæ prædicationem arguere & confirmare studebat. Ex hac tandem salute & tanta nouæ felicitatis longè etiam antiquæ illi præstantis spectatione gentilitatem redargutum & pudefactum iri docet. ipsos autem Israëlitas ob extinctas illo tempore gentilitatis rationes omnes incredibili voluptate & iucunditate perfundendos esse vaticinatur.

Et aspiciet inimica mea & operietur confusione, quæ dicit ad me, vbi est Dominus Deus tuus.

VVLGARI enim hominũ errore & deprauato iudicio accidit, vt ex præsenti aduersitate præteritorum studiorum & felicitatis cursus vanus, & pietatis professio & prouidentiæ prædicatio falsa fuisse arguantur. Huiusmodi stultis sententijs corruptissimum vulgus hominum est, quibus vnaquæq. res nõ existimatione & ratione, sed corruptis opinionibus definitur. Hoc asserendæ prouidentiæ studio incensi sapientes ac sancti viri (Psal. 11.) instantem à sese calamitatem sunt soliti deprecari, vt: Non nobis Domine non nobis; sed nomini tuo da gloriam: super misericordia tua & veritate tua, ne quando dicant gentes, vbi est Deus eorum. Quicunque autẽ hac rerum existimatione & certa ratione ducitur, vt secundas res diuino beneficio, aduersas verò iudicio & animaduersioni asscribat, is dubio procul causam suam tandem obtinebit, & aduersarij impietatem seuerissimo diuinæ vltionis exemplo spectato conuincet. hoc est quod Synagoga diuinam tandem per Christum gratiam impetratura gentilitati penitus extinguendæ denuntiat.

Oculi mei vid.bunt in eam: nunc erit in conculcationem vt lutum platearum.

NVLLVS plenius & commodius exoptatæ rei desiderium, quàm oculorum sensus cõsolatur. Ex quo fit, vt in eiusmodi desideratis rationibus hic pręcipuè sensus testis citari soleat, vt: Oculi mei cõspecturi sunt. Sed quod ad phrasim facit Videre in aliquẽ est, supplicij illius & calamitatis, cõtra quàm ille crediderit, spectatorẽ sese prębere, vt: Quoniã ex omni tribulatione eripuisti me, & super inimicos meos despexit oculus meus, Hebraicè

eadem vtrobique oratio est. Omnem verò hanc pro Iſraëlitis aduerſus gentes & eos, qui ex gentibus euangelio crediderunt, cauſam ſapientiſſimè diuus Paulus ad Romanos ſcribens perorat, & ſuperbiam omnem inſolentemque inſultationem diſſuadens, modeſtiá, pietatem & religionem perſuadere ſtudet. Si quis autem Chaldaicè legere & intelligere didicerit, hunc in Chaldaicis biblijs locum vehementer ad Apoſtoli cognoſcendá ſententiá pertinenté legat, quẽ, quòd diffuſior aliquãto eſt, latinè hic interpretari nõ libuit.

Dies vt ædificentur maceriæ tuæ: in die illa longè fiet lex.

CONVERSO ad Synagogam ſermone certam & perpetuam Deo auctore ſalutem, & rectum, proſperum ac perpetuũ vitæ curſum vaticinatur, ſecurumque rerum ſtatũ ædificatis macerijs & rupturis ac ruinis omnibus reſarciendis, domiciliũq. diuino numini cõſecratum, ſartum tectum ab omni periculo conſeruandum prædicit. Eam verò diem vt certá, decretá, ac diuinitus promiſſam ter in verſuum initijs & medio repetitá celebrat. Sed hæc omnia ſpirituali populi illius ædificatione, & in ſanctá Eccleſiæ ciuitatem receptione definire imprimis oportuerit, ſicut ſcriptum eſt: In die illa ſuſcitabo tabernaculũ [Amos.9.] Dauid, quod cecidit, & reædificabo aperturas murorum eius, &c. Omnis autẽ humana animorum miſeria & ſeruitus peccati debitione, quaſi iure quodam nitebatur. Illa enim ex cauſa antiquo hoſti homo omnis debitor addictus plurimis & grauiſſimis nominibus tenebatur, quæ niſi Dei filius Deus & homo ſanguine ſuo exoluens expunxiſſet, nemo profectò, nõ mortalium modò hominũ, ſed neq. immortaliũ angelorum propriæ virtutis rationibus fuiſſet ſoluendo. Hoc igitur præſtantiſſimum beneficiũ hominũ genus à Deo per Chriſtum obtinet. cuius beneficij quicunq. cõpotes fiunt (fiunt autem fide & obedientia) perfecta libertate gaudentibus, tum culpæ, tum miſeriarum omnium ſpiritualium datur immunitas. [Isa.9.] Quam rem elegantiſſimo carmine Iſaias vates celebrauerat: Quia iugum oneris eius, & virgam humeri eius, & ſceptrum exactoris eius confregiſti, ſicut in die Madian. Eandem etiam Vates hic noſter Iſraëlitis in eandẽ diuinorũ beneficiorum cõmunionẽ & ſocietatem cõuocandis gratulabundus concinit: [*In die illa longè fiet lex*, [חוק] Hebraicè H O K, debitorum legẽ ſignificat, quam interpres noſter aliàs ius vertit, [1.Samuel.] vt apud Samuelem de regijs exactionibus cum populo agentem, alias circumlocutione [Geneſ.47.] [Rom.7.] vſus explicat, vt in Ægyptiorum ſacerdotum conſtitutis cibarijs. de hac autẽ lege Paulus ſic: Lex ſpiritus vitæ liberauit me à lege peccati & mortis. Magnam autem quietem & ſecuritatem ſynagogæ eccleſiæ ius & ſocietatem accepturæ promittit. quòd Eccleſiæ in vnum ſpiritum ex vtroq. populo cõiungendæ pia quadá & perpetua trãquillitate & pace parta, ex omnibus viſibilibus & inuiſibilibus hoſtibus vndiq. victoria vtendum ſit.

In die illa: & vſque ad te veniet Aſſur: & vſque ad ciuitates munitas: & à ciuitatibus munitis vſque ad flumen, & ad mare de mari, & ad montem de monte.

IN *die illa*. Acclamationi & gratulationi oportuna repetitio eſt, non enim cum ſubiecta ſententia cõiungitur, ſed præcedentibus appenditur, Hebraicè *dies illa* abſolutè dicitur quod certam, lætam & diuino conſilio cõſtitutam diem ſignificat. Cæterùm pace iam cõpoſita & eccleſia in ampliſſimo ſtatu collocata, cõmunem omnium tũ Iſraëlitarum ex omni loco, vbi diſperſi ſunt, tum aliarum etiam vndiq. gentium conuentum ſumma lætitia celebrandum eſſe præcinit. [*Et vſque ad te veniet Aſſur*, Hebraicè, *vſque ad te veniet ab vſque aſſur, &c.*] Primum enim vicina Iſraëlitis regionum loca certis limitibus notantur: deinde orbis omnis reliquus iudicatis in genere terminis deſcribitur. [*Ab aſſur vſque ad ciuitates munitas.*] Armeniam hoc nomine indicari Chaldæus paraphraſtes exponit, quæ in *Lahhlahh*, *Habur* & fluuium *Gozenum* diuiditur. quo migraſſe quondam Iſraëlitas accepimus. (ſunt autem, qui Ægyptum hoc loco interpretentur, ſed migrationis ratio à Chaldæo interprete ſtat.) Inde verò quicunq. vſque ad flumen totis illis regionibus conſedêre. flumen autem in ſacris antonomaticῶs Euphrates nominatur, vt: Et dominabitur [Pſal.71.] [1.Reg.4.] à mari vſque ad mare, à flumine vſq. ad terminos. & Salomon omnẽ regionẽ quæ citra flumen erat, obtinuiſſe dictus eſt. Deinde verò omnia terrarum tum maritimá, tum etiá mediterranea loca duobus repetitis nominibus cõplexus eſt Vates, [*Et à mari ad mare:*] ab occiduo oceano ad orientalem, à ſeptentrionali etiam ad auſtralem, ſi terræ terminos per ambitum ſpectes: ſi verò interiora terrarum metiri velis, [*ad montem de monte*]. namque

Geographiæ periti ex editissimis montibus adiacentes terras contemplati, metiri cõsuevêre. Omnium igitur fidelium in vnam ecclesiæ societatem concursus; vanarum verò sectarum & superstitionis professorum magna vastitas futura, prædicitur.

Et terra erit in desolationem propter habitatores suos, propter fructum cogitationum eorum.

HEBRAICE *à fructu cogitationum*, &c. Illud significat vanorum studiorum, in quæ hactenus ecclesiæ infensæ & inimicæ gentes incubuerint, nullum tandem fructum esse percipiendum. quamobrem studia ipsa suis cultoribus desertum iri obnuntiat. Diuini autem honoris & publicæ vtilitatis studio incensus præuisam à se Ecclesiæ felicitatem futuram pro sua parte etiam certam, ratam, constantemque esse exoptat, & tanquam voto nuncupato orat. Grauissima verò & spei atque desiderij argumentis refertissima oratione Deum suum allocutus inquit:

Pasce populum tuum in virga tua, gregem hæreditatis tuæ.

SIC Isaias, sic alij vates præuisam sibi futuri Iesu Christi regni felicitatem votis omnibus & precibus prosecuti sunt: Vtinam dirumperes cęlos & venires. Salua domine populum tuum, & benedic hæreditati tuæ. Cuiusmodi autem regni æquitatem, clementiam & lenitatem, cuiusmodi regis curam, virtutem & prouidentiã experturus populus Christi esset, pascendi similitudine proposita satis commodè significatum est. quòd non vanis & superstitiosis doctrinarum erroribus, non fallacibus figmentis, non comparatis ad priuata institutorum & doctorum auctorumque commoda, aut ad humanæ gloriæ monumenta rationibus, tanquam bruta pecora, prout ducebantur, euntes, vt Paulus dixit, perdendi essent; sed Deo ipso optimo, maximo & benignissimo, necnon & sapientissimo ac prouidentissimo pastore vsuris, nullus metus, nulla suspicio, nullius commodæ rei desiderium esset futurum, sicut scriptum est: Dominus regit me, & nihil mihi deerit, in loco pascuæ me collocauit, &c. [*In virga tua.*] Diuinum spiritum consolatorem appellatum significat, quo filij Dei ducti, non plecti, non terreri aut consternari, sed commodissimè, suauissimè tutissimeque agi solent. Virga, inquit, tua & baculus tuus ipsa me consolata sunt. Eius autem vitæ & conuersationis honestissimum, tutissimum & integrum, atque sanctissimum vsum & prosperum felicitatis ac perpetuũ cursum antiquis temporalium commoditatum imaginibus & nominibus propositis describit.

Isai. 64.
Psal. 27.
Psal. 22.

Habitantes solos in saltu: In medio Carmeli pascentur Basan & Galaad iuxta dies antiquos.

HABITANTES *solos in saltu.* Vt rei ipsius nomina, hoc est, pastionem, pastorem & gregem, sic partium etiam & circunstantiarum vocabula non simpliciter, sed ex translationis rationibus interpretari, sententiæ consequentia nos mouet: Igitur *solos in saltu*, vel silua cõmoraturos eos, qui à Deo pascantur, docet; vtpote nullis in hac vita alieni pecoris contagijs lædendos, nullis corruptelis contaminandos, nullo ferarum impetu à gregis & societatis communione abalienandos. *Basan* autem & *Galaad* quæ regiones pastionis magnitudine fertilissimæ sunt, Israelitis olim vltra promissæ terræ rationes & pacta concessæ, & prius occupatæ, quàm in desideratam tot seculis patriam venirent. Huiusmodi autem loca vitæ huius instar habuêre, in qua eos, qui Christi essent, maximis & diuinis donis, commoditatibus & iucunditatibus à spiritu sancto Christi, ante etiã, quàm ad cælestem patriam peruenirent, afficiendos esse, & sacri vates præcinuêre, & sancti etiam Apostoli re ipsa præstitum esse, diuina gratulatione sæpe confirmarunt. Benedictus Deus qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in cælestibus. Quoniam verò omnis ratio hæc non carnalis, sed spiritualis est, atque ex illis antiquis figuris imaginum tantum & signorum rationibus reuocanda, non autem pari rerum pondere examinanda fuit, antiquis etiam testimonijs & expositionibus id indicari notarique Deus voluit. Quamobrem sæpe similitudinis particula aliqua à sacris scriptoribus addita misterium ipsum indicatur, vt à Vate nostro, [*Iuxta dies antiquos.*] vt ad illam antiquam figurã atq. vmbrã res ipsa referatur, non vt res cum re comparetur. non enim dicit paria vel æqualia, vel eadem quæ diebus antiquis, sed *iuxta*, vel vt Hebraicè CHE. nõ comparationis, sed assimilationis vulgatissima nota est: eademque in subiecti versus initio legitur.

Ephes. 1.

Secundum

Secundum diem egreßionis tuæ de terra Ægypti oſtendam ei mirabilia.

STVDIOSAS vatis & diuino conſilio conſonas preces gratiſſimas & efficaces fuiſſe, ipſius Dei reſpondentis, & ſumma atque feliciſſima omnia promittentis oratio arguit. Tantum piorum virorum humiles & honeſtæ obſecrationes, atque vota valent, ſicut ſcriptum eſt: Clamabit ad me, & ego exaudiam eum. Igitur petenti vati, vt pius ille Chriſtianorum futurus grex perpetua Dei prouidentia & ſpiritus ſancti gratia ac ductu gubernetur, & optata ipſa, & maxima alia dona promittuntur ab eo, qui poteſt dare vltra etiam, quàm petimus aut intelligimus, vt Paulus inquit. Sed res myſterio & imagine, prout illius temporis ferebat ratio, non aperta deſcriptione recipitur. Omnia verò quæcunque admiranda in illa expeditione diuina, cùm populus Iſraëliticus ab Ægyptiaca ſeruitute non ſua, ſed Dei redemptoris virtute liberatus eſt, multo etiam illuſtriora, multo præſtantiora oſtendenda illis eſſe, idem Deus auctor pollicetur. Sed quæ ſalutem illam magnam maxima & ſtupenda beneficia adornarunt, præter ea, quæ præceſſerant, prodigia illa ſunt: Primogenitorum Ægypti cædes, Iſraëlitarum libera & læta migratio, Erythræi ſiue rubri maris lucidæ & obſcuræ nubis interiectu vtrorumque ingreſſus, & tandem Iſraëlitarum maxima cum incolumitate & triumpho traiectio, hoſtium verò grauiſſima clades atque abſoluta extinctio, & quæ hanc victoriam conſequuta ſunt: illud quadraginta annorum per ſolitudinem tantis diuinæ prouidentiæ argumentis directum, beneficijs munitum, conſilijs gubernatum, ac miraculis denique illuſtratum iter, quoad in optatam patriam deuentum eſt, illaque tum vicinarum, tum longinquarum gentium admiratione, ſtupore & metu plena exſpectatio, quæ tandem rei ipſius magnitudine & feliciſſimo euentu victa eſt. Omnia igitur hæc & quæcunque ad hæc referuntur, ad beatum illud Iſraëliticæ reipublicæ tempus ſiue diem in ſacris ſermonibus dictum pertinent. vt illud: In die, qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Ægypti. Igitur non eadem hæc iterum repetenda, ſed ad horum tamen inſtar alia longè magis ſtupenda & admiratione digna, quibus hominum ſalus adornaretur pariter & illuſtraretur, edenda eſſe diuinis vatum oraculis eſt proditum. Quemadmodum verò omnia hæc diuini verbi promiſſa & pacta, à Chriſto Ieſu tantæ expeditionis iam tunc deſignato, ac tandem poſtea conſtituto & præfecto duce verè & conſtanter præſtita fuerint, dabitur nobis tempore ſuo longius etiam & copioſius explicandi locus, cùm ad tot tantorumque myſteriorum ſacroſanctam lucem, hoc eſt, noui teſtamenti volumina euoluenda Deo propitio & ductore peruenire contigerit, quæ ſiue noſtra, ſiue alterius dignioris miniſtri opera in publicam catholicæ eccleſiæ vtilitatem & lætitiam, vt aliquando indicentur, aut ipſius diuini ſpiritus dono & inenarrabili beneficio publicè hominibus patefiant, commune mecum pijs omnibus votum fieri percupio. Sed iam ad inſtitutum opus redeamus. Catholicam Chriſti Eccleſiam duobus ex populis, Iſraëlitis videlicet, atque gentibus coniungendam fore decretum erat: in qua ea omnia, quæ ab Iſraëlitis accepta fuerant, beneficia auguſtioribus & diuinioribus modis collocanda eſſe, hac oratione Deus vati ſignificauit, quem vt populi ſui partes agentem allocutus promiſſionis non ipſi ſolùm populo, ſed eccleſiæ communi factæ ſpe confirmat. [*Secundum diem egreßionis tuæ* ô vates *de terra Ægypti.*] cùm non ille ipſe egreſſus eſſet, ſed illius, quorum ipſe perſonam ſuſtinebat, populus, & maiores. *Oſtendam ei mirabilia*, non inquit, tibi vni aut populo tuo, ſed ei populo à me in vnam Eccleſiæ ſocietatem coniungendo. Huius verò tantæ ſalutis non obſcurum, ſed illuſtre & gentibus omnibus notiſſimum, atque omni ex parte admirandum ſtupendumque exemplum fore ait, & cui non vlla humana vel vis, vel potentia, vel ſapientia, non vllæ portæ inferi reſiſtere poſſint.

Ezech. 20

Videbunt gentes & confundentur ſuper omni fortitudine ſua, ponent manum ſuper os, aures eorum ſurdæ erunt: lingent puluerem ſicut ſerpentes, velut reptilia terræ proturbabuntur de ædibus ſuis.

VIDEBVNT *gentes*,] quod incredibile humana & animali ſapientia iudicatum eſt, tamen re ipſa factum & præſtitum, grauiſſimiſque exemplis illuſtratum ſenſu ipſo oculorum & admirabili ſtupendoque ſpectaculo cognoſcetur, ſicut ſcriptum eſt: omnes qui

viderint illos, cognoſcent eos, quia iſti ſunt ſemen, cui benedixit Dominus, &c. Diuinas enim eorum, quibus ſpiritus ſanctus Chriſti datus fuerit; virtutes, gentibus illis, inter quas lucerent ſicut luminaria in mundo, palam ſpectandas eſſe, & vates prodidêre, & 2.Cor.2. grauiſſimi teſtes editas ſpectataſque ſatis probauêre. Deo autem gratias, qui ſemper triumphat nos in Chriſto Ieſu, & odorem notitiæ ſuæ manifeſtat per nos in omni loco. Quæ verò de multiplici oris atque corporis habitu & geſtu congeruntur, eò omnia pertinent, vt inimicarum eccleſiæ gentium & infidelium perturbatio & metus, exſpectatio, ſtupor & deditio ſignificetur. Quicunque enim eccleſiæ ſpiritualem felicitatem oculis contemplati fuerint, omni vel honeſta, veriſimili, vel etiam ficta & callida obiectione & oratione deſtituti, neque obſiſtere, neque hiſcere contrà valentes, [*Confundentur ſuper fortitudine ſua, ponent manum ſuam ſuper os.* Hic enim ob certi reſponſi penuriam ſilentis ha- Eccle.5. bitus eſt, vt illud: Si eſt tibi intellectus, reſponde proximo: ſin autem pone manum tuam ſuper os tuum, ne capiaris in verbo indiſciplinato. Qui verò longius ſepoſiti fuerint, tantam eccleſiæ felicitatem & dignitatem, tantam eorum, qui contrà contendant, calamitatẽ vbi certis nũtijs & grauibus auctoribus acceperint, magnitudine rei attoniti, atque grauiſſimo ſermone perterrefacti, tanquam futuri fulminis prænuntia tonitrua Psal.57. obturatis auribus vitare conabũtur. [*Aures eorũ ſurdæ erunt:*] Sicut aſpides ſurdę obturãtes aures ſuas, vt non exaudiant vocem incantatoris, &c. Quod autem addit: [*Lingent puluerem ſicut ſerpentes, velut reptilia terræ,*] Veritati & virtuti diuinæ cedentium deditionem abiectiſſimo omnium habitu & ſitu deſcribere voluit: nullius namque animantis, quàm ſerpentium & reptilium generis, abiectior aut depreſſior corporis conſtitutio atq. motio eſt, quòd ea corporis trahendi ſors ſerpentibus iam inde à primis humanæ miſeriæ initijs Gen.2. diuina ſententia edita eſt: Super pectus tuum ambulabis, & terram comedes omnibus diebus vitæ tuæ. Quantæ verò conſternationis fuerit, hominem bipedem erecta ſtatura, atque ſpectante cælum ore conditum, non modò quadrupedum more pronum, ſed ad ſerpentium inſtar procumbentem, terram pauidum & trementem menteque perturba- Psal.71. tum lingere, quiuis facilè exiſtimare poterit. huiuſmodi illud eſt: Coram illo procident Æthiopes & inimici eius terram lingent. Hiſpanè hæc ſententia ſic dicitur: *coſer la boca con la tierra,* ſed vt res incremento amplificaretur, illud etiam additum eſt, *Velut reptilia terræ:* Hebraicum nomen vermium genera, quæ terræ aut vi aut morbo & corruptione procreantur, ſignificat: hæc enim non modò corpus mouendo trahunt, ſed ore etiam terræ innituntur. Tanto autem pauore, tanto diuinæ vltionis metu agendos huiuſmodi veræ religionis hoſtes dicit, vt conſcientia ſimul ſtimulati, neque in proprijs ſedibus conſiſtere valeant.

Proturbabuntur de ædibus ſuis: Dominum Deum noſtrum deſiderabunt & timebunt te.

PROTVRBATIONIS cauſam ſubiicit, vltionis videlicet diuinæ exſpectationem & timorem. Pauor enim non ſolùm dubios & ſolicitos homines reddit, ſed omnem ſapientiam ex animo expectorat, ſicut ſcriptum eſt: Areſcentibus hominibus præ timore, &c. Luc.21. [*Dominum Deum noſtrum deſiderabunt.*] Exſpectabunt vltorem & pauebũt, vt Hebraicè eſt, *& timebunt te.* Ad Dei populum ſermo conuertitur, quem admirabilem formidabileq. hoſtibus fore dicit. atque ad illam imaginem ratio hæc reuocanda eſt, quòd Iſraëlitarũ Ioſue 2. exploratoribus à Rahab fuerat indicatum: Noui quòd Dominus tradiderit vobis terram: etenim irruit in nos timor veſter, & elanguerunt omnes habitatores terræ. Verùm enimuero hæc tanta ſalus & Iſraëliticarum rerum reſtitutio, vel maxima potius ex paruis reliquijs amplificatio non ipſorũ, qui ſeruarentur, virtuti aut dignitati, ſed diuinæ miſericordiæ omnino accepta referenda erat, qui abalienatos à ſe ipſorum culpa & malo merito rurſus in gratiam recipiendos decreuerat. qua in re maximum & admirandum prouidentiæ, voluntatis, curæ, ſtudijque in eum populum ſui exemplum ſtatuere parabat; quamobrẽ pientiſſimam ſimul & ſapientiſſimam ſupplicationem ſuo nomine Vates decernit & peragit, quam ipſe Deo immortali & benigno gratam fore intelligens ad totius operis calcem addidit.

Quis Deus similis tui, qui aufers iniquitatem, & transis peccatum reliquiarum hæreditatis tuæ?

QVIS *Deus.*] Ex pluribus diuinis variarum rationum nominibus, id quod hoc in loco appellatur fortitudiné significat. Atque adeo antithetis exornata oratio est. admiratur enim Dei misericordiam & lenitatem, qui cùm fortis sit, & vlcisci atque in æternum punire & extinguere inuisos sibi ob scelus Israëlitas posset; tamen iniquitatem patienter & leniter ferat & auferat, & peccatum, ne in æternum animaduertatur, tandem pertrásеat & missum faciat. [*reliquiarum*] Israël eorum, qui ex diuturna punitione & castigatione felici illa ætate reliqui fuerint, [*hæreditatis tuæ,*] quam tantis miraculis, tantis virtutibus emptam ab initio possedisti, quam non fastidio, sed pertinacis culpæ, & repulsæ illius à verbo tuo acceptæ offensione reliqueras, sicut scriptum est: Reliqui domum meam, (Ierem. 7.) dimisi hæreditatem meam, dedi dilectam animæ meæ in manus inimicorum eius: Facta est mihi hæreditas mea, quasi leo in silua, dedit contra me vocem suam (dicens, tolle, tolle, crucifige eum,) ideo odiui eam. Huius igitur tibi vehementer dilectæ hæreditatis, ne omnino, vt digna erat, periret, reliquias tibi superesse bonus & benignus voluisti, & ne pœnas vlterius daret, modum ipse statuens pro misericordiæ tuæ magnitudine & studio indignari vlterius pepercisti.

Et non immittet vltra furorem suum, quoniam volens misericordiam est.

NON *immittet,* Hebraicè *non obfirmabit.* tandem, inquit, remittet furoris impetum. Est autem futurum verbum, quod in loco consuetudinem, morem, aut ingenij alicuiúsue rei perpetuam & constantem rationem significat: non, inquit, pertinaciter infensus esse solet in æternum, imò ab hac mente quamlongissimè alienus esse arguitur. [*Quoniam* (natura sua) *volens misericordiam est.*] atq. adeò hæc virtus perpetuò de ipso prædicatur. Huius tum naturæ exspectatio, tum promissionum & clarissimi iurisiurandi ad patres quondam iurati obseruatio futuræ tandem veniæ & gratiæ certissimam nobis faciunt spem.

Reuertetur & miserebitur nostri.

DEI ab hominibus, atque adeo à rebus omnibus auersionem calamitas & miseria extrema consequitur, sicut scriptum est: Auertente te faciē tuam omnia turbabuntur. (Psal. 103.) contra verò lucis & placidi vultus redditionem recreatio & felicitas omnis comitatur, & in lumine, inquit, vultus tui ambulabunt, & in iustitia tua exaltabuntur, quia gloria virtutis eorum tu es. Quoniam verò salutem hanc non suis, sed futuris temporibus Vates afferendam præuiderat, quænam eius afferendæ ratio, ne peccatis & culpis impediretur, ineunda esset, exponit, quòd & præteritorum hominum offensionis immemor præsentium peccata immersurus erat. atq. ob eam rem personarum à prima in tertiam mutatione dicendo vsus est Vates.

Deponet iniquitates nostras, & proijciet in profundum maris omnia peccata eorum.

SIC Hebraicè. [*Iniquitates nostras,*] eorum, qui nunc sumus, & ad illud vsque tempus erimus. *peccata eorum,* qui felicissimos illos attingent dies. [*In profundum maris.*] Rebus in æternum occultandis locus hic idoneus maximè est, omnium linguarum sermonibus (Psal. 45.) ad eam rationem vsurpatus, vt: Non timebimus dum turbabitur terra, & transferentur montes in cor maris. & illud apud exteros: *Siue flamma, seu mari libet Adriano.* (Hora. li. 1. car.) Mos autē & ritus olim Israëlitis fuit, quæcunque abominanda, dira nefastaque dicta essent, in mare salsum, quod proximum esset, proiïcere. Sed hęc peccatorum & scelerū demersio ad rubrū mortis Christi mare pertinet, de quo scriptū est: Aquę inundabūt & delebitur fœdus (Misnaioth de Phase. c. 8.) vestrū cū morte, & pactum vestrū cū inferno nō stabit. de quo suo loco, si Deus votis annuerit, dicemus. Omniū autē debitorū remissionē tribus nominatis generibus, iniquitate (Isa. 28.)

pessagh & peccato complexus est. At verò tantorum bonorum & spiritualium donationum promissiones & receptiones, quibus fideles omnes niti ad salutem possint, constantes & certas fore confirmat.

Dabis veritatem Iacob : misericordiam Abraham: quæ iurasti patribus nostris à diebus antiquis.

QVID causæ fuerit, quòd sententiam hanc diuersa à Mosis orationis formula pronuntiauerit, breuibus inuestigare placuit. Moses enim tribus ordine suo nominatis patribus dixerat: Mementoseruorũ tuorũ Abrahã, Isaac & Iacob, quibus iurasti per temetipsum &c. hic verò dixit: *Dabis veritatem Iacob, misericordiam Abraham,* & cæt. Præposuit Iacob, cui & veritatis rationem asscripsit, & Isaaco prætermisso Abrahamum misericordiæ mentione facta subiecit. Huius autem rationis, quanquã breuiter, tamen paulò altius repetendum caput est. Igitur omnium Israëliticarum rerum & temporum nationem seriem & euentus omnes Iacobo dormienti apud illam sacram & arcanam scalam ostensa esse aliàs latius exponendum, & hic breuiter referendum est. Israëlitarum natio ex Ægypto primum deducta Cananitidem regionẽ diuino etiam beneficio occupauit, indeque ob nefaria scelera & superstitionem pulsa, toto orbe dispersa est, cuius pars quædam, quæ Christum venientem suscepit, felicissimo nascentis Ecclesiæ tempore fuit maximis & diuinis muneribus ornata; reliqua verò omnis multitudo ad certam & destinatam misericordiæ diem in gratiam recipienda, atque maximis & spiritualibus donis augenda: interim, ne omnino periret, diuinitus est conseruata. Atque hæc omnia oraculo illo diuino pronuntiata sunt: (Genes.17.) Terram, in qua dormis, tibi dabo & semini tuo. Ad possessionem hoc spectat; ad migrationem verò & dispersionem miseramque atque humilem seruitutis condicionem illud: Eritque semen tuum quasi puluis terræ: dilataberis ad orientem & occidentem, septentrionem & meridiem. sed afferendam interim per Christum hominum generi salutem tertia hæc pars significauit: Benedicentur in te & in semine tuo cunctæ tribus terræ. Demum perpetuam in captiuitatis miseria custodiam, conseruationem atque futuram restitutionem, & totius historiæ certitudinem illa vltima pars continet: Et ero custos tuus, quocunque perrexeris, & reducam te in terram hanc: nec dimittam te, nisi compleuero vniuersa, quæ dixi. Ita adeò non modò felicitatis promissionibus, sed pœnarum, animaduersionum & calamitatum obnuntiationibus hoc responsum veritatis, hoc est, constantiæ atque euentus certitudinis nomine à vate exceptum est. Dare autem veritatem idem est, quod latinè dicitur, id quod (Cic. de offic.) lingua nuncupatum est, præstare & reddere, & quod de Israëlitarum primum salute & restitutione omnique temporum ratione sermo præcipuè institutus vati esset. Ab oraculo & promissis Iacobo factis orationem hanc inchoauit, ac si diceret, omnia, quæ Iacobo fugienti & diuinæ fidei ac prouidentiæ sese credenti de posteris suis prædicta proditaque oraculo fuerant, tandem certissima euentibus ipsis euasura esse. At verò quòd præter ea, quæ Iacobi genus contigere, quædam etiam Abrahamo promissa sunt de diuina pluribus gentibus (quarum pater ipse futurus erat) misericordia tribuenda, hoc est, de (Genes.5.) cælesti ciuitate illis communicanda, quanquam nullis meritis chari, nulla scriptæ legis antea disciplina imbuti, nullis promissis ducti, sine Christo, alienati à cõuersatione Israël, (Ephes.2.) hospites testamentorum, promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo essent, vt illud: In semine tuo benedicentur omnes familiæ terræ, & patrem multarum gentium dedi te ante Deum, cui credidisti. Quoniam Deus ea, quæ non sunt, tanquã ea, quę sunt, vocat. Ob eã rem, hoc est, ob gentium vocationem solis diuinæ misericordię rationibus suo tempore futuram ait, vt veritatem Iacobo, sic etiam Abrahamo eo nomine, quòd pater multarum gentium appellatus esset, misericordiam esse à Deo tribuendã. In hanc autem huius loci sententiam Apostolus ad Romanos planè scripsit: (Rom.15.) Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circuncisionis propter veritatem Dei ad confirmandas promissiones patrũ: Gentes autẽ super misericordia honorare Deum, &c. In his autẽ nominibus Isaac propterea prætermissus est, quòd Isaac Iacobi, cuius rationes cõsideratæ

deratæ iam nobis ſunt, & Eſau pater fuit. Eſau autem earum gentium perſonam ſuſtinet, quibus Euangelij promiſſio adeo vilis ducta eſt, vt ſuam impietatem, ſuperſtitionem, [Hebr. 12] ſuaque humanarum & caducarum rerum ſtudia ob eam rem deponere noluerint, fornicatores & prophani vt Eſau, qui propter vnam eſcam panis & lentis primogenita ſua vilipendens vendidit. His igitur qui pertinaci ſtudio errorem ſuum tueri & vitium fouere voluêre, nulla imprimis promiſſio, imò nullus miſericordiæ locus in diuinis rationibus & ſcriptis eſt definitus; ſed extremum omnibus exitium eſt denuntiatum. Et non [Abdias.] erunt reliquiæ domus Eſau, quia Dominus locutus eſt. Cæteræ autem gentes, quibus diuinæ miſericordiæ beneficia ſuſtinenda fuerint, ad Abrahamum gentium multarum patrem referuntur, à quo, præter Iſaacum promiſſionis filium, multæ ex Cethura Aſſyriorum, & plurimæ ex Agar Ægyptiorum & Iſmaëlitarum familiæ varijs orbis terræ regionibus proſeminatæ ſunt. Hos igitur Abrahæ filios ſecundum carnem, & alios etiam ſecundum fidem in eandem familiam receptos, diuinam miſericordiam conſecuturos fore Michæas prodidit. Ad id autem, quodcunq. boni ac fauſti Deo auctore Iſraëlitis futurum erat, promiſſiones patribus factas, nondum eo tempore ſatis ob ſuam magnitudinem intellectas, ſed nimis tamen magno deſiderio expectatas, pertinere concludit.

Quæ iuraſti patribus noſtris à diebus antiquis.

QVÆ quanquam nondum ſatis explorata, tamen certiſſima & maxima iam olim nobis, inquit, habentur.

IN MI-

IN MICHÆAM PROPHETAM CARMEN EX VOTO.

O QVI doctiloquis versibus ardua
Vates gesta ducum ponere fortium
Assueti, imperiumq; orbis in vltimos
Fines intrepido milite proditum;
Et qui consilijs prædita prouidis
Magnorum canitis pectora principum,
Per quæ vel populis pacis & aureæ, &
Iuris certus honor, vel decus & rei
Vsus cuique suæ contigit innocens,
Huc omnes numeros vertite carminum,
Quidquid mens valeat dicere vel pium,
Vel vox eximium, vel citharæ sequi,
Contentis fidibus cantus & aurea
Alternis iugiter templa sonent choris.
Et quæ nos humilis munere barbiti
Conamur tenues magna nouis modis,
Vos dignis melius tollite laudibus.
Vos mecum æterni principis, & Dei
Numen carminibus dicite; qui genus
Nostrum, & res hominum qui imperio tenens
Præstanti sapiens frena regit manu,
Qui fert non dubijs lancibus omnia
Summorum ac populi iura, nec arduos
Suspectans apices infima despicit:
Sed qua sidereum prouidus æthera,
Qua terras placidus temperat & mare,
Cura res hominum prospicit ac fouet
Rector muneribus omnia commodis
Producens fluidi tempora seculi.
Hic regum indocili colla domat iugo,
Obscuroq; premit carcere principes:
Quandoq; & medio de grege pauperum
Tollit, cui imperij sceptra micantia,
Et tractanda potens iura hominum ferat,
Sic visum grauibus consilijs Dei.
Nam sæpe & stygijs eruta fluctibus
Reges Ambitio perdidit insolens,
Et nunquam saturis pallida faucibus

Auri

Auri sacra fames pestiferum genus
Eius, qui proprium nomen ab aurea
Luce olim positum vertit in inuidum,
Serpentis docilis terrea lingere.
Hæ pestes animum, & corda regentium
Quantis inficiant seminibus mali,
Sensére & populi, sensit & vrbium
Magnarum numerus innumerabilis:
Quæ quondam validis ardua turribus
Certauêre poli vincere culmina;
Nunc tantùm tumulis saxa perennibus,
Et spelunca malis sentibus horrida,
Qua secura cubet cum catulis fera,
Vltricem scelerum iustitiam indicát:
Dum per fasq; nefasq; irruit arbiter,
Et regum indomitam sæpe licentiam
In maiora fouet pellere crimina.
Iam quæ claustra decus Iuraq; muniunt,
Perrumpit genetrix callida fraus doli,
Et vis simplicius fraude nocens ruit,
Exemplo vt populus doctus, & indigam
Oppressus fugiens pauperiem pati
Nec leges timeat, nec metuat graueis
Pœnas tartarei sulfura fluminis:
Sed quæuis subeat crimina, maximas
Sudore exiguo vt diuitias paret.
Ast nos cuncta leui pondere ducimus,
Quæ vel gemmifero Phiseon alueo,
Vel rubris Erythre marginibus lauat,
Si nec Sithinea texta domus trabe,
Nec curas adimit lectus eburneus,
Nec fucis Tyrijs ebria vellera:
Quod si me cupidum spiritus in suam
Tutelam placidus excipiat, neque
Cognouisse vetet munera duplici
Consecrata libro, nec neget indere
Numen visceribus, dum meditor, suum,
Vel Cyrum superem sorte beatior.

FINIS.

BENEDICTI ARIÆ MONTANI HISPALENSIS, IN NAHHVM PROPHETÆ VATICINIVM PRÆFATIO.

DE POTENTIA.

RERVM *omnium, quæ maximæ ab hominibus habentur, vnam humanam potentiam & opulentam mortalis vitæ huius prosperitatem esse, quæ pulchritudinis quidem & felicitatis magnæ speciem offerat, reapse verò occultis malis plena, dolis obnoxia frequentibus, & apertis etiam periculis peruia sit, & omnia ferè temporum secula notabili atque exitiali principum, imperiorumq. exitu sæpius indicarunt: sed diuini imprimis arcanique libri grauissimis sententijs & testimonijs persæpe docuerunt. Nam præterquam quòd externæ hominum inuidiæ, suspicionibus assiduis, & cùm hostium, tum verò ciuium insidijs frequentibus potentia omnis humana pateat, & districtum gladium capiti semper impendentem timeat: illud longè grauissimum & periculosissimum est, quod cum ipsis opum, fortunarum, splendoris & gloriæ alimentis corruptissimi quidam opinionum, audaciæ, superbiæ, & temeritatis atque arrogantiæ succi trahūtur, qui in lethalia venena sensim conuersi, grauissimos & exitiales morbos, acerbissimosque ac repentinos maximarum huiusmodi rerum afferunt interitus.*

Principiò *namque prosperitate ipsa, secundo ac iucundo præsentium rerum vsu, sensu atque splendore ita humanæ mentis acies vincitur & hebescit, vt præteritorum temporum oblita, in futurorum rationem peruidendam cura & cogitatione intendere non valeat; & in eam opinionem adductos homines, vt summam rerum & dignitatis vel suis maximis meritis & virtutibus, vel natalibus generisque splendori, vel alijs huiusmodi rebus necessario immutabilique fato debitam contigisse, foreque propriam ac perpetuā credāt. quibus crassissimis errorū offusis tenebris, nō ad cæterorū modò hominum contemptionē & despiciētiam, sed ad maximam tandem erga Deum impietatem deducit, sicut scriptum est:* 2.Reg.19. *Cui exprobrasti, & quem blasphemasti? contra quem exaltasti vocem tuam, & eleuasti in excelsum oculos tuos? Contra sanctum Israël, & dixisti: In multitudine curruum meorum ascēdi excelsa montium, &c. Insanisti in me, & superbia tua ascendit in aures meas, &c. Ex quo erroris fonte superbia quædam, & importunissima insolentia nascitur, quæ mendaci persuasione innixa, vel Deum prosperitatis illius auctorem non agnoscit, vel iudicem futurum non reueretur, vel negligentem quæsitorem; neque æquo examine summos pariter atque infimos iudicaturum credit, sed personarum atque honorum maximè terræ principum rationem esse habiturum putat, contra quàm diuinitus consultum decretumque est.* Isai.16. *Iudicans & quærens iudicium, & velociter reddens quod iustum est. Audiuimus superbiam Moab, superbus est valde, superbia eius, & arrogantia eius, & indignatio eius, plus quàm fortitudo eius, &c. Illud etiam ex eodem morum fonte natum, quotidianum & perniciosum deprauati iudicij spectatur exemplum, quod communis humanæ conditionis potentiores persæpe obliti, cæteros homines perindè, ac si ex alia viliore atque deteriore materia extiterint, vel alterius auctoris, custodis & patroni Dei in tutelam traditi, vel in imperij legem ascripti fuerint; adeo se minores & inferiores arbitrantur, vt verbis, muneribus, omniq. obseruantia sese ab illis coli, exigui & imminuti officij loco ducant, ac parum abest, quin diuinos honores, mactatis etiam hostijs verbo exigant, re tamen ipsa appetere atque velle videantur, id quod aliquando etiam humanā super-*

superbiam & insolentiam apertè sibi arrogare & petere ausam esse, ille à Nabuchodonosore positus colossus arguit, [Dan. 3.] *nec non & aliorum historiæ testantur, qui dicentes in corde suo: Deus ego sum, diuinos populis erga sese cultus imperauere. Cùm tamen reges* [Deute. 17.] *ipsos & summos in populis magistratus, atque imperij clauum tenentes, & reipub. gubernacula tractantes, cæterorum fratres diuina lex appellet, & aliam agendi inter se, qua pro fratrum iure & more rationem sacra oracula notant & dissuadeant. Nunquid* [Malach. 2.] *non pater vnus omnium nostrum? nunquid non Deus vnus creauit nos? quare ergo despicit vnusquisque vestrum fratrem suum &c. Neque verò clementis, & ad gerendam publicam rem oportuni tributi nomine exactis, vel spontè à populo datis rebus contenti sunt, sed prædæ vsque inhiantes priuatas imbecilliorum ciuium fortunas diripere appetunt, quamque ad eam rem viam commodissimam, maximique compendij fore arbitrati fuerint, eam potissimum, quocunque modo iniri possit, muniunt, siue fraude atque dolo, siue calumnia, siue tandem aperta vi agendum sit, quo iure, quàue iniuria, id minimũ laborant, sed apertis semel augendæ pecuniæ sulcis tamdiu insistunt, quoad nihil omnino miseris & oppressis, quo vitam, familiamque commodè alere possint, reliquum sit, sicut scriptum est: Exaltatio oculorum, & dilatatio cordis sulcus* [Prouer. 21.] *impiorum in peccatum: cogitationes robusti semper in abundantia, &c. His autem illud accedit grauissimum, quod datum istis forsan iusto Dei iudicio imperium non prouidentiæ diuinæ, sed suæ ipsorum felicitati & genio acceptum referentes, propriæque arrogantes virtuti, propagare etiam ac dilatare ambitiosissimè student: neque verò præter opes, potentiam & vim vllo alio, vel diuino, vel humano, sed statuto tantũ in armis iure sibi agendum esse arbitrantur. quamobrem externis etiam atque longinquis nationibus, à quibus nulla vnquam iniuria, sed neque leuissima quidem offensione affecti fuerant, affectatæ tantùm Monarchiæ causa, grauissimum bellum denuntiant, atque adeo ad muniendam in alios maxima feritate viam, terribileque crudelitatis exemplum cæteris edendum in eos, qui non vltrò sese dediderint, vel hoc ipsum legitimam causam esse statuentes, extrema atque inexorabili sæuitia vtuntur, atq. alios horrendi exempli metu impulsos, in imperij deditionem redigunt: eamque rem omni, iniuriæ, & conscientiæ suspicione abiecta, omni etiam sublata religione, felicitati, virtuti, fatisque suis asscribunt, sicut scriptum est: Propterea immolabit sagenæ suæ, & sacrificabit reti suo, quia in ipsis incrassata est pars eius, & cibus eius electus.* [Habbak. 1.] *propter hoc ergo expandit sagenam suam, & semper interficere gentes non cessat.*

Igitur quæ ex ambitione, & Luciferi imitatione humana potentia orta est, vbi diuinæ legis præcepta & instituta (quibus ad publicam potius vtilitatem, & ad societatis humanæ seruandæ commodiorem vsum, quàm ad priuatas commoditates à Deo directa atque instructa fuerat) vbi denique iuris & æquitatis fines prætergressa fuerit, in consequentia vitia, superbiam, ambitionem & cupiditatem protinus delapsa, humanam omnem tranquillitatem & pacem excludat, summa imis misceat, omnem denique cum priuatam, tum publicam rem perturbet & peruertat, & grauissimam proinde mortalium in se inuidiam immortalisque Dei offensionem & iram concitet [Habba. 2.] *necesse est: Væ qui congregat auaritiam malam domui suæ, vt sit in excelso nidus eius, & liberari se putat de manu mali. Cogitasti confusionem, concidisti populos multos, & peccauit anima tua: Quia lapis de pariete clamabit, & lignum quod inter iuncturas est, respondebit, &c. & sicut scriptum est Abominatio Domino omnis superbus: manũ* [Prouer. 16.] *ad manum non absoluetur. Illud verò nõnunquam existere videmus, vt cum potentiorũ prosperitas, diuitiæ & opes, atque ipsa demum imperia, per summum scelus, & grauissimas iniurias crescere augerique magis videantur, non sine magno & sapienti permittentis Dei consilio accidat, vt de summo rerum & prosperitatis gradu, quem omni*

BENEDICTI ARIÆ MONTANI HISPALENSIS, IN NAHHVM PROPHETÆ VATICINIVM PRÆFATIO.

DE POTENTIA.

ERVM *omnium, quæ maximæ ab hominibus habentur, vnam humanam potentiam & opulentam mortalis vitæ huius prosperitatem esse, quæ pulchritudinis quidem & felicitatis magnæ speciem offerat, reapse verò occultis malis plena, dolis obnoxia frequentibus, & apertis etiam periculis peruia sit, & omnia ferè temporum secula notabili atque exitiali principum, imperiorumq. exitu sæpius indicarunt: sed diuini imprimis arcanique libri grauissimis sententijs & testimonijs persæpe docuerunt. Nam præterquam quòd externæ hominum inuidiæ, suspicionibus assiduis, & cùm hostium, tum verò ciuium insidijs frequentibus potentia omnis humana pateat, & districtum gladium capiti semper impendentem timeat: illud longè grauissimum & periculosissimum est, quod cum ipsis opum, fortunarum, splendoris & gloriæ alimentis corruptissimi quidam opinionum, audaciæ, superbiæ, & temeritatis atque arrogantiæ succi trahũtur, qui in lethalia venena sensim conuersi, grauissimos & exitiales morbos, acerbissimosque ac repentinos maximarum huiusmodi rerum afferunt interitus.*

Principiò namque prosperitate ipsa, secundo ac iucundo præsentium rerum vsu, sensu atque splendore ita humanæ mentis acies vincitur & hebescit, vt præteritorum temporum oblita, in futurorum rationem peruidendam cura & cogitatione intendere non valeat; & in eam opinionem adductos homines, vt summam rerum & dignitatis vel suis maximis meritis & virtutibus, vel natalibus generisque splendori, vel alijs huiusmodi rebus necessario immutabilique fato debitam contigisse, foreque propriam ac perpetuã credãt. quibus crassissimis errorũ offusis tenebris, nõ ad cæterorũ modò hominum contemptionẽ & despiciẽtiam, sed ad maximam tandem erga Deum impietatem
2.Reg.19. *deducit, sicut scriptum est: Cui exprobrasti, & quem blasphemasti? contra quem exal-*
” *tasti vocem tuam, & eleuasti in excelsum oculos tuos? Contra sanctum Israël, &*
” *dixisti: In multitudine curruum meorum ascẽdi excelsa montium, &c. Insanisti in me,*
” *& superbia tua ascendit in aures meas, &c. Ex quo erroris fonte superbia quædam, & importunissima insolentia nascitur, quæ mendaci persuasione innixa, vel Deum prosperitatis illius auctorem non agnoscit, vel iudicem futurum non reueretur, vel negligentem quæsitorem; neque æquo examine summos pariter atque infimos iudicaturum credit, sed personarum atque honorum maximè terræ principum rationem esse ha-*
Isai.16. *biturum putat, contra quàm diuinitus consultum decretumque est. Iudicans & quæ-*
” *rens iudicium, & velociter reddens quod iustum est. Audiuimus superbiam Moab,*
” *superbus est valde, superbia eius, & arrogantia eius, & indignatio eius, plus quàm fortitudo eius, &c. Illud etiam ex eodem morum fonte natum, quotidianum & perniciosum deprauati iudicij spectatur exemplum, quod communis humanæ conditionis potentiores persæpe obliti, cæteros homines perindè, ac si ex alia viliore atque deteriore materia extiterint, vel alterius auctoris, custodis & patroni Dei in tutelam traditi, vel in imperij legem asscripti fuerint; adeo se minores & inferiores arbitrantur, vt verbis, muneribus, omniq. obseruantia sese ab illis coli, exigui & imminuti officij loco ducant, ac parum abest, quin diuinos honores, mactatis etiam hostijs verbo exigant, re tamen ipsa appetere atque velle videantur, id quod aliquando etiam humanã super-*

superbiam & insolentiam apertè sibi arrogare & petere ausam esse, ille à Nabuchodonosore positus colossus arguit, necnon & aliorum historiæ testantur, qui dicentes in corde suo: Deus ego sum, diuinos populis erga sese cultus imperauere. Cùm tamen reges ipsos & summos in populis magistratus, atque imperij clauum tenentes, & reipub. gubernacula tractantes, cæterorum fratres diuina lex appellet, & aliam agendi inter se, qua pro fratrum iure & more rationem sacra oracula notant & dissuadeant. Nunquid non pater vnus omnium nostrum? nunquid non Deus vnus creauit nos? quare ergo despicit vnusquisque vestrum fratrem suum &c. Neque verò clementis, & ad gerendam publicam rem oportuni tributi nomine exactis, vel spontè à populo datis rebus contenti sunt, sed prædæ vsque inhiantes priuatas imbecilliorum ciuium fortunas diripere appetunt, quamque ad eam rem viam commodissimam, maximique compendij fore arbitrati fuerint, eam potissimum, quocunque modo iniri possit, muniunt, siue fraude atque dolo, siue calumnia, siue tandem aperta vi agendum sit, quo iure, quàue iniuria, id minimũ laborant, sed apertis semel augendæ pecuniæ sulcis tamdiu insistunt, quoad nihil omnino miseris & oppressis, quo vitam, familiamque commodè alere possint, reliquum sit, sicut scriptum est: Exaltatio oculorum, & dilatatio cordis sulcus impiorum in peccatum: cogitationes robusti semper in abundantia, &c. His autem illud accedit grauissimum, quod datum istis forsan iusto Dei iudicio imperium non prouidentiæ diuinæ, sed suæ ipsorum felicitati & genio acceptum referentes, propriæque arrogantes virtuti, propagare etiam ac dilatare ambitiosissimè student: neque verò præter opes, potentiam & vim vllo alio, vel diuino, vel humano, sed statuto tantũ in armis iure sibi agendum esse arbitrantur. quamobrem externis etiam atque longinquis nationibus, à quibus nulla vnquam iniuria, sed neque leuissima quidem offensione affecti fuerant, affectatæ tantùm Monarchiæ causa, grauissimum bellum denuntiant, atque adeo ad muniendam in alios maxima feritate viam, terribileque crudelitatis exemplum cæteris edendum in eos, qui non vltrò sese dediderint, vel hoc ipsum legitimam causam esse statuentes, extrema atque inexorabili sæuitia vtuntur, atq. alios horrendi exempli metu impulsos, in imperij deditionem redigunt: eamque rem omni, iniuriæ, & conscientiæ suspicione abiecta, omni etiam sublata religione, felicitati, virtuti, fatisque suis asscribunt, sicut scriptum est: Propterea immolabit sagenæ suæ, & sacrificabit reti suo, quia in ipsis incrassata est pars eius, & cibus eius electus. propter hoc ergo expandit sagenam suam, & semper interficere gentes non cessat.

Dan. 3. Deute. 17. Malach. 2. Prouer. 21. Habbak. 1.

Igitur quæ ex ambitione, & Luciferi imitatione humana potentia orta est, vbi diuinæ legis præcepta & instituta (quibus ad publicam potius vtilitatem, & ad societatis humanæ seruandæ commodiorem vsum, quàm ad priuatas commoditates à Deo directa atque instructa fuerat) vbi denique iuris & æquitatis fines prætergressa fuerit, in consequentia vitia, superbiam, ambitionem & cupiditatem protinus delapsa, humanam omnem tranquillitatem & pacem excludat, summa imis misceat, omnem denique cum priuatam, tum publicam rem perturbet & peruertat, & grauissimam proinde mortalium in se inuidiam immortalisque Dei offensionem & iram concitet necesse est: Væ qui congregat auaritiam malam domui suæ, vt sit in excelso nidus eius, & liberari se putat de manu mali. Cogitasti confusionem, concidisti populos multos, & peccauit anima tua: Quia lapis de pariete clamabit, & lignum quod inter iuncturas est, respondebit, &c. & sicut scriptum est Abominatio Domino omnis superbus: manũ ad manum non absoluetur. Illud verò nõnunquam existere videmus, vt cum potentiorũ prosperitas, diuitiæ & opes, atque ipsa demum imperia, per summum scelus, & grauissimas iniurias crescere augerique magis videantur, non sine magno & sapienti permittentis Dei consilio accidat, vt de summo rerum & prosperitatis gradu, quem omni

Habba. 2. Prouer. 16.

iam orbi spectabiles tenuerant, præcipites deturbati, notando tantæ ruinæ omnibus gentibus exemplo, atque grauissimo exitu stultam hominum opinionem vehementius redarguant. qui humanam prosperitatem, dignitatem atque potentiam mole magnitudineque sua, & maximo rerum omnium apparatu, magis quàm innocentia, pietate & iustitia consistere conseruariq. posse putant, sicut scriptum est: Psal. 10. „ *Auferentur iudicia tua à facie eius: omnium inimicorũ suorum dominabitur. Dixit enim in corde suo: non mouebor à generatione in generationem sine malo. & : Quoniam laudatur peccator in desiderijs animæ suæ, & iniquus benedicitur, &c. Verũ enimuero fieri omnino non posse, vt quæ per summum nefas parta, & non sine scelere aucta potentia gloriaque sit, quanquam altas humanis opibus, & facultatibus radices egerit, ad longissimum tempus perduret, ac non potius ad spectabilioris exitus oportunitatem exspectata, repentino & stupendo casu ruat, diuina nos responsa persæpe docuerunt:* Psal. 36. „ *Vidi impium exaltatum & eleuatum super cedros Libani. Et transiui, & ecce non erat: quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.*

Grauissimum autem rei argumentique huius documentum & exemplum Assyrij olim imperij principio progressione atque exitu omni mortalium posteritati editũ est: illud enim à superbissima & immanissima Nimrodi tyrannide initiũ ducens, progressus vt longissimos, ita etiam insolentissimos habuit: quippe ditionis, dominationisq. suæ rationes Dei consilijs minimè asscribens, quòd omnium post diluuium primæ & antiquissimæ essent, fatales quoque neq. vnquam adeo interituras fore iudicauerat. Ipse autem, inquit Isaias, Isai. 10. *non sic arbitrabitur, & cor eius non ita existimabit, sed ad conterendum erit cor eius, & ad internecionem gentium non paucarum. & Sophonias* Soph. 2. *de Niniue Assyriorum regia vrbe:* „ *Hæc est, inquit, ciuitas gloriosa habitans in confidentia, quæ dicebat in corde suo: ego sum & extra me non est alia amplius, &c. Sed ea tamen monarchia maximis impietatis & iniuriæ sese sceleribus alligans, exitio tandem suo futuris porrò imperijs omnem perpetuitatis eiusmodi artibus & rationibus parandæ atque statuendæ opinionem, si modò animum aduertere intelligereque velint, omnino sustulit,* Ibidem. „ *sicut scriptum est: Quomodo facta est in desertum cubile bestiæ? omnis qui transit per eam sibilabit, & mouebit manum suam.*

Huius igitur tanti imperij exitium, & grauissimum hactenus etiam iacentis casum Nahhum Vates diuino spiritu edoctus & præditus ante præuisum, maximæ adhuc prosperitatis & diuturnitatis opinione florentibus rebus obnuntiauit. cuius vaticinij argumentum diuino imprimis ad vota implorato numine aperiendum nobis explicandumque est.

VOTVM

VOTVM.

Me neque consilijs, propria aut virtute valentem
Da Pater ô, totum numinis esse tui.
Qui fastúmque, ausúsq; hominum, mentésque superbas
In chaos & stygias ire iubes tenebras.
Ex humiliqúe pios deiectos puluere in astra
Tollis, dans mensis accubuisse tuis.
Te sine nil summum, æternum nil esse fatemur,
Te sine prodesse aut posse placere nihil.
Vt placeam, prosimqúe pijs, tua munera sunto:
Laudibus ergo tuis prouidus annuito.

ARGVMENTVM VATICINII.

NINIVEN antiquißimã vrbem, atq. Assyrij imperij firmißimum caput, ob regum, principum, populique eius scelera, atque ob illatam omni ferè orbi iniuriam, insolentiusque gestum imperium, maximè autem ob iniquum & nefarium animum aduersus Israëlitas, & Ierosolymitanos, atque adeo aduersus Dei optimi maximi honorem, nominisque dignitatem & splendorem, fixo diuinæ sententiæ decreto penitus exscindendam funestandamque esse Nahhum Vates obnuntiat, omnem etiam regij generis sobolem radicitus euellendam. Huiusmodi autem consilium suum breui exsequendum, nisi pœnitentia & obsecrationibus sibi cauissent, per Ionam Vatem Niniuitis aperiri Deus curauerat. Nunc verò illos, quòd ad antiqua & scelerata studia conuersi, omni orbi, atque maximè dedicato Deo Israëlitarum populo, nulla religionis ratione habita, infestißimi fuerint, Nabuchodonosoris vim & sæuitiam, atque diuini imprimis iudicij seueritatem experturos tandem esse prædicit. Cùm autem Vates Nabuchodonosoris potentiæ ad hanc rem meminerit, commoda digreßione vsus, Ierosolymam ab eodem, bello & incendio vastandam, ignemque sacro templo inferendum indicat, eo quòd Deus populi & principum impietate vehementer offensus, ciuitatis illius curam studiumque esset remissurus. deinde ad propositum reuersus Nahhum, Niniuis excidium oratione, atque decantata elegia persequitur, tantique supplicij causam, & culpam palam cognoscendam profert, atque omnem propugnandæ & defendendæ vrbis spem Niniuitis contentione inducta adimit, quod Nabuchodonosoris potentia & virtus, & in bello gerendo felicitas No Amonis maximæ apud AEgyptios vrbis proxima & recenti excidio perspecta explorataque fuerit. pari autem exemplo futurum, vt Niniue capta exscindatur, cuius muri tantæ potentiæ impetu vel sustinendo, vel tardando impares omnino sint; ciues autem ac viri mulieribus imbelliores: mercatores verò ac principes vitio, otio atque luxu nimio affluentes, quibus turpis fuga, quàm dimicatio, aut honesta in prælio mors potior iudicanda atque studiosè magis, quàm propugnatio, paranda sit.

CAPVT I.

NVS *Niniue liber visionis Nahhum Elcesei.*

Niniuen à Græcis & Latinis auctoribus Ninam dictam Assyriorum imperij celeberrimam & principem vrbem fuisse, ex prophanis & sacris rerum ac temporum monumentis accepimus. Hæc autem ab Assuro Nino Senaareo ex posteris Semi ad Euphra- [Gen.10.] tis fluuij ripas condita olim fuerat, sicut scriptum est: De terra illa egressus est Assur, & „ ædificauit Niniuen, &c. & inferius: Filij Sem, Elam & Assur, &c. Post illa autem „ secula Abraham ex Chetura vxore præter alios liberos Lecsam suscepit, ex quo De- [Gen.25.] dan genitus; à Dedano verò populi illi progeniti sunt. qui cum Niniuitis & Assyrijs „ regni & ciuitatum communione coniuncti Assurim in sacra historia dicti sunt, non quòd „ alterum Assur generis sui parentem habuerint, sed quòd ex Dedano procreati, cognatis ex eadem Semi familia oriundis Assyrijs sese immiscuerint. atque hæc communius Assyriorum omnium origo fuit: cuius ratio ad historiarum specie aliàs dissentientium concordiam plurimum valet. Ad inscriptionis autem huius sententiam aperiendam quiddam ex Iona iam diffusius à nobis obseruatum repetere operæpretium visum est. Ionam aduersum Niniuen sic vaticinatum, Adhuc quadraginta dies, & Niniue subuertetur, non simpliciter exponendum esse docebamus, ita vt quadraginta dierum simplicium elapso tempore Niniue Sodomę instar euertēda esset: sed sapientissimo Dei consilio concinnatam orationem illud significasse, fore proculdubio primum vt intra quadragesimum à Vatis præconio diem, vel Niniue ex sceleratis & nefarijs studijs conuersa, vel omnino euersa esset. deinde etiam fore vt quadragesimo pòst anno, ob iniuriam gentibus omnibus & Israëlitis maximè illatam, penitus esset excindenda. ita adeo diuinum consilium sibi omni ex parte constans certumque probatur. namque quadragesimo ferè anno, à facto per Ionam præconio, Israëlitæ ab Assyrijs hostili animo, & crudelitate infestati, vexati ac debilitati sunt. Anno enim vltimo Ieroboam duodecimi Israëlitarum regis, quo rege Israëliticæ res ex Ionæ oraculo feliciter gere- [4.Re.17. Iosephus lib. 9.c.15.] bantur, vsque ad sextum Hosseæ filij Ela, qui ab Assyrijs tributarius factus est, anni fluxêre quadraginta: atque ab eo anno diuina in Assyrios de iniuria & impietate sententia lata & pronuntiata, oneris nomen sortita est. hoc autem modo ratio subducitur: [Iosephus lib. 9.c.10.] Zacharias & Salum anno vno regnarunt, Manahen annis decem tyrannidem occupauit, [4.Reg.15. Iosephus lib. 9.c.11.] Phacea annis duobus, Phacea alter annis viginti regnauit, post hunc Hosseas filius Ela; cuius regni sexto anno Samaria obsessa, & in tributi seruitutem redacta est. quo facino- [4.Reg. 17.] re Assyrij præter alias grauissimas orbis ferè totius offensiones, illatarum etiam per crudelitatem Israëlitis iniuriarum, & contemptæ religionis etiam sese alligarunt, regnique sui excisionem commeruerunt: atq. cladem per Nabuchodonosorem Babyloniorum regem anno regni illius primo fuisse allatam, antiqui Hebræorum chronographi tradunt. [Lib. de Serie mundi.] atque hoc fuit onus Niniue iam tum ex Ionæ vaticinio significatum, nunc verò à Nahhum ex professo etiam explicatum. Dierū autem plurali nomine Hebraico in sermone annos etiam significare, multa scripturarum loca declarant, vt ille: Habebit licentiam [Leuit.25.] redimendi, donec vnus impleatur annus. quo loco Hebraicè dies est, quem latinus interpres optimè annum vertit. Neque verò eandem temporum rationem ex Hebraicis literis, numeris & mysterijs in eodem Ionæ vaticinio subtilius etiam considerare pigebit, modò id breuiter expedire possimus. namque non aliena nobis à re ipsa interpretatio visa est, vt certum tempus in illa Ionæ oratione notaretur, quoad Niniuitarum res duraturæ essent, centum videlicet, ac viginti annis. siquidem Ionas quadraginta annis ante subactam Samariam præconiū Niniuitis fecit. Samariæ autem expugnatio Ierosolymo- [Series mundi.] rum cladem centum triginta septem annis præcessit: quam decimo nono Nabuchodonosoris anno allatam esse constantior traditio est. anno autem primo eiusdem regis Niniuen excisam Hebræi auctores ferè omnes prodidere. igitur à quadragesimo anno vaticinij Ionæ, hoc est, à primo subactæ Samariæ ad primum Nabuchodonosoris, centum viginti anni intercedunt. Id autem illius vaticinij numeralibus literis, & signi-

ficantibus

ficantibus nominibus ſic indicatur: Adhuc quadraginta dies. Quadraginta dies, quadraginta anni ſunt. porrò vox, Adhuc, quæ additionem ſignificat, Hebraicè eſt *Ghod*, quæ ſuis hebraicis literis cõſcripta Ghaim, Vau, Daleth, numerum octogenarium omnibus hebraicè ſcientibus conficit; octoginta verò quadraginta additis, centum & viginti numerus efficitur: quo tempore Niniue à Babylonis rege exciſa eſt. Igitur quæ ſignificanter dicta à Iona fuerant, Nahhum explicanda confirmandaque ſuſcepit. illud etiam compertum exploratumque nobis eſt, Senacheribum Aſſyriorum imperatorem, Samaria ſub iugum iam miſſa, Ieroſolymam vſque ſacrilego animo atque expugnandi cauſa progreſſum ingentem vna nocte cladem diuinitus accepiſſe, & cum extincti penè exercitus reliquijs domum redire coactum, ibique paulò poſt in cuiuſdam ex dijs ſuis templo ſacrificantem, à proprijs filijs, qui poſt eum regnauêre, fuiſſe occiſum. Eodem autem tempore Babylonij reges ſub Niniuitico imperio erant, quos ob eam rem exteri ſcriptores Babylonis præfectos vocant. id autem in ſacris hiſtorijs manifeſtè explicatur, vt: In tempore illo miſit Merodach Baladam rex Babyloniorum literas & munera Ezechiæ, &c. cui Nabuchodonoſor in regno ſucceſſiſſe dicitur, à quo aſcitis in auxilium Medis, primo regni ſui anno Niniue capta & exciſa eſt, atque Aſſyrium imperij ſolium Babylonem tranſlatum, & ad Perſarum vſque occupationem ſtabilitum. Huius verò rei rationes apud græcos & latinos auctores, & temporum, & geſtarum rerum, & nominũ notationibus variæ, inconſtanteſque ſibijpſis videntur, certiſſimæ verò & conſtantiſſimæ, ex ſacris libris, & hebraicis narrationibus petuntur. Quoniam verò poſtrema Niniuitarum regum culpa, quæ diuinam vltionem maturauerit, Iſraëliticis tribubus vltra omnem humanitatis modum allata calamitas fuit, eodem tempore vaticinium hoc à Nahhum editũ fuiſſe, ex hebraicis chronicis accepimus, cùm aliàs nullam certam, neq. temporis, neque patriæ, neque tribus rationem quæ ad hunc Vatem pertineat, ex ſacris libris notari hactenus contigerit. Sed in eo libro, qui Mundi ſeries hebraicè inſcribitur: Iohel, Nahhum & Habbakuq ad Manaſſei tẽpora referuntur; quẽ, quòd impius & iniquiſſimus fuerit, indignũ, quẽ ſuis libris appellarent exiſtimauerint: ſed nos aliã cauſam fuiſſe putamus, nimirum, quòd horũ vaticinia, nõ tam rerũ à populo Iſraëlitico geſtarũ rationes, vel vitiorũ & ſcelerũ criminationes (quibus cognoſcendis & explicandis regũ & principũ tempora cõmodè adnotantur,) quàm ſuppliciorum & pœnarũ obnuntiationes, & ratas definitaſq. ſententias continent, ſiue ea Iſraëlitis, ſiue alijs nationibus ſubeũda ferendaq. ſint. Quæ res ad quæ tempora pertinerent, euentus ipſi magis, quàm regum, ſub quibus vates ſcriberent, nomina indicare & declarare potuerũt. Illud autem quod Chaldæus paraphraſtes in vocabulo ELCESEI exponit, patronymicum nomẽ eſſe ab Elcus Galilęæ (vt D. Hieronymus interpretatur) vico, illius tantũ auctoritate nititur, cũ nullũ hoc nomine locũ in omni veteris & noui teſtamenti geographia, neq. apud aliũ quempiã diligentẽ regionis illius deſcriptorẽ nobis obſeruaſſe cõtigerit. nam quæ Salomõ Gallus tradit, nõ alia, quàm Chaldæi paraphraſtis fide probatur. Neq. verò alienũ eſſet nomen Elceſei ad ſignificationem relatum, officij magis, quàm patriæ rationibus definire. ſiquidẽ *Lacas* hebraicum verbũ, ex quo nomẽ hoc deducitur, tardare ſiue ſerotinare, vel poſteriorẽ eſſe ſignificat: vnde illud celebre Serotinæ pluuiæ, qua ſegetes perficerẽtur nomen Malkus factũ fuit; atque adeo huiuſmodi cognomine illud ſignificari potuit, quæ ſuperiori tempore obſcurè & implicitè velut temporanea pluuia à Iona obnuntiata, inſtillataque fuerit, cùm nondum herbeſcentem viriditatem oportunitas eliceret, nunc iam & idoneo tempore à Nahhumo explicari, & ad maturitatem fere produci. quam rem & Chaldæus interpres non obſcurè indicauit ita exponens.

Onus calicis præparati ad exhibendum Niniue, à principio ex quo vaticinatus eſt aduerſus eam Ionas filius Amithai de Migath-Hhaphar: conuerſa eſt à debito ſuo, & cùm addidit ad peccandum, rurſus vaticinatus eſt ſuper eam Nahhũ de domo Cuſsi, &c. Quid verò onus propriè ſignificet, in cõmentarijs Habbakuq abundè docebimus & in cõmuni præfatione: cætera verò inſcriptionis verba hîc exponimus, vt eũ, ad quẽ ſermo habeatur, & cuiuſnã modi ſermo ſit, primũ, deinde eũ qui habuerit, & quo vaticinandi genere vſus fuerit, & quanam ratione munus ſuũ fuerit executus, explicemus. grauem igitur & certã Dei ſententiã in Niniuitas pronunciatam illa verba indicant: *Onus Niniue*. huius verò ſententiæ interpretem certum, & diuino ſpiritu auctum, atque grauiſſimo futurorum præſciendi modo affectũ poſteriora illa docent, *Viſionis Nahhum Elceſei*, qui quod certi conſtantiſq.

עוד

Herod. li. 2.
4. Reg. 20.
Iſai. 39.

Oroſius.

Diod. Sicul.

Sederghola.

לקש

מלקוש

vaticinij

vaticinij fide & auctoritate niteretur, nomen suum profiteri veritus non sit: sed quòd librum appellat, eò pertinet vt non ipse Niniuen Assyriosque legationis & vaticinij sui orator petijsse, sed literis eò missis diuinum consilium aperuisse intelligatur. namque liber multas communis atque cognatæ inter se rationis significat res, ex quibus vna epistola est. vt apud Isaiam: In tempore illo misit Merodac Baladam filius Baladam rex Babylonis libros & munera ad Ezechiam, &c. quod ipsum idem interpres in regum annalibus literas verterat. Atque de libri inscriptione hactenus: nunc verò deinceps vaticinium ipsum exponamus.

Isai.39. 4.Reg.20.

Deus æmulator & vlciscens Dominus, vlciscens Dominus, & habens furorem: vlciscens Dominus in hostes suos, & irascens ipse inimicis suis.

SVBLIMI orationis exordio vaticiniū aduersus Niniuitas suum Vates inchoauit, qui Dei virtutē, consilium & prouidentiā simul, & illorum facinora & nefaria scelera illustri & grauissimo præconio indicaret, atque hominum proinde animis metum, religionemque inijceret. namq. grauissimis imprimis verbis diuinæ res, rationesq. proponūtur: deinde etiam hominum ipsorum crimina ea esse inferuntur, in quibus grauissima diuinarum rationum exempla iure edi debeant. igitur futuram Niniuitarum cladem, nequis nullis eorum flagitijs, sed cæli astrorumq. cursibus vel casui, vel priuatæ forsitan Dei cuiuspiam, ex ijs, qui temporibus illis vanè colebātur, volūtati asscriberet, Dei Opt. Max. illius Adonai virtuti, consilio & iudicio, vt prædictam ante, sic eandem editam, asscribendam esse confirmat. Atq. causa ipsa primum facultatis & voluntatis, deinde etiam iuris rationibus & pōderibus examinanda proponitur. Quoniā verò varias facultatū rationes aliis atque alijs numinibus delusa olim antiquitas tribuebat, hosq. illis potentia & ira, rursus illos his lenitate & benignitate, aliosq. aliis consilio, agendarumq. rerum dexteritate anteponebat; ex qua re fieri posset, vt Israëlitarum Deum Adonai, ex illo quatuor literis constanti nomine, ad misericordiam promptum, non item ad iudicium sententiam vltionemque idoneum esse putarent, aut aliorum Deorum viribus & numinibus impediri posse crederent. hanc omnem rationem ipso tandem euentu confirmandam Vates exponit, eamque esse Dei sui naturam docet, in qua summa & maxima virtus, facultas, summum consilium, summa ars, agendarum rerum scientia, summa denique felicitas, & quicquid demum numinibus omnibus attribui magnum debeat & possit, in huius adonai natura summum & maximum ac proprium sit. ab ea verò parte potissimum exorditur, quæ quòd rarius ostensa, minus hominibus cogitata, minusque formidata est, quam institutæ sibi orationi apprimè oportunam esse intellexit, id est, à summa vlciscendi facultate, & iustissima voluntate, quam edita tandem Niniuitarum strages, horribilisque cædes, cum prædictionibus & obnuntiationibus comparata, confirmatura sit. אל *Deus æmulator*. Ex multis diuinis nominibus id hoc in loco appellatur, quod ad infinitam virtutis & fortitudinis rationem pertinet. Atque ita agendarum rerum facultas prima proponitur, deinde etiam & voluntas subiungitur, quæ exemplorum indicijs confirmatur: *æmulator* siue *zelotes*, qui de rebus, dignitate, iureque suo quicquam detrahi non patiatur, detractum autem grauissimè vlcisci soleat, sicut scriptum est: Zelatus est Dominus terram suam, &c. Illud autem hoc nomine significatur, Niniuitarum excidium non casu, non iniusto odio, non temerario aliquo fastidio, sed iustissimo offensi Dei iudicio futurum esse. quanquam verò nomen illud suum tetragrammaton; misericordiæ rationes plurimas in se contineat, tamen de vlciscendi facultate ac iure nihil omnino detrahit: cuius rei argumēto varia exempla, in Ægyptios & in alios nominis numinisque sui violatores & contemptores edita sunt. *& vlciscens Dominus.* Illud hoc in loco obseruandum est, nomen Dominus quod ad misericordiam refertur, futuri rationem obtinere, quod illud tempus perpetuitatē assiduitatéq. apud Hebræos, vt apud Latinos & Græcos præsens indicat. qua de re nos multa & vtilissima in cōmentarijs Habbakuq. & alijs docemus: sed *vlciscens* participiū præsenti tēpore dici, quod apud Hebręos non ad assiduitatē, sed ad certā oportunitatem pertinet: ita adeo huiusmodi oratione Deus perpetuò quidē misericors, oportuno tamen tēpore vltor esse prædicatur. Est autem grauissimum, & terribile audientium animis epithetō vlciscens, siue vltor. namq. vltio ipsa cuicunque asscribatur, horrendam vim impetumq. non facilè retardabilem indicat, nedum si Deo fortissimo & potentissimo atq. patientissimo

Ioel.2.

simo aliàs, noxę tamen & scelerũ magnitudine irritato ascribẽda sit, vnde grauissima & terribilis illa ob acceptas iniurias Romanis olim Martis vltoris effigies & inscriptio, quam in nummis etiamnũ videmus, excogitata est. Quid autem vlturus in Assyriorum. & Niniues excidio Deus esset, facilè coniectu est; nimirum animorum sæuitiam & nimiam per summum nefas dominandi libidinem, exercitamq. vltra omnem humanitatis modum in victos omnes, cùm ex gentibus cæteris, tum maximè ex Israëlitis crudelitatem: neque enim illi diuinum in ea re consilium secuti oportuna & clementi, vel belli gerendi, vel dominandi ratione vsi sunt, sed sua magis ambitione & cupiditatibus elati immani tyrannide omnia occupare studuerunt. Qui quanquam irati Dei virga in sacris appellentur, non eò interpretanda appellatio est, vt quicquid impiè inhumaneq. gesserint, diuino iussu & consilio gestum esse asseratur: sed ita istorum animis, consiliis & facinoribus Deum ad populos castigandos vsum esse, vt inuadentes libertati & facultatibus permittens suis, inuasos ipsos neque consilio, neq. auxilio ad propugnandum, seseque defendendum iuuerit: quicquid autem victores peccarent & delirarent, sibijpsis fraudi foret. itaque vt nonnũquam dęmonis mali non quidem probata voluntate & nocendi cupiditate, ad impios tamen & sceleratos homines puniendos Deus vtitur: sic Assyriorum ambitione & sæuitia permissa ad repetendas de gentibus quibusdã, & de Israëlitis etiã pœnas est vsus. ex qua re id Assyrij cõmiserunt, vt non diuinam sibi gratiam, sed offensionem maximã, ac proinde vltionem cõmeruerint, tum quòd non ex diuino consilio, sed ex sua libidine rem gesserint, tum verò quòd omnem humanitatis, imò omnem sæuitiæ & crudelitatis modum excedentes, aliorum res vehementius etiam, quàm pro diuini cõsilij rationibus afflixerint & vexauerint, sicut scriptũ est: Væ Assur virga furoris mei [Isa. 10.] & baculus ipse est, in manu eius indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, & contra populũ furoris mei mandabo illi, vt auferat spolia, & diripiat prædã, & ponat illum in conculcationẽ quasi lutum platearum. Ipse autẽ non sic arbitrabitur, & cor eius non ita existimabit, sed ad conterendum erit cor eius, & ad internecionẽ gentium non paucarum: & illud: Ira magna ego irascor super gentes opulentas, quia ego iratus sum parũ. ipsi verò adiuuerunt in malum. [Zach. 1.] Quòd autem vltionis nomen repetitum ter fuerit, eò pertinet, vt lenta plerumque numinis ira, grauissima tamen esse ostendatur; vtpote quæ non punitionis modò, sed vltionis rationibus definiatur: habet enim apud Hebræos ternarius numerus magnam asseuerationem, & superlatiuum gradum in diuinis maximè nominibus atque appellationibus indicat. nam vt trinitatis ratio diuinæ naturæ, si personas consideremus, maximè conuenit, sic omnibus in rebus & virtutum ac facultatum appellationibus numero Deus impare gaudet, vt: Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus. &c. [Isai. 6.] Quanquã autem diuina lege cautum sit, ne quis inimicum accepta iniuria vlciscatur; tamen hostes & rerum suarum publicos afflictores publicè etiam vlcisci fas iusque est. legis enim verba sociorum & populi proprij nominibus rem ipsam definiunt: [Leuit. 19.] Non quæres vltionem, nec memor eris iniuriæ ciuium tuorum: ciues tantũ lex antiqua vel filios populi tui, quemadmodũ in Hebræo est, vltione liberat, hostes non item: maximè autem affligentes, quos legitimè indicto bello petere & vlcisci licuit, vt in ijsdem sacris legibus præscribitur. quamobrem non reprehendendam animi perturbationem, sed iustissimã iram & indignationẽ, atq. vlciscẽdi rationẽ sibi Deus Opt. Max. ascribit, cùm hostium suorum vltorem se prædicat; satis enim iusta, imò iustissima vltionis causa est, hostẽ Deo quempiã esse declaratũ, maximè autẽ Deo Adonai, hoc est, & re & nomine misericordissimo, quem tam lenem tamque clementem ad iras irritasse maxima ac grauissima vltione expiandum nefas fuerit. *Vlciscens Dominus, & habens furorem, vlciscens Dominus in hostes suos, & irascens ipse inimicis suis*. Vt nunquã iniusta ira, & illegitima vltio Domino Adonai ascribi possit, qui sese non nisi hostium & afflictorũ suorum, vt in Hebræo est, vltorem profiteatur. satis autem iustam & necessariam diuinitus vlciscendi esse, si quis sese Deo hostẽ præbeat, non solùm diuinis oraculis planum est, vt: Heu vindicabor [Isai. 1.] de hostibus meis, &c. Sed gentium etiam sapientia de dijs suis est proditum. vt: [Aeneid. 1.]

Gens inimica mihi Tyrrhenum nauigat æquor.

At verò ostensa iam Dei ad vltionem iusta & legitima voluntate, eadem repetitis verbis asseueranter confirmata omnis obliuionis diuinæ stulta opinio, ex hominum animis longę patientiæ prædicatione à Vate tollitur. Fieri enim persæpe solet, vt hominum culpam, non statim pœna comes premat; ex quo periculosa quædam securitas quorundam

dam animis præstatur, Deum vel omnia, vel plurima scelera omnino dissimulare, atque negligere falsò opinantibus; cùm tamen id non diuinæ negligentiæ, sed patientiæ & lenitati asscribi, atque proinde aut expiari scelus, aut grauius suppliciũ timeri oportuisset. Ne quem igitur huiusmodi stulta opinio fallat, Vates hac antipophora præcaueri voluit, qua nullum, vel læsæ, vel imminutæ maiestatis suæ crimen, nisi aliàs, ob legitimam pœnitentiam & expiationem condonatum fuerit, impunitum tãdem effugi posse affirmet.

Dominus patiens, & magnus fortitudine, & mundans non faciet innocentem.

In superiori versu, quo loco Latinè posterius illud legimus, *irascens ipse inimicis suis:* Hebraicè verbum est, quod cum iræ rationibus obseruare etiam, & tempus aucupare significat. Hispanè propriè dicimus, *tenerla guardada.* quæ oratio ad commodum & oportunum pœnas cum dignitate repetendi tempus significandum vsurpatur. hoc autem tropo vsus Vates noster diuinæ ad vltionẽ tarditatis causam exposuit. Obseruat, inquit, quidem Dominus inimicos suos, veterumq. offensionũ nunquam oblitus, vel legitimè sibi satisfieri per pœnitentiã expiationemq. exspectat, vel ipse tandẽ grauibus de aduersarijs pœnis sumptis oportunè satisfactum curat, sicut scriptum est: Non tardat Deus promis-
1.Pet.2. sionem suam; sed patienter agit, nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiã reuerti. Et finem itaque, & efficientem tardæ vltionis causam Vates profert: quòd scelera & offensiones hominum in se vel pœnitentiæ legitimum, vel vltionis oportunissimum tempus Deus aucupatus obseruet, eo quòd natura lenis patientissimusq. sit, aliàs nullã malarum rerum ac facinorum impunitatem alicui libertatem donaturus. hoc est quod dicit: *Et mundans non faciet innocentem*, hoc est, neminem scelere alligatum temerè soluet. verba ipsa, quòd significationem habeant arcanam, nobis explicanda sunt. *Dominus patiens*, Hebraicè, *latis naribus*. quo tropo lenis & patiens cuiuspiam natura significatur, vt apud Ioëlem docuimus: nam qui angustis naribus sunt, inflammati ex offensione cordis fumos ob meatuum angustias, & citius concipiunt, & tardius efflant. *Magnus fortitudine.* Vera fortitudo, fortitudinisq. comites, magnitudo animi, grauitas, patientia, & oportuna rerum despicientia his verbis apud Hebræos definiuntur, ad eumq. referuntur, cuius animus, neque offensionibus, neq. repulsis frangitur, sed constans semper sibijpsi perseuerat. Latini virtutem hanc animi constantiam dicunt, cui contraria affectio impo-
Nume.14. tentia est: hoc orationis genere, ijsdemque verbis Moses in illa celeberrima deprecatione vsus est: Magnificetur ergo fortitudo Domini, sicut iurasti, dicens: Dominus patiens, & multæ misericordiæ, ferens inquitatem, & scelera, nullumque innoxium relinquens. Itaq. longa exspectatio, diuturnaque dissimulatio diuinam magnitudinem, fortitudinem, constantiam, sapientiamque, atq. ad oportunitatis vsum prudentiam, non autem, negligentiam, aut ignauiam, imbecillitatémve vllam, non scelerum impunita-
Ibidem. tem, arguit. nam quod ad hanc rem pertinet, *mundans non faciet innocentem,* id hæc oratio significat, quod à Mose relatum est, nullum innoxium relinquens. namque eadem vtroque in loco verborum formula, eadem orationis compositio est. Innoxium relinquere, est impunitatem scelerum alicui per negligẽtiam dare, id quod à diuini iudicij grauitate & seueritate prorsus est alienum, sicut scriptum est: Qui peccauerit mihi, delebo eum de libro vitæ. at verò orationem Hebraicam Latinus interpres, quæ circumlocutione explicare noluit, simplicibus verbis, quæ commodiora visa fuere, reddidit, non qui sententiam omnem exponeret; sed qui rationem ipsam rerum indicãs, ex fontibus suis petendam exponendamque studiosis relinqueret. quod Latinus hoc loco ad verbũ redderet: Et liberare nõ liberabit, vel dimittere non dimittet, nõ satis ple-
נקי nè sententiã explicare potest. NAKI, Hebraicè eũ significat, qui impunitatẽ assecutus est. huiusmodi verò quippiam à Deo non nisi legitimis rationibus præstari iam diximus. Nemo igitur sibi liberam scelerũ impunitatem, & dimissionem ex Dei dissimulatione promittat. namque ille proculdubio dimittens non dimittet. Chaldęus paraphrastes hunc locum sic reddidit: *Et dimittet pœnitentibus; non pœnitentibus verò non dimittet.* Hic rem ipsam magis, quã orationem explicuit: quod sæpius etiam facere cõsueuit. Probato autem consilio & voluntate Dei, seueræq. aduersus hostes suos vltionis studio, tẽporis aucupãdi sciẽtia, facultas proximè ostendẽda probandaq. fuit; quæ & ipsa ad maximas res gerẽdas expetitur. Hanc adeo cæteris nihilo virtutibus minorẽ Deo esse cõfirmat, vt nõ solum in consulẽdo sapientiam & prudentiam, sed in agẽdo etiam dexteritatẽ & celeritatem

tatem; omni aduersariorum consilio, prudentia atque virtute incomparabilem in modum superiorem, cuius aduentúnulla hostium diligentia præcauere, cuiusque impetum nulla humanarum rerum firmitudo sustinere possit: ita adeò supplicium, vbi consuluerit, maturare solet, vt longè exspectationis moram, & negligentiæ opinionem conficiendæ rei celeritate vincat. Hec autem res duabus rationibus, & agentis virtute, & ministrorum, quibus ad agendas res interdum vtitur, maximis viribus, & prompta ac parata in conficiendo celeritate confirmatur. Psal.7. »

Dominus in tempestate & turbine via eius, & nebulæ puluis pedum eius.

EXPEDITIONIS faciendæ ratioē, atque repentinum ineuitabilemque hostibus impetum turbinis, & tempestatis nominibus indicauit. namque eiusmodi naturæ celerrima hominibus, animantibus, arboribus, atque montibus etiam interdum insuperabilis vis est. Vox Domini concutientis desertum: Vox Domini confringentis cedros: & comminuet Dominus cedros Libani, &c. Vox Domini diluuium inhabitare facit, &c. Igitur viæ Domini agendique ratio[illegible] momenta, maxima, vehementissima & celerrima sunt, cui, qua se expediat in tempestate & turbine, via est, quæ loco, situ, & celeritate mortales omnes, mortalia facta, machinas, munitionem ac præsidium omne longè superet; eademque hostes ipsos turbet, neque cauere sibiipsis, neque oppugnare posse sinat. *Nebulæ puluis pedum eius.* Ita ipse ex superiori loco, tanta vi & celeritate præditus, tantis ministris circumseptus, in hostibus suis densa nebularum & tenebrarum caligine præoccupatis, neque sibi cauere, aut salutem fuga quærere, nedum obsistere, ac repugnare valentibus, quas strages edere possit, facilè intelligitur: atque hoc ipsum signa illa, & calamitates Ægyptijs quondam allatæ declarant. Neque verò vno tantùm ad agendam rem ministrorum genere, sed pluribus, ijsdemque validissimis vti potest, & solet. namque & montibus, & ventis, & mari, & fluminibus fortissimis, & horrendis naturæ rerum partibus imperat; quibus, quamuis difficillima imperatu, promptissimè conficiuntur. Psal.28. » »

Increpans mare & exsiccans illud, & omnia flumina ad desertum deducens.

DVOBVS illis ministris tēpestate & turbine, non solū terras, sed aquas etiam turbari atque commisceri posse, antiquis diuinarum rerum monumentis proditum, & frequentibus ætatum omnium exemplis confirmatum est. namque omnia Deo viuunt, omnia dicto parent, & tanquam serui obediunt. præponitur verò in oratione mare fluminibus, quòd in eo naturæ genere maximè excellat, à quo cum sola increpatione exsiccari, exhauriri, atque aduersum naturam ingeniumque suum contrahi & coarctari soleat, quid exspectare oporteat, si dilatari, & terras inundare iubeatur? Abyssus vt vestimentum amictus eius, super montes stabant aquæ. Ab increpatione tua fugient, à facie tonitrui formidabunt. Increpatio autem dominorum in seruos est, quiduis expediri satis pro imperio iubentium. cuiusmodi increpatio illa apud Comicum est: *Vos isthæc intro auferte, abite.* Hoc modo per turbinem, aut tempestatem, vel venti vim aliam, per vocem tonitrui, aut alias increpās Deus, & mare & fluminibus auditur. Et increpuit mare rubrum, & exsiccatum est & posuit flumina in desertum, exitus aquarum in sitim, &c. atque hoc modo alijs alijsque voluntatis suæ ministris ad gerendas pro consilij sui decreto res aliò atque aliò missis Dominus Deus exercituum vti consueuit. Namque ad perdendos Ægyptios, suosque liberandos Israëlitas cùm extendisset Moses manum super mare, abstulit illud Dominus flante vento vehementi, & vrente tota nocte, & vertit in siccum, diuisaque est aqua. Atque illud etiam aduersus Tyrios decantatum est: In aquis multis adduxerunt te remiges tui: ventus contriuit te in corde maris. Nonnunquam etiam & per turbinem res agitur, ac per nubem, & imbrem, caligine, nimbis & grandine mixtam, ita vt aduersariis omnis agendarum rerum, imò sibi prospiciendi facultas adimatur, sicut scriptum est: Et respiciens Dominus super castra Ægyptiorum per columnam nubis & ignis, interfecit exercitus eorum. Vtroq. autem modo, vel ventorum vi, vel nubis obiectu mare à Deo increpatum excitari posse & solere, Ionæ historia nos docet, cùm immisit Dominus spiritum tempestatis in mare, & facta est tempestas magna in mari. Idem etiam & in fluminibus fieri posse, Psal.102. Terent. in And.act.1. Scen.1. Psal.107. Psal.106. Exod.14. Ezech.27.

res

res ipſa arguit. nam quod in mari rubro antea factum erat, in Iordane etiam effectum eſt; vnde illud admirantis Vatis carmen extat: Quid eſt tibi mare quod fugiſti, aut tu Iordanus, quia conuerſus es retrorſum? à facie Domini mota eſt terra? &c. Neque verò ſegnius in montibus etiam hæc diuina virtus ventorum, & turbinis, ac nubium vi oſtendi probarique poteſt, ſicut ſcriptum eſt: Montes exultaſtis ſicut arietes, & colles ſicut agni ouium. Ita omnia ima ſummis verti & miſceri tanti principis imperio & voluntate facilè poſſunt. hoc eſt quod Vates noſter addit:

Pſal.

Infirmatus eſt Baſan & Carmelus, & flos Libani elanguit. Montes commoti ſunt ab eo, & colles deſolati ſunt.

HÆC omnia, montes, colles, lapidum, plantarum, mineraliumque naturas, quæ in montibus plerunque gignuntur à Deo, tum propria virtute, & ſola voluntate, tum etiam ventorum vi turbari, affligi & perdi, quotidiano ferè ſpectaculo agnouimus. namque venti, præterquam quòd arbores frangant & comminuant, exſiccare etiam, & vrere virentia & humentia quæque ſolent, vbi vehementius æquo, flando incubuerint, ſicut ſcriptum eſt: Et reuelabit condenſa, &c. Idem etiam & nubium, ac tempeſtatũ impetu fieri poteſt & ſolet, cùm aquæ vel nimiæ, & intra terræ viſcera conceptæ, terræ concuſſiones, tremores atque eruptiones perſæpe efficiant, atque ſi nimis multæ ſunt, ipſis etiam plantis vehementer noceant. Tria autem nobiliſſimorum magnitudine, & pulchritudine montium nomina exempli cauſa vſurpata ſunt; ex quibus argumentum ad omnem eiuſdẽ generis naturam aptè deducitur: nam quæ montibus omnibus, vel firmitudinis, vel pulchritudinis, vel vſus vtilitatiſq. rationes, vel cõmunes, aut proprię quorundam ſunt, eas ad Baſanum, Carmelum, & Libanum à ſacris auctoribus præſtantia, quadam accommodari aliàs docebimus. ob eam rem igitur ex ſpecie genus ipſum in argumentationis concluſione comprehenſum eſt. [*Montes commoti ſunt ab eo, & colles deſolati ſunt.*] Ex quo fit, vt neque cæteræ terrarum orbis partes ſecuræ eſſe poſſint, quandoquidem neque montes ipſi Dei venientis, & turbinem, tempeſtatem nubemque ingentem agentis impetum ſuſtinere poſſint, cùm montes firmiſſima terræ pars ſint.

Pſal.

Et contremuit terra à facie eius, & omnes habitantes in ea.

GRAVISSIMO augmentandi genere, hoc eſt, contentione diuinam ad res agendas virtutem, & humanam ad propugnandum imbecillitatem Vates confirmauit, maiora quæque minoribus rebus præponens, atque ex alijs alia inducens, ita vt de virtute, & miniſtrorum eius efficientia, maria, flumina, Baſan, Carmelus, Libanus, montes, colles exſiccari, areſcere, findi, rumpi, diſſipari probaret, quæ omnia naturæ opera maxima & fortiſſima iudicantur, necdum terras hominumque habitationes & molimina, vt vrbes, turres, propugnacula, munitiones, & cætera quæ ad declinanda pericula, à mortalibus parantur, quæ cum auctoribus ipſa ſuis mortalia ſunt, multo aliis minora perire poſſe putandum eſt. *& contremuit*, Hebraicè eſt, *Et ſublata eſt*, ac ſi ventorum, vel inundationum vi terram omnem vaſtari poſſe dicat, vt in diluuij, & in Sodomorum temporibus accidit. Hæc autem omnia eò pertinere videntur, vt euertendæ Niniuis ratio ſignificetur; quæ ſi antiquis Græcorum, & Latinorum hiſtoriis fides habenda eſt, non multum ab huius vaticinij obnũtiatione diſcrepat; quanquã temporum & perſonarũ notationibus, nõ omnino ſecum, neq. cum veritate ipſa conſentiat, ſed maximarum & illuſtrium notationum nomina, & tempora, quam res & facta ipſorum memoriam nonnihil immutare procliuius & facilius eſt. ex quo fit, vt facta ipſa plerunque apud auctores conſtent, perſonæ, & tempora certa non conſtent: factum enim ipſis relictis monumentis & ſignis indicari poteſt, perſonæ verò & tẽpora ob fluxam ſeculorum & gentium naturam, ob minus attentam diligentiam, ob variam linguarum & ſermonum atque dominationis mutationem inuerti ac turbari facilè poſſunt: ex diuinis autem ſcripturis temporũ vera ratio petenda eſt. Hæc obiter ad hiſtoriarum cognitionem non incommodè annotare libuit, quæ nobis in ea facultate magno ſemper vſui fuêre. ad inſtitutum igitur redeamus. Niniuen ſiue Ninam ab alijs gentibus appellatam vrbem, quæ murorum ambitu, firmitudine, & turrium propugnaculorumque numero, & robore bellicis nondum inuen-

Horat. arte. Poët.

uentis tormentis, inexpugnabilis esse crederetur, post multa & aduersa prælia non sine calamitate primum inita & sustentata, tandem Babylonij Persis in societatem conuocatis, obsederunt. Quam obsidionem traducendi spe ferre paratus Assyriorum rex rebus omnibus, quæ ad eam tolerandam sibi & ciuibus necessariæ erant, ante paratis, intra vrbem summo otio biennium totum sese continuit, tertio autem anno continuis imbribus excrescens fluuius cùm parté vrbis inundasset, muros deiecit ad stadia viginti. Erat autem responsum progenitoribus datum, nũquam Ninam capi posse, nisi cùm fluuius vrbi hostis fieret. igitur rex existimans oraculi tẽpus aduenisse, desperata salute pyram in regia ingenté exstruxit, in quam vxoribus & Eunuchis conclusis auro, argento, vesteq. omni regia impositis sese vnà cremandum in ignem iniecit. Hostes audita regis morte, vrbem per eam, quæ ab oraculo prædicta erat, muri parté ingressi, imperio potiti sunt: atq. ita Assyriorum imperium, quod ad trigesimam prolem à Nino peruenerat, annis mille & quadringentis à Nina Babylonem translatũ est, pauloq. post ad Persas tandem deductum. Hæc expugnatæ & euersæ Niniues historię summa est, quam diuino consilio, & ventorum imbriumq. vi ac impetu magis, quàm humana potẽtia, aut bellica virtute expugnandá cùm Vates hic noster, tùm alij etiá obnuntiarant, quotum oraculis nixus Babyloniorum ille rex, quem auctores Belesum nominãt, diuturnũ bellum, prælia & pugnas, quamuis damnosis atq. aduersis euentibus, summa tamen contentione, deinde & obsidionem pertinaciter solus vrgens cæteris longæ vsque ad victoriam perseuerantiæ auctor fuit. quanquam Græci, Latinique historici vaticiniorum sacrorum ignari, aut ab ipsis gentium auctoribus (qui omnia sibi suisq. dijs & disciplinis ambitiosè tribuebant) decepti, oracula ipsa ad Chaldæas prædictiones retulerunt. Illud autem certum exploratumq. est, huiusmodi vaticinia ab Israëlitis ad eos fuisse delata, quod initio ipso libri vel epistolæ nomine operi inscripto Nahhum declarat. ex quo libro, atque ex alijs vatum responsis fata sua illi cognouere, atque posteris etiam cognoscenda tradidere: quæ tamen (vt hominum in suam perniciem affectata stultitia est) decantata illis magis quàm certa essent, quoad euentũ ipso firmata sera nimis fide exciperentur. id quod illi ipsi Latini, & Græci auctores indicant. nam de oraculorum fide agens Diodorus, inquit: Quod nunquam futurũ ratus Ninæ rex, spẽ ceperat obsidionis traducendæ simul, & futura auxilia exspectabat. Ad eiusmodi ergo euentum omnis hæc à Vate de diuinis ministris vento, turbine, tẽpestate, nubibus, &c. deq. horum efficientia cõmemorata ratio non incommodè relata est. nam qui horum ministrorum vi maria & flumina exhaurire, exsiccare & sistere contra ipsorũ ingeniũ & naturalem appetitũ ac motum potest, & augere nimiũ, atq. inundationibus producere eadem poterit: atq. hoc pacto montes & colles, & quod multo facilius & própṫius est, hominũ habitationes cũ habitatoribus ipsis tollere, atq. excidere: ita adeo præter ipsam turbiné & tempestaté, &c. ex naturæ ipsius atq. translationis rationibus interpretari non alienũ erit. nam fluminũ, nimborum & vẽtorum vim quibus Euphrates exundás vrbis muros deiecit, magna populorũ & exercituum multitudo, magna Babylonij ducis constantia, & pertinax animi ad victoriá cõtentio eadẽ oratione significatur: populos enim aquarum nomine dici & Ioannes in Apocalypsi nos docuit, & nos aliàs explicuimus. Namq. ad Niniuis expugnationem ex quatuor primum gẽtibus, Babylonijs, Persis, Medis & Arabibus hominũ quadringenta millia numero, armis instructi, muniti castris, ac de rebus cõmunibus consultãtes conuenêre; quibus postea præter alios quàm plurimos trãsfugas Bactrianorũ exercitus à rege deficiẽs accessit, auctor Diodorus. Vltimus auté Niniuitarum Imperator *Tonos concoleros* fuit, qui Romanis pariter ac Græcis Sardanapalus ille luxuria & corruptione infamis dictus est. Ex ijs auté, quæ cõmemorata sunt, illud conficitur, nullá esse priuatá vim, nullam tãtam cuiusquá potentiam, nullam roboris magnitudiné, quæ irati Dei impetũ sustinere possit; quando nulla earũ, quæ fortissimæ existimantur, rerũ natura, tẽpestatis, turbinis, vel nubis ab eo immissæ vim constanter perferre valeat: idq. adeo nõ pleni furoris opus esse, nedum hominũ mortalium vlla vis tanta sit, quæ vehementissimè ignis instar habentem Dei iram exspectet incolumisq. perferat.

Diodo.Sycul. lib. 3. Iust.lib.1. Oros.lib.2.& lib.1.c.19. Euseb. Herodot.li.1.

Apoc.17.

Ante faciem indignationis eius quis stabit? & quis resistet in ira furoris eius? indignatio eius effusa est vt ignis, & petræ dissolutæ sunt ab eo.

FIRMISSIMA argumentationis totius conclusio hæc est, contentionis rationibus

bus, & vtriusque partis amplificationibus confirmata. namque superius venientis Dei impetum tempestatis & nubium imaginibus declarauit, cui oppositas rerum formas, & præstantes naturas: vt maria, flumina, montes, vrbes, &c. impares omnino ostendit; nunc verò maiorem multo, atq. efficiétiorem vim cum infirmissima natura comparat, altera ex parte ignem vehementissimum, qui lapides etiam durissimos dissoluere possit; altera verò homines componens: quos, si fortitudinem & robur spectes, vanitati, atque vmbræ simillimos inuenias. *Quis stabit.* Relatiuum *quis*, vbi Deus excipitur, hominé quærit, vt: Ante faciem frigoris eius quis sustinebit? Operæpretium autem est huiusmodi argumentationum formas sæpe obseruare, quæ quoniam ex diuinæ sapientiæ rationibus petuntur, grauiores multo sunt, quàm quæ vllis vel Græcis, vel latinis dialecticorũ præceptis hactenus fuerint traditæ: cùm plurium simul argumentationum vim & efficientiã habeant. atque hoc modo significationis propriæ & translationis obseruatæ rationibus hæc nobis argumentatio explicata est. Ignis autem natura postremo loco producta à Vate & appellata est, vt omnem aduersarijs defensionis cogitationem excinderet: à quibus nonnullæ obijci res possent, quas vel ob loci & situs altitudinem, vt quæ proxima cælestibus orbibus sunt, vel ob natiuam firmitudinem, vt saxa neq. aquarum neq. tempestatis vis vel tentare vel erumpere possit. igitur quandam aliam diuinæ iræ vim adhuc esse omnium, quæ componi cũ ea possint, longè præstantissimam; nempe ignem, qui non solùm suprema loca conscendere sed in durissimorum lapidum, viscera insuperabili impetu penetrare valeat: quamobrem παγκρατὲς à vatibus antiquis est cognominatus. Ex lapidum verò generibus SZVRIM omnium fortissimum & firmissimum notatum est, quòd neque metallorum venis interiectis, neque terræ aut aquæ mixtionibus infirmatur qualia facilius igni dissoluuntur, sed cautes potius, aut si quid durius à latino nomine significari potest, quod densiori atque aridiori materia constet, cuius nulla liquoris concreti pars sit, quod tamen sustinendo igni, quin diffindatur, par esse non potest. atque ob eam rem verbum aptissimum additum est, *dissoluti sunt*, siue vt Hebraicè cõmodius reddamus *disrupti*: Hispanè adhuc commodius, *stallando saltan.* Verùm enimuerò admirandam Dei, & præsentissimam pro rerum & personarum rationibus prouidentiam illustri exceptione Vates asserit, ne quispiam videlicet ex allatis tempestatum, turbinum & ignis naturæ similitudinibus rerum aliquam aut temporum communem omnibus atq. indiscretam confusionem interpretaretur. ignis namq. & tempestates atque inundationes si naturæ suæ relinquantur, cùm sensu menteq. careant, obuia quæque pari modo afficiant necesse est, contrà vero Deus, cuius natura mens magis, quàm aliud est: atque adeo (si attributas illi virtutes spectemus) mens sapiens, benigna, clemens, misericors, iusta atque potens nihil temere, nihil indiscretè aut confusè agere potest, sed prudentissimè, sapientissimè atque æquissimè omnia moderatur. ex quo fit, vt siue ipsi sua efficientia tantam rem gerat, siue alterius naturæ vi atque commoditate vtatur, nihil omnino efficiat quod à sapientiæ, prouidentiæ, benignitatis, atque æquitatis rationibus alienum sit. siue ergo igni, siue tempestate, siue inundatione res agenda sit, ita potenter clauum tenet, ita gubernacula sapienter tractat, vt in maximo iræ & indignationis in aduersarios impetu, piorum saluti & liberationi miris modis prospiciat & cõsulat. cuius rei varia exempla cùm afferri possent; Noe tamen & filiorum eius, in antiquo diluuio, Loti in Sodomorum euersione & incendio, Israëlitarum in Aegyptiacis calamitatibus liberationes argumento grauissimo fuerint. qua de re multæ & celeberrimæ sacrorum auctorum acclamationes atque sententiæ existant, vt: Dedisti metuentibus te significationem, vt fugiant à facie arcus, vt liberentur dilecti tui, &c. Igitur hanc pios homines à periculis excipiendi curam Vates subiecto carmine significauit, ne quis omnium piorum & impiorum res durissimis temporibus, eodem casu promiscuè conuolutas vti putaret. hoc est quod dicit:

Pindar. Nemeo. Od. 4. — Psal. 59.

Bonus Dominus, & confortans in die tribulationis, & sciens sperantes in se.

POTENTIAM & virtutem hactenus prædicauerat, cui nunc prouidentiam, sapientiã & bonitatẽ diuinæ naturæ proprias, & re ipsa à se inuicem nunquã separabiles in Deo virtutes adiungit. *Bonus, cõfortans, & sciens. Bonus* æquitatẽ, iustitiã, curamq. Dei erga pios præstandã hoc nomẽ significat, & ad promissorũ euentum animos attendentiũ excitat; qualis significatio & in illo carmine est: Bonitatem fecisti cum seruo tuo Domine secundũ verbum tuum. *& confortans in die tribulationis.* Hebraicè est, *ad confortandum siue auxiliandum.* cum superiori verbo bonus coniungitur, vt mens voluntas, studiumq. diuinũ erga pios in angu-

Psal. 118.

angustis temporibus præstantissimum significetur id autem: nulli vnquam deesse, qui pietate erga Deum, simplicitate & innocentia vitæ sese dignum diuina cura præstiterit, quanquam omnia turbentur, quanquam mundus ipse ruinam minetur. 2.Pet.2. Nouit tamen Deus suos à tentatione eripere ait Apostolus; & Isaias: Dicite, inquit, iusto quia bonum, quia fructum manuum suarum comedet, eius autem rei indicium certissimum Dei ipsius est, qui cùm corda & renes scrutetur, quinam digni hoc beneficio sint, solus optimè nouit, *sciens sperantes in se*, Hebraicè: *cognoscens*, vt illud: Quoniam nouit Dominus viam iustorum, & iter impiorum peribit. ita adeò in publica tum gentis cuiuspiam, tum Assyriorũ calamitate, si quispiam diuino iudicio probatus, qui in diuina prouidentia spẽ collocauerit, inueniatur, is profectò magnum pietatis, virtutis, atq. spei suæ fructum Dei beneficio percipiet. Exceptione autem piorum facta ad institutam orationem redit, Niniuitisque extremum & plenum excidiũ, atq. integrum vna tantùm expeditione dandum exitium denuntiat, ne vt aliæ gentes paulatim labefactandos & tollendos se esse existimarent, atque hoc modo aliquam sibi diuturnitatis spem promitterét. Nónullis enim regnis imperiis, & publicis rebus hoc aliquãdo contigit, vt paulatim detritæ, & labefactatæ, tanquã morbo quodam longo laborantes, tandem extinguerentur: nonnullo interim vitæ & rerum, si non ita secundo, tamen optabili relicto vsu, vt Israëlitis olim, vt Romanis etiam. Id verò Niniuitis omninò negatum esse Vates ait: quibus vna tantùm hostium pertinaci expeditione & fluminis tandem irruptione pereundum fuit. Neq. enim Belesus ille Babyloniorum Rex multis etiam aduersis præliis superatus, & castris exutus, atque ad montana sese recipere coactus, contentionem prius remisit, quã rẽ confectã vidit: eamq. pertinaciã, & perseuerantiã à sociis de discessu cogitãtibus cõmemorata sæpius ac renouata oraculorũ fide persuasit. Quã rẽ diuino cõsilio euenisse huius Vatis prædictionibus docemur, à quo & cõficiendæ rei ratio, nimirũ fluminis inundatio, & absoluta tandẽ vno bello excisio apertissimè obnuntiatæ sunt.

Isa.3. Psal.7. Psal.1. Diod.lib.3.

Et in diluuio prætereunte consummationem faciet loci eius, & inimicos eius persequentur tenebræ.

Et in diluuio,] Hebraicum verbum, *Seteph*, inundationem fluminis propriè significat: שטף nam diluuium, quẽ Græci cataclismum dicunt, *Mabul* Hebraicè nominatur. Inundatio מבול autem (quanquam id nomen à Latinis pro illuuione etiam vsurpatur) fluminum tamen proprium esse, ille apud Isaiam locus docet: Isai.30. Spiritus eius velut torrens inundans vsque ad medium colli, ad perdendas gentes, &c. Quid autem clarius à vate nostro de extrema & exitiali Euphratis in Niniuen irruptione, atque hanc consequenti clade dici potuit, quam loci, in quo ciuitas ipsa fidebat, firmitudinẽ inundationis impetu demoliendam, ipsosque, qui resistere possent, milites trucidandos, vt nulla neque in loco, neque in armis salutis reliqua spes esset. namq. Assyriorum Imperator, cùm exercitui ducem præfecisset Salamenum vxoris fratrem, custodiendæ vrbis curam ipse sumpsit: igitur hostes in locis patentibus, iuxta vrbem duobus præliis copias regias fundunt, interfectoq. Salameno, reliquos persequentes, partim in fuga cædunt, partim in flumen Euphratem præcipites agunt; paucis qui cædi superfuerant in vrbem compulsis: adeò ingens occisorum numerus fuit, vt fluuius redundãte hominũ sanguine colorem mutarit; reliqua quibus nunc supersedemus ex ipsis scriptoribus petere operæpretium fuerit. hoc autẽ est quod Nahhum prædixerat: *& inimicos eius persequentur tenebræ.* Assyrios ob illatam omni orbi, & Israëlitis præcipuè in religionis contemptum iniuriam, Dei inimicos siue hostes Vates appellat; quoniam, vt statim exponemus, Dei hostes vltrò se ipsi professi fuerant: quantæ verò tenebræ istos & militiæ, & domi persecutæ fuerint, modò ostendimus, quum maxima pars occisa, reliqua verò in vrbem coacta, tãdem omnes extremam cladem acceperint, Deo honoris, dignitatis, populi, rerumq. suarum vltore, cuius sese illi hostes iampridem declarauerant, atque superiores fore stultissimis cogitationibus decepti cogitauerant, sicut scriptum est: Non vobis tribuat Ezechias fiduciam super Dominum, dicens: Eruens liberabit nos Dominus, non dabitur ciuitas ista in manu regis Assyriorum. Quis est ex omnibus diis terrarum, qui eruerit terram suam, de manu mea? vt eruat Dominus Hierusalem de manu mea? ita superbè Dominum irritantibus, non solùm gentium suarum oportunum defensorem & propugnatorem, sed extremæ illius vno tantùm bello aquis & milite illa- Isai.36.

ro cladis auctorem præstiturum profitetur.

Quid cogitatis contra Dominum? consummationem ipse faciet: non consurget duplex tribulatio.

VANVM fore illis consilium omne, & irritos conatus, quibus eam calamitatem euadere, vel saltem interrumpere cogitabũt, quã semel tantùm illata vastandi tandem, perdendiq; sunt, *Non consurget duplex tribulatio*, sed vna tantùm obsidione oppressos hostis tãdem occupabit. Iam verò quemadmodum opprimendi obruendique, ac tandẽ capiendi Niniuitæ fuerint, Vates exponit: vt omnis adeò illa res diuino cõsilio constare arguatur. Non futurum esse inquit, vt omnis illa multitudo, multis & variis præliis fusa & superata, paulatim excindatur, atque grauissima pugna victa, vel abducatur, vel fortiter & honestè pereat: sed fortissimis quibusque primùm cum Salameno duce trucidatis, vt in superioribus carminibus significatum est, reliqua multitudo cum rege suo in vnum locum congregata, & quasi in fascem coacta, simul vna aduersariorum operâ, & allata clade pereat: vt in spinis per agros dispersis accidere solet, quas agricolæ, vt agris atq; animantibus nocentes, palis, furcis & rastris vndique in vnum conuolutas aceruum subiecto igni consumunt; magno aliàs tædio si singulæ incenderentur, futuras. Igitur Niniuitas celeberrimis conuiuiis, & frequentibus epulis indulgentes, Dei consilio inexpectantes atque imparatos opprimens hostis non antè obsidione liberaturus erat, quàm conficeret. id verò quemadmodum expeditum fuerit, lecto primum versu, exponemus.

Quia sicut spinæ se inuicem complectuntur: sic conuiuium eorum pariter potantium, consumentur quasi stipula ariditate plena.

Diod. lib. 3.

QVANQVAM ter aut amplius etiam à Niniuitarum Imperatore Babylonius Rex victus, fugatus, ac tandem castris exutus fuerit, infestissimisque pugnis ad Babylonios vsque montes fugatus: tamen oraculorum fide nixus, nunquam à proposito inceptoque deterritus fuit, ac tandiu in spei negotiique suscepti constantia perseuerauit, quoad missum ad Imperatorem Bactrianorum exercitum libertatis nomine suis copiis addidit. hæc verò Assyriorum Imperator ignorans, & superiorum victoriarum memor, ad hilaritatem profusus, epulum militibus ex sacris vinumque abundè præbuit, aliaque epulo accommodata: his intentos Assyrios, vbi per transfugas hostis cognouisset vino atque cibo grauatos, somno quietique indulgentes, atque omnino imparatos adortus, noctu castra expugnauit, & multis interfectis, reliquos in vrbẽ compulit, spinarum instar congregatos & obsessos tandem perditurus. Hanc autem rem sic euentu ipso expeditam & confectam adeò planè Vates noster prædixit, vt nihil planius describi potuisse videatur. extremam verò consummationem illa similitudine significauit, *Quasi stipula ariditate plena*, quæ aridissima & leuissima cùm sit, facillimè incensa, breuissimè consumitur, atque fauillis etiam raris ac disiectis omnino perit: ita quascunque Niniuitarum sitas reliquias dissipatum iri prædicit. Atque adeò huiusmodi repentinus, grauissimus, exitialisque, & perpetuo diuinę vltionis monumento notabilis, tantæ potentiæ, tyrannidis, superbiæ & impietatis exitus fuit, hic eius antiquissimæ & maximæ atque incompatabilis vrbis, quæ cum Deo gigantum more contendere ausa est.

Ex te enim exibit cogitans contra Deum malitiam, mente pertractans præuaricationem.

PRINCIPVM impietatem populo, & populi principibus exitium afferre sæpissimè ex sacris libris obseruauimus: deinde & homines felicitate atque secundis rebus insolentes adeò fieri, vt nefario ausu, non solùm Dei maiestatem & contemnere & lædere, atq; imminuere conentur. cuiusmodi nefarium exemplum Senacherib ille Assyrius Ninæ rex, & superbissima atque crudeli in Israëlitas expeditione & sacrilego aduersum Ierosolymam consilio, diuinæ maiestatis & religionis contemptione edidit: quæ res cum publica iniuria coniuncta, & ignominiosam eidem ipsi fugam, atque probrosam à propriis filiis necem, & vrbi, imperioq;, omniq; illius posteritati meritum exitium matura-

maturauit. id verò Ninæ vrbi à Vate nostro exprobratur, quæ reges, principesq́. superbos tanquam sacrilegos produxerit, vt non hominibus modò cæteris, sed Deo ipsi optimo, maximo, ac benignissimo impiè obsistere cogitauerit, diuinoque illius honori detraxerit; minorem fore affirmans, quàm vt suos conatus frangere impedireue posset, seq́ illi comparans magnum regem appellare non dubitarit, & illud deinde addiderit: Non conturbet vos Ezechias dicens: Dominus liberabit nos. & quòd hoc tantum nefas, non temerè sed consultò susceptum à rege illo fuit. ob eam rem Vates inquit: *Cogitans & mente pertractans*, siue vt Hebraicè est, *consulens.* quod verò Latinus interpres præuaricationem vertit, Hebraico verbo facilè explicatur, *Beliiaghal*: cuius verbi significatio ad sacrilegos nefariosq́. ausus, conatus & incœptus propriè aptatur: ita vbicunque *Beliiaghal* est, Latinè, nefarium, nefandum, sacrilegum aptè interpretabimur. At verò rẽ ipsam auditu indignam suis verbis definire & notare Vates noluit, sed grauissima oratione, & execrandis nominibus indicauit. nam quæ nefaria & sacrilega sunt, ea suis verbis commemorare & pronuntiare sancti & pij, atq. prudentes viri vt vehementer detestentur, plerumque recusant. Sic Ezechias in supplici illa ad Deum deprecatione: Inclina, inquit, Domine aurem tuã, & audi: aperi oculos tuos, & vide, & audi omnia verba Senacherib, quæ misit ad blasphemandum Deum viuentem. quæ atroci blasphemiæ vocabulo notata, tamen non recitantur.

Isai. 36. Isaiæ. 37.

Hæc dicit Dominus, si perfecti fuerint, & ita plures, sic quoque attondentur & pertransibit: afflixi te, & non affligam te vltra.

MEMINISSE oportet huius Vatis rationes cum Ionæ vaticinio pluribus in rebus consentire, quod & initio annotandum esse docuimus: atque hoc pacto quorundã locorum explicatio, ad illius vatis librum reuocanda est, ex quibus vnus hic esse indicatur, alioqui sentẽtiæ cũ rebus ipsis non aptè conueniet. Igitur Ionas prædixerat Niniuitis: Adhuc quadraginta dies, & Niniue subuertetur. quibus tamen venia illa tẽpestate ob pœnitentiã, & studiorũ actionũq́. correctionẽ data est: Vidit enim Dominus opera eorum, quia conuersi sunt à via sua mala, & misertus est Dominus super malo, quod locutus fuerat vt faceret eis: hoc autẽ misericordiæ diuinę beneficio, tum ob vitæ & morum perfectã emendationem, tum etiã ob maximã populi ipsius multitudinẽ, cui natura sua clementissimus Deus pepercit, affecti sunt, sicut scriptũ est: Et ego non parcam ciuitati magnæ, in qua sunt plus quàm centum viginti millia hominũ, qui nesciunt quid sit inter dexterã & sinistrã suam, & iumẽta multa. Itaq. oportuna pœnitẽtia, vitæq́. emendatione, & perdendorũ magna & miserabili copia benignissimus Deus tunc exorari se siuerat: nũc verò rebus rursum scelere, iniuria, nefariaq́. impietate corruptissimis, eò culpæ & indignationis in se diuinæ prolapsos esse Niniuitas ait, vt dum repetuntur publica calamitate pœnæ nulla neq. emendationis vitæ, neq. populi multitudinis ratio habenda sit. Namq. ob eam rem vaticiniũ hoc onus appellatum est, quod iudicij sententiam firmam, pœnamq́. sine prouocatione, animaduersionem sine auxilio contineat. cuiusmodi horrendum & formidandum iudicium in eos aliquãdo exerceri solet, qui, si diutius expectarentur, vel pœnæ metu deterriti, vel miraculorum magnitudine permoti, in sacco & cinere pœnitentiã, vt præceptor noster affirmat, egissent: sed huiusmodi tardam & seram nimis pœnitentiam inutilem persæpe fore, ex diuina disciplina, & communi theologorum placito accepimus, sicut scriptum est: Date Deo nostro gloriam, antequã cõtenebrescere faciat: & offendant pedes vestri ad mõtes caliginosos, &c. Et Esau non inuenit pœnitentiæ locum, quanquam cum lachrymis quęsisset eam. Israëlitis quoque cùm illi in exploratorum causa infidelitatis & timiditatis suæ vitium magno etiam studio ac conatu corrigere, diuinamque iram deriuare niterentur, impetus ardorq́. repressus, & diuinæ in illos sententiæ cõstantia identidem ostẽsa, atque euentu ipso confirmata est. Huius igitur argumenti sententia in Niniuitas, diuini nominis auctoritate à Vate nostro fertur, vt neque iam posthac tanto scelere & crimine, tanta iniuriarum illatarũ magnitudine, ac turpissimarũ rerum studio nobilitatis, non modò ob resipiscẽtiam, sed neque ob vitæ integritatem; si tamen seipsos integros perfectosque fore dicant, neq. etiã ob multitudinẽ, si plurimi sint, parcendũ fuerit, sed extremũ ab omnibus exitiũ dandũ esse cõfirmat. *Sic quoq attondentur.* Ipsa tõsio excisionẽ cõmunẽ, nulla neque maiorũ neq. minorũ ratione habita, significat, neq. verò semel sentẽtia diuina ad pœnã alligan-

Ion. 2. Ion. 3. Heb. 12. Num. 13. S. Clemens lib. 10. Chrysost. 11. hom. 2. & hom. 12. Aug. hom. 4. & 41. ad Heren. & ser. 48. & 66. & 71. Hilar. in Psal. 118. Hug. de S. Vict. lib. 2. de Sacram. c. 5. Cyp. pag. 109 Bern. fol. 84. & ser. 38. Gerson. 2. pag. tract. 47. serm. 1. in septuag.

alligantis vllá reclamationé, aut virtutem ad resistendum magis, quàm agnis aduersum tondentes futuram. [Isai. 53.] quam excisionis calamitaté vnam eandemq. plenè extremam absolutamq. adeo fore ait, vt repetere amplius non sit; id quod conuerso ad vrbé ipsam sermone asseueranter obnũtiatur. *Afflixi te, & non affligam te vltra. Afflixi* Hebraicũ verbũ, humiliare, opprimere atq. obruere significat pronomen *Te*, quod ad Niniuen ciuitatem referatur, femininum est. præteritum verò tempus certitudinem asseuerationemque ex familiari vatum sermone habet. Id verò quod dicitur, *& pertransibit*, extremum Niniuiticarũ rerum dignitatisq. nunquam amplius restituẽdarum finem docet. Ninæ verò vrbis prędicto iam exitu, totius etiam regiæ familiæ gloriam, dignitaté, splendoré, & nomé quoq. vnà extinctum iri denũtiat: vt nullus omnino ex ea familia supersit, qui ciuitati illi, atq. aliis Assyriis imperare possit. ea verò res Ninæ ipsi obnuntiatur.

Et nunc conteram virgam eius de dorso tuo, & vincula tua disrumpam.

VIRGÆ vinculorum, iugorumque nominibus imperiũ, ditionem, potestatemque significari multis exéplis obseruauimus, vt: [Isai.] Virgam humeri eius, & iugum oneris eius, & sceptrum exactoris eius superasti, &c. Et: [Psal. 2.] disrumpamus vincula eorum. &: reges eos in virga ferrea. Potestatem igitur eius familiæ, quæ à Nino ad trigesimam prolem vsq. peruenerat, [Diod. lib. 3.] Niniue capta præscissurum sese fore Deus affirmat: *& nunc* conclusiuę vim obtinet, vt: [Iocl.] Et nunc conuertimini ad me, &c. idem est quod igitur. *virgam eius de dorso tuo.* pronomen, *eius*, masculinum, Hebraicè ad regem; *tuo*, femininũ ad vrbem referendum est. [*Vincula tua,*] iura quibus populi regi imperatorique suo tenentur, quæ priuato cuiquam violari nefas est: ea tamen diuino consilio & manifesto indicio nonnunquã perrumpuntur, atque ab aliis ad alios imperio translato impietatis, & male gestarum rerum pœnæ luuntur, sicut scriptum est: [Luc. 1.] Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles, &c. [*Virgam eius.*] Regis Assyriorum qui tibi imperat. *& vincula tua disrumpam.* Niniuis principis & antiquissimæ vrbis dominatum & potestatem in qua cæteræ omnes orbis ciuitates tenebantur, euersum iri cõfirmat: namq. pronomina & nomina sceptro, iugo & vinculis adiuncta, actiuam, non passiuam significationem habent, vt: Disrumpamus vincula eorum, & proiiciamus à nobis iugum ipsorum, vincula, inquit, quibus nos alligant, & iugum quo premunt. Nunc verò regiæ ac generis stirpes omnes ex publico & priuato potestatis obtinendæ loco eiiciendos esse, idque ex diuini decreti sententia euenturum ait. atq. vt Niniuen ipsam hactenus allocutus est, sic regé, qui ea tempestate imperaret, quem etiam ignominioso sepulchri titulo afficiendum esse prædicit.

Et præcipiet super te Dominus, non seminabitur ex nomine tuo amplius: de domo Dei tui, interficiam sculptile, & conflatile ponam sepulchrum tuum, quia inhonoratus es.

HÆC ad eum regem qui vltimis Ninæ temporibus Assyriis imperabat, magis, quàm ad Senacheribũ pertinẽt. namq. Senacheribo à duobus filiis Adramelech & Sarasar, dũ sacra faceret, occiso, Assarhaddo filius successit: qué quatuor annis tantũ imperasse Metasthenes Persa scripsit, vltimumque fuisse ex ea familia. Porrò haud diu rerum potitum res ipsa arguit, quando [Metast. ro.] Merodach Babylonius Rex, qui huius regnum occupauit, [4. Reg. 10.] nũtios ad Ezechiá miserit. Hunc auté Merodacũ Baladad cognomento dictũ fuisse Io- [Isai. 39.] [Ioseph. lib. 3. c. 3.] sephus tradit, quã cæteri Latini & Græci auctores ex literarũ vicino stridore Belesum vocát, de qua literarũ mutatione nos aliàs plura & exactius Deo annuente docebimus. Ad hunc verò vltimũ Ninæ regé omnia quæ de illis téporibus à sacris & prophanis auctoribus scribũtur, pertinere arbitror. *Non seminabitur ex semine tuo amplius*, neminem vlterius ex illius regis familia hominé regni hæredé aut compoté fore ait. namq. obsessa Nina, atq. Assyriorũ exercitu superato & trucidato, rex magno in discrimine regnum versari vidés, filios tres, duasq. filias cũ magna auri, argentiq. copia in Paphlagoniá ad Cottá præsidé misit, ducũ omniũ sibi acceptissimũ. Horum auté nullũ porrò monumẽtũ extare credimus. *Et de domo Dei tui interficiã sculptile & cõflatile.* In ipsa vrbis excisione, quidquid vtile & ad prædá cõmodũ fuit, vt aurum, argentũ, & vestes pretiosę, asportatũ est: cætera verò diruta, excisa & incensa periêre; sic enim Diodorus scripsit: [Diod. lib. 3.] Arbaces suis bonis ciuibus cõcessis, vrbé à solo euertit, aurũ argẽtũq. omne (ná ad multa taléta ex incẽdio cõfluxerát) detulit in Ecbataná Medię vrbé. Illud verò quod postremo loco dicitur, *Ponã sepulchrũ tuũ quia inhonoratus es*, probrosá atq. ignominiosá regis ipsius vitá, ad æterná nominis in-

infamiam sepulchro inscribendam esse ostendit, cùm in aliis regum & principum sepulchris res præclaræ, & bello, & pace gestæ certis magnorũ verborum formulis incidi soleant: in illius autem regis sepulchro insigne ignominiæ testimonium Futurum esse illa breui formula significatur, *Quia inhonoratus es*, Hebraicè ad verbum, *quòd ignominiosè contemptibilis fuisti*. namque probrosæ vitæ vsu cognito Babylonios, & Persas ad contéptionem primùm, deindè ad defectionem, ac demum ad inferendum bellũ incitatos fuisse Trogus Põpeius & Diodorus docuêre. Cupiens autem Arbaces Medus regis vitam inspicere, data vni ex eunuchis aurea phiala ad Sardanapalum introductus est: conspecta regis mollitie, & muliebri apparatu, illum vt nullius rei hominem despexit, magisque in spem incubuit à Chaldæo datam. Porrò quod regis illius nomine Epitaphium proditum celebratumque olim fuit, cum hac probrosæ inscriptionis formula, re & sẽtẽtia plurimum conuenit, de quo Diodorus hæc memorię prodidit. Adeò verò deliciæ, turpis voluptas, incontinentiaque in eo viguêre, vt successoribus post obitum suum in sepulchro inscribi barbarica lingua mandauerit, quod postmodum Græcus interpretatus est: *Hæc habeo quæ comedi, & quæ cum amore & voluptate percepi, ea plurima & præcipua relicta sunt.* Quo siue ab ipso mandatum, siue ab alio quopiam non sine diuino consilio excogitatũ fuerit, nihil infame, aut probrosum magis inscribi potuit: hæc igitur horũ verborũ sẽtẽtia est, *Quia inhonoratus es*. Adeò verò certam, adeò maturè hanc Assyrij imperij excisionem futuram esse confirmat, vt Iudææ regioni Vates tantam pacem & securitatem gratulabundus, futúros propediem huius rei nũtios polliceatur, qui pro deposito metu, & pace, tum omni orbi, tum sibiipsis & pro securitate ab iis immanissimis hostibus & nefariis tyrãnis diuiuitus præstita, lætum diem agere, & cæsis hostiis vota Deo persoluere suadeant. Magno igitur & lætissimo Enthusiasmo excitatus Vates, ac rem velut præsentẽ contẽplatus, Ierosolymitanos ad spem certã hac orationevsus rapit.

Iustin. lib. 1. Diod. lib. 3.

Ecce super montes pedes euangelizantis, & annuntiantis pacem: celebra Iuda festiuitates tuas, & redde vota tua: quia non adiiciet vltra vt pertranseat in te Belial, vniuersus interiit.

MAGNA & assidua Iudæis Assyriorum principum metu trepidatio fuit, quamdiu illud imperiũ stetit, postquã ipsi violatæ pietatis sese alligauerant: nam præter vicinum & proximum Itaëliticę calamitatis exemplum, suis etiam periculis assiduè perterrefacti, nullum quietum aut tranquillum tempus traducebant. Maximè enim omnium Assyriorum potentia metuebatur, quæ vel sola, vel finitimis hostibus sese sociam coniungẽs, malum illis persæpe afferret, sicut scriptum est: Tabernacula Idumæorum & Ismaëlitæ, Psal. 82. Moab, & Agareni, Gebal & Amon, Amalec, alienigenæ cum habitantibus Tyrum. Etenim Assur venit cum illis, facti sunt in adiutorium filiis Loth, &c. At verò Ninę rege & regia sobole omni extincta, exoptatum nuntium Iudæis afferendum esse prædicit: *Ecce super montes pedes euangelizantis & annuntiantis pacem.* rẽ certam & breui futuram vox, *Ecce*, indicat; quod verò super montes scribitur, id ex antiquo more est. Consueuêre enim olim veteres, quæcunque populis omnibus nota publicè esse vellent, quæq. omnium scire referret, præconis voce ex montibus proclamanda curare. ea verò res per magistratus curabatur, atq. hoc modo fasta dies, nouilunia, ieiunia, & quęcunq. in bello, aut pace publicè cognosci & obseruari oporteret, publicè indicebantur: ea verò res pręmissis præconibus expediebatur, qui ex certis in regione montibus proclamantes annuntiarent: ita vt signo dato adiacentes populi parati, attentè rem audirent, quã alij ab aliis acceptam, & in proximos mõtes procurrẽtes vlterioribus etiã populis tradebãt; atq. hoc pacto, quæ publicè cognosci oportuisset, breuissimo tempore ad omnes regionis populos exponebatur, quòd regio ipsa ita montibus & campis distincta esset, vt præconum voces commodè ex editioribus locis per omnia pertinerent. Hũc morem ex antiquo Misnaioth libro, præter alia plurima, & ad sacrarum scripturarum interpretationem commodissima obseruauimus, quem frequenter vatum orationibus indicatum, semel annotasse operępretiũ visum est. Sic enim Isaias: Super mõtẽ excelsum ascẽde tu, qui euãgelizas Sion, exalta in fortitudine vocẽ tuã. &c. *Celebra Iuda festiuitates tuas*, quas hactenus hostiũ metu perterritis, per pagos, & per oppida liberè celebrare non licuerat, nunc publicos lætitiæ dies cum summa hilaritate celebrare, & cæteris deinde festis de more peragendis operã dare integrum erit. Quoniã verò hæc ex hostibus Assyriis & Niniuitarũ regibus,

Misnaioth tract. de fest. & de ieiun.

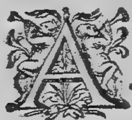
Isa. 40.

ſecuritas Dei terrarũ orbi & Iudææ genti proſpiciẽtis cõſilio & beneficio contigit. *Redde vota tua*, quæcũq. pro optata ex horũ hoſtiũ metu liberatione tibi fuerant nuncupata. Illud autem indicendorum feſtorum, & totius lætitiæ annũtiatæ elogium eodem præconio exponendum erat: *Quia non adiiciet vltra, vt pertranſeat in te Belial, vniuerſus interijt.* Senacheribi impium & ſacrilegum genus prorſus extinguẽdum, nunquam amplius ſacræ Dei religioni inſultaturum eſſe affirmat; id autẽ genus ex nefariis conſiliis & ſcelegis aduerſus omnem religionem ſtudiis Belial appellat eodem verbo repetito, quod nuper vſurpauerat, vbi interpres vertit: Mente pertractãs præuaricationẽ: eſt enim Beliaghal ne faſtũ quoddã vitioſum apud Hebræos nomẽ, de quo nos alias. Igitur quæ ipſis regibus de familiæ ſuæ excidio obnuntiata ſunt, hoc ad Iudæã nuntio, quaſi corollario quodam repetita confirmantur: Verùm enimuerò illud cognitione dignum ducimus, Nahhum Vatem eadem ferè cum Iſaia oratione vſum, quædam lætiſſima verba conſultò prætermiſiſſe; cuius prætermiſſionis rationem ſtatim exponemus. Apud Iſaiam

Iſai.52. ſic legimus: Quàm pulchri ſuper montes pedes annuntiantis & prædicantis pacem, annuntiantis bonum, prædicãtis ſalutẽ, &c. Hanc orationem Nahhumus cùm referret, tamen neq. boni, neq. ſalutis meminit; propterea quòd Iſaiæ vaticinium de publica, vera, certa, & abſoluta hominũ ſalute, per Chriſtũ omni populo Iudæo primum & Græco afferẽda declarãdũ fuit. hoc verò Nahhumi vatis de Ninæ vrbis excidio, & principũ eius interitu, ex quibus parta pax, nõ tamẽ perpetua, non integra illis ſalus cõſtitit: nam poſt Ninã exciſam, breui pace & quiete vſos, Nabuchodonoſor infeſtis armis expugnauit, atq. Babylonẽ captos abduxit. Igitur hæc pax fuit, non tamen bonum, ſine vlla malorũ fece abſolutum, neq. integra ſalus futura fuit: quemadmodum illa altera per Chriſtum afferenda fuerat, quã reipſa & feliciſſimo hominibus euentu allatam Diuus

Rom.10. Paulus intelligens, eandẽ Iſaiæ orationem gratulabundus vſurpauit.

CAPVT SECVNDVM.

Scendit qui diſpergat coram te, qui cuſtodiat obſidionem.

POSTQVAM Vates Babylonij regis de Niniue reportandã victoriã, vaticinatus pacẽ Iudæis promiſiſſet, eadẽ etiã Babylonicarũ rerũ præuidẽtia cognita ſibi Nabuchodonoſoris de Ieroſolymis trophæa, & triumphũ iiſdẽ Iudæis denũtiat, quibus pacẽ à Senacheribi genere, & ſecuritatẽ à Niniuitarũ regno nũtiauerat. nã futurũ eſſe viderat, vt Iudæi ter à Nabuchodonoſore victi, tandẽ vrbe & libertate amiſſa captiui abducerẽtur. Igitur ne prædicto, aut etiã cognito iã Ninæ caſu, ſecuri in deteriora etiã vitia prolapſi, grauius aliquid ſibi cõmereantur, futuræ propediẽ ipſos ab eodẽ Aſſyriorũ victore calamitatis admonẽs, quẽ nõ ob Ninæ excidiũ ſalutis auctorẽ ſuæ, ſed inſidiatorẽ tandẽ interpretari oportet. Quãquã enim ab illo antiquo Aſſyriorũ ſeſe metu reſpiraſſe ſentiãt, huius tamẽ potẽtiæ nouo timore propediẽ obſidendos intelligãt. eundẽ itaq. Niniuis vaſtatorẽ ſibi etiã ipſis infeſtum fore prædicit. *Aſcendit qui diſpergat corã te*, Hebraicè, *Aſcendit diſpergens in faciem tuam*. Nabuchodonoſoris epitheton in ſacris, & fortaſſe etiã in cõmunibus illorũ temporũ ſermonibus vſurpatũ, *diſpergens*. namq. hoc moris olim fuit, vt maximi principes, certis ſiue ingenij, ſiue geſtarũ rerũ appellationibus, vel ad gloriã, vel ad ignominiã celebrarẽtur, vt Hercules ille à Græcis Alexicacos dictus eſt. Hoc igitur Epitheto *Maphitz*, Nabuchodonoſorem celebratum fuiſſe, hoc atque aliis vatum teſtimoniis didicimus. quod verbũ diſperſorem: ſiue vaſtatorẽ ſignificat, quòd is ad multorum regnorum, & populorum retundendam ſuperbiam, impietatemq́ue puniendam, atque

Ierem.5. animaduertenda facinora, dux & vindex à Deo creatus eſſet: quemadmodum id apertè à Ieremia vate explicatur: *Maphetz* tu mihi vaſa belli, ego collidam in te gentes, & „ diſperdam in te regna. Collidere, diſpergere, & quod huic ſignificationi finitimum eſt „ vaſtare, ex eodem Hebraico verbo rectè vertuntur. Hunc itaque vaſtatorem in Iudæam, Hieroſolymam vſque populabundum aſcenſurum Vates à ſe præuiſum, præterito tempore, ob certitudinem denũtiat. *Aſcẽdit* Iſraëliticam & Iudæã regionẽ Aſſyria terra æditiorem eſſe, ex geographiæ rationibus conſtat. ex quo fit, vt venientibus ab eo tractu verbum aſcendere, frequentiſſimè vſurpetur, vt: Aſcendit Senacherib rex Aſſyriorum ad vniuerſas ciuitates Iuda, &c. Hunc igitur magno impetu aſcenſurum, remq́ue aperto bello ſtrenuè aduerſus Iudæam geſſurum eſſe ait. *In faciem tuam*, faciem Iudæ

dæ Hierosolymam, vt præstātissimam & principē totius regionis vrbem appellat: est autem dicēdi figura significantissima, qua intrepidus, & nihil cunctans aduersarij animus indicatur. Hispanè dicimus: *Venirse a los ojos, o alas barbas. Qui custodiat obsidionem.* qui te, quáquá munitissimis loco & arte vrbibus septū, tádiu obsideat, quoad obsidione belloq; victū in deditionē redigat, redactūq. abducat. Expedit igitur tibi vias & itinera, atq. omnē miserę seruitutis laborem iam nū meditari, ad eamq; condicionē ferēdam exerceri.

Contemplare viam, conforta lumbos, robora virtutem valde.

CONSVEVERE sacri vates huiusmodi exhortationibus ferendas populis, quibus Isai.30. obnuntiant, miserias, tanquam præsentes describere, vt: Virgo filia Sidonis in Cithin surgens transfreta: ibi non erit requies tibi. *Contemplare viam*, iam nū prospice qua via tibi eundum sit, atque ad parendum seruitutis necessitati, quā tua tandem culpa (quæ vitare potueris) premeris, animum & vires offirmato. *Conforta lumbos, robora virtutem valde.* Magnam roboris in animantium corpore partem in lumbis esse, & diuinæ, & humanæ 2.Pet.1. philosophiæ rationibus docemur. Minimus digitus meus grossior est lūbis patris mei, & imbecilli atque debiles à latinis elumbes dicuntur. *Valde*, ad longū, magnūq. laborem perferendum. Huius autē rei rationē eam reddit quòd Iudęorum respub. perinde atque Israëlitæ, ob vitia & scelera affligenda, euertendaq. breui esset, atque illius tantæ ciuitatis maiestas, amplitudo & dignitas ex diuini iudicij decreti deformanda.

Quia reddidit Dominus superbiam Iacob, sicut superbiam Israël.

ISRAELIS & Iacobi nomina, alterum Israëliticas res florentes ac prosperas; alterū verò diminutas attenuatasq. significat, quēadmodum sæpius aliàs docuimus. Igitur cùm omnes illius gentis res statū suum integrum tenerent, magna quadam & sublimi excellentia Israël præditus erat, quam excellētiam hebraicè GAON dictam, Latinus interpres nunc superbiam, nunc speciē nominat. sed cum iā decem tribubus victis, abductis & dissipatis, Iudęa sola superesset, Israëlis sublimitas ad Iacobi humilitatem redacta est cui tamen Ierusalem pulcherrima & maxima vrbs atq. antiqua regia, tēpli religione, & ciuium frequentia celeberrima relicta erat. quæ dum dignitatem, & statum suum retineret, si non Israëliticam, tamen Iacobęā excellentiam conseruare potuit. hanc verò à Nabuchodonosore nō leuiori ruina, quā Israëlis illa felicitas ab Assyriis Senacheribi operaafficiēdam esse Vates præuidens obnūtiauit, quia reddidit Dominus superbiam Iacob, vel excellentiam Iacob, sicut excellentiam Israël. similem enim fore Ierosolymitanorum excellentiæ exitum, Deo id ex iudicij sententia permittente, præuiderat Vates, vt & vrbe excisa ciues capti abducerentur; Ierusalem verò superbiam, siue GAON. Iacob appellari ex illo etiam psalmi carmine didicimus: Psal.82. Elegit nobis hereditatem suam, speciem Iacob, quem dilexit: GAON *Iacob*. Quemadmodum verò similem casum Iacobæa superbia, & Israëlitica habuerint, subiuncto carmine vates declarat.

Quia vastatores dissipauerunt eos, & propagines eorum corruperunt.

VT huius initio capitis Nabuchodonosorem dispergentem cognominauerat: sic eūdem & Senacheribum, duos Israëlitarum, & Iudæorum expugnatores futuros, vastatores appellat vates: vastauerunt eos Israëlitas & Iudæ regnū. Est autē translatio ab ex- Hos.10. cisis vitibus, vt illud apud Hossæam: Vitis euacuata Israël. namq. idem verbum ab illo vate vsurpatur, quam translationem persecutus subiungit: *& propagines eorum corruperunt*, abscissas inquit, propagines abstulerunt: quòd tam vrbes regias, quàm cætera oppida expugnata, direpta vastataq. fuerint: ita adeo omnis hæc vaticinij pars, tristis, & calamitosa Iudæis, non læta est, quæ & culpam indicet, & dandas ob culpam pœnas declaret. Quantam verò stragem in Niniue, & in Ierusalem, atque aliis in locis Nabuchodonosor editurus esset, signis ipsis, & indiciis expositis ostendit.

Clypeus fortium eius ignitus, viri exercitus in coccineis, igneæ habenæ currus in die præparationis eius.

ARMIS, & vestibus cædis maximæ indicia ostēdēdá esse dicit, & ipsam instructionē aspectumq. signorum, & militum tantam vim habitura esse, vt perterrefacere & pellere aduersariorum copias possit. namque duces ipsos non quouis nomine, sed fortium appellatione celebrat, quorum clypei aliàs tersissimi & splendentes adiecto occisorū cruore, ignis instar habituros esse confirmat. namque Hebraicè adiectiuum est, MEODAM, quod

quod sanguineum ruborem, & rubini lapidis splendorem significat. militum verò vestes ob hostilis sanguinis effusi copiam cocco tinctæ existimari facilè poterant. *Viri exercitus in coccineis.* Armorum & vestium rubor & fulgor, ingentem cædem, & occisionem factam arguit, vt apud Isaiam: Quare ergo rubrum est indumentum tuum, & vestimenta tua sicut calcantium in torculari? Torcular calcaui solus, &c. & occidi eos, &c. Neque minorem verò terrorem instructarum acierum, & curruũ impetu atque vi, quàm ignis hostibus incussuros ostendit. *Igneæ habenæ currus.* Siue ob scintillantes ferreas rotas, siue ob falces curruum cursu & sole, ac sanguine vibrantes, ignisque speciem intuentiũ oculis obiicientes, siue ob vtramq. rem hæc dicta sunt, illud certum exploratumque est, magnam vim, atque in re gerenda celeritatem hac oratione significari. *In die præparationis eius,* quo tempore ad bellum sese parauerint & instruxerint. quòd verò addidit,

Isaiæ. 36.

Et agitatores consopiti sunt,

AD pauorem tremoremque spectat, quo magni etiam duces, & principes horum etiam venientium conspectu afficiendi erant. *Agitatores,* populorũ duces, & principes interpretamur, non ex iis qui bellum inferant, sed ex iis, quibus inferendum erat. porrò hæc res Hebraicè per similitudinem dicta est, *& buxi contremuerunt.* buxus enim ex firmissimarum arborum genere est. Assyriorum autem, Nabuco duce, ad bella gerenda alacritatem, & promptum animum, præstantesque viros, atque etiam ad conficiendam rem celeritatem, grauissimis verbis expressit Vates.

In itineribus conturbati sunt quadrigæ, collisi sunt in plateis aspectus eorum quasi lampades, quasi fulgura discurrentia.

HVIVS versus sententia cum superioris fine coniungenda est. In die præparationis eorum. Tantam enim tum promptitudinem, tum animi alacritatem militibus illa expeditionis die futuram, vt præ studio belli & pugnæ cupiditate, præ magna properandi & procedendi festinatione sese inuicem in viis impellant & turbent, tantam etiam, illorum copiam, & apparatum bellicum, vt neq. latis etiam plateis quadrigæ capi possint, quin collidantur: ex qua turba, ingentem, & horribilem clamorem audiri necesse fuerit. auditu igitur terribilis exercitus ille erit, visu verò terribilior. namq. armorum fulgore, & animorum furore, vultusque alacritate vehementis ignis vim quandam, speciemq́ præbebunt. *Aspectus eorum quasi lampades.* Expectatu autem longè terribilissimi futuri sunt, quippe qui tanta celeritate, tantoque impetu rem agunt, vt antequam præuideri, aut vitari possint, conficiãt. *Quasi fulgura discurrentia.* Fulguris vis ea est, vt ante feriat exturbetque oculos, quàm plenè cerni, & coëuntibus palpebris vitari possit, *in itineribus.* Itinera pro viis legimus, namque Hebraicum nomen vias propriè significat. At verò tantæ hostium procellæ deuitandæ Iudæos, quanquam fortissimos aliàs, impares futuros esse prædicit, quòd ob sua scelera à Deo deserti, nihil humanis viribus conari aut moliri valeant, quod benè, & ex animi sententia succedat, vtpote qui præ animi timore & trepidatione, neque muros etiam defendere, neque portas, quo minus rumpantur, propugnare, neque templi illius, cuius cùm munitione, tum maiestatẽ nitebantur & magnopere confidebant, molem tueri & defendere valeant.

Recordabitur fortium suorum, ruent in itineribus suis: velociter ascendent muros eius, & præparabitur vmbraculum.

IVDAM rerum olim à maioribus suis gestarum memorem, pro aris, & focis pugna constituta, tamen degenerem nimis virtutem suam minores omnino vires minus propitium sibi Deum experturũ esse dicit: ita, & antiquæ fortitudinis memoria & desideriũ probro magis, quã honori ac laudi sibi sit. *Ruẽt in itineribus suis.* Vrbẽ suã defẽdere conati, & properãtes, tamẽ ex timore & trepidatione cõpulsi impingẽt. At verò cùm sese ad cõmittendã pugnam minus armis & viribus valere cognoscãt, muros defendere conabũtur, quibus sese, suasq. res intra vrbem obsessi tueantur, atq. ad eã rem ex scutis, & clypeis vmbracula sibi parabunt, quibus & solis calorem arcere & missilium ictus excipere possint: sed cùm præter diuinam opem, cui maximè nitendum est, vera propugnatio & defensio, non tam murorum, & operum munitione, quàm commissa cum excepto in cãpis hoste pugna constet, alioqui enim imbellibus & segnibus ciuibus, vel ænei muri inutiles tandem sunt, ex ea re illud fiet.

Portæ fluuiorum apertæ sunt, & templum ad solum dirutum.

HIEROSOLYMA duobus torrẽtibus Cedron & Gihhon alluebatur, ad quos celebres quædam portæ spectabant, quas armorũ vi ruptas & patefactas Chaldæorũ exercitus irruens, celeberrimũ illud totius orbis templũ diruit, incendit & vastauit, quod obciuium, & cultorum scelera, & nefaria flagitia, diuini numinis maiestate desertum est. inde adeò euenit, vt omnis illius ciuitatis & regnum omne de pristino statu cõuulsum ad miserrimam seruitutis condicionem descenderit.

Miles captiuus ductus est: & ancillæ eius minabantur, gementes vt columbæ, murmurabant in cordibus suis.

CONVVLSVM & conuersum rerum statum, & vltimum euentum describit. nã quæ olim diuina ope tuta & defensa ciuitas, felices & lætos dies agebat, ac puellarum choris, & cantibus, omniq. lætitiæ & celebritati vacabat, nunc contrà, deserta à Deo, ciuibus suis expoliata, in seruitutem redacta, in squalore, luctu & lamẽtis viuat necesse est, atq. ciuium, & feminarum suarum desiderio mœstissima iaceat. quas vt olim assiduis cantibus, & festis, ita nunc deinceps acerbissimis gemitibus & suspiriis continuam operam daturas videt. *Miles captiuus ductus est*, Hebraicè est, *munitio eius abducta, sublata est*, quod ad Dei maiestatem sese ab illis subducentem referri potest, nisi magis placeat locũ de humana ope, & virtute interpretari, *Et ancillæ eius minabantur, gementes vt columbæ.* Huius loci simpliciter ex verbis explicati, sententia exposita est, quem tamen, si ex translatione explicare libeat, sacerdotum, & leuitarũ cõmemoratione aperiemus, qui cantus, & choros, quibus in templo indulgebant, in luctum, & mœrorem apud Babylonem Psal. conuerterũt, sicut scriptum est: Illic sedimus, & fleuimus, dum recordaremur tui Sion. » *Murmurantes in cordibus suis*, plangentes pectora sua, atque hoc modo gemitu & lamentis ille tympanorum & cantionum vsus commutatur. Isa. 3. Atque hactenus Nahhum noster, dum Ninæ, & Assyrij imperij casum ex professo vaticinaretur, ad prædicendam Iudaici regni calamitatem & vastationem commodè digressus est: nunc verò ad propositum reuersus orationem in Assyriorum rebus tractandis consumit, cuius cum digressione ipsa sententiam commodè cõnectens, inquit: Ninam vrbem, non vt Hierosolymam portis à milite fractis, sed Euphratis fluminis irruptione expugnandam & capiendam esse: cuius fluminis redundantis vi & impetu muri deiecti, locum militibus ad irrumpendum patefaceret. illarum verò aquarum inundatione omnis hominum, & rerum copia, quæ ab antiquis temporibus eo loci tanquam in piscinam confluxerat, sublata penitus & eiecta fuit.

Et Niniue quasi piscina aquarum aquæ eius.

SIC ex Græca versione noster interpres vertit; ex Hebraico verò ad verbum, & ex Chaldaica interpretatione sic: *Et Niniue vt piscina aquarum à diebus est*. Vtriusque lectionis eandem sententiam exponemus. namq. huius loci argumẽtum illud est: Niniuen fluminis irruptione facta, captu expugnatuq. multò, quàm Hierosolymã, fore faciliorẽ, quòd eos ciues sortita sit, qui ob loci, soliq. mollitudinem imbelles, ignauiq. redditi, dimicare non valeant. Ex qua re illud profectò efficietur, vt minimo periculo, parta tandem victoria, ingens victoribus præda paretur. Ex duobus oppidis natura & situ dissimilibus, ac diuinæ tutelæ beneficio desertis, suoq. ingenio relictis, id magis conari, atque diutius hostium impetũ sustinere tamen poterit, quòd fortiores, robustiores, durioriq́ue vitæ vsu exercitatos incolas habuerit, vt Hierosolyma, & Iudææ vrbes, quæ quod asperioribus, & siccioribus locis sitæ essent, robustiores viros nactæ sunt, quàm Niniue, quæ campestribus, palustribus, & irriguo solo condita fuerat. namque hæc ad Euphraten Hippocrates de locis aere & aqua ad finem. fluuium, in Assyriæ campo ædificata, solum humens, crassumq. sortita est, vbi non altè defossa terra, aquæ quacunque erumpunt. Herod. adde quod flumen ipsum canalibus deriuatum, regionem irrigat, & in ipsos vsque vrbanos hortos admittitur. ex quo euenit, vt ternis, & quaternis contignationibus ædes construerentur, quod in ipso terrę Diod. Sycu. lib. 3. infimo solo inutilis habitatio esset. hác illius loci naturá & sitú ex antiqua lectione, atq. ex hominũ, qui nostra ætate ibidem commorati sunt, relatu accepimus: Igitur cũ Ni- Isaac Hispanus in Nahhũ niue diuini iudicij sententia hostibus tradenda esset perinde ac Hierosolyma, tamen

minus

minus negotij victoribus exhibitura fuit, quòd imbecilles omnino & ignauos viros, tum ob vitæ ipsorũ delicias & luxum, tum ob soli, ac cæli naturã aleret. Náq. Hierosolymitani fortium suorum memores nonnihil conati, quanquam in ipsis viis ob timorem impingentes, tamen muros defendendi causa celerius occupaturi. & vmbraculis munituri erant. *At verò Niniue vrbs vt piscina aquarum aquæ eius*, mollibus palustribusque ciuibus habitata, & culta, qui non maiori robore, in ipso calamitatis articulo constabunt, quàm si aquei toti essent, & molli luto ficti, omnique siccitatis consistentia carentes; quos si oratione, voce atque clamore, vel eorum duces, vel quispiam alius à fuga reuocare, & ad dimicationem laudemq. hortari studeat, nihilo plus efficiet quàm si piscinæ aquas aperto semel, qua defluant, exitu, hortatione & clamore compescere, & retinere paret, hoc est quod subiungitur.

Ipsi verò fugerunt: state, state: & non est qui reuertatur.

IGNAVAM & turpem fugam inductione expressit, non enim rarò euenit, vt ducum oratione & clamoribus, ad pudoré & honestatem, ad honestam etiam pro aris, & focis mortem, qui iam terga vertere cœperant, reuocentur. hi verò, quantumuis magno clamore studioque reuocati, nec faciem quidem conuertent, tanto fugæ impetu, impotentique timore perculsi agentur, adeo vt hostibus sine vllo negotio in vacuam piscinam descédentibus, immensas prædas ex istorum rebus parare & capere liceat, ad quam rem iam sibi præuisam Vates ipse noster vel sua, vel alterius inducta oratione Babylonios milites adhortatur.

Diripite argentum, diripite aurum: & non est finis diuitiarum ex omnibus vasis desiderabilibus.

ARGENTVM, quòd maiori copia contingat, vt obuium magis inquirentibus, in oratione præpositum est; *aurum*, vt dignius & rarius, postpositum: cuius tamen magnã vim direptam ex Nina vrbe à Chaldęis fuisse antiqui scriptores tradiderunt. Aurum ar-
Diod.lib.3. gentũq. omne (nam ad multa talenta ex incendio effluxerat) detulit Arbaces Ecbatanam Mediæ vrbem. hæc Diodorus. Cæterarum autem, quæ in pretio habeantur rerũ, vt vestis, statuarum, vasorum, & mensarum, & quæcunque ad delicias voluptatemq. comparari solent, infinitam in illa terrarum omnium principe & expoliatrice vrbe copiam inuẽtum iri asserit, ita vt à victoribus omnino diripi & asportari non possit: quamobré maximis quibusq. ablatis, cætera victis ad vsum permissa relictaq; sunt. sic Diodorus, Suis inquit, bonis ciuibus concessis. eo quòd cæterarũ, præter aurum, argentum & gemmas, ratio haberi nõ posset, subiunxit: *Non est finis diuitiarum ex omnibus vasis desiderabilibus*. Supellectilis, & vtensilium omnium rerum genus, Hebraico sermone vasa dicun-
Exod.11. tur, vt vasa bellica, vasa domus, &c. Ita Israëlitæ omniũ vasorum genera ex Ægyptiis diripienda commodato petere à Deo iussi sunt: Desiderabile auté illa lingua idem quod nostra, pretiosum est. *Non est finis diuitiarum*, Hebraicè, *non est finis constructioni & cumulo magnitudinis*. qua oratione infinita rerum omnium strues vndique Ninam comportata fuisse indicatur. libet autem locum hũc expositionis causa ex Chaldęo vertere *Et Niniue vt domus congregationis aquarum à diebus antiquis est. & ipsi fugient: State, state, & non est qui respiciat ad standum.* Huiusmodi autem Niniuiticarum rerũ exitũ fore ostédit, vt direptioni expositæ, nulla dominorũ suorum virtute defendi possint, quos pauor, metus, atq. salutis potius propriæ, quá vlla rerũ vel fortunarũ, aut dignitatis cura afficiet.

Dissipata est & scissa, dilacerata, & cor tabescens, & dissolutio geniculorum, & defectio in cunctis renibus: & facies omnium eorum sicut nigredo ollæ.

COR *tabescens* timoris nimij descriptio est, qui tentato primum corde omnis in animali fortitudinis principe membro, cæteras deinde corporis partes, quibus animi virtus exercetur aut indicatur, perturbat, *dissolutio geniculorum*. Genua firmitudinis
Eccles.7. efficientiam præcipuè experiuntur, eiusque defectum maximè indicant, sicut scriptum est: Omnes manus dissoluentur, omnia genua fluent aquis. *Defectio in cunctis renibus*, vires,
" atq. laboris ferendi, firmiq. & recti corporis habitus in lumbis renibusq. sunt. Propterea,
" inquit, repleti sunt lumbi mei dolore, angustia apprehendit me vt parturientis. lumborum

rum autem extremam regionem, & quasi initia ipsa renes, qua parte corpus flectitur, occupant. vehementem autem timorem, & exanimationem facies ipsa cinereo ac fusco colore indicat. *Et facies omnium eorum sicut nigredo ollæ.* sic Ioël: A facie eius cruciabuntur populi, omnes vultus redigentur in ollam. (Ioel. 2.) Igitur vrbe excisa, rebus omnibus partim direptis, partim disiectis, hominibus verò vehementi metu examinatis, magnum & memorabile humanæ insolentiæ, superbię, & gloriæ diuinitus infringendæ exemplum edendum esse ait: adeò vt non sine admiratione pristini status recordatio & memoria cum præsentium rerum comparatione repetatur. Quando illam totius orbis principem vrbem summi Imperatoris regiam sedem, cęterarum prouinciarum principibus frequentissimá, tum soli fertilitate, tum comportatis vndique rebus opulentissimam, fastu, deliciisq. affluentem repentino ictu in tantum casum datam esse constiterit.

Vbi est habitaculum leonum, & pascua catulorum leonum, ad quam iuit leo, vt ingrederetur illuc: catulus leonis, & non est qui exterreat? Leo cepit sufficienter catulis suis, & necauit leænis suis: & impleuit præda speluncas suas, & cubile suum rapina.

ELEGIACO carmine hęc à Vate decantata sunt, quod ad celebrandam huius ruinæ memoriam maximè idoneum est: oratio verò magnis verbis, & similitudinibus translatis cõstat, quæ rei ipsius magnitudinem satis explicant. initium autem ab interrogatione admirationi coniuncta fit, atque ab insperato, & incredibili argumentum ducitur. Reges olim & Principes, maximè autem qui cæteras gentes bello infestarent & diriperẽt, leonum nomine dicti ferè in linguis omnibus fuêre, quòd id animantium genus, præter cætera, vi, cæde, prædaq. gaudeat, & viuat: sic etiam catuli leonum, minores principes qui iisdem studiis tenerẽtur, appellati sunt. Ascendit leo de cubili suo, & prædo gentiũ se leuauit. &c. (Ierem. 4.) de principibus autem: Super illum rugierũt leunculi, &c. Vt autẽ (Iere. 2. & 14.) leones principes dicũtur, sic regia ipsa vrbs leonũ spelunca non ineptè appellatur, cuiusmodi Niniuen fuisse sacræ & prophanæ historiæ tradunt, eo consilio à Nino conditam, eoq. murorum, turrium, ædium, atque commoditatum omnium opere constructam & comparatam, vt conseruando orbis imperio idonea, & cõportandis ex omni natione diuitiis, rebusque omnibus coaceruandis capax, deinde, & coactis ex omni Assyriæ vrbe principibus commoda sedes foret, de qua sic apud exteros legimus: Ipse coactis vndique viribus, & his quæ ad tantum opus spectarent paratis, supra Euphratem vrbẽ condidit, &c. (Diod. lib. 3.) & paulò post subiungitur: Et sanè spe sua nequaquam frustratus est. nulla enim postmodum vrbs tanto ambitu, tantáque mœnium magnificentia constructa est. Altitudo murorum pedum est centum, latitudo, qua tres currus simul perambularent, turres mille, & quingentæ, quarum altitudo pedũ est ducentorum. Habitare eã coëgit maiori ex parte Assyrios, & quidem potentiores ex reliquis nationibus assumpsit: hæc Diodorus. Hanc igitur vrbem, hanc imperatoris Assyrij arcem, & omnium Assyrij principum commune domicilium, hunc omnium summorum ducum conuentum, & direptę ex toto orbe prædę receptaculum, Vates noster habitaculum leonum, & pascua catulorum nominauit, Illud autem assiduum diripiendi orbis, & comportandæ in hanc vrbem prædæ studium illis verbis descripsit. Ad quam iuit leo, vt ingrederetur illuc. Ducum verò, & principum cæteras prouincias expoliantium tutum receptaculum esse significauit, dicens: *Catulus leonis, & non est qui exterreat.* Non modò autem ad necessarios & oportunos vitæ vsus, sed ad fastum, luxum, & delicias quoque, quibus nihil satis esse posse videtur, ex detractis per vim, iniuriam & rapinam vndique spoliis comportatam fuisse ait: *Leo cepit sufficienter catulis suis, & necauit leænis suis.* Leænas imperatorum vxores, pellices, concubinas, quibus cùm feminæ essent, vt abũdè ad luxum, & fastum ad mollitiem ornatumq. suppeditaretur, maximum sumptũ, imò maxima præda, & rapina opus fuit: illud verò longè maximum & infinitum penè est, post tot sumptus in se, suisque feminis effusissimè impensos, tamen ex præda & rapina magnam diuitiarum, quæ in thesauros reponerentur, superfuisse vim. *Et impleuit præda speluncas suas, & cubile suum rapina.* Magnam verò, & perpetuam securitatem sibi, posterisque suis Niniuitæ reges tantæ vrbis magnitudine, firmitudine, ac minutione promisisse illa oratio indicat. *Catulus leonis, & non est qui exterreat.* Ita adeo

Ninæ

Ninæ totius orbis principis & maximæ vrbis, cuius reges omnium gentium tyrannide occupauerant, extremum excidium præuidens Vates cecinit; atq; omnis deniq. illius potentiæ repentinam æternamq́. ruinam prædicit. Eius verò potentiæ fundamentum quadruplex, quo illa natio ad propagandum imperium nitebatur, diuinitus euertendū esse ipsius omnipotentis Dei sermone inducto denuntiat:

Ecce ego ad te dicit Dominus exercituum, & succendam vsque ad fumum quadrigas tuas, & leunculos tuos comedet gladius, & exterminabo de terra prædam tuam, & non audietur vltra vox nuntiorum tuorum.

HVMANAM potentiam, quamuis maximam, quamuis magno præsidio munitam, splendore ornatam, opibus tutam, sapientia gubernatam, quamuis insuperabilem omnino creditam, tamen diuina vis repentino interitu perdere & dissipare potest, sicut scri-
1.Reg.2. » ptum est: Quia Deus scientiarum Dominus est, & ipsi præparantur cogitationes. Arcus
» fortium superatus est, &c. Quamobrem Ninæ vrbi, quæ maxima ad æternitatem momenta habere sibi videbatur, excidium diuino consilio, & virtute futurum denũtiatur, & quæ nullum hominum genus non contemnebat, Deum vltorem expectare iubetur; qui quanta ad rem gerendam facultate valeat, ipsa appellatione declaratur, *Dominus exercituum.* namque huiusmodi exercituum mentionem in magnis vltionibus & grauissimis calamitatibus populo aut regno afferendis fieri plerumque solere, iam sæpe aliàs docuimus. Illa igitur huius loci sententia est: Quanquam tu ô leonum spelũca omnem humanum aduersum te conatum contemnas, neque vllam tantam potentiam esse existimes, quæ turbãdis rebus tuis par esse possit, tamen ecce ego, cui superi inferiq́. exercitus omnes parent; ego inquam, vultum indignabundus ad te conuertam, omnẽ dignitatem, splendorem, amplitudinem, omnem potentiam, denique res omnes tuas funditus euertam & perdam. Omnis verò maximi imperij, & potiundæ rerum summæ spes quatuor præcipuè fundamentis (ex humanæ sapientiæ præceptis & institutis) nititur; ea sunt rei militaris copia & disciplina, ducum & principum auctoritas, & opum, ac potentiæ opinio, amplissimæ pecuniæ suppeditatio, magna prudentiæ, consiliorum, atque oportunæ orationis facultas: multa enim, quæ vi & armis confici difficilè possunt, legationum, actionumq́. prudentia, & commoda eloquentia expediuntur. his omnibus rebus atq. artibus instructam fuisse Assyriorum potentissimam & regiam ciuitatem, præterquam quod sacri libri testãtur, exteris etiam historiis declaratur. Ea verò omnia fundamenta cum tota imperij & potentiæ mole euersurum se Deus denuntiat. *Et succendam vsque ad fumum quadrigas tuas,* Hebraicè, *in fumo.* Maximã & præstantissimã bellici apparatus partem pro omni apparatu nominauit. *Quadrigas,* quas igni absumendas, & in fumum ad cælum vsque sublatum redigendas esse dicit. principum deinde & ducum cædem significat. *& leunculos tuos comedet gladius.* Pecuniæ verò faciendæ vias potentioribus notissimas, prædæ, tributorum vectigaliumque exactiones, & quæ ad hæc genera referri possunt, illa oratione indicauit: *Et exterminabo de terra prædã tuã.* Cæterũ omnẽ consiliorum, actionum & sermonum idoneam facultatem nuntiorum nomine expressit: quòd eos qui de magnis rebus legantur, ad agendam strenuè rem, eiusmodi artibus instructos esse oporteat, qualem Rabsacen illum ducem & regium nuntium fuisse illa ad Hierosolymitanos pro deditione suadenda habita oratio arguit: quæ non minorem auditorum animis metum ac terrorem, quàm grauissima quædam pugnæ expectatio, iniicere potuit. namque & facundia & eloquentia Assyrij, vt aliis etiam artibus, valuerunt. Ad hanc autem rationem illud pertinet: *Et non audietur vox nuntiorum tuorum.*

CAPVT TERTIVM.

Ae ciuitas sanguinum, vniuersa mendacij dilaceratione plena, non recedet à te rapina.

PRONVNTIATÆ in Niniuen & Niniuitas sententiæ, ac decretarum pœnarum causam & crimen Vates de more agit, vt nulla neque graui, neque leui re diuina iustitia & æquitas non probetur. Est autem hæc in sacris libris plurimum obseruata formula, vt diuina primùm ad vlciscendum virtute ac potentia ostensa, seueraque deinde in ho-

homines pronuntiatâ sententia, vltimo demum loco crimen peroretur, vt culpa semper,quàm pœna grauior esse existimari possit; quæ si primo loco diceretur,minus attentè fortasse reis ipsis & cæteris,qui eodem scelere sese alligauerint, (quæ hominum insolentia est) quàm pœnarum decreto compulsis audiretur. Illud præterea obseruandum est, vt si quando pœnas ab aliquo diuinitus repetitas esse cognoscamus, cuius crimen publicè non constiterit,causam tamen subesse intelligamus; quæ quanquam dicta apud nos non sit,tamen id præter rationem minimè fuerit, cùm Deus causam primò sibi cognitam, non semper ante,sed post pronuntiatam sententiam publicè tractare & informare consueuerit. Igitur publicæ animaduersionis, & repetundarum de aliqua gente, natione,ciuitate, vel populo pœnarum crimen, publicam iniuriam, siue *Hhamasz* esse, iam sæpius docuimus. Huiusmodi autem crimen Niniuitis illatum hoc capite peroratur: eam verò orationem commodo ad accusationes verbo Vates inchoauit. *Væ*, quod certam culpam,& exspectandam pœnam indicat. Omnis autem iniuriæ ratio duobus potissimum generibus,vi,& fraude spectatur, quibus Ninã sese alligasse,ipsa statim propositione declaratur. *Ciuitas sanguinum*. Omne violentiæ susceptum scelus & culpa *sanguinum* plurali nomine significatur. namq. de singulis seorsum sic definiri solent: Sanguis eius super caput eius. Niniue autem affectatum totius orbis imperium non sine maximis & persæpe iniustis cædibus constituit. namque ad plenam dominationem summum ius in armis esse ambitiosissimi homines arbitrantur: multas autem nationes & vrbes bello crudelissimo subactas, plures etiam dolo, fraudeque circumuentas societate,immunitateque promissa,non tamen præstita,fuisse significat: cùm neque societatis conflandæ,neque tutelæ suscipiendæ,sed auferendæ prædæ, diripiendæque pecuniæ cõsilium appetitusque esset. hoc est quod dicit: *Vniuersa mendacij dilaceratione plena*, quòd præter vim, fraude etiam & direptione omnis constaret, neque vnquam (quocunque modo assequi id posset) à præda, rapina, spoliis atque vectigalibus, tributis, aliisque pecuniæ faciendæ viis iniustè muniẽdis desisteret. quæ omnia genera graui & criminoso rapinæ nomine cõplexus est. *non recedet a te rapina*. futuram, perpetuam & assiduam consuetudinem indicat. Propositum autem crimen circunstantiarum & facultatum expositione confirmatur: ostendit enim Vates quibus rebus, quibus artibus, qua potẽtia Assyrij occupatam vi & fraude tyrannidem tueri studuerint; nimirum non innocentia, æquitate,& humanitate,sed terrore & formidine,atque potentiæ ostentatione.

Vox flagelli, & vox impetus rotæ, & equi frementis, & quadrigæ feruentis, & equitis ascendentis: & micantis gladij, & fulgurantis hastæ, & multitudinis interfectæ, & grauis ruinæ: neque est finis cadauerum & corruent in corporibus suis.

DIXIMVS hanc orationem ad crimen magis,quàm ad pœnam pertinere: quamobrem ad criminis rationes explicatio reuocanda est. Igitur fundandi & propagandi imperij rationem,& facultatem partitione atq. expolitione indicauit, quòd perterrefaciendos homines armorum strepitu,quadrigarum graui sonitu, equorum & equitum tumultu, gladiorum & hastarum horrendo splendore edita,sine vlla misericordia in alios ad aliorum horribile exemplum spectanda cæde. atq. huiusmodi multis crudelitatis argumentis,quæ hominum sensus,animumq. tentare & permouere valeant, Assyrij vsi fuerint. *Neque est finis cadauerum, & corruent in corporibus suis.* Infinitam hominũ cædem ab ipsis factam significat, adeò vt liberum sibi ipsis iter cadauerũ multitudine impedierint. *& corruent*, ita vt corruant, *in corporibus suis. Suis* non reciprocum est, sed ad tertiam personam pertinet, *in corporibus* illorum cadauerum passim stratis & iacentibus. ob huiusmodi autem vim omnibus gentibus illatam, futuram esse Niniues Assyrij imperij principis ciuitatis,& regum ac principum stragem atq. euersionem (quam iã prædixerit) Vates docet. Illa etiã quæ fraude & dolo commissa scelera sunt, ad hanc violentiæ culpã accedunt, vt quòd blandis persuasionibus atq. astuta oratione & astronomica disciplinæ ostentatione, cæteris gentibus deditionem persuadere studuerit, persuasisque grauem seruitutis conditionẽ statuerit; perinde atq. meretrices facere consueuerũt, quę miseros adolescẽtes blanditiis & veneficiis in suam cõsuetudinem immersos miserè decipiunt, sicut scriptum est: Fauus enim distillans labia meretricis, & nitidius oleo guttur eius. nouissima autem illius amara quasi absynthium. Igitur Ninæ ciuitatis falla- Prou. 5. » »

cias fraudesque cum meretriciis artibus aptissimè comparatæ sunt.

Propter multitudinē fornicationum meretricis speciosæ & gratæ, et habētis maleficia, quæ vendidit gentes in fornicationibus suis, & familias in maleficiis suis.

ASSYRII præter vim & arma, quibus magnam orbis partem debellarunt, vt antiquissimos in regione sua hominum humanis disciplinis instructos, oratione, legationibus & sapientia, maximè autem Chaldæarum, quas vocant disciplinarū opinione multis nationibus imposuêre, atque splendore etiam & imperij magnitudine illusêre, tantę amplitudinis claritate perstrictis, & societatem amicitiamque ambientibus: quorum tamen non amicitiam sed dominationem & tyrannidem contigit experiri. has autē verè meretricias & ad perdendum idoneas artes, atque hanc fucum faciendi calliditatem Vates noster notat, & fraudis nominibus damnat, *multitudinemque fornicationum* appellat. *Meretricis speciosæ.* imperij magnitudinem splendoremque significat, quo aliarum nationum principum oculos perstrinxere, quos tādem amore captos perdidêre: quemadmodum Israëlitis accidit, qui auxilij & societatis causa, cum Assyriis coniuncti victoribus parêre, & in miseram seruitutem venire coacti sunt. *& gratæ* ad eloquentiam & facundiam, ac decipiendi facultatem, qua Assyrij legati imperitioribus gentibus & regibus deditionem persuadebant. qua de re superius legimus: & non audietur vltra vox nunciorum tuorum. *& habentis maleficia.* maximè astrorum peritiæ opinionem, & fucatis hac de re orationibus totius orbis imperium fato quodam & cælorum benignitate sibi deberi Assyrij prædicabant, sicut scriptum est: Hæc est fortitudo eius Dei sui. Huiusmodi itaq. artibus, dolis & beneficiis allectas cæteras nationes libertate spoliauit. *Quæ vendidit gentes in fornicationibus suis,* &c. Vendere apud Hebræos, idem quod libertatem præcidere est, vt: Gratis venundati estis. itaque tum vi & armis, tum fraudibus dolis, & technis multæ & maximæ nationes ab Assyriis victæ, subactæ, delusæ & captæ fuernnt: quarum artium vanitatem & præstigias, dolos & fraudes omni orbi tandem patefactum, & ludibrio atque insultatione expositum iri Deus iudex & vltor denuntiat: sermo verò ad meretricis translationem semel institutam adaptatur.

Isaiæ. 52.

Ecce ego ad te dicit Dominus exercituum, & reuelabo pudenda tua in facie tua, & ostendam in gentibus nuditatem tuam, & regnis ignominiam tuam.

FVTVRVM Niniuitis dedecus & probrum duobus impudicæ feminæ ignominia notandæ modis expressum est, quorum alter est muliebrium vestium oras, soli puluere & luto sordidas in feminæ ipsius faciem ita reiicere, vt pudenda turpissimè detegantur. quo spectaculo nullum magis ignominiosum mulieribus esse potest. *Reuelabo pudenda tua in facie tua. Pudenda,* sordidas vestium fimbrias, quæ terrā lambentes, lutum, cœnum, sordesq. omnes cōtrahunt, ex Hebraico nomine, *Solim* interpretamur. subductis autem vestibus, & in faciem reiectis, turpe & deridendum editur spectaculū. *Et ostendam in gentibus nuditatem tuam, & regnis ignominiam tuam.* Alter verò ignominiæ in mulieribus modus est formæ, qua feminæ maximè valere, virosq. allicere & capere studēt, turpitudo & fœditas, quæ magnum amantium feruorē in derisum mutare valet, sicut à Poeta insultante decantatum est: *Possent vt iuuenes visere feruidi, Multo non sine risu dilapsam in cineres facem.* Huiusmodi deformitate hanc, de qua vates noster loquitur, meretricem eadem opera afficiendam ludibrioque omnium exponendam esse ostendit. namq. obiectæ ex fœdo vestium limbo sordes faciem, quæ fuco olim illinebatur: nunc demum fœdantes ridiculam speciem præbebunt. hoc est quod dicit:

Hor. lib. 4. od. 13.

Et proiiciā super te abominationes, & cōtumeliis te afficiam, & ponā te in exemplū.

VT olim omnibus admirationi fueras, nunc iam deinceps contemptioni, despectioni & ridiculo spectaculo futura es, *in exemplum* ad verbum ex Hebraico *in spectaculum*, spectaculum autē immiserabile, imò præter contemptionem & irrisionem, cūctis, quos olim tuis artibus perdideris, gratissimum & optatissimū. namq. hic maximę & inuidiosæ potentiæ exitus est, vt oppressa tandem omnium, quibus antea vel admirabilis vel formidabilis fuerat, contemptione, ludibrio, insultationeque excipiatur.

Et erit omnis qui viderit te, resiliet à te, & dicet: vastata est Niniue.

COEPTAM scorti rationem & translationem adhuc Vates persequitur. formamque gratam diu faciem & fucatam speciem vbi quis fœdissimam sordibusque

conspexerit, abominatus continuò declinabit. Atque hactenus translationem explicuimus: nunc verò deinceps rem ipsam breuibus exponemus. ex omnibus qui Assyrio Niniuitarum imperio parebant principibus, despectissimum & contemptissimũ Babylonis regem, siue vt alij appellant, præfectum, quem postremum in regis gratia grã dum compleret, eius humilitatis tædio & offensione alienatum contra Ninam vrbem illiusq. regni, quæ speciosissima totius imperij facies erat, nouas res moliturum esse Vates noster significat: cuius opera Deus ad multarum iniuriarum vltionẽ vsurus esset. ex qua re illud effectum est, vt Assyrij imperij turpitudo & fœditas, hoc est, fraudes, fallaciæ, imposturæ, mendacia, doli, cæteræq. ad decipiendũ idoneæ & consuetæ artes, quæ ob principum omnium concordem obedientiam celatæ olim dissimulatæque fuerant, nunc demum patefactæ, & in ridiculum atq. ignominiosum spectaculum expositæ, omnium nationum, quibus admirabile aut formidabile illud imperium fuerit, abalienatos animos ad subitam defectionem commouerent. *Et omnis qui viderit te, resiliet à te.* Et (quod omnium ferè hominũ ingeniũ est, vt sese facilè & libenter ab admiratione & suspectione rerum ad contemptionem odiumq. traducant) eueniet etiam, vt quæ multorũ amatorum animos fide beneuolentiaque sibi deuinxisse videbatur, nullius demum non modò studium, sed misericordiam expertura sit: *sequitur enim vulgus fortunam, vt semper, et odit Damnatos*, vt Poeta aiebat. illa igitur omnium communis oratio, *Vastata est Niniue*, animorum alienationem indicabit. Iuuen. Satyr. 10.

Quis commouebit super te caput? vnde quæram consolatorem tibi?

AFFIRMATIVA interrogatio hoc loco negationis obtinet vim, neminemq. hominem fore ait, qui tantæ ruinæ misericordia commoueatur, aut adesse consolando velit, nedum auxilio ferendo, aut instaurandis Ninæ rebus studeat. *Quis commouebit super te caput?* Verbum Hebraicum *Nod*, solicitum cõsolantis motum ex alienę miseriæ dolore concitatum significat: atque idem verbum Latinus interpres in libro Iob visitare ad consolandum, in aliis verò quàmplurimis locis apud Isaiam & Ieremiam cõsolari vertit: bis verò capitis nomine adiuncto, in hoc libro semel, & iterum etiam in Iobi historia rem ipsam indicauit. Et mouerunt super eum caput, & consolati sunt eum super omni malo quod intulerat Dominus super eum. itaq. moueri siue mouere caput alienã vicẽ dolentis & consolantis habitus est. igitur longè alios erga se aliarum gentium animos, quàm putauerat Niniue, expertura esse docetur. *Vnde quæram consolatorem tibi?* cùm nullibi inueniendũ esse certò sciã. Iã verò Nabuchodonosoris potẽtiã, & in re gerenda felicitatẽ, atq. ad Ninã diruendã incredibilẽ virtutem cõparatione Vates arguit: fieriq. posse affirmat, atque euentu ipso comprobat, vt ab eò quem minorem & inferiorem credideris, maximæ conficiantur res. atq. hæc parum fortasse perspecta & explorata & nonnunquã contempta ratio multis & magnis regnis exitium sæpe attulit.

Nunquid melior es ab Alexandria populorum, quæ habitat in fluminibus? aquæ, in circuitu eius: cuius diuitiæ, mare: aquæ muri eius.

NVLLAM hominum quãuis situ & opere firmissimam, diuitiis opulentissimã, auxiliis & opibus florentissimam, habitationẽ inexpugnabilẽ esse, multa nos olim exempla docuerunt. nihil enim à filiis hominum adeò firmum aut inaccessibile statui potest, quod ab aliis hominũ filiis (modò Deus non tueatur) adiri labefactariq. non valeat. Igitur præcedentium rerum exempla nullis huiusmodi rebus niti & fidere monẽt. quemadmodum Niniue alterius vrbis nhilo se inferioris comparatione maximam aliquã firmitudinem & stabilitatem sibi promittere vetatur. Sed quænam illa vrbs, quã interpres *Alexãdriam* vertit, fuerit, ratione altius deducta docebimus. Nahhumi ætate Alexandria vrbs nondum erat, quippe quæ ab Alexãdro Macedone Dinocratis architecti opera vso condita fuerit, anno regni illius quarto; post libertatem Babyloniensem ducentesimo decimo quarto: ab orbe autem condito ferè ter millesimo sexcentesimo trigesimo primo: ter centum & duobus annis à Ninæ euersione. namque hęc, quantum ex Hebraicis annalibus coniicimus, à Nabuchodonosore expugnata fuit, quem anno ab orbis initio ter millesimo tricentesimo vigesimo nono rerum potitum accepimus. Igitur non de ipsa Alexandria vrbe sermo Vati nostro ad cõparationem cum Nina instituitur, sed de altera eodem loco olim sita maxima vrbe, cui Aegyptum nomen fuerat, *No amon.* Amonis

nis Dei apud Ægyptios & Cyrenæios celebratissimi templo fortasse & nomine clarissima: quam in Aegyptij maris littore ad Mareotim lacum, & Nili amnis ostia sitã fuisse, ex huius Vatis & aliorum auctorum descriptione cognouimus. Eam autem vrbem situ ædificiisque maximam & munitissimam, auxiliaribusq. copiis florentissimam à Nabuchodonosore excisam fuisse, testes præter hunc Vatem sunt Ieremias & Ezechiel. Ecce,

Ezech.30. Iere.46.

inquit, ego Dominus visitabo super AMON de NO, & super Pharaonem, & super omnes qui confidunt in eo: & dabo eos in manus quærentium animas eorum, & in manus Nabuchodonosor regis Babyloniæ, & manus seruorum eius, &c. eadem etiam apud Ezechielẽ diuina sententia in NO vrbẽ pronuntiata est. In huius verò Vrbis situ & rui-

D. Hieron. in epitaph. Paulæ.

nis Alexandriam postea conditam fuisse D. Hieronymus memoriæ prodidit, quod ex antiquis historiis atq. ex Chaldaica bibliorũ interpretatione cõstat: nãq. Chaldæus paraphrastes in locorum situ notando, non prisca, sed ea quæ ætate sua celebrabantur, nomina vsurpat, vt Hispaniam, Italiam, &c. Quam rationem perpetuò secutus, NO vrbem quoties apud Vates offendit, Alexandriam nominat, quam Latina versio semper imitata est; quanquam Græca editio varia & discrepans in huius nominis notatione est. Huius autem vrbis incomparabilem potentiam, loco, & situ, & cõmeatuum oportunitatibus, & multarum & magnarum gentium studiis arguit. *quæ habitat in fluminibus,*

Mela lib.1.

inter Nili amnium in nostrum mare permeantium maxima ostia maximis excipiendis nauibus idonea, quibus ab ortu & occasu vallatur: ab Austro verò Mareoti lacu celeberrimo & commodissimo, à Septentrione Lybico, siue Aegyptico pelago: ita vt commeatuum & necessariarum rerum oportunitatibus multis abundet, & situ atque aquarum ambitu munitissima sit. *Aqua in circuitu eius: cuius diuitiæ, mare.* Portuosum & firmissimum præsidium, nec non & conuehendis ex omni orbis parte rebus & mercibus maximè idoneum. *Muri eius aquæ.* Si verò de sociorum studiis & auxiliaribus copiis quæramus, innumerabiles & fortissimos nationum populos recensebimus, quæ antiqua generis necessitudine coniunctæ, salutis & periculorum societatem religiosè pactæ fuerant, quotquot ex Chamo siue Chameseno Noachi filio oriundæ essent.

Aethiopia fortitudo eius & Aegyptus, & non est finis.

FREQVENTISSIMAM vrbibus & oppidis cultissimamque Aegyptum fuisse, omnes tum prophanæ, tum sacræ testantur historiæ.

Africa & Libyes fuerunt in auxilio tuo.

MVTATIONE personæ subitaq. apostrophe ad NO, ex vatũ more vsus hic noster est. Hos autem omnes nõ metu vel potentia coactos, sed generis communione & vicinitatis necessitudine impulsos, auxiliũ NO vrbi intulisse res ipsa declarat. nã teste Mose,

Gen.10.

Chus Mifzraim & Phut filij Chã fuêre, quos Latini & Græci Aethiopes, Aegyptios, Afrosq. vocant. Africæ autem partem Libyam dici Ezechiel auctor est: & tamen tanta si-

Ezech.30.

tus & oportunitatum felicitas, tanta auxiliorum magnitudo & copia NO vrbem ab Assyriorum exercitu defendere non valuit.

Sed & ipsa in transmigrationem ducta est in captiuitatem: paruuli eius elisi sunt in capite omnium viarum, & super inclytos eius miserunt sortem, & omnes optimates eius confixi sunt in compedibus.

HAEC omnia ad NO vrbẽ referũtur, quã ante Ninæ casum extrema belli pericula & exitiales calamitates ab Assyriorũ exercitu accepturã esse obiter Nahhũ vaticinatus est, præterito tẽpore ob eã rẽ vsus quòd certissima prædictio sit. Igitur accepta NO ciuitati, clades, & principũ atq. grauissimorũ virorũ eius vincula, ac reliquæ turbæ captiuitas, argumẽto ex cõtẽtione sunt, Ninã vrbẽ ex diuino consilio hostibus traditã, excidi facilius posse: quippe quæ quanquã maxima & firmissima videatur, cũ NO Amon naturali præsidio & auxiliorũ virtute atque studio comparanda non sit.

Et tu ergo inebriaberis: & eris despecta, & tu quæres auxilium ab inimico.

NON minorem aut leuiorem amaritudinis calicẽ ad fundũ vsq. exhausturã Niniuen dicit, ita vt omnẽ illã antiquã superbiã & insolentiã; imò omne etiã consilij, facultatis, vt ebria indigens facilè ab hostibus euersa & dissipata pereat. *& eris despecta,* Hebraicè *& eris abscõdita,* perinde ab oculis hominũ sublata ac si nunquam fuisses, ita inebriatio rerũ perturbationẽ & trepidationẽ, quam mox absconsio & dissipatio secutura sit, significat, vt illud:

vt illud apud Abdiã: Bibent & absorbentur, & erunt quasi nõ fuerint. neq. verò vel fideliora, vel vtiliora quæsita & rogata aduersus hostes Niniuen experturam esse confirmat, quã voluntaria regum & sociorũ, fortissimorumq. ac necessariorum Alexandria experta sit: plurimũ enim volũtariæ operæ rogatis & coactis præstant, & tamen cũ meliora nihil profuerint *No Amon*, nihil omnino Ninæ deteriora profutura esse consequitur. *Et tu quæres auxilium ab inimico*, quando tuis viribus & facultatibus minor futura es, quàm vt obsistere & hostis impetum sustinere valeas. Verum enimuerò *No Amon* & si non meliori successu, meliori tamen fide auxiliarios habebit socios, qui quòd amici & necessarij fuerint, si nihil aliud præstiterint, tamẽ dimicaturi sunt. At verò Niniue eorum quibus maximè fidebat, voluntates & studia erga se extincta, atque ad hostes ipsos in suam perniciem translata deprehendet. quæ res pulchra similitudine describitur:

Omnes munitiones tuæ sicut ficus cum grossis suis: si concussæ fuerint, cadent in os comedentis.

NIHIL aliud quàm belli exitum, cùm ab hostibus, tum ab auxiliaribus etiã spectãdum, atq. exspectati euentus ratione omnem rem gerendã esse dicit. namq. Ninæ rebus labantibus & ruentibus, ad prædæ potius & direptionis spem, quàm ad officium, vel misericordiam socij & auxiliares impellentur: itaq. asciti atq. aduocati ad auxiliũ sese hostibus facilè coniungent, cùm certę & maturæ ruinæ opinione ad libertatẽ primum, deinde ad spolia animum appulerint: vt in arboribus, maximè autem in ficubus accidere solet, quæ cùm maturas, præcoces fructus & paruo momento decidentes habeant, omnes quotquot adsunt, ad impellendũ deciduasq. ficus excipiendum inuitant, quando nemo sit, qui in tanta nouorum fructuum comedendi oportunitate sese ab impulsu & ficubus excipiendis temperare velit. *Sicut ficus cum grossis suis.* grossos præcoces Ficus maturas interpretamur ex Hebraico nomine *Bechorim*; id quod sequenti oratione declaratur: *Cadent in os comedentis.* Hac autẽ similitudine certam victoriæ & prædę spem hostibus Vates promittit: quando neq. obsistentium & propugnãtium Niniuitarum virtute, neque murorum ac propugnaculorũ firmitudine arcendi sunt. namq. ciues ipsi imbelles atq. ignauissimi erant: muri verò nullo expugnantium negotio, aquarum impetu vltro diruti, portæq. adapertæ fuêre, & admisso hoste si quid munitionis, aut præsidij reliquum fuerat, illato igni expugnatum est.

Ecce populus tuus mulieres in medio tui: inimicis tuis ad apertionem pandentur portæ terræ tuæ, deuorabit ignis vectes tuos.

HÆC iam ex superioribus clara explicataque sunt. Niniuen autẽ aduersa sociorum studia & defectiones expertam fuisse, externi etiam auctores memoriæ prodiderunt. Diod. lib. 3.
Nuntiatũ est Bactrianorũ exercitum ad regem mitti, propinquumq. esse magnis itineribus proficiscentem. Visum est igitur Arbaci reliquisq. cum expeditis militibus obuiam proficisci, vt aut defectionem persuaderent Bactrianis, aut ad id armis cogerẽt. primùm duces; tum reliqui libertatem asserentes, copiis cæterorum sese addiderũt. Hæc Diodorus, qui biẽniali primũ obsidione pressos Niniuitas, ac deinde in vrbe ipsa simul omnes oppressos, variisq. modis perditos fuisse affirmat, id quod Vates noster futurũ prædixerat ad ea, quæ ad tolerandã obsidionem necessaria sunt, parare; atque muros & præsidia reficere hortatus.

Aquam propter obsidionem hauri tibi, extrue munitiones tuas: intra in lutum & calca, subigens tene laterem.

QVÆCVNQVE Deus custodita & seruata non vult, grauẽ laborem difficilemq. curam quidem, nullam tamẽ certã salutẽ præstare obnitẽtibus possunt. Vanũ est vobis, inquit Vates, ante lucem surgere: surgite postquam sederitis qui manducatis panem doloris. Igitur curam, studium, diligentiam, metum, trepidationem, prouidentiam que, frustra tamen omnia hæc Niniuitis fore significat. duarum verò præcipuè rerum, quæ maximè ad tolerandam obsidionem necessariæ sunt, commemoratione cæteræ comprehenduntur: aqua enim ad victus vitæq. vsus oportunissima est, & murorum propugnaculorumq. curatio. lateritios autem Ninæ muros fuisse, quòd illa regio campestris lapidum copia careat, omnes antiqui & sacri & prophani scriptores tradiderunt. *Intra lutũ & calca,*

calca, subigens tene laterem. Verba hæc omnia eius artis propria sunt. de lateribus autem Vitruuium consulere operæpretium est. quidam incocti, alij cocti antiquis fuerunt, vtriq. firmi, sed cocti magis. hac autem cura, hac tanta prospiciẽtia, hoc labore nihil aliud sibi illi præstiterunt, nisi vt maiorem funditus perdendi commoditatem hostibus pararent: coactos enim & in vnũ quasi aceruum congregatos, igni, ferro, captiuitateque adoriri, afficere & perdere facillimum fuit, non secus quàm bruchi & locustarum genera, quæ cùm sparsa volant, neque comprehendi, neque perdi possunt, in vnum verò locum propter frigus congregata & constipata, & capi oportunè atque occidi, & admoto sepibus quibus hæserint, igni cremari possunt, hoc est quod dicit:

Ibi comedet te ignis: peribis gladio, deuorabit te vt bruchus: congregare ergo vt bruchus, multiplicare vt locusta.

QVÆ res magno molimine, studio, celeritate, maxima frequentia adornatæ comparantur, eædem vbi repentè afflictæ fuerint, maximo tumultu corruunt, maximaq. turba & victorum insultatione labefactantur, & maximum demum & memorabile humanorum consiliorum vanitatis exemplum ad posteriora etiam secula statuunt: quod vel Ninæ vrbis ratio apertè docet, cui tanta hominum frequentia, tot tantaq. mercatorum atque publicanorum negotia, tanta vndique conflata pecunia, tot opes, tãta principum celebritas, tantusque dignitatis splendor, illud solum parauêre, vt grauiori casu & maiori cum molimine funditus periret. quæ res vt inutilis omnino, imò vt ad necessitatem etiam vrgens, à Vate obiicitur.

Plures fecisti negotiationes tuas, quàm stellæ sunt cæli: bruchus expansus est, & auolauit.

MERCATVRÆ, & conficiendæ pecuniæ vias & genera, artesq. exquisitas, quibus maxima & frequentissima totiusque orbis princeps Nina vrbs celebrata fuit, ad stellarum instar innumera fuisse docet: ipsorum verò mercatorum copiam, industriam & solicitudinem cum brucho locustarũ velocissimo, & strenuissimo genere cõparauit; principũ autẽ & primatũ virorũ, neq. multitudine, neq. frequentia locustis minorẽ fuisse ait.

Custodes tui quasi locustæ, & paruuli tui quasi locustæ locustarum, quæ considunt in sepibus in die frigoris: sol ortus est & auolauerunt, & non est cognitus locus earum vbi fuerint.

Ex tanta tamque superba principum, & summorum virorum multitudine & frequentia, nullum ne vestigiũ quidẽ relinquẽdũ esse ait, vt conuenientiũ, & sepes occupare solentium locustarum neque locus quidem, vnde sole exorto auolauerint, neque pars ea quam occupauerint, facilè dignoscitur: quòd huiusmodi naturæ illæ sint, vt omnes simul auolent. tanta in vrbe solitudo, & in agris vastitas. tam deserta, inculta & relicta omnia futura esse Vates denuntiauit. *Custodes tui.* summos duces & principes significat, id quod Hebraicũ nomen declarat *Menezar*, quod comatũ & coronatũ principem aptè verteris. *& paruuli tui* summis principibus minores, nobiles tamen & genere & splendore insignes. namq. hoc in loco Vates Assyrium nomen *Taphzzar* vsurpauit, quod regulum, optimatem atque pręfectum in illa lingua significare, testis est Ieremias: Perficite, inquit, & numerate contra eam Taphzzar. Iam verò postremo loco Assyriorũ, & Ninę regi ipsi tantorum antea malorum, tantæ tyrannidis maximo auctori, consiliorum, vanitatum, & omnis potentiæ, splendoris, amplitudinisq. finem extremũ denũtiat: quem (vt malo & damno ignominia etiam accedat) omnium nationũ quas iniuria contumeliaque affecerat, lætitia & plausu excipiendum esse confirmat.

Ierem. 51.

Dormitauerunt pastores tui Rex Assur, sepelientur principes tui: latitauit populus in montibus, & non est qui congreget.

GRAVISSIMAS & vigilantissimas consulum & sapientum, qui de regni atq. imperij rebus & summa consultare cogitareq. solerent, cõsidentes laxatum iri demõstrat, adeò vt pastores & patres qui consiliis antea capiendis, & prouidendis rebus intenti essent, quiescere demũ & dormire videantur: ita nullus consilio, nullus prouidentiæ illorum locus futurus est. Ii verò qui consulta & decreta strenuè exequebãtur, cùm iudices & magistratus, tum etiam duces, quorum dexteritate & diligentia res expedirentur, perinde ac si sepulti essent, immobiles, ignaui atque inutiles redderẽtur. Quibus ex re-

bus

bus eueniet, vt innumera illa Assyrij populi multitudo, rectorum consilio & principum diligentia & cura destituta, tanquam dispersus sine pastore grex, per montes & deuia, atque solitudines errabūdus victorum direptioni, abductioni atque voluntati omni exponatur: ita fiet vt ad Babylonici regis partes atque studia facillimè traducatur. *Pastores tui.* consiliorum & principes, quibus regni status curæ est, nomen significat ex verbo Hebraico *Ragha*, quod pascere, cogitare, & consulere est; appellat autem pastores regis, & non populi, quòd consilia, actiones & studia omnia regis magis, quàm populi causa suscipi soleant. neque enim illud præcipuè quemadmodum rex populo plurimum prodesse, sed quemadmodum populus Regi maximo vsui esse possit, deliberatur. Igitur futurum esse ait, vt omni primum consilio, deinde præsidio omni destitutus, & vitam pariter, & dignitatem cum summa & æterna ignominia (quæ magnis principibus grauissima calamitas est) amittat.

Non est obscura contritio tua, pessima est plaga tua.

NAMQVE optatissimus eius casus nuntius ad omnes terræ orbis partes, quæcunq. illius tyrannide vel oppressæ, vel læsæ fuissent, perlatus, maximo plausu & publica lætitia acceptus est. *Pessima est plaga tua*, quam dissimulare tacendo, vel ferendo non possis; adeò enim grauis est, vt eius sonitus longè lateq. audiatur. sic enim in maximarum rerum casu accidit, vt illud: *Auditumque Medis Hesperiæ sonitum ruinæ.* Horat.

Omnes qui audierunt auditionem tuam, compresserunt manum super te.

SENTENTIA explicata, verborum ratio habenda est. *audire auditionem*, grauissimæ rei, & magni cuiusdam casus nuntium significat, vt: Vox auditionis ecce venit, & cōmotio magna de terra Aquilonis, &c. *Compresserunt manum.* plausum qui manibus datur, oratio hæc significat, gratulationis, aut comprobationis manifestum signum, vt: Omnes gentes plaudite manibus. & illud: Et plaudentes manu dixerunt: Viuat Rex. Hanc autem optatissimam diem & publica lætitia celebrandam, incredibili clamore, & maximo plausu comprobandam omnibus iis, qui ab Assyriorum rege damno, vel malo affecti fuissent. Communem igitur toti orbi fore ait, quòd nulla orbis natio sit quæ illius tantæ, ac tam diuturnæ tyrannidis incommodis immunis omnino & libera perseuerauerit. hoc est quod Vates in totius orationis epilogo subiecit. Ierem.10. Psal.46. 4.Reg.11.

Quia super quem non transijt malitia tua semper?

INTERROGATIONEM negatiuā asseueratione affirmatio excipere solet. Assiduis autē iniuriis, exactionibus, aliisque malorum generibus cunctas orbis nationes, imò cunctos etiam homines vexatos fuisse confirmat: ita adeò publicam iniuriam, publica calamitate, ex diuinæ sententiæ decreto vlcisci solere huius imperij & vrbis excisione docemur.

HYMNVS EX VOTO IN NAHHVM ODEDICOLOS TETRASTROPHOS.

O Me quid latebras quærere&, auium
Vulgo nunc mediis rupibus abditum
Obscurè miseros & sine gloria
Percurrisse iuuat dies?
Atque æuum studijs heu nimium breue
Instantem grauibus ducere; quid pati
Duram pauperiem? spernere dulcium
Vitæ commoda partium?
Et cur non potius magna potentium
Præsens facta sequar, iamq́; animosior
Contendam gradibus scandere prospera
Clari munera nominis.
Illic diuitiæ, & præmia maxima
Audendi, & celso gloria vertice
Attollens solio collocat intimis
Productum è tenebris virum.
Fasces vt pauidum, & sceptra minantia
Magnorumq́; frequens turba clientium
Perstringat populum, cogat & annuo
Regem munere prosequi.
Atqui nec rigida durior æsculo
Sensus, deliciis vt valeam frui
Contingit, stupidum & consilij impotens
Aut est ingenium mihi.
Vt spes aggrediar, coner vt optimas
Artes, intrepidas atque vias, quibus
Hærentem celebri culmine lauream,
Summumq́; eripiam decus.
At nec præcipuis artibus, aut opus
Extremo ingenio est: sæpius imperant
Vulgares animæ, & ridiculum caput
Sublimes apices tenet.
Sed quò te rapit hic præcipitem furor
O mens, quas tenebras concipis impij
Erroris? dubio puppis in æquore
Amisisse viam pudet.
Heu quid perpetuis cursibus attinet

Indul-

Indulsisse bonis artibus, & modos
Et causas penitus nosse, quis exitus,
Quæ rerum maneant vices?
Si frustra sapimus, nullaq; protinus
Viuendi eueniunt commoda rectius,
Seu quis desidia tempora conterat,
Doctrinæue colat vias.
Quòd si nostra minus pectora roborant
Sermones hominum percipe certius
Diuinum eloquium, sacraq; carminum
Non fallentia dogmata.
Vt magni quondam consilijs Dei
Splendorem, & solij nomina regij
Sublatum ex humili puluere, nec sibi
Credens tanta, ferat caput.
Hæc nullis hominum parta laboribus,
Sed (quod sic placuit) numinis edita
Nutu, non opibus, non gladiis, neque
Seruantur strepitu graui.
Ast præsens pietas, iuraq; & innocens,
Et recti impauidus propositi tenax,
Et vindex animus fraudis & integræ
Virtutis studio calens:
Et solers publici certáque commodi,
Priuatæq; rei tempora negligens,
Cura & aßiduus pro populo labor
Supremum statuunt decus.
In quæ sæpe viri munera maximi
Delecti, potius pascere in asperis
Dumetis pecudum bruta bidentium
Orant agmina, vel boum.
Ast duris alius maxima cladibus
Et fuso temerè sanguine ciuium
Destructis aliis culmina, & arduas,
Construxisse parat domos.
Quem tetra ambitio iuncta cupidine
Sternentem populos, fluminis in modum
Quod rupto penitus proruit alueo,
Per fas atque nefas rapit.
Sic visum Domino, qui mare temperat

Qui cælum imperio, quique homines regit,
Voluens consilio secula prouido
Et iudex, bonus & pater.
Namq. ille & sceleris crimina publici
Et fraudes populi principe & improbo
Permissa & nimia sæpe licentia
Vlcisci grauiter solet.
Sed vi, ac innumera cæde potentiam
Constructam, et liquido sanguine, non sine
Rapina atque dolo, & spoliis putat
Confirmare ferum genus.
Ergo vel laqueis omnia callidis,
Aut legum innumeris flexibus ac dolo
Constant, innocuumq; capit sagax
Fraus, & despoliat pecus.
Aut dura aggreditur frangere cuspide.
Conatum positas rumpere vel plagas,
Vel casum gemitu ferre miserrimum,
Vel fugisse malum graue.
Non longum sceleris tempus & impiæ
Fraudis posse tamen perpetuum sinit
Esse æuum, subito sed ruit impios
Frementi Deus impetu.
Et iam perpetuis subdita molibus
Fundamenta tremunt, cunctaq; gloriæ
Vertuntur pariter pondera cum suis
In magnum dominis malum.
Et quam vt flammiuomis perderet ignibus
Infensos populos egerat excitans
Fustem persimilem conijcit in rogum,
Atque ardere i bet Deus.
Diuinis igitur muneribus nimis
Impar, quæ iam vltrò poscere sit nefas,
Horrescens pelagi solliciti minas
Hîc nauem ad scopulum ligo.
Hic me perpetuis carminibus dabo,
Sermonesq; Dei lætior audiam,
Et stratus mediter gramine florido
Fontis margine vel sacri.

FINIS.

BENEDICTI ARIÆ MONTANI HISPALEN. ENARRATIONES IN HABBAKVQ PROPHETAM, PRÆFATIO DE PROVIDENTIA.

NTIQVA *olim ac vetus de prouidentia quæstio est, quæ multorum maximorumq́ue virorum ingenia exercuit ac diu multumq. vexauit. Neque vllum aliud argumētum homines non modò literarum & philosophiæ rudes, sed etiam doctos vehementius vnquam solicitauit, quàm hoc de diuina erga homines prouidentia. Quoniam Deum esse diuinamq. naturam immortalem, felicissimā, omnibusq. modis beatam, quæ humani ingenij captum infinito superaret excessu, etsi quæsitum aliquando fuerit, à nemine tamen mortalium est negatum, qui vel hominis solum nomen tueretur. Fuêre quidem* ἄθεοι *quos tanquam prodigiosa monstra rarissimos per longissimam mundi ætatem terra edidit, quorúmq; linguas potius, quàm mentes monstra dixerimus: quippe qui voce tantùm mentiri ausi sint, idque negare quod mente fateri cogebantur. Ambitioni autem & nouitati studere voluerunt, vt nec quid cum cæteris hominibus cōmune sentire viderentur, sibi ipsis suisq. mentibus dissentanea protulerint, Deū diuināq. naturam esse negantes. Quæ quidē illorum assertio tanquam monstrosa iam pridem suis ipsorum auctorū actionibus, orationibus, testimoniis, & viuendi ratione ac fine explosa est, nedum à cæteris hominibus ab ipsâq. natura reiecta. At verò præter istos alij oēs, quicunq. cōmunis sensus participes extiterunt ab ipsa prima infantia ad extremū vsq. vitæ tempus non modò Deū esse sentire visi sunt, sed & nutibus, vocibus, et oratione, tū rationis atq. veritatis vi cogēte, tū natura dictāte, sunt cōfessi. Illa tamē quæstio multorū animos in varias sentētias distraxit: nū hæc quæ ab omnibus esse cōcederetur, diuina immortalisq. natura mortales homines mortaliaq. cuncta gubernaret, & rebus consuleret humanis, humanasq. actiones & dicta, atq. facta curaret? Atq. omnes hi quidē dum cælum omni ex parte patēs atq. apertum intuerentur, dum totam mundi fabricam, singulasque eius partes contēplantur, dum solis, lunæ, atq. stellarum lucem, pulchritudinē, errores, cursus, progressionésque conspiciunt, dum terræ situm, dum montiū, dum fluuiorum fontiúmq. naturas, dum temporū mutationes ac momenta varia, atque diuersarum quæ gignuntur & intereunt rerum vires ratione obseruant: non potuerunt cogitare admirabilem vniuersi molem, totq. eius partes, tāto tāq. perpetuo ordine, tanta tum effectuū tū tēporum cōcordia, tam diu sine vllo rectore constare duraréq. posse, atq. quamobrem consilio iudicióq. diuino mundū regi credidere. Hæc igitur vniuersi constitutio atq. cōstantia efficax ratio fuit ad confirmandū non solùm Deū esse, sed et mundū omnesq. eius partes ab ipso gubernari. Atq. hoc quidem argumentum omnibus commune fuit, & iis videlicet qui naturam rationemque sunt secuti ducem, & iis etiam quibus natura informatis, diuini spiritus accessit institutio atque doctrina. Hi namque de hac re frequentissimè in hanc sententiam scripserunt, quam diuinis Vates eleganter his deducit carminibus. Cæli enarrant gloriā Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum. Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam. Non sunt loquelæ, neque sermones, quorum non audiantur voces eorum. In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba

Plato fatetur: negat multis argumentis apud Plutarchum Euripides, Balbus apud Ciceronē Cottę Epicuro respondit, quē Diogenes ita refellit, vt meritò ab Augustin. lib. de Ciuitate Dei Cicero reprehendatur, qui vt actionē liberam seruaret, ignaros Deos fecerit. Cicero de Natura Deorum ex Aristotelis sententia

Socrat. apud Xenophōtem cōment. tert.

Eadē ferè Socrates apud Xenophontē.

Vnde Pythagoras necessitate circunda tū mundū dicebat. Et Parmenides & Democritus omnia necessitatis præscripto fieri.

Psal. 17.

„ verba eorum. In sole posuit tabernaculum suum, & ipse tanquam sponsus procedens „ de thalamo suo. Exultauit ut gigas ad currendam uiam: à summo cælo egressio eius. „ Et occursus eius usque ad summum eius, nec est qui se abscondat à calore eius. sic Dauid, sic alij complures diuinarum rerum scriptores. nec dissimili uerborum figura, sed eadem omnino sententia idem argumentum illi tractauêre, qui secundum naturæ institutionem de rebus philosophati sunt.

Claudianus in Ruffinum.

Sæpe mihi dubiam traxit sententia mentem,
Curarent superi terras, an nullus inesset
Rector, & incerto fluerent mortalia casu.
Nam cùm dispositi quæsissem fœdera mundi,
Præscriptosque maris fines, annique meatus,
Et lucis noctisque uices, tunc omnia rebar
Consilio firmata Dei, qui lege moueri
Sidera, qui fruges diuerso tempore nasci,
Qui uariam Pheben alieno iusserit igne
Compleri, solemque suo, porrexerit undis
Littora, tellurem medio librauerit axe.

Diagoras, Milesius. Theodorus Grinēsis.

Summa igitur totius argumentationis est, mundum mente prouidentiaq. gubernari, qui in tanta motuum, temporum atque naturarum diuersitate tanta concordia constantiaque permaneat. Fuêre tamen permulti, quibus contraria omnino recepta sententia est; qui tametsi Deum esse non negarent, tametsi mundi ordinem & concordiam, & agnoscerent, & faterentur: tamen hominum res à numine uel non prouideri, uel omnino negligi putabant. Cur autem ita iudicauerint, in causa illud est, quod in humanis rebus confusa omnia perturbataque, & quadam quasi fortunæ volubilitate iactata spectarentur. Nam cùm hominem omnium, quæ à natura ficta sunt, rerū præstantissimum esse viderent, animal uidelicet imprimis prouidum, sagax, acutum, multiplex, memor rationis & consilij plenum. cumque in eodem ipso hominū genere eos maximè excellere natura, & dignitate conspicerent, qui mentis animique virtutibus cæteros superare studerēt; sæpe autem fieri, ut qui inter homines optimi essent, infimū inter ipsos locum tenerent, & omni miseriarum & calamitatum pondere premerentur, ita uidelicet, ut ab iniustis paterentur iusti, & indoctis docti contemptui essent; & omnino quicunque sanctitate, iustitia, innocētia, integritate, atque omni doctrina, & virtute ornatissimi essent, eosdē infima & conditione, & fortuna esse: cōtra uerò qui stultitia amentiaque laborarent, iniustitia, rapina, cæde, atque omni scelerum & flagitiorum genere flagrarent. hos in summa florentique esse fortuna, & ad summum honoris gradum perduci. hos itaque beatos esse, illos miseros. Quæ quidem rerum ac rationum perturbatio quosdam adducere potuit, vt diuinam naturam sine prouidentia, ac curæ esse putarent. Nam cùm Deus iustißimus natura sit, si rebus humanis prouideret, consequens esset cum iis pulcherrimè actum iri, qui optimè atque sapientissimè uitam instituissent: quod longè secus plerumque fieri uidebant. Vnde idem ille Poeta, quem priora argumenta, atque rationes Deum esse docebant, his posterioribus impulsum se de hac re in dubium venisse fatetur.

Argumentū est Diogenis apud Ciceronē, cui respondet Augustinº. lib. de Ciuitate Dei, & Gregorius multo lucutentius.

Sed cùm res hominum tanta caligine uolui
Aspicerem, lætosque diu florere nocentes
Vexarique pios: rursus labefacta cadebat,

Relligio

Relligio, causæque viam non sponte sequebar
Alterius, vacuo quæ currere semina motu
Affirmat, magnumque nouas per inane figuras,
Fortuna non arte regi, quæ numina censet
Ambigua, vel nulla putat, vel nescia veri.

Hæc igitur vna ratio humanarum rerum, quas quidem peruerso ordine geri plerumq. videbant, hanc de diuina natura, diuinaque prouidentia quæstionem attulit, quæ mundi fabricam tantùm intuentibus nulla credebatur futura. Atque hæc quidem res causam Epicuro dedit, quo insanas illas suas de mundo, de Deo, de rerum generatione & corruptione opiniones, atque de humani animi sereret interitu. Siquidem mundum eiusq. partes casu constare, & temeraria minutissimorũ corporũ per inane coniunctione & separatione omnia concrescere dissoluique affirmauit.

Vnde hominum genus, & pecudes, pictæque volucres. Dei verò naturam beatissimã ac perfectissimam perpetua quiete & tranquillitate vti, neque nostrarum rerum indigere, neque humanis negotiis actionibúsue sua omnino miscere, & piorum atque impiorum rationibus planè neglectis, extra omnem mundi locum sepositam, securum, vt inquit Satyricus, agere æuum. Horat. lib. 1. serm. saty. 9. *Quod autem iidem interdum Deũ esse affirment, humanarum verò rerum negligentem statuant; iidemq. ipsi contrà nonnunquam Deum esse negent, nihil diuersum sibique dissentiens dicunt. siquidem ad humanæ contemplationis rationem idem est Deum nullum esse affirmare, aut nostris rebus consulentem non esse. Vtraque enim assertio eandem inter mortales impietatem seminat, easdem de religione opiniones, ac pari falsitate ac malitia imbutas inserit. Igitur summa huius argumentationis hæc est: Si Deus est, iustus est, si rebus humanis prouidet Deus, iustè prouideat necesse est, id est, si iustè prouidet, cũ optimis optimè, cũ impiis autem pessimè, vt agatur æquum bonúmque est: sed deterrimè cum optimis in vita agitur, contrà optimè cum improbis; non ergo iustè cum hominibus agitur. Consequens est igitur hominum res à Deo non curari, quæ si curarentur, iustè curari diuinæ iustitiæ atque æquitatis esset. Igitur vel Deus non est, vel (quod proximum est) humanarum rerum est negligens. Atque vniuersam hanc sententiam vno disticho complexus mihi videtur Epigrammatωn poëta, cùm dixit:*

Marmoreo tumulo Licinus iacet, at Cato paruo, & Martialis.
Pompeius: nullos credimus esse Deos.

Ergo vt ad nostri Prophetæ enarrationem proprius accedamus, non parum lucis ad sermonum eius sensum intelligentiámque proposita quæstio attulerit; siquidem eandem illam hic propheta per occasionem ponit quæstionem, ab eaque dicendi capit exordium. nam cùm ille diuino afflatus Spiritu venturam Iudææ gentis calamitatem præuideret, quam Nabuchodonosor secundus attulit, dum bellum Iudæis infert, & cruenta victoria vsus vniuersam fere turbam captiuam in triumpho duxit; tantam barbari principis carnificiniam & crudelitatem animo cernens, ingentem adeo dolorem accipit, vt suæ gentis misericordia motus, à communi de prouidentia quæstione exordiatur. Quo quidem in argumento plurimus est. nam multis illud grauissimisque rationibus dilatat, & ad finem vsque perducit, neque prius desistit, quàm reddito à Deo responso animo satisfactum esse suo cognoscit. Eandem igitur illam quæstionem nos ita referemus, vt prophetæ sermonem secuti, responsionem ad suum differamus locum. Oportunum autem aliquandò erit, vt non sententiarum modò, sed & ver-

 borum

borum artificijque rationem reddamus. quæ quidem res in optimis quibusque scriptoribus spectata, in sacrorum verò librorum enarrationibus spectatissima esse debet. non solùm enim diuinorum verborum quærenda inuestigandaque ratio est, sed quo quidque ordine, qua figura, quo tropo, quóue schemate dicatur, arte iudicioque est expendendum, vt diuina scripta nulla perfectionis parte vacare manifestò comperiantur. Igitur locorũ communiũ apud rhetores non vulgaris est cõmendatio. Plurimum enim & claritatis & lucis ad propositas causas afferre probãtur, & ad iudicandũ de rebus accommodati sunt. si suo tempore adhibeantur, & ad docendos, iuuandos inclinandosque animos magnam, vt ait Quintilianus, vim afferunt: cuiusmodi sunt illi, quibus rem quamque vel factum laudamus; aut contra iustum vel iniustum docemus; aut tale quippiam aliud rebus vel factis subesse putamus. Solenne autem grauissimè & ornatissimè dicentibus esse videmus, vt, cùm res postulat, singulare argumentum, hoc est, hypothesin, ad communem quæstionem, hoc est, thesin referant: atque hæc ad dialecticam rationem spectant. ad elocutionem verò illud, quod propheta ab exclamatione initium facit: quod plerumque vsu venit ijs, qui rem aliquam grauem diutius animo cogitantes, neque illius indignitatem vlterius ferre valentes, dolore, vel indignatione, vel misericordia, vel alia quadam affectione commoti in huiusmodi vehementes erumpunt voces. quod plerũque euenit, vbi de rebus ac moribus hominum agitur. Simili dicendi artificio, & non absimili figura Iuuenalis vsus est, qui hypocritarum offensus moribus eorum reprehensionem ab indignatione sic exorditur:

Saty.2. *Vltra Sauromatas fugere hinc libet, & glacialem*
Oceanum, quoties aliquid de moribus audent
Qui curios simulant, & bacchanalia viuunt, &c.

Horat.lib.1. Saty.1. *Sic etiam Horatius ab admiratione votorum varietatem & inconstantiam accusaturus inchoat:*

Quî fit Mecœnas, vt nemo, quam sibi sortem
Seu ratio dederit, seu fors obiecerit, illa
Contentus viuat, laudet diuersa sequentes.

Sic noster Propheta exordium ab exclamatione ducit. quæ dicendi figura & attentionis plurimum parare solet in auditoribus, & ad considerãdam rerum, de quibus agitur, grauitatem plurimum confert.

CAPVT PRIMVM.

NVS *quod vidit Habbakuq Propheta.*

TOTIVS prophetiæ argumentum est, qualis sit prophetiæ ratio, & quis vaticinandi modus, & quis sit Vates, explicans, [*Onus*] pro graui & luctus pleno vaticinio à diuo Hieronymo exponi nemo, qui illius scriptis operam dederit, ignorat. Sed nos illud ad explicandam huius vocis vim addemus, quotiescunque calamitatem aliquam ex firma Dei sententia certoque consilio venturam sacri vates prænuntiant, hac voce, *oneris*, vti solitos esse. siquidem quibus in locis Latini legunt, *onus*, Hebræi in sua lingua legunt MASSA, vocem scilicet à verbo Nassa deductam, quæ apud illos præter alia multa ad quæ transfertur, ferre & baiulare significat. Vnde Massa, hoc est onus ferendum. Cùm enim homines vitiis irretiti, sceleribus operam dant, quæ diuina lege, & recta mentis ratione prohibentur, solet Deus illos per Vates suos deterrere, & ad

משא

& ad sanam mentem melioremque vitam reuocare: minaturque illis mala plurima, & iustam animaduersionem, nisi à flagitiis desistant, & nisi offensionum illos pœniteat. Quæ quidem supplicia & pœnas, tamdiu à se parari, & quasi in fascem colligari ostendit, quamdiu mutandæ vitæ spatium concedit. Atque huiusmodi suum consilium sæpissimè hominibus Deus aperit: plenæque sunt sacrorum librorum paginæ huiusmodi admonitionibus: Nisi conuersi fueritis, gladium suum vibrauit, arcum suum tetendit, & parauit illum: & in eo parauit vasa mortis, sagittas suas ardentibus effecit. Quid aliud hæc gladij, arcus, vasorum mortis, & sagittarum coaceruatio significat? nisi fascem quendam pœnarum ac suppliciorum à Deo in improbos homines colligari atque parari, nisi peccare desistant, & ad meliorem redeant vitam. Quòd si illi diuinis præceptis obedire ac parêre voluerint, non est dubium quin ipse aptatos pœnarum fasces dissoluat; vtpote qui ad clementiam, quàm ad vindicationem multo sit promptior, quemadmodum ipse de sese pollicetur: Ecce ego, inquit, fingo contra vos malum, & cogito contra vos cogitationem: reuertatur vnusquisque à via sua mala, & dirigite vias vestras, & studia vestra: nam repente loquar aduersus regnum, & aduersus gentem, vt eradicem & destruam, & disperdam illud: Si pœnitentiam egerit gens illa à malo suo, quod locutus sum aduersus eam, agam & ego pœnitentiam super malo quod cogitaui, vt facerem ei. hæc Deus. At cùm hominum insolentia & improbitas ad contumaciam vsque progressa fuerit, neque à vitiis & sceleribus, quibus semel adhæserunt, diuelli se vlla admonitione, vllis minis, vlláue alia suasione patiuntur, tum verò propositas minas intentaque pericula non vana esse demonstrat Deus, deque improbis & contumacibus supplicium sumit; lata tamen prius æquo iudicij ordine sententia. Cuius quidem sententiæ præconem prophetam aliquem constituit, per quem iudiciorum suorum rationem exhibet, vt & illi, in quos sententia pronuntiatur, cùm supplicium acciderit, non fortuna aut casu accidisse interpretentur, verùm diuini iudicij certam infallibilemque sententiam approbent & agnoscant; alij verò, ad quos de hac re peruenerit fama, eius diuinæ seueritatis exemplo, & Deum colere & honestè discant viuere. Huiusmodi ergo sententias vatibus ad pronuntiandum mandatas, diuinus sermo onera appellare solet, vel, vt diuus Hieronymus vertit, assumptiones: nos verò explicationis causa onera ferenda dicimus. Nam quæ Deus ante parauerat, atque colligauerat, iam in iustam oneris grauitatem aptata illi sustineant oportet; qui parantem Deum & prædicentem, & ad meliora inuitantem revereri & colere noluerunt. Ferendum igitur, & inuitis sustinendum onus est, nec vlla tergiuersatione abijciendum. Itaque cùm onus legerimus, pœnam sine prouocatione, & animaduersionem sine auxilio dari intelligamus. Vt enim diuina misericordia nullum habet finem erga eos, qui illam, dum ad ipsam inuitantur, exposcunt: ita diuina exspectatio certos fines, certosq. modos à iustitia constitutos habet: ad quos cùm peruentum sit, iustè in eos animaduerti oportet, qui Dei lenitate & clementia sunt abusi. Sic enim hominum generi ante diluuium centum atque viginti annorum spatium Deus ad resipiscendum dedit. Quo peracto, ingredere (inquit ad Noë) in arcam tu & omnis domus tua; adhuc enim, & post dies septem ego pluam super terram quadraginta diebus & quadraginta noctibus: & delebo omnem substantiam, quam feci desuper facie terræ. Atque hæc de onere, [*Quod vidit Habbakuq.*] inter vaticinationum genera, de quibus alio in loco à nobis tractatum est, planissimum atque manifestissimum, visio est: cùm diuinus scilicet spiritus vatum oculos aperit, & ea quæ ventura sunt, velut in theatro quodam spectanda proponit, quemadmodum factum legimus in libro regum: Cùm Heliseus propheta Deum oraret, vt discipuli oculos aperiret, manifestatione prophetica visuri exercitum magnum à Deo in auxilium ipsorum, & eius vrbis, in qua tunc Vates agebat, missum. Historiæ autem verba hæc sunt: Heu, inquit discipulus Vati, heu Domine mî, quid faciemus? at ille respondit: Noli timere, plures enim nobiscum sunt, quàm cum illis. Cumque orasset Heliseus, ait: Domine aperi oculos pueri huius vt videat. & aperuit Dominus oculos pueri, & vidit; quia ecce mons plenus æquorum & curruum igneorum in circuitu Helisei. Apparet ergo videndi aut visionis voce, manifestam rerum futurarum repræsentationem velut spectaculo quodam explicatam significari. Sed de toto hoc vaticinationū genere plura à nobis

Psalm. 7.

Ieremiæ 17.

Genes. 7.

De onere videtis operæpretiū fuerit quæ in quæstionibus proœmialibus disseruimus.

& exactius alias repetuntur. [*Quod vidit Habbakuq propheta.*] Ex nominis & officij auctoritate fidem orationi facit. Patria ac genus prophetæ illis temporibus nota fuêre: nobis autem nihil horum præter nomen ex sacrorum librorum auctoritate ac testimonio compertum hactenus est. neque diuus Hieronymus certi quicquam de hac re statuit, nisi quantum ex Danielis historia Danielis tempore Habbakuq fuisse coniectura coarguit : neque certus est an liber hic ante calamitatem Iudææ gentis, quæ libri argumentum est, an post ipsam cladem iam populo allatam sit editus. nos tamen ex ipsa prophetiæ ratione, & ex interpretatione illarum vocum, visio atque onus, ante cladem acceptam vaticinationem hanc editam fuisse arbitramur. namque visionis & videndi vocabula in diuinis libris, cùm de prophetis agitur, ad alias res, præterquam ad futurarum rerum prædictiones, accõmodari nusquam cõperimus. Igitur Habbakuq de futura captiuitate vaticinatum fuisse dicimus: hoc enim præter videndi verbum propriè etiam significat illud nomen onus, quod de certæ atque latæ in scelestos sententiæ vaticinatione dici modò docuimus. Atque adeo sic exponit Chaldæus interpres, scribit enim, *matàl nebuatha*, id est, onus prophetiæ : non de re quæ iam præcesserit, sed quæ ventura sit, sermonem haberi significans. Idem enim ex ipsis prophetæ verbis manifestum fit, cùm ex Dei persona dicat : Opus ego operor in diebus vestris, quod non credetis si quis vobis narret. Quòd si de præterita calamitate diceret, quî fieri posset, vt qui iam ipsius testes suo magno malo facti essent, non crederent? De futuris igitur sermo est, siue illa paulò post, siue post annorum aliquot spatium ventura sint. Quo autem tempore fuerit hic propheta, coniectandum nobis est. Chaldæus interpres summæ apud Hebræos auctoritatis scriptor, in ipso enarrationis initio Habbakuq Sunamitidis feminæ filium fuisse dicit, illum quem in vitam restituerat Heliseus propheta. Probatissima autem apud Hebræos temporum ratio (quem librum illi mundi seriem vocant) Habbakuq prophetiam in Manassei regis ætatem refert, ipsumque cum Iohele atque Nahhum vatibus coniungit. His consentiunt Græci atque Latini historici ferè omnes qui de Hebræorum rebus scripsêre. Porrò Heliseum prophetam centum ac viginti octo annis ante Manassei regnum inter viuos numerari desijsse, testes sunt diuinæ imprimis literæ, & Iosephus, & Iudæorum annales. Is enim anno à mundi ortu centesimo nono supra termillesimum mortuus est. Ab eo anno ad Manasseum regem centum & viginti octo anni introierunt. Huius enim regni initium anno post mundi ortum termillesimo ducentesimo trigesimo septimo fuit. Ab initio regni huius ad Solymorum expugnationem, duos supra centum inuenimus annos; expugnata enim fuit ea vrbs vndecimo Eliachimi regis anno, qui fuit mundi termillesimus, tricentesimus, trigesimus sextus. Igitur ab Helisei vatis obitu ad eam vsque cladem duodetriginta ac ducentorum spatium metimur annorum. Vnde fit, vt si Danielis tempore adhuc inter viuos numeraretur Habbakuq, trecentorum ferè annorum superaret ætatem. quam vitæ longitudinem illis temporibus rarissimam, neque ab historiis prætermittendam esse certum est. Quare omissa Ionathæ auctoritate ipsa re & ratione veritatem exquirere oportet. nos igitur Danielis historiam omnino recipientes (quanquam ea ab Hebræis non recipiatur; neque Hieronymi temporibus recepta prorsus erat) illum in vltima Manassei tempora reijcimus : ita vt in eo seculo fuerit, tametsi non in ipsis Manassei regis annis. nihilque inde incommodi aut absurdi fuerit. quandoquidem commune scriptoribus omnibus est, vt eos, qui se annorum vicinitate coniunxerint, ad eandem referant ætatem. Itaque cùm Nahhum, Iohelem, Habbakuq in diebus Manassei vaticinatos fuisse, Hebræorum annales & Eusebius, atque alij referunt, illos in eadem tempestate fuisse, hoc est, de ijsdem negotiis egisse, & in eodem vixisse seculo intelligamus. in quibus certum quoddam tempus in diuinis libris non assignatur : solenne enim id plerumque est in diuinis literis, vt in ipso prophetarum initio, sub quibus regibus vixerint, aut vaticinati fuerint, dicatur. Sed de his omnibus alias à nobis proprio argumento est actum in opere, quod de temporũ & regnorũ ratione composuimus, atque in communibus de prophetarum ratione disputationibus. Fuit igitur Habbakuq circa mundi annũ III. M. CC. XCI. qui fuit CCC. LVII. ab edificato priori tẽplo, quod tẽpus ad Græcorũ tẽpora relatũ secundũ Olympiada vigesimã

septimam,

septimam, & vt Romanorum annalium rationem etiam habeamus, circa annũ ab vrbe condita octogesimum secundum vaticinatum fuisse dicimus. Sed ne temerè hunc vatẽ in hæc tempora referre videamur, locus ex libris regum, ex quo non leuem facimus de hac re coniecturam, excutiendus nobis est. Scriptum igitur est in vltimo regum libro, eo in capite in quo de Manassei regis criminibus agitur: Locutusque est Dominus in manu seruorum suorum prophetarum, dicens: Quia fecit Manasses rex Iuda abominationes istas pessimas super omnia quæ fecerant Amorrhæi ante eum; & peccare fecit etiam Iudam in immunditijs suis: propterea hæc dicit Dominus Deus Israël: Ecce ego inducam mala super Ierusalem & Iudam, vt quicunque audierit, tinniant ambæ aures eius. Quo in loco omnia ferè verba quæ prophetarum nomine recitantur, Ieremiæ Vatis esse deprehendimus, præter pauca illa, quæ de auditione, & audientium stupore inseruntur: quorum nullum apud Ieremiam est; sed eadem omnino sententia exigua figuræ varietate apud hunc Vatẽ legitur. nam primo statim capite scribit: Aspicite in gentibus, & admiramini & obstupescite, quia opus factum est in diebus vestris quod nemo credet, cùm narrabitur. Cùm ergo per Dei vates hanc calamitatem prædictam afferat scriptura, propter Manassei temeritatem atque scelera à Iudæorum gente mutata; cumque in eadem recitatione horum duorum vatum permista verba in eandem sententiam coniungantur, consequens est eos eadem tempestate fuisse, & ad idem vnumque seculum pertinere, eandemque agitasse causam. atque hactenus de propheta, de vaticinandi modo, de onere, & tandem de totius operis argumento atque inscriptione.

4. Reg. 21.

Vsquequo Domine clamabo, & non exaudies? vociferabor ad te vim patiens, & non saluabis? Quare ostendisti mihi iniquitatem & laborem, videre prædam & iniustitiam contra me? Quare respicis contemptores, & taces, conculcante impio iustiorem se?

CONQVERITVR in ipso exordio Vates exclamatione ad Deum facta, atque conquestionis causam assignat, quòd ipse miserrimo spectaculo noctes diesque torqueatur acriter, eo quòd iniustitiã, vim atque furorẽ in humanis rebus impunè grassari videat, & quòd tam diu de hac re cogitatione atq; oratione cum Deo egerit, neque tamẽ tantis malis modũ reperiat, neque quem exitum habitura hęc sint, ab ipso numine sit edoctus. [*Vsquequo ergo*, inquit, *Domine clamabo, & non exaudies?*] Exaudire Deus dicitur, cũ responso oraculóue, aut quouis alio signo respondere solet rogãtibus, & se non surdum esse testari. Semper enim Deus audit homines, vel antequam quicquam loquantur. namq; nõ effata modò, sed neque cogitata latere ipsum possunt. sed quemadmodũ inter homines is non audire dicitur, qui sæpe compellatus non respondet. idque fit vel audiendi sensu turbato, vel somno aut profundis curis oppresso, vel ob spatij magnitudinem voces non percipiente, vel vehementi aliquo strepitu, vel quouis alio modo impedito. Sic scriptura eosdem dicendi & sentiendi tropos ad diuinas res accommodans, solet eiusmodi oratione vti: Vsquequo Domine obliuisceris me in finem? vsquequo auertis faciem tuã à me? &: Exurge, quare obdormis Dominè? exurge, ne repellas in finem. Neque tamen dedignatur Deus huiusmodi orationes animorum affectibus plenas: imò maximè moueri solet (quæ sua benignitas est) & duci ad exaudiendum, cùm piorum hominum voces suaues, & dulcem querimoniam aut exclamationem, aut indignationem, aut similẽ aliquem exprimentes animi affectum, audit: gaudetq; se ad nos verborum sermonisq; figura accommodari, vt benignitatis & bonitatis suæ immensas diuitias explicet: nimirum qui, vt hæc ostẽderet, filium suum æternum nobis comparauit, nostræ naturæ omnino participem fieri volens, vt suæ nos diuinitatis participes efficeret. Antiquum est ergo apud Deum, vt cum hominibus sermones conferat, seque ad eorum loquendi, disserendi, disceptandique rationes vltro demittat: & quæ ingrata importunaq; tantæ maiestati videri alioqui possent, gratissimè ille excipiat, & libenter patiatur quauis se ratione, quouis sermone à piis hominibus compellari. Cui rei vel illud argumento esse possit, quod Genesis 18. cap. legimus. quo in loco Deus tam diu cum Abrahamo disceptare, arguere, rationẽ ponere, & de sua iustitia & misericordia disceptare patitur, dum Abraham quid iam proferat, non inuenit: & quæ ipsi Abrahamo longa, atque audax disputatio

Psalm. 12. 2. Pet. 1. Genes. 18.

tatio videbatur (quamobrem veniam identidem petebat, dicens: Loquar ad Domi-
num meum, cùm ipse puluis & cinis sim) hanc sibi gratam atque modestam esse, vel
ipsa audiendi patientia, & respondendi facilitate declarauit: Nam quis sicut Domi-
Psalm.112. nus Deus noster qui in altis habitat, & humilia respicit in cælo & in terra? Non igitur
» nouum est Habbakuq Vatem cum Deo de hac re expostulantem audire, quòd eum
tam diu vehementer clamantem non exaudiat. [*Vociferabor ad te vim patiens, & non sal-*
uabis?] Expolitio rhetorica est, quæ apud poëtas heterosis, vel heterotis dicitur, vt illud:
Virgil. Georg.1. *Sic omnia fatis In peius ruere, & retro sublapsa referri.*
[*Vim patiens.*] Induit Vates piorum omnium personam & eorum qui de humanis rebus
humaniter sentiunt. namque eadem hæc omnium causa est, eadem querimonia: neque
quisquam pius homo est, qui iniuriam alteri illatam à se alienam putet, & idem diui-
nam fidem atque auxilium non imploret. Vim ergo patitur Vates, vel aliis iniuste illa-
tam sentit, & offensionem ipse alienis excipit incommodis, & vim patitur dum hac de
prouidentia disputatione secum ipse torquetur: neque aliis de hac re rogantibus satis-
facere ipse potest; neque qua ratione sibi aliisque satisfaciat, à Deo edocetur, quem sæ-
pius hoc ipsum orauit. Hanc vim maximè se pati conqueritur, quòd cùm Dei cultor
sit, & piis de diuina natura sententiis imbutus, multos diuinam prouidentiam accu-
santes, qua ratione peruincat, non habet: optatque sibi ab ipso numine suggeri, quod
ad hanc dissoluendam quæstionem conueniat. Multis igitur nominibus se vim pati
proclamat, quorum omnium origo atque principium, ex hac impiorum in bonos viros
inulta licentia ducitur. [*Clamabo & vociferabor.*] multis ac supplicibus verbis, &
acutissimis vocibus omnique affectu feruentibus te orabo. sic Chaldæus: *Vsquequo*
חמס *Domine ego orans ero?* [*Vim patiens*, Hebraicè HHAMAZZ.] omne iniuriæ & contu-
meliæ, mali atque damni genus significat hæc vox; & breuiter quicquid in hominum
& rerum publicarum perniciem committitur; & quod Deum ad orbis exitium laces-
Genes.9. sere, atque irritare natum est. nam cùm Moses flagitia omnia quibus hominum genus
scatebat, quo tempore aquarum inundatione consumptus orbis est, exprimere vellet,
» hac vsus est voce, dicens: Impleta enim erat terra Hhamazz iniquitate. quod manife-
festam cumprimis iniuriam, atque publicam in omni flagitiorum genere peccandi li-
centiam cum contumacia coniunctam significat. transfertur enim per metaphoram à
verbo manifestationem & nuditatem signante. [*Quare ostendisti iniquitatem & laborem,*
videre prædam, & iniustitiam.] Amplificatio est per expolitionem ad exaggerandam rem
enumeratione criminum iniquitatis & laboris, prædę & iniustitiæ. Quare, inquit, pa-
teris me tam diu hoc indigno atque miserrimo rerum humanarum spectaculo cruciari
atque consumi? cùm nullus dies sit, in quo noua iniuriarum atque violentiæ exempla
non videam: quæ tu mihi velut spectanda proponere videris, quando tu mihi vitá pro-
ducis, & tamen his rebus quæ me acriter torquent, modum statuere non videris. Qui-
bus in verbis propheta Deum omnia cognoscere asserit, & cuncta hæc ab eo permitti:
sed qua ratione quóue consilio Deus hæc permittat; hoc verò ipsum agere optareque,
vt sibi aperiatur: cùm ipse rationem non inueniat, quamobrem tot tantæque permit-
tantur iniuriæ. Hoc igitur est quod dicit: [*Ostendis, & videre.*] subaudiendum, vt ex He-
bræo intelligimus, *Thabit*, id est videre facis me. neq. enim horum quicquá te latet. [*Ini-*
quitatem.] Vitium quo quisque à recta ratione diuersus agitur, iniquitas vocatur. *Auen*
און prauitas Hebraicè quicquid scilicet à recto deuiat, siue illud sit in priuatis tantùm mo-
ribus, & nihil incommodi aliis afferat præter offensionem, siue iniuriosum in alios sit.
estque velut genus quoddam ad ea quæ sequuntur relatum. [*Laborem.*] molestiam sig-
nificat, & earum miseriarum genera omnia, quibus mortalis hæc humanę naturæ con-
dicio afficitur, quorumque maxima pars iustos homines & simplices ac minimè fal-
laces inuadit, iuxta illud: In labore hominum non sunt, & cum hominibus non fla-
Psalm.73. gellabũtur. [*Prædam.*] Omne rapinæ genus, omnemq. rerum alienarum iniustum vsum
complectitur hæc vox, siue vi, siue fraude atque dolo malo res agatur. [*Iniustitiam,*] vio-
lentiam, vt superius, exposuimus vocabulum (vim) eadem enim est dictio Hebræa. Por-
rò omnia scelerum & iniuriarum genera, in quibus filij hominum qui nihil nisi terre-
num sapiunt, versantur, quatuor his nominibus notat Vates. [*Contra me.*] Coram me
palam ante meos oculos, vt nõ de antiquis tẽporibus solùm conqueri videatur, sed de
suo etiá tẽpore, cuius ipse testis esset, & tantarũ calamitatũ spectator tristissimus. hoc est,
quod

quod Hebraicè significatur hoc in loco. sic etiã Gręca interpretatur cõdicio ἐξ ἐναντίας μου. sic passim in diuinis libris: Et peccatum meũ contra me est semper, Direxerunt oculos suos contra Sodomam. neque inauditus latinis hic loquendi modus, vt: *Stat contra, starıq. iubet.* [*Quare respicis contemptores & taces.*] Quod de rebus dixerat, nunc ad personas accommodat: nam scelera illa per se non existunt separatã, sed ab hominibus suscipiuntur, & in ipsis qui suscipiunt, existunt. Est igitur in dialecticis locus ex abstracto ad cõcretum, vt vulgo dicitur. Quare, inquit, tu Deus respicis contemptores iuris, legum, & totius æquitatis, qui religione nulla tanguntur, sed diuina humanaq. omnia contemnunt, atq. dum sibi suisque ambitionibus, voluptatibus & libidinibus indulgent, omni incommodorum genere quemuis afficere pro nihilo ducunt. Quare ergo Domine contemptores respicis & pateris eos rerum secundarum insolentia vsqueadeo efferri, vt pios atque probos homines præ se contemnant, & indignissimis tractent modis? & tamen in his omnibus tu cæli & mundi rector ac iudex, cur conniues, cur taces conculcante impio iustiorẽ se? nonne te hoc spectaculum offendit? atqui ipsa res clamat ad te: cur ergo taces? cur nõ respondes clamanti? nonne cùm Abel à fratre est interemptus, extincti iuuenis sanguis ad te de terra clamabat, tuamque iustitiam acutis ac vehementibus appellabat vocibus? Inde autem manifestum planumque factum est nobis, ipsa scelera te quotidie irritare, & iustorum sanguinem effusum ad te semper clamitare. quare ergo tu nõ exaudis? & si non animaduersione aliqua aut pæna, vel vocibus è cælo missis improbos nocentesque ab iniuria inferenda deterres? [*Iustiorem se.*] Scitè additum est *iustiorem se*: quãdoquidem si acta hominum exactissima diuinarum legum regula iudicentur à Deo, rarissimi quidẽ erunt, quibus ille integritatis ac iustitiæ testimonium dabit; si qui tamen fuerint, omnia ipsi Deo accepta referant oportet. Nam præter vnum Christum omnes in Adam peccauerunt, inquit Apostolus, & omnes egent gratia Dei, id est, & si maximè quispiam per totã vitam integris semper virtutibus vsus sit (quod etiam sine diuina ope fieri nequit) sed tamen si maximè sit vsus, ab illo tamen Adæ peccato, ab illa labe & macula nemo præter vnum Christum natura integer extitit. quicunque verò præter eum extiterit, is non naturæ suæ, sed Dei gratiæ ac dono integritatem suam acceptam referat. Talem tamen hominem neminem hactenus fuisse legimus, sanctissimam Dei genitricem semper excipimus, cuius integritati summæ, cuius puritati, cuiusque admirandæ sanctitati tantum tribuimus, vt ipsam extra omnem humanæ condicionis aleam constituamus: & cum de sanctitate, de integritate, deque omnibus virtutum ornamentis agitur, nihil quod ad hanc virginem pertineat, in dubium aut quæstionem venire patiamur. Igitur cùm scriptura dicat, omnes in Adam peccauerunt, manifestum fit, neminem communi atque naturali ordine productum hominem ab illius primi parentis labe & macula tam vacuum, atque purum extitisse vnquam, vt sese Dei gratia non egere iactare possit. Quam quidem ob rem si hominum puritas, sanctitas & iustitia acri & seuero Dei iudicio examinentur, quidnam sperandum putemus? nunquid, inquit Iob, iustificari potest homo coram Deo, aut apparere mundus natus de muliere? Ecce luna etiam non splendet, & stellæ non sunt mundæ in conspectu eius: Quanto magis homo putredo & filius hominis vermis? Verùm enimuero cùm de iustitia agimus, & de iustis hominibus fit mentio, non semper vsque adeo angustis vtimur regulis, sed plerumque iustitiæ vocabulum in ea significatione vsurpamus, vt virtutum omnium vsum quendam esse dicamus, quantum humana condicio Deo opem ferente consequi contingereque possit: quæ iustitia moralis appellatur. sic veteres philosophi iustitiam definierunt, sic Chistiani theologi: sic etiam eam ipsam iustitiam definiri concedent, quicunque in sacris literis fuerint versati. Neque nobis hic sermo est de altera iustitiæ, siue iustificationis ratione, qua impij à Deo iustificantur, namque suo illa loco sese nobis tractandam explicandamque offeret, sed de iustitia loquimur humana: hoc est de quadam morum secundum virtutem compositione & societate, per quam iusti quidam dicuntur: quam eandem vel bonitatem vel probitatem appellare libet. Gradus autem huius iustitiæ sunt, & quidam quasi ascensus, vnde & qui ea prædīti sunt, comparationem inter se admittunt. neque enim quicunque iustus est, continuo æquè atque alius quispiam iustus est. Iusti quidem dicuntur qui virtutum studio tenentur, etiamsi nulla veræ religionis notitia ad eos peruenerit; sed hi tamen iustitia quadam philosophica (vt ita dixerim)

Psalm. 51. Genes. 17. Iuuenal satyr. 4.

Ad hanc iniustitiæ rationẽ accessit Plato in Protagora.

Roman. 3. Exponitur locus Diui Pauli.

Iob 25.

Ita Iāblicus.

iusti sunt: quorum iustitia & si ad æternam felicitatem ob fidei defectum vtilis non sit, est tamen vtilis vt viros bonos efficiat eos qui possidét, bonitate, quæ à recta ratione & ab honestis moribus sic appellatur. vtilis etiam est, vt qui ea præditi omnino fuerint, æternas in morte pœnas non subeant, neque hoc iustitiæ huius honore fraudandi sunt ex philosophis & gentibus, quicunque iustam operam assiduumque studium virtutibus nauarunt. atque inter hos ipsos alij alios hac iustitiæ laude præcurrunt. Sunt etiam his toto genere iustiores, quicunque hanc virtutum morumque iustitiam cum veræ sanctæque religionis notitia coniúgunt: id est, quorum animi certa informati fide erga verum Deum omnibus virtutum ornamentis instruuntur. ad quem quidem modum & Abel iustus, & Simeon, & viri multi in antiquis & nouis libris iusti dicuntur. Igitur de iustitia & de iustis hæc à nobis hactenus dicta sint: quæ si ad summam redigamus, iustum natura neminem hominem præter vnum Iesum ortum esse dicimus (atque de ea iustitia loquimur, quæ omnem diuini iudicij reprehensionem fugere possit) & quicunque verè inculpateque iusti sunt, hos non natura, sed diuinæ benignitatis ope sic iustos esse: iustos præterea esse quosdam philosophica quidem iustitia, quosdam verò religiosa iustitia iustos dici. atque hæc genera inter se comparationem admittere, & in ipsis generibus gradus quosdam esse. Cùm ergo de iustorum oppressione Vates queritur, non hoc agit, vt iustitiam exactissimis diuini iudicij regulis metiatur; sed ad huius iustitiæ, quæ in humanis moribus spectari potest, normam & moderationem rem totam præscribit: secundum quam Iudæorum gens Assyriorũ rege ac populo multo iustior erat, vtpote quem etsi non alio nomine, vel hoc ipso quòd verum Deum coleret, cuius se familiarem populum profitebatur, longo superabat interuallo. Et quamuis Deum sibi vitiis, superstitionibus & sceleribus multis infensum reddiderat Iudæorum gens, ob eamque causam iustitiæ nomen plerique exuissent; multi tamen ex illis in iustorum numero erant, quos communi cum cæteris seruitutis condicione Assyriorũ rex affecturus erat. Quod vel in Hieremia Vate fit manifestum, qui, tametsi & bonus & iustus esset, tamen in eodem illo bello captiuus ductus est. Hoc igitur est quod Habbakuq clamat, hoc est quod dolet, quòd iusti ab iniustioribus patiantur. non ille nunc simpliciter & sua vi iustitiam considerat, sed ex collatione argumentum ducit; eosque iustos appellat, qui à communi hominum iniustitia sunt alieni, aut saltem minus quàm ij à quibus patiuntur, iniusti sunt. Eandem hanc sententiam Hesiodus in operibus simili ferè verborum congerie protulit, quam nos ex tempore sic vertimus:

Caute lege, quæ hic dicuntur de non condemnatis antiquis Philosophis [illegible]alibus.

Hesiodus in operib.

Iustitiæ nulla est ratio. quicunque Deorum
Religione calet, qui sanctè numina iurat,
Hunc homines soliti veluti contemnere inertem:
Sed qui sacra Deûm neglexit, fasque nefasque
Permiscet, falsæ & nouit periuria linguæ,
Hic multum ante alios solet admirabilis esse,
Fortior hic vexat meliorem sæpe nocendo
Artibus iniustis, iniusta & fraude doloque.

Et facies homines quasi pisces maris, & quasi reptilia non habentia ducem.

Aelianus de histo. animal.

PVLCHERRIMA similitudine res hæc amplificatur. Nam & Æliani auctoritate & vulgari experimento, inter omnia animantium genera pisces iniustissimos esse cõstat: solent enim alij alios deuorare. neque solum in diuersam speciem, sed in suam omnino naturam vnumquodque eorum genus sæuire solet. quod vel in publicis & priuatis piscinis deprehendimus, in quibus annua paruulorum soboles à grandioribus deuoratur. Proxima in hac ratione reptilia sunt, quæ se mutuo incessunt, lacerát & interimút; atque à potentioribus imbecilliora perduntur. Et reptilis nomine non omnia eius generis, hoc in loco significari intelligimus, sed quædam notissimæ sæuitiæ, quale est Hippopotamus, animal & in aqua, & in terra degens: quod vsque adeo sæuum est, & in suum etiam genus crudele, vt apud antiquos iniustitiæ atque violentiæ symbolum extiterit. quam quidem rem in regum sceptris signabant, supernè Ciconiam, infernè verò Hippopotamum figurantes, hoc significato vt vis iustitiæ pareret. Appellatione autem reptilium hoc animal & multa alia continentur, quæ neque pisces verè sunt, neque ad terrestriũ animan-

tium

tium rationem referuntur, sed mediam quandam naturam tuentur: nunc in aquis, nũc in terra degunt; vnde amphybia sunt appellata. talia sunt crocodyli, angues, & marini lacerti, compluraque alia ad hanc formam à natura effecta, sed & lacerti terrestres sæuissimi sunt, & atrocissimam inter sese crudelitatem exercent. Vniuersa porrò hæc viuentium genera, de quibus diximus, vindice carent & rectore. neque enim in sua natura ducem sequuntur, neque in aliena agnoscunt. nam pecudes & armenta homini parent, ipsumque sequuntur, & metuunt. In ferarum genere, vt in leonibus atque aliis, sua quædam conseruatur societas, neque se mutuo lacerant, & si quãdo ob pastum, aut venerem irritantur, non tamen vsque ad necem sæuiunt, & vt in quibusdam eorum experimento obseruatum est, & pugnas dirimere, & pericula à se inuicem depellere nouerunt. In auiũ natura quædam quasi iustitia atque societas per singulas species conseruata conspicitur. nam & quibusdam parêre, quosdam duces sequi reperiuntur; gregatim vagantur, vocibus inter se agunt, seque ad pastus inuitant, atq. à periculis deterrent. At verò pisces ducem nullum neque publicè, neque priuatè recipiunt: nam etsi cete grãdia in mari à Deo creata & legimus & conspicimus, non tamen ad cæteros pisces, aut moderandos, aut regendos effecta esse intelligimus: sed vt suæ naturæ numerum compleant, & per mare liberè vagentur, quemadmodum in diuinis legimus carminibus: Hoc mare magnum & spatiosum manibus, illic reptilia quorum non est numerus. Animalia pusilla cum magnis, illic naues pertransibunt. Draco iste, quem formasti ad illudendum ei (scilicet mari) non ad gubernãdum agendumúe cæteros pisces. Est igitur argumẽtum ab inexspectata similitudine. nam cùm homo ad vitæ communitatem societatemque seruandam à natura effictus esse videatur, consequens est, vt iustitiam colat, in qua vna cõiunctio atque societas omnis continetur; alioquin similis omnino erit hominum multitudo multitudini piscium & reptilium, quibus nullus iudex datus est, nullus vindex: apud quos nulla est æquitatis forma aut clementiæ, sed violentia atque potentia res omnis agitur: & minores maioribus in vsum & escam cedunt. Est igitur hæc maxima indignitatis amplificatio, quando à quibus iustitia coli debuerat, ab his æquè colitur, atque ab illis, quæ ad hanc ipsam colendam minimè nata sunt. Neque verò interim ignoramus, quid hoc in loco nobis ab Hebraicè scientibus obiici posset. Sed nos latinis hominibus operam damus, & latina biblia potius, quàm Hebraica suscipimus enarranda; eamque maximè versionem sequimur, quæ ab vniuersa ferè latinorum ecclesia recepta est, quam vulgatam appellãt. Romanis igitur, & Romanam societatem colentibus Christianis satisfacere cupimus, & quæ illis in communi lectionum vsu sunt, interpretari; vt & sacrorum librorum sensum percipiant, atque ad suam accommodent vtilitatem: interdum etiam cum Latinis Hebraica, Chaldaica, aut Græca coniungimus, quando scilicet ad interpretationis perspicuitatem opus esse iudicauerimus. Iis verò iusto separatim opere satisfaciemus, qui altiora eruditionis fundamenta iecerint, quales ij sunt qui ad Theologiæ disciplinam, linguarum cognitionem, & variæ eruditionis adhibent ornamenta: namque & his (si Deus concesserit) magnum nos adiumẽtum allaturos speramus, si, quas iam diu obseruationes colligimus, aliquando edi contingat.

Psalm. 102.

Et factum est iudicium, & contradictio potentior.

AMPLIFICATIO est per enumerationem specierum: nam cùm semel proposuerit diuinus Vates iustos ab iniustis conculcari atque opprimi, id quod in genere dixerat, per specierum enumerationem confirmat. qui locus à bonis auctoribus frequentissimè occupatur, vt à Flacco:

Horat. ser. lib. 1. sat. 1.

Nemo, quam sibi sortem
Seu ratio dederit, seu sors obiecerit, illa
Contentus viuat: laudet diuersa sequentes?
O fortunati mercatores, grauis annis
Miles ait, multo iam fractus membra labore.
Contrà mercator, nauim iactantibus austris,
Militia est potior, &c.

Hanc confirmandi formam multum & momenti & ornamenti probandis rebus addentem noster vsurpat Vates. Porrò iniuriarum multa & varia genera esse, vtinam nõ tam experimento, quàm legum & historiarũ lectione cognosceremus. multas namque, vel

vel potius innumeras iniuriarum formas in hominum vita reperias, & humanarũ etiã legum (quarum immensitas penè est infinita) numerum superantes. Sed quanquam iniuriæ nullis nominibus præ multitudine possent efferri, ad quædam tamen quasi capita redigi facilè possunt, iuxta rationem affectuum & perturbationum humani animi, ex quibus fontibus illæ emanant. Aut igitur per superbiam res agitur, ac feritatem quandam animos efferantem, vt dicitur, quæ superbis & insolentibus frequens est, vnde & tyrannis exoritur; aut agitur arte & calliditate: vt cùm quis vi alterum opprimere vel non potest, vel ob potentiæ inopiam non audet; occasiones ansasque litigandi captat, atque alienas res acutis rationibus inuadit, & in hæreditate aut fortunis diu commoratum deturbat, aut fraudem aliquam cogitat, quo iure, quáue iniuria alterum lædat. Quòd si nihil horum sit, furto occultaque nocetur rapina. Ad hæc capita omnes iniurias referri posse planum est: quæ quidem capita hic à Vate exposita, à nobis autem partim iam explicata sunt. namque de iniquitate, labore, præda & iniustia, id est, violentia, superius diximus: de iudicio & contradictione nunc paucis dicemus. Iudicium apud sacros auctores diuersam variis in locis significationem habet, secundum varias Hebraicæ linguæ voces, pro quibus in latinis ponitur libris. nam cùm Hebraicæ

ריב dictionis Rib, vim atque notationem reddit, non simpliciter iudicium significat, sed occasionem iniustæ litis ab aliquo aduersus quempiã alium captatã, vt hac ratione illi nocere possit, vel eius res, vel honorem, vel dignitatem inuadere, id quod latini propriè rixam nominant. cuiusmodi contentionem & rixam eiusque exitum pulchrè Iuuenalis describit ad finem tertiæ satyræ:

Iuuenalis. sat.3.

Miseræ cognosce procœmia rixæ,
Si rixa est, vbi tu pulsas, ego vapulo tantum.

Vbi cum pulcherrima conformatione totam rixandi seriem depinxit, tandem inquit:

Dicere si tentes aliquid, tacitusúe recedas,
Tantundem est: feriunt pariter: vadimonia deinde
Irati faciunt: libertas pauperis hæc est.
Pulsatus rogat, & pugnis concisus adorat,
Vt liceat paucis cum dentibus inde reuerti.

Hoc ipsum hoc loco iudicij nomine significatur, rixa videlicet, & iniustæ ad litigandũ occasionis captatio: vt tandem aliquid inueniatur, quo iure quáue iniuria noceri alteri possit. Atque vt commodius rem intelligas scito hoc nomine significari accuratam illã, & inimicitiis incensam contentionem, quæ Abrahæ pastoribus, cum illis, qui Loti greges ducebant, de pastionibus fuerat. Eo namque loco dictionem illam Rib, tum rixam, tum iurgium latinus interpres vertit. Vnde inquit facta est rixa inter pastores gregum Abraham & Lot, & subdit: non sit quæso, inquit Abraham, iurgium inter me & te, & inter pastores meos, & pastores tuos. Alteri autem alteros de communibus pascuis depellere certabant. hæc eadem significationis vis & notatio illarum dictionum est: Iudica Domine nocentes me, id est, Domine suscipe pro me rixam, quam maleuoli aduersum me parãt. & illud: Surge Domine & iudica causam tuam, id est, occasiones quas aduersus te captant ij, qui gloriæ & dignitati tuæ detrahere conantur: & complura alia quæ in hac significatione passim inueniuntur. hæc de iudicio. Contradictio autem iniuriæ genus est, cùm quis temere & superbè alterum tractat, & tyrannidem in eos, qui sibi subiecti sunt, exercet; quosque vexare potest, quocunque modo vexare paratus est. Sunt enim multi ingenio contentioso, & nunquam quieto, quibus illud molestissimum videtur, si cæteris molestiam exhibere desinant, aliorum bonis inuident, sermonibus obstrepunt, dignitati detrahunt, quieti & tranquillitati insidiantur; neque aliorũ rem, neq. causam, neque sententiã potiorẽ esse patiuntur: & (vt summatim dicamus) contradictio

מדון illa in libris sacris dicitur, qua quis, ne quid alteri bene cedat, contendit. Huiusmodi ingenio præditum hominem nobis sacri libri proponunt principem quendã Araphæ filiũ ciuitatis Geth tyrannum, illum scilicet, quem senos in manibus & pedibus digitos habuisse commemorant: virumque excelsum fuisse dicunt, hoc est superbum & contradictioni studentem, qui Israëlem cõuitiis est cõsectatus. Vbi latinus interpres vertit vir excelsus, Hebraicum exemplar habet vir Madon: quæ vox eadem hoc in loco est, vbi contradictionem interpretatur. Idem planius atque expeditius huius propositione carminis explicabitur: Posuisti nos in contradictionem vicinis nostris, & inimici nostri subsannauerunt

Vide nostros in Hosseam cõmẽtarios. Genes.13. Psal.7. Psal.35. Psal.79.

nauerunt nos. & in Prouerbiis: Homo peruersus suscitat lites. vbique hæc dictio *Madon* inuenitur, & ex eorum locorum collatione planè intelligitur res. Queritur ergo propheta apud Deum hac scelerum impunitate factum esse, vt omnia iniuriarum genera indies augeantur & crescant. Nisi enim mali coërceantur, non solùm illi nocere solent licentius, sed ad illorum exemplum multi ad iniuriam inferendã animos erigunt: atque inde fit vt iudicium & contradictio potentior indies fiat, & ad summum nocendi gradum, nisi coërceatur, ascendat. Prou. 16.

Propter hoc lacerata est lex, & non peruenit vsque ad finem iudicium.

NON rarò in sacris libris diuinæ legis obseruantiam commendari videmus. nam cùm humanarum actionum clarissimam lucem illam esse constet, cuicunque ad beatitudinem æternam animus aspirat, eidem à diuina lege, tanquam à luce totam vitam illustrante vel tantillum discedere non licet. vnde fit vt ad hoc homines assiduis suasionibus aduocentur, ne diuinam legem vlla ratione deserant, neque ab ea ad dexteram aut ad sinistram declinent, aut ab illius assidua meditatione animum auocent vnquam, iuxta illud: Et in lege eius meditabitur die ac nocte. Itaque intentos esse oportet iustos homines diuinæ legi, eiusque assiduo teneri studio, eique adhærere. Quamobrem cùm de diuinæ legis obseruantia in sacris præcipitur libris, huiusmodi verba sæpissime vsurpantur, tenere, contendere, alligare, non recedere, adhærere, &c. vt diuinus inquit Vates: Adhæsi testimoniis tuis Domine, noli me confundere. His verbis contrariam omnino significationem illud habet, quod in nostro Vate Habbakuq legimus, siue vt Latinè lacerare legatur, siue vt Hebraicè remittere. [*Propter hoc lacerata est*, siue, *propter hoc remissa est lex.*] Nam qui diuinæ legi intentissimè adhærere, ipsamque nunquam dimittere, sed manibus alligatam, & fronti appensam tenere iubentur, ij cùm malorum hominum atque bonorum tam diuersas tamque iniquas sortes considerant, ita vt malorum viam felicem ac florentem, contrà verò bonorum miseram & insuauem plerumque conspiciant, & animos demittere, & virtutis viam deserere quodammodo cogi videntur, & inutilem legis obseruantiam existimare, vt ille horum ipsorum hominum personam sustinens inquit: Et dixi, Ergo sine causa iustificaui cor meum, & laui inter innocentes manus meas, & fui flagellatus tota die, & castigatio mea in matutinis. hoc igitur est quod Propheta noster indignatur, argumento ducto à consequentibus. Cùm, inquit, tantum iniuriis, tantumque sceleribus licere intelligatur, fit vt homines ij, qui diuinæ legi adhærere, eidemque diligentissimè studere iubentur, eandem ipsam tanquam inutilem dimittant, lacerent atque disrumpant, & quod in promptu est, ad alteram licenter & sceleratè viuendi viam traducantur. nam cùm semel huiusmodi opinionibus humani animi imbuuntur, vt hominum actiones à Deo non curari credant, nullum scelus non suscipiunt, nullam legem non perrumpunt & negligunt, & ab inferendis omnium generum iniuriis, humanorũ suppliciorum, ac pœnarum metu tantum prohibentur: quòd si humanos iudices latere se sperauerint, sacra prophanis miscebunt. Quam quidem ob rem rectè præcipiunt ij, qui à ciuitatibus, quas legibus atque institutis tuentur, harum opinionum auctores sophistas arceri iubent. non mediocrem enim, sed maximam (vt Hippodamus Pythagoræus inquit) infelicitatem hominum animis sophistarum dissertationes ingenerant, si quid ausi fuerint innouare, præter commune iudicium in diuinis humanisque rebus. quo admisso neque veritas maior, neque vita tutior honestiorue futura fit, sed maiori potius caligine atque perturbatione inuoluenda: ita vt animus religione ac metu omni vacuus ingenio petulanter exultet, & variis malignus fit modis. Tales autem opiniones huius fere generis omnes sunt, aut nullum esse numen, aut quamuis sit, non hoc tamen præditum esse affectu in genus humanum, vt ipsum inspiciat & curet; sed relinqui id & negligi ab ipso. præterea nihil post mortem hominis superesse. Illæ etiam opiniones huius notæ sunt, neque minus aut erroris mentibus, aut infelicitatis vitæ hominum, aut calamitatis rebus publicis afferentes, quæ aduersus diuinam Christianamque veritatem à quibusdam quasi tempestates quædam excitatæ sunt, quibus omnes eorum discipuli

Psalm. 1.
Iosue 22.
Psalm. 117.
Psalm. 72.
August. lib. de prædestinatione.
Diogenes Laërtius.
In lib. de republica.
Euripides apud Plutarchum de Placitis.

discipuli (qui vtinam non tam multi essent) ab officio & vitæ sanctitate, ad licentiam libertatemque viuendi sunt auocati. Qui quidem huiusmodi ineptas atque impias sententias afferunt: Sola fide homines iustificari: Nullam neq. operum, neque humani officij ad æternam salutem vtilitatem esse: Non esse in nobis situm non peccare, sed omnino in nobis, vel inuitis, fato quodam peccata erumpere: Nullum esse in homine arbitrium præterquam ad male agendum faciendumque. Et quæcunque illi, prò Deus immortalis, cōtra commune hominum iudicium, aduersus leges, aduersus philosophiā, aduersus diuinorum oraculorum fidem & veritatem, in maximam morum labem, & Christianæ religionis dedecus proferre ausi sunt. nam quid per Deum immortalem refert, dicat ne quis Deum humana opera non curare, vt Epicuræi olim dixêre; an opera humana nihil ad æternam felicitatem omnino conferre? quemadmodum isti dicunt. nónne hoc est Epicuri sectam excitare? nonne deteriores reddere Christianos, quàm Epicuri vllus vnquam discipulus extiterit? nam qui Christianam pietatem sic definit, vt nihil humani neque officij, neque arbitrij ad illam admittat, ac potius omnem, quamuis officiosam, humanam actionem damnabilem detestabilemque Deo esse contendat, is mihi videtur, non Epicuri modò esse discipulus; sed cuius se præceptorem vocari omnino Epicurum pudeat. nunquam enim ille eò insaniæ processit, vt honestas actiones damnaret, easque menstruatis pannis similes assereret. Sed vt ad explicandi officium redeamus, de his nunc satis. [*Propter hoc*, inquit Vates, *lacerata est lex.*] Dolent vehementer sancti viri, quòd diuina lex ab hominibus contemnatur, Psal.118. vt scriptum est: Vidi præuaricantes, & tabescebam, quia non custodierunt legem tuam. Sed eo grauius dolent quòd legis contemnendæ causam à Deo sibi dari impij homines prædicent, asserentes non illorum culpam esse, si minus diuinæ legi intenti sint, sed numinis, cùm nullum inter bonos & malos fieri iudicium videant. Arguit igitur hoc in loco Vates à consequentibus incommodis: nimirum diuinæ legis studio flagrantis & incensi animi hæc verba sunt. [*Et non peruenit vsque ad finem iudicium.*] Ex eorum persona loquitur, qui diuinam legem hac occasione perrumpunt. Est enim illorum ratio qua se ad id faciendum adductos asserunt, quia non peruenit vsque ad finem iudicium, id est, quoniam satis superque à nobis iam exspectatum est, num aliquando Deus officio iudicis in humanis rebus satisfacturus sit, & suum cuique ius redditurus. sed cùm hæc tam diuturni desiderij exspectatio non expleatur, se, inquiunt, aliquando hoc iudicium fore, iam desperare. [*Quia non peruenit vsque ad finem iudicium.*]. Porrò hoc loco iudicij nomine eam virtutem significari dicimus, quam in omnium hominum animis, maximè autem iudicum, perpetuò sitam esse oportet: boni, scilicet, & mali cognitionem, cum constanti voluntate משפט ius suum vnicuique tribuendi: est enim apud Hebræos nomen Mispat, deductum à verbo quod iudicare significat: itaque iudicium iusti & æqui efficax studium esse definimus, quod Hispanicè dicimus *La razon*. quod vt exemplo adducto melius intel-Genes.19. ligatur, Abrahamum hanc in diuino colloquio vocem audiamus vsurpantem: Absit à te Domine vt rem hanc facias, & occidas iustum cum impio. non est hoc tuum, qui iudicas omnem terram, nequaquam facies iudicium? Hebraicè interrogatione legitur, id est, qui fieri potest vt communis totius orbis iudex, & qui omnibus terræ iudicibus exemplar ad imitandum sit, tamen hac in re iudicium non faciat? hoc est, iusti atque æqui rationem non habeat? Hispanè *el que ha de iuzgar à todos no hara la razon?* Itaque iudicium Latinè cum pro nomine *Mispat* Hebraico redditur, hac significatione declaratur, quæ frequentissima in sacris libris est, vt: Cognoui quia faciet Dominus iudicium inopis, & vindictam pauperum. *vsque ad finem*, id est, nunquam, vel Psalm.139. in æternum, vt illud: Vsquequò obliuisceris mei Domine in finem? Exurge Domine, & ne repellas in finem. &: Patientia pauperum non peribit in finem. Igitur indignum est quod hoc in multorum ore versetur, inquit Habbakuq, iudicium dignum peruenturum esse nunquam.

Quia impius præualet aduersus iustum, propterea egreditur iudicium peruersum.

Hoc est totius argumentationis pondus, hæc probatio, hæc confirmatio. Sunt autem

autem verba non ex prophetæ opinione prolata, sed eorum, qui diuinum negant iudicium, diuinamq́ue de rebus humanis cognitionem. atque iuxta sacrorum sermonum rationem ac modum enthymema est, duas tantùm argumentationis partes continens, assumptionem videlicet & conclusionem. Hoc modo autem tota argumentatio concluditur: Si impij iustos impunè circumueniunt, iudicium peruersum est: sed iustos circumueniunt impij, ergo iudicium non est aduersus eos, vel si est, peruersum ac prauum est. Huius autem argumentationis tantùm duas partes protulit, minorem videlicet antecedentis partem, & intentionem. optarimq́ue ego eos qui sacrarum literarum studio tenentur, huiusmodi argumentationibus tractandis assuescere. plurimum enim ea exercitatio, & ad intelligendum & ad docendum confert. qua de re nos alias præcipiemus. Propterea concludendi officio fungitur, vt ergo, igitur, cuius frequens in hac significatione est vsus, præcedente particula, quia, vel quouis alio antecedentis occupante locum. vt: Propterea confitebor tibi in æternum & in seculum seculi. Estque argumentatio hæc à posteriori: non enim iniustorum impunitas in causa est, vt iudicium diuinum non sit, sed signum & argumentum est ad probandum iudicium non esse, vt fumum non esse, signum est quòd ignis non subsit: non autem causa est, vt non subsit ignis. Quare argumentum est ab euentis ad antecedentia productum, vt diximus, à Vate eorum personam sustinente, qui prouidentiam negant. Porrò iudicium peruersum aut prauum fortuna, & non ratione res gubernari significat: nam quæ ratione reguntur, rectè semper reguntur: neque enim vllam prauitatis partem ad se admittere ratio potest. sed iudicium hoc in loco idem cum ratione esse dicimus. si ergo iudicium peruersum est, iudicij vim & naturam non habet, atque ex consequenti non rectè iudicium, sed iudicij prauitas quædam est, quale iudicium fortunæ vulgus hominum tribuit, non autem quale Dei esse oporteat iudicium, si Deus hominum facta iudicaret. Hactenus exordiũ libri est. in quo disputatio de prouidentia, partim ex piorum hominum querela, partim ex eorum argumento, qui eandem ipsam negant in alteram cõtradictionis partem producta est. Præterea & quibus argumentis à Vate exornetur oratio, diximus, qui rei indignitatem à sua ipsius indignatione, à consequenti diuini cultus iactura, & legis contemptu amplificat. Iam verò locum communem ad priuatam refert causam, & hypothesim ad thesim reducit; & quam agendi hoc habuerit occasionem, iam explicat, proprioque vatis fungitur officio: nam onus prænuntiat, quod diuina visione præcognouerat: bellum videlicet calamitosum à Chaldæis cum Iudæa gente suscipiendum.

Aspicite in gentibus & videte, & admiramini, & obstupescite: quia opus factum est in diebus vestris, quod nemo credet cùm narrabitur.

ATTENTIONEM captat Vates futuræ calamitatis magnitudine & mole proposita, vt metum & religionem hoc pacto auditoribus suadeat, ipsosque, quorum res agitur, à corrupta & vitiosa consuetudine, ad vitæ emendationem & correctionem hortetur. Nam quanquam pœna hæc & temporale supplicium illis ob anteactam vitam sint subeunda, minus tamen iratum sibi numen sentietur, leuioresque multo pœnæ dabuntur, si ad vitæ correctionem supplicationes assiduæ, & calamitatum deprecationes adiunctæ sint. namque scriptum est: Et vidit cùm tribularentur, & audiuit orationem eorum. Et memor fuit testamenti sui, & pœnituit eum secundum multitudinem misericordiæ suæ, & dedit eos in misericordias in conspectu omnium, qui ceperant eos. Igitur calamitatis imaginem, quam ipse diuina visione perceperat, ante oculos auditorum proponit: illiusque magnitudinem multis modis amplificat, hostium genus, animos, mores, copias, artes promptitudinem, dexteritatem, velocitatem, eorumque ipsorum apparatus, & arma, & cætera explicat, quibus maior in bello crudelitas, & calamitas maior exspectatur. [*Aspicite in gentibus & considerate.*] Prius verbum ad sensum; posterius verò ad animum cogitationemque pertinet. Aspicite rem, quam Deus per me vobis in imagine spectandam exhibet, & *videte*, considerate, atque animo & cogitatione tantarum tamque atrocissimarum rerum, quis effectus, quisque futurus sit euentus, percipite. *In gentibus*. Quandoquidem malum quod Iudæis impendebat, ex gentibus profecturum erat, quas Deus ad puniendum bello populum suum excitabat, hortatur Vates gentem suam, vt ad eam calamita-

Psalm. 105.

rem, quam ipse à gentibus venturam videbat, oculos atque animum intendant. Atque etiam mortalibus omnibus hanc rem manifestam fieri cupit, vt totus terrarum orbis intelligat, quantum noceat Deum contemnere, & honestati turpitudinem anteferre. nam quas opes, quas diuitias, quasque potentias, homines ad luxum, ad voluptates, ad omnem vitiorum & iniuriarum commoditatem comparant, eisdem Deus ad eosdem ipsos vindicatione & supplicio afficiendos, vtitur. Sed illud hoc in loco breuibus annotare libuit, quòd vbi cum Hebræis Latini legunt, *In gentibus*, Græci in Bibliis suis legunt, *Contemptores*. atque adeo in actibus Apostolicis eadem vox legitur, vbi Paulus in oratione illa grauissima, quam apud Hebręos de Christiana religione habuit, hunc Habbakuq locum totidem ferè verbis vsurpat, vbi etiam pro vocibus illis, in gentibus, illam substinuit contemptores: Sed huius varietatis rationem, vel in illius libri interpretatione, vel commodiore in loco reddemus: nunc illud annotasse satis fuerit, eandem esse nobis cum Hebræis in hoc loco lectionem, & Græcum interpretem, non Hebraicum exemplar, sed illam D. Pauli varietatem fuisse secutum, quæ suo quidem loco oportuna est, & pulchrè hæret. sed quid significet illud in gentibus, explicatum à nobis est. [*Et obstupescite, & admiramini.*] Raritatem & magnitudinem rerum sensu perceptarum sequitur admiratio: admirationé in ipsis sensibus stupor cõsequitur. Cùm enim quis subitam aliquam rem, præsertim noxium aliquid videt, quod communem modum consuetudinemque excedat, statim primo congressu in admirationem rapitur incogniti & inopinati euentus. porrò si admiratio vires incrementumque sumat, stupor efficitur. Est autem stupor, aut totius corporis, aut quorundam in ipso membrorum imperfecta quædam resolutio, vt Galenus & Hippocrates docent. Cuius cùm multæ causæ commemorentur, vna est, cùm ex tristi aliqua & acerba cogitatione sensus opprimitur: calor enim ad interiorem animi sedem penetrans, exteriora membra deserit: vnde fit, vt vel totum corpus, vel aliqua eius pars, suo munere officioque priuetur. Quamobrem qui huiusmodi patiuntur, aut surdi fiunt, aut repentè obmutescunt, aut immobiles reddũtur, donec ea affectio commutetur, quam affectionem ex repentino admirandoque occursu proficiscentem pulcherrimè poëta describit:

Aphorismorum lib. 5. De causis symptomat.

Extemplò Aeneæ soluuntur frigore membra,
Obriguit, steteruntque comæ, & vox faucibus hæsit.

Vt igitur Vates noster impendentis calamitatis magnitudinem significaret, vel ex ipsa cogitatione, admiratione, atque stupore quemuis attendentem opprimendum esse minatur. porrò quod admirari, & stupescere iubet, atque imperatiuo vtitur, tropus est, & dicendi quædam figura. neq. enim eiusmodi affectiones imperari alicui possunt, quæ non volentes, sed inuitos opprimere solent: quippe cùm ad sensum corporis, & ad sentiendi membra pertinent: sed tamen quicunq. earum affectionũ antecedenté actioné imperat, ipsas easdé naturæ lege cõsequétes imperare videtur. Neq. enim fieri potest, vt qui tam immane & ferox spectaculum videat, nó admiretur & stupefiat. Quamobrem eodem modo omnia verba coniunxit: [*Videte, stupescite, admiramini.*] Figura autem hæc in rhetoricis incrementum appellatur, satis ad amplificandum accommodata. vt:

Propert. elegiarum li. 1.

Tunc mihi constantis deiecit lumina fastus,
Et caput impositis presit amor pedibus.

[*Quia opus operor in diebus vestris.*] Propositio est, & totius narrationis caput: in qua rei magnitudo & grauitas explicãtur. namq. cùm in sacris libris operari legimus, grauius quid intelligere solemus, quã si simpliciter, facere, legamus: illud enim verbũ facere, cõmuné significationé habet. operari auté certæ significationis est, quo aliquid nó solùm fieri, sed etiá magna diligétia & molimine parari intelligimus. idq́. in multis obseruatum est exé-
,, plis, vt in illo: In operibus manuum suarũ cõprehensus est peccator. & in illo: Da illis se-
,, cundũ opera eorũ, & secundũ adinuentioné ipsorũ retribue illis. Cùm ergo hoc in loco opus & operari audiamus, magnã quandã rem, & suo in genere graué adornari intelligimus. Est autem hoc verè artis oratoriæ proprium, vt suis verbis singula proferantur, magna magnis, exigua exiguis. Quare cum rei magnitudine, quæ hoc in loco proponitur, rectè verborum magnitudo & grauitas coniungitur: quod etiam in Hebraica lingua aptius notatur. namque in duabus vocibus, opus, operor, duobus iambis vtitur Vates: qui pes ad graues & acerbas res maximè est accõmodatus. [*Opus operor.*] Verbis Dei loquitur Vates, cuius personam induit, vt grauiorem orationé reddat: grauius enim quid auditur,

auditur, cùm ipsum Deum verba facientem inducunt, ipsumque quasi ante oculos statuunt, quàm cùm ab eo tanquam absente accepta verba nobis reddunt. vnde in grauibus & magni momenti negotiis huius figuræ frequens est vsus; quam conformationem rhetores vocant. Sic Malachias: Ecce ego mitto angelum meum. Isaias: In sceleribus vestris dimisi matrem vestram, quia veni, & non erat vir; vocaui, & non erat qui audiret. grаue quiddam atque vehemens huiusmodi figuræ semper sonant. Quòd autem dicit, [*Opus ego operor,*] id significat, videlicet eam calamitatem non casu aut fortuna, sed diuino consilio venturam: quandoquidem ea hominum peruersitas est, vt plerumque, ne sua agnoscant malefacta, animaduersiones atque pœnas non diuinæ iustitiæ, sed fortunæ, & temporum varietati asscribant; cùm tamen horum nihil, neque in casus, neque in fortunæ potestate, sed in Dei voluntate & consilio sit positum: qui vrbes, regiones, & regna ob incolentium malitiam euertere solet, quemadmodum scriptum est: An est malum in ciuitate, quod non faciat Dominus? Ego (inquit Deus) ego sum, qui suppliciũ vobis tam graue & seuerum mole multa paro: vtpote qui non semper religionis meæ cõtemptum inultũ patior. [*Quod nemo credet cum narrabitur.*] Epiphonema est, id est magnitudinis rei cum acclamatione æstimatio, frequens & magni ponderis dicendi figura. vt illud: *Horresco referens.* Atque totus hic verborum sententiarumque ornatus ad maximum negotium maxima cum expositione amplificandũ pertinet, vt & scelerũ & culpæ, quæ huius pœnæ causa extiterint, grauitas diligentius æstimetur, & iustitiæ diuinæ seueritas agnoscatur. Quamobrem & eandem hanc sẽtẽtiam aliis enuntiatam verbis in libris regum legimus, vt intelligamus hæc ad auditorum admirationem & stuporẽ, & ad rei magnitudinem explicandam prædici. sic enim in loco illo, & apud Ieremiam legimus: Ecce ego inducam mala super Ierusalem & Iudam, vt quicunq. audierit tinniant ambæ aures eius. Porrò illud verissimè à Deo enuntiatur, non credituros eos, qui audierint, tum propter eorũ ipsorũ contumaciam, tum etiam propter ingentem rei grauitatẽ: quæ cùm non sit ex earũ genere, quæ à confidentibus hominibus timeri solent, eorũ fidem excessura huiusmodi rerũ prædictio videbatur. nam ex Ieremiæ Vatis historia intelligimus, quanta fuerit hominum de hac re incredulitas: cùm suis iidem ipsi sceleribus blandientes, quæ diuinus Vates verbis exagitabat miris, tamen pœnarũ terrores & minas illi omnes contemnebant, ipsumque Vatem, tanquam molestè nimis, & satyricè mordentem, multis affectum contumeliis explodebant. calamitatem autẽ eandem cum hoc Vates ille prædicebat.

Malac. 3. Isai. 50. Amos 3. 4. Reg. 21. Ierem. 19.

Quia ecce ego suscitabo Chaldæos gentem amaram & velocem, ambulantem super latitudinem terræ, vt possideat tabernacula non sua.

CHALDÆA regio est in Babylonis ditione, inter ipsam Babylonem & Arabiá desertam, & inter Tygrim & Euphratẽ sita; aut secundum Ptolomęũ inter Euphratem & regiũ fluuiũ. iacet autem ad orientẽ Iudææ terræ. In ea celebriores vrbes à Ptolomæo cõmemorantur, Idicara, Cesa, Sorthida, Biranda, & Mardocææ regioni contermina Ielma. De qua regione copiosè Plinius, Strabo, & in libris Geographicis Volateranus scripsere: sed & multa apud Ieremiam leguntur. Frequens autẽ mentio Chaldæorum est apud Græcos & Latinos scriptores: atque adeo apud poëtas maximè. Sed hæc vox aliud in illis plerumque significat, nempe homines magicæ artis, sacerdotes, atque astrologiæ & mathesos peritos, & qui ex astris futura diuinant, siue illi ex hac regione, vbi primum hæc disciplina tradita memoratur, siue aliunde sint, harum tamen artium peritiá teneant, de quibus Iuuenalis:

Chaldæos prius vocatos Cephenos scribit Stephanus.

Chaldæis sed maior erit fiducia. quicquid
Dixerit Astrologus, credent à fonte petitum
Hammonis. Satyr. 6.

Sed nos hoc in loco Chaldæos intelligimus eius, quam descripsimus, regionis incolas. Qui cùm in Babylonis regno atque ditione essent, à Nabuchodonosore in multarum gentium, atq. regnorum excisionẽ conducendi erant. *Suscito,* in perniciem vestram & vastationem: verbum enim translatiuum est suscitare, ab his, qui vacantem aliquem atque otio somnoque indulgentem ad munus aliquod obeundum excitát, & solicitant. Atque in hac significatione frequenter à sacris scriptoribus vsurpatur. vt: Suscitauit Dominus

 minus

2.Par.21. ,, minus contra Ioram spiritum Philisthinorum, & Arabum, qui confines sunt Æthiopi-
Psalm.3. ,, bus. Atq. illud ex hac significatione est: Multi insurgunt aduersum me. & illud: Exur-
Psalm.7. ,, ge Domine in ira tua: eadem namque dictio est in Hebraico exemplari. Omnia autem hæc excitationem & solicitationem ad aliquid vehementius agendum significant, siue in malum, siue in bonum sit. Quòd autem Chaldæos nominat certa & propria nota illos describens, id ad auctoritatem & certitudinem vaticinij facit. Hoc enim interest inter verissima Dei responsa, & inter illa quæ à dæmonibus, & ab aruspicibus, cæterisque vanarum & fallacium præstigiarum professoribus & diuinatoribus eduntur, quòd ab his incerta atque ambigua communibus verbis atque obscuris, & ad vtrumque euentum paratis oracula edebantur. quale illud fuit:

Aio te Aeacida Romanos vincere posse.

At verò quæ à diuino spiritu, & vero Dei consilio responsa reddebantur, ea certissimis signata notis, & propriis verbis enuntiata fuerunt, additisque gentium, regionum, atque personarum etiam, per quas res gerendæ erant, nominibus, diuinam naturam vnam, veram & sapientissimam, atque humanis rebus prospicientem arguebant, & vatibus auctoritatē fidemq. conciliabāt: nam si diceret, ego suscitabo gentē quandā, &c. id fortunæ & tēporis potestati asscribi poterat, quæ (vt nōnulli putāt) nihil æternū manere permittit, omnia permutat, omnia transfert. Sed cùm Chaldæos gentē velocem, copiosam, &c. describat, id non ad fortunam, sed ad certum statutumque consilium referri debet. [*Gentem amaram.*] Demonstrationis & propositionis narratio est & expolitio quædam. Auget autem vehementer calamitatis descriptionem genere hostium, animis, promptitudine, & in vniuersum facultatibus illorum expositis. solet namque in negotiis siue belli, siue pacis gerendis & voluntas & facultas spectari. hæc omnia partitione proposita Vates explicat, imprimisque voluntatem exponit, dicens: [*Amaram gentem.*] *Amaram* vox est actiua interdum, interdum autem passiua, & à gustandi sensu ad animum commodè transfertur. nam quicquid acerbitate quadam molesta vel palatum, vel animum alicuius afficit, amarum illi esse dicimus: ac rursus cuius aut sensus, aut animus huiusmodi affectione laborat, eum amarum esse dicimus, atque ita amarum os, palatum, linguā, atque animum appellamus. Priori autem significatione hoc in loco amaritudinis ratio vsurpatur, vt Chaldæos indignabundos iracundosque esse significet Deus, & ad nocendum attentos, & quibus nihil iucundius contingere possit, quàm si tristitia & amaritudine quamplurimos afficiant. Atque adeo hęc significatio frequens in sacris libris est, vt:
Psalm.63. Intenderunt arcum rem amaram. & apud D. Paulum: Viri diligite vxores vestras, & no-
Coloss.3. lite amari esse ad illas. Eadem etiam translatione latini vtuntur scriptores, vt:

Iuuenal. satyr.2.

Qui tunc leges reuocarat amaras
Omnibus, atque ipsis Veneri Martique timendas.

Horrendum igitur hominum genus & inuisum Chaldæi: quorum animi ad amaritudinem inferendam attenti sunt. [*Et velocem.*] Veloces nonnunquam scriptura appellat, quos Latini temerarios & petulantes, homines videlicet animi sæuissimi, ac præcipitis consilij, quibus ante confectum negotium est, quàm consultum aut perpensum: aptissimum genus ad commiscendas & perturbandas res omnes, qui dummodo libidinem expleant suam, nihil sibi non licere putant. hos scriptura veloces vocat, idque vitium quo laborant, velocitatem appellat; Quæ quidem res à corpore ad animum ita transfertur, vt suo se in loco translatio ipsa exponat. Est autem vox Hebraica *Nimhar*, quæ in Latinis Bibliis nunc festinatio, nunc celeritas, interdum velocitas, nonnunquam verò
Isai.59. stultitia redditur, vt apud Isaiam: Festinant, vt effundant sanguinem innocentem. & in
Prouer.1. Prouerbiis: Pedes eorum ad malum currunt, & festinant, vt effundant sanguinem: vbi
Isai.32. autem nos apud Isaiam legimus, Et cor stultorum intelliget scientiam, Hebræi legunt, Et veloces corde intelligent scientiam. itaque temeritas & inconsulta actionum properatio in his omnibus significatur, Quod quidem hominum genus Hispani *Trauiessos* appellant: quæ vox petulantiam atque temeritatem sonat. Huiusmodi igitur ingenia à se contra Iudæos excitata testatur Deus, gentem amaram & velocem. atque hæc ad voluntatem pertinent in rhetoricis præceptis: nunc autem facultatem explicabimus. [*Ambulantem in latitudinem terræ vt possideat tabernacula non sua.*] Ostendit facultatem eorum à copia & multitudine: vsqueadeo enim magnum exercitum

exercitum ex Chaldæa regione collecturus erat Babyloniorum rex, vt non posset angustis capi locis, sed planitiem omnem occuparet. Estque argumentum à relatiuis: nam si locum amplissimum esse oportebat, qui illos caperet, copiosissimum eorum exercitum esse necesse erat. [*Ambulantem super latitudinem terræ,*] aut; vt in Hebræo est *super latitudines*. Numerum innumerabilem eorum fore significat: atque eo magis horribilem & formidolosum, quòd veluti feræ suis siluis eiectæ, in alienas migrarent obuia quæque vastabundæ: nam cùm Chaldæa regio angustior esset, quàm vt indigenarum multitudinem capere & alere posset, nouas illi sedes quærere, & ferro atque igni parare cogitarunt. Quod in causa erat, vt promptiores animos, ac vires firmiores eorum dux in eis experiretur, quos non solum belli cupiditas, sed necessitas ad nocendum adigeret. atque id est quod dicit: [*vt possideat tabernacula non sua.*] non solum, inquit, alienas regiones, agros ac siluas, sed vrbes atque domos, incolis aut pulsis, aut occisis occupabit, alienisq. fruetur laboribus & fortunis. nam tabernaculi nomen totã domũ cum suis ornamentis, & vniuersa supellectile significat. namque olim primos hominum in tabernaculis habitasse, ex sacris & prophanis historiis accepimus, & à Victruuio in primo de architectura libro edocti sumus. Sed postea quam in vrbes conuenerunt, tabernaculorum vsus minus frequens esse cœpit, præterquam in campestribus Scythis, & in Arabum gente. hi enim cum pecuariam rem exerceant, pascua sequuntur, neque fixas sedes vsquam habent. sed & qui militarem degunt vitam, tabernaculis castrensibus vtuntur, cæteri verò hominum plerumque domicilia colunt. Cùm ergo prima habitatio in tabernaculis fuerit, effectum est, vt pro vrbibus, pro oppidis, pro domibus, & pro quacunque habitatione tabernaculi nomen vsurparetur. quemadmodum & rates à poëtis pro quocunque nauigio vsurpatur, cùm id genus materiæ rude atque impolitum primis nauigationis inuentoribus in vsu fuerit. Hoc est ergo quod Chaldæus exercitus curat, rusticas & vrbanas aliorum possessiones, propriis Dominis bello ac cæde deturbatis, vsurpare. *Non sua*, aliena. habet autem vim & amplificationem illa negatio, *non sua*, vehementiorem, quàm si diceret aliena, quasi dicat indigna, quæ à tam iniustis possessoribus teneantur.

Iustinus historiog.

Horribilis & terribilis est, ex se ipsa iudicium & onus eius egredietur.

AMPLIFICAT calamitatis terrorem, animum & vires describens eorum, per quos ventura erat, primumque sæuitiæ indicia & notas reperit: deinde vires, & in agendo celeritatem describit. *Horribilis*, inquit, est, id est, ipso etiam aspectu & veniendi impetu horrorem atque terrorem iniiciet, vt apud Hosseam dies Domini magna & horribilis dicitur: est enim vtrobique actiua significatio. Sed illud altius sæuitiam illorũ exaggerat, quod sequitur, [*Ex se ipsa iudicium & onus eius egredietur.*] Significat enim Chaldæam gentem superbam nimium & insolentem fore; quippe quæ nullis, neque naturæ, neque gentium legibus vtatur, nullis hominum consiliis acquiescat, neque ius aut æquitatem sequatur, sed suo tantùm consilio, vel potius sua libidine & temeritate pro legibus, proque rationibus sit vsura: non alieno, inquit, iudicio, sed suo tantum stabit, neque ex naturæ ratione, neque ex æquo & bono iudicabit res, sed ex se, id est ex suo impetu suaque temeritate: quemadmodum autem iudicauerit, sic statuet atque decernet, ex se ipsa iudicabit, ex se etiam ipsa decernet, sententiamque pronuntiabit. Hoc enim *onus* significat, quod Chaldæus interpres explicat scribens *Gezìratheh*, id est, sententia eius. Indicat ergo his verbis propheta Chaldęos in omni consilio, in omnibus actionibus voluntatem tantùm pro ratione secuturos esse. qua re nihil neque audacius, neque ferocius esse potest, in mẽtibus præcipuè temerariis, & ingeniis velocibus, vt paulo superius dixerat. namque impotentissimę, & ad vindictam incensæ feminæ hæc vox est:

Hosse.2.

Sic volo, sic iubeo, sit pro ratione voluntas. Iuuenal. Satyr. 6.

Consideranda autem hoc in loco est barbarorum militum feritas & immanitas, atque effrenatus ad res gerendas furor: quibus quidem morbis vtinam Christiani milites non laborarent.

Leuiores pardis equi eius, & velociores lupis vespertinis.

ARGVMENTVM est à destinatis sumptum: namque multum destinata atque instrumenta ad res gerendas conferre solent. Describit autem inter præcipua instrumẽta

bellica equos superbum animal, & ad bella præcipuè aptum, quodque non modicam Prou.21. victoriæ partem sibi vendicare solet, iuxta illud: Equus paratur ad diem belli. Porrò optimi in hoc genere sunt & nobilissimi, qui cursu præstant: nam pulchritudine excellere, ad luxum potius, quàm ad vtilitatem spectat.

Iuuenal. saty.8.

Optimus hic quocunque venit de gramine, cuius
Clara fuga ante alios, & primus in æquore puluis.

Et, vt Fabius inquit, equi ad cursum gignuntur. quod si ad hunc vsum geniti sunt, consequens est eos optimos esse, qui maxime hoc præstiterint. Quamobrem in sacris literis Psalm.19. equi ob velocitatem; currus verò ob fortitudinem frequentissimè nominantur. vt: „ Hi in curribus, & hi in equis; nos autem in nomine Domini nostri sperauimus. Prædicat igitur Vates hostilium equorum velocitatem; inter quos probatissimi sunt Ægyptij; secũdi verò ob parem regionis fertilitatem, Babylonici & Parthici, quorum frequens apud veteres auctores mentio est, in sacris autem literis non rara. [*Leuiores pardis equi eius, & velociores lupis vespertinis.*] Amplificat equorum velocitatē ex comparatione. atque hæc quidem omnia ad calamitatis augmentum exponũtur, & ad hostium militarem virtutem. Porrò in ferarum genere pardi velocissimi sunt, quibus maculosa pellis, & notis distincta est; & inter leonem & tygridem media quædã natura esse videtur, eadem sæuitia, eademque rapacitate pollens: sed cur potius in equorum pernicitate pardorũ, quàm leporum, quamq. aliorum animantiũ, quæ cursu prẹstant meminerit, in causa illud est, quòd pardis, leonibus tygridi, atque aliis feris, non tam ad fugiendũ, quã ad persequendũ velocitas à natura cõcessa videtur. Quam rem & Vates noster notat, & Chaldæorũ equis tribuit, qui sic ad cursum apti ac veloces sunt, vt ad nocendum etiã sint parati: plurimum enim in prẹliis & equi nocere solent, atque ij præsertim, qui ad bellicam disciplinam instructi, & frequenti pugnandi vsu exercitati sunt. Tales namque natura feroces vincendi consuetudine ferociores euadunt, & sanguine gaudent effuso, & lituis atque tubis auditis exultant libenter. Acerrimæ igitur pugnæ equorum commoditate committuntur, ipsaq. animantium ferocitas nõ exiguum terrorem hostium animis iniicit. cuius rei celeberrimum exemplum nostro tempore editum est, cùm primum Oceani insulæ ab Hispanis viris & inuentæ, & subactæ fuerunt; vt exigua equitum turma ingẽtes barbarorũ copias prosterneret: qui ignotæ belluæ immanitate perterriti, velocitate atque impetu stupefacti, vel in acie repente visã cedebãt: cumq. fuga salutē sibi quærere nequiuissent, miserè atq. acerbissimè vel ab ipsis equis protriti & conculcati, vel ab equitibus prostrati peribant. Vt ergo Chaldęorum hostium ferocitatē ostendat Vates, rem ipsam ab equorũ velocitate exaggerat, qui non veloces modò, sed ad nocendũ pardis multo sint propriores: namq. & sęuitiã & cursum in eadē animalis natura cõiunxit, cũ illud sęuissimę feræ & pernicissimæ cõparauit. Sic & Hieremias eadē similitudine vsus truculentã hostiũ rabiem Ierem.5. describit, dicẽs: Pardus vigilãs super ciuitates eorum. [*Et velociores lupis vespertinis.*] Chaldæorũ, inquit, equi lupis acutiores sunt: est enim lupus truculentissimũ animal, & ad sæuitiã imprimis genitũ, quo nullũ aliud magis à pastoribus timetur: propterea quòd non solũ vẽtris & famis gratia prædas parat; sed ad sæuitiã & crudelitatē explendã totos sæpe greges, nisi prohibetur, necat, & trucidat, vt & auctores scripserunt, & armentorũ ac pecudum custodes suo magno dãno didicerũt. Propterea igitur veloces eos appellat, nõ tam ad currẽdi celeritatē, quã ad nocẽdi respiciẽs dexteritatē: hoc enim velocitatis nomen in loco significat, quod Hebraicè sciẽtibus perspicuum est. quemadmodũ & illud: Psalm.13. „ Veloces pedes eorũ ad effundẽdũ sanguinē. Porrò lupus acutissimus, audacissimusq. est; vtpote qui multa miliaria vna nocte conficere soleat, vt rapinas faciat: cumq. ad prædam peruentum fuerit, omnia loca circumire, omnes aditus tentare, vndiq. procurrere, omnia circumspicere, vt & sibi ab insidiis caueat, & rapiendi commoditatem percipiat. hãc igitur luporum dexteritatem Chaldæorũ equis cum excellentia atque prẹstantia tribuit Vates. nocturnos autem appellat lupos, quoniam hæc ferarum genera quæ cæde atque rapina viuunt, noctu suas prædas facere plerumque solent; minus enim eo tempore hominum occursus & impedimẽta timẽt, & commodiorē ad rapinã occasionē in cæterorũ animantiũ quiete fore cognoscunt. quam rem quodq. ingeniũ à natura illis tributa esse constat, vnde & vidẽdi & perspiciẽdi vsu nocturnis, & obscurissimus etiã horis pollent, in Psalm.101. eoq. genere lupi maximè excellũt, vnde & à Grẹcis νυκτίβιοι & νυκτίοπες appellãtur. Quã „ quidē rē elegãtissimè diuinus Vates in psalmo describit: Posuisti, inquit tenebras & facta „ est nox,

est nox: in ipsa pertransibũt omnes bestiæ siluæ. Bestias siluæ feras suo more appellat, & subdit: Catuli leonũ rugites vt rapiant, & quærant à Deo escã sibi. Ortus est sol, & congregabuntur, & in cubilibus vestris collocabuntur. nocturnos igitur lupos ob id vocat, quòd eo potissimum tempore escas sibi paraturi vagentur & errent. sic etiam Ieremias: Lupus ad vesperam vastauit eos. Omnibus autem his præponit hostium equos; vtpote qui natura, disciplina, belligerandi vsu longè velociores atque ferociores his omnibus euaserint. Quantum verò ad dicendi rationem pertinet, amplificatio ex repetita comparatione est, vt: Ierem. 5.

Ast ego Sardois videar tibi amarior herbis,
Horridior rusco, proiecta vilior alga.

Et diffundentur equites eius: equites namq. eius de longe venient, volabunt quasi aquila festinans ad comedendum.

MAXIMAM multitudinem equitum significat in Iudæorum desolationem venturam. Quam rem innuit, dicens: [*diffundentur,*] eo quod nullus locus eos capere nulla regio alere possit: quamobrem necesse est eos diffundi, vt prædas sibi capiant. sic vertit Chaldæus interpres: [*Equites eius multiplicabuntur.*] Deinde autem rei conficiendæ celeritatem dexteritatemque explicat, dicens: [*Equites namque eius de longe venient, volabunt quasi aquila, festinans ad comedendum.*] Aquilarum genus rapacissimum est, & vehementer famelicum, atque adeo perniciosum, vt sæpenumero vna regio non sufficiat ad duos nutriendos aquilarum pullos. Quare alterum abijcere solent tædio nutriendi. Et alioqui vnum par aquilarum magno ad populandum tractu vt satietur, indiget. Porrò in tota auium (quas nouimus) natura nulli maior honos, neque vis maior, quàm aquilæ est. Volatus autem & visus tanta præstantia, vt in ipsam solis lucem intendat oculos, & nubes volando transcendat. Quare Dauid Saulem & Ionathan velociores aquilis fuisse dicit, cùm illos velocissimos prædicare vellet. Vnde fit vt prædam procul prospiciat, & ad eam quamcelerrimè aduolet. Hanc autem totam rem per similitudinem ad Chaldæos hostes transfert Vates, significans gentem illam, quæ Plin. lib. 10. suis non contenta finibus aliena inuaderet loca, famis ac vẽtris necessitate coactã, omnia cap. 3. quæcunque peteret loca esse vastaturam: neque verò fore vt voto aut conatu falleretur; quippe quæ non nisi in certas & exploratas regiones esset ventura, quas postquam occupauerit exinaniri & diripi necesse est, diffuso per singula milite, & crebris decursionibus omnia vastante. propterea, inquit, [*diffundentur.*] quia quemadmodum aquilæ spatia determinant, vt prædentur; ita isti præ multitudine diffusi, regiones, vrbes, atque oppida ad prædam determinabunt, nullique suis quas sortiti fuerint, partibus parcent; quippe qui non tam mercede conducti, quàm viuendi necessitate bellum suscipiant.

Omnes ad prædam venient, & facies eorum ventus vrens.

HACTENVS similitudinem: nũc verò assimilationẽ subiungit. Quemadmodum inquit, aquilæ prædam procul prospectant, & ad eam celerrimè volant, sic omnes hi ingenti prædandi studio agentur. Præterea communem & perniciosam illorum vastationem subsolano vento comparat, qui in illis maximè regionibus vsque adeo vehemens est, vt segetes, agros, vineta, siluasque exurat: quod ex multis scripturarum locis, & experimento ipso, intelligimus. hic enim ventus est quem Pharao spicas exurentẽ somniauit, & quo Deus ad exsiccandum rubri maris cœnum est vsus. Quemadmodum igitur quacunque perflat subsolanus omnia exurit: sic etiam hi obuia quæque populabuntur. [*Facies eorum.*] non quod visu & facie exurant, sed quæcunque in cõspectu venientium posita fuerint, ab ipsis vastabuntur. [*Ventus vrens.*] Periphrasis subsolani venti, quem Hebraica veritas nomine suo signat KADIM: sed Latinus interpres vim & effectũ קדים potius, quàm vocem transtulit, vt planior esset sensus.

Et congregabit quasi arenam captiuitatem: & ipse de regibus triumphabit, & tyranni ridiculi eius erunt. Ipse super omnem munitionem ridebit, & comportabit aggerem, & capiet eam.

CVM Propheta hactenus Chaldæorum copias, illorumque animos dexteritatem,

& bellicum apparatum descripserit; nunc id, quod cõsequens ad hæc erit, describit, quæ scilicet horum gesta, quæ victoriæ, quæ prædæ atque vastationes futuræ sint. quæ quidem neque magni reges, neque potentissimi principes pares futuri illis sunt, quando ad resistendum illis vllum consilium, aut vis vlla sufficiet. nullúsque adeo tutus erit locus natura, aut arte munitus, in quo ab istorum impetu & fortitudine cuiquam tutò esse liceat. Amplificat autem Vates rem partitione & enumeratione eorum, quæ regna, prouincias, & vrbes, fortissima & expugnatu difficilia efficere solent. Ea autem sunt, reges ipsi imprimis & duces, quorum consilio ac virtute respublicæ reguntur & defenduntur. Deinde ipsa locorum munitio & commoditas, quæ interdum natura, interdum arte constat. [*Congregabit*, inquit, *sicut arenam captiuitatem*.] Nam cùm populus innumerus sit, & singuli prædas faciant, in immensum excrescet cumulum captiuorum multitudo, quàm sibi bello, gladioque parabit: perinde ac si arenam maris accumulare studeat, quæ facilè effodientibus cedere solet, & maior in congerendo, quàm in eruendo labor suscipitur. Quòd si quis congreganti resistere aut repugnare moliatur, siue sit rex, siue princeps quispiam potentissimus, frustra conabitur; quandoquidem gens illa reges omnes, omnesque principes contemnit & deridet; tantùm suis viribus & multitudini fidit. [*De regibus triumphabit*.] illos despiciet & irridebit triumphantium more, qui principes hostium in triumpho ducere solebant, vt suam potentiam ostenderent, eosque risui & ludibrio exponebant. [*& tyranni ridiculi eius erunt*.] Principes omnes tyranni olim dicebantur, donec ob dominãdi insolentiam, tyrannidis nomen in odium venit. sic Virgilius: *Dextram tetigisse tyranni.* Hac significatione hoc in loco ab interprete nomen positum est. sic etiam id Chaldæus interpres explicat, scribens: *Siltonaia*, Soldanos, potentes. est autem figura expolitio, reges, tyranni. Porrò ridendi verbum ad contemptum referri in scripturis solet, cùm quis viribus omnino impar aduersus potẽtiorem aliquid conatur. nihil enim amplius efficere solet, quàm suas vires suósque conatus in ludibrium & contemptionem adducere; quemadmodum contigit illis, qui aduersus Dominum & aduersus Christum eius, gigantæos quosdam furores conceperant; quos, qui habitat in cælis, irridebat, & Dominus subsannabat eos. sic gens illa Chaldæa reges, & potentissimos prouinciarum principes irridebit & contemnet. Quòd si quis, vt illorum effugiat manus, ad munitissimas confugiat vrbes; neque ibi tutus esse poterit: quandoquidem omnem munitam vrbem contemnet etiam, atque irridebit. nam si maximè in præcipiti editoque loco sita sit vrbs, vt illa gens innumera, & ad omnem occursum in sua virtute & fortuna confidens est, ingentem ex puluere cumulum admouebit, qui præaltum quemuis montem excellat. atque hoc modo facilè sibi ad expugnandum locum parabit viam; ex puluere, inquam, minutissimo cumulabit aggerem, nedum saxis, lignis, aliaque materia: tantus est illorum numerus. In hebraicis pulueris mentio fit, vt facilitas cuiuscunque vrbis oppugnandæ significetur. Porrò munitionis nomen vrbes & oppida significat, non tam ædificiorum & murorum fortitudine, quàm situ, & natura loci munita. qualem Tyrum fuisse apud Iosue legimus, quã hoc munitiones vocabulo insignit, dicens: Et ad ciuitatem munitissimam Tyrum. cuius situm & fortitudinem si quis cognoscere cupit, Quintũ Curtium consulat. Antiqui enim vrbes, quas munitissimas esse volebant, in editissimis & præruptis montibus ædificabãt, vt loci naturæ fidentes tutius viuerent, & hostes minus timerent. qualem situm primã Græciæ vrbem Athenas habuisse legimus, & qualem in Ierosolymæ descriptione celebrari videmus. Quòd si Chaldæorum exercitum nulla munitio, nulla vrbs, quamuis opere & natura firmissima, à direptione prohibere poterit, quid fiet in ijs locis, quę minus munita sunt, & murorum tantùm atque portarum propugnaculis vallata? Hoc argumento Vates rem in desperationem adducit, cùm ostendat nulla humana ratione Chaldæorum incursionem & impetum infringi posse.

De Cræso. histor.

שלטוניא

Tunc mutabitur spiritus, & pertransibit & corruet: Hæc est fortitudo eius Dei sui.

COMMVNE id quamplurimorum hominum vitium est, vt secundarum rerum prosperitate inflati atq; elati, sese homines esse obliuiscantur, sicut scriptum est: Homo cùm in honore esset, non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus

Psalm. 48.

factus est illis. Atque hæc quidem hominum superbia & insolentia in causa est, vt de summo prosperitatis gradu à diuina iustitia deturbentur. Quæ quidem res si nobis omnium seculorum exemplis demonstranda esset, non video quem commentaria nostra finem essent habitura: cùm nulla olim ætas, nulla hodie dies huius argumenti innumeris vacet exemplis. magna enim est humanæ mentis perfidia, malitia atque mobilitas: ex quo fit, vt varios habitus pro vario rerum euentu induat. Hoc vitio Vates Nabuchodonosorem laboraturum prædicit. nam cùm in tantam rerum gestarum gloriam elatus esset, tantum terrarum & regnorum sibi subijci conspiceret, vt iam pro ioco duceret regum & tyrannorum fortitudinem, exercitusque, quamuis numerosos, atque vrbes omnes non solùm arte, sed natura munitas contemneret: in eam insolentiam & insaniam incidit, vt se non existimaret diuinæ voluntatis ministrum, quem verus & totius mundi gubernator Deus ad vindicanda in quibusdam populis scelera statuisset. Qua in re si quid victoriæ, potentiæ, magnitudinis & gloriæ fuisset adeptus, id omne summo Dei viuentis consilio & voluntati acceptum referre oportebat. quæ tamen ille omnia Deo suo, hoc est, genio suo (qui illum ad tanta tamque præclara facinora, summumque gloriæ gradum extulerat) tribuit. hanc superbiam illius ruinæ causam Vates futuram esse prænuntiat. Tunc, inquit, mutabitur spiritus Nabuchodonosoris in arrogantiam & insolentiam, vt qui de se humanè sentire debuisset, & suam felicitatem Deo viuenti tribuere, tamen rationis modum finesque pertranseat, & fortitudinem suam Deum suum esse prædicet, neque verum Deum agnoscat, cuius nutu atque consilio omnia reguntur & gubernantur. [*Hæc est fortitudo eius Dei sui,*] id est, suo genio fortitudinem & magnitudinem suam acceptam refert. In illa namque falsa gentium religione suos deos, suum genium, suamque Iunonem vnusquisque habere putabatur, qui sibi priuata tutela & re consulerent. Vt Plinius his verbis docet: Cùm singuli quoque ex semetipsis totidem Deos faciant, Iunones geniosque adoptandi sibi. Quam quidem ad rem diuus Augustinus respiciens, ex veterum sententia, genium vniuscuiusque animam rationalem esse dixit; ideoque singulorum singulos esse, & à gerendo quidam appellatos affirmant, quòd multa gerere possent: atque primum genulos, deinde genios vocitarunt. Ideo etiam de eadem re Horatius:

Scit Genius, natale comes qui temperat astrum Horatius.
Naturæ Deus humanæ, mortalis in vnum- 2. Epist.
Quodque caput, vultu mutabilis, albus, & ater.

Hic etiam ille Socratis dæmon fuisse à multis perhibetur. [*Spiritus*] autem hoc in loco Xenophon. pro animi motu & impulsu, quo homo ad aliquid intelligendum agendúmue excitatur, accipitur: qualia multa frequentissimè in sacris libris leguntur, vt: Spiritus amaritudinis, spiritus doloris atque iræ. iuxta quam rationem scriptum est: Excitauit Dominus spiritum Phul. &: Excitauit Dominus contra Ioram spiritum Palæstinorum, & Arabum. Sic etiam Nabuchodonosoris spiritum Dominus in Iudæos, aliasque gentes excitauerat. sed ille mutabit spiritum suum, ita vt non á Deo viuente, sed à se ipso suo genio, suaque fortitudine excitatum esse prædicaret. [*Pertransibit.*] rationis & sapientiæ modum atque mensuram excedet. [*Et corruet,*] in arrogantiæ & elationis crimen. nam verbũ est Hebræis ASSAM, quod peccare, ruere & euertere significat. Chaldaicè auté sic exponitur HAB, id est, peccabit, Dei viuentis gloriam, & laudem falsò sibi genioq. suo attribuens. 1. Paralip. 2. Paralip.

Nunquid tu à principio Domine Deus meus, sancte meus: & non moriemur? Domine in iudicium posuisti eum, & fortem, vt corriperes, fundasti eum.

ACCVSAT Propheta impietatis Chaldæorum regem, & hac occasione ad Deũ prouocat omnis iniquitatis vindicem & iudicé seuerum. Interim auté ipsius misericordiam captat supplexque implorat. Quare, inquit, barbarus hic hostis tantum Deo suo, virtuti & potentiæ suæ tribuit, cùm tibi omnia accepta referre deberet Deo vero & omnium rerum conditori, qui à principio semper fuisti Deus, totius mundi fabricator, qui vniuersa gubernas, cui nullum est principium, nullusque finis, qui rebus omnibus princi-

principia ponis, ipsiq. Nabuchodonosori, vt in rerum natura esset, principium posuisti; deinde vt rex esset,& per eum populos rebelles punires,per te constitutum est.Sed & tu es etiam ille Deus verus, qui nos in populum tuum ab antiquis diebus sanctificasti, cuius nomen apud nos sanctissimum est. Populus tuus omnes nos sumus,tu Deus noster, sanctus noster, cui nos peculiari quodam religionis iure dedicati sumus. quæ res multis nationibus, & vniuerso iam orbi nota est, ob antiquam & veterem beneficiorum & miraculorum gloriam, quibus te nobis eximio quodam fauore consulere testatus es. neque ego, inquit Vates, tantùm laboro istius metu tyranni; quandoquidem scio te, qui patres nostros electos olim ex hostibus fortissimis liberaueris, effecturum etiam, vt si maximè castigemur, tamen non pereamus. Cur enim nos moriemur, antiqua gens tua, qui te verum Deum à principio,& ante principium fatemur,cui omnium rerum imperium religiosè & verè tribuimus; & si sceleribus contaminati & polluti multis, tamen ab hac confessione nũquam alieni sumus, quòd tu Deus noster es rerum omnium fabricator, atque moderator: atque nos hac saltem in re iustiores sumus, quàm impius iste princeps,qui te non agnoscit,gloriamque suam & magnitudinem sibiipsi suæque virtuti ascribit, atque hoc solum pro Deo colit. Huius tantæ insolentiæ offensione & indignate vehementer moueor. hæc est huius versus sententia. [*Deus meus sancte meus.*] Personã totius populi sustinet hoc in loco Vates, id est, quem nos sanctissimum colimus & adoramus, qui nos in peculiarem tutelam suscepisti; atque id variis & admirandis rationibus testatus est, atque ita in nobis sanctificatus, quemadmodũ scriptum est: Dominus
Isaiæ 43. redemptor vester sanctus Israël, & rursus: Ego Dominus vester creans Israël,rex vester.
» Si ergo nos populi sumus & gens tua,hic autem princeps tantùm à te in punitionis ministrum institutus;si nos in eadem confessione permanemus,ille verò desipit; neque tuũ se ministrum prædicat, sed potentiam virtutemque suam iactat, iustiores quidem illo sumus;quare ergo moriemur? vt ille cogitat omnes nos non solùm in exilium pellere, & Babyloniam captiuos ducere, sed acerbissimè necare & trucidare, ita vt nomen nostrum prorsus extinguat, qui tibi dicati sumus, suum autem nomen, qui te felicitatis suæ auctorem non agnoscit, quàm celeberrimum reddat. quod quidem non fiet, cùm tu iudex sis integerrimus. Quod autem ad dicendi rationem pertinet,locus est ex comparatione, quam rhetores contentionem vocant,hoc modo: Si tu nobis sanctus es, & hæc sanctitas ad tui gloriam nominis pertinet: contrà verò si iste ad hoc negotium abs te constitutus erat;neque tamen te sanctum iste fatetur, non decet tuam iustitiã, tuãq. misericordiam,vt nos moriamur; iste verò fortuna omni prosperè fungatur. [*In iudicium posuisti eum, & fortem, vt corriperes, fundasti eum.*] id est, vt iudicij tui minister esset, quod in populos quosdam exercere parabas,atque ad hoc fortitudinem impartitus illi fueras, non autem in populorum perniciem, & orbis exitium,vt ipse apud se cogitat,quasi nulla ratio commissi officij esset reddenda. Verùm enimuerò

Mundi sunt oculi tui, ne videas malum.

ET maleficos impunè peccare permittas:

Et respicere ad iniquitatem non poteris,

Psalm. 5. » INOFFENSIS oculis,& semper conniuentibus: Quoniam nõ Deus volens iniqui-
» tatem tu es; neque habitabit iuxta te malignus,neque permanebunt iniusti ante oculos tuos. [*Iniquitatem.*] Idem hæc dictio significat,quod iniuria & tyrannis.

Quare non respicis super iniquè agentes, & taces deuorante impio iustiorem se?
Et facies homines quasi pisces maris, & quasi reptile non habens principem.

INDIGNATIONE & misericordiæ prouocatione querelam suam apud Deum deplorat;querelam, iniquam,quotidianã iustorum hominum,& eorum,quibus iniquitas & iniustitia displicet; quales si multi in rebuspub. essent, non tam frequens esset inferendæ iniuriæ consuetudo atque vsus: sed hic locus iam superius à nobis est explicatus. Quod autem ad artem pertinet,figura est,quæ apud rhetores commoratio dicitur, à nobis in rhetoricis nostris firmamentum est appellata. Ea est,vt describit Cicero,cùm in loco firmissimo,quo tota causa continetur,manetur diutius,& eodem sæpius reditur. Tota autem causa,quam Vates in hoc libro agit, præcipuè circa diuinam prouidẽtiam versatur, quam disputationem ab initio suscepit,occasionem ex Iudaica, quam vaticinatur,

natur, calamitate nactus. Illud autem hoc loco animaduersione dignum arbitramur, ex duobus argumentis, quibus aduersus diuinam prouidentiam homines disputant, alterum grauius multo esse, quàm alterum: nempe prosperitatem improborum, quàm proborum calamitaté. namq. & improbitas adeo certa & aperta est, vt negari aut dissimulari non possit; imò ipsa suis partibus omnibus prodatur & indicetur. Probitas verò non adeo certa in hominibus est, vt omnem vitij suspicioné excludat: facilius enim est, quisnam turpiter atque improbè, quàm quis purè & innocenter viuat, iudicare & testari. Latent enim occulta in hominibus aliquando vitia, quæ Deo tamé manifesta & aperta sunt; ex quo fit, vt improbos prosperitate aliquando vsos affirmare facilius multo sit, quâ eos, qui in miseria sunt, probos apertè testari, cùm in promptu sit illa sententia: Delicta quis intelligit, occulta, &c. Fortasse enim hi qui iusti iudicantur ab hominibus, occultæ alicuius, vel præsentis, vel præteritæ culpæ pœnas luunt. Atque hæc est causa, quamobrem Vates gentis suæ, hoc est, Iudæorum probitatem, vel non allegaret, vel ex comparatione tantum leuiter indicaret, quòd hac in parte locum, quo niteretur, non haberet, illo autem altero argumento insisteret, quòd apertissimum & grauissimum esset, hoc est improborum prosperitate obijcienda. Psal.18.

Totum in hamo suo subleuauit, traxit illud in sagenam suam, & congregauit in rete suum. Super hoc lætabitur & exultabit, propterea immolabit sagenæ suæ, & sacrificabit reti suo: quia in ipsis incrassata est pars eius, & cibus eius electus. Propter hoc ergo expandit sagenam suam, & semper interficere gentes non cessat.

Ex similitudine orationé in allegoriam commutauit. Est enim, vt Quintilianus ait, grata in eloquédo nouitas & commutatio. Porrò allegoria metaphora perpetua est, quæ, aliud verbis, aliud sensu ostendit, cuius frequentissimus in sacris libris vsus est, de qua nos aliàs plura & exactius; quandoquidé necessariam admodum huius figuræ cognitionem theologis esse constat. Igitur cùm bonorum & malorum hominum negotium piscibus & reptilibus assimilauerit, quæ sine vindice à fortioribus deuorantur, eandem hanc similitudinem persequitur; cuius hæc sentétia est: Nihil humanius Nabuchodonosor de hominum genere iudicat, quàm piscator de piscibus iudicare solet, quos omnibus artibus expiscari & captare nulla ratione sibi vetitum putat; omnesque in cibum aut lucrú expositos esse credit. Quapropter omnibus piscatoriis instrumentis mare peragit, idq. tam diu sibi licere arbitratur, quàm diu pisces non deficiant; omnes enim in suum vsum creatos esse dicit, & cùm proxima exhauserit loca, longinqua petit.

Vide Aristo. ad Theodect.

Titelmãnus in Præfatione in Isaiam

Dum gula sæuit
Retibus aßiduis penitus scrutante macello
Proxima, nec patitur Tyrrhenum crescere piscem.

Iuuenalis Satyr.5.

vt inquit Satyricus. Hoc apud se piscator statuit: quippe qui nullum vindicem metuit, qui se à captura arceat, nec vlla diuina aut humana lege, ab huiusmodi officio interdictum sibi esse nouit, sed naturæ lege vniuersa hæc animantia in ferarum genere numerata, & ex consequenti communia esse censet. quod autem de piscium & reptilium genere piscator statuit, idem apud se de hominibus Nabuchodonosorem statuisse Propheta ostendit; videlicet, nullo se numine, nullo iure, nulla lege prohiberi, quo minus hominum vita, salute, fortunisque omnibus pro sua libidine fruatur, omniaque humana in suum vsum & vtilitatem esse exposita, & tantum sibi in ea re licere, quantum ipse bello & armis sibi parauerit. neque se Dei ministrum, sed virtutis suæ satellitem iudicat. Vnde fit, vt nullum bellandi finem faciat, nullumque in bello modum habeat, sed propriæ tantùm gloriæ & vtilitatis studio ardens, insolenti & superba victoria in omnes vtatur: nec tamen vno regno neque altero, neque vna aut altera natione in suam potestatem redacta, contentus sit; sed summum totius orbis expetens imperium, nullam prouinciam, nullamque gentem à suis armis tutam esse patiatur.

Institut.li.1. de iustitia & virtute.

[*Sed totum in hamo subleuauit.*] Hamum per translationem arma vocat, quibus homines in bello tanquam pisces hamo capiuntur. [*Et in sagenam suam traxit illud.*] id est, maximo & fortissimo exercitu expugnauit. [*Et congregauit in rete suum.*] Expolitio rhetorica est, idem significans, sed rem magis exaggerans. Sagena enim & rete figura tantùm & positura differunt, cùm vtrumque lino in casses fenestrato constet. Sagena.

Vtrumque

Vtrumque autem pro exercitu & copiis ponitur, quibus omnia capiebat, & vastabat barbarus imperator ille. [*Super hoc lætabitur & exultabit, propterea immolabit sagenæ suæ, & sacrificabit reti suo.*] Cùm Nabuchodonosor victorias omnes & felicitatem suam à diuino consilio ad suam fortitudinem & fortunam transferret, nullum belli finem faciens, fortunam suam, sequi cogitabat, & quo pluribus prosperabatur successibus, eo sibi placebat magis, suamque virtutem & exercitum impensius laudabat, atque id solùm pro numine Deoque colebat, quia victorias triumphosque omnes per suam virtutem & exercitus fortitudinem indies crescere & augeri sibi persuaserat. Sacrificabat ergo sagenæ & reti suo trophæa atque titulos statuendo, quæ belli laudis, victoriarumque insignia & monumenta sibi apud posteros essent. [*Quia in ipsis incrassata est pars eius, & cibus eius electus.*] Perstat in allegoria. Dignum putat, inquit, suam virtutem & fortitudinem splendidissimis gloriæ monumentis illustrare, vtpote qui tantum terrarũ & regnorum imperio suo adiecerit. [*Propter hoc expandit sagenam suam, & semper interficere gentes non cessat?*] Hic versus apud Hebræos cum interrogatione legitur: quæ figura elegantiorem orationem reddit, & affectum explicat vehementiorem. Est autem totius orationis conclusio & intentio, qua Nabuchodonosor tanta felicitate indignus esse arguitur, ac si pluribus diceret: Tantine Domine Deus impietas & inhumanitas abs te fit, vt ab impijssimo tyranno & sceleratissimo ambitionis ministro totum orbem turbari permittas, neq. à perdendis populis prohibeas? Itáne sua ille fruetur insania? qui te prosperitatis suæ auctoré non agnoscit? atq. eo magis consultũ sibi esse putabit, quo magis erga te impius, & erga mortale genus crudelis fuerit? Est autem argumentũ ex absurdis & repugnãtibus: interrogatio verò latenté habet negationé, sicut & illa: „ Si fuerint quinquaginta iusti in ciuitate, „ peribunt simul? [*Et semper interficere gentes non cessat.*] Hoc vaticinium ad historiam pertinet. nam victoriarum magnitudine elatus Nabuchodonosor, & dilatandi imperij cupidus, non vicinis solùm & finitimis, sed lõginquioribus etiá bellum intulit, & totũ orbẽ inuadere cogitauit. Constat auté illius victorias plures & maximas fuisse. nam Nechum Ægypti Pharaoné iuxta Circanim vrbé vicit, & totá Syriam Pelusium vsq. (Iudæa dempta) vna belli expeditione confecit, Iehoiachim regé Hierusalé tributarium fecit, eundé post hæc vrbe capta occidit: postremo templũ incendit, & Iudæos captiuos Babyloniam duxit. quæ omnia & in sacris libris, & Iosephi, & aliorũ Hebræorũ historiis legũtur. [*Expandit sagenam suã.*] Hebraicũ verbũ significat euaginauit vel excussit. Idem enim est cũ eo, quo vtitur scriptura; cùm filios Iacob ex Ægypto redeuntes, saccos suos excussisse, & argentũ in eis inuenisse narrat. Significat auté lectio hæc Nabuchodonosoré frequenter domum prædæ onera depositũ redijsse, quemadmodum piscator facit, qui vasa piscibus captis plena frequenter domi exonerat. Chaldaica auté lectio non euaginare sagenam, sed mittere interpretatur. sed vtraque sententia eandem rem ostendit: siue enim sæpe rete exoneretur, siue explicetur sæpe, piscandi frequentationem vtrumque indicat, tametsi præda certior retis exoneratione significatur.

Genes. 25.

CAPVT SECVNDVM.

SVPER *custodiam meam stabo, & figam gradum super munitionem: & contemplabor, vt videam quid dicatur mihi, & quid respondeam ad arguentem me.*

Pijs semper sperandum.

DOCET nos hoc in loco diuinus spiritus, nulla in re desperandum esse ijs, qui vera pietate & religione Deum colunt. nam & si quis nullum calamitatũ modum, nullam consolationem in miseris rebus inueniat; tamen spem abijcere atque animum destituere, exigui & pusilli ingenij indicium est. Imò etiam in maximè dubiis rebus maximè sperandum est. Commouet enim hæc spes diuinæ naturæ bonitatem & misericordiam, ita, vt non patiatur Deus eos, qui sic affecti sunt, diu vexari; sed illos ex omni solicitudine & labore tempestiuè liberet. Tali quidem erga Deum pietate erat Habbakuq, qui tametsi de diuina prouidentia anxio & solicito animo esset: suisque & aliorum de hac re argumentis premeretur, neque vllum quæstionis finem inuenire aut excogitare posset, cumq. Deum de hac re consuluisset. idq. omni argumentorum & querelarũ genere dilatasset, non tamẽ dilata satisfactione desperauit, sed tam diu perstitit,

stitit, donec certum de maxima & difficillima quæstione à numine responsum referret. Tantum pia fides, tantum perpetua in proposito susceptoq. consilio cóstantia valet. Atque id est quod huius capitis initio indicatur: *Super custodiam meam stabo.* Ipsius prophetę oratio est, suum consilium suumque officium se non deserturum professi. Vtitur autem translatione sumpta ab hominibus, qui in speculis collocantur, ex quibus hostium res obseruant, & sociis suis signo aliquo sublato indicant. Ad hunc autem modũ Deus prophetam suum statuerat, vt venturam à Chaldæis calamitatem prophetico spiritu præuideret, & Iudæorum genti prædiceret. Prophetarum autem munus ad hominũ potius vtilitatem, quàm ad incommodum institutum est. sed quæ ipse hactenus viderat ad malum & perniciem suæ gentis & aliarum, atq. adeo ad piorum hominum anxietatem & solicitudinem pertinebant: quandoquidem non solũ de bello Iudæis à Chaldæo principe inferẽdo in illo vaticinio agebatur, sed diuina prouidentia in dubium & quæstionem veniebat. Hinc est quod vates dicit, se neque sibi neq. officio suo satisfacere posse, nisi ab eodẽ prophetico spiritu aliquid respõsi referat, quo solicitudinẽ anxietatemque istam suo piorumque hominum animis excutiat. *Super custodiam meam:* Chaldaicum exemplar habet, *vigiliam meam*, vocabulo eandem rem quam nos exposuimus, apertius significante, quasi significet vates non se relicturum propheticam stationem, & officij cõtentionem, donec habeat quid de hac re piis hominibus respondeat. *Stabo*, non sedebo, sed exspectantis & vigilis munus susceptum exequar. *& figam gradum super munitionem.* Idem aliis verbis dicit, quæ repetitio rem aliquam vel negotium vrgentibus propria est. vt apud Satyricum: *Nocte boues macri lassoque famelica collo Armenta:* alterum enim alterius expolitio est. Stare & figere gradum idem vtrumque significat & à proposito non declinandi firmitudinem indicat; sed prior à posteriori corroboratur. *Super munitionem*, Ad eandem translationem pertinet: nam vigiles & custodes in munita aliqua specula collocantur, vnde & hostium res prospectas suis indicent. Munitionem autem pro muro aut turri vel arce in diuinis scripturis multis ostenditur locis, vt apud Zachariam: Ædificauit Tyrus munitionem suam. Pulcherrimè autem vatum officiũ hac translatione depingitur, nam & mali & boni & commodi & incommodi interpretes, futura mala prænuntiant, & quibus caueri possunt, monent; atq. futurorum etiam bonorum indices nuntiique sunt. *Et contemplabor, vt videam quid dicatur mihi, & quid respõdeam ad arguentem me.* Accommodato ad speculatores verbo vsus est; *Aszappe*, Hebraicè est aliquid intentis oculis acerrimè contemplari: qui considerandi modus proprius philosophãtium est, qui rerum naturas & causas quàm maximè contemplantur, perspectasque aliis exponunt. Sic Tullius cælestia contemplari in philosophicis libris sæpe vsurpat. Intentis itaq. oculis se perspecturum dicit Vates, donec à Deo doceatur, quem sit euentum habitura proposita quæstio, indeque responsum colligat, quo arguenti respondeat. nã prophetæ & doctores in religione huiusmodi quęstionibus sæpe à multis consuluntur, & quandoq grauissimis tanguntur argumentis. Quamobrẽ eos in sacris litteris apprimè versatos, & in omni quæ ad veram pietatẽ pertinet quæstione, quã maximè ad respõdendum prõptos esse: hoc enim & ad diuinũ cultum & religionẽ & ad hominum vtilitatem plurimum præstat, quare & scriptum est: Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem ex ore eius requirent. Qua etiam de re egregiũ illud D. Pauli pręceptum extat. Et quia ab infantia sacras litteras nosti, quæ te possunt instruere ad salutem per fidem, quæ est in Christo Iesu: Omnis enim scriptura diuinitus inspirata, vtilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, vt perfectus sit homo Dei ad omne opus bonũ instructus. In hoc consilio noster Vates perstabat, cũ hæc diceret: in quo perstare decet eos omnes, qui pium populum erudiendum munere & officio susceperunt. quibus ad omnem propositam quæstionem quid respõdeant, in sacris scripturis paratum est. Quòd si difficilis adeò aliqua quæstio occurrat, cuius ratio & responsio eorum mentem, & in legendo diligentiam fugiat, protinus ad Dei sapientiam & liberalitatẽ est recurrendum, qui omnibus dat abundanter, plusquam petimus aut optamus. neque vnquam aliquis ad eum pia & supplice oratione recurrit, quin multo quàm antea de diuinis mysteriis doctior redeat. Quam quidem ad rem huius vatis exemplo monemur. *Quid respondeat mihi*, Hebraicè legitur *in me*, quæ lectio propheticũ responsum indicat. Illustrat namque diuinus spiritus vatum mentes, & intra ipsorum animos diuinæ sapientiæ documenta infert. quæ docendi forma potẽtior multo est, quàm

Custodia.

Prophetas hominum vtilitatis causa creatos

אצפה

2. Timoth. 3.

ca quæ per aurium aut oculorum officium inducitur.

Et respondebit mihi Dominus & dixit.

IN nonnullis codicibus legimus *respondebit*, in aliis verò *respondit*, idem tamen in omnibus sensus est: nam sententia præteritum tempus dicit, etiam si vox futurum sonet, ferè enim illud in Hebraicis perpetuum est, vt futurum tempus cum cõiunctione vau (quæ idem cum nostra, &, significat) ad præteritum referatur, & rursus præteritum cum eadem coniunctione iunctum, futuri habeat significationem. ex quo fit, vt coniunctio illa vau, ab illius linguæ grammaticis conuersiua siue permutatrix appelletur. Hoc autem præceptum cùm alij multi, tum D. Hieronymus frequenter obseruauit. Latinus verò interpres, non semper eundem retinet modum: plerumque enim latinam secutus grãmaticã tempus non tempori, sed significationi reddit: & vbi in sensu præteritum esse debet, præteritum reponit: pari rursus ratione futurum. Interdũ verò eodem, quo apud Hebræos est, tempore interpretatur, nullo tamen sententiæ dispendio, modò hoc, quod ostendimus, de hac coniunctione præceptum diligenter teneatur. sed de grammatica ratione satis. Quod autem ad theologicum spectat sensum, considerandũ diligenter est, quàm præsto Deus sit consilio & auxilio iis, qui eius misericordiam implorant. Iacta, inquit, diuinus Vates super Dominum curam tuam, & ipse te enutriet: non dabit diu fluctuationem iusto. & iterum, Accedite, inquit, ad eum & illuminamini, & facies vestræ non confundentur. Non passus est hoc in loco Deus Vatẽ suũ Habbakuq diuturna animi cogitatione vexari, neq. illius vultum apud eos, qui ipsum de hac re interrogaret, hęsitatione rubere. Sed apertissimo atq. certissimo responso, & vatem suum solicitudine liberauit, & cæteros quos hæc vexat quæstio, manifestam docuit veritatem.

Psal. 54.
Psal. 33.

Scribe visum & explana eum super tabulas: vt percurrat qui legerit eum. quia adhuc visus procul, & apparebit in finem & non mentietur. Si moram fecerit exspecta illum, quia veniens veniet, & non tardabit.

IVBET Deus prophetã suum solicitudinẽ hanc deponere, atq. docere homines quid in hac quæstione de impiorũ prosperitate sit exspectandũ, iubetq. vt responsum de hac re scriptura persequatur, & in publicas tabulas inferat; quo diuinũ de hac re cõsilium & iudiciũ notissimũ omnibus, & quàm testatissimũ sit, nec cuiquãam plius de diuina erga homines prouidentia, scrupulũ aut dubitationẽ hæc scelestissimorũ hominũ prosperitas iniiciat. *Scribe visum.* maximã certudinem significat, cũ non solùm auditu, sed prophetico visu id Vates cognouerit, quod mox cæteris hominibus indicaturus sit. Scribere autem iubetur, vt maximè testatũ sit consiliũ, atq. à pluribus percipiatur, & monumentis in omniũ seculorum posteritatẽ conseruetur. namq. ea est scripturæ commoditas & vsus, vt apud absentes & futuros homines rerum gestarum narrationem, eadẽ qua acceperit fide, iisdem omnino verbis exponat. quod autẽ tabulis & non libro aut volumine scriptum esse vult, id facit, vt suum de hac re consiliũ in medio positum, & manifestum omnibus sit. nam libri & volumina volui & signari solent, & nõ omnibus edi, & intra scrinia contineri; quippe cũ ad hanc rem facilè accommodentur: tabulæ in publicó propositæ loco, & qui legentium oculos non fugiat, ad hoc maximè proponuntur, vt cognoscendi potestas populo sit, atq. semper exposita repetendaq. lectione omnium (quorum id cognoscere intererit, quod in ipsis scriptum est) negligentiam & ignorationem accusent. Tabulas verò multitudinis numero propterea nominat, quòd pluribus hoc consilium iudiciumq. suũ Deus notum atq. manifestũ fieri velit, cũ plures tabulæ idẽ argumentum omnino continentes non ad hoc scribantur, vt in vno loco omnes, sed singulæ singulis suspendantur locis. *Et explana eum.* Quamuis soli Vati visum hoc datũ à Deo sit, neq. omnes ad propheticam visionem sint apti, nullum tamẽ expositionis illius nõ participem fieri vult Deus: ideoq. iubet explanari visum, eo potissimum modo, quo maxime legentibus possit esse notum & manifestum. nullis igitur ænigmatibus, nullis allegoriis, nullis dicendi figuris; sed noto, quotidiano vulgariq. sermone (quemadmodum & Vates facit) id tractari iubet; neq. solã dictionis rationẽ perspicuã manifestãq. esse vult Deus, sed ipsas characterũ atq. literarũ figuras pręgrandes lectuq. facillimas depingi. atq. id est, quod dicit: *Vt percurrat qui legerit eũ*, id est, vt sine vlla cũctatione á quouis & legatur & intelligatur, vt diuinũ de hac re cõsiliũ apud hominũ animos, quã maximè testatum sit, & ab omnibus iustũ Dei iudiciũ futurũ expectetur. nã fieri nõ potest vt tẽpore idoneo & oportuno loco nõ veniat, quicquid Deus vẽturũ prædixerit. nõ enim Deus mẽtiri aut fallere

fallere vnquã poteſt;nec eſt quicquam quod illius impediat cõſiliũ & voluntatẽ: Quare & quod ille venturum dixerit, ſiue in hominũ vtilitatẽ,ſiue in eorundẽ incõmoditatem & ſupplicium prædicatur,id ſuo tempore veniat neceſſe eſt: dum tamen eadem vel beneficij vel ſupplicij inferendi ratio maneat. Solet quidem ille ſæpe malum aliquod minari,quod tamen aliqua differtur mora,dum reſipiſcẽdi tempus iis conceditur, quibus minæ illæ & pericula intenduntur,ſicut ſcriptum eſt: Non tardat Deus promiſſionem (1.Pet.2.) ſuam (ſicut quidam exiſtimant)ſed patienter agit nolens aliquos perire, ſed omnes ad pœnitentiam reuerti.Solet idem beneficiorum ſuorum promiſſiones differre, vt diuturna piorum exſpectatione magis deſideratæ,tandem non ſine fœnore & temporis vſura cumulatiores accedant. Verùm enimuerò tametſi diuina ſupplicia non in ipſa peccandi occaſione de impiis ſceleratiſque hominibus ſumantur, tametſi inducias nonnũquam faciant;tamẽ diuina beneficia commodã iuuandi occaſionem nunquã amittunt, ſcriptũ enim eſt: Et factus eſt Dominus refugiũ pauperi, adiutor in oportunitatibus,in (Pſal.9.) tribulatione. Quòd autem in ipſa ſemper benefaciendi oportunitate præſto ſit, malorũ verò pœnis repetendis ſæpe ſit cunctatus,illud in cauſa eſt, quoniã Deus noſter multus (Ioel.2.) eſt ad ignoſcendũ,longanimus & miſericors,& præſtabilis ſuper malitia. At verò cũ vel breuiſſima temporis mora ab hominibus longiſſima, ob animæ naturæ imbecillitatem iudicetur,fit vt de futuris rebus interdum ſtultè deſperetur,non attẽdentibus videlicet neq. intelligẽtibus,vt inquit Petrus,quòd vnus dies apud Deum ſicut mille anni, & mille anni ſicut dies vnus. Quam quidem ob rem de hoc nos negotio ipſius Dei verbis per Vatem admonemur,inquit enim: *Quia adhuc viſus procul, & apparebit in finem & non mẽtietur.* id eſt,tametſi aliquantũ viſionis differatur euẽtus, idoneo tamẽ tẽpore apparebit & demõſtrabitur,ſiue vt chaldaica habẽt,*conſtabit in finem.* id eſt, tandẽ. Nam vt inferius oſtendemus,poſt ſeptuaginta annos ab excidio Ieroſolymitano hoc vaticinium implerũ eſt,& non erit vanum quodcunq. per vatem ſuum Deus prædixit. *Si morã fecerit exſpecta illum,quia veniens veniet & non tardabit.* Hæc ex his, quæ ſuperius diximus,explicata ſunt. Eſt autem expolitio elegantiſſimè repetita,quæ piorũ hominũ tolerantiã exigit & impatientiæ imbecillitatem redarguit. *Veniens veniet & non tardabit.* Repetitio eſt in ſacris libris ad aſſeuerationem frequẽtiſſima: idem namq. ſignificat,ac ſi dicatur, certiſſimè veniet. Caſtigãs caſtigauit me Dominus & morti nõ tradidit me. id eſt,caſtigauit me quidẽ. neque inaudita figura eſt apud alios auctores,vt apud Lucianum: videns equidem vidi,ſed (Lucianus in dial. mari.) tamen res ipſa monſtro ſimilis eſt. *& non tardabit.* Neque enim paucorum annorum longa eſſe poteſt mora. namq. quod futurum eſt, citò venire ſolet: quandoquidem velociſſimè tempus currit,& res omnes, quæ futuræ ſunt,ſecum affert. & mille anni ante oculos Dei tanquam dies heſterna quæ præteriit, & cuſtodia in nocte, quæ pro nihilo habentur. Igitur quodcunque ille promiſerit,quodcunque prædixerit,factum puta.

Ecce qui incredulus eſt,non erit recta anima eius in ſemetipſo: Iuſtus autem in fide ſua viuet.

OSTENDIT quam vtilitatem afferat hoc oraculum,ſi clariſſima ſcriptura exponatur. Duo,inquit, ſunt hominum genera; vnum piorum; alterum verò impiorum: Qui impij ſunt non facilè diuinis verbis credunt, ſed ad id quod præſens eſt tantùm reſpicientes,de futuris rebus omnino deſperant;neq. vllam rerum mutationem timẽt: tantùm ad ea,quæ inſtant, ſibi prouidere ſtudent, non credentes futurum vt Deus aliquando ſui iudicij,ſuæque de rebus humanis curæ præbeat argumentum. Quòd ſi per vatum reſpõſa futurum Dei iudicium,& rerum mutationem venturam eſſe admoneantur,neque reſponſis credere,neque vllis admonitionibus obedire volunt,ſed ob præſentem fortunam animum demittunt,atque negant futurum eſſe,vt Deus futuro in tempore iudicet, quod in præſenti iudicare nolit. Hi igitur animo ad hunc modum fracto atque demiſſo,cùm de futuris deſperent rebus,ad id,quod inſtat, quodque præſens eſt, ſeſe acccommodãt,& ſi quam adhuc pietatis portionem conſeruabant,abiiciunt omnino, & dũmodo præſenti felicitate fruantur,vel minus ſaltẽ miſerè vita vtantur, omnem pietatis iacturã contẽnunt. namq. hæc cõmunis & vulgata ſententia eſt tyrannis omnibus,atq. iis,qui rapina,cæde,iniuria,atq. omni flagitiorũ genere flagrant: qui dũ à malefaciẽdo diuini iudicij propoſita mentione deterrẽtur, reſpõdere ſolent,ſe talibus creditoribus multũ delectari,qui quod illis ereptum eſt,tã longo tempore retineri patiantur,

& ad diem vsq. iudicij repetendũ differat. At verò qui verè pij sunt, toti à diuinis libris, cõsiliis & respõsis pendent, cumq. Deũ de humanis rebus iudicaturũ se, & diẽ tandem impiis dicturũ audierint, fidem diuinis verbis adhibent, animũ reuocãt, atq. erigunt, & futurorũ bonorũ spe præsentia mala solantur & perferunt, tantũ illis firmitatis, tantum roboris pietas, & diuinis verbis tributa fides addit, vt qui deficere & desperare possent si ad præsentes tantũ atq. instantes res animũ attenderent, ad diuina respicientes oracula, eximiã futurorum bonorum spẽ concipiant, & summa virtute contra omnem miseriam atq. omnem aduersum euentum firmentur. Hæc igitur proximorũ versuum sententia est: *Ecce qui incredulus est, non erit recta anima eius in semetipso.* id est, cũ fides fundamentũ sit omniũ virtutũ, quicunq. fide non nititur, procliue est, vt labatur, & quouis fortunę momẽto huc illuc impellatur. Quã ob rẽ infelicissimus eiusmodi hominũ finis est, quorũ vita nullo fidei fundamẽto nititur. Nõ igitur erit recta anima ipsius, hoc est, rectã vitę viã nunquã sequetur, sed incertã atq. ęstuosam. Animã pro vita hic accipimus Hebraicã proprietatẽ secuti. est enim in ea lingua *Nephes*, quod verbũ eã animę vim significat, qua viuimus, sentimus & mouemur, qua etiã significatione illud dicitur. Et factus est Adã in animã viuẽtẽ. & illud: Qui amat animã suã, perdet illã, & qui perdit animã suã, inueniet eã. Hæc igitur incredulorũ conditio est. Contrà verò iustorũ diuersa omnino est condicio, non humilis, non abiecta, sed diua atq. excelsa, quippe qui cum diuinis verbis fidem habeant, huicq. fidei firmissimè nitantur, honestissimũ vitæ cursum constantissimè tenent, illud sciẽtes, quòd diuinũ verbũ in æternũ permanet: quare futurum esse, vt quod Deus prædixerit, sine vlla mutatione eueniat. Igitur ad diuini verbi rationẽ vitam instituũt, moresq cõponunt, & quicquid miseriarũ, quicquid ærumnarũ ipsorũ vitã inuaserit, fide perferunt, & promissæ in melius mutationis spe superant. Atq. hoc est quod dicit: *Iustus autẽ in sua fide viuet.* Quemadmodũ, inquit, ob fidei defectum incredulorũ vita misera & incõstans est, ita rursus iustorũ vita ob firmissimum fidei fundamentum constans & inexpugnabilis efficitur, quam nulla violentia, nullus fortunæ impetus deprimat. *In fide sua viuet*, cõstans erit. Porrò totus hic locus ad hunc modũ in Chaldaicis bibliis legitur. *Ecce impij dicunt in corde suo, non erunt hæc omnia (quæ Deus prædici iubet.) Sed iusti in veritate eius, videlicet Dei firmabuntur.* Atque hic est huius lectionis genuinus, & ad verba accommodatus sensus. Quam ob rem Christianum ego ac verè pium lectorem admoneo, atq. etiam obsecro, vt attendat quàm miserè quidam in hoc loco labantur, qui hac prophetæ auctoritate errorem aliquem defendere cogitant, illum, inquam, errorẽ, quo hominẽ sola fide iustificari affirmant. nam si iustus, inquiunt, ex fide viuit, fides vita iusti est: sed vita iusti est iustitia, fides ergo iustitia est, atque ex consequenti fides iustificat. Sed ineptã hanc & sophisticam argumentandi rationẽ ostendemus: quæ non solùm eos in forma & ratiocinationis figura, sed in singulis partibus fallit. Quid huic propheticæ sententiæ cum iustificatione hominũ? Vates loquitur de virtute ac tolerãtia, quam fides diuinis verbis habita piorũ hominũ animis addit ad ærũnas omnes, omnesq. calamitates perferendas, ad omnẽ miseriarũ impetũ infringendum sicut scriptũ est: Sancti per fidẽ vicerunt regna, operati sunt iustitiã, obturauerunt ora leonum, extinxerunt impetum ignis, &c. De hac re hoc in loco Vates agit, non de iustificatione impij. Facillimum videre est, quàm parũ sequax sit sensus, si superiora, quæ ad verbũ explicata sunt, cum ista quorundam interpretatione cohærere cogantur. Nõne ipsa clamat fides vt nulla fides isti interpretationi habeatur? Igitur locus hic de iustificatione nunc non est. Vates dicit iustum fide niti, vt vitæ honestæ constantiam non deserat: illi dicunt, fide sola viuitur, neq. alia vitæ honestare opus est, num hæc cohærent? num non omnino dissident? Deinde verò quàm mendosè illud colligatur aduertendum est, iustus in fide sua viuet, ergo vita iusti est fides. arguitur namq. à destinatis ad causam formalem, quæ nunquam se mutuo sequuntur: neque refert vtrum interpretemur ex fide, an in fide, quando idẽ vtrinq. sensus eruitur. In Hebraico exemplari instrumẽtalis orationis pars inuenitur *Be cemunatho*, id est, in fide sua, atq. idem est ex fide sua, vt apud Nasonẽ: *viuitur ex rapto*. Igitur nulla est reciproca consequentia à destinatis ad ipsam formam: neq. enim rectè sic colligitur, viuitur ex rapto, ergo, rapina est vita hominum. Illud rectè sequitur, Viuitur ex rapto, ergo (iuxta corruptam hominum opinionem) rapina ad viuendum necessaria existimatur: ita & pariter sequitur, Iustus ex fide, siue in fide, viuit ergo fides est necessaria ad vitam iusti. Hoc verò nos concedimus & & recipimus. nam sine

Gen. 1.
Matth. 10.
נפש
Heb. 12.
Arist. 2. Top.
Arist. 2. Post.

sine fide impossibile est placere Deo, & adeò huic consequentiæ assentimur, vt necessariam esse dicamus fidem ad iustè viuendum: fundamentum enim veræ religionis est fides. Quoniam accedentem ad Deum primum credere oportet quòd est, & quòd requirentibus se remunerator est. nam cùm quispiã Deũ esse remuneratorem credit, libenter pietatis & iustitiæ operibus vacat, atq. in illis constantissimè versatur, credens fidelem esse eum qui promisit. Itaq. fidem necessariam esse ad iustè sanctéq. viuendum cõcedimus: ipsam verò fidem esse vitã iusti, hoc negamus. Iustitia enim diuina spiritus sancti gratia est, quam Deus iis, qui credunt, quiq. legi eius obtemperant, & mandata eius nimis custodiunt, largitur. Duas itaque partes necessarias ad iustè sanctéq. viuendum, fidem & pietatis culturam (quæ in Christianis præstandis officiis versatur) statuimus. ipsam autem iusti vitam negamus cum alterutra harum partium in cõsequentiam cõuerti. quòd si qui diuinæ scripturæ & bonarũ artium ignoratione decepti eiusmodi cõsequentias admittunt, in promptu est, vt illas etiam admittant, quas ex Horatianis versibus coniungere libet.

Si fortè in medio positorum abstemius herbis Hor. epist. lib. 1.
Viuis & vrtica: sic viues, protinus vt te
Confestim diues fortunæ riuus inauret.

Sic argumentor: Si Iccius Horatianus herbis & vrtica viuebat, ergo vrtica & herbæ erant Iccij vita: quod quàm doctè concedatur, iidem ipsi viderint. Itaque primum in argumẽtatione istorũ illud asserimus, hanc auctoritatem ab illis incommodè adduci & in alium sensum atq. eam vates protulit, & D. Paulus citauit. deinde consequentiæ rationem infirmam esse affirmamus, negamusque enthymematis consequentiam. Iustus ex fide viuit, ergo fides est vita iusti: non enim ablatiuus casus cum recto conuertitur, & fallacia in constructione constat. vnde istis totum illud Epicherema corruit, quo asserũt fidẽ esse iustitiã, & ex consequenti fidem esse, quæ sola formaliter (vt disputationũ verbis vtar) iustificet. Præterea aliam in ratiocinatione istorũ fallaciã latere deprehẽdimus. nam cũ hoc loco vita nõ simpliciter, & ex ipsius verbi vi accipiatur, sed pro cõstantia & firmitudine ex quadã proportione siue analogia vsurpetur, isti in argumentatione simpliciter accipiunt: quæ quidẽ in redargutionũ ratione prima deceptio est. hæc nunc breuiter aduersus istos, vt discant, quã ratione, quo studio, qua diligentia in sacris verbis interpretandis vtendum sit. Dabit autẽ Deus vt diffusius & exactius de his omnibus cum illis agamus. Si quo modo ad æmulandũ prouocẽ fratres meos, qui à cælestis patris luce & doctrina in miserrimas tenebras à nõ bonis ducibus decepti prolapsi sunt. Dolẽda enim est tanta Christianorum hominum iactura. Iam verò Vatem nostrum audiammus.

Et quomodo vinum potantem decipit, sic erit superbus, & non decorabitur.

VT planior & expeditior huius loci ratio nobis fiat, ad historias recurrendum est, ad quas locus hic refertur. Legimus igitur in Danielis historia Nabuchodonosorem Babyloniorũ tyrannum qui cum Deo opt. Max. de virtute, fortitudine & sapientia contenderat, qui omnium rerum à se gestarum vni sibi suoque genio decus & laudem tribuebat, hunc, inquam, multis modis à Deo redargutum fuisse legimus: atque stultitiæ suæ conuictum coactumque vero atque immortali Deo laudem concedere. namque primum accidit, vt cũ somniũ somniasset, quo vehementer exterritus fuerat, cuius tamen postquam euigilauit omnino oblitus est, Chaldæos omnes, & vniuersos imperij sui sapientes ad se conuocatos, & somnium & somnij interpretationẽ interrogaret, neque tamen illi quicquam de ea re à quoquam responderetur, ita vt tyrannica ira percitus de perdendis cunctis per Assyriam sapientibus cogitaret: denique inuentus est vnus Daniel ex Hebræorum gente, qui diuino edoctus spiritu regi ea in re cumulatè satisfecit, omnemque mutandarum rerum & regnorum seriem exposuit. qua re cognita atq. perspecta, Hebræorum Deum solum sapientissimum & Deorum maximum est confessus. Iterum verò eadem confessione est vsus, postquam tres pueros, hoc est, tres præstantissimos viros & sui administratores regni, quos comburi iusserat, viuentes illæsosque in mediis flammis conspexit. Idem autem tertiò confiteri est coactus, cùm secundi somnij interpretationem, & ex Daniele audiuit, & suo ipsius periculo quàm verissimam esse cognouit: nam & regno exutus humanum ingenium in ferinũ mutauit, & cũ belluis per duodecim menses eodem cum illis victu vsus, errauit. Postquam autem sibi regnoq. suo redditus est, seipsum impietatis & stultitiæ accusauit, & maximo Hebræorũ Deo virtu-

tem omnẽ,sapientiã,potestatem,omnẽ denique laudem concessit. hæc omnia in seipso Nabubuchodonosor expertus est: atq. ita stultitię suæ pœnas dedit. Sed & tandem successione in regno priuatus est,vt cœptum in se tyrãnidis suppliciũ in posteritate sua persolueret. nam quanquam neq. ipse, neq. filius eius regno expoliati fuerint, in Balthasare tamen impio nepote ipsius,& Babylonico regno, & Nabuchodonosoris familiæ finis est factus. namq. is Balthasar ob imitatã aui tyrannidem & ob sacrorum vasorum prophanationem,quæ ex Hierosolymitano templo à Nabuchodonosore ipsius auo ablata fuerant, & vita & regno priuatus eadem illa nocte fuit, qua mysticæ scripturæ in muro exaratæ expositione Daniele interprete est edoctus. In hoc autẽ Balthasare, & Nabuchodonosoris familia,& Assyrij imperij gloria defecêre. Occisus enim est à quodã ex regiis custodibus,eiusq. caput Dario(qui regnũ occupauit) est ablatũ, vt Saadias Hebræus scriptor affirmat. quo tẽpore Iudęi liberè in patriã redire publico edicto permissi sunt. fuit verò Balthasar nepos Nabuchodonosoris ex Amilino Euilmerodacho eius filio. Ecce igitur quem finẽ habuerit huius tyranni superbia, arrogãtia & crudelitas. Ecce diuini iudicij manifestationẽ. ecce impiorũ hominũ exitum,& rerũ à Deo factã mutationem. nam quas Deus aduersus impios atq. iniustos homines iras concipit, non statim ostendit(non enim irascitur per singulos dies) sed exspectatione & patientia homines ad meliora aduocat: quã diuinã patientiã impiissimus quisq. negligentiã interpretatur. Quare & cumulatiores scelerũ atq. iniustitiæ thesauros reponit in diem iræ & reuelationis iusti iudicij Dei,qui tandẽ vnicuiq. pro factorum suorũ ratione, vel præmia, vel supplicia tribuit. Illi autẽ rerũ prosperitate & successu obcæcati, imminentẽ Dei vltionẽ non vident,nec, si maximè per vates & diuini verbi ministros moneantur, credere volunt, sed vt noster Vates docet, *Et quomodo vinum potantem decipit, sic erit vir superbus, & non decorabitur.*

Psal.3.
Rom.2.

Qui dilatauit quasi infernus animã suam, & ipse quasi mors, & nõ adimpletur.

PVLCHERRIMA similitudine humanæ felicitatis initia, progressus & euentum describit. nã quemadmodũ in ciborũ & potuum generibus nihil est quod æquè hominẽ fallat & lædat ac vinum; sic etiã in humanis rebus & negotiis nihil est, quod homines ipsos maiori dementia afficiat,quã secundarum rerum successus. Etenim vinum ea laborat infamia, quòd quanto suauius fuerit,tanto magis inutile ac nocens sit. Quam ob rem maximè à Lacedæmoniis illud Gorgonis Cleomenis regis filię dictũ celebratur; quã cũ pater aliquando iussisset, vt cuidam mercedis nomine frumentum daret,& elogiũ addidisset dicens: Docuit enim me vinũ suauius reddere. Ergo,inquit,ô pater & vini plus bibetur, & qui biberint molliores deterioresq. reddẽtur. Porrò quantũ vini vis iis præcipuè noceat,qui intẽperantius ipso vtuntur, testis est nobis qui primus eius rei fecit periculũ Noe,& omnis antiqua scriptorũ memoria & quotidiani spectaculi experimentum idẽ testantur. nam quemadmodum si modestè & temperatè bibatur, neq. indecens,neq. insalubre est: iuuat enim inprimis cor,& frigidioribus ventriculis confert: ita nihil neq. indecorum magis,neq. sanitati magis contrarium,quã illius intẽperantior haustus esse potest. Quare in diuinis scripturis regibus & sacerdotibus in phano agẽtibus,atq. iis hominibus qui vitã suã sanctius instituere parãt,vini vsus prohibetur; vtpote q̃ & animũ perturbet & corpus imbecillũ reddat. Ideo nõ iniuria à vetustissimo poeta & philosopho pro vino virus sæpe appellatur. Inquit enim. *Deniq. cũ viri vis penetrauit*
Acris, & in venas discessit diditus ardor, Consequitur grauitas membrorum, præpediuntur
Crura, vacillanti tardescit lingua, madet mens, Nant oculi, clamor, singultus, iurgia gliscunt.
Et iam cætera de genere hoc quæcunque sequuntur, Cur ea sunt, nisi quod vehemens violentia vini
Conturbare animum consueuit corpore in ipso. Ea porrò vini fallacia est is dolus, vt saporis suauitate paulatim bibentes capiat, ita vt futuri nocumẽti securos præsenti voluptate intemperantius abuti faciat, donec ipsius vis cordis regnum occupet: deinde totum hominnem primo prosternat, ac denique peruincat. Quare illud citissimè atque salsissimè simul apud Plautum legitur: Malus luctator est vinum, primùm pedes occupat. Ipsa porrò bibẽdi vt Plinius inquit,cõsuetudo auiditatẽ auget,atq. ex consequẽti perniciẽ molitur. Est igitur ad hũc modũ humanæ prosperitatis efficta ratio. namq. secũdarũ rerũ prospero successu decepti homines,vsq. adeo fortunæ dolis capiũtur, vt nihil aliud nisi ipsam fortunã sequi cogitẽt. Itaq. sui obliti pennas sibi aptare studẽt, quibus & cælũ petere

Plut. in apoph.
Psal.103.
1. Timot.5.
Lucretius.
Plin.lib.14.

petere,& inde numen deturbare, sese deniq. in regio Dei solio collocare Luciferi more moliantur: quæ cogitatio,fraus & dementia illos in editissima superbiæ prærupta effert, vnde tandẽ præcipites grauissimè deturbantur. *Et non decorabitur*. destituetur tandem, omnique successu priuabitur, ita vt qui per ambitionem omnia pessundabat,totius gẽtis fabula fiat,illiusq. nomen non nisi in opprobrium proferatur. *Qui dilatauit quasi infernus animam suam,& ipse quasi mors,& non adimpletur.*

Et congregauit ad se omnes gentes,& coaceruauit ad se omnes populos.

AMBITIONIS naturam describit, & inexplebilem affectatæ tyrannidis cupiditatem: nam cum semel hac hydropisi laborare cœperit homo, prò Deum immortalem,quot tumultus,quantas rerum turbas & cõfusiones excitat;nullius vitæ,nullius sanguini parcit: dummodo rerum potiatur, omnium mortalium fortunas vitasq. perdere pro nihilo ducit, imò eo magis sibi ipsi placet,quo maiorem stragem ediderit: quandoquidem eam vnã viã ad maximam gloriam, & maximum imperium sibi proposuit. Extant plurima tyrannorum exempla, quæ hanc rem clarissimè testantur. Hoc autem ambitiosorum & tyrannorum ingenium pulcherrimè Vates describit, ipsius Nabuchodonosoris mores & ingenium exprimẽs,*Qui dilatauit quasi infernus animam suam*. Inferni & mortis imagine inexplebilem & insaturabilem hominem atque cædis auidissimum diuina scripta significant: Mortis enim natura inexplebilis est, nunquam finem occidendi faciens. Neq. vlla orbi dies illucescit,quæ funus ducere cesset. neq.vlla etiam tanta vnquam cadauerum copia fuit,quàm terræ sinus commune omnium sepulchrum non caperet. vnde fit vt ab antiquis terra omnium mater sit appellata, non tam quod omnes gigneret & produceret,quàm quòd omnes in se reciperet & conderet,quemadmodum scriptũ est: Dilatauit infernus animam suam. & à Salomone etiam eleganter est est expressum; inquit enim: Tria sunt insaturabilia,& quartum nunquam dicit sufficit. Infernus &c. Infernus autem hoc loco non pro horrenda illa pœnarum & vindicationis diuinæ sede,vbi impii ac sontes homines post hãc vitam cruciantur, sed pro cadauerũ sepulchro vsurpatur: quod ipsa Hebraica vox maximè indicat. nam illud propriè *Seol* significat,quod pluribus scripturarum locis indicatur. Id enim Iacob significauit, cùm consolantibus liberis suis in Iosephi filij desiderio respõdit: Descendã ad filiũ meũ lugens in infernum.id est,nullã de rapto filio cõsolationẽ admittã,sed dabo operã,vt sordibus luctuq.viuendi finem faciã,ad sepulchrũq.efferar,neq.amplius apud superos sim, cùm filius meus apud superos esse desierit.et iterũ idem Iacob: Deducetis(inquit) canos meos cum mœrore ad inferos.id est,me senẽ mœrore confectum,sepulturæ dabitis. Nõ solum autẽ in hebraica lingua inferni & inferorũ vocabulum pro sepultura vsurpatur, sed latini plerumq. eandem rem his vocabulis indicant. ex qua significatione illud in cõmuni sermone apud antiquos versabatur,cùm cuiuspiã obitum significare volebant: desiit esse apud superos.nam superos vocabant eos,qui supra terram essent,inferos verò qui subter terram conduntur. Quã rem nos aliàs fusius tractabimus, cùm de gentium theologia disseremus. Igitur nunquam sepulchrũ cadaueribus satiatur. sed quò plura in se recipit,eo magis animã suã dilatat. Animã autẽ pro appetẽtia hic accipimus, ita vt non ipsam animæ naturã significet,sed eã illius partẽ,quæ appetitionis origo est: quã vim & significationẽ nõ raro in sacris libris obseruamus,vt: Anima nostra arida est,nihil aliud respiciũt oculi nostri nisi man. Item: Nõ grandis est culpa cùm quis furatus fuerit, vt esurientẽ impleat animã. *Et ipse quasi mors & non adimpletur*, Idem aliis verbis ad amplificandã rem dicitur. namq. mors sepulturã antecedit. Quòd si sepulchrum nunquã saturatur,neq. mors ex consequenti saturatur vnquã: est enim sepultura mortis ministra. *Et nõ adimpletur*. Cõiunctio,&, pro relatiuo posita est,id est,quæ nõ adimpletur. Igitur vt neq. mors hominũ strage,neque sepulchrum cadauerum pastu expletur,ita & tyrannus homo,qualis Nabuchodonosor fuit,nullum expugnandis capiendisq. gentibus finem & modũ facere cogitat. *Sed cõgregauit ad se omnes gẽtes & coaceruauit ad se omnes populos*. Cõgeries verborũ cõgregauit & coaceruauit,effrenatam dominandi appetẽtiam significat. At verò non diuturna fuit hæc huius tyranni felicitas. namque ille multis (vt iam exposuimus) deturbatus modis,& se hominem esse agnouit, & hominum omniũ infimũ se gessit, quippe qui ex humano ingenio in ferinum commutatus est, & tandem ea spe, quam de regni & imperij æternitate sibi fecerat, frustratus. Hunc autem tantæ

Marginal notes: Vide Ciceronem 2. de officiis. — Isai.5. Prouerb.30. — שאול — Genes.37. — Genes.44. — Num.11. Prouerb.6.

tantæ superbiæ exitum vaticinatur propheta. Vtitur verò dicendi figura quæ à Græcis Sarcasmos dicitur, à nostris subsannatio vel insultatio dici potest. Ea autẽ est cùm alicui in miserrimo calamitatis gradu posito præteritum studium & negotium, quæ cum illo exitu non conueniunt, exprobramus, vt ille apud Maronẽ: *En agros & quam bello Troiane petisti: Hesperiam metire iacens.* Ita etiam futurum Vates prædicit, vt gentes illæ, quas Nabuchodonosor bellis & tyrannico imperio turbauerat, vbi vltionem diuinam, infelicemq. illius exitum conspexerint, omnes multis illum maledictis figant, multis illi suã arrogantiam modis exprobrent.

Nunquid non omnes isti super eum parabolam sument, & loquelam ænigmatum eius? & dicetur, væ ei qui multiplicat non sua? Vsquequo aggrauat contra se densum lutum? Nunquid non repentè consurgent, qui mordeat te: & suscitabuntur lacerantes te, & eris in rapinam eis? Quia tu spoliasti gentes multas, spoliabũt te omnes qui reliqui fuerint de populis: propter sanguinem hominis, & iniquitatem terræ ciuitatis, & omnium habitantium in ea.

SVPER *eam parabolam sument.* hác inter cæteras virtutes hominũ mentibus natura tribuit, vt in alienis negotiis & causis periculũ faciãt, indeq. exẽpla petant ad sua gerenda negotia. ex quo fit, vt multi alienarũ rerũ obseruatione res & rationes suas sapienter curent. vnde natũ illud prouerbiũ est: Sapientissimum esse aliena insania frui. Huiusmodi autem sententias & exempla, quæ ex aliorum euentibus petuntur, sacræ literæ parabolas vocant, quæ in dialectica propriè exempla vocantur. Igitur exitialis Nabuchodonosoris exitus, cùm multis gentibus ob ipsius claritatẽ notabilis esset, effecit, vt qui aliquãto ante ex illius felicitate argumenta petebant, ad asserendum humanas res à numine non curari, atque ex consequenti iniustè viuere, quam iustè, optabilius esse, ijdem paulo post sententias colligant, & vitæ præcepta & instituta sibi capiant, aliisque capienda proponant, quibus iustitia iniustitiæ præferatur, quibus innocentia laudetur, quibus denique diuina erga homines prouidentia esse conprobetur. Sumere itaque parabolam est, ex alicuius rei, personæ vel negotij serie & exitu sententiam aliquam vitæ vtilem colligere, & quod cuipiam re contigit, id sequendum fugiendúmue proponere. Huius autem verbi frequens in hac significatione vsus est apud euangelistas. Sunt & aliæ huius nominis, parabola, significationes; sed hæc ad hunc locum pertinet. Quod verò additur, *Et loquelam ænigmatum eius*, ad illud alludit, quòd huiusmodi homines, qui tyrannidem & orbis imperium expetunt, quasdam sententias & ænigmata sibi proponunt, quibus abusi suis libidinibus colorem, honestatem, auctoritatemq. conciliare studenti atque hæc frequenter vsurpant, & pro emblematis habent. Sic Iulium Cæsarem cùm patriæ vim pararet, dictitare solitum ferunt: Si ius violandum est, propter imperium est violandum. Sic Marcum Crassum, cuius auaritia nullum nisi feruenti auro epoto finem inuenit, illud frequenter iactasse accepimus: Nullas opes satis esse, quæ suis redditibus exercitum alere non possent. Denique Romanorum ambitio cùm totum orbem debellaret, illud de se prædicabat:

Parcere subiectis, & debellare superbos.

Nostro autem tempore Valentinus Rom. ecclesiæ Cardinalis cùm ob speratam rerum summam & tyrannidem sacrum galerum deposuisset, seque ecclesiastica dignitate abdicasset, illam diuini Vatis sententiam ad suam libidinem torquebat: Cælum cæli domino, terram autem dedit filiis hominum. Talia igitur ænigmata, talesq. sententias sibi vsurpabat Nabuchodonosor, cùm de toto orbe debellando cogitaret: quibus & studium suum fouebat, suisq. negotiis auctoritatem adiungere conabatur. Quale illud fuit quod ipse Nabuchodonosor Danieli respondit, cùm is miserum superbiæ suę exitum illi prædiceret. Nónne, inquit, hæc est Babylõ ciuitas magna quam ego ædificaui in domum regni in robore fortitudinis meæ, & in gloria decoris mei? Hæc autem ænigmata & dilla deridentes sæpissimè referebant, quos ille sub acerbissimum iugum miserat, & dicebant vt Vates antea prædixerat. En quo deueniunt illi, qui suis non contenti, aliena appetunt & inuadunt, & per iniuriam opes sibi cumulant. En quanta ruina illi opprimuntur, qui ingentia ædificia sibi ex luto construunt, hoc est, qui nullo iustitiæ iacto

iacto fundamento nimiam potentiam violenter consequuntur? quę cùm per violentiam stare non possit, pronum est vt corruat. Porrò harum parabolarum stylus obscurior est, tum quòd ipsa parabolarum dictio talis esse solet, quando pleraque in illis per allegorias & translationes dicuntur, quarum figurarum ratio obscurior cæteris est: tũ etiam quòd hæc omnia à Vate carminibus pronuntiata sunt. Carmina autem vel ob ipsam pedum & numerorum structuram altiorem difficilioremque dicendi formam seruant. Carminis verò genus, quo hæc apud Hebræos leguntur, dactilicorum rationem sequitur, quale est illud: Horat. lib. 1. od. 9.

Vides, vt alta stet niue candidum.
Soracte, nec iam sustineant onus.

[*Aggrauat contra se densum lutum.*] Hac allegoria sępissimè vana & inutilia negotia in sacris libris significãtur & in quibus multũ laboris sine vllo fructu insumatur, vt apud Ezechielem: Ipse ædificabat parietem, illi autem liniebant luto absque paleis. Latini etiam eadem translatione vtuntur. nam Cicero lutea negotia, id est, laboriosa & infrugifera appellat. Chaldaica biblia hũc locũ sic vertunt: *Qui munit sibi arcem peccatorũ, cuius per quam certissima ruina est. Nunquid non repentè consurgent, qui mordeant te, & suscitabuntur lacerãtes te, & eris in rapinam eis* Alia parabola, qua etiam tyrannorum & iniustorum hominum exitus significatur. Transfertur autem dicendi modus à feris, quę sua natura hominis conspectum fugiunt, neque nisi lacessitæ nocere solent: Nam dum illæ salutem fuga sibi quærere possunt, neminem aggrediũtur, cum maximè hominẽ formidẽt, sicut scriptum est: Et tremor vester ac terror sit super cuncta animalia terræ. Ille tamen interdum à venatoribus agitatæ sibi consulunt, & se, quibus armis à natura instructæ sunt, tuentur, siue dentibus, siue cornibus, siue vnguibus pugnas committant. Hac translatione vsuros eos Propheta vaticinatur, qui in Nabuchodonosoris calamitatem insultarent. namque dicturi sunt: Nunquámne timebas rerum mutationem futuram esse? Sed tamen ecce illi, quos tu sæuissimis bellis agitabas, quique te maximè timebant & formidabant, nunc rursus te mordent atque lacerant, & de tua superbia & arrogantia triumphant, quásque diuitias iniustissimis modis parauẽras atq. auxeras, easdem hi diripiunt. Mordere igitur hoc in loco idem significet, quod illatas iniurias vlcisci, vt apud Paulum: Quòd si inuicem mordetis & comeditis, videte ne ab inuicem consumamini. Eadem res eodem verbo apud Latinos notatur, vt: Ezechiel. 13. Genes. 8. Galat. 5.

Nonne igitur iure ac merito vitia vltima fictos
Contemnunt scauros, & castigata remordent? Iuuenal. Sat. 2.

Porrò hæc similitudo in sequentibus explicatur, dum dicitur: *Quia spoliasti gentes multas, spoliabunt te omnes qui reliqui fuerint de populis, propter sanguinem hominis, & iniquitatem terræ ciuitatis, & omnium habitantium in ea.* Hoc enim diuina lex & ratio postulat, vt maleficus & sceleratus quod fecerit, exspectet. Vnde fit, vt omnis tyrannidis infelicissimus sit exitus; quam quidem rem omnes omnium gentium & seculorum historiæ testantur. Quapropter quoniam idem illud Nabuchodonosori eiusque posteritati euenit, quod tyrannis omnibus euenire solet: hæc etiam referunt, qui in illius superbiam insultant. dicunt autem: Tua illa libido, tuus ille inexplebilis rapinæ & prædarum appetitus in causa fuit, vt tu aliquando prædæ fores iis, quos Deus in plurimarum gentium vltionem parauerat, qui fuerunt Medi ac Persæ. nam hos solos ex vicinis gentibus Babylonius rex non debellauerat. hi igitur, qui reliqui fuerant, cæteras nationes victas & spoliatas vlciscentur. Hæc autem omnia illi euenient, ob immensam humani sanguinis effusionem, qua ille cruentus tyrannus contaminatissimus erat, & ob maximam terrarum atque vrbium vastationem & direptionem, *iniquitatem terræ ciuitatis*, id est, violentiam & rapinam in vrbes earumque agros, & habitatores exercitam. Nam ciuitatem pro pluribus ciuitatibus hoc in loco legimus. hæc enim numerorum collectio frequens in sacra lingua est, vt quercum Mambre pro querceto & loco quercubus frequenti positum est, & à latinis scriptoribus conducere militem dicitur. Chaldæus paraphrastes hæc vltima verba ad Israëlitarum regionem refert. inquit enim: *Propter sanguinem hominum & rapinam terræ Israel ciuitatem & omnium habitantium in ea.* Ciuitatis nomen simpliciter positum solam Hierosolymam Chaldęo significat. quæ res sua ratione non caret: nam vt apud latinos vrbis nomen nullo adiuncto prolatum Romam significat; sic apud orientales gentes ciuitatis vo- Curtius lib. 3

tis vocabulum Hierosolymam illis temporibus indicabat: quam omnium orientis vrbium longè clarissimam fuisse Plinius & Tacitus testantur.

Plinius lib. 5. c. 34.
Tacit. lib 20.

Væ qui congregat auaritiam malam domui suæ, vt sit in excelso nidus eius: & liberari se putat de manu mali. Cogitasti confusionem domui tuæ, concidisti populos multos, & peccauit anima tua. Quia lapis de pariete clamabit: & lignũ quod inter iuncturas ædificiorum est, respondebit.

EANDEM sententiam alia parabola exornat Vates, dum insultantium Nabuchodonosori personam sustinet. Describit autem pulcherrimè eiusmodi tyrannorum auaritiam, & iniustam opum & diuitiarũ cupiditatem. namq. perinde ac si totus mundus sibi solis conditus esset, ita in suas tantùm delicias, & in suam vtilitatem omnes omniũ hominum opes, omnes diuitias transferunt, nulla de alienis, neq. incómodis, neq. damnis cura tacti. atq. hæc quidem augendarum opum via, hæc inexplebilis domorũ, prædiorum & hæreditatum cupiditas, hoc propriæ vtilitatis studium, quàm in frequenti vsu sit, innumeræ hominum populorum, ac gentium querelæ, & multæ tam in diuinis literis, quàm in humanis huiusmodi reprehẽsiones testãtur. Væ, inquit Deus per Isaiã, qui coniungitis domum ad domũ, & agrum agro copulatis, vsque ad terminum loci. Nunquid habitabitis vos soli in medio terræ? Hoc igitur est auaritiam malam congregare domui suæ, velle omnes omniũ gentium diuitias, opes, cõmoditates, omnia insuper omniũ ciuitatũ ornaméta in priuatum dominiũ vsumq. trãsferre, atque ad expellendã libidinem hanc omnia diuina & humana iura violare. Hac insania laborant multi reges atque tyranni. hac Roma laborauit; his iniuriis totius orbis opes ad se transtulit.

Isaiæ. 5.

Iuue. sat. 8.

Plena domus tunc omnis, & ingens stabit aceruus
Nummorum, spartana chlamys, conchylia coa.
Et cum Parrhasii tabulis, signisque Myronis
Phidiacum viuebat ebur, nec non Polycleti
Multus vbique labor, raræ sine Mentore mensæ.

HAC etiam cupiditate insolentissimus ille Nabuchodonosor flagrauit. nam quemadmodum volucres dum nidificant, vndique quęsitam materiam, in eum locum, quem ponendis nidis optauerint, congerunt, eosque quàm possunt aptissimè fingunt, & substernunt, ita vt locus inaccessus ac tutus sit, & ipsæ commodè cubent: sic & Babylonicus ille tyrannus in Babylonem suam, quam præcipuè sibi sedem delegerat, omnes omnium gentium & ciuitatum diuitias & opes, ac materiam omnem comportauerat, vt tutissimum nidum sibi construeret, hoc est, munitissimam arcem & omni apparatu deliciarum refertissimam: in qua nomen genusque suum æternum facere cogitabat, putabatque sibi hoc pacto omnium hostium & temporum iniuriam à regno gentęque sua propulsatum iri. Hoc enim significat vates cùm dicit: *Et liberari se putat de manu mali.* Quòd autem ille sibi hoc stultè persuasisset vltra id quòd hoc in loco diuinus spiritus de illo asserit, ipse etiam idem apud Danielem sese sumptuosè insolenterq. iactat: Nõne, inquit, hæc est Babylon ciuitas magna, quam ego ædificaui in domum regni, in robore fortitudinis meæ, & in gloria decoris mei? Ecce vt vaticinium cum ipso euentu conuenit: nam quod vates translatione à nido sumpta prędixerat, ille manifestè exponit dicens: quam ego ædificaui in domum regni, in robore fortitudinis, & in gloria decoris, hoc est, instruxi ego mihi & posteris meis nidum tutissimum, & quàm mollissimum. *Cogitasti confusionem domui tuæ, concidisti populos multos, & peccauit anima tua.* Insultat adhuc Nabuchodonosori atque illius exemplo tyrannis omnibus, qui dum optimè sibi suisque rebus consulere putant, pessime id agunt. Nihil enim violentum durare perpetuò potest, aut permanere; il li autem furore & effrenata violentia diuina omnia humanaq. peruertũt. Consequẽs ergo est ea, quæ ipsi maximè stabilia esse voluerunt, stabilia posse esse minimè. Porrò in quibus negotiis gerendis magnũ consilium homines ineunt, si is exitus contingat, qui non optabatur, maximè solent erubescere, vt scriptum est: Et confundantur in consiliis, in quibus cogitant. Cùm ergo tanta tamque callida Nabuchodonosoris de regno, domo, nomine & fortunis suis stabiliendis consultatio fuerit, idque tum maximè se effecturum is putauerit, si omnium nationum, populorum & hominum opes euertisset, in suamque retulisset vrbem, cumque

Daniel. 4.

hoc durare ac permanere non posset, sed eo certiorem illi ruinam promitteret atque ederet, quo violentiùs ille omnia prædatus esset & spoliasset, necesse erat illum in exitu tam votis suis & consiliis contrario dolere atque erubescere (ad quem quidē exitum & erubescentiam omnes tandem peruenient, quicunq. iniustè & violenter suá rem conficere parant) quantoque callidius & potentius suis rebus consuluerint, tanto maturius & certius exitium eos exspectare oportuerit; quòd si minus exspectauerint, tamen imparatos opprimet, & erubescere coget. Quod autem dicit Propheta: *Cogitasti confusionem domui tuæ, concidisti populos multos, & peccauit anima tua*; tropus loquendi est, in quo consequens pro antecedente ponitur. namque Nabuchodonosor non inierat cōsilium de perdenda domo, sed stabilienda potius & amplificanda. Verùm quoniam ex ea ratione, qua hæc ab ipso gerenda erant, ex populorum videlicet concisione, illius domui ruina maxima & certissima impendebat, diuina iustitia id semper exigente, ideo ipsum confusionem domui suæ cogitasse dicit. nam qui homicidium cogitat, & fugam, & bonorum proscriptionem, & proprium tandem exitium cogitat, quamuis ille odio & vindictæ cupiditate perturbatus, hæc posteriora non animaduertat. Itaque cogitauit negotium ex quo domus suæ confusio sequuta est. [*Peccauit anima tua.*] Appetitus tuus & nimia dominandi libido te decepit, transuersumque egit. Itaque cōsilij rationem voto ineptissimam tuo iniisti. Talis exitus omnes habet ambitiosos, talis te habeat exitus oportet. Animam pro appetitu hoc in loco dixit: Hebraicè enim est NEPHES, vt Dilatauit infernus animam suam. Confusionis autem vocabulo non idem in diuinis libris quod in latinis significatur: nam confundo verbum & confusio rerum permixtionem & perturbationem significat, id scilicet, quod distinctioni opponitur: vt Ciceroni vis diuina, & toti mundo confusa dicitur, hoc est, permixta. In latina autem & recepta bibliorum interpretatione idem ferè est confundi & confusio, quod erubescere & erubescentia. quæ res (vt Philosophus ait & D. Thomas disputat) vitium sonat namque in turpibus actionibus, aut in iis, quæ à ratione deuiant, erubescimus vt: cùm in vitæ instituto, aut in disciplinis fœdè labimur, vel erramus. Itaq. confusio in diuinis libris hanc naturæ animaduersionem significat, qua conscientia ipsa quemcunque in scelere, aut ignoratione eorum, quæ ignorari non decebat, deprehensum afficit, vt in psalmo Confundantur omnes qui adorant sculptilia, & qui gloriantur in simulachris suis. &: Confudisti hodie vultus seruorum tuorum, qui saluam fecerunt animam tuam, & animas seruorum tuorum &c. *Quia lapis de pariete clamabit, & lignum, quod inter iuncturas ædificiorum est, respondebit.* Solenne scribentibus omnibus est, & in communi sermone receptum, vt cùm magnam & manifestam aliquam rem indicare velint, rebus sensu ac voce carentibus sensum & vocem tribuant, ad rei magnitudinem amplificandam. Igitur cùm maximi alicuius beneficij mentionem facimus, cùm scelus aliquod indignum verbis exagitamus, cùm iniuriam illatam exponimus, cùm denique triste aliquid, aut lætum maximè explicare contendimus, cælum, terram, elementa omnia, omnesque res, etiam ratione & sensu carentes, solicitamus. Huiusmodi illud in sacris carminibus est: Omnia ossa mea dicunt, Domine quis similis tui? &c. & illud apud Isaiam: Audite cæli, & auribus percipe terra. Et innumera huius generis exempla, *Isaiæ 1.* quæ passim legentibus occurrunt. Itaque vt collatas vndique ex diuersis populis per iniuriam opes hoc in loco Vates significaret, atque harum rapinarum vltionem à gentibus venturam prædiceret, non solùm gentes ipsas, quæ spoliatæ fortunis à Nabuchodonosore fuerant, suam calamitatem dolituras deploraturasque pronuntiat; sed ipsa etiam spolia, quæ variis è locis corrasa, & in Babylonem deportata fuerant, ipsa inquam eadem clamore & vocibus immanissimi tyranni vim & potentiam accusatura esse vaticinatur, & ad veteres Dominos clamatura, quasi se violenter hac in domo detineri doleant, & ad proprium locum, vnde delata sunt, referri postulent. Quicquid enim violentia afficitur, contra naturæ *Arbes 2. Physicorum.* suæ rationem id patitur, atque vel manifesto, vel saltem naturali appetitu cupit in suum locum sedemque reduci. Quód si maximè hæc naturalis mutarum rerum vox ab hominibus non audiatur; auditur tamen à Deo, cui omnia viuunt, cui omnia loquuntur, qui omnium rerum naturas nouit qui quid rectè, quid malè collocatum sit, peruidet. Itaque ad eum Abelis iusti sanguis clamat, &

recen-

recentis adhuc mundi sceleribus terra oppressa, & Sodomorum regio flagitiis fœdata ad eum vociferatur, & ab hominibus se male pati queritur & vindicari se postulat: sic etiam populorum omnium diuitiæ, opes, supellex & ornamenta omnia, quæ in Nabuchodonosoris regia iniustè detinentur, clamabunt: & non solùm quæ soluta atq. mobilia sunt, qualia aurum argentum, vestes & eiusmodi alia, sed quæ arte & structura colligata, & quasi perpetuò mansura essent, collocata sunt, vt lapides & trabes, ex quibus ipse domum suam ædificauerat, omnia conquerentur, & clamabunt se violẽter detineri, & iniustè rapta, & propriis è locis mota fuisse. Cùm autem lapides & ligna tantũ nominet, cætera omnia spolia complectitur. nam totum hoc negotium perdendarum vrbium & proprij regni stabiliendi, sub construendi nidi & ædificandæ domus translatione prius enuntiauerat. Nunc ergo cùm lignum & lapides clamatum ire demonstret, totam domum innuit, quę iis duabus materiis constare solet: nam intritum & cæmentũ non propriè ad ædificiorũ materiá, sed ad materię ministeriũ referuntur, sunt enim materiæ colligatio quædam. Domus autem ipsa ex duabus constat rebus, muris & tecto: lapides muros conficiunt: ligna autem tectũ consartiunt. deniq. tota domus conclamabit, tota iniuriam & rapinam accusabit, tota diruetur, & ex consequenti tota tyranni familia, regnum vniuersum, consilia, vota omnia iusto Dei iudicio, peribunt. Clamabit lapis: Ego à veteri sede mea raptus, & male hic collocatus sum. Respondebit trabs: Pari ego iniuria afficior. & quoniam in structuræ opere paries tectum præcedit, consentaneum est, vt prior lapis clamet, & tignũ respondeat. Eodem hoc tropo S. Iacobus iniustè
Iacob. 5. retentæ operariorũ mercedis diuites accusat: Ecce inquit, merces operariorum vestrorũ,
„ qui messuerunt regiones vestras, quæ fraudata est à vobis, clamat: & clamor eorum in
„ aures Domini Sabaoth introiuit. Eodem etiam tropo Tullius Verrem cõpilatæ prouin-
„ ciæ arguit, dum illum repetundarum accusat, vt secundam eius legentibus orationem patebit. Multum enim, vt Fabius docet, vehementiæ, multum acerbitatis huiusmodi tropi atque figuræ in accusationibus habent. Porro tota illa circuitio, lignum quod inter iuncturas ædificiorum est, illa trabium capita significat, quæ à latinis propriè proce-
כפים res appellantur, ab Hebręis verò CAPHIM, id est manus, ita ab illis dicitur, quòd quasi manus quædam transuersos asseres sustentent.

Væ qui ædificat ciuitatem in sanguinibus, & præparat vrbem in iniquitate.

EPIPHONEMA est, & superiorum argumentationum cum acclamatione conclusio: habent enim eiusmodi sententiæ maximam in docendo gratiam, & in persuadendo efficaciam. Ostendit autẽ sententia hæc infelicem & dignum tyrannorum & auarorum hominum exitum; qui talis omnibus futurus tandem est, qualis Nabuchodonosori futurus hic prædicitur, miserrimus videlicet & infelicissimus, cum summo opprobrio & nominis infamia: ita vt qui se cunctis admirabiles reddere cogitabant, cunctis tandem fabula & detestatio fiant. Ædificare autem ciuitatem in sanguinibus, & præparare vrbem in iniquitate, siue, vt Chaldaica habent, in dolis, est per vim, iniuriam, fraudes, atq. dolos facultates rerum, copias, & opes, ac potentiam consequi, & regni regnandíque rationem propriis cõmoditatibus definire.

Hæc proceres, hæc magnos formula reges,
Atque duces, populosque tenet, populique magistros.

Quos vtinam aliquando hanc iniustè dominandi libidinem cohibere videamus, & ad temperatam viuendi rationem pro suo cuiusque officio reduci.

Nunquid non hæc sunt à Domino exercituum? Laborabunt enim populi in multo igne & gentes in vacuum & deficient: quia replebitur terra, vt cognoscant gloriam domini, quasi aquæ operientes mare.

HÆC totius quæstionis, quam hactenus sequuti sumus, responsio atque cõclusio est, in qua Vates nihil diuinam prouidẽtiam latere aut fugere posse demonstrat. nam in superioribus, ex Nabuchodonosoris regis tyrannide, & ex nimia illa & non toleranda potentia, qua ipsum in gentibus dominaturum præuidebat, occasione data in hanc de prouidentia disputationem incidit, quam omnibus argumentis dilatauit, omni verborum copia ardentissimisque animi affectibus est persequutus: ita vt vniuersa omnium, qui

qui de hac re disputauerunt, argumenta, ad hæc, quæ à nostro Vate deprompta sunt, referantur: quibus si aptè respondeatur; cæteris omnibus responsum iri manifestum est. Igitur cùm totius disputationis summa hæc sit, felicitaté impiorũ hominũ & piorum in hoc mundo miseriã argumento esse, quòd hominũ res à Deo negligantur: quandoquidem si humana Deus curaret, ipsum humanorum scelerum vindicem esse decebat: & cùm singularem dubitationem, hoc est, thesin iam sustulerit, dum videlicet venturum in Nabuchodonosoré eiusq. posteritatem malum instinctu inflatuq. diuino præuidet & prædicit, cõmunem etiam dubitationẽ, quæ ex illa singulari allata erat, sublatã esse constat atque hoc est quod his verbis continetur. Prædicit enim Vates fore, vt conatus cuncti, opera, laboresq. omnes quæ in vrbibus, domibusq. ædificandis & ornandis, in diuitiis & operibus cõparandis, in toto deniq. regno stabiliendo Chaldæorũ gens cum suo rege consumpserint, omnia aut hostili igni incensa pereát, aut in prædatorum vsum potestatemq. veniant, ita vt qui laborauerát igni, se laborasse in augẽdis opibus, quæ ignis & direptionis materia forent, tandem cognoscant. nam in linguarum vsu est, vt perituræ res igni consumendæ esse dicantur: est enim elementum vastans omnia, & ad extremam consumptionem velocissimè perducens. Vnde illud Amosi: Et mittam ignem in domũ Amos 1. Azaël: Et mittam ignem in murum Tyri, id est, extremam vastationem. & illud Catulli:

At vos interea venite, in ignem *Pleni thuris & infacetiarum* Catullus.
Annales Volusi, &c.

Et vulgari sermone summè exinanitam & vastatã domum aliquam significare volentes, dicere solemus: *Entro fuego por la casa.* In multo autẽ igne laborãt, qui ingentes & excelsas domos & turres cõstruunt, in incendij materiam venturas. quemadmodũ de viscerosis & proceri corporis hominibus dicimus, eos magnã terræ molem & copiosum vermibus pastum gestare. [*Et laborabunt gentes in vacuum & deficient.*] Eiusdem sententiæ repetitio est; & Hebræis familiarissima expolitio: nam gentes & populi idem significat vtrumque: quandoquidẽ populus gentium coniunctio & societas quædam est. In vanũ autem vsq. ad lassitudinẽ laboraturos esse dicit Chaldæos; quoniã omnia, quæ ipsi magnis laboribus & assiduis sudoribus sibi parauerant, Medorũ direptioni & incendiis erãt relinquenda. quod perinde erat, ac si ipsi in vacuum insudauissent, & sine vllo operæpretio dies & noctes vsq. ad defectionẽ & virium lassitudinẽ sese exercuissent. [*Et deficiẽt.*] Exemplaria coniunctione carent, & sensus aptius cohæret. Igitur ex hac argumentatione aptè infertur, Deum mortalia curare omnia. nam cùm ille per Vatem suum hunc rerũ euentum prædixerit, & quemadmodum prædicta hæc sunt, ita suo tempore euenerint; manifestum fit non casu, sed consilio diuino hæc curari. Hæc est ergo totius argumentationis cõclusio: [*Nunquid non hæc sunt à Domino exercituum?*] Interrogatione infertur, *hæc*, de quibus antea disseruimus, certo Dei consilio non casu euenire. nam cùm omnem hanc Nabuchodonosoris tyrannidem, cunctaq. illius cõsilia, actionesq. omnes per vates suos prædixerit Deus, consequens est, ipsum esse sapientissimũ, & qui res omnes præuideat, & quem non solũ facta, sed neque cogitata quidem humana latere possint. Deinde verò cùm idem ipse Deus vniuersos harum rerũ, actionũ; item & consiliorũ euẽtus per eosdẽ ipsos vates suos prænuntiet, & suppliciũ se de tyrannis principibus, deq. violentis ipsorũ populis sumpturum minetur, cumq. exitus ipsi rerũ vaticiniis respondeant, consequens est, ipsum humanis rebus prouidere, & iudicium nõ in æternum differri, sed suo tẽpore à iustissimo & sanctissimo iudice exerceri. non enim fieri potest, vt cùm rerum euentus prædictionibus respondeant, res casu & incerto motu volui dicantur: sed à Domino exercituum hæc omnia euenire. Quoniã autem hanc de Babylonica calamitate sententiã testatissimã esse volebat Deus; quippe quæ diuinæ erga homines prouidentiæ argumentum futura erat; eisdẽ ferè verbis & ampliori oratione eandẽ rem per Ieremiã Deus prędixit, eo capite, quod apud latinos primum à quinquagesimo numeratur; vbi hic versus etiam totus Hebraicè continetur, qui latinè immutatis nonnihil verbis ita redditus est: Ieremiæ 51. Hæc dicit Dominus exercituũ: Murus Babylonis ille altissimus suffossione suffodietur, & portæ eius excelsæ igne cõburentur, & labores populorũ ad nihilũ, & gentium in igne erunt, & disperibunt. Porrò illud notatione & animaduersione dignum est, quod ferè in vatum sermonibus exercituum possessio cõiuncta Dei nomini potentiã illius significat & facultates, per quas quamcũque rem gerere voluerit, facillimè geret, vt auditoribus

notum omnibus sit, diuinam potentiam fugere minimè quæquam posse, cùm ipse exercitus habeat multos atque fortissimos, qui ad nutum parati semper sunt. atque adeo huius dictionis figura tunc vates vtuntur, cùm de diuino iudicio, de supplicio sumendo, de sceleribus vindicandis agitur: & quod ad certam rationem proprius accedit, hac exercituum adiunctione sese Deus appellat, vbi cum principibus, cum tyrãnis, cùm diuitibus, & potentia elatis hominibus, cum superbis denique & scelere obduratis hominibus

Isai.

illi sermo est, vt apud Isaiam: Hæc dicit Dominus Deus exercituum fortis Israel: Heu ego consolabor super hostibus meis, & vindicabor de inimicis meis. Itaque huius coniunctionis, *Deus exercituum*, figura, diuina fortitudo, & summa ad res gerendas facultas significatur: neque id in vatum libris solùm, sed in euangelicis & apostolicis etiam scripturis. Erit igitur hæc notatio obseruatioque non pœnitenda, vt in multis modis, quibus diuinum nomẽ in scripturis pronuntiatur, quid in singulis significetur, distinguere & intelligere huiusmodi obseruationibus assuescamus. [*Quia replebitur terra vt cognoscat gloriam Domini, quasi aqua operiens mare.*] Absoluerat Vates priorem explendi in Babylonis regem iudicij quæstionem, ex qua illa communis de malorum & bonorum discrimine disputatio oriebatur: cuius causa diuina prouidentia à multis in dubiú vocabatur, & religio etiam ac pietas in multorum animis (vt in superioribus Vates conquestus est) frigebat, videbaturque hac parte diuinus honor minui, si nulla hominum cura superũ mentes tangeret. Absoluit igitur hanc etiam communem de prouidentia quæstionem, asserens post sumptum de Babylonis rege eiusque regno & gentibus supplicium futurum, vt vniuersi orbis terræ habitatores huius rei fama & veritate conuicti, diuinam curam, diuinamque erga homines prouidentiam agnoscant, & Dominum Deum mundi principem & rectorem sanctè religioseque colant, laudibusque & diuinis honoribus prosequantur. namque hæc ratio atque consideratio humanos animos religione tangit; omnesque ad diuinos honores incitantur facto de impiis hominibus iudicio, sicut scriptum

Psalm. 51.

est: Lætabitur iustus cùm viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris, & dicet homo: Vtique si est fructus iusto, vtiq. est Deus iudicans eos in terra. & alibi: Et

Psalm. 9.

cognoscetur Dominus iudicia faciens, quando in operibus manuum suarũ comprehensus est peccator. Igitur cùm ij, qui de diuina prouidentia in dubium venerant, iudicij in impios exerciti spectatores tandem fiunt; tum denique diuturnam illam ipsorum felicitatem gradus quosdam fuisse cognoscunt, quibus ad excelsum ascendebãt locum; vnde illis grauior pararetur casus, & insigne ruinæ vestigium fieret. Itaque totus hic dicendi processus, tota impiorum felicitatis amplificatio, hæc ipsorum infelicis exitus demonstratio eo pertinet, vt quo magis prosperè beateque viuere impij homines videantur, eo minus illorum laudi, gloriæ, & commodis inuideamus, sicut scriptum est: Noli æmulari in malignantibus, neque zelaueris facientes iniquitatem: Quoniam tanquam fœnum velociter arescent, & quemadmodum olera herbarum citò decident. Hic ergo impiorum hominum exitus omnem de prouidentia dubitationem tollit; sicut ille idem poëta, quem in huius libri initio de hac re hæsitantem recitauimus, fatetur, inquit enim:

Claudianus.

Abstulit hunc tandem Ruffini pœna tumultum.

Quare, quoniam Nabuchodonosoris eiusque regni negotium, ratioque omnis, vniuersis hominibus nota eo tempore erant, multique de diuina prouidentia dubitatabant, eò quod tyrannum illum communem hominum pestem, impunè omnia perdentem videbant; neque ipsi etiam Israëlitico populo parcentem; neque sanctissimo illi fano, vbi vnus verusque Deus colebatur, consequens est, hanc de diuina vindicatione famam totius orbis fines peragraturam, vt ita diuinus honor apud omnes percrebescat, & illustri laude celebretur, nullusque sit locus, in quo Domini gloria non splendeat, perinde atque aquæ operientes mare, quæ sua liquida continuaque natura, quemlibet quantumuis exiguum & reductum locum subeunt & complent, & in quoscunque recessus se insinuant. Est autem hæc aptissima similitudo, & diuini spiritus elocutione digna. namque aquæ maris non solùm multitudine, sed occupatione omnem mensuram excedunt. [*Gloria Domini,*] Magnitudine, laude & splendore: vt qui latere hac ex parte videbatur, dum de ipsius erga homines cura ambigitur, idem hac etiam ratione nomen decusque suum infinitè dilatet

ret & illustret. Hoc autem ita euenisse, vt Vates prædixerit, omnes scilicet, qui hoc audierunt, Deum laudasse, & honoribus diuinis celebrasse, præclaro atque graui testimonio diuina scriptura comprobat, ipsius videlicet Cyri Medi regis confessione, qui, postquam Babylonem ceperat, se Dei ministrum in regno Chaldæorum expugnando fuisse declarauit. Omnia, inquit, regna terræ tradidit mihi Dominus Deus cæli. Porrò Esdr. 1. particula illa (*quia*) quæ initium in hoc versu facit, non rationalis est, sed illatiua aut demonstratiua, vt nempe, scilicet, & huiusmodi. Colligit namque ex priore conclusione posteriorem, ac si diceret dialectico modo: Si Nabuchodonosor merita caret pœna, Deus illius scelera negligit, & ex consequenti humanis rebus nō prospicit. At Nabuchodonosor pœnas dabit certas, & à Deo prænuntiatas: ergo Deus illius scelera peruidet; itaque humanis rebus prospicit. quare in diuinis scripturis non solùm nominum & verborum significationem, sed particularum etiam officia notare oportet. namque eadem particula varia officia aliis atque aliis in locis exercet. In Chaldaicis bibliis loco, *Quia*, scribitur, *Ecce*.

Væ qui potum dat amico suo, mittens fel suum, & inebrians: vt aspiciat nuditatem eius. Repletus es ignominia pro gloria: bibe tu quoque & consopire. Circundabit te calix dextræ Domini, & vomitus ignominiæ super gloriā tuam. Quia iniquitas Libani operiet te, & vastitas animalium deterrebit eos de sanguinibus hominis, & iniquitate terræ, & ciuitatis, & omnium habitantium in ea.

V*Æ qui potum dat amico suo*] Solent victores insolentia & rerum euentis elati in eos, qui victi ab ipsis sunt, variè illudere & insultare, ac maximos & præstantissimos quosque reges, duces, atque viros ad ludibrium ponere, atque ijs variè ad suā voluntatem vti: quos prior sors veneratione; posterior verò miseratione dignos effecerat. Hoc autem grauissimum contumeliæ genus est, & ipso mortis discrimine durius, quod nonnulli magni elatique animi viri spontanea nece commutauerunt. Hinc Cato ne insultantis Cæsaris triumphum sequeretur, æternum seueritatis suæ monumentum Vticæ reliquit. Nam quod durius magisque detestandum inhumanitatis exemplum edere quis possit, quàm illud quod Adonibezec apud victores Iudæos de se confessus est? septuaginta videlicet reges à se captos, præcisis manuum & pedum summitatibus, sub eius mensæ, veluti canes, reliquias lambere & colligere fuisse coactos. Iudic. 1. Hæc summæ immanitatis exēpla sunt, & quæ ferinam omnem crudelitatem longè superent. namque feris vltima crudelitatis linea occisio est, homini verò crudeli leuissima res iniusta etiam nex videtur, nisi in viuentes & sentientes durioribus ipsa morte ferocitatis exemplis insultatum sit. Vt igitur Nabuchodonosor omnium sui temporis tyrannorum potentissimus fuit, ita omnium longè insolentissimus, qui vsque adeo omnem humanæ societatis sanctitatem & religionem contempsit, vt nullius hominis dignitatem curaret: sed, vt in superioribus de ipso ipsiusque exercitu Vates dixit, reges & potentissimos quosque duces in ludum sibi proponeret. Huius autem tyranni mos (vt ex Vatis verbis notatur) fuit in cœnis & cōuiuiis, quæ ipse splendidè celebrabat, reges illos, quibus victis pro seruis vtebatur, ad immodicas potationes cogere, seque eorum ludorum quos conficere ebrietas solet, otiosum spectatorem præbere. Itaque hominum ignominia & turpitudine magis, quàm honestate & decore delectabatur: cùm illud regiam maiestatem maximè deceret, vt quo illustriorem clientum & seruorum familiam haberet, eo honestius atque liberalius eos tractaret. At vero huius generis iniurias & contumelias nunquam inultas diuina iustitia prætermittit; sed eisdē Deus ipse suppliciis vti solet in eos, qui huiusmodi afficiūtur voluptatibus. nam & Adonibezec hoc idē in se agnoscit, dicēs: Sicut feci, ita reddidit mihi Deus. Hoc igitur est quod Nabuchodonosori Vates obijcit. quare & iniuriarum eum accusat, quod videlicet amicis suis, siue (vt Hebraica habent) sociis, qui fortuna & dignitate illi pares fuerant; vtpote, qui reges, duces, & populorum rectores extiterant, quòd si belli iure vel victoriæ necessitate in suam deditionem venerant; homines tamen erant, & naturæ communione socij, & pristinæ dignitatis recordatione venerabiles, quibusque

non ad ludos & irrisionem, sed ad honestissima regni ministeria vti decebat: tamen tyrannus hic intemperantius propinans, turpe ex eorum ignominia & dedecore spectaculum sibi parabat. Itaque tota hæc oratio illuc spectat, vt ludibria & contumelias, quibus à potentioribus ij, qui inferiores sunt, afficiuntur, accuset & damnet, Deumque ipsum huius sceleris vindicem ostendat, qui ijs, qui talia committunt, eum, quem meruerit, fructum retribuet, vt ipsi etiam Nabuchodonosori retribuit: quem belluinam vitam ab hominum societate remotum viuere coëgit: vt quemadmodum ille alios per ebrietatem humanæ mentis vsu priuabat, ita ille de communi sensu, sanitate ac mente deturbatus, meritas pœnas lueret. Quare dictum est illi: [*Bibe tu quoque & consopire.*] nam est qui tibi plenissimo calice propinet, est, inquam, Deus, à quo capacissimum poculum exhaurire cogaris insipientiæ & stuporis, ita vt humanam in te imaginem non agnoscas, sed belluinam existimes. [*Circundabit te*, Hebraicè passiuè legitur eadem sententia, sed significantius, *circundabitur in te*, vel, *super te*.] quod ad imum vsque fundum exhauriendum illi esse calicem indicat, ita vt calix dum exhauritur, semicirculum describat. Hispanè dicimus, *Empinar el vaso.* Hoc autem vel inuitus feres. nam dextera Dei, qua nihil potentius esse potest, tibi propinabit, quam tu tyranne prohibere non poteris. [*Et vomitus ignominiæ super gloriam tuam.*] Ebrietatem maximam significat, cuius manifestum signum in sanis alias corporibus est vomitus. Hoc enim argumento turpissimam
Isai.27. ebrietatem arguit Isaias, dicens: Omnes enim mensæ repletæ sunt vomitu sordium. Hoc etiam argumento Tullius Verris ebrietatem probat: Tu, inquit, istis lateribus, isto robore, ista totius corporis firmitate, in medio senatu vomuisti. Appellatur autem à Va-
1. Aphor. te vomitus ignominiæ, id est, turpissimus. nam est vomitus, qui non ex ebrietate, sed ex ægritudine euenit; qualis ille est, quem in accessionum initijs aliquando contingere Hip-
Galenus lib. 3. de causis Symptom. pocrates ait: & hunc leuando morbo vtilissimum esse docet. Hic autem vomitus ex eo turpis non est, quòd non personę vitio, sed naturæ morbum superantis, aut præ imbecillitate cedentis opera eueniat: at verò qui ex crapula & ebrietate accidit vomitus, hunc turpitudinis & ignominiæ nota liberare possit nemo. Quare vomitum ignominiæ super gloriam Nabuchodonosoris venturum Vates prædicit, qui totam illam ipsius gloriam, totum regium splendorem turpissima ignominia fœdè inuoluat, vt qui se gloriæ splendore & dignitate cæteris hominibus præstare putabat, tantumque sibi indulgebat, vt suum genium felicitatis suæ auctorem solum agnosceret: idem nunc cæteris hominibus inferior reddatur, vt communem cum belluis vitam humanæ mentis impos, complures dies, imò menses degat. Acerbissimus igitur hic potus est, quem Deus propinat, & formidandus maximè: vtpote qui tantum obstupefacere homines possit, vt è summa gloria in ignominiam deturbentur, sicut scriptū est: Hunc
Psalm.74. „ humiliat, & hunc exaltat: quia calix in manu Domini vini meri plenus mixto: Et
„ inclinauit ex hoc in hoc: veruntamen fex eius non est exinanita: bibent omnes peccatores terræ. Quod ad dicendi rationem attinet, in iudiciali genere hæc oratio versatur. namque & primò inhumanitatis & iniuriarum tyrannus accusatur, & narratio affectibus & stomacho plena multis expolitionibus amplificatur. hypothesin præterea pulcherrimam continet, qua criminis indignitas exaggeratur, cùm dicitur: [*Væ qui potum dat amico mittens fel suum, & inebrians.*] namque hæc descriptio studiosam criminis suscipiendi voluntatem arguit; ita vt non factum modò, sed voluntatem accuset: qui locus in accusationibus maximus est. deinde iudicij sententiam pronuntiat ipsi reo subeundam. [*Bibe quoque tu, &c.* Nunc verò circa verborum rationem illa notare libet, vbi Latini habent, *mittens fel suum*, non intelligendum de felle simpliciter, sed vt Chaldaica & Hebraica biblia habent, *inclinans cadum acerbum suum.*] Quibus verbis conuiuas ab illo cados vsque ad fecem siccare fuisse coactos significatur. nam quod quidam hoc in loco de potu laxatiuo Zedechiæ à Nabuchodonosore porrecto tradunt, id nobis fide & testimonio caret, etiam si Hebræos auctores citent. Præterea possessiuus casus ignominiæ, adiectiui nominis locum occupat. nam & rarus adiectiuorum vsus Hebræis est, & frequens pro adiectiuo genitiui vsurpatio, vt locus sanctitatis, id est, sanctus, filius iniquitatis & senectutis, hoc est iniquus & senex. ita vomitus ignominiæ, id est, turpis vomitus, & indecorus. [*Quia iniquitas Libani operiet te, & vastitas animalium deterrebit eos de sanguinibus hominis, & iniquitate terræ, & ciuitatis,*

ciuitatis, & omnium habitantium in ea.] Hæc est diuinæ sententiæ causa, & damnationis ratio, quam eleganter Vates explicat: prædixerat enim Nabuchodonosoris punitionem, ipsumque imprimis viuentem & regno & mente euertendum; deinde ipsius posteritatem familiamque omnem, omnemque gloriam extirpandam funditusque tollendam: nunc causam elogiumque huius rei subijcit, effrenatam videlicet violentiam, qua in omnes homines, maximè autem in Iudæorum ciuitates & gentem est vsus. Vtitur autem allegorica elocutione, quam paulò post idem Vates explicat. nam cùm proximè illi venturam mentis insaniam denuntiasset, ipsumque belluis similem aliquando futurum prædixisset, eundem nunc tanquam belluam quandam alloquitur, & totam orationem verbis ad illam vitæ formam accommodatis conficit, perinde ac si dicat: O bellua quæ nunc in agris & siluis agis, occursusque hominum formidas, hic pauor, hic metus, hæc te calamitas propterea nunc opprimit, quòd tu olim sanctissimum illum montem Siona maximo numini sacrum, veluti siluam quandam prophanum vastumque reddidisti, omnesque Ierosolymitanos ciues sæuissimè trucidasti. En crimen tuum, en scelus, en iustum criminis & sceleris supplicium. Memineris te Deum immortalem, cui ille lucus sacer erat, irritasse, neque illius te iram effugere potuisse. Hactenus allegoria vsus est; cuius explicationem continuo addit, dicens: Ob sanguines interfectorum hominum, ob totius terræ vastationem, atque ob ciuitatis Ierusalem direptionem, & ob ciuium eius internetionem, quàm crudelissime exercuisti. ob hæc omnia hoc tibi à Deo viuente periculum, imò hoc supplicium instat. Porrò illud quod dicit, [*Quia vastitas animalium deterrebit eos,*] Catholica sententia est ad hunc locum in argumentatione aptissimè accommodata. Cuius hic primum est sensus: Omnis fera, quæ insidijs & rapto viuit, tandem insidijs & venatu perit. namque solent homines assiduis ferarum damnis offensi congregari, saltusque & siluas circundare, ipsasque feras excitatas & agitatas capere, atque perdere. Itaque quo magis rapax atque nocens bellua est, eo grauiorem ab hominibus internetionem metuit, eoque vehementius humanos occursus, damnorum, quæ ipsa dederit, conscia, formidat, sicut scriptum est: Posuisti tenebras & facta est nox: in ipsa pertransibunt Psalm. 103.
omnes bestiæ siluæ, Catuli leonum rugientes vt rapiant, & quærant à Deo escam »
sibi. Ortus est sol, & congregabuntur, & in cubilibus suis collocabuntur. Igitur hoc »
est sententiæ argumentū, feras eodem modo perire quo viuunt; præda viuūt; præda tandem venatoribus fiunt. Ex hac sententia argumentationem suam ita disponit Vates, vt propositionis locum ipsa obtineat; siue, vt dialectici vocant, maioris præmissæ assumptionem, siue minorem ipsam thesim constituat, hoc est, causam & negotium quod ad regem attinet; pro complexione autem siue conclusione diuinam sententiam collocet hoc modo: Feras sæuitia ad suam perniciem excitare atque agitare solet. Tu Libanum sæuissimè vastasti; ergo à Libani Domino excitaberis atque agitaberis. Hæc est syllogismi forma. Verùm vates non dialectica dispositione, sed oratoria vtitur. nam conclusionem primo ponit, cùm dicit: [*Bibe quoque tu, &c.*] Deinde assumptionem in allegoria, & in eius explicatione sic collocat: [*Quia iniquitas Libani, & de sanguinibus hominis, & de iniquitate terræ.*] medio autem loco propositionem siue maiorem statuit, [*Vastitas animalium deterrebit eos.*] Quam catholicam sententiam esse diximus ad hanc causam aptissimè relatam. Vocamus autem catholicam sententiam experimento & rerum obseruatione atque vsu collectam rationem, & ad vitæ atque morum institutionem vtilem. quarum itaque sententiarum maxima vis in docendo ac suadendo, & in orationibus exorandis esse solet. nunc de ratione huius allegoriæ pauca. Libani nomine Siona montem & incolas atque habitatores eius intelligimus: nam præterquam quòd paulo pòst ipse idem sese Vates explicat, sic appellari solitum esse montem Siona, argumentum nobis facit Moses, qui Deum orabat vt se permitteret terram illam patribus promissam lustrare, & montem, & Libanum. Vbi Siona montem appellat, & eundem Libanum, vel quod Libani pars esset, vel Libano adeo vicinus, vt pro eodem censeretur. Nam de Libano Phæniciæ monte videndo nulla illi cura erat; vtpote qui terræ promissæ finis & terminus esset, non autem pars. Itaque per metonymiam montem Libani pro Sione monte, in quo

Ierusalem sita erat, accipit: aut ex parte totum, aut ex vicino vicinum. quo loquendi tropo sæpe auctores vtuntur, vt Virgilius: *Postquam res Asiæ Priamiq. euertere gentem* Aeneid.3. *Immeritam placuit superis.* Quo in loco pro Troiæ rebus totius Asiæ res ponit. Chaldæus paraphrastes vice Libani domum sanctuarij scribit, quem interlinearis glosa, & Ieronymus, atque Nicolaus Lyranus secuti sunt. [*Et vastitas animalium deterrebit eos.*] Pronomen hoc neutrum esse oportuit, quia ad animalium nomen refertur in allegoria; in explicatione autem ad raptores omnes: sed hic nondum allegoriam deseruerat scriptura. nam & in exemplari idem genus vtrobique conseruatur in nomine animalis, & in pronomine. Et quia hæc diuersorum generum coniunctio dura videbatur auctori glosæ, quam interlinearem appellant; ideo [*eos*] substituit, ad significatum potius, quàm ad verba alludens. Ego nullum vitium in interprete arguo, si quid est, quod suspicer, ad scriptorum audaciam refero, qui in multis aliis locis malè ingeniosi esse voluerunt.

Quid prodest sculptile, quia sculpsit illud fictor suus: conflatile & imaginem falsam? quia sperauit in figmento fictor eius, vt faceret simulachra muta.

HACTENVS causæ intentionem Vates protraxit; nunc verò alteram orationis partem, in qua depulsio est, suscipit. nam quicunque artis non expers animum ad totam hanc orationem aduerterit, ipsam in iudiciali genere versari intelliget. Cuius quidem artificij rationem & modos omnes in capitis huius fine indicabimus: nunc sententiam ipsam interpretemur. Igitur in superiori orationis parte, dum Vates Babylonium regem accusat, rationem ipsius regis exposuit, qua ipse videlicet suam causam defendere tuerique studebat. cuius quidem rationis hæc erat sententia, se suis numinibus charum esse, à suo foueri genio, in cuius fide & tutela erat; neque vnquã fortunam suam deserturum, sed fortiter res omnes se gesturum: nulla se formidine deterreri, nullis viribus à summa consequenda potentia retrahi posse: quandoquidem hæc est fortitudo eius Deus suus. Itaque nullius hominis aut Dei minas, aut vim timebat, dum suum ille Deum astantem sibi præsentemque haberet. Huius Dei sui bonis auspiciis se ad magnam & præclaram laudem aspirare; neque vllum bellis gerendis, nisi cum summo imperio, modum sibi esse statuendum. Itaque tota suorum negotiorum spes, tota ratio & fiducia in Deo suo tantùm erat. Hanc tyranni rationem acutissimè ac disertissimè noster Vates euertit, probatque falsam atque vanam omnino esse: quandoquidem Chaldæorum & gentium dij, quibus fidebant, quorumque tutelæ sese crediderant, nihil diuinum præter inane nomen haberent, cui nulla in ipsis res, nulla ratio respondeat. Est autem totius argumentationis hæc summa. Quod non est, prodesse potest nihil; dij gentiũ nulli sunt, prodesse ergo nequeunt. Huius syllogismi maiorem propositionem prætermittet, quippe quæ in ipsa assumptione comprehendatur: assumptionem verò siue minorem propositionem pluribus argumentis probat. vtitur namque enthymemate, cuius in liberiore oratione frequens vsus est. Primum ergo arguit ab efficiente, dicens: [*Quid prodest sculptile, quia sculpsit illud fictor suus.*] Huius argumentationis hæc est sententia. Dei natura talis est, vt quæ humana non eget opera, sed sibi ipsa sufficit vt sit, & vt beatè viuat; sed dij, quos gentes colunt, opera artificum egent, vt sint; ergo prodesse non possunt hominibus: quia id quod sunt, totum arti, nihil naturæ suæ debent. Ergo quæ maior esse potest dementia, quàm ab eo opem auxiliumque efflagitare, cui non solum posse, sed neque esse subest vllum; & totum quod est secundum hoc nomen quo appellatur, id ab homine est, & ab homine non naturali, sed artificiali causa productum: sed quæ ex arte producuntur, secundum quod ex arte sunt, omni prorsus motu carent, & ex consequenti omni actione, vtilitate atque auxilio. nam ars formam quidem, hoc est, figuram, quæ secundum artem est, præstare potest. motum verò præstare nullo modo potest. Vnde est quòd florem quis imitari arte queat, floris odorem addere nequit. Igitur cùm dij, quibus gentes fidunt, id quod est, Deum esse ex se non habeant, sed fabris acceptum referant, consequens est eos diuina virtute carere, quàm fabrilis ars addere figmento non potest: nam

nam si posset, cõsequens esset, naturam homine præstantiorẽ ab homine produci posse: quod manifestè falsum deprehenditur. nam homo naturali generatione similem sibi ipsi producit hominem; artificiali verò opera inferiorem se rem homo profert. atque ita nihil est idolum, nisi quòd artifex esse voluit, siue Belum, siue Nabonem, siue Dagonẽ, siue quoquo id nomine appellare libuit. Quam rem & ipsi etiam, qui inter gentes sapientes habiti sunt, & intelligunt, & fatentur: Horat. 1. ser. Satyr. 8.

Olim, inquit, *truncus eram ficulnus inutile lignum:*
Cùm faber incertus scamnum faceréτne Priapum:
Maluit esse Deum: Deus inde ego furum, auiumque
Maxima formido.

Hoc est, Inde ex fabri arbitrio Priapus ego sum; nam ex me nihil sum, nisi truncus ficulnus, inutile lignum. Igitur cùm à sculptore lignum sit id quod est, neque numẽ aliud illi nomini subsit, præter accommodatam ad id nomen ab artifice formam, sculptile inutile esse: consequens est, & stultos esse qui sculptilibus fidunt. Deinde argumentum Vide Mercurium in Aesculapio. Arist. 2. post. est á contentione siue comparatione hac forma: Omne efficiens quo tale est, suo effectu præstantius est: sed dij gentium hominum effecta sunt; effecta autem non secundum naturam, sed secundum artem. porrò ea quæ per artem fiunt, ijs, quæ naturæ ordine efficiuntur, minora sunt. multo deteriore igitur cõdicione sculptile suo artifice est: sed artifex nihil amplius, quàm homo prodesse potest. Stultum est ergo spem summam ab homine in ea re collocari, quæ ipso sperante multo est inferior. Hoc igitur est, quod dicit: [*Et imaginem falsam.*] cui nulla subest secundum nomẽ, quod habet, veritas. nam etsi Dei nomen habeat, falsò tamen impositum illi nomen est: [*Quia sperauit in figmento fictor eius.*] Cùm figmentum nihil sit omnino, si fingendi artificium cessaret, at fictor sibi ipsi auxiliari non potest; multo ergo minus figmentum, quod vt sit, fictoris opera indiget. Quod autem addit: [*vt faceret simulachra muta,*] aliud argumentum innuit; ducitur autem argumentum ex loco qui ab effectis dicitur. Inter effecta verò rerum omnem, quæ secundum naturam est, actionem connumeramus. Et profectò Deus ille princeps, parens rerum, fabricatorque mundi, nullo magis hominem separauit à cæteris (quæ etiam mortalia sunt) animalibus, quàm dicendi facultate. nam rationem nobis præcipuam dedit, eiusque nos cum immortalibus spiritibus participes esse voluit. Sed ipsa ratio neque tam nos iuuaret, neque tam esset in nobis manifesta, nisi quæ concepissemus mente, edere etiam loquendo possemus. Cætera autem animalia & si intellectus cuiusdam scintillam & cogitationem aliquam sortita sint, quia tamen certissimo rationis interprete sermone carent, muta atque irrationalia vocantur. denique homines quibus negata vox est, quantulum, vt Fabius inquit, adiuuat animus ille cælestis? Quare si nihil in homine orationis facultate melius est, per quam & cogitare atque intelligere, & cogitata inuicem proferre possunt, quid deterius esse sculptilibus diis posset, qui cùm humanam speciem & formam referant, humano tamen officio fungi nequeunt; ita vt non diuinæ modò, sed humanæ omnino virtutis expertes sint; non enim loqui, non inuocantibus respondere; sed neque vllam omnino vocem etiam brutorum more edere valent. nam qui eos finxit atque cælauit, speciem quidem fingere potuit, at vocem præstare non potuit: sed fecit simulachra muta, & quæ ne auxilio quidem vel falsò polliceri, nedum implorantibus ferre possint. Atque hæc oratio cum irrisione proferenda est, vt ijs, in quos dicitur, ruborem excitet; quippe qui tales colant deos, quos cùm maximè in humanis casibus implorauerint, appellauerint, inuocauerint, inutiles omnino, & quod desperatissimum est, mutos esse sentiant. Ad hunc modum & illud in psalmo profertur: Et mutauerunt gloriam suam in similitudinem vitulæ comedentis fœnum. Psalm. 105. quo in loco verba illa, Comedentis fœnum, cum vultu & in- » dignatione legenda sunt. quæ prolatio in his rebus necessaria est, quæ secundum » opinionem maximæ existimantur; secundum rationem verò minimi momenti sunt, vt illud apud Satyricum:

Laudis tituli̧que cupido Iuuenalis Satyr. 10
Hæsuri saxis cinerum custodibus, ad quæ
Discutienda valent sterilis mala robora ficus.

Væ qui dicit ligno, expergiſcere: ſurge, lapidi iacenti. Nunquid ipſe docere poterit? ecce iſte coopertus eſt auro & argento. & omnis ſpiritus non eſt in viſceribus eius.

V Æ *qui dicit.*] Præcedenti argumento, quod ex loco ab effectis ducebatur, aliud Vates ſubijcit à relatiuis depromptum, quo idolorum cultum inutilem & vaniſſimum eſſe demonſtrat, atque ex conſequenti vanorum deorum cultores damnat. Eſt autem huiuſmodi argumentationis figura & modus. Simulachra cùm muta ſint, appellantibus reſpondere non poſſunt; conſequẽs ergo eſt, ſtultum eſſe eà appellare: atque eo amplius homines inſanire, quo crebrius ea appellent. Igitur conſtat ſimulachrorum cultores inſanos eſſe. Hæc argumentationis ſumma eſt, quæ quidem in ea figura conſtituitur, quæ ad abſurdum atque atopon ducit. Sed hanc dialecticam argumentandi rationem oratoriè Vates proſequitur, & duobus argumentis ſimul componit, & expolitione amplificat. *Væ*, concluſionis vim obtinet in argumentatione. ſignificat autem hoc in loco vanum irritumque laborem in Deorum inuocatione exhauſtũ, & eos colenti maximè erubeſcendum eſſe colligit: vtpote qui in dolore vel miſeriis ſuis ad rem mutam & mutilem opem ſibi imploraturus confugerit. nam ſimulachra quatenus ex arte ſunt, muta ſunt, vt præcedenti argumento probatum eſt. at verò quatenus ad aliquam rerum, quæ ſecundum naturam ſunt, partem pertinent, eatenus omnino muta ſunt, & omnis ſenſus atque vitę expertia. Sunt enim aut marmor, aut ebur, aut lignũ aliquod, aut ſi quid his ſimile artifex ad fingenda ſimulachra elegerit. At vero hæc corpora muta ſunt omni diuina virtute, imò omni ſpiritu & vita carentia, nedum auxilium aliquod appellantibus latura. namque inter illa corpora, quæ à natura compoſita ſunt, infimum iſta gradũ obtinent, nempe lapis & lignum ab radice & trunco exciſſum, metalla, & cætera, quæcunq. eius generis ſunt. Stultiſſimum eſt ergo huiuſmodi mutas & vitæ expertes res ſupplicationibus & clamoribus pulſare, & variis atque vehementibus verborum repetitionibus vexare, *ſurge, expergiſcere*, fer opem, & quemadmodum ille Martem ſuum appellabat:

Iuuenal. ſatyr. 2.

O pater vrbis
Nec galeam quaſſas? nec terram cuſpide pulſas?
Nec quereris patri? Vade ergo & cede ſeueri
Iugeribus campi, quem negligis.

Et tamen hæc omnia fruſtra, cùm lapidem ille, aut æs, aut lignum aliquod his clamoribus compellaret. [*Nunquid ipſe docere poterit.*] Confirmat argumentum experimento ipſo, atque vſu omnem demonſtrationem ſuperãte. Hactenus enim philoſophica protulerat argumenta ex rei ipſius natura obſeruationeq. deprompta: nunc verò manifeſto & vulgari experimento, quod etiam artis & philoſophiæ rudes peruincat, probat inutilem eſſe vanumq, omnium gentilium ſimulachrorũ cultum, fruſtraq. ſpem collocari in re, quæ ſe vllam opem latura ipſa neget. namque perpetua ipſorum ſimulachrorum taciturnitas & ſilentium, quo ſe appellantes excipiunt, confeſſionẽ quandam imitatur, qua ſe inutilia eſſe, nulliusq. momenti fatentur. Quamobrẽ ſtultiſſimos eſſe eorum cultores manifeſtũ eſt; & omni lapide & ligno ſtupidiores, qui ſimulachra fruſtra inuocari, vel eorum ipſorũ perpetuo ſilentio nunquã tandem doceri poſſunt. hoc autẽ eſt quod dicit. [*Nunquid ipſe* lapis aut truncus *docere poterit?*] quod cum exclamatione potius, quàm ſimplici interrogatione pronuntiandũ eſt, id eſt, minus profectò ſtupidus lapis aut truncus eſt, qui ſe inutilẽ eſſe ſilentio docet, quàm cultor eius, qui hoc nunquã tandem intelligit. [*Ecce iſte coopertus eſt auro & argento.*] Duo hæc metalla ad ſimplicem & faciliorẽ commerciorum vſum ab antiquiſſimis recepta ſupra ſuã ipſorũ naturæ condicionẽ hominũ ſtultitia atq. dementia extulit. namque non contenti in nummos ea ferire, ad corporum ornamenta tranſtulêre, torquibus, monilibus, annulis, & innumeris luxuriæ cõmentis ex ea materia ductis: inde & metallis pretiũ, & ipſorũ potiundi ardentior cupido accreuit; ſecuta eſt maxima poſſidẽtium retinẽdo auaritia. Inde autẽ maxima de ijs, qui quã plurimũ poſſiderẽt, felicitatis opinio irrepſit. deniq. hęc duo metalla ſupremũ in his rebus, quę in vita vulgo expetuntur, gradũ occupauêre, & quieti, & vitæ, & honeſtati pręlata tandem ſunt; & tantũ non diuinos honores rudia adhuc & inculta in hominum opinione meruêre; quibus tamen cælata & in imagines efficta perfuncta ſunt. Ita vulgus quæ anguſtiora ſacratio-

sacratioraque numina esse volebat, ea aurea vel argentea faciebat:

Nunc te marmoreum pro tempore fecimus, inquit ille, *at tu*
Si fœtura gregem suppleuerit, aureus esto. Virgilius Eclog. 7.

Igitur magna superstitionis & stultitiæ antiquæ occasio fuit, quòd, quæ simulachra sanctissima esse volebant, ea aurea vel saltem inaurata illius superstitionis antistites fingenda esse curauerunt. nam vulgus & falsa religionis traditione deceptum, & pretiosæ materiæ fulgore, quasi præstigiis quibusdam elusum, inania simulachra pro numinibus colebat, illis supplicationes decernebat, illis vota nuncupabat. Cuius deceptionis auctores pontifices ipsos & sacrorum antistites fuisse, Stoicus satyrarum scriptor hos ipsos seuerissimè arguens testatur.

Dicite Pontifices in sacro quid facit aurum? Persius sat. 2
Nempe id quod Veneri donatæ à Virgine puppæ.

Igitur stultitiam hanc noster Vates arguit & irridet, & vulgarem æstimationem eleuat: primùm quòd ex sua cupiditate & corrupta opinione res omnino abiectas, & vltimum in naturæ ordine locum sortitas, argentum & aurum Deos esse putent: nam si maximè totum aureum esset opus, à quocunque vel mutorum etiam animalium, imò à quacunque vel abiectissima planta, naturæ & virtutis præstantia longè superaretur: at neque tota aurea esse, sed inaurata, hoc est, auro vel argento obducta, quæ nullum in visceribus spiritum, nullam vitæ partem contineant. Viuunt quidem suo viuendi modo herbæ, viuunt flores, viuunt frutices, crescunt & nitent arbores, cunctæ præterea feræ, pecudes, belluæque omnes, & quicquid in aquis, aut in sicca mouetur, vitam, motum, sensumque omnia participant, aliquem omnia vtilitatis fructum præbent: nemo autem hominum hæc Deos esse putat, nisi forsan Ægyptij, qui hæc sibi colenda portenta ambitiosè suscepêre: quos tamen reliquæ nationes omnibus cachinnis irrident.

Quis nescit Volusi Bithynice, qualia demens
Aegyptus portenta colat? crocodilon adorat Iuuenalis saty. 15.
Pars hæc: illa pauet saturam serpentibus Ibin.
Effigies sacri nitet aurea cercopitheci,
Dimidio magicæ resonant vbi Memnone chordæ.
Porrum ac cepe nefas violare, & frangere morsu.
O sanctas gentes, quibus hæc nascuntur in hortis
Numina. lanatis animalibus abstinet omnis
Mensa. nefas illic fœtum iugulare capellæ.

Ergo cùm meritò qui huiusmodi naturas rerum pro diis colunt, à simulachrorum cultoribus irrideantur, quanto maiore cachinno se dignos esse putent, qui marmor, æs, aut lignum aliquod auro vel argento obductum suscipiunt & timent? quandoquidem eæ res nullam formam aut figuram sortiantur, nullumque vsum aut fructum præbeant, nisi quę fictorum & sculptorum ars, aut corrupta hominum opinio illis tribuerit.

[*Et omnis spiritus non est in visceribus eius.*] Huius nominis, *spiritus*, significatio, multiplex in diuinis libris est. Vna autē eius significationis forma, secundùm quam hoc in loco vsurpatur, prima illa vitæ ratio est, qua omne animal perpetuò exercetur: quæ maximè propria vitæ est: atque ijs quidem animantibus, quæ pulmonem & arterias habent, spiritus animæ vis illa dicitur, qua aspirant atque respirant. nam in pulmonibus inest raritas quædam, & assimilis spongiæ mollitudo; ad hauriendum aërem aptissima, qui tum se contrahunt aspirantes, tum spiritu dilatant, vt frequenter ducatur cibus animalis, quo maximè aluatur animantes. Aspera autem arteria ad pulmones vsque pertinens excipit animam eam, quæ ducta est spiritu, eademque à pulmone respirat: ita spiritus hoc in loco viuam respirandi vim & facultatem significat, vt etiam apud Ciceronem, apud quem in philosophicis libris sic legitur: Aër, inquit, ille, quem spiritum dicimus. At verò in ijs animantibus quæ pulmone carent, alia quædam perpetuæ actionis vis est, quæ hic, quam explicuimus, proportione confertur, vt in alijs qui sub aquis viuunt, vt in ijs etiam, quæ insecta à philosophantibus appellantur. Omnem igitur huiusmodi spiritum gentilium deorum simulachris Vates inesse negat, atque ex consequenti, ea omni vita & virtute carere asseuerat. nam vel illa solida intus sunt vel

concaua

concaua, solidis lapidibus. aut metallis, cùm nullæ arteriæ nullus pulmo; neque his simile insit quicquam, constat nullum spiritum subesse posse, sed neque concauis, quandoquidem artifex nulla huiusmodi animæ ac spiritus instrumenta præstiterit: quòd si maximè præstitisset, vim tamen & vitam talibus instrumentis aptam minimè præstare posset. Illud hoc in loco in disceptationē quæstionēque à theologis vocari solet: Num deorum simulachra gentilium aliquem spiritum habere possint, ita vt viuere, moueri, aut loqui videantur? Quam quidem nonnulli distinctione vsi absoluunt: duplex, inquiunt, est spiritus, alter bonus, malus alter: bonus quidem & sanctus spiritus, neque simulachra intus agit, neque ea occupat aut obsidet; sicut scriptum est: Et spiritus non est in visceribus eius. At verò malus spiritus anima quidem imbuere non potest, occupare verò potest atque obsidere. nos autem cùm nihil à malo spiritu, sine aut diuino consilio, aut saltem permissione fieri posse credamus, ipsam dæmonum naturam & vim prætermittimus (secundum quam multa & agere & facere possent, quæ tamen repressi & cohibiti vel tentare non audent) de ijs verò, quæ ab ipsis exercita actaque sunt, inquirimus, num simulachra & effigies, quæ pro diis à gentibus colebantur spiritum aliquem siue bonum, siue malum, non continere intra se, sed præferre, vel

Rom.1. imitari etiam visa sint? Atqui nos in ea sententia sumus, vt hoc fieri non posse putemus: nam tametsi multa à Deo in gentium pœnam & suppliciũ, vel turpissima etiã permissa sint, nusquam tamen legimus permissum, vt gentes in colendis simulachris, aliqua veritatis imagine deciperentur: Atque totius quidem subsecuti erroris origo & caput hoc vnum fuit, quod à vero & omnium parente Deo desciscentes, ad id, quod Deus non erat, transfugerunt. Cuius quidem ratio nunquam illos fallere potuit, sed illi omnem in se aditum rationi præcluserunt, & libenter à mendacio contra verum stetêre; quos tamen non rarò Deus per sacros Vates: imò etiam per suos ipsorum sapientes

Liuius Orpheus. Socrates. vocatos aliquando huius stultitiæ atque dementiæ admonuit; nedum eos falsis imaginibus & spectaculis hac in re eludi permitteret. Atque quod ipse quidem in antiquorum libris legerim, nullum fide dignum extare exemplum memini, cuius auctoritate ab hac sententia dimouear: si quod autem alicubi inuenitur, tantum abest vt fidem faciat, vt ab ijsdem etiam à quibus edita sunt, tanquam sacerdotum & antistitum præstigiæ irrideantur. Quale est illud:

Iuuen. Sat. 6.

Et mouisse caput visa est argentea serpens
Illius lachrymis.

Nam ea, quæ de oraculis traduntur, cùm illa per viuos homines fusa esse ferantur, alterius tractationis sunt. Simulachra autem vllam vitæ partem imitari, & prophanæ literæ non probant, & diuinæ præcisè negant:

Psalm. 113. Os habent, & non loquentur: oculos habẽt,
» & nõ videbunt: aures habẽt, & nõ audient: nares habent, & nõ odorabunt: manus habẽt
» & nõ palpabũt: pedes habẽt, & non ambulabunt: non clamabũt in gutture suo. Quoniã

omnis spiritus non est in visceribus eorũ. nullus omnino spiritus. Nam quod ad sermonis rationē pertinet, hoc notatione dignum videtur, non eodem modo vniuersalē propositionem negatiuam in diuinis libris semper enũtiari, quo in latina & græca lingua enuntiari solet. In his enim duabus linguis duæ cõtrariæ propositiones sic enũtiantur: omnis homo est doctus, nullus homo est doctus. At sacrorum librorum germanus sermo, & latinus etiam, qui in vulgata editione illi respondet, non perpetuò ad hanc regulam normamque dirigitur, quippe qui in pluribus locis verba, omnis nõ, idem, quod nullus, significare inueniantur. namque vbi in sacrorum institutione Iudæis adipis esu interdicitur, sic legimus: Omnem adipem non comedetis. & in legibus de dierum obseruatione, plusquam vigesies repetitur: Omne opus non facietis. quibus & simile illud est: Et posuit Deus signum Cain, vt non interficeret eum omnis qui inuenisset eum.

Leuit. 3. Leuit. 23. Genes. 3.

Atque hoc in loco diuini spiritus consilium & sapientia legentium admirationem postulat, quòd cùm Vates cum gentibus de illorum religione disceptaret, non aliunde, quàm ex philosophia & rerum natura argumenta duxerit, vt scilicet diuinus spiritus ad illam sapientiæ imaginem, quam gentes intuentur, sese accommodaret, ijsdemque artibus eos superaret, quibus illi plurimum præstant. Tota namque probatio & cõfirmatio topica est, & ab his locis deprompta, quæ in re, aut circa rem versari dicuntur: à materia videlicet simulachrorum; ab ipsorum, quæ secundum artem est, forma; ab effectis; à relatiuis. Qua ex re

ex re illud didicisse retulerit, optimam selectissimamq. viam conuincendi eos, qui à veritate desciuerunt, eam esse, videlicet vt eorum ipsorum argumentis, fundamentis, & illis, quibus maxime fidunt, artibus superetur. Quapropter nos libenter cum ijs, qui nouas errorum vias secuti sunt, non alio, quàm diuinæ scripturæ testimonio, cuius ipse se sacerdotes falsò prædicant, contendimus. Iudæorum etiam duritatem & perfidiam veteris testamenti telis & fulminibus inuademus: Arabum verò tenebras sui ipsorum Alcorani scintillis quibusdam discutere licebit: nam in illo cinere quædam lucis scintillæ latent, quæ si foueantur, nostræ, hoc est, Christianæ atq. Catholicæ veritatis, & suæ ipsorum deceptionis & falsitatis iudices profecto sunt. Sed gentes, & quæ nulla, & quæ vana simulachra colunt, quales nostro tempore sunt orientales Indi, & Æthiopes aliqui, & qui nouum Oceani orbem habitant, ex ipsa natura ductis argumentis aduocare primũ, & erudire, deinde sacrorum librorum mysteriis imbuere conueniet. quanquam autem gentiũ simulachra, & quos illi Deos appellabant, nullius frugis, nulliusq. momenti esse diuino oraculo, & ipsa rei veritate & notatione demonstratum sit: non alienum tamen aut ingratum hoc loco erit, si Luciani de hac re iudicium & testimonium subijciamus, vt illorum ipsorum, qui philosophiam professi, & rerum naturam ducem tantùm secuti sunt, vniuersa ratio hæc manifestior fiat. Ille enim in dialogo, qui inscribitur Gallus, cùm de perpetua solicitudine, qua tyranni vrgentur, disputaret, rem totam hac similitudine explicat. Ego vero, inquit Gallus, cùm me tot miseriis premi sentirem, & eos, qui me felicem prædicabant, decipi cognoscerem, me ipsum miserabar; qui maximis illis colossis quàm simillimus essem, quos aut Phydias, aut Myron, aut Praxiteles fecerit. quorum alius quidem secundum exteriorem figuram Neptunus est; alius verò Iuppiter ex auro vel ebore pulcherrimè elaboratus, ac fulmen, vel fulgur, vel tridentem dextra tenet. At verò si paululum inclinatus ea, quæ intus sunt, conspexeris, vectes me Hercule quosdam, & cuneos, & clauos vndique connexos videbis adde stipites: & sudes, picem etiam bitumine mixtam, & huiusmodi plurimam quandam deformitatem interius occultam. Omitto dicere musculorum ingentem copiam, & araneorum, qui suas ibi sedes posuerunt, atque interdum rixas turbasque agitant. atque tale quiddam regnum est.

Lucianus in Somnio.

Dominus autem in templo sancto suo: sileat à facie eius omnis terra.

COMPARATIONE sententiam suam Vates confirmat. nam Deum immortalem de Nabuchodonosore pœnas sumpturum esse prædixerat, quas ab illo effugi non posse asseuerauerat: quandoquidem id quod tyrannus auxilio sibi fore putabat, vanum tandem experturus erat: cùm nulli eorum essent, quibus fidebat, dij, nullamque omnino virtutem sortiti, neque in vlla mũdi parte locati. nam propria deorum sedes cælum est (vtpote supremus locus supremæ naturæ conueniens.) At verò cælum Deus ille vnicus immortalis, quem Hebræi colebant, vt maiestatis eius propriam sedem, & quandam regni arcem solus obtinet, ille cæli opifex, ille gubernator, ille proprio iure possessor est; neque regni parem socium, neque æmulum patitur. Gentium autem dij, cùm in cælo non sint, nullibi esse possunt. In terra autem esse quis dicat deos, & nullum in cælo ius habere? Sed eos etiam non esse in terra, ipsa experientia ostendit: nam in simulachris, vbi maximè illorum aliqua vis residere putatur, nullam omnino esse ostensum est. At verò, neque in domibus aut vrbibus habitant: namque ea hominum habitatio propria est, sicut scriptum est: Cælum cæli Domino, terram autem dedit filiis hominum. Nullibi igitur sunt gentium dij. Deus ergo solus totius mundi ædificator & gubernator est. nam terra cælo subiacet, illiusque vim in se perpetuò experitur, & secundum cæli ordinem variè pro temporum ratione gubernatur: & ex consequenti, omnia quæ in terra sunt, cælo substant. Cælum autem Domini Dei immortalis templum ac sedes est. Nihil igitur est, quod sub illius imperium & ditionem non cadat, cùm possit cælum concutere, & totam terram euertere. Ergo quicquid ille decreuerit, citra omnem repugnantiam fiet. Taceat ergo omnis terra à facie eius, neque quisquam sit, qui se illi opponere audeat, aut contra vel mutire, cùm illius imperium detractare nemo possit, nedum tu

Aristot. 1. de cęlo & mundo.

Psalm. 113.

tu possis ô Babylonice rex ea, quæ tibi illius nomine enuntiantur, effugere. [*Omnis terra.*] metonymia est, qua omnes orbis habitatores significantur. Verbi suppositum ei rei accommodare oportet, cui ipsa verbi actio competere potest. Tacere autem cum ex his verbis sit, quæ priuationem, vt dialectici loquuntur, significant, nulli rei conuenire potest, nisi eidē & vocis & sermonis vsus vicissim conueniat. Quare cùm terra omnis tacere à facie Dei iubeatur, omnibus mortalibus silentium indicitur, vt illud: Omnis terra adoret te, & psallat tibi: psalmum dicat nomini tuo. Idem etiam tropus aliis auctoribus in vsu est, vt apud Poëtam:

Psalm. 56.

Et cuncta terrarum subacta, Præter atrocem animum Catonis.

Horat. carm. lib. 2. od. 1.

Huius ergo orationis hæc sententia est. Deum ex editissima cæli arce, quam suæ maiestati regiam esse voluit, cælum, maria ac terras, & quæ in his locis sunt, vniuersa gubernare, & quicquid ille esse voluerit, id fore vt sit: neque quemquam Deorum esse posse, (qui tamen nulli sunt) qui illius consiliis occurrere obsistereque valeat. Quamobrē cum primum Deus de Babyloniis iudicium fecerit, ipse imprimis Deos, quos illi vane colebant, de suis puluinaribus & delubris deijciendos & confringendos esse, per Isaiam prædicit: Confractus est Bel, contritus est Nabo, facta sunt simulachra eorum bestiis & iumentis: onera vestra graui pondere vsque ad lassitudinem cōtabuerunt, & contrita sunt simul: non potuerunt saluare portantem. Vt autem id exequamur, quod sacrorum librorum interpretationem suscipientes professi sumus, pauca de dicendi artificio hîc indicare visum est, & quædam quasi capita notare, quæ aditum lectori ad omnes locos inuestigandos, omnemque orationis ornatum spectandum patefaciant. Quam profecto curam quisquis suscipere voluerit, plurimum & ad iudicandum, & ad eloquendum vtilitatis fructusque percipiet. Igitur tota causa in iudiciali genere versatur, in qua Deus iudex constituitur, accusator Vates est, is Nabuchodonosorem reum facit. Status autē causæ legitimus est, continet enim quæstionem de iusto & iniusto. An videlicet Babylonius rex iure cōtra omnes nationes, ac maximè contra Dei populum bellum faciat? An iure in eos qui à se victi fuerint truculentissimè sæuiat? Hoc autem genus officiis constat duobus, intentionis, ac depulsionis. Cuius quinque partes sunt: Procemium, narratio, probatio, refutatio, peroratio. Procemium in hoc Vate ad eum vsque versum pertinet, [*Aspicite in gentibus.*] Narrationem & probationem primi capitis finis claudit: atque probatio illa quæ narrata sunt, iniustè fieri arguit. Confutatio autem ab illo versu incipit: [*Quid prodest sculptile,*] & cum ipso capite terminatur. Inter hæc autem iudicis sentētia inseritur, cuius ratio atque æquitas multis argumentis indicatur. Est autem sententiæ initium: [*Et respondit mihi.*

Isaiæ 46.

CAPVT TERTIVM.

RATIO *Habbakuq Prophetæ pro ignorantiis.*

QVANQVAM omnia quidem, quæ in Vatum libris scripta sunt, humani intellectus captum longè superare videantur, propter summam & argumenti magnitudinem, & orationis sublimitatem, tamen in ijs ipsis scriptis illa longè difficillima sunt, quæ cantici & orationis titulo sunt insignita: in his enim & dicentis impetus feruentior, & magnum argumenti pondus angustis orationis spatiis continetur, & ipse dictionis atque orationis habitus & color, vt est quidem elegantissimus, ita explicatu difficillimus: quippe qui tum numerorum & pedum natura, quibus carmina constant, id exigente, tum etiam ipso poëtico eloquio, quod à communi sermone maximè distat, non vulgarem rationis & sententiæ suæ iudicem admittat. Constat autem, vt nihil eorum, quæ in diuinis libris continentur, neque rectè, neque commodè enarrari potest, nisi illius eiusdem spiritus, à quo hæc dictata sunt, nomine & auxilio inuocato, ita in locis his quæ grauiora sunt, vota repetere, & quasi noua precatione vti oportere. cuius ego religionis legem sanctissimam secutus, ipsum mihi in auxilium diuinum spiritum inuoco, qui vatum mentes, vt hæc sublimiora canerent, excellentius auxit, vt præsens mihi & propitius adsit, animumque meum ad communem ecclesiæ suæ vtili-

vtilitatem suo numine illustret, quantūq. opus ad hæc enarranda esse nouit, tantum mihi ingenij aspiret, & me qualē esse voluit, faciat, amē. [*Oratio Habbakuq prophetæ pro ignorātijs.*] Titulus ipse & inscriptio argumenti partem & dicendi genus indicat. nam in diuinis libris, orationis nomine, verba apud Deum facta de re aliqua graui significantur, cùm de leuibus & exigui momenti negotijs, ijsdemque ad veram hominum vtilitatem non pertinentibus verba fundere nefas sit: in ijs autem negotijs oratione vti plerumque oporteat, quæ magna omnino sunt, & diuinum auxilium, vt benè rectèque perficiantur, exposcunt: qualia sunt, vel malorum deprecationes, vel bonorum, quæ verè talia sunt, petitiones. Ipsa igitur inscriptio argumento nobis est, rem grauem magnique momenti subesse, quam & attendere, & intelligere operæpretium sit. Quod autem additur, *pro ignorantijs*, id Chaldæus paraphrastes, longo verborum tractu vsus, ad populi Iudaici peccata refert, quæ ab eo ignorantiæ vocantur, ob quæ Iudæorum gens in Babylonem captiua ducta fuerit. Ipse autem in disputatione & dialogo totum hoc negotium commentatur: atque paraphrastes ille hebrææ dictionis etymologiam secutus est, quæ illud propria notatione significat, quod à Latinis hoc nomine, *ignorantiæ*, significatur. Quare & latinus interpres eandem Etymologiæ vim obseruans ita transtulit, *pro ignorantijs*. At verò nobis varia de hac re legentibus, & nominis vsum rationemque notantibus, simplicior quidem alia, sed aptior fortasse inscriptionis ratio reddenda est, idq. quàm fieri possit breuissimè. Principio igitur orationem hanc à Vate appellatam meminisse oportuerit, quo nomine grandius quiddam & sublimius auditoribus promittitur. Deinde carmine hanc orationem conscriptam esse, non modò ipsa hebræa vocum structura, sed ipsa etiam latina versio indicat, quamuis soluto sermone reddita sit. nam & verborum sublimitas, & clausularum certa quædam concisio ac breuitas, quiddam prosa oratione numerosius produnt, vt illud de his rectè dicatur:

Inuenies etiam disiecti membra poëtæ.

Carminis autem cùm multa genera sint, nec tamen omnia omnibus argumentis conueniant, commune in poëtis omnibus est, & quasi quoddam solenne seruatum, vt poëmatum principijs carminis genus annotetur, vt ex ipsa inscriptione qualis res, quoq. dicendi habitu tractetur, & ad quales numeros illa canenda sint, cognoscatur. Non vna autē est nominū carminibus imponendorū ratio, cùm quædam ab ipso argumēto, quod cōmuniter in ea referri solet, nomen habeant, vt apud Græcos & Latinos Heroicū, Elegiacum: quædam à musicis, quibus cantantur instrumentis, vt Lyricum, quædā verò ab inuentoribus, vt Sapphicum, atq. à numerorum & pedum mensura & modo alia appellentur, vt Hexametrum Pentametrum, & ab alijs quamplurimis notis multa alia appellationem sortiantur, quæ omnia persequi pro huius loci ratione longissimum, & non adeo fortasse necessarium sit. Quòd si nobis psalmorum librum dextro numine interpretari contigerit, longiorem de hac re disputationem (vt illius loci propriam) pollicemur. Interim satis fuerit indicare hebræam dictionem *Sighinoth*, pro qua latinè *ignorantias*, legimus, nomen esse, & genus carminis, quo hæc oratio decantari solita est, significare: quod vel legere hebraicè scientibus facilè persuadebitur, qui non in vno Dauidis psalmo eandem dictionem titulo præfixam reperient, vt in psalmo septimo, *Sighaiō le Dauid*, hoc est, psalmus Dauid, ex eo carminum genere, quod *Sighaion* vocant, cuius pluralis numerus est *Sighinoth*, vt hoc in loco legimus: vt cùm nos dicimus Phaleucium Catulli, Sapphicum Horatij. Particula autem, *pro*, accommodationem carminis ad suum genus, non causam aut finem significat, vt psalmus Dauid *pro* torcularibus, quod instrumenti musici nomen erat. Nec me verò ignorantiæ etymologia mouet, cùm variā & multiplicem esse rationem, cur nomina alia atque alia carminibus imponantur, indicatum à nobis modò sit. Quandoquidem hæc artium & scientiarum vocabula (quæ logici secundæ intentionis terminos nuncupant) pleraque translata sint, & à remotis similitudinibus petantur, quorum lex & ratio non semper religiosè seruatur: sed quòd initio ad vnum finem repertum est, cuius rei gratia id nomen est sortitum, ad alios fines atque vsus postea trāsfertur. Vt Græcis & Latinis vsu venit, cùm Elegiacum carmen a lugubri & tristi argumento ad hominū heroūq. laudes, & ad epigrammatū iocos nō raro transfugiat. Igitur ignorantiarum nomen in hoc loco carminis nomen esse censemus, quamcunque sibi eius nominis etymologia significationē vindicet. Adde quòd ipse possessiuus casus cum psalmorū inscriptionibus omnino cōuenit. Psalmus Dauid pro torcularibus.

Psalmus Dauid super vincentem. Canticum canticorum Salomonis: sic oratio Habbakuq pro ignorantijs. Minor autem omnino labor esset, hæc hebraicè scientes docere, in qua lingua ipse verborum habitus & ordo ré manifestè indicat. Sed de inscriptione satis iam multa dicta à nobis sunt. Iam verò de ipso orationis argumento, quæ restat dicamus. qua in re illud notatione dignum est ijs, qui vatum lectionibus operam & studium nauare parant, nullum sacrum vatem fuisse, qui de noui testamenti ætate aliquid non prædixerit: nam cùm Hebræorum populus ad hoc à Deo electus fuisse legatur, vt ex eorum gente ille totius orbis redemptor aliquando nasceretur, atque vt idem populus veræ religionis disciplinam interim conseruaret, hoc omnium vatum munus, hoc officiũ fuit, vt populum mala disciplina deprauatũ corigerent, & ad quas res à Deo electi essent, admonerent: vt suæ illi electionis memores officijs satisfacerent, quantum illius electionis dignitas & amplitudo postulabat. Itaque omnes de venturo Messia aliquid, nónulli

Act. 3.

plurima prædixerunt. „Omnes prophetæ, inquit Petrus, à Samuele & deinceps annuntia„uerunt dies istos, huius aureæ noui testamenti ætatis. At verò locus, in quo diuini vates hæc misteria tractent, non potest certus aliquis & communis omnibus adnotari, cùm pro alijs atque alijs occasionibus hæc ab illis mysteria aliter atque aliter tractentur. sed tamé illorum plerisque hoc quasi solenne & sanctum est, vt circa suarum vaticinationum fines

Hebr. adnotatio.

aliquam de hac re mentionem faciant. Quam rem & Hebræi vatum interpretes his fere verbis indicauerunt. Omnes, inquiunt, vates, qui ad hoc missi sunt, vt aberrantem populum reprehenderent, illique ventura ob impietatem supplicia prædicerent, in ipsis scriptorum principijs reprehensiones & accusationes, in fine verò consolationes adhibere consueuerunt. consolationes autem illi venturi redemptoris promissiones appellãt. Quam quidé rationé Vates noster secutus videtur, atq. in tota illa, quæ hactenus præcessit, oratione multa de Iudæorum calamitate prædixit: nunc verò de Christi aduentu iam operi suo finem facturus disserit. Tota autem decertatio cum Deo est, quem Vates solicitè admodum consulit, quis exspectandus Israëlitico populo sit exitus. Neque enim frustra tot tamque diuinis beneficijs eam gentem olim affecerat, tantisque miraculis illustrauerat; quibus ille vniuerso orbi testatum esse voluit, hanc gentem in magnum aliquod negotium vnam ex cunctis à se fuisse selectam. In eloquédo autem interrogatione ex more suo vtitur: cuius figuræ rationem & elegantiam in huius libri principio pluribus verbis indicauimus.

Domine audiui auditionem tuam, & timui: Domine opus tuum in medio annorum, viuifica illud: In medio annorum notum facies: cùm iratus fueris, misericordiæ recordaberis.

ADMIRATIONIS & solicitudinis materiam diuinum oraculum Vati dederat, cũ in eo tam diuturnæ migrationis Iudaicæ gentis admonitus fuerit. namque durissimum videbatur populum illum tanto tempore infensum Deo fore, quem populum ipse Deus peculiaribus & diuinis beneficijs antea fouisset, atque ad tantam dignitatem extulisset; hunc rursus ita à Deo sperni & repudiari, vt feris hostibus cedere ac parêre, & in eorum potestate procul à patria miserrimam vitam degere cogatur, vt magnopere timendum fuerit, ne in tantis miserijs & calamitatibus populus ille deficeret, & de summo illo gradu, in quo à Deo collocatus fuerat, deijceretur. Quam ob rem Deum ipsum alloquitur, cui prӕteritorum beneficiorum summam explicat, oratque vt incœptum in ipsis opus perficiat, illumque totius orbis redemptorem, quem ex ea gente vniuerso mundo dare decreuerat, quamuis illius gentis criminibus & impietate offensus fuerit, tandem dare non abnuat aut differat: sed oportuno tempore immensum misericordiæ suæ thesaurum aperiat; quodque non semel pollicitus fuerit omnibus gentibus beneficium, cuius manifestam promissionem tanto miraculorum apparatu ornauerit, eadem benignitate adductus concedat. Eodem hoc orandi exemplo vsus est Moses, cùm constitutum ob impietatem in Israëlitas suppliciũ deprecatur, inquit enim: „Vt audiant Ægyptij, „de quorum medio eduxisti populum istum, & habitatores terrę huius, qui audierunt,

Numer. 14.

„quòd tu Domine in populo isto sis, & facie videaris ad faciem, & nubes tua protegat illos, „& in columna nubis præcedas eos per diem, & in columna ignis per noctem: quòd „occideris tantam multitudinem quasi vnum hominem, & dicant: non poterat introducere populum in terram, pro qua iurauerat: ideo occidit eos in solitudine.

Magni-

Magnificetur ergo fortitudo Domini, sicut iurasti dicẽs: Dominus patiens & multæ misericordiæ, auferens iniquitatem & scelera, nullumque innoxium derelinquens: qui visitas peccata patrum in filios in tertiam & quartam generationem. Dimitte obsecro peccatum populi huius, secundum misericordiæ tuæ magnitudinem, sicut propitius fuisti egredientibus de Ægypto vsque ad locum istum. Atque hæc quidẽ Mosis oratio multum lucis nobis ad eorum, quæ sequuntur, intelligentiam adferet: quando eadem vtrobique disserendi forma, iisdem penè argumentis, illic breuior & contractior, hic longior & diffusior est. *Domine audiui auditionem tuam, & timui.*] Quod latinè hoc in loco nomine *domine*, significatur, in hebraico exemplari nomen illud ineffabile est, quatuor literis constans, quod diuinam naturã maximè præ cæteris nominibus significat: cuius significationis absolutam rationem nemo mortalium (nisi familiari quodam priuilegio à Deo edoctus quispiam fuerit, est assecutus. quo nomine diuina scriptura ferè vtitur, vbi negotium agitur, quod ad Iudæorum gentem, vel ad venturi Messiæ partes pertineat. Est autem nomen in orationibus huiusmodi ad impetrãdum accommodatissimũ. O Deus (inquit) eo te nomine appello, quo tu te apud famulum tuum Mosen appellaueras, cùm de redimendo ab Ægyptiaco populo cum illo conuenisti, vt vel hoc nomine audito tuæ benignitatis memineris, & populum tuum tanta calamitate, & me hac, qua vehementer angor, cura liberes. [*Audiui auditionem tuam, & timui.*] Auditio idem quod nuntius vel fama significat. In vatum autem sermonibus nuntium à Deo in futuræ rei prædictione immissum accipimus, siue id nuntium per ministros dei spiritus, siue certo per quietem viso, siue quouis alio modo à vatibus acciperetur. Sic apud Ieremiam: Et in anno veniet auditio, & post hunc annum auditio, & iniquitas terræ, & dominator super dominatorem. & apud Isaiam: Quis credidit auditui nostro? siue auditioni nostræ? nam idem verbum in his omnibus locis legitur. cuius quidem verbi quoniam frequens vsus est, hanc certam significationem statuimus, vt auditionem vel auditum nuntium esse dicamus, quem vates, vt ad populum perferretur, accipiebant. hanc rem Latini veteres in religionis suæ mysteriis nuntiationem appellabant. nam quæ augures vel aruspices obseruauerant, ea nuntiabant. Cicero in libro de diuinatione: Nos, inquit, nuntiationem solam habemus, Consules etiam inspectionem. Quam quidem dictionẽ ab illorum vanitate & superstitione ad nostram veritatem, rei certius explicãdæ gratia, transferre licebit. Itaq. Domine, inquit Vates, cũ audierim quæ mihi nuntianda credideris, rerũ exspectatione & metu vehementer solicitus factus sum. nam & diuina etiam nuntiatione acceperam te sanctum esse, fortem & zelotem. quandoquidem Iosue dux tuus ita scriptum te dictante nobis reliquit: Deus enim sanctus & fortis & æmulator est, nec ignoscet peccatis & sceleribus vestris, si dimiseritis Dominum, & seruieritis dijs alienis, conuertet se, & affliget vos atque subuertet, postquam præstiterit vobis bona.

Iere. 51.
Isai. 53.
Iosue 24.

Domine opus tuum in medio annorum, viuifica illud in medio annorum notum facies: cùm iratus fueris, misericordiæ recordaberis. Hoc est totius orationis thema & argumentum. quærit enim Vates, num Deus Iudæorum impietati infensus, consilium suum de Christo ex illorum genere mittendo abiecturus sit. Opus autem Dei vocat Israëlem, in qua gente præ cæteris ornanda atque illustranda multum operæ, vt ita dicamus, Deus posuerat: neque enim communibus tantùm omnium nationum beneficijs eam prosecutus fuerat, sed singulari illos studio semper fouerat & auxerat: significat autem *opus*, hoc in loco, negotium proprium summo studio, summaque diligentia curatum. At hac appellatione Deus ipse in eadem significatione apud Isaiam vtitur: Hæc dicit Dominus sanctus Israël plastes eius, Ventura interrogate me super filios meos, & super opus manuum mearum. Igitur Domine, inquit, ex quo ego ex te nuntiationem hanc acceperim, qua venturam in Iudæos calamitatem per me prædici voluisti, ex eo solicito & anxio animo sum, an opus tuum istud, quod tanta cura, tantoque consilio hactenus produxisti, perficere tandem statueris? an perpetuò spernere & repudiare destinaueris? nam si impietatem respicies, nihil est, quod illos in tuam gratiam suamque antiquam dignitatem redituros sperem, qui te toties vitijs & sceleribus suis offenderunt: sed cùm ad tuam gratiam aditum huius gentis merita inuenire nequeant, hunc, precor, tua immensa illa misericordia patefaciat. [*In medio annorum viuifica illud.*] Anne opus istud tuum in æternum abiectum iacere patieris? nonne aliquando illud restitues. sed exorari te sine,

Isai. 45.

& pro tua illa misericordia viuifica, & restitue populum istum, & cùm tempus illud aduenerit, quò Christum tuum ex hac gente missurus es, id, quæso, perfice, quod diuino consilio isto decreueras: quod spero facies. nam tempus erit in quo totius orbis fines tanti tui beneficij fama peragrabit, neque in æternum id celabis, sed in medio annorũ notum facies. Medium autem annorum id Vates vocat, quod nos certum & constitutum tempus dicimus. namque totius temporis summa præsens Deo est: qui quamuis nullis temporum legibus astrictus sit, vtpote æternus, & ab omni motu & tempore seiũctus, tamen multa alijs atque alijs temporibus agit, scilicet illius consilio & prouidẽtia id exigẽte. Duo igitur tempora diuerso annorum numero obseruanda proponuntur: alterum ab humani generis ruina vsq. ad eius reparationem: alterum verò ab ipso reparationis principio vsque ad totius mundi finem. At illud tempus, quod prioris finis fuit, & posterioris initium, medium annorum à Vate vocatur: neque enim hoc in loco medium geometrica aut arithmetica partitione statuitur; sed vtriusque temporis intercisio quædam significatur: lingua enim sancta id quod nos medium interpretamur, varijs dictionibus appellat. nam quæ in illa *thoch*, vel *Metziagh*, vel *quereb* proferuntur, nos omnia vno vocabulo medij reddimus. Singulorũ tamẽ diuersa in se notatio est. nam *Metziagh*, geometricum vel arithmeticum medium significat. At vero *thoch* & *quereb* sic medium Hebræis significant, vt Latinis inter & intra: Hoc autẽ loco *quereb* legimus, ita vt in medio annorum intra annos, certo in tempore interpretemur, atque ab eo quod æternum est separemus. Precatur igitur ne huius gentis gloriam & dignitatẽ perpetuò iacere permittat, sed suo in tempore viuificet atq. restituat, misso videlicet ex ea gente orbis totius assertore Christo. Atq. adeo multa sunt in sacris libris loca, in quibus mediũ hac significatione vsurpatur, vt: Quia sanctus in medio tui Deus Israël. &: Mittam pestilentiam in medio vestri. & illud: Afferamus ad nos arcam Domini, & veniat in medio nostri. quæ omnia intra te, & intra nos, & inter nos certissimè explicaueris. [*Cum iratus fueris, misericordiæ recordaberis.*] Innumeris diuinorum librorum testimonijs probatum est, antiquiorem esse apud Deum misericordiam, quàm iram. nam misericordia sua illi natura constat, iram autem nostra peccata incitauêre. Misericordia bonitatis diuinæ comes & socia est; ira verò iustitiæ ministra: at iustitia meritum respicit; bonitas autem & misericordia ante omne meritum. Denique nisi peccatum extitisset, nullam Dei iram legeremus: at verò misericordiam & bonitatem, etiam si peccatum nullum fuisset, legeremus. Nam quod mundum hunc condiderit bonitatis & benignitatis fuit: quòd hominem illũ primum, atque in illo totum hominum genus tot maximis beneficijs ornauerit, benignitatis hoc diuinæ fuit: quod autem hominis malè imperio parentis ingratitudini infensus fuerit, id posterius fuit, atque à nobis ortum habuit, non ab ipso Deo. Porrò quòd hominum generi ignoscere decreuerit, id ab ipso Deo, non à nobis natum est. Sed & Abrahæ euocatio Isaaci & Iacobi electio nõ humanam virtutem, sed Deum auctorem habuit. Denique Israëlitico populo toties imperium detrectanti iratum Deum agnouimus: cuius tamen iræ incitatores ipsi suis sceleribus fuerunt. quoties autem illis Deus ignouerit, id ex sua misericordia fecit. At verò diuinus animus nullius perturbationis, qualis est ira, capax est: sed tamen illum iratum nobis sacræ literæ sæpissimè describunt, vt graue supplicium ab illius iustitia de sceleratis sumendum indicent: quandoquidem irati non leuiter iniurias vlciscuntur. idem autẽ Deus sine vlla animi perturbatione efficere solet. Describitur autẽ iratus Deus vt homines magis peccare formidẽt, quãdo Deũ eorum scelera grauissimè vindicaturum esse sciant. Itaque huiusmodi verba, ira, furor, tristitia, pœnitudo, & quæcunque talia sunt, ita Deo tribuuntur, vt omne id, quod naturæ impotentiam, aut vitium aliquod in his verbis significat, in Deo negetur: quatenus verò actionem, vim, virtutemque significant, id omne in Deo affirmetur. Et vt scholarũ verbis interdum vtamur, hæc verba de Deo non secundum affectus, sed secundum effectus dicũtur. De misericordia autẽ aliàs pluribus à nobis disputabitur: sed illud ad huius interpretationem satis sit dixisse, antiquiorem apud Deum esse misericordiam, quã irã, sicut scriptum est: Reminiscere miserationum tuarum Domine, & misericordiarũ tuarum quæ à seculo sunt. Et quoties Deus iratus nobis ostenditur, id contra ingenium suum quodammodo esse; neque enim vltro, sed, vt ita dicam, inuitus irascitur, id humanis sceleribus postulantibus, iuxta illud: Peccata vestra prohibuerunt à vobis bonum.

Quoties

Marginalia: תוך · מצע · קרב · Leuit. 26. · 1. Reg. 4. · Psal. 24. · Ierem. 5.

quoties autem sese nobis misericordem præbet, id sponte & ex suo ingenio facit. Vtraq. autem hanc rem idem ipse docet dicens : Perditio tua ex te Israël : salus autem ex me. Quam quidem rem qui subtilius disputatá cognoscere volet, is D. Thomam Aquinaté in quartum sententiarum, qui vocatur, librum legat. (D Thomas 4. senten. dist. 46.) Igitur Vates Deum orat, vt naturalis misericordiæ rationem habeat, iramque deponat, quam ipse non libenter habet. [*Recordaberis,* inquit, *misericordiæ*] tanquam præcipui apud te affectus, & quo tu iam inde à principio vsus fueris, ipsa profectò natura tua te misericordiæ tuæ admonebit.

Deus ab austro veniet, & sanctus de monte Pharan.

ENVMERAT Vates beneficia, miracula & signa; item apparatum omnem diuinum, quibus Dominus in Israëlitarum gente tuenda, ornanda atque amplificanda vsus est. Nam cùm illos ab Ægyptiaca seruitute liberaret educeretque, ipse Deus illorũ ducé sese præbuit, & mirabili nube illos obtexit, & ad Arabicum vsq. suum deduxit; deinde siccis pedibus per mare traduxit : deinde verò in Arabiæ montibus signis, portentis & miraculis suam præsentiam testatus, sanctissimas illis leges promulgauit; post hæc per quadraginta annos varijs peragrationibus circunductos cælestibus illis & decátatissimis pauit cibis. demum promissionum & misericordiarum suarum memor expulsis gentibus illis desideratam terram possidendam tradidit. Igitur *Deus ab austro veniet*. Lex Hebræis in sina Arabiæ monte data est. Sina autem mons Themam & Pharam montibus vicinus est : nam Themam alio nomine Seir vocatur. Igitur in Sinai sese illis multis signis ostenderat, ita vt eum præsentem omnes cognoscerent, maxima religione tacti, quòd tunc humana voce alloquutum audierant (siue ille idem ipse Deus fuerit; siue illius vicem gerens angelus quispiam) in exemplari autem huius orationis pro latino nomine *Austro* legimus *Theman*. nam interpres ad mundi plagam tantùm respexit, quæ nonnunquam nomine Theman in scripturis significatur, quoniam Themanus mons Iudææ Australis est. nos, vt res certior apertiorque sit, montem hoc in loco signari dicimus, quem ad austrum situm etiam dicimus. Igitur Dominus à Themano australi monte veniet, & sanctus de monte Pharam, qui etiam Sinæ monti vicinus est. Est autem metonymia figura in poëtico eloquio satis frequens, cùm vicinus pro vicino vsurpatur loco. Qua etiam figura Moses in benedictione illa eadem omnino cum hoc carmine sententia vsus est. Inquit enim, Dominus de Sinai venit, & de Seir ortus est nobis, apparuit (Deut. 33.) de monte Pharan. atque hæc carmina se vicissim interpretantur. Quòd autem dicit » Deus de Themam vel Austro, [*& sanctus de monte Pharan,*] eiusdem sententiæ repetitio » est diuersa oratione expolita, tropus in diuinis scripturis frequentissimus, & in alijs auctoribus non rarus. *Deus*, autem rectorem gubernatoremque in hoc loco significat, quod vnum ex multis Dei nominibus est. At verò *sanctus* eundem Deum significat, quatenus se Hebræorum genti certis quibusdam beneficijs, ijsque maximis, tutorem & vindicem præbuit; idque multis signis testatus est de quibus nominibus nos aliàs plura & exactius. Porrò vt ijs etiam, qui hebraicè sciunt, consulamus, aduertendum est hoc in carmine in exemplari scriptum esse *Celah,* quod verbum interiectionis vim habet, & in illa lingua (סלה) lætantium, vel triumphantium, interdum etiam & spiritu ouantium vox, Dauidicos psalmos cantantibus passim obuia, & à D. Hieronymo satis notata, quam doctissimus ille sanctus linguæ suæ vsu profert *Sela.*

Operuit cælos gloria eius, & laudis eius plena est terra.

CVM Deus in Sina monte populum alloquutus est, ita maiestatem suam & præsentiam est testatus, vt nullus fuerit, qui ipsum adesse negare posset, quando totum cælum coruscationibus, & igneis lampadibus emicuit, fulgurum crebra vis, & tonitrua ingentia addita sunt, & vox articulata humana maior humanis auribus audita est. Itaque Deum venisse, nemo fuit, qui inficias iret, imò omnes timore perterriti Mosen rogauêre, vt diuina mandata ab ipso eodem ad eos perferenda curentur: se enim tantæ maiestati sustinendæ impares omnino esse. Hoc igitur Vates innuit, *gloriam Dei*, hoc est, aduentus eius manifestissima signa cælos operuisse, ita vt cæli species à mortalibus præ fulgore & fumo conspici non posset, & tota terra laude illius impleretur. vndique enim magnus admirantis populi clamor personabat. Gloria Dei in scripturis diuinæ naturæ, aut sapientiæ, aut virtutis præconium & testimonium sæpe significat. Laudis autem

nomine testimonium ipsum ab hominibus receptum & approbatum significatur, vt in Psal.17. Psal.7. ,, psalmo legimus: Cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum. & in alio psalmo: Ex ore infantium, inquit, & lactentium perfecisti laudem.

Et splendor eius vt lux erit, cornua in manibus eius: & ibi abscondita est fortitudo eius.

DEVM nemo vidit vnquam sicuti est. namque mortalibus oculis diuina natura videri non potest. solet autem Deus species quasdam, vel immensæ lucis, vel densissimæ noctis humanis oculis obijcere, quorum vtrumque humanum sensum superando diuinam maiestatem adesse testatur. sic olim in Madian Mosi apparuerat, sic aliquando Dauidi, sic Isaiæ, sic etiam in Thabor monte tribus testibus sese ostendit: maximo autem splendoris apparatu sese apud Sinam montem in numerosissimo hominum conuentu ac turba spectandum præbuit, eo modo, quo maximè ab hominibus mortalibusque oculis spectari fas erat. qui tantam lucem admirati illius præsentiam omnes fatebantur. Erat enim splendor ille vt excellentissima quædam lux, & totius luminis quasi quidam fons, quod dictio hebræa notat, Or, illi luci, quam Deus primam creauit, voce & notatione אור respondens. In manibus autem Dei duo cornua erant, hoc est tabulæ legis duæ splendentes quasi solis radij, quos cornua hoc in loco Vates vocat, ob flammarum & radiorum pyramidalem & tortuosam figuram: vnde & Vulcanum poëtæ claudũ finxère. Cornua igitur legem igneam intelleximus, sicut de eodem argumento scriptũ est: Et in dextera Deut.33. eius ignea lex. namque illa interpretatio, quæ à nonnullis affertur de splendore vultus ,, Mosis, durior quidem est, quàm vt huic loco aptari possit. In hoc autem lucis & splendoris apparatu, quasi in quodam tentorio diuina natura, vis & fortitudo latebat, ita vt eam homines adorare possent, videre non possent.

Ante faciem eius ibit mors, egredietur diabolus ante pedes eius.

CÆDEM & stragem horribilem describit, quam Deus illo tempore edidit, cùm populum suum in terram Chananæorum deduxit. nam communis & popularis strages illa fuit, & velut pestis quædam omnia vastans, nullum hominum delectum habens, sed regibus cum plebe permixtis summos & infimos pariter confundens, terram sceleratis habitatoribus purgabat, vt populo suo sanctiores sedes pararet: hoc autem per mortem suæ iustitiæ ministram Deus effecit; cui hoc munus idem Deus iniunxerat, quemadmodum Exod.23. sese facturum antè promiserat, dicens: Terrorem meum mittam in præcursum tuum, ,, & occidam omnem populum ad quem ingredieris. Quod autem addit, [*Egredietur diabolus ante pedes eius,*] eiusdem sententiæ repetitio est & expolitio verbis immutatis. Sed diaboli nomen non hic malum spiritum hominum animis insidias parantem significat, sed vim quandam humanæ cædis effectricem, quæ eadem cum morte est, siue hominum, siue angelorum, siue dæmonum ministerio afferatur. Mortis autẽ multa in singulis linguarum sermonibus nomina sunt, ex varijs eius causarum & effectuum notationibus imposita: inter hæc quædam communia & vulgi sermone trita; quædam verò poëtica. Atque in priore oratione simpliciter mors profertur in hebraica lingua; in posteriore verò splendidiore vocabulo, & tragicam significationem habente Vates vsus est. quod רשף hebræis est, *Resseph,* non mortem simpliciter innuit, sed pestilentem & vndique grassantem stragem, atque obuia quæque ignea vi inflammantem & funestantem. huncquidẽ versum ita Hispanè aptissimè interpretari possumus, *De lante del señor la muerte andaua. Por sui lacayo el Huerco caminaua.*

Stetit, & mensus est terram: aspexit & dissoluit gentes, & contriti sunt montes seculi: incuruati sunt colles mundi, ab itineribus æternitatis eius.

TOTIVS itineris Dei rationem ordine describit. hactenus enim quid in Sina monte & deserta illa solitudine gestum sit, & quid sub ipsum in optatam terram introitum acciderit: nunc autem, quæ circa ipsius terræ occupationẽ Deo auctore euenerint, narrat; atque primas vrbes, Hiericunta & Hai, aliasque plurimas nullo negotio captas legimus, donec regium Dei tentorium in Galgalis fixum, & diuini fœderis arca ibidem collocata est. nam antea per omnes quas expugnari opus erat, vrbes arca Dei circũferebatur. Vt autem Galgala ventum est, oraculo reddito tabernaculum erexère: neque amplius arcam loco illo mouerunt, donec cunctæ vicinæ nationes debellatæ sunt. totum autem

autem hoc negotiũ quatuordecim annis expeditum fuit: deinde verò totius terrę partes distributæ sunt, agri certis terminis diuisi, & quo quemq. loco habitare fas esset, statutum fuit. His igitur omnibus rebus & negotiis Deus ipse Galgalis præerat, indeque quid faciendum esset, quid non faciendum, imperabat; & quasi in editiori loco aliquo stás cunctis gerendis consulebat rebus. ideo vates dicit: *stetit, & mensus est terrã.* Terræ distributionem illius expugnatio præcesserat; sed in narrandis negotiis priores res ex posterioribus, vt Fabius inquit, commodè arguuntur. *Aspexit & dissoluit gentes.* Cùm Deus in Galgalis commoraretur, nullo Israëliticæ gentis negotio nationes cunctæ peribant, & venienti hosti cedebant, ita vt magna populorum multitudo à paucissimis ex Hebræorum gente superaretur. Quæ res non humano consilio, non viribus, neque armis, non bellico apparatu, sed diuino nutu & voluntate gestæ sunt. nam Deus è Galgalis locum prospiciebat, quo acies dirigere opus esset, illiusq. iussu exercitus in expeditionem deducebatur, ad cuius aduentum hostium pars sese in fugam coniiciebat; pars victoribus cedebant, multi autem gladio, plurimi verò terrore & ipsa belli turba peribant: neque solum populus & innumera vulgi multitudo hunc vitæ & fortunarum exitum habuere, sed & reges ipsi, principes, ducesque quorum consilio & viribus cæteri nitebantur, quiq. gloria ex antiquo gigantum genere & opibus celeberrimi erant, cæterosque mortales excellebant: hi omnes solo diuino nutu victi & subacti pariter regno & vita expulsi sunt. Aspexit igitur de Galgalis; non enim in arcu suo possederunt Israëlitæ terram, & gladius eorum non saluauit eos: sed dextera tua Domine, inquit Vates, illuminatio vultus tui, quoniam solo vultu & aspectu omnes gentes à facie eorum deiecit, *dissoluit gentes,* extirpauit & funditus sustulit. Est enim apud Hebræos translatum verbum ex agricultura, quod euellere significat. quæ quidem cura rusticis esse solet, vt inutiles plantas inde extirpent, vbi fertiliores conserendæ sint. Idem autem Dei opus fuit, sicut scriptum est: Vineam de Ægypto transtulisti, eiecisti gentes, & plátasti eam, *& contriti sunt montes seculi.* Montium & collium nominibus principes & duces allegoricè significantur. nam cùm totam hominum turbam atque adeo ipsum genus humanum diuina scriptura terræ nomine appellare soleat, fit, vt montium & collium nomina principibus & summis viris imponat, quia montes in terra altiores editioresque conspiciuntur, Atque illud ex hac significatione dictum est: Constituit Dominus humiliare omnem montem excelsum. *Montes seculi, & colles mundi.* repetitio eiusdem sententiæ est: gradus tamen quosdam honoris & imperij innuit. nam colles montibus humiliores sunt. *Seculi* autem, *& mundi* addit, vt significet antiquas eorum fuisse dignitates, & quadam quasi hæreditaria stabilitate firmatas. E quibus tamen deus illos deiecit, sedesq. illorum euertit & comminuit. *Ab itineribus æternitatis eius.* Æternitatis siue seculi itinera diuina scriptura totius mundi ordinem, quo cuncta geruntur, appellat. Dicimus autem seculi, quoniam in Hebræo verbum *Gholam* est, quod mundum hunc, cælumq. & temporis rationem, in quo cuncta mouentur, oriuntur & intereunt, significat. Porrò huic mundi naturæ & cælestibus orbibus, & motibus tantum antiqui tribuerunt, vt cuncta hæc inferiora, atque adeo humanos animos & mentes illis subijcerent. quæ illorum dementia eò vsque processit vt cuncta fato constare etiam ab Stoicis (qui omnium philosophantiũ prudentissimi habiti sunt) dicerentur. Hinc verò regum principum & summorum virorum fastidiosa insolentia ortum habuit, cùm se cæterorum dominos natura & fato esse crederent: & tanquam montes quidam & colles, cæteris mortalibus dominos se & imperatores, certo quodá cęlesti iure cóstitutos (quo dementiæ morbo vtinam Christiani principes non teneátur) cùm tamen id falsò, & ex diuinarum rerum ignoratione iudicatum sit. namq. cæli & mundi nulla vis est, nulla natura, nullus motus, nulla denique actio, quæ diuina lege, diuinoque consilio non regatur: neque vllum imperium aut dominatio ex sideribus, stellis, aut ex eorum progressionibus & institutionibus pendet; sed ex solo Dei consilio & voluntate, qui pro suo arbitrio hunc humiliat & hunc exaltat, & regnum ab indignis ad digniores transfert, hisque abdicatis alios rursum in horum locum vel iustos substituit vel saltem impietatis & scelerum eorum, quibus succedunt, vindices. Quoniam totius terræ Deus iudex est, cuius sunt cardines orbis terrarũ, & posuit super eos orbem, ipse pedes sanctorum suorũ seruabit, & impij in tenebris conticescent, neq. quisquã, est qui fortitudine sua roboretur. Igitur cũ mundi itinera, & voluendorũ temporũ ratio illi soli constent, factũ est vt montes illi seculi & colles mundi loco mouerétur, ipso ita consulente & iubente.

Psal.45. Psal.75. Baruch.5. עולם 1.Metheor. Aristotel. 1.Reg.2.

iubente. hunc locum Chaldaica biblia sic reddunt: [*Potestas seculi illius est*, hoc est, imperium, vis & auctoritas omnium seculorum illius sunt solius. Seculum igitur, tēporis æternitatem hoc loco interpretamur: temporum autē & seculorū vicissitudines & ordines, quibus cuncta geruntur, æternitatis itinera vocamus. nam & Cicero in rhetoricis æternitatis partem tempus appellat, æternitatis vocabulo pro mundi natura vsurpato. Igitur quod Chananæi reges superati & regno spoliati sint, Deus effecit, cui soli æternitatis itinera substant. Eandem omnino sentētiam eodem argumento Anna illa prophetes confirmat: Dominus, inquit, pauperem facit, & ditat; humiliat & subleuat. causæ autē rationem statim subiūgit: Quia Domini sunt cardines orbis terræ, & posuit super eos orbem.

1.Samuel.2.

Pro iniquitate vidi tentoria Æthiopiæ: turbabuntur pelles terræ Madian.

QVO in loco nostra versio habet Æthiopiam, hebraica lectio habet *Chusan*. At verò Chus, nomen est viri cuiusdam ex posteris Noë, cui in prima illa terrarum apertione post diluuium ea regio, quæ nunc Æthiopia dicitur, habitanda cessit, vnde & nomē accepit. Chusan verò alius quidam fuit, qui eam Syriæ partem, quæ Mesopotamia dicitur, regno obtinuit. Contigit autē vocabulorum similitudine hunc locum ita obscurū effici, vt, nisi hebraica exemplaria succurrerent, nō explicāda, sed diuinanda nobis interpretatio foret. Chusan igitur Mesopotamiæ rex Israëlitas à Deo ob impietatem relictos sub iugū misit, & per octo annos acerbissimè oppressit; quibus pœnitētibus & numinis clementiam implorantibus Othoniel dux & iudex datus est: cuius consilio & opera acerbissimum illud seruitutis iugum est reiectum. fuit autem is annus, quo à Chusano Israëlitæ victi sunt, octogesimus tertius post exitum ab Ægypto. Hunc autem regem Iosephus historicus Chusartum appellat. Porrò cùm idolorum superstitione Israëlitæ idētidem contaminarentur, in Medorum ditionem à Deo traditi sunt, durissimamque seruitutem perpessi anno ab exitu ducentesimo & secundo supra quadragesimum. Sed cùm filij Israël Dominum Deum suum in calamitate appellassent, liberatorem ab eo habuêre Gedeonem Hierobaghalum filium Ioas ex familia Ezri, qui hostes suos fortissimè oppressit, Oreb & Zeb & Salmana principibus interfectis. qua in expeditione cētum viginti millia ex Madianitarum & Arabum gente perierunt. Igitur vtramque historiā noster Vates hoc carmine refert, multiplex videlicet diuinæ in Israëlitas misericordiæ argumētum cōmemorans. Vtitur autem antipophora in dicendo. nam si quispiam obiiceret: Etsi Deus beneficijs maximis gentem istam affecerit, id tamen tunc fuit, cùm innocētiores illi essent, neque idolorum cultu polluti omnes, vt fuit tempore Iosue ducis, quorum temporum historiæ abs te citatæ & expositæ sunt. At verò cum omni scelerum & impietatis genere Deum offensum & alienatum natio ista reddiderit, apparet non futurum esse, vt iisdem diuinis beneficijs afficiatur. quam quidem obiectionē disertissime Vates depellit dicēs: In ijs etiam temporibus, quibus Deus Hebræis maximè offensus erat, misericordiæ suæ fuisse recordatum: cuius rei duæ illæ insignes liberationes Othoniele & Gedeone ministris editæ argumento, inquit Vates, mihi sunt. *Pro iniquitate*. Cùm omni facinorū & impietatis genere populus flagraret, vidi ego, dum antiqua Dei beneficia veteresq. historias tacitus mecum recolo, vidi, inquam, tentoria Chusan Rasatain euersa, omnemque eius exercitum à paucissimis nostræ gentis, Deo opem ferente, fusum, fugatum & cæsum, & cortinas ac vela, quibus Medorum plaustra & tabernacula obtegūtur, turbata omnia, & confusa nimio terrore conspexi & obuoluta. Atq. hæc omnia poëtica elocutione à Vate prolata sunt: est enim concisum & figuratum totum ferè dicendi genus, quo in hac oratione vtitur. Vidi tentoria Chusan, turbata. nam zeugma est, cuius verbum est in posteriori clausula, *turbabuntur*. *Pelles*, vela, siue cortinæ tabernaculorum, synecdoche pro totis tentorijs. nam extrema tabernaculorum vela, quæ solùm pluuias & ventos accipiebant, ex pellibus ad hanc rem arte paratis olim fuerant, vnde pro totis tabernaculi; vsurpātur, vt in psalmo: Extēdens cælum sicut pellem, & in cāticis, Sicut pelles Salomonis, legimus. Porrò quod inquit, *turbabuntur*, ad somnium illud alludit, quod quidam Gedeone audiente cōmilitoni noctu exterritus narrabat. Vidi, inquit, somnium, & videbatur mihi quasi subcineritius panis ex hordeo volui, & in castra Madian descendere: cumq. peruenisset ad tabernaculum, percussit illud, atq. subuertit, & terræ penitus coæquauit. Est oratio in genere deliberatiuo, nititur in honesto & facili: argumenta ducuntur à diuisione temporum, initio, & incremento, de quibus Fabius lib. 5. fol. 92.

Iudic.13.

Iose.li.5.c.4.

Iudic.6.7.

Iose.li.5.c.7.

Nunquid

Nunquid in fluminibus iratus es domine? aut in fluminibus furor tuus? vel in mari indignatio tua? qui ascendis super equos tuos, & quadrigæ tuæ saluatio? Suscitans suscitabis arcum tuum, iuramenta tribubus, quæ locutus es.

COMMODISSIMVM argumentũ hoc est & disertissimum, quo Vates diuinũ consilium de Israëlitico populo ornando & amplificando probat. vnde futurum esse arguit, vt idẽ Deus suum opus aliquando perficiat. Vtitur autem coniecturali argumentatione ex obseruatione miraculorum, quæ à Deo edita sunt, quæ non frustra edita esse contendit: quandoquidẽ neq. exigua quæq. opera à Deo frustra aut temerè edi possunt, nedum maxima quæq. & admiratione excipiẽda temerè aut frustra ab eo fieri putentur: imò eo maiores operũ fines & causas esse oportet, quo ipsa quæ efficiũtur opera maiora fuerint. At verò illa signa & portenta non exiguam admirabilitatẽ faciunt, quibus Deus Israëlitas Ægypto egressos & Palæstinã statim ingressuros prosecutus est. namq. & Arabici sinus vndæ & fluctus & Iordanis fluuij cursus illis cessêre: alteris aquis diductis & muri speciem hinc inde constituentibus; alteris verò superiori quidem parte refluentibus, inferiore autẽ parte impetu defluentibus citato. atque geminum hoc in eodẽ genere miraculum non Hebræis modo gentibus, sed aliis etiam nationibus notissimũ & celeberrimum fuisse sacræ testantur historiæ. nam de altero, Audiuimus, inquit Rahab, quòd siccauerit Dominus aquas maris rubri ad vestrũ introitũ, quando egressi estis ex Ægypto. Iof.2.
& de altero scriptum est: Postquam audierunt omnes reges Amorrhæorum, qui habitabant trans Iordanẽ ad occidentalẽ plagam, & cuncti reges Chanaã, qui propinqua possidebant maris loca, quòd siccasset Dominus fluenta Iordanis coram filijs Israël donec transirent, dissolutum est cor eorũ, & non remansit in eis spiritus, timentiũ introitum filiorum Israël. Iof.5.
Hoc igitur argumento Vates vtitur, vt à Deo Israëlitarum gentem fouendam, exornandam, & maximis beneficiis amplificandã, iam inde à principio susceptam fuisse probet. quare futurũ esse, vt incœptũ in illis opus maximi illius diuini ac promissi beneficij cumulatione perficiat, misso videlicet seruatore illo, qui tyrannidẽ grauissimã antiqui hostis penitus deleat. nãq. aliàs tot miracula, tot diuina vi edita portẽta propria significatione vacarẽt, si omnino felicissimũ aliquẽ exitum habitura nõ essent; quòd qui diuinam benignitatẽ cognouit, nunquã metuere potuit. Quare, inquit Vates, rubrũ mare olim siccaueras optime Deus? Quare Iordanẽ flumẽ toto impetu, & pleno tũc alueo torrentẽ sistere atq. recurrere coëgisti? nõne ob filios Israël miraculis istis illustrãdos? nõne ob eosdẽ summo honore euehẽdos? quibus cælũ, terram, saxa, ignẽm, aërẽ, aquam, omnẽ deniq. elementorũ naturã parêre, & in vsum cedere voluisti? Anne alia quæpiam horum portentorũ ratio fuerat? Anne ideo id effecisti, quòd te mare & flumina aliquãdo lacessierint, quibus tu offensus suppliciũ istud parabas? Atqui Deo nulla rerum natura præter eam, quæ rationis & mentis capax est, aut repugnare, aut offensioni esse potest: quare neque diuinam iram experiri. Igitur nullum tibi negotium cum aquis fuerat, sed cum tua hac gente, pro quibus tu in mari ipso aduersus Ægyptium Pharaonem & vniuersum eius exercitum validissimè dimicasti. *Qui ascendis super equos tuos.* Eandem rem alio argumento confirmat è loco, qui dicitur à relatiuis, siue ad aliquid, cuius hæc forma est: Ægyptij rubrum mare hostili in Hebræos animo tẽtauerunt; tu Ægyptios omnes in mari perdidisti: consequens ergo est, te non maris odio, sed Hebræorum studio teneri: ideoq. equos tuos ascendisse te, & quadrigis tuis vectũ, illorum equos & currus superasse & perdidisse. Quadrigas autẽ currus allegoricè nominauit, simul & rẽ poëtica iucunditate exornãs, & diuinæ virtutis magnitudinẽ cõparatione demonstrans. nã in bellico hominũ apparatu, equi & currus inter fortissima pugnæ instrumẽta primũ locũ apud antiquos omnes tenent, quæ tamen inania & leuissima ad salutẽ sunt, cùm alios equos, alios Deus currus habeat, quibus hæc omnia hominum fortissima munimenta superentur & comminuãtur, sicut scriptum est: Equus paratur ad diem pugnæ, sed Domini est Prouerb.21.
saluatio. & alibi: fallax equus ad salutem. Quare? quia non est salus in carne constantibus equis, sed in quadrigis diuinis salus & liberatio est, quibus ille solet equum & ascensorem deiicere in mare, & currus Pharaonis & exercitum eius; ipse autem suis equis & quadrigis & mare transilire, & suum populum incolumem ac saluum præteruehere; quoniam solæ quadrigæ saluare possunt. *Nunquid in fluminibus & in mari?* Ordine mutato

mutato protulit, quia ad artem reſpexit. amplificationis autem ars à minoribus maiora petit. *Quia aſcendis.* cauſalis eſt ſiue rationalis ex parte antecedentis, idem ſignificans quod ideo, hoc ſenſu: Tu hunc populum maximè fouebas, ideo ſuper equos tuos aſcendiſti. *Suſcitans ſuſcitabis arcum tuum, iuramenta tribubus, quæ locutus es.*

Fluuios ſcindes terræ.

COMPLEXIONIS vim verſus hic obtinet, qua Vates ex antecedētibus colligit Dei verbum & promiſſa ſuo ſucceſſu non eſſe caritura. rem verò ipſam perpetua tranſlatione perſequitur, & à communi ſermonis vſu ad ſublime dicendi genus vaticinantium more tranſcendit. namq. ſimul ac diuinus ille ſpiritus vatum afflauit mentes, cogitationibus ſimul atque orationibus eorum diuinas quaſdam addit pēnas, ita vt non humi repere, ſed per medium cælum volare, atq. ea peruagari loca videatur, quô humana mens difficillimos ad interpretandum habere poſſit acceſſus. ergo cùm hactenus, ſumpta ex militia & bello tranſlatione, ampliſſimos illos apparatus expoſuiſſet, quibus in Iſraëlitico populo ornando atque fouendo Deus eſt vſus, eandem deinceps orationis figuram perſecutus, futurum eſſe prædicit, vt promiſſus ille tot ſeculis orbis redemptor, & malorum expulſor Chriſtus ab ipſo Deo tandem mittatur. nam vt nemo fortis ac belli vſu peritus homo arma, equos, quadrigas, atq. alia ad belligerandum neceſſaria inſtrumenta & impedimenta aut comparat, aut in hoſtiles agros temerè profert, vtq. idem nunquā armatus equos conſcēdit & quadrigis citato vehitur curſu, vanæ cuiuſdā meditationis cauſa, ſed arcu armiſque ſuis vſus, quantum præſtare ille poteſt, ſe exercet, & veras pugnas committit, hoſteſq. ſuos aut ferro vulnerat, aut quadrigarum rotis proterit, aut equorum impetu conculcat, donec eam, quam deſtinauit, victoriam pariat. ſic etiam conſentaneum, inquit Vates, nō eſt, vt tanto apparatu bellum mundo propter populum tuum indixeris & inchoaueris, & tamen arcum tuum neque proferas, neq. teneas, quo tibi maximam ex hoſtibus tuis victoriam reportes, & veram populo parias, partamq. ſerues libertatem, maximè cùm eam rem non ſemel, neq. coram paucis aut obſcuris hominibus, neq. ioco fueris pollicitus; imò verò frequentibus promiſſionibus, & diuinis iuriſiurandi ſacramentis, duodecim tribus Iſraël nobiliſſimam totius orbis gentem, atq. familiam omnium frequentiſſimā in hac olim ſpe collocaueris, atq. hactenus tenueris. Quas autē res huic populo ſperādas propoſueras, eaſdem cæteris totius orbis nationibus per hos & propoſitas, & nuntiatas eſſe voluiſti, vt ſcriptum eſt: Poſui te in lucem gentium, vt ſit ſalus mea vſq. ad extremū terræ. Chriſtum autem arcum Dei vocat Vates, eo quòd verbum ſit diuinum, quo ſua aduerſus infernos hoſtes bella geſturus ſit Deus; atque victurus, qui ſpiritu oris ſui fortiſ-

Iſai.51.

ſima quæque mundi regna conficiet, & populum ſuum à ſeruitute in diuinam reconciliabit libertatem. Hunc Paulus Chriſtum Dei ſapientiam, & Dei virtutem appellat. Igitur ex apparatu & iureiurando complexionem ſuam colligit Vates, hoc modo: Si quis & fortis & ſapiens vir magnū quid apparare viſus fuerit, aliquid ab eo deſtinatum eſſe oportet, quam ob rem apparatū illum moliatur: quòd ſi ipſe animi cogitata ac deſtinata amicis indicauerit, maximo eſt argumento eam ab eo rem adornari atq. comparari, quam ſe optare prædixerat. Igitur cùm Deus ſummè ſapiens atque omnipotens tantis olim iuramentis apud probatos teſtes ſuum conſilium aperuerit, ac deinceps tantum ad eam rem inſtruxerit apparatum, conſequens eſt eum cōſilio ſuo ſibiq. ipſi non defuturū; cùm præſertim ea res ſit, quam ſe ipſe præſtiturum eſt pollicitus, quæ magnū miſericordiæ & virtutis diuinæ argumentum eſſe poſſit: cùm vero ipſe miſericordiæ ſuæ conſilium mutare minimè ſoleat, ex his omnibus rebus colligitur ſpes noſtras à Deo non eſſe fallendas. certum quippe atq. conſtans de miſericordia conſilium ſuū eſſe vult Deus. Miſerebor, » inquit, cui miſerebor; & miſericordiā præſtabo cui miſericors ero. *Quæ locutus es*, in exemplari ſic legimus, *dictum Selah*. hoc eſt dictum certiſſimum & aſſeueratione cōfirmatum. nam vocabuli *Celah*, ſiue *Selah*, ſignificatione non vnum tantum animi motum indicari poſſe iam antea docuimus: eáq. interiectionis huius vim eſſe, vt vehementiā ei, cui accōmodatur, orationi adiungat. Orationum autē non ſimplex eſt genus: vnum enim animi cogitationes aut iudicando ſignificat, aut aſſeuerando manifeſtat, aut iureiurādo confirmat: alterum verò affectus animorumque motus alio modo aperit & exponit.

Horat in arte Poetica.

Format enim natura prius nos intus ad omnem
Fortunarum habitum, iuuat, aut impellit ad iram,
Aut ad humum mœrore graui deducit & angit

Poſt

Post effert animi motus interprete lingua. Igitur quamlibet orationis formam hæc ad-
ornét interiectio *Selah*, grauiorem atque augustiorem efficientia reddit sua. Dei autem סלה
dicta quædam atq. verba eiusmodi sunt, quæ euentu carere suo ipse Deus cupiat; cuius-
modi sunt eæ, quæ minarum plenæ sunt, reprehensiones & prædictiones. quæ enim huius
generis sunt, dicta esse cupit Deus & prædicata, euentu autem suo comprobata esse non
cupit, imò vitæ hominum correctione percupit esse impedita. Repente, inquit, loquar Ierem. 18.
aduersus gentem, & aduersus regnum, vt eradicem & destruam illud, si pœnitentiá ege- »
rit gens illa à peccato suo, agam & ego pœnitentiam super malo, quod cogitaui vt fa- »
cerem ei. quæ huius generis sunt orationes & verba, non vocantur in diuinis scripturis »
verba siue dicta, *Celah*. At vero diuinæ misericordiæ pacta & conuenta, & quod ad קלה
hæc pertinet iusiurandum, id profecto dictum *Celah*, hoc est certum & constans, atque
ingenti asseueratione confirmatum, quod exitu atque successu non frustrabitur suo.
Fluuios scindes terræ. In complexione confirmanda iisdem vtitur argumentis, quibus in ea-
dem conficienda fuerat vsus. nam cùm coniecturalem statum imitetur hæc oratio, &
coniectura ab iis capiatur circunstantiis, quæ maximè aut voluntatem arguunt aut facul-
tatem, vtraq. parte absolutissimè Vates vsus est. nam & diuina voluntas & facultas vtris-
que iis rebus cognoscitur, quæ ad argumentationem à Vate sunt productæ. Citauerat
autẽ admirãda illa & innumera spectacula, quæ Deus, vt populum ornaret suum edide-
rat: quibus quasi prœludiis attentos hominum animos reddidit ad spectandum eum, quẽ
missurus esset, Christum, nunc deinceps alia citat nõ minori profecto admiratione exci-
pienda, quibus eandem probet rem: ea autem sunt, petræ diruptio, quam Deus per Mo-
sen in solitudine percussit, ex qua vberrimis venis eruperunt aquæ, quibus frequentis-
simus ille populus sitim extingueret. At vero cùm alia longè grauiori siti laborarent ho-
mines, futurum esse Vates ait, vt Deus è terra fontem & fluuium viuentis atque perennis
aquæ proferat, qua sitis illa expleri æternum possit. quòd idem ipse viuus fons apud Ioan-
nem non semel est testatus. Si scires, inquit, donum Dei, & quis est, qui dicit tibi, da mihi "
bibere, tu forsan petijsses ab eo; Omnis, qui bibit ex hac aqua, sitiet iterũ; qui autẽ biberit "
aquam quá ego dabo ei non sitiet in æternũ. *fluuios terræ.* Ad significatum potius quàm ad "
significationẽ alludit. nam antiqui illi fluuij ex petra eruperant percussa. noui autẽ fluuij,
quos Christus iis aperturus erat quos spiritu sancto replendos curaret, ex ipsa terra nostra
erant erupturi. Qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ Ioan. 7.
viuæ. hoc autem dicebat de spiritu sancto, quem erant accepturi credentes in eum. At "
verò terrę nomine humanam significari naturam, ex multis cognouimus sacrarũ literarũ "
locis, & ex illo apertissimè: Benedixisti Domine terrã tuam, auertisti captiuitatẽ Iacob. Psal. 74.
Etenim subiungit Vates: Dominus dabit benignitatẽ, & terra nostra dabit fructum suũ.

Viderunt te, & doluerunt montes.

PERGIT adhuc Vates confirmare complexionem, quam confecerat & argumenta
producit fortissima, quibus asserit futurum esse, vt Deus negotium suum, quod suscepe-
rat, perfectum tandem explicet. Est autem primum hoc argumentum à diuino honore
& dignitate sumptum: qui locus frequentissimè ab iis, qui Deum orant, consideratur.
Decet namq. Deum suũ illud maximum prouidentiæ atq. misericordiæ nomẽ non ne-
gligere, cùm diuinę prouidentiæ eiusmodi sint res, quæ religione humanos animos, quos
vtriusq. rei fides imbuerit, & obstringere, & in eadem continere possunt. Quam ob rem
Moses sententia illa apud Deum interpellando atque orando sæpe vtitur, & quid facies,
inquit, nomini illi tuo magno? Sic etiam hoc in loco Habbakuq. diuinam misericordiam
atq. prouidentiam decere comprobat, vt tanta res semel inchoata, & tantis argumẽtis &
ostentis indicata in lucem tandem perfectissimè edatur; alioqui quid faciat Deus nomi-
ni illi suo, quod magnum, imò maximũ & tremendum adeo gentibus voluit esse notum?
nonne dicent omnes qui audierint, quia non potuit Deus præstare illis id, quod se præ-
stiturum antiquis olim tribubus iurauerat; ideo gentem illam Babylonica perdidit ser-
uitute: nimirum hoc dicere poterunt reges terræ & principes illi, qui viderant te cùm ex
Ægypto in Chananæorũ regionem populum tuũ, tuasq. illas colonias deduceres, qui cer-
tiores de aduẽtu tuo facti grauissimo metu & dolore sunt affecti. Postquã enim audierãt "
omnes reges Amorrhæorũ, qui habitabant trans Iordanẽ ad occidentalem plagã, & cun- Iosu. 5.
cti reges Chananæorum, qui propinqua possidebãt magni maris loca, quòd siccasset Do- »
minus fluenta Iordanis coram filiis Israël, donec transirẽt, dissolutum est cor eorũ, & non »
remansit

remansit in eis spiritus timentium introitum filiorum Israël. Cùm ergo apud omnes reges nomen tuũ tantis ostentis miraculis & signis fueris professus, & cũctis te huius populi reducẽ aduenire fuerit manifestũ, fierine potest, vt tu hæc loca, quæ ad maximę tuæ illius misericordiæ theatrũ tibi comparasti, deserta atq. neglecta relinqui permittas, & nõ potius illud maximum vniuerso orbi spectaculum edas, quod æternam hominibus est allaturum salutẽ? *Montes.* Montium nomine reges & populorum principes atq. duces intelligimus, vt apud Isaiam: Dies Domini exercituũ super omnes mõtes excelsos, & super om-

Isai.2. nes colles eleuatos. *Viderunt te.* Inter omnes sensus visus maximè excellit, atque is est, quo nullus ad intellectionem iuuandam est accommodatior. quare & ad eum cæteri referuntur. neque quicquam ad cuiusque rei cognitionem ab eo desiderari putatur, qui se eam rem vidisse fuerit testatus. Commune igitur omnibus linguis est, cùm rei cuiusquam certitudo probanda sit, hoc verbum potius, quã cætera, quæ ad alios pertinent sen-

Gen. sus, vsurpare, vt illud: Et vidit Iacob, quòd esset frumentum in Ægypto. Illi ergo Chana-
» næi reges, etiam si Deum illorum regionem cum populo suo inuadentem non vidissent,
» certissimis tamen argumentis eum adesse cognouerunt.

Gurges aquarum transiit, dedit abyssus vocem suam.

Nvlla natura ad diuinorum signorum admirationem & testimonium magis quã aqua apposita est. nam cæterarum quidem rerũ, vel quæ in sublimi fiunt, vel quæ in terris videntur, si permutẽtur naturæ, aut earum cursus & fluxiones, aut cæteræ impediantur, vel innouentur vires, admiratione quidẽ excipi id solet. Sed quoniam idem aliquando secundum naturam accidere potest, oculos tamẽ animosq. spectantium non adeo perstringit, vt vehementes æstus, vt densissimi imbres, terræ tremores, fulgura, fulmina & tonitrua, ignitæ præterea species, & similia his quæcunq. sunt, quorum ea vis esse solet, vt metu magis terreant, quã admiratione obstupefaciãt. Quæ verò in aquarum natura aut alienæ aut repentinæ sentiuntur mutationes, eæ maximas admirationes excitare, & diuinam virtutem & prouidentiam arguere sunt apta. namque hæc cęlestium corporum rationem & simplicitatem quodãmodo imitatur, ita vt nunquam cursus suos & motus atque virtutes mutari, aut sisti, aut impediri, nisi maximis & diuinis de causis pati soleat. Quã ob rem quanquã multa & maxima Iesu Christi admiranda opera curationes, impurissimorum spirituum expulsiones apostoli vidissent, diuinam tamen eius virtutem compositis ab eodem maris fluctibus & tempestate sedata maximè sunt admirati: Quis

Mat.4. est, inquiunt iste, quia etiam venti & mare obediunt ei? Argumenta igitur, quæ à Vate nostro in complexionis confirmationem afferuntur, ex eo genere sunt, quod ad probandam diuinitatem maximè est accommodatum. nam Iordanis aquæ populo Israëlitico transmittenti, in duas partes diductæ cessère; atque inferior quidem pars in Asphaltiten lacum, quo is amnis excipi solet, citissimè defluxit. Superior verò aquarum portio præter motus atq. impetus sui rationem substitit, & perinde ac si obiecto muro impedita esset, redundantem cursum versus caput reflexit. Atque ea loca inundatione occupauit, quo nunquam antea aut post illud tẽpus pertingere est visus. Hanc etiam aquarum nouam &

Psal.113. inauditã concussionem, & proprij cursus mutationẽ regius Vates diuini aduentus testẽ
» non sine admiratione citat: Quid est tibi mare quòd fugisti, & tu Iordanis quia cõuer-
» sus es retrorsum? Gurgitẽ ergo aquarum transiisse dicit Habbakuq, eamq. fluminis partem significat, quæ adeo citato, imò adeo præcipiti cursu in Sodomiticum lacũ defluxit, vt ingenti vndarũ fragore fuerit excepta. cuius rei causa dixit: *dedit abyssus vocem suam.*

Altitudo manus suas leuauit.

Ea aquarum in Iordane pars, quæ in superiori cõstitit loco, finibus non contenta suis, quos, dum inundatione augetur, cõplere solet, vlteriora peruasit loca, & riparũ terminos dilatauit. namq. eo tẽpore Iordanis fluuius liquatis Libani mõtis niuibus auctissimus tumidissimusque ruebat. atque hoc aquarum incrementum altitudinem vocat Vates, quæ quoniam fines suos, intra quos aliàs etiam auctæ cõtineri tamen solent, eo tempore sunt prætergressæ, propterea manus suas leuauisse à Vate dicuntur. namq. tota oratio poëticis exornationibus, & propriis linguæ Hebraicæ translationibus constat, in qua lingua
» aquarum termini, siue littora, seu ripæ, siue margines sint, manus vocantur, vt: Hoc ma-

Psal.105. » re magnum, & spatiosum manibus. neq. dissimili translatione vsus est Naso, cùm maris

Metamorph. lib. 1. describeret ambitum: *Nec brachia longo Margine terrarum porrexerat Amphitrite.*

Sol

Sol & luna steterunt in habitaculo tuo, in luce sagittarum tuarum ibunt, in splendore fulgurantis hastæ tuæ.

MIRACVLVM aliud recenset Vates, quod non minorē contemplantibus admirationem, quàm cætera mouere debeat: quod diuina virtute occupātibus iam Chananæorum regionem Israëlitis editum fuisse legimus. Amorrhæum victum & in fugā versum dum Israëlitæ persequerētur, Iosue dux Deum precatus est, ne prius solis & lunæ in cælo præsentia carerent, quā hostes dissiparentur. orationē autem euentus est consequutus, ita vt orantis fidei cæli obtēperarent. Solem propterea & lunā in tabernaculo suo ad Dei imperium stetisse Vates dicit, & cursus suos ad sacri exercitus commoditatē temperasse, ac si mūdi luminaria nō lumen hominibus adferrēt, quo actionibus vacare possent: sed ipsa potius ad suum perficiendū iter lucē & splendorē armorū & iaculorum Dei spectarent. Argutissimè profecto à Vate miraculum hoc est consideratum. Cùm solem & lunam hoc in negotio suum munus mutasse dicat; vtpote quæ lumine & virtute sua alia omnia ducere & gubernare soleat, iuxta id quod scriptū est: Solem in potestatē diei, lunam in potestatē noctis. Et cùm agēdarum rerum tempora ab his exspectare & metiri soleamus; tamen eo die factum est, vt cursus & tēporis sui rationē ab humano negotio ipsa luminaria caperēt. Psal. 135. atq. eam rem admiranda obseruatione diuina significat historia his verbis: Nec fuit talis dies ante illum, nec post illum, vt exaudiret Dominus vocem hominis. Quoniā Dominus pugnauit pro Israële. eam autem historiā non tam humanis, quàm diuinis copijs à Domino Israëlitis partā fuisse diuina narrat historia: cuius rei causa Vates hastæ & telorū Dei meminit, quorum acies adeo splendida est, vt maximis luminaribus soli & lunæ lumen afferre possint.

In fremitu conculcabis terram, & in furore tuo obstupefacies gentes.

DIVINÆ iustitiæ vltionisq. vim atq. impetum describit, & manifesta præsentis Dei argumenta congerit, quibus olim probatū fuit, Deum adesse qui Israëlitarum populum duceret: quo tēpore primum Palęstinā inuaserunt. nam septē quibus regio illa in colebatur, gentes tanta celeritate victæ & penitus sublatæ sunt, vt rem non nisi diuina virtute actam putare quis possit. Voluit namq. Deus & illarū gētium scelera celerrimè vlcisci, & populo suo perquammaturè sedes parare, agros cultissimos, domos atq. vrbes optimè Deut. 33. cōstructas omnibusq. affluentes rebus, & multa ornatas supellectili tradere. Porrò conficiendæ rei rationes admirabiles victoriam ipsam non hominum aut viribus, aut consiliis, sed diuinę asscribunt virtuti. nam prima omnium vrbs Ierichus non telis, non tormentis, non bellicis machinis, sed populi clamore, hoc est, Dei idipsum imperantis voce corruit: Iosue. 10. & huic proxima Hai nō sine miraculis & ipsa fuit expugnata. denique vt tota regio tam celeriter in Israëlitarum ditionem veniret, nihil aliud, quàm Dei virtus effecit, qui terrā ipsam fremitu conculcabat atque premebat, & venienti populo cedere cogebat: neque quisquam ex eius regionis incolis adeo fortis fuit, vt diuinum furorē & indignationem impauidus exspectare posset: tantus est vltoris Dei terror, tantaque formido. Hanc eandem rem diuinis carminibus decantatam ita legimus: Manus tua gentes disperdi- Psal. 42. dit: afflixisti populos & expulisti eos. neque enim in gladio suo possederunt terram: & arcus eorum non saluauit eos. Sed dextera tua & bracium tuum, & illuminatio vultus tui, quoniam complacuisti in eis. Quod verò ad dictionis & exornationis rationē attinet, heterosin figuram hoc in loco agnoscimus, familiarissimam vatibus exornationem: cuius vsus est eandem rem expolire, & illustriorem amplioremq. sententiæ repetitione verborum varietate reddere: in fremitu conculcare terram & in furore obstupefacere gentes. fremitus autem & furor, quorum hic mentio fit, sonitus magis, quàm voces sunt, eiusdem animi motus index vterque, sed instrumento alter ab altero diuersus. nam fremitus gutture spiritus pleno & per os compressis ferme labris erumpentis buccis nonnihil tumentibus fit. Furor verò propriè est naribus expressus sonitus, ignito atque ardenti spiritu concitatus. Atque hoc modo de his rebus philosophari ipsa Hebraicorum verborum germana significatione cogimur.

Egressus es in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo.

HACTENVS Vates iis argumentis est vsus, quæ diuinū de maximo negotio consiliū

probare valeant. nam & Dei iuramentum citauit, & antecedentes apparatus exposuit, quibus diuina prouidentia populum Israëliticum ornauit, & peculiarem sibi populum comparauit, atq. à cæterarum gentium societate consortioque segregauit, & multis maximisque miraculis editis totius orbis animos atq. oculos in eam gentem eamq. regionẽ conuertẽdos curauit, nimirum spectaturos quid maximarũ rerum in illa regione efficere moliretur Deus. Maximũ autem Dei negotium, quam ob rem hæc omnia, quæ commemorata à Vate sunt, parabantur, diuini Christi exhibitio fuit, quia ad eã rem efficiendam & promissus fuerat, & vngendus, vt amissam gentibus salutẽ restitueret, atq. maximum orbis hostẽ diabolũ vinceret, perderet, & à tyrãnico remoueret imperio. Igitur propositis hactenus argumẽtis, complexionẽ iterum manifestiorem Vates conficit, qua Deũ tandem maximã illam contra infernorum tyrannidem expeditionem effecturum esse vaticinatur. eamq. rem Christo suo duce confecturum prædicit: quam rem adeo certam fore credit, vt perinde ac si gesta iam esset ex antecedentibus eius rei imaginibus & figuris colligat, præteritiq. tẽporis verbo vsus pronuntiet. Cùm enim Deus certo & præfinito tempore ad populi sui, hoc est, ad omnium hominum piorum salutem ex hostium tyrannide expediendam egressurus sit, rem ipsam futuram Vates à se quasi iam gesta sit, mentis agitatione præuisam, vt fere omnibus solenne est vatibus, velut actam prædicit. *egressus es*, pro egressurus es.

Percussisti caput de domo impij, denudasti fundamentum eius vsque ad collum.

IMPIETATIS omnis regnũ apud inferos est, vbi dæmoniorum princeps Baalzebub primas tenet, illa prima impiorum familia, ille malorum omnium caput, & cunctorum origo scelerum ex illa familia scaturit. Totius autem eius tyrannidis arx, & id cui fidit, firmamentum, peccatum est: namque illud à diuino spiritu decreti chirographum nominatur, quo iure, quáue iniuria hominum genus eam tyrannidẽ ferre coacti sunt. Hunc autem hostem Christus victor regno pepulit, & omni iure (quidquid illi iuris in homines fuerat) deleto, suos in libertatem reconciliauit. nam qui facit peccatum seruus est peccati. Quòd si filius vos liberauerit, verè liberi eritis, idem filius aiebat. Atqui curatum ab eo & molitum maximè atque etiam effectum est, vt omnes liberarentur; nisi quos propria ipsorum culpa in seruitutem adiudicatos detineat. Ipse namque triumphans nos palam in semetipso eduxit, expolians omnem principatum & potestatem delens quod aduersum nos erat chirographum decreti, hoc est, peccatum quod erat contrarium nobis, affigens illud cruci. Hãc autem Christi victoriam & populi sui libertatem exornata atque figurarum splendoribus illustri oratione cantat Vates, duplici vsus translatione perpetua (siue allegoriam Græcè vocare maluerimus). nam ipsam totam inferorum imperij rationem domum nominat, rursus domus fundamẽtis quasi illa animal quoddam sit, collum affingit. Laudat igitur Deum, quòd caput impietatis omnis, & totius familiæ principem & patrem contuderit Christo suo duce atq. auctore, iuxta id quod diuini verbi comminantis prædictione idẽ tartareus princeps audierat: Inimicitiã ponam inter te & mulierẽ, & semen tuũ & semen illius: & ipsa conteret caput tuũ. fundamentorũ autẽ denudatione vsque ad collum omnem hostis potentiam, omnem potestatem præcisam adẽptamq. significat. nam vt arborum radices, quibus terræ hærent, ad capitis in animantibus vicẽ accedunt, & quæ his radicibus continua est, trũci pars collum refert. vtraque autem hæc si præcidantur, & circunducta terra nudentur, arborẽ perire necesse est. Ita si quis maximarum ædium fundamenta à primis firmitudinis initiis ad collum vsque, hoc est, ad eã partem, quæ ad pauimentum vsq. pertinet, diruat, totius ædificij ruinam sequi pronum atque promptum est. Igitur Christus fundamentum percussit, & ad collum vsque denudauit, expolians principatus & potestates, quæ capiti, velut collum, proxima esse solent. Nudationis autẽ translatione diuina carmina vtuntur, cùm de diruẽdis muris cæterisq. ædificijs verba fiunt. quod idẽ verbũ latinus interpres alibi exinanire vertit, vt in psalmo: Qui dicunt exinanite vsq. ad fundamentũ in ea. Poterat eodẽ verbo hoc in loco vti, quo res eadẽ aptè etiam significaretur, exinanisti fundamentũ eius vsq. ad collum. Poterat & hoc nudãdi verbo commodissimè in Psalmo illo vti. Denudate vsq. ad fundamentum in ea. Illud autem non inauditum apud aliarum linguarum auctores est, cùm rem aliquam certissimam quanquam futuram significare volunt, tamen præterito verbo velut iam gestam enuntiãt, vt apud Liuiũ, Annibal: Si tales animos inquit, in prælio habebitis milites,

Ioan. 7.

Colos. 2.

Genes. 3.

Psal. 136.

quales

quales hic ostenditis, vicimus. Illud autem non prætermittendum esse arbitrati sumus in carminis huius fine additum esse verbum *Cela* siue *Selach*, de cuius vi & multiplici ad significationum rationem augendam vehementia alio in loco nobis est dictum. Ea enim vox est, quæ nullo in loco non magnum aliquid molitur, & quæ eam sententiam, quam sequitur, asseueratione atque acclamatione & certiorem reddat & augustiorem. סלה

Maledixisti sceptris eius, capiti bellatorum eius, venientibus vt turbo ad dispergendum me: exultatio eorum, sicut eius, qui deuorat pauperem in abscondito.

LOCVS est aliquantulum obscurus, propterea, quòd nomen *sceptris* non in acquisitionis casu positum est, sed instrumenti casum obtinet. Perstat igitur in allegoria Vates, & Christi de hoste antiquo victoriam persequitur: eiusque hostis & totius exercitus inferorum ferociam, atque impetum apta similitudine describit. nam vt olim Israëlem rubrum mare transmittentem Ægyptius Pharao vt perderet maximo cum impetu persequutus, in ipso mari & se & vniuersum exercitum perdidit: sic etiam antiquus ille humani generis hostis vniuersam hominum ecclesiam, quam Christus inundantes sanguine mortis suæ fluctus subiturus susceperat, truculenter est insectatus: sed in illis fluctibus hostis ipse cum exercitu perijt. Christus autem susceptam ecclesiam saluam atque incolumem in libertatem reconciliauit. Vna ergo oratione & antiquam imaginem, & reconditum in imagine arcanum consequitur Vates. namque hoc illius antiquæ historiæ fuerat mysterium. At verò caput ipsum hostium, hoc est, diabolum Christus cōfecit, & inane atq. maledictum reddidit suo ipsius sceptro, quo omnia ille conterere atq. pessundare fuerat solitus, hoc est morte ipsa, qua ille tyrannidem in orbe exercebat. Hanc mortem dum morte sua Christus extinguit, hostem sceptro suo conficit, sicut & Isaias futurum esse præterito verbo vsus fuerat vaticinatus: Iugum, inquit, oneris eius, & virgam humeri eius, & sceptrum exactoris eius superasti, sicut in die Madian. [*Venientibus* Isai. 9. *vt turbo ad dispergendum me.*] Magno quippe impetu peccatorum multitudo in orbem " confluxerat, ingens malorum spirituum turba humanum vexabat genus, sed vbi abun- " dauit peccatum, abundauit & gratia. [*Exultatio eorum sicut eius, qui deuorat pauperem in abscondito.*] Quicunque nulla religione, nullo diuino metu à maleficio terrentur, tantum humanos conspectus fallere student: id si contingat, nihil obstiterit, quo minus sacra prophanis misceant. Simili ergo animo atq. impetu pari infernorū hostium turbā, hominum genus funditus perdendi cupiditate exultasse Vates asserit. suum autē ipsius nomē profert, dum omnium hominū personā sustinet: [*Ad dispergendum me,*] id est, nos omnes, quicunque humanæ naturæ participes sumus. nam ea est spiritus mali mens, id ingenium, vt quidquid mali vni semel obtulit, id cunctis oblatum esse velit. Quam ob rem à theologis, qui de eiusdem spiritus natura philosophantur, illud frequenter vsurpatur: angelos quicquid apprehendant, immobiliter ac pertinaciter apprehendere. Pauperem autem in abscondito qui maleficij studio deuorant, exultare dicuntur. nam qui tali ingenio sunt, non nisi mentis impulsu & vehementi studio ad huiusmodi maleficia accedunt, de quibus scriptum est: Insidiatur vt rapiat pauperem, rapere pauperem dum at- " trahit eum, & alio in loco idem studium apertius significatur: Veloces pedes eorum ad " effundendum sanguinem. Quantum autem, qui huiusmodi sunt, admittendo exultent scelere, ex dolore, quo, cùm id minus contigerit, afficiuntur, argui facilè poterit.

Ebrius ac petulans, qui nullum forte cecidit, Iuuen. Saty. 5
Dat pœnas, noctem patitur lugentis amicum
Pelidæ, cubat in faciem, mox deinde supinus
Ergo non aliter poterit dormire: quibusdam
Somnum rixa facit.

Viam fecisti in mari equis tuis, in luto aquarum multarum.

QVEMADMODVM Israëlitæ Mose duce Arabicum sinum illæsi atque incolumes transierunt, neque quisquam ex illis incommodi quicquam accepit, propterea quòd maximi imperatoris Dei, cuius imperium obseruabant, equis vndæ cesserant, seseque

in muri speciem vndique diduxerant, donec populus ille Dei pertransiret. Atque non solùm ab aquis læsi nihil fuerunt, sed neque luto, neque cœno impediti, quo minus liberi & puri alterius littoris oram tenerent. Contrà verò Ægyptij hostes, dum Dei populum in mare ipsum sequuntur, extincti omnes atque aquis obruti sunt. ita etiam Dei populus, qui cum Christo acerbissimæ mortis fluctus penetrauit, saluus atque incolumis eodem Christo resurgente euasit, extincto interim veteri homine, & omni exercitu hostium deleto. quam rem diuina virtute effectam fuisse, sacræ veterum & nouorũ librorum literæ probant. namque id non humana vi aut consilio, sed diuina solũ effici potuit virtute, vt inundantibus aquis mortis & inferorum delerentur iura, sicut scriptum est: Isai. 28. „ Aquæ inundabunt, & delebitur fœdus vestrum cum morte, & pactum vestrum cum inferno non stabit. Omnia autem hæc humanæ redemptionis mysteria arcanis verborum & rerum imaginibus vates olim perorarunt. Ea namque hoc dicendi genere diuino dictante spiritu excipiebant, & literarum monumentis ad piorum hominum spem commendabant, neque eius negotij arcanum apertum illis temporibus fuerat, donec is accessit, cui Deus clauem Dauid tradidit. is ergo negotio ritè peracto, & re perfecta, diuini consilij arcanum, spiritu sancto in multos hominum misso, aperuit, quod absconditum fuit à seculis & generationibus: nunc autem reuelauit Deus sanctis suis, quibus Colos. 1. „ voluit notas facere diuitias gloriæ sacramenti huius in gentibus, quibus apertus est sensus, vt diuinorum librorum scripta intelligerent. ijs ergo omnis illa antiquarum imaginum & ceremoniarum & sacrarum rerum ratio aperta fuit, atque patefacta omnia, quæ priscis hominibus non nisi obscuris & implicitis symbolis tradita constiterant.

Audiui & conturbatus est venter meus, à voce contremuerunt labia mea.

DICENDI finem facere iam parat Vates noster, quamobrẽ argumenta omnia breuiter colligit, & totam libri huius rationem paucis reuocat, & sacratissimæ expeditionis, quam Christus facturus erat in Hierusalem narrationẽ perstringit. nam dum Vates hactenus de Israëlitici populi calamitatibus verba fecisset, & eius rei occasione Deũ appellasset, quæsissetq. num in misericordiæ pactionibus mansurus esset Deus, & grauissima argumentatione cõfirmauisset futurũ, vt quæ tanto molimini incœpta essent, feliciter perficerentur, dum his rebus Vates intentus esset, diuinũ responsum accepit, quo certam fore & firmam sanctamq. Dei promissionẽ, certior est factus, vnde illud protulit: Egressus in salutẽ populi tui, in salutem cum Christo tuo. & quæ deinceps sequuntur. Verum enimuerò victoriam illam non nisi grauissimo prælio, & multo sanguine reportandã esse diuinus Vates præuidit. namq. ad eam sibi pariendam aggressum Christum Deus omnium nostrum debita, omnium culpas sustinere iussit, vt pro omnibus gustaret mortem, & vniuersum pretium ipse solus expedéret: atque adeo dum omnium peccatorum personas sustineret, solus tamen durissimi certaminis torcular calcaret. nam de eo multa in Isai. 53. hanc sentẽtiam prædicta legimus: Despectum & nouissimum virorum, virum dolorũ & scientẽ infirmitatem, & quasi absconditus vultus eius & despectus: vnde nec reputauimus eum. Verè languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit, & nos putauimus eum quasi leprosum & percussum à Deo & humiliatum. Ipse autẽ vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra: disciplina pacis nostrę super eum, & liuore eius sanati sumus. Omnes nos quasi oues errauimus, vnusquisque in viam suã declinauit, & posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum. Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suum. Sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus corã tondente se obmutescet, & non aperiet os suum. De angustia & de iudicio sublatus est: generationem eius quis enarrabit? quia abscissus est de terra viuentium: propter scelus populi mei percussi eum. Et dabit impios pro sepultura, & diuitẽ pro morte sua: eo quòd iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore eius. Et Dominus voluit conterere eum in infirmitate, si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuũ, & volũtas Domini in manu eius dirigetur. Pro eo quòd laborauit anima eius, videbit & saturabitur. In scientia sua iustificabit ipse iustus seruos meos multos, & iniquitates eorum ipse portabit. Ideo dispertiam ei plurimos, & fortium diuidet spolia, pro eo quòd tradidit in mortem animam suam, & cum sceleratis reputatus est, & ipse peccata multorũ tulit, & pro transgressoribus rogauit. Hunc totum ex Isaia locum proferre placuit, qui, si rectè consideretur, ad hanc Vatis nostri sententiã aperiẽdam iudicari possit aptissimus. namq. dum

dum huius maximi reparationis noſtræ negotij rationem mente Vates agitaret, & datũ ſibi de hac re oraculum contẽplaretur, animo cõturbatus eſt, nimirũ cognoſcens quãtis malis premeretur humanum genus,cuius libertatem tanti conſtare oportebat. Atq. hæc res fuit, quamobrẽ dixerit: *Audiui*, ex diuino reſponſo, quanto in diſcrimine hominum genus ſit ,cui cum Chriſto mortem oppetere neceſſe ſit,vt ſuarum miſeriarum finis fiat. Eam autem Chriſti mortem crudeliſſimam atq. duriſſimã fore intellexi , vt in eius tribulatione nos,quicunq. illius paſſionibus cõmunicare velimus, ſalui atq. liberi quieſcamus. hæc igitur cũ ego audij ſſem animoq. verſaſſem , non potui nõ mẽte atq. omnibus artubus cõtremiſcere. Ventrem autem Hebraico tropo pro corde dixit : timoris enim & tremoris principiũ à corde eſt. Totã verò eã,quæ in corpore cauitas eſt,membrorũ vitaliũ locum eſſe cõſtat, in quibus principatũ cor obtinet: corde autẽ tremoribus affecto,omnia viſcera contremiſcere conſentaneum eſt. Sed ventris nomine in ſacris libris tam ventriculum, quam inferiorẽ aluum; & quidquid ijs locis cõtinetur,ſignificari intelligimus. vt: Conturbatus eſt in ira oculus meus, anima mea & venter meus. Ergo ingens atque irre- Pſal.30. quieta animi affectio,ſiue metus,ſiue doloris,interiorũ partium concuſſione indicatur,vt „ apud Iob: Interiora mea efferbuerunt abſq. vlla requie. ea res fit natiuo calore ad interi- Iob.30. ora regreſſo,quo membrorũ principi cordi ſuccurratur,externis interim artubus à natura neglectis: quam rem oris pallor & labiorum tremor cõſequitur. huiuſmodi affectionibus ſe tentatũ oſtẽdit Vates,cùm arduam illam humanæ ſalutis rationẽ diuino reſpõſo accepit. [*Tremuerunt labia mea,*] à voce mihi mente animoq. audita. huius orationis hæc certa ſententia eſt.

Ingrediatur putredo in oſſibus meis, & ſubter me ſcateat.

VERBA hæc futuri tẽporis ſunt, nõ imperatiui; & pro præteritis hebraico more vſurpantur, cõiunctionis vi id efficiente, vt ſuperius: Audiui & conturbatus eſt venter meus, Hebraicè *conturbabitur* legimus. Tota autem hæc oratio in amplificanda Vatis affectione cõſumitur,qua ſe ex maximi arcani conſideratione ita cõmotum eſſe oſtendit, vt conſiſtere pedibus non valeat, neque ſibi à tremore tẽperare , & perinde ſe viribus deſtitutũ affirmat,ac ſi eius oſſa quæ firmiſſima totius corporis pars eſſe ſolẽt,putredine fuerint cõſumpta, & ipſe pedibus conſiſtere nõ valens totus tremore corripiatur. hoc eſt ſubter me ſcateat,vel ſubter me tremam : nam primæ perſonæ verbum in exemplari eſt.

Vt requieſcam in die tribulationis, vt aſcendam ad populum accinctum noſtrum.

VIDEO aliter verti potuiſſe hunc locum,quò apertior eſſet atq. planior ſententia: ſed quoad fieri poſſit,dabimus operam, vt in inſtituto maneamus,id eſt, vt ſentẽtia eius, qua vtimur, interpretationis aut ex eius ipſius verbis, aut ex ipſis , in quibus primum ſcripta ſunt,linguis,aut ex re & argumento ipſo aperiamus; neque quicquam niſi maxima difficultate coacti de vulgata verſione variemus. Ergo quiſquis noſtras has commentationes ad hanc verſionem nobis accommodatas, quantum ad Hebraicam veritatem proximè accedant, cognoſcere voluerit, aliorum interpretum verſiones,quæ multæ ſunt , conſulere poterit: & quãtum ab alijs hæc diſſentiat,quantum conſentiat,& collatione,& commentariorum lectione perſpicere. Iam verò ad propoſitum reuertamur. Maximam vati mouit admirationem, ita vt tremorem etiam attulerit,quòd in tantę preſſuræ & tam ardui diſcriminis die, ipſe, qui vnus erat ex ijs, qui humanam,hoc eſt,ſuam ſperabant ſalutem, cùm Chriſtus pro omnibus mortem oppeteret , atque omnium perſonam in duriſſimo illo mortis conflictu ſuſtineret,morte quidem ſimul cum ſuſcepta à Chriſto gente afficeretur, nullo tamen tentaretur dolore. Omnis enim dolor Ieſum Chriſtum inuaſit: cuius quidem mortis fructum atque vtilitatem,non autem acerbitatem cæteri homines perceperunt. Fuẽre illi quidem in tribulatione, in ſupplicio cum Chriſto, Chriſtus tamẽ pro omnibus dolebat,cæteri quieſcebant,nimirum quia hæc ſpiritu nobis gerebantur, & arcano explicabantur negotio. id vates noſter ſignificat, *vt requieſcam*. Coniunctio, *vt*, explicantis atque exponentis , ſiue rationem reddentis officio fungitur : namque pro Hebraica voce *aſſer* reddita eſt ; cuius hoc munus eſt . Vehementer admiratus ſum , inquit , Vates, quod in die tribulationis Chriſti, cùm ille acerbiſſimum ſupplicium pro omnibus daturus ſit, tamen ego ſum requieturus, ita vt quæ ego commiſerim ſcelera,

 ille luat,

ille luat; ego verò cum eodem moriar, & tamen eius mortis dolore non afficiar: quæ res, & mihi, & populo nostro, hoc est, vniuersæ ecclesiæ ab ipso ad hác rem susceptæ (cui ego annumerabor) continget. Populum autem accinctum, populum coniunctum & colligatum, atque in vnum corpus diuina virtute concinnatum significat, cuius Christus futurus erat caput: cuius liuore vt D. Petrus ait, sanati sumus.

Ficus enim non florebit, & non erit germen in vineis.

ELEGANTISSIMA & diuino responso dignissima conclusione argumentum suum Vates absoluit, cuius exemplo quicunque religionem atque pietatem colunt, ad maxima quæque incommoda perferenda animari possunt, vbi semel diuinæ voluntatis certiores ex sacris libris, aut alia ratione fuerint facti: Est autem huiusmodi horum trium carminum sententia. Vates præuisam populi sui calamitatem cum Deo fuerat questus: cuius rei occasione de maximis Dei misericordijs atque promissis inciderat in disputationem, num hæc inter se conuenire possent, vt Deus suis promissis & pactionibus staret, & populum tantis afficeret calamitatibus, quem earundem promissionum absoluendarum & testem & prædicatorem delegerat dum hæc Vates mente agitat, atque oratione apud Deum tractat, diuinorum verborum atq. conuentorum constantiam intelligit; neque impediri posse Deum, quo minus ea, quæ in illo populo edenda promiserat, tandem edat, quamuis maximas populus ille calamitates accipiat. namque diuina prouidentia & populo scelerato per calamitatem corrigendo, & suis pollicitationibus exoluendis fuerat consultura. Huius igitur veritatis admonitus Habbakuq, ad eam spem, quam ipse maximam est ingressus, cæteros vocat, iubetq. pios omnes nullis aduersis rebus terreri, nullis doloribus frangi, nullo futurorum malorum metu exanimari; sed diuinæ misericordiæ pactionum memores esse, qua recordatione id efficiatur vt propositi tenacissimi sint, neque salutis à Deo accipiendæ spem abijciant: ita fiet vt earum rerum, quæ tam diu ab eis speratæ atque exspectatæ sunt, compotes tandem efficiantur. sibi autem húc animum iam esse, vt si maximè omnia perire atque ruinam minari videantur, tamen salutem à Deo promissam desperetur nunquam, *& si fractus*, vt inquit ille, *labatur orbis Impauidum nihil nocituræ attingant ruinæ.* Hæc eorum quæ ascribuntur carminum sententia est. Hanc ille partitionibus exornat, & elegantissima earum calamitatū enumeratione, quibus maxime frangi homines solent & sibi suæque vitæ metuere: cuiusmodi sunt agrorum sterilitates, pecorum atque armentorum strages & pestes, quarum rerum copia vt ad hanc mortalem vitam est necessaria, sic earundem penuria ad eandem vitam incommodissima est. *ficus enim non florebit.* Ficus arborum omnium feracissima est ob natiui succus abundantiam, & quæ minima inter cæteras plantas cultura indigeat. nam sponte prouenire solet, & inculto solo, imò verò & in saxis & muris fructus annuos interdum binos ferre, neque intermissa requie vt plurima ex arborum generibus sibi consulere, atq. ea prima est, quæ pro flore fructum ipsum proferat: ex quo fit vt certissimum præter cæteras, in quibus flos fructū antecedit suæ vtilitatis argumentum promat. quòd si ficus aliquando suos flores neget, reliquarū arborum fructus frustra speres. His autē proxima est vitis natura, quæ si non fructus, tamen ramorum & pampinorum est fœcundissima: raro autem euenit vt hoc genus vuas omnino neget. Quòd si vuarum & germinum careat prouentu, actum est de anni illius spe: maximam enim anni sterilitatem esse oportet, quæ germinis proferendi facultatem adimat. Iam verò olearum ea natura est, vt si non singulis annis, certis tamen vberi baccarum prouentu pretium operæ colentium absoluat. atq. futurā sui vtilitatē in præcedentis anni mensibus promittat, lætior namq. viret, & multis quasi gemmulis tumescit. atq. huiusmodi indicationes obseruantē raro fallunt. quam ob rem oliuetorum, qui in Bethica sunt domini huiusmodi notationibus admoniti, à præcedenti autumno in eum qui sequitur muliercularum idoneum ad oliuas colligendas numerum mercede interdum præmissa conducere solent. Hoc autē à Vate oliuæ opus vocatur. namq. ex sacrorum librorū idiomate est, vt arbores fructū facere dicātur, vt: Et
Psal.106. fecerunt fructum natiuitatis. fructus verò ipse opus arboris nominatur. igitur grauem esse causam oportet, quàm ob rē oliuæ quem fructum ante fecerant & ostenderant, tamē cultoribus negent. mentiri autē siue negare plantæ fructus dicuntur, quando sunt cultori-
Horat. epist. lib.1. bus ingratæ, vt apud Satyricum: *Spem mentita seges.*

Et arua non afferent cibum.

Quan-

QVANQVAM aliorum fructuum penuriá vtcumq. pati homines possint, frumenti tamen defectum ferre non possunt. Caput namq. ad humanam vitam alendam panis est, scriptú est enim: Et panis cor hominis cófirmet. & alio in loco: Qui producit frumentú Psal.103. & herbá vsui hominum. Quòd si frumenta omnino desiderentur, atq. aliorú fructuum Psal.146. defectibus hoc accedat, maximum esse annonæ conflictú necesse est. fieri autem interdú solet, vt cùm dies complures frumento homines caruerint, pecore ex longinquioribus locis adacto extremam famem sustentent. quòd si pecorum etiam copia deficiat, nihil nisi aut diuiná prouidentiam, & admirabilem aliquem cibum, aut mortem expectare dabitur. Porrò Israëlitica regio his rebus, quas hactenus commemorauimus, adeo abundabat, vt vicinas etiam aleret regiones. Nam & Tyri rex Hiram tritici hordæi, vini, & olei permutatione ad maximi illius templi fabricationem ligna ex libano monte cæsa suppeditauit, 2.Paral. 2. & Hebronis agros plurima & generosissima pecora aluisse Samuelis historia docemur. huius autem rei penuria laborare, extremæ (vt diximus) sterilitatis est malum. 2.Samuel.15. Eam igitur rem cæteris addit Vates & subdit.

Abscindetur de ouili pecus, & non erit armentum in præsepibus.

VTRVMQVE genus propterea nominauit, vt omni ex parte sterilitatis exequeretur rationem. namque armentorum & pecorum diuersa est natura, & fieri plerumq. solet, vt quibus annis & tempestatibus alterum genus male habeat, alterum gaudeat. Oues glacie constrictos campos amant, boues verò frequentes desiderát imbres. Ex qua re vtriusq. generis optata hispano prouerbio elegánter sunt indicata: *Siquiera llouiesse hasta, quæ mi cuerno se remolleciesse: Si quiera elasse hasta que mi lana seme enhetrasse.* Quòd si vtraque & pecora & armenta deficiant, non tam anni vitio, quàm diuina ira id euenire putandú est. Hæc autem omnia simul accidere posse Vates concedit; se tamen de ea spe, quam diuinæ sibi subministrant promissiones, deiici posse negat. Sed cùm maximè omnia ruiná & mortem minitari videantur, tum maximè se promissæ sibi à Deo salutis, & exspectati Christi seruatoris cogitatione exultaturum.

Ego autem in Domino gaudebo, & exultabo in Deo Iesu meo.

HOC EST, in Deo seruatore meo. Planum namque atque apertum iam omnibus fere est nomine *Iesuágh* salutis & saluationis rationem significari. Cuius quidem rei interpres nobis diuinus nuntius fuit, qui cùm imponendum diuino puero nomen Iosepho Matth.1. ederet, hoc sermone nominis rationem reddidit: Ipse enim saluum faciet populú suum à peccatis eorum.

Deus Dominus fortitudo mea, & ponet pedes meos quasi ceruorum: & super excelsa mea deducet me victor in psalmis canentem.

INTER omnes oratorias exornationes commoratio, quam vocant, sacris scriptoribus familiarissima est: quum in ea re, in qua causæ nostræ firmitatem collocauimus, diutius commoramur. Hoc genus nos in Christianis rhetoricis, quas carmine cóscripsimus, firmamentú vocauimus. nulla autem re sacri scriptores magis, quàm diuinæ misericordiæ fide atque spe nituntur. Ex qua illa in omnium ore frequentissima sententia est. Psal. 35. propter misericordiam tuam & veritatem tuam, & misericordia tua vsque ad cælos, & veritas tua vsque ad nubes. Psal.55. Antiqua igitur disciplina, & acceptis à se responsis edoctus Vates, totam spem suam in diuinis pollicitationibus, atq. in misericordia ponit. Audierat enim ille id quod nobis referret: Iustus autem ex fide viuit. Hac igitur fide sibi se constare dicit, eamque spem nunquam esse fallendam, sed voti tandem compoté Deo auctore euasurum, vt nulla sit calamitas, quam non huius spei atque fidei ope perferat, & tandé illius maximi atque diuini beneficij acceptione peruincat. Dominum igitur Deum fortitudinem suá vocat, quoniam ea victoria nó humana virtute, sed diuinæ misericordiæ auxilio atque opera illi constabit. nam cùm Cristus suam diuinam atque humanam naturam cum suis communicaturus fuerit, ob eam causam, quicunque eius communicationis & beneficij participes verè fuerint, ex eo, quem ante descripsimus, conflictú victores, & præstantissimæ libertatis compotes euadent. Si enim filius vos liberauarit, verè liberi eritis, Ioan.8. aiebat idem Deus atq. homo Christus, ita vt illud ab illis quàm verissimè cantari possit: Psal.43. In te inimicos nostros ventilabimus cornu: & in nomine tuo spernemus insurgétes in nobis. [*Et ponet pedes meos quasi ceruorum.* Summam conficiendæ rei celeritatem hac similitudine significat. nam quamuis ex quadrupedibus nonnullæ citatissimo valeant cursu, nulla

nulla tamen magis victoriam currendo repræsentat, quàm cerua, quæ saltu arbusta superat, & saxa, & flumina aliquando transmittit; adde quòd decor membroum & totius corporis habitudo, venatorũ contemptum magis imitatur, quàm fugam: eadem semper altiora loca cursu petit, vnde despicere magis, quàm metuere insequentes se possit. hoc autem magis in femina cerua, quàm in maribus, ex eo quòd illæ cornibus careant, perspicitur: quamobrem & Hebraicè *quasi ceruarum* legimus. Ob eandem etiam considerationem in canticis sponsus ceruorum hinnulo similis esse prædicatur. neq. dissimilé ob causam hoc carmen à Dauide præcantatum Vates noster hoc in loco vsurpauit, Qui æquauit, inquit, pedes meos ceruis, & super excelsa statuens me. Excelsa etiam loca, aut victoriá, aut certè hostium contemptum sua natura atq. situ parant. Eam rem hoc loco sibi Vates ex fide, quam diuinis verbis habet, promittit, nimirum victoriæ viam sibi à Deo esse aperiendam. ex qua re illud confici oporteat, vt ipse carminibus condendis, & Deo gratiarum actionibus, ob tanta beneficia, celebrando vacet. Atque ex ea re materiam elegantissimorũ versuum atque heroicorum sibi fore suppeditandam. Talia enim carmina non nisi à lætissimis, atq. omni anxietate carentibus ingenijs cátari solent. quorũ inscriptio est, *lemnasceah Bineghinoth*. Huius autem verbi *lemnaszeah*, pro quo latinus interpres frequenter *victori* vertit, sententiam, hoc in loco exponere non incommodum fore visum est. namq. ea ad Vatis nostri orationem illustrandam, atq. ad multorum psal-

נצח morum inscriptiones intelligendas conducet. Igitur verbum *nassahh* vincere, studiosè aliquid & solicitè, ac non negligenter agere significat. Eius autẽ verbi vsus familiaris atq. frequens est publicis sacrarum rerum ministris, quorum interest munus suum diligenter atque strenuè exequi. maximè autẽ ijs accommodari solet, qui alijs tanquam duces in administrandá re præficiuntur; nimirum vt cæteros hortentur, instruant, atque in negotio præcurrant. huius rei atque verbi exempla multa sacros legentibus libros occurrent,

Esdræ 3. ex quibus vnũ & alterum apud Esdram vno in capite indicabimus, quæ latinè sic in vul-
» gata editione legimus: Anno autem secundo aduentus eorum ad templum Dei in Ieru-
» salem, mense secundo, cœperunt Zorobabel filius Salathiel, & Iosue filius Iosedec, & re-
» liqui de fratribus eorum sacerdotes, & Leuitæ, & omnes qui venerant de captiuitate in
» Ierusalem & constituerunt leuitas à viginti annis & supra, vt vrgerent opus Domini. Ste-
» titque Iosue & filij eius & fratres eius, Cedmiel & filij eius, filij Iuda quasi vir vnus, vt in-
» starent super eos, qui faciebant opus Domini. Hæc igitur Latina verba vrgere, & instare, quid Hebraicum verbum significet, & ad quas personas accómodetur, nos docent. hæc negotia curandi verbo Romani significabant: nam & regia munera & ludos dijs sacros, & funus curare dicebant, & curare vt sacrorũ templorũ farta essent tecta. Ergo inter cætera sacrarum rerum genera carminum & hymnorũ, atq. totius sacræ musicæ curatores erant, ad quos quid quo modulationum genere, & à quibus, & quando canendum esset, consulere pertinebat. Vnum aũt carminũ genus erat, quod *Neghinoth* vocabant, quò lætę atque gratissimæ res & affectuum plenæ dicebantur, quæq. hostium atque periculorum propulsationem vel narrarent, vel sibi promitterent. Cuius generis est psalmus, Cum in-
» uocarem, & illud: Exaudi Deus orationem meam. huic ergo carminum generi se vaca-
» turum vouet Habbakuq, quo præterita rerum discrimina, & præsentem redemptionis lætitiam celebret.

ORATIO INTERPRETIS.

O qui orbem regis pater, & mortalia curas,
Ausaq. funesti nulla probas sceleris,
Nec pateris fluitare tuo feruentia cultu
Pectora, nec miseros deseris esse pios:
Illud opus renouare tuum ne desine nostris
Mentibus, illud opus, quo facis esse Deos.
Et nos perpetuas laudes, nos grata canemus
Carmina pro tantis commoda muneribus.

IN HABBAKVQ PROPHETÆ COMMENTARIA CARMEN EX VOTO.

NON cœpta lætis vota parentibus,
Cum pulcher infans ludit amabilem,
Cui ſceptra mater, cui coronas
Poſcit auens prece blandiente.
Non quæ per artes innumeras genus
Mortale duris vſque laboribus
Exercet auri vel cupido,
Spéſve leuis male ſana honoris:
Non quidquid errans denique ſuſpicit
Vulgus, beatos efficit, aut iuuat
Curas, vel auertit ſequaces,
Otia vel meditata præſtat.
Nam quæ caducis condita partibus
Auctore conſtant munera debili,
Nil illa magnum, nil perenne
Efficere, aut tolerare poſſunt.
Quidquid coruſci continet ætheris
Tranſmiſſus axis, ſcilicet aëra,
Telluris oras, & liquentem
Vis penetrat ſuperatq́ue pontum.
Diſiuncta quòd ſi corpora ſedibus,
Vnde & decoris artibus efficax
Natura fingit res, teneri
Perpetuos nequeunt in annos:
Quid comparatis fraudibus, ac dolo
Mortalis audens ingenij manus
Componet atris eximendum
Temporibus vicibuſq́ue lethi?
Cum gente gentem iungito ſedulam,
Commune cœptis & ſtudium para:
Vox vna cunctis, arſq́ue conſtet,
Nulla manus properare ceſſet.
Sed videt vltor principium Deus
Non auſpicatæ molis, & arduæ
Spectator attendit propinquus
Stultitiæ aſsiduos labores.

Mox

Mox & micanti fulmine, & horrido
Turbata cæli murmure dissonat
Sermone turba, & inquietas
Cura subit variata mentes.
Tunc quam potentis nominis ambitus
Turrim propinquam sideribus poli
Vergebat, humani furoris
Esse iubet monumenta iudex.
Jamq́ue appetitæ munera gloriæ,
Confœderatas & studijs opes
Deforme conuoluens ruinæ
Nomen habet Babylon pudendum.
Sed tu quid altas imperij domos
Nunc & decorum perpetuum tibi
Proponis amens per scelestos
Viq́ue doloq́ue vagatus ausus?
Tentata prauis bella tumultibus,
Atq. inuidẽtum prælia gentium,
Et fraude prognatas rapinas,
Anne bonum paritura credas?
Constructus an plis principijs domus
Murus, labore & consilio graui
Per damna, per cædes iniquas
Artificem stimulante cura,
Tantisper hæret molibus ac breui
Suffultus arctæ munere machinæ
Auctoris orbi dum malignum
Testis opúsque, animumq́ue prodat.
Sed iam peracto iudicio Dei,
Qui cuncta vindex crimina discutit,
Gaudere querente, & laborum
Jam domino meditante fructus,
Inclinat aucto pondere funditus
Congesta lapsis vndiq́ue partibus
Moles, & incautum patronum
Cum famulis premit, atque natis.
Optata seris regna nepotibus,
Et cogitati præmia nominis,
Obliuiones vel silentes
Incelebri subeunt sepulchro,

Vel su-

Vel fumiganti turbine pulueris,
Quem lapsa moles excitet altius,
Differtur exemplis in æuum
Historia improperanda diris.
Tunc, quæ imperitis ancipiti gradu
Constare visa est cura vigil Dei,
Dum flos nocentum præniteret,
Certa manet, superatq; vindex.
Tum clara signis perpetuis patent
Exempla summi iudicis, & graui
Sanctamq; funestamq; gentem
Indicio memorata monstrant.
Vt nulla casus Sortis & inuidæ
Vis voluat orbis munia consonæ
Nec terra, mortalésve turmæ
Iudicijs careant supernis.
Et sæpe summi numinis abditam
Mentem tyrannos præcipites pati,
Pœnas vt indictas prophanis
Dent populi malè pertinaces.
Post vindicato verberibus malo,
Corrupta turpi flagra superbia,
Neruósque marcentésq; virgas
In tenebras reijci perennes.

FINIS.

BENEDICTI ARIÆ MONTANI HISPALENSIS IN SOPHONIAM PROPHETAM PRÆFATIO,

DE DIVINO IVDICIO.

IVINORVM iudiciorum rationes perperam ab hominibus percipi ac definiri, præterquam quòd in ſacris libris perſæpe notatum eſt, ipſa etiam mortalium corrupta ſtudia actioneſque declarant. Etenim nihil aut ſegnius aut rarius, quàm diuinam iuſtitiam & ſeueritatem cogitari ab illis arbitror: quam in omni vitæ parte oculis proponendam ſacer Vates docebat: In corde meo abſcondi eloquia tua, Pſal.117. vt non peccem tibi: Non enim qui operantur iniquitatem in vijs eius ambulauerunt. Namque diuinorum iudiciorum perpetuò conſiderata atque obſeruata ratio temeritatē, ſtultitiam, licentiamque omnem in conſilijs actionibuſque hominum reprehendit, audaciam comprimit, ambitionem cupiditatemque frenat: vt ex iiſdem ipſis diuinis oraculis Ibidem. accepimus. In quo corrigit adoleſcentior viam ſuam? in cuſtodiendo ſermones tuos. A mandatis tuis intellexi, propterea odiui omnem viam iniquitatis. Equidem nemo tam malo, tamque audaci animo eſt, qui dum præſentem iudicē videat, eumq. magna ſapientia in cognoſcendis, magna iniudicādis criminibus ſeueritate & conſtantia præditum, manus à ſcelere & maleficio admittendo non abſtineat: cumque nulla in re, nullo in loco ſe illius oculos & mentem fallere poſſe ſperet, aliam vitæ viam ſibi, quàm per ſcelus, muniendam ſuſcipiat, atque ea paulatim ſtudia remittens deponat, quæ iudicem vehementer improbaturum, nunquam verò ignoraturum eſſe intellexerit. Quòd ſi hæc in homine concepta ſeueritatis & ſapientiæ opinione ſtudioſè & rectè curarentur, quanto diligentius curata eſſe oportuerat ab ijs, qui Deum omni ſemper loco præſentem, & humana non ſolùm facta, ſed cogitata omnia obſeruantem, ſanctiſſimum, æquiſſimum, ſeueriſſimumque, atque vitij omnis & ſceleris vltorem grauiſſimum iudicē ante Pſal.5. oculos ſibi proponerent, de quo ſcriptum eſt: Quoniam non Deus volēs iniquitatem tu es: neque habitabit iuxta te malignus, neque permanebunt iniuſti ante oculos tuos. Odiſti omnes qui operantur iniquitatem, perdes omnes qui loquuntur mēdaciū. Virum ſanguinum & doloſum abominabitur Dominus. Qui plantauit aurem, non audiet, Pſal.93. qui finxit oculum, non conſiderat, qui docet hominem ſcientiam? Dominus idem ſcit cogitationes hominum: igitur qui exaſperant, non exaltentur in ſemetipſis. Et profectò vel nullam, vel admodum exiguam de diuinis iudicijs cogitationem hominibus eſſe non concepta modò, ſed & aſſiduè ſuſcepta ſcelera, quibus totus terrarum orbis publicè ac priuatè contaminatiſſimus affluit, manifeſtè indicant: vbi gens contra gentem & regnum aduerſus regnum, vel leuiſſimis, vel nullis cauſis inſurgit, vbi tanta ambitio, tāta cupiditas, tot iniuriarum genera graſſantur, vt totus mundus iu maligno poſitus eſſe meritò dicatur.

Sed id dolendum maximè eſt, quòd nullæ nationes minus de diuinis iudicijs cogitare videntur quàm eæ quæ Chriſtianæ diſciplinæ legibus tenentur, præceptis & inſtitutis abundant. Vbi incredibile eſt, quàm ſecus, atque huius cogitationis lex & ratio poſtulet, publicè ac priuatè agatur. Atque vtinam hæc nobis in eam partem diſputata eſſe videri poſſent, vt comparatio non cum alijs gentibus, non cum falſis, mendacibus ac barbaris eorum qui Chriſtum non receperint, ſectis atque doctrinis, ſed cum ipſa Chriſtianæ diſciplinæ perfectione fieri exiſtimaretur: ita vt in noſtris moribus ad externarū nationum rationem reuocatis, aliqua laudis pars inueniri poſſet: ad ipſam verò euangelicæ diſciplinæ normam & regulam iudicatis, exacta quædam perfectio deſideraretur.

Sed

Sed prô dolor & pudor, iam non nobis hæc ratio illis Christianorum præceptorum & euangelica statera, sed communi omnibus diuinæ iustitiæ ac seueritatis cognitione, velut rudi quadam & populari trutina examinanda est. neque enim modò de inimicorum dilectione, de beneficio vltro in immeritis collocando, de tolerandis patienter eorum, qui læserint, amore & salutis studio, iniuriis, de eroganda omnino in egenos atque in alios pios vsus pecunia, & de honestissima benignitatis, liberalitatis, comitatis, humanitatisque omnis contentione, de maxima alienorũ, de minima verò propriorum commodorum cura, non denique de illustri Christi exemplo omni vitæ nostræ parte exprimendo agitur, & de suauissimo illo iugo, quod ab eius perfectis discipulis fieri oportuit. Quibus de rebus omnibus illud scriptum est: Discite à me quia mitis sum, & humilis Matth. 11. corde: & inuenietis requiem animabus vestris, &c. Quòd iam istius perfectæ Christianorum vitæ splendor fere omnis his moribus obsoleuerit, & prodigij loco ducatur, si quæ harum præstantissimarum virtutum scintilla appareat, adeo extinctũ egregium id vitæ studiũ, & studiosorum genus est. de quibus illud fuerat decantatum: Et scietur Isai. 6. in gentibus semen eorum, & germen eorum in medio populorum. Omnes qui viderint illos, cognoscent illos, & dicent: quia isti sunt semen cui benedixit Dominus. Nunc verò alia nobis rerum ratio reposcitur, quæ ab iis reddi poßit, qui cum Dei notitia diuini iudicij, atque in sceleratos constituendi supplicij metum habeant, siue is ex philosophica quadam sapientia atque obseruatione, vt apud gentes, siue ex sacra institutione & disciplina allatus sit: in quo genere Israëlitæ olim fuerunt, & nunc maximè Christiani sunt. A quibus maius atque abundantius officium exspectandum propterea fuerit, quòd diuinarum rerum cognitio, certißimis ipsius Dei oraculis accepta sit, Qui non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. Psalm. Sed quæ per Deum immortalẽ tam barbara, non modò lingua et natione, sed natura, & moribus gens notari hodie posset, in qua vel rariora cogniti, explorati & certi diuini iudicij; vel frequentiora rursus diuini timoris repulsi argumẽta reperiantur? Vbinam terrarũ publica ac priuata honestas, ac decus minus conseruatur? vbi copiosum magis, et multiplex iniuriarum genus inuenitur? vbi ambitio, ac insatiabilis habendi dominandique cupiditas proiecta atque effrænata magis est? vbi fornicatio immunditia, impudicitia, lu- Galat. 5. xus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, hæreses, inuidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, & his similia innumera vitiorum genera frequentius & grauius obueniunt? Tandem vt plura & maxima breui sermone concludamus, quodnam hominum infidum genus iusto militiæ sacramento prodito, nefariè magis, atque impudenter egit? nonne illud celeberrimum honestißimumq. votum, Christianæ militiæ Tironibus, clarißimo iureiurando, coram sanctißima trini atque vnius Dei maiestate, legitimo ecclesiæ sacerdoti, grauibus aduocatorum testimoniis, repetita asseueratione, nuncupatur? Satanæ & omnibus operibus eius, et omnibus pompis eius, abrenuntio, abrenuntio, abrenuntio. Cuiusmodi nam ista abrenuntiatio est? Ecqua san- August. epist. 111. ctißimi ac iustißimi iurisiurandi huius, ad sacrosanctum baptismi fontem, illustribus Gregor. libr. 32. moral. 2. verbis comprehensi, religio fidesque seruatur? Pudet profectò, pudet nostrorum morũ, ac corruptæ & contaminatæ vitæ, quæ ad iustißimi sacramenti obligationem collata, perfidiæ ac sacrilegij manifestò teneatur. Neque verò consiliũ est sanctißimos & integerrimos Christianæ disciplinæ milites hoc nomine notare, neq. vllam eorum hoc pacto offensionem excipere, quos hæc perditißima tẽpora pariter nobiscum luctu prosequi intelleximus. nam communis hæc piorum & bonorum omnium querela est. sed ad

propositum redeamus. Igitur vel nullam, vel leuissimam diuinorum iudiciorum in om- nium ferè hominum animis versari cogitationem, ipsa eorum studia, cogitationesq. ar- guunt. Hanc verò maximam negligentiam ex eo natam esse arbitramur, quòd non vt misericordiæ, sic diuinæ etiam iustitiæ assidua publicè ac priuatè exempla edi spectariq. soleant. namque ille communis omnium hostis antiquus serpens astutissimus, diuinarū rerum rationes, abductis à recta sacrarum scripturarum cognitione, atque à sapienti rerum temporumque obseruatione hominibus, perperam semper interpretatus, iudicio- rum tarditatem & dilationem negligentiæ nomine definire; si quid verè interim repe- titæ pœnæ alicubi obseruatū fuerit, casibus id, vel incertis cælorum & siderum cursi- bus, non autem diuinæ prouidentiæ, asscribere consueuit. Quamobrem huiusmodi praui- tatis erroribus imbutæ mentes incredibili ad omne facinus audacia armātur, & accu- mulatis sceleribus maiorem in dies culpam sustinentes, in grauiorem semper Dei offen- Rom. 2. sionem incurrunt, plusque sibi indies pœnarum comparant, sicut scriptum est: An diui- » tias benignitatis Dei & longanimitatis cōtemnis? Ignoras quòd benignitas Dei ad pœ- » nitentiam te adducit? Tu autem secundum duritiam tuam & impœnitens cor tuum » thesaurizas tibi iram in diem iræ & reuelationis iusti iudicij Dei: qui reddet vnicui- » que secūdum opera sua. Itaque iudicij vel priuatè, vel publicè exercendi cunctatio, & tarditas humanarum rerum Dei negligentiæ, vel scelerum contemptioni, vel ignora- tioni à stultissimis hominibus asscribitur: cùm tamen ex ipsa rerum ratione, & præte- ritorum temporum prudenti obseruatione, clementiæ potius, misericordiæque, & be- nignæ Dei erga hominum salutem voluntati, asscribi oportere, sanctißimi Apostoli cō- firmauerint. Longanimitatem Dei salutem arbitramini, sicut charissimus noster Pau- lus secundum datam sibi à Deo sapientiā in suis scribit epistolis, inquit Petrus. Verum enimuero vt hunc ex hominum mentibus errorem penitus tolleret Deus, non modò re ipsa, & grauissimis iudiciis edendis, ac repetitis seuerè pœnis, publica & priuata sce- lera sæpe vltus est: sed illud etiam curauit, vt hæc ratio à sanctissimis & grauissimis vatibus, ac diuinarum rerum sapiētißimis magistris, & futura prædiceretur, & in- dicaretur præterita, neque quis videlicet sumpta de aliis supplicia ad se nihil pertinere arbitratus, in pœnitentiæ studium sese tradere, ac salutem sibi legitimis rationibus pe- tere negligeret. Inter alios verò sanctißimos vates vnus etiam Sophonias est, cui diui- næ iustitiæ & seueritatis prædicandæ munus est delatum. Cuius grauißima oratione illud apertè docemur, nullum contumacium hominum flagitium, nullum scelus aut vi- tium esse, quod (nisi legitimæ pœnitentiæ rationibus oportunè curatum expiatumque fuerit) seuerißimi tandem iudicij pœnas effugiat. Id quòd multorum hominum, popu- lorum & regnorum, quibus publici ac priuati sceleris pœnæ futuris temporibus dandæ erant, certißimis exemplis confirmatur: ex quibus cæteras etiam nationes, atque poste- ritatem omnem erudiri, & sui de ea re consilij, quod constantißimum semper est, doceri Deus voluit. Illius enim responsis ostensūm est, nullius eorum, qui diuinum ius fasque violauerint, nomen de tabulis eximēdum esse, quo minus vnusquisque eam, qua sese alligauerit, culpam (nisi veniam præscriptis rationibus & modis impetret) vel in se vnum priuatè, vel in suos etiam publicè, in hac vita, vel cōmuniter in omnes tandem homines statuto puri iudicij die seuerißimo supplicio luat. Cuius grauißimæ orationis explicandæ argumentum, inuocato prius in nostra vota Deo, componemus.

VOTVM.

Ætherei quem sede poli sanctißima cunctis
Dicere iura viris credimus & populis:
Et quem facta latent mortalia nulla, nec ausus,
Humanum quicquid concipit ingenium.
Da facilis tua iudicij mysteria magni
Quâ fas est, populis explicuisse piis.
Si quæcunque sacri dicunt oracula vates,
Ad nostros quoque vis pertinuisse dies.

ARGVMENTVM VATICINII.

PRÆVISAM *sibi Hierosolymæ vrbis priorem illam excisionẽ, & ad omnes etiam tam probos, quàm improbos Iudæos, vel cæde, vel captiuitate pertinentem calamitatem Sophonias cumprimis prædicit. quamobrem ætatis suæ pios omnes ad placandum Deum exhortatur. deinde post Iudaicam cladem, Palæstinorum, Moabitarum atque Ammonitarum res ex diuino consilio, Nabuchodonosoris ictu graui, ad casum sceleribus illorum dignum dandas esse docet. Horum autem perpetuam fore ruinam ostẽdit, adeo vt restitutis ex Babylonica captiuitate Iudæis, latior ad habitandũ relinquatur locus. cæteras etiam nationes, quæ vel iniusto bello, vel graui tyrannide alios, ac præsertim Israëlitas plus æquo vexauerint, vt Assyrios & Aethiopes, pœnas quoq. daturas affirmat. deinde verò restitutorum ex Babylone Iudæorum alteram cladem, & vrbis etiam excisionem sibi diuinitus ostensam significat, ob legis diuinæ violationem, & repulsum à republica ciuitateque sua Christum Dei Iesum Nazarenum. Quos posterioris calamitatis huius ærumnis & miseriis tam diu premendos esse ait, quoad constitutum diuino consilio tempus aduentauerit, cùm impietatis omnibus toto orbe dißipatis & penitus destructis reliquiis, diuinæ notitiæ lumen nationibus cunctis, Christiani euangelij prædicatione porrigatur. Quo felicissimo tempore Israëlitæ etiam & Iudæi suum tandem maximum errorem agnoscentes & confessi, in veniam, misericordiam gratiamque recipientur: qui quamuis tenuis & afflictus, variisque vexatus modis populus fuerit, tamen diuino dono in magnum vitæ & virtutis splendorem reddendi sunt: atque omni tyrannidis, maximè autem spiritualis, immunitate & libertate accepta & confirmata, in vnam nobiscum ecclesiam ex omni exilij sui loco collecti, æternam quamdam & piam, communemque cum Christianis omnibus tranquillitatem & pacem sanctissimi spiritus beneficio trahent.*

Caput I.

Erbum Domini quod factum est ad Sophoniam filium Cussi, filij Godoliæ, filij Amariæ, filij Ezechiæ, in diebus Iosiæ filij Amon regis Iudæ.

Totius operis inscriptio est, qua fides dicendis rebus, diuini cõsilij auctoritate, & Vatis ipsius orantis dignitate atque integritate affertur: iisdem verò cognoscendis & interpretandis, ex temporum notatione, regisque appellatione, lux oportuna porrigitur. Quatuor autem patrum suorum ad attauum vsque Ezechiam clara illa ætate nomina, legationis suæ confirmandæ causa interponere, expresseque appellare Vates non dubitauit, quæ profecto (nisi fidem suam diuina auctoritate liberaturum sese intelligeret) denigranda & contaminanda proferre veritus fuisset. Quanquã autem quatuor suis ætatibus illustres viros nominauerit, ex manifesto tamen sacrorum librorum testimonio, neque huius Vatis patria, neque certa generis & familiæ tribus, quænam fuerit, inter homines peritos constare video, id quod illo seculo constitisse, ipsa nominum illustrium professio arguit. Præterea & apud Iudæos Vatem hunc cum maioribus suis claruisse ex eo coniicimus, quòd de Iuda & Ierusalem vaticinatus fuerit, apud quos patrum suorum memoriam consultò renouauit. Eius autem patres, Cussi, Godolias, Amarias & Ezechias an in Vatum numero ponendi sint (quemadmodum antiqui Hebraici scriptores de appellatis Vatum omnium parentibus in vniuersum tradunt) nobis sanè exploratum satis non est; illud certè est compertum, maxima illa suis ætatibus nomina, & posterioribus etiam apud eam gentem, cui fidei causa interponebantur, fuisse. Illud verò obscuriori coniectura iudicatum, opinione magis, quàm certa sententia, quidam augurantur, Ezechiam Vatis huius attauum eundem & regem illum Iudæ illustrem fuisse; neque enim eam rem inscriptio ipsa prætermisisset, cùm Amonem, qui duobus tantum annis, iisque infeliciter rerum potitus fuerit, regem appellet. Quòd si regis nomen ad Iosiam tantùm pium atque optimum principem quis referendum putet, nihil est quòd Ezechiæ regis dignitatem commemorari prohibuisset, qui inter optimos principes, patriæque patres pientissimos non mediocrem locum obtinet. Porrò Hebræi auctores, qui de Vatum omnium ætatibus scripsêre Sophoniam, Ieremiã & Oldam, eodem tempore floruisse tradunt; Ieremiam in publicis concionibus & foris, frequentique hominum conuentu vaticinia sua perorasse; Sophoniam in Synagogis & literarum gymnasiis; Oldam autem apud ætatis ciuitatisque suæ feminas fuisse vaticinatam commemorant: à quibus tamen nihil de regio Vatis huius genere memoriæ proditum est, cùm ea res in Isaiæ historia non sit prætermissa, quem Amasiæ ex fratre nepotem fuisse, ab iisdem accepimus. Illa autem celeberrima publicæ rei, & totius religionis expiandæ à Iosia rege suscepta procuratio plurimum cum Vatis huius consilio atque exhortatione concordans, argumento non leui nobis est, vaticinium hoc primis eius regni annis fuisse editum. nam quo tempore Iudæi impietate, scelere & flagitiis contaminatissimi fuerint, futuræ sibi calamitatis, & grauissimæ animaduersionis sententiam, diuino oraculo pronuntiatam audisse, verisimile & probabile est; ei autem calamitoso malo, ne maturius etiam afferretur, boni principis cura & procurationibus fuisse intercessum: cuius pientissimi regis de ea re cura & diligentia in regum historiis copiosè narratur. Hactenus operis inscriptio & proœmium est: nunc deinceps orationis propositio amplificationibus, atque expolitionibus à Vate tractata nobis etiam explicanda est.

Hebræor. traditio in pesictta Rabbathi Ieronym. in Sophoniã Cambi. Ioseph. Hispa. Abraham Esdrę.

Tractatu de pesictha Rabbathi, & in li. de annalibus mundi.

Congregans congregabo omnia à facie terræ, dicit Dominus: congregans hominem & pecus, congregans volatilia cæli, & pisces maris: & ruinæ impiorum erunt: & disperdam homines à facie terræ, dicit Dominus.

Cladem omni Iudææ regioni diuinitus afferendam communi oratione proposita confirmat: quam subiuncta statim partitione exponit. namq. vniuersalis propositionis explicandæ rationem ad ea tantum genera, quæ subiecta explicatione definita fuerint, non ad naturam vniuersam reuocari oportuerit. Quamobrem propositio:

[Congregans

[*Congregans congregabo omnia.*] Præter hominum, pecudum, auium, piscium, hominumq. terrestrum definita genera, nullum aliud hoc loco complectitur, non stirpes, non mineralia, non denique quicquid in partitionem ipsam productũ non fuerit. Itaq. vniuersale hoc verbum, *Omnia*, certis mediis, non summo rerum omniũ genere est cernẽdum, sicut neque terræ nomen, quod non de omni terrarum orbe, sed de Iudæa tantum regione interpretari, nos ratio ipsa, & consequens oratio cogit: neque enim à facie vniuersæ terræ, vt in diluuij rationibus, sed [*A facie terræ,*] dixit, vt certam regionem, hoc est, quam ipse Vates incoleret, notari facilis coniectura esset. Excisionem autem siue cladem illam, omnibus terrę incolis communiter afferendam, congregandi verbo explicuit, quod ad extremam & absolutam calamitatem significandam aptissimè apud Hebræos transfertur. ex quo genere illa sunt: Ego congregor ad populum meum, &: Congregabis animam tuam, & animas domus tuę. Latinus sermo propinqua huic significationi verba habet, conficere & corradere, sed Hispana lingua proximum *Arrebañar*: est enim res, quas tollere quis paret, penitus conuellere, & vndique in vnum locum rastris ligonibusque corrasas prorsus adimere. [*Congregans hominem & pecus.* &c.] Quanquam hæc simpliciter exponi & posse & solere non ignoremus, vt deficientibus è terra hominibus cæteræ etiam animantes, quæ commodius viuendi causa hominum culturam sequuntur, deficiant; tamen piscium, quibus hoc non accidit, natura appellata, & ipsa rerum ratio, & consequens in oratione explicatio, omnia ad homines per translationem referenda esse docet. Illa igitur huius loci sententia est, omnium ordinum, generum & condicionum homines, vel cæde, vel captiuitate, ab illa regione tollendos esse. Eam verò sententiam sublimi verborum & orationis genere Vates Dei partes dicendo agens expressit. Namq. variarum animantium nominibus, plura hominum vitæ genera notari, in libro de sacro arcanoque sermone docemus. Sunt autem quidam homines ob rusticiorem vitæ vsum & exercitationem, & ingenio, & cultu duriores, quos aptissima similitudine hominem & pecus Vates dicit, Hebraicè, *Adam & Behema.* Atque *Behema*, non omne animal dicitur, sed quod ad hominum terræque cultum idoneum est. Quare omnem terræ populum Hebraicè appellatum, Latinè verò rusticum hominum genus cumprimis excindendum esse ait. Deinde alterum genus principum & summorum virorum nominat, quos ob vitæ & glorię dignitatem, ob sublimium rerum studium *Volatilia cæli* nominat. Tertium autem hominum genus exlex, atque scelestum, iniuriæ, sceleri, voluptatibusq. deditum cum piscibus stupido, rapaci & impolitico prorsus animantium genere aptissimè componitur, vt apud Habbakuq: Et facies homines velut pisces maris. Sed & huiusmodi vitæ hominum genera piscium nomine notari, subiuncta oratione Vates ipse ostendit: [*Et ruinæ impiorum erunt,* siue, vt ex Hebraico clarius legimus, *& offendicula cum impiis,*] hoc est: Perdam impios cum studiis, conatibus, & nocendi artibus ac dolis, quibus ad aliorum perniciem vti solent. Quartum porrò genus, in hominum societate, vitæque communitate, eorum est, qui variis, cum humilibus tum ingenius artibus sese exercentes vitam degunt, hos etiam, quibuscunque nominibus fuerint, corradendos abducendosque è terra esse ait. [*Et disperdam homines à facie terræ.*] Homines, inquit, reptilibus persimiles, qui vario manuum suarum labore, industria & conatu, vitam per terram trahunt magis, quàm agant, omnes in vniuersum congregabo. Quæ verò translationibus hactenus hominum genera notata sunt, eadem subiunctis expolitionibus apertè explicantur. imprimis autem quam terram significauerit, exponit: deinde etiam, quinam homines pecus, qui volatilia, & quæ ruinæ siue offendicula piscium, hoc est, impiorum dicantur, exponit.

Genes. 59.
Iudic. 17.
בהמה
Habbak. 1.

Et extendam manum meam super Judam, & super omnes habitatores Jerusalem: & disperdam de loco hoc reliquias Baal, & nomina æditųorũ cum sacerdotibus: & eos qui adorant super tecta militiam cæli, & adorant, & iurant in Domino, & iurant in Melchom.

TERRAM quam omni incolentium genere expoliandam sibi esse dixerat, Iudam esse ait: Extendere manum, vltionem magna diligentia & seueritate studioq. paratam significat, vt illud: Ideo iratus est furor Domini, super populum suum: & extendit manum suam super eum, & percussit eum. Habitatores verò Ierusalem, & filij Iudæ, cùm „ ciuitas illa omnium vitæ generum hominibus constaret, homines, pecus, volatilia & „

pisces, quos commemorauerat, sunt. At verò ruinæ impiorum, & offendicula cum impiis, illa fuerunt. [*Et disperdam de loco hoc reliquias Baal.*] Reliquias Baal, omnem, qui post decem tribuum abductionem apud Iudæos conseruatus est, superstitiosum cultum interpretamur. namque superstitio & idololatria, vanorumque numinũ consecratio, apud decem tribus cœpta, procurata & aucta, ad Iudæos, vt sæpe aliàs docuimus, deuecta est: apud quos, ad Babylonicam vsque transmigrationem, ignominiosa hęc labes, neque diuturnitate euanescere, neque bonorum principum diligentia prorsus elui potuit, quoad abductis omnino hominibus deleta est. De nomine *Baal* satis apud Hossæã disseruimus. Vlterius autem ruinæ impiorum exponuntur. [*Et nomina æditorum cum sacerdotibus.*] Falsorum numinum, superstitiosarumq. sectarum ministros, quorum innumerabilem copiam illa tempora, ventris & otij atque inertiæ causa, genuerunt, æditúos nostra versio nominat, Græca verò ἱερέας: quos nõ tam sacerdotes, quàm augures Plutarchus interpretatur. Hebraicus verò sermo, & Chaldaica etiam expositio *Chemarim* vocat: quo nomine Chaldęus interpres vanorum Deorum sacrificulos perpetuò vertit. Significat autẽ verbũ atros & conuolutos, siue quod atris vestibus vterentur, siue (quod magis placet) in certa collegia familiasque distincti essent, suasque singulæ sectæ domos haberent: in quibus conclusi habitarent: quales Idææ Matris famulos, atq. Isidis & Anubis sacerdotes, qualiaque augurum collegia in gentium libris legimus. Horum autem nomina appellationesque varias, atq. sectarũ collegiorumque distinctiones penitus extinctum iri Deus ait: non solum autẽ hos; sed omnes in vniuersum pios & impios, omnes etiã superstitiosos, & quicunq. vanos Deos publicè priuatéue coluerint, ex illa vrbe regioneque tollendos esse ait, quoniã eam cladem & calamitatem communem omnibus Deus esse voluerat, quicunq. impietatis ac sceleris, publicæq. iniuriæ cõsuetudine contaminatæ regionis incolæ essent, quoniã illa labes ac macula, vel societate & cõmunione, vel dissimulationis, vel tolerantiæ & negligentiæ nomine ad omnes pertineret. oportebat enim eos, qui diuinarum rerum studio arderẽt, à contaminata, & tot vaticiniis frustra ad officiũ reuocata ciuitate migrasse. Quoscunque igitur illa clades omniũ ordinũ & generũ homines offenderet, ex diuini decreti sententia oppressura fuerat, sicut scriptũ est: Veruntamen non est auersus Dominus ab ira furoris sui magni, quo iratus est furor eius supra Iudã, propter irritationes, quibus prouocauerat eum Manasses. Quamobrem vt eam calamitatẽ communem omnibus sine vlla exceptione fore ostenderet, ipsa, quę cultum & religionẽ spectant, genera omnia complexus est; nam religio & superstitio in sacerdotibus primũ, deinde in populis cernitur. Sacerdotes autem vel vanis diis sacrificãt: & hi dicuntur æditui, siue CHOMARIM; vel veræ religionis atq. vnius Dei sacras ceremonias, puramq. religionẽ susceptã tuẽtur: atq. hi Hebraicè COHANIM, Latinè ministri & sacerdotes nominantur. Vtrorumq. officiũ & partes sunt sacra ceremoniasq. curare, & populũ religionis, siue illa vera sit, siue falsa quam profiteátur, rationes, & pietatis cultũ docere. Populi verò officium cultu diuino & adoratione, quæ latria à theologis dicitur, exhibenda, atque vita etiam ad eam, quam edocti fuerint, pietatis rationem & normam dirigẽda spectatur. hæc autem ratio vel ex cultu, vel ex iurisiurandi formulis manifestè deprehenditur. nam quod vnusquisque religiosè colit & veneratur, id in rationum suarum firmãda fide iurat, sicut scriptum est: Homines per maiorẽ se iurant. Triplex autẽ in populo illo ratio spectatur. nam pars quædam superstitioni dedita, sidera & solem atque lunam, quibus mortalis vitæ potestatem maximam delusa antiquitas tribuebat, publicè colebat: pars autẽ Deum verum venerabatur. rursus alij qui nulla religione obstricti essent, neque Deum verum, neque cælum sanctitate & pietate placandũ sibi esse crederẽt, officium ac diligentem cultum omnem regi suo, à quo vno dignitatis fortunarumq. suarũ commoda accipi & augeri posse sperarẽt, tribuebant. Omnia verò studiorũ genera hæc, vel cultu, vel iurisiurandi formulis facilè deprehẽdere & agnoscere est: quę omnia Vates noster certis notis ostendit. nam postquam vtriusque partis, hoc est, superstitionis sacrificulos, & veræ religionis ministros; hos proprio vocabulo sacerdotes; illos æditúos appellauit, populũ partim in superstitiosos, partim in veros Dei cultores, partim vero in impios atque atheos, nihil pręter terrena aut sapientes, aut sperantes, diuisit: ac primos quidem, [*Qui adorant super tecta militiam cæli,*] hoc est, qui superstitionem, qua imbuti sunt, non obscurè profitentur, sed palàm, aperto cælo, noctu, atque interdiu, astrorum, quibus numen esse credunt, cultui adorationique supplices vacant. Supra tecta aliquid fieri, Hebraica dicendi

Hosse.2.

Heliæ Methurgheman.

4.Reg.23.

Hebr.6.

dicendi formula, publicam & manifestam rem arguit, vt: Super tecta eius, & in plateis eius omnis vlulás. & illud. Quod audistis in cubiculo, prædicate super tecta. est enim is locus editissimus, & omniũ, nõ solùm qui propius, sed qui longius etiam sunt, conspectui expositus. Id verò commodè fieri potuisse, vt in tectis & supplicari, & prædicari posset, ex antiqua ædificiorum illius regionis ratione perspicuum est. de qua nos aliàs proprio instituto sermone, modò Deus votis annuat, differemus. secundum verò hominum religionis verę sanctitatem colentium genus, sic Vates descripsit: [*Et qui adorant, & iurant in Domino.*] tertium porro sic: [*Et iurántes in Melchom.*] Nomen Hebraicum cum pronomine coniuncto est MALCHAM, regem suum, siue regem eorum significans. ita, qui nullum neque vanum, neque verum Deum colendum sibi proposuerant, & incundæ regionis gratiæ & assentationis causa per regis caput, Gręco more, iurabant, & viuit rex, viuit anima tua ô rex. cuiusmodi frequens iusiurandum in sacris passim obseruare est. Itaque omnia hæc tum sacerdotum, tum populi ipsius hominum genera distincta interpretari oportere arbitramur, non, vt quibusdam fortasse videatur, cõfusè & permixtim. [*Qui adorant, & qui iurãt, &c.*] Ex Hebraico Chaldaico, Gręcoq. sermone [*Adorantes, iurantes, &c.*] expenimus: namq. in participio maior orationis, & rerum distinctio est. Omnibus verò his tribus hominum generibus, & qui plures, & qui vnum, & qui nullum Deum colerẽt, communem calamitatem fore confirmat: quibus & demũ quartum adiecit, eorum, qui pietatem, quam sanctè coluerant, falsa tandem opinione abducti deseruissent, quòd humanas res à Deo negligi, & temporum casibus, vel siderum cursibus permitti putarent. Quibus ex erroribus duæ hominum sectæ proficisci solent: altera eorum qui à religione deducuntur: altera verò atheorum, apud quos nulla vnquam Dei religio suscipitur. Vtramque autem sectam duobus carminis vnius hemistichiis complexus est:

Isai. 15. Matth. 7.

Et qui auerterunt de post tergum Domini, & qui non quæsiuerunt Dominum, nec inuestigauerunt eum.

Illi quæsitum & inuentum prodidêre: hi verò omnino nunquam quæsiêre, neque in animum induxêre, vt, an sit Deus, an humana curet, studiosè ac diligenter inuestigarent. Vtramque tamen sectam eodem genere comprehensam, non verbis, non oratione, sed re ipsa & suo magno malo tantæ impietatis redarguendam conuincendamque propediem esse Vates affirmat: ita vt comparato cum vaticiniis & prædictionibus euentu, humanas res curæ Deo esse, suo grauissimo periculo intelligant, quum se impietatis & sceleris pœnas, ab hostibus, quibus victoria promissa fuerit, repetitas, dare senserint. Igitur tantã, tam impiam ac nefariam opinionẽ nulla oratione, vel disputatione, sed re ipsa & periculo tolli oportere Vates ait:

Silete à facie Domini Dei: quia iuxta est dies Domini, quia præparauit Dominus hostiam, sanctificauit vocatos suos.

Silete à facie Domini. Aptissima figura futurę vltionis exspectationẽ ad diuinã prouidentiã probandã suadet: nec verbis opus esse ait, sed rebus & factis. itaq. à verbis ad facta probationem omnem Vates prouocat. Latinus sermo hanc orationis & sententiæ figuram sic reddit: *Sed quid verbis opus est?* Hispanus verò: *Callad dexad hazer à dios.* Appellat autem Dominum Deum, quia commodus locus appellationi dominationis & potestatis est, vbi de prouidentia agitur. Ea autem causa, quemadmodum grauissimo exemplo probanda Deo sit, statim exponit: [*Quia iuxta est dies Domini.*] Quanquam aliàs misericordiæ, quàm iustitiæ rationibus probandis prouidentiam suam frequẽtius testari Deus consueuerit: tamen vbi causa ipsa postulat, animaduersionis publicæ ac priuatæ tempus idoneum constituit, quo se hominum scelera minimè probare ostendat. Id autem tandem aduenienis imparatos nec opinantes impios sæpe opprimit, & maturius, quàm creditum fuerat, appropinquat, sicut scriptum est: Non tardat Deus promissionem suam, sed patienter agit, nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reuerti. hoc est quod Vates noster ait: prope, imò proximè adest, cùm sua prouidẽtia, nõ sine magno impiorum & apostatarum malo, probanda Deo maxima cùm dignitate est. namque is ad certam diem, eamque proximam, mactandas victimas parauit: 1. Pet. 2.

quam diem celebrem, atque frequenti conuocatorum ad eam rem turba illustrem, perpetuoque memorabilem esse vult: qui tanquam eius victimæ ministri & pœnas de impiis & sceleratis sumptas testari possint. Igitur ille hostium conuentus cōuiuij cuiusdam speciem præbuit, quo constituta ad prouidentiam suam asserendum die, Nabuchodonosor eiusque exercitus excepti à Deo sunt. Huiusmodi autem celebritatem commodissima epularis victimæ mactandæ translatione breuiter Vates significauit: [*Præparauit Dominus hostiam,*] Qui noluit hactenus temporales pœnas de quibusdam ex impiis istis priuatè sumere; sed ad certam diem omnes seruatos, solenne quoddam spectaculū editurus, innumeræ hostium multitudini, qui & ministri, & spectatores, & testes essent, trucidandos, spoliandos, abducendosque obiicere. Quam rem tam diu distulit, quoad ij, quibus expedienda erat, suas copias cæteraque ad eam rem necessaria, atque opportuna instruerent & pararent. Hoc est quod subiungit: [*Sanctificauit vocatos suos.*] Vocare & sanctificare verba in conuiuiis, ludis, conuentibusque publicis, atque in copiis cogēdis,
Ioel.3. „ exercitibusque, conducendis, frequenter vsurpata sunt, vt: Sanctificate ieiunium, cōuo-
Isai.13. „ cate cœtum. &: Ego mandaui sanctificatis meis, & vocaui fortes meos in ira mea. Ad hunc itaq. modum Nabuchodonosorem eiusque exercitum, vocatos suos dicit Deus, quos à se ad Iudaicam cladem certa die afferendam destinatos esse ait. Est autem sancti-
Ierem.1. ficare hoc loco, destinare, præparare, adornare ad munus aliquod obeundū, vt: Priusquā
„ exires ab vtero, sanctificaui te. Verùm enimuero calamitatem illā ita exponit, vt iis imprimis afferendam denuntiet, qui publicæ fraudis & iniuriarum maximè sese alligauerint: cuiusmodi sunt reges, principes, horumque familiares & ministri, quos facile in bello ipso hostibus cognoscere fuerit; vtpote peregrino & diuerso à cætera turba vestitu cultuque notabiles. Hos igitur maximè ferro trucidandos, cæteros verò capiendos magis, abducendosque fore ostendit.

Et erit in die hostiæ Domini, visitabo super principes, & super filios regis, & super omnes qui induti sunt veste peregrina.

OB INIVRIÆ publicæ, siue HHAMAZ culpam publicè populos puniri, atque vltionem maturari solere, iam sæpius alij vates nobis demonstrauêre: quod ipsum & hic Vates noster confirmat. grauiorem autem vltionis animaduersionem in eos futurā, qui iniuriæ faciendæ auctores magni, ministrique fuerunt: cuius notę principes imprimis, & deinde regum ac principum familiares erant, qui cùm pauperiorum laboribus, sudoribus, & fortunis, per fraudem, iniuriam & scelus fruerentur, certius & grauius sibi in cōmuni calamitate malum commenta noxia pepererunt. Diem verò illam, qua tot publica scelera vlcisci decreuerat Deus, diem hostiæ, siue victimæ Domini Vates appellat. Omnem autem regiam familiam in tria genera partitus est; in principes, filios regis, & cæteros aulæ & curiæ familiares, ac variis muneribus pręfectos ministros, quos, vt breuiter comprehenderet, vestium, quibus à reliquo populo discernantur, notatione significauit. namque aulicos maiori vestium apparatu & splendore vti, manifestum est. deinde in regiis familiis, quæ spectabili ordinum, officiorum ac munerum varietate distinctæ & constitutæ sunt, solenne illud seruari solet, vt singula officia suis vestium generibus, vario modo forma materiaque confectis, insignita sint, idque tum in pace, tum in bello etiam obseruaretur. Quemadmodum in Iudæorum regum domibus à Salomone institutum, ac magna cum admiratione ab hospitibus visum spectatumq. fuisse legimus:
3.Reg.10. „ Videns autem regina Saba omnem sapientiam Salomonis, & domum quam ædificaue-
„ rat, & cibos mensæ eius, & habitacula seruorum & ordines ministrantium, vestesq. eo-
„ rum, &c. non habebat vltrà spiritum. Hos autem veste peregrina indutos consultò Vates dixit, quod alieno à cætera turba genere vestium, atque ex aliis nationibus etiam imitato plerumque vti conspiciamus, atque libentius aliena & peregrina officiorum quam proprij sermonis nomina vsurpare. Vt *Turia, galdres, ferreruelo, li gagamba, fumiller, contralor*, &c. De quibus alio in loco quæ ad sacrorum librorum explicationem faciant, plura nos Deo propitio, dicturi obseruauimus. Igitur principum familiares, & publicæ iniuriæ ministros ac reos huiusmodi omnes, vel vestium ipsarum notatione facilè hostibus ad cædem prodendos esse significauit. [*Visitabo super*] animaduertere in aliquem La-
Ierem.52. „ tinè hoc dicitur. [*Super principes & filios regis.*] Quam verè hoc præstitum fuerit, Iere-
„ mias docuit: Et iugulauit rex Babylonis filios Sedechię in oculis eius, sed & omnes principes

cipes Iuda occidit in Rablatha. Omnes autem miniſtros & familiares regios illa die puniendos eſſe oſtendit, in quibus ſuam etiam pœnam iis conſtituit, qui ob comparádæ & faciendæ omnibus modis regiæ pecuniæ munus & curam plurimum gratia & familiaritate apud dominos ſuos valerent, ad quos facilem ſemper ac liberum acceſſum habebant; vtpote qui dominorum rebus, commodis & dignitati atq. amplitudini tum conſilio, tum opera inſeruire dicerentur.

Et viſitabo ſuper omnem qui arroganter ingreditur ſuper limen in die illa, qui complent domum Domini ſui iniquitate & dolo.

[E T *viſitabo in die illa ſuper, &c.*] Hoc modo carminis huius ſententiæ cõiunguntur, id autem quod dicitur, arroganter ingredi ſuper limen, domeſticam conſuetudinem & magnam familiaritatem ſignificat eorum, qui gratiæ aut vtilitatis nominibus facillimos ad principes aditus, neque vllis, aut cuſtodibus, aut ianuis, aut ianitoribus, aut cubiculariis interclusos, vt cætera turba, habent; neque ipſo etiam limine, quo minus in ædes, in conclaue ſeſe citò proripiant, retardantur; ſed celerrimè tranſmiſſo in locum penetrant: nimirum qui domum ipſam domini ſui iniuria, rapina, & fraude partis rebus complent. hæc huius carminis explicatio eſt: quam commentis aliàs multis ſatis difficilem interpretes reddidêre. [*Arroganter ingrediuntur limen*, Hebraicè eſt, *tranſiliunt limen.*] Magnam fiduciam nullo impetu retardatam oratio ſignificat, vt illa: Et in nomine tuo tranſgrediar murum. idem namque verbum vtrobique eſt. Ad familiaritatis rationem ædes, veſtibulum, limen, tectumque diuidebantur. Clientes autẽ ad veſtibulum admiſſi Dominum quoad prodeat, exſpectant, familiariſſimi tranſiliunt limen, tectumque nemine prohibente ſubeunt. itaque magnam familiaritatem & frequentationem oratio hæc ſignificauit. hæc igitur principum & ſummorum virorum, quos volatilium nomine ſignificatos diximus, calamitas & clades, cui & illa ſubiungitur, cæteris hominibus, quos piſces appellauerat Vates, afferenda.

Pſalm. „

Cicero in orationibus.

Et erit in die illa, dicit Dominus, vox clamoris à porta piſcium, & vlulatus à ſecunda, & contritio magna à collibus.

C O M M V N E M totius populi calamitatem & miſeriam ex communi dolore & luctu, confuſoque per vrbem clamore futuram arguit. portam in vrbe Ieruſalem piſcium cognomẽto fuiſſe ex Nehemię hiſtoria accepimus, Et ad portam piſcium, & turrim Hananaël. apud hanc portam forum piſcium fuiſſe ſcriptores opinantur. *Secundam* verò hoc loco appellatam Hebraicè M I S N E, etiam ex regum libris vrbis celebrem locum fuiſſe cognouimus, in qua Olda prophetis à regiis miniſtris eſt conſulta: Et ipſa, inquit, habitabat in Ieruſalem in ſecunda. quem locum Chaldæus interpres ſcholam, ſiue doctrinæ domum exponit. Porrò vrbem illam in collibus vario nomine diſtinctis poſitam, pſalmus ille deſcribit: Fundamenta eius in montibus ſanctis, &c. ex quibus vnus collis Gareb à Ieremia eſt notatus. Omnem autem in vniuerſum vrbem Ieroſolymam, cui miſerrima hæc tempora indicerentur, his nominibus à Vate comprehenſam, fidem nobis facit Ioſephi Hiſpani vrbis deſcriptio, quam auctor ille in regum commentariis fecit. ait enim triplici muro, & vrbem, & ordinum omnium regiones fuiſſe diſtinctas. Intra primum murum plebem omnem, & variarum artium officinas tabernaſque fuiſſe dicit. intra ſecundum verò nobilitatem, magiſtratus, & liberalium diſciplinarum ſtudioſos, & doctores ac profeſſores, apud quos & Olda prophetis habitabat. intra tertium verò mons domus Domini erat. Has autem omnes vrbis partes Vates noſter hoc loco ſignificaſſe videtur. namque à porta piſcium, piſcatorum, venatorum, & cæterorum qui victum ſimilibus artibus quærunt, regio erat. In ſecunda nobilitas. in tertio autem, hoc eſt, in monte domus Domini, [*Contritio magna in collibus.*] Quandoquidem in illa vrbis parte templo diruto atque incenſo, contritio ac ruina magna præcipuè edita eſt. atque hæc vrbis ſors diuino iudicio coniecta fuit. Populo verò ipſi plena atque abſoluta exciſio, partim cæde, partim abductione parabatur.

Nehem. 12. „

2. Reg. 22. „

Ierem. 31. „

Ioſephus Hiſpanus in 2. Reg. cap. 22.

Vlulate habitatores Pilæ: conticuit omnis populus Chanaan, disperierunt omnes inuoluti argento.

LOCVM in vrbe Ierusalem fuisse Pilam, siue Mortarium dictum communis interpretum omniũ sentẽtia est. Sed Chaldæus paraphrastes *Vallem Kedron* reddidit, cui mortarij nomen, vel ob situs profunditatem, vel ob frequẽtem mortariorum & pilarum sonitum & strepitum inditum videtur, quòd condimẽtorum forum ibidem fortasse fuerit. Huius autem loci habitatoribus excidium populi totius deplorandum denuntiat, vtpote magno eorum, quibus cum viuebant, victumque sibiipsis parabant, desiderio propediem afficiendis. namque pistores, cetarij, lanij, coqui, fartores, piscatores, & hoc genus omne in frequentissimo populo commodissimè viuunt, egestate aliàs maxima afficiendi, si desint, quibus ipsi cibos parent & conficiant, cùm nulla alia arte valeant. Ciuitates autem maximæ & opulentæ, quatenus ad huiusmodi hominum quæstum spectat, in duo genera diuiduntur; in pauperiorum turbam & diuitum: cum vtrisque autẽ hoc hominum genus illiberales suos & sordidos quæstus facit, cui pauperiorum turba non minus, quàm ditiorum facultas vtilis esse solet. apud alios enim ciborum vilitas, frequentia; apud alios raritas, pretij magnitudine compensatur. Hoc igitur hominũ genus cum solicitum mœstumque esse, ac luctui indulgere iubeat, magnam vtriusque ciuitatis partis vastitatem futuram esse docet. Duas autem illas partes, quas plebeios siue pauperiorum turbã, & diuites diximus, duplici circuitione populi Chanaan, & inuolutorũ argento Vates significauit. atque vulgus ipsum duabus de causis populũ Chanaan dictũ arbitramur: quod Chanaan nomen, præter eius gentis, quæ à Iosue pulsa ex illa regione olim fuerat, notationem, negotiatores etiam & emptores, venditoresque significat, vt illud: Chanaan in manu eius statera dolosa, &c. Ex vtraque autẽ significatione Iudææ regionis plebem & turbam, ex variis negotiis & artibus lucrum facientem, populum Chanaan appellauit: quem non secus, atque Chananæi olim ex eadẽ regione pulsi, vacuum & vastum locum relicturum esse affirmat. neque verò ditissimorum hominum sortẽ minus afflictam fore ait: [*Disperierunt omnes inuoluti argento.*] Qui pecuniis adeo abundabãt, vt argento onusti esse dicerentur. Hebraicè, *Onusti argento* legimus. Verbum autem conticere, idem quod deficere significat. surda enim & muta habitatio redditur, vnde habitatores pulsi ac penitus sublati sunt, vt: Cõticuit Ascalon & reliquiæ vallis earũ. Quanta autem calamitate, quanto dolore ac labore populus ipse & diuites conficiendi essent, ex aliorum, quibus illi ad quæstum vtiles fuerant, dolore ac mœstitia arguit. Vlulatus enim præter dolorem & gemitum, solicitudinem etiam curamque sui maximam, & vtilis rei desiderium arguit, vt: Vlulate naues maris. Vlulate pastores & clamate, quia defecit, &c. Huic rationi persimilis illa apud Satyricum est:

Hosse. 12. — Ierem. 47. — Ierem. 25. — Isaiæ 23.

Ambubaiarum collegia, pharmacopolæ,
Mendici, mimi, balatrones, hoc genus omne
Mœstum ac sollicitum est cantoris morte Tigelli:
Quippe benignus erat. &c.

Horat. sermon. lib. 1. satyr. 2.

Hunc locum Chaldæus interpres ita vertit: [*Periit omnis populus, cuius opera Chananæorum populi operibus similia fuere, sublati sunt opulenti pecuniis.*] Quos, vt idem hic Vates ait, argentum eorum liberare non poterit.

Et erit in tempore illo: & scrutabor Ierusalem in lucernis, & visitabo super viros defixos in fecibus suis, qui dicunt in cordibus suis, non faciet benè Dominus, & non faciet malè.

PROVIDENTIAM suam, & negatam ab impiis humanarum rerum curam non modò publicis, sed priuatis etiam exemplis in ipsos impietatis tacitos etiam reos edẽdis probaturum se esse Deus profitetur. neque enim eos solùm, qui manifestè prouidẽtiam impugnant, sed etiam eos qui oratione pietatem profitentur, cogitatione autem occulta apud seipsos, deinde etiam vitæ instituto & studiis negant, calamitatem accepturos esse ait ita vt iidem ipsi qui prudentia quadam mundana, astutiaque religionis cuiusdam simulatione cæteros homines fallebant, vbi sese impietatis & sceleris pœna affici sensẽrint, diuinam prouidentiam, & iustissimum iudicium suo magno malo agnoscere & cõfiteri cogantur. Huiusmodi verò exactum publicè & priuatè exercendum, atque diligentem

gentem etiam occultæ impietatis inquiſitioné certiſſimè futuram, aptiſſimo argumento à deſtinatis dicto, Deus docuit. [*Et erit in tempore illo.*] Tempus hoc loco certam & maturam agendæ rei oportunitatem ſignificat. namque Hebraicum nomen GHET, eandé ferè cum Græco καιρὸς, quod tempeſtiuam oportunitatem ſignificat, definitioné habet, vt illud: Quod fructum ſuum dabit in tépore ſuo. Ex his autem aliiſque quamplurimis Pſalm.1.
ſacrorum librorum locis certas quaſdam ad diuina iudicia edenda oportunitates, certos cognitionis ſtudioſiſſimè oſtédédę & probádæ dies eſſe docemur. neq. enim Deus, qui miſericordiæ ſuæ rationes ab æterno, & in æternű timétibus ſe probat, iram indignationemq. ſuam in impios & ſceleratos ita frequenter oſtendit. eſt quidem ille iuſtus iudex, fortis & patiens; ſed non iraſcitur per ſingulos dies. niſi verò conuerſi fuerint impij, gla- Pſalm.
dium ſuum vibrauit, &c. Itaque oportunam quandam iudiciorum Ieroſolymitanis, & omnibus Iudææ regionis, cùm manifeſtæ, tum occultæ impietatis reis cőſtitutam diem ſibi Deus confirmat. diligentiſſimam autem & exactiſſimam reorum omnium impietatis, occultorum etiam criminum inquiſitioné, lucernæ ſibi ad eam rem adhibendę imagine, expreſſit. nam qui domos inquirendæ cuiuſpiam rei cauſa ſcrutari parant, accenſam lucernam adhibere ſolent, quam ad omnia loca, ad omnes angulos, quò ſolis lumen penetrare non poſſit, perferunt: ſic accenſa lucerna amiſſam drachmam quærere mulieres in euangelio dicuntur. Sic illius etiam elegantiſſimi prouerbij ſentétia commodè aperitur: Lucerna Domini ſpiraculum hominis, qui inueſtigat omnia ſecreta ventris. Prou.20.
Sic igitur nullum in Ieroſolyma impietatis reum fore ait, qui Dei inquirentis iudicium & diligentiam effugere valeat. In eos verò præcipuè animaduertendum eſſe ait, qui ob perpetuum antea ſecundarum rerum vſum, prouidentiam animo & cogitatione negantes, religione omni amota, tranquillam, & voluptatibus ac deliciis affluentem vitam agerent, nullo hactenus aduerſo impetu agitati atque turbati, ſed vt vinum in dolio ſuper feces ſuas reſidens, purum, perſpicuum atque integrum manet, quoad immiſſo in fundum ligno, aut impetu aliàs facto mixtum turbatumque redditur. [*Super viros defixos in fecibus ſuis.*] Diuitiarum, deliciarum & voluptatum perpetuum vſum, & tranquillam iſtorum hominum vitam hac ſimilitudine ſignificauit. ex qua illud docemur, ea quę maximè vulgo appetuntur, feces à Deo appellari. Quàm verò periculoſus ac pręceps huiuſmodi perpetuus ſecundarum rerum vſus ſit, operæpretium eſt animaduertere: quippe qui humanos animos ad impietatem vel manifeſtam, vel, ſi cui maior aſtutia calliditaſque ſit, occultam, & ad peruerſum de bonorum & malorum finibus iudiciű impellat. [*Qui dicunt in cordibus ſuis, non faciet benè Dominus, & non faciet malè.*] Non faciet Dominus benè piis, & non faciet malè impiis: ita adeo nulla rectè factis præmia, nulla peccatis ſupplicia deberi putant. Quibus tamen, vbi grauiſſima illa, feces omnes, cum omni ſplendore & dignitate, & vitam ipſam turbatura calamitas aduenerit, diuinum de rebus & factis hominum iudicium, vel inuitis probandum erit. Hoc eſt quod dicit:

Et erit fortitudo eorum in direptionem, & domus eorum in deſertum: & ædificabunt domos, & non habitabunt: & plantabunt vineas, & non bibent vinum earum.

TRANSLATAM ſimilitudinem eleganter explicat. namque feces, quarum vis & natura, ſi commodè reſideat, vinum cőſeruat; ſi verò miſceatur & turbetur, aut tollatur, corrumpit turbatum & direptum; dolium verò ipſum pertuſum ac confractum iri confirmat, fruſtraque remedia ad eam rem quęrenda, nihil tandem, quo minus perturbetur ac perdatur vinum, profutura. [*Fortitudo eorum.*] Diuitias intelligit, quarum magnitudine, copia atque vſu iſtorum hominum beata vita nititur: hæ feces ab hoſtibus diripiendæ fuerunt. dolia verò domus eorum in deſolationem futuræ, quos nihil vel nouas ac plures domos ædificare, vel agros colere vineaſque plantare, ad ſtabiliendam rem iuuabit, omnibus domibus, agrorum vinearumque poſſeſſionibus funditus deturbandos. Eam verò diuini iudicij publicè priuateque probandi diem non longè nimium abeſſe Vates ait, ne videlicet, diuturni temporis opinione ſecuris, iucundo interim vitæ rerumq. vſu frui liceret; ſed vel prædictioni credentibus perpetuus timor obſiſteret, vel fidem non habentibus ſubita calamitatis, & oppreſſionis inſperata vis grauior multo imparatis afferretur.

Iuxta

Iuxta est dies Domini magnus, iuxta & velox nimis.

NON solùm prope adesse diem, sed nimis maturè venturam esse ait. quanquam enim certa ac præfixa quædam dies illa sit, tempusque ipsum certis suis mométis semper agatur: tamen vbi calamitas accedit, præter opinionem festinasse semper videtur. Adde quòd continuus cursus & motus tempora nihil cunctando accelerat, & *Hoc, quod loquimur, inde est,* ait Satyricus. (Persius.) Qua de re illud scriptum est: (2.Petr.) „ Non tardat Deus promissionem suam, &c. Magnus verò dies appellatur, & quòd tantæ rei expeditione insignis, notabilisque semper futurus sit, & ipsis, qui pœnas luent, longior solito videndus. eius autem adeo matura die quàm grauis & misera calamitas exspectanda sit, à consequentibus arguitur. Quod nullius vel fortissimi, vel strenuissimi viri vox, nisi lugubris & misera, timorisque ac doloris index audiri posset.

Vox diei Domini amara, tribulabitur ibi fortis.

ILLVD significat, maximum ac lugubrem, & muliebrem gemitũ atque eiulatum tota vrbe audiendum illa die esse, non qui à feminis, aut imbellibus, sed qui à fortissimo quoque edatur. Oratio autem ex carmine Hebraico, ad verbum ab interprete latino reddita, soluta oratione sic excipitur: [*Fortis tribulabitur ibi voce diei Domini amara.*] Verbum verò *tribulabitur*, idem quod vociferari, eiulareque significat. In exemplari est TZAREAHH, quod non tribulationem angustiamque modò, sed immanem clamorem, grauissimamque vociferationem indicat: namque ab exaltatione & altitudine deductum est, vt apud Isaiam: (Isai.42.) „ Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir præliator suscitabit zelum: vociferabitur & clamabit, super inimicos suos confortabitur. Longè tamen diuersus ab hoc ille fortium clamor in die illa futurus à Sophonia prædicitur, maximus ille quidẽ, sed qui amaritudinem miseriamq. sonet magis, quàm exhortationem sociis, aut terrorem hostibus significet. Itaque fletum, gemitum, eiulationẽ etiam fortissimis hominibus & strenuissimis illa Domini dies allatura est, eo quòd maximarum miseriarum vsu sensum omnem animumque occupatura sit.

Dies illa, dies iræ, calamitatis & miseriæ, dies tenebrarum & turbinis, dies nebulæ, & caliginis.

SVBITO maximo & improuiso malo oppressis non agendi aut effugiendi modò, sed cogitandi etiam facultas adimitur, sensibus, animoque imprimis perturbatis. Huiusmodi diem Vates Iudæis denuntiat, diuinæ in eos indignationis, & maximæ ac miserrimæ calamitatis, vt neque consilij locus, [*Tenebrarum* verò, *turbinis & caliginis,*[vt neque defensionis copia detur. neque verò id porrò prodesse quicquam poterit, quod in extremis angustiis postremum petitur, vt qui ineundo prælio pugnæq. sustinendæ pares non fuerint, murorum, munitionumque præsidiis tegantur. nam prẹter immissum diuinitus terrorem, præter consiliorum auxiliique inopiam, grauissimum hostium impetum, omni munitione superiorem experiri cogentur.

Dies tubæ & clangoris super ciuitates munitas, & super angulos excelsos.

CHALDÆORVM vis & impetus maior fore, quàm vt vlla locorum munitione & præsidio reprimi retardariq. possit, ex eo ostenditur, quod illorum tubę & litui, cæterique bellici cantus in ipsis vrbibus natura & opere munitissimis, in turribus etiam, quæ firmissima munitionis pars esse solent, cum subito & maximo ciuium terrore & pauore audiendi sint, ita vt ad conceptum metum, animorumque perturbationem hoc etiam accedat, [*Super angulos excelsos.*] In murorum angulis turres reliquo ædificio sublimiores collocari solent, vnde ciues pro mœnium defensione propugnent: nostro tẽpore post inuenta ignea tormenta humiliores turres ad propugnationem parantur, quos Balloartos vocant. Adeo verò magnum, adeo instructum, atque extremè promptum Chaldæorũ exercitum fore Vates noster ait, vt nullo negotio editissimas turres conscendere, indeque populum tubarum & lituorũ clangoribus, & sonitu perterrefacere possit; nimirum qui, vt Habbakuq dixerat, Super omnem munitionẽ ridebit, & comportabit aggerem, & capiet eam. hanc verò tam celerem ac facilem hostium in vrbes irruptionem, quanta ciuium strages, quanta clades consequutura sit, statim docet.

Et tri-

Et tribulabo homines, & ambulabunt vt cæci, quia Domino peccauerunt. & effundam sanguinem eorum vt humus, & corpora eorum sicut stercora.

Chaldæorum obsidione atq. irruptione Iudęos homines in eas temporum, animi, atq. spiritus angustias adductum iri ait, vt turbati consilijq. inopes magno in errore vagētur, atq. alij in alios impingentes facilem hostiū sæuitiæ materiā præbeant: quorum sanguini non magis parcatur, quā inerti pulueri, cuius nullum apud homines pretiū est. Neq. verò occisorū cadaueribus sepeliendis, atq. cū humanitate aliqua tractandis vlla maior adhibebitur cura, quā ruderibus corradendis, verrendis, & in cōmune aliquod sterquilinium comportādis adhiberi solet. Puluis enim & rudera vilitatis significationem habent, vt in libro de sacro & arcano sermone docebimus. Hæc autē calamitas quāto suo merito, quā iusto Dei iudicio illis adueniat, interim Vates docuit, quando cæcitatē illam & consilij inopiā ex eo euenire inquit, quia Domino misericordi, ipsorumque protectori & defensori maximo, cuius solo consilio iuuari, auxilio niti solerent, peccauerunt. huiusmodi namque ex peccato fructus percipiuntur. id quod ex manifestis eorū ipsorum, de quibus agimus, confessionibus patefit. A diebus Patrum nostrorum, sed & nos ipsi peccauimus grauiter vsq. ad diē hanc: & in inquitatibus nostris traditi sumus ipsi, & reges nostri, & sacerdotes nostri, in manū regum terrarum, & in gladiū & in captiuitatē, & in rapinam, & in confusionem vultus, sicut & die hac. Omnia autem ad Deum, cuius consilio & decreto gerenda fuerant, referuntur. *Tribulabo, & effundam &c. corpora eorum.* Carnem siue (vt Chaldaicè exponitur) cadauera significat. Neque verò vllam, vel diuitiarum, vel dignitatis, vel ordinis rationem hac in re habendam hostibus esse Deus ait, quo minus eodem omnes modo, nullo discrimine, & pereant, & sepulturæ honore careant. namque hac parte, vel victores ipsi misericordia, prece, vel pretio adducti, vel occisorum familiares & necessarij fide ac pietate defuncti personas in bello distinguere consueuerūt. Omnibus itaq. ignobilis quidā & promiscuus exitus denuntiatur, eo quòd idem diuinū iudicium in eos qui eodem crimine inuoluti fuerint, seuerè edendum exercendumq. sit. hoc est quod subiungitur:

Esdræ. 9.
»
»
»

Sed & argentum eorum, & aurum eorum non poterit liberare eos in die iræ Domini: in igne zeli eius deuorabitur omnis terra: quia consummationem cum festinatione faciet cunctis habitantibus super terram.

Intactis opulentior Thesauris Arabum, & diuitis Indiæ,
Cæmentis licet occupes Tyrrhenum omne tuis, & mare Ponticum:
Si figit adamantinos Summis verticibus dira necessitas Clauos: non animum metu,
Non mortis laqueis expedies caput.

Horat. lib. 3. car. Od. 24.

Hæc poëtæ carmina hanc Vatis nostri sententiam, ad nostros vsus relatam, exponūt. Quid ergo tam anxiè percupitæ, tanta cura, studio, solicitudine, & persæpe scelere cōparatæ diuitiæ opesq. pulchrum præstant? Verùm enimuero illud diligenter obseruandū est, diuini iudicij integritatē, vim & seueritatem ignis imagine à Vate depingi. Ignis autē ea natura est, vt nulli neq. maximæ rei parcat, sed vbi illatus agris fuerit, maiori vi & strepitu proceras arbores, quā gramina stipulasq. cōsumat. idq. adeo maxima & expeditissima ciuitate cōficiat. Hanc autē similitudinē ad Iudaicarū rerum casum Vates noster illo hemistichio trāstulit: *In igne Zeli eius deuorabitur omnis terra.* Eam verò consequētibus carminis verbis ipse idē exposuit, vt se metonymia & translatione vsum indicaret. *Consummationē cū festinatione.* ignis vim expressit. *Cunctis habitātibus super terram,* Metonymiā aperuit, & terram à se pro Iudææ regionis incolis vsurpatā esse docuit.

CAPVT II.

CONVENITE & congregamini gens non amabilis. Priusquam pariat iussio quasi puluerem transeuntem diem, antequam veniat super vos ira furoris domini, antequam veniat super vos dies iræ indignationis Domini.

HACTENVS decretum & certum Dei in Iudæos iudicium Vates exposuerat, & afferendam omni illi regioni docuerat calamitatem, & commune periculum, quod non omnino declinari perrūpiq. possit, tamen si diligenter & studiosè procuretur, minui

certè posse nunc deinceps confirmat,& ad id negotium capessendum grauissima & sapientissima oratione suos hortatur: certum prætera modum,& diuinitus constitutú,qua procurari res ea possit,formulam; hoc est, pœnitentiá docet. namq. hæc vna ratio si sanctè, purè & legitimè, atq. oportunè explicetur,ad culparũ pœnas,diuinamq. animaduersionem effugiendá, vel supplicium certè minuendum plurimum valet. Sed tamen quémadmodum ea ratio rectè iniri possit,imprimis Vates præcipit, [*Conuenite & congregamini.*] Quid hæc præceptio significet,Hebraica verba nobis exponũt,*Colligimini & colligite*. Est enim Hebraicum verbum eorum propriè,qui res aliquas collecturi,minutim & diligentissimè disquirunt & scrutantur,vt decussas ex arbore oliuas,nuces, & eiusmodi alia, quæ nullam omnino legentium patiũtur negligentiam. Atq. hoc verbum in illa Israëlitarum apud Ægyptios paleas & quisquilias colligẽdi cura frequẽter ac propriè vsurpatur: à quibus rebus ad alia argumenta,similitudine sententiæ,cõmodè ab Isaia & Sophonia transfertur. Igitur iis,qui iratum Deum placare,sibiq. propitium,vel clementem reddere expetunt,diligentissimá,& religiosissimam pœnitentiá tum priuatè,tum publicè suscipi debere,vel huius verbi vsurpatione Vates confirmat. Neq. verò solum futurę vitæ emendatione,sed & præteritarum culparum agnitione & detestatione,veræ pœnitẽtiæ ratio consolidatur. namq. vitæ morumque emendatio fructus pœnitentiæ propriè dicuntur: ipsa verò, vnde fructus illi proueniunt, pœnitentia, impiè & sceleratè factorum, & totius corruptæ consuetudinis damnatio atque detestatio est: quam meliora studia, & studiorum deinde indices optimi conatus, & rectè facta consequũtur, sicut scriptum est: Derelinquat impius viam suam, & vir iniquas cogitationes suas: & reuertatur ad Dominum,&c. Hanc autem omnem rationẽ Vates noster huius capitis initio præscripsit. [*Colligimini,*] verbũ reciprocum Hebraicè est,qua voce Latini carẽt: ad singulos autem sententia refertur, vt vnũquemq. in sese descendere,seq. ipsum excutere, scrutari,expẽdere, & quæcunq. vitio culpaq. non careant,notare ac damnare,atque vehementi animi dolore prosequi iubeat. Sed quoniam non modò sibi vnumquéque,sed alios alijs etiá studio,exéplo & opera prodesse oportet,ad priuatá & communẽ de huiusmodi pœnitentia curam ciues suos Vates hortatur. [*Et congregamini*],Hebraicè idem verbum quod priori loco reciprocè pronuntiatum est,actiuè rursus repetitur. *Colligimini & colligite*, Vos,inquit,in vos descendentes,vestra primum,deinde cõmunia studia notãtes corrigite, hæc illius verbi sententia est: *Congregamini*. officio, inquit,mutuo vos hac in re iuuate. [*Gens non amabilis.*] Argumento à iudicatis ducto miserrimũ suarum rerum statum illis,quò sibi diligẽtius & studiosius prospiciát, demonstrat. Appellat autẽ gentem non amabilem,siue vt Hebraicè est,non concupitam, tum quòd aliarum nationum omnes,tum Dei protectoris voluntates à se abalienauerit. Quantũ enim inuisa nationibus cæteris Iudæa gens olim fuerit, & sacræ,& prophanæ historię frequenter ostendunt: quas tamẽ diuinæ gratiæ & prouidentiæ innixa, contemnere facilè potuit. Illo autem vnico, & maximo, & firmissimo propugnatore ob suam culpam destituta, nihil præter extremam miseriam exspectare potuit, quemadmodum toto illo Psalmo obseruare est: Saluasti enim nos de affligẽtibus nos: & omnes odientes nos confudisti. In Deo laudabimur tota die,& in nomine tuo confitebimur in secula. nunc autem repulisti & cõfudisti nos, & nõ egredieris Deus in virtutibus nostris &c. Igitur gentium omnium inuidia flagrantibus,& Deo etiam ob scelera inuisis, vnicum perfugium & præsidiũ salutis, sancta & legitima pœnitentia est. [*Priusquam pariat iußio quasi puluerem transeuntem diem.*] Iussionem Vates hoc loco diuini iudicij decretum appellat,quo certa pœnis exigendis dies dicta est, nullisq. hominum nota,prætérquam iis quibus indicata à Deo sit,qui tempora & momẽta in sua potestate posuit; quæ, quoniam ex diuini consilij arcano subito eduntur, aptisśima translatione pari dicuntur: ante verò quàm eiusmodi calamitosæ tempestates edantur, oportuna deprecatione effici potest,vt vel auertãtur omnino,vel cõmutentur,vel etiam clementiores multo extent. Quæ si non sapienter prouideantur, imparatis, atque imprudentibus aduenientes, omnia in turbinis modum vastata atque deserta, *quasi puluerem transeuntem*, relinquent. Vt enim æstiui turbines, sublati dissipatiq. pulueris neq. vestigium quidem relinquunt: sic rerum, inquit, vestrarum, vbi dies illa transierit,neque nomẽ quidem relinquetur. fieri autem posse,vt vel irati & infensi Dei vltoris acerba seueritas pœnitentia mitigetur, vel omnino calamitosæ illius diei periculum vitetur, geminata oratione Vates confirmauit. [*Antequam veniat super vos ira furoris Domini.*] Quid sit iussio pariens quasi pulue-

Exod.5.&15.

Isai.29.

Psal.23.

puluerem transeuntem diem, exposuit. namque ira furoris seuerior & vehementior multo, quàm indignatio est. Ob eam rem in posteriori membro ait: [*Antequam veniat super vos dies indignationis Domini.* Hebraicè est, *Antequam non veniat dies.*] fieri enim posse intelligit, vt quamdiu decretum illius Dei pronuntiatum atque fixum non fuerit, intercedatur, vt nõ figatur, aut vt protrahatur: id quod vbi iam dies ipse aduenerit, frustra tentabitur. Ex hoc autem huius Vatis, aliisque plurimis sacrorum librorum locis, pœnitentiam hominum legitimè & oportunè susceptam, nunquàm superuacaneam esse, docemur: neque ad æterna tantum supplicia condonanda, sed ad temporales etiã pœnas, vel effugiendas, vel minuendas esse commodissimam. Cùm autem seriò & legitimè pœnitenti, post prauorum studiorũ & malè factorũ, cęterarumq. animi tempestatũ, cum summo dolore & pudore detestationẽ & declinationẽ optimus portus vitæ & consilij in melius mutatio sit, sicut scriptum est: Declina à malo & fac bonum, &c. proximũ vati nostro fuit, vt posteriorem pœnitentiæ partem priori adiungeret.

Quærite Dominum omnes mansueti terræ, qui iudicium eius estis operati: quærite iustum, quærite mansuetum: si quomodo abscondamini in die furoris Domini.

POENITENTIAM ad pœnarum & periculorum deprecationem populo suaserat; cuius alteram partem in superiori versu indicauit; quę delictorum inquisitione, detestatione & confessione definitur alteram verò quæ vitæ & consiliorum mutatione: spectatur, nunc deinceps subiuncturus, eos oportune excipit, qui modestia & virtute præditi pietatis officia præstabant. quos interim non otiosos esse vult, sed orationibus & deprecationibus propriæ & communi saluti procurandæ deditos esse iubet. [*Quærite Dominum omnes mansueti terræ, qui iudiciũ eius estis operati.*] Ex hoc hominũ genere, qui pietatem veram, & fide & officio faciendo profiterentur, quanquam raros, nonnullos tamen fuisse ex sacris libris accepimus. Septẽ enim millia virorum in Israël, qui genu ante Baal non curuauerant, sibi relicta esse Deus affirmauit. 1.Reg.19. Atque etiam in Ierusalem & Iudæa quosdam, qui communi calamitate inuoluti hostiũ sæuitiam experti essent, Psaltes deplorauit. Posuerunt, inquit, morticinia seruorum tuorum escas volatilibus cæli, & carnes sanctorum tuorum bestiis terræ. Psal.79. Huiusmodi autem sanctos & pios homines ad quærendum placandumque Deum Vates hortatur. cæteros verò, qui vitiorum & scelerum sibi conscij essent, post priores pœnitentiæ partes ritè & legitimè transactas, ad posteriores purè ac sanctè suscipiendas aduocat, vt vel futuras pœnas omnino effugiant, vel minores multo subeant. [*Quærite iustum, quærite mansuetum.*] Substantiuam potius quàm adiectiuam significationem *iustum* & *mansuetum* habent. Iustitiæ nomine, omnem eius, quæ in communi vitæ societate spectatur, virtutis partem: mansuetudinis verò siue modestiæ verbo, priuatorum morum compositionem complexus est. [*Quærite.*] Magnum studium diligentemque operam postulare Hebræi solent, cùm verbum illud *Bacas* vsurpant; בקש maximæ autem cuiusdam & arcanæ significationis id est, quod huiusmodi exhortationibus Vates adiunxit. Vtramq; enim tum proborum, tum improborum partem, ad suum cuiusque officium faciendum studiosè hortatus subiunxit. [*Si quomodo abscondamini in die furoris Domini.* Hebraicè est, *fortassis abscondamini.* Chaldaicè verò, *forsan proteget super vos in die indignationis Domini*: Græcè autem, *vt protegamini in die iræ Domini.*] Qua quidem oratione Babylonicam captiuitatem significatam fuisse, eamque ad diuinæ potius misericordiæ, quam ad punitionis rationes à Vate reuocatam arbitramur. Maximæ enim clementiæ opus fuit, magnam eorum partem, ob supplices preces & pœnitentiam, in die iræ Domini, & ignis cuncta vastantis, exceptam seruatamque in Chaldæam, ad restitutionis futuræ spem transmitti, ibidemq. ne omnino perirent, protegi ac foueri; nec multis etiam aliorum Israëlitarum instar detineri (id quod Ieremias agnoscens gratè & piè prædicabat: Misericordia Domini quia non sumus consumpti, quia non defecerunt miserationes eius) Thren.3. aliàs funditus perituris, nisi diuina misericordia prouisum consultumque esset, vt interim dum dies iræ pertransirent, in diuina tutela, quanquam angustius & laboriosius gentibus afferendæ propediem salutis certa proponeretur spes, cùm tamen aliis gentibus diuinæ indignationis, & exercendi iudicij dies, excisionem calamitatem-

que extremam allatura esset, vt Palæstinis, Tyrijs,& cæteris, quos vel sine restitutionis, vel vestigij saltem relinquendi spe funditus euertendos esse,& Vates hic,& alij etiam obnuntiarunt. Itaque Iudæis pœnitentia ad certæ aliàs animaduersionis & venturæ ob pertinaces diuturnas culpas calamitatis vel auersionem, vel clementiam saltem impetrandam indicitur. quòd singularis cuiusdam in se diuinæ prouidentiæ beneficium, aliis etiam vicinis nationibus merito negatum, interpretari oporteat. Ob eamque rem pœnitentiæ suscipiendæ, ad salutem & restitutionem sperandam, suasioni dissimile in aliis gentibus edendum exemplum Vates proposuit. Quia Gaza, &c. Illud interim ad linguæ & sententiæ rationem notare operæpretium est, verbi illius, *si quomodo*, siue, vt ex Hebraico, & Chaldaico vertimus, *forsan*, latentem dubitationem non ex consequenti, sed ex antecedenti negotio definiendam esse. namque antecedentis exacta certitudo, consequentis asseuerationem infert. neque enim diuina misericordia Vatis oraculo commemorata & promissa, sed humana ad misericordiam impetrandam legitima diligentia in dubium vocatur. Plura autem de hac ratione & dicta aliàs, docente atque aspirante Deo, à nobis dicenda sunt.

Aristoteles 2. Topicor.

Quia Gaza destructa erit, & Ascalon in desertum, Azotum in Meridie eijcient, & Accaron eradicabitur.

VICINÆ Palæstinorum gentis integram & perpetuam cladem, diuino iudicio futuram, obiter prædicit. ex qua misericordiæ in Iudæos beneficium confirmat. namque vt eodem ferè terræ situ, eadem cæli parte & astris subiacentes gentes dispares omnino rerum suarum exitus habeant, præter certum Dei consilium & voluntatem accidere non potest, ita vt aliis post cladem breuis restitutio, alijs nulla omnino, vel exigua, atque longissimum post tempus contingat. Hæc vero sententia eleganti & vehementi oratione à Vate Hebraicè pronuntiata est, verbis videlicet ex ipsa nominum vicinitate deflexis. quam figuram Hebræi *Zzabuth*, Græci paronomasiá, nostri adnominationem vocant, vt: *Huic dari verbera; tibi verba.* Quam quidem rationis orationisque venustatem, vel sententiæ vim, nullus profecto interpres, ex aliis in alias linguas, maximè autem ex Hebraica, transferre commodè potest; quemadmodum nos aliàs iusto de hac re sermone habendo, si Deus annuerit, disputabimus. ad quem locum huius carminis verba expendenda consultò reseruamus. Igitur postquam certam Iudæis apud Babylonios, diuinam protectionem & futuram ex illa captiuitate liberationem, atque dissimilem omnino nationibus aliis exitum Vates noster significauit & prædixit, ad eam explicandam latiusque exponendam rem commodè digreditur.

Terentius Heautont. act.2.Scen.3.

Væ qui habitatis funiculum maris, gens perditorum: verbum Domini super vos Chanaan terra Philisthinorum, & disperdam te, ita vt non sit inhabitator.

PALÆSTINITIS, Ammonitis, Moabitis, ob maxima publicè & priuatè suscepta scelera, atque ob illatas aliis gentibus, maximè autem Israëlitis, ex religionis contétione, iniurias, diuinæ vltionis pericula subituros, Isaias, Ieremias, Amos, aliique Vates prædixere. Id autem ipsum Sophonias prædicens, similemque cum Iudæorum calamitate afferendam à Chaldæis cladem confirmans, dissimiles tamen illis futuros exitus docet. quòd Palæstini partim occisi, partim è sua regione pulsi, nunquam amplius restituendi sint. Iudæi verò Babylonem abducti, in patriam non post multos annos diuino beneficio remigraturi; atque non suam modò regionem rursus, sed & Palæstinorum terram ad proprios vsus occupaturi sint. Omnem autem Palæstinorum regionem vicini maris nomine Vates significauit, cùm Gazan, Ascalonem &c. prius appellasset, atque ex altera orationis parte alteram intelligi voluisset. Cui regioni extremam vastitatem obnuntiaturus, funestam vocem, *væ*, pronuntiauit. [*Qui habitatis funiculum maris.*] Terræ & hæreditatis sors & pars, quæ cuique obtingit, funis siue funiculus in sacro sermone dicitur, vt: Funes ceciderunt mihi in præclaris: etenim hæreditas mea præclara est mihi. nam vt apud latinos ductu pedis, sic apud Hebræos & Chananæos funibus metatos agros & oppidorum situs fuisse legimus. Palæstinos autem ad maris littus longè exporrectos, hæc descriptio, vt aliæ plurimæ ostendunt. Ex quorum nomine mare illud omne, quod

Psal.15. Cicero orationũ tom.5. fol.233.

quod occidentalem Chananææ regionem alluit, Palæſtinorum dictum eſt. Ponam, inquit Deus, terminos tuos à mari rubro, vſq. ad mare Palæſtinorum. Exod. 23. Ex Hebraico nomine proprio ad nominis ſignificationem Latinus interpres Chaldæum imitatus alluſit. namq. Hebraice eſt: *Gens Cheretæorum.* Sunt autem Cheretæi ex Palæſtinorũ familiis celeberrimi. vnde ad Auſtralẽ plagã Cheretæi irrupiſſe in Palæſtinos ille ſeruus Ægyptius Dauidi referebat. 1. Sam. 30. Conſulto autem Vates ex nomine ipſo futuram genti exciſionem denuntiauit (quippe Cheretæus, exciſum, ſiue excindendũ ſignificat) vt cũ nomine exitum conuenire confirmaret: gens, inquit, exciſorum, ſiue quod idem eſt, perditorum. Quamobrem Chaldæus paraphraſtes hũc locum ſic vertit: [*Populus qui damnatus eſt exciſione.*] hos verò Palæſtinorum populos, ex omnibus antiquis Chananæorum, diuino iudicio, olim pulſis familijs, ſimili cũm cæteris ſuæ gentis clade affectum iri Vates obnuntiat: atque ob eam rem Chanaã nominis meminit. [*Verbum Domini ſuper vos Chanaan terra Palæſtinorum.*] Quanquam enim Palęſtini dicti fuerint, tamen ex eorum gente, quibus Deus ob ſua nefaria ſcelera infenſus fuerit; hoc eſt, ex Chananæis eſſe confirmat, ſicut Ioſu. 13. ſcriptum aliàs eſt: Chananæis aſſcribes quinque regulos Philiſtijm; Gazeos, Aſotios, Aſcalonitas, Chetæos, & Accaronitas. quos demum, vt alios olim, funditus euertendos perdendosque eſſe ait. [*Et diſperdam te ita, vt non ſit inhabitator.*] Eius verò exciſionis magnitudinem, conſequentis vaſtitatis deſcriptione, arguit.

Et erit funiculus maris requies paſtorum, & caulæ pecorum.

MARITIMAM illam regionem, Palæſtinorum vrbibus dirutis, incolisque eiectis, vaſtatam in paſtorum pecorumque vſus futuram eſſe docet. quæ extremæ exciſionis deſcriptio eſt, vt illa: Isai. 17. Derelictæ ciuitates Aroër gregibus erunt, & requieſcent ibi, & non erit qui exterreat. sic apud exteros:

Dum Priami, Paridisque buſto
Inſultet armentum, & catulos feræ Horat. lib. 3. Od. 3.
Celent inultæ. Eum autem tractum omnem Iudæ tribui, non ad habitationis, ſed ad paſtionis commoditatem aſſcribendum eſſe dicit: ſiue illi ex antiqua terræ diſtributione obuenerit, ſiue cæteris Iſraëlitis deficientibus Iudaica tribus in hæreditatem vocetur. Eadem igitur opera & perpetuam Palæſtinis exciſionem, & futuram Iudæis ex Babylone reſtitutionem prædicit.

Et erit funiculus eius qui remanſerit de domo Iuda, ibi paſcentur: in domibus Aſcalonis ad veſperam requieſcent.

MAXIMÆ vaſtitatis & ſolitudinis aſſeuerationẽ habet antitheton illud *ibi, in domibus Aſcalonis ad veſperam requieſcent.* In Aſcaloniticis ruinis commodus magalibus conſtruendis locus erit, quò ſe greges paſti veſperi recipiant. Quemadmodum autem id fieri tandem poſſit, reſtitutione Iudæorum promiſſa, exponit.

Quia viſitabit eos Dominus Deus eorum, & auertet captiuitatem eorum.

ID quod Palęſtinis minimè continget. A Palæſtinis autem ad Moabitas & Ammonitarum gentem ſermonem transferens Vates, horum regionem perpetua vaſtatione afficiendam diuini oraculi auctoritate confirmat: ac tantæ diuinæ vltionis cauſam, publicam iniuriã, & iuris gentium violationẽ eſſe definit. Ad eam autem tractandam cauſam Dei iudicis perſonam Vates induit, qui ex cognitione culpæ legitimam pœnã decernat.

Audiui opprobrium Moab, & blaſphemias filiorum Ammon: quæ exprobrauerunt populo meo, & magnificati ſunt ſuper terminos eorum.

Audiui verbum ad iudices, reges, & magiſtratuum cauſam ſerio cognoſcentiũ rationẽ cõmodo in loco vſurpatur, vt: Audiui enim murmur veſtrũ. Exod. 16. Quomodo audiet me Pharao? Exod. 6. Itaque iuridicum verbum eſt, & latinam iudicialem cognitionem propriè exprimit. Duplex autem Moabitis & Ammonitis iniuriarũ crimen infertur, & contumeliæ videlicet, & poſſeſſionis iniuſtè vſurpatæ. nam Iudæis dum Babylonem migrarent, & per ſuam regionem tranſeuntibus, iniuriis contumelijsque impoſitis inſolenter inſultaſſe,

& in Israëlitarum possessionem violatis terminis irruisse conuicti sunt.. Qua de re sic Amos pronuntiauerat: Super tribus sceleribus filiorum Ammon, & super quartum non parcam, eo quòd dissecuerint prægnantes ad dilatandum terminum suum. Hactenus crimen: nunc supplicij sumendi sententia deinceps pronuntiatur, & grauissima Dei vltoris, & sacrilegiorum vindicis appellatione atque iureiurando confirmatur.

Amós 1.

Propterea viuo dicit Deus exercituum, Deus Israël.

PROPTEREA causam significat, iustissimũque Dei iudiciũ ob perorata crimina arguit [*viuo ego.*] Sententiæ certę confirmatio est, nullo reuocationis relicto loco. [*Dominus exercituũ,*] Deus iniuriarũ vltor, vt sæpe aliàs exposuimus. [*Deus Israël.*] religionis veræ vindicẽ atq. pietatis causis & rationibus prouidentẽ sese Deus hoc loco profitetur. namq. nomen *Elohim*, quod ad orbis gubernationem spectat, vsurpatum est, & Israëlis appellatio, ad religionis verę rationem refertur. Ob religionis autem simultatem, non ob aliam priuatam iniuriam, Israëlitas à vicinis gentibus vexatos fuisse sæpe legimus. Etenim cùm Israëlis nomen in probris & contumeliis vsurpatur, diuinæ magis dignitati, quàm ipsorum hominum causæ derogatur. Atque ex hac nostra annotatione plurima sacrorum librorum loca explicari commodè possunt, vt illud apud Samuelem: Ego exprobraui hodie agminibus Israël. Quem locum sic Dauid ipse à Deo vnctus exposuit, Quis enim est hic incircuncisus, qui exprobrauit agminibus Dei viuentis? Tanta igitur dignitate atque auctoritate, tanta humanarum rerum cura, tanto religionis veræ præditus studio iudex sic pronuntiat:

1.Sam.17.

Quia Moab, vt Sodoma erit, & filij Ammon quasi Gomorrha, siccitas spinarum, & aceruus salis, desertumque vsque in æternum: reliquiæ populi mei diripient eos, & residui gentis meæ possidebunt illos. hoc enim eueniet eis pro superbia sua, qua blasphemauerunt, & magnificati sunt super populum Domini exercituum.

OMNIVM carminum horum sentẽtia, ex iis quæ dicta iam sunt nobis, explicata est. Nonnulla verba breuiter examinare libet. [*Siccitas spinarum,* Hebraicè, *rugitus vrticarum.*] Vrticas in ruinarũ ruderibus & in domibus desertis nasci videmus. Has apud Moabitarum & Ammonitarum excisas vrbes, ob religionis infrequentiam & solitudinem, adeo altè crescentes fore Vates ait, vt vento flante collisæ, rugitum qualem messes magnæ solent, edant. [*Et aceruus salis,* siue, vt Hebraicè est, *fossio salis,*] Sterilitatem terræ futuram, habitationi atque humanis vsibus importunam, salis natura etiam insperfa efficit, nedum si natiua ingenitaque sit. Quamobrem Sodomorum agrum æterna sterilitate damnatũ, in mare salis fuisse redactum legimus. non minor neq. minus perpetua vastatio Ammonitis obnuntiatur: quorum ager, quacunque effossus fuerit, salina fit. [*Et residui meæ gentis possidebunt illos,* Hebraicè, *diripient illos.*] Si quid, inquit, genti reliquum fuerit quod vsibus hominum idoneum sit, id ab iis qui restituti fuerint ex gente mea, diripietur, cùm terra omnino vastata vicinorum tantùm voluntati & direptioni exponenda sit. Hæc verò tantæ perpetuæ vastationis non obscuram, non leuem, sed grauissimam & manifestam culpam coarguit. [*Pro superbia sua qua blasphemauerunt, & magnificati sunt super populum Domini exercituum.*] Iniuriæ quidem, probra & contumeliæ, excisionem illis attulerunt, sed vt instar Gomorrhæ æterna vastitas accideret, in causa fuit singularis illa arrogantia, superbia & impietas, qua in populi Domini exercituũ calamitates & miserias, inhumanè insultauerat. [*magnificati sunt.*] Idem hæc oratio significat, quod latinis dicitur superbè atq. insolenter sese erga aliquem gerere. Fuerat autẽ (vt ex verborum ratione cõijcitur) eiusmodi insultantium sacrilega & nefaria oratio, quæ sacrosanctæ Domini Dei exercituum dignitati, virtuti & gloriæ detraheret, cæteraque falsò dicta numina, qualia ab ipsis & ab aliis nationibus colebantur, tutelæ ac prouidentiæ vi. atque potestate anteponeret. Huius etenim significationis, blasphemiæ nomen est. de quo nos plura aliàs ad communem vtilitatem, Deo docente, referemus. Eam igitur rem ita seuerè acturum se Deus ostendit, vt amplissimæ dignitatis & splendoris sui causam, non modò aduersus harum gentium numina, sed contra omnium nationum falsò appellatos Deos,

veræ

veræ ac solidæ gloriæ rationibus tandem obtineat. qua in re magnum illud de tollenda funditus per euangelium superstitione sacramentum & diuinum arcanum obiter indicatur.

Horribilis Dominus super eos, & attenuabit omnes deos terræ: & adorabunt eum viri de loco suo, omnes insulæ gentium.

VIM potestatemque suam diuinam maximis & seuerissimis exemplis apud eos, qui aliter existimauerint, Deum probaturum esse confirmat: neque solùm hos horumque numina, sed omnes tandem deos appellatos, vbicunque terrarum culti fuerint, vanos ac futiles cultoribus suis redditurum, atque in contemptionem adducturum esse; vt sibi soli omnis veræ pietatis cultus, communi omnium tam cultiorum, quàm barbararum nationum consensu & conspiratione tribuatur. nam cùm sua quisque numina tutelaresque Deos patrios, indigenas, aduenas & hospites quorum infinita ferè nomina erant, huius vnici ac veri Dei prædicatione attenuatas inaniaque expertus fuerit. [*Adorabunt eum viri de loco suo.*] vbicunq. terrarum fuerint, siue continentem terram, siue insulas incolant, omnes veri & potentissimi Dei nomen religionemque suscipient: hoc enim, verbum *Adorabunt*, significat, quod ex argumenti ratione ad latriam à theologis dictam est referendum. [*Viri de loco suo.*] Latinus sermo hoc sic pronuntiat: Vbicunque locorum, siue, vbicunque terrarum. namque nomen vir apud Hebræos distributionem, apud Lanos vnusquisq. vel singuli, habet, vt illud: Et non docebit vir fratrẽ suum, & vir amicum suum. eadem apud Italos nominis, *huomo*, vsurpatio est, *vt sei scudi per huomo.* [*Omnes insulæ gentium.*] Europæ partes ac præcipuè Græciam omnem, Italiam, Galliam, Hispaniamque significat, quas propriè gentiũ insulas Moses cognominauit, vt nos exactius in sacra, quam molimur, geographia (modò Deus adsit) docebimus. Commodè autem cùm de diuinæ virtutis contentione ageretur, dignitatis suæ non apud eos modò, quibus cùm priuata sibi res esset, sed apud omnes etiam quibus communis illa causa erat, probandæ tandem, tuendæ ac retinendæ mentionem fecit. Quæ tamen ratio ad optatum speratumque Christi, & euangelij tempus, vt ad hypothesin thesis reuocanda est, quando, vt Vates alius prædixit, erit, Dominus rex super omnem terram. quod de nostra aurea noui testamenti ætate accipiendum est. Atq. hâc de idololatriæ superstitione victoriam sibi reportandam, ad omnes habitabiles terræ partes pertinere confirmat. nam cùm deos terræ commemorasset, aliam in qua Ammonitis & Moabitis vaticinabatur, significare visus est; insularum verò nomine Europam: reliqua erat tertia illa pars quæ ad Austrum sita est; quam Africam dicimus: cuius remotissimam prouinciam Vates in partes vocans, propinquiores etiam sibi sub iugum mittendas iudicauit.

[Marginal notes: Isai. ,, Genes. Zach. 14.]

Sed & vos Æthiopes interfecti gladio meo eritis.

AFRICÆ extremos habitatores Æthiopes *Mizraimi* filios fuisse ex sacræ terræ descriptione accepimus. Hos autem diuini verbi gladio superatos euangelicis legibus obtemperatum ire confirmat. Habet verò arcanam significationem verbum illud *gladio meo*, quod nos diuinum verbum, viuum & efficax, & penetrantius omni gladio ancipiti, & pertingens vsque ad diuisionem animæ cùm D. Paulo definimus. Et gladius, inquit, spiritus quod est verbum Dei. Gladium spiritus idem quod gladium suum Deus dicit, de quo gladio scriptum est: Accingere gladium tuum super femur tuum potentissimè. Atque illud etiam de hac eadem victoria à diuino vate decantatum est: In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, & grandi, & forti super Leuiathan serpentem tortuosum, &c. Ab hypothesi autem ad thesin suam reuersus, non modò Ammonitis & Moabitis, qui victo & abducto Israëli cùm religionis opprobrio insultauerint, sed ipse etiam victoribus Assyriis dignitatem potentiamque suam, atque maximam contra omnes eorum deos virtutem propediem probandam esse Deus confirmat: quibus imperij defectionem, & splendoris illius, quo sese insolentissimè iactauerant, exstinctionem denuntiat. qua in oratione Niniuiticum casum apertè prædicit.

[Marginal notes: Heb. 4. Isai. 27. 66. Ephes. 6. ,, Psal. 44. ,, ,,]

Et extendet manum suam super Aquilonem, & perdet Assur: & ponet speciosam in solitudinem, & in inuium, & quasi desertum.

ASSYRIORVM regio, maximè autem Babylon ad Orientem Iudæis exposita, ad Boream propius spectat; vnde linguæ vsus obtinuit, vt plagæ nomine regio ipsa significaretur: quemadmodum nauigatores nostri Italiam petentes ortum petere dicuntur. vulgo *caminar a leuante*. sic frequẽtissimè Aquilo pro Assyriorum regione vsurpatur, vt: Quia malum ego adduco ab Aquilone, contritionem magnam, &c. Sed posterior versus pars priorem hoc in loco exposuit [*& perdet Assur.*] Hæc verò ad Niniue, & Babylonis vrbis excisionem, eiusque imperij, quod propediem ad Persas transferendum erat, inclinationem pertinent. qua de re nos plura & exactius apud Nahhum, ex diuino beneficio, commentati sumus. Vrbis verò illius vastationem & ruinam ex consequenti vastatione arguit. [*& ponam speciosam.*] Niniuen significat, cuius nomen interpres noster non ad verbum, sed ad significationem reddidit, vt sententiæ antitheton indicaret, videlicet, [*speciosam in solitudinem,*] sed vt proprium nomen esse deprehenderetur, capitali litera in emendatis codicibus scriptum est: sed Hebraicè, Chaldaicè, & Græcè, Niniue, legitur. Ita Aquilonis nomine Babylonem; speciosæ verò Niniuen interpretamur. Illius enim reges in Iudæam regionem & Ierosolymam vrbem, atque adeo in sacrum Dei templum superbè, insolenter atque impiè sacrilego animo; huius verò in decem Israëliticas tribus, atque in omnem ferè orbem maximè insignes extitere iniuriæ. Cuius magnam ac perpetuam vastitatem ex ferarum & auium commodis habitationibus describit. Quòd habitatoribus vacua, his animantium generibus in latibulorum & nidorum vsum cessura sit.

Et accubabunt in medio eius greges, & omnes bestiæ gentium.

PECVDVM pecorumque gregibus, atque boum equorumque armentis, asinarum, camelorum, & omnibus denique brutis, quæ ad hominum vsus ali conseruariq. solent, commoda & spatiosa magalia in Niniue ruinis fore ostendit. Omnia autem animantium, quæ homini in vsus cedunt, genera hac periphrasi complexus est. [*Omnes Bestiæ gentium.*] siue vt Hebraicè ad verbum, [*greges omniũ brutorum gentis.*] Cæteris etiam tum animantibus siluestribus, tum auiculis tutas & tranquillas fore sedes ait: tantam loci solitudinem & vastitatem futuram esse confirmat.

Et onocrotalus & ericius in liminibus eius morabuntur.

DVO animantium genera in vastitatis & solitudinis descriptione frequentia in sacra lingua *Kaath*, & *Kipod* sunt, quæ à Latinis interpretibus variè redduntur. nam *Kaath* interdum pellicanus, vt in psalmo: Similis factus sum pellicano solitudinis. nonnunquam verò onocrotalus in nostra versione dicitur, vt in hoc loco, & apud Isaiam. *Kipod* verò apud Isaiam & hunc Vatem ericius, vertit interpres. At verò ex Hebræis nonnulli sunt qui auis genus esse dicant. Quidam verò testudinem tardum animal interpretantur, quòd Arabicè *Kempod* vocetur. nomen autem à verbo *Kaphad*, quòd præcidere significat, deductum est. Quænam verò animantium genera sint, hactenus nobis exploratum non est. Illud certè statuere possumus ex auium natura vtrumque esse, quod in superliminaribus portarum habitare possit, quò testudo ascendere minimè valet. atque *Kaath*, quidem in carniuorarum & impuro cibo vescentium auium genere censeri, quam *Kaath*, dictam arbitramur, quòd deuoratum cibum rursus euomat, à verbo *Kaah* Hebraico, quod Latinè vomere dicimus. Sed de his omnibus aliàs cõmodius disserere nobis diuina benignitate continget. [*In liminibus eius morabuntur.*] Nomen Hebraicum superius limen hyperthyron Græcis dictum significat, quod duabus antis siue parastatis impositum, portam domus constituit. Id quoniam florum & pomorum sculpturis Assyrij architecti ornare consueuerunt, caphtor, id est, florarium vocant. Huius suprema pars vmbellæ instar extra muri rectum ductum prominens, quam artifices cornicem dicunt, commodam auibus sedem præbere potest. Deinde etiam alias aues, quæ celeriores, minores, ac vagæ instabilesq. magis natura sunt, vt monedulas, ficedulas, galerites, philo-

Psal.101. Isai.34. Isai.14.

philomelas, & id genus alias ob loci ſolitudinem ſecurè atque impunè garrituras eſſe ait.

Vox cantantis in feneſtra, Chaldaicè, *Vox auis garrientis in feneſtra.*

In Hebraico, *cantantis* futurum eſt, vt perpetuitatem illam, de qua ſæpe aliàs diximus, explicet: nullam domorum frequentiam fore ait, vt in feneſtris auiculæ garriant, ne dum in tectis; nec tamen ſit qui exterreat.

Coruus in ſuperliminari, quoniam attenuabo robur eius.

Magnam in oſtiis ſolitudinem ex liminis & valuarum deſertione arguit. [*Coruus in ſuperliminari*, Hebraicè, *ſolitudo in limine.*] per Metonymiam oſtij ſolitudo ſignificata eſt. Græcus interpres, quem latinus ſequitur, nomen Hebraicum *Hhoreb, Ghoreb*, legit, & coruos reddidit, vocis vicinitate tractus. Chaldæus verò ſententiam ſimplicem, explicata, vt ſolet, figura expoſuit. *Solitudo in porta*. Magnæ verò ſolitudinis ſignum, valuarum vetuſtas & cõſumptio eſt: quæ aliàs ad domorum cuſtodiam diligenter aptari, & ornatius etiam muniri, ad eamque rem ex optima & durabili materia parari ſolent, vt cæli aëris ac frequentiæ iniurias tolerare poſſint. præſtantiſſima autem in hoc genere cedrina materia eſt, quam tamen vetuſtate & neglectione attenuandam conſumendamque eſſe ait. [*Quoniam attenuabo robur eius.*] Roboris nomen cedri genus firmiſſimum & diuturnum intelligimus quod Hebraicè *Erez* dicitur. Hæc verò tam exquiſita vaſtitatis deſcriptio eò pertinet, vt humanæ ſuperbiæ, maximæ ac perpetuæ creditæ felicitatis, quæ iniuriæ & inſolentiæ rationibus nixa fuerit, qualis exitus futurus fuerit, intelligatur. quæ res priorum & poſteriorum temporum comparatione oſtenditur.

Hæc eſt ciuitas glorioſa habitans in confidentia: quæ dicebat in corde ſuo, ego ſum, & extra me non eſt alia amplius.

Ninive primi & antiquiſſimi imperij caput, incredibili ſecundarum rerum proſperitate vſa, æternam inoffenſamque felicitatem, & ſumma omnia ſibi ipſi promiſerat, quæ iiſdem, quibus cœperat, rationibus, vi, iniuria, tyrannide, opibus & diuitiis per ſuperbam dominationem amplificandis, præſtari atque ſtabiliri poſſe crediderat, propriaq. Pſal. 10. ac legitima fore ſibi perſuaſerat. [*Extra me non eſt alia amplius.*] Solam ſe dominari & rerũ potiri perpetuis temporum & ſeculorum curſibus ſibi perſuaſerat. *Dicere in corde*, eſt ſeriò & conſtanter cogitare & affirmare, atque ad eam rationem conſilia, ſtudia actionesque dirigere, vt: Dixit enim in corde ſuo, non mouebor à generatione in generationem " ſine malo. Huiuſmodi ſtultiſſimas erroris opiniones, ob humanæ proſperitatis curſum, Iſai. 47. dementia deprauati homines imbibere & tenere ſolent: quas non niſi aduerſis penitus & incommodiſſimis euentibus amittunt. namque & Babylon quæ Niniue deſtructæ in imperium ſucceſſit, eadem de ſeſe inſolentius etiam prædicabat, ſicut ſcriptum eſt: Et dixiſti in corde tuo ego ſum, & præter me non eſt altera. cùm tamen ſatis ſuperque poſteriorum temporum exempla ſint, quibus poſteriora hominum ſecula admoneri docerique poſſint.

Quomodo facta eſt in deſertum cubile beſtiæ? omnis qui tranſit per eam, ſibilabit, & mouebit manum ſuam.

Observati euentus admiratio diligentem humanæ ſuperbiæ exitus contemplationem ſuadet. Eſt autem locus ex comparatione temporum & ſtatuum. namque frequentiſſima & potentiſſima vrbs in eam vaſtitatem redacta, vt ferarum cubilibus commodiſſimè deſeruiat, non ſine magna prætereuntium admiratione, & triſti oratione, viſitur. [*Sibilabit, & mouebit manum ſuam.*] Variarum rerum & gloriæ caſum conſiderantis, & ſecum animo atque oratione tractantis geſtus habitusque deſcribitur. namque mouere manum, aliud quàm plaudere eſt. nam hæc manus alterius motatio commiſerationem admirationemque magis, quàm inſultationem ſignificat.

Aliam

Aliam autem aliorum de Niniuæ rebus agitationem atque orationem esse necesse fuerat, quemadmodum varia hominum, varièque affecta erga eandem rem ingenia sunt.

CAPVT III.

Æ prouocatrix & redempta ciuitas, columba. &c.

HACTENVS eam calamitatem, quæ Hierosolymis & omni Iudææ regno à Chaldæis ex diuino consilio allata est, Vates prædixerat, & vicinarum etiam gentium cladem, perpetuumque casum indicauerat, cùm tamen futuræ Dei miserentis beneficio liberationis ex Babylonica seruitute, spem Ierosolymitanis faceret certissimam, nunc verò deinceps noui & grauissimi, maximeque diuturni periculi posterioribus tēporibus adeundi terrores Iudæis iniicit & denuntiat, si quomodo illorū mens, vt caueant & prospiciant, incitari reflectiq; possit, iustissimas aliàs & grauissimas, post tantam antea oraculorum, consiliorū, admonitionum & prædictionum frustra sumptam & consumptā operam & curā, pœnas demum daturis. Igitur huius capitis sententia nō ad priorem Solymorū calamitatem repetendā & confirmandā, sed ad posteriorem totius Iudææ gentis cladem, quæ ob publica populi & principum scelera atque ob nefariam illam Christi legitimi & sanctissimi regis repulsam, à Romanis diuino iudicio allata est. Quam, quòd grauissimam fore Vates præuiderat (qualis non fuit vlla alia ab initio creaturæ, quam condidit Deus vsque nunc, nec similis futura est) horribili & infausto verbo exorsus denuntiauit. [*Væ prouocatrix & redempta ciuitas, columba.*] Publicum Iudæorum crimen duplici ex causa conflatum est: altera, quòd tot beneficiis antea affecti, tamen per summa & nefaria scelera sese semper ingratos indignosque præstiterint: altera quòd ad diuinam demum æternamque salutem, atque ad regni cælestis felicitatem præsente & oblato vltro rege, & magni consilij angelo, tantique negotij duce & auspice diuina auctoritate vocati, tamen suæ visitationis tempus, & ea quæ ad pacem sibi essent, neglexerint & repudiarint. [*Prouocatricem*] vocat Ierosolymam vrbem, quæ post, acceptam ex Babylone libertatem, multis tamen ac grauissimis modis, diuinam in se iram, & vicinarum, atque longinquarum etiam gentium inuidiam commouerit; adeo vt variis Græcorum & Romanorum bellis concussa, Herodum tandem tyrannide sub Romano imperio oppressa fuerit. Quam demum spirituali libertate donandam, & regni cælestis communione atque dignitate illustrandam Christus redemptor susceperat, vereque morte ac resurrectione sua redemptam, in admirabilem filiorum Dei gloriam & lucem transtulisset, nisi ipsi sibi, quo minus id præstaretur, impedimento essent, non recipientes cælestis regni hæredem: cuius prodita fide regnum etiam abiurarunt. Non habemus, inquiunt, regem, nisi Cæsarem &. Nolumus hunc regnare super nos [*Redemptam* [autem non ab re appellat. nam quod ad diuini officij & beneficij rationem pertinet, verè redempta fuerat, nisi ipsa sibi deesse in ea re quàm adesse maluisset. Quam tot diuinis beneficiis, tot maxmis munneribus ornatam, tanta Dei cura conseruatam, neque solùm à Babylonica seruitute, sed ab infernali etiam captiuitate liberam, in regnum diuinæ gloriæ, quantum omni beneficio, studio atque opera diuinitus agi commodissimè potuit, translatam, & sponsæ modo ornatam ac dilectam, singularem columbæ amorem & fidem sponso præstare oportuit, vocantique omni officio ac potius pietate adesse, & incomparabilis in se amoris diuini magnitudinem mutuo & feruentissimo amore comprehensam diligenti obsequio contueri: cuius tamen illa fidei & officij rationes omnes nefariè peruerterit. [*Columba.*] Vnicè, dilectam fuisse Iudæam & propriam Deo, in qua maxima & singularia amoris officia constiterint, nomen hoc indicat. namque columba ob naturæ inuiolabilem cum compare suo societatem, mutui amoris atque singularis fidei significationem

Mat.13.

eationem habet, vt in arcano cantico: Columba mea, perfecta mea. Solent tamen interdum feminæ columbæ comparem marem voce & amoris significationibus magnis sibi indulgentem, non mutuo officio, sed fastidio atque insolentia excipere, rostroque petentes arcere, ambientemque atque vltro rogantem repellere. Quam rem nos persæpe obseruauimus, quòd femina natura impudentior, atq; impotentis magis animi sit. Quamobrem columba seducta & stulta nonnunquam dicitur, vt illud: Et facta est Ephraim quasi columba seducta, & non habens cor. Huius verò erroris & mali dissuadendi causa sponsus columbam suam perfectam appellabat, quòd perfectum ab ea fidei & mutui amoris officiū exigeret. Quàm verò sese stultā, & fastidiosam, & ingratā columbā, tot maximis & diuinis beneficiis acceptis, tantis amoris in se argumentis perspectis, Hierosolyma Iudææ regionis princeps ciuitas præbuerit, subiuncto carmine notatū copiosè exponitur.

Non audiuit Dominum, & non suscepit disciplinam: in Domino non est confisa, ad Deum suum non appropinquauit.

HIERVSALEM per Christum eius ad pœnitētiæ studium vocata, atq. ad cælestis regni dignitatem, neque diuinæ vocationi fidem, neque pœnitētiæ studium adhibere voluit. namque duabus ijs potissimum rationibus fide & pœnitentia, quibus omnium virtutum summa continetur, eos qui cęlestis regni hæreditatem adire capessereque vellēt, ornatos & instructos esse debere, diuini consilij sententia decretum, & multis grauissimisq. præconiis pronuntiatum est. Quia appropinquabit regnum cælorum, pœnitentiam agite. Matth. 3.
& illud: Pœnitemini & credite euangelio. Eam tamē sponsi vocantis vocem Ierosolyma non audiuit. *non audiuit Dominum.* Qui quanquam quondam in patribus per prophetas multifariam multisq. modis locutus fuerat, tamen nouissimè in filio ipsos allocutus est: quem constituit hæredem vniuersorum, per quem fecit & secula. Huius etiā sententiæ illud diuinum apud Isaiam oraculum est: In sceleribus vestris dimisi matrem vestram: quia veni, & non erat vir; vocaui, & non erat qui audiret. Itaq. non audire, non credere interpretamur: sunt enim pręcepta auditionis, hoc est fidei, & pręcepta actionis, hoc est, operum & pœnitētiæ studij: de quibus aliàs plura & exactius. quarum rerum cū neutra prætermittēda sit, Iudæi vtrāq. nefariè contempserunt. [*Et non suscepit disciplinam.*] Ad operum & pœnitentiæ rationes oratio hæc pertinet. neque enim peruersa & scelerata ambitionis, auaritiæ & libidinis, omniumq. flagitiorum studia, quamuis frequentibus admonitionibus, hortationibus, & liberioribus etiam accusationibus prouocati deponere, aut remittere, neque munitam & commonstratam sibi iustitiæ viā sequi voluerunt. Venit enim ad vos Ioannes in via iustitiæ, & non credidistis ei. publicani autem & meretrices crediderunt ei. vos autem videntes nec pœnitentiam habuistis postea, & crederetis ei: hæc Dominus Iesus Christus ijsdem obijciens improbabat. Deinde etiam illud his flagitijs accessit, vt Mosaicæ legis, quam ipsi perperam interpretati fuerāt, ceremoniali tantùm & vmbratili vsu & consuetudine, atque externo solùm cultu nixi, nullam aliam salutis & vitæ rationem quærendam & tenendam, nullum firmius in Deo ipso & Christo eius felicitatis veræ fundamentū ponendum sibi esse duxerint. [*In Domino non est confisa.*] præter quem nulla vera aut solida iustitia est: sed sine vlla in Deum & in mediatorem, & æternæ propitiationis atque salutis pontificem fide, ceremonialis tantùm cultus obseruatione, non ex fide & pœnitentia, sed ex operibus legis, quæ tamē imperfectissimè & frigidissimè ab ipsis præstarentur, omnem iustitiæ suæ summā præfiniuit. Israël verò sectando legem iustitiæ non peruenit. quare? quia non ex fide, sed quasi ex operibus legis: Offenderunt enim in lapidem offensionis, &c. Qua de re, hoc est, de operibus legis, quæ sine fide ab Apostolo contemnuntur; deque operibus fidei, quæ ab eodem, ad cælestis regni hæreditatem capiendam vehementer probantur, quæq. plusquam necessaria ad eam rem sunt, nos aliàs longius, & maxima cum cognoscentium vtilitate, & magna etiam totius causæ huius perspicuitate, tantùm Deus studiis, conatibus & inceptis benignè adsit, differemus. [*Et ad Deum suum non appropinquauit.*] quē tamen certis notis & signis agnoscēdum antiquissimorū oraculorū iudicio & exhortationibus acceperat. Exulta filia Sion, iubila filia Ierusalem: quia ecce rex tuus venit tibi iustus & saluator ipse: pauper & ascendens super asinam, & super pullum filium asinæ. Hunc verò regem iustum & saluatorem in propria venientem sui non receperunt, sed eiectum è vinea, ignominijsque affectum regem abiurarunt: Nolumus, inquiunt, hunc regnare super nos, tātum abest vt

Marc. 1. Heb. 1. Isai. 50. Matth. 21. Rom. 9. Zach. 9. Ioan. 1.

venientem gratè & libenter in suam ciuitatem receperint. Illud ad sententiæ rationem explicandam obseruare operæpretium, nomen Dei hoc in loco vsurpatum Hebraicè אלהים ELOHIM esse: quod quanquam diuinam naturam non significet, officium tamen diuinum significat: quod nomen nos aliàs, iudices, à gubernatoris, ducis, magistratuumq́ rationibus definiuimus, vt illud: Ego dixi dij estis, & filij excelsi omnes. Huius autem nominis appellatio insolubilem temeritatis & affectatæ ignorationis notã Iudæis inurit. Quibus quanquam Christus Adonai, hoc est, diuinæ naturæ nomine agnitus initio non fuerit (nam si eam sapientiã assecuti fuissent, nunquam Dominum gloriæ, vt Paulus affirmat, crucifixissent) tamen Elohim, hoc est, legislatoris, gubernatoris, regis, prophetæ, diuini denique legati ac ducis nomine cognosci oportuit eũ in quo nihil, quod ad tantã dignitatem pertineret, desiderari potuit, nisi ipsi sibi sincerum ac prudens de illius virtute iudicium ademissent. Si non venissem, inquit, & locutus eis non fuissem, & signa non fecissem quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent, nunc autem excusationẽ non habent de peccato suo. Cùm tamen à Mose certis notis spectandum, & probandũ Christum accepissent, sui per omnia simillimum vatem, longè tamen auctoritate omniũ post homines natos præstantissimum. Prophetã, inquit, suscitabit tibi Dominus de medio tui, de gente tua, & de fratribus tuis sicut meipsum. Qui autem verba eius, quæ loquetur in nomine meo, audire noluerit, ego vltor existam. Igitur Iudæi ignorãtes iustitiã Dei, & suam quærentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti. Finis enim legis Christus ad iustitiã omni credenti. Hos autẽ modò verũ legis finẽ Christũ summa culpa sua ignorasse, sed & veras diuinæ legis rationes omnino peruertisse, vates omnes, & Christus ipse Apostolique notauere, illud vitio dantes, quòd exteriori & superstitioso nimiũ ceremoniarũ & rituum cultu contenti, præcipua pietatis officia, innocentiã, iustitiam, charitatẽ, & honestatem omnẽ nõ solum neglexissent, sed maximis flagitijs publicè ac priuatè mutauissent. Ex quibus omnibus rebus diuinum odium, & vrbis suæ excidiũ, & eas, quibus adhuc operiũtur, miserias, ipsi sibi peperere: id quod Vates noster deinceps persequitur.

Iohan. ,, Deut.17. ,, ,, Rom.10. ,,

Principes eius in medio eius, quasi leones rugientes, iudices eius lupi vespere, non relinquebant in mane. Prophetæ eius vesani, viri infideles: sacerdotes eius polluerunt sanctum, iniustè egerunt contra regem.

QVATVOR publicorum ministrorum ordinibus omnis publicæ rei summa administratur, Principum quorum auctoritate respub. ne quid vel à suis incommodi, vel extrinsecus detrimenti accipiat, defenditur: Iudicum iudicio & opera singulorum causæ ad cõmunem vtilitatem cõficiuntur: Prophetarum qui in magnis & nouis negotijs de diuina voluntate consuluntur: & Sacerdotum qui diuinæ legis & pietatis rationes, & populum vltro doceant, & consulti purè & integrè explicent. Atque in horum sanctissimè præstitis officijs summam reipublicæ salutem, proditis autem summam perniciem esse, Deus tum aliàs frequenter, tum in illo psalmo declarauit: Deus stetit in synagoga deorum, &c. Verùm enimuero rationes officiorum suorum omnes à Iudaicæ gentis ministris perturbatas, corruptas, & ad priuata sui ipsorum commoda reuocatas fuisse Vates criminatur. [*Principes eius in medio eius, quasi leones rugientes.*] Quantam in populo stragẽ Herodum regum familia, & qui his successere, nouarum rerum seditiosi auctores ediderint, cũ hic cõmemorare nimis longum sit, à Iosepho, Ægesippo, cæterisq́ Hebræis scriptoribus petere operæpretiũ fuerit, vbi manifestè deprehendi potest, principes ex pastorum officio in leoninã rabiem fuisse traductos. [*in medio eius,*] vt vbi cõmodius custodiri oportuit, cõmodius contrà lacerare & diripere valeant. Horum sceleratum exemplũ, sed maiori auaritia iudices imitati sunt. namq. iuris & iudiciorum callida interpretatione in omnium fortunas & bona impetum faciebant, neq. vllum diripiendi modum statuẽtes, quasi lupi vespertini, omnia miserorum ciuium bona funditus deuorabant. Occulta autem & fraudulenta istorum perditissima auaritia luporum vespertinorum nomine significata est: de quo genere nos in cõmentarijs Habbakuq disseruimus. Illud verò, [*non relinquebant in mane,* Hebraicè est, *non ossabant.*] ne ossa quidẽ in crastinum sibi rursus petẽda corrodendaque relinquebant: tanta celeritate & ingluuie miserorum res tota ab istis cõficiebatur, vt neque vilissima quæq. ex ciuium bonis & supellectili, non modò in vsum Dominis, sed in alteram direptionem sibi ipsis reseruarent. Neque dissimiles his illa secula vates sortita sunt, sed *vesanos & infideles,* leuissimum & vanissimum hominum genus,

Psal.81. ,,

Iose. de bello Iudai. Græcè & Hebraicè. Ægesip: lib. ieiuniorũ. lib. receptionis.

genus, quod nullo diuino spiritu, sed sua tantùm temeritate excitatum & ductum imperitæ multitudini faceret fucum. Quales plures pseudoprophetas illis téporibus extitisse legimus. de quo genere Christus verus Dei nuntius & filius illud Iudęis prędicés exprobrabat: Ego veni in nomine patris mei, & non accepistis me: Si alius venerit in nomine suo, illum accipietis. *Infideles*, Hebraicè est, *viri præuaricationum*, qui debitam Deo & populo fidem pariter violauerint. Iam verò quales sacerdotes tempora illa sortita fuerint, videamus. [*Sacerdotes polluerunt sanctum, iniustè egerunt contra legem.*] Duplex sacerdotale munus & officium, sacrificia & doctrinã, ab istis violata, atque suis ipsorum commodis & vtilitati seruire coacta indicat. Quæ magna labes & pernicies Iudæorum reipublicæ illis maximè Christi seculis allata est: cùm venalibus sacerdotijs Annas & Caiphas, atque his persimilia capita præessent. [*Iniustè egerunt contra legem*, Hebraicè *iniuriam fecerunt legi.*] Hispanicè, *Aggrauiaron la ley*. Ad nouas, falsas & violentas legis interpretationes, ad illam traditionum superstitiosam obseruantiam, atque ad Pharisæorum, Sadducæorum, Baisæorum & Epicureorum inductas factiones & sectas oratio hæc pertinet. Horum verò flagitiorum integerrimum iudicẽ & tantæ impietatis vindicem Deum sese præbiturum esse confirmat. Ioan.5.

Dominus iustus in medio eius non faciet iniquitatẽ: mane mane iudiciũ suum dabit in lucem, & non abscondetur. nesciuit autẽ iniquus confusionem.

CVM Dominus vniuersæ terræ Deus sit, & sanctissimus iudex, fieri nullo pacto potest, vt eius gentis & ciuitatis, cuius se regem & iudicem manifestis testimonijs professus fuerit, sacrilega & scelerata crimina dissimulet. [*In medio eius non faciet iniquitatem.*] quinimo ille grauissima seueritatis suæ exempla singulis diebus non obscurè editurus est. [*Mane mane iudicium suum dabit in lucem, & non abscondetur.*] namque ante illam extremam Ierosolymorum per Titum allatam cladem multæ publicæ ac priuatę calamitates diuinam indignationem & iudicij seueritatem probauêre. Consurrexit enim gens in gentem, & regnum aduersus regnum, & fuerunt pestilentiæ & fames, & terræmotus per loca. hęc autem initia dolorum fuerunt. Quibus rebus, & sanctissimorum apostolorum prædicationibus assiduis cæteri commouerentur, proteruitatis tamen & pertinaciæ contentionẽ remittere noluerunt: sed illud magis facinus obstinatè & sacrilegè in se admiserunt, quod ab ipso salutis æternæ pontifice Christo fuerat prædictum. Tradent enim vos in tribulationem, & occident vos, & eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum. Et tunc scandalizabuntur multi, & inuicem tradent, & odio habebunt inuicem. Et multi pseudoprophetæ surgent, & seducent multos, & quoniá abũdauit iniquitas, refrigescet charitas multorum. hanc omnem sententiam illa Vatis nostri oratio indicat. [*Nesciuit autem iniquus confusionem.*] hoc est: Quanquam hæc omnia singulis diebus indicia edantur, tamen ij, quibus mala mens, malusq. animus erit, neque his indicijs perterrefacti, neque apostolicis indicationibus pudefacti, à proposito declinaturi sunt, vt veniat ira Domini super eos, & fit tribulatio, qualis nulla antea fuerit ab initio creaturæ, quam condidit Deus, nec in posterum vlla vnquam futura sit. Illa verò oratio, [*Mane mane iudicium suum dabit in lucem,*] eiusdem cum illa significationis est: In matutinus interficiebá omnes peccatores terræ, vt disperderem de ciuitate Domini omnes operantes iniquitatẽ. Quæ verò de initijs dolorum in genere dicta fuerant, in specie nunc explicantur. Matth.24. Psal.100.

Disperdidi gentes, & dissipati sunt anguli earum: desertas feci vias eorum, dum non est, qui transeat: desolatæ sunt ciuitates eorum, non remanente viro, neque vllo habitatore.

HÆC ex illo loco aperta sunt, Surget gens contra gentem, &c. Quanto autem studio solicitudine & opera, per Apostolos suos & Euangelij verbum, Iudæos ab errore atq. impietatis proposito reuocare curaturus erat Christus, si quomodo carnem suã ad imitandum prouocaret; si quomodo futura pericula declinantes, ad maximorum & diuinorum beneficiorum, & cælestis regni largitionem & communicationem alliceret, subiuncto carmine Vates demonstrat.

Et dixi, attamen timebis me, suscipies disciplinam: & non peribit habitaculum eius propter omnia, in quibus visitaui eam.

DEI ad pœnitentiam & misericordiæ rationes ineundas Iudaicum populum exspe-

ctantis oratio est, non rarò à Christi Apostolis vsurpata. *Timebis me.* Religionem veram ti-mor Domini sanctus arguit, sicut scriptum est: Timor Domini est sciẽtiæ religiositas, &c. [*Suscipies disciplinam.*] Pœnitentiam vitæ, ac morum ad diuinam normam exactionem, nomen disciplinæ significat: nam vox castigationem propriè sonat. [*Et non peribit habitaculum eius.*] mutatio personæ, quæ tamen Hebraicè nulla hoc in loco est: namque minus perspicuam orationem reddit. Significat autem fide & pœnitentia caueri ab eis posse, quo minus Ierusalem sancta vrbs funditus euerteretur. cuius vicem vsq. adeo Christus dolebat, vt sine luctu & lachrymis commemorare non potuerit. Patienter igitur agebat Deus nolens aliquos ex eis perire, sed omnes ad pœnitentiam, atque ad salutis viam reuerti. Neque verò conseruandæ tantùm vrbis & gentis cura, sed magno etiam felicitatis æternæ illis communicandæ desiderio teneri se Deus confirmat. [*Propter omnia in quibus visitaui eam.*] Namque huius rei causa conseruatam gentem volebat, vt Christi iustitiæ sanctitatis, diuinitatis, & omnis ineffabilis regni & dignitatis participem faceret. hæc omnia visitationis nomine definiuntur, atque etiam omnes illæ felicitatis diuinitus oblatæ rationes, in quibus visitauit nos oriens ex alto. In tanta verò Dei erga istorum salutem diligentia, quanta rursus eorum ipsorum negligentia, vel sententiæ potius, & prauæ consuetudinis obstinatio fuerit, statim Vates opponit.

Eccle.1.

Luc.19.

Veruntamen diluculo surgentes corruperunt omnes cogitationes suas.

MAGNA sedulitate & diligentia, communique opera in peruersa studia, & corruptæ vitæ cõsuetudinem Iudæorum mores incubuisse hæc oratio significat, quemadmodum de his ipsis temporibus indicatum à Christo est. Quoniam, inquit, abundauit iniquitas, refrigescet charitas multorum. Si quis autem illius tempestatis res cognoscere cupiat, præter ea, quæ in Apostolorum actis & epistolis sparsa sunt: Iosephi Iudæi historiã Græcè atque Hebraicè etiam legat, nos verò orationis verba breuiter interpretemur. [*Veruntamen.*] Hebraicũ verbum contrarium omnino præcedenti sententiæ euẽtum arguit. [*Diluculo surgentes.*] Vno simplici verbo SACHAM, res duæ significãtur, mane consurgere, & humerum humero cõiungere: quibus maxima & communis diligentia, & opera alicui negotio adhibenda explicatur, vt in libro de arcano sermone docebimus. In quam verò rem inclinatè omnes incubuerint, videamus. [*Corruperunt omnes cogitationes suas.*] Nulla oratione neque grauius, neque breuius Iudæorum obdurata obstinatio exprimi potuit. nam consultò dataque opera & communicato studio non solùm actionibus, sed cogitationibus, & consilijs omnibus corrumpendis totum se penitus illum populum tradidisse ait: Vbi vero animi nerui omnes, ingeniumque communi multorum studio intendantur, valeant necesse est. Pœnitet profectò nos in tanta huiusmodi orationum magnitudine & significatione, breuitati consulentes, adeo pauca explicando dicere. Quæ igitur & quanta Iudæorum calamitas Christi temporibus futura esset, quæ istorum culpa, quanta Dei misericordiæ, exspectationis & studij apud eosdem contẽptio, ac proinde quàm iusta damnatio ac punitio futura esset, grauissimè & luculentissimè est à Vate hactenus explicatum. Quem verò tandem hæc res exitum habitura sit, nimirum non qualem eius gentis studia ac facta promereantur, sed qualem diuinæ misericordiæ & veritatis immensitatem deceat, nunc deinceps exponitur.

Quapropter exspecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ in futurum.

IUDÆORUM & Israëlitarum dissipatas, & toto orbe dispersas reliquias, non suo ipsorum merito, sed diuinæ misericordiæ & veritatis certo proposito tandem liberatum iri, & à multis sanctis viris diuino oraculo proditum est, & à nostro Vate hoc in loco præclarè explicatur. *Quapropter, &c.* Satis, inquit, Deus benignè hactenus vobiscum actum est, satis magnum & spectatum bonitatis & clementiæ meæ priuatæque erga vos prouidẽtiæ exemplum fuerit, sceleris & superstitionis damnatos, Babylonemque abductos breui post tempore in patriam fuisse restitutos, ibidemq. varijs & maximis beneficijs interim affectos, quoad publicus orbis redemptor vesterq. propheta & dux aduenies recipere-tur: quem etiam rogantem vltro & inuitantem pacem & felicitatem æquissimis legibus offeren-

offerentem repulisse parum vobis visum est, nisi euangelio ab ipsius discipulis per spiritum sanctum, tot signis & prodigijs atq. eiusdem spiritus distributionibus, denuntiato obnixè esset repugnatum. Satis nimium satis patientia mea, satis demum priuata prouidentia abusi estis: quòd verò non funditus de cætero pereatis, misericordiam summam interpretari oportuerit. Cæterum antiqua illa & priuata beneficiorum meorum assiduitas, illa rerum vestrarũ propria quædam, atque ab aliarum gentium rationibus longè distincta cura, vobis exspectanda non est, quos iam deinceps ad communem, cum alijs etiã infidelibus nationibus, prouidentiæ vsum reiectos interim esse volo, quo ad tempus illud aduentauerit, cùm ad nominis religionisque meæ & euangelij cultum suscipiendum, gentes nationesque omnes pariter adducendæ sunt. Interim verò vobis, qui certa quadam custodia & tutela antea fouebamini, omnium mortalium miserrimè ætas degenda est. Quia enim reprobastis verbum hoc, idcirco erit vobis iniquitas hæc quasi interruptio cadens, vt Isaias iniquit. Omnem hancà nobis explicatam sententiam verbo illo, *quapropter*, significari atque inferri arbitrati sumus: nam vox hebræa LACHEN sententiæ posterioris rationem longè repetitæ priorum rerũ cogitationi annectit. cuius officij apud græcos est οὔκον, & apud latinos *igitur*. Illá verò felicissimá ætaté diuino cõsilio ad gentes omnes quæ in tenebris & in vmbra mortis sedent, illumināndas præfinitá, resq. in illa ætate gerẽdas illustri oratione significauit. [*Exspecta me dicit dominus*.] Huiusmodi vaticinium & apud Hosseã explicuimus. *Dicit dominus* certam stabilemq. sententiã, quam neque ob temporis diuturnitatem desperari aut negligi oporteat, significat. [*In die resurrectionis meæ*. Hebraicè ad verbum, *ad diem cum surrexero*.] Magni negotij vel bello vel pace gerendi incœptionem verbum surgere, Hebraicè significat, quod aliquando etiam stare, noster interpres vertit, vt: Surrexit Moses, & defensis puellis &c. Surge Domine ac dissipentur inimici tui. Latinus sermo proxima huic significatione verbum extare vsurpat. *In futurum*, Hebraicè ad verbum, *ad vsque*. Plenam, integram, perpetuamq. euangelij, & diuinæ legis de omni impietate & errore victoriam futuram indicat. Hunc locum sic Chaldaicè legimus: [*Quapropter sustinete verbum meum, dicit Dominus, vsque ad diem reuelationis meæ ad iudicandum*.] Iudicij absoluti nomine & ratione futuram rerum in melius mutationem definit: quam definitionem luculenter persequutus explicat.

Exo.2. Nume.1.

Quia iudicium meum vt congregem gentes, & colligam regna: & effundam super eos indignationem meam, & omnem iram furoris mei: in igne enim zeli mei deuorabitur omnis terra.

IVDICIVM *meũ*, certi & sapientissimi cõsilij decretũ. Omnẽ impietatis & superstitionis, errorum sectarumque, varium, vastum, lateque patentem statum, gentium & regnorum nominibus expressit: quibus vt variæ familiæ, variæque linguæ, sic varia etiam religionum vel superstitionum potius & impietatis genera sub tyrannico Satanæ imperio sunt, quæ ad certum tempus diuina patientia tolerare decreuit, tandẽ omnino euertenda, & in ditionem suam euangelij virtute redigenda, atque sub vno pastore Christo, vna custodiæ & religionis ratione, communique lege atque diuini spiritus ductu gubernanda. Euangelij autem efficiẽtia altera iræ, indignationis & zeli nominibus; altera verò labij puri restituendi rationibus explicatur. Perfecta namque & probata diuina victoria, qua victorum animi pariter & corpora sub diuini obsequij iugum mittantur, spiritualis est, atque spiritualibus armis constat, potenti virtutis Dei euangelio, & verbo illo abbreuiato & consummanti in æquitate: quod à Domino faciendum esse vates prædixerant. de quo verbo plura aliàs, & exactius. Huiusmodi verò bellum, & victoriam diuini verbi virtute ad impietatis extinctionem exspectari oportêre, ipse belli & victoriæ consequens exitus declarat.

Rom.9.

Quia tunc reddam populis labium electum, vt inuocent omnes nomen Domini, & seruiant ei humero vno.

IVDEORVM exspectationem ad illam vsq. ætatem differre Deus decreuit, cũ gentes omnes veræ & sanctissimæ religionis communione iungendæ sint. quam societatem labij electi siue puri imagine descripsit, relata nimirum ratione ad illa tempora, quibus

ob linguarum diuisionem ingens animorum dissidium & dissensio facta est. Nulla enim maior hominum disiunctio esse potest, quàm quæ ex varia religionis ratione atque oratione accidit, cùm totis animis & verbis dissidetur, aliusque aliam vitæ instituendæ viam, ex veræ religionis, vel ex erroris rationibus muniendam sibi ducit. *Labium* verò *electum*, siue vt Hebraicè est, *purum*, ex illa linguarum diuisione per similitudinem translatum est, cùm Hebraici sermonis puritas (quæ prima omnium lingua fuit) ad paucas familias redacta est, cæteris omnibus magna verborum & orationum varietate disiunctis. Neque id verò futurum esse affirmat, vt omnibus eadem Hebraica lingua restituatur, sed vt idem Deus, cuius ineffabile nomen illa tantùm lingua rectè pronuntiatur, communi omnium consensu, atque eodem omnino cultus, doctrinæ & sapientiæ genere, & eadem velut formula publicè colatur, spiritu sancto id efficiente, qui veritatis rationes omnibus nationibus aperiens docebit. neque enim alia virtute, quàm diuina, id effici præstariue potest. Huius igitur tantæ rei auctoritatem sibi vni Deus Philip.2. ipse tribuit dicens, *Reddam*, idemque promissionis sententiam explicat, [*vt inuocent omnes nomen Domini.*] ,, Idipsum omnes sapiant, eandem charitatem habentes, vnanimes idipsum sentientes. hic locus Chaldaicè sic habet: [*Quia tunc mutabo super omnibus populis sermonem vnum clarum, vt orent illi omnes in nomine Domini, & colant eum humero vno.*] *humerum vnum*, idem plurimorum studium significare aliàs docuimus. Transfertur autem similitudo à bobus iugo coniunctis, quibus idem onus trahitur, de iugo & onere Christianæ legis intelligendum. De hac verò eadem re sic Zacharias vaticinatus est: Zach.14. ,, In die illa erit Deus vnus, & nomen eius vnum. hanc verò Christianæ ac veræ religionis communionem ad longinquas etiam gentium regiones, quæ ab vnius veri Dei cognitione alienissimæ fuerant, pertinere ait.

Vltra flumina Æthiopiæ, inde supplices mei filij dispersorum meorum deferent munus mihi.

NON modò Æthiopas, qui Africam incoluêre, sed omnes orientalis Indiæ vltra Indum & Gangem nationes hac oratione complexus est. [*Vltra flumina chus.*] pro quo noster interpres [*flumina Æthiopiæ*] vertit. nam Æthiopes Abyssinos sub iugum diuinæ legis mittendos esse, iam aliàs fuerat prædictum. Omnem verò orientalem oram, & longissimum tractum, vsque ad eas terras, quæ à nostris nauigatoribus inuentæ, noui orbis nomen obtinuerunt, significatas à Vate nostro esse, duo imprimis argumenta fidem nobis faciunt. alterum verbum, *vltra*, alterum nomen fluuiorum, & Chus est: namque *vltra* Hebraicè est GHEBER, quod à transmittendi verbo deductum, trans propriè vertimus. Atqui à Palæstina Abyssinos Æthiopes petentibus, nulli insignes fluuij transmittuntur: qui enim in toto illo tractu maximi sunt, partim septentrionem versus in Lybicum mare procurrunt, vt Nilus, Bragada & Ciniphus; partim in meridionalem oceanum descendunt, sed hi vt exigui, sic etiam obscuri ignobilesque sunt. At verò orientem versus tendentibus, præter Tygrim, qui Persidem regionem interluit, maxima flumi- Pomp.Mela lib.1.cap.1. na Indus & Ganges, & si quæ vltra in Synarum regione sunt, transmitti necesse est. Indiam & quicquid vltrà est (quod totum Asiam esse grauissimi scriptores tradiderunt) Genes.10. illa oratione, vltra flumina Chus, definimus. omnem namque illum vastum lateque patentem Asiæ tractum, qui ad solis auroræque ortum protenditur, à filijs Chus occupatum fuisse Moses tradidit. qua de re nos aliàs præsenti tractatione Deo donante dicemus. Rectè itaque Chaldæus interpres hunc locum tenens reddidit: *Abusque trans flumina Hodu*. quod nos Indiam, Hebræi, Chaldæi, Arabes, Syri, vel Hodu, vel Hondu, vel Hundu dicunt. [*Inde supplices mei filij dispersorum meorum deferent munus mihi.*] Non Israëlitas tantùm, sed gentes etiam di- Ibid. uino olim consilio, toto orbe diductas & dispersas, eorum inquam, filios, à quibus dissemi-

disseminata est tota terra munus acceptum & gratum veræ & sanctissimæ religionis communi studio & professione, vni Deo optimo & maximo esse allaturas dicit. Non ignoramus nomina illa, [*Supplices mei filij dispersorum meorum,*] Hebraicè gentilia nomina magis, quàm appellatiua videri. sed nos vulgatam versionem, quàm fieri possit religiosissimè, sequi instituimus. hæc verò Chaldaicam paraphrasin hoc in loco expressit. Iudæarum verò & Israëliticarum rerum status, quem ad illud vsque tempus deterrimum fore prædixerat, quemadmodum in summam felicitatem conuertendus sit, deinceps exponit.

In illa die non confunderis super cunctis adinuentionibus tuis, quibus præuaricata es in me: quia tunc auferam de medio tui magniloquos superbiæ tuæ, & non adijcies exaltari amplius in monte sancto meo.

HÆC, quæ à Vate nostro dicta descriptaque sunt omnia, non ad posterioris templi, sed ad futuræ per Christum Iudæorum restitutionis ætatem pertinere res ipsa indicat. namque posterioris templi temporibus, post recuperatam ex Babylonica seruitute libertatem, adusque excisam per Titum & Iulianum Ierosymam, non modò gentes variorum deorum nomina coluisse, sed Iudæos ipsos in plures Pharisæorum, Sadduceorum, Baisetorum & Epicuræorum sectas, quas adhuc etiam prosequuntur, diuisos fuisse accepimus. tantum abest, vt eadem omnium lingua, idem ad diuinum suscipiendum cultum humerus fuerit. Quamobrem ad communem omnibus auream euangelij ætatem referenda hęc sunt: cuius mysterium iam Christo ad dexteram æterni patris sedente operatur. olim quidem omnibus orbis nationibus auditum primo nascentis ecclesiæ tempore, sed clarè tamen de cætero enuntiandum, & diuini spiritus virtute explicandum. Cui rei ianuam nostro æuo aperiri ac propemodum patefieri videmus, cùm ad ignotissimas antè regiones nostrorum hominum nauigatio pertineat. in quibus tametsi non tanta diuini spiritus efficientia, quantam futuram demum speramus, non sine magno tamen fructu Christi nomen auditur & suscipitur. Cùm verò plenitudo gentium Isa. 59. vnius veri Dei & Christi eius plenam notitiam habuerit, tunc veniet ex Sion qui eripiat Rom. 10. & auertat impietatem à Iacob: & hoc à me illis testamentum, cùm abstulero peccata » eorum. » Eam porrò peccatorum ablationem nouæ & laudatissimæ vitæ vsus, & diuina quædam consuetudo, diuini spiritus virtute atque efficientia, consequutura est. [*In illa die non confunderis.*] Arist. in Ethic. Confusio, quam pudefactionem aliàs exposuimus, peccatorum pœnæ comes indiuidua est, aut vitium ipsa, aut non sine vitio est. Huius verò rei nullum apud Iudæorum gentem turpe exemplum de cætero edendum esse ait, atque ex consequenti argumento puram & sanctam probatamque vitam sine vlla reprehensionis materia publicè colẽdam illis esse docet, longè ab ea, quam hactenus vixerint, alienam, adeo vt confundi iam amplius necesse non sit. quippe magna rerum, studiorum actionumq́. mutatio & felicissima quædam doctrinæ, & totius vitæ instituendæ, atque mundi penè renouatio futura sit. [*In cunctis adinuentionibus tuis, quibus præuaricata es in me.*] Adinuentiones quæ dicantur, in sacris libris longius disserere, & exactè definire ad finem properanti non vacat: satis illud indicasse fuerit, nomen GHALILA, à verbo GHALAL, עלל deductum, quod pueriliter agere significat, ad eas res vsurpari, quæ cùm viles atque obscuræ nulliusque momenti natura sua sint, serio tamen & magno cum molimine & studio, contra ius atque fas tractantur & stabiliuntur. id quod non sine magno religionis & publicæ rei detrimento admittitur. Hispanè, *rapazerias*, non inconcinno vocabulo dicimus. [*Præuaricari,*] verò quid sit, iam aliàs exposuimus. Huiusmodi verò adinuentiones religionis nomine, eorum potissimum, qui sese aliorum duces magistrosque profiterentur, temeritate & insolentia arroganter inductas fuisse ostendit. [*Quia tunc auferam de medio tui magniloquos superbiæ tuæ*] Superbum & arrogans Pharisæorum & Scribarum supercilium describit, quorum puerilibus adinuentionibus, ad suam ipsorum ambitionem cupiditatemque excogitatis & compositis, veræ ac diuinæ pietatis virtus obscurata & penè obruta iacebat. Quam rem Magister ipse vitæ diuinus illis vitio dedit. Væ vobis Scribæ & Pharisæi, quia tulistis clauem regni cælorum, & » neque vos intratis, nec sinitis alios intrare. » [*Et non adijcies exaltari amplius in monte sancto meo.*] nam anteà religionis prætextu, & longæ orationis obtentu, atque magisterij ambitio-

ambitioso supercilio, & domos viduarum deuorare, & plebis loculos exhaurire, & animos superstitione implere consueuerant, primas cathedras & salutationes in foro, & publicum plausum magistrorumque appellationem amantes, atque tandem tyrannidem quandam in populum exercentes. quo vitio omnes ferè gentium sacerdotes & religionum illarum professores etiam notare est. Montem sanctum suum, siue, montem sanctitatis suæ religionem diuinam Deus persæpe appellat, vt: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius. quales autem religionis ministros, & pietatis veræ professores ætas illa aurea sortitura sit, horum nimirum moribus, studio & habitu longè dissimiles, deinceps explicatur.

Et derelinquam in medio tui populum pauperem & egenum: & sperabunt in nomine Domini.

O FELICISSIMAM hominum ætatem, in qua me natum esse horum temporum vehementiæ pertæsum sæpius optare profiteor! magnum hominum delectum euangelij virtute & efficacia futurum esse docet, magnamque rerum mutationem indicat, quando cælorum regnum & Ierusalem sancta ciuitas non superbis atque ambitiosis, sed modestissimis & spiritu pauperibus ciuibus frequentanda est: Ipsorum enim est
Matth. regnum cælorum, in cuius communionem neminem admittendum esse, qui non sese
» paruuli instar humiliauerit, Christus declarauit. Illa enim maxima & pretiosissima cæ-
Matth. 18. lestis regni sacramenta, à sapientibus & prudentibus huius mundi abscondita, paruulis
» verò reuelata esse, sapientissimus ille & summus omnium pater voluit. [*Et relinquam.*] di-
Matth. 11. uinum opus hoc fore ostendit, à Christo Iesu maxima euangelij virtute efficiendum,
Matth. 3. » qui permundaturus erat aream suam, & triticum congregaturus in horreum suum,
» paleas verò inextinguibili igne combusturus. permundari autem ab ipso oportuit po-
Zach. 13. pulum acceptabilem, sectatorem bonorum operum, sicut scriptum est: Et vram eos si-
» cut vritur argentum: & probabo eos sicut probatur aurum. [*Et sperabunt in nomine Domini.*] Nulla sua ipsorum sapientia, prudentia, virtute, nullis opibus aut diuitiis humanis, nullo deniq. rerum humanarũ genere, sed tantùm diuinæ gratiæ & charitatis spe nixi, omnem humilitatis paupertatisque suæ magnitudinem non patienter modò, sed liben-
Titi 2. ter etiam sustinebunt, Exspectantes beatam spem & aduentum gloriæ magni Dei, &c. cuius viuæ & diuinæ spei maxima & illustrissima in nouo testamento præconia sunt. Omnis autem oratio hæc sententiæ superioris antithetis constat: nam magniloquis superbiæ, populus pauper & egenus; exaltationi verò in monte sancto, spes in nomine Domini, opponitur. Nomen Domini, virtutem & efficientiam interpretamur, aliàs etiam definitum. quod nos latinè legimus, *egenum*, Chaldaicus interpres vertit, tolerantem violentiam & contumeliam. cuiusmodi ciues regno suo Deus asscripsit, nimirũ
Matth. 13. spiritu sancto & igni baptizatos, pauperes quidem spiritu, sed cælestibus tamen mune-
» ribus ditissimos; vtpote reges, Quoniam ipsorum est regnum cælorum. Diuinæ etiam sapientiæ rationibus abundaturos eos illa oratione interpretamur. [*Et sperabũt in nomine Domini:*] nominis enim notitiam spes ipsa arguit. nam HAZZA verbum in alicuius præ-
Psalm. 36. sidio tutelaque latere sperareque significat, vt: Filij autem hominum sub tegmine ala-
» rum tuarum sperabunt, &c. At verò præter diuinarum rerum cognitionem, præter viuam illam fidem & spem, omni vitio alienos, magnis & illustribus virtutibus præditos fore, Vates docet.

Reliquiæ Israel non facient iniquitatem; nec loquentur mendacium, & non inuenietur in ore eorum lingua dolosa.

NVLLA neq. operum actionúmue prauitate, neq. dictorũ vanitate, neq. fraude aut dolo, sed neq. arte constantis orationis parte notandos illos esse dicit, qui puram, sanctámque omni ex parte probatam vitam, vt spirituales viros, & simplici ac diuino spiritu actos decet, transacturi sunt. quorum non solùm probata studia & opera, sed sermo atq. consuetudo omnis innocentissima & sanctissima, nullis iuramẽtis indigens fides, quã solummodò, est & non, confirmatura sit. neque enim alio consuetudinis genere, alia omnino astutia & calliditate opus erit ijs, qui velut oues diuini spiritus virtute, & Christi Iesu tutela pascantur.

Quoniam

Quoniam ipsi pascentur & accubabunt, & non erit qui exterreat.

DIVINI spiritus gratia & charitate gubernandos illos esse ait, cùm in Christi Iesu grege numerentur. cuius tutela & præsidio muniti, nulla vi, nullo metu, nullo externo impetu perturbari possint; tum quòd pastorem nacti fuerint optimum & vigilantissimum, cuius oues nemò rapere valeat; tum quòd ipsi in eo diuinæ notitiæ & dilectionis gradu collocati sint, de quo nulla vel infernæ vel humanæ potentiæ vi deijci possint. Quis enim accusabit aduersus electos Dei? aut quis separabit illos à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro. [*Lingua dolosa.* Hebraicè, *lingua* THARMITH.] Significat autem *tharmith*, quicquid à sincera & simplici veritatis ratione & oratione alienum est. quod Christus in præceptis institutisque suis fugiendum omnino docens, descripsit. Quod autem his abundantius est, à malo est. cætera omnia verba describere festinantibus non licet, satis fuerit indicasse.

Ioan. 10. Rom. 7. תרמית Matth. 5.

Lauda filia Sion, iubila filia Israel: lætare & exulta in omni corde filia Jerusalem.

RESTITVTI in gratiam Israëlis felicitatem summa cum gratulatione & lætitia præuidens Vates, attentè exspectandam, & gratissimè tandem excipiendam & publica atque perpetua lætitia colendam proponit. namque futuram quasi præsentem intuitus, adeo magnam & perfectam fore contemplatur, vt iam nunc exspectatam, nedum præsentem, celebrandam iudicet. eam verò, quibus potest, maximis verbis describit; quam tamen propriis & æqualibus describere pro rei magnitudine & dignitate contingere hominibus non possit. Neque enim oculus vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis ascendit, quanta præparauit Deus diligentibus se. Omnes autem Israëlitarum tribus in vnam Christianæ pietatis societatem, & vitæ communitatem cum cæteris nationibus conuocandas, ad laudem & lætitiam, atque ad perpetuam gratiarum actionem hortatur. eius laudationis illustrissima exempla noui testamenti tempore celebrantur; quale illud est: Benedictus Deus & pater Domini nostri Iesu Christi, qui secundum misericordiam suam magnam regenerauit nos in spem viuam, per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis, in hæreditatem incorruptibilem, incontaminatam & immarcessibilem, conseruatam in cælis in vobis, qui in virtute Dei custodimini per fidẽ in salutem, reuelari in tempore nouissimo, in quo exultabitis, modicum nunc, si oportet contristari in varijs tentationibus, vt probatio vestræ fidei multo pretiosior auro, quod per ignẽ probatur, inueniatur, in laudẽ & gloriam, & honorẽ in reuelationẽ Iesu Christi, quem cùm videritis, diligitis: in quem nunc quoq. non videntes, creditis: credentes autem, exultatis lætitia inenarrabili & glorificata, reportantes finem fidei vestræ salutem animarum. [*Lauda, Iubila, lætare.*] Lætitiæ publicæ amplificatio est, quæ per incrementum rhetoricis dicitur; sed verbum *lauda*, Hebraicè cantum celebrationẽque significat, vt ad gratulationem faciendam hortetur. [*Filia Sion.*] Iudæos nunc ob scelera & impietatem à Deo abalienatos, sed in maiorem tamen quàm vnquam anteà restituendos, enthusiasmo vsus alloquitur: quæ figura sacris vatibus familiarissima est, atque aliarum etiam nationum poëtis, in magni momenti rebus annuntiandis non ignota, vt illud:

Corinth. 2. 1. Pet. 1.

Iam iam residunt cruribus asperæ (Horat. lib. 2. ode. 20.)
Pelles: & album mutor in alitem
Supernè:

[*Filia Israël.*] Decem tribus nunc toto ferè orbe dispersas significat, quas in vnam ciuitatem Ierusalem, hoc est, in vnam veræ religionis communionem, simul cum Iudæis recipiendas fore Ezechiel prædixit. eam verò duodecim tribuum ciuitatem, *filiam Ierusalem* appellat; hisque publicam lætitiam gratulationemque tribus potissimum nominibus decernit. [*Exulta,* inquit, *in omni corde.*] Plenam summamque lætitiam esse vult, cui nihil doloris, metus, aut suspicionis permixtum sit. quòd summa pia, & æterna pace, non quomodo mundus dat, sed diuina quadam & perpetua animorum tranquillitate, quæ exuperat omnem sensum, frui contigerit. (Ezech. 36.)

Abstulit Dominus iudicium tuum, auertit inimicos tuos: rex Israel Dominus in medio tui, non timebis malum vltrà.

TRIPLICI de causa gratulationem indictam docuimus. prima est, Iudicium eorum à Domino esse ablatum: id inquam, diuinum iudicium, quod grauibus excæcationis & exilij, abalienationisque pœnis luendis hactenus experti essent, fuisse tandem de cætero sublatum, ita vt non amplius iudicij, sed misericordiæ rationibus agendum cum illis fuerit. altera verò causa est, [*auertit inimicos tuos.*] Peccatorum & scelerum abolitionem significat, qui ferissimi & immanissimi hominum hostes communes sunt, à quibus primum proditi, in diuinam offensionem, deinde in plurima mala incidimus: id quod (Isa. 50.) his ipsis Israëlitis Deus aliàs declarauit: Quis, inquit, est hic liber repudij matris vestræ, quo dimisi eam? aut quis est hic creditor meus, cui vendidi vos? ecce enim in iniquitatibus vestris venditi estis, & in sceleribus vestris dimisi matrem vestram, & cæt. Huiusmodi (Rom. 6.) hostibus extinctis, nihil damnationis reliquum est ijs, qui sunt in Christo Iesu, qui non secundum carnem ambulant, quosque lex spiritus vitæ à lege peccati & mortis liberauit. Hanc diuinam liberationem gratulatus videre iam Zacharias gestiebat (Lucæ 1.), vehementerque prædicabat: Vt sine timore de manu omnium inimicorum nostrorum liberati, seruiamus illi, in sanctitate & iustitia coram ipso omnibus diebus nostris. Hæc nobis maxima & diuina mysteria, dum vatum promissa antiqua exponimus, breuiter indicasse sat fuerit, latius & altius præsenti loco, hoc est, nouo testaméto enarrando, si Deus id concesserit, explicaturis, donec diuini spiritus dono, quod fore aliquando speramus, eadem in ipsis hominum animis reperiantur. Vbi versio latina habet [*inimicos tuos,*] Hebraicè nomen est quod singulari & plurali numero non sine magna significatione interpretari debeamus. namque scelera omnia, infestaque hominum generi vitia, interdum peccata, interdum verò peccatum, vel peccati corpus multis illis membris constans dicitur. peccata autem quædam sacrificiorum mysticorum interuentu & diuina virtute, antiquis hominibus purè & sanctè deprecantibus dimittebantur. peccatum verò ipsum, hoc est, corpus peccati, non antè ablatum est, quàm perfectissimo Christi Iesu sacrificio penitus aboleretur: cuius maximi sacrificij virtute, antiquæ hostiæ, quicquid illud erat, præstabant. Huius igitur agni immolati, & in consummationem omnium seculorum semel occisi sanguine omnia mundi peccata penitus sublata sunt, sed quod non ad omnes homines illud beneficium pertinuerit, ipsorum culpa, non sacrificij defectu aut imbecillitate euenit. qua de re maxima & grauissima in nouo testamento disputatio est. Igitur, [*inimicos,*] inimicum, eodem verbo conclusa, non peccata modò, sed ipsum corpus peccati, & chirographum decreti significat, quod erat contrarium nobis, quodque à Christo de medio sublatum crucique affixum est. cuius maximi beneficij communione aliquando tandem afficiendis Israëlitis iam nunc Vates noster gratulatur. Tertia demum lætitiæ causa illa est, [*Rex Israël Dominus in medio tui, non timebis malum vltrà.*] Omnia ferè noui testamenti & diuinæ Iesu Christi virtutis mysteria his vltimis vaticinij carminibus traduntur, quæ nobis percurrere magis, quàm explicare licet: neque alius commodior ad explicandum locus dari potest, quàm vt de diuina illa & arcana corporis & sanguinis Christi communicatione aliquando disserere contingat. Perpetuam itaque & æternam piamque pacem hanc illis fore ex eo arguit, quòd regem Israëlis Dominum Deum misericordem intra se perpetuò sibi prouidentem, atque omni spirituali benedictione & gratia in cælestibus consulentem habituri sint (Titi 3.): id quod nullis eorum operibus iustitiæ necessariò, sed vltro diuinæ misericordiæ beneficio præstandum fuerit, Per lauacrum regenerationis & renouationis spiritus sancti, quem effudit super eos abundè per Iesum Christũ saluatorẽ nostrũ: vt iustificati gratia ipsius, hæredes sint secundum spem vitæ æternæ. [*In medio tui.*] Præter gratam, tutam tranquillamque habitationem, quam tropicè significari iam aliàs docuimus, id etiam arcanè significatur, quod Christus ipse aliquando explicuit: Regnum, inquiens, Dei intra vos est. & quod Ioannes euangelij sui initio tradidit, Et verbum caro factum est, & habitauit in nobis, & vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à patre, plenum gratiæ & veritatis. de qua habitatione gratiæ, & veritatis plenitudine, obscurè admodum & leuiter, pro rei dignitate, hactenus ab interpretibus tractatum est. Magnam autem

autem rerum Israëliticarum mutationem, magnam totius ecclesiæ, & perpetuam felicitatem præsentis Dei beneficio de cætero fore Vates prædicit, cùm sine timore de manu omnium inimicorum suorum liberati Christiani seruiant illi, in sanctitate & Luc.1. iustitia coram ipso omnibus diebus suis.

In die illa dicetur Ierusalem, Noli timere Sion: non dissoluantur manus tuæ. Dominus Deus tuus in medio tui fortis, ipse saluabit: gaudebit super te in lætitia: silebit in dilectione tua, & exultabit super te in laude.

VERBVM dicere, passiua siue impersonali voce pronuntiatum, certam, exploratam atque constantem rem significat, quæ tanquam communi prouerbio prædicanda ,, sit, vt apud Isaiam: Ministri Dei nostri, dicetur vobis, Ierusalem cælestem ciuitatem, ,, quæ in terris cœpta & instituta ad cælum vsque pertinet, intelligere oportet; liberam Isai.6. quidem illam, & à terrenæ Ierosolymæ condicione longè alienam: cuius situm & rationes Galat.4. grauissimè diuus Paulus descripsit. huic autem perpetua ex diuino beneficio atq. præsidio securitas promittitur, per spiritum sanctum Christi; cuius amplissimis muneribus ornanda fouendaque perpetuo est. Ecce ego, inquit ille, vobiscum sum vsque ad cõsummationem seculi, [*Noli timere.*] Diuina exhortatio vatum oraculis confirmata Matth.27. est. Sion vrbis Ierusalem arx fuit, quæ in libera illa Ierusalem sanctissimam & firmissimam spiritualium hominũ partem significat. [*non dissoluantur manus.*] timore exanimatorum hominum habitus manuum remissio est, vt illud: Confortate manus dissolutas. Isai.40. Perpetua verò Dei præsentia, prouidentia & tutela, atque spiritualis gratia illa oratione significatur. [*Dominus Deus tuus in medio tui.*] nam quid ille tropus in medio esse, significet, iam aliàs exposuimus. Libet autem verborum ipsorum significationes Latinè indicare, plenam verò rationem sapientibus existimandam relinquere. *Dominus*, nomen admirabile est quatuor literis constans, cuius ineffabiles rationes ad misericordiã plurimum pertinere iam docuimus. *Deus tuus* Elohim, prouidentiæ & gubernationis definitionibus explicatur. *fortis*, Hebraicè GIBOR. propugnatorem tutoremque maximum significat, qualem hispana lingua BARRAGAN vocat. Diuinæ itaq. misericordiæ, prouidentiæ, tutelæ atque gratiæ, & præsidij præsens perpetuaque, ac penè familiaris consuetudo annuntiatur, ijs nimirum, quibus voluit Deus notas facere diuitias sacramenti huius in Christo Iesu Domino nostro, cuius efficacissimum ac sanctissimum nomen IESV, Hebraicè refert, atque illius munus apertè indicat. quemadmodum verò in illam salutem diuinamque gratiam plenam & integram reconciliandi sint, exponit. [*Gaudebit super te in lætitia:*] tantum abest vt ira & indignatione tecum, vt antea offensus nimium egerat, iam deinceps agat. quinimo præteritorum temporum offensione omni deposita, atque in summam gratiam amicitiamque conuersa, [*silebit in dilectione tua,*] nullũ de cætero de præteritis offensionibus verbum faciet: propter remissionem præcedentium delictorum, vt Paulus inquit, ad sustentationẽ Dei: Rom.3. qua quicunque in huiusmodi gratiam reconciliati fuerint, sustentandi sunt. [*& exultabit super te in laude,*] Hebraicè *in cantico*. quod summæ lætitiæ & exultationis argumentum est. Quantò enim gaudio, quanta lætitia in horum reconciliatione affici eum patrem oportet, qui super vno peccatore ad pœnitentiam conuerso, festum diem lætissimaque conuiuia celebrat? Nam si delictum eorum diuitiæ sunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ gentium, quanto magis plenitudo eorum? Rom.11. hic locus Chaldaicè sic habet: [*Dominus Deus tuus dixit, vt poneret habitationem tuam intra te: fortis propinquus, gaudebit super te in gaudio, abscondet delicta tua, in misericordia sua, gaudebit super te gaudio.*] Verùm enimuero totius ecclesiæ Christianæ, tam ex gentibus, quàm ex Iudæis coniungendæ, societatem, felicitatem & amplissimum statum, iam dicendi finem facturus Vates describit.

Nugas

Nugas qui à lege recesserant, congregabo, quia ex te erunt: vt non vltrà habeas super eis opprobrium. Ecce ego interficiam omnes qui afflixerunt te in tempore illo: & saluabo claudicantem, & eam quæ eiecta fuerat, congregabo.

DVPLICI gentis genere constat ecclesia, Israëlitis & gẽtibus: gentes ex magna veræ religionis ignoratione, ex dẽsis errorum tenebris ad lucem; Israëlitæ verò ex inimicitia ad gratiam reuocantur. Veruntamen hunc gerendæ, atque expediendæ rei modum, & hãc rationem Deo inire placuit, vt interim dum Israëlitarum tribus suorũ scelerum; Iudæorum verò gens impietatis & repulsæ Christo allatæ pœnas certo tempore constitutas penderent, gentiũ nationes euangelij verbo vocatæ adoptarentur, & sic plenitudo gentium, vt Paulus inquit, intraret, ac tandem omnis Israël saluus fieret. (Rom. 11.) Hanc autẽ rationẽ omnem, consequentemque deinde pacem, tranquillitatem & felicitatem Vates noster significat. cuius oratio, quòd obscurius Latinè versa sit, explicanda est. [*Nugas qui à lege recesserant, congregabo.*] *Nugas* non est Latinæ significationis hoc in loco, sed Latinus interpres Hebraicum verbum NVGE, plura etiam, quàm vno latino simplici nomine reddi possent, comprehendens, mutato tantum fine, vt Hebraicè pronuntiatur, reliquit; id quod idem relatiuo masculino adiuncto indicauit. *Qui à lege, &c.* facilè enim arguitur ad personam, non ad rem nomen *nuge* referri. significat autem *nuge*, afflictos, miseros & remotos, remotos, inquam, à lege siue, vt Hebraicè est, *à condicto*, præscripto, constitutoque tempore. quòd si vno verbo à lege non longè alieno vertere velimus, sanctione dicendum arbitror. ex quibus rationibus illud efficitur, vt de gentium vocatione hic locus exponendus fuerit. (Ephes. 2.) Qui cùm fuerint olim sine Christo, alienati à conuersatione Israël, & hospites testamentorum, promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo: postea in Christo Iesu, qui aliquando longè erant, facti sunt prope in sanguine Christi. hos ad eandem cum Israëlitis ecclesiæ communionem primum congregãdos sibi Deus recipit. [*Quia ex te erunt*, Hebraicè *à te erunt.*] quod præ & prius aliquãdo significat. (Psal.) vt Iustificata est sapientia à filijs suis, id est, præ filijs suis. Gentes itaque oẽs primũ vocandas admittendasque esse dicit. [*vt non vltrà habeas super eis opprobrium.*] Magno opprobrio gentibus Israëlitæ olim insultabant. nihil enim detestandum magis aut infame, quàm gentium & incircuncisorum nomen habebant. Effunde, inquiunt, iram tuam in gẽtes quæ te non nouerunt, & in regna quæ nomen tuum non inuocauerunt. & huiusmodi passim exprobrationum contemptionumque exempla apud Israëlitas multa iuuenire est. Nullum verò huiusmodi probrum gentibus, ad euangelij lumen, verique dei notitiam, & gratiæ communionem vocatis per Israëlitas, sed neque per ecclesiam obiectandum esse ait. cui nulla ab his suspicio, nulla fraus, nullum malum metuendum sit, in pacem, concordiam, atque adeo in eandem societatis communionem coniunctis. Id autem peccatis & sceleribus, atque spiritualibus hostibus, qui ecclesiam infestarunt, extinctis, amotis & profligatis præstandum esse Deus declarat. [*Ecce ego interficiam omnes qui afflixerunt te in tempore illo.*] Spirituales hostes, per quos bellum ecclesiæ allatum est, omnes interficiendos, vel, vt ex Hebraico clarius vertimus, conficiendos esse dicit, ita vt peccatorum mole deposita, & diaboli iure omni, vel tyrannide potius extincta, gentes in ecclesiæ & fidei obsequium captæ vltro addantur. id verò cùm expeditum fuerit, [*Saluabo claudicantem, & eam quæ eiecta fuerat, congregabo.*] Israëlitarum gentem duabus tribubus minorem, variis orbis partibus dispersam, claudicantis nomine significat. Iudæorum verò, & Beniaminitarum tribum, quæ vna Iudææ appellatione continetur, eiectam dixit, quòd hæc maximè gens ob nefariam Christi & euangelij repulsam, repudiata abdicataque, & in reprobum sensum à Deo iustissimè tradita fuerit, sicut scriptum est: Quia repulistis verbum hoc, idcirco erit vobis iniquitas hæc quasi interruptio cadẽs. Alterum igitur populum vbicumque terrarum fuerit, diuinæ misericordiæ & Christiani euangelij virtute seruandum; alterum verò, qui eiectus & abalienatus fuerat, in suam gratiam restituendum, maximisque beneficiis benignissimisq. modis accipiendum sibi Deus promittit. ex qua re illud eueniet, vt perlata antea apud omnes nationes cum maximo dolore & dedecore ignominia, magna laude & gratulatione mutetur.

Et ponam

Et ponam eos in laudem & in nomen, in omni terra confusionis eorum.

ISRAELITÆ, & in his maximè Iudæi vbicunque locorum versantur, omnium hominum miserrimi, obscurissimi, contemptissimique sunt, adeo, vt præ nationibus alijs neglecti maximè, desertique, imò & exagitati à Deo esse existimentur: id quod illi in deprecationibus suis assiduè queruntur. Horum tamen ex diuina misericordia, conuerso statu, maxima infamia in maximam gloriam conuertenda est. Vt enim ex illo quondam infido, atque diuinis vocationibus pertinaciter renuente populo, quidam Apostoli & discipuli extitêre, qui ardentissimo Christianæ pietatis studio & exemplo magnam gloriam adepti sunt; sic futurum est, vt restitutus in diuinam gratiam populus omnis, cum summa Christiani nominis gloria apud omnes gentes commendetur, sicut scriptum est: Rom.1.
Quòd si delibatio sancta est & massa, & radix sancta & rami. *Nomen*, famam & gloriã, tũ Hebraicè tum Latinè significat, vt: Vocauerunt nomina sua in terris suis. & illud: Psal 47.

Horrenda latè nomen in vltimas Extendat oras, &c. Horat. lib.3. Od.3.

Celebrem igitur atque illustrem Israëlitarum in diuinam gratiam conciliationem fore Vates docet, eaque spe præsentem miseriam consolatus, atque ad extremum perferre hortatus, certam ratamque diuinam promissionem fore confirmat.

In tempore illo, quo adducam vos, & in tempore quo congregabo vos: dabo enim vos in laudem & in nomen omnibus populis terræ, cùm conuertero captiuitatem vestram coram oculis vestris, dicit Dominus.

VTROSQVE, & Israëlitas, & Iudæos, distinctis verbis indicauit. [*quo adducam vos.*] Israëlitarum dispersionem in vnam fidei, ecclesiæ, & baptismatis communionem adducẽdam. [*Congregabo vos.*] Iudæos in gratiam conciliãdos interpretamur, quos à miserrima peccatorum seruitute in spiritualem libertatem vindicatos, pro illa, in qua iacebant, humilitate illustri nomine ornandos esse dicit. [*Cùm conuertero captiuitatem vestrã.*] Hebraicè eodem nomine captiuitatem, & captiuitates vestras, dicitur, vt varium & multiplex seruitutis genus ostendatur. namq. præter externã miseriam, quam alij ex vtroque populo aliter ferunt, duriores esse Iudæis partes, ob indurationem & abalienationẽ, docuimus. Quod verò additum est, [*Coram oculis vestris,*] magnum illius libertatis, & rerum mutationis mysterium indicat, quod ijs duntaxat apertum exploratumq. esse potest, qui sensu proprio & periculo in seipsis facto, quid sit veterem hominem cum actibus & concupiscentijs suis deponere, nouerunt. Cæteris verò omnibus cognitu difficillimum fore arbitramur. maximi enim operis fuerit ostendere, quemadmodũ durissimæ seruitutis onere deposito, viuentes & sentientes homines, mortui tamẽ peccato, viui verò iustitiæ & Deo, diuinam illam libertatem agnoscant. quod vt sine diuina virtute experiri, sic etiam sine diuino auxilio, & magna quadam diuini spiritus indicatione nemini vel intelligere omnino, vel apertè explicare contingit. Hæc ex illis summæ sapientiæ rationibus vna est, quam inter perfectos loqui & tractare sese apostoli profitebantur, quæ abscondita est: 1.Cor.2.
quam prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostram. Eam autẽ rem quòd maximi ,,
momenti, & singularis cuiusdam excellentiæ esset, maiorisque cognitionis, quàm vt hu- ,,
mani animi sensu, & cogitatione percipi posset, suo tempore tamen explicandam, atque re ipsa docẽdam confirmandamq. Deus ipse promittit, & in sese recipit. [*Dicit Dominus:*] Nomen *Dominus*, tetragrammaton est, quod ad misericordiæ rationes, atque ad dictorũ conuentorumque constantiam & veritatem confirmandam frequentissimè appellari docuimus, atque in maximis promissionibus præstandis commodissimè adhiberi. Huc autem pertinet, quod apud Mosem Deus ipse de sese professus declarauit: Ego, inquit, Dominus qui apparui Abraham, Isaac, & Iacob, in Deo omnipotenti: & nomen meum Exod.6.
ADONAI, non indicaui eis. cui sit honor, & gloria, & laus per infinita seculorum ,,
secula, Amen.

Madriti in Hispania mense Ianuario, Anni Christi, 1568.

IN SO-

IN SOPHONIAM VATEM CARMEN EX VOTO.

Ode tricolos tetrastrophos.

ET feruens pietas, & populi mei
Antiquum studium, sanctaq; veritas
Vatem dicere cantu
Rerum mira iubet nouo:
Quæ vel nota valent addere maximos
Virtutis cumulos, & sapientiæ,
Vel neglecta beatæ
Vitæ perdere præmium.
O qui sidereum prouidus æthera,
Qui terras, pelagus, qui vaga flumina
Æquis legibus ornas,
Et certa reficis vice.
Qui mundo sapiens principium nouo
Inducens tenebras lumine fulgido
Mutas, ordinibusq́ue
Res exstare iubes bonis.
Atque anni vario tempora pondere
Libras, & proprijs lumina cursibus,
Cuncta & secula miris
Consentire facis modis.
Quod nox pura refert astra nitentia,
Et forma, & spatijs dissona commodis,
Certo nomine dicis,
Munúsq; & numerum tenes.
Sic discors vario constitit ordine
Rerum compositus terminus & decor,
Et ius omnia sanctum
Auctoris retinent sui.
Quòd si transpositis legibus vndique
Dispensata parent munera vertere,
Terris protinus altis
Substratus iaceat polus.
Idem condiderat simplicius genus
Cælestes animas arbitrio sui
Firmanda ingenia amplo
Cæli munere milites.

Et quos

Et quos de tenui puluere finxerat
Mirandis opifex artibus omnium
Terrarum dominos &
Monstrosi maris arbitros.
Hos (namque ætheræ participes dedit
Mentis esse) magis perpetuò pios
Conseruasse decebat
Commissas fidei vices.
Sed ventosa malæ cura potentiæ
Sublimes animos vincere fortior
Duro perdidit altum
Casu Luciferi gregem:
Ausi præcipiti consilio polum
Attentare super lucida sidera,
Æqualémque Tonanti
Affectasse locum patri.
Ast vltrix sceleris pœna gigantici
Deiectum è superûm sedibus aureis
Nigras præcipitem dat
Inferni in tenebras lacus.
Iam nec prisca minus noxa parentibus
Primis perniciem protinus attulit,
Et fatale nepotum
Pomum visceribus nocens.
Post primam generi pestiferam luem
Fœcunda, heu, scelerum secula turpium
Iustas numinis iras
Pœna vindice sentiunt.
Effusisq; diu nubibus & mari
Viuentum penitus desierat genus,
Vnus ni Pater insons
Cauisset monitus malum.
Post hæc aßiduo mundus & arduo
Exemplo didicit iusta nocentium
Pœnæ pondera certo
Cæli consilio dari.
Si quemquam excipiat supplicium graue
Concepti sceleris dum furit, & breuem
Ætatem volat: hunc sed
Carcer perpetuus manet.

 Obscuris

Obſcuris vbi mors ignibus horrida
Commiſcens picibus ſulphura pinguibus
Exercet face nunquam
Exſtincta meritum gregem.
Ille idem proprio numine proſperis
Aptus conſiliis perpetuò bonas
Pacis cogitat arteis,
Et grato ſtudio fouet.
Et clemens placidum nomen ab vltimis
Ducens principiis orbis in vltima
Nullo ſecula fine
Parcit ſupplicibus ſuis.
Idem & magnifici propoſiti tenax,
Dictorúmque memor prouidet & cauet,
Cui ſe cunque benignum
Dixit, cui facilem fore.
Sed quo me æquoribus cymba patentibus,
Et nullis penitus littoribus mari
Concluſo rapere audax
Remis inualidum paras?
Quin magnis potius muneribus Dei
Augeri, atque animo perpetuis frui
Poſcam ſupplice voto,
Quàm tantum temerem ſacrum.

BENE-

BENEDICTI ARIÆ MONTANI HISPALENSIS IN HAGGÆVM PROPHETAM DE RECTA EXPETENDARVM RERVM RATIONE PRÆFATIO.

NIHIL *profecto magis ad humana negotia strenuè gerenda feliciterq. explicanda conducere posse arbitror, quàm illud sapienter prouidere, quid agentibus primum ante oculos proponendum, & vnde potissimum agendarum rerum initia ducenda; quis in iis ipsis ordo ac modus sit commodissimè statuendus. namque bona prudentiæ virtutis pars, in statuendis bonorum finibus & terminis, atque in earum, quæ ad hos fines deducere possunt, rerum actionumque delectu habendo spectatur: neque enim omnia, quæ hominibus bona iudicantur, æqualia inter sese sunt, sed in vario bonorũ genere, alia aliis, & natura sua, & ad hominum vtilitatẽ relata, longè & multum ad vsum dignitatemq. præstant & antecellunt: id quod vel de vna sapientia humanorum in hac vita bonorum facilè principe merito prædicatum est. Et lætatus sum in omnibus, quoniam antecedebat me sapientia: & ignorabam quòd omnium bonorum mater est. Ergo cùm non eadem bonorum dignitas, neque vis eadem sit, consultissimum profecto fuerit, quodnam genus maximè vnicuique naturæ commodum sit, diligenter imprimis perspicere, & quis etiam optimus finis ad quem agendarum rerum rationibus accommodatis ex animi sententia negotium succedat. In omni autem bonorum genere nullum est, quod vel natura sua, vel ad hominum vtilitatem relatum cum diuina natura comparari vlla ex parte possit. nam cùm illa summum bonum, atque omnium aliorum fons & origo sit, tum rationis participi naturæ, qualis homo corpore & animo constans est, maximè proprium bonum esse iudicatur. siquidem id vnicuique naturæ præstantissimum, & maximè proprium bonum est, à quo natura ipsa maximè augeri & perfici potest. Humanam verò naturam vnius Dei virtute & efficientia perfectissimum dignitatis, felicitatis, & ornamenti sui gradum obtinere posse ex eo ostenditur, quòd ad illius imaginem similitudinemque ab initio condita cùm fuerit, aut cum exemplari ipso maximè conformari, aut quàm proximè ipsi accedere hærereque desiderat. Atque hæc vnica & maxima res est, ad quam omnes, qui veræ sapientiæ rationes tenuerunt, contento studio cursuque venire cupiebant. Quid enim mihi est in cælo, & à te quid volui super terram? defecit caro mea & cor meum, Deus cordis mei & pars mea Deus in æternum. Neque verò contingere non posse putandum est, vt humana natura quæ (si cum Deo comparetur) abiectæ omnino & infimæ sortis iudicatur, eò dignitatis peruenire possit, vt vel persimilis Deo sit, vel intimè adhæreat. Quanquam enim id longè abesse ab hominum humilitate videatur; tamen diuina virtute & gratia effici posse cognouimus, vt infima nostra hæc ab illa præstantissima Dei natura, mirabili quodam modo suscepta atque immutata in suæ virtutis conformationem perficiatur. Vt enim ignis efficientia & vis aliarum rerum omnium, quas proximè contingit, naturam arreptam & superatam incendens in sese transformat, à nulla eadem tamen transformatur; sic Deus hominum mentes ad se rapere, atque inenarrabilis excellentiæ communicatione secum coniungere, neque vlla virtutis infirmitate prohibetur, neque humanæ naturæ ineptitudine impedietur. siquidem ad exemplaris similitudinem quàm proximè accedere exempli naturæ non repugnat, cùm præcipuè infinita exemplaris virtus, magnaque erga exemplum suum dilectio & cura intercesserit. Neque verò hoc Deum ipsum nolle putandum est, qui suam de hac re erga homines voluntatem benignissimè declarauit. Et deliciæ meæ esse cum filiis hominum: nũc*

Sap. 7.

Plato in Parmenide.

Plotinus Arist. lib. 2. de ortu & interitu.

Psalm. 72.

Prouerb. 8.

*ergo filij audite me, &c. Atque adeo hoc suum consilium, hoc propositum semper fuisse,
idem ipse apud Vatem profitetur. Ego dixi dij estis, & filij excelsi omnes. Cuius quidem
rei manifestum exemplum, idem Deus orbi spectandum, hominibusque ipsis in sese spe-
randum edidit, cùm verbum suum vnigenitum carnem factum nobis exhibuerit, habi-
tareque in nobis curauerit. Qua ex re humana natura eam dignitatem consequuta est,
vt idem Deus atque homo verissimè dici prædicarique possit. Eius verò dignitatis cõmu-
nionem & societatem cæteris hominibus modò sanctè & legitimè quæsitam, propositam
esse, accipiendamque fore, sanctissimorum virorum testimonio cõfirmatum est, vt si non
natura certè gratia & veritate dij & filij excelsi habeantur & sint, atque ad diuinam
quandam humano sermone inenarrabilẽ spiritus sui communicationẽ et largitionẽ coop-*
1.Iohan.3. *tentur. Videte, inquit Ioannes, qualẽ charitatẽ dederit nobis pater, vt filij Dei nomine-*
Iohan.1. *mur & simus. Quotquot enim filiũ eius vnigenitum ritè & legitimè receperunt, dedit
eis potestatẽ filios Dei fieri, de cuius plenitudine omnes accepimus, & gratiã pro gratia.
Cùm itaq. Deus maximũ & præstantissimũ hominibus bonũ sit, id imprimis optandum
quærendumq. est, quod vbi nactus adeptusq. fueris, nihil omnino desiderare vlterius
possis, vt scriptũ est: Mihi autẽ adhærere Deo bonũ est, ponere in Domino Deo spem meã.*
Psalm.72. *& illud: A fructu frumẽti, vini & olei sui multiplicati sunt: in pace in id ipsum dormiã
& requiescã: quoniam tu Domine solummodo in spe constituisti me. Neque verò finem
ipsum et bonũ summũ agnosci, optariq. satis hominibus fuerit, nisi illud etiã studiosè pro-
uideatur, quibus potissimũ rebus & modis quærendũ sit. vehemẽter enim in ea re falli
atq. errare posse homines, vt pro certis incerta consilia ineuntes à proposito constitutoq.*
Isai.47. *fine longè nimiũ abducãtur, eodẽ ipso admonente, atq. indicante Deo docentur. Vtinam
attẽdisses mandata mea, facta fuisses quasi flumẽ: pax tua & iustitia tua sicut gurgites
maris. Nulla autẽ alia re vel melius, vel cõmodius certa hominib. ad felicitatẽ via, quàm*
2.Timot.9. *sanctæ & castæ religionis procuratione, & pietatis exercitatione munitur. Religionem
autẽ & pietatẽ, rectis erga Deum & homines præstandis officiis definimus, vt scriptũ
est: Religio munda & immaculata apud Deum & patrem hæc est: Visitare pupillos &*
Iacob 1. *viduas in tribulatione eorũ, & immaculatũ se custodire ab hoc seculo. & : Diliges Do-
minum Deũ tuũ ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mẽte tua, & pro-
ximum tuũ sicut teipsum, &c. Atq. incertas & obscuras priuatorũ hominũ opiniones
(quas perditionis sectas Apostolus nominauit) à religionis nomine & ratione prorsus ex-
cludimus: purã verò & simplicẽ pietatis culturã, à sacra & catholica ecclesia ex diuinis
libris acceptã atq. explicatã agnoscimus: ne quis videlicet nouis commentis aut priuatis
cogitationibus insolẽter exultet, sibiq. religionis nomine plaudat, cũ à vera pietate & ca-
tholicæ fidei cõmunione lõgè sit alienus. Verũ enimuero magna hominũ pars, etiã eorũ qui
Dei atq. diuinarũ rerũ, sacrorumq. librorũ notitiã habent, hoc stultitiæ vitio laborat, vt
neq. rectã de bonorũ finibus existimationẽ recipiat, neq. si maximè intellexerit, quæ qui-
bus præstẽt, rectã tamẽ veri inueniẽdi boni viã muniat & insistat. namq. vt summum
bonũ maximè expeti, sic quæcunq. eodẽ conducũt, imprimis cognosci, parari atq. expe-
diri oportuerit, sicut scriptũ est: Primũ quærite regnũ Dei, & iustitiã eius. Contrà eue-
nit, vt humanæ, caducæ & infimæ res primæ omnium maximo & contentissimo studio,
diuinæ verò postremo loco minima cura atq. opera à plerisq. hominibus quærantur.
Etenim cùm optima vitæ omnis & temporis pars, maxima etiã consilia, cogitatio, actio-
nes, operaq. omnis fere in iis exquirendis rebus consumatur, quæ ad mortalis vitæ huius
cõmoditates falsò plerunq. expetuntur, ex eo manifestè consequi videtur, homines vel
prima & maxima bona in eiusmodi cõmoditatibus, diuitiis, opibus, potentiaq. collocare,
vel si æterna istis præstare putent, sibi tamen ipsis reipsa atq. omni vitæ vsu dissentire,
qui iis bonis, quæ verè prima sunt, minimum, istis verò quæ vel nulla, vel postrema
habeantur,*

habeantur, plurimum consilij, studij atque operæ impendant. de quibus illud merito decantetur: Nec fideles habiti sunt in testamẽto eius. Cæterum quicunq. de diuinis & humanis rebus rectè & sapienter iudicauêre, illud sibi proposuerunt, vt quæ ad religionem pietatemq. pertinere intelligerent, imprimis curarent. Humana verò, & maximè quæ ad priuata sui ipsorũ cõmoda spectarent, vel omnino negligerent, vel postremo loco agẽda tractandáque reseruarent. Atque hoc modo & ordine gerendis rebus constituto omnia rectè fieri posse, feliciterq. ex animi sententia succedere putauêre. itaque vltra rectam ac legitimam officiorum ac munerum suorũ administrationẽ, vltra pietatis & publicæ vtilitatis curam templis & aris construendis, aliisq. ad diuinũ cultum spectantibus vacabant, intelligentes nimirum fore, vt Deum, cuius rem atque honorem sibi primũ proposuissent, propitium ad cætera omnia cùm priuata, tum publica feliciter obeunda haberẽt: id quod aliter vel cogitari, vel agi, summæ peruersitatis esse iudicauerũt. Atque huius cõsilij & studij frequentia ac illustria in omnibus diuinæ sapientiæ libris exempla sunt, vt illud: Sicut iurauit Domino, votum vouit Deo Iacob: si introiero in tabernaculũ domus meæ, si ascendero super lectũ strati mei, si dedero somnũ oculis meis, et palpebris meis dormitationem: donec inueniam locum Domino, tabernaculum Deo Iacob, &c. [Psalm. 131.] Verùm vt ad nostra tempora sermo reuocetur, si de hac etiam causa dicendũ hic sit, profectò rectè perspecta & examinata re, omnis ratio hæc deprauata esse facilè deprehenditur. Quotus enim quisq. est, à quo priuatis publica, sacra prophanis anteponantur? à quo diuina non modò non diligentius, sed pari diligentia suscipiantur & curentur. Videre est passim templa viuentis Dei inopia & Christianorũ hominũ, qui sarta tectaque & tueri possent, & deberent, negligentia ruere, & excidi penitus, cùm tantis incõmodis, cùm tot hostis Christianã religionẽ oppugnãtis artibus, technis & dolis, vel nõ occurratur omnino, vel ea ratione occurratur, non vt animorum saluti præcipuè, sed vt priuatis mũdi commoditatibus imprimis consuli intelligatur; vt vera ac propria nostrorũ temporũ illa querela sit: Quomodo obscuratum est aurum, mutatus est color optimus: dispersi sunt lapides sanctuarij in capite omniũ platearum! [Thren. 4.] Videre est tantum inopum & pauperiorum hominum numerum, qui præter magnã verbi Dei, et rectæ animorũ institutionis penuriã, ingenti etiã victus parandi sibi necessitate laborant, vt de vtroq. genere illud verissimè Ieremias questus fuerit: Paruuli petierũt panem, & non erat qui frangeret eis. Neque minus graue illud exemplum est, externum religionis cultum negligi, & maiori ex parte labefactari, adeo vt templa, aræ, sacerdotia, & quæ ad hæc referuntur multa non modò noua rarius multo statuantur, sed, quod maximè dolendum est, plurima ex his, magno cum maiorũ nostrorũ pietatis exemplo instituta atq. erecta olim, nunc vel omnino neglecta pereant, diripiantur diruanturque, & ad propria commoda alenda, augendamque potentiam traducantur. huius autem rei rarissima & paucis cura est: illarum autẽ plurimis & frequentissima, edendi, bibendi, ædificandarum domorum, nubendi, & nuptui tradendi studiis semper vacare. Et querimur interim temporum tempestates & procellas, miramur populorum dissensiones, & ciuium discordias, hostiũ in nos impetus timemus, illatas nobis priuatim iniurias lamentamur, cùm propulsatorem omnis mali, bonorumq. omniũ auctorem & principem Deum corruptissimis cogitationibus & studiis, atque multiplici impietatis genere à nobis abalienauerimus, sicut scriptum est: Peccata vestra prohibuerunt à vobis bonum. Huiusmodi autem de bonorum finibus constituẽdis, & de recta studiorum ratione à nobis institutum sermonem Haggæus propheta in suorum temporum homines peroratum, ad nostram vtilitatem scriptum reliquit. Cuius grauissimas verborum & sententiarum rationes expositiri, argumentum exponemus, inuocato imprimis eodem, à quo dictata hæc fuêre, diuino spiritu, vt eius benignitate auxilióque freti, sacrosancta mysteria hæc vtiliter explicemus.

VOTVM.

Summe Deus, rerúmque caput, postremáque finis,
Et certis hominum dux bone consiliis:
A te principium sumat, tibi desinat omne,
Quicquid nunc Vatis ménsque manúsque parat:
Ingratum infelíxque olim studiúmque labórque est,
Alma vbi non adsit numinis aura tui.

ARGVMENTVM VATICINII.

IVDAICVM *populum ex Babylonica captiuitate liberatum negligentiæ nomine Vates accusat & reprehendit, quòd ab ædificando ad religionis cultum tēplo supersederent; quippe qui à Persarum regibus ædificationem intermittere iußi, tempus ædificandi diuinitus constitutū nondum aduentasse falsò arbitrarentur, cùm eadem illis omnino copia & publicarum, & suarum domorum ædificandarum facta esset, & tamen priuatæ ac prophanæ ædificationi intentis, sacræ ædes negligerentur. Id verò non, nisi irato & offenso numine committi, ex consequenti periculo arguit. quòd eorum opera, vt infaustè cœpta, sic infelices exitus haberent. Huiusmodi autem oratione persuasos Zorobabelis, & Iehosuæ sacerdotis animos ad templi ædificationem vnà cum reliquo populo fuisse appulsos. Cùm verò quibusdam hominibus ex prioris templi recordatione & comparatione posterius hoc magnitudine & operis elegantia eleuandum, despiciendum, tantaque maiestate omnino indignum iudicaretur, horum cogitationibus & sententiis, ne videlicet opus intermitteretur Vates occurrit, docetque obsequio magis ædificantium, quàm operis magnitudine & mole, diuinam naturam delectari atque affici: ostenditq. non minorem, quàm prioris illius, huius secundi templi gloriam futuram; quippe quod Iesu Christi patribus olim desiderati præsentia ornandum esset. Neque tamen tantum lapideis ædificiis tribuēdum esse, vt non magis religionis ipsius ratio præcipuè curetur. Namque & hoc materiale templum, etiam dirutum aliquando, excisúmque iri prædicit; nouum verò quoddam instituendum, in quo certa, perpetua sanctaque omnino sedes ac domicilium Deo collocetur: id autem spirituale templum fore significat. Cuius tempore diuina & tranquilla pax omni orbi afferenda sit, id quod huius secundi temporibus non contigerat. Admonet deinde quo studio, quanta cura, quanta etiam sinceritate in huius templi ædificationē communiter incumbendum sit. neque enim dum templum ædificare liceret, simplici tantùm altari consecrato officio & debito suo, atque iussioni diuinæ satis fieri posse ait, nisi incœptum opus perficiatur: quod gratum Deo fore consequens statim publicarū & priuatarum rerum felicitas demonstratura sit. Converso demum ad Zorobabelem sermone maximā familiæ suæ dignitatem fore vaticinatur. quæ quanquam illis temporibus regij honoris & muneris diadema non obtineret, tamen sub ipsum templi illius finem ac post tertij initia, perpetuo Christi regis æternoque splendore illustranda esset: cuius maxima virtute & efficientia, diuina misericordia & gratia ad omnes nationes pertineat.*

IN anno secundo Darij regis, in mense sexto, in die vna mensis, factum est verbum Domini in manu Haggæi prophetæ, ad Zorobabelem filium Salathielis ducem Iuda, & ad Iesum filium Iosedec sacerdotem magnum dicens.

AD HAGGÆI explicanda vaticinia quædam de Babylonica transmigratione, & de Ierosolymorum restitutione paulo altius repetere placuit. quæ sui ipsorũ contemplatione, & explicandarum rerum illustratione pretium operæ attendentium absoluant. Igitur Iudęi, vt ex sacris historiarũ & vaticiniorũ libris accepimus, à Chaldęis victi, & in Babyloniam ex diuini iudicij sententia migrare coacti sunt; vt qui religionem pietatisque officia omnia peruertissent, atque superstitionis, incestus homicidiorum, & aliorum, quæ ad hæc referuntur generum sceleribus sese contaminassent. Præterea etiam quòd prophanandis festorum rationibus, contaminandis iudiciis, iniuriis rapinisq. assiduis per nefas nobilitati legitimas terræ aruorumque vacationes auarè simul & impiè corrupissent, omnem denique veteris disciplinæ formam, & rempublicam omnem peruertissent. Captiuitatis autem tempus, pro Iudæorum, & vacationis interturbatæ ratione, ad septuagesimum vsque annum prorogandum esse Vates prædixerat. Etenim antiquum illud de hominum salute per Christum afferenda cõsilium nunquam Deus mutauit; sed illud semper maximè prouidit, quemadmodum cum iusta & æqua in sceleratos homines animaduersione propositum suum illud diuinumque consilium commodissimè tandem exequeretur. Igitur post septuaginta annos Iudæi in patriam diuino beneficio reducti sunt, vbi anteactis laboribus & periculis resipiscentes, atq. ad bonam frugem recepti, in perpetuæ deinceps gratulationis, supplicationis officio persisterent, & futuram vniuerso orbi salutem, saluatoremque illum patribus olim promissum, votis ac precibus assiduis peterent: atque hoc modo, & sibi propitium Deum, & communi saluti promptius consulentem reddere oportuit. Neque enim illa ex Babylone libertas certam, perfectam atque exactam salutem illis attulit, quibus tot fratres, tot filij toto orbe dispersi dissipatique superessent: sed tamen ad communem salutem optandam, sanctiusque petendam maximas commoditates illa Iudæorum in patriam restitutio continebat. namque & virtutibus officiisque exercendis, precibus & votis faciendis, religionis legitimæ studiis liberius vacare licebat populo à prophano aliarum gẽtium commercio & societate subducto, cui & templi ad sacrificia & supplicationes commoditas esset & copia. Atque hoc suum de Iudæis ex Babylone liberãdis & reducendis consiliũ Deus apud Ieremiam Vatem apertè exposuit. Hæc dicit Dominus, Cùm cœperint impleri in Ierem. 29.
Babylone septuaginta anni, visitabo vos & suscitabo super vos verbum meum bonum, vt »
reducam vos ad locum istum. Ego enim scio cogitationes, quas cogito super vos ait Do- »
minus; cogitationes pacis & non afflictionis, vt dem vobis finem & patientiam: & inuocabitis me, & cætera, quæ his subiunguntur omnia. quibus quamobrem Iudæi in patriã restituendi essent, ante oculos exponitur, vt videlicet pietatis & pœnitentiæ studiis, votis ac precibus, humilique supplicationi, & communis perfectæque salutis petitionibus commodius vacare possent. Atque huiusmodi cõsilium suum cogitationes pacis, & non afflictionis appellat Deus, quas eò præcipuè pertinere dicit, vt det illis finem & patientiam, siue vt ex Hebraico exponimus, posteritatem & exspectationem. Posteritatem verò & exspectationem redemptionem atque salutem perfectam interpretamur, qua iræ illi, cuius nos omnes filij eramus, finis atque modus imponendus fuerat. Quamobrem subiunxit: Et inuocabitis me, & venietis; & orabitis me, & ego exaudiam vos. Huius namque rei gratia in patriam restituendi, & libertatis, doctrinæ, templi, ac sacrificiorum commoditatibus augendi erant. Neque enim illa verba, inuocabitis me, & venietis, & orabitis, admonitionis & exhortationis, sed magis imperij, atque præcepti sunt, quæ si sanctè illis procurarentur, quid Deus ipse præstiturus esset deinceps exponit. Cùm »
quæsieritis me in toto corde vestro, inueniar à vobis, dicit Dominus, & reducam capti- »
uitatem vestram, & congregabo vos de cunctis locis, ad quæ expuli vos, &c. Namque de libertate ex Babylone hæc interpretari non debere res ipsa docet, quòd eius libertatis compotibus supplicationes precesque, ad sui cæterorumque fratrum certam diuinamque salutem impetrandam denuntientur. Atque hæc de illa ex Babylone libertate diuini consilij ratio nobis ex sacrorum librorum lectione reddita est.

Vt autem in eam, quam diximus, orandi, supplicandi petendique curam & studiũ commodius publicè & communiter incumberetur, templum illis rursus ædificari ac restitui Deus voluit: in quo frequẽs hominum conuentus communi studio ad pietatis cultum, atque supplicationum feruorem melius atque commodius incendi posset. namque hæc

Isai. publicè sacrandarum ædium ratio est, sicut scriptum est: Domus mea domus orationis

„ vocabitur omnibus gentibus. Quid verò in causa fuerit, quamobrem Iudæi in templo ædificando sese negligentius gesserint, paucis exponemus. Durissimam atque integram apud Babylonios captiuitatem, quinquaginta tribus ferè annis & non amplius durasse, Hebræi auctores hac ratione colligunt. Ierusalem capta fuit anno decimonono Nabuchodonosoris, qui quadraginta quatuor annis rerum potitus fuisse à Iosepho traditur; ab aliis verò, quadraginta & quinque. Huic successit Amilinus Euilmerodacus, qui secundum Hebræos annis tribus & viginti regnauit: quem Cyrus primus, vt antiqui Hebræi volunt, secutus, neque vltra tertium annum regnum obtinuit. Huius verò spiritum à Deo excitatum, vt Iudæis in patriam remigrandi copiam faceret, in sacris historiis legimus. hactenus quinquaginta duo anni fere sunt: quibus si decem & nouem ab initio regni Nabuchodonosoris adiũgas, fient septuaginta integri & vno amplius, quo redeun-

Ierem.29. di copia per Cyrum facta est. atque hic numerus Ieremiæ vaticinio conuenit. Cùm im-

„ pleri cœperint septuaginta anni Babyloni: namque in datiuo casu Hebraicè est. Numerabat autem Vates ab initio regni Nabuchodonosoris. at verò post Cyrum Assuerus regnauit; cuius regni initio sacrum opus, ob finitimarum gentium calumniã, interturbatũ intermissumque est, vsque ad secundum Darij filij eius annũ: quem Esther filium fuisse

Midras Leuitici magni. Hebræi tradunt. Cùm autem Iudæi intermissum diu sacri templi ædificãdi opus, ob regium edictum, & vicinorum interturbationes, iam ferme desperantes deseruissent, Haggęum sancto spiritu ductum de ea re Vatem à Deo legatũ adhortatoremq́. acceperunt: quẽ, cuiusnam tribus & familiæ fuerit, non planè nobis sacra scripta indicát. Fuisse autẽ ex Iudæis, vel qui ex Babylone redierant, vel qui Ierosolymis manserant, ex eo ipso quòd inter Iudæos versatus vaticinatusq́. fuerit, coniecturam facimus; cùm præsertim cæteris tribubus toto orbe dispersis rarissimi in illis regionibus extarent, qui Israëlis religionẽ & nomen integrum tuerentur. atq. ad hanc rem, hoc est templi ędificationẽ persuadendã, mitti hunc Vatem oportuit. huius verò quinq. vaticinia, quorum argumentũ ad vnam eandemq́. rem, hoc est ad tẽpli ædificandi procurationẽ pertinet, vno tantùm anno acta tractataq́. fuère, à quarto videlicet ad nonum mẽsem: vltra quod tẽpus nunquã amplius prophetico munere functus publicè fuisse dicitur. huius autẽ legationis ratio ad duos populi principes Zorobabelem & Iesum filiũ Iosedec pręcipuè spectat, penes quos omnis, & ciuilis, & sacra populi gubernandi, reipublicæque gerendæ potestas illa tempestate fuit, cùm alter ducis & principis, alter verò summi & maximi pontificis munere fungeretur: ad quos tamen referenda res hæc Haggæo Vati data est, vt diuinæ voluntatis consilium, quod apud eos exequẽdum erat, legationis auctoritate constaret. Illud verò animaduersione dignum videtur, in referendo virorum genere non semper consequẽtiæ rationem consolidari, sed quosdam filios iis nonnunquam ascribi, qui illustriores in sua familia fuerint, vel iis à quibus domi educti atque educati sunt, tametsi aui, vel patrui, vel auun-

Zachar.1. culi fuerint, vel adoptionis iure patres dicantur. Sic Zacharias filius Ghido dicitur, cùm verè nepos Ghido ex Barachia filio fuerit. Et Michol filiæ Saulis, cùm per totam vitam

2.Reg.21. sterilis permanserit, quinq. tamen filij, adoptionis nimirum atq. apud se educati ascribuntur. Itaque Zorobabel Salathieli, vel ob nominis splendorem, vel, quod certius arbitramur, domesticæ ac familiaris educationis causa, filius assignatur, quòd is potissimũ sibi & nominis & muneris hæres fuerit delectus. Appellatur autẽ Zorobabel dux, nã quanquam ex regia Dauidis familia esset, tamen neque regiũ diadema, neq. munus obtinuit, sed à Persarum rege cui Iudæa regio parebat, ob generis nobilitatem & suam ipsius virtutem, reducendo populo dux pręfectusque creatus est. Quanquam verò latinè dux dicatur, nomenque ipsum bellici magistratus proprium sit, tamen tam pacis, quàm belli rebus gerendis idoneo munere atque officio functum fuisse virum hunc constat: rempublicã enim pro Persarũ rege administrauit. Quamobrẽ Hebraicis literis PAHHATH scribitur, quod non Hebraicum, sed Persicum, vel Chaldæum nomen esse, atque certam quandam præfecturam significare, aliàs, Deo inspirante, docebimus. Iesum autem sacerdotem summum patri suo Iosedec in sacerdotio successisse res ipsa arguit. namque

diruti

diruti à Chaldęis & incenſi tēpli temporibus Ioſedec pontificali munere auctoritateq. fungebatur, qui & Babylonem cum cæteris ſuæ gentis hominibus abductus eſt, vt in annalibus regum legimus. 1. Paral.6. Igitur Ioſedec dignitas & munus Ieſu filio hæreditario iure delatum eſt, à quo etiam in Ghido nepotem permanauit, quem ſacerdotio ſua tempeſtate præfuiſſe Eſdras tradit. Atque hoc primum vaticinium, priuſquam à Dario ædificandi templi copia Iudæis facta eſſet, editum fuiſſe, res ipſa planè arguit, cùm populi de ea re deſperantis oratio redarguenda à Vate referatur.

Hæc ait Dominus exercituum dicens, populus iſte dicit, nondum venit tempus domus Domini ædificandæ.

VLTORIS & vindicis cognomen nomini diuino additum eſt, vt vel negligenti populo timor iniiceretur, vel hoſtium opus impedientium metus omnis tanto appellato vindice demeretur. [*Dicens.*] Improbationē referendæ orationis hoc verbum habet, cuius illa ſententia eſt. Huius populi orationem illam Dominus exercituum non probat, ſed re ipſa redarguendam tantùm refert. [*Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ.*] Tēpus hoc in loco Hebraicè eſt GHETH: quo nomine oportunū & maturū rei cuiuſq. tempus dici iam alias docuimus, vt illud: Quod fructū ſuū dabit in tēpore ſuo. Pſalm.1. Igitur ex Babylone reſtitutus Ieroſolymitanus populus, cùm primis reſtitutionis annis à tēpli ædificatione impeditus eſſet, certam perficiendi operis oportunitatē exſpectans, ſeſe negligentius gerebat, cumq. de ea re aliquando ageretur, huiuſmodi oratione cunctationem ſuam defendebat. [*Nondum venit tempus, &c.*] Atque hoc modo templi procuratio vltra conſtitutum tempus etiam proferebatur, namque eadem populi oratio anno etiam ſecundo Darij regis fuit: id quod per Vatem noſtrum Deus reprehendit, cunctationique atque inertiæ populi, magis quàm temporis rationi attribuit. Quanquam enim primo remigrationis tempore, cum per Cyrum redire permiſſi ſunt, quinquaginta duo anni completi ſunt, quibus integra apud Babylonios captiuitas futura fuit, quam vſque ad ſeptuageſimum regni Babylonici annum duraturam Ieremias declarauerat. tamen reficiendis Ieroſolymorum muris, & reædificandis ruinis tempus ad ſeptuageſimum ab exciſione annum fuerat prorogatum. id verò ſpatium ſecundo Darij anno terminatū eſt. namque vrbs anno decimonono Nabuchodonoſoris deſtructa eſt. Penes illum autē illiuſque poſteros non vltra ſeptuageſimum annum Babylonicum regnum futurū eſſe vates dixerāt. Igitur dimiſſio prima ſub Cyro anno quinquageſimo ſecūdo à Nabuchodonoſoris regno contigit. à quo tēpore ad ruinarū refectionē decem & octo anni exſpectandi fuêre, quos hoc modo Hebræi numerāt. Cyrus regnauit tres annos, Aſſuerus quatuordecim: his adde duos Darij, fiunt decem & nouem. Atque hac ratione vnus iam annus à vaticiniorum termino ſupererat, qui tunc agebatur cùm Vates noſter de ea re ad præfectum & ſacerdotē referens, populū ceſſationis & negligētiæ nomine merito accuſaret, quod nulla iam tēporis ſpectatio, ſed prima ipſorū deſidia in cauſa eſſet, quàobrem templū non ædificaretur. Huc ergo omnis illa annorū, menſium & dierū ratio pertinet. [*Anno ſecundo Darij regis, in menſe ſexto, die vna mēſis.*] cùm iam ſecūdus annus Darij, atque vltra præſcriptū deſtructionis Ieroſolymitanæ tempus ſextus etiam menſis ageretur. Ipſa ergo annorum ſubducta ratio populi orationē redarguebat. Hactenus primū vaticiniū, quo populus apud vtrumq. magiſtratum negligētiæ & ceſſationis arguitur: atque cauſa ipſa vel annis tantum numeratis obtinetur. nunc verò deinceps ſecundū vaticinium eſt.

Et factum eſt verbū Domini in manu Haggæi prophetæ, dicens, Nunquid tempus vobis eſt, vt habitetis in domibus laqueatis, & domus iſta deſerta?

SECVNDO vaticinio populus ipſe compellatus, mendacij, & negligentiæ erga res ſacras & religionis cultum redarguitur, quòd temporū rationem perperam fuerit interpretatus. namq. iam diu erat, quod nullo à vicinis impedimento retardati, priuatas ædes ſumptuoſè & magnificè ſibi ædificabant, quas trāquillè & placidè inhabitabāt. atq. adeo huius rei comparatione diuinam cauſam Vates probat, & confirmat argumēto à cōtentione ducto: dicendi autem figura admiratione vſus, quæ ad vehementiorem probationem maximè idonea eſt. Qui conuenit, inquit, vt plurimas & maximas, magnoque artificio conſtructas ædes vobis parare & habitare per tempus liceat, & tamen vnam hanc Dei exercituum ædem deſertam exciſamque reſtituere non liceat. num cæteris priuatis ruinis reſarciendis oportunitas conſtituta hanc vnam publicam Dei domum excepit? Num

Num vitæ neceſſitas vobis ipſis prius conſulendum ſuaſit. cùm tamen diuina primùm, deinde humana curare oportuerit. num facilius eſt plures vel ſingulas domos ſingulis, eaſque materia & opere ſumptuoſas, quam vnam omnibus ædificandam curari? atqui neque vitæ neceſſitatem, neque paupertatem & inopiam excuſare integrum eſt iis, qui ad luxum laqueatas cedro ædes ſibi ædificant, quas & inhabitant. neque vlla ſibi ædificandi neceſſitate vrgentur, ſed habitádi iam commoditate ſummo cum otio fruuntur. Oportuit autem priuatarum rerum cura liberatos in publicam atque diuinam rem ſtudioſè incumbere, ſibique principem ſuum Deum propitium & placidum, religionis & pietatis procuratione reddere. Quòd ſi minus vos ipſam rerum & temporum ſapienter cogitatam rationem ſequutos orationis & conſilij veſtri pœnituerit; tamẽ periculis ipſis & damnis diuini de iſta negligentia iudicij admonitos eſſe oportuit.

Ponite corda veſtra ſuper vias veſtras. Seminaſtis multum, & intuliſtis parum: comediſtis, & non eſtis ſatiati: bibiſtis, & non eſtis inebriati: operuiſtis vos, & non eſtis calefacti, & qui mercedes congregauit, miſit eas in ſacculum pertuſum.

HACTENVS ab antecedentibus & coniunctis, atque ſimilibus; nunc verò deinceps à conſequenti euentu, cui cum antecedentibus maximè conueniat, arguit: ex quibus certiſſimam de diuino iudicio & voluntate coniecturam illis factam fuiſſe oportere confirmat. namque violatæ & neglectæ diuinæ voluntatis culpam, communi quadã familiaris rei infelicitate & damnis, laborumque fruſtrationibus mulctandam eſſe, pręter
Deuter. 28. aliarum pœnarum genera, diuina lex denuntiauerat. Quòd ſi non audieris vocem Do-
» mini, vt cuſtodias omnia mandata eius, & ceremonias, quas ego præcipio tibi, venient
» ſuper te omnes maledictiones iſtæ. maledictus eris in ciuitate, maledictus in agro, &c.
Ad huiuſmodi igitur cogitationem iſtorum animos reuocat Vates, vt ex euentorũ cum antecedentibus comparatione conſilij ſtudiique ſui peruerſitatem facilè exiſtiment. [*Ponite corda.*] idem, quod apud latinos, attende animum, ſignificat. [*vias veſtras,*] rerum agendarum rationes, antecedentia conſequentiaque omnia, atque euentus. [*Seminaſtis multum, & intuliſtis parum.*] cùm tamẽ rerum natura ita comparatum ſit, vt agri plus multo quàm acceperint, cultoribus reddant. Quid ergo cauſę eſt quominus agrorum ingratitudinem ex culpæ veſtræ & diuinæ offenſionis rationibus interpretemini? [*Intuliſtis.*] linguæ vſus obtinuit, vt ex vno verbo integra accipiatur ſententia. maximè autem hoc in artium ſermonibus obſeruatur, vt in agricultura, architectura, medicina & pictura: eaque omnibus ferè linguis communis ratio eſt, vt facere, cùm de arboribus ſermo ſit, fructum proferre ſignificat; cùm de religione, ſacrificare, &c. ſic inferre, fructus domum afferre, vel in horrea congregare. neque verò ſolùm in fructuum perceptione, ſed in vſu etiam infelicitatem illis deprehendi & ſentiri Vates ait. [*Comediſtis, & non eſtis ſatiati,*] quòd omnia quæ ad vſum ſibi parata eſſent, ſua vi & naturali facultate, ex diuini conſilij ſententia, deſtituerentur: id quod ex vini etiam ratione arguitur, cuius magis, quàm ciborum præſens vis & efficientia eſt. namque vinum largius hauſtum ebrietatẽ continuò efficit: quæ res ipſum parcius ebibitum valere etiam arguit. quòd verò inutile omnino atque inefficax ſit, ſignum eſt, etiam plena amphora ingurgitatos, nunquam tamen inebriari atque obrui. Omnis autem alendæ vitæ facultas cibo & potu, atque veſtitu conſtat; illis vires reficiuntur; hoc mẽbra fouentur, calorque natiuus temperatè conſeruatur: ſed tamen hac etiam veſtimentorum vtilitate priuari illos ait. [*Operuiſtis vos, & non eſtis calefacti.*] Quanquam non cultiori ſolùm, ſed multiplici veſtium genere fueritis induti, tamen perinde iuuamini, ac ſi nudi ageretis. atque hæc nimij & onoroſi veſtitus cura verbo infinito Hebraicè indicatur, [*veſtire, inquit, & non ad calefaciendum,*] cùm laneæ veſtis natura ad fouendum calorem idonea maximè ſit, nec feliciore hoc in genere condicione pauperiores vtuntur: quibus victus ratio ſolo labore conſtat. ij enim acceptæ ex labore mercedis infelicitate æquè premuntur, atque ij, quibus fundi & agri annonam ſuppeditant, vt non caſum, ſed offenſi & irati numinis conſiliũ interpretari oporteat. [*Et qui mercedes congregauit, miſit eas in ſacculum pertuſum.*] Magno labore inutiles queſtus à pauperiorib. fieri, prouerbiali oratione ſignificat: perinde enim ꝑficere mercedes ait, ac ſi in ſacculũ pertuſum miſſæ fuerint, ex quo, mox vt concluduntur, imprudentibus decidunt,

decidunt,& non sine magno Domini ipsius dolore pereunt: cui tãtus labor frustra fuerit consumptus. Ita adeo communem omni populo, atque in omni rerum genere infelicitatem, non casum, sed offensi atque irati numinis iudicium & animaduersioné interpretari oporteat, quòd ob communis omnibus rei violationem vel negligentiam acciderit. nulla autem res æquè pauperibus & diuitibus communis, atque religio est. Igitur vel hoc vno argumento templi ad pietatis cultum ædificandi, & pietatis neglectæ culpa sese premi intelligere potuerant & debuerant. Atque oportuit corda atque animũ ad hanc rem cognoscendam attendere. Verùm enimuero studiorum & laborum infelices euentus, in magnam felicitatem conuerti posse hoc vno pacto docet, vt religionis res & templi ædificatio diligenter & sanctè curentur. namque diuinarum rerum certa & legitima obseruatio humanas omnes res commodissime producit & perficit: id quod cõtra euenit si secus agatur. has enim sequi, illas præire semper oportet. Igitur ad suam ipsorum rem rectè & ritè putandam illorum animos Vates reuocat & exhortatur.

Hæc dicit Dominus exercituum, ponite corda vestra super vias vestras.

HOC est, consulite sapientius, & prouidete rebus vestris, quas hactenus ob religionis negligentiam vltore Deo detritissimas experti estis. his autem commodissimè consuletis, diuini prius honoris & dignitatis, quàm humani commodi rationes procurando: id quod euentu ipso probabitur.

Ascendite in montem, portate ligna, & ædificate domum: & acceptabilis mihi erit, & glorificabor dicit Dominus.

NON tam rerum magnitudine & sumptu, quàm colentiũ obsequio & studio delectari se Deus declarat, qui facili materia & cõmodo magis atq. breui, quã diuturno opere domũ sibi parari ædificariq. iubet, quã sibi illisq. faustã fore in sese recipit. Neq. verò de lapidibus excindendis artificioseq. expoliendis vlla mentio fit; sed quod factu ac paratu facillimũ est, ligna in monté ipsum Moriam cõportari, quibus muri & tectũ præcipuè contignẽtur: eamq. domũ vbi sarta tectaq. fuerit, sibi gratissimã fore, maximoq. felicitatis publicè edito exẽplo, magis quã opere ipso amplificandam pollicetur. namque in eam venturũ Messiam suum subindicat, cuius aduẽtus salutem publicam omni orbi allaturus, ad diuini nominis gloriam & sanctificationem pertineret. [*Acceptabilis mihi erit.* quanquam materia & opere longè quàm prior illa, minor sit. *Et glorificabor, dicit Dominus.*] Promissioné gloriæ tẽplo ipsi ex sua ipsius gloria redundãtis futuræ hæc oratio habet. Est autem magnũ in Hebraicis literis hoc loco mysteriũ: nam verbũ *& glorificabor* ea ratione scriptũ est, vt Latinè, *Et glorificabor, & glorificabo eam*:] sic tamen scriptum est, vt glorificabor integrum sit; glorificabo eã, non item integrũ. atq. illud huiusmodi mysterio significatur, diuinã gloriã ex Iesu Christi aduentu, rebus gerendis, obeunda morte, resurrectione, ex mortuis, paracleti spiritus missione, ex omni denique promissi beneficij genere plenè atq. integrè constanté fore. Huius autem tẽpli in quo hæc omnia edenda fuerint, magnã quidé esse; non tamen integrã, planeq. absolutã. quandoquidé tanta Dei beneficia ab iis, qui templũ illud frequentarét, minus diligẽter, quã oportuerat, perpensa, & minus gratè accepta, imò, quod nefariũ omnino fuit, à plerisq. illorum repudiata sunt, sicut scriptũ est: In propria venit & sui eũ non receperunt. Quæ quidem res in causa fuit, vt & Ioan. 1.
tẽpli & gẽtis ipsius dignitas atq. amplitudo omnis euerteretur. Id quod quãuis Deus cognouerit, præuiderit, atque oratione ipsa significauerit, nihil tamé obstitit, quo minus rectè riteq. agendã curandamq. pietatis rem, templumq. ædificandũ cõmendarit, vt si non ipsi quod ipsorũ fuerat, hoc est, fidem & pietatem integrè & legitimè; at ipse tamen quod Ioan. 1.
suum erat, hoc est promissa sua diuina plenissimè prẽstaret: quæ ad eos salté pertinerent, à quibus libenter & gratè susciperentur, sicut scriptũ est: Quotquot auté receperunt eũ, dedit eis potestaté filios Dei fieri, &c. Igitur magnã non solum animorũ (quæ præstantissima est) sed familiaris rei felicitatem Ierosolymitanis religionis cultũ & tẽpli ædificationem sedulò procurantibus Deus pollicetur: magnam rursus infelicitatem negligẽtibus, atque priuata & prophana cõmoda publicis & sacris rebus anteponẽti populo minatur.

Respexistis ad amplius, & ecce factum est minus: intulistis in domum, & exufflaui illud: quam ob causam dicit Dominus exercituum? quia domus mea deserta est, & vos festinatis vnusquisque in domum suam.

EARVM

EARVM quæ ante hac fuerant illis rerum imaginem ante oculos proposuit: nunc
verò earum quæ sequentur, nisi diuinæ religioni pure & legitimè consulatur, multo de-
teriorem futurā esse denuntiat. namq. omnē peruincendæ miseriæ spem, qua in mise-
rimis rebus homines ali solent, irritā fore confirmat. [*Respexistis ad amplius, & ecce minus.*]
Hebraicè & Chaldaicè infinitè profertur verbū, sic: *Respicere ad amplius, & ecce ad minus.*]
Ipsa sermonis ratio illorū res magis indies deterendas fore significat. namque articulus
ille, siue prepositio, *Ad*, vlteriorē motū indicat, Hispanè, *Mirar à de lante y caminar paratras.*
[*Et intulistis in domum, & exufflaui illud.*] Præteritum coniunctione *Vau*, apposita, diuus Je-
ronymus, cęterique omnes qui Hebraicè dedicêre, pro futuro accipiūt, [*Inferetis in domū,*
& exufflabo illud.] Ipsum verò verbū aspicere, siue vt in Hebraico propriè est, faciem in-
tendere, futurarū rerū prospicientiam atque vlterius tendēdi consiliū conatumq. signi-
Gen.17. „ ficat. namq. iter agentibus familiare est, vt: Intenderunt faciē inde, & abierunt Sodomā.
Deut.1. „ &: Vos autē intēdite, & abite in solitudinē, &c. [*Et exufflabo.*] Cùm Deus iratus ignē cō-
sumentem se esse dixerit, quicquid in agro studio & labore vix conquisitum comporta-
tumq. domū fuerit, halitu suo exurendū & debilitandū ita esse ait, vt inane prorsus atq.
inutile reddatur. est autē verbū hoc in loco ex illa ratione: Ecce ego creaui fabrū sufflan-
Isai.54. tem in igne prunas. Porrò Chaldæus paraphrastes orationem hanc à translatione ad sim-
„ plicitatem more suo apertè reduxit. Et ego, inquit, mittam in illud maledictionē. Atque
tantæ calamitatis causam, ædificandi templi cessationem, & priuatarum rerum curam
esse Deus ipse definit. quandoquidē naturę cursum certo modo & loco constanter im-
peditum non nisi ex diuino consilio & iudicio interpretari sapiens & prudens vir possit,
maximè si cum prædicta & explicata causa euentus ipsi, vt denūtiati fuerint, cōueniant.
[*Quam ob causam? nisi quia domus mea deserta est, & vos festinatis vnusquisque in domum suam.*]
[*Festinatis.*] Magnam priuatarum rerum curam, solicitudinem atque assiduitatem hoc
verbo significauit, cùm diuina & publica imprimis, postremò autē priuata curari opor-
tuerit. Hanc verò studiorum peruersitatem quanta rerum calamitas consequutura sit,
statim Vates denuntiat.

Propter hoc super vos prohibiti sunt cæli, ne darent rorem, & terra prohibita est ne daret germen suū: & vocaui siccitatem super terrā, et super montes, & super triticum, & super vinū, & super oleū, et quæcunque profert humus, & super homines, et super iumēta, et super omnem laborem manuum.

OMNE hoc, cui mundi cęlique nomen inditum est, in hominum cōmoditates atque
Psalm.113. vsus conditum esse diuina philosophia docet. Cælum cæli Domino, terram autem dedit
„ filiis hominum. namque fingendo ad imaginē & similitudinē suā ex terræ limo homini
commodissimā domū, atq. omnibus rebus quæ ad vitā victumq. necessarię sunt, affluen-
tem parare & cōstituere Deus voluit. de qua nobis eodē propitio aliàs differendum erit.
Merito autem cōmunis hominū cura & prouidentia à Deo remittitur: vbi exigua quæ-
dam diuino cultui sacranda ædes, propter priuatæ rei curam negligitur. Hoc autē malū
non omnibus nationibus aut locis, sed iis tantùm qui neglectæ religionis culpa tenean-
tur, euenturum esse ait. Quod priuatè allatum certam diuini iudicij sententiam argue-
re testarique possit. [*Prohibiti sunt cæli*, ex diuinæ sententiæ decreto, *ne darent rorem;*] ne
rorem quidem; qui neque in grauissimis & sterilissimis annis, ipsa etiam æstate, deficere
solet, cælum regionibus dabit, nedum oportunas pluuias & imbres fuerit suppeditatu-
rum; & terræ etiam natiua vis ad plurimas generandas, ex seseque producendas res; ma-
Genes.1. ximè verò plantarum herbarumque genera omnia, sicut scriptū est: Germinet terra, &c.
„ Vobis ne quicquam commodum aut vtile proferat, prohibebitur: id autē quomodo ef-
fici possit statim declaratur. [*Et vocaui siccitatem.*] Præteritū pro futuro coniunctione ad-
dita. [*Super terram,*] Super Israëliticam religionem, quæ quanquam cæli solique natura,
& diuino præcipuè beneficio beatissima olim fuerit; nunc tamen ob cultorum culpam
effœta & sui dissimilis euadet. Idem enim Deus qui priuatis beneficiis regioni illi cōsu-
euerat, sterilitatem sese deinceps vocaturum dicit. quæ cùm præter naturam & consue-
tudinem accidat, diuinam vltionem & vatum prędictionibus consentaneā testatura sit.
[*Siccitatem,*] Hebraicum verbū HHOREB ariditatē, consumptionē, sterilitatemq. signi-
ficat. atque adeo natiuæ rerum virtutis defectionē & abscisionē dicere possumus, si rem
Psal.106. „ ipsam describamus, cuius illud apud diuinum Vatem exemplū est: Posuit flumina in de-
sertum

ſertum, exitus aquarum in ſitim. terram fructiferam in ſalſuginem à malitia inhabitã- Pſal. 106.
tium in ea. Illud verò annotare libuit, magnam in ipſis Hebraicis verbis vim eſſe, quam »
latinè reddere minimè plenè poſſimus. namque culpæ annominatione pœnæ ratio pronũtiata eſt. Vbi nos legimus, quia domus mea deſerta eſt, Hebraicè dicitur, quia domus mea Hhareb. nõ ergo immeritò, Hhoreb ſibi vocandá eſſe dixit. Eam verò communẽ omnibus & ſummis & infimis locis fore confirmat, vt neque ſponte ſua, neque ex humana induſtria & labore vtile quicquã proferant. [*terram.*] campos iacentes, qui ob ſitus humilitatem influentium de cælo imbrium & niuium rorisque vim commodius percipere atque retinere ſolent. [*Super montes.*] quorum natura frigidior & humidior cùm ſit, ariditatem & ſterilitatem minus metuit. Ipſa quoque plantarum genera natiua illa germinandi proferendique fructus vi, quã pollent, deſtituenda fore ait. neque verò magis eam agriculturæ partem, quæ humana induſtria, iumentorumque labore conſtat, valituram oſtendit. [*Et ſuper homines, & ſuper iumenta.*] Boues, camelos, aſellosque exponimus, quibus ruſticæ rei ratio adminiſtratur. ſed & non minus inutilem fore laborem dicit, quicunque in mercatura & quæſtuariis artibus conſumatur. [*Et ſuper omnem laborem manuum.*] Ita fiet vt omni ex parte cumulata infelicitas, diuinæ religionis neglectionem vleiſcatur. Hac autem Vatis oratione Iudæorum animis, de ædificando templo cogitatio iniecta fuiſſe narratur. magna enim diuini verbi, maximè ſi pios nacta fuerit magiſtratuum animos, in permouendo populo vis atque efficientia ſpectatur.

Et audiuit Zorobabel filius Salathiel, & Ieſus filius Ioſedec ſacerdos magnus, & omnes reliquiæ populi vocem Domini Dei ſui, & verba Haggæi Prophetæ, ſicut miſit eum Dominus Deus eorum ad eos: & timuit populus à facie Domini.

IPSARVM primum contemplatione rerum admonitos diuinæ legis & præceptorũ rationem agnouiſſe narrat, quòd ea, quam hactenus experti eſſent, infelicitas cum propoſitis ob religionis neglectionem pœnis vehementer conueniret, atque ipſos violatæ pietatis reos teneret. hæc illius orationis ſententia eſt: [*Vocem Domini Dei ſui.*] Porrò autem præteritis periculis, atque orationis grauitate, & dicentis etiam auctoritate adductos eſſe ait, vt fidem diuinæ legationi haberent, atque propoſitis futuræ infelicitatis minis ac periculis territi, & diuinæ voluntati obedire, & ſibi ipſis cõſulere cogitarent. Hoc eſt quod dicitur: [*Et verba Haggæi prophetæ, ſicut miſit eum Dominus Deus, &c.*] Hæc oratio certam illis legati legationisque fidem fuiſſe ſignificat. [*Et timuit omnis populus à facie Domini.*] Religionem imprimis, deinde verò agendæ rei cogitationem futuris infelicitatis metu iniectam illis fuiſſe narrat. cæterum quia tum regia auctoritate, tum vicinorum metu ab opere reuocari poterant, oportuna oratione & exhortatione, atque ſecuritatis promiſſione à Vate incitantur.

Et dixit Haggæus nuntius Domini, de nuntijs Domini, populo dicens: Ego vobiſcum ſum, dicit Dominus.

QVOS tempus ipſum & diuina iuſſio ad ædificãdum templum hortaretur, nulla regiæ facultatis exſpectatione retardari, nullo hoſtium aduerſariorumq. metu deterreri oportere docet; quippe quos Dei, cuius voluntas obſeruatur, resq. agitur, inuiolabili tutela & præſidio protectum iri certiſſimè eſſet credendum: id quod Vates ipſe de Deo maxima fide promittit. Hæc autem oratio ad populum præcipuè pertinet; quippe qui metu & negligentia maximè teneretur, vt ſuperius initio dixerat Vates, populus iſte dicit, & cæt. [*Nuntius Domini de nuntijs Domini.*] Non priuatam, hoc eſt, ſuam; ſed diuinam fidem legationis auctoritate promiſſioni adiunctam eſſe ait, quando Haggæus non ſuo nomine, ſed vt nuntius Domini, hanc etiam inter cæteras ſibi mandatas res nuntiauerit: [*Ego vobiſcum ſum.*] nihil vobis iuſſa diuina curantibus à Perſidis rege, neque ab vllo alio homine, aut mali, aut damni metuere aut præcauere, ſed ſecuro animo eſſe Dominus iubet; qui ſuam vobis ſanctè ac purè iuſſa & imperata agentibus, certam præſentemque tuitionem & gratiam pollicetur. [*De nuntijs Domini.*] quos diuino nomine & ſumma auctoritate certiſſimos aſſerebat.

Nuntios enim hoc loco mandata interpretamur. Ex hoc autem loco diuina iussa atque præcepta impauidè teneri, curari atque agi oportere docemur; quippe quorum diligens atque flagrans studium certum Dei protectoris auxilium cultoribus promittat, sicut scriptum est: Tunc non confundar, cùm prospexero in omnibus mandatis tuis. His autem rebus omnibus releuatos ducis & sacerdotis ac populi animos, atque ad sacrę legationis susceptioné iam permotos, diuina gratia & numine magis incitatos, atque ad agendam rem firmatos fuisse Vates narrat.

Psalm. 118.

Et suscitauit Dominus spiritum Zorobabel filij Salathiel ducis Iuda, & spiritum Iesu filij Iosedec sacerdotis magni, & spiritum reliquorum de omni populo: & ingressi sunt, & faciebant opus in domo Domini exercituum Dei sui.

DIVINAM gratiam quam consequentem theologi appellant, ijs præsto esse, quibus ea quæ antecedens dicitur, non frustra fuerit oblata, locus hic planè admonet: atque illud præterea docet summos rerum publicarum gubernatores, qui rectè munus suum gesserint, ad ea, quæ publicam rem attingunt, cognoscenda & curanda primos omnium diuina virtute auctos incitari informarique solère, maximamque ad permouendum populum efficientiæ partem in horum exemplo esse positam. Deinde illud porrò admonemur in religionis & pietatis rebus curandis, communem vtriusque magistratus & partis, & sacrorum videlicet & laicorum sententiam & conspirationem, commune consilium & studium, communem denique operam esse oportere. ex eo enim fit, vt res melius procedat, & populus imperata libentius atque studiosius exequatur, si in ijs, quæ pietatis & publicæ rei sunt, nulla honesta re sibi dissentire vtrosque magistratus intellexerit [*Et ingressi sunt.*] Ingredi hoc loco venire significat, quo verbo commune studium & cura atque sedulitas indicatur. [*In domo Domini exercituum Dei sui.*] Id enim opus iustè ac legitimè susceptum, nomen Dei, cui magna cultura & pietas debetur, declarat: tutò autem & magna cum fiducia iniri Dei exercituum tutoris & propugnatoris appellatum nomen confirmat. Quo autem tempore primum opus ipsum publicè cœptum initumq. fuerit, primo consequentis capitis versu indicatur. namque Hebraicè hoc vaticinium, vt alia multa perpetua oratione scriptum est: Latinè autem ob legendi commoditatem intérsectis capitibus distinguitur. quam rem ad sententiarum consequentiam tenendam obseruare plurimum persæpe retulerit. Maturatum autem opus fuisse constat, quod vicesima tertia die à prima Vatis actione incœptum est. Certum enim Dei consilium & voluntatem omni diligentia consequi semper oportuerit, sicut scriptum est: Maledictus qui facit opus Domini negligenter.

Ierem. 48.

CAPVT II.

IN die vicesima & quarta mensis, in sexto mense, in anno secundo Darij regis.

NONDVM peracto à prima Vatis legatione mense, materiem operi faciendo idoneam comportari cœptam fuisse narrat. namque ædificatio ipsa non ante vicesimam quartam noni mensis, vt inferius explicatur, incœpta est: quo tempore ædificandi templi copia, ex Persarum regis consilio & decreto facta illis fuit, Deo incensis pietatis studiis consulente. Paucis autem diebus post, hoc est, post mensem fere, Haggæo vaticinium aliud creditum est, quod ad ædificandi templi commendationem spectabat. Quamobrem temporum rationes coniunctæ simul eodem capite fuêre. Tertium autem vaticinium, cuius initium est; In septimo vicesima prima die mensis, his etiam adiunctum est. Deinde etiam quartum eodem capite est positum. Atque ita ad vnam lectionem omnis dierum simul relata ratio est.

In septi-

SEVILLA

In septimo mense vicesima & prima die mensis factum est verbum Domini in manu Haggæi Prophetæ, dicens: Loquere ad Zorobabel filium Salathiel ducem Iuda, & ad Iesum filium Iosedec sacerdotem magnum, & ad reliquos populi, dicens:

TERTIVM vaticinium hoc ad illum vsque versum pertinet. [*In vicesima & quarta noni mensis.*] Cuius argumentum ad ædificandi templi dignitatẽ, non ex materiæ & operis magnitudine, sed ex diuini beneficij ratione commendandã spectat. nãque cùm hoc posterius templũ tum ædificij modo à Persarũ regibus præscripto, tum structuræ & materiæ ratione, quod ab ijs, qui ex captiuitate remigrassent, cõstrueretur, antiquo illi à Salomone posito comparari non posset, magnã ea res tristitiam quorundam ex populo, maximè verò seniorum animis afferebat, atque cæterorum etiam studia nonnihil restinguebat. Igitur diuino consilio & vaticinio his hominum cogitationibus, & consequenti ex illis moræ atque impedimento prouisum est. namque & principes & populum & principes allocutus Vates tẽpli decus & dignitatẽ nõ tam rerũ & operũ quibus constet, quàm diuinæ auctoritatis nomine atque auspicio definiendam esse, docet. huiusmodi de ea re Vatis oratio fuit.

Quis in vobis est derelictus qui vidit domum istam in gloria sua prima? & quid vos videtis hanc nunc? nunquid non ita est, quasi non sit in oculis vestris?

QVANQVAM altera ædes hæc ab illa fuerit; tamen quòd eodem sita loco esset, vnius eiusdemq. domus nomine appellatur. sermo autem ad eos præcipuè fit, qui prioris templi recordarentur, quòd ij præteriti splendoris recordatione ac dolore, tristitiæ & moræ auctores cæteris essent. Arguit autem Vates ex duplici comparatione, altera diuinarum rerum, humanarum altera; quibus templorum sacrarumque ædium ratio omnis constat. namque in huiusmodi rectè curatis atque institutis generibus humanum studium & opera primo & infimo, secundo verò & supremo loco Dei iudicium spectatur. Dignitatem operi non tam ex humana, quàm ex diuina auctoritate accedere necesse est. Seniorum ergo orationem alterarum, hoc est, inferiorum rerum comparatione permissa; alterarum verò, diuini, inquam, iudicij & auctoritatis excellentia proposita redarguit, quod ex inferioris generis ratione & modo tantæ rei dignitas falsò æstimanda esse putaretur. [*In gloria sua.*] in summo illo antiquo splendore. sic Salomonis gloriam Dominus noster dixit: [*Et quid videtis hanc nunc?*] neque spatio, neque altitudine, neque materia ei, quæ antea fuerat, comparandam? cùm illa in florentissimis Israelitarum rebus à Salomone opulentissimo & sapientissimo rege, maxima mole, incredibili artificio exædificata, auro obductis muris, vario & multiplici gemmarum genere distincta; cuius memoriæ hæc si comparetur, nulla profectò esse videatur. [*Nunquid non ita est quasi non sit in oculis vestris?*] idem quod Latinus dicit, nihil esse videri. Hac autem priore comparatione illis concessa, alteram, quæ diuini iudicij rationibus constat, defendit Vates, magis acceptam gratamque Deo fore hanc confirmans; quippe quam ille totius orbis seruator præsentia sua illustraturus, atque doctrinæ muneribus ornaturus fuerit. Quamobrem maximo studio & diligẽtia, maxima etiam spe huius ædificationem suscipiendam suadet. ”
”

Et nunc confortare Zorobabel dicit Dominus, & confortare Iesu filij Iosedec sacerdos magne, & confortare omnis populus terræ, dicit Dominus exercituum.

ET *nunc.*] Exhortationis verbis omnis hæc oratio constat, in qua principes viri imprimis appellantur; maxime autem Iesus pontifex Iosedec filius, qui non tantùm honoris, sed cognoscendi mysterij causa, & generis & muneris mentione facta, nominatur: quòd quæ de diuino Messia traderẽtur mysteria, ad sacerdotes primũ cognoscenda, & populo aperiẽda spectarẽt. [*Et nunc.*] Huius verbi vsus in exhortationibus frequens est, vt: Nunc ergo timete Dominum Deum vestrum. Ita etiam verbum confortare ad difficiliores res Iosue.24.
maxima cum spe felicis euentus gerendas, vt: Confortare ergo & esto robustus, tu enim Iosue 1.

diuides populo huic terram. Non solùm autem euentus proposita spe, sed præsentis Dei auxilio & præsidio promisso, ad opus agendum animantur atque firmátur. namque hactenus nondum hæc res ad Darium relata, neque ab illo ædificandi templi copia fuerat facta, vt ex tertio Esdræ libro obseruauimus.

Et facite quoniam ego vobiscum sum dicit Dominus exercituum: verbum quod pepigi vobiscum, cùm egrederemini de terra Aegypti, & spiritus meus erit in medio vestri, nolite timere.

ET *facite.*] Pium opus magno studio suscipere iubet, nulla vel difficultatis, vel importunitatis tergiuersatione vel mora interposita, cùm præsentis & protegentis Dei numen & virtutem experiri facile possint. [*Quoniam ego vobiscum sum dicit Dominus exercituũ.*] cuius præsentia & faciendo operi felicitatem, & perfecto ornamentum maximè afferat. Eius verò orationis: [*Verbum quod pepigi vobiscum.*] Huiusmodi sententia est. Maximum ædis illius operæpretium, non operis magnitudine & sumptu atque magnifica specie, sed diuini numinis gratia & præsentia, prouidentia atque cura esse definiendum. Vbi enim hæc commoda maximè adfuerint, is locus maximus augustissimusque existimandus erat. Atque hanc vnam rem sibi imprimis promissam, desiderandam, omni studio procurandam; eodem ipso Deo admonente edocti iam olim fuerant. [*Verbum quod pepigi vobiscum, & spiritus meus erit in medio vestri.*] Iungitur verbum cum verbo illo, *Facite,* facite, inquit, & pręstate vos id quod vobiscum olim constitueram. [*Et spiritus meus erit in medio vestri.*] Atque hoc pacto domum hanc posteriorem priori illa multo illustriorem reddendam Deus ipse separatim promittit, in seque recipit, eosque ad officium pro sua parte faciendum exhortatur. [*Nolite timere.*] Vobis, inquit, in condicione atque pacto sanctè manentibus timendum non est, vt ob minorem ædis huius magnificentiã & molem spiritus mei cura & prouidentia, minusque illustri præsentia vti contingat, quibus maximum & præstantissimum beneficium, hoc est, Christum filium meum tantis desideratum seculis donaturum me polliceor, in quo omnis plenitudo diuinitatis corporaliter inhabitat. Ex eo autem fiet, vt huius templi gloria & splendor, multo quàm prioris illius maior præstantiorque sit.

Quia hæc dicit Dominus exercituum, Adhuc vnum modicum est, & ego commouebo cælum & terram, & mare & aridam, & mouebo omnes gentes.

CHRISTI totius orbis redemptoris tempus & rationes hoc loco potentissimus exercituum Deus indicauit. Quo tempore magnam rerum mutationem futuram esse, apud omnes ferè vates testatus est, atque apud hunc manifestè exposuit. Etenim antiquæ legis vmbras, in quibus Israëlitarum natio delitescebat, magna & communi gentibus omnibus luce mutandas esse confirmat, & nouam quandam diem omni orbi affulsuram: Illuminare ijs qui in tenebris & in vmbra mortis sedent. Hanc autem in humanis rebus mutationẽ mundi omnis hominum causa conditi cõmotione significauit. [*Adhuc vnum modicum est.*] Ostendit exiguam & angustis terminis contentam fuisse verę religionis gloriam, quamdiu prioris templi rationes constarent. Eam verò longè dignitate præstantissimam, & propagatione maximam fore, postquam Messiæ in hoc posteriori templo sibi in publicam salutem dandi, initio apud Ierosolymam facto, toto orbe propagari cœperit. [*Adhuc vnum modicum est,* Hebraicè, *adhuc vnum idque parum.*] hoc est, superest adhuc aliquis harum præsentiũ rerum status, isque & re ipsa, & duratione etiã non nimis magnus, sed paruus. namque à secundi templi ædificatione ad Christiani nominis illustrati initia, quadringenti & viginti anni ferè fluxêre, quòd tẽpus cum Christianæ pietatis ætate comparatum modicum profectò est. [*Commouebo cælum & terram, mare & aridam.* Hebraicè est, *mare & desertam.*] ita vt omnem habitabilem & inhabitabilem, continentem & marinam regionem, ad Christi nomen audiendum & suscipiendum, commoturum sese esse dicat, & priorem illam rerum faciem in aliam multo illustriorem commutaturum. Hanc huius loci expositionẽ spiritus sancti interpretatione apud Paulum docemur. Cuius illa oratio est: Quod adhuc semel dicit, declarat mobilium translationem tanquam factorum, vt maneant ea quæ sunt immobilia, & cæt. [*Et mouebo omnes gentes.*] Ad earum, quæ subijciũtur, rerum notitiam & exspectationem.

Lucæ 1.

Hebr. 12.

Atque hoc modo huius carminis sententia componitur. huius templi noua ratio, non modò cum primis & florentissimis temporibus comparata, exigua esse deprehenditur; sed adhuc si cum futura ætate cõferatur, parua admodum iudicabitur. namque adhuc vna magnitudinis & dignitatis comparatio superest, ad ea felicissima tempora quę tunc consequentur, quando mouebo cælum & terram, &c. Qualis autem ille futurus rerum status, quantusque exspectari posset, deinceps exponit.

Et mouebo omnes gentes, & veniet desideratus cunctis gentibus: & implebo domum istam gloria, dicit Dominus exercituum.

HVNC locum de sancto ac diuino spiritu omnibus gentibus ad felicitatem necessariò interpretamur, quem spiritum sanctificationis apostoli nominant, donatum à Deo per Christum redemptorem, & procuratorem omnibus obedientibus sibi. Huius verò spiritus sancti desiderio maximo gentes omnes etiam quæ Christum non exspectassent, iam inde à principio teneri, dummodo infirmitatem sentiãt suam, nos alio in loco, eiusdem spiritus auxilio, docebimus. Atque huius spiritus efficientia & virtute præsenti, ac perpetua inhabitatione domum aliam tertiá sibi ædificatum iri significat Deus; quæ maximis gratiæ & diuinarum virtutum muneribus ornata, tantum primæ & secundæ splendore & dignitate excellat, quantum humana diuinis, ruitura & mutabilia perpetuis & constantissimis exuperantur. Hanc autem domum viuis lapidibus cõstantem, incomparabili argenti & auri vi obductam, multo & vario gemmarum, & pretiosissimo lapidum genere distinctam & ornatam, variis in locis apostoli describunt, & templũ sanctum Domini appellant; atque exemplar illud esse dicunt, quod Moysi in monte diuinitus monstratum fuerat: cuius instar & tabernaculum in solitudine, & templum deinde Ierosolymis habuit. Illud autem quod ostensum fuerat, longè fuisse præstantissimum, vel ex vno exemplaris nomine ab apostolis arguitur. Igitur triplicem domus ædificationem agnoscimus; primam illam Salomonis studio & cura confectam; secundam quam Vates hic procurari persuadet; tertiam quam Ierosolymam inchoandam, sed toto orbe producendá esse Haggæus vaticinatur: cuius comparatione nõ modò secunda hæc, sed & prima illa à Salomone perfecta, exigua admodum erit. Itaque post veterum & mobilium mutationem, ad huius postremi templi ædificationem omnes gentes monendas fore sibi Deus pollicetur, atque misso diuino spiritu domum tertiam æternam, piorum omnium societate constantem, ecclesiam parandam. [*Et implebo domum istam gloria.*] Istam quam postremo loco significauerit exponimus. Est autem apud Hebraicos artifices vna ex sententiarum figuris, quam ipsi Agab gerara, hoc est, post definitionem dicunt: ea à nostris rhetoribus Significatio appellatur, cùm ex alio dicto aliud intelligitur, vt cùm ex rubri maris historia Christi mortem & resurrectionem, magis etiam ex literæ sententia, quàm ex allegoria docemur. Huius autem figuræ multa genera atque exempla sunt, ex quibus vnum hoc quod interpretamur, est. siquidem à primo & secundo ad tertium templum Vates orationem deduxit. cuius sanctam arcanamque fabricationem ornatumque omnem sibi acceptum tribuendum Deus ipse confirmat.

Hebr. 8.

Ad Herennium lib.

Isaac Hispanus in Haggæum cap. 2

Meum est argentum, meum est aurum, dicit Dominus exercituum. Magna erit gloria domus istius nouißimæ plusquam primæ, dicit Dominus exercituum: & in loco isto dabo pacem, dicit Dominus exercituum.

ILLVD iam sæpius admonuimus, nomen *Dei exercituum*, facultatis ad rem gerendam probandæ causa, in sacris orationibus appellari. Horum autem versuum huiusmodi sententia est. Vera & illustria sacrarum rerũ ornamenta nõ tam ex auro & argento quod terra gignat, spectanda esse, quàm ex alio auro atque argento, quod diuinis thesauris conseruatur, quod ex fluminibus de paradiso voluptatis promanantibus, colligitur. De quo illud per significationem scriptum est: Vbi nascitur aurum optimum, & Bdelius lapis. Neque verò si auro atque argento terreno agendum esse, id posset in hoc secundo templo desiderari, quando nihil Salomoni comparatum fuerit, quod Deo ipsi comparatu facillimum non sit, sed auro suo & argento suo opus esse; cuius maximam vim ad ornamentum tertij huius templi, de quo sermo fit, expendendam sibi fore pollicetur: ita porrò fiet, vt sit gloria domus istius nouissimæ magna plusquam primæ. Verba ipsa, *nouißimum & primum*, quæ de pluribus, quàm duabus, dicuntur rebus, tertię domus à nobis de-

Genes. 2.

bis definitæ significationem manifestè indicant. namque nec Hebraicus sermo vocem *Abharon*, neque Latinus *nouissimum* ad duo vnquam refert. Piam demum quandá ac perpetuam pacẽ huiusmodi temporibus consequuturá fore cõfirmat; nõ quomodo mũdus dat, sed qualẽ ipsa hominũ natura desiderare à deoq. efflagitare debeat. [*Et in loco isto dabo pacẽ.*] quá terris à Christo seruatore allatá angeli testes genethliaco carmine cecinerunt: Gloria in excelsis Deo, & in terra pax, &c. [*loco isto.*] Templum hoc sanctum quod describebat, domũ, inquá, tertiam Deus indicauit, quòd si ad ipsam Ierosolymam terrestrem vrbem referre velis, perinde est. namque salutis publicæ procuratio illo in loco facta fuit, & prima etiam huius tertij templi fundamenta per spiritum sanctum Christi eodem loco iacta sunt.

In vicesima & quarta noni mensis in anno secundo Darij regis, factum est verbũ Domini ad Haggæum prophetam dicens. Hæc dicit dominus Deus exercituum: Interroga sacerdotes legem dicens, Si tulerit homo carnẽ sanctificatam in ora vestimenti sui, & tetigerit de summitate eius panem, aut pulmentum, aut vinum, aut oleum, aut omnem cibum: nunquid sanctificabitur? &c.

VARIA & multiplex apud Hebręos, Græcos, & Latinos interpretes, loci huius expositio est; neque nobis breuitati consulentibus, vel religiosè, vel cõtentiosè referẽda, vna tantũ explicatione cõtentis, eaq. quàm cõmodè cõtingere potest, ad lectionis ipsius simplicitatem relata. Igitur totius sententiæ argumentũ illud est. Iudæi cùm primũ ex Babylone in patriam remigrarũt, aram Deo ex sacerdotũ cõsilio dedicãdam consecrandáq. curauerãt. quam quòd assiduis, & quotidianis hostiis ex more, atque etiá priuatis multorum sacrificiis frequẽtarent, satis superq. sibi esse putabãt ad religionis & ceremoniarum procurationẽ, atque ad supplicationes & preces, cęteraq. diuini cultus officia. quamobrem neglecta & deposita tẽpli ædificandi cura, priuatis domibus cõstruendis, rebusq́, agẽdis studiũ operamq. omnẽ nauabãt. Quæ ex animi sentẽtia processura populus credidit, quasi sola aræ cõsecratione, & sacrificiorũ assiduitate, religionis ac pietatis officijs abũdè esset satisfactũ. Hanc populi opinionẽ apud sacerdotes ex diuino mandato Vates redarguit; atque eadẽ opera sacerdotum, negligentiá improbat. qui, quòd assiduò aræ & sacrificiorum vsu vnde sibi victũ quærerẽt, habebant; nihil de templi ædificatione cum populo hactenus egerãt. Quamobrẽ paratis iam, quæ ad ædificandum opus essent, cùm nondum opus inchoaretur, nono mense vicesima & quarta die mensis quartum à Deo mandatum Vates sacerdotibus exponendũ accepit. quos per similitudinẽ allocutus manifestum populi errorẽ arguẽs docet. nãque populus putabat omnẽ familiarẽ rem tum rusticá, tum vrbaná ex eo auctũiri, quòd in constructa ara hostię quotidie immolarẽtur. Hanc adeo opinionẽ apud sacerdotes populi magistros Deus argumẽto à similib⁹ ducto, sic tollit. [*Interroga sacerdotes legẽ dicens:*] Legis interpretãdæ studiũ munus, & auctoritatẽ penes sacerdotes esse Deus voluit, sicut scriptũ est: Labia sacerdotis custodiẽt scientiam, & legẽ requirẽt ex ore eius, quia angelus Domini exercituũ est. Igitur illorũ sententiá nõ ex priuata singulorum opinione, sed ex cõmuni recepta, ac simplici legis interpretatione rogari iubet. Duplicẽ autẽ quæstionẽ illis proponendá mandat; alteram, quæ ad puritatis & sanctitatis; alterá verò quæ ad impuritatis & contaminationis rationem spectat. Ad faciliorem autem vtriusque explicationem, quædam breuiter ex lege ipsa repetere operæpretium fuerit. Igitur quædam propriè, quædam verò ex contactu & cohærentia; quædam ex interiectu adhibitoque medio sancta dicuntur. Altare per se sanctum est, & hostia super altare immolata, sancta est per se. si quod verò vas immolatæ hostiæ admoueatur, id sanctum efficitur ex contactu. In illo sancto vase si quid seruetur, quæstio est an illud sanctum etiam sit? an in prophanis vsibus id permittere sit fas? Hæc dubitatio distinctione tollitur. namque & vasorum & rerum quæ vasis adhærent, habẽda ratio est. Vasa enim quæ capere & cõtinere rem possunt, vt lebetes, phialæ, crateres, eas quas exceperint res, magis sanctificant quàm alia vasa, vel instrumẽta; vt baculus, virga, funis, clauus, &c. quæ omnia hebraico sermone vasa dicuntur. Rursus ex rebus contactis quædá vt sanctificentur magis idonea alijs sunt, vt liquida aridis, tenuia & minuta crassis & densis. Sed quæ hoc modo ex medio sanctificantur leuiora sancta dicuntur, aut leuissima. Ex huiusmodi autem diserta obseruatione multa ad hanc rem indicandam colliguntur, quæ recensere nimis longum esset. Vnum verò illud est, vas ad sanctificationem minus idoneum

Leuitic. Misnaoth in tractat. de Pessahim.

netim, quanquam sanctorum contactu sacrari possit, tamen alias res, quas leuiter, atque extrema, vt aiunt, linea cõtigerit, non sacrare. cuius sententiæ idipsum exemplum à Vate positum, nobis satis fuerit. [*Si tulerit homo carnem sanctificatam in ora vestimenti sui, & tetigerit de summitate eius panem, &c.*] *Caro*, quòd densioris & crassioris naturæ sit, minus sanctificat, quàm libamina, & aliæ, vel liquidæ, vel [illegible]tiores res. Vestis etiam quòd aridior & siccior, leuiorque sit, minus sanctificatur, quàm alia vasa. Adde quòd non tota sancta caro contacta fuerit. Igitur hæc vestis tertiam aliam rem, vt *panem, pulmentum, vinum, aut oleum, aut omnem cibum non sanctificabit*; maximè si leuissimus intercedat contactus: qualis esse potest, si non omni ora vestimenti, sed de summitate eius cibus tangatur. Quamobrem rectè & legitimè à sacerdotibus responsum fuit:

Et responderunt sacerdotes, & dixerunt, Non.

DOCTA & perspicua sacerdotum responsio fuisse ex Vatis consensione probatur, qui ab hac quæstione tanquam explicata, ad alteram subitò progressus est: in qua de impuritate & labe disputatur.

Et dixit Haggæus, Si tetigerit pollutus in anima ex omnibus his, nunquid contaminabitur? Et responderunt sacerdotes, & dixerunt, Contaminabitur.

PRIOR quæstio fuit, an sanctarum carnium sanctificatio & vis ad rem aliam non sanctam intercedente medio pertineat? negatum autem est pertinere. Posterior quæstio est, an homo maxima contaminatione pollutus, rebus à se contactis, maculam labemq. afferre possit. Maximam autem ex ceremoniali lege impuritatem eam esse definimus, quæ ex mortui contactu adhæserit. & qui hoc modo affectus fuerit, pollutus in anima dicitur. isque propriè pollutus habetur magis, quàm aut vestis, aut aliud quicquam. quippe homo ipse contaminationi & pollutioni præcipuè obnoxius est. Vocatur autem apud Hebræos filius: à quibus hoc modo ratio hæc differitur, vt cadauer ipsum contaminationis pater appelletur; homo cadauer contingens filius; res verò ab homine contrectata nepos: pertinere autem patris impuritatem ad nepotem, ex ceremonialibus obseruationibus affirmatur. ex quibus hæc nobis ad hunc locum tantummodo indicata; aliàs arcanæ significationis rationibus Deo docente explicanda sunt. sanctificationis verò & contaminationis verba simplicibus omnino significationibus interpretamur; vt, sanctificari, consecrari, & sanctum, atque à prophano alienum effici sit. quod Hispanicè, & Gallicè, & Italicè benedictionis verbo pronuntiatur. Contaminari autem impurum execrabile & legitimis vsibus ineptum reddi sit. Quæstio igitur est, num homo impuritate ex cadaueris contactu contracta pollutus, rem quampiam ex his omnibus, quas antea commemorauerit, panem, pulmentum, vinum & oleum, omnem denique cibum, contrectata contaminet? [*Et dixerunt, Contaminabitur.*] cùm quòd humanis rebus labes & macula facilius, quàm puritas afferatur; tum verò quòd homo pollutus vehementius & certius contaminare alias res possit; vt, filius nepotem patri gignat. Iam verò ex sacerdotum responsione consilij sui rationem aperiens Vates populi errorem culpamque redarguit, argumentatione ipsa à similitudine ad manifestam orationem translata.

Et respondit Haggæus, & dixit: Sic populus iste, & sic gens ista ante faciem meam, dicit Dominus; & sic omne opus manuum eorum, & omnia quæ obtulerunt ibi, contaminata erunt.

Ex duplici quæstione & sacerdotum responsione duplex à Vate conclusio colligitur; altera est, [*Sic populus iste ante faciem meam*; altera verò, *Sic gens ista ante faciem meam.*] Significat autẽ & populi opinionẽ stultã, & studium actionẽque omnẽ corruptã diuino iudicio censeri. nãque illi existimabant rem omnem sanctam, faustamq. ex eo fore, quòd aram quotidianis atq. priuatis victimis frequentẽ haberent; atque ob eam rem panem vinum, oleum, omnemque cibum sanctificatum iri: quod perinde est, ac si vinum, oleum, &c. extrema ora vestis, quæ carnes sanctas contigerit, sanctificari quis asserat. Id enim cùm minimè contingat, neque illud profectò continget, istorum res vnius aræ ratione sanctificari, quando ara ad totum templum collata extremæ in vestimento fimbriæ rationem vix habeat. Oportuit enim eos qui propitium atque beneficentissimum Deum, domibus agrisque priuatè consulentem, sibi parare voluerunt, commoda

atque augusta æde suscipiendum curare. quæ quanquam principis ipsius maiestatem aliqua ex parte æquare non posset, ciuium tamen ipsorum animos, studia & pietatē testari posset. Igitur hæc illius conclusionis sententia est: [*Sic populus iste ante faciem meam.*] Sic, inquit, populi istius opinio manifesti erroris arguitur, qui res omnes suas vnius aræ victimis mactandis instructæ ratione sacratum auctumque iri putant, cùm magis deteri minuique indies necesse sit, tanquam infaustas & pollutas, atque dominorum ipsorum impuritate infectas & contaminatas. neque enim melioris condicionis [*Gens ista ante faciem meam* est, quam iudicio meo pollutam in anima duxi, *& sic omne opus manuū eorum.*] Hæc ad secundam quæstionem responsionemq. referuntur. neque enim eo solùm malo laborat, quòd minus prosperis cædendarum hostiarum successibus vtatur, sed etiā quòd pollutis & impuris victimis mactandis operam studiumque adhibeat: quas abominandas fore necesse est. nam cùm ipsi culpæ, & neglectæ religionis rei teneantur, supplicio dignissimi habentur, atque diuino iudicio pro mortuis censentur. Quidquid igitur contigerint, vel tractauerint, impurum infaustumque, neque victimis præbendis idoneum est. [*Et omnia quæ obtulerint ibi, contaminata erunt.* Hebraicè, *Quicquid obtulerit ibi, contaminatum ipsum.*] ita vt ara etiam istorū contactu polluta, pollutas & impuras hostias excipiat, quæ
Prouerb. 15. obesse magis, quàm prodesse præbentibus valeant, sicut scriptum est: Victimę impiorum
„ abominabiles Domino. Quicunque enim flagitij atque alterius generis vitio graui con-
Genes. 2. flictatur, diuini iudicij sententia mortuus esse iudicatur, sicut scriptum est: In quàcun-
» que die comederis, morte morieris. Quibus ex rebus vtrisque illud manifestè consequitur, omnia quæ ab huiusmodi ingrato populo appeterentur, minus successura fuisse. secus autem deinceps fore, cùm ædificato templo religionis ratio ex diuino præscripto procuraretur. ex eo enim efficiendum esse ait, vt omnium rerum etiam externarū commoditate fruantur, id quod de cætero obseruandum & intelligendum, & cum anteactis temporibus comparandum Vates proponit.

Et nunc ponite corda vestra, à die hac & suprà, antequam poneretur lapis super lapidem in templo Domini: cùm accederetis ad aceruum viginti modiorum, & fierent decem; & intraretis ad torcular vt exprimeretis quinquaginta lagenas, & fiebant viginti.

HÆC priorum temporum publica & communis, certa assiduaque calamitas, ab ea die primùm accepta, cùm ædificādi templi oportunitas neglecta fuit, ad hanc vsque, qua opus produci cœptum est, quam vicesimam quartā noni mensis fuisse Vates ipse docuit, perdurauit. [*Antequam poneretur lapis super lapidem in templo Domini.*] Antequam ædificiū Darij regis tempore incœptum, & intermissum, studio oportunè integrato prosequeremini, quàm miseris rebus vsi fueritis, animo & cogitatione recolite. [*Cùm accederetis ad aceruum viginti modiorum, & fierent decem.*] Non solùm spem mentita seges fuit, sed aceruus ipse iam cōpositus præsentem opinionem fallebat, ita vt oculis & sensibus deceptis, grauius multo calamitatis damnum acciperetur. [*Et intraretis ad torcular,* vuis plenum, ex quibus communi æstimatione, *quinquaginta* musti *lagenas* exprimi posse putaretis; tamen ob immissam diuinitus fructibus etiam ipsis infelicitatem, *fiebant viginti.*] atque horum duorum generum ratione cætera existimare licet, quæcunque ad hominum victum vitamque pertinent. eodem enim modo corrupta omnia, attenuataque sunt: idque adeo non vna aut simplici calamitate allata. Quandoquidem

Percussi vos vento vrente, & aurugine & grandine omnia opera manuum vestrarum: & non fuit in vobis qui reuerteretur ad me, dicit Dominus.

ALLATAM externis commoditatibus calamitatem, miserentis potius, & ad resipiscentiam atque officium reuocantis Dei consilium, quam vel casum, vel extremū exitium interpretari oportere locus hic admonet. Quæ res si minus sapienter hominibus intellecta, negligatur, grauius multo damnum afferat, sicut de simili exemplo scriptum
Psalm. 77. est: In omnibus his peccauerunt adhuc, & non crediderunt in mirabilibus eius. Et
» defecerunt in vanitate dies eorum, & anni eorum cum festinatione, & cæt. Porrò
» ventus vrens, aurugo & grando, grauissimarum frugibus calamitatum genera sunt. nam

ventus

ventus vrens segetum culmis & spicis nocet, vt: Aliæ quoq. septem spicæ tenues, & percussæ vredine oriebantur. Aurigo verò siue rubigo semina ipsa inania effectaq. reddit. [Genes. 41.] Grando verò satis herbis, oleribus, arboribus, pecoribus, omni denique rusticæ rei vehementer infestus est, vt: Et occidit in grandine vineas eorum, & tradidit grandini [Psalm. 77.] iumenta eorum, &c. [*Et tamen non fuit in vobis qui reuerteretur ad me.*] Cùm tot tamque assiduis certis ærumnis pressos resipiscere, sibique religionis procurandis rebus consulere omnes oportuisset; atque adeo ante templi ædificationem res illorum hoc modo sese habentes diuinam indignationem indicare atque arguere potuerunt. Nunc verò quæ deinceps ab ipsa prima ædificationis die consequentur, diuinam rursus voluntatem gratiamque testari facilè posse ait, si diligenter obseruentur.

Ponite corda vestra ex die ista, & in futurum à die vicesima & quarta noni mensis, à die qua fundamenta iacta sunt templi Domini, ponite super cor vestrum. Nunquid iam semen in germine est, & adhuc vinea, & ficus & malogranatum & lignum oliuæ non floruit? Ex die ista benedicam.

INCHOATÆ ædificationis templi diem vicesimam quartam noni mẽsis notari iubet. Ex qua, ob religionis procurandæ studium, res omnes feliciter restitutum, atque auctum iri pollicetur; ita vt quanquam præsentis anni frugum omnium copia destitutis, tamẽ nulla deinceps penuria laborandum sit. [*Nunquid iam semen in germine est.*] Triticum & hordeum nullum ferè illis superesse ait, quoniam cùm parum admodum superiori anno congregatum esset, in sequentis anni spem seminatum fuerat; quamobrem nihil ferè illis reliquum fuerat, quo toto ad messem vsque tempore vitam alere possent. Hanc expositionem & nomen seminis, postulat; quod de tritico & hordeo, non nisi sementis faciendę, vel factæ considerata ratione dicitur: & illud etiam nomen, *in germine*, confirmat, quod sementem iam germinasse & pullulasse significare videtur. Erat enim mensis hic nonus, quem Nouembris nostri nouilunium inchoat. Hebraicè autem locus hic facilior est. [*Nunquid iam semen in horreo est?*] vt nullum illis ferè semen iam reliquum esse affirmaret, quod Nouembri ferme peracto seminatum non esset. Sed neque ex cæteris plantis, ex quibus fructus in posterum seruandi percipi solent, vllam illis ad sumptus aut ad victum facultatem relictam fuisse ait. [*Et adhuc.* & præterea, *vinea & ficus & malogranatum, & lignum oliuæ non floruit*. Hebraicè, *non tulit.*] Est autem verbum agricolarum proprium, quod absolutè dictũ fructus ferre siue reddere significat. sic Hispanè. *No llenaria, la viña.* Meminit autem horum præcipuè generum, quorum præter cæteras arbores maximè ad victum idonei fructus, & cum recentes tum siccati vel conditi vtiles in vsum sint. Quibus generibus Chananæa illa regio maximè cõmendata olim fuit, sicut scriptum est: Terram frumenti & vinearum, in qua ficus & malogranata & olíueta nascuntur. [Deut. 7.] & tamen in maxima hac annonæ inopia nulla victus difficultate, nullo desiderio afficiendos esse confirmat; sed præsentis anni tempore leuissimè traducto, futurorum felicitatem & vbertatem maximam experturos. hoc est quod dicit: [*Ex die ista benedicam.*] Benedictionis nomine vbertatem & abundantiam magnam hoc in loco significari iam docuimus, vt: Viduam eius benedicens benedicam, & pauperes eius saturabo [Psalm. 131.] panibus. Tanti adeo est pietatis culturæ purè & castè operam dare, vt nulla egestas, nulla omnino rerum difficultas, aut inopia metuẽda sit ijs, qui diuinis præceptis studiosè pareant. Non enim in solo pane viuit homo, sed in omni verbo quod egreditur de ore Dei. [Deut. 7.] Huius verò vaticinij & diuinæ promissionis certum & præsentem manifestumq. euentum fuisse, sacra Esdræ scribæ testatur historia, sicut scriptum est: Seniores autem Iudęorum ædificabant, & prosperabantur iuxta prophetiam Haggæi prophetæ. [Esdræ 6.] Atque hactenus quartum vaticinium est. nunc deinceps quintum aggrediamur.

Et factum est verbum Domini secundo ad Haggæum in vicesima & quarta mensis, dicens: Loquere ad Zorobabel ducem Juda, dicens:

FVTVRORVM tẽporum euentus mutationesq. maximas, atq. gentium omniũ conflictus & calamitates Zorobabeli hoc quinto vaticinio significatas voluit Deus, cui etiá ob procuratam purè religionem, atque ob templi ædificationem institutam perpetuam nominis & gloriæ suæ memoriá nulla rerũ aut temporum vicissitudine delendá promittit, vtpote cuius genus & nomen in sacra atque æterna Iesu Christi euangelij historia, diuini spiritus auctoritate consecrandum erat. Eodem autem die duplex vaticinium ab Haggæo

ab Haggæo diuinitus fuisse acceptum, hic locus manifestè docet; alterum, ad populum apud sacerdotes arguendum; alterum verò ad Zorobabelis gratiam & dignitatem confirmandam. [*Ad Zorobabel ducem Iuda.*] Quoniam omnis hæc oratio ad Christum, ex Iudæorum tribu, Dauidisque familia nasciturum pertinet, Zorobabelis dignitas, & Iudæ nomen appellatum est. ipsa autem vtriusque rei mentio loci huius sententiam eodē spectare indicat: cùm nullum verbum in diuinis sermonibus extra causam pronuntiari vsurparique constet. Summa verò habiti apud Zorobabelem sermonis huiusmodi fuit.

Ego mouebo cælum pariter & terram: & subuertam solium regnorum, & conteram fortitudinem regni gentium: & subuertam quadrigam, & ascensorē eius: & descendent equi, & ascensores eorum, vir in gladio fratris sui.

PRIOR orationis pars regum, regnorum, imperiorumque omnium casus & cōuersiones continet, quas ab eo tempore, quo templum ædificatum est, ad Romani vsque imperij defectionem orbis terrarum vidit. Eas autem non temporibus, non cæli cursibus, non terrarum ingenio, non denique casibus & fortunæ, sed diuino consilio asscribi oportere ait: quando nihil omnino vel esse in orbe, vel accidere possit, quod diuinæ prouidētiæ rationes aut fallat aut fugiat. Huius sentētiæ illud est: [*Ego mouebo cælum, pariter & terram.* Futurum verbum absolutè accipimus. namque Hebraicè sic legimus: *Ego mouere faciens cælum & terram.*] Ex quo illud consequitur: nihil omnino neque in cælo, neque in terra præter consilium meum, vel factum fuisse, vel fore vnquam faciēdum. Igitur quicquid posthac mutationis in humanis rebus futurum est, id omne mihi asscribi oportuerit; cuius consilio & decreto, vel permissu omnia constant. [*Et subuertam solium regnorum.*] Alexandri & Græcorum imperiū significat, quod cùm repente extitisset, citissimè euersum est. Duodecim namque annis rerum potitus Alexāder scribitur: quo mortuo soliū regnorum, hoc est monarchiæ status conuersus, in quatuorque regna diuisus est. Deinde verò Romanum imperium est consecutum, quod Vates noster fortitudinem regni gentium nominat; non solo Romæ nomine exposito, sed personis etiam ipsis indicatis. quippe Roma robur siue fortitudinem significat, atque inter omnes orbis terræ nationes, Græci & Itali gentes in sacra geographia præcipuè dicuntur, sicut scriptum est: Filij autem Iauam, Elisa & Tharsis, Chetin & Dodanim: ab his diuisæ sunt insulæ gentium in regionibus suis, &c. Huius autem imperij robur quemadmodum ciuilibus discordiis & bellis infringendum imminuendumque esset, grauissima oratione Vates prænuntiauit. [*Et subuertam quadrigam & ascensorem eius: & descendent equi, & ascensores eorū.*] Bellicus casus his verbis describitur: [*Vir in gladio fratris sui.*] Mutua ciuium odia, dissidia & bella,

Aduersisque obuia signis, Signa pares aquilas, & pila minantia pilis. quibus Romana dominatio & gloria mole sua fatiscens corruit & perijt, describit. hoc autem Christi Iesu publici hominum seruatoris ætate accidit. quo tempore primum euangelica lux omni orbi afferri cœpit perpetuis omnium seculorum ætatibus duratura, nullisque rerum vicissitudinibus euertenda, sicut scriptum est: Semē eius in æternum manebit, & thronus eius sicut sol in conspectu meo, & sicut luna perfecta in æternum, & testis in cælo fidelis. Ex hoc autem tempore Zorobabelis nomen tum euangelicæ historiæ conscriptū, tum ob nepotis Iesu Christi dignitatem & magnitudinem illustratum, perpetuæ posteritatis memoriæ consecrandum esse, ait:

Machab. Plutarchus in vita Alexādri & Arriani histor.

Genes. 10.

Lucan. lib. 1.

Psalm. 77.

In die illa, dicit Dominus exercituum, assumam te Zorobabel filij Salathiel serue meus, dicit Dominus: & ponam te quasi signaculum quia te elegi, dicit Dominus exercituum.

ANNVLORVM sigilla, vt apud gentes, vel hominum imagines, vel animantium, aliarúmue rerum effigies quasdam arcanas; sic apud Hebræos (quibus huiusmodi incidere figuras religio fuit) certa personarum nomina, aut explicanda etiam verba continebant. Nomen igitur Zorobabelis nobili Iesu Christi generis catalogo insertum, ab obliuione hominum, atque silentio vindicandum sibi esse Deus pollicetur; idque adeo certo & illustri loco esse collocandum, vt sigillum quoddam non nisi certa annuli parte constitui solet. [*Assumam te.*] Priuatā sibi Zorobabelis rationem in sua sacrosancta historia habendam esse ait: qua oratione venturi Iesu Christi promissio significanter confirmatur.

matur. [*Et ponam te quasi signaculum.*] Hæc non de illo Zorobabelis munere exponenda esse, quo tantisper functus est, quoad templum perficeretur, & lectio ipsa, & rei ratio veritasque declarat. namque huius promissionis euentum ad futura tempora referre oratio illa docet. [*In die illa.*] Deinde etiam illud constat, neque Zorobabelem, neque alium quempiam ex illius posteris, ab eo tempore quo ipse ædificato iam templo Babylonem rediit, vbi etiam extremum diem Iosepho auctore obiit, aut regnum, aut principatum apud Iudæos obtinuisse. Ioseph. Hebr. lib.2. Quamobrem ratio ipsa ad Zorobabelis nepotem Iesum Christum, in cuius gloriæ communionem Zorobabelis filij Salathielis nomen collocatū est, idque adeo illustri loco positum & repetitum, est referenda. quod in sacra Iesu Christi genealogia apud Lucam diligenter; apud Matthæum autem diligētissimè obseruatur, vbi & Zorobabelis paternum additum nomē non semel repetitum, certo atque insigni loco pronuntiatur. ex quo quatuordecim vltimis hominū ætatibus initium factum est. Post transmigrationem Babylonis Iechonias genuit Salathiel; Salathiel autem genuit Zorobabel, &c. Et paulo pòst subiungitur: Et à transmigratione Babylonis vsq. ad Christum generationes quatuordecim. Matth. 1. Illius verò genus & familiam sibi ad proferendum dandumque orbi Christum suum fuisse præter cæteras adoptatā Deus confirmat. [*Quia te elegi, dicit Dominus exercituum.*] Sic apud Dauidem: Iurauit Dominus Dauid veritatem, & non frustrabitur eum: de fructu ventris tui ponam super sedem tuam. Psalm. 131. Electum autē sibi esse Zorobabelem metonymicôs dixit, cùm Christum ipsum significaret, vt illud: Et suscitabo super eas pastorem meum Dauid. Ezech. 34. eorum enim nomen non immerito suum Christus efficit, quorum genus certa stirpe retulerit, officiumque ac munus optimè ac diuinè gesserit. Huius verò vaticinij admonitione edoctum Zorobabelem post perfectā templi ædificationem Babylonem redijsse, ibidemque, quod reliquum erat ætatis, peregisse conijcere licet; quippe qui nullam sibi posterisque suis, quoad templum illud cōstaret, apud Iudæos principatus tenendi rationem constare, sed quandam aliam nomini suo promissam gloriam integram reseruari intellexisset.

FINIS.

Madriti in Hispania mense Octobri, 1567.

IN HAGGÆVM PROPHETAM CARMEN EX VOTO.

NON quantum aut Ophyre parit
Auri perpetuis montibus, aut Physon
Fuluo concoquit alueo,
Non gemmas Erythræ, quas Arabum rubris
Fluctus marginibus terunt,
Non quidquid sinubus promitur Indicis,
Diuitias hominum decet
Mentes atque animos tangere sordida
Cura, nec studio graui:
Nec cæca ambitio, vanaq́ mobilis
Vulgi gratia, maximas
Quæ turbat miseris temporibus vices.
Æterni potius Dei
Nouisse expediat consilia, & nimis
Nostris commoda mentibus
Arcana, ac leuium pondere turbido
Rerum deposito, bonis
Curis assiduos protrahere & dies,
Terris dum face lucida
Fundit perspicuum Sol iubar aureus,
Et dum sidera lucido
Cælo signa suæ militiæ mouent.
Nam frustra nimius labor
Rebus in minimis tunditur, & frequens
Curarum cumulus citam
Aut mortem, aut miseram canitiem trahit:
Ne quicquam tamen, vt neque
Speratam requiem, aut gaudia credita
Expertus, doleas bonos
Defluxisse dies munere inutili.
Contrà, quos pietas agit,
Felices animi, qui nimium breuis
Vitæ tempora grandibus
Exercent studijs, certaq́ præmia
Celso constituunt loco,
Quò nec mors penetrat, nec mala prosperis

Rerum

Rerum, aut tristia dulcibus
Miscentur: liquido sed fluit agmine
Expletura genus pium
Expers inuidiæ diua beatitas.
Non hos pauperies metu,
Non desiderijs sollicitat malis.
Securos pietas facit,
Et spes ire viam commonet arduam.
Scimus quis Iebusum genus,
Quis Gergasenuos exitus impios
Diri progeniem Chami
Excepit, facilis queis patrio sinu
Tellus fertilibus iugis
Et mellis, fluidi lactis & vberem
Riuum sufficeret: sed hos
Abræ posteritas præcipiti fuga
Magnis vrbibus expulit,
Quamuis multiplici mœnia circulo
Tutos vectibus æreis
Clausissent; alios arma minantia
Tentantes ageret furor
In bellum: hos celeri Iosua dextera
Et vita expulit, & domo,
Remq; omnẽ dominos detulit ad nouos.
Non qui vel Tyrias opes,
Vel qui sceptra tenet sorte beatior
Rectè dicitur: omnibus
Felix ille sed est nominibus, sacram
Sortis qui sequitur viam,
Præponensq́ue Dei magna negotia
Vrget perpetuis modis.
Ergo & nos auidis mentibus optima
Rerum quin petimus pij?
Cur non diuitias spernimus, omnium
Et fomenta cupidinum
Calcamus? deceat me pater optime
Contentum exiguo foco,
Et rupis placidis muneribus meæ

Diuinis operam libris,
Et totos superûm consilijs dies
Impendisse sub arbuto,
Siue antro viridi, seu positum sacra
Matris virginis in domo,
Et monstrasse meis diuite spiritu
Laudis materiam tuæ,
Fingentem facili carmina numine.

FINIS.

BENEDICTI ARIÆ MONTANI HISPALENSIS IN ZACHARIÆ VATICINIVM COMMENTARIA

PRÆFATIO DE DIVINI CONSILII CONSTANTIA.

DIVINVM de publica hominum salute consilium, constans, fixũ perpetuumq. semper fuisse, & sacra omnium librorum lectione, & ipso rerum euentu atq. exitu docemur. nam cùm Deus hominem initio Gen. 1. mundi ad suam imaginem atq. similitudinẽ factum, & multis maximisq. tum virtutis, tum honoris muneribus auctum ornatumque, callidissimi tamen serpentis fraude & insidijs de summo dignitatis gradu deiectum, sapientia benignitateq. sua illa diuina in altiorem atque digniorẽ locum restituere decreuisset, omnibus ad id efficiendum idoneis oportunisq. rebus sapientissimè atq. attentissimè prouidere apud sese constituit. Igitur cùm duplex huic agendæ atque cõficiendæ rei caput esse constaret, alterumq. summa promittentis Dei misericordia, veritate atque efficientia, alterũ verò ipsius beneficiũ accepturi hominis diligenti & idonea ad eam rem præparatione definiretur, diligentissimè atq. attẽtissimè vtrumq. à Deo procuratum est. nam quatenus quidem ad se voluntatem diligentiamq. suã spectaret, nunquã Deus aut beneficentiæ rationes publicè priuatéve hominibus probare & cõfirmare destitit, aut initam semel humanæ salutis afferendæ viam munire, concinnare & insistere cessauit, sicut scriptum est: Quoniam dixisti, misericordia in æternum ædificabitur Psal. 88. in cælis, præparabitur veritas tua in eis. Quatenus verò ad hominem ipsum salutis accipiendæ ratio pertinere iudicata est, quoniam liberum & consilij sui compotem, atque ad integram vel vitæ, vel mortis optionem conformatum antea effinxerat, vt ad optandum bonum declinandumque malum hortaretur & persuaderet, nihil Deus vnquam, quod oportunum esset, prætermisit, sicut scriptum est: Considera quòd proposuerim hodie in conspectu tuo vitam & bonum, & è contrario mortem Psal. Deut. 30. & malum. Testes inuoco hodie cælum & terrã, quòd proposuerim vobis hodie vitã & „ bonum, benedictionẽ & maledictionẽ. Elige ergo vitã, vt & tu viuas, &c. Etenim „ inuitum hominem ad oblatã salutem accipiendã cogere, præterquam quod cum humanæ „ naturæ rationibus pugnabat, cùm diuini etiam iudicij & iustitiæ institutis nõ conueniret. Verùm enimuero vna vi atq. necessitate excepta, nihil omnino, quod ad demonstrãdam & persuadendã salutis accipiẽdæ rationẽ facere & cõducere posset, à Deo est prætermissum. Atq. adeo in ea apparãda instruendaq. re quàm multiplex ac perpetua cura, quàm certum maximæq. prudentiæ plenum cõsilium, quàm assidua & instans semper opera extiterit, omnibus modis & partibus exponere longè fuerit difficillimum, ipsa autem duntaxat summa genera indicare ad diuinam misericordiam benignitatemque commendandam commodissimum profectò erit. Rom. 2.

Principio non solũ grauibus & rectis cogitationibus intimè iniectis & honesti atq. turpis cognitione omnibus cõmuniter data & cõfirmata primis hominũ ætatibus prouisum est, sed etiam multis & illustribus beneficijs in eos, qui virtutem & pietatem præstarent, collatis diuinum de humana salute consilium & voluntas declarata sunt: Ad hæc etiam & illud accessit, quòd in eos, qui honestatis viam deserentes turpiter & iniustè præter fas ac præter humanitatis rationem vixissent, seuerissimè identidem fuit animaduersum. Atq. huiusmodi grauissima exempla primis & antiquissimis illis ad diluuium vsque seculis edita fuêre, neq. tamen succedentibus post hæc patriarcharum ætatibus eiusmodi multa defuerunt, quod & Sodomorum tectis atq. agris diuinitus illata euersio, & Loti incolumitas, atq. Abrahamo, Isaac & Iacob tunc cum summo Gen. 15. dignitatis ornamento collata beneficia declararunt. Deinde verò medijs iam mundi tempori-

temporibus diuina illa tantum rerum molitione adornata, tanta sapientia condita co-lata, tanta prodigiorum & miraculorũ & portentorum auctoritate illustrata & co-firmata lex, quid aliud, quàm diuini de humana salute consilij & voluntatis expo-tionẽ clarissimã, atq. earum rerũ, quæ impedimento huic negotio esse possent, notationem animaduersionemq. certissimam continet? rationum præterea ad eiusmodi impedimenta tollẽda descriptionem cõmodissimam ac certissimã ostẽdit: atque etiam gratiæ auxilijque diuini ad omnes homini difficultates vincẽdas præsentẽ oportunamq. promissionem adiunctã habet. Verũ enimuero quoniam illa in lapidibus atq. tabulis conscripta lex, quamquam diuina, sancta spiritualisq. esset, tamẽ lectione solùm sui carnales homines & venundatos sub peccato minus efficienter mouere, atq. ad virtutem officiumq. præstandũ impellere poterat. Ob eam rem Deus Vates legatosq. suos sanctissimos, grauissimos, & summa auctoritate viros oportunè semper mittendos curauit, qui tum viuæ vocis oraculo (quod magnam in hominum vita & cõsuetudine vim efficientiamq. habet) tũ illustri proprio ipsorum vitæ & morum exemplo Dei voluntatis assertores cõsilij interpretes, legis doctores virtutis veræ cõmendatores cæteris hominibus essent. Atq. horum sanctissimorum virorũ studio & opera multa & præclara hominũ generi cõmoda allata sunt. nam præterquam quòd hi omni vitæ parte & omni etiã officij & muneris fide, atq. grauissimorum interdũ periculorum tolerantia certissimos & integerrimos diuinæ voluntatis testes assertoresq. sese præbuerint; illud etiã præstitere, vt omnia humanæ sapientiæ argumẽta, orationesq. omnes, quæcunq. aduersus diuinas res & rationes afferri admoueriq. possent, grauissimè redarguerent & refellerent, dubitationes remouerent, suspiciones diluerent, duriores difficultates mollirent, ac demum diuinam causam contra omnẽ vel hominum stultitiam & errorem, vel dæmonum astutiam & calliditatem grauissimis & sapientissimis sermonibus obtinerent. Quam quidẽ ad rem cognoscendam magno semper momento & adiumento prophetica lectio ijs fuit, qui ex diuinorum librorum auctoritate & doctrina cõsideratas veræ sapiẽtiæ rationes tam diu persequebantur, quoad exspectati Christi virtute & efficientia diuinum lumẽ in seipsis experti, perfecta quadam & exacta maximorum Dei mysteriorum cognitione & doctrina abundarent, sicut scriptum est. Et habemus propheticum firmiorem sermonẽ, cui benefacitis attendentes quasi lucernæ ardentes in caliginoso loco: donec dies elucescat & lucifer oriatur in cordibus vestris, hoc primum intelligentes, quòd omnis prophetia propria interpretatione non fit. Non enim voluntate humana allata est aliquãdo prophetia: sed spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines, &c. In ijs autẽ, qui sacro spiritu edocti atq. acti multa & maxima de reconditis diuinarum rerum mysterijs grauissima oratione differentes persequuti sunt, vnus ætate quidem inter postremos, sed virtute & auctoritate inter primos Zacharias numeratur, qui de omni vatibus ad explicandum commisso genere grauissimè & sapientissimè egit: atq. ita impositas sibi partes pro dignitate transegit, ita fortiter & strenuè diuinam causam ad Dei gloriam atque hominum vtilitatem aduersus malitiã, temeritatem, insolentiã etiam cum crudelissimæ necis tolerantia cõfirmauit, vt dignus Christo iudicatus fuerit, cuius & virtutem ipse laudaret, & iniustam necem cum aliorum vatum, & cum ea etiam, quæ sibi per summum nefas afferenda erat, morte & iniuria diuina vindicatio vlcisceretur. Huius autẽ Vatis quoniam plura vaticinia sunt, plura etiam suis locis argumenta oportunè componere operæpretium fuerit. Id autem quò commodius atque auspicatius aggrediamur, Deum ipsum supplici prece nobis ad vota vocare expediet.

Rom.9.

2.Pet.1.

Votum.

VOTVM.

Consilij pater æterni, qui cuncta benignus
Perficis arcano constituisq́ modo;
Incœptus cursusq́ tuos non vlla retardat
Extera vis, nulla aut corripit inuidia.
Virtutem imperiumq́ Dei non irrita mundi
Cursibus ostendunt sidera perpetuis.
Ergo pijs populis vatem tua sacra ferentem
Duc pater atque tuis annue principijs.

VATICINII PRIMI ARGVMENTVM.

ISRAELITARVM ac præcipuè Iudæorum dignitati benignè & diligenter à se consultum esse docet Deus, idque adeo ex eo confirmat, quod cùm illorum patres ob multorum scelerum & flagitiorum noxam bello & captiuitate mulctauerit, tamē ipsos liberaliter à seruitute Babylonica abstractos in antiquū locū possessionemque ea causa restituerit, vt per libertatis, loci, rerumque omnium commoditatem, diligentius atque attentius in pœnitentiæ atque pietatis colendæ studia incumbentes, in pristinā gratiam multoque etiam ampliorem de cætero receptos, suam ipsius inter ipsos familiarius agentis diuinam tutelam & virtutem priuatè experiri faceret. Atque hoc consilio illos à se ex Babylone reductos esse declarat, quemadmodū à nobis in Haggæi Vatis initio est explicatum. Quam ob rem illos peruersa atque corrupta parentum suorum exempla detestabundos ad virtutis atque honestatis decus excitat & adhortatur, dissuadetq́. ne peruersum maiorum suorum iudicium moresve imitentur, qui nefaria quadam malitia & dementia deprauati missos ad se grauissimis cum legationibus vates indignissimis exceptos modis contempsere. Quam ob rem, vt parentum periculo sibi cauere discant, monet, illud sapienter perpetuò cogitantes, in parentes suos ob nefaria & sacrilega scelera exilio & captiuitate fuisse animaduersum, id quod ipsismet compertissimum exploratissimumque est, qui tot malis & ærumnis propterea sese affici intelligant & fateantur, quòd præsenti Dei secum olim habitare soliti gratia essent destituti. Illud etiam consilij causa prædicit Vates, non semper illis vatum commoditate vtendum esse: fore enim propediem confirmat, vt vaticinium desideretur. Illud igitur, dum contingit, diligenter suscipi, obseruari atque coli, consultissimum fore ait.

CAPVT I.

IN MENSE octauo in anno secundo Darij factum est verbum Domini ad Zachariam filium Barachiæ, filij Addo prophetam.

ANTEQVAM ipsam vaticinij commentationem aggrediamur, trium vatum Haggæi, Zachariæ & Malachiæ, qui eadem tempestate vaticinati sunt, rationes cognoscere, atque breuibus explicare, opereræpretium fuerit; atque an eadē communis illorum legatio, an alijs atque alijs de rebus singuli legati fuerint, differere. Igitur Iudæos ex Babylonica captiuitate liberatos eo consilio in patriam à Deo restitutos fuisse apud Haggæum docuimus, vt promissum ex gente sua totius orbis seruatorem Christum in patria & certius exspectarent, & commodius excipere possent. Cuius vt virtutem diuinamq́. in se efficientiam experiri contingeret, religionis & pietatis veræ studia sanctè ac purè profiteri adhiberique expediebat; atque ad eam rem & commodius adornandam & diligentius agendam, templi commoditate opus fuerat: cuius ædificationem multis annis ob externa impedimenta intermissam, atque oportuno etiam tempore ob ciuium negli-

negligentiam penè desperatam, vt tandem suscipi & curari persuaderet Haggæus vates imprimis grauissimam obijt legationem: cuius vniuersum ferè argumentum in hac peorāda oratione consumitur. At verò Zachariam ijs de rebus legatũ à Deo fuisse cognouimus, quibus ventura, quamdiu templum illud duraret, à regnis & imperijs calamitates, aliaque publica pericula & incommoda, nonnulla etiam cõmoda continerentur, præter exhortationem ad opus templi perficiendum, quæ & huic cum Haggæo communis fuit. his etiam quædam vaticinia adiuncta sunt aduersus eos, qui libertatem illam ex Babylone negligentes Ierosolymam redire noluerant. Porrò autem Malachias vates diuinam causam imprimis contra eos, qui ex Babylone remigrauerant, suscepit, in qua de nefaria exterorum connubiorum consuetudine agitur, ac præterea futuri temporis rationes notantur, & publici hominum redemptoris Christi mysteria quædam grauissima prædicuntur. Itaque tres hi vates, Haggæus, Malachias & Zacharias eadem tempestate legati fuêre, qui reductum ex captiuitate populum Dei voluntatem consiliumque docerent, atque ad templi ædificationem cohortati, ad virtutis ac pietatis perpetuum studium excitarent. Etenim nisi horum vatum auctoritas, consilium atque opera accederet, Iudæos templi ædificationem desidiosè neglecturos fuisse arbitramur, eamque adeo maximè superuacaneam existimaturos, quòd antiqua illa, diuina & maxima ornamenta Prophetia, arca sacra, vrim & thumin, cæteraque sancta atque veneratione digna monimenta in eo templo desideranda esse intelligerentur. Quam obrem horum trium vatum officia tam diu extitere, quoad templi opus perfectum absolutumque fuit: postea verò vaticinium defecisse omnes Hebræi auctores memoriæ prodiderunt. Atque adeo hanc fuisse causam, quam ob rem vates hi legati fuerint, præter
1. Esd. 5. — quam quòd ipsa eorum scripta docet, Esdras etiam scriba confirmat. Prophetauerunt
2. Esd. 6. — autem Haggæus propheta & Zacharias filius Addo prophetantes ad Iudæos, qui erant
„ in Iuda & Ierusalem. Tunc surrexerunt Zorobabel filius Salathiel, & Iosue filius Iose-
„ dec, & cœperunt ædificare templum in Ierusalem, & cum eis prophetæ Domini adiu-
„ uantes eos. & alio in loco: Seniores, inquit, Iudæorum ædificabant, & prosperabantur
„ iuxta prophetiã Haggæi prophetæ & Zachariæ filij Addo, &c. In quarto etiam Esdræ li-
4. Esd. 1. — bro Malachias, Haggæo & Zachariæ annumeratus est. Atque ab alijs etiam Hebræis
Auctor lib. Hacozer. Salomo Iarchi super Musaca ioma. — auctoribus traditum accepimus, prophetiam quadraginta annis à libertate Babylonica apud Iudæos durasse, quoad restituẽdi templi opus absolutum fuerit. Id quod maxime cum illo Iudæorum testimonio conuenit. Quadraginta & sex annis ædificatum est
Ioan. 2. — templum hoc, &c. Quidquid autem Haggæus, Zacharias & Malachias vaticinati
„ sunt, id omne ea causa actum est, vt absoluti templi commoditate vsi Iudæi religionem
„ purè sanctéque colerent, & diuinam gratiam & tutelam assiduo pietatis studio sibi promeriti cæteris Israëlitis restitutionem impetrarent: quæ tamen illis ratio omnino immutata est. nam per summa & nefaria scelera occiso primum Zacharia inter templum & altare; deinde multis & insignibus flagitijs vsque ad Christi mortem nobilitati, non solum vaticiniorum commoditate, diuini spiritus virtute, atque alijs cælestibus beneficiis carere, sed magnis perlatis bellorum ac famis & pestis miserijs, patria etiam regione tandem pelli commeruerunt. Atque hactenus horum trium vatum negotij & muneris ratio explicata est. nunc verò deinceps Zachariæ explicationem inchoabimus.

[*In mense octauo, &c.* Non ab re profectò fuerit hoc in loco rationem inquirere, quam ob rem in quibusdam vatum libris frequentibus vaticiniis conscriptis rara admodum, eaque obscura plerumque temporum notatio obseruetur, vt in Isaiæ, Hosseæ, Ioëlis, Amosi, Abdiæ, Ionæ, Michææ, Nahhum, Sophoniæ & Malachiæ etiam vaticiniis, quibus nulla certa anni, mensis ac diei, quo mandata singula accepta fuerint, adnotantur tẽpora: rursus verò in quorundã aliorum scriptis, non solùm totius in vniuersum muneris obiti ratio, sed singulorum vaticiniorum initia certa quadã ac diligenti admodum temporis, anni, mensis ac diei obseruatione notantur, vt in Haggæi & Zachariæ libris, & in pluribus apud Ieremiam & Ezechielem locis videre est. namque ea ratio, quam plerique ex vatibus tenere consueuerunt, vt in librorum principijs, regum, quorum tempestate vaticinati fuerint, nomina exponant; longè diuersa à præsenti disputatione est: quandoquidem illis in locis ætas ipsa, ad quam Vates pertineat, communi quadam notatione significatur. in alijs vero horum, quos indicauimus, vatum vatici-

vaticinijs magis exacta quædam temporum, anni, mensis, diei habetur definitio. quæ verò huius tantæ varietatis causa reddi possit, ea nobis quærenda est. Igitur vt in prooemialibus horum commentariorum disputationibus longius latiusque disseruimus, non omnium vaticiniorum necessaria & propria ratio certam & exactam temporum ex anni, mensis & diei notatione descriptionem exigit. namque vaticiniorum legationes aut tribus de causis aut aliqua ex illis aguntur. prima est, vt diuinæ sapientiæ & scientiæ veritas ac certitudo hominibus probetur; cui vni futurarum rerum cognitio ex prædictionis certa & constanti fide verè asscribitur. secunda verò causa est, vt diuinum consilium & voluntatem edocti homines, sibi, actionibus moribusque suis, atque omni cùm priuatæ, tum communis vitæ consuetudini sapienter consulant. tertia autem est, vt duæ maximæ atque commodissimæ virtutes hominum animis diuinitus insitæ oportuna ac necessaria constantia & stabilitate firmentur. Hæ sunt, fides, in qua maximorum mysteriorum & sacrarum promissionum ratio continetur, & huic coniunctissima promissarum diuinitus rerum & præmiorum spes: quæ fortitudinis atque tolerantiæ genitrix altrixque est. At verò multa in huiusmodi causis argumēta extare posse, quorum ratio nullam neque ad cognoscendum, neque ad agendum temporis exactam notationem exigat, res ipsa planè ac manifestè docet. Ex qua re effectum est, vt primi illi vates, Isaias, Hosseas, Ioël, Amos, Abdias, Ionas, Michæas, Nahhum, Habbakuq, Sophonias, atque vltimus omnium Malachias nullam certam atque exactam nimis temporum mentionem in vaticinijs suis fecerint, quibus futurarum rerum prædictiones, & visorum sibi mysteriorum expositiones continerentur. Ieremias etiam & Ezechiel, præter pauca quædam loca, reliqua omnia responsa absque certa temporum obseruatione edidêre. In quibus verò temporis ratio adnotata est, necessariam commodissimamque esse, ex ipsius argumenti sententia indicatur: quemadmodum in singulis locis eo vsque propitio numine deducti oportunè docebimus. Interim verò quæ de huiusmodi temporum notationibus apud hos duos Haggæum & Zachariá ratio nobis reddi potest, eam breuibus reddamus Dicimus autem Haggæum primam muneris sui legationem anno secundo Darij sibi diuinitus ad Iudæos datam exposuisse, vt ostenderet eo tempore, cùm ædificandi templi oportunitas accessisset, & Darium regem mente & voluntate in templi ædificationem coniectum, & sibi eandem rem ad populum referendá fuisse susceptam. Vtrumque autem à Deo esse, à quo & regis animus, vt vellet & cuperet, incitatus, & sua ipsius mens, vt voluntatem etiam diuinam consiliumque populo aperiret, diuino spiritu, vt idem vaticinaretur, inflammata est. namque vtrumque eodem anno accidisse ex Esdræ libris cognouimus. Dies verò sexti mensis prima, quæ prima Elul dicitur, propterea à Vate obseruata est, quòd eadem nouandis in hominum vtilitatem religionis rebus sancta atque insignis iam inde à principio haberetur. namque eadem die Moses post priores diuinæ legis tabulas ruptas instaurata rursus lege & impetrata populo diuina gratia ex monte ad castra re composita redijt. cuiusmodi imaginem quandam sibi diuinitus referri Vates docebat, cùm de diruto iam templo instaurando, atque de populo ad gratiam felicitatemque reuocando legaretur. De die verò Pentecostes, quæ nobis Christianis celeberrima sanctissimaque habetur, qua spiritu sancto per Christum in discipulos misso, & noua spiritus vitæ lex mentibus hominum inscripta est, & nouum Deo templum in illorum animis est dedicatum, multa & maxima mysteria nobis aliàs eodem spiritu annuente aperienda sunt. Cùm verò secundi vaticinij apud Haggæum argumentum ad primi rationem omnino referatur, vt mensis & diei ratio explicaretur, nihil opus fuit. in tertij autem vaticinij explicatione, anni mentione prætermissa, mensis & diei obseruatio oportunè ad argumenti rationem addita propterea fuit, quòd ea dies solenni & maxima lætitia publicè olim colebatur: quæ vltima festi tabernaculorum erat, expiationisque maximæ dicta fuit. Ea verò vicesima dies mensis Tisri erat, quæ ab Israëlitis ex legis ritu Hossiagna magnum dicebatur. cùm autem eadem die antiquo & solenni instituto magna hominum frequentia templum celebrari consueuisset, atque ea occasione multi ex senibus in eum locum cōuenissent, quos prioris templi splendoris, nitoris & similis olim celebritatis ac lætitiæ recordatio dolore ac mœstitudine afficeret, atque in noui operis concinnandi humilitate & tenuitate segniores redderet, cōmodè eadem die vaticinij munus Vati de ea re ad populum, maximè verò ad senes delatum fuit, quibus inchoatum nuperri-

perrimè ædificium perinde,quasi nullum omnino futurũ esset,indicabatur. Atq. quantũ Haggæi vaticinium tẽporis etiam certam notationem postulabat,quòd præteritorum ad eam vsq. diẽ annorum & mensium sterilitatem cõmemoraret,& futuram deinde vbertatem ac rerum omnium copiam ab eadem die,quæ prima vrgendo operi fuit,gignendã sibi polliceretur.Erat autem ea dies vicesima quarta mensis noni anno secundo Darij regis,tempore videlicet, quo sementis fieri solet. Is mensis Chaldæis est Chisleu , quẽ nouembris nostri luna efficit . atq. eo tẽpore nõ modò ex diuina auctoritate & populi studio, sed regia etiã facultate tẽpli ædificationi incumbebatur. Vltimum porrò vaticiniũ eadẽ die omnino cum quarto editum fuisse ea causa adnotatur, vt Zorobabelis rationes ab eius promissi,quod populo factũ fuerat, definitione exceptæ separatim explicarentur. Namq. populo ob institutã tẽpli ædificationẽ earum rerum,quæ ad victũ vitamq. pertinent, copia & facultas in eadẽ regione ex eo tẽpore futura promissa est . Verùm Zorobabeli ob procuratas religionis res,amplissimũ aliud præmium fuit expositũ, quod nõ præsenti, sed futuro tẽpore tribuendũ esset,nominis videlicet celebritas & gloria in Christi Iesu historia æternitati cõsecranda, cum sibi interim Iudæa regione cedendũ, atque in Babylone quod reliquũ vitæ fuit,peragendũ foret. Oportuit autem eodẽ die & populo cõmunem sortẽ,& Zorobabeli à cæterorũ ratione excepto suã propriã priuatè denũtiari. Quãobrem eadẽ die duplex sibi & ad populũ & ad Zorobabelẽ à Deo mandatũ acceptũ fuisse Vates exposuit :atq. hoc pacto certã temporis diligenter adnotãdi causam Haggæo fuisse demõstrauimus.Idẽ autẽ & apud Zachariã cõmonstrare operæpretiũ fuerit.Huius igitur primo vaticinio anni secundi Darij regis & octaui mensis, prætermissa tamen die mentio facta est,vt diuini consilij ratio ex anni etiam & mensis obseruatione Iudæis constaret . namq. eo anno & mense Darij regis spiritus ad decernendã templi ædificationẽ, Iudæosq. ad eam rẽ oportunis rebus auctoritateq. iuuandos fuit excitatus : id verò vt nõ casu, sed suo ipsius consilio, voluntate & impulsu factum Deus ostẽderet,tempus à Vate annotari,omnẽq. rei rationẽ diligenter exponi voluit. Quòd quanquã hactenus multis & nefarijs sceleribus publicè priuatẽq. offensus & irritatus in illorũ patres bello, calamitate atque captiuitate animaduerterit, tamẽ nunc sua ipsius misericordia placatus mitius & benignius illis consulere statuisset, atq. ex seruitute liberatis in patriamq. restitutis ad benè,piè,beateq. viuendũ cõmoditates oẽs creare cœpisse. Cuius quidẽ à se obtinendi boni cũ pura & sancta religionis obseruatio primũ illis caput sit,effecisse imprimis ipsum, vt neq. per regẽ,neq. per aliam temporũ aut rerũ importunitatẽ staret, quo minus commodus ad religionis res procurandas & agendas locus restitueretur. Quam ob rẽ Darij spiritũ vt ad ædificandum templũ facultatẽ & sumptus etiam illis suppeditaret,sibi esse excitatũ,vt si rectè,innocenter ac sanctè viuere de integro studuerint, suã ipsius præsentẽ gratiã,prouidentiã & virtutẽ diuinã experiri liceat . namq. hoc suũ de illorũ restitutione, deq. regis dirigẽda & cõfirmanda voluntate cõsiliũ fuisse cõfirmat. At verò quod mense octauo secundo regni sui anno Darius ædificandi tẽpli copiã ex decreto fecisset, eũ anni atq. mensem Zacharias annotauit,diẽ verò mensis prętermisit,cũ nihil vel ad ædificationem,vel ad Iudæorũ res nouũ aut cõmemorandũ ex diei notatione obseruari contingeret.Per idẽ autẽ tempus quo materie parata tẽplum ædificari inciperet, rem fuisse ad Dariũ relatã,& facultatẽ operis perficiendi ab eodẽ liberè datam, atq. ad eandẽ populo persuadendã rẽ Haggæũ & Zachariã diuinitus fuisse legatos,facilè ex historijs Esdræ cognosci potest. Illud igitur huius vaticinij argumentũ est, Diuinæ prouidentiæ cõsilio Iudæis cõtigisse,vt oportuno loco & tẽpore piè atq. sanctè viuendi,sibiq. diuinã tutelam & gratiã cõciliandi cõmoditates maximæ crearentur . Atq. cum Zachariæ Vatis nomine Barachias pater & Addo auus, tum honoris,tum auctoritatis causa nominati sunt, siue quòd vterq. illustris apud gentẽ suam fuerit,siue quòd Addo etiam prophetico munere fuerit aliquãdo functus,vnde Zachariæ ipsi fides etiam cõciliaretur, quòd domestico exemplo officium integrè susceptum sanctè ac purè præstandum esset . namq. prophetæ
4 Reg.14. 25.17. agnomen ita Hebraicè scriptum est, vt vtriuis, vel vtrique etiam, & auo, & nepoti attribui commodè possit. Præterea & Barachiam patrem distinctionis etiam gratia nominatum putamus, quòd multi eiusdem nominis in sacris historijs inueniuntur : qui tamen certis aut generis, aut familiarum vel locorum notis inter se distinguantur. Atque ob eam rem hic idem vnà cũ patris nomine à Christo est allegatus . qua de re nos in prooemialibus disputationibus plura diximus. Hactenus ergo operis inscriptio est , qua prophetæ

nomen atque genus, vaticinij auctoritas & modus exponuntur, dicendisque rebus vltra fidem docilitas etiam conciliatur, quòd diuinum verbũ sit prophetica inspiratione factũ, quòd certo tempore cùm res ipsæ cum dicentis oratione omnino consentirent, id mandatũ ad populũ referendũ, non tantùm scribendum fuisset datum. namq. in ipso inscriptionis fine illud additum est: *dicens* siue vt Hebraicè est, *ad dicendum*. hoc est, factum est illi verbo Domini, quod populo exponeret. Id autem verbum huiusmodi fuit:

Iratus est Dominus super patres vestros iracundia.

EARVM, quibus affecti hactenus Israëlitæ fuerint, ærumnarum causam publicæ priuatæq. ipsorũ culpæ & pertinaciæ, restitutionis verò & paratũ ipsis meliorum rerũ vsum & cõmoditatem sibi Deus per Vatẽ ascribendam curat; quippe qui grauiores iniurias & cõtumelias eorũ patribus ab Assyrijs & Persis insolẽter perlatas vltus fuerit, tantũ abest, vt ipsis vltrò nocere voluerit; idq. adeo ex eo cõfirmat, quòd, nisi ipsi sibi impedimẽto in ea re fuerint, meliora omnia illis de cætero cõsulat & paret. Ipsa sermonis & Hebraicę dictionis ratio Deũ nõ tam aduersus Iudæorũ patres, quàm pro illis aduersus alias gentes iratum fuisse, indicare videtur. namq. verba illa, [*Super patres vestros*,] interdum causam iræ magis, quàm eos, in quos concepta fuerit, significat, vt: Irritauerunt eum super aquas contradictionis. quo in loco eadem orationis figura & tropus idem est. Docet igitur Deum non solùm illis vltrò infensum esse nolle, sed magnam etiam ob eorum patres, à quibus tamen grauissimè offensus fuerit, aduersus Assyrios & Persas iram effudisse: quod & Babylonis excidium, & Nabuchodonosoris familiæ allata clades, & Persarum etiam, qui templi ædificationẽ impedierint, calamitates ostendere facilè possent, Deum iratum iracundia ob eorum patres, cum quibus insolentius & durius, quàm æquitas ratioque postulabat, actum fuerit: id quod & secundo vaticinio declaratur. Zelo zelatus sum super Sion & Ierusalem: & ira magna ego irascor super gentes opulentas. Huius igitur versus hæc non inconcinna sententia esse videtur: quanquam illa etiam aliena nõ est, quam Chaldæus paraphrastes ad patrum culpam referens indicauit hoc modo: *Fuit indignatio à facie Domini super patres vestros, quoniam ad indignationem prouocauerunt coram illo.* Id vero quod his subiungitur, Psal. 105.

Et dices ad eos, hæc dicit Dominus exercituum,

AD præcedentis orationis asseuerationem est referendum. namq. Iudæis fidẽ Vatis legationi habentibus id, quod propositum fuerat, verbi sui auctoritate confirmatum voluit Deus. Itaque oratio ipsa hoc modo concinnatur, vt iubeat Deus Vatem, [*Et dices ad eos, hæc dicit Dominus exercituum,*] videlicet, se iratum iracundia super patres vestros fuisse. præteritarum autem rerum expositioni, quemadmodnm in posterum prospici oporteat, consilium diuina auctoritate confirmatum instituitur.

Conuertimini ad me, dicit Dominus exercituum, & conuertar ad vos dicit Dominus exercituum.

VOLVNTATEM consiliumq. diuinum, humanam voluntatem & conatus anteire, cùm multis alijs, tum ex hoc loco planè docemur, atque hæc ad præcedentem gratiam, vt theologi vocant, cõmodè referuntur: exigi tamen ab hominibus ea, quæ in ipsis esse possunt, voluntatem, conatus & studium, manifestè etiam hac lectione discimus. [*Conuertimini ad me.*] hoc enim gratiam illam, quam subsequentem dicunt, præcedat, necesse est, quæ diuinæ benignitatis & tutelæ conciliationem confirmationemque habet; quam illa oratione significauit Deus, [*Et conuertar ad vos.*] Promittit autem se auxilio, gratia, tutela, benignitate atque illustri quadam prouidentia eos ad pietatis officium animo & cogitatione studioque conuersos prosecuturum esse, vt quem hactenus auersum absentemque sibi minusque benignè prospicientẽ intellexerint, nunc deinceps præsentissimũ & placidum propitiumque vehementer experiantur. Id verò, quod semel atque iterũ & sæpius in eadẽ oratione nomẽ appellatũ est, eò pertinet, vt suã diuinã atq. præstantissimã virtutẽ ad gerendas agẽdasq. ex animi sentẽtia res cõstare sibi semper Deus ostendat & cõfirmet; quanquã enim exercitibus suis ad illorũ patres puniẽdos & bello captiuitateq. mulctandos vsus fuerit, eàdem tamen exercituum vim & copiam sibi ad eosdem vindicandos, reducendos, tentandos, atq. omni præsidio tegẽdos superesse: adhuc enim nomẽ illud *domini exercituũ*, ad omnẽ agendã rẽ integrũ sibi permanere ait. Sunt autẽ illi cælestes & terrestres exercitus plurimi, quorũ virtute, copijs & opera pro oblatæ rei ratione & cõmoditate

moditate, nunc hoc, nunc illo modo vtatur. Itaq. vt ille aliarum gentiũ exercitibus miſſis Iſraëliticos exercitus, qui iam pridem à ſe defecerant, fudit & diſſipauit, ita etiam nunc demum eoſdẽ Iſraëliticos exercitus, ſi modò defectionis benè pœniteat, meliorq́ue ſui ipſorũ cura tangat, in gratiá receptos facilè reſtituet: qui eadem ſemper ad agendũ ſapientia, prouidentia & virtute præditus, ijſdem exercituũ copijs inſtructus eſt. Atq. adeo ſi diuino ſuo cõſilio regi iuuariq. velint, optimè ſecum actũ iri ſperare poterunt; quando per ipſum Deum non ſtet, quo minus omni ad felicitatem cõmoditate & facultate fruantur, qui illius erga ſe voluntatẽ ex hoc ipſo, quòd in patriá reſtituti fuerint, intelligere poſſint, & conſiliũ etiam vltro oblatum, niſi peruerſo maiorum ſuorũ exẽplo repudiare velint, commodiſſimè capere atque exequi valeant: ita cùm neque agendi commoditate, neque conſilij copia deſtituantur, maxima profectò ſua ipſorum culpa, ſi poſthac pereant, peribunt, maximè cùm domeſtico ac recenti maiorum ſuorum exemplo commoueantur: quibus oblatæ commoditatis & cõſiliorum diuinorum neglectio eas, quas perpeſſi hactenus fuêre, incommoditates miſeriaſq́. attulit.

Ne ſitis ſicut patres veſtri, ad quos clamabant prophetæ priores, dicentes, Hæc dicit Dominus exercituum, Conuertimini de vijs veſtris malis, & de cogitationibus veſtris peſſimis: & nõ audierũt, neq. attẽderũt ad me, dicit Dominus.

IVDÆOS in patriam reſtitutos à pernicioſo maiorum ſuorum exemplo deterret, qui cùm loco & diuinis beneficijs abuſi reuocãtium ad officium vatum cõſilia repudiaſſent, in maximas calamitates culpa meritoq. ſuo inciderunt, atq. vel bello occiſi, vel captiui abducti ijs rebus, quibus ad inhoneſtá voluptatem & turpis ac ſceleratæ vitæ conſuetudinem abuſi fuerant, hoc eſt, patria, fortunis & poſſeſſionibus deturbati ſunt. id quod ipſorum coacta confeſſione conuincit atque vrget.

Patres veſtri vbi ſunt? & prophetæ, nunquid in ſempiternum viuent? veruntamen verba mea & legitima mea, quæ mandaui ſeruis meis prophetis, nunquid non comprehenderunt patres veſtros?

EXITIALI & grauiſſimo patrum exitu relatæ vatibus repulſę culpam ſceluſq́. indicat. namq. & Iudęorũ & cæterarũ tribuum captiuitatẽ & diſperſionẽ obijcit, & vtiliſſimá vaticinij oportunitatẽ, ſemel oblatam, non negligendá eſſe docet. [*Patres veſtri vbi ſunt*] non tam eos, qui fame, peſte, belloq́. perierunt, quàm qui partim ab hoſtibus captiui abducti redire in patriá prohibiti ſunt, partim verò bellorũ metu & anguſtijs preſſi relicta patria toto orbe diſperſi ſunt, ſignificat; eos enim in ſua antiqua regione deſiderari dicit, *vbi ſunt?* Anne, vbinam ſint, noſtis? profectò illi apud Iudæam regionem non ſunt. quòd ſi, vbi ſint, indicare velitis, veſtra confeſſione diuinam cauſam confirmabitis. Igitur diuino beneficio reſtitutis vobis patriæ huius, in qua patrum veſtrorum, neq. veſtigia quidẽ extant, fructu, atq. diuini conſilij & vatum cõmoditate, quoad contingat, ſapienter vti ſuadeo. Neq. enim perpetua patribus veſtris vatum copia fuit, neq. vobis etiam ſemper ſuppeditáda eſt. namq. eos, qui olim fuerunt prophetæ, & qui nũc ſunt, perpetuæ vitæ longitudine in veſtrá gratiam donatos non eſſe, res ipſa planè indicat; an verò alij in poſterũ ſufficiendi ſint, incertum id vobis obſcurumq́. eſt, præteritis exemplis & præſenti oportunitate vti, cõſultiſſimum omnino vobis fuerit. [*Nunquid prophetæ in æternum viuent?*] futurum propediẽ vaticiniorum deſideriũ hac oratione Zacharias populo ſignificat: diuina autẽ iudicia & decreta firma, perpetua cõſtantiaq́. ſemper fore confirmat; docetq́. pœnas ſemel conſtitutas in eos, qui diuinæ legis præcepta inſtitutaq́. violauerint, certiſſimas omnino eſſe, ſiue prophetæ, à quibus prædictæ illæ fuerint, viuant, ſiue non viuant. Itaq. vatũ mors & deſiderium conſilij oportunitatem & vtilitatem adimit; prædictarum verò pœnarum & ſuppliciorum, atq. calamitatum euentum non adimit. Magna ergo vatum iactura eſt, qua maximæ cõmoditates auferuntur; incõmoditates verò vel ab illis prædictæ, vel ob illorum repulſam cõparatæ, nihilominus euentu ipſo firmantur. quam rem ipſorũ, qui in captiuitate fuerint, maiorum ſenſu, periculo, & confeſſione confirmat. Nunquid verba mea quæ ego præcepi vobis non viuunt & conſtant ſemper? eaq́. cõprehenderunt re ipſa patres veſtros, qui ob violata legitima mea, quæ ego ſeruis meis prophetis procuranda & cõmendanda credideram, maxims ærumnis, & dignis ſupplicijs affecti ſuo periculo ea, quæ à me vates in impios ac ſceleratos decreta eſſe prædixerant, quanquá primũ contẽpſerint, tamen ſentientes tandẽ poſtremũ etiá poſt prophetarũ obitũ confeſſi ſunt.

Et con-

Et conuersi sunt, & dixerunt, Sicut cogitauit Dominus exercituum facere nobis secundum vias nostras, & secundum adinuentiones nostras fecit nobis,

HORVM patres ab ea insania & errore reuocatos esse ait, qua olim acti vatibus durissimas pœnas denuntiantibus fidem non habebant. atq. hæc res illo verbo significatur, *Et conuersi sunt*, & ad sese tandem, inquit, sera nimium pœnitentia redeuntes diuinarum comminationum & vaticiniorum fidem atque constantiam experti ac testati fuêre, [*Et dixerunt sicut cogitauit Dominus exercituum.*] Apud Hebræos verbum ZAMAM, sententiam de aliqua agenda re, consiliumque priuatè cuipiam agitatũ significat: quod vni soli sine aliorũ arbitrio aut intercessione initũ fuerit. Id verbũ Latinus interpres nõ ineptè cogitare vertit, quòd cogitatio agitationẽ mẽtis, corde animoq. versatã rẽ significet, Hispana lingua interpretamur *comedir*. Igitur patres illi Iudæa regione pulsi, re ipsa tandẽ edocti illud testati sunt, Deum ipsorum sceleribus offensum & vehementer irritatum plenè ex animi sententia in eos animaduertisse, idq. meritissimè [*secundum vias nostras.*] Iustæ punitionis testimoniũ hoc est: *adinuentiones* autem Latinè excogitata studia reddere vtcũq. possumus. Plures autem in diuinis libris orationes in hanc sententiã sunt, vt: Cogitauit Dominus & fecit, quæcunq. locutus est cõtra habitatores Babyloniæ. & illud: Fecit Dominus quæ cogitauit, cõpleuit sermonẽ suum, quẽ fecerat à diebus antiquis. Huiusmodi namq. seueritate vatũ suorũ legationes cõfirmauit apud eos, qui re ipsa & ratione atque orationis fide ac ministerij dignitate cõmoueri & duci noluerũt, sicut scriptũ est: Si enim qui per angelos dictus est, sermo factus est firmus, & omnis præuaricatio atq. inobedientia iustã accepit mercedis retributionem, &c. Hactenus primũ vaticiniũ est, quo Iudæi maiorũ suorũ exẽplo cõmoueri, sibiq. cauere iubentur, ne exercendę pietatis cõmoditate neglecta, atq. oportuno vatũ cõsilio repudiato, simili cum patribus excisionis atque exilij pœna tandẽ plectãtur. quo in sermone & diuinũ de Babylonica libertate cõsiliũ, & vaticiniorũ propediẽ futura cessatio, & extrema illa clades Ierosolymis ob repudiatũ Christum allata exponuntur. Secundũ autẽ vaticiniũ, & oratione magnum, & explicandæ sentẽtiæ ratione grauissimũ est. constat enim ferè ex visionum spectris: quæ vaticinandi ratio difficillimos explicatus habet. Sunt autem huiusmodi spectra numero decẽ ita sibi cohærentia, vt ad vnius vaticinij rationẽ omnia referantur, in quibus plurimas & perdifficiles ad rerum cognitionẽ inuestigandã quęstiones tractari necesse est. Hæc autem vt commodius præstari à nobis possint, implorato ad vota diuino spiritu, argumento imprimis proposito, summatim cognoscenda exponemus.

Hier. 50.
Threm. 2.
Hebr. 2.

SECVNDI VATICINII ARGVMENTVM.

EARVM *rerum atque euentuum, quæ in Ierosolymitanos ciues & Iudæos omnes in posterũ manerent, imagines & species certis rationibus spectandas Vati Deus obiicit, & quemadmodũ cũ populo illo futurorũ orbis imperiorũ Græci ac Romani tẽpestatibus agendũ sit, ostendit. Ea autẽ ratio sic explicatur, videlicet, diuina misericordia & benignitate efficiendũ esse, vt sacrũ illud tẽplum & vrbis etiã muri restituantur. Veruntamen Iudæis & Israëlitis omnibus restitutionẽ integrã atq. reconciliationẽ illã omnibus numeris absolutã, quã Vates cæteri prædixerint, secundi illius templi tempore nõ contingere, imò aliam & vrbis excisionem, & calamitosam totius gentis captiuitatem & dispersionẽ exspectandã fore, eamq. miseriã tam diu ferendã, quoad exantlatis laboribus, Dei iudicium imprimis ac deinde clementiã experiantur, & illa Ierusalẽ sancta atq. cælestis his etiam ciuibus cooptatis frequentetur. Huius verò rei occasione quatuor orbis imperiorũ ratio Vati ad cognoscendũ proposita est; quorũ dominationem Israëlitæ etiã & Iudæi tulerunt, hoc est, Babylonici, quòd iã defecerat, Persici, quòd tum vigebat, & futurorũ postea Græci atq. Romani. his autẽ ipsis imperiis quatuor extremæ clades, ob publicæ iniuriæ noxiã, diuino iudicio afferendæ subiũguntur. Post horũ autẽ imperiorũ finẽ, Israëlitarũ, qui verè Israëlitæ sint, ascriptionẽ in cæleste regnũ futurã esse, atq. cælestẽ illam Ierusalẽ (quæ in terris fundata in cælis perficitur) lõgè lateq. dilatandã & propagandã, adeo, vt murorũ ambitu nõ contenta, vicatim diuisa atq. extensa colatur & habitetur frequentissimè. Tum demum autẽ Israëlis filios, qui Assyriorum vi quondã abducti atq. dispersi perierant, & eos etiam, qui ex Ierosolymitano excidio superfuerint, in eam, quam significauimus, ciuitatẽ recipiendos fore, Deo vicem illorum vlciscente: ita vt ea res magnã cæteris gentibus omnibus admirationem moueat. Interea verò singulare quoddam ac priuatum beneficium Vates prospicit, quo Iesu pontificis maximi posteritas ob patris virtutem & pietatem afficienda fuit interim, dum templum secundum maneret vsque ad Machabæorum ætatem. Præterea & Græcorum*

aduersus

aduersus Ierosolymitanos insidias, odia & simultates maximè Antiocho regnante futuras prævidet: atque horum etiam hostium cladem ab Ægyptijs afferendam prædicit. Sacerdotē verò ipsum diuino iussu sacris vestibus ad pontificij dignitatem declarandā ornatū fuisse, atq. huius posteritati retinendæ in posterum dignitatis legem propositam esse ostendit; nimirum si officium suum purè sanctéq. semper (vt legitimos ac pientißimos ministros decet) ab illis præstetur: idq́. adeo propterea prædicatur, quod certißimo Dei consilio constitutum iam decretumque illud fuerit, vt non multo post illa tempora maximus ille diuinæ voluntatis & consilij minister, nuntius & procurator SZEMAHH *nomine, hoc est, Christus, adueniret. Tunc vero fore ait, vt lapidis illius, qui coram Iesu sacerdote erat, hoc est, templi, quod tum lapidibus ædificabatur, maiestas & dignitas mirum in modum augeretur; vtpote cui septem Dei oculi aßidua tutela prospecturi essent: idq́ue templum à Deo ipso ædificandum maximisque & cælestibus ornamentis illustrandum fore, per quem & terra antiquorum scelerum vestigijs expiata, æternæ cuiusdam ac diuinæ pacis domicilium erit. Ob eam verò rem candelabrum aureum Vati ostenditur, quod humanum genus in diuinam gratiam receptum significat: cui maximum & perpetuum decus & ornamentum Dei prospicientis consilio & beneficio accesserit. duas præterea oliuas, hoc est, regni & sacerdotij perpetuam dignitatem, quæ vnctionibus huiusmodi significantur, Vates contēplatur. quo in loco Christum ex Zorobabelis præfecti familia & stirpe oriturum Deus declarat. Fore autem ait, vt quemadmodum Zorobabelis manu secundi templi fundamenta iacta sunt, sic etiam sacrosancti illius tertij templi fabricatio Christi Iesu virtute atque opera efficiatur.*

In die vicesima & quarta vndecimi mēsis Sabbat: in anno secundo Darij regis factū est verbum Domini ad Zachariam filium Barachiæ filij Addo prophetā, dicens.

TRIA in huius vaticinij initio obseruanda cumprimis occurrunt, quæ indicata attentionem & diligentem interpretum ad explicandum sedulitatem requirunt: explicata autem pretium operæ legentium absoluent. atque primum ipsa exacta temporis notatio est, qua vicesima quarta vndecimi mensis indicatur dies. secundum verò nomen mensis expressum. cuiusmodi rationem Vates hic solus inter cæteros nouam suscitat; neque tamen alibi, quàm in secundo hoc & proximo tertio vaticinio persequitur. Tertiū porrò paterni & auiti nominum repetita de integro appellatio est; qua, præterquam in primo & secundo vaticinijs, nusquā aliàs in toto opere Vates vtitur, sui tantum nominis commemoratione & persona propria contentus. namque in omnibus alijs locis legimus, [*Fuit verbum Domini ad Zachariam*, &c.] Hæc autem omnia quam ob rem diligenter notarentur, perspecta Vati ipsi vaticinij magnitudo & grauitas in causa (vt videtur) fuit, cui tantarum rerum tam frequens visio, tamque perpetuum & sublime argumentum, nimirum tota suæ gentis rerum futura species & ratio digna iudicata fuerit, quam auctoritatis & dignitatis ostendendæ gratia, & suo, & patris, & aui etiam prophetæ nominibus appellatis confirmaret, ostenderetq́. eam rem sibi Vati in vatis aui familia & domo atq. paterna disciplina diu versato; tamen, præter alia omnia vaticiniorum & visionum exempla, maximam admirationem excitauisse, adeo vt nisi ab interprete diuino doceretur, quamuis sapiens & pius, quamuis in vaticiniorum cognitione atque vsu & suo munere & aui memoria Dei versatus: tamē quid tot tamque arcanarum rerum apparatum spectaculum portenderet, significationis incertus miraretur. Quamobrem & visionis, & interrogationis verba in singulis exemplis vsurpat, vt sibi ostensas quidem, nō tamen sine indice intellectas res fuisse fateatur. Atq. illud, quod in postremò ferè versus loco agnomen prophetæ positum est, ad auum potius, quàm ad Zachariam referendum esse & sententiæ Hebrææ & linguæ ratio docet. nam quæ nomina in libri initio ad certam Vatis & familiæ notationem & veritatis professionem ex aliorum vatum cōsuetudine inducta sunt, ad certam quandam earum, quæ dicendæ sunt, rerum magnitudinem & admirabilitatem ostendendam secundo vaticinio denuò repetita pertinent. Atque hactenus de nominum repetitione. Nunc verò de dierum & mensis notatione illud ex historia coniicimus, Persicum imperium ad quantumnam tempus duraturum esset, certa quadam significatione definiri, nimirum quinquaginta & nouem annos, quibus Persæ & Medi post Assyrios deuictos rerum potiti sunt. in antiquis enim Hebreorum monumentis legimus, Persis Israëlitas decem & nouem annis ante secundum templum ædificatum paruisse, atque ab anno quadragesimo post conditam denuo ædem Græci imperij annorum in publicis actis rationem apud Iudæos haberi cœptam: de qua ratione aliàs suo loco oportunè dicemus. Atque vterque numerus vndesexagenarium simul

In cap. de Idololatria.

simul iunctus efficit. quo tempore Alexandro Macedoni victori succumbentes Persę orbis imperium amiserunt. Igitur Persici imperij rationes, quas visu & arcano spectro doctus Vates relaturus in hac prima imagine erat, vt certo temporis etiam spatio definiret, dierum numerum obseruādum exposuit, qui ad annos traductus totidem indicat, quot imperiũ illud durasse cognouimus. namq. ex Haggæi lectione tẽpli fundamenta vicesimo quarto noni mensis die iacta fuisse accepimus: duobus autẽ præcisis dierũ mensibus, hoc est, quinquagesimo nono die Vati nostro hæc, quã modo narrat, ostẽsa est res. Quòd verò id sibi indicatũ esse hac dierũ obseruatione voluerit, argumento est Assyrium mensis nomen ad significationis notandam rationem consultò præter consuetudinem vsurpatum, & demonstratiuo pronomine sic Hebraicè indicatum. *Vndecimi mensis, ipse est mensis Sebat*, muta litera, T, non aspirata in fine scribendũ nomen. At verò *Sebat*, Chaldaicè, Hebraicè *Sebet* pronuntiatur: significatq. sceptrũ & imperatorẽ siue dominãtem principem: quo verbo Alexandri imperium, cui Persæ qinquaginta noueni annis rerum potiti concessuri erant, arcanè indicatum est. Deinde illud etiam ad eandem rem obseruandum est, ex duobus nominibus quibus mensis apud Hebræos vocatur, alterum certa ad hanc sententiam ratione consulto à Vate hoc in loco fuisse vsurpatum, idque esse *Hhadaß*, quod innouationem, siue nouitatem significat. Atque huius loco Hebraicam orationem ad verbum Latinè redditam habita etiam mysterij aperiendi ratione sic sonare, [*In die vicesima quarta vndecimi mensis.*] quod nomẽ nouitatẽ sonat. ipsa est nouitas sceptri. nullo neque commodiori, neque certiori modo ea, quam Vates intendebat, temporis ratio aut celari, aut explicari potuit. namque apertè rem illa tempestate dici noluit Deus, cùm Persarum res florebant, ne quod Israëlitæ ob eam causam detrimentum acciperent. Quam ob rem & vniuersa ipsa, quæ de hisce rebus Vati decantata est, ratio non apertis, vt futura erat, imaginibus, sed arcanis quibusdam spectris ac notis ostensa est. Possemus etiam & eandem rem numeri quoque *vndecimi* contemplatione ex Hebraico suscepta amplificare, nisi breuitatis cupiditate ad vlteriora explicanda raperemur. Ex quo fit, vt multa quæ nobis inter commẽtandum suggeruntur, vel inuiti prætermittamus, nõ ingrata profecto non properantibus futura, qualia quæ de mensium prisco Israëlitarum populo ignotis & à remigrante è babylone Iudæorũ gente adiectis nominibus narrari percõmodè possent. Porrò omnẽ tum ostensorum, tũ interpretationum rationẽ non priuatę cuiusdã cogitationis, sed planè diuinam esse his verbis Vates cõfirmat, [*Fuit verbũ Domini ad, &c. dicens, vidi &c.*] vt visa & explicationes visorũ diuini verbi auctoritatem & fidẽ auditoribus probent, quæ neq. sua ipsius neq. aliqua humana aut incerta, sed diuina prorsus explicatione à Vate commendentur. Is enim quamuis Vatem patre sapiente, & auo propheta prognatũ, doctum ac ductũ sese profiteatur, tamen difficiliora quædam vidisse ait, quæ nisi à Deo doctus esset, certa ratione exponere & literis mãdare minus ausus fortasse fuisset. Quod verò in tertia persona sui primum mentionem facit, ad rei exponendæ grauitatem & difficultatẽ ostendendã, vt superius annotauimus, pertinet. Grauius enim & significantius de se quispiam interdum in tertia, quàm in prima persona loquitur, cuiusmodi illud est: Dereliquerunt Dominum, blasphemauerunt sanctum Israël, &c. quo in loco de se ipso Deus agebat.

שבט

חדש

Isai. 1.

Vidi per noctem.

HVIVS arcani vaticinij consultò obscuratam & abditam rationem ab aliis cõpluribus rebus & cogitationibus, quas expositores variè explicant, ad vnam argumenti ipsius, de quo agitur, grauitatem & magnitudinem reuocamus. Voluit enim Deus ea, quæ à vatibus suis populo Israëlitico priuatè prænuntiabantur, vel apertiora & planiora, vel certè minoribus & rarioribus nebulis inuoluta ostendere: maximè quæ ad futurarum ipsis rerum certam notitiam prædicenda essent (qualia calamitates, bella, pestes, abductiones, dispersiones & dissipationes fuère) vel quæ ad humanæ salutis promissionem spectarent: cuius mysterium etsi commune omnibus gentibus esset, vni tamen Israëlitarum genti illis temporibus tractandum, atque (prout illa ætas ferebat) cognoscendum traditum fuerat. Neque enim illius tantæ rei certa & aperta communicatio deo cum gẽtibus erat, si quæ tamen per Sibyllarum carmina (vt aliqui auctores tradũt) fuerit, certè eam minima cura, minimaque animaduersione tractatam perangustè apud illos patuisse, vel nulla, vel rarissima atque obscurissima, vehementerque incerta apud illorum auctores mentio arguit, namque certi & aperti salutis huius nuntij ab

Esai.49. Israëlitico populo ad omnes gentes primum ex diuini consilij decreto perferendi erant, sicut scriptum est: Parum est vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob & fæces Israël conuertendas. Ecce dedi te in lucem gentium, vt sit salus mea vsque ad extremum terræ. Igitur in eas, quæ cognitione explicationeque sui, aut denique officio aliquo Israëlitici populi nomen attingerent, quæque à cæteris gentibus vel ignorarentur, vel negligenter curarentur, apertiùs & planiùs per Vates præcini Deus voluit. Eas verò quæ cum Israëlitarum causa gentium etiam aliarum rationes in se maximas & publicas continebant, multis obscurorum simulachrorũ inuolucris tectas, & quasi velis quibusdá obtentas Israëlitici tantùm populi sapientissimis magna cura perspiciendas tradi; neq. ab aliis nationibus antè capi posse & intelligi, quàm vel ab Israëlitis ostensa, vel exitu ipso declarata essent. Atque hanc causam esse arbitramur, quam ob rem quæcunque in sacris libris, de quatuor orbis imperiorum successione constantissimè & certissimè scripta sunt, obscurissimè tamen & per quædam inuolucra & integumenta ostensa prenuntiataque fuerint; cuiusmodi sunt, quæ ab Ezechiele in Vaticiniorum suorum initio scribuntur, & Nabuchodonosori per quietem visus multiplici materia conflatus colossus: Danielis etiam spectra illa decantatissima. quæ omnia cæteris nationibus aliquádo celata, Israëlitarum verò sapientibus ad cognoscendum obseruandũq. exposita sunt, Psal.102. sicut scriptum est: Notas fecit Dominus vias suas, filijs Israël voluntates suas. Igitur hanc de quatuor orbis imperiis certam atque cum re ipsa conuenientem rationem, ne quid vnquá sapientiam & prouidétiam suam fugere putari posset, consolidatá omnino habés Deus vatibus atq. aliis ostendit: ita tamen vmbris & nubibus obuelatam, vt non cuiuis, nisi sapienti & diuina interpretatione edocto subductam habere contingeret. neq. verò hæc Vatis huius in hac re obscuritas illis post dirutum & incensum primum fanum temporibus tribuenda est, in quibus propheticus spiritus rarius & obscurius hominibus communicatus fuisse à nonnullis dicitur: namq. vt de frequentia nihil modò agamus, aliàs commodius etiam fortassis acturi, certè obscuritatem vel perspicuitatem, nó tam certis temporibus, quàm rerum & argumentorum generibus asscribimus. quippe non modò Ezechiel & Haggæus atque Malachias, qui ijsdem té poribus vaticinati sunt, multa aperta, & omni etiam populo exposita dixerunt, sed & hic idem Zacharias de magnis quoque rebus ita apertè sæpe aliàs est locutus, vt nemo (modò eadem qua ipse, lingua vteretur) apertiùs de ijsdé agere potuisset: vt ex iis, qui ad populum habiti sunt, sermonibus & ex templi restituendi, & religionis instaurandæ atq. diuinorum de Christo promissorum plenis orationibus dilucidè probatur. Quam ob rem horum spectrorum obscuritas ad res ipsas, quæ significantur, hoc est, imperiorum orbis grauissimam rationem à nobis refertur.

Vidi per noctem, & ecce vir ascendens super equum rufum, & ipse stabat inter mirtheta, quæ erant in profundo: & post eum equi rufi varij & albi: & dixi, Quid sunt isti, Domine mi? & dixit ad me angelus qui loquebatur in me, Ego ostendam tibi quid sint hæc.

CVM descripta anni, mensis & diei certa notatio satis esse videri posset, tamen temporis etiam horas atq. partes animaduersione dignas Vates nó sine causa indicauit *vidi per noctem*, siue vt Hebraicè est, *vidi noctem*, addito articulo demonstratiuo *Ha*. Solent aliquando homines magnis in quiete somniis adeo stimulari, vt in ipso etiam somniandi articulo, verǽne an secus illæ sibi offerantur species, incerti ambigant, quas postea excitati, quamuis mirabiles, somniorum tamen nomine narrant: quibus non secus stimulatos atque affectos sese fuisse affirment ac si veræ essent. cuius exépli illud est: Vidit Pha- Gen.41. rao somnium, putabat se stare super fluuium &c. & cùm ipse etiam narraret, aiebat, vidi somnia &c. In iis auté, quibus humana mens ad futuras absentésve & occultas res cognoscendas (quæ diuinatio dicitur) agitatur modis, postremũ & infimum gradú somnia tenent; quòd in eo ordine sunt, in quo multa sæpè visa incerta, multa vana & nihili habenda dormientibus ostendantur; vtpote ab alijs, quá diuinis causis obiecta: quanquam ea, quæ Deus prouidédi causa nonnunquá dat, certis quibusdam notationibus, vt agnoscantur, confirmare solet. de quibus nos aliàs, modò ille votis adsit, dicemus. ne quis verò ex té poris ratione, quodnam specierum genus hoc fuisset, quærere posset, dubitationem expositione præueniens Vates tollit, se nocte quidem, tamé non somniantem

rem sed vigilantē species eas, quas narrare paret, fuisse intuitum: atq; ob eam rem hoc verbo vtitur, *vidi nocte illa*. namq; alijs fortasse noctibus aliquid somniauerit; illa tamen nocte non somniās, sed vigilans viderit, quæ nobis narraturus est. [*Ecce vir ascendens super equum rufum.*] Orbis imperiū Alexādri Macedonis virtute à Persis adimendū ad Græcosq; transferendum hoc spectrum significabat: in quo viri species vati obiecta est, quę vox hominem præstantem & rebus gerendis idoneum indicare in sacro sermone solet, vt illud: Nunquid non vir tu es? & quis alius similis tui in Israël? &c. 1.Samuel.26. Qualis etiam Alexander Macedo fuit, vir omniū, quos Prisca ætas inter gētes tulerit, vere maximus, qui duodecim annorū exiguo spatio tot tantasq; res bello gessit, vt nemini alij ex mortalibus fuerit cōparandus. Huic pręter alia plurima adiumenta, quæ terrarū orbis imperiū portendere iudicata sunt, mirabilis ille equus vni domino ad vsus parens contigit: quem ob formæ & coloris speciem Bucephalon sui nominarunt. de cuius monstrosa erga cæteros ferocitate, & incredibili atq; studiosa etiam erga Dominum mansuetudine & facilitate plura etiam apud Iosephū Gorionis filium Hebraicè leguntur, quā ab vllo vel Latinorum, vel Græcorum scriptorum tradita sunt. Huius autem equi rufo, hoc est, bouinam pellem referentis colore (nam rufi plerunque boues sunt, maximè autem in calidioribus regionibus) imaginem Vati Deus spectandam proposuit cū equite ipso, qui inter profundi myrtheta cōstitutus erat: quæ omnium antiquorū communi sententia, Babylonis regionis & vrbis ipsius situm significant. quippe Babylon Esdr.2. in Senaaris regione sita Euphratis tum alueo, tum deductis per fossas aquis omnis ambitur: in qua maximam myrthetorum copiā gigni, & loci calidi atque fertilis commoditas, & eorum, qui eò venerint, obseruatio docet, vt Abrahami Esdræ filij etiam testimonio confirmatur. Illa autem tota regio ad Israëlitidem collata humilis omnino & depressa iacere videtur, sicut scriptum est: Hi sunt autem prouinciæ filij, qui ascenderunt de captiuitate, quam transtulerat Nabuchodonosor rex Babyloniæ &c. Quòd verò in eo loco visus fuisse vir dicatur, id nimirum significat, eius regionis Alexandrum potitum extremam Dario eiusque imperio cladem attulisse: in qua etiam regione ipsę quoque vltimum obierit diem, vt præter alios auctores Iosephus etiam Hebræus memoriæ prodidit. Eius verò vita iam functi imperium in quatuor præcipuè partes diuisum, quatuor regibus gerendum cessit, atque in cōplures præterea principatus distributum est, in duodecim videlicet, vt quidam ex auctoribus enumerant, sed qui præcipui & maximi, post eius mortem, rerum potiti sunt, quatuor dicuntur; vxor videlicet Alexandri ipsius cum posthumo, vt aiunt, filio, cui Macedonia & reliqua ferè Græcia cessit; & Ptolomæus, cui Ægyptus atque Alexandria; Seleucus, cui Assyria ac Babylon; atque Antigonus, cui Persis regio & reliquæ Asiæ partes obtigêre. Hos & cæteros, qui priuatis prouinciis & regionibus post Alexandri obitum præfuerint, non tanta auctoritate atque potentia illustres, rebus tamen gerendis & bello idoneos, variorum equorum imagine Zacharias vidit, nempe coloris rufi, varij & albi, quòd neque ex ijsdem generibus & familijs omnes, neq; ijsdem vitæ & agendi moribus & consuetudine vterentur, siue quòd certis varijs ornamentorum atque insignium, delectarentur generibus, quæ alios ab alijs singulariter distinguerēt: quorum exacta descriptio, quòd res ipsa nimis minuta esset, à scriptoribus prætermissa, nobis etiā ignota est. Vbi Latinè legimus varij, Hebraicè est, *Serukim*: cuius nominis nullam certā notationem Hebræi grāmatici describunt; vox tamē ipsa, sericū aut sericeum significat, & in sacris libris vestes aliquādo elegantissimæ, quales sericeæ sunt, hoc nomine dicuntur: idemque verbum Arabicè sericū, ex quo vestes cōficiuntur, indicat, vt fuluus ille inter flauum color, quo sericum, antequā alio fuco infectum sit, conspicitur, nobis significari videatur. Quis verò propriè rufus color, hoc est, bouinus sit, Chaldæus paraphrastes docet, reddens *Szumak*. est autē *Szumak* planta ex arbustorū generibus, qua exsiccata coriarij ad pelles condiendas parādasq; vtuntur, cuius etiā fructum cōmolitum antiqui Græci pro sale mēsis adhibebant. Appellant autē medici plantā *Rhus*, Hispani pariter cum Chaldæis & Arabibus *Szumak*, quę huiusmodi colore non modò pelles, sed manus etiā venguesq; cerdonū tractata inficit. Siue igitur Alexandri regnū quatuor hæredibus distributum, filio primum, qui eiusdem generis cùm sit, eodem patre rufo cum patre significatus est, & alijs tribus, quos diximus, qui equorum rufo, sericeo & albo coloribus distinctorum spectris ostēsi fuêre, siue in duodecim in vniuersum partes, vt iam indicauimus, diuisum, & varij ingenij hominibus delatum intelligere placeat, integra vtrinq; & sibi constans

visionis interpretatio & sentētia est: quā Danielis expositio vehemēter cōfirmat. Porro, inquit, hircus caprarū rex Græcorū est, & cornu grāde, quod erat inter oculos eius, ipse est rex primus. Quòd autē fracto illo surrexerūt quatuor pro eo, quatuor reges post eū consurgēt, sed nō in fortitudine eius. hæc Daniel, qui & alibi etiā de Alexandro prædicēs ait: Surget verò rex fortis, & dominabitur potestate multa: & faciet, quod placuerit ei, & cū steterit, cōteretur regnū eius, & diuidetur in quatuor vētos celi: sed nō in posteros eius, neq. secundū potentiā illius, qua dominatus est. lacerabitur enim regnū eius etiā in externos exceptis his, &c. Igitur maximè Alexāder cæteris præstare eo signo iudicatus est, quòd ipse equestris viri, alij verò equorū tantū simulachris Vati ostēsi fuerint, neq. viri appellari, vt ille, quòd viri nomē magna cū excellentia præstantiaq. reliquorū appellari soleat. At verò visi magnitudinē admiratus Vates, interpretationē doceri ab eo angelo, qui sibi dux & vaticinij à Deo minister cōtigerat, cupit & rogat. [*Et dixi, quid sunt isti domine mi?* Angelū Dei sibi ad propheticū munus destinatū, interrogati esse & tertię personæ pronomē, & respondētis indicatio arguūt. neq. enim virū equestrem rogās, *quid sunt isti?* sed, quinā estis dixisset. Ipse autē qui respōderit, interrogatum se esse ostēdit. [*Et respondit angelus qui loquebatur in me.*] Angelorū opera & ministerio spiritu diuino ad prophetas vaticinandi munus delatū olim fuisse, præterquā quod D. Paulus apertè confirmet, ipsorū etiam vatū testimoniis docemur. Multifariā multisq. modis olim Deus per angelos locutus est in prophetis &c. Zacharias angelum in se locutum ait. est autem illa huius orationis sentētia, angelus, qui diuinas res & rationes orationesq. instillans mihi suggerebat, is ita respōdit, [*Ego ostendam tibi, quid sint hæc.* Hebraicè & Chaldaicè sic: *Ego videre te faciam quid ipsa hæc.*] non respondit sese Vati spectri illius rationē explicaturum, neq. docturū, quid illis imaginibus portenderetur (neq. id etiā ab angelo factū narratur, nēpe vt visio oratione explicaretur) sed magis videre facturum, quid ipsa res esset, promittit. Neq. verò videre per excellentiā eius sensus, pro audire vel intelligere, vt aliquando cōtingit, interpretamur, sed simplicem potius verbi significationem obseruantes, promissam Vati rerum ipsarum veram speciem non longo adeo tēpore post viuēti atq. sentiēti spectandā promitti arbitramur, vt Persici imperij ætas nō diuturna fore hoc etiā argumento probaretur: nimirū intra quadraginta annos omnino exigenda: cuius rei vidēdæ & noui Græcorū imperij faciē spectādi vsq. ad Alexandri obitū, & eorum, qui succederēt, diuisionē, quod quinquennio ferè post transigendū esset, copia Vati adhuc superstiti daretur: cui per ætatē, quo minus id contingeret, nihil obstabat, vtpote tunc iuueni adhuc cū hæc ostēderentur, id quod inferius indicatur, Dic puero huic &c. Itaq. nō quid hęc spectra significarēt, auditurū modò, sed quid verè & re ipsa essent, visurū tandē Zachariam, angelus illa oratione promisit. [*Ego ostendam tibi quid ipsamet hæc.*] hoc Hebraicè scientibus verba *Hema elle*, significant.

Daniel 7. — Daniel 11. — Hebr. 1.

Et respondit vir qui stabat inter myrtheta, & dixit, Isti sunt, quos misit Dominus, vt perambulent terram.

RESPONDERE hoc in loco nō tā Latina, quā Hebraica significatione accipimus, vt verba faciēti vel sermonē habenti etiā non rogato, sed vltro inchoanti cuipiā verbum aptè conueniat, vt: Et respōdit Iob, & dixit: & respondēs Iesus dixit. Cōfiteor tibi pater &c. neq. enim hic rogatus aut à Vate, aut ab angelo fuerat, vt responderet: sed quod Alexāder ipse iā fermè moriēs de imperio in quatuor illos præcipuos hæredes diuidēdo respōsum decretumq. fecerit, id nō casu, sed diuino consilio factū esse ostēdere volens Vates à se auditū prædicit. atq. ita omniū rerū, vt gestæ tandē sunt, ordinē ante oculos positū, ad diuinam magis prouidentiā, quàm ad humanā virtutē aut sapientiam referendū docemur. [*Vir qui stabat inter myrtheta.*] Alexander vir ille, qui apud Babyloniam & regno & vita perfunctus hæredes regni quatuor præcipuè non inuitus, sed sciens prudensq. ac volens reliquit. id quod & Daniel indicat dicens: Exceptis his, quibus ex diuini consilij decreto terræ quatuor partes ad subigendum tribui cōfirmaret. deinde verò quemadmodū ea res agenda conficiendaq. tandem esset, ipsorummet regum & principū reddita ratione confirmatur, qui grandiori voce sublata suas vnumquemq. partes diligenter ac strenuè egisse significarunt.

Iob 3. — Daniel 11.

Et responderunt angelo Domini, qui stabat inter myrtheta, & dixerunt, Perambulauimus terram, & ecce omnis terra habitatur & quiescit.

MVNVS, quod sibi ex diuino consilio delatum esset, diligenter & sedulo expletum

tum

tum ex euentus indicatione singuli ex ijs, qui stabāt inter myrtheta, corā angelo professi sunt. nāq. orationem illam, *Qui stabat inter myrtheta*, verbis, *responderunt & dixerunt*, potius, quàm *angelo Domini* coniungendā arbitramur. quippe hæc Hebraici sermonis non infrequens figura est, vt cū de pluribus aliquid dicatur, quod singulos attingat, verbum pluraliter, nomina verò singulariter proferātur vt: Audite populi vnusquisque. quæ figura syllepsis Græcis dicta est. neq. enim angelū aliquē inter myrtheta fuisse antea audieramus, quē relatiuū illud, *qui stabat*, nunc indicaret; imò angelum apud Zachariā docendi & alloquēdi causa proximè fuisse cognouimus: qui autem responderint & dixerint, nisi illi, qui stabāt inter myrtheta, quos & vir muneri obeundo à Deo præpositos dixerat, nulli planè alij hactenus ostēsi sunt. eosdē verò illos fuisse subiuncta singulorū oratio declarat, *Perambulauimus terrā*. Oēs regiones sibi iam subiectas imperioq. parentes atq. omnino pacatas narrant: ita vt libera sibi & integra vndiq. perambulatio fuerit, nulla iā aut bellorū aut nouarū rerū vel suspicione minima retardata, quod omnis terra inhabitetur, & omnibus omnino bellorū motibus cōpressis quiescat. hoc enim in hoc atq. alijs locis verba hæc significant, [*habitatur & quiescit*, siue, vt Hebraicè est, *Sedet & quiescit*.] ita apud Iosue verbū *Sakat*, id est, quiescere, bellorū finē & regionē planè subactā ostendit. Iosue 11.
Cepit ergo Iosue omnē terram sicut locutus est Dominus, & tradidit eam in possessionem filijs Israël: quieuitque terra à prælijs &c. eiusdē sentētiæ & illud apud latinos est: »

Te cæde gaudentes Sicambri, Compositis venerantur armis. Horat lib. 4. od. 14.

adde quod perambulare Hebraicè, est liberè & sine vllo impedimento, vt Domini solent, loca peragrare, cū quintæ coniugationis verbū sit. atq. hactenus hæc prima visio est.

Et respondit angelus Domini, & dixit, Domine Deus exercituum, vsq. quo tu non misereberis Ierusalē & vrbiū Iuda, quibus iratus es; iste iā septuagesimus annus est?

In regnorum & terrarum omnium tranquillitate, quā futuram prædixerant illi, qui inter myrtheta erant; Ierosolymorū tamē & Iudææ gentis miseriam & ærumnas non alleuari angelus Dei, cui Israëliticarū rerum cura erat, vidit, atq. de ea re studiosè cū Deo agit, tantarū calamitatū modum ac finē, quisnam foret, cognoscere desiderans: ac tandē felicis exitus respōsum à Deo oblatū Vati ad publicā populi spem edendum reddit. *Respondit* orationis habitæ index verbum est. Constat autem oratio exordio, propositione & confirmatione, atq. omnis oportunis argumentis vsa commodissimis affectibus omnino abundat, & in summa breuitate maxima rerū & verborū ad impetrandū momenta habet, vt planè angelicū opus probet. [*Domine Deus exercituū.*] Prius nomē absolutū diuinæ clementiæ ac misericordiæ immensas rationes cōtinet, cuius & pia appellatio multum ad impetrandum ponderis habeat, sicut scriptum est: Prope est Dominus omnibus inuocātibus eum. porrò syntacticum nomē exercituū, Dei virtutē & ad quascunq. vel maximas res agendas facultatē summā significat; vtpote cui non vnus, sed plurimi exercitus maximi & instructissimi ac dicto parētes proprij sint. neq. enim alius pręter ipsum variorum, hoc est, superiorum & inferiorū exercituum Dominus dici iure potest: ita ex ostensa facultate propositionē suā angelus cōfirmat, vna tātùm diuina, nulla alia præterea humana vi effici, vt Iudaicæ res tā diu in summa miseria, in metu & calamitate versentur. [*Vsquequo tu nō misereberis Ierusalē?*] *vsquequo* modi atq. finis incerta ratio in miseris rebus animū suspensum grauius etiā premit. [*tu non misereberis.*] Argumentū ex comparatione est. quanquā, inquit, terra omnis, quæ istis tributa est, aliquando bellis perturbata sit, quiete tamē & trāquillitate breui fruetur; atq. vnaquæq. regio principi suo subiecta, studiosè nihilominus fouebitur & coletur: cui tamē neq. propria est, neq. hæreditatis, sed permissi à te belli iure obuenerit; neq. propterea deterius & grauius affecta, quòd nouo principi & Domino suscipiēdo sumptis etiam armis repugnauerit, tamen in victos & captos nō hostili sæuitia, sed regia clementia actū est, neq. iræ tēpus bellū ipsum superauit. *Tu* verò, cuius propriū misereri semper & parcere est, *vsquequo nō misereberis Ierusalē*, ciuitatis tibi vni cōsecratæ, atq. in regiā propriā delectæ, & *vrbiū Iuda*, cuius te principē ac regem egregiis atq. illustribus rationibus prebueras. Notus enim in Iudæa Deus: in Israël magnū nomen eius. et factus est in Salē locus eius, & habitatio eius in Siō. ibi confregit potētias arcuū, scutū & gladiū & bellū. illuminans tu mirabiliter à mōtibus æternis &c. [*quibus iratus es, iā iste septuagesimus annus est.*] Atqui si cæterarū regionū & regnorū, quę te nō nouerūt, quę nomē tuū nō inuocauerūt, ærūnæ & calamitates, vt abs te iustissimè decretæ, cū Iudæorū diuturna miseria conferātur, tua in illos ira breuior multo arguetur, quā copiosius effundi in eos qui nomē illud sanctissimū tuū negligunt, Psaltes ora-

Psal. 75.

orauerat; si verò adhibita in subiectis misericordia consideretur, celerior ac maior hominum inimicorum, atque ad potentiā & opes ambitione magis, quàm publicæ rei studio contendentiū, erga eos, quos repugnātes coëgerint, quā tua erga hos, quos peccantes corrigis, videbitur; quippe cùm hic pace terra mariq. parta, omnē regionem ad quietē sibi reuocatam prædicet, idq. adeo breuissimo tempore: tu verò tuis vrbibus & populis septuagesimo iam anno iratus & infensus, nullū hactenus miseriarum modum statuisse promisisseq. videris, cū nomē istud misericordiæ, & benignissima natura humanæ clemētię rationes & vsum omnē infinito superet interuallo. Huiusmodi angelicæ orationis breuiter explicatæ sententia est: cuius exemplū atq. exitus suscepta à beatis spiritibus humanarum rerū patrocinia nō solùm probat, sed optanda etiā expetendaq. nobis cōmendat. Vt verò Iudaicarū rerū cura & solicitudine angelus adhuc etiā restitutis iā in patriā Iudæis ageretur, illud in causa fuit, quòd regnorum & regum aliorum etiam in occupato regno quiete præuisa, Iudæorū tamen res in ancipiti & incerto esse viderētur loco; vtpote quæ ex Babylonica seruitute vix nuper ereptæ, Persis eo tempore suberant: quorū fidei & voluntati nihil credendum esset, nimirum incōstanti, & cui incœptū tēpli opus rursum impedire, si liberet, facilè esset. id quod prohibita mœnium restitutio arguebat. Porro subeunda illis Græcorū quoq. potentia diuinā iram quodāmodo perpetuā minari videbatur. cuius finē admirabili oratione procurans angelus tandē impetrata re intellexit, atq. pro summo suo in gentem illā studio ad perpetuā hominū memoriam & communē spem subministrandam Vati decantandā tradidit. Quod verò ad temporum rationem, quam angelus indicauit, pertinet, secundus Darii annus, cùm Vates hæc vidit, septuagesimus à Solymorum excisione erat.

Et respondit Dominus angelo, qui loquebatur in me verba bona, verba cōsolatoria.

TANTVM piæ sanctorum & Deo dilectorum spirituum, quales angeli, quales beati etiam, qui in cælesti curia versantur, sunt, in miserorum atq. afflictorum hominū causa orationes valent, vt responsa non modò argumento ipso & sentētia bona, sed verbis etiā lenibus & placidis, ac pronuntiationis modo suauissimis cōsolatoria à Deo, quē summo
Psal. 33. „ iure iratum deprecantur, auferant: Quia suauis Dominus vniuersis, & misericordia eius
„ super omnia opera eius. Neq. verò leuiter animaduertenda nobis hæc adiuncta Vates proposuit, [*verba bona, verba cōsolatoria:*] quæ si diligenter perpendantur, plus de diuina natura, de iustitia, de misericordia, de lenitate atque paterna cura, de sanctorum patrocinio, de miserorum spe atq. afflictarum rerum remedio ponderis habere probentur, quàm in tanta breuitate existimari à quoquam possit. Eorum verò verborum, quæ angelus audierit, si non modos & suauitatem, sententiam tamen consolationis & spei plenā, maximorumq. mysteriorum abundantem Zachariæ in hominum salutē peruulgādam reddidit: atque prius verba bona, quæ ad iustitiam æquitatemq. pertinent, referuntur.

Et dixit ad me angelus, qui loquebatur in me, Clama, dicens: Hæc dicit Dominus exercituum, Zelatus sum Ierusalem, & Sion zelo magno. & ira magna irascor ego super gentes opulētas: quia ego iratus sum parum, ipsi verò adiuuerunt in malum.

DIVINAS rationes quamuis hominibus ob imperitiam aliquando obscuras, certas tamen atq. sibi ipsis consentaneas esse, hoc ab angelo ad sapientum & piorum vtilitatem edi iussum præconium declarat, *Clama dicens*; & angeli sedulitatem ac studium, & rei ipsius magnitudinem atque vtilitatem publica notitia dignissimā, hæc peruulgandi cura probat, quòd misericordiæ & clemētiæ diuinæ ratio integra semper esse, ac perpetuo vsu sibi constans docetur; sed hominum malitia persæpe fieri, vt hæc res minus fortassis appareat, quam tamen Deus ipse oportunè in lucem editam ab omni falsa & mendaci impiorū aut imperitorū opinione vel sententia vindicet: vt quod de suæ & hominū iræ, de vtrorūq. misericordiæ cōparatione superius dictū fuerat, ita explicet, vt nunquā vel suā irā tantā, vel misericordiā adeo angustā fuisse asserat, atq. hominū ipsorū peruersitate, vt viderentur, cōmissum fuerit. nam quæ ille in alijs hominibus ad aliorum correctionē & paternā animaduersionē permittit, nonnunquā eorū, qui superiores sunt, culpa & crudelitate, contra ius contraq. fas, modum omnē excedunt; atq. ijs, qui de diuinis rebus malè aut indoctè sentiunt, ad prauas interpretationes ansam dant: quas tamē magno eorum, qui commeriti fuerint, malo redarguere & diluere Deus ipse soleat, vt in Ierosolo-

Ierosolymorum & Iudæorũ causa ostẽditur, in qua dicit dominus exercituũ, cui & in cõsilijs misericordia, & in agẽdis ijs, quæ decreuerit, facultas summa est. Ipse igitur & misericors & potẽs, hæc de suis & de hominũ rationibus profitetur. [*Zelatus sum Ierusalẽ & Sion zelo magno.*] Religionis res magna cura se suscipere, neq. inultũ pati, vt cũ nominis & laudũ suarũ offẽsione populus aliquis, quẽ ille corrigendũ curarit, vehemẽtius etiã, quàm æquitatis ratio fert, lædatur, magnis editis iudicijs, & grauissimo de impijs & nocẽtibus sumpto supplicio, sese iã ostẽdisse, & porro ostensurũ cõfirmat. [*Zelatus sum Ierusalẽ & Sion zelo magno.*] Grauissimas de Babylonijs pœnas, ob vexatã cũ nominis honorũq. suorũ detractione plus æquo Ierosolymã ciuitatẽ, sibi vltori sumptas significat. illi namq. nõ focis modò, sed in numinis cõtẽptũ sui, neq. aris etiã Ierosolymitanis pepercerãt, omnia loca ac maximè fanũ ipsum celeberrimũ vni deo vero in ea vrbe cõsecratũ studiosẽ ac nefariè illato igni vastarũt. Hic est Zelus ille magnus, quòd grauissima se vltiõe in Assyrios ob immanitatẽ & impietatẽ vsum ostẽdat, tantũ abest, vt misericors erga Ierosolymitanas res nõ fuerit, vt etiã suũ de ea causa iudiciũ, istorũ populorũ maxima calamitate & regũ extinctione pronũtiauerit. Zelus & zelari, idẽ hoc in loco, quod Latinis vlcisci est, KANAH Hebraicè. קנה Hęc ad Assyrios nuper supplicio affectos sentẽtia spectat, ad Persas verò & Gręcorũ regna in magna tranquillitate cõstitutas gentes, perpetuæ felicitatis opinione atq. spe cõcepta, erga sacram Dei religionem nefariè, inhumanè ac impiè sese gerentes, illa etiã dicũtur, [*Et ira magna ergo irascor super gẽtes opulentas.*] Vt verba tẽporibus, sic res ipsæ sentẽtijs diuisæ explicãtur: illa prima præteritũ, hæc præsentia futurũ respiciũt, tã Persarũ quã Græcorũ imperij cũ maxima clade mutationes, quæ ira magna diuina iã tũc parabãtur, cũ Vates hæc audierit, *super gẽtes opulẽtas*. Hebraicè SAANANIM, quiete & trãquillitate plenas significat, nihilq. sibi aduersi metuentes: cuiusmodi spes occupatũ ac fundatũ imperiũ hominibus facere solent, qualẽ tamẽ rerũ statũ nihil in toto orbe, præter veræ sapiẽtiæ cũ summa pietate & innocẽtia studiũ, cõfirmare potest, sicut scriptũ est. Qui autẽ » me audierit, absq. terrore requiescet, & abũdantia rerũ perfruetur, terrore malorũ sublato. » vbi idẽ verbũ SAANAN est. Itaq. primũ idẽ diuinũ iudiciũ alijs editũ, alijs intẽtũ vidimus, deinde cõmune omnibus crimẽ ascribitur, quòd Ierosolymorũ imminutas res, nõ diuini cõsilij, sed suę ipsorũ virtutis & felicitatis rationibus interpretati, immaniter & nefarie etiã cum numinis & religionis contẽptione protriuerint. [*Quia ego iratus sum parum, ipsi vero adiuuerũt in malũ.*] Deus parẽtis modo ad correctionẽ, ad religionis & pietatis vindicationẽ exiguã, sed vtilẽ iram gesserat: illi vero diuinæ iræ ministros non eodẽ studio, sed in malũ, in contrariã omnino & peruersam rationẽ sese præbuerũt. Nãq. Assyrij primũ omnẽ pietatis & humanitatis finẽ prætergressi, in omnẽ ætatẽ & sexũ sæuiẽtes, funestos ignes etiã tẽplo per summum nefas intulerunt, sicut scriptum est: Iratus sum super » populũ meũ, contaminaui hæreditatẽ meã, & dedi eos in manu tua: non posuisti eis mi- » sericordias, super summum aggrauasti iugũ tuum valde. & dixisti, In sempiternũ ero do- » mina, &c. Isai. 47. Idẽ iudiciũ à Deo iustissimo & incorruptissimo iudice Persas & Græcos eandẽ culpã sustinẽtes exspectare cõsequens fuit. etenim apud Persas Assuerus falsis criminibus & calũnijs attendens, animũ, vt omnes Iudæos occideret, induxerat, præter alia etiã quę perferre gẽs illa, quoad rerũ potiretur, indigne coëgit. At vero à Græcis post Alexandrum ad impiũ Antiochũ vsq. & vltrà etiã, quot, quã impij & vehemẽtes in Iudæã & Ierusalẽ impetus facti fuerint, qui cognoscere cupit, præter Danielis vaticinia, Machabæorũ etiã historiã legat. Ex his verò quæ descriptæ hoc in loco sunt, sentẽtijs illud docemur, regnorũ & imperiorũ omniũ rationes nõ humana felicitate, virtute, facultate & opera, sed diuino cõsilio & voluntate cõstare, mutationes verò hominũ ipsorum culpa & diuina sententia prouidentiaque fieri, sicut scriptum est: Hunc humiliat & hunc exaltat: quia calix in » manu Domini, &c. Psal. 74. Hactenus verba bona, nunc deinceps consolatoria verba sunt.

Propterea hæc dicit Dominus, Reuertar ad Ierusalẽ in misericordijs: domus mea ædificabitur in ea, ait Dominus exercituũ: & perpendiculũ extẽdetur super Ierusalẽ.

CONSILIVM illud antiquum suum, quod de cõmuni hominũ salute Ierosolymis tandẽ per Christũ Iesum Nazarenum expleturus erat Deus, adhuc se exequi apud hunc Vatem etiã, vt apud cęteros profitetur, atq. ad eam expediendã rem quæ cõmoda & idonea sunt, regnis etiã & imperijs, omnibusque, qui contrà conentur, cũ terrenis tũ infernis hostibus contẽptis, apparare fouereq. se dicit, vt Ierosolymorũ murorũ refectionẽ, ciuiũ restitutionẽ, & tẽpli illius materialis (quod tertiũ longè præstãtissimũ significabat) reædificationẽ, sacrorũ & religionis instaurationẽ, hæc omnia suo illo benignissimo vultu, quo

cęlũ tẽpestatesq. serenat, promouẽda iá suscipiebat. [*reuertar,*] qui per irã auersus videbar, vnde res oẽs interire consequebatur, sicut scriptũ est: Auertente te faciẽ tuá turbabũtur &c. Idẽ reuersus omnia promouens recreabo & fouebo. [*In misericordijs.*] Hebraicũ nomẽ viscera misericordiæ, qualia matris aduersum filios sunt, significat; atq. vt ex frequenti lectione obseruauimus, Deo in ijs rationibus, quę ad peccatorũ condonationẽ spectant, sæpissime asscribitur. estq. ea maxima diuinæ misericordiæ in Hebræa, Chaldęa, Arabicaq. lingua appellatio, quæ ad magnitudinẽ & immensitatẽ indicandá plurali numero vsurpatur. Hæc sunt viscera illa misericordiæ Dei nostri, in quibus visitauit nos oriens ex alto &c. hæc verò sese facturũ potẽtissimus Deus, vtpote Dominus exercituũ recipit. [*Et domus mea ædificabitur in ea.*] securo animo ædificationis opus vrgere iubentur Ierosolymitani, illud sibi ex diuino verbo persuasi, nullis iam hominũ inimicorũ conatibus impeditum iri: neq. verò hoc solũ, sed sublatos etiá demolitione muros, additis ac dispositis turribus, reficiẽdos esse ait. [*Et perpẽdiculũ extendetur supra Ierusalẽ.*] Hebraicè CHAV lineá potius quá perpendiculũ significat, id quod adiunctũ verbum *extendetur*, arguit. namque ædificatores perpendiculũ demittunt, lineá extendunt, altero murorum rectitudinẽ examinantes, altera verò longitudinẽ metaturi. atq. de mœnibus ipsis, quibus vrbes cinguntur, agit nunc Deus, quá ob rẽ vrbis nomen absolutè appellat. Vt vero diuinũ etiam promissum, hoc Nehemia procuráte, pręstitũ fuerit, ex illius narratione apertè cognoscitur. causam porrò quá ob rem hæc decernat paretq. Deus, publicè proclamatione & decantatione indicare Vates iubetur, videlicet id, quod superius diximus, de humana salute susceptum consilium, quod adhuc exequebatur.

Adhuc clama dicens, Hæc dicit Dominus exercituum, Adhuc affluent ciuitates meæ bonis: & consolabitur adhuc Dominus Sion, & eliget adhuc Ierusalem.

ADHVC *clama.* Chaldęus bene explicuit, *adhuc vaticinare.*] Maximá rẽ & alterius etiá generis à superiori arguit hęc vaticinij ab angelo repetita procuratio, nimirũ ex earũ rerũ genere esse oportere, propter quas angeli erga homines libẽtissimè sese ministros præstát, in ministeriũ missi propter eos, qui hæreditatẽ capiunt salutis. atqui de alia re, quá de Ierosolymorũ illa restitutione, quæ Zachariæ ętate cõtigit, hoc in loco agi, præterquá quod repetita de integro vaticinatio, & verba illa, *adhuc, adhuc,* & *consolabitur,* & *eliget,* arguũt, ipsa verbi *affluent* Hebraica vis manifestè probat. est enim Hebraicè verbũ NAPASZ, quod propriè dispersionẽ siue effusionẽ significat: qualis fuit illa filiorũ Noë per vniuersum orbem, propriis sedibus, vbi nati & educati fuerant, relictis. Itaq. affluent, idẽ esse dicimus, quod effluent. quo verbo secũdam illam Iudæorum calamitatem, in qua ob repudiatũ Christũ hactenus etiá sunt, & futurũ in Dei gratiá reditum præcini existimamus. vnũ, inquit angelus, quod adhuc Ierosolymis & cæteris Iudææ regionis vrbibus, ob incolarũ scelera, periculũ procreatur, adhuc denũtia, vnũq. postremũ salutis optandum exitũ, qui diuinæ gratiæ dono cõtinget, vaticinare. [*Adhuc affluent ciuitates meæ bonis,* Hebraicè, *adhuc dispergẽtur* siue *effluẽt ciuitates meæ à bono,*] ita vt sibi ipsis causæ sint, quá ob rẽ à bono rerũ statu, in quo erát deiectę, dissipẽtur: hactenus dimidiũ carminis est: sequitur alterũ cũ particula rerũ conuersionẽ & exitũ in loco indicáte. [*Et cõsolabitur adhuc Dominus Siõ.*] Nõ illa cõsolatione magis terrena, quá spirituali, in qua iá tunc erant, ex Babylone videlicet reuersi & tẽplum ædificátes, domos atq. agros colẽtes, sed alia adhuc planè diuina consolatione eius generis, de qua dictũ est: Consolamini, cõsolamini populum meũ, &c. huius verò cõsolationis Deus ipse auctor erit, *Dominus.* Igitur diuinam esse oportet per spiritũ sanctũ illis datũ ex veri Messiæ Iesu Nazareni cognitione: quá quidẽ felicitatem ex his in quibus nũc iacẽt tenebris, nõ suo cõsilio & opera, sed Dei miserentis volũtate & benignitate erepti visuri sunt. Quòd verò Dei donũ hoc verè sit, explicat, addẽs illud: *Et eliget adhuc Ierusalem.* Electio nõ volentis nec currẽtis, sed miserentis Dei opus est; qui vt gentes ex istorum casu ad vitá vocauit, sic istos rursus ex gẽtium plenitudine Sion & Ierusalem cælestis ciues verè facturus vocabit. Atq. hoc ipsum mysteriũ vox illa *adhuc,* indicat, quę Hębreis est *Ghod,* nõ tantũ tẽporis, sed rerum magis argumentũ significans, vix omnibus illis latinis explicabilis, adhuc, præterea, vlterius, amplius etiá: quæ vox quater in hoc versu repetita non pleonasmum, sed cuiusmodi mysterium indicauimus, arguit.

Luc.1.

Heb.1.

Isai.40.

Rom.9.

Et leuaui oculos meos, & vidi: & ecce quatuor cornua. & dixi ad angelum, qui loquebatur in me, Quid sunt hæc? & dixit ad me, Hæc sunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam, & Isräel, & Ierusalem.

QVAR-

QVARTAM Ierosolymorũ calamitatẽ doctus, à quo tamen hoste afferendã esse putaret incertus vates, hoc secũdo spectro docetur, non à Persis neq. à Gręcis, sed ab vltimo Romano imperio importandã fore. quippe ita diuino consilio decretum erat, vt Israëlitæ & Iudæi scelerũ suorũ aduersus Deũ suũ impiæ offensionis quatuor orbis imperiorum tẽporibus pœnas darent, in gratiam tandẽ ex diuina benignitate reuocandi, postquam illis, per quos puniti essent, sua etiã ob publicam iniuriã cõstituta supplicia afferrentur. ita enim Deus sese erga sceleratos & nocẽtes seuerũ iudicem, erga miserrimos tandẽ clementissimum præbet. [*Et leuaui oculos meos & vidi.*] Vigilanti & sui sensus mentisque compoti ostensum visumq. spectrum esse significat; vtpote cui vltro leuanti oculos & conspicienti obiectum fuerit. [*Et ecce quatuor cornua.*] Non tam regnum, quàm regni potentiam & ad impugnandã propugnandamq. facultatem significat, iuxta illud: Abscissum est cornu Moab, & brachium eius cõtritum est, ait Dominus &c. Ier. 47. Quam significationem & apud alias etiam nationes obseruantes, Græcorum & Romanorum regum atque Cæsarum numismata quædam vidimus, quorum coronæ cornibus rectis non indecorè muniebantur. ex qua ratione illa apud poëtas leguntur: Horat. lib. 3. carm. Od. 21.
Caue, caue, namq. in malos asperrimus parata tollo cornua. &: *Viresque, & addis cornua pauperi.*
Vt igitur omnis Israëliticarum & Iudaicarum calamitatum integra Vati constaret ratio, atque diuinæ iustitiæ ac prouidentiæ simul in vniuersum orbem exempla grauissima probarentur, quatuor imperiorũ, Babylonici, quod iã nuper excisum erat, Persici, quod tunc florebat, & Græci atque vltimi Romani potẽtiæ simulachrum obiectũ ab interprete angelo explicatur. [*Hæc sunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam & Israël & Ierusalem.*] Cornu nomen satis clarè Vati Hebraicè scienti potentiam depinxit. quam ob rem alio verbo cælestis interpres nõ explicuit. Iuda & Israël cùm regna essent, & regio nomine ac dignitate florerent, Assyriorũ cornibus ventilata sunt. Ierusalem verò non ad regiã maiestatem, sed ad quandam reipub. faciem, postquam ex Assyria remigrauit, redactam Persæ & Græci primum vexarunt, ac Romani tãdem maximis cladibus affectam & protritam omnino dissiparũt. à quibus tamen omnibus, quoniam sæuitia magis & odio, quàm diuini consilij aut mandati exequendi animo actum est, debitas pœnas sumendas esse Vates ipse etiam videt.

Et ostendit mihi Dominus quatuor fabros. & dixi, Quid isti veniunt facere? Qui ait, dicens, Hæc sunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam per singulos viros, & nemo eorum leuauit caput suum: & veniunt isti deterrere ea, vt deijciant cornua gentium, quæ leuauerunt cornu super terram Iuda, vt dispergerent eam.

ET *ostendit mihi Dominus.* Hebraicè, Et *fecit me videre Dominus.* Ipse Deus iustitiam suam Vati probaturus, quatuor orbis imperiorũ exitus ostendit, nõ fortuitos, sed planè ex diuini iudicij certa sententia futuros. etenim quæ per fabros fiunt opera, certam rationem, quam referant, habent. namque ars non casu constat, sed rebus in vnum exitũ exspectantibus & nunquã fallentibus continetur. faber autẽ Hebraicè *Hharaß* dicitur. Cice. Tuscul. quod verbum cogitationẽ & consilium, vt putatur, apud Latinos significat. fabros igitur lignarios, aut ex iis potius, qui cornuũ materiam torquere, dirigere & ad cõmodos vsus formare norunt, Vates viderat, per quos imperia illa quatuor flectenda atq. tandẽ abscindenda fore intellexit, ob illatas publicè tum Israëlitis, tum aliis à se victis gentibus grauissimas iniurias. ijdem autẽ fabri qui & cornua fuêre, maximè in tribus primis imperiis euertẽdis, Persæ Assyriis, Persis Græci, his Romani. quibus demum septentrionales gentes cladem attulerunt. Quamobrem in explicatione vtriusq. rei ratio ab angelo simul coniuncta cõmonstratur, tametsi altera tantùm res fuerat quæsita. [*Hæc sunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam per singulos viros,* Hebraicè, *Quæ ventilauerunt Iudam, vt vir non leuaret caput suum.* Translatione à monocerotibus perpetuò obseruata Iudaicas res ita ab istis regnis protritas esse ait, vt nullo nisi tantũ diuino auxilio restitui posse putãdum sit. est enim eius animãtis magna ad impellendũ, ventilandũ atq. illidendũ in cornu vis, ita, vt qui eius illidẽtis impetũ experiatur, grauissimo casu iactatus resurgere amplius nequeat. Cuius rei exẽpla olim in Romanis ludis spectata legimus. *Nãq. binos gemino cornu sic extulit vrsos, Iactat vt impositas taurus in astra pilas.* & vt scriptũ est. Cornua rhinocerotis cornua illius, in ipsis vẽtilabit gẽtes vsq. ad terminos terræ, &c. Martial. Deut. 33. *Et veniũt isti deterrere*, turbare, siue, vt Chaldęus exponit, cõcutere, coagitare ea, donec cõuulsa aut excisa deijciãtur. At verò regna orbis hęc esse, angelus ipse explicuit, cornua gentiũ appellãs.

CAPVT II.

ET leuaui oculos meos, & vidi: & ecce vir, & in manu eius funiculus mensorum & dixi: quo tu vadis? & dixit ad me, vt metiar Ierusalem, & videam, quanta sit latitudo eius, & quanta longitudo eius.

FVTVRAM cælestis atq. propriè vereq. dictæ Ierusalem celebritatē & frequentiā ex eius terrenæ, quę Vatis tēporibus reficiebatur, cōparatione indicari Deus voluit, quādo huic loci atq. situs, in quo reficiēda erat, certus modus præscriberetur: illi verò nullo aut locorū aut regionū aut situū fine, nullo magnitudinis certo indicato termino, integra habitationē, & sedes vbiq. dilatandi relinqueretur facultas & copia. Quæ res, ne à quopiam dubitari possit, palā à diuinis interpretibus aperitur. Hactenus enim antiquæ Ierusalem & Iudæorū res, quo in statu primū fuissent & quemadmodū per hostes labefactatæ & perfractæ reponēdæ aliqua ex parte essent, visæ fuerāt, atq. eædē tandē ad quē dignitatis & diuinitatis potius locū per Christum restitutæ deducendæ essent, indicatæ sunt. nūc verò quā latè huiusmodi ciuitatis ius atq. omnis felicitatis ratio patēre possit, magno rerum & verborū apparatu Vates docetur; nimirū cælestem illam Ierusalem nō angustis illis spatiis Solymi siue Iebus definiri oportere, quæ muris lapideis & ductilibus cōmodè cingi possent, sed liberè per omnē partē & ad omnes etiā terræ cæliq. regiones extendi dilatariq. necesse esse, vtpote quæ non Iudæis modò secundum carnem, sed Israëlitis cæteris in gratiam quoq. diuinam recipiendis, atque adeo gentibus omnibus & nationibus communis patria & ciuitas futura esset. hæc ratio omnis huiusmodi mysteriis adornata est. [*Ecce vir, & in manibus eius funiculus mensorum.*] Ex architectorum vsu & disciplina (quam nemo olim sapiens ignorauit, pauci nunc tenent) quid facere vir ille instituisset, satis Vates noster intellexit: nimirum certum alicui propositæ ædificationi situm & locum metiri & definire non immensis spatiis terminatum. id quod funiculus ipse arguebat, qui cùm mensuræ genus fuerit, siue longioris siue breuioris, præscribendos locorum fines arguebat, alioqui, nisi ad eam rem pararetur, superuacaneus. Quamobrem Vates virum illum funiculum ferentem non quid ageret rogabat, sed [*quò tu vadis?*] dimensurum aliquid intellexerat: locum verò dimetiendum ignorans rogabat. doctus est igitur locum ipsum, atque ex dimensionum ratione rem ipsam, quæ ostendebatur, cognouit. nempe Ierosolymam vrbem ita restituendam fore, vt populum, qui tunc primum transmigrauerat, cum omnibus ex eadem gente familiis capere posset. *Vt metiar Ierusalem & videam, quanta sit latitudo eius, & quanta longitudo eius.* Continentis loci mensura & modus maximè si à sapienti metatore censeatur, contentarum rerum rationi respondeat, necesse est, ne quid latius angustiúsve, quàm rei ipsius commoditas ratioque postulet, definiatur. atque hoc cùm in omni re, tum maximè in vrbibus locandis ædificandisque obseruari plurimum interest. nam minor & angustior situs multa ad habitationis publicos & priuatos vsus incommoda fert: Is verò qui plus æquo laxus est, præter indecoros locorum hiatus non mediocres ad defensionem & propugnationem difficultates habens, pluribus & crassioribus cingi mœniis postulat: ac neque sic etiam satis est tutus, vt & antiquorum & nostrorum temporum periculis compertum est. Igitur terrenæ eius, quæ tunc reficiebatur, Ierusalem spatia satis commoda essent & ad habitandum & ad ciues locumque tuendum necne, censere velle vir ille Zachariæ declarauit, qui cùm nuper de duplici Ierosolymorum restitutione audisset, eodem fortasse modo vtriusque spatium animo & cogitatione apud se definiuit, vtpote iunior adhuc, quòd id ætatis homines non tam in rerum distinctione & compositione, in consentaneorum & dissimilium comparatione existimanda, quàm in maturioris commorari soleant, neque extremos fines cognoscere vsque adeo curent, sed ex obiecta primum specie plerūque rerum exitus & euenta iudicent. Id quod in illis duobus, qui in Iesu Christi sepulchrum visebant, obseruatum est; quorum iunior visis tantùm linteaminibus redibat aliter, quā oporteret, de præceptoris resurrectione arbitratus. Senior verò ingressus ac singula contemplatus, rem ipsam, vt erat, cognouit, alteriq. cognoscēdam indicauit. Huiusmodi itaque festinantē Zachariæ iuuenis cogitationem angelus quidā diuinus interpres, atq. hominis naturæ conscius auertēdam sedulo curauit, res ipsas suis tēporibus & rationibus distinctas queadmodū futuræ essent exponēs.

Ioan. 21.

Et ecce angelus, qui loquebatur in me, egrediebatur, & angelus alius egrediebatur in occursum eius: & dixit ad eum, Curre, loquere ad puerum istum.

VT munerum & officiorum, sic & intelligendi agendique certum apud angelos

gelos ordinem obseruari: ita vt ex aliis alij suarum actionum atque gerendarum rerum rationes apta quadam & connexa vsque ad Deum ipsum primum agendi caput & fontem accipiant, atque sua quisque munera rectè explicent, præter alia multa sacrorum librorum loca, ex hoc vaticinio apertè docemur. Quid Zacharias audita à mensore viro Ierosolymorum censura cogitare potuisset, ac de vtriusque simul ciuitatis ratione arbitrari, interpres angelus probè cognouit. quid verò de ea re doceri oportuisset, diligenter curans alium quendam angelum, à quo acciperet, petebat. is demum angelus rem ipsam vt cognosci expediuerat, diligenter aperiri procurauit. Vidit igitur in ea re Vates magnum cælestis hierarchiæ in ministeriis suis obeundis consensum, magnam singulorum ordinum in officio præstando sedulitatem & fidem, magnam & planè diuinam omnium inuicem sine vlla ambitione mutuam charitatem, cùm posterior priorem diligenter petat, prior posteriori vltro occurrat, rem ipsam, ob quam petitur, communicet, atque ad homines tandem sine vlla inuidia perferendam commendet, quòd nulla illis cura maior, nulla antiquior sit, quam Dei consilijs omnino parêre atque obsequi. Porrò egressionem hanc, quam angelis Vates asscribit, non locali motu, sed attentionis & diligentiæ atque sedulitatis rationibus definiri conuenit. Quòd verò currere interpres iubeatur, rem magni momenti esse, quam explicari expedirique Deus velit, indicat. nam quas res tales cognouimus omni diligentia curandas, currendi aut festinandi verbo commendare solemus: quanquam non corporis tantùm motum, sed animi magis attentionem studiumque postulent. Quid verò ab his angelis procuratum fuerit, subiuncto carmine exponitur; nimirum cogitationem illam, quam de futura Ierusalem Zacharias vtpote iuuenis festinè susceperat, maturè, antequàm omnino infigatur, auertere, ne quid videlicet altera Ierusalem alteri frequentiæ & celebritatis rationibus comparetur, vt neq. dignitate comparanda est. Quantum autem referat alienas & minus dignas de rebus magnis opiniones irrepsisse, nisi cito in meliores adducamur, satis ex hoc loco arguitur, vbi angelus eiusmodi periculum, quàm maturrimè propulsandum censet.

Dionys. de cælest. hierarchia.

Absque muro habitabitur Ierusalem præ multitudine hominum & iumentorum in medio eius.

Vt apud Latinos vrbs, oppidum, pagus, vicus & alia nomina coniunctiones & conuentus significant; sed ædificiorum & frequentiæ rationibus inter se distinguũtur: sic apud Hebræos multa huiusmodi significationis verba cùm sint, certam tamen singula frequentiæ aut infrequentiæ, splendoris ciuilis aut obscuritatis notationem habent. ex quibus vnum est PARAZ, quod oppidum nullis mœnibus cinctum, sed latè & libero ad ædificandum situ patens significat. quod verbum tametsi Hebraicè simplex sit, nullo tamen simplici Latinè planè redditur, sed circuitione quadam describitur, vt illud: *Absque oppidis innumeris, quæ non habebant muros.* Hebraicè tantum est PARAZIM. Hoc itaque nomen pluraliter hoc in loco ab angelo vsurpatum magnam & multiplicem futuræ illius, quam Vates præcognouerat, Ierusalem frequentiam & celebritatem ex omnibus gentibus & linguis ad ciuitatis societatem vocatis fore declarauit. Itaque pluralis numerus non vnum tãtùm vrbis, sed plura loca, nomen verò ipsum incincta mœnibus fore ostendat, quòd eius ciuitatis ius & communio longè lateque pertineret: ne verò murorum defectum ob infrequentiam populi interpretari quis possit, quòd rara & exigua vicinia mœnia sibi ædificare præ pecuniarum tenuitate non valeret, id aliter omnino se habere explicatur. non ob raritatem id accidet, inquam, imò potius *præ multitudine hominum & iumentorum in medio eius*. In medio populi alicuius esse, est notum celebremque agere ciuem, atque legum, iuris totiusque publici communione cum cæteris coniungi, vt illud: Peribit anima illius de medio populi sui. & : Illud in medio populi mei ego sedeo. Quòd verò homines & iumenta habitationis, & vrbium communione ac societate in illa altera Ierusalem, quam diximus, coniungantur, mysterio non caret suo, nempe Ecclesiam hanc militantem, quoad in illam cælestem patriam commigrauerit, non tantùm perfectis hominibus, qui secundum Deum creati sint in sanctitate & veritate, sed imperfectioribus etiam quibusdam, atque animalibus, vt Paulus vocat, constare. quorum alteri Adam non illius antiqui, sed noui, cuius spiritum & virtutem referunt; alteri verò BEHEMA, hoc est, iumen-

Deut. 3.

Exod. 34.

2. Reg 44.

iumentorum non ferarum nominibus occultè significantur. alteri omnino spirituales & perfecti diuina benignitate redditi; alteri animales, sed qui ad illum tamen virtutis & dignitatis gradum aspirare, ac certis rationibus à Deo præscriptis contendere ex ipsius auxilio possunt. neque enim tanta Deo de bobus aut iumentis cura est, vt eorum causa spiritualem Ierusalem dilatandam etiam suscipiat, quin neque ea natura commodè in vrbibus contenta hæret, quæ magis agris & siluis gaudet. Hoc hominum & animaliũ discrimen diligenter obseruatum, plurimum profecto lucis & vtilitatis; neglectum verò, tenebrarum & difficultatis ad noui testamenti libros intelligẽdos afferre potest. Qua de re plura suo in loco, si Deus eò deducat, sumus dicturi. nunc verò ad propositum redeamus. Habitationem illam, quæ oppidatim (vt sic loquamur) diuisa longè lateque patet, quanquam ad liberiores vitæ vsus aliàs oportunam, vnum tamen incommodum consequitur, loci & ciuium ab hostium impetu defendendorum difficultas, cùm latius patens situs neque muris cinctus copiam inuadendi, ad nocendum facere existimetur. Quam ob rem quæcunque hoc modo coluntur loca in pace multis commodis, belli verò tempore prima omnium incommodis multis afficiuntur, ac periculis (nisi in munitiora oppida receptus habeantur) funguntur maximis, sicut scriptum est: Cessauerunt *Parazim* in Israël, & quieuerunt donec surgeret Debora, surgeret mater in Israël. & illud: Ascendam ad terram absque muro. veniam ad quiescentes habitantesque securè. Hi omnes habitant sine muro, vectes & portæ non sunt eis, vt diripias spolia, & diuidas prædam, vt inferas manum tuam super eos &c. Huiusmodi enim cùm muros, quibus sese aliquandiu tueantur, non habeant, fortissimo aliquo principe & strenuissimo duce opus est, in cuius virtutis, auctoritatis atque curæ præsidio lateant, sicut scriptum est: Ibi narrentur iustitiæ Domini & clementia in *Parazonoth*, Israël. miram igitur ciuitati suæ longè lateq. patenti securitatem & diligentiam præstiturum sese promittit, qui nõ lapideo aut aliàs humanis operibus ædificato, sed planè igneo & hostibus inaccessibili muro futurum profitetur.

Iudic. 5. — Ezech. 38. — Iudic. 5.

Et ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu: & in gloria ero in medio eius.

NVLLA maior humanis rebus, nulla certior, nulla optabilior securitas, quàm diuina esse potest, sicut scriptum est. Dominus illuminatio mea & salus mea, quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo? Nullius autem earum, quæ videntur, rerum naturæ vis & efficiendi celeritas, aut maior, aut acrior, aut vehementior est, aut magis formidata, quàm ignis, qui vel durissima saxa findere ac dissoluere potest, sicut scriptum est: Indignatio eius effusa est sicut ignis, & petræ dissolutæ sunt ab eo: sed cùm ignis natura, quas res tẽperato calore fouet, reficere & recreare soleat, atque humanæ cumprimis vitæ vtilissima multas & maximas commoditates afferat, vt scriptum est: Prunæ, quibus calefiant, & focus, vt sedeant ad eum. Huiusmodi vsum sui præbiturum sese populo suo Deus pollicetur, vt dum aduersum hostiles impetus pro muro igneo ad ciuium securitatem sit, rursus aduersus ciues ignem quendam temperatissimum, fouentem ac recreantem, atque ipsorum vitæ multis modis vtilem se præstet. Etenim hoc modo geminam ac diuersam diuinæ virtutis in suos atq. in alienos efficientiam esse, sacra oracula canunt: Ante faciem eius quis stabit? & quis resistet in ira furoris eius? Bonus Dominus & cofortans in die tribulationis, & sciens sperantes in se, &c. [*Et in gloria ero in medio eius.*] Quod verbum Latinè vertimus *gloriam*, Hebraicè est. *Chabod*, adeo magnæ atque diffusæ in vna eademque sententia significationis, vt non dicam vnũ, sed neq. plura hactenus inuenire potuerimus Latina aut Græca verba, quibus plenè reddi huius vnius verbi pondus possit. Interim tamen vnũ reperimus, quod vmbram quãdam in loco imitetur. id est, *Amplitudo*, de quo aliàs dicemus. Vt verò res ipsa aliqua ex parte cognoscatur, illud modò indicemus, partem illam ex animalis corpore, ex qua concoctum commodè alimẽtum in reliquas partes omnes transfunditur, Latinis Iecur vocatam, hoc verbo Hebraicè dici: cuius calor in sanis corporibus ita temperatus est, ita oportunus, vt commodissimum cæterisque membris & partibus alendis idoneum sanguinem paret & transmittat. ea verò princeps ad vitam fouendam pars in corporis ipsius medio atque adeo in dextro latere sita est: cuius, si valeat & bene habeat virtus & vtilitas quanta sit, ex contrario habitus vsu arguitur sicut: scriptum est, Effusum est

in

Psal. 26. — Nahhum 1. — Isai. 47. — Nahhum 1. — כבוד — כבד — Thren. 2.

in terra iecur meum, super contritioné filiæ populi mei. qua oratione omnibus se prorsus viribus destitutum Vates lamétabatur. Hanc adeo similitudiné à natura ad se transferens Deus hoc verbo vsus est, quo suam diuinam vitam & virtutem cum populo, hoc est, ecclesia sua (cuius caput Christus, Christi verò ipse est) cõmunicaturum se pollicetur. Thren. 2. Iam verò quis expressam felicissimæ noui testamenti ac planè aureæ ętatis imaginem in hoc vaticinio non videt, qui modò diuinam Christi Iesu in eos, qui spiritu sancto aguntur, efficientiá vel ex sacrorũ lectione, quanta futura esset, cognouerit? illis enim maximũ aduersus inuisibiles & visibiles etiã hostes præsidium in spiritus sancti tutela maxima in eiusdem virtute & gratia ad bene beateque viuendum commoditas & facultas est. Vtinam ipse nobis præstet, vt hæc omnia mysteria re ipsa & proprio experimento intelligere, aliisque optanda & repetenda monstrare possimus. Sanè omnia hæc diuina sunt, & diuino spiritu auctum interpretem, vt pro dignitate explicentur, requirũt. Huiusmodi autem de eadem re vaticinium apud Ezechielem etiam est. Hanc verò rem omnem atque adeo hanc sanctæ ciuitatis latissimè patétem societatem Deo auctore, Christi opera, spiritus sancti virtute futuram Isaias etiam olim canebat: Adhuc dicent in auribus tuis filij sterilitatis tuæ. Angustus est mihi locus, fac spatium mihi, vt habitem: & dices in corde Isai. 49. tuo. Quis genuit mihi istos? ego sterilis & non pariens, &c.

O, ô, fugite de terra Aquilonis, dicit Dominus: quoniã in quatuor ventos cæli dispersi vos, dicit Dominus.

CARMEN hoc non tam ad Iudæorum reliquias, quæ in Babylone mãserũt, Ierosolymam illam, quæ tunc reficiebatur, aduocandas, quàm ad cæteras Israëlitarum tribus per orbem dispersas & dissipatas, vt alteram Ierusalem petant, exhortandas pertinet. siquidem non tanta illius restitutæ Ierusalem in transmigratione Babylonica dignitas & felicitas fuit, vt ea causa omnes Iudæi ad colendũ habitandumq. tanta cura & sedulitate à Deo per Vatem vocarentur: quinimo illius, quæ tunc reficiebatur, vrbis tanta calamitas futura aliquando esse à vatibus prædicta, atque à sapientibus ex oraculo cognita erat, vt multi, ne ipsi aut eorum posteri eius miseriæ spectatores participesque aliquãdo essent, ædificato iam secũdo tẽplo & aliis publicis & priuatis operibus refectis Babyloné denuo sponte exules redierint: in quibus Zorobabel etiã fuit. Quin & oratio illa: [*Quoniã in quatuor ventos cæli dispersi vos,*] non Iudæos Babylone exulantes, sed Israëlitas cæteros indicat, qui ab Assyriorum exercitu abducti per totum ferè orbé perinde, ac si quatuor principibus ventis impellerentur, dispersi sunt. Incœpit autem dispersio ab Aquilonis terra, quæ Israëlitis Assyria est. vnde per enthusiasmon ad futuræ felicitatis & ecclesiæ (in qua vna salutis publicæ vsus est) communionem excitantur. *ô, ô,* vocãdi verba ad studij significationem repetita sunt. *Fugite*: plura apud Hebræos verba fugam significãt, sed NVZS eam fugam, quæ salutis petendæ causa, aut ad asylum aut ad perfugiũ aliquod tutumq. & firmum præsidium fit. atque in hac significatione ferè semper vsurpatur, vt illud Sex Num. 35. oppida erunt ad fugitiuorum perfugium separata, vt fugiat ad ea, qui effuderit sanguiné. Quod verò bis repetitur, [*dicit Dominus,*] id nimirum significat, eiusdem Dei misericordia reuocandos & in sanctam ciuitatem recipiendos esse, cuius puro atque insigni iudicio, non casu aliquo in exilium pulsi & toto orbe dispersi fuerant. Commiserationé autem erga hos illud auget, quòd in Septentrionali terræ parte, ad quam primum abducti fuerant, quæsiti & vocati non inueniantur, sed longè lateque diffusi ac dispersi esse deprehendantur, longoque à Iudæis, qui Babylone sint, interuallo distent. Sed posteaquam iis, qui priores exulauerant, in gratiam atque in ecclesiam redeundi spes, reuocatioq. per enthusiasmon facta est, Iudæis etiam eodem modo cum diuinæ clementiæ & prouidentiæ maxima commendatione etiam eadem spes certo signo confirmata proponitur.

O Sion fuge, quæ habitas apud filiam Babylonis.

HACTENVS versus integer est, cuius senteñtia & oratio ad Iudæos pertinet: qui quãuis ex patria pulsi, non tamen ita vt Israëlitæ, dispersi fuerant, sed omnes simul in Chaldæorum regione Babylonis agro consederant. Itaque diuinam hac in re clemẽtiam magis etiam, quàm Israëlitæ fuerant experti, quibus nunc cum futuræ salutis certa spe diuinæ in se curæ ratio exponitur. [*Fuge*, inquit, *& tu ô Sion,*] & recipe te in sanctam istam ciuitatem commune omnium piorum perfugiũ ac portũ, atque vnicum salutis pręsidiũ.

[*quæ habitas apud filiam Babilonis.*] non quòd tunc habitaret, quæ iam remigrauerat, sed quòd captiuitatis atq. exilij cõdicione minus, quàm Israëlitæ cæteri, misera hactenus via fuisset; vtpote non in quatuor ventos dispersa, sed [*habitans apud filiam Babylonis.*] Sic Hebraicè in participio vox est, atque ad distinctionẽ potius Israëlitarum, quàm ad presentem statum refertur. Porrò filia Babylonis, Babylonici agri vrbes & oppida, ac velut coloniæ & municipia vocantur, in quibus Iudæi agebant. ex quibus vna præcipua Nearda siue Nehardagha fuisse dicitur, sic appellata, quòd in illa maximè diuinæ legis & sacrorum librorum studia florerent. his verò Iudæis futuræ salutis propositam spem dandi propediem signi exspectatione confirmat.

Quia hæc dicit Dominus exercituum, Post gloriam misit me ad gentes, quæ spoliauerunt vos: qui enim tetigerit vos, tanget pupillam oculi mei. Quia ecce ego leuo manum meam super eos, & erunt prædæ ijs, qui seruiebant sibi: & cognoscetis, quia Dominis exercituum misit me.

IN IIS, quæ ad examinandam vatum auctoritatem & fidem notata sunt, ponderibus vnum genus est, cùm futura propediem res aliqua prædicitur, quæ cõsentaneo prædictionibus exitu munus probat, secus verò omnino improbat, sicut scriptũ est: ,, Hoc habebis signũ, quod in nomine meo propheta ille prædixerit, & non euenerit, hoc Domi- ,, nus non est locutus, &c. qua de re nos aliàs plura (modò Deus adsit) differere cupimus. Igitur Zacharias muneris sui auctoritatem Persici imperij fine propediem futuro examinandam probandamq. præbet, quòd eo signo eius amplitudinis, ad quam per Christum deducendi erant, certam spem illis esse Deus voluit, cui, quicquid decreuerit, facere integrum omnino est; vtpote exercituum Domino. [*Post gloriam.*] Vbi inquit, gloriã illam, quæ vobis promissa est, ego ipso eodem docente cognoscens prædicere iussus fui, atque illius nomine enuntiaui. Et in gloria ero in medio eius. missus etiam sum ad gentes, quæ spoliauerunt vos, vt futuram in illos ex diuino consilio vltionem prædicerem; à quibus quamuis reficiendi templi & incolendæ de integro vrbis facultatem adepti, tamen graui imperio & intolerabilibus tributis expoliamini. [*Expoliauerunt vos.*] Hebraicè præsentis temporis verbum est: namque hæc expoliatio nominis mei offensionem in se continet, adq. hanc rem, quã ego in ista ciuitate efficiendam paro, importunior est; vtpote quæ vos oppressos & expoliatos vrbem istam restituere, & templum non ita ex animi vestri sententia refectum sacro atque legitimo ritu frequentare sinat. denique satis est minus commodè vobiscum agi, vt ego illis irascar. [*Nam qui tetigerit vos, tanget pupillam oculi mei.*] Hebraicè vtrobique est in præsenti *tangit*. Oculus Dei prouidentia diuina di- Psalm. 33. ,, citur, vt: Oculi Domini super iustos. Hęc prouidentia quamuis res humanas omnes, nec solùm vniuersas, sed etiam singulas curet, tamẽ eius populi, apud quem vera religio est, rationibus præcipuo quodam atque familiari magis modo consulit, sicut in illo psalmo Psalm. 86. elegantissimè traditur: ,, Fundamenta eius in montibus sanctis, &c. Huius verò priuati & dilecti populi ratio & ius, vt nunc penes Christianos, penes Iudęos quondam fuit, quoad ille totius orbis redemptor, & diuinorum consiliorum procurator ac particeps Christus ex illa gente natus, munus officiumque impleret suum. Hanc adeo peculiarem ac præcipuam erga eam gentem, ob eas, quas diximus causas, curam Deus oculi sui pupillam nominat, quæ medium in rebus & consiliis suis locum ac præcipuam sedem obtineret, quæque magnum illud de publica salute consilium exspectaret: cui qui obstare conaretur, pupillam, qua nihil charius tota facie est, tangere atq. lædere existimaretur. Quoniam verò diuina in Persas animaduersio per Græcos Græcorumque socios iugi etiam & imperij intolerabiliumq. tributorum pertęsos iam tum imminebat, ob eam rem dicit: [*Quia ecce ego leuo manum, &c.*] Hanc nostram prioris carminis expositionem Chaldæus paraphrastes confirmat hoc modo: [*Quia hæc dicit Dominus exercituum, post gloriam, quæ dicta & ventura super vos, &c. Et cognoscetis quia Dominus misit me.*] Vatis ipsius oratio est, nomen suum inter eos, qui verissima & certissima prædixerint, professi, atque fidẽ suam de proposita futuræ olim Iudæis gratiæ spe illa, quæ ventura propediem Persis fuerat, calamitate exspectanda liberantis.

Lauda

Lauda & lætare filia Sion, quia ecce ego venio, & habitabo in medio tui, ait Dominus.

FELICIS illius & admirandi status, in quo piorum hominũ res noui testamẽti tempore collocandæ erant, amplitudinẽ & dignitatẽ maximá commendaturus, omni plausu & summis laudibus excipiendam Deus ipse docet; vtpote quæ tum auctoris nomine & præstantia, tum ipsa sua natura & virtute omnem præteritorum seculorũ vsum tam superet & vincat, quàm diuina humanis, ęterna caducis & mobilibus prestare possunt. náq. illa omnis, quæ olim patribus veteris testamenti felicitas data est, quanquam quidem ex Dei consilio & beneficio, angelorũ tamen & hominũ ministerio contigit, eademq. terrenis ferè rebus est definita: quę pręterquá quòd admirádę huius alterius felicitatis imagine quadam & vmbra spem proponebant, nihil præterea quòd mortalẽ gradũ excederet; nihil, quod planè diuinũ diceretur, in se continuère. Hæc verò etsi Deum ipsum auctorẽ & parentem sui propriè habet, diuiná, immortalẽ, æternam omnibusque numeris absolutam virtutẽ speciemque præbet. quamobrem digna existimata semper est, quæ magno desiderio exspectaretur, ingenti applausu & studio aduenīens exciperetur, maximoq. præconio & summis laudibus ab iis, quibus ea cõtigisset, celebraretur. Igitur vox Dei ad ecclesiam optimum & iucundissimũ nuntiũ mox aud[ita] iam illa est. [*Lauda & lætare.*] Prius verbum canticum & præconium significat. Cuiu[sm]odi habitu & gestu vsi olim Israelitæ dicuntur, dum consecrato tabernaculo Deum per ignem cælestem adesse cognouissent, sicut scriptum est. Quod cùm vidissent turbæ, laudauerũt ruẽtes in facies suas. [*Filia Sion,*] Ierusalem dicitur, sed clarius & planius Christiana ecclesia synagogę antiquæ filia est. Atqui huius publicæ lætitię illam præcipuam & amplissimá causam Deus ipse explicat, quòd futuræ illis libertatis & salutis auctorem, parentem & effectorem non Cyrum quempiam, non etiam Mosen, sed ipsummet sese præbiturus est. [*Quia ecce ego venio, & habitabo in medio tui.*] Verbum illud quod erat in principio apud Deũ, idemque Deus ipse Dei filius, patri natura, virtute & dignitate æqualis, rerum omnium, quæ extra diuinam naturam sunt, efficientia par, idemque paterni consilij sapientissimus explicator ac minister, in quo vita erat, & vita erat lux hominũ, idem ipse huius maximæ hominum salutis effectorem sese certissimè pollicetur. Quoniam ad tantam explicandá efficiendamq. rem nullus alius, præter Deũ, sapiẽtia, consilio & virtute idoneus esse potuit, qui & vaferrimi astutissimique hostis antiqui machinationibus artibusq. turbatis & ruptis, calliditatem prudentia, conatus virtute superaret. Eius verò rei, quemadmodum explicanda esset, rationem in incerto occultoque latere omnibus & seculis & generationibus, antequam conficeretur, Deus volens, illud tantum interim, quo fieri posse crederetur, atque exspectatione desiderioque sui animos piorum incenderet, indicauit. [*Et habitabo in medio tui.*] Vt non modò certum & felicem, sed perpetuo constantem exitum res habitura esse crederetur: quam Deus ipse promiserat in seque receperat. Porrò autẽ eodem modo præstitam fuisse, atque cum summa dignitate & amplitudine absolutam, summa etiam cum admiratione ab hominibus exceptam & cognitam grauissimis testium ipsorum, qui participes fuêre, testimoniis docemur. Et verbum caro factum est, & habitauit in nobis. de qua tota ratione idoneo tempore, oportunoque loco dicere vt contingat, idem Deus nobis exorandus est. [*Ait Dominus.*] Hebraicum nomen tetragrammaton & misericordiæ & constantiæ rationes continens rei ipsius dignitatem, causas & certitudinem durationemque significat: maximè autem cùm verbum *ait*, certum pondus auctoritatemque atque decretam consilioque firmatam sententiam ostendat, quod Hebraicè NEVM, est, nunquam nisi in huiusmodi rationibus indicandis vsurpatum, vt: Hæc autem sunt verba nouissima, quæ dixit Dauid filius Isai, dixit vir, cui constitutum est de Christo Dei Iacob. vtrobique idem verbum repetitur. Hic autem rerum status, quem Deus ipse veniens sua præsentia conuersurus erat, quam longè multumque antiqua illa tempora superet, quis non videat? maximè cùm secundi templi ætate vsque ad Christi aduentum, & illa etiam peculiaris prouidentiæ & familiaritatis antiqua indicia (quantula illa his collata fuerint) desiderarentur, vt ignis iugis cælitus immissus, vrim & thumim, & vaticinij oraculorumque vsus rarissimus & obscurissimus esset. At verò eam, quæ denuntiata est, felicitatem, non intra priuatos Iudæorum secundum carnem parietes continendam, sed ad omnium gentium nationes per omnes orbis partes dilatandam esse, vt apud alios etiam, sic & apud hunc Vatem Deus prædictum esse voluit.

Leuit 9. Iohan. 1. Iohan. 1. נאם 1. Samu. 23.

 Et applica-

Et applicabuntur gentes multæ ad Dominum in die illa, & erunt mihi in populum.

Rom. 1. EVANGELII Christi, (quæ virtus Dei est ad salutem omni credenri Iudæo primū & Græco) predicatione & annuntiatione omnium gentium homines inuitandos in cælestis regni societatem & ciuitatem receptum iri, diuino consilio decretum est: qua de re multa & amplissima oracula olim fusa ab antiquis vatibus fuêre. Sophon. 3. Cuius generis illud est: Quia tunc reddam populis labium electum, vt inuocent omnes nomen Domini, & seruiant ei humero vno. Hanc adeo omnem orationem Dei verbi esse, hoc est filij Dei, qui maximum hoc consilium explicaturus, atque grauissimam huiusmodi expeditioné, Luc. 26. vt Lucas inquit, Ierosolymis completurus erat, ipsa sententiæ ratio, manifestaque consequentia arguit. cuius orationis illa etiam pars est:

Et habitabo in medio tui, & scies: quia Dominus exercituum misit me ad te.

SVPERIORI sermone Vates legationis sui auctoritatem certo quodam ac propediem exspectando argumento probaturus illa oratione vsus est, & cognoscetis quia Dominus misit me. nunc verò Dei verbum sui causa ac muneris proprij confirmandi obseruationem certis notis docturus eadem oratione, verbo tamen, *ad te*, addito, vsus est. etenim non Vatis hæc, vt superior, sed Dei filij oratio est, eiusdem qui dixerat, [*Et erunt mihi in populum*,] quiq. addidit. [*Et habitabo in medio tui.*] namque hoc signum certissimum ille haberi vult, quod à Domino exercituum sit missus. Id verò ad quinque illa illustrissima & præclarissima signa, quibus verus Dei Christus hominibus in terra probãdus fuerat, cumprimis pertinet: de quibus aliàs plura & exactius, eodem inspirante, dicturi, nũc ea tantum, quæ ad loci huius indicationem facient, breuiter perstringemus. Israëlitico populo certam ac perpetuam felicitatem esse cupiens olim Moses supplex, non angeli cuiuspiam, sed ipsius potius Dei præsentiam adesse efflagitabat. Intellexerat enim bene beateque viuendi, atque pericula omnia declinandi perrumpendique rationes omnes nulla alia re æquè, atque Dei ipsius potenti, placido benignoque spiritu contineri posse; cuius si quis præsentem virtutem experiatur, huic ad cæteras summas vtilitates, ad humana vitia effugienda, ad studiosam & piam vitæ rationem ineundam oportunitas adiungatur necesse est, Psalm. 117. sicut scriptum est: Faciem tuam illumina super seruum tuum: & doce me iustificationes tuas. Huiusmodi autem de hac re Mosis actio oratioque habita Exod. 39. refertur. Festinusque Moses curuatus est pronus in terram, & adorans ait: Si inueni gratiam in conspectu tuo Domine, obsecro, vt gradiaris nobiscum: populus enim duræ ceruicis est: & auferas iniquitates nostras atque peccata, nosque possideas. qua oratione illud tantum impetrare potuit, vt Dei præcedentis tutelam experiri, faciem verò videre populus ille non posset, quam aliquando hominibus aliis, hoc est noui testamenti & ecclesiæ ciuibus cum summa vtilitate, cum maxima dignitate ostendere constituerat. Exod. 33. Dixitque Dominus, facies mea præcedet te: & requiem dabo tibi, &c. & paulo inferius ad Mosen ipsum: Videbis, inquit, posteriora mea, faciem verò meam videre non poteris. Illo præterea antiquus Israëlitarum populus diuino beneficio affectus est, vt ad promissam optatamque regionem deducendus angelo præcursore vteretur: cuius opera pulsis indigenis locum liberum & vacuum ad occupandum inueniret. Exod. 33. Et mittam, inquit Deus, precursorem tui angelum, vt eiiciam Chananæum, &c. & intres in terram fluentem lacte & melle. non enim ascendam tecum, quia populus duræ ceruicis es, ne forte disperdam te in via. Igitur diuinam faciem antiquus populus videre non potuit. horum autem posteri videndam aliquando fore sperantes, atque eam vnam absolutam salutis & felicitatis publicæ rationem definientes, temporibus suis experiri cupierunt. Psalm. 79. Excita potentiam tuam & veni, vt saluos facias nos: Deus conuerte nos: ostende faciem tuam, & salui erimus. neque enim illius, quæ per omnia antiqua secula exspectata est, salutis ratio alio euidentiore argumento, quàm verbi ipsius presentia & familiari quadã cõsuetudine piis hominibus cognosci probarique potuit, si sacrorum librorum arcanis notationibus vtendũ esset, Isai. 52. sicut scriptũ est: Propter hoc sciet populus meus nomẽ meũ in die illa, quia ego ipse sum, qui loquebar: Ecce adsum. Atqui expressam Dei faciẽ & certã presentiã iis apertè declarari, quibus filius Dei cõspectus fuerit, idẽ ipse docet. Philippe, inquit, q. videt me, videt & patrẽ meũ. Porrò declaratã re ipsa fuisse Ioannes, & suo, & alio- Ioan. 1. rũ nomine testatur: Et verbũ caro factũ est, & habitauit in nobis, & vidimus gloriã eius,

gloriam

gloriam quasi vnigeniti à patre, plenũ gratiæ & veritatis. Plenum veritatis propterea inquit, quòd quæ apud hunc & alios vates de ea re promissa exspectabãtur, reipsa præstita, hominibusque piis obseruata fuerint. [*Et scies, quia Dominus exercituum misit me ad te,*] vt in medio tui habitarem, quasi vnigenitus à patre missus plenus gratiæ. At verò cuiusmodi hęc visio & habitatio fuerit, alias ab eodē Deo nobis, vt spero, explicãdi dabitur locus. Hactenus huius, quam audiuimus, felicitatis amplitudo ex auctoris nomine & dignitate cõmēdata est; nũc verò ex admirãda rerũ ipsarũ mutatione & nouo splēdore celebratur.

Et possidebit Dominus Judam partem suam in terra sanctificata: & eliget adhuc Jerusalem.

VNAM imprimis ecclesiã vnam cõmunem omniũ piorũ ciuitatē constituendã esse, quæ vno nomine, iisdē legibus, eodemq. iure omnibus totius orbis nationibus, quæ legitimè admitti studerent, daretur, vt à cęteris vatibus prędictũ, sic ab hoc expressum expositumq. est. namque olim dum Israëlitarũ terrestres res florerent, vna omnibus regia ac princeps ciuitas constabat, Ierusalē, in qua & de religione & de cõmuni iure conuentus publici & celeberrimi vndiq. fierent: in eaque fanum illud amplissimũ erat, vbi verus & vnicus Deus sanctè & purè cultus peculiarem tutelæ & prouidentiæ suæ præsentiã cultoribus declarabat; tam diuque illa omnis respublica viguit, quamdiu Ierosolymorũ ratio integra illæsaq. mansit, ita vt gens illa omnis vnus Dei populus diceretur, cuius sedes in regia vrbe esset. Notus in Iudæa Deus, in Israël magnum nomen eius. & factus est in Salem locus eius, & habitatio eius in Sion, &c. (Psalm. 75.) At verò Ierusalē quanquã cõmunis omnium aliarum tribuum patria dici potuit; tamen Iudææ nomini pręcipuè asscribebatur, quòd & Beniaminitarum tribui locus ille sorte obuenisset. Ex quibus rebus illud etiam effectum est, vt Israëlitæ omnes vno nomine Iudæi non raro appellarentur. Huiusmodi namque præcipuis dotibus & beneficiis auctum Iudã filium Iacob volens testamēto iam ferme moriens prædixerat. Iuda te laudabunt fratres tui, &c. Adorabunt te filij fratris tui, &c. Hæc verò omnia cùm non tantũ terrenarũ rationes rerum, sed multo etiã magis cælestium mysteriorũ obseruationes haberēt, omnino ad veritatē Christianã, vt ad certũ exēplar reuocare oportuerit. nã quæ in figura illis contigerunt, eruditionis atq. vtilitatis nostræ causa, vt D. Paulus affirmat, scripta sunt. Igitur vnũ ex omnib. gētibus Iudæis primũ & Gręcis populũ in cælestis regni societatē conuocatũ sibi deligere Deus cõstituerat; cui ob perpetuas ex accepto beneficio laudes, Iudæ, hoc est laudatoris nomē esset. Is verò populus Ierusalē cælestis muneris iura, atque cætera ciuilia commoda adeptus regem ac principē Deũ in sacrosancto tēplo suo, hoc est in illorum animis inhabitantē perpetua ac purissima sanctitate coleret. quę res certũ atq. stabilē virtutis, pietatis, & optimarũ omniũ rerũ vsum populo ipsi viuenti adhuc, atq. in hoc seculo agenti allatura fuerat: ita vt neq. carne & sanguine, neq. ab illis antiquis hostibus iam vlterius perturbato in summa tranquillitate & pace, quod reliquũ vitæ esset, peragere cõtingeret: nimirũ quibus Deus ipse gratia spirituq. suo perpetuo adesset, atq. ab hostibus & metu vindicatis vires & animũ ad præclaras gerēdas agendasq. res adderet. hæc breuis quædã illius uersus sententia est. nunc verba ipsa breuius etiã explicemus. [*Et possidebit Dominus.*] Misericors Deus Iudam illũ spiritualē hæreditatis nomine & iure tenebit. sic in Hebręo, [*Et hæreditabit*] vt ita reddamus verbi vim [*Iudam partem suam.*] quam Christi filij sui morte & resurrectione ab hostiũ potestate vindicatam iuris omnino sui fecerit, neq. minus suã appellare possit, quã illã terrenã olim, de qua scriptum est: (Exod. 38.) Pars autem Domini populus eius, Israël funiculus hæreditatis eius, &c. [*In terra sanctificata.*] (Genes. 3.) namq. illa prior terrestris Iudæa cùm in terra sterili spinarumq. atq. carduorũ feraci, hoc est in veteris Adami carne sita esset, neq. officio satisfaciens suo, neq. Deo probata variis & multis calamitatibus atq. miseriis premi sæpe cõmerita est. Ea verò, quã nũc hæreditatē Deus initurus dicitur, in terra sanctificata erit, quã ipse spiritu benignitateq. sua augens maximarũ virtutũ feracē reddet, sicut scriptũ est. Etenim Dominus dabit benignitatē, & terra nostra dabit fructũ suũ. (Psalm. 84.) Huius verò tantæ felicitatis laus Deo auctori tribuēda est, cui ex propria misericordia sua adducto Ierusalem sanctã sibi in sedē ac regnũ suisque cultoribus in communē ciuitatē admirandis & nouis modis optare placuerit. [*Et eliget adhuc Ierusalem.*] Vox illa *adhuc*, nouum & augustissimũ electionis genus indicat, quæ multis olim huiusmodi præconiis celebrata est. Quoniã elegit Dominus Sion, elegit eam in habitationē sibi. hęc requies mea in seculũ (Psalm. 40.)

seculi, hîc habitabo, quoniá elegi eam. Qualis verò eorú hominú, qui hac sancta ciuitate donati, & maximis arcanisq. muneribus aucti essent, status, qualis rerum & vitæ vsus futurus esset, non sine magna audientium admiratione Vates significauit; nimirum diuiná quandá subindicans mutationẽ & regenerationẽ, cuius qui participes essent animi, nihil paruum aut saperent, aut curarent, sed sublimibus cogitationibus rectissima studia consentaneasq. actiones cóiungerẽt, ita vt, quemadmodú Isaias cecinit, omnes qui viderint eos, cognoscát illos, & dicát, Isti sunt semen cui benedixit Dominus. vtpote qui à diuino spiritu acti & ducti nulla inimica carnis vi abstrahi ac retardari possint, quominus cótento cursu patriá suá cęlestẽ petant. Tantá illis virtutẽ, tátas vires diuina illa verbi cósuetudo ac familiaritas datura & tátú carnis & veteris hominis impetus repressura erat.

Isai.61. »

Sileat omnis caro à facie Domini: quia consurrexit de habitaculo sancto suo.

FVRENTIS carnis impetus conatusque perditos omnino cohibere semper & ab omni labe cótinere cupiditatẽ tantú opus est, vt Dei gratiá, virtutẽ & efficacitatẽ desideret, aliàs non bene ex contendentis animi sententia successurú. Quam maximá difficultatem & infinitú penè laborẽ carnalis ille homo, qui à Paulo inducitur, expertus atq. cófessus hac vna ratione peruincendú sperare docetur. Infelix ego homo, inquit, quis me liberabit de corpore mortis huius? Respódit Paulus, Gratia Dei per Iesum Christú. Huiusmodi aút victoriæ spẽ & exspectationẽ piis hominibus ex diuina Christi virtute Vates non tá denuntiat, quá offert: ná carnẽ ipsam tacere & quiescere per Enthusiasmen iubet, quæ Deú quasi negligentẽ & dormientẽ hactenus experta, experrectú, diligentẽ, atq. vehementer efficacẽ porro deinceps sit expertura. Hanc verò curá vehementer Deo susceptá ostẽdere volẽs Vates sermonẽ repẽte ad carnẽ transfert, cuius insolentiá & contumaciá Deo perspectá & ad reprimendú contundendumq. notatá propositamq. esse, huiusmodi minis docet. [*Taceat*] Hebraicum verbú tacere & quiescere simul significat, atq. in tumultu, temeritate, turba seditioneq. sedáda imò cópescenda vsurpatur: est autem verbum HASZA, quod Latinus interpres alias cópesci, vertit. Inter hęc Caleb compescens murmur populi, quod oriebatur cótra Mosen, &c. Non modò igitur hominibus piis salus & felicitas enuntiatur, sed carni ipsi minæ intendútur, & silentij atq. quietis lex indicitur, inquit Vates, cognituræ tandẽ, quænã diuina in se vis & efficientia sit. [*Omnis caro.*] Malarú omniú nó actionú modò, sed cupiditatú etiá summá his verbis cóplexus est, quarum facultatẽ si maximè humana virtus, diuina gratia adiuuante, minuere ante Christi mortẽ & resurrectionẽ potuit, non tamẽ exhaurire omnino potuit. namq. hoc absolutú opus planè diuinú & à Deo petendú exspectandumq. est. Qua de re huiusmodi orationes antiqui patres habebát. Ab occultis meis munda me Domine, & ab alienis parce seruo tuo. Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero, & emundabor à delicto maximo, &c. Hoc genus dati optimi & doni perfecti desursum esse atque à patre luminum descẽdere, Diuus Iacobus docet. Cómunis etiá theologorú sẽtẽtia, peccata singula arbitrio & gratia vinci & posse & solere; vniuersum verò vitiorú fontẽ exhauriri, venasq. siccari, auctioris cuiusdá gratię & præsentioris Dei efficacitatis esse, statuitur. [*Quia consurrexit.*] Hebraicus sermo humaná cogitádi & dicendi figurá, vt sæpe aliàs, imitatus hoc modo habet. [*Quia excitatus siue experrectus est.*] quale etiá & illud est. Et excitatus tanquam dormiẽs Dominus, tanquá potẽs crapulatus à vino, &c. Quod verò additur, [*De habitaculo sancto suo,*] vno eodemq. dicendi modo, & virtutẽ & consiliú ad gerendá rem, siue (vt ex vulgatis artiú verbis loquamur) efficientẽ & finalẽ causam significat, hoc est, qua virtute, qua facultate instructus prodeat, & cuius rei causa ad agendú excitetur. In Ioëlis & Amosi vatú cómentariis docuimus, *de*, præpositionẽ in sacro sermone, & locum à quo, & finẽ etiá siue causam indicare. Dominus de Sió rugiet, & Ierusalẽ dabit vocẽ suá, hoc est, Sionis & Ierosolymorú causa, ex ipsa etiá Ierusalẽ & Sione terribilẽ vocẽ editurus est. Igitur hoc in loco Dei virtus significatur, atq. propositę etiá rei gerẽdæ cura maxima, qui ex loco sancto suo cælo, vbi potentissimus & quietissimus habitat habitaculi sancti sui, hoc est, ecclesiæ (quæ templú sanctú Domini est) vicẽ vlturus, resq. oẽs curaturus excitetur. neque dissimilẽ vim apud Latinos, de, prępositio obtinet, vt apud Ciceronem: Is, de quo angor & crucior. &: [*Missi magnis de rebus vterque Legati.*] Atq. hic vnus locus ad dominicam Christi precationẽ, Pater noster, explicandá plurimú adiumenti, si cui nostra interpretatio satis percipiatur, attulerit: sed multa nos interim, qui in singulis verbis explicádis aperiri poterant, mysteria, quamuis inuiti, tamen ob breuitatis studium prętermittimus.

Rom.7. » »
Num.13. »
Psalm.18. » »
Iacob.1. » »
Deut.30. »
Ioel.3. Amos.1. »
Cicer.ad Attic.
Horat.serm. 1.sat.5.

CAPVT

ET ostendit mihi Dominus Iesum sacerdotem magnum stantem coram angelo Domini, & Satan stabat à dextris eius, vt aduersaretur ei.

OMNEM ferè eam, quæ in Machabæorum libris narratur, historiam hac visione Vates à Deo edoctus præcinit, adeo obscurè, vt variæ & multiplici expositorum commentationi campum aperuisse videatur. namq. cętera, quæ antea viderat, spectra vel ipse cognoscens aliquando indicabat, vel ab interprete edoctus referebat. Huius verò rationem, quemadmodum contemplatus spectauerit, narrans, explicationem prorsus prętermisit, lectoribusque vel cogitatione comprehendendam, vel (quod commodissimũ fuerit) à Deo impetrandam, vel ex sacris libris petendã reliquit. Qua quidem in re quid alij agant, nos non multũ laboramus, neq. singulorũ explicationes refellere, nostrasq. cõtentione & æmulatione defendere studemus; quippe ea neq. nobis, neq. ecclesię sanctę Dei, (cuius disciplinã profitemur) consuetudo est: sed quam viã semel muniuimus perpetuo secuti, quæ de inexhausto sacrorũ librorum thesauro à Deo (quem supplices assiduè exorare studemus) suppeditata fuerint, ad nostram vtilitatem & sanctissimæ ecclesiæ vsum promemus, minime fucatis & splẽdidis, sed iis tãtum coloribus vsi, quibus descriptarum imaginum simplicitas, sine vllo linearũ detrimento, vmbra etiam oportunis locis addita significatas & obscuras partium eminentias indicemus. Atqui ne in huius loci cõmentatione breuitatis institutæ obseruatio obscuritatem parere possit, lectori consultũ volumus, vt eã quæ Machabæorũ nomine in sacris libris & in Iosephi cõmentariis scribitur, historiã diligenter accurateq. legat. Igitur futurarũ calamitatũ, turbarum & bellorũ, victoriarumq. insigniũ, omnium deniq. rerum vicissitudines, quibus Iudęorum respublica Antiochi impij & Machabæorum Iesu sacerdote prognantium temporibus agenda fuerat, in vna ipsius Iesu persona Vati ostensę sunt. namque ad illius iam vita defuncti nomẽ omnis eius seculi, quod ad secũdum templũ spectabat, ratio relata est; vtpote cuius ętate & auspicio reficiendi tẽpli & religionis cultusque sacri restituendi fundamenta iacta essent: idque ex diuinis responsis ab Haggęo Vate sacerdotis huius nomen appellante non semel redditis. At verò Iesum sacerdotẽ, quo tẽpore Zacharias ostẽsum sibi narrat, vita iam functũ fuisse, vt nonnulli Hebræi scriptores tradunt, non leuia argumẽta nobis confirmant: atq. imprimis consultatio quæstioq. illa, quam Haggæus apud sacerdotũ collegium de victimarũ ratione & sanctitate habuit. Qua de re nõ sacerdotũ senatus, sed ipse potius maximus pontifex (si viueret) sententiã ex more rogandus fuerat, sicut scriptũ est: Labia sacerdotis custodient scientiã, & legem requirẽt ex ore eius: quia angelus Domini est. pręcipuè autem cum cæteris in actionibus omnibus Iesu sacerdotis maxima ab Haggæo Vate ratio habita fuerit, ex quo vaticinij munus obiri cœptũ est, à prima sexti mensis die secundo Darij regis anno vsque ad vicesimam primã septimi mensis, cùm secundę domus amplitudo Messiæ venturi indicatione enunciata fuit. Itaque à primo remigrationis tẽpore quamdiu incœptũ tẽpli opus intermissum est, videlicet temporibus Cyri & filij eius, atq. Assueri, vsq. ad septimũ secundi anni Darij mensem, Iesum religionis rebus omnibus non modò interfuisse, sed præfuisse etiã cõperimus. ab eius verò mensis die vicesimo primo & deinceps nullubi aliàs appellatum audimus, pręterquã apud hanc Vatem, qui sibi in spectro visum narrat. atq. visione opus non erat, si viuentẽ cõspicere quotidie contingeret: sed illius tunc nuper mortui & superstitũ desiderantiũ desiderio crebrisq. sermonibus (vt fieri solet) celebrati rationes & res vt habituræ essent, Vates edoctus est. namq. vicesima quarta noni mẽsis eiusdemq. anni Haggęus legationẽ suã de sacrorũ ritu & significatione obiit, eademq. die Zorobabelẽ solũ alloqui iussus est, cũ antea vtrũq. simul alloqueretur. hic verò Vates vicesima quarta die vndecimi mẽsis ostensam narrat, vt nõ solũm futuræ lõgũ post tẽpus Iudęorũ vicissitudines, sed quę paulo post sua tẽpora exspectãdæ erãt, cognoscerẽtur. Igitur Iesum iã vita functũ, atq. alterius seculi gentibus annumeratũ sibi visum fuisse narrat. ait vero corã angelo Domini stantẽ. quo argumẽto piorũ & sanctorũ societatis ciuem asscriptũ docet; vtpote quẽ angelo Domini astantẽ viderit, cui angelo sacerdotis ipsius posteritatẽ, res & nomẽ curę esse cognosceret. namq. is vir omni studio, sedulitate, exẽplo atq. doctrina egerat, vt sacra religio diuinusque cultus, & oẽs, quæ ad hæc pertinẽt res, magna diligẽtia & sanctitate, & suis, & futuris temporibus procurarentur. sed huic consilio atque studio grauissimus & acerrimus, qui sese intendens obtrectaret, aduersarius non defuit, videlicet Antiochus ille cognomẽto

Abben. Ezdræ. Isaac, Hispa. Salom. Iarchi.

Malach. 2.

Hagg. 1.

Machab.1. Epiphanes,quem ob violandæ religionis & diuini nominis obscurandi studiũ radicem
peccati sacri scriptores nominant.Eundẽ Satanã,hoc est, aduersariũ & detractorẽ Vates
dicit. quo nomine omnes,qui vel diuinis,vel aliis magnis rebus obsistunt,vocari in sacris
audimus.quo etiã Petrus humani generis grauissimũ & durissimum redimendi modum
Matth.16. Christo dissuadens audiuit: Vade post me Satana,scandalum es mihi: quia non sapis ea,
,, quæ Dei sunt.Hic autẽ Satan à dextris Iesu stare visus est,nimirũ eo cõsilio,vt publicam
religionis rẽ,quã sacerdos auctã florẽtemq. esse curabat,oppugnaret. namq. dexterę alicuius opponere sese,hoc in arcano sermone significat: in quo magna ad res agẽdas vis &
Psalm. Isai.63. constãtia dexteræ nomine describitur,vt: Dextera Domini fecit virtutẽ: dextera Domini exaltauit me. At verò cum à dextera esse ambiguæ sentẽtię oratio sit,namq. vel auxilij
ferẽdi causa id fieri etiã potest, vt illud: Quoniã à dextris est mihi,ne cõmouear; vel ob-
Psalm.15. trectãdi,vt: A resistẽtibus dexteræ tuæ custodi me,&c. Satanę hoc in loco cõsiliũ,tametsi
nomen ipsum arguere poterat, Vates tamẽ declarauit, [*vt aduersaretur ei.*] Fuit autẽ Iesus
sacerdotis dextera illustris illa & fortissima Mathathię & filiorũ familia,q. Iudaicis rebus
oppressis ac penè obrutis auxiliũ magnũ tulerũt,ad præclarũ etiã splendorẽ & dignitatis
locũ peruẽturis,nisi potẽtissimus atq. acerrimus hostis & prædo sacrilegus ille Antiochus
obsuisset.q. ob eã rẽ dexterę, hoc est,potẽtię, & dexteritati sacerdotalis familiæ illius oppositus rectè pingitur. [*vt aduersaretur ei.*] Hebraicũ eiusdẽ cũ nomine ipso significationis
Num.22. verbũ est, *Le Satano*, vt à proposito institutoque deterritũ abduceret,vt illud: Ego veni,vt
aduersarer tibi,quia peruersa est via tua mihique cõtraria. Vt igitur de honestatis & verę
pietatis via deflectere coactũ populũ in cõtaminatæ superstitionis errorẽ fraudemq. impelleret,vrbemq. ipsam Ierosolymã Deo sacrã sibi prophanatã ad regni & potẽtiæ præsidiũ muniret, maximo conatu studioq. contendit Antiochus; cui,vt diximus,populi animos corrumpere,& vrbẽ ipsam occupare in animo fuit, sicut scriptum est: Et facti sunt
Machab.1. in insidias sanctificationis, & in diabolum malum in Israël. Quod Vates dixerat Hebraicè
,, *Satan*, Græcus Machabæorũ interpres ad significationem alludẽs,vertit diabolũ;
nimirum ex eodem verbo *Satan*, quod apud Hebræos, si libri illi Hebraicè extarẽt, vtiq.
legeremus. Atque illud etiam sibi visum narrat Vates, quemadmodum tyranni illius atque etiam eius exercitus consilium studiumque vehemẽter inuisum improbatumque,
& impetus tandem cum magna ipsorum calamitate cohibitus fuerit.

Et dixit Dominus ad Satan, increpet Dominus in te Satan, & increpet Dominus in te: qui elegit Ierusalem: nunquid non iste torris est erutus de igne?

ANGELVS ille,qui sacerdotis rebus curandis præfectus aderat, Domini eius,à quo
Iudic.6. legatus erat,nomẽ hoc in loco sustinet. [*Dixit Dominus.*] vt idẽ cęlitus ad Gedeonẽ missus
nuntius, Angelus Domini interdũ etiã Dominus vocatur. Atq. hic angelus auctoritatis
& confirmationis causa Dominus dictus diuini aduersus Antiochũ & Macedones iudicij sententiã execrantis modo pronũtiat, *Increpet, increpet*, Hebraicè *increpabit* in futuro:
quod ad confirmationẽ magis,quã imperatiuus, facit. Huius verò verbi ea vis est,vt non
solũ redarguere atq. accusare, vt Latinè solet;sed etiã perrũpere & cõminuere significet,
Psalm.79. præcipuè,cũ in diuina indignatione vsurpatur, vt: Incensa igni & suffossa ab increpatio-
,, ne vultus tui peribunt. Quòd verò verbũ repetit,non ad vehementiam aut ad heterosim
figuram (namque heterosis diuersis magis,quàm iisdẽ verbis fit,sed ad geminum Satanę
consiliũ conatumq. frangendũ pertinet, alterũ quòd sanctã & Deo dicatam vrbẽ occu-
Psal.131. pare & nefaria superstitione contaminare constituerat. ob eamq. rem additum est: [*Qui*
Psalm.67. *elegit Ierusalem*] in habitationẽ sibi, vt Psaltes ait, Mons in quo beneplacitũ est Domino
,, habitare in eo. Alter verò conatus consiliumq. inimicum fuit, Iudęam & Ierosolymitanã
,, gentẽ,quæ ex omnibus tribubus antiquis tãtũm in ea regione superfuerat,cum Mathathiæ eius ætatis ac reipublicæ principis familia funditus delere, sicut scriptum de vtroq.
Machab.1. consilio est: Et ędificauerũt ciuitatẽ Dauid muro magno & turribus firmis: & facta est il-
,, lis in arcem,& posuerunt illic gentẽ peccatricem viros iniquos: & effuderunt sanguinẽ
,, innocentem per circuitum sanctificationis,& contaminauerunt sanctificationem,&c.
Huius alterius cõsilij causa repetitum est, *Increpet*, & ratio etiam addita, quòd tanquam
igne agens omnia vastauerit,parumque abfuerit, quin vniuersam illam piorum gentem
perderet,nisi Mathathias eiusq. filij ex eo incẽdio erepti & seruati Dei nomine auxilioq.
inuocato arma sumentes afflictæ & prostratæ religioni dextrã porrigerent. Hunc itaque
torrim

torrim de igne erutum angelus appellat, qui cum filiis & familia in monte Mogdhith confugerat, vnde coactus piorum hominum copiis exiguis maximas memorabilesque pro aris & focis gessit res. Appellantur autem [*Torris ereptus ab igne,*] quòd & cladẽ illam, piorumque virorum cædem, & regis de violáda religione imperium ad restituendá rem effugerint, sicut scriptũ est: Et venerunt illuc, qui missi fuerant à rege Antiocho, vt cogerent eos, qui missi fuerant in ciuitatẽ Modin, immolare & accendere thura, & à lege Dei discedere. & multi de populo Israël consentientes accesserunt ad eos. Sed Mathathias & filij eius constanter steterunt, &c. Machab.1. Grauissimam verò & vehementer oportunam significationem Hebraicè habet nomen A V D, pro quo Latinè ex simplicium verborũ inopia, torrim vertimus. Significat enim Iesu familiam eosque, qui illarum partium fuerint; quanquam afflictos & vexatos magno tamen vsui ad ignem ipsum dissipandum & minuendum, atque ad alios eripiendum seruandumq. fuisse. namque A V D per diphthongon fustis illa est, qua in focis carbones mouentur, disperguntur aut congregantur, & ligna, si quæ non vri placeat, separantur, ac totus interdum dispersus ignis debilitatur & minuitur. Hispanice *Tizonero* dicitur. Hæc autem fustis ne forte cum aliis lignis per negligentiam confusè coniecta ardeat, caueri & curari solet: quod ad vsum magis oportuna, quàm cętera ligna, habeatur. Hanc explicationem nos docuit Amos: Subuerti vos sicut subuerti Sodomam & Gomorrham: & facti estis quasi torris raptus ab incendio, &c. Amos 4.

Et Iesus erat indutus vestibus sordidis, & stabat ante faciem angeli: qui respondit & ait ad eos, qui stabant coram se, dicens:

NON de ipsius Iesu nuper vita functi, & iam coram angelis stantis atque in concilium cœtumque piorum adducti persona hęc dicuntur, sed de sacerdotum progenie, quæ posteriori ętate munus, nomen famamque illius conseruatura fuit: quam sordidis vestibus indutam fuisse dicens, illud significat, regium munus & bellicæ rei administrationem pro temporis ratione illis susceptam perpetuo occupari non decere; vtpote quos legitimum potius sacerdotium atque hæreditario iure proprium purè sanctèque tueri & curare oporteret, quàm vsurpatum à regia Dauidis familia apicem sibique impositũ cruento, & à sacerdotis puritate longè alieno bellorum vsu conseruare velle: hic enim habitus regum proprius est, non sacerdotum: quos magis diuinarum rerum, sacrificiorũ, supplicationum, expiationum cura exercitatioque decet; maximè cum sua vtrique officio & muneri sustinendo familia fuerit à Deo præposita, quæ vt purè, legitimè atque ex præscripti iuris rationibus conseruata, plurimum decori honestatisque habent, sic contra confusa & permixta, pręter illatam ei, qui de professione pulsus fuerit, iniuriam, omnem publicæ rei illustrem distinctionem ordinemque perturbat. Namque bellorũ, ac sacrarũ rerum exercitationem & curam, quamdiu hæc popularis hominum ratio constiterit, distinctam esse Deus voluerat, sancitisque legibus decreuerat. secus in hominum regeneratione erit. Hęc itaque sunt sordidæ vestes, quibus indutũ sacerdotem Vates conspexit: quæ quamuis iis, qui ex ambitione non ex ratione res definiunt, elegantes videri fortasse possent, vt idem rex pontifexque sit, tamen ad publicæ rei vtilitatem atque ad diuinum iudicium relatæ sordidæ habentur. Ea igitur ex parte, qua vsurpatum ad tempus oportunum munus regium sustinebat Iesus, indecoro habitu vsus videbatur; qua verò amplissimo illi, quo præditus erat, sacerdotio diligenter præerat, placebat maximè. [*Et stabat ante faciem angeli.*] Stare ante faciem alicuius, vt iam sæpè alias docuimus, idem est, quod negotium sibi ab illo datum sedulo atque fideliter administrare. Igitur vt seruato rerum ordine munus proprium sanctè à sacerdotum familia administraretur, regij vestitus purpurei & cruenti, hoc est, crudelitatem referentis depositione angelus curauit, nempe Iudæos, [*qui stabant coram se,*] coram ipso Iesu ministrantes vt rege & sacerdote, allocutus, ac sic *dicens:*

Auferte vestimenta sordida ab eo.

VESTIMENTA regia tantùm exuere eum iubetur, non autem mũdiora aliqua vestire, quòd sacerdotij ius integrum illi maneret, in quo nihil per eos noui agi aut parari oporteret, sed tantùm in regni administratione regiæ potius, quam sacerdotali familiæ restituenda. Sed ne forte suam voluntatem aliter, quàm haberet, ex hac re Iesus sacerdotis familia interpretaretur, Deus ipse præsenti oratione declarauit.

Et dixit

Et dixit ad eum, Ecce abstuli à te iniquitatem tuam, & indui te mutatoriis.

HÆC ex Hebraico ad verbum reddita hoc modo ad explicationis commoditatem, & si minus Latinè, vertuntur. [*Vide transtuli de super te distortionē tuā: et vestire te mutatoriis.*] Consiliū sententiamq. suā sacerdoti ipsi examinandā probandamq. Deus proponit, cū dicat, *Vide*. atq. rem ipsam, vt rectè indicata curataq. sit, deinde docet: nimirū quòd quæ aliena illiq. minimè cōcinna essent, remouenda, suoq. in loco ponēda curauerit, illique suū ius integrū purumq. cōseruatum voluerit; nēpe sacerdotalibus ornamentis sacroq. vestitu oportunè riteq. vti. hoc enim verbū infinitū *vestire te*, atque in tertia Hebræorū cōiugatione pronuntiatū significat, quod illi antiquū propriumq. fuerat, id vehementer probatū confirmatumq. fore statuere. neq. enim alios iusserat, vt vestirent, neque ipse nunc primū vestiebat, sed ipsum admonebat officij sui, quod esset, non purpureo pallio (vt reges cōsueuere) perpetuo vti, sed mutatorias vestes induere, quæ propriè sacerdotū sunt: quos alio ad rem diuinā, alio ad cōmunes vsus vestimentorū genere ornari, ex lege & more oporteat, sicut scriptū est: Depositisque vestibus, quibus prius indutus erat, cum intraret in sanctuariū relictisq. ibi, lauabit carnē suā in loco sancto, indueturq. vestibus Leuit. 16. suis, &c. [*Iniquitatē*,] distortionē vertimus, vt à vulgari & recepta illius nominis, iniquitatis, significatione, quę peccatū ex translatione definitur, ad eam, quę propria est, cogitationē conuertamus, videlicet deflectionem à recto, quam & prauitatē dicimus, non solum in moribus, sed in cuiuscunq. rei ratione & vsu deprauato: vt quòd sacerdos belli muneribus perpetuo fungatur, quòd testis iudex, quòd pluribus vnus, qui singulis vix sufficiat. Hoc enim in bene instituta republica rectum nō est, nisi forte tēpestatis vis & necessitas ad tēpus cogat. sed hæc vbi sedata fuerit, singula suis locis restitui collocariq. postulant. Itaque pondus potius & indecoram confusionem, quam peccatum, nomen iniquitatis hoc in loco explicabimus, id videlicet, quod recto decentique aduersatur, ex præsentis argumenti ratione definiendum, vt hoc in loco vsurpatum sacerdotibus regni diadema & munus, atque ob eam causam retentum, quod aliquando arma capere necessitas coēgerit, erroris & legis inscientiæ vitio magis, quàm sceleri vertendum esse videatur: quod tamen recta rerum cognitione & officiorum distincta obseruatione facilè corrigi in illis poterat. id quod Vates ipse intelligens curarique cupiens ait:

Et dixit, Ponite cidarim mundam super caput eius.

ET *dixit*. Vates ipse Zacharias dixit. namque hæc oratio Vatis est, vt Hebraicum verbū apertè indicat, quod verò dixerit, illud est, nēpe cognitionē & certā scientiā sibi in sacerdotū familia illa desiderari & requiri, multū ad alienū officiū magistratumq. deponendū suumq. rectè administrandū valiturā: atq. ob eam causam curatū fuisse, vt eā, qua indigere videbatur, sapientia & scientia familia illa augeretur ornareturque. Hoc enim munda cidaris pontificis capiti imposita significabat: nimirum puram & ab omni erroris & ignorationis vitio carentem scientiā, ex qua perfectum virtutis opus sanctitatis diuinæ studiū cæteris imitabile ostēderetur, sicut scriptū est: Et coronauit eum in vasis vir- Ecclesi. 45. tutis. & paulo inferius: Coronā aureā super mitrā eius expressam signo sanctitatis & gloria honoris & opus virtutis, desideria oculorū ornata, &c. Neq. enim de ornamēto ipso tantū, sed de ornamēti significatione agitur hoc in loco. Quam rem Vates in sacerdotali illa familia desiderasse ait, quòd ex illius defectu regni & sacerdotij rationes permixtæ essent. cōmodissimū autē fore intellexit, vt suū munus officiūq. ab aliis inductus tueretur, quādo ipse ex sese nō cognouisset. Fuit autē hæc non angeli, sed Vatis ipsius sapiens cogitatio & sententia, quæ euentu ipso & angeli auctoritate & præsentia cōprobata est.

Et posuerunt cidarim mundam super caput eius, & induerunt eum vestibus: & Angelus Domini stabat.

HIC locus planè docet orationem illam superiorem, [*vestire te mutatoriis,*] ad officij Psalm. 77. admonitionem pertinuisse, vt illud: Pascere Iacob seruum suum, Israël hæreditatē suā. quo in loco res ipsa præstita exhibitaque mox fuisse declaratur. Et pauit, inquit, eos in innocentia cordis sui, &c. Sic etiam hic & diuinæ admonitioni, & Vatis desiderio satisfactum tādem fuisse narratur, vt sacerdotalis familia regni & principatus magistratu omnino abdicata muneris atque sacerdotij sui fidem tueretur. Id quod Herodis tyranni tempestate effectum est: qui quanquam nefariè & crudeliter, tamen non sine Dei permissu ac sanctione fortassis, hanc familiam principatu spoliatam sacerdotij tantùm muneribus

neribus fungi curauit, iis, qui regni administrationem aut tenebant aut sperabant, occisis: vt in Iosephi historia & in tépli secundi hebraicis annabilus legimus. Omnibus verò rebus his Angelú Domini astitisse docet Vates, vt qui ex diuino consilio illam familiam hoc modo purgatam, & ad pristinum nitorem restitutam, officij conseruádi admonens, & iustarum & felicium futuris seculis rerum promissionibus confirmaret.

Et contestabatur Angelus Domini Iesum, dicens.

CONTESTARI hoc in loco idem quod latinis prædicendo præcipere, officijque admonere, commendareq. significat. tanta vnius verbi, IAGHED, vis est. יעד

Hæc dicit Dominus exercituum, Si in vijs meis ambulaueris, & custodiam meam custodieris: tu quoque iudicabis domum meam, & custodies atria mea, & dabo tibi ambulantes de his, qui nunc hic assistunt.

SACERDOTALIS muneris legem & fidem maximis præmijs propositis præditam citatq. commendat, promittentis Dei virtute & potentia ad pactorum cófirmationem cumprimis proposita. Duabus autem præcipuè partibus omne id, quod vocatur sacerdotis officium, conflatur, propria ipsius, qui officio præfuerit, innocentia & pietate, & summá erga sacrú cultum & populi eruditionem animi attentione & diligentia. Atqui pro huiusmodi officio præstando duplex præmium persoluendum sacerdoti Iesu proponitur; alterum quòd illa dignitas ad plurimos ex illius posteritate futuris ætatibus ad Christum vsq. diuinitus concessa pertingeret: cuius dignitatis illa munera sunt, suprema religionis & morum censura, ac de obscuro ambiguoq. iure responsio, & sacrorum legitima procuratio. [*Iudicabis domum meam, & custodies atria mea.*] Alterum verò, quod omnium bonorum finis extremumque est, æternæ & cælestis felicitatis communicatio & societas vnà cum angelis ministrisq. dei illius etiam posteritati futura, ita vt, tametsi non omnes eius posteri in amplissimum sacerdotium venire possint, tamen in aliud multo felicius multoque augustius ministerium cooptari omnes possint: nempe in angelorum collegium atque consortium: idq. virtute cuiusdam a se mittendi maximi pontificis futurum esse ait, qui arcanis diuinisq. modis non modò eos, qui ex priuata sacerdotum antiqua familia fuerint, sed omnes quotquot sibi credétes dicto obtemperauerint, reges & sacerdotes, gentem sanctam populumque acquisitionis deo & patri suo efficiat. quam rem vt omnibus optádam expetendamque à se enuntiatam sapientibus viris obseruari deus iubet & suadet. [*Dabo tibi ambulátes de his, qui hîc assistunt.* Hebraicè apertissima sententia est, *Inter stantes hos.*] Atque stantes angelos Dei & cælestes illos spiritus esse, & locus ipse apud Deum, & situs standique habitus arguit, & ipse Vates sæpe etiam docuit. Appellantur autem regio more astantes, ob ministerij assiduitatem: quomodo apud reges continuos quosdam nuncupari videmus. Quòd verò dicit, *Ambulantes*, familiaritatem consuetudinemque significat, maximè Hebraicę coniugationis perspecta vi, quòd in aulis regijsque domibus nulli interastantes versari & ambulare vltro citroque soleát, nisi qui ex eadem familia oportunisque officiis functi fuerint. Quòd verò omnes hæ, quæ ad posteritaté Iesu spectabát, tú aduersæ tú secúdę res ipsi familiæ paréti iá vita functo prædicentur & indicentur, id ex prophetarum more fit, qui futuras toti alicui generationes ad caput vnum, vnde nomen genus habeat, referre consueuere. Etenim hæc prædicta non soli Iesu fuisse illud arguit, quôd viro satis spectata officij fide, & probato integritatis exemplo iam vita defuncto, neque illa iá gesta prædici, neque hæc ipsi præstita denuntiari commendarique opus erat, sed ad illas orationis & actionis figuras, quę in vatum libris frequentissimæ sunt, hæc referi omnia consentaneum fuerit, vt quod de tota Iacob gente dicitur: Hæc dicit Dominus formás & faciens te ab vtero, noli timere Isai.44.
serue meus Iacob, & rectissime quem elegi &c. & illud: Et reuertetur Iacob, & quiescet ” Ieremia.30
&c, et quæ de Christo Dauidici regni hęrede Dauid ipse audit & sustinet. Et Dauid ser- ”
uus meus princeps in medio eorum. Quod nos de angelorum societate exposuimus, Ezech.34.
Chaldæus paraphrastes eadem ferme sententia ad piorum post resurrectionem, pręmia ”
refert. Cùm verò præsens de futurę vitę pręmijs sermo in oportunam Christi, qui omnis vaticinij scopus est, mentionem incideret, per quem huiusmodi maxima præmia deferenda erant, admirandum illius mysteriú Iesu alijsque, quos id cognoscere oportebat, commode angelus enuntiauit.

Audi

Audi Iesu sacerdos magne, tu & amici tui, qui habitant coram te, quia viri portendentes sunt.

MAGNAM & planè diuinam rem, de qua dicturus est, attentisque animis obseruandam esse indicat, cùm tantos tamque grauibus nominibus & titulis illustres auditores postulet; nempe sacerdotem magnum & viros eos etiam, qui in felici illa piorum societate coram sacerdote ipso sedebant, magnis mysteriis cognoscendis idoneos; vtpote *viros portendentes*, siue, vt Hebraicè est, *viros portenti*, hoc est, præcipuæ & diuinæ cuiusdam auctoritatis viros, quorum ob sanctissimam & præter vulgarem vsum admirandam ac planè portentosam vitæ rationem, cùm dignitas, tum testimonij grauitas summa est. Itaque hoc arcanum ipsi Iesu atque iis, qui secum in illis piorum sedibus collocati erant, vt maximum & beatis animis magis dignum aperitur.

Ecce enim ego adducam seruum meum orientem.

CHRISTI Iesu hominum seruatoris rationes oratio hæc diuinaq. enuntiatio indicat, quem ob perpetuam obedientiam diligentissimumque erga paterna mandata studium, seruum suũ Deus appellat, eundemq. cùm ob admirandum nascendi modũ, tum ob diuinã planè instituendarũ gerendarumq. rerũ rationẽ, notæ apud Vates & arcanæ significationis nomine [*Orientẽ*] vocat, ea significatione, qua plantę oriri dicuntur. namq. verbũ est SZAMAHH, quod propriè ad sponte atq. feliciter nascentia crescentiaq. virgulta pertinet. est aũt ab illo Isaiæ vaticinio trãslatũ verbũ, Et egredietur virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet. (Isai.11.) namque stirps illa ex Iesse radice non humana opera consita, sed sponte sua, hoc est, diuina virtute virgine matre proueniens, (Luc.1.) exiguis & humilibus, pro humanę superbiæ gloriæque ratione, initiis pulcherrimis ramis latissimè sese per orbem diffudit. de quo illud etiam Ieremias eodẽ verbo vsus cecinit: (Ierem.33.) ,, In tempore illo ,, germinare faciam Dauid germẽ iustitiæ. Est autem vnum ex arcanis Christi nominibus oriens siue germen vel stirps: de quibus loco suo ex eiusdem benignitate disseremus. huius autem stirpis virtus quanta futura sit, Iesu sacerdoti magno cæterisque viris portenti indicatur; videlicet quòd illius dudum refecti templi dignitatẽ ad diuinæ sanctitatis gloriam & inenarrabilem quandam amplitudinem auctura esset, quæ tantum huius templi magnitudini præstaret, quantum eæ, quæ diuinitus parantur res, humana opera & industria factis antecellunt. idque ex vtriusque templi, hoc est, præsentis atque eius, quod per stirpem illam amplificandum erat, comparatione ostendit.

Quia ecce lapis, quem dedi coram Iesu: super lapidem vnum septem oculi sunt. Ecce ego cælabo sculpturam eius, ait Dominus exercituum, & auferã iniquitatem terræ illius in die vna.

FANVM illud, quod Iesu sacerdote procurante ædificatum fuerat, quanquam diuino consilio & beneficio, humana tamen opera constans lapidem coram Iesu datũ vocat. namque in antiquis arcanisque sermonibus lapidem Deo sacrã ædem significare vel ex illa Iacob oratione cognouimus: (Genes.27.) ,, Et lapis iste, quẽ erexi in titulum, erit domus Dei. Igitur huius lapidis dignitatem, maiestatem durationemque cum illo tertio, quem Deus erecturus erat, comparandam non esse docet, quòd hic homines artifices, & Iesum illũ, ad quem sermo fit, procuratorem sortitus fuerit, ille vero alius Deum ipsum architectũ, artificem curatoremq. sit habiturus. [*Super lapidem vnum septem oculi sunt.*] Distinctio ipsa punctorum & magis etiam sententiæ, ac sermonis ratio de duobus lapidibus orationem institutam esse docet: namque alia ostensa re ad aliam sermo comparãdo cõuerti solet, vt: (Luc.7.) ,, Vides hanc mulierẽ: intraui in domum tuam, &c. Maximam verò & assiduam vigilantemque curam, studium, sapientiam & diligentiam Dei ipsius in illo lapide tum cęlando & aptando, tum etiam aptissimè collocando, atque, ne quid detrimenti accipiatur, conseruando, septẽ oculi significant, numero certo pro indefinito ex sacri sermonis vsu accepto, vt: (Prouer.24.) ,, Septies in die cadit iustus. Atque huius arcanæ orationis sententiam Deus ipse explicat. [*Ecce ego cælabo sculpturam eius.*] Diuinum planè opus omnibusque numeris absolutum, & iis quæ ad pulchritudinẽ, vtilitatem firmitudinemque faciant, partibus cunctis constans esse oportet, quod à sapientissimo architecto septem oculos adiecturo suscipiatur, tabernaculum profecto non manu factum, id est, non huius creationis, (Hebr.9.) (Apoc.21.) imò templum sanctum Domini omnibus gemmarum vnionumque virtutibus exornatum,

exornatum: cuius templi felicissima & aurea ætate terra ipsa omnino expiata, pura, sancta, Deoque ipsi gratissima erit, quæ expiationis atque puritatis suæ summam Deo optimo maximoque opifici & architecto acceptã referat. Qui dilexit ecclesiam, & se ipsum tradidit pro ea, vt eam sanctificaret, mundans eam lauacro aquæ in verbo vitæ, vt exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed vt sit sancta & immaculata, &c. (Ephes. 5.) [*Auferam iniquitatem terræ illius.*] Demonstratiuum pronomen non terram quamuis communi significatione, sed certam quandã propria nota insignem indicat, humanam videlicet societatem, & orbis vniuersi, qua habitabilis est, coniunctionem, quam tertij huius templi ætate, vna die terram nostrã expiatam sibi consecrauit, vna victima occisa, vno cruento sacrificio eius, qui semel in consummatione seculorum ad destructionem peccati per hostiam suam apparuit, semelque oblatus est ad multorum exhaurienda peccata (Hebr. 9.): qui tamẽ ex propria culpa & fidei atque pœnitentiæ defectu tanto sese beneficio indignos non reddiderint. Iam verò quantum huius templi aurea ætas primi illius & secundi temporibus præstet, ex hoc etiã demonstratur, quòd primi & secundi ætatibus frequẽtissima scelerum & vitiorum labes, & religionis atque virtutis ruina fuerit: at verò ijs, quos in vnum templum sibi sacrauerit, nulla huiusmodi probra sint inferenda, sed omnes, qui viderint illos, agnoscent eos: Quia isti sunt semen, cui benedixit Dominus (Isa. 61.). Quantus verò summæ felicitatis, tranquillitatis ac pacis vsus, quanta communicatio futura sit ijs, qui ad hunc locum ex diuino beneficio deuenerint, vna tantùm, sed multiplici imagine Vates docuit.

In illa die dicit Dominus exercituum, vocabit vir amicum suum subter vineam & subter ficum.

MAXIMAM fertilitatem rerumque copiam (quas tamen spirituales & cælestes magis, quàm terrenas definire oporteat) illud significat, quòd vitis & vmbra & fructus non solùm dominis ipsis, sed amicis etiam aliis abunde sufficere possit. namque huiusmodi argumento Chananææ terræ fertilitatem Israëlitico populo exploratores probauerunt: summam verò quietem & pacem illud arguit, quòd subter ficum & vitẽ tutò considere & otiari liceat; non modò Domino, sed sociis etiam ad conuiuium vocatis. qualem statum Salomonis tempore Israëliticas res tenuisse legimus: Habitabatque Iuda & Israël absque timore vllo, vnusquisque sub vite sua, & sub ficu sua, à Dan vsque ad Bersaba cunctis diebus Salomonis (3. Reg. 4.). Egregiæ demum cuiusdam charitatis & familiaritatis virtutem illa amicorum ad prædia inuitatio, illaque rerum largitio, societas & communicatio vtilitatum arguit: quam eo benignius futuram ostendit, quòd communem fructuũ vsum sine certa alicuius possessionis adscriptione indicat. Non enim ait *subter vitem suam & ficum suam*, sed, *subter vitem & ficum.*] Id autem verè & re ipsa ab ijs, quos in illam felicitatis amplitudinem Deus deduxerit, præstitum esse præstarique solere, sacra scripta manifestè confirmant: Nec quisquam eorum, quæ possidebat, dicebat aliquid esse suum, sed erant illis omnia cõmunia (Actor 2.). [*subter vineam.*] Subter vitem exponimus ex Hebraico nomine & ex sententia ipsa. nãque subter vineam nunquã agitur aut sedetur. Itaque sententia ipsa, quid verba latina significare velint, sæpe indicat. Huiusmodi pacis & tranquillitatis descriptiones in externis etiam libris legimus, vt:

Condit quisque diem collibus in suis,
Et vitem viduas ducit ad arbores, &c. (Horat. lib. 4. Od. 5.)

CAPVT QVARTVM.

ET reuersus est angelus, qui loquebatur in me, & suscitauit me quasi virum, qui suscitatur de somno suo.

IN acerrima & attentissima de Iesu sacerdotis rebus, quas edoctus fuerat, cogitatione sese defixum fuisse Vates indicat, à qua ad aliam rem grauissimam etiam cognoscendam angeli interpretis opera & cura traduci opus fuerit, aliàs non animaduersurum; vtpote illorum spectrorum magnitudine vt arctissimo quodam somno occupatum. Hęc carminis huius sententia est, qua narratæ iam rei summa grauitas, narrandarum denuo

mole superari arguitur. [*Quasi virum qui suscitatur de somno suo.*] Non quòd dormiret, sed quòd se eo modo affectum sensisse fateatur, vt cùm quis ex somno suo, hoc est, ex vero somno & quiete experrefactus fuerit. hoc significant illa verba, *Quasi*, &c. *somno suo*. Atque seipsum, quemadmodum affectus fuerit, indicare hac oratione Vates voluit; nimirum quod ab angelo excitatus visus fuerit sibi ex somno quodam, in quo altè somnians demersus esset, euocari. Particula, *quasi*, Hebraicè CHA, tempus etiam cum similitudine adsignificat, quod Latinus dicit, vt cùm, vt illa: quasi post tres mẽses, quasi media nocte, & alia innumera in sacro sermone exẽpla. eadẽ oratione tẽpus indicare videtur, quo hec sibi res acciderit; nempe matutinum tempus, cùm homines è somno spõte excitari solent, animæ vi & efficientia ad superiores corporis partes sese reuocante, cùm mens valet, & somnia purgatissima esse putantur, quorum experrefacti homines imaginẽ recordati retinẽt; ita etiã sibi accidisse ait, cui cogitatio, quã grauissimã primum habuerat, tamen nouæ contemplationis accessu conuulsa non fuerit; verùm dignitate & magnitudine longè victa, quãtum ea, quæ purgatissimè etiã somniamus, ab ijs, quæ vigilãtes cernimus, vincuntur. Quòd verò Zacharias, qui aliorũ ante spectrorum significationẽ rogare solebat, nunc ab angelo rogatus fuerit, illud in causa esse arbitramur, quod ex antecedẽtibus rebus, quas diuinitus edocta fuerit humana mens, & ex cõmunicata sibi à spiritu virtute, consequentes; quæ ad idem argumentum referuntur, etiam rationes connectens atque cõponens cognoscere soleat, & secum cogitans interpretari; atque aliquando similitudinibus, allegorijs, & translationibus à se excogitatis pronuntiare. Igitur cùm multa, quæ Iudæorum publicã & priuatam rem attingebãt, in sacerdotali illo spectaculo Vates conspexisset, quæ in præsenti spectro sexto & in septimo plenius etiam intuetur, ab angelo, quatenus nam in earum rerum cognitione progressus fuerit, periculũ faciẽte rogatur: id quod antea factũ nõ videmus, dum rudis adhuc Vatis mens primarũ imaginum spectris conspiciendis imbuta significationem doceri postularet.

Moses Aegyptius de prophetia.

Et dixit ad me, quid tu vides?

QVID est, inquit, quod ex aliarum rerum, quas ante edoctus es, rationibus in præsenti spectaculo oblatum cognoscis? cuiusmodinam imagine & figura describendum dicẽdumque id esse censes? Huic interrogationi Vates præsenti tempore rogatus, præterito verbo respondet.

Et dixi, vidi.

RESPONSIONIS verbum interrogationis explicat sententiam. neque enim angelus de spectro ipso, & non de significatione quærens dixisset: [*Quid tu vidisti?*] Viderat enim iam Vates imaginem ipsam cùm primum ab angelo excitatus, hoc est, ad eam intuendam ab altera cogitatione traductus est. atque ob eam rem dicit: [*Vidi.*] & non ait, video, vt aliàs ipse & Ieremias in loco respondent. Itaque videre in angeli interrogatione, pro considerare & cogitare vsurpatum est, vt sæpe in Hebraico, Græco, Latinoque sermone vsurpatur. *Vidi*. Quantum, inquit, ego cognoui, atque ex virtute spiritus interpretationeque tua intellexi. Id quod ego viderim huiusmodi imagine describendum arbitror.

Ecce candelabrum aureum totum.

NON omnia, quæ à vatibus per translationem, similitudines, allegorias, atq. exempla dicuntur, iisdem omnino rationibus & imaginibus visa illis fuêre: sed quædã etiã apertè demonstrata figurato dicẽdi genere, atq. ad eum modum, quo etiã aliàs ipsi edocti sunt, relato proferũtur. ita fit, vt aliquãdo quæ visa obscurius fuerint, eodẽ prorsus modo, nõnunquã verò explicatius, interdum autẽ quæ apertius ostẽsa fuerint, obscurius referantur. quorũ generũ exẽpla in singulis vatibus frequẽtissima sunt. Hactenus Vates noster quæ imagine & similitudine difficiliori spectauerat, edoceri cupiẽs, interpretẽ suum rogabat; nunc quæ ipse simplicius & clarius fortè viderat, obscuriori & interpretis egente oratione refert: quæ, quòd ipse probè cognosceret, explicari sibi nõ rogat, sed aliis magis explicanda relinquit. Huiusmodi autẽ imaginis siue symboli explicatio nobis illa cõmodissima est, vt Iudæorũ, qui euangelio crederẽt, futurã per spiritũ Christi virtutẽ & dignitatem, felicitatẽ & gloriã gratiãq. cùm apud homines, tum apud Deũ in eadẽ aurei candelabri clarissima luce splẽdentis imagine describeret. cuiusmodi felicitatis, virtutis, gratiæ, auro & lumine significatæ exemplum apostoli & discipuli illi antiqui præbuêre: de quibus

quibus illud prçcantatum fuerat: Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos: super te autem orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur, & ambulabunt gentes in lumine tuo, & reges in splendore ortus tui, &c. Id quod sibi visum atq. explicatum Zacharias ipse aliàs etiam concinebat: Lauda & lætare filia Sion, quia ecce ego venio & habitabo in medio tui, &c. [*Aureum totum,*] Hebraicè, *adiunctum*. Totum, perfectionẽ & consummationem significat, vt ecclesiæ integritatem & pulchritudinem auream omnino, omnisque vitij expertem hac imagine describat. Huius autem candelabri mirum artificium Mosi in mõte demonstratum, & per Bezalaëlem summũ architectum fusum olim fuerat: nunquam tamen ita plenè, vt à Vate nostro nunc describitur, absolutum est.

Isa. 60 — super. 2.

Et lampas eius super caput ipsius: & septem lucernæ eius super illud: & septem infusoria lucernis, quæ erant super caput eius.

ET *lampas.*] Quid hoc nomen significet, quidúe res ipsa sit, Hebraica lingua & Chaldaica paraphrasis declarant; coronamq. quandã auream circularem Vati visam explicãt, quæ totum candelabrum ornando superius ambiret, regium diadema significans, Christum videlicet, à quo ex antiqua seruitute ad ingenuã libertatẽ traducta ecclesia, tanquã sponsa dulcissima multis diuinis muneribus aucta, regij honoris causa coronato in thalamo sedet, sicut scriptũ de ecclesia verè est: Qui propitiatur omnibus iniquitatibus tuis, qui sanat oẽs infirmitates tuas: qui redemit de interitu viam tuã: qui coronat te in misericordia & miserationibus: qui replet in bonis desideriũ tuum, renouabitur vt aquilæ iuuentus tua. Id quod antiquis tẽporibus synagogę diu desideratũ & exspectatũ ecclesię tandẽ ex diuino per Christũ beneficio cõtigit, qui semetipsum tradidit, vt exhiberet immaculatam Deo, &c. quam coronatã diadematisq. gloriã Christo acceptã, referentem Ioannes vidit: Fecisti, inquit, nos regnũ Dei patri tuo. & D. Petr⁹: Vos, inquit, genus electum, regale sacerdotiũ, &c. quo in loco, quid cãdelabra, quid lucernæ, quid corona significet, apertè docemur. nam candelabrũ ecclesiã vnicã multis lucernis splendentẽ; stellas angelos ecclesię ad custodiã, tutelã ministeriũq. prçfectos; coronã verò seipsum α & ω, summum ecclesiæ suæ ornamentũ indicat Christus. [*Et septem infusoria lucernis, quæ erãt super caput eius,* Hebraicè, *septẽ & septẽ:*] ita vt singulis lucernis septẽ infusoria ad olei ministerium destinata essent. quæ res nihil aliud nobis significat, quàm stellæ illæ in dextera Christi cõstitutæ Ioanni significarunt; cælestes videlicet spiritus certis ordinibus distinctos, atq. ad diuina beneficia ecclesię ministrãda deputatos: nónne oẽs sunt administratorij spiritus in ministeriũ missi propter eos, qui hæreditatẽ capiunt salutis? Animaduertendum tamen est nomen latinum *infusoria*, ex hebraico *Muszak*, versum esse; quod nõ vasa, in quibus oleum aut liquor aliquis continetur, sed propriè canaliculos vasis additos, per quos liquor cõmodè ad vsus effunditur, significat. atq. ita Salomon mari illi æneo infusorium siue effusoriũ potius aptasse dicitur. Quæ res gratię & aliorũ diuinorũ beneficiorum vsum per angelos tanquã ministros; copiã verò & facultatẽ à Deo per Christum eius (de cuius plenitudine oẽs accepimus) ecclesiæ gigni suppeditariq́. significat. Quamobrem & stellæ in dextera Christi à Ioanne cõspectæ sunt, & ab hoc Vate *effusoria*, non candelabri coronæ, *lucernis, quæ erant super caput eius*, admota notantur.

Apocal. — 1. Pet. 2. — Hebr. 1. — 2. Paral. 4.

Et duæ oliuæ super illud, vna à dextris lampadis, & vna à sinistris eius.

AD omne candelabri ornamentum duæ oliuæ vario dignitatis loco constitutæ accesserunt: quarũ ratio & significatio Vatem latuisse, ex interrogatione & cognoscendi desiderio intelligimus; cui nihil antea de candelabro eiusq. partibus, vtpote perspectis atq. exploratis, quæsitũ esse videmus. [*à dextris & à sinistris.*] Imparẽ dignitatis locũ, quãquã vtrũq. honestissimũ dextra & sinistra maximorum principum aut dignissimarum rerum significat, vt: Longitudo dierum in dextera eius; in sinistra illius diuitiæ & gloria. & : Dic vt hi duo filij mei sedeant, vnus ad dexteram, & alter ad sinistram tuam.

Prouerb. 3. — Matth. 20.

Et respondi & aio ad angelum, qui loquebatur in me, dicens, Quid sunt hæc Domine mi? & respõdit angelus qui loquebatur in me, dicens, Nunquid nescis quid sunt hæc? & dixi, Non domine mi.

DVARVM vtrimque candelabro astantium oliuarum pulchritudinem & situm miratus Vates, rationem ignorans, doceri cupit, admirationemq. angelo interpreti ex eo, quòd non cognouerit, mouere videtur: à quo nunquam aliàs huiusmodi sermone exceptus fuerat. [*Nunquid nescis quid sunt hæc?*] Qua oratione Vates si diligentius attenderet,

oliuarum rationem, ex ijs, quæ antea edoctus erat, quæque ipse intellexerat, percipere etiam potuisse arguitur. quam cùm ipse sibi consideratam neget, non quidem plena tractatione, sed breui quadam, verùm notata obscurioris partis significatione abundè docetur: nimirum duas oliuas duo esse maxima ac præcipua munera, alterum regium, sacerdotale alterum; quibus publica res omnis amplificatur, stabiliturque. quarum rationem Vati ex antecedentibus rebus non adeo obscuram esse oportuerat; maxime sacerdotij seriem omnem & exitum, futurosque euentus in Iesu sacerdotis tractata paulo antè, & sibi attentissimè cogitata causa edocto, quam prætermittens alteram regni videlicet, indicat magis, quàm aperiat, Zorobabele tantùm appellato: ex cuius posteritate maximus ille princeps exspectandus erat, qui vt sacerdotij res ad se translatas ad publicã vtilitatem omnium optimè & dignissimè administraturus: sic etiam regni munus & officium maxima & planè diuina virtute præstiturus erat.

Et respõdit, & ait ad me, dicens, Hoc est verbũ Domini ad Zorobabel, dicẽs, Non in exercitu, neque in robore: sed in spiritu meo, dicit Dominus exercituum.

NON respondet angelus rem omnem vt habitura erat, videlicet, hoc est sacerdotium & hoc est regnũ, &c. sed alterius tantũ partis euentuum certam causam indicat: ex qua omnis vtriusque ratio vati statim subducitur. nãque vt sacerdotiũ firmandũ perpetuoque stabiliendum per Christũ altera oliua cãdelabro muniendo apposita, atq. perpetuo virore & certissimo fructu vmbram oleumq. suppeditans significabant: sic regnũ maxima virtute & felicitate ad æternitatẽ propagandũ, Zorobabelis progeniei altera portendebat. quod mysterium vt Vates sibi cognitum Zorobabeli ipsi (qui futuri Christi personam, principatũ inter Ierosolymitanos gerens, tunc sustinebat) indicaret, illam ex oraculo editam recolit, atque cõmendat breuem definitionẽ, qua dictũ sibi fuerat, [*Non in exercitu,*] neq. humanæ bellicæ virtutis apparatu atq. potẽtia, sed tantùm diuini spiritus efficientia & vi, illã æterni regni felicitatẽ certam, stabilem constantemque fore. Quo in responso, quãuis breuissimo, maxima diuinorũ patris Dei & Christi eius, atq. spiritus sancti mysteriorũ argumenta, quæ nõ breues explicatus habeant, continẽtur. Itaque publicam hominũ salutẽ, & æternã illã felicitatẽ, qua ecclesia per Christũ vsura fuit, oliuę, hoc est, diuini spiritus virtuti acceptam referri omnino oportere, sacris oraculis est definitũ. [*Dicit Dominus exercituum.*] cui ad omnẽ maximã conficiendã perficiendamq. rem vis & facultas infinita est. Idem enim ipse de eodẽ regno eiusdẽ spiritus virtute per orituram
Isai.11. illam oliuã, iãque nobis ortã, stabiliendo huiusmodi olim oracula fundebat: Egreditur
» virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet, & requiescet super eum spiritus Do-
Isai.42. Matth.12. mini, &c. & iterum: Ecce seruus meus, suscipiã eum; electus meus: complacuit sibi in illo
» anima mea, dedi spiritum meũ super eũ, &c. addit & illud: Calamũ quassatũ nõ cõfringet. Verùm enimuero Christi potentiã, auctoritatẽ & maiestatẽ, ne minor fortasse existimari ob eã rem posset, quòd ea nõ armis aut bellica virtute (quibus rerũ summã constare humana sapientia censet) sed diuini spiritus efficientia cõstituenda conseruandaq́ esse diceretur, maximã, grauissimã & efficientissimã fore cõfirmat: idq. ex præsentis rei cõparatione admirabundus Vates arguit, docetq. nõ minores, sed maiores longeq. præstantiores diuini spiritus virtute & efficientia, quàm armis, bello, omnibusq. alijs humanis facultatibus geri res. atque hoc præsenti Zorobabelis ipsius periculo facto demõstrat: qui non humana potentia aut armorum, sed diuini spiritus virtute eductum ex Babylonica seruitute Iudaicũ populũ rectè, prudenter feliciterq. moderatus ad absolutũ vsque templi opus nullo omnino deinceps accepto incommodo gubernaturus adhuc sit.

Quis tu mons magne coram Zorobabel in planum: & educet lapidem primariũ, & æquabit gratiam gratiæ eius.

ARGVMENTVM ex cõtentione nactus, maximã futuri Christi virtutẽ & efficientiã in simili, sed lõgè dispari re exspectandã docet Vates, tum personarũ, tũ rerũ & actionũ, tũ euentuũ cõparatione facta. quòd Christus Zorobabeli naturæ, virtutis ac dignitatis magnitudine, quantũ editissimus mõs depresso, atq. humili loco adiacẽti excellat. quòd etiã tẽpli illi⁹ sanctissimi fundamẽta cũ summa Dei & hominũ approbatione iaciẽs op⁹ ipsum perfectur⁹ omnino sit. Montẽ autẽ magnũ appellat Christũ Vates, eodẽ tropo etiam principes mõtiũ nõie dici in sacris nõ raro solẽt, vt: Triturabis mõtes & cõminues, &c. sic
Isai.41. Matth.5. seipsum suãq. virtutẽ Christ⁹ etiã significabat: Nõ potest ciuitas abscõdi supra montẽ posita. Atque

Atque ex pluribus, quibus terræ tumores Hebraicè dici ſolent, nominibus vnum potiſſimum hoc in loco vſurpatum *Har*, prægnantẽ atq. multarũ rerum vim in ſe continentẽ הר locum ſignificat: quod ijs tantùm tribuitur montibus, qui præter mineralia aquarumq. ſcaturientiũ origines, magnã atque multiplicem herbis, arboribus gignendis & conſeruandis idoneã vim in ſe habent. qua de re latius ſuo loco philoſophari, ſi Deus annuerit, meditamur. Quis verò Chriſti diuinã naturã & maximã illã multiplicemq. virtutẽ arcanis his verbis indicatã non videat? cuius cõparatione Zorobabel, quãuis princeps & dux à Deo electus, quãuis ad munus ſuum obeundũ diuino ſpiritu auctus, quãuis gerẽdis in rebus felix & ſtrenuus; tamen in planũ monti adiacens iudicandus habendusque ſit, cui perexigua virtus ex ſe eſſet: ex vicino autẽ monte multa & eximia cõmunicaretur. nãque planum hoc in loco *Miſſor*, monti adiacẽs notatur. Huius igitur montis virtutẽ atq. מישור opera primum ſacroſancti templi & probatiſſimum, firmiſſimumq. lapidẽ optimis auſpiciis locandũ eſſe Vates aſſeuerat; cuius ratio, ſitus & locatio, & Deo ipſi imprimis & hominibus gratiſſima ſit. [*Et æquabit gratiam gratiæ eius.*] hoc eſt, vtramq. ſimul gratiã lapis ille inibit. ſed huius loci ſententia apertior Hebraicè, quàm in noſtra latina verſione eſt: [*Et clamores gratia, gratia illi.*] Sic nomen plurale THESSVAOTH apud Iob, Sophoniam Iob 39. aliosq. auctores, vel tumultum, vel rugitum, vel clamorẽ etiam noſter vertit interpres, Iſai. 22. Sophon. 1. & ſententiæ ratio verti poſtulat. Significat autem hoc in loco plauſum & clamorẽ illum, quo vel gratiſſimæ, vel vtiliſſimæ res publicè excipiuntur; qualis in theatris, in triũphis, in tẽplis, & ſacris inſtituẽdis à populo edi audiriq. ſolet. Cõmunem autẽ & publicam omnium vocem illam fore ait, *gratia gratia illi*, hoc eſt, feliciter, feliciter, &c. At verò lapis hic, quem Vates primarium; ſiue, vt Hebraicè eſt, principem fundamentalemq. articulum etiam antonomaticum addens appellat, quidnã ſit, ab alijs magis diſcere cupimus, quibus tanti arcani ſignificatio explorata fuerit, vel à nobis ex diuino beneficio exſpectari, quoad mirabile templi huius artificium cognoſcere & referre concedatur, & huius lapidis virtutem indagare, cuius cauſa diuus Petrus à Chriſto audierit: Beatus es Simon Matth. 16. Bariona, quia caro & ſanguis non reuelauit tibi, ſed pater meus qui in cælis eſt. & ego tibi dico, quòd tu es Petrus, &c. Huic autẽ tantæ, tam admirandæ rei à Deo promiſſæ, atque à Vate propoſitæ, vt fides haberetur ſumma, præſentis argumenti, ſigniq. pondus additum eſt, videlicet templi, quo à Zorobabele iactis fundamentis eſt incœptũ, perficienda propediem abſolutio.

Et factum eſt verbum Domini ad me, dicens, Manus Zorobabel fundauerunt domum iſtam, & manus eius perficient eam: & ſcietis, quia Dominus exercituum miſit me ad vos.

VATEM ipſum primum, deinde cæteros omnes venturi Chriſti fide & ſpe præſentis argumenti periculo confirmari Deus voluit: atque ob eã rem Vati magnitudinẽ myſterij huius cogitanti oraculũ fuſum, [*Et factum eſt verbum Domini ad me*:] cæteris deinde ſuæ gentis hominibus, ad quos res etiam pertinebat, editurum. [*Tunc ſcietis, quòd Dominus miſit me ad vos.* Signum igitur & argumentum eſt, quod in illis miſeris & turbulentis temporibus inter vicinos finitimosque hoſtes eoſdemq. acerrimos templi efficiendi obtrectatores; tamẽ nõ incipiendi modò, ſed abſoluẽdi omnino poteſtas & facultas ſumma Zorobabeli cõcedenda eſſet, duci optimo & ſanctiſſimo; verum ſpiritu & virtute cum Meſſię dignitate nõ cõparando. [*Et ſcies quòd Dominus.*] Sic Hebraicè Vati ipſi arcani magnitudine & difficultate implicito cũprimis; deinde & cæteris omnibus teſtimoniũ illud & diuinæ virtutis argumentũ obſeruandum proponitur. [*Quòd Dominus miſit me ad vos.*] Angeli oratio hæc eſt. Minimè verò mirum videri debet, Vatẽ tam alti myſterij cogitatione & verborũ illorũ, mõs magnus, lapis primarius, &c. notatione implicatũ & conſtrictum ita fuiſſe, vt nouę & proximæ rei exſpectatione cõfirmari oporteret, quando rationẽ integrã nulli antiquorũ patrum; ſed neq. angelorũ, quoad euentu ipſo aperire Deus voluit, ſubductã habuere, ſicut ſcriptũ eſt: De qua ſalute exquiſierunt atq. ſcrutati ſunt prophetæ, 1. Pet. 2. qui de futura in vobis gratia prophetauerunt, &c. Idẽ etiam apertiſſimè D. Paulus confirmat: Myſteriũ ſeculis & generationibus ante ſe celatũ, ſuo verò tẽpore reuelatũ prædicando. Coloſſ. 1. Neque verò eam ſecundi templi ædificationẽ propterea negligendã contemnendamq. eſſe angelus ait, quòd prioris templi magnitudini atq. operi cõparata exigua prorſus & humilis, vt apud Haggæũ legimus, cenſeatur; imò ſumma lætitia, magniſq. populi

puli plausibus excipiẽdam, quòd illa humilitate & breuitate, maxima dignitatis momẽta habere cõstaret. nam præter certã & breuẽ Christi venturi exspectationẽ, quam illud tẽplum afferebat, illustrem etiam eiusdẽ illa humilitate illaq. latente virtute significationẽ habebat, quam eleganti, sed obscuriore sermone angelus per Zachariam innuit.

Quis enim despexit dies paruos? & lætabũtur, & videbunt lapidẽ stanneũ in manu Zorobabel: Septẽ isti oculi sunt Domini, qui discurrũt in vniuersam terrã.

QVIS *enim despexit dies paruos?* Hebraicè sic: *Nam quis despexit diem paruitatis?*] Paruitatis diem vocat primã & vicesimã septimi mensis anni II. Darij regis, quæ cũ Iudaicæ genti ob restitutũ populũ celebris esse debuisset; tamen ex prioris ædis magnificẽtię desiderio despecta ac penè lugubris fuit, sicut scriptũ est: Hagg. 2. Quis in vobis est derelictus, qui vidit domum istã in gloria sua prima, & quid vos videtis hanc nunc? Nũquid nõ est ita, quasi nõ sit in oculis vestris? Hanc verò nõ despiciendã esse Vates noster ait, sed magna lætitia celebrandã; tunc maximè cũ finito absolutoq. opere postremus lapis, hoc est, ille, qui ex opere ipso reliquus fuerit atq. reiectus, in manu Zorobabelis & populi & operis principio conspicietur. Solent enim qui operibus & ædificiis magnificis præsunt, & primo in fundamẽtis iaciendis lapidi locando bene precaturi interesse, & absoluendo etiã operi gratulabundi adesse. neque alienum ducunt lapides ipsos primum & postremum manu sua tractare. Postremum autem voco eum, qui absoluto iam operi suppeditatus satis superque esse dicitur: quo reiecto absoluti operis gratulatio iucunda fit. Atque ad Iosue 6. hanc rationem illud pertinet, quod olim Iosue dux Iericho vrbis restitutionem execratus dixerat: In primogenito suo fundamenta illius iaciat: & in nouissimo liberorum ponat portas eius. quo in loco Hebraicum nomẽ vsurpatum est, *Ben*, quod lapidẽ & filium significat. [*Et videbunt lapidẽ stanneũ in manu Zorobabel.*] Maximam populi & communem lætitiam esse oportere ait, cùm extremus lapis in manu Zorobabelis cõspectus fuerit, vt primus etiã fuerat cõspectus, vt superius dixerat: Manus Zorobabel fundauerunt domũ istam, & manus eius perficient eam. Sed quod Latini interpretes vertunt, *stanneum lapidẽ*, nos non ex materiæ, sed ex verbi & sententiæ ratione exponimus lapidẽ separatum, siue sepositũ. quãquam enim *Bedil* metallũ illud, quod ab argenti puritate secerni solet, significet; propriè tamẽ separationẽ, siue secretionẽ, separatãq. rem significat: neq. ad ædificatorium perpendiculũ rectè hæc referuntur, cuius vsus magis ad fabros ipsos, quàm ad operis principẽ spectat, & in absoluto opere superuacaneus est; sed vltimũ lapidẽ, qui extremo operi nõ tam collocãdus, quàm reijciẽdus addi solet, definimus: cui nullus in ædificio locus relictus esse cũ ædificantiũ plausu indicari solet. Atq. hunc etiã nos morem nõ semel apud ædificatores nostros obseruauimus. Quandã autẽ eximiã huius publicæ lætitiæ causam nobis hebraica lectio, & ipsa tam diligens apud Vatem notatio quærẽdam inueniẽdamq. indicat. namq. vtrumq. nomẽ lapidis & separationis notationis articulũ adiunctũ habet, vt certũ quendã lapidẽ insigniter separandũ ostẽdat; idq. in manu Zorobabelis futurũ esse dicat: nẽpe hic est lapis ille qui ab ædificãtibus reprobatus à Deo in caput anguli, cùm magna omniũ spectantiũ admiratione, cõstitutus est. Ideq. Messias Iesus Nazarenus Zorobabelis filius, qui à Iudæis reiectus principẽ tamẽ in ecclesiæ fundamentis locũ obtinet. [*Quis igitur despexit diẽ paruitatis?*] quo hæc maxima mysteria significata Ioel. 2. sunt: Imò cõfortare Zorobabel dicit Dominus, & cõfortare Iesu sacerdos magne, & confortare omnis populus terræ, dicit Dominus exercituũ; & facite, quoniã ego vobiscũ sum, dicit Dominus exercituũ. verbũ quod pepigi vobiscũ cùm egrederemini de terra Ægypti: & spiritus meus erit in medio vestri, & cætera, quæ de hac eadẽ re à Ioële decantata sunt. Interim verò Vates quoniã candelabri partiũ quarundã significationẽ cogitabũdus animaduertebat, ab angelo interprete docetur magno spei exẽplo eorũ, qui sese diuinis mysterijs cognoscẽdis totos tradiderint. Eos namq. abstrusas & difficillimas rerũ rationes diuino beneficio & cælesti præceptore vsos oportune cõsecuturos credendũ est; dũmo-Iaco. 1. do id studiũ purè, sanctè, sedulò acriterq. susceptũ sit. Si quis vestrũ indiget sapientia, postulet à Deo, qui dat omnibus affluenter, & nõ improperat, & dabitur ei, adeo affluẽter, vt multa rogatus respondeat; multa itẽ, antequã rogetur, vltrò doceat. [*Septem isti oculi Domini sunt.*] naturam omnẽ Dei immortalis ratione, potestate, mente, numine; siue, vt planius significemus, prouidentia diuinitus regi, aliàs copiosius docuimus, & communi sapientissimorum sententia comprobatum est. Hanc multis nominibus diuina appellant oracula, ex quibus vnum est oculus, quòd is sensus & plures rerum differẽtias, & melius, plenius

plenius, lógius etiam percipiat. Dei autem oculos cósiderationem definimus; qui qualis quisq. sit, quid agat, quid admittat, qua mente, qua pietate religionem colat, piorum & impiorum rationem habet, sicut scriptum est: Qui finxit oculum, nó considerat, qui docet hominem scientiam. Huius prouidentiæ multiplicem vim, & maximam infinitamq. virtutem septé oculis significatam Vates ab angelo est edoctus: oculos verò ardentes & illuminantes, non qui luce exterius petita ad videndum egeant, sed qui lumen potius omni aliæ naturæ & vniuerso mundo porrigant & tendant; vtpote lucernę ipsæ vndique lucentes, & perfectissimũ numerum septenariũ continentes: quo pręter quatuor mundi cardines cælum etiá supremum & infima terra, & quod medium est, firmamentũ prospiciuntur atq. gubernantur. Sed quáquam diuini oculi tanquá speculatores omnia longè lateq. orbis loca circũspicientes illustrent & moderentur, tamen singulari quodam benignitatis beneficio pium & verè religiosum populum vt altissimum & magis proprium locum obtinere dicuntur, eosq. propius aspicere, fouere & moderari, quorum virtute & pietate, sanctitate pura ac simplici, charitateq. mutua & sincera aurei huius cádelabri admirandum opus conflatur, sicut scriptum est: Intellectum tibi dabo, & instruam te in via hac, qua gradieris: Firmabo super te oculos meos. &: Ecce oculi Domini super iustos. atq. hanc rationem Vates ab angelo apertè edoctus est. [*Septem isti.*] non dixit, septem lucernæ, aut infusoria septena, sed in vniuersum omné septenarium numerũ, videlicet, vasa, quibus infusoria coniuncta erant, & lucernas indicabat: id quod hebraica punctorũ distinctio docet. [*Oculi Domini sunt, qui discurrunt in vniuersam terrã.*] Copiosas vehemẽterq. exquisitas prouidentiæ rationes verbum *discurrunt*, Hebraicè significat: quas oportuno aliàs loco eiusdem prouidentiæ beneficio commodius explicabimus. Quæ verò de candelabri integra ratione dici possent, cùm plenè exponi commentarij nostri breuitas non sinat; non minus tamen latenter indicata pio atque sapienti lectori sunt. Cæterũ Vatem ipsum rursum etiam interrogantem audiamus.

Arist. Meta. 1. cap. 1.
Psal. 93.
Psal. 32.
Psal. 31.

Et respondi, & dixi ad eum: Quid sunt duæ oliuæ istæ ad dexteram candelabri, & ad sinistram eius?

DOCENTIS vltro angeli benignitate vehementer animatus rem omnem, quam ignorabat, doceri rogat. igitur oliuarum numeri & situs rationem scire cupit. [*Quid sunt duæ oliuæ istæ.*] nam quæ de Zorobabele ex angelo interprete audierat, alterius tantũ oliuæ rationibus accommodari posse videbantur; sed an altera etiam oliua eundem ipsum referret, incertus erat; præterea quæ situs ratio esset, cognoscere cupiebat; cur candelabrũ vtrimq. ambæ oliuæ, à dextera altera, altera verò à sinistra munirent. deinde etiam & illud inquirit, quod antea in spectro intuitus, neque narrauerat, neque quid esset, cognouerat. namque illa ea præcipuè narrauit, quæ probè sese cognoscere putabat. sed quæ hactenus narrando prætermissa fuerant, illa sunt:

Et respondi secundo, & dixi ad eum: Quid sunt duæ spicæ oliuarum, quæ sunt iuxta duo rostra aurea, in quibus sunt suffusoria ex auro?

HIC versus, quòd obscurior sit, ex Hebraico ad verbum vertendus nobis est.

Quid duæ spicæ oliuarum, quæ in manu duorum cantharorum aurei euacuantes, desuper se aurum.

SINGVLOS ex vtraque oliua ramos oleis multis in triticeæ spicę modum cõfertos, intraque duo vasa, quæ paulùm diuerso à latina pronuntiatione nomine *Cantharos* vocat, constitutos vidit: quæ res oleum ex oliuis expressum, in cantharis excipiendum esse docere videbatur. namque oliuas non aridas viderat, sed virentes potius atque fructu edito, vt nunc exponit, cómendabiles: tamen ex singulis oliuis, singuli tantùm rami, ijdémque oleis refertissimi erant. Eas autem spicas vidit aurum ex sese effundentes atque euacuantes; ita vt pro oleo puro aurum purum putumque remitterent: id quod articulus notationis auro additus indicat. sed has adeo abstrusas, difficilesque Vati quæstiones difficiliori sanè definitione diuinus interpres tarditatem hominis imprimis notans absoluere videtur: vnoque sermone vtramque interrogationem concludens, rogantem sic excipit.

Et ait ad me, dicens: Nunquid nescis quid sunt hæc?

DICENTIS vehementiam & admirationem notationemq. verbum *dicere*, bis repe-

titum arguit. quòd vtramq. rem ex superioribus cognosci à Vate oporteret. quã tamen ipse obscuram sibi ignotamque esse ingenuè fatetur.

Et dixi, non Domine mi.

MODESTIAM summam & ingenuitatem Vatis oratio indicat, qui se nescire fateatur, & doceri cupidus officiosusq. postulet magna sermonis & studij atque obseruantiæ ostensione, quam vox illa, *Domine mi*, Hebraicè notat. Atque ex auditis cognitisque antea Iesu sacerdotis & Zorobabelis rationibus oliuarũ numerum & situm cognoscere Vatem potuisse Angelus innuit, & cum spicarum simul expositione nunc indicat tantũ eandem esse duarum oliuarum & spicarum interpretationem docens.

Et dixit, isti sunt duo filij olei splendoris, qui assistunt dominatori vniuersæ terræ.

Ex duobus verbis *Filij olei*, &, *assistere dominatori, &c.* desideratam obseruatarum rerũ significationem satis intellexit Vates. namque filius olei idem, quod filius oleatus, vt sic latinè loquamur, virum oleo ritè inunctum, & propriè, qui eius vnctionis ius optimum summumq. habeat, significat. Astare autem apud aliquem, ministerij certum officium, vt iam sæpe aliàs obseruauimus, arguit. Igitur duos iure optimo ritè legitimeq. inunctos, penes quos omnium, quæ ad diuinum cultum atque ministerium spectant, rerum summa esset, Vates ex angeli responso cognouit. Hi autem duo nulli alij præter regem sacerdotemque sunt, quorum dignitate atque auctoritate, publica hominum res administratur. Hos autem non plures, sed singulos tantùm eiusdemque omnino sententiæ, consilij & studij in publicis & priuatis gerendis rebus Deus esse voluit, atque in populo statuit suo; alterum verò à dextris, à sinistris alterum: quòd regia dignitas, quàm sacerdotalis, antiquior sit, & diuinam illam, quæ cuncta moderatur, maiestatem auctoritatemq. proprius referat. namque Deus propriè, frequentissimè atq. rectissimè rex dicitur; sacerdos autem vel nunquam, vel minus propriè appellatur: homo etiam prius constitutus fuit rex, vt præesset animantibus terræ, & volatilibus cæli, & piscibus maris, quàm aut sacerdotio fungeretur, aut egeret, siquidẽ eius muneris vsus ad placandũ conciliandũq.

Hebr. 5. hominibus Deum est constitutus. Ad hæc pontifex omnis ex hominibus assumpt⁹, pro
» hoĩbus cõstituitur in ijs, quæ sunt ad Deũ, vt offerat dona & sacrificia pro peccatis. Qui-
» bus ex rebus omnibus regia dignitas prior & antiquior esse arguitur, prioreq. in locorũ sermonumque ordine locum obtinet, sicut scriptum est: Regnum & sacerdotium & sanctificationem, & cæt. Iam verò quis non magni regis & pontificis nostri Christi Iesu imaginem, officium & virtutem ex oliuarum descriptione expressam intuetur? Qui duabus naturis constans, altera diuina, qua ante omnia secula rex regum, dominantiũq. dominus, atque paternæ maiestatis, dignitatis, imperijq. legitimus æqualisq. particeps dicitur; altera verò humana, qua in regem etiã sacerdotẽq. vnctus vniuersæ terræ dominatori ad publicam hominũ vtilitatẽ commodissimè, sanctissimè, gratissimeq. ministrãs regni & sacerdotij dignitatẽ sibi cũprimis propriã & certã suis etiã omnibus conciliauit,

Apocal. 1. sicut scriptũ est: A Iesu Christo, qui est testis fidelis, primogenit⁹ mortuorũ, & princeps
» regum terræ: qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris in sanguine suo: & fecit nos re-
» gnũ & sacerdotes Deo & patri suo, &c. Hui⁹ Christi duplici natura & vtriusq. dignitatis regiæ & põtificiæ munere & virtute omnis humani cãdelabri fabricatio nõ modò vndiq. munitur, sed cõmunicato aureo vnctionis oleo perficitur & illustratur. Hui⁹ vnius virtute tantùm in vtroq. munere fungendo præstitũ esse, & diuinorũ scriptorum, & sacrosanctæ ecclesiæ testimonio cognouimus, quantum ab omnibus antea regibus & pontifici-

Hebr. 10. bus desideratum, à nullis verò fuerat præstitum. Omnis enim sacerdos (antiquus) præsto
» erat quotidie ministrans, & easdem quotidie offerens hostias, quæ nunquã potuerũt au-
» ferre peccata: hic autẽ vnam pro peccatis offerẽs hostiã in sempiternum, sedet in dexte-
» ra Dei, de cætero exspectãs, donec ponãtur inimici eius scabellũ pedum eius: vna enim
» oblatione cõsummabit in sempiternũ sanctificatos, &c. Duas verò Christi naturas, quibus tamẽ vnum tantũ cõstat suppositum, ob insignẽ etiã vtriusq. dignitatis distinctionẽ, ad dexteram & sinistram collocatas Vates vidit; quòd altera prior & excellentior diuinitatẽ propria ex natura habeat; altera verò & loco & tẽpore impar ex alterius cõmunicatione diuinitatẽ quoq. obtineat. cæterũ vtraq. suo in genere omnino illustris, aurea efficacissimaq. sit; quippe qua Deus est, purissimus atq. simplicissimus; qua verò homo est, patre Deo, matre Virgine sanctissima natus, omnis experte labis, & ad omne hominum expiandum

expiandum genus idoneo corpore, & gratissima atque præstantissima constat anima: cuius arcana & infinita, neminique vnquam mortalium satis explorata vtriusq. naturæ coniunctionis virtute euenit, vt quæ de altera dicuntur, alteri etiã rectè quadrent. quæ ratio omnem humanæ philosophiæ artem modumq. superat. Huius verò maximi regis & pontificis vtramque legitimam & propriam dignitatem cogitatã esse volumus, quoties in diuinis libris, aut in nostris commentariis Christi siue Messiæ cognomen appellatum fuerit: vtrumque enim vnctum significat, & duplicem olei splendoris filium, hoc est, duplici vnctione præstantem, qui vtriusque muneris dignitate officioq. functus assistit dominatori vniuersæ terræ. Cuius ratio ob id obscura Vati visa est, quòd ad vnam eandemque personam accommodanda esset; vt verò ab angelo est indicata, cognita statim fuisse ipso Vatis silentio declaratur.

CAPVT QVINTVM.

ET conuersus sum, & leuaui oculos meos, & vidi: & ecce volumen volans.

HACTENVS felicissimam illam humanæ salutis rationem in superioribus spectris Vates edoctus fuerat, ad quam futura Iudaici populi restitutio referenda fuit: nunc verò publicas & ærumnosas statim, post euangelij denuntiationem, subeundas Iudæis calamitates oportunè docetur, vt omnem temporum & rerum consequẽtiam seriemq. agnoscat simul, & diuinæ clementiæ atq. misericordiæ admirandas diuitias, patientiæq. rationes consideret, quòd genti illi iam tum grauissimis sceleribus obligatæ tam diu pœnæ propter pœnitentiæ exspectationem dilatę fuerint, quoad auctis flagitiis & euangelij repudiatione cumulatis criminibus grauiores multo fuerint inferendæ. namque ex huiusmodi misericordiæ collecta ratione effectum est, vt Vates illam temporum varietatẽ & distinctionem minus miraretur. rerum enim ipsarum consequentia postulare videbatur, vt omnes genti clades ærumnæq. simul afferrẽtur, simulq. Vati ostẽderẽtur; quas futura pòst cõmunis felicitas consecutura esset: sed tamen diuina misericordia effectum est, vt calamitas alia longa respiratione & diuturna exspectatione aliã antecederet, atq. eo etiam modo Vati proponeretur. [*Et conuersus sum, & leuaui oculos meos, & vidi.*] Gestus ipse habitusque Vatis rem, de qua dicturus est, non eo ordine quo gerenda esset, antecedentibus adnecti arguit; sed priorem futuram, tamen posterius visam, narratamq. sibi esse ostendit. nam si post ea tempora, quæ antehac notata descriptaq. sunt, venturam docendus esset, ante se etiam vlterius ostensam prospiceret; nõ autem relictam cõuersus atq. respiciens contẽplaretur. neq. verò se solũ conuersum, sed sublatis oculis cõspexisse dicit, vt rem cælitus & diuino consilio auctoritateq. allatam ostenderet. [*Et ecce volumen volans.*] Codicem, in quem accepti & expensi, aliarúmue rationũ summę nominaq. referuntur, volumen Vates nominat, quòd antiquo more non libris & foliis, vt nunc, sed pluribus commissis simul membranis huiusmodi res conscriberentur: quæ, quòd ob cõmoditatem in breue cogi possent, à voluendo volumina; siue, vt Hebraicè est idem significationis nomen, *Megiloth* dicta sunt. Latinus interpres apud Ezechielem inuolutum librum nominat. Quod verò volans visum fuerit volumẽ, oportunam nominum exactionem maturamque atque diligenter curatam significat: ne quis existimet Deũ, qui consectari semper debita non soleat; quod debeatur, nisi aliàs legitimè debitoribus prospectum fuerit, per negligẽtiam remissurum. Et quoniam huius Iudaicæ calamitatis euentum certum ex superioribus visionibus arguere potuit, ab angelo, an cognouerit, rogatur.

Et dixit ad me, Quid tu vides?

NAMQVE ex futuræ salutis restitutionisque præcognitis rationibus antecedentis salutem illam miseriæ tempora Vatem cogitare consentaneum fuerat.

Et dixi, Ecce, ego video volumen volans: longitudo eius viginti cubitorum, & latitudo eius decem cubitorum.

ANGELVS non visam imaginem, sed rem ipsam, quæ futura esset, hoc est, diuinam de repetendis pœnis sententiam an Vates cognosceret, rogabat. Ille autem ait, volumen

volumen ipsum siue codicem nominum conspectum sibi, magnitudinemq. fuisse oculis exactè cognitam; quid verò illis nominibus asscribendum foret, nó satis esse exploratum. latitudinem verò & longitudinem tantùm obseruauit, quòd voluminis superficiei vicem tantùm referentis altitudo nulla censeatur. Erat autem viginti cubitis longum: decem verò, hoc est, dupla mensura latum volumen: quæ ratio eius porticus icnographiam omnino æquabat, quam ante sacram ædem Salomon quondam fecerat, adhærétis Deo populi significationem habentem. Ex illius igitur porticus sæpissime notata obseruataque mensura volantis voluminis æqualis omnino ratio facilè Vati argui cognoscique potuit. Sed quòd latitudinem & longitudinem tantùm viderit, templum illud iterum etiam euertendum complanandumq. fore portendebat: idque ex eiusdem sententiæ decreto, quo semel antea dirutum fuerat. namque eam sententiam volumen illud significabat, quod in facie & in tergo conscriptum, Ezechieli templi excisioné significans, visum etiam fuit. (Ezech. 2.) Id quod angelus ipse Vati subijciens explicat, eiusq. sententiæ ferendæ causam grauissimis gentis illius sceleribus asscribit.

Et dixit ad me, Hæc est maledictio, quæ egreditur super faciem omnis terræ: quia omnis fur, sicut ibi scriptum est, iudicabitur: & omnis iurans, ex hoc similiter iudicabitur.

CONSTITUTÆ ob scelera pœnę repetitiones, maledictioné egredienté, angelus nominat, eandéque quòd publica & cómunis esset, super facié omnis terræ extendendá dilatandáq. esse ait, atq. ob eá rem volás volumé Vati esse visum. [*Hæc est maledictio.*] Hebraicú nomé, *Alah*, quod Latini *maledictioné* vertunt, dictá & propositá ad scelus cauendú pœnarú Deo auctore & vindice repetédarú legé significat, quá latino sermone legé simul & omen dicimus, vt ille apud Comicú inquit: (Terent. And. act. 1. scen. 3.) *Ea lege atque omine, vt si te inde exemerim, ego pro te molam.* Huiusmodi legibus ominibusq. multis omnis illa oratio constat, quá in rogandis cóstituendis, sanciendisq. diuinis legibus Moses olim habuit: cuius illa in nefarios & sceleratos peroratio est: (Deut. 26.) Dominus nó ignoscat ei, sed tunc quá maximè furor eius fumet, & zelus contra hominé illú, & sedeant super eú omnia maledicta, quæ scripta sunt in hoc volumine, & deleat Dominus nomé eius sub cælo, & cósumat eú in perditionem ex oíbus Israël, iuxta maledictiones, quæ in libro legis huius ac fœderis cótinentur, &c. Igitur huiusmodi maledictioné singulis sceleratis & nefarijs hominibus propositam vniuersæ Israëlitarú terræ ob publicá impietaté & scelera imminere Vates vidit. Id quod templi icnographia nuda atq. à sciographiæ descriptione separatá significabat; cùm enim cómuni omnium & publico loco excidiú prædicitur, eos, qui ad illum locú pertineát, eadé calamitate premendos esse consequitur: maximè auté cú sacro etiá loco non parcatur. ob eamq. rem ait. [*Quæ egreditur super faciem vniuersæ terræ.*] consessura videlicet super omnes terræ habitatores, iuxta omen illud: Et sedeant super eum omnia maledicta, &c. Itaque lata ad publicam pœnam sententia hac oratione ab angelo indicata est. Criminú verò summa duobus furandi & iurandi verbis fit. [*Quia omnis fur, sicut ibi scriptum est, iudicabitur: & omnis iurans ex hoc, similiter iudicabitur.*] Pietatem officiumque omne ab illis, in quos pœnæ decretæ sunt, violatum esse ostédit angelus. Vtrúque genus duobis verbis cóprehendit, *furari & iurare*. namque furari omné in vniuersum fraudé & debiti hominibus officij violationé significat, ex verbo *Ganab* hebraico, nó solùm rerum direptioné, sed fallaciam dolumq. omné, & quicquid iuri æquitatiq. opponitur, significáte, vt cùm Iacob à Labano fraudis doliq. incusabatur, hoc modo cópellatus est. (Genes. 31.) Cur ignorante me fugere voluisti? vbi Hebraicè est: Cur furatus es cor meú? & Israëlitarú tribus quædá accusatæ ab aliis sunt, quòd regé sibi tantùm optatú vsurpassent, qué omnibus cómunem esse oporteret: (2. Reg. 13.) Quare, inquiút, te furati sunt fratres nostri, & traduxerunt regé & domú eius Iordané? At verò *iurare*, verbum religionis rationes summas continet, maximè autem passiuè, vt in hoc loco pronuntiatum. [*omnis iuratus*,] sic Hebraicè est. Iuratus autem iurisiurandi religione astrictum, neque seruata & præstita fide solutum significat: quæ extrema violatę & contemptæ religionis linea est. namque vt ritè, legitimè sanctéq. iuratum cóseruatumq. iusiurandú, pietaté, deique immortalis metum religionemq. arguit, ita neglectum atq. violatum, impietaté cótemptionéque, vel quod grauissimú & flagitiosissimum est, negationem prodit. nam qui Deú immortalé tum iudicé, tum teste firmando dicto suo interpositum negligit, vel cótempsisse, vel nullú esse putasse deprehéditur, cùm scriptú sit:

Neque

Neque enim habebit insontem Dominus eum, qui assumpserit nomẽ Domini Dei sui frustra. Exod. 20. Qui autem hoc modo erga diuinam naturam affectus est, eum omnem pietatis & religionis rationem peruertisse consequitur. Atque officij causam pietatis & religionis violatæ culpam in his criminibus indicandis priorem Vates ob eam rem vidit, quòd iurisiurandi officij violatio in religionis neglectionẽ homines plerumque deducat. Etenim studiose conceptum admissumque scelus impietate etiam adhibita facilè conflatur atque perficitur. Incitata enim semel ab antiquo humanique ingenij non ignaro hoste exiguis initijs mala in procliue ad profundissimum vsque nefas sæpissime labuntur, sicut scriptum est: Linguis suis dolose agebant, venenum aspidum sub labiis eorum: Psalm. 13. quorum os maledictione & amaritudine plenum est. veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem, contritio & infelicitas in viis eorum; viam pacis nõ cognouerunt: denique non est timor Dei ante oculos eorum. Vt igitur officij violatio religionis negligendæ causa esse solet; ita contra officij conseruatio magnum ad pietatem conseruãdam atque probandam momentum argumentumque habet. Quamobrem officium sacrificio anteponendum esse præceptor docebat: Math. 5. Nam qui fratrem suum, quem videt, 1. Ioan. 4. non diligit, Deum quẽ non videt, quomodo potest diligere? Porrò porticus illa tẽpli cõmunis omni populo singulorũ vestigia cõtinens, personas etiã, vt publica loca solent, referebat: sic enĩ theatrũ, senatus, forũ pro ijs, à quibus frequẽtantur, accipimus. Atq. eadẽ omnino ratio in voluminis vtraq. facie porticus areã referente obseruabatur; hinc furũ, illinc verò iuratorum nominibus cõscriptis. atque hæc illius orationis sentẽtia est. [*Omnis fur, sicut ibi scriptũ est, iudicabitur., & omnis iurans ex hoc, similiter iudicabitur.*] Sermonis Hebraici ratio omnes officij & iurisiurandi communi scelere, & priuatis etiam singulorũ nominibus reos constituit destinataque sententia pœnis repetendis addicit. Hebraicè hic locus sic habet: [*Quia omnis fur ex hoc, sicut ipsum succidetur: & omnis iurãs ex hoc, sicut ipsum succidetur.*] *ex hoc & ex hoc*, vtramque membranæ faciẽ significat. nam in facie & in tergo volumen scriptum erat, sua vtrimq. lege & maledictione inscriptionis modo additã, ex altera enim parte fraudis, ex altera impietatis pœna maledictioque subiectis reorũ nominibus præfixa erat, vt in nominum codicibus hinc dati, hinc accepti inscriptiones leguntur. [*Sicut ipsum.*] Vt in ipso volumine vnumquodque nomen est; sic etiam *succidetur* & *damnabitur*, tam in altero, quàm in altero contentus voluminis latere. Magnum verò & satis exspectatum misericordiæ suæ exemplum iudicij & pœnarum serius repetendarum obseruatione probat Deus, quòd Iudaicum populum multiplici & nefario scelere obligatum tam diu ad pœnitentiam exspectauerit, quoad Christi vltro salutem afferentis repulsæ etiam reum factum impietatis damnare & perdere necessum fuerit. Id quod vt caueretur & oportunè oblata venia euitaretur, per illum prophetarum omnium maximum procuratum diligenter fuit; illud etiam identidem inculcantem: Math. 3. Genimina viperarum quis docuit vos fugere à ventura ira? Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ: iam enim securis ad radicem arboris posita est, &c. Igitur tanta Dei misericordia & salute neglecta sceleribus auctis cumulatiores pœnas luere commeruerunt. qui diuinam expectationem negligentiam interpretati nullas metuebãt. Quamobrem

Educam illud, dicit Dominus exercituum: & veniet ad domum furis: & ad domum iurantis in nomine meo mendaciter: & commorabitur in medio domus eius, & consumet eum, & ligna eius & lapides eius.

EDVCAM *illud, dicit Dominus.*] Asseuerantis & futuram præter opinionẽ exspectationemque calamitatem obnuntiantis Dei oratio, hæc est, qui tardiores pœnas ob cumulatam culpæ noxiam auctione & grauitate compensabit; ita vt volumen illud contentæ maledictionis vi singulorum domus à fundamento euertat.

Et egressus est angelus, qui loquebatur in me: & dixit ad me, Leua oculos tuos & vide quid hoc est, quod egreditur. & dixi, quid nam est? & ait: Hæc est amphora egrediens. & dixit, hic est oculus eorum in vniuersa terra.

MALEDICTIONIS & iudicij sententia criminumque summis generibus cognitis, species etiam cognoscere ab angelo Vates iubetur: ne quis astuta translatione verborum nimis breui atque subtili definitione crimen effugere, iudiciumque declinare

nare poſſet, quòd ſe neque furem, neque periurũ eſſe defenderet; vtpote qui neque res alienas rapuiſſet, neque iuratus aliquid præter ius atque fas eſſet mentitus, cùm tamen nemo eſſet, qui ſi non furto & raptu, tamen fraude alienas appeteret, inuadereq́. conaretur res; & ſi non iureiurando, tamen contemnendo numen violaret. Abundabat procul dubio ſcelus, iniuria atque impietas apud Iudæos, multiſque nominibus & partibus exuberabat; quo tẽpore ſecundo fano diruto natio illa meritas pœnas luit. Eam igitur rem docendus Vates leuare oculos iubetur & videre, quidnam illud eſſet, quod de integro prodiret; quod tamen ipſe non planè agnoſcẽs rogat, & audit. [*Hæc eſt amphora egrediens.*] Iubebat angelus rem ipſam, quidnam ſignificaret, cognoſcere & definire; ſed ille oculos animumque intendens nondum viderat mẽnſuram, quam ſtatim angelo indice videt. [*Hæc eſt amphora egrediens.*] Non docet quid ſit, ſed indicat, vt videat. Quidnam videre me iubes? Vates ait. reſpondet angelus. Hanc amphoram prodeuntem. *Amphora.* Menſuræ genus interpretamur; cuius apud Iſraëlitas vſus erat, quę eos impia fraude obligatos arguebat; vtpote quæ ſumma iniquitate deprauata erat. Hebraice & Chaldaicè ſatis aperta verbi huius ſignificatio eſt. EPHA enim menſuræ genus certum eſt: cuius nomen pro omni mẽſura vſurpatur, vt: Statera iuſta, & Ephi iuſtum, & batus iuſtus erit vobis. Quod verò Ephi iniquum & fraudulentum egrediens Vates viderit, illud ſignificabat, fraudes nõ priuatè à quibuſdam conceptas, ſed publicè vagantes aperteque ac liberè graſſantes à Deo deprehenſas ad iudicium produci eodem exemplo, quo iudices ſolent adulterinas & fraudulentas menſuras publicè productas in medio foro præconio etiam addito ſuſpendere. Quam rem ipſe ab angelo interprete ſtatim docetur; videlicet commune omnium ſtudium & cogitationem in fraude faciẽda eſſe poſitam: idque quàm diligentiſſimè curari. [*Hic eſt oculus eorum in vniuerſa terra.*] Præconij vox eſt. Omnium, inquit, huius terræ hominum mens & oculi ad admittendam fraudẽ attentiſſimi ſunt: tumque ſibi quiſque maximè placet, maximeq́. perſpicere putat, cùm callidiſſimè ſocium fraudauerit & deceperit. neque verò id flagitium occultũ aut latens eſt, ſed ante omnium oculos palam ac publicè admiſſum verſatur. Hæc huius viſionis interpretatio vehementer & temporum illorum rationi & verbis ipſis conuenit; quam ex Chaldaico etiam vertere placuit, ſic: *Et dixi hi ſunt populus, qui accipiunt & dant in menſura falſa, & dixit, Ecce id manifeſtum coram omnibus habitatoribus terræ.* Sic Paraphraſtes Ionathan. Porrò iudicium hoc vniuerſum plenè abſoluteque edendum Vates præuidit, vt ex diuinæ ſententiæ decreto Iudæa gens meritas pœnas luitura ad ſupplicium producenda eſſet.

Ezech.45.

Et ecce talentum plumbi portabatur: & ecce mulier vna ſedens in medio amphoræ. Et dixit: Hæc eſt impietas: & proiecit eam in medio amphoræ, & miſit maſſam plumbeam in os eius.

DAMNATA perſona, pœna & damnationis cauſa hac oratione referuntur. Vidit enim Vates plumbi talentum præferri, quod ad ſupplicium ſumendum parabatur: deinde vidit feminam quandam, hoc eſt, Iudæorum ſynagogam ſcelerum impietatiſque conuictam & damnatam in ipſa menſura, qua ad fraudes faciendas vſa fuerat, concluſam produci. Cauſam præterea præconis voce prædicatam audiuit. [*Hæc eſt impietas.*] Antiquo more cauſa breui oratione, & quæ facilè percipi ab oĩbus poſſit, pronuntiatur, vt illud: Poſuerunt ſuper eum cauſam eius inſcriptã, HIC EST REX IVDÆOR. Sic præco ille Amphorã ſiue Ephi oſtendens, cuius fraudatæ mulier illa damnata erat, prædicabat. [*Hæc eſt impietas.*] Tandẽ ſupplicium dantem feminã ſpectauit: ſupplicij autem genus illud fuit, vt in Ephi ipſum coactæ tota illa plumbi maſſa in os obtruderetur. quo ſpectaculo illud Vates edoctus eſt, eadem menſura ſupplicium illi perſoluendum eſſe; qua in admittenda fraude fuiſſet vſa. quòd verò plumbum omne deuorare coacta mulier illa fuerit, illud ſignificabat, ſynagogam graui & diuturna miſeria opprimendã fore, quam exſpuere minimè ipſa poſſet; neque ante lenire, quàm Dei miſericordia tandem liberaretur. nulla enim mulier tam valido capite eſt, vt in capſam quandam arctiſſimã ſumma vi coacta, & coniecto in os plumbi magno pondere extare & reſurgere iam amplius queat. Genus ſupplicij quoddam grauiſſimum apud Iſraëlitas olim fuit, liquidum & feruens plumbum damnato in os ingerere, quod ad ventriculum & inteſtina penetrans animam agere efflareque citiſſimè cogeret. huiuſmodique ſupplicio ij præcipuè afficiebãtur, qui impietatis & violatæ religionis eſſent conuicti. Atque hoc ſupplicij genus

genus combustio vocabatur excogitata ratione ex eo exemplo inuentum, quod Nadab & Abiu Aaronis filiis & sacrorum ministris igni de cælo tactis est editum: quos quanquã igni deuoratos diuina historia narret, exterius tamẽ integros illęsosq. mansisse ex illo arguitur: Cõfestimq. pergẽtes tulerũt eos, sicut iacebãt, vestitos lineis tunicis, & eiecerunt foras. Atq. supplicij huius integrã rationẽ ex Deuterosεωn libro Hebraico petere licet in eo loco, qui de *San hedrin*, siue de magistratibus inscribitur. Siue igitur hoc modo aliquantum plumbum in mulieris illius os fusum fuerit, vt ratio ipsa & antiqua consuetudo indicat; siue totum frigidum & concretum intrusum, grauissimum suppliciũ vtrouis modo cognoscimus, quod tanta copia & vi tantoque pondere paratum fuerit. Leuit.16. „ Misnaioth. de Sanhedrin.

Et leuaui oculos meos & vidi: & ecce duæ mulieres egredientes, & spiritus in alis earum, & habebant alas quasi alas milui: & leuauerunt amphoram inter terram & cælum.

IVDÆORVM ex patrio solo migrationem & miseram illam, qua inter alias nationes vtuntur, vitæ condicionem diuturnam fore Vates hac visione edoctus est: cuius miseriæ modum & finem anxiè cognoscere cupiens, certis notis ab interprete suo didicit. Mensuram siue Amphoram siue Ephi Latinè vertamus, in quam femina illa pœnas datura coniecta coactaq. fuerat, Dei iudicium purissimum & sincerissimum esse diximus, qui reddit vnicuique iuxta opera sua, æqualique fraudulentis mensura refert. Qua inquit, mensura mensi fueritis, remetietur vobis. Igitur suas pœnas iustissimè Iudæorum Synagogę ferendas mensura illa significauit, quæ quamdiu sustinendæ essent, nondum ex visionibus fuerat satis Vati nostro compertum. sed ne ex earum, quas hactenus Iudęi in Babylonico exilio exoluerant, rationibus harum etiam duratione definita breues fortasse, atque illis, quas Israëlitarum cæteræ tribus decem pendebãt, inæquales fore putarentur, nona hac visione Vatem monere Deus curauit, ostenditq. parem de cætero vtrique populo in exilij dispersionisque sustinendis pœnis cõdicionem futuram esse, quamuis hactenus imparem ex diuina clementia Iudæi fuissent experti, quod non tantum fortasse, quantum Israëlitæ sceleribus obligati fuissent, sed tandem omnem maiorum suorum mensuram implentes, pœnarum quoque consimilem æqualemque exitum exspectare oporteret. Igitur duæ feminæ visæ sunt, hoc est, Israëlitarum & Iudæorum factiones duæ, quas ex eadem matre ortas *Ahalam & Ahalibam* Ezechiel Vates appellauit, iisdemq. aptatæ pennæ celerrimã aliquam profectionem migrationemque portendebant. alæ enim non ad cursum, aut aliàs terrestrem & commodam deambulationem, sed ad volatum comparantur, sicut scriptum est: Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, & volabo? Veruntamen illas non sua sponte, sed impulsas euolatum ire ventus in alas incumbens significat, quòd earum volatum non tam aër sustineat, quàm vehemẽs ventus agat, atque ad peregrinas longeque distantes regiones impellat: neque ad altius, sed magis ad longius volandum idoneis alis visæ sunt. [*Et habebant alas quasi alas milui.*] Latinus interpres in auium cæterarumque animantium nominibus reddendis parum perspicuus est, namque id negotium expositoribus fortasse dare cogitauerit: quod qui fugerit magna cũ sentẽtiæ iactura sæpe inuertat. Igitur Hebraicũ auis nomẽ est HHASZIDA, quod ex etymologia atque ex descriptione pariter ciconiam significat. hæc namq. auis vltra cæterarum ingenium in prolem parentesque suos gratissima benignissimaque esse dicitur, vnde misericordis nomen Hebraicè sortita est: deinde etiam ab antiquis Hebræis candido colore describitur. ea verò peregrina est aduentanteque vere in nostras regiones propagandæ sobolis causa migrat. quamobrem hospitis, cui nullibi certa sit sedes, imaginem refert. Sic apud Iob ferè describitur: atque à poëta etiam Latino peregrina depingitur. „ Ezech.23. Psalm. Iob 39.

Cùm vere rubenti Candida venit auis. Georgic⁂ lib.2.

Huius auis pennas in mulieribus illis agnouit Vates, satisque ex ea re intellexit Israëlitas & Iudæos ex diuini iudicij sententia instabiles vagosque fore, atque pœnas illas, quibus luendis addictos viderat, vario & longis interuallis diffuso errore sustentaturos, incertoque animo dubia semper euentuum exspectatione pendere cogendos; vtpote quibus neque diuini illius auxilij, quo olim vsi fuerant, neque hominum etiam atque nationum, inter quas agent, gratiæ & præsidij, neque consilij copia, neque certus, quò se reci-

piant ac tueantur, locus erit: sed pœnæ illæ suspensis atque solicitis rependendæ sustinendæque sint. id quod amphora inter cælum & terram leuata significatum est; pari ciconiis modo, quibus nullus in terra nidus, nullus in cauernis aut domibus, aut murorum vel rupium fenestris, quò se recipiant, locus est, sed inter cælum & terram vita sub dio & trepidis in rebus, aëri, ventis, solibus & imbribus exposita agitur, tantumq. quantum ad alendos pullos vix sufficiat, lignorum, plumarum, tomenti cęterarumque mobilium rerum comparatur. Videmus enim hanc auem vel in summis turrium culminibus, vel quod frequẽtissimum est, in altissimis arboribus nidum ponere, quod facilè migraturæ relinquitur, sicut scriptum est: Ciconiæ domus in abietes. sic Hebraicè, vbi nostra versio habet, Herodij domus, &c. Eam verò instabilitatem & perpetuam peregrinationem atque animi solicitudinem, qua Israëlitas atque Iudęos agendos indicabat visio, Vates finem & modum rogans ex interprete clarè agnoscit.

Psalm. 104.

Et dixi ad angelum, qui loquebatur in me, Quò istæ ferunt amphoram?

IN PROXIMA visione, cùm proferri videret Ephi, nihil interpretem Vates rogauit, quod ad supplicium de muliere sumendum prolatum agnosceret: id quod euentus ipse statim docuit. nunc verò quò proferatur, interrogat, quòd eam prolationem ad exilium quoddam longinquum & celerrimum mari terraque petitum spectare intelligeret; sed quorsum tandem euasura esset, non satis constitutum haberet. docetur autem nullo certo loco exilium peregrinationemque esse definiendam: nam quòd inter cælum & terram Ephi illud sublatum esset, spem aliquam reditus & restitutionis facere videbatur: sed quo tamen interim in loco esset collocandum, incertum erat.

Et dixit ad me, vt ædificetur ei domus in terra Sennaar, & stabiliatur, & ponatur ibi super basim suam.

ROGABAT Vates quonam in loco tandem consistentes feminæ pœnas illas luituræ essent ex certo locorum consuetudinisq. vsu, & quadam, quanquam nõ vera, minus tamen solicita requie leuiores fortasse futuras. illud quoq. quærebat, an locorum etiam mutatio miserias mutatura, minuitura lenituráue esset. Vtrumque verò in responsione negatur, scilicet, neque certam vllam ac perpetuam sedem illis, qua pœnas sustineãt definiri, neque in maxima locorum mutatione & stabilitate labores, pericula, miseriasque aut tolli aut mutatum leuatumúe iri saltem, sed quocunque migrandũ diuertendumq. sit, condicionem illam miseram circumferendam esse; huiusque magnam constantiam in maxima vitæ inconstantia futuram. id verò certis verbis vatique optimè cognitis indicatum est. [*Vt ædificetur ei domus in terra Sennaar.*] Feminis nullam; amphoræ verò certam domum, delubrum basimque præscribit. *Sennaar* autem incertam magis, quàm certam sedem hoc in loco propriè significat. namque compositum nomen est ex *Se*, particula idem significante cum latino, *quod*, & ex NACHAR verbo, quod excutere excludereque significat; vnde nomen illi olim regioni factum est: ex qua Noë posteritas cum turrim nominis causa ædificare moliretur, vel inuita excussa fuit. secundum huius interpretationis verbum est, *domus*, qua locus certus atque constitutus definitusque significatur. tertium, *stabilire*, siue, vt Hebraicè est, *quiescere, facere*, siue *constituere*. quartum verò est BASIS à verbo Hebraico deductum, quod firmare significat. Atque figuratæ huius orationis huiusmodi sententia est, Iudæos & Israëlitas incertos atque suspensos nimium, toto ferè orbe exules diu vagaturos, eandem à gentibus & nationibus, inter quas versabuntur, vitæ & libertatis oppressionem experturos, qua ipsi alios ac præcipuè Christiani euangelij ac nominis cultores oppresserint: eamque in tanto vagationis errore tantaque incertitudine certissimam & perpetuò perferendam ante finitum ex diuina misericordia exilium minime deposituros, ita vt cælum, non animum animique miserias & ærumnas mutari sibi sentiant, cùm trans mare excussi fuerint. qua vitæ condicione nulla inferior aut incommoda magis inueniri potest. Huius autem orationis verba ex antiquo templorũ more trãslata sunt; quorũ dedicatio huiusmodi est, vt cõstructa primũ æde, deinde basis cõmodè collocetur: in qua vel statua aliqua, vel aliud religiosum

שנער Genes. 9.

religiosum monumentum ad cōmunem cultum ponatur. Vt igitur Israëlitæ olim, dum in deserto agerent, sacram illam diuinæque gratiæ indicem arcam quocunque migrarēt circumferentes, vbi castra ponerent, primum omnium tabernaculo fixo & mēsa posita, collocabant: sic nunc errabundi multorum scelerum & innocentis ab Abel ad Christum vsque sanguinis vltricem lagenam siue mensuram, & diuino iudicio, & Vatum oraculo circumferunt. interea autem *in terra Sennaar* exules errabundique vagantur. Harum verò, quas angelus apud Vatem denuntiabat, quasque nostro etiam tempore Israëlitæ sustinent, pœnarum sententia, omen & lex, quam maledictionem dicimus, iam inde à principio prædicta pronuntiataque fuerat. Disperget te Dominus in omnes populos à summitate terræ vsque ad terminos eius, &c. In gentibus quoque illis non quiesces, neque erit requies vestigio pedis tui: dabit enim tibi Dominus ibi cor pauidum, & deficientes oculos, & animam consumptam mœrore: & erit vita tua quasi pendēs ante te. Quis sapiens, & obseruet hæc? & ponat super cor suum, intelligatque prouidentiam Domini, atque diuinorum librorum certitudinem, fidem, veritatemque fateatur? Deut. 37.

CAPVT VI.

ET conuersus sum, & leuaui oculos meos, & vidi: Et ecce quatuor quadrigæ egredientes de medio duorum montium: & montes, montes ærei.

QVANTA quamque perpetua Israëliticarum rerum calamitatis exspectatio, quàm multiplex futurus esset labor, hactenus Vates edoctus narrauerat: quis verò finis, quisúe exspectandus fuerat modus, nunc iam certior factus referre parat. tam diu enim sustinendas Israëlitis & Iudæis pœnas esse denuntiat, quoad earum, quæ ad quatuor orbis imperia spectarent, nationum summa quadrans confecta fuerit. namque horum satellitum ministerio ad repetēdas ab illa gente pœnas Deus vti decreuerat. Quanquam verò in superioribus visionibus quatuor cornuum spectaculo imperiorum orbis imago Vati conspecta fuerat, integra tamen atq. plena ratio rerum ad imperia ipsa pertinentiū cognoscere cupienti desiderata, ac nunc demum in decima hac visione edita est. Atque huius quidem cognoscendæ rei studium suum Vates ipse indicat. [*Et conuersus sum, & leuaui oculos meos.*] quòd visam sibi iam semel atque iterum rem nondum tamen satis exploratam diligentius iam intueri perspicereq. curaret. quanquam enim quatuor imperia cognouisset, an multis, an paucis principibus, an populi tantùm & reipublicæ nomine singula gerenda essent, nondum intellexerat; eorum etiam imperiorum loca & situs, quibus dominatio stabilienda esset; singulorum præterea notas, quibus cognosci possent, minus clarè obseruarat. Quas omnes res hac in visione apertè discreteque intuetur. namque quatuor quadrigas non eiusdem omnino cum equis illis, quos antè cōspexerat, significationis videt. Illi namque Alexandri & hæredum regum priuatam historiam retulere. hæ verò quadrigæ integras imperiorum imagines propriis singulorum notis distinctas referunt. [*Et ecce quatuor quadrigæ.*] Imperia non populari & publica dominatione, sed multorum principum auctoritate constitura videt. quadrigæ namque ad bellum paratæ quatuor equis trahuntur, bellatoremque principem aut etiam victorem triumphantemq. vehunt. Ex antiqua autem historiarum ratione singulis imperiis, quanquam singuli maximi imperatores fuerint, plures tamen vel belli iure, vel societatis fœdere & fide deuinctos principes ac reges fuisse cognouimus. Quatuor verò sibi visa ait, videlicet Assyrium, Persicum, Græcum & Romanum imperia. Quòd ex duobus tantùm montibus iisque æneis prodeuntes quadrigas viderit, illam significationem habet, maxima imperia sine duobus maximis & firmissimis fundamentis, consilio & vi constitui non posse: quæ tamen fundamenta ex diuinæ prouidentiæ auctoritate & auspiciis firmitatem nanciscantur, aliàs leui impetu & fundamenta euertantur & opera corruant vniuersa. Nisi enim Dominus ædificauerit domum, in vanum laborauerunt, qui ædificant eam. Eam rem vt ita interpretemur, verborum consulto à Vate obseruatorum, atque certis notis pronuntiatorum notatione adducimur. namque vnamquamque quadrigarum ex duobus certis & notationis particula indicatis mon-

tibus prodeuntem describit: deinde montes illos ita notatos non quouis Hebraico montium nomine appellat, sed HARIM, quod concipientes, prægnantes parientesque significat: de quo nomine iam aliàs diximus. Igitur alter mons ad conceptum & grauiditatem; alter ad parturitionem siue procreationem referendus est: atque concipiendi verbo consilium cogitationéque susceptam significari iis, qui in sacro sermone versati sunt, est compertissimum, vt: Cõcepit dolorem, & peperit iniquitatem, &c. & apud Isaiam: Concepimus & locuti sumus de corde verba mendacij. in quibus aliisque locis idem verbum, à quo montis nomen deducitur, est HARA. Earum autem, quæ ab hominibus publicè priuateque geruntur, rerum duplex origo est, cogitatio & facultas, quam alterius montis, hoc est, generationis, nomine definimus. nam neque consilium sine facultate, neque vis consilij expers, valet. vtraque verò res vt in maximis & grauissimis negotiis secundos euentus habeat, diuina auctoritate atq. efficientia indiget. id quod à Vate studiosè notatum indicatumq. est. [*Et montes, montes ærei*, Hebraicè, *& montes illi montes Nehhosseth.*] Atque *Nehhosseth* propriè id metallũ est, quod à nostris chalybs vocatur, cuius accessione gladiorum acies cęterorumque armorũ mucrones parum aliàs, sine huius vi atque robore, valitura firmantur. At verò nomen ipsum *Nehhosseth*, à verbo *Nahhas* deducitur, quod alij verbo *Hhus* affine est; quorum alterum augurari atque auspicari; alterum verò festinare significat. Exponimus autem verba iis vocibus, quæ latinis in vsu sunt, quibus magis res ipsa indicatur, quàm declaratur. namque augurij superstitioso nonnihil nomine honesta tamen ratio, hoc est, rerum bene gerendarum diuina auctoritas continetur. Igitur maxima illa imperia duabus potissimum rebus, consilio & virtute, iisdemque diuinæ prouidentiæ auctoritate & ad celeriter conficiendum facultate firmatis, profecta docere volens Vates verborum huiusmodi cogitandas expendendasq. rationes certis notulis indicatas consulto protulit. Ex qua re in eam nos sententiã facilè adducimur, vt præter quatuor orbis imperia suis temporibus ætatibusque discreta nullam fore de cętero monarchiam arbitremur, frustraq. cuiquam homini vel populo tentandam, quam nulla vnquam vatum oracula prædixerint, nulla diuinæ auctoritatis auspicia fundent. Iam verò singulorum imperiorum notas obseruemus.

[Margin: Iob 15. Isai. 59. — נחש — Cicer. de diuinat.]

Et in quadriga prima equi rufi, & in quadriga secunda equi nigri: & in quadriga tertia equi albi, & in quadriga quarta equi varij & fortes.

NON eodem, sed alio atque alio tempore quatuor imperiorum rationes, certa tamẽ successionis serie, explicandas esse ille ordinalis numerus, *prima, secunda, tertia, quartaque*, significat. Color autem equorum & nationum mores rerumque gerendarum modos & & moribus conuenientem habitum indicat. namque primi equi Assyriorum reges & principes fuerunt, à quibus imperium bello sanguine atque vi fundatum propagatumq. fuit, Nimrothi primi ipsorũ parentis mores imitatis, qui cœpit esse potẽs in terra, & erat robustus venator coram Domino. Hos purpura & coccino auroque in vestibus vti solitos multa antiquorum scriptorum testimonia docent: atque is color rufus est ex purpura auroque refulgens, quem à *Rhus* plantæ natura expressum iam aliàs explicuimus. qua de re sic scriptum est: Quicunque legerit scripturam hanc & interpretationem eius manifestam mihi fecerit, purpura vestietur, & torquem auream habebit in collo, & tertius in regno meo erit. item illud: Aspectus eorum quasi lampades, quasi fulgura discurrentia de Babyloniorum vestibus in bello decantatum. Secundæ quadrigæ equi nigri, siue, vt Hebraicè est, crepusculini pinguntur: cuiusmodi color calliditate magis quæsitam, quàm virtute comparatam Persis & Medis dominationem arguebat. cuius rei historiam nos & apud hunc Vatem, & apud alios etiam latius exposuimus. Hos etiã coloris genere suffusco in vestibus vsos Persicum nomen ad Latinos vsque deductum declarat. Græcos præterea consilio, prudentia sapientiaque præcipuè magis, quàm armis imperij summam tenuisse, ipsorum historiæ Alexandri felicitatem virtuti simul & consilio prudentiæque asscribentes declarant, qui doctissimis hominibus tum præceptoribus, tum familiaribus vsus maximas & instructissimas hostiũ copias, ordine, disciplina, arte & consequenti virtute superauit, fudit & cecidit. Atque Græcos sapientiæ rationibus (cuius in coloribus albus imaginẽ refert) res inire tractareq. solitos esse, D. Paulus testis est: eosdem etiam candidis vestibus declarari conseruatus ad nostrã vsque ętatẽ vsus

[Margin: Genes. — Dan. 5. — Nahhũ 2. — 1. Corinth. 1.]

-ſus docet. demum quarta quadriga variatis, ſiue, vt in Hebraico eſt, grandinatis equis trahebatur, hoc eſt, certis punctis & notis grandinis modo reſperſis: in qua imagine præter propriam illam Romanorũ prætextá auro interdum diſtinctam, præter chlamydem, togam aliaq. variarum veſtium genera, gerendarũ rerum ratio, quàm varia multiplexq. ad imperium obtinendum fuerit, indicatur. namque illi partim armis, conſilio partim, nunc vi, interdum facilitate & clementia vſi rerum potiti ſuperioresque facti ſunt, ſicut ſcriptum eſt: Et audiuit Iudas nomen Romanorum, quia ſunt potentes viribus, & acquieſcunt ad omnia quæ poſtulantur ab eis: & quicunque acceſſerunt ad eos, ſtatuerunt cum eis amicitias. & quia ſunt potentes viribus, hoc eſt, [*equi varij & fortes.*] Neque verò hæc varietas Romanorum tantùm imperatores variis originibus diſcretos, hos Italos, Græcos illos, Hiſpanos alios ſignificare videtur; ſed futuram etiam Romanæ ditionis diuiſionem apertè indicare videtur, quam, cùm vna olim fuerit, Machometus Arabs noua ſuperſtitione excogitata & inducta partiri cœpit, atque bellum imprimis inferendum percipiens ſectæ ſuæ ſtudioſis principibus deterendam diuidendamque reliquit: à quibus noſtra iam ætate maxima Romanæ olim dominationis pars Aſia atque Africa, & Europæ non ignobilis portio occupata eſt. Eam autem rem, vt hactenus euentu ipſo explicata eſt, non Zacharias modò, ſed Nabuchodonoſor etiam futuram illa per quietem viſa ſtatua proſpexit, cuius pedum pars quædam ferrea, quædam verò fictilis erat. Spectata igitur ad hanc rationem imago duplices equos oſtendit, *varios*, hoc eſt, eos, qui Romano imperio iis, quos indicauimus, modis propriè præfuerint, *& fortes*, hoc eſt Iſmaëlitas quorum omne ius & agendi ratio in vi armiſque eſt, pſeudoprophetæ ſui præceptis frequentiſſimis per totum Alcoranum tradita. Mirum enim dictu eſt, quàm ſæpiſſimè Barbarus ille ſanguinarius bellorum & prælij perpetuum vſum religioſa vel ſuperſtitioſa potius commendatione inculcet: idque vnum maximum & grauiſſimum probandæ pietatis argumentum & periculum ſuis ſectatoribus conſtituat. qua de re nos aliàs fortaſſe honeſtum otium nacti pluribus agemus. Quod Latinus interpres vertit, *Fortes* & benè, Chaldaicus paraphraſtes non malè reddit *Cinereos*. eſt enim verbum Hebraicum AMVTZ, quod robuſtum imprimis, & duplicis aſpirationis additione HHAMVTZ, cinereum, qualis illa natio eſt, ſignificat.

1.Mac.7. — Daniel.2.

Et dixi ad angelum qui loquebatur in me, quid ſunt hæc, Domine mi? Et reſpondit angelus, & ait ad me, iſti ſunt quatuor venti cæli, qui egrediuntur, vt ſtent coram dominatore vniuerſæ terræ.

NON quænam quadrigarum ſignificatio, ſed quidnam illa ipſa ſignificata eſſent, quonam modo ſeſe vnaquæque haberent, Vates rogat. nam quatuor imperia orbis eſſe iam probè cognoſcens, quanta vi, quanta auctoritate ſingula valerent, quoadque pertinerent, nondum ſatis perſpexerat. Eas igitur, quas cognoſcere cupiebat, res ab interprete diſcit; nempe quatuor potentiſſimas dominationes illas eſſe, quæ terrarum imperium diuerſis temporibus, ex diuinæ prouidentiæ decreto auctoritateque, obtinerent. ob eamque rem cæli venti ſiue ſpiritus appellarentur, quòd ex prouidentiæ diuinæ conſilio excitati, tanquam venti aliqui in terras incumbentes, omnem populorum & regnorum ſtatum pro arbitrio turbatum ſibi ſubigerent. ita hoc in loco interpretamur ventos cæli, ſpiritus cælitus excitatos, vt illud: Excitauit Dominus ſpiritum Cyri, &c. Et ſuſcitauit Dominus ſpiritum regum Medorum, & contra Babyloně mens eius eſt, vt perdat eam. Neque hic nunc de quatuor cæli partibus, quas aliàs ventos dicimus, ſed quatuor imperiorum vi atque potentia & auguratione, vt ita loquamur, agi videtur. nam quatuor quadrigæ celeres & fortes, quatuor ſpiritus, duo montes calybei, vt antea explicuimus, cælorum vim auctoritatemque ſignificant. Duali autem numero cælorum nomen pronuntiatur, ita numerus numero, res rei, locus loco aptè congruit. Horum igitur ſpirituum, hoc eſt, potentiarum facultas non caſu, non propria virtute, ſed Dei potius cuncta moderantis arbitrio & auctoritate cõſtare oſtenditur. [*Qui egrediuntur, vt ſtent coram dominatore vniuerſæ terræ.*] Hebraicè ad verbum vtcunque Latinè explicandi cauſa vertere poſſumus: [*Quæ egrediuntur à ſtatuendo ſeſe per dominatorem vniuerſæ terræ.*] Adeo omnem gentium atque orbis dominatum vni tantùm Deo conditori

Ierem.51.

& moderatori sacra sapientia tribuit, vt illius auctoritate tantùm omnem aliam potentiam niti confirmet, repente aliàs hoc fundamento submoto ruituram. itaq., *vt stent*, *siue de stando*, passiuè vel reciprocè interpretamur. Porro imperiorum ipsorum rationes planius adhuc vati angelus exponens, vno tantùm Assyrio, quod iam tum esse desierat, prætermisso, à Persico, quod ętate illa florebat, explicationis summam repetit.

In qua erant equi nigri, egrediebantur in terram Aquilonis: & albi egressi sunt post eos: & varij egressi sunt ad terram Austri.

IMPETVM à Persis & Medis in Assyrios Babyloniosq. dominandi causa factum, locorũ situs apertè indicat. namq. Mediæ ac Persidi Assyria regio Aquilonaris est. quoniã Genes.10. Assyriorum imperium à Nimroth Babylone primum fundatum legimus. Fuit autem » principiũ regni eius Babylõ, & Arach, & Achad, & Chalãne in terra Sennaar. &: De ter- » ra illa egressus est Assur, & ædificauit Niniuen &c. Persæ verò meridionalẽ huic regioni plagam incoluisse, Æthiopibusq. & Libijs cõterminos siue mari, siue terra fines habuisse, Ezech.37. ab Ezechiele dicuntur. Persæ, Æthiopes & Libij cum eis &c. Hos autẽ ad meridiem positos, septentrionalium regionum adiuncta ab eodem notatione demõstratur. Ghomer, & vniuersa agmina eius domus Togarma latera Aquilonis &c. Itaq. Persæ apud Babylonem superatis Assyrijs rerum potiti sunt, quos etiam Græci eodem loco victos imperio expoliarunt: quamobrem tertij equi albi secundos insequuti fuisse referuntur. [*Et albi egressi sunt post eos.*] Alexander, vt aliàs diximus, Persas in Babylonica regione vicit. Itaq. *egredi*, bellum mouere, exercitumq. in expeditionem educere interpretamur. Verum ex ijs, qui in quartis quadrigis cõspecti fuerãt, equis, varij, hoc est, ad australẽ plagã excurrere visi illud significabant, Romani imperij affectatores primos, quales Iulius, Augustusq. fuerunt, ciuilia bella, quibus tyrannidem tandẽ occuparunt, in Italia incœpta atq. per Philippos gesta in Ægypto, quæ Italiæ Australis est, Pompeis, Anthonijs Cleopatrisque occisis, confecturos. At verò equis illis vltimis robustis, quibus vltimarum quadrigarum pars altera trahebatur, nulla certa orbis plaga, quam peterent, definita; sed omnis ferè terra, quam bello, armis, atq. effrenata occupandi libidine turbarent, permissa Dei iudicio est, publica hominũ scelera & peccata satellitũ horum licentia animaduertentis.

Qui autem erant robustissimi, exierunt, & quærebant ire & discurrere per omnem terram.

LVTEOS quosdam & terrestres fictilesq. planè homines vltimi imperij partem alteram tandem habituros ex sacris libris cognouimus interprete Daniele, sicut scriptum Daniel.7. est: Porro quia vidisti pedum & digitorum partem testeam figuli & partem ferream, regnum diuisum erit &c. Hos autem nullis certis limitibus contẽtos, in omnes regiones inusitata quadam temeritate & occupandi libidine inuasuros Zacharias vidit, atq. omnia sua consilia conatusq. omnes in ea re posituros, repetitis ambulandi excurrendiq. verbis, ostẽdit. [*Exierunt, & quærebant, vt versarentur in terra.*] sic hebraicè est. qua oratione totius à Machometo conscripti Alcorani summã rationẽ expressam videre nobis videmur: cuius illud fere frequentissimum argumentum est. Nonne terra Dei spatiosa satis Alcoran. Azoar.x. & immensa, qua profectum versatumq. eatis, existit &c. & paulo inferius: Terrarum, inquit, propter Deum expugnatores, & è domibus proprijs propter Deum atq. prophetam, ad quærendum euntes, in terris abundantiam adipiscentur: ibique morientes Dei misericordiam plenè consequentur. Hæc barbarus Pseudopropheta ac sanguinolentus legislator, qui & aliàs terram suæ libidini explendæ nimium angustam atq. cæteris eiectis genti tantùm suę occupandam tradit. Cauendum vehementer, inquit, est, ne vobis Az-oar.vij. in terra, cùm illa sit angustissima, participes vel vestrorum negotiorum executores efficiantur. Idem etiam alio in loco bellorum finem aut modum nullum esse præcipit, quoad nulla de religione dissensio sit: suosque vno maximo bellorum suscipiendorum, Azoar.xviij. periculo probari vult. Hæc ad verbum non incommodè referre visum est, quibus illorum verborum sententiam exponeremus. [*Exierunt, & quærebant ire, vt versarentur in terra.*] namque his illa respondent, Qua profectum, versatumque eatis, & terrarum expugnatores & è domibus proprijs ad quærendum euntes. Ad quærendum, hoc est, ad expugnandũ occupandumq. Atq. istorum hominum furorẽ & petulantiã in omnes ferè terrę partes incursare & inuadere grauissimo Dei iudicio permissũ iri Vates audiuit.

Et dixit,

Et dixit, Ite, perambulate terram.

CHRISTIANORVM aliorumque principum discordia & intestina bella, cæteraq. Deo inuisa flagitia huic importunissime pesti ad liberius vagandũ viam substruxerunt: quæ ab anno salutis DC. XX. & Heraclij principis XII. quo primum orta dicitur, per totum fere orbem allata est, atq. vt hic Vates noster ait, [*perambulauerunt terram:*] vsque adeo, vt totam ferè Asiam, Africam, Europæ bonam partem sua secta infectam occuparint, Hispaniam diu obtinuerint, neque Galliam Italiamue intactam reliquerint. namq. & Siciliam insulã, & Neopolitanam regionẽ captas possederunt. Sed quis huius gentis exitus exspectãdus sit, in Danielis oraculis exponendis, Deo nobis propitio, indicabimus. Sed quanquam regnorum, imperiorumque omnium auctoritatẽ veram Deo vni regum omnium principi maximo & terrarum Domino acceptam referre debeant, nullam tamen tyrannidem, nullum crudelem aut superbum dominatum probari, imò vehementer displicere, præter sacrorum oraculorum testimonia, exitus etiam ipsi apertè indicant, quales illa tria imperia, vbi iam dominandi fines & termini, & ambitione, & cupiditate transierint, habuerunt. Cuius rei recens ac penè tunc præsens exemplum Zachariæ omnibus alijs etiam hominibus & ætatibus referendum per angelum proponi atq. indicari Deus curauit.

Et vocauit me, & locutus est ad me, dicens, Ecce qui ingrediuntur in terram Aquilonis, requiescere fecerunt spiritum meum in terra Aquilonis.

IRAM indignationemq. in Babylonios & Assyrios ob publicam iniuriam, ob religionis veræ contemptum, Deo conceptã Persas vltos fuisse, ad aliorum postea imperiorũ regnorumq. exemplum magno etiam clamore Vates docetur. [*Et vocauit me.* Hebraicè, *Et vehementer clamauit*, est. *Et dixit ad me, vide.*] rem magno studio ostensam, magna etiam attentione cognoscendam duo verba significant, [*Dixit & vide, requiescere fecerunt spiritum meum.*] Commodissimè ab iratis translatio sumitur, quorum spiritus, non nisi vlta expletaq. ira, conquiescit: ad eamque rem excitati fuisse Persæ dicuntur, vt diuinas de Assyriis regibus, deque illorum populis iras, extincta etiam principum posteritate, vlciscerentur, sicut iisdem ferè verbis apud alios vates etiam scriptum est, vt apud Isaiam Isai. 48.
de Cyro: Congregamini omnes vos, & audite, quis de iis annuntiauit hæc: Dominus dilexit eum, faciet voluntatem suam in Babylone, & brachium suum in Chaldæis, &c. Hanc de prouidentia sua certissimam sententiam omnibus hominum mentibus infixam Deus voluit, qua perpetuum in futuris ætatibus de eadem re iudicium, vel metuendum, vel sine dubio subeundum probaretur. Postquam verò quatuor imperiorum series omnis exposita Vati est, Iudaicarum etiam rerum ratio oportunè subiũgitur: idq. Iosue sacerdotis, qui futurorum ad Christum vsq. temporum partes sustinere iam visus fuerat, recordatione repetita fit. Atq. hic locus ex iis, qui apud hunc Vatem obscurissimi censentur, vnus est, in quo explicando interpretes multum insudarunt: neq. nimium tamen difficilis nostra legentibus commentaria censendus.

Et factum est verbum Domini ad me, dicens, Sume à transmigratione ab Holdai, & à Tobia, & ab Idaia: & venies tu in die illa, & intrabis domum Iosiæ filij Sophoniæ, qui venerunt de Babylone. & sumes aurum & argentum, & facies coronas: & pones in capite Iesu fili Iosedec sacerdotis magni.

EAM, de qua oratio instituitur, rem arcano & ad futura tempora spectanti argumento constare illud cumprimis indicat, quod negotium ipsum, & ad gerendum, & ad dicendum, Vati omnino mandatum sit; vtpote muneri officioq. suo omnino conueniens. namq. ex offerendo propediem & præuiso iam sibi munere coronas cõficere, & in prædicẽdi exspectãdiq. diuini beneficij signũ monumentũq. statuere Vates iubetur. Atq. ex hoc aliisq. sacrarũ historiarum locis facile argui potest, eos, qui ad reficiendum templum præfecti fuerant, à sociis comitibusq. suis, atq. adeo à remigrationis consortibus dona libenter accepisse; ab iis verò, qui secum venire neglexerint, recusasse, cùm ex regia auctoritate Iudæis omnibus libera in patriam remeandi facta copia; aliis verò Assyriæ regionis hominibus munere opus adiuuandi concessa fuisset facultas: sic enim ex

Ierem.1. „ decreto pronuntiatum est. Quis est in vobis de vniuerso populo eius, sit Deus cum ipso: „ ascendat in Ierusalem, quæ est in Iudæa, & ædificet domum Domini Dei Israël, &c. Et „ omnes reliqui in cunctis locis, vbicunque habitent, adiuuent eum viri de loco suo ar- „ gento & auro, &c. Atque Iudæorum dona illa censentur, quæ à transmigrantibus data 2.Esdr.2. „ sunt, qui secundum vires suas dederunt impensas operis auri solidos quadraginta „ millia & mille, argenti minas quinque millia, & vestes sacerdotales centum. Itaque in- „ ter eos pro cuiusque censu impendenda in opus pecunia exacta est. Iam verò bonorum quorundam virorum Ierosolymam Babylone cum muneribus religionis ergo aduentantium animum imprimis & pietatē ostensam Vates commendare atque donum etiam gratè suscipi & in illustrissimi cuiusdam monumenti opus impendi à Deo iubetur, quorum nomina quoque tum honoris, tum vaticinij certitudinis causa appellantur: hospitis etiam, à quo recipiendi erant viri honestissimi & cumprimis noti, cuius officium etiam probatur, mentio fit. hoc itaque horum versuum argumentum est: orationem tamen ipsam paraphrasticè explicabimus. Quanquam, inquit, ab iis, qui vobiscum remigrauerunt & vrbes suas nūc incolūt, pecunia in opus collata cogatur: tamen quorundā piorū virorum ex iis, qui Babylone manserant, aduentum propediem exspectato, muneraque gratè accipito. Hi autem sunt Holdai, Tobias & Idaia, quorum mores cum nominibus, Tempestiuus, Bonus & Cognitor, planè conueniunt; eorumque virtutem & pietatem ex hospitis, apud quem versabuntur, nomine & probitate exspectare licet Iosiæ filij Sophoniæ (siue vatis illius nobilissimi, siue alterius spectatissimę virtutis viri, qui celebris illa ætate esset) cuius tu eadem die, qua illi aduenerint, domum petes, aurumque & argentum, quod afferunt, accipies, &c. [*Et venies tu in die illa, & intrabis domum Iosiæ filij Sophoniæ, qui venerunt de Babylone*, Hebraicè, *in die illa, & intrabis, &c. qua venerint.*] Sic relatiuum ad diem simul & personas commodè in Hebræo refertur, hoc est, eadem die, qua illi venerint. *Transmigrationem* verò eos, qui in Babylone agebant, metonymicè dixit: cuius dicendi figuræ frequens in sacris sermonibus vsus est. Itaque Vati omnia hæc, antequam ederentur, ostensa mandataque fuēre, quæ tandem edita eorum, quæ statim enuntiaturus est, mysteriorum argumento signoque perpetuo esse vult. Igitur ex auro argentoque coronas parare imprimis iubetur; nimirum ex auro alteram, alteram verò ex argento, quod ipsa metallorum discretio & coronarum nomen in Hebraici sermonis breuitate satis indicat. Coronas autem regium diadema hoc loco definimus GHATEROTH Hebraicè. namque sacerdotali illa Cydari cum aurea lamina nihil opus nunc erat, cùm illa in sacerdotalibus vestibus, quarum magna copia illis parata iam erat, connumeretur. sed coronas regium gestamen auream alteram, argenteam vero alteram, quam in capite Iesu sacerdotis magni, cuius rationem antea præuisam nunc denuo refert, ponendam elogio addito curat Deus. ob eamque rem non ait pones eas, sed pones. Ex duabus verò regiis coronis aurea & argentea, auream verò ac legitimo regi tribui oportere ius ratioque docet, sacerdoti verò si regia corona simul tribuenda sit, argentea conueniat; vtpote cui regnum non proprium neque perpetuum, sed ad tempus fortasse gubernandum sit commendatum. quin & ipsa muneris proprij appellatione hoc etiam declaratur. [*Sacerdotis magni.*] & quoniam præsentis atque futuri etiam temporis mysteria vna atque eadem oratione enuntiare parat Vates, rem ipsam, vt ostensa est, paulo altius repetitam intueamur. Diximus in præcedentibus tertij capitis commentariis Iesum sacerdotem vita iam functum, posteritatis tantum suæ partes; Zorobabelem verò adhuc superstitem suam posteritatisque personam sustinere: illi de posteritatis rebus; huic de propriis & posteritatis rationibus oracula esse fusa. Nunc verò Vatem ex duabus parandis coronis alteram argenteam Iesu sacerdoti magno imponere iussum audimus; de altera verò, quam Zorobabeli paratam ratio ipsa docere videtur, nihil dixisse, nimirum illud hæc res significat, Zorobabelem, cuius generi atque familiæ legitimū Dauidicæ domus regnum esset & regni dignitate & munere templi illius à se refecti temporibus cariturum esse, quibus interim tamen sacerdotum familia, quanquam illegitimè fungeretur, quoad per exspectatissimum illum Christum ex Zorobabelis genere domoque oriturum publica atque priuata res omnis eum, quem deceret, locum cum summa Zorobabelis familiæ gloria tandem obtineret. Itaque permissum fuisse sacerdoti interim corona vti, sed argentea tamen, quæ dignitatis atque muneris mi-

ris minus proprium ius vsumq. argueret: idque vt futurum atque sibi visum à Deoque ostensum doceret Vates, hoc curando atque adornando argumento significare, posteritatisque memoriæ commendare imprimis; deinde verò & sermone de eadem re cum Iesu sacerdote habito explicare iussus est.

Et loqueris ad eum, dicens: Hæc dicit Dominus exercituum, dicens. Hebraicè, *Et dices ad eum, dicens.*

VT ORATIONEM grauem sententiæ rationum consiliorumque plenam verbum *dicere*, repetitum probet, ac deinde etiam maximi ponderis atque momenti rem esse doceat, quam Deus facultatis ad agendum suæ titulis & cognominibus appellatis enuntiari mandauerit.

Ecce vir, oriens nomen eius: & subter eum orietur, & ædificabit templum Domino. Hactenus versus vnus est.

ZOROBABELIS dignitatis, quamuis eo tempore minoris, magna exspectatione sacerdotes, populumque teneri Deus vult, quæ per ipsum quidē ducē tēplo reficiendo concitata per Christum ex illius genere oriturum explenda erat, qui sanctissimum illud atque gratissimū Deo templum ædificaturus, consecraturus dedicaturusq. esse statim dicitur. Itaq. prior hic versus Zorobabelis ipsius rationes continet, qui propterea quòd *Iudaicas* res, quæ ad ciuilem vitam atq. ad illius ætatis religionem spectabant, populo reducendo, templo ædificādo restituere cœperat, oriens appellatur, translato à plantis & arbusculis verbo, quæ primum nascentes oriri dicūtur. Hebraicè significatio aperta est: SZAMAHH enim ad rusticam pertinet rem, indeq. per translationem in alijs generibus vsurpatur. Igitur Zorobabelem, cui corona imposita non fuerit, tum primum oriri, neq. ea dignitate florentē esse ait, vt regio diademate ornatum spectari contingat; rebus tamē gestis illustrem & posteritatis exspectatione illustrissimum fore cōfirmat; quippe quem nunc orientem appellare liceat, & templum Domini ędificaturum absoluturūq. sperandum sit, ac maximum præterea illustrissimumque ex posteritate sobolequе sua germen sortiturum, cui ob ædificatum Deo templum, ob publicam hominum salutem partam, ob res omnes diuinè gestas, æterni regni diadema, decus & honor merito feratur. Itaq. duæ personæ hoc versu indicātur. [*vir oriens nomen eius*, Zorobabel, *Et subter eum orietur*] Christus: deinde sua vtrique gerendarum rerum laus eodem ordine tribuitur; Zorobabeli illa, [*Et ædificabit templum Domino,*] id templum, quod iam refici adificariq. cœptum erat, absoluet. Qua re expedienda certam templi illius desideratissimi & præstantissimi per eum, qui sub se, hoc est, ex radicibus suis oriturus est, ædificandi exspectationem dabit, vt ille illud sibi susceptum ædificabit, sic etiam ille alter, qui subter eum orietur.

Et ipse extruet templum Domino: & ipse portabit gloriam, & sedebit, et dominabitur super solio suo: & erit sacerdos super solio suo, & consilium pacis erit inter illos duos.

Et ipse, & ipse.] Obseruationem magnam indicatio hæc repetita habet: eumque verè demonstrat, cuius illa ædificandi tēpli & regiæ dignitatis obeundæ confirmandęq. laus propria fuerit, nempe oriturum subter orientē. Hic, inquit, templū illud sanctissimū, spirituale, ex viuis lapidibus constructum arcana & diuina virtutis & cognitionis sui patrisque cōmunicatione vt firmissimo saxo fundatum ædificabit, idē hostibus victis & spoliatis palam triumphans, suosq. in semet ipso traducens, gloriam portabit, atq. rex à Deo appellatus, *sedebit* [*& dominabitur in solio suo,*] super sedem Dauid patris sui: quam maxima virtute tuebitur, omniumque & diuinorum spirituum, & sanctissimorum virorum plausu obtinebit. Dignus est enim agnus, qui occisus est, accipere virtutem, & diuinitatem, & sapientiam, & fortitudinem, & honorem, & gloriam, & benedictionem, &c. Apocal. 5.
Congestā horum verborum omniū, videlicet virtutis, diuinitatis, sapientiæ & fortitudinis, honoris & gloriæ significationem vnū nomen KABBOD, quod ab interprete nostro כבוד
reddi-

redditum est, *gloriam*, continet, de quo nomine aliàs. Neque verò regni tantùm, sed
sacerdotij partes officiaque omnia vnius Christi virtute & opera præstanda esse ait,
vt nihil omnino in vno vtriusque muneris ministro, quod ad omnem virtutis & in-
tegritatis laudem pertineat, desiderari amplius possit: id quod antea non in vno
tantùm, sed in pluribus etiam, imò in omnibus desideratum semper fuit. nemo enim
vel vtrisque simul, vel alteri tantùm regio aut sacerdotali muneri ante Christum ita
dignè præfuit, vt diuino iudicio desiderioque satisfecerit. Hic verò vtrumque sibi
susceptum munus adeò dignè sustinuit, adeò plenè præstitit & expleuit, vt perpetuò
obtinere meritus, ad dexteram virtutis Dei sedeat rex & sacerdos in æternum, secun-
dum ordinem Melchisedech, vnus persona, duplex natura Deus & homo; qua Deus
est, rex æternus, mundum sibi & patri suo reconcilians; qua homo est, sacerdos in ęter-
num, reconciliator & pacificator. Idem etiam, qua homo est, ob partum sibi aliis-
que propria obedientia & virtute regnum, rex omnium suffragio patrisque iudicio ap-
pellatus: vt qui non solùm regem sacerdotemque strenuè egerit, sed eos, qui suæ partis
fuerint, vtriusque muneris dignitate communicata auxerit & ornauerit, sicut scriptum
,, est: Dignus es Domine accipere librum, & aperire signacula eius: quoniam occisus es,
,, & redemisti nos Deo in sanguine tuo: ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione, fe-
Apocal. 5. cisti nos Deo nostro regnum & sacerdotes, & regnabimus super terram. Hanc adeo
arcanam sententiam nostra aurea ætate iam certam atque exploratam Hebraici sermo-
nis obseruatio apud hunc Vatem indicat, qui sacerdotis nomen ita pronuntiauit, vt
officium magis, quàm personam ab altera distinctam interpretari conueniat, maximè
cum indicatæ per articulos & pronomina demonstratiua regis Christi personæ officij,
nomen, nullo alterius personæ indice verbo addito, appositum sit. nam si de al-
tera persona à rege iam appellato discreta sermo esset, ex linguæ vsu addito articu-
ה lo demonstratiuo dicendum fuit. [*Et erit ha sacerdos.*] *Ha* certam rem Hebraicè vtô
Græcè indicat: cuiusmodi vsu latini carent. Placuit autem hemistichium hoc barbarè
quidẽ, tamẽ ad verbũ quò res ipsa planior fiat, reddere. [*Et erit sacerdotans super solium suũ,*
& consilium pacis erit inter vtrumque.] ille idem, inquit, qui regiæ coronæ gloriam adeptus
[*sedebit & dominabitur super solio suo.* In eodẽ etiã solio regio *erit sacerdotans.*] Sacerdotis offi-
Hebr. 7. cio in æternũ fungetur. Talis autẽ decebat, vt nobis esset pontifex sanctus, innocens, im-
,, pollutus, segregatus à peccatoribus, & excelsior cælis factus. Talẽ verò habemus pontifi-
,, cem, qui cõsedit in dextera sedis magnitudinis in cælis sanctorũ minister & tabernaculi
,, veri quod fixit Dominus & non homo. qua oratione apertius explicari versus hic po-
,, tuit? quod verò additur, [*Et consiliũ pacis erit inter duos illos,*] cõmuni publicę salutis pacisq;
consilio, studio atque vsu vtrumque munus in vno Christo constare significat, qui vt
duas naturas, diuinam & humanam, tantis rationum & definitionum interuallis di-
stinctas, tamen vna in persona plenè planeque coniunctas, atque in vnius suppositi
fœdus amicitiamque conflatas habet: sic vtriusque muneris partes & officia perfe-
ctissimè sine vlla nota in perpetuum sustinens præstat: ita vt ad publicam hominum
pacem cum Deo conciliandam ad publicam etiam gerendam rem nihil in hoc rege,
nihil in hoc eodem sacerdote requiri desiderariúe possit. Id quod nemini vnquã mor-
talium vel regum vel sacerdotum contigit, vt vel altero vel vtroque munere præstan-
do sufficere, diuinamq; pacẽ & perfectionẽ gẽtibus, quibus præesset, integrã reconcilia-
ret, propterea quòd nemo ante hunc, maximum illud & salutare pacis consilium, cu-
ius hic angelus, interpres & minister fuit, instituere aut suscipere potuerit. Consilium
autem pacis in rege & sacerdote, siue vt eodem Hebraico verbo significatur, pacis &
perfectionis procurandæ & afferendæ hominibus apud Deum reconciliationis, gratiæ,
salutis atque felicitatis certam rationem, studium atque facultatem definimus, ex illo
Prou 12. Sapientiæ à repugnãtibus explicato argumento: Dolus in corde cogitantium mala, qui
,, autem pacis ineunt consilia, sequitur eos gaudium. Huiusmodi consilium nemini
,, hominum, qui caro & sanguis essent, constitit, quòd id planè diuinum, diuinũ etiã mi-
Ioan. 1. nistrum exspectaret. De cuius gratiæ plenitudine cæteri omnes acciperent. de quo Pau-
2. Cor. 5. lus: Quoniam quidẽ, ait, Deus erat in Christo mundum recõcilians sibi. Summum verò
& perfectissimum pacis consilium inter eos ministros esse oportet, qui ipsi vnum etiam
omnino sint. id quod alij ministri, qui modò legitimè vtrique muneri præfuerint, nun-
,, quam antea fuerunt. Atque maximam & diuini cõsilij plenam rem maximis & arcanis

verbis

verbis Vati noſtro Deus ſuggeſſit: cuius tametſi cognitio non omnibus illo tẽpore conſtare poſſet, admiratio tamen, deſiderium & exſpectatio excitata dataque eſt, atque præſenti ſigno argumentoque confirmata.

Et coronæ erunt Helem, & Tobiæ, & Idaiæ, & Hen filio Sophoniæ, memoriale in templo Domini.

EORVM, à quibus aurũ argentumq. accipiendũ erat, & hoſpitis etiã illorũ ad probandam liberandamq. vaticinij ſui fidẽ teſtimonio vti iubetur Vates: quòd in ore duorum vel trium ſtet omne verbum. tribus itaque hoſpitibus & vno ciue nobiliſſimo appellatis, & adductis teſtibus nominibusque inſcriptis coronas ex auro argentoque factas in templo ſuſpenſurus Zacharias eſſet: quæ cùm ſe ita, vt prædictum de ipſis fuerat, exſpectatas, allatas, factas ſuſpenſasque ſpectantibus exhiberent, enuntiatæ quoque & exſpectandæ in poſterum, maximę rei memoriam ſui ſpectatione, & nominum eorum, à quibus datę fuerant, inſcriptione renouare conſeruareque poſſent. *Helem* verò & *Hen* idem qui Holdai & Ioſias ſunt, qui duplici nomine (vt de iis aliisq. dicere Deus dabit) appellarentur: ex quorum nominibus illa potiſſimum deſcribenda ſumuntur, quæ pauciori-bus literis conſtarent, quæq. in coronis incidi commodius, legiq. poſſent. breuior namq. illa inſcriptio fuerat,

לחלם : לטוביה : לידעיה : לחן

quàm illa

לחולדי : לטוביהו : לידעיה : ליאשיה

Poſterior enim priore ſex literis, iisque ferè procul attendentium ſenſum magis fallentibus longior eſt, videlicet וויוה quæ tenuiori aut obſcuriori figura conſtant. Quòd verò vtramque coronã in tẽplo à Vate ſuſpendendam legimus, ſententiã confirmat noſtram, qui inſtitutam de Ieſu ſacerdotis rebus orationem vaticinij munere, hoc eſt, prædictionibus & ſermone habendam ad poſteritatem Ieſu potius, quàm ad ipſum iam vita functum propriè pertinere interpretamur. nam ſi alicui perſonæ imponenda eſſet aurea corona, cur ante obitum detraheretur, non videmus. vtramque autẽ ſuſpendendam ſimul ad ſignificatæ rei recordationem audimus; poſitam verò atque ſuſpẽſam, diuque in ſecundo templo ſpectatam in antiquo Deuteroſeωn libro, vbi de templi illius menſuris atque ſtructuris agitur, legimus. Quam lectionem huic loco oportunam interpretari placuit. & catenæ aureæ fixæ fuerunt in contignatione porticus, per quas ſacerdotij floſculi aſcendere, coronasque in feneſtris locatas videre conſueuerant, de quibus ſcriptum eſt: [*Et coronæ erunt Helem, & Tobiæ, & Idaiæ, & Hen filio Sophoniæ, in memoriam in templo Domini.*] hæc in illo libro. Sacerdotij autem floſculi ſacerdotum filij ſacris rebus addiſcendis operam in templo dantes dicuntur. Atque memoria illa, quam dicatæ in templo coronæ renouaturæ erant, illam in ſpectantium animos rem reuocare potuit, regni dignitatem plenam atque veram, & ſacerdotij abſolutum munus ad quendam, cui coronæ illæ ſimul repoſitæ, nemini antea impoſitę eſſent, ſpectare. Habẽt etiam nomina hæc propriam, & rei ipſi, de qua ſermo eſt, accommodatam ſignificationem. quamobrem ea incidi in deſcriptione à Deo iuſſa interpretari etiã poſſumus: HHALAN impinguationem & viuificationẽ, TOBIAS bonũ & perfectionẽ diuinam, IEDAGHIA diuinam cognitionem, HEN gratiã ſignificat: quas virtutes illi proprias fore inſcriptio portendebat, ad quem legitimum coronarum illarum ius ſpectaret. neque verò eam felicitatem per oriturum illum vni ſolùm Iudæorum genti priuatè afferendam eſſe Vates ait, ſed aliis etiam nationibus, quæ procul ab illa luce & notitia abeſſe viderentur, communicandam confirmat: quę communis vatum prędicendi & ſignificandi cura eſt, cùm de humana ſalute, de Chriſto, de euangelij virtute ſermo inſtituitur. Miſnaioth de menſuris.

Et qui procul ſunt, venient, & ædificabunt in templo Domini.

OPORTVNE de gentium vocatione dixit, quæ cùm lege diuinaque promiſſione & apertis vaticiniis carerẽt, longiſſimè à ſalute abeſſe, atque ad Dei templũ, ad religionẽ minimè pertinere putabãtur: quos tamen in illius tertij diuini tẽpli aurea ætate ad vitã, ſalutẽ, diuinamq. felicitatẽ atq. ad cæleſtis ciuitatis communicationẽ vocandos admittendosque eſſe dicit, cuius rei argumentum atque exemplũ in illis ipſis ſtatuit, quorum, quanquam extra numerum & cenſum ſerius Ieroſolymam aduenientium, tamen dona accepta

accepta, & coronarum operi ad templi ornamentum, tantæque salutis recordationẽ dedicata sunt. Itaque gẽtes, quanquam à salutis cognitione & vsu remotas, euangelij nuntio è tenebris in lucem vocandas libenter venturas, suasq. diuitias, aurum, gemmas, margaritas, hoc est, fidem, charitatem cæterasque animorum à Deo donatas, auctas, illustratas virtutes ad sanctissimi illius templi opus collaturas esse docet. Quam rem vt ab hoc aliisque Vatibus enuntiatam ac coronarum monumento perpetuo repetitam, sic demum per Christum regem & sacerdotem optimum & præstantissimum præstitam, ab Ephes.7. ipsis euangelij, & nuntiis, & præconibus accepimus. » Et veniens euangelizauit pacem vobis, qui longè fuistis, & pacem iis, qui prope: quoniam per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad patrem. Ergo iam non estis hospites & aduenæ, sed estis ciues sanctorum & domestici Dei, superædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Iesu Christo: in quo omnis ędificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino, in quo & vos coædificamini in habitaculum Dei in spiritu sancto. Quoniam verò Hebraica verba, vt sunt, mysterium interpretatione dignum habent, vertere ad verbum placuit. [*Et remoti venient, & ædificabunt in tẽplo Domini.*] Ephes.2. Remoti à lege, à promissionum notitia, à peculiari gratia olim longo interuallo separati, » qui erant illo tempore sine Christo alienati à conuersatione Israël, & hospites testamentorum promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo. Quod verò articulũ demonstratiuum non remoti, additum sit, illud significat, non omnes etiam omnium nationum homines in templi ædificatione communicaturos. neque enim omnes euangelio credunt, sed tamen neminem tam remotum esse, quin si credere velit, communicare possit. itaque remotio ipsa definita est omnis, remoti verò omnes non item. [*venient.*] Fidem & obedientiam euangelio præstandam verbum *venire* in sacris significat. duplici enim lege euangelica salus promissa, duplici officio hominibus, qui cupiunt, cõstat, fide & pœnitentia vera, in qua malorum & vitiorum fuga virtutumque exercitatio est, aliàs frustra ab iis, qui præstare valeant, petenda. Hebr.11. » Sine fide enim Deo placere impossibile est &: Luc.13. » Nisi pœnitentiã egeritis, omnes simul peribitis. hoc verbo in hac significatione non semel Christus ipse est vsus. Math.11. » Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos, &c. Huius igitur tanti promissi constantiam & fidem futurę mox rei exspectatione, hoc est, eorum, de quibus dixit, aduentu, dono, coronarũ dedicatione confirmare Vates curat, quam suo tempore liberãdam asseuerat, dummodo per eos, quibus data est, quo minus liberetur, non stet.

Et scietis, quia Dominus exercituum misit me ad vos.

CVM eius, quam proximè futuram prædico, rei spectatores fueritis, maximi illius alterius promissi rationem constantissimam, vtpote Deo potentissimo auctore prędictam, cognoscetis, certissimamque fore statuetis, atq. omni fide, omni pietatis officio præstando exspectabitis, alias minimè consecuturi aut adepturi.

Erit autem hoc, si auditu audieritis vocem Domini Dei vestri.

NON de signo & argumento hic loquitur, sed de ea re, quæ ad omnem populi vtilitatem pertinebat, hoc est, de Christi regis & sacerdotis virtute & dignitate, de templo illo ædificando, &c. cuius illud, quod breui futurum enuntiauerat, signũ argumentumq. statuit. Sic Deus per virum illum suum Heli sacerdotis posteritatem de dignitatis illius gradu in perpetuum dimouendam fore proxima duorum filiorum eodem die edenda 1.Sam.2. cæde confirmat. Ecce dies veniẽt, &c. Cui orationi deinde illud subiungitur: » Hoc autem erit tibi signum quod venturum est duobus filiis tuis Ophni & Phinees, in die vno morientur ambo. Et suscitabo mihi virum fidelem, &c.

VATI-

VATICINII TERTII ARGVMENTVM.

EX ijs, qui Babylone detenti fuerant, Iudæorum principibus viris plurimi expetitam diu in patriam redeundi facultatem, quamuis à Persarum regibus concessam atque vltro oblatam; tamen ob eam rem prætermisere, quòd neq. certam, neq. perpetuã, neq. ex animi sententia fore arbitrati sunt: quos, vt sic cogitarent, multa cùmprimis mouere potuerunt, nempe quod illã antiquam diuini numinis priuatam in illos prouidentiã, quæ sese præsentẽ ac tantùm nõ corporis oculis conspiciendã olim exhibebat, desiderandã porrò sibi esse intelligerent, minusq. quàm antea, prospicientẽ fore metuerent. deinde quo minus perpetuã sibi in terra mansionem putarent, Persarum inconstantia suspicioni locum dare potuit, quorum edicto vix incœptum reficiendi templi opus intermissum, imò interturbatum repente fuerit, callidissima & maleuolentissima Sanbalet, atque aliorum delatione: quorum inuidiam inueteratumque odium falsorum criminum plenis epistolis assiduè mittendis conflari adhuc, imò magis ali augerique indies videbatur. Præterea quòd illa gentis & rerum suarum restitutio exigua admodum obscuraque, atque ideo minus expetenda censeretur: in qua non modò decem illæ tribus iam olim abductæ desiderantur, sed magna etiam Iudæorum pars, quæ Ierosolymorum temporibus per Ægyptum, Moab & Ammon, per Græciam, Italiam, Gallias, atque ad Hispaniam vsque dispersa fuerat. His accedit, quòd illam antiquam & tam diu spectatam regionis agrorumque suorum fertilitatem & fœcunditatem in sterilitatem atque inopiam quandam perpetuam & naturalem mutatam viderent. quæ res diuinam illis erga locum illum neglectionem & improbationem coarguebat. Illud etiam istorum opinionem de intempestiua atq. immatura restitutione confirmabat, quòd sua natio omnibus, apud quas versarentur, gentibus ludibrio despectuique omnino esset. Quid quòd maximam atque optimam regionum suarum partem à Cuthæis, alijsq. hostilibus & inimicis nationibus occupatam sciebant? quorum neque inuidiam declinare, neque multitudinem superare; neque aduersa molientium impetum sustinere tam exigua atque impar in patriam remigrantium, ac penè hospitum, videlicet XLII.CIƆ. CCCLX. *copia posse crederetur: maximè verò cum nullus rex, nullus ex regia familia summus ac potentissimus princeps, cuius consilio & virtute niterentur, superesset; præter vnum Zorobabelem remigrantium ducem, templique ædificandi procuratorem; qui fortasse etiam absoluto opere Babylonem rediturus, vt certe erat, credebatur & dicebatur. Cur verò omnia hæc illis Iudæorum principibus in hac restitutione & remigratione, quam secuti ipsi non essent, requirerentur, in causa fuit illa ab antiquis vatibus de Israëlis libertate ac salute omnibus numeris absoluta & sæpissime repetita atque decantata descriptio: in qua diuinæ tutelæ præsentia illustrissimusque prouidentiæ vsus quidam auditur; securitas etiam atque perpetua quies, plena quoq. tribuum cunctarum in patriam reuocatio, admiranda terræ fertilitas & felicitas, obseruatio & honor à cæteris nationibus adferendus; maxima præterea & frequentissima populi celebritas, atq. demũ rex quidã prestantissimus & potentissimus, idemq. æternus ex Dauidis genere oriundus promittitur. quæ quidem in præsenti illorum temporũ restitutione illis requisita, neque tamen reperta, ne illam quamuis inuisam; tamen consuetam captiuitatis & exilij miseriam incerta, vt videbatur, & solicita suspectaque libertate & patriæ repetitione commutarent, persuadere cogitantibus potuerunt; maximè verò principibus & ditissimis quibusque, qui ex terrenis commoditatibus, quibus assueuêre, magis, quàm diuinis & arcanis rationibus, de quacunque graui gerenda re consulti, consulentesque deliberare, ac tandem statuere solent. Communi igitur huiusmodi principum hominum mandato legatus Ierosolymam missus est; qui prophetas atque sacerdotes de huius libertatis definitione consuleret. Mandati autem exponẽdi illa summa quæstio ac deliberatio fuit: Num ieiuniũ, quod quinto mense Ab, dicto, ob Ierosolymam captam, templumque incensum publicè indictum institutumque fuerat; obseruandum deinceps etiam an prorsus remittendũ esset. Huius enim consultationis dubitatio non nisi restitutione, certáne esset, an secus, definienda tolli posse videretur. Fuit autem captiosum admodum interrogationis genus; quo eorum, qui reficiendo templo & opera & pecunia sua incumbebant, animos contentionemque remittere atque minuere potuerunt, nisi vt per Vatem sapientissimè respondentem rem ipsam omnibus suis definitionibus declaratam exponi curaret Deus. cuius oraculi illud argumentum est: Ieiunium illud recens institutum, in quo nihil aliud præter publicum luctum & planctum ob acceptum calamitatem contineretur, non esse illis necessarium, neque adeò oportunum, vt summo & contento eius studio ex miseriis illis eripi omnino possent. quin aliam esse certissimam depellendi mali rationem & modum, quem sibi statuere, seruare diligenterque exequi vtilissimum consultissimumque foret; nempe pietatis veræ solidæque virtutis curam studiumque assiduum, quod si ab ijs, qui ex captiuitate remigrauerant, purè, sanctè atque legitimè susciperetur, desideratum illum felicitatis omnibus numeris absolutæ vsum, certum atque perpetuum ex diuinis olim & nunc confirmatis promissis sine vlla dubitatione esset redditurum, eoque non nisi ob suam ipsorum culpam carendum illis fore, aliàs magna & perpetua quadam*

felicitate vsuris, omni mœrore, tristitia, omni luctu, ipso ieiunio in hilaritatem lætitiamque publicam conuerso. Atque ita consultissimum ijs, qui templum reficerent, esse; vt opus non intermitterent, sed magis etiam aucto pietatis studio ac maxima concepta spe promouere atque absoluere. Postquam verò suam Deus Vati de populi illius perfecta virtute & consequenti felicitate voluntatẽ, aut contra de certis ob culpam & noxiam miserijs & ærumnis iudicium declarauit, deprauatam hominum illorum secundi templi temporibus morum & vitæ consuetudinem, eamque genere & malignitate triplicem deinceps ostendit: eamque causam futuram esse significat, quamobrem Iudæi à gratia atque ab eorum bonorum, quæ vltro sibi à Deo oblata fuerant, vsu, denique ab hominum omnium beneuolentia abalienati illo etiam templo diruto ab hostibus debellandi, capiendi abducendique essent. Hactenus argumentum est, quod deinceps Vatis lectione explicanda exponere diuini ac veridici spiritus præsidio muniti aggrediemur.

Qui mentem bonus vsque pijs, ô spiritus, addis
Vatibus, ipse tuas me sinito ire vias.

CAPVT VII.

ET *factum est in anno quarto Darij regis, factum est verbum Domini ad Zachariam, in quarta mensis noni, qui est Casleu.*

IVDÆORVM, qui Ierosolymitanæ restitutionis tempore Babylone manere voluerunt, consilium non tam contemptionis aut negligentiæ nomine reprehendi, quam humanæ cuiusdam prouidentiæ & prospicientiæ ratione probari fortasse quibusdã potuit: quod eam libertatem neque absolutam, neq. certam fore putantibus consueta miseriarum & exilij condicione vti, quàm noua & grauiori onerari consultius visum fuerit. multa autem illos, vt ita statuendum esse in animum inducerent, commouebant: primum, quòd sacra illa antiqua templi ac religionis ornamenta, quibus magnum ad diuinam tutelam & beneuolentiam erga se retinendam, momentum inesse crederetur, deficere iam desiderarique omnino cognoscerent, ea fuerant, arca, propitiatorium, Cherubin, &c. deinde quod vaticinij apud eos vsum rarum atque breuissimum fore multis argumentis intelligerent. his itaq. atque alijs, quas in argumẽto exposuimus, rationibus adducti remigrare illi in patriam noluerunt: id quod neque soli, neq. sine magnis etiam exemplis statuerunt. quippe neq. Daniel sanctissimus vir diuinusq. Vates etiã remigrauerat; neque ij etiam, qui remigrationis auctores ducesq. fuerant, Ierosolymis permãserunt. Nãque Mardochæum pientissimum & sapientissimum, aliosq. cõplures principes viros, statim, vbi populũ deduxissent, Susam, Habira, atque in alias Persidis & Assyriæ vrbes domum sese recepisse audierant, & Zorobabelem etiam ipsum, templo, cuius operi præfectus erat, refecto recipiendũ etiã exspectabãt. Neq. verò hæc cessatio Babyloniensibus tantùm exulibus obijci debuerat, cùm cõmunis oĩbus aliis Iudæis esset, quicunq. vel Ægyptũ, vel Græciã, vel occidentales regiones, aut orientales etiã (quacũque dispersi fuerant) incolerent; quibus non minus, quàm his integra redeundi condicio cõstabat: ratio autẽ & cupiditas maior inesse debere videbatur; nimirum sua regione & patria longiori interuallo absentibus, communis tamen omnibus his ob certas & publicè circumlatas Danielis de futura captiuitate &c. prædictiones, hac in re cessatio erat. Quod verò huius legationis & vaticinij sui tempus certum anno menseq. indicato notauerit Vates, illud significare voluit, legationis huius orationẽ si maturius habita esset, multorum animos & operas à reficiendi templi spe & conatu vehementer remittere potuisse, quando nunc etiam cùm bona iam operis pars absoluta esset; tamen nõnullorum incensa studia
Infra. 7. remitterentur, vt ex illa Vatis exhortatione arguitur: Et nunc roborẽtur manus vestræ, &c. At verò ædificationẽ satis multũ processisse oportuit, cùm huiusmodi mandatũ Babylone allatũ esset. namque ea secũdo Darij anno incœpta quatuor annis absoluta fuisse narratur. Igitur à sexto secundi anni mense vsq. ad nonum quarti viginti septem mẽses, hoc est, tres vltra biennium sunt, quibus parietes ductos & contignationes additas fuisse, rationi consentaneũ est. Consulto autẽ Vates mensem nomine suo appellauit *Casleu*, siue *Cisleu*, vt mensis perpetua appellatione dignam legationi notam inureret. Est enim *Casleu* siue

siue *Cisleu*, à verbo *Cassal* deductum, quod stultè agere significat. atq. nomen ipsum *Casleu* כשלו ita, vt scriptum est, alijs punctis pronuntiatum, stultitiam eius latinè sonat, siue temeritatem & importunitatem eius (quod ad eandem sententiã spectat) interpretari placeat; importunitatẽ, inquã, eius mandati, quod eo mense Babylone Ierosolymã delatum fuit. Atq. in hac tẽporis notatione, & vaticinij oportunitatẽ, & occasionem Vates indicauit: prior enim anni obseruatio ad vaticiniũ pertinet; videlicet se à Deo respõsum accepisse, quod populo referret anno quarto Darij: posterior verò mẽsis atq. diei ad vaticinij oportunitatem & argumentũ, quod ea die de ieiunio, &c. Babyloniensium nomine ad Ierosolymitanum collegiũ relatũ fuerit. At verò vt restitutio hæc Babyloniensibus Iudæis neq. propria neq. certa, sic nec tẽpli etiam refectio, quam tantis ornamentorũ splendoribus carere compertum erat, vera aut legitima esse videbatur; sed tantùm synagogæ cuiusdam & orationis domus nomine censenda: qualis ipsis etiam Babylone erat satis illustris & oratione ac sacrarum literarum studiis longè omnium aliarum, quæ in singulis ciuitatibus, vbi Iudæi essent, colebantur, celeberrima; vtpote quæ præter alia multa librorum volumina Thargum Babylonicum & Thalamud Assyriũ pepererat. erat præterea illa ex insigni disciplinarum exercitatione fluuij scientiæ nomen sortita *Nahardagha*, quam nostri *Neardam* dicunt. Huius autem Babyloniensis communitatis societatisque collegium, quòd omnis hîc supplicationis & lectionis causa fiebat, domus Dei dicebatur, Hebraicè, *Bethel*, ex illius loci imitatione, quem Iacob olim sacrum pronuntiauerat; ita, vt quæcũque huiusmodi sacris exercitationibus dedicata ædes, domus Dei dicitur. namque hoc in loco Vates Ierosolymitanum templũ non videtur iudicare, quod ipse vnà cum aliis vatibus nunquam *Bethel*, sed *Beth-Adonai* perpetuò nominat. Atq. Babyloniensem conuentum illum suos patronos ex ijs, qui apud regem gratia, & Babylonicum Persicumq. populum auctoritate, plurimum valerent, adoptasse res ipsa, & perpetuum inter illos exemplum docet, vt Mardochæum, Danielem, Sidrac, Misac, & alios. horum autem patronorum auctoritate, diligentia & officio publica priuataque omnia curabantur. Igitur de communi illius Babyloniensis conuentus consilio, principibus autem viris & patronis certis auctoribus legationem hanc ad Ierosolymitanos datã fuisse Vates docet, atque hoc modo explicandam narrationem exponit.

Et miserunt ad domum Dei Sarassar & Rogom-melech, & viri qui erant cum eo ad deprecandam faciem Domini: vt dicerent sacerdotibus domus Domini exercituum & prophetis, loquentes.

ET *miserunt*, inquit, omnes, qui ad domum Dei pertinebant, videlicet, *Sarassar, &c, & Rogom-melech, & viri eius ad deprecandam faciem Domini, &c.*] Itaque omnis ille conuentus principibus appellatis nominibus & cæteris in vniuersum coniunctis, [*viri eius,*] domus Dei dicitur, quod omnium communi sententia & principum illorum decreto legatio illa gesta sit. Quòd si domum Dei Ierosolymitanũ templum interpretari magis placeat, nomen ex Babyloniensium definitione & sententia magis, quàm ex Vatis mente exponendum est: cui Ierosolymitana ædes, *domus Domini*, hoc eodem versu & aliàs perpetuò appellatur. Atque nomina hæc ipsa *Sarassar & Rogom-melech*, dignitatem atque auctoritatem, qua viri illi præditi essent magis, quàm personas ipsas significant, *Sarassar* repositionis siue conseruationis princeps, *Rogom-melech*, regium ducem vertimus: quos, quanquam aliis nominibus propriè dicerentur, his tamen, quibus dignitas notabatur, cooptatos, atque in legationibus aliisque publicis actionibus appellatos intelligimus, vt Ananias Azarias, & Misaël, qui ex munerũ, quibus præfecti fuerant, ratione Sidrach, Misach & Abdenago dicuntur. [*& viri qui erant cum eo*, siue, *viri eius.*] Ad principũ nomina pronomen, *cum eo*, vel, *eius*, referri potest; sed rectius ad domum Dei refertur. namque nomen, *domus*, Hebraicè masculinum est. Communi autem populi voluntate, sed tamen senatus, cuius consilium & auctoritatẽ reliquus populus iure sequitur, consulto & decreto legationem relatam esse nomen, *viri*, indicat. Hi igitur duo viri cum aliis vel ipsi Ierosolymam venerunt, vel alios honestos nobilesque viros miserunt. namque vtraque significatio sine vllo sententiæ detrimento ex Hebraica oratione haberi potest. Legationis autem dandæ ratio imprimis à Vate significatur: causa verò & argumentum apertè exponitur. atque ratio quidem illa fuit, quòd præter sacerdotum collegium etiam Vates, qui responsa referrent, Ierosolymis celebres illa ætate essent, Haggæus, Zacharias, &

rias,& Malachias, apud quos,si quis in quæstionibus consultationibusq. sacerdotũ aut nouum,aut difficillimum incidisset,quod neque ex sacris libris, neque cõsuetudine decidi,planeque statui posse videretur,responsis à Deo petendis agi commodè posset. hæc legationis ratio est. causa verò illa: [*Ad deprecandam faciem Domini.*] Non precum & supplicationum significationem verbum,*ad deprecandam*,habet(ita vt idem quod orare siue adorare in sacris, dicat,vt: Ascenderunt in templũ ad orãdum,&c. Moses autem orabat Dominum,dicens, Cur Domine irascitur furor tuus,&c.Et dixi,nunc descendent Philisthiim ad me in Galgala,& faciẽ Domini non placaui:deprecare faciẽ Domini Dei tui, & ora pro me vt restituatur manus mea mihi) sed magis exorandi atq. impetrãdi aliquã certã rem. nãque ea huius tropi,*faciẽ deprecari*,obseruatio est, quod latino sermone gratiã alicuius ad beneficiũ petendum aucupari dicimus. Id quod exemplis planius fiet,vt ex illa oratione Saulis:Et dixi,Nũc descendẽt Philisthiim ad me in Galgala,& Dominũ nõ placaui,&c.& Ieroboã ad prophetã ait: Et nunc deprecare faciẽ Domini Dei tui, & ora pro me,vt restituatur manus mea mihi.orauitq.vir Dei faciẽ Domini.&:Iob etiã amicus ille cõsulens denuntiabat:Requiesces & nõ erit qui te exterreat, & deprecabuntur faciẽ tuã plurimi. In his atq.aliis eiusdẽ argumenti locis verbũ *Hhala*,hebraicũ,nõ tam orationem,quàm orationis euentũ,hoc est,gratiæ cõciliationem certæ cuiusdã impetrandę rei causa significat.Eandẽ sententiã Tullius apud Latinos propitios deos sibi velle dicendo expressit. hanc etiã orationis huius sententiã apud hunc Vatẽ subiuncta causæ expositio explicat.Inquit enim faciei Domini deprecandæ illã Babyloniensibus fuisse causam, auferre videlicet à Deo responsum sacerdotibus & prophetis,à quibus redditũ ipsi etiã cognosceret. hoc est quod dicitur: [*Vt diceret sacerdotibus domus Domini exercituum & prophetis loquẽtes.*Hebraicũ exẽplar apertã huius loci interpretationẽ docet, *ad deprecandã faciẽ Domini ad dicendũ sacerdotibus domus Domini exercituũ & prophetis ad dicendũ.*] Repetitio illa verbi *ad dicendũ*,codẽ versu hoc obseruata aliàs rarissima illud indicat,illos Deũ sibi propitiũ voluisse,qui spiritu suo & virtute auctis sacerdotibus & vatibus responderet, quod ipsis à vatibus,deinde à sacerdotibus etiam responderetur. hactenus ratio & causa:nunc deinceps legationis argumentum.

Exod. 32. — 1.Sam.13. — 3.Reg.13. — 1.Sam.13. — 3.Reg.13. — Iob 11.

Nunquid flendum est mihi in quinto mense,vel sanctificare me debeo:sicut feci multis annis?

IEIVNII publicè indicendi plures causæ esse solent. vnũ tamen legitimũ consilium diuinæ iræ placatio, vel misericordiæ cõciliatio est. Atq. ex causis illa prima & præcipua censetur,peccatorũ videlicet & scelerum detestatio & pœnitentis animi argumentum. qua de re in lege sancitũ,atq. inter cæteros ritus solenne quoddam ieiunium certo anni tẽpore ac die est indictũ; atq. ille etiã nõ vulgaris ieiuniorũ vsus est, qui ad temperantiæ siue continẽtię virtutis exercitationẽ spectat:cuius magna & frequẽs in vtriusque testamenti libris laus commendatioq. est. His proximum illud est genus, quod vel priuatæ aut publicæ calamitatis, vel futuræ, vel præsentis, vel præteritæ etiã deplorandæ causa vel occasione indicitur, vel solenni ritu repetendum instituitur, cui præter ciborum & voluptatum interdictionem communis fletus publicaque lętitia additur,qua vel futurę instantes formidatæque miseriæ excipiantur, vel præsentes communi dolore defleantur, vel præteritæ commemorentur. cuius generis illa sunt: Et ieiunauit Dauid ieiunio, & ingressus seorsum, iacuit super terram, &c. & illud : Iosaphat autem timore perterritus,totum se contulit ad rogandum Dominum : & prædicauit ieiunium vniuerso Iuda. illud etiam: Apprehendens autem Dauid vestimenta sua, scidit; omnesq. viri, qui erãt cum eo, & planxerunt & fleuerunt & ieiunauerunt vsque ad vesperam super Saul, & super Ionathan filium eius, & super populum Domini,& super domum Israël,eo quòd corruissent gladio. Huius ieiuniorum generis ratio aut modus nullis certis diuinis pręceptis traditur, sed hominum ipsorum,quorum interest, consilio permittitur, vt pro periculorũ occasione aut miseriarũ sensu,pro accepto ex calamitate dolore,vel priuatè,vel publicè, vel ad tempus, vel anniuersaria commemoratione luctus publico concursu habeatur. Atque de ieiuniorum ratione,studio & vsu nos aliàs Deo dante disseremus. Igitur ex eo genere & causa, quam ad communem mœrorem publicumq. desiderium spectare diximus, multa Iudæis à primi templi diruti temporibus anniuersaria ieiunia squalore & luctu peragenda instituta , susceptaque sunt, vt ferè nullus fuerit in anno mensis, cuius certi dies ieiuniis & luctibus non sint asscripti, inter quos illi

2.Reg.12. — 2.Paral.20. — 2.Reg.1.

præcipuè commemorantur. Ieiunium quarti mensis, quo vrbs expugnata atque excisa fuit; Ieiunium quinti, quo templum Domini incensum est; Ieiunium septimi, quo Gadalia Ahikami filio occiso Ierosolymitanus populus abductus fuit; Ieiuniũ mensis noni, quo Assyriorum imperator manũ Ierosolymæ vrbi subiugationis causa imposuisse dicitur. Atq. omnia hæc, vt diximus, ieiunia præter voluptatũ imò & oportunorũ ac necessariorũ ciborum interdictioné, lamenta, sordes luctusq. habẽt. Atq. de reliquis tribus ieiunijs nihil omnino cõsultum à Babyloniensibus propterea fuit, quòd restituta ciuibus suis vrbe lamentationes ob eius expugnationẽ & occupationẽ fieri solitas luctusque ex desiderio perceptos deponi debere certũ fuerat. Verùm enimuero templi refectioné illá minus integrá, absolutamq. minus, imò nullá prorsus existimantibus ille non minimus adhuc scrupulus residebat, qui non nisi religionis atq. oraculi auctoritate auelli posse putaretur. An videlicet in quinto mense, quo templi illa maiestas omnes adhuc etiam desideranda soluta, ille tam frequens & multiplex cultus prohibitus fuerat, in sordibus, lamentis luctuq. iacendum illis esset. nàque de cæteris voluptatum & deliciarum interdictionibus non dubium esse, quin eo modo, quo hactenus fuerat statutũ, deinceps etiam censeretur atq. ageretur: quoad Iudaicæ res omnes eum, quẽ antea tenuissent, vel etiam (vt ex vatum responsis expectádum fuerit) meliorẽ locum statumq. recuperarẽt. Itaq. de luctu tollẽdo, vel retinẽdo dubitatio hæc & cõsultatio fuit: de deuotione autẽ voluptatũ & deliciarum certè omnino eadẽ, quæ antea, sentẽtia stabat. Atq. hæc huius loci expositio est, quam Hebraici sermonis ratio apertè docet. [*Nunquid lugebo in mense quinto? sanctificari sicut feci his quamplurimis annis.*] Duplici parte oratio constat, quarũ altera in consultationem venit; altera verò omnino statuitur & confirmatur. sed quod verbum hîc *sanctificari* latinè reddimus, hebraicè est *Hinazer*. quod explicationis causa *Nazareari* interpretari nobis permissum cupimus, quando *Nazarei* nomen in ecclesiastici etiam sermonis vsu & Latinis & Græcis etiam sit. Erit autem Nazareari idem quod Latinis vouere simul & interdici; vt si quis sibijpsi, quoad amissa & desiderata res aliqua recuperetur, vino & mundo atque eleganti habitu interdicendum sponte voueat: vt leuitæ & sacerdotes illi, dum Babylone detinerentur, desideratæ Ierosolymæ gratia & citharæ & *Psalm.136.* cantus atq. omni lætitiæ & iucũditatis vsu se spõtanea deuotione priuarunt: Si oblitus » fuero tui Ierusalẽ, obliuioni tradatur dextera mea. Adhæreat lingua faucibus meis, si nõ » meminero tui, si non proposuero Ierusalem in principio lætitiæ meæ. Iam igitur ratio à » nobis explicata est, quamobrem cùm de luctu ab istis quæreretur, de ieiunio ciborumq. interdictione, quæ altera in eo genere pars est, non solùm nõ quæsitum, sed constáter etiã asseueranterq. pronuntiatũ fuit; ita vt illa totius orationis explicatio sit. Nunquid quinti mensis dies illos, quos lugubri incensi templi memoriæ desiderioq. destinaui, luctu, publicisq. lamentis consumam? quando neq. illa templi dignitas, neq. cultus & sacrorum celebritas, neq. diuini numinis præsentia illa antiqua; neq. vrbis & ciuium ab hostibus & regibus securitas atq. permanẽdi certa spes; neq. deniq. gentis omnis plena restitutio; sed maximũ etiam desiderium, maximaq. miseriarum atq. calamitatum & ludibriorũ apud oẽs alias nationes non solùm persuasio, sed noua indies exspectatio sit. nec tamen istis paucissimis, qui Ierosolymá rediêre, vllus ex Dauidis familia rex aut potentissimus princeps, in cuius præsidio lateant, sit. nam quod ad interdictionis votum pertinet, perinde atq. tot his anteactis annis agere certum est, quos omnes (non quosdá tantũ dies) à voluptate, lætitia atq. iucundis aliis rebus me vltro abstinui. singulari verò numero de se tantũ interrogauit Babyloniensis synagoga. neque dixit, nunquid flebimus omnes: namq. intellexerat illis, qui Ierosolymis agerent non constitutũ esse lugere, quod templi tametsi non illa maiestas. tamen maxima dignitas refectione restitui & Haggæi cæterorumq. vatum exhortationibus promitti & confirmari existimaretur. Igitur nihil illos de Ierosolymitanis ciuibus rogare, quibus restitutionem certam ac propriam fore cupiebant, tantùm abest, vt inuiderent, sed de se ipsis, qui adhuc Babylone agerẽt, quid in hac re certi statuendum esset, doceri diuinitus cupere, neque euellendi ex animo scrupuli vllam aliam rationem probare. huic verò legationi, quæ restitutionis illius existimationẽ imminuere, & templi dignitatem plurimum frangere atq. eleuare, infirmiorum hominum voluntates abalienare, perficiendique operis studia restinguere, vt dicebamus, vehementer posset, vt consolationis, veritatis atque sapientiæ plena, aperta, distinctaque oratione per Vatem satisfieret, diuinitus consultum curatumque fuit.

Et factum est verbum Domini exercituum ad me, dicens, Loquere ad populum terræ, & ad sacerdotes, dicens.

IAM ex superioribus aperta esse ratio videtur, quamobrem Zacharias mandatũ hoc ad populũ terrę & sacerdotes acceperit, Babyloniosq́. legatos responso referendo ex Dei sententia indignos censuerit; nempe quòd istorũ legatio nihil aliud egerat, quam vt imbecillam de restitutione illa opinionem, & in sacro opere perficiendo negligentiam, ac denique eandem qua legationis auctores essent, populo terræ mentem inijceret; præterquam quòd ipsa etiam legatio causæ, quam tractabat, rationibus perperã putatis & collatis vitiosa & stulta iudicaretur; neq. satis digna, cui respondendo satisfieret, maximè cũ eo consilio data à Babyloniẽsibus esse videretur, vt ex incerta Ierosolymitanæ restitutionis definitione, suam ipsorum redeundi neglectionem atq. cessationẽ probaret. Igitur nõ ad istos, sed ad populum terræ istorũ oratione exanimatum, & ad sacerdotes non parum etiã ijsdẽ vocibus commotos responsum Dei exercituum, hoc est, potẽtissimi atque efficacissimi nomine cælitus redditũ est. [*Loquere ad populũ terræ.*] Eos, inquit, qui Babylone legationẽ aut dederunt aut tulerunt, omnino negligito; vtpote qui malè de restitutione hac existimantes, perperam etiã de reditu suo statuerũt: sic quonã pacto de ieiunio atq. luctu in sua illa, qua vltro manere optauêre, captiuitatis condicione statuere agereq́. velint, nihil sibi laborandũ est. Iis itaq. neglectis populũ tu hunc, qui beneficiũ consiliumq́. meũ secutus huc redijt, de reditu, de restitutione, de ieiuniis & luctibus mensiũ omniũ, deq. cæteris, quos Babylonienses malè intelligẽtes, perperã omnino separauêre, quẽadmodum existimare iudicareq. cõueniat, quatenusq. sperare oporteat, meo nomine doceto. neq. enim in huiusmodi ieiuniorũ genere luctus ab interdictione, vt isti putauêre, separari debet. neque quinti mensis ratio à certorũ mensiũ, qui huiusmodi votis asscripti fuerint, ratione seiungitur; imò quamdiu illa captiuitatis atq. seruitutis, vel cõmunis miseriæ, cuius causa hi luctus haberi cœperunt, manere credatur; tam diu hanc durioris vitæ atq. luctus sordidationisq́. deuotionẽ cõiunctam & cõmissam esse putari oportuerit. Quòd si pars altera tollẽda esse censeatur, consentaneũ est, alterã sublatũ etiam iri, cùm alterum alteri consequẽs esse, institutionis ratio ipsa doceat. Igitur hunc primũ errorem vtriusq. simul partis enuntiatione depellere Vates iubetur. Cum ieiunaretis & plangeretis, &c. Deinde ille etiã in iudicando Babyloniensis iudicij error, atq. legationis referẽdæ vitium fuit, ieiunium quinti mẽsis à septimi mensis ieiunij causa diuidere, cùm & eadẽ vtriusq. ratio & idẽ argumentũ fuerit, Solymorum excisionẽ ciuiumq́. cladem & abductionem spectans: cuius tametsi nonnulla in occisorũ dispari numero differentia fuerit; nulla tamen in rebus ipsis, vt superius annotauimus, dissimilitudo est. Constat igitur Babylonienses in vtroq. hoc ieiunij & luctus quinti & septimi mensis genere iudicando & referẽdo valde errasse: quãquã in duobus aliis ieiuniis quarti & noni mensis interpretãdis nõ ita longè falsos esse dicamus. nãque illorũ mensium cõmemoratio nullam ciuiũ cladem, sed vrbis expugnationem, dirutionem atque occupationem repræsentabat, quam restituta iam legitimis possessoribus regio & refecta vrbs rectè tollere & antiquare videbatur: sed de quinto & septimo mense eadem omnino, vel instituendi, vel antiquandi, vel instaurandi ieiunij ratio erat. quamobrem Vates Dei nomine respondens dixit:

Cùm ieiunaretis & plangeretis in quinto & septimo, & per hos septuaginta annos: nunquid ieiunium ieiunastis mihi, &c.

VT planior nobis redargutionis huius diuinæ sententia reddatur, præter ea, quæ superius de ieiuniorum generibus & causis indicata sunt; quædam etiam sunt adnotanda. ex quibus illud primum est, huiusmodi ex calamitatis euentu suscepta ieiunia suis auctoribus, hoc est, hominibus ipsis qui indixerint, asscribi solere; quamdiu nullum Dei de ea re priuatè statuentis præceptum traditum constet: quemadmodum nullum Iudęis constabat, quo illorum septuaginta annorum ieiunia certis mensium diebus præscripta definirentur. deinde illud etiam est cogitandum istius generis ieiuniorum rationes, quę tantùm acceptæ calamitatis dolorem desideratarumq́. rerum memoriam renouare videntur, postremum in religionis & pietatis exercitationibus habere locum, magisq́. calamitatis acceptæ causam, hoc est, scelera propria hominibus repræsentare, quàm miseriam repetitione & natura sua leuare posse. deinde hæc ieiunia & lamenta quamuis diuinam indignationem atque iram sedare, clementiamq́. conciliare quodãmodo valeant,

non

non tamen ad plenam atque integram misericordiam capiendam, ad reconciliandam omnino vel tenendam gratiam, ad publicam rerum salutem, vel restituendam, vel conseruandam momentum habere omne putãda statuendaq. sunt. namq. hæc diuina beneficia, hæ diuinæ in homines virtutes iis præcipuè rebus & artibus cõciliantur, quibus Deus ipse vt sibi propriis atq. perpetuis maximè delectatur; seque ab ijs, qui suam familiaritatem exoptant, imitatione, quoad id fieri rectè possit, exprimi gaudet, innocẽtia, gratia, misericordia, officio deniq. præstando. neque verò saluis & integris rebus, dũ hæc adsunt, vllum istius generis ieiuniorum vsum esse; neq. afflictis & profligatis, vt salus & nitor restituatur, tãquam singulariter oportunum aut necessarium requiri & postulari. Babylonienses autem Iudæi calamitatem illam, ieiunio tantùm cum cæteris Iudæis ad deplorandum instituto, detrahendã sibi esse putantes de nulla alia religionis atq. pietatis parte cõsulere voluerunt: cùm tamen neq. ex aliarum rerum cõparatione, neq. ex institutionis auctoritate illa ieiunij & fletus ratio ad diuina oracula pertinere existimanda esset. His adnotatis, locum ipsum, vt latinè versus est, legemus; deinde ex hebræo ad verbum redditum subijciemus. *Quòd ieiunastis, &c.* [*Nunquid ieiunium ieiunastis mihi? & cùm comedistis & bibistis, nunquid non vobis comedistis, & vobismetipsis bibistis?* Hebraicè ad verbũ sic: *Nunquid ieiunare ieiunastis mihi ego? & quòd comedetis & bibetis, nõnne vos comedẽtes & bibẽtes?*] Huius orationis illud breuiter argumentum est. neque ob ieiunia & luctus, neque ob illas duriores interdictiones rem publicam Iudæis à Deo restitutam esse, neque rursus ob liberaliorem ciborum vsum illis esse conseruãdam; sed ob illorum scelera atque impietatem his septuaginta annis oppressam atque vastatam, nunc misericordis Dei beneficio tantũ excitatam exurgere, tam diu conseruandam, quoad ille diuinorũ promissorũ procurator maximus hominum generi salutem allaturus aduenerit. Inquit itaq. Deus: Nũquid me his septuaginta annis, vel totis, vel aliquot saltem grauioris luctus diebus ieiunium luctumque vestrum secutum obseruastis, vt simul vobiscum aut ieiunando aut plangendo, vel consilij vel facti pœnitẽtem sententiam mutasse affirmare possitis? Atqui vt neque comedere, neque ieiunare & abstinere naturæ meæ harum rerum experti; sic neque lugere etiam à culpa omni abhorrenti conuenit. ita adeo quamquam vos ex dolore amissęq. rei desiderio ieiunastis, plãxistis abstinuistisque, ego tamẽ nec simili vel dolore, vel desiderio vobiscũ affectus, vt sententiã, quo minus totos septuaginta hos annos terra vasta atq. inculta esset, mutarẽ, adductus sum: vos vestro dolore magno ieiunastis & plãxistis; ego nullo meo vel ieiunare, vel plãgere potui: vobisipsis molestiã attulistis atq. desideriũ auxistis; mihi verò nullũ huiusmodi affectũ cõmouistis: id quod tẽpora ipsa testantur; cùm neq. tot annis, neq. certis grauioris luctus diebus vestrã miseriã aut mutari, aut minui senseritis: ita neq. abstinẽtia, neq. interdictione, neq. luctu vestro affectꝰ sum, vt pariter dolẽs ipse etiã ijsdẽ diebus ieiunarẽ, quẽadmodum neq. vestris epulis aut conuiuiis afficior, vt simul accumbẽs delecter aut fruar. nam quòd vos deinceps terræ huius ciborũ & potuũ suauitate soli sine me fruemini, neq. enim ego vobiscũ aut comedo, aut bibo; id etiã vos tantũ non me itẽ his annis ieiunasse, caruisse atq. desiderasse arguit: earũ rerum, quibus nunc fruemini, inopia & desiderio vos tantũ laborasse vsus ipse cõfirmat; quòd vos tantũ comeditis & bibitis, ego nõ comedo neq. bibo. igitur neq. ob ieiuniorũ istorum & lamentationũ in vobis defectionẽ (quia rebus integris nõ requirebãtur huiusmodi) vos hinc pulsos, vsus iste rerum, quẽ vos habetis habituriq. estis, manifestè docet. neq. enim vobis allatus nunc de integro esset, si mihi fuisset ingratus. neque verò ob eorundem ieiuniorum frequentiam restitutos existimare cõuenit, vt constat ex vsu, quem percipitis, non percepturi, nisi ipse afferrme; neque etiam istis ieiuniis me ad vestri restitutionem commouisse putare debetis, quasi aut ego vobiscum dolerẽ & ieiunarẽ, desiderioq. earũ rerum, quibus non ego, sed vos nunc deinceps fruemini, tenerer. Id quod priscorum vatum eo tempore cùm respublica ista maximè floreret, decãtatis prædictionibus testatissimum vobis esse potuit & debuit: in quibus nulla ieiuniorum & luctus exactio, quæ tum superuacanea esset, nullum fructuum aut ciborum & potuũ suauitatis, quæ tum maximè abundabat, desiderium, nulla istarum rerum, tanquam mihi gratissimarum, aut exspectatio aut postulatio vel audita olim est, vel nunc legitur; sed certa ob veram pietatis officijq. culturam salutis securitatisq. promissio, vel rursus ob neglectionẽ & proditionem septuaginta annorum terræ vastitatis & exilij seruitutisq. vestræ prædictio euentu tandem ipso confirmata obseruatur.

Nunquid non sunt verba quæ locutus est Dominus in manu prophetarum priorum, cùm adhuc Ierusalem habitaretur, & esset opulẽta, ipsa, & vrbes in circuitu eius & ad Austrum & in campestribus habitaretur.

VOLVNTATEM, consilium iudiciumque, de omni huiusmodi causa suũ ex scripto & sententia cum euentu ipso comparata confirmat Deus. Orationem verò interrogatione informat, quæ plurimum in controuersis causis ad sua confirmanda aduersariaque euertenda ponderis ac momenti habet. Extant, inquit, diuini sermones prophetarũ illius ætatis diligenti & summo officio palam habiti, cùm hæc regio omnis feliciter ac tranquillè non in montanis modò locis, sed in planis etiam vndique habitata & culta ageret: quibus in sermonibus diuina verba in manu prophetarũ dicta, siue, vt in Hebraico est, prædicta & proclamata continentur, quæ omnem diuinæ voluntatis & sententiæ rationem manifestè exponũt, tum eã quæ ad conseruandã vobis, vel rursus labefactandã, tum etiã quæ ad restituendã denuo rem spectat, quibus cum omnis etiã euentus conueniat & constet, aliã rationẽ nouè suscitatam, vel denuo petitam & rogatam aut opponere aut addere minimè consentaneũ fuerit. itaq. hæc res neque causa neque euentu, neque etiam alia ex parte ad vestrum, sed ad meum iudicium pronũtiatione iam patefactum, vel ad cognoscendum referenda, vel ad procurandum deinceps est reuocanda, quando Dei simplicissimi, veracissimi constantissimique sententia & oraculis aperta iam exploratаque esse omnibus potuerit: quæ si repetatur, non alia profecto nunc demũ futura est ab illa eadem, quæ quondam fuerat. Etenim cõmendatarum per Vates artium, quibus eos, qui suã tutelam & prouidentiã certã sibi cupientes precari impetrariq. vellet, instructos esse oportuit, illa à Ieremia subducta summa est, cui postquã ea ratio quę ad planctus atque lamentationẽ spectat, repudiata fuit, illud tandẽ ad pronuntiandum diuinũ mandatum est delatum.

Ierem. 8. Hæc dicit Dominus: Non oret sapiens in sapientia sua, & non oret
» fortis in fortitudine sua, & non oret diues in diuitiis suis; sed in hoc oret, qui orat, scire &
» nosse me, quia ego sum Dominus, qui facio misericordiã & iudiciũ & iustitiã in terra:
» Hęc enim placẽt mihi ait Dominus. Igitur harum rerum studio, exercitatione & cõmunicatione Dei erga terræ culturã, quietem & tranquillitatem voluntas atque cura impetranda fuerit; non ieiuniorum istorum lugubrium vel conuiuiorum communione, quæ nulla Deo cum hominibus est. Huius diuini oraculi sententia longius fortasse, quàm exspectaretur, explicata propterea est, quòd grauitate breuitateq. sua, negotiũ non paruũ nobis dederit; & quòd non nisi attenta cogitatione, diligenti studio, atq. magno imprimis desiderio & integra diei vnius precibus & suspiriis apud Deũ actione & cõtentione expedire potuerimus: cuius nos benignitati quidquid boni & recti præstabim⁹ acceptũ referimus. Porrò suam Deus sententiam atq. omnem cum illis hominibus tractatã olim causam vt iustissimam & constantissimam vati suo cognoscendam imprimis, deinde etiã populo referendam denuo recitat, quo se planè semper & apertè egisse confirmet, illorũ verò culpam fuisse quòd perierint. idque nouo responso dato tractatur.

Et factum est verbũ Domini ad Zachariã, dicẽs, Hæc ait Dominus exercituum, dicens, Iudiciũ verũ iudicate: & misericordiã & miserationes facite vnusquisq. cum fratre suo. & viduã, & pupillum, & aduenam, & pauperẽ nolite calumniari: & malum vir fratri suo non cogitet in corde suo.

PROMISSÆ à se per antiquos vates populo securitatis & felicitatis condiciones legesq. vt apertissimas, ita etiã æquissimas recitat Deus, quibus vltra sui ipsius imitationẽ gratissimã omnis honestatis & officij ratio absoluitur. [*Et factum*, inquit, *est verbũ Domini ad Zachariam*,] non inquit, ad me, sed ad Zachariam: quòd hæc actio cõmodè illi ex nomine cõueniret. nãque Zacharias cõmemoratorẽ, siue, recordatorẽ Dei significat, ita vt meritò hæc Zachariæ, quæ genti suæ cõmemoret, atq. ex diuina auctoritate referat, narrentur. Hanc verò appellati nominis causam Vates ipse indicat. [*Et factũ*, inquit, *est verbũ Domini ad Zachariã, dicens.* Hebraicè est, *ad dicendum*.] vt recitatam sibi orationẽ ipse etiam apud populũ qui sibi prædictã sæpissimè inficias ire nõ poterit, narraret. Orationũ autem & prædictionum à vatibus omnibus repetitarũ summa illa est, vt de publicis & priuatis rebus quàm rectissimè æquissimeque, sine cuiusquã mortaliũ iniuria, iudicaretur, vt beneficentia, bonitas & humanitas, quibus nihil ad communem societatem conseruandam melius

melius aut præstantius est;nō re solùm,sed animo magis atq. studio mutuo tribueretur. hoc est, [*misericordias & miserationes facite vnusquisq. cum fratre suo.*] vt ne quis quemquam per tutelam,vel fiduciæ,vel calliditatis,vel potentiæ rationem fraudaret, deniq. ne quis cuipiam malè omnino cuperet. hæc sunt ieiunia, hæc conuiuia,quibus Deum delectari, affici,quorum communione imitationeq.sese exprimi,facilem,benignum,præsentemq. semper haberi posse Vates olim docuerant : Scire & nosse me, quia ego sum Dominus, Ierem. 9. qui facio misericordiam & iudicium & iustitiam in terra: hæc enim placent mihi, dicit Dominus.Sed quāquam hæc apud istos grauissimo Domini exercituū potentissimi vindicis atq. vltoris nomine acta sæpius proclamataq. fuerint, tamen

Et noluerunt attendere, & auerterunt scapulam recedentes, & aures suas aggrauauerunt,ne audirent: & cor suū posuerunt vt adamantem,ne audirent legem & verba quæ misit Deus exercituum in spiritu suo per manum prophetarum priorum.

MISERIAM calamitatemq. omnem,quam hactenus Iudęi accipissent,suo tantum ipsorū studio,opera & culpa accidisse Deus ipse confirmat, qua in re grauissimū diuinæ lenitatis imprimis & æquitatis deinde,atq. humanæ demū vitiositatis & perfidiæ exemplum proponitur.quod quę summa & maxima bona diuinitus parata promissa oblataq. vltroatq. etiam frequentissimè commendata nobis fuerint;tamen nostrorum morū culpa tantùm auertantur atq. arceantur,vt scriptum est: Peccata vestra prohibuerunt à vobis bonum. Isai. & aliàs etiam: Perditio tua ex te Israël;salus autē ex me. Atq. humanæ culpæ grauitatem iudiciiq. diuini æquitatem maximam traditæ diuinitus disciplinæ contemnendæ atque penitus repellendæ studiū,conatus contentioq. coarguit,quod id maximè homines curare deprehendantur,vt pietatis veræ honestatisq. curā quàm longissimè abijciant. Id quod sensus mentis,animi,voluntatis,affectus,conatusq. omnis indicatione à Deo explicatur: quæ omnia in eo solū poni arguuntur; vt legi consiliis,admonitionibus, prædictionibusq. suis reijciendis diligentissimè studeatur, atq. singula verba, [*attendere, scapulam auertere,aures aggrauare,cor vt adamantē ponere ne audirēt,*] magnos & graues admodum explicatus habent,quos nos indicantes in aliū commodiorem locū,si Deus deduxerit,reseruamus in librū de sermonibus. Illud verò animaduersione dignum est; quod post legem dicitur, [*& verba, quæ misit Dominus exercituū in spiritu suo.&c.*] Quippe oratio hæc ad vaticiniorū auctoritatē confirmandam diuinamq. esse definiendā spectat.neque enim habitos aliquando apud Israëlitas à vatibus sermones atq. actiones sententiarum, sed diuinorum responsorū nomine definire oportet. Nō enim voluntate humana allata 2.Pet.1. est aliquādo prophetia, sed spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines,D. Petrus ait. Igitur vatibus relatam repulsam (ne leuius peccatū defendere quis posset) maiestatis auctoritatisq. suæ violatæ crimē Deus interpretatur. Id quod etiā ex Dei exercituū nomine interposito confirmatur. namque huius nominis appellatione Vates causarum actionumq. suarum auctoritatem comprobauêre. quippe non legislatorum, sed recitatorum hortatorumq. negotium pro sua fide & diligentia ex voluntate potentissimi Dei, qui rem sibi magnam arduamq. commiserat,gerebant. Atque legislatori quidem olim, vt fides haberetur,miracula,signa atq. prodigia addi oportuit. recitantibus autē legem & officium repetētibus vatibus satis superq. ad fidem faciendam momenti ponderisq. præter orationis ipsius honestatem & veritatem ex Domini exercituum nomine interposito accedere potuit,quo illo verbo maximam ad præstāda fidem habentibus & obedientibus promissa virtutem,& contrà maximā negligentium & cōtumacium ad vlciscenda scelera potentiam significari,compertum esset. Quamobrem huiusmodi nomen *Dei exercituum*,ab Hanna Samuëlis matre primum appellatum (antea enim nunquā pronuntiatum legimus) 1.Sam. 1. ab omnibus deinde vatibus (qui priores dicuntur) opportune interpositum;tandem certis vel secundarum rerum,vel prędictarum pœnarū euentibus confirmatum fuit, sicut scriptum est: Qui per angelos dictus est sermo,certus factus est: & Hebr. 2. omnis præuaricatio atq. inobedientia iustam accepit mercedis retributionem,&c. sicut etiam hîc apud Vatem nostrum Deus exponit.

Et facta est indignatio magna à Domino exercituum.

NAMQVE tot repulsis,tanta contumacia irritatus Deus prohibitā diu & cōpressam pœnitentiæ

pœnitentiæ exspectatione irã tandẽ crebris & impudentissimis offensionibus intensam & concitatã pœnis repetendis euomit, serò iam tum ab ijs exorandus, qui non tam culpæ odio, quàm pœnarum sensu affecti dolent & lamentantur.

Et factum est sicut locutus est, & sicut non audierunt: sic clamabunt, & non exaudiam, dicit Dominus exercituum.

INDIGNVS, qui audiatur, clamor est, cùm non tam ob sceleris detestationem, quàm ob pœnarum deprecationem editur; magisque plagarum dolorem atque quietis incolumitatisque desiderium, quàm antiquorum vitiorum tædium indicat. quamobrẽ sera nimium pœnitentia, aut pœnitentia verè non appellanda, aut plerũque inutilis esse putanda est. Animaduertendum autem est, quàm sapienter hæc ratio diuina oratione distinguatur atque indicetur: non enim ait Deus, clamabũt ad me, sed, [*clamabunt.*] Vt enim illi se loquentem sæpissimè clamantemq. cõtentissimè, ac si nihil ad eos pertineret, omnino neglexerunt, atque perinde quasi suas, non illorum, res agentem nihil curarunt; cùm tamen illorum omnino res atque salus ageretur: sic Deus, inquit, cùm illi ob pœnarum sensum amissarumque rerum desideria clamauerint, quòd verè suorum tantum commodorum, non mei causa aut studio teneantur, doleant & clament, non exaudiendi sunt, quo minus certas iam decretasque pœnas sustineãt. Id quod euentu ipso confirmatum est, vt per totos septuaginta annos, quemadmodum Vates nomine Dei exercituum prædixerant, captiuitatis, exilij, atque oppressionis incommoditatibus & miseriis cooperti fuerint, cæterisque omnibus ærumnis pressi, quas neque quintis ac septimis ieiunijs, neque septuagenarijs interdictionibus alleuare sibi potuêre.

Et dispersi eos per omnia regna, quæ nesciunt: & terra desolata est ab eis, eo quòd non esset transiens neque reuertens: & posuerunt terram desiderabilem in desertum.

POENAS oraculorum prædictionibus obnuntiatas à scelerata & cõtumaci gente repetitas, causam ipsam, quamobrem relatæ fuerint, apertè indicare atq. arguere posse docet Deus. nam cõmunem illã scelerũ, impietatis & iniuriarũ contentionẽ, quæ publico studio ac mutuo exẽplo adhibebatur, dispersio quædã Babylonicorũ ædificatorũ persimilis, grauior tamen secuta est. namq. Synagharæi illi ad nouas, certas, & expositas regiones occupandas, singulis tamẽ familiis integris, deducti, vt primi incolæ summa cũ pace vitã degerũt, & nominis perpetuã gloriã apud posteritatẽ vt benemerẽtes adepti sunt. horũ verò dispersio, siue potius dissipatio nõ obscura modò, sed vt cæteris gẽtibus inuisa; sic ipsis grauissima calamitosissimaq. fuit. neq. enim vt coloni in certa loca deducti, sed tanquã turbines acti atq. impulsi, in mortaliũ omniũ, quocũq. deuenerint, inuidiã, odiũ, offensionẽq. incurrêre. Hæc illi⁹ hemistichij sẽtẽtia est. [*Et dispersi eos per omnia regna, quæ nesciũt.* Ex Hebræo ad verbũ significationis causa sic vertere, quãquam minus latinè, liceat: *Et turbinaui eos super gẽtes, quæ nõ nouerũt eos.*] Quã molestũ, quàm miserũ & turbulentũ illis exiliũ, quã ignobile & inuidiosum apud cæteras gentes hospitiũ fuerit, satis verba declarant. nãque nõ vt hospitũ aut amicorũ vel sociorũ cæteris gẽtibus aduentũ fuisse gratũ, nõ vt exulũ & miserorũ dolendũ, sed vt turbinis offensione plenũ & inuidiosum fore ait, maximè gẽtibus, quibus nulla aut amicitiæ aut societatis necessitudine, aut rerũ gestarũ gloria, aut vtilitatis spe fuerãt cõmendabiles, [*sed super gentes, quæ nõ nouerant eos.*] quarum in se, neq. magis propensæ voluntates, neq. suauiora officia constabũt, quã earũ quondã

Exod. 1. „ in maiores suos cõstitêre, de quibus scriptũ est: Et surrexit interea rex nouus super Ægy-
„ ptum, qui ignorabat Ioseph, & ait ad populũ suum: Ecce populus Israël multus & fortior
„ nobis est, venite, sapienter opprimam⁹ eũ, &c. [*Et terra desolata est ab eis.* Hebraicè, *Post eos à transeunte & reuertente.*] Quæ olim in montanis & cãpestribus locis frequẽti populo colebatur, eò vastitatis redacta est, vt neq. itineris alio faciendi causa à quoquam vel eundo vel redeundo peteretur, nedum habitationis gratia frequentata esset. Causam porrò, quamobrem adeo neglecta atque inuisa regio illa omnibus etiam alienis hominibus fuerit, Deus ipse ad sterilitatem & horriditatem loci antiquæ & natiuæ quondam amœnitatis, culturæ & fertilitatis vsu, longè alienam refert. Hæc verò maxima mutatio hominũ ipsorũ, quorũ discessionẽ consecuta est, nefaria scelera Deoq. inuisam causam arguebat, eam sterilitatem ad præcludendam reditus commoditatẽ, & spẽ inducentem.

[*Et po-*

[*Et posuerunt terram desiderabilem in desertum.* Hebraicè est, *Et ponere fecerunt terram appetitionis in ibi quid?*] Hæc verborum vis est: sententia verò illa breuiter explicanda mutationem tantam tamque repentinam, cultorum ipsorum culpa accidisse facie atque habitu, in quem locus illis abscedentibus mutatus est, facilè declarari. ob eam rem ait. [*Et terra desolata est post eos.*] Vix dum, inquit, abscesserant, cùm terra adeo mutata fuit, vt neque iter agentibus esset commoda. nam quæ nulli anteà mortalium nō exoptanda patriæq. loco desiderāda visebatur, redacta fuit in desertum. Ex multis nominibus Hebraicis, pro quibus Latinus desertum aut solitudinē reddit, vnum est SAMMA, quod ex admirātium שמה & stupentium habitu, gestu & voce confictum & compositum videtur. significat autem *ibi quid?* quæ vox magnæ mutationis admirationem indicat. Vnde & verbū Hebraicum *sammam*, deductum aliquādo desolare & vastare; aliquādo verò ob eiusmodi spectaculū obstupescere est. Ita adeo Iudæorū vitia & culpas tantā regioni illi vastitatē effecisse ait Deus, vt ex summa omni appetitione, qua digna olim terra fuerat, summo omniū stupore & detestatione indigna, quàm vel viator pertransiens obiter peteret, reddita est.

CAPVT VIII.

ET factum est verbum Domini exercituum, dicens, Sic dicit Dominus exercituum: Zelatus sum Sion zelo magno, & indignatione magna zelatus sum eam.

CAVSAM, quamobrē Ierosolymę omnisq. Iudæę regionis res eò vastitatis & solitudinis redacta esset, ciuiū & cultorū suorum vitio & culpæ asscripserat Deus. quòd verò nunc restituta deinceps etiā cōseruanda esset, non lugubribus ieiuniis illis, nō illorū interdictionibus, quorū culpa perierat; sed voluntati, benignitati, consilioq. suo asscribendam esse manifestè docet. nāque vastationis causam cognoscentibus restitutionis etiā tum causam, tum modū & formā, quatenus exspectari cōueniret, cognoscendi cupiditas accedebat. maximā enim esse & dignissimā rem oportebat, cuius causa hæc etiā tanta tāq. repētina renouatio fieret, vt terra ex vastitate in culturā & fertilitatē, homines verò ex odio & offensione in gratiā diuinā redirēt. Sed cùm ab hac ratione & meriti definitione illorū ieiunia lugubria interdictionesq. exceptæ iam essent, aut alia quædā illorū maxima merita & officia cōstare, aut arcanū aliud Dei cōsilium exquiri necesse erat, quòd tanta res tamq. repentina, tamq. maturè vt videbatur ferè iā absoluta, non casu, nō rerū humanarū volubilitate definienda esset; maximè quibus religionis & diuinæ prouidentiæ notitia fuerit. Igitur cùm nullo istorū magno merito rem excitatā atq. redintegratā dicere possemus; quippe quorū neq. voces, neq. clamores tristes exauditu digni per oēs hos anteactos annos fuissent, sua tantū sentētia cōstantiq. de hominū salute cōsilio hanc renouationē effectam, atq. omni cōmoditate augendam perficiendamq. esse Deus ait: eamque perpetuam illis fore confirmat, qui vitiorum detestatione & fuga, ac virtutum pietatisq. cultura, certam sibi reddi curauerint. [*Et fuit verbum Domini exercituum, dicens.*] Responsum à potentissimi efficacissimique Dei consilio & sententia non solùm sibi cognoscendum, sed aliis etiam exponendum redditum fuisse Vates ait. [*dicens.* Hebraicè est, *ad dicendum.*] vt illud verbum cuicunque cognoscere liberet, enuntiaretur, cuius fides ex misericordia diuina atque virtute firmata esset. [*Sic dicit Dominus exercituum.*] Prius nomen ex misericordiæ rationibus; posterius verò adiunctum ex virtutis atq. potentiæ immensitate diuinæ conuenit naturæ. Oraculi verò summa propositio illa est: [*Zelatus sum Sion zelo magno.*] KANA verbum, pro quo latinus interpres græca voce, *zelare & zelus*, vel latina, *æmulari & æmulatio*, plerūq. reddit, cū datiuo constructū ardentissimū studiū erga eius, ad quem refertur, dignitatē atq. auctoritatē vindicandā tuendāq. significare Moses Iosue ministrū suum eiusmodi oratione excipiens docet: Quid, inquit, æmularis mihi? „ quis tribuat, vt omnis populus prophetet, &c. & apud Mosen Phineæ Aaronis filij pietas vehemēter illo nomine cōmendata à Deo est. Quia zelatus est zelo suo, & expiauit scelus filiorum Israël. Numer. 11. Igitur consilij illius magni, quod à Deo de publica hominum salute initum fuerat, ratio & pars aliqua, eaque non exigua, ad Ierosolymam vrbem spectabat, Numer. 25. quam illius arcani spectaculi tandem edendi theatrum fore præscriptum, certumq. fuerat. id quod non nisi conseruata ibidem religione diuinarumq. rerum & promissionum notitia & spe, tū lectionibus & prædicationibus, tum significationibus & arcanis hostiis

assiduè

assiduè sacrificatis redintegrata expediri commodè poterat, ita effectum est, vt nō ex Iudæorum merito, sed ex consilio voluntateque Dei & dictorum promissorumq. cōstantia & veritate Ierosolymitana restituta res atque illa religionis arcana & nostrorum temporum index ratio atque forma instaurata fuerit. Atque ex duobus vrbis illius nominibus, alterum, nempe Sion in ijs orationibus plerūq. vsurpabatur, quæ ad regni Dauidici & religionis pariter atque pietatis indicationem pertinerent, futuræq. ecclesiæ Christianæ omnibus nominibus illustrissimæ imaginem exprimerent, vt in toto illo elegantissimo hymno obseruatur: Fundaméta eius in montibus sanctis, diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob.: Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei, &c. Ait auté Deus magno sese erga locū ad publicā salutē delectum restituendū studio teneri; itaq. ob habitatorum culpam ab hostibus vastatum nunc demum non sine vastatorum magna clade denuo restitutum confirmat. [*Zelo magno & indignatione magna zelatus sum eam.*] *Zelus magnus*, *indignatio magna*, & quidquid de Deo adiunctis magnitudinis cognomentis dicitur, ad illam illustrissimam & præstantissimam laudem referimus, quam ex renouandi mundi consideratione, fide atque spe, aut ex renouati tandé notitia, Deo sacra scripta tribuunt. Ex hoc genere illa sunt: Magnus Dominus & laudabilis nimis, in ciuitate Dei nostri, in monte sancto eius, &c. & innumera ferè alia, quorū admiranda & adoranda explicatio in noui testamenti libris cōtinetur, à nobis vel ab aliis, quibus Deus id præstiterit, aliquando exponenda. Atque in hoc Vatis huius carmine duplicé Siona nos descriptam intueri videmur, & duplicem indignationis zelique diuini rationé comprehensam agnoscimus; sed quoniam nondum solidum cibum suppeditare oportunum fuerit, lactescentem tantū adhibere consilium est; vt eorum, qui diuina lectione ali cupiunt, reficiantur vires, non opprimantur. Igitur hanc Ierosolymorum veram quidem restitutionem, non tamen absolutam & plenam Iudæorum omnium salutem & libertatem definiri Deus vult. verùm enimuero initiū illius esse confirmat, propriáque atque perpetuam iis futuram, qui fide, pietate vitæque sanctitate conseruare studuerint. id quod frequentibus responsis declaratur.

(Marginal notes: Psalm. 86. — Psalm. 51.)

Hæc dicit Dominus exercituum, reuersus sum ad Sion: & habitabo in medio Jerusalem: & vocabitur Jerusalem ciuitas veritatis, & mons Domini exercituum, mons sanctificationis.

DVO tempora nobis ad vaticinij huius explicationem cogitanda sunt, & illud quo Babyloniensium Iudæorum pars Zorobabele duce in patriam reducta vrbē templumq. refecit, & hoc noui testamenti, in quo diuinis promissis omnibus ac receptis abundè satis est factum: cuius & significandæ imago illo altero ferebatur & euenturæ etiam ponebatur initium. Diximus autem restitutionem illam templiq. refectionem Babyloniensium synagogæ atq. aliis etiā nec veram prorsus, nec certam fuisse existimatā ob septé illustrium rerum, quæ in ea requirebantur, desiderium; quarum prima erat diuina illa assiduitas & præsentia multis & grauissimis argumentis olim probata & cognita. Eam igitur certam deinceps fore multoque, quàm antea, illustriorem Deus in se recipit; atq. eius maximi beneficij ferendi gratia se denuo Siona redijsse reficiendamque curasse ait, vt videlicet Ierusalem illam, quam denuo ædificare pararit, præsentiæ, prouidentiæ atque sanctitatis maiestatisque suæ communicatione priore illa altera multo commendabiliorem, cognominibusq. magnis & gratiosis illustriorem reddat. Itaque temporibus verborum ad res ipsas accommodatis locus hic rectè explicatur; non vt incertā aut obscuram restitutionem hanc, Deus inquit, censere conuenit, sed certissimam atque manifestam. namque verè reuersus sum ad Sion, & propediem habitabo in medio Ierusalem: diuitias meas maximaque munera & virtutes, cùm illius sacrosanctæ vrbis ciuibus communicaturus; ita vt ciuitas ipsa & verè & iure Ierusalem appelletur; cuius nomen, pacem perfectionemque euidentem significat. id quod huic priori ciuitati nondū contigerat: quæ tametsi aliquando ciuitas fidelis, nunquam verò veritatis ciuitas dicta; postea tamen meretrix cognominata est. Rationem verò, quamobrem ciuitas ipsa veritatis ciuitas appellanda sit, Deus ipse continuo affert, quòd mons, qui antea Domini exercituum diceretur, sanctificationis mons deinceps futurus dicendusque sit, Christi diuini montis atque sacrosancti templi fundamenti verissimi dignitatem, virtutem & efficientiam hæc oratio nobis, si qua alia, maximè significauit: de quo illud editum

(Marginal note: Isai. 1.)

editum etiam oraculum præter cætera plurima extat: Et erit in nouissimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, & eleuabitur super colles, &c. Magnam autem arcanamque explicationem illud etiam habet, quòd mons hactenus Domini exercituum vocatus, sanctificationis cognomentum deinceps porrò habiturus dicatur. quòd diuinæ naturæ virtus, præstantia & efficientia antiquis temporibus potentiæ & sapientiæ argumentis multis & maximis (quæ ratio ad exercituum cognomen spectat) sese hominibus probauerit. Cæterùm felicissima noui testamenti ætate, præter miracula & prodigia, quibus Christi dignitas proposita primum fuit, illa maxima ad hominum sanctificationem virtus, illa singularis atque inenarrabilis efficientia addita est, quam olim auditam desideratamque, non antea tamen præstitam fuisse euangelistæ docent, quàm Christo significaretur: Ioan. 7. Qui declaratus est filius Dei in virtute secundum spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum, &c. Rom. 1. Quanquam noui testamenti & Christianæ causæ auctoritas & grauitas miraculorum & signorum pondus maximum habeat, plurimum tamen hoc sanctificationis spiritu nititur, sicut scriptum de hac salute est: Quæ cùm initium accepisset enarrari per dominum ab ijs, qui audierunt, Hebr. 2. in nos confirmata est, contestãte Deo signis, portentis & variis virtutibus, & spiritus sancti distributionibus secundum suam voluntatem. Quamobrem montem Domini exercituũ antea dictũ sanctificationis mõtẽ singulari quadam laude etiam appellandũ esse Deus confirmat. Aduertẽdum autem non incommodè est adiunctũ illud *exercituũ*, Hebraicè in huius versus initio propterea non legi, quòd omnis ratio hæc, quãquam ad virtutes omnes diuinas referatur, misericordiam præcipuo quodam iure spectaret. Est autem illa Hebraica lectio, [*Hæc dicit Dominus, Reuersus sum ad Sion, &c.*] Atque hæc ad huius oraculi explicationem satis pro breuitatis ratione fuerint.

Hæc dicit Dominus exercituum, Adhuc habitabunt senes, & anus in medio Ierusalem: & viri baculus in manu eius præ multitudine dierum.

EA QVÆ ad humani generis salutem publicam in illa terrestri Ierusalem expediendam oportuna visa fuerint, paratum statutumque iri Deus in se recipit. ex quo genere erat Ierosolymitanorum ciuium restitutorum quies, certaque diu manendi in loco spes; quam, quòd Babylonienses Iudæi sua illa dubitatione & consultatione debilitauerant, hoc responso cõfirmandam Deus curauit; id videlicet fore pollicitus, vt vrbis illius ciues ad summam senectam viuant, adeo vt præ ingrauescente ætate bacillis vtantur, idque & viris & feminis commune sit. Quod verò dicit, [*in medio Ierusalem,*] otium bellissimum senectuti subsidium significat, cum dignitate coniunctum; quale senibus contingere, gratissimum est. Eius verò otij fructum non contentionem animi, sed relaxationem potius fore baculorum, qui deambulandi causa parantur, gestatio indicat. [*viri baculum manu eius.*] Viris & feminis hoc proprium fore sperandum erat. namque *vir*, distributiuum nomen, vt aliàs docuimus, est. diu igitur in vrbe regioneq. sua futuros affirmat, quos Babyloniensium synagoga à Persis, vt nuper solicitatos cito pellendos fortasse fore suspicabantur. Quod verò de paucitate illi arguebant, adiuncta promissione refellit Deus; maximam copiam & frequentiam vrbi fore, multa ex illis paucis propagan da sobole, fore prædicens.

Et plateæ ciuitatis complebuntur puellis & infantibus ludentibus in plateis eius.

PRÆTERQVAM quòd ætatis cuiusque mores & naturam aptissimè describens Vates senibus bacilla & otium, paruulis ludos & pueriles delectationes tribuit, vt illud: Hor. poëtic.

Reddere qui voces iam scit puer, & pede certo
Signat humum, gestit paribus colludere, &c.

Loci etiam salubritatis & corporum sanitatis, necnon & annonæ copiæ plateis omnibus ludentes pueri signum manifestum sunt; vt contrà, & plateæ, & fora pueris vacua loci vastationem, vel ob pestem, vel ob bellum arguunt, sicut scriptum est: Attendit mors Ierem. 9. per fenestras, ingressa est domos nostras, disperdere paruulos de foris, iuuenes de plateis, &c. Igitur hæc quæ de senum otio, deque puerorum frequentia & ludis prædicta sunt, certam diuturnamque vrbis habitationem fore cõfirmant. Illud præterea mirum in modum Babyloniensium de hac restitutione iudicium disturbabat; quòd tam exiguis

& tenuibus Iudaicæ tribus reliquijs tantum Ierosolymis collectis innumerabilium penè Israëlitarum copiarum toto orbe dispersarum desiderium refricaretur, nunquam, nisi integra omnium reductione, deponendum, quod citra miraculum fieri posse non videbatur, cùm ob longæ toto ferè orbe patentis dispersionis rationem, tum ob loci, quo reducendæ essent, angustias tantæ hominum multitudini capiendæ atque alendæ longè dispares. Huiusmodi autem argumentum ita colligit Vates, vt confirmando Babyloniésium etiam sententiam frangat. nam & hoc nomine verè etiam restitutionem illá existimandam esse confirmat, ex qua variè dispersis Israëlitis commoditas magna ad reditum atque ad salutem creanda sit. id tamé miraculis diuinis, atque ideo maiori & illustriori beneficio asscribendum censet.

Hæc dicit Dominus exercituum, Si videbitur difficile in oculis reliquiarum populi huius in diebus illis, nunquid in oculis meis difficile erit, dicit Dominus exercituum.

HÆC versio nihil, quod hominibus difficile videatur, Deo difficile esse indicat, iuxta illud: Quia non erit impossibile apud Deum omne verbum. sed cùm reliquiarum populi illud opus futurum non esset, sed magis Dei ipsius, qui in se præstandum receperat, non erat, cur sibi difficile factú iudicaret, cui non pertinebat. vt autem Deo difficile putaret, absurdum omnino erat: sed & lectio ipsa, & lectionis aperta sententia ex Hebraica versione ad verbum constat. [*Sic dicit Dominus exercituum, quod mirificetur in oculis reliquiarum populi huius in diebus illis, etiam in oculis meis mirificabitur, dicit Dominus exercituum.*] Non modò hominum, sed suo etiam iudicio rem illam non naturæ, sed miraculorum terminis definiendam esse, sibique soli vt maximam admirandamque, atque singularis cuiusdam erga homines beneficij & gratiæ argumentum ad efficiendum susceptam demum præstandam fore, magnaque omnium admiratione probandam, quicunque præscriptis legibus & condicionibus habiti fuerint digni, quibus tanta gratia concilietur. Itaque mirificari hoc in loco illius est sententiæ: A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris. Quod verò hæc res magna mirabilisque, neque ex vulgato iam & consueto, sed ex singulari quodam & nouo miraculorum genere futura esset, ideo nomen Dei exercituum bis in eodem versu appellatur, & in principio, dum prædicitur, & in fine, dum confirmatur, atque in adiuncto etiam carmine tertio repetitur. Eius autem propositæ rei ratio illa est.

Ecce ego saluabo populum meum de terra Orientis, & de terra Occasus solis. & adducam eos, & habitabunt in medio Ierusalem: & erunt mihi in populum, & ego ero eis in Deum in veritate & in iustitia.

HVIVS etiam carminis initium ex nomine *Dei exercituum*, vt indicauimus, Hebraicè ducitur. [*Sic dicit Dominus exercituum, ecce ego, &c.*] rem maximam quidem & vehementer admirandam, tamen sibi ipsi, qui susceperit, præstandam; idque nomine Dei exercituum potentissimi, qui ad difficillima quęque expedienda celerrimis & promptissimis exercitibus, cælo, terra, mariq. vti possit: quibus nihil tam arduum sit, quin minimo negotio conficiatur, maximè cùm sese ipse ducem auctoremq. exhibuerit. qualem hac in re fore profitetur, in qua de publica hominum salute agitur: ad quam omnes ij, qui in populo suo conscriberétur, vocandi sunt, non solùm ex Israëlitis, sed ex gentibus etiam ab illa vitiorum & diaboli seruitute miserrima seruandi, & in communem sanctam ciuitatem Ierusalem recipiendi, vbi perpetuis veritatis & iustitię muneribus donati atque aucti prosperè fungantur; vtpote qui verus & sanctus iustusque populus Dei audiant: cuius singulari prospicientia, tutela, gratia, atque sancto denique spiritu gubernetur, hoc est, in veritate & iustitia. vtrumque enim verbum ad Deum & populum referendú est. veritas Dei est promissorú fides & constantia. Iustitia Dei admiranda illa iustificatio: de qua multa quidé sæpe, nunquá verò satis diximus. Veritas populi est illa promissorú diuinorum in se agnitio, quorú virtute maxima etiam promissis diuinis fides habetur. Iustitia autem populi, est acceptæ in se iustitiæ diuinæ omnibus in periculis faciendis argumentum exemplumq. certum, de qua sic scriptum extat: Filioli, nemo vos seducat: (1.Ioan. 3.) qui facit iustitiam, iustus est, sicut & ille iustus est, &c. Atque hęc res triplici miraculo efficienda fuerat, populo primum omni, vbicúque dispersus esset, qua omnis orbis patet, vna

vna expeditionis opera Ierosolymis sumpta seruando. Cuius expeditionis arcana ratio in sacrosancta illa Christi cæna & corporis ac sanguinis communione cœpta in morte & resurrectione consolidata fuit; deinde etiam populo adducendo, quod euangelij prædicatione præstitum fuit; tandemque in medio Ierusalem collocando. quæ res & ciuitatis dilatationem, & omnibus aliis tribubus & gentibus communicationem, & maximam ciuium frequentiam futuram indicat; multiplicia videlicet mysteria, & quæ longam ad cognoscendum explicationem postulent. Horum itaque triplicium miraculorum causa nomen Dei exercituum ter in hac oratione appellatum est. omnisq. terrarum orbis ex hac longitudinis ratione illis verbis definitur. [*Terra Orientis & Occasus solis.*] Atq. earum argumentationum, quæ Babyloniensium consultatione continebantur, dilutioni infirmationique peroratio oportuna commodissimè à Vate adiungitur; eademque vltra rationes atque expositiones rerum, quibus confirmata fuerat, vaticiniorum etiam auctoritate corroboratur: atque ita vna opera & Babyloniensium ratio oratioq. redarguta est, & Ierosolymitanorum animi, quos illa oratio demiserat, redintegrati firmatiq. fuêre.

Hæc dicit Dominus exercituum, confortentur manus vestræ, qui auditis in his diebus sermones istos per os prophetarum in die qua fundata est domus Domini exercituum, vt templum Domini ædificaretur.

NON modò nunc, vbi tam expressè atque apertè dubitationum ratio exposita fuerit, atque hoc tempore, quo maxima operis pars in templi refectione absoluta est; sed à primis etiam iaciendi fundamenti diebus omni studio atque opera in opus incumbere oportuisse ait eos, qui similes ex aliis vatibus sermones audierint & legerint. quales multi in Ieremiæ, Ezechielis atque Danielis vaticiniis de futura secundi templi ætatibus felicitate habiti fuerūt. nam præter Haggæi etiam vaticinia, quæ plus apud illos ad ædificandum, quam Babyloniensium legatio ad remittendum, ponderis ac momēti habere debuerunt, vel vnica tantorum promissorum spes animos illis, quò sese ad tanta diuina beneficia oportunè pararent, erigere & renouare debuisset. grauiorem namque etiam non incœpto opere vatum auctoritatem, quàm omnem aliam orationem vel sentētiam esse oportuit. Hanc autem argumentationem ex contentionis loco repetitam nomine Dei exercituum tractat: cuius appellatio in maximis operibus suscipiēdis auspicatissima est. [*Confortentur manus vestræ.* Hebraicè in futuro est, *confortabuntur.*] quod tamē non temporis, sed dignitatis & decori significationē habet, vt iam aliàs de futuri verbi ratione disseruimus, quando non ad venturas, sed ad præsentes vel præteritas res efferendas conferri videtur, vt hoc in loco, quem totum ex Hebraico ad verbū explicationis causa vertere placuit. [*Confortabuntur manus vestræ audientes in diebus ijs verba ea ex ore prophetarum, quæ in die (quæ) fundata est domus Domini exercituum, templum ad ædificandum.*] Non modò nunc cùm iam ferè absolutum opus est, sed in die, qua primum fundamenta iacta sunt, templum totum ædificandum suscipi ab ijs oportuit, quibus verba illa à veracissimis vatibus facta constabant. Cæterùm quod ad sterilitatem terræ & illius antiquæ fertilitatis desideriū attinebat, quod Babyloniensibus aliisque ad eleuandam restitutionis auctoritatem & fidem quartum fuerat argumentum, id etiam perperam cùmprimis ductum docet Vates: deinde verò recto modo expositum sapienter colligit. Etenim illud in hac argumentatione vitium inerat, quod colendæ atque habitandæ regionis oportunitas vel importunum tempus ex fertilitatis vel sterilitatis notatione statueretur, quando agrorum felicitas, vel inopia & sterilitas non tam ex cultorum defectu & desiderio, quàm ex vitio vel officio penderet. id quod ex legis prædictionibus, & ominibus cùmprimis, atque ex ipso etiam temporum & seculorum exemplo obseruare conueniret. namque lex magnam ipsis etiam dum terra incoleretur, ob scelera & vitia minatur sterilitatem: quam etiam allatā Amos alijque vates suis temporibus indicant. Vt autem regionis sterilitas incolentium vitia, sic virtutem & pietatem magna vbertas & copia ex diuinis denuntiationibus vel promissis consequitur, sicut scriptum est: Sit cælum, quod super te est, æneum, Deut. 27
„ & terra, quam calcas, ferrea: det Dominus imbrem terrę tuæ puluerem, &c. Maledictus
„ eris in ciuitate, & maledictus in agro: maledictum horreum tuum, maledictæ reliquiæ
„ tuæ: maledictus fructus ventris tui, & fructus terræ tuæ, armenta boum tuorum, & gre-
„ ges ouium tuarū: maledictus eris ingrediens, & maledictus egrediens. mittet Dominus

super te famem & esuriem, & increpationem in omnia opera tua, quæ facies, & cæt. Atqui Amos alijque vates huiusmodi calamitates terræ atque populo nequissimorum principum temporibus allatas apertè indicant, vt merito nunc Babyloniensium & Ierosolymitanorum Iudæorum inscitia redarguatur, qui temporum causarumque distinctionis ignari, varias euentuum rationes permiscentes confundebant. Ex quo vitio in sacrorum & diuinorum oraculorum interpretatione multa & grauissima ad eos, quorum interest, incommoda perueniunt. Hæc itaque eorum, qui subiunguntur, versuum sententia est.

Siquidem ante dies illos merces hominum non erat, nec merces iumentorum erat, neque introeunti neque exeunti erat pax præ tribulatione: & dimisi omnes homines vnumquemque contra proximum suum.

NON nouam neque desolationis templi tempora consecutam terræ sterilitatem, & finitimorum atque vicinorum hominum importunitatem, sed hæc omnia incolentium vitijs magis, quàm terræ vastitati adiunctam esse, periculo ipso atq. exemplo præteritorũ temporum Vates declarat; [*siquidem ante dies illos*,] cùm desolata vrbs, regioq́. vastata atq. cultoribus viduata esset suis, etiã extante templo, neq. agricolę neq. pecuarij pro laboris & assiduitatis ratione mercedem diurnam ex artibus suis accipiebãt, nedum vberiores fructus perciperent. neq. in aliis negotiis & artibus, quæ vitæ alendæ causa exercentur, qualis mercatura, nauigatio, aliæque multæ sunt, aut fidem, aut vtilitatem, aut felicitatis virtutem aliquam experiri licebat. hoc est *neque introeunti neque exeunti pax erat præ tribulatione* & miseria, adeò angustè res eorum vrgebantur. deinde ad summam etiã miseriam summa malitia & summa iniuria accedente effrenata quædã fraudis inuicem faciendæ & diripiendi libido singulos fermè inuaserat; adeo, vt nõ solùm à finitimis hostibus, sed à vicinis conciuibusq́. suis confractas & debilitatas nimium res defendere & cõseruare nemo posset. [*Et dimisi omnes homines vnumquẽque contra proximum suum.*] Grauissimorum scelerum pœnæ pars nonnunquam effrenatæ iam libidinis laxamentum, & optata ad nocendum diuinitus permissa licentia est, sicut scriptũ est: Percutiat te Dominus
Deut. 27. ,, amentia & cæcitate ac furore mẽtis: & palpes in meridie sicut palpare solet cæcus in te-
,, nebris, & non dirigas vias tuas: omniq́. tempore calumniam sustineas, & opprimaris violentia, neque habeas qui liberet te. Ea res, quòd non Dei studio, sed permissu fiat, dimittendi verbo in Vatis nostri oratione significatur: qua etiam prona ac præceps hominum ad malũ propensio, & Dei, ne in deterius procedatur, retinentis & coercentis cura apertissimè significatur. Eam igitur & miserarum & angustarum experientiam rerum, quã ex agrorum sterilitate & hominum fraudatione isti arguebant, non his temporibus propriam, sed dissolutis hominum & perditis moribus ex diuino iudicio consequentem esse Vates hoc loco confirmat: cuius in melius mutationem idem etiam cum aliis promissis coniungit, vt ne hac etiam parte vel felicitatis minui spes, vel sacrũ impediri possit opus.

Nunc autem non iuxta dies priores ego faciam reliquiis populi huius, dicit Dominus exercituum, sed semen pacis erit: vinea dabit fructum suum, & terra dabit germen suum: & cæli dabunt rorem suum: & possidere faciam reliquias populi huius vniuersa hæc.

FVTVRÆ noui testamenti ætate, cuius iam secula illa initia quædam & præludia erunt hominum felicitatis imago, terrenæ fertilitatis & vbertatis coloribus (vt res ipsa ferre potest) expressa, ex priorum miserrimorum temporum comparatione proponitur & promittitur: cuius præclaræ dignitatis obtinendæ proposita spe Ierosolymitani illi ciues cæterique ex illa gente ad virtutis studium, laborem, veramque laudem excitantur. Deus namque, qui neminem quidem à se absterret, singulos homines in hæreditatis huius partem ita vocauit, vt nullum tamen, nisi dignis artibus legitimè instructum & probatum admittat. Quas verò artes ipse exigat, apertè exponit. Ait igitur sese eo potentiæ nomine, quo Dominus exercituum appellatur, magnam cultoribus suis veris felicitatem, omnibus partibus absolutam, eamque perpetuam, daturum: id tamen omnibus promiscuè non parari, sed iis, qui in electione vocationeque sua permanere voluerint, quas reliquias populi vocat, hoc est, ijs, qui ex omni illa turba, quæ euangelij præconio ad conuiuium vocata, ritè & legitimè

legitimè accedere voluerit, de quibus scriptum est: Si fuerit numerus filiorum Israël quasi arena maris, reliquiæ tantum saluabuntur. Has autem ita sitas reliquias tanta virtute diuinitus augendas fore, sacri vates cecinêre, quantam vix quisquá mortalium, nisi particeps iam factus, cognoscere expressam valeat; imaginibus tamen quibusdam adumbratam intueri omnes possunt. Neque enim oculus vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis ascendit, quanta præparauit Dominus diligentibus se. (1.Cor.2.) quod vt aliquo modo, quantum ad cupiendum satis fuerit cognoscatur, earum rerum, quæ beatas regiones habitationesque hominum in terris efficere solent, specie describitur, agrorum vinearumque vbertate, in qua non solùm frugum omnium copia, sed cæli solique temperata salubritas est. Diximus autem iam sæpe aliàs terram humanæ naturæ; cælum verò diuinæ prouidentiæ atque tutelæ; fructus verò humanarum actionum, artium, studiorum operumque vicem in sacris & arcanis verbis reddere, iuxta illud: Benedixisti Domine terram tuam, auertisti captiuitatem Iacob, &c. (Psalm.84.) Iam verò vineæ nomine piorum societatem, quam ecclesiam vocamus, dici, apertius est, quàm vt nostra expositione egeat. Igitur in illa maxima & rerum humanarum planè diuina renouatione summam eiusmodi felicitatem spectandam fore Deus enuntiabat, vt sparso imprimis atque concepto comprehensoq. diuinæ virtutis in hominum animis semine, & ecclesia ipsa, vt sanctificata, & humana natura, vt renouata, suos, quos oporteat ac deceat, reddat fructus: ad quorum perfectionem & maturitatem cæli diuinæ prouidētiæ assidua virtute foueatur augeaturque, vt illud merito prædicare & fateri ipsa hominum pietas possit: Non sumus sufficientes cogitare aliquid ex nobis, sed sufficientia omnis nostra ex Deo est. (2.Cor.3.) & illud: Deus est, qui operatur in vobis velle & perficere pro bona voluntate, videlicet Dei. Hoc autem proprium certumque ex diuino beneficio ijs, quibus contigerit, fore, oraculis etiam confirmatum est. [*Et possidere faciam, &c.*] Vt verò mysterij huius ratio ex Hebraicæ orationis contextu apertior aliquanto fiat, locus hic ad verbum nobis redditur. [*Et nunc non sicut diebus primis ego (ero) reliquiis populi huius dictum Domini exercituum. nam semen pacis (ero) vinea dabit fructum suum, & terra dabit deductionem suam, & cæli dabunt rorem suum: & possidere faciam reliquias populi huius vniuersa hæc.*] Illa tamen, quòd magnam vim notationemque etiam habet, latinè reddi non potest, Græcè commodius redditur, articulorum videlicet significatio nominibus, *pacis*, *vineæ*, *terræ*, *cælorumque* Hebraicè adiuncta; quæ certam quandam obseruandamque pacem, certam vineam & terram, certaque ratione definiendum cælum indicant. *Pacis* autem verbo quietem, tranquillitatem, & perfectionem etiam significari aliàs docuimus, quod illo latino exemplo apertè cognoscitur: Est'ne pax puero Absalom? (2. Reg. 17.) Atque vltimam posterioris versus partem optimè Chaldæus paraphrastes exposuit: [*Et possidere faciam reliquias populi huius vniuersas benedictiones has.*] Huius autem status dignitas & præstantia ex antiquorum temporum comparatione & diuersis hominum de vtroq. genere iudicantium sententijs apertè ostenditur.

Et erit: sicut eratis maledictio in gentibus, domus Iuda & domus Israel: sic saluabo vos, & eritis benedictio: nolite timere, confortentur manus vestræ.

AD futura euangelij secula hanc omnem felicitatis promissæ rationem spectare Iudæ & Israelis domus, quibus certa salus enuntiatur, appellatæ simul indicant. namque in secundi templi temporibus Israëlitas non restitutos fuisse constat, sed inter varias gentium nationes dispersos, ludibrioque, & opprobrio summo habitos: atque execrationibus tanquam auspicium malum ad detestādum expositos: quorum reliquias tandem in diuinam gratiam reconciliatas, omnium rursus gētium summo studio & amore prosequendos, & sanctitatis veræ nomine atque exemplo probandos laudandosque esse ait. [*Sicut eratis maledictio in gentibus.*] Inuidiosos, detestabiles atque execrandos Iudæos Israelitasque aliis gentibus fuisse, suis ipsorum assiduis lamentationibus, & aliorum auctorum testimoniis compertum est:

Hodie tricesima sabbatha, vin'tu
Curtis Iudæis, &c. (Hor. ser. lib. 1. sat. 9.)

adeo, vt nullus hominum fuerit, qui minus aliquid, quàm Iudæum se natum esse optaret, sed

 ret, sed

ret, sed diuino beneficio efficiendum effectumque esse intelleximus, vt paucorum Iudæorum & Israëlitarum opera & sedulitate magnnm in omnibus gentibus operę pretium ad veram pietatem atque ad euangelij propagationem factum sit. Quæ res apostolorum & discipulorum rebus gestis aperte satis ostenditur, qui ob nuntiatam gentibus à Deoque confirmatam salutem publicam æternis honoribus decorati sunt. Id autem hoc in loco benedictio ex agricolarum sermone verbum trãslatum significat, quod semen aut virgultum, ex quo multa & felix plantarum propagatio exspectetur, vt in hac
Isa. 65. eandem cum Zacharia nostro sententiam Isaias olim præcinuit: Hæc dicit Dominus, Quomodo si inueniatur granum in botro & dicatur, ne dissipes illud, quoniam benedictio est. sic faciam propter seruos meos, & non disperdam totum, & educam de Iacob semen, & de Iuda possidentem montes meos, &c. Ad hanc igitur glorię atque magnitudinis spem excitatos sui temporis homines, pietatis, templi religionisq. res curare diligenterq. parare adhortatus est Vates, [*nolite timere, confortētur manus vestræ.*] Id quod præsentis beneficij vltro collati exemplo confirmando atque in futuræ salutis spem atque signum statuendo comprobat.

Quia hæc dicit Dominus exercituum, Sicut cogitaui vt affligerem vos, cùm ad iracundiam prouocassent patres vestri me, & non sum misertus: sic conuersus cogitaui in diebus istis, vt benefaciam domui Juda & Jerusalem: nolite timere.

PRÆSENTIS restitutionis veritatem ex temporum comparatione demonstratam confirmat Deus; causam verò consilium, clementiam benignitatemq. suam indicando explicat: atq. ad opus perficiendum beneq. de cætero sperãdum hortatur. dixerat enim superioribus annis parentum ipsorum, quos alloquitur, sceleribus ad pœnas repetendas prouocatum, ieiunijs & clamoribus, quo minus repeteret, non fuisse aut retardatũ aut reuocatum, quoniam certa de ea re sententia fuerat, quam luendo ipsi experti fuerint. Nunc verò benignum & misericordiæ plenum ex certa voluntate profectum consilium suum, vel ex hac ipsa temporum in melius mutatione iam patere posse ait. Israëlitarum autem non meminit, quòd hæc restitutio, quæ illius publicæ præludium, vt diximus, fuerat, ad Iudæos tantùm Ierosolymitanosque pertinebat: quam ipsis certam perpetuamque reddi, & cum illa alia ad sperandum proposita coniungi posse ait, modò certis ijsdemque æquissimis condicionibus ac legibus stabilienda confirmandaque curetur. Incussum igitur illis ex Babyloniensium legatione metum, definienda præsentis restitutionis ratione, & certitudinis atq. perpetuitatis cõdicionibus proponendis adimit.

Hæc sunt ergo verba quæ facietis, Loquimini veritatem vnusquisque cum proximo suo: veritatem & iudicium pacis iudicate in portis vestris. Et vnusquisque malum contra amicum suum ne cogitetis in cordibus vestris: & iuramentum mendax ne diligatis. omnia enim hæc sunt, quæ odi, dicit Dominus.

AD virtutis pietatisque studium (quæ ad diuina accipienda & figenda in hominibus beneficia certissima via est) populum illa modò oratione excitatum, confortentur manus vestræ. nunc quid sequi, quid fugere debeat, definiendo apertè docet; adeo manifestam Iudiciorum suorum, consilij atque voluntatis rationem hominibus esse Deus vult, adeo inexcusabilem eorum, qui perierint, culpam fore testatur. vtinam nobis nunc aduersus omnem humanam sapientiam, ne dicam insolentiam & philosophicam stultitiam, de hac re copiosius & accuratius disserendi locus daretur. Omne autem honestæ vitæ studium in duplex genus partitur Deus, alterum fugiendarum, alterum expetendarum rerum formas continet. alterius autem ratio omnis in innocentia, alterius verò in officio sita est. Etenim duabus his partibus rectè cultis hominum inter se coniunctionem atque societatem seruari, rempublicamque florere, stabiliri atque amplificari; contra verò neglectis labefactari conuellique Deus voluit. atque officium vel priuatum vel publicum est; priuati illæ summæ rationes sunt,

ſunt, Quod tibi fieri non vis, alteri ne facito: quæcunque vis tibi ab hominibus præſtari, eadem præſtato. In his generibus omnis doli mali, fraudisq. deteſtatio, omneque bene aliorum rebus conſulendi ſtudium eſt. Publici verò officij finis & cauſa, publica pax & tranquillitas, exercitatio verò æquitatis ſeruandæ, perpetuum ſtudium eſt. Vtrumque verò, niſi ab æquo omniqúe dolo, fraude, odio maleuolentiaque carente animo proficiſcatur, quamuis aliis vtile fortaſſe videretur; tamen neque Deo, qui conſilia imprimis probat, gratum; neque ei ipſi, qui ſuſcipit, ad veram felicitatem vtile eſt. Quamobrem ne qua parte ſibi homines deſint, quibus ipſe ſeſe non defuturum pollicetur, conſilijs, monitis, exhortationibus, paternisque præceptis curat. [*Loquimini veritatem vnuſquiſque cum proximo ſuo.*] Non modò rebus ipſis & opera præſtanda, ſed verbis & oratione omnem integritatem ſimplicitatemque pietas à cultoribus exigit ſuis. hæc priuati officij ſumma eſt: publici verò illa, [*Et iudicium pacis indicate in portis veſtris.*] Publicus iudicum conſeſſus in portis erat, atque ex loco res indicatur per metonymiam, ſicut ſcriptum eſt: Iudices & magiſtros conſtitues in omnibus portis tuis. quid autem iudicium ſit, in Habbakuq commentariis abundè docuimus. Appellatur autem iudicium pacis, quòd nulla ad publicam pacem ciuilemque charitatem & tranquillitatem conſeruandam, vel certior, vel præſtantior ars, quàm ſi directum veri & iuſti, & vt dicitur, æqui & boni ſtudium patrociniumque ſit. Hæc ratio non regibus modò, ſed regnis certam perpetuamque felicitatem reddit: Deus iudicium tuum regi da, iuſtitiam tuam filio regis: iudicare populum tuum in iuſtitia, & pauperes tuos in iudicio: ſuſcipiant montes pacem populo, & colles iuſtitiam. Iudicabit pauperes populi, & ſaluos faciet filios pauperum, & humiliabit calumniatorem, & permanebit cum ſole & ante lunam in generatione & generationem, & cæt. Hæc autem non modò re, ſed ſtudio atque ſedulitate omni præſtari oportêre docemur, vt ab omni ſimulatione, odio, inuidia, contentione alieni vitam innocentem imò officioſam omnino traducamus. At quoniam in iudicijs exercendis non ſatis eſt iudicis æquitas, niſi & actorum atque teſtium etiam certa fides & integritas accedat. His enim perſonis cauſarum & iudiciorum ratio abſoluitur; actionum etiam & teſtimoniorum ſanctitatem commendat Deus, horumque falſitatem aut leuitatem vehementer ſibi inuiſam deteſtandam eſſe ait. [*Et vnuſquiſque malum contra proximum ſuum non cogitetis in cordibus veſtris.*] Litium calumniam & calliditatem in petendo atque in defendendo improbat: quam non modò re atque actione, ſed neque priuata quidem cogitatione tractandam eſſe ait. Teſtimoniorum verò fidem ſanctiſſimam eſſe vult: iuſiurandi autem quo fides illa arctiſſimè vincitur, contemptionem, violationem, vt ſibi inuiſam, ſic ſuis prorſus deteſtabilem. [*Et iuramentum mendax ne diligatis.*] Grauiſſima ſcelera nemini inuito coactòue, ſed volenti atque optanti admitti ſolere locus hic docet: neque enim quiſquam vel inferioris animi imbecillitate, vel alterius etiam potentiſſimi hominis impulſione ad violandam teſtimoniorum fidem actum ſe dicere verè poſſit. Sunt enim quædam flagitiorum genera, quæ magis ex deliberatione atque electione, quàm ex naturæ imbecillitate vel inſcitia (quod errorem vel ignorationem ſacro ſermone dicimus) ſuſcipiuntur, vt dolus malus, proditio, fraus, antiqua odia, teſtimonia falſa. omnia hæc non improuiſum animi impetum, non temerarium appetitum, ſed deliberatam malitiam, certumque conſilium indicant. atque ideo & grauioris pœnæ, & difficilioris expiationis legibus cauentur. Quamobrem alia omnia etiam cogitando admitti, hoc poſtremum amari vetat Deus, rationem ſubiungens, quòd hæc omnia ſibi vehementer inuiſa deteſtandaque ſint. Impium autem eſt ea aut agere, aut diligere, quæ ſummo odio Deus proſequatur. [*Omnia enim hæc ſunt, quæ odi, dicit Dominus.*] Magnam ſententiæ grauitatem vehementemque pronuntiationis actionem oratio hæc Hebraicè indicat, videturque ex comparatione argumentari. His rebus cum ſuperiori luctus & interdictionum ratione collatis, ex quibus nihil ad ſe, aut odij, aut ſtudij nomine pertinere oſtenderat. nunc verò quid ſibi ſummè placeat, quid vehementer diſpliceat, apertè oſtendit; nimirum officiorum ſtudium probari, ſcelerum autem admittendorum, vel voluntatem ipſam maximè improbari. Non poteſt nobis latinè huius loci grauitas ſuis, vt Hebraicè eſt, ponderibus

Deut.16.

Pſalm.72.

& momentis reddi, ob verborum latinorum simplicitatem & indeclinabilium vocum inopiam: quibus partibus felicissima omnium illa lingua est. Igitur restitutionem illam, quam in dubium Babyloniensium oratio vocauerat, non modò certam esse, sed his, quæ expositæ iam sunt, artibus & modis procuratam, perpetuam, plenam absolutamque, omnis præteritorum malorum, doloris omnisque luctus expertem, imò omnis lætitiæ & iucunditatis plenam fore Deus confirmat, potentiæ & facultatis suæ ad omnem rem præstandam, insigni titulo auctoritatis causa orationi præfixo.

Et factum est verbum Domini exercituum ad me, dicens. Hebraicè, *ad dicendum.*

HOC responso plura se de omni illa ieiuniorum tertij generis ratione diuinitus edoctum Vates, eaque ad Babyloniensium orationem redarguendam, atque Ierosolymitanorum animos confirmandos referre iussum fuisse indicat: quorum illud argumentum est:

Hæc dicit Dominus exercituum, Ieiunium quarti & ieiunium quinti, & ieiunium septimi, & ieiunium decimi erit domui Iudæ in gaudium & lætitiam & in solennitates præclaras: veritatem tantùm & pacem diligite.

OMNEM ieiuniorum olim, ob rempublicam vrbemque excisam, susceptorum indictionem & interdictionum perpetuam illam curam rebus iam restitutis in publicam lætitiam & iucundæ vitæ vsum communisque charitatis fructum cõuersam illis de cætero certa ac propria Deoque probante ac prospiciente fausta feliciaque fore vaticinio confirmantur, modò diligẽte propositarum condicionum obseruatione procurata sint: atque hoc modo & quid legatis respondeatur, & plura etiam ad suam vtilitatem spectanda Iudæi docentur. Duplex autem in legatorum oratione argumentum fuerat; alterum de publico luctu, antiquandus nec ne ille esset, quęrebat; alterũ de interdictione, quæ non illo die tantùm, sed omnibus aliis stabilienda sibi esse affirmabatur. de vtroque autem argumento contrarium Babyloniensium sententiæ iudicium interponit Deus. nempe quod ad luctum pertinet, non modò quinti mensis, sed quarti, quinti, septimi, & decimi dies lugubres in gaudium & lætitiam conuertendos: quod verò de interdictionibus asseueratum est, non modò non admittitur, sed hilaritatis & suauitatis accessione excluditur. [*Et in solennitates præclaras.* Hebraicè est, *Et in conuentus bonos.*] quod Latini epularia sacrificia, vel epulares dies dicunt, hoc Hebræi dies bonos appellant. sed *conuentus* præter diei lætitiam, iucunditatem & suauitatem inter multos communicatam, & idcirco auctiorem significat: cuiusmodi aliqui in sacra lege ad publicam exhilarationem cum diuinorum beneficiorum recordatione præscripti dies obseruantur. Iam igitur illum ieiuniorum & interdictionum vsum non modò aliis diebus, sed iisdem ipsis, quibus ob acceptam calamitatem aliquam indicta fuerant, deinceps exoletum, imò suauiori ratione mutatum iri priuatè publiceque Iudæis ait. illud verò, quod magis ad tenendam, stabiliendam, conseruandamq. rem facit, perpetuo studio colendum. [*Veritatem tantùm & pacem diligite.*] veritas ad priuatorum; pax ad publicorum officiorum rationem pertinet. [*Erit domui Iudæ in gaudium.*] Quatuor illa ieiunia, quæ ob excisam & ab hostibus occupatam Ierosolymam indicta fuerant, Iudæis tantùm curabantur: cæteris tribubus non item. Iisdem itaque in publicam lætitiam mutanda iam deinceps esse dicuntur. nam de ieiuniorum, quæ à tribubus aliis ob proprias calamitates instituta sunt, mutatione nihil interim hîc agitur, quando hæc restitutio & salus Ierosolymitanorum tantum sit.

Sic dicit Dominus exercituum, Vsquequo venient populi, & habitent in ciuitatibus multis, & vadant habitatores vnus ad alterum, dicentes, Eamus, & deprecemur faciem Domini, & quæramus Dominum exercituum, vadam etiam ego.

QVINTO Babyloniensium argumento quo restitutionis fides eleuabatur, quemadmodum

admodum respondeatur, ex oraculo Vates retulit, atque hoc in loco exponit. Fuerat autem argumentum inuidia illa, quam Iudęorum tum religio, tum natio ipsa apud omnes gentes alias maximam sustinebat: ea enim, quoad extincta esset, satis expressum nondū persolutarum illis pœnarum signum esse putabatur. Iudæorum namque imprimis institutum, quod vnius Dei cultu definiretur, superstitiosum esse olim & stultis gentibus atque etiam humanæ sapientiæ professoribus putabatur.

Quidam sortiti metuentem sabbatha patrem,
Nil præter nubes & cœli numen adorant, Iuuenal. sat. 14.
Nec distare putant humana carne suillam,
Qua pater abstinuit: mox & præputia ponunt.
Romanas autem soliti contemnere leges
Iudaicum ediscunt, & seruant, ac metuunt ius,
Tradidit arcano quodcunque volumine Moses.

Huiusmodi de Iudæorum religione iudicia apud gentium scriptores alia extant. in ipsos autem Iudæos quanta fuerit inuidia, iam iudicauimus. Huius autem vtriusque rei exitū felicissimum secundi etiam templi ætate, hoc est, euangelij enuntiandi initio fore Vates præcinit; vt gentes, quæ Dei vnius Iudæis noti cultum improbauerant, mutata sententia vehementer probent, studioseque suscipiant, atque veræ pietatis religionisque purissimā rationem docti ineant, eiusque rei consequendæ causa Iudæis ipsis adiungantur; atque hoc ita, vt prædictum fuerit, euenturum esse, nomine Dei exercituum in se recipientis confirmatur. [*Vsquequo veniant populi.* Hebraicè, *Vsque eo venient etiam populi & habitatores vrbium multarum.*] Eatenus, inquit Deus, hæc felicitas atque restitutio pertinebit, vt non solùm Ierosolymitanorum religionis inuidia extinguatur, sed communi multorū consilio & studio probata & inita ratio vniusque veri Dei notitia, cultus atque obseruatio & sapientiæ & salutis veræ petendæ causa publicè suscipiatur. Communis autem multorum sententia, propensa voluntas studiumque incensum mutuæ exhortationis atque incitationis inductione ostenditur. [*vnus ad alterum.*] Bonum manifestum exploratumque esse oportet, quod tanto studio & consiliorum cōmunicatione expetatur. [*dicentes; Eamus, & deprecemur faciem Domini.*] Idem hac oratione quod latinis gratiam quærere atque inire significari iam docuimus: idque ad aliam impetrandam rem vt viam quandam muniri ostendimus. Ea autem alia causa hîc statim subiungitur. [*Et quæramus Dominum exercituum.*] Religionis veræ tum ratio plena, tum finis ipse hac oratione continetur. Finis est veri Dei misericordissimi & potentissimi propriæ salutis causa inuentio; cuius petendi initium fides (Accedentē enim ad Deū credere oportet, quòd sit, & quòd » inquirentibus se remunerator sit) via autem est pœnitentia, in qua turpitudinis vitatio » & honesti expetitio studiumque est. hanc viam quisquis munierit, faciem Domini deprecari sibi, idemque Dominum exercituum quærere dicetur, quem tandem inueniet. Atqui apostolorum historię huiusmodi exemplis plenæ sunt. [*Vadam etiam ego.*] Inductio Actor. est colloquij eorum, qui communicatione consiliorum ad veram pietatem atq. ad Christianam religionem suscipiendam sese mutuo hortantur. namque is qui verba alijs de ea re facit, suum etiam consilium studiumq. profitetur. oportet namq. primum ad virtutē excitantis viri exemplum esse. Igitur sacra religio & pietas cuiusmodi tandem gentium iudicia habitura esset, hoc versu pronuntiatur.

Et venient populi multi & gentes robustæ ad quærendum Dominum exercituum in Ierusalem, & deprecandam faciem Domini.

CHRISTIANÆ pietatis propagandæ series & continuatio vtroque versu indicata est: namque quorundam se mutuo excitantium iudicium & studium ciuitates ipsæ, ciuitates populi frequentes; populos verò gentes fortes & regna ipsa secuta sunt. Atque illud ad hunc aliaque ex diuinis libris loca explicanda mente comprehensum cogitatione percurrere operæpretium est, Iudaicę religionis rationem à Christiana non dissentire, sed tantùm distare modo, quantum à perfecta absolutaque natura eadem res nondum perfecta distat. namque gentilium superstitionum genera omnia, & quæ pòst excitatæ sunt hæreticorum vel sectariorum sententiæ, cuiusmodi Ismaëlitarum institutum est, ea vel quòd obscurissimas & vanas atque stultas de Deo opiniones habeant, vel quòd de hominum salute, illiusque pontifice

pontifice & procuratore auctoreque Christo vel falsa vel minus digna pronuntiet, omnino cum veritate ipsa pugnando, non minus, quàm à luce tenebræ absunt, sicut scriptũ est: Omne quod non est ex fide, peccatum est. At verò Iudæorum vera & sincera antiquaque doctrina sacris veteris instrumenti contenta libris nostræ veritati tam proxima, quàm vmbra corpori, est; tamque consentiens, quàm figura & imago rei illius, ad cuius exemplar ab optimo artifice est depicta. Omnia enim in figura contingebant illis. scripta sunt autem propter nos, in quos fines seculorum peruenerunt. Christianus verus & simplex, Iudæus verus perfectusque, hoc est, Dei laudator & cultor integer est, & qui diuinorum promissorum virtutis compos est, is verè Israëlita, in quo dolus non sit, appellatur. Huius tamẽ rei copiosam disputationem aliàs, Deo annuente, suscepturi argumẽtum breuè nunc pro cõmentarij ratione proposuimus. Religio igitur & pietas, cuiusmodi tandem gentium iudicium & studium habitura esset, his versibus pronuntiatum & confirmatum est: quales verò gentium animos & voluntates in se Iudæi ipsi, qui verè Deum cognoscentes, purè sancteque colerent, experturi essent, illo etiam declaratur.

Rom. 14. — 1. Cor. 10.

Hæc dicit Dominus exercituum, In diebus illis, in quibus apprehendent decem homines ex omnibus linguis gentium, & apprehendent fimbriam viri Iudæi, dicentes, Ibimus vobiscum: audiuimus enim quoniam Deus vobiscum est.

RESTITVTIONEM illã futuræ salutis præludiũ atq. apparatũ Vates semper interpretatus est: quam salutẽ tum demum absoluendã exspectari decet, cùm paucorũ hominum Iudæorũ generis secundũ carnẽ, Christianorũ verò disciplinæ secundũ operã & doctrinã magna gentiũ ex omnibus linguis copia veram religionem studiosè suscipiet. Singulis autem Iudæis deni viri, qui vestem apprehendant, asscripti, magnam stipatorum manum arguunt; siquidem non plures quàm decem vnius hominis ductoris vestẽ apprehendere possunt: possunt tamen apprehensores illi ab aliis etiam sibi adiunctis apprehendi. itaque hic certus numerus magni & incerti index est. [*Ibimus vobiscum: audiuimus enim Deum vobiscum esse.*] Antiquam & consuetam viam, patrumque instituta, quanquam erroribus omnia plena; nunquam tamen homines deserunt, nisi magnam illi, ad quam vocantur, disciplinæ excellentiam præstantiamque rationum reliquarum inesse intellexerint: qualem in Christiana disciplina olim gentes cognouerunt; non modò Dei notitiam, sed virtutem etiam & efficientiam ijs, qui susciperent, communicantem. Quid verò illud sit, [*Deus vobiscum,*] vel ex aliis nostrorum commentariorum locis indicatum petere, vel longiore tractatione exponendum exspectare licet. Huius autem sententiæ illa D. Pauli prædicatio est: Non erubesco euangelium: virtus enim Dei est in salutẽ omni credenti Iudæo primum & Græco. Huius porrò vaticinii cùm multa exempla producere possemus, illud satis esse explicãdi causa duximus, quod D. Petrus, quamobrem à Cornelio vocatus esset, editum agnouit. A nudiusquarta die vsque ad hanc horam, Cornelius inquit, orans eram hora nona in domo mea, & ecce vir stetit ante me in veste candida, & ait, Corneli, exaudita est oratio tua, & eleemosynæ tuæ commemoratæ sunt in conspectu Dei. mitte ergo in Ioppẽ & accerse Simonem, qui cognominatur Petrus. hic hospitatur in domo Simonis Coriarij iuxta mare. Confestim ergo misi ad te, & tu benefecisti veniendo. nunc ergo omnes nos in conspectu tuo adsumus, audire omnia quæcunque tibi præcepta sunt à Domino, &c.

Roman. 1. — Act. 10.

CAPVT NONVM.

NVS verbi Domini in terra Hadrach, & Damasci requiei eius: quia Domini est oculus hominis, & omnium tribuum Israel.

ONVS *verbi Domini in terra Hadrach, & Damasci, requiei, & cæt.*] Ex ijs etiam rebus, quibus Babylonienses in restitutionis huius dubitationem adducti fuerant, illa non parum momenti habebat, hominum videlicet restitutorum exiguus admodum numerus

numerus cum regionis magnitudine, vel cum antiqua Israëlitarum frequentia, vel cũ vatum de restitutione prædictionibus comparatus, quando angustissima fore vrbs illa, tot ciuibus capiendis, dicta fuerit. atque ideo ruptis muris longissimè dilatanda esse à vatibus prædicetur. nunc verò cùm tantùm vel antiquæ multitudinis reliquiæ quædam, vel speratæ frequentiæ vix initia restituti illi videri possent, nisi per Vatem etiam eximeretur, hîc non exiguus scrupulus residebat: quem tamẽ Zacharias diuino responso prorsus euellit, eam Ierosolymitanorum ciuium, eam Israëlitarum hominum frequentiam fore confirmans, vt antiquis regionis finibus non contentam ad vicinas & finitimas vrbes dilatari, atque inde colonijs eductis longè lateque diffundi ac propagari necesse sit. ex quo illud consequitur, vt diuini imperij sacræque religionis leges & iura non in illis, quibus quondam versabantur, regionis angustiis; sed in omnibus terrarum gentiumque locis promulgata religiosè colantur: id quod diuina virtute tantùm per paucos eosque humillimos viros omni hominum tum potentia, tum sapientia etiam repugnante & obsistente atque inuita, imò victa efficiendum esse declaratur. namque ea diuini verbi vis & efficientia est, vt debilioribus ad sui administrationem delectis fortissima quæque demoliatur & euertat. Atque vaticinij huius argumentum & sententiam hactenus exposuimus. nunc deinceps orationem ipsam exponamus. [*Onus verbi Domini.*] In Habbakuq commentariis, quam vim hoc verbum *onus* habeat, satis expressisse videmur, cuius summa definitio illa fuit; vt onus sententiam latam in aliquem pronuntiatam tandemque impositam nullo conatu frangendam, nulloque pacto, quin perferatur, declinandam. Igitur sacrosancti Christi euangelij gentibus enuntiandi legem in omni Syria primum promulgandam iubendamque, atque deinde in alias orbis terræ regiones proferendam esse Vates huiusmodi oratione significat.

Lege disputationes nostras procœmiales in hos cõmẽt. de onere.

[*Onus verbi Domini in terra Hadrac, & Damasci requies eius.*] Translato oneris nomini aptum verbum adiunctum est, [*requies eius.*] Onus enim vel iumentorum dorso, vel hominum humeris impositum, qua ratione onus est, requiescere; siue, vt Hebraica proprietas habet, sini & componi videtur. Atque ita verbi diuini onus discipulos Ierosolymitanæ afflictionis occasione Damascum delatum à Damascenis acceptum est, quod neque oppugnantium ciuium impetu, neque Sauli Tarsensis conatibus, quo minus maiori cum celebritate impositum acceptumque sustineretur, abijci potuit. Quòd verò latinè, *sustinere onus*, dicimus, verbo ad eum, qui accipit, translato, hoc Hebraicè ad onus ipsum relato verbo, *quiescere onus*, dicitur. Cuius verò loci nomen *Hadrac* fuerit, cùm semel in sacris libris legatur, compertum satis non est. nam quod auctores quidam Syriam Damasci nomine significari putent, inde effectum esse videtur, quòd in antiquis Hebræorum disputationibus Iosæus quidam Damascenus Romas-Kithi filius locum Damasci hoc nomine dictum cælo & terra testibus iuratus affirmat. Verùm cùm ex sacris libris nihil de nomine ipso apertè aliàs dicatur, loci situm vel ratione conijcere, vel antiqua aliqua auctoritate indicare licebit. Atqui non vnum eundemque locum *Hadrac & Damascum*, à Vate appellari, & orationis ipsa series, & subiuncta explicatio Docet. namque oratio illa, [*in terra Hadrac, & Damasci requies eius.*] propositionem comparatione continere videtur, aliamque esse Hadrac, aliam Damasci terram indicat. Eius verò partitionis membra confirmatione ipsa deinceps exponuntur, amplificanda Damasci ratione primum, & deinde ad Syriam, Palæstinam, Phœniciam sermone translato. Ex quibus rebus illud colligi posse videtur, Hadrac terram Palæstinam & Phœniciæ partem esse; Damascum verò Syriæ, vt aliàs docuimus, caput: cuius posterior in partitione, prior in expositione ratio explicata à Vate est, non inuenusta ordinis figura, vt:

Act.7.& 9.

D. Ieron. de locis Hebr.

Ex commẽt. Deuter.com. Camhi, Iarhi, Isaac Hispanus.

Penè occupatam seditionibus
Deleuit orbem Dacus & Æthiops,
Hic classe formidatus, ille
Missilibus melior sagittis.

Hor. carm. lib.3.

Atque huic expositioni Ionathas antiquus paraphrastes consentire valde videtur, dum sic vertit: *Verbum Domini in terra Australi, & Damascus conuertetur, vt sit pauimentum domus diuinitatis eius.* Atque Damascena Syria Ierosolymis borealis est. Palæstina verò omnis australis occidentalisque est, maximè ea parte, quæ ad Gazam antiquissimam Palestinæ vrbem pertinet. namque has regiones omnes quæ Palæstinæ Phæniciæq. olim nomine

nomine nuncupatæ fuerunt, ad Israëlis filios promissionis diuinæ iure pertinere constat: quas cùm Israëlitæ illi prisci nunquam possederint, nouis Israëlitis ex promissionũ fide atque constantia habitandas fore consentaneum fuit. ex ijs autem, quæ promissæ, sed nondum priscis seculis obtentæ fuerant, terris, Kineorum, Kenesæorum, Kadmoneorumque regiones fuère, quæ terræ Hadrac, quam hic Vates appellat, asscribi videntur. Præter has autem regiones Christi imperium à mari vsque ad mare, à flumine vsque ad terminos orbis terrarum dilatandum esse accepimus. neque enim Israëlitæ modò, sed omnes omnium gentium nationes Deum conditorem patremque communem salutis auctorem tandem agnoscentes pietate & religione colendum suscepturæ prædicuntur. [*Quia Dominus est oculus hominis, & omnium tribuum Israël.* Hebraicè, *Quia Domino oculus Adæ*, &c.] Israëlitæ ab aliis nationibus nomine Adæ interdum distinguũtur. quanquam enim omnes homines Adam filij, vt sunt, sic etiam Adam nominentur; maximè cùm ratio ad deteriorem naturæ statum refertur, in quem de pristino illo conuulsæ res hominum primorum parentum vitio & culpa peruenerant. quam rem Latini hominum plurali nomine explicant: tamen cùm certorum Dei promissorum & pietatis veræ, atque purioris cuiusdam diuinarum rerum notitiæ ratio habetur, Israëlis nomen propriè appellatur, ad quem huiusmodi mysteria tenendi atque enuntiandi singulari beneficio primæ delatæ sunt, sicut scriptum est: „Notas fecit vias suas Moysi, filiis „Israël voluntates suas, &c. Cæteri verò mortales Adam dicuntur, ad quos tamen salutis rationem, quanquam scelerum vitio obscuratam & perturbatam, pertinere nomen ipsum Adam, cui restitutionis promissum factum fuerat, docet. Igitur non Israëlitarũ modò tribus, quibus retentiora promissa apertioraque sunt, sed aliorum hominum nationes, euangelij nuntio audito, suaue illud ac leue veræ pietatis iugum subituras esse Vates præcinit: his enim quáuis minus aperta explorataq. salutis tunc esset; non tamẽ minus propria spes esse debuit: quæ olim Adæ horum parenti primo non minus certa, quàm postea Israëli Israëlisque tribubus & familiis facta est. (Genes. 35.) nam si Iacob dictum fuit, „Non vocaberis vltrà Iacob, sed Israël erit nomẽ tuũ: & appellauit eum Dominus Israël, „dixitq. ei: Ego Dominus omnipotẽs, cresce & multiplicare: gentes & populi nationũ „ex te erunt: reges de lumbis tuis egredientur, &c. Adam quoque similiter illud in sua posteritatisque suæ causa audiuit: (Genes. 3.) Inimicitias ponam inter te & mulierem, & semẽ „tuum, & semen illius: ipsum conteret caput tuum, &c. Ex quo factum est, vt Adam propriam filiorum salutem à Deo promissam exspectari sibi non vno loco profiteretur: (Genes. 4.) „Posuit, inquit, mihi Deus semen aliud pro Abel, quem occidit Cain. Hanc itaque spem atque adeo attentam Adæ & Israëlitarum communis à Deoque promissæ salutis „exspectationem illa oratione significauit Vates, [*Quia Dominus est oculus hominis, &c.*] Sunt enim *oculi* præter aliorum sensuum instrumenta, desiderij, spei, exspectationisque indices non obscuri, vt illud apud nostros: (Psalm.) Oculi mei semper ad Dominum: quoniam ipse euellet de laqueo pedes meos. & apud exteros:

(Horat. lib. 4. Od. 5.) *Curuo nec faciem littore dimouet.*

Atque huius desiderij exspectationisque euentum certum fore, propositione diuisioneque iam constituta, prædixerat. deinde & generis in varias formas partitione confirmat.

Emath quoque in terminis eius, & Tyrus, & Sidon: assumpserunt quippe sibi sapientiam valde. Hebraicè, *Etiam Emath terminabitur in illa: Tyrus & Sidon, quòd sapientiam valde.*

ILLVD significat oratio, nullam humanam potentiam, sapientiam, calliditatem, nullam denique opum vim tantam fore, quæ euangelij virtuti & auctoritati obsistere valeat. Meminit autem *Emath*, quod in Syria regione potentissima celeberrimaque fuerat. (Amos. 6.) quamobrem Emath magna ab Amos est cognominata. deinde Tyri & Sidonis „antiquissimarum & munitissimarum Phœniciȩ vrbium, communisq. totius orbis terrȩ emporij, ad se conseruandum prospicientiæ atque opum comparatarum magnitudine nulla alia in orbe vrbs comparari potuit, cùm & situs natura & operum structura ad defensionem & propugnationem, tum congesti auri & argenti maxima vis fuisse dicitur. atque hæc humanæ ad stabiliendas res prouidentiæ ratio summæ sapientiæ vulgo prædicari; Deo autem stultitiæ nomine notari solet: etiam, inquit, Ierosolymitanæ illius futuræ

futuræ ciuitatis terminus Emath cognométo magnam, attinget, imò continebit: neque propterea Tyrus & Sidon imperium effugiét, quòd sibi in situ orbis deligendo & opere ædificando opibus ac diuitiis ad quamcunque grauem rem agendam ferendamq. comparatis singularem sibi præ aliis ciuitatibus sapientiam arrogent. [*Quòd sapientiam valde.*] In agendarum & stabiliendarum rerum prospicientia, sapientia & sapere verbum eleganter vsurpatur. cuius illud commodissimum exemplum est: Ecce populus Israël mul- Exod.1. tus & fortior nobis est, venite sapienter opprimamus eum, &c. Hebraicè est, venite & sa- 9, pientes fiamus aduersus eum. Huiusmodi autem sapientiæ laudem pro sua vendicare cogitabat Tyri Sidonisque ciuitas locorum natura opereque munitissimorum, maximarum etiam pecuniarum publicè priuateque comparata facultate.

Et ædificauit Tyrus munitionem suam, & coaceruauit argentum quasi humum, & aurum vt lutum platearum.

QVANTÆ olim Tyri & Sidonis diuitiæ, quantæq. opes fuerint, Ieremias, Ezechiel aliique Vates apertè indicant. à quibus loci situs, munitio, molesque describitur, quibus gens illa religionis vel superstitionis reipublicæque suæ statum retinere tuerique cogitabat: quem tamen antequam euangelium orbi denűtiaretur, amisit, semel à Nabuchodonosore ante Zachariæ Vatis tempora, iterumque ab Alexandro certis pòst annis capta & diruta, ita vt non modò euangelio annuntiando, verbique Dei atque Christiani nominis gloriæ amplificandę obsistere non potuit, sed suo casu cæteris etiam vicinis vrbibus, quamuis magnis, ad diuinorum dictorum exspectandos exitus exemplo fuit grauissimo. [*Et coaceruauit argẽtum vt puluerem.*] Variis & multiplicibus atque frequẽtibus mercatorum omniű negotiationibus aurum argentumq. sibi comparauerat Tyrus, quò omnes vndiq. cum mercibus atque oneribus commeare solere auctor est Ieremias. Asportabatur autem ex Hispania maxima argenti copia Carthaginẽ in Africam, inde verò ad Tyrum Carthaginensium matrem mercium causa vehebatur; aurű verò abvsque orientali India & terra omni Hauila, atque ab aliis pluribus, vbicunque effoderetur locis, eò conferri solitum apud vates legimus. At verò tantam consiliorum, rerum atque opum molem Tyrum ab euangelici imperij virtute defendere non posse ait, quam ante euangelij tempus expugnatam & dirutam diuinæ potentiæ & sapientiæ magnitudinem agnoscere & confiteri necesse sit.

Ecce Dominus possidebit eam, & percutiet in mari fortitudinem eius, & hæc igni deuorabitur.

DVOS diuerso tempore exspectandos Tyri exitus vaticinium hoc continet, prior ad euangelij ętatem; posterior ad futura paulo pòst sub Alexandro tempora spectat: atq. prioris posterius signum futurum esse dicitur. namque gẽtem ipsam Tyriam sub Christiani nominis ditionem subiugandam tandem esse prædicit Vates: ante tamen, quàm hoc eueniat, vrbem incendio dirutioneque vastãdam esse ait. Quæ res ab Ezechiele etiã prædicta, per Alexãdrű Macedonẽ gesta, à Iosepho Hebręo, Q. Curtio, Plutarcho, aliisq. scriptoribus narratur. [*Et Dominus possidebit eam.*] Ciuitatẽ ipsam tandẽ sibi vendicaturus est Dominus; de vrbe verò, quæ muros & ædificia cõtinet, subiügit, [*Percutiet in mari fortitudinem eius.*] Ad situs indicationẽ alludit oratio. namque Tyrus maritimű oppidum Isai. 23. nunc, insula quondam fuit septingentis passibus à continenti diuisa, mari præalto, vt ex Plin. lib. 9. c. 9. Iosue, Ieremiæ & Ezechielis obseruauimus lectione: sed Alexandri oppugnãtis operibus Iosue 19. continenti coniuncta est, olim portu clarissi. vrbibus genitis Lepti, Vtica & Carthagine, Gell. lib. 9. Gadibusq. in Oceano conditis olim Sarram nuncupatã Gellius testatur: quod nomen Hebræo planè conuenit, S Z O R: eius autem vrbis excisæ populum, Carthaginem, Vticam & Leptin, atque adeo Gades in colonias migrasse vero simillimű est. Sunt qui Venetos originem hinc habere tradant: quos omnes tandem Christianæ pietatis cultores extitisse, manifestum est. Atque vrbem ipsam expugnatam excisamq. iuxta Vatum oracula fuisse; illius verò populum Christi miraculis cognitis doctrinã non difficulter suscepturum fore Christus apud Matthæum docebat. huius autẽ vrbis prædicti excidij euẽ- Matth. 11. tum, magno vicinis vrbibus diuinarum de ipsis prædictionum veritatis & exspectationis exemplo fore Vates ait.

Et videbit Ascalon & timebit: & Gaza, & dolebit nimis: & Accaron, quoniam confusa est spes eius: & peribit rex de Gaza, & Ascalon non habitabitur.

Iosue 13. Ierem. 25. Amos 4. Iudic. 14. Hebræi auctores in tractatu de volumine. Ioseph. lib. 5. c. 3. Genes. 10.

OMNES hæ ciuitates, quæ quondam Israëlitis religionis æmulatione & inuidia infensissimæ fuerant, victæ tandem & excisæ diuino cōsilio perituræ esse dicuntur; eædem verò atque Tyri Sidonisq. casu sibi vt prædictæ etiam calamitates accidāt, magno metu exspectare cogentur, tandemq. suarum rerum occasum expertæ lugebunt. Ascalon autē vt antiquissima, ita prima in Palęstinæ vrbibus censetur à Ierosolymis septingentis & viginti stadiis distans, quæ Israëlitis olim à Samsonis ætate non leue negotium faciebat. Hanc superiori Idumææ Hebræi scriptores cum Iosepho asscribunt. regiam etiam vrbem fuisse Ascalonitarum regum cognomentum indicat. Gaza etiam regia & opulentissima Palæstinæ vrbs atque regionis à meridie terminus auctore Mose: de qua plura in Amosi commentariis diximus. Tertia verò Accaron insignis regionis illius ciuitas fuit: quam ingenti tum dolore, tum metu & Tyri casu afficiendam quoque Vates ait, quòd harum omnium vrbium res in Tyri præsidio latere putarentur, quæ prima in illis prouinciis & celeberrima fuerat, cæterisque vrbibus, & ob magnitudinis opumq. præstantiam, & ob generis affinitatem, vt princeps obseruata, sicut scriptū est: Chanaan autē genuit Sidônem primogenitum suum, & Hethæum, &c. Factique sunt termini Chanaan venientibus à Sidône Geraram vsque ad Gazam, &c. Hanc vrbem tunc regiam fuisse Vates indicat, cuius regem periturum esse ait; Ascalonem prorsus desertam incultamq. fore; reliquas verò vrbes aduenis & peregrinis tenēdas esse, ita vt illa antiquitatis & conseruati generis gloria, quam Palęstini sibi alere tenereq. visi sunt, abiicere tandē cogātur.

Genes. 10. ,, ,,

Et sedebit separator in Azoto: & disperdam superbiam Palæstinorum.

Separator, Hebraicum nomen MAMZER, idem, quod Latinum, *spurius*, significat: cuius quamuis certa mater, nullus certus ex lege pater indicari queat. Ex verborum autem, vnde deducitur, vi separatum confusum alienatumque significat. cuiusmodi confuso ac promiscuo populo *Azotum* habitandam fore Vates ait, ita vt illa tandem Palæstinorum generis & splendoris arrogantia (quo morbo plurimi homines laborant) fundamento, quo innitebatur, euerso corruat. deinde verò vanū illum & superstitiosum Deorum cultum, omnem sacrificiorum & epularum ritum, qui in falsorum numinum gratiam seruabatur, euangelij virtute abolendum prorsus esse Vates canit.

Et auferam sanguinem eius de ore eius, & abominationes eius de medio dentium eius: & relinquetur etiam ipse Deo nostro.

INTER fœdos ritus & mores, sanguinis esus numeratur, gentibus olim ex præceptis filiorum Noë prohibitus; qui tamen ad suæ superstitionis cultum cum aliis turpibus rebus additus fuit: quem superstitionis magis tollēdæ, quàm rei ipsius damnandæ causa in Ierosolymitano concilio vetuerūt apostoli. Bibebant autē sanguinē cum lactē aut vino aliisúe rebus in sacrificiis; qui ritus libatio dicebatur: carnes verò ipsas hostiarum comedentes Deorum epulas appellabāt. Atque huius loci explicationem satis illustrem Chaldaica paraphrasi vertenda afferre nobis videmur. [*Et consummabo comedentes sanguinem, & abominationem ex (iis, qui sunt) inter illos, & addetur exercitus illorum & aduenæ eorum, qui reliqui erunt in eis: addentur etiam ipsi ad populū Dei nostri.*] Hæc Chaldaicè. [*Relinquetur etiam ipse Deo nostro.*] Palæstinorum reliquię, vt aliarum etiam gentium, ad Dei nostri cultum sese conuertent; neque suam factionem de cætero fouere & retinere defendereque studentes regem sibi, rempublicam, religionisque separatæ formam habebunt, sed ad vnam eandemq. ecclesiā, vt membrum aliquod ad corpus referentur. Hoc est, quod subiungitur.

Et erit quasi dux in Iuda, & Accaron quasi Iebusæus. Chaldaicè sic:

Et erunt vt principes domus Iuda, & Accaron implebitur domus recta in Ierusalem. Non regis cuiuspiam aut regni partes aget Palæstinus populus, maximè Gazensis, qui hactenus regis dignitatem obtinuerat, sed ducis cuiusdam, hoc est, vniuersalis ecclesiæ

ecclesiæ partis, communi cum aliis consilio, studio, simili more; atque in Iudaica republica princeps quidam & dux millenarius, qui rex non sit, censeri solet: Accaronis autem populus in ciuitatis societate communioneque manens, magno sese beneficio affectum agnoscet; perinde vt Iebusæus olim Ierosolymis cum Iuda & Beniamin conseruatus: quæ res olim futurorum seculorum imaginem quandã expresserat. Summa verò atque perpetua pax pio populo diuinitus gignenda confirmandaque nuntiatur, ab omni non modò belli metu, sed exactionis tributorum condicione aliena, quæ diuinæ tutelæ præsidio confirmanda sit.

Et circundabo domum meam ex his, qui militant mihi euntes & reuertentes, & non transibit super eos vltrà exactor: quia nunc vidi in oculis meis.

OPTIMI principis prouidentissimique patriæ patris nomen ac munus præstiturũ sese profitetur Deus: cuius illa perpetua atque constãs cura sit, ne quid detrimenti foris damniúe respublica accipiat. Eam verò felicitatem non modò bellorum depulsione, sed vectigalium & tributorum conferendorum fine allato constat. satis bene reipublicæ princeps consulit, qui necessarij belli molestias & miserias tributi condicionibus non nimium iniquis lenit, sed optimè atque saluberrimè prospicit: qui populum non à bellis modò, sed à tributis omnibus vindicat. Talem sese principem patremque præbiturum Deus pollicitus est, qui deuictis & pacatis hostibus omnibus, pace vbique parta, tranquillitatem & securitatem omnis metus omnisque damni expertem populo suo præstaret: quem maioris familiaritatis causa domum suam vocat, patrem sese ex relatiuorum ratione professus. Illud autem arcanæ huius loci sententiæ argumentum est Hominum vita perpetuis bellis tum à diabolo acerrimo hoste, tum à propriis vitiis infestatur; deinde & acerbissimis tributorũ exactionibus à propria concupiscentia, quæ peccati regnum ac potius tyrannis est, vexatur ac perturbatur adeo, vt, nisi diuinam imploret exposcatque misericordiam, infelix profecto lamentari debeat, sicut scriptum est: Infelix ego homo, quis me liberabit à corpore mortis huius? Huius- Rom.8. modi pestiferum calamitosumque bellum studio, diligentia, cura ac labore multo attenuatum fortasse atque imminutum antiqua hominum ætas experiri potuit; prorsus verò extinctum desiderauit quidem atque poposcit, nunquam tamen experta est, donec Christi virtute atque opera, victis hostibus, propulsatum tandem, summa pace & tranquillitate mutatum est, spiritu sancto in apostolos & discipulos misso: qui ex antiqua illa seruitute per filium liberati verè liberi euadentes in domo non Ioan.7. vt serui, sed vt filij in æternum manserunt, hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi. Atque huiusmodi in ecclesia, ecclesiæque sanctissimis membris (quales apostoli discipulique illi fuerunt) veræ & absolutæ libertatis exemplum, antiquorum temporum sancti vates, reges & patriarchæ, longo interuallo præscientes, & sibi optabant, & ætati nostræ aureæ noui testamenti edendum summa cum gratulatione prædicebãt. Lætabuntur & exultabunt coram te, sicut qui lætantur in messe multa: sicut exultant Isai.9. victores capta præda, quando diuidunt spolia. Iugum enim oneris eius, & virgam humeri eius, & sceptrum exactoris eius superasti, sicut in die Madian. Huius exempli expectationem verè piis atque probatis discipulis cultoribusque suis Christus ipse da- Matth.11. bat. Venite, inquit, ad me omnes, qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos: tollite iugum meum super vos, & discite à me, qua mitis sum & humilis corde: & inuenietis requiem animabus vestris. Hanc verò salutis, pacis, & tranquillitatis rationem non imputatione aut cogitatione adscriptioneque, sed re ipsa, atque certa diuinaque virtute definiendam esse, innumerabilibus diuinorum librorum testimoniis accepimus: cuius quòd tempestate nostra rarius exemplum constet, obscura & difficilis explicatio habetur, atque ab aliis, qui meliores in religione partes tuentur, nondum pro dignitate rei exposita, ab aliis ad imputationis antiquæ similitudinẽ reuocata tractatur: sed hi tamẽ posteriores tam longè à veritate & virtute Christi absunt, quantũ à noui testamenti & legis perfectione veteris legis, quæ nihil ad perfectum adduxit, infirmitas aberat. Christus enim non reputat homines iustos, sed verè iustificat in sancti- Rom.7. tate, iustitia & veritate: ita vt nihil damnationis sit iis, qui verè in Christo sunt, qui non

Rom. 8. secundum carnem ambulant. Lex enim spiritus vitæ in Christo liberauit me, ait Paulus, à lege peccati & mortis. nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem: Deus filium suum mittẽs in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, vt iustificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, &c. Verùm enimuero longior & plenior de hoc summo & constanti Dei erga ecclesiam suam beneficio exspectanda nobis disputatio est, in qua veritas hæc subtilius etiam limata magnum piis hominibus ad salutem propriam studiosius etiam petendam momentum afferat, nullumque vel dubitationi, vel errori relinquat locum. Quod vt fiat, contento studio assiduisque precationibus, ex Deo omnis sapientiæ & copiosissimo, & purissimo fonte peti impetrariq. oportuerit: qui se suæ domus propugnatorem atque defensorem fore apud hunc Vatem pollicetur. Sed quoniam promissionis Latinè lectæ sententia obscurior paulò, ob linguæ inopiam, est, ad verbum ex Hebræo reddita & explicatis verbis dilucidior fiet. [*Et castrametabor domui meæ à militia, à transeunte, & à redeunte: & non transibit super eos vltrà exactor.*] Sese populo suo propugnaculum & præsidium tutissimum fore ait, ita vt militiæ & belli molestiis liberato in summa pace & tranquillitate agere liceat, nullis denique nouarum rerum nuntiis, nullis belli denuntiatoribus perturbando, nulla exactoris importunitate vexando. omnis autem huius efficiẽdæ rei ratio diuina planè fore primo verbo indicatur. [*Castrametabor.*] Hebraica vox HHANITHI, ad *suos* fontes reuocata stationem, castrametationem, mansionẽ, misericordiam, domum gratiamque significat. Quibus obseruationibus illud efficitur, vt hanc propugnationem ac defensionem Dei in ecclesia manentis misericordiæ dono & gratia definire oporteat. nam neque tanta res præstari humanis viribus potuit, neque vt à Deo pręstita fuerit, vlla hominũ virtute, sed diuina misericordia & gratia effectũ est. Deum enim familiarem tutorem, defensorem, atque adeo patrem sibi promereri quis mortalium potuit, nisi sese vltro ipse pollicitus præbuisset, sicut scriptum est: Apparuit benignitas & humanitas saluatoris nostri Dei: non ex operibus iustitię, quę fecimus nos, sed secundũ misericordiam suá saluos nos fecit per lauacrũ regenerationis & renouationis spiritus sancti: quem effudit super nos per Iesum Christũ Dominũ nostrum, vt iustificati gratia ipsius, hæredes sumus secundum spem vitæ æternæ. Huius verò tanti tamque admirandi beneficij hominibus conferendi auctorem & ministrum futurum Ierosolymæ ciuitati certis cognoscendum notis indicaturus Vates, sibi ipsi spectandum in visione illa ostensum affirmat. id quod exclamatione pronuntiat primum, deinde præconio gratulationeque magna exspectationis mouendæ causa prosequitur. [*Quia nunc vidi in oculis meis.*] Hemistichium hoc admirantis Vatis orationem continet, in qua eius, quæ subiungitur, adhortationis atque indicationis certum testimonium est: ait enim sese oculis propriis mentis eam exspectandi seruatoris pompam maximis notis illustrem, quam describendo indicare parat, vidisse atque obseruasse: seque eius rei præconem præbet studiosissimum.

Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem: ecce rex tuus veniet tibi iustus, & saluator: ipse pauper & ascendens super asinum, & super pullum filium asinæ.

OPTATISSIMVM atque iucundissimum nuntium afferre se docet Vates iis, quos vel audiendo solùm lætari & exultare iubet, ob maximæ & felicissimæ rei exspectationẽ: quæ sperandæ salutis vltimum atque certissimum argumentum fuerat. hactenus enim cæteris Babyloniensium aliorumque exulum Iudæorum argumentis abundè satisfaciẽs Vates, illam Ierosolymitanã restitutionem certam esse confirmauerat, quæque consecutura esset felicitas, ostenderat. Huius verò tanti diuini beneficij ministrum & auctorem ab aliis vatibus prædictum, atque genti ipsi desiderandum nondum indicauerat, quem regem ex Dauidis familia optimum & fortissimum fore, publicè decantatum fuerat. Huius igitur magni regis certam exspectationem illi, templi secundi seculis propriam esse, aduentum etiam certis insignibus & notis obseruandum commonstrat: virtutem autem atque efficientiam illustribus adiunctis indicat, [*Iustus, & Saluator.*] Constat autem oratio omnis descriptionibus & notis: namque ad definitiuum statũ pertinet, atque iudicandi partem eam spectat, quæ rerum naturam, quæ qualis quæque sit, tractandam tibi

ſibi vendicat. cuius multa in ſacris libris, maximè autem in prouerbiis exempla ſunt: ſed ad rei magnitudinem tum indicandam, tum confirmandá atque commendandá ſermo exhortationibus, expolitionibus, amplificationibus, exclamationibus, aliiſque oportunis figurarum generibus exornatur, in quibus illa vox, *Ecce*, certam imprimis admirandamque rem, & prĕter cõmunem modũ conſuetudinemque exſpectandam indicat, vt: Ecce » Iſai. 6. 28.
virgo concipiet & pariet filium. Ecce pono in Sion lapidem, &c. Appellantur autem »
Sionis & Ieruſalem nomina, quòd ſermo fiat de rege exſpectando ex familia Dauid, cuius propria domus regio cognomento illuſtris Sion, regni autem ciuitas Ieruſalem fuerat. Vtriuſque verò rei inſtar rex hic, quem indicare parat, habiturus erat, vt genus à Sionis Dauidiſque familia duceret, & regni ſedem in Ieruſalem non tam terreſtri illa & anguſta, quàm illius filia atque omnis felicitatis & dignitatis hærede collocaret. neque enim myſterio caret, quòd non Sion & Ieruſalem, ſed Sionis Ieruſalemque filia appellata ſit; neque aliam Sion & Ieruſalem filiam, quàm catholicam Chriſti eccleſiam cognoſcimus, quæ Synagogæ matris iam olim ſepultæ pietatis & diuinorum beneficiorum accipiendi facultatis hæres vnica eſt. Huic autem rex ſuus venturus nuntiatur, non alienigena, non hoſtis, cui vi vel dolo, ſed proprius & legitimus atque vnicus, cui diuino iure regnum deferendum ſit: is denique rex, quem ſuum agnoſcere illa ſolùm debeat. neque verò ſua ipſius filiæ Ieruſalem opera & ſuffragio conſtitutus, neque euocatus aut reſtitutus, neque ſuarum opum & facultatum impenſis inſtructus, neque magnis ſumptibus inductis excipiendus, ſed à Deo vnctus & conſtitutus vltro ipſe, omnibus, quĕ diuinum regem deceant, virtutibus inſtructiſſimus, populoque ſuo imprimis feliciſſimus & vtiliſſimus venturus eſſe dicitur. [*veniet tibi.*] Tantum namque regem, niſi vltro venientem experireris, optare quidem tibi deſiderareque poteras, conſtituere verò atq. adducere nullis humanis artibus aut opibus valebas. atque adeo hac orationis figura diuinitus mittendũ eſſe regem illum ſignificauit. quibus verò ad rem gerendam, quantiſque virtutibus inſtructum experiri liceat, ex efficientiæ notationibus docemur. [*Iuſtus & ſaluator.*] Duas cõprimis optimi principis artes proprias duplexque ſtudium conſtare oportet; alterum in iis, quibus præeſt, regẽdis, gubernandis; alterum verò iiſdem ab omni externa iniuria atque incommoditate defendendis declaratur. nam publicarum rerum ſalus vtraque hac parte petitur: pernicies verò & interitus vtriuſuis defectu affertur. Prior autem & antiquior gubernandi & regẽdi populi ratio principi bono eſt. namque & huius proprius perpetuuſque eſſe debet vſus; illius verò alterius, hoc eſt defendendi & ſeruandi tantùm in afflictis rebus oportunus eſt; cum videlicet populus malum ex hoſte vel ſuſtinet, vel metuit. maxima autem ad vtramque rem virtute præditum regem hunc deſcribit Vates; Iuſtum, qui diuina illa ſua iuſtitia cultores ſuos iuſtificare atque ſanctiſſimis moribus & legibus in cordibus inſcriptis gubernare & regere poſſit; Saluatorem verò, qui de infernæ ſeruitutis iugo & poteſtate tenebrarum liberatos defendat & tueatur. ſed iuſtitiæ cognomentum ſeruatori præpoſitum eſt ob eam, quam annotauimus, rem, & quòd ipſe rex iuſtitiæ ſuæ exemplum perpetuum prius quam fortitudinis etiam editurus erat. namque ſe iuſtum omni vitæ actione, omni gerenda re præbuit; victorem verò fortiſſimum & potentiſſimum in illo cum morte atque diabolo conflictu, & in illo clariſſimo reſurrectionis triumpho exhibuit. Hoc autẽ fuerat eius colloquij argumentum, quod cum illo à Moſe & Helia factum grauiſſimi te- »
ſtes obſeruarunt. De exceſſu, inquit, quem completurus erat in Ieruſalem. quem exceſ- Luc. 8.
ſum D. Lucas ἔξοδον, hoc eſt, expeditionem vocat. Antea enim quis ſcire poſſet aut regis huius fortitudinem noſcere; cùm primum ſpectandus excipienduſque hominibus oblatus eſt: tanta humilitatis & lenitatis, manſuetudinis paupertatiſque ſpecie, vt quanquã talem à vatibus deſcriptum & indicatum, non tamen diſcipuli ſui vaticinio planè conferre agnoſcereque valuerint? Quis enim humanæ potentiæ & facultatis atque amplitudinis rationibus aſſuetus, quibus maximæ res obiri, geri atque conſeruari creduntur, tanta de homine paupere, humillimo & leniſſimo cogitare potuiſſet, niſi diuino oraculo fuiſſet admonitus? [*Et ipſe pauper & aſcendens ſuper aſinum, & ſuper pullum filium aſinæ. Et ipſe.*] notationem & aſſeuerationem habet hæc indicatio, quod cum promiſſis & deſcriptis virtutibus hæc etiam conſentiant, quæ diſſentire humana ſapiẽtia putat. Illud enim vehementer pugnare videtur, Iuſtum & ſaluatorem eſſe, & pauperem & humillimum, ab omni faſtu & ambitione alienum. At verò ipſe idem, qui iuſtus & ſeruator à Vate

dictus est, pauper Hebraicè, GHANI pauperem humilemque significat. Propositam verò rem ex hoc loco, qui à destinatis dicitur, confirmat Vates, hoc est, ex apparatu & pompa, qua sese suis excipiẽdum exhibiturus erat. [*Super asinum.*] quod animal vt semper bello & pugnis ineptum, sic etiam illis tẽporibus principibus & summis viris ad vehendum etiam ignobile & humillimum haberetur, tantoque magis, quanto viribus & robore minus valeret: nam insidere asino, ignobile & humile putatur, pullo autem asinę infirmiori etiam, multo humilius & ignauius ducitur. [*Pullum filium asinæ,*] qui propter ætatis infirmitatem nondum matrem sequi desierit: sic vitulus filius vaccæ Hebraicè eadem significatione dicitur. atque hoc fastu, hac pompa Christum regem Ierosolymam ingressum euangelistæ testantur, non qui equo vectus ferocem metuendumque, sed qui asello siue pullo insidens cæteræ turbæ eminentior conspicuum agnoscendumque sese exhiberet: suamque agendæ gerendæque rei rationem non humanis modis, sed diuinis arcanisque virtutibus definiendam esse, vel ipso spectaculo doceret, magnã pauperiem, magnam humanarum opum cõtemptionem & despicientiam professus, suisq. vtilem, nulla verò re grauem difficilemque ostendens. neque verò mirandũ Iudæis illo seculo corruptis moribus & regni regisque rationem humanæ amplitudinis modo definientibus hoc spectaculo atque certo vaticinij signo Christum regem suum prorsus agnitũ, acceptum non fuisse, quando neque à discipulis propriis ante illius glorificationẽ huius signi certa ratio perspecta fuerit, sicut scriptum est: Hæc non cognouerunt discipuli eius (Ioan. 12.) » primum, sed quando glorificatus est Iesus, tunc recordati sunt, quia hæc erant scripta de » eo: & hæc fecerunt ei, tunc, inquit, cùm pugnæ, victoriæ, prædæ, triumphi, regni denique administrandi ratio omnis, cum illa humilitate & paupertate maximè conueniẽs, aperta illis fuit: quæ tamen propter seculi & morum vitium, & diuinæ virtutis ignorationem Christianis etiam principibus non minus fortasse ad imitandum obscuro exemplo est, quàm Iudæis olim ad credendum fuerat. In causa est, quòd nullam magnam & præclaram, aut cum hostibus, aut cum ciuibus sine magnis pecuniis, opibus, & sine maximo hominum, equorum curruumque strepitu geri posse communis hominum sentẽtia sit: cùm tamen contra maximas, maximeque admirãdas res non his humanis impedimentis, sed diuino consilio, virtute atque efficientia constare, & maximorum olim virorum exempla docuerint, & rex hic, de quo sermo est, inuisibilibus & visibilibus hostibus deuictis, & pace vbique parta confirmaturus esse prædictus fuerit, tandemque re præclarissimè gesta confirmauerit.

Et disperdam quadrigam ex Ephraim, & equum de Ierusalem, & dissipabitur arcus belli.

VTRIVSQVE populi Israëlitarum & Iudæorum olim dissidentium animi ad pacem per Christum conuertendi esse prædicuntur: cuius rei argumentũ à destinatis colligitur. namque apparatus bellici omnis armorumque sublatio bellorum finem pacisq. » vsum indicat, vt illud: Et cõflabunt gladios suos in vomeres, & lances suas in falces, &c. Res autẽ ipsa, ex qua translatio sumitur, aptissimè descripta est. namque Ephraim, quòd spatiosa & campestria magis loca teneret, curribus vti commodius poterat. Ierosolyma (4 Reg. 9.) verò, quòd montoso & asperiori solo sita esset, equis tantùm vtebatur. atque ita in Israë» litarum regum historiis frequẽs curruum mẽtio est, vt Tolle currum, & mitte in occur» sum eorum, &c. Sunt autem vtręque res, & currus & equi, ad gerenda bella iudicio ho» minum commendatissimę. Hi in curribus & hi in equis, nos autem in nomine Domini sperabimus. Arcus etiam, qui illis temporibus in missili armorum genere præstabat, pro omnibus telis armisque ponitur. arcus belli à venationis arcu non re fortasse, sed vsu distinguitur. venari feras non belli, sed pacis exercitatio est: qua & corporis valetudini, si quis oportunè fuerit vsus, cõsulitur. Causam autem, quamobrem arma huius regis virtute atque præcepto abiicienda sint, Vates exponit, quòd publicæ pacis auctor & conciliator non solùm illis duobus olim dissidentibus regnis, sed omnibus etiam aliis, quáuis inimicis, gentibus & nationibus futurus ille sit.

Et loquetur pacem gentibus, & potestas eius erit à mari vsque ad mare, & à fluminibus vsque ad fines terræ.

NON bello indicendo, sed vera, pia, æternaque animorum pace nuntianda, hoc est, euangelio

euangelio (quod diuinæ salutis nuntium est) prædicãdo omnes orbis nationes sub Christiani nominis imperiũ ditionemque subiugandas Vates hic cùm sacro psalmorũ auctore Psalm.71. concinuit. Et dominabitur à mari vsque ad mare, & à flumine vsque ad terminos orbis terrarum. Cuiusmodi verò Christi futura dominatio esset, nimirum iustissima, innocentissima atque æquissima, lenis & ad ferendum suauissima, ad publicam vtilitatem omnino confirmata, ipso etiam verbo manifestè declaratur. Est enim verbũ *Massal*, quod præesse, comparare, exemplis & parabolis docere, gubernare fouereque significat. cuius ratio planè duobus exemplis solis & lunæ perspicitur, quæ à Deo in firmamento constituta esse hoc verbo dicuntur, alter vt diei, alter vt nocti præesset. Terrarum verò omnium Genes.1. quatuor partibus distinctus orbis duorum marium & fluminis atque termini nominibus est descriptus, atque descriptionis initium à proximo & notissimo termino sumptũ est, videlicet à meridionali Oceano, quod in orbis situ dextrum latus obtinet, indicantiq. primum sese offert. nam si ortum spectes, quæ prima lucis & motus diurni regio est, indicemque vtriusque manus extendas, meridianum mare dextra; læua verò septẽtrionale indicabis. deinde verò si extentis brachiis à dextra in læuam, quæ naturalis motus ratio est, mouearis, dexteræ orientalis plaga; sinistræ verò occidua occurrit. atque adeo hæc ratio perpetua in sacra geographia est, vt dextræ & sinistrę nominibus meridiẽ & septemtrionem definire conueniat, vt Hoba, quę est ad dexteram Damasci, quam septentrionalem Chaldæus paraphrastes interpretatur. Constat autem ex hoc aliisque sacrorum li- Genes.14. brorum locis terram, vt à meridie, sic à septentrione mari cingi, & orbem vtrinque secundum longitudinem nauigatione lustrari posse, quod & nostro seculo nostrisque hominibus ab altera parte iam est exploratum; altera verò tentatum, incerto tamen (vt ex Anglis accepimus) euentu, propter nimiam frigoris importunitatem. Atque ab oriẽte terminus certus à Vate in flumine constitutus est; ab occasu verò nullus certus est finis præscriptus, quòd multa magnaque terrarum pars occidui oceani nauigatione petenda atq. exploranda superesse significaretur. Quod verò flumen hoc loco indicet Vates, facilè cognitu est, esse ex quatuor illis illustrissimi fluuij capitibus, quæ sacra geographia indicat: vnum, quod ad orientalem plagam præter vnum penitissime pertineat. id autem Phison ex aquarum copia cursusque longitudine dictum, idemque omnium primum & celeberrimum, quòd circuit omnem terram Hauilath, vbi nascitur aurum, &c. Chri- Genes.2. stianæ itaque religionis ditio orbis terrarum terminis à vatibus est definita. Atque gẽtes quidem, quibus nulla antea lex, nulla salutis promissa aperta erant, pace enuntiata ab illo caliginoso ignorationis errore deductas ad sacræ ciuitatis communicationem admittendas diuini consilij oraculis decretum est. Iudæos verò Israëlitasq. ex pacti & conuentus antiqui renouatione mirabili, ab illa veteris legis durissima seruitute, vel ab illo potius carcere in veram piamque libertatem esse vindicandos.

Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu in quo non est aqua.

HEBRAICA lectio verbum in prima persona *emisi* habet, & Chaldaica etiam paraphrasis *liberaui* interpretatur, ita vt redemptor siue liberator Deus ipse, diuinumq. verbum sit; Israëlitarum verò synagoga ea sit, quę secunda persona feminina appellatur. [*Tu quoque,*] cui quòd promissa, aperta atque testamenti sanguine confirmata olim fuerant, nunc etiam præstanda nouique testamenti sanguine renouanda prædicuntur. mysteriũ magnum in hoc carmine significatum, breui commentatione indicabimus. Antiqui testamenti minister Moses, vbi diuinam legem iure rogatam atque per populum sancitam sacrosanctam promulgans huiusmodi ritu verbisque sacrauit, Tulit Moses dimidiã Exod.14. partem, & misit in crateras; partem autem residuam fudit super altare, assumensque volumen fœderis legit audiente populo, qui dixerunt, Omnia, quæ locutus est Dominus, faciemus, & erimus obedientes. Hactenus rogatio sanctioque: nunc deinceps sacratio est: Ille verò sumptum sanguinem respersit in populum & ait, Hic est sanguis fœderis, quod pepigit Dominus vobiscum super cunctis sermonibus his. Hæc olim acta fuerant, quæ, quoniam propter suam infirmitatem perfectos cultores præstare non potuerunt, nouo exemplo diuinaque virtute atque efficientia pleno instaurari ac renouari oportuit, non vituli ad hominum virtutem stabiliendam inutilis,

sed Christi agni immaculati efficacissimo ad eam rem præstandam sanguine, cuius ille antiquus sanguis non vim habens, sed imaginem exprimens exspectationem fecerat, (Heb. 9.) sicut scriptum est: Vnde nec primum quidem testamentum sine sanguine dedicatum est, &c. & paulo inferius. Et omnia penè in sanguine secundum legem mundantur, & sine sanguinis effusione non fit remissio. necesse est ergo exemplaria quidem cælestium his mundari, ipsa autem cælestia melioribus hostiis, quàm istis, &c. hic verò sanguis testamenti est, quem hoc loco Vates indicat, Israëlitisque magis propriè propterea ascribit, quòd illius ratio ad Israëliticum populum primum ex pacti antiqui promissorumq. conuentu pertineret; vtpote quem sanguis ille vituli aspersus & legis cognitio atq. sanctitas iam inde à priscis temporibus in huius noui testamenti exspectationem adduxisset, (Rom. 9.) sicut scriptum est: Qui sunt Israëlitæ, quorum adoptio est filiorum, & gloria, & testamentum, & legislatio, & obsequium, &c. Quam etiam rem ipse immaculatus agnus in sacrosancta illa sui sanguinis communicatione apertis verbis exponés obseruauit. namq. apostolos allocutus, qui Israëlitæ omnes erant, Israëlitarumque personam sustinebant, ait: Qui pro vobis & pro multis effundetur in remissionem peccatorum. pro vobis Israëlitis & pro multis gentibus, qui non ex Israëlis genere secundum carnem sunt. Hoc (1. Ioan. 2.) modo etiam Ioannes Israëlitas & gentes alias distinxit. Christus mortuus est pro peccatis nostris, & non pro nostris tantùm, sed etiá pro totius mundi. In huius itaque testamenti sanguine Israëlitas à seruitutis durissimæ & inutilis vinculis relaxádos liberandosq. esse Deus pollicetur, ergastulis illis, in quibus olim omnes fuerant: nunc verò maximè illorũ reliquiæ sunt. namque ad plenam Israëlitarum liberationẽ hoc vaticiniũ spectat. Appellatur autem illa Israëlitarum condicio lacus, in quo non est aqua. quæ descriptio cum omnibus illis temporibus aptè, sed cum his aptissimè collata conuenit, quando illa olim Israëlitarum seruitus parum vtilis existimata sit; quippe quæ nihil ad perfectum adduxerit: nunc verò non inutilis modò, sed perniciosa etiam sit: accedente namq. atq. extante Christi luce, omnis illa rituum, ceremoniarum atque traditionum Iudaica vmbra parum olim salubris obsolescens tandem pestilens esse cœpit, sicut scriptum est: (Galat. 5.) Neque circuncisio, neque præputium aliquid valet. & alio loco: Si circuncidimini, à gratia excidistis. atque hæc res aptissima translatione à Vate explicata est. namque subterraneus lacus, in quo aqua vel non fuerit, vel esse desierit, tum humido, caliginoso crassoque aëre propter corruptas terræ exhalationes offunditur; tum maleficis & nocentibus serpentũ bestiarumq. generibus abundat. omnis autẽ hęc descriptio ad antiquam Ægyptiacæ seruitutis imaginem refertur. neque enim hæc, in qua nunc Israëlitæ sunt, aut leuior, aut clementior, quàm illa est, de qua olim fuit scriptum: Ego Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Ægypti, de domo seruorum, &c. adeo sibi sacra omnis scriptura vbique constans consonaque est. Atque hoc in loco Israëlitæ secundum carnem olim fuêre, in quo, sed deteriore multo, vt diximus, ij etiá, qui illud nomen adhuc tuentur, sunt: quibus diuinæ libertatis & salutis desiderium & exspectationem Vates ipse ex diuino responso commouere studet.

Conuertimini ad munitionem vincti spei, hodie quoque annuntians duplicia reddam tibi.

ISRAELITÆ in tantis miseriis hactenus nulla propria, sed promissorum diuinorũ virtute & efficientia conseruati [*vincti spei*] à Vate nominantur, quòd vna ea, qua iussi sunt, spe nixi, quamuis innumeris incommodis affecti sustententur. nam quanquam illis promissæ salutis obscura admodum cognitio maneat, certa tamen spes ex diuinorum oraculorum lectione & tractatione superest: quibus multo plura atq. præstátiora, quàm dici possint, beneficia accipienda esse illa oratione Vates declarauit, [*Hodie quoque annuntians duplicia reddam tibi.* Hebraicè, *Etiam hodie annuntians duplex, &c.*] Quanquam enim plura hodie in hoc responso iis, quæ superius dicta sunt, promissa beneficia accesserint, re ipsa tamen, cùm præstanda fuerint, exspectationem tuam longè multum superatura sunt. Neque enim oculus vidit, neq. auris audiuit, neq. in cor hominis ascendit, quanta præparauit Deus diligentibus se. ea verò, quæ hodie annuntiata sunt, quanquá magna hactenus fuerint, expositione tamen adhuc amplificantur. neque vero ita etiam dicendo amplificata, rem ipsam, cùm exhibebitur, æquare possunt.

Quoniam

Quoniam extendi mihi Iudam, quasi arcum, impleui Ephraim: & suscitabo filios tuos Sion super filios tuos Græcia, & ponam te, quasi gladium fortium.

MAXIMARVM rerum, quæ à Deo per apostolos atque discipulos ad euangelium propagandum gerendæ erant, definitio quædam hæc est à iaculatorū ritu & more commodissimè translata. cōstat enim oratio omnis Hebraicè allegoria, quā perpetuā translationem Latini dicunt. Est autem huiusmodi verborum vsus, Arcus imprimis, deinde extensio, siue, vt Latini dicunt, intensio, cum sagittarum prompta copia, atque tandē exercitatio ac iaculatio. igitur magnæ sibi curæ Israëlitarum salutē esse ostendit Deus, quòd eorū opera ad gentes in Christianā ditionē redigendas vti cogitauerit. Rem autem illis modis gerendam esse docet, vt ex filiis Iuda & Israëlis quidā deligātur, quibus prouinciæ ex diuina auctoritate susceptæ magno studio obitæ optimo euentu administrentur. alij autem in ipsa Israëlitarum regione, hoc est, Ierosolymis maneat, qui veræ pietatis Christianęque veritatis causam constantissimè defendant. Quisnam apostolorum gesta hic manifestè legendo non agnoscit? atq. ex apostolis & discipulis quosdam ad Gręcos, gentesq. alias euangelij causa missos, quosdā verò cum Iacobo aliisque fratribus Ierosolymis & rem Christiana strenuè agentes, & consiliis atq. cōsultationibus de iis rationibus, quæ ad alias gentes, atq. ad veritatē Christianā aduersus improbos & oppugnātes defendendam spectant, decernentes, quis, inquā, hæc non planè in hoc versu descripta cernit? hoc est, [*Extendi Iudam quasi arcum, impleui Ephraim.*] Impleri enim in sacris sermonibus cùm ad iaculationē refertur, idem est, quod manum vel pharetrā sagittis opportunè promendis instruere, vt in psalmo: Beatus vir, qui impleuit pharetram suam ex ipsis. & apud Ieremiam: Acuite sagistas, implete pharetras. suscitare autem, commouere & iaculari est, vt: Suscitans suscitabis arcum tuum. [*Filios tuos Sion super filios tuos Græcia.*] Apostrophe figura res absentes sub aspectum subiiciūtur. Siona autem & Græciam vtramque partium Israëlitarum & gentium personas sustinere iam alias docuimus. [*Et ponam te quasi gladium.*] Gladio cominus pugnatur, arcu eminus: vtriusque magna in conficiendo celeritas; maius tamen in gladio robur, atque ad sustinēdum impetum plus virium est: ita maius negotium cum Iudæis euangelij iugo iungendis, quàm cum gentibus fore significatur. Sunt & aliæ elegātissimæ rationes, quamobrem his translationibus vsus Vates fuerit, hic consulto nobis prætermissæ, atque aliàs, Deo annuente, explicandæ. Hæc igitur omnia non ad Iudæorum historias, sed ad Christi res gestas retulimus, cui illud propriè conuenit, Et dominabitur à mari vsque ad mare, &c. Id quod nulli alij ex Iudæorum regibus aut ducibus conuenit, sed vni Christo Iesu, cuius admiranda virtus diuinaque natura euangelij enuntiandi efficientia perspicietur, cum paucorum hominum inermium atque humillimorum opera tantùm Christiana religio in gentibus propagabitur, omni humana sapientia, fortitudine contentioneque deuicta. huius autem rei causam illam esse facilè intelligetur, quòd

Psal. 126. Habba. 3.

Et Dominus Deus super eos videbitur, & exibit, vt fulgur iaculum eius: & Dominus Deus in tuba canet, & vadet in turbine austri.

MANIFESTAM Dei virtutē in discipulis apostolisq. Christi non solū miraculorū, sed vitæ & morū sanctitatis exēplo omni perspectā exploratamque gentibus fore, inter quas lucerent, vt luminaria in cælo, in medio nationis prauæ & peruersæ, hoc versu Vates docuit. neque enim tanta tamque solida virtus sine præcipua quadam Dei ipsius præsentia constare posset. Itaque Deus ipse illis hominibus adesse, plane ei, qui rem rectè existimauerit, perspectum erit: quorum preter summā in se virtutem, maximam etiā in agendo vim & efficacitatem, atque in conficiendo celeritatē experiri licebit, non secus atque iaculi vim & velocitatem experimur; imò vehementius multo. namque exibunt iacula vt fulgur, quæ attendentium oculos splendore, cogitationem claritate, fugam vi sua reprimant: quale iaculum, vt alios breuitatis causa omittam, Paulus fuit, vas a Deo electū dictus, vt portaret nomen suum corā gentibus & regibus & filiis Israël. Hæc autem de gentibus gentiumq. potentia reportanda victoria diuinæ virtuti atque euangelij efficacitati asscribetur, quòd euāgelium non priuata alicuius ministrorum ope, sed Dei, cuius omnes apostoli ministri sunt, consilio, præsidio atque voluntate nitatur. [*Dominus Deus tuba canet.*] Est autem tuba bellicum instrumentum ad pugnam ciendam comparatum: cuiusmodi & euangelij vsus est, quod non ad pacem hominum componendam, sed

Act. 9.

sed magis ad separationem, disiunctionem atque ad bellum concitandum missum est,
vt videlicet piis & bonis cum impiis & improbis nunquá cóueniat. Putatis, inquit Chri-
Luc. 12. „ stus, quòd veni pacem mittere in terram? non, sed separationem. quantum verò sonitú,
quamque efficacem esse oporteat, quem tuba nõ ex humana, sed diuino spiritu reddat?
atqui Deus ipse in tuba canet. Celeritatem verò atque vim in conficiendo maximam,
eamque planè diuinam illa oratio significat, vt Latinè legitur, [*Et vadet in turbine austri.*]
Turbo namque siue tempestas, quæ Hebræis ZZAGHARAH dicitur, vehementem &
Psal. 49. „ insuperabilem impetum demõstrat, vt: Ignis in conspectu eius exardescet, & in circuitu
„ eius tempestas magna. Est autem austro vento in tẽpestatibus præcipua vis, vtpote Orio-
Iob 9. „ ni, & Hyadis humidis astris affinis, vt scriptũ est: Qui facit Arcturum, & Oriona, & Hia-
„ das, & interiora austri. quòd si verbum ex verbo reddere placeat, sic Hebraica vertentur:
[*Et ibit in tempestatibus Theman.*] est autem Theman & meridionalis venti & ciuitatis
in terra Edom principis nomen. Edom verò gentium omnium ab Israële alienarũ perso-
nam sustinere etiá, vt Græciá, sępe iá docuimus. atq. hoc pacto locus hic præter superio-
rem expositionẽ istam etiá habet, vt gentiũ illá potentiam, amplitudinẽ, florentiá & ce-
lebritatẽ diuini euágelij vi vt turbinibus & tempestatibus quibusdá celerrimè iactandá,
conuellendam ac dissipandam fore accipiamus. atque ita Theman duplex significatio
constabit venti & vrbis etiá, oratioq. ipsa omnis duplici modo, actiuo ad Deũ, & passiuo
ad Edom referendo explicabitur, idq. sine vlla sententiæ aut iactura aut perturbatione:
cuiusmodi multas orationes apud vates esse, nõnullas indicádo aliàs animaduertimus.
Quis verò in hac euangelica pugna vtriusque partis, hoc est, proborum & diuinam vir-
tutem agnoscentium disciplinamque accipientium, & improborum repugnantiumque
futurus exitus esset, apertè satis subiunctis carminibus ostenditur.

*Dominus exercituum proteget eos: & deuorabunt, & subiicient lapidibus
fundæ: & bibentes inebriabũtur quasi à vino, & replebũtur vt phialæ,
& quasi cornua altaris.*

MAXIMAM illam salutem & illustrem victoriá, quæ paucis & inermibus atq. hu-
millimis, de multiplici fortissimoq. hominũ exercitu afferenda erat, nó humanis viribus
aut consiliis, sed Dei præsidio atq. virtuti acceptá referri docet. neq. enim tam exiguus
& humilis populus tantũ impugnantium impetum sustinere vlla humana vel vi, vel arte
posset Ast [*Dominus exercituum*, potẽtissimus & fortissimus, *proteget eos*. Hebraicè est ver-
bum *Scutabitur super eos.*] erit, inquit, illis clypeus ad defendẽdum, atque etiá virtus forti-
tudoq. magna ad vincendũ, tanto robore augendis, vt hostes suos non secus atq. lapides
in calcem coctos redigere detur. [*Et deuorabunt, & subiicient lapidibus fundæ.*] Ignea & effi-
cacissima euangelij vis hac trãslatione indicatur, quæ tanta futura erat, vt piis & obedien
tibus præsidiũ; repugnantibus verò & cõtendentibus exitiũ foret, sicut scriptũ de vtraq.
Rom. 9. „ euangelij efficientia est: Verbũ enim consummans & abbreuians in ęquitate: quia verbũ
„ abbreuiatum faciet Dominus super terram. Hæc autẽ sententia oportuna atque integra
translatione à Vate pronuntiatur. Hebraicè enim sunt verba, [*Deuorabunt, & subiicient la-
pides fundæ.*] Itaque lapidibus in nostra visione non septimo, sed tertio casu legimus. Est
enim huiusmodi orationis sensus, Duros & euágelio Christianæq. disciplinę obsistentes
perinde esse cóminuẽdos, atq. lapides durissimi; vilissimi tamẽ & ad fundá tantũ idonei
in ardente fornace in calcem rediguntur. in lapidum genere quidam pretiosissimi, viles
quidá sunt. ex his rursus, qui ad ędificia murosq. fabricandos, vel figura, vel colore facere
possint, ad eam rem seliguntur; qui verò rotundiores durioresq. sunt, omniũ vilissimi ha
biti vel iaculatoribus ad fundas reponuntur, vel ad coquendá calcem in fornaces confe-
runtur. Ex his namq. optimũ & candidissimũ calcis genus fit; nempe ex lapidibus duris
& rotundioribus atque læuioribus: quales in fluuiis torrentibusq. esse solent. Atque hi
„ propriè lapides fundæ, in sacro sermone dicuntur, vt apud Iob: In stipulam ei versi sunt
Iob 41. lapides fundæ. reliqua sunt duo verba, [*Deuorabunt, & subiicient;*] quorum alterum ignis
Iob 20. nomini adiungi solet, vt: Deuorabit eos ignis; alterum verò coctarum in fornace rerum,
Psalm. 20. maximè autem lapidum, fragilitatẽ ostendit namque Hebraicè CHABAS est, ex quo
verbo nomen CHIBSAN fornaci est factum. Igitur euangelij hostes diuina virtute vt
vilissimos durissimosq. lapides fornacis igne comburendos atque cóminuendos ab apo-
stolis fore Vates prædixit, eorumq. deuictorum sanguinẽ bibendũ, hostili more, non vt
crudelita-

crudelitatem,sed victoriæ magnitudinẽ hoc in loco interpretemur. neque enim armis, equis,curribusque,sed diuini verbi vi bellũ faciendũ esse superius audieramus,sed incœpta semel in sacris sermonibus translatio perpetua verborum œconomia perduci solet, vt: Exultabunt sancti in gloria,lætabuntur in cubilibus suis.exultationes Dei in gutture eorum,& gladij ancipites in manibus eorum. Ad faciendá vindictá in nationibus & increpationes in populis.ad alligandos reges eorũ in cõpedibus,& nobiles eorũ in manicis ferreis,&c. Ad hunc modum hic victoria describitur,vt qui potiti fuerint, victorum à se sanguine epoto vt vino inebrientur, atque præ effusionis largitate omnes rubeant vestibus manibusque intinctis, non secus atque mactatarum hostiarũ cruore phialæ impletæ altarisque anguli intincti sacrificiorum ritu conspiciuntur. Magnum itaque ex horum victoria sacrificium Deo victori factitandum statuendumq. fore Vates præcinit: illustrẽ rursus,plurimam,dulcissimamque salutem piis allatam feliciter retentum iri docet.

Psalm. 149.

Et saluabit eos Dominus Deus eorum in die illa, vt gregem populi sui: quia lapides sancti eleuabuntur super terram eius.

SALVTEM piorum populo spiritualẽ videlicet, qualem euangeliũ promittit, Deo auctore restituendam: eamq. summa cura diuina retinendá præcinit,certis ministris ad eam curandá rem in terra constitutis. Diuina verò cura, prouidentia atque voluntas in summa hominũ suorum infirmitate maximè prospicitur, vt pastoris optimi cura & diligentia non in taurorum equorumúe armẽtis,sed in ouium gregibus custodiẽdis defendendisq. cognoscitur. Bonus enim pastor animam suam pro ouibus ponit suis.sic igitur diuina,vt ita dicamus,humanitas(quam D.Paulus φιλανθρώπιαν appellat, Latinus interpres humanitatẽ reddit) cultores suos etsi pauciores & infirmiores , ex omni periculo,maximè verò spirituali eripiendos custodiendosque suscipit,vt gregem , quẽ vt olim Israëlitas in manu Mosis & Aaronis per solitudinem deduxerat: sic nunc in terra sua custodiet,certis ad eam prestandam rem ministris vsus,hoc est apostolis, & qui horum vice fungũtur,ecclesiasticis patribus & doctoribus,qui doctrinę verbo populum pascant,atq. sub diuina tutela custodiaque teneant. Hos autem Vates ex antitheto *lapides sanctos*, siue, vt Hebraicè est, *lapides separationis* cognominat, hoc est,lapides delectos,& ad vsum vtilitatemque certam sepositos,omnino contraria voce & sententia ab illis,quos fundæ lapides superius dixerat. In quem verò vsum secernẽdi sunt,ipse idem declarat; nimirum in signum & documẽtum certum,ne pecus errare aut vagari temere possit. [*Eleuabuntur,*] Hebraicum verbum à signo longè conspicuo translatum est,quod nos sententiæ causa, *assignabuntur*, dicamus, hoc est,in signa statuẽtur: vt solẽt in agris certi lapides,vel ad vias vel ad certas stationes indicandum locari. Atque publici in ecclesia ministri huiusmodi etiam instar habent,qui quo sunt excelsiores,eo clariora pietatis indicia dare,& periculorum signa patefacere cæteris hominibus,vt ouibus infirmis debẽt. Magnum verò huius rei ita procuratæ atque constitutæ fructum fore Vates pollicetur translatione terræ & lapidum ad sententiæ finem perducta.

Quid enim bonum eius est, & quid pulchrum eius nisi frumentum electorum, & vinum germinans virgines.

HEBRAICE vox *nisi* non est,neq. Chaldaicè;sed interrogationi responsio affirmãdo subiicitur: eadẽ tamen,vtrouis modo vertamus,loci sentẽtia constat. vt ex agro optimo & optimè culto magni atque vberes fructus percipiuntur: sic ex rectè instituta republica sua magnum pietatis vsum habendum esse Vates confirmat. ager enim, quamuis fertilis,sine cultura fructuosus esse non potest. est autem optimo & probatissimo solo illa cultura præcipuè adhibenda,vt inutilibus saxis purgato commodissimi quique lapides ad vsum seligantur oportunum,sicut scriptum est: Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei,& sepiuit eam, & lapides elegit ex ea,&c. Ex huiusmodi autem culto atque distincto agro frumenta & vina saluberrima , & magnam ad alendum vim habentia expectari oportet; atque adeo,vt à translatione ad rem ipsam reducamur,suauissimos pietatis fructus , quibus iuuentus alatur & firmetur. namque vt ager natura per se bonus & diligenti cultura melior factus fructuum copia & præstantia pueros iuuenesque validos ac puellas elegantes alit : sic terra hæc sancta , quam humanam naturam sæpius interpretati sumus , diuinæ Christi virtutis sancti spiritus efficientia compos facta, atque assidua etiam optimorum ministrorum opera indies culta vberrimos ad propagan-

Isai. 5.

Psalm. propagandam piorum sobolem fructus,& præstantissimos gignit,sicut scriptum est: Etenim Dominus dabit benignitatem,& terra nostra dabit fructum suum. quòd vero terræ nomine humana natura significetur,eodem psalmo apertè declaratū est: Veritas de terra orta est. namque Christus veritas illa summa secundum carnem ex humana natura ortus fuit. hæc huius versus sententia est, [*Et quid bonum eius est, & quid pulchrum eius.*] Quis,inquit,fructus,quæúe suauitas atque iucunditas exspectanda Deo fuerit ex terra hoc modo culta; nempe frumētum iuuenum siue adolescentium & vinum,quod puellas florentes reddat.Hebraicè, [*Et vinum lætificans puellas.*] Hunc versum sic Chaldeus paraphrastes exponit eleganter: [*Nam quod bonū & quæ pulchritudo: doctrina legis & iudicium rectitudinis stabilitum in ecclesiis.*] Quînam fructus,quiúe pueri,queq. puellæ sint hæ,apertè atque egregiè hac paraphrasi exponitur.

CAPVT X.

PEtite à Domino pluuiam in tempore serotino, & Dominus faciet niues, & pluuiam imbris dabit eis, singulis herbam in agro.

HORVM versuum explicatio & sententia cum superioribus connexa est, vt multa etiam huiusmodi in sacris libris obseruantur: quæ, nisi ad antecedentis capitis finē relata fuerint,turbare lectorem possint,eum maximè, qui Hebraica, Chaldaica, Græca antiqua non consuluerit, in quibus huiusmodi capitum partitio facta non est, vt aliàs animaduertimus. Horum autem carminum sententia illa est, Deum noui testamenti cultoribus verè piis egregieque sui cultoribus purè sancteque exoratum iustificationem gratiamque suam maxima illa beneficia,quæ promissa olim fuerant,oportunè aperteq. collaturum.Hæc verò res à Vate nostro ea,quam semel instituerat, traslatione perducta dicitur. vt enim superius terræ,agri,ouium,erigēdorum lapidum nomina verbaq. vsurpata fuerant: sic nunc pluuiæ,fulgurum, herbarum commoda appellatio adiuncta est. Atque adeo allegoriarum ratio sic in sacris obseruanda est: in quibus cùm non omnia per translationem dicantur,quidnam allegoricωs,quid simpliciter exponendum fuerit, facilè iis indicatur,qui non omnia vno eodemque tenore ac modo explicáda esse censent. Igitur vt olim veteris testamenti hominibus,quibus terrena promissa facta seruataque fuêre,illud etiam inter cætera Dei beneficia deferri solebat, vt siue aliis in regionibus oportunè plueret,siue non, in illorum tamen agris singulis annis bini certè imbres, iique ad terræ soliq. naturam commodissimi gignendisque fructibus maximè idonei effluerent; quorum alter temporaneus in nostra versione; alter serotinus dicitur: sic ad hunc, de quo nunc agimus, humanæ terræ agrum beandum, atque omni maximorum & probatissimorum fructuum fœcunditate augendum,binas item gratiæ suæ oportunas pluuias immissurū sese Deus in sacris libris pollicetur: ex quibus altera alterius efficientiam præcedat & adornet. Est enim duplex hominū ad diuinam felicitatem rectè ac legitimè contendentium status; alter fidei atque honestarum actionum studio definitur, quem diuina gratia præueniri,iuuari conseruarique oportet; alter verò sancti spiritus a Deo dati effusione certo quodam atque efficacissimo gratiæ modo iis tantùm, qui acceperint,cognito,cæteris verò optabili quidem, nunquam tamen satis explicato constat. quo modo qui affecti sunt,sancti,irreprehensibiles immaculatique dicuntur: qualis sanctissima illa virginumque prima; quales apostoli discipulique plurimi fuerunt; quales quo minus multi etiam sint, nisi propria culpa defectuque prohibeantur,per diuinam virtutem atque voluntatem non stat,maximè in nouo testamēto: cuius ætati hoc à Deo beneficium & promissum fuerat,& tributum tandem est.Ego,inquit,sto ad hostium, & pulso,si quis aperuerit mihi,intrabo ad eum, & cænabo cum eo, & ostendā ei meipsum,

Apocal. &c.Priori illi condicioni diuinitus allatæ gratiæ ratio ad temporaneam,quam vocamus; quæ verò huic posteriori conuenit,ad serotinam in imagine ipsa siue figura refertur, sicut scriptum de re ipsa magis,quàm de imagine est: Pluuiam voluntariam segregabis Domine hæreditati tuæ,&c. Sed quanquā vtraque gratia Dei simplicissimi & efficacissimi donum sit, posterioris tamē in hominum animis effectus multo, quàm prioris præstantiores illustrioresque sunt,sicut scriptum est: Vos genus electum, regale sacerdotiū, gens sancta, populus acquisitionis, offerentes spirituales hostias acceptabiles Deo per Iesum

Iesum Christum. Atque hoc est, quod admirabili sua translatione perpetuò vsus Vates pronuntiat, mutatis prophetico more personis. [*Petite à Domino pluuiam in tempore serotino.*] Felicitatem hanc neminem de se ipso præstare, sed à Deo petitam accipere posse docet Vates. [*Et Dominus faciet niues.*] Hebraicum verbum HHAZIZIM, quod a themate HHAZA deductum spectationem siue visionem significat; estque propriè id, quod latini cæli fulgura dicunt ante tonitruum sonitum prospecta. vetus interpres noster apud Iob viam sonantis tonitrui reddidit: Plinius fulgetram siue fulgetrum nominauit. hæc autem res & tonitrum & pluuiam præcedens significat, atque ad nostrũ argumentum relatam manifestam gratiæ illius, quæ spiritu sancto misso hominibus affertur, demonstrationem indicat, ita vt non solùm ab ijs, qui accipiunt, sed ab ijs, qui spectant, diuina virtus cognoscatur & probetur. vt in illo Ierosolymitano spectaculo in Pentecoste festo, atque in Cęsarea apud Cornelium Centurionem ostensum est: Cùm Petro adhuc loquente cecidit Spiritus sanctus super eos, qui audiebant verbum, & obstupuerunt ex circuncisione fideles, qui venerant cum Petro: quòd & in nationes gratia Spiritus sancti effusa est. Hanc autem gratiam quòd largissima efficacissimaq. esset, & oportunas vnicuique ad honestè, sanctè feliciterque agendum commoditates afferret, [*pluuiam imbris,*] hoc est, largam abundantemque Vates vocat: idque efficientem, quod cuique commodissimum fuerit. [*Singulis herbam in agro.*] Id quod priuatam quandam atque peculiarem Dei erga suos prouidentiam probabit. neque enim omnia omnibus sanctis communiter, ac promiscuè donata sunt, sed præter iustitiam & sanctitatẽ, qua omnes ex diuino dono præditi fuerint, diuisiones etiam gratiarum sunt, idem autẽ spiritus: & diuisiones ministrationum sunt, idem autẽ Dominus: & diuisiones operationum sunt, idẽ verò Deus. Maximum enim diuinæ prouidentiæ signum argumentumq. esset, si in singulorũ agris nõ omnia promiscuè, sed oportunissima cuiq. herbarum genera nascerentur: sic etiam in humanæ animorũ felicitatis ratione certam Dei prouidentiam, voluntatem atque gratiam cognoscere oportuerit; non autem vel ad communem & consuetum naturæ cursum, vel ad astrorum vim, vel ad propriam cuiusque vel personæ, vel nationis fortunam, vel ad aliud cæli excogitatum, fictumque nomen referre.

Iob 37.
Act.10. & 10.
1.Cor.12.

Quia simulachra locuta sunt inutile, & diuini viderunt mendacium, & somniatores locuti sunt frustra, & vanè consolabantur: idcirco abducti sunt quasi grex, affligentur, quia non est eis pastor.

PVRÆ religionis veritatem Deique virtutis constantiam atq. prouidentiæ erga homines, maximè verò erga pios, præcipuam rationem hoc argumento probatũ demonstratumq. iri aduersus vanas & stultas gentium de deorũ multitudine, numinibus & vi, deque cælorũ astrorumq. efficiẽtia opiniones Vates confirmat. cæteræ namq. rationes vel rerum vtilium atq. secundarum, quæ hominibus vel prædictæ, vel exspectatæ, vel inuentæ sunt, vanas omnino esse; hic certus felix atque constans erga pios homines euentus vaticiniis & responsis omnino consentiens arguit. Alij namque ex sortibus & augurijs, alij ex somniis & diuinationibus aliisque auspiciorum modis, atque ex falso dictis numinibus oracula petentes vel falsa omnino, vel incerta atque ambigua responsa retulerunt: quod in huiusmodi rebus vel hominum ipsorum qui præessent, fallacia, vel temeritas & casus, non ratio & consilium valeret. [*Quia simulachra locuta sunt inutile.*] Quæ hic simulachra ob verborum latinorum penuriam vertimus, non erant deorum effigies propriè, sed quædam alia excogitata, atque ad certas horarũ obseruationes conformata instrumenta, quæ ad futurarum atque absentium rerum consultationem delusi homines, adhibebant ex illarum inter se comparatione situ, atque aliis rationibus coniectorum opera ac potius fallacia responsa illa ambigua, quæ noster interpres inutilia appellat, Hebraice verò obliqua dicuntur, referentes. Hæc Hebraicè *Theraphim* nominantur. תרפים de quibus aliàs plura, Deo annuente, explicabimus. [*Et diuini viderunt mendacium.*] Ex hebraici nominis ratione & locorum collatione *diuini* hìc notantur, qui per mortuorum manes atque huiusmodi mali dæmonis præstigias futura præuidere putabantur. [*Et somniatores locuti sunt frustra. Hebraicè, locuti sunt vanum.*] Erat & hoc diuinationis genus gentibus obseruatum: de quo & præcepta tradita librique conscripti sunt. ex eo tamen nihil magis, quám ex aliis certi atq. oportuni relatum gentibus fuisse Vates confirmat.

ſomniorum namque narratores & cóiectores obiectis formis deluſi cæteros etiam eludebant, atque ita vana de futura ſuarum rerum felicitate, de ſecundis actionum euentibus, cæteriſque huiuſmodi publicis cóſultationibus reſponſa referentes, cæcam omnino exſpectationem cómouebant. neque enim vlla aut bona exſpectatio, aut timoris consolatio grata eſſe potuit ijs, qui deos ex aruſpicum reſponſis propitios ſibi eſſe audiſſent; nullos tamen haberent. Ita igitur cùm ſibi ſuiſq. rebus placata numina felicitatem tranquillitatemque afferendam promitterent arioli, vanè, inquit Vates, conſolabantur. Ex qua re factum eſt, vt conſilio certo deſtituerentur, & de omni totius vitæ ſtatu ſeſe ipſos fruſtrarentur. hoc eſt quod Vates ait, [*Idcirco abducti ſunt quaſi grex,*] vt muta, inquit, pecora, quæ cùm ratione careant, ſi vel nullum vel malum paſtorem nacta fuerint, in periculum, quod declinare non valeant, ſeſe immittunt. [*Abducti ſunt à ſuis diuinatoribus, affligentur, quia non eſt eis paſtor,*] Deum, quem ſequantur, nullum certum habent, verum Deum non ſecuti, neceſſe eſt, vt affligantur. Atqui verè pio populo longè aliter eueniet, cui & futurarum rerum prædictiones conſolationeſque veræ apertæque conſtat, & ſecundo euentu confirmandæ ſunt; vtpote cui veri vates miniſtrique conſtituti ſint, optimuſque paſtor ſapientiſſimus & potentiſſimus Deus præſit. atque oratio hæc illi
,, alteri ex antitheto eſt oppoſita: Et ſaluabit eos Dominus Deus eorum in die illa, vt
Suprà 9. gregem populi ſui, &c.

Super paſtores iratus eſt furor meus, & ſuper hircos viſitabo: quia viſitabit Dominus exercituum gregem ſuum domum Iuda, & poſuit eos quaſi equum gloriæ ſuæ in bello.

INSTAVRATIONEM vel potius conuerſionem ſtatus rerumque renouationem futuram ſynagoga ad eccleſiam tranſlata & regno à principibus magiſtratibuſque auferendo, deinde genti facienti fructus eius committendo hoc in loco prædicens Vates deſcribit: neque enim in tanta perturbatione, in tanta ambitione atque auaritia inclinata res teneri iam vlterius, quo minus corrueret, poterat. Id quod principum ſummorumque magiſtratuum atque populi patrum vitio & culpa acciderat; à quibus, niſi publicæ rei clauus & gubernacula eriperentur, omnis profectò reliquus populus euanuiſſet penitus exturbatus. Hanc autem rem eadem gregis paſtorumque tranſlatione, qua hactenus vſus eſt, eloquitur per Vatem Deus; aitq. ſe, cùm populo ſuo piè clementerque conſuluerit, in principes ipſos populique primarios, qui errandi cæteris auctores fuerint, ſeuerè eſſe animaduerſurum; quòd videlicet clauem regni tulerint, ipſi autem non introierint, neque cæteros intrare permiſerint. Hos verò paſtores atque hircos nominat, videlicet, principes ipſos ſacerdotum & magiſtratuum, quibus populi cura commiſſa eſt, paſtores; reliquos verò ſeniores populi, doctores, ſcribas, qui doctrina atque exemplo cæteris anteire deberent, *hircos*. eſt enim Hebraicum nomen *Ghathudim*, quod non quemlibet caprum, ſed eos tantùm, quos velut doctores præcedentes grex omnis ſequitur, ſignificat. Atque ex horum temeritate paſtorumque negligentia
Ierem. 50. omne gregibus periculum eſſe ſolet, ſicut ſcriptú eſt: Eſtote quaſi hœdi ante gregem.
Iſa. 14. & quos interpres noſter apud Iſaiam, principes terræ vertit, ipſe Vates Hebraicè terræ hircos nominauerat. Hos igitur vtroſque, qui negligentia ſua Deum in ſe offenſum reddiderint, iratum experturos eſſe ait, quo tempore Iudaicæ res corrigantur ac renouentur ſtabilianturque. Id quod noui teſtamenti tempore fore, vates omnes prædixêre, cùm ex illa ſynagoga antiqua populus ſimplex atque fidelis deligendus erat, quem ſibi gratum Deus emendaret ſectatorem bonorum operum, vt Paulus ait. Hoc eſt, quod Vates noſter dicit, [*Quia viſitauit Dominus exercituum domum Iuda.*] *Quia* non modò rationis, ſed affirmationis atque indicationis particula eſt. affirmat namque rem, & agendi tem-
Luc. 1. pus indicat, vt: Quia fecit mihi magna qui potens, &c. Viſitare verbum variè conſtructum variam ſignificationem ſortitur. Viſitare ſuper paſtores, in illos animaduertere eſt. Viſitare verò domum Iuda, eiuſdé domus res animaduertere, cóſiderare atq. gubernare eſt. Vtriuſque ſignificationis exempla ſunt: Et viſitabo ſuper orbis mala, & cótra im-
Iſa 13. Pſalm. 7. pios iniquitatem eorum, &c. Quid eſt homo quòd memor es eius, aut filius hominis,
,, quoniam viſitas eum? Igitur iis magiſtris principibuſque reiectis, alios ſibi miniſtros, per

per quos euangelica res rectè ac strenuè geratur, ex eodem populo delecturum Deus pollicetur. [*Et posuit eos quasi equum gloriæ suæ in bello.* Hebraicè, *quasi equum gloriæ eius in bello.* idem est quod latinè, *cuius gloria in bello est.*] Vsurum se esse Iudæorum familia, hoc est, apostolis, discipulis, leuitis, aliisque ministris ad pugnas euangelicas aduersus veritatis hostes: vt equo, cuius virtus & contentio in præliorum periculis explorata laudataq. est. huiusmodi namq. equi expeti & quæri à maximis imperatoribus solent. quod autem in genere dictum est, partitione in species expolitur.

Ex ipso angulus, & ex ipso paxillus, ex ipso arcus prælij, ex ipso egredietur omnis exactor simul.

FIGVRATA sacrorum librorum oratio expositorem etiam properantem persæpe moratur, aliàs neque rebus ipsis, neque legentibus, neque officio suo satisfacturum. In superiori versu populum suum, hoc est, ecclesiam sibi constituendam stabiliendamque fore Deus prædixerat. Eam rem ex Iudæ familia reiecto à gubernaculis magistratu illo indigno inchoandam esse, domus & bellici equi trãslatione elocutus est. *Visitauit Dominus domum Iuda, &c.* Visitare autem domum, vt in translatione maneamus, est sartam tectam integramque esse curare. Ædium autem ædificia duabus rebus rectè comparatis maximè nituntur, & ab omni detrimento conseruantur, angulorum videlicet & lignorum firmitudine. anguli lapide firmissimo constare debent: ligna paxillis contineri commodissimis oportet. namque his deficientibus omnẽ domum corruere necesse est; in quibus vt firmissimis, ita postremis detrimentum accipit, sicut scriptum est: Repente ventus vehemens irruit à regione deserti, & concussit quatuor angulos domus. (Iob 1.) de paxillis autem sic: Quanto magis hi, qui habitant domos luteas, qui terrenum habent fundamentum, consumentur velut à tinea, nónne euellentur paxilli eorum cum eis? (Iob. 4.) Omnem igitur cùm ad ædificandam domum, tum ad hostes feriendos & debellandos vim, auctoritatem, omneq. ad gerendam rem pondus & momentum ex grege suo, ex domo Iuda, ex ipsa, inquam, familia afferendum esse dicit. namque Christus, qui angulus paxillusq. totius ædificij est, ex tribu Iuda fuit secundum carnem. Idem autẽ arcus belli, cuius virtute & efficientia sagittæ, quas apostolos diximus, iaciuntur. Est autem paxilli nomen Hebraicum *Iether* (יתר) excellentiæ atque præstantiæ, qualis Christo fuit, significationem habens. atque cætera ecclesiæ membra ad domus translationem relata, lapides, ligna aliamque materiam vocare possumus. Christum autẽ angulum parietes continentem, paxillumq. firmum vocemus oportet: arcum etiam in bello, ex quo sagittæ mittãtur. sagittæ autem missilium armorum sunt genus, quo nomine & hebraicè dicuntur. eodem verò nomine & Græcè & Hebraicè apostoli appellantur: Apostolus enim missus Græcè, Hebraicè & Syriacè SSELVAHH, vel, SSELVHHA dicitur. [*Ab ipso egredietur omnis exactor simul.*] Hebraicum nomen appropinquatorem, arctatorẽ, exactoremque significat. Est autem sagittarum periphrasis, quæ directè iactæ, eum, in quẽ intenduntur, velocissimè attingentes, neque effugere sinentes petunt & feriunt. Huiusmodi euangelij vis apostolorum administrationi credita commissaque fuit. Quanquam autem plures deinde discipuli Christianique nominis propagatores ex omnibus gentibus futuri essent, qui alio atque alio tempore constituti rem strenuè gererent, qui tamẽ primi omnium constituti simul legatiq. sunt, ex Israëlitarum siue Iudæorũ familia fuêre, sicut scriptum est: Vocauit discipulos suos, & elegit duodecim ex ipsis: quos & apostolos nominauit, &c. & misit illos, &c. (Lucæ 6.) atque ita exactores omnes, qui simul missi sunt, ex eo fuerunt. Animaduertendum hoc in loco est, in nonnullis latinis vulgatæ editionis libris, vbi nos legimus *angulus*, esse angelus, non ex interpretis consilio, sed ex librariorum inscitia & affine veritati errore, sed qui nullam planè etiam ijs, qui Hebraicè nesciunt, sententiam reddat. Huiusmodi multa in latinis libris perperam scripta loca sunt, quæ vel librariorum negligentiæ, vel audaciæ asscribi oportuerit, qui quæ minus intelligerent, leui coniectura mutabant nonnunquam, vt mutatio sensum aliquem exprimeret, vt in illo psalmi versu secundo: Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum. (Psalm. 41.) Nonnunquam verò nulla mutationi sententia subest, vt hîc angelus pro angulus, & apud Iob etiam in quibusdam exemplaribus: Et concussit quatuor angelos domus, pro quatuor angulos. Hæc obiter admonere placuit, ne huiusmodi vitia veteris interpretis auctoritati obesse, aut lectori possint imponere. Iam verò quàm strenuè, quáq. feliciter ab

apostolis aliisque discipulis, qui primi ex Iudea in expeditionem proficiscerentur, quamuis paucis numero gerenda foret res, expositione Vates docet.

Et erunt quasi fortes conculcantes lutum viarum in prælio, & bellabunt: quia Dominus cum eis: & confundentur ascensores equorum.

OMNEM potentiam, sapientiam, auctoritatemque humanam paucorum inermium atque mundi iudicio imperitorum & humillimorum hominũ virtute fractum, 1.Cor.1. imminutum victumque iri & Vates præcinère, & apostoli etiam factum attestantur: „ Videte vocationem vestram fratres: quia non multi sapientes secundum carnẽ non multi „ potentes, non multi nobiles: sed quæ stulta sunt mũdi elegit Deus, vt confundat sapien„ tes: & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mundi & contemp„ tibilia elegit Deus, & ea, quæ non sunt, vt ea quæ sunt, destrueret. Huiusmodi belli & præliorum similitudinibus hæc res à vatibus aliisq. sacris auctoribus pronuntiatur, quòd & agendi ratione & exitu ipso, hoc est, victoria reportanda nõ minus, quam bellum arEphes.6. dentissimum paucorum aduersus plurimos oppugnantes fuerit: atque his nominibus, „ & verbis bellum certamen, prælium, pugna & cæteris aptissimè enuntietur, vt: Non est „ nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus principes & potestates & rectores tenebrarum harum, & cæt. Hos itaque maximos & fortissimos non specie ipsa, sed virtute & rebus gerendis sese præbituros ait Vates, non qui fortitudinem sibi arrogantes iactent, sed qui verè & re ipsa præstent. [*Quasi fortes.*] Nomen *fortes* non adiectiuum, sed substantiuum hoc loco est propter latinorum verborum penuriam. namque Hebraicè GIBOR fortissimum aliquem & celeberrimum rebus à se gestis virum Iudic. 6. significat: quem Græci ἥρωα dicunt: quales Hercules, Theseos, Castoras Pollu- Iudic. 11. cesque suos antiquitas prædicabat. Hispani *Barragán* vocant. quo nomine Gedeon ab Ruth 2. 2.Sam.17 angelo salutatus, & Iepte Gilghadites, & Boos, & Dauid celebrantur. Atque vox *quasi*, non quantitatis, sed similitudinis est, quæ aut collationem habet aut imaginem. Itaque fortiter adeo acturos ait ministros illos, vt vel nominatissimis & celeberrimis heroibus (si ita loqui licet) comparari oporteat, tanto etiam excellentiores, quanto grauius honestiusque bellum spirituale videlicet, nulla humana potentia aut facultate freti aduersus potentiorem hostem susceptum maiori virtute, dexteritate contentioneque confectum victores triumphantesque spectare continget. Est autem in hoc versu transpositus orationis ordo, vt sæpe in carminibus fit, Et erunt in prælio vt fortes conculcantes in luto platearum. tam facile & expeditum erit illis, inquit, hostes proterere, quàm fortissimis viris est facile, lutum platearum conculcare. estque locus à comparatione duplici cum amplificatione coniuncta. tantæ autem fortitudinis causam, quæ sola esse potest, certissimam indicat. [*Quia Dominus cum eis.*] Id quod ipsi fortissimi etiam atque instructissimi ex hostibus pudefacti agnoscent, cùm se à paucissimis atque in speciem humillimis superari sentiant. [*Et confundentur ascensores equorum.*] Infirma enim 1.Cor.1. mundi elegit Deus, vt confundat fortia: vt non glorificetur omnis caro in conspe„ ctu eius, quemadmodum scriptum est: Qui gloriatur, in Domino glorietur. Atque hæc anteacta iam secula aliud tempus tandem secuturum esse indicatur, cùm omni Israëlitarum familiæ integra restitutio atque salus ex diuina misericordia afferatur,

Et confortabo domum Iuda, & domum Ioseph saluabo: & conuertam eos, quia miserebor eorum: & erunt sicut fuerunt, quando non proieceram eos: ego enim Dominus Deus eorum, & exaudiam eos.

IVDÆORVM primum, quòd hi Latinæ ecclesiæ propinquiores fuerint, ex ijs, in quibus versantur miserijs, animos tandem ereptos diuini spiritus gratia renouatum formatumque, deinde reliquas decem tribus, quæ longius latiusque dissipatæ patent, seruatum iri confirmat Deus. [*Et confortabo domum Iuda* (Hebraicè est, *& virificabo*, vel, *fortificabo*) *& domum Ioseph.*] Israëlem significat, qui Iosephi nomine ex antiquo paPsalm. tris testamento appellari solet. Qui regis Israël intende, qui deducis velut ouem Io„ seph. [*Et conuertam eos.*] Sunt enim nunc à Deo omnino auersi, & in reprobum sensum, iusto

iusto ac seuero iudicio traditi, vnde vt liberentur optare quidẽ & desiderare atq. orare ipsi possunt; suis verò aut conatibus aut studiis efficere non possunt, neque alia, quàm Dei miserentis virtute atque benignitate obtinere, sicut scriptum est: Conuerte nos Domine, & conuertemur, innoua dies nostros sicut à principio. Thren. 5. Etenim, vt de hac re aliàs commodius, Deo præstante, demonstrabitur, Israëlitis dum præsens repudiationis condicio manet, non ita facilis atque oportuna ad suam salutem reditio est, vt olim ante Christianam repulsam fuerat, vel aliis gentibus à Deo abalienatis nunc etiam est. Atque hæc causa est, quamobrem ab ecclesiâ perfidorum & obstinatorum cognomine imposito gentis istius res alia orandi & commendandi formula commendentur, vt in sacris precibus, quibus cùm aliis, tum in sacræ hebdomadis sexta die de hac re cum Deo agitur, obseruare est. Itaque omnis huius promissę salutis causa & ratio ad diuinam voluntatem misericordiamque reuocanda est. [*Quia miserebor eorum.*] Id quod ex plena atque integra salute, qua vsuri sunt, manifeste arguetur: neque enim repudiatis & abalienatis ob suam culpam tanta salus vllo merito vel actione propria constare potuit, nec nisi sola diuina misericordia afferri. [*Et erunt sicut fuerunt, quando non proieceram eos.* Hebraicè, *Et erunt, vt si non proiecissem eos.*] Maiorem gloriam, dignitatem ac rerum felicitatem, quam antiquam hæc illis oratio promittit; eamque ex sola Dei miserentis & præterita crimina benignè cõdonantis voluntate pendere docet. [*Ego Dominus Deus eorũ, & exaudiam eos.*] Rationem ostendit, quamobrem seruaturus sit. quòd se misericordem his primum omnium mortalium nomine illo suo tetragrammato indicando exhibuerit, eoque nomine Deum gubernatoremque futurum fuerit pollicitus: quo nomine erga illos, quanquam ipsi sese indignos reddiderint, tamen ipse tandem, cui perpetuum constansque consilium est, vtetur. [*Dominus Deus eorum.*] hoc nomine patribus eorum olim oblatus atque exhibitus, quod semper ipse tueatur, tametsi illi populi sui nomen abiecerint. neque enim hîc subiunctum est, Et ipsi populus meus: nam antequam restituantur, abalienatus repudiatusque populus dicuntur: quibus vt salus adferatur, nulla alia via certa muniri potest, quàm assiduæ preces, clamores & lamentationes, quæ illius condicionis hominibus integra ratio manet. cuiusmodi illa sunt: Tu autem Domine in æternum permanebis, solium tuum in generatione & generationem. Thren. 5. Quare in perpetuum obliuisceris nostri, derelinques nos in longitudinem dierum, &c. Hic vatis Ieremiæ locus eiusdem planè argumenti cum præsenti est. [*Et exaudiam eos.*] Significationem certam habet verbum *exaudire*, est enim oranti, imploranti exposcentique benignè respondere. Hebraicè, GHANAN, vt: Cùm inuocarem, exaudiuit me Deus iustitiæ meæ. Psalm. 4.

Et erunt quasi fortes Ephraim, & lætabitur cor eorum quasi à vino: & filij eorum videbunt, & lætabuntur, & exultabit cor eorum in Domino.

IVDÆORVM salutem & restitutionem Israëlitarum felicitas consecutura prædicitur, quibus diuini euangelij virtutem expertis magna & publica lætitia, verumque animorum gaudium cumulandum est, non ex leui & momentanea aliqua externaque causa, sed ex animi quodam intimo sensu erupturum: perinde atque ijs accidere solet, qui optimi vini liberalius exhausti efficientia hilares lætique sunt, quibus ipsum vinum lætitiæ argumenta orationisque atque exultationis oportunitatem facultatemque præbet etiam solis, nulla externa ad gaudendum specie visa exhilaratis: Vinum enim lætificat cor hominis. Psalm. 103. adeo vt filiis etiam paruulis, quos consueta patrum tristitia & mœstitia ad rogandam causam, condolendumque mouebat, tanta nouitas spectata & cognita lætitiam, gratulationem, diuinarumque laudum studium incitet. paruuli enim ob ætatis feruorem & exiguam incommodorum experientiam, lætitiæ magis, quàm mœstitiæ alienæ sensu commouentur atque excitantur. Ita patrum lætitiam filij planè cogniturі gaudiumq. proprio sensu gratulationeq. Deo facta cumulaturi esse dicũtur. Quáta verò, quamque certa in his restituendis atque seruandis Dei cura atque prouidentia perspicienda sit, aperta expositione declaratur.

Sibilabo eis, & congregabo illos, quia redemi eos: & multiplicabo eos sicut antè fuerant multiplicati.

LÆTISSIMVM euangelij nuntium per omnes orbis regiones, quacunq. Israëlitæ

dispersi fuerint, perferendum diuinus sibilus hoc loco appellatur. cuius vocis illa sententiæ summa est. [*Quia redemi eos.*] Hoc nuntio audito congregandos atque vnius ecclesiæ communione societateque coniungendos, omniq́ue tum felicitatis, tum multitudinis ac frequentiæ copia augendos fore ait: ita vt neque dignitate, neque numero illi antiquo populo, qui olim celeberrimus fuerat, impares, sed longè etiam superiores reddantur. [*Et multiplicabo eos sicut antea fuerant multiplicati.* Hebraice, *Et multiplicabuntur, sicut multiplicati sunt.*] *Multiplicari* verbum, non ad numerum modò, sed ad omnem dignitatis & felicitatis amplitudinem refertur, ob eamq. rem ex multis, quæ Hebræis sunt, similitudinis vocibus hoc in loco vna est KEMO, quæ quantitatem, qualitatem admirationemq́ue significat. eam pluribus latinis vix aptè interpretari possumus. [*Multiplicabuntur quàm maximè, si quando vnquam maximè.*] idque admirando pronuntiandum est, vt nulla vel maxima antè multiplicatio huic æquanda esse dicatur: quantaque illa sit quam ex paruo numero auctam, cùm illorum rebus Deus benignè prouideret Moses miratus indicauerat: Dominus Deus vester multiplicauit vos, & estis hodie, sicut stel- Deut. 1. læ cæli, plurimi: Dominus Deus patrum vestrorum addat ad hunc numerum multa ,, millia, & benedicat vobis, sicut locutus est. Illud ad sermonis arcani rationem obser- ,, uandum est, sibilationem in sacris vocationis excitationisq́ue signum aliquando esse, vt: Iudic. 5. Quare habitas inter terminos vt audias sibilum gregum. & illud: Leuabit signum in Isa. 5. ,, nationibus, & sibilabit ad eum de finibus terræ: & ecce festinus velociter veniet, &c. quanquam alia huius verbi significatio etiã sit, de qua suo loco dicemus, quæ huic planè non conuenit. Prædictis autem promissis illud etiam additur, quod à vatibus omnibus non rarò enuntiatum est. Israëlitarum restitutionem neque terrenæ felicitatis nominibus interpretari, neque terminis definiri oportere, quamuis illius antiquæ, qua olim in Chananæa regione vsi Israëlitæ fuerint, verbis aliquando describatur. Hoc enim propterea fieri, quòd rem ipsam ad imaginem suam referri, figurataque oratione enuntiari conueniat: vt tamen ijsdem omnino modis hæc futura felicitas atque illa antiqua, exspectanda sit, neque ex diuinorum beneficiorum magnitudine, neque ex gentis ipsius celeberrima frequentia esse, quam tam angustis finibus contineri non fuerit par.

Et seminabo eos in populis, & de longè recordabuntur mei. Hebraicè, *Et seminabo eos in populis: & in longinquis recordabuntur mei.*

ISRAELITAS per omnes ferè orbis regiones cum summa ignominia dispersos & dissipatos, vbi salutis diuinarumq́ue virtutum ex Dei dono cõpotes facti fuerint, magno cæteris nationibus ad diuinarum laudum studium exemplo fore ait. namq. & vitæ sanctitate, & tantorum à Deo beneficiorum vsu admirandum hominibus alijs spectaculum edent, quod narratione etiam celebrando explicabunt: atque ita fiet, vt ipsi etiam alijs, qui Deum vel non nouerant, vel non rectè nouerant, ad eiusdem salutis communionẽ vocandis administri sint.

Et viuent cum filijs suis, & reuertentur.

SIVE filios simpliciter secundum carnem, siue discipulos & à se euangelio enuntiando genitos cum Paulo interpretemur, siue vtrosque, sententia planè constans apertaque est. Ait verò illos victuros, quod humana ante iustificationem & sanctitatem obtentam non vita, sed mors planè appellanda sit; imò ipsum mortis corpus, à quo se liberari ille Rom. 7. apud D. Paulum expetebat; vita verò ea verè dicatur, quæ diuini spiritus efficientia datur: quam spiritus vitam Apostolus nominat. de qua sic vnus ex consortibus scripsit: 1. Ioan. 3. Nos scimus, quòd translati sumus de morte ad vitam: quoniam diligimus fratres, &c. Hos autem, qui sic vixerint, reuertẽdos esse Vates ait, eò quòd in maximam gratiam reductos nouis & planè eximijs atque liberalissimis studiis deditos fore præuideat, sicut Galat. 5. scriptum est: Qui sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & cõcupiscentijs: ,, Si viuimus spiritu, & spiritu ambulemus, & cæt. Hæc itaque conuersio, de qua hic agitur, est ab illa misera seruitute & morte ad sanctitatem filiorum atque veram sanctorum ciuitatem & Dei familiaritatem traductio: Id quod subiunctis versibus ex- Ephes. 2. ,, ponitur.

Et redu-

Et reducam eos de terra Aegypti, & de Assyrijs congregabo eos: & ad terram Galaad, & Libani adducam eos: & non inuenietur eis locus.

STVDIORVM & vitæ in melius mutationem, felicitatis vsum, frequentiam celebritatemque magnam Israëlitarum in gratiam restitutorum, atque in Dei ciuitatem receptorum ostendit. reductio namque ex terra Ægypti & Assur libertatem totis ferè sacris libris decantatam indicat: quam illa antiqua apud Ægyptios misera angustaque detentio significabat. Assyriaca autem abductio & dispersio, quæ Israëlitis contigit, grauissimam Dei offensionem arguebat. quamobrem à gratia excidentes abducti dissipatique illi fuêre. Hæc omnia optimum tandem exitum ex suo beneficio habitatura esse Deus docet: quæ cùm figuratè dicantur, verbis tantùm indicatis facilè intelliguntur. [*Ad terram Galaad, & Libani adducam eos.*] Nota est omnibus historia duarum tribuum cum dimidia, quibus vltra antiquorum promissorum præscriptum, Galaaditis etiam regio occupanda colendaq. concessa est: sed quod ad nostram interpretationē facit, mysterium in verbis ipsis latet. Ex duobus namq. regionis illius nominibus Moab & Galaad, posterius vsurpatū ea causa fuit, quòd Galaad cumulum testimonij significans eius amicitiæ & gratiæ monumentum præbebat, quam Iacob apud Laban renouatam perpetuò firmandam inijt. Ad huiusmodi igitur perpetuæ gratiæ & familiaritatis suæ regionem Israëlitas reducendos, cumulatiusq. etiam ornandos amplificandosque Deus in se recipit, atque ad Libanum, quòd præter montem illum, quo Damascena Syria à Palæstina disiungitur, terram etiam ipsam sanctam appellatā significat. Ita enim à Mose vocatur: Transibo & videbo terram hanc optimam trans Iordanem, & montem istum egregium & Libanum. significat autem nomen ipsum candorem & pulchritudinem: quo nomine vitæ illius vsus & fructus, quo filij Dei sanctorumq. ciues fruuntur, indicatur. quod verò ad celebritatem frequentiamq. attinet, illos nō solùm illis angustis terminis Chananææ regionis, videlicet Gilghad & Libano continendos (namq. ille locus non sufficeret) sed propagandos etiam per omnes regiones, ita, vt terra, quæ nunc habitabilis dicitur, tanto numero capiendo angustior visa mari etiam arctato augenda dilatandaque sit. Deuter. 3.

Et transibit in maris freto, & percutiet in mari fluctus, & confundentur omnia profunda fluminis: & humiliabitur superbia Assur, & sceptrum Aegypti recedet.

NVLLAM orbis terrarum partem, quamuis incognitam vel remotam esse, neque viarum & fluminum difficultate, vel interiecti maris vastitate sepositam, quò sacrosancti euangelij lux, virtus & salutifera gentibus victoria peruentura non sit, hoc vaticinio docemur. Quanquam enim antiquis Græcis atque Latinis terræ habitabilis imperium Oceano tantùm finiri & claudi putatum sit, neque vltra freta angustiasque maris aut facilè aut vtiliter nauigari posse fuerit traditum; Christiano tamen nomini propagando ampliorē campum, longiusq. iter omni maris fluminumq. difficultate contempta & superata apertum iri vates prædixerunt. namque illis terrarum & gentium, quàm latè pateret, habitatio cognita fuit, vt aliàs, Deo conatibus nostris præsente, docebimus. Iam verò nostro seculo, quanquam huius prædictionis plena ratio nondum constet, vt tamen plenè tandem constare possit, via apertissimè munitur, peragrato nuper non semel secundum longitudinem orbe cum magna Christiani nominis notitia & fama, cum maxima porrò Christi virtutis & efficacitatis experientia, ad publicam hominum salutem posthac ex vatum responsis, qua longè lateque is patet, peragrando. [*Et transibit in maris freto.* Hebraicè sic: *Et transibit in mare angustiæ.*] Angustia maris idem, quod apud interpretem nostrum significat; videlicet fretum, quo maria aliàs interiectis terris diuisa coniunguntur & separantur. vt Eymerium, Thracium, & Gaditanum; & quod à nostris iam ter aut quater secundo exitu tentatum est, Magallanicum. Huiusmodi ob continuos maris æstus difficillimas nauigationes habent, quas tamen Christiani nominis virtus, si antea bonas, optimas tandem veris atque piis euangelij nuntijs datura est. [*Et percutiet in mari fluctus.*] Oceani feruorem constantissimum & tempestatis fluctus à Deo ad euangelij propagationem frangendos esse ait;

neque vllo præterea lacu, palude, aut flumine eorum, qui euangelium propagaturi sunt, iter, quo minus felicissimè conficiatur, impediendum esse. [*Et confundentur omnia profunda flumina.* Hebraicè, *Et siccabuntur omnia profunda* IAOR.] Significat autem IAOR fluuium, non omnem tamen, sed eum, cuius decursu vel inundatione paludes, lacus stagnaque crescunt. qualis in Africa Nilus, & in Asia Tigris est, qui hoc nomine in sacris libris dicuntur. solent autem eæ regiones, quæ huiusmodi lacubus & fluminibus defenduntur, ab hostium aduenarumque incursione tutissimæ, atque ad eam prædam, quæ aliunde allata eò fuerit, conseruandam munitissimæ existimari. Hac opinione quondam Ægyptij & Assyrij decepti perpetuá sibi felicitatem, vt apud Amosum aliosque vates cognouimus, promittebant: quam tamen suo periculo finiri labefactarique posse intellexêre. Cùm verò de huiusmodi fluminibus mentionem Vates fecerit, commode duas illas regiones, quæ hoc nomine celebres fuerant, subiúgit: quarum exemplo ad cæterarum eiusdem generis arrogantiam deprimédam vsus est. [*Et humiliabitur superbia Assur, & sceptrum Ægypti recedet.*] Huius loci sententia ex similitudine & significatione magis, quàm ex verborum pronuntiatione explicanda est: namque de Assyriorum imperio, deque Ægypti in Israëlitas dominatione, sui etiam ipsius ætate planum fuit, cùm iam Assyriorum tyrannis nulla, Ægyptiorumque potentia exigua admodum esset. Sed ad similitudinem relata ratio illud significat, omnem humanam vim, superbiam, & potentiam, quæ huiusmodi vel naturæ, vel operis præsidiis niteretur, vanam inanemque aduersus Dei virtutem fore. Ad significationem verò illud. Peccati iugum atque diuinæ offensionis magnitudinem, quibus hominum animi vt Ægyptiaca seruituteatq. Assyria dispersione, ab inferorum tyranno Lucifero oppressi disiectiq. essent, Dei misericordia, & Christi eius efficientia obliterandi esse: quæ res subiuncto carmine exponitur.

(Margin: יאר — Exod. 2. — Dan. 12. — Amos 7.)

Confortabo eos in Domino: & in nomine eius ambulabunt, dicit Dominus.

EORVM qui à diabolica tyrannide & Ægyptiaca seruitute liberati per diuinum spiritum fuerint, sancta, pia, illustris atq. honestissima vita est; mores præterea pristinis dissimiles omni integritate & virtute præditi, omnique malo metu, terrore atque consternatione immunes animi; quippe qui Dei in sese manentis virtute roborentur & confirmentur, sicut scriptum est: Vt iam non desideriis hominum, sed voluntati Dei, quod reliquum est, in carne viuant temporis, &c. quæ D. Petrus cæterique apostoli de hac re dixêre. quam rem Israëlitis in gratiam receptis, cæterisq. ad eandem ciuitatem ex diuino beneficio pertinentibus hominibus præstiturum sese Deus pollicitus est. [*Et confortabo eos.*] *Confortare*, corroborare, siue, vt illo verbo vtamur, heroificare est. de quo superius diximus. [*in Domino.*] nomen illud arcanum hoc in loco appellatur, quod ad misericordiæ rationem præcipuè significandam plerumq. interponi ostendimus. [*Et in nomine eius ambulabunt.*] *Nomen* in sacris sermonibus idem, quod vim, virtutem efficientiamq. significat, vt: Qui numerat multitudinem stellarum, & omnibus eis nomina vocat. &: In nomine tuo laxabo rete. *Ambulare* verò, reciprocum verbum Hebraicè est, certaque coniugatione pronuntiatum: in qua omnem vitæ vsum consuetudinemq. significat. cuius multa exempla sunt, vt illud: Ambula corá me, & esto perfectus. Ambulauitq. cum Deo Noë. Hęc verò omnia rata & certa fore Deus in se recipit. [*Dicit Dominus.* Hebraicè, NEVM *Domini.*] Est autem NEVM dictum firmissimum, siue affirmationem interpretari placeat.

(Margin: 1. Pet. 4. — Gen. 17. — נאם)

CAPVT XI.

PERI *Libane portas tuas, & comedat ignis cedros tuas. Vlula abies, quia excidit cedrus, quoniam magnifici vastati sunt: Vlulate quercus Basan, quoniam succisus est saltus munitus.*

VARIA ac multiplex huius capitis vaticiniorum expositio apud interpretes tum Hebræos & Chaldæos, tum Græcos & Latinos est: neq. tamé alicubi satis perspicua

ſpicua & delucida difficultatem quidem loci magnam arguit & indicat; explicationis verò laborem magis auget, quàm leuet: tanta in inueniendo argumento diſſenſio atque in explicando obſcuritas & rerum temporumque repugnantia eſt. nobis verò cùm inſtitutum non fuerit, aliorum ſententias recitando vel ſuperſtitioſè ſequi, vel ambitioſè aut inuidioſè magis, quàm vtiliter frangere, operæpretium viſum eſt ex anteactarum rerum, hiſtoriarum temporumque ratione & obſeruatione vaticinium exponere; neque ab aliorum legendis ſcriptis quemquam auocare, in quibus plurima doctè pieque cogitata atque dicta ſunt. Igitur huius vaticinij argumentum illud nobis eſt, Deum, poſtquam Vati futuram ſecundi templi ætatibus felicitatem, atque Iudæis fidem pietatemque præſtantibus afferendam oſtendiſſet, ſuamque omnino de publica tam Iudæorum, quàm aliarum gentium ſalute voluntatem manifeſtè declaraſſet, nunc rurſus quantum malorum & calamitatum gens illa ſua culpa, vitio atque nefariis vitijs commeritura ſibique ipſi machinatura eſſet, non tam verbis, quàm rerum ipſarũ actione repræſentationeque veluti ſpectandum ante oculos proponere, vt vel ipſo repræſentationis ſpectaculo magis, quàm oratione populus ille permotus ſibi ſuiſque rebus vtilius atq. ſapientius proſpiciendo conſuleret. Ante verò quàm res ipſa Vati agenda repræſentandáque ſuſcipiatur, oportuna præparatione adornatur; loco videlicet, in quo edendum tandem erat huiuſmodi ſpectaculum, indicando atque repræſentationis actionisque ſuę narrando argumento. Atque hæc oratio omnis, quòd ad futuras res ſpectaret, tranſlationibus & allegoriis componitur: cuius illa ſumma eſt, Iſraëliticam regionem maximè verò Iudæam, quæ templo & regia vrbe cùmprimis celebris illuſtriſque eſſet, principibus viris, pontificibuſque occiſis, reliquoque populo partim cæſo, partim capto ob ſua ipſorum ſcelera & culpas vaſtatum exinanitumque iri. Ea verò res, quod Vati paſtorum, gregis, pecorumque imagini repræſentanda eſſet, ruſticis etiam locorum, plantarum arborumque nominibus & verbis aptè inchoatur. [*Aperi Libane portas tuas.*] Ieroſolymitana ciuitas totius regionis caput & præſidium Libani portæ appellantur, quòd ijs ſaluis & integris cætera tuta fore; contrà verò illis ipſis ruptis atq. apertis omnia vaſtatum perditumque iri putandum eſſet. Eſt autem ea, quam Vates acturus deinceps eſt, quædam veluti tragœdia grauiſſima: cuius argumenta & prologos cantari magis, quàm recitari mos fuerat. namque id actionis genus rei magnitudo moleſque exigit, quò ſpectatorum auditorumque animi vehementius moueantur. Maximam verò & grauiſſimam rem eandemque certiſſimam exſpectari oportet, quam tanto verborum apparatu, ſublimi carminis genere, atque pronuntiandi modis imperatiuo & permiſſiuo præcini iubet Deus, vt: Attollite portas principes veſtras, & eleuamini portæ æternales: & introibit rex gloriæ. Atque omnis hæc ratio per paraſceuen, vt diximus, agitur. [*Et comedat ignis cedros tuas.* Hebraicè, *Et comedet.*] Non imperantis, ſed permittentis modus eſt. Certa, inquit, iam res eſt, fore videlicet, vt ignis comedat atque abſumat cedros tuas: quamobrem aperi tandem portas tuas, qua ſubeat incendium. appellatur autem Libanus ex gloriæ atque amœnitatis comparatione Iudæa regio, vt iam ſuperius docuimus. Eſt verò Libanus ipſe mons omnium, qui in terris cogniti ſunt, amœniſſimus, & arborum plantarumque vario elegantiſſimoque genere longè celeberrimus. Quòd verò ad arcanam ſignificationem ſpectat, vt Libanus Iudæam regionem, portæ Ieroſolymam, ſic cedri (quæ probatiſſimæ in illo monte arbores ſunt: proceres primoreſque regionis viros ſignificant: ijs verò (cùm natura robuſtiores atque minus corruptibiles eſſe ferantur) abſumptis atque vaſtatis nullam ſibi cæteræ arbores ſecuritatem promittere, ſed eundem exitum exſpectare poſſunt. [*Vlula Abies, quia excidit cedrus.*] Non modò cedri vicem dolere, ſed ſuam ipſius timere atque magno gemitu vlulatuque exſpectare iubetur. *Abies.* Hebraicum nomen B E R O S. buxum latinè interpretamur. conſtat ea planta firmiori quidem materia, ſed minus etiam quàm cedri ad contendendum igni atque ferro valida. In populo autem qui ſint abietes à cedris ſecundi, facilè cognoſci poſſunt. ne verò tranſlationis interpretatio auditoris cogitationi omnino permitteretur, eaque ratione certa minus eſſe poſſet, à Vate ipſo obiter indicata eſt. [*Quoniam magnifici vaſtati ſunt.*] Hac oratione noſtræ expoſitionis ſententia ſatis aperitur. [*Magnifici.*] Hebraicum nomen A D I R I M, potentiſſimos robuſtiſſimoſque ſignificat; nimirum

nimirum populi ordinumque ductores & primarios viros. nihilo verò mitius cum cæteris regionis partibus ac locis eáue loca incolentibus viris, principibus & patribusque omnium ciuitate ageretur. [*Vlulate quercus Basan, quoniam succisus est saltus munitus.*] Proxima in Syria Libano monti honore *Bassan* regio olim fuit nemoribus & filuis frequentissima pastionumque magnitudine nobilissima; quòd non herbis modò, sed arborum frondibus greges armentaque alere abundè satis posset. Quamobrem cum

Isa. 2. ,, Libano in eiusmodi rationibus coniungitur, vt apud Isaiam: Et super omnes cedros Li-
,, bani sublimes & erectas, & super omnes quercus Basan. Atque adeo hac arcana oratione populo etiam periculum denuntiatum est, qui in pascuorum pastionumque similitudinibus gregis locum obtinet; populi verò magistratus reliqui minores familiarumque patres quercuum nomen imaginemque referunt: quarum vmbra greges protegi frondibusque deciduis pasci interdum consueuêre. [*Quoniam succisus est saltus munitus.*] Libanum atque in arcana significatione Ierosolymam ciuitatem Iudææ caput intelligimus, quòd tota regio Libanus dicatur; sed munitionis adiunctio regiam ipsam indicet. Atqui destructum vastatumq. locum nó modò pastorum & gregum desiderium, sed ferarum etiam defectus, ac denique desertissima quædam solitudo consequitur.

Vox vlulatus pastorum, quia vastata est magnificentia eorum: vox rugitus leonum, quoniam vastata est superbia Iordanis.

BASSAN regio vltra Iordanem sita describitur; præruptis autem atque nemorosis Iordanis locis leonum copia erat, qui in proximos greges vi illata viuebant: quales

Psalm. 42. Sanir & Hermon montes prope Iordanem esse ex Psalmo didicimus: Memor ero tui

Cant. 4. de terra Iordanis & Hermonij, à monte modico. Atque hæc leonum cubilia in Canticis dicuntur: De vertice Sanir & Hermon, de cubilibus leonum, & de montibus pardorum. Necesse verò est vbi gregum & mansuetiorum animantium penuria sit, feras, quæ raptu viuunt, deficere; maximè verò cùm non modò cibi subtracti, sed saltus ipsi & cubilia, & omnis latendi commoditas adempta fuerit. nam catuli leonum ru-

Psal. 113. giunt, vt rapiant & quærant à Deo escam sibi. Atque ad significationem imagine relata, non modò pastores ipsos, hoc est, sacerdotes, qui ambitiosè magis, quàm officiosè munus administrarent, honore priuandos; sed & magistratus & principes, quibus prædæ commoditas potior, quàm publica causa fuerat, non modò omni diripiendi spe, sed ipsorum etiam dignitate atque superbo dominatu deturbandos esse. Alterius ordinis vitium admissum magnificentia pastorũ; alterius verò superbia Iordanis appellatur. sed hæc Hebraicè significantius etiam dicuntur. Hactenus igitur spectandarum rerum theatrum indicatum & quædam veluti cauea præparata, atque argumentũ ipsum propositum à Vate est: nunc verò deinceps futurarum populo illi perturbationum, calamitatum atque miseriarum à Vate ipso acta describitur tragœdia.

Hæc dicit Dominus Deus meus, Pasce pecora occisionis.

QVANTA Iudæorum genti felicitas, quanta dignitas Deo auctore obtinenda esset, modò ille pietate, honestate, atque legitimis officiis quæreretur, multis antea vaticiniis à Zacharia fuerat expositum: hic verò quanta contrà clades miseria atque infelicitas ob proditum omnium ordinum hominibus officium Deo iudice atque vindice immineret, ab eodem exponitur; sed vt diximus actione magis, quàm oratione res explicatur. Ad huiusmodi verò actionum rationes exponendas illa nobis breuiter repetere operæpretium fuerit; quæ in primum Hosseæ caput commentatis longius tractata sunt. Plures esse Deo cum vatibus agendi modos ac formas, quæ ad tria genera à nobis referri possint. Vnum genus est, cùm res vel præterita, vel præsens, vel futura etiam oratione tantùm transigitur. quam orationem vates, vt ipsi, exceperint,

Isa. 1. sic etiam narrare consueuêre. cuiusmodi illud exemplum est: Væ genti peccatrici, po-
,, pulo graui iniquitate, semini malorum, filiis corrumpentibus. dereliquerunt Dominum, blasphe-

blasphemauerunt sanctum Israël, abalienati sunt retrorsum, &c. Alterum genus est, cùm rerum futurarum ratio non tam oratione, quàm specie aliqua vatum mentibus obiecta, siue oculis etiam subiecta exponitur, quæ vel ab ipsis planè cognoscatur, vel præsentis interpretis opera declaretur, vt illud: Vidi per noctem, & ecce vir ascendens super equum, &c. Et dixi, Qui sunt isti Domine mi? & cæt. (Zach. 1.) Tertium verò genus est, cùm neque oratione, neque visione quid fiat, factum futurumque sit, Vates docetur & refert. Sed ipse potius aut solus, aut adhibitis etiam sociis agere & repræsentare, spectantiumq. oculis subijcere iubetur. quo vaticinandi genere ad hominum permouendos animos, atque adeo ad memoriam vel diutius conseruandam, vel recordationem vehementius excitandam, nullum neque præsentius, neque efficacius esse demonstrauimus. quamobrem genus hoc signum propriè appellatum in sacro sermone est, vt: Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum & portentum in Israël à Domino exercituum, &c. (Isa. 7.) Atque adeo tertium & postremum genus hoc altero ex duobus modis à vatibus excipitur. nam persæpe accidit, vt actio ipsa ratione etiam atque oratione subiuncta explicetur, quæ alias obscurior difficiliorque futura esset. nonnunquam vero, vt Vati clara apertaque vsqueadeo sit, contingit, vt neque iudice, neque oratione ad cognoscendum egeat. Prioris formæ exemplum illud apud Isaiam est: Vade & solue saccum de lumbis tuis, & calciamenta de pedibus tuis, & fecit sic, vadens nudus & discalceatus: & dixit Dominus, Sic ambulauit seruus meus Isaias nudus & discalciatus tribus annis: signum & portentum erit super Ægyptium & super Æthiopiam, &cæt. (Isa. 20.) & quod apud Ieremiam de lineo lumbare abscondito & putrescente longius narratur expositione neque etiam adiuncta declaratur: Hæc dicit Dominus, Sic putrescere faciam superbiam Iuda & superbiam Ierusalem multam, & cæt. (Ierem. 13.) Multa etiam huiusmodi apud Ezechielem exempla sunt. Posterioris verò formæ illud cùmprimis Isaias nobis præbet: Sume tibi librum grandem, & scribe in eo stylo hominis: velociter spolia detrahe, cito prædare. (Isa. 7.) Cuius iussionis sententiam, quòd Vates intellexerit, non rogauit, sed vt certam fore ostenderet, adhibuit sibi testes fideles, Vriam sacerdotem, & Zachariam filium Barachiæ, & cæt. Et Ezechiel etiam laterem sumere, vrbisque icnographiam describere nulla alia rei sibi cognitæ interpretatione addita iubetur. In hoc autem rerum genere nonnullæ aliquando vatibus imperari solent, quæ vel ad agendum duriores, vel ad spectandum mirabiles magis esse videantur: quarum quòd perspecta sit ratio aut causa, quamobrem imperentur, non quæritur. Sic Ezechiel quòd nouacula sibi barbam capillumque radere iubeatur, neque causam ipse rogat, neque etiam non interrogans docetur, sed simul cum mandato cognitam, ipse idem vbi egerit, exponit. Hanc prorsus rationem noster Vates hoc in loco persecutus, mandata atque iussa diligenter egit; neque, quamobrem ita agere iuberetur, causam sibi, vtpote planè perspectam, exponi postulauit, qui aliàs monstratorum spectrorum, visionumque significationes doceri cupiens curare rogareque maxima cura solebat. actionis autem genere cognito actio ipsa spectanda, quamque breuiter dilucideque maximè præstari à nobis possit, diuini spiritus auxilio explicanda restat. Igitur Dei erga Iudæam gentem & gentis ipsius erga Deum rationes, cuiusmodi deinceps futuræ sint, non tam præmonstratæ aut verbis expositæ, quàm sua ipsius actione repræsentatæ atque ostensæ Vati nostro hoc in loco describuntur. Neque enim Deus pastorem sese populi esse nunc apud Vatem professus est, sed ipsum pastorem esse, suisque ipsius actionibus, quid populo futurum esset, intelligere iussit. [*Hæc dicit Dominus Deus meus.* Hebraicè, *Hæc dixit Dominus Deus meus.*] Eam, quam narraturus est, rem sibi à Deo iudice, gubernatore, imperatoreq. suo iniunctam fuisse profitetur: atque hac oratione certam, attentioneq. & cognitione dignissimam docet. [*Pasce pecora occisionis.*] Ipsa primum obiectarum rerum natura, deinde verò significatio cognoscenda explicandaq. nobis ex more est. Atque, vt quænam occisionis pecora sint, & quamobrem sic dicta, sciamus, illud obseruare oportuerit, duplex in pastionum cura atque arte pecorum genus esse; alterum ad sobolem sufficiendam propagandamque idoneum, atque idem ob eam rem vtilissimum, quod fœtu ac lacte vellereque interdum dominos alit, & indies locupletat. Id autem magna cura & diligentia tum pasci, tum foueri, atque

ne qua

ne qua ex parte aut morbo, aut ferarum impetu lædatur, custodiri solet. quod qui quã copiosissimum habuerit, ditissimus esse credatur. neque is vendere ad macellum, neque ad familiæ pastum occidi ex iis vel vnum patiatur, quod maiori sobolis vsui & lactis fructui esse credat. Cuiusmodi greges apud Labanum socerum Iacob magna cura sibi susceptos, pastos altosque commemorat: Gen. 31. Viginti annis fui tecum, oues tuæ & capræ steriles non fuerunt, arietes gregis tui non comedi, neque captum à bestia ostendi tibi: ego damnum omne reddebam: quod furtim perierat, á me exigebas, &c. Alterum verò pecoris genus esse, quod cùm ad sobolem inutile fore cognoscatur, macello destinatum, interim pascitur & curatur; quoad emptor aliquis oportunus accedat, cui diuenditum tum mactandum tradatur. Cuius generis caprorum arietumque maxima pars est: & ex femellis eæ, quæ vel naturali sterilitate, vel ætate inutiles ad sobolem censentur: huiusmodi quæcúque sunt, & pastores quamcitissimè à se diuenditas abduci, & emptores quam maturrimè mactatas cupiunt. vt quas sibi occisas emolumenti nonnihil, diu auté conseruatas detrimenti plurimum facturas putant. Quamobrem singulis diebus parté aliquam saltem ex his mactari curant, sicut scriptum est: Psalm. 43. Quia propter te mortificamur tota die, existimati sumus sicut oues occisionis. Huiusmodi gregem, quem pasceret, sibi parare Vates iubetur, omnibus, quas iam exposuimus, notis descriptum hoc modo:

Quæ qui possederant, occidebant, & non dolebant: & vendebant ea dicentes, Benedictus Dominus, diuites facti sumus: & pastores eorum non parcebant eis. Hebraicè ad verbum sic: *Quæ ementes ea occident, & nõ culpabuntur: & vendentes ea dicẽt, Benedictus Dominus, & ditabor: pastores eorum non indulgent super ea.*

EIVS rei, quæ pecus occisionis dicta fuerat, expositio per definitionem siue descriptionem explicata hæc est. Educitur autem definitio ex sententiæ & consilij locis. etenim quodnam pecus curari, quod rursus occisioni addici dignum sit, ex eorum qui possident, iudicio & sententia cognoscitur. nam quæ Dominus à se abducta cupiat, neq. pastor ipse abduci doleat, neque emptor retinere velit, ea mactationi tantũ idonea esse consequitur. quæ verò fructu aliquo prodesse possunt, tum Dominus si vendat, damno magis, quàm lucro apponit, tum pastor ex pascendi consuetudine & vtilitatis vsu pecus amans vendita dolet ac desiderat; tum etiam emptor non occidit, sed ad augendam rem conseruat: quòd si occiderit, à vicinis culpatur, vt qui vtilem fœcundamque sibi futurã rem temerè perdat. Itaque occisionis pecus ex horum trium animo & consilio cognoscitur, quod qui emerit, occidet, & non culpabitur; & qui vendit, putat se diuitem factum, quòd inutilis pecoris pascendi & custodiendi molestia liberatus fuerit: atque etiam ea pecunia auctus, quæ indies minor fieret, si diutius exspectandus esset emptor. Quamobrem Deo gratulatur, cuius beneficio sibi in pecore vendendo consultũ esse credit. [*Benedictus Dominus, & ditabor.*] Iam videor, inquit, mihi fore diues, qui inutilem rem à me non sine emolumento abijcerim, quòd felix faustumque sit. [*Et pastores eorum non indulgebant.*] Hebraicum verbum *indulgere*, parcere, clementerque agere significat. Est autem clementia eius rei, quæ alioqui vtilis fore credatur, conseruatio. vt illud: Gen. 19. Et apprehenderunt manus eius, & manum vxoris eius, ac duarum filiarum eius, eo quod parceret Dominus illi, &c. [*Ementes ea occident, & non culpabuntur.*] Non enim alia caussa emũt, nisi vt occidant. Igitur huiusmodi gregem macello destinatum dum Vates parat & pascit, exspectatque quoad emptores qui occisuri sunt, accesserint, illud portendebat, Deum Iudæam gentem tot annis magna cura gubernatam & omni beneficio auctam; neque tamen vel vllo fructu commendabilem, vel vtilitatis veræ spe iam vlterius ferendam; interim ita pasturum & ducturum, quoad cumulatis sceleribus indignitateque aucta emptoribus ad mactandum tradat. Atque Romanorum exercitus emptores futuri erant; quibus quanquam non nimium magno pretio, non gratis tamen addictam fuisse constat, vt ex Iosephi, aliorumque auctorũ historia accepimus. atque in ipsis translationis verbis magna rei significatio subest. Appellantur enim emptores, qui res antea non suas persoluto pretio sui iuris reddunt: pretium verò Hebraicè sanguines dicuntur. atque ita populus ille Romanis non incruẽto bello vendicatus est, à quibus ob eam rem præter omne antiquum exemplum vexatus, direptus atque omni crudelitate laceratus est. Marc. 13. Fuerunt enim dies illi tribulationis tales, quales non fuerãt ab initio creaturæ, quam condidit

condidit Deus vſque nũc, neque fient.&: Niſi breuiaſſet Dominus dies, non fuiſſet ſalua omnis caro,&c.hoc eſt,quod ait, [*Quòd ementes ea occident, & non culpabuntur.*] neque enim à quoquam mortalium culpæ datum Romanis fuiſſe,imò contrà laudi aſſcriptum legimus,quòd Iudæos, quos tanto ſanguine & belli obſidioniſque tædio tandem victos ſibi addixiſſent,nullis neque religionis,neque publicæ,neque priuatæ rei vſibus idoneos iudicatos ſine clementia occiderent. hæc omnia ex iis, quæ apud nos extant, hiſtoriis nota ſunt. namque Iudæi ex quo Deum ſibi infenſum reddidere, nullius erga ſe mortalium æqua aut clementia habuêre iudicia, neque ſocietatem vel amicitiam ſatis aut ipſis tutam,aut aliis vtilem gerere potuerunt.Etenim Pharao,qui quoſdam ex illis profugos ſuſceperat,in Aſſyriorum offenſionem acerbiſſimo incommodo ſuo cecidit,ita vt cùm illos à ſe depulſos tradidiſſet, illud non ineptè dicere poſſet: [*Benedictus Deus, & ditabor.*] Sed neque paſtor ipſorum Deus indulſit eis, quos ob nefaria antiqua & diuturna ſcelera iam diu ad pœnitentiam exſpectatos emptoribus tradere tandem decreuit,ſicut ſcriptum eſt: Ecce anni tres ſunt,quærens fructum in ficulnea hac, & non inuenio. ſuccide ergo illam, vt quid enim terram occupat? (Luc.13.) hunc itaque Iudææ gentis futurum exitum pecoribus ad macellum ſibi paſcendis Zacharias indicabat. interim autem dum emptores accederent, gregem paſci, hoc eſt, populum illum à Deo regi,deduci, tolerari curarique oportebat: ſed quibúſnam modis id agendum foret,varia tempeſtatum futurarum repræſentatione Vates docet,eius,quam ipſe ſuſceperit atque adhibuerit,actionis imagine ex diuino oraculo prius declarata.

Et ego non parcam vltrà ſuper habitantes terram,dicit Dominus.

GREGEM populi,ſeque paſtorem Dei paſtoris Iſraëlis & Iudæ perſonam ſuſtinere ſatis intellexerat Vates,tum quod ſcriptum eſſet, Qui regis Iſraël, intende, qui deducis velut ouem Ioſeph. (Pſalm.79.) rei verò exitum tum ex iis,quę à ſe antea in ſacerdotum,voluminis volantis,duarumque feminarum ſpectris viderat, probè cognoſcebat. ex qua re effectũ eſt,vt non rogaret ipſe,ſed diuinam de hac re ſententiã, quàm aliis referret, vltro prolatam audiret.Ita,inquit Deus,eueniet,vt ſicut tu non parces vendendis pecudibus, ego etiam non parcam ſuper habitantes terram. itaque hæc oratio aſſeuerationem magis, quàm interpretationem habet, vt illa etiam, quæ ad hoc vaticinandi genus adfertur. Sume tibi vxorem fornicationum, & fac filios: Quia fornicans fornicabitur terra à Domino. (Hoſſeæ 1.) fuerit autem magnum operæpretium,ſingulis vaticiniorum generibus ſuas etiam ſermonum orationumque formas ac modos obſeruando conferre, quibus & ſententiæ ratio, & actionum ipſarum proprietas illuſtrari maximè poteſt. conſilij itaque diuini ſententia atque aſſeueratio hæc eſt,quæ oportuna expoſitione continuò amplificatur.

Ecce ego tradam homines, vnumquemque in manu proximi ſui, & in manu regis ſui: & concident terram, & non eruam de manu eorum.

MAXIMAM illam crudelitatem tum eorum regum & principum,qui poſt Chriſti in cælos aſcenſionem, Neronis & Veſpaſiani tempeſtatibus Iudæis præfuerunt,tum etiã quorundam Iudæorum, qui ſeditione intra vrbem Ieroſolymam facta,cæteris conciuibus direptis aut trucidatis grauiſſimè nocuerunt, Deus hoc in loco ſignificat. namque Ieroſolymitana illa acerbiſſima clades & pernicies ab vtriſque his illata eſt,Deo id in ſceleratorum hominum pœnam permittẽte.[*Ecce ego tradam.* Hebraicè, *Ecce ego inuenire faciam.*] humanam nocendi cupiditatem & diuinam permiſſionem hoc verbum ſignificat. namque inuentio inquiſitionem præcedentem arguit. Quòd ſi quid Deus inuenire faciat, profecto conſequitur quoſdã eſſe,qui inquiſierint. atque plurima quotidie mortalibus procreari pericula,plurimos vndiq. proponi laqueos, manifeſtis exemplis aſſiduè deprehendimus,vt ſcriptum eſt: A ſagitta volante in die,à negotio perambulante in tenebris,ab incurſu & dæmonio meridiano. (Pſal.91.) Ea verò vt declinentur, Dei protegentis cura prouidentiaque efficitur. Domini namque ſalus eſt,in cuius præſidio quęcunque latet, tutiſſima ſunt.Cadent à latere tuo mille,& decem millia à dextris tuis:ad te autem non appropinquabunt.hac itaque tutela ſi quis ob propriam culpam vacuus relinquitur,dum inimicorum inſidiis,nequiſſimorum & auariſſimorum hominum prædæ,aliiſq. quamplurimis periculis,à quibus non longè abeſt,peruium eſſe conſequitur. [*Vnumquemque in*

manu proximi sui.] Ea, quæ à Iosepho atque Ægesippo de sceleratissimis illis *Peruszim*, id est, irruptoribus vocatis narrata sunt, hoc loco apertè significantur. [*Et in manu regis sui.*] Herodes Agrippas, atque alios Solymorum cladis primos, Vespasianos item & Titos postremos Ierosolymitanæ cladis auctores indicat. [*Et concident terram.*] Iudaicam vastationem vrbisque excisionem prædicit, quæ Deo spectatore tãtum, non item vindice edenda fuerat, sicut scriptum est: Nõne tu Deus, qui repulisti nos? & non exibis, Deus in virtutibus nostris? ob eam rem ait, [*Et non eruam de manu eorum.*] namque in illius tantùm voluntate & defensione certam salutem esse cognouimus. Da nobis auxilium de sancto, quia vana salus hominum: in Deo faciemus virtutem, & ipse ad nihilum deducet insurgentes in nos.

Psal. 107.

Et pascam pecus occisionis, propter hoc ô pauperes gregis: & assumpsi mihi duas virgas, vnam vocaui Decorem, & alteram vocaui Funiculum: & paui gregem.

IMPERATAM ac datam actionem summa fide & diligentia susceptam sibi, atque ex futurarum rerum ratione administratam fuisse Vates docet. ipsius namque oratio hæc est, asserentis se pecus occisionis pauisse, non quòd eo studio teneretur, sed quòd eam rem agere iussus à Deo esset: qua quid populo futurum esset, aptissimè significaretur. mirum enim & absurdum videri poterat, virum sapientem, prophetico spiritu auctum, & qui ad publicam constituendam rem plurimum & consilio & opera conferre posset, ad humile pastoralis curæ genus studio translato pecus pascendum, neque verò id vtilitatis, sed mactationis causa suscepisse, sed eam hominum cogitationem & repehensionem ipse anteuertit, infirmissimas & mansuetissimas quasq. ex grege allocutus: quarum misericordia commotus pecoris mactationi destinati pascendi curam susceperit. [*Propter hoc ô pauperes gregis.*] Paui, inquit, ego pecus occisionis, propterea quòd iussus & quod vestri, ô pauperes gregis, fuerim misertus. Verbum Hebraicum, *Propter hoc*, ex sententiæ & Massoreth ratione simul, & propter vos, & propter hoc, significat. [*Et pascam.*] Futurum pro præterito vel pro diuturno tempore, vt diximus ponitur; cuius nota est coniunctio præposita. illa verò huius loci arcana interpretatio est, Iudaicum populum ob multa & nefaria scelera supplicio addictum, paucorum tamen bonorum & piorum, qui inter eos essent, causa fuisse à Deo interea gubernatum, quoad mactationis tempus cumulatis iam criminibus & culpis maturum prorsus accideret: quo tempore & noxiis atque sceleratis supplicium, & piis atque probis liberatio ac salus afferenda esset, sicut scriptum est: Sed propter electos, quos elegit, breuiauit dies hos. Electos, quos elegit, hoc in loco pauperum gregis nomine significat Vates: quos pusillum gregem eadem dicendi figura Christus nominauit. Nolite, inquit timere, pusillus grex, quia complacuit patri vestro dare vobis regnum. at verò in hoc diuino consilio deferendo gubernandoque Iudaico populo, quemadmodum res habitura esset, muneris personæque suæ partibus adornandis peragendisque docuit. nam virgas ad eam rem sibi comparatas fuisse ait, quòd id genus pastoricij instrumenti ad ducendum gubernandumque pecus idoneum sit: pedum latini vocant, sicut scriptum est: Bouis & ouis, & capræ: quæ sub pastoris virga transeunt. huiusmodi autem binas pro varia temporum & rerum ratione, vt vsibus, ita & nominibus distinctas aptasse sibi Vates ait, alteri nomen *Decor*, alteri *Funiculus*, siue, vt Hebraicè est, [*Funiculi tenuantes,*] factum. Atque hanc rem ad arcanum sensum referendam esse impositorum nominum ratio indicat. vtque actionẽ ipsam exponamus, Vatem ex eodem ligno duo peda confecisse intelligimus: quorum alterum forma & firmitudine alteri præstiterit, cuiusmodi à pastoribus parari solẽt elegantia operariis etiam ipsis spectabilia, vt illud:

Marc. 13.

Luc. 12.

Leuit. 27.

Virgil. ecloga 5.

> *At tu sume pedum, quod me cùm sæpe rogaret,*
> *Non tulit Antigenes.*

Huic ex operis & roboris præstantia nomẽ Decor inditum est; alterum verò & forma & firmitate longè impar, quod funiculorũ magis quàm baculi imaginẽ referret, [*Funiculi tenues appellatum est.*] Huius verò rei quæ sit interpretatio, breuiter videamus. Baculi siue peda hæc sacerdotes apud me significant, quorũ auctoritate, consilio & opera præcipuè Iudæorum

Iudæorum res secundi templi temporibus procuratæ ac gestæ fuerũt. Ex quibus tres celeberrimi habiti sunt, per quos respublica illa à Græcis propè conuulsa & obruta excitari, erigi, atque aliquamdiu contineri visa est. Hi fuêre ex Hasmonæorum familia, Iudas cognomento Machabæus, Simeon & Ionathas fratres, virtute, pietate & fortitudine præstantes viri, quibus *decori* cognomen meritò conueniret. ex his autem nemo rex dictus vel salutatus fuit, sed vel ductores populi vel vncti belli vocati sunt. huiusmodi namque agnominibus in literis à Romanis ad eam gentem datis appellatos fuisse, Iosephus Hebræus auctor scribit. quarum etiam literarum argumentum in nostris Machabæorum libris est. hos autem tres summos viros alij ex eadem familia felicitate quidem & rerum gestarum gloria longè impares, temeritate verò & audacia atque arrogantia præcipuè notabiles, qui regium nomen præter ius atque fas, præter vllum in rempublicam magnum meritum sibi vsurpauerunt, quos debilitantes funiculos vocari par est: vtpote qui ad trahendam magis, quàm ducendam & gubernandam rem effecti esse viderentur. non ab re autem sacerdotes virgarum imagine à Vate nostro significãtur. namque ab ipsis instituti sacerdotij initiis pontificia auctoritas virga Aaronis frondente ac florente fructumque gignente indicata confirmataque fuit. Cùm autem varia regum, iudicum sacerdotumque huiusmodi instrumenta sunt, ita & variis nominibus Hebraicè dicuntur, atque pastorum & sacerdotum proprium est pedum, quod Hebraica lingua MAKAL vocatur, quo & Iacob pecorum pastor, & Aaron populi sacerdos vsi sunt. Igitur Iudæorum res à tribus illis magnis sacerdotibus administratas rectè atque decenter habituras; contrà verò sub cæteris pontificibus contractiores deterioresque indies fore Vates hac baculorum distinctione portendebat: atque hoc modo sibi gregẽ pastum esse ait, vt significaret populum pium & Deo gratum charumque fore, quamdiu optimis & pientissimis sacerdotibus regi contingeret; contra verò negligentioribus & insolentioribus pontificibus vsum deteriorem Deoque ingratiorem euasurum.

Et succidi mihi tres pastores in mense vno, & contracta est anima mea in eis: siquidem & anima eorum variauit in me.

OPTIME profectò Latinus interpres noster vertit, [*Siquidem & anima eorum variauit in me:*] neque enim diuina erga homines tutela & cura antè remittitur, quàm ab ipsis, quamobrem remittantur, commissum fuerit, sicut scriptum est: Et dimisit eos secundũ desideria cordis eorum, &c. Psal. 80. Atque explicationis gratia quædam huius carminis verba ex Hebręo, vtcumque poterimus, vertemus. [*Et abscondi feci* [*certos*] *tres* [*illos*] *pastores in lunatione vna, & contracta est anima mea in eis: siquidem & anima eorum velox fuit in me.*] Quid significet velocem esse animam eorum, interpres noster apertè exposuit. [*Variauit in me.*] hoc est, temere & inconstanter erga me sese gessit. Ait verò Zacharias se ipsum gregis à se gubernati tædere cœpisse, quòd post desideratos tres pastores à se insolenter abalienatum cognosceret. Atque illud verè à Vate actum accipimus, videlicet tres à se pecori præfectos pastores intra mensis tempus dimissos atque discedere iussos fuisse: statim verò temeritate quadam pecudum erga se cognita tædio fuisse affectum. [*Et abscondi feci*, Latinè dicitur, *desiderari feci.*] neque vllum verbum aptius ad eam significationem Latinè succurrit: illud verò Hispanè ad Hebraicam elegantiam proximè accedit, *hize desparecer.* [*certos*] *tres* [*illos.*] Hebraicè articuli notationis sunt, qui cùm in latina lingua desiderantur, huiusmodi pronominibus & relatiuis indicari solent. sententia porrò ipsa nobiles & illustres pastores fuisse docet, quos Vates intra mensem dimiserit ex arcana futurarum rerum significatione: quæ iuxta expositionis nostræ rationem ad eandẽ rem, quæ virga decora superius nominata est, referri commodissimum fuerit, hoc est, ad tres Mathathiæ sacerdotis maximi filios cognomento Hasmonæos, qui quòd munere suo optimè perfuncti fuerint, pastores verè appellantur. hos autem intra lunationem vnam desideratos fuisse dicit. namque vt Vates tres illos intra mensem sustulit; ita hi triginta annorum spatio, alius alij succedens, mortem obiêre. Iudas enim Machabæus sexennium, & exercitui, & sacris præfuit; Simeon decem & octo annis: Ionathas verò sex: qui omnes anni simul triginta sunt. Atque mensis lunaris triginta ferè dierũ cùm sit, diesque pro annis in sacro sermone sæpe vsurpentur (vt maneat puella nobiscum dies aut decem menses) lunationis nomine trigenarium numerum notamus. Quamob-

rem nomen medium à Vate pronuntiatum videtur IEAHH, quod consonantibus literis lunam siue mensem; vocalibus verò lunationem siue lunarem numerum significat. namque luna siue mensis IAREAHH dicitur: Mathathiæ verò tẽpus non annumeratum est, quod is præ senecta exercitum ducere non potuerit, neq. in bellicis rebus fuerit vltra annum versatus. fieri etiam potuit, vt tres illi sacerdotes eodem mense, alio tamen alius anno, desiderati fuerint: quod tamen nobis neque ex nostra, neque ex aliena historia compertum est. his igitur pastoribus desideratis Deũ populo illi à pietatis cultu ad vitia malæque consuetudinis corruptelam translato abalienandum Vates suscepti videlicet pecoris tædium apertè declarans retulit. [*Et contracta est anima mea in eis: siquidẽ & anima eorum variauit in me.*] Animæ contractio tædium Latinè dicitur: Est autem hoc loco *anima* non qua sapimus, sed qua appetimus aut aspernamur, in qua tædia fastidiaque sunt: hoc enim *Nephes* Hebraicum nomen hominibus & brutis commune significat. Adeo autem offensum sese exhibet, adeoque Deum offendendum docet, vt priori iam illa cura laxata pecus ipsum temeritati propriæ permissum periculis consequenter cinctum fungi permittat.

Et dixi, non pascam vos: quod moritur, moriatur: & quod succiditur succidatur, & reliqui deuorent vnusquisque carnem proximi sui.

NEGLECTIONEM atque tædium hæc oratio manifestè indicat, vt pastor, quid pecori fiat, quid mali accidat, securus iam vel pertæsus potius minimè sibi laborandum ducat: neque quid, quoúe modo pereat, morbone, an furto, an rapina, curet. Hæc verò ad arcanam significationem translata, quid significent, apertum esse arbitramur; videlicet multiplex miseriarum calamitatumque genus, quo Iudææ res tum ciuili tumultu ac dissentione, tum hostili impetu premendæ erant.

Et tuli virgam meam, quæ vocabatur Decus, & abscidi eam: vt irritum facerem fœdus meum, quod percussi cum omnibus populis.

QVOAD pecus suum à Vate pedo illo illustri gubernatum fuit, nihil periculi neque à feris, neque à furibus atque inimicis hominibus allatum est: vbi verò pastoribus illis sublatis grex ille temere agere cœpit, illa gubernandi forma, quæ prius expressa fuerat, extincta tandem est, atque illa etiam cura laxata, locus & rapinis & furtis aliisq. incommodis est relictus. Quæ res illud nimirum portendebat, Iudæorum publicæ rei, post triũ illorum sacerdotum mortem, dignitatem, decus & splẽdorem omnem turpissimis moribus obsolescentem, in deteriorem & contemptibilem gẽtibus omnibus obscuritatem fore mutandum, ita vt alio, quàm antè, modo gubernatis illis exterarum finitimarumque nationum, neque parem gratiam, neque iudicium, neq. fidem in sese experiri contingat. [*Vt irritum facerem fœdus meum, quod percussi cum omnibus populis.*] Illorum trium fratrum consilio & virtute magnam tandem Iudæis Deo auctore securitatem præstitam fuisse, inita cum Romanis societatis atque communis iuris fœdera confirmant, præter Græcorum Ægyptiorumque, vel inducias, vel amicitias conciliatas, sicut scriptum est:
Mach. 7. 10. 11. " Benè sit Romanis & Genti Iudæorum in mari & in terra in æternum, gladiusque & ho-
" stis procul sit ab eis, &c. Hæc verò omnia viris illis vita functis irrita infectaq. fore, atque in summam apud Gentes omnes inuidiam conuertenda, Vates illa oratione docuerat,
Machab. 11. [*Vt irritum facerem fœdus meum, quod percussi cum omnibus populis.*] Fœdus à Iuda cum Romanis iunctum atque à Ionatha renouatum, & cum Sparthiatis initum, amicitias-
Machab. 12. que ab eodem cum Alexandro Antiochi filio, alteroque Antiocho Alexandri hærede
Machab. 13. initas, literas etiam fœderis & immunitatis à Demetrio rege per Simeonem impetratas, confirmatumque per eundem cum Romanis & Sparthiatis fœdus, præterea Antiochi Demetrij filij cum Simeone amicitiam, & commendatam ac defensam per Romanos apud cæteras nationes Iudæorum tranquillitatem & dignitatem, cæteraq. omnia quæcunque ad hanc referuntur rationem, vsque ad Simeonis mortem, hac oratione Vates complexus, deterrima & calamitosa, quę post ætatem illam deinde extiterint, tempora apertissimè significauit, adeo vt res hæc omnis pientissimo & sapientissimo cuique ætatis illius constitisse dicatur.

Et in irritum deductum est in die illa: & cognouerunt sic pauperes gregis, qui custodiunt mihi, quia verbum Domini est.

Post Simeonis mortem Iudæorum moribus vehementius indies perditis Iudaicam rem tum à finitimis & vicinis, atque etiam à longinquis nationibus, fœdere omni rupto, tum ab ipsismet, domi pace turbata, debilitari ac labefactari incipiendam esse, & Vates ostendit, & qui pij boniq́ue illo tempore erant, exspectata Vatis actione intellexerunt. neque verò sese aut odio, aut maleuolentia à pecoris custodia abalienatum fuisse Vates ait, quin potius renouato consilio curam suscipere & repetere voluisse, modò sibi gratia aliqua ab iis, qui maximam deberent, referenda esset.

Et dixi ad eos, Si bonum est in oculis vestris, afferte mihi mercedem meam: & si non, quiescite. & appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et dixit Dominus ad me, proiice illud ad statuariū decorum pretium, quo appretiatus sum ab eis. & tuli triginta argenteos, & proieci illos in domum Domini ad statuarium.

Qvæ verè tandem re ipsa inter Deum & populum transigenda erant, eadem ad significandum verè etiam & re ipsa à Vate nostro acta commemoratur, qui sese restituendi & conseruandi gregis illius studio adhuc detentum, eos, quorum intererat, adiisse, deq́ue certa mercede referentem allocutum fuisse dicit, atque mercedis loco triginta argenteos accepisse: quos demum Dei iussu in templum ad figulum quendam ipse proiecerit. [*Et dixit ad eos.*] Ex multorum pastorum ac dominorū gregibus inutilissima quæq. & occisioni destinata deligendo pecus illud sibi Vates comparauerat, cuius importunitatis studio affectum se fuisse ait, sed misericordia rursus commotum curamq́ue renouare eandem paratum, atque officij erga gregum pastores faciendi cupidum sermonem de pretio laborisq́ue sui mercede instituisse. Si vobis, inquit, cura, diligētia atque opera mea placet, laboris & industrię mercedem æquam mihi tribuite; sin minus vel placuerim, vel placere vobis iudicor, vt mercedem exoluatis, non postulabo: vestrum de meo labore atque officio iudiciū, de mercede tribuenda consiliū esto. [*Si non, quiescite.*] Si non placeo, inquit, vobis, desinite mihi vel mercedē proponere, vel dare, igitur appensi sunt triginta argentei Vati. tanti enim illis viri & sapientissimi & officiosissimi cura, solicitudo & industria æstimata est, tanti redēpta in suos vsus seruitus & opera eā mercedē, q. iniuriosa & contumeliosa magis, quàm honoraria videretur. Proiicere in templo Vates, atque figulo cuidam, qui templi ministeriis idonea fictilia parabat, tradere iubetur, vt ex actione ipsa actionisq́ue personis & nominibus gestæ rei memoria populo relicta futuræ arcanæq́ue rei cuiusdam signum atque exspectationem daret. [*Decorum pretium*, Hebraicè est, *Fortitudo pretij.*] Estq́ue figura ironia, ac si dicat: Importunum spectate iudicium hominum, quanti me esse putauerūt, quem tam paruo pretio redemptum suo iuri, auctoritati atque seruituti addicerent. Quamobrem iussus sum id pretium in domum Domini allatū figulo ad ea, quæ ex terra in aliquos sacros vsus finguntur, exponere. [*Et tuli triginta argenteos, & proieci illos in domo Domini ad statuarium.*] Ita actum à Zacharia esse intelligimus, vt scriptum est. quidnam verò statuarij nomine significetur, & Hebraicum verbum ioszer, apertè declarat, & D. Matthęus clarè interpretatur figulum. neque enim statuas, hoc est, simulachra aliqua in templo esse, neque eorum artificem aliquem templo addictum lex permittebat: figulos autem ad multarum rerum vsum nihil prohibuit esse. atque ita nomen ipsum cum notationis particula pronuntiatū, Hebraicè scientibus certum quendam & notum figulum, & inter cæteros templi opifices cōnumeratum significare videtur. hæc actionis historia fuit. Rei verò huius agendæ ratio & certa narratio quæ fuerit, breuiter nobis est aperienda. Post desideratos tres illos illustrissimos ex Hasmonæorum familia sacerdotes, cœca nimium & turbulenta tempora consecuta sunt sacerdotibus nonnunquam imperitissimis & improbissimis, nunquam minus legitimis succedētibus, principibus præterea nunc nequissimis, interdum etiam tyrannis manifestis rem gerentibus: neque vllis preterea vatibus aut certis oraculis extantibus, quorū auctoritate & consilio gubernari aut procurari posset res, ita vt neglecta Deo & dimissa iam illa respublica videretur: atq. illud manifesto omniū periculo constaret,

ſtaret, quod per hunc Vatem ſcriptum fuerat, Non paſcam vos, &c. quos tantis antea tamque illuſtribus miniſtris, vatibus, ſacerdotibus paueram. Tandem verò Deus populi illius miſertus ſeſe vltro paſtoré prębuit, ſuſceptamq. antea curá ſingulariter, etiamnum renouans ſe ipſum, hoc eſt, verbum ſuű ſibi æquale, idemq. omnino natura, virtute atq. efficientia ſecű ſumma miraculorű efficacitate, ſapientiæ & orationis veritate ac vitæ integritate, atque omnibus iis rebus inſtructum, quibus diuina auctoritas cóſtituta agnoſci poſſet. ad eam rem miſit, vt populi illius imprimis aliarumque etiam gentium ſaluti conſuleret, atq. rebus omnibus, quæcunque ad verá felicitaté pertinerent, præeſſet, qui cum plurimis & maximis tum naturæ dignitatisq. ſuæ, tum diuinæ legationis ac muneris ad publicam ſalutem ſuſcepti atque obiti tandemq. explendi ſibi argumentis & exéplis præbitis illorum erga ſe officium poſtularet. eiuſmodi tamen ſuorum de ſe iudicia & ſtudia habuit, vt ab omni non ſolùm dignitate, ſed ciuitatis etiá ſuæ cómunione alienus exiſtimatus cùm offenſiones plurimas acciperet, tum demum repudiatus repulſam tulerit grauiſſimá, neque pluris, quàm triginta argéteis nummis æſtimatus, ad mactandű emptus fuerit: neque vel ipſe, vel ipſius pretium ad alium pietatis vſum valere poſſe iudicatum eſt, niſi tantum vt figuli agro in peregrinorum ſepulturam emendo impenderetur, vt ex eo homine, qui omnium primorum ſententiis damnatus ſacerque iudicatus eſſet, aliquis tamen pietatis fructus non ſublimis ille quidem & templi aliis ritibus, aut rebus cóparandus, verútamen aliquis minoris notæ Deo gratus haberetur, ſicut ſcriptű

Matth. 27. „ eſt: Non mittamus eos in corbana, quia pretiű ſanguinis eſt. conſilio autem inito emerűt „ ex illis agrum figuli in ſepulturam peregrinorum. Conſilium initum fuiſſe ait euangeliſta, cuiuſmodi in rerum Deo grato genere exigua illa pecunia inſumi poſſet, quę hominis à Synagoga ſua repudiati, ſacri atque infamis ſupplicioque digni iudicati pretiű fuiſſet: neque enim dignioris notæ in iis, quæ ad pietatem pertinent, rebus vſui idonea iudicata illis fuit. huius autem loci ſimplicem ac dilucidam expoſitioné ab euangeliſta edo-

Ibidem. „ cti ſumus, ita referente: Propter hoc vocatus eſt ager ille Haceldama, hoc eſt, ager ſan- „ guinis, vſque in hodiernum diem. Tunc impletum eſt, quod dictum eſt per Ieremiam „ prophetam: Et acceperunt triginta argenteos pretium appretiati, quem appretiauerunt „ à filiis Iſraël, & dederunt eos in agrum figuli, ſicut conſtituit mihi Dominus. Zachariæ conſtitutum eſt, vt triginta æſtimationis ſuæ argenteos figulo pro terreis vaſculis daret, pontifices, ſacerdotes & cæteri triginta etiam illos nummos, quos ſanguinis pretium dixerant, figulo pro terræ portione in ſepulturam hoſpitum exoluere.

Et præſcidi virgam meam ſecundam, quæ appellabatur Funiculus, vt diſſoluerem germanitatem inter Iudam & Iſrael.

IVDAICARVM rerum deſerendarum cauſa prædicta oportunitas à Vate indicatur. ea autem fuit acerrima quædam inter Hircanum & Ariſtobulum fratres de regno contentio: quæ & ciuilem diſcordiam induxit, & Romanorum potentiæ dirimendæ litis occaſione aditum ad dominatum occupandum patefecit. fuêre autem hi duo, quorum vehementi æmulatione & diſſidio reſpublica illa iam à trium illorum paſtorú tempore paulatim indies inclinata demum præcipitata eſt, Alexandri cognométo Iannei, ſiue Ioannis filij, quorum vterque appetiti ſibi regni cauſa obtentum & continuatú diu in ſua familia principatum magis alienis proditum detulit, quam ſibi confirmauit. Hæc res præter ciuilia bella externas etiam calamitates, prædas, direptiones vexationesque plures à Pompeio atque ab aliis inferendas machinata eſt. Quam rem Vates ſecundam illam virgam debilem admodum ac lentam; vtcunque tamen pecori trahendo, ſi non ducendo, idoneam conſcindens portendebat: cuius conciſione non minorem populo diſſenſionem commouendam ſignificauit, quàm ea fuerat, quæ quondam Iudæis & Iſraëlitis de regno contendentibus, hiſque Roboam, illis verò Ieroboam partes ſecutis facta eſt, cùm Iſraëliticæ gentis ſtatus conuelli ac labefactari inciperet, fraterna neceſſitudine atque concordia dirempta. [*Vt diſſoluerem germanitaté inter Iudá & Iſraël.*] Iudæorum inter ſe diſcordiam, variaque erga Ariſtobulum & Hircanum fratres ſtudia & diſſidia, ad exempli ſimilitudinem, Iudaicæ & Iſraëliticæ defenſionis antiquæ nominibus notat. eſt autem hoc auctoribus non inuſitatum ſynecdoches genus, cùm res al-

tera

tera ex alterius nominatur exemplo. quod omnino eadẽ vtriusque ratio ſpectanda fuerit, vt: In domibus habitabit Kedar. & apud exteros: Iſai.42.

Captatorque dabit riſus Naſica Corano. Horat. lib.2. ſerm. ſatyr.5.

Verè etiam inter Iudam & Iſraëlem diſſenſio futura erat, ſi multos etiam ex Iſraëlitis, in Iudæa reliquos fuiſſe intelligamus, vt leuitas & ſacerdotes, atque ex cæteris tribubus nonnullos quoque. cuiuſmodi verò poſt Haſmonęorum ſacerdotia & principatum tempora Iudæis inſtarent, cuiuſmodique pericula ſtruerentur, apertè ſatis nobis Vates ſignificare ſubiunctis verſibus videtur.

Et dixit Dominus ad me, Adhuc ſume tibi vaſa paſtoris ſtulti: quia ecce ego ſuſcitabo paſtorem in terra, qui derelicta non viſitabit, & diſperſum non quæret, & contritum non ſanabit, & id quod ſtat non enutriet: & carnes pinguium comedet: & vngulas eorum diſſoluet.

ALIVM omnino habitũ induere aliaque inſtrumenta geſtare Zacharias iuſſus, atq. paſtoris temerarij perſonam agens, impendens Iudæis domeſticum malum externæq. allatæ cladis initia indicauit. neque enim baculis iam, vt antea, ſed armis, gladio & haſta aliiſque feriendi inſtrumentis vſus eſt: quæ ad ouium magis cædem, quam cuſtodiam parantur. Sunt autem hæc ſtulti paſtoris & ſuis magis, quàm pecorum commodis conſulentis arma & ſupellex, vt illa rurſus boni & ſtudioſi paſtoris inſtrumenta atque apparatio ſunt virga, funes, vites, oleum, & quæcunque ad ducendas, reuocandas, defendendas curandaſque pecudes idonea ſunt. atque ex vtrouis inſtrumentorum genere & vſu paſtoris animus & ingenium arguitur. bonus autem miſericordia, ſolicitudine ac ſedulitate; improbus verò negligentia contemptione atque crudelitate erga pecus vtitur. Vtriuſque notæ ſatis expreſſæ apud Vates ſunt. Nonne greges à paſtoribus paſcuntur? lac comedebatis, & lanis operiebamini: gregem autem meum nõ paſcebatis, quod infirmum erat, non conſolidaſtis, & quod ægrotum, non ſanaſtis, & quod abiectum eſt, non reduxiſtis, & quod perierat, non quæſiſtis: ſed cum auſteritate imperabatis eis, & cum potentia: & diſperſæ ſunt oues meæ, eo quòd non eſſet paſtor: & factæ ſunt in deuorationẽ omnium beſtiarum, &c. (Ezech.34.) huiuſmodi paſtoris inſtrumenta geſtare Vates eſt iuſſus, vt Herodianæ dominationis vel potius tyrannidis tempora apertè ſignificaret: cuius quiſquis hiſtoriam apud Ioſephum aliosque Hebræos auctores legit, temerarij & ſtultiſſimi, imò & crudeliſſimi paſtoris intuetur imaginem. illi enim occupatam tyrannidem ad ſua tantùm commoda conuertentes magna in populum & primores viros, atque in proprios etiam liberos & familiares crudelitate adhibita exercitaque ſtabilire ſtuduêre, nulla publicæ rei cura, nullo ſtudio affecti, niſi quantum vtilitatis propriç aut ambitionis cauſa popularia quædam ornamenta magno ciuium ſumptu procurauêre. Variam autem pro condicionum varietate pecoris cuſtodiendi curam eſſe oportet: nam quæ furto aut rapina ablata fuerint, recenſenda, veſtiganda redimendaq. ſunt: quæ verò vel terrore, vel metu, vel inſcitia errauerint, vel ob ætatis imbecillitatem relicta fuerint, quærenda ac reducenda: quæ autem caſu, vel impetu, vel alia offenſione lædantur, curanda, fouenda & alliganda; quæ præ valetudine & macilentia mouere ſeſe nequeũt, ſuppeditatis herbis & cibis alenda; ea demum, quæ valida robuſtaque conſtiterint, conſeruanda amplificandaque ſunt. Intueantur reges, principes cæterique tum eccleſiaſtici, tum laici magiſtratus, qui nomen ſuum inter paſtores profitentur, cuiuſmodi nam ſuſceptum munus qua ratione, qua cura, qua diligẽtia & fide obeát. Pinguium & vngularum earum, quæ à paſtore comedendæ diſſoluendæq. erant, nominibus Dauidicæ domus & omnium principum virorum ſtrages & debilitatio ab illis tyrannis facta ſignificatur. Quem autem horum paſtorum, hoc eſt, Herodum regum & regni res exitum habituræ, quiſque tandem illorum, quæ à ſe deſcripta erant, temporum finis futurus eſſet, cantilena actionem ſuam concludens ex tragœdiarum more Vates declarauit.

O Paſtor & Idolum, derelinquens gregem: gladius ſuper brachium eius & ſuper oculum dexterum eius: brachium eius ariditate ſiccabitur, & oculus dexter eius tenebreſcens obſcurabitur.

HERODVM familiã ob negligentiam, impietatem & crudelitatem, regno & dignitate

tate omni amissa,prorsus extinctum iri Vates præcinit : id quod euetus ipse declarauit. vltimus namque ex herodum posteritate Agrippa rex magis adeo nomine,quàm re ipsa à Romanis dictus & cõstitutus , Ierosolyma per Titum capta Romam captiuus ductus, cum vnico filio occisus tandem est. cuius vicem non lamentabundus , sed minitabundus Vates noster canebat. [*O pastor,*] ô minantis & acerbum fatum dicentis vox est, vt: O mucro Domini, vsquequo non quiesces. & apud exteros: *O virgo infelix, &c.* [*Pastor & Idolum.*Hebraicè,*Pastor idolum:*] Pastorem significat,qui præter nomen nihil præterea pastoricium obtineret,neque pecoris cura teneretur,neque vllo commodo ad eam rem fungeretur officio,sed velut simulachrum quoddam pastoris inter pecus esset. qualem Agrippam regem erga Iudaicum populum fuisse legimus , qui à Romanis rex dictus, non maiorem tamen,quàm præfectus quispiam auctoritatem tenebat: quippe qui neq. Paulum post datam ad Cæsarem prouocationem, quanquam innocentem iudicatum, liberum tamen pronuntiare ac dimittere potuit. quidnam illud regiæ dignitatis , maiestatis & auctoritatis fuit ! & tamen illud nihil , quodcunque fuit, bello gladioque est ademptum. Et vrbs ipsa Ierosolyma, quæ principium regni & lumen erat , extincta omnino abscissaque est. Appellatur autem regia potestas & auctoritas brachium, vt: Tuum brachium cum potentia, &: Saluauit sibi dextera eius, & brachium sanctum eius. Vrbs verò Ierosolyma, quæ excindenda vastandaq. erat, oculus dexter dicitur, siue quòd omnis consilij capiendi atque ineundi ratio Ierosolymis vt regia atque metropoli ciuitate sita fuerit, quæ ob eam rem sancta ciuitas, hoc est, præcipua & separata dicebatur; siue ad nomen ipsum, allusio fiat . quòd Ierusalem visio perfecta, siue, vt alij volunt, visio pacis ex etymo exponatur.

Ierem.47.
Virgil. Eclog.

VATICINII QVARTI ARGVMENTVM.

QVÆ tempora, quæ statuum & condicionum mutationes ac varietates Iudæorum gentem publicamque rem manerent, in proximo vaticinio apertè satis explicata sunt. Illa verò omnia eius vel felicitatis, vel miseriæ rationibus, quæ in humanis & ad huius vitæ vsum pertinentibus rebus spectatur, definienda fuêre. at cùm vera & summa , vel beatitudo , vel miseria ex animorum tranquillitate, aut perturbatione agnoscitur, eorum maximam ac præcipiam rationem haberi oportet. huic etiam parti postremo loco, vt grauißimo & oportunißimo argumento, cuius causa cætera suscipiuntur, à Deo per Vatē est satisfactum , ostensumque quisnam Iudæorum & aliarum gentium in ea , quæ ad animorum salutem vel perniciem pertineat, causa futurus esset exitus : Docet autem fore, vt gentium omnium atque adeo Iudæorum ipsorum maxima acerrimaque aduersus Ierusalem, hoc est, ciuitatem sanctam, quā Deus constituere moliretur, contentio quidem, inimicitia atque æmulatio infestißima sit ; quæ tamen non sine summa in eos, qui infensi esse perrexerint, animaduersione & vltione tandem remittatur. qua in re diuina virtus atque erga veræ pietatis cultores prouidentia apertis argumentis declaranda fuerit . quamquā enim plurimorum & potentißimorum aduersus paucos & infirmiores bello concitato & magnis conatibus & viribus gesto, ipse minoris & humilioris partis dux captus occisusque sit, victoriæ tamen laus, vsus & poßeßio paucioribus atque imbecillioribus existimatis propria perpetuaque fiet. Fore autē porrò, vt post desideratum atque publico luctu & lamentatione deploratum ducem illum , limpidißimus & dulcissimus vberrimeque fluens aquæ fons in Ierusalem Deo auctore atque demonstrante aperiatur, cuius virtute omnes hominum sordes expientur & eluantur. omnis deinde vani cultus superstitionisque error ex terrarum orbe hominumque mentibus ademptus tollatur, plurimis tamen in ea contentione tum ex aliis nationibus, tum ex Iudæorum gente perditis & occisis; iis verò, qui superfuerint, magno præmio honore & dignitate affectis & auctis. atque eo tempore diuina virtus maximorum miraculorum spectaculo illustris orbi probanda fuerit, plurima & dulcissima salute, pia atque perpetua pace , piis allata & confirmata. Ex qua re illud effectum iri dicitur, vt Ierosolymitana ciuitas maxima nō solùm Iudæorum, sed omnium vndique confluentium nationum frequentia communique studio celebretur, atque vera tandem & simplicissimæ religionis cultus communiter suscipiatur : quòd si qui negligentia vel contemptione, vel alio quouis animi vitio corrupti imitari ac sequi recusauerint, suo tādem magno malo ac publica priuataque pernicie, quantam salutem neglexerint ac repudiauerint, omnino sentient.

CAPVT

Nus verbi Domini super Jsrael.

CVM indicato per Vatem exitiali & calamitoso Iudæorum gentis, regionis & regni, totiusque publicæ rei, propter ipsorum scelera, exitu atque vrbis excidio, multa tamen tum in lege, tum in cæteris diuinis oraculis à Deo facta promissa superessent: quæ quonam tempore præstanda forent, in dubium vocari possent iis, qui diuinorum dictorum & pactorum constantiam cum tanta illius gentis clade atque abalienatione conferrent. dubitationem hanc postremo tandem responso apud Zachariam tollere Deus voluit, ostenditque fore vt promissa à se in hominum salutem maxima & pretiosissima dona, atque misericordiæ præstandæ rationes cum iudiciorum seueritate pœnisque de improbissimo quoque sumendis constarent. eamque rem ad sapientiæ prouidentiæque suæ summa & præstantissima quæq. consilia esse referendam: quæ quónam modo transigenda sit, dilucida expositione declaratur. Quòd autem diuinum consilium, quod hoc vaticinio repetitum exponitur, consideratum, certum constansq. definiri oporteret, ipso statim initio & oraculi inscriptione indicatur. [*Onus verbi Domini super Israël.*] In iis, quæ in Habbakuq aliosque Vates conscripsimus, commẽtariis, verbi huius, *onus*, vim & significationem apertè satis exposuisse nobis videmur: cuius præcipuam rationem ad dictorum sententiarumq. constantiam & veritatem pertinere docuimus. atque ita huius inscriptionis illa sententia est, Vaticinationem hanc, in qua promissa multa diuina Israeli facta referuntur; certam constantemque esse, & rato tempore ac re ipsa exponendá. Et quanquam ex humani ingenij tenuitate difficile hoc atque repugnans videatur, ex Dei tamen auctoris virtute & efficacitate, & ex eius, in quo agenda præstandaque sunt, natura & distinctione factu explicatuque facilè, & exspectatu non incredibile nec absonum esse; quippe cuius Deus auctor sit, qui cùm cælum & terram tam dissimiles disparesq. natura res, eodem tamen mundi opificio à se coniunctas contineat, facillimè ac nullo negotio, ea quæ pugnare vehementer secum ac temporibus rationibusque distinctissima esse existimantur, componere atque aptare ita potest, vt alterum sine alterius detrimento constet; maximè autem cùm hæc, quæ ad diuina erga Israëlem promissa præstantissima referuntur, humanum spiritum spectent: cui multa, quæ præter naturam esse videntur, contingere tamen ex diuina virtute possunt, sicut ex eadem virtute accidit, vt ipse cùm simplex, leuis, agilis atque incorruptibilis, & vt ita dicam, cælestis, imò cælesti natura purior planè & simplicior sit, in humano corpore crasso, graui, variis elementis corruptibilibusque constante & terreno, atque magis etiam, quàm terra ipsa, concreto & impuro, membris tamen omnibus & partibus accommodatus conformatusque insit & contineatur. erit itaque hęc illius hemistichij sentẽtia. [*Onus verbi Domini super Israël.*] Quæcunque Dominus super Israël olim promissa atque nunc referenda demandauit, *onus*, hoc est, certi consilij decretum est, quod semel dictum, decretum ac fixum, nullis difficultatum aut pugnantiæ argumentis in dubium vocandum est.

Dicit Dominus extendens cælum, & fundans terram, & fingens spiritum hominis in eo.

DICENDARVM promittendarumque rerum constantiam & fidem earumq. exspectationẽ ex facultate & efficientia Dei atq. ex eiusdem consilio confirmat. facultas in conditarum rerum admiranda naturę consonantia & stabilitate spectatur: Consiliũ verò in earundem rerum causis & vsibus perspicitur. ad facultatem rursus duo pertinent, sapientia & virtus. vtrumq. in rerum creatione & conseruatione probatur. maximæ namque sapientiæ, virtutis item maximæ opus fuit, cæli ambitum ita ęquabiliter partes omnes mũdi cæteras amplecti, vt animantis cuiuspiã corpus pelle sua contectũ munitumq. est, sicut scriptũ est: Extendens cælũ sicut pellem, qui tegis aquis superiora eius. neq. minoris etiã vel efficientiæ vel artis fuerat, terrę globum à mari eminentem in medio mundi vniuersi loco, fixũ suis ponderibus librandũ, suis nutibus tenendũ figere, vt neq. illud ambitus sui formã variet, neque hic locum situmq. suũ in tanta leuiorũ & tenuiorũ elementorum vicinia mutet, sicut scriptum est: Posuisti terram super stabilitatem suã, non inclinabitur in seculum seculi. illud etiam admirandæ sapientiæ & virtutis maximum argumen- Psal. 104.

argumentum est, spiritum hominis natura sua simplicissimum, nullis partibus aut membris distinctum, leuissimum & tenuissimum, in humano tamen corpore inclusum contineri, & membris omnibus sic adaptari, sic particulis cunctis insinuari, vt vbique præsentem atque efficientem cognoscere notareque possimus. nulla enim humani corporis viuens integraque pars spiritus præsentia destituta est, alioqui, vbicunq. ille desit, interitura inutilisque omnino futura, sicut scriptú est: Prou. 20. ,, Lucerna Domini, spiraculum hominis, quæ inuestigat omnia secreta ventris. Quamobrem miraculi notatione alienum à spiritus natura verbum vsurpatum à Vate est. [*Fingens spiritum hominis in interiori eius.*] namque fingere figulorum proprium est; iisque rebus conuenit, quæ proprios terminos, quibus contineantur, sequi nata sunt, vt argilla, cera, & cætera, quæ ad plasticen dictam artem referri possunt. Plin. lib. 37. c. 7. mirum igitur & maximæ virtutis atque eximiæ artis argumentú est, spiritum in interioribus hominis membris fingi. Verùmenimuero horum etiam omnium certum, quamobrem facta sunt, quoque tendant, consilium & finem intelligere, idque neque pœnitentia abiiciendum, neque frustratione impediendum esse credere oportuerat: cuius illa summa ratio est, cælum & terram, quibus Deus non indiget, hominum causa facta conditaque fuisse, duplicemque in homine partem esse; alterá corpus, cui terræ locus conueniat; alteram verò animam, cuius propria & commodissima sedes cælum sit. ex diuino autem consilio & virtute effici, vt spiritus hominis natura sua cælo idoneus, propter eam tamen quam cum corpore coniunctionem & cósuetudinem sortitus est, terris aliquando contentus commoretur. Ex eodem autem consilio ac virtute, atque ex rerum ipsarum dignitate etiam esse, vt corpus rursum propter eandem consensionem & societatem habilius etiam agiliusque redditum, in propria & oportunissima spiritus ipsius patria, hoc est, in cælo degat & conuersetur. ex ipsa autem appellatarú rerum, cæli, terræ, spiritus corporisque natura, & Dei ad efficiendum virtutem & facultatem, & ad perficiendum etiam consilium considerari atque cognósci, dicendis rebus fidem haberi Vates voluit. Cùm verò de iis, qui ad terrenæ habitationis, atque ad corporis vsum spectarent, euentibus abundè satis Vates dixisset, de iis etiam, qui ad alteram rerum partem, hoc est, ad cælum & spiritum referédi essent, dicere hoc in loco instituit.

Ecce ego ponam Ierusalem super liminare crapulæ omnibus populis in circuitu: sed & Iuda erit in obsidione contra Ierusalem.

QVID verba propriè significent, cognoscere primum, deinde sententiam interpretari commodissimum fuerit. [*Super liminare crapulæ.*] Hebraicum nomen SZAPH, vas propriè significat, sed ad portarum postes in architecturæ vocabulis transfertur. Qua de re nos aliàs, Deo annuente, agemus. nunc locus ipse planè docet, [*superliminare,*] siue ספ SZAPH, vas potorium significare, idemq. esse, quod Græci ac Latini pariter scyphum nominát: constat namque iisdem consonantibus primis. quod verò crapulam Latinè legimus, venenatam potionem exponendum est: cuius ad percelerem interitum afferendum mira vis sit. Nahhum 2. deductum namque verbum est à verbo RAGHAL, quod vehementer tremere, concuti absorberique significat, vt apud Nahhum: Psalm. 59. Et cogitatores consopiti sunt, siue quod idem est, quamuis per metaphoram dictum, & buxi contremuerút. ,, atque ex hac natura & vinum compunctionis, & calix soporis, quæ apud psaltem & Vates legimus, Esai. 51. ,, Latinè explicanda sunt. huiusmodi poculum à se Ierosolymis aduersus gentes multas, atque adeo aduersus Iudæos ipsos paratum iri Deus ait, cuius potione illius ciuitatis hostes celerrimè tollantur: idque ex translatione ductum illud significat, fore vt multi cùm ex gentibus tum ex Iudæis, dum Christi veritatem oppugnant, euangelij virtute & efficientia excitati & obruti pereant. duplicem enim euangelij vim esse, & sactis literis apertè demonstratum, & periculis multis comprobatum cognouimus; alterá, vt piis, modestis diuinoque dicto audientibus & credentibus admissum & acceptum vitam & salutem; alteram verò, vt impiis & repugnantibus ac renuentibus, perfidis & Rom. 1. ,, inofficiosis repulsum cæcitatem interitumq. afferret, sicut scriptum est: Non erubesco ,, euangelium: virtus enim Dei est in salutem omni credenti Iudæo primum & Græco. ,, Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est: Iustus autem ex fi- ,, de viuit. Reuelatur autem ira Dei de cælo super omnem impietatem & iniustitiam ho- ,, minum eorum, qui veritatem Dei in iniustitia detinent, &c. plurima quæ nos aliquando, si Deo gratum fuerit, de vtraque euágelij efficacitate plenius apertiusq. disseremus.

Igitur

igitur Christum atque Christi euangelium & veritatem multis tum gentibus, tum Iudæis expugnãtibus exitio fore, & hic Vates docet, & Dauid futurum prædixerat, & Petrus aliiq; apostoli testantur. qui cum acerrimam illam aduersus Christianum nomen à sacerdotibus & senioribus contentionem susceptam cognouissent, vnanimiter leuauerunt vocem, & dixerunt: Domine tu, qui fecisti cælũ, & terrã, & mare, & omnia, quæ in eis sunt: qui spiritu sancto per os patris nostri Dauid pueri tui dixisti. Quare fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania. astiterunt reges terræ & principes conuenerunt in vnum, aduersus Dominum, & aduersus Christum eius. conuenerunt enim verè in ciuitate ista Herodes & Pontius Pilatus cum gẽtibus & populis Israël facere quę manus tua & consilium tuum decreuerunt fieri. & nunc Domine respice in minas eorum, & da seruis tuis cum omni fiducia loqui verbum, &c. [Act.4.] Huiusmodi itaque scyphum crapulæ sibi ad euangelij sanctæque ciuitatis oppugnatores interimendos parandum esse Deus dicebat, de quo scriptum est: Qui habitat in cælis, irridebit eos, & Dominus subsannabit illos: Tunc loquetur ad eos in ira sua, & in furore suo conturbabit eos. [Psalm.2.] [*Sed & Iuda erit in obsidione contra Ierusalem.*] Ita, vt hic locus latinè redditus est, illud significat, non modò exteras nationes, quibus euangelij promissio ignota antè fuerat, sed Iudæos etiam ipsos regni promissionis non ignaros, imò, nisi sese sua culpa abdicassent, filios vnà cum aliis euangelij dignitatem Christianumq. nomen & sanctam illam Ierusalem ciuitatem expugnaturos, sicut scriptum est: In propria venit, & sui eum non receperunt, &c. Porrò autem quantum deinceps ciuitati huic soliditatis, firmitudinis, roboris ad hostiles impetus frangendos futurum Deo auctore sit, elegantissima similitudine significatur.

Et erit in die illa, ponam Ierusalem lapidem oneris cunctis populis: omnes qui leuabunt eum, concisione lacerabuntur: & colligentur aduersus eam omnia regna terræ.

Ex temporum comparatione ecclesiæ magnitudo, amplitudo & firmitas futura Vati ostendebatur. siquidẽ Ierusalem nostra cum illa antiqua, atque vtriusque hostibus inter se collatis, quantum hæc illam dignitate, felicitate, gratia & diuini præsidij muneribus vincat, facilè perspicitur. Illa enim antiqua Ierusalem, in qua summa religionis & diuini cultus fuerat, à vicinis & finitimis gentibus sæpius exagitata, perturbata atq. non semel oppressa fuerat, cum magna sacrorum faciẽdorum, & totius ad diuinum cultum pertinentis rationis detrimento, cum bonorum & piorum virorum iactura, calamitate, cum regionis & veræ pietatis contemptione, sicut scriptũ est: Deus venerunt gentes in hæreditatem tuam, polluerunt templum sanctum tuum: posuerunt Ierusalẽ in pomorũ custodiam. posuerunt morticina seruorũ tuorũ escas volatilibus cæli, carnes sanctorum tuorum bestiis terræ. facti sumus opprobrium vicinis nostris, subsannatio & illusio iis, [Psalm.78.] qui in circuitu nostro sunt, &c. ita vt Ierusalem illa omnibus finitimis & vicinis nationibus exercendi belli, & prædarum, gloriæ & triumphi deportandi velut materia quædam subiecta fuisse censeretur. Verum enimuero in renouata hac & instaurata ciuitate longè secus euenturum fore Deus prædicit, quam tanto tamque firmo præsidio muniendam ipse suscipiat, vt non vicinarum modò gentium, sed regnorum omnium potẽtia, arte, industria, impetu, conatu, contentione superiorẽ semper tueatur, cum summa ciuiũ & vtilitate & gloria, sicut scriptũ est: Fidelis Deus, qui non patietur vos tentari vltra id, quod potestis, sed faciet etiam cum tentatiõne prouentũ. atque ex hoc loco quantæ, quamq. multæ aduersus Christi ecclesiam à Dei humanique generis acerrimo ac sempiterno hoste, cum per gentium errores & Iudæorum perfidiã, tum etiam per hæreticorũ insaniã, atq. adeo per nequissimorũ hominum insolentiam excitãdæ essent tempestates ac procellæ, manifestè agnoscitur. Qua in re illud tandem ab istorũ conatibus parandum efficiendumq. fuerat, vt cum maxima sui ipsorũ pernicie, & diuini præsidij virtus, & ecclesiæ ipsius dignitas & sanctitas illustrior indies euaderet, sicut scriptum est: Et portæ inferi non præualebunt aduersus eam. hæc autem res commodissima similitudine enunciata est. consueuere nonnunquam ij, qui corporis firmitudine ac robore valere ac præstare se putant, variis in periculis vires exercere suas. ex quibus vnum est, grauissimi ponderis lapidem ad certamen expositum arte atque virtute sublatũ humerisq. impositum ad cer-

ad certum spatium perferre: qua exercitatione nulla magis membrorum robur firmitudinemque arguit, vt ex naturæ & philosophiæ rationibus docere possemus. Huiusmodi lapidem ecclesiam fore Deus ait. quem singula orbis terræ regna nationesque singulæ, nocendi ac vincendi cupiditate aggressę ac tentantes, solidissimum grauissimumque suo magno periculo atq. damno offensioneq. sui experiatur. atque hæc virtus euágelij semper fuit, quòd iis, quibus auditum, cognitũ, plausuq. atque approbatione exceptum fuerit, salutem; iis verò, quibus contentione est explosum, perniciem maximá & publicè & priuatè cum summa etiá ignominia attulerit. nullum enim regnũ euágelio olim infensum hodie extat, nullum etiá eorũ, quibus hodie impugnatur, permansurũ est. ipsa tamé ecclesiæ Christianæ solidissima atq. grauissima virtus, dignitas & gloria omnibus periculis examinata & superior victrix semper est duratura, sicut scriptũ est: Sicut audiuimus, Psalm.47. ,, sic vidimus in ciuitate Dei nostri: Deus fundauit eam in ęternũ. [*lapidem oneris.*] Hebraicum verbum onerare & portare pariter significat. huiusmodi auté lapides illi dicuntur, qui ad periclitandas vires corporis cóparati atq. expositi publicè sunt, eodẽ dicendi modo, quo lapides fundæ superius definiuimus. [*Et omnes, qui leuabunt eum, concisione lacerabuntur.*] Soliditate, asperitate & pódere pressi, manibus primum, deindè toto corpore fracti ruptique tandem oneri succumbent. *Concisionem* vocat Vates verbo carnis rupturis & lacerationibus propriè accommodato Hebraicè: cuius illud exemplũ est, Et super Leuit.19. ,, mortuo non incideris carnes vestras. Hæc autem, quæ Deus erga ecclesiæ suæ defensionem, propugnationem atque incolumitatem in se recipit, ad omne quidem sacrosancti euangelij tempus in vniuersum pertinent, sed singulas tamen partes suis interuallis atque articulis exponendo distinguere operæpretium est. namque dies illa, quæ à Vate appellatur, non certam, vnam singularemque diem, sed totum tempus, quo res aliqua geritur, significat, vt apud Habbakuq annotauimus. atque eandem translationem siue allegoriam persecutus Vates, omnem artem, potentiam, sapientiam, industriam, quibus gentes aduersum Dei veritatem & euangelij virtutem instructæ valere posse existimentur, inanem cassamque fore confirmat.

In die illa, dicit Dominus, percutiam omnem equum in stuporem, & ascensorem eius in amentiam: & super domum Iuda aperiam oculos meos, & omnem equum populorum percutiam cæcitate.

MAXIMIS & admirandis argumentis & notis veræ pietatis & euangelij rationes ab impietate omni, potétia, sapiétia, calliditate, astu, copiis, aliisq. rebus, quibus homines aduersum euangelicam simplicitatem niti posse sibi videbuntur, distinctũ iri docet: idque exitu ipso & euentu demonstrandum fore prædicit. solent enim belli duces & principes equorum tum multitudine, tum robore; hominũ præterea exercitatorũ frequenti copia Isai.31. ,, plurimum ad res gerendas fidere & exultare, sicut scriptũ est: In equis sperátes & haben- ,, tes fiduciá, & super quadrigis, quia multæ sunt: & super equitibus, quia præualidi nimis. Hæc autem vana inutiliaq. omnino atq. adeo perniciosa ijs, qui aduersus diuinum consilium vtantur, iis verò, qui diuinas partes sequuntur, superuacanea onerosaque magis, quàm vtilia esse, iam sæpius legimus, & multorũ etiá nostro tépore periculis cogno- Psal.146. ,, uimus. Non in fortitudine equi voluntatem habebit, neque in tibiis viri beneplacitum ,, est ei. beneplacitum est Domino super timentes eum, & in iis, qui sperant super misericordia eius. hac translatione omnes res, quibus homines instructi aduersus diuiná veri- 1.Cor.1. tatem valere sese arbitrantur, significatæ sunt. Est enim eadem huius cum illius vaticinij Isai.9. sententia, Perdam sapientiam sapientum, & prudentiam prudentum reprobabo [*Equum in stuporem.*] Perturbationem mentis atque animi eneruationem & desponsionem Hebraicum verbum significat, quod furorem mentis aliàs interpres noster vertit. [*Et ascen-* Deut.27. *sorem eius in amentiam.*] Huius in mente vitij ratio ex consequenti effectu arguitur. ,, effectus verò in diris detestationibus apertè describitur. Percutiat te Dominus amen- ,, tia & cæcitate, ac furore mentis, & palpes in meridie, sicut palpare solet cæcus in ,, tenebris, & non dirigas vias tuas. & paulo inferius: Et stupens ad terrorem eo- ,, rum, quæ videbunt oculi tui. Idem verbum nunc stupere, nunc amentia agi, reddit interpres. est autem verbum SAGAGH. [*Et super domum Iuda aperiam oculos meos.*] Prouidentiam, propugnationem defensionemque suam domui Iuda, hoc est, Christianorum familiæ (cuius caput est Christus legitimus Iudæ & Dauid hæres) promittit

promittit Deus: namque aperire oculos, tum ex eorum, quæ dicta sunt, antithesi, tum ex sacri sermonis vsu hæc omnia significat. Est autem contentio illa præclarissima populos, equos stupentibus & viris amentibus aduersus Iudæ domum; hanc verò Dei apertis oculis prospicientis consilio, virtute atque ope vsuram, illique perpetuò sacram atque gratam fore, non minus, imo multo etiam magis, quàm antiquum illud templũ à Salomone dicatum: cuius piam & sacram frequentiam commendatam sibi fore Deus ipse in se receperat. Oculi quoque mei erunt aperti, & aures meæ erectæ ad orationem eius, qui in loco isto orauerit. elegi enim & sanctificaui locum istum, vt sit nomen meum ibi in sempiternum, & permaneant oculi mei & cor meum ibi cunctis diebus. Hanc autem suam tutelam à templo illo terreno & lapideo ad Iudæ domum translatum iri, hoc in loco Deus est pollicitus, & aliàs etiam sæpe: Hæc requies mea in seculum seculi, hic habitabo: quoniam elegi eam, & cæt. [*Et omnem equum populorum percutiam cæcitate.*] Oculorum sensus priuatio propriè cæcitas est, quæ stupori addita eum, cui acciderit, inutilem prorsus reddit. Atque ita nihil omnino à populis aduersus euangelium neque consuli, neque prospici, neque in rem præsentem inueniri posse, quod vllius momenti futurum sit, Vates præcinebat. contrà verò magnam apostolorum atque cæterorum ad expugnandos, vincendos & capiendos euangelij hostes virtutem & fortitudinem, magnáque in re gerenda dexteritatem & felicitatem aiebat futuram.

2. Paral. 7.

Et dicent duces Iuda in corde suo, Confortentur mihi habitatores Ierusalem in Domino exercituum Deo eorum.

NEGOTIVM per paucos apostolos aduersus plurimos euangelij hostes susceptum, quanquam difficillimum existimetur; multorum tamẽ piorum precibus & supplicationibus, Deo tutori & imperatori maximo commendatum obeundum strenueq. administrandum, atq. felicissimo euentu ex Dei auxilio conficiendum, & hoc, & sequenti versu declaratur. [*Et dicent duces Iuda in corde suo.*] Dum rei à se susceptæ magnitudinem cogitabunt, diuino nihilominus auxilio multorum piorum precibus supplicationibusq. impetrato, vincendam expediendamq. sibi promittẽt. itaque omni studio & toto corde hoc agent, vt pios ad assiduas preces excitent. [*Confortentur mihi habitatores Ierusalem.*] Omnes, inquient, qui huius ciuitatis sanctæ communicatione & iure vtuntur, vt susceptam à nobis rem sua etiam opera adiuuent, hortari atq. admonere oportuerit. idque non armis, aut humanis viribus definiendum est, sed in potentissimo Domino exercituum eorum ipsorum gubernatore: cui ad ciuitatis huius defensionem & tutelam, & voluntas consiliumque certum, & summa virtus ac potẽtia est: vtpote cui tria illustrissima nomina atque cognomina, & natura, & proprio iure, & admirandis rerum bello paceq. gestarũ exẽplis propria perpetuaq. sint. [*Dominus exercituum gubernator. confortẽtur mihi.*] Hebraicè est, *Confortabo mihi*. vt singulorum apostolorum cogitatio orationq. sit, quam de fratribus ad preces & supplicationes exhortandis secum habet. Atque illius populorum & equorum amentiæ & cæcitatis, diuinæq. erga domum Iuda prouidentiæ & defensionis exempla multa in sacris apostolorum gestis leguntur, vt illud: Non poterant resistere sapientiæ & spiritui, qui loquebatur. Huius verò exhortationis plurima etiã sunt exempla. Orationi instate vigilantes in ea in gratiarum actione, orantes simul & pro nobis, vt Deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi (propter quod etiam vinctus sum) vt manifestem illud ita vt oportet me loqui, &c. Quàm verò certum illis omnibus Dei hoc ipsum volentis auxilium & subsidium futurum esset, continuò Vates exposuit.

Act. Coloss. 4.

In die illa, ponam duces Iuda sicut caminum ignis in lignis, & sicut facem ignis in fœno: & deuorabunt ad dexteram & ad sinistram omnes populos in circuitu: & habitabitur Ierusalem rursus in loco suo in Ierusalem.

CELERRIMAM & vehemẽtissimam euangelij Christi ab apostolis enuntiatis efficacitatem ignis naturæ rerũ omniũ, quæ conspici possunt, efficacissimæ & præsentissimę Vates assimilauit. cuius vim apud Nahum diffusius descriptam Christus ipse ad euangelium referens exposuit: Ignem veni mittere in terrã, & quid volo, nisi vt accendatur? Putatis quia pacem veni dare in terram? non, dico vobis, sed separationem. Erunt enim ex hoc quinque in domo vna diuisi, tres in duos, & duo in tres, & cæt. ita vt alijs

Luc. 12.

idem ignis probationi, aliis consumptioni exitioque sit. Verùm ignis celeritas in leuioribus fragilioribusque rebus, quales paleæ stipulæque sunt; vehementia verò & vis in durioribus, qualia sunt ligna, spectatur. Nihil igitur adeo durum adeoque firmú fore, quod non euangelij virtute, idque quamcelerrimè, vincatur, duplici ignis in dissimili materia efficacitatis comparatione declaratum est. [*Sicut caminum ignis.* Hebraicè, *conchã ignis in lignis.*] vehementem, densum coactumque ignem, cuius vis durissima quæque ligna penetrare possit, interpretamur: cuiusmodi in fornacibus & caminis esse solet. atque, hoc ad vehementiam; illud verò ad celeritatem spectat. [*Et sicut facem ignis in fœno.* Hebraicè, *in manipulo.*] Aridos culmos & spicas simul coniunctas intelligit, quales a messoribus componi solent: hæ quòd simul aliæ aliis coniunctæ sunt, admotum ignem facilius concipientes incendio vehemẽtius & celerius conflagrant. [*Ad dexteram & ad sinistram.* (Chaldaicè optimè hæc exponuntur, *A meridie & septentrione.*) *omnes populi in circuitu vndique.*] Totius terræ orbis descriptio est. à meridie namque ad septentrionem in circuitu tendentibus oriens & occasus etiam peragratur. Qui ab interprete nostro dicti sunt *duces Iuda*, in Hebræo *milliati Iuda dicũtur.* quo verbo perpaucos illos fore intelligimus, quales apostoli fuêre, Iudæi pauci & humiles, vt è millibus multis vix vnus delectus esset, eosdem tamen in re gerenda præstantissimos. [*Et habitabitur Ierusalem rursus in loco suo in Ierusalem.*] Arcanam expositionem locus hic habet, quam ex nominis explicatione petere oporteat. *Ierusalem* conspicuam Salem significat, cui nomen ex eo factum videtur, [Genes. 33.] quòd altera Salem in Sichimis Samariæ agro fuerit; huic, quæ in Iebusensi regione erat, situ & magnitudine longè impar; siquidem hęc & regia vrbs habita semper est, & in editiori loco [Psalm.] illustribus montibus sita fuit, sicut scriptum est: Fundamenta eius in mõtibus sanctis, &c. Euenit autem, vt præter vrbis notationem arcana etiam nomini ratio significatioque esset, quod ad veram etymologiæ rationem relatum, conspicuam pacem & conspicuam perfectionem significat. Conspicua autem & illustris ciuitatis Ierusalẽ pax [Ephes. 5.] & perfectio desiderata quidem olim diu fuit; spectata verò non fuit vsque ad Christi tempus, qui tradidit seipsum pro ea, vt eam sanctificaret, mundans eam lauacro aquæ viuæ in verbo. vt exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam non habentem maculam aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed vt sit sancta & immaculata, cui & Christi pax, quę exuperat omnem sensum, conciliata etiam fuit. Hæc itaque sancta atque beata ciuitas proprium & commodissimum locum nacta, quẽ perpetuo Dei beneficio teneat, propriè ac verè Ierusalem appellanda est. Fuerat quidem olim altera hoc nomine dicta Ierusalẽ illa antiquis celebrata historiis, & multorum & maximorum virorum genitrix, quæ tamen nunquam proprium locum ita obtinuit, vt in Ierusalem, hoc est, in conspicua per- [Galat. 4.] fectione & pace diuina, vt hæc alteta sita esset, sicut scriptum est: Sina mons est in Arabia, qui coniunctus est ei, quæ nunc est Ierusalem, & seruit cum filiis suis. illa autem, quæ sursum est Ierusalem, libera est, quæ est mater nostra, &c. Conspicuam verò esse oportet Ierusalem illam, quæ ab Apostolo sursum esse dicta est. Illud etiam à Vate declaratum est, salutem hanc & felicitatem non solùm ijs Iudæis, qui Ierosolymis habitarẽt, sed aliis etiam cùm humilioribus, tum exulibus & vagis communem futuram, atque in exteras etiam & hospites nationes fore propagandam.

Et saluabit Dominus tabernacula Iuda, sicut in principio: vt non magnificè glorietur domus Dauid, & gloria habitantium Ierusalem contra Iudam.

GERENDARVM atque conficiendarum rerum series sapienter artificioseque à Vate, vt præuisa erat, canendo obseruatur. certum olim atque exploratum fuerat, illam publicam salutem Iudæis & gentibus auctore quodam principe ex Dauidis familia esse afferendam, quòd de ea re multa diuina huiusmodi relata fuissent respõsa: [Psal 131.] Iurauit Dominus Dauid veritatem, & non frustrabitur eum: de fructu ventris tui ponam super sedem tuam, &c. Atque adeo ex ea spe (vt hominum arrogantia est) Dauidis secundum carnem illustris posteritas & Ierosolymitani ciues, qui Dauidis nomen iactabant, agendæ rei laudem, auctoritatemque sibi promittere & tribuere potuerũt, seque primos fore affirmare, quibus illa salus allata cum cæteris Iudeæ vrbibus, & populis communicanda esset; atque hoc nomine etiam aliis omnibus præstituros, vt & familię splendore, & ciuitatis nobilitate & claritate præstabant: sed contrà euenturum fore Vates hoc loco prædicit

dicit: fore enim ait, vt Iudæis omnium gentium primis ſalus hæc afferatur, ea tamen ſerie, vt ab humilioribus & ignobilioribus ad illuſtriores tandem deueniatur. Primum namque publicæ ſalutis exemplum in Apoſtolis & diſcipulis editum eſt, Iudæis quidem genere, humilibus tamen & ignobilibus fere, ſi cum Dauidis domo & regiæ vrbis ciuibus humana gloria conferantur; vtpote Galilæis & Ieroſolymæ non ciuibus, ſed hoſpitibus, atque adeo non propria domo, ſed alieno hoſpitio, eoque ſatis anguſto vſis: nimirum centum viginti in eadem domo, vt in tentorio quodam congregatis, & ſalutem illam ibidem exſpectantibus, vt ſcriptum eſt: Et præcepit eis ab Ieroſolymis ne diſcederent, ſed exſpectarent promiſſionē patris, & cæt. Act. 1. Ab his igitur primum accepta ſalus Act. 2. Ieroſolymitanis ciuibus primum oblata ex diuino decreto eſt, à quibus cùm principio repulſa eſſet, ad vicinas Iudæorum hoſpitum vrbes, Antiochiam, Damaſcum, Samariam, &c. perlata; deinde Ieroſolymam reuecta & renuntiata à quibuſdam ciuibus eſt admiſſa. Ab humillimis enim hæc ratio primum accepta eſt, Deo ſuum morem ſeruante, qui excelſus cùm ſit, humilia reſpicit, & alta à longè cognoſcit: Pſalm. 137. vt non glorietur omnis caro, vt D. Paulus de eadem hac re diſſerens docuit. [*Tabernacula Iuda.*] Apoſtolos cæteroſque diſcipulos, qui primi omnium ſpiritu ſancto aucti ſalutis illius diuinæ compotes extitere. ij autem omnes hoſpites erant: quod tabernaculi nomine ſignificatur. eſt enim tabernaculum non ciuium, ſed hoſpitum, vel vagantium, quo ſeſe à cæli iniuriis tueantur, receptaculum, domus verò ciuium ſunt, ſicut ſcriptum eſt: Et Ierem. 35. domos non ædificabitis, &c. ſed in tabernaculis habitabitis cunctis diebus veſtris, vt viuatis diebus multis ſuper faciem terræ, in qua vos peregrinamini, &c. [*Sicut in principio.* Hebraicè & Chaldaicè, *in principio*, vt *ſicut* ex literarum Hebraicarum affinitate à latino interprete additum non ſimilitudinis, verùm confirmationis & aſſeuerationis vox ſit. [*Domus Dauid.*] Ieroſolymitanos ciues etiam Hebræi hoc in loco interpretantur. [*Habitantium Ieruſalem.*] cæterarum ex aliis tribubus familiarum, quæ in Ieruſalem Chriſti ætate fuerunt, vt illud: In die illa erit fons apertus domui Dauid, & habitatoribus Ieruſalem. Iſaac Hiſpanus in eundē Vatem. diuina itaque ſalus Iudæis hoſpitibus primum afferenda promittitur; deinde etiam eodem tempore & Ieroſolymitanis exſpectanda enuntiatur: cuius quanta magnitudo & amplitudo ac dignitas futura ſit, comparationis gradibus certis indicandis declaratur.

In die illa proteget Dominus habitatores Jeruſalem, & erit qui offenderit ex eis in die illa, quaſi Dauid: & domus Dauid quaſi Dei, ſicut angelus Domini in conſpectu eorum.

VIRTVTIS, pietatis, fortitudinis, iuſtitiæ, atque aliorum animi ornamentorum, quibus Chriſti cultores ex diuino beneficio redundaturi eſſent, magnitudinem & præſtantiam in eadem bellorum & gerendarum rerum tranſlatione commoratus Vates indicauit, ſimul & quàm multum longeque noui teſtamenti ſanctorum virtus & amplitudo cum veteribus collata præſtet, oſtendit. ſiquidem Dauid inter antiquos vt fortitudinis, Pſalm. 88 ita virtutis exemplum ſummum fuit; vtpote qui ſecundum Dei cor optatus electuſque fuiſſe prædicetur: ille tamen neque animi fortitudine tantum valuit, vt non aliquando carnis oneribus humano more ſuccubuerit. namque de antiquis Prouerb. 24. iuſtis illud ſcriptum eſt: Septies in die cadit iuſtus. At verò in nouo teſtamento Spiritus ſanctificationis in hominum piorum animos illabente virtute maxima, longè digniores atque altiores gratiæ, ſanctitatis & perfectionis gradus, vt à pijs complerentur, ædificati ſunt: quorum exemplar iam tantùm Zacharias proſpiciebat. nam qui ſummi quondam habebantur, eos infimos ferè iudicandos fore prædixit. Quis enim Dauidem non modò diuæ Virgini Ieſu matri, ſed apoſtolis aliis poſt Spiritus ſancti illapſus comparatum, non longè inferiorem inueniat? quis ſanctos viros alios quoſdam, quanquam apoſtolis impares, cum Dauidis virtute & probitate conferre non audeat? namque & Ioannes Baptiſta antiquorum ſanctorum ferè vltimus, idemque vatum omnium, qui ante ſe fuerant, auctoritate & virtute maximus appellatus, ab eo tamen, qui in regno cælorum minimus cenſeretur, ſuperari dictus eſt. Igitur vtriuſque teſtamenti ſanctorum comparatione ex diuinorum librorum iudicio facta illud

illud obseruatur, eos, qui inter huius testamenti sanctos infirmi viderentur, summis illius viris pares esse. [*Qui offenderit ex eis in die illa quasi David.*] summos verò & perfectos, qui propter præstantiam in Dauidis familia connumerentur, omnem humani exempli exspectationem antiquam longè vincere, moribus, vita, integritate, fortitudine, magnanimitate, omnibus denique maximis virtutibus, dijs, hoc est, angelis persimiles. Ad huiusmodi gradum præter diuam Mariam ex Dauidis familia, Iacobus ac cæteri discipuli, qui ad eandem familiam secundum carnem pertinebant; imò & omnes, qui in eam familiam secundum spiritum adoptati sunt, ex Dei gratia peruenerunt. [*Et domus Dauid quasi Dei.*] Hanc comparationem Vates ipse exposuit. [*Sicut angelus Domini in conspectu eorum.*] Præstantissimos & selectissimos hos cum aliis, quos Dauidi similes futuros dixerat, comparatos, angelo Domini simillimos censendos. [*In conspectu eorum.*] Si contentio quædam & comparatio fiat, vtri vtris præstent. Quòd verò appellatum in vaticinij huius inscriptione Israelis nomen non fuerit iterum præterea vsurpatum, sed omnis de Iuda & Dauidis familia sit habitus sermo, eò pertinere videtur, vt Israëlis nomen non ad vnā illius gentis, quæ ex Iacob orta fuerat, partē, sed omnē ecclesiam ad omnes in vniuersum tribus pertinens tandem Christo rege constituto ab omni factione & dissensione ad communionem & concordiam traductum in pristinam dignitatem antiquumque statum multo autem ampliorem restituendum esse. Vt enim olim dum Dauid reipublicæ clauum teneret, atque rei gerendę summa penes Iudæ familiam esset, Israëlis tamen regnum ipsum appellabatur, neque ante dissessionem regnū Iuda seorsum ab Israëlis regno nominatum est; sic per Christum legitimum ex Iudæ tribu & Dauidis posteritate regem instauratis rebus nomen etiam Israëlis integrum atque sanctum ab omni animorum & studiorum dissensione alienum, eodem, vt anteà, modò appellatum iri Vates significauit. Vt autem ex ipsis rerum euentibus eius temporis, ad quod hæc spectarent, ratio obseruaretur, notas omnes & signa sibi præuisa Vates ostendit, subinde illud repetens, [*In die illa, &c.*]

Et erit in die illa, quæram conterere omnes gentes, quæ veniunt contra Jerusalem.

VBI, quænam ea sit, quam hoc in loco appellat Ierusalem, cognouerimus, cætera faciles habent explicatus. eodem namque tempore, quo Christus captus, traditus occisusque est, cùm maximè euangelij cælorumque regni res labefactari quibusdam videbantur, eodem tempore eademque opera, maxima euāgelio victoria, maxima gloria, maxima item euangelij & ecclesiæ hostibus demolitio & vastatio parabatur: id quod tandē Dei atque hominum antiquus & vafer hostis agnoscens impedire atque auertere sero nimium conatus frustra est, Pilati vxoris à se exterritæ intercessione ad eam rem vsus. Magnam itaque gentium & sectarum aliorumque errorum, quæ gentium nomine continentur, depopulationem illo tempore Deus moliebatur. cùm maximè illæ firmatum stabilitumque iri putarentur. huiusmodi namque diuinæ sapientiæ mos est, vt aduersarios in suis ipsorum negotiis & probatissimis, ipsorum iudicio, consiliis capiat, sicut

Psalm. 17. scriptū est: Cùm peruerso peruerteris, quoniā tu populū humilē saluum facies, & oculos superborum humiliabis, &c. [*Quæram conterere.* Hebraicè, *curabo delendas.*] Quænam hostilium rerum & omnis infernæ potentiæ inclinatio & conuersio status per Christi mortem & resurrectionis victoriam futura esset, audiuimus: quæ rursus pij atque diuino timore ac religione imbuti populi in melius mutatio efficienda foret, audiamus.

Et effundam super domum David, & super habitatores Jerusalem spiritum gratiæ & precum: & aspicient ad me, quem confixerunt: & plangent eum planctu quasi super vnigenitum, & dolebunt super eum, vt doleri solet in morte primogeniti.

HVIVS loci expositio antiquis non parum difficilis & obscura, aperta nobis ex sacri euangelij interpretatione est. Antiqui Hebræi Messiam quendam Iosephi filium futurum exspectabant fortissimum Deoque gratissimum virum, qui Ierosolymis in prælio pro patriæ salute inito, validissimè pugnās, occumberet. id autem vnde illi acceperint, quærere longum est. illud certè non fuerit prætermittendum, apud antiquos Hebræos constitisse, tum Messiam mortem pro populi salute oppetiturum, tum etiā in æternum mansurum,

mansurum, sicut scriptum est: Nos audiuimus ex lege, quòd Christus manet in æternũ. Ioan. 12. Ex quo factum est, vt cùm Christum moriturum, & rursus Christum in æternum mansurum accepissent, illud intelligerẽt & traderent, Messiam duplicem fore, alterum filiũ Ioseph, qui pro suis mortem obiret; alterum filiũ Dauid, qui in æternum maneret. Hãc rem, quod obscurius in Hebræis & Chaldæis auctoribus significatam negotium facere nonnullis ex nostris intellexerimus, indicare breuiter placuit, eandemq. ad verum sensum relatam explicare. Hebræi in volumine. Ionathan Chaldæus in hoc loco & Ionathan Cæcus in Canticis. Igitur Messiam nostrum, qui vnus tantũ est; vtrisque tamẽ rebus abundè satisfecisse confirmamus, ita vt idem filius Ioseph legitima existimatione fuerit, sicut scriptum est: Vt putabatur filius Ioseph, &c. atque etiã ex Dauidis familia certissima regia stirpe ortus, idemq. mortem vltro ob publicam salutem ex diuini consilij Lucæ 3. decreto obierit, atq. etiã ex mortuis extans, in æternũ viuat; ita cùm illis cæteris in rebus conuenimus, præterquã quòd illi duos Messias cõstituunt, nos verò vnum tantũ recipimus: in quo tamen duas naturas diuinã atq. humanã confitemur. quem à Iudæorum pontificibus & populi principibus viris traditum, falsisq. criminibus & varia neque sibi constãte delatione accusatum Pontius Pilatus magis adeo illorum importunitate & populi temeritate impulsus, quã vlla, vel causa, vel lege inductus in crucem sustulerit. Cuius mortem tanta miraculorum prodigiorumq. magnitudo & frequentia comitata & consecuta fuit, vt eos qui spectarẽt, tum pauore & timore, tum religione vehementer tactos lugere ac lamentari necesse fuerit, vt adimpleretur id, quod scriptum est per Prophetam dicentem: [*Et effundam super domum Dauid, & super habitatores Ierusalem, spiritum gratiæ & precum.*] Duo nomina Hebraica sunt ex eodem verbo deducta, HHEN, & THAHHANVNIM, alterum misericordiam, quam aliqui compassionem dicunt, alterum deprecationem significat: quæ ex misericordiæ cogitatione & sensu plerumq. proficiscitur, vt cùm quis cuiuspiam iniuria affecti, innocentia perspecta, & factum doleat, & vltionem deprecetur. Estque deprecatio miserantis animi voce, fletu atque lamentatione indicatio; ita vt miseratio siue misericordia in mente, deprecatio in gestu, ore, habitu & pronuntiatione sit. cuius illa exempla: Exaudi Domine vocem deprecationis meæ, dum Psalm. 27. oro ad te, dum extendo manus meas ad templum sanctum tuum. Ne simul tradas me cum peccatoribus, & cum operantibus iniquitatem ne perdas me, &c. &: Benedictus Deus, quoniam exaudiuit vocem deprecationis meæ. &c. Huiusmodi ergo & miserationis & doloris atque lamentationis repletum animum, spiritum gratiæ & precum interpres vertit, vt gratiam hoc loco animi motum definiamus, quo optimum quemque virum indignaque passum prosequimur. Id quod hoc in loco effundere spiritum Hebræus sermo dicit, Latinè immittere vel inijcere mentem dicimus. [*Et aspicient in me, quem compunxerunt, & plangent, &c.*] Apertissimè diuinum verbum seipsum ab illis, hoc est, à suis Ierosolymitanis ciuibus confixum iri declarauit: qui cùm Dei filium tantis indicijs, argumentis atque miraculis indicatum agnoscere noluissent, traditum tamen & occisum consequentibus signis admirandisq. notis obseruatum multi filium Dei cõfessi Matth. 27. sunt, sicut scriptũ est: Centurio autem, & qui cum eo erant custodientes Iesum, viso ter- Lucæ 23. ræmotu, & his, quæ fiebant, timuerunt valde, dicentes, Verè filius Dei erat iste. & omnis turba eorum, qui simul aderant ad spectaculum istud, & videbant, quæ fiebant, percutientes capita sua reuertebantur. [*Quem compunxerunt*. Hebraicè, *transfixerunt.*] Ita sibi ab illis cruci affixo non manus & pedes modò, sed latus etiam lancea aperiendum fore Ioan. 19. significauit. sic hunc locum & D. Ioannes interpretatus exposuit. & iterum alia scriptura dicit, Videbunt in quem transfixerunt.

In die illa magnus erit planctus Ierusalem, sicut planctus Adadremmon in campo Magedon: & planget terra, familiæ & familiæ seorsum: familiæ domus Dauid seorsum, & mulieres eorum seorsum: familiæ domus Nathan seorsum, & mulieres eorum seorsum: familiæ domus Leui seorsum, & mulieres eorum seorsum: familiæ Semei seorsum, & mulieres eorum seorsum. omnes familiæ reliquæ, familiæ & familiæ seorsum, & mulieres eorum seorsum.

IESV Christi secundum carnem genus ex Dauidis nobilitate & semine fore apertè

Vates hoc in loco exponens indicauit, eorum hominum familiis appellatis, quibus propter occisi desiderium acerbi luctus atque lamenta futura erant. dixerat enim eius mortem perinde atque primogeniti & vnici alicuius honestissimæ familiæ filij lugendam fore Ierosolymis; ad quos verò potissimum is luctus pertineret, deinceps ostendit. interim autem indicauit eius luctum & desiderium non obscurum fore, sed grauissimum & apertissimum, omnibusque terræ habitatoribus non minus notum, quàm fuerit olim luctus Adadremmon & lamentatio in campo Magedon, ob charos, salutares beneficosque viros quosdam facta; quorum historia illa ætate vulgatissima; nostra
4.Reg.23. verò obscura incertaque est, nisi quantum Iosiam Iudæ regem pium & patriæ optimè consulentem à Pharaone Necho secundum Magedo occisum, indeque cum maximo
Iosue. 17. 3.Reg.9. gentis suæ desiderio Ierosolymam delatum esse legimus. fuit autem Magedo vrbs in
1.Paral.7. tribu Iuda à Iosue asscripta, atque à Salomone ædificijs operibusque instaurata & aucta: quam eandem esse cum Magedon affirmare ex sacris libris non possimus, cùm hoc & Adadremmon nomen semel tantùm, idque in hoc Zachariæ loco scriptum inuenerimus, certè Chaldæus paraphrastes, qui non longè post Vatis huius ætatem floruit, duas in huius loci explicatione historias indicat, hoc modo: *In tempore illo multiplicabitur luctus in Ierusalem, vt luctus Ahhab filij Ghamri, quem occidit Hadarrimon filius Tabrimon, & sicut luctus Iosiæ filij Ammon, quem occidit Pharao Claudus in valle Megidon.* Cætera verò, quæ ad huius luctus rationem explicandam appellata sunt nomina, eò pertinere videntur, vt Christi Ierosolymis occisi genus ad Dauidis domum referendum esse cognoscatur: cuius mortem eæ quæ tempestate illa ex regio genere exstarent familiæ, vt sibi notissimi, & propter perspectam virtutem atque maximam tum vitæ sanctitatem, tum doctrinæ miraculis probatæ auctoritatem charissimi & acceptissimi magno desiderio, luctu atque lachrymis prosecuturæ erant: id quod factum esse euangelistæ satis clarè
Matth.27. significauêre, cùm plures tum viros, tum feminas, easque alias Galilæas, alias Mariæ
Marc. 15. sorores dictas tristi spectaculo affuisse eodem loco scribant, vbi de spectatorum luctu &
" planctu mentionem faciunt. Erant autē ibi mulieres multæ de longè, quæ secutæ erant
" Iesum à Galilæa, ministrantes ei, &c. & cùm essent in Galilæa, sequebantur eum, &
" ministrabant ei; & aliæ multæ, inquit Marcus, quæ simul cum eo ascenderant Ierosolymam. Has autem & à viris etiam, qui spectauerint & luxerint, separatas fuisse euangelistæ ipsi declarant, & grauius etiam atque lugubrius fuisse lamentatas, ipsa feminei animi longè viris tenerioris ratio arguit. Quòd verò tres illas Dauidis familias nominatim Vates appellat *Nathan, Leui, Semei*, eò pertinet, quòd horum nomina illustria magis & nota illa ætate futura Vates præuidisset, eorundemq. cognationē Christi genus attingere foret omnibus manifestū. Sunt autē nomina Nathan, Leui, Semei, quæ in Chri-
Lucæ 3. sti genealogia à D. Luca recensentur, Vt putabatur filius Ioseph, qui fuit Heli, qui fuit
" Mathath, qui fuit Leui, &c. qui fuit Mathathiæ, qui fuit Semei, &c. qui fuit Mahath,
" qui fuit Nathan, qui fuit Dauid, &c. Hæc namque nomina omnia ad Dauidis familiam referenda esse, nomen Leui ostendit. quòd si ad sacerdotalem prosapiam referantur, vel nihil, vel minimum ad Christum pertinent: quem non ex Leui, sed ex Iudæ per Dauid genere oriturum antiqua oracula prodidêre, & noui etiam testamenti scriptores ortum testantur. Porrò huius mortem magna & communi omnium ordinum, & tribuum partim notatione, partim lamentatione & mœstitia fuisse notam & publicè permulgatam, illa duorum discipulorum oratio arguit, qui vel vni tantùm illis diebus Ierosolymis
Lucæ 24. hospiti ignotam esse admirati sunt: Tu solus peregrinus in Ierusalem, & non cognouisti
" quæ facta sunt in illa his diebus, de Iesu Nazareno, qui fuit vir propheta, potens in ope-
" re, & sermone coram Deo & omni populo, & quomodo eum tradiderunt summi sacer-
" dotes & principes nostri in damnationem mortis, & crucifixerunt eum, &c. [*Et omnes*
" *familiæ reliquæ.*] ex Dauidis prosapia, quas Matthæus & Lucas recensent, minus fortasse, quàm tres illæ nominatim prolatæ Christi temporibus illustres.

CAPVT

CAPVT XIII.

IN die illa erit Fons patens Domui Dauid & habitantibus Jerusalem, in ablutionem peccatoris & menstruatæ.

MAXIMAM & illustrissimã humanarum rerum status conuersionem & commutationem Christi crucifixi virtute faciendam, & antiquis oraculis proditum, & factam fuisse nostrorum auctorum testimoniis atque grauissimis exemplis est comprobatum: siquidem eorum vitiorum, quibus hominum natura à primis ætatis suæ temporibus corrupta inquinataque fuerat, non sordes modò eluendas, sed fontem ipsum, vnde turpes actiones oriuntur, clausum iri pronuntiatum fuit: Circuncidet Dominus cor (Deuter. 30.) tuum & cor seminis tui, vt diligas Dominum Deum tuum in toto corde tuo, & in tota anima tua, vt possis viuere, &c. namque imperfecta illa externæ carnis circuncisio perfectam hanc expetendam exspectandamq. significabat cordis circuncisionem in spiritu, non in litera, cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est. (Rom. 2.) Cùm hæc Christianæ virtutis & sanctitatis puritatisq. ratio ac significatio omnis illo antiquæ legis rituum & ceremoniarum crassiori cortice obducta fuerit, illud communi omnium ferè vatum consuetudine est obseruatum, vt cùm quippiam de ijsdem rebus iudicandum esset, per illa velut inuolucra & integumenta quædam perspiciendum exponeretur, quoad tempus accederet, cùm explicatè, distinctè atq. apertè res ipsa, non rei imago spectanda atq. probanda hominibus concederetur. Igitur vt corporis turpitudinũ & sordium nominibus interioris hominis vitia animorumq. labes & morbi indicabãtur, sic rursus eluendi, abstergendi & purgandi verbis, & ijs, quæ ad hæc faciunt, rebus appellandis, vt aqua, sanguine, hyssopo & cæteris, vitiorum animi sanitas & puritas, & interioris hominis significatur integritas. In istorum verò vitiorũ genere duæ partes siue species notissimæ in antiquo expiationũ ritu sunt, quæ aquis viuis elui abstergiq. oportebat: altera HHATAH, altera NIDA dicta; pro quibus latinus interpres, *Peccatum & menstruatam* reddit; ipsa verò verbi vis separationem significat. Peccatum autem ex rituali sermone adhærẽtem ex mortuorum cõtagione vmbráue labem appellamus, de cuius expiatione scriptũ sic fuit: Tollentq. de cineribus combustionis atq. peccati, & mittẽt aquas viuas super eos in vas, (Num. 19.) in quibus cùm homo mundus tinxerit hyssopum, absterget ex eo omne tentoriũ & cunctam supellectilẽ, & homines huiuscemodi contagione pollutos. atque hoc modo mundum lustrabit immundum tertio & septimo die, expiatusq. die septimo lauabit & se & vestimenta sua: & immundus erit vsq. ad vesperam. si quis hoc modo non fuerit expiatus, peribit anima illius de medio ecclesiæ, quia sanctuarium Domini polluit, & non est aqua lustrationis aspersus. At verò NIDA siue menstruatam non externa cõtagione, sed interiori vitio impurum & inquinatum corpus est, quod à sanctorum communione interim, quoad expietur, est separandum: atq. ad vtriusq. vitij eluendas sordes aquam viuam olim certis ritibus & ceremonijs consecrandam instituit Deus, quæ iuuencæ rufæ mactatæ atq. exustæ cedrini quoque ligni hyssopi & purpuræ dibaphæ cineribus commixta esset, sicut scriptum est: Vt sint multitudini filiorum Israël in constodiam & in (Ibidem.) aquam aspersionis, &c. Huiusmodi aspersionis Latinè dictã aquã, NIDA frequentissimè lex vocat: quam eandem lustrationis interdũ Latinus interpres dicit, quæ duabus potissimum partibus, aqua viuenti, & exustæ vitulæ cineribus constabat. Accidit autem, vt in illa antiqua Ierusalem nullę essent viuentes aquæ. neque enim fontem aliquem aut fluuium perpetuò manantem in tota vrbe fuisse legimus. namque & ille Chedron appellatus torrens magis, quàm fluuius fuit: neque tamen ipse interius, sed exterius vrbẽ præterfluebat. (Misnaioth tractatu de mensuris.) ex qua re effectũ est, vt asportatis aliunde aquis in sacrorũ ritibus vti ne-cesse fuerit, quẽadmodũ in antiquis Deuteroseôn libris legimus. In tanta autem aquarũ viuẽtium penuria Ierusalem illã antiquã adeo impurã & sordidã effectã fuisse vates lamentati sunt, vt ob eã rem repulsam atq. à diuina humanaq. gratia separatã fateãtur, sicut scriptũ est: Peccatũ peccauit Ierusalẽ: propter hoc instabilis facta est. (Thren. 1.) Hebraicè, Propter hoc NIDAH facta est. omnes qui glorificabant eam, spreuerunt illam: quia viderunt ignominiam eius, &c. & ibidem: Facta est Ierusalem quasi polluta menstruis inter eos.

At verò huic nouæ Ierusalem & instaurandę per Christum familiæ Dauid longè meliorem commodioremque condicionem fore Vates noster affirmauit; nempe fontem in medio & oportunissimo loco diuino beneficio aperiendum: cuius aquis occisæ & sacrificatæ Christi carnis virtute commixtis vniuersæ peccatorum & separationum labes atque sordes eluantur. Id verò beneficium Dauidis domui, hoc est, discipulis ipsis & familiaribus Christi & vniuersæ ciuitati Ierusalem, veris, inquam, Dei cultoribus aquam ex eodem fonte petentibus adeo commune fore, vt vnicuique aquæ suæ commodissimè scaturiant, atque ita omnibus communis, vt singulis proprius fons ille fore prædictus fuerat. domum autem Dauid & Ierusalem ciues illos definire oportet, qui & fide, & pietatis exercitatione, honestisque actionibus diuina promissa certa sibi reddere studeant, sicut idem ipse, de quo nunc nobis est sermo, hunc eundem locum exponēs prædicabat:
7. Qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuę. hoc autem dixit de spiritu quem erant accepturi credentes in eum. id quod olim promissum, re ipsa tandem præstitum constitisse D. Petrus publicè testatus est.
Act. 5. Deus patrū nostrorum suscitauit Iesum, quem vos interemistis, suspendentes in ligno: Hunc principem & saluatorē Deus exaltauit dextera sua, ad dandā pœnitentiā Israëli, & remissionē peccatorum. Et nos sumus testes horum verborum, & Spiritus sanctus, quē dedit Deus omnibus obedientibus sibi. [*Et erit fons patēs*. Hebraicè, *scaturigo aperta*.] quam præceptor noster flumina fluentia propriè dixit: est namq. verbum hebraicum *Makor*. Magnā verò ex hoc fonte in vniuersum terrarum orbem atque in omnem hominū vitā, vtilitatem & virtutem permanaturā fore Vates ait, qua illud videlicet efficiatur, vt omnibus de Deo diuinaq. natura falsis atq. obscuris opinionibus conuulsis, religionis veræ ratio ac virtus constare publicè possit, atque humanæ sapiētiæ insana ac temeraria assentio Christianæ simplicitatis & euangelicæ efficientiæ vi cohibeatur.

Et erit in die illa, dicit Dominus exercituum, Disperdam nomina idolorum de terra, & non memorabuntur vltra: & pseudoprophetas & spiritum immundum auferam de terra.

NVLLI doctrinæ, nulli disputationi atque orationi illa de diis Deorumque natura opinionū vanitas vel certius, vel celerius, quàm Christi efficientiæ & veritati cessit: siquidem omnis alia de diuina natura pro veritate aduersus falsitatem excitata contentio oppugnatores offendere potuit, si non ratione & causa, fictione tamen, excogitatione & mendacio, popularique oratione valentes, qui imperitæ multitudini imponere, ac tuendum errorem persuadere possent. Ex qua re effectum est, vt illa superstitiosi cultus consuetudo toto ferè terratum orbe dilatata & propagata tot secula manserit, dum non deessent, qui vel ex verisimili & ementita oratione, vel ex commentis fabulis, vel fictis auguriis & oraculis, aliisque miraculorum & prodigiorum interpretationibus orationem inuenire potuerunt. qua propter propriam vel commoditatem, vel gloriam, deorum multitudinem & reliquam omnem falsam rationem gentibus ad errorem, quàm ad veritatem amplectendam procliuioribus persuaderent. At verò vbi homines ad euangelij audiendum nuntium tanquam ad aspiciendam lucem reuocati sunt, illamque spiritus Christi in eos, qui credentes obedirent, efficientiam spectauēre, illam, inquam, salutem, quam & apostoli prædicabant, & verè ex diuina virtute afferebant, continuò illa errorum caligine discussa, omnes de dijs stultæ opiniones & sententiæ euanuerunt, quacunque Christianæ doctrinæ veræ & simplicissimæ notitia aperta, & illustrissimo illo sancti spiritus in credentium animos illabentis testimonio confirmata fuit, sicut scriptum est:
1. Cor. 12. De spiritualibus autem nolo vos ignorare fratres. Scitis quòd cùm gentes essetis, ad simulachra muta prout ducebamini euntes. ideo notum vobis facio, quòd nemo in spiritu Dei loquens, dicit anathema Iesu; & nemo potest dicere Dominus Iesus, nisi in Spiritu sancto, & cæt. Hæc indicasse hoc loco ad Vatis sententiam aperiendam satis fuerit, quæ aliàs nobis, ipsius diuini spiritus fauente gratia, latius explicanda erunt. Atqui Chaldæus paraphrastes hunc locum omnem non multum aliena a nobis sententia exposuit. [*In tempore illo erit doctrina legis reuelata, vt scaturigo aquarum domui Dauid & habitantibus Ierusalē, & parcam debitis eorum, vt expiare solent*

aquis aspersionis & cineribus legis de peccato. Et erit in tempore illo dicit Dominus exercituum, præcidam nomen abominationis populorum de terra, & non erit mentio nominis eorum vlterius, & cæt. Hæc ex Chaldæo ad verbum. Verùmenimuero cùm non in deorum modò multitudine colenda summus ac maximus error, sed etiam in vnius veri Dei cultu prophanando & variis perditionum sectis contaminando summa peruersitas & hominum generi vehementer perniciosa sit; id etiam malum euangelij Christi veritate & virtute depellendum esse Vates noster, atque alij etiam prædixerunt. [*Et pseudoprophetas & spiritum immundum auferam de terra.*] Latinus interpres & sententiam & Chaldæum paraphrastē, (quem sæpe consuluit) secutus, *Pseudoprophetas* optimè vertit: ne quis in Hebraico verbo NEBIIM ex linguæ ignoratione fallatur. namque nomen NEBIIM non vates נבי modò, sed stulte loquaces garrulosq. significat, eos nimirum, qui vanæ orationis, cui nulla virtutis ratio re ipsa subest, artifices sunt, atque sermonis & verborum præstigiis populum capiunt, à verbo NIB, quod fructum siue productionem vel germinationē significat. vnde NIBSEPHATAIM, id est, fructum labiorum, Isaias dixit. Ab huiusmodi Isa. 57. multis prophetis veram & puram religionem olim violatam fuisse, & post se etiam violandam fore Christus & apostoli aperte indicauêre, & frequentibus ac perniciosis nimiū exemplis à Christianæ ecclesiæ florentis ætate ad nostra vsque tempora compertum est. Fuerunt, inquit Petrus, pseudoprophetæ in populo, sicut & in vobis erunt magistri men- 1. Pet. 2. daces, qui introducent sectas perditionis: & eū, qui emit eos, Dominū negant: superinducentes sibi celerem perditionē, &c. Quòd verò istorū hominum res ex fraude, fallaciis & mendaciis, aut ad quæstū, aut ad errorē constet, ac vltra accuratam orationē excogitataq. luxuriantiū verborū commēta, quas fabulas Paulus vocat, nihil præterea virtutis aut vtilitatis habeat, manifestè ab Apostolo notata est, hoc verbū Zachariæ *Nebijm* ad verum & germanum huius loci sensum exponente. Et multi, inquit, sequentur eorū luxurias, per quos via veritatis blasphemabitur: & in auaritia fictis verbis de vobis negotiabuntur. atq. hi, vt apertissimis sacræ doctrinæ testimoniis & sententijs à doctis & pijs viris palàm redarguti, vbi omni reliquo præsidio, quo mendacium tuentur, defecti sunt, illud postremum, vt imperitæ multitudini imponāt, insolentissimè iactare consueuerūt, sibi spiritu sancto auctis magis, quàm aut rationi, aut apertæ & nudæ veritati, aut productis ex diuino libro testimoniis, vel argumentis vllis credi oportêre. pleni sunt istorū libri, disputationes, quotidiani sermones, atque eæ, quæ ad populū fiunt, orationes, istiusmodi spiritus iactatione assidua: nemoq. illorum est, quin scelestum illum hæreticorū principem Machometū hac in re imitetur. ille enim cùm rerum, quas perperam docet, veritati niti non possit, subinde ad dati sibi spiritus auctoritatem appellandam se recipit. Piget profectò atque etiam pudet ætatem nostram in eiusmodi tempora incidisse, quibus nulla vnquam hac in parte corruptiora & misera magis extitisse credimus: optandumq. est aut illa mutari, aut nos ex tā turpi & indigno spectaculo maturius discedere. fatemur quidem & coràm etiam fassi aliquando sumus, istiusmodi homines spiritum habere: neque enim tales, ad nouādas perturbandasq. ecclesiæ & religionis res, animi ijs, qui spiritu præter cæteros mortales magno aucti non fuerint, concipi possunt. quamobrem & spiritū illis tribuamus necesse est: sed spiritū tamen erroris definire consentaneū fuerit, quo vehemēter aucti sunt, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. de cuius spiritus natura, moribus & efficientia multa exempla prodita sunt, ex quibus illud est vnum: Processit spiritus, & stetit coram Domino, & ait, Ego decipiā Achab: cui Dominus, In quo, inquit, decipies? & dixit spi- 2. Paral. 17. ritus, Egrediar & ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum eius: dixitq. Dominus, Decipies & præualebis, egredere, & fac ita, &c. Huiusmodi quicunq. spiritus fuerint, qui à mendacio contra veritatem, à discordia aduersus concordiam, à licentia aduersus Christianam religionem & honestatem pugnaturos ministros obsident & occupant, in sacro sermone spiritus immundi vocantur: contrario omnino cognomine spiritus sancti, vel spiritus recti. Latina verò lingua contaminatum spiritum vocat eum, qui ei, cui insit, aliisque perniciem affert. Huiusmodi spiritum non minus, quàm vanorum deorum cultus, nocentem & pestiferum Christi virtute redarguendum, reprimendum & tandem auferendum esse Vates noster prædixit, atq. eius efficiendæ rei auctoritas & potestas apostolis & legitimis diuini verbi legatis atque ministris à Christo communi-

Matth. 10. communicata est: Et conuocatis duodecim discipulis, dedit eis potestatem spirituum » immundorum, vt eijcerent eos, &c. Tres autem ex eo spirituum genere iisdem agendi » & nocendi notis descriptos à se visos Ioannes testatus est: Et vidi de ore draconis, & de Apoc. 16. ore bestiæ, & de ore pseudoprophetæ, spiritus tres immundos in modum ranarum: sunt » enim spiritus dæmoniorum facientes signa, &c. At omnes huiusmodi ad quæstum, aut ad popularé gratiam & gloriolam ficta & commentitia fabula in tenebrisque summo otio composita, euangelij sapientissimis rationibus & validissima virtute redarguta tandem detegitur, & vanitatis leuitatisque summæ plena esse demonstratur, sicut scriptú Ephes. 5. est: Omnia autem quæ arguuntur à lumine, manifestantur: omne enim quod manife» statur, lumen est. Neque verò aliam vel certiorem, vel commodiorem ad huiusmodi » sectariorum orationes redarguendas atque conuincendas muniri viam, neque ad istas Babylonicas verberandas turres & deijciendas tormentum aliquod efficacius ab ijs, qui veritatem & simplicitatem colunt, viris, quàm sacrorum librorum auctoritatem inueniri posse arbitramur, maximè verò si ad assiduum studium diligentemque exercitationem illius, quæ in euangelio reuelatur, virtutis notitia accedat. Hæc namque & Christianæ pietatis veritatem illustrat, & sectarum omnium, quæcunque ex humana cogitatione profectæ sunt, vanitatem ex fraude & mendacio constantem arguit, eademque studiosos sui animos istiusmodi perniciosas, atque dissensionum altrices nugas detestatos ad veritatem, simplicitatem, modestiam, pacem, charitatemque colendam, atque omnem denique verè ecclesiasticam & Christianam perfectionem sequendam 2. Timoth. 3 informat, sicut scriptum est: Tu verò permane in ijs, quæ didicisti & credita sunt tibi, » sciens à quo didiceris: & quia ab infantia sacras literas nosti, quæ te possint instruere ad » salutem per fidem, quæ est in Christo Iesu. Omnis scriptura diuinitus inspirata, vtilis est » ad docendum, ad arguendum, ad corrigendum, ad erudiendum in iustitia, vt perfectus » sit homo Dei ad omne opus bonum instructus, &c. quæ de hac re multa ab apostolis docentur. Hanc igitur diuini euangelij sancti Christi spiritus virtute instructi, ad hominum excogitata mendacia redarguenda & referenda efficacitatem hoc in loco Vates indicabat.

Et erit cùm prophetauerit vltrà quispiam, dicent ei pater eius & mater eius qui genuerunt eum, Non viues: quia mendacium locutus es in nomine Domini. & configent eum pater eius & mater eius genitores eius cùm prophetauerit.

QVANTA sit ijs, qui verè pij dicūtur, integritas ac fides, ex eo declaratur, quòd studium omne ad veritatis defensionem conferatur, omnibus etiam vel propriis, vel suorú sibique necessitudine coniunctissimorum rebus posthabitis. neque enim vlla in hominum vita, vel coniunctior necessitudo, vel charitas maior, quàm parentum erga proprios liberos est: quæ vsque adeo animos occupare solet, vt quæ in ijs vitia esse constent, nonnunquam virtutis nominibus defendantur vel occultentur, vel leuius etiam corrigantur. quæ verò manifesta scelera sunt, ea reprehendi & dissuaderi aliquando contingit; publicè verò à parentibus in filios animaduerti, rari admodum admirandique exempli fuerit. Vbi verò verus Dei cultus puraque religio suscepta est, diuinarum rerum veritatisque tuendæ causa omnibus aliis priuatis maximis commodis antefertur; ita vt neque pater, neque mater, quæ vehementius amare solet, filio, quē à recta pietatis via aberrare deprehenderit, parcendum esse existimet. In maximorum autem atque Deo vehementer detestabilium scelerum genere vanæ vaticinationis studium notatur, quod Deut. 13 capitis pœna ex diuina lege vindicandum fuit, sicut scriptum est: Propheta autem ille » aut fictor somniorum interficietur: quia locutus est, vt vos auerteret à Deo vestro. si tibi » voluerit persuadere frater tuus filius matris tuæ, aut filius tuus, vel filia, siue vxor, quæ est » in sinu tuo, aut amicus, quē diligis vt animá tuá, clàm dicēs, Eamus, & seruiam⁹ dijs alie» nis, non acquiescas ei, nec audias, neque parcat ei oculus tuus, vt misereariS & occultes » eum: sit primum manus tua super eum, & post te omnis populus mittat manum, lapi» dibus obrutus necabitur: quia voluit te abstrahere à Deo tuo, & cæt. Ex his omnibus necessitudinis & charitatis gradibus, supremus à Vate nostro indicatus est, quem

quem cum veritati postponendum prædixerit, cæterorum exemplum manifestum statuit. neque verò ob hoc solùm patres in filios animaduersuros esse dicit, quòd vani cultus vanorumque deorum prædicatores esse deprehenderint, sed etiam, quòd nouorum dogmatum & alienorum à Christiana simplicitate præceptorum auctores, mendacium suum diuini nominis auctoritate tuentes cognouerint. [*Quia mendacium locutus es in nomine Domini.*] Satis apertè expositum est, quid in hoc loco verbum *prophetare* significet, *loqui mendacium in nomine Domini*. Neque verò eorum, qui veram euangelij rationem tenent, integritas tantùm, sed iudicium etiam & verum à falso discernendi facultas commendatur. facilè enim à patre & matre in filij dogmatibus & orationibus vanitatem & mendacium deprehendendum esse indicat, dum pronuntiandam sententiam atque animaduersionem narrat. [*Et configent eum cùm prophetauerit.*] Tantùm abest vt sibi filium prophetantem populo admirabilem gratulentur, vt ipsi agentem & verba facientem sibi redargutum magno pietatis & integritatis exemplo vltro petentes feriāt, iuxta illud: Si oculus tuus scandalizat te, erue illum & proijce abs te. Quam verò manifestè omnis huiusmodi excogitatæ doctrinæ falsitas admoto euangelij lumine prodita argui refellique possit, ex euentu ipso Vates docuit, quòd veritate perspecta vanitatē ipsam cum eorum, qui professi fuerint, perturbatione, & pudenda confessione, patefactum iri confirmet.

Et erit in die illa, confundentur prophetæ vnusquisque ex visione sua cum prophetauerint, neque operientur pallio saccino, vt mentiantur.

MVLTA fuisse olim ab ijs, qui sanctioris vitæ nomine popularem plausum admirationemque sui captarent, ad eā rem parata intelleximus, quæ vel austeritate & duritie, vel nouitate imperitioribus & virtutem non tam moribus & officijs, quàm externo habitu & cultu definientibus imponerent. Plurimi ex philosophis qui humanam felicitatem in doctrinæ institutique sui studio sitam asserentes discipulis promittebāt suis spectatæ virtutis opinionem & auctoritatem atque orationi fidem prolixa barba, rugosa fronte remissoque supercilio, horrido etiam vestitu cultuque facere, atque obtinere arbitrati, in eam rem studiosè incumbebant, quæ in veræ virtutis rationibus aut nullū aut postremum locum habet, in vulgi verò opinione fortasse primum. neque hæc gentilium modò philosophorum exempla fuêre, sed eorum etiam, quibus diuini verbi notitia erat, qui non minus huiusmodi rebus vsi imperitæ multitudinis studia & gratiam inire, atq. hoc modo dogmata placitaque sua pro diuinis pręceptis venditare solebant. Huius notę Pharisæos fuisse Christus tristes appellans indicauit: Cùm ieiunatis, nolite fieri sicut hypocritæ tristes. exterminant enim facies suas, vt appareant hominibus ieiunātes, & omnia opera sua faciunt, vt videantur ab hominibus. dilatant enim phylacteria sua, & magnificant fimbrias, &c. Ex hoc genere sunt vestimentorum asperitas, & à vulgari cōsuetudine remoti colores, qualibus eos, qui Hebraicè *Commarim*, à latino interprete aruspices, alias verò æditui dicuntur, vti solitos legimus: de quo genere omni, & quatenus hęc laudari, quatenus rursus improbari possint, alias, Deo annuente, ex diuinorum dogmatum ratione disseremus. namque stultitiæ & ignorationis turpissimæ est, de huiusmodi rebus citra distinctionem ad summam laudem, aut ad summam inuidiam definire & statuere. Illud certè hoc in loco satis erit dixisse, nonnunquam hæc rerum genera non virtutis veræ, sed ambitiosæ cuiusdam opinionis causa ad falsum populo persuadendum peti, vt à Vate nostro distinctè est adnotatum. [*Nec operientur,* inquit, *pallio saccino, vt mentiantur.*] Neque enim saccum indui, aut malum, aut euangelica sententia improbatum est, sed ea causa indui, vt mentiantur; id euangelij luce deprehendendum arguendumque esse Vates denuntiauerat. namque vbi quid istorum pseudoprophetarum mendacium, quid rursus euangelica veritas promittat, diligenter perspectum fuerit, & quemadmodum id, quod ab vtraq. parte promissum est, præstari possit & soleat, fuerit obseruatum: tunc verò omnes illæ philosophicæ præstigiæ, quæ sub honestatis ostentatione mendacium turpitudinemque celabant, manifeste euanescunt, & euangelicæ virtutis illustrissima ratio veritasque in illa summa simplicitate cōstat, sicut de vtroque hoc genere scriptum est: Qui desperantes semetipsos tradiderunt impudicitiæ in operationem immunditiæ omnis in auaritiam, vos autem non ita didicistis Christum,

Matth. 6.
Matth. 23.
Ephes. 4.

» si tamen illum audistis, & in ipso edocti estis (sicut est veritas Iesu) deponere vos secun» dum pristinam conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur secúdum deside» ria erroris, &c. Verbum Hebraicum *Chebhoss*, macrescere, attenuari, denegare, mentiríque significat: ita vno verbo omnem tristem hypocrisim interius exteriusque depictam expressit Vates. namque & ad macerationem, quam dicunt carnis, saccus parabatur, & maceratio fallendi causa à simulatoribus istis procurabatur. Atq. in eiusmodi commentorum generibus, quæ ad sanctitatis opinionem & plausum captandum simulatione & inani ostentatione magis, quàm veritate, gloriæ illa ambitiosa cupiditas excogitauit. sunt etiam quædam in corporis membris insignitæ notæ, siue plagis & vulneribus vltro factis, siue igne, ferro, alióue instrumento inustæ atque impressæ, quæ pro diuini colloquij & consuetudinis vestigiis iactantur. quem morem antiquum fuisse diuina lex vetando ostendit. neque figuras aliquas aut stigmata facietis vobis, &c. Hodieque etiam

Leuit. 21.

» apud Ismaëlitas nonnulli barbaris notis compuncta membra aut impressa sigilla, aut facti vltro vulneris cicatrices certa figura in familiaris cum Deo colloquij, vel singularis amicitiæ argumentum vulgo harum rerum admiratori ostendunt. Hæc tamen omnia vt adumbrata, ficta atque simulata sunt, euangelij lumine apposito tandem detecta euanescunt. ita futurum esse Vates dixerat, vt quicunque sese his rebus venditatum sacri sermonis interpretem, nuntium, alióue nomine professus appellaret, vbi Christianæ virtutis trutina exanimatus, quidnam esset, rogaretur, se quod antea iactauerat, esse, negaret, idque quod verè esset, confiteretur.

Sed dicet, Non sum propheta, homo agricola ego sum: quoniam Adam exemplum meum ab adolescentia mea.

PRIVS illud auaritiæ atque ambitionis plenum consilium modestiori & tutiori vitæ condicione mutandum esse ijs, qui euangelici luminis veritate conuicti fuerint, Vates ostendit, ijsque rem omnem, quemadmodum sese habuerit, manifesta confessione esse aperiendam. rogatus enim quispiam ex ijs, quamobrem non, vt anteà prophetæ munere fungatur, sese prophetam fuisse aut esse, apertè negabit; sed illud tantùm profiteri nomen, quod proprium sibi sit, hominem agricolam priuatum, inquá, quendam hominem, quem communi industria & labore sibi victum parare magis, quàm illa otiosa vaticinij professione deceat, cùm ipse non à Deo creatus & legatus propheta repente extiterit, instar eorum, qui verè vates sunt, sed ex hominű disciplina, institutione & exemplo vel æmulatione, ad illam propheticam personam, quam antea sustinuerat, agendam fuerit ab adolescentia sua præceptis, exercitatione atque meditatione fictus & informatus. [*Adam exemplum meum ab adolescentia mea.*] Non fuit Deus, inquit, cuius consilium & voluntatem in eo munere secutus ego repente propheta prodirem, sed homo fuit exemplum mihi ad eam rem, quam non sine studio, labore & diuturna meditatione assecutus fui. Quod nos legimus, [*Exemplum meum,*]

קנא Hebraico verbo respondet HIKNANI, cuius primű thema significat emere, possidere, negotiari, in ea vero coniugatione, quàm hîc obtinet, quæ tertia Hebræis, significat alium ad emendum possidendumque inducere. Est igitur huius loci sententia, se non diuino consilio & iussu, sed humano præcepto & exemplo adductum eiusmodi quæstum occepisse. Hispanè ad verbum sic vertitur hic locus, *Hombre me púso en grangeria.* Non ineleganter igitur interpres noster, quòd aliud simplex verbum ad eas omnes res significandas latinum non haberet, exemplum reddidit. atque illud in hac re consultissimum statuimus, latinis hominibus vulgatam editionem esse commodam: eius tamen interpretationem ex Hebraica veritate & proprietate esse petendam, quòd si minus eius linguæ facultas contingat, varias translationes, quæ tamen probatæ sint, vt Augustinus censet, consulendas conferendasq. esse. Sed vt ad propositum reuertamur, non modò futurum esse Vates ait, vt euangelij virtute & sapientia vera à falsa doctrina dignoscatur, sed vt earum rerum, quæ refelli atque conuinci difficilius posse videntur, vanitas, ars & commentum apertè prodatur, vt signorum & miraculorum etiam, quæ vel humano ingenio: vel malorum dæmoniorum præstigiis ostendi magis, quàm

2. Thess. 2.

edi possunt. de quo genere sic est scriptum: Cuius est aduentus secundum operationem

tionem Satanæ in omni virtute, & signis, & prodigiis mendacibus, & in omni seductione ,, iniquitatis, &c. huiusmodi Antichristi ministros nobis subindicasse Zacharias videtur, ,, quem spiritu oris Domini Iesu, hoc est, euangelij virtute interficiendum tandem fore Paulus confirmat.

Et dicent ei, Quæ sunt istæ plagæ in medio manuum tuarum? & dicet, His plagatus sum in domo eorum, qui diligebant me.

QVONIAM cicatrices, notæ ac signa illa, quibus istiusmodi & sanctitatis simulatores imponere populo solerent, adhuc in iis, qui fraudem antiquam confessi damnent, hærentia, magnum nescio quid & diuinum indicare videbantur, eousque Vates rem hanc persecutus est, vt huiusmodi signa non diuina auctoritate, sed humano ingenio studio, & arte parari posse doceat; idque ex indicatione eiusdem, quem præteritæ ostentationis vanitatem confessum induxerat, ostendit. namque interrogatum illum, qui fieri possit, cùm propheta non sit, vt plagas & signa illa impressa gerat, quæ non nisi diuinitus imprimi credita fuerint, responsurum ait se non à Deo, aut ab angelo quopiam tactum plagas illas retulisse, sed humana arte accepisse, non ab hostibus aut inimicis, verùm in ea familia, cuius disciplinæ se addixerat: atque adeo inter eos versatus, à quibus diligebatur, vt inter collegas magistrosque suos, hanc sibi munitam fuisse viam, qua populo admirabilis repente extaret. [*In domo eorum, qui diligebant me.*] siue ipse sibi plagas imposuerit, siue ab aliis eiusdem consilij & fraudis consciis acceperit: vtrumque enim modum Vates hac oratione indicauit, illud omnino certum esse, eas neque cælitus à Deo in familiaritatis signum, neque ab hominibus foris ob religionis defensionem sibi esse inflictas, sed in domo eorum, qui ipsum diligebant. consequens ergo est, consultò illas venisse. [*In medio manuum tuarum.* Hebraicè ad verbum *inter manus tuas.*] quo dicendi modo non solùm manus, sed totum corpus ab anteriori parte significatur, quacunque manuum ministerium liberè pertingere potest. solent autem huiusmodi consultò impressa signa in pectore vel femoribus, vel brachiis, atque adeo in manibus ipsis, plerumque verò in posteriore corporis parte ab istis ostẽtari, quod & iis etiam, qua sine euangelij lumine sapiẽter de rebus existimant, fraudis suspicionem augere potest, qui eiusmodi signa & plagas scientibus & videntibus certoque loco & modo sine vllo periculo acceptas fuisse facilè intelligunt. atqui dum hæc commentaremur in media Africa, vel in sancto sabba secundum Iordanem esse, & plures ex istis KADOSSIN, id est, sanctis & separatis Ismaëlis videre nobis videbamur; cuiusmodi hominum dolos Iesus spiritu oris sui, & euangelio veritatis aperturus esse à vatibus & apostolis dictus est. Verùm enimuero hanc diuini euangelij victoriam spiritualem fore, eandemque non armis, non humanis viribus, aut potentia, sed diuina virtute & sapientia parandam interpretari oportere, Deus ipse proximis carminibus declarat: in quibus tota euangelij ratio rerumque gerendarum series, vt futura fuerat, manifestè exponitur. Hoc nimirum pacto, vt si externæ humanæ vires & opes, atque adeo præsentes & primi euentus spectentur, euangelij pars inferior videri possit; si verò æterna veraque virtus & efficientia atque ipse tandem rerũ exitus obseruetur, superior atque præstantior omnino & diuinis planè muneribus auctissima & illustrissima euangelica pars euadere intelligatur: namque id non casus aut infirmitatis, verùm diuini consilij, prouidentiæ ac virtutis fuit, vt maior, potentior ac sublimior, superior & victrix secundum carnem pars à minori, humillima & exagitata atque lacerata iuxta carnem etiam spiritu tandem & virtute vinceretur, & per triumphum captiua duceretur. Hoc enim pacto, & gloriæ causæque, & suorum probationi, vtilitati & amplitudini consultum esse Deus voluit, cùm is debilia & infirma ad eam rem, vt fortia confunderet, elegerit. igitur vaticiniis de hac re editis, & prouidentiæ suæ rationibus, & piorum hominum animis, spe & promissione atque exemplo confirmandis consultum voluit Deus: qui non casu hanc rem, aut melioris partis imbecillitate, sed consilio & prouidentia promissioneque constare ait: quam tandem exitus ipse felicissimus admirabilem planeq. diuinam esse declaraturus fuerat, imprimis illam, quæ humano iudicio calamitas & ærumna putanda existimandaque erat, ipsi maximo piorum omnium duci Christo esse propositam, quam is summa virtute & constantia perpessus, summa cum nominis sui gloria, ac suorum vtilitate & ex-

emplo superaret: atque eandem etiam, leniorem tamen & magis tolerabilem condicio- Act.14. nem ducis huius discipulis veris & fidis statuendam esse, vt multarum tribulationum tolerantia periculorumque ac mortis contemptione regni Dei & sacrosanctæ ciuitatis vsus & dignitas quæreretur. maximum autem iis, qui fortitudine, patientia, atque animi virtute & spe ad finem vsque perstitissent, & auxilium à Deo promissum & præmium tandem esse propositum: huius verò rei ordinem seriemque omné breui oratione Deus per Vatem persequitur, & tanquam præsentem iam indicat: quam vt consilio suo constituram confirmet, ipse vltro appellat, & vt sese explicet, hortatur.

Phramea suscitare super pastorem meum, & super virum cohærentem mihi, dicit Dominus exercituum: percute pastorem, & dispergentur oues.

OMNIVM nostrum iniquitates, hoc est, culpas & scelerum crimina Christo Iesu ad expiandum suaque morte luendum diuino decreto imponendas esse sacra oracula prodiderunt, atque diuinam aduersus homines iram illam antiquam supplicio illo pro nobis vltro perferendo expeditum iri, quantum videlicet ex sacrificij illius ratione diuina postulasset iustitia. nam si qui reipsa & effectu tantæ reconciliationis expertes existant, sibi suoque vitio & culpæ asscribant, qui tantæ salutis sufficienter cunctis allatæ & propositæ condicionibus æquissimis fide & pœnitentia vti noluerunt. igitur tempus illud turbulentum, quo Deus in Christum suum peccata hominum animaduertendo tenebrarum potestati locum daturus erat, iam nunc Vates noster diuina oratione velut præsens constituit, permissaque tenebrarum rectoribus sæuiendi in Christum potestate rerum consequentiam omnem indicat. iubet gladium, hoc est, mortem, vt super pastoré verum suum suscitatus & districtus sæuiat, suum autem pastorem virum sibi coniunctú appellans, non solùm diuinæ auctoritatis, sed naturæ participem confirmat. [*Virum cohærentem mihi,*] Manifestè hominem fortissimum & prestantissimum eundemq. secum natura communicanté indicat, maximè verbo Hebraico GHAMITHI, quod sociú meum vnà mecum significat: socius autem Dei vnà secum nullus dici possit, qui idem Deus eiusdem naturæ non sit, alioqui quænam vna cum Deo societas esse possit, non planè intelligere quis queat. adeo autem apertè hoc significatur, vt neque Iudæi negare aut refellere queant, modò orationem à Vate Dei personam sustinéte haberi fateantur, quod plerique omnes interpretes ex illis cum Chaldæo paraphraste confitentur. hoc autem idem ipse Vates aperte docet, [*Dicit Dominus exercituum.*] Qui hominú peccata in Christum animaduersurus angelorum legiones, quas ad tenebrarum potestatem & petulantiam frangédam mittere posset, interim retinet, quoad expiatio illa absoluatur, omnem posteà consulto in innocentem allatam iniuriam tandem vlturus. neque verò ipsum solum Christum & piorú ducem, summú ignominia, probris, plagis, verberibus ac morte affectum, sed illius etiam discipulos tanto præceptore tantoque duce priuatos, tamque tristi & inopinato spectaculo attonitos, & sibi ipsis metuentes perturbatum iri, sicut
Matt.26. » scriptum est: Omnes vos scandalum patiemini in me in nocte ista. quos quan-
» quam perturbandos prædixerit, sibi tamen non deserendos esse promittit, sicut scri-
Ioan.17. » ptum est. Pater sancte serua eos in nomine tuo, quos dedisti mihi, vt sint vnum, sicut &
» nos. cùm essem cum eis, ego seruabam eos in nomine tuo, quos dedisti mihi custodi-
» ui eos, & nemo ex iis periit, nisi filius perditionis, vt scriptura impleretur. nunc au-
» tem ad te venio, & hæc loquor, vt in mundo habeant gaudium meum impletum in se-
» metipsis, &c. Hanc autem à Christo discipulorum suorum commédatam curam suscipiendam Deus in se recipit.

Et conuertam manum meam ad paruulos.

NON modò discipulos illos, qui tunc Christum pastorem sequebantur, verùm omnes etiam alios ex Iudæorum aliarumque gentium nationibus suscepturú sese Deus pollicetur, quos, quòd iuxta existimationem & iudicium humanum humillimæ & abiectissimæ condicionis præ cęteris múdi sapiétibus potentibusq. viderétur, paruulos ap-
Matth.11. pellat, iuxta illud: Cófiteor tibi pater, quoniá abscódisti hæc à sapiétibus & prudétibus,
» & reuelasti ea paruulis. ita pater, quoniam sic placitum fuit ante te, &c. Atque hacte-
» nus breuiter quidem, sed apertè tamen illud significatum est, quemadmodum ecclesię res Christi capitis illius proditi, capti & occisi atque resurgentis temporibus habituræ essent,

[es]sent: vtque dies illi quanquam breues, varia tamen rerum mutatione, atque animorũ [m]otu, dolore, dubitatione, suspicione, timore ac rursus consolatione, lætitia, confirma[ti]one & desiderio transigendi essent. iam verò quid post missum spiritum sanctum (quæ [a]gendarum per Christum publicè rerum vltima in hac vita exspectatio futura erat) [co]nsecuturum in Iudæorum populo esset, ostenditur.

Et erunt in omni terra, dicit Dominus: partes duæ in ea disperdentur, & deficient, & tertia pars relinquetur in ea.

DELECTVM illum piorum & simplicissimorum hominum, qui Christo illiusque [e]uangelio credentes in gregem annumerandi erant, hoc in loco Vates significauit: quos [m]ultis periculorum & difficultatum modis exercitandos, atque in omni militiæ Chri[sti]anæ disciplina ad victoriã probandos maximæ & præstantissimæ dignitatis compotes [f]actos, pulcherrimo & honestissimo nomine, cælestis ciuitatis ciues à Deo appellandos [fo]re confirmat. hic autem post spiritum sanctum missum factus delectus fuit, cùm apo[st]olis euangelium annuntiantibus noua quotidie discipulorum ad ecclesiam fieret ac[ce]ssio: ita & tertia illius gentis parte delecta, cæteri ob euangelium repulsum reiicien[d]i, atque euangelij virtute & efficientia ab illius spiritualis vitæ communicatione depel[le]ndi, sicut scriptum est: Cuius ventilabrum in manu eius, & emundabit aream suam, ,, Matth.3.
& congregabit triticum in horreum, paleas autem comburet igni inextinguibili. ,, [*In omni terra.*] Quanquam rectè ad omnem terrarum orbem hæc ratio referri possit, in quo [sa]tis magna hominum pars euangelium recepit, minor tamen, quàm ea fuerit, quæ re[pu]lit, terram nihilominus Iudææ & Israëlitidem regionem hic propriè interpretabi[m]ur, in qua primus ille delectus factus est eorum, qui aliis orbis partibus salutis nuntij [f]uerant, sicut scriptum erat: Dedi te in lucem gentum, vt sit salus mea vsque ad extre- ,, Isai.49.
[m]um terræ. Atque *in omni terra*, ex adiuncta notationis particula & ex sententia ipsa ,,
[at]que orationis à Vate institutæ ratione Israëliticam terram exponimus, vt illud apud [e]uangelistas: Et tenebræ factę sunt super vniuersam terram, &c. [*Dicit Dominus.*] Certam ,, Matt.27.
[p]rædictarum rerum exspectationem oratio hæc parat. etenim ea, quæ à Deo dicta sunt, [sa]ncta effataque haberi oportet, vtpote qui, quid ab aliis faciendum sit, optimè nouerit, [qu]idque à se sit etiam præstandum, sapientissimè & certissimè decreuerit & constitue[r]it. Decreuit igitur in hac re duabus partibus, iis videlicet, qui neque sibi credere, neque [o]bedire vellent, euangelij efficientia reiectis & repudiatis, reliquam tertiam partem, quę per angustam portam intrare non recusauerit, sibi deligere, in populumq. charissimum [a]doptare. [*Disperdentur & deficient.*] Duo in legis sermonibus familiaria verba hoc loco [v]surpata sunt, alterum CHARATH, quod in huiusmodi sententiis frequentissimũ est: Genes.17.
[E]t excindetur anima illa de populo suo; alterum GAVAGH, quod deficere, solui atque כרת
[p]aulatim ac sensim perire significat: cuius in seniorum morte describenda frequens est גוע
[v]sus. vt: Et deficiens mortuus est in senectute bona. & illud: Consumptusq. ætate mor- ,, Gen.25.
[t]uus est, &c. Vtrumque autem verbum in diluuij antiqui rationibus vsurpatum, indeq. ,, Ibidem.
[a]d hoc vaticinium translatum obseruatur. alterius exemplum illud est: Et non interfi- ,, Genes.9.
[ci]etur vltrà omnis caro aquis diluuij, &c. alterius verò illud: Et vniuersa, quæ sunt in ter- ,, Genes.8.
[r]a, consumentur. atque verbum prius ad naturæ proprietatem versum scindere abscin[d]ereue significat, ita duplicem ex euangelio, vel recepto, vel repulso euentum nobis hæc [or]atio indicat; alterum impiorum & incredulorum excæcationem & reiectionem, al[te]rum piorum delectum & conseruationem, sicut de vtroque etiam ex eadem diluuij [r]atione scriptum fuerat. Aquæ inundabunt, & delebitur fœdus vestrum cum morte, & ,, Isai.28.
[pa]ctum vestrum cum inferno non stabit, &c. atque ad prius verbum alludens Ioannes ,,
[di]cebat: Ecce securis ad radicem arborum posita est: omnis arbor, quæ non fecerit fru- ,, Matth.3.
[ct]um bonum, excidetur, & in ignem mittetur, &c. posterioris verò plurima in testamen- ,,
[ti] noui libris orationum & sententiarum indicatio est, vt: Deus autem huius seculi ex- ,, 2.Cor.4.
[ca]ecauit mentes incredulorum: si quis autem templum Dei violauerit, disperdet illum ,,
Dominus: & Christi bonus odor sumus in iis, qui pereunt, & in iis, qui salui fiunt, &c. ,,
Quod verò tertiam partem, quæ in cælorum regni ciuitatem recipiatur, relictum iri ait, cum illo planè D. Pauli testimonio conuenit. Reliqui mihi septem millia virorum, qui ,, Rom.11.
non curuauerunt genua sua ante Baal: sic ergo & in hoc tempore reliquiæ secundum ,,
electionem gratiæ saluæ factę sunt, &c. Quantis verò periculis, quantis rerum difficulta- ,,

tibus & laboribus illi, qui reliqui futuri erant, diuini nominis atque communis orbi totius vtilitatis causa perfuncturi essent, deinceps exponitur.

Et deducam tertiam partem per ignem, & vram eos sicut vritur argentum: & probabo eos sicut probatur aurum.

EXCITANDAS aduersum discipulos Christi, atque eos, qui iustissimè & pientissimè viuentes Christianam causam susciperent, inuidiæ hominum & maximorum periculorum tempestates, contumelias, necessitates, persecutiones, angustias cęteraque omnia, quæcunque ab Apostolo infirmitatis nomine dicta sunt, hoc vaticinio significat Vates. duplex namque baptisma eos, qui Christum seruatorem sibi recepissent, exspectare Ioannes docuerat, alterum spiritus sancti, ignis alterum: atque spiritus sancti baptisma illorum regenerationem, ignis verò probationem & gloriã fuerat effecturum: ignis enim præter illam, quam sæpe commemorauimus, agendi celeritatem, duplex est efficientia: altera vt impura à puris secernat; altera, vt pura omnino perficiat. Quamobrem argentum ab omni inferioris notæ corporis admistione liberatum, purum atque integrum reddit, sicut scriptum est: Aufer rubiginem de argento, & egredietur vas purissimum. & illud: Argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum. aurum verò, quod natura purum, atque omnis alterius generis expers plerumque inuenitur, ignis tantùm probat & perficit, sicut scriptũ est: Quomodo probatur in fornace aurum, &c. Vtramque autem naturam atque efficientiam duobus propriis verbis Hebraicus sermo indicat. namque argento SZARAPH, quod fundere ac purificare significat, iungitur: auro verò BAHHAN, quod latinis probare est. igitur in primitiua, quam appellamus, ecclesia, hoc est, primis Christianæ pietatis temporibus duplex piorum hominum conditio fuit; altera eorum, qui spiritu sancto diuinitus accepto regenerationis illius admirandæ beneficio & vsu puri, iusti, immaculati & irreprehensibiles corã Deo effecti erant, cuiusmodi apostoli atque alij multi, quos perfectos, spirituales, sanctos atque Dei viuentis filios diuina scripta appellant; altera verò eorum, qui ad eum perfectionis gradũ nondum peruenerant, ad quem tamen omni cura, studio atque pietatis exercitatione contendebant. hos infirmos, infantes, pusillos & aliis in hanc sententiam nominibus apostoli vocant. Vtrisque autem ignis illud periculum paratũ fore Vates ait felici omnino euentu, vt alteris videlicet puritas & sanctitas; alteris autem summæ perfectionis & cõstantiæ dignitas & gloria comparetur, præter summam illam cæteris hominibus illo exemplo afferendam vtilitatem & Dei nominis celebrationem, qui sese etiam in illis suorum periculis & exercitationibus tutorem defensoremque præsentissimum fore profitetur.

2.Corint.12. Prou.25. Psal.11. Prou.27.

Ipse vocabit nomen meum, & ego exaudiam eum, & dicam, populus meus est: & ipse dicet, Dominus Deus meus.

HONESTISSIMVM profectò atque omni ex parte celeberrimum certamen piorum est, quibus tanti principis, hoc est, Dei certissimum auxilium & numẽ ostendendũ promittitur: atque præmium deinde, quo nullum maius esse possit, cum præclara nominis celebritate deferendum proponitur. in mediis namque illis afflictationibus & rerum tempestatibus inuocatum sese præsentem tutoremq. fore Deus pollicetur. quæ res eorum ipsorum, qui experti fuêre, testimonio confirmatur. Propter quod, inquit Paulus, ter Dominum rogaui, vt discederet, & dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea. nam virtus in infirmitate perficitur. libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, vt inhabitet in me virtus Christi: propter quod placeo mihi in infirmitatibus, in contumeliis, in necessitatibus, in persecutionibus, in angustiis pro Christo. cùm enim infirmor, tunc potens sum. & quis ergo nos separabit à charitate Christi? tribulatio? an angustia? an fames? an nuditas? an periculum? an persecutio? an gladius? sicut scriptũ est: Quia propter te mortificamur tota die, existimati sumus tanquam oues occisionis: sed in his omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos.

2.Corint.12. Rom.7.

CAPVT

Ecce dies Domini venient, dicit Dominus; & diuidentur spolia tua in medio tui.

RERVM omnium, quæcunque à seculo suo ad Christi vsque & apostolorum tempora exspectandæ essent, ordinem, consequentiam exitumq. omnem hactenus Vates est persecutus: nunc verò deinceps eam rerum partem describit, quæ ad nouissima tempora, hoc est, ad integram & plenam totius terrarum orbis mutationem pertinent. de quibus ab aliis etiam vatibus multa, à Christo verò & apostolis plurima prędicta scriptaque fuerunt, fore videlicet, vt Christiana ecclesia, quæ vera Ierusalē est, hostibus omnibus deuictis & dissipatis, pace vbique parta, expetitam diù sibi tranquillitatem, diuina gratia donisque aucta maximis, perpetuò sequatur: quibus verò rationibus, quā serie id efficiendum sit, quibusque signis obseruandum, certo atque consequenti ordine docet. imprimis autem rei ipsius euentum proponit, deinde acta, ex quibus euentus processurus fuerit, exponit. [*Ecce dies Domini veniet*, Hebraicè, *Ecce dies Domino veniet.*] cuiusmodi oratione non solùm certū tempus indicatur, sed illustrissimū & præclarissimum atque adeo ad virtutis, dignitatis, sapientiæ & misericordiæ suæ exempla edenda singulariter constitutum: cuius tamen prima ratio misericordiam spectatura sit. ob eam namque rem arcanum nomen *Domini*, est appellatum. [*Et diuidentur spolia tua in medio tui.*] Quidquid ab hostibus cùm apertis, tum maximè occultis Ierusalem ciuitati sanctæ per vim, dolum atque iniuriam detractum fuerit, restituendum tandem fore Vates confirmat; nempe virtutes, sapientiam, gratiam, spiritum, animorumque diuitias & facultates omnes, cæteraque ornamenta maxima omnia hæc ex diuina virtute & vindicatione ad legitimos possessores postliminio reditura esse prædicuntur. Omnis verò hæc ratio translata à bello & bellicis euentibus oratione describitur. quam, si ad simplicem verborum significationem interpretari placeret, facilis & aperta satis expositio sequeretur, ex antiquis temporum & rerum historiis nobis petita, quam aliàs fortasse indicabimus: nunc verò præcipuum Vatis & vaticinij argumentum persequi, explicataq. prius translatione exponere statuimus. Omnis igitur ratio arcana nobis hic erit, arcaniq. sermonis explicationibus tractanda, in quo Ierusalem ecclesiā Christi, hostes, infernam præcipuè potestatem & vim, atque huius satellites & administros improbos homines, propugnantem verò & defendentem diuinam naturam, virtutem & efficientiam interpretamur. Vt igitur vrbis alicuius expugnatoribus, per summum aliquem & strenuissimum ducem deuictis, pręda omnis, quæ ab illis acta fuerat, rursus recepta antiquis dominis diuidenda restituitur, sicut ab Abrahamo cùm Sodomorum & Gomorrhæorum populis liberalissimè actum est: ita etiā spolia omnia à Deo victore & vindice Christianæ ecclesiæ hominibus restituenda ac singulis sua diuidenda esse dicuntur. atque hæc totius agendæ rei propositio est, cuius expediendæ ratio deinceps subiungitur.

Et congregabo omnes gentes ad Ierusalem in prælium, & capietur ciuitas, & vastabuntur domus, & mulieres violabuntur: & egredietur media pars ciuitatis in captiuitatem, & reliquum populi non auferetur ex vrbe.

QVIDQVID detrimenti, damni ac mali Christiano populo, tum à gentibus & Iudæis, tum verò ab Ismaëlitis Machometo seductore illatum hactenus est, diuino permissu ad bonorum probationem, improborum verò patefactionem & animaduersionē accidisse, ex hoc vaticinio intelligimus. Primum namque idololatræ gentes vario in ecclesiam impetu facto vehementer sæuierunt, à qua iniuria neque Iudæorum natio abstinuit, deinde hæretici plurimi ad nostram vsque tempestatem extitêre, qui grauissimum detrimentum Christianæ reipublicæ importarent: inter quos nefaria illa Ismaëlitarum secta fuit, quæ tum vi & armis, tum legibus & institutis nocentissimis, magnam etiam Christianorum partem abduxit, non modò imbecillis & timidis animis fraude & dolo callidaque doctrinæ ratione delusis, sed prophana connubiorum ratione excogitata, quæ libera ducendarum vxorum licentia & prolem multiplicem augeret, & libidini, ad quam hominum ingenium procliue est, laxas habenas remitteret. Quibus ex rebus omnibus effectum est, vt dimidia Christiani populi parte relicta, hoc est, probata atque in fide officioque manente, dimidia altera, vel vi, vel metu, vel dolo & fraude in er-

rorem captiua raperetur. Quo in statu Christanæ res hactenus etiam sunt, quarum tamen restitutio, quemadmodum exspectanda sit, deinceps indicatur.

Et egredietur Dominus, & præliabitur contra Gentes illas: sicut præliatus est in die certaminis.

NEQVE enim tantam infernorum hostium & pessimorum hominum potentiam & vim vlla alia, quàm diuina virtute superari & repelli posse putandum erat. quamobrem in perturbatissimis & difficillimis rebus suum vnicum præsidium spectandum præbere solet Deus, qui huius tantæ ruinæ restituendæ curam in sese recipit, eodem exemplo, quo desperata propemodum olim salute perturbatis Israëlitis solus ipse sua virtute, nullis hominum, vel consiliis, vel opibus vsus, ingentem & validissimum Ægyptiorum exercitum prorsus deleuit & perdidit: quo die sese cultorum suorum propugnatorem maximum & fortissimum, & ante prælij conflictum professus est, & post victoriam partam declarauit, sicut scriptum est: Dominus pugnauit pro vobis, & vos tacebitis. & Dominus quasi vir pugnator omnipotens nomen eius, &c. Fortitudo mea & laus mea Dominus, & factus est mihi in salutem. hic est certaminis dies, quem Vates noster indicat, Hebraicè sic descriptus: [*Sicut die præliari ipsummet in die commißi prælij*. Chaldaicè verò sic expositus: *Sicut die pugnare ipsum super mare rubrum.*] Hanc autem diuinæ virtutis efficientiam maximam atque spectabilem omnibusque manifestam fore figurato admirabilique sermone Vates renuntiat.

Exod. 14. & 15.

Et stabunt pedes eius in die illa super Montem oliuarum, qui est contra Ierusalem ad Orientem: & scindetur Mons oliuarum ex media parte sui ad Orientem & ad Occidentem præruptu grandi valde, & separabitur medium montis ad Aquilonem, & medium eius ad Meridiem. Et fugietis ad vallem montium eorum, quoniam contingetur vallis montium vsque ad proximum: & fugietis sicut fugistis à facie terræ motus in diebus Osiæ regis Iuda: & veniet Dominus Deus meus, omnésque sancti eius cum eo.

VT SACRI sermonis ratio, pedes cætera descripta Deoque attributa membra efficientia magis, quàm re ipsa interpretari: sic & hunc locum non ex verborum sono, sed ex significatione exponere docet. diuinæ virtutis robur pedes, quibus corpus firmari solet, significant. Mons verò oliuarum, qui est contra Ierusalem ad Orientem, eum statum, in quo res hominum futuræ sunt ante hanc, de qua loquimur, ecclesiæ instaurationem. namque oliuarum mons Ierosolymis terrenis ab Oriente adiacet, sed verborum ipsorũ arcana interpretatio hoc modo sonat, [*Super prægnantem oliuarum, qui super faciem Ierusalem ab ante.*] Causam aliàs docuimus, quamobrem montibus nomen prægnantium impositum fuerit. ad faciem esse, idem est, quod præsentem atque conspicuum esse. *ante* & tempus significat, & eam mundi partem, vnde sol nobis oriri conspicitur: ita quæ verborum cortice velatur, sententia illa est, illum humanarum rerum statum, qui aduersus ecclesiam illo tempore futurus erat, virtutis diuinæ firmitudine & robore ita discutiendum esse, vt veri hostes à veris & studiosis pietatis cultoribus longo interuallo seiuncti dignoscantur; atque hi etiam omnibus veræ felicitatis rationibus, omnis dignitatis veræ nominibus affecti & donis illustrati; illi verò longè inferiores relinquantur; vtpote cùm hi ad Orientem & florentem semper statum, illi verò ad Occasum pertinere dicantur. quo præruptu longè alij ab aliis disterminandi sunt, atque deinde alij ad Aquilonem, qui Hebraicè absconsionem & protectionem significat; alij verò ad meridiem, qui æstus & ariditatis instar habet, spectabunt. namq. MIZRAHH ortui & viriditati, IAMMA morti, SZAPHON absconsioni & protectioni, NEGEB ariditati proxima nomina sunt: quibus quatuor orbis partes appellantur. atque in hac rerum & status diuisione maximam vtriusque partis studiosorum trepidationem fore Vates enuntiat. ij namque, qui infirmiores erunt, & minus apertè vel probi vel improbi, ad mediam vallem, quę vtrumque montem ita diuidit, vt tangat etiam, confugient, vtriusuis partis exitum exspectantes. huius autem fugæ exemplum ex notissima illis seculis historia petitur, terræmotus in die-

in diebus Osię regis Iuda facti biennio post Amosi vaticinium, eodemque anno, quo Isaias propheticum munus obiuit. Amos 1. alloquitur autem hoc loco Vates suæ tempestatis homines, vt præteritorum, sic futurorum etiam temporum & seculorum personam sustinentes. idem namque humanum genus vnumque & specie, & ratione, & definitione omni censetur, vt illud: Serui eramus Pharaonis in Ægypto, & eduxit nos Dominus, &c. Ex Deut. 6. illo autem oliuarum monte, qui Ierosolymis proximus fuerat, Deum in ciuitatem illam sanctam peruenturum esse dicit, quem omnes sancti & perfecti viri ab illaque vulgari & prophana consuetudine separati sequantur: ita vt tanta Dei maiestate, tam illustri & celebri sanctorum frequentia ciuitas ipsa dignitatem amplitudinemque suam obtineat. atque hanc sentētiam Hebraica oratio indicat, [*Et omnes sancti tecum*;] estque pronomen *tecum* femininum. Verùm enimuero, vt diuinorum beneficiorum ratio apertior & illustrior constet, piorum hominum res in summas angustias primum adductas, in latissimū felicitatis campum reuocandas fore, allegoricos Vates docet.

Et erit in die illa: non erit lux, sed frigus & gelu.

IN IPSA naturæ rerum contemplatione dies absolutè, non tempore, sed claritate & luce; nox verò contrà, tenebris & obscuritate definitur, sicut scriptum est: Et lucem Genes. 1. appellauit diem, & tenebras noctem. ita vt quæ dies nubilosa & obscura solisque calore priuata sit, non propriè dies, neque nox propriè dici possit: quales dies brumæ sunt, in quibus pruinæ ac niues proferuntur. dies autem & lux arcano sermone pacem & lætitiam tranquillitatemque; nox verò contrà, metum, tristitiam & perturbationem significat, vt: Nox præcessit, dies autem appropinquauit. 1. Thess. 5. illo igitur tempore, quo Deus ecclesiam suam instauraturus est, ob magnum vtriusque partis conflictum, duriores & angustiores etiam bonis & piis videri potuerint res: quæ tamen illis optimum & illustrissimum exitum habituræ sint. id quod subiuncto etiam carmine explicatur.

Et erit dies vna (quæ nota est Domino,) non dies neque nox, & in tempore vesperi erit lux.

PRIMVM, inquit, tribulatio & pressura præcedet, quæ tamen impios tantùm, non item pios perdat: quos vespertina tandem lux exspectans lætissimos excipiet. Hanc verò diem Domino notam & certam esse ait, qua superatis & reiectis atque dissipatis omnium errorum, sectarum & peccatorum tenebris, perpetua quædam lux tandem, nulla amplius obscuritate occupanda, succedat, ita vt quo tempore aliàs vesper esse solebat, tamen lux iam de cætero futura perpetuò sit. de qua luce spirituali multa à vatibus omnibus & ab apostolis plurima prædicantur, vt: Abiiciamus opera tenebrarū, & induamur Rom. 13. arma lucis, & quasi in die honestè ambulemus. Beatum verò atque omnibus veris bonis & copiis affluentem perpetua diuini spiritus gratia auctum ecclesiæ statum fore deinceps Vates prædicit.

Et erit in die illa: exibunt aquæ viuæ de Jerusalem: medium earum ad mare Orientale, & medium earum ad mare nouissimum: in æstate, & in hyeme erunt.

PERPETVAM & copiosam sancti spiritus affluentiam & gratiam, quam diuino beneficio ex Christi seruatoris morte & resurrectione sacrosancta atque catholica ecclesia consecutura erat, multi ex vatibus pręuidentes, aquarum, fontium fluuiorumque nominibus significarunt. sic Ioël: Et fons de domo Domini egredietur, & irrigabit torrentem spinarum. Ioel. 3. sic Ezechiel: Et ecce aquæ redundantes à latere dextro, &c. Ezech. 47 Et hic idem Vates superius: In die illa erit fons patens domui Dauid, &c. Suprà 13. huius verò diuinæ aquę beneficium omni ecclesiæ commune, ad extremas vsque orbis partes deferendum esse, tum ipsa affluentia, tum locorum apud vates descriptio significat. [*Medium earū ad mare Orientale.*] Oceanum orientalem, quo terra ab ortu ambitur, vt nouissimum mare, extremum Oceanum, quod tādem ab occasu soluentibus nauigari potest, exponimus. perennes verò & inexhaustas semperque abundantes aquas fore ex eo, quod subiunctum est, ostenditur. [*In æstate, & in hyeme erunt.*] namque verbum, *erunt*, affirmatiuè additum, omnem mutationem atque defectum excludit. duobus namque anni tēporibus aquarum defluxus vel minui, vel sisti solet, æstate propter nimium solis absumentis feruorem;

hyeme propter immodicum frigus, quo aquæ in glaciem coguntur. ita igitur nullis vel immodicis afflictionum æstibus, vel rerum pressuris & angustiis aquam illam atque diuini spiritus gratiam & manifestam prouidentiam ecclesiæ vniuersæ defuturam Vates ait. Hæc verò omnia ad perpetuam & veram sapientiæ diuinæ disciplinam Chaldeus paraphrastes non aliena à nostris definitionibus sententia retulit, sicut scriptũ est: De Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem. magnum verò omnium gentium de religione consensum, & commune pietatis & veri cultus studium porrò fore cõfirmat Vates: quòd ij, qui infirmiores fuerint, & minus anteà veræ pietatis rationes tenuerint, sanctissimæ partis exemplo & admiratione ad eandem omnino de Deo diuinisque rebus sententiam traducantur.

Isai.2.

Et erit Deus rex super omnem terram: in die illa erit Deus vnus, & erit nomen eius vnum.

CERTAM carminis huius sententiam Chaldæus paraphrastes breuiter exponit. [*Et reuelabitur regnum Dei super omnes habitatores terræ: in tempore illo seruient coram Domino humero vno, quoniam nomen eius firmabitur in seculo, & non præter ipsum.*] Itaque vnum verum Deum, vnamque diuinam naturam publicè ab omnibus cognoscendam, diligendã, atque communi animorum & sententiarum consensu ac pietatis studio colendam tunc fore, cùm gentes omnes in vnum ouile redactæ vnicum pastorem Christũ secutæ supremum Dei nomen in iustitia, sanctitate & veritate sanctificent, regnique cælestis participes omnes fiant. Quanta verò quamque expetenda res hæc sit, Christus apertè docuit, qui nostrarũ ad Deum supplicationum argumentum primum atque maximum hoc esse voluit. Sic, inquit, orabitis, Pater noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum: adueniat regnum tuum, &c. atque hoc maximum & præstantissimum mysterium iam inde à prima nascentis ecclesię ętate cœptum, quanquam temporibus nostris inter tot tantasque errorũ & sectarum nebulas minus perspicuum sit, futurum tamẽ est, vt plenè absoluatur, aperteque omnibus pateat, vt adimpleatur quod per hunc aliosque prophetas scriptum est: Quia tunc reddam populis labium electum, vt inuocent omnes in nomine Domini, & seruiant ei humero vno, &c. quod verò de vnico Dei nomine hic indicatur, ad veritatẽ Christi cognoscendam pertinet, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ Dei: quem qui videt, videt & patrem, atque virtutem nominis illius arcani experitur, quod nemini mortalium sine diuina reuelatione satis vnquam, aut notum, aut explicatum fuit. At verò Ierosolymam vrbem illam, de qua sermo institutus nobis est, tum locorum dilatatione, tum etiam populi celebritate & frequentia longè lateque propugnandam atque situs elegantia conspicuam omnino fore hic Vates cum aliis præcinit.

Matth.6.

Sopho.3.

Et reuertetur omnis terra vsque ad desertum, de colle Remmon ad Austrum Ierusalem: & exaltabitur, & habitabit in loco suo, à porta Beniamin vsque ad locum portæ prioris, vsque ad portam angulorum: & à turre Hananeel vsque ad torcularia regis.

IEROSOLYMAM antiquam vrbem in edito loco sitam fuisse ex sacra typographia didicimus. Fundamenta eius in montibus sanctis, &c. eius verò, quanquam altioris, prospectum circumiacentes montes non parum impediebant, sicut scriptum est: Montes in circuitu eius. ex qua re illud eueniebat, vt neque ita latè extensa, neque cõspicua esse posset. at verò rebus ecclesiæ ad summum gradum adductis, illud etiam ex diuinæ virtutis efficientia accessurum vates cecinerunt, vt omni obice remoto, omni difficultate emollita, huius sacræ ciuitatis prospectus longè lateque pateat, & situs etiam ab illis antiquis veteris Ierosolymæ angustiis productus & dilatatus, nullis aliis, quàm orbis terminis definiatur. [*Et reuertetur omnis terra vsque ad desertum.*] Hebraicè est, *Reuertetur omnis terra in Gharaba*. Est autem GHARABA multiplex nomen: significat enim mixtionem, dulcedinem, planitiem & desertum. atque ita nullum alium montem, nullum doctrinæ alienæ, aut vanæ sapientiæ, vel inutilis religionis cultum fore Vates ait, cuius obiectu Christianæ & Catholicæ ecclesiæ prospectui atque amplitudini quicquam detrahatur, sicut aliàs etiam eadem translationis ratione scriptum extat: Et erit in nouissimis diebus præparatus mons

Psal.86.

Psal.124.

ערבה

Isai.2.

mons domus Domini in vertice montium, & eleuabitur super colles; & fluent ad eum omnes gentes. id quod Isaias montis eleuandi imagine descripserat, Zacharias totius terræ deprimendæ & complanandæ similitudine significauit. vtrumque verò Ioannes Baptista complexus dicit: Omnis mõs & collis humiliabitur, & omnis collis implebitur, & videbit omnis caro pariter salutare Dei. hoc itaque est mitescere, dulcescere, complanari, desertumque fieri, atque campestre, vt sic dicamus, reddi. [*De colle Remmon ad Austrũ Ierusalem.*] Septentrionalem & meridionalem plagam hoc loco Vates indicat, si Hebræorum verborum vis & notatio aptè obseruetur. ad verbum namque sic oratio redditur. [*Ab altitudine Remmon ad Austrum Ierusalem.*] namque in terræ vniuersali situ borealis pars altior describitur, quòd montes frequẽtiores atque editiores habeat. eam autem partem collem siue altitudinem Vates dixit: quam vt apertius indicaret, loci ad septentrionem siti nomine adiuncto annotauit. est enim *Remmon* scopulosus & saxosus in Beniamin tribu mons antiquo Beniaminitarum pręsidio celebris, vt scriptum est: Quod cùm vidissent, qui remanserant de Beniamin, fugerunt in solitudinem, & pergebant ad petram, cuius vocabulum est Remmon, &c. Beniamini verò tribum ad septentrionem Ierosolymis adiacere ex sacra geographia cognouimus. ipsum præterea nomen Remmon, & malum granatum, & altitudinem etiam significat. atque ita factum est, vt dum Vates de libera illa Ierusalem sermonem instituit, verba, nomina resque inueniret, quæ cùm terrenæ Ierosolymæ conuenirent, arcana etiam significatione ad illam alteram referri aptè possent. [*Et exaltabitur.*] iis quibus antea ambiebatur, collibus depressis, eam solam exaltatam & conspicuam relictũ iri consequitur. [*Et habitabit in loco suo.*] Hebraica hæc phrasis quietam, liberam atque omnibus commoditatibus auctam habitationem, eandemque perpetuam, significat. Hebraicè ad verbum dicitur. [*Et habitabit subtus se.*] hoc est locum omnẽ suum commodissimè tenebit. huius dicendi modi frequens in sacris sermonibus vsus est, vt: Stemus in loco nostro: & illud: Maneat quisq. apud semetipsum, & nullus egrediatur de loco suo die sabbathi. [*A porta Beniamin.*] Beniamin, filius dextræ arcanè significat, atque dexteram orbis terrę partem nobis indicat, vt porta prior siue prima orientem. namque portæ nomen Hebraicum, cogitationem & mensuram latinè significat. duobus autem modis orbem terræ geometræ metiuntur, longitudine & latitudine. [*vsque ad portam angulorum.*] Mensuram angulorum arcticum, antarcticum polos, in quibus circuli omnes, quibus orbem secundum longitudinem metimur, concurrentes angulos constituunt innumerabiles. deinde verò [*A turre Hananeël vsque ad torcularia regis.*] Terram omnem, quacunque patet, ad ambientem oceanum vsque interpretamur. Hebraicè sic locus habet, [*& turris Hananal vsque, &c.*] ita vt turrim Hananeel omnem habitandam esse indicet vsque ad torcularia regis. quę tametsi certa apud Ierosolymam olim loca fuerint, significatione tamen arcana ad nostrã rationem transferuntur. Est autem nomen turri Hebraicum MIGDAL, quod magnitudinem siue magnificationem significat. *Hananeël* verò Dei condonationem atque misericordiã ad verbum sonat. Est igitur huiusmodi loci interpretatio, Dei misericordiæ & cõdonationis magnitudinem omni terræ, quácunque orbis patet, ad torcularia regia vsque fore impertiendam. atque hoc pacto Ierosolymæ huius, de qua loquimur, situm longè lateque dilatandum, & hic Vates, & alij prædixerunt, eandemque Ieremias iisdem ferè verbis est persecutus, quam non tam ex vulgata, quàm ex arcana vocũ significatione interpretari oportere, antiqui etiam Hebræi docuerunt: quibus noua quædam Ierusalem, quæ totum orbem occuparet, futura credita exspectataque fuit. Cæterùm perpetuam deinceps ecclesiæ & securitatem & tranquillitatem extremis iam periculis & difficultatibus superatis, piam etiam & æternam pacem sacra omnia oracula promittunt.

Matth. 3.

Iudic. 20.

1. Sam. 14.
Exod. 16.

Hebræi expositores in Midras Agera.

Et habitabunt in ea, & anathema non erit amplius: sed sedebit Ierusalem secura.

OMNI non solùm externo & alienæ factionis & superstitiosæ ac vanæ religionis metu, sed domesticæ etiam seditionis, sectarum & improbi ac nefarij dogmatis suspicione alienam & liberam ecclesiam fore apertè significat his verbis: [*Et habitabunt in ea, & anathema non erit amplius.*] Quoniam verò salus, securitas atque libertas summa hactenus ecclesiæ promissa apertè erat; sed quisnam tantorum, tamque immanium

hostium

hostium exitus futurus esset, nondum fuerat satis explicatum; ei quoq. parti prædicendo satisfacit Vates, ostenditque magnam illis paratam esse vltionem, quam qui euaserint, planè diuinam agnoscentes sacræ & puræ religioni, & veræ Christianæ pietati sese totos dedant, magnam & salutarem in se Dei virtutem, si id fecerint, sin minus, magnã iram & vim experturi.

Et hæc erit plaga, qua percutiet Dominus omnes gentes, quæ pugnauerunt aduersus Jerusalem, Tabescet caro vniuscuiusq. stantis super pedes suos, & oculi eius contabescent in foraminibus suis, & lingua eorum contabescet in ore suo.

OMNIA hæc per translationem dicta primum ad verbum, deinde ad sentẽtiam explicanda sunt. Igitur Ierusalem infestos anteà hostes, qui ingenti robore, potentia viq́ue valere visi fuerant, summa infirmitate debilitateque fore subito afficiendos ait, ita vt videntes sentientesque ante se perire cognoscant, quàm prospicere & cauere exitium possint. planè enim hæc omnia signa, quæ à Vate indicata sunt, certam mortis prænotionẽ ac prædictionem medicis faciunt, maximè cùm subito in aliquo homine, & non ex manifesta vel nimiæ purgationis vel vigiliarum causa accidisse visa fuerint. est enim hoc primum ab Hippocrate indicatum mortis iudicium. [*Tabescet caro vniuscuiusque stantis supra pedes suos.*] Subito, inquit, nullius antea morbi debilitatione aut vi, neque longa valetudine in lecto decumbentis, sed valentis & stantis caro contabescet, oculique caui & ad videndum imbecilli reddentur, neque linguæ suus vsus erit neruis & musculis omnibus debilitatis. atque hac figura debilitationisque imagine expressa humanam potentiã, sapientiam, dolum, calliditatem & eloquentiam, quibus ecclesiæ hostes aduersus Christianam simplicitatem valere se plurimum putauerãt, fractum, comminutum, debilitatum ac tandem perditum iri Vates ostendit. Magnam verò in ipsis confusionem perturbationemque edendam fore docet, vt dum quis alterius auxilium petere studuerit, abalienatam voluntatem & apertas experiatur inimicitias.

Hippocrat. de præsagiis, lib. 1. c. 1.

In die illa erit tumultus Domini magnus in eis: & apprehendet vir manum proximi sui, & conseretur manus eius super manum proximi sui.

PRO mutuo auxilio mutuum periculum ecclesiæ hostibus denuntiatur, tantaq. animorũ perturbatio futura dicitur, vt cùm quis propriæ debilitatis & infirmitatis fulciendæ causa alterius manum apprehenderit, infestam sibi ex nimia suspicionis perturbatione sentiat. id autem solenne semper Christianæ veritatis aduersariis & detractoribus fuit, vt cùm separati minus ad repugnandum se posse intelligerent, quanquam aliàs opinione & studio dissidentes, tamen aduersus Dominum & aduersus Christum eius mutuo auxilio copias cõiungerent. sic Pharisei & Sadducæi apud Iudæos: sic apud gẽtes Epicurei & stoici agebant. sic omnes denique gentes, sectæ & factiones, quæcunq. Christianam veritatem & simplicitatem oppugnare contenderint: quorum tamen non solùm potentiam, sed consilia artesque omnes irritas & inutiles, imò sibi ipsis mutuo infestas tunc fore, Vates ait, cùm absolutam plenamque gratiam & salutem ecclesiæ suæ Deus est allaturus. neque verò illa tempestate gentes & sectas vanorumque cultuum studiosos modò, sed Iudæorum etiam non modicam partem hostilem aduersus ecclesiã animum & conatum paraturos esse dicit: quos tamen omnes Deus spiritu oris sui, & euangelica virtute superatos partim delebit, partim reprimet, & ad deditionem coget.

Sed & Juda pugnabit aduersus Jerusalem, & congregabuntur diuitiæ omnium gentium in circuitu, aurum & argentum, & vestes multæ satis.

CÆTERÆ gentes errore, superstitione obscuris & falsis de diuina natura opinionibus armatæ aduersus ecclesiam contendere solent: Iudæi verò domestici magis hostes & periculosi habentur, qui paribus, vt videtur, & simillimis armis, hoc est, sacrarum scripturarum auctoritate, Christianam veritatem oppugnare conantur: quorum tamen vanos & irritos conatus fuisse exitus ipse arguet. nam quidquid in illorũ libris boni veriq́ue atque certi fuerit, id non illis, sed Christianæ ecclesiæ in vsum cedet: propter quam, quæcunque scripta à spiritu sancto sunt, scripta fuisse manifestè probabitur; siquid præterea apud aliàs gentes erit, quod ad veram sapientiam atque probatam virtutem referri possit, id liberali causa manu assertum ad ecclesiam Christianam postliminio rediturum esse

esse confirmat. sunt autem aurum, argentum & vestes verorum bonorum, vt sapiẽtiæ & scientiæ atque virtutũ cæterorumq. diuinorum donorum, quæ à patre luminũ descendunt symbola, vt: Suadebo tibi emere à me aurum ignitum probatum, vt locuples fias, & vestimentis albis induaris, &c. Id verò, quod superius dictum fuerat de restituendis Ierusalem spoliis, [*Et diuidentur spolia tua in medio tui, &c.* nunc expositione explicatur, *Aurum argentum, & vestes multæ satis*, siue vt Hebraicè est, *ad multum valde*,] vt copia hæc ad aurum, argentum vestemque referatur. Quidquid igitur veri & perfecti boni apud hostes fuerit, vt proprium ecclesiæ restituendum esse ait: cætera verò, quæ hostium ipsorũ esse deprehendentur, quibusque illi maximè niterentur & fiderent, vt ecclesiæ superuacanea, imò inutilia prorsus damnatum excisumque iri dicuntur: cuiusmodi potentia vis, fraus, dolus, temeritas & stultitia, cæteraque hominum aduersus veritatem & simplicitatem præsidia sunt. Apocal. 3.

Et sic erit ruina equi, & muli, & cameli, & asini, & omnium iumentorum, quæ fuerint in castris illis, sicut ruina hæc.

EQVORVM, mulorum cæterorumq. iumentorum, quæ ad belli vsum valere putantur, mentio in hoc loco propterea facta est, quòd ad spoliorũ & prædarum rationem hæc genera etiã referri soleat: quæ tamẽ vt inutilia cum suis Dominis excisum perditumq. iri Vates ait. [*Sicut ruina hæc.*] Illam dominorũ ruinam subitam, quam paulo antè describeret, indicat à Deo ipso mirabiliter edendam, qua omnis hominum aduersariorum potentia & ars, omnisque inferni hostis excogitatio irrita fiat. neque verò horum iumentorum interitus cum dominorũ plaga commemoratus est, quòd is locus oportunus non esset; quippe cùm hæc genera non ad victoriæ, sed ad spoliorum & prædæ rationem pertinent. porrò equum, mulum, camelum & asinum ac cætera, quæ in hominum castris expetuntur, iumenta vitij magis, quàm virtutis rationem arcano sermone obtinere, in nostris de ea re præceptis abundè, si Deus concesserit, docebimus, vbi equo superbia & vis, mulo dolus & fraus, camelo temeritas, asino stultitia & conatus tribuitur. Hanc verò diuinam de vniuersis ecclesię, euangelijque hostibus, aduersariis & obtrectatoribus, deque eorum potentia & sapientia, artibusque cæteris partã victoriã, certa & perpetua eorũ, qui reliqui fuerint, deditio & fides consecutura à vatibus hoc modo enuntiatur.

Et omnes, qui reliqui fuerint de vniuersis gentibus, quæ venerunt contra Ierusalem, ascendent ab anno in annum, vt adorent regem Dominum exercituum, & celebrent festiuitatem tabernaculorum.

FESTORVM dierum celebratio legitima publicam accepti diuinitus beneficij professionem & commemorationem continet, sicut scriptum est: Habebitis autem hunc diem in monumentum, & celebrabitis, &c. Omnium igitur gentium quæ illa tempestate reliquæ fuerint, animos tantarum Dei virtutum magnitudine & euangelicę veritatis certa & manifesta obseruatione permotos veræ vnicæque Christianæ religioni spontè iam & summo studio addictum atq. in suam ipsorum salutem asscriptum iri Vates cõfirmat, ita vt tanti beneficij memoria instituti annui festi celebratione publicè ab omnibus communi consilio replicanda sit. Causam veró, quamobrem tabernaculorum potius, quàm aliud festum ex antiquis ab huiusmodi deditis & Deo addictis gentibus colendum indicatum fuerit, illam esse arbitramur, quòd tabernaculorum festum variæ olim & incertæ ac peregrinæ prorsus vitæ quàm Israëlitæ, antequam in promissas patriæ sedes deducti essent, degerunt, solennem recordationem repetebat, sicut scriptum est: Vt discant posteri vestri quòd in tabernaculis habitare feci filios Israël, cùm educerem eos de terra Ægypti. Simili verò omnino anteactæ variis opinionũ, superstitionum, sectarum aliorumque errorum generibus vitę monumento gentibus ad veritatem reuocatis diuinum erga se beneficium celebrandum communi & solenni in ecclesiam conuentu facto. [*Ascendent de anno in annum, vt adorẽt regem Dominum exercituũ.*] Nulla oratione ex iis, quibus Vates arcanè alias loquentes vtuntur, regnum Dei apertius indicari potuit. cuius rex Christus est sedens ad dexteram patris caput ecclesiæ constitutus caputque ipse suum Deum patrem habens, à quo omnium rerum hominũ, tum amicorum, tum inimicorũ dominatum accepturus esse omnium vatum oraculis,

Exod. 12.

Leuit. 23.

aut

aut apertè, aut arcanè dictus est. nomen verò *Domini* misericordiam, vt alias diximus, indicat; *Exercituum* autem cognomen virtutem, qua subiicere sibi omnia possit, interpretati sæpe sumus: illa enim virtute maxima sese ac cæteros similium errorum quondam tutores, superatas, victas, atque in deditionem euangelij redactas gentes, illæ omnes vltro fatendo, quòd ad tantam salutem atque dignitatem peruenerint, diuinæ misericordiæ acceptum ferentes profitebuntur. [*Regem Dominum exercituum*,] si ita, vt Latine est, legamus, patrem ipsum Deum regni cælestis regẽ summũ interpretabimur; si verò, vt Hebraici sermonis diligens obseruatio indicat, [*Regem Domini*,] dicamus, aperta etiam sententia est: quę Christum Domini significat, regem regum & dominantium Dominũ Psalm. 2. » à Deo patre constitutum, sicut scriptum est: Ego autem constitutus sum rex ab eo super » Sion mõtem sanctum eius, prædicans præceptũ eius. Dominus dixit ad me, Filius meus » es tu, ego hodie genui te, &c. Hebraicè sic locus habet: Ego autem constitui regẽ meum super Sion, &c. Verùm enimuero adeo certam, simplicem atque omni ex parte solidam hanc religionis veræ communionem omnibus gentibus fore Vates declarat, vt præter eam nulla alia ad Dei gratiam consequendam atque retinendam ratio constet. quicunque enim huius ecclesiæ communicationis expertes permanserint, præter omnium commodissimarum rerum defectum, magnam etiam Dei in se vltionem, & vim experiri cogentur.

Et erit qui non ascenderit de familiis terræ ad Ierusalem, vt adorent regem Dominum exercituum, non erit super eos imber.

INTER præcipua & frequentissima diuinæ prouidentiæ argumenta pluuiarum imbriumque natura & commoditas in sacris libris enumeratur; vtpote quæ tum oportunitate, tum vtilitate sua vel rusticissimum quemque diuinorum beneficiorũ admoneat, Psal. 146. » sicut scriptum est: Præcinite Domino in cõfessione, psallite Deo nostro in Cithara: Qui » operit cælum nubibus, & parat terræ pluuiam. namque & cæteris, quæ ex cælo in terrã deferuntur, commoditatibus, vt lumine, calore & aliis, quæcunque huiusmodi assiduæ perpetuæque sunt, quanquam omni ex parte admirandis, tardiora tamẽ ingenia & obscuriores hominum quorundam sensus minus ad contemplationem excitantur; vtpote quæ iam inde à principio, ex quo semel incœpêre, cùm nunquam defecerint, naturæ suę vim perpetuam tueri & conseruare magis, quàm rectoris & principis cuiuspiam consilio atque imperio parere nonnullis videntur, neque, vt deficiant, fieri posse, quæ nunquam defecisse visa fuerint, creduntur. quæ res quosdam stultè magis, quàm verè aut acutè philosophantes, in eam sententiam adduxit, vt mundi æternitatem asserentes omnia naturæ & necessitati, non autem diuino consilio & voluntati arbitrioque tribuerẽt: cùm tamen illud verissimum sit, perpetuam hanc motuum, actionum, officiorum atque vtilitatum constantiam & concordiam non rerũ ipsarũ necessaria ratione, sed condito- Psal. 148. » ris iussu atque institutione seruari, sicut scriptũ est: Ipse dixit, & facta sunt, ipse mãdauit » & creata sunt: statuit ea in æternum & in seculum seculi: præceptum posuit, & non præteribit. at verò ex eorum, quæ in sublimi fiunt, maximè autem in pluuiarum & imbriũ ratione consideranda, nouum quotidie prouidentię & diuini consilij ac præsentis voluntatis nascitur argumentum, cùm earum rerum vsus neque perpetuitate, neque temeritate, sed oportunitate atque vtilitate euidenti omnibusq. aperta hominibus definiatur. Psal. 148. » quamobrem scriptum de hoc genere est: Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarũ, » quæ faciunt verbum eius. vt hæc non tam pręceptum aliquod antiquum seruare, quàm nouum semper & oportunum mandatum exequi videantur. atque pluuiæ (quas in hoc genere omni vtilissimas esse constat) diuinæ prouidentiæ numen singularibus apertisq. argumentis magis etiam declarant. in his enim discrimen quoddam esse obseruarique Deus voluit, videlicet, vt singulis terræ partibus ad loci & situs naturam & vsum quam commodissimè pluat; maximè autem Israëlitidi regioni certos & oportunissimos temporaneus & serotinus dictos imbres effluere olim curabat, sicut scriptum est: Qui Iob 5. » dat pluuiam super faciem terræ: & irrigat aquis vniuersa. quo in loco commodam & » oportunam pluuiarum copiam à Deo terræ fieri, verbum dare significat, & singularem atque priuatam pro cuiusque regionis natura prouidentiam altera orationis pars docet, irrigat, inquit, aquis, vniuersa, siue ex Hebraico ad verbum, mittens aquas super facies externorum siue exceptorum [locorum] vbi verbum mittens & externorum nomen ea,

quæ

quæ à nobis annotata sunt, indicant. Eis igitur, qui Ierosolymam ciuitatem sanctam, supplicandi causa, petere neglexerint, vt diuina prospicientia & tutela indignis, præter imminentem & communem impiis omnibus vltionem, aquarum penuriam Vates, vt pœnarum etiam partem, denuntiat, hoc est, neglectionem erga se Dei: qua ad certã & celerem perditionem exspectandam, nihil hominibus accidere potest infelicius. atque vt ad eam, quam habet germanam sententiam oratio explicetur, iis omnibus, qui ab ecclesiæ huius, de qua sermo est, catholicæ ratione & communione sese abalienauerint, diuinæ gratiæ vsum auferendum esse significat; sine quo humana natura nullos veræ ac sinceræ pietatis Deo gratos fructus gignere potest, sicut scriptum est: Etenim Dominus dabit benignitatem, & terra nostra dabit fructum suum. atque hæc ratio eos cõcernit, qui post agnitam veritatem acceptumque sanctum mandatum, post gustatum bonum Dei verbum virtutemque seculi venturi prolapsi rursus sunt; quos per pœnitẽtiam renouari impossibile esse, & Pauli, & Petri apostolorum sententia definitum est. de quo horrendo Dei iudicio nobis aliàs commodior disserẽdi dabitur, vt spero, locus. Vt verò Vates eam, quam denuntiauerat, aquarum penuriam & pluuiarum defectum non simplici, sed arcana ratione explicandam atque definiẽdam esse doceret, Ægyptios etiam, si idem peccauerint, eidem pœnæ obnoxios fore confirmat: cùm tamen illorum regioni pluuiarum vsus non modò superuacaneus, sed inutilis etiam sit; vtpote quæ Nili inundationibus oportunè irrigata, nullas vnquam è cælo pluuias desideret. Psalm. 84.

Quod si familia Aegypti non ascenderit, & non venerit: nec super eos erit, sed erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gentes, quæ non ascenderint ad celebrandam festiuitatem tabernaculorum.

ÆGYPTI terræ fœcunditatem & fertilitatem Nilus efficit, amnium in nostrum mare permeantium maximus & celeberrimus: cuius commodas inundationes summa annonæ vilitas, incommodas verò ac deficientes summa rei frumentariæ inopia & caritas consequitur, sicut scriptum est: Putabat se stare super fluuium, de quo ascendebant septem boues pulchræ & crassæ nimis, & pascebantur in locis palustribus, aliæ quoque septem emergebant de flumine fædæ confectæque macie & pascebantur in ipsa amnis ripa in locis virentibus, &c. Quo in loco fertiles & steriles annos è flumine extare Iosepho iusto interprete cognouimus. verùm enimuero Ægyptios, quanquam soli cælique ratione & vsu præ cæteris orbis nationibus singulari pluuiis non indigentes, simul tamen cum aliis negligentiæ & contemptionis reos factos à pœnæ etiam communione excipiendos non esse Vates confirmat, quòd plaga hæc pluuiarum subtractio, non terram, sed homines afflictura atque oppressura sit. Vt autem eadem omnium hominum generi natura est, neque solo loco, sed moribus magis & vitio atque virtute alij ab aliis distinguũtur: sic euenturum esse dicitur, vt communis pœna ad eiusdem criminis participes, vbicunque terrarum fuerint, perueniant. hæc itaque huius loci sententia est. quanquam enim, inquit Ægypti familia pluuiis ad annonæ spem non indigeat; attamen, si non ascenderit, & non venerit ad solennem & legitimum Dei seruatoris cultum, super eos neutiquam erit pluuia illa cælestis, quam spiritu non litera definire oportuerit; vtpote cùm plaga hæc non terris & agris, verum hominibus ipsis iniicienda est. [*Sed erit, inquit, ruina omnium gentium.*] Genes. 41.

Hoc erit peccatum Aegypti, & hoc peccatum omniũ gentium, quæ non ascenderint ad celebrandam festiuitatem tabernaculorum.

COMMVNE omnium gentium negligentiæ & ingrati animi crimen communi supplicio vindicandum fore ait, ita vt peccatum hoc loco & vitium ipsum, & pœnam vitio propositam interpretemur. atque ita Chaldæus paraphrastes reddit: [*Hæc erit retributio Aegypti.*] Est autem propriè HHATA, quod interpres noster peccatum vertit, latinè culpam & culpæ obligationem dicimus. atque hoc nominis obseruata significatio eorum hominum, qui ab ecclesia desciuerint, grauissimã culpam & pœnam fore docet, ita vt culpa ipsa pœnæ pars etiam sit. qua de re in excæcationis argumento explicando oportuna disputatio est.

*In die illa erit, quod super frenum equi est sanctum Domino: & erunt lebetes
in domo Domini quasi phialæ coram altari. & erit omnis lebes in Jeru-
salem & in Juda sanctificatus Domino exercituum: & venient omnes
immolantes, & sument ex eis, & coquent in eis: & non erit mercator
vltrà in domo Domini exercituum in die illo.*

PLENVM atque integrum sacri & legitimi cultus ac diuinarum laudum studium
omnibus illius ætatis hominibus, qui in ecclesiæ cælorumque regnum & societatem
asscripti fuerint, arcana hæc oratio prædicendo significat; quippe non verbis & actioni-
bus modò, sed omni etiam externo cultu & habitu sese Deo dicatos & consecratos ho-
mines illi pij professuri esse dicũtur, ita vt res suas omnes & iumenta etiam, quibus vten-
tur, ab omni alio consilio ad pietatis vsum exercitationemque translaturi sint. huius sen-
tentiæ ratio vt ex verborum expositione constet, explicanda nobis primum translatio
est, verbis ipsis ad Hebraici sermonis normam expositis. [*In die illa erit quod super frenum
equi est sanctum Domino.* Hebraicè, *Erit super* MESILOTH *sanctum Domino.*] Equorum
frenis phaleras aliaque ornamenta, tum ad splendorem, tum ad voluptatem, interdum
etiam ad belli aut itineris vsum addi, antiquum & vetus omnibusque fere gentibus,
quæ equis vtuntur, solenne est. in hoc autem genere tintinabula quædam sunt ab aliis
atque aliis aliter confecta, quæ equorum fronti aut collo appensa crepitum & sonum
non ingratum fundunt: quo tum equis ipsis, tum sessoribus viæ labor leuatur, & animi
ad agendum alacriores redduntur. sed quoniam equi ad bellum atque ad itinera para-
ri solent, huiusmodi ornamenta ad eas etiam res aptantur. Omnem igitur equorum ap-
paratum non ad alium, quàm ad pietatis vsum petendum esse Vates ait. namque vt
gentes illas quotannis Ierosolymam ad tabernaculorum festum celebrandum ven-
turas dixerat, sic ad illud iter omnia paranda fore subiungit, vt pij studij & con-
silij argumento esse possint: atque in ipsis frenorum ornamentis & tintinabulis eius
rei professio inscripta sit; nempe huiusmodi inscriptione olim rituali & solenni, [*San-
ctum Domino:*] adeo vt non hominum solùm voces & cantus diuinas laudes inter eun-
dum celebrent, sed & equorum tintinabula & phaleræ his etiam assonent. atque hoc
modo omne harum gentiũ consiliũ, studium, otium & negotium in pietate exercenda
& colenda ponendũ esse dicitur. præterea eum cultum non vnius Ierosolymitani tem-
pli angustiis definiri oportere docemur, sed omnibus in locis & partibus, quæcunque
Ierosolyma & Iuda, hoc est, fidei & pietatis veræ confessio & professio pertinuerit, pro-
pagandum esse, maximamque omnibus spiritualium beneficiorum & lætitiæ, gratis-
simamque rerum suarum inter se communionem fore. [*Et erunt lebetes in domo Domini
quasi phialæ coram altari.*] Multa & frequentia sacrificia ab illis gentibus assiduè celebran-
da, maximè quæ ad gratias, laudes ac supplicationes pro accepto beneficio perti-
neant: hæc lebetum copia, quam describit Vates, significat: namque in tabernaculo-
rum festo hoc genere epularum sacrarum publica omnium lætitia & carminibus sa-
cris cantitandis celebrabatur. ad quam imaginem hæc omnia relata spiritualiter intel-
ligenda explicandaque sunt: id quod locus ipse docet, dum non priuatam aliquam tri-
bum, non familiam quandam, aut certam vrbis partem huiusmodi sacris faciendis ad-
dictam fore, sed omnibus hominibus atque in omni ciuitatis & totius regionis parte
eandem iuris, facultatis, dignitatis communicationem fore ostendit. [*Et erit omnis lebes
in Ierusalem & Iuda sanctificatus Domino exercituum*, victori, seruatori & triumphatori:
Ioan.4. [*Et venient omnes immolantes, & sument ex eis, & coquent in eis.*] sicut scriptum est: Veniet
» hora, quando neque in monte hoc, neque in Ierosolymis adorabitis patrem, &c. sed
1.Pet. veri adoratores adorabunt patrem in spiritu & veritate. & illud: Vos genus electum,
» regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, offerentes spirituales hostias ac-
» ceptabiles Deo per Iesum Christum, &c. Itaque omnem locum, omne caput sacrum
Deo in illa sancta ciuitate fore dicit, in qua maximam commoditatum & vtilita-
tum publicè priuatéque communicationem ciuibus ipsis futuram ostendit, vt citra
omnem quæstus aut lucri cupiditatem alij aliorum rebus pro cuiusque oportuno vsu
Act.4. fruantur, sicut scriptum est: Multitudinis credentium erat cor vnum & anima vna: nec

quisquam

quisquam eorum, quæ possidebat, dicebat aliquid suum esse, sed distribuebatur singulis, prout cuique opus erat. neque verò externorum bonorum modò, sed multo magis internorum & spiritualium societas ab omni negotiatione & auaritia aliena illis gentibus in ecclesiam receptis atque vniuersis ciuibus promittitur, ita vt nihil in templo, vt olim in Ierosolymis prospiciebatur mercatura boum, columbarum vel nummorum permutatione opus sit, quando ingens cuique sacrarum & spiritualium rerum ad diuinas laudes celebrandas copia affluet. hoc est, quod subiungit: [*Et non erit mercator vltra in domo Domini exercituum in die illo.*] Summam gratiam, iucundissimam rerum omnium societatem, publici & communis boni studium, magnam & felicissimam maximorum bonorum abundantiam hoc vaticinium significat: denique rem ipsam, quemadmodũ interpretari oporteat, aperit, nempe talem fore, quæ mercari aut vendi non possit, cùm spiritualis omnino & diuina, gratis atque liberaliter iis, quibus expetetur, donanda sit, de qua scriptum est: Pecunia tua tecum sit in perditione: quoniam existimasti donum Dei pecunia possideri. His itaque decem rationibus maximam illam ecclesiæ felicitatem omnibus vatibus decantatam, omnibus hominum votis expetendam, à Deoque eandẽ auctum cumulatumque iri Zacharias annotauit, qui quanquam antiquorum vatum postremus ferè fuerit, futurorum tamen post se temporum consequentiam & seriem plenissimè cernens persecutus est.

Antuerpiæ mense Septembri anno Christi 1568.
commentabatur Arias Montanus.

IN ZACHARIÆ PROPHETÆ COMMENTARIA HYMNVS EX VOTO.

Iam densa ac tenebris horrida tristibus,
Quæ rerum nitidum polluerat decus,
Nox vmbras picei carceris infimas
Auroram fugiens subit.
Iam clarus roseo progrediens loco
Sol orbi faciem protulit auream,
Qui cursu celeri conficit ætheris
Immensam repetens viam;
Quo vultu superûm sidereas domos
Illustrat placidus, quo liquidum aëra,
Præscripta atque auibus regna vagantibus,
Tellurísque fouet sinus.
Vndarum rapidos continet impetus,
Et sistens tumido flumina margine.
Constratum pelagus ferre iubet virûm
Gressus insolitis modis.
Effundit celebrem lætitiam polus,
Et montes niuium frigore turgidi
Depulso, variam suauibus implicant
Vestem floribus & comam.
Nunc & spem variis copia fluctibus
Confirmans veterem, munera parturit
Nunquam visa aliàs temporibus noui
Mundi, nec patribus piis.
Mirandus fluidis mittitur imbribus
Æterni patris è perpetuo sinu
Panis, qui superûm ciuibus efficit
Experteis epulas mali.
Pacem cuncta sonant, pacis & integræ
Signum purpureo candida fert auis
Rostro raptam oleæ particulam sacræ,
Placatúmque canit Deum.
Quin & lethiferis anguibus arduæ
Cristæ felle graui deposito iacent,
Vel quos vis Libyci feruida littoris,
Vel tellus Arabum parit.

Et qui Baſſanëis ſæuior in iugis,
Et ſiluis Ephrates in pecudes grauis
Duro dente leo ſæua cubilia,
Quiqúe vrſus poſuit ferus.
Atque audax lupus, & peſtis agreſtium
Vulpes, immemores ſanguinis ac doli,
Nunc prato in viridi gramina mollia
Carpunt cum ſocio boue.
Antiquusqúe draco, qui ſuperûm prius
Partem perculerat peſtifer inuido
Fundens ore malum, & terrigenûm genus
Lingua perdidit improba.
Iam vix preſſa trahens pectora languidus
Duram reptat humum, colláque ſibilans
Torquet læſa, capútque edomitum cupit
Vmbris abdere triſtibus.
Extinctásque faces iurgia deſerunt,
Occultúsque dolus, fraúsque nocentior,
Has & quod Furias progenuit, Scelus
Languet multifidum caput:
Nec iam ſic nimiis imperiis premit
Humanos animos, multáque condolet
Effugiſſe iugum colla, miſerrimis
Quæ quondam tenuit modis.
Sed quæ tanta nouis temporibus diem
Lux quæ vis celebrem lætitiam parit?
Quid morbos hominum debilitat graueis,
Et fert commoda dulcia?
Nam qui nec veteres peruoluit libros,
Nec doctos coluit diſcipulus patres;
Sed lino inſidias piſcibus abdere
Aſſuerat, ſapit, ac docet.
Diuina & pueri virginibus pares
Reſponſa inualidis cum ſenibus canunt,
Atque hi certa ferunt ſomnia prouidis
Edocti monitis Dei.
Queis non vſque nimis docta ſuperbius,
Quæ nomen ſapiens arrogat & decus,
Contendiſſe queat Græcia, ſed magis
Doctrinam ſtupeat nouam.

Iam mens eximij dicere gaudij
Causas gestit auens, raptáque curribus
Flammatis placido prospicit, & cupit
Admitti superûm choro.
Nam me (vera canam) rupibus arduis
Semotum populo, cùm fugerem leueis
Curas, assiduis ac studiis vigil
Arcanos peterem libros:
Aurem nocte premens admonuit Deus,
Quo lucem è tenebris numine separat,
Ex vmbrísque bonus promit & in diem
Formas conspicuas refert.
Tum miranda sacri munera consilî
Antiquis foliis condita cernere,
Et laudare iubet; quæ nimis & iuuent,
Et mortale beent genus.
Vt cùm Dothainis collibus excito
Ostendit iuueni multiplices virûm,
Ac turmas equitum, præsidium celer
Missum fatidico seni.
Vel celso Thaboris culmine lucidum
Nati cùm pauidis discipulis decus,
Et regni species auspicio breui
Mirandas tamen obtulit.
Et tunc ille quidem creditus aut prior,
Aut vatum veterum præcipuis minor;
Nec quisquam comitum præter Jonada
Maius quicquam homine indicat.
Namque ille & sobolem numinis vnicam,
Et nostro generi præsidium datum
Testatus, Solidum nomen, & audiit
Summi discipulus patris.
Sed, quæ tunc modicis credita testibus,
Virtus magna fuit, numen & integrum
Nati magnificis laudibus, atque honor
Et patri similis decor.
Hæc orbi, ac populis nota stupentibus
Sunt, postquam stygiæ mortis & inferi
Perruptis micuit postibus, & polum
Scandit cum grege libero.

Non

Non illa aut Libyæ sole calentibus
Virtus aut populis Æthiopum fuit
Celata, aut fluuiis quos Hauilæ bibit
Cultor diuite margine.
Audiuêre Arabes, audiit & celer
Ac Mœdo propior Persa volantibus
Pugnator calamis, & Babylonicus
Euphrates pater Assuris.
Et Nilus tumidus, Cretáque nobilis,
Cum Parthis Galatæ, Pontus & algidus,
Et rerum dominus qui tenet arbiter
Romanæ imperium togæ.
Ast heu culpa hominum, & fraudibus inuidi
Hostis tanta boni munera maximi
Obscurata diu, & pæne miserrimis
Subducta è populis latent.
Sed spes, atque animum certa fides leuat,
Et firmare iubet numine dextero
Instauranda citò veridicos Deus,
Vates scribere quæ dabat.
Namque inter nebulas temporis, & graues
Errorum cumulos, turbine stridulo,
Cùm simplex pietas, nudáque veritas
Audaci premitur dolo:
Antiquum retinet consilium tamen,
Et præstare Deus tendit, & instruit
Cœlesteis acies agmina flamminea
Dictum certa sequi Ducis.
Humanis oculis sint licet hæc minus
Nunc perspecta, tamen protinus & piis
Grata & fausta ferent indicium sui,
Et sentire malis dabunt.
Extructam Solymum montibus in sacris
Vrbem, quam superûm quámque hominum genus
Risere altisonis crescere plausibus,
Instaurare parat pater.
Qui cœli imbriferis nubibus insidet,
Et rector celeri quadriiugos regens
Ventos arte, bonus visitat vltimos
Terrarum ac pelagi sinus.

Hanc ille eximio consilio fouens
Et donis colere, & constituit sibi
Sedem perpetuo tempore principem
Et cura celebrem sua:
Nunc cœptam grauibus principiis potens
Perduxisse bonos tendit ad exitus,
Et complere piis ciuibus vndique
Exemptam vitio ac metu.
Sed ne tanta operis prosperitas noui
Jam iam contiguo sidera vertice
Tangat, compositis impediit dolis
Hostili & Zabulus manu:
Jnterrupta aliis mœnia partibus
Et vexata graui cætera turbine
(Prô mores hominum, prô pudor & dolor!)
Sæuo tempore vidimus.
Hinc atrox Babylon, hinc Susanes ferus,
Et cum Terphaleo Reumus & acrior
Ercnæus, Teneus, Sampsáque perfidis
Oppugnant studiis opus.
Quin & dissidiis sæua domesticis
Tradebat facilem perdere ad hostium
Crudele arbitrium seditio domum,
Dilectam penitus Deo:
Ni dexter tacitis consiliis trucis
Præcidi iubeat materiam mali,
Qui fluctus, tumidas æquoris & minas
Molli debilitat luto.
Iámque auctis operum molibus ac solo
Extendet penitus larga frequentibus
Fundamenta locis, qua liquor ambiens
Tellurem subit, aut premit.
Hæc cunctis requies vnica gentibus,
Quas quondam Babylon barbara vocibus
Turbatis varias fuderat in vias,
Pacem restituet bonam.
Gemmas & lapides, quódque Physon parit
Fuluum aurum atque Erythres munera fulgida,
Mirandum numerum congerit artifex
Ornatura micans opus.

Quin

Quin templum in medio conspicitur loco
Moles turrigeris ardua mœnibus,
Quæ celso superet sidera culmine,
Supremas feriátque aquas.
Hanc sedem Deus & propositi tenax,
Et culpæ veteris protinus immemor,
Præsentíque fauens numine diliget,
Dum nec sit mare, nec polus.
Hic leges placidas, sanctáque ciuibus
Felix iura piis perpetuò dabit,
Componétque animos, & facili iugo
Parentem populum reget.
Jam mixtos penitus, iam celeres iuuat
Hîc spectare probis ciuibus angelos,
Et conferre bonis commoda mentibus,
Ac vitæ auxilium dare.
Iámque incensa virûm pectora viuidis
Virtutum studiis dia negotia
Euentu facili percolere, & decus
Laudare emeritum libet.
Sed quid tot gradibus structa micantibus
Terram scala premens tangit olympicum
Culmen, qua celerum spissa recurrere
Visa est spirituum cohors.
Atqui sacra via est, quà patet intimos
In cælos iter, & quæ geminam simul
Coniungit Solymam (sic placuit Patri)
Quæ terris sita, quæ polo est.
Audebo, & cupido pectore nuntiis
Addam me comitem, scilicet vt statum
Perdoctus, faciémque alterius meis
Narrando rediens canam.
O me, me stupidum, qui penetralia
Hæc lustranda meis sensibus arbitrer:
Splendore insoliti fulguris, heu, propè
Primo limine decidi.

BENEDI-

BENEDICTI ARIÆ MONTANI HISPALENSIS IN MALACHIAM PROPHETAM COMMENTARIVS, DE RELIGIONIS CVLTV AC STVDIO PRÆFATIO.

VM nihil in humanis studiis sanctius antiquiúsque pietate esse debeat, vt quæ & Dei responsis & sapientißimorum hominum iudicio, virtutum omnium fundamentum, & totius vitæ præsidium certissimum sit, primam & præcipuam hominis curam in pietatis veræ rationibus apertè cognoscendis, deinde verò purè sancteque colendis versari & consumi oportere consequitur. Homo namque non vt cætera animalia, quæ naturæ motu & impulsu aguntur, quocunque impetus tulerit, rapi, sed certo consilio atque iudicio gubernari ducique iubet, sicut scriptum est: (Psalm.) *» Nolite fieri sicut equus & mulus, quibus non est intellectus. Etenim cæteræ animantes omnes ad generis vnaquæque sui nomen tuendum, tum ad hominum vsum natæ & comparatæ cùm sint, certas & perpetuas, quatenus ad sese spectat, agendi rationes & formulas, quas sequantur, à natura præscriptas constitutasque sortitæ sunt, sicut scriptum est:* (Genes.1.) *» Producat terra animam viuentem in genere suo, iumenta & reptilia & bestias terræ se- » cundum species suas, &c. quatenus verò ad hominum vsum vtilitatemque pertinent, vt doceantur agantúrque necesse est, vt scriptum est:* (Prou.23.) *» Et dominamini piscibus maris & volatilibus cæli & vniuersis animantibus, quæ mouentur super terram, &c. & il- » lud: Flagellum equo & camus asino, &c. Homo autem quanquam animantium omnium natura, dignitate & præstantia longè princeps sit, officij tamen exercitationum actionúmque condicione ac lege pluribus partibus & nominibus est astrictissimus. neque enim is ea solùm, quæ ad se, vitam corpúsque suum tuendum & fouendum faciunt, sed multo etiam magis ea, quorum causa natus effictúsque est, prospicere atque curare debet. id verò, quod humano generi ad curandum agendum'que semper propositum est, diuinæ imprimis naturæ cognitio & contemplatio est: cuius exemplar in omni vita actione imitando intueri, ad id'que se exercere homo debet, si modò is esse velit, quem Deus fingendo & efficiendo, illum esse voluerit. ad imaginem namque & similitudinem Dei, huiusmodi præ cæteris animantibus præstantißimam naturam effictam conformatam'que fuisse, cum ipsa facultatis & ingenij illius obseruatio docet, tum verò » sacræ sapientiæ doctrina apertè confirmat. Et ait Deus, Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram, &c. Igitur hominem, illius exemplaris, quænam ratio sit, cognoscere imprimis oportuerit, deinde ita sese omni studio & conatu cõparare & gerere, ne qua parte ad propositum exemplar imaginis similitudo deficiat. Huiusmodi rectam diuinæ naturæ sui'que ipsius in homine notitiam cæterarum rerum naturæ cognitio & vera optimi vsus ratio consequitur: qua qui præditus est, is vitam (si modò sibi constare velit) & sapienter instituere & feliciter agere potest, Deo ad eam rem auxilij sui fundamẽtum nunquam subtrahente, sicut scriptum est: » Appellauit'que Adã » nominibus suis cuncta animantia & vniuersa volatilia cæli, & omnes bestias terræ:* (Genes.2.) *» Adæ verò non inueniebatur adiutor similis eius. & paulo post: Et ædificauit Deus co- » stam, quam tulerat de Adam in mulierem & adduxit eam ad Adam: dixit'que Adam,*

Hoc

Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro de carne mea, &c. ac tandem: Erat autem, inquit, vterque nudus, Adam scilicet & vxor eius, & non erubescebant. est & aliud præterea hominis huic superiori proximum officium, videlicet consiliorum, studiorum, atque rerum vtilitatumque aliarum, quæ ad se pertinere putentur, cum aliis eiusdem generis hominibus communicatio. neque enim ex hominibus (qui tantùm hominis nomen tueantur) quisquam aut tanta dignitate præditus est, vt solus omnia habere, aut tanta virtute, vt solus gerere & tractare omnia possit. Quamobrem & ad communem rerum administrationem, communemque, pro singulorum ratione & munere vsum societas quædam hominibus inter se perpetuo iure colenda à Deo instituta & præscripta est: quorum animis ad eam rem & propriæ imbecillitatis cognitio, & ardens quædam charitatis est indita vis, sicut scriptum est: Non est bonum hominem esse solum: faciamus ei adiutorium simile sibi. Genes. 2. *atque ita homini muliere adiuncta humanum omne genus iisdem omnino & viuendi & agendi condicionibus ac legibus est propagatum, ne videlicet sibi vnusquisque aut viueret, aut desereretur: sed perinde atq. eorum parentes, cùm vnus antea esset, duo ob eam rem facti sunt, vt sese mutuis iuuarent officiis: sic & posteri etiam ex illa vna naturæ & carnis eiusdem coniunctione & necessitudine procreati, quo plures, hoc minus soli, hocque magis inter se sibi mutuo forent adiumento. nam si vt solus homo sit, bonum non esse diuina pronuntiauit sententia, eaque causa adiutorium vt solitudinis incommoda propulsaturum laudatum est, quo maior & frequentior societas adiutoriique copia sit, hoc meliorem humanæ vitæ agendæ condicionem & societatis colendæ studium diligentius esse oportuerit. Pluribus itaque, quàm vllum aliud animal, officiorum legibus homo rationis particeps astrictus tenetur erga Deum, erga homines alios, necnon & erga cæteras animantes, quibus, vt præsit, non vt abutatur, præfectus fuisse dicitur. est enim & his prospiciendum etiam, & quemadmodum ad suam aliorumque vtilitatem, atque etiam ad Dei conditoris cultum & laudem vt legitimè deceat, fuerit diligenter considerandum. Nouit eum iustus iumentorum suorum animas: viscera autem impiorum crudelia.* Prouer. 12. *Verùm enimuero quoniam homo, vt non à seipso factus conditusque est,* Genes. 2. *sic neque dignitatem facultatemque suam à seipso, sed planè à conditore Deo habet. ex eo fit, vt rerum omnium & vitæ totius rationem, quemadmodum gerenda hæc tractandaque sunt, non ex arbitrio suo aut libidine, sed ex auctorum consilio, præceptis institutisque petere oporteat, modò sibi ipsi naturæque suæ constare officioque satisfacere velit: nam aliàs vbi de hac via deflexerit, atque à Dei timore, obseruatione & institutione desciuerit, protinus in varias turbulenti erroris opiniones discedens, neque cogitare sapienter, neque rectè consulere, neque commodè quicquam aut agere, aut efficere potest, sicut scriptum est: Dominus de cælo prospexit super filios hominum,* Psalm. 13. *vt videat, si est intelligens aut requirens deum. Omnes declinauerunt, simul inutiles facti, non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum, &c. Quamobrem illud in omni actione, denique in tota vita diligenter curandum obseruandumque est, ne quid præter diuinæ voluntatis præscriptum normamque fiat, si modò propositum exemplar naturæ suæ dignitatem obtinere & conseruare homines velint, sicut scriptum est: Pax multa diligentibus legem tuam: & non est illis scandalum.* Psal. 118. *Igitur hæc illius virtutis ratio & vis est, quam pietatem religionemq. dicimus,*

vt vita

ut vitæ institutum ac modum ex Dei præscripto homines teneant, quo erga Deum atque generis sui participes ac socios homines alios officio, tum cognoscendo, tum faciendo, studentes, & diuinam in se gratiam concilient ac retineant, & felicitati propriæ consulant, verámque cùm cæterorum hominum, tum beatorum spirituum laudem promereantur. quanquam verò homines cùm naturæ ipsius impulsu ac ductu, tum boni etiam ac mali cognitionis accessione, diuinæ voluntatis rationem non ignorare, atque officij erga Deum & homines modum tenere posse credantur: ut qui etiam legem non habentes, legis opus in cordibus suis scriptum ostendant: ob mala tamen communis hostis dolo & studio sparsa semina accidit, ut in hac ipsa diuinæ naturæ cognoscendæ colendǽque ratione, & in eius, quod ex hac oritur, officij constitutione magna & multa perturbatio & confusio incesserit: quæ veritatis egregiam formam in multorum animis vel omnino extingueret, vel turpiter obfuscaret. Ex quo malorum atque errorum fonte variæ de diuina natura opiniones, variæ etiam ac penè innumera peruersarum religionum commenta fluxerunt, sicut scriptum est: Quia cùm cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt: sed euanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum: dicentes enim se esse sapientes stulti facti sunt, & mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentium, &c. Ex qua re effectum est, ut homines Deum à seipsis, quem rectè cognoscendo & colendo retinere sibi & promereri poterant, superstitionis errore capti, vehementer abalienauerint, quemque sibi propitium ducem & magistrum optatum habere licuisset, infensum vltorémque reddiderint, sicut scriptum est: Nunquid non istud factum est tibi, quia dereliquisti Dominum Deum tuum eo tempore, quo ducebat te per viam? &c. Istiusmodi verò errorũ hominibus non natiuum, sed delectum, infinitũ, ac in omni iam orbe serpens malum nulla ratione commodius curari, nulla medicina sanari certius potuit, quàm si Deus ipse, qui veritatis, lucis atque salutis princeps & pater est, veritatis, voluntatísque suæ ac sancti officij doctorem & præceptorem sese hominibus præberet. Id quod cùm nullo mortalium egregio merito exspectari posset, sola benignitate, misericordia & gratia erat præstandum, sicut scriptum est: Quid est homo, quod memor es eius, aut filius hominis, quoniam visitas eum? &c. & tandem subiungitur: Domine Dominus noster, quàm admirabile est nomen tuum in vniuersa terra. Igitur cùm hoc diuinum & maximum beneficium ad vtilitatem hominum in terrarum orbe serendum, nulli nationi præcipuo aliquo meritorum iure deberetur, in quanam potissimum gente primo ponendum, indéque ac cæteras orbis nationes conferendum esset, cogitare, optare & efficere, diuini consilij arbitriíque fuit. Placuit autem præ cæteris hominibus Abrahami & Isaaci genus ad eam rem atque ad salutis tandem publicæ arcanam rationem expediendam deligere. in eo autem genere Esau Isaaci filio, qui prior natus fuerat, reiecto, Iacob posterioris natu familia delecta est, cui Deus & consilij sui mysteria enuntiaret, & voluntatis suæ sanctissimique iuris, & officij rationes ac modos apertè ostenderet. Quanto autem, quámque singulari amore eos, in quos primos beneficium hoc collocauit, prosequutus fuerit Deus, existimari, quàm aut scribi, aut dici facilius est. etenim nationibus aliis, quanquam ex naturæ impulsu

Rom. 2. Roman. 1. Ierem. 2. Psalm. 8.

commu-

communique omnibus mentis ac rationis vsu, atque earum, quæ facta sunt, rerum, quæque videntur, contemplatione multa contingere potuerunt, quæ ad Dei cognitionem atq. officij definitionem conducerēt: non tamen illa aut in tantis tenebris ita clarè illustrare, aut in tanta iam peruersitate morum ita efficienter hominum animos cōmouere atque afficere potuerunt, vt diuina ipsa oratio distinctis rerum & sententiarū luminibus ad illustrandum aptissima, atque admiranda verborum auctoritate & virtute ad mouendū suadendumq́ efficacissima, sicut in illo elegātissimo carmine de vtrisq. his generibus fuit à sacro Vate prædicatum. Cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum. Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam. non sunt loquelæ, neque sermones, quorum non audiantur voces eorum. In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum, &c. tandem de altero doctrinæ genere subiungitur: Lex Domini immaculata conuertens animas, testimonium Domini fidele, sapientiam præstans paruulis: iustitiæ Domini rectæ lætificantes corda: præceptum Domini lucidum illuminans oculos, &c. Quibus omnibus rebus illud etiam accedit, quod ad permouendum omne hominum genus, tum eorum, à quibus officium virtutis honestatisque amore & studio suscipitur, tum eorum verò, qui pœnæ metu à vitio & iniuria abstinent, certa atque aperta & præmiorum & pœnarum ratio constare optimè hoc modo potuit, quæ altero naturæ & humanæ cogitationis modo obscura nimium atque certa minus fuisset, sicut scriptū est: Etenim seruus tuus custodit ea, in custodiendis illis retributio multa, &c. Quamobrem cùm illam aliam & veri Dei cognoscendi & officij perspiciendi atque ad certam pietatis formulam præstandi rationem paucissimis aliarum nationum hominibus, idque raris in locis, constare sacri vates concederent, hanc tamen alteram illustrissimam atque diuinam planè omni Israelitico populo (si tamen is esse vellet, quem Deus illum familiariter & singularibus beneficiis prosequutus esse voluerat) communē constantemque esse confirmarunt, sicut scriptum est: Memor ero Raab & Babylonis scientium me. ecce alienigenæ, & Tyrus, & populus Aethiopum, hi fuerunt illic. nunquid Sion dicet, Homo & homo natus est in ea: & ipse fundauit eam altissimus? sicut lætantium omnium habitatio est in te, &c. Vt autem religionis veræ ac diuinæ fides, auctoritas atque vtilitas cultoribus certissima, & melius cognosceretur, & vsu, exemplo, ac celebritate longius etiā propagata dilataretur, nō solùm miraculis (quæ primū apud infideles suscipiēdæ religioni fundamentū iaciunt) illustrata fuit, sed beneficiis maximis in eos, qui suscepissent, collocatis, est comprobata. Qua quidem in re præter ipsam legis æquitatem præceptorúmque honestatem nullis aliarum gentium doctrinis comparandam, consilium sententiámque suam firmari, amorem præterea erga eos, qui susceperāt, declarari Deus voluit. atque hæc causa est, quamobrem Israeliticum populum miraculorum, prodigiorum, maximè autem beneficiorum præteritorū recordari sæpe iubeat, vt non solùm accepti beneficij memoria deuinctos contineat, sed futurorū spe atq. expectatione ad officium conseruandū excitaret, sicut scriptū est: Cùm interrogauerit te filius tuus cras, dicēs, Quid sibi volunt testimonia hæc & ceremoniæ atq. iudicia, quæ præcepit Dominus Deus noster nobis, dices ei, Serui eramus Pharaonis in Aegypto, & eduxit nos Dominus de Aegypto in manu forti, fecitq́. signa atq. prodigia magna & pessima in Aegypto, contra Pharaonē & omnem domum illius in conspectu nostro, & eduxit nos inde, vt introductis daret terram, super qua iurauit patribus nostris. Præcepitq́. nobis Dominus, vt faciamus omnia legitima hæc, & timeamus Dominum

Psalm. 17. Psalm. 89. Deuter. 6.

Deum nostrum, vt bene sit nobis cunctis diebus vitæ nostræ, sicut est hodie, eritq. nostri misericors, si custodierimus, &c. Verùm enimuero cū hominū vitio & perfidia accidit, vt non solū illa omnibus communis Dei cognoscendi, & honestatis expetendæ officijq. præstādi ratio perturbata sit, sed hæc etiā diuinæ disciplinæ sanctissima & illustrissima institutio cōtempta deseratur, omnē profectò naturæ morumq. splēdorem extinctum, humanæq vitæ statū omnē labefactatū atq. conuulsum in summā infelicitatē, Ierem. 7. *Deo iudice atq. vltore, mutatū iri consequitur. nam quo maiore impudētia & cōtemptione peccatū fuerit, eo grauiorē vltionē exspectare necesse est. Nūquid me ad iracundiam prouocant, dicit Dominus, nonne semetipsos in confusionē vultus sui? Ideo hæc dicit dominus Deus, Ecce furor meus & indignatio mea conflatur super locum istum, super viros, & super iumenta, & super lignis regionis, & super fruges terræ, & succendetur, & non extinguetur, &c. Etenim quicunq. huiusmodi nefaria improbitate fuerint homines, vt perceptā diuino munere disciplinam, certā, apertā, satisq. per se illustrem, negligendo tamē deserant, eos non perfidiæ solū, sed cōtentionis etiā erga Deū* Isa. 1. *diuina sententia notat: Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequam, filijs sceleratis, dereliquerūt Dominū, blasphemauerunt sanctū Israel, &c. Eos autē, qui à sese Deū abalienauerint, miseriarū omniū malis opprimi necesse est. maximè verò ab ijs abalienatur Deus, à quibus semel agnitus susceptusq. contēnitur, sicut scriptum* Ierem. 7. *est: Quia ecce ego mittam vobis serpentes igneos, quibus non est incantatio: mordebūt vos, ait Dominus. Ecce vox clamantis filiæ populi mei de terra longinqua, nunquid Dominus non est in Sion, aut rex eius non est in ea? Quare ergo me ad iracundiā concitauerunt in sculptilibus suis, & in vanitatibus alienis? &c. Sed illa tamē summa Dei benignitas, illa inexhausta est misericordia, vt ea, quæ semel ad hominum vtilitatē instituta sibi cœptaq. sint, quāquam nequissimorū improbitate & perfidia intermitti aut interturbari videat; vlterius tamen foueat & persequatur, ac tandem perficiat: interim verò, quæ peruersè ab hominibus deprauata sunt, aut admonendo, hortando & obiurgādo corrigi, aut puniēdo vlcisci atq. asseri & restitui curet. neque verò ille iudicij, vltionis ac pœnæ auctoritate antè vti solet, quàm omnibus alijs modis & rationibus, quæ ad clementiam veniamq. pertinent, experiatur; ita vt officio repetēdo amantissimum & clementissimum patrem prius, quā scelere animaduertendo seuerum iudicem sese præbeat; vtpote qui nollet aliquem perire, sed omnes ad pœnitētiam con-* 1. Pet. *uerti. At neque adeo grauiter, adeoq. seuerè de violata religione, déque officij rationibus turbatis agere cum ijs solet, qui cōmuni cogitatione ac iudicio, naturaliumq. rerū cognitione verum & falsum, turpe & obliquum, honestum rectúmq. dijudicant, vt cū illis, quibus præter hæc diuinorum mysteriorum & consiliorum ratio exposita est, quòd illi vt maioribus beneficijs deuincti, illustrioribusque modis edocti & instructi, arctioris etiam pietatis atque virtutis præstandæ legibus priores teneantur. ex quare fit, vt hoc genus hominum, & prius in crimen vocetur, & grauius etiam accusatum seuerioris iudicij puniatur sententia: atque vt in præmijs ob officium factum ferendis priori & meliori, sic in pœnis etiam ob culpam sustinendis duriori sit condicioni ob-* Lucæ 12. *noxium, sicut scriptū est: Ille autē seruus, qui cognouerit voluntatē Domini sui, & se non præparauit, nec fecit secundū voluntatē eius, vapulabit multis; qui autē non cognouit, & fecit digna plagis, vapulabit paucis. Huiusmodi autē deserti ac proditi officij, & violatæ pietatis crimen aduersus Iudæos veræ quondā religionis compotes perorandum Malachiæ Vati Deus commiserat, idémque literarum monumentis & me-*

moria

moriæ mandatum esse in posterum voluit, vt perpetuum futuris temporibus atque Christianis præsertim hominibus esset exemplum: quos vt maioribus colligatos beneficijs illustrioribúsq. auctos donis, creditarum sibi diuinitus rerum rationem aut probabiliorem & constantiorem tenere, aut grauiorem exquisitiorémque reddere necesse est. Nobis autem huius Vatis oracula exponere cupientibus diuinum imprimis numen ex more inuocandum est.

VOTVM.

Da purè sanctéque, Deus, tua sacra referri,
Téque animis casta relligione coli:
Nec patere arcanis mysteria condita chartis
Culpa hominum in cæca nocte latere diu.
Vt tibi grata piis feliciter ardeat aris
Victima, quà terras alluit oceanus.
Te regem dominúmque omnes agnoscere gentes
Possunt: da pater, & posse salutiferum.

ARGVMENTVM VATICINII.

DIVINA legatione functus Vates Iudæorum gentem neglectæ religionis ac pietatis officiíque omnis proditi accusat, quo in crimine sacerdotes cùmprimis inuoluit, à quibus supina quadam negligentia ob auaritiam laborantibus non modò exemplo, sed malo etiam sermone diuini cultus ratio, maiestas & dignitas in populi animis eleuata locum dissolutis moribus & impudenti licentiæ dederat. Qua quidem ex re populum hunc, qui Deo maximis & singularibus beneficijs obligatißimus fuerat, gentium omnium aliarum ingratissimum esse constabat, cùm aliæ omnes terrarum orbis nationes communis mundi rectoris & gubernatoris nomine & numine cultũ debitum tribuentes, victimarum & sacrificiorum rationem diligentius ac melius procurarent. Sacerdotes autem grauius in hoc crimine vrgentur, quòd eos & muneris proprij dignitate, & officij debito atque maiorum suorum exemplo, præmij etiam illustrioris spe, religionis res diligentissimè curare, & reliquum populum docere oportuerat. Id quod secus omnino facientes populo, & proprio scelere, & indignis exemplis vehementer nocebant: quibus ad cætera illud nefarium scelus accesserat, vt legitimis matrimonijs incestas ex alienigenis adductas vxores contra ius contraque fas addidissent. Quoniam verò improbißimorum quorundam illius tempestatis hominum sermo percrebuerat, quo diuina erga populum illum prouidentia in dubium vocabatur, quæ res aditum ad religionis contentionem facilè muniuerat, huius etiam erroris auctores confutat & frangit Vates, diuinamque in eos prouidentiam, quam ex beneficijs non agnouerint, pœnis scelerum repetendis probatum iri confirmat, idque si vnquam aliàs, illis maximè posterioris tẽpli temporibus apud Iudæos cõstans certissimumque fore docet. nam Messiam illum, cuius causa maximè Israëliticus populus delectus fuerat, paulo pòst ex diuini consilij decreto aduenturum esse ait: cuius virtus & efficientia pijs hominibus Deique cultoribus deligendis, ornandis ac sanctificandis; impijs verò & perfidis reijciendis, puniendis, & grauissima diuinæ prouidentiæ & apertißima argumenta publicè priuatéque dabit.

CAPVT PRIMVM.

NVS *verbi Domini ad Israël in manu Malachiæ prophetæ.*

TOTIVS libri argumentum actionis genus, dignitaté & auctoritaté, modum etiam & fidem hæc prima operis inſcriptio indicat. namq. legationem quandam à Deo datam apud Iſraëlitas habendá, eandemque à Malachia Vate obitá & geſtam ex verbis ipſis cognoſcimus. Legati verò ipſius nomé appellatú, *Malachias*, oſtédit rem nó obſcurè aut negligenter, ſed palàm diligentiſſimeq. geſtam fuiſſe, Vatemque officio ſuo ſumma fide & ſedulitate functum, nomé ſuum liberè & conſtanter fuiſſe profeſſum; vtpote qui neque quicquam ſibi prætermiſſum ex munere cognoſceret, neque prædictionibus ſuis dubitationem vllam accidere poſſe intelligeret: quas vt diuina auctoritate grauiſſimas, ſic euentu ipſo exſpectando certiſſimas confirmaret. Atque res quidem ipſa, legationis fides, ſententiarum & verborum dignitas, ſatis iam omnibus, qui ſacra ſcripta legerint, conſtare poteſt: cùm ex hoc vaticinio nó modò teſtimonia grauiſſima in noui teſtaméti rationibus à Chriſto atq. apoſtolis dantur, ſed integræ etiam ſententiæ, & verſus verbaq. commodè referuntur, vt ſuis locis oſtendemus. De nomine verò auctoris magna dubitatio & ſententiarum varietas apud interpretes eſt. quidam enim nomen hoc non proprium, ſed cognomé eſſe volunt, verborum ſignificationem magis, quàm rem ipſam ſpectantes. quam quidem rationem ſapienter D. Hieronymus euertit. docet enim perſonæ appellatæ naturá non eſſe perpetuò ex nominis interpretatione definiendá. Quamobrem huius libri auctorem non ob eam rem angelum & ſpiritum quendam fuiſſe arbitrari oportêre, quòd nomen ipſum angelus ſuus, vt græcam verſioné habere dicit, ſiue, vt ille interpretatur, angelus meus ſonet. Ita cùm angelum, hoc eſt, vnum ex adminiſtris ſpiritibus fuiſſe hunc neget, hominem fuiſſe aſſerit: id quod re vera auctor fuit. Quiſná verò homo ille fuerit, & num hoc nomen ab infantia ſortitus, an ex muneris & officij ratione fuerit adeptus, nihil planè certi atq. explorati apud antiquos inuenimus ſcriptú. quidam enim hunc Mardochæum fuiſſe aiunt; alij verò & frequentiores Eſdrá eundé eſſe propterea affirmát, quòd de iiſdem rebus in hoc & in Eſdræ libro agatur, hoc eſt, de prophanis Iſraëlitarú coniugijs grauiſſimè reprehendendis. Nos auté, quibus illud in ſacrorum librorum expoſitione ſuſcipienda perpetuum conſilium eſt, vt ne quid de re vlla vel temerè, vel minus firmiter ſtatuamus, neue obſcuris argumentis adducti parú certa pro certis habeamus, officio noſtro eo modo ſatisfactú iri arbitramur, ſi nihil affirmauerimus, quod ex ſanctorú voluminú teſtimoniis cófirmari non poſſit. Igitur Malachiam nó eundé ideo cum Eſdra eſſe cóſequitur, quòd idé vtriuſq. libri argumentú ſit. nemini namque aut obſcurú aut dubiú eſſe poteſt, idé argumentú eandé etiá cauſam, imò idem in eadé cauſa orationis, genus iiſdemq. penè verbis à duobus pluribuſq. interdum vatibus tractari ſolêre: id quod à nobis in ijs, quæ antea ſcripſimus, cæterorum vatum commentariis non ſemel indicatú eſt. Quin & illud eſt etiam obſeruatum, grauiſſimas quaſque cauſas pluribus vatibus agédas propter eá rem committi, vt diuinú de ea re conſiliú certiſſimú teſtatiſſimúque, & iudiciú tandé omnibus probatiſſimú ſit, ſicut ſcriptú eſt:
» In ore duorú vel trium ſtabit omne verbum. niſi quis quatuor euangelia vnius tantùm ſcriptoris opus propterea eſſe contendat, quòd eadé planè omnium ſententia, imò totidem ferè verbis pronútiata obſeruetur. Itaq. nihil hæc ſententiæ aut argumenti ſimilitudo impedit, quo minus res, cauſa & actio varijs auctoribus aſſcribatur. Præterea tametſi Malachiæ & Eſdræ vnum tantú argumentú de prophanatis nuptiis commune ſit; plura tamen alia ſunt, quæ alter ſolùm tractaſſe videtur: quorú partem nullá in altero indicare reperireúe poſſis. nam Malachias ſacerdotes & prophanatæ religionis, & diuini nominis neglecti, & polluti ſacrificij reos facit: populum ipſum etiam de decimis & primitijs nó legitimè ſolutis poſtulat. Quarú rerú nulla in Eſdræ libris métio eſt, neq. tunc, cùm ille ſcriberet, hoc vitio vel ſacerdotes vel populú publicè vſos fuiſſe apud vllú aliú ſcriptoré extat. Præterea hic auctor nihil de téplo inſtaurando perficiédoq. agit: quod argumentú Eſdræ perpetuú ferè eſt, in quo etiá cú Haggæo & Zacharia plurimú illi cóuenit, qui de tépli ædificatione nó ſolùm admonédo & exhortando, ſed poſtulàdo, & etiá grauius accuſando dixerút. his accedit, quòd in nullo ſuorú, vel alterius ſcriptoris ſacri librorú loco

Eſdræ

Esdræ aut aliud proprium nomen, quã Esdræ scribæ cognomine adiuncto auditur; neq. inter prophetas vsquã recensitus extat. quin & nouũ nimis illud esset, vt cum cæteri vates auctoritatis & asseuerationis causa nomina sua apertè profiteri semper cõsueuerint, hic tantũ nomen celasse, & excogitato agnomine cõsultò obscurasse diceretur: quod vt ad fidem faciendã nihil, sic ad periculum declinandum minimũ valere poterat. neque enim auctor hic obscurè in vmbra aliquid ex diuino mandato scripsit, quod celato aut dissimulato nomine in vulgus ederet, sed ipse idem causam palàm summa cum grauitate egit, vt manifestè illa verba arguunt. [*Ad Israël in manu Malachiæ.*] Neque nomẽ Malachiæ, si nuntium meũ interpretari placet, ita Esdræ propriũ esse potuit, vt nõ alijs etiã vatibus conueniret, sicut & Ioanni Baptistæ iure ex officio tribui idem hic Vates prædicat, Ecce ego mitto angelum meum. quo in loco idẽ verbum *Malachi* vsurpatur. Quibus ex rebus omnibus illud fit, Malachiæ nomen, tametsi ex interpretatione officium significet, tamen certi cuiusdam boni & sapientis viri proprium fuisse, cui idoneum nomini munus fuerit à Deo mandatum. quamobrem in duodecim vatum catalogo, cum vndecim cæterorum nominibus proprijs duodecimũ Malachiæ appellatur: cui si aliud proprium fuisset, cur obscurandum esset, nihil causæ subesse arbitramur, siue Esdræ ille, siue alterius auctoris fuerit, non laboro: certè sanctum & magnæ apud me auctoritatis volumen est. Et nunc, inquit, frater aspice, quæ gloria, & vide populum venientem ab oriente, quibus dabo ducatum Abrahã, Isaac, & Iacob, & Hosseæ, & Amos, & Michææ, & Ioël, & Abdiæ, & Ionæ, & Nahhum, & Habbakuq, Sophoniæ, Haggæi, Zachariæ & Malachiæ, qui & angelus Domini vocatus est. Quo in loco illud, quod anteà adnotauimus, adnotatur, proprium huius Vatis nomen ita cum officio quadrasse, vt exigua mutatione, hoc est, vna litera addita, qui Malachi anteà diceretur, cœperit Malachia appellari, Malachi nuntium meum; Malachia verò Dei nuntium significante. Ex rerum verò notatione & obseruatione conijcere licet, Malachiam horum omnium postremũ fuisse vaticinatũ. namq. à templi restituti initio sacerdotio atq. operi præfuit, resq. à se socijsque suis gestas cõscripsit. Eadẽ ferè tẽpestate Haggæus & Zacharias prophetico munere perfuncti de templi restitutione alter longiores, alter breuiores actiones suscepit, vt idẽ scripsit Esdras: Et prophetauerunt Haggæus vates & Zacharias filius Addo prophetæ. & alio loco: Seniores autẽ Iudæorũ ædificabãt & prosperabantur iuxta prophetiã Haggæi prophetæ & Zachariæ filij Addo, &c. Malachias verò nihil de templi ædificatione egit: neq. de ea re in hac causa Esdras meminit. quamobrẽ Vates hic post alios duos, atq. post ædificatũ iam tẽplum vaticinatus fuisse videtur. Haggæus enim ante ædificationem primus de ea re egit, cuius cõsilio opus incœptum; deinde verò eiusdem & Zachariæ exhortationibus absolutum est. nam Zacharias sub operis finẽ munus suum obire cœpit, vt in vtriusque commentarijs docuimus. Malachias autem post hos atque operis fini proximus omnium illius seculi & veteris testamenti prophetarum vsque ad Ioannem postremus fuit. Qui, quasi illam prophetici muneris commoditatem post sua tempora desiderandam fore intelligeret, religionis ac pietatis veræ rationem duobus capitibus maximis comprehensam persecutus (hoc est, de cultu erga Deum & de officio erga homines locutus) hanc summam habuit orationis: Mementote legis Mosis serui mei, quòd in prophetarum desiderio illa solùm certa eis ac perpetua ad bene beateque viuendum oracula, constantemque normam esse significaret, vt diuinæ legis studium nunquam intermitteretur. Iam verò cætera inscriptionis verba explicemus. [*Onus verbi Domini ad Israël in manu Malachiæ.*] Et res ipsa, & Vatis nomen ad translationẽ accommodata sunt elegantissimè. eiusmodi namque munus Vati demandatum est, quod cum ipsius nomine conueniret: cuius breuiter nobis expendenda ratio est. Ex vatibus alij eo cõsilio creati sunt, vt in populo perpetuò officio functi certa, pro temporum rerumque ratione, rogati responsa redderent; sic Samuel, sic Osea, sic Heliseus, alijque multi fuisse dicuntur: rursus alij etiam ad certa tempora constituti fuerunt, non tam vt rogati sententiam dicerent, quàm vt iussi de certis causis ex Dei persona agerent: quibus peroratis vaticinari amplius desierunt, vt Amos, qui per duos ante terræmotum annos, vt vidimus, est vaticinatus. alij etiam fuêre, quibus semel tantùm vaticinij & munus demandatum & officium factum sit, vt Ionas apud Niniuitas, & Abdias apud Edom. Huius tertiæ classis Malachias est, qui vno tantùm vaticinio, hoc est, vna actione munus confecit suum, idq. nuntij siue legati nomine magis, quàm perpetui ministri aut prophetæ, cui semper

4. Esd. 1.

Esdr. 5.

Esdr. 6.

officij ratio conſtare putaretur. Hæc rerũ ratio breuiter ſuppoſita cum verbis ipſis commodè quadrat. non enim perpetuum aliquod vaticinandi munus, ſed mandatum quoddam ad tempus Vati datum oratio ſignificat, quod Dei nomine ad Iſraëlitas perferretur. etenim Deum illo tẽpore propter grauem & neglecti cultus ac deſerti officij offenſionem à populo illo abalienatum fuiſſe vaticinio indicatur ipſo. Non, inquit, eſt mihi voluntas in vobis, & munus non accipiam de manibus veſtris, &c. & illud. Dilexi vos, &c. Quamobrem eo nomine Vates mittitur quo Deum ab illis diſceſſiſſe maximè argui poſſit: quale nomen nuntij eſt, quod inter abſentes interpretem ſignificat. Igitur quod latinus interpres vertit *onus*, de quo nomine plura aliàs diximus, cùm à verbo ferre ſiue portare deductum ſit, hîc non tam prophetiam grauem & ſententiam latam in populum ipſum, quàm legationis munus & onus Vati ipſi impoſitum interpretamur. Id quod & orationis verborumque obſeruatio indicat. aliud namque eſt onus ad Iſraël, aliud onus ſuper Iſraël. & Hebraicè, aliud eſt EL, aliud GHAL. poſterior modus ſuſceptionem, prior acceptionem ſignificat, vt, ſuſcepi mandatum tuum, aliud eſt, quàm, accepi mandatum tuum; alterum ſibi iniunctũ & ferendum, alterum verò ab alio ſuſceptum ad ſe perlatum docet. [*Itaque onus verbi Domini ad Iſraël,*] ad verbum illud ſignificat, *Portatio verbi Domini ad Iſraël.*] cuius latina expoſitio, mandatum, quo Malachias oneratus à Deo fuit, vt ad Iſraëlitas perlatum totidem verbis exponeret. Gallicè ſic propriè vertas: *Portee de la parolle de Dieu à Iſraël en la main de Malachie.* Hiſpanè, *Recado de la palabra de Dios, &c.* Quod verò explicatur, [*verbi Domini,*] præter actionis & muneris auctoritatem & fidem, quam facit, illud etiam ſignificat, hoc vaticinium tantùm mandatum ſimplex eſſe, iiſdem verbis exponendum, quibus acceptum à Deo fuerit. neque enim Vates liberam legationem, ſed certis tantùm mãdatis & verbis præſcriptam profitetur, vt cauſæ fides & grauitas etiam augeatur: atque vaticinandi munus non ita, vt anteà, frequens iam eſſe, cùm plures vates variis etiam vaticinandi modis inſtructi, vel perpetuò in populo eſſent, vel crebrius etiam extarent, quibus cum multifariam multiſque modis vaticinandi officio fungi contingeret, nunc obiectis per quietem viſis, nunc orationibus & monitis dormienti factis, nunc vigilanti oculis & ſenſu, nunc verò animo ſolùm ſpectris ferit, interdum verbis auditis: quæ alio etiam dicendi genere exponi liceret, nonnunquam autem eodem omnino modo & formula referendis, ſe tantùm vno genere eoque ſimpliciſſimo vſum Malachias ait, vt nuntij more mandatum ſibi creditum & præſcriptum, totidem verbis omnino exponeret, nullaque in orationis parte ſuam ipſius, ſed Dei ſemper ageret perſonam. omnis enim ſermo Dei nomine & perſona habetur, vt: (Cap. 1. 2. 3 4.) Dilexi vos. & illud: Et nunc ad vos mandatum hoc ô ſacerdotes. &: Ecce ego mitto angelum meum. illud denique: Et orietur vobis timentibus nomen meum. ita vt eum nuntium & legatum egiſſe Vates hic videatur, qui epiſtolam ab abſente principe ſibi ad populum commiſſum & diligenter attulerit, & ſumma fide recitauerit. ob eamq; rem ait: [*In manu Malachiæ.*] Idem namque eſt in manu dare, vel afferre, quod apud Latinos credere, committere & perferre. (1.Sam. 11.) hæc etenim verba in nuntiorum & epiſtolarum rationibus vſurpantur, vt: Miſitque in omnes terminos Iſraël per manus nuntiorum, dicens, &c. & illud: Faciet enim tibi Dominus ſicut locutus eſt in manu mea: & ſcindet regnum tuum de domo tua. hoc eſt, id faciet, quod ex ipſius mãdato prædixeram tibi. Expoſuerat autem Samuel Sauli diuinum mandatum iiſdem, quibus acceperat, verbis, ſicut ipſe idem præfatus ait: Sine me & indicabo tibi, quæ locutus ſit Dominus ad me nocte, &c. Itaque verba in manu perferre, idem quod ſimpliciter & ſine vlla variatione exponere ſignificat, cùm manus verba ſibi commiſſa mutare non poſſit, lingua & mens poſſit, eadem ſententia obſeruata etiam aut omnia, aut quædam verbo aliter, atque acceperit, reddere. Vltimum verò inſcriptionis verbum, [*ad Iſraël,*] argumentum ipſum & actionis genus, ad quod ſermo omnis referatur, apertè indicat. eſſe enim quandam de officio poſtulationem, quam à Deo dictatam Vates referat aduerſus Iſraëlem: quod nomen obtentam dignitatem & amplitudinem Deo auctori acceptam referendam arguit. cuius gratia populus ille ex propria antiqua humilitate & obſcuritate nominis Iacob, in eum nominis, familiæ, vitæque ſplendorem fuerit traductus, quem Iſraëlis appellatione obtinebat. omne autem officium, ſtudium, pietatem, denique ſumma omnia deberi ei, per quem ad illum, quem complebat gradum, perueniſſet. Hactenus inſcriptionis ratio: nunc verò deinceps cauſam ipſam, quemadmodum Vates egerit, audiamus.

Dilexi

Dilexi vos, dicit Dominus: & dixistis, in quo dilexisti nos?

ISRAELITAS Deus ingrati animi & violati officij insimulat, studia & beneficia in illos sua commemorando, quę omni in genere summa omnino constarent. magnũ enim est à Deo, optimo maximo hominum omnium auctore, principe & gubernatore, egregiis præter cæteros beneficiis fuisse affectum. longè verò maximum est, singulari eiusdẽ amore fuisse familiariter semper exceptum & tractatum. sed generosissimus quisq. animus non tam dolere solet, quòd beneficia in ingratis & inofficiosis hominibus collocata perierint, quàm quòd amoris studiique sui fuerit neglecta ratio. ideoq. Deus de amore dilectioneque sua (quod summum bonum ducere oportuerat) principio postulat, beneficia verò, non vt optimã partem, sed vt amoris sui erga illos argumentum cõmemorat, qui neque amoris magnitudine cognita adduci, neque beneficiorum pondere ac vi cogi voluerunt, vt debitum tanto atque de se optimè merito principi Deo officium vel pietatem potius præstarent. Est itaque totius actionis & postulationis propositio illa, [*Dilexi vos,*] cum affectu & animi quodam præcipuo sensu pronuntianda oratio, quæ amorem suũ maximi æstimet, & negligi ab iis, quibus impenderit, indigne ferat. ex rei verò ipsius dignitate & personarum comparatione illorum improbitatem arguit. Est enim Dominus Deus misericors, beneficientissimus (quod illo nomine Dominus Hebraicè indicatur) actor: rei verò homines, quos nulla ex parte posse cum Deo conferri manifestũ est, maximè verò si ingratos immemoresq. beneficij esse constet. Postulatũ autẽ de amore dilectioneq. est, re omnium, quæ cuiuis optimo animo ab alio animo expeti posset, optima & præstantissima, nedum si à Deo expetatur, aut vltro etiã oblata præstetur. Igitur [*dilexi vos,*] eiusmodi sententiã habet. in quibus hominibus tantũ amoris & studij ego Dominus misericors & beneficentissimus impenderim? nempe Israelitis nullo suo merito ante amari dignis, & deinde, ob ingrati animi vitium, tanto amore indignissimis. Quòd verò, *dilexi*, in præterito tempore dicit, antiquum & perpetuum hactenus amorẽ omnibus argumentis constantem & probatum fuisse significat; quem neque tot offensionibus irritatus, hactenus tamen deposuerit. nam si quando in eos animaduerterit, id paterno amore, nõ autem hostili odio effectũ est: quia sicut homo erudit filium suũ, sic Dominus Deus tuus erudiuit te. castigatio autẽ amorẽ non minus, quàm indulgentia probat. Suum autẽ in eam gentẽ amorẽ singularẽ fuisse, cõparatione docet, eademque opera illorũ improbitatẽ maximã arguit. [*Et dixistis, In quo dilexisti nos?*] Certi ac singularis amoris demõstratione, illos, pręter cæteros mortales ingratissimos cõfirmat. neq. enim cõmuni quadã beneuolẽtia se illos prosecutũ, neq. debito fortasse patribus eorũ amore dilexisse ait, quẽadmodũ ipsi aut putare aut obijcere poterant, quo intentũ in se crimen aut eleuarẽt, aut certè cũ aliis cõmunicarẽt. [*& dixistis.*] Præteritũ cum adiuncta cõiunctione futuri vim obtinet. [*dicetis autẽ,*] respondit antipophoræ, quã ex humani ingenij cognitione in promptu reis fore intellexerat [*in quo dilexisti nos.*] Antipophoræ huius sententia nõ ea est, in qua amor negatur, qui summus esse omnibus rationibus constabat, sed quòd se præ cæteris hominibus maximè dilectos fuisse Abrahami patris merito accidisset, quẽ sibi vnicè charũ Deus ipse propter fidẽ & pietatẽ erga se præstitam fuisset professus, sicut scriptũ est: Semen Abrahã amici mei. Quoniã verò Abraham à Deo ob amorẽ redamatus videretur sibi, qui ex Abrahamo orti essent, deberi etiã illũ amorẽ antiquum, nõ haberi singularẽ aut nouũ defendere poterant, vel illo testimonio producto, Quia dilexit patres tuos, & elegit semẽ eorũ post eos. ita homines ingrati atq. improbi, quæ in se misericordia & benignitate singulari diuini amoris cõstabant beneficia, ea non vt in ipsis singulariter fata, sed vt pietatis fructũ, quẽ patres meruerint, retributa interpretari auderẽt. hæc illius obiectionis sentẽtia est, *in quo dilexisti nos?* Præpositio, *in*, causam hoc loco significat, vt: Exurge Domine in præcepto, quod mandasti, &c. Quomobrẽ, inquiunt, dilexisti nos? scimus iam quamobrẽ, nimirũ propter patrẽ nostrũ Abrahã; vnde non nouum, neq. singularẽ in nos Israelitas amorẽ, neq. in nobis collocatũ priuatẽ, sed antiquũ illũ vt cœptũ ita cõseruatum fuisse intelligimus, magisq. cõmunẽ patribus nobiscum, quàm nobis propriũ putamus. Hactenus humana improbitas ingeniosa esse potuit, & singularis in se dei amoris magnitudinẽ, vt priuati debiti obligationẽ faciliorem ostẽderet, interpretari. Est autẽ hæc in dicẽdi facultate causæ infirmatio dicta: quã tamẽ Deus sapiẽtissimè re ipsa & manifestis argumẽtis exẽplisq. refellẽs demolitur; atq. propositam à se singularis amoris magnitudinẽ miris modis illustrat & confirmat.

Isa. 41.

Deut. 4.

Psalm. 7.

Cicero de Inuentione.

Nonne frater erat Esau Iacob? dicit Dominus, & Iacob dilexi?

AMOREM erga Israëlitas suum singularem & præcipuum ex sola voluntate ac misericordia profectum, non ex patrum merito debitum fuisse, illustribus exemplis commemorandis confirmat Deus. producit enim varia multumque diuersa volũtatis suæ erga geminos fratres Iacob & Esau argumenta, quæ disparibus omnino vtriusque familiæ euentibus illustria publicè constarent. Quod, inquit, vos non parentum vestrorum merito, sed præcipuo quodam meo studio dilexerim; ex ea re perspici potest, quòd cùm Esau Iacobi frater natuque prior ex eodem patre Isaac Abrahami filio, ex eademque matre Rebecca fuerit; Iacob tamen maximis atque illustrissimis beneficiis affectũ à me præcipuè diligi, perpetuò fuerim testatus: id quòd si propter parentum merita faciendum esset, fieri hoc modo non oportuit. aut enim priori filio maior, aut certè par vtrisq. amor parentũ merito esset impendendus. [*Sed Iacob dilexi.*] Iacob generis & nominis vestri parentẽ & principẽ perpetuis in tota vita & assiduis affectũ & ornatum beneficiis complexum me fuisse cõstat, ita vt illius cõparatione dicere illud verè possim:

Esau autem odio habui.

LIBET aliquantulũ hoc in loco indicãdo cõmorari, qui & propter ipsius rei, de qua agitur, grauitatẽ, & propter totius veteris & noui testamenti rationes explicatu difficillimas, plus etiã diligẽtiæ & operę, quàm quæ in breuibus cõmentariis poni possit, desiderat. Nos tamẽ rem ipsam ex Dei, quẽ semper inuocamus, auxilio breuiter expediemus, longiori oratione & præsenti sermone aliàs oportunius persecuturi. Igitur cùm Deo arcanũ illud de publica humani generis salute cõsiliũ executuro familia aliqua inter homines optanda esset, ex qua ille summus rei gerẽdæ põtifex & minister nasceretur, quẽ ex mulieris semine oriturũ diuinis oraculis fuerat decretũ, Abrahami sobolẽ non omnẽ,
Genes. 22. sed Isaacum filium optare placuit, sicut scriptum est: In semine tuo benedicentur om-
Genes. 21. nes gentes terræ. & alio in loco: In Isaac, inquit, vocabitur tibi semen. Ex Isaaco autem cùm gemini futuri essent filij, à quibus duo populi propagarentur, alterum posteriorem natu ad eam, quam parabat, rem deligere Deus voluit, cuius vitam, res, familiã, nomen, dignitatem atque amplitudinem præcipua ac singulari quadam omnique orbi conspicienda cura foueret, & ad propositi negotij finem perduceret. Hunc autem virum eiusque familiam & genus multis commodis & ornamentis, ex ijs, quæ ad huius vitæ vsum, suauitatem & splendorem pertinent, afficiendum, promissis ad patres factis
Genes. 12. in se receperat. Semini tuo dabo terram hanc, &c. & alio loco: Peregrinum erit nomen
Genes. 15. tuum, &c. & paulopòst: Veruntamen gentem, cui seruituri sunt, ego iudicabo, & post hæc egredientur cum magna substantia, &c. quæ ad hanc rem pertinent, promissa quàmplurima. Huius autem Iacobi eiusque familiæ felicitatis & amplitudinis, atque tanti beneficij aduersarium & obtrectatorem Esau fratrem fore præuiderat Deus, qui quantum humana felicitas inuidiæ subiecta sit, optime nouit: quo vitio fraternæ etiam necessitudinis iura contaminari, violari & peruerti manifestum est, maximè cùm maior frater à minori se gloria aut dignitate superari ęgerrimè ferat. id quod vel vno & altero
Genes. 13. Caini & fratrum Iosephi exemplo manifestum est: à quibus propter fraternæ felicitatis non iam spectationem, sed opinionem & cogitationem tantùm, grauissima scelera per summum nefas admissa sunt. Deum igitur, qui Iacobi sibi ad eam rem delecti & temporalibus commodis atque ornamentis beneficio suo redundaturi partes facturus defensurusque fuerat, Esau inuidi atque inimici obtrectationem studiaque, conatus atque impetus omnes, quibus ille fratris felicitatem oppugnare contenderet, fracturum esse, consequens erat: atque ita sibi hac in causa, & sustinenda, & defendenda, & confirmanda, Iacobum sibi singulariter diligi charumque haberi, Esau inimici atque obtrectatores rebus, quæ contrà moliendæ essent, euertendis aduersarium esse ostensurus erat. neque verò hic de animorum felicitate, sed de terrenis illis promissionibus atque huius vitæ splendore & gloria, quam Esau Iacobo fratri vehementer inuidit, agebatur. namque illam cælestis beatitudinis consequendæ facultatem, nulli eorum, qui in hunc mundum venerint, hominum Deus adimit aut eripit, nisi iis tantùm, qui sua culpa &
Ioan. 1. vitio, quo minus assequerentur, commiserint, sicut scriptum est: Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. & qui peccauerit mihi, delebo eum de libro vitæ. & patienter agit Deus nolens aliquem perire. nemo enim neque angelus neque homo causam primam, quamobrem damnatus fuerit, diuinæ voluntati, aut

aut præſcientiæ, quam vocant, verè aſcribet; ſed ſuæ potius impietati & peccatis atque ſceleribus, quibus ſeſe ipſe volens ac ſciens alligando, pœnitentia vera ſuſcipienda, diuinaque miſericordia imploranda, ſolui tandem recuſauerit, ſicut ſcriptum eſt: Nunquid iniquus eſt Deus, qui inferat iram? abſit: alioqui quomodo iudicabit Deus hunc mundum? Quòd ſi quis Eſau ipſum damnatum pœniſque æternis addictum eſſe confirmet, eius iudicij cauſam fuiſſe contendemus; non hunc Iacobi fratris delectum illiusq. repudiationem, antequam nati eſſent, aut quicquam boni vel mali, vt diuus Paulus, inquit, egiſſent: ſed propriam hominis impietatem & nefariam culpam; cæleſtium virtutum atque diuinorum conſiliorum maximarumque ſpiritualium rerum contemptionem, quibus ipſe ſceleribus ſeſe non ſolùm vltro alligauit, ſed additis etiã nouis nodis, arctiſſimè aſtrinxit. Etenim primogenituræ ius, in quo cæleſtiũ donorum diuina atque arcana ratio latebat, non modò negligere, ſed viliſſimo pretio vendere, deinde irridere, denique nihili facere eſt auſus, imò & nomen ob eam rem, notamque perpetuam ſubire libenter paſſus fuit. Quam ob cauſam vocatus eſt Edom. cui dixit Iacob, Vende mihi primogenita tua. ille reſpõdit: En morior, quid mihi proderunt primogenita. ait Iacob, Iura ergo mihi. Iurauitq. Eſau & vẽdidit primogenita. & ſic accepto pane & lentis edulio, comedit, & abiit, paruipendens, quòd primogenita vendidiſſet. Hanc itaque veram cauſam fuiſſe, quamobrem Eſau à cæleſti hæreditate ſuo merito, imò ſua nefaria culpa excluſus fuerit, nos cũ Apoſtolo defendemus. Ne quis, inquit, fornicator aut prophanus, vt Eſau, qui propter vnam eſcam, eamq. viliſſimam, panis & lentis vẽdidit primogenita ſua, &c. Aliam igitur longeque diuerſam eſſe vtriuſque de Eſau facti iudicij rationem conſtat, hancque, de qua proximè diſſeruimus, quæ ad æternæ felicitatis amiſſionem pertinet, improbationem ſiue reprobationẽ, ob proprium hominis crimen dici debere; illam verò alteram priorem, quæ delectum ad rem aliquam parandam factum conſecuta ſit, reiectionem propriè appellari. namque vbi res aliqua per omnes gerenda non eſt, quiſnam potiſſimum ad eam expediendam ſit deligendus, auctoris ipſius conſilium arbitriumq. fuerit, qui quem maluerit, deligere, ornare, atq. ad expediendam rem inſtituere & cõformare, ſine alterius cuiuſpiam iniuria, poteſt. Atque de huiuſmodi priuatorum ad munia publica ad aliaque negotia delectuum genere, & de illa communi omnium hominum ad vitam æternam electione, à qua nemo, niſi ob culpam, reijcitur, nos plura dicere & cupimus & ſperamus, quæ ad noſtrorum temporum controuerſias, atque ad multorum piorum hominum tollendas dubitationes, ſacrorumque librorum de his rebus aperiendam ſententiam plurimum profutura eſſe cognouimus. Interim autem commentariis noſtris legendis multum ad huiuſmodi argumenta lucis accedet ijs, qui non contentione aut vlla alia animi perturbatione, ſed ſimplici & Chriſtiana veri cognoſcendi cupiditate adducti curam ſtudiumque adhibentes, quemadmodum res ipſæ à nobis expoſitæ cum diuinarum lectionum ſententia quadrent, perſpexerint. Igitur hoc modo Iacob ad eam, quam diximus, rem delectum ſibi fuiſſe Deus profitetur, vt illius ornandi amplificandique cauſa ſuſcepta, fratrẽ inuidum & maleuolentiſſimum ita oderit & oppreſſerit, vt ne quid contra Iſraëlis dignitatem & gloriam moliri poſſet; ſi verò contenderet, aut nullos omnino, aut conſilijs contrarios haberet exitus. neque verò de ipſo tantùm Eſau Iſaaci filio ſermo eſt, ſed de illo illiuſque genere omni Idumæorum, quorum res Deus ſæpe diminuit & diſſipauit, vt Iſraëlis, hoc eſt, Iacobi cum familiis ſuis res augeret, amplificaret & conſeruaret. id quod apertè cùm ex tota confirmatione ad hanc ſententiam allata, tum etiam ex propoſitione ipſa explicatur. inquit enim, dilexi vos. quæ commemoratio ad omne Iſraëliticum genus ſpectat, vt & ipſa etiam inſcriptio apertè docet. Onus verbi Domini ad Iſraël. Ait autem ſe dilexiſſe gẽtem ipſam iam inde ab initio, idque confirmat earum rerum commemoratione, quæ ſibi ipſorum cauſa etiam aduerſus inimicorum & detractorum inuidiam & conatus ſuſceptæ atq. præſtitæ fuerint: id quod neque patrum merito factum dici iure poſſit, cùm vtriuſque generis auctores fratres fuerint, & is cui ſe aduerſarium Deus declarauerit, prior natu extiterit. neque etiam id aliqua culpa aut ſcelere Eſau, neque contrà aliquo merito Iacobi cœptum ſibi fuiſſe oſtendit. nam antequam nati eſſent, antequam quicquam vel boni vel mali egiſſent, non ex currẽte neq. volente, ſed ex vocante dictum eſt ei, Maior ſeruiet minori. Quibus ex rebus omnibus illud fit, vt hæc Iſraëlitarum felicitas, & il-

Geneſ. 25.

Hebr. 12.

Rom. 9.

& illustris electio atque gloria nulli parentum bono, nulli Esau olim malo merito ascri- benda, sed vni Dei benignitati, gratiæ, singularique in illos amori accepta referenda sit. Iam diximus id, quod perpetuò meminisse oportuerit, de temporali, non de æterna vtri- usque populi felicitate hoc in loco agi. Qua in re liberum semper & consilium & iudicium Dei fuit, cui res eas, quæ ad omnes non pertineant, ad eos, quos velit, de- ferre, integrum omni ex parte est. plura verò de hac re in nouo testamento dicen- da sunt. hac autem ratione cognita, quemadmodum res ipsa sese habuerit, obser- uandum est, hoc est, quemadmodum Deus electum ad eam rem, quam diximus, Israël ab initio generis ad extremum vsque negotij expediendi finem, comparaue- rit, fouerit, ornauerit, amplificauerit, denique charum vniceque dilectum sibi declara- uerit. Esau contrà vt hac in parte reiectum, sic pro Israëlis dignitate defendenda im- pugnatum & oppressum sibi inuisum & repulsum esse multis argumentis ostenderit. Ait enim Deus se ita Esau inuisum habuisse, vt montes eius in solitudinem, & hæredi- tatem eius in dracones deserti posuerit. Ex sacrarum autem historiarum lectione Israëlis & Edom non diuersas modò, sed aduersas omnino rationes fuisse deprehendi- mus, ita vt Israël à Deo optatus & dilectus, Esau verò reiectus, atque ob æmulationis & obtrectationis aduersus fratrem studium & contentioné impugnatus fuisse intelligatur. etenim statim ab ipso initio infantibus in matris vtero conceptis, vbi alter delectus esset, grauissima & contentiosa luctatio fuit, ita vt iá alter alterius dignitati inuidere & æmu- lari; alter verò alteri cedere nolle intelligeretur. quod ita esse, ex diuinis responsis est

Genes.25. declaratum: Duæ gentes sunt in vtero tuo, & duo populi ex ventre tuo diuidentur, po- pulusque populum superabit, & maior seruiet minori. Ita autem euenit, vt non modò studiis, sed exitu rerum diuisi dissidentesque forent. alterius enim populi florentibus rebus alterius res debilitatæ sunt. id etiam in ipso vtriusque ortu significatum est, Esau pede in Iacobi manu tenacissimè comprehenso: quæ res magno ad illius conatus impe- dimento hunc fore portendebat, qui ex eo nomen Iacobi accepit. Iam verò ipsorum, quanquam non nimis diuersis temporibus genitorum, certè eodem ferè horæ momen- to nascentium, diuersa tamen ingenia esse, diuersaque omnino studia voluntatesque fore, & ipsa corporum specie, & morum etiam atque exercitationum ratione facilè co- gnosci potuit. Erat enim Esau rufus totus in moremque pellis hispidus, quod san- guinarij & robusti bellicosique hominis indicium est: vehementer namque calidæ fumosæque naturæ huiusmodi sunt; contrà verò Iacob lenis, molli cute & corpore bene constituto, sicut scriptum est: Nosti quòd Esau frater meus homo pilosus sit, & ego lenis, & cæt. quod moderatos, temperatos, religiososque mores indicabat. Id quod vtriusque à puero diuersa studia & meditationes exercitationesque demon- strarunt: Factus, inquit, est Esau vir gnarus venandi & homo agricola, Iacob autem vir simplex habitans in tabernaculis. quæ res ijs illum studijs delectatum & dedi- tum significat: quæ cùm simplicitate perfectioneque vitæ atque pace & tranquilli- tate animorum conuenirent, ita cùm geminorum natura, forma, mores & studia si- millima ferè esse soleant, horum distinctissima & dissimilia omnia esse voluit Deus, quo suum in Israëlem amorem singularem, atque delectum à se factum, idque vo- luntate sua præter communem naturæ voluntatem euenisse testaretur. Qua de re nos aliàs plura ex diuinæ & humanæ philosophiæ rationibus, Deo duce, differemus. Ita etiam eos, vt ingenio & moribus, consuetudine quoq. & loco separatos Deus vo- luit, Esau in montes Seir prius relegato, vt Israëlis posteritati felicem illam atque cele- brem sibi singulariter curatam regionem vacuam & integrã reseruaret, sicut scriptum est: Elegit nobis hæreditatem suam, speciem Iacob, quem dilexit; SELAH. In prom- ptu autem erat, vt Esau huiusmodi ingenio & moribus elato & sublimi animo, robusto corpore, & ad magnas res appetendas idoneus natus, fratris, quo se maiorem & præstan- tiorem, aut certè non inferioré putabat, crescenti florentiq. dignitati, atq. secundis rebus inuideret: quádo hoc inuidiæ obtrectationisq. morbo nõ nisi ij ferè iactantur, qui vel su-

1.Reg.18. periores, vel certè pares ijs, quibus inuident, sese esse putant, sicut scriptum est: Et displi- cuit in oculis regis sermo iste, dixitque, Dederũt Dauid decé millia, & mihi mille dede- runt. Quamobré Esau sese fraternę dignitatis æmulatoré atq. apertũ inimicũ declarauit, sicut scriptũ est: Oderat ergo semper Esau Iacob pro benedictione, qua benedixerat ei pater,

pater, dixitque in corde suo, Venient dies luctus patris mei, & occidam Iacob fratrem meum, & cæt. Ex hoc autem tempore & deinceps Deus amorem, quem erga Iacobum susceperat, perpetuis argumentis est prosecutus, tum rebus illius augendis & amplificandis, tum fratris Edom frangendis conatibus; tum etiam publicæ priuatæque rei statu labefactando & conuellendo: ita qui alteri auxilio & præsidio esse decreuerat, alteri, qui ex inuidia atque æmulatione cōtra contenderet, aduersarium se præbere opus fuit, radicesque omnes conuellere, quibus ille nixus fratrem superare & premere conaretur, opes, facultates, potentiam & gloriam. Quod quidem Dei in Israëlem beneficium multis & assiduis olim constitit argumentis: quamdiu enim Iacob pietate officioque colendo testis cum Deo & cum sanctis fidelis fuit, amplissimis & florentissimis, contrà verò Edom tenuissimis rebus est vsus. quam rem sacra historia apertè indicauit, sicut scriptum est: Reges autem, qui regnauerunt in terra Edom, antequam haberent regem filij Israël, fuerunt hi, &c. Quo in loco illud nimirum significatur, Idumæos tam diu regibus atque regni splendore vsos esse, quoad Israëlitis regnum rexque contigit: statim enim ab ipsis Israëliticæ regni initijs Idumæis regno à Dauide adempto, præfecti, qui ius dicerent, missi sunt, sicut scriptum est: Et posuit in Idumæa custodes, statuitq. præsidium. & facta est vniuersa Idumæa seruiens Dauid, &c. Atque hic vtriusque populi rerum status vsque ad Ioram regis tempora fuit, qui paternorum scelerum imitatione, cùm alia multa, tum illam etiam apud Idumæos auctoritatem dignitatemque amisit, sicut scriptum est: In diebus eius recessit Edom ne esset sub Iuda, & constituit sibi regem, &c. Secundi autem templi temporibus Iudæorum rebus per Machabæos restitutis, Idumæos etiam debellatos fuisse, atque in circuncisionis etiam fœdus, ab Hircano coactos, transijsse, Iosepho Hebræo auctore legimus. Et debellabat Iudas filios Esau in Idumæa, &c. quæ in Secundo Machabæorum libro longius de hac re scripta sunt. quo in loco huius vaticinij & nostræ interpretationis argumentum in Iudæorum precibus & votis indicatur, vt sibi propitius, inimicis autem eorum esset inimicus, & aduersarijs aduersator, sicut lex dicit, &c. denique obseruatis diligenter historiis, illud constabit, Idumæos Israëlitarum rebus, vel florentibus languisse, vel emergētibus depressos fuisse. Atque hæc omnia singularem Dei erga Israëlem amorem nō patrum meritis debitum, sed vltro ac sponte ex mera voluntate profectum confirmant. id quod diuus Paulus apertè docet. Igitur, inquit, non volentis, neq. currentis, sed Dei miserentis est. Quòd si quis sublata iam de æternæ felicitatis (ad quas locus hic non pertinet) obscuritate & dubitatione, illud tamen curiosè, seu potius morosè inquirere pergat, quænam ratio fuit, quamobrem Deus, Esau priore natu reiecto, Iacobum dilexerit, quemadmodum huiusmodi curiositatibus satisfaciam, me planè non habere fatebor: quemadmodum verò mihi hac in re, ne quid vltra quæram, abundè satisfactum sit, à Ieremia & diuo Paulo accepisse. O homo tu quis es, vt respondeas Deo: nunquid non habet potestatem figulus ex eadem massa? & cæt. quem locum nos, si Deus eò deduxerit, magno, vt speramus, cum piorum hominum fructu, exponemus. Quicunque de hac re ambitiosè, siue, vt diximus, morosè disputare porrò contendat, eò demum euadet, vt abundantem Dei erga Israëlitas singularemque amorem mera & libera voluntate susceptum admiratus, Israëlitis tanto beneficio deuinctissimis, Deum perpetuò redamatum, cultum, diligentissimeque obseruatum fuisse oportere credat. Atque hoc ipsum est, quod Deus agit, quod videlicet vel à morosissimo quoque disputatore negari non possit, se videlicet Iacobum dilexisse, Esau autem illius causa odio habuisse. ita vt interim dum alterius res prosperæ essent, alterius se auctore & oppugnatore debilitarentur, regnique & florentis populi nomen, facultatem & personam, quicquid moliti contrà essent, deponere cogerentur. hoc enim argumento singularem suum in Israëlitas amorem Esau rerum comparatione probat Deus.

2. Sam. 9.

2. Reg. 7.

1. Mach. 4.

2. Mach. 10. Ioseph. Heb.

Rom. 9.

Et posui montes eius in solitudinem, & hæreditatem eius in dracones deserti.

AMPLISSIMVM Idumæorū statū secundasq. res fuisse, antequā Israëlitis vel Chananæa regio obtēta, vel rex cōstitutus esset, Mose etiā auctore, cognouim⁹, qui Seir mōtes ab Esau, fortissima etiā & frequentissima inde pulsa gente, occupatos, sedecim tum filijs,

tum

tum nepotibus abūdè fuisse, vt singuli ducatum obtinerent. deinde verò regionē ipsam omnē in regni formam redactam, perpetuis secūdis rebus ad octauum vsq. regem fuisse vsam. eodem autem tempore, quo sub regibus esset, vndecim principes, quos *Aluphim* Hebræi vocāt, habuisse dicit, qui vt statum illum summum, firmum, ac florentem illis temporibus fuisse doceret, tandem subiunxit: Hi duces Edom habitantes in terra imperij sui, ipse est Esau pater Idumæorum. Huius itaque montes ex tanta frequentia & celebritate ad eam solitudinem & vastitatem redacti, vt pro ducibus filiorum Israël in cognationibus, locis & vocabulis suis, vt Moses ait, serpentes & dracones deserti alerēt, Dei vltoris iudicium & consilium auctoritatemque apertè indicabant. Maximè verò cùm non semel vastati fuissent, sed quoties ab incolis omni consilio, studio & conatu maximo restitui iam viderentur, toties etiā vasti ac deserti redditi essent: quæ res nō casui aut rerū vicissitudini, sed manifesto Dei consilio asscribenda fuerat. neq. enim sicut consiliū, ita casus perpetuas & consimiles rerum rationes atque exitus habet, præsertim cùm humano consilio, prudentia & contentione omni, declinandis aduersis rebus secundisque procurandis prospicitur. hoc est quod à Vate confirmationis causa subiunctum est.

Quòd si dixerit Idumæa, Destructi sumus, sed reuertentes ædificabimus quæ destructa sunt: Hæc dicit Dominus Deus exercituum, Isti ædificabunt, & ego destruam.

QVOD si Idumæi, inquit, infimam suam condicionem temporum varietatibus, fortunæque vicissitudinibus asscribentes, rebus, quæ fortunam vincere posse putantur, consilio, industria, diligentia, arte atque assiduitate corrigere conati fuerint, infestus quidam, constans & quasi fatalis euentus cùm eosdē ipsos redarguet, tum nationes & gentes cæteras non casu, sed infenso numine id fieri docebit. [*Quòd si dixerit Idumæa, destructi sumus.* Hebraicè, *depauperati sumus.*] Quæ oratio varium humanarum rerum euētum indicat, cùm assiduo in vita exemplo eosdem homines ex summa copia ad summam inopiam redactos, rursus consilio, ingenio & industria restitui videamus. Verbum autem,
Psalm. 126 *sed reuertentes*, vicissitudinem rerum; illud verò, *ædificabimus*, cōsilium, ingenium, studiumque publicum significat, vt: Nisi Dominus ædificauerit domum, in vanum laborāt qui ædificant eam, &c. [*Dominum exercituum,*] vltorem, oppugnatorem atque fortissimū appellat. Horum igitur diligens studium certa & constans calamitas consecuta, diuinum numen illis infensum apud omnes gentes probatura fuit.

Et vocabuntur termini impietatis, & populus cui iratus est Dominus vsque in æternum.

ET *vocabuntur.* Hebraicè, *Et vocabunt eos.*] Nationes aliæ, inquit, tantam calamitatis constantiam non ex casibus aut humanis vicissitudinibus, sed ex gentis culpa & sceleribus atque ex Dei infensi cōsiliis interpretatæ terram ipsam agrumque omnem Idumæū nefastum, vitiosum, dirumque populum vero numini perpetuò inuisum esse dicent. Hunc locum Chaldaicus paraphrastes ita exponit: [*Et vocabunt illos viciniam, cuius populus impij, & populum super quos venit maledictio vsque in seculum.*] Manifestum igitur argumentum diuini in illos odij hoc fuerit: Israëlitis verò præter hæc manifestissimum diuini in se amoris signum inimicorum perpetua calamitas, & suarum rerum felix restitutio esse debuit.

Et oculi vestri videbunt: & vos dicetis, Magnificetur Dominus super terminum Israel.

NECESSARIAM diuini in se amoris confessionem ab Israëlitis tanto vtriusque populi rerum discrimine extorquendam esse Vates ait. namque illi destructæ & vastatæ toties Idumeæ, suis rebus restitutis, spectatores facti. id quod oculis prospicient, diffiteri minimè poterant, sed cum summa diuini atque singularis in se amoris laude prædicare cogentur. Est autem zeugmatis genus in hac oratione, qua illud: [*Super terminū Israël.*] vtrique verbo respondet, hoc modo: [*Et oculi vestri videbunt super terminum Israël, & vos dicetis*

dicetis super terminum Israël, magnificetur Dominus.] Idumæorũ vastationis restitutionisq. suæ testes & cõpotes factos Domino misericordissimo suiq. amantissimo laudem & gratulationé omnemq. summũ cultũ deberi à vobis cognoscetis & prędicabitis. quibus terminus Israël cõseruatus & redditus, colendus atq. frequentandus cõcessus fuerit. id quod non ab aliis aut factũ aut futurum acceperitis, sed vos ipsi præsentes experiamini. Hoc autem dictum est, quòd non solùm antiqui, sed secundi etiam templi temporibus, Iudæorum restitutis rebus, Idumæorum res vehementer depressæ afflictęq. (vt iam ostendimus) essent. Quibus ex rebus omnibus illud consequitur, maximum Deo, vt patri amantissimo, cultum, maximam, vt Domino beneficentissimo, obseruantiam reuerentiamque ab illis deberi. id quod ipsorum confessione est manifestum. [*Magnificetur Dominus.*] Magnum, inquit, & sublime atque omnibus modis admirandum vniuerso orbi Domini misericordis nomen reddatur, qui Israëlitico termino præcipuè ornando & amplificando magnum sese semper exhibuerit. Hactenus autem totius orationis exordiũ est, quo Vates Dei partes agens Israëlitas omni obseruationis officijque debito, ex diuini amoris beneficiorumque singularium magnitudine manifestò teneri ostendit. Constat autem ratio omnis integra argumentatione, qua ex propositione aiente eaque generali, & singulari assumptione negante, negans etiam conclusio colligitur hoc modo: Omnis, qui amatus non redamat, iure repudiatur, Israël amatus non redamat: igitur iure Israël repudiatur. In exordio autem propositio dicta atque confirmata est. namque in singulari, [*dilexi vos,*] generalis continetur. omnis qui à Deo diligitur, redamare debet, quæ vt manifesta, est prætermissa, singularis expressa est. Israëlitæ à Deo dilecti sunt, eaque est satis apertè ostensa. ex quo etiam illud rationis vi colligitur, summum amorem summamque reuerentiam Deo ab Israëlitis deberi. qua conclusione in secunda actionis parte repetenda criminis propositio subiungitur, Israëlitas videlicet deserti officij & amoris neglecti culpa grauissimè teneri.

Filius honorat patrem, & seruus Dominum suum: si ergo pater ego sum, vbi est honor meus? & si Dominus ego sum, vbi est timor meus?

DVPLEX officij faciendi ratio est, alteri, quòd liberali & ingenua virtute atque gratia referenda constet, pietas nomen est, quæ & Deo imprimis, & patriæ, ac parẽtibus, & amicissimis benemerentibusque præstatur; altera verò quòd debito soluendo minus liberam propensionem, ac fracti magis animi obedientiam adhibet, seruitus nominatur. Vtraque verò in diuinis libris timor, non tamen sine distinctione & notatione appellatur: de quo aliàs longius, annuente Deo, disseremus. Habet verò vtrumque genus suas, quibus distribuitur, partes, vt pietatis pars est honor, qui Hebreis KABOD vocatur, Latinè vix pluribus verbis explicari possit. Seruitutis illa fracti animi obedientia, quæ communi nomine latinis, *timor*, Hebræis MORAH, dicitur. de altera parte scriptum est: Honora patrem tuum & matrem tuam; de altera verò: Serui obedite dominis carnalibus cum timore & tremore & simplicitate cordis vestri, &c. Sunt & aliæ horum generum partes, quas nunc persequi longius fuerit. hæ verò, quas indicauimus affectus impulsionesque animi filij erga patrem, seruique erga dominum, ex quibus cætera officia proficiscuntur, continent. ex ipso autem orationis exordia illud consequebatur, non modò timorem & obedientiam, seruitutemque, sed amorem, honorem atque pietatem omnem Deo ab Israëlitis deberi: quem illi non modò, vt cæteræ gentes, dominum & gubernatorem, sed amantissimum patrem experti semper fuissent. nunc verò contrà in populo hoc euenisse, Deus criminatur, à quo se non amari modò & coli vt patrem, sed timeri etiam vt dominum negat. atque id rebus cum rebus ipsis definiendis ponderat, tum comparationibus aliarum gentium, quibus ipse sese gubernatorem magis, quàm patrem hactenus exhibitum, religiosè magis timeri & obseruari affirmat. Est autem vtriusque officij definitionis summa illa, [*Filius honorat patrem, & seruus dominum timet.*] Quanquam verò in definitione verbum, *timet*, desideratur, ex nominum tamen ipsorum mutua relatione consequitur, vt filij erga patrem officium, honor, siue cultus, serui verò erga dominum, timor & reuerentia sit. id quod in assumptione explicatũ est. [*Et si Dominus ego, vbi est timor mei?*] Diximus autem filij officiũ hebraico verbo KABAD, significari, cui nullum latinum pari sententiæ pondere quod respondeat, inueniatur, præter colere, quod propè accedere videtur. complectitur enim verbum KABAD omnes

Exod. 20.

Coloss. 3.

כבד

 dignitatis

dignitatis, amplitudinis, magnitudinis, ornamenti & suspicientiæ, amoris deniq. rationes, & summa omnia, quæ ex homine quopiam in alterum charissimum, benemerentissimum & dignissimum exspectari possunt officia: quæ si exẽplis nobis ex sacra lectione essent declaranda, vix commentarij nostri modò capi possent. huiusmodi officium parentibus à filijs debetur. [*Filius honorat patrem.*] dominis verò à seruis reuerẽtia & timor. [*Et seruus dominum timet.*] Negat autem Deus cùmprimis sibi aut patri aut domino debitum officium ab Israëlitis tribui: qua ex re illud consequitur, se nullo ab illis dignitatis nomine cultum negligi & contemni. [*Nam si pater ego, vbi est honor meus? & si dominus ego, vbi est timor meus?*] Interrogatione negat id, quod aduersarius, vt exponat, petitur. estq; firmissima & vehementissima ad confirmandum exornatio. Iam verò illud crimen est, tantum patrem dignissimum & beneuolentissimum negligi; illud verò longè maximum scelus, eundem ab ijs, quibus omni officio ac potius pietate coli semper oportuit, per summum tamẽ nefas contemni ac despici: cuius sceleris tametsi omni populo communis, culpa tamen maxima in sacerdotes, vt in auctores, confertur. illi namque nõ solùm neglectione, sed improba etiam & impia oratione atque doctrina diuinas res in contemptionem adduxerant. Quamobrem cùm omnes tum sacerdotes, tum populum vt Israëlis nominis participis, sic eodem negligentiæ & deserti officij crimine Deus inuoluisset, grauiorem tamen sceleris notam sacerdotibus inurit, diuinæ nimirum dignitatis prudenter & consultò violatæ ac deformatæ. quæ accusatio sanctissimo Dei nomine aduersus sacerdotes facta multis & grauissimis argumentis amplificatur.

Dicit Dominus exercituum ad vos ô sacerdotes, qui despicitis nomen meum, & dixistis, In quo despicimus nomen tuum? offertis super altare meum panem pollutum: & dicitis, In quo polluimus te? In eo quòd dicitis, Mensa Domini despecta est.

Ex omni illo prisco & veteri sacrarum rerum apparatu, quibus diuinorum beneficiorum monumenta conseruabantur, totiusque religionis arcana ratio vel significari, vel exerceri & procurari solebat, sola sacrificiorum & hostiarum, earumque, quæ ad hæc referri deberent, ceremoniarum ritus & vsus Iudæis post Babylonica tempora reliquus fuerat. namque testamenti arca cum cæteris, quæ inerant, sanctis rebus, thurim & vrim, aliaque iam à nobis enumerata, reductis ex illa captiuitate omnino desiderata sunt. oportuerat autem eam partem, quæ reliqua fuisset, in qua diuinarum & humanarum apud Deum rationum, & familiaritatis momenta arcana essent, sanctissimè & religiosissimè purissimeque curari & coli. neque, cùm aliud nihil in eo genere extaret, illud, quod vnum superaret, cultorum negligentia & culpa infirmari, pati fas fuerat. Id verò cùm totius populi, tum sacerdotum maximè curare intererat, quorum summa cura & diligentia ad hanc rem collata vix officio plenè satisfacere, nedum negligentia, prætermissio & contemptus admitti sine scelere potuisset. Quanquam verò sacerdotes illati sibi criminis culpam negando effugere aut deriuare studerent, admisisse tamen maximam atque habere suis ipsorum tum actionibus, tum orationibus redarguuntur. [*Qui despicitis nomen meum.*] Diuinum atque omni studio colendum, aut alioqui vehementer metuendum nomen suum, [*Domini exercituum,*] à sacerdotibus despectum esse criminatur. quibus ob eam rem grauius etiam scelus, quàm populo admissum ostendit. etenim populus omnis & grati & debiti officij neglecti accusatus est. sacerdotes verò manifestè iniuriæ scelerisque obiti, imò & proditionis insimulantur, quòd debitam ab hominibus aduersus diuinam maiestatem, reuerentiam & obseruantiam, exemplo, actionibus sermonibusque suis excluserint. Ita populus vel ignoratione, inscitia & errore prætexendo, crimẽ sibi illatum eleuare; sacerdotũ verò exemplo, aut etiãiudicio proposito deriuare quoquo modo potest: sacerdotibus verò, qui vel quid agendum sibi ac populo sit, non ignorant, vel ignorare sine magno scelere & officij proditione non possunt, nulla parari potest excusatio. Quamobrem grauissimis exemplis in hunc ordinem olim cælitus animaduersum fuisse accepimus, sicut scriptum est: Hoc est, quod locutus est Dominus, Sanctificabor in ijs, qui appropinquant mihi: & in conspectu omnis populi glorificabor,

Leuit. 10. 3

glorificabor, &c. Quoniam tamen hominum improbitas culpæ crimen negatione de-
riuare magis, quàm confessione deprecari aliquando solet, ne quid à Deo non verissimè
& grauissimè dici vnquam putetur, non coniecturis, sed manifestis ipsorum verbis & fa-
ctis conuincitur. [*In quo despeximus nomen tuum?*] quasi verò religionis & pietatis violatio
verbis solùm, & non multo etiam magis factis constet. Iurarent fortasse sacerdotes Dei
illud nomen arcanum sanctum sibi semper religioseque pronuntiatum fuisse, semper se
de Deo cum summa obseruantia fuisse locutos. Itaque si vera virtus verbis tantùm, non
item actionibus & studijs definiretur, maximam à se præstitam contendere isti possent,
qui diuinum nomen sibi summa cum reuerentia pronuntiatum semperque prædicatũ
affirmantes dicunt, [*In quo despeximus nomen tuum?*] Obseruata hoc in loco humanæ sa-
pientiæ calliditas est, quæ in manifesta & simplicissima re, verborum tamen sonum im-
pugnare audet, syllabas etiam interdum, quibus sese defendere conetur, arripit. Verùm
enimuero diuina sapientia, quæ virtutem actionum potius & rerum ponderibus, quã
verborum copia examinat, debitum sibi à populo cultum, istorum studio & iudicio ne-
glectum & violatum arguit: atque ex consequenti nomen suum, quod ore pro-
nuntiatum rectè illi defendendum animo & iudicio prophanatum & violatum confir-
mat, sicut scriptum est: Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè est à „
me, & cæt. [*Offertis super altare meum panem pollutum: & dicitis, In quo polluimus te?*]
Sanctarum atque à Deo institutarum rerum despicientia & contemptio populum
paulatim ad omnem pietatis rationem peruertendam & violandam perducit. quam-
obrem magnam sacrificiis faciendis diligentiam & curam adhiberi Deus interim
voluit, quoad illius immaculatæ & integerrimæ victimæ feriendæ tempus accede-
ret. cuius arcanam rationem & diuinam efficientiam omnis ille antiqui cultus ac
ceremoniarum apparatus & ritus significabat, nullumque in omni sacrorum illorum ra-
tione verbum fuit, quod non ad sacrificij Christiani dignitatem virtutemque spectaret:
cuius auctoritate & exspectatione efficiebatur, quicquid illorum assiduitate & procu-
ratione præstari potuit. Oportuit ergo diligenti opera, studio atque obseruatione il-
la à suis ministris curari, quibus præter religionis obseruantiam & populi disciplinam
magna etiam futurarum rerum & diuinorum consiliorum arcana ratio continebatur.
id quod multis antiquorum librorum, vbi de hac re agitur, locis indicatur, cauetur
ac præcipitur. Quibus ex rebus illud consequitur, hanc religionis partem, quæ sola
ex antiquo sacrarum rerum apparatu supererat, non potuisse à sacerdotibus, sine ma-
gno scelere atque pernicioso populi exemplo veræque disciplinæ detrimento, negligi
aut prætermitti. Id quod sui temporis sacerdotibus Vates noster obijcit, affirmans il-
los non solùm re ipsa & actione sacrificiorum sanctitatem violasse, sed, quod grauissi-
mum etiam fuerit, iudicio & sententia apertoque sermone populo contemnendam
prodidisse. in quotidianis namque sacrificiis factitandis illas pecudes mactasse dicun-
tur, quæ in omni ad eam rem comparato grege deterrimæ essent, quæque ipsis ad
vsum suum ineptæ putarentur; cæteras verò, quæ meliores forent, sibi delectas ser-
uasse, cùm tamen non modò præcepti & instituti significationisque, sed dignitatis
etiam iure optimo, integerrima & præstantissima quæque ex omni genere, Deo di-
gnissimo & præstantissimo rerum omnium auctori & Domino debeantur: quæ qui
vel temerè, vel imprudenter subtraxerit, sine culpa esse non potest; nedum si con-
sultò prudenterque id admittat, atque scelus etiam ratione & disputatione defen-
dere confirmareque studeat. [*Offertis super mensam meam.*] Aræ ritè & sanctè conse-
cratæ mensarum rationem nomenque subeunt, quibus Deus, familiaritatis, benig-
nitatis & placationis causa, sese hominibus conuiuam præbet, interdumque ille so-
lus cum sacerdotibus & ministris, nonnunquam & cum populo ipso epulatur. qua
de re nos aliàs ex illius benignitate agemus. Sic Ezechiel altare mensam appellauit, Ezech. 41.
Altaris lignei trium cubitorum altitudo, & cæt. Et locutus est ad me, Hæc est men- „
sa coram Domino, & cæt. Maxima ergo reuerentia obseruari, magna diligentia, pu- „
ritate integritateque curari & instrui mensam eam oportuit, in qua tanti principis „
ac Domini maiestas ad ipsorum qui inuitarent, vtilitatem atque ornamentum exci-
pienda erat. Id verò sacerdotum ipsorum non modò negligentia contemptum, sed
scelerata etiam iudicij sententia pollutum fuisse ostendit. [*In eo quod dicitis, Mensa*

Domini despecta est.] Antiquus & vetus auarorum hominum mos est, vt quas res à melioribus vsibus ad suam vtilitatem transferri cupiant, excogitata aliqua oratione sibi vendicare studeant; cuius sententia similitudinem quandam, speciemque sapientiæ gerat, re ipsa verò illorum cupiditatem arguat. sic discipuli illi vel potius discipulus ille furum omnium auarissimus & improbissimus vnguenti in sanctissimos præceptoris sui pedes laudatissimo mulieris officio impensi profusionem (vt is vocauit) liberalitatis in pauperes comparatione accusabat, » Vt quid perditio hæc? & cæt. Sic etiam sacerdotes hi, apud quos Malachias agebat, pecudum deterrimas & abiectissimas quasque ad sacrificia destinantes, probatiores omnes sibi ipsis in vsus reseruabant, illam scilicet prætexentes orationem, Dei nullarum ex nobis rerum indigentis mensam, quacumque re etiam despectissima, commodè apparari & instrui, modò integer sacrificantium fuerit animus: id verò illa ratione probare populo studebant, quod infimas, vilissimas atque despectissimas ex victimis partes Deus sibi ad aras deposceret; nimirum, omenta, adipes & sanguinem, quæ nulli ferè vsui hominibus ad esum esse possunt, vt vel minimis & vilissimis rebus sibi sacrificandis contentus cætera sacerdotibus & leuitis ad fruendum relinquere videretur. atque hoc modo de rebus ex naturæ æstimatione non significatione disputantes, auaritiæ cupiditatibusque suis cum religionis detrimento & pietatis contemptu consulebant. [*Quia dicitis, mensa Domini despecta est, & cibus eius despectus, &c.*] vt inferius subiungetur. Primùm igitur illorum oratione prophana & impia redarguta, sceleris causa, hoc est, auaritia illorum patefacta, studio & voluntate accusata, & in iudicio manifestè declarata, opus etiam ipsum malum atque improbandum arguitur, ne quid ab istis malum non esse defendi aut excusari ratione, vt putabatur, aliqua posset.

Si offeratis cæcum ad immolandum, nonne malum est?

TAMETSI Deus ad religionis suæ cultum non omnes hominum facultates expetierit, sed quasdam tantùm res, easque modico sumptu parabiles, attamen, quæcúque illæ fuerint, suo in genere, selectas purasq. esse oportêre docet. dedecet namq. in quodcunque munus ac donum cuiuis homini vltro etiam mittendum infima quæque & abiectissima seponere; nedum si principibus & dignissimis viris ex debito etiam officio aut honoris causa inhonestum mittatur munus, maximè dedecebit. Est autem hic causę status legitimus, quòd istorum factum ex diuinæ legis præscripto & interdicto accusatur.
Leuit. 22. » in lege enim sic scriptum est: Si cæcum fuerit, si fractum, si cicatricem habens, si papulas, aut scabiem, ant impetiginem, non offeretis ea Domino. Id quod cùm illi præceptum negligerent, & ex rerum ratione & natura disputantes, non malefactum esse defenderent, eodem etiam disputandi genere & modo redarguuntur. Aut enim, inquit, res ad præcepti normam (quod tutissimum & certissimum semper fuerit) dirigédæ, aut ad sapientiæ rationem reuocandæ sunt. si lege agendum sit, violatam esse à vobis legem constat; sin verò (vt est hominum improbitas) à certo & manifesto præcepto, ad ingeniosam disputationem trásfugitur, nullus in eo etiam genere locus erit, quo sese homines tueri atque defendere posse putent, vnde vera & sapienti atque manifesta ratione non statim deijciantur: vt in hoc genere sacerdotes ex honesto & decoro, atque ex contentione redarguti manifesti sceleris conuincantur.

Offer illud duci tuo, si placuerit ei, aut si susceperit faciem tuam, dicit Dominus exercituum.

ARGVMENTATIO hoc modo concluditur: Munus quod à minore ad maiorem mittatur, ex eius, ad quem mittitur, dignitate æstimari oportet: idq. in quocunq. rerú genere sit, elegantissimum magis qualitate, quàm magnitudine & copia esse decuerit: vos Deo opt. & max. pessima quęq. destinatis & offertis: cósequés ergo est, nó modò prçceptú à vobis violari, sed rationé omné honesti & decori peruerti. propositio ex sese nota & certa est; assumptio à vobis negata, hoc est, pessima & deterrima esse, quæ offeratis, ex comparatione probatur. Nemo principum hominum dignitate, puritate & magnitudine

dine cum Deo vlla ex parte comparandus est. vos autem ea Deo offertis, quæ non modò regi, sed neque duci aut præfecto vestro, sine manifesta gratiæ iactura, mittere auderetis: multo igitur magis Deo huiusmodi abiectissima vel non offerri oportuerat, vel non minorem tantæ dignitatis offensionem vereri, quàm si homini cuipiam summo hæc darentur. Huius enthymematis propositio prætermissa est vt notissima: assumptio verò permissione huiusmodi fit, [*Offer illud duci tuo.*] Fac, inquit, periculum iudicij & voluntatis erga te ducis tui, qui tibi familiaris magis & æqualis ferè esse videatur, cùm tu sacerdos sis, ille dux, homo vt tu, rege inferior. Experire hoc modo illius erga te voluntatem & gratiam inire parato, profectò offensionem certissimam atque abalienationem animi concitaueris. quòd si hoc tibi tanta ista audacia & contemptione apud ducem tuum mali & odij merito conciliaueris, quid timeri oporteat ex me Domino exercituum, qui dignitatis & auctoritatis meæ magnitudinem contemni ægrè & grauiter feram, despici non patiar, tueri & vindicare possum? vtpote qui plurimos & instructissimos ad eam rem exercitus habeam. profectò summæ non modò temeritatis, sed impudentiæ fuerit, vos me tanta à vobis contemptione affectum, aut gratum vobis, aut populo, pro quo sacrum facitis, placatum promittere. hæc totius argumentationis conclusio est, quæ statim subiungitur. Ducem verò propterea appellat, quòd illa restituti templi ætate, Iudæorum respublica, non, vt anteà, per reges, sed per duces ex Iudæ tribu gubernaretur. Sic Zorobabel Iudæ dux ab Haggæo est appellatus. Hagg.2. Quòd si huiusmodi munera duci ingratissima, ijs, qui adferrentur, inutilissima essent, quid si eadem regi cuipiam præexcellenti eodem studio & iudicio eodéque modo concinnata mitterentur, quonam modo, quo sensu & ore spectanda essent, quo animo accipienda?

Et nunc deprecamini vultum Dei, vt misereatur nostri (de manu enim vestra factum est hoc) si quomodo suscipiat facies vestras, dicit Dominus exercituum.

TOTIVS institutæ argumentationis conclusio atque intentio hæc est, qua colligitur, improborum sacerdotum culpa & offensione committi, vt Deus populo iratus nō placetur. sacerdos etenim populi & Dei legatus internuntiusque est: cuius illud officium & munus est, vt oratione precibusque & oblatis muneribus Deum populo placatum reddat, & doctrina vitæque instituto exemploque suo populum Deo gratum exhibeat & retineat. Oportet eum, qui conciliandæ gratiæ internuntium se præbeat, nō ingratum neque inuisum Deo esse. nam si quis culpæ, cuius auctor ipse maximus aliis & antea fuerat, & tunc etiam cùm deprecatur, sit, veniam impetrare studeat, sua ipse improbitate & impudentia Deum magis offendat, quàm placet, sicut scriptum est: Peccatori autem dixit Deus, Quare tu enarras iustitias meas, & assumis testimonium meum per os tuum? Tu verò odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retrorsum. Psalm. 49. Magnam ergo curam pietatis, magnumque diuini cultus studium illis esse oportet, quibus populo etiam negligenti & perdito Deum placādi munus est legitimè mandatum: quales ministros sacerdotes esse in sacris libris docemur, sicut scriptum est: Inter vestibulum & altare plorabunt sacerdotes ministri Domini, & dicent, Parce Domine populo tuo, &c. Ioel. 2. tandem subiungitur: Zelatus est Dominus terram suam, & pepercit populo suo. Atque hoc loco non de sacrificiorum virtute, sed de sacrificantium probitate & gratia agitur. nam sacrificium antiquum nullius virtutis natura sua compos erat, sed futuri Christi sacrificij arcana vi & significatione id, quod prodesse poterant, valebant. nostrum verò sacrificium natura sua maximum atque efficacissimum est, à quocunq. ministro, modò legitimo, id fiat, permagni non refert. neque enim ministri improbitas sacrificij dignitati detrahere potest. Agitur autem hîc de ipsa sacerdotum causa, quatenus internuntij atque interpretes inter Deum & populum sunt. quo in genere eū qui optimus fuerit, gratissimum & ad impetrandum etiam magis idoneum; eum verò ingratissimum & minus ad placandum numen efficacem, qui improbissimus aliisque suo exemplo peccandi auctor atque dux extiterit. atque de hac re omni satis doctè à theologis disseritur, facili & expedita distinctione operis operantis & operis operati. Vt vero eò redeamus, vnde digressi sumus, Negat Deus improbos & religionis contemptoris sacerdotes veniam eius culpæ populo impetraturos, cuius ijdem ipsi au-

ctores, principes, atque præcipuè rei facti sunt: neque tamẽ tam vitium corrigere, quàm
defendere & fouere studeant; quippe qui deterrima quæque cum diuinæ dignitatis con
temptione pro populo pietatis contemptore sacrificare non modò non erubescant, sed
etiam rectè id fieri defendant. Hæc verò totius argumentationis conclusio ironia dicta à
rhetoribus figura pronuntiatur. [*Et nunc*, inquit, *deprecamini vultũ Dei, vt misereatur vestri.*]
Psalm. 2. *Nunc*, illatiua particula est, vt igitur, apud Latinos, & sic apud Psaltem: Et nunc reges in-
telligite, &c. & apud exterum Poëtam: *Nunc agite ô socij, &c.*
Quòd verò addit, *deprecamini, &c.* non iubendo aut permittendo, sed irridendo magis
atque detestando dicit. est enim imperatiuus modus, & apud nostros & alienos aucto-
Ezech. 2 res ad ironiam explicandam aptissimus, vt ille: Et vos domus Israël, Hæc dicit Dominus,
Singuli post idola vestra ambulate, & seruite eis. & illud:
Iuuenalis Saty. 12 *I nunc & ventis animam committe, &c.*
Pergite, inquit, si placet, pergite hoc modo deprecari faciem Dei, [*vt misereatur vestri*,
Hebraicè est, *& miserebitur vestri.*] Perstat in ironia, sacerdotumq. orationem per mimo-
sim refert Vates, alluditque ad solennem illam precationem, qua pro populo sacerdo-
Num. 6. tes in sacrificio vtebantur: Benedicat tibi Dominus & custodiat te. ostendat Dominus
» faciem suam tibi, & misereatur tui: conuertat vultum suum ad te, & det tibi pacẽ, &c.
Hæc omnia vt rectè, legitimè sancteque honestis sacerdotibus curata vtilissima populo
» erant, sicut scriptum est: Inuocabuntque nomen meum super filios Israël, & ego bene-
dicam eis, ita rursus ab improbis ministris non purè neque ritè acta diuinam offensionẽ
Isai. concitabant magis, quàm lenirent, sicut scriptum est: Et cùm extenderitis manus ve-
» stras, auertam oculos meos à vobis, & cùm multiplicaueritis orationem, non exaudiam:
» manus enim vestræ sanguine plenæ sunt, &c. Puras namque & culpa vacantes manus
eorũ esse oportet, qui pro aliis deprecaturi eas tendunt. culpã autẽ quomodo redimere
aliis possit, quam idem auctor & princeps imprimis sustineat? [*De manu vestra factum est
hoc.*] Iam, inquit, non tam populi vitium, quàm vestrum scelus & crimen agitur: Vos au-
ctores impietatis populo estis, manusque, quas pro populo tenditis, vos primi pollutas
scelere & contaminatas habetis. Igitur videmini vobis satis digni, quibus Deus annuat,
& quæ poposceritis, facilè concedat? [*Si quomodo suscipiat facies vestras, dicit Dominus exerci-
tuum.* Hebraicè est, *Num suscipiet à vobis facies, dicit Dominus exercituum.*] Ex contentione ar-
gumentatus ingratos & inuisos Deo illos esse concludit. negauerat enim prius huiusmo-
di munera eodem studio & animo duci offerentem gratum fore, Si placuerit, inquit,
ei, aut si susceperit faciẽ tuam. nunc verò eundem exitum orationum, precationum &
munerum à Deo exspectari oportere ait, qui non homo, sed Deus natura purissimus
& omnibus rebus præstantissimus; imperio verò, dignitate atque auctoritate su-
prema, imperatorum regumque omnium citra omnem comparationem longè maxi-
mus sit; vtpote [*Dominus exercituum.*] *Suscipere facies*, est gratum benignumque ali-
cui & propitium se exhibere, quod Hebraicè *tollere facies*, latinè, *frontem exhilarare*, dici-
tur. contrarium est huic sententiæ, concidere, dimittere, vel confundere facies, vt:
Genes. 4. Quare concidit facies tua: nonne si bene egeris, recipies? hoc est, restitutam habe-
» bis faciei hilaritatem? Hebraicè est, *Tollere faciem.* quæ verò ironicωs dicta superius erant,
permissionemq. siue iussionem præferre videbantur, ea aperta oratione, semotis figuris,
continuò exponuntur, atque sacrificia illa cum sacrificantibus ipsis ab offenso iratoque
Deo repudiata indicantur.

*Quis est in vobis, qui claudat ostia, & incendat altare meũ gratuito? non est mihi
voluntas in vobis, dicit Dominus exercituũ, & munus nõ suscipiã de manu vestra.*

SACRIFICIA illa à b istiusmodi sacerdotibus facta, atque ab errante & vitioso po-
pulo hostias præbẽte oblata, adeo sibi ingrata esse Deus ait, adeo à vero & legitimo cultu
aliena, vt consultius esse dicat, omnino prætermitti & deseri, quàm hoc modo inutiliter
frequentari. neque enim hæ sacræ res eius generis sunt, vt consuetudinis tantùm reti-
nendæ, sed magis veræ animorum pietatis ostendendæ & exercendæ causa & factitari,
atque ideo purissimè & sanctissimè, quatenus id præstari ab hominibus potest, curari
debeant. Quòd si hac ratione neglecta, tamen in specie tantùm & pietatis simulatione,
non virtute frequententur, relinqui omnino minus inutile fuerit: quandoquidẽ operã
solùm, quàm oleũ simul perdere, sit satius. Quamobrem id sibi ingratũ minus ac potius
admitten-

admittendum fore Deus ait, si quis extaret, qui tẽpli foribus clausis hoc sacrificãdi modo & consuetudine sacerdotibus interdiceret. ea verò cum stomachi fastidio quodã ex rei indignitate cõmoti pronuntiata sunt. Hebraicè sic ad verbum legimus. [*Quis etiam in vobis, & claudet fores, & non incendetis altare meum frustra* &c. Chaldaicè verò sic: *Quis etiam in vobis, & claudet fores domus sanctuarij mei, & non offeretis super altare meum munus abominationis.*] Ita vt quemadmodum omnes eiusdem sententiæ, ad res diuinas prophanandas & contemnẽdas, fuêre, velit Deus quempiam illo consilio extare, vt clausis templi foribus illum sacrificandi vsum superuacaneum diceret & prohiberet: cuius sentẽtiam potiorẽ, & factum minus improbandũ sibi iudicari Deus ait, vt omnino nulla sacrificia fierẽt potius, quàm & polluta & perperam factitarentur. [*Et non incendatis altare meũ gratuitò.*] frustra & sine vlla probabili ratione, aut vtilitate aliqua. sic apud Psaltem: Odio habuerunt me gratis, & : Cùm loquebar illis, impugnabant me gratis. Iam verò quæ restant, apertè loquitur Deus, ingratumq́. sibi & hunc cultũ & cultores ipsos esse declarat. [*Non est voluntas mihi in vobis, dicit Dominus, & munus non suscipiam de manu vestra.*] huiusmodi etenim munera nõ ex natura rerũ ipsarũ, sed magis ex colẽtis animo æstimari solẽt. pietas itaq. & sanctitas placatũ hominibus propitiumq́. Deũ efficit. quarum virtutũ qui expertem sese præbuerit, eundẽ incensis etiã hostiis ingratũ esse, sacræ rationes arguunt. Respexit Deus ad Abel, & ad munera eius, ad Cain autẽ, & ad munera eius non respexit. Sic hoc loco, [*Quoniã*, inquit, *non est mihi voluntas in vobis*: ob eam rem, *neque munus accipiam de manu vestra.*] *Munus* autẽ hebraicè hoc in loco *minhha* vocatur. quod quanquã natura sua neq. cæcum neq. claudum esse possit, vt in sacrificiorum generibus indicatur, non tamẽ illud sibi gratũ fore ab illis oblatũ ait. Ob eam rem, inquit, [*de manu vestra.*] nam aliàs *minhha* gratissimum sibi esse Deus declarauit, si purè sancteq. curetur, & vt ille canebat: *Immunis aram si tetigit manus, Non sumptuosa blandior hostia, Mollibit auersos penates Farre pio & saliente mica.* ex hoc enim genere *minhha* fuit. Duplex autẽ violati officij crimen Iudæorũ populo & sacerdotibus, vt auctoribus, illatũ fuisse superius vidimus: alterum quod ab ijs neque Deus vt pater coleretur, neq. vt Dominus obseruaretur. Id quod facto ipso probatum & cõfirmatum est. nãque huiusmodi cultũ summa cum contẽptione filiorũ erga patrẽ nõ esse, atque ex cõsequenti singularibus & constãtissimis Dei in Israẽlẽ beneficijs minimè respondere manifestum est. illud verò alterum comparatione etiam arguitur, videlicet neq. seruorũ erga dominum cultum officiúmue istiusmodi dici posse, quando nulla orbis terrarum natio sit, quæ Deum, tametsi non singularibus beneficiorum exemplis & manifestis rebus atq. verbis, familiaritateq. magna, cõmuni tamen mundi gubernatoris & rectoris nomine à se cognitum non sanctius & purius, quàm Israẽlitæ, colat, hostiisque selectioribus & elegantioribus placandum assiduè curet.

Psalm. 36.
Psalm. 119.
Genes. 4.
Horat.

Ab ortu enim solis vsque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, & in omni loco sacrificatur & offertur nomini meo oblatio munda.

HVIVS loci quanquam aperta ex verbis ipsis sententia est, arcana tamen significationis ratio ex verborum constructione obseruanda subest, quam antiqui interpretes diligenter à se consideratam, certè non satis explicatam reliquerunt. Reprehẽderat acriter Deus sacerdotes, quòd nomen suum ita contempsissent & imminuissent, vt quocunque modo, quacunque hostia coleretur, nihil referre arbitrarentur & docerent. qua in re neque seruorum, neque filiorum officium ab illis præstitum arguebat & repudiabat. Quam longè autem à filiorum cultu illi abessent, facile ostensu fuit. illud verò nunc ostenditur, eosdem à seruorum reuerentia nimium etiam distare, qua aduersus se exhibenda omnes alias orbis nationes, quibus sese Dominũ, non autem ita manifestis argumentis, vt Israẽli patrem hactenus ostendisset, longè Israẽlitis antecellere confirmat: at verò cæteras gentes non legis & diuinorum sermonum aperta notitia, sed tantùm rerum naturæ contemplatione adduci, vt Deũ, quem Dominum & rectorem crederẽt, diligenter atque attentè colerent, selectisq́. victimis placatũ propitiumq́. sibi & vellent & curarent. Quo nomine autem id ab illis susciperetur, Deus ipse exponit. [*Magnum est nomen meum in gentibus.*] Magnitudinis ratione & definitione se ab illis coli testatur, eoque iure etiam vehementer Iudæos vinci, quibus nomen suũ contemptui esset. itaque quanquam proprium Dei nomen gentibus esset ignotum (vt Ægyptiis religionum siue superstitionum omniũ magistris & auctoribus ignotum fuisse Pharao testatus est) quis

Exod. 5. est יהוה, inquit, vt audiam vocem eius, & dimittam Israël, nescio יהוה, & Israel non di-
mittam. dixeruntque, Deus Hebræorum, &c. tamen certè magni cognomen, quod natura sua Deus habuerat, sibi apud omnes etiam gentes, ipsis tantùm diurnis nocturnisque vicissitudinibus & commutationibus temporum quadripartitis & constantibus, Psalm. 7. pepererat, sicut scriptum est: Domine Dominus noster, quàm admirabile est nomen tuum in vniuersa terra, &c. Quoniam videbo cælos tuos, & opera digitorum tuorum, lunam & stellas, quæ tu fundasti. Satis autem momenti & ponderis hæc tanta rerum concordia, atque variorum motuum cæli constantia & efficientia habuit, ad supremum aliquem gubernatorem & Dominum gentibus probandum, sicut scriptum est: Cæli enarrant gloriam Dei, &c. id quod illorum ipsorum de ea re differentium sententiis frequenter confirmatum legimus.

Et adhuc, inquit ille, *sublimia cures?*
Horat. lib. 1. Epist. 12. *Quæ mare compescant causæ: quid temperet annum:*
Stellæ sponte sua, iussæne vagentur & errent:
Quid velit & possit rerum concordia discors, &c.

Sublimia curare dixit eum, qui rerum harum rectorem & gubernatorem, sublimem & maximum ex actionum & motuum discordi concordia confiteri cogeretur. huius enim argumenti efficacia quanta esset, rectè existimans addebat, *Quid velit & possit*, & cæt. Igitur quisnam ille Deus esset, qui cętera omnia sub se haberet, temperaret atq. regeret, quáquam id gentes olim fugerit, quendá tamen summum, optimum maximumq. esse Hora. epod. non latuit. *At ô deorum quisquis in cælo regis, terras & humanum genus.* Ignotum quidem hunc deum Athenienses appellarunt, cui aram consecratá Paulus vidit & probauit. quoniam verò horum omnium motuum, téporum & vicissitudinum index, atq. præcipuus ad minister sol est, cuius præsentia atq. absentia, cætera metiri & obseruare homines possunt, ob eam rem Deus sibi magnum cognomen apud omnes gentes ex solis ortu & occasu partum esse docet. namque primus, supremus, acerrimus & velocissimus cælorum motus is est, quem sol singulis diebus ab ortu ad occasum conficiens indicat, ita vt propositio illa, [*à solis ortu, &c.*] duplici officio functa, & orbis terminum atque extremum locum, vt solet, simpliciter significet, & causam etiam rationemque explicet, quamob-
Amos. 1. rem Deus mundi rector magnus apud omnes gentes cognominetur. solet enim huius præpositionis vsus eleganter in sacris obseruari, vt: Dominus de Sion rugiet, & de Ierusalem dabit vocem suam. quo in loco huius Hebraicæ vocis MIN, pro quo latinè reddimus, *a, de, è, ex*, à nobis est indicata vis. Propterea autem arcanam orationem hanc esse initio docuimus; vtpote quæ eadem verborum simplici pronuntiatione duplicem simul complectitur sententiam, magnum esse nomen Dei ab ortu solis ad occasum; atque ortu ipso occasuque solis eam diuini nominis magnitudinem probari. consentaneum autem fuerat eodem magnitudinis nomine Deum gentibus, vt cognitum, sic etiam cultum esse: neque enim quem maximum crederent & faterentur, abiectissimis victimis placari & coli par fuerat. ob eam itaque rem addidit, [*Et in omni loco sacrificatur & offertur nomini meo oblatio munda.* Hebraicè ad verbum, *Et in omni loco incensum offertur nomini meo, & oblatio munda.*] Sacrificia, quæ mactatis hostiis fiunt, incensum, cætera verò, quę sale, vino, farre, oleo aliisque simplicibus rebus offeruntur, oblationem vocat. atque ita inuisa sibi esse Iudæorum impura sacrificia ostenderat, quæ à gentiū etiam sacrificiis delectu & dignitate vincerentur. neque etiam placere illorum oblationem affirmauerat, quæ quáquam ex mundi rebus pararetur, ab impuris tamen & nominis sui contemptoribus oblata forent, cùm etiam hac in parte gentium iudicium & officium probatius multo sit, à quibus non minus munda oblatio offeratur, si rerum spectetur; si verò animi sententia & studium, multo dignior & sanctior horum ratio, quàm Iudæorum esse cognoscetur: in illis enim magnitudinis appellatio & reuerentia; in his verò contemptio & despicientia arguitur. hoc est, quod subiungitur.

Quia magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus exercituum. & vos polluistis illud, in eo quod dicitis, Mensa Domini contaminata est: & quod superponitur, contemptibile est cum igne, qui illud deuorat.

TAMETSI Dei optimi maximi sanctissimum arcanumq. nomen gentibus ignotū fuerit, agnomé tamé summa cum reuerentia & obseruatione ac magnitudinis præconio ab iis

ab ijs pronuntiari ait, qui aliquẽ esse maximum omnium rerum & causarum principem Deum, cuius nutu cætera gubernarentur, ex primo illo & maximo motu cognouerant; cuius prima in motuũ ratione efficientia obseruabatur: cùm deniq. in motoribus atq. in motibus ordiné esse oportere intellexerant, quãobrẽ tametsi deos alienos esse putarent, vnũ tamen supremum agnoscere necesse fuit, vel qui solus omnia, vel qui cæteros primus ipse gubernaret: quo verò nomine is diceretur, aut quisnã eorum, qui à gentibus pro dijs colerentur, potissimũ esset, ignotum ijs fuit, qui eius, quem Israëlitæ adorarent, virtutem, efficientiá resq. gestas nondum cognouerant. nam quibus hæc planè cognita & perspecta fuerunt, ijs idẽ summus & magnus Deus, qui & Israëlitarũ Deus est appellatus. quod ex Iethro Madianitæ principis viri confessione animaduertimus. Nunc, inquit, cognoui, quòd magnus יהוה super oés deos, hoc est, nũc cognoui יהוה quẽ vos colitis, esse magnũ illũ, quẽ super omnes deos necessariò esse intelligebã: quisnam verò ille esset, ignorabã. neq. verò tam gẽtium sacrificia sibi grata esse, quã eorum mentẽ & studiũ multo magis, quàm Iudæorũ probari Deus ait. gentes náque post promulgatam legem, cùm non ex diuino præscripto & instituto, sed suo ipsorũ arbitrio facerẽt, neque rerum naturã modũ & significatione certã, quę in sacrificijs obseruari oportebat, obseruare, atq. ideo neq. sua sacrificia, quatenus talia essent, probare Deo poterãt: Israëlitæ verò, quibus & rerum natura, & cultus formula, & sacrificiorũ significatio certa & omniũ denique rituum ratio præscripta fuerat, non gratè modò, sed vtiliter valde facere poterãt, si modò legitimè & sanctè procurarẽt. permagni enim refert, an quod fit, ex diuini consilij sentẽtia esse cognoscatur, an ex proprio arbitrio & opinione, aut alio antiquo vsu, sine certa rerum & diuinæ voluntatis notitia, fiat, sicut scriptũ est: Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus, quod scimus: quia salus ex Iudæis. Sed quod in gentibus ad Iudæorũ opprobrium & grauissimã reprehensionẽ cõmendatur, illud est, Gẽtes, quibus diuina de sacrificiis & cultu sui voluntas & sentẽtia ex certo legis præscripto aut ex vaticiniorũ oraculis manifestis nota nõ esset, eo tamen nomine quo Deũ cognouissent, reuererẽtur & obseruarẽt, & quantũ opinione & cogitatione assequi poterant, religiosè colerent. hoc est, supremi motoris & primæ causarũ causæ nomine à solis ortu vsque ad occasum magni Dei cognomẽto augustè sancteq. venerarẽtur, sicut in eandẽ sententiã Vates testatus est: A solis ortu vsque ad occasum, laudabile nomen Domini, &c. nam quẽ omniũ rerũ maxima virtute pollere intelligerẽt, summa laude dignissimũ fateri & prosequi debuerũt. [*Et omni loco.*] in terris suis, in gẽtibus suis incensum offertur nomini meo. nõ sibi, sed nomini suo offerri dixit, hoc est, ei nomini, quo cognitus à gentibus appellatusq. fuerit, colendo & adorãdo victimas studiosè mactari. nã quæ à populo docto ex diuinæ sententiæ decreto & præscripto legitimè & purè fiebãt, ea Deo ipsi grata & accepta lex attribuit, sicut scriptũ est: Homo, qui obtulerit ex vobis hostiã Domino, &c. & alio loco: Si aũt de auibus holocausti oblatio fuerit Domino, &c. Itaque gentium sacrificia ea parte probat Deus, quatenus nominis sui magni celebrãdi & colẽdi studiũ declarãt: idq. ex eo confirmat, quòd illi nomini ita cognito selectũ, & quatenus rerũ natura & ipsorũ opinio ferebat, purũ munus offerretur. [*Et offertur nomini meo oblatio munda.*] ex quo maximũ Iudęorũ sacerdotũ scelus arguitur, qui non solùm illud nomẽ, quod in gẽtibus magnũ & cultissimũ erat, sed illud aliud præstãtissimũ & arcanũ nomẽ illis creditũ, nunquã temere vsurpãdũ, sicut scriptũ est: Nõ assumes nomẽ Domini Dei tui in vanũ. illud, inquã, [*Dominus exercituũ,*] quod maximis misericordię, & seueris vltionis atq. iudicij rationibus cognitũ illis fuerat, nõ modò tamẽ cõtẽpsissent, sed pronũtiata sentẽtia & prophanis sermonibus polluissent, affirmãtes populo mẽsam Domini cõtaminatã esse; atq. ita esse oportere, neq. quicquã referre, qualisnã hostia ad eã mẽsam offerretur, quã Deus ipse sanguine & adipe vilissimis & sordidissimis animalis corporis partibus imbui & instrui voluerit, & demum eas res igni absumẽdas tradi iusserit. Sic humani ingenij stulta sapientia diserta esse solet, vt à certo præcepto & instituto, atq. à vera rerũ significatione desciscens; diuinarum rationes rerum nõ ad propositũ certumq. cõsilium, sed ad propria commoda excogitata philosophandi specie interpretetur & definiat, sicut scriptũ est: Væ filij desertores, dicit Dominus, vt faceretis consilia, & non ex me: & ordiremini telam, & non per spiritum meum. [*Et quod superponitur, contemptibile est.*] Hebraicè est, *Nibo.* quæ vox duo significat, videlicet primo dictũ eius, deinde eius cibus: ita vt nostræ versionis periphrasis, *quod superponitur,* illã sententiã referat, & quod Deus ipse præcepit imponendũ, contẽptibile est.

Ioan. 4.

Psalm. 112.

Leuit. 1.

Isai. 30.

quæ hic dicunt de gentibus colentibus deum causa legis ista non tanto superstitione et omnino intelligentia locus de sacrificio laudis nostri.

atque

atque hoc modo diuini verbi falsò excogitata sentētia & auctoritatē suum illi iudicium firmare nitebantur. ignis tamen nomen neque in hebraico exemplari, neque in Chaldaica paraphrasi expressum est; sed quòd obscurior locus esset, ab interprete ex argumentatione est expositus. namque Hebraicè est OCHLO, pro quo ad verbum comedere illud, vel comedens illud, redditur. Ignis autem ea, quæ in ara incendebantur, absumebat. Atque hoc loco non obscurè significabat Deus, quanto studio & cōsilio, quantaque pietate nomen suum Domini exercituum gentibus celebrandum, quamque puris & gratis hostiis colendum esset, vbi illis Christi euangelio annuntiato fuisset cognitum, quantoque interuallo noui testamenti hominum pietas & religio erga Deum Iudæorum illius temporis maximè rationibus esset anteponenda. sed de his aliàs. Hactenus autem aduersus sacerdotes: nunc deinceps aduersus populum ipsum causa oratur, qui non minus malitiosè & scelestè, quàm sacerdotes religionis rem agebāt. illi namque abiectissima & indignissima quæque ad sacrificia afferentes, tamen & verbis ornate, & fraudibus etiam dissimulare studebāt: id quod illorum artem & malitiam potius, quàm imprudentiam arguebat.

Et dixistis, Ecce de labore: & exuffllastis illud, dicit Dominus exercituum.

CALLIDITATE & dissimulatione concepta scelera, generosissimum & fortissimū quemque virum vehementius etiam, quàm ea, quæ aperte admissa sunt, offendere solent. in his enim eius, qui concipit, audacia aut animi impotentia, in illis verò summa aduersus eum, qui lacessitus fuerit, contēptio & irrisio arguitur, sicut scriptum est: Abominatio iustorum vir tortuosus, &c. Qua ex re illud consequitur, maximam Deo simplicissimo & rectissimo offensionem ab eo concitari, qui pietatis officio malitiosa dissimulatione prodit. Virum sanguinum & dolosum abominabitur Dominus. Iudæi cùm optima & integerrima quæque ex pecoribus & pietatis & significationis lege ad sacrificium afferenda sibi esse satis cognoscerēt, vilissima tamē afferenda dissimulata & arroganti oratione iactabant, asserentes se ponderosi pecoris humeris allati molestia & labore vehementer fatigatos esse: idq. vt gestu etiam confingerent, vehementer ex imis pulmonibus anhelantes, simulata spiritus angustia, ostentabāt. Hebraicè est, [*Et dixistis, Ecce labor,*] id est, en quantum defessus sum, [*& exufflastis illum.*] Laborem anhelitu frequēter commoto testati estis. [*Dicit Dominus exercituum,*] qui & simplicissimus atq. optimus, idemque scelerum fortissimus vindex est. Atque orationem quidem & gestum eiusmodi illorum esse, quæ allatam rem, quanquā integram & idoneā, ex fastu tamē & iactatione fastidio dignam ingratamque redderet, nedum si rem ipsam, quæ afferretur, deterrimam & abiectissimam ineptamque omnino deprehendi contingeret, vt profecto deprehendebatur.

Prouerb. 29. — Psalm.

Et intulistis de rapinis claudum & languidum, & intulistis munus. nunquid suscipiā illud de manu vestra, dicit Dominus. Hebraicè, *& intulistis raptū,*

ADEO, inquit, falsò afferendi pecoris labor à vobis iactatus est, vt nō modò in afferendo, sed neque nutriendo illo laborē vllū consumpseritis; quippe quòd non vestro vobis, sed alieno magis pauperiorū & oppressorū labore cōstiterit, à quibus furto, rapina, vel vi, aut calūnia vos abstuleritis, quæ vnica ratio inuisum atq. ingratū nimis munus efficeret: sed illud longè ingratissimum est, quòd ex rapina nō optimum, sed inutile vobis prorsus claudum & languidum inferatis, atq. iniuriæ à vobis admissæ pœnā rebus ex iniuria partis, iisdemq. omnino inutilibus, deprecari & redimere studeatis. Quòd si huic sacrificio munus etiam *minha* dictum addideritis, quanquam id & naturæ simplicitate & vilitate facilitateque sua idoneum ad offerendum sit, [*tamen de manu vestra suscipiā illud? dicit Dominus.*] nihil equidem minus: quandoquidem non solùm debitum munus, sed id etiā, quod vltro promissum est, si minus honestum legitimumq. sit, ingratissimum esse, & ei, qui concinnauerit, infaustissimum esse oportet.

Maledictus dolosus, qui habet in grege suo masculū, & votū faciēs, immolat debile Domino: quia rex magnus ego, dicit Dominus, & nomē meū horribile in gētibus.

EODEM comparationis argumento populus impietatis & contemptionis arguitur, quo sacerdotes paulo antè redarguti fuerant, nullam, inquam, inter mortales omnes nationem ita barbaram, ita à communi sensu alienam esse, quæ Deum eo nomine, quo sibi no-

sibi notus est, non maiori sanctitate & reuerentia, quàm populus iste, colat, à quo illum ex maiori & clariori Dei diuinarumque rerum notitia maxime, sanctissimè, & religiosissimè cultum esse oportuit. namque his & Dei nomen illud præstantissimum creditum, & vitæ lex lata, & sacrificiorum, cultusque omnis ratio præscripta constat: illis verò cùm illud tantùm ex naturæ contemplatione, atque ex sapientum placitis & doctrina constet, Deum optimum maximum regem esse, qui cæteros omnes, quos illi deos putant, gubernet, neque ex ipsius præscripto & decreto habeatur, quibus ritibus & sacris coli ab ipsis velit; vtpote, qui diuina lege ad eam rem careant, ad ea tamen sacrificia, quæ non iussi, sed sponte sua & conceptis votis factitant, non selectissimas quasq. & studiosissimè conquisitas hostias præbere, magnũ nefas ducunt, ita vt sinistra, dira & vitiosa omnia illi euentura putentur. cui cùm vt susceptum sponte votum soluat, integra & decora victima in grege contigerit, tamen vitiosa mactetur. quippe cùm Domino regique magno non optima quæque afferre, impium nefariumque esse credatur. (Cicero cõtra Rullum.) etenim in illa etiam, quam falsò putabant, deorum multitudine & turba, quibus hostiis immolandum cuique Deo, cui maioribus, cui lactantibus, cui maribus, cui feminis, studiosè & diligenter ab illis curatum & prouisum fuisse constat, (De Diuinat.) eiusmodique horum vouentium orationes passim referuntur,

Te decem tauri, totidemque vaccæ, (Horat. lib. 4. ode 2.)
Me tener soluet vitulus relicta
Matre, qui largis iuuenescit herbis
In mea vota,
Fronte curuatos imitatus ignes
Tertium lunæ referentis ortum,
Quà notam duxit, niueus videri,
Cætera fuluus.

Igitur iudiciorum, consiliorum & factorum etiam contentione proposita, nefariè atque impiè agere populus ille Iudæorum arguitur, qui cùm Dei maximi & arcani illius nominis notitiam, cùm legem, vitæ instituta, cùm sacrorum & rituum certam disciplinam habeat, nulla tamen magnitudinis, diuinitatis, beneficiorum atque miraculorum, nulla denique vltionum ratione deterritus numen illud scelerata contemptione, vel, quod grauius est, irrisione prosecutus, in dira & vitiosa incurrere sit commeritus: quòd si nulla alia lex, qua hi damnarentur, esset, abundè satis esset gentium de ea re iudicium, qui Deum, quem Domini supremi & regis magni nomine tantùm cognouerint, non tamen optimis & ex singulorũ generum maribus hostijs, etiam ex voto sponte suscepto, colere, impium nefariumque esse statuunt. [*Maledictus dolosus.*] detestandus & sacer atq. vitandus omnibus iudicatur, qui diuinas res dolosè & malitiosè agat. eiusmodi enim illorum de hac re sententia fuit.

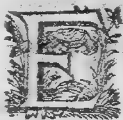
Sæpe Diespiter (Horat. lib. 3. carm. od. 2.)
Neglectus, incesto addidit integrum.
Rarò antecedentem scelestum
Deseruit pede pœna claudo.

[*Qui habet in grege suo masculum.*] *Masculum* pro integro, absoluto atque perfecto in sacris sermonibus & in exteris etiam, vnde hæc oratio affertur, vsurpari solet, vt apud Isaiam: (Isa. 66.) Antequam veniret partus eius, peperit masculum: cùm tamen de voce Domini illo in loco agatur. & Satyricus masculam bilem dixit. (Persius sat. 5) Erat autem masculum genus religioni præcipuè tributum: ex quo factum est, vt ad sacros suffitus thura etiam seligerentur, quæ ob præstantem virtutem mascula dicebantur. Religione, inquit Plinius, tributum ne sexus alter vsurparetur. (Plin. lib. 12. cap. 14.) [*Et votum faciens.*] quanquam nullis legibus teneatur, sed tantùm voti sponte suscepti causa impius fraudulentusque iudicatur, [*si immolet debile Domino.*] Hoc loco nomen, *Domino*, non est redditum pro illo arcano Dei Israëlitis noto cæterisq. gẽtibus ignoto nomine, sed simpliciter pro cognomine ADONAI, quod propriè dominia siue dominos significat: ea enim ratione Deus ille supremus gẽtibus notus colebatur. [*debile,*] Hebraice est, *Mashhath*, quod corruptũ vitiatũq. significat. est autẽ verbũ religiosum & in pontificum sermonibus vsurpatũ etiã apud gẽtes: latinè vitiosum dicebãt, vt illud: Vitiosa quæ defixerit Augur, irrita infectaq. sunto. (Cicero de leg. 2.) verbũ est integro oppositũ. [*Quia rex magnus ego, dicit Dominus exercituũ.*] Magni regis nomẽ sibi apud gẽtes cõstare,

atque

atque id nomen augustè sanctéque colendum, omniq́ue reuerentia dignissimum haberi & prædicari, [*ait Dominus exercituum.*] à Iudæis tanti nominis notitiam habentibus tamen contemptus. [*Et nomen meum horribile in gentibus.*] Verbum *horribile*, non ad odium & detestationem, vt latinè significare videtur, sed ad reuerentiam, religionem & sanctitatem, atque augustam & diuinam rationem est referendum: namque Hebraicè est NORAH: quod verbum ad Dei timorem & cultum religionemq́ue pertinet: propriè enim interpretari possumus, cognoscendum & timendũ. His autem rationibus timor ,, Dei definitur, hoc est, cognitionis & religionis erga Deum, sicut scriptum est: Timor ,, Domini est scientiæ religiositas. atque ita proposita ratio perorata est, seruorum etiam in Deum officium sanctius, studiosius & augustius apud omnes gentes, quàm apud Iudæos constare, quos non tam seruos, quàm filios pientissimos præbere sese oportuerat.

CAPVT II.

ET nunc ad vos mandatum hoc ô sacerdotes.

ARGVMENTO à contentione producto, sacerdotes qui violatæ & contemptæ religionis rei præcipuè facti fuerant, conuicti correctione & officio requirẽdo ad bonam frugem munerisq́ue sui probandam curam sese vt conferant, iubentur. alioqui cõstitutas negligentiæ & vitij pœnas certissimas daturi. Cõuertitur autem sermo à populo ad sacerdotes, qui vel negligendæ vel suscipiendæ & colendę religionis reliquo vulgo, cùm officij sui auctoritate, tum sermone & exemplo auctores esse possent. atque eos maximè huius, quo populus hactenus premebatur, argumenti stimulis pungi consequitur. gentium etenim erga diuini nominis auctoritatem, dignitatem, amplitudinem & cultum non solùm officium, sed iudicium etiam & sanctum quoddam quasi legis decretũ præceptumq́ue relatum fuerat, quod non modò sermonibus, sed actionibus ipsis publicè per totum orbem obseruaretur: cuius illa sententia fuit, *Maledictus dolosus, qui habet in grege suo masculum, & votum faciens immolat debile Domino, &c.* Quo quidem præcepto recitato atque officio demonstrato, cùm populum ipsum Iudæorum, tum sacerdotum ordinem maximè reprehensum conuictum & fractum iri consequebatur. Quamobrem relicto populo sacerdotes iudicij causa appellantur, vt sese, qui tantùm gentibus omnibus sanctitate & dignitate præcellere iactarent, vel gẽtium ipsarum decreto & sententia damnatos intelligerẽt. [*Et nunc ad vos mandatum hoc ô sacerdotes.*] *Et nunc*, emphasim habet, & victoriæ atque constantis rationis & conclusionis vim obtinet, vt alias docuimus. [*vos ô sacerdotes.*] *Vos*, inquam, appellatos atque gentium præcepto & instituto conuictos volo: quod cùm ex naturali tantùm vi & cogitatione traditum sit, vos, quibus tanta sapientiæ & diuinarum rerum & rationum copia diuinitus facta, tanta muneris auctoritas adiuncta, tanta officij cura credita & iniecta fuerit, vos, inquam, maximè omnium premit. Hispanè in hanc sentẽtiam elegantissimè dici solet, *Essa carta os escriuo.* Itaque non tam legibus illis iam olim præscriptis, quàm gentium præcepto & more cũ sacerdotibus nunc agitur, vt illos iam vel gentium legibus appellatos & conuictos pigeat & pudeat.

Si nolueritis audire, & si nolueritis ponere super cor, vt detis gloriam nomini meo, ait Dominus exercituum: mittam in vos egestatem, & maledicam benedictionibus vestris: & maledicam illis: quoniã non posuistis super cor.

GRAVISSIMA tum pœna, tum ignominia populum omnem Iudæorum ac maximè sacerdotes vt auctores afficiendos esse Deus ait, nisi vel proposito gentium exemplo resipiscere tandem & renouanda instaurandaq́ue religionis ratione sapientius sibi de cætero consulant: nisi, inquit, vel hoc gentium præcepto, compuncti, eam nominis mei *Domini exercituum*, colendi & celebrandi rationẽ habueritis. quam vel gentes regij nominis mihi tributi & habent, & omni studio ac diligentia curant. [*mittam in vos egestatem. Hebraicè, maledictionem*] illam videlicet, qua à gentibus dignus esse iudicatur, is, qui

non

non purè, sanctè augusteque nomen meum colit. Itaque vel nomini meo, quod vobis, vt clarius & illustrius, sic sanctius etiá esse debuit, quanquam nulla alia beneficia singulariter in vos constarét; cùm tamé plurima & illustrissima constent, nomini, inquá, meo omnis magnus honor decernẽdus habendusque est. sin minus id præstiteritis, [*mittam in vos maledictionem.*] omniú rerum vestrarum infelicem exitum esse sinam, ait Deus, & quę ea nuper vobis restituta & renouata rursus per me fuerát, ciuitatis & terrę possessæ, & fructus, templi maiestas & ornamentum, sacrificiorum & rituum vsus, & multa, quibus pristina dignitas vobis iam per me reddebatur, & facta in Babylonica tráſmigratione damna resarciebantur, ea omnia à me deserta abiectaque fore denuntio. [*Quoniam non posuistis super cor.*] *Quoniam*, inquit, non modò præceptis meis, sed neque ratione & sapiente cogitatione, quidnam oporteret, quid maximè deceret, percipere voluistis. Quod latinus sermo rationem habere, cogitare, atque in animum inducere, idem Hebræus, ponere super cor, dicit, vt apud Isaiam: Et dixisti, In sempiternum ero domina. non posuisti hæc super cor tuum, neque recordata es nouissimi tui. Isai.47. Animaduertenda verò hoc loco diuini iudicij ratio est, quòd maledictionis pœna in eos constituatur, qui non posuerint super cor, hoc est, qui Deum, vel recta animi cogitatione cognoscere & colere negligunt. in eos verò, à quibus pietatis officium ex præscripto & pacto solui oportuerit, aliud etiá pœnæ genus est comparatum, nimirum ignominia & contumelia, atque earum detractio rerum, quæ ex rectè administrati muneris lege, præmij loco promissæ erant. atque ita duplicis animaduersionis metu sacerdotes ad sanitatem reuocantur; & quòd iuxta gentium iustissimum decretum infelicissimi futuri sint, nisi Dei nomen studiose colere cogitent & curent & quòd ijs, quibus ex singulari promisso augendi ornandique erant, beneficiis cũ summa ignominia sint cárituri, nisi proprio ac summo officio respõderint.

Ecce ego proijciam vobis brachium, & dispergam super vultum vestrum stercus solennitatum vestrarum: & assumet vos secum.

REPVDIATIONEM & aspernationem cùm malè oblatorum munerum, tum sui ipsorũ qui ea concinnarét, sacerdotum cum maxima ignominia futuram minatur Deus, nisi diligentior & accuratior officij ratio ab illis de cætero ineatur. Ea verò res commodissima similitudine denuntiata est, fore videlicet, vt cùm ad Deum, vt Dominum colendum, eiusmodi munera attulerint, eam erga se illius indignationem & iracundiam experiantur, quam improbus seruus importunum & sordidum ministerium fastidientis domini experire solet, cibo, potúue, qui indignè allatus fuerit, in ipsius facié reiecto. quæ res & ministerij & ministri ipsius prauitate dominũ infensum atque fastidio abalienatum apertè indicat. [*Ecce ego proijciã vobis brachiũ.*] Hebraicè nomé est ZERACH, quod semen & brachiũ significat: atque vtramq. significationé hic locus habet. duplex namq. earum quæ à sacerdotibus ad aram fierent, rerum genus esse diximus, alterũ simplicius & natura sua purius, *minhha* Hebræis, latinè *munus* dictum. alterũ quod communi vocabulo *korban*, à nobis sacrificium appellaretur. id verò victimis mactandis cõstàbat. priori quidem immolabatur, posteriori sacrificabatur. Vtrumque genus si ab huiusmodi improbis sacerdotibus aræ admoueatur, sibi, vt istorum prauitate offenso fastiditũ atque reiectum iri Deus ait, ita vt eorum extentá manum cum patera, in qua munus esset, brachio & cubitu suo repellens reijceret: atq. hoc modo munus ipsum in eos ipsos respergeret. Munus autem ex semine frumenti puro adipe, oleo, sale, aliquando etiam & thure concinnari solebat, vt in Leuitico legimus. Itaq. brachio suo muneris ab illis allati semen sibi offenso & increpáti reijciendũ, in eosdemq. respergẽdum esse Deus ait, vsus etiá ad eá remsignificandá verbo duplici, *Gaghar*, quod increpare & proijcere pariter significat. Increpando reijciam vobis brachium meum, & semen istud muneris vestri; deinde verò cætera sacrificia vitiosa, impura & abiectissima ad facies vestras à me illisa adhærescent. [*stercus.*] vitiosas illas & contaminatas victimas cõtemptionis & fastidij causa stercus nominat, ipsumq. nomen subiuncta expositione declarat. [*Stercus solennitatum vestrarum.*] Est autem genus antitheti satis ad rem significandam idoneum; vt non solùm in quotidianis, sed solennibus etiam sacris deterrimas victimas ab illis mactari declararet, quibus solenniter etiam & publicè repudiati grauiorem multo adferrent ignominiam. Locus auté hic hebraicè sic legitur: [*Ecce ego proijciens vobis brachium, & dispergam stercus*

super facies vestras, stercus solennitatum vestrarum assumet vos ad se.] Adhærebit, inquit, vobis magna vi iniectum: adeo macilentas & tenues atque impuras victimarum carnes fuisse significat, vt allisæ illorum faciebus adhærescerent. Hispano sermone cùm huiusmodi carnes significantur, dici solet: *Dio me vn estiercol de carne, que era para arrojarlo alas paredes.* atque stercus nomen ad abiectissimam & impurissimam rem significãdam figurato sermone vsurpatur. Sic Cicero stercus Curiæ Glauciam dixit. Magnam verò ignominiã & contumeliam sacerdotes his rationibus, tum cõpellatos, tum exceptos passuros fore intelligi ex ea re potest, quòd non iam cum illis, vt cum sacerdotibus officij negligentibus, sed veluti cum remotissimis & alienissimis gentiũ aliarũ hominibus agatur. nam si cum illis pristino iure ageretur, non gentium decretis & sententiis, sed suo ipsorum iure & pacto esset agendum, hoc est pacto Leui & sacerdotij legibus: quo nomine & titulo sese indignos iam illi reddiderunt. itaque vel ea ratione pudere illos oportuerat, quòd preter sacerdotalis ordinis sui morem ob suã ipsorũ culpam cõmunissima lege compellarentur.

Cicer. de Orat.

Et scietis, quia misi ad vos mandatum istud.

His modis, inquit, excepti vos ô sacerdotes tandem scietis præceptum istud ex gentium placitis & sententia datum ad vos contumeliæ causa iure fuisse demandatum: quæ res quantum vos à pristina illa muneris vestri consuetudine, disciplina & grauitate degeneraueritis, ostendit, quibus cum dignissimum illud & amplissimum leuitarum fœdus summa religione fuisset sancitum. hoc est, quod subiungit.

Vt esset pactum meum cum Leui, dicit Dominus exercituum.

Argumentum ex comparatione est, quo sacerdotum degeneratio ex consequenti iudicio arguitur, quod turpissimum ipsis fuerit commisisse, vt illo gentium præcepto, tamquã alienissimi quique hominũ, compellarentur, quibus pactum cum ipsorũ maioribus amplissima & celeberrima dignitatis condicione factum constare oportuerit. itaque illos maioribus dedecori esse, nefas vitiumq. putandum est primum: deinde illud grauius est, eosdem sibi ipsis dignitatem suam magno probo & ignominia defor-masse. denique illud grauissimum non cogitasse, quanto cum principe sancitum fœdus neglectum ab ipsis violatumque esset. [*Pactum meum cum Leui, dicit Dominus exercituum.*] Quod ad linguæ rationem attinet, prior orationis huius pars, vt esset, comparationem potius, quàm causam indicat. Hebraicè ad verbum sic est: [*Ad esse pactum meum, &c.*] Latinè rectè ad vocem verti non potest in eadem significatione, sed hoc modo vtcunque sententia reddi possit: [*Cùm tamen esset pactum meum, &c.*] Hispanè commodissimè vertitur eodem modo, quo Hebraicè est: *Para ser mi pleytesia cum Leui, &c.* Sed apud Isaiã aliquando, si Deus eò nos deduxerit, de hac orationis formula agemus. igitur quæ sacerdotum amplitudo cùm ex maiorum suorum splendore, tum ex diuina dignitate fuisset, significatum in propositione est. quanta verò etiam rerum & vtilitatis magnitudo, pacti ipsius expositione declaratur.

Pactum meum fuit cum eo vitæ & pacis: & dedi ei timorem: & timuit me, & à facie nominis mei pauebat.

Pacti condiciones fuisse dicit, vt Deus, qui primus bonorum omniũ auctor est, Leui, hoc est, Aaroni & Phinees illius nepoti totius posteritatis nomine vltro ex cæteris tribubus delectis, pax & vita promissa, & tandem præstita fuerit. pacem autem, omnem veræ prosperitatis & tranquillitatis ex diuina gratia & liberalitate perceptum fructum definimus. vitam verò æternam illam felicitatẽ & immortalitatem quæ iis, quibus cum misericordiæ suæ diuitias maximas communicat, contingit, interpretamur. quas res & Leuiticæ tribui promissas & præstitas fuisse in Aarone & Phinea apertè satis demonstratum est. namque Aaron summa cum inuidorum & obtrectatorum ignominia ac pernicie, amplissimis & honorificentissimis rebus gloriæque insignibus adornatus, magna hominum celebritate & frequentia, illustri florentis virgæ miraculo est decoratus. quo quidem ille vitæ vsu & splendore ad summam vsq. senectutem fuit, sicut scriptum est:
» Excelsum fecit Aaron fratrẽ eius de tribu Leui: statuit ei testamentum æternũ, & dedit
Eccl. 45. » illi sacerdotium gentis: & beatificauit illum gloria, &c. quæ de illo prædicantur plurima.

tandemque

tandemque subiungitur. Cæterorum in terra gentes non hæreditabit,& pars non est illi in gente. ipse est enim pars eius,& hæreditas eius,&c. Phinees verò Aaronis nepoti,quia auitæ virtutis & dignitatis hæres fuit,idem Dei iudicium , & posteritatis omnis præconium tributum , & præclarum à sacris scriptoribus testimonium impertitum est . Phinees filius Eleazari filij Aaron sacerdotis auertit iram meam a filiis Israël: quia zelo meo Num 25. commotus est contra eos,vt non ipse perderem filios Israël in zelo meo. idcirco loquere ad eum. ecce ego do ei pacem fœderis mei, &c. & erit tam ipsi, quàm semini eius,pactū sacerdotij sempiternum,&c. huic autem sacerdoti, ob vehemens & incensum religionis & diuini nominis studium,huius etiam vitæ ætas vltra trecentesimum annum producta fuit.eum namque concilio ab Israëlitis de Beniaminitarum causa conuocato interfuisse,vel potius præfuisse legimus.Eo,inquit,tempore ibi erat arca fœderis Domini, Iudic.20. & Phinees filius Eleazari filij Aaron præpositus domus , &c. quamobrem scriptū etiam de illo fuit: Phinees filius Eleazari tertius in gloria est,imitando eum in timore Domini, & stare in reuerentia gentis: in bonitate & alacritate animæ suæ placuit Deo Israël. ideo statuit illi testamentum pacis,&c. Fœderis igitur sui quænam aduersus illos ratio fuerit, satis clarè Deus indicauit, quæ rursus pacti condiciones, quanquā honestæ illis & propositæ ac latæ fuerint,continuò subiunxit. [*Et dedi ei timorem, & timuit me, & à facie nominis mei pauebat.*] Religionis colendæ condicionem à Deo datam Aaroni & Phinees diligenter acceptam fuisse ait.timor enim (vt aliàs docuimus) religionem in sacris plerúmque significat , quem scientiæ religiositatem Sapiens definiuit. quamobrem hic locus pulchrè à Chaldæo paraphraste est explicatus. [*Et dedi ei disciplinam legis meæ: compleuit & timuit à facie mea, & à facie nominis mei timuit ipse.*] Condicionem sibi propositam honestissimam & æquissimam esse, sacerdotes illos perspexisse,ex eorum perpetuo vsu ostenditur. [*Timuit me, & à facie nominis mei pauebat.*] Ex qua re facilè arguitur, quantum sacerdotes hi, aduersum quos agitur, à paterna illa virtute degenerauerint; vtpote quibus fœdus violatum condicionesque per summum nefas repudiatæ fuerint. tantum enim abfuit, vt ab illis diuinum nomen timeretur , vt etiam contemptum sit. Iam verò horum negligentia & improbitas , cum illorum sacerdotum virtute & integritate comparata, hos illorum loco indignissimos arguit. etenim hi non solùm summa rerum diuinarum ignoratione,& negligentia diuinum nomen contempsisse,sed aliis eiusdem flagitij auctores fuisse dicuntur : cùm tamen olim Aaron non sibi soli sapere contentus fuerit, sed diuinarum rerum studio flagrans populum etiam in religione officioque continuerit.

Lex veritatis fuit in ore eius, & iniquitas non est inuenta in labiis eius: in pace & in æquitate ambulauit mecum , & multos auertit ab iniquitate.

NON solùm ipse sese pium atq. bonum virū præbuit,sed populo doctorem sapientē & integrū,tum diuina lege præceptisq. docendis, tum æquissimis & sanctissimis cōsiliis dandis exhibuit. [*Lex veritatis.*] Diuini iuris studiosissimum consultum fuisse hæc oratio ostendit,vt alios pietatis rationes doceret. idque quod ipse ex lege docebat, actionibus etiam suis præstitisse dicitur. [*Et iniquitas non est inuenta in ore eius.*] Verbum *iniquitas* propriè hoc loco vsurpatur. est enim iniquitas cogniti iuris peruersio & deprauatio, Hebraicè GHAVLA dicta, vt illud : Nolite facere iniquitatem in iudicio, in regula , in Leuit.19. pondere & mensura,&c. Certat autem iniquitas hæc cum æquitate & veritate , vt ex illo loco obseruatur: Deus fidelis & absque vlla iniquitate, iustus & rectus. huius ve- Deut. 32. rò diuinæ æquitatis imaginem moribus & actionibus consiliisque suis expressam Deo probasse Aaron prædicatur. [*In pace & in æquitate ambulauit mecum.*] Hebraica verba significantissima sunt : quorum sententia est , Summum illum sacerdotem Aaron, vita, actionibus , munereque suo , sine vlla , vel negligentia , vel perfidia, Deo hominibusque approbantibus fuisse perfunctum. Verbum pax, perfectionem, simplicitatem,gratiam & beneuolentiam significat. [*In æquitate*, Hebraicè, in *planitie & rectitudine.*] nam cùm translatio sumpta fuerit à verbo, *ambulauit* , cætera verba ad eandem sententiam accommodata sunt , vt planum, simplicem & rectum vitæ cursum regia, aperta, & certissima via Aaron confecisse, in eoque conficiendo à Dei , quem sibi

 ad

ad imitandum proposuit, vestigiis nunquam flexisse dicatur, Genes.6. Vitæ suæ rationem Deo probasse, hoc tropo significatur, [*Ambulauit mecum,*] vt de Noë etiam legimus. Noë vir iustus atque perfectus fuit in generationibus suis, cum Deo ambulauit. quantū verò simplicitas & æquitas Deo simplicissimo atque æquissimo placeat, quantum fraus, dolus, calliditas & astus, atque cætera, quæ humano ingenio edi solent, monstra displiceant, ex eo perspicitur, quòd cum illis ambulare, ab iis abhorrere dicatur. neque verò tantùm huius vitæ suæ fructum Aaron solum percepisse, sed magnum etiam & vberem aliis tulisse narratur. [*Et multos auertit ab iniquitate.*] Cùm doctrina, sapientia, studio, opera, labore & cura, tum etiam vi & exemplo multos in officio retinuisset, plurimos etiam ab erroris insania ad sanitatem reuocatos in Dei gratiam reduxit, vt in vituli apud solitudinē colendi detestatione & dissuasione, atque in re à Phinees fortissimè & grauissimè ad cæterorum exemplum contra Zambri & Cozbi gesta manifestè ostenditur. [*ab iniquitate.*] hoc loco verbum GHAVON est, quod prauitatem latinè significat, pertinet ad ea, quæ, tam in priuatis moribus, quàm in publica consuetudine atque in muneribus obeundis concipi possunt, vitia. itaque vocabulum latius etiam patet, quàm GHAVLA: atque adeo his rebus omnibus non sibi solùm, sed omni posteritati, statuto à se officij exemplo, consultum iri voluisse Aaron perhibetur; quippe qui non modò quę priuati hominis, sed quæ sacerdotis partes essent, probè intellexerat. itaque non minus quid posteris agendum, quàm quid ipse egisset, testatum reliquit. cognouerat enim non modò, quanta muneris illius dignitas esset, sed quanta etiá cura, quanta grauitas, quanta studij, officiique solicitudo esse deberet.

Labia enim sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius: quia angelus Domini exercituum est.

DVPLEX eius, quæ ad pietatem spectat, sapientiæ pars est, altera in diuinarum humanarumque rerum cognitione, altera in morum actionumque componenda ratione versatur. illam scientiam, hanc legem Vates nominat. Vtraque verò ex diuinis petitur libris, quæ iis, qui rectè, legitimè & summo cum studio curauerint, diuina benignitate

Iacob.1. profectò maximè continget, sicut scriptum est. Si quis ex vobis indiget sapientia, postu-

Psalm.1. let à Deo, qui dat omnibus affluenter, & non improperat, & dabitur ei, & illud. Sed in lege Domini voluntas eius: & in lege eius meditabitur die ac nocte. & erit, &c. maximè autem hoc eueniet sacerdotibus, quorum illæ cumprimis partes sunt, vt diuinæ sapientiæ, cuius reliquo populo doctores sese præbere debent, studiis assiduè vacent, sicut de Leuitica tribu, quam à sacerdotibus nostris, & imitatione referri, & perfectione supe-

Deut.33. rari oportet, scriptum est: Perfectio tua & doctrina tua viro sancto tuo, quem probasti in tentatione. hi custodierunt eloquium tuum, & pactum tuum seruauerunt: docebūt iudicia tua Iacob, & legem tuam Israël, &c. Huiusmodi etenim voluntatis suæ interpretes & ministros esse voluit Deus, quorum officio præcipuè cæteri homines ad pietatem & virtutem instituti, precibus etiam & supplicationibus adiuuarentur. [*Quia angelus Domini exercituum est.*] qui vel Domini misericordiæ commemoratione populi animos ad pietatem incendat, vel potentiæ & seueritatis ostensione ab errore & vitio deterreat. Iam verò quanta sacerdotum sapientia, quanta grauitas, quanta actionum & sermonum dignitas esse debeat, ex eo perspicitur, quod summo cum iudicio dictum est, [*Labia sacerdotis custodient scientiam:*] ita vt nullum verbum illis labiis pronuntietur, quod à scientiæ aut legis rationibus alienum sit, id quod cùm eorum, quibus vtiles esse debent, causa curandum est, populi videlicet, qui [*legem requirent ex ore eius,*] tum ex eius, cuius ministri nuntiique sunt, auctoritate & dignitate est præstádum. [*Quia angelus Domini exercituum est.*] nuntius eius, qui summa sapientia, summa misericordia, summa etiam efficientia, seueritate auctoritateque summa præditus est.

Psalm. Verbum *custodire* idem hoc in loco significat, quod apud latinos, officio satisfacere, sicut

Habba.2. illud: Vt custodiant iustificationes eius. & illud: Super custodiam meam stabo, & figam gradum super stationem meam. estque verbum correlatiuum verbo PAKAD, quod committere, pręficere, mandare deponereq. significat, vt qui munus alicui defert, PAKAD Hebraicè, latinè commēdare vel præcipere: qui verò suscipit & præstat, custodire dicatur. quantum verò ab hac perenni contestataque maiorum suorum virtute &

grauitate ſacerdotes ij,ad quos ſermo eſt, degenerauerint, & antea indicatum fuerat,& nunc deinceps exponitur.

Vos autem receßiſtis de via, & ſcandalizaſtis plurimos in lege: irritum feciſtis pactum Leui, dicit Dominus exercituum.

ANTITHETO & comparatione ſacerdotum iſtorum mores & ſtudia, atque officij neglectio & violatio arguũtur. Leuitæ illi antiqui in pace & æquitate ambulauerant coram me,dicit Dominus. vos autem receſſiſtis de via mea. illi diligentia, cura & integritate maxima populum diuinam legem docentes multos ab iniquitate auerterunt: vos verò contrà, [*Scandalizaſtis plurimos in lege.*] etiam iis,qui vitæ ſuæ curſum legitimè conficere ſtudebant, exemplo iudicioque iſto offenſioni grauiſſimæ fuiſtis: tantum abeſt, vt officio veſtro ſatisfeceritis,adeo vt ſancitum olim cum leuitis fœdus,quod in condicione manentibus perpetuum futurum erat,veſtra culpa veſtroque ſcelere violatum, à me ſit etiam rumpendũ,dicit Dominus exercituum, ſcelerum ſeueriſſimus & potentiſſimus vindex. [*Irritũ feciſtis pactum Leui,* Hebraicè, *violaſtis & corrupiſtis.*] Quamobrem à me etiã ita frangetur,vt quod legitimè obſeruatum vitæ & paci atque ſplendori futurum erat, nunc violatum dedecori, ignominiæ & contemptioni vobis ſit.

Propter quod & ego dedi vos contemptibiles, & humiles omnibus populis, ſicut non ſeruaſtis vias meas, & accepiſtis faciem in lege.

PRIVATORVM morum corruptio & officij etiam violatio atque negligentia ſacerdotes in populi odium inuidiam & cõtemptionem præſentem etiam in hac vita pœnam ex diuini iudicij ſententia adducit. vtque hunc ordinem vitæ ac muneris integritas & ſanctitas ex Dei pacto gratum auctoritateque grauem conſeruat: ſic contrà,popularis & minus honeſtus conſuetudinis & officij vſus contemnendos leueſque ſacerdotes populo reddit. quæ res & antiquis & noſtri etiam ſeculi præſentibus exemplis apertior eſt, quàm vt expoſitione indigeat. atque vtinam per ſacerdotum quorundam improbitatem,& per vulgi etiam atque eorum,qui vulgus decipiunt, peruerſum iudicium nunquam committeretur, vt priuatorum vitiorum nota ordinibus ipſis iniquè inuſta eſſet. quæ quanquam & vulgi,& fraudulentorum vulgi ducum & magiſtrorum ſumma peruerſitas dicenda ſit, eius tamen culpæ magna pars ab iis ſuſtinetur, qui manifeſtis vitiis ac peccatis officiique proditionibus anſam ad ſe ordinemque ſuum reprehendendum dederint,ſicut ſcriptum eſt: Væ mundo à ſcandalis, neceſſe eſt enim vt ve- Matth.17. niant ſcandala: veruntamen væ homini illi, per quem ſcandalum venit. namque vt ij tantùm,qui in vitio & culpa fuerint (citra muneris tamen & ordinis contumeliam) contemnantur,diuino iudicio atque iure optimo euenit. Æquiſſimum enim eſt eos,qui primi dignitatem auctoritatemque ſuam abiecerint, vehementer apud cæteros imminutam ſentire. hoc eſt quod à Deo hoc loco decretum indicatur. [*Et ego dedi vos contemptibiles.* Hebraicè, *Et etiam ego dedi vos contemptos.*] Qua oratione illi priores fœdus violaſſe indicantur, quod conſequenti iudicio à Deo ruptum etiam ſit. id quod ex illo quoque confirmatur. [*Sicut non ſeruaſtis vias meas,* Hebraicè ad verbum, *Sicut quod non cuſtodiſtis vias meas.*] Quid viæ, quid cuſtodire,ſignificet, iam expoſuimus. pertinent autem viæ ad omne cùm priuatum, tum publicum officium. illud verò propriè ad muneris publici integritatem ſpectat. [*Et accepiſtis faciem in lege.*] Deus bone, quàm minimo labore, quanta cum dignitate,quamque aperto, expoſito & prompto modo ſacerdotes cæterique publici miniſtri grauitatem auctoritatemque ſuam apud populum obtinere, atque Deo & hominibus approbantibus tueri amplificareque poſſunt: nimirum, ſi in obeundo munere legis,iuris atque æquitatis maximam, perſonarum verò nullam rationem habeant. etenim qui ſeſe Dei miniſtrum profitetur, cæterarum omnium perſonarum ſupremam & grauiſſimam perſonam in ea re agenda ſuſtinere,cogitare debet, Dei videlicet officio faciendo, integritate & grauitate ſumma non ſe, ſed munus Deuter.1. ipſum ornando incitari oportuerit,ſicut ſcriptum eſt: Non accipietis vniuſcuiuſque perſonam: quia Dei iudicium eſt, cuius præcepti ſumma eſt, vt nullo priuato commodo ductis æquitatis tantùm & iuris ratio habeatur. quanquam enim ſumma miniſtri ipſius lenitas in communi vitæ conſuetudine maximè & requiratur & commendetur, in

muneris tamen rationibus consolidandis integritas & grauitas exigitur summa, ita vt nihil sibi, sed plurimum causæ ipsi consulere oporteat. contrà verò euenit, vt dum ministris in rebus gerendis priuata magis commoda, quàm rerum ipsarum æquitas proponuntur, & res ipsæ prodantur, & illa nefariè expetita & comparata commoda labefactentur; dumque vel populi, vel summorum quorundam hominum gratia quæritur, maxima populi totius contemptio & inuidia paretur: [*Et humiles omnibus populis.*] Populis ipsis, apud quos officio prodendo splēdidos & gratiosos vos fore cogitaueritis, vestræ, inquam, genti, nedum alienæ contemptui & ludibrio eritis. Hebraicè, *omni populo.* Iam verò illud æquitatis atque iuris sacerdotum vitio & culpa violati, & rerum ex personarum magis, quàm ex veritatis & legis ratione æstimatarum crimen populo illatum, certissimo exemplo & argumento, ex grauissima causa producto, peroratur.

Nunquid non pater vnus omnium nostrum, nunquid non Deus vnus creauit nos? quare ergo despicit vnusquisque nostrum fratrem suū, violans pactum patrum vestrorum.

DETESTABILE cumprimis scelus à Iudæis per sacerdotum negligentiam & dissimulationem admissum hoc loco Vates accusat, quod nō solum ea parte, quæ diuinum cultum & reuerentiam spectat, sed ea etiam, quæ ad communem hominum inter se societatem pertinet, pietas omnino violata sit. cuius demonstrandæ rei argumentum ex casti & legitimi matrimonij, (cuius coniunctionis societate nullum aliud inter mortales aut sanctius aut antiquius fœdus est) sublatione & contemptione colligitur. etenim quibus matrimoniorum & coniugij fides leuissima est, iisdem nullam aliam fidei rationem grauem & constantem fore consequitur. Vt autem huius flagitij magnitudo & grauitas agnoscatur, totius rei ratio paulo altius à Vate repetita est. [*Nunquid non pater vnus omnium nostrum, &c.*] Diligendi sensum & beneuolentiæ charitatem in hominibus à natura genitum esse, diuina sententia cumprimis docet: cui humana etiam experientia subscribit, sicut scriptum est: Non est bonum hominem esse solum: faciamus ei adiutorium simile sibi. &. Hoc nūc os ex ossibus meis, & caro de carne mea, &c. Primum verò & antiquissimum hominum inter se fœdus coniugij est, in paradiso integris humanis rebus Dei auspiciis atq. auctoritate sancitum, sicut scriptum est: Quos Deus coniunxit, &c. Huius autem fœderis fidem, alias per se grauissimam & maximā, eo firmiorem & præstantiorem esse oportet, quo maiores & grauiores necessitudinis causæ inter eos, qui paciscuntur, intercesserint. duæ verò præcipuæ & maximæ coniunctæ hominum inter se dilectionis & charitatis causæ sunt; altera est generis communio, quam (vt hoc verbo nobis vti liceat, quod ad pietatis rationes significandas cōducit) fraternitatem vocamus: altera verò religionis eiusdem societas est. natura enim ipsa hominem impellit primum, vt eos, quos eadem secum familia, iisdem parētibus natos nouerit, vehementer diligat: quæ charitas aut dirimi, aut violari, nisi detestabili scelere, nō potest. deinde verò vbi rationis iam & cōsilij compos homo est, eos, quos eiusdem religionis & cultus socios habet, præcipuè sibi diligendos putat. quanquam verò hæc posterior ratio natura sua dignissima sit, illa tamen prior, quòd ab ipsa natura genita, atque à primis infantiæ sensibus exercita sit, hominibus ipsis prior esse videtur, vt multa alia etiam in rerum vniuersitate sunt, quæ cum secundum in natura locum obtineant, nobis tamē prima sese offerunt. Duos igitur necessitudinis & beneuolentiæ supremos gradus esse, alterum eiusdē generis, alterum eiusdē numinis atque religionis eiusdē communionis niti ostendimus. atque vtramque dilectionis causam filij Israel habita apud Ioseph oratione significarunt, quò beneuolentiam & charitatem necessitudinis ipsorum morte patris adimi non decere confirmantes, iniuriæ atque offensionis antiquæ veniam impetrarent. namque priorem causam illa orationis pars continet, Obsecro vt obliuiscaris sceleris fratrum tuorum, & peccati ac malitiæ, quam exercuerunt in te: posteriorem verò illa, Nos quoq. oramus, vt seruis Dei patris tui dimittas iniquitatem hanc. Ita fraternitatis & erga eundem Deum seruitutis siue cultus cōmemoratione omnem summæ charitatis rationem in illa oratione complexi sunt. vtraque hæc res ad Christianæ religionis fraternam necessitudinem explicandam plurimum & mysterij & dignitatis habet. qua de re nos alias, Deo annuente, dicemus. nunc enim huius loci tantum explicationi breuiter consulere cogitamus. Igitur Deus eum populum, cui religionis mysteria tenenda, & cæteris

Genes. 3.

Aristot. Physic. lib. 1.

Genes. 50.

& cæteris gentibus enuntianda credere decreuerat, arctissima gratia & charitatis necessitudine coniunctum voluit, quòd veræ pietatis rationes inter eos maxime conseruētur, qui concordia & dilectione coniunctissimi sint. quamobrem eos non tantùm vnius Dei notitia & cultu, sed vnius generis & sanguinis (quæ multū valet) cōmunione iūxit. omnes itaque ex vno primū parente Abrahamo propagauit, ex cuius familia omni Isaac vnus; in quo semen vocaretur, delectus est. ex huius autē geminis natis alter tantū Iacob singulariter ad eá rem est appellatus: cui quanquā plures fuerint filij, omnes tamē vnius domus eiusdemq. familiæ fuerūt, eodemq. Israëlis nomine sunt appellati. nā tametsi Isaac duobus, Abrahā verò pluribus filiis aucti fuerint, tamen ꝙ magni mysterij res hæc esset, vnius tantū in singulis his patribus habita ratio est. de Abrahā etenim scriptū est: Vnum vocaui eū, &c. de Isaac verò: In Isaac vocabitur tibi semen, &c. de Iacob verò, cui plures filij, vnius verò familiæ & nomen & ius futurū esset, Non vocaberis, inquit, vltrà Iacob, sed Israël erit nomen tuum. Appellauitque eum Israël, dixitque ei: Ego Deus omnipotens, cresce & multiplicare. Gentes & populi nationum ex te erunt, & reges de lumbis tuis egredientur: terramque, quam dedi Abraham & Isaac, dabo tibi & semini tuo post te, &c. Hęc verò omnia mysteria illo Balaami vaticinio significata sunt, à quo Israëliticus populus, & ex antiquis patribus ortus, & in vnius Israëlis familia & gente omnis censeri decantatus est. De summis silicibus videbo eum, hoc de patribus dictum est: & de collibus considerabo illum, hoc de matribus quatuor Iacobi vxoribus dicitur. deinde verò illud additum est, quo populus vnus fore cognosceretur. Populus solus habitabit, & inter gentes non computabitur. Diuini itaque consilij efficiendi, & maximi illius ad futura euangelij tempora pertinentis arcani causa, vt Israël vnus populus vnaque familia esset, ex diuino decreto fuerat constitutum cautumque, ne exterarum nuptiarum confusione, & sacra perturbarentur, & gens ipsa contaminaretur. hunc enim & vnionis & charitatis, & eiusdem religionis conseruatum statum summa quædam familiæ & gentis illius propagatio & felicitas (quam benedictionem scriptura nominat) consecutura fore eodem vaticinio indicatur. Quis numerare possit puluerem Iacob, & numerum stirpis Israël? Neque verò genti ipsi in vniuersum hanc stirpis & familiæ suæ necessitudinem simplicem incorruptamque coli, sed ministris etiam ipsis sacrorum sanctè obseruari voluit, vt illa generis coniunctio amorem magis conciliaret, & studiorum atque voluntatum concordia virtutum etiam consensum, & conspirationē magnas vtilitates allaturam conflaret, sicut scriptum est; Ecce quàm bonum & quàm iucundum habitare fratres in vnum, &c. Quoniam illic mandauit Dominus benedictonem & vitam, &c. Quamobrem ad sacrarum rerum administrationem vna tantùm Leuitica tribus optata est, quæ pro cæterarum tribuum primogenitis officio fungeretur. ex eadem verò tribu vna Aaronis posteritas, quæ sacerdotijs præesset, est electa. adeo namque vnus idemq. simplicissimus Deus simplicitate & vnitate delectatur, vt ijs sese libentissimè insinuet, qui charitatis & dilectionis necessitudine honesta fuerant coniunctissimi. Illud itaque semper omni studio ijs curandum fuerit, qui diuinæ felicitatis participes esse expetiuerint, vt sicut vnus Deus, vnus etiam populus ac potius vnum omnes corpus, vna anima sint. Hanc legem perpetuam populo esse, hanc à sacerdotibus & diuinarum rerum doctoribus assiduè promulgari atq. recitari oportuerit, quæ ferè in omniū tum prophetarum, tum apostolorum orationibus & sermonibus perpetua est. Ex his autē, quæ à nobis de amicitiæ, charitatis & necessitudinis ratione diserta sunt, criminis à Vate nostro perorati argumentum satis apertè explicatur: cuius illa sententia est, Sacerdotes illos ius & fas omne deleuisse, qui legitimi matrimonij sanctitatem incestis & prophanis connubiis & ipsi violarent, & à cæteris violari paterentur. namque id iam publicè admissum fuerat, vt præter legitimas vxores atque ex sua gēte ductas, honestasq. feminas, aliæ etiá eæque exteræ ex gentibus appeterentur. qua in re non modò diuina lex, qua, vt ne id fieret, cautum erat, sed maximarum etiam necessitudinum charitatisque iura, & omnis iurisiurandi & religionis fides violabatur. [*Nunquid non pater vnus omnium nostrum?*] Iacobum significat, cuius posteritas omnis Israëlis filij est appellata. hæc altera necessitudinis & charitatis ratio ex fraternitate, illa verò ex religionis communione petitur. [*Nunquid non Deus vnus creauit nos?*] vt non modò vnius Dei, sed creatoris & gubernatoris cōmunis notitiā ab illis acceptam requireret, qui cùm se & ex vno patre ortos, & ab vno Deo delectos constitutosq. agnosceret, charitatem erga vxores maximè colere debebát,

Isai. 51. Genes. 21. Genes. 35. Num. 23. Num. 23.

quas eiusdē, tum familiæ, tum religionis, ideoque sibi cōiunctissimas esse scirent. atque verbū *creauit*, hoc loco propria magis & latinę simili significatione vsurpatur, quàm communi illa, qua Deus rerum omniū à principio creator dicitur. est enim elegātissimus etiā huius vocis vsus in sacris, cùm de noua aliqua & arcana rerum institutione agitur, vt illud: Ierem. 31. Quia creauit Dominus nouum super terram: femina circundabit virum, &c. Hac significatione is, qui antea Iacob dicebatur, vbi ad arcanam sacrorum mysteriorū fidem, atque ad religionis dignitatem & singularem illam amplitudinem ex diuini consilij gratia deductus Israëlisque nomine appellatus fuit, creatus à Deo esse dicitur, sicut scriptū est: Isaiæ 45. Et nunc hæc dicit Dominus creans te Iacob & formans te Israël, &c. Non aliena ab hoc genere sententia latini, creare imperium, prætorem & magistratum dicunt: Cicer. ad Atticum. Cæsar in cōment. Cicer. pro Cor. & Romulum vrbis creatorem appellant. vt etiam apud nostros de Ierosolymis scriptum extat: Isai. 65. Quia ecce ego creo Ierusalem, &c. nam si de communi illa rerum & hominū creatione omnium exponatur verbum, nulla culpæ reprehensio, nulla violati iuris & charitatis vituperatio esse videretur: neque crimini Iudæo homini dandum, quod vxorem ex aliena gente duceret, quam ex eo etiam amandam putaret, quòd ad communem creatorem Deum referendam esse certò sciret. Itaque de singulari creatione & adoptione hic agitur: cuius necessitudo & charitatis ratio atq. officium illis pręcipuè deberetur, qui in eadem & familia & religione censerentur, iisdemque creatoris & institutoris legibus & præceptis imbuti essent. quæ ratio, quoniam neglecta fuerat, grauissimo crimini huiusmodi argumentatione à Vate datur.]*Quare ergo despicit vnusquisque fratrem suum violans pactum patrum vestrorum*, Hebraicè *nostrorum*.] Oratio hæc officij omnis à Iudæis cum religionis violatione proditi expostulationem habet: quę rerum deinde & personarum locorumque circunstantiis amplificatur. primùm enim prius illud necessitudinis & charitatis ius violatum ostenditur, quòd vnusquisque fratrem suum despiciat, hoc est, quòd vir vxorem suam sibi generis necessitudine coniunctissimam indignis modis tractatam vexet. in sacrorum sermonum vsu & consuetudine positum est, vt omnes tam viri, quàm feminæ, perinde atque homines dicuntur, ita etiam fratres appellētur. Hebraicum idem vtrique sexui ac tantùm generis nota distinctum nomen est. Græci ac Latini varia in vtroque genere nomina vsurpant, quę tamen apud nostros vna fratris appellatione significantur, vt apud Iacobum: Iacob. 1. Omne gaudium existimate fratres mei, cùm in tentationes varias incideritis, &c. Deinde verò altera illa religionis coniunctio, quam sanctissimam & maximè obseruatam, omnique charitatis officio cultam esse oportuit, labefactata & perfracta significatur. [*Violans pactum patrum nostrorum*.] fuerat autem pactum patrum, vt omnibus illis illorumque posteritati vnus tantùm Deus & cognosceretur & coleretur, vnusque populus vni Deo consecratus addictusque esset. Matth. Dominum, inquit, Deum tuum adorabis, & illi soli serujes. Est autem postulatio fidei violatæ: quod crimen latinus interpres illis verbis indicauit, *despicere & violare*. despicere Hebraicè est BAGAD, Latinè præuaricari & deficere significat, vt apud Ieremiam: Thren. 1. Omnes amici spreuerunt eam, & facti sunt inimici. Atque ita interpretatur Chaldæus paraphrastes, *Mentitus est vir in fratre suo, &c.* illatum verò crimen subiuncta expositione à Vate agitur.

Transgressus est Iuda, & abominatio facta est in Israel, & in Ierusalem: quia contaminauit Iudas sanctificationem Domini, quam dilexit, & habuit filiam Dei alieni.

FACTI indignitas & turpitudo verborum & personarum collationibus augetur: quòd Iudas, qui confitentis & fidelis nomen habet, transgressus & præuaricatus, & à Deo & ab officio & charitate defecerit: nam verbum *Trangressus*, idem est, quod in proximo versu, *despicit*, eodemque modo Chaldaicè redditur, *mentitus est*. Fuit autem Iudæ defectio, quòd alieni sanguinis, connubiorum & affinitatum participes illi esse voluerint. [*Abominatio facta est in Israel.*] qui cùm potentem cum Deo sese cognominent, generis sui sanctitatem alienorum deorum filiabus ductis polluerunt. Est enim abominatio idem, quod nefas atque probrum, cùm videlicet ea admittuntur, quæ per ius atque fas, per antiquum institutum, per legum atque morum consuetudinem minimè decent, vt illud: Genes. 46. Quia abominatio Ægyptiis omnis pastor, &c. atque in hac ratione commiscen-

miscendi seminis frequentissimè verba hæc, abominatio & abominari, vsurpantur, vbi, ne quid præter ius aut fas fiat, cauetur, vt in Leuitico aliisq. in locis: Omnis anima, quæ fecerit de abominationibus his quippiam, peribit de medio populi sui: quia abominatio est. loci autem dignitas & sanctitudo, pernicioso cæteris exemplo, violata culpam au- Leuit.18. get, [*Et in Ierusalem,*] vrbe regia & principe, vnde vel honestatis imitatio, vel vitij & malorum contagiones profectę latius manare possunt. [*Quia contaminauit Iudas sanctificationem Domini.*] Vtramque charitatis rationem & integritatem à Iuda corruptam esse dicit, vbi coniugij lex, quæ cum generis sui feminis instituta, atque à Deo sancita firmataque, & ab ipso libenter & studiosè olim accepta, tamen nunc iam adiunctis alienis vxoribus & alieni Dei filiabus conculcata fuerit. atque hoc modo non solùm coniugij fœdus, sed Dei vnius colendi pactum violatum est, adductis domum vxoribus iis, quæ alienos Deos patres sibi creditos, & à se, & à viris suis, maximè autem à filiis colendos putent & curent. Habent omnia verba pondus & significationem grauissimam. [*Sanctitas Domini, quam amauit filia Dei alieni.*] quæ omnia à nobis indicantur magis, quàm explicantur. quàm demum grauis huiusmodi culpam consequens pœna exspectanda esset, subiuncta sententia exponitur.

Disperdet Dominus virum, qui fecerit hoc, magistrum & discipulum de tabernaculo Iacob, & offerentem munus Domino exercituum.

MERITO is à societate repulsus seiungitur, qui societatem labefactat. Deus domũ Israël ita simplicem integramque esse voluerat, ita vnum illius populum fore curauerat, vt tabernaculi nomine sæpe appellauerit. est enim tabernaculum omnium, quę ad cohabitandum construi solent, domiciliorum simplicissimum, & quod non perinde atque ædes pluribus partibus, cubiculis, conclauibus, vestibulis, atriis areisque diuisum, sed vno tantùm velo contentum, vno etiam plerumque malo fultum. cuiusmodi tabernacula qui habitent, eos mutua charitate, iisdem studiis, iisdem religionis legibus coniunctissimè teneri oportuerit; vtpote qui ab eadem consuetudine atque omni vitæ communione ob loci simplicis vsum separari non possunt. hæc verò omnis populi vnius domus, atque adeo vnius tabernaculi ratio, cum vnius Domini exercituum notitia, religione & cultu simplici mirificè conueniebat. quicunque verò vtriusuis rei integritatem violauerit, indignũ profecto sese illius fructu & vsu reddet, nedum si vtriusque fœderis iura corruperit; siue is sacerdos, siue alius quispiam ex cæteris populi ordinibus fuerit. [*Disperdet Dominus*, Hebraicè *excindet,*] vt illud sæpe in lege repetitum: Et excindetur anima illa de populo suo, & peribit anima illa de cœtu, &c. [*Virum, qui fecerit hoc,*] Absoluta & sine vlla exceptione sententia est. [*Magistrum & discipulum.*] Genes.17. Exod.12. Hæc interpretatio ab interprete nostro ex Hebræis expositionibus assumpta videtur, magis ad significationem, quàm ad vocem ipsam redditis verbis. Hebraicum enim exemplar ad verbum sic habet, [*Excitanttem & respondentem:*] quod nobis illud significat, nullum videlicet hominem ex iis, qui sese prophanis huiusmodi coniugiis contaminauerit, pœnam effugiturum: neque vllum etiam ex illorum familia superstitem futurum. excitare enim & respondere, viuentiũ est. nam qui dormiunt, excitati respondere possunt; qui verò mortui sunt, neque excitare, neque excitantibus valent respondere. Vacuas igitur & inanes hominum istorum domos relictum iri significat, quarum fores nemo foris veniens pulset, neq. intus prodiẽs pulsanti aperiat. Hispanè sic: *Niquede quien llame ni quien responda.* Vulgatæ autem versionis sententia aperta est, vt eadem pœna & populo & sacerdotibus ac legis interpretibus, quos populus auctores habuerit, decernatur. sed quæ sacerdotes propriè spectat, illa sentẽtiæ pars est. [*Offerentem munus Domino exercituum.*] Nam neque sacerdotes etiam ipsos hac culpa abstinuisse, testis est Esdras, cuius grauissimæ hac de re actiones supplicationesq. extant. Hunc locum sic Chaldæus paraphrastes exponit. [*Exterminabit Dominus virum, qui facit eam filium & filium filij de vrbibus Iacob, & si sacerdos ipse, non erit illi offerens oblationes in domo sanctuarij Dei Szebaoth.*] Quoniam autem admisso prophanorum coniugiorum sceleri illud etiam flagitium accesserat, vt exteræ & à proprio genere & cultu alienæ mulieres vehementissimè & studiosissimè etiam cum summa religionis & legitimarum vxorum contumelia amarentur, huiusmodi etiam improbitatem & iniuriam maximam acerbè Vates insectatur.

Et hoc

Et hoc rursum fecistis, Operiebatis lachrymis altare Domini fletu & mugitu, ita vt non respiciam vltrà ad sacrificium, neque accipiam placabile quid de manu vestra.

NEFARIO violatæ tum charitatis, tum religionis & fidei flagitio iniuriá publicè priuateque additam accusat. iam enim illud primum scelus maximum fuerat, generis integritatem & necessitudinem, deinde religionis propriæ sanctitaté prophanis connubiis violando, superstitionem aliarum gentium vna cùm vxoribus admisisse: at verò & præter hoc etiam, honestas & pias legitimasque vxores Israëlitas summa iniuria afficere. id profectò indignissimum facinus & seuerissimè vindicandum fuerit, quodque Deum ab hominibus adeo abalienet, vt neque cultui, neque sacrificiis adesse placatum sinat. [*Et hoc rursum fecistis*. Hebraicè, *Et hoc secundo fecistis*.] Contentum sceleris suscipiendi studium, consilium & voluntatem illud maximè arguit & confirmat, quòd non simpliciter, sed multipliciter peccatum sit. Dei à nobis abalienandi duplex causa esse potest, altera fœderis de religione sanciti violatio; altera officij erga homines neglectio. Vtrauis autem seorsum id efficere potest, nedum vtraque simul efficiat. quòd si ad earum rerum cumulum iniuriarum etiam in fratres studium accesserit, ea res profectò fraudis, improbitatis, malitiæque pondus maximum ad Dei voluntatem alienandam habet, sicut scri-
„ ptum est: Et cùm extenderitis manus vestras, auertam oculos meos à vobis: & cùm mul-
„ tiplicaueritis orationem, non exaudiam. manus enim vestræ sanguine plenæ sunt, &c.
[*Operiebatis lachrymis altare Domini*.] Muliebris luctus miserabiliter satis describitur, qui virorum ipsorum culpa & iniuria grauissimus & assiduus accidisse significatur. vehementem enim eum dolorem esse oportuit, qui tantum lachrymarum effundere cogeret, vt illis altare, ad quod miseris subsidij causa cõfugeretur, esset omnino opertũ; deinde etiá lamenta, singultus atque eiulatus, imò & mugitus consequerentur, quibus grauissimus animi mœror, atque maxima ex accepta iniuria anxietas declararetur. Cùm verò mundam omni macula omnique iniuria vacanté, deniq. omnino puram sibi aram & sacrari & conseruari Deus voluerit, ita vt neque lapides ipsos ferro incidi passus sit, ingratissimá illam sibi fore consequitur, quæ lachrymis, singultibus, lamentisque miserorum oppleta sit. his accedunt voces illæ miserabiles vlulantium & gementium, quibus sacrificantium cantus & preces interturbatæ, quo minus à Deo exaudiantur, impediri solét. atqui oppressorum & calamitosorum lachrymis & lamentis commoueri se & dolere testatur Deus, offendi autem non ipsis, sed eorum, qui in causa fuerint, culpa. ob eamq. rem ait, [*Operiebatis lachrymis*.] non ij qui flent, sed ij, qui flere coëgerint, arguuntur. [*Altare Domini*.] Omnem humani officij & pietatis atque præsidij spem illis negatam significat, quibus vnica diuinæ fidei implorandæ ratio relicta esset. est enim summæ oppressionis signum, cùm miseri & iniuria affecti ad aras plorabundi & lamentabundi confugiunt, vt quæ nullum iam in hominum consiliis, auxiliis, nullum in magistratibus atque in iudicibus principibusque suis contra iniuriam præsidium, nullũ propugnaculum habeant,
Isai. 5. sicut scriptum est: Exspectaui vt faceret iudicium, & ecce iniquitas, & iustitia, & ecce cla-
„ mor. [*Neque accipiam placabile quid de manu vestra*. Hebraicè, *non etiam respicere ad munus, & accipere voluntarium de manu vestra*.] Hæc verborum figurata negatio illorum sacrificia & munera Deo ingrata esse significat: namque accipere voluntarium, idem est, quod gratum ratumque habere. At verò cùm eam illi culpam improbitate & impudétia magis, quàm causa aliqua à se deriuare niterentur, manifesta & grauissima redargutione sustinere conuincuntur.

Et dixistis, Quam ob causam?

MVLIERVM fletum, lachrymas & lamenta naturæ ipsarum importunitati & infirmitati potius, quàm illatis à se iniuriis asscribere hominum improbitas contendebat, quòd feminæ ad fletus & lamenta, vel nulla, vel exigua, vel ficta & falsa causa promptissimæ sint. *Vberibus semper lachrymis, semperq. paratis In statione sua, atque exspectantibus illam,*
Iuuena. sat. 6. *Quo iubeat manare modo, &c.* Sic humana calliditas priuatas causas communibus argumentis inuersas in alios transferre solet. Verùm enimuero has feminarũ lachrymas non inanes, sed grauissimis iniuriis expressas esse, Deus ipse testatur, cuius sola iudicij fides incorrupta & sancta semper est. namque vt iam nullum, neque in causæ honestate, neque in hominum officiis, neque in iudicibus, neque in sacerdotibus, neque

neque in aliis magiſtratibus præſidium reliquum fuerit, illa tamen diuinæ auctoritatis integritas & ſanctitas perpetua ſupereſt, cuius vnius vel iudicium, vel teſtimonium in omni informanda atque tractanda cauſa omnino valet.

Quia Dominus teſtificatus eſt inter te & vxorem pubertatis tuæ, quam tu deſpexiſti: & hæc particeps tua & vxor fœderis tui.

MVLIERES cæteris auxiliis omnibus expoliatas ad vnicam Dei fidem, quam ſanctiſſimam & integerrimam ſemperque conſtantem eſſe manifeſtum eſt, confugiſſe, eamque certá vt omnes alij, miſeri & afflicti expertas eſſe, locus hic indicat. quanquam enim mulierum cauſa cæteris omnibus leuis aut falſa exiſtimetur, à Domino tamen ſapientiſſimo & miſericordiſſimo integerrimoque teſte iuſtiſſima & grauiſſima eſſe confirmatur. ille enim multorum inter virum & vxorem fœderum ſe auſpice ſancitorum grauiſſimorumque à viris erga vxores debitorum teſtis citatus iniuriarum teſtimonium contra viros dicit. atque primum quidem cõiugij fœdus inter te & vxorem ſe præſente atque inuocato actum, ictum & ſancitum, nominisque ſui inſcriptione conſcriptum, & obſignatum teſtatur; deinde illam tibi delectam, gratam, iucundam atque ſuauem cùm forma, tum cæteris iuuentæ & coniugij fructibus fuiſſe ait, quãdo tu iuuenis illam puellam duxeris. neque enim nouum aut recens debiti veſtri nomen eſt, neque ita obſcurũ, vt negari aut leue videri poſſit; quinimo antiquum vetusque eſt, ab adoleſcentia veſtra factum. [*Vxorem pubertatis tuæ.*] Hoc tu nomen nulla cauſa, nullo iure corruptum expunxiſti. nihil etenim ab vxore, [*quam tu deſpexiſti,*] commiſſum eſt, quamobrem fidei & fœderis mutui ius violari aliqua, vel iniqua cauſa poſſet. ſiquidem illa ſemper in officio & tuis obſequiis, & fœderis me præſente ſanciti legibus aſtricta permãſit. hoc eſt, quod dicitur. [*Et hæc particeps tua, & vxor fœderis tui*, quam tamen, *tu* vir *deſpexiſti*. Hebraicè eſt, *fraudaſti*. Chaldaicè *mentitus fuiſti*. [*particeps tua*, generis neceſſitudine vitæq. ſocietate coniuncta, *& vxor fœderis tui*,] quæ fœderis legitimè, me teſte, initi religionem obſeruat: ita vt domi tuæ etiam aſperrimè tractata, fidelis tamẽ perſeueret. Hoc autem ſcelus cùm ab vno ſuſceptũ, omnibus nominibus improbandum deteſtandumque fuerit, tum verò maximè exagitandum & vindicandum eſſe Deus ait, quòd publicè & nulla vel iniqua rationis ſpecie, ſed ſola impietate & libidine ſit à pluribus admiſſum.

Nonne vnus fecit, & reſiduum ſpiritus eius eſt? & quid vnus quærit, niſi ſemen Dei.

AD HVIVS loci explicationem à quibuſdam Adam primus, ab aliis verò Abraham eſt appellatus; quorum cùm neutrum nomen, neque veſtigium quidẽ in ipſa lectione extet, nos mentionẽ etiam hoc loco venerati, ad ſententiæ tamen argumentum, vt non neceſſariam intermittemus, locumque ipſum facilius obtinebimus, Hebraicorum tantũ verborum ſimplicitatem ſecuti. Sic igitur ad verbum Hebraicè, [*Et non vnus fecit, & reſiduum ſpiritus illi: & quid vnus ille quærens ſemen Dei.*] Commune vitium, imò commune omnium flagitium illud eſſe ait, quodque nullo alio, quàm libidinis nomine interpretandum ſit. neque enim, inquit, dici poteſt vnum quempiam priuato vitio & errore, vel ſingulari audacia hoc feciſſe, non inquam vnum tantum hoc conſciuiſſe facinus, reliquos verò à libidine & iniuria continentes meliori & ſapientiori mente fuiſſe. hoc eſt, [*Et reſiduum ſpiritus illi.*] Spiritum pro mente, conſilio, iudicioque hoc loco, vt Ioſue 2.
ſæpe aliàs, vſurpatur. vt: Neque remanſit in eis ſpiritus. & illud: Et conuertit ſpiritum regis. hoc eſt, conſilium & propoſitum. neque verò ſi vni tantùm admiſſum facinus fuiſſet, ab aliis vlla ratione ferendum, nedum exprimendum imitatione foret, quod nulla neque ſimulata rationis ſpecie excuſationem habere poſſet. nam quo conſilio, qua ratione, qua oratione vel vnus quiſpiam è populo alienas feminas à ſe expetitas probare poſſet? profectò nihil excogitare valeat, quo peccatum excuſet ſuum, niſi illud fortaſſe non modò ineptè, ſed impudenter & nefariè prætendat conſilium, ſe ex vxoribus illis ductis ſobolem propagare ſanctam & religioſam cupiiſſe, quæ aliàs prophana & impia futura eſſet, ſi gentilibus etiam patribus propagaretur. Huiuſmodi autem ſummæ ſtultitiæ excuſatione, quicunque vti ſtuderet, ſummæ improbitatis odium ſibi potius, quàm veniá conciliaret. nam præterquam quòd

Esther 15.

quòd spem maleficij pæsentis in honesto euentu collocare nefas fuerit, cùm id & diuina omnia iura, & humanæ necessitudinis ratio vetarent, euentus etiam ipse huiusmodi consilij rationem redarguere & refellere satis potest: quippe cùm ab eiuscemodi variæ religionis parentibus improbissimi euadant impiæ aut superstitiosæ matris disciplina educati. cuius rei non vnum, sed innumera cum ex communi vitæ exemplo, tum in sacris libris & historiis testimonia dari possunt. fere enim regum omnium 3.Reg.22. improborum & impiorũ vitia maternæ educationi asscribi solent, vt de Ochosia Achabi filio scriptum est. Et fecit malum in conspectu Domini, & ambulauit in via patris sui & matris suæ, &c. cuius etiam argumenti illa apud Ieremiam sententia est: Et mittam Ierem.22. te & matrem tuam, quæ genuit te, in terram alienam, &c. Itaque huiusmodi ineptæ nuptiæ non matrimonij dignitatis, non prolis, sed libidinis causa coniunctæ arguuntur. eæque in vno etiam, nedum in pluribus damnandæ sunt. hæc illius orationis simplex sententia est. [*Et quid vnus ille quærens? semen Dei.*] hoc est, quærit num ille fortasse religionem hoc modo dilatare, prolemque Deo gratam propagare & pro filiis hominum sufficere filios Dei possit? nihil minus profecto aut efficitur, aut quæritur hoc modo, nisi fortè ad religiosos & pios liberos suscipiendos alienæ mulieres propriis & necessariis, atque genere & disciplinæ societate coniunctissimis, item prophanæ nuptię legitimis & sacris anteponantur: quod quanquam sine vllius iniuria fieret, iniquum tamen & indignum vehementer, atque ab omni spiritu & recta cogitatione alienissimum esse, ipsa rerum inter se comparatione declaratur.

Custodite ergo spiritum vestrum, & vxorem adolescentiæ tuæ noli despicere.

HEBRAICE, [*Et custodietis in spiritu vestro.*] Significat hæc oratio eam, quæ tractatur, causam grauissimam esse: quamque non negligentia, sed certo consilio recteque putata ratione in suam propriam dignitatem vindicare oporteat. *Custodite spiritum vestrum*, vel, *custodietis in spiritu vestro*, idem est, atque rem ipsam animo & cogitatione suis ponderibus examinatam obseruabitis; neque committetis, vt vel ab vno ex vobis huiusmodi grauissimum facinus cum summa in vxorem optimè de se merentem iniuria admittatur. summo autem artificio vterque numerus, pluralis & singularis, in hac oratione vsurpatus est. quod ad consilium ineundum capiendumque pertinet, [*Custodite spiritum vestrũ*; quod verò ad scelus admittendũ, *vxorem adolescentiæ tuæ noli despicere.*] namque si maximè quispiam in facinore faciẽdo aliquo stultitiam consilij excuset, eam tamen plures excusare minimè possunt: plus enim collatis consiliis & cogitationibus communicatis & examinatis à multis, quàm ab vno tantum in rerũ ratione expendenda perspicitur: neque in consilio capiendo tantùm vnius, quantum multorum grauis & turpis est error. Igitur communi consilio prouidendum statuendumque est, quid fieri, quidue caueri deceat: neque præter eius communis consilij rationem & sententiam quicquam priuato homini, aut agere, aut admittere licet. vtraque verò facinoris indignitas breuiter significata est, & rei ipsius, inquam turpitudo, quamuis etiam sine alterius iniuria admittatur, & eiusdem etiam cùm iniuria coniunctæ grauitas, alterum illa pars indicat, [*Custodite spiritum vestrum*; alterũ verò illa, *Vxorem adolescentiæ tuæ noli despicere, siue fraudare.*] Hæc enim res apertum odium & manifestam iniuriam arguit. quæ quidem peccata Israëlitico nomine indignissima à Deo vltore vindicanda sunt.

Cum odio habueris, dimitte, dicit Dominus Deus Israel. operiet autem iniquitas vestimentum eius, dicit Dominus Deus exercituum.

VTILITATIS publicæ causa (quam nobis moderatricem consiliorum nostrorum constituimus) cogimur hoc loco præter institutum nostrum, aliorum qui rectius videntur scripsisse, recitare sententias, maximè autem antiquorum Hebræorum, quorũ vestigia cæteri expositores sunt persecuti. atque hunc locum difficilẽ iudicatũ fuisse, varia illorũ & elaborata interpretatio declarat. primus enim omnium & eorũ, qui nunc extant, antiquissimus paraphrastres, magnoque ingenio vir Ionathas Onkeli F. de repudio & dimissione vxoris hic agi opinatus, Hebraicam orationem sic exposuit: [*Nam si odisti eam, dimitte eam, dicit Dominus Deus Israël, & non operias peccatum in vestimento tuo, dicit*

Dominus exercituũ, & custodiemini in animabus vestris, & nõ mẽtiemini.] Hác explicationẽ vulgatæ versionis interpres secutus videtur, quá ad latini sermonis phrasim accedere magis, quá Hebraicá orationẽ putaret. In eandẽ etiá sententiá Hebręi cõmentatores frequẽtes ierũt, vt de repudio agi arbitrarẽtur: cuius tamen argumẽti rationẽ alius aliam, tenuere. ná cũ hęc de repudio disputatio grauissima semper & difficillima cũ in Synagoga, tũ etiá in Ecclesia Christiana ad hæc vsq. tẽpora fuerit, vt quisq. de ea re sentiret, ita loca, quæ huc pertinere viderẽtur, exposuit. vt verò omni ex parte officio nostro satisfaciẽtes viá ad huius loci interpretationẽ muniamus, orationẽ ipsam ex Hebraico ad verbũ imprimis vertendá esse duximus. [*Nam odisse mittere dicit Dominus Deus Israël, & operuit iniquitas super vestimentũ eius, dicit Dominus exercituũ.*] Recentiorũ igitur expositorũ sẽtẽtiis prætermissis, (Misnaioth.) quòd omnes hi antiquorũ vestigia persequuti sunt, eos, qui ante mille annos scripserunt, referemus. In Ierosolymitano disputationũ libro, eo capite, quod de spõsalibus & sanctis inscribitur, sic de hac re legimus: ná odisse mittere dicit Dominus Deus Israël: in Israël dedi repudiationes, & nõ in nationibus seculi, dixit. Hhananus ex sentẽtia Pinhas. In omni Parassa scriptũ est, Dominus exercituũ. & hic scriptum est, Dominus Deus Israël, quòd nõ profiteatur sanctus ille & benedictus nomẽ suũ, nisi apud Israëlẽ tantũmodo. eodẽ loco alij sic exponũt, [*ná odisse mittere,*] id est, sanctus ille & benedictus odit cũ, qui dimittit vxorẽ suá. Haggęus etiá in capite de dimissiõe ait: In omni libro Malachię scriptũ est, Dominus exercituũ, & hic scribitur, Deus Israël, quasi auertẽs dicat, ne prophanetur nomẽ meũ super repudia, sed Deus Israël. Pręterea & Iudas & Ioánes doctores inquiũt, nam odisse misit, odisse dimittentẽ. & non explicatũ est, an in priori cõiugio, an in posteriori. Eleazarus autẽ scripsit: Quicũq. eiecerit vxorem suá, lachrymas super altare defluere facit. has ita varias expositionũ formas cæteri interpretes pro sua quisq. sententia referentes, nihil præterea ad loci veritatem patefaciendá & illustrandá contulerunt. Verum in iis, quæ recitata iam sunt, nihil ita planè illustre est, vt eius rei, quá quærimus aditũ patefacere possit, nisi quátum ex his varias de repudio antiquorũ Hebræorum sentẽtias fuisse obseruamus. id quod nos Tridenti sententiá rogati publicè in Concilio diximus, anno 1561. ad D. XIIII. kalend. Martias. qui dies honestissimus nobis in illo sacro senatu fuit, cũ de grauissima illa repudij causá ageretur. Verũ enimuero cũ nullum nos in hoc Malachię loco verbũ de dimittẽda vxore, neq. Hebraicè in exẽplari ipso, neq. Latinè in versione nostra adnotauerimus, in eá sententiá adducti sumus, vt nihil hic de repudio agi existimaremus, præsertim cũ omnis hæc repudij ratio nõ tá à Deo instituta, quá à Mose propter hominũ duritiem permissa fuisse, & à Christo indicatur, & ab ipsis etiá Pharisæis recipitur: qui, vt D. Marcus scripsit, dixerũt: Moses permisit scribere libellum repudij, & dimittere &c. neq. enim toto illo capite de repudio Deus, vt eius rei auctor appellatur, sed Moses tantũ, qui latá à Deo legẽ nũc exponẽdo, nũc verò permittẽdo in omni illo Deuterono. libro interpretatus est, qua de re nos aliàs Deo volẽte, plenius differemus. (Deut. 24.) atqui hoc loco Vates noster nõ Mosen, sed Deũ eius, quá ipse pronũtiat, sententiæ appellat auctorẽ, [*dicit Dominus Deus Israël.*] quẽ tamẽ repudij instituẽdi auctorẽ neq. Moses quondá prædicauerat, neq. Christus, neq. Pharisæi & Scribæ protulerũt. neq. verò hoc Vatis respõsum prætermittendũ illis putaretur, quin ad eá rẽ si faceret, quocũq. nomine, siue præcepti, siue cõsilij aut permissionis, cũ primis esset relatũ; vtpote quod diuina auctoritate apertioribus etiá verbis, quá illud Mosaicũ niteretur. Quibus argumẽtis efficitur, huius loci expositionẽ antiquissimos doctores simplicius multo, magisq. ex verborũ ratione & vsu, atq. ex ipsius, de quo agitur, argumẽti causa, quá ex repudij annotatione habuisse: quá nos eidẽ insistentes viæ, perspicuá & dilucidá, vt spero, afferemus. Meminisse igitur oportet in primis duorũ illorũ locorũ, ex quibus ad omnẽ hác causam perorandá producta sunt à Vate nostro argumẽta, charitatis videlicet vtriusq. arctissimi vinculi, quod naturali necessitudine & religionis cõmunione cõstare docuimus: quorũ vel vtrumq. vel alterum negligentia laxari flagitiosum valde, iniuria verò & odio rumpi, longè esset sceleratissimũ. Vtrumq. autem crimẽ & negligẽtiæ & iniuriæ in his, qui accusantur, Iudæis hærere, ipsa causæ narratione Deus ostẽderat. Sed ne illi alterius leuioris cõcessione alterá grauissimam elabi posse, viderẽtur, id agit Deus, vt cõfirmet, nõ solũ officij neglectionem illis vitio dari, iniuriæ verò illationem obscuram esse. sed hanc apertissimè, publicè atq. manifestè sese ipsam prodidisse, nullumq. vel deriuádi, vel negandi, vel aliqua ex parte occultádi reliquisse locũ; quippe quæ ita longè lateq. crescẽs

emineat & appareat, vt nullis vestibus opprimi abscondíue possit. hæc loci huius sententia nobis est, quæ iã facilè ex orationis & verborũ ratione ostẽdetur. [*Nã odisse mittere dicit Dominus Deus Israël.*] Primũ illud ad cõfirmationem pertinet, quòd Dominus Deus Israël id testatur & dicit, qui sese testem inter virũ & vxorẽ antea fuerat professus. deinde eam rẽ sibi diligenter notatã esse confirmat; vtpote, cui Israëlis gubernãdi, regẽdi, fouẽdi, atq. ab iniuria defendẽdi iam olim fuerit suscepta cura: cuius vt dignitas & felicitas cõseruaretur, magnũ in ipsius familia animorũ & consiliorũ in omni re cõsensum, præsertim in religionis cõmunione & societate, postulabat, sicut scriptũ est: Genes.35. Interea locutus est Deus ad Iacob, Surge & ascẽde Bethel, & habita ibi, facq. altare Deo, qui apparuit tibi quãdo fugiebas Esau fratrẽ tuũ. Iacob verò cõuocata omni domo sua ait, Abiicite Deos alienos, qui in medio vestri sunt, & mũdamini ac mutate vestimẽta vestra. surgite & ascẽdamus in Bethel, & faciamus ibi altare Deo, qui exaudiuit me in tribulatione mea, & socius fuit itineris mei, &c. & eodẽ loco paulo inferius scribitur: Apparuit autẽ Dominus Iacob postquã reuersus est ex Mesopotamia Syrię, benedixitq. ei dicẽs: Nõ vocaberis vltrà Iacob, sed Israël erit nomẽ tuũ. & appellauit eum Israël, & dixit, Ego Deus omnipotens, cresce & multiplicare, &c. huc pertinet nomẽ, [*Dominus Deus Israël,*] hoc tãtùm loco à Vate appellatũ, cuius appellationis prima pars Dominus, misericordiæ & cõstantiæ significationẽ, Deus gubernatorẽ, iudicẽ & præfectũ præcipuè significat. qualẽ cùm sese singulariter in omni causa Israëli Deus præbuerit, sicut scriptũ est: Qui regis Israël, &c. tũ etiã in hac ratione dilectionis vel cõseruatæ benignissimũ & prouidentissimũ gubernatorẽ, vel violatæ vltorẽ & vindicẽ esse confirmat. atq. ob eam rem vbi iniuriã manifestã in huiusmodi causa esse demonstrauit, alterũ illud, quod vltionem spectat, nomẽ appellat. [*dicit Dominus exercituum.*] Iam verò illa nobis exponẽda verba reliqua sunt, [*Nã odisse mittere, & operuit iniquitas super vestimentũ eius.*] nam nõ modò causæ, sed affirmationis etiam vim obtinet, *Chi*, Hebraicũ, cui Latina, nã & quippe, respõdent. de qua voce iam sæpè alias docuimus. *Odisse*, infinitiuus Græcè & Latinè sæpe, Hebraicè autẽ sæpissimè, pro nomine vsurpatur, vt mori morieris, visitare visitabit, & innumera alia: sic hoc loco odisse idẽ quod odium, sed elegantius etiã & vehemẽtius dicit mittere. verbũ *Selahh*, quod nullum apud Latinos cõmodius repræsentat, quã mittere, variæ & elegantis est apud Hebræos significationis, quæ tamẽ in sentẽtia conueniat secũ magis, quàm pugnet; vtpote quæ elegãtibus analogiis ad alias atq. alias res trãsferatur. ex quibus vnum genus est, Psal.79. quod ad extensionẽ, dilatationẽ, propagationẽq. pertinet, atq. in agriculturę rationibus cõmodissimè vsurpatur. Ex hoc genere orationes illæ sunt: Extẽdit palmites suos vsque ad mare, & vsq. ad flumẽ propagines eius, Cant.4. & emissiones tuæ paradisus granatorũ. & illud Isai.16. etiam quod Isaias de vinea canit: Et flagella eius vsque ad Iazer peruenerũt, propagines eius relictæ sunt. quibus in orationibus vbi Latinè legimus, extẽdit, emissiones, propagines, idem verbũ *Salahh*, aut ex eo deducta vox aliqua est. Ezech.31. In aquarũ autẽ effluxione & redundantia idẽ verbũ vsurpatur elegãter, vt apud Ezechielẽ: Et eleuati sunt rami eius prę aquis multis. ex quo verbo nomen Natatorię illi in Ierosolymis factum esse *Siloahh*, apud Nehemiã annotauimus. Eiusmodi itaq. nobis orationis huius est sensus, vt Iudæorum in vxores odium non leue, neq. occultum, sed grauissimũ & maximum esse arguatur, quod ita omni ex parte erũpat, vt occultari nullo modo possit; quippe quod penitus in animis insitum ramos & propagines suas adeo emiserit, vt vestis etiam hominum, quibus occultari multa solent, omnino eminens manifestis factis iniuriis, operuerit, & supra vestimenta ipsa iam longè appareat. hoc est, quod dicit, [*operiet autem iniquitas super vestimentum eius.* Hebraicè, *& operuit iniquitas.*] Quo in sermone illud est propriè ad hanc rem obseruandum, aliud esse operire vestimentum, aliud operire super vestimentum. operire vestimẽtum, est vestimentũ studio occultãdi tegere; operire verò super vestimẽtum, est ita redundare atq. eminere, vt nullo vestimento occultari aut dissimulari possit res. Huiusmodi verborũ constructiones in illis locis annotantur. Deut.15. Neq. parcat ei oculus tuus, vt miserearis & occultes eum, Hebraicè, & occultes super eum. & illud multo clarius: Iosue.24. Et adduxit super eos mare, & operuit super eos, & operiebant Cherubin super arcam. .Par.5. & apud Nehemiam: Ne operias super iniquitatem eorum. Nehe 4. his omnibus atque aliis in locis verbum *Chizzah* cum præpositione *Ghal* constructum, redundare, eminere atque dissimulare, & obtegere significat. iniquitas Hebraicè *Hhamazz*, Latinè iniuria, Hispanè significãtius, *agrauio.* [*Super vestimentum eius.*] Pronomen *eius* masculinum est Hebraicè

braicè, atque ita cùm oratio, tum ratio omnis, sententiæ huius expositionem adiuuat; tum illud etiam cófirmat, quod his subiungitur, [*Custodite spiritum vestrum, & nolite despicere.* Hebraicè, *& custodiemini in spiritu vestro, & non despicietis.* Chaldaicè, *& custodiemini in spiritu vestro, & non præuaricabimini.*] Quanquam oratio ipsa diuini iussi formulam exprimere videatur, ex Hebraici tamen sermonis ratione, atque ex sententiæ etiam & actionis ipsius modo & impetu ad contentionem mihi magis & antitheton referenda putatur. est enim ironicῶs pronuntiatum, vt rei indignitas vehementius augeatur. Id autem grauius & certius efficitur, cùm indicato sceleri officium debitum contrà opponitur & requiritur, atque id quod constare oportuerat, sublatum omnino esse oratione vehemēti subiuncta ostenditur, vt apud Ieremiam: Confusi sunt, quia abominationem fecerunt: quin potius, inquit, non sunt confusi, & erubescere nescierunt. Sic hoc loco nimirum, inquit Deus, qui huiusmodi iniuriæ faciendæ manifesta insania flagrant, sapienter sibi consulere, & officium sanctè colere dicendi sunt, nihil minus omnino; imò hæc tanta flagitia aliis nefarijs cumulata atque aucta ab illis fuisse, nouo illato crimine ostenduntur, laborare fecistis, &c. Quod ad sermonis notationem facit, futurum verbum hoc loco non ad tempus ipsum, sed ad consuetudinem & officium est referendum, vt sæpe aliàs docuimus. sic custodiemini & non despicietis, custodiri soletis, non soletis despicere. quæ omnia ironicῶs dici, & ratio ipsa, & illud etiam crimen declarat. Ierem.6.

Laborare fecistis Dominum in sermonibus vestris, & dixistis, In quo eum fecimus laborare? in eo quòd dicitis, Omnis, qui facit malum, bonus est in conspectu Domini, & tales ei placent: aut certè vbi est Deus iudicij?

HACTENVS grauissimum violatæ pietatis crimen peroratum est in illos, qui omnia officiorum iura peruertisse conuincerētur: nunc verò maiestatis etiam non modò offensæ, sed grauissimè etiam læsæ causa agitur, aduersus eos, qui non modò factis erga homines iniuriosi, sed impietate, sentētiis & sermonibus ipsis erga Deum contumeliosi essent. quod scelus, & natura sua grauissimum, & nocendi consequentia atque contagione maximum est. vbi enim Dei in homines prouidentia negatur, ibi facinoribus, flagitijs iniurijsq. omnibus admittēdis locus datur amplissimus. In eum autē locum homines deducuntur, admissis vitijs, & neglectis paulatim religionis rebus, vt hi, qui à sacrorū neglectione ad officiorū violationē, inde demum ad religionē penitus ex suis atq. cæterorum animis delendam deuenerant. namque improbissimi & sceleratissimi homines reprehensionem & criminationem tum pietatis violatæ, tum officij proditi sibi à Vate, vt vidimus, oblatam illa improbissima & pestifera nefariorum & perditissimorū sententia depellebant, quæ pietatis colendæ fructum aliquem esse negat. id verò non apud Vatem ipsum, qui redarguere posset, sed apud imperitum populum frequentibus sermonibus argumentationibusq. inuentis, cum maxima audientium pernicie diuulgabatur. namque illi abrogatam Vatis actioni & reprehensioni fidem cùm licentiæ, tum suæ apud populū existimationi conducere arbitrabātur. Quòd verò inquit, [*Laborare fecistis Dominum in sermonibus vestris,*] non ea ratione exponendum nobis videtur, vt Deo ab istis labor impositus fuerit, si tamen illius natura capere laborem posset. neque enim quisquam alteri sermone & oratione laborem aut fatigationem efficere possit, quanquá huiusmodi verba sæpius inculcet: ille nihil agit, nihil prouidet, nihil curat. &c. namq huiusmodi sermones offensionem fortasse ei, de quo habētur, afferre possint, fatigationem & lassitudinem, quemadmodum propriè afferant, non video. Atqui verbū [*laborare fecistis,* Hebraicè *Hoghthem,*] ad lassitudinem & fatigationem, quæ ex nimia laborandi contentione accidit, significandam propriè vsurpatur. ex qua fatigatione contentionem remitti omnino, aut curam atque operam ad aliud studium relaxationis causa transferri, necesse sit. cuius verbi exempla plurima passim in sacris libris obseruantur, vt: Afflictionem meam & laborē manuum mearum respexit Deus. & illud: Quippe qui lassus est, & solutis manibus, &c. et illud etiam in eandem sententiā elegātissimum: Ipse stetit & percussit Philisthæos donec deficeret manus eius & obrigesceret cum gladio. &c. Atqui huiusmodi labor & defatigatio Deo istorum hominum sermonibus non afferebatur quidē, sed ascribebatur tamen, cui iam illa antiqua pios & probos viros fouendi defendēdique cura, vt fesso atque defatigato, deposita, & alterum improbitatis Genes.31. 2.Samuel 17. 2.Samuel.23

tis & audaciæ adiuuandæ studium paratum & susceptum esse diceretur: ita vt hæc illius orationis expositio sit. Vos Dominum natura sua misericordem, & in misericordia atque virtute constantissimum, sermonibus vestris laborantem iamque lassum, statuistis, ita vt iam illo nomine arcano, quod ad bonitatem, benignitatem & constantiam ostendendam pertinet, tuendo atque obtinendo lassum ac defatigatum aliam rem cogitare atque agere prædicetis: idque non cogitatione & sententia modò, sed improbissimis sermonibus & argumentationibus imperitæ multitudini inculcetis. Atque hoc modo non laborem ab illis Deo impositum, sed attributum fuisse interpretamur. Itaque sententia & sermone hominum non re ipsa hoc statuebatur, vt & apud gentes etiam cùm de hoc eodem argumento ageretur, Dei prouidentia neque firmari, neque infirmari, neque adiuuari, neque impediri reipsa, sed sententia tantùm & oratione aut tolli aut stabiliri & affirmari solere dicenda fuit, vt apud Poëtam:

Claudian. in Rufinum.

Sed cùm res hominum tanta caligine volui *Aspicerem, lætosque diu florere nocentes,*
Vexarique pios, rursus labefacta cadebat *Relligio.*

Cadere religionē non re, sed sententia sua aiebat ille, vt ipse idē superius exposuerat,

Tunc omnia rebar
Consilio firmata Dei. &c. Hæc itaque ex cogitatione & sententia hominum, non ex re definienda sunt, vt illud etiam, quod tandem est ab eodem subiunctum:

Abstulit hunc tandem Rufini pœna tumultum,
Absoluitque Deos. Huiusmodi autem impias de Deo opiniones atque sententias cū magna nominis illius violatione Vates noster illis exprobrat, quòd Domino illi misericordissimo, æquissimo atq. cōstantissimo labor & defatigatio in ea re, quæ maximè nomen illius deceret, sermonibus illorū esset attributa: id verò cū ab illis apertè vnquam factum negaretur, Vates argumētatione & consequētia apertissima factū instat. [*In eo quod dicitis, Omnis qui facit malū, bonus est in conspectu Domini.* Hebraicè, *Omnis faciēs malū, bonus est in oculis Domini.*] nō modò iudiciū, sed consilium, cura atq. studium Domini relaxatum & immutatū omnino esse, illorum sermonibus affirmabatur. fieri namq. potest, vt quis nō tam ex sua sententia, quā ex tēporum aut rerum ratione deteriorem partē opera & studio atque cura iuuet, cùm aliud sibi consilium aut capere aut sequi integrum forè minus speraret. non solùm autem consilium Deo, sed voluntatem etiam immutatam sententiamq. de bonorū & piorum hominū dignitate & præstantia planè esse depositam isti asseuerasse dicūtur. prioris partis illud est: [*Omnis qui facit malum, bonus in oculis Domini.*]

Deut.6.

Bonū in oculis alicuius esse, idem, quod illius iudicio probari, est vt: Fac quod placitū est, & bonum in conspectu Domini. &: Quod bonum est in oculis tuis, feci. Itaque probari primum à Deo scelera atq. sceleratos, deinde etiam & foueri atque adiuuari dicebant, [*& tales ei placent.* Hebraicè, *& in eis ille volens.*] Est autem verbum *Hhaphesz*, pro quo Latinè nunc velle, nunc placere & propitium esse, vertimus, quod studiosam voluntatem & efficacem significat, vt in Psalmo: Omnia quæcunque voluit, fecit. &: Si propitius fuerit Dominus: inducet nos in terram, & tradet, &c. & illud apertissimè: Et non audierūt vocē patris sui, quia voluit Dominus occidere eos. nulla verò ad pietatem tollendam, & ad hominum perturbandas res, perniciosa magis pestiferaque esse potest opinio, quàm quæ hominum res à Deo vel curari, vel acta atque facta iudicari neget, sed ab istis grauius etiam & sceleratius pronuntiabatur, pristinum de virtute & pietate sensum à Deo, vt iam lasso & vnius contentionis pertæso, depositum, & omnem cogitationem, voluntatem & studium ad nocentes maleficosq. fouendos atq. adiuuandos fuisse conuersa, contrà quàm scriptum sit: Quoniam nō Deus volens iniquitatē tu es: neq. permanebunt iniusti ante oculos tuos. Odisti omnes, qui operantur iniquitatem, perdes omnes, qui loquuntur mendacium. virum sanguinū & dolosum abominabitur Dominus &c. magno verò studio & excogitato consilio huiusmodi impios nefariosq. sermones ab istis dispergi & disseminari solere, ex ipsorum subtili argumentatione à Vate relata arguitur, quæ non modò vulgo & imperitis, sed multis etiá, qui sese philosophos iactabant, imponere potuerit. [*Aut certè vbi est Deus iudicij.*] Omnium rerum dominum ac moderatorem Deum esse, eaque, quæ gerātur, eius geri ditione ac numine, eundemque optimè de hominum genere mereri, & qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mēte, qua pietate religionem colat, piorum & impiorum habere rationem, non modò sacris libris & literis proditum, sed sapientissimorum etiam hominum sententia

Isai.38.
Psal.135.
Numer.14.
1.Samuel.2.
Psal.5.

tentia & oratione fuit omnibus gentibus perſuaſum. Extitêre autem interdum nonnulli, rari quidem illi, ſed improbiſſimi & perditiſſimi, atque adeo peſtiferi, qui hác Dei ad iudicandum voluntatem & vim, ex improborũ proſperitatibus à ſe ſpectatis, redarguerent. Qua de re nos apud Habbakuq rationibus conquiſitis accurate diſſerebamus, & aliàs, etiam, ſi noſtra Deo probentur conſilia, longius diſſerere cogitamus: nunc fortaſſe breuius, quàm cauſa deſiderat; ſed pro commentationis breuitate, quantum ſatis eſſe poſſit. Igitur argumentum, ſiue, vt dialectici loquuntur, dilemna ſic ab iſtis inſtituebatur. Ex humanarum rerum ſpectatione alterum manifeſtè arguitur, aut nocentes & maleficos Deo gratos charosq. eſſe, aut hominum facta ab eo non iudicari. nam ſi ille humana cognoſcit & curat, ea maximè curare dicendus eſt, quæ maximè proſperantur & fouentur. at verò maleficia & malefici maximè proſperantur; maleficia igitur à Deo curantur maximè. hæc hactenus altera dilemmatis ſiue complexionis pars eſt: illa deinceps altera. Si verò inquiunt, Deus maleficiorum partes tueri negetur, igitur vel iudicat homines, vel non; ſi non iudicat, rectè igitur cùm maleficis & ſceleratis agitur, quos tametſi Deus non adiuuet, neque impedit aut deterret tamen: ſin verò iudicat, ſceleratorum res malè ſe habeat oportet. ſed illis nihilominus proſperè omnia cedunt. ergo vel Deus ſuperbos, maleficos, crudeles & ingratos non aſpernatur, vel ſaltem non iudicat: vtrumuis ſtatuatur, pro impijs facit: ſed prius tamẽ diuinam dignitatem & hominum erga Deum ſtudia conſeruare & retinere magis iſtis videbatur: ob eamque rem prior complexionis pars aſſeuerantius etiam pronuntiata & confirmata ab illis videbatur. [*Omnis qui facit malum, bonus eſt in conſpectu Domini, & tales ei placent.*] Poſterior verò per interrogationem ex conſequentia. Atqui interrogatio illa negationis obtinet vim, vt: Homo verò cùm mortuus fuerit, & nudatus atq. conſumptus, vbi quæſo eſt? quomodo ſi recedát aquæ de mari, & fluuius vacuefactus areſcat. &c. Verum enimuero Deus ab iſtis, non quod ſit, ſed quod hominũ ſit iudex, negabatur, [*vbi eſt Deus Iudicij?*] neque enim nullam vim numenúe Dei eſſe arbitrari is poſſet, quem ſol ille, quem cæli & ſignorum motus, quem viciſſitudines rerum atque ordines admonerent, quem (id quod maximum eſt) maiorum ſapientia excitaret, qui Deum confeſſi, ſacra ceremoniaſque ſanctiſſimè coluerunt, & plurimorum ac maximorum Dei erga ſe gentemque ſuam beneficiorum memoriam ſcriptis libris, & grauiſſimis monumentis poſteritati ſuæ teſtati ſunt. Neque etiam diuina ab iſtis prouidentia in dubium omnino vocata eſt, ſed quadam excogitata ratione, quæ cùm præſentium rerum exſpectatione conſtare poſſe videretur, eſt aſſerta, nimirum Deum eſſe, & eius prouidentia mundum imprimis ipſum adminiſtrari, eundéq. cõſulere rebus humanis, non tamen ſingulis, ſed vniuerſis hoc pacto, vt nunc virtutis & innocentiæ ſtudioſos cultoreſq. defenderet vt olim patres maioreſq. ſuos, nunc verò hác contentione remiſſa aliarũ partium homines, hoc eſt, audaces, inſolentes, facinoroſos & potẽtes, atq. magnarũ appetẽtes rerũ foueret iuuaretque: id quod præſenti improborũ proſperitate ab iſtis cõfirmabatur, atq. hoc modo nũc hos nunc illos Dei voluntati, pro rerũ ſtatu ſuarũ, vel obſecũdare vel cedere oportêre. Itaq. vno excepto de hominum factis iudicio cæterarũ omnium rerum vis & numen, magnitudo, ſapientia, potentia, prouidentia & gubernatio ex iſtorum hominum opinione & ſententia Deo tribuebatur, qui non vbi Deus, ſed, vbi nam Deus iudicij eſſet, requirebant. [*Deus iudicij*, Hebraicè *Elohe hamiſpat*.] atque nomen Elohim, omnium publicorum munerum & adminiſtrationũ rationes continere, cùm ſæpè alias, tum in noſtris de arcano ſermone libris docuimus. ex quibus omnibus rationibus vna tantũ ab iſtis requirebatur. *hamiſpat*, hoc eſt, iudicij certi & ſpectati, cætera omnia ſatis ſpectata ſibi concedentibus & confeſſis. articulus *ha*, nomini additus, certam, & quæ iudicari facilè poſſit, rem ſignificat. ita adeo hæc de diuina prouidentia opinio acutior quidẽ & ſubtilior, quàm vulgaris illa epicuræorum, atq. etiam quàm illa ingenioſa ſtoicorum diſputatio, & ad religionem etiam retinendam & colendam commodior ſpecie ipſa videtur: re ipſa verò omnium pernicioſiſſima & maximè peſtifera eſt, vt quæ malorum auctorem Deum ſtatuat, atque hominum animos ad maxima facinora admittẽda diuini auxilij ſpe propoſita incendat. Verum enimuero cùm cætera diuinæ erga vniuerſos & ſingulos homines prouidentiæ & miſericordiæ argumenta perpetua omnibus temporibus obſeruanda atque ſpectanda, & Deus ipſe propoſuerit, & maiorum noſtrorum ſapientia docuerit, iudicij tamen exempla non ſemper

Iob. 14.

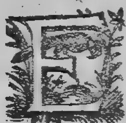
אלהים

Non ex præſenti neque præterito ſed ex futuro etiam.

spectari, sed oportunè exspectari oportere, certum iis semper fuit, qui vel ex diuinis
libris, vel ex diuinarum contemplatione rerum, humanarumque vsu aliquam sapientiæ partem assecuti sunt. nam si quis non vniuersorum modò, sed singulorum hominum res contemplatus ad diuinæ prouidentiæ rationes referat, nullam sanè partem vel virtute, vel sapientia, vel misericordia Dei vacuam deprehendet, qui bonorum & piorum non vitia, sed res omnes alias fouet. Qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. Itaq. cætera omnia diuinæ prouidentiæ & misericordiæ argumẽta quocunque tempore, quocunque loco, quacunque humanarum rerum parte quærantur & obseruentur, plurima profectò atque certissima constabunt; iudicij verò cum in singulos homines, tum in populos gentesq. exercendi non ex præterito neque ex præsenti illorum statu, sed futuro euentu exspectandum tandem manifestum, integerrimum atque seuerissimũ apparet. Etenim Deus iustus iudex, fortis & patiens, dissimulans peccata hominum propter pœnitentiam; qui aufert iniquitates & scelera atque peccata; apud quem tamen nullus per se innocens est &c. Dei igitur in vniuersos atque in singulos homines prouidentia semper oportuna est; iudicia verò certissima quidem in omnes, maturo tamen tempore in vnumquemque sunt. Qua quidem in re à multis, propter stultitiam & sapientiæ defectum, grauissimè est offensum, qui harum in Deo virtutum exempla requirẽtes, non satis bene temporibus, quibus edi soleant, distribuerunt, atque ex præsenti aut etiam præterito arguentes futurarum exspectationem rerum, magno suo errore & magno multorum incommodo, prætermisère, sicut scriptum est: Mei autem penè moti sunt pedes: penè effusi sunt gressus mei. quia zelaui super iniquos, pacem peccatorũ videns &c. At verò qui sapientius harum rerum rationes putauère, diuini iudicij exemplum & argumentum non ex ipsis rerum atque factorum initijs, non ex incremento aut statu, sed ex euentu atque exitu petendum esse arbitrati sunt, sicut scriptum est: Noli æmulari in eo, qui prosperatur in via sua, in homine faciente iniustitias. &: Vidi impium superexaltatum & eleuatum sicut cedros Libani, & transiuit, & ecce non erat: & quæsiui eum, & ecce non est inuentus locus eius. Ex qua sententia illud quoque consilium cum maximo sapiẽtiæ fructu cœptũ institutumque sibi fuisse Rex ille Vatesq. canebat: Donec intrem in sanctuarium Dei, & intelligam in nouissimis eorum. Veruntamen propter dolos posuisti eis: deiecisti eos, dum alleuiarentur, &c. Igitur problematis, quod hactenus & populo & sibi propositum ab impiis & perditis hominibus fuerat, explicandi oratio certissima ex eodem, quem nos iam indicauimus, loco petita, atque cum magno diuinorum mysteriorum & promissorum molimine & apparatu à Vate nostro eadem actione grauissimè ostensa est: eaque ratio omnis sequenti capite exponitur.

Math. 5. Psal. Exod. 33. Psal. 72. Psal. 36.

CAPVT III.

CCE *ego mitto angelum meum, & præparabit viam ante faciem tuam, &c.* c4

QVANQVAM huius Vatis tempestate, & libertas Iudæis ex Babylone restitutis, & reædificati templi commoditas, & sacrorum vsus contigisset, nonnullis tamen ipsorum ob Persarum regum imperium, cui parerent, & ob multarum sacrarum rerum desiderium, vt ignis cælestis, vrim & thumim, & cæterarum diuina tutela à se abalienata, atque ad imperiorum partes fouendas translata esse & putabatur, & frequentibus etiam sermonibus dictitabatur, à quibus cùm populo & Vati ipsi illud problema obiectum esset, Omnis faciens malum, bonus in oculis Domini, & tales ei placent, aut certè vbi est Deus Iudicij: idque problema improborum hominum prosperitatibus confirmaretur, explicandum Vati ex diuini consilij sententia susceptum est. qua in explicatione prætetquam, quòd omnes aduersus diuinum iudicium tractatę argumentationes tentantur & labefactantur, maxima etiam & planè abstrusa noui testamenti atque sacrosancti euangelij ratio & series tota breuissimè quidem, sed commodissimè continetur: quam nos cùm propter commentationis angustias, maximè autem propter ingenij tenuitatem reique ipsius magnitudinem exponere non valeamus, quoad id præstare liceat, breuiter & dilucidè indicabimus. Principio igitur communis illa sapientium om-

omnium sententia à Vate nostro cogitanda præponitur, diuinum in singulos homines atque vniuersam etiam gentem aliquam iudicium non semper præsentissimum spectandum, sed suo tempore maturo atque oportuno exspectandum esse. Quæ res cùm præteritorum temporum & hominum commemorandis historiis certa iam exploratáque esse omnibus debeat, ad eundem etiam modum fuerit in posterum exspectanda. hactenus enim ita sese Deus æquissimum & integerrimum iudicem præbuit, vt misericordem prius patrem exhibuerit, nullumque populum, nullam gentem prius exitio, exilio aut alio supplicio damnauit, quin per prophetas prius, aut aliis modis ad pœnitentiam atque ad officium ab insania & vitio reuocandam curauerit: ex eaq. re illud euenit, vt aut verè resipiscentes & misericordiam implorantes, venia, aut contrà contumaces & obstinati, iustissima afficerentur pœna. Huiusmodi itaq. iudicij publicè ac priuatè exercendi antiquam rationem rerum tamen & euentuum magnitudine longè illustrissimam à se propediem exspectari iubet hoc loco Deus. iram enim sese maximum quoddam opus moliri ait, quo piis & sanæ mentis hominibus misericordiæ suæ, magnitudinem probaret, impijs verò & contumacibus atque vitij tenacibus iudicij sui seueritatem experiri faceret. Eius verò explicandæ rei rationem eiusmodi forè ait, vt per nuntium à se missum prius de pœnitentia cùm hominibus agendum sit, diuinumq. de vtraque & proborum & improborum parte consilium publicè omnibus exponatur: idque statim rebus atque euentibus certissimis præstetur, adueniente illo omnium hominum seruatore eodemque viuorum & mortuorum constituto iudice, cuius admirabilis in vtráque partem vis ostendẽda fuit. maxima videlicet in piis & fidelibus hominibus seruandis efficacitas, maxima etiam in impiis & repugnantibus iudicandis vlciscendisque seueritas & potentia. Atque hoc in loco duæ personæ recognoscendæ indicantur, & vtriusque etiam muneris ratio obseruanda exponitur, altera angeli, quá Ioannes Baptista Zachariæ filius magnæ à puero exspectationis, egregiæq. & probatissimæ sanctitatis vir expressit, qui muneris sui auctoritatem diuinam, tum signis ipsius ortum præcedentibus & sequentibus, tum fungendi integritate & grauitate populo principibusque probauit: altera verò dominatoris & angeli testamenti, cui datas vtrasque partes maxima cum dignitate actas fuisse, maximis illustrissimisq. miraculorũ, actionum, sermonum, rerum atque euentuum testimonijs est confirmatum. Atque sanctissimum Christi euangelium duabus præcipuè rebus definiendum esse, antiquis oraculis fuerat proditum, hominum ad pœnitentiam & fidem exhortatione, eorundemque pro cuiusque obedientia & fide, vel repudiatione & neglectione, salute aut pernicie. Prioris autem muneris duos ministros fore diuino consilio fuerat constitum: alterum, qui salutem aduenietẽtem indicaret, & quemadmodum peti oportuisset, doceret: alterum verò, qui & idipsum ageret, & præterea etiam ipse id, quod annuntiatum esset, re ipsa præstaret. prioris ministerij partes Ioanni Baptistæ datæ sunt, qui idem propter animi, morum atque studiorũ totiusq. vitæ similitudinem, alter Helias est dictus. Hoc igitur est, quod hoc loco Deus ipse significat, [*Ecce ego mitto.*] Non humano consilio aut ambitione, sed diuina auctoritate Ioannis illius munus partesq. niti his verbis docemur. atque vox *Ecce*, certam cumprimis & exspectandam, eamque illustrem & publicam rem indicat. quòd vero verbum præsenti tempore pronuntiatum sit, illud videlicet significat, decretum atque propediem exspectandum opus esse, quod non minus certum, non magis euitabile sit, atq. si iam omnino præsens coram spectaretur. quæ præsentis tẽporis elegãs vis in loco est, vt: Ecce eijcio dæmonia, & perficio sanitates hodie & cras, & tertia die consumor. (Luc.13.) & apud exteros: *Tuum tibi reddo.* (Terent. Heaut. timor. act.4. Scen.4) [*Et præparabit viam ante faciem meam.*] Elegantissimum verbum Hebraicum *Pine*, hoc in loco, & apud Esaiam in eodem argumento vsurpatum, omnem eam curã & operam, quæ in locis ad certas actiones, res, vel personas pro dignitate aptandis consumitur, significat: ita vt per loci commoditatem nihil obstet, quo minus id, quod agendum fuerit, perficiatur. Sic ille olim dum Abrahæ (Genes 24.) procuratori occurrens hospitij officium, quò inuitabat, probauerat: Ingredere benedicte Domini, cur foris stas! præparaui domum & locum camelis, &c. huius verbi in viis muniendis vsus propriè etiam obseruatur: cuius in Latina versione nostra eiusmodi expositio est, (Isai.57.) Viam facite, præbete iter, declinate de semita: auferte offendicula de via populi mei. Hoc igitur nomine Ioannes legatus fuerat, vt posita fidei & pœnitentiæ lege, aduentãti saluti viam muniret, atq. boni & exoptati nuntij, hoc est, euãgelij

Marc. 1. primus apud homines auctor esset: id quod etiam effectum sacer historiographus testatur. Isai. 40. Initium euangelij Iesu Christi filij Dei, sicut scriptũ est in Isaia propheta: Ecce ego mitto angelum meum ante faciẽ tuam, qui præparabit viam tuã ante te. Vox clamantis in deserto, parate vias Domini, rectas facite semitas eius. fuit Ioannes in deserto baptizans & prædicans baptismum pœnitentiæ, in remissionem peccatorum, & cætera, quæ de Ioannis persona, munere ac functione scripta apud euangelistas leguntur. Illud autem maximæ dignitatis hoc in loco obseruandum pronomen fuerit, quo Deus ipse qui loquitur, sese euangelij salútisque auctoré profitetur & declarat: quod profecto certissimum & grauissimum diuinæ in Christo naturæ testimonium est. [*Ante faciem meam.*] Deum enim ipsum venturum & seruaturum esse nos, Isaias etiam prædixerat. Huic verò nuntio munere iam suo perfuncto, statim illum totius orbis seruatorem, atque euangelij etiam apud Israëlitas legatum successurum fore, ex ijsdem vatum responsis fuerat acceptum.

Et statim veniet ad templum suum dominator, quem vos quæritis, & angelus testamenti, quem vos vultis.

CHRISTVS filius Dei ex diuini arcaniq. consilij decreto & orbis omnis seruator ac Dominus, & circuncisionis minister fuerat constitutus. vtrumq. autem illius munus est à Vate hoc loco indicatum. [*dominator quem vos quæritis.*] namq. ab illis ille totius orbis Dominus iudexque (vt in superiori capite intelleximus) requirebatur, atque adeo à piis etiam desiderabatur. alij enim illius in homines iudicium negantes requirebant, alij verò qui saniore mente essent, desiderantes exspectabant. Vtrique parti aptum verbum, *quæritis* vsurpatum est, Hebraicè *Bakaß*, בקש quod & requirere & desiderare significat. [*angelus* verò *testamenti,*] idem propterea appellatur, quod, quanquam toti orbi salutis auctor & iudex constitutus fuerit, eius tamen legationis minister Israëlitis tantùm promissus, & in antiquis pactionibus & fœderibus declaratus fuit, sicut scriptum est: Deut. 17. Prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum similem tui, & ponã verba mea in ore eius: loqueturque ad eos omnia, quæ præcepero illi. Qui autẽ verba eius, quæ loquitur in nomine meo, audire noluerit, ego vltor existã. Qua de re D. Paulus, ait: Rom. 15. Dico enim Christum ministrum fuisse circuncisionis propter veritatem Dei ad confirmandas promissiones patrum. Promissiones patrum dicit Apostolus idem, quod testamentum, siue fœdus Vates hic nominat, angelumque testamenti circuncisionis ministrum eiusdem significationis titulo inscribit. [*quem vos vultis.*] quem singulari beneficio vobis promissum exspectatis quidem, alij verò iam requiritis, qui videlicet Deum huius templi & populi curam abiecisse arbitramini. [*Veniet ad templum suum.*] Ierosolymitanum illud templum indicatur, in quo extare, docere, agere, munusque & legationem suam publicè obire Christum ex diuino decreto oportuit, atque ibidem templum illud aliud propriè suum ædificandum parare & curare, quod viuis ex lapidibus in sedem Deo gratissimam constructum est. habet autem interdum præpositio *El*, Hebraica, causæ vim elegantem, [*Veniet ad templum suum.*] *Ad* igitur non solùm loci, sed causæ & finis significatione est exponendum ad tẽplũ suum, & propter tẽplum suum. Ecclesiam Christianam oratio hæc subindicauit. [*& statim veniet*, Hebraicè, *subito.*] Vbi namque Ioannes suo legationis munere defunctus esset, Christum eidem pœnitentiæ prædicationi, deinde Euangelij negotio præfuturum sacra oracula indicauerant. idque Iesum Nazarenum præstitisse, sacri auctores testantur. Postquam autem traditus est Iohannes, Marc. 1. venit Iesus in Galilæam prædicans euangelium regni Dei, & dicens: Quoniam impletum est tempus, & appropinquauit regnum Dei, pœnitemini & credite euangelio. huius autem aduentus non solùm certa, sed admiranda exspectatio subiuncta oratione mouetur, ipsiusque euangelij dignitas, atque maxima in vtramq. hominum partem efficacitas indicatur.

Ecce venit, dicit Dominus exercituum, & quis poterit cogitare diem aduentus eius? & quis stabit ad videndum eum?

FVTVRVS aduentus certissimæ exspectationis causa præterito tempore prædicitur: vt sæpe aliàs apud sacros Vates obseruauimus. neque verò hoc tantùm consilio præ-

præteritum tempus vsurpatum hic est: sed vt illius aduentus tum grauitas, tum auctoritas atque efficientia, quanta præsens futura esset, existimaretur, quæ antequam appropinquaret, tam grauem tamque tremendam exspectationem sui moueret. maxima namque efficacitate & vi non solùm ad misericordiam & beneficentiam in eos, qui susciperent, sed ad vltionem etiam atque animaduersionem in eos, qui oppugnarent, euangelium futurum esse, vel ex illo titulo *Domini exercituum*, intelligi facilè poterat, qui grauissimis rebus, & quæ ad diuinam potentiam, & animaduersionem, siue vltionem ostendendam pertinent, asscribi solet. sed eadem res apertius etiam omni ferè reliqua actione exponitur. [*Quis poterit cogitare diem aduentus eius.*] Quis, inquit, vel cogitatione solùm, nedum reipsa, diei illius vim perferre queat! qui non minus improbis formidabilis, quàm pijs atque bonis desiderabilis esse debet. itaque Latinum *cogitare*, cogitatione saltem sustinere interpretamur, ex Hebraico verbo, *Mechalchel*, quod sustinere perferreque significat. Duplicem autem euangelij effectum in hominibus, & videndum esse antiqua oracula prodiderunt, & vtrumque etiam fuisse visum, posterioris testamenti scriptores testati sunt; alterum iudicij & reprobationis eorum, qui vel promissis credere, vel condicionibus parere noluissent; alterum verò salutis & sanctificationis atque iustificationis eorum, qui credere & obedire vellent. Vtrumque autem genus planè magnum & admirandum futurum, quoque diuina euangelij virtus esse probaretur, variis nominibus ex euentu fuit appellatum; alterum namque reprobatio, excæcatio, iudicium, mors, anathema, &c. alterum verò sanctificatio, iustificatio, deificatio, adoptio, salus, vitaque dicitur. atque hoc posterius ipsius euãgelij effectio propriè est: illud verò prius non ita propriè effectio, sed euentus tamen ex repulso euangelio dici potest. vt enim eos, quibus sol admissus accipitur, calore atque luce propriè ipsius astri vi & efficientia affici; eos verò, quibus idem fugitur & vitatur, frigore obrigere, tenebrisque obscurari videmus, idque non ex solis ipsius efficientia, sed absentia potius accidere: sic & eos, qui euangelio credentes obedirent, vitam lucemque illam admittere, qui verò renuntiantes resisterent, mortem & tenebras vltro subire interpretamur. tantam ex illius amissione virtutem experiri, tantum rursus ex eiusdem repudiatione & exclusione defectum atque detrimentum sentire contigit. Vtrumque autem euangelij effectum Simeon iustus virgini matri de puero ipso euangelij auctore vaticinatus indicauit: Ecce positus est hic in ruinam & resurrectionem multorum in Israël, & in signum, cui contradicetur, &c. Vtriusque igitur effectus causa à Vate nostro dictum est, [*Et quis poterit cogitare diem aduentus eius, & quis stabit ad videndum eum?* Quisnam, inquit, tanta vi tantoque robore esse possit, vt diem illum resistẽtibus grauissimum perferre queat? quis rursus tam idoneus, vt lucem illam videre possit clarissimam? profectò vtrumque humanam omnem facultatem vincit: neque quisquam est, qui vel sustinere alterum, vel sibi alterum vendicare possit, nisi Dei gratia accesserit, qua pij & fideles euangelioque parentes, ad tantam lucem videndam idonei reddantur. ita adeo vtramque rem maximam, atqui omni præstantia excellentem fore significauit: cuius etiam efficiendæ rationem eleganti similitudine exposuit. Luc. 3.

Ipse enim quasi ignis conflans, & quasi herba fullonum. & sedebit conflans & emundans argentum, & purgabit filios Leui, & colabit eos quasi aurum & quasi argentum: & erunt Domino offerentes sacrificia in iustitia.

EVANGELIO describendo varia & illustria ex effectu nomina in sacris libris imposita sunt, quorum numerum atque interpretationem nos aliàs iusto sermone, si Deus annuerit, persequemur. ex iis autem vnum est ignis, alterum, herba fullonum. vtraq. autem res natura sua impuritati aduersatur atque elegantiæ, & rerum nitori puritatique conducit. vtriusque eadem efficiendi ratio est: ignis namque aliena & dissimilia imprimis secernit, similiaque coniungit, quæque ex eis meliorem & puriorem naturam sortita sunt, comprobat & perficit, cætera verò impura & humida consumit & dissipat, eadem etiam ad maculas atque sordes eluendas fullonum herbæ (quam saponariam Latini dicunt) secernendi & illustrandi vis est. atq. vtriq. rei summa in genere suo efficientia secundum naturam tribuitur, sicut de igne scriptum est: Probasti me Domine & visitasti cor meũ, igne me examinasti, &c. de fullonum

fullonum herba & arte. Et vestimenta eius facta sunt splendentia, & candida nimis velut nix, qualia fullo non potest super terram candida facere. Christiani igitur euangelij vim atque efficientiá huiusmodi cognoscendam sacri vates prodiderunt, & cognitam tandem atque perspectam noui testamenti scriptores suo & aliorum experimento testati sunt. Incredulos namque & repugnatores à diuina gratia separatos, atque grauissima mentis cæcitate, ob repulsum Euangelium, affectos D. Paulus, de Iudæis verba faciens, ait: Deus huius seculi excæcauit mentes incredulorum, vt non fulgeat illis illuminatio euangelij Christi: vt iudicentur omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. &c. Eos verò rursus, qui euangelio credentes tam ex gentibus, quàm ex Iudæis obedierũt, sordibus elutis omnibus, & spiritu sancto & igni baptizatos, adeo auctos, perfectos & illustratos accepimus, vt ex filiis Adá Dei filios effectos esse constet. Ioan. 1. Quotquot auté receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, ijs qui credũt in nomine eius, qui non ex sanguinibus, neq. ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri (ná quis stabit ad videndũ eum.) sed ex Deo nati sunt. Eandem omnino rem, eádem ferè rationem non multum absimili imagine Ioannes baptista, qui Dei nuntius ab hoc Vate est appellatus, indicabat. Cuius ventilabrum in manu eius, & permundabit Matth. & Luc. 3. aream suam: & triticum congregabit in horreũ, paleas autem comburet igni inextinguibili. & quod ad credentium & obedientium delectum faciendum pertinet, nihil exponi potuit apertius, quàm, Iam securis ad radicem arboris posita est: Omnis arbor. &c. Hoc verò Christi munus & efficientiam, eamq. Euangelij virtutem certam, constantem, perpetuam atque magno iudicio & summo consilio firmatam fore, ex ipsa habitus & situs descriptione significauit. sedentem namque illum operique intentum depingit, vt: Et sedens docebat eos. Quòd verò argentum inter metalla ad hanc rationem fuerit præcipuè vsurpatum, eò pertinet, vt magna hominum mutatio per euágelium efficienda significetur. argenti etenim natura hoc præ cæteris habet, quòd multorum mineralium, non modò metallorum, sed aliorum succorum mixtionem, quam maximè omnium sub terris contraxerit artis industria, atque ignis virtute penitus exurens, pura nitensq. redditur. Quam rem sacrosancta Christi mortis & resurrectionis virtus in ijs, qui euangelio crediderint, sancteq. obedierint, maximè refert, sicut scriptũ Coloss. 2. est: Et vos cùm mortui essetis in delictis & præputio carnis vestræ, conuiuificauit cũ illo donans vobis omnia delicta, delens, quod aduersus nos erat, chirographũ decreti, &c. 2. Pet. 1. Hanc eandem purgationem veterum delictorum D. Petrus appellauit, atque hoc modo nouum templum argenteis basibus & columnis fultum, nouos sacerdotes nouum & egregium gratissimumq. sacrificiorum genus paratũ constitutumq. iri prædictum est: ita vt non iam amplius negligentibus illis sacerdotibus, neq. illo natura sua infirmo & procurantiũ vitio & culpa prophanato cultu de cętero vtendũ sit. [*Sed purgabit filios Leui, & colabit eos quasi aurũ & quasi argẽtum: & erunt Domino offerentes sacrificia in iustitia.*] Non de iis, qui secundum carnem, sed de ijs qui secundum spiritum filij Leui, hoc est, sacerdotes veri & legitimi, atque in perpetuum & sanctum gratumque Deo cultum dicati sunt, tanto illis antiquis præstantiores, quanto melioris testamenti ministri diuinioribusque rationibus consecrati sunt.. de quibus scriptum est: 1. Pet. 2. Vos genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, offerentes spirituales hostias acceptabiles Deo per Iesum Christum: vt virtutes annuntietis eius, qui de tenebris vocauit vos in admirabile lumen suum. quam profecto incomparabilem dignitatem ijdem ipsi spirituales leuitæ Christo Domino acceptam referentes prædicant. Qui lauit nos à peccatis in sanguine suo, & fecit nos regnum & sacerdotes Deo & patri suo, &c. atque huiusmodi sacerdotibus institutis, Apocalyp. 1. tam grato ac dilecto populo, tanta pietate, sanctitate atque iustitia facta sacrificia grata & probata Deo, vt si quando vnquam maximè, fore oportuerit.

Et placebit Domino sacrificium Iuda & Ierusalem, sicut Dies seculi, & sicut anni antiqui.

IVDA & Ierusalem ad noui testamenti mysterium relata nomina, quam gentem, quamue ciuitatem significent, iam sæpe aliàs indicauimus. huius sacrificia sancta & pura, gratissima Deo fore Vates pollicetur: si quando vlla antiqua sacrificia & oblationes placuerint, hæc profecto, quorum illa prisca figura & vmbra fuerant, sint

sint præcipuè placitura. *sicut*, non comparationis, sed notationis & indicationis vim hoc in loco obtinet, recte enim ad superiorem partem ex inferiori annotandam vsurpatur, vt: Dimitte nobis debita nostra: sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Ita igitur noua hæc sacrificia certa quidem fore, vt quæ certissima fuisse scriptum fuerit, longè tamen, quàm vlla antiqua fuerint, gratiora. *sicut*, itaque non similitudinis, sed certitudinis, vt ita dicamus, nota est. Indicantur autem hoc in loco sacrificia, quæ sancta, pura Deoque grata fuisse commemorantur, imprimisque illud Abel, de quo scriptum est: Et respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius. illud etiam de Noë, de quo scriptum est: Et odoratus est Dominus odorem suauitatis, &c. hæc fuère sacrificia dierum seculi, seculi inquam primum conditi & restituti, cùm nondum per annos, sed per ætates & generationes temporum ratio subduceretur. Fuerunt & alia illustria Deoque apprimè grata sacrificia post tertiam temporum constitutionem, vbi annorum rationes magis, quàm seculorum haberi cœptæ sunt, sicut scriptum est: Hic mensis erit vobis primus in mensibus anni, & anno primo egressionis filiorum Israël ex Ægypto, & anno secundo, &c. [Exod.] Vnum autem grati sacrificij exemplum in annis antiquis illud fuit, quo constitutum in solitudine tabernaculum, alterum verò, quo consecratum à Salomone templum dedicatum est, de quo scriptum est: [Leuit. 9.] Apparuitque gloria Domini omni multitudini. Et ecce egressus ignis à Domino deuorauit holocaustum, [2. Paral. 7.] &c. de altero verò: Sed & omnes filij Israël videbant descendentem ignem & gloriam Domini super domum, &c. Exposito autem altero euangelij effectu, Deique munere & consilio, quod misericordiam spectaret; alterum, quod ad Iudicium pertinet, subiungitur; ostenditurque in delecto illo piorum & fidelium faciendo, impios & sceleratos omnes, qui neque euangelio credere, neque pœnitere voluerint, iustissimè iudicatos reiectum iri, eiusque iudicij nullum non modò effugium, sed neq. declinationem vllam reis fore; vtpote quibus Deus ipse testis futurus, cuius integritate, constantia & cognitione nulla exceptione possunt excludi.

Et accedam ad vos in iudicio, & ero testis velox maleficis, adulteris & periuris, & qui calumniantur mercedem mercenarij, & humiliant viduas & pupillos, & opprimunt peregrinum, nec timuerunt me, dicit Dominus exercituum.

DIVINVM illud à quibusdam requisitum iudicium, quod in malos & sceleratos homines exercendum esse vates omnes dicerent, non modò publicis & manifestis sceleribus, sed occultis etiam flagitiis iudicandis euangelij tempore à se editum iri Deus confirmat. in quo flagitiosi homines notati & conuicti, à Dei regno & ciuitate in tenebras exteriores reiecti, contemptas aliquando pœnas tandem subeuntes luant. [*Et accedam ad vos in iudicio*, Hebraicè *ad iudicium*.] Præsens, apertum manifestumque iudicium fore ait, ita vt qui Deum iudicij vel nusquam esse, vel longè abesse dicebant, præsentem tamen & proximum sentiant. [*Et ero testis velox.*] Certissimum & præsentissimum testem sese hominibus esse declarat Deus, non modò earum iniuriarum, quæ per vim & audaciam apertè fiant, sed eorum etiam scelerum, quæ occulta fraude & dolo admittuntur, & fallendi spem proponere auctoribus solent suis: cuius generis incantatores, venefici, adulteri & periuri sunt, & qui calumniantur mercedem mercenarij, & viduas & pupillos opprimunt, cæterosque miseros & humana ope auctoritateque destitutos, vt peregrinos fraudant; me verò horum tutorem & præsidium non timuerunt, putantes me non adesse aut non prospicere in miseros fraudulenter factis iniurijs cognoscendis aut propulsandis, cùm tamen vlciscendis affuturum me professus fuerim. quod & illo grauissimo nomine, [*Domini exercituum,*] toties appellato, atque nunc repetito constare oportuerit. atque hi profectò, qui me suis fraudibus longè abesse putantes fallere cogitabant, mirabuntur singularum rerum testandi præsentem & certam rationem, & cognoscendi atque perspiciendi celeritatem agnoscent. Illud hoc loco obseruari operæpretium fuerit, pauperum & viduarum cæterorumque, qui humana ope destituti sunt, hominum res in tutela & præsidio diuini timoris latere: cuius auctoritatem solam maximam, grauissimam & sanctissimam, vel potentissimo cuique esse oporteat, alioqui diuinæ vltionis vim experturo, sicut scriptum est:

Deut.25. Non negabis mercedem indigentis & pauperis fratris tui, siue aduenæ, qui tecũ moratur in terra, & intra portas tuas est, &c. ne clamet contra te ad Dominũ, & reputetur tibi in pecatũ. & alio loco: Exod.22. Si læseris eos, vociferabuntur ad me, & ego audiam clamorẽ eorũ: & indignabitur furor meus, percutiamq́. vos gladio: & erunt vxores vestræ viduæ, & filij vestri pupilli, &c. & tandẽ subiungitur, Si clamauerint ad me, exaudiam eos: quia misericors sum. Igitur non modò publica scelera iudicaturum, sed occulta etiam flagitia atque illatas miseris per fraudem iniurias, quorum causam & fidem ipse recepe-rat, vlturum se esse declarat, omnibusque huiusmodi flagitiosis, neque tamen legitimè pœnitentibus, ab euangelij conuiuio reijciendis testem celerrimum futurum, sicut Corinth.6. factum esse ipsi euangelij regni ministri testantur. Nolite errare, neque fornicarij, neq. idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neq. masculorum concubitores, neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei possidebunt, &c. atque ita magnam dictorum, promissorum, consiliorumque suorum constantiam omni ex parte probat Deus. Quòd si cui minus id propterea certum exploratumque sit, quod publicæ animaduersiones rarius spectentur, interimque edum eduntur, multi ex flagitiosis & sceleratis inulti, rebus integris & vita fruantur & defungantur: non ideo tamen negandum fuerit; quandoquidem vel ex vno diuini iudicij exemplo cætera omnia probari exspectarique oporteat. neque verò si quispiam hinc inultus discesserit, is impunitus ac liber euasisse dicendus fuerit, quando & idem Deus scelerum iudex atque vltor semper constet, & is qui è vita discesserit, non omnis consumptus fuerit. Superest enim illi altera etiam vita, cui etiam Deus pietatis remunerator sanctissimus & benignissimus, & impietatis atque scelerum iudex æquissimus vltorque potentissimus præest.

Ego enim Dominus, & non mutor: & vos filij Iacob non estis consumpti.

HIC locus multa & maxima de diuina natura & efficientia, de humanæ animæ immortalitate, de bonorum & malorum finibus mysteria continet. docemur imprimis Dei consilia, actiones, vel ex paucis exemplis perpetuas & constantes probari. neque enim diuina natura mutationis capax est. id quod ex nomine illo sanctissimo & maximè arcano cognosci potest, quod præter misericordiæ rationes constantiam æternitatemque significat. vt autem nomen illud, ita & non mutari proprium Deo perpetuumque est. [*& non mutor.*] & relatiui atque affirmantis pronominis vim obtinet, qui nõ mutor. [*& vos filij Iacob.*] Iam sæpius alias annotauimus, filios Iacob antiquæ humilitatis commemorandæ causa appellari: idque nomen tum propriè vsurpari cùm significetur, aut illos ex magna humilitate ad magnam dignitatem fuisse traductos, aut diuinorum beneficiorum immemores officijq́. desertores, atque adeo Israëlis nomine indignos sese præbuisse. Atque hæc profectò ratio ad hunc explicandum locum aptè accommodatur, cùm illa fides illaque de Deo notitia in istis requiritur, quæ in Israële magna ac illustris fuerat; quibus cum tantùm, vt cum humillimis & vulgaribus hominibus, nihil planè dignum Israële sapientibus agitur. [*non estis consumpti.*] Hebraicum verbum *Cala*, omnimodam penitus consumptionem significat, ita, vt nihil ex ea supersit, vt: Defecerunt, sicut fumus dies mei. & illud: & conteret scelestos & peccatores simul. & qui dereliquerint Dominum, consumentur. Igitur materiam sibi iudicij in illos exercendi superesse Deus ait. quanquam enim multi ex eis ante illud publicum iudicium, quod euangelij tempore edendum fuerat, discessissent, eos tamen non protinus liberos atque impunitos euasisse affirmandum erat, cùm non omnia letho finirentur, superessentque animæ in quas seuerissimum iudicium exercendum esset, quæ pœnas etiam cum corpore post resurrectionem daturæ essent. quandoquidem corporis mors ex sacræ sapientię rationibus non consumptio, sed separatio dicenda est. Quibus ex rebus illud consequitur, diuinum iudicium à nemine vel publicè vel priuatè effugi posse, posse tamen (idque consultissimum esse) ab iis, quos legitimè, sanctè pureque scelerum & vitiorum pœniteret, præuerti & declinari. Quam ob rem aut hoc illi consilium studiosè capere, aut seuerum in se iudicium tum publicè, tum priuatè exspectare monentur. vtrumque enim, & misericordiæ, & iudicij rationem satis testatam esse opor-

oportere, plurimis atque frequentibus obseruatis exemplis arguitur: quæ tamen ab ipsis, officio suo peruertendo, neglecta sunt.

A diebus enim patrum vestrorum recessistis a legitimis meis, & non custodistis: Reuertimini ad me & reuertar ad vos, dicit Dominus exercituum.

ANTIQVVM & vetus illis esse officium suum violare, proprium autem & solenne sibi Deus ait officium ab illis requirere, suamque misericordiam & gratiam pœnitentiæ lege proposita polliceri: qua tamen vt minus aliquando vtantur, eorum ipsorum culpa accidere, qui non modò peccatum & vitium corrigere, sed agnoscere etiam fateriq. negligant. [*A legitimis meis.*] Quæ *legitima* hîc latinè, Hebraicè HHVKIM dicuntur: suntque propriè ea, quæ cuique muneris alicuius, quo fungitur, nomine reddenda ex lege vel pacto sunt, vt quæ regibus, sacerdotibus, magistratibus stipendia, tributa vel munera debentur: quæ omnia HHVKIM, latinè, *legitima*, hispanè *fueros* siue *derechos* dicuntur. huius nominis ratio multis in sacrorum librorum locis aperta, in illo verò apertissima est, vbi de Ægyptiorum sacerdotum iure & libertate fundorumq. immunitate agitur. quibus statuta cibaria ex horreis publicis præbebátur. Hebraicè, QVIBOS, HHOK, &c. Filij autem Iacob admissæ in hoc genere aduersus Deum fraudis accusantur, atque ad officium faciendum veniæ & misericordiæ pollicitationibus, vel rursus vltionis minis reuocantur. sed quoniam illis ex diuturna consuetudine fraus & peccatum non agnoscebatur, atque impudenti sermone negabatur, & iure & crimine exponendo à Vate indicatur. Genes. 47.

Et dixistis, In quo reuertemur?

IVRA atque legitima sua ab illis repetens requirebat Deus; atque ita verbum *reuertimini, & reuertar*, actiuè & passiuè exponendum est. vtrumque enim vox ipsa indicat, vt latine ad verbum dicendum sit, *reddite & reddimini mihi, & reddam reddarque vobis*. atque hoc modo non solùm illorum voluntatem, sed officium debitum desiderari ab ipsis est cognitum: qui cùm debitum suum ex diuturna exsoluendi negligentia non agnoscerent, respondebant, [*In quo reddemus reddemurque?* Quidnam est, quod à nobis debeatur, quodque reddendum Deo sit, quod tamen non fuerit redditum? tantum est fraudi faciendæ assueuisse, vt quæ verè debeantur, ex diuturnitate & vsu fraudandi non deberi putentur.

Si affliget homo Deum? quia vos configitis me? & dixistis, In quo configimus te? In decimis & primitiis.

IVRA & legitima sua sibi per summam & nefariam fraudem direpta ab his criminabatur Deus: à quo crimine cùm illi sese alienos ignorationis nomine defendere vellent, arctissimè tamen teneri arguuntur; quod Deo ipsorum principi & gubernatori debita, iusta & legitima tributa essent negata. ex qua etiam re eueniret, vt minus illis annonæ copia suppeteret: Argumentatur autem primum à iure & debito, deinde à facto: tandem ab euentu. Ius est, ne quis quem fraudet, ex quo consequitur iniuriæ genus grauissimum fraudem esse; deinde maiorem & grauiorem esse fraudem, vbi quis quẽquam maiori audacia & contemptione fraudauerit, vt si eum, cui plurimum debeat, cuius auctoritatem reuereri atque suscipere, quem plurimum colere oporteat, defraudet, vt regem, principem, aut iudicem sacerdotemque suum. Huius argumentationis vim omnem illa interrogatio complectitur, [*Si affliget homo Deum?*] estque locus à comparatione personarum, vt maior audacia & contemptio arguatur. [*Homo Deum.*] Alterum nomen hebraicè est *Adam*, alterum verò *Elohim*. Adam hominem significat, qui nihil illustre egregiumque præter cæteros habeat, tantùm nomen hominis tueatur. is si principibus & illustribus in republica magistratibus fraudẽ aut iniuriam prudens volensq. faciat, sceleris audacissimi reus sit, maximè si ea subducat, quæ iure optimo debeantur. longe autem grauius & impudentius id facinus fuerit, si aduersum non quemlibet principem & magistratu fungentem hominem, sed aduersus principem & gubernatorem Deum ab homine Adam commissum sit. Quamobrem *Elohim* nomen quod Deũ, principem, iudicem gubernatoremque significat, appellatum est. indignum enim est, hominem homini, etiam humillimo fraudem facere; principi verò indignissimũ, Deo autem opt. & max. principi & gubernatori, omnino nefariũ flagitium est. Hactenus propositio

in legitimo statu: nunc deinceps crimen ipsum in assumptione ostenditur. [*Quia vos configitis me*] *Vos me*, quos vt maioribus & illustrioribus, quam cæteros mortales, beneficiis affectos obseruantiores & colentiores mei esse oportuerat. Confirmatur autem assumptio, in qua omnis criminis vis inest, indicatione rerum, in quibus fraus Deo facta est. *& dixistis, In quo configimus te?*] Nulla dubitatio de propositione fuit, in qua de æquitate & iure in vniuersum quærebatur. quæ ratio cùm per se ipsa luceat, neq. ab improbissimis negari potuit, maximè cum pertinere ad sese non putaretur. Atque verbum illud affligere & cõfigere, idem enim vtriq. voci respondet hebraicum verbum, ad alienarũ rerum direptionem, maximè quæ per fraudem fiat, significandam propriè vsurpatur. cuius illud satis apertum exemplum etiam in nostra versione est: Non facies violentiam pauperi, quia pauper est, neque conteras egenum in porta, quia iudicabit Dominus causam eius: & configet eos, qui confixerunt animam eius. (Prouerb. 22.) Igitur decimas & primitias, quas ad sacerdotes alendos sanctaq. omnia curanda, sibi ex annuis fructibus persoluendas constituerat Deus, per fraudem à populo subductas criminatur: atq. ita nõ solum sacerdotes, sed omnem hominum ordinem accusat, quod vnusquisq. propter auaritiã & cupiditatẽ officiũ suũ prodiderit & violarit, dum sacerdotes debitũ Deo cultũ negligunt, populus ea tributa subripit, quæ nõ modò propter muneris dignitatẽ & ministerium, sed ipsius etiam annonæ augendæ causa persoluenda fuerant, neq. tamen cõsequentem inopiã & frugum defectum suæ culpæ, sed temporũ & diuinæ voluntatis mutationi ascribebant.

Et in penuria vos maledicti estis, & me vos configitis gens tota.

OMNIS humanæ mentis error in diuinis rationibus nõ rectè & sapienter interpretandis versatur: idque fit ex diuini verbi ignoratione. Imperauerat populo Deus annuorum fructuum decimas & primitias, præmiumq. eius rei sanctè obseruatæ summã fertilitatem & copiam posuerat. (Leuit. 27.) Omnes, inquit, decimæ terræ, siue de frugibus, siue de pomis arborum, Domini sunt, & illi sanctificãtur. & in Deuteronomio: (Deut. 12.) Decimas & primitias manuum vestrarum, & vota atque donaria, primogenita boum & ouium. Et comedetis ibi in conspectu Domini Dei vestri, & lętabimini in cũctis, ad quæ miseritis manum vos & domus vestræ, in quibus benedixerit vobis Dominus Deus vester. Atque hoc modo vel rerum augendarum causa decimas & primitias soluere, fuerat consultissimum, qui tamen id, quod per fraudem surriperetur, suis rebus accessurum putantes, magnæ sibi ipsis fraudi fuerant, dum ob eam causam inopia & caritate summa laborarent. cùm verò in dies maiori premerentur penuria, cogitare oportuerat & prouidere, num illa miseriæ constantia & incrementa ipsorum culpa aut defectu aliquo magis, quã casu accideret: idque quemadmodũ corrigi posset, prouidere. secus verò ab ipsis & putabatur & curabatur. publica namque & priuata omnium voluntas & mens ad fraudem intenta erat: interim verò annorum sterilitas quotidie maior & miserior vel casui, vel Deo ab ipsis alienato; non sua culpa, sed illius voluntate & mutationis studio ascribebatur. hoc est quod Deus ait. [*Et penuria maledicti estis, & me vos configitis gens tota.*] Omnium enim communis error atque commune nefariæ fraudis studium erat: quod tamẽ vt deponerent, adhortatus magnã rerum in melius conuersionẽ pollicetur, adeò, vt apertè cognoscere possint, ipsum sibi semper consilio & sententia; atque beneficẽtiæ studio constare, illos autem sua culpa sese ab ipso atque ab omni felicitate abalienare.

Inferte omnem decimam in horreum, & sit cibus in domo mea, & probate me super hoc, dicit Dominus: si non aperuero vobis cataractas cæli, & effudero vobis benedictionem vsque ad abundantiam.

ADEO constantem atque præsentem sese ad beneficentiam præbet Deus, vt polliceatur nunquã per se stan[...]um, quo minus homines maximis atque à se promissis bonis & commoditatibus afficiantur, si modò ipsi pactis condicionibus etiam intermissis stare velint. atq, in ea re fidẽ & constantiã suã probari nõ patiatur modò, sed etiã cupiat, vltroque iubeat. Iubet igitur hoc loco populũ decimarum & primitiarum exoluendarum rationem diligenter & religiosè procurare, atque in ea re vel ipsius constantiæ & benignitatis periculum fieri illis permittit: idque vno anno eoque proximo obseruari. quod si ex animi eorum sententia euenerit, imò abundantius & felicius etiam, quàm vel optari ab ipsis possit, successerit, diuinum consilium cum vaticinio consentiens interpretati, id porrò deinceps sequantur: sin minus, liberam relinqui illis de cætero sententiam.

tentiam. adeo certam, adeo testatam suam benignitatem Deus hominibus esse vult, vt vel eos, qui propter deprauatas & veteres opiniones secus existiment, experiri patiatur, vltroq. roget. neque verò hoc illi præcepto aduersatur, Non tentabis Dominum Deum tuum. vbi, ne quid præter præscriptum cum Deo agatur, cautum est. hic verò infirmioribus iam & sua culpa errantibus, vt ex præscripto agatur, suasum est. [*Si non aperuero vobis cataractas cæli.*] Iurandi & confirmãdi forma sacræ linguę familiarissima est: altera enim orationis parte expressa, altera, de qua quæritur, ad consequentiã vel tollenda vel statuenda reseruatur, vt: Si non humiliter sentiebam. magnam verò & certam non modò abundantiam & fertilitatem, sed fertilitatis exspectationem atque exspectationi respondenté euentum, & vota etiã superanté successum fore, ita vt res nõ casu, sed certo consilio, atq. ex condicto adducta & effecta apertè cognoscatur, illa rerum consequentia indicatum est: vt cùmprimum decimæ & primitiæ, quæ eo anno per fraudé subductæ erant, in horreum sacrum ad sacerdotum & leuitarum cibos restitutæ essent, proximo statim anno cataractæ cęli oportunis pluuijs aperiendæ essent, quibus terra adeo fœcũda redderetur, vt benedictio, hoc est, copia vsque ad abũdantiam efflueret. Hebraicè, *vsque ad non sufficiens*: hoc est, non modò sufficiens, sed vlterius etiã, quàm sufficiens: raro enim satis superq. agricolis esse solet. Deus verò hoc loco promittit non modò satis, sed etiam superfuturum. Hanc sententiam interpres noster abundantiæ nomine significauit. nam quod abundat, satis superq. est. atque fertilitatem vt certissimam atque constanti cõsilio probet, pluribus partibus amplificandam ornandamq. esse confirmat.

Deut. 6.

Psal. 130.

Et increpabo pro vobis deuorantem, & non corrumpet fructũ terræ vestræ: neq. erit sterilis vinea in agro, dicit Dominus exercituũ. & beatos vos dicẽt omnes gentes: eritis enim vos terra desiderabilis, dicit Dominus exercituum.

LOCVSTARVM & bestiolarum noxiarum genus omne, quod irati in eos Dei, quasi satellites quidam & ministri, agros vineasq. hactenus vltra illã cæli intemperiẽ deuastaret, auertendũ ita ab illis esse dicit, vt cæteris omnibus gentibus probaretur, eius regionis præteritam sterilitatem, & præsentẽ vbertatẽ non casu & rerum vicissitudine, non soli natura, sed Dei consilio & voluntate constare. neq. enim tanta, tam cõstans & certa mutatio casu; neq. vlla alia ratione, nisi Dei tãtùm volũtate definiri poterat. certã enim & præsentem tutelam esse oportuit, quæ vno anno & deinceps maximam terræ fœcunditatem omni cæli soliq. oportuna constitutione efficeret: neq. quicquam tamẽ noxium superesse fineret, sed locustam cæteraq. infesta animalia fugaret, cùm tamen cæteris regionibus neque tanta, neque cunctis partibus constans ac temporibus perpetua felicitas accideret. Solet namque qui frumentariæ rei commodus annus est, plerũque arboribus & vitibus esse incommodus. neque idem semper & pecoribus & cæteræ rusticæ rei augendæ idoneum atq. æquum tempus est. vbi verò omnia ex sententia eueniunt, singularis & præsentissima quædam diuinæ prouidentiæ atque voluntatis ratio probatur. id autem illis cum summa gloria vtilitateq. ipsorum, cum magno & illustri admirandoque cæteris gentibus exemplo euenturum Deus pollicetur. [*Eritis enim vos terra desiderabilis.* Hebraice, *terra voluntatis.*] Terra, quã Dominus exercituum vult, omnibusq. modis tuetur & fouet, sicut scriptum est: Deus autem noster in cælo, omnia, quæcunque voluit, fecit. hoc autem nõ ipsius terrę studio, sed hominum ipsorum, quos Deus amarit, causa, & futurum & à gentibus agnoscendum esse ait.

Psalm. 113.

Inualuerunt super me verba vestra, dicit Dominus, &c.

ARGVMENTVM de prouidentia ac religionis vsu vt grauissimum & maximi ad humanæ vitæ institutionem ponderis atque momenti Vates hoc loco persequitur: idque diuini consilij publicè exspectandi expositione absoluit. ea etenim, quæ hactenus reprehenderat, in populo scelera, vt prophanarum nuptiarum appetentiã, religionis etiã & diuini cultus violationẽ, in qua decimarũ & primitiarũ negatio & subductio publica fuit, ex hoc errorũ fonte irrigata crescere indies videbantur: quòd diuina erga homines pios prouidentia & cura, non modò in dubium vocata, sed etiam improbissimorum hominum sermonibus oppugnata, atque ex imperitorũ animis penè sublata esset. cumque de rebus ipsis anteà actum sit, hoc est, de fide, officioq. cùm erga homines, tum erga Deũ violato, de voluntate nunc etiam agitur, ex qua præcipuè humana facta probari improbariq. solent; ostenditurq. grauissimis iam notatis sceleribus grauiorẽ nequiorẽq. multo

animi impulsum voluntatemq. fuisse. Atq. adeo ob eam rem Deũ illis magis infensum cogitare, quemadmodũ vel illi ad mentẽ officiumq. redeant, vel, quã pertinaciter negauerint, prouidentiam magno suo incommodo fateri & agnoscere cogantur. Quoniam verò Deus, qui spiritus simplicissimus atq. optimus est, animorũ impulsum prius, quàm res ipsas & facta examinat, & quæ ad offensionẽ cultúmue suum pertineãt, ex sententiæ & consilij rationibus magis, quàm ex rebus ipsis æstimat, quáquã facta ipsa, quæ vel malitia, vel fraude notantur, vehementer improbaret; vehemẽtissimè tamẽ consilia sententiasque impiorum & turpissimorum reprehendit: eaq. ob eam rem sibi grauiora & molestiora esse dicit, quod cùm spiritualia magis natura sua sint, diuiná dignitatẽ (si capere id res possit) proprius & certius lædere & offendere videantur. Hæc illius propositionis sentẽtia est. [*Inualuerũt super me verba vestra.* Hebraicè, *fortificauerũt.*] Durissimis & contentissimis aduersum me sermonib⁹ egistis. quod cùm illi ex more negãtes, prius quàm tentare; an Deo notum esset, viderentur, obiectum tamen sibi & expositum audiunt. atque hoc modo nõ solùm humana facta, sed neq. effata, neq. cogitata Deũ latere intelligũt.

Et dixistis, Quid locuti sumus contra te?

NEGARI profectò non poterat id, quod ab ipsis dictum fuisset: sed tamen fugere atq. latere Deum putabant; vtpote quem res hominum negligere crebris inter se sermonibus asserebant. Itaq. huiusmodi interrogatio non ad negationẽ, sed ad tentationem spectat. qua sententiã suam, si minus clarè à Deo responsum esset, confirmarent, hoc est, hominum dicta aut facta Deo vel ignorari, vel negligi. [*Quid locuti sumus cõtra te?*] Hebraicum verbũ passiuũ est, quo latina lingua caret; cùm, loquor, ex deponentium genere sit. quàquam verò expositores actiuè interpretentur, magnã tamen significationem passiua vox hoc loco habet, quæ cũ eorum, qui reprehenduntur, sententia conueniat. nam cùm isti hominum res à Deo non curari affirmarent, sermones etiam, qui minus, quàm facta, aperti & expositi sunt, non intelligi asserebant. si quid autem à vatibus Dei nomine diceretur, vel id esse ab ipsis confictum, vel aliàs ex aliis auditum, non autem vt planè vaticinij virtute cognitum, aut à Deo illis expositum & creditum: quod an ex aliis acceptum fuerit, facilè deprehendi posset, si recitare & referre iuberentur. nam quæ narrata ex aliorum sermonibus referuntur, ferè nunquam totidem verbis ijsdemque modis repeti solent: sed tametsi eadem sententia, aliis tamen atque aliis verbis narrantur, vt nõ eadem omnibus sermonis ratio & elocutionis forma est. Hęc igitur illius interrogationis expositio est. [*Quid locuti sumus contra te? quidnã dicti sumus super te?*] Quid, inquiunt, delatũ aduersum te de nobis est? neq. enim te diuinasse, sed audisse arbitramur. Eam verò improbam & astutam interrogationẽ Vates redarguit, ijsdem qui ab istis proferrentur, sermonibus ad verbum recitandis.

Dixistis, Vanus est qui seruit Deo: & quod emolumẽtum, quia custodiuimus præcepta eius, & quia ambulauimus tristes coram Domino exercituum.

NON impudentissimi modò, sed superbissimi sermones à Vate Dei nomine referuntur, quibus impij illi homines diuinã prouidentiã, & humanarũ rerũ curã, misericordiã & iustitiã nõ solùm negare, sed apertè oppugnare atq. euertere cõtenderent: ob eamq. rem inualuisse aduersum se istorũ sermones dicebat Deus, quòd multo quàm antè insolẽtiores & improbiores iactarentur. anteà enim omnẽ prouidẽtiæ vim & efficientiã vna iudiciorum ratione excepta Deo tribuebãt: nunc verò omnia negant, omnia detrahũt, diuinosq. honores apertè dissuadẽt: idq. cũ maxima bonorũ & piorũ hominũ offensione & commotione faciunt. Continet autẽ oratio hæc omnia ferè religionis capita, quæ petere atq. euertere molitur. Religionis autẽ prima & summa capita duo sunt, fides & obedientia. Accedentẽ enim ad Deum, primũ oportet credere, quòd est, & quòd diligẽtibus se remunerator est. hac fide imbutũ animũ diuinũ cultum & pietatis officia omnia suscipere etiã oportet, sicut scriptũ est: Ambula corã me & esto perfectus, &c. Posteriora verò religionis capita duo etiam sunt, præmiorum pro rectè factis firma spes, aut pœnarũ pro vitijs & peccatis certissima exspectatio, sicut scriptum est: Nonne si bene egeris, recipies? si autẽ malum, statim in foribus peccatum est? (Genes. 4.) Omnia autẽ capita hæc firmissimæ religionis arces istorũ oratione oppugnabãtur. primum enim illud iactatũ est, [*Vanus est, qui seruit Deo!*] Frustra operam oleumq. impẽdit, qui Deum colit, inquiunt: quo sermone & fides omnis de Deo, & de hominum erga Deum ratione & obseruantia impugnatur. asseritur enim diuinam

diuinam naturá longè à rebus hominũ sepositá, nihil cum hominibus cõmune habere, nihil humanarũ rerũ aut indigere, aut expetere, nihil mortaliũ cultu affici aut iuuari, superuacaneumq. hominibus & ineptum esse, ijs rebus studium operamq. impẽdere, quæ ad illum, cui impendãtur, minimè pertineãt, sicut & ille de eadẽ re dicebat: Porrò si iustè » (Iob 35.) egeris, quid donabis ei? aut quid de manu tua accipiet: homini, qui tui similis est, nocebit impietas tua, & filiũ hominis adiuuabit iustitia tua, &c. Hoc itaq. sermone asserebãt diuinum cultum vanũ & superuacaneum ex parte ipsius culti Dei esse; vtpote ad eũ non pertinentem. deinde etiã idem ex parte colentis astruebant, cui nihil commodi ex ea re accidere cõtenderent. [*Et quod emolumentũ, quia custodiuimus præcepta eius?*] Primũ honestas, deinde & vtilitas omnis negatur: aut enim ipsius Dei causa, quia bonus est, quia omni cultu ac pietate dignissimus, colendus est; sed tamẽ ad eum non pertinet humanũ quicquam, imò vana sunt, quæ ipsi à mortalibus tribuũtur: quæ verò vana sunt, honesta esse nõ possunt. Igitur si non propter Deum colendus Deus sit, quæritur, an propter homines ipsos fuerit colendus: quod quãquam ille nulla nostra re indiget, nobis tamen exorari, vt prosit, colendo, vel saltem, vt ne auersis à se noceat, abstinendo & continendo possit. [*Sed quod emolumentum, quia custodiuimus præcepta eius? & quia ambulauimus tristes corã Domino exercituum.*] Agendarum rerum vtilitas altera ex duabus rationibus, vel vtraq. simul definitur, vt bene & feliciter, vel vt non malè & infeliciter eueniat. Pietatis autem studium post fidem duplici cura consumitur; altera beneficentiæ & agendarum rerum; cauendarum verò & continentiæ altera. priori quidem præmia magna & diuina; posteriori verò securitas proposita est. Vtrãque autem isti labefactare atq. euertere nitebãtur, tum nullũ benefactis præmium, tum nullam etiam maleficiis apud Deum pœnam constare asserentes. [*Et quia ambulauimus tristes coram Domino exercituum.*] Ambulare tristem, siue, vt hebraicè est, obscurum & humilẽ, idem significat, quod apud Latinos humiliter, patienter modesteq. agere. estq. propria illorũ descriptio, qui vel propter inopiã & imbecillitatẽ, vel magis propter pietatem diuinumq. timorem, neque quẽquam lædunt, neq. læsi etiã sese violẽter vlciscuntur, sed omnia potius pati, quàm superbè quicquam agere malunt, iniuriarumq. suarũ priuatam causam Deo potius vltori vindicandã committunt, quàm ipsi suscipiant, illud certissimè credentes quod scriptũ est: Mihi vindictã, & ego retribuã (Rom. 12.) eis in tẽpore, &c. huius sententiæ illud apud Iob est: Mœrens incedebam sine furore, (Cant. Iob. 30.) consurgens in tuba clamabam, & apud Psaltem: Quare contristatus incedo, dum affligit me inimicus. [*coram Domino exercituum,*] Deo vltore, vt aliàs exposuimus. Itaque religionis & pietatis obseruantiã neq. Deo gratam, neque hominibus vtilem esse dicebant, vt quæ neq. cultores bearet suos, neque etiam iniuriis accipiendis defenderet, neq. acceptis consolaretur aut vlcisceretur. Vtriusque autem requisitæ rei exemplum in seipsis illi statuebant, seq. proprio periculo obseruasse aiebant, nihil videlicet sibi in vtroque genere religionis obseruantiam profuisse, quasi seipsos iustos, innocentes & pios prædicantes: atque hoc modo & existimationi gloriæque suæ consulebant, & diuinæ prouidentiæ ac religioni vehementius detrahebant. neque enim alios iustos & pios proferunt, quibus pietas nihil profuerit, quoniam id refelli facilè posse videbant ab ijs, qui audirẽt, dicentibus, nec sibi, nec ipsis exploratum esse, an illi, quos appellarent, pietatem & innocentiam purè sancteq. coluerint. nemo enim homo alterius cõscientiæ certus testis esse potest; suæ verò vnusquisq. certissimus est. hi de alijs in pietatis & religionis cultæ rationibus nihil affirmãt; se verò ipsos sui testes, quãquã mentiti, probabilius tamẽ statuere, quã alios appellare posse arbitrantur. [*quia custodiuimus & ambulauimus.*] O stultissimã hominum improbitatẽ, ô humanã argutiam pestiferã! ô impijssimã audaciã: quæ eò vsq. procedat, vt nõ solùm proprijs exẽplis, falsò productis, diuinas rationes neget, sed alienis etiã tentare atq. euertere moliatur. hoc est, inualere sermones hominum contra Deum religionis fidem & pietatis obseruantiã à se primũ, deinde & à cæteris hominibus negligi & violari, imò labefactari & euerti conari. hoc est, bellum cælo inferre, Deũque è sede maiestatis suæ deturbare, tentare: id autẽ quia cæteris hominibus audacissimũ & terribilissimũ iudicatur, sibi, ij qui ausi fuerint, cùm vtilissimũ, tum gloriosissimũ facinus fore ducunt. vt ille impius de quodam huiusmodi impietatis audacissimo duce prædicabat. (Lucret. lib. 1.)

Humana ante oculos fœdè cùm vita iaceret
In terris depressa graui sub relligione,
Quæ caput è cœli regionibus ostendebat,
Horribili super aspectu mortalibus instans.
Primum Graius homo mortaleis tollere contrà
Est oculos ausus, primusq. obsistere contrà.

quanquam non ille primus huius temeritatis & improbitatis dux fuerit. namque ante Epicurum plurimi etiam apud Israëlitas, nedum apud gẽtes eius impietatis professores extiterunt. Itaque & misericordia & iustitia diuina, atque omnis Dei erga homines ratio ab istis suorumipsorum, falso quidem, sed tamẽ astuto testimonio & exemplo negata & oppugnata est: eadem autem res alterius contrariæ partis comparatione ab istis affirmatur. asseritur enim non modò pietatem inutilem, sed impietatem contrà atque scelus vtilissima hominibus esse.

Ergo nunc beatos dicimus arrogantes: siquidẽ ædificati sunt facientes impietatem.

IMPROBORVM hominum prosperitatibus Dei prouidentiam apud homines redargui: idque esse perpetuum impiorum argumẽtum, iam aliàs ostendimus. Igitur idem nunc ab istis vsurpatum est, quo non modò pietatis ratio eleuetur, sed impietas etiã anteponatur. dixerant autem pietatis exercitationem superuacaneam inutilemq. esse, nũc impietatis vsum & studium honestum atq. vtile esse addunt, quòd illis neq. gloriã, neq. commoda hominibus comparari suo exemplo statuerent: his verò vtrumq. præstari affirment: idque aliorum exemplo, quorum scelera & insolenter superbeq. gestæ res, quòd publicè constiterint, negari non possent. nam de factis aliorum apertum testimoniũ esse potest, præsertim de facinoribus, quæ ex superbia, ambitione atq. audacia proficiscũtur, quæ vt notentur, ipsi etiam, qui admiserunt, volunt, sicut ille dixit:

Iuuenal. sat. 1.

Aude aliquid breuibus gyaris & carcere dignum,
Si vis esse aliquis. Probitas laudatur & alget.

Ita isti se pietatis & officij cultura sibi tantum peperisse aiunt commodi, vt intelligerent pietatis partes ad vitæ vsum, commoda & splendorem potiores esse, quando illius cultores miseros suo periculo; huius verò felices aliorum exemplo probarent: ita, vt suæ sortis pœnitentia, aliorum verò inuidia duci cogerentur. [*Ergo nunc beatos dicimus.* Hebraicè, *Et nunc nos, &c.*] Nunc tandem, inquiũt, nos qui officium, modestiam, temperantiam innocentiamque coluimus, id solùm nobis præstitisse affirmamus, vt alterius partis sectatores sapientes felicesq. esse, non sine inuidia, dicamus. nobis namque humilitas & tristitia illa nihil, præter miseriam & ignobilitatem, obscuritatem & cõtemptionem attulit: superbis verò & arrogantibus sua illa vitæ ratio gloriam imprimis, splendorem, amplitudinem dignitatemque afferre conspicitur; vtpote qui iniuriam omnem à se propulsantes, alijs facere cùm impunè, tum gloriosè possunt: quando illustres homines ij dicũtur, qui potentia, viribus, audacia atque insolentia aliis formidabiles admirabilesque sunt. hos mundus laudat, hos celebrat, hos frequenter commemorat; innocentes verò, modestos, pios & mansuetos ignauiæ atque inertiæ nomine reprehendit: atque ijs ipsis, quamuis exiguis rebus, quas possidere cognouit, indignos ob id ipsum arbitratur, quod contentos esse intelligat. Hos itaque solùm sapere & optimè viuere dicimus, qui superbissimè insolentissimeq. agunt, quantum ad nominis celebritatem, vitæ securitatem, splendorẽ atq. vsum, quantum ad commoda spectat, cùm ijs cõmodissimè agi videmus, qui impijssimè & iniustissimè viuunt. [*Et ædificati sunt facientes impietatẽ.*] non modò, inquiunt, rẽ familiarem iniuria, dolo & fraude cõseruari & tueri, sed comparari etiam atq. amplificari videmus: ita vt qui nihil omnino aut habuerant, aut bonis artibus sibi pepereerãt, postquam malis rationibus agere cœperint, & pecuniam innumerabilem corraserint, & ex nihili hominibus tanti euaserint, vt omnium aliorum dignitatem exęquent. hoc est ædificare hebraicè in loco, quod apud latinos familiam, & familiarem atque domesticam rem patrimoniumque constituere, vt: "Nisi Dominus ædificauerit domum, in vanum laborauerunt, qui ædificant eam. [*Facientes impietatem.*] Impietas & impius, solennia in iure & in foro verba sunt apud Hebræos. nam qui causam tuetur iniustam, siue reus, siue actor fuerit, RESSAGH; ipsa verò iniqua & iniusta causa RISGHAH vocatur. vbi enim nos legimus, "Et dixit Moses ei, qui faciebat iniuriam, Quare percutis fratrẽ tuum? Hebraicè est, Et dixit le RESSAGH. & in iudicialibus institutis: "Insontem & iustum non occides: subiũgitur autem, quia auersor impium. deniq. in hoc genere nomen impius, iusto opponitur, vt: "Absit à te, vt rem hanc facias, & occidas iustum cum impio, fiatque iustus sicut impius. non est hoc tuum, qui iudicas omnem terram, &c. Itaq. iniuria, fraude, dolo, furto, rapina, alea non modò patrimonia cõseruata, sed comparata amplissimeq. constituta fuisse asseuerant. [*Et ædificati sunt facientes impietatem.*]

Psalm. 126. Exod. 2. Exod. 23. Genes. 18.

Criminibus debent hortos, prætoria, mensas, Argentum vetus, &c.

&, vt

&,vt Psaltes aiebat: Ecce ipsi peccatores & abundantes in seculo obtinuerunt diuitias. Psalm. 73 Atque huiusmodi quidem scelera non solùm hominum iniuria, sed numinis etiam contemptione studiose ab hominibus suscepta & impune perpetrata, commodo potius, quàm fraudi suis auctoribus fuisse, impij isti addunt: ita vt commodius & melius cum audacibus & sceleratis atque impijs, quàm cum piis & innocentibus agi contendant. alij namque obscuri & ignauia sepulti iacēt; alij verò ab hominibus formidati, à numine minimè repressi, opulenti, potentes, clari summique euadunt. huiusmodi eius quæ subiungitur, orationis sententia est: [*Et tentauerunt Deum, & salui facti sunt.*] Non modò vexationem direptionemque hominum, sed numinis etiam contemptionem, atque consulto & summo impietatis studio suscepta scelera inulta ac libera multis fuisse aiunt, ita vt ex tanta importunitate & audacia peccandi securitas, & cupiditatum licentia magis obtenta & aucta, quàm pœna vlla suscepta videatur. Fuère enim nonnulli, qui grauissima & nefaria scelera diuini iudicij tentandi causa admiserint, cùm apud Hebræos, tum apud gentes etiam: qui quoniam Dei patientia impræsentiarum abusi, appetitis rebus frui aliquandiu spectati sunt, causam omnem aduersus Dei prouidentiam & iudicium obtinuisse, stultis & impiis audacibusque hominibus visi sunt. nam & Nabuchodonosor supellectilem omnem sacram è templo cum numinis contemptione diripuisse dicitur. & Pompeius magnus secundi etiam templi temporibus idem etiam ausus est. præterea & Roboam religionem Dei veram omnem apud Israëlitas euertit & perturbauit: idque ea tempestate qua moliretur, impunè visus est tulisse. Rapsace etiam neq. sibi, Isa. 36. neque principi suo vllum tantùm deorum numen existimatum fuisse iactabat, quod nō fuissent cum felici euentu periclitati. Phalarim præterea aiunt deorum simulachra cum summa non tam deorum ipsorum (qui re ipsa nulli erant) quā religionum omnium contemptione & cōtumelia (quod nefario sceleri etiam Gentibus asscribebatur) expoliasse. Huiusmodi verò exempla ab istis hoc loco indicantur, eorum, quorum audacia & furor Dei etiā iudicium periclitatus impunitate ali magis, quàm vltione reprimi putaretur. Quoniam verò non ex sua tantùm gente, sed ex aliis etiam nationibus exempla ab istis indicabantur, consulto nomen Dei commune ELOHIM, quod gubernatores, præsides atque iudices significat, appellabatur: quo nomine Deum gentibus omnibus notum & cultum esse, iam aliàs edocti sumus. Hunc igitur Deum, quisquis in cælo terras & humanum genus regere putaretur, impunè tentatum fuisse isti dicebant. [*Et salui facti sunt.* Hebraicè, *Et euaserunt.*] liberi & impuniti, cùm summa scelera diuini iudicij tentandi animo atque studio perpetrarint: quæ tamen Deum se vel hominum rerum, vel suæ etiam dignitatis vindicem oportunè probaturum prætermittere non oportuisset. Hæ istorum importunissimæ pariter & acutissimæ sententiæ argumentaque sunt, quæ humanæ tantùm sapientiæ artificio & præsenti sensu expensa nonnihil firmitudinis & roboris habere videantur ad imperitorum hominum animos de prouidentiæ sententia deducēdos, adeo vt hæc res his tantùm modis tractata piis etiam viris negotiū molestiamq. exhibeat cogitandi, quemadmodum vel hæc argumenta labefactari, vel imperitis & infirmioribus hominibus consuli atq. satisfieri in hac causa possit, sicut scriptū Psalm. 73. est: Si dicebā, Narrabo sic: ecce nationem filiorum tuorum reprobaui. rursus verò: Existimabam, vt cognoscerem hoc: labor est ante me. atq. hoc est, quod ex huiusmodi impiorum disputatione euenire Vates noster ait.

Tunc locuti sunt timentes Dominum, vnusquisque cum proximo suo.

SI ex cōmuni verbi latini Loquor, significatione locus hic sit explicandus, facilis cognitu totius orationis fuerit sententia: cuius argumentum eiusmodi est. Pios homines hanc impiorum de prouidentia disputationem audientes inter se egisse & deliberasse, quemadmodū his argumentis respondentes satisfacere vulgo imperitorū aut infirmiorū hominū possent: vel sese mutuo exhortatos fuisse, ne videlicet ob huiusmodi argumenta & sermones animum desponderent, atque à pietate ad scelera desciscerent, quando vnus Dei timor in animis conceptus, abundè satis sibi esse posset ad virtutis studium colendum religionemque retinendam, etiam si nihil ad respondendum atque aliorum argumenta euertendum suppeteret, vnam diuinam legem & traditam à maioribus disciplinam sibi ad religionis custodiā sufficere, quibus Deum humanarū rerum gubernatorē & iudicem edocti crederent. neque ab hac fidei statione vllis rationibus, vllis argumentationibus, quamuis præsentibus exemplis, petiti & oppugnati decedere deberent.

Hæc quidem huius loci satis idonea, atque ad argumentum ipsum accommodata expositio videretur, si nobis ex coniectura diuinantibus, quid ipsi sentiremus, ac non magis quid verba indicarẽt, exponere cõsilium fuisset. Sed quoniã illud semper interpretãdo cauimus, ne quid viuẽtis & sapientis Dei sermonibus ingeniose adderemus, quod verborum ipsorũ notatione minus cõtineretur, aliã non minus commodã, ac magis fortasse ex verborũ simplici ratione petitã expositionẽ afferemus, probandæ tamẽ vtriusuis arbitrium integrũ lectori relinquentes: quandoquidẽ nihil ex alterutra, neq, de pietatis, neq. de rerum & sapientiæ rationibus derogatur. [*Tunc locuti sunt.*] Omnis omnino sententiæ

דבר ratio in verbo DABAR hebraico posita est: quod vt latinè loqui, frequentissimè redditur; sic etiã excidere, perdere, vastare, non infrequẽter ab interprete nostro vertitur. vtrã-

2.Paral. 22. que enim significationẽ sortitum est: vtram verò sequi cõueniat, locus ipse, & sententiæ ratio indicare apertè solet. In hac significatione vsurpatur verbũ, vbi nostra versio latina

Psalm. 17. Psalm. 46. legit, Neq. erat vltrà spes aliqua de stirpe, quis regnaret, Ezechiæ. & apud Psaltẽ: Deus, qui das vindictã mihi, & subdis populos sub me. Et subiecit populos nobis. & in illo apertissimè vbi latina versio habet, Tunc loquetur ad eos in ira sua. quid enim significet verbum, *loqui ad eos*, posteriori hemistichio exponitur. Et in furore suo conturbabit eos. Ex hac autẽ significatione DEBER, nomen est, quod pestilentiam & internetionẽ, & MIDBAR, quod solitudinem desertumq. vertimus. Atq. hoc loco verbum passiuè vsurpatũ est. [*Tunc locuti sunt timentes Dominum vnusquisque cũ proximo suo. Tunc vastati sunt timentes Dominum.*] Est autem illa loci huius sententia cũ præcedẽtibus connectenda. quod postquã eòusq. quorundã hominum audacia processerit, vt Deus etiam ipse tentatus impunè sit, plurimũ detrimẽti pietas acceperit, pijs hominibus multis partim à suis vicinis & socijs oppressis & vexatis, partim perturbatis, ita vt timentes Dominum excisi sint. [*vnusquisq. cum proximo suo*, siue, vt Hebraicè est, *ad proximum suum.*] vt pijs hominibus aliorũ hominũ societas, cùm ob suam ipsorum perniciem, tum ob impium exemplum non tuta fuisse, ostenderetur. atquehoc modo aperta & simplex loci huius sententia sine vlla adiectione constiterit. Hanc verò causam natura sua grauissimam, plurimum ad humanæ vitæ institutionem momenti ac ponderis habentẽ, nõ solùm sibi susceptã & iudicandã, sed suum etiã de ea re consilium vt sibi certissimum, ita & pijs hominibus apertissimum & testatissimum esse Deus voluit. quamobrẽ per Vates exponendũ & docendum curauit; non modò piorum & impiorum hominum facta, sed dicta omnia sibi nota obseruataq. esse: atq. huiusmodi impios aduersus prouidentiã iudiciumq. suum sermones, cùm ingenti auctorũ suorũ pernicie, & piorũ & constantiũ hominũ fructu fore demũ redarguendos.

Et attendit Dominus, & audiuit: & scriptus est liber monumenti coram eo timentibus Dominum, & cogitantibus nomen eius.

SERMONES illos, quibus diuina prouidentia oppugnabatur, non negligenter, sed attentissimè auditos à Deo, atq. de ea re statim commodissimè in gratiam atq. vtilitatẽ piorum prouisum fuisse Vates docet: ita vt quid respondendum de cætero, quid sperandum exspectandumq. pijs fuerit, apertum iam atque testatum. omnibusq. deinceps manifestum sit. [*Et attendit Dominus, & exaudiuit.*] quod illi nõ curari & nesciri à Deo arbitrabantur, attentè tamen obseruatum auditumque est. habet verbum *attendit*, adiunctam

Psalm. 5 curam, & diligentiam ex hebraico verbo KASSAB, vt: Intende voci orationis meæ,

2. Paral. 6. rex meus & Deus meus, &c. Aperiantur quæso oculi tui, & aures tuæ intentæ sint ad orationem, quæ fit in loco isto. est autem propriè auribus accommodatum verbum. Nõ ergo leuiter curari res hominum à Deo putandũ fuerit, à quo vel sermones ipsi tam attentè & diligenter audiuntur, atque prouidetur statim, quemadmodum pijs & bonis viris consultum esse, & omnibus etiam aliis fieri satis possit. [*Et scriptus est liber monumenti coram eo.*] Hæc oratio non pertinet tantùm ad rerum & personarũ rationes omnes, quæ præsentes, apertæ atq. exploratæ à Deo sunt, sicut scriptũ est: Et in libro tuo omnes scribentur, &c. quantũ ad curam & consilium diuinum, quo prouisum est, quẽadmodum piis diuina de hac re sententia & ratio certa atq. nota & animũ adderet, & fidẽ spemque firmaret. Quãobrem librũ coram ipso Deo eodemq. dictante, propriamq. sententiã suis verbis certissimis aperiente scriptum, eundemque à se recitatum Vates ait. namque libri nomine in sacris, epistola etiam & tabula publicè figenda, & deniq. quicquid scribitur, significatur. *monumenti*, Hebraicè, *recordationis*. non tam vt Deus ipse recordetur,

qui

qui neq. obliuione capi poteſt, neq. admonitione opus habet, quàm homines ipſi, quibus voluntaté ſententiamq. ſuá certá, teſtatam, conſtantemq. eſſe vult. id autem cõmodius fit libro ſcripto, quod diutius durat, quàm ſermone ſolũ ſemel pronũtiato, quod excidere ex auditorum mentibus plerũq. ſolet: deinde & ſcripto ſemper eadẽ cum verbis ſententia cõſtat, ex pronũtiato non eadẽ ſemper ab auditoribus reddi ſolet. Quamobrẽ quod certiſſimũ & cõſtantiſſimum, atq. ab aſtuta aut maligna interpretatione tutum & vindicatum fore Deus voluit, id ſcribendũ curauit, vt de eodẽ hoc argumento, eodẽ planè cõſilio, eadẽ ſentẽtia, atq. ijſdẽ ferè verbis, apertius tamẽ, Habbakuq agere iuſſus eſt. Et re- Habbak.2. ſpondit mihi Domin⁹, & dixit, Scribe viſum, & explana eũ ſuper tabulas, vt percurrat qui » legerit eũ. quia adhuc viſus procul, & apparebit in finẽ, & non mentietur. ſi morã fecerit, » exſpecta illum: quia veniẽs veniet, & non tardabit. Ecce qui incredulus eſt, non erit recta » anima eius in ſemetipſo. iuſtus autẽ in fide ſua viuet. Iuſtis igitur & pijs, quibus diuinũ » verbum graue, ſanctum, maximæq. auctoritatis eſt, hoc monumentũ, quod legant, quod intueantur, quod exſpectent, ſcribi atque proponi curatum eſt. [*Timentibus Dominũ & cogitantibus nomen eius*,] ijs, inquam, qui ſanctiſſimũ illius nomen, quod miſericordiam, conſtantiam omnemq. perfectionem ſignificat & promittit, in omni cauſa, conſilio, cõſultatione, in omni deniq. vita cogitant. neq. ab eo cogitando vllis, quamuis difficillimis, rebus & argumentis petiti, deſiſtunt. ijs enim Deus ipſe præſens animũ tandẽ & ſpẽ conſilio ſuo aperiendo atq. ſtatuendo cõfirmat, ſicut de eodẽ argumento ſcriptum eſt: Quàm bonus » Iſraël Deus ijs, qui recto ſunt corde. Iam igitur certum de hac re conſilium diuinamque ſententiã, quam Vates noſter ſibi dictatam atq. exceptam ſcribere eſt iuſſus, legamus.

Et erunt mihi, ait Dominus exercituum, in die, qua ego facio, in peculium: & parcam eis, ſicut parcit vir filio ſuo ſeruienti ſibi.

PVBLICVM proborum & improborũ hominũ delectum euangelij tẽpore apud Iudæos aliaſq. etiam gentes habendũ hoc loco Deus ſignificauit. quo in iudicio quantum altera pars alteri præſtiterit, ipſo euentu manifeſtè erat oſtendendum: ita, vt ij, qui in fide & officio permãſiſſent, in diuinã familiam adoptati, & maximis cõmodis, & illuſtri dignitate fruerentur, ſicut ſcriptum eſt: Quotquot autẽ receperunt eum, dedit eis poteſtatem Ioan.1. filios Dei fieri, ijs, qui credunt in nomine eius, &c. cæteri verò, qui vel diuinis verbis cre- » dere, vel præceptis parêre noluiſſent, iuſtiſſimo Dei iudicio reiecti grauiſſimas impietatis atq. improbitatis pœnas, tum in hac vita ignominioſè expulſi, tum in futura vehementer cruciandi darẽt. atque de piis & timentibus Dominum & cogitantibus nomẽ eius illud decretum eſt à potente Domino exercituum, vltore & vindice. [*Et erunt mihi.*] *Et*, coniunctio illationis vim obtinet hoc in loco, atque initium orationi ſententiæq. dat, vt apud latinos, *ergo*, aut, *igitur*, apud græcos, οὖν, apud Arabes, PHE, Sunt autem plurima in ſacris libris huius officij exempla, vt: Et factum eſt poſt mortem Moyſi, &c. Quàm verò Ioſuë.1. chari, quàm dilecti, quãq. omni tutela, omnibus dignitatis ornamentis præcipuè affecti futuri eſſent ij, qui per euangelium Deo erant deligendi, peculij nomine ſignificatum eſt: quod vt proprium atque propria induſtria paratum, & amari vehementius, & cuſtodiri diligentius ab ijs, qui poſſident, ſolet. Eſt autẽ hebraicũ nomen ZZEGVLA, dignius etiam & liberalius, quàm latinorum peculium. hoc enim proprium ſeruorum lucrum plerũque eſt: illud verò liberorũ, chariſſima & ſelectiſſima diuitiarum pars, quæ vel natura ſua, vel opere præſtantiſſima ſit, vt aurum, gemmæ, vaſa, &c. quare & nomen in regiis etiam rationibus vſurpatur, vt: Coaceruaui mihi argentũ & aurum, & ZZEGV- Eccl.2. LA, regum & prouinciarum. Huiuſmodi autem rerum cariſſimarum & pretioſiſſimarum loco ſibi habendos eos, qui nomen ſuum cogitauerint, Deus pollicetur. Habet autem Hebraica oratio certam quandam ſignificationem, ſi ad verbum reddatur: [*Et erunt mihi, ait Dominus exercituum, in die, qua ego faciens peculium.*] Euangelij tempus diem peculij ſibi faciendi, & delectus habendi Deus vocat, ſicut ſcriptum eſt: Separatio- Luc.12. nem veni facere, & cæt. Ex hoc enim erunt tres in domo vna diuiſi, pater in filium, & » filius in patrem ſuum, & cæt. &: Nolite timere puſillus grex: quia complacuit patri veſtro dare vobis regnum, In illa igitur die hos ſibi aſſcribendos recipit, vt impleatur in eis id, quod in figura olim ſcriptum fuerat: Si ergo audieritis vocem meam, Exod.19. & cuſtodieritis pactum meum, eritis mihi in peculium de cunctis populis: mea eſt » enim omnis terra. Et vos eritis mihi in regnum ſacerdotale & gens ſancta. »

[*Et parcam*

[*Et parcam eis.*] Cura cõsilioq. prospecturũ se illis fore ait, vt quàm optimè & quàm honestissimè sit. est enim eiusmodi significatio verbi *hhamat*, pro quo latinè reddidimus, *parcere*, vt: 2.Sam.21. Pepercit rex Miphiboseth filio Ionathæ filij Saul, propter iusiurandũ, quod fuerat inter Dauid & inter Ionathã filium Saul. quanta verò cura, benignitate atq. commoditate prospecturus esset pijs, Deus ipse declarauit, [*Sicut parcit vir filio suo seruienti sibi.*] quẽ tum vt filium amat, tum verò ob præstitam erga se pietatem plurimum diligit. Illud autem ex ea re euenturum esse ostenditur, vt vtriusque partis hominum delectus atq. discrimen non solùm sit, sed apertè etiam cognoscatur.

Et conuertemini, & videbitis, quid sit inter iustum & impium: & inter seruientem Deo, & non seruientem ei.

Ex euentuum notatione cognoscendum esse ait, magnũ inter pietatem atq. impietatem, magnum etiam inter virtutem & negligentiam atque ignauiã discrimen non modò re ipsa esse, sed Dei iudicio constitui: idque adeo apertum fore, vt vel aliud agentes commoueat atque moneat, ad cognoscendumq. excitet, sicut scriptum est: Philipp.2. In medio nationis prauæ & peruersæ, inter quos lucetis sicut luminaria in cælo. est autem iusti & impij ea, quam superius annotauimus, differentia hoc loco obseruanda; seruientis verò & non seruientis Deo in religionis cura discrimen est, alterius quidem partis erga homines, erga Deum alterius officium definitur. At verò eam, quam exposuerit, rem vt certã decretamq. diuinitus, atq. iam iam certo cõstituto ad explicandum die paratã ab hoĩbus exspectare oportêre, indicãdo atq. asseuerãdo Vates docet: idq. sequẽti capite exponitur.

CAPVT IIII.

ECCE enim dies veniet succensa quasi caminus: & erunt omnes superbi, & omnes facientes impietatem stipula: & inflammabit eos dies veniẽs, dicit Dominus exercituum: quæ non derelinquet eis radicẽ & germen.

ADMIRANDAM atque maximam Christiani euangelij virtutem & efficientiam hoc loco à se indicatam exspectandam Deus proponebat: cuius varia pro pietatis ac fidei, vel pro impietatis ac incredulitatis diuersa ratione in hominibus euenta spectãda essent. Christi etenim virtus per euangelium annuntiata, credentes atque pios dictoq. obedientes homines à peccatis vitiisq. purgatos, diuino spiritu immisso sanat, atq. in nouam vitam & sanctitatem recreat; rursus verò incredulos & inobedientes ob suam ipsorum culpam non tam præsentia, quàm subtractione abalienationeq. sui in suo ipsorum peccato relictos & improbatos damnat & perdit, sicut scriptum est: Ioan.12. Ego lux in mundum veni, vt omnis qui credit in me, in tenebris non maneat. & si quis audierit verba mea, & non custodierit ea, ego non iudico eum, &c. & iterum: Ioan.7. Ego vado, & quæretis me, & in peccato vestro moriemini, &c. Hæc igitur euangelij aliis felicissima, aliis verò, hoc est, incredulis & inobedientibus durissima tempora diem succensam quasi caminum vocat Vates, quæ superbos & impietatem facientes omnes vt stipulam inflammet, ita vt nõ relinquatur eis aut radix aut germen. est enim vltima & extrema impietatis linea euangelium aut contẽpsisse aut abiecisse: quo crimine quicũque tenentur, ipsi sibi iudicium, damnationẽ atq. exitium moliti sunt, sicut scriptũ est: Ioan.12. Non veni iudicare mundum, sed vt saluificem mundum. Qui spernit me & nõ accipit verba mea, habet qui iudicet eum: sermo quẽ locutus sum, ille iudicabit eum in nouissimo die. Atque de vtraq. hac euangelij efficiẽtia multa à nobis in hoc opere indicata, & plurima in sacris libris scripta sunt, vt illud: Rom.1. Non erubesco euangelium: virtus enim Dei est in salutẽ omni credenti, Iudæo primum & Græco. Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est: Iustus autem ex fide viuit. Reuelatur enim ira Dei de cælo super omnem impietatẽ & iniustitiam hominum eorum, qui veritatem Dei in iniustitia detinẽt, &c. Appellatur autem omne hoc noui testamenti tempus dies; id verò, quod vlterius fuerat, nox dicitur, tum ob nouam, & sapientiæ, & diuinæ virtutis illatã orbi lucem, tum ob manifestatã rationem multarum rerum, quæ antè obscuræ fuerant. atque ita sæpissimè in sacris libris legimus: Nox præcessit, dies autẽ appropinquauit: & sicut in die honestè ambulemus. Quoniam verò diem eum, qui secundum naturam est, sol efficit, astrorum omnium nobilissimum

bilissimum & efficacissimum. cuius ea virtus cernitur, vt quæ crassiora asperioraq. in liquidarum natura rerum sunt, exurat, & duriora etiam magisq. concreta reddat, vt sal; quæ verò molliores & tenuiores sortita sunt partes, emolliat & purget, atq; omnino perficiat, vt ceram. sic & hunc nouum euãgelij diem a Christo iustitiæ sole illustrissimo efficiendum esse Vates canebant: cuius maxima & ignea vis cùm ad impios & incredulos improbosq. homines in peccato suo relictos exurendos & reijciendos, tum verò ad pios & credentes atque dicto audientes, emolliendos, sanandos, purissimos candidissimosque reddendos efficientissima virtus esset.

Et orietur vobis timẽtibus nomẽ meũ sol iustitiæ, & sanitas in pennis eius: & egrediemini. & salietis sicut vituli de armento, & calcabitis impios, cũ fuerint cinis sub planta pedum vestrorum in die, qua ego facio, dicit Dominus exercituum.

DISPAREM piorum & impiorum condicionẽ euangelij efficacitate & re ipsa fore & publicè spectandam esse vaticinio primum & apostolicis etiã testimoniis ita euenisse edocti sumus: horum quidem durissimam, illorum verò optimã & illustrissimam. ij enim ob incredulitatem & improbitatem, improbati atq. in tenebras exteriores reiecti sunt: illi verò ob præstitam euangelio fidem & obedientiam ab antiqua labe & propriis sordibus atque infirmitatibus & morbis vitijsq. expurgati & sanati, iusti, sancti & immaculati, denique Dei viuentis filij effecti sunt. Videte qualem charitatẽ dederit nobis Deus, [1. Ioan. 3.] vt filij Dei nominemur, & simus: idque nõ per imputationem, sed re ipsa atque effectu certo & manifesto per lauacrum regenerationis & renouationis spiritus sancti, quem effudit super nos abundè, vt iustificati gratia ipsius hæredes simus secundum spem vitæ æternæ. sic Ioannes, sic Paulus, sic omnes alij Apostoli de hac re testantur. [Tit. 3.] Hæc ergo vis, hæc efficientia solis iustitiæ est. de quo sic etiam Zacharias canebat: Per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitauit nos oriens ex alto. [Luc. 1.] Illuminare ijs, qui in tenebris & in vmbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis. Sol igitur iustitiæ iustificans eos, qui illum credendo obediendoque admitterent. [*Et sanitas in pennis suis*: Hebraicè, *Et sanans in alis suis*.] [Hebr. 1.] qui cùm sit splendor gloriæ, & figura substantiæ eius, portansque omnia verbo virtutis suæ, purgationem peccatorum facit, &c. Vt autem soli ob celeritatẽ cursus alæ & pennæ eleganter affinguntur: sic huius iustitiæ solis Christi in conficiendo vis & celeritas maximè alarum nomine describitur. de vtroque enim sole, altero quidem in figura, altero verò re & efficientia scriptum est: Exultauit vt gigas ad currendam viam: [Psalm.] à summo cælo egressio eius. Et occursus eius vsque ad summum eius: nec est, qui se abscõdat à calore eius. At verò vt in volucri alæ nõ accidentis, sed naturæ partes sunt, nam quatenus volucris est, alas habet, & si nõ habet, volucris propriè dici nõ potest, quanquã animal dici possit, neque volucrũ naturam ab aliarum animantium generibus distinguere cõmodius nobis datur: quàm alarum indicio (veræ namque huiusmodi rerũ differentiæ hominibus incognitæ ferè sunt) ob eã rem Deus huic à se descripto soli alas addidit, partes ipsi naturæ ita proprias, vt separari ab ea ne cogitando quidem sine totius rei solutione possent. Qua descriptione duplex natura & diuina & humana, quibus Christus constans mundo apparuit, accõmodata ad humanum captum imagine significatur. Vtriusq. naturæ coniunctio, quã vnionem theologi dicunt, similitudinibus magis inuestigari, quã re ipsa percipi & cognosci à mortalibus potest. Atque ob eã causam non tam ex philosophiæ rationibus tenuissimis, quã ex facilibus rerũ similitudinibus hęc mysteria dicenda à sacris auctoribus peti solent, vt rerum ipsarum magnitudo augustior esse cognoscatur, quã vt vlla humana cogitatione percipi possit. Itaq. nobis consiliũ semper erit, huiusmodi maximarũ imagines rerum orationis & verborum significatione indicare potius, quàm ex audaci aliqua ingenij ostentatione explicare. Igitur Christi vtràque simul naturã, tum diuinã sua virtute, tum humanã ex diuinæ sibi cõiunctæ vi, quæ cõmunicatio à theologis dicitur, sanitatis cũ corporũ, tum verò animorũ præcipue effectricem fore Malachias promittebat. quo carmine mirandũ illud & planè diuinũ sacramentũ significatũ est, cõmunicationis corporis & sanguinis Christi, quod in sacrosancta illa & mysteriis refertissima cœna est institutũ, vbi arcanis & mirificis rationibus vtrãq. suã naturã suis largit⁹ cõmunicauit. cuius cõmunicationis rationes admirari semper, explicare autẽ modò, nec integrũ, nec oportunũ nobis est, donec ab ipso eodẽ ad tãtarũ expositionẽ rerũ spiritus sancti nobis addatur & afferatur cõmoditas. Christus igitur vtraque natura largienda

gienda & communicanda, ita suis sanitatem effecturus esse dictus est, vt ex priori imbecillitate atq. infirmitate liberatis & cõfirmatis vitã felicem ac beatã lætissimamq. degere, necnon ex omni externarũ difficultatũ timore & suspicione liberis victoribus triũphare contingeret. [*Et salietis sicut vituli de armento.* Hebraicè, *sicut vituli saginarij:*] Solent enim saginati vituli præ nimia sanitate & optimo membrorum & totius corporis habitu magis etiã, quã cætera armenta exultare & gestire, atq. hac similitudine, sanitas iustorũ & vera ac propria animorũ lætitiæ causa indicatur: cæterarum verò rerum, quę ante hunc felicẽ statum terribiles hominibus videntur, contemptionẽ consequuturã illis etiam significauit: cuiusmodi res sunt humana potentia, sapientia, fraus, dolus, minæ, crudelitas, & cæteræ, quibus mundus aduersus pios, probos, modestos, innocentes, vel humiles & imbecilles valere putatur: quæ tamẽ omnes ab ijs, quos sol ille iustitiæ sanauerit, despiciendæ, cõculcandæ ac proterẽdæ fore dicuntur. [*Et calcabitis impios cùm fuerint cinis,*] euangelij virtute & efficiẽtia deiecti exusti, atque in nihilũ redacti, sicut scriptum est: Luc.10. Ecce dedi vobis potestatẽ calcandi super serpentes & scorpiones, & super omnẽ virtutẽ inimici, & nihil vobis nocebit & alibi: Luc.21. Ego dabo vobis os & sapientiã, cui nõ poterunt resistere & cõtradicere omnes aduersarij vestri, &c. [*In die quã ego facio, dicit Dominus exercituum.* Hebraicè, *in die quam ego facio.*] Nouum tempus atque admirandũ nouandis rebus oportunũ significat, quod ad cõmunem naturæ consuetudinẽ referri non possit, sed magno miraculo à Deo excitatũ. itaq. proprium Dei opus dicendum. illa etenim admirabilis iustificatio & sanctificatio, quanquã nõ sine fide & obedientia hominibus cõtingat, Deo tamẽ ipsi auctori, nõ autẽ humanæ alicui secundũ naturã virtuti accepta est referenda, sicut scriptũ est: Gratia saluati estis per fidẽ: & hoc non ex vobis. donum enim Dei est. Igitur vt omnis illa salutis & sanctitatis atq. regenerandorũ hominũ ratio auctore Deo cõstare intelligeretur, dictũ est, [*In die quam ego facio,*] die Domini exercituũ, maximi & potentissimi, qua credentes salui, qui verò non crederẽt, damnati euaderẽt: cuius diei felicẽ sibi aduentũ antiqui patres cogitantes, atq. ijs, qui cõpotes futuri essent, gratulabundi canebant: Hæc est dies, quam fecit Dominus, exultemus & lætemur in ea. Quoniã verò ab huius Vatis tempestate vsque ad Christi tẽpus hoc loco indicatum, & vatibus & vaticinijs nouis carendum Iudæis fuerat, quidnam illis porrò agendum sit, vt tum veræ disciplinæ, tum pietatis & officij ratio integra constet, Deus admonet.

Mementote legis Mosi serui mei, quam mandaui ei in Horeb ad omnem Israël præcepta & iudicia.

VNVM diuinæ legis assiduũ studiũ pijs hominibus interim satis fore ostẽditur, dum illud omni orbi annuntiandũ euangeliũ aduentaret: quippe in lege illa, quidquid ab hominibus de Deo, de sua ipsorũ natura, de pietate, de officio, de bonorũ & malorũ finibus cognosci percipique, quidquid agi etiã rectè potest, continetur, ita vt ad hominũ eruditionem nihil in illo libro desideretur, quanquã à perfectione illa vitæ, & humanæ naturæ dignitate, quæ per euangeliũ conciliatur, longè legis absit ratio. Nihil enim ad perfectum adduxit lex: erudire illa quidẽ, primaque sapientiæ rudimenta, eaq. maxima, & quæ animalis homo capere posset, docere potuit, perficere autẽ hominẽ, & ex homine filiũ Dei reddere, nõ potuit. hoc enim euangelij Christi propriũ est. Galat.3. Prius enim, quã veniret fides, sub lege custodiebamur cõclusi in eã fidẽ, quæ reuelãda erat. itaq. lex pædagogus noster fuit in Christo, &c. Quamobrẽ lex nõ iustificatio, sed iustificationũ via appellata est. Psal.118. Legẽ pone mihi Domine viã iustificationũ tuarum, & exquirã eam semper. eius enim diligens studium multas atq. egregias ad iustitiam Dei commoditates habet; vtpote quo fidei ac spei officio, & honestarum actionum disciplina custodiatur: sine quibus rebus & exercitationibus haberi illud summum Dei donum non potest, sicut scriptum est: Ibidem. Inclinaui cor meũ ad faciendas iustificationes tuas propter retributionem. Huius igitur legis studium & ad omnem vitæ partem vtilis cura Iudæis commendabatur à Deo, interim suscipienda & sustinenda, quoad euangelij omnia perfecturi tempus extaret, cuius initio Helias index atque nuntius venturus prædicebatur. Appellat autem legem Mosis serui sui, non quo humanam humanoque consilio inuentam significaret (est enim lex sancta & spiritualis, atque Deo auctore planè edita: id quod ab ipso statim declaratur, *quam mandaui ei in Horeb ad omnem Israël*) sed vt ab illa altera lege distingueret, quæ gratiæ tempore per Christum in credentium cordibus erat inscribenda.

Itaque

ex ministrorum itaque comparatione vtriusque legis ratio ostenditur. illa enim Mosi non in corde scripta, neque ea virtute auctoritateq. tradita est, vt inscribere ipse in aliorum cordibus posset, sed mandata ipsi accipienda & ad omnem Israël referenda; hæc verò altera Christo vt proprio filio, per quem omnia facta essent, vt auctori atque legislatori integra constituta erat, quam is non modò ferret, sed spiritus sancti virtute in suorũ mentibus constabiliret. itaque quanquã vtraque diuina & sancta, altera tamen tum ministri dignitate, tum virtute atque efficientia multo, quàm altera, pręstantior, atque etiam communicatione sui dignior futura esse canebatur, vt illa ad omnẽ Israël, hæc ad omnes fines terræ pertineret. quę verò in illa continerentur, hęc fuere: [*Præcepta & iudicia.*] Præceptorũ nomine, quidquid ad singulorũ mores cõponendos, atq. etiã quidquid ad priuatas cuiusque ordinis rationes instituendas pertinet, definitur, ex Hebraica voce HHVKIM, statutum latinè, Hispanè *fuero* dicitur. Iudicia eadem, quæ latinis iura sunt, quæ vel à priuatis inter se religiosè coli, vel à iudicibus & magistratibus dici ac defendi oporteat: atque in vtroque genere non solùm vitæ priuatè ac publicè instituendæ rationes, sed magna etiam sapientiæ & diuinarum atque humanarum rerum cognitionis argumenta, vel apertè tractata, vel arcanè significata sunt. quamobrẽ vtriusque partis studium interim à Deo commendatur, dum lucifer ille oriretur, qui omnia esset illustraturus. ad hunc etiam modum Christus diuinorum librorum testimonia de se causaque sua cognoscere Iudæis suadebat. Scrutamini scripturas, quia vos putatis in ipsis vitam æternam habere: & illæ sunt, quæ testimonium perhibent de me. si enim crederetis Mosi, crederetis forsitan & mihi, de me enim ille scripsit, &c. Huic itaque studio intentos Iudæos tempus illud iam propediem aduentaturum exspectare iubebat Deus, atque eius signa certis à se nominatis indiciis diligẽter obseruare. neq. enim tanta res tacitè aut obscurè peragenda erat, sed legato prius misso, qui pręsentem orbis salutem annuntiaret, ad eamque accipiendam hominum animos præparandos curaret.

חק

Ioan. 5.

Ecce ego mittam vobis Heliam prophetam, antequam veniat dies Domini magnus & horribilis: & conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum: ne fortè veniam, & percutiam terram anathemate.

EVANGELII, hoc est, boni & salutaris nuntij initia, vt illustria omnibus apertaque essent, ab Heliæ legatione faciẽda esse, Deus apud hunc Vatem manifestè, & apud alios etiã certa significatione prædixit. cuius legati quanta auctoritas, quales partes, quæ munera, quod officij genus, quanta etiam in agendo dignitas futura esset, vel vno Heliæ nomine & exemplo significatum est. etenim vt Helias turbulentissimis Israëliticarum rerum temporibus, maxima & diuina planè auctoritate præditus, religionis violatæ & pietatis proditæ causam aduersus populos & reges grauissimè & constantissimè egit, diuinasque partes per omnem vitam defendit: sic eodem exemplo prophetam quendam extiturum esse Deus per vates prædixerat, qui abalienatum à vera & integra pietate populum, ad fidem officiumque reuocaret, atque diuinis accipiendis beneficiis aptum habilemque redderet. Hunc autem propter auctoritatis, officij & actionum similitudinem Heliam alterum appellauit Deus. atque his rebus nominibusque cunctis Ioannis Zachariæ filij cognomento Baptistæ ratio omnis descripta & significata, atque a cælesti demum interprete explicata est. Et ipse præcedet ante illum in spiritu & virtute Heliæ, vt conuertat corda patrum in filios. Spiritum & virtutem Helię repręsentaturum, atque ex ea re nomen etiam Heliæ sibi comparaturum esse Ioannem Dei nuntius Gabriel docebat. nomina enim à Deo ex officij rationibus indi solent, vt: Qui numerat multitudinẽ stellarum, & omnibus eis nomina vocat, &c. eundem verò prophetam atque prophetarum omnium maximum fore vates dixerant, atque ita esse Christus contestatus est. Et tu puer propheta altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini parare vias eius. Prophetam altissimi appellauit pater, quem Deus ipse angelum suum alias appellauerat, quemque plusquam prophetam existimandum esse Christus confirmauit, addito elogio, neminem inter natos mulierum maiorẽ illo prophetam esse. nullus enim pręter vnum Ioannem propheta fuit, quem venturum alij vates nominatim prædicerent. nullus præter hunc vnum, qui quod futurum vaticinatus esset, præsens adesse testaretur

Psal. 146.

Luc. 1.

„ atque indicaret. Appropinquauit, inquit, regnum cælorũ. Et altera die stabat Ioannes, „ & discipuli eius duo, & respiciens Iesum ambulantem, dicit, Ecce agnus Dei, &c. huius autem prophetæ munus officiumque illud fore decretum fuerat, [*Et conuertet corda patrũ ad filios, & corda filiorum ad patres eorum.*] Pœnitentiæ hominibus prædicandæ ac persuadendæ munus publicum & illustre Ioanni committendum hæc oratio significat. id verò ex Hebraicis verbis apertum est. etenim HESSIB, latinè ad verbum redditur, *cõuertere fecit*, atq. ex eodẽ verbo THESSVBAH nomẽ oritur, quod latinè pœnitentiá vertimus. Id itaque ab illo propheta curandum erat, vt omnium ætatum atque ordinum homines ad veram pœnitentiam, atque ad optimam salutis cogitationẽ cõuerterentur. ob eamq. rem significanter dictum est *corda*. pœnitentiæ namque veræ & probatæ ratio ex corde præcipuè proficiscitur, cuius argumenta & signa certissima vitæ in melius mutatione spectantur. eos autem pœnitentiæ fructus Ioannes in suis illis celeberrimis ad populũ

Matth. 3. & principes concionibus exigebat. Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ, &c. [*Corda* „ *patrum in filios*, Hebraicè, *super filios, & filiorum super patres.*] Qua sermonis forma omnis ætas, omnis gradus ordoque hominum significatur, ita vt eadem auctoritate & grauitate, eodemque muneris officio, & apud maiores, & apud minores functurus

Deut. 22. esse Ioannes diceretur. Huiusmodi loquendi figura in illo præcepto est, Non tenebis

Psalm. 49. „ matrem super filios, sed abire patieris captos tenens filios, &c. & illud: Congregate „ illi sanctos eius, qui ordinant testamẽtum eius super sacrificia, &c. hanc autem huius lo„ ci interpretationem Gabriel etiam angelus me docuit. Et conuertet corda patrum in „ filios, & incredulos ad prudentiam iustorum, parare Domino plebem perfectam. [*Antequam veniat dies Domini magnus & horribilis.*] Domini diem piis & legitimè præparatis magnum, impiis verò & incredulis horribilem dicit, de quo ipse Ioannes aiebat:

Matth. 3. Cuius ventilabrum in manu eius, & permundabit aream suam, & congregabit triti„ cum suum in horreum: paleas autem comburet igni inextinguibili. atque diem hunc „ magnum & horribilem non iudicij extremi, sed Messiæ aduenientis tempus antiqui scribæ sapienter interpretabantur: idque à Christo & probatum & confirmatum est.

Matth. 17. Quid ergo dicunt scribæ, quòd Heliam oportet primum venire? at ille respondens „ ait eis, Helias quidem venturus est, & restituet omnia: dico autem vobis, quia Helias „ iam venit, & non cognouerunt eum, sed fecerunt in eum quæcunque voluerunt: sic „ & filius hominis passurus est. tunc intellexerunt discipuli, quod de Ioanne Baptista dixisset eis. Atque hæc quidem orationis huius pars ad Dei iudicium, per euangelium in singulos homines, pro cuiusque vel fide atque obsequio, vel rursus incredulitate ac vitio exercendum pertinuit; illa verò ad publicum iudicium in gentem regionemque ipsam Iudæorum edendum spectat, [*Ne forte veniam & percutiam terram anathemate.*] Seuerissimam illam & iustissimam animaduersionem & pœnam, quæ in Iudæorum gentem cùm ob quamplurima alia scelera, tum ob Christum Christique euangelium repulsum constituta est, per hunc vatem prædicens Deus, vitare & cauere monebat, qui nolit quenquam perire, sed omnes ad pœnitentiam reuerti magis optarit. Quamobrem ipse misericordiam suam semper propositam æquissimis condicionibus vltro polliceri consueuit, vel aliàs se iudicem integerrimum profiteri, vt bonorum & malorum propositis finibus, vtrum sibi expetendum fugiendumúe sit, homines ipsi prouideant optentque; semper tamen Deus ipse suam illis voluntatem exponit, quodque consultissimum optimumque sit, & se illis vltro cupere, & vt frui liceat, proponere,

Deut. 30. atque, vt petatur, suadere. Testes, inquit, inuoco hodie cælum & terram, quòd propo„ suerim vobis vitam & bonum, benedictionem & maledictionem. elige ergo vitam, vt „ tu viuas & semen tuum, & diligas Dominum Deum tuum, atque obedias voci eius, „ & illi adhæreas: ipse enim est vita tua, & longitudo dierum tuorum, &c. Hunc igitur suum planè diuinum paternumque morem, Deus tum sæpe aliàs, tum etiam hoc in loco seruat antiquumque obtinet; cumque iam ostenderit, quantum bonum, quanta felicitas exspectanda sit iis, qui pietatem atque officium obseruare ac sanctè colere studuerint, cæteros etiam ab impietate & vitio propositis cùm priuatè, tum publicis luendis pœnis deterret: docetque non solùm fore, vt singuli, qui euangelio credere & obedire noluerint, reprobentur & puniantur, sed vt omnis etiam Iudæa gens illa, fame, pestilentia & bello affecta, tandem disiecta atque dissipata, patrio solo cedere & perpe-

tuò

tuò exulare cogeretur. atque hoc modo diuini iudicii, quod multis nominibus affirmatum, multis argumentis frustra impiis ostensum, publice tamen sentire & confiteri necessarium fuerat: id quod hodie etiam ab illa gente grauissimis miseriis pressa agnoscitur & ploratur. Ferire terram anathemate, est, desertam, incultam vastamque reddere. qualis Iudæa regio à Titi Vespasiani filij temporibus ad hæc vsque tempora perseuerat, adeo horrida atque vasta, vt cum illo antiquæ felicitatis splendore collata, deserta & inhospita tescua dici profecto possit, vt & Gregorius Nazianzenus, & complures alij docti & pij viri, qui visentes obseruauêre, testati sunt, & hodie omnes, qui viderint, testantur. hunc miserrimum Ierosolymæ principis vrbis, & totius regionis Iudeę statum Christus præuidens deplorabat. Qui videns ciuitatem, fleuit super eam dicens: quia si cognouisses & tu, & quidem in hac die tua ea, quæ ad pacem tibi, nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis: quia venient dies in te, &c. (Luc. 19.) Hanc etiam rem Ioannes Baptista significans Pharisæis aliisque ex Iudæis vitare suadebat. Genimina viperarum, quis docuit vos fugere à ventura ira? (Matth. 3.) Omnem itaque Christiani euangelij rationem, atque eos, qui vel excipientibus, vel reiicientibus, cùm priuatè, tum publicè exspectãdi essent euentus breui quidem & arcano, sed certissimo sermone Vates indicauit. quæ nos diuino beneficio, ex vtriusque testamenti sacris arcanisque lectionibus, in Christianorum vsum, & sanctæ matris nostræ ecclesiæ gratiam, ad Dei immortalis gloriam, hactenus interpretati sumus.

Antuerpiæ Brabantinorum 3. Non. Januar. CIↃ IↃ. LXIX.

IN MALACHIÆ VATIS FINEM HYMNVS EX VOTO.

ODE SAPPHICA.

NOSTRA si magno superûm parenti &
Mentibus puris procul vsque inani
Fabula Vatis meditantis olim
Grata fuit vox:
Ore nunc culto magis & canoro
Dicere, & blanda fide personare
Poscimus, qualem Jesides solebat
Tendere flauus.
Ille seu molli pecori minantem
Ursum & audaces lacerans leones,
Signa virtutis puer & futuri
Roboris edit:
Impij vel si & populis tremendi
Goliæ sternens onerosa terræ
Membra pertuso capite & cruentis
Exuit armis:
Aut per abrupti nemorosa montis
Saxa periurum socerum, trucésque
Dum minas vltor potuit domare,
Flectere mauult:
Quidquid aut duro metuit periclo,
Aut graui perfert iuuenis labore,
Unicum cœli canit vsque numen
Præsidiúmque.
Vel fide extremos superante casus
Gratus auctorem memorat salutis,
Et noua & priscæ monumenta laudis
Personat ore.
Quo feræ durum posuêre cantu
Robur, & tutas sociis latébras,
Cedit Hermonus leo, & ipse custos
Excubat antris.
Quin & vndanti fluuio quietas
Peruehit lymphas, lacubúsque magnis
Nomen æterni recinens tonantis
Narrat Jarden.

Ani ne mirandum? rabiosa quando,
Quæ solet sæuos furiare reges,
Vmbra Satánæ fugit imperante
Carmine victa.

Ergo nos tanti studium secuti
Vatis, æterno meditamur vsque
Numini castis numeris probandas
Dicere laudes.

Non vt immensum decus & nitentem
Boghzidis laurum tenues putemur
Persequi: at fas sit petiisse amandas
Arboris vmbras.

Fas sit exemplis Iesidis perenni
Carmine excelsi coluisse regis
Nomen, & clara memorare voce
Dona superna.

Fas & attentos populos docere,
Vt Deus nostrum studium benignè
Fouerit: mentémque animúmque auentem
Profore multis:

Quamlibet duris maris & viarum
Casibus rerúmque agitatus vndis
Curiæ densæ mediísque ferrer
Æstubus ardens.

Vt tamen norint genus & piorum,
Orbis & cunctus, quibus ille possit
Viribus magnas tenui ministro
Vertere moles:

Qui mei partem speciémque voti in
Exitum duxit bonus, & precanti
Annuit præsens duodena vatum ex-
ponere dicta.

Magna queis quondam dederat suarum
Signa virtutum & cecinisse laudum,
Quæque mens mundum regat, atque certis
Temperet horis.

Quid sit humanum genus, & quis olim
Finxerit fœdis vitiis remotum;
Vnde conceptus labor & vagantis
Semina mortis.

Rursus ut casus miserata nostros
Mens patris rebus penitus recisis,
Pignus æternæ melius salutis
Annuit vltro.
Aurea & secli meminere quando
Tempora hi nostri, quibus ô precati
Vocibus tantam propius petebant
Cernere lucem.
Ut per occultos veniens recessus
Spiritus mentes hominum beatas
Formet, & magni sobolem vocari
Numinis addat.
Quæ patres, & quæ cupiere clari
Principes, nostræ ut meliora duci
Inuidi, at læti tamen audiêre
Munera sortis.
Atque ne tanti, monumenta doni
Negligens culpa, aut scelus auocaret,
Hostis aut nobis studio maligno &
Fraude perirent:
Multa præsenti monuêre Vates
Voce, quæ sensus hominum profundos
Excitent, pulso & releuent veterno
Languida corda.
Nunc quod iis magnæ cecinisse linguæ
Flumine, & verbis solidè disertis
Est datum, nobis leuiore reddi
Contigit arte.
Poßit vt simplex populus piusque
Limen insueti penetrare dicti,
Quæ tamen nostros superent labores
Poscere Christum.
Ergo nos grato soluisse cantu
Debitas laudes decuit benigno
Numini certa & bene nuncupati
Munera voti.
Nam potens imo solet is iacentem
Pauperem fundo retulisse in auras,
Regio & lætas decorare frontes
Prouidus auro.

Exuli

Exuli ac tardo pecorum magiſtro
Cum ſene & poſſe, & metuenda præbet
Dicere, vt cedant malè pertinacis
Sceptra tyranni.
Credit arcani veneranda præſens
Conſilî paruis gregibus proborum
Dona, quæ celet tumidis potentum
Mentibus idem.
Principem cæli liquidi tenentem
Regna, te auctorem memoramus vnum,
Quidquid in magnis ſapienter olim
Poſſumus auſis.
Quidquid aut plauſus meruit probandos,
Tu bonus præſtas, tibi que auctor eſto:
Eſto ſed noſtrum poſuiſſe gratæ
Munera mentis.
Tu modò addictum facilis poëtam
Audiens præstes meliore ſemper
Debitum tantis meritis honorem
Dicere verſu.
Otium quòd ſi maneat quietum,
Sæpe quod votis cupidus rogabam,
Méque ſi vulgo procul inſolenti ex-
ſpectat agellus.
Qualis in celſis nebulis propinqua
Rupe (vbi ſanctas tibi lætus aras,
Virgini & ſummæ poſui ſacellum)
Contigit olim.
Qui locus te (nam fateor) docente
Multa in arcanis penetrare libris,
Et dabat puro ſonuiſſe primam
Gutture linguam.
Tum meæ ſi quid ſupereſt agendum
Temporis vitæ, ſtatuo perennem
Et tibi laudem, & populis tuorum im-
pendere curam.

FINIS.

CHRISTOPHORVS PLANTINVS

CHRISTIANO LECTORI. S.

VARIVS ac multiplex vſus, qui ex ſacrorum librorum lectione capitur, tribus pręcipuis generibus, velut capitibus ſummis, definiri commodè poteſt: Quorum primum eſt diuinarum rerum cognitio, quo in genere ea inſunt, quæ ad diuinæ naturæ contemplationem, & diuinorum, de humana creatione, perfectione, reſtitutione & ſanctificatione, ac demum felicitate omni conſiliorum rationem explicandam faciunt. Secundum genus varias continet naturarum, rerum, atque adeo mundi ipſius vniuerſi, omniumque partium ac temporum notiones, & in his veri inuentio & confirmatio vtiliſsima pariter & iucundiſsima. Tertia autem pars in hominum moribus atq. in expetendarum & fugiendarum ratione rerum componenda verſatur, vt perfectus ſit homo Dei ad omne opus bonũ inſtructus, ſicut D. Paulus docet. Hoc autem genus multas, tum religionis rectè inſtituendæ & purè adminiſtrandæ, tum etiam in formandorum ad virtutem animorum partes complectitur: Atque nullum verbum vel minimũ in ſacris libris eſt, cuius exacta cognitio magna in vno aliquo ex his generibus, aut etiã in omnibus argumenta, magnaq. myſteria nõ habeat, quæ à nemine vnquam mortalium vel dicendo vel ſcribendo æquata hactenus fuiſſe exiſtimamus, cùm infinitus ſit ille ſapiẽtiæ theſaurus, qui tam breuibus librorum voluminibus conſeruatur. In his autem duodecim prophetarum commentarijs adeo magna rerum & verborum, ad hæc, quæ obſeruauimus genera pertinens copia, partim indicata, partim etiam explicata eſt, vt ſi nobis in indicem eſſet ſingulatim redigenda, excreſcere opus ad ingentem molem, neceſſarium foret: neque tamen exactam diſſerendarum rationem rerum explicari contingeret. Quam ob rem cõſultiſsimum arbitrati ſumus indicem, obſeruata litterarum ſerie, per communes locos exponere; vt hoc modo lectores, pro oblati argumenti vſu & oportunitate, rerum & verborum tractationem, non ex indice (vt fieri ſolet) adnotatam; ſed ex ipſis commentariis diligẽtius tractatã peterent: maximè, cùm ſciremus nullius laboris aut temporis in hoc libro collocati curam ſuſcipi poſſe pœnitendam: omnem autem diligentiam, induſtriam & operam, quam in iuuandis & promouendis bonarum, maximè autem ſacrarum litterarum ſtudiis ponimus, Chriſtianis & Catholicæ Eccleſiæ, piiſque omnibus, ſingulatim, non tantùm ex facultate ipſa, quãtum ex propenſa in Chriſtianam Rempubl. voluntate æſtimari cupimus. Vale in Chriſto Ieſu Domino noſtro, quem ſemper oro, vt inexhauſtos ſapientiæ & ſcientiæ ſuæ theſauros nobis communicare dignetur: detque omnibus idem ſapere, idemq. velle, vt omnes, in veritate ipſius, vnum ſimus. AMEN.

INDEX RERVM ET VERBORVM, QVÆ IN HIS COMMENTARIIS EXPLICANTVR.

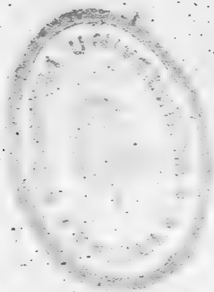
Prior numerus folium, posterior lineam indicat.

B

E

F

Vates

ANTVVERPIÆ EXCVDEBAT CHRISTOPHORVS PLANTINVS REGIVS PROTOTYPOGRAPHVS, ANNO CIↃ. IↃ. LXX. MENSE DECEMB.

i20671507

